SANCTI
CÆCILII
CYPRIANI
OPERA.

SANCTI
CÆCILII CYPRIANI
EPISCOPI
CARTHAGINENSIS
ET MARTYRIS
OPERA

Ad MSS. codices recognita & illuſtrata ſtudio ac labore STEPHANI BALUZII Tutelenſis.

Abſolvit poſt BALUZIUM, ac Præfationem & Vitam SANCTI CYPRIANI adornavit unus ex monachis Congregationis S. Mauri.

Editio prima Veneta, cui acceſſit Index in Notas, & in Vitam S. Patris.

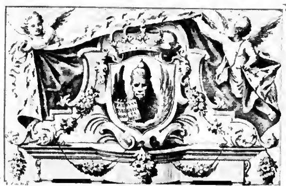

VENETIIS,

Apud ANTONIUM GROPPUM & FRANCISCUM PITTERIUM

In Via Mercatoria ſub Signo Fortunæ Generoſæ.

MDCCXXVIII.

SUPERIORUM PERMISSU AC PRIVILEGIO.

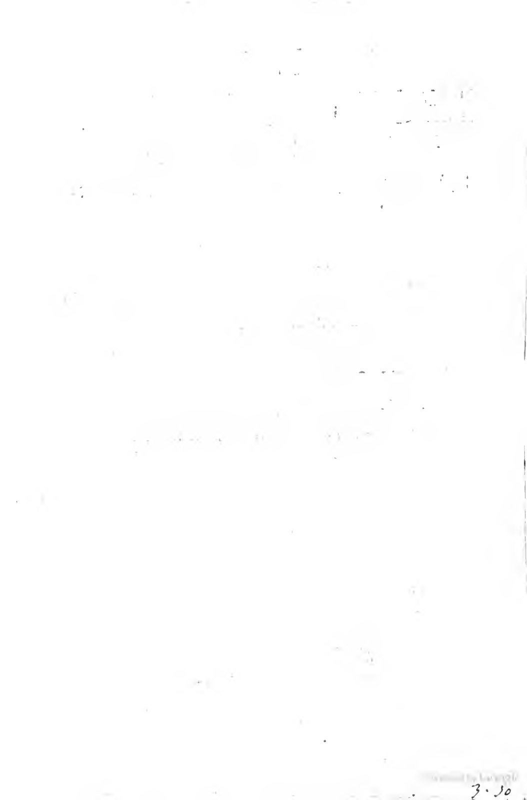

PRÆFATIO

In qua post enumeratas Sancti Cypriani operum editiones, de S. Martyris doctrina pluribus disseritur.

AD hanc præfationem aggredienti nec S. Cypriani laudes persequi necessarium videtur, nec Baluzii laborem commendare. Conspirans omnium in Cypriani admiratione consensus, favoris aucupia non desiderat: editori suffragatur eruditionis fama & plurima in antiquis scriptoribus edendis & emendandis industria. Multa quidem exstant Baluzii laborum monumenta, nec cuiquam fere concedit, qui rem litterariam auctius ditaverit; sed præterquam quod ad hoc extremum opus longo usu exercitatus accessit, numquam alias videtur operæ & labori minus pepercisse in vetustis codicibus undique comportandis & evolvendis. Jussus hac urbe abscedere anno 1710. consilium edendi Cypriani non abjecit, nec intermisit laborem, quem tamen redux sub finem anni 1713. novo conatu repetiit, ac tandem typis cœpit mandare Anno 1717. Jam prelum absolverat genuina Cypriani opera ac maximam partem Baluzii annotationum, cum eum utiliter laborantem vita defecit die 28. mensis Julii, anno ætatis 88. Christi 1718. Mortuo Baluzio non sine litteratorum omnium desiderio, novæ hujus editionis opus diu interruptum pependit; sed anno 1724. R. admodum P. domnus Dionysius de Sainte Marthe Superior generalis congregationis sancti Mauri, pluribus rogante Typographiæ Regiæ Præfecto, rem uni ex suis commisit, qui libenter oneri successit, & ab alio adjutus telam a doctissimo viro nondum absolutam pertexere conatus est, cum iis edendis & emendandis quæ Baluzius intacta reliquerat, tum vero, ut in pluribus aliis Patribus percommode factum est, uberius de rebus gestis Cypriani deque illius doctrina disserendo. Ut promissis satisfiat, nonnullæ S. Martyris sententiæ in hac præfatione, quam vita Cypriani proxime sequetur, æquis ponderibus examinandæ sunt; sed antea variæ illius operum editiones recensendæ videntur.

Variæ operum Cypriani editiones quæ in ipsis typographiæ incunabulis adornatæ ac postea pluribus in locis repetitæ sunt, quanta fuerint hujus scriptoris legendi studia declarant. Tres antiquissimæ memorantur: Romana an. 1471. per Conradum Svveinheim & Arnoldum Pannartz; Veneta an. 1471. per Vindelinum Spirensem; tum quæ dicitur innominata, quia nec urbis nec typographi nomen adscriptum. Testatur editor Oxoniensis usum se esse tribus editionibus. *Ad manum habui*, inquit, *editiones vetustissimas, Spirensem anni* 1471. *innominatam cui nec patria nec ætas affigitur, necnon illam Remboldi anni* 1512. sed tamen editio illa, quæ Spirensis vulgo dicitur, non Spiræ, sed Venetiis excusa, ut jam observarunt eruditorum nonnulli; & eorum errori, qui illam Spiræ attribuunt, locum dedit nomen Vindelini Spirensis, a quo perfecta fuit anno 1471. Nam Joannes Spirensis mortuus est Venetiis anno 1470. ejusque officio & laboribus in eadem urbe successit frater Vindelinus, cui proinde debetur hæc editio. Id patet ex his versibus, qui ad calcem editionis librorum de Civitate Dei ab eodem Vindelino adornatæ leguntur:

Qui docuit Venetos exscribi posse Joannes
Mense fere trino centena volumina Plini,

Et totidem magni Ciceronis Spira libellos;
Cœperat Aureli: subita sed morte peremptus
Non potuit cœptum Venetis finire laborem.
Vindelinus adest ejusdem frater & arte
Non minor: Hadriacaque morabitur urbe.
M. CCCC. LXX.

Ex his maxime dubium videtur quod ait post nonnullos alios eruditus auctor Annalium Typograph. tom. 1. Vindelinum in Germaniam abiisse & anno 1471. Bartholdi opera ibi edidisse. Recenset idem scriptor libros a Vindelino Venetiis an. 1572. & 1577. editos.

Prodiit Parisiis anno 1512. alia editio operum Cypriani ex typographia Bertoldi Rembolti, & Joannis VVaterloes. Accesserunt in hac editione cardinalia Christi opera, expositio in symbolum Apostolorum & passio S. Cypriani; libro sive epistola de Aleatoribus, & aliis nonnullis, quæ ad Robertum Fortunatum missa fuerant, in aliud tempus rejectis. Is enim Robertus Fortunatus provinciam recognoscendorum Cypriani operum susceperit; vel potius, ut ipse testatur in epistola nuncupatoria ad Ruricium Blesensem, virum senatorium, eo aut lectionibus aut rebus familiaribus occupato, Guillelmus Poterus *opus insigne relegit, emaculavit, & annotationibus quibusdam non negligendis, locorumque biblia & aliorum citationibus, vel, ut ajunt. quotationibus ad marginem perpulcre multoque cum labore donavit*: post epistolam nuncupatoriam alia ab eodem Fortunato apposita est, quæ de utilitate librorum Cypriani, ac de ejus eloquentia pertractat, cum hac inscriptione C. de P. Jacobo Grasolario civi Veneto salutem dicit. Ceterum hæc editio satis accurata est, ac in multis, quæ perperam in sequentibus editionibus mutata fuerant, cum codicibus mss. consentit. Dicit Erasmus usum se esse *præsidio trium editionum, Romanæ, qua nihil vidi*, inquit, *depravatius & tamen hæc alicubi profuit: cujusdam alterius, cujus titulus exciderat, & Badianæ*. Editio illa, quam Erasmus celeberrimo Badio attribuit, eadem videtur esse ac Rembolti; observat enim Erasmus librum de cardinalibus Christi operibus *in editione Badiana separatum haberi a reliquo volumine*: id quod videre est in Rembolti editione, qua jam absoluta hoc opus separatim additum fuit. Alia editio, cujus titulus exciderat, forte eadem fuit ac innominata. Quod spectat ad Romanam; testatur Fridericus Reinhartus usum se esse *ambabus illis ex inclita respublicæ Noribergensis bibliotheca benevolentissime communicatis operum Cypriani editionibus, anno jam tum* M. CCCC. LXXI. *ante typographica vix adulta publici juris factis, Romana, haud dubie diversa ab illa qua Henr. Gravius in edit. Colon. anno 1544. præter Badianam quamdam & aliam usum se esse, nihil autem depravatius vidisse scribit, & Spirensi, cujus artifex Vindelinus quidam laudatur*. Gravium cum Erasmo confundit Reinhartus; nec cuiquam facile brobabit Romanam editionem anni 1471. qua usum se esse dicit, diversam esse ab ea quam Erasmus commemorat.

Erasmus qui tot sanctorum Patrum editionibus præclare de re ecclesiastica & litteraria meritus est, suam in Cypriano operam non passus est desiderari. Prodiit eo accurante Cyprianus an. 1520. Basileæ fol. ex officina Frobeniana, sed multo quam in superioribus editionibus locupletior. Primus enim in lucem edidir Erasmus litteras de hæreticis baptizandis ad Quintum, ad Jubajanum & ad Pompejum, librum tertium Testimoniorum, ac sententias episcoporum in concilio Carthaginensi tertio: ejusdem diligentiæ debentur tres tractatus; de Laude Martyrii, de Disciplina & Bono Pudicitiæ, & ad Novatianum hæreticum, quos etsi Cypriano abjudicant plerique critici, nemo tamen antiquissimos & Cypriano dignos negaverit. His adjunctæ fuerunt duæ orationes Cypriano affictæ. Sensit Erasmus, vir emunctæ naris, hæc opera non esse Cypriani, sed quod satis mirari non possum, aliud opus, cujus auctor Diocletiani & belli adversus

versus Turcas meminit, inter certissimos Cypriani fetus ascribit; librum dico de Duplici Martyrio ad Fortunatum, quo invento visus est sibi, si ei credimus, magnum quemdam thesaurum invenisse. *Hunc in vetustissima*, inquit, *bibliotheca repertum adjecimus; utinam & liceat cetera hujus viri salutifera scripta pervestigare*. Sed hujus libri artificem esse Erasmum, ac ingenii sui opus Cypriano subdidisse pronuntiat Henricus Gravius, cui videtur hac in re Pamelius assentiri. Certe hactenus nec bibliotheca, ex qua hunc librum eruit Erasmus, cognita cuiquam fuit; nec codex, quo se usum esse indicat, cujusquam in manus pervenit. Et res & verba stilum Erasmi redolent; & quod suspicionem auget, nonnulla Scripturæ testimonia, ut observat Pamelius, ita prorsus in hoc libro, ut in aliis Erasmi elucubrationibus redduntur. Hæc editio sæpe repetita variis in locis, ut Basileæ apud eumdem Frobenium anno 1525. 1558. fol. addit Fabricius 1540. fol. ut Coloniæ 1525. 1544. ut Lugduni 1528. 1537. 1544. 1554. Parisiis 1541. sed de his rebus tam parum convenit inter eos qui Scriptores Ecclesiasticos recensuere, aut librorum texuere catalogos, nihil ut certo statuere possit, nisi qui has omnes editiones oculis suis viderit, quod mihi fateor usu non venisse. Inter has autem editiones insignis illa est ac præcipue memoranda, quam Henricus Gravius doctissimus Dominicanus anno 1544. Coloniæ dicitur accurasse; sed monet Baluzius in notis, p. 543. hanc editionem non ab ipso Gravio adornatam fuisse, sed ab alio, qui usus est quodam exemplari edito, Gravii partim conjecturas, partim ex codice mss. varias lectiones ad marginem continente. Recenset Fabricius editiones Cypriani operum Coloniæ anno 1520. apud Henricum Alopecium: Venetiis anno 1547. Antuerpiæ anno 1541. addere potuisset 1542. apud Joannem Crinitum. Thomæ Jamesii Cyprianum redivivum Londini 1600. numerat idem Fabricius, qui & de his rebus, & de iis a quibus Cyprianus vernaculis linguis illustratus, aut nonnulla illius opera separatim edita sunt, consuli potest.

Quidquid ex Cypriani operibus adhuc in bibliothecis latebat, id Paulus Manutius & Guillelmus Morelius tam accurate collegerunt, ut nihil post eos repertum fuerit, quod Cypriano posset adscribi: Pauli Manutii opera lucem viderunt liber de Spectaculis & Epistolæ in ordine Pamelii 5. 17. 19. 23. 26. 27. 29. 30. 38. 39. 60. 78. 80. 82. 83. Adhibiti sunt codices vetustissimi ad hanc editionem, quæ Romæ prodiit apud Paulum Manutium anno 1563. Nuncupata est S. Carolo Borromeo qui, ut ibidem testatur Manutius, totus in eam curam incubuerat, *ut omnia Cypriani scripta, mendis antea deformata, in veterem illam integritatem ac speciem, accersito etiam Verona miræ vetustatis exemplari, accurata doctorum virorum industria restituerentur*. Transtulit Morelius in suam editionem quæcumque Paulus Manutius e tenebris eruerat; hisque addidit epistolas Firmiliani ad Cyprianum, Celerini ad Lucianum & Luciani responsionem, epistolam Celsi ad Vigilium, libros de Aleatoribus, adversus Judæos qui insecuti sunt Christum, de duodecim Abusionibus sæculi, cœnam Cypriani, & carmina S. Martyri adscripta. Prodiit editio anno 1564. sed antequam absoluta esset, immortuus est huic labori doctissimus typographus de re ecclesiastica & litteraria optime meritus. Nuncupatoriam epistolam Carolo IX. inscripsit Adrianus Turnebus. In ea Regem Christianissimum precatur, ut liberos & uxorem Morelii, quos ille inopes reliquerat, beneficientia sua juvet, aliquidque elargiatur, ad æs alienum studio de Republica benemerendi contractum, luendum atque dissolvendum, ac annua Morelio ab Henrico rege constituta, sed quibus perfrui temporum iniquitas ac ærarii angustiæ non permiserant, liberaliter restitui jubeat atque persolvi.

Cyprianum non auxit Pamelius, sed pluribus locis ope codicum mss. emendavit, novo epistolarum & aliorum operum ordine, eruditis notis, vita ex ipsius operibus collecta, indicibus copiosis illustravit. Antequam Manutii & Morelii

Morelii editiones prodirent, jam Pamelius statuerat hunc laborem suscipere; sed ejus consilium interpellarunt studia theologica ac profectio in Gallias. At ubi vidit duas illas editiones; sperans se illarum & aliarum vetustiorum & codicum mss. præsidio aliquid accuratius & suis numeris absolutius elaborare posse, tanto animi ardore in opus incubuit, ut omnia typis matura essent anno 1566. sed Belgici motus moram attulerunt. Prodiit tandem hæc editio Antuerpiæ anno 1568. ibidem repetita est anno 1589. Coloniæ 1617. Parisiis autem 1574. 1603. 1616. 1644. Addit bibliotheca Barberina Paris. 1607. & 1632. Fabricius Paris. 1633. & Colon. 1617. 1632. sed hæc, ut jam dixi, non valde certa. In catalogo librorum bibliothecæ Lugduni Batavorum recensetur editio Colon. Agrip. 1575. Antevertit Pamelius Joannem Harrisium Anglum Thomæ Moro quondam a secretis, qui idem consilium intendebat edendorum Cypriani operum. Is libenter Pamelium juvit variis sui exemplaris lectionibus; operam eidem navarunt Joannes Clemens medicus, etiam Anglus; necnon Antonius & Valerius Cauchii jureconsulti Ultrajectini fratres, communicatis parris sui castigationibus & conjecturis. Hæc discimus ex Pamelio in epistola nuncupatoria, quæ inscripta est Viglio Zuichemo Frisio, S. Bavonis apud Gandavenses præposito.

Simon Goulartius edidit Genevæ anno 1593. opera Cypriani, ordinem Pamelii & contextum secutus, sed de suo addens longas & operosas ad legendum observationes, quibus Pamelium refellere & S. Cyprianum Calvinistam facere conatus est. Prodiit Parisiis anno 1648. editio Rigaltii aucta libro de Rebaptismate, quam secuta est in eadem urbe an. 1666. editio Priorii cum notis Rigaltii & aliorum, adjunctis Cypriano scriptis Minucii Felicis, Arnobii, Commodiani, necnon Julii Firmici de errore profanarum religionum. Nova editio epistolarum Cypriani, prætermissis aliis pertractationibus, prodiit anno 1681. cujus titulus sic habet; *S. Cæcilii Cypriani Carthaginensis episcopi ac tandem martyris ac aliorum quorumdam ad ipsum vel in simili causa scriptæ epistolæ LXXXIII. ordine Pameliano locatæ, ex editione Goulartiana in sectiones divisæ, & cum S. Augustini ad Cypriani argumenta de baptismo hæreticorum responsionibus suo loco subjunctis, variis etiam Pamelii, Rigaltii, aliorumque lectionibus & conjecturis, ut & Gratiani in decreto, Lombardi in libris sententiarum, ac Thomæ Aquinatis in summa theologiæ, allegationibus in margine notatis, & aliquot denique utilibus indicibus seorsum editæ, studio Friederici Reinharti theol. in universit. Altdorfina P. P. & ecclesiæ ibid. ministri. Altdorfi typis & impensis Henrici Meyeri universitatis typographi.*

Proxime secuta est anno 1682. Oxoniensis editio e theatro Seldoniano, cum codicibus mss. collata, notis Pamelii, Rigaltii ac ipsius etiam editoris illustrata, pluribus aucta pertractationibus Arnoldi Bonæ-Vallis abbatis, Cypriani Antiocheni Confessione, & antiquo paschali computo. In hac adornanda editione duorum protestantium episcoporum enituit industria, Joannis Felli Oxoniensis episcopi, & Joannis Pearsonii Cestriensis; quorum primus editionis summam in se suscepit, alter annales Cyprianicos, qui sancti Martyris operibus præfiguntur, non sine multa eruditionis laude elucubravit. Hæc editio recusa est Bremæ anno 1690. Amstelodami 1699. ita Fabricius; sed aliter visum Casimiro Oudins, qui tres editiones commemorat post primam Oxoniensem.

Nec tot Cypriani operum editiones, nec honorifica non paucorum hominum de novissima Oxoniensi judicia Baluzium deterruerunt, quominus novam susciperet. Nam cum videret singulis editionibus sua inesse vitia, dum aut vitiosi codices mss. adhibentur, aut superiores editiones, ubi opus non erat, emendantur; ubi opus erat, incastigatæ relinquuntur: non desperavit S. Martyris contextum sic emendari posse, ut purus & intaminatus tandem aliquando prodiret. In hoc potissimum penso elaborandum sibi esse intelligens, præter codices mss. qui Pamelio, Rigaltio & Anglis usui fuerant, alios circiter triginta in subsi-

ſubſidium ſibi adhibuit. Horum notitiam infra ſubjiciam, qualem ex Baluzii notis colligere licuit: nam cum varias lectiones vir eruditus e codicibus mſſ. excerptas in exemplaribus editis inſeruiſſet, diſtracta ſunt hæc exemplaria cum aliis bibliothecæ Baluzianæ libris, neque ex illis niſi perpauca reperire potui. Addidit etiam Baluzius obſervationes & notas, in quibus plerumque rationem eorum reddit, quæ in contextu immutanda judicaverat, interdum etiam, ut abundabat eruditione, in antiquis rebus illuſtrandis ſtilum exacuit. Perinique facerem, ſi, cum illius elucubratio præter pauciſſimas paginas ipſo adhuc vivente excuſa fuerit, ex debita illius labori laude aliquid in me derivarem; quinetiam cum mihi illius notas expendere, & cum ipſo S. Cypriani contextu contendere per tempus non licuerit; judicium meum non interponam, ſed publico aſſentiar. Non tamen diſſimulare poſſim me ſæpe animadvertiſſe contextum Cypriani, ut ab homine doctiſſimo in tanta codicum mſſ. copia fieri par erat, percommode emendari.

Quod ſpectat ad opera Cypriano adſcripta, jam bona pars typis mandata fuerat, cum Baluzium nobis mors abſtulit. Præter tres illas pertractationes, de Spectaculis, de Laude Martyrii, & de Rebaptiſmate, quas Baluzius cum genuinis Cypriani operibus conjunxit; abſoluti erant libri de Bono Pudicitiæ, de Aleatoribus, ad Novatianum Hæreticum, de Montibus Sina & Sion, duæ orationes Cypriano affictæ, tractatus Arnoldi Bonæ-Vallis abbatis, de noviſſimis verbis Domini in cruce, ejuſdem liber de cardinalibus Chriſti operibus, duobus aut tribus foliis exceptis. In his quæ ſupererant emendandis & edendis elaborandum fuit. Atque equidem, ſi novam Cypriani operum editionem ſuſcepiſſem, fateor me non pauca ex tam gravi ſarcina deoneraturum fuiſſe. Sed cum intelligerem vicariam me operam ad hanc editionem abſolvendam afferre; cautius mihi agendum fuit. Itaque retinui quidquid habuit editio Pamelii; quia ſic viſum Baluzio fuerat. Sed ex iis quibus Angli Cyprianum onerarunt, neceſſarium eſſe duxi elucubrationes Arnoldi Bonæ-Vallis de operibus ſex dierum, & de laudibus beatæ Virginis, ejuſdemque Meditationes expungere; tum ne volumen nimiam in molem creſceret, (auctum enim fuiſſet decem foliis) tum quia alia exſtant in bibliothecis noſtris ejuſdem Arnoldi opera, quæ pari jure ac tres illæ elucubrationes, in hanc editionem recipi debuiſſent. Placuit eruditis viris, quos in conſilium adhibuimus, ut neutris aditus daretur. Computum paſchale, quod iidem Angli ediderant, eliminare ſtatuerat Baluzius; & cum opera Cypriano adſcripta ex editione Oxonienſi excerpſiſſet, iſtud de induſtria omiſerat. Eo libentius illius voluntati obſecuti ſumus, quod hic libellus nec Cypriano tribui poſſit, nec cuiquam valde prodeſſe, ac præterea variarum lectionum ſilva & longioribus notis luxuriet, quæ ad inſtitutam hujus editionis rationem accommodari non poterant. Haud equidem numeraverim inter meliora antiquitatis monumenta Confeſſionem Cypriani, quam editor Oxonienſis latine vulgavit; ſed tamen quia eam Baluzius omittendam non eſſe judicavit, ac præterea in pretio fuit apud Gregorium Nazianzenum, Eudociam & Photium; non modo illam in hac editione deſiderari non paſſus ſum; ſed etiam in locum Latinæ interpretationis, quam pluribus locis hiulcam, innumeris aliis corruptam Angli dederant, Græcum ipſum contextum ex bibliotheca illuſtriſſimi Comitis de Seignelay liberaliter ſuppeditatum, ac novam interpretationem ſubſtituere non dubitavi. Spuria opera ſic edere inſtituerat Baluzius, ut habentur in Oxonienſi editione: id quod perſpici poteſt ex his quæ typis, eo adhuc vivente, mandata diximus. Sed cum viderem ex his monumentis nonnulla eſſe magni pretii, eaque quo ſæpius cum Cypriano edita fuerant, eo plures nævos traxiſſe; vetuſtas editiones & antiquos codices mſſ. quotquot in hac urbe reperiri potuerunt, in ſubſidium vocavi, eorumque ope & præſidio plurima majorem in modum deformata, præſertim in libro de Singularitate clericorum,

rum,

rum, Expositione symboli, & epistola Celsi ad Vigilium in pristinum nitorem restitui. In hoc etiam Baluzii vestigia premere non potui, quod cum suas ille notas post contextum rejecisset, ego varias lectiones margini apposuerim. Sed nec Baluzio notis interdum uberioribus indulgenti, nec mihi in sola contextus emendatione immoranti aliter facere integrum fuit. Ad hanc emendandi contextus operam alia accessit, quam pro facultatis mediocritate, in explananda S. Cypriani doctrina, in rebus illius gestis ad criticæ normam expendendis, navavimus.

I. *Cypriani sententia de unitate & infallibilitate Ecclesiæ.*

Quæ ex Cypriani scriptis ad veritatis defensionem eruere aggredimur, ea quo magis perspicua sunt & ad omnium captum accommodata, eo minus cavillando eludi possunt; & quo majorem tertio Ecclesiæ sæculo admirationem habuerunt, eo aptiora videntur ad eos permovendos, qui tria Ecclesiæ priora sæcula rejicere non audent. Scribebat Cyprianus doctis pariter & indoctis, ejusque doctrina non tantum in Africæ luce versabatur, sed in Italiam navigabat & ad remotissimas Occidentis Orientisque ecclesias perferebatur. Itaque illius de Ecclesia, de Sacramentis, excepta de baptismo hæreticorum quæstione, de Christi divinitate ejusque gratia testimonia, non unius episcopi, nec ecclesiæ unius, sed omnium illius ætatis catholicorum testimonia existimari debent. Quemadmodum autem unitatis amor inter virtutes Cypriani præcipue enituit, sic in ejus scriptis nihil vehementius commendatur, nihil accuratius defenditur, quam unitas Ecclesiæ. Facile profecto ex ejus dictis tria potissimum perspiciet quisquis non omnem amorem veritatis animo ejecit; 1. Ecclesiam quæ a Christo per Apostolos fundata est, omnibus conspicuam ac visibilem esse. 2. Nec perire, nec ullo errore aut schismate corrumpi posse. 3. Ita unam esse, ut quæcumque ab ea sectæ discesserunt, ut a vera Ecclesia, ita ab æterna salute alienæ sint.

Nota non erant sancto Martyri invisibilis Ecclesiæ commenta, quæ longe recentiore memoria excogitata sunt; sed eam Ecclesiam intelligit in qua zizania cum frumento, vasa fictilia cum aureis & argenteis usque ad diem judicii permista cernentur, pag. 146 & 157. quæ super Petrum Domini voce fundata *una est & in multitudinem latius incremento fecunditatis extenditur, ac Domini luce perfusa per orbem totum radios suos porrigit; in qua episcopatus unus est, cujus a singulis in solidum pars tenetur*, de Unit. Eccles. pag. 397. *in qua per temporum & successionum vices episcoporum ordinatio & Ecclesiæ ratio decurrit, ut Ecclesia super episcopos constituatur, & omnis actus Ecclesiæ per eosdem præpositos gubernetur*, epist. XXVII. In his & aliis ejusmodi locis nulla residet suspicio Ecclesiæ invisibilis; neque enim lapsos hortaretur Cyprianus ut Ecclesiæ invisibilis decretis obsequantur, aut confessores ut ad Ecclesiam invisibilem redeant; nec episcoporum successionem habet Ecclesia invisibilis, nec per totum orbem radios suos diffundit.

Sed ne quis dicat Ecclesiam primis sæculis hos titulos meruisse, at postea rerum faciem fuisse mutatam; occurrit his calumniis Cyprianus, ac visibilem illam Ecclesiam nullis hominum viribus everti, nullo errore superari, nullo schismate dividi posse contendit. Quid de persecutionibus imperatorum senserit, perspici potest ex libro de Lapsis, ubi horrendam illam persecutionem, quam Decius accendit, divino consilio permissam fuisse docet, ut pietatis studium longa pace refrigeratum exsuscitaretur; sic etiam persecutionem Galli & Volusiani Romæ prorupisse observat, *ut ad confundendos hæreticos & retundendos ostenderet Dominus quæ esset Ecclesia .... qui essent quos inimicus lacesseret, qui contra quibus diabolus ut suis parceret*; epist. LVIII. Sic de perpetuitate Ecclesiæ sentientem nec hæreses nec schismata terrebant: prædicta hæc sciebat a Christo & Apo-

& Apostolis, nec quemquam mirari debere cum eveniunt, epist. LV. Nullo autem errore Ecclesiam infici, nullo schismate corrumpi posse pluribus locis declarat, in primis in libro de Unitate Ecclesiæ ubi sic loquitur p. 397. *Adulterari non potest sponsa Christi, incorrupta est & pudica, unam domum novit, unius cubiculi sanctitatem casto pudore custodit .... dicit Dominus :* Ego & Pater unum sumus : *& iterum de Patre & Filio & Spiritu sancto scriptum est ,* & hi tres unum sunt : *Et quisquam credit hanc unitatem de divina firmitate venientem, sacramentis cælestibus cohærentem scindi in Ecclesia posse, & voluntatum collidentium divortio separari?* Et paulo post : *Quia Christi populus non potest scindi, tunica ejus per totum textilis & cohærens divisa a possidentibus non est : indivídua, copulata, connexa, ostendit populi nostri, qui Christum induimus, concordiam cohærentem ; sacramento vestis & signo declaravit Ecclesiæ unitatem. Quis ergo sic sceleratus & perfidus, quis sic discordiæ furore vesanus ut aut credat scindi posse, aut audeat scindere unitatem Dei, vestem Domini, Ecclesiam Christi?* Erat ergo perspectum S. Martyri, quamvis hæreses Ecclesiam oppugnent, quamvis schismata nonnullas illius partes avellant, Ecclesiam tamen suo semper robore stare, nec veritatem, quam Christus illi commisit, ulla hæresi infuscari, aut unitatem schismate corrumpi posse. Hinc inter sectas, quæ ab Ecclesia discedunt, & Ecclesiam ipsam tantum ponit discriminis, quantum inter hominum & Dei opus; ac Novatianum stultitiæ arguit; *quod cum sit a Christo una Ecclesia per totum mundum in multa membra divisa, item episcopatus unus multorum episcoporum concordi numerositate diffusus, ille post Dei traditionem, post connexam & ubique conjunctam catholicæ Ecclesiæ unitatem, humanam conetur facere Ecclesiam*, epist. LII.

Quod ex his principiis necessario sequitur, numquam accidere posse ut justa sit causa ab Ecclesia discedendi, id etiam sæpe a Cypriano docetur : quoscumque enim videbat ab Ecclesia discedere, eos propria sententia damnatos dicebat, ita ut necesse non esset aliud de illis judicium institui. Sic ait epist. XLIX. Novatum *qui ejici de Ecclesia & excludi habebat, judicium sacerdotum voluntaria discessione* præcessisse, *quasi evasisse sit pœnam, prævenisse sententiam :* & in libro de Unit. Eccles. p. 403. *Aversandus est talis,* inquit, *atque fugiendus quisquis fuerit ab Ecclesia separatus. Perversus est hujusmodi & peccat & est a semetipso damnatus*, vid. epist. XL. Ex his facile perspicitur unam prorsus & individuam esse Christi Ecclesiam, quamvis plures sectæ veram se Ecclesiam Christi esse intendant. Nam plus una esse non potest quæ errare & schismate non possit everti, & a qua sine scelere discedi non possit. Id autem mirifice confirmant omnes Cypriani sententiæ. Ecclesiam *quæ & vivit in æternum & vivificat Dei populum*, p. 272. ita unam esse contendit, ut si apud Novatianum fuit, apud Cornelium non fuisse declaret p. 317. Hinc toties Ecclesia hortus conclusus, fons signatus dicitur, ut in eadem pagina 317. sponsa Christi quæ sola filios generare potest, quæque cum Christo individuis nexibus cohæret, p. 142. 229. 295. 306. 397. *Hanc Ecclesiæ catholicæ unitatem de divinæ dispositionis dignatione venientem*, p. 275. comparare non dubitat Cyprianus cum unitate Christi, p. 281. cum unitate Dei pag. 405. cum unitate Trinitatis pag. 398.

Atque hic fuit cardo omnium controversiarum quæ S. Cypriano supervenerunt. Cum Felicissimus & quinque presbyteri nonnullos ex lapsis a Cypriani communione abstraxissent, ac speciosis causis scelus suum prætexerent; quantus dolor exstitit Cypriani in hac animarum sibi creditarum pernicie ! quanto caritatis studio hortatur, ut vitent lupos qui salutem promittunt, *ne quis delinquit veniat ad salutem ;* qui Ecclesiam spondent, dum id agunt, ut qui illis credit *in totum ab Ecclesia pereat*, epist. XXXVIII. & VL. Nihil autem aptius videbatur Cypriano ad eos qui decepti fuerant deterrendos, quam ut eos demonstraret in Ecclesia cum episcopis & plebe Christi communicare non posse, si schi-

si schismatis duces sequantur. Revera sic impressa erat & insculpta etiam plebeculæ animis hæc doctrina, unam prorsus esse Ecclesiam, nec ab ea discedendi justam causam incidere posse, ut schismatis signiferi spe redeundi in Ecclesiam ducerent & lactarent quos deceperant; sed fraudem nudavit ordinatio Fortunati quem pseudoepiscopum Carthaginensem constituerunt. *Namque ii, quibus in præteritum*, inquit Cyprianus epist. LV. p. 183. *præstigia obtendebantur & dabantur verba fallacia, quod simul ad Ecclesiam regressuri dicerentur, posteaquam viderunt illic pseudoepiscopum factum, frustratos & deceptos se esse didicerunt, & remeant quotidie atque ad Ecclesiam pulsant.* Novatiani factio, ut pietatis pelle nitidior erat quam Felicissimi, ita majorem perniciem traxit: ipsorum etiam confessorum oculos perstrinxit fucatus color; gravavit Cyprianum & contristavit, ut ejus verbis utar ex epist. XLIV. & intolerabilis perculsi pæne prostrati pectoris mœstitia perstrinxit, quod semetipsi a Christi grege & ab ejus pace & concordia separassent: quod eos de carcere prodeuntes schismaticus & hæreticus error excepisset, epist. LI. Non parum profuit his confessoribus Cypriani adhortatio, ut illatum unitati damnum felici reditu repararent: nam *cognito suo errore*, ut ait S. Cornelius epist. XLVI. *ad Ecclesiam unde exierant simplici voluntate venerunt*. Confessi sunt errorem coram Cornelio, & quinque aliis episcopis, & Romano presbytero & ipsa plebe, cujus magnus concursus factus fuerat, declararunt sinceram suam mentem semper in Ecclesia fuisse; neque enim se ignorare *unum Deum esse, & unum Christum esse Dominum, unum Spiritum sanctum, unum episcopum in Ecclesia catholica esse debere*. Si qua tamen secta schismatis notam effugere, & veræ Ecclesiæ pars videri posset, id sibi in primis Novatiani secta vindicaret, ut quæ nec Ecclesiæ dogmata saltem in primordiis, nec exteriorem religionis formam violaret. Sed Cyprianus contendit parvi referre quid Novatianus doceat *cum foris doceat*. *Quisquis ille est*, inquit epist. LII. pag. 156. *& qualiscumque est; Christianus non est qui in Ecclesia Christi non est*. Idem docet pluribus aliis in locis, præsertim in epistola ad Magnum, ubi sic loquitur pag. 315. *Neque enim Dominus noster Jesus Christus*, inquit, *cum in Evangelio suo testaretur adversarios suos esse eos qui secum non essent, aliquam speciem hæreseos designavit, sed omnes omnino qui secum non essent, & secum non colligentes gregem suum spargerent adversarios suos esse ostendit*, dicens: Qui non est mecum, adversum me est; & qui mecum non colligit, dispergit. *Item beatus Joannes Apostolus, nec ipse ullam hæresim aut schisma discrevit, aut aliquos speciatim separes posuit, sed universos qui de Ecclesia exiissent, quique contra Ecclesiam facerent, antichristos appellavit &c.* Quamobrem declarat S. Martyr ne martyrium quidem extra Ecclesiam a damnatione liberare. *Ardeant licet flammis*, inquit in libro de Unit. Eccles. pag. 401. *& ignibus traditi vel objecti bestiis animas suas ponant, non erit illa fidei corona sed pœna perfidiæ, nec religiosæ virtutis exitus gloriosus, sed desperationis interitus. Occidi talis potest, coronari non potest*. Eadem sententia sæpe alias occurrit, ut in eodem libro de Unit. pag. 401. & in epist. LII. pag. 153. & in LVII. pag. 206.

Si quis autem suspicetur Cyprianum amore unitatis longius quam par est efferri; is admonendus est ceteras omnes ecclesias cum Cypriano de his principiis consensisse, quamvis non easdem ac ille consecutiones deducerent, nec baptisma rejicerent hæreticorum. Hoc enim argumento adversarios suos refellebat Cyprianus, quod Spiritum sanctum extra Ecclesiam nec haberi nec dari posse faterentur. *Qui quamquam pertinaces alias & indociles*, inquit epist. LXXVI. pag. 320. *vel hoc tamen confitentur, quod universi sive hæretici sive schismatici non habeant Spiritum sanctum, & ideo baptizare quidem possunt, dare autem Spiritum sanctum non possunt, in hoc ipso a nobis tenentur ut ostendamus nec baptizare eos omnino posse qui non habeant Spiritum sanctum*. Eodem argumento cum ipse Cyprianus passim utitur, tum etiam Firmilianus, pag. 306. Perspicuum ergo est & Cypriani testimonio

monio & omnium qui tunc erant Christianorum consensu, inter varias societates, quæ sibi Christianæ religionis professionem arrogant, unam aliquam esse, extra quam salus æterna comparari non potest, sive leviter erretur, sive etiam schismati nullus error addatur; nedum ipsa cum sectis ab ea avulsis in unius communis Ecclesiæ compositionem venire possit. Si quæ enim sectæ ab Ecclesia abscissæ notas & jura veræ Ecclesiæ retineant; frustra veteribus sectis objecta fuit episcoporum successio, & episcopatus per totum orbem unitas; frustra vetus Ecclesia unicam se esse sponsam, numquam errare posse, numquam a se discedendi causam legitimam incidere posse, ac ne martyrium quidem discedentibus ad salutem prodesse contendit. Affingendus ergo impius & crudelis error toti antiquæ Ecclesiæ, vel potius Apostolis, a quibus solis conflari potuit mirificus ille consensus, quem de veræ Ecclesiæ notis inter omnes Christianos conspirasse cernimus.

Mira sunt quæ Dodvvello S. Cypriani de unitate sententiam examinanti placuerunt. Statuit enim in his S. Martyris disputationibus *non agi de illius Ecclesiæ unitate, quam catholicam hodie dicimus, quæ nimirum omnes ambitu suo per terrarum orbem ecclesias particulares complectitur, sed de ipsis dumtaxat ecclesiis particularibus*, differt. Cypr. 7. Verissimum quidem illud est quod probat Dodvvellus unumquemque episcopum in sua ecclesia principium esse unitatis, eique ab omnibus obtemperari oportere; sed ita tamen, si eum aliis episcopis communicet; secus vero si ab universa Ecclesia discedat: tunc enim principium potius discordiæ & schismatis foret quam unitatis. Atque ut in Cypriano immoremur, facile demonstratur sic Ecclesiæ unitatem in his disputationibus a S. Martyre defendi, ut Ecclesiæ universalis notio illius animo semper obversetur. Id perspicitur ex ipso testimonio, quod Dodvvellus ad causæ suæ defensionem ex libro de Unitate Ecclesiæ excerpsit. *Quomodo solis multi radii, sed lumen unum*, inquit pag. 397. & *rami arboris multi, sed robur unum tenaci radice fundatum, & cum de fonte uno rivi plurimi defluunt, numerositas licet diffusa videatur exundantis copiæ largitate, unitas tamen servatur in origine. Avelle radium solis a corpore, divisionem lucis unitas non capit. Ab arbore frange ramum, fractus germinare non poterit. A fonte præcide rivum, præcisus arescit. Sic & Ecclesia Domini luce perfusa per orbem totum radios suos porrigit. Unum tamen lumen est, quod ubique diffunditur, nec unitas corporis separatur. Ramos suos in universam terram copia ubertatis extendit, profluentes largiter rivos latius expandit. Unum tamen caput est, & origo una, & una mater fecunditatis successibus copiosa*. His verbis, *Ecclesia Domini luce perfusa per orbem totum radios suos porrigit, ramos suos in universam terram copia ubertatis extendit*; non ecclesiæ particularis, sed universalis sive catholicæ unitas describitur. Idem confirmant quæ præcedunt, quæque sequuntur. Ante allata verba sic loquebatur Cyprianus: *Quam unitatem firmiter tenere & vindicare debemus, maxime episcopi qui in Ecclesia præsidemus; ut episcopatum quoque ipsum unum atque indivisum probemus. Nemo fraternitatem mendacio fallat, nemo fidei veritatem perfida prævaricatione corrumpat. Episcopatus unus est, cujus a singulis in solidum pars tenetur. Ecclesia quoque una est, quæ in multitudinem latius incremento fecunditatis extenditur*. Post testimonium a Dodvvello prolatum addit Cyprianus: *Illius fetu nascimur, illius lacte nutrimur, spiritu ejus animamur. Adulterari non potest sponsa Christi, incorrupta est & pudica .... Quisquis ab Ecclesia segregatus adulteræ jungitur, a promissis Ecclesiæ separatur: nec perveniet ad Christi præmia qui relinquit Ecclesiam Christi. Alienus est, profanus est, hostis est. Habere jam non potest Deum patrem qui Ecclesiam non habet matrem. Si potuit evadere quisquam qui extra arcam Noe fuit, & qui extra Ecclesiam foris fuerit evadit*. Lepidus ergo Cypriani interpres Dodvvellus, qui sibi particularem ecclesiam fingit, ubi S. Martyr unum toto orbe episcopatum commendat. Quid, cum lapsis declarat, in epist. XL. si quis cum Felicissimo se conjunxerit, cum

rit, cum *postea ad Ecclesiam redire, & cum episcopis & plebe Christi communicare non posse*; cum confessores hortatur in epist. XLIV. ut ad Ecclesiam redeant; eisque post reditum gratulatur in epist. LI. *Quod Ecclesiæ veritas & evangelici sacramenti unitas, quæ a nobis tenebatur*, inquit, eorum *etiam consensu ac vinculo necteretur*; num de ecclesiis particularibus, nulla habita unitatis inter omnes ecclesias constitutæ ratione, videtur disseruisse?

Nihil magis adversarium Dodvvello, quam Cypriani de episcopi singularitate principium, quod tamen sibi maxime favere existimat. Numquam enim catholicæ Ecclesiæ unitatem accuratius defendit Cyprianus, quam cum unum in singulis ecclesiis episcopum esse debere contendit. Cum Novatianus Romæ episcopatum invasisset, ac per emissarios suos idem facinus in aliis civitatibus tentasset; hoc argumento illius fautores refellit Cyprianus, quod cum is solus episcopus sit, cujus episcopatus ab aliis collegis confirmatur & agnoscitur, si quis in ejus locum irruere audeat, nullam cum episcopis Ecclesiæ catholicæ communionem habere possit, ac proinde foris relictus pereat. *Factus est autem Cornelius*, inquit in epist. LII. pag. 150. *episcopus de Dei & Christi ejus judicio, de clericorum pæne omnium testimonio, de plebis quæ tunc affuit suffragio, & de sacerdotum antiquorum & bonorum virorum collegio, cum nemo ante se factus esset, cum Fabiani locus, id est, cum locus Petri & gradus cathedræ sacerdotalis vacaret; quo occupato de Dei voluntate atque omnium nostrum consensione firmato, quisquis jam episcopus fieri voluerit, foris fiat necesse est, nec habeat ecclesiasticam ordinationem qui Ecclesiæ non tenet unitatem*. Eodem modo demonstrat episcopos a Novatiano in aliis civitatibus constitutos, non Christi Ecclesiæ episcopos esse, sed humanæ Ecclesiæ. *Nisi si episcopus tibi videtur*, inquit in eadem epistola p.156. *qui episcopo in Ecclesia a sedecim coepiscopis facto, adulter atque extraneus episcopus fieri a desertoribus per ambitum nititur, & cum sit a Christo una Ecclesia per totum mundum in multa membra divisa, item episcopatus unus episcoporum multorum concordi numerositate diffusus, ille post Dei traditionem, post connexam & ubique conjunctam catholicæ Ecclesiæ unitatem humanam conetur Ecclesiam facere, & per plurimas civitates novos apostolos suos mittat, ut quædam recentia institutionis suæ fundamenta constituat; cumque jampridem per omnes provincias & per urbes singulas ordinati sint episcopi in ætate antiqui, in fide integri, in pressura probati, in persecutione proscripti, ille super eos creare alios pseudoepiscopos audeat*. Hinc contendit, etiamsi legitime fuissent ordinati, eos tamen pro legitimis episcopis agnosci non posse, quia ab Ecclesia catholica discesserunt. *Episcopatum autem*, inquit, *tenere non posset, etiamsi episcopus prius factus a coepiscoporum suorum corpore & ab Ecclesiæ unitate descisceret*.

II. *Refelluntur qui episcopos apud Cyprianum jure divino a presbyteris distingui negant*.

Quamvis episcopatus jura non possint accuratius defendi, quam a Cypriano defenduntur; non defuerunt tamen qui ex nonnullis ejus verbis ansam arriperent calumniandi. Quod enim S. Martyr clerum interdum in duos ordines dividere videtur, nempe in sacerdotes & ministros, ac sacerdotis ac præpositi nomina cum ipsis presbyteris communicat, velut in epist. LXV. LXVIII. LXXII. & in libro de Lapsis, inde Salmasius & Blondellus concludunt presbyteros ab episcopis non jure divino, non diverso sacerdotii gradu esse distinctos. Si ejusmodi ratiuncula valeret, pari jure concludi posset ne diaconos quidem & alios minores clericos, a presbyteris & episcopis jure divino distingui; sæpe enim Ecclesia dividitur in clerum & plebem. Quod si diaconi & minores clerici cum presbyteris & episcopis clero comprehenduntur; quid mirum si presbyteris, qui eucharistiam consecrant & potestatem habent ligandi & solvendi, sacerdotis & præpositi nomina cum episcopis communia sunt? Presbyteris quidem Cyprianus plurimum

plurimum ſemper habuit honoris, & cum nihil agere ſoleret ſine conſilio cleri, ut ipſe teſtatur in epiſt. VI. non dubium quin presbyteris utpote cum ipſo ſedentibus, magnam auctoritatem attribuerit. At ſacerdotii gradum a presbyteris diſtinctum ſibi vendicat. Queritur in epiſt. XI. quod quidam de presbyteris nec Evangelii memores, *nec epiſcopo honorem ſacerdotii ſui & cathedræ reſervantes* jam cum lapſis communicare cœpiſſent. Alius ergo in epiſcopis ac in presbyteris ſacerdotii gradus, ac proinde epiſcopi a presbyteris diſtinguuntur non ſolum auctoritate & cathedra, ſed etiam ordine & charactere. Hanc autem ſacerdotii diſtinctionem ab ipſo Chriſto inſtitutam fuiſſe ex pluribus Cypriani locis perſpicitur. *Dominus noſter*, inquit in epiſt. XXVII. p. 89. *cujus præcepta & monita obſervare debemus, epiſcopi honorem & Eccleſiæ ſuæ rationem diſponens in Evangelio loquitur & dicit Petro:* Ego dico tibi quia tu es Petrus & ſuper iſtam petram ædificabo Eccleſiam meam, & portæ inferorum non vincent eam, & tibi dabo claves regni cælorum, & quæ ligaveris ſuper terram erunt ligata & in cælis, & quæcumque ſolveris ſuper terram erunt ſoluta & in cælis. *Inde per temporum & ſucceſſionum vices epiſcoporum ordinatio & Eccleſiæ ratio decurrit, ut Eccleſia ſuper epiſcopos conſtituatur & omnis actus Eccleſiæ per eoſdem præpoſitos gubernetur. Cum hoc itaque divina lege fundatum ſit*, &c.

Multa hic obſervanda ex quibus S. Martyris ſententia mirifice eniteſcit. 1. Declarat epiſcopos ſucceſſiſſe Apoſtolis. Sic etiam in epiſt. XLII. *unitatem a Domino & per Apoſtolos nobis*, inquit, *ſucceſſoribus traditam* docet. Vid. epiſt. LXIX. Idem docet Firmilianus in epiſt. ad Cyprianum pag. 307. epiſcopos Apoſtolis *vicaria ordinatione* ſucceſſiſſe. Sic etiam in concilio Carthaginenſi cui præerat Cyprianus Clarus a Maſcula, *Apoſtolis*, inquit pag. 606. *nos ſucceſſimus eadem poteſtate Eccleſiam Domini gubernantes & credentium fidem baptizantes*. 2. Ordinationem epiſcopalem a Chriſto inſtitutam & divina lege fundatam pronuntiat Cyprianus. Quamvis enim ordinatus presbyter in hoc gradu aliquamdiu miniſtraſſet, probe tamen ſciebat ſibi ad epiſcopalem gradum vocato aliam ordinationem opus fuiſſe. Nemo his temporibus meminerat quod Salmaſius & Blondellus primis ſæculis uſurpatum fuiſſe finxerunt, ut mortuo epiſcopo ſine nova ordinatione ſuccederet antiquior presbyter, vel forte qui dignior videbatur, ut placet Blondello. Ne ipſi quidem ſchiſmatici, etſi ad omne facinus paratiſſimi, presbyteros ad epiſcopatum ſine ordinatione auſi ſunt promovere. Probe ſciebat Novatianus presbyter ne ſimulacrum quidem epiſcopatus ſine nova ordinatione occupari poſſe, cum tres epiſcopos quos ex viliſſima Eccleſiæ parte per dolum acciverat, incluſos hora decima, temulentos & crapula oppreſſos, adumbrata quadam & inani manuum impoſitione epiſcopatum ſibi tradere per vim cogeret, Euſeb. Hiſt. lib. 6. c. 43. 3. Ex his etiam perſpicitur epiſcopos a ſolo Chriſto poteſtatem Eccleſiæ gubernandæ accepiſſe. Hinc toties apud Cyprianum *Dominus ſacerdotes ſibi in Eccleſia ſua eligere & conſtituere* dicitur p. 134. Hac ratione Cyprianus Cornelii epiſcopatum *de Dei, qui ſacerdotes facit, voluntate ſuſceptum* defendit, epiſt. LII. p. 151. Vid. ep. LV. p. 178. & ep. LXV. p. 243. ep. LXIX. p. 261. Ex hac epiſcopatus notione oriebatur ſumma Cypriani conſtantia in gubernanda & defendenda eccleſia ſua, cui cum ſe judicem ad tempus a Deo datum eſſe ſciret, pag. 263. *commiſſa divinitus caſta fideli virtute* ſervabat, p. 296. Impreſſa erat aliorum Africæ epiſcoporum animis hæc ſententia. *Si maritus peregre proficiſcens*, inquit Venantius a Timiſa, in concilio Carthag. p. 604. *amico ſuo commendaſſet uxorem ſuam cuſtodiendam, commendatam ſibi ille quanta poſſet diligentia conſervaret, ne ab aliquo caſtitas ejus & ſanctitas adulteraretur. Chriſtus Dominus & Deus noſter ad Patrem proficiſcens ſponſam ſuam nobis commendavit*.

Neſcio quod ſacerdotium Rigaltius & Baluzius diaconis affingunt in ſuis obſervationibus ad hæc Cypriani verba: *Item presbyteris & diaconibus non*

defuit sacerdotii vigor, epist. XV. Cyprianus hoc loco sacerdotii vigorem nequaquam presbyteris illis & diaconibus attribuit, sed potius a se in illis objurgandis adhibitum demonstrat; idque ex his quæ sequuntur atque ex totius epistolæ serie perspicitur. Neque huic Rigaltii & Baluzii opinioni favet quod Cyprianus absens in epist. XIII. decernit, *ut qui libellos a martyribus acceperunt, & prærogativa eorum apud Deum adjuvari possunt, si incommodo aliquo & infirmitatis periculo occupati fuerint, non exspectata præsentia nostra*, inquit, *apud presbyterum quemcumque præsentem, vel si presbyter repertus non fuerit, & urgere exitus cæperit, apud diaconum quoque exomologesin delicti sui facere possint; ut manu eis in pœnitentiam imposita veniant ad Dominum cum pace quam dari martyres litteris ad nos factis desideraverunt*. Non immorabor in hac explicanda difficultate, quæ nimium arcte cum sequentibus sæculis conjuncta est, quam ut hoc loco examinari possit. Sed ut a Cypriano non discedam, unum est quod observatum velim, nequaquam ab illo hanc provinciam diaconis committi, ut peccatorum confessionem excipiant & pœnitentiam imponant. Hæc enim fuit illis temporibus disciplina, ut nemo ad pacem admitteretur ne in extremo quidem discrimine, nisi qui ante morbum peccata confessus fuisset, ac pœnitentiam postulasset, ut testatur Cyprianus in epist. LII. Quamobrem præscripta apud diaconum exomologesis in mortis articulo, non erat peccatorum confessio, quæ apud sacerdotes antea fieri debuerat, nec proinde cum diaconis communicatum fuit pœnitentiæ imponendæ munus. Quod autem ab eruditis viris jamdudum observatum est, duplicem esse exomologesin, id confirmatur ex Cypriani epistolis in lapsorum causa scriptis, in primis ex epist. XII. ubi ait exomologesin fieri *inspecta vita ejus qui agit pœnitentiam*. Ex quo patet exomologesin, quam absolutio proxime sequebatur jam probata & satis spectata lapsi pœnitentia, distingui debere a confessione peccatorum pœnitentiam ipsam præcedente.

III. *Primatus ecclesiæ Romanæ a S. Cypriano semper agnitus.*

Sic episcoporum jura defendit Cyprianus, ut legitimum Romanæ sedis primatum agnoscat. In dissensione quam habuit cum Stephano, sæpe questus est quod Stephanus primatu suo nimium confideret, sed de ipsius auctoritate litem non movit. Sic enim tacito nomine Stephanum perstringit in epist. LXXI. *Sed nec Petrus*, inquit, *quem primum Dominus elegit, & super quem fundavit Ecclesiam suam, cum secum Paulus de circumcisione postmodum disceptaret, vindicavit sibi aliquid insolenter aut arroganter assumpsit, ut diceret se primatum tenere & obtemperari a novellis & posteris sibi potius oportere*: sic etiam Firmilianus juste indignari se dicit in Stephanum, pag. 308. quod qui *sic de episcopatus sui loco gloriatur, & se successionem Petri tenere contendit, super quem fundamenta Ecclesiæ collocata sunt, multas alias petras inducat, & ecclesiarum multarum nova ædificia constituat, dum esse illic baptisma sua auctoritate defendit*. Et paulo post: *Stephanus, qui per successionem cathedram Petri habere se prædicat, nullo adversus hæreticos zelo excitatur*. Agnoscit ergo Firmilianus in Stephano altiorem quemdam dignitatis gradum, & dum in eo congruens dignitati studium fidei desiderat, Petri primatum fatetur successione ad illum pervenisse. Petri ejusque successorum primatum sæpe alias commendavit Cyprianus. *Petrus tamen*, inquit pag. 265. *super quem ædificata ab eodem Domino fuerat Ecclesia, unus pro omnibus loquens & Ecclesiæ voce respondens ait*: Domine ad quem ibimus? Vid. pag. 265. *Una Ecclesia a Domino super Petrum origine unitatis & ratione fundata*, p. 270. *Nam Petro primum Dominus super quem ædificavit Ecclesiam, & unde unitatis originem instituit & ostendit, potestatem istam dedit ut id solveretur in cælis quod ille solvisset in terris. Et post resurrectionem quoque ad Apostolos loquitur, dicens*: Sicut misit me Pater, & ego mit-

ego mitto vos, &c. epist. LXXIII. p. 280. vid. p. 307. & 494. Sed præcipue considerandus nobis est insignis locus ex libro de Unitate Ecclesiæ pag. 396. *Loquitur Dominus ad Petrum :* Ego tibi dico, *inquit*, quia tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, & portæ inferorum non vincent eam, & tibi dabo claves regni cælorum : & quæ ligaveris super terram, erunt ligata & in cælis ; & quæcumque solveris super terram, erunt soluta & in cælis. *Et iterum eidem post resurrectionem suam dicit :* Pasce oves meas ; *super illum unum ædificat Ecclesiam suam, & illi pascendas mandat oves suas, quamvis Apostolis post resurrectionem suam parem potestatem tribuat & dicat :* Sicut misit me Pater, & ego mitto vos : accipite Spiritum sanctum, si cujus remiseritis peccata, remittentur illi ; si cujus tenueritis, tenebuntur ; *tamen ut unitatem manifestaret, unitatis ejusdem originem ab uno incipientem sua auctoritate disposuit. Hoc erant utique & ceteri Apostoli quod fuit Petrus, pari consortio prædit & honoris & potestatis ; sed exordium ab unitate proficiscitur, ut Ecclesia Christi una monstretur.*

Hoc testimonium ita protuli, ut habetur in hac Baluzii editione, sed Cypriani verba aliter leguntur in editionibus Manutii ac Pamelii, in quibus post hæc verba, *ut unitatem manifestaret*, additur, *unam cathedram constituit :* sic etiam post hæc verba, *exordium ab unitate proficiscitur*, habent editiones illæ, *Et primatus Petro datur, ut una Christi Ecclesia & cathedra una monstretur. Et pastores sunt omnes & grex unus ostenditur qui ab Apostolis omnibus unanimi consensione pascatur, ut Ecclesia Christi una monstretur ... qui cathedram Petri, super quem fundata est Ecclesia, deserit, in Ecclesia se esse confidit ?* Hæc in contextum irrepsisse Baluzius existimavit, cujus de sententia ac rationibus eruditorum erit judicium ; sed observatum velim, si ea retineantur, quæ Oxoniensis editor & Baluzius expunxerunt, nihil adfuturum quod non cum Cypriani doctrina optime quadret ; sin autem recidantur, reliquas testimonii hujus partes satis per se habituras momenti ad primatum ecclesiæ Romanæ. Hospes sane & peregrinus sit in Cypriani doctrina, si quis miretur Petro primatum ab eo attribui, & unum gregem, ac unam cathedram adstrui, cum tot locis eumdem primatum defendat, ac unum gregem, unum episcopatum, & nominatim in epist. XL. unam cathedram commendet. Non magis mirandum quod in Ecclesia non esse pronuntiet nefarios illos schismaticos, qui hoc uno episcopatu conculcato, hac una cathedra, quæ super Petrum fundata est, deserta, humanam prorsus ecclesiam instituere tentabant. Non erat ergo cur Cypriani testimonium ab his verbis editor Oxoniensis, velut a quodam, ut ipse appellat, veneno purgasse sibi videretur. Quinetiam quæ ab illo editore in hoc testimonio & ab omnibus admittuntur, satis per se valent ad primatum demonstrandum. Illud 1. perspicitur in hoc Cypriani loco & in pluribus aliis, principium unitatis sine primatu esse non posse. Quis enim ei primatum deneget, a quo incipit unitas, & per quem Ecclesia una monstratur ? 2. Quemadmodum post Petrum non desiit unitas, ita nec primatus & principium unitatis, quod Christus auctoritate sua disposuit, quod eo consilio instituit, ut Ecclesia una monstretur. Necesse est igitur, ut unitatem, ita principium & vinculum unitatis in Ecclesia perseverare : unde existimari potest quanti fecerit ecclesiam Romanam Cyprianus, quam arcte affixus fuerit principio unitatis, qui tanto unitatis amore accensus erat. Hinc illius indignatio pag. 182. quod schismatici ausi fuissent *ad Petri cathedram atque ad ecclesiam principalem unde unitas sacerdotalis exorta est, navigare*. Dictitant adversarii nostri primatum ecclesiæ Romanæ defendi a Cypriano, non quod juris quidquam in alias ecclesias haberet, sed quia sedes erat & domicilium Imperii. Sed nihil absurdius hoc commento, nec quisquam sibi persuadebit Cyprianum, cujus in omnibus

omnibus scriptis & factis spirat unitatis amor, aut primatum illi ecclesiæ denegasse, ex qua sacerdotalem unitatem ortam fatebatur, aut propter urbis potentiam & magnitudinem detulisse, non propter unitatis principium. Hunc primatum sibi ecclesia Romana, repugnante nemine, vindicabat: quamvis clerus Romanus, sede vacante, non omnem sibi auctoritatem sumeret, sed difficiliora quæque, in his lapsorum causam, ad electionem episcopi integra servaret, non tamen iccirco intermissus erat primatus. *Salutant vos fratres*, inquit ille clerus epist. III. inter Cyprianicas, *qui sunt in vinculis, & presbyteri & tota ecclesia, quæ & ipsa cum summa sollicitudine excubat pro omnibus qui invocant nomen Domini*. Hinc litteræ ejusdem cleri, quæ de lapsis agebant, in totum orbem terrarum missæ fuerunt, ut testatur Cyprianus ep. LII.

Sed in hoc Cypriani loco Fellus & Simon Goulartius contendunt par consortium honoris & potestatis inter Apostolos eorumque successores penitus pugnare cum primatu; observat Fellus in not. ad epistolam LV. *beato illo martyre judice pro desperatis & perditis habendos esse quibus minor videtur auctoritas episcoporum in Africa, quam vel Cornelii ipsius in Petri cathedra Romæ sedentis*.

Si qua fieret præjudicatarum opinionum intermissio, nihil facilius foret, quam Cypriani sensum callere & primatum cum pari consortio honoris & potestatis conciliare. Nemo nescit Cyprianum Africæ, & Numidiæ ac Mauritaniæ præfuisse: parem tamen potestatem episcopi illarum provinciarum a Christo acceperant, hoc erant utique quod Cyprianus, pari consortio præditi & honoris & potestatis; sed his præerat Carthaginensis episcopus. Quod si Cyprianus, dum par consortium honoris & potestatis inter episcopos agnoscit, non iccirco delatam sibi jure ecclesiastico auctoritatem abjecit; cur Petrum ejusque successores auctoritate ab ipso Christo tradita spoliasse videatur? Luce clarior est ejus sententia, demonstrat unitatem tanti visam esse Christo, ut quamvis Apostolis parem potestatem attribueret, unum tamen aliis præesse vellet: itaque hoc erant Apostoli, quod fuit Petrus, sed excepto primatu. Jacobus & Joannes parem potestatem acceperant ac Petrus, sed Christus unitatem nec a Jacobo nec a Joanne incipere voluit; soli Petro hunc detulit honorem.

Ex his etiam illustrari potest alius Cypriani locus ab iisdem adversariis decantatus. *Episcopatus unus est cujus a singulis in solidum pars tenetur*, inquit ibidem Cyprianus in libro de Unit. Eccles. Sæpe alias declarat Cyprianus, etsi *singulis pastoribus portio gregis adscripta est, etsi pastores multi* sunt, *unum tamen gregem* eos pascere, *& oves universas quas Christus sanguine suo & passione quæsivit colligere & fovere* debere, *& iccirco copiosum corpus* esse *sacerdotum concordiæ mutuæ glutino atque unitatis vinculo copulatum, ut si quis ex collegio eorum hæresim facere & gregem Christi lacerare & vastare tentaverit, subveniant ceteri, & quasi pastores utiles & misericordes oves dominicas in gregem colligant*, p. 183. & 249. 250. Sed copiosus ille sacerdotum numerus in pascendis ovibus conspirans non modo nihil detrahit primatui, sed etiam ducem & auctorem necessario postulat; alioqui summa esset futura omnium rerum perturbatio. Debent episcopi pro suo unitatis studio in rebus majoris momenti mutuas sibi operas tradere, debent in damnandis hæresibus auctoritatem & consilia consociare; sed quis neget in ejusmodi rebus præcipuas illius partes esse debere, a quo *incipientem unitatis originem* Christus *sua auctoritate disposuit?*

IV. *De dissensione S. Cypriani cum S. Stephano. Nullum baptisma probatum Stephano, nisi quod ex præscripta a Christo forma datum esset.*

Cum S. Cyprianus in litteris, quæ de baptismo hæreticorum scriptæ sunt, multa de adversariis suis dicat, aut ab eis dicta referat; non parvi interest ad ejus illustranda testimonia, quid S. Stephanus & alii Cypriani adversarii senserint,

senserint, exponere. Stephanum erroris accusarunt etiam e catholicis plurimi, eumque omnium hæreticorum baptisma comprobasse volunt, etiam eorum qui formam a Christo præscriptam non servabant. Quin etiam Launojus Cyprianum sic defendit, ut ipsi antiquitatem magis quam adversariis favere existimet, *rem istam*, ut illius verbis utar, *non esse fidei sed disciplinæ* pronuntians, tom. 8. p. 656. Demonstrare conabor Stephanum nihil aliud docuisse, quam quod postea omnium consensu stabilitum est, atque hanc illius doctrinam non antiquitati contrariam esse, sed e media Apostolorum traditione dimanasse.

Amisimus scriptas a Stephano papa epistolas de baptismo hæreticorum; sed quæ Cyprianus ex epistola ad se scripta refert, ea omnem sancti pontificis accusandi ansam præcidunt. Sic enim loquebatur Stephanus in epistola ad Cyprianum: *Si quis ergo a quacumque hæresi venerit ad nos, nihil innovetur, nisi quod traditum est, ut manus illi imponatur in pœnitentiam; cum ipsi hæretici proprie alterutrum ad se venientes non baptizent, sed communicent tantum*. Perabsurde Rigaltius detorquet illud *proprie* ad eos *qui proprie ob propriam aliquam caussam dicuntur hæretici*. Liquet hanc vocem referri ad ea quæ sequuntur, ita ut hæretici dicantur proprie non baptizare, sive proprio baptismo non imbuere alterutrum ad se venientes; quale est illud Horatii, *difficile est proprie communia dicere*. Verborum autem Stephani duæ tantum videntur afferri posse sententiæ. Vel enim ait hæreticos suum quemque proprium habere baptisma, sed tamen eo non imbuere alterutrum ad se venientes: vel hoc statuit, hæreticos proprium sibi non arrogare baptisma, quo venientes ad se baptizent, sed commune & in sua & in aliis sectis revereri. Prima interpretatio stare non potest, altera explorata & perspicua. 1. Repugnaret omnino illa hæreticorum in baptizando varietas, & in aliorum probando ac retinendo baptismate consensus. Cur enim una quæque secta proprium sibi & ab aliis discrepantem baptismum instituisset; nisi quia & Ecclesiæ & sectarum baptismus parum ad salutem idoneus videretur? Quamobrem novum baptismum instituentibus consentaneum erat aliorum baptisma rejicere. 2. Hæreticos hoc loco Stephanus Cypriano ad imitandum proponit. Etsi enim uterque de baptismo magnifice sentiebat, uterque tamen exiliter sentire alteri videbatur. De baptismi sanctitate & majestate detrahi existimabat Cyprianus, si datus ab hæreticis valeret. Baptismo injuriam Stephanus fieri putabat, si vel in ipsis hæreticis rejiceretur. Cum ergo hæreticos ad imitandum proponit, necesse est ut in eis aliquid laudet, quod ad baptismi commendationem valeat. At si hæretici præscriptam a Christo formam in baptizando violassent, nec tamen dubitassent dissimile aliorum baptisma comprobare; hæc agendi ratio hominum fuisset baptisma, ut inutilem & exilem ceremoniam, floccifacientium. 3. Ad illustrandam Stephani sententiam accedunt Firmiliani & Cypriani testimonia. *Stephanus in epistola sua dixit*, inquit Firmilianus, *hæreticos quoque ipsos in baptismo convenire*. Cyprianus postquam verba Stephani retulit, hæc addit in ep. LXXIV. *Et cum singulæ hæreses singula baptismata & diversa peccata habeant; hic cum omnium baptismo communicans, universorum delicta in sinum suum coacervata congessit*. Opponit Cyprianus Stephani principio aliud principium, & singulas hæreses singula habere baptismata contendit, quia Stephanus unum & commune baptisma apud hæreticos esse statuerat. Nec tamen Cyprianus icirco tot baptismata numerat, quot sunt hæreses, quod singulæ hæreses baptismi formam immutassent; nemo enim id suspicabitur; sed quia singulæ sunt unum veluti corpus ab aliis sectis & ab Ecclesia separatum.

Launojus & post eum auctor Bibliothecæ scriptorum ecclesiasticorum objiciunt perpaucos tunc extitisse hæreticos, qui in nomine trium personarum baptiza-

baptizarent; quamobrem omnes omnino hæreticos Stephano probari, in his Marcionitas, ut ei exprobrant Firmilianus ac Cyprianus. Sed veterum hæreticorum instituta Stephano, Cypriano & Firmiliano notiora erant, quam recentibus scriptoribus. At inter Stephanum, ac Cyprianum & Firmilianum generatim convenit, ut modo vidimus, hæreticos proprium sibi baptismum non habere. Ergo perpauci excipi possunt, qui communem baptizandi formam perverterint. Testes ejusdem sententiæ citari possunt Clemens Alexandrinus & Tertullianus; quorum primus Strom. 1. pag. 317. hæreticorum baptisma in Scripturis aquam alienam appellari observat, nec tamen hanc causam affert quod baptismi administrandi normam corruperint, sed quod alieni sint ab Ecclesia. Similiter Tertullianus libr. de Baptismo cap. 15. hæreticorum baptismum non eo nomine rejicit, quod illius administrandi ritum a Christo præscriptum immutassent, sed quia *nullum habent consortium disciplinæ nostræ, quos extraneos utique testatur ipsa ademptio communicationis*. Ad hæc etiam accedit Augustini testimonium, qui in libro 6. de Bapt. c. 25. sic loquitur: *Quis nesciat non esse baptismum Christi, si verba evangelica quibus symbolum constat illic defuerint? Sed facilius inveniuntur heretici qui omnino non baptizent, quam qui illis verbis non baptizent.*

Frustra Launojus Augustini testimonium de æqualibus S. doctoris hæreticis accipiendum esse, de antiquioribus autem aliter judicandum putat. Nam quod quarto & quinto Ecclesiæ sæculo animadvertit Augustinus, id potiori jure de secundo & tertio asseverati potest. Neque enim defuerunt hæreses, quæ cum in sectæ primordiis communem baptizandi normam secutæ essent, eam postea immutarent, ut suorum ad Ecclesiam catholicam reditum majori difficultate obstruerent. Id de Encratitis nominarim testatur Basilius can. 1. Quamquam ne illi quidem præscripram a Christo formam pervertebant, sed ceremonias quasdam aut adjecisse videntur aut detraxisse. Sic enim de illis Basilius can. 47. *Ne dicant: In Patrem & Filium & Spiritum sanctum baptizati sumus*. Quinetiam eorum baptismum non improbat ratum haberi, si qua inde major utilitas accedat. Atque ipse can. 1. testatur fratres Zoin & Saturninum susceptos a se fuisse in cathedra episcoporum, cum ab hac hæresi redirent. Sed si Encratitæ communes ritus initio secuti fuerant, & cum novi aliquid inducere voluerunt, non tamen præscriptam a Christo formam violare ausi sunt; an dubium quin Marcionitæ & alii ejusmodi, quibuscum erat cum Encratitis finitima vicinitas, baptismum in Ecclesia catholica usurpatum retinuerint? Porro Marcionem in nomine trium personarum baptizasse testis est locuples Cyprianus qui ejus baptismum hoc argumento rejicit, quod non eamdem Trinitatem agnoscat ac catholici. *Numquid hanc Trinitatem Marcion tenet*, inquit in epist. ad Jubaj. pag. 279. *Numquid eumdem asserit quem & nos Patrem creatorem? Numquid eumdem novit Filium Christum de Maria virgine natum?* Fatebatur ergo Cyprianus tres personas ab hæreticis in baptismo nominari, ac eo redactus erat, ut Trinitatem hæreticos non eodem modo ac catholicos interpretari diceret. Simili ratione Firmilianus Gnosticorum & Montanistarum baptisma rejicit, quia primi non eumdem Patrem ac catholici, Montanistæ non eumdem Spiritum sanctum agnoscebant. Marcionem sic premit Tertullianus argumentis ex baptismo petitis, ut facile pateat communem baptizandi ritum ab hoc hæretico mutatum non fuisse. Quærit enim lib. 1. c. 28. quomodo regeneret Deus Marcionis qui non generavit; quomodo Spiritum attribuat in baptismo, qui animam non prius contulit; cur lavet hominem numquam apud se inquinatum, & in hoc totum salutis sacramentum carnem mergat exortem salutis? Narrat Epiphanius pag. 230. *non unum baptisma* apud Marcionitas *sed tria post delictum concedi, pro mortuis illorum catechumenis alios baptizari, ac mulieribus baptismi conferendi facultatem*

tatem committi; sed violatæ baptismi formæ Marcionem non accusat. Valentini quoque & Apellis baptismum Stephanus ratum habuisse dicitur. Sed id ex ejus principiis sequebatur. Nam cum certo teneret, ut ei exprobrat Firmilianus, baptismum administrari *invocata Trinitate nominum Patris & Filii & Spiritus sancti*, neminem prorsus excludere debuit, quem ab hac baptizandi norma non discedere constaret. Quod si ipse Marcion, qui impietate omnes superavit, in nomine trium personarum baptizabat, non video cur non idem de Apelle & Valentino credatur. Cyprianus hoc unum ejusmodi hæreticis objicit, quod non eumdem Patrem ac catholici, eumdem Filium, eumdem Spiritum sanctum eamdemque Ecclesiam confiteantur; ac Patripassianos, Anthropianos, Valentinianos, Apelletianos, Ophitas Marcioniris adjungit, ep. ad Jubaj. p. 279. Marcus inter Valentini sectatores celeberrimus in consecrando pane & vino omnia invocationis verba pronuntiabat, ut testatur Irenæus lib. 1. cap. 12. ceteri ejusdem generis hæretici eucharistiam ex more Ecclesiæ celebrabant. Hinc eos provocat Irenæus lib. 4. cap. 18. ut *aut sententiam mutent, aut abstineant offerendo quæ prædicta sunt*. Non verisimile est quibus religio erat a consueta euchatistiæ celebrandæ forma discedere, eos in baptismi riribus ne id quidem retinuisse quod Christus nominatim præscripserat. Multa sane in baptismi ceremonias impia & absurda induxerunt plerique Gnostici. Sed, ut observat Augustinus lib. 6. de Baptismo, n. 47. *Certa illa evangelica verba sine quibus non potest baptismus consecrari, tantum valent ut per illa sic evacuentur quæcumque in prece vitiosa contra regulam fidei dicuntur; & si malus atque perversus in aliquibus perversam precem afferat, adest Deus evangelicis verbis suis, sine quibus baptismus Christi consecrari non potest, & ipse sanctificat sacramentum suum*. Cum Augustino consentit Stephanus, qui, ut refert Firmilianus, dicebat *iis qui apud hæreticos baptizantur adesse præsentiam & sanctimoniam Christi*. Quod autem spectat ad eos qui aut aquam non adhibebant, aut non ut Christus præscripsit, baptizabant, (quales exstitisse nonnulli videntur inter Gnosticos ethnici magis quam hæretici,) non dubium quin eos sine baptismo Stephanus in Ecclesiam non admisisset. Nonnulli autem sic baptismi verba immutabant, ut tamen retinere & exprimere vellent, quales erant qui baptizabant *in nomen incogniti Patris omnium, in veritatem matrem omnium; in descendentem in Jesum*, Iren. lib. 1. cap. 21. n. 3. Sed de ejusmodi hæreticis adeo nulla fuit controversia, ut Cyprianus & Firmilianus interrogationes ipsas, quales in Ecclesia fieri solebant, ab hæreticis servati testentur, pag. 279. 304. 319. Ad hæc Cypriani & Firmiliani testimonia accedit auctoritas non solum Augustini, Vincentii Lirinensis & Facundi, qui minime dubitarunt quin communem Ecclesiæ sententiam Stephanus defendisset; sed etiam Dionysii Alexandrini & Eusebii, quorum primus sic ad Stephanum & de Stephano scripsit, ut in eo leniorem tantummodo sententiam, & quamdam, ut in re nondum omnium consensu decisa, accommodationem desideraret; alter vero antiquam traditionem ab eo defensam fuisse testatur, Hist. lib. 7. c. 3.

V. *S. Cyprianus sententiam adversariorum minus intellexit. De baptismo in Christi nomine. Stephani sententia orta ab Apostolis.*

Sed duo nobis supersunt explicanda, utrum Stephanus hæreticorum baptismo non solum characterem imprimi, sed etiam peccata dimitti existimaverit; utrum satis esse duxerit in Christi nomine baptizare, nulla Patris & Spiritus sancti facta mentione. Cyprianus & Firmilianus sic semper adversarios refellunt, quasi isti peccata ab hæreticis baptizantibus dimitti contenderent. *Dat honorem Deo*, inquit Cyprianus ep. LXXIV. *qui apud eos qui in Deum blasphemant, remissionem peccatorum dari judicat?* Et Firmilianus ep. LXXV. *Stephanus*, inquit, *& qui illi consentiunt, contendunt dimissionem peccatorum, & secundam nativitatem in hæreti-*

in hæreticorum baptisma posse procedere, apud quos etiam ipsi confitentur Spiritum sanctum non esse: Et infra, *dicunt eum qui quomodocumque foris baptizatur mente & fide sua gratiam consequi posse*. In epistola a Jubajano ad Cyprianum missa, quam Stephani esse Pamelius & Baronius existimant, scriptum erat, *quod quærendum non sit quis baptizaverit, quando is qui baptizatus sit, accipere remissam peccatorum potuerit secundum quod credidit*. Difficile non fuit Cypriano & Firmiliano in ea opinione, quam adversariis suis affingunt, manifestam pugnam demonstrare. Perabsurdum enim est, ut remissionem peccatorum consecutus esse dicatur, qui nondum accepit Spiritum sanctum; & Christum in baptismo induisse, in quo nondum habitat Spiritus sanctus. Sed videntur summi illi viri Cyprianus & Firmilianus minus accurate interpretari sententiam adversariorum, quos verisimile non est tam absurde ratiocinatos, ut remissionem peccatorum sine Spiritu sancto comparari posse crederent. Existimat eruditus editor litterarum summorum pontificum Stephanum, dum remissionem peccatorum in baptismo extra hæresim dato agnoscit, vel de infantibus loqui, vel de adultis bona fide baptismum ab occulto hæretico accipientibus, aut ab aperto in extremo vitæ periculo. Quamvis autem doctissimo scriptori plurimum tribuam, aliam tamen viam inibo explicandæ Stephani sententiæ, quæ mihi videtur illustrari posse ex his illius verbis a Firmiliano citatis, *hæresis quidem*, ajebat, *parit & exponit: expositos autem Ecclesia suscipit*.

Perspicitur ex his verbis hæresim non sibi sed Ecclesiæ parere, vel potius Ecclesiam per hæresim veluti per ancillam parere, ita ut quos parit hæresis, filii sponsæ fieri possint, si ad Ecclesiam accedant; ab Ecclesia autem non suscepti interitum effugere non possint. Stephani doctrinæ simillima est hæc Augustini sententia: *Ecclesia quippe*, inquit lib. 1. de Bapt. n. 12. *omnes per baptismum parit, sive apud se, id est, ex utero suo, sive extra se de semine viri sui. Sed & Esau de uxore natus, propter fraternam discordiam separatus est a populo Dei, & Aser per uxoris quidem potestatem, sed ex ancilla natus, propter fraternam concordiam terram promissionis accepit. Unde & Ismaeli ut separaretur a populo Dei non obfuit mater ancilla, sed obfuit fraterna discordia; & non profuit potestas uxoris, cujus magis filius erat, quia per ipsius jura conjugalia & in ancilla seminatus erat & ex ancilla susceptus. Sic & apud istos Ecclesiæ jure quod est in baptismo nascuntur quicumque nascuntur; sed si concordent cum fratribus, per unitatem pacis veniunt ad terram promissionis; non de materno utero rursus ejiciendi, sed in paterno semine agnoscendi: si autem in discordia perseverent, ad Ismaelis funiculum pertinebunt*. Immerito ergo Cyprianus & Firmilianus existimarunt Stephanum hæresi veluti sponsæ filios attribuere, cum hæresim veluti ancillam parere dixerit, ut quos ipsa peperit, hi ab Ecclesia, quæ sola est sponsa, suscipiantur. Non absimili sententia videtur peccatorum remissionem in baptismo hæreticorum agnovisse. Quemadmodum enim ejusmodi baptismus hanc vim habet, ut quos peperit ancilla ad sponsam pertineant, cum ab Ecclesia suscipiuntur; sic quamvis peccata non dimittat in hæresi manentibus, id tamen valet, ut redeuntibus ad Ecclesiam dimittantur. Id egregie Augustinus explicat in libro 1. de Baptismo: *Intelligant* (Donatistæ) inquit n. 18. *in communionibus ab Ecclesia separatis posse homines baptizari, ubi Christi baptismus eadem sacramenti celebratione datur & sumitur: qui tamen tunc prosit ad remissionem peccatorum, cum quis reconciliatus unitati, sacrilegio dissensionis exuitur, quo ejus peccata tenebantur, & dimitti non sinebantur*. Auctor anonymus libri de Rebaptismate nihil fere aliud probat, nisi hanc baptismi foris accepti utilitatem ad remissionem peccatorum in Ecclesia consequendam. Statuit p. 634. *invocationem illam præstinam nominis Jesu, nuda & singularis si in errore sit constituta, non posse ad salutem præstandam sufficere; ne hac ratione*, inquit, *etiam ethnicos & hæreticos abutentes nomen Jesu credamus ad salutem sine vera re atque integra posse pervenire. Quam*

tamen

tamen invocationem nominis Jesu correctione erroris & agnitione fidei veritatis, & abscissa omni labe præteritæ conversationis, mysterio Dei circa ejusmodi homines rite perpetratam, locum quem habitura non erat obtinere, & postremo in fide recta & ad integritatem signi præstandam non obesse, supplemento ejus quod deerat accedente, perquam utile est credere. Videntur ergo Cyprianus & Firmilianus, cum adversariorum sententiam non ex pacificis colloquiis ac disputationibus, sed ex scriptis tantum iisque valde obscuris cognitam haberent, minus intellexisse quid isti sentirent, & credidisse fidem illos & peccati dimissionem in hæreticis ab hæresi non discedentibus admittere, quamvis de fide errori succedente loquerentur, ac peccatum ita dimitti dicerent, ut hæc dimissio tunc valeat, cum ab hæresi disceditur.

Nunc alius error a sancto pontifice propulsandus, cui verisimile non est baptismum in solius Christi nomine probatum fuisse: 1. Immerito in Stephano ejusque sociis viruperaretur ejusmodi loquendi ratio, quæ & Scripturæ auctoritate & ecclesiastici sermonis usu firmata est, ut demonstrat modo laudatus editor epist. sum. Pont. 2. Quod spectat ad Stephanum, non eum hac in re erroris accusat Cyprianus, quamvis prima specie accusare videatur. *Non est autem quod aliquis*, inquit in epist. LXXIII. *ad circumveniendam Christianam veritatem Christi nomen opponat, ut dicat: In nomine Jesu Christi, ubicumque est quomodocumque baptizati gratiam baptismi sunt consecuti*. Et paulo post: *quomodo ergo quidam dicunt foris extra Ecclesiam imo & contra Ecclesiam, modo in nomine Jesu Christi ubicumque & quomodocumque baptizatum gentilem remissionem peccatorum consequi posse: quando ipse Christus gentes baptizari jubeat in plena & adunata Trinitate?* Sed ut hæc intelligantur, observandum est Cyprianum hoc loco non id in adversariis culpare, quod trium personarum aliquam in baptismo omitti posse dicerent, sed quod fidem in tres personas necessariam negarent. Nam cum Marcionitæ & alii ejusmodi hæretici horrendas blasphemias in Patrem evomerent; contendit Cyprianus nihil illis prodesse nomen Christi, quia *sine Patre aut contra Patrem prodesse cuiquam solus filius non potest. Quomodo*, inquit, *non cognito, imo & blasphemato Deo patre, qui apud hæreticos Christi nomine baptizati dicuntur, peccatorum remissam consecuti judicantur?* Rejicit ergo Cyprianus baptisma ab hæreticis in Christi nomine datum, non ob Patris prætermissionem, quæ res in controversiam non veniebat, sed ob blasphemias in Patrem. Hinc illud idem baptisma probat, si in Christi veritate administretur. *Unde apparet*, inquit, *non ea statim suscipienda & assumenda quæ jactantur in nomine Christi, sed quæ geruntur in Christi veritate*. Idem ergo est baptisma in Christi nomine, ac baptisma a Christo institutum. Firmilianus qui hanc Cypriani epistolam legerat, atque hunc locum qui nunc in manibus est, ut pleraque alia, observationibus suis confirmat, baptisma in Christi nomine dari existimat, cum in nomine trium personarum datur, neque id in adversariis culpat, quod baptisma in Christi solius nomine ratum habeant, sed *quod non putant quærendum esse, quis sit ille qui baptizaverit, eo quod qui baptizatus sit, gratiam consequi potuerit invocata trinitate nominum Patris & Filii & Spiritus sancti, quasi invocatio hæc nuda nominum sufficiat ad remissionem peccatorum & baptismi sanctificationem*.

Quinetiam non modo Stephanus, sed ne ipse quidem auctor anonymus libri de Rebaptismate, qui Cyprianum vehementi aceto perfudit, baptisma in solo Christi nomine videtur probasse; hoc tamen errore illum Tillemontius laborasse contendit, sed prorsus immerito. Is enim baptisma in Christi nomine interpretatur illud, quod ex forma a Christo præscripta confertur. Locus ipse quem objicit Tillemontius rem aperte demonstrat. *Multum interest*, inquit anonymus scriptor pag. 634. *utrum in totum quis non sit baptizatus in nomine Domini nostri Jesu Christi, an vero in aliquo claudicet cum baptizatur baptismate aquæ, quod minus est, dummodo postea constet in veritate sincera fides in baptismate spiritus, quod* non du-

non dubie majus est. Nec æstimes huic tractatui contrarium esse quod dixit Dominus : Ite,
docete Gentes, tinguite eos *in nomine Patris & Filii & Spiritus sancti. Quia cum
hoc verum & rectum & omnibus modis in Ecclesia observandum sit, & observari
quoque solitum sit ; tamen considerare oportet, quod invocatio nominis Jesu non debet a
nobis futilis videri propter venerationem & virtutem ipsius nominis, in quo nomi-
ne virtutes omnes solent fieri & nonnumquam etiam aliquæ ab hominibus extraneis.*
Ex quibus concludit Tillemontius hunc scriptorem, etsi fatetur tres personas
nominari solere in Ecclesia, non tamen irritum baptismum putare, si in so-
lo Jesu nomine conferatur. Sed noster ille scriptor non id sibi objicit ex Chri-
sti verbis, *in nomine Patris & Filii & Spiritus sancti ;* sed illud, *docete Gen-
tes*, neque illud defendit baptisma cui desit trium personarum appellatio,
sed cui desit *sincera fides :* & quod ait *in Ecclesia observandum & observari so-
litum* refertur ad hæc verba, *Ite, docete Gentes*. Hinc Apostolos contendit
cum baptizati sunt Judæorum more de Christi immortalitate sensisse, nec
ipsius mortem & resurrectionem credidisse : unde sic concludit p. 637. *Ita-
que quod ad ipsos discipulos pertinet, neque integram neque perfectam fidem habuis-
se, his modis quibus retulimus inveniuntur, & quod multo gravius est, sicut
in Evangelio cata Joannem scriptum est, etiam alios baptizabant*. Non ergo agi-
tur hoc loco de appellatione trium personarum, sed res ut certa ac minime
controversa ponitur, nec baptisma in nomine Jesu apud hunc scriptorem aliud
sonat, ut videre est ex verbis modo citatis, ac baptisma aquæ, baptisma in
nomine Patris & Filii & Spiritus sancti.

Jam vero non longa disputatione opus est, ut propugnatum a Stephano
papa institutum ex traditionis apostolicæ fontibus profluxisse demonstremus.
Vigebat ubique hæc consuetudo exceptis illis ecclesiis, quas synodorum de-
creta in aliam sententiam detorserant. Nullum in Occidente vestigium ite-
rati baptismi præterquam in Africa. In Oriente testatur Eusebius Hist. l. 7.
c. 2. antiquam consuetudinem invaluisse, ut in recipiendis hæreticis sola ma-
nuum impositio cum precationibus adhiberetur. Morem Ægypti perspicimus
ex testimoniis Dionysii Alexandrini apud Eusebium in eodem libro exstanti-
bus. Minatus fuerat Stephanus se cum Cappadocia, Cilicia, Galaria & fi-
nitimis regionibus non communicaturum ; at nullæ prorsus de Ægypto que-
relæ. Quinetiam Dionysius Alexandrinus magno Ecclesiæ commodo interpo-
suit se in pacificationem dissidii. Quod autem Xistum Romanum pontificem
consulendum esse duxit de homine jamdudum in Ecclesiam reverso, sed qui
se impio & pleno blasphemiæ baptismo initiatum fuisse meminerat ; id non
solum Dionysii consensionem cum ecclesia Romana, & alienum ab iterando
baptismo animum declarat, sed etiam argumento est ab ipsius decessoribus
Heracla aut Demetrio qui hunc hominem receperant, solitos non fuisse re-
deuntes hæreticos baptizari. Huc accedit Basilii testimonium, qui baptismum
Montanistarum Dionysio Alexandrino probatum fuisse asseverat can. 1. Quod
ex Clemente Alexandrino objicitur Strom. 1. pag. 317. aquam hæreticorum
esse aquam alienam, id non expiari probat sed contaminari qui baptismum
in hæresi jam adulti accipiunt ; at baptismum irritum S. Clementi & nullum
visum esse non probat. Difficilior ad explicandum Hieronymus, qui in libro
de scriptoribus ecclesiasticis testatur Dionysium Alexandrinum idem ac Cy-
prianum de baptismo hæreticorum sensisse, ac plures ea de re litteras scripsis-
se ; sed hac in re pugnat Hieronymus adversa fronte cum Basilio.

Ipsa etiam Africa testis citari potest illius traditionis, quam acerrime im-
pugnavit : Neque enim Afri ante Agrippini decreta baptismum ab hæreticis
datum iterabant ; idque ipsos esse confessos perspicitur ex his Firmiliani ver-
bis : *Quod quidem adversus Stephanum vos dicere Afri potestis, cognita veritate
errorem vos consuetudinis reliquisse*. Ipse etiam Cyprianus, dum ait in epist. ad
Jubaj.

Jubaj. non novam aut repentinam rem esse, ut baptizentur qui ab hæreticis in Ecclesiam veniunt, sed multos annos esse, ex quo sub Agrippino id episcopi in concilio statuerant, non obscure de novitate opinionis suæ confitetur, illiusque fontem & caput Agrippinum agnoscit. Existimavit Augustinus inductum ab Agrippino morem, cum paulo post exaruisset, a Cypriano revocatum fuisse. Sed id omnino pugnat, ut observavit Tillemontius, cum his Cypriani verbis ex epist. ad Jubaj. *Quando exinde* (nempe ab Agrippino) *usque in hodiernum tot millia hæreticorum in provinciis nostris ad Ecclesiam conversi, non aspernati sint, neque cunctati, imo & rationabiliter & libenter amplexi sint, ut lavacri vitalis & salutaris baptismi gratiam consequerentur*. Sed si Cyprianus consuetudinem jam stabilitam defendit; novam certe Agrippinus induxit, ut tot locis observat Augustinus in libris de Baptismo.

His testimoniis plurimum addit ponderis sectarum consensus; quæ acceptum in aliis sectis baptismum iterare non audebant. Quis non videt tot ecclesiarum totque sectarum consensum non ab alio capite & fonte quam ab Apostolis fluxisse, in re præsertim quæ maximis obstructa difficultatibus, nec Scripturis aperte indicata, nec ullo Ecclesiæ decreto confirmata ita tamen catholicis & hæreticis explorata erat, ut contraria opinio gravis error videretur. Numquam sane post Apostolos tam firma persuasio insculpi animis potuisset nullo interveniente universæ Ecclesiæ decreto; sed potius hæresis odium & justissima cautio, ne aut hominibus non baptizatis eucharistia daretur, aut infantes in hæresi baptizati sine vero baptismo morerentur, necessitatem iterandi baptismi plurimis attulissent.

VI. *Quibus potissimum rationibus sese S. Cyprianus defenderit. Nec sacramenta a malis in Ecclesia administrata, nec traditionem rejecit.*

Quamvis suam Ecclesia de hæreticorum baptismo doctrinam ex ipso Apostolorum ore acceperit; fatendum tamen est non fuisse hanc traditionem ex illo genere, quod omnium auribus quotidiana prædicatio inculcaret. Nemo umquam Ecclesiæ sententiam de Christi & Spiritus sancti divinitate, de mutatione donorum in corpus & sanguinem Christi & aliis ejusmodi rebus sine summa negligentia ignorare potuit, aut sine summo scelere impugnare, quia his dogmatibus Christianorum aures in omnibus ecclesiis circumsonabant. Utrum autem hæreticorum baptisma ratum necne habendum esset, id obscurari & die obsolescere potuit in multis regionibus, in quibus recipiendorum hæreticorum aut nullus erat usus aut admodum rarus. Quare mirari non debemus, cur hac in re præstantissimi viri erraverint. Ac veritas quidem facile investigari potuisset, si consultæ fuissent antiquissimæ ecclesiæ, quæ numquam hæreticis caruerant quos oppugnarent, aut redeuntes in Ecclesiam reciperent; qualis erat imprimis ecclesia Romana; cum vetustissimos quosque hæreticos constet in hanc urbem sese contulisse. Sed hujus cautionis prætermissæ levissimam culpam sustinet Cyprianus, qui consuetudinem rebaptizandi non induxit in ecclesiam suam, sed decessorum suorum auctoritate constitutam reperit.

Rationum momentis, quibus utebatur Cyprianus, tantum inest splendoris, ut se Augustinus sola Ecclesiæ auctoritate in contrariam sententiam adduci fateatur. *Nec nos ipsi*, inquit l. 2. de Bapt. n. 5. *tale aliquid auderemus asserere, nisi universæ Ecclesiæ concordissima auctoritate firmati; cui & ipse* (Cyprianus) *sine dubio cederet, si jam illo tempore quæstionis hujus veritas eliquata & declarata per plenarium concilium solidaretur*. Hoc autem potissimum argumento nitebatur Cyprianus; hæreses, cum ab Ecclesiæ unitate abscissæ sint & ex mortuis constent hominibus, non posse sanctificare, remissionem peccatorum & Spiritum sanctum dare. *Quis autem potest dare*, inquit in ep. LXX.

quod

quod ipse non habeat? aut quomodo potest spiritalia agere, qui ipse amiserit Spiritum sanctum? & in ep. LXXI. *Neque enim accipiunt illic aliquid ubi nihil est.* Et paulo post: *Manifestum est autem eos qui non sunt in Ecclesia Christi inter mortuos computari, nec posse ab eo vivificari alterum qui ipse non vivat.* Ex his & aliis ejusmodi testimoniis nequaquam id statuit Cyprianus, quod ex ejus verbis consequi existimarunt eruditorum nonnulli, necessariam esse singulis ministris sanctitatem, ut sacramenta valide administrent. Loquitur de universa societate, non de privatis; & quemadmodum Ecclesiæ catholicæ sacramenta, dum a malis administrantur, vim suam & effectum retinent precibus sanctorum & gemitibus columbæ; sic apud hæreticos, ubi omnes mortui sunt, sacramenta suo effectu defraudari ac nulla prorsus esse existimabat, cum sibi persuadere non posset columbam, ut per malos ministros in Ecclesia catholica, ita per hæreticos & schismaticos in hæresi & schismate baptizare. Sic explicandam Cypriani mentem ex pluribus locis perspicitur. *Quomodo autem mundare*, inquit in ep. LXX. *& sanctificare aquam potest apud quem Spiritus sanctus non est? .... Aut quomodo baptizans dare alteri remissam peccatorum potest, qui ipse peccata sua deponere extra Ecclesiam non potest*, & in epist. LXXIII. pag. 281. *Numquid de Ecclesiæ fontibus rigare potest, qui intus in Ecclesia non est.* Fatetur paulo post: *hæreticos, si Ecclesiæ devoti & in Ecclesia constituti sunt, posse & baptismo ejus & ceteris salutaribus bonis uti.* Denique in eadem epistola pag. 282. conceptis verbis malos qui in Ecclesia sunt distinguit ab hæreticis. *Porro aliud est*, inquit, *eos qui intus in Ecclesia sunt de nomine Christi loqui, aliud est eos qui foris sunt & contra Ecclesiam faciunt in nomine Christi baptizare. Quare qui hæreticis patrocinantur non id proferant quod Paulus de fratribus posuit, sed ostendant si hæretico aliquid concedendum putavit, aut si fidem & baptisma eorum probavit, aut si perfidos & blasphemos remissionem peccatorum accipere extra Ecclesiam posse constituit:* eadem habet Firmilianus p. 309. Hinc observat Augustinus lib. 4. de Bapt. Cyprianum distinguere *inter eos qui mali foris sunt, & eos qui intus mali sunt;* ac pluribus demonstrat minime sequi ex hac distinctione, ut Ecclesia foris per hæreticos non baptizet, quemadmodum per malos intus baptizat.

Si petita a Cypriano e Scripturis argumenta non omni verisimilitudinis colore destituta sunt; at quæ objectæ ab adversariis traditioni respondet, ea tanti ingenii luce prorsus indigna. Humanam traditionem appellat, quod nullius concilii auctoritate constitutum in maximis quibusque ecclesiis summo consensu observabatur, nec in ipsa Africa ante Agrippinum observari desierat. Cum autem ei objiceretur; *Quid ergo fiet de his qui in præteritum de hæresi ad Ecclesiam venientes* sine baptismo *admissi sunt?* sic respondet in epist. ad Jubaj. *Potens est Dominus misericordia sua indulgentiam dare, & eos qui ad Ecclesiam simpliciter admissi in Ecclesia dormierunt, ab Ecclesiæ suæ muneribus non separare.* In hac responsione caritatem Cypriani & animi moderationem facile agnoscas, sed quod ei objiciebatur, cum & adultos & infantes complecteretur; ipse de adultis sese, ut potest, expedit; at de infantibus in hæresi baptizatis & in Ecclesia sine novo baptismo ante usum rationis morientibus ne verbum quidem proloquitur.

Quamvis autem objectæ traditioni minus belle responderit Cyprianus, non iccirco tamen traditionis auctoritatem floccifecit. Nusquam exprimit aut dicit, quod ei Simon Goulartius in notis ad epist. LXXIV. & multi alii Protestantes affinxerunt, 1. *Omnem evangelicam & apostolicam traditionem esse quærendam in Evangeliis, Actis aut Epistolis.* 2. *Omnia illa quæ non possunt in his libris reperiri rejicienda & contemnenda esse.*

Non videtur cælum terra longius distare, quam Cypriani sententia ejusmodi commentis. 1. Ex ejus de Ecclesiæ infallibilitate testimoniis, quæ supra retulimus,

retulimus, perspici potest an aliam fidei regulam non admiserit, quam Scripturæ contextum a traditione separatum. 2. Cyprianus & Firmilianus nusquam queruntur, quod traditionem Stephanus, ut fidei regulam, opponat. Fatentur hanc traditionem de baptismo hæreticorum non iterando observandam esse, si ab Apostolis orta sit; sed ortam negant ab Apostolis, quia hæretici, qui sub Apostolis rediete, jam in Ecclesia baptizati fuerant, epist. LXXIV. & LXXV. Addit Firmilianus *eos qui Romæ sunt non ea in omnibus observare quæ sint ab origine tradita, veluti circa celebrandos dies Paschæ;* ex quo facile intelligitur quid de traditionibus non scriptis senserit Firmilianus. 3. Objectæ ab adversariis traditioni aliam opponit Cyprianus de qua ex utraque parte conveniebat: *Nec quisquam dicat*, inquit in epist. ad Jubaj. pag. 282. *quod accepimus ab Apostolis hoc sequimur, quando Apostoli non nisi unam Ecclesiam tradiderunt & baptisma unum, quod non nisi in eadem Ecclesia sit constitutum; & neminem inveniamus ab Apostolis, cum apud hæreticos baptizatus esset, in eodem baptismo admissum esse & communicasse, ut videantur Apostoli baptisma hæreticorum probasse*. Et in epist. LXXIV. p. 297. *Quod & nunc facere oportet Dei sacerdotes præcepta divina servantes, ut si in aliquo nutaverit & vacillaverit veritas, ad originem dominicam & ad evangelicam atque apostolicam traditionem revertamur, & inde surgat actus nostri ratio unde & ordo & origo surrexit. Traditum est enim nobis quod sit unus Deus, & Christus unus, & una spes, & fides una, & una Ecclesia & baptisma unum* &c. 4. Adeo Cyprianus & Firmilianus traditionem a Scripturis non divellunt, adeo nefas esse ducunt ab Ecclesiæ auctoritate in interpretandis Scripturis discedere, ut hæreticorum baptisma irritum esse hoc etiam argumento pugnent, quod hæretici nomen Patris & Filii & Spiritus sancti atque etiam ipsas interrogationes, *credis remissionem peccatorum & vitam æternam per sanctam Ecclesiam*, aliter ac Ecclesia interpretarentur, pag. 279. 304.

VII. *Confirmationem non confundit S. Cyprianus cum impositione manuum in hæreticos redeuntes. Confirmationem inter sacramenta numerat.*

Non levis hic quæstio excutienda, utrum Cyprianus eo errore laboraverit, quem ei a multis affingi video, ut impositionem illam manuum, quam hæretici redeuntes accipere solebant, Confirmationis sacramentum esse crederet. Eruditi viri Natalis Alexander dissert. II. sæc. & auctor novæ editionis litterarum summorum Pont. scite illi quidem demonstrant impositionem manuum in hæreticos redeuntes longe distare sacramento Confirmationis; nec Stephanum Papam Confirmationem iterare voluisse, cum satis esse contenderet manum hæreticis redeuntibus imponere, ut acciperent Spiritum sanctum. Sed iidem Cyprianum existimant adversariorum sententiam minus intellexisse, sicque cum illis pugnasse, quasi Confirmationem in hæresi acceptam iterarent. Proferuntur adversus Cyprianum hæc ipsius testimonia. *Quod si secundum pravam fidem*, inquit in epist. ad Jubajanum, pag. 200. *baptizari aliquis foris & remissam peccatorum consequi potuit; secundum eamdem fidem consequi Spiritum sanctum potuit: & non est necesse venienti manum imponi, ut Spiritum sanctum consequatur & signetur. Aut utrumque enim fides foris potuit, aut neutrum eorum qui foris fuerat accepit.* Et pag. 285. *Baptizari eos oportet qui de hæresi ad Ecclesiam veniunt, ut qui legitimo & unico sanctæ Ecclesiæ baptismo ad regnum Dei regeneratione divina præparantur, sacramento utroque nascantur, quia scriptum est:* Nisi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu, non potest introire in regnum Dei. Et in ep. ad Stephanum pag. 275. *Tunc enim demum plene sanctificari & esse filii Dei possunt, si sacramento utroque nascantur, cum scriptum sit*, Nisi quis renatus &c. In eamdem sententiam loquitur Nemesianus a Tubulis in concilio Carthaginensi: *Male ergo sibi quidam interpretantur*, inquit,

quit, *ut dicant quod per manus impositionem Spiritum sanctum accipiant & sic recipiantur; cum manifestum sit utroque sacramento debere eos renasci in Ecclesia catholica.*

Sed hæc testimonia videntur explicari posse, nec mihi persuadent Cyprianum in re ante oculos posita oscitantem errasse, ac res natura & usu Ecclesiæ adeo distinctas opinione confudisse. Illius autem sententiam certissimis vestigiis indagare licet in epist. ad Quintum p. 272. ubi sic loquitur: *Et dicunt se in hoc veterem consuetudinem sequi; quando apud veteres hæreseos prima adhuc fuerint initia, ut hi illic essent, qui de Ecclesia recedebant & hic baptizati prius fuerant; quos tamen ad Ecclesiam revertentes & pœnitentiam agentes necesse non erat baptizare. Quod nos quoque hodie observamus, ut quos constet hic baptizatos esse, & a nobis ad hæreticos transisse, si postmodum peccato suo cognito & errore digesto ad veritatem & matricem redeant, satis sit in pœnitentiam manum imponere; ut quia ovis fuerat, hanc ovem abalienatam & errabundam in ovile suum pastor recipiat.* Non id agitur quam recte Cyprianus adversariis respondeat, sed quid respondeat. Cum isti contenderent traditum ab Apostolis, ac semper in Ecclesia observatum fuisse, ut acceptum in hæresi baptisma non iteretur, sed redeuntibus cum hoc baptismate hæreticis manus tantum in pœnitentiam imponatur; respondet Cyprianus non immerito olim hæreticos sine baptismo susceptos fuisse, quia prius baptizati in Ecclesia fuerant; seque idem facere profitetur; ut si quos ex hæreticis in Ecclesia baptizatis suscipiat, manum tantum in pœnitentiam imponat. Uno verbo concedit adversariis hanc hæreticorum recipiendorum consuetudinem, quam tanto studio defendebant, & olim usurpatam fuisse, & a seipso, ubi quid simile inciderit, usurpari. At nemo dixerit Cyprianum Confirmationem aut in Ecclesiæ primordiis iteratam credidisse, aut iterare voluisse, quoties hæreticis in Ecclesia ante hæresim baptizatis manus in pœnitentiam esset imponenda. Immerito ergo manuum in hæreticos redeuntes impositionem cum sacramento Confirmationis confudisse accusatur. Sententiam Cypriani confirmat in concilio Carthaginensi Crescens a Cirtha, qui baptizandos censet omnes ab hæresi & schismate redeuntes, *exceptis his sane qui in Ecclesia catholica fuerint ante baptizati, ita tamen ut per manus impositionem in pœnitentiam Ecclesiæ reconcilientur.*

Sed cur Cyprianus postulat, ut qui in hæresi baptizati sunt, redeuntes ad Ecclesiam *utroque sacramento nascantur?* Quid aliud esse potest utrumque illud sacramentum, nisi baptismus & confirmatio? Hæc difficultas solvi potest; neque enim repugnat ut Cyprianus ansa ab adversariis accepta sacramentum Confirmationis iterandum esse concluderet, quamvis illud ab adversariis iterari minime suspicaretur. S. Stephanus & qui ab illo stabant, etsi baptisma hæreticorum ratum habebant, fatebantur tamen Spiritum sanctum in ejusmodi baptismo non conferri; ac proinde redeuntibus ab hæresi necessarium esse aliud sacramentum, ut Spiritum sanctum acciperent, quem in hæresi consequi non potuerant. Hoc autem sacramentum erat manus impositio in pœnitentiam, sive sacramentum pœnitentiæ, quod, teste Cypriano, Spiritum sanctum pœnitentibus confert. Nam inter alias causas, quibus adductus Cyprianus pacem pœnitentibus concesserat, hanc recenset; quod necesse esse duxerit pœnitentes ad persecutionem sustinendam præparare, & Spiritus sancti donis instruere. *Quando autem* (Dominus) *dicat*, inquit, *in traditis atque in confessione nominis constitutis spiritum Patris loqui, quomodo potest ad confessionem paratus aut idoneus inveniri, qui non prius pace accepta receperit spiritum Patris, qui corroborans servos suos ipse loquitur & confitetur in nobis*, ep. LIV. Quamobrem Cyprianus cum videret adversarios negare opus esse baptismo hæreticis redeuntibus, sed tantum manus impositione ut acciperent Spiritum

ritum ſanctum; inde anſam arripiebat, ut duplex ſacramenti genus hæreticis redeuntibus opus eſſe ſtatueret, alterum ad peccatorum remiſſionem, alterum ad accipiendum Spiritum ſanctum. In quo quidem generatim Cyprianum inter & adverſarios conveniebat, neceſſarium eſſe hæreticis redeuntibus aliquod ſacramentum, ut acciperent Spiritum ſanctum; ſed neceſse non erat hoc ſacramentum nominatim deſignare. Non abſimili modo Vincentius a Thiburi in concilio Carthaginenſi aſsentitur adverſariis neceſsariam eſse manuum impoſitionem, ſed eam aliter ac illi interpretatur. *Hæreticos ſcimus*, inquit, *pejores eſſe quam ethnicos . . . Ergo primo per manus impoſitionem in exorciſmo, ſecundo per baptiſmi regenerationem tunc poſſunt ad Chriſti pollicitationem venire*. Aſſentitur adverſariis Vincentius de manus impoſitione; ſed illi manus impoſitionem in pœnitentia intelligebant, iſte in exorciſmo. Minime ergo mirum ſi Cyptiano cum adverſariis convenit de ſacramento ad Spiritum ſanctum conferendum neceſsatio; quamvis utrique illud ſacramentum aliter interpretentur.

Ex his autem perſpicitur Confirmationem ſemper in Eccleſia diſtinctum a baptiſmo ſacramentum fuiſse. Utrumque vocatur ſacramentum & diverſos ſortitur effectus: etſi enim in baptiſmo accipitur Spiritus ſanctus, ut tot locis Cyptianus obſervat, tamen præcipue Confirmationi attribuitur, quæ novis præſidiis & Spititus ſancti donis corroborat eos qui jam in baptiſmo Chriſtum induerunt. Hinc idem Cyprianus cum ei objiceretur *eis qui in Samaria baptiꝫati fuerant, advenientibus Apoſtolis Petro & Joanne, tantum manum impoſitam eſſe, ut acciperent Spiritum ſanctum*; ſic reſpondit in epiſtola ad Jubajanum: *Et iccirco*, inquit, p. 281. *quia legitimum & eccleſiaſticum baptiſmum conſecuti fuerant, baptiꝫari eos ultra non oportebat, ſed tantummodo quod deerat, id a Petro & Joanne factum eſt, ut oratione pro eis habita & manu impoſita invocaretur & infunderetur ſuper eos Spiritus ſanctus. Quod nunc quoque in Eccleſia geritur, ut qui in Eccleſia baptiꝫantur, præpoſitis Eccleſiæ offerantur, & per noſtram orationem ac manus impoſitionem Spiritum ſanctum conſequantur, & ſignaculo Dominico conſummentur*. Quis ex his non perſpiciat Confirmationem non eſse appendiculam quamdam baptiſmi, ſed verum & diſtinctum a baptiſmo ſacramentum, quod a diaconis omnino adminiſtrari non poſsit, quodque non ad exteriora tantum dona pertineat, ſed maxime ad augendam & intenſius roborandam baptiſmi gratiam, ita ut utroque ſacramento renaſci dicamur. Atque id quidem mirifice cunfirmant Cyprianus & alii Africæ epiſcopi in epiſtola ad Numidas. *Ungi quoque neceſſe eſt*, inquiunt, *eum qui baptiꝫatus ſit, ut accepto chriſmate, id eſt, unctione, eſſe unctus Dei & habere in ſe gratiam Chriſti poſſit*. Quæ ſequuntur obiter explicare conabor. *Porro autem Euchariſtia eſt*, inquiunt iidem epiſcopi, *unde baptiꝫati unguntur oleo in altari ſantificato. Sanctificare autem non potuit olei creaturam qui nec altare habuit nec eccleſiam. Unde nec unctio ſpiritalis apud hæreticos poteſt eſſe, quando conſtet oleum ſanctificari & Euchariſtiam fieri apud illos omnino non poſſe*. Optime hunc locum emendavit Baluzius pro eo quod legebatur in antiquis editionibus, *oleum in altari ſanctificatum*; vel apud Eraſmum & Pamelium libetiori conjectura, *Euchariſtia & unde baptiꝫati unguntur oleum in altari ſanctificatur*. Porro non id dicit Cyprianus, quod ab eo per metaphoram dictum exiſtimant Rigaltius & Fellus, Euchariſtiam eſse oleum quo ungimur, ſed potius Euchariſtiam eſse id unde oleum, quo baptizati unguntur, ſanctificationem deducit; quia videlicet oleum in altari ſanctificabatur inter ipſas ſacrificii preces.

VIII. *Pœnitentia ſacramentum ex S. Cypriani teſtimoniis defenditur. Quam neceſſarium judicaverit, quam ſancte adminiſtrari voluerit oſtenditur. Nonnulla illius dicta explicantur.*

Illud etiam ex teſtimoniis allatis facile perſpicitur pœnitentiam inter Eccleſiæ

 ſacra

sacramenta numeratam fuisse, siquidem generatim, ut diximus, inter Cyprianum ejusque adversarios conveniebat Pœnitentiam & Confirmationem esse sacramenta: unde conceptis verbis declarat Cyprianus, ut modo vidimus, spiritum Patris in Pœnitentiæ sacramento donari. Ut baptismum cathecumenis, sic lapsis absolutionem & pacem necessariam judicabat Cyprianus. Nam cum latens in secessu videret se non tam cito rediturum, & jam æstatem cœpisse, quod tempus infirmitatibus assiduis & gravibus infestatur; tam audientibus quam lapsis providendum existimavit, ut nec primi sine baptismo, nec lapsi sine pace morerentur. Tanti faciebat Cyprianus hanc remissionem delicti per sacerdotes factam, (sic enim ipse appellat lib. de Lapf. pag. 191.) ut grande piaculum a Marciano Atelatensi admissum putaret, quod ipsius culpa & crudelitate multi ex fratribus sine pace annis superioribus obiissent, ep. LXVII. Atque hæc causa sanctum Martyrem adduxit, ut instante persecutione Galli & Volusiani, lapsos sub Decio, qui pœnitentiam agere a primo lapsus die non destiterant, ad pacem admitteret. Eum enim idoneum ad confessionem Christi futurum non putabat, qui non prius pace a sacerdotibus accepta spiritum Patris recepisset; tum vero metuebat ne si quis relictis omnibus fugiens & in tenebris atque in solitudine constitutus in latrones forte incurisset, aut in febribus & in languore decessisset, sibi imputaretur, quod tam bonus miles sine pace & sine communicatione decessisset, ep. LIV. Ex his patet quam parum eos salutis cura sollicitet, qui hoc sacramentum floccifaciunt, & ex sacramentorum albo expungunt, quo si quis ex lapsis olim caruisset, non ex iis solum quorum adhuc infirma virtus erat, sed ex iis etiam quorum perfecta caritas omnibus rebus pro Christo abjiciendis elucebat, damnum grande visum fuisset.

Confessio peccatorum a Cypriano vendicatur, ut pars sacramenti omnino necessaria & a Deo præscripta; hortatur lapsos ut *singuli confiteantur delictum suum, dum adhuc qui deliquit in sæculo est, dum admitti confessio ejus potest, dum satisfactio & remissio facta per sacerdotes apud Deum grata est*, lib. de Lapf. p. 383. Narrat in eodem libro ultionis divinæ miracula in eos nuper edita, qui peccata occulta sacerdorum cognitioni subtraxerant; etiamsi scelus cogitatione sola susceptum sit, id sacerdotibus declarandum & confitendum docet. *Denique quanto & fide majores*, inquit pag. 382. *& timore meliores sunt, qui quamvis nullo sacrificii aut libelli facinore constricti, quoniam tamen de hoc vel cogitaverunt, hoc ipsum apud sacerdotes Dei dolenter & simpliciter confitentur, exomologesin conscientiæ faciunt, animi sui pondus exponunt, salutarem medelam parvis licet & modicis vulneribus exquirunt, scientes scriptum esse*, Deus non irridetur. Miror Auctorem editionis Oxoniensis negasse ex hoc loco confessionem auricularem consequi. Quinetiam sententiæ suæ testem citat Lombertum. *Eruditissimus Lombertus*, inquit in nota ad hunc locum, *recte hinc colligit crimina secreta confessione & pœnitentia apud Deum expianda, nec auricularem confessionem, quod voluit Pamelius, exinde confici*. At profecto Pamelium inter & Lombertum mirifice convenit, ac disertis verbis Lombertus secretarum cogitationum confessionem sacerdotibus factam fuisse declarat. Nec sane ex verbis Cypriani aliud erui potest. Nam cum constet confessionem occultorum criminum publice & omnibus audientibus factam aut saltem præscriptam non fuisse; luce clarius est eos qui cogitationes malas apud sacerdotes confitebantur, qui exomologesin conscientiæ faciebant, qui animi sui pondus exponebant, & vulneribus medelam exquirebant, peccata sua auribus alicujus sacerdotis deposuisse. Præterea negari non potest circumstantias omnes in pœnitentia imponenda tamquam aurificis statera examinatas fuisse; id diserte testatur Cyprianus in epist. LII. At quomodo sacerdotes convenientem cuique pœnitentiam ob occulta peccata potuissent imponere, nisi illis lapsi conscientiæ suæ inspiciendæ copiam fecissent? In quo quidem observandum est hanc cogitationum confessionem non eximio quodam & non præscripto pietatis

tatis

tatis ardore, sed adimplendi præcepti divini necessitate contineri; *scientes scriptum esse*, ait Cyprianus, Deus non irridetur.

Quo sanctior erat Cyprianus, eo vehementius cavit, ne sacramentum quod ad hominum salutem institutum est, in eorum perniciem converteretur. Quod autem illius hac in re studium excitavit, & eximiæ doctrinæ posteris prodendæ occasionem dedit, nequitia fuit nonnullorum presbyterorum, qui tum ut Cypriano molestiam exhiberent, tum ut gratiam apud homines novo aucupio inirent, lapsos onere pœnitentiæ levarunt. In ejusmodi homines studio veritatis accensus sic invehitur S. Martyr in libro de Lapsis: *Pacem putant esse*, inquit p. 378. *quam quidam verbis fallacibus venditant. Non est pax illa sed bellum, nec Ecclesiæ jungitur qui ab Evangelio separatur. Quid injuriam beneficium vocant, quid impietatem vocabulo pietatis appellant? Quid eis qui flere jugiter & rogare Dominum suum debent, intercepta pœnitentiæ lamentatione communicare se simulant? Hoc sunt ejusmodi lapsis quod grando frugibus, quod turbidum sydus arboribus, quod armentis pestilens vastitas, quod navigiis sæva tempestas: solatium æternæ spei adimunt, arborem a radice subvertunt, sermone morbido ad lethale contagium serpunt, navem scopulis, ne in portum perveniat, illidunt. Non concedit pacem facilitas ista sed tollit, nec communicationem tribuit, sed impedit ad salutem. Persecutio est hæc alia & alia tentatio, per quam subtilis inimicus impugnandis adhuc lapsis occulta populatione grassatur ut lamentatio conquiescat, ut dolor sileat, ut delicti memoria evanescat, ut comprimatur pectorum gemitus, statuatur fletus oculorum, nec Dominum graviter offensum longa & plena pœnitentia deprecetur, cum scriptum sit:* Memento unde cecideris & age pœnitentiam. Plura non referam, cum cuique liceat Cypriani sententiam oculis cernere in præclaris illis litteris, quas de causa lapsorum ad clerum, ad plebem, ad confessores atque ad ipsos etiam lapsos scripsit. Nec minor Evangelii vigor enitescit in litteris confessorum Romanorum: imprimis vero in eximia cleri Romani epistola inter Cyprianicas XXXI. quam per totum orbem terrarum missam fuisse discimus ex epist. LII. Cypriani. *Absit enim ab Ecclesia Romana*, inquiunt, *vigorem suum tam profana facilitate dimittere, & nervos severitatis eversa fidei majestate dissolvere, ut cum adhuc non tantum jaceant, sed & cadant eversorum fratrum ruinæ, properata nimis remedia communicationum utique non profutura præstentur, & nova per misericordiam falsam vulnera veteribus transgressionis vulneribus imprimantur, ut miseris ad eversionem majorem eripiatur & pœnitentia. Ubi enim poterit indulgentiæ medicina proficere, si etiam ipse medicus intercepta pœnitentia indulget periculis, si tantummodo operit vulnus, nec sinit necessaria temporis remedia obducere cicatricem? Hoc non est curare, sed si dicere verum volumus, occidere.* Tanta fuit hac in re Cypriani constantia; ut nihil eum inflectere potuerit; non martyrum libelli quibus tamen non parum tribuebat, non imminens a nefariis presbyteris periculum, non excitatæ ab ipsis lapsis seditiones, cum in nonnullis provinciæ Carthaginensis civitatibus impetus in præpositos per multitudinem factus esset, ac Carthagine quidam turbulenti per epistolam confessorum velut quibusdam facibus accensi, plus exardescere & pacem sibi datam extorquere cœpissent. In eo perstit S. Martyr quod ante decreverat, ut res ad concilium integra servaretur; & arcere a communione sua non dubitavit, si quis ante illud tempus cum lapsis ausus esset communicare.

Nec tamen Cyprianum existimandum est justo severiorem fuisse. Nihil eo lenius fuit, nihil ad indulgentiam proclivius. Operam dabat ut nec acerbus aut durus aut in fratribus fovendis inhumanus videretur, nec iterum solutus esset ac facilis ad communicationem temere laxandam. Lapsis qui ad eum orantes scripserant *se delictum suum cognoscere & pœnitentiam veram agere, nec ad pacem temere aut importune properare*, summam humanitatem exhibuit. *Quibus quantum gratulatus sim*, inquit ep. XXVII. *Dominus testis est, qui dignatus est ostendere quid*

ejusmodi & tales servi de ejus benignitate mereantur. Præcipue vero enituit lenitas Cypriani cum instante Galli & Volusiani persecutione omnes omnino milites Christi, qui arma desiderabant & prælium flagitabant, intra castra dominica collegit, & cum aliis episcopis censuit eis qui de Ecclesia Domini non recesserant, sed pœnitentiam agere & lamentari ac Dominum deprecari a primo lapsus sui die non destiterant, pacem dandam esse. Lenitatem suam sic ipse describit in epist. LV. *Opto omnes*, inquit, *in Ecclesiam regredi, opto universos commilitones nostros intra Christi castra, & Dei patris domicilia concludi: remitto omnia, multa dissimulo studio & voto colligendæ fraternitatis; etiam quæ in Deum commissa sunt, non pleno judicio religionis examino, delictis plusquam oportet remittendis pene ipse delinquo: amplector promta & plena dilectione cum pœnitentia revertentes, peccatum suum satisfactione humili & simplici confitentes.*

Tota Cypriani & agendi & differendi ratio commissam a Christo episcopis fuisse ligandi & solvendi potestatem testatur, & in hoc judicio quanta sit adhibenda cautio & animi provisio demonstrat: sed ne illius dicta nonnulla in deteriorem partem rapiantur, ea breviter explicare conabor. Ait S. Martyr in libro de Hab. Virg. p. 354. *quod nulla sit venia ultra delinquere postquam Deum nosse cœpisti*, in libro 3. Testim. c. 18. p. 580. *Non posse in Ecclesia remitti ei qui in Deum deliquerit*, idque probat ex his verbis 1. Reg. c. 2. *si delinquendo peccet vir adversus virum, orabunt pro eo Dominum. Si autem in Deum peccet homo, quis orabit pro eo?* Sed suam ipse sententiam nitide exponit in libro de Exhort. Mart. p. 516. c. 4. ubi idem testimonium citat, neque ex eo probat peccata in Deum commissa dimitti non posse, sed tantum *non facile ignoscere Deum idololatris*. Nihil ergo de ligandi & solvendi potestate, nihil de judicio sacerdotum detrahit; sed certis quibusdam legibus judices adstringit, ita ut non facile dimittant quæ non facile a Deo dimittuntur. Hinc cum schismatici pœnitentiæ onus lapsis eximerent, sic eos refellit in libro de Lapsis p. 378. *Nemo se fallat, nemo se decipiat, solus Dominus misereri potest: veniam peccatis quæ in ipsum commissa sunt solus potest ille largiri, qui peccata nostra portavit, qui pro nobis doluit, quem Deus tradidit pro peccatis nostris. Homo Deo esse non potest major: nec remittere aut donare indulgentia sua servus potest, quod in Dominum delicto graviore commissum est, ne adhuc lapso & hoc accedat ad crimen, si nesciat esse prædictum*: Maledictus homo qui spem habet in homine. *Dominus orandus est: Dominus nostra satisfactione placandus est, qui negantem negare se dixit, qui omne judicium de Patre solus accepit*. Quemadmodum hoc in loco Cyprianus martyres plurimum posse apud Deum non negat; sed in libellis quos dare solebant, modum quemdam & delectum requirit; ita eam tantum potestatem exagitat quam sibi nefarii presbyteri per fas & nefas arrogabant. At ubi præscriptæ a Christo & Ecclesia leges servantur, tum vero Cyprianus ratum apud Deum fieri docet sacerdotis judicium. Hinc lapsos hortatur in libro de Lapsis pag. 383. ut peccata confiteantur, *dum satisfactio & remissio facta per sacerdotes apud Deum grata est*; docet sub finem ejusdem libri Deum *pœnitenti, operanti, roganti, posse clementer ignoscere, & in acceptum referre quidquid pro talibus & petierint martyres & fecerint sacerdotes*. Hac spe confisus, cum lapsi instante nova persecutione plurimum ardoris ad pugnam præ se ferrent, præscriptum illis pœnitentiæ tempus imminuit, ac nefas esse duxit, epist. LIV. p. 171. *Ecclesiam pulsantibus claudi, quando permiserit ipse qui legem dedit ut ligata in terris etiam in cælis ligata essent, solvi autem possent illic quæ hic prius in Ecclesia solverentur.*

In eamdem sententiam accipi debet quod ait Firmilianus pag. 303. concilia singulis annis haberi, ut de rebus majoris momenti inter se episcopi deliberent, ac *lapsis quoque fratribus & post lavacrum salutare a diabolo vulneratis per pœnitentiam medela quæratur; non quasi a nobis*, inquit, *remissionem*

peccatorum

peccatorum consequantur ; sed ut per nos ad intelligentiam delictorum suorum convertantur , & Domino plenius satisfacere cogantur . Non negat sanctus præsul potestatem dimittendi peccata , quam in hac ipsa epistola p. 307. soli Ecclesiæ catholicæ vendicat ; sed verbis modo allatis videtur inesse quidam aculeus in Stephanum , quem Firmilianus credebat plus æquo & ministris & ritus exterioris observationi tribuere , quasi sacramentorum effectum ne hæresi quidem interpellari statueret . Quod cum secus videretur Firmiliano , negat hominibus concessum esse , ut peccata ad arbitrium suum dimittant . Non absimili sententia Origenes in libro de Oratione contendit non omnia peccata esse dimittenda , aut sola oratione & sacrificio expianda , sed quædam retineri , id est , pœnitentiæ subjici debere : ac eos refellit qui se idololatrias condonare , adulteria & fornicationes posse dimittere gloriabantur ; quasi per ipsorum precem pro iis qui hæc perpetrarunt , peccatum ad mortem dimittatur.

IX. *Utrum in Africa ante S. Cyprianum gravissimis criminibus negata fuerit communio post pœnitentiam ?*

Sed ut facilius de Cypriani ejusque collegarum decretis judicetur , paulo altius repetenda ecclesiæ Africanæ disciplina , ac breviter examinandum , utrum ante ætatem Cypriani gravissimis criminibus , ut idololatriæ & homicidio , concessa necne pax post pœnitentiam fuerit .

Qui pœnitentiam , quam sani contempserant , in extremo periculo petebant , ii saltem in Africa primis sæculis rejiciebantur , ut patet ex epist. LII. Cypriani p. 156. *Et iccirco* , inquit , *frater carissime , pœnitentiam non agentes , nec dolorem delictorum suorum toto corde & manifesta lamentationis suæ professione testantes , prohibendos omnino censuimus a spe communicationis & pacis , si in infirmitate atque in periculo cœperint deprecari , quia rogare illos non delicti pœnitentia , sed mortis urgentis admonitio compellit ; nec dignus est in morte capere solatium qui se non cogitavit esse moriturum .* Quod autem spectat ad eos qui mature pœnitentiam petebant , nemini dubium est quin pacem adulteris in Africa nonnulli ante Cyprianum episcopi negandam decreverint . Id diserte testatur ipse Cyprianus in ep. LII. p. 155. *Et quidem apud antecessores nostros* , inquit , *quidam de episcopis istic in provincia nostra dandam pacem mœchis non putaverunt , & in totum pœnitentiæ locum contra adulteria clauserunt .* Factum videtur hoc decretum intra illud spatium , quod a Tertulliano ad Cyprianum effluxit . Nam Tertullianus in libro de Pudicitia pacis adulteris post pęnitentiam dandæ consuetudinem , ut communem Ecclesiæ catholicæ morem exagitat , seque olim fatetur ita sensisse dum in Ecclesia versaretur . *Erit igitur & hic adversus Psychicos titulus* , inquit cap. 2. *adversus mea quoque sententia retro penes illos societatem , quo magis hoc mihi in notam levitatis objectent .* Quod autem opinati sunt eruditi viri severo illo decreto , quod commemorat Cyprianus , idololatras & homicidas , quorum scelus adulterio gravius est , comprehensos fuisse ; non valde probabilis videtur hæc conjectura . Fieri enim potuit ut nimiam adulterii licentiam nonnullis in locis episcopi gravioribus pęnis refrænandam judicarent , nec tamen de idololatria & homicidio idem statuerent ; cum præsertim cavendum esset , ne Montanistarum instituta in Ecclesiam induci viderentur . Quo autem odio flagrabat apud omnes hujus hæresis severitas , conjici posset episcopos hoc saltem solatii adulteris pęnitentibus reliquisse , ut pacem in articulo mortis acciperent . Sed hæc Cypriani verba , *& in totum pœnitentiæ locum contra adulteria clauserunt* , ut pęnitentiam , ita etiam spem pacis omnino præclusam fuisse indicant . Cur enim pęnitentia iis imposita non fuisset , quibus post annum aut forte etiam citius danda pax erat , si in mortis periculum incidissent ; quique , si e morbo eva-

bo evasissent, pacem semel acceptam retenturi erant, & eodem jure futuri ac alii fideles? Nam qui his temporibus pacem urgente periculo acceperant hoc beneficium restituta in integrum valetudine servabant, nec pœnitentiæ cursum explere cogebantur, ut patet ex Cypriani epist. LII.

Sed de adulteriis aliisque gravissimis peccatis ante hæresim Montanistarum, ac de idololatria & homicidio post ipsos Montanistas multæ magnæque occurrunt difficultates, quæ variis sententiis locum dederunt. Existimavit Petavius in not. ad Epiphan. p.231. primis sæculis gravissimorum criminum reos communione prohibitos fuisse, nec umquam sive incolumes, sive moribundos Ecclesiæ restitutos; atque hanc severissimam disciplinam sub Apostolorum tempora & ad Tertulliani fere sæculum obtinuisse, sed a Zephirino pontifice, quod ad mœchiam spectat, paululum relaxatam, Cypriani temporibus majores ad lenitatem progressus habuisse. Morinus lib. 9. de Pœnit. cap. 20. & Natalis Alexander dissert. 7. in Hist. III. Sæc. in aliam prorsus sententiam ivere, & primis illis sæculis pacem lapsis peracta pœnitentia concessam fuisse contendunt, nec morientibus in decursu pœnitentiæ negatam. Quod magis mirandum in hac sententiarum varietate, insignem Tertulliani locum, qui totius controversiæ cardo est, utrique in eamdem sententiam accipiunt. Inter utrosque convenit Tertullianum, cum ait lib. de Pudicitia cap. 5. *Idololatram quidem & homicidam semel damnas, mœchum vero de medio excipis?* & cap. 12. *Hinc est quod neque idololatriæ, neque sanguini pax ab ecclesiis redditur;* diserte docere pacem idololatriæ & homicidio apud Catholicos negari. Sed Tertullianum Petavius in re omnium oculis exposita mentiri non suspicatur; nefariæ illum calumniæ & putidi mendacii Morinus & Alexander accusare non dubitant. Neutris omnino assentiri possum, nec Petavio nimiam severitatem primis sæculis affingenti; nec Morino & Alexandro mendacii notam Tertulliano inurentibus. Quamobrem demonstrare aggrediar tria illa gravissima peccata idololatriam, homicidium & adulterium a pœnitentia & pace exclusa in antiqua Ecclesia non fuisse, nec Tertullianum aliam Catholicis doctrinam adscribere.

Primum rationis momentum, illudque non leve suppeditat ipse Tertullianus, cujus hæc verba in libro de Pœnitentia leguntur cap. 4. *Omnibus ergo delictis*, inquit, *seu carne, seu spiritu, seu facto, seu voluntate commissis, qui pœnam per judicium destinavit, idem & veniam per pœnitentiam spopondit*. Nominatim idololatras hoc beneficio non excludi declarat cap. 7. *Itaque* (hostis) *observat*, inquit, *oppugnat, obsidet, si qua possit aut oculos concupiscentia carnali ferire, aut animum illecebris sæcularibus irretire, aut fidem terrenæ potestatis formidine evertere, aut a via certa perversis traditionibus detorquere: non scandalis, non tentationibus deficit. Hæc igitur venena ejus providens Deus, clausa licet ignoscentiæ janua & intinctionis sera obstructa, aliquid adhuc permisit patere. Collocavit in vestibulo pœnitentiam secundam, quæ pulsantibus patefaciat.* Ita Tertullianus dum adhuc inter Catholicos versaretur. Montanista factus aliud docuit, sed repugnantibus Catholicis, quos sic loquentes inducit lib. de Pudic. cap. 2. *Cæterum Deus*, inquiunt, *bonus & optimus, & misericors & miserator & misericordia plurimus, quam omni sacrificio anteponit, non tanti ducens peccatoris mortem, quam pœnitentiam, salvificator omnium & maxime fidelium. Itaque & filios Dei misericordes esse oportebit, donantes invicem sicut & Christus donavit nobis, non judicantes ne judicemur*. Idem Tertullianus peccata dividit *in duos exitus, ut alia remissibilia, alia irremissibilia* esse statuit; sed fatetur Catholicos sibi hac in re adversari, eosque nullum prorsus peccatum irremissibile agnoscere; *sed prius decidam*, inquit cap. 3. *intercedentem ex adverso responsionem ad eam pœnitentiæ speciem quam cum maxime definimus venia carere. Si enim*, inquiunt, *aliqua pœnitentia caret venia, jam nec in totum agenda*

agenda tibi est; nihil enim agendum est frustra: porro frustra agetur pœnitentia si caret venia. Omnis autem pœnitentia agenda est: ergo omnis veniam consequatur, ne frustra agatur, quia non erit agenda si frustra agatur. Porro frustra agetur, si venia carebit. Hæc autem Tertulliani testimonia non de sola Africa accipi debent, sed de omnibus ecclesiis, quas Montanistarum defensor oppugnat. Ubique enim vigebat hæc disciplina, ac duobus primis sæculis viguerat, ut perspici potest ex Hermæ libro secundo, Mandat. 4. in primis ex his quæ Clemens apud Euseb. lib. 3. cap. 23. de sancto Joanne Evangelista narrat. Nec omittenda Dionysii Corinthiorum episcopi ad Amastrianorum & alias Ponti ecclesias epistola, in qua præcipiebat, ut a quovis lapsu sive delicto, sive etiam hæretica pravitate redeuntes benigne susciperentur, teste Eusebio lib. 4. c. 23.

2. Improbabile prorsus est quod ait Petavius Zephirinum, quod spectat ad mœchiam, de antiquæ disciplinæ severitate aliquid remisisse, ac postea temporibus Cypriani majores ad lenitatem factos esse progressus. Non quadrat hæc temporum distributio; nam mœchia, ut modo vidimus, quæ Tertulliani temporibus, omnium Catholicorum concessu, pacem impetrabat, hoc beneficio apud nonnullas ecclesias sub Cypriani antecessoribus exclusa fuit. Quomodo ergo disciplina tunc dimitigata dicitur fuisse, cum novas accessiones habuit severitatis? 3. Si ex Tertulliani verbis concludere liceret, quod Petavius conclusit, sequeretur non homicidis solum & idololatris, sed iis etiam qui post fidem ad hæresim defecerant, aut inter cruciatus victi cesserant, pacem immisericorditer negatam fuisse in Ecclesia catholica: sic enim loquitur de hæreticis Tertullianus c. 13. *Hymenæi autem*, inquit, *& Alexandri crimen, si & in isto & in futuro ævo irremissibile est, blasphemia scilicet; utique Apostolus non adversus terminum Domini sub spe veniæ dedisset satanæ, jam a fide in blasphemiam mersos, unde & naufragos eos juxta fidem pronuntiavit, non habentes solatium navis Ecclesiæ. Illis enim venia negatur qui de fide in blasphemiam negaverunt.* Et cap. ult. de iis qui tormentis superantur: *Quæcumque auctoritas*, inquit, *quæcumque ratio mœcho & fornicatori pacem ecclesiasticam reddit, eadem debebit & homicidæ & idololatris pœnitentibus subvenire, certe negatori, & utique illi quem in prælio confessionis tormentis colluctatum sævitia dejecit. Ceterum indignum Deo & illius misericordia, qui pœnitentiam peccatoris morti prævertit, ut facilius in Ecclesiam redeant qui fubando, quam qui dimicando ceciderunt. Urget nos dicere indignitas: contaminata potius corpora revocabis quam cruenta? Quæ pœnitentia miserabiliter titillatam prosternens carnem an vero laniatam?* His in locis Tertullianus prima specie sic videtur argumentari, quasi ipsi cum Catholicis conveniat, nec eis qui a fide in hæresim defecerunt, nec iis qui cum tormentis colluctati cesserunt, pœnitentiam concedi oportere; sed hæc severitas sic abhorret ab antiquæ Ecclesiæ moribus, ut ei a nemine affingi possit. Fatetur Cyprianus in epistola ad Quintum redeuntibus hæreticis, qui in Ecclesia baptizati fuerant, manum in pœnitentiam imponi debere, atque hujus consuetudinis originem ab ipsis Ecclesiæ incunabulis repetere non dubitat: iis autem quorum non animus, sed corpus in dolore defecerat, quique veniam non lacrymis, sed cruore & vulneribus petebant, quanta humanitas exhiberi soleret in Ecclesia, tum ex libro Cypriani de Lapsis pag. 377. tum ex ejusdem epistola LIII. perspici potest.

Quid igitur statuemus de Tertulliano? Is sane totus erat in Montani castris ac secum pugnat, sed tamen numquam sine aliqua ingenii luce delirat; nec eum adeo crediderim desipuisse, ut omnibus hominibus ridendum se in aperto mendacio propinaret. Quamobrem illud effatum, *neque idololatriæ neque sanguini pax ab ecclesiis redditur*, non de Catholicis se de Montanistarum

nistarum ecclesiis interpretandum. Nomen Ecclesiæ Tertullianus Montani sectæ proprio quodam jure solet vendicare; velut cum eam vocat Ecclesiam spiritus, Ecclesiam in tribus positam, cap. 21. aut cum ait cap. 10. *Cederem tibi si scriptura Pastoris, quæ sola mœchos amat, divino instrumento meruisset incidi; si non ab omni concilio ecclesiarum, etiam vestrarum, inter apocrypha & falsa judicaretur*. Videtur sibi multum honoris Catholicis habere, si eorum ecclesiis, post Montani sectam, secundas attribuat. Aliud proferam exemplum ex c. 7. ubi probat ovis & drachmæ parabolas non convenire in mœchum aut fornicatorem, quia *simul apparuit, statim homo de Ecclesia pellitur, nec illic manet, nec gaudium confert repertrici Ecclesiæ sed luctum, nec congratulationem advocat vicinarum, sed contristationem proximarum fraternitatum*. Cave putes Ecclesiæ morem describi, quamvis generatim loquatur Tertullianus; neque enim hæc Ecclesiæ caritatem redolent, sed inhumanitatem Montanistarum, qui digamos foris sistebant, ac *eumdem limitem liminis mœchis quoque & fornicatoribus figebant; jejunas pacis lacrimas profusuris, nec amplius ab Ecclesia quam publicationem dedecoris relaturis*. Liquet in ejusmodi locis non Christi Ecclesiam, sed Montani intelligendam esse. Testis est ipse Tertullianus quanta humanitate in Ecclesia catholica excipi solerent, qui pœnitentiam petebant: *Et tu quidem*, inquit cap. 13. *pœnitentiam mœchi ad exorandam fraternitatem in Ecclesiam inducens, conciliatum & contineratum, cum dedecore & horrore compositum prosternis in medium ante viduas, ante presbyteros, omnium lacinias invadentem, omnium vestigia lambentem, omnium genua detinentem; inque eum hominis exitum quantis potes misericordiæ illecebris bonus pastor & benedictus papa concionaris, & in parabola ovis capras tuas quæris, tua ovis ne rursus de Ecclesia exsiliat, quasi non exinde jam liceat quod nec semel licuit*. Quemadmodum ergo Tertullianus de Montani Ecclesia loquitur, cum ait mœchum & fornicatorem, simul apparuit, de Ecclesia pelli; sic etiam ad Montanistarum synagogas referendum quod ait, neque idololatriæ neque sanguini pacem ab ecclesiis reddi. Eodem modo interpretandum illud ex c. 13. *Illis enim venia negatur, qui de fide in blasphemiam negaverunt*. Montanistarum hæc severitas non Catholicorum quos ipse Tertullianus impugnat cap. 19. quod iis, qui *post fidem viduam* in hæresim lapsi fuerant, veniam concederent.

Sed alia superest solvenda difficultas, cur Tertullianus in hac controversia sic pugnet, quasi ipsius adversarii spem omnem veniæ idololatris & homicidis præcludant; idque argumenti loco arripiat, ut cum mœchis & fornicatoribus eodem modo probet esse agendum. *Quid agit*, inquit cap. 5. *mollissima & humanissima disciplina? Aut omnibus eis hoc esse debebis*, Beati enim pacifici; *aut si non omnibus, nostra esse. Idololatram quidem & homicidium semel damnas, mœchum vero de medio excipis, idololatriæ successorem, homicidæ antecessorem, utriusque collegam? Personæ acceptatio est, miserabiliores pœnitentias reliquisti*. Et cap. 6. *Dabis ergo & idololatriæ & omni apostatæ veniam .... communicabis & homicidæ*: citat cap. 19. verba Joannis: *si confitemur delicta nostra, fidelis & justus est ut dimittat ea nobis, & emundet nos ab omni injustitia*. Tum addit, *Numquid ab immunditia? Aut si ita est, ergo & ab idololatria*. His adde quod ex cap. ultimo supra retulimus. *Quæcumque auctoritas, quæcumque ratio mœcho & fornicatori pacem ecclesiasticam reddit, eadem debebit & idololatræ & homicidis pœnitentibus subvenire*.

Sed quibus notum & pertractatum est Tertulliani ingenium, his facilis erit in illius sententiam introitus. Defendendum susceperat quod in Montanistarum causa maxime nudum & adversariorum telis expositum erat. Nihil enim huic sectæ majorem invidiam creabat, quam quod adulteros, fornicatores & digamos foris sisterent, nulla spe pacis ne in extremo quidem spiritu

spiritu relicta. Quam igitur viam insistet Tertullianus ut se ex molesto & difficili loco expediat? Statuit duplex esse peccatorum genus. *Alia erunt remissibilia*, inquit cap. 2. *alia irremissibilia. Secundum quod nemini dubium est alia castigationem mereri, alia damnationem. Omne delictum aut venia expungit aut pœna: venia ex castigatione, pœna ex damnatione.* Utitur deinde auctoritate Joannis quædam peccata non ad mortem, & quædam ad mortem distinguentis. *Secundum hanc differentiam delictorum*, inquit, *pœnitentiæ quoque conditio discriminatur. Alia erit quæ veniam consequi possit, in delicto scilicet remissibili; alia quæ consequi nullo modo possit, in delicto scilicet irremissibili.* Hoc posito principio declarat sibi propositum esse *specialiter de mœchiæ & fornicationis statu examinare in quam delictorum partem debeant redigi;* sed quia sciebat hanc peccatorum distinctionem a Catholicis rejici, breviter eos refellendos putat, antequam mœchiam in peccatis numquam dimittendis habendam esse pugnet. *Sed prius decidam*, inquit, *intercedentem ex diverso responsionem ad eam pœnitentiæ speciem, quam cum maxime definivimus venia carere. Si enim, inquiunt, aliqua pœnitentia caret venia, jam nec in totum agenda tibi est. Nihil enim agendum est frustra. Porro frustra agetur pœnitentia, si caret venia. Omnis autem pœnitentia agenda est. Ergo omnis veniam consequatur, ne frustra agatur; quia non erit agenda, si frustra agatur. Porro frustra agetur, si venia carebit.* Hoc Catholicorum argumentum non belle refellit Tertullianus; sed tamen postquam illud sibi visus est optimis rationibus evertisse; tum vero quasi instar certissimi principii constaret quædam peccata esse irremissibilia; in id unum incumbit, ut mœchiam & fornicationem ex eo genere esse demonstret. Quare cum ait, *Idololatriam quidem & homicidium semel damnas*, non Catholicos arguit, quasi pacem his peccatis vere denegent & cum adulteris liberalius agant; sed urget adversarium, quem sibi visus est fregisse & coegisse, ut peccata quædam graviora, ut idololatriam, homicidium, hæresim post susceptam fidem dimitti non debere fateretur. Unde Tertullianus accomodate ad institutam peccatorum divisionem, contendit adulterium, ut homicidio & idololatriæ finitime vicinum, a spe veniæ excludendum; aut si lenius agatur cum mœchis, homicidas & idololatras eodem jure esse debere. Ex his elucere arbitror pœnitentibus in Africa eamdem ac in aliis ecclesiis humanitatem patuisse; nedum ex his Tertulliani testimoniis colligere liceat, ut doctissimi viri fecere, alias etiam ecclesias severius cum lapsis egisse.

X. *Utrum nova sub S. Cypriano inducta sit disciplina, ac pristina severitas in solos apostatas & desertores retenta?*

Illustratis, ut potuimus, Tertulliani testimoniis facilior erit & solutior investigatio sententiæ Cypriani. Fucum enim pluribus fecerat Tertullianus, ut & Cypriani sensum non belle acciperent. Tria autem examinanda occurrunt, 1. An disciplina sub Cypriano demitigata fuerit, pristina severitate in solos apostatas & desertores retenta. 2. An lapsis in decursu pœnitentiæ morientibus negata pax fuerit, nisi libellos a martyribus accepissent. 3. An non saltem pœnitentia his qui sacrificaverant usque ad mortem imposita fuerit, nec communio nisi in mortis articulo concessa.

Quod spectat ad disciplinæ immutationem, existimat Albaspinæus lib. 2. Observat. idololatriæ & aliis gravissimis criminibus pacem sub Cypriano concedi cœpisse, ita tamen ut adversus apostatas & desertores antiqua severitas vigeret. Non solum Tertulliani testimoniis nititur doctissimus episcopus, verum etiam argumenti loco sumit; quod nec Cyprianus, nec clerus Romanus de lapsis quidquam statuere ausi sint, sed concilii auctoritatem exspectaverint; tum etiam quod Cyprianus dicat se *necessitati temporum succubuisse*, & nimiæ remissionis suspicionem reformidet, quia *his qui libellis conscientiam suam maculaverint, vel nefanda sacrificia commiserint, laxandam pacem putaverat* ep. LII. p. 149. Unde

contendit Albaſpinæus non tam anxiam hujus rei deliberationem futuram fuiſſe ; ſi conceſſæ pacis in ſuperioribus perſecutionibus exempla præceſſiſſent ; nec commiſſurum fuiſſe Cyprianum, ut quod majorum auctoritate firmaretur, id a ſe laxatum diceret. Non abſimilis Petavii ſententia, ut ſupra vidimus. Sed eruditum ſcriptorem præjudicata ex Tertulliani teſtimoniis opinio in errorem induxit : nullum enim hac in re veſtigium novitatis apud Cyprianum ; quo nemo veteris diſciplinæ exſtitit retinentior. Obſervat S. Martyr in ep. LII. p. 155. quoſdam ex ſuis anteceſſoribus pacem adulteris denegaſſe, & *in totum pœnitentiæ locum* clauſiſſe ; ſed ſatis indicat hanc legem & a paucis epiſcopis fixam fuiſſe, ante quos nulla exſtiterat, & ſua ætate jam refixam & abrogatam eſſe. Nec ipſe nec quiſquam alius in Africa meminerat ſpem pacis his, qui in ſuperioribus perſecutionibus ceciderant, præcluſam omnino fuiſſe. Cum quidam preſbiteri lapſis communionem ante actam pęnitentiam dediſſent ; eorum facinus averſatus eſt Cyprianus, eoſque contra Evangelium veniſſe declaravit : ſed in hoc tantum eos vituperat ; quod id *ante actam pænitentiam* conceſſiſſent *; quando oporteat ad hæc per ordinem pervenire*. In omnibus epiſtolis quas ſcripſit in cauſa lapſorum & in libro de Lapſis nihil prorſus reperias, quo lapſi de pace in dubium vocentur, modo parem peccatis pęnitentiam agant ? ſed Cyprianus inſtar principii certiſſimi ponit, Deum *pænitenti*, *operanti*, *roganti* poſse *clementer ignoſcere*, *poſſe in acceptum referre quidquid pro talibus & petierint martyres & fecerint ſacerdotes*, p. 386. Hortatur in eodem libro p. 383. *ut confiteantur ſinguli delictum ſuum dum ſatisfactio & remiſſio facta per ſacerdotes grata eſt*. Sic etiam clerus Romanus in epiſt. inter Cyprianicas XXXI. ut merito caſtigat *properata nimis remedia communionum utique non profutura ;* ita in lapſis deſiderium pacis non improbat, modo pulſent ſane fores, ſed non utique confringant, & adeant ad limen Eccleſiæ ſed non utique tranſiliant. Notanda etiam hæc verba : *Multum illis proficiet petitio modeſta, poſtulatio verecunda, humilitas neceſſaria, patientia non otioſa*. Mos erat in Eccleſia perantiquus, ut martyrum commendatio ad contrahendum pęnitentiæ lapſis impoſitæ tempus valeret : teſtem hujus rei habemus Tertullianum in libro ad Martyres & in libro de Pudicitia. Hinc etiam Cyprianus : *In præteritum ſemper*, inquit epiſt. XI. *ſub anteceſſoribus noſtris factum eſt, ut diaconi ad carcerem commeantes, martyrum deſideria conſiliis ſuis & Scripturarum præceptis gubernarent*. His addi poteſt memoratus a Cypriano in epiſt. LII. LXVII. LXVIII. omnium eccleſiarum conſenſus in refellendo Novatiano, quem pravæ novitatis propria manus arguebat : ſcripſerat enim, ut teſtatur Cyprianus epiſt. LII. & voce ſua recitaverat litteras cleri Romani, in quibus erat *ut lapſis infirmis & in exitu conſtitutis pax daretur :* eccleſiarum conſenſus in rejiciendis Montaniſtis pariter enituerat.

Quod ergo Cyprianum & clerum Romanum adduxit ut rem ad concilium integram ſervarent, non ea fuit opinio, quæ illis attribuitur ; ſed quod viribus ſuis diffiderent in ejuſmodi cauſa, quæ, ut ait Cyprianus ep. XIV. *non paucorum*, *nec eccleſiæ unius aut unius provinciæ*, *ſed totius orbis cauſa erat*. Examinandæ erant cauſæ & voluntates ſingulorum, & varii peccatorum gradus ſuis quique modulis ponderandi ; quod examen prorſus inutile fuiſſet, ſi quotquot ſacrificaverant, nullo diſcrimine excluſi a ſpe veniæ fuiſſent. Deinde vero in perſecutione Decii tantus exſtitit lapſorum numerus, ac tantum dedecus nomini Chriſtiano inuſſere, qui, ut ait Cyprianus in libro de Lapſ. p. 374. ad prima ſtatim verba minantis inimici fidem ſuam prodiderunt, ac ultro ad forum cucurrere, ſeque hortamentis mutuis in exitium impulerunt, ut non immerito deliberari potuerit, an non ſeverius aliquid, quam in prioribus perſecutionibus, in ejuſmodi homines ſtatueretur. Sed tamen videntur in concilio Carthaginenſi lenitatis potius, quam ſeveritatis exempla conſtituta. Nam, ut modo videbimus, Libellatici, qui jam pęnitentiam egerant, in ipſo concilio admiſſi ſunt ; ſacrificatis autem plena pęnitentia impoſita,

ſic

sic tamen ut pace non defraudarentur, si ante exactum pœnitentiæ tempus in periculosum morbum inciderent. Nihil poterat lenius his temporibus constitui. Itaque fieri potuit ut concilii lenitatem reprehensam ab Antoniano defenderet Cyprianus, quamvis nova in hoc concilio disciplina inducta non fuisset. Utrumque autem a se Cyprianus non sine librata diu & ponderata ratione factum declarat, ut & vigente persecutione severitatem, & pace reddita indulgentiam adhiberet. At severitatem in eo enituisse non dicit, quod pacem omnino lapsis negandam decrevisset, sed quod eam per fas & nefas petentibus restitisset, atque excommunicationem intentasset, si quis cum illis injussu suo communicaret: sic etiam in lenitate quæ subsecuta est, negat ecclesiasticas leges fuisse violatas, sed provisum fuisse contendit, ut nec lapsi desperatione deficerent, *nec rursus censura evangelica solveretur, ut ad communicationem temere prosilirent*. Uno verbo negat a se aut a Cornelio quidquam factum esse præter exempla majorum. *Nam sicut antecessores nostri sæpe fecerunt*, inquit, pag. 151. *colligendis fratribus nostris carissimus frater noster* (Cornelius) *necessitati succubuit*.

Pristinam severitatem interdum a Cypriano retentam Albaspinæus & post eum Gotofredus lib. 16. Cod. Theod. pag. 210 ex his epistolæ LII. verbis colligunt: *Apostatæ vero & desertores vel adversarii & hostes & Christi Ecclesiam dissipantes, nec si occisi pro nomine foris fuerint, admitti secundum Apostolum possunt ad Ecclesiæ pacem, quando nec Spiritus nec Ecclesiæ unitatem tenuerunt*.

Ut hoc Cypriani testimonium explicetur, observandum est 1. Apostatas & desertores non eos dici, ut Albaspinæus & Gotofredus putant, qui ex Judæis ethnici aut Christiani fiebant, sed qui nomen dabant Felicissimi schismati. 2. Revocandum est in memoriam quod supra diximus pacem illis negatam in mortis discrimine qui pœnitentiam sani contempserant, quia videlicet dubium merito videbatur, an sincero animi affectu resipiscerent. Quod autem de ejusmodi hominibus statutum erat, id in pluribus aliis par erat observari, quorum aut insanabilis videbatur, aut ceteris ovibus periculosa improbitas. Hinc cum multi perspecta Felicissimi nequitia remearent & ad Ecclesiam pulsarent, Cyprianus anxie ponderabat, & sollicite examinabat *qui recipi & admitti ad Ecclesiam deberent. Quibusdam enim*, inquit epist. LV. pag. 183. *ita aut crimina sua obsistunt, aut fratres obstinate & firmiter renituntur, ut recipi omnino non possint nisi cum scandalo & periculo plurimorum*. Ad hos videntur spectare Cypriani minæ in epist. XXXVIII. ubi sic loquitur; *Sed & quisquis se conspirationi & factioni ejus adjunxerit, sciat se in Ecclesia nobiscum non esse communicaturum, qui sponte maluit ab Ecclesia separari*. Et in ep. XL. *Si quis autem pænitentiam agere & Deo satisfacere detrectans ad Felicissimi & satellitum ejus partes concesserit, & se hæreticæ factioni conjunxerit, sciat se postea ad Ecclesiam redire, & cum episcopis & plebe Christi communicare non posse*. Has minas non omnino in rem contulit Cyprianus. Ipse enim testatur in epist. LV. multos a se e schismate redeuntes esse susceptos, ac plebem gaudere & lætari solitam, cum *tolerabiles & minus culpabiles* redirent. Quinetiam plebi interdum persuadebat, imo extorquebat, ut ex iis qui inemendabiles & protervi erant, nonnulli susciperentur; & unus atque alius, obnitente plebe & contradicente, Cypriani tamen facilitate suscepti, pejores exstiterunt quam prius fuerant. Non absimili sententia Cyprianus cum pluribus aliis episcopis de virginibus quæ cum masculis in eodem lecto deprehensæ fuerant, sic decernit. *Quod si obstinate perseverant, nec se ab invicem separant, sciant se cum hac sua impudica obstinatione numquam a nobis admitti in Ecclesiam posse, ne exemplum ceteris ad ruinam delictis suis facere incipiant*. Merito obstinatis ejusmodi peccatoribus, itidem ut pertinacibus schismaticis, non modo venia, sed etiam introitus in ecclesiam negabatur. Sed si cum debitis conversi

cordis significationibus rediissent, ac diu multumque fores Ecclesiæ pulsassent, non dubium quin eos paterno sinu excepisset Cyprianus & ad pœnitentiam admisisset. Igitur Felicissimus ejusque præcipui sectatores, cum homines essent ad omne scelus parati; non discessisset ab Ecclesiæ regulis Cyprianus, si omnem illis in Ecclesiam reditum præclusisset; neque id videri deberet vestigium quoddam disciplinæ ante Cyprianum in omnes graviorum criminum reos observatæ. 3. Objectus ab Albaspinæo locus Cypriani non dicit apostatas & desertores, etiamsi relicto schismate sanguinem pro Christo fundant, ad Ecclesiæ pacem admitti non posse, sed tantum nihil illis martyrium extra Ecclesiam ad pacem prodesse posse, quia *nec Spiritus nec Ecclesiæ unitatem tenuerunt*, id quod sæpe alias Cyprianus inculcat. Opponit ejusmodi desertores aliis lapsis pœnitentiam in Ecclesia agentibus, & quos Dominus intus inveniet; cum mundum judicaturus apparebit.

XI. *Utrum S. Cyprianus lapsis in decursu pœnitentiæ morientibus pacem negaverit, his tantum exceptis qui libellos a martyribus acceperant.*

Postquam probavimus Cyprianum nihil novi fecisse, cum lapsis pœnitentibus pacem concessit; sequitur ut inquiramus, an iisdem ante exactam pœnitentiam periculose ægrotantibus communionem negaverit, nisi libellos a martyribus accepissent. Cyprianum contendit Petavius iis tantum pacem indulsisse, qui libellos a martyribus accepissent, ceteris vero ne in præsenti quidem mortis discrimine id concessisse; alioqui nihil discriminis futurum fuisse inter istos & priores, quos tamen meliori aliqua conditione uti oportuit. Sed ipsa S. Martyris verba proferenda sunt: *Quoniam tamen video*, inquit in ep. XII. *facultatem veniendi ad vos nondum esse & jam æstatem cœpisse, quod tempus infirmitatibus assiduis & gravibus infestatur, occurrendum puto fratribus nostris; ut qui libellos a martyribus acceperunt, & prærogativa eorum apud Deum adjuvari possunt, si incommodo aliquo & infirmitatis periculo occupati fuerint, non exspectata præsentia nostra, apud presbyterum quemcumque præsentem, vel si presbyter repertus non fuerit, & urgere exitus cœperit, apud diaconum quoque exomologesin facere delicti sui possint; ut manu eis in pœnitentiam imposita veniant ad Dominum cum pace, quam dari martyres litteris ad nos factis desideraverunt.*

Immerito Petavius ex hoc testimonio colligit pacem iis qui libellos non habebant, denegatam fuisse. Nam 1. Quis Cyprianum putet adeo æquitatis oblitum fuisse, ut iis qui pœnitentiam subterfugiebant, *& audaci flagitatione ac violento impetu pacem extorquere* nitebantur, tam benigne provideret *ad illorum violentiam interim quoquo genere mitigandam*, ep. XV. fervidos autem pœnitentes, qui se episcopi sui judicio committere, quam pœnitentiam declinare maluerant, sine pace & communione mori pateretur? 2. Clerus Romanus Carthaginensem absente Cypriano monuerat, *ut iis qui post lapsum infirmitate apprehensi essent, & pœnitentes communionem desiderarent, subveniretur*, epist. III. & XV. Atque hoc consilium non modo non improbavit Cyprianus, sed etiam in epist. XV. declarat se *standum* putasse *& cum* eorum *sententia, ne actus noster*, inquit, *qui adunatus esse & consentire circa omnia debet, in aliquo discreparet*. At immane quantum inter Cypriani & Romanorum agendi rationem distaret, si cum isti pacem omnibus vere pœnitentibus dandam esse admonuissent, Cyprianus indulgentia & humanitate in eos solos usus fuisset, qui peccato suo pœnitentiæ fugam & Ecclesiæ perturbationem adjecerant? 3. Non obscure indicat Cyprianus in epist. XIII. quibus non libelli sed pœnitentiæ opera suffragabantur, eis periculose ægrotantibus pacem multo potiori jure esse dandam. *Ceteram quoque partem plebis quæ lapsa est*, inquit, *præsentia vestra fovete, & ut a fide & misericordia Domini non deficiant, vestro solatio focillate. Neque enim deserentur ab ope & auxilio Domini qui mites & humiles & pœnitentiam vere agentes in bonis operibus perseveraverint,*

quomi-

quominus illis quoque divino remedio consulatur. Persuasum ergo esse vult ejusmodi pœnitentibus fore, ut *illis quoque divino remedio consulatur*; atque hoc illis concedit ut solatium Ecclesiæ legibus consentaneum, quodque nova decreta non desideraret. Neque enim data opera scribebat epistolam XIII. ut ejusmodi lapsis provideret, quibus & Ecclesiæ consuetudo & Romani cleri monita satis providerant; sed ut eorum tumultum comprimeret, qui querelis suis Carthaginensem Ecclesiam incendebant. Atque id causæ esse arbitror, cur Cyprianus in ep. XIV. confirmans, quæ in decima tertia decreverat, nihil nominatim dicat de pace veris pœnitentibus in extremo periculo concedenda. Postquam enim loquutus est de iis qui libellos a martyribus acceperant, hæc addit: *Ceteri vero qui nullo libello a martyribus accepto invidiam faciunt; quoniam non paucorum nec ecclesiæ unius, aut unius provinciæ, sed totius orbis hæc causa est, exspectent de Domini protectione Ecclesiæ ipsius publicam pacem*. Non id profecto sancit Cyprianus, ut veris pœnitentibus pax in exitu negetur, (neque enim retexit quæ in superiore epistola constituerat: sed ea potius confirmat, dum ait se *plene scripsisse ad hanc rem proximis litteris*,) sed nonnullorum festinationem comprimit, qui communionem petebant ante redditam Ecclesiæ pacem, antequam gravi morbo tentarentur. Hos jubet exspectare dum pax Ecclesiæ reddatur: at pacem in exitu non negat; neque eos reprehendit quod a communione arceri se in exitu nollent, sed quod eam ante exulum reditum peterent, ac *confessores ipsos prævenire* vellent.

Sed objicit Petavius meliori conditione uti debuisse qui libellos acceperant, quam qui non acceperant; quod si omnibus concessa pax, nullum prorsus inter utrosque discrimen exstitisse. Existimat Tillemontius Cyprianum ingeniosa quadam caritate fecisse, ut cum præcipue aliquid in honorem martyrum concedere videretur, nihil tamen præcipue concederet; & cum pacem iis tantum qui libellos habebant polliceretur, neminem prorsus ab hac indulgentia excluderet, quippe cum martyres adeo libellorum prodigi essent, ut omnibus eorum liberalitas pateret. Sed si ea accommodatione usus fuisset, qua illum Tillemontius usum esse existimat, ac tacite lapsos omnes fuisset hortatus, ut se libellorum præsidio munirent; an paulo post tanta arsisset indignatione in Lucianum, qui universis lapsis id concedere ausus est, quod jam antea plurimis concesserat. Deinde vero perinique Cyprianus veros pœnitentes ejusmodi periculo exposuisset, ut pace defraudati morerentur; neque enim verisimile erat eos qui hactenus tam timidi ac pudentes fuerant, audaciores deinceps in libellis petendis futuros; aut ipsos etiam confessores in concedendis cautiores non fore, postquam eorum nimiam facilitatem castigaverat Cyprianus.

Cyprianum sic interpretatur Morinus: Cum lex esset, ut pacem moribundi non impetrarent, qui pœnitentiam sani non egerant, existimat eruditus scriptor decernere Cyprianum, ut in iis qui libellos a martyribus acceperant, legis severitas non servetur, ac illis in honorem martyrum pax concedatur, quam frustra hoc præsidio destituti petiissent. Sed hæc interpretatio nec cum verbis nec cum mente Cypriani congruit. 1. Nominatim requirit Cyprianus ut qui libellos a martyribus acceperunt, *prærogativa & auxilio eorum adjuvari apud Dominum in delictis suis* possint. Porro in his epistolis & in libro de Lapsis illud arcte tenet, accurateque defendit, non prodesse lapsis commendationem martyrum, si pœnitentiam agere detrectent; quare si lapsi post tot Cypriani & presbyterorum monita in obstinato pœnitentiæ non agendæ consilio perseverassent, an Cypriano visi essent idonei, qui martyrum auxilio apud Dominum juvarentur? Deinde vero si omnibus libellos habentibus pacem decernebat, sive pœnitentiam egissent, sive non egissent;

egissent; quid necesse erat delectum habere, ac in conditionis loco requirere, ut martyrum auxilio adjuvari possent? Lapsis ergo Cyprianus non pœnitentiæ onus eximit; sed potius ad pœnitentiam blande & leniter hortatur, dum pacem offert morientibus, modo martyrum meritis juvari possint. Hinc in epist. XIV. laudat presbyteros & diaconos, quod lapsos ad pœnitentiam & patientiam hortati essent, ac pœnitentiam ab illo agi declarat, qui divinis præceptis mitis & patiens, & sacerdotibus Dei obtemperans obsequiis suis & operibus justis Dominum promeretur. Id autem deferre videtur martyrum meritis, ut lapsis nondum ea pœnitentia expiatis, quæ pacem per se ipsa in mortis discrimine impetret, martyrum commendatio suffragetur. Nec levis videri debet hæc indulgentia, si temporum illorum severitas attendatur. Etsi enim pœnitentibus periculose ægrotantibus pax dari solebat; non tamen id sine delectu & judicio concedebatur. Hinc clerus Romanus re cum pluribus episcopis deliberata censuit *eorum quorum vita sua finem urgens exitus dilationem non potest ferre, acta pœnitentia, & professa frequenter suorum detestatione factorum, si lacrimis, si gemitibus, si fletibus dolentis ac vere pœnitentis animi signa prodiderint, cum spes vivendi secundum hominem nulla substiterit, ita demum caute & sollicite subveniri*, &c. epist. XXXI. Ipse Cyprianus in ep. XIII. pacem iis solis promittit, *qui mites & humiles & pœnitentiam vere agentes in bonis operibus perseveraverint*. Ex his perspici potest quo lenitatem & indulgentiam perducat Cyprianus. Quibus enim consultum voluit in epistolis XIII. & XIV. hi vel pœnitentiam segniter egerant; vel etiam gravissimo delicto illud addiderant, ut pœnitentiam declinarent, ac dissensionibus & querelis Ecclesiam permiscerent: quibus factis meruerant, ut pax morientibus negaretur, etiamsi pœnitentiam paulo ante morbum incepissent. Quamobrem primis concedit S. Martyr, ut quod eorum pœnitentiæ ad pacem impetrandam deerat, id martyrum meritis expleatur. Postremis pariter consulit, atque ut tumultum comprimat, indulgentia in eos utitur; & modo aversum pœnitentiæ remediis animum deponant, quod sua sponte mancum & inchoatum videretur, id martyrum meritis compensatum, a presbyteris ratum haberi jubet.

XII. *Utrum concilium Carthaginense pœnitentiam sacrificatis per totum vitæ tempus imposuerit.*

Nunc aliud examinandum sequitur, an non saltem ætate Cypriani gravioribus peccatis pœnitentia per totum vitæ tempus imposita fuerit, & communio ad ipsum mortis articulum dilata. Res dijudicari potest ex consuetudine quæ tunc vigebat, ut qui pacem in gravi morbo accepissent, ii valetudine restituta reliquum pœnitentiæ tempus non explerent, sed eodem jure essent ac alii fideles. Id perspicitur ex his Cypriani verbis in epist. LII. pag. 152. *Si qui enim*, inquit, *infirmitatibus occupantur, illis, sicut placuit, subvenitur. Postea tamen quam subventum est & periclitantibus pax data est; offocari a nobis non possunt aut opprimi, aut vi & manu nostra in exitum mortis urgeri, ut quoniam morientibus pax datur, necesse sit mori eos qui acceperint pacem; cum magis in hoc indicium divinæ pietatis & paternæ lenitatis appareat, quod qui pignus vitæ in data pace percipiunt, hi quoque ad vitam data pace teneantur. Et iccirco si accepta pace commeatus a Deo datur, nemo hoc debet in sacerdotibus criminari, cum semel placuerit fratribus in exitu subveniri*. Non quadrat tanta lenitas cum irrogata per totum vitæ tempus pœnitentia; alioquin sæpe usu evenisset, ut qui post unum aut alterum pœnitentiæ annum communionem in gravi morbo accepissent, iis e morbo evadentibus jam emeritus esset pœnitentiæ cursus, cum interim aliis in eadem causa ac forte etiam in leviore culpa triginta aut quadraginta anni superessent decurrendi. Nimia sane

mia sane erat episcoporum in judicando animadversio & rerum omnium considiratio & provisio, quam ut tam grave incommodum non effugerent. Sed tamen videndum nobis est quid ea de re decreverit concilium Carthaginense, in quo lapsorum causa paulo post reditum Cypriani dijudicata est.

Decretum hujus concilii sic exponit S. Martyr in ep. LII. p. 153. *Et ideo*, inquit, *placuit examinatis causis singulorum Libellaticos interim admitti, sacrificatis in exitu subveniri*. Non una fuit eruditorum de hoc canone sententia. Auctor observationum criticarum in Bibliothecam scriptorum Ecclesiasticorum negat Libellaticos in ipso concilio ad pacem protinus admissos fuisse; ac inter eos & sacrificatos id ponit discriminis, quod isti per totum vitæ tempus pęnitentiæ addicti fuerint, primi vero interim admissi, id est, post certum pęnitentiæ tempus exactum. Auctor ipse Bibliothecæ idem de sacrificatis censet, quamvis pacem Libellaticis in ipso concilio concessam existimet fuisse. Assentitur ei Tillemontius de Libellaticis ac illius censorem impugnat; sed pluribus refellit quod uterque pro certo posuerat, iis qui sacrificaverant non alios pęnitentiæ quam vitæ fines præscriptos fuisse. Hæc Tillemontii sententia multis nominibus videtur anteponenda. Illud autem in primis observandum est duas illas de Libellaticis & de sacrificatis quæstiones sic inter se nexas esse, ut quæ de alterutra dicantur, de utraque dicta videri debeant. Nam si Libellatici statim in ipso concilio perhumaniter restituti sunt communioni; probabile non est sacrificatos in extremum vitæ discrimen rejectos fuisse. Rursus si his verbis, *Placuit sacrificatis in exitu subveniri*, non prohibetur ne pax ante exitum detur, sed potius decernitur ut periculose intra præscriptum tempus ægrotantibus concedatur; perspicuum erit Libellaticis, quorum multo levior erat culpa, non pęnitentiam in concilio impositam fuisse, sed concessam communionem; alioquin statutum fuisset, ut istis quoque in exitu subveniretur.

Quod spectat ad Libellaticos; liquet horum verborum *Placuit Libellaticos interim admitti*, hanc esse sententiam, Libellaticos interim admissos ad pacem fuisse, dum sacrificati pęnitentiam agerent, id est, eodem decreto & pacem Libellaticis & pęnitentiam sacrificatis decretam fuisse. Hinc Cyprianus in epist. LIV. statutum fuisse ait in hoc concilio de iis qui sacrificaverant, ut agerent diu pęnitentiam plenam: at Libellaticos eodem decreto minime comprehendit. Anno sequenti cum statuisset instante persecutione iis, qui a primo lapsus die pęnitentiam egerant, communionem concedere; hæc indulgentia ad eos tantum spectabat qui sacrificaverant, quibusque imposita fuerat plena pęnitentia. At de Libellaticis nulla mentio, quos tamen maxime oportebat indulgentiæ participes fieri, si eam prius in concilio consecuti non fuissent. Quinetiam Cyprianum cum Libellaticis post concilium communicasse perspicimus ex ep. LII. Quod enim ait Cyprianus se *nemini quidem ex lapsis prius communicasse*, quandiu sæviit persecutio; *postea tamen necessitati temporum succubuisse*; id referri non potest ad sacrificatos, (his enim pœnitentia imposita fuerat,) sed tantum ad Libellaticos. Et cum hæc communicatio in invidiam a Novatiano vocaretur, sic eum refellit Cyprianus in eadem epistola: *Aut si se cordis*, inquit, *& renis scrutatorem constituit & judicem, per omnia æqualiter judicet, & cum sciat scriptum esse*, Ecce sanus factus es, jam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat, *fraudatores & mœchos a latere atque comitatu suo separet, quando multo & gravior & pejor sit mœchi quam Libellatici causa, cum hic necessitate, ille voluntate peccaverit*. Exagitabat ergo Novatianus catholicos episcopos, quod cum Libellaticis communicarent. Nec tamen omnibus Libellaticis concessa pax in concilio, sed iis tantum qui pęnitentiam egerant. Quamobrem frustra Auctor observationum in Bibliothecam pluribus probat, quod, a nemine negatur, libelli crimen sine pęnitentia dimissum non fuisse.

Altera

Altera pars decreti facile illustratur. Ac 1. quidem illud, *sacrificatis in exitu subveniri*, non pœnitentiam ad extremum spiritum producendam, sed in gravi morbo finiendam indicat, nec in pœnæ, sed in beneficii loco decretum fuit; siquidem Cyprianus in epist. LII. nimiæ remissionis suspicionem ab hoc decreto removet, ac rationem reddit cur episcopi ad hanc lenitatem & indulgentiam descenderint. 2. Idem decretum refert in epist. LIV. sed paulo clarius: *Statueramus jampridem*, inquit, *frater charissime, participato invicem nobiscum consilio, ut qui in persecutionis infestatione supplantati ab adversario & lapsi fuissent, & sacrificiis se illicitis maculassent, agerent diu pœnitentiam plenam, & si periculum infirmitatis urgeret, pacem sub ictu mortis acciperent*. Tota res ergo in eo vertitur ut quid sit pœnitentia plena, utrum totum vitæ tempus complexa, an certo quodam spatio definita fuerit, expendatur. At id facile perspicitur ex epist. LIX. ubi queritur Cyprianus quod Victori quondam presbytero pacem concessisset Therapius *antequam pœnitentiam plenam egisset, ante legitimum & plenum satisfactionis tempus, sine petitu & conscientia plebis, nulla infirmitate ac necessitate cogente*. Erat ergo præfinitum aliquod pœnitentiæ tempus, cujus imminuendi potestas erat penes episcopum, modo causa aliqua gravis incidisset. Eamdem pœnitentiæ plenæ notionem suppeditat epistola LXII. in qua Cyprianus & alii cum eo episcopi de virginibus, quæ cum masculis deprehensæ in eodem lecto fuerant, decernunt, ut *si pœnitentiam hujus illiciti concubitus sui egerint, & a se invicem recesserint, inspiciantur interim virgines ab obstetricibus diligenter, & si virgines inventæ fuerint, accepta communicatione ad ecclesiam admittantur ...... si autem de eis aliqua corrupta fuerit deprehensa, agat pœnitentiam plenam, quia quæ hoc crimen admisit, non mariti sed Christi adultera est; & ideo æstimato justo tempore, postea exomologesi facta ad ecclesiam redeat*. Brevis ergo pœnitentia integris virginibus imponitur, corruptis autem plena *& justo tempore æstimato*: & quemadmodum in concilio Carthaginensi sancitum ut lapsi interim admitterentur, sacrificati pœnitentiam plenam agerent; ita etiam hoc loco decernunt episcopi, ut virgines interim inspiciantur, & integris in ecclesiam admissis corruptæ pœnitentiam plenam agant. 3. Si sacrificati per totum vitæ tempus addicti pœnitentiæ fuissent, necesse non fuisset *ut examinarentur causæ & voluntates & necessitates singulorum*; sed ut observat Tillemontius, nullum prorsus discrimen, nullus delectus exstitisset.

XIII. *De Christi in Eucharistia præsentia*.

Ecclesiæ doctrina de corpore & sanguine Domini apertis Cypriani testimoniis continetur. Quidquid de Eucharistia prædicat S. Martyr, eo spectat ut notio illa confirmetur, quam prima auditione Christi verba animis afferunt. Perspici potest illius sententia ex his quæ de sacramentis hæreticorum disserit. Cur enim in epist. LXX. *Eucharistiam fieri apud illos omnino non posse* censebat, nisi quia Christi verba ab illis frustra pronuntiari existimabat, frustra invocari Spiritum sanctum, ut panem & vinum faciat corpus & sanguinem Christi? Sic etiam Firmilianus ut probet non satis esse ad effectus sacramentorum, ut Ecclesiæ preces & ritus serventur, exemplo utitur insanæ cujusdam mulierculæ, quæ frequenter ausa fuerat, ut *& invocatione non contemtibili sacrificare se panem & Eucharistiam facere simularet, & sacrificium Domino non sine sacramento solitæ prædicationis offerret*. Illud ergo discriminis Firmilianus & Cyprianus inter Catholicorum & hæreticorum Eucharistiam ponebant, quod hæreticis Spiritum sanctum invocantibus nulla fieret donorum mutatio, Catholicorum autem preces numquam hoc mirabili effectu carerent.

Adeo persuasum & exploratum erat Cypriano de mirabili illo ecclesiasticæ invoca-

invocationis effectu, ut de lapſis ante purgatam conſcientiam communicantibus dicete non dubitet lib. de Lapſ. p. 378. *Vis infertur corpori ejus & ſanguini, & plus modo in Dominum manibus atque ore delinquunt, quam cum Dominum negaverunt.* Non ergo ſola fide corpus Chriſti in Euchariſtia ſumitur, ſed vere & ab indignis ipſis percipitur; nec corpus ab anima & divinitate ſeparatum eſt, ſed ipſe Dominus adeſt, ac in eum manibus & ore delinquunt qui indigne communicant. Hinc ipſam Domini majeſtatem adeſſe declarat in eodem libro: ſic enim loquitur de puella quæ a nutrice ad idolum, deinde a parentibus ad eccleſiam delata ſanguinem Domini, quem diaconus reluctanti infuderat, non ſine ſingultu rejecit: *In corpore atque ore violato*, inquit, *Euchariſtia permanere non potuit. Sanctificatus in Domini ſanguine potus de pollutis viſceribus erupit. Tanta eſt poteſtas Domini, tanta majeſtas*, p. 381. Narrat ibidem Cyprianus aliud miraculum: *Et quidem alius*, inquit, *quia & ipſe maculatus ſacrificio a ſacerdote celebrato partem cum ceteris auſus eſt latenter accipere, ſanctum Domini edere & contrectare non potuit, cinerem ferre ſe apertis manibus invenit. Documento unius oſtenſum eſt Dominum recedere cum negatur.* Non ergo panis ex manibus hujus hominis evanuerat, ſed ipſe Dominus receſſerat. Hæc autem Cyprianus ea mente diſſerit, ut hominibus parum caute communicantibus, quid de hoc myſterio ſentiendum ſit explanet. Quamobrem facile perſpicitur quo ſenſu primis ſæculis hæc Chriſti verba, *Hoc eſt corpus meum, Hic eſt ſanguis, &c.* epiſcopi acciperent, cum ex his concludant Chriſti corpus & ſanguinem ſumi, in ipſum Dominum ore & manibus delinquere, qui indigne communicant, poteſtatem Domini & majeſtatem adeſſe, ac ipſum Dominum non ſine miraculo e manibus contaminatis receſſiſſe. Si credita tunc non fuiſſet mutatio vini in ſanguinem Chriſti, num, quæſo, poſt eas preces quibus Deus rogatur ut vinum faciat ſanguinem Chriſti, nihil aliud jam niſi ſanguis Chriſti in calice agnoſceretur? Nihil aliud profecto agnoſcit Cyprianus ſexcentis locis. Statuit adverſus eos, qui aquam tantum in maturinis ſacrificiis offerebant, indignum eſſe Chriſtiano vereri, *ne per ſaporem vini redoleat ſanguinem Chriſti. Sic ergo*, inquit, *incipit & a paſſione Chriſti in perſecutionibus fraternitas retardari, dum in oblationibus diſcit de ſanguine ejus & cruore confundi .... Quomodo autem poſſumus propter Chriſtum ſanguinem fundere, qui ſanguinem Chriſti erubeſcimus bibere?* p. 231. Non ſolum ſanguinem vocat, ſed etiam cruorem, & cum eo ſanguine comparare non dubitat qui in venis noſtris fluit. Ait etiam p. 227. *Quomodo ad potandum vinum veniri non poteſt niſi botrus calcetur ante & prematur, ſic nos nec ſanguinem Chriſti poſſemus bibere, niſi Chriſtus calcatus prius fuiſſet & preſſus & calicem prior biberet, in quo credentibus propinaret.*

Quemadmodum Cyprianus communiones indignas deteſtatur, quia *ſanctum Domini corpus* profanatur, p. 51. quia *vis infertur corpori & ſanguini Domini, & in Dominum manibus & ore* delinquitur, p. 378. quemadmodum Firmilianus inſtar piaculi ducebat quod homines, ut ipſi videbatur, non baptizati *uſurpata temere communicatione contingant corpus & ſanguinem Domini* p. 309. ſic gratiæ dona, quæ ex Euchariſtia percipi ſolent, ex corpore & ſanguine Chriſti præſentibus repetuntur. Docet Cyprianus milites Chriſti conſiderare debere *ideirco ſe quotidie calicem ſanguinis Chriſti bibere, ut poſſint & ipſi propter Chriſtum ſanguinem fundere.* Hinc cum inſtante Galli & Voluſiani perſecutione communionem iis qui ſub Decio lapſi fuerant, concedere decreviſſet, indulgentiæ hanc rationem reddit in ep. LIV. p. 172. *Nam quomodo*, inquit, *docemus aut provocamus eos in confeſſione nominis ſanguinem ſuum fundere, ſi eis militaturis Chriſti ſanguinem denegamus? Aut quomodo ad martyrii poculum idoneos facimus, ſi non eos prius ad bibendum in eccleſia poculum Domini jure communicationis admittimus?* Et in ep. LXIII. p. 229. *Calix dominicus ſic bibentes inebriat ut ſobrios faciat, ut mentes ad ſpiritalem ſapientiam dirigat, ut a ſapore iſto ſæculari ad intellectum Dei unuſquiſque reſipiſcat: & quemadmodum vino iſto communi mens ſolvitur & anima relaxatur, & triſtitia omnis exponitur, ita epotato ſanguine Domini & poculo ſalutari, exponatur memoria veteris hominis, & fiat oblivio converſationis priſtinæ ſæcularis, & mæſtum pectus ac triſte, quod prius peccatis angentibus premebatur, divinæ indulgentiæ lætitia reſolvatur.* Quidquid ergo docet Eccleſia catholica de mutatione panis &

vini in corpus & sanguinem Christi, quidquid animo hac fide imbuto observari potest, id Cypriani menti impressum & insculptum fuisse perspicimus.

Objicit nobis editor Oxoniensis hunc locum ex ep. LXIII. *Sic autem in sanctificando calice Domini*, inquit p. 230. Cyprianus, *offerri aqua sola non potest, quomodo nec vinum solum potest. Nam si vinum tantum quis offerat, sanguis Christi incipit esse sine nobis. Si vero aqua sit sola, plebs incipit esse sine Christo. Quando autem utrumque miscetur, tunc sacramentum spiritale & celeste perficitur*. Ex his colligit sanguinem Christi esse in calice, quemadmodum ipsa plebs eodem calice contineri dicitur. Sed adeo manifestum est discrimen, ut mirer hominem eruditum in his cavillationibus immorari. Quis enim umquam dixit populum in calice bibi, ore & manibus contingi, populum recedere cum species immutatæ sunt, & alia ejusmodi, quæ de Christi sanguine dicta modo retulimus. Quamobrem cum dicitur plebs esse in calice, manifesta est figura quæ neminem latere, neminem in erroris periculum conjicere possit. At post Christi verba, *hic est sanguis* &c. quotidie commemorata & inculcata, post quotidianas in sacrificio preces, ut vinum fiat sanguis Christi, quis figuram suspicari potuisset nihil aliud audiens nisi Christi sanguinem esse in calice, offerri in calice, & bibi, ac animas nostras corroborare ut nostrum sanguinem pro Christo fundamus?

Sed breviter nobis examinandum quid intersit inter eas rationes, quibus aquam Cyprianus calici infundendam, & eas quibus vinum omnino necessarium esse persuadet. Sic enim & dominici sanguinis veritas patebit, & obiter refellentur qui aquam a Cypriano, ut jure divino, non solum ecclesiastico præscriptam commendari volunt. S. Martyr evertere statuerat pessimam consuetudinem, quæ apud nonnullos obrepserat, ut aqua sola in matutino sacrificio offerretur. Quamobrem demonstrat aquam non in Eucharistia, sed tantum in baptismo ad proprium sacramenti effectum essentialem esse materiam, & *quotiescumque aqua sola in Scripturis nominatur; baptisma* prædicari, *& appellatione aquæ baptisma significatum semper esse*. At vero in Eucharistia *calicem mixtum fuisse quem Dominus obtulit, & vinum fuisse quod sanguinem suum dixit, eumque docuisse exemplo magisterii sui calicem vini & aquæ conjunctione misceri*. Hinc aquam ad mysticas tantum significationes adhiberi demonstrat: *Aquas namque populos*, inquit p. 229. *significare in Apocalypsi Scriptura divina declarat dicens:* Aquæ quas vidisti, super quas sedet meretrix illa, populi & turbæ & gentes ethnicorum sunt & linguæ. *Quod scilicet perspicimus & in sacramento calicis contineri. Nam quia nos omnes portabat Christus, qui & peccata nostra portabat, videmus in aqua populum intelligi, in vino vero ostendi sanguinem Christi*. Hactenus Cyprianus necessitatem aquæ elevat potius quam commendat. Sed tamen postea ait aquam solam offerri non posse *quomodo nec vinum solum potest*, & copulationem & conjunctionem aquæ & vini sic misceri in calice Domini, *ut commixtio illa non possit ab invicem separari*. Animadvertendum est Cypriani consilium. Differens cum hominibus aquam solam adhibentibus, utitur principio quod facile concessuri erant, ne vinum quidem solum adhiberi debere. Nulla sane illis obstabat anticipata opinio, quominus id faterentur; quamobrem Cyprianus statuit aquam solam adhiberi non debere, quomodo nec vinum solum; non quod metueret ne ejusmodi homines vinum solum offerrent; non quod aquam æque ac vinum a Christo præscriptam, & ad essentiam sacramenti pertinere duceret, (satis enim declaravit eam ad mysticas significationes adhiberi;) sed quia hæc comparatio ad vini necessitatem demonstrandam apposita erat, & ex incommodis, quæ vino solo adhibito consequerentur, multo graviora consequi patebat, si aqua sola adhibeatur. Hinc quoties in hac epistola calicem mixtum esse debere statuit, non id proprie refert ad aquam, sed ad vinum, quod hi, quos refellebat, omittebant.

Necessitatem vini longe aliter defendit Cyprianus. Demonstrat 1. Scripturæ testimoniis, ut aquam in baptismo, ita vinum in Eucharistia designari. 2. Præceptum Christi longe gravissimum violari, si vinum omittatur. *Cum ergo*, inquit

quit p. ead. *neque ipse Apostolus neque Angelus de cælo annuntiare possit aliter aut docere præterquam quod semel Christus docuit & Apostoli ejus annuntiaverunt, miror satis unde hoc usurpatum sit, ut contra evangelicam & apostolicam disciplinam quibusdam in locis aqua offeratur in dominico calice, quæ sola Christi sanguinem non possit exprimere*. Et p. 230. *Quod si nec minima de mandatis dominicis licet solvere; quanto magis tam magna, tam grandia, tam ad ipsum dominicæ passionis & nostræ redemptionis sacramentum pertinentia fas non est infringere, aut in aliud, quam quod divinitus institutum sit, humana traditione mutare?* 3. Ex hac divini instituti temeraria immutatione quænam incommoda consequi existimat Cyprianus? *Calicem etenim*, inquit p. 228. *sub die passionis accipiens benedixit & dedit discipulis suis dicens*: Bibite ex hoc omnes. Hic est enim sanguis novi Testamenti &c. *Qua in parte invenimus calicem mixtum fuisse quem Dominus obtulit, & vinum fuisse quod sanguinem suum dixit. Unde apparet sanguinem Christi non offerri, si desit vinum calici; nec sacrificium dominicum legitima sanctificatione celebrari, nisi oblatio & sacrificium nostrum responderit passioni. Passio est enim Domini*, ut ait p. 231. *sacrificium quod offerimus*. Iccirco ergo ex Cypriano vinum adhibendum in calice, quia cum Christus accepto vino dixerit, *Hic est sanguis* &c. si aqua sola adhibeatur, aqua remanebit, nec jam offeretur Christi sanguis; non erit passio Domini sacrificium nostrum, nec idem offeretur quod in passione oblatum est. 4. Commemorat etiam Cyprianus quot & quanta beneficia *epotato sanguine Domini & poculo salutari* percipiamus, ut demonstret quam damnosum sit aquam solam adhibere. Addit grande delictum esse de Christi *sanguine & cruore confundi*, nec jam eos posse *propter Christum sanguinem fundere, qui sanguinem Christi erubescunt bibere*. Jam vero facile perspicitur quo sensu plebem, quo sensu sanguinem Christi in calice esse existimet Cyprianus. Plebis cum Christo conjunctionem aquæ cum vino conjunctione significari docet; & aqua omissa Christi quidem sanguinem offerri & passionem commemorari fatetur; sed tamen non leve incommodum fore si desit plebis cum Christo conjunctio. At vero sanguinem Christi in calice esse declarat, quia Christus dixit, *Hic est sanguis* &c. nec jam, si sanguis desit, sacrificium offerri possit & passio Domini celebrari: quinetiam donis, quæ sanguinem Christi potantibus promissa sunt, penitus defraudabimur.

XIV. *De Communione sub utraque specie.*

Quamvis Cyprianus sacrificium sub utraque specie offerendum esse, idque a Christo institutum & præscriptum esse contendat, non tamen communionem sub utraque specie necessariam judicabat, ut ex ejus principiis & ex consuetudine illius ætatis perspici potest. Neque enim quæcumque Christus fecit in institutione sacramenti, ea omnia instar legis observanda ducebat, sed ea tantum quæ ad essentiam sacramenti pertinent. Nam cum ei objiceretur Dominum post cœnam obtulisse, sic respondet ep. LXIII. p. ead. *Numquid ergo dominicum post cœnam celebrare debemus, ut sic mixtum calicem frequentandis dominicis offeramus? Christum offerre oportebat circa vesperam diei, ut hora ipsa sacrificii ostenderet occasum & vesperam mundi .... Nos autem resurrectionem Domini mane celebramus*. Cur ergo præscriptum esse negat ut idem hac in re faciamus quod Christus fecit; in oblatione autem panis & vini eum sacerdotem Christi vice vere fungi contendit, *qui id quod Christus fecit imitatur, & offert secundum quod ipsum Christum videat obtulisse?* Ratio hujus rei ante oculos posita. Nihil refert ad naturam sacrificii, utrum mane an post cœnam offeratur. Sed si aqua pro vino offeratur institutum a Christo sacrificium penitus evertitur, nec ejus passio celebratur, nec sanguis in calice offeretur aut bibetur, sed aqua communis. Ex his principiis perspici potest quid de communione sub utraque specie senserit Cyprianus. Necessariam & a Christo præceptam credere non potuit, quippe cum ad essentiam sacramenti non pertineat. Totum enim Christum sub utraque specie agnoscit Cyprianus, illius majestatem in calice reveretur, eumque re-

ceſſiſſe declarat e manibus hominis contaminati, in quibus loco Euchariſtiæ cinis inventus eſt.

Conſentiunt antiquæ eccleſiæ conſuetudines cum ipſius fide & doctrina. Jam vidimus ex Cypriano exemplum puellæ ex ſolo calice communicantis, quam conſuetudinem nemo neſcit in Occidente uſque ad duodecimum ſæculum perſeveraſſe. Luce clarius eſt hanc puellam ſub ſpecie panis non communicaſſe; hanc enim hiſtoriam refert Cyprianus, ut pateat in corpore atque ore violato Euchariſtiam permanere non potuiſſe: at ſi ſpeciem panis antea ſumpſiſſet, nullum prorſus miraculum, nulla Cypriani ratio extitiſſet. Attulimus etiam exemplum illius, qui in manibus Euchariſtiæ loco cinerem invenit; aliud extat ſimillimum in eodem de Lapſis libro mulieris cujuſdam, quæ cum *arcam ſuam, in qua Domini ſanctum fuit, manibus indignis tentaſſet aperire, igne inde ſurgente deterrita eſt ne auderet attingere.*

XV. *S. Cypriani ſententia de Sacrificio, de Purgatorio & invocatione ſanctorum.*

Euchariſtiam verum eſſe ac proprie dictum ſacrificium teſtimonio ſuo confirmat Cyprianus. *Dominicæ hoſtiæ veritatem* ſchiſmaticos *per falſa ſacrificia profanare* ait in libro de Unit. Eccleſ. p. 403. Vera illa hoſtia, quam Cyprianus offerri contendit in ſola Eccleſia, ipſe Chriſtus eſt in altari modo incruento immolatus. *Jeſus Chriſtus Dominus & Deus noſter*, inquit ep. LXIII. p. 230. *ipſe eſt ſummus ſacerdos Dei patris, & ſacrificium Patri ſeipſum primus obtulit, & hoc fieri in ſui commemorationem præcepit*. Cum ergo eadem victima, quæ in cruce oblata eſt, offeratur in altari, non immerito ait Cyprianus, *Paſſio eſt Domini ſacrificium quod offerimus*. Negat in eadem epiſtola *ſacrificium dominicum legitima ſanctificatione celebrari, niſi oblatio & ſacrificium noſtrum reſponderit paſſioni*: ſacrificii a Chriſto inſtituti veritatem inde etiam demonſtrat, quod a ſacerdote Melchiſedech præfiguratum fuerit. *Item in ſacerdote Melchiſedech*, inquit p. 225. *ſacrificii dominici ſacramentum præfiguratum videmus, ſecundum quod Scriptura divina teſtatur & dicit:* Et Melchiſedech rex Salem protulit panem & vinum. *Fuit autem ſacerdos Dei ſummi, & benedixit Abraham. Quod autem Melchiſedech typum Chriſti portaret declarat in Pſalmis Spiritus ſanctus ex perſona patris ad filium dicens:* Ante luciferum genui te. Tu es ſacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedech. *Qui ordo utique hic eſt de ſacrificio illo veniens & inde deſcendens quod Melchiſedech ſacerdos Dei ſummi fuit, quod panem & vinum obtulit, quod Abraham benedixit. Nam quis magis ſacerdos Dei ſummi quam Dominus noſter Jeſus Chriſtus, qui ſacrificium Deo patri obtulit; & obtulit hoc idem quod Melchiſedech obtulerat, id eſt, panem & vinum, ſuum ſcilicet corpus & ſanguinem.*

Sacrificium pro vivorum & mortuorum peccatis offertur. Hinc queritur Cyprianus in libro de Lapſis p. 378. quod lapſorum nonnullis communio data ſit *ante purgatam conſcientiam ſacrificio & manu ſacerdotis, ante offenſam placatam indignantis Domini & minantis*. Cyprianus in epiſtola LX. ad epiſcopos Numidas teſtatur ſe ſingulorum, qui ad redemtionem captivorum promte ac liberaliter operati ſunt, nomina ſubdidiſſe, ut eos epiſcopi in mente habeant in orationibus ſuis, *& eis vicem boni operis in ſacrificiis & precibus repræſentent*. Quod ſpectat ad mortuos egregium teſtimonium habemus in epiſt. LXVI. ad clerum & plebem Furnis conſiſtentem. Anteceſsores Cypriani ſtatuerant ne quis frater excedens ad tutelam vel curam clericum nominaret; ac ſi quis hoc feciſset, non offerretur pro eo, nec ſacrificium pro dormitione ejus celebraretur. Neque enim apud altare Dei meretur nominari in ſacerdotum prece, qui ab altari ſacerdotes & miniſtros voluit evocare. Quamobrem cum Victor quidam Geminium Fauſtinum presbyterum auſus eſset tutorem conſtituere, vetat Cyprianus ne *pro dormitione ejus fiat oblatio, aut deprecatio aliqua nomine ejus in eccleſia frequentetur*. Fruſtra contendit auctor editionis Oxonienſis *hæc in fidei, ſpei & caritatis teſſeram, non autem in animarum ſubſidium, aut purgatorii ignis ardoribus æſtuantium refrigerium*

præſtita

præstita fuisse; quia hæc ad martyres imprimis spectabant. Nihil agit hoc martyrum exemplum: non offerebatur sacrificium pro peccatis martyrum, quippe cum omnibus exploratum esset eos in cœlo Deum videre. Quamobrem non eodem loco nominabantur, ac alii in Ecclesiæ pace mortui; & quod ait Cyprianus in epist. XXXIV. sacrificia pro illis offerri solita, id ipse Cyprianus explicat in epist. XXXVII. ubi ait oblationes & sacrificia *ob commemorationes eorum* celebrari. Alia fuit ratio morientium in Ecclesiæ pace. Pro eorum peccatis sacrificium offerebatur, ut videre est in liturgia quæ exstat lib. 8. Constit. Apost. cap. 41. ubi hæc leguntur: *Pro fratribus nostris qui in Christo requieverunt oremus, ut hominum amans Deus, qui animam defuncti suscepit, ei remittat omne peccatum voluntarium ac non voluntarium, & propitius clemensque factus collocet eum in regione piorum &c.*

Nec mirum sane est si veteres Christiani fidelibus defunctis sacrificium profuturum sperabant; quippe cum persuasum omnibus atque exploratum esset, justorum animas, quæ e corpore solvuntur antequam peccata omnia expiaverint, pœnis affici in altera vita, eorumque beatitudinem differri. Hinc iis metuebat clerus Romanus, qui ante exactam pœnitentiam moriebantur: *Deo sciente*, inquit epist. XXXI. *quid de talibus faciat, & qualiter judicii sui pondera examinet.* Ejusmodi homines sic comparat Cyprianus cum iis qui vita pro Christo profusa aut saltem sancte exacta moriuntur. *Aliud est*, inquit in ep. LII. p. 154. *ad veniam stare, aliud ad gloriam pervenire: aliud missum in carcerem non exire inde donec solvat novissimum quadrantem, aliud statim fidei & virtutis accipere mercedem: aliud pro peccatis longo dolore cruciatum emundari & purgari diu igne, aliud peccata omnia passione purgasse: aliud denique pendere in diem judicii ad sententiam Domini, aliud statim a Domino coronari.* Inutilis prorsus Rigaltii & editoris Oxoniensis labor in hoc testimonio eludendo. Hunc carcerem & longi doloris cruciatum & ignem diu purgantem detorquent ad pœnitentiam lapsis imponi solitam a sacerdotibus. Sed 1. illud saltem fateri debent ex Cypriani verbis consequi, temporales pœnas iis persolvendas superesse, quibus remissæ sunt æternæ. 2. Si pœnitentiæ labores Cyprianus describit, multo id magis iis congruit, qui ante exactum pœnitentiæ cursum moriuntur. Nemo enim hanc opinionem affinget Cypriano, ejusmodi homines non ad veniam stare, sed ad gloriam pervenire; non mitti in carcerem, donec solvant novissimum quadrantem, sed statim fidei & virtutis accipere mercedem; non pro peccatis longo dolore cruciatos mundari, & purgari diu igne, non pendere in diem judicii, sed statim a Domino coronari. 3. Cyprianus non solum martyres cum lapsis, sed etiam virgines cum adulteris comparat. Dubium non est quin de martyribus & virginibus mortuis loquatur, cum coronam illis statim donari pronuntiat. Cur ergo eum de pœnitentium statu in hac tantum vita loquutum credamus? Præclara sane esset atque egregia comparatio, martyres & virgines cum idololatris & adulteris in hoc conferre, quod primi statim in altera vita coronentur, postremis vero pœnitentiæ labor in hac vita subeundus sit. Sed si isti idololatræ & adulteri post inchoatam pœnitentiam moriantur; an statim, ut martyres & virgines, mercedem & coronam accipient, & peccata omnia pœnitentia purgasse videbuntur? Quis non videt institutam a Cypriano comparationem ad futuram potissimum vitam referri; quippe cum in hac vita pœnitentium laborem sacræ virgines, quarum erat austerum vivendi genus, adæquarent, martyres vero longe superarent? 4. Illud *pendere in diem judicii* valde adversariis molestum. Putant Nicolaus Faber & Rigaltius beatitudinem justorum a Cypriano in diem judicii, exceptis martyribus, differri. Sed hæc opinio affingi Cypriano non potest, qui hoc loco, ut jam observavi, non solum de martyribus, sed etiam de virginibus loquitur. Sæpe alias docet, præcipue vero in libro de Mortalitate, non solum martyres, sed alios etiam sanctos, cum ex hac vita decedunt, cum Christo incipere regnare; virgines & pueros ad continentiæ & innocentiæ præmium feliciter

liciter pervenire, justos ad refrigerium vocari. Illud ergo testimonium, de quo nunc agimus, ad eos referri debet, quos ante plenam pœnitentiam mortuos in diem judicii generalis reservari existimat Cyprianus. Nec mirum si ejusmodi hominum beatitudinem usque ad hoc tempus differat? cum enim instare crederet adventum Domini, temporis spatium justo longius non poterat videri. Porro Cypriani sententia inde etiam illustratur, quod in die judicii martyrum merita pluribus in hunc diem pendentibus profutura declaret: *Credimus quidem*, inquit in libro de Lapsis p. 378. *posse apud judicem plurimum martyrum merita & opera justorum, sed cum judicii dies venerit, cum post occasum sæculi hujus & mundi ante tribunal Christi populus ejus adsisterit*. Atque hæc quidem de iis qui sese in Ecclesia pœnitentiæ submittunt; qui autem extra Ecclesiam moriuntur, eos Cyprianus declarat, etiamsi pro nomine occisi sint, numquam ad indulgentiam aliis in sinu Ecclesiæ morientibus promissam perventuros. *Et quia apud inferos confessio non est*, inquit in eadem ep. LII. p. 158. *nec exomologesis illic fieri potest, qui ex toto corde pœnituerint & rogaverint, in Ecclesiam debent interius suscipi & in ipsa Domino reservari, qui ad Ecclesiam suam venturus de illis utique, quos in ea intus invenerit, judicabit. Apostatæ vero & desertores & adversarii & hostes & Christi Ecclesiam dissipantes, nec si occisi pro nomine fuerint, admitti secundum Apostolum possunt ad Ecclesiæ pacem, quando nec Spiritus nec Ecclesiæ tenuerunt unitatem*. Merito negat Cyprianus exomologesin, quæ in hac vita præscribitur, in altera perfici posse. Sed perspicuum est ab eo agnosci indulgentiam quamdam & pacem, quæ schismaticis & hæreticis extra Ecclesiam mortuis, etiamsi pro nomine occisi fuerint, præclusa & denegata, aliis in Ecclesia mortuis & in adventum Domini reservatis concedetur.

Ex his patet communionem illam, quam Ecclesia catholica cum sanctis & martyribus, & cum justis ante plenam pœnitentiam mortuis fovet, non novum esse commentum, sed dogma primis sæculis notum & creditum. Nec mirum si hæc communio his non placet qui ab unitate Ecclesiæ discesserunt; sed Cyprianus, cujus inter præcipuas virtutes enituit unitatis amor, præter ea quæ ab illo in honorem martyrum decreta retulimus, duobus aliis in locis testatur quam arcta intercedat Ecclesiæ præsenti cum sanctis & martyribus necessitudo. Primus exstat in libro de Hab. Virg. quem sic concludit Cyprianus: *Tantum mementote tunc nostri, cum incipiet in vobis virginitas honorari*. Alterum testimonium legitur in ep. LVII. ad Cornelium quem sic alloquitur Cyprianus: *Memores nostri invicem simus, concordes atque unanimes, utrobique pro nobis semper oremus, pressuras & angustias mutua caritate relevemus, & si quis istinc nostrum prior divinæ dignationis celeritate præcesserit, perseveret apud Dominum nostra dilectio, pro fratribus & sororibus nostris apud misericordiam Patris non cesset oratio*. Frustra hæc editor Oxoniensis eludere conatur. Virginitatem ait incipere honorari, cum ad confessionis decus pervenit; sed Cyprianus virgines omnes generatim alloquitur, non solas martyres; nec proinde martyrii sed virginitatis coronam indicat. Alterum locum sic interpretatur Fellus, quasi Cyprianus cum Cornelio paciscatur, *ut is qui superstes fuerit, cui in vivis diutius esse contigerit, precari pergat*. At manifesta est cavillatio; non enim hoc precandi munus ei commendat Cyprianus, qui superstes fuerit, sed qui *prior præcesserit*. Sed Fellus ex nostra interpretatione consequi negat, ut sanctos liceat precari. Verum non animadvertit quam hæc arcte cohæreant cum invocatione sanctorum, quæ si priscis sæculis instar superstitionis Christo injuriosæ habita fuisset, vel potius si non viguisset in tota Ecclesia, ut eam viguisse certissima monumenta restantur, numquam Cypriano in mentem venisset virgines & martyres in antecessum precari & invocare.

XVI. *De Christi divinitate, ejusque gratia*.

Præfationis modum transgrederer si in aliis Cypriani sententiis accurate vestigandis immorarer. Nihil enim erroris excogitatum est his posterioribus sæculis, ut recte observat Pamelius, quod non ex Cypriani testimoniis refellatur. De Christi divini-

vinitate sanctus Martyr data opera non pertractavit, sed breves illius de Deo incarnato sententiæ non minus habent roboris & momenti, quam uberior pertractatio. Christum Dominum & Deum nostrum appellare solet, velut cum ait in ep. VIII. p. 42. *Habemus advocatum & deprecatorem pro peccatis nostris Jesum Christum Dominum & Deum nostrum*. Elaborandum esse docet in ep. LX. p. 215. *ut Christum judicem & Dominum & Deum nostrum promereamur obsequiis nostris*. In ep. LXIII. p. 225. *Jesus Christus Dominus & Deus noster sacrificii hujus auctor & doctor*: & p. 230. *Jesus Christus Dominus & Deus noster ipse est summus sacerdos Dei patris*. In ep. XLVII. p. 139. gratias agit *Deo patri omnipotenti & Christo ejus Domino & Deo nostro salvatori*. Vid. ep. LVI. p. 198. & 199. ep. LXV. p. 243. ep. LXXIV. p. 294. & 140. ep. LXXVII. p. 327.

In libro de Oratione dom. p. 415. *Oremus itaque, fratres dilectissimi, sicut magister Deus docuit*, & p. 416. *Deus pacis & concordiæ magister qui docuit unitatem, sic orare unum pro omnibus voluit, quomodo in uno omnes ipse portavit*. In libro de Vanitate idolorum p. 451. Christum similiter vocat Deum nostrum, Deum cum homine mixtum: in lib. 2. Testim. hominem & Deum ex utroque genere concretum. Deum esse & Deum vocari probat in Scripturis veteris & novi Testamenti p. 548. 549. 550. & ad eum refert præclarissima quæque testimonia. In libro de Exhort. mart. p. 520. postquam retulit illud Isaiæ, *Ego Dominus Deus tuus sanctus Israel qui te salvum facio*, addit: *Qui & in Evangelio promittit auxilium divinum Dei servis, in persecutionibus non defuturum dicens:* Cum autem vos tradiderint &c. In libro de Bono patientiæ docet Christum in cælis adorari, ac præcepisse Patrem ut Filius adoretur; ad eum refert hæc Scripturæ testimonia: *Deus manifestus veniet Deus noster & non silebit, Dominus Deus virtutum prodibit*, & alia ejusmodi; tum addit: *Quis autem est qui tacuisse se prius dicit & non tacebit? Utique ille qui sicut ovis ad victimam ductus est ..... Hic est Deus noster, id est, non omnium sed fidelium & credentium Deus, qui cum in secundo adventu manifestus venerit, non silebit*. Non omittendus insignis locus ex epist. ad Jubajanum p. 282. ubi docet Cyprianus conceptis verbis tres personas Patrem & Filium & Spiritum sanctum unum esse Deum. *Nam si*, inquit, *baptizari quis apud hæreticos potuit, utique & remissam peccatorum consequi potuit. Si peccatorum remissam consecutus est, & sanctificatus est & templum Dei factus est. Si sanctificatus est & templum Dei factus est quæro cujus Dei? Si creatoris, non potuit, quia in eum non credidit. Si Christi, nec hujus fieri potuit templum, qui negat Deum Christum. Si Spiritus sancti, cum tres unum sint, quomodo Spiritus sanctus placatus esse ei potest, qui aut Patris aut Filii inimicus est?* Vid. lib. de Unit. Eccles. ubi citat hæc Scripturæ testimonia, *Ego & Pater unum sumus, & hi tres unum sunt*. Vid. etiam ep. LXXIV. p. 295. ubi perabsurde dici contendit eos qui foris baptizati sunt *Christum quidem induisse, sed Spiritum sanctum non potuisse percipere; quasi possit aut sine Spiritu Christus indui, aut a Christo Spiritus separari*.

Summa illa in Deum incarnatum pietas, quæ in scriptis Cypriani mirum in modum elucet, pariter calebat in aliorum Africæ episcoporum animis, ut perspicere possumus ex concilio Carthaginensi in quo adfuerunt 87. episcopi ex Africa, Numidia & Mauritania, cum presbyteris & diaconis, præsente etiam plebis maxima parte. Nemesianus a Thubunis in hoc concilio sic loquitur p. 599. de Spiritu sancto: *Quod natum est de carne caro est, & quod natum est de Spiritu Spiritus est, quia Deus Spiritus est, & de Deo natus est*. Minus commode editor Oxoniensis illud, *de Deo natus est*, sic explicat, Natus de Spiritu de Deo natus est. At dicere debuisset Nemesianus, *de Deo natum est*. Qui mediocriter attendet, hanc hujus loci videbit esse sententiam, quod ex Spiritu natum est, Spiritum esse, quia Spiritus sanctus, cum Deus sit & ex Deo natus sit sive processerit, (hæc enim interdum idem sonant) pro summa sua potestate Spiritus eos efficit quos regenerat. Fortunatus a Tuchabori in eodem concilio sic loquitur p. 600. *Jesus Christus Dominus & Deus noster Dei patris & creatoris filius super petram ædificavit Ecclesiam suam*. Euchratius a Thenis p. 602. *Fidem nostram & baptismatis gratiam Deus & Dominus noster Jesus Christus suo ore Apostolos*

docens

docens permplevit dicens : Ite & docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris & Filii & Spiritus sancti. Ibidem Felix ab Uthina : *Nemini dubium est, sanctissimi consacerdotes, non tantum posse humanam præsumtionem, quantum Domini nostri Jesu Christi adorandam & venerabilem majestatem*. Venantius a Timisa p. 603. *Christus Dominus & Deus noster ad Patrem proficiscens sponsam suam nobis commendavit*.

Quemadmodum de Incarnationis mysterio, sic etiam de acceptis ab incarnato Deo beneficiis magnifice sentiebat Cyprianus. Jamdudum observarunt eruditi theologi Pelagianorum errores multo ante a S. Martyre confutatos fuisse, eumque Augustino plurima ad hujus hæresis eversionem suppeditasse, Probe sciebat Cyprianus Dominum advenientem sanasse *illa quæ Adam portaverat vulnera, & venena serpentis antiqua* curasse p. 476. Hinc baptismum omnibus omnino necessarium esse credebat. *Omnes quidem*, inquit in libro de Habit. virg. p. 362. *qui ad divinum lavacrum baptismi sanctificatione perveniunt, hominem illic veterem gratia lavacri salutaris exponunt, & innovati Spiritu sancto a sordibus contagionis antiquæ iterata nativitate purgantur*. Imprimis autem catholicum dogma defendirur in epist. LIX. quam non solus Cyprianus, sed *& ceteri collegæ qui in concilio adfuerunt* num. 66. ad Fidum scripsere. Is nescio quo opinionis errore sibi finxerat infantes *intra secundum vel tertium diem quo nati sunt constitutos baptizari non oportere, & considerandam esse legem circumcisionis antiquæ, ut intra octavum diem eum qui natus est baptizandum & sanctificandum non* putaret. Longe aliud in concilio omnibus visum est, ac universi judicaverunt *nulli homini nato misericordiam Dei & gratiam denegandam*. *Porro autem*, inquiunt, *si etiam gravissimis delictoribus & in Deum multum ante peccantibus remissa peccatorum datur, & a baptismo atque a gratia nemo prohibetur; quanto magis prohiberi non debet infans, qui recens natus nihil peccavit, nisi quod secundum Adam carnaliter natus contagium mortis antiquæ prima nativitate contraxit, qui ad remissam peccatorum accipiendam hoc ipso facilius accedit, quod illi remittuntur, non propria, sed aliena peccata*. Contra superba Pelagianorum commenta docet Cyprianus pluribus locis nos quotidie peccare, ut in libris de Orat. dom. p. 422. 423. de Opere & Eleemosynis pag. 477. 478. & 483. & lib. 3. Testim. cap. 54.

Christi gratiam innumeris in locis mirifice commendat Cyprianus, qui cum adhuc in tenebris & nocte cæca jaceret, fieri non posse credebat quod Christiani docebant, *ut quis renasci denuo posset, utque in novam vitam lavacro aquæ salutaris animatus quod prius fuerat exponeret, & corporis licet manente compage, hominem animo ac mente mutaret*, epist. ad Donat. Sed hunc errorem simul cum aliis vitiis & erroribus deposuit, & Christi gratiam eo libentius deinceps prædicavit, quo pertinacius rejecerat. Videri possunt quæ in hanc sententiam disserit in epistola ad Donatum. Probat in Exhort. mart. pag. 520. ex pluribus Scripturæ testimoniis *timendas non esse injurias & pœnas persecutionum, quia major est Dominus ad protegendum, quam diabolus ad impugnandum*, vid. p. 514. 515. & 520. 521. & 526. In ep. VIII. martyres hortatur ad constantiam, *quia major est qui in nobis est quam qui in hoc mundo, nec plus ad dejiciendum potest terrena pœna, quam ad erigendum tutela divina*. Plura vide in eadem epistola, & in ep. LV. p. 183. Huc referri possunt plurima alia Cypriani principia; velut cum docet victoriam a Deo dari p. 174. Deum victores sua dignatione facere 333. 546. Deum remunerare in nobis quidquid ipse præstitit, honorare quod ipse fecit 330. Nostrum nihil esse 569. neminem sibi quidquam assumere debere 424. Totum Deo dandum, ibid. Evolvendus imprimis liber de Oratione dominica, ubi docet orandum ut fiat in nobis voluntas Dei, ut Dei voluntas fiat in corpore & spiritu, ut facere possimus quod Deus vult : ut in illis non credentibus fiat voluntas Dei, quemadmodum in nobis per fidem nostram voluntas Dei facta est; opus enim esse Dei voluntate ut in nobis fiat voluntas Dei : ut qui in baptismo sanctificati sumus, in eo quod esse cœpimus perseveremus : ut sanctificatio & vivificatio quæ de Dei gratia sumitur, ipsius protectione servetur.

VITA SANCTI CYPRIANI

NUNC PRIMUM ADORNATA.

MAGNUM Christianæ religionis lumen Cyprianus, quandiu in Ecclesia micuit, magna pars fuit earum rerum quæ tunc gestæ fuerunt. Quamobrem suppeditat ejus vita amplissimam disserendi segetem, ac toto volumine opus esset, si rerum ad eum pertinentium & genus & modos persequi, si edita singularum virtutum exempla oculis subjicere, si eximios animi sensus ex epistolis & aliis scriptis, in quibus illius mores mirifice depinguntur, eruere instituerem. Sed non est hujus loci ejusmodi pertractatio, nec mihi propositum sic de Cypriani rebus disserere, sed tantum eas ordine explicare, ac ipsa etiam scripta temporibus notare. Nam cum hæc elucubratio conjuncte cum sancti Martyris scriptis prodeat, necessaria non est longiorum testimoniorum appositio, quæ quisque potest ex ipso fonte haurire; variisque supersedendum observationibus, quæ fortè non essent omittendæ, si S. Cypriani vita separatim ab ejus operibus in lucem ederetur.

I. *De S. Cypriano nondum Christiano. Distinguendus est à Cypriano Antiocheno.*

YPRIANUM in Africa natum esse nemo dissentit, Carthagine ortum Prudentius & Suidas existimarunt; sed cum S. Martyr hoc beneficium Carthagini acceptum non referat, sed tantum dicat ep. XXXVI. *Ubi enim mihi aut melius possit esse aut lætius, quam illic, ubi me Deus credere voluit & crescere*, alia eum patria videtur in lucem extulisse. Vocabatur Thascius Cyprianus, ut patet ex sententia Proconsulis, & epist. LXIX. Quinetiam adsciverat sibi Cæcilii nomen, teste Hieronymo, ut gratum animum & amorem in presbyterum Cæcilium, cujus opera ad Christum conversus fuerat, hoc monumento testaretur. Pontius diaconus qui Cypriani vitam scripsit, res ab eo ante conversionem gestas minus dignas esse judicavit quas litteris mandaret. Itaque hæc illius vitæ pars in oblivione & tenebris jacet; nec quidquam certo scimus, nisi eum Rhetoricam summa celebritate docuisse, nec iis caruisse vitiis, quæ cum simulacrorum cultu & Christi ignoratione conjuncta esse solent. *Mutati sunt piscatores*, inquit Augustinus serm. 311. part. 1252. *mutati sunt postea etiam plurimi senatores, mutatus est Cyprianus, cujus hodie memoriam frequentamus .... Ipse scribit, ipse testatur cujus vitæ fuerit aliquando, quam nefariæ, quam impiæ, quam improbandæ ac detestandæ*. Nequaquam tamen in Cyprianum nostrum conveniunt, quæ apud Gregorium Nazianzenum de Cypriano

A magicis artibus ante conversionem dedito legimus in orat. 18. Perspicuum est hæc ad Cyprianum Antiochenum respicere, quem Gregorius cum Carthaginensi confundit, unam ex duabus personam effingens. Sed tamen quia eruditus Oxoniensis editor unum exstitisse Cyprianum contendit, & quæ de Antiocheno feruntur in fabulis numerat, & ad res Carthaginensis ornandas composita fuisse pronuntiat, non inutile videtur rem explorare.

Illud 1. negari non potest res gestas Cypria-
B ni Antiocheni vetustissimis monumentis prodi-
tas fuisse. Illum Eudocia Imperatrix eximiis versibus, teste Photio Cod. 184. celebravit. Opus in tres libros divisum erat; quorum primus Justinæ conversionem & invictam à dæmonibus virginitatem, ac ipsius etiam Cypriani post artis magicæ facinora mirabilem conversionem, baptismum, ostiarii munus, miracula, ac tandem episcopatum continebat. In alio ipse Cyprianus eventuum suorum seriem texebat, & magicas artes quibus & sese ipse & alios in
C varias formas mutaverat, peregrinationes, ac
tandem nefariæ artis fastidium, & animum ex desperatione, quam conscientia scelerum injiciebat, ad spem misericordiæ divinæ opera Eusebii revocatum narrabat. In tertio denique martyrium Justinæ & Cypriani descriptum erat. Hæc antem Eudociam non ad artis licentiam, sed ad historiæ fidem scripsisse perspicitur, tum ex Gregorio Nazianzeno, qui scriptam ab ipso Cypriano scelerum Confessionem citat, & eadem ac Eudocia de illo commemorat, orat. 18. tum ex triplici monumento, quod eruditi an-

ti antiquitatis indagatores domnus Edmundus Martene & domnus Ursinus Durand in suo Anecdotorum thesauro ediderunt, nempe Conversione Justinæ & Cypriani, Confessione ejusdem Cypriani, ac utriusque Passione. Sic cum Eudociæ versibus consentit tripartitum illud opus, ut minime dubium sit quin illius manibus tritum fuerit. Quis ergo eum numquam exstitisse sibi persuadeat, de quo exstant monumenta illius temporis, quo vixisse dicitur, pene æqualia? Fabulæ in remotis ætatibus latebras quærunt, nec quisquam tam inepte mentitur, ut quæ nemo vidisse se aut audivisse meminit, ea nuper in clarissima luce & omnium oculis evenisse fingat. Porrò fatetur ipse Fellus, cui tamen hac in re non omnino assentior, Confessionem Cypriani ante Constautini tempora scriptam fuisse, id est, circa illud tempus, quo perfunctus martyrio creditur, nempe sub Diocletiano & Maximiano, ut testatur Eudocia. Præterea ante hoc opus scripta fuerant acta Justinæ, & Cypriani, ut discimus ex libello de utriusque passione. 2. Credibile non est ejusmodi monumenta ad res Cypriani Carthaginensis ornandas ficta fuisse, in qnibus nihil erat omnino, quod Cypriano Carthaginensi aptari posset; non tempus, non locus martyrii & episcopatus, non res gestæ & peregrinationes. 3. Si nullus exstitisset Cyprianus ille Antiochenus, qui cum Justina passus Nicomediæ dicitur, quomodo de utriusque nomine dies festus sæculo quarto in loca Nicomediæ vicina induci, quomodo utriusque fama omnium ore celebrari potuit? Illud autem ex oratione 18. S. Gregorii Nazianz. quæ habita est Constantinopoli, non obscure perspicitur, Cyprianum illum, cujus dies festus agebatur, non Carthaginensem, sed Antiochenum esse. Nam magicas artes & conversionem, ut præcipuos illius vitæ & notissimos eventus prædicat Gregorius, ita ut dubitet an quisquam ex audientibus res illius gestas ignoret, p. 277. Quinetiam quod ait Cyprianum post conversionem factum esse æditum, id se ex aliquo audivisse testatur p. 281. Probabile non est Cyprianum Carthagiuensem adeo notum his in regionibus fuisse, præsertim ex rebus ad eum minime pertinentibus, ut Gregorium incolæ edocerent; sed hæc fama & dies festus ad alium debent referri.

Objicit Fellus S. Gregorium tam oscitanter errare non potuisse, ut episcopum Antiochenum cum Carthaginensi confunderet; neque enim si vere exstitisset Cyprianus ille Antiochiæ episcopus, qui Nicomediæ passus dicitur, nihil de illo ad Gregorii aures perventurum fuisse, qui & à patre res tam mirabiles mature discere debuit, & per se ipse Nicomediam & loca vicina pervadens cognoscere. Sed dum Gregorium vir eruditus culpari non patitur, quod unum ex duobus Cyprianis finxerit, in aliam illum reprehensionem non multo leviorem conjicit, quod ad Cyprianum Carthaginensem retulerit monumenta illius ætati & patriæ & rebus gestis repugnantia. Verisimilior mihi videtur hæc illius excusandi ratio: cum ei recens admodum cum iis quos alloquitur intercederet consuetudo, & post aliquot dierum secessum attemperate ad ipsum A diem festum rediisset, ut ipse testatur p. 275. satis proclive fuit in tam angustis ad res accurate ediscendas spatiis labi & errare. Quod autem ait idem Fellus nullum inter Antiochiæ episcopos Cyprianum inveniri, id facile expeditur. Non enim Antiochiæ magnæ episcopus fuisse Cyprianus dicitur, sed alterius, ut observat Tillemontius, in Phœnicia sitæ, ex qua Damascum perductus est, ut à judice interrogaretur.

Duo ergo distinguendi sunt Cypriani, & B in oratione 18. Gregorii Naz. quid Antiocheno, quid Carthaginensi conveniat expendendum. Quod ait Gregorius Cyprianum nobili & senatoria domo ortum esse, id Tillemontius Cypriano nostro attribuit, ut alteri illi magno non valde consentaneum; sed tom. 5. ubi agit de Cypriano Antiocheno, fatetur id non posse discerni. Non immorabor in excutiendis aliis conjecturis, quæ de Cypriano fieri solent, velut quod Baronius & post eum alii nonnulli existimarunt Cyprianum jam senem ad Christianam religionem accessisse. Ni- C tuntur quodam loco ex epistola ad Donatum, ubi sic loquitur Cyprianus: *Qui possibilis, ajebam, est tanta conversio, ut repente ac perniciter exuatur, quod vel genuinum situ materiæ naturalis obduruit, vel usurpatum diu senio vetustatis inolevit?* At Cyprianus non suos annos numerat, sed de vitiis loquitur, quæ in homine etiam non sene vetustatem habent, cum *alta*, ut ibidem legimus, *& profunda penitus radice sedarunt*. Huc adde Cyprianum non de suis tantum rebus disserere, sed generatim omnes ætates ac vitæ conditiones complecti, D quarum nullam prorsus excipiebant Christiani, quam non Christi gratia renovari & renasci posse dicerent. Liquet id ex his quæ sequuntur: *Quando*, inquit, *parcimoniam discit, qui epularibus cœnis & largis dapibus assuevit! & qui pretiosa veste conspicuus in auro atque in purpura fulsit, ad plebejum se ac simplicem cultum quando deponit! Fascibus ille oblectatus & honoribus, privatus & inglorius esse non potest. Hic stipatus clientium cuneis, frequentiore comitatu officiosi agminis honestatus, pœnam putat esse* E *cum solus est. Tenacibus semper illecebris necesse est, ut solebat, violentia invitet, inflet superbia, iracundia inflammet, rapacitas inquietet, crudelitas stimulet, ambitio delectet, libido præcipitet.* Hæc referenda duxi, ut pateret minus temperanter otio abuti, qui Cyprianum hac pictura mores suos expressisse, & pristinæ conditionis splendorem & opes descripsisse opinantur. Quæ conjecturæ si valeant, dicendum erit eum fascibus fulsisse, & vinolentiæ ac rapacitatis vitiis laborasse, quod neminem hactenus F video suspicatum.

II. *De S. Cypriani conversione. Catechumenus bona sua distribuit, seque voto continentiæ obstrinxit. Incertum quo anno & tempore baptizatus.*

Plurimum sane Christianæ religioni accessit ornamenti & præsidii conversione tanti ingenii; ac tum maxime veritas triumphare visa est, cum celeberrimum mendacii doctorem ac defensorem cepit. Non tamen prima aggressione victus est Cyprianus, sed quod in homine ina-

ne ina-

ne inanium rerum cognitione inflato non valde mirum eſt, diu veritatem inter & errorem ancipiti ſententia fluctuavit. Quod enim docet Chriſtiana religio de nova in Chriſto creatione, id ſomnii inſtar domeſtico argumento refellebat, vitia ſua necdum volens emendare, nec emendari poſſe exiſtimans. Quos tum animi æſtus expertus ſit, ſic ipſe in epiſtola ad Donatum ediſſerit: *Ego*, inquit, *cum in tenebris atque in nocte cæca jacerem, cumque in ſalo jactantis ſæculi nutabundus ac dubius veſtigiis oberrantibus fluctuarem, vitæ meæ neſcius, veritatis ac lucis alienus; difficile prorſus ac durum pro illis tunc moribus opinabar quod in ſalutem mihi divina indulgentia pollicebatur, ut quis renaſci denuo poſſet; utque in novum vitam lavacro aquæ ſalutaris animatus quod prius fuerat exponeret, & corporis licet manente compage hominem animo ac mente mutaret. Qui poſſibilis eſt, ajebam, tanta converſio* &c. Sed tandem illius animum Chriſtus inflexit, ac docilem fecit hortatibus Cæcilii presbyteri, qui tam præclari operis adminiſter & interpres fuit; non ille quidem, ut nonnulli opinati ſunt, Diadumeni præceptor, ſed idem potius qui in dialogo Minucii Felicis Chriſtianam religionem per ſas & neſas oppugnat, deinde ab Octavio ſtrenue defenſam libenter amplectitur. Amicitia quæ Cypriano intercedebat cum Cæcilio, tam arcte beneficii magnitudine conſtricta eſt, ut eum in parentis loco diligeret Cyprianus, ejuſque nomen ferre voluerit, ac in ipſius domo vixiſſe videatur. *Erat ſane illi de nobis*, inquit Pontius, *contubernium viri juſti & laudabilis memoriæ Cæcilii, & ætate tunc & honore præsbyteri, qui eum ad agnitionem veræ divinitatis à ſæculi errore correxerat. Hunc toto honore atque omni obſervantia diligebat, obſequenti veneratione ſuſpiciens, non jam ut amicum animæ coæqualem, ſed tamquam novæ vitæ parentem. Denique ille demulſus ejus obſequiis in tantum dilectionis immenſæ merito provocatus eſt, ut de ſæculo excedens arceſſitione jam proxima commendaret illi conjugem ac liberos ſuos, & quem fecerat de ſectæ communione participem, poſtmodum faceret pietatis heredem*. Hoc contubernium, quod Cyprianum in Cæcilii domo indicat vixiſſe, minus congruit cum hominum eruditorum conjecturis, qui Cyprianum uxorem ac forte etiam liberos habuiſſe volunt, cum religionem Chriſtianam amplexus eſt, quamvis nullum prorſus hujus rei veſtigium, nec in ejus ſcriptis nec in illius vita, quam ſcripſit Pontius, deprehendatur.

Varii cogitationum æſtus Cypriani alternantis converſionem demorati ſunt; ſed ſtatim atque veritati ad oculos affulgenti ceſſit, totam ſe in eo profudit pietas, ac Scripturarum oraculis exculta maturos fructus in ipſo primordio extulit. *Inter fidei ſuæ prima rudimenta*, ait Pontius, *nihil aliud credidit Deo dignum, quam ſi continentiam tueretur; tunc enim poſſe idoneum fieri pectus, & ſenſum ad plenam veri capacitatem pervenire, ſi concupiſcentiam carnis robuſto atque integro ſanctimoniæ vigore calcaret. Quis unquam tanti miraculi meminit! Nondum ſecunda nativitas novum hominem ſplendore toto divinæ lucis oculaverat, & jam veteres ac priſtinas tenebras ſola lucis paratura vincebat. Deinde quod majus eſt, cum de lectione divina quædam jam*

A *non pro conditione novitatis, ſed pro fidei feſtinatione didiciſſet, ſtatim rapuit quod invenit promerendo Domino profuturum. Diſtractis rebus ſuis ad indigentiam pauperum ſuſtentandam tota prædia pretio diſpenſans, duo bona ſimul junxit, ut & ambitionem ſæculi ſperneret, quo perniciosius nihil eſt; & miſericordiam, quam Deus etiam ſacrificiis ſuis prætulit, quum nec ille, qui legis omnia mandata ſervaſſe ſe dixerat, fecit, impleret: & præpropera velocitate pietatis, pene ante cœpit perfectus eſſe, quam diſceret.*

B Non convenit inter eruditos utrum Chriſtianis ſacris initiatus eſſet Cyprianus, cum ſe continentiæ lege obſtrinxit, ac bona pauperibus diſtribuit; an adhuc catechumenus præclara hæc duo facinora ediderit. Sed ſi Pontii verba conſiderentur attentius, vix ambigendi locus ſupererit. Conceptis enim verbis declarat nondum baptiſmo regeneratum fuiſſe Cyprianum, cum hæc deſignavit: *non ſecunda nativitas eum oculaverat, ſed ſola lucis paratura veteres ac priſtinas tenebras vincebat*. Paulo poſt allata verba, Cyprianus dicitur *adhuc rudis fidei homo,*
C *& cui forſitan nondum crederetur*. Idem efficitur ex his verbis, *Prævenit tritura ſementem, vindemia palmitem, poma radicem*. . . . Et infra: *Quid autem circa pauperes epiſcopus faceret, quos catechumenus diligebat?* Sed Tillemontius acutiſſimi judicii ſcriptor hoc teſtimonium Pontii, quod quidem fatetur in dubium revocari non debere, conciliari vix poſſe exiſtimat cum epiſtola ad Donatum, in qua Cyprianus, ut modo vidimus, emendationem morum & vitæ mutationem ne cogitatione quidem in converſionis primordio aſſequi ſe potuiſſe declarat,
D nedum tam fervidis initiis exorſus ſit: *Deſperatione meliorum*, inquit, *malis meis veluti jam propriis ac vernaculis favebam*. Præterea baptiſmo acceptam refert emendationem morum ſuorum, & *poſtquam undæ genitalis auxilio ſuperioris ævi labe deterſa, in expiatum pectus ac purum deſuper ſe lumen infudit*, tum vero agnoviſſe ſe dicit facile eſſe *quod antea difficile videbatur, geri poſſe quod impoſſibile putabatur*. Quomodo ergo tot virtutum ornamenta ante baptiſmum conſequi potuit?

E Ut hæc difficultas expediatur, obſervandum eſt 1. minus accurate Tillemontium ad initia Chriſtianæ profeſſionis referre dubias illas cogitationes, quæ Cyprianum ante converſionem huc & illuc trahebant. Nondum enim credebat in Chriſtum, cum ſic animo fluctuaret; ſed, ut ipſe narrat, *in tenebris atque in nocte cæca* jacebat; *in ſalo jactantis ſæculi nutabundus ac dubius veſtigiis oberrantibus* fluctuabat, *vitæ ſuæ neſcius, veritatis ac lucis alienus*. Facile ergo Pontius cum Cypriano conciliatur; nec mirum ſi primus Cyprianum poſtquam veritati manus
F dedit, ad virtutis ſummum evolaſſe teſtatur, quamvis Cyprianus ipſe morum ſuorum emendationem ante acceptum fidei donum deſperaſſet. 2. Non immerito Cyprianus renovationem animi ſui & novam creationem baptiſmo attribuit, quamvis multis jam virtutibus inſtructus ad baptiſmum acceſſiſſet. Sic enim ſemper tulit Eccleſiaſtici conſuetudo ſermonis, ut cum ad baptiſmum nemo admitteretur, niſi poſt multa emendatæ vitæ indicia; ipſa tamen renovatio & nova creatio baptiſmi fructus eſſe di-

ceretur. Hinc illud Cyrilli Hierosolymitani catechesi 3. p. 45. *Mortuus in peccatis descendisti, vivificatus ascendis in justitia*. Non dubium tamen quin ex catechumenis, quos Cyrillus erudiebat, non pauci jam magnos haberent in virtute progressus; ac forte etiam continentiæ voto sese nonnulli obligaverant, ut observat doctissimus editor in notis ad catech. 4. p. 62. Non est hujus instituti usitatam sanctis Patribus & Theologis differeudi rationem explanare; sed certe ex ea perspicuum est Pontium & Cyprianum inter se non pugnare, dum alter præclare facta Cypriani sese ad baptismum præparantis narrat, alter baptismo adjudicat quidquid & in ipsa baptismi administratione & in prævia meditatione & exercitatione consequutus fuerat; addo etiam quidquid in Confirmationis sacramento & in corporis & sanguinis Christi communione, quæ duo sacramenta simul cum baptismo conferri solebant.

Quo anno conversus fuerit & baptizatus Cyprianus ex ejus episcopatus initio existimari debet. Nam, ut ait Pontius, *ad officium sacerdotii & episcopatus gradum adhuc neophytus, & ut putabatur, novellus electus est*. Quare cum episcopus anno 248. aut 249. creatus fuerit, ut modo videbimus; baptismus non incommode ad annum 244. aut 245. referetur. Alii ad annum 246. referunt; sed de his rebus nihil videtur certo posse constitui. Frustra autem inquiratur quo anni tempore baptizatus sit. Hoc sacramento initiatum fuisse inter Pascha & Pentecosten existimant Pearsonius & alii nonnulli, *quia hoc temporis spatium ordinandis lavacris in Africa deputatum erat*. Verum etsi hi dies præcipue essent baptismo consecrati, nihil tamen vetabat, quominus baptisma aliis temporibus daretur, si quæ causæ inciderent baptismi post solemnes dies differendi, vel etiam anticipandi. Probat Tertullianus in libro de Baptismo nihil esse incommodi, si baptisma extra solemnes dies justis de causis suscipiatur: *Diem baptismo solemniorem*, inquit, *Pascha præstat..... Exinde Pentecoste ordinandis lavacris latissimum spatium est.... Cæterum omnis dies Domini est, omnis hora, omne tempus habile baptismo: si de solemnitate interest, de gratia nihil refert*. Inertes autem baptismi dilatores pluribus castigat S. Gregorins Nazianzenus in orat. 40. nec probat quod dicere solebant: *Luminum festum expecto: Paschatis festum pluris facio: Pentecosten expectabo. Cum Christo baptizari præstat, cum Christo in resurrectionis die ad vitam redire, Spiritus adventum honorare*.

Ait Pontius multa Cyprianum adhuc plebejum fecisse ad veterum exempla justorum, & si quod eorum præclare factum Scripturæ auctoritate comprobatum & laudatum videret, id imitatione assequi conatum esse. Prophetiæ dono ornatum esse Cyprianum multa ab eo ad Ecclesiæ utilitatem præcognita & prædicta testantur. Sed non desunt qui ex epistola ad Donatum, quam recens à baptismo scripsit, jam tum illum hujus doni & plurium aliorum participem fuisse colligant. Sic enim dona illa commemorat, sic alios hortatur ad ea consequenda, ut ipse illis caruisse non videatur. *Nostrum tantum sitiat pectus*, inquit, *& pateat: quantum illuc fidei capacis afferimus, tantum gratiæ inundantis baurimus. Inde jam facultas datur, castitate sobria, mente integra, voce pura, virtute sincera, in medelam dolentium posse venenorum virus extinguere, animorum desipientium labes reddita sanitate purgare, infestis jubere pacem, violentis quietem, ferocientibus lenitatem, immundos & erraticos spiritus, qui se expugnandis hominibus immerserint, ad confessionem minis increpantibus cogere* &c.

III. *De studiis & scriptis S. Cypriani à baptismo usque ad ordinationem.*

Non dubinm est quin qnod effluxit temporis à baptismo ad ordinationem, id omne Cyprianus insumserit in Scripturis legendis, in scriptoribus ecclesiasticis evolvendis, iisque omnibus meditandis & colligendis quæ postea in luce & in oculis totius Ecclesiæ deprompsit. Tertullianum inter scriptores ecclesiasticos præcipue videtur adamasse. Notum est omnibus quod refert Hieronymus in libro de scriptoribus ecclesiasticis vidisse se *quemdam Paulum Concordiæ, quod Italiæ oppidum est, senem, qui se beati Cypriani jam grandis ætatis notarium, cum ipse admodum esset adolescens, Romæ vidisse diceret, referreque sibi solitum, numquam Cyprianum absque Tertulliani lectione unam diem præteriisse, ac sibi crebro dicere*, da magistrum; *Tertullianum videlicet significans*. Sed si legendi Tertulliani adeo studiosus fuit Cyprianus, non minus diligentiæ adhibuit in ejus erroribus cavendis vel potius refellendis. Nam ut omittam unitatem Ecclesiæ, quam à Tertulliano violatam strenue defendit Cyprianus, quot exstant sancti Martyris sententiæ de justa in lapsos indulgentia, totidem videntur esse in Tertullianum aculei.

Non multo post baptismum ad defensionem religionis & ad morum informationem ingenium exacuit Cyprianus. Ad hoc enim tempus pertinent epistola ad Donatum, ac liber *de idolorum Vanitate*. Summa quidem elucet eloquentia in aliis operibus Cypriani, inest gravitas sententiarum ac verborum splendor; sed epistola ad Donatum tanto artificio composita est ac tot elegantibus ornata picturis, ut ea tempora minime redoleat, cum Cyprianus in maximis rebus gerendis & differendis occupatus non jam exquisitas venustates elaboraret, sed orationis divitias sine fuco, sine pigmentis funderet. Hinc præclare Augustinus lib. 4. de Doctrina Christiana cap. 14. *Est tale aliquid*, inquit, *in epistola beatissimi Cypriani. Quod ideo puto vel accidisse, vel consulto factum esse, ut sciretur à posteris, quam linguam doctrinæ Christianæ sanitas ab ista redundantia revocaverit, & ad eloquentiam graviorem modestioremque restrinxerit, qualis in ejus consequentibus litteris secure amatur, religiose appetitur, difficillime impletur*. Hunc librum Pontius inter opera Cypriani primum recenset, dum ait Cyprianum *emolumentum gratiæ per fidem proficientis* ostendisse. Quamvis autem solus loquatur Cyprianus, perspicitur tamen quædam forma dialogi. Promissum sermonem, reposcente Donato, exsequitur Cyprianus indulgente vindemia, in horto amœnissimo; egregie describit qualis ante baptismum fuisset, & quid in ipso operatus esset baptismus; atque

ut be-

ut beneficii à Christo accepti magnitudinem commendet, sæculi vitia & pericula eleganter depingit. Finem dicendi facit inclinato jam sole: tum, ut reliquum diei in lætitia duceretur, Donatum cui memoria tenax erat & vox canora, hortatur, ut psalmos ex more aggrediatur in convivio sobrio. Videtur ergo Donatus non amicus solum, sed etiam convictor Cypriano fuisse. Sciebat quid Cypriano detraxisset, quidque ei contulisset mors criminum, vita virtutum; nomen suum dederat cœlestis militiæ castris: & cum nihil ejus auribus tam gratum esset, quam quod Deo gratum est, sermonibus Cypriani mirum in modum ducebatur. Circa idem tempus scriptus videtur liber de Vanitate idolorum, in quo multa imitatione expressa, nonnulla etiam totidem verbis translata occurrunt ex libris Tertulliani adversus ethnicos & ex dialogo Minucii Felicis. Redolent primordia conversionis nonnulla parum accurate in hoc libro dicta; velut cum ait Cyprianus regna sorte variari; oportuisse Christum pati, & cum passus esset ad superos denuo regredi.

IV. *Cyprianus presbyterium & sacerdotium statim accipit. Quo anno ordinatus episcopus. Res gestæ & scriptæ in primordiis episcopatus.*

Observat Pontius in Cypriano ob eximios in virtute progressus minime observatum fuisse, quod litteræ Apostoli præscripserant, ut neophyti ad sacerdotium non eveherentur. *Presbyterium & sacerdotium statim accepit*, inquit. *Quis enim non omnes honorum gradus crederet tali mente credenti?* Addit multa illum presbyterum præclare fecisse, sed ea memoriæ nostræ non prodidit. Libenter assentior Pearsonio & Fello tres libros Testimoniorum à Cypriano presbytero scriptos esse, vel saltem in episcopatus primordiis scriptos crediderim. In his enim nullum extat eorum vestigium, quæ postea Cyprianus tanto animi ardore defendit, sive cum lapsos nec sine pœnitentia recipiendos adversus Felicissimum, nec à spe veniæ excludendos adversus Novatianum contenderet; sive cum unitatem Ecclesiæ adversus utrumque tueretur; sive cum baptisma extra Ecclesiam nullum & irritum esse pugnaret. In tertio libro nonnulla depromit Scripturæ testimonia adversus hæreticos & schismaticos; sed multo fuisset uberior & vehementior, si in ipso incendio atque inter motus ab hæreticis excitatos scripsisset. Quin etiam quod ait lib. 3. cap. 28. *Non posse in Ecclesia remitti ei qui in Deum deliquerit*, id etsi non incommode explanatum fuisse spero in præfatione cap. 9. animum tamen significat minus attentum ad commotam à Novatiano controversiam. Observat Fellus nec Scripturæ testimonia his in libris eodem modo citari ac in aliis, nec Scripturæ libros iisdem nominibus designari; ex quo scriptos esse confirmat ante alia Cypriani opera. Inscripti sunt Quirino, quem filium appellat Cyprianus, cujusque rogatu Scripturæ testimonia ad certa quædam capita revocavit, nihil de suo apponens præter titulos & præfationes primo & tertio libro præmissas. Hos autem libros qui Cypriano abjudicant, aut saltem tertium ab Erasmo in lucem editum, hi refelluntur in prima Baluzii ad hos libros observatione, quam operæ pretium est legere.

In presbyteri gradu non diu mansit Cyprianus, sed paulo post, ut ex Pontii testimonio perspicitur, mortuo episcopo Carthaginensi sufficitur *judicio Dei & plebis favore*. Non tamen facile ab eo impetratum est, ut tantum onus subiret, sed *cum in dilectionem ejus & honorem totus populus aspirante Domino prosiliret, humiliter ille secessit antiquioribus cedens & indignum se titulo tanti honoris existimans*. Sed cum populi studia illius secessu magis accenderentur, & fores domus copiosa fraternitas obsideret, ac per omnes aditus sollicita charitas circuiret; cedere coactus est divinæ voluntati tot rebus manifestis significatæ. Quamvis autem episcopatus invito & fugienti impositus fuerit, non defuerunt qui illius electioni, facta conjuratione, intercederent; inter quos quinque potissimum presbyteri nequitiam suam nobilitarunt. Exarsit plebis indignatio in obtrectatores Cypriani, ut patet ex ep. XL. sed nihil prætermisit Cyprianus ut exulceratas mentes ad sanitatem revocaret, *amicissimos eos & inter necessarios computans, mirantibus multis*, ait Pontius. At quinque illi presbyteri conceptum venenum medullis aluerunt, quod post aliquot annos conflato schismate violenter erupit. Augustinus lib. 2. de Bapt. cap. 7. Agrippinum Cypriani prædecessorem vocat. Sed huic proxime non successit Cyprianus, tum quia in ep. LXXIII. ait multos jam annos esse & longam ætatem, ex quo sub Agrippino decretum in concilio fuerat de rejiciendo hæreticorum baptismo; tum quia in ep. LV. ut Fabianum Cornelii, ita Donatum appellat antecessorem suum. Huic ergo, ut verisimillimum est, proxime successit.

Cyprianus in epistola LV. anno 251. scripta *plebi suæ in episcopatu quadriennio jam probatum* se esse dicit. Ex quo eum ordinatum fuisse concludunt anno 248. qui de illius rebus gestis pertractarunt. Sed tamen, si rationes accuratius subducamus, non tam certa & explorata res est, quam eruditis illis viris videtur; ac fieri optime potuit, ut initio anni 249. ordinatus, quatuor episcopatus annos numeraret in hac epistola LV. quæ scribi vix potuit ante Julium mensem anni 252. Sic enim solet Cyprianus inchoatos annos pro integris numerare: tempus elapsum a mense Januario aut Februario anni 250. usque ad Pascha anni 251. biennium vocat in epist. XL. similiter triennium interpretatur in epist. LIII. Quare si ordinatus fuisset circa Pascha anni 249. quadriennium numerare poterat mense Julio anni 252. sed eum jam episcopum fuisse circa Pascha anni 249. perspicimus ex epistola XXIV. in secessu scripta, in qua ait se Saturo die Paschæ lectionem semel atque iterum dedisse. Hoc enim Pascha cum referri non possit ad annum 250. (aberat enim tunc Cyprianus) referri debet ad annum 249. sed forte cum lectionem Saturo daret, recens erat ab ordinatione; nec quidquam vetat cur eum ordinatum dicamus initio anni 249. Si tamen ordinationem suscepit anno 248. quod fieri optime potuisse non inficior; certe non multo ante mensem Julium suscepit. Quinquennium enim suo more, non quadriennium numerasset mense Julio ineunte anni 252. si mense Majo ordinatus fuisset anno 248.

Ela-

Elapsum tempus ab initio episcopatus usque ad persequutionem Decii insumsit Cyprianus in emendandis suorum moribus, & disciplinæ legibus tuendis. Ait enim in epist. LV. se in *quiete disciplinæ* serviisse. Cum maximam semper virginum curam gesserit, non incommode nonnulli ad initia episcopatus referunt librum de Habitu virginum. Alii hæc verba, *Has adhortamur affectione magis quam potestate*, presbyterum magis decere quam episcopum volunt; sed Pearsonius hæc verba Cypriani modestiæ attribuit; episcopalem auctoritatem vigere aliis in locis observat, velut cum ait Cyprianus: *Audite igitur, virgines, ut parentem; audite, quæso, vos docentem pariter ac monentem*. Hunc librum rejicit Rigaltius post Decii persequutionem, hoc fretus argumento quod à Pontio recenseatur inter ea Cypriani opera quibus caruisset Ecclesia, nisi ethnicorum impetum Cyprianus prudenti secessu effugisset. Sed non vidit Rigaltius ipsum etiam librum ad Donatum à Pontio sic commemorari, quem tamen initio conversionis scriptum nemo negaverit. Unde patet Pontium Cypriani opera data occasione enumerare, non modo quæ post secessum scripserat.

Circa idem tempus, id est, ante persequutionem scripta existimatur epistola LXVI. quam Cyprianus scripsit *presbyteris & diaconibus & plebi Furnis consistentibus* de quodam Geminio Victore, qui Geminium Faustinum presbyterum tutorem testamento suo nominaverat. Jubet observari Cyprianus quod ipsius antecessores episcopi jampridem statuerant, *ne quis frater excedens ad tutelam vel curam clericum nominaret, ac si quis hoc fecisset, non offerretur pro eo, nec sacrificium pro dormitione ejus celebraretur*. Deliberaverat ea de re Cyprianus cum collegis qui præsentes aderant, & compresbyteris qui assidebant. Sæpe enim negotia episcopos Africanos Carthaginem trahebant, quibuscum Episcopus Carthaginensis continuum veluti concilium habere poterat. Satis autem perspicitur, ut Pearsonius & Tillemontius observant, hanc epistolam in pace scriptam fuisse. Neque enim Geminius ille, sæviente persequutione, filiorum tutelam presbytero commisisset, quem dignitas & munus quo fungebatur in medium discrimen conjecisset. Verisimile est Geminium illum Faustinum, quem Victor tutorem nominaverat, postea ejusdem urbis factum esse episcopum. Adsuit enim concilio Carthaginensi anno 256. Geminius Furnitanus.

Tres alias epistolas ante annum 250. scriptas pronuntiat Pearsonius, sexagesimam primam ad Euchratium de histrione quodam, qui etsi à theatro cessaverat, adhuc tamen artem suam docebat; sexagesimam secundam ad Pomponium de virginibus; quæ cum masculis, ex quibus unus erat diaconus, deprehensæ in eodem lecto fuerant; sexagesimam quintam ad Rogatianum de quodam diacono; qui ei contumelias & injurias fecerat, nec dignitatis nec senectutis habita ratione. Si scriptæ sunt hæ litteræ initio episcopatus, necesse est, ut jam tum summa fuerit Cypriani sapientiæ existimatio, cum illius responsa episcopi undique peterent. Sed fatendum nullam inesse his epistolis notam, cur ad hoc tempus referantur. Crediderim potius epistolam ad Rogatianum scriptam esse post motus à Novato ejusque gregalibus excitatos; ad hos enim videtur respicere Cyprianus cum ait: *Hæc sunt enim initia hæreticorum & ortus atque conatus schismaticorum male cogitantium, ut sibi placeant, ut præpositum superbo tumore contemnant. Sic de Ecclesia receditur, sic altare profanum foris collocatur, sic contra pacem Christi & ordinationem atque unitatem Dei rebellatur.*

Cypriani sapientia elucet in his litteris. In sexagesima prima declarat nec majestati divinæ, nec evangelicæ disciplinæ congruere, ut histrio communicet. Quod si cum penuria hanc artem exercere cogat, ecclesiæ sumtibus sustentari debere, modo tamen contentus sit frugalioribus cibis; aut si illic ecclesia hos sumtus facere non possit, in suam eum invitat. In sexagesima secunda laudat Pomponium quod abstinuisset diaconum, qui cum virgine sæpe manserat, sed & cæteros qui cum virginibus dormire consueverant. Auctor est ut inspiciantur virgines diligenter ab obstetricibus, & si virgines inventæ fuerint, accepta communicatione in Ecclesiam admittantur, si tamen hactenus pœnitentiam hujus illiciti concubitus egerint, & à se invicem recesserint. Minatur graviorem censuram, si ad eosdem masculos reversæ fuerint, aut si cum eisdem in una domo, & sub eodem tecto simul habitaverint. Corruptis imponit pœnitentiam plenam, ac eas, si obstinate perseverent, numqnam in Ecclesiam admitti posse declarat. In sexagesima quinta laudat humilitatem Rogatiani, quod cum pro episcopatus vigore, & cathedræ auctoritate pœnas de diacono sumere posset, querelas ad se detulerit. Statuit oportere diaconum *agere audaciæ suæ pœnitentiam, & honorem sacerdotis agnoscere*, & episcopo præposito suo plena humilitate satisfacere. Hic facile perspicitur auctoritas Cypriani, non tam consilium dantis, quam præcipientis & jubentis, tum ob sedis dignitatem, tum quia inito cum episcopis & presbyteris consilio responsa dabat. Nam epistolæ ad Pomponium & ad Rogatianum scriptæ fuerunt non solum Cypriani nomine, sed etiam episcoporum quibuscum de propositis rebus deliberaverat. Nec mirum sane est, si de gravioribus rebus cum Episcopis consiliabatur, qui statuerat ab initio Episcopatus sui nihil sine consilio cleri & consensu plebis privata sententia gerere. Ex his quæ deinceps dicemus facile quisqun perspiciet quanta fuerit Cypriani in hoc genere diligentia & sedulitas, sive clerici ordinandi essent, seu quid aliud majoris rei incipiendum. Laudat Pontius in illius episcopatu pietatem & vigorem, misericordiam & censuram, gravem vultum & lætum, nec severitatem tristem, nec comitatem nimiam, aversum à superbia sæculari animum, sed tamen sine affectatis penuriæ sordibus, summam denique in pauperes charitatem quos catechumenus dilexerat.

V. *De persequutione Decii ejusque initiis, ac de magno lapsorum & confessorum numero.*

Electus in pace Cyprianus, ut ipse testatur epist. LV. annum unum cui forte accedunt aliquot menses, in hoc rerum statu traduxit. Circa initium hujus anni 250. Novatus presbyter

ter ob uxoris uterum calce percussum & partum abortione expressum, & alia scelera in judicium apud Cyprianum vocatus est, jamque aderat cognitionis dies, sed persequutio supervenit, ep. XLIX. Jactitat se Pearsonius hoc presbyteri conjugati exemplo. Sed tamen uxorem non duxit Novatus, tum cum esset presbyter; nec si presbyter retinuit, idcirco Ecclesiæ vetitum ex continentium numero presbyteros eligere.

Cypriani virtutibus latissimum campum aperuit persequutio Decii, de qua nobis pauca dicenda sunt, antequam res à Cypriano his molestissimis temporibus gestas persequamur. Decius occisis crudeliter Philippis & imperio occupato nihil prius sibi aut potius faciendum esse duxit, quam ut in Christianam religionem, quæ sub Philippis ac superioribus imperatoribus mirum in modum creverat, omnes imperii sui conatus converteret. Cœpit itaque & suo in Philippos odio, & Romanarum superstitionum, quarum ruinis hanc religionem superstrui videbat, desiderio in Christianorum sanguine parentari.

Persequutionem simul cum imperio Decii cœptam fuisse discimus ex locuplete teste Dionysio Alexandrino, qui defendendæ & tuendæ in hac persequutione Ecclesiæ plurimas partes sustinuit. *Sed continuo*, inquit apud Euseb. Hist. lib. 6. cap. 41. *imperii illius erga nos benignissimi mutatio nobis nuntiata est, & gravissimus nobis minarum terror intentabatur. Jamque aderat edictum imperatoris*, &c. Idem testantur Lactantius in libro de Morte perseq. cap. 4. & Orosius lib. 7. cap. 21. Quare cum nullum exstet vestigium persequutionis ante mensem Januarium anni 250. cujus mensis die vigesimo Fabianum papam Romæ passum esse constat; non assentitur Tillemontius erudito Annalium Cyprianicorum auctori, qui Philippum mense Augusto anni 249. occisum esse, ac Decium mense Julio exeunte purpuram sumpsisse existimat. Non immerito quidem statuitur Philippum utrumque periisse ante finem anni 249. nec septem annos imperasse, ut visum est Eusebio; quippe cum in codice Justiniani l. 4. tit. 16. exstet rescriptum sub Decii nomine datum XIV. Kal. Nov. Æmiliano & Aquilino Coss. Videntur ergo jam tum Philippi periisse; sed id mense Augusto contigisse non probatur. Quinetiam citat Tillemontius ex cod. Justiniani lib. 6. tit. 36. legem à Philippo datam idib. Octobr. eodem Æmiliano consule, cui non sine errore collega assignatur Peregrinus.

Sed quæcumque Decio tribuantur imperii initia, negari non potest persequutionem initio anni 250. sæviisse. Caruerunt primordia crudelitate tormentorum, non id quidem omnibus in locis, sed saltem Carthagine, ubi primo confessoribus non aliæ inflictæ sunt pœnæ, quam carcer & exilium; sed paucis mensibus elapsis nullum abfuit cruciatus genus. Sic Aurelius, ut ait Cyprianus ep. XXXIII. sub *oculis ante paucorum, quando extorris fiebat*, congressus est; at postea *meruit & in foro congredi clariore virtute, ut post magistratus etiam proconsulem vinceret & post exilium tormenta superaret*. Existimat Tillemontius persequutionem citius Romæ quam in Africa sæviisse, ac Moysen & Maximum presbyteros Romanos jam in carcerem conjectos fuisse, cum persequutio in Africa incœpit, quamvis post Fabiani Papæ martyrium conjecti fuerint, ut habetur in Bucherii Pontificali. Non sane repugnat, ut persequutio citius Romæ quam in provinciis eruperit; sed tamen Cypriani verba, quibus vir doctissimus nititur, non id omnino demonstrant, quod ipsi videtur, confessores Romanos ante in carcerem conjectos fuisse, quam Carthaginenses; sed tantum cruciatus & tormenta prius Romæ incœpisse quam Carthagine. Sic enim loquitur Cyprianus in epistola XXV. ad Moysen & Maximum & alios confessores: *Vos enim primores & duces ad nostri temporis prælium facti cœlestis militiæ signa movistis: vos spiritale certamen, quod nunc geri Deus voluit, vestris virtutibus imbuistis: vos surgentis belli impetus primos immobili robore atque inconcussa stabilitate fregistis: inde initia felicia pugnandi orta sunt: inde vincendi auspicia cœperunt. Contigit hic per tormenta consummari martyria; sed qui in congressione præcedens exemplum virtutis fratribus factus est, cum martyribus in honore communis est. Coronas vestras manu sertas inde huc tradidistis, & de poculo salutari fratribus tradidistis*. Negat Tillemontius ex his verbis sequi Moysen & Maximum Romæ omnium primos confessos esse, quippe cum Fabianus ante martyr obierit, quam isti in carcerem conjicerentur; sed tantum hanc eos laudem ante Carthaginenses retulisse. Sed tamen neminem excipit Cyprianus, sc confessores, ad quos scribebat, *primores & duces ad nostri temporis prælium* signa movisse declarat. Multo ergo satius est hæc de martyrum constantia in cruciatibus perferendis, ut tota verborum complexio postulat, accipere.

Causam persequutionis repetit Cyprianus in libro de Lapsis ex Christianorum peccatis, quorum antiquam pietatem longa pax adeo corruperat, ut in plerisque pecuniæ fames, deliciarum amor, fraudes & rapinæ, matrimonia cum infidelibus, perjuria, inimicitiæ & maledicta merito culparentur. Plurimos etiam episcopos infecerat corruptela, in quibus Cyprianus, non modo sæcularium rerum procurationes, & per alienas provincias negotiationis quæstuosæ nundinas, sed etiam fraudes & rapinas & usuras castigat. Usus est Deus ad tot malorum emendationem Decii persequutione, quæ & bonorum pietatem & constantiam mirifice exercuit, & eorum qui nomine magis quam vita Christiani erant, ignaviam & interiores animi labes nudavit. Hoc enim habuit singulare hæc persequutio ut omnes omnino Christianos comprehenderet, saltem Carthagine, nec quisquam ex ea nisi aut Christi confessor egregius, aut simulacrorum perfidus cultor vel Libellaticus discederet. Nam singulis explorandæ fidei præfiniebantur dies, ut ait Cyprianus in libro de Lapsis; p. 182. sicque non solum qui sese audacter sistebat, sed etiam qui *professus intra diem non est, & patrimonio derelicto secessit, Christianum se esse confessus est*. Itaque nihil erat medium; vel vita pro Christo profundenda erat, aut saltem patrimonium projiciendum, vel utrumque cum scelere retinendum. Idem evenisse Alexandriæ per-

perſpicitur ex Dionyſio Alexandrino apud Euſeb. Hiſt. lib. 6. cap. 41. Deplorant Romani confeſſores *multorum per totum pene orbem ruinas, & grande delictum per totum pene orbem incredibili vaſtatione graſſatum*, ep. XXVI. *Aſpice totum orbem pene vaſtatum*, inquit clerus Romanus ep. XXXI. *& ubique jacere dejectorum reliquias & ruinas*. Deflet etiam Cyprianus ep. VI. *infeſtam tempeſtatem*, quæ ipſius plebem *maxima ex parte* proſtraverat, ac etiam cleri portionem perſtrinxerat; quamvis ſerius clerici ceciderint. Non ſine graviſſimo dolore meminit in libro de Lapſis p. 183. *ad prima ſtatim verba minantis inimici maximum fratrum numerum fidem ſuam prodidiſſe, nec proſtratum eſſe perſequutionis impetu, ſed voluntario lapſu ſeipſum proſtraviſſe. Non expectaverunt*, inquit, *ſaltem ut interrogati negarent, ut aſcenderent apprehenſi. Ante aciem multi victi, ſine congreſſione proſtrati, nec hoc ſibi reliquerunt, ut ſacrificare idolis viderentur inviti; ultro ad forum currere, ad mortem ſponte properare..... Quid illi qui à magiſtratibus veſpera urgente dilati ſunt, quod ne eorum differretur interitus etiam rogaverunt? ... Ac multis proprius interitus ſatis non ſuit: hortamentis mutuis in exitium ſuum populus impulſus eſt: mors invicem lethali poculo propinata eſt*. Non omnium tamen lapſorum vita ante perſequutionem illaudata fuit. Teſtatur enim Cyprianus ep. XXVII. nonnullos exſtitiſſe *de lapſis humiles & mites & trementes & metuentes Deum, & qui in Eccleſia ſemper glorioſe & granditer operati ſunt, & opus ſuum Domino imputaverunt*. Magnum ſane dedecus inuſſit nomini Chriſtiano tot hominum à Chriſti ſacris ad dæmonum aras currentium ignavia; ſed alia ex parte plurimum ſplendoris acceſſit non eorum ſolum fortitudine & conſtantia, qui horrendos cruciatus & inaudita ſupplicia pro Chriſto ſuperarunt; ſed aliorum etiam innumerabilium prudenti fuga, qui cum opes ſuas projicere maluerint, quam impiis juſſis parere, inter confeſſores Cypriano judice numerantur. Quare ſi numquam alias tanta lapſorum viſa eſt multitudo, numquam etiam tantus confeſſorum exſtitit numerus: deinde vero etſi perſequutio ubique graſſata eſt, non tamen ubique dæmoni ſuæ artes ſucceſſerunt. Scribit enim clerus Romanus ep. III. ad clerum Carthaginenſem, Romanam Eccleſiam ſtare fortem in fide, & quoſdam tantum terrore compulſos ruiſſe. Illud etiam ad religionis laudem obſervandum eſt pauciſſimos cecidiſſe Epiſcopos, ac innumerabiles alios Eccleſiæ navem inter horribiles procellas conſtanter gubernaſſe, & pace reddita ſic lapſorum vulnera curaſſe, ut qui perſequutioni Decii ſuccubuerant, redintegrato certamine ſub Gallo & Voluſiano vincerent, ut teſtatur auctor libri ad Novatianum hæreticum.

VI. *In quo poſitum eorum delictum qui Libellatici appellati ſunt?*

Sæviente Decii perſequutione viſum eſt in Africa novum quoddam lapſorum genus qui Libellatici appellati ſunt, & materiam eruditorum hominum conjecturis dederunt. Opinati ſunt Rigaltius in notis ad ep. XIV. & XXXI. Cyp. & Natalis Alexander tom. 2. p. 635. Li-

A bellaticos dici eos qui numerata judici pecunia libellum ſecuritatis accipiebant, ſicque à ſe & impoſitam ſacrificandi legem, & intentatas reluctantibus pœnas redimebant. Sed hæc ſententia ſic ſua ſponte omnibus argumentis nuda & incomitata eſt, ſic ab eruditis viris fracta & exploſa, ut novam refellendi operam non deſideret. Quis enim ſibi perſuadeat grande peccatum eſſe & pœnitentia expiandum, quod Scripturæ exemplis, & Petri Alexandrini canone 12. comprobatum eſt, nec unquam B inconceſſum fuit niſi apud Montaniſtas, qui perſequutionem fugere inſtar ſceleris damnabant? Multæ aliæ de Libellaticis exſtiterunt conjecturæ, de quibus non ita facile ſit dijudicare. Exiſtimat auctor Annalium Cyprianicorum p. 17. Libellaticos *actis publice habitis coram magiſtratibus Chriſtum negaſſe*. S. Auguſtinus Libellaticos interpretatur eos *qui tempore perſequutionis per libellos ſe turificaturos profeſſi erant*, lib. 4. de Bapt. nu. 6. Negat Baronius ad an. 253. Libellaticos inde dictos quod libellos dediſſent, ſed quod accepiſſent; at Chriſtum C ab illis negatum fuiſſe contendit. Dubitat Tillemontius tom. 3. not. 3. in perſequutionem Decii, utrum libellos dederint, an acceperint: dediſſe & accepiſſe ſuſpicatur, idemque ſenſiſſe probat eruditum auctorem libri de Frequenti Communione. Multi alii Libellaticos ex datis libellis dictos exiſtimant, velut Boſquetus lib. 3. Eccleſ. Gallic. p. 132. nonnulli etiam in actis publicis ſubſcripſiſſe volunt. Cum hæc ſententiarum varietas conjiciendi & inveſtigandi libertatem relinquat; quid mihi videatur exponere non verebor. Exiſtimo itaque Libel- D laticos nec voce nec ſcripto impie quidquam aut facturos promiſiſſe, aut à ſe factum declaraſſe; ſed idcirco vituperatos & juſtæ pœnitentiæ addictos fuiſſe, quod ſecuritatis libellos à magiſtratibus impetraſſent ea lege & conditione, ut in actis publicis ſcriberetur eos ſacrificaſſe & Chriſtum negaſſe, quamvis neutrum commiſiſſent.

In hoc poſitum eſſe Libellaticorum crimen inde perſpicitur, quod eorum fraus cum ea comparetur, quam Eleazaro miniſtri Regis E propoſuerant. *Ac ne quis vel libelli*, inquit Cyprianus in libro de Exhort. mart. p. 271. *vel alicujus rei oblata ſibi occaſione qua fallat, amplectatur decipientium malum munus; nec Eleazarus tacendus eſt*, &c. Illud ergo admiſerunt Libellatici, quod Eleazarus admittere noluit; conſenſerunt ut ſacrificaſſe dicerentur, egregio ſeni longe diſſimiles. At ſi voce pronuntiaſſent, vel ſcripto declaraſſent ſe ſacrificaſſe, & Chriſtum negaſſe; ab ejuſmodi facto dehortatus eſſet Cyprianus, ut ab aperta impietate; non ut à callida ſimulatione.

F Idem perſpicitur tum ex iis locis, in quibus Libellaticorum culpa lenitur & quodammodo excuſatur, tum etiam ex illis in quibus ſeverius caſtigatur. Cum Libellaticis conceſſa pax in ſynodo Carthaginenſi carperetur à Novatiani ſectatoribus, ſic factum ſynodi defendit Cyprianus ep. LII. ad Antonianum: *Cum ergo inter ipſos qui ſacrificaverunt*, inquit pag. 70. *multa ſit diverſitas, quæ inclementia eſt & quam acerba duritia Libellaticos cum iis qui ſacrificaverunt jungere, quando is cui libellus acceptus eſt, dicat;*

dicat : Ego prius legeram & episcopo tractante cognoveram non sacrificandum idolis , nec simulacra servum Dei adorare debere ; & idcirco ne hoc facerem quod non licebat , cum occasio libelli fuisset oblata , quem nec ipsum acciperem nisi ostensa fuisset occasio , ad magistratum vel veni , vel alio eunte mandavi , Christianum me esse , sacrificare mihi non licere , ad aras diaboli me venire non posse , dare me ob hoc præmium ne quod non licet faciam . Nunc tamen etiam iste qui libello maculatus est , postea quam nobis admonentibus didicit nec hoc se facere debuisse , etsi manus pura sit & os ejus feralis cibi contagia nulla polluerint , conscientiam tamen ejus esse pollutam , flet auditis nobis & lamentatur , & quod deliquerit nunc admonetur , & non tam crimine , quam errore deceptus , quod jam de cætero instructus & paratus sit contestatur . Ex his verbis perspicitur 1. Libellaticos non ex datis , sed ex acceptis libellis nomen traxisse . 2. Secreto confessos esse magistratui Christianos se esse , ac totam rem ita attemperate tractatam , ut nec Christianus impie quidquam dicere aut facere sibi videretur , nec judex in periculum veniret . 3. Non manum Libellaticorum , non os fuisse pollutum , sed solam conscientiam , quia videlicet illis consciis fictum scelus in acta publica relatum fuerat . At si voce vel scripto testati essent se sacrificasse & Christum negasse , an eorum linguas & manus à scelere immunes & puras existimasset Cyprianus ? 4. Denique qui ex hac epistola concludunt duo fuisse Libellaticorum genera , quorum alii aliis multo gravius peccassent , ex eo refelluntur , quod sibi maxime favere existimant . Tum cum enim observat Cyprianus *inter ipsos qui sacrificaverunt* multam esse diversitatem , non aliud inter Libellaticos discrimen ponit , nisi quod alii ad magistratum venissent , alii mandassent alio eunte . Utrosque æque peccasse non dubitat . Hinc utrisque eodem tempore concessa pax in concilio Carthaginensi , quod anno 251. post Pascha habitum est . Quo quidem in concilio cum episcopi rationes omnes accuratissime subduxerint , ut in hac epistola LII. testatur Cyprianus , non eodem modo cum omnibus Libellaticis egissent , si insignis inter eos varietas fuisset . Quid autem utrique Libellatici peccaverint , & qui per se & qui per alios cum magistratu egerant , non exprimit Cyprianus ; notissima enim res erat Antoniano ; sed illud saltem ex ejus verbis constat tale peccatum fuisse , ut ne peccasse quidem sibi viderentur . At incredibile prorsus est Christianos optimis morum præceptis imbutos adeo cæcutiisse , ut se sine scelere pronuntiare , aut scribere posse crederent , Ego diis sacrificavi , Ego Christum negavi ; nec nisi admoniti à Cypriano discerent hoc se facere non debuisse . Tam aperta est ejusmodi facinoris impietas , ut neminem prorsus latere potuerit , nisi qui omnem religionis sensum exuisset .

Clerus Romanus ep. inter Cyprianicas XXXI. Libellaticorum culpam non molli brachio castigat , nec tamen aliud quidquam indicat , quam quod modo observavimus : *Hoc nos non falsa dicere* , inquit , *superiores nostræ litteræ probaverunt , in quibus vobis sententiam nostram dilucida expositione protulimus , & adversus eos qui seipsos infideles illicita nefariorum libellorum professione prodiderant , quasi evasuri irretientes illos diaboli laqueos viderentur , quo non minus quam si ad nefarias aras accessissent , hoc ipso quod ipsum contestati fuerant , tenerentur ; sed etiam adversus illos qui acta fecissent , licet præsentes cum fierent non adfuissent , cum præsentiam suam utique ut sic scriberentur mandando fecissent . Non enim immunis à scelere qui ut fieret imperavit , nec est alienus à crimine , cujus consensu licet non à se admissum crimen , tamen publice legitur . Et cum totum fidei sacramentum in confessione Christi nominis intelligatur esse digestum ; qui fallaces in excusatione præstigias quærit , negavit , & qui vult videri propositis adversus Evangelium vel edictis vel legibus satisfecisse , hoc ipso jam paruit quod videri paruisse se voluit .* Gemellus sane hic locus est alteri ex epistola ad Antonianum deprompto , quamvis alter in summam lenitatem , alter in summam severitatem inclinet . Testatur clerus Romanus Libellaticos sic animo affectos fuisse , ut diaboli laqueos evasuri sibi viderentur ; quod profecto Christianis in mentem non venisset , si impie quidquam aut voce proloquuti fuissent , aut scripto testati . Clerus Romanus duo distinguit Libellaticorum genera , ut in epistola ad Antonianum , eorum qui in scribendo adfuerant , & eorum qui ne adesse quidem ausi fuerant aut potuerant . Utrique pariter culpantur , quia postremi licet *præsentes , cum acta fierent , non adfuissent , præsentiam suam utique ut sic scriberentur mandando fecissent* . Porro de iis qui in scribendo non aderant nemo dixerit eos libellum dedisse , aut verbo impie quidquam declarasse : In hoc tantum vituperantur quod imperassent ut acta fierent , quod eorum *consensu licet non à se admissum crimen tamen publice* legeretur ; *quod fallaces in excusatione præstigias* quæsiissent ; quod voluissent *videri propositis adversus Evangelium vel edictis vel legibus satisfecisse* . Ergo qui adfuerant , cum in eadem prorsus causa sint , nihil aliud commisere , nisi ut fictum scelus in acta publica ipsis videntibus referretur . Quamobrem cum ait clerus Romanus eos *non minus quam si ad nefarias aras accessissent , hoc ipso quod ipsum contestati fuerant* teneri ; id non ita accipiendum quasi voce pronuntiassent se ad aras accessisse , sed quod consensissent ut sceleris non commissi publicum tamen testimonium exstaret . Simili sensu idem clerus eos acta fecisse dicit , qui *præsentes , cum acta fierent* , non adfuerant . Eodem modo accipiendum quod de Martiali dicitur in epist. LXVIII. pag. 119. tum etiam illud ex libro de Lapsis pag. 190. *Nec sibi quominus agant pœnitentiam blandiantur , qui etsi nefandis sacrificiis manus non contaminaverunt , libellis tamen conscientiam polluerunt . Et illa professio denegantis contestatio est Christiani quod fuerat abnegantis . Fecisse se dixit quidquid alius faciendo commisit* . Non discrepat hic locus sententiæ cleri Romani adversus eos , *qui seipsos infideles illicita nefariorum libellorum professione prodiderant* . Dixit Libellaticus fecisse se quidquid alius faciendo commisit , non quod voce pronuntiaret se negasse & sacrificasse , (nam dicebat judici Christianum se esse & sacrificare , ad aras diaboli venire non posse , ut legimus in epist. LII.) sed quia illa libelli professio ho-

minis est quodammodo negantis. Sic enim antiquis editionibus & octo codicibus mss. inspectis hunc locum legendum deprehendi: *Et illa professio est denegantis, contestatio est Christiani quod fuerat abnegantis*, eodem videlicet sensu, quo clerus Romanus ait eum negasse, qui fallaces in excusatione præstigias quærit; & qui vult videri edictis satisfecisse, hoc ipso jam paruisse.

Quod autem spectat ad libellos à judicibus datos, idem in illis scriptum fuisse non videtur ac in actis publicis. Gravius enim fuisset Libellaticorum peccatum si præter testimonium actis publicis consignatum, ejusmodi libellos servassent & oblata occasione ostendissent; quod quidem illis nec à Cypriano nec à clero Romano objectum fuit. Rationum momentis hactenus adhibitis unum adjiciam; morem non fuisse, ut qui fidem negabant, id scripto consignarent; sed tantum in acta referebatur. Aliter sentiunt Baronius ad an. 304. & Tillemontius tom. 5. pag. 451. ac locum proferunt ex Actis sanctarum martyrum Agapes, Chioniæ & Irenes, quæ *jussæ Christi negationem scriptam profiteri* dicuntur. Sed scripta illa negatio, græce ἐγγράφος, (sic enim græcum contextum habuisse existimo) nihil aliud est quam negatio actis consignata. Sic apud Euseb. lib. 9. Hist. cap. 5. mulieres quædam coactæ fuerunt à duce λόγοις ἐγγράφως *dictis ad acta testimoniis fateri* se Christianas fuisse, & flagitiorum quæ à Christianis gererentur conscias esse. Messaliani apud Photium cod. 52. dicuntur convicti fuisse ἐγγράφως, id est, *dictis ad acta testimoniis*, quod ad errores suos rediissent. Hinc Basilius lib. 1. de Baptismo cap. 3. vocat promissiones, quibus in baptismo obstringimur, ὥσπερ ἔγγραφον ὁμολογίαν *veluti quamdam ad acta professionem*. Unde etiam Optatus lib. 2. nu. 34. *Fides credentium & professio quæ apud acta conficitur angelorum*.

Libellorum crimen, etsi famam ac nomen in Africa potissimum habuit, non tamen aliis provinciis ignotum fuit. Nam Romæ S. Cornelius à nefariis schismaticis in hoc crimen vocatus; ejusdem in Hispania convicti Basilides & Martialis episcopi. Quinetiam in Ægypto sub Petro Alexandrino occurrit Libellaticorum genus quoddam, sed haud scio an Africanis diversum. Petrus Alexandrinus can. 5. pœnitentiæ sex mensium addicit eos qui simularunt, sicut & David, ἤτοι ὡς διελθόντες βωμοῖς, ἤτοι ὡς χειρογραφήσαντες, ἤτοι ὡς ἀνθ᾽ ἑαυτῶν βαλόντες ἐθνικοῖς: *vel ut altaria pertranseuntes, vel ut chirographum dantes, vel ut ethnicos pro se immittentes*. Fatetur Petrus ejusmodi homines non aperte impietatem præ se tulisse: καὶ μὴ γυμνῶς ἀπογραψαμένους τὰ πρὸς ἄρνησιν, ubi legendum videtur ἐπιγραψαμένους. Zonaras sic interpretatur illud chirographum, συνέθεντο θῦσαι, *pacti sunt se immolaturos*. Sed hæc promissio an apertæ impietatis specie caruisset? Credere malim ejusmodi homines, itidem ut Libellaticos in Africa, aliquam à judicibus accepisse conditionem, quæ & tuta judici, & Christiano non aperte impia videretur. Nihil dicam de alio Libellaticorum genere, quod Baronius ad an. 253. perspicere sibi visus est in epistola Plinii ad Trajanum, ex qua profert hæc verba: *Propositus est libellus sine auctore multorum nomina continens, qui negarent se esse Christianos aut fuisse* &c. Sed non animadvertit Baronius hunc libellum non à Christianis oblatum fuisse, sed ab aliquo nomen suum celante, & multos nominatim ut Christianos designante, qui tamen negaverunt se esse aut fuisse Christianos. Hinc Trajanus Plinio respondens ait: *Sine auctore vero propositi libelli nullo crimine locum habere debent, nam & pessimi exempli, nec nostri sæculi est*.

VII. *Cyprianus secedit in persequutione justissimis de causis.*

Edictum Decii ut in Africam perlatum est, statim populi clamoribus exagitatus Cyprianus & ad leonem postulatus prudenti receptu furorem impiorum declinavit, cum coronam suam in aliud tempus differri mallet, quam præsentia sua novas faces incendio persequutionis admoveri. Non semel quæsitus est, sed sæpe alias in absentem popularis furor exarsit. Testatur Pontius eum *suffragiis sæpe repetitis ad leonem postulatum*, ac *proscriptionis gloriam consequutum esse*. Idem de se ipse narrat *toties flagitatum & quæsitum*, epist. VI. *toties ad leonem petitum in circo, in amphitheatro*; atque etiam proscriptum se fuisse *applicito & adjuncto episcopatus sui nomine*, epist. LV. *cum publice legeretur: Si quis tenet vel possidet de bonis Cæcilii Cypriani episcopi Christianorum*, epist. LXIX. Quonam se receperit nescimus; sed presbyteri & diaconi Romani iniquis sermonibus decepti parum æque de illius secessu judicarunt, antequam ab ipso de tota re certiores fierent. Vix dubium est quin eum nonnulli alii reprehenderint; neque enim illius factum tanto studio defendisset Pontius, si probatum omnibus & purgatum fuisset. Forte vituperandi hæc ansa olim arrepta est, vel etiam hodie arripiatur, si quis censoris partes sibi arroget; quod ipso absente maxima pars fidelium turpiter ceciderit, constantior in fide, aut saltem ad horrendum scelus tardior futura, si episcopi sui liberrimam confessionem audiisset, aut præclaram pro Christo mortem spectasset.

Sed ut à Cypriano reprehensionem omnem propulsemus in ejusmodi consilio, quo duo alii præstantissimi viri, Gregorius Thaumaturgus & Dionysius Alexandrinus eodem tempore utebantur: observandum est 1. eum communi Evangelii præcepto paruisse, quod tum maxime observare debuit, cum in ipsius potissimum nomen persequutio erumperet; ac periculum esset, ne furorem gentilium in plebem suam præsens accenderet. 2. Singulari modo admonitus à Deo fuit ut discederet. *Dicata enim in omnibus Deo mens*, inquit Pontius, *& fides divinis admonitionibus mancipata credidit se, nisi Domino latebram tunc jubenti paruisset, etiam ipsa passione peccare*. Tuetur se Cyprianus Evangelii præcepto in epistola quam ad clerum Romanum scripsit purgandi sui causa; sed in alia epistola nempe decima, declarat jussisse Dominum ut secederet. 3. Maximus ille fratrum numerus, qui absente Cypriano cecidit, non tormentis & cruciatibus Christum negare coactus est, *sed ad prima statim verba minantis inimici*

fidem

fidem suam prodidit, ut in libro de Lapsis legimus. Sic animo affectis melius consulere non poterat Cyprianus, quam si eos ad recedendum exemplo suo hortaretur. 4. Observat Pontius divino consilio servatum esse Cyprianum, qui, cum Ecclesia maximam cladem accepisset persequutione Decii, *posset saucios homines & varia expungentis inimici arte jaculatos adhibita medicinæ cœlestis medela pro qualitate vulneris vel secare interim vel fovere*. Rem exitus comprobavit. Testatur enim auctor libri ad Novatianum hæreticum *illos qui prima acie*, id est, *Deciana persequutione vulnerati fuerunt*, *hos postea*, *id est*, *secundo prælio ita fortiter perseverasse ut contemnentes edicta sæcularium principum*, *hoc invictum haberent*, *quod & non metuerunt exemplo boni pastoris animam suam tradere & sanguinem fundere*, *nec ullam insanientis tyranni sævitiam recusare*. 5. Denique sic corpore abfuit Cyprianus, ut animo & sollicitudine omnibus rebus interesset, nec ullas Episcopi partes prætermitteret. Discedens omnibus rebus providerat, pecuniam apud clericos distribuerat, *ut haberent plures unde ad necessitates & pressuras singulorum operari possint*, epist. v. Videtur in secessu assidue sacrificia obtulisse, ministrante Victore diacono, qui eum cum aliis nonnullis comitatus fuerat epist. v. & xxxvii. Aderant interdum plures Episcopi, & una cum Cypriano Aurelium & Celerinum ordinaverunt, ut patet ex epist. xxxiii. & xxxiv. Quinetiam de sacrificiis suis sic loquitur, ut frequentem populum congregasse videatur. Ait enim in epist. xvi. quæ est ad confessores Romanos: *Et nos quidem vestri diebus ac noctibus memores*, *& quando in sacrificiis precem cum pluribus facimus*, *& cum in secessu privatis precibus oramus*, *coronis ac laudibus vestris plenam à Domino faventiam postulamus*. Cum autem ecclesiæ curam presbyteris & diaconis commisisset, ac præterea, ut ipsius verbis utar ex epist. xxxviii. pro se vicarios misisset duos Episcopos Caldonium & Herculanum, quibus adjunxerat Rogatianum & Numidicum presbyteros, de omnibus ad eum referebatur, nec quidquam ab eo omissum, quod quidem ad pauperes sublevandos, ad confessores cohortandos, ac interdum etiam castigandos, ad lapsorum ruinas reparandas, ad disciplinæ observationem & Ecclesiæ pacificationem pertineret. Sed quia litteras illius in secessu scriptas alii aliter ordinant; non perfunctorie nobis examinanda res est.

VIII. *De Litteris cleri Romani Carthaginem missis, postquam Cyprianum secessisse nuntiatum est.*

Presbyteri & diaconi Romani, ad quos mortuo Fabiano rerum administrandarum summa redierat, ex Clementio, sive, ut vocat Baluzius, Crementio subdiacono Carthaginensi de Cypriani secessu didicerunt. Cumque res *minus simpliciter & minus fideliter*, ut ait Cyprianus ep. xv. fuisset nuntiata sive ab hoc subdiacono, sive ab aliis, (hunc enim non accusat Cyprianus) duas epistolas per eumdem Crementium Carthaginem miserunt, alteram ad Cyprianum de morte Fabiani, quæ quidem ad nos non pervenit, alteram ad ipsius clerum; quamquam, ait Cyprianus, *nec quis scripserit*, *nec ad quos scriptum sit significanter expressum* fuisset. In hac epistola, quæ tertio loco apud Pamelium volvitur, etsi nihil nominatim de Cypriano nisi honorifice dicitur; sic tamen de illius secessu loquuntur, ut illum minime probent; sic de bonorum pastorum notis disserunt, quasi eas desiderent in Cypriano; sic denique gregis custodiam clero Carthaginensi commendant, quasi vidua esset Episcopo Ecclesia. Illud etiam Cypriano molestum esse poterat quod clerum Carthaginensem Romani rogarent, ut harum litterarum exemplum ad quoscumque posset, transmitteret per idoneas occasiones, vel suas faceret.

Has cleri Romani litteras circa mensem Majum collocat Tillemontius; sed verisimile non fit Romanos de morte Fabii, qui die vigesima Januarii martyr obiit, tam sero Cyprianum fecisse certiorem. Etiamsi persequutio facultatem hujus rei præclusisset, ut conjicit Tillemontius, nimium tamen intercedebat commercii Romam inter & Carthaginem, quam ut de tam insigni eventu per quatuor menses *rumor incertus esset & opinio dubia nutaret*, ut ait Cyprianus ep. iv. Deinde vero ex epistola Celerini ad Lucianum inter Cyprianicas 21. discimus sexaginta quinque confessores Romam Carthagine venisse paulo post Pascha aut forte etiam ante Pascha quod hoc anno incidit in diem 7. April. ex cyclo Victorii, aut 31. Mart. ex cyclo Hyppolyti. Indicat tamen clerus Romanus in litteris, de quibus nunc agimus, neminem Carthagine venisse, ex quo de secessu Cypriani certior fieri posset, præter Clementium subdiaconum. Multo ergo probabilius est hanc epistolam mense Martio allatam fuisse.

Sed objicit Tillemontius Cyprianum in ep. xv. quam æstate scriptam fuisse constat, sic de his cleri Romani litteris loqui, ut eas nuper missas esse dicat. Quærit deinde cur cum Cyprianus his litteris statim responderit, Romani tam sero rescripserint. Nondum enim id fecerant, cum epistolam xv. scriberet Cyprianus. Nihil probat illud *nuper*, quod pro varia rei considerandæ ratione variam habet sententiam. Cyprianus in ep. lxv. quoddam antecessorum suorum decretum jampridem ac nuper factum esse dicit. Potuit ergo dicere nuper se accepisse epistolam ante quatuor menses acceptam, cum præsertim nulla alia per totum illud tempus epistola venisset. Facilis & expedita ratio est, cur Romani nondum Cypriano respondissent mense Julio. Nondum enim suspiciones deposuerant; adhuc parebant eorum aures iniquis sermonibus, ut videre est initio epistolæ xv. Quamobrem non respondere statuerant; hinc litteras mense Julio non ipsi Cypriano, sed ejus clero inscripserunt; quamvis minime dubium sit quin primam Cypriani epistolam accepissent, etiamsi ante mensem Majum scripta non fuisset.

IX. *De prima Cypriani Romanorum litteris responsione. De tredecim litteris ante secundam responsionem scriptis & simul cum illa Romam perlatis, ex quibus multas desiderari ostenditur.*

Primis litteris cleri Romani statim respondit

dit Cyprianus, & de glorioſo Fabiani exitu gratulatus eſt, de quo antea rumor incertus erat. Quod autem ſpectat ad alteras ad clerum Carthaginenſem ſcriptas, rem prudenter tractandam eſse judicavit. Cum animadvertiſset in his litteris, *nec quis ſcripſerit, nec ad quos ſcriptum ſit, ſignificanter expreſſum* eſſe; cumque eum *in iiſdem litteris & ſcriptura & ſenſus & chartæ ipſæ quoque moverent, ne quid ex vero vel ſubtractum eſſet, vel immutatum; eamdem ad illos epiſtolam authenticam* remiſit, *ut recognoſcerent an ipſa eſſet quam Clementio hypodiacono perferendam* dederant, epiſt. IV. At ubi veram epiſtolam eſſe comperit, non expectato Romanorum reſponſo, iterum ſcripſit purgandi ſui cauſa, & actionum ſuarum rationem ſedato corde expoſuit, miſſis etiam ad eos tredecim litteris, quæ ab ipſo variis de rebus, ex quo ſeceſſerat, ſcriptæ, nullam prorſus negligentiæ ſuſpicionem relinquebant. Sic autem has litteras recenſet Cyprianus: *Et quid egerim*, inquit in epiſt. XV. *loquuntur vobis epiſtolæ pro temporibus emiſſæ numero tredecim quas ad vos tranſmiſi, in quibus nec clero conſilium, nec confeſſoribus exhortatio, nec extorribus, quando oportuit, objurgatio, nec univerſæ fraternitati ad deprecandam Dei miſericordiam alloquutio & perſuaſio noſtra defuit, quantum ſecundum legem fidei & timorem Dei Domino ſuggerente noſtra mediocritas potuit eniti. Poſteaquam vero & tormenta venerunt, ſive jam tortis fratribus noſtris, ſive adhuc ut torquerentur incluſis, ad corroborandos & confortandos eos noſter ſermo penetravit. Item .... litteras feci quibus martyres & confeſſores conſilio meo quantum poſſem ad dominica præcepta revocarem. Item presbyteris & diaconis non defuit ſacerdotii vigor .... Plebi quoque ipſi, quantum potuimus, animum compoſuimus. ... de hoc etiam bis ad clerum litteras feci*, &c. Permagni eſt momenti tredecim illas litteras ſecernere inter Cyprianicas, ac utrum omnes exſtent, an nonnullæ perierint inveſtigare. Nullam prorſus deſiderari patitur Pearſonius; ſed præter epiſtolam quintam ad clerum, nonam ad confeſsores, & quinque alias de Lapſis, nempe X. XI. XII. XII. XIV. quæ verbis Cypriani modo citatis accurate reſpondent, epiſtolas LXXXI. XXXVII. XXXVI. VIII. VII. VI. inter tredecim illas numerat, quæ Romam miſſæ fuerunt. Contra Tillemontius quatuor epiſtolas, ex illis tredecim quæ Romam miſſæ ſunt, periiſſe contendit; ac epiſtolas VIII. VII. VI. XXXVI. ſerius ſcriptas eſſe putat, nempe hoc anno 250. exeunte. Quamvis moleſta ſit hominibus eruditis epiſtolarum Cypriani jactura, cogar tamen eorum deſiderium augere. Aſſentior enim Tillemontio de epiſtolis VIII. VII. VI. XXXVI. at de octogeſima prima & trigeſima ſeptima nec ipſi nec Pearſonio aſſentiri poſſum, eas hoc tempore ſcriptas & Romam miſſas fuiſſe. Itaque ex epiſtolis tredecim Romam miſſis, ſeptem tantum mihi videntur ſupereſſe.

Illud I. notatum velim in teſtimonio Cypriani, quod modo retulimus, undecim tantum epiſtolas deſignari, quamvis tredecim miſſæ dicantur. Nam cum unam ad martyres poſt tormenta, & quinque alias de lapſis ſcriptas nominatim commemoret; neceſſe eſt ut ſeptem aliæ his verbis comprehendantur; *Nec clero conſilium, nec confeſſoribus exhortatio, nec extorribus quando oportuit objurgatio, nec univerſæ fraternitati ad deprecandam Dei miſericordiam alloquutio & perſuaſio noſtra defuit*. 2. Ex his patet conjecturarum operam & oleum eos perdere, qui tredecim illas litteras ſibi videntur inter Cyprianicas deprehendiſſe. Ubinam enim ſeptem epiſtolas reperient, quæ his Cypriani verbis reſpondeant? Ubi illæ litteræ, quas ſe ad presbyteros & diaconos *frequenter* ſcripſiſſe teſtatur in epiſt. XXXVII. ut martyrum & confeſſorum curam illis commendaret? Una tantum exſtat ante trigeſimam ſeptimam, nempe quinta. Nullam prorſus habemus extorribus ſcriptam objurgandi cauſa, nullam *univerſæ fraternitati ad deprecandam Dei miſericordiam*. Sed hæc expreſſiora & planiora fient ex his quæ de epiſtolis VIII. VII. VI. XXXVI. dicenda ſunt; nam de trigeſima ſeptima in capite ſequenti agemus, de octogeſima prima cum ad perſequutionem Galli & Voluſiani venerimus.

Dubium eſſe non poteſt quin hæ quatuor epiſtolæ ſcriptæ fuerint, ut obſervat Tillemontius, cum ſpes appropinquantis pacis Cyprianum recreaſſet. In ſeptima hortatur confeſſores, ut magis ac magis proficiant in Domino; *ut cum pro ſua miſericordia pacem fecerit, quam ſe facturum repromittit*; novi & pene mutati ad Eccleſiam revertantur. In octava audiviſſe ſe narrat in viſiooe divinitus oblata: *Dic illi, ſecurus ſit, quia pax ventura eſt; ſed quod interim morula eſt, ſuperſunt adhuc aliqui qui probentur*. In ſexta antem & trigeſima ſexta hac una reditum ſuum interpellari teſtatur, quod metuat ne auctor ſit rumpendæ pacis. Sed Pearſonius, ut ſe hac difficultate exſolvat, comminiſcitur *Proconſulem circa hoc tempus martyrum ſanguine ſatiatum Carthaginem reliquiſſe, & ab hoc illius diſceſſu perſequutionem multo mitius in dies per magiſtratus Carthagine exercitam fuiſſe; nam poſt hæc tempora ut de Proconſule, ita de tormentis aut vexatione in carcere nullam mentionem fieri*. Sed notandum I. in epiſtolis quas Romam miſſas fuiſſe conſtat, quaſque Pearſonius poſt illas quatuor collocat, nullum omnino pacis appropinquantis exſtare veſtigium. *Acies adhuc geritur*, inquit Cyprianus in epiſt. XIV. & *agon quotidie celebratur*. In epiſt. XXV. ad Moyſen & alios confeſſores Romanos, quam Pearſonius menſe Auguſto ineunte ſcriptam putat, ſic legitur in editione Oxonienſi: *Contingit hic per tormenta martyria celebrari*. In epiſtola Luciani ad Celerinum, quæ ſcripta eſt poſt menſem Majum, ac æſtate jam incœpta, perſpici poteſt quid martyres ante paucos dies paſſi fuiſſent, *cum fame & ſiti, ſed & ignis vapore* cruciarentur. Ac generatim in omnibus illis epiſtolis, quæ de lapſis loquuntur, nulla pacis mentio non modo jam conceſſæ, ut videtur Pearſonio, ſed ne appropinquantis quidem. Lapſorum cauſam in reditum ſuum integram ſervari jubet Cyprianus, ac neceſſe eſſe ſtatuit, ut Eccleſia pacem accipiat à Domino, antequam lapſis pacem concedat. At nuſquam indicat ſe de perſequutionis fine divinitus cognoviſſe, quamvis ea res maxime appoſita fuiſſet ad placandos lapſorum animos, qui ſe in longum tempus differri moleſte ferebant. 2. Ex epiſtola VIII. perſpicitur perſequutionem diu ſæviiſſe. *Quod ſi duo unanimes tantum poſſunt*, inquit,

inquit, *quid si unanimitas apud omnes esset! Quod si secundum pacem, quam nobis Dominus dedit, universis fratribus conveniret; jampridem de divina misericordia impetrassemus quod petimus, nec tamdiu in hoc salutis & fidei nostræ periculo fluctuaremus*. Non potuit ergo hæc epistola scribi mense Aprili anni 250. In eadem epistola hæc leguntur: *Denique ad minimum famulum suum & in delictis licet plurimis constitutum, & dignatione ejus indignum, tamen ille pro sua circa nos bonitate mandare dignatus est; Dic illi*, inquit, *securus sit, quia pax ventura est: sed quod interim morula est, supersunt adhuc aliqui qui probentur*. Si hæc scripsit Cyprianus mense Aprili anni 250. cur adhuc annum in secessu latuit ob persequutionem; cur in epistola XXXIII. quam anno 250. exeunte scriptam esse constat, Aurelium ait auspicatum esse *pacem dum dedicat lectionem!* 3. Epistola VIII. inscripta est presbyteris & diaconibus, eamque S. Augustinus lib. 4. de Bapt. cap. 2. ad clerum scriptam fuisse testatur. Eam tamen Pearsonius respondere putat his Cypriani verbis, *Nec universæ fraternitati ad deprecandam Dei misericordiam alloquutio & persuasio nostra defuit*. Deinde vero epistola *universæ fraternitati* scripta fuit ante tormenta, ut patet ex epist. XV. at jam tormenta inflicta confessoribus fuisse testatur Cyprianus in eadem epist. VII. Idem dicendum de epistola VII. in qua Cyprianus confessores pluribus hortatur ut confessionia gloriam laudabili vita tueantur, eorumque vitia non pauca reprehendit, in his quod nonnulli extorres in patriam injussi rediissent. Inde ansam arripit Pearsonius ut probet Cyprianum de hac epistola VII. loqui, cum objurgationem extorribus non defuisse dicit. At si hanc epistolam commemorasset Cyprianus in litteris ad clerum Romanum, non illam ex uno aut altero verbo, quod veluti transiens dixit, sed ex totius epistolæ consilio & proposito designasset. Ex hac autem Pearsonii opinione summa ordinis perturbatio inducta est in epistolas Cypriani. In epistola VII. editionis Oxoniensis, quæ est XXXVI. apud Pamelium, metuit Cyprianus ne si redeat, *auctor sit rumpendæ pacis*; in epistola autem XI. edit. Oxon. quæ est VIII. Pam. tormenta confessoribus recens inflicta memorari existimat Pearsonius. In epistolis XIII. & XIV. Oxon. quæ sunt VII. & VI. Pam. martyres jam è carcere solutos esse perspicitur. At in epist. XV. Oxon. XI. Pam. adhuc inclusi carcere tenentur.

X. *Ordo epistolarum Cypriani ante decimam quintam ad Romanos scriptam; ac primo de quinta & nona. Referenda ad aliud tempus trigesima septima.*

Eliminatis illis epistolis ex loco non suo jam solutior erit & explicatior cæterarum ordo, tum illarum quæ Romam missæ fuerunt, tum quas postea Cyprianus ingravescente lapsorum tumultu, tum quas spe pacis divino monitu ostensa scripsit hoc anno 250. exeunte. Prima omnium in secessu scriptarum existimatur ea quæ apud Pamelium & in editione Oxoniensi quintum locum sortitur. Respondet enim his verbis epistolæ XV. *Nec clero consilium defuit*. A Pauperum curam clero commendat, ac petit *nihil illis desit, cum summa omnis quæ redacta est, illic sit apud clericos distributa propter ejusmodi casus, ut haberent plures unde ad necessitates & pressuras singulorum operari possint*. Hortatur etiam & invidiæ declinandæ causa *non glomeratim nec per multitudinem simul junctam confessores* visantur; *ac presbyteri quoque qui illic apud confessores offerunt, singuli cum singulis diaconis per vices alternent*. Equidem facile dederim ex epistolis, quas Romam Cyprianus misit purgandi sui causa, B nullam hodie exstare quæ huic quintæ præponenda sit. Sed quod Pearsonius & Fellus pertendunt primam omnium ac statim atque secessit Cyprianus, scriptam fuisse, id mihi persuadere non possum. Nam cum Cyprianus, ut jam observavi, sigillatim non designet tredecim illas omnes litteras; cumque populi Carthaginensis casus, qui *ad prima verba minantis inimici* fidem ejuraverat, maximum dolorem Cypriano attulisset; vix dubium est, quin clerum suum in tanta rerum difficultate consiliis suis firmaverit, ei- C que aliquas litteras ante hanc quintam scripserit; aut saltem litteris, quas hujus molestiæ accepto nuntio primum scripsit, aliqua tanti doloris significatio inesse debuit. Quare non crediderim hanc epistolam omnium primam fuisse scriptam; sed non dubium quin scripta sit, cum *circa cleri incolumitatem omnia integra* essent; cum aliqua adhuc humanitas confessoribus exhiberetur; ac proinde antequam para cleri Ecclesiam occultis molitionibus perturbaret, aut edictis Decii pareret, imo ante tor- D menta confessoribus mense Aprili inflicta, ante horridioris carceris tenebras, quæ in epistola Luciani ad Celerinum memorantur. Scriptæ etiam sunt ante eumdem mensem tres aliæ litteræ, *in quibus nec confessoribus exhortatio, nec extorribus quando oportuit objurgatio, nec universæ fraternitati ad deprecandam Dei misericordiam alloquutio & persuasio defuit*. Indicat Cyprianus scriptas fuisse ante tormenta, sed eas ad nos non pervenisse ostendimus.

Tormenta confessoribus inflicta esse mense Aprili observant eruditi viri. Mappalicus in E quæstione martyr occubuit die Aprilis 17. ut martyrologia testantur, cum pridie acerrimos cruciatus pertulisset, inter quos dicebat Proconsuli: *Videbis cras agonem*. Scripsit itaque Cyprianus hoc mense, ut verisimile est, exeunte epistolam IX. ad martyres & confessores, in qua eorum laudes plena manu extollit, eosque hortatur, ut *istam beatissimum martyrem & alios participes ejusdem congressionis, & comites in fide stabiles, in dolore patientes, in quæstione victores* sectentur. Non dubium quin hæc ipsa F sit epistola, quam scripsisse se ait Cyprianus in epist. XV. *postquam tormenta venerunt*.

Non multo post, id est, mense Majo Pearsonius & Tillemontius post Baronium & Lombertum scriptam existimant epistolam XXXVII. in qua Cyprianus presbyteris & diaconis pauperum curam commendat, & etiam atque etiam hortatur, *ut corporibus etiam omnium, qui etsi torti non sunt in carcere, tamen gloriosa exitu mortis excedunt, impertiatur & vigilantia & cura propensior, & dies eorum quibus excedunt annotentur, ut commemorationes eorum inter memorias*

rias martyrum celebrare possit. Diligenter observanda sunt quæ sequuntur. *Quamquam Tertullus*, inquit, *fidelissimus & devotissimus frater noster pro cætera sollicitudine & cura sua, quam fratribus in omni obsequio operationis impertit, (qui nec illic circa corporum curam deest) scripserit & scribat ac significet mihi dies quibus in carcere beati fratres nostri ad immortalitatem gloriosæ mortis exitu transeunt, & celebrantur hic à nobis oblationes & sacrificia ob commemorationes eorum, quæ cito vobiscum Domino protegente celebrabimus*. Equidem etsi tot hominum eruditorum auctoritate plurimum moveor, non tamen video cur mense Majo, id est, in maximo persequutionis incendio hæc Cyprianum scripsisse velint, cum ipse cito commemorationes martyrum cum clero suo celebraturum se nuntiet. Jam ergo refrigescens persequutio spem illi maturi reditus afferebat; & quæ causæ Tillemontium moverunt, ut epistolas VI. VII. VIII. XXXVI. rejiceret in finem anni 250. eædem movere debuerunt, ut de trigesima septima idem judicium ferret. Præterea mense Majo martyres horrendis cruciatibus torquebantur; sed cum epistola XXXVII. scriberetur, non jam per vulnera martyrii coronam acquirebant; sed si qui in cœlum evolarent, id moriendo in carcere sine tormentis assequebantur. At mense Majo non morientium in carcere sine tormentis, sed vitam inter cruciatus profundentium annotandi dies fuissent & Cypriano nuntiandi. Multo ergo verisimilius est elucubratam fuisse hanc epistolam XXXVII. cum persequutio in dies demitigaretur, necdum tamen confessores è carcere soluti essent.

XI. *Quinque S. Cypriani litteræ de lapsis. Facinus presbyterorum qui communionem lapsis dederant, non dissimulavit. Non suspensionem sed excommunicationem illis minatur.*

Plurimum solatii percipiebat Cyprianus ex martyrum triumphis; sed hanc lætitiam contaminaverunt nefariæ nonnullorum presbyterorum molitiones, qui cum ei ab initio episcopatus semper obstitissent, absenti gravissimas molestias exhibuerunt. Actæ ab illis tragœdiæ materiam dedit antiqua & laudabilis consuetudo, quam ad perniciem multorum convertere conati sunt. Mos erat in Ecclesia, ut lapsis, qui libellos a martyribus impetrassent, aliquid de pœnis canonicis episcoporum judicio remitteretur. Exagitat hoc institutum Tertullianus sub finem libri de Pudicitia, quod olim Catholicus in libro ad Martyres laudaverat. Ejusmodi autem libellos non quilibet confessores dabant, sed ii qui capite damnati erant, aut saltem aliquos cruciatus perpessi fuerant. Hinc Celerinus in ep. ad Lucianum rogat, *ut quicumque prior ex confessoribus coronatus fuerit, Numeriæ & Candidæ peccatum remittant*. Quamobrem cum Decii persequutionis initia cruciatibus carerent, nulli dabantur libelli, nemo ex lapsis subterfugiendæ pœnitentiæ ansam habebat, frigebant cupidi novarum rerum presbyteri. At postquam tormenta mense Aprili inflicta sunt, & nonnulli ex confessoribus martyrio coronati; tum libelli prodiere, sed tamen debito honore & episcopi dignitati & le-

A gibus ecclesiasticis servato. Nam martyres ad Cyprianum litteras direxerunt, & petierunt *tunc desideria sua examinari, & pacem dari, quando ipsa ante mater Ecclesia pacem de misericordia Domini prior sumpserit, & Cyprianum divina protectio reducem ad Ecclesiam suam fecerit*, epist. X. Præterea paucis dabantur libelli ut perspicitur ex epist. XXIII. Mappalicus martyr matri tantum, quæ lapsa fuerat, domestica pietate commotus dederat; nulli prorsus Saturninus post tormenta adhuc in carcere constitutus; sed paulo post servari modus ac delectus desiit. *Nam Lucianus & ipse unus de confessoribus fide quidem calidus & virtute robustus*, ut ait ibidem Cyprianus, *sed minus dominica lectione fundatus quædam conatus est, imperitè jampridem se vulgi auctorem constituens, ut manu ejus scripti libelli gregatim multis nomine Pauli darentur*. Atque hæc faciebat *non tantum Paulo adhuc in carcere posito, sed & post ejus excessum, dicens hoc sibi ab illo mandatum. Aurelii quoque adolescentis tormenta perpessi nomine libelli multi dati sunt ejusdem Luciani manu scripti, quod litteras ille non nosset*. Videtur idem Lucianus auctor fuisse libellorum, quos in hanc sententiam scriptos fuisse audierat Cyprianus, ep. XI. *Communicet ille cum suis*. Nonnullos alios notat Cyprianus *qui personas accipientes in beneficiis martyrum* aut gratificabantur, *aut illicitæ negotiationis nundinas* aucupabantur.

Non ignorabat Cyprianus quinque presbyteros *fomenta quibusdam confessoribus & hortamenta tribuere, ne concordarent cum episcopo, ne ecclesiasticam disciplinam cum fide & quiete juxta præcepta dominica continerent*, epist. XL. Sed tamen cum tota res ad ipsius reditum integra servaretur, neque in hac libellorum licentia, lapsis quidquam ante Ecclesiæ pacem & episcopi judicium promitteretur; dissimulabat & patientiam tenebat, quasi verecundum silentium proficeret ad quietem, epist. X. Sed quinque presbyteri nec evangelii, nec loci sui memores, nec futurum Domini judicium, nec præpositum sibi episcopum cogitantes, novum & sub antecessoribus Cypriani inauditum facinus ediderunt. Lapsis pacem & eucharistiam dederunt *ante actam pœnitentiam, ante exomologesin gravissimi atque extremi delicti factam, ante manum ab episcopo & clero in pœnitentiam impositam*. Tum verò Cyprianus intellexit dissimulandum non esse in re tanti momenti, ne ad periculum plebis pariter & suum taciturnitas nimia procederet. Quare ut mali progressus supprimeret, tres epistolas de eodem oleo & opera scripsit, animi & doloris plenas; unam ad martyres & confessores, aliam ad presbyteros & diaconos, tertiam ad plebem. Hæ litteræ sunt apud Pamelium undecima, decima & duodecima: in unaquaque duæ aliæ commemorantur.

Martyres admonet *ut à quibus tam devote & fortiter servatur fides Domini, ab iisdem lex quoque & disciplina Domini reservetur*. Mirari se demonstrat, quod non, ut olim fieri solebat, à presbyteris & diaconis regantur & erudiantur, sed potius à quibusdam presbyteris jura omnia pervertentibus piæ eorum voluntates interpellentur. Hortatur ergo ut ipsi presbyteros doceant quæ ex presbyteris eos audire oportucrat;

tuerat: præscribit ut in dandis libellis anteces- A sorum suorum vestigia sequentes, sollicite & caute petentium desideria ponderent, inspiciant & actum & opera & merita singulorum, ipsorum quoque delictorum genera & qualitates cogitent; denique quos ipsi vident, quos norunt, quorum pœnitentiam satisfactioni proximam conspiciunt, designent nominatim libello, & sic ad episcopum fidei ac disciplinæ congruentes litteras dirigant.

In epistola ad elerum adhuc vehementius indignatur in presbyteros, qui sanctum Domini B corpus profanare ausi fuerant. Declarat *si ultra in iisdem perseveraverint*, usurum se *ea admonitione*, qua illum uti Dominus jubebat, *at interim probibeantur offerre. Nam præter nocturnas visiones, per dies quoque* implebatur *Spiritu sancta puerorum innocens ætas, quæ in exstasi videbat oculis & audiebat & loquebatur ea quibus* Cyprianum *Dominus monere & instruere* dignabatur. In epistola ad plebem declarat nosse se plebis suæ quietem pariter & timorem; nec dubitat quin lapsi in satisfactione Dei & deprecatione vigilarent, nisi illos quidam de pres- C byteris gratificantes decepissent. Hortatur ut ipsi singulos regant, & consilio ae moderatione sua secundum divina præcepta lapsorum animos temperent. Totam rem in reditum suum integram servari jubet, *ut cam ad vos per Dei misericordiam*, inquit, *venerimus, convocati coepiscopi plures secundum Domini disciplinam & confessorum præsentiam, & vestram quoque sententiam beatorum martyrum litteras & desideria examinare possimus.*

Ex his verbis epistolæ ad clerum, *diu patientiam meam tenui*, perspici potest tres illas epi- D stolas ante Junium mensem scriptas non fuisse. Sed minus belle Tillemontius existimat Cyprianum non solum libellorum licentiam, sed etiam eucharistiæ profanatæ facinus diu patienter tulisse. Focum fecerunt doctissimo viro hæc Cypriani verba in epist. LV. pag. 85. *Unum illud in quo non mea nec hominum sed Dei causa est, de eorum facinore non puta esse reticendum, quod à primo statim persequutionis die, cum recentia delinquentium facinora ferverent, & sacrificiis nefandis non tantum diaboli altaria, sed adhuc* E *manus ipsæ lapsorum atque ora fumarent, communicare cam lapsis & pœnitentiæ agendæ intercedere non destiterunt.* Ex his concludit Tillemontius ab ipso illo die, quo erupit persequutio, non defuisse qui lapsis eucharistiam darent.

Nimium restricte Cyprianum doctissimus scriptor interpretatur. Illius verba nihil aliud sonant, nisi presbyteros cum lapsis adhuc recenti eorum scelere communicasse. Revera si consideretur tempus illis temporibus in pœnitentia solitum impendi, dicere potuit Cyprianus F sine absurda exaggeratione, presbyteros cum lapsis *à primo statim persequutionis die* communicasse. Præterea cum lapsis non eodem omnes tempore deliquerint, sed alii citius, alii serius; fieri potuit ut multi perpaucis diebus post admissum scelus communionem ab improbis presbyteris acciperent. Sic interpretandi Cypriani necessitatem affert tota rerum gestarum series & junctura. Nam presbyteri ansam turbandi rapuere ex libellis martyrum, qui post tormenta dari cœperunt; & Cyprianus in epist. XV. ut

martyrum libellos post inflicta tormenta, ita etiam post ipsos libellos audaciam eorum commemorat, *qui cum lapsis communicare jam cœperant*. Unde etiam patet recens omnino fuisse facinus presbyterorum. Idem testatur in epist. XII. ad plebem: *Audio tamen*, inquit, *quosdam de presbyteris ... jam cum lapsis communicare cœpisse*; Sed quod rem causamque maxime continet, declarat Cyprianus in epistola ad clerum presbyterorum facinus ex eo genere esse, quod ferri & dissimulari non possit: demonstrat se diu patientiam tenuisse, sed cum quidam plebis tranquillitatem turbare conentur ac totum sibi vindicent, tacere ultra non oportere: dissimulasse se semper & pertulisse contumelias episcopatus; sed nunc dissimulandi locum non esse, *quando decipitur fraternitas à quibusdam, qui dum sine ratione restituendæ salutis plausibiles esse cupiunt, magis lapsis obsunt.*

Tillemontius merito Lombertum refellit, qui hæc verba ejusdem epistolæ ad clerum, *ut interim probibeantur offerre*, sic interpretatur, quasi vetet interim Cyprianus ne presbyteri offerant nomina lapsorum. Contendit Tillemontius suspendi hos presbyteros, aut saltem suspensionis minas illis intentari, nec eos tamen deponi. Addit idem visum fuisse Baronio & ante eum Pamelio, cujus observatio in editiones Priorii & Felli translata. Sed, quod pace tot hominum doctissimorum dixerim, Cyprianus his verbis, *ut interim probibeantur offerre*, non suspensionem, sed excommunicarionem designat; neque hanc pœnam in præsens tempus infligit, sed tantum minatur. Addit autem, *acturi & apud nos & apud confessores ipsos & apud plebem universam causam suam, cum Domino permittente in sinum matris Ecclesiæ recolligi cœperimus*; hæc inquam, addit, quia tunc deliberaturus erat, non utrum essent deponendi necne hi presbyteri, ut placet Tillemontio, sed utrum eis esset reddenda necne communio, & qua conditione, qua pœnitentiæ lege reddenda. Cyprianum aliter interpretari non possum, cum lego epistolam XXVIII. in qua gratulatur presbyteris suis & diaconis, quod cum Gajo Diddensi ejusque diacono, qui communionem lapsis dederant, communicare noluisset. Renovat in eadem epistola decretum suum, ut à communione sua arceatur quicumque ausus fuerit communicare cum lapsis. Sic etiam in ep. LII. pag 67. severitatem à se aliquando in lapsos adhibitam exponens, decrevisse se narrat, ut *si quis ante consilium nostrum*, inquit, *& ante sententiam de omnium consilio statutam, lapsis temere communicare voluisset, ipse à communione abstineretur*. Porro abstinere à communione non idem est ac suspendere, præsertim apud Cyprianum, qui hac voce excommunicationem designat; velut cum ait abstenrum à se esse Felicissimum in epist. XLVIII. Jovinum & Maximum ob nefanda sacrificia in concilio abstentos, epist. LV. Novatianum per totum orbem à sacerdotibus Dei abstentum, epist. LXVII. His ergo verbis, *ut interim probibeantur offerre*, non solum sacerdotalis, sed etiam laica oblatio & communio auferenda denuntiatur. Illud etiam ex his quæ diximus perspicitur, hanc pœnam non statim à Cypriano irrogatam fuisse, sed minas tantummodo, ut difficillimis temporibus ac sum-

ae summa prudentia egentibus, intentatas fuisse. Atque id etiam confirmat cum eximia Cypriani in tacendis presbyterorum nominibus lenitas, tum ab eo apposita conditio, *si ultra in iisdem perseveraverint*.

His litteris non respondit clerus; sed paulo post Cyprianus ad custodiam gregis semper attentus, cum videret sibi facultatem redeundi nondum esse, & jam æstatem cœpisse, quod tempus infirmitatibus assiduis & gravibus infestatur, & lapsis & audientibus providendum existimavit. Scripsit itaque epistolam XIII. ad clerum, in qua edicit, ut lapsis libellos martyrum habentibus, si periculose ægrotaverint, apud presbyterum quemcumque præsentem, vel si presbyter repertus non fuerit, & urgere exitus cœperit, apud diaconum quoque exomologesin delicti sui facere liceat, modo tamen martyrum prærogativa apud Deum adjuvari possint. Cæteris, qui non acceperant libellos, sed mites & humiles pœnitentiam agebant, futurum promittit, ut illis quoque divino remedio consulatur. Similiter præscribit ut audientibus divinam gratiam implorantibus misericordia Domini non denegetur. Simili decreto lapsis consuluit in hac persequutione Dionysius Alexandrinus. Ipse enim testatur in epistola ad Fabium Antiochenum se præcepisse, *ut morituris si peterent, & maxime si antea suppliciter postulassent, venia indulgeretur, quo bonæ spei pleni ex hac vita migrarent*, Euseb. lib. 6. cap. 44. Discrimen ponit Dionysius inter eos qui pœnitentiam urgente periculo petebant, & eos qui ante morbum petierant. Quamvis autem in hoc delectu habendo non tam videatur accuratus esse quam Cyprianus, qui nominatim requirit, ut qui libellos à martyribus acceperant, eorum auxilio & prærogativa apud Dominum adjuvari possint; eamdem tamen utriusque sententiam esse crediderim; nec dubito quin Dionysius pacem non concessisset, si qui pœnitentiam audacter detrectassent, id quod in Africa commissum à pluribus videmus.

Cum respondisset clerus huic epistolæ, (questus enim fuerat Cyprianus, quod tot suis litteris nihil responderet) ac simul consuluisset de quibusdam immoderatis & communicationem accipiendam festinanter urgentibus; scribit Cyprianus epistolam XIV. in qua confirmat quod proximis litteris statuerat de lapsis periculose ægrotantibus, vehementer autem refellit & castigat importunos illos pacis efflagitatores. *Qui si nimium properant*, inquit, *habent in sua potestate quod postulant, tempore ipso sibi plus quam postulant largiente. Acies adhuc geritur & agon quotidie celebratur. Si commissi vere & firmiter pœnitet, & fidei calor prævalet, qui differri non potest, potest coronari*. Videtur hac oratione Cyprianus lapsis concedere ut seipsos offerant judicibus: neque enim, si eos voluisset expectare, dum dies illis diceretur; in eorum potestate esse quod postulant, dixisset. Erat sane vetitum ne quis se ultro offerret, idque declaravit Cyprianus coram Paterno proconsule, sed ejusmodi leges variis circumstantiis interdum cedunt. Multos enim videmus, velut apud Justinum in minore Apologia, & apud Eusebium lib. 8. ultro judicem adortos esse, & ad confessionem invocatos venisse: in quibus si non vituperatur hæc libertas, multo minus in lapsis semper vituperanda, quos par erat illatum nomini Christiano dedecus reparare, ac Christum ibi confiteri, ubi turpiter negaverant. Laudes Ecclesiæ Romanæ plena manu Cyprianus in cœlum tollit, epist. LVII. quod prodeunte ad confitendum Cornelio, accurrerit properanter & venerit quisquis audivit, nec singuli milites, sed tota simul castra ad pugnam prodierint, omnisque ecclesia Romana confessa sit, ac lapsi plurimi gloriosa confessione restituti.

XII. *De epistola xv. S. Cypriani & pluribus aliis paulo post novo tumultu exorto scriptis.*

Tot rebus ad Ecclesiæ pacificationem fortiter prudenterque gestis, scripsit Cyprianus ep. XV. ad clerum Romanum purgandi sui causa; nec aptius quidquam esse judicavit ad iniquas suspiciones repellendas, quam ut Romam mitteret quinque de lapsis litteras cum octo aliis pariter in secessu scriptis, ex quibus duas tantum superesse observavimus, nempe quintam ad clerum & nonam ad confessores. Mirifice autem elucet Cypriani caritas & animi moderatio in hac ad Romanos epistola decima quinta: nulla enim inest animi offensi significatio, nullæ querelæ; sed cur secesserit, quid egerit in secessu breviter exponit; & pro summo suo unitatis studio declarat se in iis quæ lapsis pœnitentibus concessit, standum putasse & cum Romani cleri sententia, *ne actus noster*, inquit, *qui adunatus esse & consentire circa omnia debet*, in aliquo discreparet.

Quinque litteræ quas Cyprianus inter motus à lapsis excitatos scripserat, non solum Romanis, sed etiam ad plurimos episcopos missæ fuerunt; jamque illi rescripserant Cypriano *se quoque in eodem consilio secundum catholicam fidem stare*, cum Cyprianus Caldonio episcopo respondit. Consuluerat eum Caldonius de nonnullis *qui posteaquam sacrificaverunt, iterato tenti, extorres sunt facti*; inter quos erat mulier nomine Bona, quæ cum tracta esset à marito ad sacrificandum, vel potius non ipsa sacrificasset, sed qui manus reluctantis tenebant; quibus ipsa dicebat, *Non feci, vos fecistis*, ipsa etiam facta est extorris. His pacem petentibus, quamvis non dubitaret Caldonius quin prius delictum abluissent, nihil tamen statuere voluit, nisi Cypriani accederet auctoritas. Laudat Cyprianus illius prudentiam, ac respondet ejusmodi homines *cum abluerint omne delictum, & maculam pristinam, assistente sibi Domino, potiore virtute deleverint, jacere ultra sub diabolo quasi prostratos non debere*. Mitti Caldonio *librum cum epistolis numero quinque*. Hunc librum Fellus interpretatur ipsum fasciculum quinque litterarum; Rigaltius & Baluzius intelligunt librum de Lapsis; sed is nondum erat compositus. Epistola Caldonii & responsio Cypriani decimum nonum & vigesimum locum tenent in ordine Pamelii.

Sanare debuerant exulceratas mentes litteræ Cypriani, in quibus justam severitatem lenitas temperabat; sed Lucianus, incitantibus nefariis presbyteris, novum facinus edidit. Scripsit Cypriano omnium confessorum nomine

univer-

universis eos pacem dedisse, *& hanc formam per Cyprianum aliis episcopis innotescere velle*. Quod autem addebat, *de quibus ratio constiterit*, *quid post commissum egerint*, id ad invidiam Cypriano conflandam spectabat, ut ipse observat ep. XXIII. Videtur etiam liberior quædam admonitio contineri his verbis: *Optamus te cum sanctis martyribus pacem habere*. Ex hac Luciani epistola quæ est XVII. apud Pamelium, ortæ seditiones, & in provincia Cypriani *per aliquot civitates in præpositos impetus per multitudinem factus*, *& pacem confestim sibi repræsentari coegerunt*, *territis & subactis præpositis* infirmioribus. In ipsa etiam ecclesia Carthaginensi quidam turbulenti per hanc epistolam, veluti quibusdam facibus accensi plus exarsere, epist. XXIII. Scripsit ea de re Cyprianus ad clerum suum epistolam XVIII. in qua docet standum esse prioribus litteris suis; & quia dixerant confessores, *de quibus ratio apud te constiterit quid post commissum egerint*, inde concludit voluisse confessores ut lapsorum causæ examinarentur; ac perinique facere qui tempus ad eam rem expectare nolebant. Revera confessores, etsi rem ultra legem & modum perducebant; quia tamen Cyprianus excommunicationem minatus fuerat, si quis se inconsulto lapsis communionem daret; non ausi sunt petere, ut ante ecclesiæ pacem, ante Cypriani judicium pax daretur. Hinc Lucianus in epistola ad Celerinum petit ut plures Romanæ ecclesiæ lapsi, qui ipsi fuerant commendati, ita pacem habeant, *cum Dominus cœperit ipsi ecclesiæ pacem dare*, *& exposita causa apud episcopum*. Misit etiam Cyprianus ad clerum suum Epistolam Caldonii, & quam ipse Caldonio rescripserat.

In his rerum angustiis peropportune supervenerunt litteræ cleri Romani, tum etiam confessorum, non illæ quidem ad Cyprianum, (nondum enim accurate de illius rebus cognoverant) sed primæ ad clerum Carthaginensem, alteræ ad Carthaginenses confessores. Scriptæ fuerunt antequam epistola XV. Cypriani Romam fuisset perlata. Neutra ad nos pervenit, sed ex Cypriani epistola XXIII. discimus in illis *Evangelii plenum vigorem & disciplinam robustam legis Dominicæ* viguisse, ac laboranti Cypriano & contra invidiæ impetum totis fidei viribus resistenti plurimum præsidii attulisse. Easdem litteras commemorat clerus Romanus in epist. XXXI. dum ait se in superioribus litteris sententiam suam *dilucida expositione* protulisse adversus Libellaticos, necnon etiam contra eos qui sacrificaverant fidem suam consensumque monstrasse. Si juri suo & honori debito attentus fuisset Cyprianus, læsissent eum ejusmodi litteræ ad clerum & confessores eo prætermisso scriptæ. Sed quidquid ecclesiæ proderat, gratum ei non potuit non accidere; ac statim, ut in maximo beneficio, gratias egit clero Romano & confessoribus. Ac clerum quidem certiorem facit per epist. XXIII. tum de pristinis Luciani factis, tum de novissimis motibus ab eo excitatis. Confessoribus autem per epist. XXV. gratulatur tum ob confessionis gloriam, tum etiam ob eximium disciplinæ defendendæ studium. Hæ litteræ XXIII. & XXV. per Saturum & Optatum perlatæ fuerunt, quorum primum Cyprianus lectorem, alterum hypodiaconum fecerat ad hoc munus litterarum perferendarum. Cum enim oporteret illum per clericos scribere, sciret autem plurimos ex suis absentes esse, paucos vero qui erant Carthagine, vix ad ministerium quotidiani operis sufficere; necesse habuit novos aliquos constituere qui mitterentur. Sex alias litteras per eosdem clericos misit ad clerum Romanum, nempe epistolas XVII. XVIII. XIX. & XX. de quibus jam locuti sumus, ac præterea litteras Celerini ad Lucianum, & Luciani responsionem apud Pamel. XXI. & XXII. de quibus pauca dicemus.

XIII. *De Epistola Celerini ad Lucianum & responsa Luciani*.

Celerinus Carthaginensis, cum Romæ versaretur, ibique in carcerem pro Christo conjectus eximia constantiæ exempla edidisset, plurimum doloris traxit ex lapsu duarum mulierum, Numeriæ & Candidæ, quæ sacrificaverant. Harum una, nempe, ut verisimile est, Numeria, ipsius soror erat, seque ait pro illius factis *in hac die lætitiæ Paschæ*, flentem die ac nocte in cilicio & cinere lacrymabundum dies exegisse & exigere usque in hodiernum. Aliam præterea mulierem commemorat, Etecusam nomine, quę non sacrificaverat, sed tamen ascenderat usque ad Tria Fata, & indo descenderat; dona enim numeraverat ne sacrificaret. Harum *jam causa audita præceperunt eas præpositi tantisper sic esse donec episcopus constituatur*. Rogat ergo Lucianum Celerinus ut ceteris confessoribus referat & ab eis petat, *ut qui prior coronatus fuerit*, *istis sororibus tale peccatum remittant*. Atque id petit non suo tantum nomine, sed etiam sexaginta quinque confessorum, ad quos Carthagine Romam venientes istæ mulieres *in portum descenderunt & in urbem levaverunt*, eisque *ministraverunt & in omnibus foverunt*. Sperabat Celerinus *secundum earum pœnitentiam & opera* quæ penes confessores fecerant, *Christum eis*, *martyribus petentibus*, *indulturum*. Liquet hanc epistolam diebus Paschalibus scriptam esse, ex his verbis quæ Baluzius ex antiquis codicibus eruit, *In hac die lætitiæ Paschæ*. Existimant eruditi viri Celerinum scripsisse aliis etiam confessoribus; sed videtur probabilius voluisse eum, ut hanc epistolam Lucianus aliis confessoribus legeret, ac sibi communem esse cum illis existimaret. Non enim aliud designant hæc Celerini verba: *Nam hoc scire debes*, *me & dominis meis fratribus tuis scripsisse litteras*, *quas peto pro illis sic legere digneris*.

Necesse non erat Lucianum precibus fatigare, qui nullum in hoc genere modum tenebat. Itaque sic respondet Celerino, ut lapsis mulieribus nihil eximium concedere videatur, sed profuso in universos lapsos beneficio eas comprehendere. Narrat enim universos confessores *ex compacto universis pacem* dimisisse; ac Paulum martyrem, dum adhuc in corpore esset, sibi dixisse: *Luciane*, *coram Christo tibi dico*, *ut si quis post arcessitionem meam abs te pacem petierit*, *da in nomine meo*. Hinc pacem non iis tantum mulieribus concedit, quas Celerinus commendaverat, *sed & quas scias*, inquit, *ad animum nostrum pervenire*; id est, quarum cura ali-

qua tangimur. Simili utitur loquendi ratione Trajanus in epist. xxviii. ad Plinium : *Pertinet ad animum meum*, inquit, *quali itinere in provinciam pervenias*. Sæviebat autem tunc, ut cum maxime, persecutio. Narrat enim Lucianus se cum aliis confessoribus ab octo diebus iterato reclusum esse, ac sperare martyrum, qui jam coronati fuerant, socium brevi cum aliis futurum. Hæc epistola in Annalibus Cyprianicis scripta dicitur *mense majo jam affecto*, sed prorsus mendose. Nam in ea Lucianus diserte declarat universos confessores universis lapsis pacem dedisse, quod tamen facinus non tentarunt, nisi post scriptam Cypriani epist. xv. ad Romanos, ut ipse Cyprianus testatur in epist. xxiii.

In his Celerini & Luciani litteris commemoratur Saturninus confessor, quem nonnulli eumdem esse volunt cum Saturnino Carthaginensi, quem Cyprianus testatur ep. xxiii. post tormenta adhuc in carcere positum nullos libellos dedisse, cuique una cum Aurelio inscripta erat epistola Romanorum confessorum. At profecto duo distinguendi sunt Saturnini, Romanus & Carthaginensis. Nam Saturninus, cujus nomine Lucianum Celerinus salutat, jam ibi in *pœna ungularum fortiter confessus* fuerat; id autem de Carthaginensi Saturnino intelligi non potest. Nam cum hæc scriberet Celerinus in die lætitiæ Paschæ, nondum Carthagine inflicta fuerant tormenta, vel saltem nondum hujus rei fama, nedum ipse Saturninus post tormenta in carcerem reductus Romam pervenire potuerat. Hinc Celerinus ignorabat an Carthaginensium confessorum aliqui jam passi aut coronati fuissent. Deinde vero inter molestias Cypriano exhibitas a Luciano, supervenerunt litteræ confessorum Romanorum Saturnino & Aurelio inscriptæ : Lucianus eodem tempore, id est, paulo post epistolam decimam quintam Cypriani, & concessam licenter lapsis universis pacem, respondet Celerino & Saturninum salutat. Necesse est ergo duos Saturninos distinguere. Ac Carthaginensem quidem jam coronatum fuisse crediderim, cum litteræ confessorum Romanorum ipsi & Aurelio inscriptæ venerunt. Quod enim ait Cyprianus eum post tormenta adhuc in carcere constitutum nullos libellos dedisse, videtur indicare eum non aliter e carcere, quam martyrio solutum fuisse. Similiter ait *Paulo*, cujus excessum commemorat, *adhuc in carcere posito* Lucianum *nomine illius libellos manu sua scriptos* dedisse. Certe nondum soluti erant confessores e carcere, cum scriberet Cyprianus hanc epistolam xxiii. Corruptum in epistola Celerini insignem locum conabor emendare. Sic legitur in editis : *Peto tamen, carissime, a Domino, ut si ante cruore illo sancto laveris, si prius passus fueris pro nomine Domini nostri Jesu Christi, quam litteræ meæ te in hoc mundo apprehendant, vel nunc si apprehenderint, mihi ad hæc rescribas*. Desudarunt editores in his verbis, nec quidquam explicare potuerunt. Ac in codice ms. olim Baluzii, nunc bibliothecæ Regiæ sic legitur : *Peto tameo, carissime, a Domino, at ante cruore illo sancto laveris pro nomine Domini nostri Jesu Christi, quam te litteræ meæ io hoc mundo apprehendant; vel nunc si apprehenderint, mihi ad hæc rescribas*. Præclara sane & digna martyre sententia. Confirmat hanc lectionem codex Gratianopolitanus, qui habet : *Peto tamen, carissime, a Domino, ut a me cruore illo* &c.

XIV. *Scribit S. Cyprianus ad clerum de ordinatione Saturi & Optati. Variæ lapsorum ad S. Cyprianum litteræ. Clerus removet a communione sua Gajum Diddensem. Quo tempore litteræ* xxiii. & xxix. *scriptæ? De cleri Romani & confessorum litteris*.

Postquam Saturum & Optatum clericos constituit Cyprianus, eosque Romam cum litteris misit, scribit ad clerum suum epistolam xxiv. in qua rationem reddit, cur novos clericos inconsulto clero creasset; quamquam ne id quidem inconsulto clero factum esse demonstrat; siquidem illos *jampridem*, inquit, *communi consilio clero proximos feceramus, quando aut Saturo die Paschæ semel atque iterum lectionem dedimus; aut modo cum presbyteris doctoribus lectores diligenter probaremus, Optatum inter lectores doctorem audientium constituimus, examinantes an congruerent illis omnia, quæ esse debent in his qui ad clerum parabantur*. Sequentibus sæculis non clero solum proximi, sed etiam addicti erant & adscripti qui semel & iterum legerant. Hinc Augustinus epist. lxiii. conscientiam Severi implorat, *utrum homo, qui in ecclesia meæ*, inquit, *dispensationi credita jam legere cœperat, & non semel, sed iterum & tertio, non fuisse lector possit aut debeat judicari*. Decretum in concilio Milevitano an. 402. ut quicumque in Ecclesia vel semel legerit, ab alia ecclesia non teneatur.

Fatetur se nescire Tillemontius quas litteras designet Cyprianus initio hujus epistolæ xxiv. ubi sic loquitur : *Ne quid conscientiam vestram lateret, fratres carissimi, quid mihi scriptum sit quidque ego rescripserim, utriusque epistolæ vobis exemplum misi, & credo vobis id quod rescripsi non displicere*. Sed cum Cyprianus in epistola xxvii. quæ paulo post hanc vigesimam quartam scripta est, testetur nuper sibi scripsisse quosdam *de lapsis humiles & mites, & trementes & metuentes Deum, & qui in Ecclesia semper gloriose & granditer operati sunt*, seque illis gratulatum esse ac Dominum dignatum esse *ostendere quid ejusmodi & tales servi de ejus benignitate mereantur*; libenter crediderim hanc lapsorum epistolam & Cypriani responsionem simul ad clerum Carthaginem missas esse cum epistola xxiv. Non eadem exstitit in omnibus lapsis animi moderatio. Quidam enim ad Cyprianum scripserunt, *pacem non dandam sibi postulantes, sed quasi jam datam sibi vendicantes*, epist. xxix. & quod Cypriani indignationem maxime commovit, sic scribebant ut *Ecclesiæ nomine litteras facerent*. Scripsit ad eos Cyprianus epist. xxvii. ut eorum temeritatem reprimeret.

Circa idem tempus certiorem illum fecit clerus Carthaginensis se ex consilio episcoporum qui aderant, cum Gajo Diddensi, ejusque diacono communicandum non censuisse, quia communicaverant cum lapsis, eorumque oblationes obtulerant, & ab episcopis semel atque iterum moniti perstiterant. Laudat Cyprianus cleri sui constantiam, jubet ut epistolam quam ad eos scribebat (est autem vigesima octava) episcopis legant,

legant, ac si quis de presbyteris aut diaconibus suis, vel etiam de peregrinis communicare cum lapsis audeat, a communione sua arceatur. Cum autem consultus etiam à clero fuisset de Philumeno & Fortunato hypodiaconis & Favorino acolytho, qui, cum medio tempore discessissent, nuper redierant, tempus hujus rei dijudicandæ nondum esse existimavit, eo quod multi adhuc de clero abessent, ac singulorum tractanda esset & limanda penitus ratio non tantum cum collegis, sed & cum plebe ipsa universa. Itaque statuit ut *interim se a divisione mensurna tantum contineant, non quasi a ministerio ecclesiastico privati esse videantur, sed ut integris omnibus ad nostrum*, inquit, *præsentiam differantur*. Tum Cyprianus his de rebus Romam scribit epistolam XXIX. per Fortunatum hypodiaconum, simulque mittit & lapsorum epistolam & responsum suum, & quas postea ad clerum rescripserat.

Sic autem inter se nexæ sunt tres illæ litteræ, nempe XV. XXIII. XXIX. quas Romam misit Cyprianus, ut pene continenter scriptæ videantur. Non dubium est quin epistola XXIII. per Saturum & Optatum missa sit, antequam clerus Romanus respondisset epistolæ decimæ quintæ; siquidem utrique clerus Romanus eodem exemplo respondit. Quinetiam postrema, quæ per Fortunatum missa est, ante scripta videtur, quam Cyprianus litteras Romano.um accepisset. Nam proculdubio pro summa sua humanitate gratias illis egisset, quod sibi in molestissimis rebus tanto solatio exstitissent. Deinde vero quemadmodum Cyprianus per Saturum & Optatum scribens dicebat: *Post factas ad vos litteras ... aliud accessit, quod nec ipsum latere vos debuit*; sic etiam in epistola per Fortunatum missa dixit: *Posteaquam ad vos litteras feci, quas misi per Saturum lectorem & Optatum hypodiaconum; fratres nostri de quorumdam prospecta temeritate, qui pœnitentiam agere & Deo satisfacere detrectant, litteras ad me fecerunt*. Quamobrem cum sese proxime consecutæ sint ejusmodi litteræ, immerito postremas rejicit Pearsonius in mensem Octobrem; neque enim tam sero collocandæ sunt, ut quæ ante acceptum epistolæ Julio ineunte scriptæ responsum missæ fuerint. Atque ipsa etiam cleri Romani responsio nimis sero collocari videtur mense Septembri. Multa enim concurrebant, cur cito Romani responderent: perturbatio ecclesiæ Carthaginensis celerem medicinam postulabat: detrahenda erat Cypriano molestia, quam illi Romanorum silentium & iniquæ suspiciones attulerant. Probabilius ergo est ipso mense Augusto venisse præclarissimas illas cleri Romani & confessorum litteras, quæ sunt apud Pam. XXXI. & XXVI. ac tum epistolæ XV. quam Cyprianus purgaudi sui causa scripserat, tum etiam illi, quam postea per Saturum & Optatum misit, eximiam responsionem continent. Novatianus, ut perspicitur ex epist. LII. Cypriani, part. 67. scripsit hanc epistolam XXXI. quacum clerus Romanus simul ad Cyprianum misit litteras ecclesiæ Romanæ nomine in Siciliam scriptas.

Tantum solatii ex his cleri Romani & confessorum litteris percepit Cyprianus, easque omnibus adeo utiles fore judicavit, ut Saturo,

A qui eas videtur Roma retulisse, mandaverit, ut singulis desiderantibus describendi potestatem faceret. Illas etiam ad clerum suum misit, cum iis quas Romam ipse scripserat; simul præcipiens (per epistolam XXXII.) ut & sua scripta & illorum rescripta fratribus innotescant; sed & si qui de peregrinis episcopi vel presbyteri, vel diacones præsentes fuerint, vel supervenerint, hæc omnia audiant, & si exempla epistolarum transcribere & ad suos perferre voluerint, facultatem transcriptionis accipiant. B Discimus ex epistola LII. Cypriani has cleri Romani litteras per totum mundum missas fuisse, & in notitiam ecclesiis omnibus & universis fratribus perlatas fuisse. Hine declarat in epist. XL. quæ scripta est initio anni 251. semel placuisse *tam nobis*, inquit, *quam confessoribus & clericis urbicis, item universis episcopis vel in nostra provincia vel trans mare constitutis, ut nihil innovetur circa lapsorum causam, nisi omnes in unum convenerimus*, &c. Non multo post clerus Romanus in eamdem sententiam respondit litteris Cypriani, quæ scriptæ qui- C dem, ut jam diximus, antequam Saturus rediisset, sed tamen postquam ille Roma profectus fuerat, in hanc urbem à Fortunato subdiacono perlatæ, necessitatem clero Romano attulerunt iterum scribendi. Hæc epistola apud Pam. est trigesima. Sub finem epistolæ gratias agunt Cypriano quod suo more de iis quæ ad Privatum Lambesitanum spectant nuntiaverit. Declarant etiam ante illius litteras fraudem callidi hominis latere non potuisse. *Nam cum ante hac*, inquiunt, *quidam ex ipsius nequitiæ co-* D *horte venisset vexillarius Privati Futurus & fraudulenter litteras a nobis elicere curaret, nec quis esset latuit, nec litteras quas volebat accepit*. Scripserat ergo Cyprianus aliquam de hoc privato epistolam, de quo nihil prorsus exstat in tribus litteris, quas commemoravimus: sed hæc epistola cum multis aliis intercidit. Non dubium est quin hæ Romanorum epistolæ magno usui Cypriano fuerint in his rerum difficultatibus; atque hæc forte causa exstitit, cur in epistolis, quas reliquo hujus anni tempore scriptas recensebimus, non iidem curarum acu- E lei Cyprianum pungere videantur, compressis videlicet ad tempus seditiosis & nefaria consilia tacite intendentibus, quæ anno sequenti ineunte perficere conati sunt.

XV. *Persecutio recrudescit: pax futura S. Cypriano revelatur. Res interim ab eo gestæ & scriptæ anno 250. exeunte recensentur.*

Circa mensem Octobrem scriptam conjicio epistolam XXXVII. in qua Cyprianus presbyte- F ros & diaconos idem admonet, quod jam sæpe illos admonuerat, ut confessoribus in carcere constitutis omnis diligentia præbeatur, & dies, quibus in carcere excedunt, annotentur. Laudat diligentiam Tertulli presbyteri cum in confessoribus omni humanitatis officio juvandis, tum in diebus, quibus in carcere transeunt, sibi significandis. Hanc epistolam minus commode in maximo persequutionis ardore a Tillemontio & aliis collocatam referre malui ad illud tempus, quo refrigescente persecutione, & confessoribus magis in carcere quam inter

inter tormenta morientibus, ſperabat Cyprianus ſe cito ſacrificia, Domino protegente, cum clero ſuo celebraturum.

Scripta noo multo poſt videtur epiſtola VIII. cum in viſione divinitus oblata Cyprianus audiiſſet: *Dic illi ſecurus ſit, quia pax ventura eſt. Sed quod interim morula eſt, ſuperſunt adhuc aliqui qui probentur.* Perſecutio adhuc gregem populabatur, nr ſtatim addit Cypriaous, & cum interdum mitior, interdum aſperior fuiſſet, videtur ſub ipſum finem, ut obſervat Tillemontius, violenter recruduiſſe. Qnod enim ait Cyprianus tormenta veniſſe, dom confeſſores non tenent diſeiplinam, oon videtur res menſe Aprili aur Majo geſtas in memoriam revocare, ſed præſentem rerum ſtatum deſcribere, idque ex ejus verbis ſatis perſpicitur. *Quas autem plagas*, inquit, *quæ vulnera non meremur, quando nec confeſſores, qui exemplo ceteris ad bonos mores eſſe debuerant, teneant diſciplinam! Itaque dum quoſdam inſolenter extollit confeſſionis ſuæ tumida & inverecunda jactatio, tormenta venerunt. Hęc patimur delicto & merito noſtro.* Videtur ad hoc tempus referendum quod narrar Cyprianus in epiſt. xl. de quinque primoribus Carthaginis, *qui edicto nuper magiſtratibus fuerant copulati, ut fidem* Chriſtianorum *ſubruerent*. Non enim hic viſionem refert, nt nonnulli exiſtimarunt, ſed rem omnibus cognitam & teſtatam; nec difficile creditu eſt qninqne urbis primores magiſtratui in odicto aliquo adverſus Chriſtianos aur promulgaodo aut exequendo adjunctos fuiſſe. Quod autem addit Cyprianus: *Eadem nunc ratio, eadem rurſus everſio per quinque presbyteros Feliciſſimo copulatos ad ruinam ſalutis inducitur*, id profecto non facinus presbyterorum viſione aliqua præſignificatum fuiſſe indicat, ſed potius idem Eccleſiæ ab illis periculum creari, quod ci antea a magiſtratibus & quinque urbis primoribus exſtiterat. Violentam fuiſſe perſecutionis concluſionem illud etiam argumento eſt, quod cum clerus Carthagioenſis integer haſtenus & purus ioter tanta malorum cootagia fuiſſet, nonoullorum ruinas Cypriaous in litteris hoc anno exeunte ſcriptis, nempe VI. & XXXV. deploret. Eos autem qui lapſi ſunt ex presbyterio fuiſſe, non ex ioferiorum clericorum numero, inde conjici poteſt, qood Cypriaous presbyterum Numidicum, quem Carthaginenſium presbyterorum oumero adſcripſit, mirabiliter ſervatum fuiſſe dicat in epiſt. XXXV. ut *cum clero* Carthagioenſi *Dominus adjungeret & deſolatam per lapſum quorumdam presbyterorum copiam glorioſis ſacerdotibus adornaret*. Ar idem noo dicit de Aurelio & Celerino glorioſis confeſſoribus, qnos circa idem tempus lectores ordinavit. Presbyter ille Numidicus hortatu ſuo copioſum martyrum numerum lapidibus & flammis necatum ante ſe miſerat, uxorem lateri ſuo adhærentem concrematam ſimul cum ceteris lætus aſpexerat. Ipſe ſemiuſtulatus & lapidibus obrutus & pro mortuo derelictus a filia ſollicite inquirente inventus, & extractus & refocillatus, remanſerat invitus. Hunc Cypriaous ad epiſcopatum promovere ſtatuerat, cum Carthaginem rediiſſet; ſed interim admonitus & inſtructus dignatione divina cum presbyterorum Carthagioenſium numero adſcripſit, ac hujus lætitiæ nuntium ad presbyteros & diaconos & plebem perſcripſir, epiſt. XXXV.

Circa idem tempus duo eximii confeſſores a Cypriano & epiſcopis qui aderant ordinati ſont lectores, Aurelius & Celerinus, prior quidem Aurelius, ac paucis poſt diebus Celerinus, quem Cypriauus Aurelio adjungere voluerat, ſed is honorem conſtanter recuſavit, ac tandem viſione noctu oblata coactus eſt cedere. De his ordinationibus Cyprianus presbyteros & diaconos, ac plebem univerſam certiores facit per epiſt. XXXIII. & XXXIV. Hæc autem contigere inter prima pacis affulgentis gaudia, ut patet ex his Cypriani verbis de Aurelio, in ep. XXXIII. *Dominico legit interim nobis, id eſt, auſpicatus eſt pacem dum dedicat lectionem*. Erat Aurelius illuſtris adoleſcens, in annis adhoc novellus, ſed in virtutis ac fidei laude provectus: bis confeſſus fuerat, & coram magiſtratibus, qui cum exilio damnarunt, & coram Proconſule, cujus juſſu acerrime cruciatus eſt. Dubitat Cyprianus utrum in eo plus prædicet gloriam vulnerum; an verecundiam morum & eximiam humilitatem. Celerinus quoque graviſſimos cruciatus pertulerat, ac ipſum Decium, cujus ſub oculis torquebatur, virtutem ſuam laudare & admirari coegerat. Domeſtica illum exempla hortabantur; nam avia ejus Celerina, patruus & avuoculus Laurentinus & Egnatius martyrii corouam reportaverant. Egregium illud par adoleſcentium Cyprianus non altius evexit, quam ad lectoria munus; ſed presbyterii honorem jam tum illis deſignavit, *ut & ſportulis iiſdem cum presbyteris* honorarentur, *& diviſiones menſurnas æquatis quantitatibus* partirentur.

Celerinus Roma iu Africam adveniens, cum ſe ad Cyprianum contuliſſet, demonſtravit ei quanti illnm facerent, quantumque diligereot Romani confeſſores. Hanc cauſam habuit Cypriaous ſcribendæ ad illos epiſtolæ XVI. in qua quidem ſic deſcribit quatuor anni tempeſtates, quas in carcere confeſſores traduxerant, ut non dubium ſit, quin hæc epiſtola hoc anno 250. exacto aut ſaltem exeunte ſcripta ſit. Poſtquam morula, quam prædixerat Cyprianus, elfluxit, initium aliquod pacis deguſtavit eccleſia Carthaginenſis, ac confeſſores e carcere ſoluti ſunt. Horum maxima pars cooſeſſionis gloriam optimis moribus tuebatur; ſed noonulli tantæ laudi dedecores fuerunr, quibus Cyprianus ebrietatem & laſciviam, arrogantiam, contentionem & promiſcua cum mulieribus cubilia exprobrat in epiſtola VII. Idem etiam tangit in epiſtola VI. quam circa idem tempus, cum adhuc invitus io ſeceſſu teneretur, ad presbyteros & diaconos ſcripſit, ut eis pauperum & maxime confeſſorum curam commendaret. Quamvis enim confeſſores dimiſſi fuiſſent, nondum tamen plena & firma pax illuxerat. Quamobrem Cyptiaous, etſi Carthaginem mente & animo ferebatur, tum ut ſuos reviſeret, tum ut res eccleſiæ componeret, tamen obſequi coactus eſt ſapienti presbyteri Tertulli conſilio, qui auctor ei fuerat, ne in eum locum, ubi toties poſtulatus fuerat, tam cito prodiret. Nondum extorres redeundi licentiam impetraveranr, & cum nonnullos tranquillior rerum ſtatus invitaſſet, ut

injuſſi

injussi redirent; vehementer eos reprehendit Cyprianus in eadem epistola VII. Quinetiam paulo ante festum Paschæ adhuc orabat *pacem plenissimam prius matri, tum filiis ejus*, ep. XL.

XVI. *Vicarios pro se mittit Cyprianus. Minæ Felicissimi.*

Dum Cyprianus in secessu moratur, ne auctor esset rumpendæ pacis, qui consulere omnibus debebat; interim scribit ad presbyteros & diaconos suos epistolam XXXVI. in qua ait se ad eos venturum, quando scripserint *rebus compositis* ipsum *venire debere*, *aut si ante dignatus fuerit Dominus ostendere*. Deinde hortatur ut *viduarum & infirmorum & omnium pauperum curam diligenter* habeant, *sed & peregrinis, si qui indigentes fuerint*, *sumptus* suggerant *de quantitate mea propria*, inquit, *quam apud Rogatianum compresbyterum nostrum dimisi, quæ quantitas ne forte jam universa erogata sit, misi eidem per Naricum acolythum aliam portionem ut largius & promptius circa laborantes fiat operatio*. Observat Tillemontius videri ex his verbis Cyprianum, cum Carthagine discederet, pecuniæ summam apud Rogatianum reliquisse. In quo quidem plurimis se difficultatibus implicari fatetur. Nam primo Rogatianus ante secessum Cypriani confessus est; sic enim existimat vir eruditus. Deinde vero etiamsi prius discessisset Cyprianus; cum Rogatianus tamdiu in carcere jacuerit, non videtur pecuniæ summa in tuto apud eum fuisse. Denique cum hæc epistola XXXVI. anno 250. exeunte, aut 251. ineunte scripta sit, cur dubitat Cyprianus, an pecunia, quam tanto ante dederat, universa erogata fuerit? His incommodis permotus Tillemontius pro his verbis, *apud Rogatianum dimisi*, legendum conjicit, *ad Rogatianum misi*; sed necesse non videtur immutare contextum. Neque enim hæc verba necessario demonstrant Cyprianum Carthagine discedentem Rogatiano pecuniam commisisse; sed significare possunt S. Martyrem, cum ad eum in secessu latentem propria ipsius quantitas mitti soleret, noluisse ut hæc pecuniæ summa de more ad se perferretur, eamque apud Rogatianum reliquisse. Porro cum parum temporis effluxisset ex quo Rogatianus ac ceteri confessores e carcere exierant, non immerito dubitabat Cyprianus an universa hæc pecunia esset erogata.

Præter Rogatianum duos episcopos Caldonium & Herculanum ac presbyterum Numidicum pro se vicarios miserat Cyprianus, ut expungerent *necessitates fratrum sumptibus*, *si qui etiam vellent suas artes exercere, additamento quantum satis esset, desideria eorum* juvarent; *simul etiam & ætates eorum & conditiones & merita* discernerent, ut omnes optime nosset Cyprianus, *& dignos quosque & humiles & mites ad ecclesiasticæ administrationis officia* promoveret. Sed cum episcopi illi & presbyteri mandata Cypriani facesserent, supervenit Felicissimus, vir projecta temeritate & summa audacia, ac intercessit *ne quis posset expungi*, *neve ea quæ* desideraverat Cyprianus, *possent diligenti examinatione discerni*; *comminatus etiam fratribus, qui primi expungi accesserant*, *potentatu im-*A *probo & terrore violento*, *quod secum in morte non communicarent*. Postea proripuit se *cum plurimis ducem se factionis & seditionis principem temerario furore contestans*. Certior factus his de rebus Cyprianus a Caldonio & Herculano episcopis & Rogatiano ac Numidico presbyteris, scripsit ad eos epistolam XXXVIII. in qua Felicissimum excommunicat, tum ob nefarium schisma, tum quod *ad fraudes ejus & rapinas*, *quas*, inquit, *dilucida veritate cognovimus*, *adulterii etiam crimen accedit*, *quod fratres nostri graves viri deprehendisse se nuntiaverunt*, *& probaturos sese asseverarunt*. Augendo autem qui se Felicissimo sociaverat, idem minatur Cyprianus si ultra cum eo perseveraverit. Non facile explicatur quid sibi vellet Felicissimus cum *potentatu improbo & terrore violento* minaretur secum in morte non communicaturos, qui Cypriano obtemperassent. Pro eo quod Baluzius posuit *in morte*, veterum codicum auctoritate nixus, habent aliæ editiones *in monte*, sed sive legatur *in monte*, sive *in morte*; an intentata ab ejusmodi homine excommunicatio violentum terrorem incutere potuit? Nonne tunc potius terruisset, si minatus esset sese catholicos coacturum, ut secum communicarent? An hominibus episcopo suo affixis & Felicissimum detestantibus grave incommodum videri potuit, communione hominis nequissimi carere? Equidem quantum in re perobscura conjicere possum, suspicor Felicissimum non excommunicationem solum, sed etiam mortem ipsam minatum esse, ita ut secum in morte, quam intentabat, non communicaturos diceret, qui Cypriano obtemperassent. Cum Cornelius territus fuisse videretur *minis parricidalibus* Felicissimi, declarat Cyprianus in ep. LV. sua nihil interesse, *aut a quo aut quando* perimatur, *mortis & sanguinis præmium de Domino recepturus*. Quod si in Cornelium & Cyprianum parricidales minæ Felicissimi proruperunt; quis miretur plebeculam ejusmodi minis ab eo exterritam fuisse.

Cypriano diligenter paruerunt episcopi & presbyteri, quorum vicaria opera absens utebatur, & Felicissimum ejusque præcipuos fautores excommunicarunt, ut patet ex epistola inter Cyprianicas XXXIX. quæ tamen non tam videtur esse epistola, quam libellus excommunicationis publice propositus.

XVII. *Schisma Felicissimi anno 251. ineunte. Novatus unus ex quinque schismaticis presbyteris. De ep. XL. Cypriani.*

Non est operæ pretium refellere quæ de Felicissimi sacerdotio minus belle opinatus est Baronius. Hunc enim laicum fuisse, cum schisma conflavit, testis est locuples Cyprianus; qui Novatum illi diaconatum iisdem machinationibus, quibus & Novatiano episcopatum, conciliasse declarat: *Ipse est*, inquit ep. XLIX. *qui Felicissimum satellitem suum diaconum, nec permittente me, nec sciente, sua factione & ambitione constituit.... Qui istic adversus Ecclesiam diaconum fecerat, illic episcopum constituit*. Porro hæc ordinatio fieri non potuit nisi post apertum schisma; nec ulla prorsus ratione eam Pearsonius ante schisma collocat; cum Cypria-nus,

nus, ut observat Tillemontius, hoc facinus non recenseat inter scelera Felicissimi in epist. XXXVIII. Ipse etiam Novatus, etsi fax erat illius incendii, suam tamen nequitiam initio schismatis obscure ferebat, nec sese cum Felicissimo palam & aperte conjungebat. Quod si id ausus fuisset, eamdem subiisset excommunicationem, ac alii Felicissimi sectatores. Nec citius anno 251. ineunte, nec serius collocari potest hoc schisma. Nam, ut demonstrat Tillemontius adversus Pearsonium, qni illud refert ad annum 250. nullum prorsus exstat schismatis vestigium in epistolis anno 250. scriptis; nec hujus rei nuntium ullum Cyprianus acceperat, cum scriberet epistolam XXXVI. quæ schismaticis erumpendi occasionem dedit. Neque etiam serius ab Ecclesia defecit Felicissimus; nam quinque presbyteri, qui circa Pascha sese nudarunt, jam illius partes aliquandiu occulte foverant.

Statuerat Cyprianus Pascha hujus anni 251. in ecclesia sua celebrare: pungebat enim illum *exilium jam biennii, & a vultibus atque oculis* suorum *lugubris separatio, dolor jugis & gemitus qui eum solum continua lamentatione discruciabat, lacrymæ diebus ac noctibus profluentes, quod sacerdoti necdum complexibus* suorum *inhærere* contingeret, epist. XL. Sed huic dolori, quem spes maturi reditus leniebat, cumulus accessit quinque presbyterorum perfidia, qui in apertum schisma, quod dudum improbis animis parturiebant, tandem ante Pascha hujus anni eruperunt, & Cyprianum minis & insidiis suis eo redegerunt, ut redire ante Pascha non auderet, ne ipso adveniente, *tumultus illic major oriretur, & cum paci & tranquillitati episcopus providere in omnibus debeat, ipse materiam seditioni dedisse & persequutionem denuo exacerbasse videretur*, ibid.

Quinque illi presbyteri cum jam antea conjurasent contra episcopatum Cypriani, confessores nonnullos a debita episcopo reverentia avocasent & in vitia impegisent prorsus inhonesta, palam *se ad lapsorum perniciem venenata sua deceptione verterunt*, eosque *a medela vulneris sui* avocarunt, & *intermissis precibus & orationibus, quibus Dominus longa* & *continua satisfactione placandus, ad exitiosam temeritatem mendacio captiosæ pacis* invitarunt. His etiam Cyprianus Felicissimi schisma, ut occultis auctoribus attribuit. Quamvis tot mala ab ejusmodi hominibus orta essent, non optabat tamen Cyprianus, nt se ultro ejicerent, sed sententiam, quam illius indulgentia effugerant, de se ipsi tulerunt, & *de Dei providentia*, hoc nec volente nec optaute Cypriano, imo & ignoscente & tacente, *pœnas quas meruerant rependerunt*, ibid. Miror sane Novatum in Annalibus Cyprianicis ex numero quinque presbyterorum eximi, cum Cyprianus de eo in epist. XLIX. sic loquatur: *Idem est Novatus qui apud nos primum discordiæ & schismatis incendium seminavit, qui quosdam istic ex fratribus ab episcopo segregavit, qui in ipsa persecutione ad evertendas fratrum mentes alia quædam persecutio nostris fuit. Ipse est qui Felicissimum satellitem suum diaconum, nec permittente me nec sciente, sua factione & ambitione constituit*, &c. Erat etiam ex eodem numero, ut testatur Cyprianus in epist. LV. Fortunatus, quem schismatici pseudoepiscopum Carthaginensem postea crearunt. Duo alii non improbabiliter in eumdem numerum veniunt Donatus & Gordius, de quibus agitur in epist. VI. ac forte etiam quinto loco Gajus Diddensis, quem Cyprianus a communione sua removet per epistolam XXVIII. Quatuor presbyteri Donatus & Fortunatus, Novatus & Gordius scripserant ad Cyprianum paulo ante schisma Felicissimi; qua de re scripserint non indicat Cyprianus; sed declarat se illis rescribere solum non potuisse; quando a primordio episcopatus statuerat nihil sine consilio cleri & sine consensu plebis sua privatim sententia gerere, epist. VI.

Postquam de quinque presbyterorum scelere didicit Cyprianus, scripsit universæ plebi epistolam XL. in qna schismaticorum nequitiam nativis coloribus describit, unitatem Ecclesiæ demonstrat, & stantes & lapsos hortatur; istos quidem ut comparatam in persecutione laudem tueantur, hos vero ut *in secunda hac tentatione spei & paci suæ fideliter* consulant: tandem declarat persecutionis novissimam hanc esse & extremam tentationem, *quæ & ipsa cito*, inquit, *Domino protegente transibit, ut repræsenter vobis post Paschæ diem cum collegis meis*. Observat Tillemontius scripsisse etiam ea de re Cyprianum ad clerum, sed epistolam ad nos non pervenisse. Commemorat enim Cyprianus in epist. XLII. litteras ad clerum & ad plebem de Felicissimo ac de ejus presbyterio a se scriptas, quæ & ordinationem & rationem rei gestæ loquebantur.

XVIII. *Redit Cyprianus persecutione sopita, & cum collegis deliberat de causa lapsorum; sed ante concilium scribit librum de Lapsis.*

Pax divinitus promissa cum ecclesiæ Africanæ tandem aliquando affulsisset, prodiit post Pascha Cyprianus e secessu, in quo annum jam & quatuor circiter menses latebat. Persecutionem sopitam tunc fuisse ait in epist. LII. omnino sedatam fuisse non dicit. Revera quamdiu vixit Decius, ejus crudelitas semper metuenda fuit Christianis. Hinc Cornelius papa, mense Junio electus, sedebat *intrepidus*, teste Cypriano epist. LII. pag. 69. *Romæ in sacerdotali cathedra, eo tempore, cum tyrannus infestus sacerdotibus Dei fanda adque infanda comminaretur*. Non videtur ergo hanc pacem alia res conciliasse, quam injectus Decio metus a Lucio Prisco, qui cum Macedoniæ præesset, imperium occupaverat in hac provincia, & vires suas cum Gothis adversus Decium conjunxerat. Redeunti Cypriano lætissimum spectaculum fuit, & plurimos confessores, in quibus & feminæ & virgines & pueri enitebant, & ceteram stantium multitudinem, quibus nihil tauti fuerat, nt imperatoris edictis parerent, in ecclesia congregatos intueri. Sed eum sollicitudine distringebant lapsi, non illi quidem qui vere & ex animo pœnitentiam amplexi fuerant, (nam istis mirum in modum gratulatus fuerat; eique ostenderat Dominus *quid ejusmodi & tales servi de ejus benignitate mereantur*) sed qui se apostatis & perfidis junxerant, aut peccatum suum furto quodam abscondere, aut cognitum pœniten-

nitentiæ legibus subducere tentabant. Paulo post reditum Cypriani multa Deus exempla in eos constituit qui cum peccata sacerdotibus confessi non fuissent, ad communionem accedere ausi fuerant. *Multi quotidie pœnitentiam non agentes, nec delicti sui conscientiam confitentes, immundis spiritibus* adimplebantur, *multi usque ad insaniam mentis excordes dementiæ furore* quatiebantur. Multæ aliæ iracundiæ divinæ ostensiones in ejusmodi homines, ut discimus ex libro de Lapsis, tum vigente persecutione, tum etiam post Cypriani reditum editæ fuerunt; a quibus immunem non fuisse narrat puellam quamdam, quam a nutrice ad simulacra deductam imprudens & insciens hujus rei mater sacrificante Cypriano in ecclesiam intulerat.

Promiserat Cyprianus se de lapsorum causa, statim ac rediisset, cum collegis suis inita subductaque ratione judicaturum: *ut præpositi cum clero convenientes, præsente stantium plebe, quibus & ipsis pro fide & timore suo honor habendus, disponere omnia consilii communis religione* possent, epist. XIV. Non defuit promissis; sed videtur, antequam concilium haberetur, librum de Lapsis scripsisse, ut lapsorum animos ad concilii decreta, ut par erat, suscipienda præpararet. Hunc tamen librum Pearsonius post Decii mortem, auctor observationum in bibliothecam Dupini post concilium Carthaginense compositum existimant. Negat utrumque Tillemontius gravissimis de causis. Ac primo quidem hoc argumento utitur adversus Pearsonium, quod cum Romani confessores eodem mense, quo cæsus est Decius, in Ecclesiam redierint, liber iste de Lapsis, qui ad eos ante reditum in Ecclesiam simul cum libro de Unitate Ecclesiæ missus est, post mortem Decii rejici non possit. Repugnat enim ut in unum & eumdem mensem tot insignes eventus conjiciantur, cædes Decii, nuntius hujus rei in omnes provincias, pax Ecclesiæ, duo libri a Cypriano scripti & Romam missi, ac confessorum reditus in Ecclesiam his libris perlectis. Pearsonium moverunt quæ initio libri leguntur: *Ope atque ultione divina securitas nostra reparata est*. Ex quibus concludit jam tum Decium vexatæ religionis Christianæ pœnas dedisse. Observat Tillemontius Decium Lucii Prisci defectione & Gothorum progressibus sic impeditum fuisse, ut jam tum Deus sanguinem Christianorum manifeste ulcisceretur, & pacem in ecclesia saltem Africana constitueret. Verum indignum existimat Cypriano, ut qui pro imperatore quotidie precabatur, in illius calamitate exultaret. Quare hæc verba aut a Cypriano post Decii mortem addita, aut ad Proconsulis supplicium, aut alium quemvis eventum referenda suspicatur. Sed non video cur Cypriani verba de ipso Decio nondum imperio & vita spoliato, sed jam oppugnato interpretari metuamus. Nihil vetabat quominus Cyprianus, etsi pro imperatore quotidie precabatur, illius tamen calamitatem ex ultione divina repeteret; cum præsertim ipsum Decium non appellet, nec in eum quidquam dicat asperius. Mortuo Decio longe vehementior fuit, ut videre est in epistola ad Antonianum, ubi tyrannum illum vocat, ejusque crudelitatem depingit; adeo ut quod una vo-

A cula in libro de Lapsis contentus fuit, eaque tam leni, id argumento esse debeat Decium adhuc regnasse.

Non difficilius probatur librum de Lapsis ante concilium Carthaginense scriptum fuisse. Concilii decreta nusquam in hoc libro memorantur. Libellaticis concessa pax in concilio. At non solum Libellaticos Cyprianus in hoc libro, sed eos etiam *qui de hoc vel cogitaverunt*, hortatur ut non cessent in *agenda pœnitentia atque in Domini misericordia deprecanda, ne quod* B *minus esse in qualitate delicti videtur, in neglecta satisfactione cumuletur*. Scriptum esse librum inter primam redditæ pacis gaudia ex initio patet. *Pax ecce, dilectissimi fratres, Ecclesiæ reddita est, & quod difficile nuper incredulis, & perfidis impossibile videbatur, ope atque ultione divina securitas nostra reparata est.... exoptatus votis omnium dies venit.... Confessores præconio boni nominis claros & virtutis ac fidei laudibus gloriosos lætis conspectibus intuemur, sanctis osculis adhærentes, desideratos diu inexplebili cupiditate complectimur. Adest militum Christi cohors candi-* C *da*, &c. Videtur ergo liber de Lapsis viam stravisse concilio Carthaginensi, quod paulo post reditum Cypriani habitum est. Mense Majo hujus anni 251. collocatur à Pearsonio, idque cum verbis Cypriani quadrat. *Secundum quod tamen ante fuerat destinatum*, inquit epist. LII. pag. 67. *persecutione sopita, cum data esset facultas in unum conveniendi, copiosus episcoporum numerus, quos integros & incolumes fides sua & Domini tutela protexit, in unum convenimus*. Adfuisse presbyteros & diaconos patet ex epist. LV. Quod D ait Cyprianus in eadem epist. LII. & in epist. LV. episcopos scripsisse ad Cornelium & de lapsis *participato invicem consilio* statutum fuisse; id prima specie videtur concilium serius habitum probare; nam Cornelius mense Junio electus est, nec statim litteras accepit ab episcopis Africanis, qui non ad eum aliquandiu, sed ad ipsius ecclesiam litteras suas mittebant, donec legati, quos Romam miserant, certum de dissensione ibi exorta nuntium referrent. Sed ut observat Tillemontius, fieri potuit ut ex episcopis qui concilio interfuerant, multi adhuc E Carthagine versarentur, cum de legitima Cornelii electione constitit; qui cum ad Cornelium suo & aliorum nomine scripserint, non immerito visi sunt conjunctis cum Cornelio consiliis statuisse quidquid de lapsis statuerunt. Hæc autem verba ex epistola LV. *concilio frequenter acto* sic post Pearsonium interpretatur Tillemontius, quasi concilium sæpe repetitum fuerit, ita ut quibusdam episcopis Carthagine abeuntibus, quibusdam succedentibus continuatum quodammodo videri posset.

F Præcipua concilii deliberatio in lapsorum caussis dijudicandis versata est; & cum summa esset circumstantiarum varietas, omnia singulari prudentia, tamquam aurificis statera, examinata sunt. Alii enim nefando sacrificio, alii solis libellis contaminati, vel etiam crimen sola cogitatione susceperant. Non æquandi erant, ait Cyprianus epist. LII. pag. 70. *ille qui ad sacrificium nefandum statim voluntate prosilivit, & qui reluctatus & congressus diu ad hoc funestum opus necessitate pervenit: ille qui & se & omnes suos prodidit, & qui ipse pro cunctis ad discri-*

men

men accedens uxorem & liberos & domum totam periculi sui perfunctione protexit; ille qui inquilinos vel amicos suos ad facinus compulit, & qui inquilinis & colonis pepercit, fratres etiam plurimos, qui extorres & profugi recedebant, in sua tecta & hospitia recepit, ostendens & offerens Domino multas animas viventes & incolumes, quæ pro una saucia deprecentur. Alii denique serius lapsi fuerant, alii citius; alii ad pœnitentiam statim confugerant, alii nimia libellorum a martyribus acceptnrum fiducia hoc remedium effugere conati fuerant. Itaque examinatæ sunt in concilio Carthaginensi *causæ & voluntates & necessitates singulorum, & in libello singulorum placita conscripta sunt*, ibid. Hunc libellum nnn absimilem fuisse cannnibus pœnitentialibus merito observavit Baronius, nec ulla prorsus ratione librum de Lapsis intelligit editor Oxoniensis in notis ad hunc locum. Videri possunt quæ de concilii decretis in præfatione diximus.

Suspicatur Tillemontius decretum in eodem cnncilin fuisse, nt si qua instaret persecutio, lapsis ante præscriptum tempus communio daretur. In hanc illum suspicionem induxerunt hæc Cypriani verba ex epist. LII. pag. 71. *Nec ad pœnitentinm quis a nobis compelli potest*, inquit, *si pœnitentiæ fructus subtrahatur. Si prælium prius venerit, corroboratus a nobis invenietur armatus ad prælinm. Si vera ante prelium infirmitas urserit, cum solatio pacis & communicationis abscedit.* Sed hujus loci ea videtur esse sententia, spem pacis post pœnitentiam consequendæ id habere commndi, ut lapsotum animos erigat, & ad acrius pugnandnm, si qua redierit occasio, corroboret; quia ut paulo ante dixerat Cyprianus, *ad fidem & virtutem de pœnitentia robur armatur; quod armari non poterit si quis desperatione deficiat, si ab ecclesia dure & crudeliter segregatus ad gentiles se vias & sæcularia opera convertat, vel ad hæreticos & schismaticos rejectus ab ecclesia transeat.* Præterea si decretum in hoc concilin fuisset, ut lapsis urgente persecutinne communio daretur; non id nmisissent Cyprianus & alii episcopi in epist. LIV. in qua quod decreverant de lapsis nb instantem persecutionem in ecclesiam colligendis, id Cornelin approbare non conantur ex concilii prinris auctoritate; sed *Spiritu sancto suggerente* ita se statuisse declarant. Memorat Cyprianus in epistola LV. aliud de episcopis lapsis ejusdem enncilii decretum; ejusmodi homines ad pœnitentiam *quidem agendam posse admitti, ab ordinatione autem cleri, atque sacerdotali honore prohiberi.* Prodiit coram episcopis in concilin congregatis Felicissimus cum presbyteris ipsi affixis, ut perspicitur ex epist. XLII. sed eos auditos episcnpi condemnarunt & abstinuerunt. *Sed & Jovinus & Maximus* episcopi, *ob nefanda sacrificia & crimina in se probata, sententia novem episcoporum condemnati, iterato in concilio abstenti* sunt, ait Cyprianus in epist. LV. pag. 84.

Quemadmodum in hoc concilin *non consensione* tantum episcoporum *sed & comminatione*, ut ait Cyprianus epist. LV. pag. 85. decretum est, *ut pœnitentiam non agentibus nemo temere pacem daret*; ita justis martyrum petitinnibus aliquid hnnoris causa, nt ferebat ecclesiæ consuetudn, delatum fuisse crediderim. Nam in libro de Lap-

A sis, quem Cyprianus in epist. LI. nuper legisse se Carthagine testatur, unde etiam nnnnulli in ipso concilin lectum fuisse colligunt; in hoc, inquam, libro ut nimiam martyrum nnnnullorum *in remittendis passim donandisque peccatis* licentiam resellit Cyprianus; ita eotum mandatis aliquid fatetur posse concedi, *si justa, si licita, si non contra ipsum Dominum a Dei sacerdote facienda, si obtemperantis facilis & prona consensio, si petentis fuerit religiosa moderatio*, pag. 187. Fatetur etiam pag. 193. Deum in acceptum B referre posse quidquid pro veris pœnitentibus *& petierint martyres & fecerint sacerdotes*. Quare verisimile est Mappalico martyri, qui matrem suam atque, ut in nnnnullis editionibus legitur, sororem dnmestica pietate commotus commendaverat, aliquid concessum fuisse, & aliis etiam qui Lucianum imitati non fuerant, sed, ut præcipit Cyprianus epist. XI. diligenter inspexerat *& actum & opera & merita singulorum, ipsorum quoque delictorum genera & qualitates*; & quos ipsi noverant, *quorum pœnitentiam satisfactioni proximam* conspiciebant, eos C nominatim libelln designaverant.

XIX. *Prndentia sancti Cypriani in comprimenda schismate Novatiani, & confirmando episcopata S. Cornelii.*

Defunctn gravissimis mnlestiis Cypriano, quas ei nonnullorum martyrum intemperans indulgentia & impia schismaticorum temeritas exhibuerant, novæ difficultates supervenerunt, exnrta Romæ dissensione ac Novatiani hæresi aditum in varias ecclesias tentante. Pnst Fabia- D num, qui die 20. Januaris anno 25n. martyr nbiit, episcopo caruerat ecclesia Romana, nec pastoris eligendi locum reliquerat Decii crudelitas. Sed tandem tyrannn absente, imperin in urbe Julio Valenti delato, cum tempus commodissimum nblatum esset, electus est *de clericorum pene omnium testimonio, de plebis quæ tunc adfuit suffragio & de sacerdotum antiquorum & bonorum virorum collegio* S. Cornelius, vir nmni laude cumulatus, de quo quanta judicia fecerit Cyprianus ex pluribus illius epistolis perspi- E citur, præsertim ex epist. LII. Constat hanc electionem factam fuisse post Pascha hujus anni 251. si quidem Cyprianus, qui Carthaginem elapsis diebus festis rediit, cnncilium habebat cum collegis, cum hujus electionis nuntius allatus est. Quinetiam usque ad diem quartum Junii electin differenda est, si Pearsonis conjecturas sequamur, quæ probabiles Tillemontio visæ sunt. Nam cum ex duobus pontificalibus, alter a Bucherin promulgatus Cornelium duos annos, tres menses & decem dies sedisse dicat, alter a Bollando editus unum S. Pontifici an- F num, duos menses & tres dies attribuat; Pearsnnius ex utroqne excerpens quæ convenire visa sunt, & quæ minus quadrabant emendans, Cornelium sedisse annum unum, tres menses & decem dies existimat, sicque electionem refert ad diem quartum Junii anni 251. ut eam cum ipsius morte concilier, quam idibus Sept. anno 252. contigisse multis magnisque indiciis patet.

Novatus qui in Africa *primum discordiæ & schismatis incendium seminaverat*, ut ait Cyprianus

nus in epist. XLIX. *Romam quoque ad evertendam Ecclesiam navigans similia illic & paria molitus est*. Dedit se Novatiano, eique suas artes & secundum ingenium dicavit. Novatianus hoc administro confisus quinque presbyteros, nonnullos confessores ac partem plebis ad usus suos adjunxit, ac Cornelii intercessit electioni, variis illum criminibus accusans, in his quod libello sese contaminasset. Cum utraque pars scripsisset in Africam, Cyprianus & plurimi alii episcopi qui ad eum venerant, rem tanti momenti omni animi provisione tractandam intellexerunt. Itaque Cyprianus præcepit ut clero & plebi legerentur litteræ Cornelii *quæ religiosam simplicitatem sonabant*, illiusque *episcopatus ordi ationem singulorum auribus intimavit*; quæ vero *ex diverso* adversus Cornelium ejusque presbyteros in *librum* Carthaginem *transmissum congesta fuerant acerbationibus criminosis*, ea penitus respuit epist. XLII. sed tamen cum episcopis compluribus qui in unum convenerant, statuit ut *legatis coepiscopis Caldonio & Fortunato* Romam *missis*, *omnia interim integra suspenderentur*, *donec iidem collegæ rebus illic aut ad pacem redactis, aut pro veritate compertis redirent*. Non iguorabant episcopi Africani satis fuisse ex veteri more, ut se Cornelius episcopum factum per litteras nuntiaret; sed ut illius adversariis omnem perturbandæ Ecclesiæ causam præcluderent, litteras episcoporum, a quibus ordinatus fuerat, desiderarunt, & legatos miserunt qui has litteras referrent, & totam rem diligenter exploratam narrarent, ut *tum demum scrupulo omni de singulorum pectoribus excusso*, *per omnes omnino* in Africa *positos* episcopos *litteræ fierent*, & Cornelium *universi collegæ*, illiusque *communicationem*, id est, *catholicæ Ecclesiæ unitatem pariter & caritatem probarent firmiter ac tenerent*, epist. XLV. Hæc autem a Cypriano ea mente ejusque collegis provisa esse, ut Cornelii electionem stabilirent, non quod eam in suspicionem vocarent, inde etiam perspicitur, quod Cyprianus *singulis navigantibus*, *ne cum scandalo ullo navigarent rationem reddebat*, eosque hortabatur *ut Ecclesiæ catholicæ radicem ac matricem agnoscerent ac tenerent*, id est, cum Cornelio communicarent. Sed tamen litteræ ad presbyteros & diaconos, non ad Cornelium dirigebantur; & cum Cyprianus ac Cerealis Hadrumetum ante reditum legatorum venissent, ac presbyteros & diaconos illius civitatis, absente Polycarpo episcopo, docuissent quid in concilio decretum fuisset; ipsi quoque quod & ceteri observare cœperunt, & litteras presbyteris & diaconis Romanis inscripserunt, quamvis antea ad ipsum Cornelium Polycarpi nomine litteræ dirigerentur, ibid.

Antequam redirent legati, venerunt Carthaginem missi a Novatiano Maximus presbyter & Augendus diaconus, & Machæus quidam & Longinus: cumque ex litteris quas secum ferebant, & ex eorum sermone atque asseveratione Novatianum episcopum factum Cyprianus ejusque collegæ comperissent; a communione eos statim cohibendos esse censuerunt, refutatis interim ac retusis quæ obstinate ac pertinaciter asserere tentabant.

Postquam reversi sunt legati cum litteris episcoporum qui ordinationi Cornelii interfue-

A rant; supervenerunt Roma duo alii episcopi Africani, Pompejus & Stephanus, qui cum totam rem oculis suis vidissent, *ipsi quoque ad instruendos* episcopos Africanos *manifesta secundum gravitatem ac fidem suam indicia ac testimonia protulerunt*, epist. XLI. Duos illos episcopos Romam missos fuisse existimat Pearsonius, ut electioni episcopi Romani interessent; sed, ut observat Tillemontius, præterquam quod nullum exstat exemplum ejusmodi legationum, nec de futura electione Africani quidquam videntur cognovisse; certe si legati Romam ad B hoc munus missi fuissent, necesse non fuisset Caldonium & Fortunatum postea mittere, sed commodius multo fuisset illorum, qui totam rem oculis suis exploraverant, reditum exspectare. Hos tamen Caldonius & Fortunatus occuparunt. Adeo verum est non a collegis missos fuisse, sed aut persecutione sæviente fugisse, aut negotiorum causa Romam profectos esse. Horum testimonio cum legatorum narratione & litteris collegarum Cornelii consentiente, sic de legitima istius ordinatione apud o- C mnes constitit; ut *nec necesse fuerit ultra audiri eos qui a Novatiano venerant missi*, ibid.

XX. *Quo tempore erupit schisma Novatiani?*

Sed non parvi interest ad rerum a Cypriano gestarum ordinem, quo tempore schisma conflaverit Novatianus, quo tempore ordinationem susceperit inquirere. Opinati sunt Valesius & Pearsonius eadem schismatis initia fuisse ac anni 251. Tillemontius ante ordinationem Cornelii id contigisse negat. Magni est momenti in D utraque sententia testimonium Cornelii in epistola ad Fabium Antiochenum, ubi S. pontifex testatur S. Moysem martyrem, dum adhuc in vivis esset, Novatiano & quinque presbyteris communionem denegasse. Unde cum inter utrosque conveniat S. Moysem sic egisse cum Novatiano palam & aperte schismatico, Valesius & Pearsonius concludunt schisma cum anno 251. incœpisse, quia S. Moyses initio hujus anni in carcere obiit, ut est in vetusto Bucherii Pontificum catalogo: Tillemontius vero E cum certo teneat schisma ante ordinationem Cornelii non erupisse, mortem Moysis, quem Cornelius nuper martyrio perfunctum fuisse dicit, in mensem Novembrem rejicit ejusdem anni 251. Sic mediam inter utrosque viam inibo, ut ex utraque sententia aliquid assumam, aliquid etiam refellam. Etsi enim schisma ante Cornelii ordinationem erupisse non credam, videtur tamen multo ante occultis molitionibus informatum & præparatum, ita ut necessitatem non afferat S. Moysis martyrii cum Tillemontio differendi; nec mors S. Moysis schisma ad F initium anni 251. cum Valesio & Pearsonio referre cogat.

Necessariis rationibus pugnat Tillemontius, nullum Romæ schisma ante Cornelii ordinationem exstitisse. 1.° S. Pacianus epist. II. pag. 56. & 60. & auctor libri ad Novatianum hæreticum declarant Novatianum concepta ex Cornelii episcopatu invidia in schisma impulsum fuisse. 2.° Novatum, qui schisma Carthagine conflabat mense Martio aut saltem Februario, perabsurde Pearsonius mense Janua-

rio, Valesius Februario Romam transferunt. Denique repugnat ut schisma Romæ exortum ecclesia Africana tamdiu ignoraverit, nec ante ad sedandam dissensionem miserit legatos, quam de Cornelii electione certior facta fuisset. Difficile est profecto his rationibus non assentiri.

Verum nec Tillemontio nec ipsius adversariis favet Cornelii testimonium, sed potius probat S. Moysem in Novatiano non apertum schisma, sed occultas machinationes multis improbe factis conjunctas condemnasse. Sic loquitur S. pontifex apud Euseb. lib. 6. cap. 43. ὃν καὶ Μωσῆς ὁ μακάριος μάρτυς, ὁ παρ' ἡμῖν ἔναγχος μαρτυρήσας καλὴν τινα καὶ θαυμαστὴν μαρτυρίαν, ἔτι ὢν ἐν κόσμῳ, κατιδὼν αὐτοῦ τὴν θρασύτητα καὶ τὴν ἀπόνοιαν, ἀκοινώνητον ἐποίησε σὺν τοῖς πέντε πρεσβυτέροις τοῖς ἅμα αὐτῷ ἀποσχίσασιν ἑαυτοὺς τῆς ἐκκλησίας. *Quem etiam* (Novatianum) *Moses*, inquit, *beatissimus martyr, qui nuper apud nos egregio & admirando martyrio perfunctus est, dum adhuc in vivis esset, audaciam ejus ac furorem perspectum habens a communione sua separavit cum quinque presbyteris, qui se pariter cum illo ab Ecclesia corpore abruperant*. Frustra vir eruditus ex his verbis, *nuper martyrio functus*, rem ante unum aut alterum mensem contigisse colligit, cum ejusmodi loquendi ratio his quæ ante decem menses vel etiam ante annum contigerunt, aptari possit. His autem verbis, *cum quinque presbyteris, qui se pariter cum illo ab Ecclesiæ corpore abruperant*, fateor negatam apertis schismaticis communionem indicari. Sed Græcæ voces sic optime redduntur: *cum quinque presbyteris, qui se pariter cum illo ab Ecclesia abruperunt*. Sic autem interpretando non videtur schisma præcessisse negatam a Moyse communionem, sed potius subsecutum esse.

Multa in eodem testimonio hanc interpretationem confirmant. 1°. Factum Moysis sic narrat Cornelius, sic ejus testimonio utitur, ut & laudem ei tribuat, quæ ipsi communis non sit cum omnibus, & Novatiano ignominiam non levem inurat. Porro nec sancto martyri magna laus fuisset homines aperto schismate implicatos, & tot episcopis, tot presbyteris ac plebi pene universæ detestatos ad communionem suam non admittere; nec ipsis schismaticis totius orbis communione exclusis magnum opprobrium fuisset unius martyris amissa communio. Deinde vero cum Novatianus schismaticos conventus cum suis ageret, an tunc eum cum S. Moyse communicare voluisse & repulsam tulisse dicemus? Non videtur aptum ad eam rem tempus fuisse. 2°. Non dicit Cornelius communionem Novatiano negatam fuisse ob apertum schisma, sed quod ejus audaciam & furorem perspiceret Moyses. Satis multa improbe fecerat Novatianus, ut cum eo sic ageret Moyses, in primis quod in persecutione a diaconis monitus ut fratribus succurreret, non jam amplius presbyterum se esse velle dixerat. Hæc illa fuit audacia Novatiani, hic furor, ad quem cum accederet nefaria consiliorum conjunctio cum quinque presbyteris; non difficile fuit S. Moysi quid ad Ecclesiæ perniciem meditarentur prospicere; nec mirum si cum eis communicare noluit. 3°. Si communionem manifestis schismaticis S. Moyses denegasset, non solum quinque presbyte-
A ros, sed etiam confessores qui Novatiano sese dederant, eadem sententia notasset. Nam quatuor confessores *de carcere prodeuntes schismaticus & hæreticus error* exceperat, ut ait Cyprianus ep. LI. eosque *sibi ab initio sociaverat* Novatianus, teste Cornelio apud Euseb. lib. 6. cap. 43. In hos Novatiani gregales idem esse debuit, qui in quinque presbyteros erat. Sed tamen quinque tantum presbyteris communionem negat. Quod argumento est eum in Novatiano non apertum schisma, non manife-
B stum cum Cornelio & omnibus episcopis Cornelio adhærentibus bellum condemnasse, sed nefarias molitiones, & inita cum quinque presbyteris Ecclesiæ perturbandæ consilia, quæ pluribus Novatiani vitiis addita, Moysem deterruerunt, quominus eum eo communicaret. 4°. Martyrium Moysis non videtur mense Novembri, ut existimat Tillemontius, sed potius ante ordinationem Cornelii contigisse. Constat martyres e carcere solutos fuisse, cum Cornelius ordinatus est. Cur ergo solus Moyses particeps illius pacis non fuisset, quæ tam diu
C negatam eligendi episcopi copiam fecit? Deinde vero Moyses non in carcere obiit, ut est in Bucherii catalogo, sed sanguinem pro Christo profudit, ut demonstrat Tillemontius ex verbis Cornelii, qui eum præclaro & admirando martyrio perfunctum declarat. Porro ab ordinatione Cornelii usque ad mensem Novembrem, non videtur Christianorum sanguis Romæ fusus fuisse. Sedebat intrepidus Cornelius *Romæ in sacerdotali cathedra eo tempore, cum tyrannus infestus sacerdotibus Dei fanda at-*
D *que infanda comminaretur, cum multo patientius & tolerabilius audiret levari adversus se æmulum principem, quam Romæ constitui Dei sacerdotem*, ait Cyprianus epist. LII. pag. 69. Quamobrem aut Decius per totum illud tempus crudelitatis suæ satietatem capere non potuit, aut id in reditum suum differebat. Cum ergo Cornelius evaserit, cui tamen potissimum infensus erat Decius, non videtur Moyses præclaro & admirando martyrio perfunctus mense Novembri, sed potius mense Januario, ut est in vetusto Bucherii catalogo, vel certe ante
E finem persecutionis, ante ordinationem Cornelii & apertum schisma Novatiani.

XXI. *Quo tempore ordinatus Novatianus?*

De ordinatione Novatiani non una est criticorum sententia. Pearsonius ipso mense Junio ordinatum fuisse Novatianum putat, ejusque legatos Julio ineunte Carthaginem venisse: Tillemontius id contigisse contendit post comprobatam universæ Africæ judicio ordina-
F tionem Cornelii. Non leves rationes persuadent facinus admissum fuisse, antequam Africa ordinationem Cornelii testimoniis suis confirmaret. Sed antequam id probare incipiam, obiter observabo Pearsonium in his, quæ ad Cornelii ordinationem spectant, dispensandis minus accurate versari. Ait enim *mense Junio jam affecto Cyprianum accepisse Cornelii & collegarum litteras*. Sed ex his quæ jam diximus ac deinceps dicemus, perspicitur episcopos Afros acceptis Cornelii litteris desiderasse ipsius collegarum litteras, ac tum demum ad firman-
dam

dam Cornelii ordinationem incubuisse, cum has collegarum litteras legati retulerunt. Cum autem ordinatus fuerit mense Junio Cornelius; legati post acceptum hujus rei nuntium ab Afris missi, redire mense Junio cum litteris non potuerunt.

Quod autem spectat ad ordinationem Novatiani; facile probatur adversus Tillemontium hoc scelus commissum fuisse paulo post ordinationem Cornelii, ac forte etiam ipso mense Junio exeunte, ut visum est Pearsonio. Nam legati a Novatiano missi in Africam venerunt, antequam Roma rediissent Caldonius & Fortunatus, quos episcopi Africani in hanc urbem ad pacandas dissensiones miserant. Res est in promtu ex epistola XLI. ubi narrat Cyprianus legatos Novatiani, statim atque Carthaginem venerunt & Novatianum episcopum factum nuntiarunt, a communione prohibitos fuisse, *refutatis interim ac retusis quae obstinate ac pertinaciter asserere tentabant*. Deinde hæc addit: *Nam & ego & collegæ plurimi qui ad me convenerant, exspectavimus adventum collegarum nostrorum Caldonii & Fortunati, (quos ad te nuper & coepiscopos nostros, qui ordinationi tuae affuerant, legatos miseramus) ut eis adventantibus & rei gestæ veritatem reportantibus, majore auctoritate & lucida per eos probatione, partis adversæ improbitas frangeretur*. Liquet ergo Novatiani legatos reditum Africanorum præsulum celeritate superasse; eosque interim communione prohibitos fuisse, dum legatorum reditus exspectatur. Qui postquam redierunt, iisque supervenerunt duo alii episcopi Pompejus & Stephanus, qui Cornelii ordinationi interfuerant; tum vero & litteris Italorum episcoporum quas legati attulerant, & Pompeii & Stephani testimoniis sic illustrata & confirmata res est, *ut nec necesse fuerit audiri ultra eos qui a Novatiano venerant missi*. Similiter in epistola XLII. narrat Cyprianus episcopos Africanos, postquam diversa pars episcopum sibi constituit, acceptis litteris tam Cornelii, quam collegarum, *item adventantibus bonis viris, Pompejo & Stephano, a quibus hæc omnia cum lætitia communi asserta sunt firmiter & probata*, tum demum litteras ad Cornelium direxisse. Ergo Novatiani legati ante Carthaginem missi sunt, quam Caldonius & Fortunatus Roma profecti fuissent, vel forte etiam antequam Romam pervenissent. Nam si res oculis suis vidissent, cur litteris tantum quas attulerunt, ae non potius eorum quoque testimonio niteretur Cyprianus, quemadmodum Pompeii & Stephani testimonio nititur? Præterea testatur Cyprianus in ep. XLI. se *ex litteris, quas secum ferebant* legati Novatiani *& ex eorum sermone atque asseveratione, Novatianum episcopum factum* comperisse. Unde patet primum hujus rei nuntium a legatis Novatiani allatum fuisse, nec quemquam in Africa horrendum scelus ante eorum adventum suspicatum fuisse. Ex quo etiam confirmatur quod jam diximus eos advenisse non solum ante Pompejum & Stephanum *a quibus hæc omnia asserta & probata*, nempe episcopum constitutum esse a seditiosis *contra sacramentum semel traditum divinæ dispositionis & catholicæ unitatis*; sed etiam ante Caldonium & Fortunatum. Nam in litteris quas Caldonius & Fortunatus a Cornelio, ejusque collegis attulerunt, scripta erant, ut testatur Cornelius ep. XLVI. multa quæ præcesserant a confessoribus Novatiano adhærentibus designata, quæque redeuntes ad Ecclesiam non sine lacrimis confessi sunt, in his *circumventos commisisse se schismatica & hæresis auctores fuisse, ut paterentur ei* (Novatiano) *manus quasi in episcopum imponi*. At si ejusmodi litteræ adventum legatorum Novatiani occupassent, non ex his legatis Cyprianus & alii episcopi primum episcopatus a Novatiano arrepti nuntium accepissent.

Non potest ergo defendi sententia Tillemontii, nec ulla prorsus ratione accuratissimus scriptor ordinationem Novatiani post reditum legatorum Africæ collocat. Illud autem multo improbabilius, quod Ecclesiam, saltem Africanam in comprobando Cornelii episcopatu jam consensisse ait, cum Novatianus ordinatus est. Hæc Africanæ ecclesiæ consensio tum demum enituit, cum episcopi a Cypriano ejusque collegis, qui Carthagine aderant, de tota re admoniti litteras ad Cornelium scripserunt. Sed antequam Cyprianus episcopos Africanos de rebus Romanæ ecclesiæ certiores faceret, Primitivum presbyterum Romam misit cum epistola XLI. ut quomodo excepti essent Carthagine legati Novatiani nuntiaret. De suis enim in universam Africam litteris non loquitur nisi in epistola XLII. per Mettium hypodiaconum, & Nicephorum acolythum, qui Primitivum subsecuti sunt, perlata. *Sed & per provinciam nostram*, inquit, *hæc eadem collegis singulis in notitiam perferentes, ab his quoque fratres nostros cum litteris dirigendos esse mandavimus*. Tum cum autem Africani episcopi a Cypriano admoniti scriberent ad Cornelium, jam redierat Primitivus presbyter cum litteris Cornelii, quibus respondens Cyprianus ait ep. XLV. *Placuit ut per omnes omnino istic positos litteræ fierent, sicuti fiunt*, &c. Igitur ab ordinatione Novatiani ad consensum Africæ in comprobando episcopatu Cornelii multa intercesserunt, adventus legatorum Novatiani, reditus legatorum Africæ, itus & reditus Primitivi presbyteri.

Nititur 1°. Tillemontius his Cypriani verbis ex ep. LII. *Quo* (Petri loco) *occupata de Dei voluntate, atque omnium nostrum consensione firmato, quisquis jam episcopus fieri voluerit, foris fiat necesse est*. Unde concludit jam ab omnibus episcopis aut saltem ab Africanis jura Cornelii fuisse firmata, cum Novatianus ordinatus est. Sed minus animadvertit doctissimus criticus Cyprianum loqui de eo rerum statu qui tum erat. Cum enim consensus universi orbis ad defensionem Cornelii conspiraret, nec tamen conatibus suis desisteret Novatianus, merito Cyprianus hunc illi consensum opponit, atque hoc argumento non tam illius ordinationem, quam obstinatum in illa retinenda animum oppugnat. Hinc in eadem epistola LII. de Novatiani ordinatione loquens hoc tantum ei objicit, quod *episcopo in Ecclesia a sexdecim episcopis facto adulter atque extraneus episcopus fieri a desertoribus per ambitum* conatus sit. Similiter legatis Novatiani non totius orbis consensum objiciebat Cyprianus, sed testimonium collegarum a quibus ordinatus fuerat Cornelius,

lius, litteris a Caldonio & Fortunato allatis consignatum, ut perspicitur ex ep. XLI.

Quærit 2°. Tillemontius cur ordinatio Novatiani statim ab Africanis rejecta sit *ut illicita & contra Ecclesiam facta*, ejusque legati communione prohibiti, si nondum ordinationem Cornelii episcopi Africani comprobaverant. Sed facilis & expedita responsio. Nam Cyprianus, ut modo vidimus, numquam dubitavit quin legitima esset ordinatio Cornelii; sed acceptis ex utraque parte litteris omnia ad reditum legatorum integra servari voluit, ut nullum discordiæ locum relinqueret. Quare minime mirum, si maxima indignatione commotus est, statim atque de nefaria Novatiani ordinatione cognovit.

3°. Existimat Tillemontius ex epistola LXVII. colligi posse Novatianum, cum in Africam legatos misit, jam Ecclesiæ hostem judicatum fuisse, aut saltem Cornelium jam tum in universa Africa pro legitimo Romæ episcopo habitum fuisse. At nihil ejusmodi legere est in epistola LXVII. Ait quidem Cyprianus Novatianum olim hostem Ecclesiæ judicatum, & cum in Africam legatos misisset, hinc a concilio plurimorum sacerdotum sententiam retulisse. Addit eum nuper retusum & refutatum & per totum orbem a sacerdotibus Dei abstentum. At ei non exprobrat quod ordinatus fuerit, cum jam Cornelii episcopatus totius orbis auctoritate confirmatus esset; sed quod *Cornelio in catholica Ecclesia de Dei judicio, & cleri ac populi suffragio ordinato profanum altare erigere & adulteram cathedram collocare, & sacrilega contra verum sacerdotem sacrificia offerre tentaverit*.

4°. Denique observat Tillemontius Antonianum, ad quem scripsit Cyprianus epistolam LII. jam ex consilio Cypriani amplexum fuisse communionem Cornelii, antequam litteris Novatiani commotus iniquas de Cornelio ac Cypriano suspiciones acciperet. Verum hoc Antoniani exemplo sententia Tillemontii prorsus evertitur. Scripserat enim Antonianus ad Cyprianum non solum se *cum Cornelio unum tenere consensum; sed* etiam *cum Novatiano non communicare*. Simul ergo & Cornelii ordinationem comprobavit, & Novatianum illius æmulum rejecit. Quod autem Novatiani litteras serius videtur legisse, postquam videlicet hortatu Cypriani jam suam cum Cornelio communionem declaraverat, id facile conciliatur. Nam legati Novatiani cum Carthagine rejecti fuissent, oppidatim per civitates discurrere cœperunt; ac proinde fieri potuit, ut tardius ad Antonianum venirent. Præterea aliam postea legationem aliasque litteras misit Novatianus, de quibus Cyprianum loqui non repugnat.

XXII. *Ordo rerum a sancto Cypriano gestarum in causa Cornelii.*

Sic ergo totam hanc rerum gestarum seriem texere possumus. Statim atque legatorum reditu veritas tanta luce circumfluxit, ut iterum Novatiani legatos audiri necesse non esset; scripsit Romam Cyprianus per Primitivum presbyterum, cui in mandatis dederat, ut Cornelio narraret, quæ in epistolam congerere longius fuisset. Hæc est quadragesima prima epistola apud Pamelium. Scribunt deinda episcopi, qui Carthagine aderant ad alios universæ Africæ episcopos, eosque de Cornelii rebus & Novatiani schismate certiores faciunt, ac fratres cum litteris Romam dirigendos esse mandant. Quod autem alios hortabantur, id ipsi in primis perfecerunt, ac communiter scripserunt ad Cornelium. Vix dubium est quin ipsæ illæ sint litteræ Cypriani ejusque collegarum, in quibus testatur Eusebius lib. 6. cap. 43. decretum fuisse ut lapsis subveniretur ac nefariæ hæresis auctor ab Ecclesia ejiceretur. Erant in iisdem litteris multa de Felicissimo, ejusque sociis, de quibus quid sensissent episcopi, illis auditis, quidque pronuntiassent, Cornelio narrabant. Utræque illæ concilii & ad episcopos Africanos, & ad Cornelium litteræ commemorantur a Cypriano in ep. XLII. per Mettium hypodiaconum & Nicephorum acolythum missa. Per eosdem clericos misit Cyprianus exempla litterarum, quas a se de Felicissimo ejusque presbyterio ad clerum & plebem Carthaginensem scriptas, jam antea per Caldonium & Fortunatum ad Cornelium miserat. Hortatur Cornelium ut eas fratribus legi jubeat. Missa est hæc epistola XLII. antequam rediisset Primitivus presbyter: nondum enim didicerat Cyprianus ex litteris quas ille attulit molestum accidisse Cornelio, quod auctor Adrumetinis fuisset, ne ad Cornelium nominatim, sed ad ecclesiam Romanam scriberent. Suspicans tamen aliquid Cyprianus ac metuens ne qua offensio mentem Cornelii subiisset, demonstrat in eadem epistola XLII. se pacis & unitatis studio adductum fuisse, ut omnia integra servarentur, dum litteræ ab episcopis Italiæ venirent.

Præter hanc epistolam XLII. alia brevior Mettio commissa est ad Cornelium quæ est XLIII. Certiorem illum facit Cyprianus se ad confessores schismaticos scripsisse, sed mandasse Mettio ut has litteras Cornelio legeret, nec eas redderet, nisi Cornelius reddendas esse judicaret. Non verisimile est Mettium a Cypriano bis missum fuisse Romam, semel quidem cum Nicephoro ad epistolam XLII. iterum ad quadragesimam tertiam de confessoribus schismaticis perferendam. Hoc, inquam, verisimile non fit; nam Nicephorus, quem cum Mettio probabile est rediisse, nuntium Cypriano de reditu confessorum optatissimum attulit. Sed cur Cyprianus duas simul ad Cornelium litteras dedit? Rem solvit Tillemontius. Cum probe sciret Cyprianus litteras suas Romæ publice legi solere, prudenter breviori epistolæ commisit, quæ in vulgus efferri nolebat. Præter epistolam ad confessores, quæ est XLIV. mittebat illis Cyprianus libros suos de Lapsis & de Unitate Ecclesiæ. Ex quo facilis est conjectura hunc librum de Unitate Ecclesiæ circa hoc tempus scriptum fuisse; idque confirmatur Pontii testimonio, qui eum statim post librum de Lapsis recenset.

Antequam has litteras acciperet Cornelius, scripsit Cypriano per Primitivum presbyterum, ac sibi displicuisse significavit consilium Adrumetinis a Cypriano datum. Respondet ei Cyprianus per epistolam XLV. quæ tum scripta est,

est, cum undique Africani episcopi Romam scriberent, ut se Cornelio adhærere testarentur. In rebus tanti momenti nec Cyprianum, nec clericos quos Romam mittebat verisimile est cessasse; nec videtur multum effluxisse temporis inter illas epistolas XLI. XLII. XLV. Scripta est enim quadragesima prima per Primitivum presbyterum, paulo post reditum legatorum: quadragesima secunda paulo post litteras concilii ad Cornelium, ante reditum Primitivi, antequam ex variis Africæ provinciis ad Cornelium scriberetur, quod tunc fiebat, cum allatis a Primitivo litteris Cyprianus per epistolam XLV. responderet.

XXIII. *Novi conatus Novatiani. Reditus confessorum Romanorum in Ecclesiam hortatu Cypriani; id ante concilium Romanum anni 251. contigisse ostenditur.*

Cum Maximus, Longinus & Machæus Novatiani legati a Cypriano ejusque collegis expulsi fuissent, alios in Africam misit Novatianus, nempe Nicostratum & Novatum, & Evaristum & Primum & Dionysium. Cyprianum ea de re monuit Cornelius litteris per Augendum confessorem missis quæ non extant. Non multo post alia occasione oblata, iterum per Nicephorum acolythum scripsit ad Cyprianum epistolam inter Cyprianicas XLVIII. in qua rogat ut ipsius opera omnibus coepiscopis & fratribus innotescat Nicostratum multorum criminum reum, & non solum patronæ suæ carnali, cujus rationes gessit, fraudes & rapinas fecisse, verum etiam ecclesiæ deposita non modica abstulisse: Evaristum vero auctorem schismatis fuisse, & successorem plebi cui ante præfuerat, Zetum in locum ejus episcopum esse constitutum. Postridie quam venerant legati Novatiani, supervenit Nicephorus acolythus cum litteris Cornelii, ex quibus Cyprianus didicit & alios episcopos docuit quæ ad Nicostratum & Evaristum attinebant. Postea gratias egit Cornelio per epistolam XLIX.

Sed idem Nicephorus alias litteras multo lætiores attulit; quibus Cyprianum Cornelius de reditu quatuor confessorum Maximi, Urbani, Sidonii & Macharii certiorem faciebat. Cum quidam fratres nuntiassent confessores ad sanitatem reverti, ac postea Urbanus & Sidonius ad presbyteros venissent, affirmantes Maximum presbyterum & confessorem secum pariter cupere in Ecclesiam redire; placuit Cornelio, ut ex ipsorum ore & confessione quæ per legationem mandaverant audirentur. Qui cum venissent & a presbyteris quæ gesserant exigerentur, circumventos se esse affirmaverunt, nec quid in litteris ipsorum nomine per omnes ecclesias missis inesset se scisse, atque ut abolerentur & e memoria tollerentur quæ præcesserant deprecati sunt. Omni actu ad Cornelium perlato, jussit contrahi presbyterium: adfuerunt episcopi quinque, & re ad deliberandum proposita sententiæ a singulis dictæ, quas Cornelius suis ad Cyprianum litteris subjecit. His ita gestis venerunt in presbyterium quatuor confessores & plerique fratres, qui se eis adjunxerant, summis precibus desiderantes, ut ea quæ ante fuerant gesta in oblivionem caderent. Cum autem magnus fraternitatis concursus factus fuisset, una vox erat omnium gratias Deo agentium, ait Cornelius, gaudium pectoris lacrimis exprimentes, complectentes eos quasi eo die pœna carceris fuissent liberati. Confessores declararunt se Cornelium sanctissimæ Ecclesiæ catholicæ episcopum agnoscere, confessi sunt se imposturam passos, ac circumventos esse, sed tamen sinceram mentem suam semper in Ecclesia fuisse; quippe cum non ignorarent unum Deum esse, unum Christum Dominum ac unum Spiritum sanctum, unum episcopum in Ecclesia catholica esse debere. His rebus permotus Cornelius Maximum presbyterum locum suum jussit agnoscere, ceteros cum ingenti populi suffragio recepit, ac omnia remisit Deo omnipotenti. Hæc autem eadem hora, eodem momento ad Cyprianum per scripta transmisit, nempe per epistolam inter Cyprianicas XLVI. ac Nicephorum acolythum descendere ad navigandum destinantem statim dimisit. Carthaginensem ecclesiam lætitia perfuderunt litteræ Cornelii; nec dubium quin eas Cyprianus ad ceteras Africæ ecclesias miserit, ut rogaverat Cornelius, cui respondit per epistolam XLVII. Scripserunt etiam confessores ad Cyprianum, eorumque epistola est inter Cyprianicas L. His respondit Cyprianus per epistolam LI. Quæ autem ex litteris Cornelii desumta narravimus, ea probant non solos confessores rediisse. Venerunt cum illis in presbyterium *plerique fratres qui se eis adjunxerant*; quod quidem non videtur de plebe catholica pro confessoribus deprecante intelligi posse. Postea enim narrat Cornelius fraternitatis concursum; quem tum demum factum indicat fuisse, cum omnem hunc actum populo insinuandum judicavit; difficile est sane, ut confessores qui multos auctoritate sua abstraxerant, nullos in redeundo socios & imitatores haberent. Cornelii verba non aliter interpretatus est Cyprianus. *Quanto majus est gaudium*, inquit ep. XLVII. *& in terris pariter & in cœlo super confessoribus ad Ecclesiam Dei cum gloria sua & cum laude redeuntibus, & redeundi viam ceteris exempli sui fide & probatione facientibus? Hic enim quosdam fratres nostros error induxerat, quod sibi communicationem confessorum sequi viderentur. Quo errore sublato, lux omnium pectoribus infusa est, & Ecclesia catholica nec scindi, nec dividi posse monstrata est*. Unde mirum videtur cur Cyprianum Tillemontius de solis confessoribus locutum existimet. Tota res ab eodem erudito scriptore sic narratur, quasi uno & eodem die transacta fuerit. Sed tamen ex his Cornelii verbis: *Adfuerunt etiam episcopi quinque, qui & hodie præsentes fuerunt*: duos dies insumtos fuisse patet, quorum prior deliberationem habuit de recipiendis confessoribus; postridie vero absoluta & perfecta magno fraternitatis concursu, quæ pridie constituta fuerant.

Insignem hunc eventum Tillemontius & Pearsonius ad mensem Novembrem hujus anni 251. referendum putant, post concilium Romanum, quod hoc anno 251. Cornelius cum sexaginta episcopis habuit mense Octobri, ut placet Pearsonio, vel etiam multo citius, ut existimat Tillemontius, ac ante Novatiani ordina-

dinationem. Sed non tam ſero quatuor illi confeſſores, aut ſaltem ante concilium Romanum rediiſſe in Eccleſiam videtur.

Reditus confeſſorum paucis diebus ſubſecutus eſt novam legationem Novatiani. *Novato enim illinc a vobis diſcedente*, ait Cyprianus epiſt. XLIX. *id eſt, procella & turbine recedente, ex parte illic quies facta eſt*. Porro a prima legatione ad hanc novam non multum interceſſit temporis. Nam *proſtratus virtutibus Dei* Novatianus, ut ait Cornelius epiſt. XLVIII. *cum Maximus & Longinus & Machæus fuiſſent expulſi a* Cypriano ejuſque collegis, *denuo reſurrexit*. Quibus ex verbis patet Novatianum non a Julio menſe ad Novembrem feriatum eſſe, ſed accepta damna protinus reparare voluiſſe, miſſis peritioribus magiſque induſtriis legatis. Ergo reditus confeſſorum, qui novæ legationis profectionem proxime contingit, non poteſt in menſem Novembrem rejici. Deinde vero Nicephorus ille acolythus, qui utramque epiſtolam & de nova lagatione & de reditu confeſſorum attulit, non videtur clericus fuiſſe Romanus, ſed potius ipſe ille Nicephorus acolythus, quem Cyprianus Julio exeunte, vel Auguſto ineunte cum Mettio ſubdiacono Romam miſerat. Sic enim de illo Cornelius loquitur ep. XLVI. *Hæc igitur, frater cariſſime, eadem hora, eodem momento ad te per ſcripta tranſmiſimus, & Nicephorum acolythum deſcendere ad navigandum deſtinantem ad vos ſtatim dimiſi*. Quibus ex verbis patet hunc clericum non data opera a Cornelio miſſum fuiſſe, ſed potius, cum perfectis rebus, quarum cauſa venerat, rediret, ſanctum pontificem oblata occaſione uſum eſſe. Hinc jam ei perferendam apiſtolam dederat de novis teutamentis Novatiani, ſed minime neceſſariam, aut quæ clericum mitti poſtularet; ſiquidem jam miſſus ea de re fuerat Augendus confeſſor, nec neceſſe erat alium poſtea mittere qui idem nuntiaret. Porro ſi is eſt Nicephorus acolythus, qui cum Mettio epiſtolam XLII. Cypriani pertulit, fruſtra illius reditus ad menſem Novembrem differtur. Parvi refert quod in litteris Cornelii nulla fiat mentio de Mettio ſubdiacono, quocum Nicephorus acolythus profectus fuerat Carthagine. Nam ſimiliter Mettius, ut ſupra vidimus, in epiſtola XLIII. ſolus nominatur, quamvis ſocius ei adjunctus eſſet Nicaphorus.

Quod ſpectat ad concilium Romanum, reditu confeſſorum omnino poſterius videtur. Nullum prorſus hujus concilii veſtigium in litteris Romam aut Carthaginem miſſis intra illud tempus, quod a Cornelii ordinatione ad reditum confeſſorum effluxit. Legati Caldonius & Fortunatus, qui Carthaginem poſt Novatiani ordinationem rediere, non amplius quam ſexdecim epiſcoporum litteras attulerunt. Quis ergo credat jam tum ordinationem Cornelii in concilio LX. epiſcoporum confirmatam fuiſſe, ut ſuſpicatur Tillemontius. Præterea hoc concilium, teſte Euſebio lib. 6. cap. 43. decrevit *Novatum quidem & eos qui una cum ipſo ſeſe inſolenter extulerant, & quicumque inhumaniſſimæ & a fraterna caritate alienæ ejus opinioni conſentire præſumſerant, alienos ab Eccleſia habendos eſſe*. At confeſſores ſic ſe ante reditum geſſere, ſic redeuntes excepti ſunt, ut excommunicati fuiſſe non videantur a concilio ſexaginta epiſcoporum. Nam ſi ab hac ſynodo in judicium vocati & excommunicati in ſchiſmate obduruiſſent, an dicere potuiſſent circumventos ſe eſſe & imposturam paſſos, ac mentem ſuam ſemper in Eccleſia fuiſſe? Quis credat Cornelium ſic eos recepturum fuiſſe, ut omnia remitteret Deo omnipotenti? Non ſic agi ſolet cum hominibus jam judicatis & excommunicatis. Poſterius ergo concilium reditu confeſſorum; ſed tamen non multo poſterius. Nam graviſſimæ cauſæ ſuberant, cur cito haberetur, tum ut Novatiani partes penitus frangerentur, tum ut lapſorum cauſa, quæ ad concilium rejecta fuerat, dijudicaretur.

XXIV. *De geſtis & ſcriptis S. Cypriani anno 252. ante perſecutionem.*

Damnatus toto orbe Novatianus non deſpondebat animum, ſed per plurimas civitates novos apoſtolos ſuos mittebat, ut quædam recentia inſtitutionis ſuæ fundamenta conſtitueret, & ſuper legitimos epiſcopos crearet alios pſeudoepiſcopos. Id teſtatur Cyprianus in epiſtola ad Antonianum ſcripta anno 251. axeunte aut 252. ineunte. Jamdudum litteras acceperat Cyprianus ab hoc Numidiæ epiſcopo, quibus ſe cum Novatiano non communicare, ſed Cornelio affixum eſſe ſignificabat, atque ut earumdem litterarum exemplum ad Cornelium mitteretur, poſtulabat. Sed poſtea aliæ litteræ ſupervenerunt, in quibus nutare videbatur Novatiani litteris motus; & quam iſte hæreſim introduxiſſet, qua ratione Cornelius cum Trophimo & turificatis communicaret, ſciſcitabatur; ac ne ipſius quidem Cypriani humanitatem in lapſos æquo animo accipiebat. Sic ei reſpondet Cyprianus in hac epiſtola LII. ut ſe & Cornelium mirifice defendat, & cum Novatiano neminem communicare poſſe demonſtret, niſi qui totius Eccleſiæ communionem rejiciat. Liquet ſcriptam eſſe epiſtolam poſt reditum confeſſorum quos in Eccleſia cum Cornelio junctos eſſe dicit, poſt mortem Decii, quem tyrannum appellat; ſed tamen ante conceſſam lapſis hoc anno 252. indulgentiam; ſiquidem Cypriani defenſio in iis tantum verſatur, quæ Libellaticis anno ſuperiore & ceteris in mortis periculo conſtitutis conceſſa fuerant. Non immerito Antonianus ille idem videtur eſſe, qui in titulo epiſtolæ LXX. inter epiſcopos Numidas recenſetur; quod etiam argumento eſt eum Cypriani monitis non reſtitiſſe.

Emiſſarii Novatiani circa hoc tempus Maximum pſeudoepiſcopum Carthaginenſem fecerunt; ſed hoc facinus tam ignobile & obſcurum fuit, ut Cyprianus ne ſcribendum quidem ea de re Romam judicaret. Nam paulo ante de collegarum conſilio miſerat Cornelio nomina integrorum & catholicorum in Africa epiſcoporum, ut ſcirent Cornelius ejuſque collegæ, quibus ſcribere & a quibus litteras mutuo accipere oporteret: ſi quis autem præter eos, quos Cyprianus epiſtola ſua complexus fuerat, ſcribere auderet, ſcirent eum vel ſacrificio vel libello eſſe maculatum, vel unum de hæreticis perverſum ſcilicet & profanum.

Scriptum exiſtimatur hoc anno præſtantiſſimum

mum Cypriani opus de Oratione dominica. Recensetur a Pontio post librum de Unitate Ecclesiæ; & cum multa in eodem libro adversus schismaticos vehementer & copiose dicantur, non male concluditur jam prodiisse Felicissimi & Novatiani schismata, cum hæc scriberet Cyprianus.

Circa Paschæ prima solemnia scripsit Cyprianus epistolam LIII. ad episcopos Fortunatum, Ahymnum, Optatum, Donatianum, Fortunatum & Felicem, qui cum essent in civitate Capsensi propter ordinationem episcopi (Donatuli, ut verisimile est, Capsensis episcopi, qui loco sexagesimo nono sententiam dicit in concilio Carthaginensi anno 256.) consulti fuerant a Superio, an ad communionem jam admittendi essent Ninus, Clementianus, & Florus, qui Christum confessi coram magistratu & plebe, postea inter tormenta coram proconsule superati, pœnitentiam agere non destiterant per hoc triennium, non illud quidem exactum sed inchoatum. Rem decidere non ausi ad Cyprianum detulerant, & scripserant, *ut cum pluribus collegis de hoc ipso plenissime tractaret.* Respondet Cyprianus reddendam ejusmodi hominibus communionem, seque ea de re cum episcopis deliberaturum promittit, *quando solemnitati apud suos celebrandæ satisfecerit*, & Carthaginem *venerint*.

Vix dubium est quin promissum perfecerit in concilio, quod Charthagine habitum hoc anno idibus Maii, ut ipse testatur epist. LV. pag 84. Scribit ibidem *Privatum, veterem hæreticum in Lambesitana colonia ante multos fere annos ob multa & gravia delicta nonaginta episcoporum sententia condemnatum*, & *Fabiani* papæ, ac Donati Carthaginensis episcopi *litteris severissime notatum, cum causam in hoc concilio agere velle se diceret*, admissum non fuisse. Huic concilio interfuerunt episcopi sexaginta sex, si ibi, ut verisimillimum est, propositis a Fido episcopo quæstionibus responsum fuit. Is per litteras questus fuerat quod Therapius episcopus Bullæ & confessor, ut conjicit Pamelius ex concil. Carth. an. 256. Victori quondam presbytero, antequam pœnitentiam plenam egisset, pacem immaturo tempore dedisset. Præterea novam quamdam de infantibus opinionem Fidus proposuerat, in quibus morem antiquæ circumcisionis tenendum putabat, ut infra octavum diem non baptizarentur. Inter alias rationes hanc afferebat, *vestigium infantis in primis partus sui diebus constituti mundum non esse, quod unusquisque illud horreat exosculari*. Respondent sexaginta sex episcopi per epist. LIX. objurgatum fuisse Therapium, nec tamen ablatam Victori communionem. De infantibus autem propositam ab eo opinionem uno ore universi rejiciunt, & baptisma infantium *in primo statim nativitatis suæ ortu* præclarissimis rationum momentis defendunt. Hoc autem concilium sexaginta sex episcoporum, idem prorsus esse perspicitur, ac illud, quod idibus Maii habitum hoc anno 252. Quod enim concessa Victori quondam presbytero laica communio reprehensionem non effugit, argumento est nihil adhuc detractum ac limatum fuisse de superioris anni decreto, ac nondum pacem pœnitentibus redditam fuisse; quæ tamen illis indulgentia perpaucis mensibus post concilium idibus Maii habitum concessa est.

Lombertum merito castigat Pearsonius, quod hoc concilium sexaginta sex episcoporum non multo post concilium anni superioris collocaverit. Non verisimile est post concilium, quod tamdiu in causis lapsorum dijudicandis occupatum fuit, aliud eodem anno tam frequens convocatum fuisse; cum præsertim nullum hujus rei vestigium exstet in litteris anno superiore scriptis. At idem Pearsonius, hoc concilium, in quo responderunt Fido sexaginta sex episcopi, in anni 253. mensem Septembrem rejicit, cum episcopi, ut ipse existimat, restituta pace, de rebus ecclesiasticis consiliarentur. Non quadrat hæc opinio cum his episcoporum verbis: *Quæ res*, inquiunt, *satis nos movit, recessum esse a decreti nostri auctoritate, ut ante legitimum tempus & plenum satisfactionis, & sine petitu & conscientia plebis, nulla infirmitate urgente ac necessitate cogente pax ei concederetur.* Hæc optime congruunt idibus Maii anni 252. Jam pœnitentiæ partem non mediocrem adimpleverat Victor; unum reprehenditur quod plenum tempus non exegisset; quinetiam nihil reprehenderetur, si plebis rogatu concessa pax fuisset. At profecto numquam episcopi tam leniter egissent anno 253. inter prima pacis initia. Nam qui sopita Decii persecutione tantam præ se severitatem tulerant, ut excommunicationem minarentur, si quis lapsos ad communionem admitteret; ii finita Galli & Volusiani persecutione, cum adhuc manus lapsorum sacrificiis nefandis fumarent, an adeo remissi fuere, ut pacem concessam non reprehensuros se dicerent, si *sine petitu & conscientia plebis* concessa non fuisset? Præterea non videntur post persecutionem Galli & Volusiani necessaria fuisse concilia, quia ex his quæ in priore concilio statuta de lapsis fuerant, facilis fuit totius rei deliberatio; vel potius quia aut nulli in hac persecutione, aut saltem paucissimi videntur cecidisse. Testatur Cyprianus in epistola LVII. eos qui Romæ sub Decio ceciderant, confessionis laudem in hoc secundo prælio adeptos fuisse. Idem testimonium saltem Africæ tribuit auctor libri ad Novatianum p. XI. Hinc Cyprianus in epist. LXXXI. ad martyres non plangit clades & funera suorum, ut in epist. IX. sub Decio fecerat. Nec mirum si victores in hac pugna fuere, quos tanto animi ardore ad pugnandum paratos fuisse perspicimus ex epist. LIV.

Scripta est circa idem tempus, ut observat Tillemontius, epistola LXIV. ad Epictetum & plebem Assuritanam adversus Fortunatianum quondam hujus civitatis episcopum, qui sacerdotio ob simulacrorum cultum dejectus *pro integro agere volebat*, & episcopatum sibi cœperat vendicare. Videtur Epictetus, quem Cyprianus fratrem appellat, Fortunatiani loco constitutus fuisse. Non solus Fortunatianus ex lapsis episcopis ejusmodi facinus tentabat, sed observat Cyprianus nonnullos alios idem aggressos esse, dum *stipes & oblationes & lucra desiderant, quibus prius insatiabiles incubabant, & cœnis atque epulis etiam nunc inhiant, quarum crapulam nuper superstite in dies cruditate ructabant*. Cum autem lapsos omnes hortetur, ut *magnitudinem delicti sui cognoscentes a deprecanda Domino non recedant*, *sed*

sed satisfactionibus immorantes ad Ecclesiam pulsent, non immeriro hæc epistola ante concessam generatim lapsis indulgentiam scripta existimatur.

Rejectus, ut modo diximus, a concilio Carthaginensi Privatus pseudoepiscopum Carthagine constituit Fortunatum, qui erat *unus ex quinque presbyteris jampridem de Ecclesia profugis, & sententia coepiscoporum nostrorum*, ait Cyprianus epist. LV. pag. 83. *multorum & gravissimorum virorum, qui super hac priore anno* ad Cornelium litteras fecerant. Operam ad hoc scelus navarunt, ut ibidem ait S. Martyr, Felix quidam qui cum illo venerat, quem ipse extra Ecclesiam in hæresi pseudoepiscopum olim constituerat: Jovinus & Maximus ob nefanda sacrificia & crimina in se probata, sententia novem episcoporum condemnati, & iterato quoque a pluribus aliis in concilio anno priore abstenti: Repostus Saturuicensis qui non tantum in persecutione ipse ceciderat, sed & maximam partem plebis suæ sacrilega persuasione dejecerat. Hi quinque cum paucis vel sacrificatis vel male sibi consciis Fortunatum sibi pseudoepiscopum cooptarunt. Sed illis scelus ex sententia non successit. Nam cum dictitassent viginti quinque episcopos Carthaginem venturos, non sine mendacii infamia quinque tantum reperti sunt. Deinde vero quos antea decipiebant, & falsa spe redeundi in Ecclesiam producebant, hi ubi viderunt pseudoepiscopum, fraude comperta ad Ecclesiam redierunt. Itaque plures erant qui de nefariis illis hominibus judicaverant, si presbyteri & diaconi numerentur, quam qui tunc cum illis conjuncti videbantur. Probabat tamen Cyprianus & diligenter examinabat quinam admitti &, recipi in Ecclesiam deberent. Quidam enim recipi non poterant *sine scandalo & periculo plurimorum*. Fremebat enim plebs & reluctabatur *quoties inemendabiles & protervi & vel adulteriis vel sacrificiis contaminati, & post hæc adhuc insuper de schismate ad Ecclesiam* redibant. Vix plebi persusdebat, immo extorquebat ut tales admitti consentirent; & justior factus erat fraternitatis dolor, ex eo quod unus atque alius, obnitente plebe & contradicente, Cypriani facilitate suscepti, pejores exstiterant quam prius fuerant, ibid.

Fortunati ordinatione adeo non movebatur Cyprianus ut ea de re protinus ad Cornelium scribendum esse non judicaret. Nactus tamen occasionem familiarissimi hominis & clerici, per Felicianum acolythum, quem Cornelius in Africam cum Perseo episcopo miserat, etiam de Fortunato isto scripserat ad Cornelium; sed dum Carthagine Felicianus vel vento retardatur, vel accipiendia aliis epistolis detinetur, Felicissimo Romam properante præventus est. Is enim Romam mittebatur cum litteris Fortunati ad Cornelium, cum nefaria illa factio undique exclusa, & in Africa ob scelerum infamiam ubique nota Romam navigandum judicasset. Venit itaque Romam Felicissimus stipatus caterva & factione desperatorum, sed rejectus est a Cornelio, & *vigore pleno, quo episcopos agere oportet*, pulsus de Ecclesia. Verum cum dictitarent nefarii homines Fortunatum a viginti quinque episcopis ordinatum esse; cumque Cornelium *aggressi essent comminantes, quod si litteras quas attulerant, non accepisset, publice eas recitarent, & multa turpia & probrosa & ore suo digna proferrent*; Cornelius cui molestum erat Cypriani silentium, *minis atque terroribus eorum aliquantum commotus* duas simul epistolas Cypriano per Saturum acolythum scripsit, quarum prima pulsum constanter Felicissimum, altera commotum & exterritum ipsius Cornelii animum significabat.

Permolestum accidit Cypriano quod cum in defendendo episcopatu Cornelii summam animi fortitudinem declarasset, idem sibi in re simillima a Cornelio non referretur. Quapropter ad eum scripsit epistolam LV. dolorem suum minime dissimulans, quod Cornelius aures præbuisset schismaticis omni sceleris macula notatis & in concilio damnatis, contra episcopum populi universi suffragio in pace delectum, Dei auxilio in persecutione protectum, collegis omnibus fideliter junctum, plebi suæ in episcopatu quadriennio jam probatum, in quiete servientem disciplinæ, in tempestate proscriptum applicito & adjuncto episcopatus sui nomine, toties ad leonem petitum, in circo, in amphiteatro dominicæ dignationis testimonio honoratum, ac nuper etiam clamore popularium ad leonem denuo postulatum. Demonstrat nefas fuisse schismaticis *ad Petri cathedram atque ad ecclesiam principalem, unde sacerdotalis unitas exorta est*, litteras ferre; *cum statutum sit omnibus nobis*, inquit, *& æquum sit pariter ac justum, ut uniuscujusque causa illic audiatur ubi est crimen admissum .... nisi si paucis desperatis & perditis minor videtur esse auctoritas episcoporum in Africa constitutorum*, &c. Sic episcopatus sui jura defendit Cyprianus, ut exordium unitatis in ecclesia Romana, ut ecclesia principali agnoscat; & quemadmodum alibi parem inter Apostolos potestatem admittens, exordium unitatis in Petro constitutum agnoscit; ita hoc loco etsi negat minorem esse Afrorum episcoporum auctoritatem, immerito pronuntiat editor Oxoniensis primatum ab eo negari: sed de his jam diximus in præfatione. Quamvis autem de Cornelii prudentiæ & constantiæ existimatione hæc epistola aliquid detrahere posse videretur; eum tamen admonere & rogare non dubitat Cyprianus ut de more suo has litteras clero secum præsidenti, & sanctissimæ atque amplissimæ plebi legat; adeo cognita erat Cypriano & explorata virtus Cornelii. Constat hanc epistolam hoc anno 252. scriptam fuisse; commemorat enim Cyprianus concilium anni prioris, tum etiam alind proximis idibus Maii habitum: hinc se plebi suæ quadriennio jam probatum esse dicit. Scripta autem non videtur nisi mense Junio exeunte, ant ineunte Julio.

XXV. *Persecutio revelatur Cypriano. Hortatur Thibaritanos ad certamen. Lapsis pænitentibus pacem restituit in concilio, quod ab alio idibus Maii habito distingui debet.*

Cum a concilio Carthaginensi, quod idibus Maii habitum diximus, satis multa usque ad persecutionem intercesserint; perspicuum est imperatores Gallum & Volusianum, qui anno 251. exeunte imperium adepti fuerant, per totum

tum illud tempus nihil iracunde in Christianos egisse, nec suum in illos furorem incitasse ante mediam hujus anni æstatem. At violenta fuit persecutio, nec alium finem habuit quam ipsa imperatorum vita. Jam nonnullæ scintillæ emicuerant, cum Cyprianus ad Cornelium scriberet epistolam LV. Ait enim *bis ipsis diebus* quibus scribebat, *ob sacrificia quæ edicto proposito celebrare populus jubebatur, clamore popularium ad leonem denuo postulatum* se *in circo* fuisse. Videtur indicendorum sacrificiorum causam attulisse pestis illa, quæ sub Gallo & Volusiano ac ceteris deinceps principibus horrendum in modum sæviit. Non multo post subsecuta imperatorum Galli & Volusiani adversus Christianos edicta, quorum præcognitionem cum accepisset Cyprianus, multis visionibus divinitus oblatis; scripsit epistolam LVI. ad Thibaritanos, quos cum antea invisere statuisset, consilium tunc perficere non potuit, sed vicarias pro se litteras misit, in quibus eos admonet se *Domini instruentis dignatione* cognovisse, idque sciendum esse ac pro certo credendum & tenendum, graviorem nunc quam antea, & ferociorem pugnam imminere; deinde vero ex Scripturis sanctis & ex Christianæ religionis principiis colligit, quidquid ad persecutionem constanter sustinendam incitare poterat.

Videtur Cyprianum detinuisse quominus Thibaritanorum votis satisfaceret, imposita necessitas rebus ecclesiæ suæ, imminente persecutione, providendi. Nihil autem prius sibi faciendum arbitratus hoc molestissimo tempore, quam ut omnes omnino milites Christi, qui arma desiderabant & prælium flagitabant, intra castra Domini colligeret; decrevit in concilio cum episcopis XLI. ut examinatis singulorum causis, pax lapsis daretur qui pœnitentiam agere a primo lapsus die non destiterant. Episcopi certiorem ea de re faciunt Cornelium per epistolam LIV. seque ita *sancto Spiritu suggerente* statuisse dicunt, ac sanguinem Christi iis non denegandum demonstrant, qui suum pro Christo fusuros se & acriter pugnaturos promittebant. Addunt sese idem Cornelio *paternæ misericordiæ contemplatione placiturum* sperare. Miror hoc concilium a Pearsonio confundi cum eo quod idibus Maii habitum est. Nam de rebus idibus Maii deliberatis nullæ ad Cornelium synodi nomine scriptæ sunt litteræ; quippe cum de Privato, quem synodus non admiserat, tum demum Cyprianus ad Cornelium suo nomine scripserit, cum facultas oblata est Feliciani acolythi. 2°. In epistola LV. ex qua concilium idibus Maii habitum fuisse discimus, nullum exstat vestigium concessæ lapsis indulgentiæ, sed tantummodo necessitas pœnitentiæ adversus Felicissimum ejusque satellites defenditur. Atque hinc patet hanc epistolam in editione Oxoniensi immerito præponi quinquagesimæ quartæ, per quam Cornelius de concessa lapsis communione certior factus est. 3°. Concilium episcoporum XLI. in quo lapsis data communio est, instante persecutione habitum fuit, & hoste certamen indicente, cum lapsi arma desiderarent & flagitarent, ut est in epist. LIV. seque *ad pugnam paratos esse & pro Domini sui nomine ac pro sua salute stare*

A *fortiter & pugnare* profiterentur. Quamobrem hoc concilium statim subsequi debuit Cornelii confessio, qui primus Romæ confessus est. Sed a concilio idibus Maii habito multa intercesserunt usque ad persecutionem & Cornelii confessionem, Fortunati ordinatio, missa ab eo Romam legatio, Cornelii ad Cyprianum litteræ, ac Cypriani responsio.

B

XXVI. *S. Cornelio gratulatur confessionis laudem S. Cyprianus. Confessores Carthaginenses cohortatur per epist. LXXXI. quam in hac persecutione scriptam fuisse ostenditur anno* 252.

Vana non fuit Cypriani prædictio futuræ persecutionis, nec adhibitæ ab eo cautiones ad Christianos corroborandos optato exitu caruerunt. Romæ prosiluit adversarius terrore violento Christi castra turbare, sed virtus illic præcedentis episcopi publice comprobata est, ac quodammodo ecclesia omnis Romana confessa est; ad pugnam non singuli milites, sed tota castra prodierunt, accurrit properanter & C venit quisquis audivit. Plurimi ex his qui sub Decio lapsi fuerant, gloriosa confessione restituti sunt, ipso dolore pœnitentiæ facti ad prælium fortiores, ita ut appareret eos in prima persecutione novæ atque insuetæ rei pavore trepidasse. Hæc discimus ex epistola LVII. Cypriani, in qua Cornelio Centumcellis exsulanti gloriam confessionis gratulatur, & cum eo communicat quod providentia Domini monentis instructus cognoverat, *appropinquare jam certaminis & agonis nostri diem*, inquit. Rogat denique ut uter ad Dominum prior migraverit, D Deum pro altero & pro fratribus ac sororibus precetur. Hæc prædictio non multo post in Cornelio exitum sortita est, qui martyr obiit Centumcellis die 14. Septembris hujus anni 252. ut inter doctissimos quosque convenit. Interim Novatianus, ut Cyprianus observat, ut nec unitatis Ecclesiæ, ita nec ejus triumphorum particeps quiescebat, nec eum omnino tetigit persecutio. Lucius qui Cornelio successit, eodem fere tempore sacerdotii & exsilii gloriam adeptus est; sed paulo post revocatus, martyr E obiit die quarto aut quinto mensis Martii anno 253. cum quinque mensibus ac paucis diebus præfuisset. Huic Cyprianus cum sacerdotium & confessionem gratulatus fuisset per litteras quæ ad nos non pervenerunt, reditum etiam gratulatus est per epistolam LVIII. suo & collegarum nomine. Sed præter hoc litterarum officium, quibus ad commune gaudium ecclesiæ Romanæ, suum quoque accedere testatur; ait se non cessare *in sacrificiis atque in orationibus Deo patri & Christo filio ejus Domino nostro gratias agere & orare pariter atque petere, ut qui* F *perfectus est atque perficiens custodiat & perficiat* in Lucio *confessionis gloriosam coronam*; & quasi præ

videret id quod postea evenit; Lucium idcirco revocatum fuisse ab exsilio suspicatur, ut in oculis ecclesiæ suæ vitam pro Christo profunderet. Decreta Cornelii de lapsis Lucium confirmasse discimus ex Cypriano, qui Lucium & Cornelium beatos martyres appellat, seque eorum memoriam honorare dicit, ac illos spiritu Dei plenos, & in glorioso martyrio constitutos dandam esse pacem lapsis censuisse, &

pœnitentia acta fructum communicationis & pacis negandum non esse litteris suis signasse testatur, ep. LXVII.

Quamvis erumpentibus persecutionis scintillis postulatus fuerit ad leonem Cyprianus, non tamen secessit ut in persecutione sub Decio, nec pulsus aut proscriptus fuit. Primus Carthagine impetum ferocientis populi sustinuit, ut videre est in epist. LXXXI. gloriosus senex Rogatianus presbyter, qui in persecutione Decii confessus fuerat, & e carcere solutus duobus episcopis & Numidico presbytero in regenda ecclesia Carthaginensi adjunctus a Cypriano fuerat. Is cum primus in hac Galli & Volusiani persecutione conjectus in carcerem fuisset cum Felicissimo, quem Cyprianus quietum semper & sobrium fratrem appellat, cum eodem coronatus est. Ceteros confessores in carcere inclusos hortatur Cyprianus in epist. LXXXI. ut Rogatianum imitentur, seque Dominum assidue precari ait, ut eamdem ac ille coronam assequantur. Inter hos confessores enitebant pueri & feminæ, id quod etiam in persecutione Decii contigisse perspicimus ex libro de Lapsis p. 181. & in persecutione Valeriani ex ep. LXXVII. Eamdem confessionis laudem adepti, ut capite 24. observavimus, qui sub Decio lapsi fuerant. Quod quidem de plurimis intelligi debet, non tamen de omnibus; nam auctor libri ad Novatianum, alios ex eorum numero adhuc pœnitentiæ addictos commemorat. Sed quia epistolam LXXXI. alii Valeriani, alii Decii persecutioni adscribunt; exponendum nobis est cur ad hanc potius sub Gallo & Volusiano persecutionem referenda videatur.

Hanc epistolam Pamelius & Baronius inter postremas Cypriani numerant, & in persecutione Valeriani scriptam putant. Hac potissimum ratione ducuntur, quod Rogatianus presbyter & confessor, quem post Decii persecutionem superfuisse constat, in hac epist. LXXXI. vitam pro Christo cum Felicissimo dicatur profudisse. Atque id quidem tabulis ecclesiasticis consentaneum est, in quibus, inquit Baronius, Rogatiani & Felicissimi *una die passorum natalis solemnitas consignata est* VII. cal. *Novembr.* Contra Pearsonius hanc epistolam sub Decio scriptam esse contendit, cum lateret Cyprianus, idque probat ex primis epistolæ verbis, *Saluta vos, fratres carissimi, optans ipse quoque conspectu vestro frui, si me ad vos pervenire loci conditio permitteret.* Sic autem loqui solet Cyprianus e suo secessu, ut in ep. V. *Et quoniam mihi interesse nunc non permittit loci conditio*, & in ep. XXXVII. ad eumdem clerum, *Utinam loci & gradus mei conditio permitteret, ut ipse nunc præsens esse possem.* Unde concludit Pearsonius his verbis non exsilium Cypriani sub Valeriano, sed illius sub Decio secessum denotari. Locum autem ex quo mortuum Rogatianum fuisse judicatur, in aliam prorsus sententiam accipiendum esse existimat, ac errorem in tabulas ecclesiasticas irrepsisse, dum Bedam, qui has Cypriani litteras laudat, & ex illis docet Rogatianum & Felicissimum martyrio coronatos esse, Usuardus, Ado & alii sine examine sequuntur.

Pearsonii sententia arridet Tillemontio; sed tamen multis rebus perspicitur hanc epistolam A non in secessu scriptam esse, sed Carthagine, cum jam obiisset Rogatianus, non tamen sub Valeriano, sed sub Gallo & Volusiano. Nimium apertus est Cypriani contextus, quam ut Rogatianum & Felicissimum martyrio coronatos negemus, antequam hanc epistolam scriberet Cyprianus. Locum inspiciamus. *Quam fidem*, inquit, *vos quoque retinentes & die ac nocte meditantes, tota corde ad Deum prompti, contemtu præsentium futura tantummodo cogitatis, ut ad fructum regni æterni & ad complexum & osculum Domini &* B *conspectum venire possitis, ut sequamini in omnibus Rogatianum presbyterum gloriosum senem, viam vobis ad gloriam temporis nostri religiosa virtute & divina dignatione facientem, qui cum Felicissimo fratre nostro quieto semper & sobrio, excipiens ferocientis populi impetum, primum hospitium vobis in carcere præparavit, & metator quodam modo vester, nunc quoque vos antecedit. Quod ut consummetur in vobis assiduis orationibus Dominum deprecamur, ut initiis ad summa pergentibus quos confiteri facit, faciat & coronari.* Nulla fere vox hoc in loco, quæ non C Rogatianum pro Christo passum indicet. Vocat eum Cyprianus *gloriosum senem*, quod eum argumento est ad gloriam pervenisse. Confessores laudat quod futura tantum cogitent, ut ad complexum Domini perveniant, ut sequantur in omnibus Rogatianum, quem jam in multis rebus imitati fuerant. Jam ergo pervenerat ad conspectum Domini Rogatianus; siquidem pervenire ad conspectum Domini, idem est ac Rogatianum in omnibus sequi. Paraverat illis Rogatianus primum hospitium in carcere. Ubi secundum parabat, nisi in cælo, D antecedens eos veluti metator quidam? Denique Deum precatur Cyprianus ut id, in quo antecedebat eos Rogatianus, in ipsis consummetur & ad coronam perveniant. Ergo jam ad hanc coronam Rogatianus pervenerat, quam cum in Decii persecutione adeptus non sit, sed ante e carcere egressus sit, quam Cyprianus e suo secessu; necesse est hanc epistolam ad aliud tempus referri. Nititur Tillemontius his verbis, *viam facientem, vos antecedit*, ut Rogatianum probet non obiisse cum hæc epi- E stola scriberetur. At quis nescit linguæ Latinæ sterilitatem sæpe cogere ut ejusmodi voces usurpentur? Martyres in ep. LXXVIII. laudant Cyprianum, quod cum primus confitendi signum extulerit, ipsius anima *non tantum martyrum de sæcula jam excedentium socia esse cœperit, sed & cum futuris cælestem amicitiam* copulaverit. Simili prorsus modo confessores hortatur Cyprianus in ep. IX. ut Mappalicum martyrem sequantur. *Istum nunc beatissimum martyrem*, inquit, *& alios participes ejusdem congressionis, & comites in fide stabiles, in dolore patientes, in* F *quæstione victores, ut ceteri quoque sectemini & opto pariter & exhortor, ut quos vinculum confessionis & hospitium carceris simul junxit, jungat etiam consummatio virtutis & corona cælestis.*

Non belle accepit Pearsonius hæc verba, *si me ad vos pervenire loci conditio permitteret.* Ait enim Cyprianum his verbis designare *locum in quo præsens esse & conspectu confessorum frui maxime concupivit; sed loci, hoc est, Carthaginis, ubi persecutio jam fervebat, conditionem non permisisse.* Verum hac voce non Carthaginem, sed

A sed episcopalem auctoritatem designari perspicitur ex pluribus Cypriani testimoniis; sic in ep. XI. *Sollicitudo loci nostri & timor Domini compellit. Cum illi* (martyres) *memores loci nostri ad me litteras direxerint*, ep. X. *congruis ipsi loco & officio sacerdotii nostri*, ep. LXIII. vid. ep. LXV. Quamobrem cum ait Cyprianus in hac ep. LXXXI. *Saluto vos, fratres carissimi, optans ipse quoque conspectu vestro frui, si me ad vos pervenire loci condisio permitteret. Quid enim mihi optatius & lætius posset accidere, quam nunc vobis inhærere, ut complecteremini me manibus* B *illis, quæ puræ & innocentes, & dominicam fidem servantes, sacrilega obsequia respuerunt? Quid jucundius & sublimius quam osculari nunc ora vestra, conspici etiam præsentem ab oculis vestris*; cum hæc, inquam, ait Cyprianus, indicat se hac una re detineri quominus invisat martyres, quod metuat ne dignitate conspicuus oculos gentilium effugere non possit. Nec necesse est eum absuisse Carthagine ut sic scriberet: sua enim illum dignitas, etiamsi adfuisset Carthagine, detinere potuit, quominus sanctos martyres inviseret. Nam qui providebat ut C martyres *non glomeratim nec per multitudinem simul junctam inviserentur*, sed ut *presbyteri quoque qui illic apud confessores* offerebant, singuli cum singulis diaconis alternarent, ep. V. multo minus ipse commisisset, ut in oculos gentilium incurrens nova incendia commoveret. Quinetiam hæc consuetudo ante Cyprianum in Africa vigebat, ut episcopus confessores non inviseret. Testatur enim Cyprianus in epist. X. & XI. id semper in præteritum sub antecessoribus suis factum esse, ut presbyteri & diaconi D plenissime circa Evangelii legem martyres & confessores instruerent, & diaconi ad carcerem commeantes martyrum desideria consiliis suis & Scripturarum præceptis gubernarent. Nihil ergo vetat, quominus Cyprianum in ipsa urbe necessariis rebus & antecessorum exemplo a confessorum conspectu distentum hæc scripsisse existimemus. Neque etiam dicere verebor, non sic locuturum fuisse, si absuisset Carthagine. Quomodo enim absentem & in abdito loco latentem sola dignitas a complexu martyrum arceret, quem in ipsa urbe necessa- E riæ cautiones ab hoc gaudio & antecessorum exempla removissent? Hinc in ep. IX. quam ad martyres & confessores in secessu scriptam esse constat, non ait secessum suum in hoc sibi molestum esse, quod eos non possit invisere. Significat urbis desiderium in ep. XXXVII. at nequaquam ut in martyrum complexibus hæreat, sed potius *ut promtus & libens solemni ministerio cuncta circa fortissimos fratres dilectionis obsequia compleat*.

Non congruit ergo hæc epistola Decii tem- F poribus: neque etiam Valeriani persecutioni, cujus primum impetum sustinuit Cyprianus; nec ei Rogatianus & Felicissimus, sed ipse aliis omnibus, ut infra videbimus, facem ad confitendum Christi nomen prætulit. Multo commodius referetur epistola LXXXI. ad persecutionem Galli & Volusiani, in qua Cyprianus nec Carthagine expulsus est, nec sponte cessit; at minime dubium est, quin pro se ad aures & ad oculos confessorum vicarias litteras miserit, cum eos invisere exposita omnium oculis dignitas non sineret. Mense Octobri anni 252. quo mense Rogatianus & Felicissimus passi dicuntur in tabulis ecclesiasticis, persecutio sæviebat; cujus rei testis est Cornelius qui mense Septembri hujus anni martyr obiit. Pearsonius ex populi ferocientis impetu, quem Rogatianus excepisse dicitur, epistolam LXXXI. ad persecutionem Decii pertinere concludit, quia sæpe in hac persecutione popularis temeritas in Cyprianum erupit. At in persecutione Galli eamdem populi temeritatem expertus est Cyprianus, ut ipse narrat in epistola LV. Deinde vero horrenda illa pestis, quæ cum Galli persecutione conjuncta fuit, multo aptior videtur fuisse ad eiendos populares motus, cum calamitatis causa in Christianos rejiceretur.

XXVII. *Mira caritas S. Cypriani in pestis calamitate. Religionem defendit adversus Demetrianum. Totius ecclesiæ Carthaginensis prolixa in redimendis captivis liberalitas.*

Ad persecutionem accedebat lues horrenda, quæ sub ipsis Deciis, ut verisimile est, incœpta majorem in modum sub Gallo & Volusiano grassata est. Hic Cypriani caritas in ipsis ethnicorum oculis enituit, & ad summam reipublicæ utilitatem redundavit. Nam cum ethnici omnes horrerent & fugerent contagia ac suos impie exponerent, ac jacentibus tota civitate cadaveribus, nemo aliud quidquam respiceret, nisi lucra crudelia; tum vero Christi & Dei pontifex plebem uno in loco congregatam vivido hortatu adduxit, ut pietatis officia non solum in domesticos fidei, sed in ipsos etiam ethnicos conferrent; ac caritate inflammatus ea dixit, quæ si *gentiles audire potuissent*, ait Pontius, *forsitan statim crederent*. Distributa sunt ergo continuo pro qualitate hominum atque ordinum ministeria. Multi qui angustia paupertatis beneficia sumtus exercere non poterant, plus sumtibus exhibebant; compensantes proprio labore mercedem divitiis omnibus cariorem. Fiebat itaque exuberantium operum largitate quod bonum est ad omnes, non ad solos domesticos fidei.

Inter has persecutionis & pestis calamitates, scripsit Cyprianus librum adversus Demetrianum, quem Pontius his verbis designat: *Per quem gentiles repercussis in se iis quæ nobis ingerunt, vincerentur?* Ventitabat ad Cyprianum Demetrianus, eumque Cyprianus *oblatrantem adversus Deum & verbis impiis obstrepentem* minime idoneum judicabat quocum congrederetur, *cum nec docere indocilem posse sibi videretur, nec impium religione comprimere, nec furentem lenitate cohibere*. Sed cum idem Demetrianus dictitaret *quod bella crebrius surgant, quod lues, quod fames sæviant, quodque imbres & pluvias serena longa suspendant*, Christianis imputari; tacere ultra noluit Cyprianus; ac ne silentium diffidentiæ non verecundiæ tribueretur, huic homini respondendum esse duxit, *pariter & ceteris quos* ipse *forsitan* concitaverat, *& adversum* Christianos *odia maledicis vocibus seminanda comites* sibi *plures radicis atque originis* suæ *pullulatione* fecerat. Demonstrat igitur calamitates non inde oriri quod Deum Christiani colant, sed quod eum gentiles non colant, ejusque

cultores omni cruciatus genere torqueant : quamvis autem hæ calamitates ipsos etiam Christianos attingant, eas tamen solis gentilibus nocere, non Christianis quos ad æterna gaudia perducunt. Lactantius lib. 5. cap. 4. minus commode factum a Cypriano existimavit, ut ad frangendum & convincendum Demetrianum Scripturæ potius quam poetarum & philosophorum testimonia citaret. Sed præterquam quod adhibendæ erant Scripturæ, ut quid Christiani sentirent, quid sperarent, in promtu esset; inest profecto sancti Spiritus testimoniis tanta vis ac tanta majestas, ut vel eos qui maxime obduruerunt, permovere possint. Vid. not. Baluz.

Hunc librum in persecutione Galli & Volusiani scriptum esse patet ex testimonio Pontii qui eum recenset inter libros de Lapsis & de Unitate Ecclesiæ post Decii persecutionem scriptos & librum de Patientia, qui persecutionem Valeriani antecessit. Idem etiam effici potest ex his verbis Cypriani pag. 221. *Ut memorias taceamus antiquas, & ultiones pro cultoribus Dei sæpe repetitas nullo vocis præconio revolvamus, documentum recentis rei satis est, quod sic celeriter quodque in tanta celeritate sic granditer nuper secuta defensio est, ruinis rerum, jacturis opum, dispendio militum, diminutione castrorum.* Legebatur in superioribus editionibus, *ruinis regum*, quibus verbis Decios designari existimarunt eruditi. Sed quamvis Baluzius ex veterum codicum auctoritate posuerit *ruinis rerum*, non minus manifesta descriptio est eorum, quæ Deciis ob vexatos Christianos evenerunt, nec referri potest ad Gordianos aut Philippos, qui Christianos non sunt persecuti.

Demetrianum quem Cyprianus refellit, alii proconsulem Africæ, alii unum ex judicibus fuisse opinati sunt. Crediderim potius unum aliquem ex sophistis fuisse; idque satis persuadent crebræ cum Cypriano disputationes, calumniæ in Christianos & criminationes quas ei exprobrat Cyprianus, nequaquam indicans potestatem cum mala hac mente conjunctam fuisse. Decepisse eruditos homines videntur hæc verba pag. 219. *Qui alios judicas, aliquando & tu esto tui judex.* Sed hæc ad judicium forense non pertinent, nec Demetrianum nominatim petit Cyprianus, sed generatim gentiles, quibus, ut ibidem ait, vacabat *inter ipsa adversa malos esse, & in periculis tantis non de se magis sed de altero judicare.* Neque etiam ad Demetrianum proprie spectant hæc verba pag. 220. *Innoxios, justos, Deo caros domo privas, patrimonio spolias, catenis premis, carcere includis, gladio, bestiis, ignibus punis*, &c. sed generatim ad omnes ethnicos, quos, ut fieri solet in ejusmodi orationibus, nunc singulari numero, nunc plurali alloquitur. Paulo ante dicebat : *Adhuc insuper Dei servos & majestati ac nomini ejus dicatos injustis persecutionibus fatigatis. Satis non est quod ipse tu Deum non colis, adhuc insuper eos qui colunt sacrilega infestatione persequeris.*

Cypriani hortatibus accensa plebs Carthaginensis libenter arripiebat, si qua se daret occasio caritatis exercendæ. Quod tum maxime declaravit, cum octo Numidiæ episcopi gravissimo casu perculsi, quod plures Christianos e Numidia, in his virgines Christo dicatas, barbari abduxissent, opem Cypriani implorarunt. Tum vero communis ecclesiæ Carthaginensi injectus *mæror atque cruciatus de periculo virginum, pro quibus non tantum libertatis sed & pudoris jactura deflenda* videbatur. Quapropter *promte omnes & libenter ac largiter subsidia nummaria fratribus contulerunt, semper quidem secundum fidei suæ firmitatem ad opus Dei proni, nunc tamen*, ait Cyprianus, *magis ad opera salutaria contemplatione tanti doloris accensi.* Scripsit itaque Cyprianus epistolam LX. ad episcopos Numidiæ, ac misit *sestertia centum millia nummorum cleri & plebis collatione collecta.* Rogat eos S. martyr ut si quid tale deinceps acciderit, id sine mora per litteras nuntient, *pro certo habentes ecclesiam* Carthaginensem *& fraternitatem universam ne hæc ultra fiant precibus orare; si facta fuerint, libenter & largiter subsidia præstare.* Subdidit etiam Cyprianus nomina singulorum, qui ad hoc opus tam necessarium promte ac libenter operati fuerant, ut eis episcopi vicem boni operis in sacrificiis & precibus repræsentarent; sed & collegarum & consacerdotum, qui & ipsi, cum præsentes essent, & suo & plebis suæ nomine quædam pro viribus contulerant, nomina addidit, eorumque summulas significavit & misit. Hæc Pearsonius contigisse putat initio anni 253. cum Galli negligentia barbaris nationibus in Romanorum fines aditus pateret. Illud saltem videtur statui posse, hanc epistolam post persecutionem Decii scriptam fuisse. Si quis enim librum de Lapsis cum hac epistola conferat, facile intelliget Carthaginenses sic & persecutione expurgatos, & curis ac laboribus Cypriani immutatos fuisse, ut eosdem esse vix agnoscas. Nam cum antea plurimos in hac ecclesia diuturnitas pacis corrupisset, & patrimonii amor sacrificare simulacris adegisset; nunc omnes accepto rei in Numidia gestæ nuntio captivitatem fratrum suam computant, omnes periculo virginum mœrent & excruciantur, omnes ad redimenda Dei templa certatim opes suas effundunt, omnes precantur ne hæc ultra fiant, sed si facta fuerint, libenter & largiter subsidia promittunt.

XXVIII. *De libris & epistolis post persecutionem scriptis sub Valeriano atque in primordiis Stephani papæ, anno 253. & 254.*

Non multo post Lucii martyrium, quod contigit die quinto Martii hujus anni 253. electus est Stephanus, forte quia jam tum Christianos respirare sinebant motus in imperio excitati. Nam mense Majo, ut doctissimis criticis videtur, ultio sanguinis Christianorum in Gallo enituit, quem sui milites cum repellendo Æmiliano, qui jam Italiam occupaverat, imparem viderent, imperio & vita spoliarunt. Cum autem Æmilianus ipse circa Augustum mensem a militibus, qui imperium detulerant, occisus fuisset; imperio potitus est nemine interpellante Valerianus, cujus æquitate & eximio favore summa pax Ecclesiæ affulsit. Sed sedata persecutionis procella pestis ingravescebat. Quamobrem Cyprianus, cum animadverteret *in plebe quosdam vel imbecillitate animi, vel fidei parvitate,*

vitate, vel dulcedine secularis vitæ, vel sexus mollitie, vel quod majus est, veritatis errore minus stare fortiter, nec pectoris sui divinum atque invictum robur exerere, non prætermisit occasionem docendæ veritatis, ac præstantissimum de Mortalitate librum scripsit, in quo demonstrat ejus esse mortem timere, qui ad Christum ire nolit; eos autem qui vere in Christum credunt, *lætari debere* cum ad Christum vocantur. Narrat episcopum quemdam, qui petebat ut e morbo evaderet, increpitum esse in visione. *Nobis quoque ipsis*, inquit p. 234. *minimis & extremis quoties revelatum est, quam frequenter & manifeste de Dei dignatione præceptum est, ut contestarer assidue & publice prædicarem fratres nostros non esse lugendos accersitione dominica de seculo liberatos?* Hunc librum sic designat Pontius post opus adversus gentiles & ante libros de Opere & Eleemosyna ac de Patientia: *A quo Christiani mollioris affectus circa amissionem suorum, aut quod magis est, fidei parvioris consolarentur spe futurorum?* Scriptus videtur in pace sub Valeriano. Nulla enim inest significatio persecutionis cum peste conjunctæ; quinetiam Cyprianus hac calamitate Christianos armari & præparari declarat, ut fortiter se gerant, cum persecutio venerit. *Excedunt ecce in pace*, inquit, *tutæ cum gloria sua virgines ..... accenduntur tepidi, constringuntur remissi, excitantur ignavi, desertores compelluntur ut redeant, gentiles coguntur ut credant, vetus fidelium populus ad quietem vocatur, ad aciem recens & copiosus exercitus robore fortiore colligitur, pugnaturus sine metu mortis cum prælium venerit, qui ad militiam tempore mortalitatis accedit.* Hinc etiam nonnulli metum suum hoc nomine prætexebant, quod sibi pestis occasionem martyrii præriperet; qua excusatione uti non potuissent, si qua tunc persecutio aditum ad martyrium aperuisset.

Hunc tamen librum sub Gallo scriptum existimat Pearsonius, anno 252. *quia argumentum ab instante persecutione & antichristo veniente ductum late persequitur* Cyprianus. Sed cum S. martyr jamdudum crederet mundi finem & antichristi adventum instare, hanc opinionem in ipsa etiam pace retinere debuit; cum præsertim lues, quæ tum grassabatur, una esse videretur ex rebus mundi finem antecessuris. Hinc eædem mundi pereuntis & antichristi appropinquantis suspiciones in libris & epistolis post persecutionem scriptis, ut in libro de Unit. Eccles. pag. 199. & 200. & in epistola LXVIII. de Basilide & Martiale p. 120. Probabilius ergo est librum de Mortalitate sub Valeriano scriptum esse anno 253. aut 254.

Liber de Opere & Eleemosyna post librum de Mortalitate a Pontio proxime recensetur, ac proinde sub Valeriano scriptus est. Pacis tempus designat hæc libri conclusio: *Si expeditos, si celeres*, inquit Cyprianus, *si in hoc operis agone currentes dies nos vel redditionis vel persecutionis invenerit, nusquam Dominus meritis nostris ad præmium deerit. In pace vincentibus coronam candidam pro operibus dabit, in persecutione purpuream pro passione geminabit.*

Ad initium anni 254. refertur epistola LXIX. quam ad Florentium Pupianum scripsit Cyprianus, cum jam sex annis ecclesiam Carthaginensem gubernaret. Pupianus ille ante persecutionem in Ecclesia fuerat & communicaverat cum Cypriano; sed postea schismaticis se adjungens *infanda, turpia, etiam gentilibus execranda* de Cypriano temere crediderat. Quinetiam litteras ad eum scribere ausus est, in quibus judicem se episcopi sui constituens dicebat sacerdotes humiles esse debere; scrupulum sibi esse tollendum de animo in quem inciderat; Ecclesiam propter Cyprianum portionem sui in disperso habere, omnes qui cum eo communicabant, polluto illius ore pollutos esse, & spem vitæ æternæ communicationis illius contagione perdidisse. Cyprianus innocentiam suam ea quæ episcopum decebat gravitate & constantia defendit, & impudenti obtrectatori, si temeritatis & superbiæ atque insolentiæ vel sero pœnitentiam agere cœperit, veniam offert; *manente tamen*, inquit, *apud nos divinæ censuræ respectu & metu, ut prius Dominum meum consulam an tibi pacem dari & te ad communicationem Ecclesiæ suæ admitti sua ostensione & admonitione permittit.* Ex his patet hunc hominem, non episcopum fuisse, ut nonnulli sibi finxerunt, sed laicum Cypriani jurisdictioni subjectum; cui tamen sese nefario schismate subtraxerat. Nec verisimilior eorum opinio qui Pupianum aliquid in persecutione passum esse contendunt; quia dicit ei Cyprianus pag. 121. *Ne forte claritatis & martyrii tui dignitas nostra communicatione maculetur.* Et p. 122. *Persecutio enim veniens te ad summam martyrii sublimitatem provexit; me autem proscriptionis onere depressit, cum publice legeretur: si quis tenet vel possidet de bonis Cæcilii Cypriani episcopi Christianorum.* Sed in his verbis manifesta est ironia; nec absimili modo Dionysius Alexandrinus Germani calumnias refellit. *Sed fortasse Germanus*, inquit, apud Euseb. lib. 7. cap. 11. *multis fidei confessionibus gloriatur: multa prædicare potest adversus se gesta.* Quinetiam indicat Cyprianus non defuturam reprehensioni materiam, si de rebus a Pupiano in persecutione & in pace gestis inquiratur. *De iis autem*, inquit p. 124. *quæ tu egisti vel in persecutione, vel in pace stultum est ut velim te judicare, quando tu magis judicem te nostri constitueris.*

Non dubium est quin in Stephani papæ primordiis, ac pace sub Valeriano vigente Cyprianus epistolas LXVII. & LXVIII. scripserit. Sexagesimæ septimæ hæc fuit occasio. Marcianus Arelatensis episcopus, cum se Novatiano adjunxisset atque ab Ecclesiæ catholicæ unitate discessisset, servis Dei pœnitentibus & dolentibus, & Ecclesiam lacrimis & gemitu & dolore pulsantibus divinæ pietatis subsidia claudebat; & cum ab episcopis nondum abstentus videretur, jactabat se & prædicabat quod Novatiano studens & ejus pervicaciam sequens a communione se episcoporum segregasset. Scripsit ea de re semel & iterum ad Cyprianum Faustinus Lugdunensis. Ejus litteris acceptis Cyprianus scribit ad Stephanum papam, eumque etiam atque etiam hortatur ut plenissimas litteras in provinciam & ad plebem Arelate consistentem dirigat, quibus abstento Marciano alius in ejus locum substituatur; & cum multi ex fratribus annis superioribus sine pace excesserint, vel ceteris subveniatur qui supersunt,

sunt, qui & diebus ac noctibus ingemiscunt. A Rogat etiam ut sibi significet quis in locum Marciani Arelate fuerit substitutus, ut sciat ad quem fratres dirigere & cui scribere debeat. Hanc epistolam Cypriano Launojus abjudicavit, sed ejus opinio sic inter eruditos explosa est, ut actum agat qui eam refellere velit.

Circa idem tempus alia res in Hispaniis gesta caritatem Cypriani, quæ Africæ finibus non continebatur, ad succurrendum exteris ecclesiis commovit. Duo episcopi, Basilides & Martialis, ob gravissima delicta depositi sacerdotium B jure ablatum sibi vendicare audebant. Uterque nefando idololatriæ libello contaminatus; Basilides adhuc insuper præter libelli maculam, cum in infirmitate decumberet, in Deum blasphemaverat, & se blasphemasse confessus fuerat, & episcopatum pro conscientiæ suæ vulnere sponte deponens ad agendam pœnitentiam conversus fuerat, Deum deprecans, & satis gratulans si sibi vel laico communicare contingeret. Martialis quoque præter gentilium turpia & lutulenta convivia in collegio diu frequentata, & filios in eodem collegio extera- C rum gentium more apud profana sepulcra depositos & alienigenis consepultos, actis etiam publice habitis apud procuratorem ducenarium obtemperasse se idololatriæ & Christum negasse contestatus fuerat. Cum uterque ob hæc & multa alia delicta depositus fuisset; Basilides, cujus in locum Sabinus de universæ fraternitatis suffragio & de episcoporum judicio substitutus fuerat, Romam pergens Stephanum longe positum & gestæ rei ac veritatis ignarum fefellit, ut exambiret reponi se injuste in epi- D scopatum de quo fuerat jure depositus. Nominatim non dicit Cyprianus Martialem quoque Romam contendisse; sed id satis indicat cum ait: *Sed nec Martiali potest profuisse fallacia, quominus ipse quoque delictis gravibus involutus episcopatum tenere non possit.*

Videntur episcopi nonnulli in Hispania depositis illis episcopis favisse, sed ecclesiæ Legionis & Asturicæ & Emeritæ scripserunt ea de re ad episcopos Africanos, ac legatos miserunt Sabinum & Felicem, quos probabile est in Basilidis & Martialis locum substitutos fuisse. E Alius Felix de Cæsaraugusta, quem Cyprianus fidei cultorem ac veritatis defensorem vocat, litteris suis confirmavit quidquid ecclesiæ illæ scripserant ac legatis mandaverant. Lectæ sunt litteræ & auditi legati in concilio XXXVII. episcoporum. Cyprianus qui præerat & alii episcopi responderunt per epistolam LXVIII. Basilidis non tam abolita esse quam cumulata delicta, nec rescindi posse ordinationem jure perfectam; neque etiam Martiali fallaciam prodesse posse: frustra tales episcopatum sibi usur- F pare conari, cum manifestum sit ejusmodi homines nec Ecclesiæ Christi præesse posse, nec Deo sacrificia offerre debere. Indignationem suam significant adversus episcopos qui depositis collegis favebant, ac plebi ipsi denuntiant cum talibus communicandum non esse, eorumque contactibus pollui qui cum illis illicita communicatione misceantur. Quæ quidem sententia non modo habenas non laxat licentiæ populari; sed etiam eam refrenat, ne arbitratu suo judicium de episcopo suo ferat, aut legitime ordinatum ab aliis episcopis rejiciens, aut legitime depositum retinens.

XXIX. *Dissensiones de baptismo exortæ anno 253. exeunte: ac S. Stephanus ante cum Orientalibus quam cum Afris certavit.*

Tandem disserendo pervenimus ad celeberrimam illam de hæreticorum baptismo controversiam, in qua non parva hæreticorum cum schismaticorum manus universæ Ecclesiæ bellum indixit, sed insignes ecclesiæ, Africa, Cappadocia, Cilicia & finitimæ provinciæ de re longe gravissima cum aliis ecclesiis decertarunt. Etsi autem in ipso dissensionis incendio luctuosa rerum facies exstitit; tamen ex commodis, quæ in Ecclesiam ex hac controversia fluxerunt, facile perspicitur eam Christo providente & dispensante natam fuisse, non solum ut res tanti momenti conflato & conspiranti omnium consensu aliquando firmaretur, sed etiam ut haberent posteri quid in ejusmodi dissensionibus imitarentur. Nam baptismi hæreticorum defensores fraternæ caritatis fœdus non ruperunt cum iis, a quibus maximam sacramentis injuriam fieri videbant; isti autem & cum iis quos ne baptismo quidem initiatos putabant, & cum iis qui baptismum morientibus infantibus denegare, & Eucharistiam non baptizatis porrigere videbantur, communicare non dubitarunt. Initium dissidii refert Tillemontius ad annum 256. quamvis non improbet Pearsonium qui primum Carthaginense concilium autumno anni 255. habitum putat. Uterque prius in Africa quam in Oriente pugnarum opinatur. Qui Stephanum anno 255. obiisse volunt, dissidium eitius exarsisse contendunt. Quamvis autem gravibus de causis Stephanum Tillemontius & Pearsonius anno 257. obiisse existiment, videntur tamen dissensionis primordia nimium sero collocare. Probare aggrediar controversiam anno 253. exeunte cœpisse agitari, citiusque Stephanum cum Orientalibus quam cum Afris decertasse.

1°. Cur de baptismo disputari cœptum esse putem anno 253. auctor est Eusebius qui conceptis verbis declarat lib. 7. cap. 4. Dionysium in litteris ad Stephanum de baptismo scriptis indicasse *omnes ubique ecclesias, mollito jam persecutionis furore, Novati turbulentam novitatem detestantes inter se pacem iniisse.* Vix ergo desierat persecutio, cum exortam de baptismo controversiam sedare Dionysius conaretur. Porro cum persecutio anno 253. sedata fuerit mense Majo, Dionysius de baptismo ad Stephanum serius hoc anno exeunte scripsisse non videtur. Censet Pearsonius, non improbante Tillemontio, erratum esse Eusebii, qui quod dixerat Dionysius de pace post dissensiones a Novatianis excitatas constituta, id de pace persecutionibus ethnicorum succedente dictum crediderit. Sed ut Eusebius tam oscitanter hallucinatus dicatur, gravem aliquam causam subesse oportet. Distinguit accurate persecutionis furorem a turbulenta novitate, & pacem inter ecclesias initam a mollito persecutionis furore. Quis ergo credat in epistola Dionysii nihil omnino de sedata persecutione dictum fuisse, quamvis id Eusebius legisse se testetur? 2°. Dionysius in eadem

eadem de baptismo epistola nuntiabat Stephano, ut eventum omnino recentem, sedatos esse motus, quos Novatiani hæresis in Oriente excitaverat. Sed si cum hujus dissensionis fine conjuncta sunt controversiæ de baptismo primordia, serius anno 253. poni non debent. Sic enim de sedata dissensione loquitur Dionysius, ut id non multo post persecutionem contigisse videatur. Quod enim ait *omnes ubique antistites unum idemque sentire, & ob pacem insperato factam incredibiliter lætari*, satis indicat malum antequam radices ageret compressum fuisse, & pacem sancitam, cum metueretur ne dissensio ingravesceret. At si usque ad annum 256. decertatum fuisset in Oriente de Novatianorum sententia, non videtur incendium multa die confirmatum sic exstingui potuisse, ut nihil omnino ne fumi quidem superesset. Huc accedit auctoritas Cypriani, qui in epistola ad Stephanum circa an. 254. scripta testatur Novatianum *nuper retusum & refutatum & per totum orbem a sacerdotibus Dei abstentum*. Si ergo totus orbis in damnando Novatiano jam tum consenserat; epistola Dionysii quæ hunc episcoporum antea dissidentium consensum nuntiabat, ad annum 256. revocari non potest. Aliud argumentum in eamdem sententiam suppeditat, quod secundo loco probandum suscepimus, citius in Oriente, quam in Africa decertatum. Neque enim si dissensio ante in Oriente quam in Africa exorta est, serius collocari poterit anno 254. aut exeunte 253.

Illud autem dissidium prius in Cappadocia, Cilicia & finitimis provinciis quam in Africa exarsisse patet ex his Firmiliani in Stephanum dictis: *Quid humilius aut lenius quam cum tot episcopis per totum mundum dissensisse: pacem cum singulis vario discordiæ genere rumpentem, modo cum Orientalibus, quod nec vos latere confidimus, modo vobiscum qui in meridie estis?* pag. 150. Præclare observat Tillemontius dissidium Stephani cum Orientalibus, quod Firmilianus commemorat, non de Novatiani schismate, ut existimavit Lombertus, sed de baptismo natum fuisse. Nam compressum fuit in Oriente hoc schisma initio pontificatus Stephani; nec Orientales, in his Firmilianus, minus studii, quam ipse Stephanus adhibuere in hoc exstinguendo schismate; nedum pax inter eos & Stephanum rumperetur. Perpauci huic schismati favebant, idque Antiochiæ, ut patet ex epistola Dionysii ad Cornelium apud Euseb. lib. 6. cap. 46. Loquitur ergo Firmilianus de baptismo. Illud autem ex ejus verbis colligitur non eodem tempore Stephanum cum Orientalibus & Afris decertasse, sed variis temporibus & modis; ac res Orientis lenius se habuisse, tum cum in Africa majorem in modum turbarentur. Hinc idem Dionysius in epistola, quam mortuo Stephano ad Philemonem presbyterum Romanum scripsit, deprecatorem se pro Afris solis interponit; atque ut Romanos demitiget, demonstrat apud Euseb. Hist. lib. 7. cap. 5. *non ab Afris solis hunc morem tunc primum invectum fuisse*, sed idem antea ab Orientalibus in conciliis statutum; quod quidem perabsurdum videretur, si istis Roma placatior quam Afris non fuisset. In epistola autem ad Xystum de Stephano ejusque cum Afris concertatione differens ajebat, *prius illum ad se scripsisse de Heleno & de Firmiliano, ac de omnibus denique sacerdotibus per Ciliciam, Cappadociam cunctasque finitimas provincias constitutis; sese ob eamdem causam ab illorum communione discessurum, eo quod*, ajebat, *hæreticos rebaptizarent*. Illud *prius* argumento est Stephanum ante de eodem hæreticorum baptismo cum Cilicia & finitimis provinciis, quam cum Africa pugnasse; & cum apud Dionysium de Heleno & Firmiliano graviter quereretur, nondum Cyprianum & Africanos episcopos illi in offensionem venisse. Quod autem addebat Dionysius, *de his omnibus ego ad illum scripsi orans atque obtestans*; quis ex his verbis non colligat epistolam illam, quam teste Eusebio unam ad Stephanum scripsit, non Afrorum, ut opinati sunt Tillemontius & Pearsonius, sed eorum causa scriptam fuisse, de quibus Stephanus scripserat, nempe Heleni & Firmiliani, qui proinde illius opera & commendatione prius usi sunt quam Afri. Illud etiam in ea quam refellimus opinione occurrit incommodi, quod nimium multi eventus a Tillemontio & Pearsonio intra annum concluduntur, tres synodi Carthaginenses, tot Cypriani epistolæ, Stephani litteræ ad Dionysium & ad Cyprianum, ejusque modo cum Orientalibus, modo cum Afris dissensiones. Longe satius est hanc rerum gestarum varietatem temporibus distinguere.

Sed forte objicietur quod ait Eusebius lib. 7. cap. 3. πρῶτος τῶν τότε Κυπριανός, &c. *Primus eorum, qui tunc exstitere, Cyprianus Carthaginensis episcopus hæreticos nonnisi per baptismum ab errore prius purgatos admittendos esse censuit*. Gerardus Joannes Vossius, & Valesius Eusebium erroris accusant: sed Pearsonius etsi recte observat adversus Valesium hæc Eusebii verba πρῶτος τῶν τότε ita reddenda esse, *primus eorum, qui tunc exstitere*, non autem ut Valesius, *primus omnium*; parum tamen in Eusebio purgando promovit. Nam cum Firmilianus Cypriani æqualis hæreticorum baptisma longe ante Cyprianum rejecerit in concilio Iconiensi, cui se interfuisse testatur in epistola ad Cyprianum; æque Eusebius erroris arguetur, sive omnium, sive æqualium primum hæc statuisse Cyprianum dixerit. Longe ergo probabilius idcirco primas Cypriano deferri, quia plurimum ponderis huic sententiæ addidit, eique multo celebrior exstitit, quam Orientalibus, cum Stephano controversia.

XXX. *Ordo & series rerum in Africa gestarum anno 255. & 256. usque ad concilium tertium Carthaginense.*

De initiis hujus dissensionis in Africa non valde laborandum; nam tota res in conjecturis posita. Pearsonius primum concilium Carthaginense revocat ad autumnum anni 255. Tillemontius, qui omnia intra spatium anni 256. concludit, non improbat Pearsonium; nec forte improbetur si quis ab ipso anni 255. initio controversiam deducat. Hoc tantum statuere possumus prius inter se decertasse Afros quam cum Stephano. In epistola ad Numidas refelluntur *qui hæreticos asserunt*. Tangit eosdem Cyprianus in epistola ad Quintum. *Nescio etenim*

enim

enim, inquit, *qua præsumtione ducuntur quidam* A *de collegis nostris, ut putent eos qui apud hæreticos tincti sunt, quando ad nos venerint, baptizari non oportere*. Nec tamen hac institutorum varietate pax & gratia dissiluere, ut ex epistola ad Stephanum perspicitur. *Ceterum scimus*, inquit Cyprianus, *quosdam quod semel imbiberint nolle deponere*, nec propositum *suum facile mutare, sed salvo inter collegas pacis & concordiæ vinculo quædam propria, quæ apud se semel sint usurpata, retinere:* Nonnullos ex Africa episcopos petere videntur hæc Cypriani verba in ep. ad B Jubajanum: *Et nunc apud quosdam de nostris hæreticorum baptisma occupatum asseritur*. Per eumdem Jubajanum venit in Cypriani manus epistola adversus rebaptizantes scripta. Sed ea nec a Stephano papa, nec ab ullo ex transmarinis episcopis, (tunc enim recta via Carthaginem ad Cyprianum pervenisset) sed ab Afrorum aliquo videtur elucubrata. Ipse etiam Jubajanus non omnino assentiebatur Cypriano, sed aversum rebaptizationi animum significabat, quia Novatianenses, si quos ex catholicis in partes suas allicerent, horrendo eos scelere C rebaptizabant.

Decem & octo episcopi Numidæ occasionem Cypriano primi dederunt sententiæ suæ palam & aperte prædicandæ. Etsi enim baptisma ab hæreticis administratum rejicere solebant, tamen cum synodus Carthagine haberetur, consulendam illam duxerunt *de iis qui apud hæreticos & schismaticos baptizari videntur, an ad Ecclesiam catholicam, quæ una est, venientes baptizari debeant*. Cyprianus & alii episcopi, numero XXXI. ut patet ex titulo epistolæ LXX. laudant Numidas quod D *& ipsi veritatem & firmitatem catholicæ regulæ* teneant, seque illis assentiri profitentur *neminem foris baptizari extra Ecclesiam posse*. Non multo post consultus eadem de re Cyprianus a Quinto in Mauritania episcopo per Lucianum presbyterum, scripsit ad eum epistolam LXXI. atque ut sciret, *quid nuper in concilio coepiscopi cum compresbyteris qui aderant*, censuissent, ejusdem epistolæ exemplum illi misit.

Neque etiam multum effluxit temporis inter hanc epistolam & concilium secundum Carthaginense, E *in quo multa quidem prolata atque transacta sunt*, sed illud in primis, quod Stephano papæ Cyprianus LXX. episcoporum qui cum ipso sederant nomine perscribit, eos qui apud hæreticos vel schismaticos tincti sunt, redeuntes ad Ecclesiam baptizari oportere. Id Cyprianus testatur *diligenter nuper expressum* fuisse cum in epistola ad Quintum, tum in litteris ad episcopos Numidas. Utriusque epistolæ exemplum mittit Stephano cum epistola LXXII. Addit in eodem concilio statutum esse consensu F & auctoritate communi *ut etiam si qui presbyteri aut diaconi, qui vel in Ecclesia catholica prius ordinati fuerint, & postmodum perfidi ac rebelles contra Ecclesiam steterint, vel apud hæreticos a pseudoepiscopis & antichristis contra Christi ordinationem profana ordinatione promoti sint, & contra altare unum atque divinum sacrificia foris falsa ac sacrilega offerre conati sint, eos quoque hac conditione suscipi cum revertuntur, ut communicent laici, & satis habeant quod admittuntur ad pacem qui hostes pacis exstiterint, nec debere eos revertentes ea apud nos ordinationis & honoris arma retinere, quibus contra nos pugnaverint*.

Ad hoc tempus referre cogor legationem episcoporum, quos concilium Africanum ad Stephanum misit. Hos legatos episcopos, ait Firmilianus, sic suscepit Stephanus, *ut eos nec ad sermonem saltem colloquii communis admitteret, adhuc insuper .... præciperet fraternitati universæ ne quis eos in domum suam reciperet, ut venientibus non solum pax & communio, sed & tectum & hospitium negaretur*, p. 150. Queritur etiam Firmilianus, quod Cyprianum Stephanus *pseudochristum & pseudoapostolum & dolosum operarium* diceret, p. 151. Hæc profecto incredibilia essent, nisi niterentur duorum hominum testimonio, quibus fides derogari non possit, Firmilianum dico & Cyprianum, qui Firmiliani epistolam latine reddidit, aut saltem auctoritate sua evulgavit. Sed examinanda nobis sunt singula Firmiliani verba, tum ne illius querelis, quæ sua sponte satis graves sunt, aliquid addatur; tum ut quo tempore & modo hæc acta sint dijudicemus.

Illud primo perspicere mihi videor hos legatos non maxima celeritate venisse, sed famam eorum adventus prænuntiam fuisse. Vetuit enim Stephanus ne quis eos domo exciperet, *ut venientibus non solum pax & communio, sed & tectum & hospitium negaretur*. Nondum ergo venerant, cum hæc Stephanus ediceret, cui spatium dederunt tum de ipsorum adventu, tum de rebus in concilio gestis cognoscendi. Atque inde colligo hanc legationem non posse ad tertium concilium Carthaginense referri, quamvis Tillemontio secus videatur. Constat enim Rogatianum a Cypriano in Cappadociam missum non fuisse, nisi postquam legati episcopi Roma reversi sunt. Sed cum concilium tertium Carthaginense calendis Septembris celebratum fuerit, ac Rogatianus, teste Firmiliano, redire festinaverit, quia hibernum tempus urgebat; quomodo fieri potuit, ut post concilium episcopi legati Romam irent ac redirent, ac post eorum reditum Rogatianus in Cappadociam missus redeundi ante hiemem spatium haberet? Fatetur Tillemontius hæc non facile fieri potuisse; sed tamen non repugnare contendit, posito videlicet utramque legationem itum & reditum accelerasse. At videmus episcoporum, qui Romam missi sunt, adventum non valde celerem sed potius tardum exstitisse; quod quidem si animadvertisset Tillemontius, credo aliter judicaturum fuisse. Præterea cum Stephanus in epistola ad Cyprianum, quæ ante concilium tertium missa est, abstinendos putet rebaptizantes; valde dubito an hoc concilium legatos episcopos ejusmodi periculo exposuisset, ut eis Romæ communio negaretur. Probabilius ergo est legationem post secundum concilium missam fuisse.

Illud etiam ex verbis Firmiliani deduci potest, edictum Stephani non omnino in rem collatum fuisse. 1.° Incredibile est in tam sancta ecclesia commissum, ut legati episcopi negatum a fratribus hospitium apud infideles quærerent. 2.° Distingnit Firmilianus tectum & hospitium a pace & communione & sermone colloquii communis: declarat conceptis verbis episcopos *nec ad sermonem saltem colloquii communis* admissos

fos fuisse : quod autem spectat ad tectum & hospitium, minas tantum & jussa exprobrat, non rem ipsam, quam tamen non videtur omissurus fuisse, si hoc etiam humanitatis officio caruissent. 3.° Verisimile est in ecclesia Romana, quæ sanctis presbyteris abundabat, aliquos tunc exstitisse, qui se Stephanum inter & Cyprianum medios interponerent; ac si minus impetrarent a Stephano, ut legatos ad communionem & colloquium admitteret, saltem eum deterrerent, quominus hospitio eos excipi vetaret. Neque enim aptiori tempore collocare possumus quod ait Dionysius apud Euseb. Hist. lib. 7. cap. 5. in epist. ad Xystum : *καὶ τοῖς ἀγαπητοῖς δὲ ἡμῶν καὶ συμπρεσβυτέροις Διονυσίῳ καὶ Φιλήμονι, συμψήφοις πρότερον Στεφάνῳ γενομένοις, καὶ περὶ τῶν αὐτῶν μοι γράφουσι πρότερον μὲν ὀλίγα, καὶ νῦν δὲ διὰ πλειόνων ἐπέστειλα. sed & carissimis fratribus & compresbyteris Dionysio ac Philemoni, qui prius Stephano assensi fuerant, deque iisdem rebus ad me scripserant, antea quidem breviter, nunc vero pluribus verbis scripsi.* Liquet ex his verbis Dionysium & Philemonem, cum antea in omnibus Stephano assentirentur, postea ab eo aliqua in re dissensisse. Perabsurde autem Launojus tom. 8. pag. 603. ex his concludit hos duos presbyteros, cum antea baptismum ab hæreticis datum non rejicerent, postea in Cypriani sententiam concessisse. Perpaucos fore arbitror, qui Launoii conjecturam non explodant. Non enim hic tam agitur de dogmate, quam de dogmatis defendendi ratione : nec Stephani doctrinam improbat Dionysius, quippe cum illam ipse sequeretur; sed in eo lenitatem & animi moderationem requirit. Quapropter cum ait Dionysium & Philemonem Stephano prius assensisse, deque iisdem rebus ad se scripsisse; id accipi debet de hac Stephani sententia, non communicandum esse cum Heleno & Firmiliano, & aliis rebaptizantibus; quæ præcipua fuit & discordiarum origo, & curarum ac sollicitudinum Dionysii materia. Quod si Stephani agendi rationem Dionysius & Philemon probare aliquando desierunt, tum maxime videntur id fecisse, cum eum ad extremas illas discordiæ significationes efferri viderunt; nec immerito eorum sapientia mitigatum existimamus edictum Stephani, quod ne ipse quidem Firmilianus ad exitum perductum fuisse dicit, ut legatis episcopis tectum & hospitium negaretur.

Jam vero Tillemontii rationibus non difficile est respondere. Verisimile esse non putat Stephanum ad primum decreti Africani nuntium tam vehementer exarsisse. Sed hæc difficultas, quæ Tillemontio dissensionem in Africa incœpisse existimanti magna videbatur, ex his quæ de Oriente diximus evanescit. Nec jam mirum est si Stephano, his quæ ipsi cum Asiaticis intercesserant accenso, novas faces doloris Africana decreta admoverunt.

Quærit etiam Tillemontius cur Stephanus ad Cyprianum scripserit, si legatos nec ad communionem, nec ad colloquium admisit. At minime repugnat ut duo illi, quos diximus, presbyteri a sancto pontifice impetrarent, ut saltem ad Cyprianum scriberet. Quamquam Stephanus, cum his in litteris rebaptizantes abstinendos putet, non multum videtur a sua in legatos agendi ratione discedere.

Illud etiam argumenti loco sumit Tillemontius, quod Cyprianus in concilio tertio Carthaginensi nihil de his in legatos injuriis dixerit : unde scriptor doctissimus concludit legationem post concilium tertium collocandam esse. Sed hoc silentium lenitati, quæ summa fuit in Cypriano, tribuendum. In litteris autem ad Pompejum, in quibus Stephani epistola refellitur, nonnulla S. martyri durius in Stephanum dicta exciderunt, quæ in tanta animi moderatione conceptum ex maximis contumeliis dolorem indicant. Idem probant hæc verba ex epist. ad Jubajanum quæ ante concilium tertium ac non multo post secundum scripta est; *cur prævaricatores veritatis*, inquit pag. 132. *cur proditores unitatis existimamur?*

Legationem proxime secuta est epistola ad Jubajanum episcopum. Is consuluerat Cyprianum de baptismo ab hæreticis dato, simulque miserat epistolam non a se sed ab alio scriptam adversus sententiam Cypriani. Refellit hanc epistolam Cyprianus, & summo studio colligit quidquid ad causæ suæ defensionem valere existimabat, servata semper animi moderatione & caritate qua nihil antiquius habebat. Mittit etiam Jubajano exemplum epistolæ ad Numidas & ad Quintum, ac forte etiam proximæ synodi decreta, de qua sic loquitur : *Et nunc quoque cum in unum convenissemus tam provinciæ Africæ quam Numidiæ episcopi numero septuaginta & unus, hoc idem denuo sententia nostra firmavimus*, pag. 129. Ex quibus patet hanc epistolam non multo post concilium scriptam fuisse; sed tamen postquam a Stephano litteræ venissent. Nam in epist. ad Stephanum testatur Cyprianus nonnullos a se dissentire, *sed salvo inter collegas pacis & concordiæ vinculo*. Contra in epist. ad Jubajanum ait pag. 129. *cur prævaricatores veritatis, cur proditores unitatis existimamur?* pag. 132. Jam tum ergo desiderabat in adversariis suis pacis & concordiæ studium, quod scribens ad Stephanum laudaverat.

Misit Jubajano aliud munus, libellum de bono Patientiæ, de quo sic loquitur pag. 137. *Servatur a nobis patienter & leniter caritas animi, collegii honor, vinculum fidei & concordia sacerdotii. Propter hoc etiam libellum de bono Patientiæ, quantum valuit nostra mediocritas permittente Domino & inspirante conscripsimus, quem ad te pro mutua dilectione transmisimus.* Præclare observarunt eruditi viri tam attemperate scriptum esse hunc librum, ut controversiam, quæ tunc fervebat, non magis attigerit Cyprianus, quam si nulla prorsus exstitisset. Non multo post alium librum de Zelo & Livore scripsit eodem consilio. Uterque recensetur a Pontio post librum de Opere & Eleemosyna.

Cum litteræ Stephani in Africam perlatæ fuissent, Pompejus Sabratensis episcopus, idem, ut verisimile est, qui ordinationi S. Cornelii interfuerat, significavit Cypriano cupidum se esse epistolæ Stephani videndæ. Morem ei gerit Cyprianus, atque hanc epistolam refellit paulo commotior, quod Stephanus *sacerdotes Dei veritatem Christi & Ecclesiæ unitatem tuentes abstinendos* putaret, ep. LXXIV. Simul Pompejo misit exempla aliarum epistolarum, in quibus de baptizandis hæreticis disseruerat.

Liber de baptismo hæreticorum, cujus auctor episcopus erat, ut alias probabimus, tam indignis conviciis Cyprianum appetit, ut scriptum esse non dubitem post illud tempus, quo Cyprianus ad Stephanum scribens, iis a quibus dissentiebat, servatæ caritatis & concordiæ testimonium tribuebat.

Scripta etiam epistola LXXVI. ad Magnum, postquam disputationis æstus nonnullos ex Cypriani adversariis in convicia & maledicta abripuerat. Quod enim eos *pertinaces & indociles* vocat; quod ait *prævaricatores fidei atque Ecclesiæ proditores intra ipsa septa Ecclesiæ contra Ecclesiam stare*; declarat hæc oratio illius dolorem, quod animi moderationem, & unitatis studium, cui maxime consultum volebat, in omnibus adversariis non reperiret. Hanc tamen epistolam Baronius & Pearsonius primam omnium de baptismo scriptam volunt, quia in ea Cyprianus priores epistolas non commemorat. Sed ne hæc quidem epistola in litteris ad Quintum & Jubajanum & alios memoratur. Præterea videtur Magnus, ut observat Tillemontius, priores epistolas Cypriani notas & perspectas habuisse; assentiebatur enim ei in omnibus, ac unus tantum illius animo scrupulus insidebat, an inter ceteros hæreticos ii, qui a Novatiano veniebant, baptizandi essent.

Quæsierat etiam Magnus quid Cypriano de illis videretur, *qui in infirmitate & languore gratiam Dei consequuntur, an habendi sint legitimi Christiani*, eo quod aqua salutari non loti sint sed perfusi. Respondet Cyprianus ejusmodi homines legitimos esse Christianos, ac parvi referre quod perfusi aut aspersi fuerint. Sic autem eos carpit, qui baptisma hæreticorum probabant, & baptismo ecclesiastico majestatem suam & sanctitatem derogabant, ut Romanam ecclesiam non obscure designet, in qua notum est Clinicos a clero exclusos fuisse.

XXXI. *De concilio tertio Carthaginensi. Mittit Cyprianus Rogatianum diaconum ad Firmilianum. De epistola Firmiliani ad Cyprianum.*

Immoderata adversariorum studia justissimam metuendi causam attulerant Cypriano, ne quid vulneris unitati Ecclesiæ inureretur. Quare ut tanto malo occurrat, frequentius quam antea concilium cogit, & cum episcopis nonnullis exterarum gentium consilia fovendæ pacis & unitatis conjungit.

Quo autem anno habita sit hæc synodus operæ pretium est inquirere. Tota res pendet ex morte Stephani papæ. Nam cum nemo dubitet quin die 2.ª Augusti obierit; necesse est ut concilium Carthaginense tertium, quod eo adhuc vivente calendis Septembris habitum est, uno ante illius mortem anno habitum dicatur. Satis autem inter omnes convenit Stephanum ordinatum fuisse anno 253. sed alii duos tantum annos sedisse, & anno 255. mortuum esse existimant: alii quatuor ei pontificatus annos tribuunt, ejusque mortem referunt ad annum 257. Posterior sententia, quam Tillemontius & Pearsonius secuti sunt, solutior & explicatior videtur. Nam si mors Stephani referatur ad an. 255. concilium tertium Carthaginense referendum erit ad calendas Septembris anni 254. simulque concurrent Stephani cum Afris & cum Orientalibus concertationes, quas temporibus divisas esse probavimus. Huc accedunt rationum momenta, quibus Tillemontius & Pearsonius nituntur; illud in primis, quod Firmilianus in epistola ad Cyprianum testetur *ante viginti & duos fere annos temporibus post Alexandrum imperatorem multas accidisse calamitates per Cappadociam & per Pontum, at ex hoc persecutio quoque gravis adversum nos Christiani nominis fieret*. Quamobrem cum Alexander mortuus sit anno 235. annus ab ejus morte vigesimus secundus idem prorsus ac 256. ac proinde hoc maxime anno fervebat dissidium de baptismo, nondumque Stephanus obierat. 2.° Si mortuus fuisset Stephanus anno 255. quomodo Cyprianus, qui anno 258. idibus Septembris vitam pro Christo profudit, tamdiu conticuisset in re tanti momenti? Nihil enim per totum illud tempus assignari posset, quod ab eo aut ad causæ suæ defensionem, aut ad rerum pacificationem factum diceretur. Sed si controversia de baptismo ad annum 256. referatur, non valde mirum videbitur, quod Cyprianus post tertium Carthaginense concilium, post scriptas ad Firmilianum litteras conticuerit; quia persecutio, quæ cum anno 257. incœpit, his rebus agitandis locum non relinquebat. 3°. Pluribus argumentis probat Tillemontius S. Stephanum martyrem obiisse; & cum persecutio non exarserit nisi anno 257. inde concludit sancti illius papæ mortem ad mensem Augustum ejusdem anni referendam esse, ac proinde concilium Carthaginense tertium, quod eo adhuc vivente celebratum est, & litteras Cypriani ad Firmilianum, quæ pariter sub hoc pontifice scriptæ sunt, ad annum 256. pertinere.

Præcipuæ difficultates, quæ hanc Tillemontii & Pearsonii sententiam obstruebant, solvi posse videntur ex his quæ modo observavimus de dissensione serius in Africa quam in Oriente exorta. Hac enim notata distinctione nihil jam officit auctoritas Eusebii, nec necesse est accurato scriptori nævum absurdum affingere. Fatetur Tillemontius non facile explicari posse, cur Dionysius Alexandrinus, si Xystus ne toto quidem anno præfuit, tres tamen ad eum litteras dederit, idque persecutionis & exsilii molestiis detentus; cum ad Stephanum illius decessorem, sub quo acriores erant discordiæ, semel tantum scripsisset. Hæc difficultas, quæ prima specie de Stephani annis aliquid demendum & Xysto addendum suadet, non leviter imminuitur, si Dionysius de rebus Orientalibus ad Stephanum, ac postea de Africanis ad Xystum scripsisse dicatur. Nam cum dissidium Stephani cum Orientalibus non illud quidem compositum fuisset, sed tamen demitigatum, ac istis consuetudinem suam pacifice retinentibus bellum, ut ita dicam, in Africam postea translatum fuisset; minime mirum si Dionysius non amplius ad Stephanum scripsit, nec ante studium suum ad res pacificandas exsuscitavit, quam de rebus Afrorum, qui illius opem fortasse serius implorarunt, certo cognovisset.

Exstant acta hujus tertii concilii Carthaginensis, cui adfuerunt ex provincia Africa, Numidia & Mauritania episcopi LXXXV. vel etiam LXXXVII. si numerentur duo absentes, Pompejus

jus Sabratensis & Dioga Leptimagnensis, qui vices suas Natali ab Oea commiserant. Cum ergo in unum convenissent calendis Septembris cum presbyteris & diaconis, præsente etiam plebis maxima parte, lectæ sunt litteræ Jubajani ad Cyprianum, item Cypriani ad Jubajanum, & quas postmodum Cypriano Jubajanus rescripserat. Tum Cyprianus hortatus est ut sententiam libere ac pacifice dicerent, *neminem judicantes, aut a jure communionis aliquem, si diversum senserit, amoventes. Neque enim quisquam nostrum*, ajebat, *episcopum se esse episcoporum constituit, aut tyrannico terrore ad obsequendi necessitatem collegas suos adigit*, quibus verbis Stephanum notari observat Baronius. Idem omnes uno ore pronuntiarunt, ac ultimus omnium Cyprianus sententiam suam in epistola ad Jubajanum plenissime expressam fuisse declaravit.

Stabilitam hoc consilio inter Afros unitatem novis præsidiis communire statuit Cyprianus. Rogatianum diaconum misit cum litteris ad Firmilianum, quibus eum de dissensione cum Stephano certiorem faciebat. Videtur etiam misisse quæ de baptismo hæreticorum ad alios scripserat; nam Firmilianus laudat illius adversus Stephanum responsa, ac nonnulla refert quæ in epistola ad Jubajanum leguntur. Pergrata acciderunt Firmiliano scripta Cypriani, quæ quidem se quasi sua propria suscepisse testatur, nec in transcursu legisse, sed sæpe repetita memoriæ mandasse. Sic autem respondet Cypriano, ut quæ ab ipso dicta fuerant, retexat ad confirmandam veritatem, & quædam addat ad cumulandam probationem. Sed raptim scribenti multa in Stephanum iracundius dicta exciderunt, quæ fortasse pro eximia animi moderatione Firmilianus emendasset, nisi spatium relegendæ, ut par erat, epistolæ Rogatianus moræ impatiens eripuisset. Hæc autem Firmiliani epistola, quæ Latine reddita exstat inter Cyprianicas septuagesima quinta, sic Cypriani stilum redolet, ut non alium interpretem habuisse videatur.

Fidus interpres græcæ linguæ ingenium nonnullis in locis retinuit. Paulo post initium pag. 143. *Contristantur* (angeli) *quando vident diversas quorumdam mentes & scissas voluntates, quasi non tantum unum & eumdem Deum simul invocent, sed separatis & divisis ab invicem nec confabulatio jam possit esse aut sermo communis*, id est, quasi non tantum unum & eumdem Deum simul non invocent; quæ postrema negatio nonnumquam omittitur apud Latinos sed sæpius apud Græcos. Pag. 145. *Nisi si his episcopis quibus nunc minor fuit Paulus*; legendum putavit Pamelius *de quibus nunc*, sed manifestus est Hellenismus, τούτοις ἐπισκόποις τοῖς νῦν, his episcopis nunc exsistentibus. Facilius Hellenismus deprehenditur in his verbis pag. 147. *Idem error est, dæmonum fallacia ipsa est*, id est eadem.

Narrat Firmilianus pag. 146. historiam mulieris a dæmone afflatæ, quæ *etiam hoc frequenter ausa est, ut & invocatione non contemtibili sanctificare se panem, & Eucharistiam facere simularet, & sacrificium Domino* (non) *sine sacramento solitæ prædicationis offerret*, &c. Legit Rigaltius, cujus nota in edit. Oxon. apponitur, *solita precationis*. At nihil prorsus mutandum; hæc enim accurate de Græcis expressa sunt. Preces in sacrificio fieri solitæ vocantur apud Basil. ep. CCXLI. ἐκκλησιαστικὰ κηρύγματα, *prædicationes ecclesiasticæ*.

Cum existimaret Firmilianus adversarios suos in baptismo foris ab adultis suscepto Christi gratiam agnoscere, sic eos refellit pag. 147. *Nam si non mentitur Apostolus* dicens: Quotquot in Christo tincti estis, Christum induistis; *utique qui illic in Christo baptizatus est, induit Christum; si autem induit Christum, accipere potuit & Spiritum sanctum, qui a Christo missus est, & frustra illi venienti ad accipiendum Spiritum manus imponitur: nisi si a Christo Spiritum induit, ut apud hæreticos sit quidem Christus, non sit autem illic Spiritus sanctus*. Illud *nisi si a Christo Spiritum induit*, idem valet ac post Christum; nec probabilis est conjectura Cauchii & Pamelii qui legendum putant, *Nisi si a Christo Spiritum non induit*.

Alium locum longe difficiliorem emendare conabor. De iis qui foris baptizati sine novo baptismo in Ecclesia obierunt, sic statuit Firmilianus pag. 149. *Si de sæculo excesserant, in eorum numero qui apud nos catechizati quidem sunt, sed priusquam baptizarentur obierunt, habentur. Non modo dicunt emolumentum veritatis & fidei, ad quam relicto errore pervenerant, etsi consummationem gratiæ consecuti non sunt morte præventi*. Existimat Rigaltius verbum *habent* reponendum post *habentur*, & sic emendat: *Habent, non modo discunt emolumentum veritatis & fidei*: sed multo aptius legi posset, *Habent non modicum emolumentum*, pro *non modo dicunt aut non modo discunt*.

XXXII. *Nonnullæ observationes addantur in hanc de baptismo controversiam.*

Quid in hac causa deinceps Stephanus ac Cyprianus egerint, nullo prorsus exstat monumento. Forte persecutio, quæ paucis postea mensibus supervenit, animos a domesticis contentionibus ad religionis defensionem avocavit; sed non alia res periculum schismatis ab Ecclesia repulit, quam unitatis amor ex utraque parte impressus animis & insculptus. Videbatur sibi utraque pars maximi momenti sententiam defendere. Non ignorabant Cypriani adversarii gravem injuriam a rebaptizantibus fieri & Christi sacramentis & apostolicæ traditioni & tot ecclesiis, quæ, si vera fuisset Cypriani opinio, communionem hominibus non baptizatis dedissent, ac sæpe etiam commisissent ut infantes baptismo defraudati morerentur. Hæc Cypriano fuisse objecta perspicitur, tum ex ipsius epistolis, tum ex libro de Rebaptismate. Parte ex alia Firmilianus & Cyprianus, cum hæc quæstio nondum in clarissima luce posita, & constanti Ecclesiæ judicio decisa esset, pessimam consuetudinem obrepsisse & graviter ab adversariis delinqui putabant. *Quæ ista obstinatio est*, ait Cyprianus in ep. ad Pompejum pag. 139. *quæve præsumtio humanam traditionem divinæ dispositioni anteponere, nec animadvertere indignari & irasci Deum, quoties divina præcepta solvit & præterit humana traditio?* Queritur in eadem epistola auctoritatem hæreticis attribui, fidem & veritatem prodi, pag. 141. Veritatem

sibi & aliis idem sentientibus singulari Dei beneficio retectam fuisse eredebat, ut eam aliis ecclesiis proponeret. *Proinde frustra quidam*, inquit in ep. ad Jubajanum pag. 133. *qui ratione vincuntur consuetudinem nobis opponunt, quasi consuetudo major sit veritate, aut non id sit in spiritalibus sequendum quod in melius fuerit a sancto Spiritu revelatum. Ignosci enim potest simpliciter erranti, sicut de seipso dicit apostolus Paulus:* Qui primo, *inquit*, fui blasphemus & persecutor & injuciosus, sed misericordiam merui quia ignorans feci. *Post inspirationem vero & revelationem factam, qui in eo quod erraverat, perseverat prudens & sciens, sine venia ignorantiæ peccat: præsumtione enim atque obstinatione quadam nititur, cum ratione superetur.* Sic etiam Firmilianus: *Quale delictum est*, inqnit p. 149. *vel illorum qui admittuntur, vel eorum qui admittunt; ut non ablutis per Ecclesiæ lavacrum sordibus, nec peccatis expositis, usurpata temere communicatione contingant corpus & sanguinem Domini?*

Sed quo majoris momenti suam utraque pars sententiam esse duxit, eo magis in utrisque amor elucescit unitatis. In Oriente non videtur magna fuisse animorum contentio, quamvis plures provinciæ ab antiqua & communi sententia discceparent. Dionysius Alexandrinus cum scriberet ad Stephanum, ut eum Asiaticis rebaptizantibus placaret, summam episcoporum in Oriente concordiam laudabat. Ex quo patet Orientis episcopos liberalius quam Stephanum egisse cum Asiaticis. Revera Helenus & Firmilianus magno semper in pretio apud collegas fuerunt. Enituit etiam in Occidente odium & fuga schismatis. Auctor libri de Rebaptismate, etsi Cyprianum indignis opprobriis & conviciis lacerat, fatetur tamen totam hanc quæstionem inter fratres agitatam fuisse. *Animadverto*, inquit initio libri, *quæsitum apud fratres, quid potius observari oporteat in personam eorum qui in hæresi quidem sed in nomine Dei nostri Jesu Christi sint tincti*, &c. Stephanus justo vehementior fuit; nec de circo tamen Africa cum aliis ecclesiis & cum Romana etiam communicare desiit. Nullo sane exstat monumento alios episcopos suam Afris communionem negasse, & rebaptizantes abstinendos putasse, ut Stephanus putaverat. Quinetiam cum in ipsa ecclesia Romana duo præstantissimi presbyteri, Philemon & Dionysius, ut modo vidimus, mature animadverterint quid nimia Stephani severitas peccaret; merito mihi existimare videor totam illam dissensionem ne sub hoc quidem pontifice eos habuisse exitus, qui ex primo animorum calore consequi poterant. Sub S. Xysto Stephani successore, etsi persecutio domesticas rixas compescere, aut saltem inducias afferre debuerat, non tamen videtur de baptismo statim contentio refrixisse; siquidem Dionysius Alexandrinus inter exsilii molestias, atque in ipso persecutionis incendio tres litteras ad Xystum scripsit, ut eum ad lenitatem & concordiam vocaret. Usus est consiliis Dionysii sanctissimus martyr; & iccirco *bonus & pacificus sacerdos* a Pontio vocatus creditur, & ecclesiæ Africanæ diptychis inter martyres adscriptus, quod natam sub Stephano controversiam sedasset. Illum inter &
A Cyprianum communionem non interruptam fuisse liqnet ex epist. LXXXII. in qua narrat Cyprianus se Romam misisse qui de rebus Ecclesiæ certa referrent. De Dionysio autem non dubium est quin cum Afris liberaliter egerit, qui adhuc presbyter nimiam Stephani severitatem probare desierat. Eadem humanitas ab aliis pontificibus servata, *donec*, ut ait Augustinus lib. 1. de Bapt. *plenario totius orbis consilio quod saluberrime sentiebatur etiam remotis dubitationibus firmaretur.*

B Sed amorem unitatis præcipue declaravit Cyprianus, cui veritatem *nimirum propterea Dominus non aperuit*, inquit Augustinus lib. 1. de Bapt. cap. 18. *ut ejus pia & humilitas & caritas in custodienda salubriter Ecclesiæ pace patesceret, & non solum illius temporis Christianis, sed etiam posteris ad medicinalem, ut ita dicam, notitiam signaretur.* Quamvis magnum errorem in adversariis perspicere sibi videretur, tamen *in his quæstionibus, quæ*, ut ait Augustinus lib. 3. de Bapt. cap. 3. *nondum eliquatissima perspectione discussæ sunt*, minime dubitans qnin *ha-
C beat omnis episcopus pro licentia libertatis & potestatis suæ arbitrium proprium, tamque judicari ab alio non posse, quam nec ipse potest alterum judicare;* sic in concilio Carthaginensi collegas alloquitur: *Superest ut de hac ipsa re quid singuli sentiamus proferamus, neminem judicantes aut a jure communionis aliquem, si diversum senserit, amoventes.* Donatistæ olim de sancto Cypriano *quasi cum ipsius laude* dictitabant eum mentitum esse *& simpliciores collegas in verbo capere* cogitasse, *ut cum se diversum sentire prodidissent, tunc contra quam promiserat, excommunicandos es-
D se censeret.* Sed Augustinus hanc calumniam refellit lib. 3. de Bapt. cap. 3. Calidus sane fuit ac justo vehementior Firmilianus; sed tamen unitatis amor in tota ejus spirat epistola, nec quidquam de Unitate Ecclesiæ significantius dici potest. Hinc quamvis veritatem maximi momenti defendere sibi videretur, quia tamen Ecclesiæ judicium nondum accesserat, eodem modo agendum putat ac in variis institutis ad disciplinam pertinentibus. *Secundum quod*, inquit pag. 144. *in ceteris quoque plurimis provin-
E ciis multa pro locorum & nominum diversitate variantur, nec tamen propter hoc ab Ecclesiæ pace atque unitate aliquando discessum est.*

XXXIII. *De epistola* LXIII. *Cypriani adversus eos qui aquam solam in matutino sacrificio adhibebant.*

Præter litteras quas Cyprianus ad causæ suæ defensionem scripsit, aliam non eadem de re, sed circa eadem tempora scriptam conjicio;
F nempe sexagesimam tertiam ad Cæcilium episcopum, ut verisimillimum est, a Bilta, qui primus in concilio Carthaginensi sententiam dixit. Occasionem dedit huic epistolæ prava apud nonnullos inducta consuetudo, ut in matutino sacrificio aquam tantummodo adhiberent. Neque id tamen, ut Encratitæ, odio vini a Deo creati committebant; nam vespere calicem vino mixtum offerebant. Demonstrat Cyprianus prava hac consuetudine & Christi præceptum violari, & sacramentum penitus everti, cum sanguis Christi in calice esse non possit,

possit, nisi vinum adhibeatur. Ex his autem A verbis, *Et viderit, frater carissime, si quis de antecessoribus nostris vel ignoranter vel simpliciter non hoc observavit*, facile perspicitur hoc vitium non tunc primum obrepsisse, sed ab annis inveterasse pluribus, ac proinde non in insignem aliquam ecclesiam, sed potius in pagos quosdam inductum fuisse. Nam si quid ejusmodi commissum fuisset in majoribus civitatibus, cito res aliis ecclesiis cognita indignationem omnium commovisset. Quare immerito Pearsonius id ab episcoporum Carthaginensium aliquo pro- B fluxisse existimat. Illud enim, *si quis de antecessoribus nostris*, non magis ad Cypriani quam ad Cæcilii antecessores refertur; sed cum unus sit episcopatus, suos ac Cæcilii antecessores vocat Cyprianus eos qui dudum Ecclesiæ præfuerant.

Cur autem hanc epistolam exorta de baptismo controversia scriptam putem, conjecturam facio ex his verbis: *Et quia jam secundus ejus adventus nobis appropinquat, magis ac magis benigna ejus & larga dignatio corda nostra luce veritatis illuminat*. Majus quidpiam indicant hæc C verba, quam ut de rebus in hac epistola pertractatis intelligantur. Erat enim exploratum omnibus Christianis sanguinem Christi in calice esse non posse, nisi vinum offeratur; atque in hoc genere perpauci peccabant, idque metu magis & pravo pudore, quam errore pertinaci. At in controversia, quam de baptismo Cyprianus cum tot ecclesiis habuit, veritatem sibi & collegis idem sentientibus singulari beneficio revelatam contendebat, ut præcedenti capite observavimus. Hanc uberiorem illustratio- D nem, hanc benignam & largam Christi dignationem obiter tangere videtur in hac epistola LXIII. Huc accedit quod objectam consuetudinis auctoritatem in epistolis de baptismo scriptis eodem modo ac in sexagesima tertia refellit.

Hanc tamen epistolam Pearsonius ad annum 253. collocat in Galli & Volusiani persecutione. Tempus persecutionis colligit tum ex Christi adventus exspectatione, tum ex his verbis pag. 109. *Nisi si in sacrificiis matutinis hoc quis veretur, ne per saporem vini redoleat sanguinem* E *Christi. Sic ergo incipit & a passione Christi in persecutionibus fraternitas retardari, dum in oblationibus discit de sanguine ejus & cruore confundi*.

Quod spectat ad Christi adventum; non minus aperta est illius exspectatio, ut supra diximus, cap. XXVIII. in nonnullis Cypriani operibus, quæ in pace scripta esse constat. In allato autem testimonio non eum metum Cyprianus exprobrat iis quos refellit, ne quis ex vini odore Christianus esse argueretur, (quomodo enim id suspicati essent ethnici, quos F penitus latebat quid in Christianorum mysteriis ageretur) sed ne vini matutinus odor minus honestam & dignam homine sobrio speciem haberet. Hinc pacis potius quam persecutionis tempus indicat Cyprianus, dum ait eos ad sanguinem in persecutionibus fundendum fieri tardiores, qui ex sanguinis Christi communione tam leve incommodum reformidant. Quamquam inanem illum metum non asseverando, sed potius conjiciendo reprehendit.

XXXIV. *Confessio & Martyrium Cypriani*.

Tot eximiis Cypriani de Ecclesia meritis, tot rebus præclare gestis nihil addi posse videbatur præter confessionis & martyrii laudem. Utrumque Christi dono consecutus est in persecutione Valeriani, qui cum Christianos aliquamdiu privatim ac publice omni humanitate fovisset, postea Macriani artibus inductus magnum se quemdam ac felicem imperatorem fore speravit, si Christianam religionem oppugnaret. Cum persecutio instaret in Africa, Fortunatus episcopus, idem forte qui in synodo Carthaginensi dicitur episcopus a Tuccabori, Cyprianum rogavit, ut ad præparandas & corroborandas fratrum mentes de divinis Scripturis hortamenta componeret. Libenter obtemperavit Cyprianus, parum esse ratus quod Dei plebem classico suæ vocis erigeret, nisi credentium fidem & dicatam Deo devotamque virtutem divina lectione firmaret. Scripsit itaque librum de *Exhortatione martyrii*, totum pæne ex Scripturæ testimoniis compositum. Frustra Baronius & Fellus hoc opus sub Gallo collocant. Recensetur enim a Pontio diacono post libros de Patientia, & de Zelo & Livore, ut observat Tillemontius. Cum autem Cypriani confessio & martyrium ipsius actis, quæ infra apponemus, consignata sint, non teram tempus in iisdem rebus enarrandis, sed satis erit scriptas in hac persecutione epistolas breviter recensere.

Cum edixisset Valerianus ne Christiani conventus agerent & cœmeteria ingrederentur, aut si quis huic præcepto non pareret, capite plecteretur; Cyprianus omnium primus in Africa persecutionis impetum videtur excepisse. Id enim observarunt eruditi viri ex his verbis ep. LXXVIII. ubi Cyprianum sic martyres alloquuntur: *Quasi bonus & verus doctor quid nos discipuli secuti apud præsidem dicere deberemus, prior apud acta proconsulis pronuntiasti: & tuba canens Dei milites cælestibus armis instructos ad congressionis prælium excitasti: & in acie prima pugnans spiritali gladio diabolum interfecisti: agmina quoque fratrum hinc & inde verbis tuis composuisti.*, &c.

Christum summa animi firmitudine confessus coram Paterno proconsule tertio cal. Sept. anno 257. exsul deportatur in abditum & abstrusum locum, qui Curubis dicebatur. Comitatus est eum in exsilio Pontius diaconus, qui vitam ipsius scripsit. Eo autem die, quo primum in exsilii loco manserunt, monitus est Cyprianus visione nocturna de futuro martyrio; sed impetravit dilationem crastini, ut res suas die illo, quem impetraverat, ordinaret. Verum *hic dies unus significabat annum*, ait Pontius; *nam eo die post exactum annum coronatus est, quo hoc illi ante annum fuerat ostensum*. Eo autem facilius illi fuit rebus ecclesiæ suæ providere ac in primis in sublevandis pauperibus curas impendere, quod sub Xysto *bono & pacifico sacerdote*, ut ait Pontius, sedatæ dissensiones magnis eum molestiis exsolverant. Cum Cyprianus in exsilio moraretur, multi episcopi constantiam ejus imitati sunt, eorumque exemplum secuta multiplex plebis portio, con-

fessa

fessa est pariter cum eis & pariter coronata est, a præpositis suis nec carcere nec metallo separata. Neque in hoc numero virgines & pueri defuerunt. Beatorum martyrum pars coronata, pars in carcere remansit; alii metallis damnati sunt, ubi quot ærumnas pertulerint perspici potest ex epistola LXXVII. quam ad eos scripsit Cyprianus gratulandi magis quam consolandi causa. Vincti erant pedes traversariis & compedibus: humi jacebant sine lecto: panis exiguus præbebatur: vestis algentibus deerat: semitonsi capitis capillus horrebat. Inscripta est epistola coepiscopis, presbyteris & diaconibus & ceteris fratribus. Simul misit pecuniæ summam suo & Quirini nomine per Herennianum hypodiaconum, & Lucanum, & Maximum & Amantium acolythos. Gratias egerunt confessores per tres diversas litteras, quia variis in locis laborabant. Exstant hæ litteræ, suntque inter Cyprianicas LXXVIII. LXXIX. LXXX.

Cypriani caritas Africæ finibus non continebatur; sed si codici antiquissimo fides habenda, litteris hortatus est duos alios martyres Augustinum & Felicitatem, qui Capuæ in Campania passi feruntur in eadem Valeriani persecutione. Utriusque nomen legitur in antiquis martyrologiis Hieronymo adscriptis. Existimat Tillemontius Cyprianum, præter librum de Exhortatione martyrii, præter litteras ad confessores, aliud opus in eamdem sententiam scripsisse. Nam Pontius postquam librum de Exhortatione martyrii commemoravit, hæc addit: *Quis denique tot confessores frontium notatarum secunda inscriptione signatos & ad exemplum martyrii superstites reservatos, incentivo tubæ cælestis animaret?* Porro cum Pontius libros a Cypriano scriptos hoc loco recenseat, nec quidquam dicat de epistolis; librum aliquem vir eruditus his verbis indicari putat.

Cum diu Curubis moraretur Cyprianus, Paterno proconsuli successit Galerius Maximus, qui Cyprianum ab exsilio revocatum in hortis manere jussit, dum sententiam de illo ferret. Hos hortos Cyprianus initio conversionis vendiderat, ac pretium distribuerat pauperibus, sed ei Dei indulgentia restitutos fuisse discimus ex Pontio diacono. Dum autem ecclesiæ suæ prospicit, ac diem ex die exspectat, ut promisso in visione martyrio coronetur; varis & incerti sermones in vulgus sparsi cum adduxerunt, ut Romam mitteret qui certa & explorata de rebus Ecclesiæ referrent. Hi reditu suo nuntiaverunt, rescripsisse Valerianum ad senatum, ut episcopi, presbyteri & diaconi in continenti animadvertantur; senatores vero & viri egregii & equites Romani dignitate amissa etiam bonis spolientur, & si ademtis facultatibus Christiani esse perseveraverint, capite quoque multentur: matronæ ademtis bonis in exsilium relegentur: Cæsariani quicumque vel prius confessi fuerant, vel nuoc confessi fuerint, confiscentur, & vincti in Cæsarianas possessiones descripti mittantur. Addebant Xystum in cœmeterio animadversum octavo iduum Augustarum die & cum eo diacones quatuor; sed & persecutioni quotidie præfectos instare, ut si qui sibi oblati fuerint animadvertantur, & bona eorum fisco vindicentur. Libenter his de rebus certiores collegas fecisset Cyprianus; sed non erat facultas clericorum quos mitteret. Nam universi sub ictu agonis constituti recedere omnino Carthagine non poterant, parati omnes pro animi sui devotione ad divinam & cœlestem gloriam. Tandem oblata occasione scribit ad Successum episcopum epistolam LXXXII. de rebus Roma allatis, eumque rogat ut hæc per eum collegis innotescant, ut ubique hortatu eorum possit fraternitas corroborari. Pro eo quod Valerianus rescripsisse dicitur, ut Cæsariani, *quicumque vel prius confessi fuerant, vel nunc confessi fuerint, confiscentur & vincti in Cæsarianas possessiones descripti mittantur*, multo aptius legi posset, *& scripti*, ut est in cod. Veron. vel *& inscripti*, ut in Colbert. 2442. Inter supplicia veniebat illa inscripti frontis ignominia, ut patet ex his verbis Pontii: *Quis denique tot confessores frontium notatarum secunda inscriptione signatos & ad exemplum martyrii superstites reservatos incentivo tubæ cælestis animaret?*

Postquam perlatum est ad Cyprianum frumentarios missos esse qui eum Uticam perducerent, consilio carissimorum consensit, ut de hortis suis in abditum aliquem locum secederet. Inde ad ecclesiam suam scripsit epistolam ultimam quæ est LXXXIII. seque hanc secedendi causam habuisse narrat, quod committere noluerit, ut in aliena civitate accepta super confessione sententia exinde martyr ad Dominum proficisceretur; *quandoquidem ego*, inquit, *& pro me & pro vobis apud vos confiteri, & ibi pati & exinde ad Dominum proficisci orationibus continuis deprecer, & votis omnibus exoptem & debeam*. Hortatur ut quietem & tranquillitatem teneant, nec quisquam tumultum moveat, aut ultro se gentilibus offerat.

Cum rediisset Carthaginem proconsul, rediit Cyprianus in hortos suos, carnificem exspectans. *Conveniebant interim*, ait Pontius, *plures egregii & clarissimi ordinis & sanguinis, sed & sæculi nobilitate generosi, qui propter amicitiam ejus antiquam secessum subinde suaderent, & ne parum esset nuda suadela, etiam loca in quæ secederet offerebant*. Idem etiam suadebant & fideles non pauci. Non dubitasset discedere Cyprianus, si Deus jussisset, ut observat idem Pontius. Tunc autem suadelis minime annuit; sed moriendi pro Christo cupidus, alios etiam ad constantiam hortari non desinebat. Tandem venit in hortos princeps jussu proconsulis cum militibus suis, ac comprehensus Cyprianus Christum postridie, id est 14. Septembr. anno 258. confessus est & sanguinem pro eo fudit, ut perspici potest ex ejus vita a Pontio scripta, & actis proconsularibus, ubi variæ confessionis & martyrii circumstantiæ, ad quas lectorem dimittimus, accurate describuntur. Utriusque monumenti contextum ex actis martyrum sinceris, utpote accuratius ibi, quam in editiooibus Cypriani castigatum, cum nonnullis doctissimi editoris notis excerpsimus. Unum est quod adjiciam ad laudem S. Cypriani, sacras ejus reliquias summa cum veneratione in monasterio Compendiensi a temporibus Caroli Calvi asservari. Hanc enim Basilicam imperator ille in palatio suo magnifice exstruxit, eamque præclarissimis dotavit privilegiis, ac ibi corpus S. martyris, quod ab Aarone Persarum rege le-

ge legatis Caroli Magni concessum, ac Arelate & deinde Lugduni depositum fuerat, veluti eximinm quoddam præsidium ac ornamentum collocari voluit, ut Ado Viennensis, & certissima ejusdem monasterii instrumenta testantur.

XXXV. *De libris Cypriano adscriptis, ac primum de tribus epistolis a Baluzio vulgatis. Recensentur libri de Spectaculis, de Laude martyrii, de Rebaptismate, de Pudicitia, ad Novat. &c.*

Ad ea quæ de Cypriani gestis & scriptis disseruimus, nonnulla videntur appingenda de adscriptis ipsius nomini operibus, iis præsertim quæ sua commendat antiquitas. Tres epistolas ex antiquis codicibus eruit Baluzius, sed eas eruditus criticus genuinas esse non pronuntiat. Prima quæ est Cornelii papæ ad Cyprianum adversus pravam rebaptizandi novitatem, præ se fert manifestam fraudis & mendacii notam; quippe cum hanc controversiam sub Cornelio natam non fuisse, ac summam semper consensionem Cornelium inter & Cyprianum intercessisse constet. Secunda prodit sub nomine Cypriani ad plebem Carthaginis; sed ætatem Cypriani non refert, (aliud enim nihil loquitur nisi de Scripturarum traditoribus) & ab illius stilo adhuc longius remota est. Tertiam Cyprianus scribere dicitur benedicto & dilectissimo parenti Turasio, ut illius animum dolore commotum de filiæ dormitione consoletur. Nonnulla insunt iis quæ leguntur in libro Cypriani de Mortalitate simillima, sed stilus omnino diversus. Ceterum monebo hanc epistolam inter opera Hieronymi jamdudum vulgatam, in vetustis & recentioribus editionibus sub nomine Hieronymi ad Tyrasium reperiri.

Non indignum opus Cypriano liber de Spectaculis, sive eloquentiam spectes, sive evangelicum vigorem: multa concurrunt probabilia cur ei tribuatur. Scribit episcopus ad ecclesiam suam, a qua aberat invitus; scribit eo tempore quo mos deferendæ domum eucharistiæ vigebat, quo Christianis maxime cavendum erat ab ethnicorum moribus. Multa ex Tertulliano imitatione expressa, qui pridem iisdem de rebus Carthagine disseruerat. Nec mirum est si in magna illa urbe, cui nullum deerat spectaculorum genus, mali contagium ipsos Christianos tentavit. Sed tamen causæ non videntur subesse satis graves, ut liber de Spectaculis Cypriano adjudicetur. Nulla illius mentio apud Pontium, & quamvis ex his qui inter Cypriani opera editi fuerunt, nullus ad S. martyris stilum propius accedat, inest tamen quædam dissimilitudo, quam aures legendo Cypriano assuetæ & contritæ facile percipiant.

Adscriptus est Cypriano liber de Laude martyrii, quem Erasmus, Dupinus & Fellus otiosi declamatoris fetum esse opinati sunt. At profecto æquius judicandum erat de eximio opere ad cohortandos confessores composito non sine vivido quodam pietatis ardore, quem frigidus verborum artifex non facile imitetur. Illud etiam antiquitatem hujus operis commendat, quod nonnullis locis deploret auctor pe-

A stem horrendam quæ sub Gallo & Volusiano grassata est. Sed cum libellus inscriptus sit Moysi & Maximo, quos anno 251. martyrio coronatos esse constat, nec pestis ante Galli & Volusiani imperium exarserit; inde colligit Fellus auctorem libelli in rebus ab ætate sua remotis parum commode finxisse. At nodum incidit Baluzius qui hunc titulum, *Ad Moysen & Maximum* in vetustis codicibus desiderari testatur. His adde observationem Tillemontii, qui ex quodam Dionysii Alexandrini apud Eu- B sebi. lib. 7. cap. 11. de diaconis peste consumtis testimonio, quod ad Decii tempora videtur necessario referendum, hanc pestem sub hoc imperatore incœpisse concludit, quamvis sub Gallo & Volusiano potissimum sævierit. Ceterum etsi hoc opus antiquum esse contendo, non tamen Cypriano adjudicaverim; tanta est huic libello cum Cypriani scriptis stili discrepantia.

Sequitur in editione Baluzii liber de Rebaptismate, sive adversus rebaptizantes, de quo consuli possunt notæ Baluzii. Opus a nonnul- C lis tribuitur Ursino monacho, quem Gennadius adversus eos qui rebaptizabant sæculo quarto scripsisse testatur. Quæ Ursini monachi libro contineri ait Gennadius, ea in hac de Rebaptismate pertractatione non difficile est animadvertere. Nihil enim aliud agit auctor, quicumque tandem ille sit, nisi ut eos qui in hæresi baptizati sunt non rebaptizandos, sed ad saniorem fidem conversis manus imponendas esse vincat. Sed Ursinus monachus libelli hujus auctor videri non potest, nisi episcopus fuisse tertio sæculo dicatur. Episcopum se esse D noster ille scriptor diserte declarat; *Siquidem per nos baptisma tradetur*, inquit pag. 360. *integre & solemniter & per omnia quæ scripta sunt adsignetur, atque sine ulla ullius rei separatione tradatur; aut si a minore clero per necessitatem traditum fuerit, eventum exspectemus, ut aut suppleatur a nobis aut a Domino supplendum reservetur*. Occurrunt in eodem scriptore sæculi tertii perspicuæ notæ. Sic enim de tota illa controversia loquitur, ut eam recens exortam esse, & adhuc vigere indicet. Ait enim pag. 354. E *monstri simile esse episcopos talia scandala cogitare*: propositum sibi esse *turbulentis hominibus ut vel nunc suum negotium agere incipiant persuadere*. In ipso illo loco, qui a Baluzio objicitur, utile esse statuit pag. 357. *tot annorum totque ecclesiarum, itemque apostolorum & episcoporum auctoritati cum bona ratione adquiescere, cum sit maximum incommodum atque dispendium sanctissimæ matris Ecclesiæ adversus prisca consulta post tot sæculorum tantam seriem nunc primum repente ac sine ratione insurgere*. Colligi ex his verbis non F debet auctorem sæculo quarto vixisse, sed tantummodo eum in exaggerando non valde timidum fuisse. Nam præterquam quod ne quarto quidem sæculo sine absurda exaggeratione objicere potuit *tot sæculorum tantam seriem*, certe conceptis verbis declarat tunc primum controversiam de baptismo hæreticorum exarsisse; quod sæculo tertio proprie congruit. Quinetiam Cyprianum ipsum, tacito nomine, ut adhuc viventem & diversas partes auctoritate sua tuentem oppugnat. Statuit enim pag. 353. ejusmodi controversiæ nullum alium esse fru-

fructum ; nisi ut unus homo quicumque ille A est, magnæ prudentiæ & constantiæ esse apud quosdam leves homines inani gloria prædicetur, & hæreticorum stupore præditus, quibus hoc unum solatium est, si non soli peccare videantur, errores & vitia universarum ecclesiarum correxisse apud simillimos sui & compares celebretur. Quis Cypriano tam indignis modis conviciatus fuisset, postquam maculam erroris, quem non sine summa animi moderatione in re nondum decisa defenderat, martyrio absterserit, ejusque nominis, refrigerato B contentionis æstu, summa exstitit in omnibus ecclesiis celebritas?

Existimavit Pamelius librum de Pudicitia a Cypriano in secessu scriptum esse; nec sane indignus videtur sancto martyre, adeo insignis est pietatis notis; & ab episcopo absente ab ecclesia sua scriptum esse constat. Sed ad stili dissimilitudinem accedit Pontii silentium, qui ea maxime commemorare debuit, quæ in secessu scripta fuerant. Perantiquus est auctor quicumque tandem ille sit; & persecutionibus nondum sedatis scribebat. *Virginitas*, inquit C pag. 4. *persecutionem non potest timere, dum illam de securitate potest provocare*. Conjicit tamen Tillemontius hæc de persecutionibus Wandalorum intelligi posse; atque ex præclaris de Christi gratia testimoniis suspicatur hunc scriptorem Augustino posteriorem esse. Sed minus probabilis hæc conjectura, cum apud Cyprianum ipsum multo plura, atque haud scio an expressiora occurrant ejusmodi testimonia.

Constat auctorem libri ad Novatianum æ- D qualem esse Cypriani; nec dubium esse potest, quin in pacificis & Ecclesiæ faventibus Valeriani primordiis scripserit. Unam enim tantum persecutionem numerat post eam quæ sub Decio sævit, & eos qui in prima ceciderunt, in secunda victores fuisse dicit, pag. 11. Videtur etiam Africanus fuisse, tum quia sic ludit in Felicissimi nomine, qui vix notus extra Africam fuit; *Quid ad ista respondeant perversissimi isti Novatiani, vel nunc infelicissimi pauci?* pag. 9. tum quia solam Ecclesiam cœlesti ratione baptizare pronuntians hæreticorum bapti- E sma non obscure rejicit, pag. 10. Sola stili dissimilitudo Tillemontium deterruit quominus hoc opus Cypriano tribueret. Sed tamen præter hanc rationem alia videtur afferri posse. Nam declarat auctor hujus libri in ipso exordio, *cogitanti* sibi & *intolerabiliter animo æstuanti quidnam agere* deberet *de miserandis fratribus, qui vulnerati non propria voluntate sed diaboli sævientis irruptione, adhuc usque, hoc est, per longam temporum seriem agentes pœnas darent, ex adverso* exortum esse alium hostem & ipsius pa- F ternæ pietatis adversarium hæreticum Novatianum. His autem verbis indicat episcopum se esse, ac perhumaniter lapsis jamdudum pœnitentiam agentibus consulentem, moleste ferre quod suæ lenitati adversarium habeat hæreticum Novatianum. Hinc etiam infra postquam de iis locutus est qui *prima acie, id est, Deciana persecutione vulnerati, postea, id est, secundo prælio* vicerant, addit eorum *pares, hoc est in eodem crimine lapsus sui adhuc usque constitutos nec ad pœnitentiam admittendos* a Novatianis judicari. Nondum ergo auctor hujus operis pacem concesserat his qui sub Decio lapsi fuerant. Non enim de aliis loquitur; pares illos vocat eorum qui primo in prælio victi, in secundo victores fuerant; ait eos post longam temporum seriem agentes pœnas dare, & adhuc usque constitutos in eodem crimine lapsus, quod alii martyrio expiaverant. At Cyprianus instante Galli & Volusiani persecutione lapsos, qui a primo lapsus die pœnitentiam egerant, in dominicum gregem collegerat, ac eis sanguinem Christi dederat, ut illos ad suum pro Christo fundendum armaret.

Novatianus hoc in libro pag. 14. dicitur aliorum delicta, dum in Ecclesia esset, ut propria flevisse. Sed mirum est unde hanc sibi humanitatis & diligentiæ in lapsis curandis laudem comparaverit. Videtur repugnare Cornelii testimonium, qui Novatianum in persecutione Decii fratribus auxilio indigentibus succurrere noluisse testatur, apud Euseb. lib. 6. cap. 43. Sed forte hæc humanitatis existimatio ad Novatianum pervenit ex præclarissimis cleri Romani litteris, inter Cyprianicas XXXI. quæ a Novatiano scriptæ in totum orbem missæ fuerunt, teste Cypriano, ep. LII.

Librum de Aleatoribus non esse Cypriani inter omnes convenit. Liquet ex initio fetum esse alicujus episcopi, vel etiam, ut Bellarminus existimavit, Romani pontificis. Antiquum opus esse demonstrat Scripturæ citandæ ratio. Serius tamen scriptum non immerito videretur, si in ipsis presbyteris, ut nonnulli opinati sunt, vitiosam aleæ consuetudinem vituperaret. Sed nihil vetat de laicis intelligi hæc verba: *Manus quæ ad sacrificium dominicum admissa; & quod ad salutem totius hominis pertinet, dignatione suscipit, quæ divina sacramenta consummat*. Neque etiam controversiam ullam movere possint, liber de Montibus Sina & Sion, duæ orationes Cypriano affictæ, liber de duodecim cardinalibus Christi operibus. Celeberrimum est hoc postremum opus, quod Pamelius, aut Cypriani, aut æqualis scriptoris esse contendit. Sed jamdudum ex codicibus mss. adjudicatus est Arnoldo Bonæ-vallis abbati in diœcesi Carnutensi. Sequuntur quædam carmina, quæ in vetustis codicibus nunc Cypriano, nunc Tertulliano afficta, utrique ab omnibus criticis abjudicantur.

XXXVI. *De Singularitate clericorum, epistola Celsi ad Vigilium, & nonnullis aliis.*

Non leviter errarunt qui librum de Singularitate clericorum Cypriano, aut Origeni aut Augustino attribuerunt. Cypriano & Augustino penitus abjudicat stili dissimilitudo, & Origeni episcopalis dignitas, qua videtur auctor hujus operis ornatus fuisse. Visa est nonnullis ratio probabilis, cur hunc librum Origeni affingerent, quod laudari in hoc libro eos crederent, qui sese studio castitatis evirant. At ii nequaquam laudantur, vel potius cavet auctor operis ne laudare illos videatur. Ait enim: *De quibus modo examinationis suspendo sententiam relinquens alia disputatione promendam*. Atque etiamsi ejusmodi facinus hoc in libro probaretur, num iccirco tribuendus esset Origeni, qui

qui quod adolescens commiserat, ætate maturior improbavit?

Sed nemo longius aberravit a vero quam editor Oxoniensis, qui hunc librum circa Bedæ tempora scriptum existimat. Liqnet hunc scriptorem vixisse cum persecutiones nondum desiissent. *Mentior*, inquit, *si non videmus exinde interitus plurimorum. Quanti & quales episcopi & clerici simul & laici post confessionum victoriarumque calcata certamina, post magnalia & signa vel mirabilia usquequaque monstrata, noscuntur cum his omnibus naufragasse, cum volunt in navi fragili navigare*. Objiciebant clerici quos refellit; nonnullos *feminas habentes in domibus martyrium consecutos esse, ut illorum innocens conscientia probaretur. In martyrio*, ajebant, *ignoscitur nobis, sicut indultum est parentibus*. Elucet etiam scriptoris antiquitas ex illius de angelis opinione quos putat *cum feminis cecidisse*. Quod autem ait Christum seipsum comparare Deo ausum non esse, id profecto redolet ætatem Ario antiquiorem, quæ nonnumquam ad personarum distinctionem attentior erat, quam ad æqualitatem defendendam.

His rationibus nititur editor Oxoniensis not. 1. quod eirca Bedæ tempora de clericorum cœlibatu maxime ferveret præsertim in Occidente controversia; quod tunc revelationibus, ut hoc ipso in libro, conjugium sacerdotum prohibitum diceretur; quod hunc librum post vulgatam versionem in usu receptam scriptum fuisse constet. Sed nihil prorsus agit petita ex revelationibus ratio, quæ multo frequentiores fuerunt tertio & quarto sæculo, quam circa Bedæ tempora. Jam tertio sæculo prohibitæ fuerant clericis mulieres subintroductæ. Nam Paulo Samosateno inter alia plurima illud etiam crimini verterunt Antiocheni patres, quod cum ipse ejusmodi mulieres, tum etiam ipso connivente presbyteri & diaconi habuissent. Legi etiam potest ep. LXII. Cypriani. Quod spectat ad vulgatam versiouem, num, quæso, illam sequitur hic scriptor, cum sic Apostolum citat: *Posteriora quidem obliviscens ad ea quæ sunt ante petens ad regulam sequor, ad palmam supernæ vocationis Domini nostri Jesu Christi*. Fecere id quidem Librarii in hoc libro & multis aliis, ut Scripturæ testimonia ad vulgatam revocarent, sed sæpe ex vetustis codicibus vera legendi ratio dignoscitur.

Statuere ergo licet hunc scriptorem tertio aut quarto incunte sæculo vixisse. Episcopum fuisse declarat ipsins in regenda ecclesia & in admonendis clericis sollicitudo, quibus testatur numquam litteras suas defuisse, *quæ per absentiam nostram*, inquit, *frequentiam omnibus pensaverunt*. Ante hunc librum scripserat illis epistolam, *quæ omnium morum instituta de lege commendans, summatim omnia contineret, quæcumque universis clericis generaliter ad dirigendam regulam competunt disciplinæ*.

Nihil dicam de Expositione in symbolum, quod eximium opus Hieronymo etiam adscriptum, nunc omnium judicio restituitur legitimo parenti Ruffino. Paulo accuratius examinanda Celsi ad Vigilium epistola. Nihil aliud est hic libellus quam præfatio, sive epistola nuncupatoria Celsi cujusdam senis Christiani in Altercationem Jasonis & Papisci, quod opus ex græco latinum a se factum Vigilio episcopo nuncupavit. Damnum fecimus tum perantiqui illius libri, tum etiam latinæ interpretationis. Sola exstat præfatio, sive epistola nuncupatoria. Cum Jason Christianus Hebræus cum Papisco Judæo Alexandrino de veritate Christianæ religionis disseruisset, ac Judæus post plurimas obstinati animi significationes taudem oppugnatæ veritati dedisset manus, litteris Græcis mandata sunt quæ inter utrumque tanto studio fuerant disputata. Non constat ab ipso Jasone scriptum esse colloquium, quamvis nemo aptius id facere potuisse videatur. Opus attribuebat S. Lucæ Clemens Alexandrinus in sexto Hypotyposeon libro, ut testatur Maximus in scholiis ad librum Dionysii de Myst. Theol. cap. 1. sed id prorsus improbabile est. Ipse Maximus Aristoni Pellæo ibidem adjudicat.

Celsus Epicureus cum historias Judæorum & Christianorum fabulas esse contenderet, ac operam ab utrisque in nonnullis allegorice interpretandis adhibitam floccifaceret, in exemplum adducebat Papisci cujusdam & Jasonis ἀντιλογίαν, quam ut miseratione & odio digniorem quam risu ne refellendam quidem judicabat. Observat Origenes 4. Cels. pag. 199. ex omnibus Christianorum libris allegorias & enarrationes non contemnendo dicendi genere continentibus, eum a Celso electum esse qui vilior sit & ad multos ac simpliciores fide imbuendos aptior, quam ad intelligentiores permovendos; sed tamen nihil in eo occurrere contendit quod odio dignum sit, nec aliud quidquam requirit ad Celsi condemnationem, nisi ut legatur ille liber *in quo describitur Christianus cum Judæo disserens ex scripturis Judaicis, & quæ de Christo prædicta sunt in Jesum convenire demonstrans; idque altero adversus hanc disputationem strenue & Judæi personæ convenienter obnitente*. Ex his perspici potest quibus de rebus hoc in libro pertractatum fuerit. Colligit ex Origene Tillemontius hanc sententiam ab auctore hujus libri diligenter inculcari, *omnis sapientiæ fontem ac principium esse Deo universorum credere & actiones omnes eo referre ut illi quacumque de re placeatur, ac ne cogitare quidem quidquam quod illi displiceat; quippe cum non solum dicta & facta, sed etiam cogitationes judicandæ sint*. Sed hanc sententiam Origenes Jasonis propriam non facit, sed ut commune principium commemorat omnium apud Christianos librorum. Hieronymus quæst. in Genes. testatur initium Genesis in Altercatione Jasonis & Papisci sic exponi: *In filio fecit Deus cœlum & terram*; citat etiam illud ex eodem libro λοιδορία Θεοῦ ὁ κρεμάμενος, *Maledictio Dei qui appensus est*, lib. 2. in ep. ad Galat. His adde Maximum qui loco supra citato ait se legisse septem cœlos in dialogo Jasonis & Papisci. Brevem autem fuisse hanc pertractationem indicat Latinus interpres, qui *Judaici cordis obstinatam duritiam brevi monitione ac leni increpatione mollitam* fuisse dicit. Sic enim emendavimus pro eo quod antea legebatur, *Hebræa monitione*.

Opinatus est Pamelius Jasonem Hebræum illum Christianum, qui Papiscum Judæum Alexandrinnm ad Christianam religionem adduxit, eumdem esse ac eum de quo mentio fit

Act. 17. & 16. epist. ad Romanos; sed nullo prorsus momento nititur hæc conjectura. Non dubium quin vixerit sæculo secundo, cum illius disceptatio cognita Celso fuerit. Episcopum aut saltem presbyterum fuisse crediderim; siquidem Papiscus veritatis luce perculsus, ut signaculum sumeret deprecatus Jasonem postulavit.

Quod spectat ad Latinum interpretem, is senem se esse dicit ac Celsum vocari; disceptationem Jasonis Hebræi Christiani & Papisci Judæi Alexandrini Latinis litteris illustrare aggressus est *animante Dei ope & servata verborum proprietate*, ut præclarissimam victoriam, quam veritas ex Papisci corde reportaverat, ad cognitionem græce nescientium transferret. Nuncupat interpretationem suam Vigilio episcopo, rum ut sacerdos utriusque linguæ peritus & sancti Spiritus veneratione verecundus, auctoritate Spiritus sancti opus comprobaret & emendaret; tum ut hac prima dilectionis petitione in discipulorum numerum ab eo adscisceretur. Ex quibus perspicitur Celsum in eam urbem, cui præerat Vigilius non multo ante venisse, quam ei hoc munus offerret. Illum in hanc urbem, ex altera parte provinciæ traxerat fama Vigilii; nec senectus, nec itineris longinquitas, nec tribulatio inopiæ atque penuriæ deterruerant. Hunc Vigilium Pamelius Tridentinum episcopum fuisse conjicit; sed quod Celsus Vigilio suo de futuro martyrio gratulatur, cumque ait Dei judicio martyrem destinatum fuisse, cum mirabili modo episcopus constitutus est; id Vigilio Tridentino aptari non potest, quem sæculo quarto exeunte in summa Ecclesiæ pace viventem nemo spe & exspectatione martyrem dicere potuit.

Sequitur alius tractatus adversus Judæos, Cypriano prorsus abjudicandus. Multo absurdius fecere qui librum de Revelatione capitis beati Joannis Baptistæ inter opera Cypriani ediderunt. Reperitur fabulosum opus in antiquissima Vindelici Spirensis editione. Erasmi nomini non levo dedecus inusserunt H. Gravius & Pamelius, qui librum de duplici Martyrio elucubratum ab eo & affictum Cypriano judicarunt. De hoc libello diximus in præfatione. De duodecim Abusionibus sæculi variæ sunt conjecturæ, aliis laico cuidam Erardo nomine, aliis S. Patritio Hibernorum apostolo adjudicantibus. Opus Augustino tribuitur in multis codicibus antiquis, ac cum illius operibus editus est. Testatur Fellus olim in linguam Anglorum translatum fuisse, & in volumine manu scripto homiliarum Saxonicarum reperiri sub hoc titulo: *De duodecim abusivis secundum disputationem S. Cypriani episcopi & martyris*. At nullum prorsus monumentum a pietate Cypriani longius distat quam *Cœna Cypriani*. Nihil enim aliud habet præter ineptissimos jocos non ex rebus profanis, sed quod Turca dignius quam Christiano existimat Tillemontius, ex Scripturis sacris per fas & nefas deductos. Testatur Salmasius in notis ad Flavium Vopiscum pag. 396. se beneficio doctissimi jurisconsulti Jureti habuisse hunc libellum manu scriptum ab Azelino monacho Rhemensi versibus redditum cum hoc titulo: *Cœna Azelini Rhemensis monachi, quam condidit ad Henricum imperatorem imi-*

A *tatus Cyprianum Carthaginensem*. Vide de eodem libro Casimirum Oudin.

Nonnulla alia nomen Cypriani præ se ferunt, velut *Tyronis & Senecæ Notæ*, quas Cyprianum auxisse vocabulis Christianorum usui aptis existimat post Trithemium Gruterus, a quo hæ notæ in lucem editæ sunt. Editum est ab Anglis sub nomine Cypriani computum Paschale, quod a Paulo diacono designari existimant, cum ait Cyprianum chronicam valde utilem composuisse. Scriptoris ætatem indicat B computum, quod ad quintum Gordiani annum, & consules Arianum & Papum perducitur. Non omnino repugnat ut jam tum conversus fuisse Cyprianus existimetur; quamvis id Pontius diaconus suadeat serius contigisse. Sed non quadrat hujus scriptoris stili barbaries cum elegantia sermonis, quam Cypriano in primordiis conversionis studio fuisse perspicitur ex epistola ad Donatum. Reperit editor Oxoniensis duos libellos sub nomine Cypriani, alterum latine, alterum græce scriptum. Primi titulus, *secreta Cypriani*: alterius εὐχαὶ Κυπριάνου. Utrum- C que, utpote fœdissimæ superstitionis plenum luce prorsus indignum judicavit. Hæc autem supposita videntur fuisse Cypriano Antiocheno, de quo jam nobis agendum.

XXXVII. *De S. Cypriani Antiocheni pœnitentia, & aliis duobus libellis ad eum pertinentibus.*

Supra conati sumus probare Cyprianum Antiochenum non esse hominem fabulosum, ut existimavit Oxoniensis editor. Nunc consideranda nobis illius Pœnitentia sive Confessio; D quod opus latine editum ab Anglis, græce & latine vulgandum duximus. Agemus etiam de duobus aliis libellis, nempe Conversione Justinæ & Cypriani, & utriusque Passione, quos conjuncte cum Confessione ex vetusto codice Sancti Audoeni Rhotomagensis erutos, non ita pridem duo eruditi viri, D. Edmundus Martene & D. Ursinus Durand latine ediderunt tom. 3. Thesauri Anecdotorum.

Existimavit S. Gregorius Nazianzenus Confessionem ab ipso martyre scriptam fuisse. Ait enim in Orat. 18. pag. 278. illum *vitæ suæ tur-* E *pitudinem longa oratione proscindisse, ut ipsam quoque scelerum confessionem Deo muneris loco offerret, ac multis eorum, qui ab improba & flagitiosa vivendi ratione animum revocant, ad melius sperandum via exsisteret*. Idem etiam existimant Tillemontius, & qui triplex illud monumentum vulgarunt. Sed quominus his assentiar, detinent me non solum magicæ artis quidam effectus fabulam redolentes, sed ipsa etiam magicarum operationum longa descriptio, & exquisitæ de singulis vitiorum formis ambages, F quæ prorsus frigidæ videntur, & curiosa magis consideratione, quam pungente intimos sensus dolore contineri. Deinde vero is qui Cyprianum in hoc libro loquentem inducit, non obscure indicat se in ejus sceleribus enarrandis non certa semper & explorata sequi, sed ex iis quæ a magis fieri solent, quid Cyprianus egisset conjicere. Ait enim Eusebius Cypriano: *Probo confessionem tuam, qua mihi impietates a te admissas & non admissas enarrasti*. Numquam hæc scripsisset ipse Cyprianus; sed alius his verbis admonet se icirco tot scelera

Cy-

Cypriano attribuisse, non quod omnia ab eo commissa certo sciret; sed quod pleraque, utpote a magis perpetrari solita, celeberrimus magus evitasse non videretur. In quo quidem sinceri scriptoris officio functus est, qui fucum lectoribus facere noluerit, si quam in scribendo licentiam sibi sumeret. Quamvis ergo hoc opus non scriptum sit ab ipso Cypriano, non tamen illius conversio fabulis adscribenda; nec si quis hunc eventum elegit, in quo ornando & amplificando elaboraret, iccirco historiæ summa in suspicionem vocanda; cum præsertim scriptor ille uti potuerit antiquioribus monumentis quæ Cypriani & Justinæ martyrii acta, ut legimus sub finem libelli de utriusque passione, *ab initio usque in finem scripta* continebant.

Quod spectat ad tempus, quo hæc scripta Confessio; etsi huic operi nulla prorsus apud editorem Oxoniensem fides, illud tamen existimat Constantini imperio antiquius. Sed quod in Conversione, quæ ejusdem scriptoris fetus videtur esse ac Confessio, Christiani vocantur Galilæi, id magnam habet necessitudinem cum ætate Juliani imperatoris, quem nemo nescit hoc nomine Christianos solitum compellare. Satis apposita videntur ad hoc tempus quæ in utroque libello de inanibus magicæ artis in Christianos conatibus leguntur.

Non pugnat cum sæculi tertii institutis commissa Justinæ monasterii virginum administratio, ut legimus sub finem Conversionis; siquidem jam tum exstitisse ejusmodi virginum cœnobia perspicitur ex vita S. Antonii, qui sororem suam, teste Athanasio n. 3. in parthenonem educandam deduxit circa annum 271. sed sæculo quarto magis quam tertio congruit, quod eadem Justina capillos Deo totondisse dicitur sub finem Confessionis. Testatur Hieronymus in epistola ad Sabinianum, morem esse in Ægypti & Syriæ monasteriis, ut tam virgo quam vidua, quæ se Deo voverint, crinem monasteriorum matribus offerant desecandum: quod quidem addit munditiei causa fieri, quia ejusmodi feminæ nec lavacro, nec oleo utebantur. Hic autem observabo ejusmodi virgines longe ab illis discrepare, quas synodus Gangrensis anathemate damnavit; de quibus etiam Theodosius sanxit an. 390. *ut feminæ quæ crinem suum contra divinas humanasque leges instinctu persuasæ professionis absciderint, ab ecclesiæ foribus arceantur..... Adeo quidem ut episcopus, tonso capite feminam si introire permiserit, ipse etiam cum hujusmodi contuberniis arceatur*, &c. cod. Theod. tom. 6. pag. 61. Existimat Gothofredus omnem prorsus radendi capitis morem a synodo Gangrensi & a Theodosio in feminis fuisse damnatum. Unde vir doctissimus in morem a Syriæ & Ægypti monasteriis, ac postea ab aliis asc itum, velut in magnum nefas invehitur, ac non sine ingenti queritur dolore, *quod tandem mores in potestatem suam leges humanas & divinas perduxerint*. At luce clarius est nec synodum Gangrensem, nec Theodosium ad eas virgines respexisse, quas testatur Hieronymus, etsi crines tonderent, velato tamen ac ligato esse capite; sed ad alias longe dissimiles, quæ, ut ait synodus Gangrensis, *præceptum subjectionis* dissolvebant, διαλύουσαι τὸ πρόσταγμα τῆς ὑποταγῆς, quia scilicet intecto capite incedebant. Unde Theodosius, cum ejusmodi feminæ ab omnibus videri possent, episcopos deponi jubet, si introitum illis in ecclesiam concesserint.

Cum ergo triplex illud monumentum pluribus sæculi quarti notis signatum sit, sicque aliquo intervallo distet a Cypriano Antiocheno; fieri potuit ut ad historiæ summam nonnulla ornandi aut amplificandi causa adderentur. Displicet enim mihi Justina super fenestram sedens, dum diaconum Prælium de Evangelio disserentem audit, ac per fenestram quotidie ab eodem diacono solita edoceri. Idem de Thecla Paulum audiente dictum in hujus virginis vita. Præterea quæ latine tantum exstant, non tanti esse momenti debent, quanti esset græcus ipse contextus. Nam cum latinam Confessionis interpretationem cum græco contextu conferens, multa interpretem detraxisse, multa addidisse, & in plurimis a vero sensu aberrasse deprehenderim; vereor ne idem in duas alias partes evenerit. Hinc nihil reperias in Conversione de præclara illa prece, qua Justina Deiparam, teste Gregorio Nazianzeno, in ipso tentationis discrimine orabat, ut virgini virgo succurreret; nihil de combustis a Cypriano magicis libris ante baptismum, nihil de ostiarii munere, quod ei post baptismum commissum est. Eadem forte de causa in Passione Cypriani & Justinæ judex, qui eos damnavit, comes Orientis dicitur, & Diocletiano sic scribit: *Claudio* (Diocletiano cod. Colbert.) *Cæsari magno terræ & maris Domino salutem*. Sic etiam Cyprianus & Justina Damascum accersuntur, quamvis apud Photium Justina jam antea in hanc urbem migrasse, tunc autem solus Cyprianus eo perductus fuisse dicatur.

Cyprianum cum Justina passum esse Nicomediæ sub Diocletiano & Maximiano, tum cum Diocletianus Nicomediæ versaretur, ex Eudociæ apud Photium testimonio perspicitur, & ex ipsa Passione. Quod si passi sunt die 26. Septembris, quo die eorum natalia Latini celebrant, vel ut apud Græcos, die 2. Octobris; necesse est, ut observat Tillemontius, id anno 304. contigisse. Neque enim anno 303. contingere potuit; quia Diocletianus hoc anno circa mensem Novembrem Romæ versabatur, nec persecutio ante annum 304. adversus laicos exarsit. Neque etiam anno 305. quia hoc anno Diocletianus jam mense Majo imperium abdicaverat.

Videtur ætate provectus fuisse Cyprianus, cum vitam pro Christo profudit. Annos triginta natus ex Ægypto in Chaldæam profectus est, ibique commoratus rediit in patriam, ubi multis facinoribus famam & nomen adeptus est, ac tandem aliquando, cum nefariæ artis irritos in Justinam conatus sensisset, nomen dedit Christianæ religioni. Post annum presbyter factus est, & sexdecim annis in hoc gradu exactis Anthimo episcopo successit. Necesse est eum in episcopatu plures annos traduxisse, *siquidem multorum corda illuminabat per verbum Dei & convertebat ab omni heresi & augebat gregem Christi*. Anthimus autem Cypriani decessor Optato successerat, a quo Ædesius & Cledonia cum filia Justina baptizati sunt; Ædesius etiam presbyter creatus, quo ministerio per annum & menses sex perfunctus est.

VITA ET PASSIO
SANCTI CÆCILII CYPRIANI
EPISCOPI CARTHAGINENSIS ET MARTYRIS,
Per PONTIUM ejus diaconum ſcripta.

Ex Actis Martyrum ſinceris & ſelectis, pag. 205.

1 CYPRIANUS religioſus antiſtes ac teſtis Dei glorioſus, tametſi multa conſcripſit, per quæ memoria digni nominis ſupervivat; etſi eloqnentiæ ejus ac Dei gratiæ larga ſecunditas ita ſe copia & ubertate ſermonis extendit, ut nſque in finem mnndi ſortaſſe non taceat: tamen quia operibus ejus ac meritis etiam hæc prærogativa debetur, ut exemplum ſuum in litteras digeratur, placuit ſummatim pauca conſcribere: non quod aliquem vel gentilium lateat tanti viri vita, ſed ut ad poſteros quoque noſtros, incomparabile & grande documentnm in immortalem memoriam porrigatur. Certe durum erat, nt cum majores noſtri, plebeiis & catechumenis martyrium conſecutis tantum honoris pro martyrii ipſius veneratione dederint, ut de paſſionibus eorum multa, aut, prope dixerim, pæne cuncta conſcripſerint, ut ad noſtram quoque notitiam qui nondum nati ſuimus pervenirent; Cyprisni tanti ſacerdotis & tanti martyris paſſio præteriretur, qui & ſine martyrio habuit quæ doceret; & quæ dum vixit geſſerit, non paterent; quæ quidem tanta, atque ram magna & mira ſunr, ut magnitudinis contemplatione deterrear, ac imparem me eſſe conſitear ad proſerendum digne pro meritorum honore ſermonem, nec poſſe ſic proſequi ſacta tam grandia, ut quanta ſunt, tanta videantur: niſi quod numeroſitas gloriarum ſibimet ipſa ſufficiens, alieno præconio non eget. Accedit ad cumulum, quod & vos de eo multum, aut, ſi fieri poteſt, totum deſideratis audire, concupiſcentes ardore flagranti vel ſacta ejus cognoſcere, etſi interim viva verba tacuerunt. In qua parte ſi dixero nos opibus ſacundiæ deſici, minus dico. Facundia enim ipſa deficit digna ſacultate, quæ deſiderium veſtrum pleno ſpiritu ſatiet. Ita urrimque graviter urgemur; ſiquidem ille nos virtutibus ſuis onerat, vos nos precibus ſatigatis.

2. Unde igitur incipiam? nnde exordium bonorum ejus aggrediar, niſi a principio fidei, & nativitate cœleſti? Siquidem hominis Dei ſacta non debent aliunde nnmerari, niſi ex quo Deo natus eſt. Fuerint licer ſtudia, & bonæ artes devotum pectus imbuerinr; tamen illa prætereo. Nondnm enim ad utilitatem niſi ſæculi pertinebant. Poſtqnam & ſacras litteras didicit, & mundi nube diſcuſſa, in lucem ſapientiæ ſpiritalis emerſit, ſi quibus ejus interſui, ſi qua de antiquioribus ejus operibus comperi, dicam: hanc tamen petens veniam, ut quidquid minus dixero, (minus enim dicam neceſſe eſt) ignorantiæ meæ potius, quam illius gloriæ derogetur. Inter fidei ſuæ prima rudimenta nihil aliud credidir Deo dignum, quam ſi continentiam tueretur. Tnnc enim poſſe idoneum fieri pectus & ſenſum ad plenam veri capacitatem pervenire, ſi concupiſcentiam carnis robuſto atque integro ſanctimoniæ vigore calcaret. Quis umquam tanti miraculi meminit? Nondum ſecunda nativitas novum hominem ſplendore toto divinæ lucis oculaverat & jam veteres ac priſtinas tenebras ſola lucis paratura vincebar. Deinde, quod majus eſt, cum de lectione divina quædam jam non pro conditione novitatis, ſed pro fidei ſeſtinatione didiciſſet; ſtatim rapuit quod invenit promerendo Deo proſuturum. Diſtractis rebus ſuis ad indigentiam pauperum ſuſtentandam, tota prædia pretio diſpenſans, duo bona ſimul junxit, ut & ambitionem ſæculi ſperneret, qua pernicioſius nihil eſt; & miſericordiam, quam Deus etiam ſacrificiis ſuis prætulit, quam nec ille qui legis omnia mandata ſervaſſe ſe dixerat, fecit, impleret: & præpropera velocitate pietatis, pæne ante cœpit perfectus eſſe quam diſceret. Quis oro de veteribus hoc fecit? quis de antiquiſſimis in fide ſenibus, quorum mentes & aures per plurimos annos divina verba pulſaverant, tale aliquid impendit, quale adhuc rudis fidei homo, & cui nondum forſitan crederetur, ſupergreſſus vetuſtatis ætatem, glorioſis & admirandis operibus perpetravit? Nemo metit ſtatim ut ſevit: nemo vindemiam de novellis ſcrobibus expreſſit: nemo adhuc umquam de noviter plantatis arbuſculis matura poma quæſivit. In illo omnia incredibilia cucurrerunt. Prævenit, ſi poteſt dici, (res enim fidem non capit) prævenit, inquam, tritura ſementem, vindemia palmitem, poma radicem.

3. Ajunt Apoſtoli litteræ, debere neophytos præteriri, ne ſtupore gentilitatis nondum ſundatis ſenſibus adhærente, aliquid in Deum novitas inerudita peccaret. Ille fuit primus, & puto, ſolus exemplo, plus fide poſſe quam tempore promoveri. Sed & ſi in Apoſtolorum Actis Eunuchus ille deſcribitur, quia toto corde crediderat, a Philippo ſtatim tinctus; non eſt ſimilis comparatio. Ille enim & Judæus erat, & de templo Domini veniens, prophetam legebat Iſaiam, & ſperabat in Chriſto, etſi nondum cum veniſſe crediderat: hic de imperitis gentibus veniens, tam matura cœpit fide, quanta pauci fortaſſe perfecerunt. Mora deniqne circa Dei gratiam nulla, nulla dilatio.

tio. Parum dixi: presbyterium & sacerdotium statim accepit. Quis enim non omnes honorum gradus crederet tali mente credenti? Multa sunt quæ adhuc plebejus, multa quæ jam presbyter fecit, multa quæ ad veterum exempla justorum, imitatione consimili prosecutus, promerendo Dominum totius religionis obsequio præstitit. Nam & sermo illi de hoc suerat usitatus, ut si quem prædicatum Dei laudatione legisset, suaderet inquiri propter quæ facta Deo placuisset. Si Job Dei testimonio gloriosus, dictus est verus Dei cultor, & cui in terris nemo compararetur; faciendum docebat ille, quidquid Job ante fecisset: ut dum & nos paria facimus, simile in nos Dei testimonium provocemus. Contemtis ille dispendiis rei familiaris, in tantum exercitata virtute profecit, ut nec pietatis temporalia damna sentiret. Non illum penuria, non dolor fregit, non uxoris suadela deflexit, non proprii corporis dira pœna concussit. Permansit in suis sedibus fixa virtus, & altis radicibus fundata devotio; nullo diaboli tentantis impetu cessit, quominus Deum suum fide grata, etiam inter adversa benediceret. Domus ejus patuit cuicumque venienti. Nulla vidua reversa est sinu vacuo; nullus indigens lumine, non illo comite directus est: nullus debilis gressu, non illo bajulo vectus est: nullus nudus auxilio de potentioris manu, non illo tutore protectus est. Hæc debent facere, dicebat, qui Deo placere desiderant. Et sic per bonorum omnium documenta decurrens, dum meliores semper imitatur, etiam ipse se fecit imitandum.

4. Erat sane illi etiam de nobis contubernium viri justi & laudabilis memoriæ Cæcilii, & ætate tunc & honore presbyteri, qui eum ad agnitionem veræ divinitatis a sæculari errore correxerat. Hunc toto honore, atque omni observantia diligebat, obsequenti veneratione suspiciens, non jam ut amicum animæ coæqualem, sed tamquam novæ vitæ parentem. Denique ille demulsus ejus obsequiis, in tantum dilectionis immensæ merito provocatus est, ut de sæculo excedens, arcessitione jam proxima commendaret illi conjugem ac liberos suos, ut quem fecerat de sectæ communione participem, postmodum faceret pietatis heredem.

5. Longum est ire per singula: cuncta ejus facta onerosum est enumerare. Ad probationem bonorum operum, solum hoc arbitror satis esse, quod judicio Dei & plebis favore, ad officium sacerdotii & episcopatus gradum adhuc neophytus, &, ut putabatur, novellus electus est. Quamvis in primis fidei suæ adhuc diebus, & rudi vitæ spiritalis ætate, sic generosa indoles reluceret; ut etsi nondum officii, spei tamen fulgore resplendens, imminentis sacerdotii totam fiduciam polliceretur. Non prætereo etiam illud eximium, quemadmodum cum in dilectionem ejus & honorem totus populus adspirante Domino prosiliret, humiliter ille secessit, antiquioribus cedens, & indignum se titulo tanti honoris existimans, ut dignus magis fieret. Magis enim dignus efficitur, qui quod meretur excusat. Quo tunc ardore plebs æstuans fluctuabat, spiritali desiderio concupiscens, ut exitus docuit, non tantum episcopum; in eo enim quem tunc latenti divinitatis præsagio taliter flagitabat, non solummodo sacerdotem, sed & futurum etiam martyrem requirebat. Obsederat fores domus copiosa fraternitas, & per omnes aditus sollicita caritas circuibat. Potuisset fortasse tunc illi apostolicum illud evenire, quod voluit, ut per fenestram deponeretur; si cum Apostolo etiam ordinationis honore similaretur. Erat videre ceteros omnes suspenso & anxio spiritu exspectare venturum, cum gaudio nimio excipere venientem. Invitus dico; sed dicam necesse est. Quidam illi restiterunt, etiam ut vinceret; quibus tamen quanta lenitate, quam patienter, quam benevolenter indulsit, quam clementer ignovit, amicissimos eos postmodum, & inter necessarios computans, mirantibus multis. Cui enim posset non esse miraculo tam memoriosæ mentis oblivio?

6. Exinde quemadmodum se gesserit, quis referre sufficiat? quæ illi pietas? qui vigor? misericordia quanta? quanta censura? Tantum sanctitatis & gratiæ ex ore ejus lucebat, ut confunderet intuentium mentes. Gravis vultus & lætus; nec severitas tristis, nec comitas nimia; sed admixta utrimque temperies: ut esset ambigere vereri plus an diligi mereretur, nisi quod & vereri & diligi merebatur. Sed nec cultus fuit dispar a vultu, temperatus & ipse de medio. Non illum superbia sæcularis inflaverat, nec tamen prorsus affectata penuria sordidarat: quia & hoc vestitus genus a jactantia minus non est, quam ostentata taliter ambitiosa frugalitas. Quid autem circa pauperes episcopus faceret, quos catechumenus diligebat? Viderint pietatis antistites, seu quos ad officium boni operis instruxit ipsius ordinis disciplina, seu quos sacramenti religio communis ad obsequium exhibendæ dilectionis artavit. Cyprianum de suo talem accepit cathedra, non fecit.

7. Statim denique pro talibus meritis etiam proscriptionis gloriam consecutus est. Nec enim aliud oportebat, quam ut eum, qui intra secretam conscientiæ latebram religionis & fidei toto honore florebat, etiam publice celebrara gentilium fama titularet. Potuisset quidem tunc pro velocitate qua semper omnia consecutus est, etiam martyrii circa eum debita corona properare; maxime cum & suffragiis sæpe repetitis ad leonem postularetur: nisi per omnes ordines gloriarum transeundum illi esset, & sic ad summa veniendum: & nisi imminens ruina ope tam secundi pectoris indigeret. Finge enim tunc illum martyrii dignatione translatum. Quis emolumentum gratiæ per fidem proficientis ostenderet? Quis virgines ad congruentem pudicitiæ disciplinam & habitum sanctimonia dignum, velut frenis quibusdam lectionis dominicæ coerceret? Quis doceret pœnitentiam lapsos, veritatem hæreticos, schismaticos unitatem, filios Dei pacem, & evangelicæ precis legem? Per quem gentiles blasphemi repercussis in se iis quæ nobis ingerunt, vincerentur? A quo Christiani mollioris affectus circa amissionem suorum, aut, quod magis est, fidei parvioris consolarentur spe futurorum? Unde sic misericordiam, unde patientiam disceremus? Quis livorem de venenata in-

ta invidiæ malignitate venientem , dulcedine remedii salutaris inhiberet? Quis martyres tantos exhortatione divini sermonis erigeret? quis denique tot confessores , frontium notatarum secunda inscriptione signatos , & ad exemplum martyrii superstites reservatos , incentivo tubæ cœlestis animaret ? Bene bene tunc , & vere spiritaliter contigit , quod vir necessarius, tam multis & tam bonis rebus, a martyrii consummatione dilatus est. Vultis scire secessum illum non fuisse formidinem ? ut nihil aliud excusem , ipse postmodum passus est , quam passionem utique ex more vitaret , si & ante vitasset . Fuit fere formido illa, sed justa : formido quæ Dominum timeret offendere : formido quæ præceptis Dei mallet obsequi , quam sic coronari . Dicata enim in omnibus Deo mens , & sic divinis admonitionibus mancipata; credidit se nisi Domino latebram tunc jubenti paruisset , etiam ipsa passione peccare .

8. Puto denique etiamnunc aliqua de dilationis utilitate differenda , tametsi jamdudum pauca perstrinximus . Per hæc enim quæ videntur postmodum subsecuta , sequitur ut probemus , secessum illum non hominis pusillanimitate conceptum , sed , sicuti est , vere fuisse divinum . Vastaverat Dei populum persecutionis infestæ insolens atque acerba grassatio ; & quia omnes decipere una fraude non poterat artifex hostis , quacumque miles incautus prodiderat latus nudum , dispari genere sæviendi , singulos diversa strage dejecerat . Debebat esse qui posset saucios homines, & varia expugnantis inimici arte jaculatos , adhibita medicinæ cœlestis medela pro qualitate vulneris , vel secare interim , vel fovere . Servatus est vir ingenii , præter cetera , etiam spiritaliter temperati ; qui inter resultantes collidentium schismatum fluctus, Ecclesiæ iter medium , librato limite gubernaret . Nonne hæc, oro, consilia divina sunt ? Hoc fieri sine Deo potuit? Viderint qui putant posse fortuito ista contingere . Ecclesia illis clara voce respondet , dicens : Ego sine Dei nutu necessarios reservari non admitto , non credo.

9. Percurramus tamen cetera , si videtur . Erupit postmodum lues dira , & detestabilis morbi vastitas nimia, innumeros per diem populos a sua quemque sede abrupto impetu rapiens , continuatas per ordinem domos vulgi trementis invasit . Horrere omnes, fugere, vitare contagium ; exponere suos impie : quasi cum illo peste morituro , etiam mortem ipsam aliquis posset excludere . Jacebant interim in tota civitate , non jam corpora , sed cadavera plurimorum , & misericordiam in se transeuntium contemplatione sortis mutuæ flagitabant . Nemo respexit aliud præterquam lucra crudelia . Nemo similis eventus recordatione trepidavit : nemo fecit alteri , quod pati voluit . Quid inter hæc egerit Christi & Dei pontifex , qui pontifices mundi hujus tanto plus pietate, quanto religionis veritate præcesserat , scelus est præterire . Aggregatam primo in loco uno plebem de misericordiæ bonis instituit , docens divinæ lectionis exemplis , quantum ad promerendum Deum prosint officia pietatis . Tunc deinde subjungit non esse mirabile , si nostros tantum debito caritatis obsequio foveremus ; eum perfectum posse fieri qui plus aliquid publicano vel ethnico fecerit : qui malum bono vincens , & divinæ clementiæ instar exercens , inimicos quoque dilexerit: qui pro persequentium se salute , sicuti Dominus monet & hortatur , oraret . Oriri Deus facit jugiter solem suum , & pluvias subinde nutriendis seminibus impertit ; exhibens cuncta ista , non suis tantum , sed etiam alienis ; & qui se Dei etiam filium esse profitetur , cur non exemplum patris imitatur ? Respondere , inquit , nos decet natalibus nostris , & quos renatos per Deum constat, degeneres esse non congruit ; sed probari potius in sobole traducem boni patris æmulatione bonitatis .

10. Multa alia, & quidem magna prætereo, quæ temperandi voluminis ratio non patitur prolixiore sermone replicari : de quibus hoc tantum dixisse satis est . Quod si illa gentiles pro rostris audire potuissent , forsitan statim crederent . Quid Christiana plebs faceret, cui de fide nomen est ? Distributa sunt ergo continuo pro qualitate hominum atque ordinum ministeria . Multi qui angustia paupertatis beneficia sumtus exhibere non poterant , plus sumtibus exhibebant; compensantes proprio labore mercedem divitiis omnibus cariorem . Et quis non sub tanto doctore properaret inveniri in parte aliqua talis militiæ, per quam placeret & Deo patri, & judici Christo , & tam bono interim sacerdoti ? Fiebat itaque exuberantium operum largitate , quod bonum est apud omnes , non ad solos domesticos fidei. Fiebat plus aliquid quam de Tobiæ incomparabili pietate signatum est . Ignoscat ille , & ignoscat iterum , & frequenter ignoscat ; aut, ut verius dixerim , merito concedat , tametsi ante Christum plurimum licuit , plus aliquid licuisse per Christum , cujus temporibus plenitudo debetur . Necatos ille a rege & projectos sui tantum generis colligebat.

11. His tam bonis & tam piis actibus supervenit exsilium . Hanc enim vicem semper repræsentat impietas, ut melioribus pejora restituat . Et quid sacerdos Dei proconsule interrogante responderit , sunt acta quæ referant . Excluditur interim e civitate ille , qui fecerat boni aliquid pro civitatis salute; ille qui laboraverat ne viventium oculi paterentur infernæ sedis horrorem; ille inquam, qui excubiis pietatis invigilans , pro nefas ! ingrata bonitate providerat , ne omnibus tetram civitatis faciem relinquentibus , multos exsules deserta respublica, ac destituta patria sentiret . Sed viderit sæculum , cui inter pœnas exsilium computatur. Illis patria nimis cara , & commune nomen est cum parentibus: nos & parentes ipsos, si contra Dominum suaserint , abhorremus. Illis extra civitatem suam vivere gravis pœna est; Christiano totus hic mundus una domus est. Unde licet in abditum & abstrusum locum fuerit relegatus; admixtus Dei sui rebus , exsilium non potest computare . Adde quod Deo integre serviens , etiam propria in civitate peregrinus est . Dum enim se carnalibus desideriis continentia sancti Spiritus abstinet , conversationem prioris hominis exponens; etiam inter cives suos , aut, prope dixerim , inter parentes ipsos , vitæ terrestris alienus est . Accedit quod

qnod etsi hæc alias pœna posset videri, in hu-
jusmodi tamen causis atque sententiis, quas ad
probandæ virtutis experimenta perpetimur, non
est pœna, quia gloria est. Sed esto sane, no-
bis pœna non sit exsilium. Illis ultimum cri-
men & pessimum nesas etiam ipsorum conscien-
tia testis adscribat, qui possunt innocentibus
irrogare quod putant pœnam. Nolo nnnc de-
scribere loci gratiam, & deliciarum omninm
paraturam interim transeo. Fingamus locum
illum situ sordidum, squalidum visu, non sa-
lubres aquas habentem, non amœnitatem vi-
roris, non viciniam litoris; sed rupes vastas
silvarum inter inhospitas sauces desertæ admo-
dum solitudinis, avia mundi parte summotum.
Posset licet talis locus habere nomen exsilii,
quo Cyprianus sacerdos Dei venerat; cui si
hominum ministeria deficerent, vel alites ut
Heliæ, vel ut Danieli angeli ministrarent.
Absit, absit, ut credat aliquis cuilibet mini-
mo, dummodo in confessione nominis consti-
tuto aliquid defuturum. Tantum abest ut Dei
pontifex ille, qui misericordiæ semper rebus
institerat, horum omnium opibus indigeret.

12. Jam nunc, quod secundo posueram lo-
co, cum gratiarum actione repetamus; provi-
sum esse divinitus etiam pro animo tanti viri
apricum & competentem locum, hospitium
pro voluntate secretum, & quidquid apponi
eis ante promissum est, qui regnum & justi-
tiam Dei quærunt. Atque ut omittam freqnen-
tiam visitantium fratrum, ipsorum & inde ci-
vium caritatem, quæ repræsentabat omnia,
quibus videbatur esse fraudatus, admirabilem
visitationem Dei non præteribo, qua antisti-
tem suum sic in exsilio esse voluit de secutu-
ra passione securum, nt imminentis martyrii
pleniore fiducia, non exsulem tantummodo
Curubis, sed & martyrem possideret. Eo enim
die quo primum in exsilii loco mansimus,
(nam & me inter domesticos comites digna-
tio caritatis ejus delegerat exsulem volunta-
rium, quod utinam & in passione licuisset!)
apparuit mihi, inquit, nondum somni qniete
sopito, juvenis ultra modum enormis: qui
cum me quasi ad prætorium duceret, videbar
mihi tribunali sedentis tum proconsulis admo-
veri. Is ut in me respexit, annotare statim
cœpit in tabula sententiam, quam non scie-
bam; nihil enim de me solita interrogatione
quæsierat. Sed enim juvenis qui a tergo ejus
stabat, admodum curiosus legit quidquid fue-
rat annotatum. Et quia inde verbis proferre
non poterat, nutu declarante monstravit, quid
in litteris tabulæ illius haberetur. Manu enim
expansa & complanata ad spatæ modum, ictum
solitæ animadversionis imitatus, quod volebat
intelligi, ad instar liquidi sermonis expressit.
Intellexi sententiam passionis futuram. Roga-
re cœpi & petere continuo, nt dilatio mihi
vel unius diei prorogaretur, donec res meas
legitima ordinatione disponerem. Et cum pre-
ces frequenter iterassem, rursus in tabula cœ-
perat nescio quid annotare. Sensi tamen de
vultus serenitate judicis mentem, quasi justa
petitione commotam. Sed & ille juvenis, qni
jamdudum de passionis indicio, gestu potius
quam sermone prodiderat, clandestino idemti-
dem nutu concessam dilationem, quæ in cra-
A stinum petebatur, contortis post invicem digi-
tis, significare properavit. Ego quamvis non
esset lecta sententia, etsi de gaudio dilationis
acceptæ læto admodum corde gauderem; metu
tamen interpretationis incertæ sic tremebam,
ut reliquiæ formidinis cor exsultans adhuc toto
pavore pulsarent.

13. Quid hac revelatione manifestius? quid
hac dignatione felicius? Ante illi prædicta sunt
omnia quæcumque postmodum subsecuta sunt.
Nihil de Dei verbis immінutum, nihil de tam
B sancta promissione mutilatum. Singula denique
secundum qnod ostensa sunt recognoscite. Di-
lationem petit crastini, cum de passionis sen-
tentia cogitaretur: postulans ut res suas die il-
lo quem impetraverat, ordinaret. Hic dies
unus significabat annum, quo ille post visio-
nem acturus in sæculo fuerat. Nam, ut mani-
festius dicam, eo die post exactum annum co-
ronatus est, quo hoc illi ante annum fuerat
ostensum. Diem autem Domini, etsi non an-
num in divinis litteris legimus, promissioni ta-
men futurorum debitum illud tempus accipi-
C mus. Unde nihil interest, si nunc sub diei si-
gnificatione solus annus ostensus est; quia il-
lud plenius debet esse quod majus est. Quod
vero nutu potius, & non sermone explanatum
est; repræsentationi temporis servabatur sermo-
nis expressio: solet enim tunc verbis quodcum-
que proferri, quoties quidquid profertur im-
pletur. Nam & vere nemo cognovit quare hoc
ei ostensum fuisset, nisi quia post eodem die
quo id viderat, coronatus est. Medio nihilo-
minus tempore imminens passio pro certo ab
D omnibus sciebatur: passionis tamen dies certus
ab iisdem omnibus, quasi ignorantibns, tace-
batur. Sane & in Scripturis tale aliquid inve-
nio. Nam Zacharias sacerdos, promisso sibi per
Angelum filio, quia non crediderat obmutuit;
ita ut filii nomen scripturus potius quam rela-
turus, nutu tabulas postularet. Merito & hic,
ubi Dei nuntius passionem antistitis imminen-
tem nutu potius expressit; & fidem admonuit,
& sacerdotem munivit. Dilationis autem pe-
tendæ ratio de ordinatione rerum & de volun-
tatis dispositione veniebat. Quæ vero res illi,
E aut quæ voluntas ordinanda, nisi ecclesiastici
status? Suprema iccirco accepta dilatio est, ut
quidquid circa pauperum fovendorum curam
supremo judicio disponendum fuerat, ordina-
retur. Et puto propter nihil aliud, immo ve-
ro propter hoc tantum; etiam indulgentia ab
ipsis qui ejecerant, & qui occisuri erant, ad-
missa est; nt præsens & præsentes pauperes,
novissimæ dispensationis extremis, &, ut ple-
nius dixerim, totis sumtibus relevaret. Ordi-
natis ergo tam pie rebus, & sic pro voluntate
F dispositis, proximabat dies crastinus.

14. Jam de Xysto bono & pacifico sacerdo-
te, ac propterea beatissimo martyre, ab urbe
nuntius venerat. Sperabatur jamjamque carni-
fex veniens, qui devota sanctissimæ victimæ
colla percuteret: & sic erant omnes dies illi
quotidiana exspectatione moriendi, ut corona
posset singulis adscribi. Conveniebant interim
plures egregii & clarissimi ordinis & sanguinis,
sed & sæculi nobilitate generosi, qui propter
amicitiam ejus antiquam, secessum subinde sua-
derent: & ne parum esset nuda suadela, etiam
loca

loca in quæ secederet offerebant. Ille vero jam mundum, suspensa ad cœlum mente, neglexerat, nec suadelis blandientibus annuebat. Fecisset fortasse tunc etiam quod a plurimis & fidelibus petebatur, si & divino imperio juberetur. Sed nec illa sublimis tanti viri gloria sine præconio transeunda est; quia jam sæculo tumescente, & de fiducia principum infestationem nominis anhelante, ille servos Dei, prout dabatur occasio, exhortationibus Dominicis instruebat, & ad calcandas passiones hujus temporis contemplatione superventuræ claritatis animabat. Videlicet tanta illi fuit sacri cupido sermonis, ut optaret sic sibi passionis vota contingere, ut dum de Deo loquitur, in ipso sermonis opere necaretur.

15. Et hi erant quotidiani actus destinati ad placentem Deo hostiam sacerdotis, cum ecce proconsulis jussu, ad hortos ejus, (ad hortos, inquam, quos inter initia fidei suæ venditos, & Dei indulgentia restitutos, pro certo iterum in usus pauperum vendidisset, nisi invidiam de persecutione vitaret) cum militibus suis princeps repente subitavit, immo, ut verius dixerim, subitasse se credidit. Unde enim posset tamquam improviso impetu mens semper parata subitari? Processit ergo jam certus expungi quod diu fuerat retardatum: processit animo sublimi & erecto, hilaritatem præferens vultu, & corde virtutem. Sed dilatus in crastinum, ad domum principis a prætorio revertebatur; cum subito per Carthaginem totam sparsus rumor increbuit, productum esse jam Thascium, quem præter celebrem gloriosa opinione notitiam, etiam de commemoratione præclarissimi operis nemo non noverat. Concurrebant undique versus omnes ad spectaculum, nobis pro devotione fidei gloriosum, gentilibus & dolendum. Receptum eum tamen, & in domo principis constitutum una nocte continuit custodia delicata, ita ut convivæ ejus & cari in contubernio ex more fuerimus. Plebs interim tota sollicita ne per noctem aliquid sine conscientia sui fieret, ante fores principis excubabat. Concessit ei tunc divina bonitas, vere digno, ut Dei populus etiam in sacerdotis passione vigilaret. Forsitan tamen quærat aliquis, quæ causa fuerit a prætorio revertendi ad principem? Et volunt hoc, scilicet quidam de suo tunc proconsulem noluisse. Absit ut in rebus divinitus gestis segnitiem sive fastidium proconsulis conquerar. Absit ut malum hoc intra conscientiam religiosæ mentis admittam; ut de tam beatissimo martyre ructus hominis judicaret. Sed crastinus dies ille, quem ante annum dignatio divina prædixerat, vere crastinus esse debebat.

16. Illuxit denique dies alius, ille signatus, ille promissus, ille divinus; quem si tyrannus ipse differre voluisset, numquam prorsus valeret: dies de conscientia futuri martyris lætus; & discussis per totum mundi ambitum nubibus, claro sole radiatus. Egressus est domum principis, sed Christi & Dei princeps, & agminibus multitudinis mixtæ ex omni parte vallatus est. Sic autem comitatui ejus infinitus exercitus adhærebat, quasi ad expugnandam mortem manu facta veniretur. Eundi autem interfuit transitus stadii. Bene vero & quasi de industria factum, ut & locum congruentis certaminis præteriret, qui ad coronam justitiæ consummato agone currebat. Sed ubi ad prætorium ventum est, nondum procedente proconsule, secretior locus datus est. Illic cum post iter longum nimio sudore madidatus sederet; (sedile autem erat fortuito linteo [a] tectum, ut & sub ictu passionis episcopatus honore frueretur) quidam ex tesserariis [b] quondam Christianus, res suas obtulit, quasi vellet ille vestimentis suis humidis for ficciora mutare: qui videlicet nihil aliud in rebus oblatis ambiebat, quam si proficiscentis ad Deum martyris sudores jam sanguineos possideret [c]. Cui ille respondit, & dixit: Medelas adhibemus querelis, quæ hodie forsitan non erunt. Mirum, si contemsit laborem corpore, qui mortem mente contemserat? Quid plura? Subito proconsuli nuntiatus est. Producitur, admovetur, interrogatur de suo nomine: se esse respondit; & hactenus verba.

17. Legit itaque de tabula jam sententiam judex, quam nuper in visione non legerat; sententiam spiritalem non temere dicendam, sententiam episcopo tali, & tali teste condignam; sententiam gloriosam, in qua dictus est sectæ signifer, & inimicus deorum, & qui suis futurus esset ipse documento, & quod sanguine ejus inciperet disciplina sanciri. Nihil hac sententia plenius, nihil verius. Omnia quippe quæ dicta sunt, licet a gentili dicta, divina sunt. Nec mirum utique cum soleant de passione pontifices prophetare. Signifer fuerat, qui de ferendo signo Christi docebat: inimicus deorum, qui idola destruenda mandabat: documento autem suis fuit, qui multis pari genere secuturis prior in provincia martyrii primitias dedicavit. Sanciri etiam cœpit ejus sanguine disciplina, sed martyrum; qui doctorem suum imitatione gloriæ consimilis æmulati, ipsi quoque disciplinam exempli sui proprio cruore sanxerunt.

18. Et cum exiret prætorii fores, ibat comes militum turba: & ne quid in passione deesset, centuriones & tribuni latus texerant. Ipse autem locus æqualis est, ubi pati contigit, ut arboribus ex omni parte densatis sublime spectaculum præbeat. Sed per enormitatem spatii longioris visu denegato per confusam nimis turbam, personæ faventes in ramos arborum repserant; ne vel hoc illi negaretur, ut ad Zacchæi similitudinem de arboribus videretur. Sed jam ligatis per manus suas oculis, moram carnificis urgere tentabat, cujus munus est ferrum; & labente dextera gladium vix trementibus digitis circuibat, donec ad perpetrandam pretiosi viri mortem, clarificationis hora

a Linteis episcoporum sedes cooperiri solebant, ut ex Paciano patet, qui epist. 11. ad Sympronianum Novatiano exprobat, quod *consecrante nullo linteatam sedem acceperit*. Id etiam videtur innuere Augustin. ep. XXIII. ad Maximinum episcopum Donatistam, ubi ait, *nec absidas gradatas, nec cathedras velatas*, cuiquam in Christi judicio profuturas.

b Tesserarii, qui tesseras per militum contubernia nuntiant, vel ab excubitoribus exigunt. De his Vegetius lib. 2. de re militari cap. 7. ubi tessera dicitur, *Præceptum ducis, quo vel ad opus, vel ad bellum movetur exercitus*.

c Sic aliquas martyrum reliquias certatim rapere gestiebant Christiani.

hora matura, centurionis manum concesso desuper vigore firmatam, permissis tandem viribus expediret. O beatum ecclesiæ populum! qui episcopo suo tali, & oculis pariter & sensibus, &, quod est amplius, publicata voce compassus est; &, sicut ipso tractante semper audierat, Deo judice coronatus est. Quamvis enim non potuerit evenire quod optabant vota communia, ut consortio paris gloriæ simul plebs tota pateretur: quicumque sub Christi spectantis oculis, & sub auribus sacerdotis ex animo pati voluit, per idoneum voti sui testem, legationis quodammodo litteras ad Deum misit.

19 Sic consummata passione perfectum est, ut Cyprianus qui bonorum omnium fuerat exemplum, etiam sacerdotales coronas in Africa primus imbueret; quia & talis esse post Apostolos prior cœperit. Ex quo enim Carthagini episcopatus ordo numeratur, numquam a- A liquis, quamvis ex bonis & sacerdotibus, ad passionem venisse memoratur. Licet semper Deo mancipata devotio, dicatis hominibus pro martyrio deputetur; Cyprianus tamen etiam ad perfectam coronam, Domino consummante, profecit: ut in civitate ipsa, in qua taliter vixerat, & in qua prior fecerat multa præclara, prior etiam sacerdotii cælestis insignia glorioso eruore decoraret. Quid hoc loco faciam? inter gaudium passionis & remanendi dolorem, in partes divisus animus, & angustum nimis pectus B affectus duplices onerant. Dolebo quod non comes fuerim? Sed illius victoria triumphanda est. De victoria triumphabo? Sed doleo quod comes non sim. Verum vobis tamen & simpliciter confitendum est, quod & vos scitis, in hac me fuisse sententia. Multum ac nimis multum de gloria ejus exulto; plus tamen doleo quod remansi.

ACTA PROCONSULARIA SANCTI CYPRIANI EPISCOPI ET MARTIRIS.

a IMPERATORE Valeriano quartum & Gallieno tertium consulibus, tertio calendarum Septembrium, Carthagine in secretario, Paternus proconsul Cypriano episcopo dixit: Sacratissimi imperatores Valerianus & Gallienus, litteras ad me dare dignati sunt, quibus præceperunt eos qui Romanam religionem non colunt, debere Romanas cæremonias recognoscere. Exquisivi ergo de nomine tuo, quid mihi respondes? Cyprianus episcopus dixit: *Christianus sum, & episcopus. Nullos alios deos novi, nisi unum & verum Deum, qui fecit cælum & terram, mare & quæ sunt in eis omnia. Huic Deo nos Christiani deservimus: hunc deprecamur diebus ac noctibus, pro nobis & pro omnibus hominibus, & pro incolumitate ipsorum imperatorum.* Paternus proconsul dixit: In hac ergo voluntate perseveras? Cyprianus episcopus respondit: *Bona voluntas, quæ Deum novit, immutari non potest.* Paternus proconsul dixit: Poteris ergo secundum præceptum Valeriani & Gallieni, exsul ad urbem Curubitanam proficisci? Cyprianus episcopus dixit: *Proficiscor.* Paternus proconsul dixit: non solum de episcopis, verum etiam de presbyteris mihi scribere dignati sunt. Volo ergo scire ex te, qui sint presbyteri qui in hac civitate consistunt. Cyprianus episcopus respondit: *Legibus vestris bene atque utiliter censuistis, delatores non esse. Itaque detegi & deferri a me non possunt. In civitatibus autem suis invenientur:* C Paternus proconsul dixit: Ego hodie in hoc loco exquiro. Cyprianus dixit: *Cum disciplina prohibeat, ut quis se ultro offerat, & tuæ quoque censuræ hoc displiceat; nec offerre se ipsi possunt: sed a te exquisiti invenientur.* Paternus proconsul dixit: A me invenientur. Et adjecit: Præceperunt etiam, ne in aliquibus locis conciliabula fiant, nec cœmeteria ingrediantur. Si quis itaque hoc tam salubre præceptum non observaverit, capite plectetur. Cyprianus episcopus respondit: *Fac quod tibi præceptum est.*

D 2 Tunc Paternus proconsul jussit beatum Cyprianum episcopum in exilium deportari. Cumque diu ibidem moraretur, successit Aspasio Paterno proconsuli Galerius Maximus proconsul, qui sanctum Cyprianum episcopum, ab exsilio revocatum, sibi jussit præsentari. Cumque Cyprianus sanctus martyr electus a Deo, de civitate Curubitana, in qua exsilio præcepto Aspasii Paterni tunc proconsulis datus fuerat, regressus esset; ex sacro præcepto in suis hortis manebat. Inde quotidie sperabat veniri ad E se, sicut illi ostensum fuerat; & eum illic demoraretur, repente idibus Septembris, Tusco & Basso consulibus, venerunt ad eum principes duo, unus Strator a officii Galerii Maximi proconsulis, qui Aspasio Paterno successerat; & alius equistrator a custodiis ejusdem officii. Qui & in curriculum eum levaverunt, in medioque posuerunt, & in Sexti b perduxerunt,

a Stratoris sive statoris munia describuntur in lege Constantini cod. l. 9. tit. 4. de custodia rerum. Integrum locum vide in edit. Oxon. De his vide glossar. Cang. ubi *statores* dicuntur, *quod starent ad jussa parati*; stratores vero qui equorum principis curam habebant. Stratores etiam dici possunt a sternendo, quod reos in carcere condemnatos punirent, vel equos sternerent.

b Hic locus sic videtur appellatus, quod sexto ab urbe lapide distaret,

ubi idem Galerius Maximus proconsul, bonæ valetudinis recuperandæ gratia, secesserat. Et ita idem Galerius Maximus proconsul in aliam diem Cyprianum sibi reservari præcepit. Et eo tempore beatus Cyprianus ductus, ad principem & stratorem ejusdem officii Galerii Maximi proconsulis clarissimi viri secessit; & in hospitio ejus cum eo in vico, qui dicitur Saturni, inter Veneream & Salutariam mansit. Illuc universus populus fratrum convenit. Et cum hoc sanctus Cyprianus comperisset, custodiri [a] puellas præcepit, quoniam omnes in vico, ante januam hospitii principis manserant.

3 Et ita altera die octava decima calendarum Octobrium, mane multa turba convenit ad Sexti, secundum præceptum Galerii Maximi proconsulis. Et ita idem Galerius Maximus proconsul eadem die Cyprianum sibi offerri præcepit in atrio Sauciolo [b] sedenti. Cumque oblatus fuisset, Galerius Maximus proconsul Cypriano episcopo dixit. Tu es Thascius Cyprianus? Cyprianus episcopus respondit: *Ego sum*. Galerius Maximus proconsul dixit: Tu papam te sacrilegæ mentis hominibus præbuisti? Cyprianus episcopus respondit: *Ego*. Galerius maximus proconsul dixit. Jusserunt te sacratissimi imperatores cæremoniari. Cyprianus episcopus dixit; *non facio*. Galerius Maximus: ait Consule tibi. Cyprianus episcopus respondit; *fac quod tibi præceptum est. In re tam justa nulla est consultatio*.

4 Galerius Maximus colloquutus cum concilio, sententiam vix ægre dixit verbis hujusmodi: Diu sacrilega mente vixisti, & plurimos nefariæ tibi conspirationis homines aggregasti, & inimicum te diis Romanis & sacris legibus constituisti, nec te pii & sacratissimi principes Valerianus & Gallienus Augusti, & Valerianus nobilissimus Cæsar, ad sectam cæremoniarum suarum revocare potuerunt. Et ideo cum sis nequissimorum criminum auctor & signifer deprehensus, eris ipse documento his, quos scelere tuo tecum aggregasti: sanguine tuo sancietur disciplina. Et his dictis, decretum ex tabella recitavit: Thascium Cyprianum gladio animadverti placet. Cyprianus episcopus dixit: *Deo gratias*.

5 Post hanc vero sententiam turba fratrum dicebat: & nos cum ipso decollemur. Propter hoc tumultus fratrum exortus est, & multa turba eum prosecuta est. Et ita idem Cyprianus in agrum Sexti productus est, & ibi se lacerna byrro [c] exspoliavit, & genu in terra flexit, & in orationem se Domino prostravit. Et cum se dalmatica [d] exspoliasset, & diaconibus tradidisset, in linea stetit, & cœpit spiculatorem sustinere. Cum venisset autem spiculator, jussit suis ut eidem spiculatori viginti quinque aureos darent [e]. Linteamina vero & manualia a fratribus ante eum mittebantur. Postea vero beatus Cyprianus manu sua oculos sibi texit. Qui cum lacinias manuales ligare sibi non potuisset, Julianus presbyter & Julianus subdiaconus ei ligaverunt. Ita beatus Cyprianus passus est; ejusque corpus propter gentilium curiositatem in proximo positum est. Inde per noctem sublatum cum cereis & scholacibus [f], ad areas Macrobii Candidiani procuratoris, quæ sunt in via Mappaliensi, juxta piscinas, cum voto & triumpho magno deductum est. Post paucos autem dies Galerius Maximus proconsul decessit.

6 Passus est autem beatissimus Cyprianus martyr die octava decima calendarum Octobrium, sub Valeriano & Gallieno imperatoribus, regnante vero Domino nostro Jesu Christo, cui est honor & gloria in sæcula sæculorum, Amen.

a Omnes mss. præter Colb. 1. *castigari*. Alia tamen lectio præferenda. Sic enim legit Augustinus, ut patet ex laudato serm. n. 4. *Quid illud*, inquit, *quod cum in alium diem dilatus esset, atque illuc se multitudo fratrum ac sororum congregans pro foribus pernoctaret, custodiri puellas præcepit*. Item S. Fulgentius serm. 6. *a principe detentus virginum pudicitiam .... custodivit*.

b Vox obscura. Videtur esse cognomen atrii, quod hic rei interficerentur. Observat Oxon. editor sancitum esse in concilio Matiscon. II. c. 19. *ut ad locum examinationis reorum nullus clericus accedat, neque intersit atrio Sauciolo, ubi pro reatus sui qualitate quispiam interficiendus est*. Cod. Colb. & german. 1. habent, *atrio Secutiolo*. Conch. *Salovtia*.

c Alterutram ex his vocibus pro additamento habendam esse censet Oxon. editor. Certe in cod. 1. Germ. habetur tantum *byrro*. Porro notat ex Festo eruditus Cangius in glossario, *byrrum* antiquitus *rufum* significasse, quæ vox si hoc loco sic intelligatur, præferenda esset lectio aliquot codd. qui sic habent, *lacerno byrro expoliatus est*. De byrro & lacerna tamquam de duplici vestis specie loquitur Suplicius Severus lib. 1. Dialog. c. 14. apud Baronium ad an. 261. n. 41. ubi plura is habet de hac re. At mirum est ab eo hodiernas episcoporum vestes in his verbis repertas fuisse. Talibus quippe ornamentis episcopos olim usos fuisse, prius esset probandum. *Byrrum quo* S. Odo Cluniaci abbas *tegebatur, more cappæ per extremitatem fimbriæ apprehendentes osculabantur* Dei famuli reverentiæ causa. Ex ejus vitæ auctore Johanne lib. 2. num. 5. sæc. V. SS. ord. Bened. pag. 267.

d Codd. Fossat. Colb. Conch. S. Genovefæ &c. pro *dalmatica*, habent *tunica*: sed multo plures codd. *dalmatica*. Ceterum dalmaticæ nomen antiquis ignotum non fuit. Commodus apud Lamprid. *dalmaticatus in publico* processisse dicitur. De dalmatica plura collegit Baronius in notis ad martyrol. Rom. die 31. Maii, ubi de Paschasio diacono.

e Hanc largitionem libralis debitam innuit Oxon. editor. Favet Augustin. loco laudato, ubi ait extrema martyris verba fuisse, *Deo gratias*, quæ statim post recitatam sententiam pronuntiavit. Omnes tamen mss. quos videre licuit, hanc Cypriani liberalitatem commemorant. Maximilianus, cujus acta ad an. 295. proferemus, vestem sibi paratam a patre rogavit dari spiculatori.

f Hunc locum ex compluribus mss. sic restituimus. In editis & aliquot mss. pro *Candidiani* habetur *Candidi*. Baronius *scholacum* nomine designari putat scholas cleri cum cereis &c. Rigaltius vero faces ad arcendas noctis tenebras. Ejusmodi funalia *scholaces* a plerisque appellata esse observat Cangius in glossario. Cœmeteria autem Christianorum appellata fuisse *Arenarias* seu *Areas* patet ex Actis SS. Montani &c. inferius exhibendis, & ex Tertulliano ad Scapulam cap. 3. Videsis Baronium ad diem 3. Januar. in notis ad martyrol. Romanum.

NOTI-

NOTITIA CODICUM MANU SCRIPTORUM
QUI AD HANC EDITIONEM
ADORNANDAM ADHIBITI FUERE.

CONTULERAT BALUZIUS cum codicibus manuſcriptis plurima Cypriani operum edita exemplaria, quæ nobis inſpicere non licuit. Sed ex ejus notis exiſtimari poteſt, quantum induſtriæ ac laboris in hoc genere inſumſerit. Nam præter codices, qui Manutio, Pamelio, Rigaltio & Anglis uſui fuerunt, habuit Baluzius ac diligenter cum editis contulit plures ex Bibliotheca Regia, in his vetuſtum codicem qui olim fuit S. Martini Tornacenſis: ex Bibliotheca autem Colbertina codices 137. 782. 801. 2442. & vetuſtiſſimum 1305. qui fuit olim Bibliothecæ Thuanæ, & alium qui fuit olim Collegii Fuxenſis. Ex Bibliotheca Remigiana unum vetuſtiſſimum, & alium recentiorem: unum ex monaſterio S. Dionyſii in eadem urbe: plures etiam tum ex S. Victoris Pariſienſis, tum ex ipſius Baluzii Bibliotheca: His adde Seguerianum ante annos mille ſcriptum, Beccenſem, Divionenſem, Corbejenſem, Gratianopolitanum clariſſimi viri Gaſparis Boni, Burgundicum, Foſſatenſem, Carnotenſem, Lamonianum, Compendienſem, Pithæanum, Sorbonicum, Monaſterienſem nunc Pariſiis in bibliotheca Auguſtinianorum ſuburbii S. Germani aſſervatum, Floriacenſem, Moyſſiacenſem, vetuſtum librum qui fuit Raymundi epiſcopi Acconenſis, alios denique ex monaſteriis S. Arnulphi Metenſis, S. Michaelis in periculo maris, S. Germani a Pratis, S. Galli, Montis S. Eligii. Præterea miſſæ ad Baluzium fuerunt variæ lectiones excerptæ ex Codicibus Vaticanis, ut patet ex ejus notis ad epiſtolam Cypriani XLVIII. Ex his autem codicibus, quos recenſuimus nonnulli ab Anglis citari ſolent: ſed tamen ſic illis utitur Baluzius, ut eos contuliſſe cum editis aut ſaltem conſuluiſſe videatur.

Adhibuimus etiam ad opera Cypriano adſcripta veteres libros ex Bibliotheca Regia, ex Colbertina, ex Sorbonica, Victorina & Sangermanenſi. Sed ad ea, quæ majoris ſunt pretii, accurate emendanda & caſtiganda magno imprimis uſui fuerunt tres antiquiſſimi codices Remigianus unus ad epiſtolam Celſi ad Vigilium, & duo Sangermanenſes ad librum de Singularitate Clericorum, & Expoſitionem in Symbolum.

ORDO EPISTOLARUM SANCTI CYPRIANI,

QUEM PAMELIUS ET BALUZIUS SECUTI SUNT, comparatus cum ordine editionis Oxoniensis.

Cypria-

TRACTATUS.

OPU-

OPUSCULA VULGO ADSCRIPTA SANCTO CYPRIANO.

ORDO EPISTOLARUM ALPHABETICUS.

ORDO

O R D O
EPISTOLARUM ET TRACTATUUM
SANCTI CYPRIANI,
Accommodatus ad ea quæ in vita S. martyris differuimus.

NON multo post baptismum epistola ad Donatum & liber de Vanitate idolorum.

Tres libros Testimoniorum & librum de Habitu virginum vel presbyter scripsit Cyprianus, vel initio episcopatus.

Epistola LXVI. initio episcopatus ante persecutionem Decii. Scriptæ existimantur in Annalibus Cyprianicis circa idem tempus LXI. LXII. LXV. sed ultima videtur potius scripta post hæresim Novatiani: duæ priores nulla temporis nota signatæ.

Anno 250. in secessu sancti Cypriani epistola II. quæ est cleri Romani. III. quæ est responsio Cypriani. Litteræ tredecim in epist. XIV. commemoratæ, ex quibus septem tantum habemus, nempe V. IX. XI. X. XII. XIII. XIV. Hæ Romam missæ cum epist. XV. vigente jam æstate. Paulo post XVIII. quæ est Caldonii ad Cyprianum. XIX. responsio Cypriani. XVI. Luciani & confessorum. XVII. ad presbiteros & diaconos. XXI. Luciani ad Celerinum responsio. Celerini autem epistola quæ est XX. scripta fuerat diebus paschalibus. Sex illæ epistolæ Romam missæ cum epistolis XXIII. & XXV. paulo post scriptis. Eodem tempore epistola XXIV. & paulo post XXVII. XXVIII. XXIX. Post epistolam Cypriani vigesimam nonam venerunt Roma epistolæ XXXI. & XXVI. Tum scribit Cyprianus epist. XXXII. & paulo post accipit Roma epist. XXX. Circa mensem Octobrem epist. XXXVII. Non multo post epist. VIII. Eodem anno 250. exeunte vel etiam, si cui magis placeat, anno 251. ineunte scriptæ sunt epistolæ XVI. XXXV. XXXIII. XXXIV. VII. VI. XXXVI. XXXVIII. XXXIX. In epist. XV. & XXXV. nulla pacis mentio; quinetiam in epist. XV. confessores, ut in media persecutione, ita laudat & hortatur Cyprianus.

Anno 251. paulo ante Pascha epistola XL. morante adhuc in secessu Cypriano. Non multo post Pascha ac reditum Cypriani, liber de Lapsis. Paulo post reditum legatorum epistola XLI. per Primitivum presbyterum, & ante illius reditum epistola XLII. cum quadragesima tertia & quadragesima quarta ac libro de Unitate Ecclesiæ. Deinde epistola XLV. paulo post reditum Primitivi. Epistolæ XLVIII. & XLVI. quæ sunt Cornelii, & L. quæ est confessorum, allatæ per Nicephorum, qui cum Mettio, ut verisimile est, epistolas XLII. XLIII. XLIV. detulerat. His rebus litteris respondet Cyprianus per epistolas XLIX. XLVII. LI.

Anno 252. ineunte epistola LII. Eodem anno liber de Oratione dominica. Circa Pascha epist. LIII. Post idus Maii epistolæ LIX. LXIV. deinde LV. LVI. LIV. LVII.

Anno 252. exeunte LVIII. LXXXI.

Anno 252. aut 253. liber adversus Demetrianum & epist. LX.

Anno 253. aut 254. liber de Mortalitate; nec multo post alias de Opere & Eleemosyna.

Anno 254. epist. LXIX. Forte eodem anno, aut saltem ante dissensionem Afrorum cum Stephano epistolæ LXVII LXVIII.

Anno 255. circa autumnum epistola LXX. tum LXXI.

Anno 256. paulo post Pascha epist. LXXII. tum LXXIII. LXXIV. LXXVI. Circa idem tempus scripti libri de Patientia, & de Zelo & Livore. Eodem anno calendis Septembris concilium tertium Carthaginense, tum instante hyeme epistola LXXV. Firmiliani ad Cyprianum. Epistola LXIII. post exortam de baptismo controversiam ac forte anno 257.

Anno 257. liber de Exhortatione martyrii. Eodem anno vel anno 258. epistolæ LXXVII. LXXVIII. LXXIX. LXXX.

Anno 258. mense Augusto epistola LXXXII. & paulo ante martyrium epist. LXXXIII.

IN-

INDEX CAPITUM

QUÆ IN PRÆFATIONE ET VITA S. CYPRIANI

Nunc primum adornata continentur.

P R Æ F A T I O

In qua post enumaratas SANCTI CYPRIANI *operum editiones, de S. Martyris doctrina pluribus disseritur.* pag. j.

VITA SANCTI CYPRIANI

NUNC PRIMUM ADORNATA.

XIV. *Scri-*

NOI REFORMATORI

DELLO STUDIO DI PADOA.

HAvendo veduto per la Fede di Reviſione, & approbazione del P. *F. Gio: Pellegrino Galaſſi Inquiſitore di Padoa* nel Libro intitolato *Sancti Cæcilij Cypriani Opera , Studio & Labore Stephani Baluzzij , &c. abſolvit , &c. Unus ex monachis Congregationis S. Mauri* non v'eſſer cos'alcuna contro la Santa Fede Cattolica , & parimente per Atteſtato del Sagretario Noſtro, niente contro Prencipi , & buoni coſtumi , concedemo Licenza a *D. Antonio Groppo , e D. Franceſco Pitteri Stampatori* , che poſſi eſſer ſtampato , oſſervando gl'ordini in materia di Stampe, & preſentando le ſolite copie alle Publiche Librarie di Venezia , & di Padoa.

Data li 5. Febrajo 1727.

(
(Alviſe Piſani K. Proc. Ref.
(Zan Pietro Paſqualigo Ref.

Agoſtino Gadaldini Segretario.

8. *Luglio* 1728.
Regiſtrata nel Magiſtrato Eccellentiſs. degl' Eſſecutori Contro la Biaſtema.

Antonio Canal Nodaro.

DIVI

D I V I
CÆCILII CYPRIANI
EPISCOPI CARTHAGINENSIS
E P I S T O L Æ.

[1] EPISTOLA PRIMA.

Ad Donatum.

ÆCILIUS Cyprianus Donato salutem. [2] Bene admones, [3] Donate cariſſime. Nam & promiſiſſe me memini, & reddendi tempeſtivum prorſus hoc tempus eſt, quum [4] indulgente vindemia ſolutus animus in quietem [5] ſolennes ac ſtatas anni [6] fatiſcentis inducias ſortitur. [7] Locus etiam cum die convenit, & mulcendis ſenſibus ac fovendis ad lenes auras blandientis autumni hortorum facies amœna conſentit. Hic jucundum ſermonibus diem ducere & [8] ſtudentibus fabulis in divina præcepta conſcientiam pectoris [9] erudire. Ac ne colloquium noſtrum arbiter prophanus impediat, aut clamor intemperans [10] familiæ ſtrepentis obtundat, [11] petamus hanc ſedem. Dant receſſum vicina ſecreta; ubi dum [12] erratici palmitum lapſus nexibus pendulis per arundines bajulas repunt, viteam [13] porticum [14] frondea tecta fecerunt. Bene hic ſtudia [15] in aures damus; & dum in arbores & in vites oblectante proſpectu oculos amœnamus, [16] animum ſimul & auditus inſtruit & paſcit obtutus. Quamquam tibi ſola nunc gratia, ſola cura ſermonis eſt. Contemptis voluptariæ viſionis illecebris in me [17] oculus tuus fixus eſt. [18] Tam aure quam mente [19] totus auditor es, & hoc amore quo diligis. Ceterum quale vel quantum eſt quod in pectus tuum veniat ex nobis? [20] Exilis ingenii anguſta mediocritas tenues admodum fruges parit, nullis ad copiam fœcundi ceſpitis [21] culminibus ingraveſcit. Aggrediar tamen fa-

A cultate qua valeo. Nam & materia dicendi facit mecum. In judiciis, in concione pro roſtris, opulenta facundia volubili ambitione jactetur. Cum vero de Domino Deo vox eſt, vocis pura ſinceritas [22] non eloquentiæ viribus nititur ad fidei argumenta, ſed rebus. Denique accipe [23] non diſerta, ſed fortia, [24] nec ad audientiæ popularis illecebram culto ſermone fucata, ſed ad divinam indulgentiam prædicandam rudi veritate ſimplicia. Accipe quod ſentitur antequam diſcitur, nec per moras temporum longa agnitione colligitur, ſed B compendio gratiæ maturantis hauritur. [25] Ego cum in tenebris atque [26] in nocte cœca jacerem, cumque in ſalo jactantis ſæculi nutabundus ac dubius veſtigiis oberrantibus fluctuarem, vitæ meæ neſcius, veritatis ac lucis alienus, difficile prorſus ac durum pro illis tunc moribus opinabar quod in ſalutem mihi divina indulgentia pollicebatur, ut quis [27] renaſci denuo poſſet, utque in novam vitam lavacro aquæ ſalutaris animatus quod prius fuerat exponeret, & corporis licet manente compage, hominem animo ac mente mutaret. C Qui poſſibilis, ajebam, eſt tanta converſio, ut repente ac perniciter exuatur quod vel genuinum ſitu materiæ naturalis obduruit, vel uſurpatum diu ſenio vetuſtatis inolevit? Alta hæc & profunda penitus radice ſederunt. Quando parſimoniam diſcit qui epularibus cœnis & largis dapibus aſſuevit, & qui pretioſa veſte conſpicuus [28] in auro atque in purpura fulſit, ad plebejum ſe ac ſimplicem cultum quando deponit? [29] Faſcibus ille oblectatus & honoribus eſſe privatus & inglorius non poteſt. Hic ſtipatus clientium cu-

neis, frequentiore comitatu [30] officiosi agminis honestatus, [31] pœnam putat esse cum solus est. Tenacibus semper [32] illecebris necesse est, ut solebat, vinolentia invitet, inflet superbia, iracundia inflammet, rapacitas inquietet, crudelitas stimulet, ambitio delectet, [33] libido præcipitet. Hæc egomet sæpe mecum. Nam ut ipse quamplurimis vitæ prioris [34] erroribus implicitus tenebar, quibus exui me posse non crederem, sic vitiis adhærentibus obsecundans eram, & desperatione meliorum malis meis veluti jam propriis ac vernaculis [35] offavebam. Sed postquam undæ genitalis auxilio superioris ævi labe detersa, in expiatum pectus serenum ac purum desuper se lumen infudit, postquam cœlitus spiritu hausto in novum me hominem nativitas secunda reparavit, mirum in modum protinus confirmare se dubia, patere clausa, lucere tenebrosa, facultatem dare quod prius difficile videbatur, geri posse quod impossibile putabatur, ut esset agnoscere terrenum fuisse quod prius carnaliter natum delictis obnoxium viveret, Dei esse cœpisse quod jam spiritus sanctus animaret. Scis ipse profecto & mecum pariter recognoscis quid detraxerit nobis quidve contulerit mors ista criminum, vita virtutum. Scis ipse, nec prædico. [36] In proprias laudes odiosa jactatio est, quamvis non jactatum possit esse, sed gratum, quicquid non virtuti hominis adscribitur, sed de Dei munere prædicatur; ut jam non peccare esse cœperit fidei, quod ante peccatum est fuerit erroris humani. Dei est, inquam, Dei est omne quod possumus. Inde vivimus, inde pollemus, inde sumpto & concepto vigore hic adhuc positi futurorum indicia prænoscimus. Sit tantum [37] timor innocentiæ custos, ut qui in mentes nostras indulgentiæ cœlestis allapsu clementer Dominus influxit, in animi oblectantis hospitio justa obtemperatione teneatur, [38] ne accepta securitas indiligentiam pariat, & vetus denuo hostis obrepat. Ceterum si tu innocentiæ, si justitiæ [39] viam teneas, si [40] illapsa firmitate vestigii tui incedas, si in Deum viribus totis ac toto corde suspensus hoc sis tantum quod esse cœpisti, tantum tibi ad licentiam datur quantum gratiæ spiritalis augetur. Non enim, qui beneficiorum terrestrium mos est, in capessendo munere cœlesti mensura ulla vel modus est. Profluens largiter spiritus nullis finibus premitur, nec coercentibus claustris intra certa metarum spatia frænatur. Manat jugiter, exuberat affluenter. Nostrum tantum sitiat pectus & pateat. Quantum illuc fidei capacis afferimus, tantum gratiæ inundantis haurimus. Inde jam facultas datur, castitate sobria, mente integra, voce pura, [41] virtute sincera, in [42] medelam dolentium posse [43] venenorum virus extinguere, animorum desipientium labes reddita sanitate purgare, infestis jubere pacem, violentis quietem, ferocientibus lenitatem, immundos & [44] erraticos spiritus, qui se expugnandis hominibus immerserint, ad confessionem minis increpantibus cogere ut recedant, duris verberibus urgere, conflictantes, [45] ejulantes, gementes incremento pœnæ propagantis extendere, flagris cædere, igne torrere. Res illic geritur, nec videtur; occulta plaga, & pœna manifesta.

A Ita quod esse jam cœpimus acceptus spiritus licentia sua potitur; quod necdum corpus ac membra mutavimus, adhuc carnalis aspectus sæculi nube cœcatur. Quantus hic animi potentatus, quanta vis est, non tantum ipsum esse subtractum perniciosis contactibus mundi, ut quis expiatus & purus nulla incursantis inimici labe capiatur, sed adhuc majorem & fortiorem viribus fieri, ut in omnem adversarii grassantis exercitum imperioso jure dominetur? Atque ut illustrius veritate patefacta divini muneris indicia clarescant, B lucem tibi ad cognitionem dabo, [46] malorum caligine abstersa, [47] operti sæculi tenebras revelabo. Paulisper te crede subduci [48] in montis ardui verticem celsiorem, speculare inde rerum infra te jacentium facies; & oculis in diversa porrectis, ipse a terrenis contactibus liber fluctuantis mundi turbines intuere. Jam sæculi & ipse misereberis, tuique admonitus & plus in Deum gratus majore lætitia quod evaseris gratulaberis. Cerne tu itinera latronibus clausa, maria obsessa prædonibus, cruento horrore castrorum C bella ubique divisa. Madet orbis mutuo sanguine; & [49] homicidium cum admittunt singuli crimen est, [50] virtus vocatur cum publice geritur. Impunitatem sceleribus acquirit, non innocentiæ ratio, sed sævitiæ magnitudo. Jam si ad urbes ipsas oculos tuos atque ora convertas, [51] celebritatem offendes omni solitudine tristiorem. Paratur gladiatorius ludus, ut libidinem crudelium luminum sanguis oblectet. Impletur in succum cibis fortioribus corpus, & arvinæ toris membrorum moles robusta pinguescit, ut saginatus in pœnam carius D pereat. [52] Homo occiditur in hominis voluptatem; & ut quis possit occidere peritia est, usus est, ars est. Scelus non tantum geritur, sed & docetur. Quid potest inhumanius, quid acerbius dici? Disciplina est ut perimere quis possit, & gloria est quod perimit. Quid illud, oro te, quale est ubi se feris objiciunt [53] quos nemo damnavit, [54] ætate integra, [55] honesta satis forma, [56] veste pretiosa. [57] Viventes [58] in ultroneum funus ornantur, malis suis miseri gloriantur. [59] Pugnant ad bestias, [60] non cri- E mine, sed furore. Spectant filios suos patres. Frater in cavea est, & soror præsto est. Et spectaculi licet pretium largior muneris apparatus amplificet, ut mœroribus suis mater intersit, hoc, proh dolor, mater & redimit; & in tam impiis spectaculis tamque diris & funestis esse se non putant oculis parricidas. Converte hinc vultus ad [61] diversi spectaculi non minus pœnitenda [62] contagia; in theatris quoque conspicies quod tibi & dolori sit & pudori. Cothurnus est tragicus prisca facinora carmine recensere. De [63] parricidiis & incestis [64] F horror antiquus expressa ad imaginem veritatis actione replicatur, ne sæculis transeuntibus exolescat quod aliquando commissum est. Admonetur ætas omnis auditu fieri posse quod factum est. Numquam ævi senio delicta moriuntur, numquam temporibus crimen obruitur, numquam scelus oblivione sepelitur. Exempla fiunt quæ esse jam facinora destiterunt. Tum delectat in mimis turpitudinum [65] magisterio vel quid domi gesserit recognoscere vel quid gerere possit audire. [66] Adulterium discitur

dum

dum videtur; & lenocinante ad vitia publicæ auctoritatis malo, quæ pudica fortasse ad spectaculum [67] matrona processerat, de spectaculo [68] revertitur impudica. Adhuc deinde morum quanta labes, quæ probrorum fomenta, quæ alimenta vitiorum, histrionicis gestibus inquinari, videre contra fœdus jusque nascendi patientiam incestæ turpitudinis elaboratam? [69] Eviranrur mares, honor omnis & vigor sexus enervati corporis dedecore mollitur, plusque illic placet quisquis [70] virum in feminam magis fregerit. In laudem crescit ex crimine, [71] eo peritior quo turpior judicatur. Spectatur hic, proh nefas, & libenter. Quid non possit suadere qui talis est? Movet sensus, mulcet affectus, expugnat boni pectoris conscientiam fortiorem; nec deest probri blandientis auctoritas ut auditu molliore pernicies hominibus obrepat. Exprimunt impudicam Venerem, adulterum Martem, Jovem illum suum non magis regno quam vitiis principem in terrenos amores cum ipsis suis fulminibus, ardentem nunc in plumas oloris albescere; nunc aureo imbre defluere, nunc in puerorum pubescentium raptus ministris avibus prosilire. Quære jam nunc an possit esse qui spectat integer vel pudicus. Deos suos quos venerantur imitantur, fiunt miseris & [72] religiosa delicta. O si possis in illa sublimi specula constitutus oculos tuos inserere secretis, recludere cubiculorum obductas fores, & ad conscientiam luminum penetralia occulta reserare, aspicias ab impudicis geri quod nec possit aspicere frons pudica, videas quod crimen sit & videre, videas quod vitiorum furore dementes gessisse se negant & gerere festinant. Libidinibus insanis in viros viri proruunt. Fiunt quæ nec illis possunt placere qui faciunt. Mentior nisi alios qui talis est increpat. Turpes turpis infamat, & evasisse se conscium credit, [73] quasi conscientia satis non sit. Iidem in publico accusatores, in occulto rei, in semetipsos censores pariter & nocentes. Damnant suris quod intus operantur. Admittunt libenter quod cum admiserint criminantur. Audacia prorsus cum vitiis faciens, & impudentia congruens impudicis. Nolo mireris quæ loquuntur [74] hujusmodi. Ore illo quicquid jam voce delinquitur minus est. Sed tibi post insidiosas vias, post diversas orbe toto multiplices pugnas, post spectacula vel cruenta vel turpia, post libidinum probra vel lupanaribus prostituta vel domesticis parietibus obsepta, quorum quo secretior culpa, major audacia est, forum fortasse videatur immune, quod ab injuriis lacessentibus liberum, nullis malorum contactibus polluatur. Illuc aciem tuam flecte. Plura illic quæ detesteris invenies, magis oculos tuos inde divertes. Incisæ sint licet leges duodecim tabulis, & publice ære præfixo jura præscripta sint, [75] inter leges ipsas delinquitur, inter jura peccatur. Innocentia nec illic ubi defenditur reservatur. Sævit invicem discordantium rabies, & [76] inter togas pace rupta forum litibus mugit insanum, hasta illic & gladius & carnifex præsto est, ungula effodiens, equuleus extendens, ignis exurens, ad hominis corpus unum supplicia plura [77] quam membra. Quis inter hæc vero subveniat? Patronus? A Sed prævaricatur & decipit. Judex? Sed sententiam vendit. Qui sedet crimina vindicaturus admittit; & ut reus innocens pereat, fit nocens judex. Flagrant ubique delicta, & passim multiformi genere peccandi per improbas mentes nocens virus operatur. Hic [78] testamentum subjicit, ille falsum capitali fraude conscribit, hic arcentur hereditatibus liberi, illic bonis donantur alieni, inimicus insimulat, calumniator impugnat, testis infamat. Utrobique grassatur in mendacium criminum prostitutæ vocis venalis audacia, cum interim nocentes nec cum B innocentibus pereunt. [79] Nullus de legibus metus est; [80] de quæsitore, de judice pavor nullus. [81] Quod potest redimi non timetur. Esse jam inter nocentes innoxium crimen est. [82] Malos quisquis non imitatur offendit. Consensere jura peccatis, & [83] cœpit licitum esse quod publicum est. Quis illic rerum pudor, quæ esse possit integritas, ubi qui damnent improbos desunt, soli ibi qui damnentur occurrunt. Sed ne nos videamur eligere fortasse pejora, & studio destruendi per ea oculos tuos ducere, C quorum tristis atque aversandus aspectus ora & vultus conscientiæ melioris offendat, jam tibi illa quæ ignorantia sæcularis bona opinatur ostendam. Illic etiam fugienda conspicies. Quos honores putas esse, quos fasces, quam affluentiam in divitiis, quam potentiam in castris, in magistratu purpuræ speciem, in principatu licentiæ potestatem. Malorum blandientium virus occultum est, & arridentis nequitiæ facies quidem læta, sed calamitatis abstrusæ illecebrosa fallacia; instar quoddam veneni, ubi in lethales succos dulcedine aspersa calliditate fallen- D di sapore medicato, poculum videtur esse quod sumitur; ubi [84] epota res est, pernicies hausta grassatur. Quippe illum vides qui amictu clariore conspicuus fulgere sibi videtur in purpura. Quibus hoc sordibus emit ut fulgeat, quos arrogantium fastus prius pertulit, quas superbas fores [85] matutinus salutator obsedit, quot tumentium contumeliosa vestigia stipatus in clientium cuneos ante præcessit ut ipsum etiam salutatum comes postmodum pompa præcederet, obnoxia non homini, sed potestati? Neque e- E nim coli moribus meruit ille, sed fascibus. Horum denique videas exitus turpes, cum [86] auceps temporum palpator abscessit, cum privati latus nudum desertor [87] assecla fœdavit. Tunc laceratæ domus plagæ conscientiam feriunt, tunc rei familiaris exhaustæ damna noscuntur, quibus redemptus favor vulgi, & caducis atque inanibus votis popularis aura quæsita est. Stulta prorsus & vana jactura, frustrantis spectaculi voluptate id parare voluisse quod nec populus acciperet & perderet magistratus. F Sed & quos divites opinaris continuantes saltibus saltus &, de confinio pauperibus exclusis, infinita ac sine terminis rura latius porrigentes, quibus argenti & auri maximum pondus & pecuniarum ingentium vel extructi aggeres vel defossæ strues, hos etiam inter divitias suas trepidos cogitationis incertæ sollicitudo discruciat ne prædo vastet, ne percussor infestet, ne inimica cujusque locupletioris invidia calumniosis litibus inquietet. Non cibus securo somnusve contingit. Suspirat ille in convivio, [88] bibat licet gemma; & cum epulis marcidum corpus

turus mollior alto ſinu condiderit, [89] vigilat in pluma; nec intelligit miſer ſpecioſa ſibi eſſe ſupplicia, auro ſe alligatum teneri, & [90] poſſideri magis quam poſſidere divitias [91] atque opes. Atque o deteſtabilis cæcitas mentium & cupiditatis inſanæ profunda caligo! Cum exonerare ſe poſſit & levare ponderibus, pergit magis fortunis angentibus incubare, pergit pœnalibus cumulis pertinaciter adhærere. Nulla in clientes inde largitio eſt, cum indigentibus nulla partitio; & pecuniam ſuam dicunt quam velut alienam domi clauſam ſollicito labore cuſtodiunt, ex qua non amicis, non liberis quicquam, non ſibi denique impertiunt. Poſſident ad hoc tantum ne poſſidere alteri liceat. Et o nominum quanta diverſitas! Bona appellant ex quibus nullus illis niſi ad res malas uſus eſt. An tu vel illos putas tutos, illos ſaltem inter honorum inſulas & opes largas ſtabili firmitate ſecuros, quos regalis aulæ ſplendore fulgentes armorum excubantium tutela circumſtat? Major illis quam ceteris metus eſt. [92] Tam ille timere cogitur quam timetur. Exigit pœnas pariter de potentiore ſublimitas, ſit licet ſatellitum manu ſeptus & clauſum ac [93] protectum latus numeroſo ſtipatore tueatur. Quam ſecuros non ſinit eſſe ſubjectos, tam neceſſe eſt non ſit & ipſe ſecurus. Ante ipſos terret poteſtas ſua quos facit eſſe terribiles. [94] Arridet ut ſæviat, blanditur ut fallat, illicit ut occidat, extollit ut deprimat. Fœnore quodam nocendi quam fuerit amplior ſumma dignitatis & [95] honorum, tam major exigitur uſura pœnarum. Una igitur placida & fida tranquillitas, una ſolida & firma [96] & perpetua ſecuritas, ſi quis ab his inquietantis ſæculi turbinibus extractus, ſalutaris portus ſtatione [97] fundatus, ad cœlum oculos tollat a terris, & ad Domini munus admiſſus, ac Deo ſuo mente jam proximus, quicquid apud ceteros in rebus humanis ſublime ac magnum videtur infra ſuam jacere conſcientiam glorietur. Nihil appetere jam, nihil deſiderare de ſæculo poteſt qui ſæculo major eſt. Quam ſtabilis, quam inconcuſſa tutela eſt, quam perennibus bonis cœleſte præſidium, implicantis mundi laqueis ſolvi, in lucem immortalitatis æternæ de terrena fæce purgari. Viderit quæ in nos prius infeſtantis inimici pernicies inſidioſa graſſata ſit. Plus amare compellimur quod futuri ſumus, dum & ſcire conceditur & damnare quod eramus. Nec ad hoc pretiis aut ambitu aut manu opus eſt ut hominis ſumma vel dignitas vel poteſtas elaborata mole pariatur, ſed [98] gratuitum de Deo munus & facile eſt. Ut ſponte ſol radiat, [99] dies luminat, fons rigat, imber irrorat, ita ſe ſpiritus cœleſtis infundit. Poſtquam auctorem ſuum cœlum intuens anima cognovit, ſole altior & hac omni terrena poteſtate ſublimior, id eſſe incipit quod eſſe ſe credit. Tu tantum, quem jam ſpiritalibus caſtris cœleſtis militia ſignavit, tene incorruptam, tene ſobriam religioſis virtutibus diſciplinam. Sit tibi vel oratio aſſidua vel lectio. Nunc cum Deo loquere, nunc Deus tecum. Ille te præceptis ſuis inſtruat, ille diſponat. Quem ille divitem fecerit nemo pauperem faciet. Penuria eſſe nulla jam poterit cui ſemel pectus cœleſtis ſagina ſaturavit. Jam tibi auro diſtincta laquearia & pretioſi marmoris cruſtis veſtita domicilia ſordebunt, cum ſcieris te excolendum magis, te potius ornandum, domum tibi hanc eſſe potiorem quam Dominus inſedit templi vice, in qua ſpiritus ſanctus cœpit habitare. Pingamus hanc domum pigmentis innocentiæ, luminemus luce juſtitiæ. Non hæc unquam procumbet in lapſum ſenio vetuſtatis, nec pigmento parietis aut auro exoleſcente fœdabitur. Caduca ſunt quæcumque fucata ſunt, nec fiduciam præbent poſſidentibus ſtabilem quæ poſſeſſionis non habent [100] veritatem. Hæc manet cultu jugiter vivido, honore integro, ſplendore diuturno. Aboleri non poteſt nec extingui, poteſt tantum in melius corpore redeunte formari. Hæc interim brevibus, Donate cariſſime. Nam etſi facilem de bonitate patientiam, mentem ſolidam, fidem tutam ſalutaris auditus oblectat, nihilque tam tuis auribus gratum eſt quam quod in Deo gratum eſt, moderari tamen dicenda debemus ſimul juncti & ſæpius collocuturi. Et quoniam [101] feriata nunc quies ac tempus eſt otioſum, quicquid inclinato jam ſole in veſperam diei ſupereſt, ducamus hanc diem læti, nec ſit vel [102] hora convivii gratiæ cœleſtis immunis. Sonet pſalmos convivium ſobrium, & ut tibi tenax memoria eſt, vox canora, aggredere hoc munus ex more. Magis cariſſimos paſces, ſi ſit nobis ſpiritalis auditio, prolectet aures religioſa [103] mulcedo.

NOTÆ AD EPISTOLAM I.

1 HANC epiſtolam habent omnes editiones, & plerique libri veteres. Non extat tamen in uno bibliothecæ regiæ, in uno monaſterii ſancti Remigii Remenſis, in duobus monaſterii Compendienſis, in eo, quem habui ex monaſterio ſancti Michaelis in periculo maris, neque demum in Corbejenſi. Quod ideo annotandum eſſe arbitratus ſum, quia vir doctiſſimus Nicolaus Rigaltius, haud dubiè lapſu memoriæ, vel per incogitantiam, in obſervationibus ſuis ad opera ſancti Cypriani refert plures varias lectiones iſtius epiſtolæ ex codice Corbejenſi, in quo ea non habetur.

Primum illa locum obtinet in multis codicibus antiquis, in Veronenſi nimirum omnium vetuſtiſſimo, in Seguieriano item antiquiſſimo, in duobus Vaticanis, in omnibus iis, quibus uſus eſt Guillelmus Morellius, in eo, qui fuit Raymundi epiſcopi Acconenſis, ut annotatum reperi manu Simonis Goulartii, qui eo uſus eſt, & in viginti & uno eorum cum quibus ego contuli opera beati martyris. Immo in codice ſancti Eligii Attrebatenſis ita ſcriptum vidi in calce iſtius epiſtolæ: *Explicit prima epiſtola.*

Illam ſanctus Auguſtinus citat ex eaque fragmenta refert in libro quarto de doctrina chriſtiana cap. 14. & in ſermone 312. in nova editione pag. 1256. Cyprianumque graviter reprehendit, quod illam ſpumeo verborum ambitu ornaverit: quia nimirum putabat, ut opinor, regnum Dei, ut verbis utar Sulpitii Severi in prologo libri de vita ſancti Martini, non in eloquentia, ſed in fide conſtare. Ego vero mecum ſæpenumero admiratus ſum illam Auguſtini cenſuram in hac epiſtola, quæ tota de Deo eſt & reprehenſio morum corruptorum & depravatorum ſæculi, reprehendentis gravitatem, & eloquentiam ſermonis, tanquam ſi res Dei electiſſimis verbis, graviſſimiſque ſententiis rhetorice ornare fas non eſſet. Contra, ſi uſpiam opus eſt eloquentia, id vero in primis, mea quidem ſententia, palam eſt obtinere debere in compoſitionibus ad majeſtatem, & gloriam ſummi Dei pertinentibus, quamvis, ut ait ſanctus Hilarius in libro ſecundo de Trinitate, ad ea quæ Dei ſunt exequenda ſermo omnis infirmus ſit. Item Macarius Mucius in præfatione ad carmen ſuum de triumpho crucis: *Negare non auſim,*

ausim, inquit, *tam esse divinarum rerum vim, atque dignitatem, ut nullo stylo assequi possimus, non tamen ita remotam censeo ut Camœnis inaccessibilem rear*. Nam, ut ait Novatianus in libro de Trinitate, *ad cogitandam, & ad eloquendam Dei majestatem & eloquentia omnis merito muta est, & mens exigua est*. Exemplis talibus plena sunt omnia. Quis unquam reprehendit eloquentiam in sancto Joanne Chrysostomo? Quid eruditius, aut acutius apologetico Tertulliani; qui, ut ait sanctus Hieronymus in epistola ad Magnum adversus Jovinianum, cunctam sæculi continet disciplinam? Quid elegantius Octavio Minucii Felicis? Neque Arnobio sua defuit eloquentia. Lactantii libros divinarum institutionum omnes consentiunt Tullianam eloquentiam redolere. Etiam lucubrationes sancti Hieronymi, tametsi is in epistola ad Pammachium scribat dissimulandam, & fugiendam esse eloquii venustatem in interpretatione ecclesiastica, quam ipse vitavit in interpretatione librorum sacræ scripturæ, rhetoricæ tamen flosculis ubique abundant, & ambitiosa eloquentia, & illorum qui hoc scribendi genere utuntur defensionem subrepit in eadem epistola ad Magnum, Ex quo necessario consequitur reprehensioni obnoxios esse auctores ecclesiasticos melioris notæ, si censura a sancto Augustino lata adversus hanc Cypriani epistolam justa est ac legitima. Quare amplectenda omnino mihi videtur Lactantii sententia, qui lib. 5. cap. 1. ait scientiam litterarum non modo nihil nocere religioni, atque justitiæ, sed etiam prodesse quamplurimum, si is qui eas didicerit sit virtutibus instructior, & veritate sapientior. Etiam is qui anno 1483. procuravit editionem Venetam operum sancti Cypriani ita loquitur in præfatione sua: *Æquo enim satis animo ferre nequaquam possum recentiorum quarumdam novam hæresim, qui nullum orationis florem sequentes putant quod expolito limatoque tractatur eloquio rei sacræ admodum officere*. Et paulo post: *Nam si eloquentiam rem mediam esse agnoscunt, qua & recte uti & male possumus, quis mentis compos dicere audet non debere dogmatis christiani professores in defendenda veritate ea uti qua in extollenda falsitate omnes abusi sunt Gentiles?* Ita etiam sensit Joannes Maldonatus scribens ad Petrum Madurum. *Cur enim*, inquit, *Christus non habeat meliores oratores quam diabolus?* In eadem quoque sententia fuisse Joannem Sichardum liquet ex præfatione ejus ad libros recognitionum sancti Clementis. Extat in volumine orationum M. Antonii Majoragii oratio adversus eos, qui ornandæ orationis studium, & dicendi elegantiam vituperant, eorumque opinionem vocat hæresim. Paulus quoque Cortesius in procemio libri sui sententiarum damnat eos theologos, qui dicendi elegantiam a theologia sejungunt. Et nihilominus verum est quod ait sanctus Hieronymus in epistola de filio prodigo ad Papam Damasum, in ecclesiasticis rebus non quæri verba, sed sensus. Ita etiam sentit Faustinus episcopus in præfatione libri de fide contra Arrianos. *In causa*, inquit, *fidei non sermonum sublimitas requirenda est, quando ipsa sola testimonia sufficiunt*.

2 *Bene admones*] In libro Fuxensi scriptum est, *Vere admones*, & in margine, *Alii dicunt Bene*. Hanc porro lectionem esse meliorem, præter auctoritatem veterum exemplarium, probatur etiam auctoritate Rufini in prologo homiliarum Origenis in Numeros apud Henricum Valesium in annotationibus ad historiam ecclesiasticam Eusebii pag. 129. ubi sic habetur: *Utor verbis tibi, frater, beati martyris. Bene admones Donate carissime. Nam & promisisse me memini*. Et paulo post: *Sed reddendæ pollicitationi non tempestivum, ut ille ait, sed tempestuosum nobis tempus ac turbidum fuit*. Ex his interim beati Cypriani verbis colligi posse videtur illum in hac epistola respondere ei qua Donatus eum admonuerat ut promissis ac recepto suo satis faceret. Non inde tamen colligi debet epistolium quod Pamelius invenit in codice Camberonensi, quodque nos invenimus etiam in veteri libro qui fuit Francisci Pithœi, inde inquam colligi non debet epistolium illud, in cujus fronte positum est nomen Donati ad Cyprianum scribentis esse admonitionem qua permotus Cyprianus hanc epistolam ad eum dedit. Non dubitabat Pamelius quin legitimus Donati fœtus esset, eamque sententiam facile amplexus est illustrissimus Cardinalis Baronius in annalibus ecclesiasticis. Alii illud ut spurium rejecerunt, quorum ego opinioni lubenter accedo. Et tamen arbitror istic, uti fecere Rigaltius, & episcopus Oxoniensis, esse ponendum, ne quam mihi negligentiam curiosus lector imputare possit. Sic ergo habet.

Donatus Cypriano. Credo te retinere, sanctissime Cypriane, quæ nobis fuerit apud oratores garrulitas, unus sensus, una cogitatio, individua dilectio. Quare non & in divina lectione ita animis roboramur, aut non ea semper nobis suis cogitatis, sicut promittebamus, ut simul crederemus.

3 *Donate*] Donati nomen vulgatissimum erat in Africa, ut etiam scriptum est in capite tertio epistolæ secundæ sancti Augustini ad Eleusium, Glorium, & Felices. Sequenti sæculo Lactantius librum de mortibus persecutorum scripsit ad Donatum confessorem, illum ipsum, ut opinari licet, cui dicavit etiam librum de ira Dei. Persto enim in ea sententia, quam prompsi cum ederem librum de mortibus persecutorum. Scio virum optimum, & mihi reverendum Nicolaum Le Nourry aliter sensisse & Donatum cui inscriptus est liber de ira Dei putasse fuisse diversum ab eo cujus nomen extat in initio libri a me editi. Diversos autem fuisse hinc se probare putavit vir optimus, quod ex libro de ira Dei manifestum sit Donatum cui dicatus est fuisse recenter conversum ad religionem Christi, quod de alio dici non posse ait. Erravit in nomine vir clarissimus. Transtulit ad Donatum ea quæ pertinebant ad Demetrianum, cui dicatus est liber de opificio Dei, ex quo constat Demetrianum rudem adhuc fuisse nostrorum mysteriorum.

Donate] In codice sancti Arnulphi Metensis scriptum est: *Bene admones frater carissime Donate*.

4 *Indulg. vindemia*] Ennodius lib. 9. epistola 2. *Sit inter nos felicium vindemiarum vice colloquium*.

5 *Solennes ac statas*] Multum variant in hoc loco libri veteres. Quidam enim habent *statutas* pro *ratas*, alii *ratas tutasque*, vel *ratas* tantum. Unus vero habet *solennes ac ratas*, & supra lineam *vel statutas*. Ego præfero lectionem vulgatam, quæ mihi videtur optima & certissima. Nam Cicero dixit alicubi solenne & statum sacrificium. In leg. 3. Cod. de dilationib. legitur: *Feriæ sunt vel repentinæ vel solennes*: Solennes autem jurisconsulti eas esse ajunt, quæ sunt anniversariæ ac legitimæ. Recte igitur Cyprianus dixit inducias sive ferias solennes ac statas, quas ideo statas appellari ait Festus, quia certo statutoque die observantur. Vide Macrobium lib. 1. saturn. cap. 16. & Juretum ad Symmachum lib. 3. epist. 21. ad illum locum, *& feriarum reliquæ*.

6 *Fatiscentis*] Id est fessi & labentis, ut apud Virgilium & Ovidium. Hanc lectionem, quæ optima & verissima est, non inveni nisi in uno libro meo veteri optimo. Reliqui omnes & omnes editiones habent *fatigantis*. Lucretius libr. 3. loquens de anima, cum dixisset eam ceu fumum dissolvi in altas aeris auras, addit, *simul ævo fessa fatiscit*. Et libr. 5. dicit omnia vinci ab ævo, etiam saxa & altas turres, *& delubra deum simulacraque fessa fatisci*. Similem errorem in actis sanctarum martyrum Perpetuæ & Felicitatis annotavit Lucas Holstenius ubi pro eo quod legitur *defatigationibus* censet legendum esse *de factionibus*.

7 *Locus etiam*] Cicero in libro de claris oratoribus: *Sed quo facilius sermo explicetur, sedentes, si videtur, agamus. Cum idem placuisset illis, tum in propatulo propter Platonis statuam consedimus*. Hieronymus lib. 2. adversus Jovinianum: *Platonici quoque, & Stoici in templorum locis, & porticibus versabantur*. Rusticus diaconus in præfatione dialogi adversus acephalos: *Silentium loci & temporis commoditas & commune constitutum, & ab aliis rebus feriæ nobiscum interim concurrunt simul*.

8 *Stud. fabulis*] Ego semper existimavi locum hunc esse mendosum & viros doctissimos frustra hactenus laborasse in eo emendando, vel explicando. Cum vero ei quærerem medicinam, occurrit mihi commutandam fortean esse vocem *studentibus* cum voce *ludentibus*, ut istic legatur *ludentibus fabulis*, ut apud Minucium *fabulis fallentibus*. Nam fabulis ludere dixit Ausonius in epistola tertia ad librum ut eat ad Probum. *Suescat peritis fabulis simul jocari, & ludere*. Ludentibus igitur fabulis, sed peritis, & seriis, colloquium agebant Cyprianus & Donatus. Neque enim putandum est eorum sermones fuisse ludicros aut rerum colloquia leviorum, cum de rebus maximi momenti ad gloriam, & religionem summi Dei pertinentibus tractaretur inter viros graves. Nisi si, qui mos est dialogorum. Donatum & se ipsum locutos esse supposuit Cyprianus quæ numquam locuti erant, ut de ipso & Varrone ait Cicero in initio academicarum quæstionum. Julius Firmicus in præfatione librorum de institutione matheseos; *honestas & varias sermonum fabulas serebamus*.

9 *Erudire*] Deest hic aliquid. Sensus enim non est integer. Sed sunt pleraque istiusmodi in Cypriano. Cum videret autem Lombertus sensum non esse integrum, sic vertit

vertit hunc locum ac si Cyprianus scripsisset, *conscientiam pectoris erudire juvat.*

10 *Familiæ strepentis*] Sanctus Hieronymus in epistola ad Demetriadem de virginitate servanda eam laudat, quod *inter gemmas & sericum, inter eunuchorum & puellarum catervas, & adulationem & ministeria familiæ perstrepentis, & exquisitas epulas, quas ampla domus præbebat abundantia, appetisset jejuniorum laborem, asperitatem vestium, victus continentiam.* Item in epistola ad Lætam de institutione filiæ monet ne intersit nuptiis servitorum, neque familiæ perstrepentia lusibus misceatur. Et in calce libri adversus Helvidium inter incommoda matrimonii rursum numerat familiam perstrepentem.

11 *Petamus h. sedem*] Citat hunc locum Abaelardus in extremo libro secundo theologiæ christianæ.

12 *Erratici pal. nexus*] Cicero in libro de senectute: *Vitis quidem, quæ natura caduca est, & nisi fulta sit, ad terram fertur, eadem, ut se erigat, claviculis suis quasi manibus quicquid est nacta complectitur, quam serpentem multiplici lapsu & erratico ferro amputans coercet ars agricolarum, ne silvescat sermentis, & in omnes partes fundatur.* Sidonius lib. 5. epist. 17. *Hic pars sub umbra palmitis adulti quam stipitibus altaeis cancellatimque pendentibus pampinis superducta texuerat.* Vide infra in notis ad librum primum testimoniorum adversus Judæos cap. 21. in voce *eilicinum.*

13 *Viteam porticum*] Virgilius lib. 3. Georgicorum:

Hic noctem ludo ducunt, & pocula læti
Fermenta atque acidis imitantur vitea sorbis.

Prudentius in hamartigenia: *Sepibus & densis vallentur vitea rura.* Et in hymno ante cibum: *Hic ubi vitea pampineo brachia palmite luxuriant.*

14 *Frondea tecta*] Ex Virgilio lib. 4. georgicorum, *& frondea semper tecta petunt.* Ovidius lib. 3. fastorum, *frondea facta casa est.* Arator lib. 2. actuum apostolicorum dixit frondeam comam vitis. Sic Cicero enarraturus sermones inter ipsum, Quintum fratrem, & Titum Pomponium Atticum habitos de legibus, cum dixisset Platonem cum Clinia, & cum Lacedæmonio Megillo æstivo die in cupressetis Gnidiorum & spatiis silvestribus de institutis rerum publicarum ac de optimis legibus disputasse, ait se & Quintum & Atticum inter procerissimas populos, in viridi opacaque ripa inambulantes, tum autem residentes, quæsisse iisdem de rebus aliquid uberius quam forensis usus desideret. Sic Lucianus in dialogo domus Socratem ait sub platano frondente & herba virescente & fonte limpido sedisse cum Phædro Myrrhinusio. Vide Sirmondum in notis ad Sidonium lib. 2. epist. 1. in verbo *hyppodromus.*

15 *In auras*] Codex Beccensis habet *in auras*, quod satis congruit cum his quæ sequuntur.

16 *Animum simul*] Idem codex, *anima simul & auditus instruitur & pascitur obtutus.*

17 *Oculus tuus*] Hæc est lectio veterum editionum & plurimorum veterum codicum optimæ notæ. Primus omnium Rigaltius mutavit & edidit *oculos tuos fixuses.* Secuta est postea editio Anglicana, quæ Rigaltianam imitata est, quamvis in ea adnotatum sit lectionem quam nos revocamus extare in pluribus antiquis codicibus manuscriptis. Miror autem eam lectionem, quæ Latina non est, potuisse placere hominibus eruditis. Ortam illam esse manifestum est ex permutatione literarum a, & *u*, quas Quintilianus lib. 1. cap. 4. adnotat olim persæpe mutari solitas in scribendo, quod etiam adnotatum reperi in lib. 1. Prisciani. Itaque in vetustissimo epistolarum sancti Cypriani codice 1305. bibliothecæ Colbertinæ, qui fuit olim Thuanæ, diserte scriptum est *oculos tuos fixus est*, sed supra lineam litera *u* juncta est cum his duabus vocibus, ut sciret lector emendationem esse & eam esse veram lectionem, quæ superposita erat. Nam ego sæpe vidi in vetustis codicibus aliorum scriptorum eundem modum emendationis servatum, nimirum ubi per errorem scripta erat litera o superpositam esse literam *u* & e converso. Confirmat autem lectionem libri Colbertini, etiam ille qui fuit Raymundi episcopi Acconensis, in quo scriptum erat *oculus tuus fixus es.* Quare recte mea sententia fecit Lucas Fredericus Reinhartus, qui in sua epistolarum sancti martyris editione veterem lectionem revocavit & ad marginem rejecit eam quam Rigaltius substituerat. Plinius lib. 11. cap. 37. *Anima autem videmus, animo cernimus. Oculi, ceu vasa quadam, visibilem ejus partem accipiunt atque transmittunt.*

18 *Tam aure*] Antea legebatur *tam ore quam mente*, pessimo sensu. Neque enim ore audimus, sed aure. Psal. 48. *Auribus percipe verba oris mei*; & alibi sæpe. Hunc Cypriani locum ego emendaveram ex certissima conjectura. Putabam autem me primum fuisse qui illum emendasset. Verum postea deprehendi eam emendationem fuisse factam ante me a Rigaltio in observationibus suis. Neque mihi placet censura Gronovii censentis hanc Rigaltii emendationem non esse legitimam. Nihil enim ad hunc locum faciunt verba Plinii *attentus & pendens* quæ Gronovius lib. 3. observat. cap. 12. affert, ut ostendat vocem *ore* non esse mutandam in *aure.*

19 *Totus auditor*] Plinius lib. 1. cap. 7. loquens de Deo: *Totus est visus, totus auditus.* Item Novatianus in libro de Trinitate. *Cæterum ipse totus oculus, quia totus videt, totus auris, quia totus audit.* Hinc sanctus Leo Papa in sermone nativitatis Domini: *Dominus cuius ubique præsens.* Et Cyprianus ipse in initio libri de oratione dominica pag. 204. ait *Deum ubique esse præsentem, audire omnes & videre.*

20 *Exilis ingenii*] Hieronymus in præfatione libri tertii in epistolam ad Galatas, *exilis ingenii rivulum vix parvo strepentem murmure sentientes.* Ruricius episcopus Lemovicensis lib. 1. epist. 10. *me sciatis laborare egestate ac sterilitate exilis ingenii.* Symmachus lib. 9. epist. 101. *Mei ingenii exilitas etiam parum miratur.* Aliis verbis idem dixit Lactantius in capite primo libri de opificio Dei, *quantum possibilitas intelligentiæ meæ pervidet.* Cassianus in præfatione collationum, *in quantum tenuitas nostri sufficit ingenii.* Julius Firmicus in præfatione de institutione matheseos: *In nobis tenue est ingenium.* Pro quo Martialis libr. 9. epigr. 51. dixit pusillum ingenium. Hieronymus in epitaphio Nepotiani: *Grandes materias ingenia parva non sustinent.* Arnoldus Bonevallensis in editione Anglicana: *Sublimes materias sublimium ingeniorum exigunt tractatores.* Rectè. *Etenim magna ingenia*, ut ait Velleius Paterculus, *magnis adjutoribus egent.* Præclarè Quintilianus in præfatione oratoriarum institutionum: *Illud tamen in primis testandum est, nihil præcepta atque artes valere nisi adjuvante natura. Quapropter cui deerit ingenium non magis hæc scripta sunt quam de agrorum cultu sterilibus terris.* Idem lib. 8. cap. 4. ait ut terram cultu, sic animam disciplina uberiorem fieri. Ammianus Marcellinus initio libri 16. *instrumenta omnia mediocris ingenii si suffecerint commoturus.*

21 *Culminibus*] Ita omnes editiones ante Pamelianam. Consentiunt etiam vetera exemplaria. Quamquam autem vox *culmis*, quam Pamelius alteri substituit, bona sit & bonum sensum constituat, revocandam esse putavi veterem lectionem, quæ & ipsa optima est. Culmen enim significat summitatem alicujus rei. In codice Turonensi scriptum est *culminibus* & supra lineam *vel culmis.*

22 *Non eloq. viribus*] Hieronymus in epistola ad Pammachium pro libris suis adversus Jovinianum. *Porro eloquentiam, quam pro Christo in Cicerone contemnis, in parvulis non requiras. Ecclesiastica interpretatio, etiamsi habet eloquii venustatem, dissimulare eam debet, & fugere.*

23 *Non diserta*] Hieronymus in epistola ad Nepotianum de vita clericorum: *Audi igitur, ut beatus Cyprianus ait, non diserta, sed fortia.* Ruricius lib. 1. epist. 17. *Certi sumus quod non tam diserta cupitis audire quam fortia.* Julianus Pomerius lib. 3. de vita contemplativa cap. 34. *Prudentibus viris non placent phalerata sed fortia.*

24 *Nec ad audientiæ*] Codex episcopi Acconensis, *nec audientia popularis illecebra culto sermone fucata.*

25 *Egacum in tenebris*] Citat hunc locum sanctus Augustinus sermone 312. in nova editione. Videtur autem Sedulius ab hoc loco mutuasse quæ de sua conversione ad Deum scribit in epistola ad Macedonium. *Cum sæcularibus igitur studiis occupatus*, inquit, *vim impatientis ingenii, quod divinitatis in me providentia generavit, non utilitati animæ sed inani vitæ dependerem, & literarum solatia disciplinæ lusibus infructuose operis, non auctori, deservire, tandem misericors Deus rerum conditor clementius fabricam sui juris aspexit & stultos in me mundanæ sapientiæ divinus haberi sensus indoluit ac fatuam prudentiæ mortalis ingenium cælesti sale condivit. Max ne carnis oculos interior caligo deserunt, per sentes dumosi ruris errantia in herbam florei cespitis revolvi vestigia, totoque usu melioris arbitrii cultum illustrati pectoris Deo dicavi.* Minucius Felix de se loquens, *cum discussa caligine de tenebrarum profundo in lucem sapientiæ, & veritatis emergerem.* Lucianus presbyter Antiochenus apud Rufinum lib. 9. cap. 6. asserens fidem nostram adversus gentiles: *Erravimus etiam nos aliquando, & simulacra quæ ipsi finximus deos cæli, ut terræ putabamus auctores.*

res. Commodianus instructione 26. *Gens & ego fui, perversa mente moratus, & vitam istius sæculi veram esse putabam*. Vide etiam instruct. 1. & 33.

26 *In nocte cæca*] idest idololatria. Hieronymus in caput tertium Jonæ: *Proponamus nobis beatum Cyprianum, qui prius idololatriæ assertor fuit, & in tantam gloriam crevit eloquentiæ ut oratoriam quoque doceret Carthagini, audisse tandem sermonem Jonæ, & ad pœnitentiam conversum in tantam venisse virtutem ut Christum publice prædicaret, & pro illo cervicem gladio flecteret*.

27 *Renasci*] Non enim nascimur sed renascimur christiani. Tertullianus in apologetico: *Fiunt non nascuntur christiani*. Item Hieronymus in libro adversus Vigilantium & in epistola ad Lætam de institutione filiæ. Apud Primasium in prologo commentarii in epistolas Pauli christiani ajunt ad Judæos: *Filios Abrahæ non facit nativitas sed fides*. Vide quæ de christianorum nativitate ait Muoulus a Girba in Concilio Carthaginensi, & quæ Pontius diaconus in vita Cypriani dicit de nativitate cœlesti.

28 *In auro . . . . . purpura*] Hieronymus in epistola ad Heliodorum de laude vitæ solitariæ & in epistola ad Lætam de institutione filiæ, *in auro atque purpura ludere*. M. Cato A. Gellium lib. 11. cap. 18. *Fures privatorum facinorum in nervo atque in compedibus ætatem agunt, fures publici in auro atque in purpura*. Sanctus Ambrosius, sive quis alius lib. 3. officior. cap. 3. ait: *Servorum tamen occulta furta, divitum rapinæ publicæ*. Seneca epist. 76. *Nemo ex istis quos purpuratos vides felix est, non magis quibus sceptrum & chlamydem in scena fabulæ assignant*.

29 *Fascibus ille*] Ista Cyprianum de se scripsisse censuit Guillelmus Cave, quia putabat illum honoribus in republica functum antequam fieret christianus. Verum cum nuspiam inveniamus illum habuisse honores, magistratus, imperia, nulla nos ratio movere potest ut verba illa pertinere putemus ad Cyprianum. Rhetorem fuisse scimus, sed non proconsulem, prætorem, aut præsidem, nec ullo alio magistratu functum. Error ille hinc ortus est quod Cyprianum nostrum confudit cum Cypriano Antiocheno. Porro fascium decus & imperium dixit Columella in præfatione librorum de agricultura.

30 *Officiosi agminis*] In uno ex veteribus libris meis legitur *honestioris agminis*. Sic etiam habebat codex episcopi Acconensis.

31 *Pœnam putat*] Vide quæ de hoc argumento annotat Casaubonus ad librum tertium Svetonii in verbo: *Si non dominaris*.

32 *Illecebris*] In editionibus Pamelii & Rigaltii additur *assuetum*. Angli annotant Pamelium vocem illam addidisse contra fidem omnium veterum exemplarium. Quod verum est. Ego enim illam non reperi nisi in uno regio quod fuit olim sancti Martini Tornacensis. In Divionensi, in recentiore Remigiano, & in uno meo scriptum est *deditum*. Quod indicare videtur adjectam hanc vocem fuisse ab eo qui putaret deesse hic aliquid. Itaque arbitratus sum recte censuisse Anglos illam esse eliminandam.

33 *Libido præcipitet*] Seneca epist. 10. *Tunc audaciam acuit, libidinem irritat, iracundiam instigat*. Commodianus instructione 63. *libido præcipitat*. Ubi interim admonendum est, quamvis res sit exigui momenti, in veteri libro Commodiani istic scriptum esse *Belligerare cupis* pro eo quod Rigaltius edidit *Belligerare quæris*.

34 *Erroribus*] Plerique libri veteres & editiones omnes ante Manutianam præferunt *horroribus*. Et tamen multi libri habent *erroribus*. Quod ego puto istic esse melius. Contra paulo infra retinui *horroribus* in hac ipsa epistola, ut suo loco dicetur.

35 *Offanebam*] Ita scriptum vidi in quibusdam libris veteribus: pro quo veteres editiones ante Rigaltianam habebant *adfanebam*. Infra in epistola 52. videmus *offocari* pro *suffocari*, & *offectura* pro *effectura* in sententia quam in causa baptismi hæreticorum protulit Munnulus a Girba in Concilio Carthaginensi.

36 *In proprias laudes*] Ruricius lib. 2. epist. 1. *In propriis laudibus, sicut dicitur, est odiosa jactatio*. Ita vetus codex sancti Galli, pro quo Canisius edidit *jactantia*. Quo verbo usum esse Cyprianum satis constat. Vera profecto est illa Cypriani sententia. Unde illud vulgatum: *Laus proprio sordescit in ore*. Proverbiorum 21. *Laudet te alienus, & non os tuum*. Augustinus in epistola ad Valerium Comitem: *Et ideo de te narratio suavior nobis erat quia ea dicebat, quæ ipse non posses, ne quidem me inquirente, rescribere, ne tuarum laudum, quod sancta scriptura prohibet, fieres prædicator*. Apud Eusebium lib. 2. hist. eccles. cap. 30. multum vituperatur Paulus Samosatenus quod de se magnifice loqueretur, non ut episcopus, sed ut sophista quidam & impostor. Plinius lib. 1. epist. 8. *Etenim si alienæ quoque laudes parum æquis auribus accipi solent, quam difficile est obtinere ne molesta videatur oratio de se aut de suis disserentis*. Dionysius Halicarnasseus in initio historiarum suarum ait non futurum se esse multum in propriis laudibus, quòd audientibus graves molestasque eas esse sciret. Symmachus lib. 1. epist. 1. *Nempe derides quod de me aliqua justa indulgentius prædicavi. Et hæc est vera atque digna reprehensio. Omnis quippe ostentatio non caret suspicione mendacii; quia quicquid assumitur, proprium non putatur. Dehinc jactantia avara laudis multum decoquit de pudore*. Hinc fortassis illud Symmachianum a Sidonio laudatum: *Ut vera laus ornat, ita falsa castigat*. Cui sententiæ consonat Anastasius Papa in epistola ad Joannem episcopum Hierosolymitanum: *Duplex enim causa me hoc poscere constringit, ne consacerdotis tui sensibus aut dolorem falsa laus ingerat, aut pudorem vera succendat*. Quintilianus lib. 4. cap. 1. *Nonnunquam contingit relatio meritorum, de quibus verecundius dicendum erit sua quam aliena laudantis*. Et lib. 11. cap. 1. *Omnis sui vitiosa jactatio est, affertque audientibus non fastidium modo, sed plerumque etiam odium*. Ante eum Cicero dixerat in libro primo officiorum: *Deforme etiam est de seipso prædicare*. Sciebat enim verum esse quod Julius Cæsar ait in libro secundo commentariorum de bello civili, libenter homines de suis laudibus prædicare, quod non factitasse illum tradit Dio Cassius lib. 37. Et tamen idem Cicero putabat licere interdum de se magnifice prædicare. Ait quippe in libro primo officiorum: *Licet enim, Marce fili, apud te gloriari, ad quem & hæreditas hujus gloriæ & factorum imitatio pertinet*. Idem in oratione de responsis aruspicum: *Potest quisquam in rebus magnis cum invidia versatus satis graviter contra inimici contumeliam sine sua laude respondere*. Plautus in Amphitruone: *Qui non deliquit, decet audacem esse, confidenter pro se & proterve loqui*. Licet enim aliquando excurrere in proprias laudes, exemplo sancti Pauli apostoli in epistola secunda ad Corinthios: *In quo quis audet, ut insipiens dico, audeo & ego. Hebræi sunt, & ego. Israelitæ sunt, & ego. Ministri Christi sunt, ut minus sapiens dico, plus ego. In laboribus plurimis, in carceribus abundantius, in plagis supra modum, in mortibus frequenter &c*. Quomodo autem se quis possit aliquando laudare explicat sanctus Augustinus in psalmum 144. Extat apud Plutarchum libellus qua quis ratione se ipsum citra invidiam laudare possit. Aristoteles de semetipso (ut Valerius Maximus tradit lib. 7. cap. 3.) in neutram partem loqui debere prædicabat, quoniam laudare se vani, vituperare stulti esset. Nam in se dicere non est fere nisi scurrarum, ut ait Quintilianus lib. 6. cap. 3. Vide Demosthenis orationem de corona.

37 *Timor innoc. custos*] Columella in præfatione libri duodecimi: *Metus plurimum confert ad diligentiam custodiendi*. T. Livius lib. 34. *Disciplina custos infirmitatis, quam inter validiores optime timor continet*. Vegetius lib. 4. cap. 12. *Timor magis frangit insuetos*. Tertullianus lib. 2. de cultu feminarum: *Timor fundamentum salutis est*. In psalmo 118. *Initium sapientiæ timor Domini*. Et alibi *Beatus vir qui timet Dominum*. Lactantius in libro de ira Dei cap. 11. ait religionem esse non posse ubi metus nullus est. Item illud in libro 3. Thebaidos, & apud Petronium: *Primus in orbe deos fecit timor*. Relatio Leonis Papæ II. ad Constantinum Imperatorem inserta actis sextæ synodi: *Pietas enim vestra fructus misericordiæ est. Potestas autem custos est disciplinæ*. Ennodius in vita sancti Epiphanii ait verecundiam esse matrem bonorum operum.

38 *Ne securitas*] Cyprianus in libro de lapsis pag. 132. *Traditam nobis disciplinam pax longa corruperat*. Secundæ enim res, ut ait T. Livius libro sexto, negligentiam creant; ideoque eis non multum fidendum: idem ait in libro 42. Vide notas nostras ad librum sextum Salviani.

39 *Viam teneas*] Quidam libri veteres præferunt *semitam*. Pamelius, a quo ceteri acceperunt, edidit, *si justitiam teneas, si illapsa firmitate vestigii tui incedas, si in Deum viribus totis &c*.

40 *Illapsa*] Id est, si ita firmo pede viam justitiæ teneas ut ab ea non deflectas, ut non labaris, *illapsa*, idest non lapsa. Libellus precum Marcellini & Faustini,

ni, *in ipsa firmitate vestigii*. Quæ sunt verba Cypriani.

41 *Virtute sincera*] Ista exciderunt in editionibus Pamelii & Rigaltii. Extant enim in aliis & in multis antiquis codicibus. Anglicana editio reposuit.

42 *Medelam dolentium*] Ita codex monasterii Beccensis, & codex episcopi Acconensis. Veronensis & unus Vaticanus *medellam dolentium*. Veteres editiones habebant *in medulla adolescentium*. Morellius posuit *in medulla adolentium*. In codice sancti Arnulphi Metensis scriptum est *in medela adolentium*. In uno regio & in uno meo, *inde medela languentium*. Atque hanc lectionem esse meliorem existimasse videtur Rigaltius, & vocem *dolentium*, quæ hodie extat in vulgatis editionibus, censet esse potius ab interprete quam ab auctore. Et quia in antiquis editionibus videbat scriptum esse *in medulla adolescentium*, quam scripturam confirmant quædam vetera exemplaria, hinc collegit emendatissimum fore hunc locum si scriberetur *in medelam dolescentium*. Verùm ego hanc vocem nuspiam reperi. Itaque puto lectionem veterum librorum, quam retinui, præferendam esse voci novæ, quæ nullam aliam habet originem, quam conjecturam Rigaltii. In epistola 54. pag. 77. scriptum est: *Merito trahebatur dolentium putatio*. Porro *medulla* pro *medela* positum aliquando fuisse per errorem librariorum videre poterit lector in tomo secundo Capitularium pag. 1011.

43 *Venenorum*] Duo libri veteres habent *veternosum*.

44 *Erraticos spiritus*] Infra in libro de idolorum vanitate pagina 226. *Spiritus insinceri & vagi*. Ubi vide notas.

45 *Ejulantes*] Tertullianus in apologetico: *Christum timentes in Deo & Deum in Christo subjiciuntur servis Dei & Christi. Ita de contactu atque afflatu nostro, contemplatione & repræsentatione ignis illius correpti, etiam de corporibus nostro imperio excedunt inviti & dolentes & vobis præsentibus erubescentes*. Idem adversus Scapulam: *Dæmones autem non tantum respuimus, verum & revincimus & quotidie traducimus & de hominibus expellimus, sicut plurimis notum est*. Minucius Felix: *Hæc omnia sciunt plerique vestrum ipsos dæmones de semetipsis confiteri quoties a nobis & tormentis verborum & orationis incendiis de corporibus exiguntur*. Julius Firmicus de errore prophanarum religionum: *Sic in corpore hominum constituti dii vestri verbo Dei spiritualium flammarum igne torquentur, & qui apud vos quasi dii coluntur, apud nos religiosa fides medela Christi gratia humano subjacentes imperia & tormenta repugnantes sustinent, & victi pœnis ultricibus subjugantur*. Lactantius lib. 4. cap. 27. *Quanto terrori sit dæmonibus hoc signum sciet qui viderit, quatenus adjurati per Christum de corporibus quæ obsederint fugiant*. Etiam reliquiæ martyrum fugabant dæmones. In libello quippe precum Marcellini & Faustini scriptum est de virtute reliquiarum Rufiniani martyris: *Sciunt hoc Neapolitani in Campania, ubi reliquiæ cruoris ejus in obsessis corporibus dæmonia affligunt*. Vide Hieronymum in libro adversus Vigilantium, ubi idem testatur de reliquiis martyrum.

46 *Malorum*] Erasmus addidit *blandientium*. Sed hæc vox neque in veteribus libris extat neque in antiquis editionibus. Infra tamen legitur *malorum blandientium vires*. Hinc ergo videtur Erasmus accepisse.

47 *Opertis*] Nescio qua auctoritate ductus Rigaltius maluit edere *apertas* contra omnium veterum librorum & editionum fidem. Nam epitheton illud nullo modo convenit cum tenebris, quæ semper opertæ sunt. Nisi si vidit codicem sancti Arnulphi Metensis, in quo solo reperi scriptum *opertas*. Scio Apuleium scripsisse, *noctemque & opertas exoptat ultra tenebras*. Verum ejus auctoritas tanti non est ut mutari propterea debeat oratio Cypriani. Nam ipse Cyprianus in libro de opere & eleemosynis pag. 242. dixit, *oculi superfusi nigroris tenebris & noctis contecti*. Et Virgilius: *Nox operit terras*. Apud Ovidium Æmus mons opertus nubibus, & *fluidis adopertus nubibus æther*. Palladius lib. 1. de re rustica tit. 3. *loca nebularum noctibus absoluta*. Et nihilominus Angli retinuerunt editionem Rigaltii. Miror autem eum monuisse scriptum esse *opertis* in codice Corbejensi, in quo certum est non haberi epistolam ad Donatum.

48 *In montis ardui*] Hieronymus in epitaphio Nepotiani: *O si possemus in talem ascendere speculam de qua universam terram sub nostris pedibus cerneremus, jam tibi ostenderem totius orbis ruinas, gentes gentibus & regnis regna collisa*. Matthæus Bossus libro 1. epist. 1. ad Philippum Parmensem, in qua disputat de mundi fuga atque contemptu: *Quod tu quoque ut plene percipias, a ceteris animum oro parumper averte atque veluti in sublimi specula pone atque constitue, unde una spectes & cernas intuitu quæ deorsum hic inter omnes miseranda & tetra geruntur*. Sic Mercurius apud Lucianum in contemplantibus volens ostendere Charonti ea quæ in orbe terrarum fiebant, eum in excelsum montem arboribus densum deducit, ut inde omnia videre possit.

49 *Homic. c. admittunt*] Seneca: *Ex senatusconsultis plebisque scitis sæva exercentur, & publicè jubentur vetita privatim*. In comœdia Queroli scriptum est neminem dicere verum, & falsum dicere crimen non esse, quia commune est, id est vulgo fit; & ideo licitum est. Vetus auctor altercationis synagogæ & ecclesiæ fol. 41. *sed quoniam mos erat, crimen non erat*.

50 *Virtus vocatur*] Lactantius lib. 1. cap. 18. *Quo plures homines afflixerint, spoliaverint, occiderint, eo se nobiliores & clariores putant, & inanis gloria specie capti sceleribus suis nomen virtutis imponunt*. Seneca Hercule furente: *Prosperum ac felix scelus virtus vocatur*. Idem Hercule Oeteo: *Vitium impotens virtus vocatur*. Lucanus lib. 1. *scelerique nefando nomen erit virtus*. Auctor epistolæ secundæ ad amicum ægrotum inter opera Hieronymi: *injuriam fecisse virtus est*.

51 *Celebritatem sol*] Contra in epistola Zosimi Papæ ad Hesychium: *Monachorum solitudo omni frequentia major*. Nam, ut ait Hieronymus in epitaphio Marcellæ, monachorum erat immodica multitudo. Quippe monachi, quibus interdictæ erant civitates, deserta loca & vastas solitudines sequi atque habitare jubentur, ut est in Codice Theodosiano. Hieronymus in epistola ad rusticum monachum scripsit: *Quid desideramus urbium frequentiam qui de singularitate censemur?* Sed ista disciplina ut ferme accidit, in diversum mutata fuit sequentibus temporibus, & monachi paulatim, relictis sedibus suis, in urbes commearunt. Non damno posteriorem hanc institutionem, cum sciam, una & sola fidei regula irreformabili manente, ut Tertullianus ait, cetera conversationis & disciplinæ admittere novitatem correctionis. Scio præterea & mecum totus orbis scit ingentia commoda provenisse reipublicæ christianæ ex monachorum inter nos habitantium conversatione & ex studiis eorum in communem eamque magnam ecclesiæ utilitatem. Sed à me obtinere non possum quin damnem sarabaitas quosdam & gyrovagos qui se eremitas esse ajunt, & nihil minus sunt, cum frequentissime derelinquant solitudines suas & urbes frequentent aperte contra vitæ formam quam sibi præscripserunt. Illud in primis sæpe miratus sum, fuisse paulo ante hos trecentos annos unum episcopum, Joannem videlicet episcopum Giennensem, qui, dimisso episcopatu, palam & publice professus est se velle ducere vitam eremiticam, & tamen semper residebat in curia Romana, & qui secundum institutum suum procul abesse debebat a tractatione negotiorum publicorum, se totum dabat miscendis rebus in initiis nefandi illius schismatis quod post mortem Gregorii Papæ XI. exortum est in ecclesia Romana.

52 *Homo occiditur*] Seneca epist. 7. *Nunc omissis nugis mera homicidia sunt*. Idem lib. 1. de vita beata cap. 2. *Gladiatoribus quare populus irascitur & tam inique ut injuriam putet quod non libenter pereunt? Contemni se judicat, & vultu, gestu, ardore de spectatore in adversarium vertitur*. Tertullianus in libro de spectaculis: *Certe quidem gladiatores innocentes in ludum veniunt ut publicæ voluptatis hostiæ fiant. Etiam qui damnantur in ludum, quale est ut de leviore delicto in homicidas emendatione proficiant*. Et paulo post: *Homo qui propter homicidia pœnam probandam ad spectaculum venit, idem gladiatorem ad homicidium flagellis & virgis compellit invitum*. Acta sanctarum Perpetuæ, & Felicitatis: *Cum populus illos in media postularet ut gladio penetranti in eorum corpore oculos suos comites homicidii adjungeret, &c.* Prudentius in hamartigenia. *Sanguinis humani spectacula publicus edit consessus ---- observat hilarem de funere plebem*. Idem libro primo adversus Symmachum:

> *Funditur humanus latiali in funere sanguis,*
> *Consessusque illic spectantem solvit ad aram*
> *Plutonis fera vota sui.*

Vide Lactantium lib. 6. cap. 20. Cassiodorum lib. 5. epist. 42. & Muretum in epistolam 7. Senecæ.

53 *Quos nemo damnavit*] In editione Morellii legitur,

tur, *quos nemo damnavit ad bestias*. Sed istud est purum glossema.

54 *Ætate integra*] Pacuvius apud A. Gellium lib. 13. cap. 28. *Ætate integra, feroci ingenio, facie procera virum*.

55 *Honesta forma*] Codex Gratianopolitanus habet *venusta*.

56 *Veste pretiosa*] Infra in libro de habitu virginum pag. 175. *aut veste pretiosa*. ex Paulo.

57 *Viventes*] Pamelius adjecit *juvenes* ex codice Camberonensi. Verum cum ea auctoritas sit singularis, & non constet hic agi de juvenibus, sed de viris fortibus, hæc vox sublata est in sequentibus editionibus. Quamquam lectio quæ *juvenes* habet potest confirmari ex iis veterum locis quæ refert Bulengerus in libro de venatione circi cap. 3.

58 *In ultr. Funus*] id est, se ipsi sponte & ultro destinant ad mortem. Funus autem istic significat mortem, cadaver, non vero solennia exsequiarum, uti fusius ostendemus ad epistolam 31. Cypriani. Non cepit ergo sensum hujus loci Lombertus. Sic enim vertit. *Des gens à la fleur de leur aage, bien faits, bien vestus, s'aprestent de sang froid pour faire eux-mesmes leurs funerailles*.

59 *Pugnant ad bestias*] Rigaltius scripsit: *Pugnant ad bestias bestiæ*. Quod ille mihi videtur accepisse ex annotatione marginali Nicolai Fabri ad editionem Pamelianam, ubi vir doctissimus scripsit: *Pugnant ad bestias bestiæ, non nomine, sed furore*. Sed non indicavit locum unde accepit hanc lectionem. At ego inveni ita scriptum fuisse in libro Veronensi. Vocem vero *bestiæ*, quæ certe inutilis est in hoc loco, neque in aliis libris antiquis inveni neque in antiquis editionibus. Et hunc quoque locum infeliciter vertit Lombertus, non sua culpa, sed quia exprimere voluit id quod legebat in editione Rigaltii. Sic ergo vertit. *Des bestes combattent ainsi contre les bestes, non pour expier leurs crimes, mais pour assouvir leur fureur*. Verus sensus est iste, Pugnant gladiatores ad bestias, id est cum bestiis, non crimine, id est, non ad bestias damnati pro suis criminibus, sed furore, ut videlicet se fortes ostendant & peritos in arte gladiatoria. Recte igitur Angli sustulerunt vocem *bestiæ* ab hoc loco, quoniam, ut ipsi ajunt, cum de hominibus agat auctor, minime putandus est illos frigido & populari convicio bestias appellasse. Ludum bestiarum & bestiariorum dixit Seneca epist. 66. & 70. Vide eumdem lib. 2. de Ira Dei cap. 8. & Symmachum lib. 2. epist. 46. cum notis Jureti. Ceterum admoneo Rigaltium in addendis ad observationes suas dicere scriptum esse *errore* pro *furore* in libro Nicolai Fabri. Quod verum non est.

60 *Non crimine*] Arnobius lib. 2. *interficere se alios nullius ob meriti causam, sed in gratiam voluptatem consessorum*. Rufinus lib. 11. cap. 18. *vindictam dari non crimini sed furori*.

61 *Diversi spectaculi*] Ita veteres libri fere omnes & veteres editiones. Pro quo Pamelius & alii post eum posuerunt *diversa*. Quam lectionem, ne quid dissimulem, reperi in duobus antiquis codicibus.

62 *Contagia*] Lubenter arripio occasiones quæ se offerunt emendandi loca veterum scriptorum quæ mihi videntur esse depravata. In epistola quinta Hormisdæ Papæ ad episcopos per Hispaniam constitutos ita vulgo scriptum est, *ab omni vos errantium communione separetis*, & in margine *contagione*. At in vetustissimo & optimo codice bibliothecæ Colbertinæ legitur *cognatione*, & in alio item vetustissimo monasterii sancti Remigii Remensis *cognitione*. Quæ duæ lectiones, quamvis falsæ, ostendunt legendum esse *contagione*. Confirmant autem hanc lectionem ea quæ præcedunt.

63 *Parricidis*] Ita scriptum vidi in editione Morelliana & in tredecim codicibus antiquis. Sic etiam in suo se legisse testatur Gronovius cap. 3. observationum suarum in scriptoribus ecclesiasticis. Aliæ editiones & decem libri veteres habent *parricidis*. Illud quoque addam, quamvis fortasse sit extra rem, Hieronymum in dialogo adversus Pelagianos parricidam vocare eum qui cum possit hominem de morte liberare non liberat, & in libro secundo adversus Jovinianum parricidas ex sententia Pythagoreorum qui abietem quemcumque succiderint. Optatus autem in libro septimo adversus Donatistas ait illum esse homicidam qui nulla necessitate cogente, nulla jussione, nulla potestate, sed furore adactus, de voluntate sua fecerit quod prohibent leges. Vvidus monachus in epistola ad Heribertum archiepiscopum in libro primo miscellaneorum nostrorum pag. 412. *Fraternæ mortis crimen incurrit quisquis, cum potest, fratrem a morte minime defendit*. Apulejus lib. 7. metamorphoseon: *An ignoras eos etiam qui morituris auxilium salutare denegarint, quia contra bonos mores id ipsum fecerint, solere puniri?*

64 *Horror*] Retinui hanc vocem, quamvis Angli, auctoritate sumta ex codice Gronovii, illam expunxerint & ejus loco scripserint *error*. quam lectionem reperi etiam in libro Fuxensi. Sed in omnibus aliis antiquis, qui sunt numero duo & viginti, & in antiquis editionibus scriptum est *horror*. Itaque non audeo mutare contra tot auctoritates, præsertim cum certum sit hanc lectionem constituere bonum sensum. Sic apud Ciceronem in oratione pro Milone scribi debere *afferunt tamen oratori horroris aliquid*, non vero *terroris*, observat Dionysius Lambinus. Apud Avitum Viennensem epist. 6. legitur: *Quis ergo mihi persuadere conetur post errores funerum sepulchrum posse mundari?* Pro quo scriptum est *horrores* in codice Marnæsii. Contra in libello precum Marcellini & Faustini, cum in editione vulgata legatur *quod moveat ad horrorem*, in quibusdam vetustis codicibus scriptum est *quod moveat ab errore*. Hic interim locus utilis esse poterit ad emendandos similes errores ubi defuerit auctoritas veterum exemplarium.

65 *Magisteria*] Prima fronte mihi videbatur mendum esse in hoc loco & emendandum ita esse ut legeretur *magisterium*. Nam ita scriptum vidi in duobus antiquis codicibus. Verum omnes alii repugnant, itemque omnes editiones. Denique penitius inspicienti quid dicere voluerit Cyprianus persuasum mihi fuit illum scripsisse *magisterio*, ita ut dicere voluerit delectari multitudinem cum videt mimos actitare turpitudines, & histriones flagitia repræsentare. Id quod fieri ait *turpitudinum magisterio*, id est, *magisterio impudicæ artis*, ut in epistola 61. ad Euchratium, arte quæ magistra est turpitudinum docendarum, quod mimi magistri sint ostendendarum turpitudinum. Nam ætas lasciva magnam voluptatem capiebat ex illa licentia theatrorum. Inde est quod cum castiores esse oporteat ludos spectante censore, ut ait Flavius Vopiscus in Carino, cum M. Porcius Cato, ut lib. 2. cap. 10. testatur Valerius Maximus, ludos florales spectaret, populus ut mimæ nudarentur postulare erubuit, & eo discedente, mox lætitia publica subsecuta est. In celebratione enim ludorum floralium, ut tradit Lactantius, feminæ nudabantur ad lasciviam juvenum hominum oculis explendam. Quod etiam in epistola 79 testatur Seneca. Hinc ergo illustratur locus Cypriani paulo obscurior.

66 *Adulterium discitur*] Seneca epist. 7. *Homines cum docent discunt*. Certum est ludos florales fuisse ludos impudentiæ, & licentiam theatralem fuisse immoderatam & infinitam apud Romanos, multas illic turpitudines criminosas, multas in spectaculis impuritates, ut Salviani verbis utar, committi consuevisse. In theatrorum impudicitiam sic invehitur Tertullianus libro de Spectac. cap. 17. *Similiter impudicitiam omnem*, inquit, *amoliri jubemur. Hoc igitur modo etiam a theatro separamur, quod est privatum consistorium impudicitiæ, ubi nihil probatur, quam quod alibi non probatur. Ita summa gratia ejus de spurcitia plurimum concinnata est, quam Atellanus gesticulator, quam mimus etiam per mulieres repræsentat sexum pudoris exterminans, ut facilius domi quam in scena erubescant. Quam denique Pantomimus a pueritia patitur in corpore, ut artifex esse possit. Ipsa etiam prostibula publicæ libidinis hostiæ in scena proferuntur, plus miseræ in præsentia feminarum, quibus solis latebant, perque omnis ætatis, omnis dignitatis ora transducuntur, locus, stipes, elogium, etiam quibus opus non est, prædicatur. Taceo de reliquis, ea quæ in tenebris & speluncis suis delitescere decebat, ne diem contaminarent. Erubescat senatus, erubescant ordines omnes. Ipsæ illæ pudoris sui interemptrices de gestibus suis ad lucem & populum expavescentes semel anno erubescunt. Quod si nobis omnis impudicitia execranda est, cur liceat audire quæ loqui non licet? Cum etiam scurrilitatem & omne vanum verbum judicatum a Deo sciamus, cur æque liceat videre, quæ facere flagitium est?* Infixus erat ethnicorum animis tantus amor theatrorum, ut plures, teste Tertulliano, a christianorum secta magis periculum voluptatis, quam vitæ avocaret. Nec deerant qui christianos existimarent, *expeditum morti genus ad hanc obstinationem abdicatione voluptatum erudiri, quo facilius vitam contemnant, amputatis quasi retinaculis ejus*. Ibidem cap. 1. & 2. Quamvis autem impermissa essent christianis spectacula, nec hujus religionis hac in re seve-

ritas ethnicos ipsos lateret; residebant tamen interdum in nonnullis christianis hujus vitii, id est, spectaculorum amoris veluti quædam fibræ in quibus evellendis non segniter sancti patres elaborarunt. Inter rationum momenta, quibus uti solebant, videtur illud memorabile quod ex promissionibus baptismi ducebant, ut ex duobus locupletibus testibus perspici potest, Tertulliano & Cyrillo Hierosolymitano, quorum primus sic loquitur in libro de Baptismo cap. 24. *Quot adhuc modis perorabimus*, inquit, *nihil ex his quæ spectaculis deputantur, placitum Deo esse, aut congruens Dei servis, quod Domino placitum non sit; si omnia propter diabolum instituta, & ex diaboli rebus instructa monstravimus: nihil enim non diaboli est, quidquid Dei non est, vel Deo displicet: hoc erit pompa diaboli, adversus quam in signaculo fidei ejeramus. Quod autem ejeramus, neque facto, neque dicto, neque visu, neque prospectu participare debemus. Ceterum nonne ejeramus & rescindimus signaculum, rescindenda testatione ejus? Numquid ergo superest ut ob ipsis ethnicis responsum flagitemus? Illi jam nobis renuntient, an liceat Christianis spectaculo uti. Atqui hinc vel maxime intelligunt factum christianum de repudio spectaculorum. Itaque negat manifeste qui, per quod agnoscitur, tollit. Quid autem spei superest in hujusmodi homine? Nemo in castra hostium transit, nisi projectis armis suis, nisi destitutis signis & sacramentis principis sui, nisi pactus simul perire. An ille recogitabit eo tempore de Deo, positus illic ubi nihil est de Deo? Pacem opinor habebit in animo contendens pro auriga, pudicitiam edíscet, attonitus in mimos. Immo in omni spectaculo nullum magis scandalum occurret, quam ipse ille mulierum & virorum accuratior cultus: ipsa consensio, ipsa in favoribus aut conspiratio aut dissensio inter se de commercio scintillas libidinum conflabellant. Nemo denique in spectaculo ineundo prius cogitat, nisi videri & videre. Sed tragœdo vociferante exclamationes ille alicujus prophetæ retractabit, Inter effeminatorum modos psalmum secum comminiscetur, & cum athletæ agent, ille dicturus est repercutiendum non esse; poteris & de misericordia moveri defixus in morsus ursorum, & spongias retiariorum. Avertat Deus a suis tantam voluptatis exitiosæ cupiditatem. Quale est enim de Ecclesia Dei in diaboli ecclesiam tendere? de cælo, quod ajunt, in cænum? illas manus quas ad Dominum extuleris, postmodum laudando histrionem fatigare? ex ore quo Amen in sanctum protuleris, gladiatori testimonium reddere, εἰς αἰῶνας alii omnino dicere nisi Deo Christo?* Sic etiam Cyrillus Hierosolymitanus in catechesi mystag. 1. docet christianos spectaculis renuntiasse, cum in baptismo pompis diaboli renuntiarunt. *Postea dicis*, inquit, *ET OMNI POMPÆ ILLIUS. Pompa vero diaboli, theatrorum insania, equorum cursus in hippodromis, venationes in circo, & reliqua hujuscemodi vanitas, de qua liberari se postulans sanctus Dei dicit:* Averte oculos meos ne videant vanitatem. *Ne tibi studia & cordi sit theatri insania, ubi conspicias mimorum petulantias omni contumelia & dedecore abundantes, atque effeminatorum virorum furoris & amentiæ plenas saltationes. Neque illa eorum qui in circensibus venationibus sese feris exponunt, ut infelicem alvum demulceant; qui ut ventrem alimentis deliniant, ipsi revera ventris immanium ferarum pabulum fiunt: atque ut rectius dicam, pro ventre quem unum Deum noverunt, propriam vitam in præcipitium singularibus certaminibus abjiciunt. Fuge etiam equorum curricula, quod prorsus insanum est supinasque animas dejicit spectaculum. Hæc enim omnia diaboli pompa exsistunt.* Nec omittenda quæ leguntur in libro de Spectaculis, qui sancto Cypriano adscribitur. *Sed ut de hoc scenæ inquinamento inverecundo transitum faciam*, inquit auctor pag. 341. *pudet referre quæ dicuntur, pudet etiam accusare quæ fiunt, argumentorum strophas, adulterorum fallacias, mulierum impudicitias, scurriles jocos, parasitos sordidos, ipsos quoque patresfamilias togatos modo stupidos, modo obscenos, in omnibus stolidos, in omnibus inverecundos. Et cum nulli hominum aut generi aut professioni ab improborum istorum sermone parcatur, ab omnibus tamen ad spectaculum convenitur. Communæ dedecus delectat, videre vel recognoscere otia vel discere. Concurritur illic ad pudorem publicum lupanaris, ad obscenitatis magisterium, ne quid secreto minus agatur quam quod in publica discitur; & inter ipsas leges docetur quidquid legibus interdicitur. Quid inter hæc Christianus fidelis facit cui vitia non licet nec cogitare, quid oblectatur simulacris libidinis, ut inipsis deposita verecundia audacior fiat ad crimina? Discit & facere dum consuescit videre.*

67 *Matronæ*] Mulier quæ in matrimonium cum viro convenit, ut ait A. Gellius, sed in primis nobilis & primi ordinis, non e plebe. Unde in libro Tertulliani de pallio legimus matronas sine stola redargutas, quia stola erat insigne matronarum, quam mariti dabant novis nuptis, ut docet etiam Cicero in secunda Philippica; & in libro 2. ejusdem Tertulliani ad uxorem notatur dives matronæ nomine inflata. Et apud Rufinum lib. 1. in Oseam *mulier quæ matronalibus illustratur insignibus*. In actis passionis sanctarum Perpetuæ & Felicitatis ita scriptum est: *Vibia Perpetua honesta liberaliter instituta, matrona licet nupta, habens patrem & matrem*. In hoc loco intelligendo laboravit Lucas Holstenius, vitio nimirum interpunctionis, cum sit legendum, *matrona, licet nupta, habens patrem & matrem*. Hinc matronalis sedulitas apud Columellam in præfatione libri 12. apud Plinium lib. 5. epist. 16. matronalis gravitas, in libro 2. Tertulliani de cultu feminarum matronalia decoramenta, & feriæ matronales in libro de idololatria. Lampridius in Heliogabalo: *Facta sunt S. C. ridicula de legibus matronalibus*. Elegans est & dignus referri locus Columellæ de maritis ad villas suas proficisci cupientibus. Sic ergo ait lib. 1. cap. 4. *Jucundius itaque vita si etiam matrona comitetur, cujus ut sexus, ita animus est delicatior. Quamobrem amœnitate aliqua demerenda erit, quo patientius moretur cum viro.* In libello precum Marcellini & Faustini scriptum est Damasum papam in tantum a matronis dilectum fuisse ut earum auriscalpius diceretur. Sed hæc scribebantur ab adversariis ejus. Apud Ovidium lib. 2. metamorph. & lib. 16. fastorum, tum etiam apud Silium Italicum, Juno vocatur matrona tonantis. Vide Lambinum ad Horatium lib. 3. od. 2.

68 *Revertitur impudica*] Infra in libro de habitu virginum pag. 179. *Quantum a proposito suo virgo deficit quando pudica quæ venerat impudica discedit?* Salvianus lib. 6. cap. 3. *Itaque in illis imaginibus fornicationum omnis plebs animæ fornicatur, & qui forte ad spectaculum puri venerant, de theatro adulteri revertuntur.*

69 *Enervantur mores*] Codex Lætiensis: *Hebetatur maris honor in hominibus, & vigor, &c.*

70 *Vir. in fem. fregerit*] Infra epistol. 61. docens quo modo masculus frangatur in feminam. Salvianus lib. 7. cap. 19. *Cum enim muliebrem habitum viri sumerent, & magis quam mulieres gradum frangerent.* Arnobius lib. 2. *vigorem virilitatis exponere & in habitum feminarum deliciasque mollire.* Hieronymus in epistola ad Heliodorum: *Histrio fractus in feminam.* Tertullianus in libro de spectaculis: *Quæ privata & propria sunt scenæ, de gestu & flexu corporis mollitia Veneri & Libero immolant.* Lactantius lib. 6. cap. 20. *Histrionum quoque impudici motus quid aliud nisi libidines docent & instigant, quorum enervata corpora & in muliebrem incessum habitumque mollita impudicas feminas inhonestis gestibus mentiuntur?* Sanctus Ambrosius in epistola ad Sabinum episcopum: *Quid utique tam deforme visibili spectaculo quam histrionicas sinuare gestus & femineo usu mollire membra?* Prudentius in hamartigenia: *Turpe semivirorum membra theatrali spectat vertigine ferri.* Et infra: *Cernas mollescere cultu heroas vetulos.* Columella in præfatione librorum de agricultura ait ætatem suam miratam fuisse gestus effeminatorum, quod a natura sexum viris denegatum muliebri motu mentirentur, deciperentque oculos spectantium. Vide Quintilianum libro 11. cap. 1.

71 *Eo peritior quo turpior*] Phædra Hippolyto apud Ovidium: *Pejor adulterio turpis adulter abest.*

72 *Religiosa delicta*] Lactantius lib. 1. cap. 20. *Quid mirum si ab hac gente universa flagitia manarunt apud quam ipsa vitia religiosa sunt.*

73 *Quasi conscientia*] Tres libri veteres præferunt, *quasi conscientiam suam non posse effugere satis non sit.*

74 *Hujusmodi. ore illa*] An ea legebatur *hujusmodi ore illo*. Quædam vetera exemplaria me docuerunt hunc locum ita esse constituendum & interpungendum. Et ita ante me monuerat Gronovius lib. 3. dissert. cap. 12. Præterea hæ duæ postremæ voces perperam conjunguntur cum antecedentibus in vulgatis editionibus, cum quæ supra dicuntur nullam cum his vocibus connexionem habeant. Nihil enim illic scriptum est de ore. Erasmus, Manutius, & Pamelius ediderunt *ore illo polluto*. Sed hanc postremam vocem neque veteres libri, si unum excipias, agnoscunt, neque veteres editiones.

75 *Inter leges ipsas*] Hieronymus lib. 1. adversus Jovinianum: *Quotidie mœchorum sanguis effunditur, adulteria damnantur, & inter leges ipsas & secures ac tribunalia flagrans libido dominatur.* Symmachus lib. 2. epist. 52. *Nos legum inane nomen vocamus.* Valerius Maximus lib. 9.

lib. 9. cap. 5. *legum victrix audacia*. Seneca Hercule furente ait arma vincere leges. Et apud Ciceronem in oratione pro Milone: *Silent leges inter arma*. Ovidius lib. 5. tristium:

Non metuunt leges, sed cedit viribus æquum,
Victaque pugnaci jura sub ense jacent.

In Tito Livio vero libr. 10. *jam regi leges, non regere*. Seneca lib. 4. de beneficiis cap. 28. *Legum præsidio qui plurimum in illas peccaverunt proteguntur*. Tacitus lib. 1. annalium, *invalido legum auxilio*. & infra: *Victa est sine dubio lex*. Citat porro hunc Cypriani locum Agobardus, sed valde decurtatum, ut assolet.

76 *Inter togas*] Infra in libro adversus Demetrianum pag. 219. *Hostem quereris exsurgere, quasi etsi hostis desit, esse pax inter ipsas togas possit*. Seneca lib. 2. de ira cap. 7. *Inter istos quos togatos vides nulla pax est*. Tertullianus in libro de pallio: *Plus togæ læsere rempublicam quam loricæ*. Florus lib. 4. cap. 12. *Togas & sæviora armis jura viderunt*. Illud quoque admonere non incongruum est, in codice Tornacensi bibliothecæ regiæ scriptum esse *inter reges pace rupta*, & supra lineam *vel togas*. Sed istam lectionem constat esse falsissimam, itemque eam quæ exstat in libro Fuxensi, *inter treugas pace rupta*, nondum invento vocabulo treugarum.

77 *Quam membra*] Aliæ editiones habent *quam membra sunt*. Sic etiam legitur in quinque libris veteribus. At cum vox illa ultima non exstet in reliquis exemplaribus antiquis quibus usus sum nec in pluribus Anglicanis, & dictio sit elegantior absque voce illa, quam puto esse ex glossemate, eam sustuli. Infra epist. 8. pag. 16. *quamvis torquerentur in servis Dei jam non membra sed vulnera*.

78 *Testam. subjicit*] Quidam codices habent *subducit*, alii *substituit*, id est, supponit. Valerius Maximus lib. 9. cap. 4. *cum falsum testamentum quidam in Græcia subjecissent*. A. Gellius lib. 5. cap. 9. *fortem nominis falsam subjici*. Julius Paulus lib. 4. sent. tit 7. *non tantum is qui testamentum subjecit*. Cicero in paradoxis, *testamenta subjecta*. Arnobius lib. 2. *Ideo eo animas misit ut viarum aliæ infestarent meatus, aliæ circumscriberent nescios, testamenta supponerent falsa*. Lactantius lib. 5. cap. 9. *Non enim de nostro sed de illorum numero semper exsistunt qui hereditates captant, testamenta supponunt*. Testamentorum insidias dixit Plinius lib. 29. c. 1.

79 *Nullus de leg. metus*] Cassiodorus in præfatione variarum: *Deinde mores pravos corrigis auctoritate rectoris, audaciam frangis, timorem legibus reddis*. T. Livius lib. 2. dixit jus *vi obrutum*. Horatius lib. 1. sat. 3. *Jura inventa metu injusti fateare necesse est*.

80 *De quæsitore*] qui quæstionum judicia exercet, qui capitalibus judiciis præest, ut loquitur Pomponius l. 2. D. de origine juris. Ammianus Marcellinus lib. 29. ait quæsitoris iniquitatem omnibus esse criminibus graviorem. Prudentius in carmine de sancto Hippolyto:

Inde furens quæsitor ait: Jam tortor ab imo
Desine. Si vana est quæstio, morte agitur.

Aliud est officium quæsitoris apud Julianum antecessorem.

81 *Quod potest redimi*] In lege Salica tit. 55. manus quæ præcidi debuerat secundum legem redimitur pretio. Et lib. 3. Capitularium cap. 10. pœna constituitur adversus perjurum ut perdat manum vel redimat. Vide notas ad Reginonem pag. 593. Et tamen erant quædam peccata quæ non redimebantur, veluti si quis perjurium fecisset lib. 5. Capitularium cap. 196. Si quis post pacem factam eum inimico suo eum occiderit lib. 6. cap. 272. Illi enim manum perdere debent, neque eis licet eam redimere.

82 *Malos quisquis*] Tacitus lib. 4. annalium: *Etiam gloria ac virtus infensos habet, ut nimis ex propinquo diversa arguens*. Castigare enim videtur (ut ajunt Lactantius lib. 5. c. 9. & Hieronymus in epistola ad virginem exsulem) quisquis ab ejus conversatione dissentit. Sulp. Severus lib. 2. sacræ historiæ: *Quippe semper inimica virtutibus vitia sunt, & optimi quique ab improbis quasi exprobrantes aspiciuntur*. Est enim, ut lib. 2. cap. 12. & lib. 3. cap. 7. ait Quintilianus, quædam virtutum vitiorumque vicinia. Et Seneca epist. 45. ait vitia sub virtutum nomine obrepere & illis immixta trahere secum illas. Vereque dixit T. Livius mala bonis adhærere & in animis hominum potentiora esse. Vide A. Gellium lib. 6. cap. 5.

83 *Capit licitum esse*] Tertullianus in libro de corona: *Sed quod non prohibetur ultro permissum est. Immo prohibetur quod non ultro permissum est*. Sanctus Ambrosius in epistola ad Paternum: *Prætendis enim in litteris tuis quia permissum hoc divino jure connubium hujusmodi pignoribus existimatur eo quod non sit prohibitum. Ego autem & prohibitum assero*. Et paulo post: *Quod si ideo permissum putas quia specialiter non est prohibitum, nec illud prohibitum sermone legis reperias ne pater filiam suam accipiat uxorem. Numquid ideo licet quod non est prohibitum?* Ex Indulgentia enim est quodcumque permittitur, ut ait Tertullianus in libro de exhortatione castitatis. In comœdia Querroli scriptum est falsum dicere non esse crimen, quia commune est, & adulterium quoque crimen non esse, & ideo licitum esse quia nec permitti nec prohiberi potest. Vetus auctor altercationis synagogæ & ecclesiæ: *Pro magno crimine objicitur Jacob quatuor uxores. Sed quoniam mos erat, crimen non erat. Nunc autem crimen est, quia mos non est*.

84 *Epota res est*] Multum variant in hoc loco libri veteres & veteres editiones. In quibusdam enim legitur *epota est*, in aliis *epotata*, *epotaris*, *epotatum est*, immo etiam *epotandum*. Cum autem lectio quam nos præferimus reperiatur in multo pluribus antiquis codicibus quam aliæ, confirmet etiam illam codex Seguierianus & editiones quæ Pamelianam antecesserunt, existimavimus illam esse revocandam. Ceterum quia Pamelius, ut editioni suæ adderet auctoritatem alicujus vetustioris, adnotavit Gravium ita restituisse hunc locum, monendus est lector istud non esse verum. Nam in editione quæ dicitur Gravii aperte scriptum est *epota res est*, & in margine *epotavimus*. Gronovius lib. 3. observ. cap. 24. monet se in Fuxensi codice vidisse scriptum *epota res est*. Quod verum est.

85 *Matutinus salutator*] Virgilius lib. 2. georgicorum:

Si non ingentem foribus domus alta superbis
Mane salutantum totis vomit ædibus undam.

Martialis lib. 10. epigr. 10. *Mane salutator limina mille teras*. Ideo Horatius epodon 11. scripsit *superba civium potentium limina*. Claudianus lib. 1. in Rufinum: *Turba salutantum latas sibi perstrepit ædes*. Eo autem processerat ambitio salutationum matutinarum ut qui cupiebant esse primi salutantes noctem vigilem ducerent ante januas eminentium potestatum, ut docet Symmachus lib. 8. epist. 21. Adnotat Svetonius Caligulam natura timidum ac diffidentem salutatoribus scrutatores semper apposuisse acerbissimos, sed eam consuetudinem omissam esse a Vespasiano. Ælius Lampridius in vita Alexandri Severi scribit illum admisisse salutatores quasi unum de senatoribus, patente velo, admissionalibus remotis, cum antea salutare principem non liceret, quod eos videre non poterat. *Salutatus autem*, inquit idem auctor, *consessum obtulit omnibus senatoribus; atque ideo nisi honestos & bonæ famæ homines ad salutationem non admisit, jussitque ut nemo ingrediatur nisi qui se innocentem noverit. Per præconem edixit ut nemo salutaret principem qui se furem esse nosset*. Contra Maximinus junior, ut tradit Julius Capitolinus, *in salutationibus superbissimus erat, & manum porrigebat, & genua sibi osculari patiebatur, nonnumquam etiam pedes*. Simile quid apud Lucianum in Negromantia, ubi irridet eos qui eum in potestate constituti essent, felices & beatos salutantes se facturos putarent, si pectus dextramve porrigentes darent osculandam. De honore & jure salutationum multæ exstant constitutiones in Codice Theodosiano. Plura de hoc argumento dici possent. Sed ista sufficiunt. Vide nihilominus Senecam epist. 91. & A. Gellium lib. 4. cap. 1. & lib. 20. cap. 1. & sanctum Augustinum lib. 6. confess. cap. 1.

86 *Anceps temporum*] qui tempus aucupatur, ut ait Cicero in oratione pro Roscio Amerino. Id vero facere palpatores, id est adulatores constat. In aliquot antiquis codicibus & editionibus legitur *anceps*.

87 *Assecla fœdavit*] id est, nudum latus reliquit; uti recte explicatum est in editione Anglicana. Quod evenisse Agrippinæ matri Neronis notat Tacitus lib. 13. annalium, ubi ait desertam illam fuisse a turba salutantium postquam & excubias militares & Germanos custodes Nero removit. Hieronymus in epistola ad Furiam de viduitate servanda: *Nec procurator calamistratus, nec formosus collactaneus, nec candidus & rubicundus assecla adhæreat lateri tuo*. Arcadius & Honorius AA. in constitutione lata adversus Eutropium eunuchum in l. 17. Cod. Theodos. de pœnis: *Divinum præmium consulatus luculentum prodigium contagione fœdavit*. Hinc illud vulgatum: *Omnia cesserunt eunucho Consule monstra*.

88 *Bibat gemma*] Virgilius lib. 2. Georgicon, *ut gemma bibat*, & lib. 1. Æneidos:

Hic regina gravem gemmis auroque poposcit
Implevitque mero pateram.

Seneca cap. 3. de providentia: *Quanto magis huic invidendum est quam illis quibus gemma monstratur*. Julius Capitolinus in Ælio Vero: *Data etiam aurea atque argentea pocula & gemmata*. Item in Galieno, *gemmata vasa fecit*. Martialis libro 12. epigr. 12. *Te potare decet gemma*, id est in vase gemmato, in vase gemmis ornato. Juvenalis sat. 10. *cum pocula sumes gemmata*. Idem in satyra quinta ait parasito, si ei propinetur in convivio vas aureum, custodem dari qui numeret gemmas. Propertius libr. 3. eleg. 3. *Nec bibit a gemma divite nostra sitis*. Silius Italicus lib. 13. *Poculaque Eoa luxum irritantia gemma*. Statius lib. 1. Thebaidos, *nec cura mero committere gemmas*. Ælius Spartianus scribit Zenobiam usam esse vasis aureis gemmatis ad convivia. Latinus Pacatus Drepanius in panegyrico Theodosii, *nisi æstivam in gemmis capacibus glaciem falerna fregissent*. Sidonius lib. 2. epist. 13. *fumarent falerna gemma capaci*. Idem in carmine 2. *gemmatam pateram rex ipse retenta*. Lucianus in cataplo memorat pocula gemmis distincta, & Apulejus l. 2. Metamorphoseon gemmas formatas in pocula vini. Hieronymus in vita Pauli eremitæ: *Vos gemma bibitis, ille concavis naturæ manibus satisfecit*. Idem in ep. ad Paulum de alphabeto Hebraico: *Habeant sibi cetera, si velint, suas opes, gemma bibant*. Seneca epist. 119. *Utrum sit aureum poculum, an crystallinum, an murrhinum, an Tiburtinus calix, an manus concava, nihil refert*. Ceterum hic admonendum est Rigaltium edidisse *bibat gemmas*, & ideo Lombertum, qui illius editione utebatur, male vertisse, *ils boivent des perles & de l' ambre gris*. Addidit tamen Lombertus hanc postremam vocem, cum nihil simile exstet apud Cyprianum. Sunt qui putant hoc genus liquoris fuisse incognitum antiquis. Alii tamen ajunt esse succinum, de quo vide Diodorum Siculum lib. 5.

89 *Vigilat in pluma*] Seneca in libro de providentia cap. 3. *tam vigilabit in pluma quam ille in cruce*. Martialis lib. 9. epigr. 94. *Pervigil in pluma Cajus ecce jacet*. Hieronymus in epistola ad Marcellam de ægrotatione Blesillæ: *Illo tempore plumarum quoque dura mollities videbatur, & in exstructis thoris jacere vix poterat*. Seneca Hercule Oetæo: *Aurea numquam tecta quietem, vigilesque trahit purpura noctes*. Prudentius in hamartigenia: *Ac nos delitias plumarum & linea texta sternimur*. Rigaltius scripsit *vigilat tamen in pluma* contra omnium veterum librorum & editionum fidei. Puto autem illum addidisse vocem *tamen* ex exemplar editionis Pamelianæ quo Nicolaus Faber utebatur, in cujus margine vir doctissimus eam posuerat sua manu, nulla mentione loci ubi invenerat. Certe non exstat in veteri libro monasterii Fossatensis, cum quo ille contulit plurima loca sancti Cypriani. Eam tamen vocem retinuit editio Anglicana. Reinhartus explosit. Certe non est necessaria.

90 *Possideri magis*] Infra in libro de lapsis pag. 185. *Possidere se credunt qui potius possidentur*. Hieronymus in epistola ad Paulinum de institutione monachi: *Crates ille Thebanus, homo quondam ditissimus, cum ad philosophandum Athenas pergeret, magnum auri pondus abjecit non putavit se simul posse & virtutes & divitias possidere*. Item in libro secundo adversus Jovinianum, & in epistola consolatoria ad Julianum: *Crates ille Thebanus, projecto in mare non parvo auri pondere, Abite, inquit, pessum malæ cupiditates. Ego vos mergam, ne ipse mergar a vobis*. Projiciens autem opes suas in mare, ut docet Gregorius Nazianzenus oratione in laudem Basilii, dixit: *Crates Cratetem Thebanum libertate donat*. Sed illum propterea culpatum esse ab Apollonio Tyanæo refert Philostratus in vita ejus lib. 2. cap. 10. Seneca cap. 22. de vita beata: *Divitiæ meæ sunt, tu divitiarum es*. Item epist. 115. *Majore tormento pecunia possidetur quam quæritur*. Item epist. 119. *Nam quod ad illos pertinet quos falso divitiarum nomen invasit occupata paupertas, sic divitias habent quomodo habere dicimur febrem, cum illa nos habeat. E contrario dicere debemus: Febris illum tenet. Eodem modo dicendum est: Divitiæ illum tenent*. Valerius Maximus lib. 9. cap. 4. *Procul dubio is non possidet divitias, sed a divitiis possessus est*. Simile quid apud Philostratum in vita Apollonii Tyanæi lib. 5. cap. 8.

91 *Atque opes*] Has duas voces, quas non inveni in antiquis editionibus neque in ullo eorum veterum exemplarium quibus utor, quæ a Pamelio adjectæ sunt, & Gronovius lib. 3. observat. cap. 12. monuit esse delendas, ego quoque putaveram omitti debere, cum præsertim viderem Ciceronem in libro de amicitia ponere discrimen inter divitias & opes. Ait enim: *Divitiæ, ut utare; opes, ut colare*. Verum nihil mutare volui, quia video receptam esse hanc lectionem. Potest enim adjuvari ex discrimine quod Cicero ponit inter divitias atque opes. Lombertus ita vertit hunc locum ac si voces illæ non essent Cypriani, quia divitiæ & opes eodem vocabulo exprimuntur apud Gallos.

92 *Tam timere*] Cicero in libro primo de officiis: *Etenim qui se metui volunt a quibus metuuntur, eosdem metuant ipsi necesse est*. Idem in libro de amicitia: *Quis enim aut eum diligit quem metuit, aut eum a quo se metui putat?* Seneca lib. 1. de clementia cap. 9. *Tantum enim necesse est timeat quantum timeri voluit*. Idem epist. 105. *Adjice nunc quod qui timetur timet*. Idem lib. 4. de beneficiis cap. 19. *Nec quisquam amat quos timet*. Non potest enim (ut idem ait in epistola 47.) amor cum timore misceri. Seneca Oedipo: *Qui sceptra duro sævus imperio regit, timet timentes*. Idem Agamemnone: *Metui cupiunt, metuique timent*. Elegans est in Octavia ejusdem auctoris dialogus inter Neronem & Senecam. Nero ait: *Ferrum tuetur principem*. Seneca respondet: *Melius fides*. Reponit Nero: *Decet timeri Cæsarem*. Seneca vero: *At plus diligi*. Recte profecto. Adnotat enim Vellejus Paterculus Cæsarem, quem Dio Cassius lib. 38. & 42. scribit natura placidum & mansuetissimum & nequaquam iracundum fuisse, itemque Augustum, ita a patre, ut idem Dio lib. 47. testatur, edoctum, adnotat inquam Vellejus Cæsarem, cum ei Pansa & Hirtius consulerent ut principatum armis quæsitum armis teneret, respondisse amari se quam timeri malle, diversum nimirum a Maximino, cui, ut ait Julius Capitolinus, persuasum erat nisi crudelitate imperium non teneri. Nam amari, coli, diligi majus imperio esse scripsit Symmachus lib. 10. epist. 54. sive in relatione ad Imperatores. Laudat Sidonius lib. 2. epist. 3. regem Gothorum Theodoricum, & ponit inter præcipuas ejus laudes: *Dicam quod sentio. Timet timeri*. Et tamen aliquando timor signum est amoris, & Martialis dicit lib. 10. epigr. 59. *res est imperiosa timor*. Vulcatius Gallicanus ait de Avidio Cassio: *Meruit timere quia non metuit*. Id ipsum dixerat Lucanus lib. 5. *meruitque timeri non metuens*. Ammianus Marcellinus lib. 15. adnotat Julianum Imperatorem dilectum arctissime dum timeretur, & lib. 27. Prætextatum præfectum Urbi, cum timeretur, amorem non perdidisse civium; quia maximo amori, ut ait Mamertinus, maximus timor junctus est. Contra Flavius Vopiscus queritur de infelicitate principis Aureliani, qui cum esset optimus, timebatur quidem, sed non amabatur. Sunt enim aliquando subjecti protervi & contumaces, quia, ut ait Xenophon in libro quinto de pædia Cyri, metus & lex satis sunt ad amorem inhibendum. Sunt enim aliquando principes ita parum amantes subjectos ut se ab illis amari non curent, uti de Alexandro M. testatur Seneca lib. 1. de beneficiis cap. 13. ajens illum summum bonum duxisse terrori esse cunctis mortalibus. Sane justum est ut populi obediant principibus eosque timeant. Alioqui corruit respublica. Sed tamen principes omni ope niti decet ut se plus amari diligant quam timeri, uti faciebat Titus Imperator, ob hoc vocatus deliciæ generis humani. Sic se tutos præstabunt adversus insidias & conspirationes, & se liberabunt a metu. Nam verum est quod multi prodidere, necesse esse ut multos timeat quem multi timent. Nemo enim potest terribilis esse securus, ut ait Seneca epist. 105.

93 *Protectum latus*] Hinc orta dignitas Protectorum inclinante imperio Romano, qui ita dicti sunt quod principis latus protegerent. Imperatores Honorius & Theodosius l. 9. Codic. Theodos. de Domesticis & Protectoribus; *Devotissimos Protectores, qui armatam militiam subeuntes, non solum defendendi corporis sui, verum etiam protegendi lateris nostri sollicitudinem patiuntur, unde etiam Protectorum nomen sortiti sunt, ingloriοs esse non patimur*.

94 *Arridet ut sæviat*] Infra in libro de habitu virginum pag. 130. *Hic diabolus blanditur ut fallat, arridet ut noceat, illicit ut occidat*. Rursus lib. 2. epist. 12. *Blanditur ut capiat, famulatur ut teneat, illicit ut occidat*.

95 *Honorum*] Miror auctorem editionis quæ dicitur Gravii, Pamelium, Rigaltium, & Anglos maluisse scribere *bonorum*. Etenim omnes editiones antiquæ & omnia vetera exemplaria quibus usus sum habent *honorum* vel *honoris*. In uno tamen regio, qui fuit olim monasterii sancti Martini Tornacensis, mendose scriptum est *bonorum*.

96 *Et perpetua*] Ista desunt in duodecim vetustis exem-

exemplaribus optimis. Exstant tamen in septem. Si ratio habenda esset numeri ad numerum, expungenda essent. Videntur autem esse ex glossemate.

97 *Fundatus*] Ita reposuimus secuti auctoritatem optimorum librorum & veterum editionum pro eo quod Rigaltius edidit *fundetur*. Et tamen ea quoque lectio reperitur in quibusdam codicibus antiquis.

98 *Gratuitum de Deo munus*] Eam sententiam, inquit Morellius, cum quidam non intelligerent, verba alia interseruerunt, itaque imprimendum curarunt *gratuitum de Deo munus religiosa mente concipitur & facile est*. Notat editionem Erasmi.

99 *Dies luminat*] Hæc exstant in omnibus editionibus ante Rigaltianam & in plerisque codicibus manuscriptis, etiam in Seguieriano & in eo quo Florus utebatur, tum etiam in iis quos Angli viderunt. Et tamen illi quoque ea omiserunt in sua editione. Illa etiam in sua versione omisit Lombertus, non aliam ob causam quam quia non exstabant in editione Rigaltii. Remhartus posuit *dies illuminat*.

100 *Veritatem*] Ita codex Seguierianus & alii veteres, etiam ille quo Florus utebatur. Pro quo Rigaltius omnium primus posuit *firmitatem*, ex libro, ut opinor, Nicolai Fabri cujus supra feci mentionem. Miror autem eam lectionem, quam ipse Rigaltius ait arbitrari se esse falsissimam, ab eo tamen positam fuisse in textu Cypriani. Rigaltianam editionem secuti sunt Angli & Reinhartus.

101 *Feriata nunc quies*] Ego puto errare eos qui ex his verbis & ex iis quæ statim sequuntur collegerunt Cyprianum frequentasse adhuc forum eo tempore quo scripsit hanc epistolam. Nam cum constet illam scriptam esse postquam Cyprianus amplexus est fidem Christi, probabile non est illum forum, adversus quod fortiter declamat, frequentasse cum illam scripsit. Adde quod Pontius in vita ejus ait illum presbyterium & sacerdotium statim accepisse. Denique nuspiam invenitur illum fuisse senatorem ac forum frequentasse.

102 *Hora convivii*] Tertullianus in apologetico: *Si honesta causa est convivii, reliquum ordinem æstimare qui sit de religionis officia. Nihil vilitatis, nihil immodestiæ admittit. Non prius discumbatur quam oratio ad Deum prægustetur. Æque oratia convivium dirimat.* Optatus lib. 7. *Omnis tractatus in ecclesia a nomine Dei incipiatur & ejusdem Dei nomine terminetur.* Hieronymus in epistola de vitando suspecto contubernio: *Personabit interim aliquis lector ad mensam & inter Psalmos dulci modulamine aure &c.* Idem in epistola ad Marcellam qua eam invitat ut commigret Bethleem: *Ambrosius noster refert se numquam cibum Origene præsente sine lectione sumsisse, numquam iniisse somnum nisi unus e fratribus sacris litteris personaret, hoc diebus egisse & noctibus, ut & lectio orationem exciperet & oratio lectionem.* Ambrosii illius, qui amicus erat Origenis, præclaram mentionem, ut id quoque obiter dicam, facit Eusebius libro 4. capit. 18. Iterum Hieronymus in epistola ad Eustochium de acceptis ab ea munusculis ait: *Ita tibi semper comedendum est ut cibum & oratio subsequatur & lectio.* Item in libro adversus Vigilantium: *Inter phialas philosophatur, & ad placentas ligurient psalmorum modulatione mulcetur.* Vide quæ de hoc argumento ex Clemente Alexandrino & Eusebio Cæsariensi adnotavit doctissimus & optimus amicus noster Dominus Bernardus a Montefalcone in notis ad librum Philonis de vita contemplativa pag. 129.

103 *Mulceda*] A. Gellius lib. 19. cap. 9. *ejusque linguæ exercitationes doceret qua mulsus voluptates nullamque mulcedinem Veneris atque Musæ haberet.* Sanctus Hieronymus, seu quis alius, in epistola ad amicum ægrotum: *Pars est enim procul dubio mux marum medelarum fraterni consolaminus fructus & fomes dictorum mulcedine consolationis levamen fessis animis introduxit.* Boetius lib. 2. de consolatione philosophiæ: *Jam cantum illa finierat cum me audiendi avidum stuporem erectisque adhuc auribus carminis mulcedo defixerat.* Sidonius lib. 5. epist. 17. *Cultu peracto vigiliarum, quas alternante mulcedine monachi clericique psalmicines concelebraverant, quisque in diversa secessimus.* Mulcebritatem ante hos ducentos annos dixit quidam frater Bertholdus ordinis fratrum Prædicatorum in opusculo quod inscriptum est Horologium devotionis. Inter jocos Andreæ Arnaldi exstat sequens distichum incerti auctoris:

Quos anguis dirus tristi mulcedine pavit,
Hos sanguis mirus Christi dulcedine lavit.

---

[1] EPISTOLA II.

Cleri Romani ad clerum Carthaginiensem de secessu Divi Cypriani.

Epistolæ in secessu Cypriani to- to biennio conscriptæ.

DIDICIMUS secessisse [2] benedictum [3] Papam Cyprianum a [4] Crementio subdiacono, qui a vobis ad nos venit, certa ex causa. quod utique recte fecerit, [5] propterea quod sit [6] persona insignis. Et imminente agone quem permisit Deus in sæculo colluctandi causa cum adversario simul cum servis suis, volens etiam angelis & hominibus certamen hoc manifestare, ut qui vicerit coronetur, victus vero reportaverit in se sententiam, quæ nobis manifestata est. Et cum incumbat nobis, [7] qui videmur præpositi esse & [8] vice pastoris custodire gregem, si negligentes inveniamur, dicetur nobis quod & [9] antecessoribus nostris dictum est, qui tam negligentes præpositi erant, [10] quoniam perditum non requisivimus, & errantem non correximus, & claudum non colligavimus, & [11] lac eorum edebamus, & lanis eorum operiebamur. Denique & ipse Dominus implens quæ erant scripta in lege & prophetis docet dicens: *Ego sum pastor bonus, qui pono animam meam pro ovibus meis. Mercenarius autem & cujus non sunt propriæ oves, cum viderit* [12] *lupum venientem, relinquit & fugit, & lupus dispergit eas.* Sed & Simoni sic dicit: *Diligis me? Respondit, Diligo. Ait ei: Pasce oves meas.* Hoc

A verbum factum ex actu ipso [13] quo cessit cognoscimus, [14] & ceteri discipuli similiter fecerunt. Nolumus ergo, fratres dilectissimi, vos mercenarios inveniri, sed bonos pastores, cum sciatis tum non minimum periculum incumbere si non hortati fueritis fratres nostros stare in fide immobiles, ne in præceps euntium ad idololatriam funditus eradicetur fraternitas. Nec enim hoc solum verbis vos hortamur, sed discere poteritis a pluribus a nobis ad vos venientibus quoniam ea omnia nos Deo adjuvante &

B fecimus & facimus cum omni sollicitudine & periculo sæculari, ante oculos plus habentes timorem Dei & pœnas perpetuas quam timorem hominum & brevem injuriam, non deserentes fraternitatem, & hortantes eos stare in fide & paratos esse ire cum Domino. Sed & [15] ascendentes ad hoc quod compellebantur revocavimus. [16] Ecclesia stat in fide, licet quidam terrore ipso compulsi, sive quod essent insignes personæ, sive apprehensi timore hominum, vererentur: quos quidem separatos a nobis non dereliquimus, sed ipsos cohortati sumus & hortamur agere pœnitentiam, si quo modo indulgentiam poterunt recipere ab eo qui potest præstare; ne si relicti fuerint a nobis, pejores efficiantur.

tur. Videtis ergo, fratres, quoniam & vos hoc facere debetis, ut etiam illi qui eeciderunt hortatu vestro corrigentes animoa eorum, si apprehensi fuerint iterato, confiteantur, ut possint priorem errorem corrigere, & alia quæ incumbunt vobis, quæ etiam & ipsa subdidimus, ut si qui in hane tentationem ineiderunt cœperint apprehendi infirmitate, & agant pœnitentiam facti sui, & desiderent communionem, utique subveniri eis debet, sive viduæ, sive [17] elinomeni, qui se exhibete non possunt, sive hi qui in carceribus sunt, sive exclusi de sedibus suia, utique habere debent qui eis ministrent. Sed & [18] catecumini apprehensi infirmitate decepti esse non debebunt, ut eis subveniatur. & quod maximum est, [19] corpora martyrum aut eeterorum si non sepeliantur, grande periculum imminet eis quibus incumbit hoc opus. Cujuscumque ergo vestrum quacumque occasione fuerit effectum hoc opus, eerti sumus eum bonum servum æstimari, ut qui in minimo fidelis fuit constituatur super decem civitates. Faciat autem Deus, qui omnia præstat sperantibus in se, ut omnes nos in his operibus inveniamur. Salutant vos fratres qui sunt in vinculis & presbyteri & tota ecclesia, quæ & ipsa cum summa sollieitudine excubat pro omnibus qui invocant nomen Domini. Sed & vos petimus mutua vice memores sitis nostri. Sciatis autem [20] Bassianum pervenisse ad nos; & petimus vos, qui habetis zelum Dei, harum litterarum exemplum ad quoscumque poteritis transmittere per idoneas occasiones, vel vestras faciatis, sive nuntium mittatis, ut stent fortes & immobiles in fide. Optamus vos, fratres carissimi, semper bene valere.

NOTÆ AD EPISTOLAM II.

1 *Istius* epistolæ duo vetera exemplaria habuimus, unum e bibliotheca nostra, aliud ex urbe Gratianopolitana. Angli unum habuere ex bibliotheca Bodlejana. Guillelmus Morellius, qui primus illam edidit, admonuit in titulo scriptam esse a Celerino ad Lucianum, haud dubie quia in veteri codice ex quo is eam descripsit sequebatur, ut in uno meo veteri, in Gratianopolitano, & in 199. Vaticano, post epistolam Luciani ad Celerinum. Pamelius vero, cui videbat illam non esse scriptam ab uno aliquo, sed a pluribus, neque ad unum Lucianum, qui presbyter non fuit, sed ad plures presbyteros conscriptam, titulum hunc mutare non est veritus, potissimum cum ex vicinitate litterarum error potuerit contingere ut pro eo quod erat eleri Romani substitutum sit a quopiam Celerini. Atque hanc Pamelii emendationem, quia bona est, secutæ sunt posteriores editiones. Itaque in veteri libro meo legitur: *Incipit epistola rescripta ad Cyprianum a clero Romano*. Quod est aliquanto melius quam in editione Morellii. At in codice Gratianopolitano scriptum est: *Celerini responsio ad Lucianum de cura pastoris & ad obviandum idolatriam*. Nescio autem quam ob causam Angli inscriptionem istius epistolæ rejecerunt ad marginem. Nam docendus erat primo intuitu lector a quibus & ad quos scripta erat epistola. Iidem refutant Rigaltium, qui scripserat eleri vocem perperam trahi ad personas ecclesiasticas hominesque sacris ordinibus institutos designandos. Sane verum est Rigaltii observationem admodum prolixam esse verum paralogismum, in quo nihil sani nihil veri scriptum est. Tertullianus in libro de exhortatione castitatis: *Differentiam inter ordinem & plebem constituit ecclesiæ auctoritas*. Vide opuscula Petri de Marca pag. 72. ubi agit de discrimine clericorum & laicorum ex jure divino.

2 *Benedictum*] Non est cognomen hoc loco *benedictus*, ut observavit Sirmondus ad Sidonium, sed epithetum quo christianos viros plerique ornabant. Exemplis a viro doctissimo allatis addo ego Tertullianum in libro de pudicitia Zephyrinum vocare benedictum Papam.

3 *Papam*] Vetus codex meus *Papatem*. Sic etiam in codicibus in editione Anglicana laudatis & in annotationibus Morellii. Sic etiam legebat Latinus Latinius in libris suis veteribus. Vide epist. 16. & 40.

4 *Crementio*] Ita codex meus & editio Morellii; Quo etiam modo nominatum illum invenio in plerisque libris antiquis. Puto autem eam esse veram lectionem. Nam & Crementii martyris mentio est in martyrologio Romano xvi. Kal. Maii.

5 *Propterea quod*] Hæc duo vocabula, quæ deerant in editione Rigaltii, nos revocavimus, quia exstant in editionibus Morellii & Pamelii & in uno codice meo optimo. Rigaltius nullum vetus exemplar habuit istius epistolæ cujus auctoritate uteretur ad mutandam hanc lectionem. Latinius putabat vocem *quod* esse delendam.

6 *Persona insignis*] id est cui debeatur reverentia, ut ait Quintilianus lib. 6. cap. 1. qoam ideo honoratiorem personam vocat Childebertus rex in constitatione edita a Sirmondo. In capitulari Metensi Pipini regis cap. 2. *De ecclesiasticis vero qui supradicta facinora commiserint, si bona persona fuerit*, id est insignis, ut planum est ex iis quæ sequuntur. Authenticam personam pro insigni dixit Philippus episcopus Firmanus apostolicæ sedis Legatus in capite 29. Concilii quod apud Budam celebravit anno 1279. Vide to. 2. Capitularium pagin. 1030. extrema.

7 *Qui vid. præpositi*] Nimirum quia post mortem episcopi Romani cura illius ecclesiæ incumbebat elero urbico. Ne quis ista cum Baronio, Binio, Papebrochio transferat ad prærogativam illius ecclesiæ, ad quam sede vacante pertineat sollicitudo omnium ecclesiarum, adeoque clericis Romanis, quod Petri ecclesiæ essent administri, universalis gregis cura mandata. Nam etiam nostris temporibus, quamvis constet sedis apostolicæ auctoritatem & potestatem valde explicatam & amplificatam fuisse, Cardinales tamen, qui successerunt clericis urbicis, penes quos est regimen ecclesiæ Romanæ vacante sede, curam & sollicitudinem suam nullatenus extendunt ad alias ecclesias, ut etiam testatur Guillelmus de Montelauduno in cap. *Ubi majus*. de elect. in Sexto. Item Alvarus Pelagius lib. 1. de planctu ecclesiæ cap. 20. ubi diserte scribit *quod vacante papatu nullus succedit Papæ in jurisdictione, etiam cœtus Cardinalium nisi in minimis*. Vide etiam Jacobatium lib. 4. artic. 3. & Augustinum de Anchona quæst. 3. art. 8. de potestate ecclesiastica. Certe manifestum est ex contextu epistolæ clerum Romanum de nulla tum ecclesia gubernanda sollicitum fuisse quam de sua, ex usu nimirum ubique recepto ut ecclesia episcopo viduata regeretur a elero ecclesiæ vacantis, ut agnoscit etiam Naclantus episcopus Clugiensis in tractatione de Papæ & concilii potestate. Quod liquet etiam ex eo quod post mortem Papæ Martini istius nominis primi, quia episcopatus cessavit spatio triginta & quinque dierum, presbyteri ecclesiæ Romanæ præfuerunt, ut legitur in gestis pontificalibus, id est illi ex presbyterio Romano qui ceteris præminebant, id est archidiaconus, archipresbyter, & primicerius, ut docet ejusdem Martini epistola ad Eliterum. Hi enim locum repræsentabant pontificis. Ubi interim annotabo vitio scriptoris factum videri ut archidiaconus istic nominetur ante archipresbyterum, nisi jam tum ita imminuta erat disciplina ecclesiæ Romanæ ut archidiaconus præferretur archipresbytero. Nam ex libro diurno pontificum constat archipresbyterum primo loco nominatum ante archidiaconum in epistola a elero Romano scripta ad Exarchum de transitu pontificis.

8 *Vice pastoris*] Veteres libri habent *pastorum*. Nihil tamen mutare voluimus, quia constat hanc epistolam a elero Romano scriptam esse ad Cyprianum eo tempore quo Romana ecclesia non habebat pastorem. David Blondellus, ut ostenderet presbyteros esse æquales episcopis & vicarios quoque Christi esse, in hoc loco ad vocem *pastoris* addidit *nimirum Christi*. Sed profecto multum erravit. Istic enim per vocem *pastoris* manifeste intelligitur episcopus Romanus. Et tum, extincto Fabiano, clerus Romanus regebat ecclesiam vice pastoris donec alius episcopus substitueretur in loco Fabiani.

9 *Antec.*

* 9 *Antec. nostris*] Hæc verba, quæ quamdam habent obscuritatem, Angli transtulerunt ad sacerdotes Judæorum, quia certo constat illa ab Ezechiele scripta esse adversus eos.

10 *Quoniam perditum*] Hic locus Ezechielis, qui valde mutilus est, multo integrior exstat in epistola 54. Hæc verba & quæ postea sequuntur sanctus Hieronymus illa explicans transtulit ad superbiam episcoporum, quos acriter perstringit. Hæc sunt ejus verba: *Quod proprie ad supercilium episcoporum pertinet*, inquit, *eorum videlicet qui operibus dedecorant nominis dignitatem, & pro humilitate assumunt superbiam, ut honorem se putent consecutos, non onus, & quoscumque in ecclesia viderint præpotentes & Dei habere sermonem apprimere videntur*. Ab his longe distabat Valerii cum Augustino humilis & a propriæ laudis amore aliena agendi ratio.

11 *Lac eorum*] In uno veteri libro legitur *lactem*. Glossæ Philoxeni: *Lactem*, Γάλα. Plautus Bacchidibus: *quæ nec lactem nec lanam ullam habent*. Sic apud Apulejum lib. 8. metamorphoseon. Nonius Marcellus adnotat antiquos dixisse *lacte* in nominativo.

12 *Lupum venientem*] Hieronymus ibidem. *Mercenarii, qui lucrum tantum de gregibus considerant, & cum lupum viderint, fugiunt, quorum negligentia grex Domini devoratur a bestiis agri*.

13 *Quo cessit*] Locus obscurus. Latinius monuit in uno veteri codice legi *gessit*, in alio vero *gestum*. Sed in meo & in editione Morellii legitur *cessit*. Rigaltius ista refert ad tempus illud quo post apprehensum Christum a Judæis Petrus non proprie fugit, sed cessit sive abscessit aut recessit. Nam, ut est in evangelio, sequebatur quidem Christum, sed longo intervallo, quod fugæ speciem præbuit; adeoque in evangelio legitur discipulos omnes relicto grege fugisse. Sed quod Rigaltii pace dixerim, & Anglorum, qui ejus observationem adscivere, hujus loci ea est sententia: verbum Christi, *Pasce oves meas*, ex actu ipso quo cessit, id est, ex eo quem habuit exitu impletum cognoscimus. Opponit enim clerus Romanus Christum & Apostolos pastoribus Judæorum, nec Petro exprobrat fugam in passione Christi, sed laudat ejus diligentiam in pascendis ovibus, quemadmodum ei Christus post resurrectionem mandaverat.

14 *Et ceteri discipuli*] Subjungit Rigaltius hanc cleri Romani epistolam Petrum magis onerare quod ait *& ceteri discipuli similiter fecerunt*, tamquam ad exemplum Petri. Sed hæc observatio falsa est, ut jam dixi; nec clerus Romanus his verbis, *& ceteri discipuli similiter fecerunt*, indicat apostolos fugientem Petrum secutos esse, sed potius ejus exemplo in pascendis ovibus summum studium adhibuisse. Nihil magis alienum a proposito cleri Romani, quam a Petro & aliis discipulis exemplum ignaviæ in pascendis ovibus repetere. Præterea claudicat Rigaltii ratiocinatio. Petrus fugit. Fugerunt etiam alii discipuli. Fugerunt igitur ad exemplum Petri, qui dedit illis exemplum fugiendi. Matthæus enim & Marcus ajunt omnes discipulos relicto Christo fugisse, nulla Petri mentione.

15 *Ascenderatis*] In capitolium videlicet, ibi sacrificaturi diis gentium. Sed de ea re pluribus agemus ad epistolam 55.

16 *Ecclesia*] Romana, quam vocat fortem, quia firma & immobilis constitit inter durissimas persecutiones. Quamquam ne in hac quidem ecclesia lapsi defuerunt, siquidem eorum causam clerus integram servavit ad electionem episcopi. Sed hi pauciores numero fuere quam Carthagine.

17 *Clinomeni*] Codex meus habet *clomeni*, Gratianopolitanus *chlidomenu*. Morellius posuit *clydomenu*, Latinius & Rigaltius *clinomeni*. Postea secuta est editio Anglicana, in qua, rejectis ceteris lectionibus, absque ulla veterum librorum auctoritate, tantum ex conjectura sumpta ex epistola Papæ Cornelii ad Fabium episcopum Antiochenum, quæ Græce exstat apud Eusebium, scriptum est *thlibomeni*. Et quamquam ea emendatio videatur esse bona, transferenda tamen non erat in contextum absque majori auctoritate. Nam reliquæ lectiones possunt etiam esse bonæ. Ceterum ea emendatio, quam Angli videntur accepisse ex annotationibus Henrici Valesii ad historiam ecclesiasticam Eusebii, neque Valesii est neque Anglorum, sed illustrissimi viri Francisci Bosqueti, qui eam primus protulit anno 1633. in libro primo historiarum Ecclesiæ Gallicanæ. Porro quos Græci vocant thlibomenos Rufinus vertit *indigentes*, Baronius *fluctuantes*, valde diverso sensu. Vide primam dissertationem Cyprianicam viri clarissimi Henrici Dodwelli.

18 *Catecumini*] Sic scribere placuit, non solum quia ita invenimus scriptum in omnibus antiquis codicibus, sed in primis propter auctoritatem Commodiani, qui nos dubitare non sinit quin hoc vocabulum vetustis temporibus ita scriberetur. Sane in veteri glossario bibliothecæ regiæ legi *Catecuminus*, *instructus*, *audiens*. In veteri item glossario meo: *Catecuminus*, *instructus sive audiens*, *pro eo quod adhuc doctrinam fidei audiat, necdum tamen baptismum recepit*. Et in libro Corbejensi & in Fuxensi, quando agitur de hoc hominum genere legitur *Caticuminos*. quod idem est. Notum quippe est litteras i & e sæpe permutari solitas apud antiquos. Adnotat Holstenius in notis ad acta sanctarum Perpetuæ & Felicitatis *cathecumini* scriptum esse in vetustis membranis Casinensibus & apud Mombritium, existimare autem se ita eo sæculo prolatas fuisse hujusmodi voces. Hieronymus in epistola ad Oceanum in causa matrimonii: *Audiant cathecumini, qui sunt fidei candidati*. Sic apud Marium Mercatorem in editione nostra pag. 347. legitur *catecismi* pro *catechismi*. Vide Cælium Calcagninum lib. 1. epist. 9. & notas ad Capitularia pag. 1250.

19 *Corpora martyrum*] Ut diversa sunt hominum ingenia, ita diversæ sunt opiniones. Hunc locum Rigaltius interpretatus est de cura tantum sepeliendorum martyrum. Ego vero eo usus sum ut ostenderem errare vehementer eos qui contendunt veteres christianos nullam curam habuisse reliquiarum hominum sanctorum. Id quod a me ostensum est in oratione quam habui publice Lutetiæ cum in collegio regio interpretarer titulum decretalium de reliquiis & veneratione sanctorum. Tanta enim tum cura erat sepeliendorum hominum sanctorum ut nihil omitterent eorum quæ poterant demonstrare eorum memoriam & venerationem erga eos; adeo ut Tertullianus in apologetico testetur pluriores & carioris suas merces christianis sepeliendis profligasse quam diis fumigandis. Ex quo colligi posse videtur illos condidisse etiam eorum corpora odoribus Arabicis, quos in sepeliendis corporibus adhibitos fuisse constat. Sane Plinius lib. 12. cap. 18. scribit Neronem plus cynnamomi in funere Poppææ incendisse quam Arabia producat in anno uno. Vide Baronium in notationibus ad martyrologium Romanum die 4. Augusti.

20 *Bassianum*] Assentior Pamelio existimanti illum fuisse e clero Romano. Illius mentio est etiam in epistola 22. quæ est Luciani ad Celerinum tum Romæ constitutum,

---

EPISTOLA III.

Ad presbyteros & diaconos Romæ consistentes.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus Romæ consistentibus fratribus salutem. Cum de excessu [1] boni viri collegæ mei rumor apud nos incertus esset, fratres carissimi, & opinio dubia nutaret, accepi a vobis litteras ad me missas per Crementium hypodiaconum, quibus plenissime de glorioso ejus exitu instruerer; & exsultavi satis quod pro integritate administra- A tionis ejus consummatio quoque honesta processerit. In quo vobis quoque plurimum gratulor quod ejus memoriam tam celebri & illustri testimonio prosequamini, ut per vos innotesceret nobis quod & vobis esset circa [2] præpositi memoriam gloriosum, & nobis quoque fidei ac virtutis præberet exemplum. Nam quantum perniciosa res est ad sequentium lapsum

ruina

ruina præpositi, in tantum contra utile est & A salutare cum se episcopus per firmamentum fidei fratribus præbet imitandum. Legi etiam alias litteras in quibus [3] nec quis scripserit, nec ad quos scriptum sit, significanter expressum est. Et quoniam me in iisdem litteris & scriptura & sensus & chartæ ipsæ quoque moverunt ne quid ex vero vel subtractum sit vel immutatum, eamdem ad vos [4] epistolam authenticam remisi, ut recognoscatis an ipsa sit quam Crementio hypodiacono perferendam dedistis. Perquam etenim grave est, si epistolæ clericæ veritas mendacio aliquo & fraude corrupta est. Hoc igitur ut scire possimus, & [5] scripturam & subscriptionem [6] an vestra sit recognoscite, & nobis quid sit in vero rescribite. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere.

NOTÆ AD EPISTOLAM III.

1 Boni viri] Fabiani episcopi Romani. Hoc epithetum tribuere consuevit Cyprianus episcopis defunctis, ut in epistola 72. Agrippino episcopo Chartaginensi. Epistolæ ab Origene scriptæ ad Fabianum Romanæ urbis episcopum meminit Hieronymus in epistola ad Pammachium & Oceanum, itemque Rufinus in libro priore apologiarum suarum adversus Hieronymum.

2 Præpositi] Baronius loquens de excessu Papæ Fabiani notat illum a Cypriano nominatum modo collegam, modo præpositum, utpote qui cum coepiscopus esset, potestate tamen in hierarchiæ ecclesiasticæ ordine ceteris ille præpositus esset episcopis. Poterat Baronius suam illam opinionem confirmare auctoritate epistolæ Bonifacii Papæ II. ad Eulalium, in qua episcopus Romanus dicitur esse unus ad quem possit recurri præpositus. Verum Baronius sciebat epistolam illam esse supposititiam. Officii mei est annotare errores commissos in interpretatione eorum quæ scripta reperiuntur a Cypriano. Baronii observatio posset habere speciem veri, si Cyprianus solum Papam nominaret præpositum. At cum certum sit illum omnes episcopos vulgo vocare præpositos, ruit omnino sententia Baronii. Itaque istic Cyprianus Fabianum Papam vocat præpositum, quia episcopus erat & collega Cypriani episcopi. Agendum est in rebus historicis simpliciter, procul ab omni affectu: Alioqui perit fides rerum.

3 Ne quis scripserit] Retinuimus lectionem quam veteres editiones præferunt, quam omnes libri veteres confirmant. Primus Manutius posuit, nec qui scripserint: Quæ lectio bona non est. Nam epistola quæ omnium nomine scripta erat ab uno scripta erat, ut in calce epistolæ 16. Lucianus scripsit, ut docet etiam epistola 22. quæ est Cypriani ad presbyteros & diaconos Romæ consistentes. Sic in conciliis unus pro omnibus loquebatur, quemadmodum a nobis observatum est in dissertatione de concilio Teleptensi.

4 Epistolam remisi] Vide quæ de ea re dicuntur infra ad epistolam 20.

5 Scripturam & subscr.] Ita veteres libri & veteres editiones. Editio Manutii, scriptura & subscriptio. Hanc auctoritatem secutæ sunt posteriores editiones, eamque lectionem male mutatam fuisse ait Gronovius cap. 14. observationum suarum in scriptoribus ecclesiasticis.

6 An vestra] In libro Fuxensi scriptum est, an a manu vestra. Quod puto ego esse ex glossemate, cum certum sit, uti mox dicebam, epistolas ab uno scribi solitas. In concilio Chalcedonensi pag. 1091. ex nostra recensione legitur cujus manus sit. Ubi vide annotationem Rustici.

EPISTOLA IV.

Ad presbyteros & diaconos.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus fra- B tribus carissimis salutem. Saluto vos incolumis per Dei gratiam, fratres carissimi, lætus quod circa incolumitatem quoque vestram omnia integra esse cognoverim. Et quoniam mihi interesse nunc non permittit loci conditio, peto vos pro fide & religione vestra fungamini illic & vestris partibus & meis, ut nihil vel ad disciplinam vel ad diligentiam desit. Quantum autem ad sumptus suggerendos, sive illis qui gloriosa voce Dominum confessi in carcere sunt constituti, sive iis qui pauperes & in- C digentes laborant, & tamen in Domino perseverant, peto nihil desit, cum [2] summula omnis quæ redacta est illic sit apud clericos distributa propter ejusmodi casus, ut haberent plures unde ad necessitates & pressuras singulorum operari possint. Peto quoque ut ad procurandam quietem solertia & sollicitudo vestra non desit. Nam etsi fratres pro dilectione sua cupidi sunt ad conveniendum & visitandum confessores bonos quos illustravit jam gloriosis initiis divina dignatio, tamen caute hoc, & [3] non glomeratim, nec per multitudinem simul junctam puto esse faciendum, ne ex hoc ipso invidia concitetur, & introeundi aditus denegetur, & dum insatiabiles totum volumus, [4] totum perdamus. Consulite ergo & providete ut cum temperamento hoc agi tutius possit, ita ut presbyteri quoque qui illic apud confessores offerunt, singuli cum singulis diaconis per vices alternent, quia & mutatio personarum & vicissitudo convenientium minuit invidiam. Circa omnia enim mites & humiles, ut servis Dei congruit, temporibus servire & quieti prospicere & plebi providere debemus. Opto vos, fratres carissimi ac desiderantissimi, semper bene valere & nostri meminisse. Fraternitatem universam salutate. [5] Salutant vos Victor diaconus & qui mecum sunt. Valete.

NOTÆ AD EPISTOLAM IV.

1 Prima epistolæ istius editio prodiit ex typographia Manutii. Rarissima sunt vetusta illius exemplaria. Ego quinque habui, unum ex mea bibliotheca, aliud quod fuit collegii Fuxensis, tertium ex monasterio sancti Dionysii Remensis, quartum ex monasterio Montis sancti Eligii, quintum ex urbe Gratianopolitana.

2 Summula] Antea legebatur summa. Sequi placuit auctoritatem veterum librorum. Attamen Dionysianus habet summa.

3 Non glomeratim] Hoc loco usus est Holstenius in notis ad acta sanctarum Perpetuæ & Felicitatis ut probaret fideles christianos caute & timide plerumque accessisse ad carceres, & fere singulos, ne semetipsos proderent, aut invidiam concitarent apud persecutores, si catervatim eo influerent. Apud Angelum Politianum lib. 1.

lib. 1. epistolarum exstat epistola Pomponii Læti ad Politianum, in qua sic legitur: *Cum de altitudine ingenii tui cogito, non possum non admirari cur nostri graculatim & sturmatim ad te non advolent.*

4 *Totum perdamus*] Guillelmus Durandi episcopus Mimatensis in libro secundo de modo generalis concilii celebrandi cap. 7. *Proverbium vulgare est: Qui totum vult totum perdit. Ecclesia Romana sibi vindicat universa. Unde timendum est quod universa perdat.* Vide additionem nostram ad caput primum libri primi de concordia sacerdotii & imperii.

5 *Salutant vos*] In codice sancti Eligii legitur: *Salutant vos Victor diaconus & qui cum eo sunt fratres.* In Gratianopolitano: *Salutant vos Victor, & qui mecum sunt salutant.*

---

[1] EPISTOLA V.

Ad presbyteros & diaconos.

CYPRIANUS presbyteris & diaconis fratribus salutem. Optaveram quidem, fratres carissimi, ut universum clerum nostrum integrum & incolumem meis litteris salutarem. Sed quoniam infesta tempestas, quæ plebem nostram ex maxima parte prostravit, hunc quoque addidit nostris doloribus cumulum ut etiam cleri portionem sua strage perstringeret, oramus Dominum ut vos saltem, [2] quos & in fide & in virtute stare cognovimus, tutos quoque in posterum per divinam misericordiam salutemus. Et quamquam causa compelleret ut B ipse ad vos properare & venire deberem, primo cupiditate & desiderio vestri, quæ res in votis meis summa est, tum deinde ut ea quæ circa ecclesiæ gubernacula utilitas communis exposcit tractare simul & plurimorum consilio examinata [3] delimare possemus, tamen potius visum est adhuc interim latebram & quietem tenere respectu utilitatum aliarum quæ ad pacem omnium nostrum pertinent & salutem, quarum vobis a Tertullo fratre nostro carissimo ratio reddetur; qui pro cetera sua cura quam impense divinis operibus impertit, etiam hujus C consilii auctor fuit ut cautus & moderatus exsisterem, nec me in conspectum publicum, & maxime ejus loci ubi toties [4] flagitatus & quæsitus fuissem, temere committerem. Fretus ergo & dilectione & religione vestra, quam satis novi, his litteris & hortor & mando ut vos, quorum minime illic invidiosa & non adeo periculosa præsentia est, vice mea fungamini circa gerenda ea quæ administratio religiosa deposcit. Habeatur interim quantum potest & quomodo potest pauperum cura, sed D qui tamen inconcussa fide stantes gregem Christi non reliquerunt, ut his ad tolerandam penuriam sumptus per vestram diligentiam suggeratur, ne quod [5] circa fidentes tempestas non fecit, circa laborantes necessitas faciat. Confessoribus etiam gloriosis impertiatur cura propensior. Et quamquam sciam plurimos ex his fratrum voto & dilectione susceptos, tamen si qui sunt qui vel vestitu vel sumptu indigeant, sicut etiam pridem vobis scripseram cum adhuc essent in carcere constituti, subministrentur eis quæcumque sunt necessaria, modo ut sciant ex E vobis & instruantur & discant quid secundum scripturarum magisterium ecclesiastica disciplina deposcat, humiles & modestos & quietos esse debere, ut honorem sui nominis servent, & qui gloriosi voce fuerunt, sint & moribus gloriosi, faciant se dignos ut in omnibus Dominum promerentes, ad cælestem coronam laudis suæ consummatione perveniant. Plus enim superest quam quod transactum videtur, cum scriptum sit: *Ante mortem ne laudes hominem quemquam.* Et iterum: *Esto fidelis usque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ.* Et Dominus quoque dicat: *Qui toleraverit usque ad finem, hic salvabitur.* Imitentur Dominum, qui sub ipso tempore passionis non superbior, sed humilior fuit. Tunc enim [6] discipulorum suorum pedes lavit dicens: *Si ego lavi pedes vestros magister & dominus, & vos debetis aliorum pedes lavare. Exemplum enim dedi vobis ut sicut ego feci & vos faciatis.* Item Pauli apostoli documenta sectentur; qui post carcerem sæpe repetitum, post flagella, post bestias, circa omnia mitis & humilis perseveravit, nec post tertium cælum & paradisum quidquam sibi insolenter assumpsit dicens: *Neque gratis panem manducavimus ab aliquo vestrum, sed in labore & fatigatione nocte & die operantes, ne quem vestrum gravaremus.* Hæc singula, oro vos, insinuate fratribus nostris. Et quia is exaltabitur qui se humiliaverit, nunc est ut magis insidiantem adversarium metuant, qui fortiorem quemque magis aggreditur, & acrior factus hoc ipso quo victus est, superantem superare conatur. Dominus faciat ut & ego iterum illos mature videre & salutari exhortatione componere mentes eorum ad servandam gloriam suam possim. Doleo enim quando audio quosdam improbe & insolenter discurrere & ad ineptias vel ad discordias vacare, Christi membra & jam Christum confessa per [7] concubitus illicitos inquinari, nec a diaconis aut presbyteris regi posse, sed id agere ut per paucorum pravos & malos mores multorum & bonorum confessorum gloria honesta maculetur; quos vereri debent, ne ipsorum testimonio & judicio condemnati, ab eorum societate priventur. Is enim demum confessor illustris & verus est de quo postmodum non erubescit ecclesia, sed gloriatur. Ad id vero quod scripserunt mihi compresbyteri nostri Donatus & [8] Fortunatus, [9] Novatus, & Gordius, solus rescribere nihil potui, quando a primordio episcopatus mei statuerim nihil sine consilio vestro & sine consensu plebis mea privatim sententia gerere. Sed cum ad vos per Dei gratiam venero, tunc de iis quæ vel gesta sunt vel gerenda, sicut honor mutuus poscit, in commune tractabimus. [10] Opto vos, fratres carissimi ac desiderantissimi, semper bene valere & mei meminisse. Fraternitatem quæ vobiscum est multum a me salutate, & ut nostri meminerit admonete. Valete.

NOTÆ AD EPISTOLAM V.

1 IN editione Anglicana adnotatum est pauca reperiri exemplaria istius epistolæ. Ego habui novem.

2 *Quos & in fide*] Codex Fossitensis & Carnotensis & veteres editiones, *quos in constantia & fidei virtute*. Manutius mutavit & induxit aliam lectionem. Lector judicabit utra sit melior. Utraque enim bona est.

3 *Delimare*] Ita libri veteres & veteres editiones, etiam Erasmica. Manutii editio, itemque Morelliana, & codex Gratianopolitanus habent *limare*. Nonius Marcellus, *limare, delimare*. Plinius lib. 34. cap. 11. *Alii delimatam æris scobem aceto spargunt*. In bulla Hadriani Papæ I. pro monasterio sancti Martini Turonensis: *Quod si abba ejusdem monasterii nullo modo voluerit inter eos delimari &c.* In simili privilegio pro monasterio sancti Dionysii in Francia ita scriptum est: *Quod si abba ejusdem monasterii allo modo voluerit inter eos declamari*. Pro quo puto scribendum esse *delimari*, ut in bulla sancti Martini; Bulla Gregorii Papæ V. pro eodem monasterio sancti Martini; *Quod si abbas ejusdem monasterii nullo modo voluerit inter eos sententiam delimare*.

4 *Flagitatus*] ad leonem, ut infra epistola 14. & 15.

5 *Circa fidentes*] id est fortes in fide, ut loquitur apostolus. Certum est aliquot vetera exemplaria & omnea editiones ante Manutianam, etiam Spirensem, præferre hanc lectionem. Alia, quæ habet *circa fidem*, exstat etiam in aliquot antiquis codicibus, & in posterioribus editionibus. Ego vero puto primam esse meliorem, Comparatio est inter fidentes, id est fortes, & laborantes, id est pauperes & indigentes, ut Cyprianus loquitur in epistola quarta, victus necessitatem patientes. Ait ergo Cyprianus timendum esse ne ii qui inconcussa fide stantes sive fortes fuerunt, necessitate labantur, si eorum paupertati non subveniatur. Cicero lib. 3. quæstionum Tusculanarum: *Qui fortis est, idem fidens est*. Seneca epist. 85. *Qui fortis est, sine timore est*. Cicero lib. 1. Tusculanarum quæstionum, *fidenti animo gradiatur ad mortem*. Ammianus Marcellinus lib. 16. *Hi quieti & cauti animi, isti fidentes, grandissimis illis corporibus freti*. & paulo post, *quos Romanus jam fidenter stravit*. Horat. lib. 3. od. 3. *Fidens juventus horrida brachiis*. Seneca tragicus Hercule furente: *Quemcumque fortem videris, miserum neges*. Ipse Cyprianus in epistola 52. ad Antonianum pag. 72. *Manet vero fidentium robur immobile, & apud timentes & diligentes corde toto Dominum stabilis & fortis perseverat integritas*. Idem in libro de mortalitate pag. 232. *Datur velocius tutela fidentibus, perfidis pœna*. In libro contra Demetrianum pag. 221. *certi & fidentes*, alio sensu. Istic enim vox *fidentes* significat eos qui confidunt in promissionibus Christi. Josephus in libro de imperio rationis ex interpretatione Erasmi: *Qui sapiens itaque & fortis, hic totius dominus est passionis, utpote qui bene cogitatam præcogitat, & acceptam respuit nusquam*. Eodem isto ultimo sensu quo vox *fidentes* usurpatur a Cypriano Ammianus Marcellinus lib. 17. dixit, *rogaturi suppliciter pacem, fidentes ad principis venere conspectum*.

6 *Discipulorum*] Antea legebatur *apostolorum*. Verum quia libri manuscripti & veteres editiones habent *discipulorum*, quo etiam modo scriptum est in evangelio secundum Joannem, nos eam lectionem revocavimus.

7 *Concubitus illicitos*] Infra epist. 6. pag. 12. *turpi & infami concubitu*. Item epist. 62. pag. 103. *conjacentium duorum turpis & fœda dormitio quantum sceleris & criminis confitetur*. Hieronymus in epistola de vitando suspecto contubernio: *Ad extremum hoc dico, quod si etiam hæc conscientia criminis vulnus non habet, habet tamen famæ ignominiam*. Cassianus collat. 21. cap. 33. *Voluntas ipsa culpabilis est, & ad velocissimos adulteriorum raptatur excessus consuetudo concubitus*. De contubernalibus clericorum feminis vide notas Frontonis Ducæi in librum sancti Joannis Chrysostomi adversus eos qui subintroductas habent, Petavii animadversiones ad Epiphanium agentem de hæresi Antidicomarianitarum, & Henricum Valesium in annotationibus ad librum septimum historiæ ecclesiasticæ Eusebii cap. 30.

8 *Fortunatus*] Nomen istius hominis deest in antiquis editionibus & in plerisque codicibus antiquis. Exstat tamen in uno meo optimo & in Gratianopolitano. Manutiana editio invexit. Pamelius monuit desiderari in codice Afflligemensi.

9 *Novatus*] Et istud quoque nomen desideratur in libro Fuxensi, quamvis hæc epistola bis in eo descripta sit.

10 *Opto vos*] Hæc omnia desunt in antiquis libris & editionibus, & edita sunt primum a Manutio. Exstant tamen in meo & in Gratianopolitano.

EPISTOLA VI.

Ad Rogatianum presbyterum & ceteros confessores.

CYPRIANUS [1] Rogatiano presbytero & ceteris confessoribus fratribus salutem. Et jampridem vobis, fratres carissimi ac fortissimi, litteras miseram, quibus fidei & virtuti vestræ verbis exsultantibus gratularer, & nunc non aliud in primis vox nostra complectitur quam ut læto animo frequenter ac semper gloriam vestri nominis prædicemus. Quid enim vel majus in votis meis potest esse vel melius quam cum video confessionis vestræ honore inluminatum gregem Christi? Nam cum gaudere in hoc omnes fratres oporteat, tum in gaudio communi major est episcopi portio. Ecclesiæ enim gloria [2] præpositi gloria est. Quantum dolemus ex illis quos tempestas inimica prostravit, tantum lætamur ex vobis, quos diabolus superare non potuit. Hortamur tamen per communem fidem, per pectoria nostri veram circa vos & simplicem caritatem, ut qui adversarium prima hac congressione vicistis, gloriam vestram forti & perseveranti virtute teneatis. Adhuc in sæculo sumus, adhuc in acie constituti, [3] de vita nostra cotidie dimicamus.

A Danda opera est ut post hæc initia ad incrementa quoque veniatur & consummetur in vobis quod jam rudimentis felicibus esse cœpistis. Parum est adipisci aliquid potuisse. Plus est quod adeptus es [4] posse servare; sicut & fides ipsa & nativitas salutaris, non accepta, sed custodita, vivificat. Nec statim consecutio, sed consummatio, hominem Deo servat. Dominus hoc magisterio suo docuit dicens: *Ecce sanus factus es, jam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat*. [5] Puta hoc illum & confessori suo dicere: Ecce confessor factus es, jam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat. Salomon denique & Saul & ceteri multi quamdiu in viis Domini ambulaverunt, datam sibi gratiam tenere potuerunt. Recedente ab iis disciplina dominica, recessit & gratia. Perseverandum nobis est in arto & in angusto itinere laudis & gloriæ; & cum quies & humilitas & bonorum morum tranquillitas Christianis omnibus congruat secundum Domini vocem, qui neminem alium respicit nisi humilem & quietum & trementem sermones suos, tum magis hoc observare & [6] implere confessores

Joan. 5.

B

Isa. 66.

sores oportet, qui exemplum facti estis ceteris fratribus, ad quorum mores omnium vita & actus debeat provocari. Nam sicut Judæi a Deo alienati sunt, propter quos nomen Dei blasphematur in gentibus, ita contra Deo cari sunt per quorum disciplinam nomen Domini laudabili testimonio prædicatur, sicut scriptum est *Matth. 5.* Domino præmonente & dicente: *Luceat lumen vestrum coram hominibus, ut videant opera vestra bona, & clarificent patrem vestrum qui in cælis est.* *Philip. 2.* Et Paulus Apostolus dicit: [7] *Lucete sicut luminaria in mundo.* Et Petrus similiter hortatur: *1. Pet. 2.* *Sicut hospites*, inquit, *& peregrini, abstinete vos a carnalibus desideriis, quæ militant adversus animam, conversationem habentes inter gentiles bonam, ut dum* [8] *detrectant de vobis quasi de malignis, bona opera vestra aspicientes magnificent Dominum.* Quod quidem maxima pars vestrum cum meo gaudio curat, & confessionis ipsius honore melior facta tranquillis & bonis moribus gloriam suam custodit & servat. Sed quosdam audio inficere numerum vestrum & laudem præcipui nominis prava sua conversatione destruere; quos etiam vos ipsi, utpote amatores & conservatores laudis vestræ, objurgare & comprimere & emendare debetis. Cum quanto enim nominis vestri pudore delinquitur, quando [9] aliquis temulentus & lasciviens [10] demoratur, alius in eam patriam unde extorris factus est regreditur, ut [11] apprehensus non jam [12] quasi christianus sed quasi nocens pereat? Inflari aliquos *Rom. 11.* & tumere audio, cum scriptum sit: *Noli altum sapere, sed time. Si enim Dominus naturalibus ramis non pepercit, ne forte nec tibi parcat.* Dominus noster sicut ovis ad victimam ductus est, & sicut agnus coram tondente se sine vo- *Isa. 53.* ce sic non aperuit os suum. *Non sum*, inquit, *Isa. 50.* *contumax, neque contradico. Dorsum meum posui ad flagella & maxillas meas ad palmas. Faciem autem meam non averti a fœditate sputorum.* Et quisquam per ipsum nunc atque in ipso vivens extollere se audet & superbire, immemor & factorum quæ ille gessit & mandatorum quæ nobis vel per se vel per apostolos suos tradidit? *Joan. 13. 15.* Quod si non est major domino suo servus, qui Dominum sequuntur, humiles & quieti & taciturni vestigia ejus imitentur, quando quisque inferior fuerit sublimior fiat, dicente Domino: *Luc. 9.* *Qui minimus fuerit in vobis, hic erit magnus.*

Quid deinde illud, quam vobis execrandum debet videri, quod cum summo animi nostri gemitu & dolore cognovimus non deesse qui [13] Dei templa & post confessionem sanctificata & illustrata membra turpi & infami concubitu suo plus maculent, [14] cubilia sua cum feminis [15] promiscua jungentes, quando etsi stuprum conscientiæ eorum desit, hoc ipso grande crimen est quod illorum scandalo in aliorum ruinas exempla nascuntur. Contentiones quoque & æmulationes inter vos nullas esse oportet, cum pacem suam nobis dimiserit Dominus, & scriptum sit: *Diliges proximum tuum tamquam te.* *Gal. 5.* *Si autem mordetis & incusatis invicem, videte ne* *1. Cor. 6.* *consumamini ab invicem.* A conviciis etiam & maledictis quæso vos abstinete: quia neque maledici regnum Dei consequuntur, & [16] lingua quæ Christum confessa est incolumis & pura cum suo honore servanda est. Nam qui pacifica & bona & justa secundum præceptum Christi loquitur, Christum cotidie confitetur. Sæculo renuntiaveramus cum baptizati sumus. Sed nunc vere renuntiavimus sæculo quando tentati & probati a Deo, nostra omnia relinquentes, Dominum secuti sumus, & fide ac timore ejus stamus & vivimus. Corroboremus nos exhortationibus mutuis, & magis ac magis proficiamus in Domino; ut cum pro sua misericordia pacem fecerit, quam se facturum repromittit, novi & pæne mutati ad ecclesiam revertamur, & excipiant nos, sive fratres nostri, sive gentiles, circa omnia correctos atque in melius reformatos, & qui admirati fuerant prius in virtutibus gloriam, nunc admirentur in moribus disciplinam. [17] Et quamquam clero nostro & nuper cum adhuc essetis in carcere constituti, sed nunc quoque denuo plenissime scripserim ut si quid vel ad vestitum vestrum vel ad victum necessarium fuerit suggeratur, tamen etiam ipse de [18] sumpticulis propriis quos mecum ferebam misi vobis CCL. sed & alia CCL. proxime miseram. Victor quoque ex lectore diaconus, qui mecum est, misit vobis CLXXV. Gaudeo autem quando cognosco plurimos fratres nostros pro sua dilectione certatim concurrere & necessitates vestras suis conlationibus adjuvare. [19] Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere & nostri meminisse.

NOTÆ AD EPISTOLAM VI.

1 *Rogatiano*] Censuit Pamelius hunc Rogatianum fuisse diversum ab eo cui inscripta est epistola 81. quem editiones quædam & quidam libri veteres vocant juvenem, & ex illa epistola collegit Rogatianum, ad quem ista data est, martyrio consummatum fuisse eo tempore quo altera scripta est, quia sanctus Cyprianus ait illum ceteris confessoribus hospitium præparasse in carcere, in quem conjectus erat cum Felicissimo, & nunc quoque eos antecedere. Ista quidem videntur ostendere Rogatianum fuisse martyrii candidatum. Sed non probant eum subiisse martyrium.

2 *Præpositi gloria*] Quidam libri veteres habent *honor*.

3 *De vita nostra*] id est, quotidie sumus in periculo vitæ nostræ. Hic est verus & genuinus horum verborum sensus. Non possum igitur assentiri Rigaltio scribenti istic agi de vita æterna. Nihilo magis verum est hæc verba ex epistola 13. pag. 23. *vita ipsi omnium nostrum convenit* habere eum sensum. In epistola 26. pag. 36. scriptum est *propter te interficimur tota die* pro eo quod in capite octavo epistolæ ad Romanos legitur *propter te mortificamur tota die*. Hieronymus in epistola ad Rusticum: *Nihil christiano laboriosius, qui de vita quotidie periclitatur.* Idem in epistola ad Suniam & Fretelam, tractans de loco illo psalmi 118. *anima mea in manibus meis semper*, ait istius loci hunc esse sensum: *Quotidie periclitor, & quasi in manibus meis sanguinem meum porto.* Cajus Cæsar apud Sallustium in Catilina: *Libertas & anima nostra in dubio est.*

4 *Posse servare*] Ovidius lib. 2. de arte amandi: *Non minor est virtus quam quærere parta tueri.* Julius Cæsar in oratione ad suos legatos & centuriones apud Dionem Cassium lib. 38. ait iisdem artibus & quæri bona & retineri. Et M. Antonius in oratione funebri in Cæsarem apud eumdem Dionem lib. 44. scribit difficilius esse conservare res quam parare. Quod etiam sensisse Mæcenatem liquet ex oratione ejus ad Augustum in libro 52. ejusdem Dionis. Apud T. Livium: *Vincere scis, Hannibal. Victoria uti nescis.*

5 *Puta hoc illum*] Membrum hoc deerat in antiquis editionibus. Erasmus restituit. Exstat autem in multis codicibus antiquis. Deest in codice sancti Arnulphi.

6 *Implere confessores*] Rigaltius scripsit *implere vos confessores*. Ego vero vocem *vos*, quæ neque in antiquis edi-

alooibus habetur neque in antiquis codicibus, sustuli. Scio illam nihil officere sententiæ Cypriani. Sed quia alibi non inveni quam in editione Rigaltiana, existimavi esse tollendam. Id vero admoneo ne quis imputet mihi temeritatem.

7 *Lucete sicut*] Vide annotationes Erasmi in caput secundum epistolæ Pauli ad Philippenses.

8 *Detrectant*] Ita nos reposuimus secuti lectionem meliorum librorum & veterum editionum. Codex Fuxensis & editio Rigaltii habent *retractant*. Sed in lingua Latina aliud est retractare, aliud detrectare. T. Livius lib. 38. *Cæca est invidia, nec quidquam aliud scit quam detrectare virtutes*. In eumdem sensum Apulejus in libro primo floridorum: *In magna civitate hoc quoque genus invenitur qui meliores obtrectare malint quam imitari*.

9 *Aliquis temulentus*] Antea legebatur *alius ab aquis temulentus*, id est a baptismo, ut interpretatur Rigaltius. Aliæ editiones, ut idem annotat, habent *quando alius aliquis* vel *quando unus aliquis*. Quæ postrema lectio exstat in codice Thuano. Vetus codex sancti Remigii Remensis habet *apud aquas*. Corbejensis, *apud aquas temulentus*. Toronensis, *quando unus apud aquas*. Angli retinuerunt veterem editionem, nullam aliam auctoritatem afferentes pro lectione supposita a Rigaltio quam ipsius Rigaltii, cujus tamen retellunt lectionem. Reinhartus quoque revocavit veterem lectionem. Ego secutus sum auctoritatem codicis Seguleriani, Metensis, Beccensis, Gratianopolitani, & Lamoniani.

10 *Demoratur*] Hæc lectio constans est in editionibus tam antiquis quam novis & in antiquis exemplaribus manuscriptis. Et tamen Goulartius adnotat nonnullos scribere *denotatur*, & in margine libri sui excusi scripsit ita legere Bezam. Hanc quoque variam lectionem notavit Reinhartus in margine suæ editionis, ex Rigaltio nimirum, qui in observationibus suis ait quædam Cypriani exemplaria habere *denotatur*. Sed ego eam lectionem non inveni nisi in uno codice Vaticano citato in margine exemplaris mei editionis Manutianæ & in exemplari editionis Pamelianæ quod fuit Nicolai Fabri. Sic etiam in margine editionis Lugdunensis anni 1550. scriptum reperi a quodam studioso. Existimat autem Goulartius lectionem *demoratur*, si retineatur, posse idem significare quod *moratur*, prima longa, id est insanit, seu morionem agit. quod a Græcis sumptum esse ait & a Svetonio usurpatum in Nerone.

11 *Apprehensus*] Reposui vocem quæ mihi melius convenire visa est cum stilo Cypriani. Quidam enim vetusti codices & quædam editiones habent *ut deprehensus*; alii, & ii quidem optimi, *inde apprehensus*. Vide quæ notavi ad librum de lapsis.

12 *Quasi Christianus*] Apud Rufinum lib. 5. hist. eccles. cap. 8. refertur ex Apollonio Alexandrum socium Priscæ prophetissæ, qui semetipse martyrem dicebat, judicatum fuisse apud Æmilium Frontinum proconsulem Ephesi, *non propter nomen Christi, sed propter quædam latrocinia*. Ante Cyprianum sanctus Petrus dixerat in epistola sua prima cap. 4. *Nec quisquam vestrum tamquam fur aut homicida patiatur, aut tamquam maleficus, aut curas alienas agens, sed tamquam christianus*.

13 *Dei templa*] Hieronymus in epistola ad Paulinum de institutione monachi: *Verum Christi templum anima credentis est*.

14 *Cubilia cum feminis*] Rem tractat valde periculosam, ut notat etiam Marbodus episcopus Redonensis in epistola ad Robertum de Arbeissello. Nam quia ille nimio continentiæ zelo inter duas puellas nocte cubare ferebatur, & eo modo conabatur accensum carnis ardorem extinguere, novo & inaudito, ut ad eum scribit Goffridus abbas Vindocinensis, sed infructuoso genere martyrii, addit Goffridus illud nullo modo posse esse utile neque fructuosum quod contra rationem noscitur esse præsumptum. Videtur autem Goffridus id quod dixit de novo martyrii genere mutuatus ex libro primo sancti Ambrosii de virginibus cap. 2. ubi loquens de sancta Agnete: *Novum martyrii genus*, inquit. *Nondum idonea pœnæ, & jam matura victoriæ, certare difficilis, facilis coronari &c.* Eleganter, ut solet, & prudenter Hieronymus in epistola ad Lætam de institutione filiæ: *Quidam putant majoris esse virtutis præsentem contemnere voluptatem. Tamen ego arbitror securioris continentiæ esse nescire quod quæras*.

15 *Promiscua*] Hæc lectio, quam omnes editiones habent, quam confirmant libri veteres, optima est. Et tamen Rigaltius ei bonæ lectioni prætulit erroneam quæ exstat in codice Thuano; in quo, omissa una litterula a librario, scriptum est *promisca*. Erratum est igitur in editione Anglicana, ubi adnotatum est in codice Thuano scriptum esse *promiscua*, cum contra Rigaltius in observationibus suis rationem reddiderit cur hanc lectionem rejecerit. Apud A. Gellium legitur *promisca*, *inpromisca*, *impromisce* in editione Henrici Stephani. Nicolaus Perottus pag. 752. 1185. adnotat veteres *promiscam* pro *promiscue* scripsisse. *Promisce* legi apud Macrobium pro *promiscue* in editione Henrici Stephani.

16 *Lingua quæ Christum*] Idem Cyprianus in libro de exhortatione martyrii cap. 11. *producta & exsecta prius lingua quæ confessa Deum fuerat*. Plinius lib. 7. cap. 23. *Anaxarchus cum torqueretur, præcisam dentibus linguam unamque spem indicii in tyranni os exspuit*. Eamdem historiam fusius refert Valerius Maximus lib. 3. cap. 3. Vide Cujacium lib. 19. observat. cap. 6.

17 *Et quamquam clero*] Tametsi Rigaltius, qui primus hoc segmentum reperit in codice sancti Remigii, illud cum ipsa epistola non ediderit, sed retulerit inter observationes, tametsi Angli secuti sint exemplum Rigaltii, ego illud attexui epistolæ, non dubitans quin sit Cypriani, quamvis in uno tantum veteri libro repertum sit. Reinhartus non attexuit epistolæ, sed addidit in calce, admonens Rigaltium edidisse ex codice Remensi.

18 *Sumpticulis propriis*] vel *de quantitate propria*, ut in epistola 36. pag. 49. loquitur ipse Cyprianus, id est ex bonis quæ erant Cæcilii Cypriani, quorum mentio est in epistola 69. ad Florentium. Non puto enim illud esse intelligendum de ea parte reddit	uum ecclesiæ quæ ad episcopum pertinebat, nondum inventa divisione bonorum, quia ecclesia nondum habebat divitias atque opes. Ea cum sustentabatur oblationibus fidelium, quæ gratuitæ erant & voluntariæ, non coactæ. Tertullianus in apologetico; *Modicam unusquisque stipem menstrua die, vel cum velis, & si modo possis, apponit. Nam nemo compellitur, sed sponte confert. Hæc quasi deposita pietatis sunt. Nam inde non epulis nec potaculis nec ingratis voratrinis dispensatur, sed egenis alendis humandisque*. Habuisse Cyprianum bona constat. De hortis ab eo venditis inter initia fidei suæ & Dei indulgentia restitutis testatur ipse Cyprianus epist. 73. & Pontius diaconus in vita ejus.

19 *Opto vos*] Retinui editionem vulgatam, quæ bona est. Admoneo tamen editionem Spireosem, veterem Venetam, eam quæ est Remboldi, Erasmicam, & Morellianam præferre *Opto te frater*, & ita etiam scriptum esse in sexdecim codicibus antiquis. Et hæc quoque lectio optima est. Tametsi enim epistola scripta sit ad plures, præcipue tamen & nominatim scripta est ad Rogatianum personam illustrem. Et ideo Cyprianus finem ei imponens, clausulam valedictoriam, ut solet, ad eum dirigere potuit.

EPISTOLA VII.

Ad clerum [1] de precando Deo.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus fratribus salutem. Quamquam sciam, fratres carissimi, pro timore quem singuli debemus Deo vos quoque illic assiduis orationibus & enixis precibus instanter incumbere, admoneo tamen & ipse [2] religiosam sollicitudinem A vestram ut ad placandum atque exorandum Dominum, non voce sola, sed & jejuniis & lacrimis & omni genere deprecationis ingemiscamus. Intelligendum est enim & confitendum pressuræ istius tam turbidam vastitatem, quæ gregem nostrum maxima ex parte popu-lata

lata eſt & adhuc uſque populatur, ſecundum A
peccata noſtra veniſſe, dum [b] viam Domini
non tenemus, nec data nobis ad ſalutem cæ-
leſtia mandata ſervamus. Fecit Dominus no-
ſter voluntatem patris, & nos non facimus Do-
mini voluntatem, patrimonio & lucro ſtuden-
tes, ſuperbiam ſectantes, æmulationi & diſſen-
ſioni vacantes, ſimplicitatis & fidei negligen-
tes, ſæculo verbis ſolis & non factis renuntian-
tes, unuſquiſque ſibi placentes, & omnibus
diſplicentes. Vapulamus itaque ut meremur,
Luc. 12. cum ſcriptum ſit: *Servus autem ille qui cogno-*
B *ſcit voluntatem domini ſui, & non paruerit volun-*
tati ejus, vapulabit multis. Quas autem plagas,
quæ verbera non meremur, quando nec con-
feſſores, qui exemplo ceteris ad bonos mores
eſſe debuerant, teneant diſciplinam? Itaque
dum quoſdam inſolenter extollit confeſſionis
ſuæ tumida & inverecunda jactatio, tormenta
venerunt, & tormenta ſine fine tortoris, ſine
exitu damnationis, ſine ſolatio mortis, tormen-
ta quæ ad coronam non facile dimittant, ſed
tamdiu torqueant quamdiu dejiciant; niſi ſi ali-
C quis divina dignatione ſubtractus inter ipſa cru-
ciamenta profecerit, adeptus gloriam non ter-
mino ſupplicii, ſed velocitate moriendi. Hæc
patimur delicto & merito noſtro, ſicut præmo-
Pſal. 88. nuit divina cenſura dicens: *Si dereliquerint le-*
gem meam & in judiciis meis non ambulaverint,
ſi juſtificationes meas profanaverint & præcepta
mea non obſervaverint, viſitabo in virga facinora
eorum & in flagellis delicta eorum. Virgas igitur
& flagella ſentimus, qui Deo nec bonis factis
placemus, nec pro peccatis ſatisfacimus. Ro-
D gemus de intimo corde & de tota mente miſe-
ricordiam Dei, quia & ipſe addidit dicens:
Ibid. *Miſericordiam autem meam non diſpergam ab eis*.
Matth. 7. Petamus, & accipiemus; & ſi accipiendi mo-
Luc. 11. ra & tarditas fuerit, quoniam graviter offendi-
mus, pulſemus; quia & pulſanti aperietur, ſi
modo pulſent oſtium preces, gemitus, & la-
crimæ noſtræ, quibus inſiſtere & immorari o-
portet, etſi ſit unanimis oratio. Nam quod
magis ſuaſit & compulit ut has ad vos litteras
ſcriberem, ſcire debetis (ſicut Dominus oſten-
dere & revelare dignatus eſt) dictum eſſe in
E viſione, *Petite, & impetratis*, tunc deinde præ-
ceptum plebi aſſiſtenti ut pro quibuſdam per-
ſonis deſignatis ſibi peterent, in petendo au-
tem fuiſſe diſſonas voces & diſpares voluntates,
& vehementer hoc diſplicuiſſe illi qui dixerat,
Petite, & impetratis, quod plebis inæqualitas di-
ſcreparet, nec eſſet fratrum conſenſio una &
ſimplex & juncta concordia, cum ſcriptum ſit,
Pſal. 67. *Deus qui inhabitare facit unanimes in domo*, &
Act. 4. in actis apoſtolorum legamus, *Turba autem eo-*
Joan. 15. *rum qui crediderant anima ac mente una agebant*,
& Dominus ſua voce mandaverit dicens: *Hoc*
F *eſt mandatum meum, ut diligatis invicem*. Et ite-
Matt. 18. rum: *Dico autem vobis quoniam ſi duobus ex vo-*
bis convenerit in terra, de omni re quamcumque
petieritis continget vobis a patre meo qui in cælis
eſt. Quod ſi duo unanimes tantum poſſunt,
quid ſi unanimitas apud omnes eſſet? Quod ſi
ſecundum pacem quam nobis Dominus dedit
univerſis fratribus conveniret, jampridem de
divina miſericordia impetraſſemus quod peti-
mus, nec tamdiu in hoc ſalutis & fidei noſtræ
periculo fluctuaremus. Immo vero nec veniſ-

A ſent fratribus hæc mala, ſi in unum fraterni-
tas fuiſſet animata. Nam & illud oſtenſum eſt,
quod ſederet paterfamilias, ſedente ſibi ad dex-
teram juvene; qui juvenis anxius & cum qua-
dam indignatione ſubtriſtis, maxillam manu
tenens, mœſto vultu ſedebat. Alius vero in ſi-
niſtra parte conſiſtens rete portabat, quod ſe
mittere, ut circumſtantem populum caperet,
minabatur. Et cum miraretur quid hoc eſſet
ille qui vidit, dictum eſt ei juvenem qui ad
dexteram ſic ſederet contriſtari & dolere quod
B præcepta ſua non obſervarentur, illum vero in
ſiniſtra exſultare quod ſibi daretur occaſio ut a
patrefamilias poteſtatem ſumeret ſæviendi. Hoc
prius longe oſtenſum eſt quam tempeſtas va-
ſtitatis hujus [a] oriretur. Et vidimus impletum
quod fuerat oſtenſum, ut dum Domini præ-
cepta contemnimus, dum datæ legis mandata
ſalutaria non tenemus, facultatem nocendi ini-
micus acciperet, minus armatos & ad repu-
gnandum minus cautos jactu retis operiret. Ore-
mus inſtanter & aſſiduis precibus ingemiſca-
mus. Nam & hoc nobis non olim per viſio-
C nem, fratres cariſſimi, exprobratum ſciatis,
quod dormitemus in precibus, nec vigilanter
oremus. Et Deus utique, qui quem corripit Prov. 3.
diligit, quando corripit, ad hoc corripit ut
emendet, ad hoc emendat ut ſervet. Excutia-
mus itaque & abrumpamus ſomni vincula, &
inſtanter ac vigilanter oremus, ſicut Paulus a-
poſtolus præcipit dicens: *Inſtate orationi vigi-* Coloſſ. 4.
lantes in ea. Nam & apoſtoli orare diebus ac
noctibus non deſtiterunt, & Dominus quoque
ipſe diſciplinæ magiſter & exempli noſtri via
D frequenter & vigilanter oravit, ſicut in evan-
gelio legimus: *Exiit in montem orare, & fuit* Luc. 6.
pernoctans in oratione Dei. Et utique quod ora-
bat orabat ille pro nobis, cum peccator ipſe non
eſſet, ſed aliena peccata portaret. Adeo au-
tem pro nobis ille deprecabatur ut legamus
alio loco: *Dixit autem Dominus ad Petrum:* Luc. 22.
Ecce ſatanas poſtulavit ut vos vexaret quomodo
triticum. Ego autem rogavi pro te ne deficiat fi-
des tua. Quod ſi pro nobis ac pro delictis no-
ſtris ille & laborabat & vigilabat & precaba-
tur, quanto nos magis inſiſtere precibus & o-
E rare, & primo ipſum Dominum rogare, tum
deinde per ipſum Deo patri ſatisfacere debe-
mus? Habemus advocatum & deprecatorem pro
peccatis noſtris Jeſum Chriſtum Dominum &
Deum noſtrum, ſi modo nos in præteritum
peccaſſe pœniteat, & confitentes atque intelli-
gentes delicta noſtra, quibus nunc Dominum
offendimus, vel de cetero nos ambulare in viis
ejus & præcepta ejus metuere ſpondeamus. Pa-
ter nos corrigit & tuetur, ſtantes tamen in fi-
de & preſſuris atque anguſtiis, ſcilicet Chriſto
ejus firmiter adhærentes, ſicut ſcriptum eſt:
F *Quis nos ſeparabit a dilectione Chriſti, preſſura,* Rom. 8.
an anguſtia, an perſecutio, an fames, an nudi-
tas, an periculum, an gladius? Nihil horum
poteſt ſeparare credentes, nihil poteſt avellere
corpori ejus & ſanguini cohærentes. Perſecu-
tio iſta examinatio eſt atque exploratio [c] pe-
ctoris noſtri. Excuti nos Deus voluit & proba-
ri, ſicut ſuos ſemper probavit; nec tamen in
probationibus ejus aliquando auxilium creden-
tibus defuit. Denique ad minimum famulum
ſuum & in delictis licet plurimis conſtitutum
& di-

& dignatione ejus indignum, tamen ille pro A sua circa nos bonitate mandare dignatus est. Dic illi, inquit, securus sit, quia pax ventura est, sed quod interim morula est, supersint adhuc aliqui qui probentur. Sed & de victu parco & sobrio potu divinis dignationibus admonemur; scilicet ne vigore cælesti sublime jam pectus illecebra sæcularis enervet, vel ne largioribus epulis mens gravata minus ad preces orationis evigilet. Dissimulare hæc singula & apud conscientiam meam solus occultare non debui, quibus unusquisque nostrum & instrui B & regi possit. [6] Nec ipsi denique apud vos hanc epistolam teneatis occultam, sed legendam fratribus suggeratis. [7] Intercipere enim quibus nos Dominus admonere & instruere dignatur ejus est qui admoneri & instrui fratrem suum nolit. Probari nos a Domino nostro sciant, nec umquam a fide qua in eum semel credidimus præsentis pressuræ conflictatione deficiant. Delicta sua singuli recognoscentes, vel modo conversationem veteris hominis exponant. Nemo enim retro attendens & superponens manum suam super aratrum aptus est regno C Dei. Denique & uxor Lot, quæ liberata contra præceptum retro respexit, quod evaserat [8] perdidit. Attendamus non posteriora, quo diabolus revocat, sed priora, quo Christus vocat. Oculos erigamus ad cælum, ne oblectamentis & illecebris nos suis terra decipiat. Unusquisque oret Deum, non pro se tantum, sed pro omnibus fratribus, sicut Dominus orare nos docuit; ubi non singulis privatam precem mandat, sed oratione communi & concordi prece orantes pro omnibus jussit orare. Si nos Dominus humiles & quietos, si nobis invicem copulatos, si circa iram suam timidos, si præsenti tribulatione correctos emendatosque conspexerit, tutos ab inimici infestationibus exhibebit. Præcessit disciplina, sequetur & venia. Nos tantum sine cessatione poscendi & cum fide accipiendi simplices & unanimes Dominum deprecemur, cum gemitu pariter & fletu deprecantes, sicut deprecari oportet eos qui sint positi inter plangentium ruinas & timentium reliquias, inter numerosam languentium stragem & exiguam stantium firmitatem. Rogemus pacem maturius reddi, cito latebris nostris & periculis subveniri, impleri quæ famulis suis Dominus dignatur ostendere, redintegrationem ecclesiæ, securitatem salutis nostræ, post pluvias serenitatem, post tenebras lucem, post procellas & turbines placidam lenitatem, pia paternæ dilectionis auxilia, divinæ majestatis solita magnalia, quibus & persequentium blasphemia retundatur, & lapsorum pœnitentia reformetur, & fortis & stabilis perseverantium fiducia glorietur. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere & nostri meminisse. Fraternitatem meo nomine salutate, & ut nostri meminerint admonete. Valete.

NOTÆ AD EPISTOLAM VII.

1 DE *precando Deo*] Miror Rigaltium, qui sciebat sanctum Augustinum lib. 4. de baptismo contra Donatistas cap. 2. ea verba referre tamquam Cypriani, sciebat præterea ea haberi in quibusdam antiquis editionibus, miror inquam eum illa omisisse in sua. Illa etiam omiserunt Angli. Nos restituimus propter auctoritatem Augustini & plurimorum veterum librorum.

2 *Relig. sollic.*] Hæc est lectio omnium veterum librorum & editionum. In Rigaltiana tamen scriptum est *religionem vestram*. Angli reposuerunt veterem lectionem.

3 *Viam Domini non tenemus*] Citat hunc quoque locum sanctus Augustinus in libro paulo ante laudato cap. 3.

4 *Oriretur*] In uno codice regio legitur, *vastitatis hujus accederet & impetus malitia nostræ erga nos ingrueret*. Sed alii codices repugnant & omnes editiones. In vetustissimo codice Remigiano scriptum est, *tempestas vastationis hujus oriretur*. In Lamoniano, *tempestas vastis hujus operaretur*.

5 *Pectoris nostri*] Duæ sunt hujus loci lectiones in antiquis codicibus. Eam quam nos retinemus invenimus in octo codicibus. Aliam, quæ habet *peccati nostri*, exhibent omnes editiones quæ Pamelianam antecesserunt, eam vero præferunt etiam undecim libri veteres; eaque adjuvari potest ex eo quod in initio libri Job reperitur: *ut quæras iniquitatem meam & peccatum meum scruteris*. Nostram vero confirmant plurima sacræ scripturæ loca in quibus Deus vocatur scrutator cordis & renis, ut etiam adnotatur in calce epistolæ octavæ. In codice Flori scriptum erat *peccati nostri*.

6 *Nec ipsi denique*] Quamquam prior lectio, quæ habet *utique*, bona sit, eam prætuli quæ nititur auctoritate omnium fere veterum exemplarium.

7 *Intercipere*] id est supprimere, modo loquendi multum remoto a vera significatione hujus vocabuli. Et tamen Tacitus in vita Agricolæ videtur eo vocabulo usus esse in eodem sensu quo Cyprianus. Ait enim: *Nec Agricola umquam per alios gesta avidus intercepit, sed centurio seu præfectus incorruptum facti testem habebat*. Item Seneca lib. 3. de beneficiis cap. 17. *Urit illum & angit intercepti beneficii conscientia*. Q. Curtius lib. 9. *Alieno enim sanguine partam gloriam intercipi*. Arnobius lib. 3. *Nam intercipere scripta & publicatam velle submergere lectionem non est deos defendere, sed veritatis testificationem timere*. Cassianus lib. 9. cap. 11. *intercipiens efficaciam orationum*. & collat. 1. cap. 11. *Caritas nullo intercipiatur tempore*.

8 *Perdidit*] Ita veteres editiones & omnes fere libri veteres. In uno tamen meo scriptum est *incidit*. Quod videtur esse melius. In vetustissimo Remigiano *percidit*.

EPISTOLA VIII.

Ad martyres & confessores.

CYPRIANUS martyribus & confessoribus D in Christo Domino nostro & in Deo patre perpetuam salutem. Exsulto lætus & gratulor, fortissimi ac beatissimi fratres, cognita fide ac virtute vestra, in quibus mater [a] ecclesia gloriatur. Gloriata est & nuper quidem cum confessione perstante suscepta pœna est quæ confessores Christi fecit extorres. Confessio tamen præsens quanto in passione fortior, tanto clarior & major in honore est. Crevit pugna, crevit & pugnantium gloria. Nec retardati estis ab acie tormentorum metu, sed ipsis tormentis magis ac magis estis ad aciem provocati, fortes & stabiles ad maximi certaminis prœlium prompta [b] devotione redistis. Ex quibus quosdam jam comperi coronatos, quosdam

dam vero ad coronam victoriæ jam jamque proximos, universos autem quos agmine glorioso carcer inclusit pari ac simili calore virtutis ad gerendum certamen animatos, sicut esse oportet in divinis castris milites Christi, ut incorruptam fidei firmitatem non blanditiæ decipiant, non minæ terreant, non cruciatus ac tormenta devincant, quia major est qui in nobis est quam qui est in hoc mundo, nec plus ad dejiciendum potest terrena pœna quam ad [1. Joan. 4.] erigendum tutela divina. Probata res est certamine fratrum glorioso, qui ad tormenta vincenda ceteris duces facti, exemplum virtutis ac fidei præbuerunt, congressi in acie donec acies succumberet victa. Quibus ego vos laudibus prædicem, fortissimi fratres? Robur pectoris vestri & perseverantiam fidei quo præconio vocis exornem? Tolerastis usque ad consummationem gloriæ durissimam quæstionem, nec cessistis suppliciis, sed vobis potius supplicia cesserunt. Finem doloribus, quem tormenta non dabant, coronæ dederunt. [3] Quæstio gravior ad hoc diu perseveravit, non ut stantem fidem dejiceret, sed ut homines Dei ad Dominum velocius mitteret. Vidit admirans præsentium multitudo cæleste certamen, certamen Dei, certamen spiritale, prœlium Christi, stetisse servos ejus voce libera, mente incorrupta, virtute divina, telis quidem sæcularibus nudos, sed armis fidei [4] credentes armatos. Steterunt [5] torti torquentibus fortiores, & pulsantes ac laniantes ungulas pulsata ac laniata membra vicerunt. Inexpugnabilem fidem superare non potuit sæviens diu plaga repetita, quamvis rupta compage viscerum torquerentur in servis Dei [6] jam non membra, sed vulnera. Fluebat sanguis qui incendium persecutionis extingueret, qui flammas & ignes gehennæ glorioso cruore sopiret. O quale illud fuit [7] spectaculum Domino, quam sublime, quam magnum, quam Dei oculis sacramento ac devotione militis ejus acceptum, sicut scriptum est in psalmis spiritu sancto loquente ad nos pariter & monente: *Pretiosa est in conspectu Do-* [Ps. 115.] *mini mors justorum ejus*. Pretiosa mors hæc est quæ emit immortalitatem pretio sui sanguinis, quæ accepit coronam de consummatione virtutis. [8] Quam lætus illic Christus fuit, quam libens in talibus servis suis & pugnavit & vicit protector fidei, & dans credentibus tantum quantum se credit capere qui sumit. Certamini suo adfuit, prœliatores atque assertores sui nominis erexit, corroboravit, animavit. Et qui pro nobis mortem semel vicit, semper vincit in no- [Matt. 10.] bis. *Cum vos*, inquit, *tradiderint, nolite cogitare quid loquamini. Dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini. Non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri qui loquitur in vobis*. Documentum rei præsens prœlium præbuit. Vox plena spiritu sancto de martyris ore prorupit, cum [9] Mappalicus beatissimus inter cruciatus suos Proconsuli diceret: *Videbis cras agonem*. Et quod ille cum virtutis ac fidei testimonio dixit Dominus implevit. Agon cælestis exhibitus, & Dei servus in agonis promissi certamine coronatus est. Hic est agon quem prophe- [Isa. 7.] ta Esaias ante [10] prædixit dicens: *Non pusillum vobis certamen cum hominibus, quoniam Deus præstat agonem*. Et ut ostenderet quis hic agon fu-

A turus esset, addidit dicens: *Ecce virgo in ute-* [Matt. 1.] *rum* [11] *accipiet & pariet filium, & vocabitis nomen ejus Emmanuel*. Hic est agon fidei nostræ qua congredimur, qua vincimus, qua coronamur. Hic est agon quem nobis ostendit beatus Paulus apostolus, in quo oportet nos currere & ad [12] coronam gloriæ pervenire. *Nesci-* [1. Cor. 9.] *tis*, inquit, *quia qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, unus tamen accipit palmam. Sic currite ut* [13] *occupetis. Et illi quidem ut corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam*. Item B suum certamen ostendens, & hostiam se Domini cito futurum esse promittens, ait: *Ego* [2. Tim. 4.] *jam libor, & tempus instat assumptionis meæ. Bonum agonem certavi, cursum perfeci, fidem servavi. Jam superest mihi corona justitiæ, quam mihi reddet Dominus in illa die, ille justus judex, non solum autem mihi, sed & omnibus qui diligunt adventum ejus*. Hunc igitur agonem per prophetas ante prædictum, per Dominum commissum, per apostolos gestum Mappalicus suo & collegarum suorum nomine Proconsuli repromisit. Nec fefellit in promisso suo vox fi- C delis. Pugnam quam spopondit exibuit, & palmam quam meruit accepit. Istum nunc beatissimum martyrem & alios participes [14] ejusdem congressionis, milites & comites in fide stabiles, in dolore patientes, in quæstione victores ut ceteri quoque sectemini & opto pariter & exhortor; ut quos vinculum confessionis & hospitium carceris simul junxit jungat etiam consummatio virtutis & corona cælestis, ut lacrimas matris ecclesiæ, quæ plangit ruinas & funera plurimorum, vos vestra lætitia tergea- D tis, & ceterorum quoque stantium firmitatem vestri exempli provocatione solidetis. Si vos acies vocaverit, si certaminis vestri dies venerit, militate fortiter, dimicate constanter, scientes vos sub oculis præsentis Domini dimicare, confessione nominis ejus ad ipsius gloriam pervenire; qui non sic est ut servos suos tantum spectet, sed & ipse luctatur in nobis, ipse congreditur, ipse in certamine agonis nostri & coronat pariter & coronatur. Quod si ante diem certaminis vestri de indulgentia Domini pax supervenerit, vobis tamen maneat [15] E voluntas integra & conscientia gloriosa. Nec contristetur aliquis ex vobis quasi illis minor sit qui ante vos tormenta perpessi victo & calcato sæculo ad Dominum glorioso itinere venerunt. Dominus scrutator est renis & cordis, arcana perspicit, & intuetur occulta. Ad coronam de eo promerendam sufficit ipsius testimonium solum qui judicaturus est. Ergo utraque res, [17] fratres carissimi, sublimis pariter & illustris. Illa securior, ad Dominum victoriæ consummatione properare; hæc lætior, [18] ac- F cepto post gloriam commeatu in ecclesiæ laude florere. O beatam Ecclesiam nostram, quam sic honor divinæ dignationis illuminat, quam temporibus nostris gloriosus martyrum sanguis illustrat. Erat ante in operibus fratrum candida. Nunc facta est in martyrum cruore purpurea. Floribus ejus nec lilia nec rosæ desunt. Certent nunc singuli ad utriusque honoris amplissimam dignitatem. Accipiant coronas vel de opere candidas, vel de passione purpureas. In cælestibus castris & [19] pax & acies habent flores suos, quibus miles Christi ob

sti ob gloriam coronetur. [20] Opto vos, fortissimi ac beatissimi fratres, semper in Do- A mino bene valere & nostri meminisse. Valete.

NOTÆ AD EPISTOLAM VIII.

1 *Ecclesia gloriatur*] In codice sancti Arnulphi Metensis legitur *ecclesia gratulatur. Et nuper quidem.* In Carnotensi *gratulatur vel gloriatur. Et nuper.*

2 *Devotione redistis*] Iidem codices habent *prodistis.*

3 *Quæstio*] Revocavi hanc lectionem, quam & libri veteres & editiones antiquæ præferunt. In editione Manutiana scriptum est *laniena*. Pamelius ita quoque posuit. Sed nostra lectio, quæ nititur auctoritate, recte congruit cum his quæ paulo ante dicta sunt: *Tolerastis durissimam quæstionem*, & infra *in quæstione victores*. Angli protulerunt quasdam varias lectiones quæ probare possunt alium lectionem posse esse bonam.

4 *Credentes*] Hanc lectionem præferunt veteres libri & editiones, nisi quod interdum vidi scriptum *credentis*. In libro tamen Divionensi & in recentiore Remigiano legitur *constanter*. Quod mihi videtur esse melius. Sed mutare non sum ausus propter repugnantiam aliorum exemplarium.

5 *Tortis fortiores*] Sulpitius Severus in epistola ad Eusebium: *Sed his tolerandis atque vincendis præcipuam semper justorum fuisse virtutem, dum per omnia tentamenta patientes, semper invicti, tanto fortius vincerent quanto gravius pertulissent.* Apud Rufinum lib. 5. cap. 1. in historia martyrum Lugdunensium: *Ex ipsa quippe sanctorum patientia sævior eis contentionis rabies accendebatur, & velut pudore quodam fatigabantur, quia major inesset cruciatis quam cruciantibus virtus.*

6 *Jam non membra*] Sic supra in epistola ad Donatum pag. 5. *jam non membra, sed vulnera.* Ammianus Marcellinus lib. 29. enarrans lanienam exercitam in Diogenem quemdam ut verba placentia principi loqueretur, ait illum, *cum pœnis non sufficerent membra*, vivum combustum. Idem lib. 14. loquens de Eusebio quodam misere cruciato ait illum ita evisceratum *ut cruciatibus membra deessent.* Sanctus Ambrosius in libro primo de virginibus, loquens de martyrio sanctæ Agnetis: *Fuitne in illo corpusculo vulneri locus?* T. Livius lib. 4. *quod jam integri esse in corpore loci ad nova vulnera recipienda.* Justinus lib. 2. *velut a singulis membris pœnæ exigerentur.* Eleganter varia illa tormentorum & cruciatuum genera describuntur in libro primo Silii Italici.

> *Non ignes, candensque calybs, non verbera passim*
> *Ictibus innumeris lacerum scindentia corpus.*
> *Carnificesve manus, penitusque infusa medullis*
> *Pestis, & in medio lucentes vulnere flammæ*
> *Cessavere.*

7 *Spectaculum Domino*] Codices sancti Arnulphi & Carnotensis habent *Domini.*

8 *Quam latus illic*] Iidem codices præferunt *in illis.*

9 *Mappalicus*] Kalendarium Carthaginense editum a Mabillonio: *XIII. Kalend. Majas martyris Mappalici.* At in martyrologio monasterii Einsidlensis edito ab eodem Mabillonio est xv. Kal. Maii, uti etiam in antiquis martyrologiorum scriptoribus. Sanctum Cyprianum fuisse sepultum in loco qui Mappalia vocatur scribit Victor Vitensis lib. 1. cap. 5.

10 *Tradixit*] Veteres editiones Manutiana antiquiores & quædam vetera exemplaria præferunt *promisit.*

11 *Accipiet*] In quibusdam codicibus antiquis scriptum est *concipiet.* Sic etiam editiones quæ præcesserunt Erasmicam.

12 *Coronam gloriæ*] Ex epistola prima beati Petri, *percipietis immarcessibilem gloriæ coronam.* Hic Cypriani locus varie legitur in antiquis codicibus. Quidam enim habent *coronam gloriæ*, alii *gloriam coronæ*. Hanc discrepantiam invexit audacia librariorum. Bonam lectionem habebat etiam liber Flori. Apud Cassianum lib 6. cap. 3. lego *coronæ gloriam*. Pro quo fortassis reponendum esset *coronam gloriæ.*

13 *Ut occupetis*] Postea sequebatur in quibusdam vetustis codicibus & editionibus: *Omnis autem qui agonizat in omnibus continens est.* Sed cum segmentum illud non inveniatur in multis codicibus, desit autem in editionibus Manutii & Morellii, cum videam hunc ipsum Pauli locum descriptum in libro tertio testimoniorum cap. 26. absque illo segmento, rursum non haberi in epistola ad Fortunatum de exhortatione martyrii in optimis & vetustissimis exemplaribus, expunxi ubique, quia existimo additum fuisse a quodam studioso ex epistola Pauli, ubi exstat. Sic in pluribus Cypriani locis addita sunt segmenta ex libris sacræ scripturæ quæ omissa putabant ii qui illa addiderunt. Vide annotationes Erasmi in hunc Pauli locum.

14 *Ejusdem congressionis*] Codex sancti Arnulphi habet *confessionis*, Carnotensis *confessionis vel congressionis.*

15 *Voluntas integra*] Hieronymus lib. 2. adversus Jovinianum: *In martyre enim voluntas, ex qua ipsa mors nascitur, coronatur.* Vide notas ad epistulam 52. in verbo *passus est.*

16 *Ad cor. de eo*] Iidem codices habent *ad coronam Dei.* Sic etiam quædam editiones.

17 *Fratres carissimi*] Codex sancti Arnulphi, *fratres mei dilectissimi.*

18 *Accepto commeatu*] id est indulgentia permanendi in hac vita, uti recte explicat Rigaltius in librum Tertulliani de fuga in persecutione.

19 *Pax & acies*] In libro de zelo & livore pag. 260. *Habet & pax coronas suas.* Et in libro de opere & eleemosynis pag. 246. *In pace vincentibus coronam candidam pro operibus dabit, in persecutione purpuream pro passione geminabit.* In libro de exhortatione martyrii ad Fortunatum pag. 274. *In persecutione militia, in pace conscientia coronabitur.* Hieronymus in epistola ad Furiam de viduitate servanda & in epistola ad Heliodorum de laude vitæ solitariæ: *Virginum lilia & martyrum rosas.* Idem in vita Malchi monachi: *Habet & servata pudicitia martyrium suum.* Sanctus Ambrosius in epistola ad Simplicianum: *Sunt nobis quædam & in pace prælia & in bello pax.*

20 *Opto vos*] Hæc desunt in libro Carnotensi.

[1] EPISTOLA IX.

Ad clerum de quibusdam presbyteris qui temere pacem lapsis dederunt, necdum sedata persecutione, & citra conscientiam episcoporum.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus fratribus salutem. Diu [2] patientiam meam tenui, fratres carissimi, quasi verecundum silentium nostrum proficeret ad quietem. Sed cum quorumdam immoderata & abrupta præsumptio temeritate sua & honorem martyrum & confessorum pudorem & plebis universæ tranquillitatem turbare conetur, tacere ultra non oportet, ne ad periculum & plebis pariter & B nostrum taciturnitas nimia procedat. Quod enim non periculum metuere debemus de offensa Domini quando [3] aliqui de presbyteris nec evangelii nec loci sui memores, sed neque futurum Domini judicium neque nunc sibi præpositum episcopum cogitantes, quod numquam omnino sub [4] antecessoribus factum est, cum contumelia & contemptu præpositi totum sibi vindicent? Atque utinam non [5] prostrata fratrum

trum nostrorum salute sibi omnia vindicarent? A Contumeliam episcopatus nostri dissimulare & ferre possem, sicut dissimulavi semper & pertuli. Sed dissimulandi nunc locus non est, quando decipitur fraternitas nostra a quibusdam vestrum; qui dum sine ratione restituendæ salutis plausibiles esse cupiunt, magis lapsis obsunt. Summum enim delictum esse quod persecutio committi coegit sciunt ipsi etiam qui commiserunt, cum dixerit Dominus & judex
Matt. 10. noster: *Qui me confessus fuerit coram hominibus, & ego illum confitebor coram patre meo qui in cæ-*
Marc. 3. *lis est. Qui autem me negaverit, & ego illum negabo.* B Et iterum dixerit: *Omnia peccata remittentur filiis hominum & blasphemiæ. Qui autem blasphemaverit in spiritum sanctum, non habebit remissam,* [6] *sed reus est æterni peccati.* Item
1. Cor. 10. beatus apostolus dixerit: *Non potestis calicem Domini bibere & calicem dæmoniorum. Non potestis mensæ Domini communicare & mensæ dæmoniorum.* Hæc qui subtrahit fratribus nostris, decipit [7] miseros; ut qui possunt, [8] agentes pœnitentiam veram, Deoque patri & misericordi precibus & operibus suis satisfacere, seducantur ut C magis pereant, & qui erigere se possent, plus cadant. Nam cum in minoribus peccatis agant peccatores pœnitentiam justo tempore, & secundum disciplinæ ordinem ad exomologesin veniant, & per manus impositionem episcopi & cleri jus communicationis accipiant, nunc crudo tempore, persecutione adhuc perseverante, nondum restituta ecclesiæ ipsius pace, ad communicationem admittuntur, & [9] offertur nomen eorum, & nondum pœnitentia acta, nondum exomologesi facta, nondum manu eis ab episcopo & clero imposita, eucharistia illis D
1. Cor. 11. datur, cum scriptum sit: *Qui ederit panem aut biberit calicem Domini indigne, reus erit corporis & sanguinis Domini.* Sed nunc illi rei non sunt qui minus scripturæ legem tenent. Erunt autem rei qui præsunt & hæc fratribus non suggerunt ut instructi a præpositis faciant omnia

A cum Dei timore & cum data ab eo & præscripta observatione. Exponunt deinde invidiæ beatos martyres, & gloriosos servos Dei cum Dei sacerdote committunt, ut, cum illi [10] memores loci nostri ad me litteras direxerint & petierint tunc desideria sua examinari & pacem dari quando ipsa ante mater nostra ecclesia pacem de misericordia Domini prior sumpserit, & nos divina protectio reduces ad ecclesiam suam fecerit, hi sublato honore quem nobis beati martyres cum confessoribus servant, contempta [11] Domini lege & observatione quam B iidem martyres & confessores tenendam mandant, ante extinctum persecutionis metum, ante reditum nostrum, ante ipsum pæne martyrum excessum, communicent cum lapsis & offerant, & eucharistiam tradant, quando etiamsi martyres per calorem gloriæ scripturam minus contemplantes plus aliquid cuperent, a presbyteris & diaconis suggerentibus admoneri deberent, sicut semper in præteritum factum est. Castigare nos itaque divina censura nec noctibus desinit nec diebus. Præter nocturnas e- C nim visiones, per dies quoque impletur apud nos spiritu sancto puerorum innocens ætas, quæ in ecstasi videt oculis & audit & loquitur ea quibus nos Dominus monere & instruere dignatur. Et audietis omnia quando ad vos reducem me Dominus fecerit, qui ut secederem jussit. Interim temerarii & incauti & tumidi quidam inter vos, qui hominem non cogitant, vel Deum timeant, scientes quoniam si ultra in iisdem perseveraverint, utar ea [12] admonitione qua me uti Dominus jubet, ut interim prohibeantur offerre, acturi & apud nos & apud confes- D sores ipsos & apud plebem universam causam suam cum Domino permittente in sinum matris ecclesiæ recolligi cœperimus. De hoc ad martyres & confessores & ad plebem litteras feci, quas utrasque vobis legi mandavi. Opto vos, fratres carissimi ac desiderantissimi, in Domino semper bene valere & nostri meminisse. Valete.

NOTÆ AD EPISTOLAM IX.

1 INscriptio istius epistolæ, cujusmodi istic ponitur, descripta est ex codice nostro Fossatensi, ex vetere Victorino, ex Michaelino, & ex editione Spirensi, tum etiam ex vetere Veneta. Pessimum illius summarium posuerunt Angli in margine.

2 *Patientiam tenui*] Arcadius & Honorius Imperatores l. 14. Cod. Theodos. de desertoribus, *ut in his patientiam tenemus*.

3 *Aliqui de presbyteris*] Angli putant hic agi de quinque presbyteris seditiosis; de quibus videndæ notæ nostræ ad epistolam 38.

4 *Antecessor. nostris*] Infra epist. 70. ad episcopos Numidas: *Sententiam nostram non novam promimus, sed jampridem ab antecessoribus nostris statutam.* Non agitur istic de episcopis Carthaginensibus antecessoribus Cypriani, sed in universum de episcopis qui ecclesiam Africanam gubernaverunt ante Cyprianum, de septuaginta nimirum episcopis quos interfuisse concilio habito sub Agrippino docet sanctus Augustinus in libro de unico baptismo contra Petilianum & lib. 3. de baptismo contra Donatistas cap. 12.

5 *Prostrata salute*] Ita omnia fere vetera exemplaria & editiones omnes ante Manutianam, in qua scriptum est *contra fratrum nostrorum salutem*. Sed hanc lectionem ego non reperi nisi in duobus antiquis. Reinhartus maluit veterem lectionem. Eam porro adjuvant hæc verba in epistola 11. pag. 21. *persecutionis infestatione prostrati*, & epistola 37. pag. 50. *persecutionis tempestate prostrati*. Optatus Milevitanus lib. 1. *Persecutio nonnullos funestam prostravit in mortem*. Lambinus putat apud Ciceronem in Catilinaria secunda legi debere: *Jacet ille nunc prostratusque est*. Et mox ait: *Plus enim est prostratum esse quam jacere*. Quæ sententia Lambini convenit cum his verbis Cypriani ex epistola 40. pag. 54. *Nemo jacentes prosternat & deprimat*.

6 *Sed reus est*] Pro his in vetustiore libro Remigiano scriptum est, *neque hic neque in venturo*. quod sumptum est ex capite 12. evangelii secundum Matthæum. Hieronymus in epistola ad Marcellam de blasphemia in spiritum sanctum: *Probet itaque Novatianus aliquem de his qui sacrificare compulsi sunt ante tribunal judicis respondisse omnia quæ in evangelio scripta sunt non a filio Dei sed a Beelzebud principe dæmoniorum esse profecta, & tunc poterit approbare irremissibilem in spiritum sanctum esse blasphemiam.*

7 *Miseras*] Codex Fuxensis, *innocentes*. Id quod dicturus sum non pertinet ad explicationem loci istius Cyprianici. Dicam tamen propter hanc vocem, qua significantur etiam miseri apud Ammianum Marcellinum. Scribit ille in libro 28. Valentinianum, hominem propalam ferocem, inter imperandi exordium duos homines minime malos, Dioclem videlicet ex Comite largitionum Illyrici, & Diodorum ex agente in rebus, jussisse occidi. *Quorum memoriam*, inquit Marcellinus, *apud Mediolanum colentes nunc quoque christiani, locum ubi sepulti sunt ad innocentes appellant*. Et mox eos ut martyres ait cultos fuisse a christianis.

8 *Agentes pænitentiam*] Multum variant in hoc loco vetera exemplaria. Ego amplexus sum lectionem quæ

mihi visa est melior. Illud interim admoneo, pro eo quod istic scriptum est *misericordi* veteres editiones ante Manutianam præferre *ad misericordiam*. Quam lectionem reperi etiam in codice Fossatensi, in Compendiensi vetere, & in recentiore Remigiano. Vetus Victorinus habet utramque lectionem. Etenim cum in illo scriptum primo fuisset *misericordi*, additum est supra lineam *vel ad misericordiam*.

9 *Offertur nomen eor.*] Hanc lectionem, quæ est vulgata, habent quinque libri veteres. In duobus aliis legitur *offeruntur nomina eorum*, in Fuxensi *pro nomine eorum*. Alii quatuor & editio Manutii, *offertur nomine eorum*. Insignis est locus Tertulliani in libro de monogamia, ubi agens de muliere juncta viro, quem repudiare non potest, ait: *Enimvero & pro anima ejus orat, & refrigerium interim adpostulat ei, & in prima resurrectione consortium, & offert annuis diebus dormitionis ejus*. Vide scholia Jacobi Billii ad orationem Gregorii Nazianzeni in laudem Cæsarii fratris & dissertationem quintam Cyprianicam Henrici Dodvvelli. Vide etiam Capitularium to. 2. pag. 1129.

10 *Memores loci*] Ita codex Fuxensis & editio Manutiana. Superiores editiones & plures libri veteres in editione Anglicana laudati habent *legis nostræ*. Atque hanc lectionem magis probat Gronovius in cap. 14. observationum suarum in scriptoribus ecclesiasticis, & ait Cyprianum hic intelligere evangelicam legem, a qua arcessit disciplinam ecclesiasticam; & ut ostendat opinionem suam esse bonam, affert hunc locum ex epistola sequenti, in qua sic legitur, *illi contra evangelicam legem*, & mox alia quædam loca similia ex quibusdam aliis epistolis.

11 *Domini lege*] In libro Beccensi scriptum est *contempta dominicæ legis observatione*.

12 *Admonitione*] id est suspensionis censura, ut interpretatur Baronius hunc Cypriani locum referens.

[1] EPISTOLA X.

Ad martyres & confessores qui lapsis petierunt pacem dari.

CYPRIANUS martyribus & confessoribus A carissimis fratribus salutem. Sollicitudo loci nostri & timor Domini compellit, fortissimi ac beatissimi [2] fratres, admonere vos litteris nostris ut a quibus tam devote & fortiter servatur fides Domini, ab iisdem lex quoque & disciplina Domini reservetur. Nam cum omnes milites Christi custodire oporteat præcepta imperatoris sui, tum vos magis præceptis ejus obtemperare plus convenit, qui exemplum ceteris facti estis & virtutis & timoris Dei. Et credideram quidem presbyteros & diaconos qui illic B præsentes sunt monere vos & instruere plenissime circa evangelii legem, sicut in præteritum semper sub antecessoribus nostris factum est, ut diaconi ad carcerem commeantes martyrum desideria consiliis suis & scripturarum præceptis gubernarent. Sed nunc cum maximo animi dolore cognosco non tantum illic vobis non suggeri divina præcepta, sed adhuc potius impediri, ut ea quæ a vobis ipsis & circa Deum caute & circa sacerdotem Dei honorifice fiunt C a quibusdam presbyteris resolvantur, qui nec timorem Dei nec episcopi honorem cogitantes, cum vos ad me litteras direxeritis, quibus examinari desideria vestra & quibusdam lapsis pacem dari postulastis cum persecutione finita convenire in unum cum clero & recolligi cœperimus, illi contra evangelii legem, contra vestram quoque honorificam petitionem, ante actam pœnitentiam, ante exomologesin gravissimi atque extremi delicti factam, ante manum [3] ab episcopo & clero in pœnitentiam D impositam, [4] offerre pro illis & eucharistiam dare, id est, sanctum Domini corpus prophanare audeant, cum scriptum sit: *Qui ederit panem aut biberit calicem Domini indigne, reus erit corporis & sanguinis Domini*. Et lapsis quidem potest in hoc venia concedi. Quis enim non mortuus vivificari properet? Quis non ad salutem suam venire festinet? Sed præpositorum est præceptum tenere & vel [5] properantes vel ignorantes instruere, ne qui ovium pastores esse debent lanii fiant. Ea enim concedere quæ in perniciem vertant decipere est; nec erigitur sic lapsus, sed per Dei offensam

1. Cor. 11.

magis impellitur ad ruinam. Vel ex vobis itaque discant quod docere debuerant. Petitiones & desideria vestra episcopo servent, & ad pacem vobis petentibus dandam maturum & pacatum tempus exspectent. [6] Ante est ut a Domino pacem mater prior sumat, tunc secundum [7] vestra desideria de filiorum pace tractetur. Et quoniam audio, fortissimi & carissimi fratres, [8] impudentia vos quorumdam premi & verecundiam vestram vim pati, oro vos quibus possum precibus ut evangelii memores, & considerantes quæ & qualia in præteritum antecessores vestri martyres concesserint, quam solliciti in omnibus fuerint, vos quoque sollicite & caute petentium desideria ponderetis, utpote amici Domini & cum illo postmodum judicaturi inspiciatis & actum & opera & merita singulorum ipsorum quoque delictorum genera & qualitates cogitetis, ne si quid abrupte & indigne vel a vobis promissum vel a nobis factum fuerit, apud gentiles quoque ipsos ecclesia nostra erubescere incipiat. Visitamur enim & castigamur frequenter, & ut Domini mandata incorrupta & [9] inviolata permaneant admonemur. Quod quidem nec illic apud vos cessare cognosco quo minus plurimos quoque ex vobis instruat ad ecclesiæ disciplinam divina censura. Hoc autem totum potest fieri, si ea quæ a vobis petuntur religiosa contemplatione moderemini, intelligentes & comprimentes eos qui personas accipientes in beneficiis vestris aut gratificantur aut illicitæ negotiationis nundinas aucupantur. De hoc & ad clerum & ad plebem litteras feci, quas utrasque vobis legi mandavi. Sed & illud ad diligentiam vestram redigere & emendare debetis, ut nominatim designetis eos quibus pacem dari desideratis. Audio enim quibusdam sic libellos fieri ut dicatur, [10] *Communicet ille cum suis*, quod numquam omnino a martyribus factum est, ut [11] incerta & cæca petitio invidiam nobis postmodum cumulet. Late enim patet quando dicitur, *ille cum suis*, & possunt nobis viceni & triceni & amplius offerri qui propinqui & affines & liberti ac domestici esse asseverentur ejus qui accipit libellum. Et ideo peto ut eos quos ipsi videtis,

detis, quos noſtis, quorum pœnitentiam [12] ſatisfactioni proximam conſpicitis, deſignetis nominatim libello, & ſic ad nos fidei ac diſcipli- A næ congruentes litteras dirigatis. Opto vos, fortiſſimi ac dilectiſſimi fratres, in Domino ſemper bene valere & noſtri meminiſſe. Valete.

NOTÆ AD EPISTOLAM X.

1 INſcriptionem hujus epiſtolæ talem poſuimus qualem reperimus in plurimis antiquis exemplaribus & in vetuſtioribus editionibus.

2 *Fratres*] Antea legebatur *martyres*, quod non ſolet Cyprianus. Ego emendavi ex veteri libro ſancti Michaelis in periculo maris. Nam etiam in hac ipſa epiſtola Cyprianus ad eos ſcribens ait, *fortiſſimi & cariſſimi fratres*.

3 *Ab epiſcopo & clero*] Sic etiam in epiſtola ſequenti. Ergo non ſolus epiſcopus imponebat manum lapſis ad eccleſiam redeuntibus. Vide Petavii animadverſiones ad Epiphanium in hæreſi 59. quæ eſt Novatianorum.

4 *Offerre pro illis*] Ita veteres libri & veteres editiones. Quo etiam modo ſcriptum eſt in epiſtola ſequenti. Manutius poſuit *offerre lapſis pacem*. Morellius, ea mutatione inſuperhabita, retinuit veterem lectionem. Rigaltius ſequi maluit editionem Manutii. Angli repoſuerunt veterem. Reinhartus ſecutus eſt editiones Manutii & Rigaltii. Sic ſe habent hominum ingenia.

5 *Properantes*] Sic in epiſtola ſequenti: *Properandum tamen non puto, nec incaute aliquid & feſtinanter agendum*. Epiſt. 13. *temeraria feſtinatione depoſita*.

6 *Ante eſt*] Ita veteres editiones ante Manutianam: Angli novam lectionem, quam non alibi reperi, invexerunt. Ediderunt enim, *A Domino pacem mater*, omiſſa voce *Ante*.

7 *Veſtra deſideria*] Codex Fuxenſis, *veſtram petitionem*.

8 *Impudentia*] Idem codex & Veronenſis, *ab impudentibus quibuſdam*. Sic etiam ſcriptum vidi in libro ſancti Dionyſii Remenſis.

9 *Inviolata*] Idem codex Fuxenſis, *immaculata*.

10 *Communicet ille*] cujus nomen hic poſitum erat. Olim, ut patet ex libro diurno pontificum Romanorum, ex Hieronymo, Caſſiodoro, & pluribus aliis locis, ſic indicabant nomina eorum quæ ſcribenda erant. Sequens ætas poſuit litteram N, omiſſa veteri formula.

11 *Incerta & cæca*] Ea lectio certa eſt. Et tamen quinque libri veteres & vetuſtiores editiones habent *incerta & certa*. Sic audacia librariorum induxit multos errores in lucubrationes meliorum ſcriptorum.

12 *Satisf. pr. conſpicitis*] Ita veteres libri & veteres editiones. Rigaltius ſcripſit, *quorum pœnitentiam ſcitis*. Quod ego puto illum accepiſſe ex codice Veronenſi, in quo, haud dubie per incogitantiam ſcriptoris, omiſſa erant hæc duo vocabula, *ſatisfactioni proximam*, quæ omiſſa ſunt etiam in Fuxenſi. Ea vero deſuiſſe in Veronenſi adnotatum eſt in margine exemplaris mei editionis Manutianæ. Ut inde colligi poſſit Rigaltium, qui uſus eſt exemplari ejuſdem editionis in quo exſtabant eædem variæ lectiones quæ habentur in meo, illius exemplaris auctoritate deleviſſe has voces in ſua editione. Angli repoſuerunt.

---

[1] EPISTOLA XI.

Ad plebem.

CYPRIANUS fratribus in plebe conſiſtentibus ſalutem. Ingemiſcere vos & dolere [2] ruinas fratrum noſtrorum ex me ſcio, fratres cariſſimi, [3] qui & ipſe vobiſcum pro ſingulis ingemiſco pariter & doleo, & patior ac ſentio quod beatus apoſtolus dixit. *Quis infirmatur*, inquit, *& ego non infirmor? Quis ſcandalizatur, & ego non uror?* Et iterum poſuit in epiſtola ſua dicens: *Si patitur membrum unum, compatiuntur & cetera membra; & ſi lætatur membrum unum, collætantur & cetera membra*. Compatior ergo & condoleo de fratribus noſtris, qui lapſi & perſecutionis infeſtatione proſtrati partem noſtrorum viſcerum ſecum trahentes, parem dolorem nobis ſuis vulneribus intulerunt; quibus potens eſt divina miſericordia medelam dare. Properandum tamen non puto, nec incaute aliquid & feſtinanter gerendum; ne dum temere pax uſurpatur, divinæ indignationis offenſa gravius provocetur. Fecerunt ad nos de quibuſdam beati martyres litteras petentes examinari deſideria ſua. Cum pace nobis omnibus a Domino prius data ad eccleſiam regredi cœperimus, tunc examinabuntur ſingula præſentibus & judicantibus vobis. Audio tamen quoſdam de presbyteris nec evangelii memores, nec quid ad nos martyres ſcripſerint cogitantes, nec epiſcopo honorem ſacerdotii ſui & cathedræ reſervantes, jam cum lapſis communicare cœpiſſe & offerre pro illis & euchariſtiam dare, quando oporteat ad hæc per ordinem perveniri. Nam cum in minoribus delictis quæ non in Deum committuntur pœnitentia agatur juſto tempore, & exomologeſis fiat inſpe-

2. Cor. 11.

1. Cor. 12.

B cta vita ejus qui agit pœnitentiam, nec ad communicationem venire quis poſſit niſi prius illi ab epiſcopo & clero manus fuerit impoſita, quanto magis in his graviſſimis & extremis delictis caute omnia & moderate ſecundum diſciplinam Domini obſervari oportet. Quod quidem noſtri presbyteri & diaconi monere debuerant, ut commendatas ſibi oves foverent & divino magiſterio ad viam deprecandæ ſalutis inſtruerent. Ego plebis noſtræ & quietem novi pariter & timorem; qui in ſatisfactione Dei & C deprecatione vigilarent, niſi illos quidam de presbyteris gratificantes decepiſſent. Vel vos itaque ſingulos regite & conſilio ac moderatione veſtra ſecundum divina præcepta lapſorum animos temperate. Nemo adhuc importuno tempore acerba poma decerpat. Nemo navem ſuam quaſſatam & perforatam fluctibus priuſquam diligenter refecerit in altum denuo committat. Nemo tunicam ſciſſam accipere & induere [4] properet, niſi eam & ab artifice perito ſartam viderit & a fullone curatam receperit. Audiant quæſo patienter conſilium noſtrum, D exſpectent regreſſionem noſtram; ut cum ad vos per Dei miſericordiam venerimus, convocati coepiſcopi plures ſecundum Domini diſciplinam & confeſſorum præſentiam [5] & veſtram quoque ſententiam beatorum martyrum litteras & deſideria examinare poſſimus. De hoc & ad clerum & ad martyres & confeſſores litteras feci, quas utraſque legi vobis mandavi. Opto vos, fratres cariſſimi ac deſiderantiſſimi, in Domino ſemper bene valere & noſtri meminiſſe. Valete.

NOTÆ AD EPISTOLAM XI.

1 EX hac epistola collegit Rigaltius non tantum clericos, sed etiam laicos, tum judicasse cum episcopo & clericis de rebus gravissimi momenti, nempe de pœnitentia lapsorum, de recipiendis in ecclesiam lapsis, de libellis quos ipsi impetraverant a martyribus, de pace lapsis a martyribus data. Concilium Carthaginense IV. can. 23. *Ut episcopus nullius causam audiat absque præsentia clericorum plebiumque*. Sic enim legitur in vetustissimo codice MS. ecclesiæ Urgellensis. Vide epist. 13. 26. 28. & 31.

2 *Ruinas*] Rigaltius & editio Anglicana habent *ruinam*. Sed huic lectioni repugnant omnia vetera exemplaria & omnes editiones. Sic etiam vulgo solet scribere Cyprianus.

3 *Qui & ipse ..... ingemisco*] Hæc desunt in sex antiquis codicibus & in editionibus quæ antecesserunt Manutianam. Exstant tamen in multis libris veteribus.

4 *Properet*] Ita Manutius & alii post eum. Superiores editiones habent *potest*.

5 *Et ve. q. sententiam*] Hoc segmentum, quod exstat in editionibus Manotii & Morellii, quod nos etiam reperimus in quatuor libris antiquis, retinere placuit. Pamelius expunxit, professus se ita facere quia nuspiam apud Cyprianum tantum auctoritatis plebi tributum reperiebat ut sententiam illi dicere permittat. In quo falsum esse Pamelium liquet ex his quæ dicta sunt paulo ante & ex pluribus aliis locis sancti martyris. Miror autem Rigaltium omisisse hoc segmentum in sua editione. Miror etiam Anglos, qui illud invenerant in suis codicibus, illud nihilominus omisisse. Puto autem illos omisisse quia incommodabat censuræ quam ipsi protulerunt adversus observationem Rigaltii de suffragio plebis in judiciis ecclesiasticis. Omissum quoque est in editione Reinharti.

---

[1] EPISTOLA XII.

Ad clerum de lapsis & catecuminis, ne vacui exeant.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus fratribus salutem. Miror vos, fratres carissimi, ad multas epistolas meas quas ad vos frequenter misi [2] nihil mihi rescripsisse, cum fraternitatis nostræ vel utilitas vel necessitas sic utique gubernetur, si a vobis instructi rerum gerendarum consilium limare possimus. [3] Quoniam tamen video facultatem veniendi ad vos nondum esse & jam æstatem cœpisse, [4] quod tempus infirmitatibus assiduis & gravibus infestatur, occurrendum puto fratribus nostris; ut qui libellos a martyribus acceperunt, [5] & prærogativa eorum apud Deum adjuvari possunt, si incommodo aliquo & infirmitatis periculo occupati fuerint, non exspectata præsentia nostra, apud presbyterum quemcumque præsentem, vel si presbyter repertus non fuerit, & urgere exitus cœperit, [6] apud diaconum quoque exomologesin facere delicti sui possint; ut manu eis in pœnitentiam imposita veniant ad Dominum cum pace quam dari martyres litteris ad nos factis desideraverunt. Ceteram quoque partem plebis quæ lapsa est præsentia vestra fovete, & ut a fide & misericordia Domini non deficiant vestro solatio focillate. Neque enim deserentur ab ope & auxilio Domini hi qui mites & humiles & pœnitentiam vere agentes in bonis operibus perseveraverint quo minus illis quoque divino remedio consulatur. Audientibus etiam, si qui fuerint periculo præventi & in exitu constituti, vigilantia vestra non desit, implorantibus divinam gratiam misericordia Domini non denegetur. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere & nostri meminisse. Fraternitatem universam meo nomine salutate, & ut nostri meminerit admonete & rogate. Valete.

NOTÆ AD EPISTOLAM XII.

1 IN veteri codice MS. monasterii sancti Eligii Attrebarensis hæc epistola dicitur scripta ad clerum Capuæ. Quæ lectio fortassis daret ansam existimandi canonem 48. codicis canonum ecclesiæ Africanæ, in quo agitur de plenaria synodo Capuensi, non debere intelligi de concilio apud Capuam Campaniæ habito in causa ecclesiæ Antiochenæ & Bonosi episcopi Macedonia negantis virginitatem matris Domini, sed de quadam plenaria synodo Africana habita apud Capuam. Hanc conjecturam juvare potest fragmentum veteris codicis MS. bibliothecæ Bodlejanæ, in quo scriptum est sanctum Cyprianum per epistolas hortatum esse Augustinum & Felicitatem, qui passi sunt apud civitatem Capuensem metropolim Campaniæ. Quo loco illustrissimus episcopus Oxoniensis, qui fragmentum illud edidit cum operibus sancti Cypriani, suspicatur hæc verba, *metropolim Campaniæ*, esse additamentum librarii, cui notior erat Italia quam Africa. Existimabat igitur doctissimus episcopus fuisse in Africa civitatem Capuensem. Recte. Nam vix opinari licet synodum plenariam cujus meminit canon Africanus alibi habitam fuisse quam in Africa. Ubi autem sita fuerit hæc Capua Africæ, si tamen ulla fuit, difficile exploratu est. Capsa vero erat in provincia Byzacena. Vide Joannem Tristanum a sancto Amantio in tomo secundo commentariorum suorum pag. 60.

2 *Nihil mihi*] Hæc est lectio veterum librorum & veterum editionum. Veronensis tamen & Fuxensis habent *nunquam mihi rescripsisse*. Hinc ergo profecta est lectio quam præferunt editiones Rigaltii & Anglorum.

3 *Quoniam tamen*] Vide Ferdinandum Mendozam ad canonem 32. illiberitanum.

4 *Quod te. infir. assiduis*] Sic Ruricius lib. 2. epist. 32. se excusans apud Cæsarium Arelatensem quod Agathensi synodo non interfuisset, ait non potuisse se adesse propter æstus istius regionis, primæ nimirum Narbonensis, in qua sita est Agatha; *quia astrvis etiam in hospitio meo*, inquit, *& locis frigidis ipsam consuetudinariam infirmitatem sustentare non valeo*.

5 *Et prærog. .... possunt*] Ista, quæ certe necessaria non sunt, desunt in sex libris antiquis. Esse tamen Cypriani putat Pamelius, uti ego non diffiteor quin possint esse Cypriani. Manutius addidit ex codice Veronensi, ut opinor. Exstant enim in Fuxensi, quem puto descriptum esse ex Veronensi aut ex alio quodam simili, & in Beccensi. Exstant etiam in editione Morellii.

6 *Apud Diaconum*] Vide Petavii diatribam de pœnitentia & reconciliatione veteris ecclesiæ moribus recepta cap. 2. & 4.

7 *Exomologesin*] Vide eamdem diatribam cap. 1. & 2. & animadversiones ejusdem Petavii ad Epiphanium pag. 71. 233. & 250. editionis Parisiensis.

[1] EPISTOLA XIII.

Ad clerum de his qui ad pacem festinant.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus fratribus salutem. Legi litteras vestras, fratres carissimi, quibus scripsistis salubre consilium vestrum non deesse fratribus nostris, ut temeraria festinatione deposita religiosam patientiam Deo præbeant, ut cum in unum per ejus misericordiam venerimus, de omnibus speciebus secundum ecclesiasticam disciplinam tractare possimus, maxime cum scriptum sit: *Memento unde cecideris, & age pœnitentiam.* (Apoc. 2.) Pœnitentiam autem ille agit qui [2] divini præcepti memor mitis & patiens & sacerdotibus Dei obtemperans obsequiis suis & [3] operibus justis Dominum promeretur. Quoniam tamen significastis quosdam immoderatos esse & communicationem accipiendam festinanter urgere, & desiderastis in hac re formam [4] a me vobis dari, satis plene scripsisse me ad hanc rem proximis litteris ad vos factis credo, ut [5] qui libellum a martyribus [6] acceperunt, & auxilio eorum adjuvari apud Dominum in delictis suis possunt, si premi infirmitate aliqua & periculo cœperint, [7] exomologesi facta, & manu eis a vobis in pœnitentiam imposita, [8] cum pace a martyribus sibi promissa ad Dominum remittantur. Ceteri vero qui nullo libello a martyribus accepto invidiam faciunt, quoniam non paucorum, nec ecclesiæ unius, aut unius provinciæ, sed totius orbis hæc causa est, exspectent de Domini protectione [9] ecclesiæ ipsius publicam pacem. Hoc enim & verecundiæ & disciplinæ & vitæ ipsi omnium nostrum convenit, ut [10] præpositi cum clero convenientes, præsente etiam [11] stantium plebe, quibus & ipsis pro fide & timore suo honor habendus est, disponere omnia consilii communis religione possimus. Ceterum quam irreligiosum est & ipsis quoque festinantibus perniciosum ut cum extorres facti & patria pulsi ac bonis suis omnibus spoliati nondum ad ecclesiam redierint, quidam de lapsis confessores ipsos prævenire & ante eos ad ecclesiam introire festinent. [12] Qui si nimium properant, habent in sua potestate quod postulant, tempore ipso sibi plus quam postulant [13] largiente. Acies adhuc geritur, & agon quotidie celebratur. Si commissi vere & firmiter pœnitet, & fidei calor prævalet, qui differri non potest, potest coronari. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere & nostri meminisse. Fraternitatem universam meo nomine salutate, & ut nostri memores sint admonete. Valete.

NOTÆ AD EPISTOLAM XIII.

1 INscriptionem hujus epistolæ talem posui qualem reperi in omnibus antiquis exemplaribus, duobus exceptis, in quibus legitur *eucharistiam* pro *pacem*. Quo etiam modo legitur in veteri editione Veneta, in ea quam Remboltus emisit, & in editionibus Erasmi & Morellii. Sed Spirensis, Manutiana, ceteræ, habent *pacem*. Angli aliter posuerunt pro captu ingenii sui.

2 *Divini pr. memor*] Locum hunc supplevimus ex fide vetusti codicis Remigiani. Respicit autem Cyprianus ad illud evangelii secundum Matthæum: *Discite a me quia mitis sum & humilis corde.*

3 *Operibus*] Ita codex sancti Dionysii Remensis & Gratianopolitanus, tum etiam vetus editio Veneta & Morelliana. Aliæ veteres editiones & novem libri veteres habent *opinionibus*. Ego præfero *operibus*, voce sueta sancto martyri.

4 *Vobis a me*] In libro Beccensi legitur, *vobis a me dari litteras, sciatis plene scripsisse me.*

5 *Qui libellum*] Vide animadversiones Petavii ad Epiphanium pag. 233. 250. editionis Parisiensis & Dallæum lib. 7. de pœnis & satisfactionibus humanis cap. 16. pag. 709.

6 *Acceperunt*] Codex Gratianopolitanus habet: *acceperint, & auxilio eorum adjuvari apud Dominum in delictis suis possunt, si premi infirmitate aliqua & periculo cœperint, exomologesi facta, & manu eis a vobis in pœnitentiam posita, pace a martyribus promissa ad Dominum remittantur. Ceteri vero qui nullo libello &c.*

7 *Exomologesi*] id est satisfactione, si vera est interpretatio Dallæi. At Tertullianus in libro de monogamia exomologesin ait esse petitionem veniæ, quia qui petit veniam, delictum confitetur. Vide eumdem in libro de pœnitentia.

8 *Cum pace*] id est viatico. Vide Beveregium in canonem 13. Nicænum.

9 *Ecclesiæ ipsius*] Vetus codex Remigianus, *ecclesiæ prius publicam pacem.* Supra epist. 10. *Ante est ut a Domino pacem mater prior sumat.*

10 *Præpositi cum clero*] Duo libri veteres præferunt, *ut episcopi plures in unum convenientes.* Recte. Quippe Cyprianus vulgo per præpositos intelligit episcopos.

11 *Stantium plebe*] Hieronymus in epistola ad Salvinam de servanda viduitate: *Ex quo intelligimus illum non stantibus coronam, sed jacentibus manum porrigere.*

12 *Qui si ni. properant*] Hoc fragmentum refertur infra in epistola 52. ad Antonianum pag. 67.

13 *Largiente*] Hanc vocem nuspiam reperi quam in libro Gratianopolitano. Sane *largienter* vel *largiter* scriptum est in aliis, & alterutrum horum vocabulorum sic illic constituit initium sequentis periodi: *Largiter acies adhuc geritur.*

[1] EPISTOLA XIV.

Ad presbyteros & diaconos Romæ consistentes.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus Romæ consistentibus fratribus salutem. Quoniam comperi, fratres carissimi, minus simpliciter & minus fideliter vobis renuntiari quæ hic a nobis & gesta sunt & geruntur, necessarium duxi has ad vos litteras facere, quibus vobis actus nostri & disciplinæ & diligentiæ ratio redderetur. Nam [2] sicut Domini mandata instruunt, [3] orto statim turbationis impetu primo, cum me clamore violento frequenter populus flagi-

flagitasset, non tam meam salutem quam quietem A fratrum publicam cogitans interim secessi, ne per inverecundam præsentiam nostram seditio quæ cœperat plus provocaretur. Absens tamen corpore, nec spiritu nec actu nec monitis meis defui quo minus secundum Domini præcepta fratribus nostris in quibus possem mea mediocritate consulerem. Et quid egerim loquuntur vobis epistolæ pro temporibus emissæ numero tredecim [3], quas ad vos transmisi; in quibus B nec clero consilium, nec confessoribus exhortatio [3], nec [4] extorribus, quando oportuit, objurgatio, nec universæ fraternitati ad deprecandam Dei misericordiam allocutio & persuasio nostra defuit, quantum secundum legem fidei & [5] timorem Dei Domino suggerente nostra mediocritas potuit eniti. Postea quam vero & tormenta venerunt, sive jam tortis fratribus nostris, sive adhuc ut torquerentur inclusis, ad corroborandos & [6] confortandos eos noster sermo penetravit. Item cum comperissem eos qui sacrilegis contactibus manus suas C atque ora maculassent, vel nefandis libellis nihilominus conscientiam polluissent, exambire ad martyres passim, confessores quoque importuna & gratiosa deprecatione corrumpere ut sine ullo discrimine atque examine singulorum darentur quotidie libellorum millia contra evangelii legem, litteras feci quibus martyres & confessores consilio meo quantum possem ad dominica præcepta revocarem. Item presbyteris & [7] diaconibus non defuit sacerdotii vigor ut quidam minus disciplinæ memores & temeraria festinatione præcipites, qui cum lapsis communicare jam cœperant, comprimerentur, intercedentibus nobis. Plebi quoque ipsi quantum potuimus [8] animum composuimus, & ut ecclesiastica disciplina servaretur instruximus. Postmodum vero cum quidam de lapsis, sive sua sponte, [9] sive aliquo incitatore, audaci flagitatione [10] prorueront ut pacem sibi a martyribus & confessoribus promissam extorquere violento impetu niterentur, de hoc etiam bis ad clerum litteras feci & legi eis mandavi, ut ad illorum violentiam interim quoquo genere mitigandam, si qui libello a martyribus accepto de sæculo excederent, exomologesi facta, & manu eis in pœnitentiam imposita, cum pace sibi a martyribus promissa ad Dominum remitterentur. Nec in hoc legem dedi, aut me auctorem temere constitui. Sed cum videretur & honor martyribus habendus & eorum qui omnia turbare cupiebant impetus comprimendus, & præterea vestra scripta legissem quæ huc ad clerum nostrum per Crementium hypodiaconum nuper feceratis ut iis qui post lapsum infirmitate apprehensi essent & pœnitentes communicationem desiderarent subveniretur, standum putavi & cum vestra sententia, ne actus noster, qui adunatus esse & consentire circa omnia debet, in aliquo discreparet. Plane ceterorum causas, quamvis libello a martyribus accepto, differri mandavi & in nostram præsentiam reservari; ut cum pace a Domino nobis data plures præpositi convenire in unum cœperimus, communicato etiam vobiscum consilio, disponere singula & reformare possimus. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere.

NOTÆ AD EPISTOLAM XIV.

1 Illustrissimus Cardinalis Baronius ait hanc epistolam scriptam a Cypriano esse ad clerum Romanum, cui Cyprianus instituti sui, ut par erat, rationem reddit. Sed erravit vir doctissimus. Scripta est ad eos e clero Carthaginensi qui Romæ tum erant, ut manifeste patet ex ultimis verbis epistolæ, in qua Cyprianus scribit se eos exspectare ut cum eorum consilio disponere singula & reformare possit. Itaque hinc colligi non potest Cyprianum pro debito suo scripsisse ad clerum Romanum, quem constat, uti antea dixi, non habuisse curam universalis ecclesiæ sede vacante. Angli tamen crediderunt scriptam esse epistolam ad clerum Romanum, itemque Reinhartus, qui novam inscriptionem posuit.

2 *Sicut Dom. mandata*] Duo libri veteres habent, *sicut Domini mandatis instruimur*.

3 *Orto*] Mirum est hanc vocem, absque qua constare potest sensus, sed quæ tamen illum clariorem reddit, deesse in decem optimis exemplaribus antiquis & in antiquis editionibus. Primus Manutius illam addidit, Morellius rejecit. Exstat tamen in sex codicibus antiquis.

4 *Extorribus*] id est iis qui sponte seu coacti profecti erant in exsilium pro causa fidei. In quibusdam vetustis codicibus legitur *extorrentibus*. Vide epist. 39. & annales Cyprianicos ad annum 250. Vide etiam Carolum Guyetum lib. 2. pag. 173. heortologiæ.

5 *Timorem Dei*] Codex Fuxensis, *& timorem Domini suggerere nostra mediocritas potuit. Postea vero quam &c.*

6 *Confortandos*] Rigaltius posuit *confirmandos* contra omnium veterum codicum & editionum fidem. Miror autem Anglos, qui lectionem quam nos revocamus inveniebant etiam in vetustis exemplaribus suis, retinuisse quod erat scriptum in editione Rigaltii. Reinhartus reposuit *confortandos*.

7 *Diaconis non defuit*] Erant illi in tertio sacerdotio constituti, ut in libro primo ait Optatus, & multa facere poterant in absentia episcoporum & presbyterorum. Itaque recte ait Cyprianus non defuisse illis sacerdotii vigorem. Vide epistolam Augustini presbyteri ad Valerium.

8 *Animum*] Hanc vocem, quæ deerat in aliis editionibus, & deest in multis codicibus antiquis, Manutiana editio addidit. Inveni autem illam in octo codicibus manuscriptis. Rigaltius posuit *animos*.

9 *Sive aliquo incitatore*] In libro Fuxensi legitur, *sive aliquo disputatore*. In Divionensi & in uno Remigiano, *nescio quo disputatore incitante*.

10 *Prorueront*] Ita omnes veteres libri & editiones, etiam ea quæ est Reinharti. Codex Veronensis habet *prorumperent*. Hinc ergo orta est mutatio quam Rigaltius invexit in hunc locum.

EPISTOLA XV.

Ad Moysen & Maximum & ceteros confessores.

CYPRIANUS Moysi & Maximo presbyteris & ceteris confessoribus fratribus salutem. Et cunctos vos pariter & singulos repræsentavit affectibus nostris, fratres carissimi, [1] D Celerinus adveniens, & fidei ac virtutis vestræ comes, & gloriosis congressionibus Dei miles. Universos [2] vos in illo veniente conspeximus; & cum caritatem circa me vestram dulciter ac sæpe

[A] sæpe loqueretur, in ejus sermonibus vos audiebamus. Satis ac plurimum gaudeo quando a vobis per tales talia perferuntur. Vobiscum illic in carcere quodam modo & nos sumus, divinæ dignationis [3] ornamenta vobiscum sentire nos credimus, qui sic vestris cordibus adhæremus. Honori nos vestro caritas vestra individua connectit, separari dilectionem spiritus non sinit. Vos illic confessio, me affectio includit. Et nos quidem vestri diebus ac noctibus memores, & quando in sacrificiis precem cum pluribus facimus, & cum [4] in secessu privatis [B] precibus oramus, coronis ac laudibus vestris plenam [5] a Domino faventiam postulamus. Sed ad reddendam vobis vicem minor est nostra mediocritas. Plus vos datis quando nostri in oratione meministis, qui [6] spirantes jam sola cælestia, & tantum divina meditantes, ad fastigia celsiora [7] mora ipsa passionis ascenditis, longoque temporum ductu glorias vestras [8] non trahitis, sed augetis. Beatum facit prima & una confessio. Vos toties confitemini quoties rogati ut de carcere recedatis, carcerem fide & virtute præeligitis. Tot vestræ laudes quot dies; [C] quot mensium curricula, tot incrementa meritorum. Semel vincit qui statim patitur. At qui manens semper in pœnis congreditur cum dolore nec vincitur, quotidie coronatur. Eant nunc magistratus & consules sive proconsules, annuæ dignitatis insignibus & duodecim fascibus glorientur. Ecce dignitas cælestis in vobis [9] honoris annui claritate [10] signata est, & jam revertentis anni volubilem circulum victricis gloriæ diuturnitate transgressa est. Illuminabat mundum sol oriens & luna decurrens. Sed vobis idem [D] qui solem fecit & lunam majus in carcere lumen fuit; & in corde ac mentibus vestris Christi claritudo resplendens [11] horribiles ceteris atque funestas pœnalis loci tenebras æterna illa & candida luce radiavit. Per vicissitudines [12] mensium transmeavit [13] hibernum. Sed & vos inclusi tempora hiemis persecutionis hieme [14] pensabatis. Successit hiemi verna temperies rosis læta & floribus coronata. Sed vobis rosæ & flores de paradisi deliciis [15] aderant, & caput vestrum serta cælestia coronabant. [E] Æstas ecce messium fertilitate fecunda est, & area frugibus plena est. Sed vos, qui gloriam seminastis, frugem gloriæ [16] metistis; atque in Domini area constituti, exuri paleas inextinguibili igne conspicitis; ipsi, ut tritici grana purgata & frumenta pretiosa, jam [17] purgati & conditi, hospitium carceris horreum computatis. Nec deest autumno ad munera fungenda temporis gratia spiritalis. Vindemia foris premitur, & profutura poculis in torcularibus uva calcatur. Vos de Domini vinea pingues racemi, & jam maturis fructibus botri, pressuræ sæcularis infestatione calcati, [18] torcular vestrum carcere [19] torquente sentitis, & vini vice sanguinem funditis; ad passionis tolerantiam fortes, martyrii poculum libenter hauritis. Sic apud servos Dei annus evolvitur. Sic spiritalibus meritis & cælestibus præmiis temporum vicissitudo celebratur. Beati satis qui ex vobis per hæc gloriarum vestigia commeantes jam de sæculo recesserunt, confectoque itinere virtutis ac fidei, ad complexum & osculum Domini, Domino ipso gaudente, venerunt. Sed & vestra non minor gloria, qui adhuc in certamine constituti, & [20] comitum glorias secuturi, pugnam diu geritis, immotaque & inconcussa fide stabiles quotidie spectaculum Deo vestris virtutibus exhibetis. Quo longior [21] vestra pugna, hoc corona sublimior. Agon unus, sed multiplici præliorum numerositate congestus. Famem vincitis, & sitim spernitis, & squalorem carceris ac receptaculi pœnalis horrorem roboris vigore calcatis. Pœna illic [22] subigitur, cruciatus obteritur, [23] nec mors metuitur, sed optatur; quæ scilicet immortalitatis præmio vincitur, ut vitæ æternitate qui vicerit coronetur. Qui nunc in vobis animus, quam sublime quam capax pectus, ubi talia & tanta volvuntur, ubi non nisi Dei præcepta & Christi præmia cogitantur? Voluntas est illic tantum Dei; & in carne adhuc licet vobis positis, vita jam vivitur non præsentis sæculi, sed futuri. Nunc est, fratres carissimi, ut memores mei sitis, ut inter magnas atque divinas cogitationes vestras nos quoque animo ac mente volvatis, simque in precibus & orationibus vestris cum vox illa purificatione confessionis illustris & jugi honoris sui tenore laudabilis ad Dei aures penetrat, & aperto sibi cælo, de his subacti mundi partibus ad superna transmissa, impetrat [24] de Domini bonitate quod postulat. Quid enim petitis [25] de indulgentia Domini quod non impetrare mereamini, qui sic Domini mandata servastis, qui [26] evangelicam disciplinam sincero fidei vigore tenuistis, qui incorrupto honore virtutis cum præceptis Domini & cum apostolis ejus fortiter stantes nutantem multorum fidem martyrii vestri veritate solidastis? Vere evangelii testes & vere martyres Christi radicibus ejus innixi, super petram robusta mole fundati, disciplinam cum virtute junxistis, ad timorem Dei ceteros provocastis, martyria vestra exempla fecistis. Opto vos, fortissimi ac beatissimi fratres, semper bene valere & nostri meminisse.

NOTÆ AD EPISTOLAM XV.

1 C*Elerinus*] cujus egregias laudes commemorat sanctus Cyprianus epist. 34. ad clerum & plebem pag. 47. & cujus perhonorifica mentio habetur in epistola Cornelii Papæ ad Fabium episcopum Antiochenum apud Eusebium lib. 6. cap. 43. historiæ ecclesiasticæ, scripta, ut opinor, eo tempore quo Celerinus erat apud Cornelium. Omnino enim sentio cum illustrissimo Cardinale Baronio Celerinum in hac Cornelii epistola laudatum eum esse qui fuit lector ecclesiæ Carthaginensis. Illud autem obiter admonebo, Marianum Victorium in annotationibus suis ad opera sancti Hieronymi confudisse hunc Fabium episcopum Antiochenum cum Flaviano episcopo Constantinopolitano, cujus multa mentio in concilio Ephesino & in Chalcedonensi. In hunc errorem inductus est vir doctissimus ex falsa lectione quæ antiquitus irrepsit in librum sancti Hieronymi de viris illustribus, ubi scriptum est Cornelium Papam scripsisse quatuor epistolas ad Flavianum episcopum Antiochenum; pro quo vetera illius libri exemplaria & postrema Hieronymianorum operum editio recte habent scriptum nomen Fabii. Hujus porro Celerini epistola ad Lucianum exstat infra inter epistolas sancti Cypriani. Vide notas ad epistolam 34.

Alterius Celerini, qui pater erat Ageruchiæ, meminit sanctus

sanctus Hieronymus in epistola ad Ageruchiam, alterius inscriptio vetus edita a Reinesio pag. 161. Celerini prætoris nomen exstat in historia passionis sanctorum Chrysanthi & Dariæ apud Surium to. V.

2 *Vos in illo*] Ruricius lib. 2. epist. 32. *Frater & compresbyter noster Capillutus dupliciter hac vice nobis gratus apparuit, dum & ipse nobis jamdiu desideratus occurrit, & quamdam vestri præsentiam per vestras literas repræsentat.*

3 *Ornamenta*] Ita Rigaltius, propterea reprehensus in editione Anglicana. Et tamen auctorem hujus lectionis habuit editionem Manutianam, in qua ita scriptum est, eique scripturæ consentiunt novem vetera exemplaria. Sane vox *hortamenta*, quam præferunt veteres editiones & decem item vetera exemplaria, bona esse potest. Illam ergo prætulit Reinhartus. Adjuvari autem potest ex hoc loco libri de lapsis pag. 183. *Episcopi plurimi, quos & hortamento esse oportet ceteris & exemplo.*

4 *In secessu*] Duo libri veteres habent *in secreto*: quod videtur melius. Et tamen motare noluimus, quia omnes fere libri veteres & omnes editiones habent *in secessu*.

5 *A Domino faventiam*] Codices Carnotensis & Beccensis habent *Domini faventiam*. Festus: *Faventia bonam orationem significat*. Accius Oenomao apud Nonium Marcellum: *Omnibus faustis acceptam habeam faventiam*. Sic enim recte hunc locum emendavit Hadrianus Junius.

6 *Spirantes*] Codex Carnotensis *sperantes*. Metensis sancti Arnulphi *spirantes vel sperantes*.

7 *Mora ipsa pass*] Codices Fuxensis & Eligianus, *hora ipsa*. Corbejensis, *ad horam ipsam*.

8 *Non trahitis*] Codex Carnotensis *subtrahitis*.

9 *Honoris annui*] Vetus Remigianus, *annuo claritatis honore*.

10 *Signata est*] Codex sancti Arnulphi *signatur*.

11 *Horribiles ceteris*] Codex Carnotensis, *carceris vel ceteris*.

12 *Mensium*] Veteres libri habent *mensuum*. Quo etiam modo sæpe scriptum vidi in vetustis exemplaribus manuscriptis aliorum veterum scriptorum. *Mensum* vero pro *mensuum* frequenter scriptum est in Codice Theodosiano. *Mensum* quoque legitur apud A. Gellium lib. 2. cap. 25. Vide annotationes Dionysii Lambini in secundam Verrinam Ciceronis.

13 *Hibernum*] Antea editum erat *tempus hibernum*. Ego sustuli vocem *tempus*, quia plerique codices illam non habent, ideoque videtur esse ex glossemate, & quia antiqui dicebant *hibernum* tantum. Seneca epist. 15. *Una Hannibalem hiberna solverunt*. Tertullianus lib. 1, adversus Marcionem: *Totus annus hibernum est*. Sunt etiam alia exempla. Sed illa sufficiunt. Vide notas ad Capitularia pag. 1185.

14 *Pensabatis*] Codex sancti Arnulphi *pensatis*. Quod videtur melius.

15 *Aderant*] Ita plerique libri veteres. In quinque tamen & in antiquis editionibus scriptum est *adhærebant*. Morellius edidit *adhærent*.

16 *Mestis*] Codices Carnotensis & sancti Arnulphi *metuis*.

17 *Purgati*] Veteres editiones, etiam Erasmica & Manutiana, præferunt *probati*. Ita etiam multi veteres libri. Pamelius maluit *purgati*, nullum tamen veterem librum laudans. Nos secuti sumus illius emendationem, quia credidimus illam esse bonam, eamque confirmatam vidimus auctoritate aliquorum veterum librorum.

18 *Torcular vestrum*] Ita legi in octo codicibus antiquis. At veteres editiones ante Pamelianam & novem vetera exemplaria habent *nostrum*. Nostra editio est melior.

19 *Torquente sentitis*] Hanc lectionem reperi in omnibus libris antiquis & in omnibus editionibus, nisi quod codex Turonensis habet *sudistis* pro *sentitis*. Nescio porro unde Rigaltius sumpsit id quod est in ejus editione, ubi legitur *torquentes* tantum. Puto tamen eum in hunc errorem inductum fuisse ex codice Corbejensi, in quo omissa est per incuriam librarii vox *sentitis*. Nam cetera sunt paria. Miror autem Anglos prætulisse editionem Rigaltii, quæ obscuritatem inducit in hoc loco. Vetus, quæ nostra est, plana est & minime difficilis intellectu.

20 *Comitum*] In quibusdam vetustis codicibus scriptum est *militum*. quam lectionem non probo. Illam affero tantum ut interdum proferam aliqua exempla licentiæ veterum librariorum.

21 *Vestra pugna*] Hæc est, ut opinor, vera lectio hujus loci, quam & veteres editiones & plures optimi libri confirmant. Alia, quæ sequitur, videtur esse ex glossemate. In quibusdam itaque codicibus legitur, *vestra confessio vel pugna*. Morellii editio habet *vestra confessio* tantum. Eam lectionem adjuvant ea quæ dicuntur paolo ante: *Beatum facit prima & una confessio*.

22 *Subigitur*] Codices Carnotensis & sancti Arnulphi *subicitur*.

23 *Nec mors metuitur*] Tertullianus in libro de spectaculis ait christianos esse expeditum morti genus. Antoninus Pius in rescripto ad Asianos apud Rufinum lib. 4. cap. 13. ait christianos animam ponere pro Deo suo & mortem libenter amplecti. Vide Luciferum Calaritanum in libro ad Constantium de moriendo pro Dei filio.

24 *De Domini bonitate*] Hæc est lectio omnium editionum quæ prodierunt ante eam quæ est Rigaltii, qui istic posuit *voluntate*. Accepit autem hanc lectionem ex antiquo codice monasterii sancti Remigii Remensis, ex Corbejensi, & ex Fuxensi. Usus est enim his tribus exemplaribus. Eadem exstat in Turonensi. Bonam, quæ nostra est, exhibent omnes fere reliqui veteres libri, etiam ii quos editio Anglicana commemorat. Et tamen Angli retinuerunt in contextu lectionem, quam non esse bonam ostendunt etiam sequentia. Duo libri veteres præferunt *pietate*.

25 *De indulg. Domini*] In codice Turonensi & in Corbejensi legitur, *de indulgentia & Domini voluntate quod non impetrare*. Vide notas nostras ad cap. 36. Lactantii de mortibus persecutorum.

26 *Evang. disciplinam*] Ante editionem Manutianam legebatur *evangelicam viam*. Sed hanc lectionem in nullo eorum veterum codicum reperi quibus usus sum. Et tamen ea placuit Morellio.

[1] EPISTOLA XVI.

Confessorum ad Cyprianum.

UNIVERSI confessores [2] Cypriano Papæ salutem. Scias nos universis de quibus apud te ratio constiterit quid post commissum egerint [3] dedisse pacem, & hanc formam per A te & aliis episcopis innotescere voluimus. [4] Optamus te cum sanctis martyribus pacem habere. [5] Præsente de clero & exorcista & lectore. [6] Lucianus scripsit.

NOTÆ AD EPISTOLAM XVI.

1 ISTius epistolæ, quæ primum prodiit in editione Manutiana, habui duo vetera exemplaria, unum e bibliotheca mea, aliud ex urbe Gratianopolitana. Angli nullum laudant præter Veronense, id est, ut puto, editionem Manutianam, uti Rigaltius quandoque laudat codicem Veronensem pro editione Manutiana. Recte, ut opinor. Nam mihi constat eos qui editionem illam adornarunt usos fuisse codice Veronensi.

2 *Cypriano Papæ*] Codex meus & editio Manutiana *Papati*. Sic etiam legebat Latinus Latinius in libris suis veteribus. Vide to. 4. analectorum Mabillonii pag. 104. Sic *Thomati* pro *Thoma* in collatione cum Severianis, & *Menati* pro *Mena* in vetustis codicibus MSS. Liberati. Papæ nomen olim commune erat omnibus episcopis. Postea istud displicuit Romanis. Qua de re vide quæ dicta olim a nobis sunt ad epistolam 81. Lupi Ferrariensis & Lu-

& Ludovicum Cælium Rhodiginum lib. 6. cap. 43.

3 *Dedisse pacem*] Vel hic locus ostendit errorem Goulartii scribentis nuspiam neque apud Tertullianum neque apud Cyprianum invenire martyres pacem dedisse lapsis. Præterea ex epistola Luciani ad Celerinum & ex epistola illius ad Lucianum liquet Paulum & ceteros in carcere constitutos dedisse pacem lapsis. Et nota est tempestas quæ orta est in ecclesia Africana quia Cyprianus recusabat eis dare pacem quibus concessa erat a martyribus. Tertullianus in libro de pudicitia, *pacem quidam in ecclesia non habentes a martyribus in carcere exorare consueverunt*. Vide Henrici Valesii notas ad librum sextum historiæ ecclesiasticæ Eusebii cap. 42.

4 *Optamus te*] Angli putarunt verba hæc interminationem continere, ita nimirum ut si hæc minus præstaret Cyprianus, martyres cum ipso non communicarent. Quam observationem ut certam & minime ambiguam repetunt in observationibus ad epistolam 22. quæ data est ad presbyteros & diaconos Romæ consistentes. At ego non video quonam modo excommunicatio possit his verbis intelligi. Videbant Lucianus & ceteri qui cum eo erant confessores Cyprianum se præbere admodum difficilem in recipiendis lapsis quibus martyres & confessores, quorum illi magnam in hoc credebant esse auctoritatem, pacem dederant, quibus Lucianus & ceteri dederant pacem in nomine martyrum & confessorum, & ægre ferebant duram illam antistitis sui disciplinam, quam præter æquum & bonum esse putabant. Hanc ob causam, quia seditio propterea commota erat in quibusdam oppidis provinciæ, optant ei scribentes ut pacem habeat cum martyribus, ut severitatem misericordia mitiget, sic concordiam & pacem redintegrari posse inter eum & martyres ac plebem commotam. An ideo minantur excommunicationem, si eorum desideriis non adquiescat? Non ita sane. Preces sunt, non mandata, nec minæ. Aliud est optare, aliud jubere, aliud pœnam intentare. Nemo sic petit ut minetur, inquit Hieronymus in vita Pauli primi eremitæ. Item Petrus venerabilis abbas Cluniacensis lib. 1. epist. 8. *Precibus, non minis, obsequiis, non contumeliis, solet quod petitur impetrari*. Sane Cyprianus vehementer admodum conqueritur de audacia Luciani, non tamen propter minas excommunicationis, quarum ne verbo quidem meminit, sed quia, quod ei minime conveniebat neque licebat, pacem dederat lapsis in nomine martyrum & confessorum absque ulla interventione auctoritatis episcopi, & quia se vulgi imperiti auctorem constituerat, quod eo suasore seditiones multas esse factas & conflatas constabat. Hæc est Cypriani conquestio de Luciano. Quæ quamvis magna & justa foret, ei tamen Cyprianus non minatur excommunicationem. Vide quæ adnotamus ad epistolam. 30.

5 *Præsente*] Hæc vox deest in libro meo vetere, ubi locus vacuus relictus est. In Gratianopolitano scriptum est *præterea*. Editio Manutii habet *presbyter*. Ego puto ponendum esse *præsente de clero & exorcista & lectore*, ut significare voluerint confessores epistolam scriptam esse præsentibus exorcista & lectore, *præsente* pro *præsentibus*, ut apud Plautum legisse me memini *præsente nobis*. Dicebant autem, ut docet Nonius Marcellus, *absente nobis & præsente nobis pro præsentibus & absentibus nobis*. Et mox affert locum Plauti ex Amphitruone. Vide etiam in verbo *Præsente* & Salmasium ad scriptores historiæ augustæ p. 91.

6 *Lucianus*] a quo scriptam esse hanc epistolam docet Cyprianus epist. 22.

[1]EPISTOLA XVII.

Ad presbyteros & diaconos, de præcedenti & duabus sequentibus epistolis.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus fratribus salutem. Dominus loquitur & di-
Isa. 66. cit: *Super quem respiciam nisi super humilem & quietum & trementem sermones meos?* Hoc cum debeamus omnes esse, tum modo hujusmodi illi esse debent quibus laborandum est ut post gravem lapsum vera pœnitentia & humilitate tota promereri Dominum possint. Legi autem & universorum confessorum litteras, quas voluerunt per me collegis omnibus innotescere & ad eos pacem a se datam pervenire de quibus apud nos ratio constiterit quid post commissum egerint. Quæ res cum omnium nostrum consilium & [2] sententiam exspectet, præjudicare ego & soli mihi rem communem vindicare non audeo. Et ideo insistetur interim epistolis quas ad vos proxime feceram, quarum exemplum collegis quoque multis jam misi; qui rescripserunt placere sibi quod statuimus nec ab eo recedendum esse donec pace nobis a Domino reddita in unum convenire & singulorum causas examinare possimus. Sed & quid mihi Caldonius collega meus scripserit quidque ego ei rescripserim ut sciretis, utriusque epistolæ exemplum litteris meis junxi. Quod totum peto fratribus nostris legatis, ut magis ac magis ad [3] patientiam componantur, nec [4] delicto proprio adjiciant adhuc aliud delictum, [5] dum nec nobis nec evangelio volunt servire, nec secundum universorum confessorum litteras causas suas examinari permittunt. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere & nostri meminisse. Fraternitatem universam salutate. Valete.

NOTÆ AD EPISTOLAM XVII.

1 PAmelius in annotationibus ad epistolam 21. notat istam esse fictitiam. Non possum autem divinare quibus rationibus permotus ita senserit.

2 *Sent. exspectet*] Melius in codice Carnotensi *spectet*. Atque ita posuissem, si codicem illum, qui sero venit in manus meas, habuissem eo tempore quo epistola ista excudebatur.

3 *Patientiam*] Hanc lectionem non inveni nisi in duobus libris veteribus. Alii & veteres editiones præferunt *pœnitentiam*. Utraque lectio potest esse bona. Itaque nihil mutare volui. Nam persæpe in antiquis codicibus manuscriptis vidi patientiam positam pro pœnitentia & e converso. Pamelius prætulit ultimam lectionem. Ea placuit etiam Reinharto.

4 *Delicto proprio*] Codex Carnotensis habet *priori*. Recte. Et ita reponendum est.

5 *Dum nec nobis*] Hanc lectionem improbat Gronovius cap. 14. observationum suarum in scriptoribus ecclesiasticis, ajens hunc fastum numquam fuisse beatissimi Cypriani ut nolle sibi quemquam, non solum illos, servire quereretur. Ego puto hanc observationem falsam esse & Pamelium frustra vapulare a Gronovio in editione hujus loci. Pamelius enim non fuit primus qui ita scripserit, cum profiteatur se expressisse editiones Manutii & Morellii. Ipse Cyprianus ait in epistola 38. *nec loci mei honore motus*. Sunt etiam alii loci in quibus commemorat suam dignitatem & auctoritatem ut episcopus.

[1] EPISTOLA XVIII.

[2] *Caldonii ad Cyprianum.*

CYPRIANO & compresbyteris Carthagini consistentibus Caldonius salutem. Necessitas [3] temporum facit ut non temere pacem demus. Sed oportebat vobis scribere quoniam ii qui posteaquam sacrificaverunt, [4] iterato tenti, extorres sunt facti. Videntur ergo mihi abluisse prius delictum, dum possessiones & domos dimittunt, & pœnitentiam agentes Christum sequuntur. Ergo [5] Felix, qui [6] presbyterium subministrabat sub Decimo, [7] proximus mihi vinculis, (plenius cognovi eumdem Felicem) Victoria conjunx ejus, & Lucius fideles [8] extorres facti reliquerunt possessiones, quas nunc fiscus tenet. [9] Sed & mulier nomine Bona, quæ tracta est a marito ad sacrificandum, [10] quæ conscientia non commissi, sed quia tenentes manus ejus ipsi [11] sacrificaverunt, cœpit dicere contra, Non feci, vos fecistis, sic & ipsa extorris facta est. Cum ergo universi pacem peterent dicentes, Recuperavimus fidem quam amiseramus, pœnitentiam agentes, & Christum publice sumus confessi, quamvis mihi [12] videantur debere pacem accipere, tamen ad [13] consilium vestrum eos dimisi, ne videar aliquid temere præsumere. Si quid ergo ex communi consilio placuerit scribite mihi. [14] Salutate nostros. Vos nostri. [15] Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere.

NOTÆ AD EPISTOLAM XVIII.

1 PRima editio istius epistolæ prodiit ex typographia Manutii. In nullo autem eorum veterum exemplarium quibus utor illam reperi nisi in uno meo, in Gratianopolitano, & in eo quod habui ex monasterio Remensi sancti Dionysii. Angli unum habuerunt ex bibliotheca Bodlejana. Pamelius nullum habuisse videtur, neque Rigaltius.

2 *Caldonii ad Cyprianum*] Hanc inscriptionem, quæ certa est, addidi ex libro meo.

3 *Temporum*] Ita codices Remensis & Bodlejanus, quibus consentiunt editiones Manutii & Rigaltii. At Morelliana & Anglicana præferunt *temporis*. Quæ lectio reperitur etiam in libro meo & in Gratianopolitano.

4 *Iterato tenti*] Sic emendavimus, repugnantibus licet antiquis codicibus & editionibus. Emendatio certa est. Nam & Celerinus pag. 28. dicit, *te pro nomine Domini nostri tentum*. & Lucianus pag. 30. *iterato reclusi sumus*. Sunt etiam alia loca his similia in lucubrationibus Cypriani. Sulpitius Severus dial. 2. cap. 14. *tentus in vinculis*. Rufinus lib. 5. hist. eccl. cap. 16. *Quis eorum pro nomine Domini tentus non est?* Gesta pontificalia edita ab Emmanuele Schelstrato pag. 431. *tentus a Maximiano*. Hieronymus in epistola ad Lucianum Bæticum: *Adolescens ille qui opertus syndone sequebatur Jesum, quia tentus fuerat a ministris, terrenum abjiciens operimentum nudus evasit*. Rhabanus in libro de computo cap. 64. *Dominum eadem vespera tentum a Judæis*. Recte. Nam in evangelio Matthæi scriptum est Judæos manus injecisse in Jesum & tenuisse eum. Hinc in actis sancti Savini episcopi & martyris in libro secundo miscellaneorum nostrorum pag. 47. Maximianus Aug. ait: *Tamen, patres conscripti, concedam facultatem ut ubicumque inventi fuerint christiani teneantur a præfecto*. Apud Ammianum Marcellinum lib. 16. *sed fastus barbaricus ridens, tenen legatis adusque perfectum opus castrorum*. Antoninus Constantiniensis in epistola consolatoria ad Arcadium: *Ecce pro homine tentus es*. Vide acta passionis sancti Stephani Papæ & martyris.

5 *Felix & Victoria*] Vetus Kalendarium ecclesiæ Carthaginensis editum a Mabillonio: *V. Idus Feb. sanctorum Felicis, Victoris, & Januarii*.

6 *Presbyt. subm.*] Quamvis alii aliter sentiant, ego puto meliorem esse opinionem Pamelii censentis illic intelligi hunc Felicem vices exercuisse Decimi in ecclesia cujus cura commissa erat Decimo, qui aut extorris aut tentus in carcere non poterat exsequi ministerium suum.

7 *Prox. mihi vinculis*] Hanc lectionem, quam præfert editio Morellii, quam præferunt etiam antiqui codices, revocari debere visum est. Est enim optima. Alia, quæ habet *vicinus* pro *vinculis*, non potest esse bona.

8 *Extorres*] Codex Dionysianus & meus habent *extorrentes*. In eodem codice meo scriptum est *extorrentes* in epistola 20. pag. 29. & *de extorrentibus* in epistola 39. pag. 52. Quo etiam modo positum est in editione Manutiana. Ita etiam habuisse codicem Veronensem hinc colligo quod in variis lectionibus ex codice illo descriptis in margine exemplaris mei editionis Manutianæ nulla varia lectio apposita est ad hanc epistolam. Extorris porro est qui extra patrium solum & terram patriam ejectus est. Cyprianus in libro de lapsis pag. 184. *Relinquenda erat patria & patrimonii facienda jactura*. Vide Baronium ad annum 25. & in annotationibus ad martyrologium Romanum die secunda Januarii. Vide etiam glossarium Latinum Cangii.

9 *Sed & mulier*] Editio Morelliana, *sed & seu per se aut per eosdem mulier nomine Bona*. Codex Remensis, *sed & super se opera eadem mulier nomine Bono*. Bodlejanus, *sed & super se & pro eodem*. Gratianopolitanus, *sed & superest aut eadem*. Meus, *sed & super se opere eadem mulier nomine Bono*. Alterius Bonæ mentio est in martyrologio Romano die 24. Aprilis. Sed illa erat Remensis. Altera vero Bona (cujus mentionem facit Petrus de Natalibus lib. 8. cap. 71.) erat Ægyptiaca, quæ alio nomine apud suos Ægyptios Cordimunda vocabatur.

10 *Quæ conscientia*] Editio Manutii & codex Remensis, *quæ conscientiam non commisit*. Morellius, *quæ etiam conscientia non commissi*. Sic etiam in libro meo vetere. Rigaltius, *quæ conscientia non commissi*. Codex Gratianopolitanus, *quæ conscientia non commisit*.

11 *Sacrificaverunt*] Ita editio Morellii & codex Remensis. Sic etiam legitur in meo & in Gratianopolitano. Aliæ editiones habent *sacrificabant*. Et postea additur in iisdem codicibus & in editione Morelliana, *sic ipse cœpit dicere*.

12 *Videantur debere*] In codice Remensi, in Gratianopolitano, & in meo legitur *videantur ac debeant accipere*. Sic etiam editio Morelliana.

13 *Consilium*] Antea scriptum erat *consultum*. Sed hujus vocis alia est significatio, videlicet de re deliberata. Emendatum est ex manuscriptis.

14 *Salutate nostros*] Angli monent legendum esse *vestros*. Quæ conjectura videtur esse bona. Verum editiones & scripti libri repugnant.

15 *Opto vos*] Sic reposuimus ex eodem codice Remensi, cum antea legeretur: *Opto vos felicissimos bene valere*.

EPI-

EPISTOLA XIX.

Respondet Caldonio.

CYPRIANUS Caldonio fratri salutem. Accepimus litteras tuas, frater carissime, satis sobrias & integritatis ac fidei plenas. Nec miramur si exercitatus & in scripturis dominicis peritus caute omnia & consulte geras. Recte autem sensisti circa [1] impertiendam fratribus nostris pacem, quam sibi ipsi vera pœnitentia & dominicæ confessionis gloria reddiderunt, sermonibus suis justificati, quibus se ante damnaverant. Cum ergo abluerint omne delictum, & [2] maculam pristinam assistente sibi Domino [3] potiore virtute deleverint, jacere ultra sub diabolo quasi prostrati non debent qui extorres facti, & bonis suis omnibus spoliati, erexerunt se, & cum Christo stare cœperunt. A Atque utinam sic & ceteri post lapsum pœnitentes in statum pristinum reformentur, quos nunc urgentes & pacem temere atque importune extorquentes quomodo disposuerimus ut scires, [4] librum tibi cum epistolis numero quinque misi quas ad clerum & ad plebem & ad martyres quoque & confessores feci. quæ epistolæ jam plurimis collegis nostris missæ placuerunt, & rescripserunt se quoque nobiscum in eodem consilio secundum catholicam fidem stare. Quod ipsum etiam tu ad collegas nostros quos potueris transmitte, ut apud omnes unus actus & una consensio secundum Domini præcepta teneatur. Opto te, frater carissime, semper bene valere.

NOTÆ AD EPISTOLAM XIX.

1 IMpertiendam] Hanc lectionem reperi in quatuordecim exemplaribus antiquis. Editio Spirensis & vetus Veneta, quamvis sint in hoc loco mendosæ, monstrant tamen hanc lectionem esse bonam. Habent enim *impertinentiam*. Remboltus *impertitam*.

2 *Maculam pristinam*] Plerique libri veteres & editiones habent *primam*.

3 *Potiore virtute*] Nonnulli codices antiqui præferunt *posteriore*.

4 *Librum*] de lapsis, ut interpretatur Rigaltius. Angli contra, rejecta Rigaltii sententia, interpretantur de fasciculo epistolarum. Sed profecto erraverunt. Quippe Cyprianus apertissime distinguit librum ab epistolis, *librum cum epistolis numero quinque misi*.

[1] EPISTOLA XX.

Celerini ad Lucianum.

CELERINUS Luciano salutem. Hæc cum tibi scriberem, Domine frater, gaudens & tristis eram, gaudens eo quod audierim te pro nomine Domini nostri Jesu Christi salvatoris nostri tentum & illius nomen penes magistratus [2] hujus mundi confessum, tristis autem in eo quod ab eo ex quo te deduxi numquam litteras tuas accipere potui. Et nunc modo duplex mihi tristitia incubuit quod cum Montanum fratrem nostrum communem abs te de carcere ad me esse venturum [3] sciebas, de salute tua vel quid penes te agatur mihi non significaveris. Sed hoc solet contingere servis Dei, maxime eis qui in confessione Christi sunt constituti. Scio enim quoniam unusquisque jam quæ sunt sæculi non attendit, quoniam coronam cælestem sperat. Ego enim dixi fortasse oblitum te esse mihi scribere. [4] Nam, ut tibi quoque de infimo tuus vel frater dicar, si fuero dignus Celerinus audire, tamen [5] cum essem & ego in tam florida confessione, fratres meos vetustissimos memorabam, & eos litteris meis memoravi caritatem pristinam eorum penes me meosque nunc esse. Peto tamen, carissime, a Domino [6] ut si ante cruore illo sancto laveris, si prius passus fueris pro nomine Domini nostri Jesu Christi quam litteræ meæ te in hoc mundo apprehendant, vel nunc si apprehenderint, mihi ad hæc rescribas. Sic coronet te cujus nomen confessus es. Credo enim quoniam etsi in hoc mundo nos non vi- B derimus, in futuro tamen nos coram Christo complectemur. Pete ut sim dignus & ego coronari cum numero vestro. In magna tamen tribulatione me constitutum scias, & ac si sis mecum præsens, sic caritatis pristinæ reminiscor die ac nocte. Deus solus scit. Et ideo peto ut annuas desiderio meo & mecum doleas in morte sororis meæ, quæ cecidit in hac vastatione a Christo. Sacrificavit enim & exacerbavit Dominum nostrum. quod nobis manifestum videtur. Pro cujus factis ego [7] in hac die lætitiæ [8] Paschæ flens die ac nocte, in ci- C licio & cinere lacrimabundus dies exegi & exigo usque in hodiernum, donec auxilium Domini nostri Jesu Christi [[9] subveniat] & pietas per te vel per eos dominos meos qui coronati fuerint, a quibus [10] postulaturus es ut veniam habeant nefanda naufragia. Memoratus sum enim caritatis tuæ pristinæ, quod cum omnibus doleas [11] pro sororibus nostris, quas & tu bene nosti, id est, Numeria & Candida; pro quarum peccato, quia nos fratres habent, debemus excubare. Credo enim Christum secundum earum pœnitentiam & opera D quæ penes collegas nostros fecerunt extorres qui a vobis venerunt, a quibus ipsis de operibus eorum audies, jam Christum eis, vobis martyribus suis petentibus, indulturum. Audivi enim te floridiorum ministerium percepisse. O te felicem! suscipere vota tua quæ semper desiderasti vel in terra dormiens. Optasti pro nomi-

nomine illius in carcerem mitti . quod nune A tibi contigit, ficut fcriptum eſt ; *Det tibi Dominus fecundum cor tuum*. [12] Et nunc fuper ipſos factus antiſtes Dei recognovit idem miniſter. Rogo itaque, Domine, & peto per Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum ut ceteris collegis tuis [13] fratribus tuis meis dominis referas, & ab eis petas ut quicumque prior veſtrum coronatus fuerit, iſtis fororibus noſtris Numeriæ & Candidæ tale peccatum remittant. Nam B hanc ipſam [14] Etecuſam ſemper appellavi, teſtis eſt nobis Deus, quia pro fe dona numeravit ne facrificaret ; fed tantum aſcendiſſe videtur uſque ad [15] Tria fata, & inde deſcendiſſe. Hanc ergo non ſacrificaſſe ego fcio . Quarum jam cauſa audita, præceperunt eas [16] præpoſiti tantiſper fic eſſe donec epiſcopus conſtituatur . Sed quatenus per veſtras ſanctas orationes & petitiones, in quas nos fidimus, quoniam eſtis amici fed & teſtes Chriſti, quod o- C mnia indulgeatis. Peto ergo, Domine cariſſime Luciane, memor fis mei & petitioni meæ annuas. Sic Chriſtus coronam illam fanctam, quam tibi non tantum in confeſſione, fed & in [17] fanctimonio, tradidit in qua femper cucurriſti, exemplum ſanctorum femper & teſtis fuiſti, ut omnibus dominis meis fratribus tuis confeſſoribus referas de hoc facto, ut a vobis auxilium recipiant . Nam hoc, Domine frater, fcire debes, me non folum hoc pro eis petere, [18] fed & Statium & Severianum & omnes confeſſores qui inde hue a vobis venerunt, ad quos ipſæ in portum deſcenderunt, & in urbem levaverunt, quod fexaginta quinque miniſtraverunt & uſque in hodiernum in omnibus foverunt . Sunt enim penes illas omnes . Plus autem gravare cor illud fanctum tuum non debui, cum fciam te prona voluntate operari. Salutant te [19] Macharius cum fororibus fuis Cornelia & Emerita, quæ lætantur de confeſſione tua florida, fed & omnium fratrum, & Saturninus, qui & ipſe luctatus eſt cum diabolo, qui & Chriſti nomen eſt fortiter confeſſus, qui & ibi in pœna ungularum fortiter eſt confeſſus, qui & hoc nimis rogat & petit . Salutant te fratres tui Calphurnius & Maria & omnes fancti fratres. Nam & hoc fcire debes, me & dominis meis fratribus tuis [litteras] ſcripſiſſe , quas peto illis eas legere digneris.

NOTÆ AD EPISTOLAM XX.

1 HANC epiſtolam primus omnium edidit Morellius. Poſtea Pamelius, qui fatetur fe nullum vetus illius exemplar habuiſſe, illam recudit, eamque ex ingenio interdum emendavit . Latinius habuit duo vetera illius exemplaria , & in ejus adnotationibus ad Cyprianum pag. 195. adnotatum eſt illum feliciter emendaſſe hanc epiſtolam . Quod verum non eſt , cum difficile admodum fit eam bene emendare ob errores qui in eam irrepſerunt in antiquis exemplaribus . Ego duo habui , unum ex urbe Gratianopolitana , aliud ex bibliotheca mea . Angli laudant unum Vaticanum & unum Bodlejanum . Certe exſtat hodieque in Vaticano 199. uno eorum , ut opinor , quæ Latinius viderat.

2 *Hujus mundi*] Antea legebatur *hujuſmodi* , nullo ſenſu . Angli protulerunt veram lectionem . Monet autem Latinius illam exſtare in ſuis exemplaribus . Ita etiam legitur in meo & in Gratianopolitano.

3 *Sciebas*] Cum hæc lectio habeatur in editionibus Morellii , Pamelii , & Rigaltii , tum etiam in codice Vaticano , confirment autem illam duo vetera exemplaria quibus utor , tametetſi in meo ſcriptum ſit per errorem *ſciebam* . Angli tamen maluerunt *ſcribas* . At ſi attendiſſent Celerinum de Luciano conqueri quod ad ſe non ſcripſerit per Montanum , quem ſciebat ad ſe eſſe venturum , aliter ſenſiſſent . Itaque certum eſt eam lectionem quam nos retinuimus eſſe bonam.

4 *Nam ut tibi*] Repræſentavimus iſtic lectionem veterum librorum & editionum . Angli ex ingenio , nullum enim vetus exemplar citant , ſcripſerunt : *Nam ut tum quoque de infimo tuo vel fratre dicam , ſi fuero dignus , Celerinus audiretur* . Sane Latinius , cum in codice Vaticano ſcriptum videret ut eſt in meo & in vulgaris editionibus , legendum cenſuerat ferme uti ab Anglis excuſum eſt . In Gratianopolitano ſcriptum eſt *oblitum eſſe te mihi ſcribere , ut tu quoque de infimo vel fratre dicam &c.*

5 *Cum eſſem in tam*] id eſt , cum eſſem in carcere conſtitutus propter nomen Domini.

6 *Ut ſi ante*] Hæc eſt lectio editionis Morellianæ . Sic etiam in veteri libro meo & in Bodlejano . Male in Gratianopolitano , *ut a me cruore illo* . Pamelius exiſtimans non licuiſſe Luciano reſcribere poſt cruoris pro Chriſto effuſionem , credidit deeſſe in hoc loco negationem , ideoque illam interſerere non eſt veritus . Non placuit ea audacia Latinio , qui cenſuit hanc orationem nulla indigere negatione . Angli in eadem ſententia fuere quoad negationem , ſed alio tranſtulerunt argumentum . Ita quippe interpretantur hunc locum , alioqui ſatis obſcurum & implicitum , tamquam ſi Celerinus timens ne Lucianus excederet ante datam pacem & indulgentiam ſororibus ſuis , quæ lapſæ erant , petiiſſet a Domino ut earum miſereretur eiſque poſt exceſſum Luciani daret indulgentiam quam Lucianus morte præventus non dediſſet . Verum ea interpretatio fieri non poteſt , cum nulla ſororum Celerini mentio facta fuerit antea . Vera itaque , ut ego quidem arbitror , ac genuina hujus loci ſententia hæc eſt . Conqueſtus erat Celerinus de negligentia Luciani in ſcribendo , qui tametſi ſciret Montanum venturum ad ſe eſſe , nihil per eum ſcripſerat de ſalute ſua vel quid apud eum ageretur . Nunc vero petit ut ſi ante Lucianus ſpiritum effuderit quam hæ litteræ perveniant ad ea loca in quibus habitabat , nihil reſcribat , reſcribat tamen ſi adhuc ſuperſtes fuerit cum illæ huc pervenerint.

7 *In lætitia paſchæ*] Codex Gratianopolitanus , *in hac die lætitiæ* . Caſſiodorus lib. 4. epiſt. 42. *Marciani atque Maximi nos querela pulſavit cum paſchalibus diebus paterni luctus eſſent vulnere ſauciati & in ipſa lætitiæ tempore &c.*

8 *Paſcha*] Ita ſcribebant antiqui. Tertullianus in libro de corona ; *Eadem immunitate a die paſcha in pentecoſten uſque gaudemus* . Idem lib. 2. ad uxorem : *Quis denique ſolennibus paſcha abnoctantem ſecurus ſuſtinebit* . Item lib. 4. adverſus Marcionem ; *Nam e tot feſtis Judæorum paſcha diem elegit* . Concilium Cabarſuſſitanum , *intra diem paſcha futuræ* . Appendix commonitorii Honorii Aug. in cauſa Eulalii & Bonifacii contendentium de epiſcopatu Romano apud Baronium , *dies qui imminebant ſancta paſcha* . Arator lib. 2. actuum apoſtolicorum : *Gaudia paſcha electo latrone colis* . Sic etiam Rufinus in libris hiſtoriæ eccleſiaſticæ & in libris recognitionum D. Clementis . Vide notas Sirmondi ad Concilium primum Arelatenſe.

9 *Subveniat*] Ego addidi hanc vocem ex conjectura , tantum ut ſenſum eo modo conſtituerem . Si quis maluerit ſubſtituere aliud vocabulum , non repugno.

10 *Poſtulaturus*] Codex Gratianopolitanus , *poſtulandum eſt ſubveniat tam nefanda naufragia*.

11 *Pro ſororib. noſtris*] Ita editio Anglicana , quam confirmat codex Gratianopolitanus . Ita quoque ſe ſcriptum vidiſſe in duobus antiquis codicibus teſtatur Latinius . In meo legitur *per ſorores noſtras* .

12 *Et nunc ſuper ipſos*] Codex meus , *& nunc ſuper ipſos factus antiſtites Dei recognovit id eſt miniſter* . Sic etiam in Gratianopolitano , niſi quod illic ſcriptum eſt *antiſtes* . Sidonius lib. 7. epiſt. 17. *Quæſo ut abbas ſit frater Auxanius , tu vero & ſupra abbatem* .

13 *Fratrib. tuis*] Ita veteres libri & editiones . Male in editione Anglicana , *fratribus tuis & meis , meis dominis* .

14 *Etecuſam*] Gisbertus Cuperus in epiſtola ad Paulum Voetium monet epiſcopum Ceſtrienſem reſcripſiſſe

Æcu-

Æcusam : Æcusam dixit Julius Firmicus in quibusdam editionibus, in aliis Æthusam. Verum Æcusa illa multum differt ab Etecusa.

15 *Tria fata*] Ita codex Vaticanus in editione Anglicana laudatus, duo vetera exemplaria Latinii, unum ex mea bibliotheca. Neque dubium est quin hæc sit vera lectio. Hic autem locus, qui nullam, ut ego quidem arbitror, habet difficultatem, valde vexatus est ab interpretibus existimantibus eam lectionem non esse bonam. Et tamen mihi constat nullam aliam posse esse bonam præter istam. Confirmant porro eam loca ad explicationem hujus loci ex gestis pontificalibus allata a viris doctissimis. Negari quippe non potest quin Romæ, unde hæc epistola scripta est, fuerit locus appellatus Tria fata. Hujus rei locuples nobis testis est Procopius lib. 1. cap. 25. de bello Gothico; ubi scribit Janum ædem habuisse in foro ex adverso curiæ super Tria fata. Constat autem mulierem de qua agitur in hac epistola Celerini ascendisse, in capitolium videlicet, ut sacrificaret, sed substitisse ad Tria fata, & inde descendisse, pœnitudine videlicet ductam. Cum vero Procopius scribat Tria fata fuisse prope ædem Jani ex adverso curiæ, cum P. Victor templum Jani ponat prope forum, cum Dionysius Halicarnasseus lib. 2. doceat forum positum fuisse medio inter capitolium & palatium spatio in planitie capitolio subjecta, Onuphrius autem Panvinius in descriptione urbis Romæ annotaverit montem palatinum habere ad occasum forum Romanum & capitolium & ad septemtrionem viam sacram, & auctor gestorum pontificalium tradat basilicam sanctorum Cosmæ & Damiani, quæ erat sita in Tribus fatis, fuisse sitam in via sacra, quam Ovidius in libro tertio tristium locat prope forum & palatium, ubi Fabium fornicem fuisse docet Cicero in oratione pro Cn. Plancio, hunc autem fornicem fuisse vicinum rostris doceat Seneca in capite secundo libri *Quod in sapientem non cadit injuria*, & fornicem illum Asconius Pædianus in commentario ad actionem primam in Verrem scripserit situm fuisse in clivo capitolino & inde rectam viam ad forum fuisse per forum & per Tria fata, Dio vero Cassius lib. 54. & Herodianus lib. 4. aditum fuisse per viam sacram in forum, manifestum est eam lectionem esse veram quam nos retinuimus. Quare nollem viros doctissimos fuisse tam faciles in recipienda conjectura Gronovii scribentis in capite 14. observationum in scriptoribus ecclesiasticis *dryfacta* reponendum esse in hac epistola Celerini pro *Tria fata*, cum certum sit eam emendationem esse tentatam contra omnium veterum librorum & editionum fidem & absque ulla necessitate. Itaque jure meritoque rejecta est in editione Anglicana. Porro Celerinum, quod nobis nunc incumbit probandum, fuisse tum Romæ & alii jam monuerunt & liquet ex loco ipsius epistolæ pag. 29. ubi Celerinus ait supersessum esse causæ quarumdam mulierum *donec episcopus constituatur*, id est, donec locus Petri, qui vacabat post mortem Fabiani, accepisset episcopum, præcipue vero ex epistola 22. pag. 32. in qua Cyprianus scribit ad presbyteros & diaconos Romæ consistentes mittere se ad eos epistolam Celerini ad Lucianum ut recognoscant an vera sit. Missam autem fuisse per Crementium hypodiaconum facile colligitur ex epistolis 4. & 14.

16 *Præpositi*] Id est, illi e clero qui ecclesiam Romanam gubernabant post mortem Fabiani.

17 *Sanctimonio*] Ita libri veteres & hic & alibi. Possem plorima exempla proferre ut ostenderem veteres ita vulgo scripsisse. Sed supersedeo, quia puto lectores mihi facile fidem præstituros. Eodem modo dicebant blasphemium pro blasphemia, ut notavimus ad Marium Mercatorem pag. 451. Addo tamen doctissimos monachos quibus debemus novam editionem operum sancti Augustini posuisse in epistola 61. *sanctimonii & continentiæ*. Item in rescripto Honorii & Theodosii AA. ad Aurelium contra Pelagianos.

18 *Sed & Statium*] Ita codex meus & Gratianopolitanus. Ita quoque constat habuisse vetera exemplaria Latinii. Sic etiam legendum esse censuerat Pamelius, cum antea scriptum esset *statim*. Vide notas ad epistolam 54.

19 *Macharius*] Satis scio scribendum fuisse *Macarius*, si constaret Afros scripsisse uti Græci scribebant. At cum invenirem hoc vocabulum in vetustis exemplaribus Cypriani scriptum cum aspiratione, scirem præterea Afros & plerosque Latinos quædam vocabula scripsisse diverse, ut patet in verbo *catecuminus* & in verbo *acolytus*, cum etiam in vocabulo *Arrius*, censui debere me in hoc loco sequi scripturam veterum exemplarium sancti Cypriani. Sic etiam scribit Franciscus Maria Florentinius in editione vetustissimi martyrologii VI. Idus Decembris: *In Africa sanctorum Primi, Macharii, Justi*. Et in epistola 29. sancti Augustini in nova editione scriptum est *Machario* juxta fidem codicis Cisterciensis ex quo edita est.

---

[1] EPISTOLA XXI.

Lucianus respondet Celerino.

LUCIANUS Celerino domino, si dignus fuero vocari, collega in Christo salutem. Accepi litteras tuas, Domine frater, dilectissime, in qnibus me tantum gravasti ut propter tuam gravationem tanto gaudio pæne exciderim ut litteras quas & ego optabam post tantum temporis legere, in quibus mei dignatus es memorare, beneficio tantæ tuæ humilitatis legere exsultaverim, qui scribens mihi diceres, Si dignus fuero frater nominari tuus, hominis qui apud pusilliores nomen Dei cum timore confessus sum. Nam tu Deo volente ipsum [2] anguem majorem, [3] metatorem antichristi, non tantum confessus deterruisti vocibus illis & verbis deificis quibus scio quasi amatores fidei & zelotypi disciplinæ Christi, in qua [4] te novi vivacitate versari te gaudeo, vicisti. Nunc, carissime, jam inter martyres deputande, voluisti nos litteris tuis gravare, in quibus significasti de sororibus nostris; pro quibus utinam fieri posset ut sine tanto scelere commisso memoriam faceremus. Non profecto tantis lacrimis incumberemus ut nunc. Scire debuisti quid circa nos actum sit. Cum benedictus martyr Paulus adhuc in corpore esset, vocavit me, & di-

A xit mihi: Luciane, coram Christo tibi dico ut si quis post arcessitionem meam abs te pacem petierit, da in nomine meo; sed & omnes quos Dominus in tanta tribulatione arcessire dignatus est universi litteras ex compacto universis pacem dimisimus. Vides ergo, frater, [5] quoniam partim ejus quod mihi Paulus præcepit quam universis quod censuimus, ex quibus eramus in hac tribulatione, cum jussi sumus secundum præceptum Imperatoris fame & siti necari, & reclusi sumus in duabus cellis, ita ut nos [6] afficerent fame & siti. Sed

B & ignis ab opere pressuræ nostræ tam intolerabilis erat quam nemo portare posset. Sed nunc ipsam claritatem sumus consecuti. Et ideo, frater carissime, saluta Numeriam & Candidam, quæ secundum Pauli præceptum & ceterorum martyrum, quorum nomina subjicio, [7] Bassi in pejerario, Mappalici [8] in quæstione, Fortunionis in carcere, Pauli a quæstione, Fortunatæ, Victorini, Victoris, Herennii, Credulæ, Herenæ, Donati, Firmi, Venusti, Fructi, Juliæ, Martialis, & Aristonis, qui Deo volente in carcere fame necati sunt; quorum & nos socios futuros intra dies audietis.

tis. Jam enim ex quo iterato reclusi sumus A
sunt dies octo in die quo tibi litteras scripsi.
Nam & ante dies octo per dies quinque medios modicum panis accepimus & aquam ad mensuram. Et ideo, frater, peto ut sicut hic cum Dominus cœperit ipsi Ecclesiæ pacem dare, secundum præceptum Pauli & nostrum tractatum, exposita causa apud episcopum, & facta exomologesi, habeant pacem, non tantum hæ, sed & quas scis ad [9] animum nostrum pertinere. Salutant vos collegæ mei universi. Vos salutate confessores Domini qui ibi vobiscum sunt, quorum nomina significasti; inter quos & Saturninus cum [10] comitibus suis, sed & collega meus, & [11] Maris, Collecta, & Emerita, Calphurnius & Maria, Sabina, Spesina, & sorores, Januaria, Dativa, Donata. Salutamus eum suis Saturum, Bassianum, & universum clerum, Uranium, Alexium, Quintianum, Colonicam, & universos; quorum nomina non scripsi, quia jam lassus eram. Ideo ignoscere debent. Opto vos bene valere, Alexium & Getulicum & argentarios & sorores. Salutant vos sorores meæ Januaria & Sophia, quas vobis commendo.

NOTÆ AD EPISTOLAM XXI.

1 DUO tantum hujus epistolæ vetera exemplaria habui, unum ex urbe Gratianopolitana, aliud ex bibliotheca mea. Angli unum laudant ex Vaticana, illud nimirum, ut opinor, quod notatum est numero 199. in bibliotheca Vaticana. Habuisse se eam in suis codicibus testatur Latinius, sed ita corruptam ut vix intelligi sententia ejus posset. Pamelius & Rigaltius fatentur se nullum vetus illius exemplar habuisse.

2 *Anguem majorem*] id est Decium Imperatorem, quem execrabile animal vocat Lactantius in libro de mortibus persecutorum. Sic Prudentius in carmine de sancto Fructuoso episcopo Tarraconensi Æmilianum præsidem vocat cruentum colubrum. Sic Hunericus rex Vandalorum vocatur veternosus anguis in historia passionis martyrum qui VI. Non. Julii passi sunt apud Carthaginem sub ejus imperio. Et auctor vitæ Gregorii Papæ IX. apud Odoricum Rainaldum an. 1238. §. 72. Fridericum II. Imperatorem vocat tortuosum colubrum. Nabuchodonosor vocatur aquila grandis ab Hieronymo & Theodoreto, ut notat Fronto Ducæus in annotationibus ad tomum primum operum sancti Joannis Chrysostomi. Ad Decium pertinent hæc verba Cypriani de Celerino in epistola 34. pag. 47. *Hic inter persecutionis immania cum ipso infestationis principe & auctore congressus*, & fortassis ea quæ de hominis maligni velut serpentis astutia venenata ait in epistola 46. pag. 60.

3 *Metatorem antichristi*] Lucifer episcopus Calaritanus Constantium Imperatorem Arrianum vocat præcursorem antichristi, quod idem est. Contra Lactantius lib. 4. cap. 11. Christum vocat metatorem templi Dei, id est ecclesiæ. De metatoribus vide quæ dicuntur infra ad epistolam 81.

4 *Te novi*] Quamvis editio Morellii, ex qua aliæ propagatæ sunt, habeat *tenoris*, cum tamen veteres libri, etiam unus quem laudat Latinius, habeant *te novi*, hanc lectionem arbitratus sum esse retinendam, tum quia veterum librorum auctoritate nititur, tum quia videtur esse melior.

5 *Quoniam partim*] Ita reposui secutus fidem libri mei veteris & Gratianopolitani. Vaticanus in editione Anglicana laudatus habet *quoniam partem*. Editiones, *quod tam placuit*.

6 *Afficerent*] Ita editio Morellii & reliquæ. Codex Latinii & meus, *ut non afficiebat*. Gratianopolitanus, *ita quod non efficiebatur*.

7 *Bassi in pejerario*] Ita Morellius. Rigaltius conjecit legendum esse *in petrario*, id est in lapidicina. Codex Vaticanus & Latinius, *in perario* vel *imperario*, quod adjuvare potest conjecturam Rigaltii. Unus Bodlejanus, *pegrario*. Meus, *pignerario*. Gratianopolitanus, *imperario*, ut in codice Latinii. Angli posuerunt in contextu conjecturam Rigaltii. Maximus episcopus Taurinensis in homilia de non timendis hostibus carnalibus: *Piraterium latine experimentum dici potest*. Hæc homilia olim exstabat in editionibus operum sancti Ambrosii. Sed monachi Benedictini recte monuerunt esse Maximi.

8 *In quæstione*] Infra epist. 69. pag 123. *tot confessores quæstionati & torti*, non ut veritas quæreretur, sed ut per tormenta quæstionis cogerentur ad relinquendam veritatem. Hinc quæstionarii dicti in actis sanctorum Luciani & Marciani, quorum officium erat reos applicare ad quæstionem & tormentis exagitare. Iidem dicti carnifices, ut ostendit in suo glossario Latino doctissimus amicus olim noster Carolus Dufresnius Cangius. Quæstionis autem tormenta cogebant interdum innocentes ad confitendum crimina de quibus accusabantur, uti notatum a nobis est in notis ad vitas Paparum Avenionensium pag. 599.

9 *Animum*] Codex Vaticanus & meus, tum etiam is qui fuit Latinii, habent *animam*.

10 *Comitibus*] Ita editio Morelliana. Angli maluerunt *omnibus*, testati se ita scriptum vidisse in codice Vaticano. Sic etiam codex Latinii. At Gratianopolitanus habet *comitibus*. Meus *motibus*, quod propius accedit ad vocem *comitibus*.

11 *Maris, Collecta*] Hæc lectio reperitur in editione Morellii, in veteri libro meo, & in Gratianopolitano. Pamelius mutavit ex ingenio, absque ullius veteris exemplaris auctoritate, & posuit, *Macarius, Cornelia*, quia videbat Macarii & aliorum decem martyrum festum celebrari sexto Idus Aprilis. Et tamen Maris nomen non est obscurum in historia ecclesiastica. Maris episcopus Chalcedonensis claruit ævo Juliani Imperatoris. Alter Maris etiam episcopus Chalcedonensis interfuit concilio Chalcedonensi, Maris Dolichensis concilio Constantinopolitano primo. Nota est controversia de epistola Ibæ episcopi Edesseni ad Marim Persam in concilio quinto, cujus etiam mentio facta est in Ephesino. Maris monachi meminit Theodoretus in capite 20. historiæ religiosæ.

[1]EPISTOLA XXII.

Ad clerum Romæ consistentem de multis confessoribus & de Luciani inverecundia & Celerini confessoris modestia.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus Romæ consistentibus fratribus salutem. [2] Post factas ad vos litteras, fratres carissimi, quibus actus noster expositus & disciplinæ ac diligentiæ quantulacumque ratio declarata est, aliud accessit, quod nec ipsum latere vos debuit. Nam frater noster Lucianus, & ipse unus de confessoribus, fide quidem calidus & virtute robustus, sed minus dominica lectione funda- B
tus, quædam conatus est, [3] imperiti jampridem se vulgi auctorem constituens, ut manu ejus [4] scripti libelli gregatim [5] multis nomine Pauli darentur, cum Mappalicus martyr cautus & verecundus, legis ac disciplinæ memor, nullas contra evangelium litteras fecerit, sed tantum domestica pietate commotus [6] matri suæ, quæ lapsa fuerat, mandaverit pacem dari, Saturninus quoque post tormenta adhuc in car-

carcere constitutus nullas ejusmodi litteras emiserit. Lucianus vero non tantum Paulo adhuc in carcere posito nomine illius libellos manu sua scriptos passim dedit, sed & post ejus excessum eadem facere [7] sub ejus nomine perseveravit dicens hoc sibi ab illo mandatum, nesciens Domino magis quam conservo obtemperandum. Aurelii quoque adolescentis tormenta perpessi nomine libelli multi dati sunt ejusdem Luciani manu scripti, quod [8] litteras ille non nosset. Cui rei ut aliquatenus posset obsisti, litteras ad eos feci, quas ad vos sub epi- B stola priore transmisi, quibus petere & suadere non destiti ut dominicæ legis & [9] evangelii ratio teneretur. Postquam vero ad eos litteras misi ut quasi moderatius aliquid & temperantius fieret, universorum confessorum nomine idem [10] Lucianus epistolam scripsit, qua pæne omne vinculum fidei & timor Dei & mandatum Domini & evangelii sanctitas & firmitas solveretur. Scripsit enim omnium nomine universis eos pacem dedisse & hanc formam per me aliis episcopis innotescere velle. cujus epistolæ exemplum ad vos transmisi. Additum est C plane, de quibus ratio constiterit quid post commissum egerint. Quæ res majorem nobis conflat invidiam, ut nos cum singulorum causas audire & excutere cœperimus, videamur multis negare qnod se nunc omnes jactant a martyribus & confessoribus accepisse. Denique hujus seditionis origo jam cœpit. Namque in provincia nostra per aliquot civitates in præpositos impetus per multitudinem factus est, & [11] pacem quam semel cuncti a martyribus & confessoribus datam clamitabant confestim sibi D repræsentari coegerunt, territis & subactis præpositis suis, qui ad resistendum minus virtute animi & robore fidei prævalebant. Apud nos etiam quidam turbulenti, qui vix a nobis in præteritum regebantur & in nostram præsentiam differebantur, per hanc epistolam velut quibusdam facibus accensi plus exardescere & pacem sibi datam extorquere cœperunt. De quibus quales ad clerum nostrum litteras fecerim exemplum vobis misi. Sed & quid mihi [12] Caldonius collega pro integritate & fide sua scripserit, quidque ego ei rescripserim, utrum- E que ad vos legendum transmisi. Exempla quoque epistolæ Celerini boni & robusti confessoris, quam ad Lucianum eumdem confessorem scripserit, item quid [13] Lucianus ei rescripserit, misi vobis, ut sciretis & laborem circa

A omnia & diligentiam nostram & veritatem ipsam disceretis. Celerinus confessor quam sit moderatus & cautus & humilitate ac timore [14] sectæ nostræ verecundus, Lucianus vero circa intelligentiam dominicæ lectionis, ut dixi, [15] minus peritus, & circa invidiam verecundiæ nostræ relinquendam facilitate sua [16] molestus. Nam cum Dominus dixerit in nomine patris *Matt. 28.* & filii & spiritus sancti gentes tingui & in baptismo præterita peccata dimitti, hic præcepti & legis ignarus mandat pacem dari & peccata B dimitti in Pauli nomine, & hoc sibi dicit ab illo esse mandatum, sicut in litteris ejusdem Luciani ad Celerinum factis animadvertetis, quibus minime consideravit quod non martyres evangelium faciant, sed per evangelium martyres fiant; quando & Paulus apostolus, quem Dominus vas electionis suæ dixit, posuerit in epistola sua dicens: *Miror quod sic tam* *Gal. 1.* *cito demutamini ab eo qui vos vocavit in gratiam ad aliud evangelium; quod non est aliud: nisi si sunt aliqui qui vos turbant & volunt convertere evangelium Christi. Sed licet nos aut angelus de* C *cælo aliter adnuntiet præterquam quod adnuntiavimus vobis, anathema sit, sicut prædiximus, & nunc iterum dico; si quis vobis adnuntiaverit præterquam quod accepistis, anathema sit.* Opportune vero supervenerunt litteræ vestræ, quas accepi ad clerum factas, item quas beati confessores Moyses & Maximus, Nicostratus, & ceteri Saturnino & Aurelio & ceteris miserunt, in quibus evangelii plenus vigor & disciplina robusta legis dominicæ continentur. Laborantes hic nos & contra invidiæ impetum totis fi- D dei viribus resistentes multum sermo vester adjuvit ut divinitus compendium fieret, & prinsquam venirent ad vos litteræ quas vobis proxime misi ut declararetis nobis quod [17] secundum evangelii legem nobiscum fortiter atque unanimiter etiam vestra sententia concurrat. Opto vos, fratres carissimi ac desiderantissimi, semper bene valere.

Quoniam opera sancti Cypriani vulgo citari solent secundum ordinem quem obtinent in editione Pamelii & in Rigaltiana, nosque hunc ordinem sequi E *decrevimus, typographus autem ex cujus officina prodiit editio Rigaltiana numerum XXIII. omisit per saltum in edendis epistolis, admonere visum est nos quoque eumdem errorem retinuisse propter rationem quam in initio istius admonitionis adduximus.*

NOTÆ AD EPISTOLAM XXII.

1 HAnc epistolam, quæ primum excusa est in editione Manutiana, in nullo eorum veterum exemplarium quibus utor reperi quam in Fuxensi, in Gratianopolitano, in uno meo, & in eo quod servatur in monasterio Remensi sancti Dionysii. Angli unicum habuerunt ex bibliotheca Bodlejana. Pamelius eam invenerat in codice Anglicano Joannis Harrisii.

2 *Post factas*] Editio Morelii, codex meus, Gratianopolitanus, & unus Bodlejanus habent; *Factis ad vos litteris*.

3 *Imperiti jampr.*] Vox *jampridem* deest in codice Remensi. In Fuxensi scriptum est *imperitia sua pridem se*. Quæ lectio videtur convenire cum iis quæ paulo ante dixit Cyprianus de Luciano, illum minus dominica lectione fundatum fuisse. Vocatur autem iterum imperitus in hac ipsa epistola. Sanctus Hieronymus in epistola ad Nepotianum de vita clericorum: *Celeritate dicendi apud imperitum vulgus admirationem sui facere indoctorum hominum est*. Et infra; *Nihil tam facile quam vilem plebeculam & indoctam concionem linguæ volubilitate decipere, quæ quidquid non intelligit plus miratur*. Arnulphus Lexoviensis epist. xxxii. *Sunt enim quidam qui eo difficilia majoris æstimant quia minus intellecta mirantur, & tamquam puerilia reputant quæ jucunda lucidi sermonis serenitas illustrat*. Notum est quod tradit Quintilianus lib. 8. cap. 2. fuisse præceptorem aliquem qui discipulos obscurare quæ dicerent juberet.

4 *Scripti libelli*] Codex Fuxensis, in quo bis descripta est hæc epistola, habet in uno loco *libellus scriptus gregatim multis nomine Pauli daretur*.

5 *Multis*] In codice sancti Dionysii Remensis scriptum est *rultis*, in Fuxensi *rustis*. In vita sanctæ Tygris virginis Maurianæ in Sabaudia edita in tomo quinto Junii Bollandiani legitur pag. 75. *Concessit etiam vallem Cottianam in gyrum Maurianæ structam & rustes & frumta, quæ muris & tectis ecclesiæ ministrarent*. Ubi Daniel Papebrochius

pebrochius conjicit per rustes intelligi debere rusticos, quos alias dicimus servos glebæ. Ex quo fortassis colligi posset reponendum esse *rusticis*, tamquam Cyprianus in eo persliterit quod pauloante dixit Lucianum se imperiti vulgi auctorem constituisse. Si quis hanc conjecturam approbet, ea uti potest.

6 *Matri suæ*] Hæc tantum editio Manutii. Morellius & Pamelius adjecerunt *& sorori*. Nulla porro sororis mentio est in codice Remensi, neque in Fuxensi, in quibus scriptum est *qua lapsa fuerat*. In variis lectionibus quas habeo ex codice Veronensi nulla quoque sororis mentio. Extat tamen in meo & in Gratianopolitano.

7 *Sub ejus nomine*] Codex Remensis, *sub ejusmodi occasione perseveraverit*.

8 *Litt. non nosset*] Hinc ergo colligi potest hunc Aurelium esse diversum ab Aurelio lectore ecclesiæ Carthaginensis, de cujus ordinatione agitur in epistola 32. sic in prima collatione Carthaginensi inter Catholicos & Donatistas cap. 133. Trifolius episcopus Aborensis subscribit pro Paulino Zumensi præsente litteras nesciente. Et in professione Zenonis chorepiscopi sectæ quartodecimanorum relata in actione prima concilii Chalcedonensis Flavius Palladius subscribit pro eo *ob eo quod præsens diceret litteras se ignorare*. Immo in concilio Chalcedonensi post relecta acta quædam Ephesinæ primæ synodi subscribit Elias episcopus Hadrianopolis per Romanum episcopum Myrorum *ob quod nesciebam litteras*, & Cajumas episcopus Phœnicensis vel Phaunæ, ut est in veteribus libris, per coepiscopum suum Dionysium *propter quod litteras ignorem*. Itaque sequens ætas providit huic incommodo & statuit ut illitterati ad ecclesiasticum servitium non admitterentur, quia litteris carens non potest sacris aptus esse officiis, ut legitur in epistola Papæ Gelasii ad episcopos per Lucaniam & Brutios & Siciliam constitutos. Fulbertus episcopus Carnotensis ad Robertum regem Francorum scribens epist. 88. de electione Franconis episcopi Parisiensis ait se illam approbare *si est optime litteratus*. Anno 1097. cum vacaret ecclesia Pragensis, electus est Normannus diaconus ut illic episcopus esset, vir, *quæ prima est in clerico virtus*, inquit Cosmas Decanus Pragensis, *apprime litteratus*. In concilio Remensi anni 991. Arnulphus episcopus Aurelianensis ait in capite 28. nullum pene hoc tempore Romæ fuisse qui litteras didicerit. In hac autem epistola & in pluribus aliis in eamdem sententiam scriptis, sic de libellis martyrum loquitur Cyprianus, ut minime neget eorum meritis lapsos adjuvari posse. Nam in epistola decima tertia edicit, *ut qui libellos a martyribus acceperunt, & prærogativa eorum apud Deum adjuvari possunt, si incommodo aliquo & infirmitatis periculo occupati fuerint, non exspectata ipsius præsentia apud presbyterum quemcumque præsentem, vel si presbyter repertus non fuerit, & urgere exitus cœperit, apud diaconum quoque exhomologesin delicti sui facere possint*, &c. Credebat ergo Cyprianus martyrum prærogativa, vel ut ait in epistola decima quarta, *auxilio eorum adjuvari apud Dominum in delictis suis posse*. Sic etiam in libro de Lapsis pag. 187. fatetur martyrum mandatis aliquid concedi posse, *si justa, si licita, si non contra ipsum Dominum a Dei sacerdote facienda, si obtemperantis facilis & prona consensio, si petentis fuerit religiosa moderatio*. Quare non ipsam consuetudinem, quæ dudum in Ecclesia vigebat, sed abusum vituperat, & nimiam nonnullorum confessorum, inprimis Luciani licentiam, qui libellos in hanc sententiam scriptos dabant, *communicet ille cum suis*, nec observabant quod Cyprianus præceperat in epistola undecima, ut diligenter inspicerent & actum & opera & merita singulorum, ipsorum quoque delictorum genera & qualitates, & quos ipsi noverant, quorum pœnitentiam satisfactioni proximam conspiciebant, eos nominatim libellis designarent. Duo autem adhuc observanda sunt. 1. Confessores non dedisse pacem, sed petiisse ut daretur. 2. Ne illud quidem ausos fuisse postulare, ut ante reditum Cypriani pax lapsis daretur, sed hac in re morem episcopo suo gessisse. Quare non eorum auctoritate quinque presbyteri, sed sua improbitate adducti sunt, ut ante reditum episcopi, ac eo prorsus inconsulto lapsos ad communionem admitterent.

9 *Evangelii ratio*] Codex Fuxensis, *evangelicæ traditionis disciplina*.

10 *Lucianus ep. scripsit*] id est epistolam 16.

11 *Pacem quam semel*] Tertullianus in libro ad martyres: *quam pacem quidam in ecclesia non habentes a martyribus in carcere exorare consueverunt*. Vide Dallæum lib. 7. de pœnis & satisfactionibus humanis. cap. 16.

12 *Caldonius*] cujus epistola ad Cyprianum est 18. inter epistolas Cypriani. Cyprianus autem ei respondet epist. 19.

13 *Lucianus*] idem procul dubio cujus mentio est in epistola 78. pag. 161. in qua vocatur Lucanus in quibusdam vetustis codicibus & editionibus.

14 *Secta nostra*] Sic olim vocabatur ecclesia catholica. Hodie vocabulum illud invidiosum est: ut pridem monuit Erasmus in caput 24. actorum. Vide Pamelii notas ad hanc epistolam & Xysti Betuleii notas ad Lactantium pag. 482.

15 *Minus peritus*] Codex Remensis & Fuxensis, *imperitus*.

16 *Molestus*] Codex Remensis & Gratianopolitanus & editio Manutii, *modestus*. Quo etiam modo scriptum est in libro meo vetere. Fuxensis in uno exemplari habet *molestus*, in alio *immodestus*.

17 *Sec. ev. legem*] In codice Remensi & in uno exemplari Fuxensi legitur, *legem misi & vobiscum fortiter & unanimiter etiam nostra concurrat*.

EPISTOLA XXIV.

Ad clerum de litteris Romam missis & de Saturo lectore & Optato hypodiacono factis.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus fratribus salutem. Ne quid conscientiam vestram lateret, fratres carissimi, quid mihi scriptum sit, [1] quidque ego rescripserim, utriusque epistolæ vobis exemplum misi; & credo vobis id quod rescripsi non displicere. Sed & illud ad vos perferre litteris meis debui, urgente causa [2] clero in urbe consistenti litteras me misisse. Et quoniam oportuit me per clericos scribere, scio autem nostros plurimos absentes esse, paucos vero qui illic sunt vix ad [3] ministerium quotidiani operis sufficere, necesse fuit novos aliquos constituere qui mitterentur. Fecisse me autem sciatis lectorem Saturum & hypodiaconum Optatum confessorem, A quos jampridem communi consilio clero proximos feceramus, quando aut Saturo die Paschæ semel atque iterum lectionem dedimus, aut quando [4] cum presbyteris doctoribus lectores diligenter probaremus, Optatum inter lectores doctorem audientium constituimus, examinantes an congruerent illis [5] omnia quæ esse deberent in iis qui ad clerum parabantur. Nihil ergo a me absentibus vobis novum factum est; sed quod jampridem communi consilio omnium nostrum cœperat necessitate urgente promotum est. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere & nostri meminisse. Fraternitatem salutate. Valete.

NOTÆ AD EPISTOLAM XXIV.

1 QUidq. e. refer.] Ista desunt in editionibus quæ Manutianam antecesserunt. Desunt etiam in octo codicibus antiquis a me visis & in quibusdam Anglicanis.

2 *Clero*] id est iis ex clero Carthaginensi qui tum Romæ erant, ad quos scripta est epistola 22.

3 *Min. quot. op.*] In libro meo vetere legitur *ministerii cotidiani opus*. In Fuxensi, *ministerium cotidianum non sufficere*. In Beccensi & in Carnotensi, *ministerium cotidianum operis sufficere*.

4 *Cum presbyteris*] Hic locus valde perturbatus est in antiquis exemplaribus. Pamelius lectionem quam nos retinuimus ait se consarcinasse.

5 *Omnia*] Ita omnes libri veteres & editiones. Verum quia in editione Rigaltii mendose excusum est *monia* pro *omnia*, Angli absque ulla vetusti codicis auctoritate, existimantes haud dubie syllabas *testi* excidisse typographis Rigaltii, posuerunt *testimonia*. Et tamen Rigaltius monuerat in erratis legendum esse *omnia*.

[1] EPISTOLA XXV.

Ad Moysen & Maximum & ceteros confessores.

CYPRIANUS Moysi & Maximo presbyteris & ceteris confessoribus dilectissimis fratribus salutem. Gloriam fidei & virtutis vestræ, fortissimi ac beatissimi fratres, jampridem de opinione cognoveram, lætatus satis & plurimum gratulatus quod vos confessione sui nominis paraverit ad coronam Domini nostri Jesu Christi præcipua dignatio. Vos enim primores & duces ad nostri temporis prœlium facti cælestis militiæ signa movistis. Vos spiritale certamen quod nunc geri Deus voluit vestris virtutibus imbuistis. Vos surgentis belli impetus primos immobili robore atque inconcussa stabilitate fregistis. Inde initia felicia pugnandi orta sunt. Inde vincendi auspicia cœperunt. Contigit hic per tormenta consummari martyria. Sed qui in congressione præcedens exemplum virtutis fratribus factus est, cum martyribus in honore communis est. Coronas vestra manu sertas inde huc tradidistis, & de poculo salutari fratribus propinastis. Accessit ad confessionis exordia gloriosa & militiæ victricis auspicia disciplinæ tenor quem de epistolæ vestræ vigore perspeximus quam modo ad collegas vestros in confessione vobiscum [2] Domino copulatos sollicita admonitione misistis ut evangelii sancta præcepta & tradita nobis semel mandata vitalia forti & stabili observatione teneantur. Ecce alius gloriæ vestræ sublimis gradus, ecce iterum cum confessione geminatus promerendi Dei titulus, stare firmo gradu, & in hac acie qui evangelinm conantur irrumpere & præceptis Domini subruendis manus impias inserentes fidei robore submovere, præbuisse ante initia virtutum, nunc & morum

A magisteria præbere. Dominus post resurrectionem mittens apostolos mandat & dicit: *Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra. Ite ergo & docete gentes omnes, tingentes eos in nomine patris & filii & spiritus sancti, docentes eos observare omnia quæcumque præcepi vobis.* (Matt. 28.) Et Joannes apostolus mandati memor in epistola sua postmodum ponit. *In hoc*, inquit, *intelligimus quia cognovimus eum, si præcepta ejus custodiamus. Qui dicit quoniam cognovit eum, & mandata ejus non servat, mendax est, & veritas in illo non est.* (1. Joan. 2.)

B Hæc præcepta custodienda suggeritis, divina & cælestia mandata servatis. Hoc est esse confessorem Domini, hoc est esse martyrem Christi, servare vocis suæ inviolatam circa omnia & solidam firmitatem. Nam velle [3] præter Dominum martyrem fieri & præcepta Domini destruere conari, uti adversus illum dignatione quam tibi dederit, armis ab illo acceptis rebellem quodammodo fieri, hoc est Christum confiteri velle & evangelium Christi negare.

C Lætor igitur ex vobis, fortissimi ac fidelissimi fratres; & quantum gratulor martyribus istic [4] honoratis ob virium gloriam, tantum gratulor pariter & vobis ob dominicæ etiam disciplinæ coronam. Dignationem suam Dominus multiplici genere largitatis infudit, bonorum militum laudes & glorias spiritales copiosa varietate distribuit. Honoris vestri participes & nos sumus, gloriam vestram nostram gloriam computamus, quorum tempora illustravit tanta felicitas ut [5] ætatem nostram videre contingeret probatos servos Dei & Christi milites coronatos. Opto vos, fortissimi ac beatissimi fratres, semper beno valere & nostri meminisse.

NOTÆ AD EPISTOLAM XXV.

1 IN vetusto codice Remigiano epistola ista dicitur scripta Mosi, Maximo, Nicostrato, & ceteris. In veteri catalogo episcoporum ecclesiæ Romanæ quem Rigaltius laudat ex codice Nicolai Fabri Peirescii legitur: *Post passionem Fabii Moyses & Maximus presbyteri & Nicostratus diaconus comprehensi sunt, & in carcerem sunt missi.* Ita etiam in alio catalogo quem ex Cuspiniano edidit Ægidius Bucherius; ex quo colligitur pro *Fabii*, quod est in libro Peirescii, reponendum esse *Fabiani*. Maximum fuisse presbyterum ecclesiæ Romanæ testatur Papa Cornelius apud Eusebium lib. 6. cap. 3. historiæ ecclesiasticæ. Vide Baronii annotationes ad martyrologium Romanum die 19. Novembris.

2 *Domino copulatos*] In codice Beccensi scriptum est *Domini*.

3 *Propter Dominum*] In plerisque veteribus libris scriptum est *per Dominum*. In uno meo: *Nam præter Dominum martyrem fieri*. In Beccensi *nec propter Dominum martyria fieri*. Ita etiam fere Carnotensis.

4 *Honoratis*] Codex Gratianopolitanus *honeratis*. Quidam libri veteres & quædam editiones habent *coronatis*.

5 *Ætatem nostram*] Ita nos reposuimus secuti auctoritatem veterum editionum & octo veterum exemplarium. Fatendum tamen est lectionem quæ habet *ætate nostra* exstare etiam in octo codicibus antiquis.

In calce hujus epistolæ & in calce epistolæ 34. scriptum est antiquitus in codice Pithoei: *Emendavit Justinus Romæ.*

[1]EPISTOLA XXVI.

Moyses, Maximus, Nicostratus, & alii confessores respondent præcedenti epistolæ.

2 CÆCILIO Cypriano episcopo ecclesiæ A Carthaginensium Moyses & Maximus presbyteri & Nicostratus & Rufinus diaconi & ceteri confessores in fide veritatis perseverantes in Deo patre & in filio ejus Jesu Christo Domino nostro & in spiritu sancto salutem. Inter varios & multiplices, frater, dolores nobis constitutis propter præsentes multorum fratrum per totum pæne orbem ruinas hoc præcipuum nobis solatium supervenit quod acceptis litteris tuis erecti sumus, & dolentis animi mœroribus fomenta suscepimus. Unde intelligere jam pos- B sumus gratiam divinæ providentiæ forsitan non ob aliam causam nos tam diu clausos vinculis carceris reservare voluisse nisi ut instructi & robustius animati litteris tuis voto proniore ad coronam destinatam possemus pervenire. Illuxerunt enim nobis litteræ tuæ ut in tempestate quadam serenitas & in turbido mari exoptata tranquillitas & in laboribus requies, ut in periculis & doloribus sanitas, ut in densissimis tenebris candida lux & refulgens. Ita illas animo sitiente perbibimus & voto esuriente suscepimus ut ad certamen inimici ex illis nos satis C [3] pastos & saginatos gaudeamus. Reddet tibi Dominus pro ista tua caritate mercedem, & hujus tam boni operis repræsentabit debitam frugem. Non minus enim coronæ mercede condignus est qui hortatus est quam qui & passus est, non minus laude condignus qui docuit quam qui & fecit. Non minus honorandus est qui monuit quam qui dimicavit, nisi quoniam nonnumquam magis gloriæ cumulus redundat ad eum qui instituit quam ad eum qui se docibilem discipulum subministravit. Hic D enim fortassis hoc quod exercuit non habuisset, nisi ille docuisset. Percepimus igitur, iterum dicimus, frater Cypriane, magna gaudia, magna solatia, magna fomenta, maxime quod & gloriosas martyrum, non dicam mortes, sed immortalitates gloriosis & condignis laudibus prosecutus es. Tales enim excessus talibus vocibus [4] prosequendi fuerunt, ut quæ referebantur sic dicerentur qualiter facta sunt. Ex tuis ergo litteris vidimus gloriosos illos martyrum triumphos, & oculis nostris quodam modo cælum illos petentes prosecuti sumus, & E inter angelos ac potestates dominationesque cælestes constitutos contemplati sumus. Sed & *Luc. 12.* Dominum apud patrem testimonium suum illis promissum [5] perhibentem auribus nostris quodam modo sensimus. Hoc est ergo quod & nobis animum in dies erigit, & ad consequendos gradus tantæ dignationis incendit. Quid enim gloriosius quidve felicius ulli hominum poterit ex divina dignatione contingere quam inter ipsos carnifices [6] in ipso interitu confiteri Dominum Deum, quam inter sævientia sæcularis potestatis varia & exquisita tormenta, etiam extorto & excruciato & excarnificato cor-

A pore, Christum Dei filium, etsi recedente sed tamen libero spiritu, confiteri, quam relicto mundo cælum petisse, quam desertis hominibus inter angelos stare, quam impedimentis omnibus sæcularibus ruptis in conspectu Dei jam se liberum sistere, quam cæleste regnum sine ulla cunctatione tenere, quam collegam passionis cum Christo in Christi nomine factum fuisse, [7] quam judicis sui divina dignatione judicem factum fuisse, quam immaculatam conscientiam de confessione nominis re- B portasse, quam humanis & sacrilegis legibus contra fidem non obedisse, quam veritatem voce publica contestatum fuisse, quam ipsam quæ ab omnibus metuatur moriendo mortem subegisse, quam per ipsam mortem immortalitatem consecutum fuisse, quam omnibus sævitiæ instrumentis excarnificatum & extortum ipsis tormentis tormenta superasse, quam omnibus dilaniati corporis doloribus robore animi reluctatum fuisse, quam sanguinem suum profluentem non horruisse, quam supplicia sua post fidem amare cœpisse, quam detrimentum C vitæ suæ putare [8] non exisse? Ad hoc enim prœlium quasi quadam tuba evangelii sui nos excitat Dominus dicens: *Qui plus diligit pa- Matt. 10. trem aut matrem quam me non est me dignus,* [9] *& qui plus diligit animam suam quam me non est me dignus, & qui non tollit crucem suam & sequitur me non est me dignus.* Et iterum: *Beati Matt. 5. qui persecutionem passi fuerint propter justitiam. Ipsorum enim est regnum cælorum. Beati eritis cum vos persecuti fuerint &* [10] *odio habuerint. Gaudete & exsultate. Sic enim & prophetas persecuti* D *sunt, qui ante vos fuerunt,* [11] *patres eorum.* Et iterum: *Quoniam ante Reges &* [12] *potestates sta- Matt. 10. bitis, & tradet frater fratrem ad mortem, & pater filium, & qui perseveraverit usque ad finem, hic salvus erit.* Et: *Vincenti dabo sedere Apoc. 3. super thronum meum, sicut & ego vici & sedi super thronum patris mei.* Sed & apostolus: *Quis Rom. 8. nos separabit a caritate Christi? Pressura, an angustia, an persecutio, an fames, an nuditas, an periculum, an gladius, sicut scriptum est, quia propter te interficimur tota die, æstimati sumus velut oves* [13] *victimæ, sed in iis omnibus* [14] *super-* E *vincimus pro eo qui nos dilexit.* Hæc & hujusmodi cum in evangelio collata perlegamus, & quasi faces quasdam ad inflammandam fidem dominicis vocibus suppositas nobis sentiamus, hostes veritatis jam non tantum non perhorrescimus, sed & [15] provocamus, & inimicos Dei jam hoc ipso quod non cessimus vicimus, & nefarias contra veritatem leges subegimus. Et si nondum nostrum sanguinem fudimus, sed [16] fundere parati sumus, [17] nemo hanc dilationis nostræ moram clementiam judicet, quæ nobis officit, [18] quæ impedimentum gloriæ facit, quæ cælum differt, quæ gloriosum Dei conspectum inhibet. In hujusmodi enim certamine

tamine & in hujuſmodi ubi decertat fides prælio mora martyres non diſtuliſſe vera clementia eſt. Pete ergo, Cypriane cariſſime, ut nos gratia ſua Dominus magis ac magis in dies ſingulos quoſque uberius atque propenſius & armet & illuſtret & viribus potentiæ ſuæ firmet ac roboret, & quaſi optimus imperator milites ſuos, quos uſque adhuc in caſtris carceris [19] exercuit & probavit, producat jam ad propoſiti certaminis campum. Porrigat nobis arma divina, illa tela quæ neſciunt vinci, loricam juſtitiæ, quæ numquam ſolet rumpi, clipeum fidei, qui non poteſt perforari, [20] *Ephes. 6.* galeam ſalutis, quæ non poteſt frangi, & gladium ſpiritus, qui non conſuevit vulnerari. Cui enim magis hæc ut pro nobis petat mandare debemus quam tam glorioſo epiſcopo, ut hoſtiæ deſtinati petant auxilium de ſacerdote? Ecce aliud gaudium noſtrum, quod in officio epiſcopatus tui, [21] licet interim a fratribus pro temporis conditione diſtractus es, tamen non defuiſti, quod litteris confeſſores frequenter corroboraſti, quod etiam ſumptus neceſſarios de tuis laboribus juſtis præbuiſti, quod in omnibus te præſentem quodammodo ſemper exhibuiſti, quod in nulla officii tui parte quaſi aliquis deſertor claudicaſti. Sed quod nos ad majorem lætitiam robuſtius provocavit tacere non poſſumus quin omni vocis noſtræ teſtimonio proſequamur. Animadvertimus enim [22] te congruente cenſura & [23] eos digne objurgaſſe qui immemores delictorum ſuorum pacem a presbyteris [24] per abſentiam tuam feſtinata & præcipiti cupiditate extorſiſſent, & illos qui ſine *Matth. 7* reſpectu evangelii ſanctum Domini [25] canibus & margaritas porcis prophana facilitate donaſſent, cum grande delictum & per totum pæne orbem incredibili vaſtatione graſſatum nun oporteat niſi, ut ipſe ſcribis, caute moderateque tractari, conſultis omnibus epiſcopis, presbyteris, diaconibus, confeſſoribus, & ipſis [26] ſtantibus laicis, ut in tuis litteris & ipſe teſtaris; ne dum volumus importune ruinis ſubvenire, alias majores ruinas videamur parare. [27] Ubi enim divinus ſermo relinquitur, ſi tam facile peccantibus venia præſtetur? Fovendi ſunt ſane ipſorum animi & ad maturitatis ſuæ tempus nutriendi [28] & de ſcripturis ſanctis quam ingens & ſupra omnia peccatum commiſerint inſtruendi. Nec hoc animentur [29] quia multi ſunt; ſed hoc ipſo magis reprimantur quia non pauci ſunt. Nihil ad extenuationem delicti numerus impudens [30] valere conſuevit, ſed pudor, ſed modeſtia, ſed [31] patientia, ſed diſciplina, ſed humilitas, atque ſubjectio, ſed

A alienum de ſe exſpectaſſe judicium, ſed alienam de ſuo ſuſtinuiſſe ſententiam. Hoc eſt quod pœnitentiam probat. Hoc eſt quod impreſſo vulneri inducit cicatricem. Hoc eſt quod [32] dejectæ mentis ruinas erigit & attollit, quod ardentem delictorum æſtuantium [33] vaporem reſtinguit & finit. Non enim quæ ſanorum ſunt corporum medicus ægris dabit, ne importunus cibus tempeſtatem valetudinis ſævientis non reprimat, ſed accendat; ſcilicet ne quod potuiſſet maturius jejunio extenuari per impatientiam longius paſta cruditate B producat. Eluendæ ſunt igitur impio ſacrificio manus inquinatæ operibus bonis, & nefario cibo ora miſera polluta pœnitentiæ ſunt veræ ſermonibus expianda, & in ſecretis cordis fidelis novellandus & conſecrandus eſt animus. Crebri pœnitentium gemitus audiantur. Non ſemel tantum, ſed iterum fideles ex oculis lacrimæ profundantur; ut illi ipſi oculi qui male ſimulacra conſpexerunt, quæ inlicita commiſerant ſatisfacientibus Deo fletibus deleant. Non eſt [34] niſi patientia morbis neceſſaria. Lu- C ctantur cum ſuo dolore qui languent, & ita demum ſperant ſanitatem, ſi tolerantia ſuperarint dolorem. Infidelis enim cicatrix, quam cito feſtinans medicus induxit, & ad quemlibet caſum medela reſcinditur, ſi non fideliter de ipſa tarditate remedia præſtentur. Cito rurſus in incendium flamma revocatur, niſi totius ignis etiam uſque ad extremam ſcintillam materia reſtinguatur, ut merito hujuſmodi homines ſciant ſibi etiam de ipſa mora magis conſuli & fideliora neceſſariis dilationibus re- D media præſtari. Ceterum ubi erit quod cuſtodia ſqualidi carceris includuntur qui Chriſtum confitentur, ſi ſine periculo fidei ſunt qui negaverunt? Ubi quod in nomine Dei catenarum ambitu vinciuntur, ſi ſine communicatione non ſunt qui confeſſionem Dei non retinuerunt? Ubi quod detenti martyres glorioſas animas ponunt, ſi qui dereliquerunt fidem periculorum & delictorum ſuorum non ſentiunt magnitudinem? Quod ſi nimiam impatientiam præferunt & [35] intolerabili feſtinatione commu- E nicationem expoſcunt, fruſtra [36] querula iſta & invidioſa ac nihil adverſus veritatem valentia jactant petulanti & infreno ore convicia, quandoquidem licuerit illis ſuo jure retinere quod nunc ſua ſponte quæſita neceſſitate coguntur poſtulare. Fides enim quæ potuit Chriſtum confiteri, potuit & a Chriſto in communicatione retineri. [37] Optamus te, beatiſſime ac glorioſiſſime Papa, in Domino ſemper bene valere & noſtri meminiſſe.

NOTÆ AD EPISTOLAM XXVI.

1 IN vetuſtiſſimo codice ſancti Remigii Remenſis ſcriptum eſt antiquitus in titulo iſtius epiſtolæ: *Incipit reſcriptum Myſei & Maximi ad Cyprianum, quod dictavit Novatianus.* In Gratianopolitano Myſeus ſæpe dicitur quem vulgo vocamus Moyſem. In martyrologio edito a Florentinio XV. Februarii *civitate Aſta Moyſei*. In fragmentis Paciani in codice Flori legitur in parænesi ad pœnitentiam *apud Moſeum & veteres*, & paulo poſt *Moyſeum pro blaſphematore*. In initio conflictus Arnobii cum Serapione legitur *Moſeo*. Vide præfationem viri clariſſimi Domni Bernardi de Monteſalcone ad Athanaſium pag. 34. De Novatiani eloquentia, a quo epiſtola iſta dicitur dictata, vide quæ notantur infra ad epiſtolam 30.

2 *Cæcilio Cypriano*] Hanc Inſcriptionem accepimus ex eodem codice ſancti Remigii. Eam vero ob eam in primis cauſam poſuimus quod ex ea diſcamus formam ſcribendi illorum temporum. Nam haud dubie inſcripta fuit epiſtola eo modo quo legitur in illo veteri libro.

3 *Paſtos & ſaginatos*] Supra in epiſtola ad Donatum pag. 3. *Impletur in ſuccum cibis fortioribus corpus, ut ſaginatus in pœnam carius pereat.* Mos olim erat, ut annotat Holſtenius ad acta ſanctarum Perpetuæ & Felicitatis, eos qui vel pœnæ cauſa ad gladiatorium vel venatorium ludum dati eſſent, aut ſponte ſe iiſdem addicerent, ſaginari prius a magiſtris ludi, ut habiliores ac valentiores producerentur. Apud T. Livium lib. 5. ſcriptum eſt ſaginare plebem populares ſuos ut jugulentur. Taci-

eus in libro secundo historiarum : *Ibi militibus Vitellius paratos cibos & gladiatoriam saginam dividebat*. Hieronymus in libro secundo adversus Jovinianum : *athletas, quorum vita & ars sagina est*. Q. Curtius lib. 9. *Intererat epulis Dioxippus Atheniensis pugil nobilis & ob eximiam virtutem virium a rege promotus & gratus. Invidi malignique increpabant per seria & ludum saginati corporis sequi inutilem belluam*. Vide Cassianum lib. 6. cap. 7. de institutis renuntiantium.

4 *Prosequendi*] Ita nos restituimus secuti auctoritatem vetusti codicis Remigiani, cum antea legeretur *personandi*. Et certe nostra lectio semper melior apparebit.

5 *Perhibentem*] Codex Fuxensis, *perhibentem atque reddentem*.

6 *In ipso interitu*] In editione Manutii, cui prima editio istius epistolæ debetur, & in editionibus quæ postea secutæ sunt legitur *interritum*. Quod cum vir doctissimus Dionysius Petavius existimaret esse mendosum, censuit in notis ad Themistium reponi debere *inter ictus*. Quæ conjectura videbatur ei loco admodum convenire; eamque ego valde probabam, præsertim cum ea confirmari posse videretur auctoritate etiam Cypriani, qui scribit in epistola 54. pag. 71. *sub ictu mortis*, in epistola 65. pag. 113. *sub ictu passionis*, ut apud Pontium quoque diaconum in vita ejus, in epistola 81. pag. 165. *sub ictu agonis*, & in calce libri adversus Demetrianum pag. 224 *sub ipso exitu vitæ*. Verum inventa semel vera lectione, non opus est uti conjecturis. Lectionem autem a me restitutam reperi in eodem libro Remigiano. Eamdem habuisse Anglos in suis codicibus satis constat.

7 *Quam judicis .... fuisse*] Segmentum istud deest in tribus antiquis codicibus, in Remigiano nimirum, in Divionensi, & in Sorbonico.

8 *Non exisse*] id est, non excessisse a vita. Ipse Cyprianus in libro de mortalitate pag. 234. *Pati timetis, exire non vultis*. Hinc exitus pro morte sæpe apud eumdem Cyprianum.

9 *Et qui pl. dil. animam*] Hæc, quæ exstant in editione Manutii, & desunt in Morelliana, Pamelius consilio potius quam auctoritate prætermisit, quia non reperiuntur, ut ille ait, neque in Græcis neque in Latinis codicibus. Sed ego in emendandis Cypriani operibus non quæro quid reperiatur in Græcis & Latinis exemplaribus sacrorum bibliorum, sed quid Cyprianus scripserit. Exstat autem hæc sententia in duobus antiquis codicibus sancti Remigii Remensis, in Sorbonico, & in Fuxensi, id est in omnibus fere codicibus antiquis. Etenim sex tantum epistolæ istius antiqua exemplaria habui. Exstat etiam in quatuor antiquis codicibus laudatis in editione Anglicana.

10 *Odio habuerint*] Ita vetus codex Remigianus, Sorbonicus, Divionensis, Gratianopolitanus, & Fuxensis. Ita etiam editio Manutiana.

11 *Patres cor.*] Hæc desunt in codice Remigiano & in Fuxensi.

12 *Potestates*] Iidem libri veteres habent *præsides*.

13 *Victimæ*] Ita etiam in epistola ad Fortunatum de exhortatione martyrii cap. 6. & lib. 3. testimoniorum cap. 18. At tres codices nostri & quinque in editione Anglicana laudati præferunt *occisionis*. Fuxensis *jugulationis*, Vulgata editio epistolæ Pauli ad Romanos *occisionis*. Sic etiam citat sanctus Augustinus lib. 1. retractat. cap. 7. & lib. 4. de doctrina christiana cap. 20. Item Primasius. Vide annotationes Erasmi in hunc locum Pauli.

14 *Supervincimus*] Cum viderem pro hac voce, quæ Latina non est, scriptum esse *speramus* in codice Remigiano veteri, in Gratianopolitano, & in Divionensi, tum etiam in quinque quorum variæ lectiones exstant in editione Anglicana, huc valde inclinabat animus ut vocem minime Latinam expungerem, eam quæ Latina est substituerem, præsertim cum ea exstet in vulgata editione epistolæ sancti Pauli ad Romanos, & illa quoque utatur sanctus martyr in libro de exhortatione martyrii ad Fortunatum. Verum cum viderem illum posuisse *supervincimus* in libro tertio testimoniorum cap. 18. eamque vocem retentam esse a Tertulliano in Scorpiace & a sancto Augustino lib. 4. de doctrina christiana cap. 20. & lib. 2. de civitate Dei cap. 23. tum etiam in epistola Evodii ad Augustinum, existimavi nihil esse mutandum. Sic in psalmis sæpe legitur *supersperavi*, apud Tertullianum in libro de pœnitentia *superscenditur*, apud Symmachum lib. 1. epist. 56. *superpingo*, apud Sidonium lib. 9. epist. 3. *superinspicis*. Hic interim admonendum est codicem Veronensem habere *supervincimus* in libro ad Fortunatum, non vero *speramus*.

15 *Provocamus*] id est, ultro nos offerimus persecutoribus, mori optantes, ut fecerant olim martyres Lugdunenses & Viennenses apud Eusebium. Tertullianus in libro ad Scapulam : *Denique cum omni sævitia vestra concertamus, etiam ultro erumpentes*. Vide acta passionis sancti Stephani Papæ & martyris in ipso initio. Et tamen publica temporis illius disciplina prohibebat ne quis ultro se offerret, cum hoc scriptura divina prohibeat, ut legitur in actibus proconsularibus de martyrio Cypriani; quia non temeritas sed fides & modestia coronatur, ut legitur in epistola ecclesiæ Smyrnæorum apud Eusebium ex versione Rufini. Deinde Mensurius episcopus Carthaginensis istud ita severe prohibuit ut etiam honorari prohibuerit christianos qui se offerrent persecutionibus non comprehensi, uti pluribus dictum a nobis est ad caput undecimum Lactantii de mortibus persecutorum. Vide etiam sanctum Ambrosium, sive quis alius auctor est, cap. 37. officiorum & concilium Eliberitanum canone 60. & Rigaltium ad epistolam quartam Cypriani.

16 *Fundere*] Hæc est lectio veteris libri Remigiani, certe optima. Sic etiam habent tres libri veteres laudati in editione Anglicana.

17 *Nemo hanc*] Idem codex Remigianus : *Nemo hanc dilectionem nostram more dementiæ judicet*.

18 *Quæ imp. gl. facit*] Istud deest in eodem codice Remigiano.

19 *Exercuit & probavit*] Codex Divionensis & recentior Remigianus, *& probavit & probat*. In illis autem omittitur vox *exercuit*.

20 *Galeam salutis*] Istud addidimus ex vetusto Remigiano, auctoritatem quoque secuti quinque veterum exemplarium Anglicanorum.

21 *Licet interim*] In eodem vetusto codice Remigiano legitur, *licet inter initia fratribus pro temporis conditione destrictis*, haud dubie pro *distinctis*. Ita etiam quinque codices Anglicani.

22 *Te congr. censura*] Idem codex Remigianus, *tua congruente censura eos digne*. Ita etiam recentior Remigianus & Compendiensis.

23 *Eos objurgasse*] Respicit hic locus ad epistolam 22. in qua agitur de pace quam quidam turbulenti sibi datam ajebant a confessoribus & martyribus. Quæ res magnam invidiam conflaverat Cypriano, quia id ajebat factum esse contra disciplinam ecclesiasticam. Vide etiam epist. 14.

24 *Per abs. tuam*] Editio Manutiana & quatuor libri veteres, *per impatientiam*. Utraque lectio potest esse bona.

25 *Canibus*] Hæc vox itemque vox *porcis* desunt in omnibus libris veteribus.

26 *Stantibus laicis*] id est laicis qui constantes fuerant in confessione nominis, qui non cesserant tormentis, qui non sacrificaverant idolis. Inde in epistola sequenti scriptum est ecclesiam esse constitutam etiam in stantibus. Vide etiam epistolam 31.

27 *Ubi enim*] Vetus Remigianus : *Ibi enim divinus metus relinquitur cum tam facile peccantibus venia præstatur*. Vocem *metus* habent etiam aliquot alii libri veteres.

28 *Et de scr. .... instruendi*] Hæc desunt in tribus antiquis codicibus.

29 *Quia multi sunt*] Tertullianus in initio libri de pudicitia : *quasi non facilius sit errare cum pluribus, quando veritas cum paucis amatur*. Hieronymus in dialogo adversus Pelagianos : *Multitudo sociorum numquam te catholicum sed hæreticum esse demonstrabit*. Nam, ut idem alibi ait, *peccantium multitudo non quærit errori patrocinium*. Seneca in libro de vita beata cap. 2. *Non tam bene cum rebus humanis agitur ut meliora pluribus placeant. Argumentum pessimi turba est*. Idem lib. 1. de clementia cap. 21. *Fecit eorum consuetudinem peccandi multitudo peccantium*. Quintilianus lib. 1. cap. 6. *Unde enim tantum boni ut pluribus quæ vera sunt placeant?* Ovidius lib. 3. de arte amandi : *Pleraque sunt semper deteriora bonis*. Matthæus Bossus in disputatione prima, quæ est de gaudio: *Levitatis & pessimi erroris auctor semper est turba*. Et Cicero in initio libri tertii Tusculanarum quæstionum, *ad vitia consentiens multitudo*. Annotat Nonius Marcellus antiquos paucorum numerum posuisse pro bonis, sicut & multorum pro malis. T. Livius lib. 21. *Pauci ac optimus quisque Hannoni assentiebantur*.

30 *Valere*] Hæc vox non habetur in editione Morelliana, & deest etiam in quinque codicibus antiquis. Pro ea autem vetus Remigianus præfert *proficere*.

31 *Pa-*

31 *Patientia*] Quidam codices habent *pœnitentia*, facili & multum obvio errore, uti monuimus ad epistolam 17. pag. 403. Codex Gratianopolitanus & editio Morellii habent *sapientia*.

32 *Dejecta me. ruinas*] Vetus Remigianus, *declives & trementes ruinas erigit & extollit*.

33 *Vaporem restinguit*] Tres libri veteres habent *extinguit*. *Congruas escas medicus ægris dat. Non enim &c.* Vetus Remigianus, *morbum restinguit & finit*. Ita etiam Gratianopolitanus.

34 *Nisi patientia*] Idem codex Remigianus, *non est impatientia*. Ita etiam Sorbonicus, Fuxensis, & Gratianopolitanus. In recentiore Remigiano & in Divionensi: *Non est nisi patientia in morbis*. Lucanus lib. 9. *Gaudet patientia duris*.

35 *Intol. festinatione*] Veteres exemplaria, *intolerabilem festinationem communicationis*. Sed hanc lectionem Pamelius ait esse pessimam.

36 *Querula*] Quidam libri veteres, *querelosa*.

37 *Optamus te*] Revocavimus hanc clausulam veterum editionum, quam reperimus etiam in quatuor antiquis codicibus. Nescio autem qua auctoritate Rigaltius aliam induxit, quam ego nusquam reperi. Angli tamen eam retinuerunt.

[1] EPISTOLA XXVII.

Cyprianus lapsis.

DOMINUS noster, [2] cujus præcepta & A monita observare debemus, episcopi honorem & ecclesiæ suæ rationem disponens in Mat.16. evangelio loquitur & dicit Petro: *Ego tibi dico quia tu es Petrus, & super istam petram ædificabo ecclesiam meam, & portæ inferorum* [3] *non vincent eam, &* [4] *tibi dabo claves regni cælorum, & quæ ligaveris super terram erunt ligata & in cælis, & quæcumque solveris super terram erunt soluta & in cælis*. Inde per temporum & successionum vices episcoporum ordinatio & ecclesiæ ratio decurrit ut ecclesia super episcopos con- B stituatur & omnis actus ecclesiæ per eosdem præpositos gubernetur. Cum hoc itaque divina lege fundatum sit, miror quosdam audaci temeritate sic mihi scribere voluisse [5] ut ecclesiæ nomine litteras facerent, [6] quando ecclesia in episcopo & clero & in omnibus stantibus sit constituta. Absit enim nec Domini misericordia & potestas ejus [7] invicta patiatur ut ecclesia esse dicatur lapsorum numerus, cum scri- Matt.22. ptum sit: *Deus non est mortuorum, sed vivorum*. Omnes quidem vivificari optamus, & ut in statum pristinum restituantur precibus nostris & gemi- C tibus oramus. Si autem quidam lapsi ecclesiam se volunt esse, & si apud illos atque in illis est ecclesia, quid superest quam ut ipsi rogentur a nobis ut nos ad ecclesiam dignentur admittere? Summissos ergo & quietos & verecundos esse oportet eos qui delicti sui memores satisfacere Deo debent, nec ecclesiæ nomine litte-

ras facere, cum se magis sciant ecclesiæ scribere. Scripserunt autem mihi nuper quidam de lapsis humiles & mites & trementes & metuentes Deum, & qui in ecclesia semper gloriose & granditer operati sunt, & opus suum numquam Domino imputaverunt, scientes illum dixisse: *Et cum hæc omnia feceritis, dicite: Servi supervacui sumus, quod debuimus facere fecimus*. Luc. 17. Quæ illi cogitantes, & quamvis libello a martyribus accepto, ut tamen a Domino satisfactio sua admitti possit, orantes scripserunt mihi se delictum suum cognoscere & pœnitentiam veram agere, nec ad pacem temere aut importune properare, sed exspectare præsentiam nostram, dicentes pacem quoque ipsam, si eam nobis præsentibus acceperint, dulciorem sibi futuram. Quibus quantum gratulatus sim Dominus testis est, qui dignatus est ostendere quid ejusmodi & tales servi de ejus [8] benignitate mereantur. Quas litteras cum nuper acceperim, & nunc aliud scripsisse vos legerim, peto discernatis desideria vestra, & quicumque estis qui has litteras nunc misistis, nomina vestra libello subjiciatis, & libellum cum singulorum nominibus ad me transmittatis. Ante est enim scire quibus rescribere habeam. Tunc ad singula quæ scripsistis pro loci & actus nostri mediocritate rescribam. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere & secundum Domini disciplinam quiete & tranquille agere. Valete.

NOTÆ AD EPISTOLAM XXVII.

1 HÆC epistola in veteri libro sancti Dionysii Remensis & in uno meo est anepigrapha. In editione Morelliana dicitur esse Celerini ad lapsos. In editione Manutiana, quæ prima omnium est, & in libro Fuxensi, *Cyprianus lapsis*. Quæ est vera lectio.

2 *Cujus præcepta*] Sequi in hoc loco placuit scripturam libri Fuxensis, quam puto esse meliorem ea quam præferunt editiones Manutii & Morellii & vetus liber meus, ubi scriptum est, *cujus præcepta debemus metuere & observare*. Codex sancti Dionysii Remensis, *præcepta servare & observare*.

3 *Non vincent eam*] Ita etiam in libro de unitate ecclesiæ pag. 194. Codex Fuxensis, *non prævalebunt adversus eam*. Apud Pacianum in epistola ad Symphronianum contra tractatus Novatianorum, *non convalescent adversus eam*.

4 *Tibi dabo claves*] Quamvis istic claves non dentur Petro, sed promittantur, veteres tamen existimarunt, & recte, datas esse, easque solum Petrum accepisse ait Optatus, sed communicandas cum ceteris. Gerebat enim, ut ait sanctus Augustinus, totius ecclesiæ figurata generalitate personam; & erant utique ceteri apostoli quod fuit Petrus, pari consortio præditi & honoris & potestatis, ut ait Cyprianus in libro de unitate ecclesiæ. Vide epistolam Stephani episcopi Larissææ ad Bonifacium Papam II. editam in collectione Romana Holstenii, epistolam Mapinii episcopi Remensis apud Freherum & Duchesnium, & Franciscum Masonum lib. 4. cap. 3. 4. de ministerio Anglicano.

5 *Ut ecclesia … facerent*] Ista addita sunt ex libro meo vetere & ex editione Morellii. Quæ miror prætermissa fuisse a Pamelio & Rigaltio, cum absque iis sensus non sit integer. Recte ergo fecerunt Angli ista reponentes. Reinhartus omisit, quia ea non inveniebat in editione Rigaltii.

6 *Quando ecclesia*] Verba sunt lapsorum ad Cyprianum.

7 *Invicta*] Non admonerem hanc vocem, quam præferunt editiones Manutii, Morellii, & Pamelii, quæ exstat etiam in libro meo veteri & in Gratianopolitano, positam a me esse in hoc loco, nisi Rigaltius & editio Anglicana pro ea haberent *invidiam* nullo sensu aut certe pessimo. Puto autem Rigaltium eam

eam pravam lectionem accepisse ex libro Fuxensi, quo usum esse illum constat.

8 *Benignitate*] Liber meus & editio Morelliana, *bonitatem*.

[1]EPISTOLA XXVIII.

Ad presbyteros & diaconos.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus fratribus salutem. Integre & cum disciplina fecistis, fratres carissimi, quod consilin collegarum meorum qui præsentes erant Gajo Diddensi presbytero & diacono ejus censuistis non communicandum, qui communicando cum lapsis, & offerendo oblationes eorum, in pravis erroribus suis frequenter deprehensi, & semel atque iterum, secundum quod mihi scripsistis, a collegis meis moniti ne hoc facerent, in præsumptinne & audacia sua pertinaciter perstiterunt, decipientes quosdam fratres ex plebe nostra; quibus nos omni humilitate consultum cupimus, & quorum saluti nnn adulatione [2] composita, sed sincera fide prospicimus ut vera pœnitentia & gemitu & dolore pleno Dominum deprecentur, quia scriptum est (Apoc. 1.): *Memento unde cecideris, & age pœnitentiam*. & iterum loquitur scriptura divina (Ezech. 18. & 33.): *Sic dicit Dominus: Cum conversus gemueris, tunc salvaberis, & scies ubi fueris*. Ingemiscere autem & agere pœnitentiam quomodn possunt quorum gemitibus & lacrimis intercedunt quidam de presbyteris, ut communicandum cum illis temere existiment, nescientes quia scriptum est (Isa. 3.): *Qui vos felices dicunt, in errorem vos mittunt, & semitam pedum vestrorum turbant*. Merito salubria nostra & vera consilia nihil promovent, dum [3] blanditiis & palpationibus perniciosis salutaris veritas impeditur, & patitur lapsnrum saucia & ægra mens quod corporaliter quoque ægri & infirmi sæpe patiuntur, ut dum salubres cibos & utiles potus quasi amaros & abhorrentes respuunt, & illa quæ oblectare & ad præsens suavia videntur esse appetunt, perniciem sibi & mortem per [4] inaudientiam & intemperantiam provocent, nec proficiat ad salutem artificis medela vera, dum blandimentis decipit dulcis illecebra. Vos itaque secundum litteras meas fideliter & salubriter consulentes a consiliis melioribus ne recedatis. Legite vero has easdem litteras & collegis meis, si qui aut præsentes fuerint aut supervenerint, ut unanimes & concordes ad fovenda & sananda lapsnrum vulnera consilium salubre teneamus, tractaturi plenissime de omnibus cum convenire in unum per Domini misericordiam cœperimus. Interea si quis immoderatus & præceps, sive de nnstris presbyteris vel diaconibus, sive de peregrinis, ausus fuerit ante sententiam nostram communicare cum lapsis, a communicatione nnstra arceatur, apud omnes nos causam dicturus temeritatis suæ quando in nnum permittente Domino convenerimus. Desiderastis quoque ut de Philumeno & Fortunatn hypodiaconis & Favnrinn acolytho, qui medio tempore recesserunt, & nunc venerunt, quid mihi videatur rescribam. Cui rei [5] non potui me solum judicem dare, cum multi adhuc de clero absentes sint, nec [6] locum suum vel [7] sero repetendum putaverunt, & hæc singulorum tractanda sit & limanda plenius ratin, non tantum cum collegis meis, sed & cum plebe ipsa nniversa. Expensa enim moderatione libranda & pronuntianda res est quæ in posterum circa [8] ministros ecclesiæ constituat exemplum. Interim se [9] a divisinne [10] mensurna tantum contineant, non quasi a ministerio ecclesiastico privati esse videantur, sed ut integris omnibus ad nnstram præsentiam differantur. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere. Fraternitatem universam salutate, & valete.

NOTÆ AD EPISTOLAM XXVIII.

1 HÆC epistola primum edita est a Manutio. Pamelius nullum illius vetus exemplar habuit. Angli unum habuerunt ex bibliotheca Bodlejana. Ego unum habui ex Colbertina, quod fuit olim collegii Fuxensis. Habui etiam unum ex mea, aliud ex orbe Gratianopolitana. Porro epistola ista bis descripta est in libro Fuxensi.

2 *Composita*] Ita codex Fuxensis & editiones Manutii & Morellii. At codex meus & Gratianopolitanus præferunt *corrupta*. Sic etiam in uno Bodlejano legi monuerunt Angli.

3 *Blanditiis*] Tacitus lib. 1. historiarum: *Blanditiæ pessimum veri affectus venenum*. Et in vita Agricolæ: *Pessimum inimicorum genus laudantes*. Cicero in libro de amicitia ait nullam pestem esse majorem quam adulationem, blanditiam, assentationem. Dio Chrysostomus orat. 3. scribit omnium vitiorum turpissimum esse adulationem. Hieronymus in epistola ad Eustochium de virginitate servanda: *Adulator quisque blandiens inimicus est*. Idem in dialogo contra Pelagianos: *Semper insidiosa, callida, blanda est adulatio*. Sanctus Ambrosius, seu quis alius, lib. 3. officior. cap. 16. *Non est enim vera amicitia ubi est fallax adulatio*. Seneca dixit epist. 45. adulationem esse similem avaritiæ. Apud Plutarchum exstat liber quomodo possit adulator ab amico internosci Symmachus lib. 1. epist. 31. *Quassa fide sunt qui jugiter blandiuntur*. Ovidius lib. 3. amorum eleg. 8. *Impia sub dulci melle venena latent*. Placentinos vocat adulatores vetus auctor glossæ ad capitulare Caroli M. de causis Italiæ, ut monuimus tom. 2. Capitularium pag. 1043.

4 *Inaudientiam*] Codex Fuxensis *inobedientiam*. Et tamen idem codex in epistola 42. pag. 56. habet, *qua discordiosis & inaudientibus scandalum*. Tertullianus in libro de exhortatione castitatis dixit *obaudientiam*.

5 *Non potui me solum*] Ita Manutius & Rigaltius. At in libro meo veteri, in Gratianopolitano, & in uno Bodlejano legitur, *non puto me solum debere sententiam dare*. Sic etiam in editione Morellii, nisi quod posuit *potui* pro *puto*.

6 *Locum suum*] Ita Pamelius & ceteri. Manutius edidit *hoc solum*. Quo etiam modo legitur in codice Fuxensi. Sic etiam reperi scriptum fuisse in uno codice Vaticano.

7 *Sero*] Hæc est lectio editionis Manutianæ & codicis Gratianopolitani. Editio Morellii & unus Bodlejanus, *forte*. In meo *forore* pro *forte*, ut opinor.

8 *Ministros*] Quamvis non dubitem quin hæc lectio sit bona, admonere tamen debeo in codice Fuxensi, in quo, ut antea dixi, epistola ista bis descripta est, constanter scriptum esse *omnes viros*. Quo etiam modo scriptum fuisse in Veronensi mihi constat. Sed alii libri veteres & editiones præferunt *ministros*.

9 *A divisione*] Sic edidit Morellius pro eo quod edi-

editio Manutii habet *dictione*. Sed in codice Latinii & in Veronensi, tum etiam in Fuxensi, scriptum est *a dicione*. Meus confirmat editionem Morellii.

10 *Mensurna*] Infra epist. 34. pag. 28. *divisiones mensurnas æquatis quantitatibus partiantur*. Rufinus lib. 4. cap. 28. *centum quinquaginta denariis menstruæ præstationis*. Codex Fuxensis & Gratianopolitanus & editio Morellii *mensurantium*, meus *mensuratantum*.

[1]EPISTOLA XXIX.

Ad presbyteros & diaconos Romæ consistentes.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus Romæ consistentibus fratribus salutem. Et dilectio communis & ratio exposcit, fratres carissimi, nihil conscientiæ vestræ subtrahere de his quæ apud nos geruntur, ut sit nobis circa utilitatem ecclesiasticæ administrationis commune consilium. Nam posteaquam ad vos litteras feci, quas misi per Saturum lectorem & Optatum [2] hypodiaconum, [3] quorumdam lapsorum conspirata temeritas, qui pœnitentiam agere & Deo satisfacere detrectant, litteras ad me fecerunt, pacem non dandam sibi postulan- A tes, sed quasi jam datam sibi vindicantes, quod dicant Paulum omnibus pacem dedisse, sicut in litteris eorum, quarum exemplum ad vos transmisi, legetis, simulque quid ego eis breviter interim rescripserim, sed & quales postea ad clerum litteras fecerim ut scire possetis, hujus quoque rei exemplum vobis misi. Quod si ultra temeritas eorum nec meis nec vestris litteris compressa fuerit, nec consiliis [4] salubribus obtemperaverit, agemus ea quæ secundum evangelium Dominus agere præcepit. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere. Valete.

NOTÆ AD EPISTOLAM XXIX.

1 TRIA istius epistolæ, quam debemus editioni Manutianæ, exemplaria habui, unum ex bibliotheca Colbertina, quod fuit olim collegii Fuxensis, aliud ex mea, tertium ex urbe Gratianopolitana. Angli unum habuerunt ex Bodlejana.

2 *Hypodiaconum*] Postea in omnibus editionibus quæ prodierunt post Manutianam additur *fratres nostros*. Quæ verba, addita videlicet a Morellio, nos sustulimus ut superflua, quia non exstant in libris nostris veteribus. Et tamen in Gratianopolitano post *hypodiaconum* additur *fratrem nostrum*.

3 *Quorumdam conspirata*] Nescio qua auctoritate Morellius addidit *quorumdam prospecta temeritate*. Nam præterquam quod vox *prospecta* istic necessaria non est, ea non exstat in editione Manutii, neque in veteribus codicibus nostris, neque in Anglicanis. Quare mirum est illam fuisse retentam in editione Anglicana.

4 *Salubribus*] Nos secuti in hoc loco sumus auctoritatem veterum exemplarium & editionem Morellii. Rigaltius & Angli prætulerunt lectionem quæ habet *salutaribus*.

[1]EPISTOLA XXX.

Presbyteri & diaconi Romæ consistentes ad Cyprianum.

CYPRIANO [2] Papæ presbyteri & diaconi Romæ consistentes salutem. Cum perlegissemus, frater carissime, litteras tuas, quas per Fortunatum hypodiaconum miseras, gemino sumus dolore perculsi & duplici mœrore confusi, quod neque tibi requies ulla in tantis persecutionis necessitatibus traderetur, & lapsorum fratrum immoderata petulantia usque ad periculosam [3] verborum temeritatem producta denotaretur. Sed quamquam nos atque animum nostrum ista quæ diximus graviter affligerent, tamen mœroris nostri tam gravem sarcinam vigor tuus & secundum evangelicam disciplinam adhibita severitas temperat, dum & quorumdam improbitatem juste coerces, & cohortando ad pœnitentiam, viam legitimam salutis ostendis. Quos quidem satis mirati fumus ad hoc usque prosilire voluisse ut tam urgenter & tam immaturo atque acerbo tempore, in tam ingenti & immenso crimine atque delicto, pacem sibi non tam peterent quam vindicarent, immo jam & in cælis habere se dicerent. Qui si habent, quid petunt quod tenent? Si autem non habere illos probatur hoc ipso quod petunt, cur non judicium eorum sustinent a quibus petendam pacem, quam utique non habent, putaverunt? Quod si aliunde prærogativam communicationis habere se credunt, cum evange- B lio illam conferre conentur; ut ita demum firmiter valeat, si ab evangelica lege non dissonat. Ceterum quo pacto evangelicam poterit præstare communicationem quod contra evangelicam decretum videtur veritatem? Nam cum omnis prærogativa ita demum ad indulgentiæ privilegium spectet, si ab eo cui sociari quærit non discrepet, [4] quia ab eo cui sociari quærit discrepat, necesse est indulgentiam & privilegium C societatis amittat. Videant igitur quid in hoc negotio agere conentur. Nam si aliud quidem evangelium, aliud autem martyres dicunt posuisse decretum, collidentes contra evangelium martyres utrobique periclitabuntur. Nam & evangelii fracta jam & jacens videbitur esse majestas, si potuit alterius decreti novitate superari, & de martyrum capite gloriosa confessionis corona detracta, si non illam de evangelii conservatione inveniantur consecuti [1] unde martyres fiunt; ut merito nulli magis sit competens nihil contra evangelium decernere D quam qui martyris nomen ex evangelio laborat accipere. Illud præterea vellemus addiscere, si martyres non propter aliud martyres fiunt nisi ut non sacrificantes teneant ecclesiæ usque ad effusionem sanguinis sui pacem, ne cruciatus dolore superati, perdendo pacem, perdant salutem, quo pacto salutem quam, si sacri-

sacrificassent, se habituros non putaverunt, illis existimant donandam qui sacrificasse dicantur, cum legem hanc debeant in aliis tenere quam ipsi videbantur sibi ante posuisse? In quo negotio hoc ipsum quod pro se ipsis facere putaverunt animadvertimus contra se ipsos protulisse. Nam si dandam illis pacem martyres putaverunt, cur ipsi non dederunt? Cur illos ad episcopum, ut ipsi dicunt, remittendos censuerunt? Is enim qui jubet fieri potest utique facere quod fieri jubet. Sed ut intelligimus, immo, ut res ipsa loquitur & clamat, sanctissimi martyres utrobique adhibendum putaverunt temperamentum & pudoris & veritatis. B Nam quia a multis urgebantur, dum ad episcopum illos remittunt, verecundiæ propriæ, ne ulterius inquietarentur, consulendum putaverunt; & dum illis non ipsi communicant, evangelicæ legis illibatam sinceritatem custodiendam judicaverunt. Tu tamen, frater, numquam pro tua caritate desistas lapsorum animos temperare & errantibus veritatis præstare medicinam, licet animus ægrorum medentium respuere soleat industriam. Recens est lapsorum nuper hoc vulnus & adhuc in tumorem plaga consurgens. Et iccirco certi sumus quod, spatio productioris temporis impetu isto consenescente, amabunt hoc ipsum, ad fidelem se dilatos esse medicinam, si tamen desint qui illos arment ad periculum proprium, & in perversum instruentes pro salutaribus dilationum remediis exitiosa deposcant illis properatæ communicationis venena. A Neque enim credimus sine instinctu quorumdam ausuros fuisse omnes [6] tam petulanter sibi pacem vindicare. Novimus Carthaginensis ecclesiæ fidem, [7] novimus institutionem, novimus humilitatem. Unde etiam mirati sumus [8] quod quædam in te per epistolam injecta durius notaremus, cum amorem vestrum mutuum & caritatem exemplis multis reciprocæ adfectionis in vos invicem sæpe comperissemus. Tempus est igitur ut agant delicti pœnitentiam, ut probent lapsus sui dolorem, ut ostendant verecundiam, ut monstrent humilitatem, ut exhibeant modestiam, ut de submissione provocent in se Dei clementiam, & de honore debito in Dei sacerdotem eliciant in se divinam misericordiam. Quanto meliores ipsorum litteræ fuissent, si pro ipsis preces stantium humilitate ipsorum adjutæ fuissent, quoniam & facilius impetratur quod petitur quando is pro quo petitur condignus est ut quod petitur impetretur. Quod autem pertinet ad [9] Privatum Lambesitanum, pro tuo more fecisti, qui rem nobis tamquam sollicitam nuntiare voluisti. C Omnes enim nos decet pro corpore totius ecclesiæ, cujus per varias quasque provincias membra digesta sunt, excubare. Sed nos etiam ante litteras tuas fraus callidi hominis latere non potuit. Nam cum antehac quidam ex ipsius nequitiæ cohorte venisset [10] vexillarius Privati [11] Futurus, & fraudulenter litteras a nobis elicere curaret, nec quis esset latuit, nec litteras quas volebat accepit. Optamus te in Domino bene valere.

NOTÆ AD EPISTOLAM XXX.

1 PRimus Manutius edidit hanc epistolam. Rarissima autem sunt vetera illius exemplaria. Ego duo habui, unum ex bibliotheca mea, aliud ex urbe Gratianopolitana. Angli usi sunt in ea emendanda uno Bodlejano.

Lombertus & Guillelmus Cave ajunt illam scriptam fuisse a Novatiano nomine cleri Romani antequam is faceret schisma, sed non probant. Fortassis ita conjecerunt ex his verbis epistolæ 52. pag. 67. *Novatiano tunc scribente*. In veteri codice Remigiano adnotatum est epistolam 26. dictatam esse a Novatiano, ut illic monuimus. Hieronymus in epistola de quinque quæstionibus ad Papam Damasum Novatianum vocat eloquentissimum virum, & in epistola ad Paulum Concordiensem facit mentionem epistolarum Novatiani. Et Cyprianus ipse epist. 52. pag. 73. ad Antonianum loquens de Novatiano: *Jactet se licet & philosophiam vel eloquentiam suam superbis vocibus prædicet*. Ejus habemus tractatum de Trinitate editum cum operibus Tertulliani.

2 *Papæ*] In libro meo veteri, in codice 199. bibliothecæ Vaticanæ, & in Gratianopolitano scriptum est *Papati*. Sic apud Liberatum cap. 23. quatuor vetusti codices habent *Menate* pro eo quod in editionibus legitur *Menna*, ut monuimus ad epistolam 16. Vide etiam notas ad epistolam secundam, pag. 387.

3 *Verbor. temer.*] Hic locus adjuvare potest opinionem illustrissimi episcopi Oxoniensis existimantis verba quædam minus decocta quæ exstant in epistola 18. confessorum ad Cyprianum continere minas excommunicationis. Verum cum hujusmodi minarum nullam mentionem faciat sanctus martyr in epistola 22. in qua conqueritur de temeritate Luciani, manifestum videtur verborum temeritatem quæ istic reprehenditur respicere tantum ad temeritatem notatam in epistola præcedenti.

4 *Quia ab ea*] Antea legebatur *a Deo*. Emendavimus ex auctoritate codicum Vaticanorum citatorum in ora editionis Manutianæ in exemplari excuso quod penes me est, tum etiam ex Gratianopolitano, & ex uno meo optimo. Sic vero scribi debere postulat etiam sensus.

5 *Unde martyres fiunt*] Supra epist. 22. pag. 32. *Minime consideravit quod non martyres evangelium faciunt, sed per evangelium martyres fiunt*. Infra epist. 33. pag. 46. *evangelium Christi legere unde martyres fiunt*. Et in libro de lapsis pag. 188. *qui de evangelio martyres fiunt*.

6 *Tam petulanter*] id est, commota seditione adversus præpositos ut pacem ab illis extorquerent, ut videre est in epistola 22. pag. 32.

7 *Novimus institut.*] Puto Romanos istic loqui de institutione sive initiis ecclesiæ Carthaginensis, quam sanctus Augustinus in libro de unitate ecclesiæ cap. 15. ex eo collegit accepisse fidem Christi in initiis fundatæ ecclesiæ quia manifestissimis testimoniis constat ecclesiam tum fuisse toto orbe diffusam. Quod etiam sensisse Tertullianum liquet ex libro ejus adversum Judæos & ex libro de præscriptionibus, ex quo colligere licet illum existimasse ecclesiam Africanam initia fidei suæ debere episcopis Romanis. Ait enim: *Si autem Italiæ adjaces, habes Romam, unde nobis quoque auctoritas præsto est*. Et Augustinus in epistola ad Severinum ait christianæ fidei auctoritatem in Africam manavisse ab ecclesia transmarina, id est Romana. Quæ opinio confirmari potest auctoritate epistolæ quam Innocentius Papa scripsit ad Decentium episcopum Eugubinum, in qua ait manifestum esse nullum instituisse ecclesias in Italia, Galliis, Hispaniis, Africa, atque Sicilia nisi eos quos venerabilis Petrus aut ejus successores constituerunt sacerdotes; & hinc concludit ecclesias illas oportere hoc sequi quod ecclesia Romana custodit, a qua eas principium accepisse non dubium est, ne dum peregrinis assertionibus student, *caput institutionum videantur omittere*. Ita etiam sanctus Gregorius lib. 7. indict. 1. epist. 32. scribens ad Dominicum episcopum Carthaginensem: *Scientes præterea unde in Africanis partibus sumpserit ordinatio sacerdotalis exordium, laudabiliter agitis quod sedem apostolicam diligenda ad officii vestri originem prudenti recordatione recurritis*. Eadem mente sanctus Leo Papa ita scripsit ad episcopos per Siciliam constitutos: *Quam culpam nullo modo potuissetis incidere, si unde consecrationem honoris accepistis, inde legem totius observantiæ sumeretis, & beati Petri apostoli sedes, quæ vobis sacerdotalis mater est dignitatis, esset ecclesiasticæ magistra rationis*. Suppar Innocentio & Leoni Salvianus non dubitabat quin ecclesia Carthaginensis instituta fuisset ab apostolis. Ævo quoque Gregorii M. Numidæ credebant ecclesiam Africanam fundatam fuisse ab apostolis. Porro illustrissimus episcopus Oxoniensis in notis ad librum Pontii diaco-

diaconi de vita sancti Cypriani putavit Simonem zelotem fuisse Afrorum apostolum, Eysingrenius vero sanctum Crescentem.

8 *Quod quadam*] Difficile est certo constituere lectionem hujus loci. Sed ut lector scire possit in quo consistat difficultas, afferam lectiones veterum librorum. In meo vetere optimo sic scriptum est, *quod quadam interpretere epistolam injecta durius*. In Gratianopolitano vero sic, *quod quadam interprete per epistolam injectam durius*.

9 *Privatum Lamb.*] Vide annales Cyprianicos an. 253. §. 8. & Pamelium ad epistolam 55. Cypriani.

10 *Vexillarius*] id est signifer seditionis, ut vocatur in epistola 55. pag. 83. ad Cornelium, eo modo quo Paschasius vocatur signifer furoris in epistola concilii Aquilejensis ad Gratianum Imperatorem, & eo etiam modo quo Latinus Pacatus Drepanius ducem copiarum Maximi tyranni vocavit vexillarium sacrilegæ factionis in panegyrico quem dixit Theodosio Augusto, & auctor panegyrici dicti Maximiano Augusto ejus adversarium vocat signiferum nefariæ factionis. Sic Robertus Gervasii episcopus Senecensis in tractatu de schismate Bartholomæum archiepiscopum Barensem vocat vexillarium schismaticæ pravitatis in notis ad vitas Paparum Avenionensium pag. 1270.

11 *Futurus*] Ita codex Veronensis. Miror Anglos, qui Rigaltianam editionem sequi solent, excudisse *futurus*. Pessime Reinhartus, qui, repudiata editione Rigaltii, quæ bona est, veterem revocavit & scripsit *Privati & furto ac fraudulenter*. In libro meo veteri legitur *futuros ac fraudolenter*. Pamelius existimavit Futurum & Felicissimum esse eumdem hominem.

[1] EPISTOLA XXXI.

Cleri Romani ad Cyprianum.

CYPRIANO Papæ presbyteri & diaconi A Romæ consistentes salutem. [2] Quamquam bene sibi conscius animus & evangelicæ disciplinæ vigore subnixus & verus sibi in [3] decretis cælestibus testis effectus soleat solo Deo judice esse contentus nec alterius aut laudes petere aut accusationes pertimescere, tamen geminata sunt laude condigni qui cum conscientiam sciant Deo soli debere se judici, actus tamen suos desiderant etiam ab ipsis suis fratribus comprobari. Quod te, frater Cypriane, facere non mirum est, B qui pro tua verecundia & ingenita industria consiliorum tuorum nos non tam judices voluisti quam participes inveniri, ut in tuis rebus gestis laudem tecum, [4] dum illas probamus, inveniremus, & tuorum consiliorum bonorum coheredes, quia & affirmatores, esse possimus. Idem enim omnes credimur operati, in quo deprehendimur eadem omnes censuræ & disciplinæ consensione sociati. Quid enim magis aut in pace tam aptum aut in bello persecutionis tam necessarium quam debitam severitatem divini vigoris tenere; C quam qui remiserit, instabili rerum cursu erret semper necesse est, & huc atque illuc variis & incertis negotiorum tempestatibus dissipetur, & quasi extorto de manibus consiliorum gubernaculo [5] navim ecclesiasticæ salutis illidat in scopulos; ut appareat non aliter saluti ecclesiasticæ consuli posse nisi si qui & contra ipsam faciunt, quasi quidam adversi fluctus repellantur, & disciplinæ ipsius semper custodita ratio quasi salutare aliquod gubernaculum in tempestate servetur. D Nec hoc nobis nunc nuper consilium cogitatum est, nec hæc apud nos adversus improbos modo supervenerunt repentina subsidia; sed [6] antiqua hæc apud nos severitas, antiqua fides, disciplina legitur antiqua: quoniam nec tantas de nobis laudes apostolus protulisset dicendo, *Quia fides vestra prædicatur in toto mundo*, (Rom. 1.) nisi jam exinde vigor iste radices fidei de temporibus illis mutuatus fuisset; quarum laudum & gloriæ degenerem fuisse maximum crimen est. Minus est enim dedecoris nunquam ad præconium laudis accessisse quam de fastigio laudis ruisse. E Minus est criminis honoratum bono testimonio non fuisse quam honorem bonorum testimoniorum perdidisse. Minus est sine prædicatione virtutum ignobilem sine laude jacuisse quam exheredem fidei factum laudes

A propias perdidisse. Ea enim quæ in alicujus gloriam proferuntur, nisi anxio & sollicito labore serventur, in invidiam maximi criminis intumescunt. Hoc nos non falso dicere superiores nostræ [7] litteræ probaverunt, in quibus vobis sententiam nostram dilucida expositione protulimus & adversus eos qui se ipsos infideles illicita nefariorum libellorum professione prodiderant, quasi evasuri [8] irretientes illos diaboli laqueos viderentur, quo non minus quam si ad nefarias aras accessissent hoc ipso quod i- B psum contestati fuerant tenerentur, sed etiam adversus illos qui acta fecissent, licet præsentes cum fierent non affuissent, cum præsentiam suam utique ut sic scriberentur [9] mandando fecissent. [10] Non est enim immunis a scelere qui ut fieret [11] imperavit; nec est alienus a crimine cujus consensu, licet non a se admissum crimen, tamen publice legitur; & cum totum fidei sacramentum in confessione Christi nominis intelligatur esse digestum, qui fallaces in excusatione præstigias quærit negavit, & qui C vult videri propositis adversus evangelium vel edictis vel legibus satisfecisse, hoc ipso jam paruit quod videri paruisse se voluit, necnon etiam contra illos quoque qui illicitis sacrificiis manus suas atque ora polluerant, pollutis ante mentibus propriis, unde etiam sunt ipsæ manus atque ora polluta, fidem nostram consensumque monstravimus. Absit enim ab ecclesia Romana vigorem suum tam prophana facilitate dimittere & nervos severitatis eversa fidei majestate dissolvere; ut cum adhuc non tantum D jaceant, sed & cadant eversorum fratrum ruinæ, properata nimis remedia communicationum utique non profutura præstentur, & nova per misericordiam falsam vulnera veteribus transgressionis vulneribus imprimantur, ut miseris ad eversionem majorem eripiatur & pœnitentia. Ubi enim poterit indulgentiæ medicina [12] proficere, si etiam ipse medicus intercepta pœnitentia indulget periculis, si tantummodo operit vulnus, nec sinit necessaria temporis remedia obducere cicatricem? Hoc non E est curare, sed, si dicere verum volumus, occidere. Quamquam confessorum quoque, quos hic adhuc in carcerem dignitas suæ confessionis inclusit & ad certamen evangelicum sua fides in confessione jam gloriosa semel coronavit, litteras habeas conspirantes cum litteris nostris,

stris, quibus severitatem evangelicæ disciplinæ A
protulerunt & illicitas petitiones ab ecclesiæ
pudore revocarunt. Nisi hoc fecissent, discipli-
næ evangelicæ ruinæ non facile sarcirentur,
præsertim cum nulli magis tam congruens es-
set tenorem evangelici vigoris illibatum digni-
tatemque servare quam qui se excruciandos &
excarnificandos pro evangelio furentibus tradi-
dissent, ne [11] martyrii honorem merito perde-
rent, si in occasione martyrii prævaricatores
evangelii esse voluissent. Nam qui id quod ha-
bet non custodit in eo ex quo illud possidet, B
dum id ex quo possidet violat, amittit illud
quod possidebat. In quo loco maximas tibi at-
que uberes gratias referre debemus & reddimus
quod illorum carceris tenebras litteris tuis illu-
minasti, quod ad illos venisti quomodo introi-
re potuisti, quod illorum animos sua fide &
confessione robustos tuis allocutionibus litteris-
que recreasti, quod felicitates eorum condignis
laudibus prosecutus accendisti ad multo arden-
tiorem cælestis gloriæ cupiditatem, quod pro-
nos impulisti, quod, ut credimus & optamus,
victores futuros viribus tui sermonis animasti; C
ut quamquam hoc totum de fide confitentium
& de divina indulgentia venire videatur, ta-
men in martyrio suo tibi ex aliquo debitores
facti esse videantur. Sed ut ad id unde digres-
sus sermo videbatur esse rursus revertatur, qua-
les litteras in Siciliam quoque miserimus sub-
jectas habebis. Quamquam nobis differendæ hu-
jus rei necessitas major incumbat, quibus post
excessum nobilissimæ memoriæ viri Fabiani non-
dum est episcopus propter rerum & temporum
difficultates constitutus, qui omnia ista mode- D
retur & eorum qui lapsi sunt possit cum au-
ctoritate & consilio habere rationem. Quam-
quam nobis in tam ingenti negotio placeat
quod & tu ipse tractasti, prius ecclesiæ pacem
sustinendam, deinde sic collatione consiliorum
cum episcopis, presbyteris, diaconis, confesso-
ribus pariter ac stantibus laicis facta lapsorum
tractare rationem. Perquam enim nobis & in-
vidiosum & onerosum videtur non per multos
examinare quod per multos commissum videa-
tur fuisse & unum sententiam dicere, cum tam
grande crimen per multos diffusum notetur E
exisse; quoniam nec firmum decretum potest
esse quod non plurimorum videbitur habuisse
consensum. Aspice totum orbem pæne vasta-
tum & ubique jacere dejectorum reliquias [14] &
ruinas, & iccirco tam grande expeti consilium
quam late propagatum videtur esse delictum.
Non sit minor medicina quam vulnus, non
sint minora remedia quam [15] funera; ut quo-
modo qui ruerunt ob hoc ruerunt quod cæca
temeritate nimis incauti fuerunt, ita qui hoc
disponere nituntur, omni consiliorum modera- F
mine utantur ne quid non ut oportet factum
tamquam irritum ab omnibus judicetur. Uno
igitur eodemque consilio, iisdem precibus &
fletibus tam nos, qui usque adhuc videmur
temporis istius ruinas subterfugisse, quam illi
qui in has temporis videntur clades incidisse,
divinam majestatem deprecantes pacem [16] ec-
clesiastico nomini postulemus. Mutuis votis nos
invicem foveamus, custodiamus, armemus. O-
remus pro lapsis ut erigantur, oremus pro stan-
tibus ut non ad ruinas usque tententur, ore-

mus ut qui cecidisse referuntur, delicti sui ma-
gnitudinem agnoscentes, intelligant [17] non mo-
mentaneam neque præproperam [18] desiderare
medicinam. Oremus ut effectus indulgentiæ la-
psorum subsequatur & [19] pœnitentia, ut intel-
lecto suo crimine velint nobis interim præsta-
re patientiam, nec adhuc fluctuantem turbent
ecclesiæ statum, ne interiorem nobis persecu-
tionem ipsi incendisse videantur, & accedat
ad criminum cumulum quod etiam inquieti
fuerunt. Maxime enim illis congruit verecun-
dia quorum in delictis damnatur mens inverecun-
da. Pulsent sane fores, sed non utique con-
fringant. Adeant ad limen ecclesiæ, sed non
utique transiliant. Castrorum cælestium excu-
bent portis, sed armati modestia, qua intelli-
gant se desertores fuisse. Resumant precum sua-
rum tubam, sed qua non bellicum clangant.
Arment se quidem modestiæ telis, & quem ne-
gando mortis metu fidei dimiserant clipeum re-
sumant, sed ut contra hostem diabolum vel
nunc armati, non contra ecclesiam, quæ illo-
rum dolet casus, armatos esse se credant. Mul-
tum illis proficiet petitio modesta, postulatio
verecunda, humilitas necessaria, patientia non
otiosa. [20] Mittant legatos pro suis doloribus la-
crimas, advocatione fungantur ex intimo pe-
ctore prolati gemitus dolorem probantes com-
missi criminis & pudorem. Immo si dedecoris
admissi magnitudinem perhorrescunt, si pecto-
ris & conscientiæ suæ letalem plagam & si-
nuosi vulneris altos recessus vere medica manu
tractant, erubescant & petere; nisi quia majo-
ris est rursum & periculi & pudoris auxilium
pacis non petisse. Sed hoc totum in sacramen-
to, sed in ipsius postulationis lege temporis
facto temperamento, sed postulatione demissa,
sed prece subdita; quoniam & qui petitur fle-
cti debet, non incitari; & sicut respici debet
divina clementia, sic respici debet & divina
censura; & sicut scriptum est, *Donavi tibi o-* Matt. 18.
mne debitum, quia me rogasti, sic scriptum est:
Qui me negaverit coram hominibus, negabo & ego Matt. 10.
eum coram patre meo & coram angelis ejus. Deus
enim ut est indulgens, ita est præceptorum
suorum exactor, & quidem diligens; & sicut
ad [21] convivium vocat, sic habitum nuptiarum
non habentem ligatis manibus & pedibus extra
sanctorum cœtum foras jactat. Paravit cælum,
sed paravit & tartarum. Paravit refrigeria,
sed paravit etiam æterna supplicia. Paravit inac-
cessibilem lucem, sed paravit etiam perpetuæ
noctis vastam æternamque caliginem. Cujus
temperamenti moderamen nos hic tenere quæ-
rentes diu, & quidem multi, & quidem cum
quibusdam [22] episcopis vicinis nobis & appro-
pinquantibus, & quos ex aliis provinciis longe
positis persecutionis istius ardor ejecerat, ante
constitutionem episcopi nihil innovandum pu-
tavimus, sed lapsorum curam mediocriter tem-
perandam esse credimus; ut interim dum epi-
scopus dari a Deo nobis sustinetur, [23] in sus-
penso eorum qui [24] moras possunt dilationis
sustinere causa teneatur, eorum autem quorum
vitæ suæ finem urgens exitus dilationem non
potest ferre, acta pœnitentia & professa fre-
quenter suorum detestatione factorum, si la-
crimis, si gemitibus, si fletibus dolentis ac ve-
re pœnitentis animi signa prodiderint, cum
spes

spes vivendi secundum hominem nulla substiterit, ita demum caute & sollicite subveniri, Deo ipso sciente quid de talibus faciat & qualiter judicii sui examinet pondera, [29] nobis tamen anxie curantibus ut nec pronam nostram A improbi homines laudent facilitatem, nec vere pœnitentes accusent nostram quasi duram crudelitatem. [30] Optamus te, beatissime ac gloriosissime Papa, in Domino semper bene valere & nostri meminisse.

NOTÆ AD EPISTOLAM XXXI.

1 HÆC epistola valde mutila & nihilominus interpolata est in codice sancti Arnulphi Metensis; cui paulo post initium insertum est prolixum fragmentum ex libro de laude martyrii, nimirum ab his verbis pag. 343. *ut quantum in exprimenda* usque ad *secum ipse convolvens*. Sed post ista reditur ad epistolam in his verbis pag. 44. *habitum nuptiarum non habentem* usque ad finem. Præterea magna pars istius epistolæ disjuncta exstat supra in codice illo post epistolam 17. quæ data est ad Cornelium & incipit *Et egisse nos*.

2 *Quamquam sibi*] In variis excerptis quæ exstant in calce operum sancti Cypriani in veteri codice qui fuit olim monasterii Fossatensis, nunc vero meus est, cum illic descriptum sit initium istius epistolæ, sic legitur in titulo: *Incipit ad Romanos. Quamquam sibi bene conscient*. Et in fine additum est: *Explicit ad Romanos*. Sed istud falsum esse constat ex tenore ipsius epistolæ, quæ certo scripta est a clero Romano ad Cyprianum, uti etiam adnotatum est in codice Gratianopolitano in fronte epistolæ: *Cleri Romani ad Cyprianum*. Et tamen Hincmarus in libro de prædestinatione adversus Gothescalcum pag. 73. citat ex epistola ad Romanos. Ex quo liquet errorem esse vetustum.

3 *Decretis cælest.*] Hanc lectionem reperi in octo codicibus antiquis. Angli monent in codice Vaticano legi *castris cælestibus*. Quam lectionem merito ait Rigaltius sibi non placere. De castris cælestibus vide quæ notantur ad epistolam 44.

4 *Dum illas probamus*] Infra epist. 71. pag. 127. *Quæ salubriter suggeruntur, si sint vera & legitima, ipsa potius nostra ducamus*. Quod enim probamus nostrum facimus, ut ait Imperator Justinianus in constitutione de conceptione digestorum. Item Cælestinus Papa, sive quis alius auctor sit collectionis cujusdam quæ inter decreta ejus circumfertur, loquens de sententiis sancti Augustini de gratia Christi, ait eas suas fecisse antistites apostolicos cum probarunt. Cassianus lib. 6. de incarnatione Domini cap. 9. *Repetamus confessionem symboli & tuam. Tua enim quæ illius, quia confessionem illius tuam confitendo fecisti*. Joannes Saresberiensis in prologo policratici: *Quidquid ubique bene dictum est facio meum*. Idem epist. 230. *Nonne & omnia nostra facimus quibus nostram impertimur auctoritatem*.

5 *Navem*] Codex sancti Remigii Remensis, *navem ecclesiasticæ disciplinæ illidat*. Divionensis & recentior Victorinus, *navem ecclesiæ falsos illidat in scopulos*.

6 *Antiqua . . . . severitas*] Ista, quæ addita sunt in editione Manutiana, desunt in antiquis editionibus & in duobus antiquis codicibus. Habentur autem in aliis.

7 *Litteræ probaverunt*] Postea sequitur in codice sancti Arnulphi fragmentum ex libro de laude martyrii.

8 *Irretientes*] In uno libro meo veteri legitur *retinentes*. In Remensi sancti Dionysii, *in retinendis illis diaboli laqueis*.

9 *Mandando*] Sic in actis collationis Carthaginensis inter catholicos & Donatistas videmus plures episcopos mandasse collegis suis ut suam præsentiam sua pro ipsis subscriptione exhiberent. Sic, ne e longinquo tantum exempla repetantur, Natalis ab Oea sententiam dixit in concilio Carthaginensi sub Cypriano pro se & pro Pompejo Sabratensi & Dioga Leptimagnensi, *qui mihi mandaverunt*.

10 *Non est immunis*] Cicero apud Ammianum Marcellinum lib. 27. *Quid enim interest inter suasorem facti & probatorem?* quod sumptum est ex secunda Philippica. Seneca Troade: *Qui non vetuit peccare cum possit jubet*. Et infra: *Ad auctorem redit sceleris coacti culpa*. Auctor epistolæ ad Celantiam inter opera Hieronymi: *Quantum enim ad peccati rationem pertinet, nocuit qui & nocere disposuit*. Valerius Maximus lib. 9. cap. 2. *Iniquo animo scelus intueri scelus admittere fuit*. Arator lib. 2. actuum apostolorum, *nec pœna sequestrat quos par culpa ligat*.

11 *Imperavit*] Hæc lectio videtur optima. Et tamen illam non inveni nisi in uno veteri libro. Ceteri & editiones Pameliana vetustiores habent *impetravit*. Pamelius autem mutavit secutus conjecturam Costerii, quamvis fateatur se ubique legisse *impetravit*. Sic in epistola 43. codicis encyclii scriptum est in codice Bellovacensi *quibus impetrare divino judicio* pro *imperare*. Facilis error, qui admissus est etiam in alio veteri codice ejusdem ecclesiæ, in breviario nimirum Liberati cap. 18. ubi pro *nihil impetrantes dimisit*, uti habent editiones & tres libri veteres, codex ecclesiæ Bellovacensis habet *imperantes*. Sic apud Fulgentium Placiadem lib. 2. mythol. ubi agit de Vulcano & Minerva legendum est *Juppiter imperavit* pro eo quod ibi legitur *impetravit*. Confirmat lectionem a me retentam in hoc loco Cypriani Lactantius in epitome divinarum institutionum cap. 64. *Vetus præceptum est non occidere. Quod sic accipi debet, non tamquam jubeamur ab homicidio tantum, quod olim legibus publicis jubetur, manus abstinere, sed nec jussione interposita nec verbo licebit periculum inferre*. Illum enim tormentis subdi oportere cujus consilio atque instinctu alius ad accusationem accesserit pronuntiavit Imperator Constantinus in titulo codicis Theodosiani ad legem Juliam majestatis. Et apud Julium Paulum lib. 5. tit. 23. *Mandatores cædis perinde ut homicidæ puniuntur*. Salvianus lib. 7. cap. 19. *Potestas quippe magna & potentissima, quæ inhibere scelus maximum potest, quasi probat debere fieri, si sciens patitur perpetrari. In cujus enim manu est ut prohibeat, jubet agi si non prohibet admitti*. Ennodius lib. 1. epist. 5. *Fecisse scelus creditur qui potuisse facere perhibetur*. Pacianus in parænesi ad pœnitentiam: *Addo etiam non solas manus in homicidio plecti, sed & omne consilium quod alterius animam impegit in mortem*. Epistola episcoporum Ægypti ad Leonem Imperatorem in capite septimo codicis encyclii: *Postea etiam homicida pæne manibus propriis hoc nefas efficiens, & propterea condemnandus, quando ageris qui jubet malum fieri in supplicio proximus est*.

12 *Proficere*] Ita emendandum esse existimavi secutus auctoritatem veterum exemplarium & editionum pro eo quod posteriores editiones præferunt *procedere*. Sed hanc tamen ultimam lectionem ego me reperisse fateor in duobus libris meis veteribus, in Gratianopolitano, & in uno Victorino, tum etiam in editione Manutiana. Codex Remensis sancti Dionysii & Lamonianus habent *prodesse*, eodem sensu.

13 *Martyrii honorem*] Hoc fragmentum istius epistolæ exstat, ut diximus, in loco non suo in codice sancti Arnulphi.

14 *Et ruinas*] Editio Spirensis & tres libri veteres non habent hæc duo vocabula. Veneta vetus habet. Duo alii libri veteres præferunt *laqueos* pro *ruinas*.

15 *Funera*] Codex sancti Arnulphi habet *vulnera*. Quæ lectio mihi videtur esse melior; eamque posuissem in contextu, si tum cum hic locus cudebatur habuissem codicem illum. At si quis retinendam putat vocem *funera*, intelligere oportet mortes, seu potius cadavera mortuorum. Supra in epistola ad Donatum pag. 3. *Viventes in ultroneum funus ornantur*. Funus enim frequenter sumitur pro corpore mortuo sive cadavere. Apud Virgilium lib. 9. Æneidos *funus lacerum*, id est *cadaver dilaniatum*, ut Servius interpretatur. Juvenalis in prima satyra: *Ducitur iratis plangendum funus amicis*. Statius initio Thebaidos, *tumulisque carentia regum funera*. Silius Italicus lib. 8. *fratrisque petebat Mancini stratum sparsa inter funera corpus*. Tacitus lib. 1. annalium, *ut porta triumphali duceretur funus*. Ubi vide notas Freinshemii. Epitome Aurelii Victoris in Diocletiano: *Funus ejus Galieni sepulcro infertur*. Apulejus lib. 8. metamorphoseon: *Funus vero toto feralem pompam prosequente populo deducitur ad sepulturam*. Ammianus Marcellinus lib. 16. *Rex Chonodomarius lapsus per funerum strues*. Idem lib. 29. *Funus ejus per vespillones illatum pullati præcedere honorati quamplures*. Item lib. 31. *Imperator diris pavoribus circumseptus, paulatimque insiliens funerum moles, ad lancearios confugit*. Julius Capitolinus in Antonino philosopho: *Denique prius quam funus conderetur*. Optatus Milevitanus lib. 2. *Unicuique sepulcro sufficit unum funus & clauditur*. Hieronymus in epistola ad Paulinum de institutione monachi: *Quanti hodie sic vivendo portant sua funera,*

& quasi sepulcra dealbata, pleni sunt ossibus mortuorum. Idem in epitaphio Nepotiani: *Quem heredem putavimus funus tenemus.* Idem in vita Malchi monachi: *Prosecutus ergo me de monasterio quasi funus efferret.* Rufinus lib. 1. cap. 8. hist. eccles. *funera liberorum.* Libellus precum oblatus Valentiniano & Marciano AA. a Basso episcopo Ephesino in concilio Chalcedonensi: *Super hæc etiam multos homines meorum diversis plagis morti tradiderunt, ita ut funera ante januas sanctæ Dei ecclesiæ quidam exponerent.* Ubi pro *funera* auctores editionis Romanæ posuerunt in margine *cadavera* per speciem interpretationis. Sulpitius Severus lib. 2. sacræ historiæ loquens de inventione sanctæ crucis Domini nostri Jesu Christi: *Capiunt deinde consilium ut aliquem recens mortuum crucibus admoverent. Nec mora, quasi Dei nutu funeris exstincti solennibus exsequiis deferebatur, concursuque omnium feretro corpus eruitur — funus excussum, & inter spectatores suos adsistit.* Comœdia Queroli: *Et nos ipsi funus illud nescio quo ferebamus.* Sidonius lib. 7. epist. 17. *sibi maximus honorandi funeris partes ipse præripit.* Idem carmine 16. extremo: *Seu mage funeribus mentem distractas humandis.* Cassiodorus lib. 3. epist. 19. *Arca ad recondenda funera.* Acta concilii Bagajeosis, *pereuntium funeribus plena sunt litora.* Liberatus cap. 11. loquens de morte Proterii episcopi Alexandrini: *Occiditur, laniatur, ejicitur, & funus ejus incenditur, sparguntur & cineres ejus in ventos.* Assentior Livinejo & Acidalio, qui pro eo quod apud Drepanium in panegyrico Theodosii A. legitur *damnatorum frena tractassent* putant reponendum esse *funera*.

16 *Eccles. nomina*] Ita nos reposuimus editionem Angilcanam & auctoritatem quorumdam veterum librorum secuti. Si quis tamen legere malit *nomine*, non repugno.

17 *Non momentaneam*] Non enim lenta remedia nec segnes medicos expetunt quædam tempora, ut apud Q. Curtium lib. 3. de se ajebat magnus Alexander. Sic in epistola concilii Chalcedonensis ad Imperatores in editione Rustici diaconi legitur: *Magnæ passiones & medicamenta fortia & medicos indigent sapientes.*

18 *Desiderare*] Duo libri veteres habent *desiderare debere medicinam.*

19 *Pœnitentia*] Antea legebatur *pœnitentiam*, eamque lectionem confirmant veteres editiones & septem vetera exemplaria. Nostram, quæ videtur esse melior, confirmant tres antiqui codices.

20 *Mittant legatos*] Tertullianus in libro de pœnitentia: *Presbyteris advolvi & caris Dei adgeniculari, fratribus legationes deprecationis suæ injungere.*

21 *Convivium*] Ita scriptum est in editione Morelliana & in tribus antiquis codicibus. Veteres editiones & quinque libri veteres præferunt *convivio*.

22 *Episcopis vicinis*] qui cum viderent diversas esse in ecclesia Christi opiniones circa lapsos, existimarent autem orienti malo occurrendum esse, Romam commearunt ut de eorum causa tractarent. Causa communis erat, quæ commovebat universam ecclesiam. Sciebant autem illi singulis episcopis incumbere ut provideant ne quid ea capiat detrimenti. Itaque ex compacto Romam profecti, non vero convocati a clero Romano, ut putavit Baronius, synodum cum presbyteris & diaconis urbicis celebraverunt, ut firmato consilio, quemadmodum scribit in epistola 46. Cyprianus, quid circa personam eorum observari deberet consensu omnium statueretur. Hinc collegit Baronius concilium eo tempore habitum a clero Romano. Ego non contradico quin eo tempore habitum sit Romæ concilium. Certum quippe est concilium esse cum episcopi congregati in causa religionis consulunt in commune. Et tamen R. P. Harduinus aliter sensit. Concilii enim istius nullam mentionem facit in sua conciliorum editione, quamvis Binius & Labbeus illud posuissent in suis. Sed quod ait Simon Starovolscius concilium illud a clero Romano congregatum fuisse ad requisitionem D. Cypriani merum commentum est.

23 *In suspenso*] Sic emendavit Morellius pro eo quod antea legebatur *in suspendio*. Unus liber meus habet *voto suspenso*.

24 *Moras possunt*] Codex Gratianopolitanus, *qui foris possunt dilectionem sustinere*. Vetustiores editiones, *foris possunt dilatione sustineri*.

25 *Nobis tamen*] Codex sancti Dionysii Remensis: *Nos autem anxie curavimus*.

26 *Optamus*] Unus codex meus vetus habet: *Opto te, frater carissime ac sanctissime, semper bene valere & nostri meminisse*. Gratianopolitanus: *Opto te, gloriosissime ac beatissime Papa, semper in Domino bene valere*.

---

[1]EPISTOLA XXXII.

Ad clerum Carthaginensem de missis Romam & acceptis inde litteris.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus fratribus salutem. Quales litteras ad clerum Romæ agentem fecerim, quidque illi mihi rescripserint, quid etiam Moyses & Maximus presbyteri & Nicostratus & Rufinus diaconi & ceteri cum eis confessores in custodia constituti æque ad litteras meas rescripserint ut scire possetis, fratres carissimi, exempla vobis legenda transmisi. Vos curate quantum potestis pro diligentia vestra ut scripta nostra & illorum rescripta fratribus nostris [2] innotescant. Sed & si qui [3] de peregrinis episcopi collegæ mei, vel presbyteri, vel diacones præsentes fuerint, vel supervenerint, hæc omnia
A de vobis audiant. Et si exempla epistolarum transcribere [4] & ad suos perferre voluerint, facultatem transcriptionis accipiant. Quamvis & [5] Saturo lectori fratri nostro mandaverim ut singulis desiderantibus describendi faciat potestatem, ut in ecclesiarum statu quoquo modo interim componendo servetur ab omnibus [6] una & fida consensio. De ceteris vero quæ agenda erunt, sicut & collegis meis plurimis scripsi, plenius consilio communi tractabimus, [7] quando convenire in unum permittente Domino cœperimus. Opto vos, fratres carissimi ac desiderantissimi, semper bene valere. Fraternitatem salutate. Valete.

NOTÆ AD EPISTOLAM XXXII.

1 HÆC epistola in editione Spirensi, in codice Fossatensi, in vetere Compendiensi, in Pithœano, in Beccensi, in uno Victorino, & in Michaelino inscribitur *Epistola prima ad Romanos*, in vetere Victorino, in Lætiensi, in Metensi sancti Arnulphi, & in fragmentis Bigotianis *Epistola Cypriani ad Romanos*. Melius in recentiore Remigiano & in Divionensi: *Epistola beati Cypriani presbyteris & diaconibus Carthaginis*. Unus meus vetus: *Ad clerum Carthaginensem de his quæ ad confessores & clerum Romanum scripserat & de eorum rescriptis*. At in alio meo vetere ita scriptum est: *Ad presbyteros & diaconos Romæ consistentes*. In veteri editione Veneta: *Ad presbyteros Romæ consistentes*. Codex Remensis sancti Dionysii: *Presbyteris & diaconibus fratribus Romæ consistentibus*. Ex quodam ergo simili codice emersit lectio Rembolti, Erasmi, & Morellii, quæ habet: *Presbyteris & diaconibus Romæ consistentibus*. Pamelius voces *Romæ consistentibus* expunxit, quia ipsi ex ipso contextu constabat non ad Romanum sed ad Carthaginensem clerum has litteras dirigi.

2 *Innotescant*] Hæc lectio est optima, eamque præferunt aliquot libri veteres & editiones. At aliam, id est *innotescatis*, habent etiam aliquot libri veteres & editio Spirensis, tum etiam vetus Veneta. Est autem

ea quo-

ea quoque optima. Vide notas nostras ad librum Agobardi de insolentia Judæorum.

3 *De per. episcopi*] Codex sancti Arnulphi: *Sed & si qui peregrini episcopi.*

4 *Et ad suos*] Reliqua istius epistolæ desunt in eodem codice sancti Arnulphi, & in eorum loco positum est prolixum fragmentum epistolæ 31. pag. 42. ab his verbis *vobis sententiam nostram dilucida* usque ad *martyrii honorem.*

5 *Saturo lectori*] In editione Manutii legitur *Saturo semper lectori*, in codice sancti Dionysii Remensis & in Lamoniano, *Satyro collegæ lectori.* Verum hæ lectiones non sunt bonæ.

6 *Una & fida*] Ita ferme vetera exemplaria. Quædam tamen habent *una fide*. Ex quo fortassis colligi posset veram esse lectionem Remboldi, qui edidit *una fidei consensio*. Hanc vero lectionem retinuerunt Erasmus, Morellius, & Pamelius. Rigaltius mutavit. Mutationem Rigaltii approbavit editio Anglicana. Ego vero eorum opinioni lubenter accedo. Quippe istic non agitur de doctrina fidei, sed de bono disciplinæ. Reinharto tamen magis placuit editio Remboldi. Illam confirmant codices Carnotensis & sancti Arnulphi.

7 *Quando convenire*] In codice Fuxensi scriptum est, *quando in unum permittente Domino venerimus.*

EPISTOLA XXXIII.

Ad clerum & plebem de Aurelio lectore ordinato.

CYPRIANUS [1] presbyteris & diaconibus & plebi universæ salutem. In [2] ordinationibus clericis, fratres carissimi, [3] solemus vos ante consulere & mores ac merita singulorum communi consilio ponderare. Sed expectanda non sunt testimonia humana cum præcedunt divina suffragia. [4] Aurelius frater noster, illustris adolescens, a Domino jam probatus & [5] Deo carus, [6] in annis adhuc novellus, sed in virtutis ac fidei laude provectus, minor in ætatis suæ indole, sed major in honore, gemino hic agone certavit, bis confessus, & bis confessionis suæ victoria gloriosus, & quando vicit [7] in cursu factus extorris, & cum denuo certamine fortiore pugnavit, triumphator & victor in prœlio [8] passionis. [9] Quoties adversarius provocare servos Dei voluit, toties [10] promptissimus ac fortissimus miles & pugnavit & vicit. Parum fuerat sub oculis ante paucorum, quando extorris fiebat, congressum fuisse; meruit & in foro congredi clariore virtute, ut post magistratus etiam proconsulem vinceret, & post exsilium tormenta superaret. Nec invenio quid in eo prædicare plus debeam, gloriam vulnerum, an verecundiam morum, quod honore virtutis insignis est, an quod pudoris admiratione laudabilis? Ita & dignitate excelsus est & humilitate submissus ut appareat illum divinitus reservatum qui ad ecclesiasticam disciplinam ceteris esset

A exemplo, quomodo servi Dei in confessione virtutibus vincerent, post confessionem moribus eminerent. Merebatur talis clericæ ordinationis ulteriores gradus & incrementa majora, [11] non de annis suis, sed de meritis æstimandus. Sed interim placuit ut ab officio lectionis incipiat. Quia & nihil magis congruit voci quæ Dominum gloriosa prædicatione confessa est quam celebrandis divinis lectionibus personare, post verba sublimia quæ Christi martyrium prolocuta sunt evangelium Christi legere, B unde martyres fiunt, [12] ad pulpitum post [13] catastam venire, illic fuisse conspicuum gentilium multitudini, hic a fratribus conspici, illic auditum esse cum miraculo circumstantis populi, hic cum gaudio fraternitatis audiri. Hunc igitur, fratres dilectissimi, a me & a collegis qui præsentes aderant ordinatum sciatis. Quod vos scio & libenter amplecti & optare tales in ecclesia nostra quamplurimos ordinari. Et quoniam semper [14] gaudium properat, [15] nec potest moras ferre lætitia, [16] dominico C legit interim nobis, [17] id est, auspicatus est pacem, dum [18] dedicat lectionem. Vos orationibus frequenter insistite, & preces nostras vestris precibus adjuvate, ut Domini misericordia favens nobis cito plebi suæ & sacerdotem reddat incolumem & martyrem cum sacerdote lectorem. Opto vos, fratres carissimi, in Deo patre & Christo Jesu semper bene valere.

NOTÆ AD EPISTOLAM XXXIII.

1 *Presbyteris .... universæ*] Sic etiam in epistola sequenti. In margine libri impressi Nicolai Fabri ita scriptum est: *Ad presbyteros & diaconos & plebem universam Hipponensem*. Ex quo colligi posset hanc epistolam fuisse encyclicam & missam fuisse ad omnes ecclesias Africanas, eas saltem quæ constitutæ erant in provincia proconsulari.

2 *Ordin. clericis*] Hæc est vera lectio. Quidam tamen antiqui codices habent *clericorum*, sed per speciem emendationis. Etenim in illis scriptum primo fuit *clericis*, & emendatio posita est supra lineam. In Gratianopolitano & in veteri editione Veneta legitur: *In ordinandis clericis*. Codex sancti Arnulphi: *De ordinandis clericis*.

3 *Sol. v. a. consulere*] Ista disciplina tum ubique recepta erat ut episcopi neminem in clerum adsciscerent nisi cum consensu cleri & plebis; idque semper servabatur, nisi magna aliqua causa subesset festinandi. Quare mirum non est episcopum Romanum qui Novatianum ordinavit presbyterum, cum id fieri clerus universus multique ex populo justam ob causam repugnarent, *ab omnibus*, ut lib. 6. cap. 31. hist. eccles. scribit Rufinus, *specialem gratiam poposcisse ut sibi hoc de isto uno concederetur*. Fuit igitur specialis gratia concessa episcopo a clero & a plebe ut Novatianum ordinaret presbyterum. Et tamen Baronius mirum in modum laudans istic modestiam admirandam summi pontificis, cujus cum auctoritas in ecclesia summa esset, tamen non pro animi arbitrio sed fratrum consensu solitus cuncta facere, quos sibi renitentes videret, non vi ulla aut potestate cogeret, sed submisso animo exoraret. Rhetoricatur istic Baronius, & mores illorum temporum accommodans, ut solet, ad nostros, ad facilitatem boni istius Papæ refert specialem gratiam ei factam a clero & plebe, ut manifeste patet ex ea historia. In rebus historicis non speciem expositionis quærimus, sed fidem, ut utar verbis Quintiliani.

4 *Aurelius .... adolescens*] Hinc constat hunc Aurelium esse diversum ab eo cujus mentio facta est in epistola 22. pag. 31.

5 *Deo carus*] Ita omnia fere vetera exemplaria. In duobus tamen legitur *Deo suo carus*. Quod Rigaltio melius arrisit. Ego puto aliam lectionem esse meliorem.

6 *In annis novellus*] Mirum non est Aurelium, qui istic dicitur in annis novellus & adolescens, factum fuisse lectorem in ecclesia Carthaginensi, cum videamus apud Victorem Vitensem lib. 5. cap. 9. plurimos

in ea

in ea ecclesia lectores infantulos fuisse sub episcopo Eugenio.

7 *In cursu*] Ita editiones Morellii & Rigaltii. Angli posuerunt *incursu*, unica dictione, uti scriptum est in codice sancti Arnulphi & in Carnotensi. Vetus codex ecclesiæ sancti Martini Turonensis habet *excursu*, Corbejensis *ex cursu*. Rigaltius retinuit lectionem quæ duo vocabula constituit. Et tamen in observationibus suis aliam prætulit, excursum ajens significare prolusionem ad fortius certamen. quod probat auctoritate Vegetii. Cyprianus in libro de lapsis pag. 182. ait *persecutionis incursu*. Pro quo codex Fuxensis habet *impetu*. Incursus alibi quidvis aliud significat, si vera est lectio veterum codicum & veterum editionum epitomes Victoris de Cæsaribus, in quibus legitur Augustum dolore permotum ob exercitum amissum trans Rhenum crebri vario incursu parietem pulsasse. Sed hæc lectio non placuit Andreæ Schotto, qui, insuperhabita ea auctoritate, reposuit *incussu*. Certum autem est Augustum ea clade adeo consternatum fuisse ut per continuos menses barba capilloque submisso, caput interdum foribus illideret.

8 *Passionis*] ita omnes libri veteres & omnes editiones ante Rigaltianam. Nescio autem unde ille acceperit vocem *confessionis*, quam istic posuit.

9 *Quoties*] In veteribus libris sæpissime scriptum videmus *quotiens* & *totiens*, etiam in iis qui continent opera sancti Cypriani. Cum autem viderem tantum consensum veterum in retinenda scriptura illa, facile adducebar ut ego quoque ita scriberem. Abstinui tamen, ratus veram esse observationem Dionysii Lambini viri doctissimi, qui in annotationibus suis ad orationem Ciceronis pro P. Quintio monuit debere semper scribi *quoties* & *toties*, errorem vero eorum qui posuerunt *quotiens* & *totiens* ortum esse ex consuetudine qua utebantur antiquissimi Romani, qui interdum notabant vocalem *e*, si longa esset, linea tenui & non ita longa, hoc modo, *quotiēs*, *totiēs*, hincque factum esse ut indocti scriptores librarii, cum existimarent lineolam illam vicem obtinere litteræ *n*, scripserint *quotiens* & *totiens*. Addit autem Lambinus hanc scripturam jampridem tacito omnium consensu ejectam & explosam esse. Vide etiam quæ de hoc argumento scripsit Antonius Augustinus lib. 2. emendationum cap. 6.

10 *Prompt. ac fortis* .] Hanc lectionem reperi in undecim codicibus antiquis. Alia habet *fortissimus ac promptissimus*.

11 *Non de annis suis*] Virgilius lib. 9. Æneidos: *Ante annos animumque gerens curamque virilem*. Nazarius in panegyrico Constantini ait: *Ostendisti cursum ætatis non exspectandum in festinatione virtutis*. Et mox de Crispo, *in quo velox virtus ætatis mora non retardata pueriles annos gladiis triumphalibus occupavit*. Apud Victorem Vitensem lib. 5. cap. 10. mentio est duodecim clericorum infantulorum ecclesiæ Carthaginensis quos Arriani suis blanditiis avocare non potuerunt a professione rectæ fidei, *& superiores suis inventi sunt annis*. Gravissimis enim tormentis afflicti sunt. Et tamen ætas minor non defecit in dolore. istud ipsum versibus elegantissimis expressit vir cum antiquis comparandus Petrus Cornelius in tragœdia Cidi. Ejus verba merentur hic describi.

Je suis jeune, il est vray. Mais aux ames bien nees
La valeur n'attend pas le nombre des annees.

12 *Ad pulpitum*] id est tribunal ecclesiæ, ut infra epist. 34. pag. 48. dicet Cyprianus. Ambonem posterior ætas vocavit. Concilium Laodicenum can. 15. ex interpretatione Dionysii Exigui: *De his qui debent in ambone id est in pulpito psallere*. Vide Ciampinum in libro de sacris ædificiis pag. 15. 52. & in collectione veterum monumentorum pag. 18. Vide etiam notas nostras ad Capitularia pag. 1147.

13 *Catastam*] Vide Victorem Giselinum in notis ad hymnum Prudentii de martyribus Calagurritanis.

14 *Gaudium properat*] Hieronymus in epistola ad Demetriadem de virginitate servanda ait omnea per Italiam & Africam insulas audito sanctæ virginis proposito repletas fuisse hoc rumore & inoffenso pede gaudia longius cucurrisse. Symmachus lib. 1. epist. 32. scribit difficilem esse patientiam gaudiorum. Martialis, lib. 8. epigr. 21. *Phosphore redde diem. Quid gaudia nostra moraris?* Sanctus Leo Papa epist. 52. ad episcopos Galliæ: *Nam fratrem Ingenuum nolumus hac exspectatione tardari, cum ob hoc ipsum properantius remeare debuerit ne diutius vobis esset incognita omnium materia gaudiorum*. Cassiodorus lib. 4. epist. 4. *Gaudia semper animos inquietant. Modus enim raro rebus lætis imponitur, qui magis in tristibus invenitur*. Nam, ut ait Tertullianus in libro de pudicitia, *magis tristiora cunctantur quam læta*. Symmachus lib. 7. epist. 1. *Longiora enim sunt quæ differuntur*. Petronius de Ascylto: *Tardum est differre quod placet*. Cicero libro quarto quæstionum Tusculanarum ponit discrimen inter gaudium & lætitiam. Lactantius lib. 6. cap. 11. *Lætitia nihil est quam profusum gaudium*. Hieronymus in caput quartum epistolæ ad Galatas: *Gaudium quippe esse ajunt elationem animi super his quæ digna sunt exsultantis, lætitiam vero effrenati animi elationem, quæ medium nesciat, & in his quoque quæ vitio sunt mixta lætatur*. Vide Ludovicum Cælium Rhodiginum lib. 5. cap. 33.

15 *Nec moras*] Omnis enim nimia longa properanti mora est, ut ait Seneca in Agamemnone. Epistola Heronis ad Leandrum apud Ovidium: *Longa mora est nobis omnis quæ gaudia differt*. Seneca Hercule furente: *Odit verus amor nec patitur moras*. Idem Thebaide: *Omnia pœnas languidas longæ moræ*. Apulejus lib. 4. metamorphoseon dixit impatientiam animæ. Juvenalis sat. 6. *Impatiensque moræ silet*. Lucanus lib. 7. *Æger quippe moræ flagransque cupidine regni*.

16 *Dominico*] In libro de opere & eleemosynis pag. 242. *Dominicum celebrare te credis*. Epist. 63. pag. 109. *Numquid ergo dominicum post cœnam celebrare debemus*. Vide acta martyrum Donatistarum in libro secundo miscellaneorum nostrorum pag. 61. 63. 64. 66.

17 *Id est*] Ita libri octo veteres. Quidam alii habent *idem*, alii *id enim*, errore nimirum librariorum. In Carnotensi *hac die*. In recentiori Remigiano scriptum est: *Dominico legit interim nobis. Interim nobis hac die auspicatus est pacem*.

18 *Dedicat*] id est incipit, Inchoat, ut palam est. An vero hinc colligi possit Aurelium, cum ei recitandi evangelii potestas esset facta, allocutum esse & salutasse populum & pacem & benedictionem Christi Domini fidelibus condonasse, alii excutiendum relinquo. Vide notas Albaspinei ad concilium tertium Carthaginense.

---

[1] EPISTOLA XXXIV.

Ad clerum & plebem de Celerino lectore ordinato.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus & A
plebi universæ fratribus in Domino salutem. Agnoscenda & amplectenda sunt, fratres dilectissimi, beneficia divina, quibus ecclesiam suam Dominus illustrare temporibus nostris & honestare dignatus est, [a] commeatum dando bonis confessoribus suis & martyribus gloriosis, ut qui sublimiter Christum confessi essent clerum postmodum Christi ministeriis ecclesiasticis adornarent. Exsultate itaque & gaudete nobiscum litteris nostris, quibus ego & collegæ mei, qui præsentes aderant, referimus ad vos Celerinum fratrem nostrum virtutibus pariter & moribus gloriosum clero nostro, non humana suffragatione, sed divina dignatione conjunctum. Qui cum consentire dubitaret ecclesiæ, ipsius admonitu & hortatu in visione per noctem compulsus est ne negaret, nobis suadentibus. [a] Cui plus licuit & coegit; quia nec fas fuerat nec decebat sine honore ecclesiastico esse quem sic Dominus honoravit cælestis gloriæ dignitate. Hic ad temporis nostri prœlium primus, hic inter Christi milites antesignanus, hic inter persecutionis initia ferventia cum ipso infestationis principe & auctore congressus, dum inexpugnabili firmitate certaminis sui

sui adversarium vincit, vincendi ceteris viam fecit, non brevi compendio vulnerum victor, sed adhærentibus diu & permanentibus pœnis longæ colluctationis miraculo triumphator. Per decem & novem dies custodia carceris septus in nervo ac ferro fuit. Sed posito in vinculis corpore, solutus ac liber spiritus mansit. Caro famis ac sitis diuturnitate contabuit, sed animam fide & virtute viventem nutrimentis spiritalibus Deus pavit. Jacuit inter pœnas pœnis suis fortior, [4] inclusus includentibus major, jacens stantibus celsior, vincientibus firmior vinctus, sublimior judicantibus judicatus; & quamvis ligati nervo pedes essent, [5] calcatus serpens & obtritus & victus est. Lucent in corpore glorioso clara vulnerum signa, eminent & apparent in nervis hominis ac membris longa tabe consumptis expressa vestigia. Sunt magna, sunt mira quæ de virtutibus ejus ac laudibus fraternitas audiat. Et si aliquis Thomæ similis exstiterit qui minus auribus credat, [6] nec oculorum fides deest ut quis quod audit & videat. In servo Dei victoriam gloria vulnerum fecit, gloriam cicatricum memoria custodit. Nec rudis iste aut novus est in Celerino carissimo nostro titulus gloriarum. [7] Per vestigia cognationis suæ graditur, parentibus ac propinquis suis honore consimili divinæ dignationis æquatur. Avia ejus [8] Celerina jampridem martyrio coronata est. Item patruus ejus & avunculus Laurentius & [9] Egnatius, in castris & ipsi quondam sæcularibus militantes, sed veri & spiritales Dei milites, dum diabolum Christi confessione prosternunt, [10] palmas a Domino & coronas illustri passione meruerunt. Sacrificia pro eis semper, ut meministis, offerimus quoties martyrum passiones [11] & dies anniversaria commemoratione celebramus. Nec degener ergo esse nec minor poterat quem sic domesticis exemplis virtutis ac fidei provocabat familiæ dignitas & generosa nobilitas. Quod si in familia sæculari prædicationis & laudis est esse patricium, quanto majoris laudis & honoris est fieri in cælesti prædicatione [12] generosum. Non invenio quem beatiorem magis dicam, utrumne illos de posteritate tam clara, an hunc de origine gloriosa. Ita æqualiter apud eos recurrit & commeat divina dignatio ut & illorum coronam dignitas sobolis illustret, & hujus gloriam sublimitas generis illuminet. Hunc ad

A nos, fratres dilectissimi, cum tanta Domini dignatione venientem, testimonio & miraculo ejus ipsius qui se persecutus fuerat illustrem, quid aliud quam super pulpitum, id est super tribunal ecclesiæ, oportebat imponi, ut loci altioris [13] celsitate subnixus, & plebi universæ pro honoris sui claritate conspicuus, legat præcepta & evangelium Domini, quæ fortiter ac fideliter sequitur? Vox Dominum confessa in his quotidie quæ Dominus locutus est audiatur. Viderit an sit ulterior gradus ad quem [14]
B profici in ecclesia possit. Nihil est in quo magis confessor fratribus prosit quam ut dum evangelica lectio de ore ejus auditur, lectoris fidem quisquis audierit imitetur. Jungendus in lectione [15] Aurelio fuerat, cum quo & divini honoris societate conjunctus est, cum quo omnibus virtutis & laudis insignibus copulatus est. Pares ambo, & uterque consimiles, in quantum gloria sublimes, in tantum verecundia humiles, quantum divina dignatione promoti, tantum sua quiete & tranquillitate summissi,
C & virtutum pariter & morum singulis exempla præbentes, & congressioni & paci congruentes, illic robore, hic pudore laudabiles. In talibus servis lætatur Dominus. In ejusmodi confessoribus gloriatur, quorum secta & conversatio sic proficit ad præconium gloriæ ut magisterium ceteris præbeat disciplinæ. Ad hoc eos Christus esse hic in ecclesia diu voluit, ad hoc de media morte subtractos, quadam, ut ita dixerim, resurrectione circa eos facta, incolumes reservavit ut dum nihil in honore sublimius,
D nihil in humilitate summissius a fratribus cernitur, hos eosdem [16] fraternitatis secta comitetur. Hos tamen lectores interim constitutos sciatis, quia oportebat lucernam super candelabrum poni, unde omnibus luceat, & gloriosos vultus in loco altiore constitui, ubi ab omni fraternitate circumstante conspecti incitamentum gloriæ videntibus præbeant. Ceterum presbyterii honorem designasse nos illis jam sciatis, ut & sportulis iisdem cum presbyteris honorentur, & [17] divisiones mensur-
E nas æquatis quantitatibus partiantur, sessuri nobiscum provectis & corroboratis annis suis; quamvis in nullo minor possit videri ætatis indole qui consummavit ætatem gloriæ dignitate. Opto vos, fratres carissimi & desiderantissimi, semper bene valere.

NOTÆ AD EPISTOLAM XXXIV.

1 IN codice 137. bibliothecæ Colbertinæ sic scriptum est in titulo istius epistolæ: *Incipit epistola sancti Cypriani episcopi de Celerino lectore ad plebem, cujus natalis celebratur tertio Nonas Februarii.* Recte. Ejus enim hac die mentio est in martyrologiis. At in ecclesia ejus nomini dicata, de qua mox dicam, festum ejus celebratur die septima Maii. In vetustissimo martyrologio monasterii Gellonensis, cum quo concordat vetus codex monasterii sancti Galli in Helvetia, nominatur eo die Celerinus, sed absque titulo, qui tamen in additionibus ad novam editionem Usuardi vocatur episcopus & confessor. In diocesi Cenomanensi exstat parochialis ecclesia sub nomine sancti Celerini ad Sartam fluvium, media, ut ajunt, via inter Bellum montem & Alenconium. Ibi est prioratus ordinis sancti Benedicti. In chartulario Cenomanensi Majoris monasterii Turonensis, a quo dependet hic prioratus, exstant plures chartæ veteres mentionem facientes hujus parochiæ sancti Celerini, & in earum una vocatur Serenicus, per errorem, ut opinor. Nam constat ecclesiam illam & castrum in eodem loco situm habuisse semper antiquitus nomen sancti Celerini, uti etiamnum habent. Ex quo colligi facile potest castrum sancti Serenici commemoratum in historia ecclesiastica Orderici Vitalis esse diversum ab isto, adeoque falli eos qui sumpta auctoritate ex Orderico erroris arguunt scriptores historiarum qui mentionem faciunt belli quod fuit anno 1412. inter Francos & Anglos propter castrum sancti Celerini. In chartulario supra nominato, ut ad id redeam unde digressus sum, reperio donum quod tempore Bartholomæi abbatia fecit Hugo dominus de Brajetello. Dedit autem, annuente uxore sua, consentientibus quoque Gauffredo genero ejus & filia ejus Hervisa, *quamdam ecclesiam quam cœperat ædificare in honorem sanctæ Trinitatis in parochia sancti Celerini, ipsam ecclesiam sancti Celerini cum omnibus redditibus ad eam pertinentibus.*

a *Commeatum*] id est commeatum permanendi adhuc aliquantisper in sæculo, ut explicat, & recte, Rigaltius. Hieronymus in epistola ad Paulam super obitu Blæsil-

Blæsillæ filiæ: *Itaque dum spiritus hos artus regit, dum vitæ hujus fruimur commeatu.*

3 *Cui plus licuit*] Sic distinguendum. Ut autem ita facerem Rufus ipse monebat, & auctorem habui ut ita distinguerem codicem 801. bibliothecæ Colbertinæ & Nicolaum Fabrum, qui sic manu sua emendavit in libro suo impresso. Vide observationes Latini Latinii ad hunc locum.

4 *Inclusus incl. major*] Sic Hieronymus in epistola ad Paulinum de divinæ historiæ libris, loquens de Platone venumdato, ait; *major emente se fuit*. Vide, lector, scholion Erasmi ad hunc Hieronymi locum. Ridebis.

5 *Calcatus*] Hæc lectio certa est. Et tamen quidam libri veteres habent *galeatus*.

6 *Nec ocular.*] Plautus: *Plus valet oculatus testis unus quam auriti decem.*

Qui audiunt audita sciunt, qui vident plane sciunt. Moyses eremita apud Rufinum lib. 11. cap. 6. *Numquid potest verior esse fides quæ auribus capitur, quam quæ oculis pervidetur?* Contra Apulejus in initio libri primi floridorum tradit Socratem in ista re non congruisse cum Plauto & ita convertisse hunc versum: *Pluris est auritus testis unus quam oculati decem*. Sed ista referebat ad oculos mentis, ad animi judicia. Vide Lambinum in illud Horatii ex arte poetica: *Segnius irritant animos demissa per aurem Quam quæ sunt oculis subjecta fidelibus.*

7 *Per vestigia cogn.*] Simile quid apud Cassiodorum lib. 3. epist. 6.

8 *Celerina*] Istius Celerinæ, ut opinor, mentio exstat in libro primo Victoris Vitensis de persecutione Africana. Item alterius in libro inscriptionum sancti Pauli de Urbe pag. 26. Apud sanctum Augustinum in nova editione sermones 48. & 174. notantur habiti in basilica Celerinæ.

9 *Egnatius*] Ita codex Thuanus & aliquot alii. At in aliis vocatur *Ignatius*. Utraque lectio bona est. Pamelius scribere maluit *Ignatius*. Sed alia mens fuit Latinio, qui ait eos qui meliorum codicum fidem secuti sunt, & posuerunt *Egnatius*, recte fecisse. Vide Cotelerium in epistolam Ignatii martyris ad Ephesios.

10 *Palmas a Domino*] Sic veteres editiones & quidam libri veteres. Atque ego lectionem illam puto esse meliorem ea quæ præfert *palmas Domini*, quamvis ista plurium veterum codicum auctoritate nitatur. Codex Turonensis habet *palmas a Deo*.

11 *Et diis*] Hæc desunt in codice 801. bibliothecæ Colbertinæ. Et puto posse omitti absque ullo incommodo.

12 *Generosum*] Ego non dubito quin hæc lectio sit optima. Moneo tamen *gloriosum* legi in quatuor antiquis codicibus.

13 *Celsitate*] Idem codex Colbertinus, *celsitudine*.

14 *Profici*] Retinui hanc lectionem, quamvis antiquiores editiones & sex antiqua exemplaria præferant *proficisci*, quia ista nititur auctoritate plurium veterum librorum & editionum. Inveni enim illam in septem codicibus antiquis. Neutra autem bona est. Conjici posset legendum esse *præfici*. Sed hæc constructio non esset Latina. Melius scriberetur *promoveri*. Verum omnes libri veteres & omnes editiones repugnant.

15 *Aurelio*] De cujus ordinatione actum est in epistola superiore.

16 *Fraternitatis festa*] Ita codex Pithoeanus. Editiones vulgatæ, quibus consentiunt alii libri veteres, habent *fraternitas festata*. Verum nostram lectionem esse meliorem satis constat, præsertim cum sumpta sit ex codice veteri antiquitus emendato in urbe Roma a quodam Justino, ut adnotatum est in calce epistolæ in codice Pithoeano.

17 *Divisiones mensurnas*] Multum variant libri veteres in hoc loco. Quidam enim præferunt *divisionis mensuras*, alii *divisiones menstruas*, *divisiones mensuras*, *divisiones mensuræ*, *divisiones mensura*. Hadrianus Saravia maluit *menstruas*.

EPISTOLA XXXV.

Ad eosdem de Numidico ordinato presbytero.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus & plebi universæ carissimis ac desiderantissimis fratribus salutem. Nuntiandum vobis fuit, fratres carissimi, quod pertineat & ad communem lætitiam & ad ecclesiæ nostræ maximam gloriam. Nam admonitos nos & instructos sciatis dignatione divina ut [1] Numidicus presbyter adscribatur [2] presbyterorum Carthaginiensium numero & nobiscum sedeat in clero, luce clarissima confessionis illustris, & virtutis ac fidei honore sublimis; qui hortatu suo copiosum [3] martyrum numerum lapidibus & flammis necatum ante se misit, quique uxorem adhærentem lateri suo [4] concrematam simul cum ceteris, conservatam magis dixerim, lætus aspexit. Ipse semiustulatus & lapidibus obrutus & pro mortuo derelictus, dum postmodum filia sollicito pietatis obsequio cadaver patris inquirit, A semianimis inventus & extractus & refocillatus, [5] a comitibus quos ipse præmiserat remansit invictus. Sed remanendi, ut videmus, hæc fuit causa ut eum clero nostro Dominus adjungeret & desolatam per lapsum quorumdam [6] presbyterorum nostrorum copiam gloriosis sacerdotibus adornaret. Et promovebitur quidem, [7] cum Deus permiserit, ad ampliorem locum [8] regionis suæ, quando in præ- B sentiam protegente Domino venerimus. Interim quod ostenditur fiat, ut cum gratiarum actione suscipiamus hoc Dei munus, sperantes de misericordia Domini ejusmodi ornamenta complura, ut redintegrato ecclesiæ suæ robore tam mites & humiles faciat in consessus nostri honore florere. Opto vos, fratres carissimi ac desiderantissimi, semper bene valere.

NOTÆ AD EPISTOLAM XXXV.

1 *Numidicus presbyter*] Retinui lectionem vulgatam. Vox *presbyter* deest in duobus antiquis codicibus. Adscribit illum Cyprianus numero presbyterorum Carthaginensium. Quod sane efficere nemo posse videtur nisi episcopus. Quare mirum videri potest quod ait Cassianus collat. 4. cap. 1. Danielem diaconum Paphnutii presbyteri promotum ab eo fuisse ad honorem presbyterii, nulla episcopi mentione. Verum satis commode ad hunc locum commentatur Alardus Gazæus, non fuisse Danielem promotum a Paphnutio, sed missum ad episcopum ut ab eo promoveretur. Exempla sequentium temporum allata a Gazæo fuerunt.

2 *Presbyteror.*] Aliæ editiones & tria exemplaria vetera habent *presbyteris Carthaginensis*. Quæ lectio bona quoque est. Sed ea quam ego posui, quam inveni in pluribus antiquis codicibus, mihi videtur esse melior.

3 *Martyr. numerum*] In codice Thuano & in Fuxensi scriptum est *martyrem verum*. Sed hæc lectio non est bona. Gratianopolitanus habet *bonos martyres & veros lapidibus & flammis necatos ante se misit*.

4 *Concrematam*] Codex Lamonii, *omnino crematam*.

5 *A comitibus*] Tria exemplaria vetera præferunt *ex comitibus*, quod idem est. Ait enim Cyprianus Numidicum remansisse seu superstitem fuisse comitibus seu sociis martyrii sui, eo modo quo Dominus episcopus Antiochenus remansit ab orthodoxorum depositione, uti diximus

mus in præfatione nostra ad concilium Chalcedonense cap. 37. Vide rursum quæ notamus ad librum de Orstione dominira.

6 *Presbyter. nostr.*] Hanc lectionem reperi in octo codicibus antiquis & in editionibus quæ antecesserunt Pamelianam. Pamelius maluit *presbyteri nostri*. Presbyterium lapsum non est, sed presbyteri quidam. Lectio itaque nostra melior est.

7 *Cum Deus permiserit*] In quibusdam vetustis exemplaribus & editionibus legitur *cum tempus permiserit*.

8 *Regionis*] Antes legebatus *religionis*. Hanc emendationem, quæ est optima, inveni in duobus libris antiquis. Notum est autem urbes fuisse divisas in regiones. Amplior autem locus regionis recte dicitur, non vero religionis. Apud Lactantium lib. 2. cap. 18. *non in una potius sed in summa religione quærendus est*. Pro quo quidam libri veteres habent *regione*. Item lib. 4. cap. 27. *per diversa regionum*. Pro quo codex Bononiensis a Thomasio laudatus præfert *religionum*. Lectio tamen quæ habet *religionis* potest habere bonum sensum.

---

[1]EPISTOLA XXXVI.

Ad clerum de cura pauperum & peregrinorum.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus fratribus carissimis salutem. Saluto vos, fratres carissimi, per Dei gratiam incolumis, optans cito ad vos venire, ut desiderio tam meo quam vestro & omnium fratrum satisfiat. Oportet nos tamen paci communi consulere & interdum, quamvis cum tædio animi nostri, deesse vobis, ne præsentia nostra invidiam & violentiam gentilium provocet, & simus auctores rumpendæ pacis, qui magis quieti omnium consulere debemus. Quando ergo vos scripseritis rebus compositis me venire debere, aut si ante dignatus fuerit Dominus[2] ostendere, tunc ad vos veniam. Ubi enim mihi aut
A melius possit esse [3] aut lætius quam illic ubi me Deus & credere voluit & [4] crescere? Viduarum & infirmorum & omnium pauperum curam peto diligenter habeatis. Sed & peregrinis, si qui indigentes fuerint, sumptus suggeratis [5] de quantitate mea propria quam apud Rogatianum compresbyterum nostrum dimisi. Quæ quantitas ne forte jam universa erogata sit, misi eidem per Naricum acolythum aliam portionem, ut largius & promptius circa [6] laborantes fiat operatio. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere & nostri meminisse. Fraternitatem vestram meo nomine salutate, & ut nostri memores sint admonete.

NOTÆ AD EPISTOLAM XXXVI.

1 HÆC epistola est ejusdem argumenti cum quinta, quam consule.

2 *Ostendere*] per visionem, in somno. Modus loquendi frequenter usurpatus a Cypriano.

3 *Aut lætius ... crescere*] Hæc desunt in antiquis editionibus. Hunc ergo hiatum supplevit editio Manutii, *aut lætius quam illic ubi me Dominus esse decrevit*. Morellius autem sic, *ubi me Deus & credere voluit & crescere*. Putavit autem Pamelius illos ita supplevisse ex ingenio. Frustra. Ea enim quæ Morellius posuit exstant in uno codice Vaticano & in tribus aliis antiquis a me visis, nisi quod in uno eorum, in Fuxensi nimirum, scriptum est *secedere* pro *credere*.

4 *Crescere*] Cælestinus Papa ad episcopos per Viennensem & Narbonensem provincias constitutos: *Non mirum si contra ecclesiasticum morem faciunt qui in ecclesia non creverunt*. Assentior autem illustrissimo episcopo Oxoniensi existimanti Carthaginem intelligi in hoc loco, ubi Cyprianus primo credidit in Christum, ubi baptizatus est, ubi crevit, factus illic episcopus.

5 *De quantitate mea*] Vide notas ad postremam partem epistolæ sextæ pag. 393.

6 *Laborantes*] pauperes, indigentes, quos Constantinus Imperator in l. 3. & 6. Codicis Theodos. *De episcopis & clericis* ait ecclesiarum divitiis sustentari debere. Augustinus in sermone decimo de verbis Domini laborantes dixit pro indigentibus, itemque Græcus episcopus Massiliensis ad Ruricium Lemovicensem scribens. Symmachus lib. 4. epist. 18. *Interea laborantium murmur est*. Vide supra pag. 391.

---

[1]EPISTOLA XXXVII.

Ad clerum, ut confessoribus in carcere constitutis omnis humanitas præbeatur.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus fratribus salutem. Quamquam sciam vos, fratres carissimi, litteris meis frequenter admonitos esse ut gloriosa voce Dominum confessis & in carcere constitutis omnis diligentia præbeatur, tamen identidem vobis incumbo, ne quid ad curam desit iis quibus ad gloriam nihil deest. Atque utinam loci & gradus mei conditio permitteret ut ipse nunc præsens esse possem. Promptus & libens solemni ministerio cuncta circa fortissimos fratres nostros dilectionis obsequia complerem. Sed officium meum vestra quæso diligentia repræsentet & faciat omnia quæ fieri oportet circa eos quos in talibus meritis fidei ac virtutis suæ illustravit divina dignatio. Corporibus etiam omnium qui
B etsi torti non sunt in carcere, tamen glorioso exitu mortis excedunt, impertiatur & vigilantia & cura propensior. Neque enim virtus eorum aut honor minor est quo minus ipsi quoque inter beatos martyres aggregentur. Quod in illis est toleraverunt quidquid tolerare parati & prompti fuerunt. Qui se tormentis & morti sub oculis Dei obtulit passus est quidquid pati voluit. Non enim ipse tormentis, sed tormenta ipsi defuerunt. *Qui in me confessus fuerit coram hominibus, & ego in illo confitebor coram patre meo qui in cælis est*, dicit Dominus. (Matt. 10.) Confessi sunt. *Qui toleraverit usque ad finem hic salvus erit*, dicit Dominus. (Luc. 12.) Toleraverunt, & ad finem usque incorrupta & immaculata virtutum suarum merita pertulerunt.

Matt. 10. Apo. 2. Et iterum scriptum est : *Esto fidelis usque ad mortem , & dabo tibi coronam vitæ* . Usque ad mortem fideles & stabiles & inexpugnabiles [2] perseveraverunt . Cum voluntati & confessioni nominis in carcere & in vinculis accedit & moriendi terminus , consummata martyris gloria est . Denique & [3] dies eorum quibus excedunt annotate , ut commemorationes eorum inter memorias martyrum celebrare possimus . Quamquam [4] Tertullus fidelissimus & devotissimus frater noster pro cetera sollicitudine & cura sua quam fratribus in omni obsequio operationis impertit , qui nec illic circa curam corporum deest , scripserit & scribat ac significet mihi dies quibus in carcere beati fratres nostri ad [5] immortalitatem gloriosæ mortis exitu trans- A eunt , & celebrentur hic a nobis oblationes & sacrificia ob commemorationes eorum , quæ cito vobiscum Domino protegente celebrabimus . Pauperibus quoque , ut sæpe jam scripsi , cura ac diligentia vestra non desit , iis tamen qui in fide stantes & nobiscum fortiter militantes Christi castra non reliquerunt ; quibus quidem nunc major a nobis & dilectio & cura præstanda est quod nec paupertate [6] adacti , nec persecutionis tempestate prostrati , cum Domino fideliter serviunt , ceteris quoque [7] pauperibus exemplum fidei præbuerunt . Opto vos , fratres carissimi ac desiderantissimi , semper bene valere & nostri meminisse . Fraternitatem meo nomine salutate . Valete .

NOTÆ AD EPISTOLAM XXXVII.

1 IN veteri codice sancti Lamberti Lætiensis ita scriptum est in titulo istius epistolæ : *Cyprianus ad clerum quod non posset temere Carthaginem venire , ut his confessoribus qui in carcere sunt constituti humanitas omnis præbeatur* . In Compendiensi vero : *Incipit ad clerum eo quod non posset temere Carthaginem venire propter corpora quæ in Carthagine reddiderunt*. Ista ponebantur pro captu & ingenio veterum librariorum .

2 *Perseveraverunt*] Quidam libri veteres , & ii quidem optimi , habent *pervenerunt* .

3 *Dies eorum*] Tertullianus in libro de corona : *Oblationes pro defunctis , pro natalitiis annua die facimus* . Idem in libro de exhortatione castitatis mentionem facit oblationum quæ fiebant pro defunctis & eorum spiritu . Vide scholia viri doctissimi Jacobi Billii ad orationem Gregorii Nazianzeni in laudem Cæsarii fratris & Euchologium Goaris *pag.* 143.

4 *Tertullus*] Quia sanctus Cyprianus istic ait Tertullum sibi significasse dies quibus martyres ad immortalitatem gloriosæ mortis exitu transierant , existimarunt Angli Tertullum artem notariam didicisse sub Cypriano rhetore , quem constare satis putant eam artem scisse , & notis usum esse ad acta martyrum excipienda . Verum non agitur in hoc loco de actis martyrum excipiendis , ubi notæ poterant esse necessariæ , sed tantum de significatis diebus quibus martyres excesserant . Quod sane facile fieri potest absque usu notarum . Quare non bene ea hoc loco collegerunt Angli munus describendi acta martyrum concreditum fuisse Tertullo in persecutione Deciana . An vero Cyprianus scierit artem notariam , aliis examinandum relinquo . Alius Tertulli diaconi ecclesiæ Romanæ mentio exstat in nova nostra collectione Conciliorum pag. 1464. tempore Symmachi Papæ . Eadem porro tempestate vivebat alter Tertullus civis Romanus , qui filium suum Placidum tradidit in disciplinam sancto Benedicto .

5 *Immortalitatem*] Codex Fuxensis , *ad immortalitatis gloriosæ palmam mortis exitu transeunt* . Sallustius in Jugurtha : *Etenim nemo ignavia immortalis factus* .

6 *Adacti*] Ita plerique libri veteres & editiones . Morellius posuit *adjecti* . quam lectionem ego inveni in libro Gratianopolitano . Angli scripserunt *victi* ex fide codicis Bodlejani . Eamdem ego lectionem reperi in septem codicibus antiquis . Et tamen præfero veterem .

7 *Pauperibus*] Vetus codex Remigianus habet *fratribus* .

[1] EPISTOLA XXXVIII.

Ad Caldonium , Herculanum , & ceteros de abstinendo Felicissimo.

CYPRIANUS Caldonio & Herculano collegis , item Rogatiano & Numidico compresbyteris salutem . Vehementer contristatus sum , fratres carissimi , acceptis litteris vestris , ut cum mihi propositum semper & votum sit universam fraternitatem nostram incolumem continere & illibatum gregem , secundum quod caritas exigit , reservare , nunc nuntietis Felicissimum multa improbe & insidiose esse molitum ; ut præter fraudes veteres & rapinas , de quibus jampridem multa cognoveram , nunc quoque cum episcopo portionem plebis dividere , id est , a pastore oves & filios a parente C separare & Christi membra dissipare tentaverit . Cumque ego vos pro me vicarios miserim , ut expungeretis necessitates fratrum nostrorum sumptibus , si qui etiam vellent suas artes exercere , [2] additamento quantum satis esset desideria eorum juvaretis , simul etiam & ætates eorum & conditiones & merita discerneretis , ut etiam nunc ego , cui cura incumbit omnes optime nosse , & dignos quosque & humiles & mites ad ecclesiasticæ administrationis officia promoverem , ille intercesserit ne quis posset B expungi , neve ea quæ desideraveram possent diligenti examinatione discerni , comminatus sit etiam fratribus nostris qui primi expungi [3] accesserant potentatu improbo & terrore violento quod secum in morte non communicarent qui nobis obtemperare voluissent . Cumque post hæc omnia , nec loci mei honore motus , nec vestra auctoritate & præsentia fractus , instinctu suo quietem fratrum turbans proripuerit se cum plurimis , ducem se factionis & seditionis principem temerario furore contestans ; in quo quidem gratulor plurimos fratres ab hac audacia recessisse & vobis acquiescere maluisse ut cum ecclesia matre remanerent & stipendia ejus episcopo dispensante perciperent . quod quidem & ceteros pro certo scio cum pace facturos & cito ab errore temerario recessuros . Interim cum Felicissimus comminatus sit non communicaturos [4] in morte secum qui nobis obtemperassent , id est , qui nobis communicarent , accipiat sententiam quam prior dixit , ut abstentum se a nobis sciat , quando ad fraudes ejus & rapinas , quas dilucida veritate cognovimus , adulterii etiam crimen accedit .

dit. quod fratres nostri graves viri deprehendisse se nuntiaverunt, & probaturos se asseverarunt. Quæ omnia tunc cognoscemus quando in unum cum collegis pluribus permittente Domino convenerimus. Sed & [5] Augendus, qui nec episcopum nec ecclesiam cogitans pariter se cum illo conspiratione & factione sociavit, si ultra cum eo perseveraverit, sententiam ferat quam ille in se factiosus & temerarius provocavit. A Sed & quisquis se conspirationi & factioni ejus adjunxerit, sciat se in ecclesia nobiscum non esse communicaturum, qui sponte maluit ab ecclesia separari. Has litteras meas fratribus nostris legite, & [6] Carthaginem ad clerum quoque transmittite, additis nominibus eorum qui cum Felicissimo se junxerunt. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere & nostri meminisse. Valete.

NOTÆ AD EPISTOLAM XXXVIII.

1 HÆC epistola primum prodiit in editione Manutiana. Duo porro vetera illius exemplaria habuerunt Angli, unum ex bibliotheca Vaticana, aliud ex Bodlejana. Ego illam contuli cum quatuor antiquis; quorum unum exstat in bibliotheca sancti Dionysii Remensis, aliud, quod fuit olim collegii Foxensis, exstat nunc in Colbertina, tertium in mea. Quartum habui ex urbe Gratianopolitana.

2 *Additamento*] Codex Fuxensis, *exercere addidit tamen tamquam sua satis esse desideria*. Meus, *exerceret, addidit tamen tamquam sua satis essent*.

3 *Accesserant*] Codex sancti Dionysii, *arcessebantur*.

4 *In morte*] Ita veteres libri. Manutius, Morellius, & Pamelius maluerunt *in monte*. Ita etiam Angli, tametsi moneant in codice Vaticano scriptum esse *in morte*. Nescio autem quem istic montem apud Carthaginem comminiscatur Pamelius. Et tamen Rigaltius multum approbavit ejus opinionem. Vide quæ idem Rigaltius de monte Bellonæ scribit in addendis ad observationes suas in Tertullianum pag. 127. Baronius anno 254. legit *in monte*, & hinc repetit originem Montensium sive Donatistarum. Vide notas nostras ad caput 2. Lactantii de mortibus persecutorum & ad acta purgationis Cæciliani.

5 *Augendus*] Hic homo confundendus non est cum Augendo confessore cujus mentio est in epistola 48. pag. 62.

6 *Carthaginem*] Fuit nuper vir quidam doctus & eruditus qui locum istum existimans esse mendosum censuit hanc vocem esse amovendam ab hoc loco & scribendum esse *Romam*. Et sane argumenta ejus ita fortia sunt & valida ut necessaria videatur hæc emendatio, quamvis omnes editiones & omnia vetera exemplaria, ut ipse annotat & verum est, habeant *Carthaginem*. Quæ sententia hinc quoque confirmari posse videtur quod epistola ista scripta est in initiis schismatis Felicissimi, qui de Romano itinere cogitabat, ut in epistola 55. pag. 85. docet Cyprianus. Et ideo operæ pretium videbatur illum prævenire & admonere clerum Romanum ne se decipi ac falli sineret fraude & perfidia hominis scelerati.

---

[1] EPISTOLA XXXIX.

Caldonii, Herculani, & ceterorum epistola ad Cyprianum de abstento Felicissimo cum suis.

CALDONIUS cum Herculano & Victore collegis, item Rogatiano cum Numidico presbyteris. Abstinuimus a communicatione Felicissimum & Augendum, item Repostum de [2] B extorribus, & Irenem Rutilorum, & Paulam [3] sarcinatricem. quod ex [4] annotatione mea scire [5] debuisti. Item abstinuimus Sophronium, & ipsum de extorribus, Soliassum [6] budinarium.

NOTÆ AD EPISTOLAM XXXIX.

1 HÆC epistola, cujus duo tantum vetera exemplaria habui, unum ex bibliotheca mea, aliud ex urbe Gratianopolitana, primum prodiit ex typographia Manutii. Variæ sunt autem opiniones ad quem vel ad quos scripta sit. Ego non dubito quin sit Caldonii reddentis Cypriano rationem eorum quæ ab eo & aliis vicariis collegis suis gesta fuerant adversus Felicissimum & socios ejus. Itaque optima est lectio librorum qui habent *debuisti*. Solus enim Caldonius scribit nomine suo & collegarum suorum. Arbitror autem litteras scriptas ad clerum Romanum habuisse aliam formam & explicasse latius, ut par erat, causam Felicissimi, addita porro fuisse nomina eorum qui se Felicissimo junxerant, uti Cyprianus præscripserat. Hanc meam opinionem confirmat codex Bodlejanus ab illustrissimo episcopo Oxoniensi laudatus, in quo epistola ista dicitur scripta ad Cyprianum. Ceterum assentiri non possum iis qui putant illam esse tabellam publice affixam & propositam in ecclesia Carthaginensi. Est enim certo epistola Caldonii. Istud tamen non impedit quin aliquid simile publicatum sit in ecclesia.

2 *Extorribus*] Veteres libri & editio Manutii istic & paulo post habent *extorrentibus*. Quæ lectio confirmari potest ex iis quæ observata sunt supra ad epist. 14. & 18.

3 *Sarcinatricem*] Salmasius ad scriptores historiæ augustæ pag. 408. scripsit *farcinatricem*, forte errore typographi. Nonius Marcellus: *Sarcinatricis, non, ut quidam volunt, farcitricis, quasi a farciendo, sed magis a farcinis, quod plurimum vestium sumant. Varro onos lyras: Homines rusticos in vindemia incondita cantare sarcinatricis in machinis.*

4 *Annotatione*] id est subscriptione. Vide novam nostram collectionem Conciliorum pag. 1011. 1090.

5 *Debuisti*] Ita editio Manutii & libri veteres. Morellius & Pamelius posuerunt *debuistis*, itemque editio Anglicana. Sed ista lectio non est bona. Epistola enim est Caldonii scribentis, ut dixi, nomine suo & collegarum suorum ad Cyprianum. Rigaltius, tametsi posuerit in contextu *debuistis*, in observationibus censet legendum esse *debuisti*.

6 *Budinarium*] Vetus liber meus habet *budianarium*. At Salmasius in loco mox laudato censet reponi debere *butinarium* a voce Græca βουτίνη apud Hesychium, & inde dictum butinum, quod acetabulum significat. Si ea conjectura esset certa, facile amplecterer opinionem Salmasii, cum Quintilianus lib. 1. cap. 4. scribat quamdam cognationem esse inter litteras *t* & *d*, ac propterea facile existimarem Cyprianum hic loqui de artifice acetabulorum sive lagenarum, ut interpretatur Cangius, id est parvorum vasorum in quibus reponuntur olea, vina, & alia liquida, præsertim cum voce *butina* utatur Joannes Damascenus a Cangio citatus. Plinius lib. 21. cap. 34. scribit, cum acetabuli mensura dicitur, significari heminæ quartam partem, id est drachmas quindecim. Illustrissimus episcopus Oxoniensis contendit legendum esse istic apud Cyprianum *burdonarium*, qua voce significari mulionem ait. Sed hæc conjectura mihi non probatur, cum nihil in verbo *budinarium* exstet ex quo ea

fimi possit, præsertim cum burdonarii nuspiam reperiantur apud auctores linguæ Latinæ. Si genus illud farciminis quod nos vocamus bodinos fuisset olim in Africa & vocabulum accedens ad nostrum vulgare deprehendi posset in aliquo veteri scriptore, absoluta res esset. Verum nihil istiusmodi reperio.

EPISTOLA XL.

Ad plebem de quinque presbyteris schismaticis factionis Felicissimi.

CYPRIANUS plebi universæ salutem. Quamquam, fratres carissimi, [1] Virtius fidelissimus atque integerrimus presbyter, item Rogatianus & Numidicus presbyteri confessores & gloria divinæ dignationis illustres, sed & diaconi boni viri & [2] ecclesiasticæ administrationi per omnia obsequia devoti, cum ceteris ministris plenam vobis præsentiæ suæ diligentiam [3] præbeant, & exhortationibus assiduis singulos corroborare, sed & lapsorum mentes consiliis salubribus regere & reformare non desinant, tamen ego quantum possum admoneo & quomodo possum visito vos litteris meis. Litteris, inquam, fratres carissimi. Hoc enim [4] quorumdam presbyterorum malignitas & perfidia perfecit ne ad vos ante diem Paschæ venire licuisset, dum [5] conjurationis suæ memores, & antiqua illa contra episcopatum meum immo contra suffragium vestrum & Dei judicium venena retinentes instaurant [6] veterem contra nos impugnationem suam, & sacrilegas machinationes insidiis solitis denuo [7] renovant. Et quidem de Dei providentia, nobis hoc nec volentibus nec optantibus, immo & [8] ignoscentibus & tacentibus, pœnas quas meruerant [9] pependerunt, ut a nobis non ejecti [10] ultro se ejicerent, ipsi in se pro conscientia sua sententiam darent, secundum vestra & divina suffragia conjurati & scelerati de ecclesia sponte se pellerent. Nunc apparuit Felicissimi factio unde venisset, quibus radicibus & quibus viribus staret. Hi somenta olim quibusdam confessoribus & hortamenta tribuebant ne concordarent cum episcopo suo, ne ecclesiasticam disciplinam cum fide & quiete juxta præcepta dominica continerent, ne confessionis suæ gloriam incorrupta & immaculata conversatione servarent. Ac ne parum fuisset corrupisse quorumdam confessorum mentes & [11] contra sacerdotium Dei portionem ruptæ fraternitatis armare voluisse, nunc se ad lapsorum perniciem venenata sua deceptione verterunt, ut ægros & saucios & ad capienda fortiora consilia per calamitatem ruinæ suæ minus idoneos & minus solidos a medela vulneris sui avocent, & intermissis precibus & orationibus quibus Dominus longa & continua satisfactione placandus est, ad exitiosam temeritatem mendacio captiosæ pacis invitent. Sed oro vos, fratres, vigilate contra insidias diaboli, & pro vestra salute solliciti contra mortiferam fallaciam diligentius excubate. Persecutio est hæc alia & alia tentatio. Quinque isti presbyteri nihil aliud sunt quam quinque primores illi qui edicto nuper magistratibus fuerant copulati ut fidem nostram [12] subruerent, ut [13] gracilia fratrum corda ad letales laqueos prævaricatione veritatis averterent. Eadem nunc ratio, eadem rursus eversio per A quinque presbyteros Felicissimo copulatos ad ruinam salutis inducitur, ut non rogetur Deus, nec qui negavit Christum, eumdem Christum quem negaverat deprecetur, post culpam criminis tollatur & pœnitentia, nec per episcopos & sacerdotes Domino satisfiat, sed relictis Domini sacerdotibus contra evangelicam disciplinam nova traditio sacrilegæ institutionis exsurgat, cumque semel placuerit tam nobis quam confessoribus & [14] clericis urbicis, item universis episcopis vel in nostra provincia vel [15] trans mare constitutis ut nihil innovetur circa B lapsorum causam, nisi omnes in unum convenerimus & collatis consiliis cum disciplina pariter & misericordia temperatam sententiam fixerimus, contra hoc consilium nostrum rebelletur, & omnis sacerdotalis auctoritas & potestas factiosis conspirationibus destruatur. Quas nunc pœnas patior, fratres carissimi, quod ipse ad vos in præsentiarum venire non possum, ipse singulos aggredi, ipse vos secundum Domini & evangelii ejus magisterium cohortari. Non suffecerat exsilium jam biennii & a C vultibus atque ab oculis vestris lugubris separatio, dolor jugis & gemitus, qui me solum sine vobis continua lamentatione discruciat, lacrimæ diebus ac noctibus profluentes quod sacerdoti, [16] quem tanto amore & ardore fecistis, necdum vos salutare, necdum complexibus vestris inhærere contingat. Accessit hic tabescenti animo nostro dolor major, quod in tanta sollicitudine ac necessitate excurrere ad vos ipse non possum, dum per minas & per insidias perfidorum cavemus ne advenientibus nobis tumultus illic major oriatur, & cum [17] D paci & tranquillitati episcopus providere in omnibus debeat, ipse materiam seditioni dedisse & persecutionem denuo exacerbasse [18] videatur. Hinc tamen, fratres dilectissimi, hinc admoneo pariter & consulo ne perniciosis vocibus temere credatis, ne fallacibus verbis consensum facile commodetis, ne pro luce tenebras, pro die noctem, pro cibo famem, pro potu sitim, venenum pro remedio, mortem pro salute sumatis. Ne ætas vos eorum nec *Dan. 13.* auctoritas fallat, qui ad duorum presbytero- E rum veterem nequitiam respondentes, sicut illi Susannam pudicam corrumpere & violare conati sunt, sic & hi adulterinis doctrinis ecclesiæ pudicitiam corrumpere & veritatem evangelicam violare conantur. Clamat & dicit Dominus: *Nolite audire sermones pseudoprophetarum, quoniam visiones cordis eorum frustrantur eos. Loquuntur, sed non ab ore Domini. Dicunt eis qui abjiciunt verbum Domini: Pax erit vobis.* *Hier. 23.* Pacem nunc offerunt qui ipsi non habent pacem. In ecclesiam lapsos reducere & revocare promittunt qui de ecclesia recesserunt. Deus *Ephes. 4.* unus est, & Christus unus, & una ecclesia,

& ca-

& cathedra una [19] super petram Domini voce fundata. Aliud altare constitui aut sacerdotium novum fieri præter unum altare & unum sacerdotium non potest. Quisquis alibi collegerit spargit. Adulterum est, impium est, sacrilegum est quodcumque humano furore instituitur ut dispositio divina violetur. Procul ab hujusmodi hominum contagione discedite, (2. Tim. 2.) & sermones eorum velut [20] cancer & pestem fugiendo vitate, præmonente Domino & dicente: (Matt. 15.) *Cæci sunt duces cæcorum. Cæcus autem cæcum ducens simul in foveam cadent.* Intercedunt precibus vestris, quas nobiscum diebus ac noctibus Deo funditis ut eum justa satisfactione placetis. Intercedunt lacrimis vestris, quibus commissi delicti crimen abluitis. Intercedunt paci quam vere & fideliter de Domini misericordia postulatis, nec sciunt scriptum esse: (Deut. 13.) *Et propheta ille aut somnium somnians, ille qui locutus est ut errare te faceret a Domino Deo tuo, [21] interficietur.* Nemo vos, fratres carissimi, errare [22] a Domini viis faciat. Nemo vos Christianos ab evangelio Christi rapiat. Nemo filios ecclesiæ de ecclesia tollat, [23] Pereant sibi soli qui perire voluerunt. Extra ecclesiam soli remaneant qui de ecclesia recesserunt. Soli cum episcopis non sint qui contra episcopos rebellarunt. Conjurationis suæ pœnas soli subeant qui olim secundum vestra suffragia, [24] nunc secundum Dei judicia, sententiam conjurationis & malignitatis suæ subire meruerunt. Monet nos Dominus in evangelio suo dicens: (Marc. 7.) *Rejicitis mandatum Dei ut traditionem vestram statuatis.* Qui mandatum Dei rejiciunt & traditionem suam statuere conantur fortiter a vobis & firmiter respuantur. Sufficiat lapsis [25] ruina una. Nemo volentes surgere sua circumventione præcipitet. Nemo jacentes, pro quibus nos rogamus ut Dei manu & brachio subleventur, prosternat gravius & deprimat. Nemo semianimes & ut salutem suam pristinam recipiant deprecantes ab omni spe salutis avertat. Nemo nutantibus lapsus sui caligine omne itineris salutaris lumen exstinguat. Instruit apostolus dicens; (1. Tim. 6.) *Si quis aliter docet, & [26] non acquiescit sanis verbis Domini nostri Jesu Christi & doctrinæ ejus, stupore elatus, [27] discede ab hujusmodi.* (Ephes. 5.) Et iterum dicit Ipse: *Nemo vos decipiat inanibus verbis. Propterea enim venit ira Dei super filios [28] contumaciæ. Nolite ergo esse participes eorum.* Non est quod, decepti inanibus verbis, pravitatis eorum incipiatis esse participes. Discedite a talibus, quæso vos, & acquiescite consiliis nostris, qui pro vobis quotidie continuas Domino preces fundimus, qui vos ad ecclesiam revocari per Domini clementiam cupimus, qui de Deo pacem plenissimam prius matri, tum & filiis ejus oramus. Cum precibus atque orationibus nostris vestras quoque orationes & preces jungite, cum fletibus nostris vestras lacrimas copulate. Vitate lupos, qui oves a pastore secernunt. Vitate linguam diaboli venenatam, qui ab initio mundi fallax semper & mendax mentitur ut fallat, blanditur ut noceat, bona promittit ut malum tribuat, vitam pollicetur ut perimat. Lucent nunc quoque verba ejus, & venena manifesta sunt. Pacem pollicetur, ne perveniri possit ad pacem. Salutem promittit, ne qui deliquit veniat ad salutem. Ecclesiam spondet, quando id agat ut qui illi credit in totum ab ecclesia pereat. [29] Nunc est, fratres dilectissimi, ut & qui statis fortiter perseveretis, & stabilitatem vestram gloriosam, quam in persecutione tenuistis, perpetua firmitate servetis, & si qui circumveniente adversario lapsi estis, in secunda hac tentatione spei & paci vestræ fideliter consulatis, & ut vobis Dominus ignoscat, a sacerdotibus Domini non recedatis, cum scriptum sit: (Deut. 7.) *Et homo quicumque fecerit in superbia, ut non exaudiat sacerdotem aut judicem quicumque fuerit in diebus illis, morietur homo ille.* Persecutionis istius novissima hæc est & extrema tentatio, quæ & ipsa cito Domino protegente transibit, ut [30] repræsenter vobis post Paschæ diem cum collegis meis; quibus præsentibus, secundum arbitrium quoque vestrum & [31] omnium nostrum commune consilium, sicut semel placuit, ea quæ agenda sunt disponere pariter & limare poterimus. Si quis autem pœnitentiam agere & Deo satisfacere detrectans [32] ad Felicissimi & satellitum ejus partes [33] concesserit, & se hæreticæ factioni conjunxerit, sciat se postea ad ecclesiam redire & cum episcopis & plebe Christi communicare non posse. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere & circa Domini [34] misericordiam exorandam continuis nobiscum precibus insistere.

NOTÆ AD EPISTOLAM XL.

1 *Virtus*] Ita scripsi secutus editionem Manutii, & quia ita scriptum vidi in multis codicibus antiquis. Quædam editiones & quidam libri veteres habent *Briccius*. Ista sunt levioris momenti. Et tamen erant annotanda.

2 *Eccles. administ.*] Quidam libri veteres habent *ecclesiastica disciplinæ administrationi*.

3 *Præbeant*] Codex Fuxensis *præstent*.

4 *Quorumdam presb.*] Nominantur in epistola 55. pag. 84. quam consule.

5 *Conjurationis*] Agitur hic de causa Felicissimi, ut patet etiam ex his quæ sequuntur & ex epistola 42. pag. 57. *Quantum vero hic & ad presbyterorum quorumdam & Felicissimi causam pertinet &c.*

6 *Veterem contra nos*] Cum Pontii diaconi testimonio constet quosdam se opposuisse electioni Cypriani, hinc colligi posse videtur Felicissimum fuisse ex illorum numero, & fortasse principem illius factionis.

7 *Renovant*] Revocavimus antiquam lectionem, quæ nititur auctoritate plurium veterum librorum. Rigaltius posuit *revocant*, quia ita scriptum invenit in Fuxensi. Ea vero lectio exstat etiam in Michaelino & in Lamoniano. Ceteri & editiones Rigaltiana antiquiores habent uti nos reposuimus. Et tamen Angli maluerunt sequi editionem Rigaltii, nullum interim istius suæ opinionis testimonium referentes ex libris veteribus, immo plura adducentes in favorem antiquarum editionum. Reinhartus quoque retinuit editionem Rigaltii.

8 *Ignoscentibus*] In uno codice Anglicano scriptum est *ignorantibus*. Quo etiam modo in margine libri sui impressi scripsit Nicolaus Faber.

9 *Rependerunt*] Non admonerem omnes antiquas editiones & omnia fere vetera exemplaria præferre hanc lectionem, nisi Rigaltius edidisset *rependerunt*. Quæ sane lectio nititur auctoritate codicis Veronensis, & illius quem habui ex monasterio sancti Eligii Attrebatensis.

10 *Ultro*] Codex sancti Arnulphi habet *ipsi*.

11 *Contra sacerdotium*] In uno codice Vaticano & in Lamoniano legitur *adversus dispositionem Domini & contra sacerdotium Dei*. Ubi admoneri convenit hanc lectionem non reperiri in codice Thuano, neque in Fossatensi, in quibus Angli dixerunt eam exstare.

12 *Subruerent*] Ita omnes libri veteres & editiones Rigal-

Rigaltiana antiquiores, si tres priores excipias, in quibus legitur *obruerent*. Solus ex codicibus a me visis Fuxensis habet *subverterent*. Scio tamen ita quoque scriptum fuisse in Veronensi. Verum alia lectio mihi magis placet, eam porro liquet adjuvari ex lectione antiquarum editionum.

13 *Gracilia*] In codice Veronensi & in uno Anglicano scriptum est *fragilia*. Sic etiam scripsit Nicolaus Faber in margine libri sui impressi. In codice Lamonii legitur *gracilium*, tamquam si illud referendum esset ad fratres.

14 *Clericis urbicis*] Id est Romanis, quia Urbis vocabulo olim intelligebatur Roma gentium domina, ut ait Quintilianus lib. 6. cap. 3. & lib. 8. cap. 12. Optatus lib. 1. *Zephyrino urbico*, & lib. 2. *urbica commoratio*, & apud Victorem Vitensem lib. 1. cap. 8. *urbici captivi*. Vide Heriberti Rosvveydi notas in D. Paulinum pag. 745. In præfatione symboli editi in concilio Toletano primo legitur *cum præcepto Papæ urbis Romæ Leonis*. At in tribus antiquissimis & præstantissimis codicibus manoscriptis, uno illustrissimæ ecclesiæ Lugdunensis, altero qui fuit Leidradi archiepiscopi Lugdunensis, & censetur nunc in bibliotheca Seguieriana, tertio bibliothecæ Colbertinæ, in quibus continetur vetus collectio canonum facta, ut opinor, paulo post concilium Toletanum duodecimum, in tribus inquam codicibus illis deest vox *Romæ*, & legitur simpliciter *cum præcepto Papæ Urbis Leonis*. Exstat Hieronymi epistola ad Paulum urbicum, quæ incipit *Nudiustertius*, & in epistola Augustini ad Casulanum legitur *sermonem cujusdam urbici*. Apud Burchardum lib. 3. cap. 226. Juonem par. 3. cap. 270. & Gratianum dist. 2. de consecrat. reperitur quoddam decretum *ex concilio urbico* quod sic habet: *In altari in quo episcopus Missam celebravit, presbyter eodem die aliam celebrare non præsumat*. quod etiam reperitur in canone decimo synodi Autissiodorensis sub Aunachario. Et tamen non semper verum est vocabulum urbici significare civem Romanum. In epistola quippe Evodii ad Augustinum civis quædam cujusdam oppidi Africæ vocatur urbica, id est civis illius loci: *Sed ecce post biennium quædam vidua honesta urbica de Frigentibus*.

15 *Trans mare*] id est Romam. Inde appellationes transmarinæ postea vetitæ in codice canonum ecclesiæ Africanæ, & ut episcopi Africæ trans mare non proficiscantur nisi consulto primæ sedis episcopo. quod & ipsum confirmatum est a Papa Innocentio. Etiam transmarina judicia prohibita. Vide codicem canonum ecclesiæ Africanæ cap. 23. 25. 56. 94.

16 *Quem tanto amore*] Codex sancti Eligii Attrebatensis, *quem tanto honore & amore fecisti*, Fuxensis, *tanto ardore, pari dolore*. Ubi videtur legendum *pari honore*. Vide Pontium diaconum ubi agit de electione Cypriani.

17 *Paci & tranq.*] Omnes fere libri veteres habent *pacem & tranquillitatem*.

18 *Videatur*] Codex Lamonii *videamur*.

19 *Super petram*] Veteres editiones & XVII. libri veteres ita scribunt. Manutius posuit *Petrum*. Atque eam lectionem retinuit Pamelius, testatus tamen aliam reperiri in codicibus antiquis. Hinc propagata est in posteriores editiones, etiam in Anglicanam. Sane verum est quod adnotat Pamelius alibi frequentissime Cyprianum dicere ecclesiam esse fundatam super Petrum, adeoque mirum non esse si etiam istic eo modo loquatur. Ego non disputo an ecclesia fundata sit super Petrum. Id enim scio sensisse Cyprianum. Sed ajo istic retinendam esse lectionem quam major veterum librorum numerus & veteres editiones præferunt. Petram quippe fuisse Christum & super hanc petram fundatam esse ecclesiam nemo ambigit. Qua de re vide quæ notamus infra ad librum de unitate ecclesiæ. Ceterum ex prava lectione quæ irrepsit in hunc locum potuit auctor epistolæ secundæ Pelagii II. ad episcopos Istriæ accepisse quod scripsit, *qui cathedram Petri, super quem fundata est ecclesia, deserit*.

20 *Cancer*] Duo libri veteres præferunt *cancerem*, alii quatuor *cancrum*. Michaelinus *cancerum vel cancrum*. Ego retinui vulgatam lectionem, quam plerique codices exhibent, quia locus iste ita vulgo citatur.

21 *Interficietur*] Hæc vox deest in antiquis editionibus & in omnibus antiquis codicibus quibus usus sum. Scio tamen illam fuisse in Veronensi & in Neapolitano uno. In codice Lamonii scriptum est *morietur*, eodem sensu. In uno meo vetere legitur, *ut errare te faceret a Domino tuo, & cetera*. Ex quo facile est colligere addenda fuisse nonnulla in hoc loco. Itaque cum plura addenda fuerint, non sufficiebat addere vocem *interficietur* aut *morietur*. Erasmus primus scripsit *interficietur*. Addendus autem erat integer locus ex cap. 13. Deuteronomii, aut edendus ut exstat in veteribus libris, omissa voce illa.

22 *A Domini viis*] Hæc est lectio multorum veterum exemplarium & editionis Manutianæ.

23 *Pereant sibi soli*] Nescio an sit præferenda lectio unius ex vetustis codicibus bibliothecæ regiæ, in quo legitur *pereant illi soli*.

24 *Nunc secundum*] Ita editio Manutii & septem libri veteres. In recentiore Remigiano, *& secundum*. Male in Sorbonico *nec*, in Eligiano *non*. In antiquis editionibus & in sex antiquis codicibus scriptum est *olim secundum Dei judicia*.

25 *Ruina una*] Ita XVI. libri veteres & editio Manutiana. Veteres editiones & tria exemplaria vetera habent *ruina sua*.

26 *Non acq. sa. verbis*] Sex libri veteres, *non acquiescit sanis sermonibus*. Sic etiam in editione vulgata epistolæ sancti Pauli ad Ephesios.

27 *Discede ab hujusmodi*] Ita scriptum vidi in XIV. exemplaribus antiquis. Reliqua multum variant.

28 *Contumacia*] Ita etiam epist. 64. pag. 112. & in libro de unitate ecclesiæ pag. 202. Vide annotationes Erasmi ad hunc locum Pauli.

29 *Nunc est, fratres*] Veteres editiones habent, *Nunc curandum est, fratres*. Editio Manutiana expunxit vocem *curandum*. Ea vero deest in quinque antiquis exemplaribus, & videtur esse ex glossemate.

30 *Repræsenter*] Quatuor libri veteres habent *repræsentem me*.

31 *Omnium nostrum*] In plerisque vetustis exemplaribus scriptum est *animi nostri*.

32 *Ad Felicissimi*] Veteres editiones ante Manutianam & septem vetera exemplaria præferunt *ad infelicissimi*. Manutius & Morellius & octo item exemplaria vetera, *infelicissimi*. Alia duo vetera, *ad felicissimi*.

33 *Concesseris*] Codex Fuxensis, *consenseris*.

34 *Misericordiam*] Codex Lætiensis, *clementiam*. Sed postrema ista pars deest in codice sancti Arnulphi.

EPISTOLA XLII.

Ad Cornelium, quod ordinationem Novatiani non receperit.

CYPRIANUS Cornelio fratri salutem. Venerunt ad nos, [1] frater carissime, [2] missi a Novatiano [3] Maximus presbyter & Augendus diaconus & [4] Machæus quidam & Longinus. Sed enim cum ex litteris quas secum ferebant & ex eorum sermone atque asseveratione Novatianum episcopum factum comperissemus, illicitæ & contra ecclesiam catholicam factæ ordinationis pravitate commoti, a communicatione eos nostra statim cohibendos esse censuimus, refutatis interim ac retusis quæ obstinate ac pertinaciter asserere tentabant. Nam & ego & collegæ plurimi qui ad me convenerant exspectavimus adventum collegarum nostrorum [5] Caldonii & Fortunati, quos ad te nuper & ad coepiscopos nostros qui ordinationi tuæ affuerant legatos miseramus, ut eis adventantibus & rei gestæ veritatem reportantibus, majore auctoritate & [6] lucida per eos probatione partis adversæ improbitas [7] frangeretur. Supervenerunt vero [8] Pompejus & Stephanus collegæ nostri, qui & ipsi quoque ad instruendos [9] istinc

A

istinc nos manifesta secundum gravitatem ac fidem suam indicia ac testimonia protulerunt, ut nec necesse fuerit audiri ultra eos qui a Novatiano venerant missi. Qui cum [10] in statione invidiosis quoque conviciis & clamoribus turbulentis proruerent & flagitarent ut crimina quæ se afferre ac probare dicebant, publice a nobis & a plebe cognoscerentur, gravitati nostræ negavimus convenire ut collegæ nostri jam delecti & ordinati & laudabili multorum sententia comprobati ventilandam ultra [11] famam ore maledico & æmulantium voce pateremur. Et quia quibus refutati & compressi sunt & illicitis conatibus hæresim fecisse audati sunt in epistolam congerere longum fuit, ex [12] Primitivo compresbytero nostro plenissime singula, quando ad vos venerit, audietis. Ac ne eorum

A furens audacia nunquam desisteret, hic quoque in schismatis partes Christi membra distrahere & catholicæ ecclesiæ corpus scindere ac laniare nituntur, ut ostiatim per multorum domos vel oppidatim per quasdam civitates discurrentes obstinationis suæ & erroris sui sibi quærant comites. Quibus semel responsum dedimus nec mandare desistimus ut perniciosa dissensione & concertatione deposita, impietatem esse sciant B matrem deserere, & agnoscant atque intelligant episcopo semel facto & collegarum ac plebis testimonio & judicio comprobato, alium constitui nullo modo posse; proinde si pacifice sibi ac fideliter consulunt, si se assertores evangelii Christi esse confitentur, prius ad ecclesiam revertantur. Opto te, frater carissime, semper bene valere.

NOTÆ AD EPISTOLAM XLI.

1 *FRater carissime*] In illa christianorum simplicitate quæ primis ecclesiæ sæculis vigebat, christiani omnes, etiam episcopi, inter sese mutuo vocabant fratres, nullo discrimine inter episcopum Romanum & ceteros, uti notavit Erasmus ad epistolam 52. & nos quoque diximus in notis ad epistolam Gregorii Papæ IV. apud Agobardum. Sequentibus sæculis istud mutatum est, & jamdiu invaluit ut Romanus episcopus ceteros appellet fratres, illum episcopi vocent patrem. Et tamen Joannes Launojus Doctor theologus Parisiensis referens in historia collegii Navarræ pag. 539. epistolam Gerardi Macheti episcopi Castrensis ad Ægidium Laqueatorem, vulgo *Le Lasseur*, Referendarium Papæ, quam is falso putavit scriptam fuisse ad Papam, notat etiam per eas tempestates, id est, ævo Caroli VII. regis Francorum, episcopis liberum fuisse Romanum pontificem appellare fratrem, quia Gerardus in initio illius epistolæ ait, *Ingratus merito viderer, frater carissime*, & tamdiu id fore liberum quamdiu Romanus pontifex alios episcopos appellabit fratres, fratrem enim esse alicujus fratris fratrem. Viri optimi error ortus est ex eo quod nomina eorum ad quos Gerardus scribit non sunt posita in titulo epistolarum, ut vulgo fieri solet, sed post epistolam, quemadmodum Mabillonius in suo itinere Italico, pag. 45. adnotat visos a se esse plurimos epistolarum codices in quibus inscriptio non ponitur in fronte epistolarum, sed in calce. Itaque quia post epistolam 110. Macheti, quæ scripta est ad Papam, Launojus scriptum videbat *Sanctissimo Domino nostro Papæ*, existimavit epistolam postquam sequebatur hæc inscriptio, scriptam esse ad Papam, cum scripta sit, ut antea dixi, ad Ægidium Laqueatorem Referendarium Papæ, ad quem etiam referenda est epistola 112. in qua Referendarium Papæ episcopus pro more illorum temporum vocat fratrem. Ista ego, data occasione, putavi admoneri debere. Codex autem epistolarum Gerardi quo Launojus utebatur, si quis eum consulere velit, exstat nunc in bibliotheca Colbertina, in eam delatus beneficio Canonicorum illustrissimæ ecclesiæ sancti Martini Turonensis. De Ægidio interim illud quoque dicam per transennam, fuisse illum Narbonensis ecclesiæ Canonicum & Consiliarium regis Franciæ in sua suprema parlamenti Tolosæ curia, uti scriptum est in necrologio ecclesiæ Narbonensis, ubi sepultus est anno 1434. mense Martio.

2 *Missi a Novatiano*] Hujus legationis mentio habetur in epistola 55. pag. 83.

3 *Maximus presb.*] partis Novati, ut docet epistola Papæ Cornelii ad Fabium Antiochenum apud Eusebium. Postea rediit ad ecclesiam. Sic docent eadem epistola Cornelii & gesta pontificalia ex fastis Cuspiniani edita ab Ægidio Bucherio & ex codice Nicolai Fabri Peiresceii laudato a Rigaltio in observationibus suis ad epistolam 67. sancti Cypriani. Ita enim illic scriptum est in Cornelio: *Sub episcopatu ejus Novatus extra ecclesiam ordinavit Novatianum in urbe Roma & Nicostratum in Africa. Hoc facto, confessores qui se separaverant a Cornelio, cum Maximo presbytero, qui cum Mayse fuit, ad ecclesiam sunt reversi*. Sic etiam in gestis pontificalibus quæ tribuuntur Anastasio bibliothecario. Ad eos videntur datæ epistolæ duæ Dionysii episcopi Alexandrini scriptæ ad quosdam confessores partis Novatiani qui ad ecclesiam redierant apud Eusebium lib. 6. cap. 46. Sed quæ in gestis pontificalibus dicuntur de ordinatione Novatiani & Nicostrati habent aliquam difficultatem. Quomodo enim Novatus, qui non erat episcopus, potuit ordinare Novatianum & Nicostratum? Ordinavit eos nimirum eo modo quo Felicissimum factum fuisse ab eo diaconum scribit Cyprianus in epistola 49. pag. 63. id est factione sua eum constituit diaconum. Vide annales Cyprianicos ad annum 250 §. 21.

4 *Machæus*] Multum variant vetera exemplaria in nomine istius hominis. Et quamquam non sit magnum operæ pretium, admonebo illum alicubi nominari Matthæum, alibi Macaheum, Macheum, & Machæum. Retinui autem lectionem quæ nititur majori numero veterum exemplarium.

5 *Caldonis & Fort.*] episcoporum ecclesiæ Africanæ, qui Romam missi fuerant ut inquirerent quid actum fuisset in ecclesia Romana post mortem Fabiani, ut patet etiam ex duabus epistolis sequentibus.

6 *Lucida*] Hanc lectionem inveni in undecim libris antiquis. Alii septem antiqui præferunt *elucida*. Ego priorem lectionem puto esse meliorem, tum quia eam exhibent plerique libri veteres optimi, tum quia vox *elucida* non est admodum Latina. Eam tamen habent editiones Spirensis, Veneta vetus, & Morelliana. Ceteræ usque ad Rigaltianam habent *elucidata*. Rigaltius & Angli post eum scripserunt *elucida*. Reinhartus maluit *elucidata*.

7 *Frangeretur*] Codex Gratianopolitanus, *retunderetur*.

8 *Pompejus & St.*] Vide epist. 45. & 74.

9 *Istinc*] Ita restituimus ex fide sex veterum exemplarium. Nam alii aut nihil habent, aut habent *istic*. Melior autem videtur esse lectio quam nos inducimus, ut sensus sit Pompejum & Stephanum istinc, id est ex urbe Romana, manifesta testimonia retulisse de legitima electione Cornelii & falsa ordinatione Novatiani. Quamquam vox *istic* habet in eo loco parem significationem, ut infra epist. 49.

10 *In statione*] Plerique libri veteres & veteres editiones non agnoscunt præpositionem. Primus eam adjecit Manutius. Hunc locum Lombertus vertit *en pleine assemblée*. Alii viderint an recte. In codice Remensi sancti Dionysii legitur *infestatione*, errore, ut arbitror, librarii. Vide quæ notantur ad epistolam 46.

11 *Famam*] Hæc est lectio veterum editionum & XIII. veterum exemplarium. Manutius edidit *honorem maledica æmulantium voce*. At non ita Morellius, qui revocavit veterem lectionem. Rigaltius & Angli maluerunt editionem Manutii. Reinhartus imitatus est editionem Morellii. Manutianæ editioni consentit codex sancti Arnulphi Metensis.

12 *Primitivo*] presbytero Romano, ut opinor. Ex epistola quippe 45. pag. 59. apparet illum missum fuisse in Africam a Cornelio. In actis passionis sancti Stephani Papæ Primitivus nominatur inter duodecim clericos ecclesiæ Romanæ detentos jussu Valeriani Imperatoris. Alterius Primitivi mentio est in martyrologio Adonis V. Kal. Julii. Fuit is filius sanctæ Symphorosæ. Exstat apud Gruterum vetus inscriptio VVormatiensis missa a Pithœo,

Pithœo, in qua nominatur Victorina Primitiva. In collectione inscriptionum ecclesiæ sancti Pauli de Urbe pag. 174. mentio est Primitivi præfecti fabrorum, & alius ejusdem nominis pag. 12. & Primitivæ pag. 43. 55.

[1]EPISTOLA XLII.

Ad Cornelium de ordinatione ejus a se comprobata & de Felicissimo.

CYPRIANUS Cornelio fratri salutem. Quod servis Dei & maxime sacerdotibus justis & pacificis congruebat, frater carissime, [2] miseramus nuper collegas nostros Caldonium & Fortunatum ut non tantum persuasione litterarum nostrarum, sed præsentia sua & consilio omnium vestrum eniterentur quantum possent & elaborarent ut ad catholicæ ecclesiæ unitatem scissi corporis membra componerent & Christianæ caritatis vinculo copularent. Sed quoniam diversæ partis [3] obstinata & inflexibilis pertinacia non tantum [4] radicis & matris sinum atque complexum recusavit, sed etiam gliscente & in pejus recrudescente discordia [5] episcopum sibi constituit, & contra sacramentum semel traditum divinæ dispositionis & catholicæ unitatis adulterum & contrarium caput extra ecclesiam fecit, acceptis litteris tam tuis quam collegarum nostrorum, item adventantibus bonis viris & nobis carissimis collegis nostris Pompejo & Stephano, a quibus hæc omnia [6] cum lætitia communi asserta sunt firmiter & probata, secundum quod divinæ traditionis & ecclesiasticæ institutionis sanctitas pariter ac veritas exigebat, litteras nostras ad te direximus. Sed & per [7] provinciam nostram hæc eadem collegis singulis in notitiam perferentes, ab his quoque fratres nostros cum litteris dirigendos esse mandavimus. Quamquam mens nostra & propositum jam tunc fratribus & plebi istic universæ manifestatum fuisset, quando litteris nuper ab utraque parte susceptis tuas litteras legimus & episcopatus tui ordinationem singulorum auribus intimavimus. Honoris etiam communis memores & gravitatis sacerdotalis ac sanctitatis respectum tenentes ea quæ ex diverso in [8] librum ad nos transmissum congesta fuerant acerbationibus criminosis respuimus, considerantes pariter & ponderantes quod in tanto fratrum [9] numero religiosoque conventu, considentibus Dei sacerdotibus, & [10] altari posito, nec legi debeant nec audiri. Neque enim facile promenda sunt & incaute ac temere publicanda quæ [11] discordioso stilo scripta audientibus scandalum moveant & fratres longe positos ac trans mare constitutos incerta opinione confundant. Viderint qui vel furori suo vel libidini servientes, & divinæ legis ac sanctitatis immemores, vel jactitare interim gestiunt quæ probare non possunt, & cum innocentiam destruere atque expugnare non valeant, satis habent fama mendaci & falso rumore maculas [12] inspergere. Certe, quod præpositis & sacerdotibus congruit, danda opera est ut talia, cum a quibusdam scribuntur, per nos respuantur. Ubi enim erit quod discimus ac docemus scriptum esse: *Contine linguam tuam a malo, & labia tua ne loquantur insidiose?* Item alibi: *Os tuum abundavit malitia, & lingua tua complectebatur insidias. Sedens adversus fratrem tuum detrahebas, & adversus filium matris tuæ ponebas scandalum.* (Psal. 33. & 49.)

A Item quod apostolus dicit: *Omnis sermo malus de ore vestro non procedat, sed bonus ad ædificationem fidei, ut det gratiam audientibus.* (Ephes. 4.) Porro hæc fieri debere ostendimus, si, quando talia quorumdam calumniosa temeritate conscripta sunt, legi apud nos non patimur. Et iccirco, frater carissime, cum ad me talia [13] de te & compresbyteris tecum considentibus scripta venissent quæ religiosam simplicitatem sonabant, nec ullis maledictorum & conviciorum latratibus perstrepebant, clero & plebi legi præcepi. Quod autem scripta collegarum nostrorum qui
B illic ordinationi tuæ affuerant desideravimus, non veteris moris obliti, novum aliquid quærebamus, nam satis erat ut tu te episcopum factum litteris nuntiares, nisi esset ex diverso discrepans factio, quæ criminosis & calumniosis commentis suis collegarum pariter ac fratrum plurimorum turbaret mentes & corda confunderet. Cui rei sopiendæ necessarium duximus ut scribentium nobis inde collegarum nostrorum firma & solida auctoritas pararetur: qui moribus ac vitæ & disciplinæ tuæ condigna
C litterarum suarum testimonia prædicantes, æmulis quoque & rerum vel novitate vel pravitate gaudentibus omnem ambigendi & discrepandi scrupulum sustulerunt, & secundum consilium nostrum salubri ratione libratum in hoc fluctu æstuantium fratrum mentes sincere ac firmiter tuum sacerdotium probaverunt. Hoc enim vel maxime, frater, & laboramus & laborare debemus ut unitatem a Domino & per apostolos nobis successoribus traditam quantum possumus obtinere curemus, & quod in nobis est, [14] palabundas & errantes oves, quas quorumdam pervicax factio & hæretica tentatio a
D matre secernit, in ecclesiam colligamus; illis solis foris remanentibus qui in obstinatione sua vel furore [15] superfederunt & ad nos redire noluerunt, discretionis & separationis a se factæ & ecclesiæ derelictæ ipsi rationem Domino reddituri. Quantum vero hic ad presbyterorum quorumdam & Felicissimi causam pertinet quid hic actum sit ut scire posses, litteras ad te collegæ nostri manu sua subscriptas miserunt, qui, auditis eis, quid senserint, & quid pronuntiaverint, ex eorum litteris disces. Melius autem, frater, facies, si
E etiam exempla litterarum quæ ad te legenda pro dilectione communi per Caldonium & Fortunatum collegas nostros proxime miseram, quæ de eodem Felicissimo & de presbyterio ejusdem ad clerum istic necnon & ad plebem scripseram legi illic fratribus jubeas, quæ & ordinationem & rationem rei gestæ loquantur, ut tam istic quam illic circa omnia per nos fraternitas instruatur. Exemplaria autem eadem nunc quoque per [16] Mettium hypodiaconum a me missum & Nicephorum acolythum transmisi. Opto te, frater carissime, semper bene valere.

NOTÆ

NOTÆ AD EPISTOLAM XLII.

1 Mirum est quantum discrepantia sint vetera exemplaria & veteres editiones hujus epistolæ. Supervacaneum porro & inutile esset omnes differentias annotare. Afferam eas tantum quæ possunt esse alicujus momenti. Itaque si quid mutatum fuerit absque admonitione, scire volo lectores nihil mutatum fuisse absque auctoritate, nihil datum esse conjecturis.

Hanc epistolam auctor gestorum pontificalium ait scriptam a Cypriano fuisse in carcere, ut mox dicam, & missam per Celerinum lectorem. At Pearsonius in annalibus Cyprianicis putat hæc verba gestorum pontificalium intelligi de epistola 57. Falso, ut opinor. Nam in epistola missa per Celerinum agebatur de ordinatione Cornelii, de qua non agitur in epistola 57.

Recte observat idem vir clarissimus errorem esse in gestis pontificalibus eo loci ubi legitur epistolam illam conscriptam esse in carcere a sancto Cypriano. Verum non ideo existimandum est falsa prorsus esse & commentitia quæ illic tradit auctor horum gestorum. Error est, non falsitas. Emendatio facilis est. Quæ dicuntur de carcere referenda sunt ad Celerinum, quem constat in carcere tentum fuisse cum Moyse, Maximo, & Nicostrato, Urbano, & Sidonio. Is ergo litteras Cypriani accepit in carcere, & hinc misit ad Cornelium. Sic videtur restituendus sermo qui turbatus est in gestis. Sed quod addit idem vir clarissimus ex Adone, quod numerat inter frivola & inania sequentium temporum commenta, nimirum in epistola illa Cyprianum scripsisse ad Cornelium quanta pro fide & confessione Christi sustinuerit Celerinus, id vero magnam habet difficultatem. Ado enim non scribit hujus Celerini laudes fuisse in epistola qua probabat electionem Cornelii. Hæc sunt verba Adonis ad diem XVIII. Kal. Octobris: *Quo tempore beatus Cyprianus scribit ei de Celerino lectore, quanta pro fide & confessione Christi sustinuerit*. Ista ergo exstabant in alia quapiam epistola Cypriani qua caremus.

2 *Miseramus nuper*] De hac Cypriani legatione ad Cornelium agens Marca lib. 5. de concordia cap. 2. ait Caldonium & Fortunatum legatos Cypriani & concilii Carthaginensis missos esse ut quantum fieri posset eniterentur ad componendam consiliis suis ecclesiæ unitatem, quæ factione Novatiani scissa erat, & ut de Cornelii ordinatione quæ sibi essent comperta referrent ad Africanos.

3 *Obstinata pertinacia*] Honorii Aug. constitutio adversus Pelagium & Cælestium: *Sed quia obstinatorum nimis pertinax malum ut constitutio geminaretur exegit*. Pertinacia sumitur utplurimum in malam partem, ut monuimus in notis ad Capitularia pag. 1110.

4 *Radicis*] In uno libro vetere scriptum est *matricis*.

5 *Episcopum sibi*] Novatianum. Istud evenisse anno 254. scripsit Baronius, Pearsonius anno 251.

6 *Cum lætitia*] Ita omnia vetera exemplaria tam nostra quam Anglicana & omnes editiones ante Rigaltianam. Quare valde miror virum doctissimum auctoritatem codicis Beneventani, in quo scriptum esse ait *cum tristitia*, prætulisse consensui veterum exemplarium & editionum. Quamvis enim hæc lectio possit esse bona, referendo eam ad pertinaciam schismaticorum, tamen quia nullum aliud exemplar ei suffragatur, reliqua omnia repugnant, non puto eam præferri debere lectioni quæ tot auctoritatibus nititur, præsertim cum ea quam ego cum Reinharto revoco habeat optimum sensum, referendo illam ad Maximum, Urbanum, & ceteros schismaticos, quos fama erat, quamvis non admodum certa, rediisse ad ecclesiam. Quo nuntio accepto per litteras Caldonii & Fortunati & per relationem Pompeii & Stephani, surrexerat in clero Carthaginensi lætitia, quamvis non integra propter incertam famam, ut patet etiam ex epistola 46. pag. 60.

7 *Provinciam nostram*] Infra epist. 45. pag. 59. *Sed quoniam latius fusa est nostra provincia. Habet enim Numidiam & Mauritaniam sibi cohærentes*. Hinc ergo collegerunt Angli per provinciam istic intelligi Africam, Numidiam, & Mauritaniam, quæ sedi Carthaginensi subjectæ erant. Certe Aurelius episcopus Carthaginensis ait in codice canonum ecclesiæ Africanæ cap. 55. se cunctarum ecclesiarum sollicitudinem sustinere. Hanc porro Anglorum interpretationem adjuvare posse videtur lectio codicis Remensis sancti Dionysii, in quo legitur *provincias nostras*. Salvianus lib. 4. cap. 4. *Sciunt Africæ*.

8 *Librum transmissum*] librum famosum missum adversus Cornelium. Vide quæ notantur ad epistolam 52. in causa Cornelii.

9 *Numero*] Hæc vox deest in tribus libris veteribus. Certe superflua est.

10 *Altari posito*] nimirum in concilio. Altaria porro tum tumultuaria fuisse valde probabile est propter infestationem inimicorum crucis Christi.

11 *Discordioso stilo*] Codex Fuxensis, *discordiosis & inaudientibus*. Corbejensis, *discordia sint & in obaudientibus*. Sallustius in Jugurtha: *Nam vulgus, ut plerumque solet, & maxime Numidarum, ingenio mobili, seditiosum atque discordiosum*. Sidonius lib. 6. epist. 2. *domum discordiosam*. & lib. 9. epist. 3. *per conditiones discordiosas*.

12 *Inspergere*] Codex Lamonii *impingere*. *Quare quod propositis*.

13 *Adversum te*] Hæc est lectio omnium editionum quæ antecesserunt Rigaltianam. Eam præferunt etiam omnes libri veteres. Est autem optima. Et tamen ego editionem Rigaltii, quæ habet *de te & de presbyteris tecum confidentibus*, libenter præferrem, si tanta non esset veterum librorum & editionum repugnantia. Laudat autem istic Cyprianus adversarios Cornelii quod cum adversus eum ad se scripsissent, modeste tamen scripserant, nec conviciorum plaustra in eum jecerant. Hunc puto esse verum sensum verborum Cypriani.

14 *Palabundas*] Ita quidam libri veteres. Alii habent *balabundas*, *belabundas*, *volabundas*. *vagabundas*, *errabundas*, prout placuit veteribus librariis.

15 *Superséderunt*] Hanc lectionem prætulit editio Manutii. Morellius & Pamelius rejecerunt. Et tamen ea reperitur in viginti & tribus vetustis exemplaribus. Ea vero quæ habet *perseveraverunt* inventa non est nisi in tribus. Sane duo & tres antiquiores editiones habent *superséderunt vel perseveraverunt*. Sed hic meminisse oportet observationis a me non uno loco factæ, veteres librarios, cum duas viderent varias lectiones, ambigerent autem utra earum retinenda esset, utramque posuisse, lectori judicium integrum relinquentes. Itaque verisimile est vocem *perseveraverunt*, quæ subsequitur vocem *superséderunt* in his duobus codicibus & in antiquis editionibus, esse ex glossemate cujusdam studiosi explicare volentis quid in hoc loco significaret vox *superséderunt*. Pamelius, qui putabat hanc vocem non posse æquivalere voci *perseveraverunt*, non dubitavit quin ex duabus lectionibus simul junctis in vetustis editionibus & in aliquot libris veteribus, cum una rejicienda esset, retineri deberet ea quæ perseverantiam significabat. Et tamen videre poterat apud Nonium Marcellum supersedere significare *manere*, *perseverare*, *quasi in voluntate & consilio sidere*.

16 *Mettium*] cujus etiam mentio est in epistola sequenti. Quamquam autem exigui momenti sit scire verum ejus nomen, admoneo tamen in libris veteribus vocari Mettium, Messium, Messionem, Missium, & Metsium. Concordes enim non sunt in ejus nomine libri veteres.

[1] EPISTOLA XLIII.

Ad eumdem, quod ad confessores a Novatiano seductos litteras fecerit.

CYPRIANUS Cornelio fratri salutem. Et religiosum [2] nobis & necessarium existimavi, frater carissime, ad [3] confessores qui illic sunt & Novatiani ac Novati obstinatione & pravitate seducti de ecclesia recesserunt litteras breves facere, quibus eos pro affectione mutua convenirem [4] ut ad matrem suam id est ecclesiam catholicam revertantur. [5] Quas A litteras tibi a Mettio hypodiacono legi prius mandavi, ne quis aliud me scripsisse fingeret quam quod meis litteris continetur. Mandavi tamen eidem [6] Mettio a me ad vos misso ut de tuo arbitrio rem gerat, & si easdem litteras confessoribus putaveris esse reddendas, tunc eas tradat. Opto te, frater carissime, semper bene valere.

NOTÆ AD EPISTOLAM XLIII.

1 ANgli monuerunt hanc epistolam non esse in editione Erasmi. Quod non est verum. Monuerunt præterea illam haberi lib. 5. epist. 9. editionis Manutianæ. Sed errorem illum imputandum esse typographo valde puto, cum illa edita sit lib. 2. epist. 9. illius editionis, quæ secuta est Erasmicam.

2 *Nobis*] Reposui hanc lectionem, quia mihi visa est melius convenire sententiæ sancti Cypriani. Alioqui enim alia, quæ habet *vobis*, bona est. Utraque multos habet bonos assertores. Prior nititur auctoritate xv. veterum exemplarium, & extat in editione Spirensi, in veteri Veneta, in Erasmica, & in Manutiana. Altera reperitur in octo codicibus antiquis & in editionibus Remboldi, Morellii, & Pamelii.

3 *Confessores*] Moysem & Maximum. Vide quæ supra dicta sunt ad epistolam 41.

4 *Ut ad mat. . . . revertantur*] Ista desunt in quinque libris veteribus. Vide epistolam 10.

5 *Quas litteras*] Quatuor libri veteres habent; *quas litteras tibi a me missas per Mettium hypodiaconum*.

6 *Mettio*] Varie admodum etiam hic scriptum est nomen istius hypodiaconi. Retinuimus vulgatam lectionem, ut in re parvi momenti. Alia frequenter in antiquis exemplaribus habet *Ethippo* vel *Ettio*. Vide quæ istic annotat Pamelius. De Mettia gente vide Joannem Tristanum a sancto Amantio in tomo secundo commentariorum pag. 465. 501.

EPISTOLA XLIV.

Ad confessores Romanos, ut ad unitatem redeant.

CYPRIANUS Maximo & [1] Nicostrato & ceteris confessoribus salutem. Cum frequenter, carissimi, cognoveritis ex litteris meis quem & confessioni vestræ honorem & fraternitati connexæ dilectionem meo sermone servaverim, credatis quæso & acquiescatis his litteris meis, quibus vobis & actui ac laudibus vestris & scribo & simpliciter ac fideliter consulo. Gravat enim me atque contristat & intolerabilis perculsi pæne prostrati pectoris mœstitia perstringit, cum vos illic comperissem [2] contra ecclesiasticam dispositionem, contra evangelicam legem, contra institutionis catholicæ unitatem [3] alium episcopum fieri [4] consensisse, id est, quod nec fas est nec licet fieri, [5] ecclesiam aliam constitui, Christi membra discerpi, dominici gregis animum & [6] corpus unum discissa æmulatione lacerari. Quod quæso ut in vobis saltem illicitum istud fraternita- B tis nostræ discidium non perseveret, sed & confessionis vestræ & divinæ traditionis memores [7] ad matrem revertamini unde prodiistis, unde ad confessionis gloriam cum ejusdem matris exsultatione venistis. [8] Nec putetis sic vos evangelium Christi asserere dum vosmetipsos a Christi grege & ab ejus pace & concordia separatis, cum magis militibus gloriosis & bonis congruat intra [9] domestica castra consistere & intus positos ea quæ in commune tractanda sunt agere ac providere. Nam cum C unanimitas & concordia nostra scindi omnino non debeat, quia nos ecclesia derelicta foras exire & ad vos venire non possumus, ut vos magis ad ecclesiam matrem & ad [10] nostram fraternitatem revertamini quibus possumus hortamentis petimus & rogamus. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere.

NOTÆ AD EPISTOLAM XLIV.

1 NIcostrato] diacono ecclesiæ Romanæ, ut notat Pamelius. Erat ille socius Maximi, quem supra ad epistolam 41. diximus ad ecclesiam esse reversum. Nicostratus tamen non rediit, sed factus est episcopus in Africa factione Novatianorum.

2 *Contra eccles.*] Duo libri veteres habent *divinam*. Quidam alii neque *ecclesiasticam* habent neque *divinam*. Gronovius cap. 14. observationum suarum in scriptoribus ecclesiasticis ait sibi magis placere quod erat in membranis, *contra dispositionem Dei*.

3 *Alium episcopum*] Novatianum, qui sedem apostolicam invasit post electinnem Cornelii. Vide epistolam secundam Paciani ad Symphronianum & Henrici Valesii annotationes ad librum sextum Eusebii cap. 43.

4 *Consensisse*] In antiquis editionibus & in veteri libro sancti Eligii Attrebatensis legitur *censuisse*. De illis autem constat hic agi quos sugillat Pacianus in eadem epistola secunda ad Symphronianum.

5 *Ecclesiam aliam*] Quidam libri veteres habent *alteram*, eodem sensu.

6 Corpus

6 *Corpus unum*] Vox *unum*, quæ certe necessaria non est, & omitti potest absque ullo incommodo, deest in codice Gratianopolitano.

7 *Ad mat. revertamini*] uel eos fecisse diximus ad epistolam 41.

8 *Nec putetis*] Duodecim codices antiqui nostri & sex Anglicani habent *Nec potestis*.

9 *Domestica castra*] Quamvis sciam Juvenalem satyra 10. dixisse *castra domestica*, ego istic mallem *castra dominica*, ut dicit ipse Cyprianus in epistola 54. pag. 77. Prosper lib. 2. de promissionibus & prædictionibus Dei cap. 6. *Sic in toto lepræ macula vitiati a castris dominicis etiam ipsi pulsi sunt*. Acta martyrum Donatistarum in libro secundo miscellaneorum nostrorum pag. 57. *Ubi quisque hostem repererat, castra illic dominica collocabat*. Nicolaus Papa I. epist. 7 *ex laicis subito in dominicis castris impetu irrepere*. Cyprianus dixit *spiritalia castra* in epistola ad Donatum pag. 6. alibi sæpe *castra Christi* & *castra cælestia*. Lucifer Calaritanus in libro quod moriendum sit pro Dei filio: *Nisi e castris diaboli ad exercitum in cælestibus castris constitutum feceris transitum*.

10 *Nostram frat.*] Ita vetus editio Spirensis & aliæ. Remboltus posuit *vestram*. eaque lectio consentientes habet XVIII. libros nostros veteres & septem Anglicanos. Utraque lectio bona est.

---

[1] EPISTOLA XLV.

Ad Cornelium de Polycarpo Hadrumetino.

CYPRIANUS Cornelio fratri salutem. Legi litteras tuas, frater carissime, quas per Primitivum compresbyterum nostrum misisti, in quibus te comperi motum quod cum de Hadrumetina colonia [2] Polycarpi nomine ad te litteræ dirigerentur, posteaquam nos ego & Liberalis in eumdem locum venissemus, cœpissent illuc ad presbyteros & diaconos litteræ dirigi. Quod scire te volumus & pro certo credere nulla id levitate aut contumelia factum. Sed cum statuissemus collegæ complures qui in unum conveneramus ut legatis ad vos coepiscopis nostris Caldonio & Fortunato missis, omnia interim integra suspenderentur donec ad nos iidem collegæ nostri rebus illic aut ad pacem redactis aut pro veritate compertis redirent, presbyteri & diaconi in Hadrumetino consistentes, Polycarpo coepiscopo nostro absente, ignorabant quid nobis in commune placuisset. At ubi nos [3] in præsenti venimus, comperto consilio nostro, ipsi quoque id quod & ceteri observare cœperunt, ut in nullo ecclesiarum istic consistentium consensio discreparet. Quidam tamen mentes nonnumquam & animos sermonibus suis turbant, dum aliter quædam quam se habet veritas nuntiant. Nos enim singulis navigantibus, ne cum scandalo ullo navigarent, rationem reddentes, scimus nos hortatos eos esse ut ecclesiæ catholicæ radicem & matricem agnoscerent ac tenerent. Sed quoniam [4] latius fusa est nostra provincia, [5] habet enim Numidiam & [6] Mauritaniam sibi cohærentes, ne in Urbe schisma factum

A absentium animos incerta opinione confunderet, placuit ut per episcopos, retenta a nobis rei veritate, & ad comprobandam ordinationem tuam facta auctoritate majore, tunc demum scrupulo omni de singulorum pectoribus excusso, per omnes omnino [7] in provincia ista positos litteræ fierent, sicuti fiunt, ut te universi collegæ nostri & communicationem tuam, id est, catholicæ ecclesiæ unitatem pariter & caritatem probarent firmiter ac tenerent. Quod divinitus evenisse & consilium nostrum provi-

B denter processisse gaudemus. Sic enim nunc episcopatus tui & veritas pariter & dignitas apertissima luce & manifestissima & firmissima comprobatione fundata est, ut ex rescriptis collegarum nostrorum, qui ad nos litteras inde fecerunt, & ex relatione ac testimoniis [8] coepiscoporum Pompeii & Stephani & Caldonii ac Fortunati ordinationis tuæ & origo necessaria & ratio justa & gloriosa quoque innocentia ab omnibus nosceretur. Quod ut simul cum ceteris quoque collegis nostris stabiliter ac firmiter

C administremus, atque ut catholicæ ecclesiæ pacem concordiæ unanimitate teneamus, perficiet [9] divina dignatio ut Dominus, qui sacerdotes sibi in ecclesia sua [10] eligere & constituere dignatur, electos quoque & constitutos sua voluntate atque opitulatione tueatur, gubernantea inspirans, ac subministrans & ad improborum contumaciam frenandam vigorem & ad lapsorum fovendam pœnitentiam lenitatem. Opto te, frater carissime, semper bene valere.

NOTÆ AD EPISTOLAM XLV.

1 RArissima sunt epistolæ istius vetera exemplaria. Pamelius nullum habuit. Nihilo ditiores fuerunt Angli. Ego septem habui, Thuanum videlicet, Fossatense, Metense sancti Arnulphi, Beccense, Victorinum, Remense sancti Dionysii, & Fuxense.

2 *Polycarpi*] episcopi Hadrumetini, cujus multa mentio apud Cyprianum. Interfuit concilio Carthaginensi de causa baptismi hæreticorum.

3 *In præsenti*] Ita nos reposuimus ex auctoritate sex optimorum librorum & vetustiorum editionum pro eo quod Manutius & alii ediderunt *in præsentiam*.

4 *Latius fusa provincia*] Epiphanius episcopus Salaminæ in Cypro scribens ad Joannem Hierosolymitanum, loquens de sua provincia, ait *eo quod grandis esset & late patet provincia*. Ea epistola exstat inter Hieronymianas.

5 *Habet enim Numidiam*] Hæc est lectio veterum librorum, nisi quod aliqui habent *etiam* pro *enim*, vulgato veterum more in permutandis hisce conjunctionibus. Rigaltius ad epistolam 42. existimavit quæcumque istic dicuntur de Numidia & Mauritanis esse insititia & ex margine in textum irrepsisse. Et tamen exstant in omnibus editionibus & in septem codicibus antiquis, id est in omnibus antiquis codicibus a me visis. Non video autem cur ista censeri debeant insititia. Certum quippe est Carthaginem, quæ erat æmula urbis Romæ, omnium intra Africam provinciarum obtinuisse principatum, uti scriptum est in l. 12. *De tironibus* in codice Theodosiano, & episcopum Carthaginensem habuisse sollicitudinem omnium ecclesiarum Africæ, ut ait Aurelius episcopus Carthaginensis in codice canonum ecclesiæ Africanæ & omnes episcopos Afros, adeoque Numidas & Mauros, ad concilia episcopi Carthaginensis convenire solitos, ut patet etiam ex concilio sancti Cypriani. Ideo autem sanctus Cyprianus istic nominat Numidiam & Mauritaniam ut ostendat provinciam suam esse late diffusam, cum ea præter Africam proprie dictam haberet etiam Numidiam & Mauritaniam sibi cohæren-

tes quæ & ipsæ latæ & diffusæ provinciæ erant. Numidiam tamen esse angustiorem Mauritania scribit Mela.

a *Mauritaniam*] Ita libri veteres & veteres editiones. Primus Manutius posuit *Mauritanias duas*. Hinc orta vulgaris editio. At in concilio sancti Cypriani mentio est episcoporum Africæ, Numidiæ, & Mauritaniæ, non vero Mauritaniarum. Manutianam tamen lectionem adjuvat Plinius, qui lib. 1. cap. 2. & lib. 13. cap. 15. nominat duas Mauritanias, itemque Tacitus libro primo historiarum, ubi mentio est duarum Mauritaniarum, & Martianus Capella lib. 6. in descriptione Africæ. Recte. Nam Dio Cassius lib. 6. tradit Claudium Imperatorem Mauritaniam subjectam Romanis in duas partes divisisse, Tingitanam & Cæsariensem. Herodianus lib. 7. nominat Numidiam & Mauritaniam Romanis subjectam. Vide Marcam cap. 87. libri de primatibus.

7 *In prov. ista*] Codex sancti Arnulphi pro his habet *istic*.

8 *Coepisc. Caldonii*] Festivi sunt qui illum ab Africa in Lusitaniam transiisse tradunt & illic episcopum Bracarensem fuisse.

9 *Divina dignatio*] In codice sancti Arnulphi & in Carnotensi legitur *protectio*. Sic etiam Thuanus.

10 *Eligere . . . sua*] Ista exciderunt in prima editione Veneta, cum tamen editor profiteatur in calce editionis suæ epistolas sancti Cypriani recognitas a se exactissime fuisse. Nemo est qui non aliquando labatur. Notantur sæpe errores magnorum virorum etiam a minus doctis.

[1] EPISTOLA XLVI.

Cornelii ad Cyprianum de confessoribus ad unitatem reversis.

CORNELIUS Cypriano fratri salutem. Quantam sollicitudinem & anxietatem [2] sustinuimus [3] de iis confessoribus qui dolo & malitia [4] hominis callidi & veteratoris fuerant circumventi & pæne decepti & ab ecclesia alienati, [5] tanta lætitia adfecti sumus & Deo omnipotenti & Christo Domino nostro gratias egimus cum ii, [6] cognito suo errore, & intellecta hominis maligni velut serpentis astutia venenata, ad ecclesiam unde exierant, sicuti ipsi ex suo corde profitentur, simplici voluntate venerunt. Et primo quidem fratres nostri probatæ fidei, amaotes pacem, unitatem optantes, tumorem illorum, [7] horum mollitiam nuntiabant, fide tamen non idonea, ut facile nobis credere daretur illos penitus esse mutatos. Postea vero quam Urbanus & Sidonius confessores ad compresbyteros nostros venerunt, affirmantes [8] Maximum confessorem & presbyterum secum pariter cupere in ecclesiam redire, sed quoniam multa præcesserant ab eis designata, quæ tu quoque a coepiscopis nostris & ex litteris meis cognovisti, ut non temere eis fides haberetur, ex ipsorum ore & confessione ista quæ per legationem mandaverant placuit audiri. Qui cum venissent, & a presbyteris quæ gesserant [9] exigerentur, novissime quod per omnes ecclesias litteræ calumniis & maledictis plenæ eorum nomine frequenter missæ fuissent, & pæne omnes ecclesias perturbassent, circumventos se esse affirmaverunt, nec quid in istis litteris inesset se scisse, tantummodo circumductos commisisse se quoque schismatica & hæreticis auctores fuisse ut paterentur ei manus quasi in episcopatum imponi. Qui, cum hæc & cetera eis fuissent exprobrata, ut abolerentur & de memoria tollerentur deprecati sunt. Omni igitur actu ad me perlato, placuit contrahi [10] presbyterium. Adfuerunt etiam episcopi quinque, qui & hodie præsentes fuerunt, ut firmato consilio quid circa personam eorum observari deberet consensu omnium statueretur. Et ut motum omnium & consilium singulorum dignosceres, etiam sententias nostras placuit in notitiam vestram perferri; quas & subjectas leges. His ita gestis, in presbyterium venerunt Maximus, Urbanus, [11] Sidonius, & Macharius, & plerique fratres qui se eis adjunxerant, summis precibus desiderantes ut ea quæ ante fuerant gesta in oblivionem caderent, nullaque eorum

A mentio haberetur, proinde atque si nihil esset vel commissum vel dictum, invicem omnibus remissis, cor mundum & purum jam Deo exhiberent, sequentes evangelicam vocem dicentem beatos esse puros corde, [12] quoniam ipsi Deum videbunt. *Matth. 5.* Quod erat consequens, omnis hic actus populo fuerat insinuandus, ut & ipsos viderent in ecclesia constitutos quos errantes & palabundos tamdiu viderant & dolebant. Quorum voluntate cognita, magnus fraternitatis concursus factus est. Una vox erat

B omnium gratias Deo agentium, gaudium pectoris lacrimis exprimentes, complectentes eos quasi hodie pœna carceris fuissent liberati. Et ut ipsorum propria verba designem: Nos, inquiunt, Cornelium episcopum sanctissimæ catholicæ ecclesiæ electum a Deo omnipotente & Christo Domioo nostro scimus. Nos errorem nostrum confitemur. [13] Imposturam passi sumus. Circumventi sumus [14] perfidiæ loquacitate captiosa. Nam etsi videbamur quasi quamdam communicationem cum schismatico [15] &

C hæretico homine habuisse, sincera tamen mens nostra semper in ecclesia fuit. Nec enim ignoramus unum Deum esse & unum Christum esse Dominum, quem confessi sumus, unum spiritum sanctum, [16] unum episcopum [17] in catholica ecclesia esse debere. Quis ista eorum professione non moveretur ut quod apud potestatem sæculi erant confessi, in ecclesia constituti comprobarent? Quapropter Maximum presbyterum locum suum agnoscere jussimus. Ceteros cum ingenti populi suffragio recepi-

D mus. Omnia autem remisimus Deo omnipotenti, in cujus potestate sunt omnia reservata. Hæc igitur, frater carissime, eadem hora, eodem momento ad te per scripta transmisimus, & Nicephorum acolythum descendere ad navigandum [18] destinantem ad vos statim dimisi, ut nulla procrastinatione habita velut præsens in isto clero & in isto populi [19] cœtu Deo omnipotenti & Christo Domino nostro gratias ageres. Credimus autem fore, quinimmo pro certo jam confidimus ceteros quoque

E qui in hoc errore sunt constituti in ecclesiam brevi reversuros, cum auctores suos viderint nobiscum agere. Has litteras puto te debere, frater carissime, & ad ceteras ecclesias mittere, ut omnes sciant schismatici hujus & hæretici dolum & prævaricationem de die [20] in diem evacuari. Bene vale, frater carissime.

NOTÆ

NOTÆ AD EPISTOLAM XLVI.

1 HÆC epistola ante editionem Manutianam dicebatur esse Cypriani ad Cornelium. Manutius emendavit. Manutium secutus est Pamelius. Itaque falsum est quod ait Rigaltius Pamelium ita scripsisse ex conjectura. Nam & ipse Pamelius admonet se lectionem illam invenisse in codice Camberonensi & in editione Manutiana. Eadem exstat in libro Corbejensi, in quo post verba ex illo allata a Rigaltio sequitur: *Cornelius Cypriano fratri salutem*. Eadem exstat etiam in libro Gratianopolitano & in uno meo vetere, in quo, ut in Corbejensi, scriptum est: *Incipiunt rescripta Cornelii ad Cyprianum de schismaticis*. Octo illius vetera exemplaria habui. Angli unum tantum habuerunt ex bibliotheca Bodlejana. Ceterum nulla sancti martyris epistola gravius afflicta fuit per audaciam veterum librariorum quam ista.

2 *Sustinuimus*] Codex Remensis sancti Dionysii addit *vel pudorem*.

3 *De iis confess.*] Maximo, Nicostrato, ceteris, quorum mentio est in epistolis 41. & 45. Hunc autem Nicostratum valde puto diversum esse ab eo qui nominatur in epistola 48.

4 *Hominis callidi*] Novatiani. Vide epistolam 43.

5 *Tanta lætitia*] Ita idem codex Remensis & Fuxensis. In aliis sex & in vetustioribus editionibus scriptum est *tantam lætitiam adepti sumus*. Vide notas ad epistolam 42. pag. 432.

6 *Cognito suo errore*] Retinuimus hanc lectionem, quia bonum sensum habet. Introducta est in editione Manutiana. Habetur autem etiam in codice Fuxensi. At sex libri veteres & editio Morelliana, quæ subsecuta est Manutianam, præferunt, *eam eos cognito suo errore intelligamus hominis maligni velut serpentis astutia venenata derelicta ad ecclesiam unde exierant*. Sic etiam fere veteres editiones.

7 *Horum mollitiam*] Revocavimus veterem lectionem, quam Manutius eliminaverat, nescio quam ob causam. Est enim optima; eamque præferunt, non solum veteres editiones, sed etiam octo antiqua exemplaria quibus nos utimur & Veronense, ex quo excerptæ variæ lectiones adscriptæ sunt margini editionis Manutianæ in meo exemplari. Sensus autem horum verborum is mihi videtur esse. Cum ageretur apud Cornelium de venia lapsorum, ille autem dubitaret an vere & ex animo redissent ad ecclesiam, stantium vero fidem propterea interpellaret, ii retulerunt quosdam ex lapsis tumore inflatos esse, quia nimirum tormenta passi erant pro nomine Christi, adeoque hinc superbiam captabant, alios contra molles admodum esse, tristes, nimirum ob casum suum. Sunt enim molles in calamitate mortalium animi, ut scribit Tacitus. Hinc colligebat Cornelius testimonia non esse idonea ad probandum illos esse penitus mutatos. Itaque recte Rigaltius existimavit veram esse lectionem codicis Veronensis, in quo scriptum erat *fide tamen non idonea*.

8 *Maximum*] de quo pluribus actum est ad epistolam 41. Pamelius scripsit illum passum esse martyrium sub Maximino. At in martyrologiis scriptum est id evenisse sub Valeriano. Vide Baronium ad diem 19. Novembris.

9 *Exigerentur*] Codex Gratianopolitanus, *interrogarentur*. Quæ lectio videtur esse melior. Sed alii codices & editiones repugnant.

10 *Presbyterium*] id est presbyteros ecclesiæ Romanæ, consiliarios episcopi, absque quorum consilio nihil agere solebat episcopus. Aliud longe diversum significabat ea vox inclinante ecclesia Romana. Significabat enim tum donativum quod Papa recenter electus dabat Cardinalibus qui eum elegerant, uti dictum a nobis est in notis ad vitas Paparum Avenionensium pag. 1308. quibus nunc addo Benedictum Papam XII. dedisse Cardinalibus centum millia florenorum, uti scriptum est in tertia vita ejus pag. 220. & apud Odoricum Raynaldum an. 1334. §. 2. Guido Cardinalis de Malesicco testatur in suo testamento Benedictum Papam XIII. post assumptionem suam ad paparum promisisse unicuique Cardinalium quatuor mille florenos de camera, quos non solvit. Vide glossarium Latinum Cangii & notas R. P. Dionysii Sammarthani ad epistolam 31. libri secundi sancti Gregorii.

11 *Sidonius*] Pamelius addidit *& Macarius*, ex conjectura tantum, ut ipsemet fatetur, quia illum cum ceteris rediisse ad ecclesiam patet ex tribus sequentibus epistolis. Nos expunximus, quia Macarii nomen in nullo eorum veterum exemplarium reperimus quibus usi sumus, neque in editionibus quæ Pamelianam antecesserunt.

12 *Quoniam ipsi*] Veteres editiones & quinque libri veteres habent, *quod jam sperent Dominum*. Remensis sancti Dionysii, *quoniam ipsi sperent in Deum*.

13 *Imposturam passi sumus*] Trebellius Pollio in Gallieno: *Idem cum quidam gemmas vitreas pro veris vendidisset ejus uxori, atque illa, re prodita, vindicari vellet, surripi quasi ad leonem jussit. Deinde e cavea caponem emittit: mirantibusque cunctis rem ridiculam, per curionem dici jussit: Imposturam fecit & passus est*. Ælius Lampridius tradit Vetronium Turinum impostorem, qui multa fallendo promiserat, & pro vanis promissis ingentia præmia perceperat, Alexandri Severi jussu accusatum fuisse, & convictum, jussu illius alligatum ad stipitem, & fumo apposito, quem ex stipulis atque humidis lignis fieri jusserat, necavisse, præcone dicente: *Fumo punitur qui vendidit fumum*. D. Nero clementior fuit erga Cæsellium Bassum. Vide Tacitum lib. 16. annalium.

14 *Perfidia loquacitate*] Ita veteres editiones & quinque vetera exemplaria. Manutius posuit, *perfidia & loquacitate captiosa*. Quatuor libri veteres pro *captiosa* habent *factiosa*, alii *facti sensa amentes videbamur*. Remensis sancti Dionysii, *loquacitate capti. Nam amentes videbamur*.

15 *Et hæretico*] Ista desunt in antiquioribus editionibus & in quatuor antiquis codicibus. Habentur tamen in editione Manutiana & in duobus codicibus manuscriptis. Retinenda autem esse liquet ex iis quæ sequuntur. In uno libro meo vetere legitur *hæresiarcha*, & in Gratianopolitano *hæresiarcho*.

16 *Unum episcopum*] Hinc Baronius collegit Romani tum episcopi titulum fuisse ut nominaretur sanctissimæ catholicæ ecclesiæ episcopus, adeoque unum episcopum, id est Romanum, in ecclesia esse debere. Verum hic non est verus sensus verborum Cypriani. Illud tantum vult, ut sicut credimus unum Christum, unum spiritum sanctum, ita credere debemus unum episcopum tantum in unaquaque ecclesia, cum sit episcopatus unus & indivisus episcoporum multorum concordi numerositate diffusus, cujus a singulis in solidum pars tenetur, ut ille ait in epistola 52. pag. 73. & in libro de unitate ecclesiæ pag 195. Vide notas nostras ad librum Agobardi de privilegio & jure sacerdotii cap. 2.

17 *In catholica ecclesia*] id est Romani. Vox *ecclesia* deest in tribus vetustis exemplaribus. Notum autem est veteres sæpe ita simpliciter locutos esse cum de ecclesia catholica loquerentur ut omitterent nomen ecclesiæ, nimirum quia vox *catholica* importabat ecclesiam. Ea quippe secta quæ non est catholica non est ecclesia, cum sit foris, id est extra ecclesiam, ut sæpe loqui amat sanctissimus auctor noster. Vide Quesnellum ad epistolam 26. sancti Leonis & notas nostras ad dissertationem Marcæ de epistola Papæ Vigilii.

18 *Destinantem*] Revocavimus lectionem veterum editionum, quæ sola bona est, quam præterea confirmant aliquot vetera exemplaria. Primus Erasmus eam tantisper mutavit *festinantem* ponens pro *destinantem*. Sed tamen Erasmus non videtur fecisse absque auctoritate. Nam ita ego inveni scriptum in libro Corbejensi, non eo modo quo refertur in editione Rigaltii & in Anglicana, sed eo modo quo legitur in illo veteri libro, in quo ipsissimis verbis legitur *descendere ad navigandum festinantem ad vos statim dimisi*. At Rigaltius ait in libro illo legi *ad navigandum destinatione ad vos statim dimisi*. Postea introducta est lectio quæ addit *de statione*. Duo illa vocabula non sunt sancti Cypriani, sed imperiti cujusdam librarii. Quod sic evenisse uti dicturus sum puto non posse ambigi. Primo observandum est illa non exstare in antiquis exemplaribus quæ habent vocem *festinantem*, neque in antiquioribus editionibus. Morellius illa primus induxit, haud dubie ex quodam veteri libro. Nam & ego tres vidi in quibus ea reperiuntur. Id vero vitium introductum est, ut antea monui, per imperitiam & oscitantiam cujusdam veteris librarii nescientis litteras: qui cum incidisset in exemplar male scriptum, non posset autem divinare quomodo scribendum esset vocabulum quod sequebatur post *navigandum*, eam vocem posuit quæ sibi venit in mentem, & ex *festinantem* fecit

potius

potius *destinantem* fecit *detestationem*, uti scriptum est in uno codice Vaticano & in Veronensi, eo videlicet modo quo in veteri codice Remensi sancti Dionysii legitur in epistola 41. *infestationem* pro *in statione*. Hujusmodi errorum pleni sunt libri veteres. In codice igitur illo Vaticano & in Veronensi sic scriptus erat hic locus: *Nicephorum acolythum descendere ad navigandum destinationem ad vos statim dimisi*. Deinde alius librarius nihilo peritior pro *destinationem* posuit *destatione* unico vocabulo, quemadmodum legitur in alio codice Vaticano & in uno meo. Atque hæc est lectio quæ, quamvis falsa, hodie obtinet in vulgatis editionibus. Porro etiam prava lectio horum codicum ostendit legendum esse *destinantem* pro *festinantem*.

19 *Cœtu*] Codex Corbejensis, *conventu*. In uno codice Vaticano legitur *in isto populi cœtu nobiscum pariter Deo omnipotenti & Christo Domino nostro gratias agere*.

20 *In diem*] Hæc desunt in quatuor antiquis exemplaribus. In uno Vaticano & in Remensi scriptum est *prævaricationem de Dei misericordia evacuari*.

EPISTOLA XLVII.

Cypriani ad Cornelium, responsum congratulatorium de illorum reditu ex schismate.

CYPRIANUS Cornelio fratri salutem. A Et egisse nos & agere, frater carissime, maximas gratias sine cessatione profitemur Deo patri omnipotenti & Christo ejus Domino & Deo nostro [1] salvatori quod sic ecclesia divinitus protegatur ut unitas ejus & sanctitas non [2] jugiter nec in totum perfidiæ & hæreticæ pravitatis obstinatione [3] vitietur. Legimus enim litteras vestras, & voti communis amplissimum gaudium exsultanter excepimus Maximum presbyterum & Urbanum confessores cum Sidonio & Machario ad ecclesiam catholicam B regressos esse, id est, errore deposito, & schismatico immo hæretico furore deserto, unitatis ac veritatis domicilium [4] fideli sanitate repetiisse; ut unde ad gloriam processerant, illuc gloriosi redirent; ne qui Christum confessi essent, Christi postmodum castra desererent, [5] nec tentarent caritatis atque unitatis fidem qui victi robore & virtute non fuerant. Ecce incolumis & immaculata laudis integritas, ecce incorrupta & solida confitentium dignitas, a desertoribus & profugis recessisse, proditores C fidei & ecclesiæ catholicæ impugnatores reliquisse. Merito illos revertentes summo, ut scribitis, gaudio & clerus & plebs & fraternitas omnis excepit, quoniam in confessoribus gloriam suam conservantibus & ad unitatem revertentibus nemo non socium se & participem eorum gloriæ computat. [6] Hujus rei lætitiam de nostris possumus sensibus æstimare. Nam cum istic ad litteras vestras, quas de eorum confessione misistis, lætatus sit omnis fratrum numerus, & summa alacritate hunc nuntium communis gratulationis exceperit, quid illic ubi res ipsa & præsens lætitia sub oculis omnium gerebatur? Cum enim Dominus in evangelio suo dicat esse summum gaudium in cælo super uno peccatore pœnitentiam agente, quanto majus est gaudium & in terris pariter & in cælo super confessoribus ad ecclesiam Dei cum gloria sua & cum laude redeuntibus & redeundi viam ceteris [7] exempli sui fide & probatione facientibus? Hic enim quosdam fratres nostros error induxerat quod sibi communicationem confessorum sequi viderentur. Quo errore sublato, lux omnium pectoribus infusa est, & ecclesia catholica una esse nec scindi nec dividi posse monstrata est. Nec quisquam jam facile poterit schismatici furentis verbis loquacibus decipi, quando probatum sic bonos & gloriosos Christi milites non potuisse diu aliena fallacia & perfidia extra ecclesiam detineri. Opto te, frater carissime, semper bene valere.

NOTÆ AD EPISTOLAM XLVII.

1 SAlvatori] Ita nos reposuimus secuti auctoritatem quorumdam veterum exemplarium & editionis Anglicanæ, in qua adnotatum est quatuor quoque codices Anglicanos eam lectionem præferre. Alibi legitur *salutari*.

2 *Jugiter*] Codex Lamonii *dijungatur*. Ita etiam editio Morellii.

3 *Vitietur*] Fatendum est omnes fere libros veteres habere *videtur* vel *vitetur*. Editio Morellii, codex Gratianopolitanus, & unus meus præferunt *violetur*. Ita etiam se legisse in quinque codicibus antiquis testantur Angli.

4 *Fideli sanitate*] Antiquæ editiones & duo libri veteres habent *fide*. Sed omnes alii habent *fideli*. Quamvis ergo utraque lectio constituat eumdem sensum, ego tamen eam præfero quæ plurium veterum librorum auctoritate nititur.

5 *Nec tentarent*] Undecim libri nostri & septem Anglicani præferunt, *nec tentarentur caritatis atque unitatis fide*. Liber meus vetus, *nec tentaretur in eis caritatis atque unitatis fide*. Quæ lectio videtur esse melior.

6 *Hujus rei*] Quamvis Manutius & Morellius posuerint *dei*, quamvis eadem lectio reperiatur in plerisque vetustis exemplaribus, ego tamen præfero eam quam veteres editiones exhibent, quam deprehendi in tribus optimis codicibus antiquis, quia paulo post sanctus martyr ait, *illic ubi res ipsa sub oculis omnium gerebatur*. Ubi pro *gerebatur* quinque libri veteres habent *celebratur*.

7 *Exempli sui fide*] Codex sancti Arnulphi, *exemplo suæ fidei*. Carnotensis, *exemplo sui fide*.

[1] EPISTOLA XLVIII.

Cornelii ad Cyprianum de factione Novatiani cum suis.

CORNELIUS Cypriano fratri salutem. D Ne quid minus ad pœnam futuram [2] hujus scelerati hominis deesset, prostratus virtutibus Dei, cum Maximus & Longinus & Machæus inde fuissent expulsi, denuo resurrexit; & sicut prioribus litteris tibi quas per [3] Augendum

dum confessorem misi significavi, puto Nicostratum & Novatum & Evaristum & Primum & [4] Dionysium illo jam pervenisse. Invigiletur ergo ut omnibus coepiscopis nostris & fratribus innotescat Nicostratum multorum criminum reum & non solum patronæ suæ carnali, cujus rationes gessit, fraudes & rapinas fecisse, verum etiam, quod est illi ad perpetuam pœnam reservatum, ecclesiæ deposita non modi- A ca abstulisse, [5] Evaristum vero auctorem schismatis fuisse & [6] successorem plebi cui ante præfuerat [7] Zetum in locum ejus episcopum esse constitutum. Majora vero & graviora hic designavit malitia & inexplebili pravitate sua quam quæ illic apud suos semper exercuit, ut scias quales doces & protectores iste schismaticus & hæreticus lateri suo semper junctos habeat. [8] Opto te, frater carissime, semper bene valere.

NOTÆ AD EPISTOLAM XLVIII.

1 HÆC epistola in omnibus fere codicibus antiquis dicitur esse Cypriani ad Cornelium. Ego esse Cornelii ad Cyprianum nuspiam reperi quam in Corbejensi & in uno meo. In excerptis tamen ad me missis ex codice 199. bibliothecæ Vaticanæ lego eam scriptam esse a Cornelio ad Cyprianum hoc modo: *Epistola Cornelii ad Cyprianum de factione schismaticorum. Cornelius Cypriano salutem. Ne quid.* Itaque ambigi non potest quin vere sit Cornelii. Putavit autem Pamelius illam non esse integram & esse tantum fragmentum, Rigaltius esse sequelam vel additamentum potius alicujus ex præcedentibus.

2 *Hujus scelerati*] Novatiani.

3 *Augendum*] Hinc certo liquet illum esse diversum ab Augendo diacono partis Novatiani cujus mentio extat in epistola 41.

4 *Dionysium*] In uno libro meo vetere scriptum est *Zoticum*. Quo etiam modo legi in uno Bodlejano testatur editio Anglicana. Sic etiam editio Morellii.

5 *Evaristum*] Pacianus in epistola ad Symphronianum contra tractatus Novatianorum: *Ego nescio quid Novatianus egerit, quid Novatus admiserit, quid Evaristus tumuerit, quid Nicostratus nuntiarit.* Et infra ait illos *qui Evaristum, qui Nicostratum receperunt, ceterosque ab ecclesia recedentes, lingua, manu, moribus inquinatos.* Hunc porro Evaristum fuisse unum ex ordinatoribus Novatiani collegit ex epistola ista Henricus Valesius in annotationibus ad librum 6. cap. 43. historiæ ecclesiasticæ Eusebii.

6 *Successorem*] Ita omnes libri veteres & editiones. Angli, nescio qua auctoritate, posuerunt *succensorem*, nullo, ut arbitror, sensu, monentes interim legendum forte esse *succursorem*. Sed ego nescio ubi invenerint vocem *succursorem*, alioqui valde inutilem in hoc loco. Ait enim Cyprianus Zetum in locum Evaristi episcopum esse constitutum & successorem plebi datum cui is ante præfuerat.

7 *Zetum*] Hoc nomen deest in antiquis editionibus & in quibusdam veteribus libris. Habetur tamen in uno meo & in editione Manutiana. In Fuxensi scriptum est *Gestum*. Corbejensis, in quo primo scriptum fuit *Zetum*, habet ex emendatione *Zenum*. Quo etiam modo scriptum fuisse in Camberonensi testatur Pamelius. Zeti cujusdam, sed antiquioris, mentio est apud Propertium lib. 3. eleg. 3. & apud Horatium lib. 1. epist. 18. item in quadam tragœdia Senecæ.

8 *Opto te frater*] Istud addidimus ex fide codicis Remensis sancti Dionysii. In Fuxensi scriptum est *bene valere semper frater carissime*. In uno meo simpliciter: *Bene vale frater carissime.*

[1] EPISTOLA XLIX.

Cypriani responsum ad Cornelium de Novati sceleribus.

CYPRIANUS Cornelio fratri salutem. Et cum diligentia & cum dilectione fecisti, frater carissime, festinato ad nos mittendo Nicephorum acolythum, qui nobis & de confessoribus regressis gloriosam lætitiam nuntiaret, & adversus Novatiani & Novati novas & perniciosas ad impugnandam Christi ecclesiam machinas plenissime instrueret. Nam cum pridie [2] istic venisset hæreticæ pravitatis nocens factio ipsa jam perdita & alios qui sibi consenserint perditura, postero die Nicephorus cum vestris litteris supervenit; quibus & didicimus & docere atque instruere ceteros cœpimus Evaristum de episcopo jam nec laicum remansisse, cathedræ & plebis extorrem, & de ecclesia Christi exsulem, per alias longe provincias oberrare, & ipsum veritatis ac fidei naufragum factum, circa quosdam sui similes paria naufragia concitare, Nicostratum vero diaconio sanctæ administrationis amisso, ecclesiasticis pecuniis sacrilega fraude subtractis, & viduarum ac pupillorum [3] depositis denegatis, non tam in Africam venire voluisse quam conscientia rapinarum & criminum nefandorum [4] illic ab Urbe fugisse. D Et nunc ecclesiæ desertor ac profugus, quasi mutasse sit hominem mutare regionem, confessorem se ultra jactat & prædicat, cum Christi confessor nec dici nec esse jam possit qui ecclesiam Christi negavit. Nam cum Paulus apo- B stolus dicat, *Propter hoc relinquet homo patrem & matrem, [5] & adhærebit uxori suæ, & erunt duo in unam carnem. Sacramentum istud magnum est, ego autem dico in Christum & in ecclesiam.* Ephes. 5. Cum hoc, inquam, beatus apostolus dicat, & [6] Christi pariter atque ecclesiæ unitatem individuis nexibus cohærentem sancta sua voce testetur, quomodo potest esse cum Christo qui cum sponsa Christi atque in ejus ecclesia non est? Aut quomodo assumit sibi regendæ aut gubernandæ ecclesiæ curam qui spoliavit & fraudavit ecclesiam Christi? C Nam de Novato nihil inde ad nos fuerat nuntiandum, cum magis per nos vobis debeat Novatus ostendi, rerum novarum semper cupidus, avaritiæ inexplebilis rapacitate furibundus, arrogantia & stupore superbi tumoris inflatus, semper istic episcopis male cognitus, quasi hæreticus semper & perfidus omnium sacerdotum voce damnatus, curiosus semper ut prodat, ad hoc adulatur ut fallat, numquam fidelis ut diligat, fax & ignis ad conflanda seditionis incendia, turbo & tempestas ad fidei facienda naufragia, [7] hostis quietis, tranquillitatis adversarius, pacis inimicus. Denique Novato illinc a vobis recedente, id est, procella & turbine recedente, ex parte illic quies facta est, & gloriosi ac boni confessores, qui de ecclesia illo incitante discesserant, postquam ab Urbe ille discessit, ad ecclesiam

clesiam reverterunt. Idem est Novatus, qui apud nos primum discordiæ & schismatis incendium seminavit, qui quosdam istic ex fratribus ab episcopo segregavit, qui in ipsa persecutione ad evertendas fratrum mentes alia quædam [8] persecutio nostris fuit. Ipse est qui Felicissimum satellitem suum diaconum, nec permittente me nec sciente, sua factione & ambitione constituit, & cum sua tempestate [9] Romam quoque ad evertendam ecclesiam navigans similia illic & paria molitus est, a clero portionem plebis avellens, fraternitatis bene sibi cohærentis & se invicem diligentis concordiam scindens. Plane quoniam pro magnitudine sua debeat [10] Carthaginem Roma præcedere, illic majora & graviora commisit. Qui istic adversus ecclesiam [11] diaconum fecerat, illic episcopum fecit. Nec hoc quisquam miretur in talibus. Feruntur semper mali suo furore dementes, & posteaquam scelera fecerint, [12] conscientia ipsa sceleratæ mentis agitantur. Nec remanere in ecclesia Dei possunt qui deificam & ecclesiasticam disciplinam nec actus sui conversatione nec morum pace tenuerunt. Spoliati ab illo pupilli, fraudatæ viduæ, pecuniæ quoque ecclesiæ denegatæ has de illo exigunt pœnas quas in ejus furore conspicimus. Pater etiam ejus in vico fame mortuus, & ab eo in morte postmodum nec sepultus. [13] Uterus uxoris calce percussus, & abortione properante in parricidium partus expressus. Et damnare nunc audet sacrificantium manus, cum sit ipse nocentior pedibus, quibus filius qui nascebatur occisus est. Hanc conscientiam criminum jam pridem timebat. Propter hoc se non de presbyterio excitari tantum, sed & [14] communicatione prohiberi pro certo tenebat; & urgentibus fratribus imminebat cognitionis dies, quo apud nos causa ejus ageretur, nisi persecutio ante venisset, quam iste voto quodam evadendæ & lucrandæ damnationis excipiens hæc omnia commisit & miscuit; ut qui ejici de ecclesia & excludi habebat, judicium sacerdotum voluntaria discessione præcederet, quasi evasisse sit pœnam prævenisse sententiam. Circa ceteros autem fratres elaboramus, quos ab eo circumventos dolemus, ut veteratoris perniciosum latus fugiant, ut letales laqueos sollicitantis evadant, ut de qua ille pelli divinitus meruit ecclesiam repetant; quos quidem, Domino adjuvante, per ejus misericordiam regredi posse confidimus. Neque enim potest perire nisi quem constat esse periturum, cum Dominus in evangelio suo dicat: *Omnis plantatio quam non plan-* Matt. 15.
tavit pater meus cælestis eradicabitur. Qui plantatus non est [15] in præceptis Dei patris & monitis, solus poterit de ecclesia ille discedere, solus, episcopis derelictis, cum schismaticis & hæreticis in furore remanere. Ceteros vero nobiscum adunabit Dei patris misericordia & Christi Domini nostri indulgentia & nostra patientia. Opto te, frater carissime, semper bene valere.

NOTÆ AD EPISTOLAM XLIX.

1 IN vetusto codice Remigiano sic legitur in fronte istius epistolæ: *Cypriani ad Cornelium epistola quarta, ubi de vita Novati quædam interserit, his exceptis duabus de octo quas ad eumdem scripsit. Ceteræ non habentur.*

2 *Istic*] pro *istuc*, ut infra *illic* pro *illuc*. Sic enim scriptum est in veteribus libris & in editione Spirensi, tum etiam in Veneta veteri, & in Manutiana. Sic apud sanctum Gregorium lib. 7. indict. 2. epist. 118. & lib. 9. epist. 10. ac fortassis alibi scriptum est in codice Floriacensi *illuc* pro *illuc*.

3 *Depositis denegatis*] Supra epist. 48. *ecclesiæ deposita non modica abstulisse*. Vide paulo infra in verbo *uterus uxoris*.

4 *Illic*] id est in Africa. Quare falsa est lectio quæ habet *illinc*, tamquam si vox illa referenda esset ad urbem Romam, unde Evaristus & Nicostratus fugissent in Africam. Quod satis evincitur dum scribitur illos ab urbe fugisse, ut necessaria non sit vox *illinc*. Itaque vox *illic* refertur, ut dixi, ad Africam. Quamquam fatendum est quædam vetera exemplaria præferre *illinc*. Sed major numerus habet aliam lectionem. Vide quæ ad vocem *istinc* diximus ad epistolam 41. pag. 430.

5 *Et adh. ux. suæ*] Hoc segmentum nos addidimus, non solum quia habetur in epistola Pauli ad Ephesios, ex qua sumptus est hic locus, sed in primis quia ita scriptum vidi in quatuor antiquis codicibus & in libro Flori. Desunt tamen in tribus antiquis codicibus.

6 *Christi pariter*] Quidam codices præferunt *Christum*.

7 *Hostis quietis*] Ista non habentur in quatuor libris veteribus & in antiquis editionibus. Exstant tamen in decem codicibus antiquis.

8 *Persecutio nostris*] In codice Divionensi legitur *persecutionis materia*, in Monasteriensi *persecutione ferias*.

9 *Romam*] Plerique codices habent *Roma*. Quam lectionem ego puto esse bonam. Nihil tamen mutare volui. Sufficit mihi ita monuisse.

10 *Roma Carthag.*] Carthago æmula Romæ apud Plinium, Velleium Paterculum, & Florum, dives opum, ut ait Virgilius. Herodianus lib. 7. ait illam opibus, populi frequentia, vel magnitudine tantum Romæ concedere. Transmarinis vicina regionibus apud A. Gellium lib. 10. cap. 27. & apud Augustinum in capite tertio prioris epistolæ ad Eleusium, Glorium, & Felices. Vide Salvianum lib. 7. cap. 16.

11 *Diaconum fecerat*] Hinc collegit Baronius Novatum fuisse episcopum in Africa. Quam opinionem amplexus est Petavius ad Epiphanium. Et tamen illa vera non est. Fuisse enim presbyterum tantum liquet ex chronico Eusebii, ex libro Hieronymi de viris illustribus, ex libro gestorum pontificalium, & ex epistola tertia Paciani ad Symphronianum. Immo ex ista quoque Cypriani epistola colligitur illum fuisse tantum presbyterum. Fuit autem presbyter ecclesiæ Africanæ. Quod autem ait Cyprianus illum sua factione & ambitione diaconum fecisse Felicissimum, istud non est ita intelligendum ut ordinatus diaconus censeatur a Novato, sed quia factione perditissimi hominis constitutus fuit in gradu diaconii, uti jam diximus ad epistolam 41. pag. 430.

Hippolytum martyrem invenio adjunxisse se Novato, sed postea ab eodem transiisse ad ecclesiam. Sic enim de eo scribit Prudentius:

Invenio Hippolytum, qui quondam schisma Novati
Presbyter attigerat, nostra sequendo negans,
Usque ad martyrii provectum insigne tulisse
Lucida sanguinei præmia supplicii.

De Hippolyto vide Baronium ad diem 30. Januarii & in annalibus ecclesiasticis.

12 *Conscientia ipsa*] Seneca epist. 97. *Proprium nocentium est trepidare*. Tacitus lib. 5. annalium scribit Neronem cunctos per artus trementem, seu numine exterrente, seu facinorum recordatione, numquam timore vacuum fuisse. Auctor epistolæ ad Demetriadem inter opera Hieronymi: *Hinc est illud quod frequenter carnifice occulto in auctorem sceleris conscientiæ tormenta deseviunt & latentem reum secreta mentis pœna persequitur*. Rufinus in psalmum 25. *Qui culpam habet judicium timet*. Petronius: *Dii deæque, quam male est extra legem agentibus. Quidquid meruere semper exspectant*. Hildebertus epist. 16. *Consuetudinis enim est reos formidare supplicia quæ verentur*. Cicero in oratione pro Milone: *Magna vis est conscientiæ in utramque partem, ut neque timeant qui nihil commiserint, & pœnam semper ante oculos versari putent qui peccarint*. Muretus in librum primum Platonis de republica: *Sed illud quoque nobis accurate notandum est quod hoc loco a Platone verissime*

rissime dicitur, homines multorum sibi injuste factorum conscios numquam quiescere, sed horrore pœnarum quas se promeritos sciunt identidem concuti, ita ut etiam sæpe ex somno excitentur. Vide scholia Jacobi Billii in orationem Gregorii Nazianzeni de plaga grandinis.

13 *Uterus uxoris*] Pacianus in epistola secunda ad Symphronianum: *Novatus inquam patre prodito, ecclesia derelicta, partu uxoris effuso.* Idem in epistola tertia sive in tractatu adversus Novatianos: *Novatus ex Africa fraudatis in Carthaginensi ecclesia viduis, spoliatis pupillis, pecunia ecclesiæ denegata, projecto extra domum patre, & eodem fame mortuo nec sepulto; uxoris gravida utero calce percusso, partuque ejus effuso.* Habebat Novatus exemplum egregii viri D. Neronis, cujus uxor Poppæa, ut scribit Tacitus in libro 16. annalium, mortem obiit, fortuita mariti iracundia, a quo gravi ictu calcis afflicta est.

14 *Commun. prohiberi*] id est ad communionem laicam redigi, vel pelli ab ecclesia. Quod potius crediderim.

15 *In præceptis*] Omnes libri nostri veteres & Anglicani & omnes editiones ante Pamelianam non habent *in*. Pamelius adjecit ex codice Camberonensi.

EPISTOLA L.

Maximi & ceterorum confessorum ad Cyprianum de suo reditu ex schismate.

CYPRIANO fratri Maximus, Urbanus, A Sidonius, & Macharius salutem. Certi sumus, frater carissime, te quoque nobiscum pari voto congaudere [1] nos habito consilio, utilitatibus ecclesiæ & paci magis consulentes, omnibus rebus prætermissis & judicio Dei servatis, cum Cornelio episcopo nostro pariter & cum universo clero pacem fecisse. Cum gaudio etiam universæ ecclesiæ, prona etiam omnium caritate, hoc factum his litteris nostris scire certissime debuisti. Oramus te, frater carissime, multis annis bene valere.

NOTÆ AD EPISTOLAM L.

1 QUod nos habito] Certum est constructionem hujus periodi non congruere. Eam tamen talem exhibent omnes libri veteres & omnes editiones ante Pamelianam. Pamelius expunxit vocem *quod* absque auctoritate, ea opinor de causa quod constructio peccabat adversus regulas grammaticæ. Sed ista ratio non sufficit. Exstant enim quandoque in melioribus auctoribus, etiam in Cicerone, paria peccata. Exemplum insigne refert sanctus Augustinus lib. 2. de doctrina christiana cap. 13. ubi sic legitur: *Illud etiam quod jam auferre non possumus de ore cantantium populorum, super ipsum autem floriet sanctificatio mea, nihil profecto sententiæ detrahit: Auditor tamen peritior mallet hoc corrigi, ut non floriet, sed* florebit, *diceretur. Nec quidquam impedit correctionem nisi consuetudo cantantium.* Sane Hieronymus in quadam epistola ad Augustinum de se testatur incurrisse se in gravem reprehensionem quia in capite quarto Jonæ emendaverat locum, ut sibi videbatur, vitiosum, & lectionem substituerat quam putabat esse meliorem. Posset tamen in hac Cypriani epistola reponi *fecimus* pro *fecisse*, cum plerique codices Anglicani præferant eam lectionem.

EPISTOLA LI.

Cypriani ad confessores de reditu ex schismate congratulatoria.

CYPRIANUS Maximo presbytero, item B Urbano, & Sidonio, & Machario fratribus salutem. Lectis litteris vestris, fratres carissimi, quas ad me de vestra regressione & de ecclesiastica pace ac fraterna redintegratione fecistis, in tantum me lætatum esse confiteor in quantum fueram & ante lætatus quando confessionis vestræ gloriam comperi & militiæ vestræ cælestem ac spiritalem laudem gratulabundus excepi. Nam & hæc fidei & laudis vestræ alia confessio est unam esse ecclesiam confiteri, nec alieni erroris vel potius pravita- C tis participem fieri, repetere eadem castra unde prodistis, unde ad gerendum prœlium & adversarium subigendum fortissimis viribus prosilistis. Illuc enim erant de acie tropæa referenda unde ad aciem fuerant arma suscepta; ne quos ad gloriam [a] Christus parasset, eosdem gloriosos Christi ecclesia non haberet. Nunc vero & vos congruentem fidei vestræ tenorem atque individuæ caritatis & concordiæ legem dominica pace tenuistis, & exemplum ceteris dilectionis & pacis vestro itinere fecistis, ut D ecclesiæ veritas & evangelici sacramenti unitas, quæ a nobis tenebatur, vestro etiam consensu ac vinculo necteretur, nec confessores Christi erroris duces fierent qui virtutis & honoris auctores laudabiles exstitissent. Viderint quantum vobis ceteri gratulentur, vel quantum apud se ipsos singuli glorientur. Ego me & gratulari magis vobis & plus ceteris gloriari in hac vestra pacifica regressione & caritate confiteor. Simpliciter enim quid in meo corde fuerit debetis audire. Dolebam vehementer & graviter angebar quod eis communicare non possem quos semel diligere cœpissem. Posteaquam vos de carcere prodeuntes schismaticus & hæreticus error excepit, sic res erat quasi vestra gloria in carcere remansisset. Illic enim resedisse vestri nominis dignitas videbatur quando milites Christi non ad ecclesiam de carcere redirent, in quem prius cum ecclesiæ laude & gratulatione venissent. Nam etsi videntur in Matt.12. ecclesia esse [2] zizania, non tamen impediri debet aut fides aut caritas nostra ut quoniam zizania esse in ecclesia cernimus, ipsi de ecclesia recedamus. Nobis tantummodo laborandum est ut [3] frumentum esse possimus, ut cum cœperit frumentum dominicis horreis condi, fructum pro opere nostro & labore capiamus. Apostolus in epistola sua dicit: *In domo autem* 2.Tim.2. *magna non solum vasa sunt aurea & argentea, sed & lignea & fictilia, & quædam quidem honorata, quædam vero inhonorata.* Nos operam demus,

demus, fratres cariſſimi, & quantum poſſumus laboremus ut [4] vaſa aurea vel argentea ſimus. Ceterum fictilia vaſa confringere Domino ſoli conceſſum eſt, cui & virga ferrea data eſt. Eſſe non poteſt major domino ſuo ſervus. Nec quiſquam ſibi quod ſoli filio pater tribuit vindicare poteſt [5] ut putet aut ad aream ventilandam & purgandam palam ferre poſſe aut a frumento univerſa zizania [6] humano judicio ſeparare. Superba eſt iſta obſtinatio & ſacrilega præſumptio quam ſibi [7] furor pravus aſſumit. Et dum dominium ſibi ſemper quidam pluſquam mitis juſtitia depoſcit aſſumunt, de eccleſia pereunt; & dum ſe inſolenter extollunt, ipſo ſuo tumore cæcati veritatis lumen amittunt. Propter quod & nos temperamentum tenentes & libram Domini contemplantes, & Dei patris pietatem ac miſericordiam cogitantes, diu multumque tractatu inter nos habito juſta moderatione quæ ſunt agenda libravimus. Quæ omnia penitus poteſtis inſpicere lectis libellis quos hic nuper legeram & ad vos quoque legendos pro communi dilectione tranſmiſeram; ubi lapſis nec cenſura deeſt quæ increpet, nec medicina quæ ſanet. Sed & [8] catholicæ eccleſiæ unitatem quantum potuit expreſſit noſtra mediocritas. Quem libellum magis ac magis nunc vobis placere confido, quando eum jam [9] ſic legitis ut & probetis & ametis. Siquidem quod nos verbis conſcripſimus vos factis impletis, quando ad eccleſiam caritatis ac pacis unitate remeatis. Opto vos, fratres cariſſimi ac deſiderantiſſimi, ſemper bene valere.

Joan. 13. Matth. 3. — A — B

NOTÆ AD EPISTOLAM LI.

1 *Chriſtus paraſſet*] Ita plurimi libri noſtri optimi. Alii quidam & veteres editiones Pameliana antiquiores habent *Chriſti eccleſia paraſſet*.

2 *Zizania*] Quidam codices hic & paulo poſt habent *zizaniam*. Gratianopolitanus: *Nam etſi videtur in eccleſia eſſe zizania*. Avenas pro zizaniis dixerunt Tertullianus & Symmachus. Ita etiam putaſſe videtur Hieronymus in dialogo adverſus Luciferianos. *Non ſolum in eccleſia*, inquit, *morantur aves, nec munda tantum aves volitant, ſed frumentum in agro ſeritur, & inter nitentia culta lappæque & tribuli & ſteriles dominantur avenæ*.

3 *Frumentum eſſe poſſimus*] Auguſtinus lib. 3. contra Creſconium cap. 5. *Audi Cyprianum, tolera zizanias, eſto frumentum*. Vide etiam epiſtolam ad Macrobium, ubi verba Cypriani referuntur. Tertullianus in libro de fuga in perſecutione: *Hæc pala illa quæ & nunc dominicam aream purgat, eccleſiam ſcilicet, confuſum acervum fidelium eventilans, & diſcernens frumentum martyrum & paleas negatorum*. Ignatius epiſcopus Antiochenus apud Euſebium lib. 3. cap. 36. *Frumentum Chriſti ſum, dentibus beſtiarum molar*. Vide Samuelem Petitum in commentario ad leges Atticas pag. 136.

4 *Vaſa aurea*] Ita nos poſuimus ſecuti auctoritatem veterum exemplarium. Ita etiam ſcriptum eſt in epiſtola 52. ad Antonianum pag. 78. Sic etiam ſanctus Leo in epiſtola ad epiſcopos Mauritaniæ Cæſarienſis.

5 *Ut ſe putet*] Unus codex meus vetus habet, *putet ad aream ventilandam & purgandam paleam jam ferre ſe ventilabrum*. Lectio vero illa libri mei exſtat apud ſanctum Auguſtinum in epiſtola ad Macrobium. Eam quoque Goulartius inveniſſe ſe ſcribit in libro epiſcopi Acconenſis. In libro ſancti Arnulphi ſcriptum eſt *vindicare ſe putet*. Ventilabrum pro pala poſuit etiam vetus interpres Matthæi. Et tamen ventilabrum inſtrumentum eſt agricolarum diverſum a pala. Columella lib. 2. cap. 10. *Nam cum acervus paleis graniſque mixtus in unum fuerit congeſtus, paulatim ex eo ventilabris per longum ſpatium jactatur*. Plautus in Pœnulo: *Palas vendundas ſibi ait & margas datas ut hortum fodiat atque ut frumentum metat*. Margam grammatici ajunt eſſe furcam qua acervi frogum fiunt. Vide notas viri doctiſſimi Frontonis Ducæi in homilias ſancti Baſilii in Hexaemeron pag. 4.

6 *Hum. jud. ſeparare*] Hanc lectionem, quam puto eſſe meliorem, inveni in codice Flori & in pluribus aliis. Infra in epiſtola 52. pag. 74. *paleas conetur a tritico ſeparare*.

7 *Furor aſſumit*] In codice Veronenſi & in Foſſenſi legitur *pravus inſipienter aſſumit*.

8 *Cath. eccl. unitatem*] Reſpicit Cyprianus ad librum ſuum de unitate eccleſiæ, quem hinc conſtat ſcriptum eſſe eo tempore quo Novatianus ſchiſma fecit.

9 *Sic legitis*] Imitatum ex carmine de operibus Virgilii quod Auguſto tribuitur: *Laudetur, vigeat, placeat, relegatur, ametur*. Item in carmine ſacrorum bibliorum quæ Carolo calvo regi oblata ſunt a Viviano abbate ſancti Martini Turonenſis edito in tomo ſecundo Capitularium pag. 1572. *Cujus honore rogant placeat, laudetur, ametur*.

[1] EPISTOLA LII.

Ad Antonianum de Cornelio & Novatiano.

CYPRIANUS Antoniano fratri ſalutem. [2] Accepi primas litteras tuas, frater cariſſime, concordiam collegii ſacerdotalis firmiter [3] obtinentes & catholicæ eccleſiæ cohærentes, quibus ſignificaſti cum Novatiano te non communicare, ſed ſequi conſilium noſtrum & cum Cornelio coepiſcopo noſtro unum tenere conſenſum. Scripſiſti etiam ut exemplum earumdem litterarum ad [4] Cornelium collegam noſtrum tranſmitterem, ut depoſita omni ſollicitudine jam ſciret te ſecum, hoc eſt, [5] cum catholica eccleſia, communicare. Sed enim ſupervenerunt poſtmodum aliæ litteræ tuæ per [6] Quintum compresbyterum miſſæ, in quibus animadverti animum tuum Novatiani litteris motum nutare cœpiſſe. Nam cum & conſilium & conſenſum tuum firmiter ante fixiſſes, deſideraſti in his litteris ut reſcriberem tibi quam hæreſim Novatianus introduxiſſet, vel Cornelius qua ratione Trophimo & turificatis communicet. Quod quidem ſi pro ſollicitudine fidei anxie curas, & rei dubiæ veritatem ſollicitus exploras, reprehendenda non eſt in timore divino æſtuantis animi ſollicitudo ſuſpenſa. Quoniam tamen video, poſt primam ſententiam epiſtolæ tuæ, Novatiani litteris poſtmodum te eſſe commotum, illud, frater cariſſime, primo in loco pono, graves viros & ſemel ſuper [7] petram ſolida ſtabilitate fundatos, non dico aura levi, ſed nec vento aut turbine commoveri, ne animus dubius & incertus variis opinionibus, velut quibuſdam ventorum incurſantium flatibus, frequenter agitetur & a propoſito ſuo cum quadam levitatis reprehenſione mutetur. Quod ne vel apud te vel apud quemquam Novatiani litteræ faciant, ut deſidera-

C — D

derasti, frater carissime, rationem rei tibi breviter exponam. Et quidem primum, quoniam de meo quoque acto motus videris, mea apud te & persona & causa purganda est, ne me aliquis existimet a proposito meo leviter recessisse, & cum evangelicum vigorem primo & inter initia defenderim, postmodum videar animum meum a disciplina & censura priore flexisse, ut his qui libellis conscientiam suam maculaverint vel nefanda sacrificia commiserint laxandam pacem putaverim. Quod utrumque non sine librata diu & ponderata ratione a me factum est. Nam cum acies adhuc inter manus esser, & prœlium gloriosi certaminis in persecutione ferveret, toto hortatu & pleno impetu militum vires fuerant excitandæ, & maxime lapsorum mentes classico qnodam nostræ vocis fortiter animandæ, ut pœnitentiæ viam non solum precibus & lamentationibus sequerentur, sed, quoniam repetendi certaminis & reparandæ salutis dabatur occasio, ad confessionis potius ardorem & martyrii gloriam nostris increpiti vocibus provocarentur. Denique cum de quibusdam ad me presbyteri & diaconi scripsissenr eos immoderatos esse & ad communicationem accipiendam festinanter urgere, rescribens eis in epistola mea, quæ exstar, & hoc addidi: [8] *Qui si nimium properant, habent in sua potestate quod postulant, tempore ipso sibi plus quam quod postulant largiente. Acies adhuc geritur, & agon quotidie celebratur. Si commissi vere & firmiter pœnitet, & fidei calor prævalet, qui differri non potest, potest coronari*. De eo tamen quod statuendum esset eirca causam lapsorum distuli; ut cum quies & tranquillitas data esset, & episcopis in unum convenire indulgentia divina permitteret, tunc communicato & librato de omnium collatione consilio statueremus quid fieri oporteret, si quis vero ante consilium nostrum & anre sententiam de omnium consilio statutam lapsis temere communicare voluisset, ipse a communicatione abstineretur. Quod etiam [9] Romam ad clerum tunc adhue sine episcopo agentem & ad confessorem [10] Maximum presbyterum & [11] ceteros in custodia constitutos, nunc in ecclesia cum Cornelio junctos, plenissime seripsi. qnod me scripsisse de eorum rescriptis poteris noscere. Nam in epistola sua ita posuerunt: [12] *Quamquam nobis in tam ingenti negotio placeat quod & tu ipse tractasti, prius esse ecclesiæ pacem sustinendam, deinde sic collatione consiliorum cum episcopis, presbyteris, diaconibus, confessoribus pariter ac stantibus laicis facta, lapsorum tractare rationem*. [13] Additum est etiam [14] Novatiano tunc scribente & quod scripserat sna voce recitante, & presbytero Moyse, tunc adhuc confessore, nunc jam martyre, subscribente, nt lapsis infirmis & in exitu constitutis pax daretur. Quæ litteræ per totum mundum missæ sunt, & in notitiam ecclesiis omnibus & universis fratribus perlatæ sunt. Secundum quod tamen ante fuerat destinatum, persecutione sopita, cum data esset facultas in nnum conveniendi, copiosus episcoporum nnmerus, quos integros & incolumes fides sua & Domini tutela [15] protexit, in nnum convenimus, & scripturis divinis ex ntraque parte prolatis, temperamentum salubri moderatione libravimus, ut nee in totum spes communicatio-

A
nis & pacis lapsis denegaretur, ne plus desperatione deficerent, & eo quod sibi ecclesia clauderetur, secuti sæculum gentiliter viverent, nec tamen rursus censura evangelica solveretur, ut ad communicationem temere prosilirent, sed traheretur diu pœnitentia, & rogaretur dolenter [16] paterua clementia, & examinarentur causæ & voluntates & necessitates singulorum, secundum quod libello continetur, quem ad te pervenisse confido, nbi singula [17] placitorum capita conscripta sunt. Ac si minus sufficiens episcoporum in Africa numerus [18] videbitur, etiam
B
Romam super hac re scripsimns ad Cornelium collegam nostrum; qui & ipse cum plurimis coepiscopis [19] habito concilio, in eamdem nobiscum sententiam pari gravitate & salubri moderatione [20] consensit. De quo tibi necesse nunc fuit scribere, ut scias me nihil leviter egisse, sed secundum quod litteris meis fueram ante complexus, omnia ad commune concilii nostri consilium distulisse, & nemini quidem ex lapsis prius communicasse, quando adhuc erat unde non tantum indulgentiam, sed & coro-
C
nam lapsus acciperet, postea tamen, sicut collagii concordia & colligendæ fraternitatis ac medendi vulneris utilitas exigebat, necessitati temporum succubuisse & saluti multorum providendum putasse, & nunc ab his non recedere quæ semel in concilio nostro de communi collatione placuerunt, quamvis multa multorum vocibus ventilentur & mendacia adversus sacerdotes Dei de diaboli ore prolata ad rumpendam catholicæ nnitatis concordiam ubique jactentur. Sed te oportet ut bonum fratrem atque unanimem consacerdotem, non quid ma-
D
ligni atque apostatæ dicant facile suscipere, sed quid collegæ tui modesti & graves viri faciant de vitæ & disciplinæ nostræ [21] exploratione perpendere. Venio jam nunc, frater carissime, ad personam Cornelii collegæ nostri, ut Cornelium nobiscum verius noveris, non de malignorum & detrahentium mendacio, sed de Domini Dei judicio, qui eum episcopum fecit, & coepiscoporum testimonio, quorum numerus universus per totum mundum concordi unanimitate consensit. Nam quod Cornelium carissi-
E
mnm nostrum Deo & Christo & ecclesiæ ejus, item consacerdotibus cunctis laudabili prædicatione commendat, non iste ad episcopatum subito pervenit, sed per omnia ecclesiastica officia promotus, & in divinis administrationibus Dominnm sæpe promeritus, ad sacerdotii sublime fastiginm cunctis religionis gradibus ascendit. Tum deinde episcopatum ipsum nec postulavit nec voloit, nec ut ceteri, quos arrogantiæ & superbiæ suæ tumor inflat, invasit; sed quietus alias & modestus, & quales esse con-
F
sueverunt qui ad hunc locum divinitus eliguntur, pro pudore virginalis [22] continentiæ suæ, & pro humilitate ingenitæ sibi & custoditæ verecundiæ, non ut quidam vim fecit nt episcopus fieret, sed [23] ipse vim passus est ut episcopatum coactus exciperet. Et factus est episcopus a plurimis collegis nostris qui tunc in urbe Roma aderant, qui ad nos litteras honorificas & laudabiles & testimonio snæ prædicationis illnstres de ejus ordinatione miserunt. Factus est autem Cornelius episcopus [24] de Dei & Christi ejus judicio, de clericorum pæne o-

 mnium

mnium testimonio, [25] de plebis quæ tunc affuit A
suffragio, & de sacerdotum antiquorum & bo-
norum virorum [26] collegio, cum nemo ante se
factus esset, cum Fabiani locus, [27] id est, cum
locus Petri & gradus cathedræ sacerdotalis va-
caret; quo occupato de Dei voluntate atque o-
mnium nostrum consensione firmato, quisquis
jam episcopus fieri voluerit, foris fiat necesse
est, nec habeat ecclesiasticam ordinationem qui
ecclesiæ non tenet unitatem. Quisquis ille fue-
rit, multum de se licet jactans, & sibi pluri-
mum vindicans, prophanus est, [28] alienus est, B
[29] foris est. Et cum post primum [30] secundus
esse non possit, quisquis post unum, qui so-
lus esse debeat, factus est, non jam secundus
ille sed nullus est. Tum deinde post episcopa-
tum non exambitum nec extortum, sed de Dei,
qui sacerdotes facit, voluntate susceptum, quan-
ta in ipso suscepto episcopatu suo virtus, quan-
tum robur animi, qualis firmitas fidei, (quod nos
simplici corde & perspicere penitus & laudare de-
bemus) sedisse intrepidum Romæ in sacerdotali
cathedra eo tempore cum tyrannus infestus sacer-
dotibus Dei fanda atque infanda comminaretur, C
cum multo patientius & tolerabilius audiret levari
adversus se [31] æmulum principem quam constitui
Romæ [32] Dei sacerdotem. Nonne hic, frater
carissime, summo virtutis & fidei testimonio
prædicandus est, nonne inter gloriosos confes-
sores & martyres deputandus, qui [33] tantum
temporis sedit exspectans corporis sui carnifices
& tyranni ferocientis ultores, qui Cornelium
adversus edicta feralia resistentem & minas &
cruciatus & tormenta fidei vigore calcantem vel
gladio invaderent, vel crucifigerent, vel igne D
torrerent, vel quolibet inaudito genere pœna-
rum viscera ejus & membra laniarent? Etiamsi
majestas Domini protegentis & bonitas sacer-
dotem quem fieri voluit, factum quoque pro-
texit, tamen Cornelius, quantum ad ejus de-
votionem pertinet [34] & timorem, [35] passus est
quidquid pati potuit, & [36] tyrannum armis &
bello [37] postmodum victum prior sacerdotio suo
vicit. Quod autem [38] quædam de illo inhone-
sta & maligna jactantur, nolo mireris, cum
scias hoc esse opus semper diaboli ut servos Dei
mendacio laceret & opinionibus falsis glorio- E
sum nomen infamet, ut qui conscientiæ suæ
luce clarescunt, alienis rumoribus sordidentur.
Explorasse autem collegas nostros scias & ve-
rissime comperisse nulla illum libelli, ut qui-
dam jactitant, labe maculatum esse, sed neque
cum episcopis qui sacrificaverunt [39] communi-
cationem sacrilegam miscuisse, sed eos demum
quorum causa audita & innocentia comproba-
ta sit conjunxisse nobiscum. Nam & de Tro-
phimo, de quo tibi scribi desiderasti, non ita
res est ut ad te pertulit rumor & mendacium F
malignorum. Nam, sicut antecessores nostri sæ-
pe fecerunt, colligendis fratribus nostris [40] ca-
rissimus frater noster necessitati succubuit. Et
quoniam cum Trophimo pars maxima plebis
abscesserat, redeunte nunc ad ecclesiam Tro-
phimo & satisfaciente & pœnitentia deprecatio-
nis errorem pristinum confitente, & fraterni-
tatem quam nuper abstraxerat cum plena hu-
militate & satisfactione revocante, auditæ sunt
ejus preces; & in ecclesiam Domini non tam
Trophimus quam maximus fratrum numerus

A qui cum Trophimo fuerat admissus est: qui
omnes regressuri ad ecclesiam non essent, nisi
cum Trophimo comitante venissent. Tractatu
ergo illic cum collegis plurimis habito susce-
ptus est Trophimus; pro quo satisfaciebat fra-
trum reditus & restituta multorum salus. Sic
tamen admissus est Trophimus ut laicus com-
municet, non, secundum quod ad te maligno-
rum litteræ pertulerunt, quasi locum sacerdo-
tis usurpet. Sed & quod passim communicare
sacrificatis Cornelius tibi nuntiatus, hoc etiam
de apostatarum fictis rumoribus nascitur. Ne-
B que enim possunt laudare nos qui recedunt a
nobis, aut exspectare debemus ut placeamus il-
lis qui nobis displicentes & contra ecclesiam re-
belles sollicitandis de ecclesia fratribus violenter
insistunt. Quare & de Cornelio & de nobis
quæcumque jactantur nec audias facile nec cre-
das, frater carissime. Si qui enim infirmitati-
bus occupentur, illis, sicut placuit, in pericu-
lo subvenitur. Postea tamen quam subventum
est, & periclitantibus pax data est, [41] offocari
a nobis non possunt aut opprimi aut vi & ma-
C nu nostra in exitum mortis urgeri, ut quo-
niam morientibus pax datur, necesse sit mori
eos qui acceperint pacem, cum magis in hoc
indicium divinæ pietatis & [42] paternæ lenitatis
appareat quod qui pignus vitæ in data pace
percipiunt, hic quoque ad vitam percepta pa-
ce teneantur. Et iccirco si accepta pace com-
meatus a Deo datur, nemo hoc debet in sa-
cerdotibus criminari, cum semel placuerit fra-
tribus in periculo subveniri. Nec tu existimes,
frater carissime, sicut quibusdam videtur, li-
D bellaticos cum sacrificatis æquari oportere, quan-
do inter ipsos etiam qui sacrificaverunt & con-
ditio frequenter & causa diversa sit. Neque e-
nim [43] æquandi sunt, ille qui ad sacrificium
nefandum statim voluntate prosilivit, & qui
[44] luctatus & congressus diu ad hoc funestum
opus [45] necessitate pervenit, ille qui & se &
omnes suos prodidit, & qui ipse pro cunctis
ad discrimen accedens uxorem & liberos & do-
mum totam periculi sui [46] perfunctione prote-
xit, ille qui inquilinos vel amicos suos ad fa-
cinus compulit, & qui inquilinis & colonis pe-
E percit, [47] fratres etiam plurimos, qui extor-
res & profugi recedebant, in sua tecta & ho-
spitia recepit, ostendens & offerens Domino [48]
multas animas viventes & incolumes quæ pro
una saucia deprecentur. Cum ergo inter ipsos
qui sacrificaverunt multa sit diversitas, quæ in-
clementia est & quam acerba duritia libellati-
cos cum iis qui sacrificaverunt jungere, quan-
do is cui libellus acceptus est dicat: Ego prius
legeram & [49] episcopo tractante cognoveram non
sacrificandum idolis, nec simulacra servum Dei
F adorare debere; & iccirco, ne hoc facerem
quod non licebat, cum occasio libelli fuisset ob-
lata, quem nec ipsum acciperem nisi ostensa
fuisset occasio, ad magistratum vel veni, vel
alio eunte mandavi, Christianum me esse, sa-
crificare mihi non licere, ad aras diaboli me
venire non posse, dare me ob hoc præmium,
ne quod non licet faciam. Nunc tamen etiam
iste qui libello maculatus est, posteaquam no-
bis admonentibus didicit nec hoc se facere de-
buisse, etsi manus pura sit, & os ejus feralis
cibi contagia nulla polluerint, conscientiam ta-
men

men ejus esse pollutam, flet [10] auditis nobis & A lamentatur & quod deliquerit nunc admonetur, & non tam crimine quam errore deceptus, quod jam de cetero instructus & paratus sit contestatur. Quorum si pœnitentiam respuamus habentium aliquam fiduciam tolerabilis conscientiæ, statim cum uxore, cum liberis, quos incolumes reservaverant, in hæresim vel schisma diabolo invitante rapiuntur; & adscribetur nobis in die judicii nec ovem sauciam curasse Luc. 15. & propter unam sauciam multas integras per- Matt. 18. didisse, & cum Dominus relictis nonaginta no- B vem sanis unam errantem & [11] lassam quæsierit, & inventam humeris suis ipse portaverit, nos non tantum non quæramus lapsos, sed & venientes arceamus, & cum pseudoprophetæ gregem Christi nunc vastare & lacerare non desinant, occasionem canibus & lupis demus ut quos persecutio infesta non perdidit, eos nos duritia nostra & inhumanitate perdamus. Et ubi erit, frater carissime, quod apostolus di- 1. Cor. 9. cit: *Omnibus per omnia placeo, non quærens quod mihi utile est, sed quod multis, ut salventur. Imitatores mei estote, sicut & ego Christi.* Et iterum: C *Factus sum infirmus infirmis ut infirmos lucrarer.* 1. Cor. 4. Et iterum: *Si patitur membrum unum, compatiuntur & cetera membra; & si lætatur unum membrum, collætantur & cetera membra.* Alia est philosophorum & Stoicorum ratio, frater carissime, qui dicunt omnia [12] peccata paria esse & virum gravem non facile flecti oportere. Inter Christianos autem & philosophos plurimum di- Coloss. 2. stat. Et cum apostolus dicat, *Videte ne quis vos deprædetur per philosophiam & inanem fallaciam,* vitanda sunt a nobis quæ non de Dei clementia veniunt, sed de philosophiæ durioris præsum- D ptione descendunt. De Moyse autem legimus Nu. 12. in scripturis dictum: *Et fuit Moyses homo* [13] *lenis nimis.* Et Dominus in evangelio suo di- Luc. 6. cit: *Estote misericordes, sicut & pater vester* [14] Matt. 9. *misertus est vestri.* Et iterum: *Non est opus sanis medicus, sed male habentibus.* Quam potest exercere medicinam qui dicit: Ego solos sanos curo, quibus medicus necessarius non est. Opem nostram, medelam nostram vulneratis exhibere debemus. Nec putemus mortuos esse, sed magis semianimes jacere eos quos persecu- E tione funesta sauciatos videmus: qui si in totum mortui essent, numquam de eisdem postmodum & confessores & martyres fierent. Sed quoniam est in illis quod pœnitentia sequente revalescat ad fidem, & ad virtutem de pœnitentia robur armatur, quod armari non poterit, si quis desperatione deficiat, si ab ecclesia dure & crudeliter segregatus ad gentiles se vias & sæcularia opera convertat, vel ad hæreticos & schismaticos rejectus ab ecclesia transeat; ubi etsi occisus propter nomen postmodum fuerit F extra ecclesiam constitutus & ab unitate atque a caritate divisus, coronari in morte non poterit. Et ideo placuit, frater carissime, examinatis causis singulorum, libellaticos interim admitti, sacrificatis in exitu subveniri: quia exomologesis apud inferos non est, nec ad pœnitentiam quis a nobis compelli potest, si fructus pœnitentiæ subtrahatur. Si prœlium prius venerit, corroboratus a nobis invenietur armatus ad prœlium. Si vero ante prœlium infirmitas urserit, [15] cum solatio pacis & communicatio- A nis abscedit. Neque enim præjudicamus Domino judicaturo quo minus si pœnitentiam plenam & justam peccatoris invenerit, tunc ratum faciat quod a nobis fuerit hic statutum. Si vero nos aliquis pœnitentiæ simulatione deluserit, Deus, qui non deridetur, & qui cor Gal. 6. hominis intuetur, de his quæ nos minus per- 1. Reg. 16. speximus judicet & servorum suorum sententiam Dominus emendet; dum tamen nos meminisse, frater carissime, debeamus scriptum esse, *Frater fratrem adjuvans exaltabitur*, & a- Prov. 18. B postolum quoque dixisse, *In contemplatione ha-* Gal. 6. *bentes unusquisque, ne & vos tentemini, alterutrum onera* [16] *sustinete, & sic adimplebitis legem Christi,* item quod superbos redarguens & arrogantiam frangens in epistola sua ponat, *& 1. Cor. 10. qui se putat stare, videat ne cadat,* & alio in loco dicat: *Tu quis es qui judicas alienum ser-* Rom. 14. *vum? Domino suo stat aut cadit. Stabit autem. Potens est enim Deus statuere eum.* Joannes quoque Jesum Christum Dominum nostrum advocatum & deprecatorem pro peccatis nostris probat dicens: *Filioli mei, ista scribo vobis ne* 1. Joa. 2. C *delinquatis; & si quis deliquerit, advocatum habemus apud patrem Jesum Christum* [17] *suffragatorem, & ipse est deprecatio pro delictis nostris.* Et Paulus quoque apostolus in epistola sua posuit: *Si cum adhuc peccatores essemus, Christus pro* Rom. 5. *nobis mortuus est, multo magis nunc justificati in sanguine illius liberabimur per illum ab ira.* Cujus pietatem & clementiam cogitantes, non acerbi adeo nec duri nec in fovendis fratribus inhumani esse debemus, sed dolere cum dolentibus & flere cum flentibus, & eos quantum D possumus auxilio & solatio nostræ dilectionis erigere, nec adeo immites [18] & pertinaces ad eorum pœnitentiam retundendam, nec iterum soluti & faciles ad communicationem temere laxandam. Jacet ecce saucius frater ab adversario in acie vulneratus. Inde diabolus conatur occidere quem vulneravit, hinc Christus hortatur ne in totum pereat quem redemit. Cui de duobus assistimus, in cujus partibus stamus? Utrumne diabolo favemus ut perimat, & semianimem fratrem jacentem, sicut in evange- Luc. 10. lio sacerdos & levites, præterimus? An vero E ut sacerdotes Dei & Christi, quod Christus & docuit & fecit imitantes, vulneratum de adversarii faucibus rapimus, ut curatum Deo judici reservemus? Nec putes, frater carissime, hinc aut virtutem fratrum minui aut martyria deficere quod lapsis laxata sit pœnitentia, & quod pœnitentibus spes pacis oblata. Manet vere fidentium robur immobile, & apud timentes ac diligentes corde toto Deum stabilis & fortis perseverat integritas. [19] Nam & mœchis a nobis pœnitentiæ tempus conceditur & pax datur. F Non tamen idcirco virginitas in ecclesia deficit, aut continentiæ propositum gloriosum per aliena peccata languescit. Floret ecclesia tot virginibus coronata, & castitas ac pudicitia tenorem gloriæ suæ servat, nec quia adultero pœnitentia & venia laxatur, continentiæ vigor frangitur. Aliud est ad veniam stare, aliud ad Matt. 5. gloriam pervenire, aliud missum in carcerem non exire inde donec solvat novissimum qua- 1. Cor. 3. drantem, aliud statim fidei & virtutis accipere mercedem, aliud pro peccatis longo dolore cruciatum emundari & purgari diu igne, aliud pecca-

A peccata omnia passione purgasse, alind denique [60] pendere in diem judicii ad sententiam Domini, aliud statim a Domino coronari. [61] Et quidem apud [62] antecessores nostros quidam de episcopis istic in provincia nostra dandam pacem mœchis non putaverunt & in totum pœnitentiæ locum contra adulteria clauserunt. Non tamen a coepiscoporum suorum collegio recesserunt, aut catholicæ ecclesiæ unitatem vel duritiæ vel censuræ suæ obstinatione ruperunt; ut qnia apud alios adulteris pax dabatur, qui non dabat de ecclesia separaretur. B Manente concordiæ vinculo & perseverante catholicæ ecclesiæ individuo sacramento, [63] actum suum disponit & dirigit unusquisque episcopus [64] rationem propositi sui Domino redditurus. Miror autem quosdam sic obstinstos esse ut dandam non putent [65] lapsis pœnitentiam, aut pœuitentibus existiment veniam denegandam,
Apoc. 2. cum scriptum sit: *Memento unde cecideris, & age pœnitentiam, & fac priora opera.* Quod utique ei dicitur quem constat cecidisse & quem Dominus hortatur per opera rursus exsurgere,
Tob. 4. quia scriptum est: *Eleemosyna a morte liberat*; C & non utique ab illa morte quam semel Christi sanguis exstinxir, & a qua nos salutaris baptismi & redemptoris nostri gratia liberavit, sed & ab ea quæ per delicta postmodum serpir. Alio item loco pœnitentiæ rempus datur, & pœnitentiam non agenti Dominus comminatur:
Apoc. 2. *Habeo*, inquit, *adversus te multa, quod uxorem tuam Jezabel, quæ se dicit propheten, sinis docere & seducere servos meos, fornicari & manducare de sacrificiis, & dedi illi tempus ut pœnitentiam ageret, & pœnitere non vult a fornicatione sua.* D *Ecce mitto eam in lectum, & qui cum ea fornicati sunt in maximam tribulationem, nisi pœnitentiam* [66] *gesserint ab operibus suis.* Quos utique ad pœnitentiam Dominus non hortaretur, nisi quia pœnitentibus indulgentiam pollicetur.
Luc. 15. Et in evangelio: *Dico*, inquit, *vobis, sic erit* [67] *gaudium in cælo* [68] *super uno peccatore pœnitentiam agente quam super nonaginta novem justis, quibus non est opus pœnitentia.* Nam
Sap. 2. cum scriptum sit, *Deus mortem non fecit, nec* [69] *delectatur in perditione vivorum*, utique qui neminem vult perire cupit peccatores pœnitentiam E agere & per pœnitentiam denuo ad vitam redire. Ideo & per Johel prophetam clamat &
Johel 2. dicit: *Et nunc hæc dicit Dominus Deus vester: Revertimini ad me ex toto corde vestro, simulque & jejunio & fletu & planctu, & discindite corda vestra, & non vestimenta vestra, & revertimini ad Dominum Deum vestrum, quia misericors & pius est & patiens & multæ miserationis, & qui sententiam flectat adversus* [70] *malitiam irrogatam.* In psalmis etiam legimus censuram pariter & clementiam Dei comminantis simul atque parcentis, punientis ut corrigat, & cum correxe- F
Psal. 88. rit [71] reservantis. *Visitabo*, inquit, *in* [72] *virga facinora eorum, & in flagellis delicta eorum. Misericordiam autem meam non dispergam ab eis.* Dominus quoque in evangelio suo pietatem
Matt. 7. Dei patris ostendens ait: *Quis est ex vobis homo quem si petierit filius ejus panem, lapidem porrigat illi, aut si piscem postulaverit, serpentem illi porrigat? Si ergo vos, cum sitis nequam, scitis bona data dare filiis vestris, quanto magis pater vester cælestis dabit bona poscentibus eum?*

A Comparat hic Dominus carnalem patrem & Dei patris æternam largamque pietatem, quod si iste in terris nequam pater offensus graviter a filio peccatore & malo, si tamen eumdem postmodum viderit reformatum & depositis prioris vitæ delictis ad sobrins & bonos mores & ad innocentiæ disciplinam pœnitentiæ dolore correctum, & gaudet & gratulatur, & susceptum, quem ante projecerat, cum voto paternæ exsultationis amplectitur, qnanro magis unus ille & verus pater bonus, misericors, & B pius, immo ipse [73] bonitas & misericordia & pietas, lætatur in pœnitentia filiorum suorum, nec jam pœnitentibus aut plangentibus & lamentantibus pœnam comminatur, sed veniam magis & indulgentiam pollicetur. Unde Dominus in evangelio beatos dicit plangentes, *Matt. 5.* quia qui plangit misericordiam provocat; qui pervicax & superbus est, iram sibi & pœnam judicii venientis exaggerat. Et iccirco, frater carissime, pœnitentiam non agentes, nec dolorem delictorum suorum toto corde & manifesta lamentationis suæ professione testantes, C prohibendos omnino censnimus a spe communicationis & pacis, si in infirmitate atque in periculo cœperint deprecari; quia rogare illos non delicti pœnitentia sed mortis urgentis admonitio compellit, nec dignus est in morte accipere solatium qui se non cogitavit esse moriturum. Quod vero ad Novatiani personam pertinet, frater carissime, de quo desiderasti tibi scribi quam hæresim introduxisset, scias nos primo in loco nec curiosns esse debere quid ille doceat, cum foris doceat. Quisquis ille est & qualiscumque est, christianus non est qui D in Christi ecclesia non est. Jactet se licet & philosophiam vel eloquentiam suam superbis vocibus prædicet, qui nec fraternam caritatem nec ecclesiasticam unitatem tenuit, etiam quod prius fuerat amisit. Nisi si episcopus tibi videtur qui episcopo in ecclesia [74] a sedecim coepiscopis facto, adulter atque extraneus episcopus fieri a desertoribus per ambitum nititur, & cum sit a Christo una ecclesia per totum mundum in multa membra divisa, item [75] episcopatus nnus episcoporum multorum concordi E numerositate diffusus, ille post Dei traditionem, post connexam & ubique conjunctam catholicæ ecclesiæ unitatem humanam conetur ecclesiam facere, & per plurimas civitates novos apostolos suos mittat, nt quædam recentia institutionis suæ fundamenta constituat, cumque jam pridem per omnes provincias & per urbes singulas ordinsti sint episcopi in ætate antiqui, in fide integri, in pressura probati, in persecutione proscripti, ille super eos creare alios pseudoepiscopos audeat. Quasi possit aut totum orbem novi conatus obstinatione peragrare aut F ecclesiastici corporis compaginem discordiæ suæ seminatione rescindere, nesciens [76] schismaticos semper inter initia fervere, incrementa vero habere non posse nec augere quod illicite cœperint, sed statim cum prava sua æmulatione deficere, episcopatum autem tenere non posset, etiam si episcopus prius factus a coepiscoporum suorum corpore & ab ecclesiæ unitate desciscerer, quando apostolus admoneat ut invicem nosmetipsos sustineamus, ne ab nnitate quam Deus constituit recedamus, & dicat:
Susti-

Ephes. 4. *Sustinentes invicem in dilectione, satis agentes ser-*
vare unitatem spiritus in conjunctione pacis. Qui
ergo nec unitatem spiritus nec conjunctionem
pacis observat, & se ab ecclesiæ vinculo atque
a sacerdotum collegio separat, episcopi nec po-
testatem potest habere nec honorem qui epi-
scopatus nec unitatem voluit tenere nec pacem.
Tum deinde [77] quantus arrogantiæ tumor est,
quanta humilitatis & lenitatis oblivio, arrogan-
tiæ suæ quanta jactatio, ut quis aut audeat
Matt. 13. aut facere se posse credat quod nec apostolis
concessit Dominus, ut zizania a frumento pu-
tet se posse discernere, aut quasi ipsi palam
ferre & aream purgare concessum sit, paleas
conetur a tritico separare, cumque apostolus
2. Tim. 2 dicat, *In domo autem magna non solum vasa au-*
rea sunt & argentea, sed & lignea & fictilia,
aurea & argentea vasa videatur eligere, lignea
vero & fictilia contemnere, abjicere, damna-
re, quando non nisi die Domini vasa lignea
divini ardoris incendio concrementur, & ficti-
lia ab eo cui data est ferrea virga frangantur.
Psal. 2. Aut si se cordis & renis scrutatorem consti-
tuit & judicem, per omnia æqualiter judicet;
Joan. 5. & cum sciat scriptum esse, *Ecce sanus factus*
es, jam noli peccare, ne quid tibi deterius fiat, [78]
fraudatores & mœchos a latere atque a comi-
tatu suo separet, quando multo & gravior &
pejor sit mœchi quam libellatici causa, cum
hic necessitate, ille voluntate peccaverit, hic
existimans sibi satis esse quod non sacrificave-
rit, errore deceptus sit, ille matrimonii expu-
gnator alieni, vel lupanar ingressus ad cloa-
cam & cœnosam voraginem vulgi, sanctifica-
tum corpus & Dei templum detestabili collu-
1. Cor. 6. vione violaverit, sicut apostolus dicit: *Omne*
peccatum quodcumque fecerit homo, extra corpus
est; [79] qui autem mœchatur, in corpus suum pec-
cat. Quibus tamen & ipsis pœnitentia conce-
ditur & lamentandi ac satisfaciendi spes relin-
quitur secundum ipsum apostolum dicentem:
2. Cor. 12. *Timeo ne forte veniens ad vos lugeam multos ex*
iis qui ante peccaverunt & non egerunt pœnitentiam
de immunditiis quas fecerunt & fornicationibus &
[80] *libidinibus*. [81] Nec sibi in hoc novi hæretici
blandiantur quod se dicant [82] idololatris non com-
municare, quando sint apud illos & adulteri
& fraudatores, qui teneantur idololatriæ cri-
Ephes. 5. mine, secundum apostolum dicentem: *Hoc*
enim scitote intelligentes quia omnis fornicator aut
immundus aut fraudator, quod est idololatria, non
habet hereditatem in regno Christi & Dei. Et i-
Coloss. 3. terum: *Mortificate itaque membra vestra quæ in*
terra sunt, exponentes fornicationem, immunditiam,
& concupiscentiam malam, & cupiditatem, quæ sunt
idolorum servitus, propter quæ venit ira Dei. Nam
cum corpora nostra membra sint Christi, &
singuli simus templum Dei, quisquis adulterio
templum Dei violat, Deum violat; & qui in
peccatis committendis voluntatem diaboli facit,
dæmoniis & idolis servit. Neque enim mala
facta de sancto spiritu veniunt, sed de adver-
sarii instinctu & de immundo spiritu natæ con-
cupiscentiæ contra Deum facere & diabolo ser-
vire compellunt. Ita fit ut si peccato alterius
[83] inquinari alterum dicunt & idololatriam de-
linquentis ad non delinquentem transire sua as-
severatione contendunt, excusari secundum
suam vocem non possint ab idololatriæ crimi-

A ne, cum constet de apostolica probatione mœ-
chos & fraudatores, quibus illi communicant,
idololatras esse. Nobis autem secundum fidem
nostram & divinæ prædicationis datam formam
competit ratio veritatis, unumquemque in pec-
cato suo [84] ipsum teneri nec posse alterum pro
altero reum fieri, cum Dominus præmoneat
& dicat: *Justitia justi super eum erit, & scelus* Ezech. 18
scelerati super eum erit. Et iterum; *Non morien-* 4. Reg. 14.
tur patres pro filiis, & filii non morientur pro patri-
bus. Unusquisque in peccato suo morietur. Quod le-
B gentes scilicet & tenentes neminem putamus a
fructu satisfactionis & spe pacis arcendum, cum
sciamus juxta scripturarum divinarum fidem,
auctore & hortatore ipso Deo, & ad agendam
pœnitentiam peccatores redigi, & veniam at-
que indulgentiam pœnitentibus non denegari.
Atque o frustrandæ fraternitatis irrisio, o mi-
serorum [85] lamentantium & amentium caduca
deceptio, o hæreticæ institutionis inefficax &
vana traditio! hortari ad satisfactionis pœni-
tentiam & subtrahere de satisfactione medici-
nam, dicere fratribus nostris, plange & la-
C crimas funde, & diebus ac noctibus ingemi-
sce, & pro abluendo & purgando delicto tuo
largiter & [86] frequenter operare, sed extra
ecclesiam post omnia ista morieris, quæcum-
que ad pacem pertinent facies, sed nullam
pacem, quam quæris, accipies. Quis non sta-
tim pereat, quis non ipsa desperatione defi-
ciat, quis non animum suum a proposito la-
mentationis avertat? Operari tu putas rusti-
cum posse, si dixeris: Agrum peritia omni
rusticitatis exerce, culturis diligenter insiste,
sed nullam messem metes, nullam vindemiam
D premes, nullos oliveti tui fructus capies, nul-
la de arboribus poma decerpes. Vel si ei cui
[87] dominium & usum navium suadens dicas:
Materiam de excellentibus silvis mercare, fra-
ter, carinam prævalidis & electis roboribus in-
texe, clavo, funibus, velis, ut fabricetur at-
que armetur navis, operare, sed cum hæc fe-
ceris, fructum de actibus ejus & cursibus non
videbis. Præcludere est atque abscindere iter
doloris ac pœnitendi viam, ut cum in scri-
pturis omnibus Dominus Deus revertentibus Luc. 17.
E ad se & pœnitentibus blandiatur, nostra duri-
tia & crudelitate, dum fructus pœnitentiæ
intercipitur, pœnitentia ipsa tollatur. Quod
si invenimus a pœnitentia agenda neminem
debere prohiberi, & deprecantibus atque ex-
orantibus Domini misericordiam, secundum
quod ille misericors & pius est, per sacerdo-
tes ejus pacem posse concedi, admittendus
est plangentium gemitus, & pœnitentiæ fru-
ctus dolentibus non negandus. Et quia apud
inferos confessio non est, nec exomologesis
illic fieri potest, qui ex toto corde pœnitue-
F rint & rogaverint, in ecclesiam debent [88] in-
terius suscipi & in ipsa Domino reservari,
qui ad ecclesiam suam venturus de illis uti-
que quos in ea intus invenerit judicabit. A-
postatæ vero & desertores, vel adversarii &
hostes & Christi ecclesiam dissipantes, [89] nec
si occisi pro nomine foris fuerint, admitti se-
cundum apostolum possunt ad ecclesiæ pacem,
quando nec spiritus nec ecclesiæ tenuerunt
unitatem. Hæc interim, frater carissime,
pauca de multis quantum potui breviter de-
cucurri,

cucurri, quibus & desiderio tuo satisfacerem, & te magis ac magis collegii & corporis nostri societati conjungerem. Si autem tibi veniendi ad nos opportunitas & facultas A fuerit, plura in commune conferre & uberius ac plenius quæ in salutarem concordiam faciant tractare poterimus. Opto te, frater carissime, semper bene valere.

NOTÆ AD EPISTOLAM LII.

1 HÆC epistola deest in undecim eorum veterum codicum cum quibus ego contoli opera sancti Cypriani. Ea rursum non exstat integra in Thuano neque in Metensi sancti Arnulphi, in quibus in primis ea desiderantur quæ spectant ad electionem Papæ Cornelii.

Antonianum fuisse episcopum in Numidia scripsit Baronius & post eum auctor annalium Cyprianicorum.

2 *Accepi primas*] Ita plerique codices tam nostri quam Anglicani & Vaticani duo. Alii habent *Accepimus primas litteras*. Ita etiam antiquæ editiones. Quidam libri veteres & editio Rembolti omittunt vocem *primas*, quæ etiam omissa est in codice 199. bibliothecæ Vaticanæ, quam tamen ego puto convenire huic loco.

3 *Obtinentes*] Hæc est vera lectio, quam confirmant undecim libri veteres. *Obstringentes* tamen scriptum est in tribus antiquis codicibus & in editionibus quæ Pamelianam antecesserunt. Error ortus est ex inscitia librariorom, qui nescientes legere scribebant pro libito suo quidquid eis in mentem veniebat. Religiosior fuit is qui scripsit codicem Turonensem. Scripsit enim *obstringentes vel obtinentes*, lectori judicium integrum relinquens.

4 *Cornelium coll.*] Nescio quid magnum aut extraordinarium inveniant in hoc loco quidam ut hinc colligant æqualitatem esse inter episcopos & nihilo majorem esse Romanum quam ceteros. Certum quippe est episcopos omnes, cum sint in collegio, esse collegas & se per omnes tempestates vocasse collegas & fratres, uti etiamnum faciunt. Et tamen nemo catholicus dubitat quin episcopus Romanus habeat magnam prærogativam & auctoritatem.

5 *Cum cath. ecclesia*] Hic semel admonuisse sufficiat ecclesiæ catholicæ vocabulo intelligi corpus ecclesiæ universalis quæ tenet fidem Christi, quæ tenet fidem Petri. Neque tamen verum est quod ait Baronius catholicæ ecclesiæ vocabulum apud Cyprianum solere interpretari de sede apostolica, in qua sedent successores sancti Petri, eo in primis argumento quod ex hac epistola colligatur Antonianum cupiisse ut Cornelius sciret se cum eo id est cum catholica ecclesia communicare, & ex his quæ schismatici reduces profitentur in epistola 46. pag. 63. se scire Cornelium episcopum ecclesiæ catholicæ & unum esse debere episcopum in ecclesia. Ex quibus collegit Baronius hanc Romani episcopi prærogativam esse ut ille solus dicatur episcopus ecclesiæ catholicæ, tamquam episcopus ecclesiæ universalis. Quod verum non est. Olim enim omnes episcopi, uti jam monui, se vocabant episcopos ecclesiæ catholicæ, quia erant episcopi in ecclesia catholica, & quia eorum ecclesiæ erant catholicæ. Insignis tamen pro Romani episcopi prærogativa est locus Hieronymi; qui in expositione fidei ad Damasum Papam scribit se fidem quam tenebat suscepisse ab ecclesia catholica, id est Romana, ubi diutius steterat, & si minus perite & parum caute aliquid a se in ea expositione forte positum sit, emendari petit a Damaso, qui Petri fidem & sedem tenet.

6 *Quintum*] cujus mentio exstat rursum in epistola 73. ad Jubajanum pag. 129. Ad eumdem scripta est epistola 71.

7 *Petram*] Octo libri veteres & omnes editiones ante Manutianam addunt *robustam*. In Fuxensi scriptum est *robusta stabilitate*, ut in editione Manutii. Porro vox *robustam* deest in duodecim vetustis exemplaribus.

8 *Qui si nimium*] Istud sumptum est ex epistola 13. pag. 23.

9 *Romam ad clerum*] Supra epist. 14.

10 *Maximum*] Supra epist. 15.

11 *Ceteros in custodia*] Unus vetus codex habet *conjectos*, & mox *positos* pro *constitutos*.

12 *Quamquam nobis*] Sumptum est istud ex epistola 31. pag. 43.

13 *Additum est*] Hunc locum descripsit Pacianus in tractatu contra Novatianos ad Symphronianum.

14 *Novatiano scribente*] Vide quæ supra dicta sunt ad epistolam 30. pag. 416.

15 *Protexit*] Tres libri veteres habent *servavit*.

16 *Paterna*] Duo libri veteres, *divina*.

17 *Placitor. capita*] quæ mandatorum capita vocat Optatus in libro primo adversus Parmenianum. An vero hæc sit origo canonum pœnitentialium, ut censuit Baronius, aliis excutiendum relinquo.

18 *Videbitur*] Ita habent plures codices optimi & veteres editiones. Quæ lectio mihi videtur esse melior quam Manutiana; in qua scriptum est *videbatur*.

19 *Habito concilio*] anno 251. ut ait Pearsonius in annalibus Cyprianicis, ubi refertur ex Eusebio sexaginta episcopos ad hoc Romanum concilium convenisse. Habitum autem fuisse mense Septembri tradit idem auctor & Pagius post eum.

20 *Consensit*] Deest hic aliquid, puta rite ad episcopatum pervenisse, aut aliquid simile. Sensus enim non est integer.

21 *Exploratione*] In quinque libris antiquis & in vetustioribus editionibus legitur *exemplo*, eamque lectionem ego prima fronte probabam. Videbam enim illam, insuperhabita editione Manutii, retentam fuisse a Morellio. Confirmabat hanc meam opinionem auctoritas horum quinque veterum librorum, in quibus scriptum est, *de vita & disciplina nostra exemplo ratione perpendere*. Opinabar autem vocem *exploratione*, quam Manutius protulit, ortam esse ex emendatione cujusdam veteris librarii; qui cum existimaret has voces non cohærere, adeoque lectionem illam veterem esse mendosam, ex his duabus vocibus simul junctis fecisset *exploratione*, expungens priorem, retinens aliam. At nunc, cum videam in epistola 68. in codice Fuxensi scriptum esse *exemplo & ratione*, ut illic annotabitur, pro eo quod alii libri & editiones habent *exploratione*, non dubitavi quin hæc lectio sit melior. Supra quippe in epistola septima pag. 15. legitur: *Persecutio ista examinatio est atque exploratio pectoris*.

22 *Continentia*] Reposui lectionem quam inveni in XIX. libris nostris veteribus & in octo Anglicanis. Vocem *conscientia*, quam præferunt editiones, non inveni nisi in duobus antiquis. Infra in hac ipsa epistola scriptum est pag. 72. *continentiæ propositum*. In libro de habitu virginum pag. 174. legitur continentiam sequi Christum & virginitatem destinari regno Dei. Lactantius lib. 6. cap. 23. ait hoc continentiæ genus esse fastigium & consummationem omnium virtutum. Quintilianus lib. 8. cap. 4. laudat invictam continentiam Socratis. Alia enim continentia significat abstinentiam in cibo & potu apud A. Gellium lib. 4. cap. 1. & lib. 5. cap. 2. In libello precum Marcellini & Faustini laudatur mira continentia Macarii presbyteri Romani, quod nec vino stomachum relevaret, nec carnis esculentia corpus curaret, sed oleo solo escas asperiores mitigans, jejuniis & orationibus vacaret. Hieronymus in epistola ad Lætam de institutione filiæ: *In quadragesima continentiæ vela pandenda sunt*. Vide Cassianum collat. 2. cap. 16. & 26. Julius Capitolinus in Ælio Pertinace: *Exemplo autem Imperatoris, cum ille parcius se ageret, ex communi continentia vilitas nata est*. Hieronymus in caput quintum epistolæ ad Galatas: *Non solum autem in desideriis & cupiditate continentia necessaria est, sed etiam in tribus reliquis perturbationibus, dolore scilicet, lætitia, & timore*. Item in caput secundum epistolæ ad Titum: *Sciendum quoque est quia continentia non solum in carnis opere & omni concupiscentia, sed in omnibus rebus necessaria sit, ne honores indebitos appetamus, ne accendatur avaritia, ne ulla passione superemur*. Vide Cyprianum in libro de habitu virginum pag. 174. *Continentia vero &c.* Alibi continentia usurpatur pro alimonia, id est victu necessario, ut observat Franciscus Pithœus in glossario ad Julianum antecessorem.

23 *Ipse vim passus*] Joannes Saresberiensis lib. 8. cap. 23. policratici: *Antiqui quondam trahebantur inviti, & proni ad martyrium, primas cathedras carcere pejus & cruce fugiebant*. Et Justinianus Imperator l. 5. *Si quamquam* Cod. *De episcopis & clericis* ait: *Profecto enim indignus est sacerdotio nisi fuerit ordinatus invitus*. Hieronymus in epitaphio Nepotiani: *Querebatur se ferre non*

re non posse, & juvenilem ætatem incongruam sacerdotio causabatur. Sed quanto plus repugnabat, tanto magis in se studia omnium concitabat, & merebatur negando quod esse nolebat, eoque dignior erat quo se clamabat indignum. Idem in epitaphio Paulæ ad Eustochium: *Fugiendo gloriam, gloriam merebatur, quæ virtutes quasi umbra sequitur, & appetitores sui deserens appetit contemptores.* Boetius in libro secundo de consolatione philosophiæ: *Ita fit ut non virtutibus ex dignitate sed ex virtute dignitatibus honor accedat.* Et illud de sancto Honorato episcopo Arelatensi: *Et qui venire ad dignitatem detrectaverat, ad ipsum dignitas venit.* Sanctus Papa Gregorius lib. 4. epist. 45. ait ea inter alias ratione se ordinasse Marinianum episcopum quod refugeret episcopatum, *quem suscepit invitus.* Dignum est legi quod in Gregorii Nazianzeni oratione de funere patris scriptum est de Eusebio electo Cæsariensi archiepiscopo. Vide librum diurnum pontificum Romanorum, in quo ille dicitur dignior episcopatu qui se occultat ne fiat episcopus. Vide etiam Cresollium lib. 3. cap. 1. Mystagogi. Verum hæc electorum episcoporum repugnantia rara postea fuit. Nam cum episcopi cœpissent in honore esse, crevissentque opes, episcopatus, ut Sulpitius Severus ait, pravis ambitionibus appeti cœperunt. Qua in causa videnda est elegans & diserta Isidori Pelusiotæ epistola 21. libri quinti. Gregorius Nazianzenus oratione in laudem Basilii: *Non enim virtute magis quam malitia & fraude sacerdotii dignitas paratur, nec meliores ac digniores sed potentiores thronis insident.*

At non solum in ecclesia Christi viguit ista magnorum virorum modestia, sed etiam in republica, in imperio. Julius Capitolinus refert concionem Clodii Albini ad milites, cujus hoc initium est: *Invitum me, commilitones, ductum ad imperium & etiam illud probat quod Commodum donantem me Cæsareo nomine contempsi.* Ælius Lampridius in Alexandro Severo, qui factus est Imperator invitus, scripsit: *Exponam causas quibus id & senatus coactus est facere & ille perpeti.* Apud Flavium Vopiscum Probus Imperator ait: *Imperium nunquam optavi, & invitus accepi.* Claudianus in panegyrico in quartum consulatum Honorii Augusti:

> *Digna legi virtus. Ultro se purpura supplex*
> *Obtulit, & solus meruit regnare rogatus.*

Vide quæ de electione Pertinacis notat Joannes Tristanus a sancto Amantio in tomo secundo suorum commentariorum.

24 *De Dei judicio*] Hieronymus in caput primum epistolæ ad Galatas: *Nunc videmus plurimos non Dei judicio sed redempto favore vulgi in sacerdotium subrogari.*

25 *De plebis suffragio*] Vide Petavii notas ad Synesium pag. 56. secundæ editionis. Vide etiam Flori diaconi Lugdunensis librum de electionibus episcoporum in appendice Agobardi.

26 *Collegio*] Apud Ivonem parte 5. cap. 359. & apud Gratianum 7. q. 1. cap. 5. itemque in uno veteri libro meo legitur *consensu.* Eadem voce utitur Cyprianus epist. 55. pag. 82. de electione sua scribens ad Cornelium. Correctores Romani emendarunt Gratianum ex textu Cypriani, male, ut opinor. Nam cum glossa expeteret ut vox *consensu* retineretur in contextu Gratiani, non debuerant illam rejicere.

27 *Id est cum locus*] Ita omnes editiones & libri veteres, Carnotensi excepto, in quo scriptum est *gradus.* Attamen Rigaltius existimavit istud non esse Cypriani, itaque esse ex glossemate. Nescio an hæc ejus opinio multos habitura sit sectatores. Optatus Milevitanus lib. 1. dixit cathedram Petri vel Cypriani, & lib. 2. cathedram episcopalem esse collatam in urbe Roma.

28 *Alienus est*] Optatus lib. 2. *Quidquid foris est alienum est.*

29 *Foris est*] Hieronymus in apologia adversus Rufinum: *Quid loquar de hæreticis, qui licet foris sint, se nominant christianos?* Idem in epistola ad Oceanum: *Alieni & extra ecclesiam sunt Judæi, hæretici, atque gentiles.* Ea est communis catholicorum opinio. Et tamen Didacus Stunica lib. 1. cap. 7. de vera religione disputans adversus Melchiorem Canum, qui lib. 4. cap. 2. dixerat hæreticos homines ad ecclesiam non pertinere neque in ecclesiæ partibus esse numerandos, contendit hæreticos ad ecclesiam pertinere. In uno veteri libro, pro eo quod istic apud Cyprianum legitur *foris est,* legitur *hostis est.*

30 *Secundus esse non possit*] Hæc verba adversus Guibertum Ravennatem usurpavit Gerohus Reichenspergensis in libro de statu ecclesiæ sub Henrico IV. Imperatore cap. 14. sed Cypriano non nominato. Cypriani enim verba sua fecit. Istud a Cypriano scriptum est adversus Novatianum, qui se a factiosis quibusdam eligi procuravit adversus Cornelium, qui prior fuit electus. Cum ergo Cornelius sederet in cathedra Petri, qui eamdem cathedram occupaverat Novatianus non poterat esse Romanæ urbis episcopus, cum qui post unum, qui solus esse debet, factus est, non jam secundus sed nullus sit, cum cathedra una duos capere non possit. Hic est verus & genuinus sensus verborum Cypriani. Quare ferri non potest interpretatio Francisci Torrensis & aliorum quorumdam qui istic unum & solum episcopum interpretantur de Romano, tamquam si ille solus & unus episcopus esset in ecclesia, ceteri vero non essent veri episcopi neque successores apostolorum, sed istius unius vicarii. Quod est contra omnia testimonia antiquitatis. Exstat in vita sancti Anselmi episcopi Lucensis ab auctore coætaneo & pœnitentiario ejus scripta locus citatus ex Cypriano. Sic autem scribit auctor ille scribens adversus VVibertum antipapam: *Itaque, ut sanctissimi martyris Cypriani verbis utar, nullus vel iste vel nullus, quia nec successor nec antecessor cujusdam aut ille aut iste, ambo parricidæ, ambo sceleratissimi violatores suæ matris ecclesiæ.* Videtur autem locus iste conflatus ex duobus locis, ex isto nimirum & ex alio epistolæ 76. pag. 152. *nemini succedens, a se ipso ortus.*

31 *Æmulum principem*] Lucifer Calaritanus in libro ad Constantium de moriendo pro Dei filio, *adversum se æmulos surgere principes.* Non ait Cyprianus æmulum principem fuisse levatum adversus Decium, sed Decium patientius fuisse laturum levari adversum se æmulum principem quam constitui Romæ Dei sacerdotem, in quo quidem Cornelii miranda constantia, qui sedebat *intrepidus exspectans corporis sui carnifices & tyranni ferocientis ultores,* ut ait Cyprianus in epistola 52. ad Antonianum. Et tamen inventi sunt qui divinare conarentur quis tum princeps levatus sit adversus Decium, scripserunt autem Lucium Priscum fuisse qui levatus est adversus eum, quia Aurelius Victor in libro de Cæsaribus scribit delatum illi Gothorum concursu dominatum postquam direptis Thraciis plerique illo pervenerant; quam ob causam ait Decium cito quam potuit maturrime Roma digressum. Sed non possum discedere ab hoc loco quin adnotem temeritatem Salmasii, qui capite sexto de primatu Papæ pag. 86. contra omnium veterum codicum & editionum fidem contendit istic legi debere *malum principem* pro *æmulum;* hancque suam conjecturam nititur probare testimoniis eorum veterum scriptorum qui loquuntur de malis principibus. Quantum eæ observationes sint inutiles in hoc loco nemo non videt. Nam præterea sensus constare non potest cum conjectura Salmasii.

32 *Dei sacerdotem*] Hanc lectionem inveni in XIX. codicibus nostris, in sex Anglicanis, apud Thomam VValdensem tit. 14. de sacramentalibus cap. 123. & in omnibus editionibus quæ Pamelianam antecesserunt. Aliam vero, quæ habet *æmulum sacerdotem,* quam Pamelius verissimam, Rigaltius vero procul dubio falsam esse asserit, in uno tantum codice Affligemensi reperisse se testatur idem Pamelius, sicut ego quoque eam non reperi nisi in uno codice qui fuit Francisci Pithoei. Et tamen illustrissimus Cardinalis Perronius in replica adversus regem magnæ Britanniæ pag. 99. ait illam inveniri in antiquioribus & emendatioribus exemplaribus. Ad quam rem probandam laudat in margine codicem Affligemensem & editionem Pamelii, nullis aliis testimoniis. Miror autem Rigaltium retinuisse in editione sua lectionem quam ipse ait procul dubio falsam esse, uti re vera est. Sensus enim hujus loci est Decium, hostem videlicet sectæ nostræ, quam exscindere cupiebat, ita exhorruisse sacerdotem Dei in urbe Roma principe imperii ut multo patientius & tolerabilius audiret levari adversus se æmulum principem quam constitui Romæ Dei sacerdotem, ut ista recte explicat Rigaltius; non quod timeret, ut quidam crediderunt, episcopum Romanum, hominem, quantum attinebat ad rempublicam, minime principi metuendum aut formidolosum, sed quia erat inimicus crucis Christi, ardens desiderio opprimendæ christianitatis, ut ait vir clarissimus Henricus Dodvvellus, valde cupiebat ne Fabiano Papæ defuncto daretur successor, existimans religionem nostram interituram, si episcopum non haberet, timens præterea, ut opinor, ne in urbe rerum novarum avida augeretur numerus christianorum, quorum nimius & copiosus, ut ait Cyprianus, erat populus. Alia fuit sequentium temporum conditio. Nam cum postea martyria desiissent,

episcopique, ut supra dixi, cœpissent in honore esse, ecclesia vero, quæ, ut ait Hieronymus in vita Malchi monachi, persecutionibus creverat, potentia & divitiis major & virtutibus minor facta esset, cum episcopi Romani matronarum oblationibus ditati, ut in libro 27. Ammiani Marcellini legitur, processerunt vehiculis insidentes, & epulas curarunt profusas adeo ut convivia eorum regales superarent mensas, pro quo Persius in satyra sua prima posuit *prandia regum*. Quod adeo turpe visum est Hieronymo ut in epistola ad Nepotianum de institutione clericorum reprehendere non sit veritus quod apud eos melius pranderetur quam apud proconsulem. Idem Hieronymus in caput secundum Micheæ acerbe invehitur in ecclesiæ principes qui deliciis affluunt & inter epulas atque lascivias pudicitiam servare se credunt, & qui, excubantibus ante fores suas centurionibus & turmis militum, militantes & gladiis accinctos & judices invitant ad prandium. Et statim culpans adhuc eorum mores ait illos immensis sumptibus parare epulas & clericos discurrere tota urbe quærentes exhibere judicibus quæ illi in prætoriis suis aut invenire non possunt, aut certe inventa non coemunt. Hinc orta est invidia loci apud exteros religionis. Narrat enim idem Hieronymus in epistola ad Pammachium adversus Joannem Hierosolymitanum Prætextatum consulem designatum dicere solitum esse Papæ Damaso: *Facite me Romanæ urbis episcopum, & ero protinus christianus*. Cum itaque episcopi Romani magna cum esset reverentia & auctoritas, crevissentque opes, & ob id ambitio surrexisset, episcopatusque pravis ambitionibus appeti cœpissent, orta sunt fœda inter clericos certamina pro adipiscenda cathedra principali, ut patuit in schismate quod fuit inter Damasum & Ursicinum. Sic olim Judæi, ut Sulpitius Severus scribit in libro secundo sacræ historiæ, longa rursum pace corrupti miscere omnia seditionibus & turbare cœperunt, affectantes summum sacerdotium libidine, avaritia, & dominandi cupidine. Sic Hieronymus Savonarola, tamquam si legisset historiam sacram Sulpitii Severi, in sermone habito Florentiæ anno 1496. die 18. Maii, cum dixisset summum sacerdotium id apud Hebræos fuisse quod hodie est papatus in ecclesia Christi, ait illos venisse in tantam superbiam & cupidinem dignitatum sacrarum ut eas emerent & venderent, officia porro sua administrarent per avaritiam & superbiam. Contra Hieronymus in epistola ad Demetriadem de virginitate servanda Anastasium Papam vocat virum ditissimæ paupertatis.

33 *Tantum temporis*] Hanc sane lectionem reperi in octo vetustis codicibus. Aliam, quæ habet *tantis temporibus*, exhibent veteres editiones ante Manutianam & sex libri veteres.

34 *Et timorem*] Vide appendicem observationum Rigaltii ad Cyprianum, ubi recte interpretatur hunc timorem Cypriani.

35 *Passus est*] Supra epist. 37. pag. 50. *Neque enim virtus eorum aut honor minor est qua minus ipsi quoque inter beatos martyres aggregentur. Quod in illis est, toleraverunt quidquid tolerare parati & prompti fuerunt. Qui se tormentis & morti sub oculis Dei obtulit, passus est quidquid pati voluit*. Ad hæc loca Cypriani respiciebat haud dubie Erasmus interpretans locum libri Josephi de imperio rationis, ubi sic legitur: *& si fors percipiendi denegat facultatem, pertulit tamen cuncta quæ voluit pati*. Etenim martyres quoque censebantur qui tormenta passi, tamen occisi non fuerant. Commodianus instructione 48. *Multa sunt martyria quæ fiunt sine sanguine fuso*. Sanctus Paulinus poemate 14. de sancto Felice:

Cælestem nactus sine sanguine martyr honorem.
Nam confessor obit, pœnas non sponte lucratus.

Et paulo post:

Martyrium sine cæde placet, si prompta ferendi
Mensque fidesque Deo caleat. Passura voluntas
Sufficit, & summa est meriti testatio vocis.

Sulpitius Severus in epistola ad Aurelium de sancto Martino: *Nam licet ei ratio temporis non potuerit præstare martyrium, gloria tamen martyris non carebit, quia voto atque virtutibus & potuit esse martyr & voluit*. Hieronymus in epistola ad Rufinum quæ incipit *Plus Deum tribuere* commemorat *Ægyptios confessores & voluntate jam martyres*. Arnulphus Lexoviensis in epistola scripta ad sanctum Thomam archiepiscopum Cantuariensem, quæ edita est in pag. 487. tomi secundi spicilegii Dacheriani & inter epistolas sancti Thomæ lib. 1. epist. 85. *Licet enim nondum usque ad sanguinis effusionem causa pervenerit, supplet tamen devotio meritum passionis*.

36 *Tyrannum victum*] Rufinus in psal. 40. *Unde sancti martyres etiam in suis passionibus victores exstiterunt; quia etsi potuerunt corporaliter occidi, numquam tamen animo potuerunt frangi. Illi vero qui occiderunt victi sunt*.

37 *Postmodum victum*] Decium Imperatorem, qui anno 251. interiit cum filio in bello quod adversus Persas gerebat, ut scribit Pagius, qui Baronium redarguit scribentem id evenisse cum pugnaret adversum Gothos Mœsiam & Thraciam infestantes.

38 *Quadam d. i. inhonesta*] Sic vulgo solet. Semper in discordia una pars imputat inhonesta parti adversæ, ut patet etiam ex epistolis 48. & 49. sancti Cypriani adversus Novatum & Novatianum & ex calce epistolæ Firmiliani, in qua annotatum est Cyprianum a Papa Stephano vocatum fuisse pseudochristum & pseudoapostolum & dolosum operarium. Innumera sunt exempla hujusmodi in scriptoribus historiarum. Sic in libello precum Marcellini & Faustini adversus Papam Damasum & in epistola concilii Aquilejensis adversus Ursicinum æmulum Damasi. Apud Optatum legimus causas confictas esse contra Cæcilianum episcopum Carthaginensem ut vitiosa ejus ordinatio diceretur. Necesse non est ire per historias sequentium temporum. Vide tamen notas nostras ad vitas Paparum Avenionensium pag. 702. 1239.

39 *Communionem*] Quamvis sciam lectionem nunc receptam habere *communicationem*, eamque lectionem esse bonam, illamque repererim in sex codicibus antiquis, prætuli tamen eam quam omnes editiones Manutiana antiquiores & duodecim vetera exemplaria exhibent.

40 *Car. fr. noster*] Editiones vulgatæ, quæ acceperunt ex Erasmica, addunt *Cornelius*. Sed cum Cornelii nomen non invenerim in antiquis editionibus, desit autem etiam in sexdecim codicibus antiquis, existimavi auctoritatem tot veterum exemplarium prævalere debere adversus errorem. Cornelii quippe nomen non inveni in ullo veteri libro quam in Eligiano. Itaque illud, cum non dubitem esse ex glossemate, sustuli. Fuisse autem Trophimum ex clero Romano liquet ex initio istius epistolæ. Ex quo necessario consequitur ista referenda esse ad Cornelium, quamvis nomen ejus non exprimatur.

41 *Offocari*] Quamvis non dubitem plurimos mutationem a me in hoc loco factam improbaturos, parum videlicet curantes an hoc aut alio modo legatur, modo sensus idem sit, præsertim si minus habeat molestiæ & difficultatis, feci tamen, & hinc sustuli vocem *suffocari* suppositam veræ lectioni ab imperitis librariis; quibus cum *offocari* vocabulum esset incognitum, ei pro sua audacia substituerunt lectionem quam crediderunt melius convenire. Porro istam restitutionem esse necessariam probatur auctoritate multorum veterum exemplarium. Reperi quippe scriptum *offocari* in quatuordecim libris veteribus, & idem de quinque Anglicanis testatur editio in eo regno facta. Tertullianus in calce libri de idololatria: *Quicumque fluctus ejus offocant*. Hieronymus in epistola consolatoria ad virginem: *Quod reprimis non offocat, sed includit*. Augustinus lib. 5. confess. cap. 11. *Sed me maxime captum & offocatum quodam modo deprimebant corporalia meditantem*. Seneca in libro de brevitate vitæ cap. 2. *Aspice illos ad quorum felicitatem concurritur, bonis suis offocantur*. Festus: *Offocare, aquam in fauces mittere ad sorbendum*. Glossæ veteres in codice quorumdam Cyrilli scriptorum repertæ: ἀποπνίγω, *offoco, suffoco*. Onomasticon Græco-Latinum, olim quidem editum Basileæ, sed postea recusum a Bonaventura Vulcanio: *offoco*, ἀποπνίγω. Florus lib. 2. cap. 11. loquens de Gallogræcia: *sed alligati miraculo quodam fuere quum catenas morsibus & ore tentassent, quum offocandas invicem fauces præbuissent*. Sic quoque dicebant *obrogare*, ut apud T. Livium, Ciceronem, Florum, ac fortasse alibi. Apud sanctum Augustinum lib. 6. contra Donatistas cap. 17. scriptum est, *damnationis ira & erroris offectura*. Ubi clarissimi auctores novæ editionis operum sancti Augustini monent editiones Amerbachii & Erasmi habere *offocatum*, plerosque vero codices MSS. *offectura*, apud Cyprianum verso legi *offectura*, nimirum in sententia quam in causa baptismi hæreticorum protulit Munnulus a Girba in concilio Carthaginensi, ut illic dicemus.

42 *Paternæ lenitatis*] In codice Remensi sancti Dionysii legitur *paternæ pietatis*, in Fuxensi *patientiæ lenitas*.

43 *Æquandi sunt*] Sex libri veteres habent *æquatus est ille*. Quæ lectio potest esse bona.

44 *Luctatus*] Fatendum est hanc lectionem repertam a me fuisse in solo codice Fossatensi sane optimo & in vetustissimis editionibus. Alii libri, in majori sane numero, habent *reluctatus*. Ego tamen eam lectionem præfero quam posui, quia luctari est proprie pugilum, cujusmodi

jusmodi fuere martyres, quos certum est non fuisse reluctatos, sed tormenta & mortes lubenti animo pertulisse. Ipse Cyprianus in libro ad Demetrianum pag. 221. ait: *Nemo nostrum quando apprehenditur reluctatur*. Et in libro de bono patientiæ pag. 250. loquens de Abele ait, *adversus fratrem fratricidam non resistit nec reluctatur, sed humilis & mitis patienter occiditur*.

45 *Necessitate perventus*] Codex Gratianopolitanus, *necessitate compulsus est, nec ille qui*.

46 *Perfunctione*] In quinque libris veteribus scriptum est *passione*. Alii quinque & duo Anglicani & editio Morelliana *pactione*. Alii duo *passione vel patione*.

47 *Fratres et. plur.*] Codex Gratianopolitanus, *nec solum fratres, sed etiam plures qui extorres*.

48 *Multas viventes*] Ita libri decem veteres. Alii duo & editiones antiquiores habent *salvatas*. Codex Corbejensis, *solventes*, manifesto errore.

49 *Episcopo tractante*] Optatus lib. 7. *Restat ut dicitis cum eum populo communicasse. Et locutum enim esse aliquid in populo constat, sed insinuandi alicujus rei caussa, non tamen tractandi. quod est episcoporum*. Vide notas nostras ad Lupum Ferrariensem pag. 479.

50 *Auditis nobis*] Emendatio supra lineam in codice Monasteriensi, *auditis nostris lamentationibus*. Ex glossemate nimirum.

51 *Lassam*] Veteres editiones & plures libri veteres habent *lapsam*. Quæ lectio confirmari potest ex evangelio secundum Matthæum ad quod respicit hic locus, ex quo constat ovem illam non fuisse simpliciter lassam, sed lapsam. Ego tamen præfero priorem lectionem. Nam ovis illa recte dicitur lassa quæ multum errando laboraverat, ut verbis utar Hieronymi in epistola de filio prodigo ad Papam Damasum.

52 *Peccata paria*] Hieronymus in epistola ad Pammachium de dormitione Paulinæ, in libro primo adversus Pelagium, & lib. 2. adversus Jovinianum ait Stoicos contendisse peccata esse paria. Lactantius cap. 38. epitomes loquens de Zenone Stoicorum magistro: *Nam quod dicit paria esse peccata ex eadem inhumanitate est qua misericordiam velut morbum insectatur*. Plutarchus in libro de Stoicorum repugnantiis scribit neque peccatum peccato majus esse neque virtutem virtuti præstare. Cassianus lib. 5. cap. 11. *Cunctarum namque virtutum & una natura est, licet in multas dividi species & vocabula videatur*. Seneca epist. 120. *Sunt enim virtutibus vitia confinia*. Et Hieronymus adversus Luciferianos: *Vicina sunt vitia virtutibus*. Sic etiam Quintilianus lib. 3. cap. 7. & lib. 8. cap. 3. Cicero lib. 3. officiorum: *A me ipso disputatum est, qui unam habet omnes habere virtutes*. Vide etiam paradoxa, ubi fusius ista tractantur. Et tamen idem in libro primo de oratore scripsit spinosam & exilem orationem eorum esse qui dicunt qui virtutem habeat eum omnes habere. Sententiam illam videtur non approbasse Seneca. Ait enim in epistola 66. *Quomodo possunt paria bona esse? Ergo virtutes inter se pares sunt*. Vide ibi Muretum. Vide etiam sancti Augustini responsionem ad epistolam Nectarii de negotio Calamensi.

53 *Lenis nimis*] In sex libris nostris antiquis & in quatuor Anglicanis scriptum est *lenissimus*. Quod propius accedit ad editionem vulgatam libri Numerorum, quæ habet *mitissimus*.

54 *Misertus est*] Ita primus scripsit Erasmus. Hanc autem lectionem deprehendi in novem codicibus antiquis. In tribus aliis & in antiquis editionibus legitur *misericors est*. Quæ est lectio vulgatæ editionis evangelii secundum Lucam.

55 *Cum solatio*] Ita septem libri veteres & editio Manutiana. Veteres itaque editiones & alii septem libri veteres habent *consolatio*. Negatio deest in quatuor antiquis. In uno meo scriptum est, *in consolatione pacis & communicationis abscedit*.

56 *Sustinete*] Codex Sorbonicus, *sustinentes*. Fuxensis, *portate*. Et hæc est lectio vulgatæ editionis epistolæ ad Galatas.

57 *Suffrag. torem*] Lectio vulgata, quam pleriqoe codices antiqui præferunt, habet *justum*. In quinque tamen æque antiquis scriptum est *suffragatorem*. Quo etiam modo legi in Affligemensi testatur Pamelius. Ego vero puto hanc lectionem esse meliorem, tum quia Angli testantur in codice Bodlejano legi *Ipse est suffragator & deprecator*, tum quia ea recedit ab editione vulgata epistolæ Joannis, Cyprianum autem constet usum non esse editione qua nos hodie utimur. Mox enim ipse scribit *delictis*, ut solet, pro eo quod in nostra vulgata legitur *peccatis*. Quamquam *peccatis* vidi scriptum in duobus antiquis exemplaribus, per audaciam, ut puto, eorum qui putabant loca sacræ scripturæ allegata a Cypriano debere emendari secundum editionem nostram vulgatam. Porro arbitror eum qui scripsit codicem Bodlejanum legisse *suffragator* in suo exemplari & istud explicare volentem addidisse *& deprecator*. Certum enim est unum horum vocabulorum sufficere.

58 *Et pertinaces*] Codex Gratianopolitanus, *atque contumaces*.

59 *Nam & mœchis*] In duobus antiquis exemplaribus additur *id est adulteris*. Sed istud est glossema. Decretum Papæ Zephyrini apud Tertullianum in libro de pudicitia: *Ego & mœchiæ & fornicationis delicta pœnitentia functis dimitto*. Ubi obiter admoneo Baronium & Rigaltium male existimasse edictum Zephyrini ita conceptum fuisse: *EPISCOPUS EPISCOPORUM EDICIT. Ego & mœchiæ &c.* Episcopi enim Romani numquam usi sunt ambitioso illo & invidioso loquendi modo, præsertim in illa antiquitate. Sua tantum nomina præferebant, ut videre est etiam in epistolis Papæ Cornelii ad Cyprianum.

60 *Pendere in diem*] Ita inveni scriptum in quinque codicibus antiquis & in editione Manutii. Sic etiam se scriptum vidisse in codice Germanensi optimæ notæ testatur vir optimus & doctissimus Domnus Petrus Coustant in præfatione sua ad opera sancti Hilarii §. 229. Pamelius in annotatione sua ad hunc locum existimat hic per diem judicii intelligi diem particularis judicii uniuscujusque. Contra Nicolaus Faber in suo Cypriano impresso, qui nunc meus est, putat intelligi debere de extremo judicio ex opinione ea quæ fuit multorum & magnorum virorum tam Græcorum quam Latinorum in ecclesia primitiva, qui solos martyres gloria divina perfrui ante illud extremum judicium, ceteros vero in illud differri voluerunt, & hanc etiam fuisse Tertulliani sententiam. Quem Nicolai Fabri locum descripsit Rigaltius in addendis ad observationes suas in Cyprianum. Nota est controversia quæ fuit ævo Joannis Papæ XXII. circa visionem beatificam. Qua de re vide annotationes Erasmi in caput septimum epistolæ primæ Pauli ad Corinthios & notas nostras ad vitas Paparum Avenionensium pag. 788 & 798. itemque præfationem nostram ad historiam Tutelensem. Alii hunc Cypriani locum intelligunt de igne purgatorio. Illos vero vehementer exagitat Joannes Dallæus lib. 4. de pœnis & satisfactionibus humanis cap. 10.

61 *Et quidem*] Refert hunc locum sanctus Augustinus in epistola ad Vincentium Rogatistam.

62 *Antecessores nostros*] id est episcopos qui ecclesiam Africanam rexerant ante tempora Cypriani. Ait ergo Cyprianus quosdam episcopos Afros putasse pacem non esse dandam mœchis. Hanc opinionem fuisse in Africa ante tempora Cypriani liquet etiam ex testimonio Tertulliani, qui in libro mox laudato vehementer declamat adversus Papam Zephyrinum quod is mœchiæ & fornicationis delicta pœnitentia functis dimitteret. Manebat tamen interim concordiæ vinculum inter episcopos Afros, quamvis diverse nonnulli sentirent de reconciliatione lapsorum.

63 *Actum suum disponit*] Infra epist. 55. pag. 86. ait singulis pastoribus portionem gregis esse adscriptam, *quam regat unusquisque & gubernet, rationem sui actus Domino redditurus*. Et in concilio Carthaginensi ait unumquemque episcopum pro licentia libertatis & potestatis suæ habere arbitrium proprium, & Christum unum & solum habere potestatem judicandi de actibus episcoporum. Vide etiam librum de unitate ecclesiæ pag. 195.

64 *Rationem redditurus*] Vide epistolas 55. ad Cornelium pag. 86. ad Jubajanum pag. 137. & ad Magnum pag. 158.

65 *Lapsis pœnit.*] Codex Gratianopolitanus, *indulgentiam non putent lapsis*. Infra in calce hujus epistolæ legitur pag. 75. *& veniam & indulgentiam pœnitentibus non denegari*.

66 *Gesserint*] Hanc lectionem inveni in decem codicibus antiquis. Angli viderunt sex in quibus etiam habetur. In quinque vero aliis a me visis scriptum est *egerint*. Quæ est lectio vulgatæ editionis apocalypsis.

67 *Gaudium*] Codex Fuxensis, *gaudium coram angelis Dei in cælo*, ex glossemate, ut opinor.

68 *Super uno peccatore*] Nihil volui mutare, quamvis sciam plurimos optimos codices præferre *super unum peccatorem*. Nam editio quam retineo nititur etiam auctoritate plurimorum veterum librorum.

69 *Delectatur*] Ita scriptum vidi in multis antiquis codicibus & in vetustioribus editionibus. Manutius mutavit & scripsit *lætatur*. Sane fateor lectionem Ma-

nutianam exstare in multis codicibus antiquis & in editione vulgata *sacræ scripturæ*. Sed illa usum non esse Cyprianum constat. Itaque prætuli lectionem veterum editionum.

70 *Malitiam*] Sic emendavi secutus auctoritatem veterum editionum & undecim veterum exemplarium nostrorum & trium Anglicanorum. Nam & textus prophetiæ Joel habet *præstabilis super malitia*. Manutius posuit *malitias*. Sed ego eam lectionem non reperi nisi in quinque libris veteribus. In Veronensi legebatur *injurias irrogatas*. Vide Frontonis Ducæi notas in homilias sancti Joannis Chrysostomi pag. 14.

71 *Reservantis*] In uno vetere libro meo scriptum est *cum correxerit ac misereatur reservantis*, in Divionensi & in recentiore Remigiano *miserentis reservatis*.

72 *Virga*] Codex Gratianopolitanus & Monasteriensis addunt *ferrea*. Infra in hac ipsa epistola. *fictilia ab eo cui data est ferrea virga frangemur*. Rufinus in psal. 2. *Virga ferrea accipitur inflexibilis justitia*.

73 *Bonitas*] Angli monuerunt in codice Bodlejano scriptum esse *bonitatis & misericordiæ & pietatis fons*. Ita etiam in Pithœano, nisi quod deest vox *fons*.

74 *A sexdecim*] Pacianus in tractatu contra Novatianos: *Cornelius jam Romæ episcopus a sedecim episcopis factus locum cathedræ vacantis acceperat*.

75 *Episcopatus unus*] Locus insignis, inquit Pamelius, pro episcopatu Romano. Sed non cepit sensum Cypriani, qui manifestus est. Sunt apud Cyprianum varia loca multo favorabiliora episcopo Romano, ut istud in epistola 55. pag. 86. *Post ista adhuc insuper, pseudoepiscopo sibi ab hæreticis constituto, navigare audent & ad Petri cathedram atque ad ecclesiam principalem, unde unitas sacerdotalis exorta est, a schismaticis & profanis litteras ferre*. Etiam ea tempestate qua theologi scholastici libere disputabant, inventus est unus qui diceret omnes sacerdotes posse dici unum & eumdem sacerdotem, ut videre est apud Ægidium Romanum in capite 21. libri de renuntiatione papæ.

76 *Schism. in. ini. fervere*] Hic data occasione, emendabo locum ex actis Alexandri papæ III. valde corruptum & depravatum in annalibus Baronii, anno videlicet 1159. §. 74. Sic ergo restituendus est ex veteri codice MS. bibliothecæ Regiæ. *Tunc vero non mediocriter est elevatum cor ipsius hæresiarchæ, extollens se super se tamquam insanus & cæcus, nesciens quod secundum beati Cypriani martyris dictum schismatici semper inter initia fervent, incrementa vero habere non possunt nec augmentare valent quod illicite cœpit, sed statim cum prava sua æmulatione deficiunt*.

77 *Quantus arr. tumor*] Hunc locum descripsit sanctus Augustinus lib. 4. de baptismo contra Donatistas cap. 12. & Gratianus, sed non ita integrum ut apud Augustinum, 23. q. 4. cap. *Quantus* ubi citatur ex Augustino, non ex Cypriano. Salvianus lib. 4. cap. 12. *Maxima quippe accusatrix hominum noxiorum est usurpatrix innocentiæ arrogantia*. Idem in epistola ad Eucherium: *Pedissequa enim plerumque novi honoris est arrogantia*. Honores enim persæpe mutant mores.

78 *Fraudatores*] id est idololatras. Nam dicet paulo post, *fraudator, quod est idololatria*. Hieronymus in epistola ad Heliodorum de laude vitæ solitariæ: *Omnis fornicator, aut immundus, aut avarus, aut fraudator, quod est idolorum servitus, non habet hereditatem in regno Christi & Dei*. Istud vero sumptum est ex epistola Pauli ad Ephesios.

79 *Qui mœchatur*] Multa de hoc argumento dici possent, a quibus abstineo. Sed tamen illud silere non possum quod scio emendandum esse apud Commodianum instruct. 10. & sequenti, ubi reponendum est *mœchus & mœcha* pro eo quod Rigaltius posuit *Maius & Maja*. Sic etiam reponendum in instructione 12. ubi Rigaltius posuit *Maria* pro *mœcha*. Ego enim assero lectiones libri veteris.

80 *Libidinibus*] Codex Fuxensis, *turpitudinibus*. In epistola ad Donatum pag. 4. *Tum delectat in mimis turpitudinum magisterio*. Salvianus lib. 6. cap. 8. *loca & habitacula turpitudinum*.

81 *Nec sibi*] Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. de baptismo adversus Donatistas cap. 5. itemque Hincmarus in opusculo LV. capitulorum cap. 47. pag. 563.

82 *Idololatris*] Omnes libri veteres & vetustiores editiones & hic & paulo post habent scriptum *idolatris & idolatriæ*. Nihil tamen mutare volui, quamvis sciam ita vulgo scriptum esse in antiquis codicibus veterum scriptorum Latinorum, & quamvis exemplum ita scribendi habeam Antonii de Albone archiepiscopi Lugdunensis, qui ita scripsit in editione sua commentariorum Rufini in psalmos. Habendus esse videbatur honos antiquitati. Sed etiam satisfaciendum erat delicatis ingeniis ævi nostri.

83 *Inquinari alt.*] Codex Fuxensis, *alterum inquinari dicunt*. In Sorbonico & in uno meo, *excusari alterum dicunt*.

84 *Ipsum teneri*] Prætuli hanc lectionem, quia illam inveni in XV. libris veteribus. Alioqui enim facile mutassem ut eam revocarem quæ exstat in antiquis editionibus, ubi legitur *reum teneri*. Nam eam quoque lectionem reperi in quatuor exemplaribus antiquis.

85 *Lamentantium*] Duo libri veteres habent *amentium* tantum.

86 *Frequenter operare*] id est, ut ego quidem arbitror, frequenter opera pietatis exerce in pauperes, da frequenter eleemosynam. Vide librum de opere & eleemosynis. Commodianus instruct. 55. *Non operas facitis*, id est eleemosynas. Vide etiam instruct. 69.

87 *Dominum &*] Hanc lectionem inveni in quindecim exemplaribus antiquis & in editionibus Manutii & Morellii. Pamelius posuit *est* pro *&*. Hunc imitatus est Rigaltius. Angli reposuerunt veterem lectionem, quæ profecto melior est. In libro Fuxensi legitur, *dominum & jus est*.

88 *Interius*] Ego hanc lectionem, quam veteres editiones itemque Morelliana & tria vetera exemplaria habent, præfero, etiam ob eam causam quod paulo post Cyprianus ait Dominum, cum ad ecclesiam suam venerit, de illis utique judicaturum *quos in ea intus invenerit*. Infra epist. 55. pag. 88. *plebis intus positæ*. Sunt etiam multa similia apud Cyprianum. Optatus lib. 3. *nos, qui intus habitamus, & numquam de radice recessimus*. Hæretici, qui sunt foris, non habitant intus. Vide notas ad epistolam 76.

89 *Nec successi*] Ista sæpe repetit sanctus martyr, præcipue in libro de unitate ecclesiæ pag. 198. Hinc ortum vulgatum illud: *Martyrem non facit pœna, sed causa*, quod exstat apud Rufinum in psal. 34. & 43. & sæpe citatur a sancto Augustino. Id vero sanctus papa Gregorius lib. 2. indict. 10. epist. 37. laudat ex Cypriano. Videtur autem acceptum ex libro de duplici martyrio ad Fortunatum, in quo ita scriptum est: *Neque enim statim martyr est qui occiditur. Occiduntur & sicarii & piratæ. Non supplicium facit martyrem sed causa*. Sic Primasius in caput tertium epistolæ Pauli ad Galatas ait: *Reum non facit pœna, sed causa*. Et sanctus Hieronymus in libro secundo adversus Rufinum loquens de caritate, quam ait esse majorem fide & spe, & quam Paulus optat potius quam præsumit, addit, *sine qua & martyrio sanguis effusus corpusque flammis traditum coronam non habet præmiorum*. Idem in caput quintum epistolæ ad Galatas: *Vide quantum sit bonum caritatis. Si ita martyrium fecerimus ut nostras velimus ab hominibus reliquias honorari, si opinionem vulgi sectantes intrepidi sanguinem fuderimus, & substantiam nostram usque ad mendicitatem propriam dederimus, huic operi non tam præmium quam pœna debetur, & perfidiæ magis tormenta sunt quam corona victoriæ*. Sanctus Augustinus in libro de correctione Donatistarum cap. 2. *Non ergo qui propter iniquitatem & propter Christianæ unitatis impiam divisionem, sed qui propter justitiam persecutionem patiuntur, hi martyres veri sunt*. Et paulo post: *Potest enim esse impiorum similis pœna, sed dissimilis est martyrum causa*. Plangendi igitur erant Donatistæ qui gravissima tormenta toleraverant pro nomine Christi in persecutione Diocletiani. Vide eorum acta in libro secundo miscellaneorum nostrorum. Guibertus de Novigento lib. 1. cap. 3. de pignoribus sanctorum: *Donatistæ non imparia martyribus passi sunt, & quia extorres a caritate fuerant, frustra fuerant*. Stephanus Tornacensis in epistola sua secunda, loquens de cæde Joannis decani Aurelianensis: *Joannem nostrum martyrem simul causa fecit & pœna*. Cæsarius Heisterbachcensis lib. 8. cap. 64. *Causa, non pœna, facit martyres*. Vide notas ad vitas Paparum Avenionensium pag. 1280.

EPISTOLA LIII.

Ad Fortunatum & alios collegas de iis qui per tormenta superantur.

CYPRIANUS Fortunato, Ahymmo, Optato, Privatiano, Donatulo, & Feliei fratribus salutem. Scripsistis mihi, fratres carissimi, quod cum in Capsensi civitate propter ordinationem episcopi essetis, pertulerit ad vos [1] Superius frater & collega noster [2] Ninum, Clementianum, Florum fratres nostros, qui in persecutione apprehensi prius fuerant, & [3] nomen Domini confessi violentiam magistratus & populi frementis impetum vicerant, postmodum cum apud [4] proconsulem pœnis gravibus excruciarentur, vi tormentorum subactos esse & de gradu gloriæ, ad quam plena fidei virtute tendebant, diutinis cruciatibus excidisse, nec tamen post hunc gravem lapsum non voluntate sed necessitate susceptum a pœnitentia agenda per hoc triennium destitisse. De quibus consulendum putastis an eos ad communicationem jam fas esset admittere. Et quidem quod ad mei animi sententiam pertinet, puto his indulgentiam Domini non defuturam quos constat stetisse in acie, nomen Domini confessos esse, violentiam magistratuum & populi furentis incursum immobilis fidei obstinatione vicisse, passos esse carcerem, diu inter minas proconsulis & fremitum populi circumstantis tormentis laniantibus ac longa iteratione cruciantibus repugnasse; ut quod in [5] novissimo infirmitate carnis subactum videtur, meritorum præcedentium defensione relevetur, & sit satis talibus gloriam perdidisse, non tamen debere nos eis & veniæ locum A claudere atque eos a paterna pietate & a nostra communicatione privare; quibus existimamus ad deprecandam [6] clementiam Domini posse sufficere quod triennio jugiter ac dolenter, ut scribitis, cum summa pœnitentiæ lamentatione planxerunt. Certe non puto incaute & temere his pacem committi quos videmus militiæ suæ fortitudine nec prius pugnæ defuisse, & si acies etiam denuo venerit, gloriam suam posse reparare. Nam cum in concilio placuerit pœnitentiam agentibus in infirmitatis B periculo subveniri & pacem dari, debent utique in accipienda pace præcedere quos videmus non animi infirmitate cecidisse, sed in prœlio congressos & vulneratos per imbecillitatem carnis confessionis suæ coronam non potuisse perferre; maxime cum cupientibus mori non [7] permitterentur occidi, sed tamdiu fessos tormenta laniarent quamdiu non fidem, quæ invicta est, vincerent, sed carnem, quæ infirma est, fatigarent. Quoniam tamen scripsistis ut cum pluribus collegis de hoc ipso plenissime C tractem, & res tanta exigit majus & impensius de multorum collatione consilium, & nunc omnes fere inter Paschæ prima solemnia apud se cum fratribus demorantur, quando solemnitati celebrandæ apud suos satisfecerint & ad me [8] venire cœperint, tractabo cum singulis plenius, ut de eo quod consuluistis figatur apud nos & rescribatur vobis firma sententia multorum sacerdotum consilio ponderata. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere.

NOTÆ AD EPISTOLAM LIII.

1 *SUperius*] Ita scriptum fuisse in vetustissimo codice Veronensi mihi constat, & monet etiam Rigaltius. Sic etiam edidit Manutius. Testatur autem Pamelius codicem Anglicanum quo ille utebatur habere sicut Manutius habet. Et tamen nupera editio Anglicana nullum illius lectionis vetus exemplar allegat quam Veronense. Adjuvant nihilominus illam codices Eligianus & Beccensis, in quibus scriptum est *superus*, & decem alii veteres, qui habent *super*. In exemplari editionis Basileensis anni 1540 quod fuit Jacobi Cujacii, & nunc penes me est, vir ille doctissimus scripsit in margine ex quodam veteri libro *superus* ut in codice sancti Eligii & in Beccensi. Veteres editiones, etiam Morelliana, & tria vetera exemplaria præferunt *nuper*. Alius Superius presbyter in libro secundo miscellaneorum nostrorum pag. 101. & Superius stationarius apud Optatum Milevitanum in calce libri primi.

2 *Ninum*] In duobus antiquis codicibus scriptum est *Saturninum*. Saturnini mentio exstat in variis epistolis apud Cyprianum. Nini nulla alibi, quod sciam, mentio habetur. Quod fortassis approbare posset lectionem horum duorum veterum librorum. Verum nulla uspiam memoria de lapsu Saturnini. Itaque aut alius fuit Saturninus, si vera est lectio, aut certe retinendum est istic nomen Nini. Episcopum fuisse hinc colligi posset quod Cyprianus eum vocat fratrem, nisi constaret presbyteros quoque ab eo vocatos fuisse fratres. Pœnituisse Ninum quod fidem fregisset testatur abunde Cyprianus; adeoque puto illum postea gloriam suam reparasse. Nam in vetustissimo martyrologio ad XVI. Kal. Decembris notatur: *In Mauritania Nini*. & XVIII. Kal. Januarii: *In Africa Nini*. Non dicitur fuisse martyr. Itaque existimari posset eum non esse diversum a Nino confessore, cujus mentio habetur in narratione de quodam qui vidit filium Dei. Ea narratio exstat in codice Fossatensi. Sic autem incipit: *Quidam presbyter fuit religiosus valde Aurgils nomine, frequenter Missarum solemnia celebrans ad corpus sancti Nini episcopi & confessoris*.

3 *Nomen Domini*] Addidi vocem *Domini*, quamvis sciam illam non esse necessariam in hoc loco, quia ita reperi scriptum in omnibus fere vetustis exemplaribus quibus usus sum & in antiquis editionibus. Pamelius expunxit.

4 *Proconsulem*] Africæ nimirum. Magnæ illum dignationis & auctoritatis fuisse liquet ex testimonio Salviani, qui lib. 7. cap. 16. ait illum, quantum ad nomen quidem proconsulem, sed quantum ad potentiam consulem fuisse. Proconsulum Africæ multa mentio est apud veteres historiarum scriptores. Multæ præterea exstant in Codice Theodosiano constitutiones Imperatorum directæ ad proconsules Africæ.

5 *Novissimo*] id est postea. Sic restitui debere visum est pro eo quod Rigaltius & Angli posuerunt *novissime*. Quippe omnes libri veteres & editiones ante Rigaltianam habent eam lectionem quam ego revocavi. Quapropter miror Anglos, qui sciebant illam exstare in libris nostris veteribus, prætulisse eam quæ nuspiam habetur quam in editione Rigaltii. Quid si mendum illius editionis imputemus typographo?

6 *Clementiam*] Codex Fuxensis, *misericordiam*.

7 *Permitterentur*] Citat hunc locum Hieronymus in vita Pauli monachi: *Verum hostis callidus tarda ad mortem supplicia conquirens animas cupiebat jugulare, & ut ipse qui ab eo passus est Cyprianus ait, volentibus mori non permittebatur occidi*. Codex Fuxensis istic apud Cyprianum habet *paterentur*. Sed Hieronymus habebat in suo exemplari *permitterentur*. Lucanus lib. 6. *Ah miser, extremum cui mortis munus iniquæ eripitur*

tur non poſſe mori. Seneca Thebaide : *Occidere eſt vetare cupientem mori.*

8 *Venire cœperint*] Hinc colligi poſſe videtur conſuevisse eo tempore epiſcopos Africanos convenire Carthaginem apud epiſcopum magnæ illius eccleſiæ, ſicut epiſcopi Italiæ & Siciliæ apud Romanum ; ſed tamen neceſſe fuiſſe ut in præcipuis feſtivitatibus eſſent in ſuis civitatibus. Editio Anglicana male hunc locum interpretata eſt de ſynodis habendis bis in anno. Ea regula nondum inventa erat.

[1] EPISTOLA LIV.

Ad Cornelium de pace lapſis danda.

CYPRIANUS, Liberalis, Caldonius, Nicomedes, Cæcilius, Junius, Marrutius, Felix, Succeſſus, Fauſtinus, Fortunatus, Victor, Saturninus, alius Saturninus, Rogatianus, Tertullus, Lucianus, [2] Sattius, Secundinus, alius Saturninus, Eutyches, Amplus, alius Saturninus, Aurelius, Priſcus, Herculaneus, Victoricus, Quintus, Honoratus, Manthaneus, Hortenſianus, Verianus, Jambus, Donatus, Pomponius, Polycarpus, Demetrius, alius Donatus, Privatianus, Fortunatus, Rogatus, & Munnulus Cornelio fratri ſalutem. Statueramus quidem jam pridem, frater cariſſime, participato invicem nobiſcum conſilio ut qui in perſecutionis infeſtatione ſupplantati ab adverſario & lapſi fuiſſent, & ſacrificiis ſe illicitis maculaſſent, agerent diu pœnitentiam plenam, & ſi periculum infirmitatis urgeret, pacem [3] ſub ictu mortis acciperent. Nec enim fas erat aut permittebat paterna pietas & divina clementia eccleſiam pulſantibus claudi & dolentibus ac deprecantibus ſpei ſalutaris ſubſidium denegari, ut de ſæculo recedentes ſine communicatione & pace ad Dominum dimitterentur, quando permiſerit ipſe (Matth. 18.) qui legem dedit ut ligata in terris etiam in cælis ligata eſſent, ſolvi autem poſſent illic quæ hic prius in eccleſia ſolverentur. Sed enim cum videamus diem rurſus alterius infeſtationis appropinquare cœpiſſe, & crebris atque aſſiduis [4] oſtenſionibus admoneamur ut ad certamen quod nobis hoſtis indicit armati & parati ſimus, plebem etiam nobis de divina dignatione commiſſam exhortationibus noſtris paremus, & omnes omnino milites Chriſti qui arma deſiderant & prœlium flagitant intra caſtra dominica colligamus, neceſſitate cogente cenſuimus eis qui de eccleſia Domini non receſſerunt, ſed pœnitentiam agere & lamentari ac Dominum deprecari a primo lapſus ſui die non deſtiterunt, pacem dandam eſſe, & eos ad prœlium quod imminet armari & inſtrui oportere. Obtemperandum eſt namque oſtenſionibus atque admonitionibus juſtis, ut a paſtoribus oves in periculo non deſerantur, ſed grex omnis in unum congregetur, & exercitus Domini ad certamen militiæ cæleſtis armetur. Merito enim trahebatur dolentium pœnitentia tempore longiore ut [5] infirmis in exitu ſubveniretur quamdiu quies & tranquillitas aderat, quæ differre diu plangentium lacrimas & ſubvenire ſero morientibus in infirmitate pateretur. At vero nunc non infirmis, ſed fortibus, pax neceſſaria eſt, nec morientibus, ſed viventibus, communicatio a nobis danda eſt ; ut quos excitamus & hortamur ad prœlium non inermes & nudos relinquamus, ſed [6] prote-

A ctione ſanguinis & corporis Chriſti muniamus ; & cum ad hoc fiat euchariſtia ut poſſit accipientibus eſſe tutela, quos tutos eſſe contra adverſarium volumus, munimento dominicæ ſaturitatis armemus. Nam quomodo docemus aut provocamus eos in confeſſione nominis ſanguinem ſuum fundere, [7] ſi eis militaturis Chriſti ſanguinem denegamus ? Aut quomodo ad martyrii poculum idoneos facimus, ſi non eos prius ad bibendum in eccleſia poculum Domini jure communicationis admittimus ? Intereſ-

B ſe debet, frater cariſſime, inter eos qui vel apoſtataverunt & ad ſæculum cui renuntiaverant reverſi gentiliter vivunt, vel ad hæreticos transfugæ facti, contra eccleſiam parricidalia quotidie arma ſuſcipiunt, & inter eos qui ab eccleſiæ limine non recedentes & implorantes jugiter [8] ac dolenter divina & paterna ſolatia, nunc ſe ad pugnam paratos eſſe & pro Domini ſui nomine ac pro ſua ſalute ſtare fortiter & pugnare profitentur. Hoc in tempore pacem nos non dormientibus ſed vigilantibus

C damus, pacem non deliciis ſed armis damus, pacem non ad quietem ſed ad aciem damus. Si ſecundum quod eos audimus [9] & optamus & credimus fortiter ſteterint, & adverſarium nobiſcum in congreſſione proſtraverint, non pœnitet pacem conceſſiſſe tam fortibus, immo epiſcopatus noſtri honor grandis & gloria eſt pacem dediſſe martyribus, ut ſacerdotes qui [10] ſacrificia Dei [11] quotidie celebramus, hoſtias Deo & victimas præparemus. Si autem, quod Dominus avertat a fratribus noſtris, aliquis la-

D pſorum feſellerit, ut pacem ſubdole petat, & [12] impendentis prœlii tempore communicationem non prœliaturus accipiat, ſe ipſum fallit & decipit, qui aliud corde occultat, & aliud voce pronuntiat. Nos, in quantum nobis & videre & judicare conceditur, faciem ſingulorum videmus, cor ſcrutari & mentem perſpicere non poſſumus. De his judicat occultorum ſcrutator & cognitor cito venturus & de arcanis cordis atque abditis judicaturus. Obeſſe autem [13] mali bonis non debent, ſed magis mali

E a bonis adjuvari. Nec ideo martyrium facturis pax neganda eſt quia ſunt quidam negaturi, cum propter hoc pax danda ſit omnibus militaturis, ne per ignorantiam noſtram ille incipiat præteriri qui habet in prœlio coronari. Nec quiſquam dicat, qui martyrium tollit, [14] ſanguine ſuo baptizatur, nec pax illi ab epiſcopo neceſſaria eſt habituro gloriæ ſuæ pacem & accepturo majorem de Domini dignatione mercedem. Primo idoneus eſſe non poteſt ad martyrium qui ab eccleſia non armatur ad prœlium, & mens deficit quam non recepta euchariſtia erigit & accendit. Dominus enim in evan-

Matt. 10. evangelio suo dicit : *Cum autem vos tradiderint, nolite cogitare quid loquamini. Dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini . Non enim vos estis qui loquimini , sed spiritus patris vestri qui loquitur in vobis*. Quando autem dicat in traditis atque in confessione nominis constitutis spiritum patris loqui, quomodo potest ad confessionem paratus aut idoneus inveniri qui non prius pace accepta receperit spiritum patris , qui corroborans servos suos ipse loquitur & confitetur in nobis? Tum deinde si relictis omnibus rebus suis fugerit , & in latebris atque in solitudine constitutus in latrones forte incurrerit, aut in febribus & in languore decesserit , nonne nobis imputabitur quod tam bonus miles, qui omnia sua dereliquit , & contempta domo & parentibus ac liberis sequi dominum suum maluit, sine pace & sine communicatione decedit ? Nonne nobis vel negligentia segnis vel duritia crudelis adscribetur in die judicii quod pastores creditas & commissas nobis oves nec curare in pace nec in acie voluerimus armare? Nonne ingeretur nobis a Domino quod per prophetam suum clamat & dicit:
Ezech. 34. *Ecce lac consumitis & lanis vos tegitis , & quod crassum est interficitis , & oves meas non pascitis , quod infirmatum est non confortastis , & quod male habuit non corroborastis , & quod contribulatum est non* [11] *consolati estis , & quod errabat non revocastis , & quod periit non inquisistis , & quod forte fuit confecistis labore , & dispersæ sunt oves meæ , eo quod non sunt pastores , & factæ sunt in* [16] *comesturam omnibus bestiis agri ; & non fuit qui inquireret , neque qui revocaret . Propterea hæc dicit Dominus : Ecce ego super pastores , & requiram oves meas de manibus eorum , & avertam eos ut non pascant oves meas ,* [17] *& jam non pascent eas , & extraham oves meas* [18] *de ore eorum , & pascam eas cum judicio*. Ne igitur ore nostro, quo pacem negamus, quo duritiam magis humanæ crudelitatis quam divinæ & [19] paternæ pietatis opponimus , oves nobis commissæ a Domino reposcantur , placuit nobis , sancto spiritu suggerente , & Domino per visiones multas & manifestas admonente quia hostis imminere prænuntiatur & ostenditur , colligere intra castra milites Christi , examinatis singulorum causis , pacem lapsis dare , immo pugnaturis arma suggerere . Quod credimus vobis quoque paternæ misericordiæ contemplatione placiturum . Quod si de collegis aliquis exstiterit qui urgente certamine pacem fratribus & sororibus non putat dandam , reddet ille rationem in die judicii Domino vel importunæ censuræ vel inhumanæ duritiæ suæ . Nos quod fidei & caritati & sollicitudini congruebat quæ erant in conscientia nostra protulimus , diem certaminis appropinquasse , hostem violentum cito contra nos exsurgere , pugnam , non talem qualis fuit , sed graviorem multo & acriorem venire . Hoc nobis divinitus frequenter ostenditur , de hoc nos providentia & misericordia Domini sæpius admonemur ; de cujus ope & pietate qui in eum confidimus possumus esse securi quia qui in pace militibus suis futuram prænuntiat pugnam , dabit militantibus in congressione victoriam . Optamus te , frater carissime , semper bene valere .

NOTÆ AD EPISTOLAM LIV.

1 OMnes fere libri veteres & omnes veteres editiones præferunt nomina omnium episcoporum . Quare valde miror Pamelium illa omisisse in sua & Rigaltium maluisse ea referre in suis observationibus tamquam rem novam , professus se ea addere ex codice Corbejensi. Melius Angli, qui ea posuerunt in contextu . Porro inter se in illis scribendis variant vetera exemplaria & veteres editiones . Inutile esset referre varias lectiones . Itaque nos credidimus ea sufficere quæ in codice Thuano , quo Rigaltius quoque usus est , inveniuntur . Ceterum illud quoque admonemus , in uno codice regio desiderari nomina episcoporum & in titulo istius epistolæ scriptum esse simpliciter : *Cyprianus Cornelio fratri salutem*. At in codice sancti Arnulphi legitur : *Cyprianus cum fratribus numero XLI. Cornelio fratri salutem.*

2 *Sattius*] Quamquam id quod dicturus sum sit exigui momenti , dicam tamen , quia illud Rigaltius retulit in observationibus suis , ubi monet hunc episcopum vocari Fattium in codice Corbejensi. Quod verum est. Ceterum vocatur Sattius in multis antiquis exemplaribus. Et ita scribendum esse docet etiam prava lectio veterum editionum, in quibus legitur *Satius*. Certum est igitur lectionem libri Corbejensis esse falsam.

3 *Sub ictu*] Rigaltius ait scriptum esse *sub ictum* in codice Corbejensi. Ego ibi legi *subjectum*.

4 *Ostensionibus*] revelationibus , visionibus quæ in somno obrepunt , quibus paulo infra ait esse obtemperandum . Ea erat illis temporibus simplicitas & confidentia christianorum . Deinde secuta sunt tempora quæ omnem pæne auctoritatem adimerent istiusmodi somniis , ut patet ex Hieronymi epistola ad Pammachium & Marcellam adversus Rufinum & ex libro sexto cap. 3. confessionum sancti Augustini. Immo ævo quoque Cypriani , ut ipse in epistola ad Florensium pag. 124. docet , erant quibus revelationes in somno factæ videbantur somnia ridicula & visiones ineptæ . Eis tamen fidem adhibuisse Tertullianum liquet ex calce libri de virginibus velandis , immo etiam Hieronymum ex ipso discimus in epistola ad Lætam de institutione filiæ . Posterioribus sæculis , cum deveniebatur ad ultima temporum , revelationes multæ factæ sunt piis hominibus , non solum somniantibus , sed vigilantibus , idque frequentissime . Sed fuere etiam illis temporibus qui eas contemnerent . Vide notas nostras ad vitas Paparum Avenionensium pag. 1223. Ceterum an a Deo mittantur somnia disputat Ludovicus Cælius Rhodiginus lib. 14. cap. 43.

5 *Infirmis*] Erasmus addidit , *si qui essent* . Quod in nullo eorum veterum exemplarium quibus utor reperi , neque in aliis editionibus .

6 *Protect. cor. & sang.*] id est , communicationis , eucharistiæ , ut statim dicet .

7 *Si eis militaturis*] Codex Corbejensis , *si eis qui militaverint* .

8 *Ac dolenter*] Hæc desunt in quatuor antiquis exemplaribus . In meo legitur *dolentes* . Sic etiam codex sancti Arnulphi .

9 *Et opt. & cred.*] Hæc quidem habentur in septem codicibus antiquis . Sed desunt in aliis octo . Erasmus primus posuit . Nam desiderantur in antiquis editionibus .

10 *Sacrificia Dei*] Ita certe habet codex Corbejensis . Et tamen Rigaltius adnotat in illo scriptum esse *Deo* .

11 *Quotidie celebramus*] In libro de oratione dominica pag. 209. *eucharistiam quotidie ad cibum salutis accipimus* . Tertullianus lib. 2. ad uxorem , *nesciet maritus quid secreto ante omnem cibum gustes ; & si scierit panem , non illum credit esse qui dicitur* . Vide cap. *Quotidie* apud Gratianum dist. 2. de consecratione .

12 *Impendentis*] Codex Fuxensis , *ingruentis* .

13 *Mali*] Quidam libri veteres habent *malivoli* .

14 *Sanguine suo*] Epist. 73. pag. 136. *utpote qui baptizentur gloriosissimo & maximo sanguinis baptismo* . Et mox addit sanguine suo baptizatos & passione sanctificatos consummari & divinæ pollicitationis gratiam consequi . Vide Tertullianum in libro de baptismo & in libro de pudicitia . Passio sanctarum Perpetuæ & Felicitatis , *a sanguine ab obstetrice ad retiarium latura post partum baptismo secundo* . Vide dissertationem 11. Henrici Dodvvelli , quæ est de secundo martyrii baptismo .

15 *Con-*

15 *Consolati estis*] Codices Anglicani, *consolidastis*. Sorbonicus, *consolidati estis*.

16 *Comesturam*] Codex Remigianus *comestionem*, Corbejensis *depradatione*, Turonensis *de pradicatione*.

17 *Et jam n. p. eas*] Hæc desunt in antiquis editionibus & in novem libris antiquis. Defuisse etiam in tribus a se visis testatur Pamelius.

18 *De ore cor.*] Codex Fuxensis, *de manu & ore eorum*.

19 *Paterna pietatis*] Erasmus edidit, *paterna pietatis dulcedinem apponimus*. Verum vocem *dulcedinem* ego nuspiam reperi in libris antiquis.

---

[1] EPISTOLA LV.

Ad Cornelium de Fortunato & Felicissimo, sive contra hæreticos.

CYPRIANUS Cornelio fratri salutem. Legi litteras tuas, frater carissime, quas per [2] Saturum fratrem nostrum [3] acolythum misisti & dilectionis fraternæ & ecclesiasticæ disciplinæ & sacerdotalis censuræ satis plenas; quibus significasti [4] Felicissimum hostem Christi non novum, sed jam pridem ob crimina sua plurima & gravissima [5] abstentum, & non tantum mea sed & plurimorum coepiscoporum sententia condemnatum, rejectum a te illic esse, & cum venisset stipatus caterva & factione desperatorum, vigore pleno quo [6] episcopum agere oportet pulsum de ecclesia esse, de qua jam pridem cum sui similibus Dei majestate & Christi Domini & judicis nostri severitate depulsus est, ne schismatis & discidii auctor, ne pecuniæ commissæ sibi fraudator, ne stuprator virginum, ne matrimoniorum multorum depopulator atque corruptor ultra adhuc sponsam Christi incorruptam, sanctam, pudicam præsentiæ suæ dedecore & impudica atque incesta contagione violaret. Sed enim lecta alia tua epistola, frater, quam primis litteris subjunxisti, satis miratus sum, [7] cum animadvertissem te minis atque terroribus eorum qui venerant aliquantum esse commotum, cum te, secundum quod scripsisti, aggressi essent, cum summa desperatione comminantes quod si [8] litteras quas attulerant non accepisses, publice eas recitarent, & multa turpia ac probrosa & ore suo digna proferrent. Quod si ita res est, frater carissime, ut nequissimorum timeatur audacia, & quod mali jure atque æquitate non possunt temeritate ac desperatione perficiant, actum est de episcopatus vigore & de ecclesiæ gubernandæ sublimi ac divina potestate, nec christiani ultra aut durare aut esse jam possumus, si ad hoc ventum est ut perditorum minas atque insidias pertimescamus. Nam & gentiles & Judæi minantur & hæretici, atque omnes quorum pectora & mentes diabolus obsedit venenatam rabiem suam quotidie furiosa voce testantur. Non tamen iccirco cedendum est quia minantur, aut ideo adversarius & inimicus major est Christo quia tantum sibi vindicat & assumit in sæculo. Manere apud nos debet, frater carissime, fidei robur immobile, & stabilis atque inconcussa virtus contra omnes incursus atque impetus oblatrantium fluctuum velut petræ objacentis fortitudine & mole debet obsistere. Nec interest unde episcopo aut terror aut periculum veniat, qui terroribus & periculis vivit obnoxius, & tamen fit de ipsis terroribus ac periculis gloriosus. Neque enim solas gentilium vel Judæorum minas cogitare & spectare debemus, cum videamus ipsum Dominum (Joan. 18.) a fratribus [9] esse detentum & ab eo quem inter apostolos ipse delegerat proditum, (Marc. 14.) inter initia quoque mundi Abel justum nonnisi [10] frater occiderit, (Gen. 4.) & Jacob fugientem persecutus sit frater infestus, (Gen. 37.) & [11] Joseph puer venierit vendentibus fratribus, in evangelio etiam (Matt. 10.) legamus esse prædictum magis domesticos inimicos futuros, & qui prius copulati sacramento unanimitatis fuerint, ipsos invicem tradituros. Nihil interest quis tradat aut sæviat, cum Deus tradi [12] permittat quos disponit coronari. Neque enim nobis ignominia est pati a fratribus quod passus est Christus, nec illis gloria est facere quod fecerit Judas. Quæ autem sui elatio est, quæ comminantium tumens & inflata & vana jactatio, illic [13] absenti minari, cum hic me habeant in potestate præsentem? Convicia eorum, quibus se & vitam suam quotidie lacerant, non timemus; fustes & lapides & gladios, quos verbis parricidalibus jactitant, non perhorrescimus. Quod in illis est, homicidæ sunt apud Deum tales. Necare tamen non possunt, nisi eis Dominus necare permiserit. Et cum nobis semel moriendum sit, illi tamen & odio & verbis & delictis suis quotidie perimunt. Sed non iccirco, frater carissime, relinquenda est ecclesiastica disciplina aut sacerdotalis solvenda censura quoniam conviciis infestamur aut terroribus quatimur, quando occurrat & moneat scriptura divina dicens: (Abac. 2.) *Ille vero qui præsumit & contumax est, vir sui jactans, nihil omnino proficiet, qui dilatavit tamquam infernus animam suam.* Et iterum: (1. Mac. 2.) *Et verba viri peccatoris ne timueritis, quia gloria ejus in stercora erit & in vermes. Hodie extollitur, & cras non invenietur, quoniam* [14] *conversus est in terram suam, & cogitatio ejus peribit.* Et iterum: (Psal. 36.) *Vidi impium exaltatum & extolli super cedros Libani; & transivi, & ecce non fuit; & quæsivi eum, & non est inventus locus ejus.* Exaltatio & inflatio & arrogans ac superba jactatio non de Christi magisterio, qui humilitatem docet, sed de antichristi spiritu nascitur, cui exprobrat per prophetam Dominus & dicit: (Isa. 14.) *Tu autem dixisti in animo tuo: In cælum ascendam, super stellas Dei ponam sedem meam, sedebo in monte alto super montes altos in aquilonem, ascendam super nubes, ero similis altissimo.* Et addidit dicens: *Tu vero ad inferos descendes in fundamenta terræ; & qui videbunt te, mirabuntur super te.* Unde & parem talibus pœnam scriptura divina loco alio comminatur & dicit: (Isa. 2.) *Dies enim Domini Sabaoth super omnem injuriosum & superbum & super omnem elatum & excelsum.* De ore itaque ac de verbis suis unusquisque statim proditur, & utrum Christum in corde suo an vero antichristum habeat, loquendo detegitur, secundum quod Dominus in evangelio suo dicit:

Matt. 12. cit : *Progenies viperarum, quomodo potestis bona loqui, cum sitis nequam? De abundantia enim cordis os emittit. Bonus homo de bono thesauro emittit bona, & nequam homo de nequam thesauro e-*
Luc. 6. *mittit nequam*. Unde & dives ille peccator, qui de Lazaro in sinu Abrahæ posito atque in refrigerio constituto implorat auxilium, cum in tormentis cruciabundus flammæ cremantis ardoribus aduratur, inter omnes corporis partes magis os ejus & lingua pœnas dat, quia plus scilicet lingua sua & ore peccaverat. Nam cum
1. Cor. 6. scriptum sit, *Neque maledici regnum Dei consequentur*, & iterum Dominus in evangelio suo
B
Matth. 5. dicat, *Qui dixerit fratri suo fatue, & qui dixerit racha, reus erit in gehenna ignis*, quomodo possunt censuram Domini ultoris evadere qui talia ingerunt, non solum fratribus, sed & sacerdotibus, quibus honor tantus de Dei dignatione conceditur ut quisquis sacerdoti ejus & ad tempus hic judicanti non obtemperaret, statim necaretur? In Deuteronomio loquitur
Deut. 17. Dominus Deus dicens : *Et homo quicumque fecerit in superbia, ut non exaudiat sacerdotem aut judicem, quicumque fuerit in diebus illis, morie-*
C
tur homo ille, & omnis populus cum audierit, timebit, & non agent impie etiam nunc. Item ad Samuelem, cum a Judæis sperneretur, Deus
1. Reg. 8. dicit : *Non te spreverunt, sed me spreverunt*.
Luc. 10. Et Dominus quoque in evangelio : [15] *Qui audit vos*, inquit, *me audit, & eum qui me misit, &* [16] *qui rejicit vos, me rejicit, & qui me rejicit, rejicit eum qui me misit*. Et cum lepro-
Matth. 8. sum emundasset, *Vade*, inquit, *& demonstra te sacerdoti*. Et cum postea tempore passionis alapam accepisset a servo sacerdotis, cumque
D
Joan. 18. ei dixisset, *Sic respondes pontifici*, adversus pontificem Dominus contumeliose nihil dixit, nec quidquam de sacerdotis honore detraxit, sed innocentiam suam magis asserens & ostendens, *Si male*, inquit, *locutus sum, exprobra de malo; si autem bene, quid me cædis?* Item in actibus apostolorum postmodum beatus apostolus Pau-
Act. 23. lus, cum ei dictum esset, *Sic* [17] *insilis in sacerdotem Dei maledicendo*, quamvis Domino jam crucifixo sacrilegi & impii & cruenti illi esse cœpissent, nec jam quidquam de sacerdotali honore & auctoritate retinerent, tamen i-
E
psum quamvis inane nomen & umbram quamdam sacerdotis cogitans Paulus, *Nesciebam*, inquit, *fratres, quia pontifex est. Scriptum est*
Exod. 22. *enim* : [18] *Principem populi tui non maledices*. Cum hæc tanta ac talia & multa alia exempla præcedant, quibus sacerdotalis auctoritas & potestas de divina dignatione firmatur, quales putas esse eos qui sacerdotum hostes & contra ecclesiam catholicam rebelles nec præmonentis Domini comminatione nec futuri judicii ultione terrentur? Neque enim aliunde hæreses
F
obortæ sunt aut nata sunt schismata quam inde quod sacerdoti Dei non obtemperatur, nec [19] unus in ecclesia ad tempus sacerdos & ad tempus judex vice Christi cogitatur : cui si secundum magisteria divina obtemperaret fraternitas universa, nemo adversum sacerdotum collegium quidquam moveret, nemo post divinum judicium, post populi suffragium, post coepiscoporum consensum, judicem se jam, non episcopi, sed Dei, faceret, nemo discidio unitatis Christi ecclesiam scinderet, nemo sibi pla-

A
cens ac tumens seorsum foris hæresim novam conderet; nisi si ita est aliquis sacrilegæ temeritatis ac perditæ mentis ut putet sine Dei judicio fieri sacerdotem, cum Dominus in evangelio suo dicat : *Nonne duo passeres asse veneunt,* Matt. 10.
& neuter eorum cadit in terram [20] *sine patris vestri voluntate?* Cum ille nec minima fieri sine voluntate Dei dicat, [21] existimat aliquis summa & magna aut non sciente aut non permittente Deo in ecclesia Dei fieri, & sacerdotes, id est, dispensatores ejus, non de ejus sententia ordinari? Hoc est fidem non habere qua vivimus, hoc
B
est Deo honorem non dare, cujus nutu & arbitrio regi & gubernari omnia scimus & credimus. Plane episcopi non de voluntate Dei fiunt, sed qui extra ecclesiam fiunt, sed qui contra dispositionem & traditionem evangelii fiunt, sicut ipse Dominus in duodecim prophetis ponit & dicit : *Sibimetipsis regem constituerunt, & non per me*. Et iterum : *Sacrificia eorum tamquam panis luctus, omnes qui manducant* Osee 8. & 9.
ea contaminabuntur. Et per Esaiam quoque spiritus sanctus clamat & dicit : *Væ vobis, filii* Isa. 30.
C
desertores. Hæc dicit Dominus : [22] *Habuistis consilium, & non per me; & fecistis conventionem, & non per spiritum meum, adjicere peccata super peccata*. Ceterum ([23] dico enim provocatus, dico dolens, dico compulsus) quando episcopus in locum defuncti substituitur, quando populi universi suffragio in pace deligitur, quando Dei auxilio in persecutione protegitur, collegis omnibus fideliter junctus, plebi suæ in episcopatu quadriennio jam probatus, in quiete serviens disciplinæ, in tempestate [24] proscri-
D
ptus, applicito & adjuncto episcopatus sui nomine, toties [25] ad leonem petitus, in circo, in amphitheatro dominicæ dignationis testimonio honoratus, his ipsis etiam diebus quibus has ad te litteras feci, ob sacrificia quæ [26] edicto proposito celebrare populus jubebatur [27] clamore popularium ad leonem denuo postulatus in circo, cum talis, frater carissime, a quibusdam desperatis & perditis & extra ecclesiam constitutis impugnari videtur, apparet quis impugnet, non scilicet Christus, qui sacerdotes aut constituit aut protegit, sed ille qui Chri-
E
sti adversarius & ecclesiæ ejus inimicus ad hoc ecclesiæ præpositum sua infestatione persequitur ut, gubernatore sublato, atrocius atque violentius circa ecclesiæ naufragia grassetur. Nec quemquam fidelem & evangelii memorem atque apostoli præmonentis mandata retinen- 2. Tim. 3.
tem movere debet, frater carissime, si quidam in extremis temporibus superbi & contumaces & sacerdotum Dei hostes aut de ecclesia recedunt, aut contra ecclesiam faciunt, quando tales nunc futuros & Dominus & apostoli ejus
F
ante prædixerint. Nec præpositum servum deseri a quibusdam miretur aliquis, quando ipsum Dominum magnalia & mirabilia summa facientem & virtutes Dei patris factorum suorum testimonio comprobantem discipuli sui reliquerint. Et tamen ille non increpuit recedentes, aut graviter comminatus est, sed magis conversus ad apostolos suos dixit : *Numquid* Matt. 16.
& vos vultis ire? servans scilicet legem qua homo libertati suæ relictus, & in arbitrio proprio constitutus, sibimet ipse vel mortem appetit vel salutem. Petrus tamen, [28] super quem ædifica-

ædificata ab eodem Domino fuerat ecclesia, [9] unus pro omnibus loquens & ecclesiæ voce respondens ait: *Domine, ad quem ibimus? Verbum vitæ æternæ habes, & nos credimus & cognovimus quoniam* [10] *tu es Christus filius Dei vivi*, significans scilicet & ostendens eos qui a Christo recesserint culpa sua perire, ecclesiam tamen, quæ in Christum credat, & quæ semel id quod cognoverit teneat, numquam ab eo omnino discedere, & eos esse ecclesiam qui in domo Dei permanent, plantationem vero plantatam a Deo patre non esse quos videmus non frumenti stabilitate solidari, sed tamquam paleas dissipantis inimici spiritu ventilari, de quibus & Joannes in epistola sua dicit: *Ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis. Si enim fuissent ex nobis,* [11] *mansissent utique nobiscum.* Item Paulus monet nos cum mali de ecclesia pereunt non moveri, nec recedentibus perfidis fidem minui. *Quid enim*, inquit, *si exciderunt a fide quidam eorum, numquid infidelitas illorum fidem Dei evacuavit? Absit. Est enim Deus verax, omnis autem homo mendax.* Quod ad nos attinet, conscientiæ nostræ convenit, frater carissime, dare operam ne quis culpa nostra de ecclesia pereat, si autem quis ultro & crimine suo perierit & pœnitentiam agere atque ad ecclesiam redire noluerit, nos in die judicii inculpatos futuros, qui consulimus sanitati, illos solos in pœnis remansuros qui noluerint consilii nostri salubritate sanari. Nec movere nos debent convicia perditorum quo minus a via recta & a certa regula non recedamus, quando & apostolus instruat dicens: *Si hominibus placerem, Christi servus non essem.* Interest utrum quis homines promereri an Deum cupiat. Si hominibus placetur, Dominus offenditur. Si vero id [12] enitimur & elaboramus ut possimus Deo placere, & convicia & maledicta debemus humana contemnere. Quod autem tibi de [13] Fortunato isto pseudoepiscopo a paucis & inveteratis hæreticis constituto non statim scripsi, frater carissime, non ea res erat quæ in notitiam tuam deberet festinato statim quasi magna aut metuenda perferri, maxime quando & Fortunati nomen jam satis nosses, qui est unus ex quinque presbyteris jam pridem de ecclesia profugis & sententia coepiscoporum nostrorum multorum & gravissimorum virorum nuper abstentis qui super hac re priore anno ad te litteras fecerunt. Item Felicissimum signiferum seditionis recognosceres, qui & ipse in iisdem coepiscoporum nostrorum factis ad te pridem litteris continetur; qui non tantum ab iis istic abstentus, sed & abs te illic nuper de ecclesia pulsus est. Cum hæc in notitia tua esse confiderem & pro certo hærere memoriæ & disciplinæ tuæ scirem, necessarium non putavi celeriter & urgenter hæreticorum tibi ineptias nuntiandas. Neque enim ad catholicæ ecclesiæ majestatem pariter ac dignitatem pertinere debet quid apud se hæreticorum & schismaticorum moliatur audacia. Nam & pars Novatiani Maximum presbyterum nuper ad nos a Novatiano legatum missum atque a nostra communicatione rejectum nunc istic sibi fecisse pseudoepiscopum dicitur. Nec tamen de hoc tibi scripseram, quando hæc omnia contemnantur a nobis, & miserim tibi proxime nomina episcoporum istic constitutorum qui integri & sani in ecclesia catholica fratribus præsunt. Quod utique ideo de omnium nostrorum consilio tibi placuit scribere ut erroris diluendi ac perspiciendæ veritatis compendium fieret, & scires tu & collegæ nostri quibus scribere & litteras mutuo a quibus vos accipere oporteret; si quis autem præter hos quos epistola nostra complexi sumus scribere vobis auderet, sciretis eum vel sacrificio vel libello esse maculatum, vel unum de hæreticis, perversum scilicet & prophanum. Nactus tamen occasionem familiarissimi hominis & clerici, per Felicianum acolythum, quem cum [14] Persco collega nostro miseras, inter cetera quæ in notitiam tuam perferenda hinc fuerant, etiam de Fortunato isto tibi scripsi. Sed dum istic Felicianus frater noster vel vento retardatur, vel accipiendis aliis epistolis a nobis detinetur, Felicissimo ad vos properante præventus est. Ita enim semper [15] scelera festinant quasi contra innocentiam festinatione prævaleant. Per Felicianum autem significavi tibi, frater, venisse Carthaginem Privatum veterem hæreticum in Lambesitana colonia ante multos fere annos ob multa & gravia delicta nonaginta episcoporum sententia condemnatum, antecessorum etiam nostrorum, quod & vestram conscientiam non latet, [16] Fabiani & Donati litteris severissime notatum; qui cum causam suam apud nos in concilio quod habuimus Idibus Maiis quæ proximæ fuerunt agere velle se diceret, nec admissus esset, Fortunatum istum sibi pseudoepiscopum dignum collegin suo fecit. Venerat etiam cum illo & Felix quidam, quem ipse extra ecclesiam in hæresi pseudoepiscopum olim constituerat. Sed & Jovinus & Maximus comites cum [17] Privato probato hæretico affuerunt, ob nefanda sacrificia & crimina in se probata sententia novem episcoporum collegarum nostrorum condemnati, & iterato quoque a pluribus nobis anno priore in concilio abstenti. Cum his autem quatuor junctus est & Repostus [18] Suturnicensis, qui non tantum in persecutione ipse cecidit, sed & maximam partem plebis suæ [19] sacrilega persuasione dejecit. Hi quinque cum paucis vel sacrificatis vel male sibi consciis Fortunatum sibi pseudoepiscopum [20] cooptarunt, ut criminibus in unum convenientibus talis esset scilicet rector quales illi qui reguntur. Hinc jam & cetera mendacia, frater carissime, potes noscere quæ illic homines desperati & perditi ventilaverunt, ut cum de sacrificatis vel de hæreticis amplius quam quinque pseudoepiscopi non fuerint qui Carthaginem venerint & Fortunatum sibi dementiæ suæ socium constituerint, illi tamen quasi filii diaboli & mendacio pleni ausi sunt, ut scribis, jactitare viginti quinque episcopos affuisse. Quod mendacium & istic prius apud fratres nostros jactitabant, dicentes viginti quinque episcopos de Numidia esse venturos qui sibi episcopum facerent. Quo in mendacio suo posteaquam, quinque solis convenientibus naufragis & a nobis abstentis, detecti sunt atque confusi, Romam [21] cum mendaciorum suorum merce navigaverunt, quasi veritas post eos navigare non posset, quæ mendaces linguas rei certæ probatione

1. Joa. 2. — Rom. 3. — Gal. 1.

ne convinceret. Atque hæc est, frater, vera dementia, non cogitare nec scire quod mendacia non diu fallant, noctem tamdiu esse quamdiu illucescat dies, clarificato autem die, & sole oborto, luci tenebras & caliginem cedere, & quæ grassabantur per noctem latrocinia cessare. Denique si nomina ab eis quæreres, non haberent vel quos falso nominarent. Tanta apud eos etiam malorum penuria est ut ad illos nec de sacrificatis nec de hæreticis viginti quinque colligi possunt. Et tamen ad decipiendas aures simplicium & absentium mendacio numerus inflatur; quasi, etsi verus esset hic numerus, aut ab hæreticis ecclesia aut ab injustis justitia vincatur. Nec me oportet, frater carissime, paria nunc cum illis facere & ea quæ commiserunt atque hucusque committunt meo sermone decurrere, cum considerandum sit nobis quid proferre & scribere sacerdotes Dei oporteat, nec tam dolor apud nos debeat quam pudor loqui, & ne videar provocatus maledicta potius quam crimina & peccata congerere. Taceo itaque de fraudibus ecclesiæ factis. Conjurationes & [41] adulteria & varia delictorum genera prætereo. Unum illud, in quo non mea, nec hominum, sed Dei causa est, de eorum facinore non puto esse reticendum, quod a primo statim persecutionis die, cum recentia delinquentium facinora ferverent, & sacrificiis nefandis non tantum diaboli altaria sed adhuc manus ipsæ lapsorum atque ora fumarent, communicare cum lapsis & pœnitentiæ agendæ intercedere non destiterunt. Clamat Deus: *Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino soli.* Et

Exod. 22.

Dominus in evangelio dicit: *Qui me negaverit,* [42] *negabo illum.* Et alio loco indignatio &

Matt. 10.

ira divina non tacet dicens: *Illis fudistis libamina, & illis imposuistis sacrificia. Super hæc non indignabor? dicit Dominus.* Et intercedunt ne rogetur Deus, qui indignari se ipse testatur. Intercedunt ne exoretur precibus & satisfactionibus Christus, qui negantem se negare profitetur. Nos in ipso persecutionis tempore de hoc ipso litteras misimus, nec anditi sumus. Concilio frequenter acto, non consensione tantum nostra sed & comminatione decrevimus ut pœnitentiam fratres agerent, ut pœnitentiam non agentibus nemo temere pacem daret. Et illi contra Deum sacrilegi, [44] contra sacerdotes Dei impio furore temerarii, de ecclesia recedentes, & contra ecclesiam parricidalia arma tollentes, elaborant, ut opus suum diaboli malitia consumment, [45] ne vulneratos divina clementia in ecclesia sua curet. Miserorum pœnitentiam mendaciorum suorum fraude corrumpunt, ne Deo indignanti satisfiat, ne Christum Dominum suum qui christianus esse vel [46] erubuit ante vel timuit postmodum quærat, ne ad ecclesiam qui de ecclesia recesserat redeat. Datur opera ne satisfactionibus [47] & lamentationibus justis delicta redimantur, ne vul-nera lacrimis abluantur. [48] Pax vera fals-cis mendacio tollitur, salutaris sinus m-verca [49] intercedente [50] præcluditur, ... ctore atque ore lapsorum fletus & ... diatur. Compelluntur adhuc i... linguis atque ore quo [51] in C... liquerant sacerdotibus [52] cor... fessores & virgines & i...

Isa. 57.

S. Cypriani Ope...

A de præcipuos atque in ecclesia gloriosos contumeliis & maledicis vocibus prosequantur. A quibus quidem non tam nostrorum modestia & humilitas & pudor cæditur quam [53] illorum ipsorum spes & vita laceratur. [54] Neque enim qui patitur, sed qui facit convicium, miser est; nec qui a fratre vapulat, sed qui fratrem cædit, in lege peccator est; & cum nocentes innocentibus injuriam faciunt, illi patiuntur injuriam qui facere se credunt. Denique hine illis percussa mens & hebes animus & sensus

B alienus est. Ira est Dei non intelligere delicta, ne sequatur pœnitentia, sicut scriptum est: *Et dedit illis Deus spiritum transpunctionis,* ne Isa. 29. revertantur scilicet & curentur & deprecationibus & satisfactionibus justis post peccata sanentur. Paulus apostolus in epistola sua ponit & dicit: *Dilectum veritatis non habuerunt ut salvi fierent; ac* 2. Thess. 2. *propterea mittet illis Deus operationem erroris, ut credant mendacio, ut judicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed sibi placent in injustitia.* Primus felicitatis gradus est, non delinquere; secundus, [55] delicta cognoscere. Illic currit in-

C nocentia integra & illibata quæ servet, hic succedit medela quæ sanet. Quod utrumque isti offenso Deo perdiderunt, & ut amissa sit gratia quæ de baptismi sanctificatione percipitur, & non subveniat pœnitentia, per quam culpa curatur. An putas, frater, levia esse adversus Deum facinora parva & modica delicta, quod per illos non rogatur majestas indignantis Dei, quod non timetur ira & ignis & dies Domini, quod imminente antichristo [56] exarmatur fides militantis populi, dum tollitur vigor &

D timor Christi? Viderint laici hoc quomodo curent. Sacerdotibus labor major incumbit in [57] asserenda & procuranda Dei majestate, ne quid videamur in hac parte negligere, quando admoneat Dominus & dicat: *Et nunc præceptum* Malac. 2. *hoc ad vos est, a sacerdotes. Si non audieritis, & si non posueritis in corde vestro ut detis honorem nomini meo, dicit Dominus, immittam in vos maledictionem, & maledicam benedictionem vestram.* Honor ergo datur Deo quando sic Dei majestas & censura contemnitur ut cum se ille indignari & irasci sacrificantibus dicat, &

E cum pœnas æternas & supplicia perpetua comminetur, proponatur a sacrilegis atque dicatur ne ira cogitetur Dei, ne timeatur judicium Domini, ne pulsetur ad ecclesiam Christi, sed sublata pœnitentia, nec ulla exomologesi criminis facta, despectis episcopis atque calcatis, [58] pax a presbyteris verbis fallacibus prædicetur, & ne lapsi surgant, aut ... ecclesiam redeant, communicatio ... nicantibus offeratur? Quibus ... fuit ab evangelio recessisse, ... ctionis & pœnitentiæ ...

F volutos, vel adulteri ... crificiorum funesta ... um rogarent, ne ... ... nitentiæ ... drant

dram atque ad [63] ecclesiam principalem, unde [64] unitas sacerdotalis exorta est, a schismaticis & prophanis litteras ferre, nec cogitare *Rom. 1.* eos esse Romanos [65] quorum fides apostolo prædicante laudata est, ad quos perfidia habere non possit accessum. Quæ autem causa veniendi & pseudoepiscopum contra episcopos factum nuntiandi? Aut enim placet illis quod fecerunt, & in suo scelere perseverant; aut si displicet & recedunt, sciunt quo revertantur. [66] Nam cum statutum sit [67] ab omnibus nobis & æquum sit pariter ac justum ut uniuscujusque [68] causa illic audiatur ubi est crimen admissum, & singulis pastoribus portio gregis sit adscripta, quam regat unusquisque & gubernet, rationem sui actus Domino redditurus, oportet utique eos quibus præsumus non circumcursare nec episcoporum concordiam cohærentem sua subdola & fallaci temeritate collidere, sed agere illic causam suam ubi & accusatores habere & testes sui criminis possint; nisi si paucis desperatis & perditis minor videtur esse auctoritas episcoporum in Africa constitutorum, qui jam de illis judicaverunt, & eorum conscientiam multis delictorum laqueis [69] vinctam judicii sui nuper gravitate damnarunt. Jam causa eorum cognita est, jam de eis dicta sententia est; nec censuræ congruit sacerdotum mobilis atque inconstantis animi levitate reprehendi, cum Dominus doceat & dicat: *Sit sermo vester, est est, non non.* *Matt. 5.* Si eorum qui de illis priore anno judicaverunt numerus cum presbyteris & diaconibus computetur, plures tunc affuerunt judicio & cognitioni quam sunt iidem isti qui cum Fortunato nunc videntur esse conjuncti. Scire enim debes, frater carissime, eum posteaquam pseudoepiscopus ab hæreticis factus est, jam pæne ab omnibus esse desertum. Namque ii quibus in præteritum præstigia obtendebantur & dabantur verba fallacia quod simul ad ecclesiam regressuri dicerentur, posteaquam viderunt illic pseudoepiscopum factum, frustratos & deceptos se esse didicerunt, & remeant quotidie atque ad ecclesiam pulsant, nobis tamen, a quibus ratio Domino reddenda est, anxie ponderantibus & sollicite examinantibus qui recipi & admitti ad ecclesiam debeant. Quibusdam enim ita aut crimina sua obsistunt aut fratres obstinate & firmiter renituntur ut recipi omnino non possint nisi [70] cum scandalo & periculo plurimorum. Neque enim sic [71] putramina quædam [72] colligenda sunt ut quæ integra & sana sunt vulnerentur, nec utilis aut consultus est pastor qui ita morbidas & contactas oves gregi admiscet ut gregem totum mali cohærentis afflictatione contaminet. [73] Non attendas ad numerum illorum. Melior est enim unus timens Deum quam mille filii impii, sicut locutus est Dominus [74] per prophetam dicens: *Eccli. 16.* *Fili, ne jocunderis in filiis impiis, si multiplicentur tibi, cum non fuerit timor Dei in ipsis.* O si posses, frater carissime, istic interesse nobiscum cum pravi isti & perversi de schismate revertuntur. Videres quis mihi labor sit persuadere patientiam fratribus nostris, ut animi dolore sopito recipiendis malis curandisque consentiant. Namque ut gaudent & lætantur cum tolerabiles & minus culpabiles redeunt, ita contra fremunt & reluctantur quoties inemendabiles & protervi, & vel adulteriis vel sacrificiis contaminati, & post hæc adhuc insuper & superbi, sic ad ecclesiam remeant ut bona intus ingenia corrumpant. Vix plebi persuadeo, immo extorqueo, ut tales patiantur admitti. Et justior factus est fraternitatis dolor ex eo quod unus atque alius, obnitente plebe & contradicente, mea tamen facilitate suscepti, pejores exstiterunt quam prius fuerant, nec fidem pœnitentiæ servare potuerunt, quia nec [75] cum vera pœnitentia venerant. De istis vero quid dicam qui nunc ad te cum Felicissimo omnium criminum reo navigaverunt, legati a Fortunato pseudoepiscopo missi, tam falsas ad te litteras afferentes quam est & ipse cujus litteras ferunt falsus, quam est ejus peccatorum multiplex conscientia, quam execrabilis vita, quam turpis, ut etsi in ecclesia essent, ejici tales de ecclesia debuissent? Denique quia conscientiam suam norunt, nec nos audent adire aut ad ecclesiæ limen accedere, sed foris per provinciam circumveniendis fratribus & spoliandis pererrant, & omnibus jam satis noti, atque undique pro suis facinoribus exclusi, illuc etiam ad vos navigant. Neque enim potest illis frons esse ad nos accedendi aut apud nos consistendi, cum sint acerbissima & gravissima crimina quæ eis a fratribus ingeruntur. Si judicium nostrum voluerint experiri, veniant. Denique si qua illis excusatio & defensio potest esse, videamus quem habeant satisfactionis suæ sensum, quem afferant pœnitentiæ fructum. Nec ecclesia istic cuiquam clauditur, nec episcopus alicui denegatur. Patientia & facilitas & humanitas nostra venientibus præsto est. Opto omnes in ecclesiam regredi, opto universos commilitones nostros intra Christi castra & Dei patris domicilia concludi. Remitto omnia, multa dissimulo studio & voto [76] colligendæ fraternitatis. Etiam quæ in Deum commissa sunt non pleno judicio religionis examino. Delictis plusquam oportet remittendis pæne ipse delinquo. Amplector prompta & plena dilectione cum pœnitentia revertentes, peccatum suum satisfactione humili & simplici confitentes. Si qui autem sunt qui putant se ad ecclesiam non precibus sed minis regredi posse, aut existimant aditum se sibi non lamentationibus & satisfactionibus sed terroribus facere, pro certo habeant contra tales clausam stare ecclesiam Domini, nec castra Christi invicta & fortia Domino tuente munita minis cedere. Sacerdos Dei evangelium tenens & Christi præcepta custodiens [77] occidi potest, vinci non potest. Suggerit & subministrat nobis exempla virtutis ac fidei Zacharias antistes Dei: qui cum terreri minis & lapidatione non posset, in templo Dei occisus est, clamans & [78] idemtidem dicens quod nos quoque contra hæreticos clamamus & dicimus: *Hæc dicit Dominus:* *2. Paral. 24.* *Dereliquistis vias Domini, & Dominus derelinquet vos.* Neque enim, quia pauci temerarii & improbi cælestes & salutares vias Domini derelinquunt, & sancta non agentes a sancto spiritu deseruntur, ideo & nos divinæ traditionis immemores esse debemus ut majora esse furentium scelera quam sacerdotum judicia censeamus, aut existimemus plus ad impugnandum posse

posse humana conamina quam quod ad protegendum prævalet divina tutela. An ad hoc, frater carissime, deponenda est catholicæ ecclesiæ dignitas & plebis intus positæ fidelis atque incorrupta majestas, & sacerdotalis quoque [79] auctoritas ac potestas, ut judicare velle se dicant de ecclesiæ præposito extra ecclesiam constituti, [80] de christiano hæretici, de sano saucii, de integro vulnerati, de stante lapsi, de judice rei, de sacerdote sacrilegi? Quid superest quam ut [81] ecclesia Capitolio cedat, & recedantibus sacerdotibus ac Domini altare removentibus, in cleri nostri sacrum venerandumque [82] congestum simulacra atque idola cum aris suis transeant, & Novatiano declamandi adversum nos atque increpandi largior & plenior materia præstetur, si ii qui sacrificaverunt & Christum publice negaverunt, non tantum rogari & sine acta pœnitentia admitti, sed adhuc insuper cœperint terroris sui potestate dominari? Si pacem postulant, arma deponant. Si satisfaciunt, quid minantur? Aut si comminantur, sciant quia a Dei sacerdotibus non timentur. Neque enim & [83] antichristus cum venire cœperit introibit in ecclesiam quia minatur, aut armis ejus & violentiæ ceditur quia resistentes [84] peremptorum se esse profitetur. Armant nos hæretici dum nos putant sua comminatione terreri, nec in pace nos dejiciunt, sed magis erigunt & accendunt, dum ipsam pacem persecutione pejorem fratribus faciunt. Et optamus quidem ne quod loquuntur furore impleant crimine, ne qui verbis perfidis & crudelibus peccant, factis quoque delinquant. Oramus ac depracamur Deum, quem provocare illi & exacerbare non desinunt, ut eorum corda mitescant, ut furore deposito ad [85] sanitatem mentis redeant, ut pectora [86] operta delictorum tenebris pœnitentiæ lumen agnoscant, & magis petant fundi pro se preces atque orationes antistitis quam ipsi fundant sanguinem sacerdotis. Si autem in suo furore permanserint, atque in istis insidiis ac minis suis parricidalibus crudeliter perseveraverint, nullus Dei sacerdos sic infirmus est, sic jacens & abjectus, sic imbecillitate humanæ mediocritatis invalidus, qui non contra hostes & impugnatores Dei divinitus erigatur, cujus non humilitas & infirmitas vigore & robore [87] Domini protegentis animetur. Nostra nihil interest aut a quo aut quando perimamur, mortis & sanguinis præmium de Domino recepturi. Illorum flenda & lamentanda [88] concisio est quos sic diabolus excæcat ut æterna gehennæ supplicia non cogitantes antichristi jam propinquantis adventum conentur imitari. Et quamquam sciam, frater carissime, pro mutua dilectione quam debemus & exhibemus invicem nobis, [89] florentissimo illic clero tecum præsidenti & sanctissimæ atque amplissimæ plebi legere te semper litteras nostras, tamen nunc & admoneo & peto ut quod alias sponte atque honorifice facis, etiam petente me facias ut hac epistola mea lecta, si quod illic contagium venenati sermonis & pestiferæ seminationis irrepserat, id omne de fratrum auribus & pectoribus exuatur, & bonorum integra ac sincera dilectio ab omnibus hæreticæ [90] detrectationis sordibus repurgetur. Declinent autem de cetero fortiter & evitent dilectissimi fratres nostri verba & colloquia eorum *quorum sermo ut cancer serpit*, sicut apostolus dicit: *Corrumpunt ingenia bona con-* 2.Tim.2.
fabulationes pessimæ. Et iterum: *Hæreticum ho-* 1. Cor.
minem post unam correptionem evita, sciens quia 15.
perversus est hujusmodi & peccat & est a semet- Tit. 3.
ipso damnatus. Et per Salomonem loquitur spiritus sanctus. *Perversus*, inquit, *in ore suo* [91] Prov.16.
portat perditionem, & in labiis suis ignem condit. Item denuo monet dicens: *Sepi aures tuas spi-* Eccl.26.
nis, & noli audire linguam nequam. Et iterum:
Malus obaudit linguæ iniquorum, justus autem non Prov.17.
intendit labiis mendacibus. [92] Quod quamquam sciam illic fraternitatem nostram, vestra scilicet providentia [93] munitam, sed & sua vigilantia satis cautam, nec capi hæreticorum venenis posse nec decipi, tantumque apud illos prævalere magisteria & præcepta divina quantus illis in Deum timor est, tamen ax abundanti vel sollicitudo nostra vel caritas scribere ad vos ista persuasit, ut nulla cum talibus commercia copulentur, nulla cum malis convivia vel colloquia misceantur, simusque ab eis tam separati quam sunt illi de ecclesia profugi, quia scriptum est: *Si autem & ecclesiam contempse-* Matt.18.
rit, sit tibi tamquam ethnicus & publicanus. Et beatus apostolus non monet tantum, sed & jubet a talibus ut recedatur. *Præcipimus*, in- 2.Thess.
quit, *vobis in nomine Domini Jesu Christi ut re-* 3.
cedatis ab omnibus fratribus ambulantibus inordinate & non secundum traditionem quam acceperunt a nobis. Nulla societas fidei & perfidiæ potest esse. Qui cum Christo non est, qui adversarius Christi est, qui unitati & paci ejus inimicus est, nobiscum non potest cohærere. Si cum precibus & satisfactionibus veniunt, audiantur. Si maledicta & minas ingerunt, respuantur. Opto te, frater carissime, semper bene valere.

NOTÆ AD EPISTOLAM LV.

1 CUM hæc epistola inter Cyprianicas magni sit momenti; paucis dicendum quo tempore & qua occasione scripta sit. Imminebat persecutio anno 252. cum hæc scriberet Cyprianus, ac his ipsis diebus, quibus has ad Cornelium litteras faciebat, ob sacrificia quæ edicto proposito celebrare populus jubebatur, clamore popularium ad leonem denuo postulatus in circo fuerat. Sacrificia de quibus loquitur Cyprianus, videntur fuisse indicta ob pestem quæ tunc sæviebat sub Gallo & Volusiano. Hujus autem epistolæ scribendæ hæc fuit occasio. Pars Felicissimi episcopum Carthagine ausa est ordinare Fortunatum, unum ex quinque presbyteris jampridem de ecclesia profugis, & episcoporum sententia anno priore damnatis. Dictitaverant schismatici viginti quinque episcopos ad hanc ordinationem peragendam venturos, sed quinque tantum adfuerunt, iique pluribus infamiæ notis inusti. Sic ordinatus Fortunatus Romam misit Felicissimum cum litteris ad Cornelium, qui primo quidem rejecit Felicissimum, ut par erat; sed postea illius mendaciis & minis, ac ipsius etiam Cypriani, cujus litteræ nondum perlatæ fuerant, silentio commotus duas ad episcopum Carthaginensem litteras scripsit, quarum in prima pulsum a se fuisse nuntiabat Felicissimum; in altera autem ipse commotum se esse & exterritum significabat. His rebus adductus fuit Cyprianus ut Cornelio scriberet hanc epistolam 55. in qua demonstrat episcopum nullius prorsus periculi metu terreri debere: innocentiam suam adversus schismaticorum calumnias strenue defendit: eorumque mores & nefariam conjurationem egregie describit,

bit, ac tandem probat eos ad ecclesiam principalem, unde sacerdotalis unitas exorta est, navigare non debuisse, cum statutum sit, & æquum sit pariter & justum, ut causa illic audiatur; ubi est crimen admissum. Non dubium est quin Cornelius his litteris acceptis æqua de Cypriano senserit, nec jam aures præbuerit improbis schismaticis.

2 *Saturum*] antea lectorem constitutum a sancto Cypriano. Vide epist. 24. 29. 32.

3 *Acolythum*] Secutus sum vulgarem scribendi modum, quamvis sciam scriptum esse in omnibus antiquis exemplaribus & editionibus *acolytum* sine aspiratione, uti etiam scribunt viri doctissimi Jacobus Goar, Dominicus Macrus, & Cangius. Nondum autem convenit inter interpretes unde derivatum sit hoc vocabulum, ut istic etiam annotavit Pamelius. Vir doctissimus Joannes Morinus in opere de sacris ordinationibus ait acolythorum mentionem nuspiam fieri nisi post annum a Christo nato 250.

4 *Felicissimum*] adversarium sancti Cypriani, uti pluribus ostendit Cyprianus in hac ipsa epistola.

5 *Abstentum*] Hæc est vera lectio, quam inveni in codicibus antiquis. Recentior Remigianus & Beccensis habent *ostentum*. Octo alii veteres & veteres editiones *ostensum*. Quamquam autem non dubitem quin hæ lectiones sint falsissimæ, eas tamen adnotavi ut hinc colligi facile possit quonam modo introductæ sint falsæ lectiones in libros veterum scriptorum per inscitiam & audaciam librariorum. Utar autem hac occasione ut referam versum ex instructione 59. Commodiani, non cujusmodi editus est a Rigaltio, qui illum male emendavit, sed eo modo quo legitur in veteri codice monasterii sancti Albini Andegavensis; ex quo Sirmondus descripsit. Nam Rigaltius edidit ex apographo Sirmondi, & non vidit vetus exemplar. Sic ergo habet versus ille, *Induite vestes quas oportet frigus ut ostent*, optimo sensu. Ostare frigus est auferre vel impedire frigus. Unde, inquit Cangius, Galli effecerunt *oster*.

6 *Episcopum*] Ita veteres editiones & undecim vetera exemplaria. Neque dubito quin ea lectio melior sit quam ea quæ habet *episcopos*, tametsi ea quoque reperiatur in quibusdam vetustis exemplaribus. Nam paulo post dicit: *Nec interest unde episcopo aut terror aut periculum veniat*.

7 *Cum animadvertissem*] Hæc omitti poterant absque ullo dispendio. Desunt autem in quibusdam codicibus antiquis. Retinuimus tamen, quia exstant in antiquis editionibus & in quibusdam codicibus manuscriptis.

8 *Litteras quas*] a schismaticis nimirum & prophanis, ut dicet infra pag. 87. Scriptæ quippe erant adversus Cyprianum. Et ideo Cornelius eas accipere renuebat.

9 *Esse detentum*] Quamvis ita scriptum sit in veteribus libris & in editionibus, puto tamen errorem esse in hoc loco & legendum esse *desertum*. Nam certum est Christum non fuisse detentum a fratribus sive discipulis suis, sed a Judæis. Unde infra pag. 82. scriptum est Christum derelictum fuisse a discipulis suis. Vide supra pag. 388.

10 *Frater occiderit*] Notanda est in hoc loco veterum librariorum audacia. Certum est hunc locum, uti jacet, sanum esse & nulla interpretatione indigere. Et tamen illi, qui sciebant Abelem a Caino occisum fuisse, istius nomen hic posuere in quibusdam codicibus. Nam Sorbonicus habet scriptum, *Abel justum Cain non nisi frater occiderit*. Unus meus vetus, *Abel justum non nisi Cain frater occiderit*. Reliqui codices non habent hoc additamentum, neque veteres editiones. De hoc fratricidio vide quæ dicuntur infra ad librum de bono patientiæ.

11 *Joseph frater*] Et hic quoque locus subjacuit audaciæ librariorum. In codice Thuano & in uno Bodlejano scriptum est, *Joseph venumdatus sit a fratribus*. In Sorbonico, *Joseph venerit vendentibus fratribus in Ægyptum*. In Michaelino, *Joseph Ægyptum venerit persequentibus fratribus*. In uno meo, *Joseph pervenerit vendentibus fratribus in Ægyptum*.

12 *Permittat quos*] Variant in hoc loco quidam libri veteres. In uno meo legitur, *permittat & coronare promiserit*. In alio autem meo, in Beneventano, in Veronensi, & in uno Bodlejano & Vossiano laudatis in editione Anglicana, & in aliis septem, *permittit & coronari*. In Burgundico, *permittit qui novit & coronare*. In Metensi sancti Arnulphi, *cum Deus tradi permittit & coronat*.

13 *Absenti minari*] Cypriano nimirum. Felicissimus & alii qui cum eo Romam profecti erant multa turpia & probrosa adversus eum protulerant apud Cornelium, minas etiam intentantes. Mirari se scribit Cyprianus quod illi, qui cum essent Carthagine, illic eum habebant præsentem, Romam adversus eum navigaverint & ad Petri sedem atque ecclesiam principalem, uti postea dicet, a schismaticis & prophanis litteras tulissent. Sic Rufinus in libro apologiarum suarum adversus Hieronymum ait, *elegisset absentem lacerare quem potuit gravius confutare præsentem*.

14 *Conv. e. in terram*] Codex Gratianopolitanus; *conversus est in ærumnam & terram*.

15 *Qui audit vos*] Angli sic hunc locum posuerunt in sua editione. *Qui audit vos*, *inquit*, *me audit*. *Qui me audit*, *& eum qui me misit*. Nescio autem ubi invenerint ab illis addita, *qui me audit*, quæ neque in evangelio leguntur, neque in veteribus Cypriani codicibus & editionibus. Sane in editione Erasmi & in codice Sorbonico scriptum est: *Qui audit*, *inquit*, *vos me audit*, *& qui vos audit audit & eum qui me misit*. Verum hæc valde diversa sunt ab editione Anglicana. In libro Turonensi & in uno meo scriptum est: *Qui audit vos*, *inquit*, *audit me auditus*, *& qui me audit eum qui me misit*. Vide epistolam 69. ad Florentium pag. 122. ubi ista repetuntur.

16 *Qui rejicit vos*] Ita etiam in eadem epistola ad Florentium. In editione vulgata legitur: *Qui vos spernit me spernit*. Erasmus in caput duodecimum evangelii secundum Lucam admonet Hieronymum alicubi vertisse. *Qui vos reprobat me reprobat*. Et mox declamat intemperanter adversus episcopos tyrannidem exercentes & ventris negotium prosequentes. Addit autem: *Scio tamen etiam malis obtemperandum*, *ne dissidium excitetur*, *modo ne cogant ad impietatem*.

17 *Insilis*] Sic etiam scriptum est in epistola 65. ad Rogatianum pag. 113. Sed in hac quam nunc illustramus scriptum fuisse *incilas* in veteri codice annotavit in margine editionis Pamelianæ Nicolaus Faber. Nonius Marcellus: *Incilare est increpare vel improbare*. Allegat autem Nonius, ut id probet, auctoritates ex Accio, Pacuvio, & Lucilio. Poterat autem addere testimonia ex Lucretio & Plauto. Lectionem a Fabro notatam confirmare videtur Erasmi editio, in qua scriptum est *insimulas* pro *insilis*. Vide eumdem Erasmum in hunc locum actorum.

18 *Principem populi*] Ita veteres editiones & plerique libri veteres. Erasmus scripsit *plebis tuæ*; eamque lectionem retinuerunt Manutius & Morellius. Pamelius mutavit. Vide epistolam 65. pag. 122. & concilium Toletanum V. canone 5.

19 *Unus in ecclesia*] In libro de unitate ecclesiæ pag. 195. *Episcopatus unus est*, *cujus a singulis in solidum pars tenetur*. Et in epistola 52. ad Antonianum pag. 72. *Actum suum disponit & dirigit unusquisque episcopus*, *rationem propositi sui Domino redditurus*. Vide notas nostras ad librum Agobardi de privilegio & jure sacerdotii.

20 *Sine patris vestri*] Ita scriptum vidi in antiquis editionibus & in novem codicibus manuscriptis. Manutius expunxit vocem *vestri*, quam ego non inveni in aliis novem veteribus libris. Ego tamen illam retinui, quia apud Matthæum, ex quo ista sumpta sunt, legitur, *unus ex illis non cadit super terram sine patre vestro*. Quod etiam habetur in Græco. Ceterum in epistola 69. pag. 121. ad Florentium, in qua refertur hic locus, vox *vestri* non habetur.

21 *Existimat aliquis*] Citat hunc locum, sed mutilum, Gerochus Reicherspergensis in tractatu adversus simoniacos cap. 27.

22 *Habuistis consilium*] Vide notas Frontonis Ducæi ad codicem homiliarum sancti Joannis Chrysostomi pag. 13.

23 *Dico enim*] Veteres editiones & tria vetera exemplaria habent: *Ceterum dico*, *dico enim provocatus*. Verum quindecim vetera exemplaria præferunt uti nos edidimus.

24 *Proscriptus*] Pontius diaconus in vita Cypriani: *Statim denique pro talibus meritis proscriptionis gloriam consecutus est*.

25 *Ad leonem*] Idem Pontius. *maxime cum & suffragiis sæpe repetitis ad leonem postularetur*. Tertullianus in apologetico: *Si Tyberis ascendit in mœnia*, *si Nilus non ascendit in arva*, *si cælum stetit*, *si terra movit*, *si fames*, *si lues*, *statim christianos ad leonem declamatur*. Ælius Spartianus in Commodo Antonino: *Speratum ad leonem*. Qui autem damnati erant ad leonem alligabantur ad stipitem, teste eodem Tertulliano in libro de pudici-

pudicitia. Flavius Vopiscus in D. Aureliano: *Sane Mnestheus postea surreptus ad stipitem bestiis objectus est.* Vide Joannem Tristanum a sancto Amantio in tomo primo commentariorum suorum pag. 713.

26 *Edicto proposito*] Rescripta principum mittebantur ad præfectos prætorio, quorum cura erat illa facere nota populis. Id vero vocabatur proponere. Rescriptum Honorii & Theodosii adversus Pelagium, ut exempli causa istud sumamus, missum fuit ad Palladium præfectum prætorio. Is vero proposito edicto imperavit executionem rescripti. In calce vero ita scriptum est: *Propositum edictum*. Sunt multa exempla istius moris.

27 *Clamore popularium*] id est acclamationibus plebis petentis ut damnaretur ad leonem. Rufinus lib. 5. hist. eccles. cap. 1. referens epistolam ecclesiarum Viennensis & Lugdunensis ait in illa scriptum esse martyres tulisse fortiter *acclamationes adversum se*, & illos *pro solis acclamationibus populi* arreptos & in carcerem trusos esse. Idem lib. 4. cap. 9. refert rescriptum Imperatoris Hadriani quo vetat ne provinciales *precibus solis & acclamationibus* sinantur accusare christianos. Eodem modo Hieronymus in caput tertium epistolæ ad Titum loquens de constantia martyrum in tormentis ait: *Vel cum quis inter eculeum laminasque distentus contemnit dolorem, & nec judicis comminationem nec circumstantis populi fremitum pertimescit, sed pro confessione martyrii universa supplicia contemnit & despicit*.

28 *Super quem ædificata*] Adversarii nostri multum se torquent ut ostendant Christum nihil concessisse Petro nisi ut esset ordine primus & ceteros apostolos aliqua honoris prærogativa antecederet. Id vero concessum ab illis esse multum est ad asserendam illorum quoque confessione prærogativam Romani episcopi supra ceteros episcopos. Nec novum tamen est adversarios nostros ita sentire. Certum est omnes illos qui se olim separaverunt ab ecclesia catholica, ut ante me observavit Æneas Sylvius in epistola ad Martinum Mayerum cancellarium Moguntinum, semper se erexisse adversus episcopos Romanos, illos vero se semper opposuisse novis erroribus. Unde annotatum est ecclesiam Romanam nullam umquam in fide maculam esse passam & perfidiam non posse ad eam habere accessum, ut istic legitur.

29 *Unus pro omnibus*] Ego in ea sum sententia ut existimem ista referri non posse ad formam celebrandi concilii, cum res acta non sit in concilio, sed in colloquio familiari. Cum Christus a discipulis suis expetiisset qui essent de illo sermones in populo, & responsum ab illis fuisset nonnullos dicere ipsum esse Joannem Baptistam, alios vero Hieremiam, aut unum ex prophetis, Petrus, unus pro omnibus loquens voce ecclesiæ, ut ait Cyprianus, respondit illum esse filium Dei vivi. Nihil istic invenio quod indicet formam celebrandi concilii tum datam esse. Ex ea tamen responsione facta a solo Petro collegit illustrissimus Cardinalis Baronius Christum expressisse tum typum celebrandi concilii, quia cum Christus interrogavit discipulos suos quem illi ipsum esse crederent, Petrus primus omnium dixit illum filium esse Dei vivi, & sic talem tulit sententiam, & quid ab omnibus credendum esset erudiit atque decrevit, ac fidei canonem perpetuo mansurum constituit, ut nihil opus esset consulere ceteros apostolos ac rogare quænam essent illorum de ea re sententiæ ac opiniones. satis enim fuisse Christo Petrum fuisse locutum & quid de fide sentiendum esset clavum fixisse. Hæc diverticula & anfractus, ut ait Quintilianus, suffragia sunt infirmitatis. Explicatio enim illa longius arcessita est, & paraphrasis Baronii parum firmitatis habet in verbis evangelistæ. Illud unum hinc colligi potest, Petrum recte locutum esse, ceteros apostolos nihil propterea dixisse & taciturnitate sua probasse quæ a Petro bene dicta erant. Sed non inde sequitur non potuisse ceteros sententiam suam dicere, neque episcopis eorum successoribus ademptam esse facultatem promendi sensus suos in causa fidei. Itaque hinc salva est auctoritas episcoporum, cum ex eo quod solus Petrus locutus sit, ceteri apostoli tacuerint, colligi non possit inutilem futuram fuisse sententiam ceterorum apostolorum & unicam Papæ sententiam sufficere in ecclesia Dei & illius unius sententiam prævalere debere adversus concordem ac consentaneam aliorum episcoporum diverse sentientium sententiam. Alioqui inutilis esset celebratio conciliorum, si solius Papæ auctoritas sufficeret pro finiendis controversiis quæ oriuntur in ecclesia Dei. Non ita senserunt veteres, qui conciliorum celebrationem putarunt esse necessariam adversus hæreses emergentes. Istud negari non potest.

30 *Tu es Christus*] Vocem *Christus*, quæ deerat in aliis editionibus, nos addidimus, quia illam invenimus in aliquot vetustis codicibus, & quia reperitur in capite sexto evangelii secundum Joannem, ex quo locus iste sumptus est, & in evangelio secundum Matthæum. Et tamen deest etiam in epistola 69. ad Florentium pag. 123.

31 *Mansissent nobiscum*] Hæc verba sua fecit Flavianus episcopus Constantinopolitanus scribens ad sanctum Papam Leonem: *Sunt quidam veste sua oves significantes, interius autem lupi rapaces, quos ex fructibus eorum debemus agnoscere. Isti prima fronte videntur esse de numero nostro, sed non sunt de numero nostro. Si enim de numero nostro fuissent, nobiscum mansissent.*

32 *Enit. & elaboramus*] Codex Lamonii, *dimittemur ad laborem*.

33 *Fortunata*] Vide quæ nos de homine isto notavimus ad caput decimum libri primi de concordia sacerdotii & imperii.

34 *Perseo*] Puto illum fuisse episcopum alicubi in Italia.

35 *Scelera festinant*] Tacitus in libro primo historiarum dicit scelera impetu valescere. Claudianus lib. 2. in Rufinum: *Neque enim patiuntur sæva quietem crimina*. Sanctus Hieronymus in dialogo adversus Luciferianos & Florus lib. 3. cap. 1. *Diu scelera non latent*. Seneca Medea, *magna non latent mala*.

36 *Fabiani & Donati*] Sic in calce epist. 67. ad Stephanum Papam ait pag. 117. *Servandus est enim antecessorum nostrorum beatorum martyrum Cornelii & Lucii honor gloriosus*. Sic apud Optatum lib. 1. scriptum est Cæcilianum non recessisse *a cathedra Petri vel Cypriani*. Vide Rigaltii observationem ad hunc locum.

37 *Privato pro. hæretico*] Editiones vulgatæ præferunt *privato hæretico*. Spirensis tamen, Veneta vetus, & Remboltus habent *Probato*. Atque ego ita scriptum reperi in novem codicibus antiquis, & ita se reperisse in tribus etiam antiquis testatur Pamelius. In Monasteriensi scriptum est *privato probato hæretico*, in Fossatensi *probato* tantum, sed supra lineam scriptum est *vel privato*. Sic etiam in recentiore Victorino. In Gratianopolitano, *privato probato hæretico*. Atque ego puto eam esse sinceram veramque lectionem, quam probat etiam lectio recentioris codicis Remigiani & Divionensis, in quibus scriptum est *privato comprobato hæretico*. Alterutram enim lectionum illarum arbitror retineri debere. Nam paulo ante idem Privatus vocatur vetus hæreticus, hoc est probatus vel comprobatus hæreticus. Et sic tollitur difficultas quam sibi fecit Pamelius existimans delendum esse nomen Probati, quod invenerat in tribus antiquis exemplaribus; quia, ut illa ait, si adderetur hoc nomen, essent sex episcopi damnati, quos tamen quinque tantum fuisse constat.

38 *Suturnicensis*] Retinui hanc lectionem, quia vulgo recepta est, & nondum inveni meliorem. Et tamen, præterquam quod nomen illud alibi non reperi, multum variant in hoc loco vetera exemplaria. Octo ex illis quæ ego vidi & editio Manutiana habent *Suturnicensis*, aliud in editione Anglicana laudatum *Uturnicensis*, aliud *Urgonensis*, duo *Suturgensis*, duo *Quoturnicensis*, quorum unum est Corbejense, in quo Angli ajunt scriptum esse *Quaturnicensis*. Erasmus admonet in margine se legisse alibi *Quaturnicensis*, ut de codice Camberonensi testatur Pamelius. Sic etiam ediderunt Crabbus & Surius in tomis conciliorum. Miror autem adnotatum a Pamelio esse Manutium maluisse *Suturnicensis*, cum certum sit in editione Manutiana legi *Suturnicensis*. Porro cum nulla alibi reperiatur notitia episcopatus Suturnicensis, non absurda fortassis conjectura esset, si pro Suturnicensi reponeretur Septimunicensis. Vide notas nostras ad Gratianum pag. 468. Auctor annalium Cyprianicorum ad annum 252. illum vocat episcopum Tuburbicensem, sed absque auctoritate.

39 *Sacrilega persuasione*] Quamvis non dubitem quin hæc lectio sit optima monendum tamen existimavi undecim libros veteres præferre *persecutione*. Quo etiam modo legi in uno Anglicano testatur editio in eo regno facta. Emendabo autem, data occasione, Victorem Vitensem, apud quem lib. 4. in edicto Hunerici scriptum est *in ultima editione sub persecutione idonea*, cum antea legeretur *prosecutione*. Nam certum est hanc ultimam lectionem esse reponendam.

40 *Cooptarunt*] Codex sancti Michaelis *comitarunt*, & supra lineam, *id est comitem fecerunt*. Certe paulo ante legitur *Jovinus & Maximus comites*.

41 *Cum mendacior.*] Sic Hieronymus in epitaphio Marcellæ, *navem plenam blasphemiorum Romano intulit portui*.

42 *Adul-*

42 *Adulteria*] In codice Fuxensi additur *& stupra*. Verum ego nolui addere, quia id in nullo alio exemplari reperi.

43 *Negabo illum*] Ita editio vulgata, quam confirmant sex vetera exemplaria. Alia tredecim habent *& ego eum negabo*. In editione vulgata evangelii secundum Matthæum & in libro Gratianopolitano legitur *& ego negabo eum*. Sic etiam infra in libro de lapsis pag. 188.

44 *Contra sacerdotes*] Codex Fuxensis, *contra ecclesiam & sacerdotes*. Sed hanc lectionem puto non esse veram & ortam esse ex temeritate cujusdam veteris librarii.

45 *Ne vulneratos*] Vide Gronovium cap. 14. observationum in scriptoribus ecclesiasticis.

46 *Erubuit ante vel timuit*] Ita octo libri veteres. Sed vox *ante* non habetur in antiquis editionibus, neque in tribus libris veteribus. Pamelius primam partem hujus sententiæ ait intelligi debere de lapsis, aliam de libellaticis. Quintilianus lib. 9. cap. 2. *Validius bonos inhibet pudor quam metus*.

47 *Et lamentationibus*] Hæc videntur esse ex glossemate. Dicimus enim recte *satisfactionibus justis*. Idem de lamentationibus dici posse non puto. Certe hæ duæ voces desunt in quindecim vetustis exemplaribus nostris & in quatuor Anglicanis. Lamentatio, ut ait Cicero in libro quarto Tusculanarum quæstionum, est ægritudo cum ejulatu. Alibi epitheta *mœsta & lugubris* adjunguntur lamentationi. Fortassis igitur in hoc loco est transpositio, ita ut reponi debeat *lamentationibus & satisfactionibus justis*, ut paulo post legitur *deprecationibus & satisfactionibus*.

48 *Pax vera*] Infra in libro de lapsis pag. 186. *Non est pax illa, sed bellum*. Hieronymus in dialogo adversus Luciferianos : *Quod bellum servavit pax ficta non auferat*. Idem in epistola ad Theophilum adversus Joannem Hierosolymitanum : *Volumus & nos pacem, sed pacem in qua non sit bellum involutum*. Item in epistola ad Heliodorum de laude vitæ solitariæ : *Tranquillitas ista tempestas est*. Libellus precum Marcellini & Faustini : *Sub vocabulo pacis impietas tegitur*. Sanctus Leo Papa in sermone sexto in epiphania : *Habet pax nostra pericula sua*. Cassiodorus lib. 5. cap. 39. *Sic mala pace quasi luda corruunt quanti vix potuissent cadere sub necessitate bellorum*. Tacitus in vita Agricolæ : *Famam paci circumdedit, quæ vel incuria vel tolerantia priorum haud minus quam bellum timebatur*. Idem lib. 1. hist. *bellum ipsa etiam pace sævum*. & lib. 4. *In pace suspecta tutius bellum*. T. Livius lib. 4. *infelix bellum ignominiosæ paci præferebant*. Apud Demosthenem in oratione de corona mentio est belli quod plures commoditatea præstabat quam pax.

49 *Intercedente*] obstante, se opponente contra. Vocabulum juris.

50 *Præcluditur*] Hanc lectionem intulit Erasmus. Eam non reperi nisi in tribus antiquis exemplaribus. In aliis & in antiquioribus editionibus scriptum est *clauditur* vel *cluditur*.

51 *In capitolio*] Carthaginensi, ut recte monuit Baronius. Ne quis putare possit hic agi de Romano, quod deorum curiam vocat Tertullianus in apologetico & dæmonum omnium templum in libro de spectaculis, Cicero vero in oratione pro Milone templum sanctitatis, amplitudinis, mentis, consilii publici, caput orbis, aram sociorum, portum omnium gentium. Nam quamvis proprie capitolium sit in urbe Roma, amplitudinis tamen majestatisque reipublicæ intererat ut postquam exteræ nationes & gentes sub populi Romani imperium ditionemque ceciderant, moribus ejus uterentur, in easque deductæ coloniæ ex civitate quasi propagatæ, cujus illæ (ut A. Gellius ait lib. 16. cap. 13.) effigies parvæ simulacraque esse quædam videbantur, jura institutaque omnia populi Romani acciperent, capitolia, amphitheatra, thermas, & cetera oblectamenta & solatia servitutis. Itaque multæ erant in imperio civitates quæ capitolia habebant, quarum enumeratio exstat apud Ryequium in commentario de capitolio Romano & in glossario Latino Cangii. Ceterum quia loca quædam sunt apud Hieronymum & alios veteres scriptores quæ dicere videntur capitolium & arcem esse rem eamdem, contra T. Livius & alii discrimen ponunt inter arcem & capitolium, præcipue vero A. Gellius, qui lib. 5. cap. 12. ædem Vejovis locat inter arcem & capitolium, ego crederem istam quæ videtur repugnantiam commode posse tolli dicendo ideo facile fuisse arcem confundere cum capitolio quia arx & capitolium erant in eodem solo, in saxo Tarpejo, & arx erat vicina capitolio. Rursum quia sacrificia gentilium fiebant in capitolio, quo ascendere jubebantur christiani tamquam sacrificatori diis gentium, christiani horrebant vocabulum capitolii tamquam scopulosum & infestum, velut dæmonum domicilium, arcem & synagogam antichristi. Itaque apud Hieronymum in dialogo adversus Luciferianos videmus orthodoxis objectum fuisse a Luciferianis quod illi, cum ab Arrianis, quos ajebant esse gentiles, susciperent episcopos, *non tam episcopos recipere quam de capitolio sacerdotes videbantur*, adeoque ecclesiam catholicam antichristi magis synagogam quam Christi ecclesiam debere nuncupari. Et paulo post orthodoxus ait, *nisi forte homo edoctus in capitolio*. Unde Cyprianus infra in hac ipsa epistola pag. 88. ait : *Quid superest nisi ut ecclesia capitolio cedat*. Tertullianus in libro de spectaculis: *Proinde si capitolium, si serapeum sacrificator & adorator intravero, a Deo excidam*. In veteri glossario bibliothecæ regiæ legitur : *Arx, capitolium*. Et mox : *Capitolium, summum caput regionis*.

52 *Convicium faciant*] Duo libri veteres habent *convitium & injuriam*, Monasteriensis *convitiorum injuriam*.

53 *Illor. ipsor.*] Hanc lectionem confirmant omnes veteres libri. Erasmus posuit *lapsorum*.

54 *Neque enim*] Citat hunc locum sanctus Hieronymus in epistola ad Marcum presbyterum Celedensem : *Apud christianos enim non qui patitur, ut ait quidam, sed qui facit contumeliam miser est*. Probat autem ista auctoritas recte istic a nobis positum esse *patitur* pro eo quod antea legebatur *audit*. Emendationem nobis subministravit optimus codex. Iterum Hieronymus in epistola ad Pammachium adversus Rufinum : *Quid est plus sustinere calumniam an facere ?* & infra : *Aut facis injuriam vel pateris*. Idem in apologia adversus eumdem Rufinum : *Magis volui pati injuriam quam facere*. Cicero in libro de amicitia : *Hic honos veteri amicitiæ tribuendus est ut is in culpa sit qui facit non qui patiatur injuriam*. & lib. 5. quæstionum Tusculanarum : *Accipere quam facere præstat injuriam*. & lib. 1. officiorum : *Fortes igitur & magnanimi sunt habendi, non qui faciunt, sed qui propulsant injuriam*. Boetius lib. 4. de consolatione philosophiæ scribit *inferiores esse eos qui faciunt quam qui patiuntur injuriam*. A. Gellius lib. 9. cap. 12. *Injurias itidem dicimus tam illorum qui patiuntur quam qui faciunt*. Vide etiam lib. 12. cap. 9. Vide etiam Cassianum collat. 12. cap. 13. P. Syrus : *Etiam qui faciunt odio habent injuriam* Quintilianus lib. 8. cap. 5. *In omni certamine qui opulentior est, etiamsi accipit injuriam, quia plus potest, facere videtur*. Seneca Thebaide : *Quoties necesse est fallere aut falli, patiaris potius ipse quam facias scelus*.

55 *Delicta cognoscere*] Codex Fuxensis, *bonis actibus & confessionibus delicta purgare*. Vetus codex a Nicolao Fabro citatus & vetus editio innominati addunt *tertius commissa diluere*. At ego, cum hoc additamentum non invenerim in vetustis codicibus quibus usus sum, neque in Anglicanis, non sum ausus addere.

56 *Exarmatur*] Tertullianus in libro de pudicitia, *exarmata sunt jura*.

57 *Asser. & procur.*] Hanc lectionem deprehendi in tribus antiquis codicibus. Alii quinque habent *asserenda & propitianda*. Veteres editiones & tres libri veteres, *asserenda, propitianda, & procuranda*.

58 *Pax a presbyteris*] Hanc lectionem habere omnes libros manuscriptos a se visos testatur Pamelius. Ego, qui illam quoque reperi in undecim codicibus antiquis, non improbo tamen lectionem veterum editionum, quam etiam vidi confirmatam auctoritate novem librorum veterum. Ea habet : *Pax a non veris presbyteris*. Sentire enim potuit Cyprianus eos non esse veros presbyteros quos paulo post accenset hæreticis, sicut in epistola 59. pag. 97. Victorem vocat quondam presbyterum.

59 *Fraudibus involutos*] Sumptum istud videtur ex libro 16. annalium Taciti : *Dedit exemplum præcavendi quomodo fraudibus involutos aut flagitiis commaculatos &c.* Innocentius Papa I. in epistola ad Agapetum, Macedonium, & Maximum : *Modestum quemdam multis criminibus involutum*. Imperator Constantinus in titulo Codicis Theodosiani de repudiis : *Restat ut si graves causas atque involutam criminibus magnis conscientiam probaverit*. Cassiodorus lib. 4. epist. 23. *Basilium atque Prætextatum magicis artibus involutos*.

60 *Exomologesin*] In codice Lætiensi scriptum est antiquitus supra lineam, *id est confessionem*. Ex similibus annotationibus ortæ sunt tot discrepantiæ & tot vocabula synonyma in operibus sancti Cypriani. Vide Dallæum lib. 7. cap. 4. 5. & 10. de pœnis & satisfactionibus humanis.

61 *Foris sibi*] Antea legebatur, *nisi foris sibi extra ecclesiam & contra ecclesiam constituissent conventiculum*. Nos emendavimus ex fide omnium veterum librorum nostrorum & septem Anglicanorum, tum etiam vete-

rum

rum editionum. Vocem *nisi* Pamelius addidit ex codice Camberonensi, coactus propterea scribere *constituissent* pro *constituisse*, ut sensus constaret, quem aliter constare non posse arbitrabatur. Ego vero, qui in ea epistola emendanda usus sum septemdecim libris veteribus, nuspiam inveni vocem *nisi* præterquam in Corbejensi; qui tamen non habet *constituissent*, sed *constituisse*, ut alii. Itaque præfero cum ratione veterem lectionem, & puto sensum ita recte constare. Nam statim additur: *Post ista autem &c.*

62 *Pseudoepiscopo*] Fortunato.

63 *Ecclesiam principalem*] Hæc verba satis scio vellent adversarii nostri non exstare in Cypriano. Itaque omnes machinas movent ut ostendant nihil hic extraordinarium tribui Romanæ ecclesiæ, principalem vocari dicentes pro magnitudine sua, ut in epistola 49. pag. 64. ait Cyprianus, quia in principe civitate constituta erat, quia prima est ordine. Et tamen sciebant Irenæum episcopum Lugdunensem Cypriano antiquiorem scripsisse lib. 3. cap. 3. necesse esse omnem ecclesiam concurrere ad Romanam *propter potentiorem* sive *potiorem*, ut alii scribunt, *principalitatem*. Hæc autem potentia principalis non potest referri ad potentiam Romani pontificis in imperio, quæ nulla prorsus erat, sed ad potentiam ejus in ecclesia, quam oportet fuisse maximam, cum Irenæus eam vocet principalem, *ne quis*, ut Marca ait lib. 1. cap. 3. §. 6. de concordia, *hic Romanum imperium somniet*. Adversus hunc Irenæi locum, utpote magnæ auctoritatis, vehementer disputant Irenæi interpres Nicolaus Gallasius, David Blondellus, & Joannes Clericus in sua historia ecclesiastica, ubi contendit Irenæi interpretem debuisse scribere *potiorem antiquitatem*, id est, ut ille explicat, majorem. Poterant tamen advertere Tertullianum dixisse in libro de præscriptionibus adversus hæreticos nobis auctoritatem præsto esse ex urbe Roma & Cyprianum non semel dixisse ecclesiam ædificatam esse super Petrum & exordium unitatis ab ea proficisci. Quæ verba magni momenti sunt in hac causa. Denique observandum est Cyprianum, cum conquesitur de audacia schismaticorum, qui post judicium episcoporum Africæ provocaverant ad cathedram beati Petri atque ad ecclesiam principalem, nullo modo respexisse ad magnitudinem urbis Romæ, cujus illi præsidium non implorabant, sed ad Cornelium. Erat enim causa ecclesiastica. Itaque certum esse debet hic agi de auctoritate episcopi Romani, ad quem antiquitus confugere solebant episcopi qui se a collegis suis oppressos querebantur, ut isti schismatici. Confundit autem Cyprianus cathedram Petri cum ecclesia principali, quia cathedra Petri est ecclesia principalis, & ecclesia principalis est cathedra Petri. Illud ego puto negari non posse. Auctor vitæ sancti Anselmi episcopi Lucensis scribens adversus Hugonem Candidum Cardinalem ait illum evacuasse *principalis ecclesiæ privilegia*, id est Romanæ. Ceterum Augustinus lib. 2. de baptismo contra Donatistas cap. 1. agnoscit in Petro apostolatus principatum.

64 *Unitas sacerdotalis*] Hanc doctrinam frequenter inculcat Cyprianus, præsertim in libro de unitate ecclesiæ. Sic etiam Optatus Milevitanus.

65 *Quorum fides*] id est Romanorum. Hieronymus in procemio libri secundi commentariorum in epistolam ad Galatas: *Romanæ urbis laudatur fides. Non quod aliam habeant Romani fidem nisi hanc quam omnes Christi ecclesiæ, sed quod devotio in eis major sit & simplicitas ad credendum.* Bachiarius in apologia sua seu catholicæ fidei formula edita in tomo secundo analectorum Muratorii: *Si pro culpa unius totius provinciæ anathemanda generatio est, damnetur & illa beatissima discipula, hoc est Roma, de qua nunc non una sed duæ vel tres aut eo amplius hæreses pullularunt, & tamen nulla earum cathedram Petri hoc est sedem fidei aut tenere potuit aut movere.*

66 *Nam cum statutum*] Baronius, qui similem sententiam legebat in epistola tertia Fabiani Papæ ad Hilarium episcopum, non dubitabat quin ad hanc epistolam respiceret Cyprianus cum ista scribebat. In quo certe falsus est vir doctissimus. Certum quippe est epistolam illam Fabiani prorsus incognitam fuisse sancto martyri. Apud Gratianum 3. q. 6. cap. *Peregrina* tribuitur Sixto Papæ in antiquis editionibus. Correctores Romani addiderunt sumptum esse ex epistola Sixti Papæ III. ad episcopos orientales.

67 *Ab omnibus*] Restituenda mihi in hoc loco visa est lectio veterum editionum, quam confirmant novem exemplaria nostra & septem Anglicana. Manutius expunxit præpositionem.

68 *Causa illic audiatur*] Quippe Afri censebant, uti postea ipsi scripsere ad Cælestinum Papam, quæcumque negotia in suis locis ubi orta sunt finienda, nec unicuique provinciæ gratiam sancti spiritus defuturam. Imperatores Valentinianus & Valens l. 10. Cod. Theodos. de accusat. & inscriptionibus: *Ultra provinciæ terminos accusandi licentia non progrediatur. Oportet enim illic criminum judicia agitari ubi facinus dicitur admissum.* & l. 13. *Extra provinciæ terminos accusatori non erit licentia progredi, quia oportet illic criminum judicia fieri ubi facinus dicitur admissum.* Vide Julianum antecessorem cap. 210.

69 *Vinctam*] Erasmus in margine suæ editionis monuit alibi legi *involutam*. Sic etiam habuisse scio codicem Veronensem. Eadem lectio reperitur in codice Corbejensi & in Turonensi. Lactantius lib. 4. cap. 17. *involutum pectus*.

70 *Nisi cum scandalo*] Vocem *nisi*, quæ videbatur deesse in hoc loco, reposuimus secuti auctoritatem quatuor veterum exemplarium.

71 *Putramina*] Infra in libro de lapsis pag. 186. *putraminibus amputatis*. Quidquid alii sentiant, ego puto hanc lectionem esse retinendam, cum reperiatur in omnibus antiquis exemplaribus & in antiquis editionibus. In codice Lamonii legitur, *vel fragmenta vel sputamina*.

72 *Colligenda*] Illustrissimus episcopus Oxoniensis putabat scribi debere *colliganda*. Verum omnes libri veteres & omnes editiones repugnant. Reinhartus posuit *collidenda*, forte per errorem typographi.

73 *Non attendas*] Retinuimus hanc pericopen, quia illam invenimus in antiquis editionibus & in decem libris veteribus. Præterea Rigaltius admonet se illam invenisse in uno exemplari editionis Manutianæ in quo ea addita fuerat ex quodam libro veteri. Et tamen eam non posuit in contextu, sed inter observationes. Manutius eam rejecerat, laudatus propterea a Pamelio, tum quia, ut ille ait, desideratur in manuscriptis omnibus, tum quod nihil hoc loco ad institutum facere videtur. Mutasset forte sententiam suam Pamelius, si scivisset illam exstare in decem antiquis codicibus & in eo quem citat Rigaltius. Morellius non probavit quod factum fuerat a Manutio. Etenim hoc segmentum retinuit in editione sua. Angli omiserunt. Ceterum silendum non est illud desiderari in tredecim libris veteribus.

74 *Per prophetam*] In uno libro meo vetere, *per Salomonem*. Recte. Nam ista sumpta sunt ex libro ecclesiastici.

75 *Cum vera pœnit.*] Codex Fuxensis, *necdum veram ad pœnitentiam*.

76 *Coll. fraternitatis*] Codex Gratianopolitanus *unitatis*. Sed alia lectio melior. Ista tamen non erat negligenda.

77 *Occidi potest*] Infra epist. 56. pag. 91. *nec vereamur occidi, quos constat quando occidimur coronari.* & epistola 57. pag. 95. *Intellexit milites Christi vinci non posse, mori posse.* Hieronymus in calce libri de vita Malchi monachi ait *hominem Christo deditum posse mori, non posse superari.* Tertullianus in apologetico: *Vincimus cum occidimur.* Prudentius in carmine de Romano martyre:

Si vos sinatis, incruente vivimus.
At si cruente puniamur, vincimus.

Sulpitius Severus in epistola ad Eusebium scribit justos, id est martyres, omnia tormenta patientes semper invictos, tanto fortius vicisse quanto gravius pertulissent. Idem lib. 2. historiæ sacræ: *Neque majore umquam triumpho vicimus quam cum decem annorum stragibus vinci non potuimus.* Agobardus in libro adversus legem Gondobadi cap. 9. *Quando erat publica contentio de veritate religionis, cum alii putarent colendam pro Deo creaturam quamlibet, alii dicerent solum creatorem colendum, illi fuerunt victores qui occisi sunt, non qui occiderunt.* Seneca cap. 27. de vita beata: *Assilite, facite impetum. Ferendo vos vincam.* Idem in consolatione ad Polybium: *Intelligit lædi me posse, vinci non posse.* Vide infra pag. 463.

78 *Idemsidem*] In codice sancti Michaelis scriptum est antiquitus supra lineam, *id est similiter*. Lubenter interdum annoto ista levicula, quia ex iis aut similibus fontibus orti sunt plerique errores qui exstant in codicibus operum sancti Cypriani & aliorum veterum scriptorum.

79 *Auctoritas ac potestas*] Duo postrema vocabula desunt in uno codice regio. Fortassis igitur istud referendum est inter synonyma quibus abundant opera sancti martyris.

80 *De christiano*] Codex Veronensis, *de episcopo*. Ita etiam Fuxensis. Vox *christiano* non habetur in codice regio neque in Thuano. In Gratianopolitano est *catholico*.

81 *Ecclesia capitolio cedat*] Hieronymus in dialogo adversus Luciferianos dixit *homo jam edoctus in capitolio*.

82 *Congestum*] Ego non dubito quin lectio vulgata, quæ habet *confessum*, multo melior videatur quam ista. Verum cum antiquæ editiones & octodecim vetera exemplaria habeant nostram, non absque ratione eam præfero. Facile autem fieri potuit ut ea vox, quæ aliam significationem habet in pura Latinitate, deflexerit apud Afros, ut multa alia vocabula. Primus Erasmus posuit *confessum*, fortassis ex conjectura.

83 *Antichristus minatur*] Multi multa & varia de antichristo dixerunt. Sæpe creditum est illum adventare, immo natum esse. Fuere, uti diximus ad librum Lactantii de mortibus persecutorum, qui crederent Neronem non esse mortuum, sed adhuc vivere, & venturum ante sæculi finem, & ipsum fore antichristum. Vide catechesim 15. Cyrilli Hierosolymitani.

84 *Peremptorum*] Duo libri veteres, *perditurum*.

85 *Sanitatem mentis*] Theodosius Imp. l. 1. de Judæis, Samaritanis &c. *quos si ad sanitatem mentis egregia lege medica revocare conemur*. Julius Cæsar lib. 7. de bello Gallico, *ad sanitatem reverti pudeat*. A. Hirtius in libro de bello Africo, *aliqua ratione perduci ad sanitatem*. Lactantius cap. 34. de mortibus persecutorum, *ut etiam christiani ad bonas mentes redirent*. Juvenalis: *Optandum est ut sit mens sana in corpore sano*.

86 *Operta*] Vetus codex regius habet *obruta*, unus Bodlejanus *obsessa*. Sic etiam editio Morellii. In codice sancti Arnulphi scriptum est, *pectora excussis delictorum tenebris*, in Beccensi *ut recedentes a delictorum tenebris*.

87 *Dom. protegentis*] Codex Corbejensis, *Deo protegente*. Sic etiam in uno Bodlejano & in uno Vossiano scriptum esse testatur editio Anglicana.

88 *Concisio*] Sic habent veteres editiones & omnia fere vetera exemplaria. In uno meo legitur *concisia* & supra lineam *vel conditio*. Hinc ergo, id est ex aliquo simili exemplari, prodiit scriptura quam præferunt quatuor libri veteres & editiones Erasmi, Manutii, & Morellii, in quibus scriptum est *conditio*. Duo vetera in editione Anglicana laudata habent *confessio*. Unus meus vetus & Gratianopolitanus *conscientia*. Sic variant libri veteres. Atque ut varia sunt hominum ingenia & diversæ opiniones. Pamelius meliorem putavit lectionem quæ habet *concisio*, Rigaltius eam quæ præfert *conditio*. Et tamen idem Rigaltius retinuit in editione sua lectionem Pamelii. Hieronymus in epistola ad Pammachium & Oceanum: *Miro odio aversor concisionem*.

89 *Florentissimo*] Epithetum istud recte illustrat vir clarissimus Joannes Mabillonius in præfatione ad tomum secundum Musei Italici pag. XIII.

90 *Detrectationis*] Ita vidi scriptum in pluribus antiquis codicibus. Hanc ergo lectionem puto esse meliorem ea quæ habet *detractionis*. T. Livius lib. 2. *Cæca invidia est, nec quidquam aliud scit quam detrectare virtutes, corrumpere honores ac præmia earum*.

91 *Portat perdit.*] Duæ sunt istius loci lectiones in libris veteribus. Earum una hæc est: *Perversus, inquit, in ore suo portat perditionem, & in labiis suis ignem condit*. Aliis vero sic: *Perversus, inquit, in ore sua perversa portat, & in labiis perditionis suæ ignem condit* vel *condens*. Utramque habet Fossatensis. Florus in suo codice legebat, *portat perversa, perditionis suæ ignem condens*. Sic etiam codex Beccensis. Gratianopolitanus, *portat perditionis suæ ignem & condit*. In libro proverbiorum cap. 16. legitur: *Vir impius fodit malum, & in labiis ejus ignis ardescit*.

92 *Quod quamquam*] Non satis intelligo quid in hoc loco faciat vocabulum *quod*. Manutius addidit, Morellius expunxit, Pamelius reposuit. Scio illud reperiri in novem libris veteribus. Sed desideratur in omnibus aliis. Ego lubenter illud delerem. Non video enim cum quo vocabulo hujus periodi possit jungi, quo respiciat. Sic Hieronymus in epistola ad Algasiam de undecim quæstionibus novi testamenti cap. 10. referens locum ex capite tertio epistolæ Pauli ad Colossenses, *quæ sunt quidem rationem habentia sapientiæ*, ait: *Hoc loco QUIDEM conjunctio superflua est. quod in plerisque locis propter imperitiam artis grammaticæ apostolum fecisse reperimus*.

93 *Minutam*] Ita scriptum est in quinque codicibus nostris & in quatuor Anglicanis, tum etiam in antiquis editionibus. Manutius posuit *monitum*. Morellius revocavit veterem lectionem. Pamelius & ceteri maluerunt *monitum*. Quæ lectio, ne quid dissimulem, habetur in septem exemplaribus nostris.

EPISTOLA LVI.

Ad Thibaritanos de exhortatione martyrii.

CYPRIANUS [1] plebi Thibari consistenti salutem. Cogitaveram quidem, fratres dilectissimi, atque in votis habebam, si rerum ratio ac temporis conditio permitteret, secundum quod frequenter desiderastis, ipse ad vos venire, & quantulacumque mediocritate exhortationis nostræ præsens illic [2] fraternitatem corroborare. Sed quoniam sic rebus urgentibus detinemur ut longe istinc excurrere & diu a plebe cui de divina indulgentia præsumus abesse non datur facultas, has interim pro me ad vos vicarias litteras misi. Nam cum Domini instruentis dignatione instigemur [3] sæpius & B admoneamur, ad vestram quoque conscientiam admonitionis nostræ sollicitudinem perferre debemus. Scire enim debetis & pro certo credere ac tenere pressuræ diem super caput esse cœpisse & occasum sæculi atque antichristi tempus appropinquasse, ut parati omnes ad prœlium stemus, nec quidquam nisi gloriam vitæ æternæ & coronam confessionis dominicæ cogitemus, nec putemus talia esse quæ veniunt qualia fuerunt illa quæ transierunt. Gravior nunc & ferocior pugna imminet, ad quam fide incorrupta & virtute robusta parare se de-

A beant milites Christi, considerantes idcirco se quotidie calicem sanguinis Christi bibere ut possint & ipsi propter Christum sanguinem fundere. [4] Hoc est enim velle cum Christo inveniri, [5] id quod Christus & docuit & fecit imitari, secundum Joannem apostolum dicentem: *Qui dicit se in Christo manere, debet quomodo ille ambulavit & ipse ambulare*. (1. Joa. 2.) Item beatus Paulus apostolus exhortatur & docet dicens: [6] *Sumus filii. Si autem filii Dei, & heredes Dei, coheredes autem Christi, siquidem compatiamur ut & commagnificemur*. (Rom. 8.) Quæ nunc omnia consideranda sunt nobis, ut nemo quidquam de sæculo jam moriente desideret, sed sequatur Christum, qui & vivit in æternum, & vivificat servos suos in fide sui nominis constitutos. Venit enim tempus, fratres dilectissimi, quod jampridem Dominus noster prænuntiavit & docuit advenire dicens: *Veniet hora ut omnis qui vos occiderit putet se* [7] *officium Deo facere. Sed hæc facient, quoniam non cognoverunt patrem, neque me. Hæc autem locutus sum vobis ut cum venerit hora eorum,* [8] *memores sitis quia ego dixi vobis*. (Joan. 16.) Nec quisquam miretur persecutionibus nos assiduis fatigari & pressuris angentibus

tibus frequenter urgeri, quando hæc futura in A
novissimis temporibus Dominus ante prædixerit, & militiam nostram magisterio & hortamento sui sermonis instruxerit, Petrus quoque apostolus ejus docuerit ideo persecutiones fieri ut probemur, & ut dilectioni Dei, justorum præcedentium exemplo, nos etiam morte & passionibus [9] copulemur. Posuit enim in epi-
1.Pet.4. stola sua dicens: *Carissimi, [10] nolite mirari ardorem accidentem vobis, qui ad tentationem vestram fit, nec excidatis tamquam [11] novum aliquid vobis contingat; sed quotiescumque communicatis* B
Christi passionibus, per omnia gaudete, ut & in revelatione facta claritatis ejus gaudentes exsultetis. Si improperatur vobis in nomine Christi, beati estis, quia majestatis & virtutis Domini nomen in vobis requiescit, quod quidem secundum illos blasphematur, secundum nos autem honoratur. Docuerunt autem nos apostoli ea quæ de præce-
Marc.10. ptis dominicis & cælestibus mandatis ipsi quoque didicerunt, Domino ipso scilicet corrobo-
Luc.18. rante nos & dicente: *Nemo est qui relinquat domum, aut agrum, aut parentes, aut fratres, [12] aut sorores, aut uxorem, aut filios propter regnum* C
Dei, & non recipiat [13] septies tantum in isto tempore, in sæculo autem venturo vitam æternam. Et
Luc.6. iterum: *Beati*, inquit, *eritis, cum odio vos habuerint homines, & separaverint vos, & expulerint, & maledixerint nomini vestro quasi nequam propter filium hominis. Gaudete in illa die & exsultate. Ecce enim merces vestra multa est in cælis.* Gaudere nos & exsultare voluit in persecutionibus Dominus; quia quando persecutiones fiunt, tunc dantur coronæ fidei, tunc probantur [14] milites Dei, tunc martyribus patent cæli. Ne- D
que enim sic nomen militiæ dedimus ut pacem tantummodo cogitare & detrectare & recusare militiam debeamus, quando in ipsa militia primus ambulaverit Dominus humilitatis & tolerantiæ & passionis magister, ut quod fieri docuit prior faceret, & quod pati hortatur prior pro nobis ipse pateretur. Sit ante oculos vestros, fratres dilectissimi, quod qui omne judicium a patre solus accepit, & qui venturus est judicaturus, jam judicii sui & cognitionis futuræ sententiam protulerit, prænuntians & contestans confessurum se coram patre suo con- E
fitentes & negaturum negantes. Si mortem possemus evadere, merito [15] mori timeremus. Porro autem cum mortalem mori necesse sit, amplectamur occasionem de divina promissione & dignatione venientem, & fungamur exitu mortis cum præmio immortalitatis, nec vereamur occidi, quos constat quando occidimur coronari. Nec quisquam, fratres dilectissimi, cum populum nostrum fugari conspexerit metu persecutionis & spargi conturbetur quod collectam fraternitatem non videat, nec tractantes episcopos audiat. Simul tunc omnes esse non pos- F
sunt, quibus [16] occidere non licet, sed occidi necesse est. Ubicumque in illis diebus unusquisque fratrum fuerit a grege interim necessitate temporis corpore non spiritu separatus, non moveatur ad fugæ illius horrorem, nec recedens & latens deserti loci solitudine terreatur. [17] Solus non est cui Christus in fuga comes est. Solus non est qui templum Dei servans, ubicumque fuerit, sine Deo non est. Et si fu-

A gientem [18] in solitudine ac montibus latro oppresserit, fera invaserit, fames aut sitis aut frigus afflixerit, vel per maria præcipiti navigatione properantem tempestas ac procella submerserit, spectat militem suum Christus ubicumque pugnantem, & persecutionis causa pro nominis sui honore morienti præmium reddit quod daturum se in [19] resurrectione promisit. Nec minor est martyrii gloria non publice & inter multos perisse, cum pereundi causa sit [20] propter Christum perire. Sufficit ad testimo-
B nium martyrii sui testis ille qui probat martyres & coronat. Imitemur, fratres dilectissimi,
[21] Abel justum, qui initiavit martyria dum pro- Gen. 24.
pter justitiam primus occiditur. Imitemur A- Gen. 22.
braham Dei amicum, qui non est cunctatus ut filium victimam suis manibus offerret, dum Deo fide devotionis obsequitur. Imitemur tres pueros, Ananiam, Azariam, & Misahelem; qui nec ætate territi, nec captivitate fracti, Judæa devicta, & Hierosolymis captis, in ipso regno suo regem fidei virtute vicerunt, qui adorare statuam quam Nabuchodonosor rex fe-
C cerat jussi, & minis regis & flammis fortiores exstiterunt, proclamantes & fidem suam per hæc
verba testantes: *Nabuchodonosor rex, non opus* Dan. 3.
est nobis de hoc verbo respondere tibi. Est enim Deus cui nos servimus potens eripere nos de camino ignis ardentis, & de manibus tuis, rex, liberabit nos. & si non, notum sit tibi quia diis tuis non servimus, & imaginem auream quam statuisti non adoramus. Credebant se illi secundum fidem posse evadere; sed addiderunt, *& si non*, ut sciret rex illos propter Deum quem cole-
D bant & mori posse. Hoc est enim robur virtutis & fidei credere & scire quod Deus a morte præsente liberare possit, & tamen mortem non timere nec cedere, ut probari fortius fides possit. Erupit per os eorum spiritus sancti incorruptus & invictus vigor, ut appareant vera esse quæ in evangelio suo Dominus dixit:
Cum autem vos apprehenderint, nolite cogitare Matt.10.
quid loquamini. Dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini. Non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri qui loquitur in vobis. Dixit quid loqui & respondere possimus dari no-
E bis in illa hora divinitus & offerri, nec nos tunc esse qui loquimur, sed spiritum Dei patris; qui cum a confitentibus non discedit neque dividitur, ipse in nobis & loquitur & coronatur. Sic & Daniel cum compelleretur adorare idolum Bel, quem tunc populus & rex colebat, in asserendum Dei sui honorem ple-
na [22] fide & libertate prorupit dicens: *Nihil* Dan.14.
colo ego nisi Dominum Deum meum, qui condidit
cælum & terram. Quid in Machabæis beatorum 2.Mac.7.
martyrum gravia tormenta & multiformes se-
F ptem fratrum pœnæ & confortans liberos suos mater in pœnis & moriens ipsa quoque cum liberis, nonne magnæ virtutis & fidei documenta testantur, & nos ad martyrii triumphum suis passionibus adhortantur? Quid prophetæ, quos ad præscientiam futurorum spiritus sanctus animavit? Quid apostoli, quos Dominus elegit? Nonne cum justi occiduntur propter justitiam mori nos quoque docuerunt? Christi nativitas a martyriis infantium statim cœpit, ut ob nomen ejus a bimatu & infra qui fue-

rant necarentur. [13] Ætas necdum habilis ad pugnam idonea exstitit ad coronam. Ut appareret innocentes esse qui propter Christum necantur, infantia innocens ob nomen ejus occisa est. Ostensum est neminem esse a periculo persecutionis immunem, quando & tales martyria fecerunt. Quam vero gravis causa sit hominis christiani servum pati nolle, cum prior passus sit Dominus, & pro peccatis nostris nos pati nolle, cum peccatum suum proprium non habens passus sit ille pro nobis? Filius Dei passus est ut nos filios Dei faceret, & filius hominis pati non vult ut esse Dei filius perseveret. Si odio sæculi laboramus, odium sæculi sustinuit prior Christus. Si contumelias in hoc mundo, si fugam, si tormenta toleramus, graviora expertus est mundi factor & dominus, qui & ad-

Joa. 15. monet dicens: *Si sæculum*, inquit, *vos odit, mementote quia* [14] *me priorem vobis odiit. Si de sæculo essetis, sæculum quod suum esset amaret. Sed quia de sæculo non estis, & ego elegi vos de sæculo, propterea odit vos sæculum. Mementote sermonis quem dixi vobis. Non est servus major domino suo. Si me persecuti sunt, & vos persequentur.* Dominus & Deus noster quidquid docuit & fecit, ut discipulus excusatus esse non possit qui discit & non facit. Neque aliquis ex vobis, fratres dilectissimi, [15] futuræ persecutionis metu aut antichristi imminentis adventu sic terreatur ut non evangelicis exhortationibus & præceptis ac monitis cælestibus ad omnia inveniatur armatus. Venit antichristus, sed & supervenit Christus. Grassatur & sævit inimicus, sed & statim sequitur Dominus passiones nostras & vulnera vindicaturus. Irascitur adversarius & minatur, sed est qui possit de ejus manibus liberare. Ille metuendus est cujus iram nemo poterit evadere, ipso præmonente & di-

Matt. 10. cente: *Ne timueritis eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere. Magis autem metuite eum qui potest & corpus & animam* [16] *occi-*

Joa. 12. *dere in gehennam.* Et iterum: *Qui amat animam suam, perdet illam, & qui odit animam suam in isto sæculo, in vitam æternam conservabit illam.* Et in apocalypsi instruit & præmonet di-

Apoc. 14. cens: *Si quis adorat bestiam &* [17] *imaginem ejus, & accipit notam in fronte sua & in manu, bibet & ipse de vino iræ Dei mixta in poculo iræ ejus, & punietur igne & sulphure sub oculis sanctorum angelorum & sub oculis agni, & fumus de tormentis eorum ascendet in sæcula sæculorum, nec habebant requiem die ac nocte quicumque adorant bestiam & imaginem ejus.* Ad agonem sæcularem exercentur homines & parantur; & magnam gloriam computant honoris sui, si illis spectante populo & imperatore præsente contigerit coronari. Ecce agon sublimis & magnus & coronæ cælestis præmio gloriosus, ut spectet nos certantes Deus, & super eos quos filios facere dignatus est oculos suos [18] pandens certaminis nostri spectaculo perfruatur. Præliantes nos & fidei congressione pugnantes spectat Deus, spectant angeli ejus, spectat & Christus. Quanta est gloriæ dignitas & quanta felicitas præsente Deo congredi & Christo judice coronari? Armemur, fratres dilectissimi, viribus totis & paremur ad agonem mente incorrupta, fide integra, virtute devota. Ad aciem quæ nobis indi-

A citur Dei castra procedant. Armentur integri, ne perdat integer quod nuper stetit. Armentur & lapsi, ut & lapsus recipiat quod amisit. Integros honor, lapsos dolor ad prœlium provocet. [19] Armari & præparari nos beatus Paulus apostolus docet dicens: *Non est nobis colluctatio* Ephes. 4

adversus carnem & sanguinem, sed adversus potestates & principes hujus mundi & harum tenebrarum, adversus spiritus nequitiæ in cælestibus. Propter quod induite [20] *tota arma, ut possitis resistere in die nequissimo; ut cum omnia perfeceritis,*

B *stetis accincti lumbos vestros in veritate, induti loricam justitiæ, & calciati pedes in præparatione evangelii pacis, assumentes scutum fidei, in quo possitis omnia ignita jacula nequissimi exstinguere, & galeam salutis, & gladium spiritus,* [21] *qui est sermo Dei.* Hæc arma sumamus, his nos tutamentis spiritalibus & cælestibus muniamus, ut in die nequissimo resistere diaboli minis & repugnare possimus. Induamus loricam justitiæ, ut contra inimici jacula munitum sit pectus & tutum. Calciati sint evangelico magisterio & armati pedes; ut cum serpens calcari a nobis &

C obteri cœperit, mordere & supplantare non possit. Portemus fortiter scutum fidei, quo protegente quidquid jaculatur inimicus possit exstingui. Accipiamus quoque ad tegumentum capitis [22] galeam salutarem, ut muniantur aures, ne audiant edicta feralia, muniantur oculi, ne videant detestanda simulacra, muniatur frons, ut [23] signum Dei incolume servetur, muniatur os, ut Dominum suum Christum victrix lingua fateatur. [24] Armemus & dexteram gladio spiritali, ut sacrificia funesta fortiter respuat, ut

D eucharistiæ memor, quæ [25] Domini corpus accepit, [26] ipsum complectatur, postmodum a Domino sumptura præmium cælestium coronarum. O dies ille qualis & quantus adveniet, fratres dilectissimi, cum cœperit populum suum Dominus recensere & divinæ cognitionis examine singulorum merita recognoscere, mittere in gehennam nocentes, & persecutores nostros flammæ pœnalis perpetuo [27] ardore flammare, nobis vero mercedem fidei & devotionis exsolvere. [28] Quæ erit gloria & quanta lætitia admitti ut Deum videas, honorari ut cum Christo Domi-

E no Deo tuo salutis ac lucis æternæ gaudium capias, Abraham & Isaac & Jacob & patriarchas omnes & prophetas & apostolos & martyres salutare, [29] cum justis & Dei amicis in regno cælorum datæ immortalitatis voluptate gaudere, sumere illic quod nec oculus vidit, nec auris 1. Cor. 2.

audivit, nec in cor hominis ascendit. Majora enim nos accipere quam quod hic aut operamur aut patimur apostolus prædicat dicens: *Non sunt* Rom. 8.

condignæ passiones hujus temporis ad superventuram [30] *claritatem quæ revelabitur in nobis.* Cum reve-

F latio illa venerit, cum claritas super nos Dei fulserit, tam beati erimus & læti, dignatione Domini honorati, quam rei remanebunt & miseri qui [31] Dei desertores aut contra Deum rebelles voluntatem fecerunt diaboli, ut eos necesse sit cum ipso simul inexstinguibili igne torqueri. Hæc, fratres dilectissimi, hæreant cordibus nostris. Hæc sit armorum nostrorum præparatio, hæc diurna ac nocturna meditatio, ante oculos habere & cogitatione semper ac sensibus volvere iniquorum supplicia & præmia ac merita

merita justorum, quid negantibus. Dominus comminetur ad pœnam, quid contra confitentibus promittat ad gloriam. Si hæc cogitantibus ac meditantibus nobis supervenerit persecutionis dies, miles Christi præceptis ejus & monitis eruditus non expavescit ad pugnam, sed paratus est ad coronam. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere.

NOTÆ AD EPISTOLAM LVI.

1 P*Lebi Thibari*] In concilio Carthaginensi habito sub sancto Cypriano adfuit Vincentius a Thibari, & collationi Carthaginensi inter catholicos & Donatistas Victor episcopus Thibaritanus catholicus & Victorinus episcopus Thibaritanus Donatista, qui nominantur inter episcopos provinciæ Byzacenæ. Quare existimari potest Thibarim fuisse in ea provincia, præsertim cum ex hac epistola constet eam urbem non fuisse multum remotam a Carthagine. Alioqui enim plebs illa non expetiisset a Cypriano ut ad se veniret.

2 *Fraternitatem*] Expunxi vocem *vestram*, quæ postea sequebatur in editionibus, non solum quia mihi superflua videbatur, sed in primis quia neque in antiquis exemplaribus habetur neque in antiquis editionibus. Pamelius illam adjecit ex manuscriptis, ut ipse ait, Camberonensi & Affligemensi.

3 *Sæpius*] Postea sequebatur in editionibus vox *amplius*, quam sustuli, quia neque in veteribus libris exstat neque in antiquis editionibus. Pamelius illam adjecit ex iisdem duobus libris veteribus.

4 *Hoc est enim velle*] Ista usque ad *Sumus filii* desunt in codice Beccensi. Pro his vero sequentia substituta sunt, *sacrum Christi sanguinem ad quoddam documentum Christi figuratum. Joannem quoque Baptistam atque præcursorem Domini, qui Christum in aqua tinxit, atque ab eo factus est ipse spiritus qui venit super Joannem figura quæ hodie est in nobis, sicut apostolus hortatur nos dicens: Ipse spiritus testimonium reddit spiritui nostro quod sumus filii Dei.* Et statim sequitur: *Sumus filii &c.* Sed ista alibi non reperi quam in libro Beccensi.

5 *Id quod Christus*] Quidam libri veteres habent, *si id quod Christus fieri voluit imitemur*. Etiam quidam qui habent *si id quod Christus*, non habent *imitemur*.

6 *Sumus filii*] Lege *Sumus filii Dei*. Error typographicus.

7 *Officium*] Ita omnes libri nostri & Anglicani, tum etiam editiones antiquæ. Pamelius, qui posuit *obsequium*, scribit se eam vocem substituisse ex laudatis paulo ante duobus codicibus pro eo quod erat *officium*. Sane in vulgata editione novi testamenti legitur *obsequium*. Sed ea auctoritas nullius momenti est contra fidem tot veterum exemplarium & editionum. Contra id quoque probat retinendam non esse istic vocem *obsequium* quod constet Cyprianum alia versione usum esse quam ea quam vulgatam vocamus, & quia *officium* legitur etiam in capite undecimo epistolæ ad Fortunatum de exhortatione martyrii & apud Augustinum in epistola ad Bonifacium comitem. Tamen adversus ea quæ disseruimus opponi potest referri in libro tertio testimoniorum cap. 16. & illic legi *obsequium*. Ad quod respondeo vocabulum illud exstare sane in quibusdam codicibus antiquis, deesse in aliis, nimirum prout diverse placuit antiquis librariis. Vide annotationes Erasmi in hunc locum Joannis & in caput nonum epistolæ Pauli ad Romanos & in caput secundum epistolæ ad Philippenses.

8 *Memores sitis*] Quatuor libri veteres habent *reminiscamini*. Sic etiam in editione vulgata novi testamenti. Verum retinenda est istic lectio quam editiones & major veterum librorum pars asserunt.

9 *Copulemur*] Reliqua istius epistolæ desunt in libro monasterii Beccensis.

10 *Nolite mirari*] Ita etiam in epistola ad Fortunatum de exhortatione martyrii cap. 9. Sumptum est istud ex epistola prima sancti Petri cap. 4. in qua legitur, *nolite peregrinari in fervore*. Multum ab ea & Cypriani versione discedunt recentiores interpretes. Vide quæ ibi commentatur Erasmus.

11 *Novum aliquid*] Addidi vocem *aliquid* secutus auctoritatem duorum veterum librorum. Et alioqui habetur in epistola Petri.

12 *Aut sorores*] Hæc desunt in omnibus Cypriani codicibus. Exstant tamen in capite decimo evangelii secundum Marcum, sed non in capite 18. Lucæ, ubi locus iste refertur.

13 *Septies*] Legi *centies* in tribus libris veteribus, uti etiam legitur in evangelio D. Marci. At in aliis antiquis & in editionibus scriptum est *septies*, uti etiam in libro de lapsis & lib. 3. testimoniorum cap. 16. Sic etiam legisse Gregorium IX. Papam liquet ex epistola ejus ad Germanum Patriarcham CP. apud Odoricum Raynaldum an. 1232. §. 51

14 *Milites Dei*] Quatuor libri veteres habent *milites Christi*, uti amat dicere Cyprianus. Lactantius cap. 16. de mortibus persecutorum: *Hoc est esse discipulum Dei, hoc est militem Christi*.

15 *Mori*] Revocavimus hanc lectionem, quam & omnes libri veteres & omnes veteres editiones præferunt. Pamelius posuit *mortem* ex unico MS. & gloriam captat ex ea emendatione. Et tamen infra epist. 57. pag. 95. Cyprianus ait christianos hoc ipso invictos esse *quia mori non timent*.

16 *Occidere non licet*] Tertullianus in apologetico, *si non apud istam disciplinam magis occidi liceret quam occidere*. Lucifer Calaritanus in libro ad Constantium de moriendo pro Dei filio: *Hostis quippe Dei religionis, in qua pietas, humanitas, omnisque justitia versatur, in qua nec malum pro malo discitur reddere, in qua non occidere sed occidi propter Dei filium docemur*. Gerohus Reicherspergensis in libro de corrupto ecclesiæ statu pag. 215. *semota penitus intentione aliquem occidendi, quod a spiritualis propositi viris non licet fieri, qui malle debent occidi quam occidere*. Vide supra pag. 402. 461.

17 *Solus non est*] Refert hunc locum sanctus Fulgentius in capite 17. libri secundi ad Trasimundum.

18 *In sol. & montibus*] Rufinus lib. 6. cap. 31. *Quid vero memorem quanta multitudines in desertis & in montibus oberrantes fame, siti, frigore, languore, latronibus, bestiisque consumpta sunt*.

19 *Resurrectione*] Veteres editiones & codex Turonensis habent *surrectione*. Ita etiam Arator lib. 1. actuum apostolicorum. At omnes alii libri veteres præferunt *resurrectione*; eamque lectionem Angli posuerunt in sua editione. Aliæ editiones habent *persecutione*, etiam Rigaltiana. Et tamen ille in observationibus suis ait non videre se cur scriptura quæ habet *resurrectione* deleri debuerit.

20 *Propter Christum*] Unus codex Remigianus habet *pro Christo*, eodem sensu.

21 *Abel initiavit*] Ita etiam in libro de bono patientiæ pag. 250. Prosper lib. 1. de promissionibus & prædictionibus Dei cap. 6. loquens de cæde Abelis: *Praclara hinc fulsere martyria, dum justi occiduntur ab impiis*. Vide homiliam octavam sancti Joannis Chrysostomi adversus Judæos in nova editione pag. 686.

22 *Fide & libertate*] Revocavimus lectionem veterum editionum, quam etiam omnes fere libri veteres exhibent. Emendationem enim Erasmi, qui posuit *fidei libertate*, in nullo alio libro reperi quam in Turonensi. Reinhartus tamen illam retinuit, aliam repudiavit.

23 *Ætas n. habilis*] Vide quæ supra pag. 393. relata sunt de sancta Agnete ex Ambrosio.

24 *Me priorem*] Duo libri veteres habent *me primo*.

25 *Futuræ pers. met.*] Unus codex regius habet *futuram persecutionem metuat*.

26 *Occidere in gehennam*] Iidem duo libri habent *perdere*.

27 *Imaginem ejus*] Postea sequitur in codice Gratianopolitano, *magis insistere precibus & orare & primo ipsum rogare, tunc deinde Deo patri satisfacere debemus. Habemus autem advocatum & deprecatorem pro peccatis nostris Jesum Christum Dominum nostrum & Deum, si modo nos in præteritum peccasse pœniteat & confitentes atque intelligentes debita nostra, quibus nunc Dominum offendimus, vel de cetero nos ambulare in viis ejus & præcepta ejus metuere spondeamus*. Non ausus sum ista ponere in contextu, quia non videntur mihi cohærere cum argumento quod istic tractatur.

28 *Pandens*] Codex Pithoei *spandens*. Forte reponendum est *expandens*, sicut sæpe vidi in pluribus libris *spectans* pro *exspectans* & e contra. Vide glossarium Latinum Cangii in verbo *spando*. Ita *splendor* pro *exsplendor* in libro Tertulliani de anima, ut notat Rigaltius. Sic in tomo secundo Capitularium pag. 984. *straneis* pro *extraneis*. Sic sæpe alibi in antiquis codicibus

cibus MSS. & in instrumentis publicis legi *strumenta* pro *instrumenta*. Vide Obsopæum ad epistolam 60. Senecæ.

29 *Armari & præparari*] Ita veteres editiones, undecim libri nostri veteres, sex Anglicani, & codex Flori. Ita etiam editiones Manutii & Morellii. Alia editio, quæ habet *Armat & præparat nos beatus apostolus dicens*, placuit Pamelio, Rigaltio, & Anglia.

30 *Tota arma*] In editione Erasmi, quam secuti sunt Pamelius, Rigaltius, & Angli, additur vox *Dei*. Verum hoc additamentum nuspiam reperi in antiquis exemplaribus. In Sorbonico legitur *induite vos arma lucis*. Pithœanum habet *induite tota arma*.

31 *Qui est sermo Dei*] In tribus antiquis codicibus scriptum est, *quod est verbum Dei*, eodem sensu. Sed tamen istud admoneri debere visum est ob discrepantiam versionum.

32 *Galeam salutarem*] Hanc lectionem intulit Erasmus, eamque Manutius & Morellius retinuerunt. Habent autem illam tres libri veteres. At alii quinque & antiquiores editiones præferunt *spiritalem*. Ita etiam in excerptis Flori. Supra in epistola 26. pag. 56. legitur *galeam salutis*. Vide annotationes Erasmi in caput sextum epistolæ ad Ephesios.

33 *Signum Dei*] in fronte positum. Lactantius cap. 10. de mortibus persecutorum, *imposuerunt frontibus suis immortale signum*. Idem lib. 4. institut. cap. 27. *imposita frontibus signo, & quos signum immortale muniverit*. Item Cyprianus in libro de unitate ecclesiæ pag. 200. *lepræ varietate in fronte maculatus est, ea parte corporis notatus offenso Domino ubi signantur qui Dominum promerentur*. Victor Vitensis lib. 1. cap. 14. *frontem in qua Christus vexillum suæ fixerat crucis*. Vide Savaronem ad Sidonium lib. 3. epist. 12.

34 *Armemus & dexteram*] Citat & egregie illustrat hunc locum eminentissimus Cardinalis Joannes Bona lib. 2. rerum liturgicarum cap. 17. quem consule.

35 *Domini corpus accepit*] in manu dextera videlicet. Vide quæ de ea re dixit idem eminentissimus Cardinalis in loco mox laudato. Lubenter enim utor auctoritate viri optimi & doctissimi, quo ego amico gloriabar, & cui me multum debere professus sum in præfatione ad Capitularia.

36 *Ipsum complectatur*] Recentior codex Victorinus, *in ipso Dominum suum complectatur, postmodum Dominum sumptura*. Sic etiam in editione Morellii, nisi quod in extrema parte in ea scriptum est *a Domino*.

37 *Ardore flammare*] Ita omnino scriptum est in uno libro vetere bibliothecæ regiæ. Atque ego eam lectionem facile præfero, tum quia vox est Latina, tum quia vocem *damnare*, quæ istic ponitur pro *flammare* in aliis vetustis exemplaribus & editionibus, suppositam fuisse arbitror a quodam librario imperito, cui satis nota non erat alia lectio. Ignorantia enim priscæ Latinitatis non paucas maculas insperserunt his elegantissimis litteris imperiti librarii, ut conqueritur Josephus Scaliger in initio notarum suarum ad libros Varronis de re rustica. Confirmare quoque videtur hanc emendationem locus iste ex libro adversus Demetrianum pag. 224. *Cremabit addictos ardens semper gehenna*.

38 *Quæ erit gloria*] Codex Fuxensis, *Quæ erit gloriæ dignitas*. Potest hanc lectionem adjuvare alter locus ex libro adversus Demetrianum pag. 224. *Quæ tunc erit fidei gloria, quæ pœna perfidiæ cum judicii dies venerit*.

39 *Cum justis*] Duo libri veteres, *cum justis omnibus & Dei amicis*.

40 *Claritatem*] Iidem libri duo veteres, *gloriam*. Sic sæpe librarii mutaverunt vocabula apud Cyprianum & alios veteres scriptores. Sed legendum esse *claritatem* docet ipse Cyprianus, qui locum hunc Pauli describens in epistola 72. ad Nemesianum & alios, in epistola de exhortatione martyrii cap. 12. & in libro tertio testimoniorum cap. 17. semper ponit *claritatem*.

41 *Dei desertores ... rebelles*] Infra epist. 73. pag. 131. *Boni militis est adversus rebelles & hostes imperatoris sui castra defendere*. Itaque qui deserebant castra sui imperatoris adeo odiosi erant & detestabiles ut si in desertione deprehenderentur, extremo periculo subjacerent, ut ait sanctus Joannes Chrysostomus in initio parænesis secundæ ad Theodorum lapsum, & si desertorem servus proderet, libertate donaretur. Qua de re consulenda sunt quæ de desertoribus erudite scripsit Godeschalcus Stevvechius ad Vegetium.

EPISTOLA LVII.

Ad Cornelium in exsilio de ejus confessione.

CYPRIANUS Coroelio fratri salutem. Cognovimus, [1] frater carissime, fidei ac virtutis vestræ testimonia gloriosa, & confessionis vestræ honorem sic exsultanter accepimus ut in meritis ac laudibus vestris nos quoque participes & socios computemus. Nam cum nobis & ecclesia una sit & mens juncta & individua concordia, quis noo sacerdos in consacerdotis sui laudibus tamquam in suis propriis gratuletur, aot quæ fraternitas noo in fratrum gaudio ubique læterur? Exprimi satis noo potest quanta istic exsultatio fuerit & quanta lætitia cum de vobis prospera & fortia comperissemus, ducem te illic confessionis fratribus exstitisse, sed & coofessionem ducis de fratrum [2] coosensione crevisse; ut dum præcedis ad gloriam, multos feceris gloriæ comites, & confessorem populum suaseris fieri, dum primus paratus es pro omnibus confiteri; ut non inveoiamus quid prius prædicare in vobis debeamus, utrumne tuam promptam & stabilem fidem, an inseparabilem fratrum caritatem. Virtus illic episcopi præcedentis publice comprobata est, adunatio sequentis fraternitatis ostensa est. Dum apud vos unus animus & una vox est, ecclesia omnis Romana confessa est. Claruit, [3] fratres carissimi, fides

Rom. 8. quam de vobis beatus apostolus prædicavit. Haoc laudem virtutis & roboris firmitatem jam tunc in spiritu prævidebat, & præcooio futurorum merita vestra contestans, dum parentes laudat, filios provocat. Dum sic unanimes, dum sic fortes estis, magna & ceteris fratribus unanimitatis & fortitudiois exempla tribuistis. Docuistis granditer Deum timere, Christo firmiter adhærere, plebem sacerdotibus in periculo juogi, in persecutiooe fratres a fratribus non separari, concordiam simul junctam [4] vinci omnioo oon posse, quidquid simul petitur a cunctis Deum pacis pacificis exhibere. Prosilierat adversarius terrore violento Christi castra turbare. Sed quo impetu venerat, eodem impetu pulsus [5] & victus est; & quantum formidinis & terroris attulit, tantum fortitudinis iovenit & roboris. Supplantare se iterum posse crediderat Dei servos, & velut tirones & rudes, quasi minus paratos & mious cautos solito suo more concutere. Uoum primo aggressus, ut lupus ovem secernere a grege, ut [6] accipiter columbam ab agmine volantium separare tentaverat. Nam cui noo est adversus omoes satis virium, circumvenire quærit solitudinem singulorum. Sed retusus adunati exercitus fide pariter & vigore intellexit milites Christi vigilare jam sobrios & armatos ad prœlium stare, vinci non posse, mori posse, & hoc

hoc ipso invictos esse quia mori non timent, nec repugnare contra impugnantes, cum occidere innocentibus nec nocentem liceat, sed prompte & animas & sanguinem tradere; ut cum tanta in sæculo malitia & sævitia grassetur, a malis & sævis velocius recedatur. Quale illud fuit sub oculis Dei spectaculum gloriosum, quale in conspectu [7] Christi ecclesiæ suæ gaudium, ad pugnam quam tentaverat hostis inferre non singulos milites sed tota simul castra prodiisse! Omnes enim constat venturos fuisse, si audire potuissent, quando accurrerit properanter & venerit quisquis audivit. Quot illic lapsi gloriosa confessione sunt restituti! Steterunt fortes & ipso dolore pœnitentiæ facti ad prœlium fortiores. Ut appareat nuper [8] subitatos esse & novæ atque insuetæ rei pavore trepidasse, rediisse ad se postmodum fidem veram, & vires suas de Dei timore collectas ad omnem patientiam constanter & firmiter roborasse, nec jam stare ad criminis veniam, sed ad passionis coronam. Quid ad hæc Novatianus, frater carissime? Utrumne jam deponit errorem? An vero, qui dementium mos est, ipsis bonis & prosperis nostris plus adactus est ad furorem, & quo magis ac magis dilectionis ac fidei crescit hic gloria, illic dissensionis & zeli recrudescit insania; nec vulnus suum miser curat, sed adhuc gravius & se & suos vulnerat, in perniciem fratrum lingua sua perstrepens, & [9] facundiæ venenatæ jacula contorquens, magis durus sæcularis philosophiæ pravitate quam [10] sophiæ dominicæ lenitate pacificus, desertor ecclesiæ, misericordiæ hostis, interfector pœnitentiæ, doctor superbiæ, veritatis corruptor, perditor caritatis? Agnoscitne jam qui sit sa- A cerdos Dei, quæ sit ecclesia & domus Christi, qui sint Dei servi quos diabolus infestet, qui sint christiani quos antichristus impugnet? Neque enim quærit illos quos jam subegit, aut gestit evertere quos jam suos fecit. Inimicus & hostis ecclesiæ quos alienavit ab ecclesia & foras duxit, ut captivos & [11] victos contemnit & præterit, eos pergit lacessere in quibus Christum cernit habitare. Quamquam etsi aliquis ex talibus fuerit apprehensus, non est quod sibi quasi in confessione nominis blandiatur, cum constet, si occisi ejusmodi extra ecclesiam B fuerint, fidei coronam non esse, sed pœnam potius esse perfidiæ, nec in domo Dei inter unanimes habitaturos esse quos videmus de pacifica & divina domo furore discordiæ recessisse. Hortamur plane quantum possumus, frater carissime, pro caritate mutua qua nobis invicem cohæremus ut, quoniam providentia Domini monentis instruimur & divinæ misericordiæ consiliis salubribus admonemur [12] appropinquare jam certaminis & agonis nostri diem, jejuniis, vigiliis, orationibus insistere cum o- C mni plebe non desinamus. Incumbamus gemitibus assiduis & deprecationibus crebris. Hæc sunt enim nobis arma cælestia, quæ stare & perseverare fortiter faciunt. Hæc sunt munimenta spiritalia & tela divina quæ protegunt. Memores nostri invicem simus, concordes atque unanimes, utrobique pro nobis semper oremus, pressuras & angustias mutua caritate relevemus, & si quis istinc nostrum prior divinæ dignationis celeritate præcesserit, [13] perseveret [14] apud Dominum nostra dilectio, [15] pro fratribus & sororibus nostris apud misericordiam patris non cesset oratio. Opto te, frater carissime, semper bene valere.

NOTÆ AD EPISTOLAM LVII.

1 *Frater carissime*] Multum se hic frustra torquet is qui notas adjecit ad editionem Manutianam ut molliat asperitatem quam sibi visus est deprehendisse in his Cypriani verbis, tamquam ex iis colligi posset illum non posuisse discrimen inter episcopum Romanum & ceteros. Si notator ille ad mores veterum temporum respexisset, facile se ab ea difficultate explicavisset. Vide quæ de hoc argumento dicta a nobis sunt ad epistolam 41. pag. 429.

2 *Consensione*] Cum editio Spirensis & Veneta vetus ita scriptum habeant, eique consentiant, non solum Erasmica & Morelliana, sed etiam quindecim vetera exemplaria & excerpta Flori, putavi debere me ita reponere. Primus omnium Remboltus edidit *confessione*. Infra in libro de oratione dominica pag. 206. *spiritus consensione conformes*, pro quo codex Moysiacensis habet *confessione*. Item infra epist. 67. pag. 115. legitur *spiritus consensione concordes*. ubi codex Corbejensis habet *confessione*. Ut hinc appareat has duas voces interdum permutatas facile fuisse a veteribus librariis.

3 *Fratres carissimi*] Decem libri nostri veteres, tres Anglicani, & excerpta Flori, tum etiam editio Manutii, præferunt *frater carissime*. Quod jam adnotavimus frequenter actitatum fuisse ab antiquis librariis in exemplaribus operum sancti Cypriani. Utraque lectio bona est. Nam quamvis epistola scripta sit ad Cornelium, tamen Cyprianus identidem sermonem suum convertit ad omnem ecclesiam Romanam. Sic apud sanctum Gregorium lib. 5. epist. 25. scripta ad Joannem Constantinopolitanum, Eulogium Alexandrinum, & ceteros, pro eo quod editiones habent *Unde fratres carissimi* codex Moysiacensis præfert *frater carissime*. Atque ita legendum esse hinc constat quod cum epistola illa scripta sit a paribus ad episcopos illos, necesse erat unumquemque eorum appellari in singulari. Obiter hic admoneo epistolam Alexandri III. pro monasterio Piscariensi sive Casauriensi editam in tomo quinto spicilegii Dacheriani pag. 525. ita emendari debere ut post *Firmano episcopo* legatur consequenter *salutem & apostolicam benedictionem*. *Quanto*, & ea quæ interjacent reponenda sunt statim post epistolam, prout etiam a Joanne Berardi adnotatum est in chronico. Unde & in chartulario ex quo epistola illa edita est, vox *similiter* semper scripta est cum mimo.

4 *Vinci omnino*] Hæc postrema vox, quæ mihi videtur superflua, deest in libro Beccensi & in editionibus Manutii & Morellii.

5 *Et victus*] Addidimus istud auctoritate trium veterum exemplarium. Unum Bodlejanum habet *turbatus & pulsus*.

6 *Accipiter*] Duo libri veteres habent *acceptor*. Quod idem est. Vide to. 2. Capitularium pag. 684. 750. 830.

7 *Christi ecclesia*] Multum variant in hoc loco libri veteres & veteres editiones. Quædam editiones antiquæ & quidam libri veteres habent *Christi & ecclesiæ suæ*. Alibi scriptum est *Christi & ejus ecclesiæ*, *Christi sive ecclesiæ ejus*, *Christi ecclesiæ suæ*. Excerpta Flori *Christi ecclesiæ suæ gaudium*. Ego reposui lectionem quam existimavi meliorem sensum facere & quæ mihi videtur melius convenire cum stilo sancti martyris.

8 *Subitatos*] id est, ut statim explicat Cyprianus, novæ atque insuetæ rei pavore trepidantes, sicut sanctus Hieronymus in epistola ad sanctum Augustinum de reprehensione Petri ait, *fortissimos quosque milites subita bella conturbant*, & Tacitus lib. 15. annalium ait *etiam fortes viros subitis terreri*, & lib. 1. historiarum *subitus pavor exterruit*. Cæsar lib. 1. commentariorum de bello Gallico: *Nemo est tam fortis qui non rei novitate perturbetur*. A. Hirtius de bello Alexandrino: *Cujus rei subita trepidatio magnum terrorem attulit nostris*. T. Livius lib. 3. *Urbi quoque Romæ ingens prabitus terror, magis in re subita quam ad arcendam vim parum virium esset*. Virgilius lib. 8. Æneidos:

Ut belli signum Laurenti Turnus ab arce
Extulit & rauco strepuerunt cornua cantu,
Utque acres concussit equos, atque impulit arma,
Extemplo turbati animi.

Dio Cassius initio libri 42. agens de misero statu Pompeii post

post pugnam Pharsalicam ait ea quæ hominibus prætee exspectationem ac quam maxime inopinato accidunt, ea & animos eorum dejicere & rationem conturbare. Ennodius in panegyrico: *Labascit fortium constantia quoties formidanda oculis ingeruntur*. Nonius Marcellus: *Subiti dictum pro repentini*. Rursum Cyprianus in libeo adversus Demetrianum pag. 224. & lib. 3. testimoniorum cap. 16. referens hunc locum ex capite quinto libri sapientiæ: *Videntes turbabuntur timore horribili, & mirabuntur in subitatione insperatæ salutis*. Ubi vide notas.

9 *Facundiæ venenatæ*] Supra pag. 416. adnotatum est Novatianum fuisse eloquentem.

10 *Sophiæ dominicæ*] id est christianæ. Antea legebatur *philosophiæ*. Rigaltius admonet in codice Beneventano & in Verpnensi, tum etiam in editione Romana, quæ est Manutiana, scriptom esse *sophia*, atque eam lectionem esse rectissimam. Vetus qooque Remigianus eam habet, itemque editio Morelliana. Pro quo scriptum est in codice Gratianopolitano *phisicæ*. Sane vidi scripeum *philosophiæ* in tredecim codicibus antiquis. Et tamen præfero lectionem quam Rigaltius ait esse rectissimam, ea etiam de causa quod Tertullianus frequenter dicit sophiam, & quia Lactantius lib. 3. cap. 16. ait: *Nos ab hac calumniæ immunes ac liberi sumus, qui philosophiam tollimus, quia humanæ cogitationis inventio est, sophiam defendimus, quia divina traditio est, eamque ab omnibus suscipi oportere testamur*. Marius Victorinus in hymno de Trinitate loquens de Christo:

Seminatas saclis animas irrigans scitis sophiæ.
Sophia autem cum sit Christus, idem Christus filius docet.

Item Petrus Abælardus lib. 3. theologiæ christianæ cap. 3. *Hoc enim docere rectæ sophiæ incarnandæ reservatum erat*. Tertullianus in capite quarto libri primi ad nationes primam sapientiam, ut explicat Jacobus Gothofredus, vocat religionem christianam, quæ ad verum Deum relictis idolis convertitur.

Ad hanc fortassis a Lactantio commemoratam duplicem philosophiam respexit Joannes VIII. Papa in prologo concilii Romani, ubi, inter ceteras laudes quibus ornat Carolum Calvum Imperatorem, ait illum honorare sacerdotes Domini & ad utramque philosophiam informare. Aliud est gemina scientia in narratione de electione Gregorii Papæ VII. ubi scribitur fuisse *geminæ scientia prudentia pollens*, & in chronico sancti Benigni Divionensis. ubi Halinardus archiepiscopus Lugdunensis dicitur *efficacissime claruisse gemina scientia*, itemque in chronico Besuensi, in quo Robertus episcopus Lingonensis dicitur *geminæ scientiæ eloquentia floruisse*. Denique in vetustissima scheda Ruthenensi, quæ videtur esse fragmentum vitæ sancti Gausberti abbatis Montis Salvii in finibus Ruthenorum & Arvernorum, Hugo episcopus Diensis, qui diu fuit apostolicæ sedis Legatus io Gallia, vocatur *vir gemina scientia & in litteris sacris non mediocriter eruditus*. Adde Maginoldum antipapam, quem Sigebertus ad annum 1105. ait fuisse *in utraque scientia* apprime eruditum. Per geminam ergo scientiam intelligendas esse theologiam & philosophiam docet hic locus ex Memoriali historiarum Joannis Parisiensis: *Simon de Belloloco archiepiscopus Bituricensis, qui factus est episcopus Prænestinus. Cui successit in Bituricensem primatum frater Ægidius doctor egregius in theologia & philosophia, natione Romanus, de ordine heremitarum sancti Augustini; qui gemina scientia efficacissime clarus, plurima volumina subtiliter & satis feliciter composuit*. Aliud rursum est gemina scientia in epistola dedicatoria viæ paradisi Joannis Raulini, & in epistola dedicatoria doctrinalis mortis ejusdem Raulini, utraque dicata *consultissimo viro magistro Joanni de Bony juriurn gemina scientia excellentissimo doctori*. Istic enim gemina scientia significat illum fuisse doctorem io utroque jure.

11 *Victos*] Ita scribendum esse existimavi pro eo quod posteriores editiones habent *vinctos*. Nam quamvis utraque lectio bona sit, standum esse videtur auctoritati veterum editionum & decem veterum exemplarium. Ita etiam habet editio Morelliana.

12 *Appropiuquare*] Codex Michaelinus & Gratianopolitanus & quatuor Anglicani habent *appropinquante jam certaminis & agonis vestri die*. Sic etiam editio Morelliana & codex Beccensis.

13 *Perseveret*] Nescio quibus rationibus adductus Rigaltius exagitat hanc sententiam, ac si Cyprianus sentire & credere non potuerit sanctos etiam defunctos pro vivis orare, uti dixerat Pamelius in annotatione ad hunc locum. Nam quod ait vir doctissimus hæc verba Cypriani non esse accipienda de eo qui per martyrii coronam præcesserit, cum orandum non sit pro martyre, cujus sanguis, ut ait Tertullianus in apologetico, tota paradisi clavis est, fallitur profecto, cum Cyprianus non petat ut vivus oret pro martyre, sed ut martyr pro vivo Dominum precetur. Illustrissimus episcopus Oxoniensis hunc istius loci sensum esse putavit, ut is christianus qui alteri superstes fuerit, sive Cyprianus, sive Cornelius, perseveret in oratione pro utraque ecclesia, neque dubitat animas cælo receptas Deum opt. max. sollicitare ut in terris agentium misereatur. Hieronymus in libro adversus Vigilantium: *Si apostoli & martyres adhuc in corpore constituti possunt orare pro ceteris, quando pro se adhuc debent esse solliciti, quanto magis post coronas, victorias, & triumphos*. Ipse etiam Cyprianus in calce libri de mortalitate pag. 236. scribit animas cælo receptas, de sua incolumitate securas, adhuc de nostra salute esse sollicitas.

14 *Apud Dominum*] Nolui mutare hanc lectionem; quia bona est, & reperitur in duodecim vetustis exemplaribus. Illud tantum dicam, veteres editiones & octo libros veteres habere *Deum*. Manet autem idem sensus quomodocumque legas.

15 *Pro fratribus*] Hinc etiam colligi posse puto Cyprianum credidisse sanctos in cælo orare pro vivis.

---

[1]EPISTOLA LVIII.

Ad Lucium Papam Romanum reversum ab exsilio.

CYPRIANUS cum collegis Lucio fratri salutem. Et nuper quidem tibi, frater carissime, gratulati sumus, cum te honore geminato in ecclesiæ suæ administratione confessorem pariter & sacerdotem constituit divina dignatio. Sed & nunc non minus tibi & comitibus tuis atque universæ fraternitati gratulamur quod cum eadem gloria & laudibus vestris reduces vos denuo ad suos fecerit benigna Domini & larga protectio, ut pascendo gregi pastor & gubernandæ navi gubernator & plebi regendæ rector redderetur, & appareret relegationem vestram sic divinitus esse dispositam, non ut episcopus relegatus & pulsus ecclesiæ deesset, sed ut ad ecclesiam major rediret.
Dan. 3. Neque enim in tribus pueris minor fuit martyrii dignitas, quia [2] morte frustrata de cami-
A no ignis incolumes exierunt, aut non consummatus Daniel exstitit in suis laudibus, quia qui Dan. 14.
leonibus missus fuerat ad prædam, protectus a Domino vixit ad gloriam. In confessoribus Christi dilata martyria non meritum confessionis minuunt, sed magnalia divinæ protectionis ostendunt. Repræsentatum videmus in vobis quod apud regem fortes atque illustres pueri prædicaverunt, ipsos quidem paratos esse arde- 2.Mac.7.
B re flammis, ne diis ejus servireut, aut imaginem quam fecerat adorarent, Deum tamen quem colebant, quemque & nos colimus, potentem esse ut eos de camino ignis eximeret, & de regis manibus ac de pœnis præsentibus liberaret. Quod invenimus in confessionis vestræ fide & in Domini circa vos protectione nunc gestum; ut eum vos parati fueritis & prom-

pta

pti omne subire supplicium, Dominus tamen vos pœnæ subtraheret & ecclesiæ reservaret. Regredientibus vobis breviata non est in episcopo confessionis suæ dignitas, sed magis crevit sacerdotalis auctoritas; ut altari Dei assistat antistes, qui ad confessionis arma sumenda & facienda martyria non verbis plebem sed factis cohortetur, & imminente antichristo paret ad prœlium milites, non [3] solum sermonis & vocis incitamento, sed fidei & virtutis exemplo. Intelligimus, frater carissime, & tota cordis nostri luce perspicimus divinæ majestatis salutaria & sancta consilia, unde illic [4] repentina persecutio nuper exorta sit, unde contra ecclesiam Christi & episcopum Cornelium beatum martyrem vosque omnes sæcularis potestas subito proruperit, ut ad confundendos hæreticos & retundendos ostenderet Dominus quæ esset ecclesia, quis episcopus ejus unus divina ordinatione delectus, qui cum episcopo presbyteri sacerdotali honore conjuncti, quis adunatus & verus Christi populus dominici gregis caritate connexus, qui essent quos inimicus lacesseret, qui contra quibus diabolus ut suis parceret. Neque enim persequitur & impugnat Christi adversarius nisi castra & milites Christi. Hæreticos prostratos [5] semel & suos factos contemnit & præterit. Eos quærit dejicere quos videt stare. Atque utinam nunc facultas daretur, frater carissime, ut interesse illic vobis regredientibus possemus, qui vos mutua carita-

A te diligimus, ut adventus vestri lætissimum fructum præsentes cum ceteris ipsi quoque caperemus. Quæ illic exsultatio omnium fratrum, qui concursus atque complexus occurrentium singulorum? [6] Vix oculis adhærentium potest satisfieri, vix vultus ipsi atque oculi plebis possunt videndo satiari [7] de adventus vestri gaudio. Cognoscere illic fraternitas cœpit qualis & quanta sit secutura Christo veniente lætitia; cujus quia cito appropinquabit adventus, imago jam quædam præcessit in vobis, ut quomo- B do Joannes præcursor ejus & prævius veniens prædicavit Christum venisse, sic nunc episcopo confessore Domini & sacerdote redeunte appareat & Dominum jam redire. Vicarias vero pro nobis ego & collegæ & fraternitas omnis has ad vos litteras mittimus, frater carissime, & repræsentantes vobis per epistolam gaudium nostrum, fida obsequia caritatis expromimus, hic quoque in sacrificiis atque in orationibus nostris non cessantes Deo patri & Christo filio ejus Domino nostro gratias age- C re & orare pariter ac petere ut qui perfectus est atque perficiens custodiat & perficiat in vobis confessionis vestræ gloriosam coronam; qui & ad hoc vos fortasse revocavit, ne gloria esset occulta, si foris essent confessionis vestræ consummata martyria. Nan victima quæ fraternitati præbet exemplum & virtutis & fidei [8] præsentibus debet fratribus immolari. Optamus te, frater carissime, semper bene valere.

NOTÆ AD EPISTOLAM LVIII.

1 Lucius Papa Cornelio successit anno Christi 255. & mox pulsus est in exsilium, sed brevi postea rediit in Urbem, anno nimirum sequente. Tum vero sanctus Cyprianus tam suo quam collegarum suorum nomine hanc ad eum epistolam dedit, in ea faciens mentionem alterius epistolæ quam ad illum scripserat in initiis suscepti ab eo episcopatus. Illud patet esse extra difficultatem. Et tamen Joannes Launojus sibi persuasit ex ipsis epistolæ istius verbis colligi non posse alias antea litteras datas esse ad Lucium, quia, ut ille ait, *Cyprianus se quidem gratulatum fuisse ait, sed gratulatum se per litteras non ait*. Quod argumentum est sane levissimum, ut ante me censuit auctor annalium Cyprianicorum. Porro Lucius martyrio coronatus sepultus est in cœmeterio Callisti via Appia.

2 *Morte frustrata*] Codex Gratianopolitanus, *martyria frustrati*.

3 *Solum sermonis*] Octo libri veteres habent *solo sermonis*, alii duo *solo sermone*, alius *solum sermone*.

4 *Repentina persecutio*] Sub Gallo & Volusiano, ut censet illustrissimus episcopus Oxoniensis. Hi enim ut numinum suorum iram lenirent, & pestem in republica grassantem averterent, cujus uti & aliorum malorum causam rejiciebant in christianos, persecutionem repente adversus eos moverunt. Contra apud Hieronymum in epistola ad Pammachium & Marcellam pax repentina: *Belli rationem pax repentina commutat*. Et apud Petronium *repentina tranquillitas*.

5 *Semel & suos*] Editio Rigaltii *semel & ipsos & suos factos*. Nescio autem unde acceperit hanc lectionem. Ego quippe illam nusquam reperi quam in illius editione. Et tamen vidi omnes libros veteres quibus ille usus est. Itaque delevi *& ipsos*, putans non debere me ponere in mea editione quod illic & in Anglicana scriptum est absque auctoritate. Nam & ipsimet Angli laudant novem libros veteres in quibus ea desunt quæ a me prætermissa sunt. Confirmant meam emendationem hæc verba Tertulliani ex libro ad martyres: *Non ergo dicat* [diabolus] *in meo sunt, tentabo illos vilibus sciditis aut inter se dissensionibus*. Et in libro de spectaculis ait diabolum, cum oneraretur in exorcismo quod mulierem fidelem quæ adierat theatrum aggredi ausus esset, respondisse: *Justissime quidem feci, in meo eam inveni*.

6 *Vix oculis*] Error certissimus, qui exstat in omnibus fere libris veteribus & editionibus, cum scribendum fuisset *osculis*. Angli recte emendarunt ex ingenio, non auctoritate. Nullum enim veterem codicem laudant auctorem hujus emendationis. Ego illam nusquam inveni quam in Metensi sancti Arnulphi, quem tardiuscule accepi. Infra in libro de lapsis pag. 181. *sanctis osculis adhærentes*. Miror autem me non animadvertisse bonam lectionem in editione Anglicana.

7 *De adventus vestri*] Lectionem veterem, quam nos revocamus, quam omnes fere libri veteres & editiones confirmant, Pamelius pronuntiavit non esse bonam, asserens pravam distinctionem a Remboldo inductam, id est eam lectionem quam nos revocamus, obscurare sensum. At si erratum illic est, culpandus non erat Remboltus. Quippe eadem distinctio exstat in editione Spirensi & in veteri Veneta, quæ eam antecesserunt quam Remboltus emisit. Ceterum Pamelius ait se ita distinxisse uti distinxit secundum scripturam duorum veterum librorum quos laudat, sicuti nos eamdem distinctionem reperimus etiam in duobus codicibus manuscriptis.

8 *Præsentibus*] Codex Sorbonicus, *præsente plebe*. Alii tres, *præsente plebe possit celebrari* vel *poscit*.

[1] EPISTOLA LIX.

Ad Fidum de infantibus baptizandis.

CYPRIANUS & ceteri collegæ qui in concilio affuerunt numero LXVI. [2] Fido fratri salutem. Legimus litteras tuas, frater carissime, quibus significasti de [3] Victore quondam presbytero, quod ei, antequam pœnitentiam plenam egisset, & Domino Deo, in quem deliquerat, satisfecisset, [4] Therapius collega noster immaturo tempore & præpropera festinatione pacem dederit. Quæ res nos satis movit, recessum esse a [5] decreti nostri auctoritate, ut ante legitimum & plenum tempus satisfactionis, & sine petitu & conscientia plebis, nulla infirmitate urgente ac necessitate cogente, pax ei concederetur. Sed librato apud nos diu consilio, satis fuit objurgare Therapium collegam nostrum quod temere hoc fecerit & instruxisse ne quid tale de cetero faciat. Pacem tamen quomodocumque a sacerdote Dei semel datam non putavimus auferendam, ac per hoc Victori communicationem sibi concessam usurpare permisimus. [6] Quantum vero ad causam infantium pertinet, quos dixisti intra secundum vel tertium diem quo nati sint constitutos [7] baptizari non oportere, & considerandam esse legem circumcisionis antiquæ, ut intra octavum diem eum qui natus est baptizandum & [8] sanctificandum non putares, longe aliud in concilio nostro [9] omnibus visum est. In hoc enim quod tu putabas esse faciendum nemo consensit, sed universi potius judicavimus nulli homini nato misericordiam Dei & gratiam denegandam. Nam cum Dominus in evangelio suo dicat, *Filius hominis non venit animas hominum perdere, sed* [10] *salvare*, quantum in nobis est, si fieri potest, [11] nulla anima perdenda est. Quid enim ei deest qui semel in utero Dei manibus formatus est? Nobis enim atque oculis nostris secundum dierum sæcularium cursum accipere qui nati sunt incrementum videntur. Ceterum quæcumque a Deo fiunt, Dei factoris majestate & opere perfecta sunt. Esse denique apud omnes, sive infantes, sive majores natu, unam divini muneris æqualitatem declarat nobis divinæ scripturæ fides. Helisæus super infantem [12] viduæ filium qui mortuus jacebat ita se Deum deprecans superstravit ut capiti caput & faciei facies applicaretur & superfusi Helisæi membra singulis parvuli membris & pedes pedibus jungerentur. Quæ res si secundum nativitatis nostræ & corporis inæqualitatem cogitetur, adulto & provecto infans non posset æquari, nec cohærere & sufficere possent parva membra majoribus. Sed illic æqualitas divina & spiritalis exprimitur, quod pares atque æquales sint omnes homines, quando a Deo semel facti sunt, & possit ætas nostra in incrementis corporis secundum sæculum, non secundum Deum, habere [13] discrimen; nisi si & gratia ipsa, quæ baptizatis datur, pro ætate accipientium vel minor vel major tribuitur, cum spiritus sanctus non de mensura sed de pietate atque indulgentia paterna, æqualis omnibus præbeatur. Nam Deus ut personam non accipit, sic nec ætatem, cum se omnibus ad cælestis gratiæ consecutionem æqualitate librata [14] præbeat patrem. Nam & quod vestigium infantis in primis partus sui diebus constituti mundum non esse dixisti, quod unusquisque nostrum adhuc horreat exosculari, nec hoc putamus ad cælestem gratiam dandam impedimento esse oportere. Scriptum est enim: *Omnia munda sunt mundis*. Nec aliquis nostrum id debet horrere quod Deus dignatus est facere. Nam etsi adhuc infans a partu novus est, non ita est tamen ut quisquam illum in gratia danda atque in pace facienda horrere debeat osculari, quando in osculo infantis unusquisque nostrum pro sua religione ipsas adhuc recentes Dei manus debeat cogitare, quas in homine modo formato & recens quodam modo exosculamur quando id quod Deus fecit amplectimur. Nam quod in Judaica circumcisione carnali octavus dies observabatur, sacramentum est in umbra atque in imagine ante præmissum, sed veniente Christo [15] veritate completum. Nam quia octavus dies, id est, post sabbatum primus dies, futurus erat quo Dominus resurgeret & nos vivificaret & circumcisionem nobis spiritalem daret, hic dies octavus, id est, [16] post sabbatum primus & dominicus, præcessit in imagine. Quæ imago cessavit superveniente postmodum veritate & data nobis spiritali circumcisione. [17] Propter quod neminem putamus [18] a gratia consequenda impediendum esse ea lege quæ jam statuta est, nec spiritalem circumcisionem impediri carnali circumcisione debere, sed omnem omnino hominem admittendum esse ad gratiam Christi, quando & Petrus in actis apostolorum loquatur & dicat: *Dominus mihi dixit neminem hominem communem dicendum & immundum*. Ceterum si homines impedire aliquid ad consecutionem gratiæ posset, magis adultos & provectos & majores natu possent impedire peccata graviora. [19] Porro autem si etiam gravissimis delictoribus & in Deum multum ante peccantibus, cum postea crediderint, remissa peccatorum datur, & a baptismo atque a gratia nemo prohibetur, quanto magis prohiberi non debet infans, qui recens natus nihil peccavit, nisi quod secundum Adam carnaliter natus contagium mortis antiquæ prima nativitate contraxit, qui ad remissam peccatorum accipiendam hoc ipso facilius accedit quod illi remittuntur, non propria, sed aliena peccata. Et iccirco, frater carissime, hæc fuit in concilio nostra sententia, a baptismo atque a gratia Dei, qui omnibus misericors & benignus & pius est, neminem per nos debere prohiberi. Quod cum circa universos observandum sit atque retinendum, tum magis circa infantes ipsos & recens natos observandum putamus,

Margin references: Gen. 17. — Luc. 9. — 4. Reg. 4. — Gal. 2. — Tit. 1. — Act. 10.

mus, qui hoc ipso de ope nostra ac de divina misericordia plus merentur quod in primo statim nativitatis suæ ortu plorantes ac A flentes nihil aliud faciunt quam deprecantur. Optamus te, frater carissime, semper bene valere.

NOTÆ AD EPISTOLAM LIX.

1 HUjus epistolæ mentio exstat apud sanctum Augustinum in libro de gestis Pelagii cap. 11. & in libro quarto contra duas epistolas Pelagianorum cap. 8. & in sermone 294. novæ editionis. Meminit ejusdem etiam Hieronymus in calce dialogorum adversus Pelagianos. Vide librum Georgii Cassandri adversus anabaptistas.

2 *Fido*] Pamelius ait non potuisse se reperire quo in loco Fidus fuerit episcopus, verisimile tamen esse fuisse vicinum Therapii, qui in synodo sancti Cypriani cognominatus a Bulla. Morellius putavit fuisse tantum presbyterum.

3 *Victore quondam presb.*] Quamquam Pamelius agnoscat editiones Manutii & Morellii istic habere *quondam*, magis tamen ei placuit lectio veterum editionum, in quibus scriptum est *quodam*, eam videlicet ob causam, ut ille ait, quod satis constet ex sequentibus adhuc vixisse Victorem presbyterum cum Cyprianus hanc epistolam scriberet. Quod est certissimum. Verum vox *quondam* non accipienda est in hoc loco tamquam intelligi deberet de homine defuncto, sed de eo qui cum pœnitentiam accepisset post lapsum, dejectus erat de gradu presbyteri, sicut infra epist. 64. pag. 110. legitur *Fortunatianum quondam apud vos episcopum*. Lectionem porro quam nos revocamus exhibent libri veteres & vetustissima hujus epistolæ versio Syriaca quam servat bibliotheca serenissimi Ducis Florentiæ, uti ego accepi a viro istius linguæ & bonarum litterarum peritissimo Eusebio Renaudotio. Sic in epistola Felicis Papæ III. ad Acacium, *quondam episcopos, nunc vero honore & communione privatos*. Possunt reperiri plurima exempla similia.

4 *Therapius*] Antea legebatur *temere Therapius*; eaque lectio nititur auctoritate plurium veterum exemplarium. Ego tamen arbitror vocem *temere*, quæ desideratur in duobus libris veteribus, additam in hoc loco per temeritatem alicujus scioli, argumento sumpto ex iis quæ sequuntur, ubi scriptum est Therapium objurgatum fuisse quod temere pacem dedisset Victori. Istic enim proponitur tantum facti species. Deinde de jure agitur, quia ex facto jus oritur. Itaque primo causam simpliciter narrat Cyprianus. Postea refert judicium episcoporum qui Therapium objurgaverant ob pacem datam Victori.

Therapius] episcopus Bullensis in provincia proconsulari. Duplex autem fuit, ut alibi diximus, Bulla in ea provincia, una dicta simpliciter Bulla, cujus iste Therapius erat episcopus, alia Bulla regia. Concilio Carthaginensi sub Genethlio interfuit Epigonius episcopus Bullensium regiorum, collationi vero Carthaginensi inter catholicos & Donatistas Dominicus episcopus Bullensium regiorum catholicus & Felix Donatista, qui in gestis vocatur simpliciter episcopus Bullensis.

5 *Decreti nostri*] cujus meminit Cyprianus in initio epistolæ 54. pag. 77.

6 *Quantum vero*] Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. contra duas epistolas Pelagianorum cap. 8.

7 *Baptizari non oportere*] De baptismo Infantium vide Josephum Vicecomitem lib. 2. cap. 1. de antiquis baptismi ritibus & scripta Anglicana Buceri pag. 255. 667. 781. Vide etiam tractatum Florentii Conrii de statu parvulorum sine baptismo decedentium.

8 *Sanctificandum*] Ita omnes editiones ante Pamelianam & pleraque libri veteres. Pamelius scripsit *sacrificandum*. Ita etiam Rigaltius, quamvis Goulartius, repudiata lectione Pamelii, scripsisset *sanctificandum*. Hanc lectionem maluerunt Angli. Recte quidem. Est enim optima. Vide epistolam 76. ad Magnum pag. 152. 155.

9 *Omnibus visum est*] Vox *omnibus*, quæ valde superflua est, deest in septem codicibus antiquis. Exstat tamen apud Augustinum.

10 *Salvare*] Codex Eligianus, *salvos facere*.

11 *Nulla anima perd.*] Citat hunc locum sanctus Augustinus in epistola ad Hieronymum de origine animarum.

12 *Vidua filium*] Ita veteres editiones & omnes fere libri veteres. Pamelius edidit *vidua Sunamitis filium* ex unico codice Anglicano, fassus vocem *Sunamitis* desiderari in ceteris antiquis codicibus. Angli scripserunt *Sunamitidis*. Ego sustuli hanc vocem, quam non dubito esse ex glossemate. Admoneo tamen me illam reperisse in quinque libris veteribus.

13 *Discrimen*] Tres libri veteres habent *differentiam vel discrimen*, alius *discrimen*. Ex similibus fontibus, ut sæpe monuimus, orta sunt tot vocabula synonyma apud Cyprianum.

14 *Præbeat patrem*] Ita omnes fere libri veteres & omnes editiones. Atque ea lectio est optima. Nam certum est Deum se omnibus hominibus æqualiter præstare patrem. Est enim pater noster, in primis vero eorum qui credunt in eum, eorum qui per eum sanctificati & gratiæ spiritalis nativitate reparati filii ejus esse cœperunt, ut ait sanctus martyr in libro de oratione dominica pag. 206. Et tamen Pamelius magis probat conjecturam Costerii existimantis legendum esse *parem*; eamque conjecturam Pamelius, ut ipse ait, in sua editione posuisset nisi contradicentes habuisset omnes libros manuscriptos & omnes editiones. Ego tamen vocem *parem* reperi in duobus codicibus antiquis.

15 *Veritate completum*] Quidam libri veteres & editio Morellii habent *in veritate*. Quod potest esse melius.

16 *Post sabb. pr. & dom.*] Magnum ante hos ducentos annos bellum cum maxima utrimque acerbitate gestum & pugnatum est inter Paulum de Middelburgo, qui postea fuit episcopus Forosemproniensis, Petrum de Rivo sacræ paginæ professorem in academia Lovaniensi, & Thomam Bazin episcopum Lexoviensem & dein archiepiscopum Cæsariensem, an die octava sabbati, id est die dominica, Christus resurrexisset. Tractatus Petri de Rivo editus fuit anno 1492. in urbe Lovaniensi, & Pauli adversus Petrum in libro sexto de recta paschæ celebratione. At tractatus Thomæ nondum editus habetur in bibliotheca regia.

17 *Propter quod*] Refert hunc locum sanctus Augustinus sermone 294. pag. 1193. novæ editionis.

18 *A gratia consf.*] Tres libri veteres præferunt *ad gratiam consequendam*.

19 *Porro autem*] Totum hunc locum descripsit sanctus Hieronymus in fine libri tertii adversus Pelagianos. Sed apud Hieronymum legitur *remissio* pro *remissa*; & pro eo quod apud Cyprianum recte scriptum est *de ope nostra ac divina misericordia*, in Hieronymo habetur *de ope nostra ad divinam misericordiam*.

[1] EPISTOLA LX.

Ad episcopos Numidas de redemptione fratrum ex captivitate barbarorum.

CYPRIANUS Januario, Maximo, Proculo, Victori, Modiano, Nemesiano, Nampulo, & Honorato fratribus salutem. Cum maximo animi nostri gemitu & non fine lacri- B mis legimus litteras vestras, fratres carissimi, quas ad nos pro dilectionis vestræ sollicitudine de fratrum nostrorum & sororum [2] captivitate fecistis. Quis enim non doleat in ejusmodi casibus,

sibus, aut quis non dolorem fratris sui suum
proprium computet, cum loquatur apostolus
1.Cor.12. Paulus & dicat : *Si patitur unum membrum, compatiuntur & cetera membra; si lætatur membrum
unum, collætantur & cetera membra*. Et alio lo-
2.Cor.11. co : *Quis infirmatur*, inquit, *& non ego infirmor?* Quare nunc & nobis captivitas fratrum
nostra captivitas computanda est, & periclitantium dolor pro nostro dolore numerandus est,
cum sit scilicet adunationis nostræ corpus unum, & non tantum dilectio sed & religio instigare
nos debeat & confortare ad fratrum membra redimenda. Nam cum denuo apostolus Paulus
2.Cor.3. dicat, *Nescitis quia templum Dei estis, & spiritus Dei habitat in vobis*, etiamsi caritas nos
minus adigeret ad opem fratribus ferendam, considerandum tamen hoc in loco fuit Dei
templa esse quæ capta sunt, nec pati nos longa cessatione & neglecto dolore debere ut diu
Dei templa captiva sint, sed quibus possumus viribus elaborare & velociter gerere ut Christum judicem & Dominum & Deum nostrum
promereamur obsequiis nostris. Nam cum di-
Gal.3. cat Paulus apostolus, *Quotquot in Christo baptizati estis, Christum induistis*, in captivis fratribus nostris contemplandus est Christus & redimendus de periculo captivitatis, qui nos redemit de periculo mortis; ut qui nos de diaboli faucibus exuit, nunc ipse qui manet & habitat in nobis de barbarorum manibus exuatur, & redimatur nummaria quantitate qui nos cruce redemit & sanguine; qui iccirco hæc fieri interim patitur ut fides nostra tentetur an faciat unusquisque pro altero quod pro se fieri vellet, si apud barbaros teneretur ipse captivus. Quis enim non humanitatis memor & mutuæ dilectionis admonitus, si pater est, illic esse nunc filios suos computet, si maritus est, uxorem suam illic captivam teneri cum dolore pariter ac [3] pudore vinculi maritalis existimet? Quantus vero communis omnibus nobis mœror atque cruciatus est de periculo virginum quæ illic tenentur; pro quibus non tantum libertatis, sed & pudoris jactura plangenda est, nec tam vincula barbarorum quam lenonum & lupanarium stupra deflenda sunt, ne membra Christo dicata & in æternum continentiæ honorem pudica virtute devota insultantium libidine & contagione fœdentur? Quæ omnia istic secundum litteras vestras fraternitas nostra cogitans & dolenter examinans prompte omnes &

A libenter ac largiter subsidia nummaria fratribus contulerunt, semper quidem secundum fidei suæ firmitatem ad opus Dei proni, nunc tamen magis ad opera salutaria contemplatione tanti doloris accensi. Nam cum Dominus in
evangelio suo dicat, *Infirmus fui, & visitastis* Matt.25.
me, quanto nunc quoque cum majore operis nostri mercede dicturus est : *Captivus fui, & redemistis me*. Et cum denuo dicat, *In carcere fui, & venistis ad me*, quanto plus est cum cœperit dicere, *In carcere captivitatis fui, &*
B *clausus & vinctus apud barbaros jacui, & de carcere illo servitutis liberastis me*, cum judicii dies venerit præmium de Domino recepturi? Denique maximas vobis gratias agimus quod nos vestræ sollicitudinis & tam bonæ ac necessariæ operationis participes esse voluistis, ut offerretis nobis agros uberes, in quibus spei nostræ semina mitteremus, exspectaturi messem de amplissimis fructibus qui de hac cælesti & salutari operatione proveniunt. Misimus autem [4] sestertia centum millia nummorum, quæ istic in
C ecclesia cui de Domini indulgentia præsumus cleri & plebis apud nos consistentis collatione collecta sunt, quæ vos illic pro vestra diligentia dispensabitis. Et optamus quidem nihil tale de cetero fieri & fratres nostros Domini majestate protectos ab ejusmodi periculis incolumes reservari. Si tamen ad explorandam nostri animi caritatem & examinandam nostri pectoris fidem tale aliquid acciderit, nolite cunctari nuntiare hæc nobis litteris vestris, [5] pro certo habentes ecclesiam nostram & fraternita-
D tem istic universam ne hæc ultra fiant precibus orare, si facta fuerint, libenter & largiter subsidia præstare. Ut autem fratres nostros ac sorores, qui ad hoc opus tam necessarium prompte ac libenter operati sunt, ut semper operentur, in mente habeatis in orationibus vestris, & eis vicem boni operis in sacrificiis & precibus repræsentetis, subdidi nomina singulorum, sed & collegarum quoque & consacerdotum nostrorum, qui & ipsi, cum præsentes essent, & suo & plebis suæ nomine quædam
E pro viribus contulerunt, nomina addidi; & præter quantitatem propriam nostram, eorum quoque summulas significavi & misi, quorum omnium secundum quod fides & caritas exigit, in orationibus & precibus vestris meminisse debetis. Optamus vos, fratres carissimi, semper bene valere & nostri meminisse.

NOTÆ AD EPISTOLAM LX.

1 ANgli ajunt hanc epistolam rarissime occurrere in antiquis exemplaribus & se nullum vidisse in quo ea reperiretur. Ego unum habui ex monasterio sancti Dionysii Remensis. Ceterum, quamquam nulla episcoporum Numidiæ neque rerum Numidicarum mentio exstet in hac epistola, tamen scriptam esse ad episcopos Numidas, ut recte censuit auctor annalium Cyprianicorum, satis constat ex inscriptione quæ exstat in editione Manutiana, ubi primum prodiit, & in codice Remensi, tum etiam ex eo quod in epistola 72. pag. 128. istius mentio fieri videtur his verbis : *Item in litteris quas collegæ nostri ad episcopos in Numidia præsidentes ante fecerunt*. Eisdem quoque inscripta est epistola septuagesima. Scriptam esse nihilominus ad episcopos Mauritaniæ putavit Hadrianus Saravia in capite undecimo tractatus de honore præsulibus & presbyteris debito.

2 *Captivitate*] Vide annales Cyprianicos ad annum 253.

3 *Pudore*] Codex Remensis, *ac vinculi maritalis amore*.

4 *Sestertia*] Secuti sumus hic editionem Manutii, Pamelii, & Rigaltii. Angli posuerunt *sestertium*, sed absque ullius vetusti codicis mentione, tantum quia Rigaltius monuerat ita scribendum esse, & propter analogiam sermonis, cum scirent veteres auctores linguæ Latinæ scribere *sestertium* in numero plurali. Quod tamen non esse semper verum probant hæc verba Sosipatris Charisii : *Nec statim centies nummum dicere possumus, sed centies sestertium : nec tamen quinquaginta sestertium, sed quinquaginta sestertia dicimus*. Juvenalis satyra prima : *Sumptuose furor sestertia centum perdere*. & satyra quarta:

—— mullum sex millibus emit
Æquantem sane paribus sestertia libris.

Vide Lambini annotationes in orationem Ciceronis pro Sex. Roscio Amerino & Joannem Tristanum a sancto Amantio to. 2. commentariorum suorum pag. 576. Vide etiam Baronium an. 254. sub finem.

5 *Pro certo habentes*] Codex Remensis addit *& scientes*.

EPI-

[1]EPISTOLA LXI.

Ad Euchratium de histrione.

CYPRIANUS Euchratio fratri salutem. [2] Pro dilectione mutua & verecundia tua consulendum me existimasti, frater carissime, quid mihi videatur de [3] histrione quodam, qui apud vos constitutus in ejusdem adhuc artis suæ dedecore perseverat, & [4] magister & doctor non erudiendorum sed perdendorum puerorum, id quod male didicit ceteris quoque insinuat, an talis debeat communicare nobiscum. [5] Quod puto ego nec majestati divinæ nec evangelitæ disciplinæ congruere, ut pudor & honor ecclesiæ tam turpi & infami contagione fœdetur. Nam cum in lege prohibeantur viri induere muliebrem vestem, & maledicti ejusmodi judicentur, quanto majoris est criminis, non tantum muliebria indumenta accipere, sed & [6] gestus quoque turpes & molles & muliebres [7] magisterio impudicæ artis exprimere? Nec excuset se quisquam si a theatro ipse cessaverit, cum tamen hoc ceteros doceat. Non potest enim videri cessasse qui vicarios substituit & qui pro se uno plures [8] succedaneos suggerit contra institutionem Dei, erudiens & docens quemadmodum masculus frangatur in

A feminam & [9] sexus arte mutetur & diabolo divinum plasma maculanti per corrupti atque enervati corporis delicta placeatur. Quod si penuriam talis & necessitatem paupertatis obtendit, potest inter ceteros qui alimentis ecclesiæ sustinentur hujus quoque necessitas adjuvari, si tamen contentus sit frugalioribus sed innocentibus cibis. Nec putet salario se esse redimendum ut a peccatis cesset, quando hoc non nobis sed sibi præstet. Ceterum quantum velit inde [10] quærat qualis quæstus est qui de convi-

B vio Abraham & Isaac & Jacob homines rapit & male ac perniciose in sæculo saginatos ad æternæ famis ac sitis supplicia deducit. Et ideo, quantum potes, ab hac eum pravitate & dedecore ad viam innocentiæ atque ad spem [11] vitæ æternæ revoca; ut sit contentus ecclesiæ sumptibus, parcioribus quidem, sed salutaribus. Quod si illic ecclesia non sufficit ut laborantibus præstet alimenta, poterit se ad nos transferre, & hic quod sibi ad victum atque ad vestitum necessarium fuerit accipere, nec alios extra ecclesiam mortalia docere, sed ipse salutaria in ecclesia discere. Opto te, [12] frater carissime, semper bene valere.

NOTÆ AD EPISTOLAM LXI.

1 HAnc epistolam inveni in XXIII. exemplaribus antiquis. Sunt vero nonnulla ex iis quæ nomen Euchratii varie referunt. Verum fere omnia habent uti nos edidimus. Euchratios episcopus a Thenis interfuit concilio Carthaginensi sub Cypriano. Thenis autem vel Thenarum colonia erat in provincia Byzacena haud procul ab Usula, uti dictum est alias a nobis.

2 *Pro dilectione*] Codex Carnotensis itemque Beccensis & editio Morellii præferunt: *Pro dilectione tua & verecundia mutua*.

3 *Histrione*] Quærit Plutarchus in libro de quæstionibus Romanis cur scenici artifices Baccho sacri histriones dicantur.

4 *Magister & doctor*] id est doctor artium ludicrarum, ut in libro 14. loquitur Ammianus Marcellinus. Lactantius in epitome divinarum Institutionum cap. 63. *Histrionici etiam impudici gestus, quibus infames feminas imitantur, libidines quas saltando exprimunt docent*. Vide etiam lib. 6. cap. 20. Tacitus in libro primo annalium: *Erat in castris Percennius quidam, dux olim theatralium operarum, dein gregarius miles, procax lingua, & miscere cœtus histrionali studio doctus*. Idem in libro secundo historiarum scribit habuisse Vitellium apud se scurras, histriones, & aurigas, *quibus ille amicitiarum dehonestamentis miré gaudebat*.

5 *Quod puto ego*] Nescio qua ratione motus Pamelius ex unico codice Cauchii mutavit lectionem superiorum editionum, quæ est hæc nostra. Illam enim exhibent omnia vetera exemplaria. Et probabile est ita factum esse in libro Cauchii per errorem librarii, ut sæpe accidit in libris veterum, præcipue vero in operibus sancti Cypriani, quorum nulla reperiuntur antiqua exemplaria in quibus non exstent istiusmodi errores.

6 *Gestus turpes*] Vide Theodoretum lib. 4. cap. 22. historiæ religiosæ.

7 *Magisterio imp. artis*] Apulejus in apologia sua: *Negatur enim quidquam histrionis habuisse præter impudicitiam*.

8 *Succedaneos*] Ita veteres editiones & undecim libri veteres. Hoc porro vocabulum exstat apud Plautum, apud quem, prout variant interdum libri veteres, scriptum quandoque reperitur *succidaneos*. Quæ est lectio novem veterum exemplarium sancti Cypriani. Vide A. Gellium lib. 4. cap. 6.

9 *Sexus arte mutetur*] Constitutio Constantii & Constantis in titulo Codicis Theodosiani de adulteris, *ubi sexus perdidit locum*. Seneca epist. 122. *Non videtur tibi contra naturam vivere qui commutavit cum feminis vestem!* Quintilianus lib. 5. cap. 9. ait signum esse mollis & parum viri si vir muliebrem vestem sumpserit. Portentosam historiam de exoleto Neronis narrat Dio Chrysostomus orat. 20. Vide Guillelmi Beveregii annotationes in canonem 13. synodi Gangrensis.

10 *Quærat*] Quatuor libri veteres habent *acquirat*. Ceterum omnes fere libri veteres sequentia distinguunt ab hoc verbo & alteram periodum inchoant. Quod nos existimavimus esse sequendum.

11 *Vitæ æternæ*] Sic emendavimus ex codice Fuxensi & Gratianopolitano, cum antea male legeretur *vitæ suæ*. Infra epist. 71. pag. 127. *quando una sit ecclesia, quæ vitæ æternæ gratiam consecuta*. Et tamen quidam libri veteres habent *vitæ suæ*.

12 *Frater carissime*] Hæc est vera lectio, quam exhibent multa vetera exemplaria manuscripta & antiquæ editiones, etiam Morelliana, & ea quoque quam Simon Goulartius emisit post Pamelianam. At Pamelius, qui *fili* videbat scriptum in Manutiana, ita scripsit in sua. Et hinc ea prava lectio derivata est in editionem Rigaltii & in Anglicanam. Quod ideo visum est admonere ne quis deinceps in hoc fallatur. Nam is qui nuper composuit vitam sancti Cypriani, ea falsa scriptura deceptus, hinc capi posse putavit argumentum ad asserendam dignitatem episcopi Magno, ad quem epistola 76. scripta est, tametsi ibi Cyprianus eum vocet filium, non fratrem, ut solet scribens ad episcopos. Sciebat enim Euchratiom fuisse episcopum. Et nihilominus videbat illum appellari filium in calce istius epistolæ.

EPISTOLA LXII.

Ad Pomponium de virginibus.

CYPRIANUS, Cæcilius, Victor, Sedatus, Tertullus, [1] cum presbyteris qui præsentes aderant, [2] Pomponio fratri salutem. A Legimus litteras tuas, frater carissime, quas per Paconium fratrem nostrum misisti, postulans & desiderans ut tibi resceriberemus quid nobis de iis virginibus videatur quæ [3] cum semel statum suum continenter & firmiter tenere decreverint, detectæ sint postea in eodem lecto pariter mansisse cum masculis, ex quibus unum diaconum esse dicis, plane easdem quæ se cum viris dormisse confessæ sint asseverare se integras esse. Circa quam rem, quoniam con- B silium nostrum desiderasti, scias nos ab evangelicis & apostolicis traditionibus non recedere quo minus fratribus & sororibus nostris constanter & fortiter consulatur, & per omnes utilitatis & salutis vias ecclesiastica disciplina servetur, cum Dominus loquatur & dicat, *Hier. 3.* *Et dabo vobis pastores secundum cor meum, & pascent vos pascentes cum disciplina*, & iterum scriptum sit, *Sap. 3.* *Disciplinam qui abjicit infelix est*, & in psalmis quoque spiritus sanctus admoneat & instruat dicens: *Psal. 2.* *Continete disciplinam, ne forte irascatur Dominus, & pereatis a via recta, cum ex-* C *arserit cito ira ejus super vos*. Primo igitur in loco, frater carissime, & præpositis & plebi nihil aliud elaborandum est quam ut qui Deum timemus, cum omni observatione disciplinæ divina præcepta teneamus, nec patiamur errare fratres nostros & pro arbitrio & [4] ructu suo vivere, sed ad vitam singulis fideliter consulere, nec pati [5] virgines cum masculis habitare, non dico simul dormire, sed nec simul vivere, quando & sexus infirmus & ætas adhuc lubrica per omnia frenari a nobis & regi debeat, ne diabolo insidianti & sævire cupienti ad nocen- D dum detur occasio, quando & apostolus dicat: *Ephes. 4.* *Nolite locum dare diabolo*. Liberanda est vigilanter de periculosis locis navis, ne inter scopulos & saxa frangatur. [6] Exuenda est velociter de incendio sarcina prius quam flammis supervenientibus concremetur. Nemo diu tutus est [7] periculo proximus. Nec evadere diabolum servus Dei poterit qui se diaboli laqueis implicavit. Intercedendum est cito talibus [8] ut separentur dum adhuc separari innocentes possunt, quia dividi postmodum nostra intercessione non poterunt postea quam conscientia gravissima co- E hæserunt. Denique quam graves multorum ruinas hinc fieri videmus, & per hujusmodi illicitas & periculosas conjunctiones corrumpi plurimas virgines cum summo animi nostri dolore conspicimus. Quod si ex fide se Christo dicaverunt, pudicæ & castæ [9] sine ulla fabula perseverent, & ita fortes & stabiles præmium virginitatis exspectent. Si autem perseverare nolunt, vel non possunt, [10] melius est ut nubant quam in ignem delictis suis cadant. Certe nullum fratribus aut sororibus scandalum faciant, cum scriptum sit: *1. Cor. 8.* *Si cibus scandalizat fratrem, non manducabo carnem in sæculum, ne* A *fratrem scandalizem*. Nec aliqua putet se posse hac excusatione defendi quod & inspici & probari possit an virgo sit, cum & manus obstetricum & [11] oculi sæpe fallantur, & si incorrupta inventa fuerit virgo ea parte sui qua [12] mulier potest esse, potuerit tamen ex alia corporis parte peccasse quæ [13] corrumpi potest & tamen inspici non potest. Certe ipse concubitus, ipse complexus, ipsa confabulatio & [14] inosculatio, & conjacentium duorum turpis & fœda dormitio quantum dedecoris & criminis confitetur? [15] Si superveniens maritus sponsam suam B jacentem cum altero videat, nonne indignatur & fremit & per [16] zeli dolorem fortassis & gladium in manum sumit? Quid Christus & Dominus & judex noster, cum virginem suam sibi dicatam & sanctitati suæ destinatam jacere cum altero cernit, quam indignatur & irascitur, & quas pœnas incestis ejusmodi conjunctionibus comminatur, cujus ut gladium spiritalem & venturum judicii diem unusquisque fratrum possit evadere omni consilio providere & elaborare debemus. Et cum omnes omnino disciplinam tenere oporteat, multo magis [17] C præpositos & diaconos curare hoc fas est, qui exemplum & documentum ceteris de conversatione & moribus suis præbeant. Quomodo enim possunt integritati & continentiæ præesse, si ex ipsis incipiant corruptelæ & vitiorum magisteria procedere? Et iccirco consulte & cum vigore fecisti, frater carissime, abstinendo [18] diaconum qui cum virgine sæpe mansit, sed & ceteros qui cum virginibus dormire consueverant. Quod si pœnitentiam hujus illiciti concubitus sui egerint, & a se invicem recesserint, [19] inspiciantur interim virgines ab obstetricibus diligen- D ter, & si virgines inventæ fuerint, accepta communicatione ad ecclesiam admittantur, hac tamen interminatione, ut si ad eosdem masculos postmodum reversæ fuerint, aut si cum eisdem in una domo & [20] sub eodem tecto simul [21] habitaverint, graviore censura ejiciantur, nec in ecclesiam [22] postmodum tales facile recipiantur. Si autem de eis [23] aliqua corrupta fuerit deprehensa, agat pœnitentiam plenam, quia quæ hoc crimen admisit, non mariti, sed Christi adultera est, & ideo æstimato justo tempore postea, exomologesi facta, ad ecclesiam redeat. E Quod si obstinate perseverant, nec se ab invicem separant, sciant se cum hac sua impudica obstinatione numquam a nobis admitti in ecclesiam posse, ne exemplum ceteris ad ruinam delictis suis facere incipiant. Nec putent sibi vitæ aut salutis constare rationem si episcopis & sacerdotibus obtemperare noluerint, cum in Deuteronomio Dominus Deus dicat: *Et homo qui-* *Deut. 17.* *cumque fecerit in superbia, ut non exaudiat sacerdotem aut judicem quicumque fuerit in diebus illis, morietur homo ille, & omnis populus cum audierit timebit, & non agent impie etiam nunc*. Interfici Deus jussit sacerdotibus suis non obtemperantes & judicibus a se ad tempus constitutis non obaudien-

audientes. Et tunc quidem gladio occidebantur, quando adhuc & circumcisio carnalis manebat. Nunc autem, quia circumcisio spiritalis esse apud fideles servos Dei cœpit, spiritali gladio superbi & contumaces necantur, dum de ecclesia ejiciuntur. Neque enim vivere foris possunt, cum domus Dei una sit, & nemini salus esse nisi in ecclesia possit. Indisciplinatos autem perire, dum non audiunt nec obtemperant [14] salubribus præceptis, testatur scriptura divina quæ dicit: *Non diligit indisciplinatus castigantem se. Qui autem oderunt correptiones, consumentur turpiter.* Ergo ne indisciplinati consumantur & pereant da operam, frater carissime, ut quantum potes consiliis salutaribus fraternitatem regas & singulis ad salutem suam consulas. Arcta & angusta est via per quam [15] ingredimur ad vitam, sed summus & magnus est fructus cum pervenimus ad gloriam. Qui se semel castraverunt pro- Prov. 15.

A pter regnum cælorum, Deo per omnia placeant, nec sacerdotes Dei aut ecclesiam Domini scandalo suæ pravitatis offendant. Et si ad præsens a nobis quidam ex fratribus nostris contristari videntur, nos tamen in salubri persuasione maneamus, scientes & apostolum dixisse: *Ergo ego inimicus factus vobis sum verum dicens vobis?* Quod si obtemperaverint nobis, [16] lucrati sumus fratres, & eos ad salutem pariter & dignitatem nostro sermone formavimus. Si autem quidam de perversis obtemperare noluerint, sequamur eumdem apostolum dicentem: *Si hominibus placerem, Christi servus non essem.* Si quibusdam suadere non possumus ut eos Christo placere faciamus, nos certe, quod nostrum est, [17] Christo Domino & Deo nostro, præcepta ejus servando, placeamus. Opto te, frater carissime ac desiderantissime, in Domino bene valere. Gal. 4. Gal. 1.

NOTÆ AD EPISTOLAM LXII.

1 CUM *presbyteris*] In uno libro meo veteri legitur *presbyteris Romanis*.

2 *Pomponio*] episcopo Dionysianensi in provincia Byzacena. Interfuit concilio Carthaginensi sub Cypriano. Concilio Cabarsussitano subscripsit Fortunatus episcopus Dionysianensis. In collatione Carthaginensi inter catholicos & Donatistas adfuit Victor episcopus Dionysianensis Donatista, qui profitetur se non habere adversarium. Quamquam id negatum est statim ab Aurelio episcopo Macomadiensi catholico.

3 *Cum semel statum*] Restituimus lectionem veterum editionum & veterum librorum quibus nos usi sumus. Sic etiam in uno Bodlejano legi testatur editio Anglicana. Rigaltius ediderat, *cum in statu suo esse & continentiam firmiter tenere decreverint*. Quam lectionem ego in exemplari meo editionis Manutianæ vidi scriptam in margine & illic adnotatum eam esse ex codice Veronensi, cum quo consentire etiam videtur Fuxensis, in quo sic legitur, *cum semel in statu essent, continentiam firmiter tenere decreverint*.

4 *Ructu*] Antea legebatur *fructu*, non solum in editionibus, sed etiam in libris antiquis. Rigaltius monuit scriptum esse *ructu* in Veronensi, eamque lectionem pronuntiavit esse verissimam. Ego contra putabam esse falsissimam. Quid enim, ajebam, commune arbitrio cum ructu, quo res inhonesta significatur, quam Stoici, ut Cicero testatur, æquo passu incedere valebant cum crepitu, Columella lib. 6. cap. 6. cum sonitu ventris, Hieronymus in epistola ad Principiam virginem & in libro secundo adversus Jovinianum cum crepitu ventorum qui oritur ex ventre pleno & exæstuanti? Conjiciebam itaque legendum fortean esse *cum arbitrio & ritu*, ut apud Hieronymum in libro secundo adversus Jovinianum, vel *nutu*, ut apud T. Livium lib. 4. *sub nutu atque arbitrio*, & apud Cyprianum epist. 69. ubi legitur Christum ecclesiam gubernare suo arbitrio & nutu. Sed cum animadvertissem vocabulum *ructus* in eodem sensu positum esse a Pontio diacono in vita sancti Cypriani, amplexus sum lectionem quam Rigaltius ait esse verissimam. Hæc sunt verba Pontii: *Absit ut malum hoc intra conscientiam religiosæ mentis admittam ut de tam beatissimo martyre ructus hominum judicaret*.

5 *Virg. cum masculis*] Hieronymus in epistola ad Paulum Concordiensem: *Unum miser locutus, quod virgines sæpius deberent cum mulieribus esse quam cum masculis, totius oculos urbis offendi, cunctorum digitis notor.* Vide homiliam sancti Joannis Chrysostomi adversus eos qui apud se virgines subintroductas habent, itemque ejusdem homiliam quod regulares feminæ viris cohabitare non debeant.

6 *Eruenda est*] Costerius, ut testatur Pamelius, existimabat legendum esse *eruenda*, uti ego reperi in duobus libris veteribus optimis. Sed hanc conjecturam pluribus argumentis refellit Gronovius cap. 14. observationum suarum in scriptoribus ecclesiasticis.

7 *Periculo proximus*] Hieronymus in epistola ad Paulum de interpretatione alphabeti Hebraici: *Nemo, ut beatus Cyprianus ait, satis tutus periculo proximus*. Idem in epistola de vitando suspecto contubernio: *Securius est perire posse quam juxta periculum non perisse*.

8 *Ut separentur*] Nescio quo modo factum est ut hæc verba & ea quæ sequuntur, *postea quam conscientia gravissima cohæserunt*, omissa sint in editione Rigaltii, cum exstent in omnibus anterioribus editionibus & in omnibus libris nostris veteribus, tum etiam in sex Anglicanis. Quo magis mirum est Anglos eam quoque partem omisise in sua editione. Vetus codex Remigianus & Fuxensis habent *conscientiæ glutino cohæserunt*. Hieronymus in epistola de vitando suspecto contubernio: *Si peccatorum vos existimarem glutino cohæsisse*.

9 *Sine ulla fabula*] Id est re passim vulgata, ut ait Varro libro quinto de lingua Latina. Horatius satyra prima: *Mutato nomine de te fabula narratur*. Petronius in historia matronæ Ephesinæ: *Una igitur in tota civitate fabula erat*. Apuleii apologia: *Mulier sancte pudica, tot annis viduitatis sine culpa, sine fabula*. Ovidius lib. 2. Tristium: *Strinxerit ut nomen fabula nulla tuum*. Lib. 4. eleg. 10. *Nomine sub nostro fabula nulla fuit*. Amorum lib. 3. eleg. 1. *Fabula, nec sentis, tota jactaris in urbe*. Lib. 2. de arte amandi: *Ut quamque attigeris, fabula turpis erit*. Possem multa similia exempla proferre. Sed ista sufficiunt.

10 *Melius est ut nubant*] Inde ansam sumunt Protestantes declamitandi adversus vota. Sed si ex verbis Cypriani sequitur tolerata olim in nonnullis ecclesiis fuisse virginum connubia, probata fuisse minime sequitur. Nam S. Augustinus, qui de nonnullis virginibus ait, *melius nuberent quam urerentur*, lib. de Virg. cap. 34. probat ex scripturis *non solum capessere nuptias, sed etiamsi non nubatur, nubere velle damnabile esse virginibus*, lib. de bono Viduitatis cap. 9. Sed sancti doctoris verba referenda sunt. *Multas*, inquit in lib. de Virg. cap. 34. *earum revocat a nubendo, non amor præclari propositi, sed aperti dedecoris timor, veniens & ipse de superbia, qua formidatur magis hominibus displicere, quam Deo. Hæ igitur quæ nubere volunt, & ideo non nubunt quia impune non possunt, quæ melius nuberent quam urerentur, id est, quam occulta flamma concupiscentiæ in ipsa conscientia vastarentur, quas pœnitet professionis, & piget confessionis, nisi correctum cor dirigant, & Dei timore rursus libidinem vincant, in mortuis deputandæ sunt.* Et in libro de bono Viduitatis cap. 9. *In conjugali quippe vinculo si pudicitia conservatur, damnatio non timetur: sed in viduali & virginali continentia, excellentia muneris amplioris expetitur; qua expetita & electa & voti debito oblata, jam non solum capessere nuptias, sed etiamsi non nubatur, nubere velle damnabile est. Nam ut hoc demonstraret Apostolus, non ait, cum* in deliciis egerint, in Christo *nubunt; sed*, nubere volunt: habentes, *inquit*, damnationem, quoniam primam fidem irritam fecerunt: *etsi non nubendo, tantum volendo: non quia ipsæ nuptiæ vel talium damnandæ judicantur, sed damnatur propositi fraus, damnatur fracta voti fides, damnatur non susceptio a bono inferiore, sed ruina ex bono superiore: postremo damnantur tales, non quia conjugalem fidem posterius inierunt, sed quia continentiæ primam fidem irritam fecerunt.* Quam non viola- 1. Tim. 5. 11. & 12.

violabilia vota crediderit Cyprianus perspici potest ex hac ipsa epistola, & ex sexagesima & libro de habitu Virginum. Corruptas virgines non mariti sed Christi adulteras esse declarat pag. 103. & 172. Hinc eis tam gravem pœnitentiam imponendam esse duxit. Eas sese Christo dicavisse & tam carne quam mente Deo vovisse docet pag. 174. earumque membra Christo dicata esse, & in æternum continentiæ honore pudica virtute devota, pag. 100.

11 *Oculi sæpe falluntur*] Sic antiquæ editiones, septem vetera exemplaria nostra, & duo Anglicana. Alia duo nostra & duo item Anglicana habent *oculos sæpe fallat*. Alia sex nostra & editio Manutii, *oculus sæpe fallatur*. Notum est illud: *Frons, oculi, vultus persæpe mentiuntur*.

12 *Mulier potest esse*] Mulieris nomen generale est & in universum significat feminas expertas venerem & inexpertas, id est virgines. Hinc illud Hieronymi in epistola de vitando suspecto contubernio: *Mulieres cito senescunt, præsertim quæ juxta viros sunt*. Ad quam rem apposite Ovidius lib. 3. de arte amandi: *Adde quod & partus faciunt breviora juventæ tempora*. Attamen sæpe vocabulum mulieris sumitur pro iis tantum quæ viros expertæ sunt, ut istic & apud Tertullianum in libro de virginibus velandis. Quintilianus lib. 6. cap. 3. tradit Ciceronem, eum eum quidam objurgarent quod sexagenarius Popiliam virginem duxisset, respondisse: *Cras mulier erit*. Ulpianus in lib. *Alioquin* Dig. de contrah. empt. ait: *Quid si ego me virginem emere putarem, cum esset mulier, emptio valebit. In sexu enim non est erratum*. Lactantius lib. 1. cap. 17. *Si virgo fuit primo, postea mulier*. Hieronymus in libro adversus Helvidium, in primo libro adversus Jovianum, & in epistola ad Eustochium de virginitate servanda refert locum Pauli apostoli ex capite septimo prioris epistolæ ad Corinthios, ubi pro eo quod in editione vulgata scriptum est *mulier innupta & virgo* vetus interpres posuit: *Divisa est virgo & mulier*. Atque hunc locum ex illa veteri versione citat etiam Tertullianus in libro de virginibus velandis. Ex quo apparet veterem hunc interpretem mulierem vocasse eam quæ virgo non est. Idem sensit sanctus Ambrosius, seu quis alius, lib. 3. Offic. cap. 8. scribens, *mulieres suas & pueros direptioni futuros*. Optatus Milevitanus lib. 2. *Inde revertentes Urbanus Formensis & Felix Idicrensis invenerunt matres quas de castimonialibus fecerant mulieres*. Hinc nova mulier apud Catullum in carmine de Attine. M. Cato apud A. Gellium lib. 17. cap. 6. Voconiam legem suadens his verbis usus est: *Principio vobis mulier magnam dotem attulit*. Hieremiæ cap. 15. *Mulieres in Sion humiliaverunt & virgines in civitatibus Juda*. Nos Lemovices etiamnum mulierem, *Moulier*, vocamus feminam in matrimonio constitutam, deducto videlicet vocabulo a voce Latina *mollier*, quam Varro apud Lactantium cap. 12. de opificio Dei ait ita vocatam a mollitie. Itali dicunt *moglie*. Vide tom. 2. Capitularium pag. 796.

13 *Corrumpi possit*] Ita omnes editiones & omnes fere libri nostri veteres, tum etiam tres Anglicani. Tres tamen habent *violari*. Vocem autem istam primus in contextum Cypriani intulit Rigaltius. Emendationem nostram esse bonam hinc quoque colligi potest quod paulo supra in hac epistola scriptum est, *corrumpi plurimas virgines*.

14 *Inosculatio*] Hæc est lectio veterum editionum & septem exemplarium, quam puto esse bonam, quamvis eam, quod sciam, non agnoscant antiqui Latini. Nam eo modo dici potest inosculatio quo videmus antiquos vocasse inoculationem genus insitionis quæ fit per emplastrationem: cum oculus unius arboris alteri adhibetur, seu oculus in arbore aperitur, ut videre est apud Plinium & Columellam. Sic inosculatio est applicatio osculi ad osculum. Manutius & qui postea secuti sunt posuerunt *osculatio*. Quam lectionem ego reperi in septem libris veteribus. Hieronymus lib. 1. adversus Rufinum: *Hebræi juxta linguæ suæ proprietatem deosculationem pro veneratione ponunt*. Ecce in Hieronymo vocabulum æque rarum in lingua Latina ac inosculatio.

15 *Si superv. maritus*] Apud Xenophontem lib. 5. de pædia Cyri: *Si quis uxori suæ ita morem gereret ut illam faceret magis amicam quam tibi, num se hoc beneficio lætum redderet?* Vide quæ in simili argumento dixit Venantius a Timida in concilio Carthaginensi sancti Cypriani pag. 335.

16 *Zeli dolorem*] Ita omnes libri veteres & omnes editiones. Rigaltius posuit *livorem*, eamque lectionem retinuerunt Angli, quamvis fateantur *dolorem* legi in octo codicibus antiquis. Illud tamen moneo, codicem Veronensem & Fuxensem habere *livorem*. Hinc ergo accepit Rigaltius.

17 *Præpositos & diac.*] Vulgo Cyprianus præpositorum vocabulum adaptat episcopis. Hic tamen videtur loqui de presbyteris, conjungens eos cum diaconis. Clarius infra epist. 65. pag. 113. *Meminisse autem diaconi debent quoniam apostolos id est episcopos & præpositos Dominus elegit*. Certe presbyteri gubernabant ecclesiam cum episcopo. Testis Cyprianus, qui nihil quod esset alicujus momenti agebat nisi coacto presbyterio. Clerus Romanus sic de se loquitur pag. 7. *Et cum incumbat nobis, qui videmur esse præpositi & vice pastoris custodire gregem*. Sic etiam Celerinus loquens de clero Romano: *Quarum jam causa audita, præceperunt eas præpositi tantisper sic esse donec episcopus constituatur*. Cyprianus in epistola undecima, quæ est ad martyres & confessores, eadem voce clerum suum designat. *Sed præpositorum est*, inquit, *præceptum tenere & vel properantes, vel ignorantes instruere, ne qui ovium pastores esse debent, lanii fiant*. Presbyteri vocantur etiam sacerdotes a Cypriano, velut cum ait, in epistola 35. pag. 49. Numidicum in vita remansisse, ut eum Dominus clero Carthaginensi adjungeret, & desolatam per lapsum quorumdam presbyterorum copiam gloriosis sacerdotibus adornaret. Vide epistolam 40. pag. 53.

18 *Diac. qui cum virgine*] Vide epistolam Hieronymi ad Sabinianum diaconum.

19 *Inspiciantur interim*] Ita etiam apud Ivonem par. 7. cap. 128. Sed apud Gratianum 27. q. 1. cap. *Quid si pœnitentiam* legitur *iterum*. At glossa monet alibi legi *interim* quæ est vera lectio.

Inspiciantur virgines] Cum omnia quæ ad virgines spectant debeant esse casta & pudica, miror eam mentem sedisse interdum antiquis ut juberent eas inspici per obstetrices, ut sciri posset an virgines essent, ut fecit sanctus Cyprianus. Immo eo usque audaciæ olim processum est ut, teste Clemente Alexandrino in libro septimo stromatum quidam dicerent Mariam virginem, postquam peperisset, inspectam ab obstetricibus, inventam fuisse virginem. Adversus hanc fabulam vehementer exardescit Matthæus Bossus libro primo epist. 77. ad Polycletum. Hunc tamen morem diu retentum fuisse in ecclesia Dei facile probari potest. Sanctus Ambrosius in epistola ad Syagrium episcopum narrat historiam Indiciæ virginis Veronensis; quæ cum accusata fuisset impudicitiæ, & Syagrius eam ab obstetricibus inspici & videri vellet, rejecta est ejus postulatio, cum bonis testimoniis probatum fuisset illam inoffensi virginem muneris esse. Sanctus Augustinus lib. 3. de civitate Dei cap. 18. *Obstetrix virginis cujusdam integritatem manu velut explorans, sive malevolentia, sive inscitia, sive casu, dum inspicit, perdidit*. Nam *inspectio ipsa sæpe etiam falsum deprehendit*, ut ait Quintilianus lib. 5. cap. 6. Recte itaque Rigaltius ad hunc locum sancti Cypriani dixit inspectionem virginum esse turpe negotium & virginitatem occidi inter manus obstetricum. Ars enim obstetricum est valde obscura & incerta in rebus istis, & Laurentius Joubertus lib. 5. errorum popularium cap. 4. contendit nihil certi statui posse ex inspectione ejus partis qua virgo mulier esse potest. Victor Vitensis lib. 2. cap. 7. loquens de persecutione Hunerici regis Vandalorum: *Præcepit deinde sacras virgines congregari, dirigens Vandalos cum suæ gentis obstetricibus ad inspicienda & contrectanda contra jura verecundiæ verecunda pudoris*. Vide Matthæum Bossum in epistola ad Polycletum paulo ante laudata. Vide etiam caput *Propofuisti* in titulo decretalium de probationibus.

20 *Sub eod. tecto*] Hieronymus in epistola de vitando suspecto contubernio: *Separentur domus vestræ, dividaturque convivium, ne maledici homines sub uno tecto vos manentes lectulum quoque criminentur habere communem*.

21 *Habitaverint*] Codex Foxensis, *habitare voluerint*.

22 *Post. tales facile*] Ita octo libri nostri veteres, quinque Anglicani, & veteres editiones. Vox *tales* deest in sex aliis vetustis exemplaribus. Major pars veterum exemplarium & editionum persuasit ut eam reponeremus.

23 *Aliqua corrupta*] Veteres editiones & sex vetera exemplaria habent *aliquæ corruptæ*. Vetus Remigianum & Fuxense, *aliquæ contumaces fuerint*. Ita etiam Pithœanum. Sed in isto supra vocem *contumaces* scriptum est per speciem emendationis *corruptæ*. Lectio quæ habet *contumaces* adjuvari potest ex iis quæ paulo post sequuntur, *superbi & contumaces necantur*.

24 *Salubr.*

24 *Salubr. præceptis*] Veteres editiones & duo libri veteres præferunt *consiliis salutaribus*. At omnes alii libri habent *præceptis*. Post verbum *salubribus* nihil aliud ex ista epistola exstat in codice sancti Arnulphi, & eorum quæ desunt loco adjecta sunt consequenter duo fragmenta aliarum epistolarum, unum nimirum ex epistola 64. ad Epictetum, & aliud ex epistola 71. ad Stephanum usque ad finem.

25 *Ingredimur*] Rigaltius posuit *gradimur*, ex libro nimirum Veronensi, cum quo consentit etiam Fuxensis. Vetus Remigianus habet *graditur*. Veram lectionem quam nos revocavimus exhibent omnia alia vetera exemplaria, septem Anglicana, & omnes editiones Rigaltiana antiquiores. Recte itaque fecit Reinhartus retinens lectionem veterum editionum. Angli maluerunt *gradimur*.

26 *Lucrati sumus fratres*] Ista non reperi nisi in tribus codicibus antiquis. Alii, id est quatuordecim nostri & septem Anglicani, ita ferme habent, *gratissimum est nobis. Stare eos ad salutem pariter nostro sermone formavimus*. Difficile est inter ista constituere quid scripserit Cyprianus. Ego, si licet conjecturam facere, existimarem legendum esse ut in antiquis libris & editionibus: *Quod si obtemperaverint, gratissimum est nobis. Stantes eos ad salutem pariter dignatione nostri sermonis formavimus*.

27 *Christo Domino*] Hanc lectionem præferunt septem vetera exemplaria. Alia octo & quatuor Anglicana habent *Christi Domini & Dei nostri præcepta servantes placeamus*.

[1] EPISTOLA LXIII.

Ad Cæcilium de sacramento dominici calicis.

CYPRIANUS [2] Cæcilio fratri salutem. A Quamquam sciam, frater carissime, episcopos plurimos ecclesiis dominicis in toto mundo divina dignatione præpositos evangelicæ veritatis ac dominicæ traditionis tenere rationem nec ab eo quod Christus magister & præcepit & gessit humana & novella institutione decedere, tamen quoniam quidam vel ignoranter vel simpliciter in calice dominico sanctificando & plebi ministrando non hoc faciunt quod Jesus Christus Dominus & Deus noster sacrificii B hujus auctor & doctor fecit & docuit, religiosum pariter ac necessarium duxi [3] has ad vos litteras facere, ut si quis in isto errore adhuc [4] tenetur, veritatis luce perspecta, ad radicem atque originem traditionis dominicæ revertatur. Nec nos putes, frater carissime, [5] nostra & humana conscribere aut ultronea voluntate hoc nobis audacter assumere, cum mediocritatem nostram semper humili & verecunda moderatione teneamus. Sed [6] quando aliquid Deo [7] inspirante & mandante præcipitur, necesse C est domino servus fidelis obtemperet, excusatus apud omnes quod nihil sibi arroganter assumat, qui offensam domini timere compellitur, nisi faciat quod jubetur. Admonitos autem nos scias ut in calice offerendo dominica traditio servetur, neque aliud fiat a nobis quam quod pro nobis Dominus prior fecerit, ut calix qui in [8] commemorationem ejus offertur [9] mixtus
Joan. 15. vino offeratur. Nam cum dicat Christus, *Ego sum vitis vera*, [10] sanguis Christi non aqua est D utique, sed vinum. Nec potest videri sanguis ejus, quo redempti & [11] vivificati sumus, esse in calice quando vinum desit calici, quo Christi sanguis ostenditur, qui scripturarum omnium sacramento ac testimonio prædicetur. Inveni-
Gen. 9. mus enim & in Genesi circa sacramentum in Noe hoc idem præcucurrisse & figuram dominicæ passionis illic exstitisse quod vinum bibit, quod inebriatus est, quod in domo sua nudatus est, quod fuit [12] recubans nudis & patentibus femoribus, quod nuditas illa patris a medio filio [13] E denotata est & foras nuntiata, a duobus vero majore & minore contecta, & cetera quæ necesse non est exsequi, cum satis sit hoc solum complecti quod Noe typum futuræ veritatis ostendens non aquam sed vinum biberit, & sic imaginem dominicæ passionis expresserit. Item in sacerdote Melchisedech sacrificii dominici sacramentum præfiguratum videmus, secundum quod scriptura divina testatur & dicit: *Et Melchisedech rex Salem protulit pa-* Gen. 14.
nem & vinum. Fuit autem sacerdos Dei summi, & benedixit Abraham. Quod autem Melchisedech typum Christi portaret declarat in psalmis spiritus sanctus ex persona patris ad filium dicens: *Ante luciferum* [14] *genui te. Tu es* Ps. 109.
sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech. Qui ordo utique hic est de sacrificio illo veniens & inde descendens quod Melchisedech sacerdos Dei summi fuit, quod panem & vinum obtulit, quod Abraham benedixit. Nam quis magis sacerdos Dei summi quam Dominus noster Jesus Christus, qui sacrificium Deo patri obtulit, & obtulit hoc idem quod Melchisedech obtulerat, id est, panem & vinum, suum scilicet corpus & sanguinem. Et circa Abraham benedictio illa præcedens ad nostrum populum pertinebat. Nam si Abraham Gen. 15.
Deo credidit, & deputatum est ei ad justitiam, utique quisquis Deo credit & fide vivit justus invenitur, & jam pridem in Abraham fideli benedictus & justificatus ostenditur, sicut beatus apostolus Paulus probat dicens: *Credidit Abra-* Gal. 3.
ham Deo, & deputatum est ei ad justitiam. Cognoscitis ergo quia qui ex fide sunt, hi sunt filii Abrahæ. [15] Providens autem scriptura quia ex fide justificat gentes Deus, prænuntiavit Abrahæ quia benedicentur in illo omnes gentes. Gen. 12.
Igitur qui ex fide sunt [16] benedicti sunt cum fideli Abraham. Unde in evangelio invenimus Matt. 3.
de lapidibus excitari, id est, de gentibus colligi filios Abrahæ. Et cum Zachæum laudaret Dominus, respondit & dixit: *Salus hodie do-* Luc. 19.
mui huic facta est, quia & hic filius est Abrahæ. Ut ergo in Genesi per Melchisedech sacerdotem benedictio circa Abraham posset rite celebrari, præcedit ante imago sacrificii Christi, in pane & vino scilicet constituta; quam rem perficiens & adimplens Dominus panem & calicem mixtum vino obtulit, & qui est [17] plenitudo veritatis veritatem præfiguratæ imaginis adimplevit. Sed & per Salomonem spiritus sanctus typum dominici sacrificii ante [18] præmonstrans immolatæ hostiæ & panis & vini sed & altaris & apostolorum faciens mentionem, *Sa-* Prov. 9.
pientia, inquit, *ædificavit sibi domum, &* [19] *subdidit columnas septem*. [20] *Mactavit suas hostias, miscuit in cratera vinum suum, & paravit mensam suam. Et misit* [21] *servos suos, convocans cum* [22] *excelsa prædicatione ad craterem dicens: Qui est insi-*

insipiens declinet ad me. Et egentibus sensu dixit: Venite, edite de meis panibus, & bibite vinum quod miscui vobis. Vinum mixtum declarat, id est, calicem Domini aqua & vino mixtum prophetica voce prænuntiat, ut appareat in passione dominica id esse gestum quod fuerat ante prædictum. In benedictione quoque Judæ hoc idem significatur; ubi & illic Christi figura exprimitur, quod a fratribus suis laudari & adorari haberet, quod inimicorum dorsa cedentium atque fugientium manibus quibus crucem pertulit & mortem vicit compressurus fuisset, quodque ipse sit leo de tribu Juda, & [13] recubet dormiens in passione, & surgat, & sit ipse spes gentium. Quibus scriptura divina adjungit & dicit: (Gen. 49.) *Lavabit in vino stolam suam & in sanguine uvæ amictum suum.* Quando autem sanguis uvæ dicitur, quid aliud quam vinum calicis dominici sanguinis ostenditur? Necnon & apud Esaiam hoc idem spiritus sanctus de Domini passione testatur dicens: (Isa. 63.) *Quare rubicunda sunt vestimenta tua, & indumenta tua velut a calcatione torcularis pleni & percalcati?* Numquid rubicunda vestimenta aqua potest facere, aut in torculari aqua est quæ pedibus calcatur vel prælo exprimitur? Vini utique mentio ideo ponitur ut Domini sanguis intelligatur, & quod in calice dominico postea manifestatum est prophetis annuntiantibus prædiceretur. Torcularis quoque calcatio & pressura taxatur: quia quomodo ad potandum vinum veniri non potest nisi botrus calcetur ante & prematur, sic nec nos sanguinem Christi possemus bibere nisi Christus calcatus prius fuisset & pressus & calicem prior biberet, in quo credentibus propinaret. Quotiescumque autem aqua sola in scripturis sanctis nominatur, baptisma prædicatur, ut apud Esaiam significari videmus. (Isa. 43.) *Nolite*, inquit, *priora meminisse, & antiqua nolite reputare. Ecce ego facio nova, quæ nunc orientur, & cognoscetis, & faciam in deserto viam, & flumina in loca inaquosa adaquare genus meum electum, plebem meam, quam acquisivi, ut virtutes meas exponeret.* Prænuntiavit illic per prophetam Deus quod apud gentes in locis quæ inaquosa prius fuissent flumina postmodum redundarent & electum genus Dei, id est per generationem baptismi filios Dei factos, adaquarent. Item denuo [14] præcanitur & ante [15] prædicitur Judæos, si sitierint & Christum quæsierint, apud nos esse potaturos, id est, baptismi gratiam consecuturos. (Isa. 48.) *Si sitierint*, inquit, *per deserta adducet illos, aquam de petra producet illis, [16] findetur petra, & fluet aqua, & bibet plebs mea.* Quod in evangelio adimpletur, quando Christus, qui est petra, finditur ictu lanceæ in passione; qui & admonens quid per prophetam sit ante prædictum clamat & dicit: (Joan. 7.) *Si quis sitit, veniat & bibat. Qui credit in me, sicut scriptura dicit, flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ.* Atque ut magis posset esse manifestum quia non de calice, sed de baptismo, illic loquitur Dominus, addidit scriptura dicens: *Hoc autem dixit de spiritu quem accepturi erant qui in eum credebant.* Per baptisma enim spiritus sanctus accipitur, & sic a baptizatis & spiritum sanctum consecutis ad bibendum calicem Domini pervenitur. Neminem autem moveat quod cum de baptismo loquatur scriptura divina sitire nos dicit & bibere, quando & Dominus in evangelio dicat, [17] *Beati esurientes & sitientes justitiam,* (Matt. 5.) quia quod avida & sitienti cupiditate suscipitur plenius & uberius hauritur. Sicut & alio loco ad Samaritanam mulierem Dominus loquitur dicens: *Omnis qui biberit ex aqua ista, sitiet iterum. Qui autem biberit ex aqua quam ego dedero, non sitiet in æternum.* (Joan. 4.) Quo & ipsum baptisma salutaris aquæ significatur, quod semel scilicet sumitur, nec rursus iteratur. Ceterum calix Domini in ecclesia semper & sititur & bibitur. Nec argumentis plurimis opus est, frater carissime, ut probemus appellatione aquæ baptisma significatum semper esse & sic nos intelligere debere, quando Dominus adveniens baptismi & calicis manifestaverit veritatem, qui aquam illam fidelem, aquam vitæ æternæ præceperit credentibus in baptismo dari, calicem vero docuerit exemplo magisterii sui vini & aquæ conjunctione misceri. Calicem etenim sub die passionis accipiens benedixit & dedit discipulis suis dicens: *Bibite ex hoc omnes. [18] Hic* (Matt. 26.) *est enim sanguis [19] novi testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum. Dico vobis, non bibam amodo ex ista creatura vitis usque in diem illum quo vobiscum bibam [20] novum vinum in regno patris mei.* Qua in parte invenimus calicem mixtum fuisse quem Dominus obtulit & vinum fuisse quod sanguinem suum dixit. Unde apparet sanguinem Christi non [21] offerri, [22] si desit vinum calici, nec sacrificium dominicum legitima sanctificatione celebrari, nisi oblatio & sacrificium nostrum responderit passioni. Quomodo autem de creatura vitis novum vinum cum Christo in regno patris bibemus, si in sacrificio Dei patris & Christi vinum non offerimus, nec calicem Domini dominica traditione miscemus? Beatus quoque apostolus Paulus a Domino electus & missus & prædicator veritatis evangelicæ constitutus hæc eadem in epistola sua ponit dicens: *Dominus Jesus in qua nocte* (1. Cor. 11.) *tradebatur accepit panem, & [23] gratias egit & fregit & dixit: Hoc est corpus meum, quod pro vobis tradetur. Hoc facite in meam commemorationem. Simili modo & calicem postquam cœnatum est accepit dicens: Hic calix novum testamentum est in meo sanguine. Hoc facite quotiescumque biberitis in meam commemorationem. Quotiescumque enim ederitis panem istum & calicem biberitis, mortem Domini annuntiabitis quoadusque veniat.* Quod si & a Domino præcipitur, & ab apostolo ejus hoc idem confirmatur & traditur, ut quotiescumque biberimus, in commemorationem Domini hoc faciamus quod fecit & Dominus, invenimus non observari a nobis quod mandatum est, nisi eadem quæ Dominus fecit nos quoque faciamus, & calicem Domini pari ratione miscentes a divino magisterio non recedamus. Ab evangelicis autem præceptis omnino recedendum non esse & eadem quæ magister docuit & fecit discipulos quoque observare & facere debere constantius & fortius alio in loco beatus apostolus docet dicens: *Miror quod sic* (Gal. 1.) *tam cito demutamini ab eo qui vos vocavit ad gratiam, ad aliud evangelium, quod non est aliud, nisi si sunt aliqui qui vos conturbant & volunt convertere evangelium Christi. Sed licet aut nos aut angelus de cælo [24] aliter annuntiet præterquam quod annuntiavimus vobis, anathema sit. Sicut prædiximus,*

A *ximus*, *& nunc iterum dico: Si quis vobis annuntiaverit præterquam quod accepistis, anathema sit*. Cum ergo neque ipse apostolus neque angelus de cælo annuntiare possit aliter aut docere præterquam quod semel Christus docuit & apostoli ejus annuntiaverunt, miror satis unde hoc usurpatum sit ut contra evangelicam & apostolicam disciplinam quibusdam in locis aqua offeratur in dominico calice, quæ sola Christi sanguinem non possit exprimere. Cujus rei sacramentum nec in psalmis tacet spiritus sanctus faciens mentionem dominici calicis

B *Psal. 22.* & dicens: *Calix tuus inebrians* [15] *perquam optimus*. Calix autem qui inebriat, utique vino mixtus est. Neque enim aqua inebriare quemquam potest. Sic autem calix dominicus inebriat ut & Noe in Genesi vinum bibens inebriatus est. Sed quia ebrietas dominici calicis & sanguinis non est talis qualis est ebrietas vini sæcularis, cum diceret spiritus sanctus in psalmo, *Calix tuus inebrians*, addidit *perquam optimus*, quod scilicet calix dominicus sic bibentes inebriat ut sobrios faciat, ut mentes ad spiritalem sapientiam [16] redigat, ut a [17] sapore isto sæcu-

C lari ad intellectum Dei unusquisque resipiscat, & quemadmodum vino isto communi mens solvitur & anima relaxatur & tristitia omnis exponitur, ita epotato sanguine Domini & poculo salutari, exponatur memoria veteris hominis, & fiat oblivio conversationis pristinæ sæcularis, & mœstum pectus ac triste, quod prius peccatis angentibus premebatur, divinæ indulgentiæ lætitia resolvatur; quod tunc demum potest lætificare in ecclesia Domini bibentem, si quod bibitur [18] dominicam teneat

D veritatem. Quam vero perversum est quamque *Joan. 2.* contrarium ut cum Dominus in nuptiis de aqua vinum fecerit, nos de vino aquam faciamus, cum sacramentum quoque rei illius admonere & instruere nos debeat ut in sacrificiis dominicis vinum potius offeramus. Nam quia [19] apud Judæos defecerat gratia spiritalis, defecit & vinum. Vinea enim Domini sabaoth *Isa. 5.* domus erat Israel. Christus autem docens & ostendens gentium populum succedere & in locum quem Judæi perdiderant nos postmodum

E merito fidei pervenire, de aqua vinum fecit, id est, quod ad nuptias Christi & ecclesiæ, Judæis cessantibus, plebs magis gentium conflueret & conveniret ostendit. Aquas namque *Apoc. 17.* populos significare in apocalypsi scriptura divina declarat dicens: *Aquæ quas vidisti, super quas sedet meretrix illa, populi* [20] *& turbæ & gentes ethnicorum sunt & linguæ*. Quod scilicet perspicimus & in sacramento calicis contineri. Nam quia nos omnes portabat Christus, qui & peccata nostra portabat, [21]

F videmus in aqua populum intelligi, in vino vero ostendi sanguinem Christi. Quando autem in calice vino aqua miscetur, Christo populus adunatur, & [22] credentium plebs ei in quem credidit copulatur & conjungitur. Quæ copulatio & conjunctio aquæ & vini sic miscetur in calice Domini [23] ut commixtio illa non possit ab invicem separari. Unde & ecclesiam, id est, plebem in ecclesia constitutam, fideliter & firmiter in eo quod credidit perseverantem nulla res separare poterit a Christo quo minus hæreat semper & maneat

A [24] individua dilectio. Sic autem in [25] sanctificando calice Domini offerri aqua sola non potest quomodo nec vinum solum potest. [26] Nam si vinum tantum quis offerat, sanguis Christi incipit esse sine nobis. Si vero aqua sit sola, plebs incipit esse sine Christo. Quando autem utrumque miscetur & adunatione confusa sibi invicem copulatur, tunc sacramentum spiritale & [27] cæleste perficitur. Sic vero calix Domini non est aqua sola aut vinum solum nisi utrumque sibi misceatur, quomodo nec corpus

B Domini potest esse farina sola aut aqua sola nisi utrumque adunatum fuerit & copulatum & panis unius compage solidatum. Quo & ipso sacramento populus noster ostenditur adunatus, ut quemadmodum [28] grana multa in unum collecta [29] & commolita & commixta panem unum faciunt, sic in Christo, qui est panis cælestis, unum sciamus esse corpus, cui conjunctus sit noster numerus & adunatus. Non est ergo, frater carissime, quod aliquis existimet sequendam esse quorumdam consuetudinem, si qui in præteritum in calice dominico

C aquam solam offerendam putaverunt. Quærendum est enim ipsi quem sint secuti. Nam si in sacrificio quod Christus obtulit non nisi Christus sequendus est, utique id nos obaudire & facere oportet quod Christus fecit & quod faciendum esse mandavit, quando ipse in evangelio dicat: *Si feceritis quod mando vobis, jam non dico vos servos, sed amicos*. *Joan. 15.* Et quod Christus debeat solus audiri, pater etiam de cælo contestatur dicens: *Hic est filius meus dilectissimus, in quo bene sensi, ipsum audite*. *Matt. 17.* Quare [30]

D si solus Christus audiendus est, non debemus attendere quid [31] alius ante nos faciendum esse putaverit, sed quid qui ante omnes est Christus prior fecerit. [32] Neque enim hominis consuetudinem sequi oportet, sed Dei veritatem, cum per Esaiam prophetam Deus loquatur & dicat: *Sine causa autem colunt me, mandata & doctrinas hominum docentes*. *Isa. 29.* Et iterum Dominus in evangelio hoc idem repetat dicens: *Rejicitis mandatum Dei ut traditionem vestram statuatis*. *Marc. 7.* Sed & alio in loco ponit & dicit: *Qui solverit unum ex mandatis istis minimis, & sic do-* *Matt. 5.*

E *cuerit homines, minimus vocabitur in regno cælorum*. Quod si nec minima de mandatis dominicis licet solvere, quanto magis tam magna, tam grandia, tam ad ipsum dominicæ passionis & nostræ redemptionis sacramentum pertinentia fas non est infringere aut in aliud quam quod divinitus institutum sit humana [33] traditione mutare? Nam si Jesus Christus Dominus & Deus noster ipse est summus sacerdos Dei patris, & sacrificium patri se ipsum primus obtulit, & hoc fieri in sui commemora-

F tionem præcepit, utique ille sacerdos vice Christi vere fungitur qui id quod Christus fecit imitatur, & sacrificium verum & plenum tunc offert in ecclesia Deo patri, si sic incipiat offerre secundum quod ipsum Christum videat obtulisse. Ceterum omnis religionis & veritatis disciplina subvertitur, nisi id quod spiritaliter præcipitur fideliter reservetur, nisi si in sacrificiis matutinis hoc quis veretur ne per saporem vini [34] redoleat sanguinem Christi. Sic ergo incipit & a passione Christi in persecutionibus fraternitas retardari, dum in oblationi-

bus discit de sanguine ejus & eruore confundi. A
Porro autem Dominus in evangelio dicit : [55]
Marc. 8. *Qui confusus me fuerit, confundetur eum filius hominis*. Et apostolus quoque loquitur dicens :
Gal. 1. *Si hominibus placerem, Christi servus non essem*.
Quomodo autem possumus propter Christum sanguinem fundere, qui sanguinem Christi erubescimus bibere? An illa sibi aliquis contemplatione blanditur quod etsi mane aqua sola offerri videtur, tamen cum ad cœnandum venimus, mixtum calicem offerimus. Sed cum cœnamus, ad convivium nostrum plebem con- B
vocare non possumus, ut sacramenti veritatem fraternitate omni præsante celebremus. At enim non mane, sed [56] post cœnam, mixtum calicem obtulit Dominus. Numquid ergo [57] dominicum post cœnam celebrare debemus, ut sic mixtum calicem frequentandis dominicis offeramus; Christum offerre oportebat circa vesperam diei, ut hora ipsa sacrificii ostenderet occasum & vesperam mundi, sicut in Exodo scri-
Exo. 12. ptum est : *Et occident illum omne vulgus synagogæ filiorum Israel ad vesperam*. Et iterum in psal- C
Ps. 140. mis : *Allevatio manuum mearum sacrificium vespertinum*. Nos autem resurrectionem Domini mane celebramus. Et quia passionis ejus mentionem in sacrificiis omnibus facimus (passio est enim Domini sacrificium quod offerimus) nihil aliud quam quod illa fecit facere debe-
1. Cor. 11. mus. [58] Scriptura enim dicit : *Quotiescumque enim ederitis panem istum, & calicem istum biberitis, mortem Domini annuntiabitis quoadusque veniat*. Quotiescumque ergo calicem in commemorationem Domini & passionis ejus offeri- D
mus, id quod constat Dominum fecisse faciamus. [59] Et viderit, frater carissime. Si quis de antecessoribus nostris vel ignoranter vel simpliciter non hoc observavit & tenuit quod nos Dominus facere exemplo & magisterio suo docuit, potest simplicitati ejus de indulgentia Domini venia concedi. Nobis vero non poterit ignosci, qui nunc a Domino admoniti & instructi sumus ut calicem dominicum vino mixtum, secundum quod Dominus obtulit, offeramus, & de hoc quoque ad collegas nostros E
litteras dirigamus, ut ubique lex evangelica & traditio dominica servetur, & ab eo quod Christus & docuit & fecit non recedatur. Quæ ultra jam contemnere & in errore pristino perseverare quid aliud est quam incurrere in objurgationem Domini [60] increpantis in psalmo &
Psal. 49. dicentis : *Ad quid exponis justificationes meas &*

A *assumis testamentum meum per os tuum? Tu autem odisti disciplinam, & abjecisti sermones meos retro. Si videbas furem,* [61] *concurrebas ei, & inter mœchos* [62] *particulam tuam ponebas*. Exponere enim justificationes & testamentum Domini, & non hoc idem facere quod fecerit Dominus, quid aliud est quam sermones ejus abjicere & disciplinam dominicam contemnere, nec terrena sed spiritalia furta & adulteria committere, dum quis de evangelica veritate furatur Domini nostri verba & facta, corrumpit atque adul-
B terat præcepta divina? Sicut apud Hieremiam scriptum est : *Quid est*, inquit, *paleis ad triti-* Hier. 23.
cum? Propter hoc ecce ego [63] *ad prophetas, dicit Dominus, qui furantur verba mea unusquisque a proximo suo, & seducunt populum meum in mendaciis suis & in erroribus suis*. Item apud eumdem alio loco: *Et mœchata est*, inquit, *in lignum &* Hier. 3.
lapidem, & in his omnibus non est reversa ad me. Quod furtum & adulterium ne in nos etiam cadat cavere sollicite & timide ac religiose observare debemus. Nam si sacerdotes Dei & Chri-
C sti sumus, non invenio quem magis sequi quam Deum & Christum debeamus, quando ipse in evangelio maxime dicat : *Ego sum* [64] *lumen sæcu-* Joan. 8.
li. Qui me secutus fuerit, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ. Ne ergo in tenebris ambulemus, Christum sequi & præcepta ejus observare debemus; quia & ipse in alio loco mittens apostolos dixit : *Data est mihi omnis* Matt. 28.
potestas in cælo & in terra. Ite ergo & docete omnes gentes, [65] *tingentes eos in nomine patris & filii & spiritus sancti, docentes eos observare o-*
D *mnia quæcumque præcepi vobis*. Quare si in lumine Christi ambulare volumus, a præceptis & monitis ejus non recedamus, agentes gratias quod dum instruit in futurum quid facere debeamus, de præterito ignoscit quod simpliciter erravimus. Et quia jam secundus ejus adventus nobis appropinquat, magis ac magis benigna ejus & larga dignatio corda nostra luce veritatis illuminat. Religioni igitur nostræ congruit & timori & ipsi loco atque officio sacerdotii nostri, frater carissime, in dominico calice mi-
E scendo & offerendo custodire traditionis dominicæ veritatem, & quod prius apud quosdam videtur erratum Domino monente corrigere; ut cum in claritate sua & majestate cælesti venire cœperit, inveniat nos tenere quod monuit, observare quod docuit, facere quod fecit. [66] Opto te, frater carissime, semper bene valere.

NOTÆ AD EPISTOLAM LXIII.

1 SAnctus Augustinus citat hanc epistolam & ex ea magnum fragmentum affert lib. 4. de doctrina christiana cap. 21. Ac sicut dixerat Cypriani epistolam ad Donatum ornatam esse spumeo verborum ambitu, sic istam ait scriptam esse submisso dicendi genere. Contra Goulartius putat Cyprianum istic vehementem fuisse.

2 *Cæcilio*] Quamvis id quod dicturus sum videri possit aliquibus exigui momenti, dicam tamen. Post editum librum Lactantii de mortibus persecutorum fuere qui disputarent an Cæcilii nomen scribendum esset cum diphthongo vel sine diphthongo. Ego vero apud plurimos veteres operum sancti Cypriani codices, & in his etiam Segoierianum omnium nostrorum vetustissimum, plures inscriptiones antiquas, & nummos veteres habere diphthongum. Novæ tamen hujus disputationis præsidio fretus vir clarissimus qui nuper nova editione donavit hunc librum Lactantii hoc illius nomen scripsit absque diphthongo, ea de causa quod ita scriptum videbat in veteri codice ex quo liber ille emissus est in publicum, non animadvertens plurimos sæpe errores contra orthographiam admissos esse a veteribus librariis & in antiquis inscriptionibus & nummis. Contendit autem vir optimus, ut id quoque dicam, librum illum non esse Lactantii, quia nomen ejus non habetur in veteri libro, omissum videlicet a librario festinante, qui, ut in simili causa dixit Sirmondus vir istarum rerum peritissimos, cum omnia scriptoris istius nomina brevitatis studio describere nollet, pro ultimo, quod proprium erat, id potius imperite delegit quod primo loco occurrebat. Cum hanc viri celeberrimi observationem, qua ego usus eram, non inveniret novus ille editor in Sidonio Sirmondi, me in suspicionem malæ fidei trahere voluit, tamquam si falso usus essem auctoritate Sirmondi ut id probarem quod susceperam probandum, non facturus haud dubie si legisset brevem istius præfa-
tionem

tionem de nominibus propriis mediæ ætatis editam in initio notarum ad Sidonium. Vellem autem ut vir doctissimus & optimus Christophorus Matthæus Pfaffius non scripsisset in præfatione ad editionem epitomes Lactantii nullum antiquum codicem operum Lactantii habere nomen Lucii Cæcilii. Nam ego diu ante quam illa editio epitomes prodiret monueram extare hic Lutetiæ in bibliotheca regia duos antiquissimos codices, in quorum uno vocatur Lucius Cæcilius, in alio Lucius Cælius. Quod eodem redit.

Cæcilio fratri] episcopo, ut reor, Biltensi in provincia proconsulari. Quippe Cæcilius a Bilta interfuisse reperitur concilio Carthaginensi sub Cypriano. Alius est Cæcilius presbyter qui Cyprianum ad agnitionem veræ divinitatis a sæculari errore correxit. Illum enim e vivis excessisse ante Cyprianum, cui conjugem ac liberos suos de sæculo excedens commendavit, planum est ex libro quem Pontius diaconus scripsit de vita Cypriani. Hanc historiam in contrarium convertit Baronius ajens, Pontii testimonio male usus, Cyprianum, cum Christi religionem amplexus esset, carissimam conjugem & dulcissimos liberos commendasse Cæcilio presbytero. Idem Baronius existimavit hunc presbyterum fuisse aliquando magistrum Diadumeni Imperatoris. Verum hanc illius opinionem non posse esse veram ostendit vir doctissimus Pearsonius in annalibus Cyprianicis.

3 *Has ad vos*] Melius, ut opinor, in libro Beccensi, *de hoc ad te*. Nondum videram hunc librum cum ista epistola excudebatur.

4 *Tenetur*] Non adnotassem varias hujus loci lectiones quæ reperiuntur in vetustis exemplaribus, nisi Rigaltius monuisset legisse se in quibusdam libris veteribus *tenebratur*, eamque lectionem prætulisset vulgatæ. Invenit autem illam in margine editionis Manutianæ, ubi quidam studiosus adnotavit varias lectiones ex codicibus Italiæ, & monuit *tenebratur* scriptum esse in Vaticanis duobus. At ego, qui tot vetera exemplaria contuli cum operibus Cypriani, in duobus tantum inveni *tenebratur*. Omnia alia habent *tenetur*, *teneretur*, *tenebatur*, aut *teneantur*. Ceterum arbitror nemini placere posse opinionem Rigaltii. Cicero in oratione de consulatu suo dixit: *Nescio quis me tenet error*. Et in oratione pro Marcello, *etsi aliqua culpa tenear erroris humani*. Ovidius lib. 3. Metamorphoseon, *tantus tenet error amantem*. Virgilius lib. 10. Æneidos dixit teneri malo errore.

5 *Nostra & humana*] Hanc lectionem præfert codex Seguierianus. Carnotensis & editio Morellii, *nostra & humana mente*. Fuxensis, *hac humana mente*, omissis illis *nostra &*, quæ etiam desunt in Corbejensi & in Turonensi. Beccensis, *nostra & humana conscientia*. Bodlejani duo, *humanam & novellam institutionem*. Vide observationes Rigaltii.

6 *Quando aliquid*] Fragmentum istud refert Paschalis II. Papa in epistola ad Pontium abbatem Cluniacensem, quæ edita est in tomis conciliorum.

7 *Inspirante*] Ita antiquæ editiones. Vocem *aspirante*, quam Rigaltius substituit, non alibi reperi. Angli, tametsi viderent in codicibus suis antiquis scriptum esse *inspirante*, retinuerunt editionem Rigaltii. Reinhartus rejecit. Exstat in epistola Papæ Paschalis.

8 *Commemorationem*] Ita veteres editiones Manutiana antiquiores, sex libri nostri veteres, & quinque Anglicani, tum etiam Rhabanus lib. 1. de institutione clericorum cap. 31. ubi refert hunc Cypriani locum. Recte, ut opinor. Nam in capite 22. evangelii secundum Matthæum & in capite undecimo prioris epistolæ beati Pauli ad Corinthios Christus, cum institueret sacramentum eucharistiæ, dixisse fertur discipulis suis: *Hoc facite in meam commemorationem*. Dissimulandum tamen non est lectionem Manutii, id est *commemoratione*, inveniri in octo libris veteribus. Pamelius & Reinhartus posuerunt *commemorationem*. Rigaltius *commemoratione*. Et tamen idem Rigaltius in calce istius epistolæ, ubi illa repetuntur, bis scripsit *commemorationem*. Angli retinuerunt lectionem Rigaltii.

9 *Mixtus vino offeratur*] Concilium Carthaginense 3. canone 24. *Ut in sacramento corporis & sanguinis Domini nihil amplius offeratur quam Dominus tradidit, hoc est panis & vinum aqua mixtum*. Vinum autem poni debet in majori quantitate quam aqua, ut scribit etiam Richardus archiepiscopus Armachanus lib. 9. cap. 9. de quæstionibus Armenorum. Quare cum contra fieret olim in regno Sveciæ, Honorius Papa III. scribens ad archiepiscopum Upsalensem vetuit ne deinceps fieret, inquiens id perniciosum valde esse. Ejus ea de re constitutio exstat in libris decretalium & in quinta compilatione. Vide Emmanuelis Gonzalez commentarium in titulum decretalium de celebratione missarum. Singularis est constitutio synodalis Didaci Escolam episcopi Majoricensis edita anno 1659. his verbis: *Cum sacrosanctum altaris sacrificium, in quo fons omnis sanctitatis & nitoris retinetur, minus decenter peragatur dum vinum rubrum consecratur, cum sic mundities altaris vix conservari possit, ideo hortamur omnes hujus diœcesis presbyteros ut posthac vino albo in celebratione missarum utantur.*

10 *Sanguis Chr. non est aqua*] Non legerat haud dubie hunc Cypriani locum Innocentius Papa VIII. cum Norvegis permisit ut sacrificium missæ celebrarent sine vino. Quod illum ei concessisse testatur Raphael Volaterranus lib. 7. pag. 159. *Norvegia Innocentii VIII. pont. concessione permissum sine vino calicem sacrificare, quod ob immensa frigora vinum in ea regione importatum acescat*. *Cujus rei gratia legatio missa*. In vetusto missali MS. ecclesiæ sancti Martini Turonensis legi sequentia: *Si per negligentiam evenerit ut perfecto canone & peracta consecratione nec vinum nec aqua reperiatur in calice, statim debet infundi utrumque, & sacerdos iterabit consecrationem ab illo loco canonis, scilicet, simili modo postea quam cœnatum est, usque ad finem, ita tamen ut illas duas cruces omittat quas singulariter fecerit super panem. Quod si de simplici vino vel de aqua sine vino fiat consecratio, vinum reputatur pro sacramento, sed aqua non reputatur. Et ideo ista negligentia de aqua major est & majori pœnitentia emendanda*. Armeni, ut tradit Guido de Perpiniano, ajebant aquam non esse miscendam vino in sacramento altaris, & si aqua ponatur, dicebant nullum sacramentum esse. Hunc eorum errorem confutavit Eugenius Papa IV. apud Odoricum Raynaldum an. 1439. §. 15. Etiam lacte pro vino usos esse quosdam antiquitus in sacrificio missæ ostendit Joannes Baptista Casalius in opere de veteribus sacris christianorum ritibus cap. 11. ubi tractat de calicis usu. Vide etiam epistolam Joannis S. R. E. diaconi ad Senarium cap. 12. in tomo primo Musei Italici Mabillonii pag. 75. & notas Cotelerii in librum 8. constitutionum apostolicarum cap. 8.

11 *Vivificati*] Unus codex regius & Rhabani editiones habent *justificati*. At duo codices manuscripti bibliothecæ regiæ & Colbertinæ, in quibus habentur libri Rhabani de institutione clericorum, præferunt *vivificati*. Et hæc est vera lectio.

12 *Recubans*] Ita veteres editiones & pleriqua libri veteres & editio Reinharti. Pamelius scripsit *recumbens*, auctoritate sumpta, ut opinor, ex Rhabano. Quippe nullum veterem librum laudat ex quo acceperit hanc lectionem. Rigaltius illam invenit in Corbejensi. Sane lectio Pamelii, sumpta videlicet, ut dixi, ex Rhabano, habetur in codice 4064. bibliothecæ regiæ & in codice 584. Colbertinæ, in quibus exstat hic Rhabani liber. At codex 4063. ejusdem bibliothecæ regiæ & duo Colbertini sane vetustissimi & optimi, in quibus idem liber exstat, præferunt *recubans*.

13 *Denotata*] Ita veteres editiones & plerique libri veteres. In uno regio, in uno item Anglicano, in Gratianopolitano, in Fuxensi, in duobus a Pamelio laudatis, & apud sanctum Augustinum legitur *denudata*, in capite nono Geneseos & apud Rhabanum *nudata*, id est patefacta, revelata. In vetustis tamen Rhabani codicibus scriptum est *notata*. Hieronymus in dialogo adversus Luciferianos: *Nudatum patrem irrisit major filius & minor texit*. Tertullianus in libro de cultu feminarum: *Bonum non amat tenebras, gaudet videri, & in ipsas denotationes exsultat*, id est ostensiones, ut recte interpretatur Pamelius. Cassianus collat. 12. cap. 9. *si qua forte inverecundius fuerint denudata*, id est denotata. Itaque istæ voces *denotata* & *denudata* habent eamdem significationem. Alio sensu apud Tertullianum lib. 1. ad nationes cap. 10. ubi vide notas Gothofredi.

14 *Genui te*] Postea sequitur in antiquis editionibus & in quinque antiquis codicibus: *Juravit Dominus & non pœnitebit eum*. Verum ea desunt in aliis codicibus antiquis, etiam in Veronensi & in Seguieriano & apud Rhabanum. Habentur tamen in psalmo 109. ex quo locus iste sumptus est & in libro primo testimoniorum cap. 17. Manutius expunxit, Morellius reposuit, Pamelius rejecit. Pamelianam editionem secutæ sunt posteriores. Certe absque illo additamento, quod superfluum videtur, recte constat sensus. Epistola ad Demetriadem edita inter opera Hieronymi, quam quidem visi docti putant esse Pelagii: *Melchisedech sacerdos Dei legitur, cujus meritum ex hoc facile intelligi potest quod multo post futurum Domini sacramentum ante signaverit ac sacrificio panis & vini mysterium corporis & sanguinis*

guinis expressis & sacerdotii sui typo Christi sacramentum figuravit. Citat autem hunc Cypriani locum Alcuinus in epistola ad Carolum M. edita in libro primo miscellaneorum nostrorum. De temporali porro sacerdotio Christi vide Matthæum Bossum lib. 1. epist. 77. ad Polyclerum.

15 *Providens autem*] Antiquæ editiones & quinque libri veteres habent *prævidens*. Utraque lectio bona est.

16 *Benedicti sunt*] Veteres editiones & quidam libri veteres præferunt *benedicentur*. Verum lectionem vulgatam, quæ nostra etiam est, confirmant editiones Manutii, Morellii, & Pamelii, tum etiam tredecim vetera exemplaria.

17 *Plenitudo veritatis*] Ita nos restituimus ex fide trium veterum exemplarium, in quibus sic scriptum est, *plenitudo veritatis veritatem præfigurata imaginis adimplevit*. Cyprianus epist. 74. pag. 171. *Consuetudo sine veritate vetustas erroris est. Propter quod, relicto errore, sequamur veritatem*. & paulo post, *quam veritatem nobis Christus ostendens in evangelio suo dixit: Ego sum veritas*. Citatur hic locus apud Gratianum dist. 8. ex epistola Gregorii ad VVimundum episcopum Aversanum, itemque alius ex epistola ad Pompejum. Vide notas nostras ad Gratianum pag. 443. Redeo nunc in viam. Tertullianus in libro de virginibus velandis: *Dominus noster Christus veritatem se non consuetudinem nominavit*. Confirmat hanc emendationem nostram codex Fuxensis, in quo ita scriptum est, *qui est plenitudo veritatis præfiguratam imaginem adimplevit*, ubi excidit vocabulum *veritatem*, quod alii codices habent. Vetustum autem esse hunc errorem hinc colligi potest quod cum nonnulli qui describebant opera sancti Cypriani legerent *præfigurata imaginis*, viderent porro periodum non esse integram, addiderunt vocem *rem*, ita scribentes, *veritatis præfigurata imaginis rem adimplevit*. Sic enim scriptum est in tribus antiquis exemplaribus. Videntur autem moti ad hanc vocem addendam, quia paulo ante legitur, *quam rem perficiens & adimplens Dominus*.

18 *Præmonstrans imm.*] Vetus codex Remigianus, *prænuntians immolare Christus*.

19 *Subdidit*] Ne quid dissimulem, facile mutassem hanc lectionem, eamque prætulissem quam reperi in codice sancti Eligii Atrebatensis, in quo legitur *excidit*. Quo etiam modo scriptum est in capite nono proverbiorum, Nam vox *subdidit* non significat id quod dicere voluit Salomon. Verum non sum ausus mutare contra tot veterum librorum & editionum auctoritatem, præsertim cum videam scriptum *subdidit* in libro tertio testimoniorum, & quia Prosper, sive quis alius, in libro secundo de promissionibus & prædictionibus Dei cap. 2. ita etiam legit. Sanctus Augustinus lib. 7. de civitate Dei cap. 20. legit *suffulsit*, & in capite 2. epistolæ ad Galatas *substituit*. Quid si istic apud Cyprianum poneretur *subscidit* pro *subdidit*? Vide notas Flaminii Nobilii ad caput nonum proverbiorum.

20 *Mactavit*] Quatuor libri veteres habent *occidit*, editio vulgata sacræ scripturæ *immolavit*. Vide iterum Nobilium.

21 *Servos suos*] Ita etiam lib. 2. testimoniorum cap. 2. In libro proverbiorum scriptum est *ancillas suas* in editione vulgata. Ac in Græco LXX. legitur δούλους.

22 *Excelsa*] Unus codex regius *magna*, vetus Remigianus *sublimis*. Vel hinc liquet quantum sibi licentiæ & auctoritatis arrogaverint antiqui librarii.

23 *Recubet*] Soleo, ut vides, lector, adnotare frequentes hanc veterum librariorum audaciam, quæ magna fuit etiam in hoc loco. Quidam enim libri veteres habent *recubet dormiens*, alii *recubat dormiens*, alii *recumbit*, *recubuit*, *recubans dormiat*, *recubans & dormiens*, & *recubavit*.

24 *Præcanitur*] Bona est haud dubie lectio earum editionum quæ habet *præcinitur*. Mihi tamen visum est reponendam esse lectionem veterum editionum & tredecim veterum exemplarium. Sane codex sancti Albini habet *præcanitur*. Sed emendatum est antiquitus & positum *præcinitur*. In uno meo veteri scriptum est *præcinitur*.

25 *Prædicitur*] Et hic quoque sequi placuit scripturam veterum editionum & veterum librorum nostrorum, quibus consentiunt etiam aliquot Anglicani. In Veronensi scriptum erat *prædicatur*.

26 *Findetur*] Quamvis sciam omnes editiones & omnes fere veteres libros habere *findetur*, facile prætulissem lectionem Fuxensis, in quo scriptum est *scindetur*, quia in capite 48. Isaiæ, ad quod respicit hic locus, legitur: *Aquam de petra produxit eis, & scidit petram, & fluxerunt aquæ*. At cum viderem in libro quoque primo testimoniorum cap. 12. scriptum esse *findetur*, non sum ausus mutare.

27 *Beati esurientes*] Ita omnes editiones & sex libri veteres, inter quos nomino Seguierianum. Recte profecto. Nam in libro tertio testimoniorum cap. 1. legitur: *Beati qui esuriunt justitiam*; ubi editio Anglicana monet scriptum esse in octo codicibus antiquis: *Beati esurientes & sitientes*. Admonendum tamen existimavi decem antiqua exemplaria istic præferre, *Beati sitientes & esurientes*.

28 *Hic est enim*] Hæc est lectio omnium fere veterum exemplarium. Tria tamen vetera & antiquæ editiones præferunt *Hoc est enim*. Quo etiam modo Nicolaus Faber in margine exemplaris sui editionis Pamelianæ adnotavit se legisse in vetustissima editione quam ipse habebat.

29 *Novi testamenti*] Vox *novi* deest in tredecim codicibus antiquis.

30 *Novum vinum*] Vox *vinum* deest in evangelio Matthæi, apud Hieronymum in titulo quæstionis secundæ ad Hedibiam, in undecim codicibus antiquis, & in editionibus Manutii & Morellii. Deesse etiam constat in novem Anglicanis. Lectio vulgata, quæ habet *cum illud bibam vobiscum novum in regno patris mei*, magis placuit Pamelio, qui testatus est se eam invenisse in codice Affligemensi. Apud Varronem libro quinto de lingua Latina: *Novum vetus vinum bibo*.

31 *Offerri*] Codex Monasteriensis addit *aut & celebrari*.

32 *Si desit vinum*] Codex Fuxensis, *nisi vinum calici misceatur*.

33 *Gratias egit*] Hæc est lectio omnium editionum quæ Pamelianam antecesserunt. Pamelius autem ex unico codice Camberonensi mutavit & edidit *gratias agens fregit*. Quo etiam modo nos scriptum vidimus in Eligiano & in Remensi sancti Dionysii. At cum omnes fere libri nostri veteres & etiam Anglicani præferant lectionem quam Pamelius rejecit, existimavimus illam esse revocandam. Sed sive hoc sive alio modo legas, sensus est idem; adeoque retinenda erat vetus lectio.

34 *Aliter annuntiet*] In codice Seguieriano scriptum est *evangelizaverit*.

35 *Perquam*] Ita istic & paulo post scriptum est in octodecim exemplaribus nostris & in sex Anglicanis. Quo etiam modo legisse Joachimum Vadianum videre est in libro secundo aphorismorum ejus de eucharistia. Ita quoque habent editiones Pameliana antiquiores. Pamelius itaque omnium primus posuit *quam peroptimus*, arbitrans verisimile esse hanc esse genuinam Cypriani lectionem. Sed ego puto illum in hoc errasse. *Perquam* etenim adverbium est quod emphasis causa præponi solet, & quo usus est Cyprianus epist. 3. pag. 8. *Perquam enim grave est*, & in epistola 31. pag. 41. *Perquam enim nobis & invidiosum & onerosum videtur*, etiam in editione Pamelii. Et ut exempla sumamus de sæculari litteratura, Cicero in libro secundo de oratore dixit: *Perquam optunda nobis varietas & incredibilis illa vis dicendi Carneadis*. Valerius Maximus lib. 7. cap. 4. *perquam optimo genere consilii*. A. Gellius lib. 1. cap. 4. *Antonius Julianus rhetor perquam fuit honesti atque amœni ingenii*. Vide etiam Quintilianum lib. 8. in procœmio & cap. 3. & lib. 9. cap. 1. Dissimulandum interim non est usum me esse quatuor exemplaribus antiquis in quibus scriptum est *quam peroptimus*. Porro quod ait Pamelius Remboltum fuisse primum qui scripserit *perquam optimus*, id certe verum non est. Nam ea lectio habetur in editione Spirensi & in vetere Veneta, quæ multo antiquiores sunt ea quam Remboltus emisit.

36 *Redigat*] Codex Fuxensis & unus Bodlejanus, *reducat*. Unus meus & Monasteriensis, *ad spiritalem amorem redigat*.

37 *Sapore*] Diverse scribitur hic locus. In editionibus Pameliana antiquioribus, in novem libris nostris veteribus, in tribus Anglicanis, in Camberonensi quoque quem laudat Pamelius, legitur *sopore*. At *sapore* præferunt alia novem vetera exemplaria nostra & duo laudata a Pamelio. Dubitatum autem fuisse olim quonam modo scribendum esset colligi videtur ex uno libro meo vetere, in quo scriptum est *sopore* & supra lineam *vel sapore*. Prætulit autem Pamelius *sapore* ex conjectura olim sua, quam gavisus est invenisse se confirmatam auctoritate codicum Affligemensis & Coloniensis.

38 *Dom. teneat veritatem*] Codex Fuxensis, *dominica mente teneat veritatem*.

39 *Apud Judæos*] Ista quæ statim sequuntur usque ad

de aqua

de aqua vinum desunt in libro Beccensi & in eorum loco ista posita sunt. *Nam quæ apud Judæos offerebantur spiritualem intellectum significabant. Quæ Judæi in veteri testamento offerebant, omnia nunc completa sunt, quia lex vetus umbra fuit. Postmodum Dominus in novum testamentum in Chana Galileæ coram Judæis de aqua &c.*

40 *Et turba*] Ista non habentur in capite 17. apocalypsis. Porro pro *& turba* codex Remensis sancti Dionysii habet *& tribus*.

41 *Videmus in aqua*] Hæc verba, quæ certo non sunt Julii Papæ, ex Julio tamen refert Eugenius IV. in confessione missa ad Armenos apud Odoricum Raynaldum an. 1439. §. 15. At Regino lib. 1. cap. 66. citat ex concilio VVormaciensi cap. 29. ubi exstat in canone quarto in editionibus conciliorum. Vide notas ad Reginonem pag. 550.

42 *Credentium plebs*] Codex Veronensis, *credentium plebs sanguini ejus in quem credidit copulatur & conjungitur*.

43 *Ut commixtio*] In codice Beccensi scriptum est, *ut commixtio illa non ab invicem separetur & unitas intelligatur ecclesiæ id est plebis in ecclesia constituta si fideliter & firmiter in eo quod credidit perseveraverit, quam nulla res separare poterit ut nec ex eo quod minus erat semper maneat individua dilectione*.

44 *Individua dilectio*] Hanc lectionem, quæ est optima, reperi in quatuordecim libris veteribus & in editione Pamelii, qui primus illam protulit. At editiones Manutii & Morellii & codex Beccensis habent *individua dilectione*. Veteres editiones & quatuor libri veteres, *in divina dilectione*. Ea lectio melior est quam ego retinui. Nam & in epistola 57. *pag. 96. perseveret apud Dominum nostra dilectio*.

45 *Sanctificando*] Duo libri nostri veteres & duo Anglicani præferunt *sacrificando*.

46 *Nam si vinum*] Puto Paschasium Radbertum, cum eo loco uteretur, Cypriani verba mutasse ut illa faceret sua. Sic enim posuit in capite undecimo libri de corpore & sanguine Domini: *Nam si vinum sine aqua offeratur, sanguis Christi incipit esse sine nobis. Si autem aqua sola, jam plebs videtur esse sine Christo. Quando autem utrumque miscetur & conjungitur, tunc recte mysterium ecclesiæ spiritaliter perficitur*.

47 *Cæleste perficitur*] Reliqua istius epistolæ descripta non sunt in libro Beccensi.

48 *Granis multis*] Infra epist. 76. pag. 153. *Nam quando Dominus corpus suum panem vocat de multorum granorum adunatione congestum*.

49 *Et commixtio*] Hæc desunt in excerptis Flori. Exstant tamen in codice Seguieriano.

50 *Si solus Christus*] Citat hunc locum Gratianus dist. 8. cap. *Si solus*. cap. *Si consuetudinem*. & cap. *Consuetudo*. Ad locum autem illum Cypriani, ubi dicit solum Christum audiendum esse, Joannes Cardinalis de Turre cremata ait vocem *solus* non excludere Papam vel Prælatos vel alios doctores sive prædicatores bonos, sed tantum antichristos, id est contrarios Christo, qui contraria prædicant.

51 *Alius ante nos*] Ita scriptum reperimus in septem codicibus antiquis. Veteres editiones, etiam Manutiana & Morelliana, *quod aliquis ante nos*. Ita etiam codex Thuanus & Carnotensis & duo libri veteres laudati in editione Pameliana. In Fuxensi scriptum est *alius aliquid ante*, in Turonensi *aliud aliquis*, in Corbejensi *alius aliquis*.

52 *Neque enim*] Codex Monasteriensis, *nec alterius hominis consuetudinem sequi quemquam oportet*.

53 *Tradit. mutare*] Unus codex regius habet *ratione præripuare*.

54 *Redoleat sanguinem*] Postea codex Corbejensis addit, *flagrantem ob infideli conscientia odor umbris matutinis fuerit agnitus & cognoscatur esse christianus dum nos sanguine Christi confundimur*. Quod ego miror animadversum non fuisse a Rigaltio. Hanc additionem inveni etiam in codice Turonensi & in Fuxensi. Sed non habetur in Seguieriano omnium vetustissimo. Hieronymus in epistola ad Nepotianum de vita clericorum: *Nunquam vinum redoleas, ne audias illud philosophi: Hoc non est osculum porrigere, sed vinum propinare*. Tertullianus in apologetico: *Ideirco & oscula propinquis offerre etiam necessitas erat, ut spiritu judicarentur. At nunc in feminis præ vino nullum liberum est osculum*. Respicit ad mores Romanarum mulierum, quibus non licebat bibere vinum, ut docent Plinius lib. 14. cap. 13. & A. Gellius lib. 10. cap. 23. De moribus autem christianorum, de quibus agitur in hoc Cypriani loco, vide Petavii animadversiones ad Epiphanium pag. 265. & Josephum Vicecomitem lib. 3. de missæ ritibus pag. 236.

55 *Qui confusus*] Ita plerique libri veteres. At in uno Remigiano, in Divionensi, & in Gratianopolitano legitur: *Qui me confessus fuerit coram hominibus, confitebitur eum filius hominis*. Sic etiam in Pithœano nisi quod illic legitur *confundet* pro *confitebitur*. At in libro de lapsis pag. 190. scribit: *Qui me confusus &c.* Vide Pamelii notas ad hunc locum.

56 *Post cœnam*] Vide Durantum lib. 2. cap. 51. de ritibus ecclesiæ catholicæ.

57 *Dominicum celebrare*] id est sacrificia divina offerre, sacrificare, ut recte explicat Pamelius. Alibi dominicum significat ecclesiam in quam christiani conveniebant ad celebranda mysteria. Vide Baronium ad diem 25. Decembris, Cardinalem Bonam lib. 1. cap. 3. & 19. rerum liturgicarum, & glossarium Latinum Cangii. Acta martyrum Donatistarum in libro secundo miscellaneorum nostrorum pag. 66. *An nescis, satanas, in dominico christianum & in christiano dominicum constitutum?* Aliud videtur esse dominicum in epistola falsa synodi Nicænæ ad Sylvestrum Papam edita in collectione Merlini.

58 *Scriptura enim*] Undecim libri veteres, & in his Seguierianus, omissa mentione panis, ita referunt hunc locum: *Scriptura enim dicit ut quotiescumque colicem in commemorationem Domini & passionis &c.*

59 *Et viderit*] Rursum hic locus ostendit audaciam, negligentiam, & oscitantiam veterum librariorum. Quidam enim libri veteres habent *& viderit*, alii *& videris*, *sed vide*, *sed videris*, *sed videamus*. Aliquas enim harum lectionum falsas esse necesse est.

60 *Increpantis*] Quatuor antiqui codices ita distinguunt, *objurgationem Domini. Increpantis vox est in psalmo*.

61 *Concurrebas ei*] Sic etiam epist. 63. pag. 120. ubi locus iste refertur. Tertullianus in libro de spectaculis & quidam libri veteres habent *concurrebas cum eo*. Quo etiam modo legitur in epistola Siricii Papæ ad Himerium. Quidam alii *simul currebas cum eo*. Quam lectionem Pamelius ait se invenisse in codice Affligemensi & in Coloniensi.

62 *Particulam*] In quibusdam exemplaribus antiquis legitur *portionem*. Quo etiam modo scriptum est in epistola 68. & in epistola Siricii.

63 *Ad prophetas*] In duobus libris veteribus scriptum est *pseudoprophetas*. Quod fortassis est melius. Nam Cyprianus in libro de unitate ecclesiæ pag. 197. referens alium locum ex eodem capite Hieremiæ legitur dixisse: *Nolite audire sermones pseudoprophetarum*.

64 *Lumen sæculi*] Retinui hanc lectionem, quia illam inveni in sedecim codicibus antiquis. Alioqui prætulissem eam quæ habet *lux mundi*, quam & veteres editiones & quinque libri veteres exhibent, nisi quod in Carnotensi scriptum est *mundi vel sæculi*. Κόσμος enim, quod est in Græco, significat proprie mundum. *Unde & Græci*, inquit Tertullianus in apologetico, *nomen mundo Κόσμον accommodaverunt*. Ita etiam sanctus Hilarius in libro primo de Trinitate. Plinius lib. 2. cap. 4. *Nam quem Κόσμον Græci nomine ornamenti appellaverunt, eum & nos a perfecta absolutaque elegantia mundum*. Vide Ludovicum Cælium Rhodiginum lib. 1. cap. 5. Quamquam verum est scriptores ecclesiasticos sæpe usurpare sæculum pro mundo.

65 *Tingentes*] Quinque libri veteres & Affligemensis a Pamelio laudatus habent *baptizantes*, eodem sensu. Sic placuit librariis mutare pro arbitrio suo dictiones sancti Cypriani.

66 *Opto te*] Vetus Remigianus: *Semper vale in Deo Domino frater carissime*.

EPI-

EPISTOLA LXIV.

Ad Epictetum & plebem Assuritanorum de Fortunatiano quondam eorum episcopo.

CYPRIANUS [1] Epicteto fratri & plebi A
Assuras consistenti salutem. Graviter &
dolenter motus sum, [2] fratres carissimi, quod
cognoverim [3] Fortunatianum quondam apud vos
episcopum post gravem lapsum ruinæ suæ pro
integro nunc agere velle & episcopatum sibi
vindicare cœpisse. Quæ res contristavit me,
primo propter ipsum, qui miser, vel diaboli
tenebris in totum excæcatus, vel quorumdam
sacrilega persuasione deceptus, cum debeat satisfacere
& ad Dominum exorandum diebus ac
noctibus lacrimis & orationibus & precibus incumbere,
audet sibi adhuc sacerdotium [4] quod B
prodidit vindicare, quasi post aras diaboli accedere
ad altare Dei fas sit, aut non majorem
in se iram & indignationem Domini in die judicii
provocet, qui cum [5] fidei & virtutis dux
fratribus esse non potuerit, perfidiæ & audaciæ
& temeritatis magister exsistat, & qui non
docuit fratres in prœlio fortiter stare, doceat
eos qui victi & prostrati sunt nec rogare, cum
Isa. 57. Dominus dicat, *Illis fudistis libamina, & illis
imposuistis sacrificia, super hæc omnia ergo non in-*
Exod. 22. *dignabor? dicit Dominus*, & alio loco: *Sacrificans
diis eradicabitur, nisi Domino soli*. Item C
Isa. 2. Dominus denuo loquitur & dicit: *Adoraverunt
eos quos fecerunt digiti eorum, & curvatus
est homo, & humiliatus est vir, & non laxabo illis*.
In apocalypsi quoque legimus iram Domi-
Apoc. 14. ni comminantis & dicentis: *Si quis adorat bestiam
& imaginem ejus, & accipit notam in fronte
sua & in manu, bibet & ipse de vino iræ Dei
mixto in poculo iræ ejus, & punietur igne & sulphure
sub oculis sanctorum angelorum & sub oculis
agni, & fumus de tormentis eorum in sæcula sæculorum
ascendet, nec habebunt requiem die ac nocte
qui adorant bestiam & imaginem ejus*. Cum D
ergo hæc tormenta, hæc supplicia in die judicii
Dominus comminetur iis qui diabolo obtemperant
& idolis sacrificant, quomodo se putat
posse agere pro Dei sacerdote qui obtemperavit
& servivit [6] diaboli sacerdotibus, aut
quomodo putat manum suam transferri posse
ad Dei sacrificium & precem Domini quæ captiva
fuerit [7] sacrilegio & crimini, quando in
scripturis divinis Deus ad sacrificium prohibeat
accedere sacerdotes etiam in leviori crimine con-
Lev. 21. stitutos & in Levitico dicat: *Homo in quo fuerit
vitium & macula non accedet offerre dona* E
Exod. 19. *Deo*. Item in Exodo: *Et sacerdotes qui accedunt
ad Dominum Deum sanctificentur, ne forte*
Exod. 28. *derelinquat illos Dominus*. Et iterum: *Et cum
accedunt ministrare [8] ad altare sancti, non adducent
in se delictum, ne moriantur*. Qui ergo gravia
in se delicta adduxerunt, id est, qui idolis
sacrificando sacrilega sacrificia fecerunt, sacerdotium
Dei sibi vindicare non possunt nec
ullam in conspectu ejus precem pro fratribus
Joan. 9. facere, quando in evangelio scriptum sit: *Deus
peccatorem non audit; sed si quis Deum coluerit
& voluntatem ejus fecerit, illum audit*. Quamvis
sic [9] quorumdam pectora tenebrarum ingruentium
profunda caligo cæcaverit ut de præceptis
salubribus nihil lucis admittant, sed semel
a recto limite veri itineris aversi, per præceps
& per abruptum criminum suorum nocte atque
errore rapiantur. Nec mirum si consilia nostra
aut Domini præcepta nunc abnuunt qui Dominum
negaverunt. Stipes & oblationes & lucra
desiderant, quibus prius insatiabiles incubabant;
& cœnis atque epulis etiam nunc inhiant,
quarum crapulam superstite nuper in
dies [10] cruditate ructabant, nunc manifestissime
comprobantes nec ante se religioni, sed ventri
potius & quæstui prophana cupiditate servisse.
Unde & ipsam venisse perspicimus &
credimus de Dei exploratione censuram, ne
apud altare consistere & contrectare ulterius
perseverarent pudorem incesti, fidem perfidi,
religionem prophani, divina terreni, sancta
sacrilegi. Quod ne tales [11] ad altaris impiamenta
& contagia fratrum denuo redeant omnibus
viribus excubandum est & [12] omni vigore nitendum
ut quantum possumus ab hac eos sui
sceleris audacia retundamus, ne adhuc agere
pro sacerdote conentur qui ad mortis extrema
dejecti, ultra lapsos laicos ruinæ majoris pondere
proruerunt. Si vero apud insanos furor
insanabilis perseveraverit, & recedente spiritu
sancto quæ cœpit cæcitas in sua nocte permanserit,
consilium nobis erit singulos fratres ab
eorum fallacia separare &, ne quis in laqueos
erroris incurrat, ab eorum contagione secernere,
quando nec oblatio sanctificari illic possit
ubi spiritus sanctus non sit, nec cuiquam
Dominus per ejus orationes & preces prosit
qui Dominum ipse violavit. Quod si Fortunatianus
aut immemor criminis sui per diaboli
cæcitatem, aut minister & servus diaboli factus
ad decipiendam fraternitatem, in hoc suo furore
permanserit, vos quantum potestis elaborate,
& in hac caligine diaboli sævientis fratrum
mentes ab errore revocate, ne alienæ dementiæ
facile consentiant, ne se desperatorum
delictis participes faciant, [13] sed teneant integri
salutis suæ & integritatis conservatæ a se & custoditæ
perpetuum tenorem. Lapsi vero magnitudinem
delicti sui cognoscentes a deprecando
Domino non recedant, nec ecclesiam catholicam,
quæ una & sola est a Domino constituta,
derelinquant; sed satisfactionibus immorantes
& Domini misericordiam deprecantes
ad ecclesiam pulsent, ut recipi illic possint
ubi fuerunt, & ad Christum redeant, a quo
recesserunt. Nec audiant eos qui se [14] fallaci
& mortali [15] seductione decipiunt, cum scriptum
sit: *Nemo vos decipiat inanibus verbis*. Ephes. 5.
*Propterea enim venit ira Dei super filios contumaciæ.
Nolite ergo esse participes eorum*. Ergo contumaces
& Deum non timentes & ab ecclesia
in to-

in totum recedentes nemo comitetur. Quod si A quis impatiens fuerit ad deprecandum Dominum, qui offensus est, & nobis obtemperare noluerit, sed desperatos & perditos secutus fuerit, sibi imputabit cum judicii dies venerit. Quomodo enim deprecari in die illo Dominum poterit qui & ante hoc Christum & nunc quoque ecclesiam Christi negavit, & episcopis sanis & integris & viventibus non obtemperans comitem se & participem morientibus præbuit? Opto vos, fratres carissimi ac [16] desiderantissimi, semper bene valere.

NOTÆ AD EPISTOLAM LXIV.

1 *Epicteto*] episcopo Assuritano in provincia proconsulari. Illi in ea cathedra successisse Victorem liquet ex concilio Carthaginensi sancti Cypriani. In concilio Bagajensi damnatus est Præteatatus episcopus Assuritanus, in cujus loco Donatistæ posuerunt Rogatum. In collatione Carthaginensi inter catholicos & Donatistas adfuit Evangelus episcopus ecclesiæ Assuritanæ catholicus.

2 *Fratres carissimi*] Tres libri veteres præferunt *frater carissime*. Quæ lectio potest esse bona. Quippe epistola scripta est ad episcopum & plebem, & potuit Cyprianus eo modo scribere quo scripsisse reperitur epist. 57. ad Cornelium; quæ cum scripta sit ex æquo ad Cornelium & ad omnem ecclesiam Romanam, tamen inquit *Cognovimus frater carissime*, & mox stilum convertit Cyprianus ad omnes, qui propterea fratres carissimi vocantur paulo post. Ea discrepantia lectionum in Cypriano videtur orta esse ex notis. Nam animadverti *frater carissime* & *fratres carissimi* quandoque ita scribi in antiquis codicibus F. K. & FF. CC. eo modo quo *dilectissimi* vidi sæpe scriptum DD.

3 *Fortunatianum*] quem apostasia dejecerat ab episcopatu, cum sacrificasset idolis. Unde in codice sancti Arnulphi, cum scriptum fuisset *apepiscopum*, scriptum est supra lineam *apostatam* eadem, ut videtur, manu. Propterea ergo Cyprianus eum ait quondam episcopum fuisse, nunc non esse. Similem loquendi modum adnotavimus in epistola 59. pag. 97. de Victore quondam presbytero.

4 *Quod prodidit*] Codex sancti Arnulphi *perdidit*.

5 *Fidei & virtutis*] Quamvis hæc lectio, quam & veteres editiones & duodecim libri veteres præferunt, sit optima, silere tamen non debeo editionem Morellianam & quinque libros veteres habere *virtutis & fidei*.

6 *Diabolo sacerd.*] Codex Fuxensis, *diabolo aut sacerdotibus ejus*.

7 *Sacrilegio & crimini*] Codex Gratianopolitanus, *quæ capta fuerat sacrilegio & crimine*. Corbejensis, *sacrilegiorum & criminum*. Quæ lectio videtur esse melior, si vox *captiva* retineatur. Hieremiæ cap. 49. *captivos filiorum Ammon*. Neque enim dicitur servus domino, sed servus domini. Hinc apud Ciceronem servi legum, seditionum, cupiditatum. Idem dicendum de captivis, qui sui juris non sunt.

8 *Ad altare sancti*] Ita omnes fere libri veteres, etiam Anglicani, & editiones omnes ante Erasmicam, in qua legitur *ad altare sanctum*. Quamquam hanc quoque lectionem præferunt duo libri veteres. Rigaltius, omissa voce *altare*, posuit *ad sanctum*, auctoritate, ut ipse ait, codicis Veronensis, quod ego tamen non inveni in margine exemplaris mei editionis Manutianæ, & lectionem illam ait esse rectissimam, non animadvertens hunc eumdem locum infra epist. 63. pag. 117. & epist. 72. pag. 129. editum a semetipso fuisse eodem omnino modo quo ego istic restitui. Is qui scripsit codicem Fuxensem posuit *ad altare Domini*. Quod confirmat emendationem nostram. Ait autem Pamelius reperire se non potuisse quem scripturæ locum citet Cyprianus. Goulartius vero ait alludere eum ad varia Mosis dicta in Exodo, præsertim de sacerdotum altari Jehovæ inservientium officio. Recte profecto. Nam locus iste sumptus est ex capite 28. Exodi secundum versionem septuaginta interpretum. In editione nostra vulgata sacræ scripturæ legitur, *vel quando appropinquant ad altare ut ministrent in sanctuario, ne iniquitatis rei moriantur*. Versio qua sanctus martyr usus est dilucidior est & facilior ad intelligendum sensum hujus loci. Hieronymus in dialogo adversus Luciferianos legebat, *cum accedunt ministrare sancta*. Quæ lectio multum accedit ad eam quæ citatur ex codice Veronensi.

9 *Quorum. pectora*] Codex Gratianopolitanus, *quosdam peccatores*.

10 *Cruditate*] Hieronymus in epistola ad Rusticum monachum, *erumpentem cruditatem, quæ parens libidinum est*. Salvianus lib. 4. cap. 3. *cruditate distenderis*; ubi codex Corbejensis habet *crudelitate*. lib. 7. cap. 16. *alios cruditate distentos*, ubi Codex Colbertinus habet *crudelitate*. Et apud Avitum Viennensem epist. 85. *gentium distantia cruditatem*. Pro quo in codice Viennensi Marnæsii scriptum est *crudelitate*. Crudelitatem itaque & cruditatem antiqui librarii quandoque commutabant.

11 *Ad altaris impiamenta*] Hic in primis locus ostendit audaciam & inscitiam veterum librariorum. Codices enim Fuxensis, Merensis sancti Arnulphi, & Gratianopolitanus habent *impia mente*, Monasteriensis *amplas mentes*, Divionensis & unus Remigianus *per simplas mentes*, unus meus vetus *per simplicia merita*. Quarum lectionum nulla bona est. Sed Anglicani habent *ad altaris sanctificationem impia mente accedunt*: ubi vox *sanctificationem* addita videtur a librario non intelligente quod scribebat.

Impiamenta] Festus Pompejus: *Impiatus, sceleratus*. Vocabulum deductum a verbo *impio*, quod significat committere crimen adversus pietatem. Unde apud Plautum Rudente legitur: *Si erga parentem aut deos me impiavi*. Quod interpretes exponunt ac si Plautus dixisset, si impius fui erga parentes. Apulejus lib. 1. metamorphoseon, *ut adhuc me credam cruore me esse humano aspersum atque impiatum*. & lib. 2. *Habetis itaque reum tot cædibus impiatum*. Contra dicebant etiam piamentum. Plinius lib. 25. cap. 4. *Hac evulsa scrobem repleri vario genere frugum religio est ad terræ piamentum*. & cap. 9. *favis ante & melle terræ ad piamentum datis*. lib. 37. cap. 1. *satis piamenti in unius gemmæ voluntario damno videretur*. Piare vetus verbum est quod invenitur apud Plautum, Horatium, Senecam, alios. Significat autem purgare vel expiare.

12 *Et om. vigore nitendum*] Cum ista exstent in omnibus antiquis editionibus, in omnibus codicibus nostris & in Anglicanis, mirum est excidisse in Rigaltiana. Reinhartus & Angli reposuerunt.

13 *Sed teneant*] In uno codice regio legitur, *sed teneant integri salutis suæ tenorem & integritatis conservent & custodiant perpetuum vigorem*. Melius in codice sancti Arnulphi, *salutis suæ tenorem & integritatis conservata a se & custodita perpetuum vigorem*. Atque ita reponendum esse puto. In Gratianopolitano desunt hæc, *integri salutis suæ tenorem*.

14 *Fallaci & mortali*] Ita Erasmus & quatuor libri veteres. At vetustiores editiones & quatuor item libri veteres habent *falsa & mortali seductione*.

15 *Seductione*] Ita reponendum esse permotus sum auctoritate veterum editionum & omnium fere veterum librorum. Nam vocem *circumventione*, quam Erasmus invexit, non reperi nisi in tribus antiquis codicibus. Angli testantur illam non fuisse in suis.

16 *Desiderantissimi*] Ista, quæ exstant in undecim codicibus antiquis & in antiquis editionibus, quæ vero Erasmus expunxit, ac postea alii omiserunt, ego restitui, eam etiam ob causam quod scio Cyprianum frequenter ea formula usum esse in scribendo. Præter auctoritatem veterum exemplarium sancti Cypriani, in quibus semper vidi scriptum *desiderantissimi*, exstat apud Sponium pag. 208. inscriptio vetus quæ sic etiam habet. Item apud Julium Capitolinum in Albino, *fratri amantissimo & desiderantissimo*. In editionibus epistolarum sancti Leonis Papæ ad Eutychem legitur *Dilectissimo filio Eutycheti*. At in codicibus Rustici diaconi legitur *Desiderantissimo filio Eutychi*; & in calce pro *dilectissime fili* legitur *fili desiderantissime*, ut monui in mea conciliorum editione pag. 1011. Ibidem pag. 1514. legi *desiderantissimis* in epistola Cyrilli ad monachos edita in actis concilii quinti, ubi vulgo scriptum est *desideratissimis*. Et sane cum ista vox descendat a participio *desiderans*, necesse est ut scribamus *desiderantissimus*. Benedictini nostri ita interdum scripserunt in sua editione operum sancti Augustini.

[1] EPISTOLA LXV.

Ad Rogatianum [2] *de diacono qui contra episcopum contendit.*

CYPRIANUS [3] Rogatiano fratri salutem. A Graviter & dolenter commoti sumus ego & [4] collegæ mei qui præsentes aderant, frater carissime, lectis litteris tuis, quibus [5] de diacono tuo conquestus es quod immemor sacerdotalis loci tui & officii ac ministerii sui oblitus contumeliis & injuriis suis te exacerbaverit. Et tu quidem honorifice circa nos & pro solita tua humilitate fecisti, ut malles de eo nobis conqueri, cum pro episcopatus vigore & cathedræ auctoritate haberes potestatem qua posses de illo statim vindicari, certus quod col- B legæ tui omnes gratum haberemus quodcumque circa diaconum tuum contumeliosum sacerdotali potestate fecisses, habens circa hujusmodi homines præcepta divina, cum Dominus
Deut.17. Deus in Deuteronomio dicat: *Et homo quicumque fecerit in superbia ut non exaudiat sacerdotem aut judicem quicumque fuerit in diebus illis, morietur homo ille, & omnis populus cum audierit timebit, & non agent impie etiam nunc.* Et ut sciamus hanc Dei vocem cum vera & summa majestate ejus processisse ad honorandos ac vindi- C
Num.16. candos sacerdotes suos, cum adversus Aaron sacerdotem tres de ministris, Chore, & Dathan, & Abiron, ausi sunt [6] superbisse & cervicem suam extollere & sacerdoti præposito se adæquare, hiatu terræ absorpti ac devorati pœnas statim sacrilegæ audaciæ persolverunt. Nec soli illi, sed & ceteri ducenti quinquaginta qui eis comites ad audaciam fuerunt, prorumpente a Domino igne consumpti sunt, ut [7] probaretur sacerdotes Dei ab eo qui sacerdotes facit vindicari. In libro quoque regnorum, cum D Samuel sacerdos a Judæorum populo ob senectutem, sicut tu modo, contemneretur, excla-
1.Reg.8 mavit iratus Dominus & dixit: *Non te spreverunt, sed me spreverunt.* Et ut hoc ulcisceretur excitavit eis Saul regem, qui eos injuriis gravibus affligeret, & per omnes contumelias & pœnas superbum populum calcaret & premeret, ut contemptus sacerdos de superbo populo ultione divina vindicaretur. Sed & Salomon in spiritu sancto constitutus testatur & docet quæ sit sacerdotalis auctoritas & potestas di- E
Ecclesi.7. cens: *Ex tota anima tua time Deum, & sacerdotes ejus sanctifica.* Et iterum: *Honora Deum ex tota anima tua, & honorifica sacerdotes ejus.* Quorum præceptorum memor beatus apostolus Paulus, secundum quod in actibus apostolorum
Act.23. legimus, cum ei diceretur, *Sic insilis in sacerdotem Dei maledicendo, respondit & dixit: Ne-*
Exod.26 *sciebam, fratres, quia pontifex est. Scriptum est enim: Principem* [8] *populi tui non maledices.* [9] Dominus etiam noster ipse Jesus Christus rex &

A judex & Deus noster usque ad passionis diem servavit honorem pontificibus & sacerdotibus, quamvis illi nec timorem Dei nec agnitionem Christi servassent. Nam cum leprosum emundasset, dixit illi: *Vade, & monstra te sacerdoti, & offer donum.* Matt. 8. Humilitate ea qua nos quoque esse humiles docuit sacerdotem adhuc appellabat quem sciebat esse sacrilegum. Item [10] sub ictu passionis cum alapam accepisset, & ei diceretur, *Sic respondes pontifici?* nihil ille contumeliose locutus est in personam pontificis,
B sed magis innocentiam suam tuitus est dicens: *Si male locutus sum,* [11] *exprobra de malo. Si autem bene, quid me cædis?* Joan.18. [12] Quæ omnia ab eo ideo facta sunt humiliter atque patienter ut nos humilitatis ac patientiæ haberemus exemplum. Docuit enim sacerdotes veros legitime & plene honorari, dum circa falsos sacerdotes ipse talis exstitit. Meminisse autem [13] diaconi debent quoniam apostolos, id est episcopos & præpositos, Dominus elegit, diaconos autem post [14] Act. 6. ascensum Domini in cælos apostoli sibi consti-
C tuerunt episcopatus sui & ecclesiæ ministros. Quod si nos aliquid audere contra Deum possumus, qui episcopos facit, possunt & contra nos audere diaconi, a quibus fiunt. Et ideo oportet diaconum de quo scribis agere audaciæ suæ pœnitentiam [15] & honorem sacerdotis agnoscere & episcopo præposito suo plena humilitate satisfacere. Hæc sunt enim initia hæreticorum & ortus atque conatus schismaticorum male cogitantium, ut sibi placeant, ut præpositum superbo tumore contemnant. Sic de ec-
D clesia receditur, sic altare prophanum foris collocatur, sic contra pacem Christi & ordinationem atque unitatem Dei rebellatur. Quod si ultra te contumeliis suis exacerbaverit & provocaverit, fungeris [16] circa eum potestate honoris tui, ut eum vel deponas vel abstineas. Nam 1.Tim.4. si apostolus Paulus ad Timotheum scribens dixit, *Juventutem tuam nemo despiciat,* quanto magis tibi a collegis tuis dicendum est: *Senectutem tuam nemo despiciat.* Et quoniam scripsisti quemdam cum eodem diacono tuo se miscu-
E isse & superbiæ ejus atque audaciæ participem esse, hunc quoque & si qui alii tales exstiterint & contra sacerdotem Dei fecerint vel coercere poteris vel abstinere. Nisi quod hortamur & monemus ut peccasse se potius intelligant & satisfaciant & nos propositum nostrum tenere patiantur. Magis enim optamus & cupimus contumelias & injurias singulorum clementi patientia vincere quam sacerdotali licentia vindicare. Opto te, frater carissime, semper bene valere.

NOTÆ AD EPISTOLAM LXV.

1 HAnc epistolam fere totam integram exscripsit & suam fecit Goffridus abbas Vindocinensis lib. 4. epist. 22. scribens ad Amblardum abbatem sancti Martialis Lemovicensis, mutatis mutandis. Nam quæ istic de diacono superbo dicuntur, ea Goffridus transtulit ad monachum contumacem & contumeliosum in abbatem suum. Alterius diaconi superbi vocati Maximiani mentio est apud Augustinum in libro de correctione Donatistarum cap. 4. & in epistola ad Bonifacium comitem.

2 *De diacono*] Retinuimus hanc inscriptionem, quam & veteres editiones præferunt & omnes fere libri veteres. Quidam habent *de diacono* tantum, alii *de diacono ejus*, alii denique *de diacono contumaci*.

3 *Roga-*

3 *Rogatiano*] episcopo Novensi in Mauritania. Interfuit concilio Carthaginensi sub Cypriano. Collationi Carthaginensi inter catholicos & Donatistas adfuit Felix episcopus Novensis catholicus. Alia fuit Nova in Mœsia secunda, cujus episcopus Petrus nominatur in codice encyclio cap. 19. in editione nostra, cap. 12. in editione Harduini, qui sequi noluit nostram, sed turbavit ordinem institutum ab eo qui primus collegit epistolas in codice encyclio contentas. Et tamen sciebat me conquestum esse de iis qui Romanæ conciliorum editioni præfuerunt quod mutassent ordinem veterem contra mentem ejus qui collegit epistolas encyclias.

4 *Collegæ mei*] Angli, qui vocem *mei* legebant in suis codicibus manuscriptis, illam tamen omiserunt in sua editione. Quod cur ita fecerint divinare non potui, nisi quod puto illos, ut sæpe alias, voluisse retinere lectiones editionis Rigaltianæ. Agnoscere tamen facile poterant erratum istic esse in editione illa, indicante etiam errorem epistola sequenti, in cujus initio scriptum est: *Graviter commoti sumus ego & collegæ mei qui præsentes aderant*. Ceterum vocem a Rigaltio & Anglis omissam præferunt omnes editiones antiquæ, XVIII. libri nostri veteres, & etiam quidam Anglicani. Itaque si deest in aliquibus, qui sane sunt pauci, existimandum est id evenisse per indiligentiam & oscitantiam librariorum.

5 *De diacono tuo*] Si lectio libri Lamoniani & alius veteris in editione Anglicana laudati certa est, diaconus ille vocabatur Cassius. Concilio Carthaginensi sub Cypriano interfuit Cassius episcopus Macomadiensis.

6 *Superbisse*] Hanc lectionem inveni in tribus tantum libris veteribus. Habetur tamen in antiquis editionibus. Manutius posuit *superbi esse*. Sic etiam septem libri nostri veteres & septem Anglicani. Morellius scripsit *superbire*.

7 *Probaretur*] Ita duodecim libri nostri veteres & septem Anglicani. Veteres editiones ante Pamelianam habent *probarentur*. Ipse emendavit ex quatuor codicibus manuscriptis & veteri excuso pro eo quod Remboltus ediderat *probarentur*. In quo falsus est Pamelius. Nam editio quoque Spirensis & Veneta vetus habent eamdem lectionem; eamque nos etiam invenimus in octo exemplaribus manuscriptis.

8 *Populi tui*] Septem libri veteres habent *plebis tuæ*. At in epistola 55. pag. 80. & in epistola 69. pag. 122. & lib. 3. testimoniorum cap. 12. scriptum est *populi tui*. Sic etiam legitur in editione vulgata novi testamenti cap. 23. actorum. Vide supra pag. 454.

9 *Dominus etiam*] Hunc locum valde decurtatum & mutilum refert Juo parte 5. cap. 355. & Gratianus dist. 93. Correctores Romani suppleverunt ex epistola Cypriani.

10 *Sub ictu passionis*] Tertullianus in libro de oratione dixit *sub instantia passionis*, ut recte monuit Rigaltius, qui refert locum similem ex sermone octavo sancti Leonis de passione Domini. At Pamelius edidit *substantia passionis*. Quo etiam modo scriptum est in libro Agobardi bibliothecæ regiæ.

11 *Exprobra*] Sic etiam in epistola 69. ad Florentium pag. 122. Apud Hieronymum lib. 2. adversus Pelagianos legitur *argue de zelo seu de peccato*.

12 *Quæ omnia*] Vide notas nostras ad Agobardum pag. 107.

13 *Diaconi.... apostoli const.*] Vide Tertullianum in libro de exhortatione castitatis.

14 *Ascensum*] Ita sedecim libri veteres: Editiones antiquæ & etiam Morelliana habent *ascensam*, eo modo quo Tertullianus & Cyprianus scribere solent defensam pro defensione & remissam pro remissione. Verum vocem *ascensam* istic non reperi nisi in quatuor antiquis codicibus. Unus habet *ascensionem*.

15 *Et honorem sacerdotis*] Codex Beccensis, *& ut honorem sacerdotis agnoscat*. Carnotensis, *ut honorem sacerdotis agnoscat*. Metensis sancti Arnulphi, *& honorem sacerdotis agnoscat*.

16 *Circa eum*] Quamvis hæc lectio ferri possit; mallem tamen eam quam quinque exemplaria vetera præferunt, in quibus scriptum est *contra eum*. Ego enim sæpe vidi scriptum in antiquis codicibus *circa* pro *contra* & e diverso. Nihil tamen volui mutare.

EPISTOLA LXVI.

Ad clerum & plebem Furnis consistentem de Victore, qui Faustinum presbyterum tutorem nominavit.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus & plebi [1] Furnis consistentibus salutem. A Graviter commoti sumus ego & collegæ mei qui præsentes aderant & compresbyteri nostri qui nobis assidebant, fratres carissimi, cum cognovissemus quod Geminius Victor frater noster de sæculo excedens Geminium Faustinum presbyterum tutorem testamento suo nominaverit, cum jam pridem [2] in concilio episcoporum statutum sit ne quis de clericis & Dei ministris tutorem vel curatorem testamento suo B constituat, quando singuli divino sacerdotio honorati & in [3] clerico ministerio constituti non nisi altari & sacrificiis deservire & precibus atque orationibus vacare debeant. Scriptum

2\. Tim. 2. est enim: *Nemo militans Deo obligat se molestiis sæcularibus, ut possit placere ei cui se probavit*. Quod cum de omnibus dictum sit, [4] quanto magis molestiis & laqueis sæcularibus obligari non debent qui divinis rebus & spiritalibus occupati, ab ecclesia recedere & ad terrenos & sæ- C culares actus vacare non possunt. Cujus ordinationis & religionis formam levitæ prius in

Josue 13. lege tenuerunt, ut cum terram dividerent & possessiones partirentur undecim tribus, levitica tribus, quæ templo & altari & ministeriis divinis vacabat, nihil de illa divisionis portione perciperet, sed aliis terram colentibus, illa tantum Deum coleret, & ad victum atque alimentum suum ab undecim tribubus de fructibus qui nascebantur decimas perciperet. Quod totum fiebat de auctoritate & dispositione divina, ut qui operationibus divinis insistebant, in nulla re avocarentur, nec cogitare aut agere sæcularia cogerentur. Quæ nunc ratio & forma in clero tenetur, ut qui in ecclesia Domini [5] ordinatione clerica promoventur, in nullo ab administratione divina avocentur, nec molestiis & negotiis sæcularibus alligentur, sed in honore sportulantium fratrum, tamquam decimas ex fructibus accipientes, ab altari & sacrificiis non recedant, sed die ac nocte cælestibus rebus & spiritalibus serviant. Quod episcopi antecessores nostri religiose considerantes & salubriter providentes censuerunt ne quis frater excedens ad tutelam vel curam clericum nominaret, ac si quis hoc fecisset, non offerretur pro eo, nec sacrificium [6] pro dormitione ejus celebraretur. Neque enim apud altare Dei meretur nominari in sacerdotum prece qui ab altari [7] sacerdotes & ministros voluit avocare. Et ideo Victor, cum contra formam nuper in concilio a sacerdotibus datam Geminium Faustinum presbyterum ausus sit tutorem

torem constituere, non est quod pro dormitione ejus apud vos fiat oblatio, aut deprecatio aliqua nomine ejus in ecclesia frequentetur, ut sacerdotum decretum religiose & necessarie factum servetur a nobis, simul & ceteris fratribus detur exemplum ne quis sacer- A dotes & ministros Dei altari ejus & ecclesiæ vacantes ad sæculares molestias devocet. Observari enim de cetero poterit ne ultra hoc fiat circa personam clericorum, si quod nunc factum est fuerit vindicatum. Opto vos, fratres carissimi, semper bené valere.

NOTÆ AD EPISTOLAM LXVI.

1 *Furnis*] Collationi Carthaginensi inter catholicos & Donatistas adfuit Florentius episcopus Furnitanus Donatista, concilio vero Carthaginensi sub Bonifacio episcopo Simon episcopus plebis Furnitanæ. Eo vero tempore quo hæc scribebat Cyprianus Furnitanorum episcopus erat Geminius, ut docent acta concilii Carthaginensis habiti sub Cypriano, idem fortasse qui Geminius Victor istic nominatur, ut conjecit Pamelius, quem refellit Pearsonius in annalibus Cyprianicis ad annum 249.

2 *In concilio*] Nulla, quod sciam, istius concilii mentio habetur alibi quam in hac epistola. Rigaltius putavit hæc Cypriani verba transcripta ab illo esse ex decreto concilii. Nescio autem an ea sententia possit esse vera. Vide Julium Nigronium in tractatu 14. ascetico cap. 2.

3 *Clerico ministerio*] Hanc lectionem, quam undecim libri veteres exhibent, præfero, quia puto illam melius convenire cum stilo Cypriani. Et tamen difficile est constituere veram lectionem hujus loci. Veteres enim editiones & quatuor libri veteres habent *clericali ministerio*, editio Manutiana & undecim libri veteres *clerico ministerio*, cum quibus consentit vetus Remigianus, quamvis illic per errorem scriptum sit *cleri comministerio*. Fuxensis & Beccensis habent *cleri ministerio*, Pithoeanus *clericorum ministerio*.

4 *Quanto magis molestius*] Rigaltius posuit *quanto magis clerici molestius*. Verum vocem *clerici* non agnoscunt aliæ editiones, excepta Anglicana, quæ Rigaltianam imitatur, neque vetera exemplaria. Certe supervacanea est & inutilis. Itaque recte Reinhartus illam expunxit. Nos secuti sumus vetera exemplaria & veteres editiones.

5 *Ordinatione clerica*] Et hanc quoque lectionem præfero ob congruentiam cum stilo sancti Cypriani, quamvis eam non repererim nisi in quinque libris veteribus & in editione Manutiana. Morelliana & unus vetus codex regius habent *ordinatione clericali*, Veronensis & alii octo *ad ordinationem clericam*, veteres editiones & octo vetera exemplaria *ad ordinationem clericalem*. Editionis mes confirmatur etiam auctoritate Cypriani, qui epist. 33. pag. 46. dixit: *Merebatur talis clericæ ordinationis ulteriores gradus*. Item in versione epistolæ Firmiliani pag. 149. *sibi potestatem clericæ ordinationis assumentes*.

6 *Pro dormitione*] Hoc loco rursum observanda est inscitia & incuria veterum librariorum. Duo libri veteres pro *dormitione* habent *ordinatione*, falso & inepto sensu. Idem dicendum de voce *deprecatio*, quæ paulo post sequitur, pro qua in libro Corbejensi & in Fuxensi legitur *delegatio*. Angli monent ita quoque scriptum esse in Thuano. Quod verum non est. Quippe hæ duæ voces, *aut deprecatio*, in illo desunt, & nihil in earum loco positum est.

Dormitione] Mortis nomen, ut ad epistolam tertiam observat Rigaltius, quantum poterant evitabant christiani ob spem resurrectionis & vitæ sempiternæ. Itaque pro mortuo dicebant præmissum, & pro morte obitum, excessum, dormitionem, & assumptionem, uti facile esset probare testimoniis Tertulliani, Cypriani, Hieronymi, & aliorum. Vide annotationes Erasmi in caput nonum Lucæ. Assumptionem Petri, assumptionem Pauli, & ceterorum sæpe reperi in antiquis codicibus qui continent vitas sanctorum. Nota est controversia quæ ævo nostro emersit in ecclesia Parisiensi propter assumptionem beatissimæ virginis Mariæ. Non est hujus loci eam retractare. Illud tantum dicam, Joannem Papam XXII. putasse illam nondum in cælum ivisse & illam non intraturam in gaudium Domini sui ante diem judicii. Vide notas nostras ad vitas Paparum Avenionensium pag. 789.

7 *Sacerdotes & ministros*] Codex Fuxensis, *sacerdotes & Dei ministros ab altario ejus & ecclesia evacuant ad sæculares molestias devocant*.

Ministros] Editiones Erasmi & Morellii addunt *suos levitas*. Ego hanc epistolam inveni in XIX. exemplaribus antiquis, & in nullo eorum reperi hoc additamentum. Recte ergo fecerunt Manutius & alii illud abjicientes.

---

[1]EPISTOLA LXVII.

Ad Stephanum de Marciano Arelatensi, qui Novatiano consensit.

CYPRIANUS Stephano fratri salutem. Faustinus collega noster Lugduni consistens, frater carissime, semel atque iterum mihi scripsit significans ea [2] quæ etiam vobis scio utique nuntiata tam ab eo quam a ceteris coepiscopis nostris [3] in eadem provincia constitutis, quod [4] Marcianus Arelate consistens Novatiano sese conjunxerit & a catholicæ [5] ecclesiæ unitate atque a corporis nostri & sacerdotii consensione [6] discesserit, tenens hæreticæ præsumptionis durissimam pravitatem, ut servis Dei [7] pœnitentibus & dolentibus & ecclesiam lacrimis & gemitu & dolore pulsantibus divinæ pietatis & lenitatis paternæ solatia & subsidia claudantur, nec ad fovenda vulnera admittantur vulnerati, sed sine spe pacis & communicationis relicti ad luporum rapinam & prædam diaboli projiciantur. Cui rei nostrum est consulere & subvenire, frater carissime, qui divinam clementiam cogitantes & gubernandæ ecclesiæ libram tenentes sic censuram vigoris [8] B peccatoribus exhibemus ut tamen lapsis erigendis & curandis vulneratis bonitatis & misericordiæ divinæ medicinam non denegemus. Quapropter facere te oportet plenissimas litteras ad coepiscopos nostros in Galliis constitutos ne ultra Marcianum pervicacem & superbum & divinæ pietatis ac fraternæ salutis inimicum collegio nostro insultare patiantur, quod necdum videatur a nobis abstentus, [9] qui jampridem jactat & prædicat quod Novatiano studens & ejus pervicaciam sequens a communicatione se C nostra segregaverit, cum Novatianus ipse, quem sequitur, olim abstentus & hostis ecclesiæ judicatus sit, & cum ad nos in Africam legatos misisset optans ad communicationem nostram admitti, hinc a concilio plurimorum sacerdotum qui præsentes eramus sententiam retulerit [10] se foris esse cœpisse nec posse a quoquam nostrum sibi communicari qui, episcopo Cornelio in catholica ecclesia de Dei judicio & cleri ac plebis suffragio ordinato, pro-

phanum

phanum altare erigere & adulteram cathedram collocare & sacrilega contra verum sacerdotem sacrificia offerre tentaverit, proinde si resipiscere & ad sanæ mentis consilium redire vellet, ageret pœnitentiam & ad ecclesiam supplex rediret. Quam vanum est, frater carissime, ut Novatiano nuper retuso & refutato & per totum orbem a sacerdotibus Dei abstento, nunc adulatores adhuc nobis patiamur illudere & de majestate ac dignitate ecclesiæ judicare. [11] Dirigantur in provinciam & ad plebem Arelate consistentem a te litteræ quibus abstento Marciano alius in locum ejus substituatur, & grex Christi, qui in hodiernum ab illo dissipatus & vulneratus contemnitur, colligatur. Sufficiat multos illic ex fratribus nostris annis istis superioribus excessisse sine pace. Vel ceteris subveniatur qui supersunt, qui & diebus ac noctibus ingemiscunt, & divinam ac paternam misericordiam deprecantes solatium nostræ opitulationis exposcunt. Idcirco enim, frater carissime, copiosum corpus est sacerdotum concordiæ mutuæ [12] glutino atque unitatis vinculo copulatum ut si quis ex collegio nostro hæresim facere & gregem Christi lacerare & vastare tentaverit, subveniant ceteri, & quasi pastores utiles & misericordes oves dominicas in gregem colligant. Quid enim si in mari portus aliquis munitionibus suis ruptis infestus & periculosus esse navibus cœperit, nonne navigantes ad alios proximos portus naves suas dirigunt, ubi sit tutus accessus & salutaris introitus & statio secura? Aut si in via stabulum aliquod obsideri & teneri a latronibus cœperit, ut quisquis ingressus fuerit, insidiantium illic infestatione capiatur, nonne commeantes, hac opinione comperta, stabula alia in itinere appetunt tutiora, ubi sint fida hospitia & receptacula commeantibus tuta? Quod nunc esse apud nos debet, frater carissime, ut fratres nostros qui [13] jactati Marciani scopulis petunt ecclesiæ portus salutares suscipiamus ad nos prompta & benigna humanitate & stabulum commeantibus præ-
Luc. 10. beamus tale quale est in evangelio, quo a latronibus sauciati & vulnerati suscipi & foveri & tutari ab stabulario possint. Quæ est enim major aut melior cura [14] præpositorum quam diligenti sollicitudine & medela salubri fovendis & conservandis ovibus providere, cum Do-
Ezec. 34. minus loquatur & dicat: *Quod infirmatum est non confortastis, & quod male habuit non corroborastis, & quod contributatum est non consolidastis, & quod erravit non revocastis, & quod periit non inquisistis; & dispersæ sunt oves meæ, eo quod non sint pastores, & factæ sunt in comesturam in omnibus bestiis agri, & non fuit qui inquireret,*

A *neque qui revocaret. Propterea hæc dicit Dominus: Ecce ego super pastores, & inquiram oves meas de manibus eorum, & avertam eos ut non pascant oves meas; & jam non pascent eas, & extraham eas de ore eorum, & pascam eas cum judicio.* Cum ergo pastoribus talibus per quos dominicæ oves negliguntur & pereunt sic Dominus comminetur, quid nos aliud facere oportet, frater carissime, quam colligendis & [15] resovendis Christi ovibus exhibere diligentiam plenam, & curandis lapsorum vulneribus paternæ
B pietatis adhibere medicinam, quando & Dominus in evangelio moneat & dicat: *Non est* Matth. 9.
opus sanis medicus, sed male habentibus. Nam etsi pastores multi sumus, unum tamen gregem pascimus, & oves universas quas Christus sanguine suo & passione quæsivit colligere & fovere debemus, nec pati supplices & dolentes fratres nostros crudeliter despici & superba quorumdam præsumptione calcari, cum scriptum sit, *Ille autem* [16] *qui contumax est, vir* Abac. 2.
sui jactans, nihil omnino perficiet, qui dilatavit
C *tamquam infernus animam suam*, & ejusmodi homines Dominus in evangelio suo culpet & damnet dicens: *Vos estis qui justificatis vos in con-* Luc. 16.
spectu hominum. Deus autem dignoscit corda vestra, quoniam quod excelsum est in hominibus [17] *execratio est in conspectu Dei.* Execrabiles & detestabiles dicit esse qui sibi placeant, qui tumidi & inflati aliquid sibi arroganter assumant. Ex quibus cum Marcianus esse [18] cœperit, & se Novatiano conjungens adversarius misericordiæ & pietatis exstiterit, sententiam non dicat, sed
D accipiat, nec sic agat quasi ipse judicaverit de collegio sacerdotum, quando ipse sit ab universis sacerdotibus judicatus. Servandus est enim antecessorum nostrorum beatorum martyrum Cornelii & Lucii honor gloriosus; quorum memoriam cum nos honoremus, multo magis tu, frater carissime, honorificare & servare gravitate & auctoritate tua debes, qui [19] vicarius & successor eorum factus es. Illi enim pleni spiritu Dei & in glorioso martyrio constituti dandam esse lapsis pacem censuerunt, & pœniten-
E tia acta fructum communicationis & pacis negandum non esse litteris suis signaverunt. Quam rem omnes omnino ubique censuimus. [20] Neque enim poterat esse apud nos sensus diversus, in quibus unus est spiritus. Et ideo manifestum est eum spiritus sancti veritatem cum ceteris non tenere quem videmus diversa sentire. Significa plane nobis quis in locum Marciani Arelate fuerit substitutus, ut sciamus ad quem fratres nostros dirigere & cui scribere debeamus. Opto te, frater carissime, semper bene valere.

NOTÆ AD EPISTOLAM LXVII.

[1] HAnc epistolam non exstare in codicibus Vaticanis neque in Beneventano, exstare tamen in Veronensi, adnotatum reperi in margine exemplaris mei editionis Manutianæ. Quod de Vaticanis certum habeo per excerpta hinc ad me missa. Sed & illud etiam admonere debeo, illam antiquitus accurate emendatam reperiri in veteri libro Turonensi.

Nihil est, inquit Petronius, hominum inepta persuasione falsius. Nulla porro res magis impedit investigationem veri quam falsa opinio qua quis semel imbutus est. Natura enim, ut Tullius ait, nos noster delectat error, &, ut ait sanctus Cyprianus in epistola 72. pag. 129. ad Stephanum, sunt quidam qui quod semel imbiberint nolunt deponere nec propositum suum facile mutare. Joannes Launojus cum in eorum sententiam concessisset qui censebant Christi fidem serius trans alpes esse susceptam, huic autem opinioni putaret officere epistolam istam sancti Cypriani, pronuntiavit illam suppositam fuisse sancto martyri & illius non esse, eo in primis argumento quod non reperiatur in multis antiquis exemplaribus epistolarum sancti Cypriani, quia historiæ in ea contentæ nullam mentionem faciunt antiqui scriptores, & quod stilus non sit Cyprianicus, quamvis ad illius formam sit affictus ab impostore. Neminem tamen habuit hactenus Launojus qui sibi suffragaretur. Immo adversarios expertus est plurimos qui

fama

fama doctrinæ & eruditionis inclaruerunt. Et recta quidem. Nam, ut primum de stilo dicam, omnes censuerunt & stilum & methodum epistolam illam Cypriano satis assignare. Quoad vero silentium veterum de re tanti momenti, respondet Rigaltius multa esse in epistolis Cypriani quorum nulla sit ab aliis scriptoribus mentio, tum quia paucissima eorum scripta ad nos pervenerunt, tum etiam quia cum variis tunc ecclesia vexationibus oppressa esset, difficilis & infrequens erat provinciarum inter se communicatio, adeoque non ideo suspectam esse debere hanc de Marciano epistolam, quando nec Basilidis nec Martialis, de quibus est sequens epistola, mentio quoque nulla nunc exstet in scriptis veterum quæ supersunt. Nam si silentium quorumdam veterum librorum demeret auctoritatem scriptis quæ dicuntur esse sancti martyris, actum esset omnino de auctoritate epistolæ ad Fortunatum de exhortatione martyrii & illius quæ scripta est ad Pompejum adversus Papam Stephanum, quas certo constat deesse in septemdecim vetustis exemplaribus a me visis. Quin & celebris epistola ad Donatum deest in sex antiquis exemplaribus, & celebris item epistola ad Antonianum deest in undecim codicibus antiquis. Et tamen epistolas illas nemo, ne quidem Launojus, si viveret, dixerit esse falsas. Adde epistolam Firmiliani ad Cyprianum, quam certo scio non exstare in XXVIII. vetustis exemplaribus operum Cyprianicorum; & epistolarum Celerini & Luciani & aliarum quarumdam rarissima sunt vetera exemplaria. Superfluæ diligentiæ esset alias commemorare quæ similem fortunam sunt expertæ. Ceterum epistola de Marciano reperta a nobis est in sex codicibus antiquis, in Corbejensi nimirum, in Fossatensi, Turonensi, Fuxensi, Carnotensi, & in uno Victorino. Exstitisse etiam constat in Veronensi omnium antiquissimo & in Camberonensi, tum etiam in codice Venerici episcopi Vercellensis. Exstitisse quoque in eo qui ex oppido sancti Petri Monasteriensi Lutetiam delatus servatur in conventu Augustinensium suburbii sancti Germani hinc certo probatur quod recensita est in indiculo operum Cyprianicorum posito antiquitus in initio codicis. Deest autem hodie, quia quædam folia excisa sunt eo loco ubi descriptam eam fuisse oportuit. Porro constat illam in veteri codice repertam esse ab eo qui procuravit editionem quæ prima prodiit post inventam artem typographicam. Erunt fortassis qui me dicent erasse in commemoratione veterum exemplarium in quibus illam invenisse me dixi, cum inter ea commemorem Fuxense, in quo illam non haberi ait Launojus. Verum me dicere probat codex ille, qui nunc censetur in bibliotheca Colbertina. Quibus ego addo Vincentium Lirinensem videri vidisse hanc epistolam, ex qua descripsit hæc verba, *gregem Christi lacerare*. Quæ verba vere esse sancti Cypriani hinc etiam colligitur quod ia supra in epistola 52. pag. 79. ait: *Pseudopropheta gregem Christi nunc vastare & lacerare non desinunt*. Hic interim adnotabo, propter similitudinem argumenti quo usus est Launojus adversus hanc epistolam, Christophorum Sardium pronuntiasse librum de mortalitate suppositum fuisse sancto Cypriano, argumento sumpto ex silentio sancti Cypriani de Alexandria & Ægypto, tamquam si Cyprianus, qui istic historicum non agit, debuisset necessario loqui de calamitatibus quas hæc pestis intulit in universum orbem.

2 *Quæ etiam*] Non admonerem me istic posuisse etiam pro jam, quæ est editio Rigaltii, nisi putassem occurrendum esse criminationi quorumdam qui possent existimare me ita scripsisse prurigine contradicendi, a qua valde alienus sum. Feci ergo, quia mihi constat omnes libros veteres & omnes editiones Rigaltiana antiquiores præferre hanc lectionem. Quare assequi non possum cur Angli, quibus illa veterum editionum consensio nota erat, qui sciebant præterea codicem Veronensem eam lectionem habere, maluerint sequi errorem Rigaltianæ editionis, qui potuit accidisse vitio typographi, quam bonam scripturam veterum editionum.

3 *In eadem provincia*] id est in eadem provincia in qua Faustinus erat episcopus, in Narbonensi nimirum solida, quæ tum complectebatur etiam Lugdunensem & Viennensem. Ammianus Marcellinus lib. 15. *Regebantur autem Galliæ omnes, potestate in partes divisa quatuor, quarum Narbonensis una Viennensem intra se continebat & Lugdunensem*. Hinc quoque sumi conjectura potest Lugdunum pertinuisse ad provinciam Narbonensem quod cum ea civitas condita est, uti jusserat senatus Romanus, condita est pro iis qui Vienna ab Allobrogibus expulsi erant. Viennam porro Dio Cassius lib. 46. scribit fuisse provinciæ Narbonensis oppidum. Itaque urbs nova vicina Viennæ contributa haud dubie est ei provinciæ in qua sita erat Vienna, præsertim cum ea condita sit pro Viennensibus expulsis qui consederant eo loco ubi nunc Lugdunum est. Mirum itaque videri non debet Faustinum fuisse sollicitum de statu ecclesiæ quæ sita erat in ea provincia in qua ipse episcopus erat. Perseverasse diu hunc ordinem ut Lugdunum censeretur esse in provincia Narbonensi solida hinc quoque colligi posse videtur quod Eucherius episcopus Lugdunensis interfuit concilio quod Hilarius Arelatensis, qui tum duarum Narbonensium metropolitanus erat, ut fidem faciunt etiam epistolæ Papæ Zosimi, celebravit apud Arausicam cum episcopis civitatum solidæ Narbonensis, in quo concilio delegata cura est Hilario, utpote metropolitano eorum episcoporum qui ei conventui intererant, uti episcopos qui defuerant commoneret ne deinceps detrectarent adesse in synodis, ut patet ex canone 29. ejusdem concilii. Itaque male scripsi in notis ad Agobardum Marcianum non fuisse episcopum in eadem provincia in qua Faustinus erat episcopus.

4 *Marcianus*] Vetus auctor altercationis synagogæ & ecclesiæ cap. 20. Marcianum quemdam memorat inter veteres hæreticos. Sed non puto eum respexisse ad Arelatensem. Legendum esse *Marcionem* probant veteres editiones epistolæ ad Jubajanum, in quibus scriptum est, *maxime cum in eodem animadverterim etiam Marciani fieri mentionem*. Pro quo certum est reponi debere *Marcionis*, ut habent posteriores editiones. Et tamen cujusdam Marciani veteris hæretici mentionem facit Eusebius lib. 6. cap. 12.

5 *Ecclesiæ unitate*] Hanc lectionem, quæ bona est, non inveni nisi in editionibus Manutii & Morellii, in codice Fuxensi & in Carnotensi. Reliqui libri veteres & veteres editiones habent *veritate*.

6 *Discesserit*] Ita idem liber Fuxensis & editio Manutii. Codex Corbejensis, Remboltus, & Erasmus præferunt *disjunxerit*. Deest autem utraque lectio in duobus antiquis exemplaribus & in editione Spirensi. In codice Turonensi legitur *se diviserit*. Ut vel hinc appareat non posse constitui certam lectionem.

7 *Pœnitentibus*] Hanc vocem non inveni nisi in editione Manutii & in libro Fuxensi. Puto autem illam non pertinere ad hunc locum. Melius, ut arbitror, reliqui codices, quamvis mendosi in hoc loco, *servis Dei pro eo dolentibus*. Quo etiam modo scriptum est ab Erasmo. In codice Corbejensi & in Turonensi legitur *facientibus* pro *dolentibus*, manifesto errore, nisi legetur *satisfacientibus*. Sane versiculus positus sub hoc vocabulo in Corbejensi indicare videtur esse delendum.

8 *Peccatoribus*] Codex Fuxensis, *peccatoribus increpandis exhibemus*. Ubi puto vocem *increpandis* esse ex glossemate.

9 *Qui jampridem*] Hæc & sequentia usque ad *hostis ecclesiæ judicatus* non exstare in codice Corbejensi notat Rigaltius. Ego miror ejus indiligentiam in hoc loco, cum certum sit ea omnia exstare in codice Corbejensi.

10 *Se foris esse*] Codex Fuxensis, *se foris esse & hæreticum esse cœpisse*.

11 *Dirigantur in provinciam*] Vere adnotatum est a Cicerone omnem conjecturam ingenii hominum in contrarias partes sæpe deduci. Liberæ enim sunt, ut alibi ait idem Cicero, cogitationes nostræ, & quæ volunt sic intuemur ut ea cernimus quæ videmus. Quod istic evenit. Pamelius enim hinc collegit licuisse jam olim episcopis Romanis episcopos justis de causis excommunicare, immo destituere, & novos in eorum loco substituere. Quam consequentiam secutus esse videtur Cardinalis Perronius in pagina 99. suæ replicæ adversus regem magnæ Britanniæ. Baronius ista paulo magnificentius disseruit, ajens ex his Cypriani verbis cerni tum ab ipso Cypriano tum ab aliis episcopis cognitam fuisse Romani pontificis auctoritatem, dum in eo suam quique & in commune ceteri omnes episcopi suam ipsorum potestatem limitibus coartatam intellexere, quandoquidem Gallicani episcopi haud tantum virium aut facultatis in se esse cognoscerent ut hominibus invisum hæreticum hominem, quod adeo optarent, deponerent, & alium in ejus locum subrogarent, sed tum illi tum Cyprianus ad id peragendum Romani episcopi appellarent auctoritatem, qua Marcianus episcopus Novatianus deponeretur a sede & alius catholicus in ejus locum subrogaretur antistes. Contra adversarii nostri invenisse se putant in his Cypriani verbis quamdam æqualitatem inter episcopum Romanum & Carthaginensem, quia sicut Roma, sic & Carthago, sic tamen

ut Ro-

ut Roma pro sui magnitudine præcedere debeat Carthaginem, neque agnoscere Cyprianum in Papa Stephano jus & auctoritatem deponendi Marcianum, sed tantum facultatem declarandi illum esse deponendum. Verum Marca ait hanc responsionem esse futilem, uti re vera est, conceptis enim verbis Cyprianum exigere a Stephano ut suis litteris Marcianum damnet atque adeo alium substituendum decernat. Atque ut videas, lector, quam diversa sint hominum judicia, quamque diversæ sint eorum cogitationes & opiniones, cum Marca ex his Cypriani verbis collegisset magnam jam tum fuisse Romani pontificis auctoritatem, iis contra in perniciem suam abuti Romanenses eaque jugulum ipsorum petere censuit editionis Anglicanæ auctor illustrissimus episcopus Oxoniensis, scribens ex iis contrario sensu elici posse Romanum episcopum fuisse subjectum Carthaginensi, quandoquidem is Stephanum Papam jubet dirigere litteras in provinciam ut, abstento Marciano, alius in locum ejus substituatur, adeoque nihil fecisse censendus sit Stephanus quam quod jussus erat a Cypriano. Sic enim nos explicamus quæ hic valde obscure & intricate scripta sunt nec vere ab episcopo protestante. Quamvis enim unus sit episcopatus, cujus pars a singulis in solidum tenetur, quamvis ceteri episcopi subvenire debeant, *si quis ex eorum collegio hæresim facere & gregem Christi lacerare & vastare tentaverit*, ut ait in hac epistola Cyprianus; inde tamen non sequitur Romanum episcopum præcipuas partes ejusmodi rerum pro suo primatu non sustinuisse. Cur enim Stephanum rogat Cyprianus, ut Gallos episcopos plenissimis litteris ad deponendum Marcianum & alium ei substituendum excitet, nisi quia sciebat defensionem canonum Romano episcopo præcipue commissam esse?

12 *Glutino*] Quidam libri veteres & antiquæ editiones habent *glutine*. Sic etiam legebat Venericus episcopus Vercellensis in libro de unitate ecclesiæ. Utraque lectio bona est. Atque ob eam causam mutare noluimus.

13 *Jactati*] Ita nos reposuimus pro eo quod Manutius & alii post eum ediderunt *vitatis*. Emendationem nostram confirmant veteres editiones & quatuor libri veteres.

14 *Præpositorum*] Codex Veronensis & Fuxensis habent *pastorum*.

15 *Refovendis*] Ita habent omnes editiones Pamelianа antiquiores. Pamelius igitur mutavit & auctoritatem libri Camberonensis secutus scripsit *revocandis*, ajens se hanc lectionem prætereà excusis omnibus, in quibus ait legi *reponendis*. In quo lapsus haud dubie memoriæ fuit in Pamelio. Nam omnes excusi veteres habent *refovendis*, eamque etiam lectionem exhibent sex exemplaria vetera. Ut minime dubitari possit quin hæc sit vera lectio. Codex Fuxensis habet *reformandis*. Lectionem porro quam nos revocavimus confirmant ea quæ mox sequuntur, *oves universas quas Christus sanguine suo & passione quæsivit colligere & fovere*.

16 *Qui contumax*] Codex Fuxensis, *qui præsumit contumax est*.

17 *Execratio*] Idem codex Fuxensis, *execrabile*. Quam lectionem confirmare videntur sequentia, *execrabiles & detestabiles dicit esse*.

18 *Cœperit*] Idem codex, *cœperit esse Novatiano conjunctus & adversarius &c.*

19 *Vicarius*] Ita passim vocatur Romanus pontifex ab antiquis scriptoribus ecclesiasticis, & ipsi quoque Romani pontifices se vocarunt vicarios apostolorum Petri & Pauli & vicarios apostolicæ sedis. Vide notas nostras ad Agobardum pag. 115. & ad Lupum Ferrariensem pag. 425. & to. 2. Capitularium pag. 1283.

Vicarius & successor] Nescio quo spiritu instinctus Salmasius pronuntiavit in capite 19. de primatu Papæ pag. 328. tollendam esse conjunctionem ab hoc loco & legendum esse ex veteribus libris *vicarius successor*. Ego enim hanc lectionem nuspiam inveni. Angli etiam nullum veterem librum laudant in quo conjunctio non exstet. Tantum admonent in Veronensi scriptum esse *successor eis pro eorum*. Pro quo Fuxensis habet *ejus*. Ceteri & editiones habent *vicarius & successor*. Itaque puto Salmasium falso istic laudasse veteres libros. Sane erat ille doctissimus, sed interdum paulo audacior. Quid autem commodi pro suo consilio colligere potuerit ex illa sublatione non satis assequor.

20 *Neq. po. sensus diversus*] Et tamen postea diversus inter Cyprianum & Stephanum sensus fuit in causa baptismi hæreticorum. Hieronymus in epistola ad Ctesiphontem adversus Pelagianos: *Nec fieri potest ut diversus sit eorum exitus quorum est una sententia*. Cicero in secunda Philippica: *Te miror Antoni eorum exitum non pertimescere quorum facta imitere*.

21 *Semper bene valere*] Codex Fuxensis, *semper habere te bene & semper in Domino bene valere*.

[1]EPISTOLA LXVIII.

Ad clerum & plebes in Hispania consistentes, de Basilide & Martiale.

CYPRIANUS, Cæcilius, Primus, Polycarpus, Nicomedes, [2] Lucilianus, Successus, Sedatus, Fortunatus, Januarius, Secundinus, Pomponius, Honoratus, Victor, Aurelius, Satius, Petrus, alius Januarius, Saturninus, alius Aurelius, Venantius, Quietus, Rogatianus, Tenax, Felix, Faustus, Quintus, alius Saturninus, Lucius, Vincentius, Libosus, Geminius, Marcellus, Jambus, Adelphius, Victoricus, & Paulus Felici presbytero & plebibus consistentibus ad Legionem & Asturicæ, item Lælio diacono & plebi Emeritæ consistentibus fratribus in Domino salutem. Cum in unum convenissemus, legimus litteras vestras, fratres dilectissimi, quas ad nos per Felicem & Sabinum [3] coepiscopos nostros pro fidei vestræ integritate & pro Dei timore fecistis, significantes Basilidem & Martialem libellis idololatriæ commaculatos & [4] nefandorum facinorum conscientia vinctos episcopatum gerere & sacerdotium Dei administrare non oportere; & desiderastis rescribi ad hæc vobis & justam pariter ac necessariam sollicitudinem vestram vel solatio vel auxilio nostræ sententiæ

A sublevari. Sed enim desiderio huic vestro non tam nostra consilia quam divina præcepta respondent, quibus jamp idem mandatur voce cælesti & Dei lege præscribitur quos & quales oporteat deservire altari & sacrificia divina celebrare. In Exodo namque ad Moysem Deus loquitur & monet dicens: *Sacerdotes qui accedunt ad Dominum Deum sanctificentur, ne forte* Exo. 19.
derelinquat illos Dominus. Et iterum: *Et cum* Exo. 28.
accedunt ministrare ad altare sancti, non adducent in se delictum, ne moriantur. Item in Levitico
B præcipit Dominus & dicit: *Homo in quo fuerit* Levit. 21.
macula & vitium non accedet offerre dona Deo. Quæ cum [5] prædicta & manifestata sint nobis, præceptis divinis necesse est obsequia nostra deserviant; nec personam in ejusmodi rebus accipere aut aliquid cuiquam largiri potest humana indulgentia ubi intercedit & legem tribuit divina præscriptio. Neque enim immemores esse debemus quid ad Judæos per Esaiam prophetam locutus sit Dominus increpans & indignans quod, contemptis divinis præceptis, humanas doctrinas sequerentur. *Populus iste*, inquit, *labiis suis honorificat me, cor vero eorum* Isa. 29.
longe

A *longe separatum est a me. Sine causa autem colunt me, mandata & doctrinas hominum docentes.* Quod item Dominus in evangelio repetit & di- Marc. 7. cit: *Rejicitis mandatum Dei ut traditionem vestram statuatis.* Quæ ante oculos habentes & sollicite ac religiose considerantes, in ordinationibus sacerdotum non nisi immaculatos & integros antistites eligere debemus, qui [6] sanctè & digne sacrificia Deo offerentes [7] audiri in precibus possint quas faciunt pro plebis do- Joan. 9. minicæ incolumitate, cum scriptum sit: *Deus peccatorem non audit; sed si quis Deum coluerit* B *& voluntatem ejus fecerit, illum audit.* Propter quod plena [8] diligentia & exploratione sincera oportet eos ad sacerdotium Dei deligi quos a Deo constet audiri. [9] Nec sibi plebs blandiatur quasi immunis esse a [10] contagio delicti possit cum sacerdote peccatore communicans & ad injustum atque illicitum præpositi sui episcopatum consensum suum commodans, quando per Osee prophetam comminetur & dicat censura Osee 9. divina, *Sacrificia eorum tamquam panis luctus, omnes qui manducant ea contaminabuntur*, docens scilicet & ostendens omnes omnino ad pecca- C tum constringi qui fuerint prophani & injusti Num. 16. sacerdotis sacrificio contaminati. Quod item in Numeris manifestari invenimus, quando Chore & Dathan & Abiron contra Aaron sacerdotem sacrificandi sibi [11] licentiam [12] vindicaverunt. Illic quoque per Moysem præcepit Dominus ut ab eis populus separetur, ne facinorosis conjunctus eodem facinore & ipse [13] perstringatur. *Separamini*, inquit, *a tabernaculis* [14] *horum hominum injustorum durissimorum, & nolite* [15] *tangere ea quæ ad eos pertinent, ne simul* D *pereatis in peccato eorum.* Propter quod [16] plebs obsequens præceptis dominicis & Deum metuens [17] a peccatore præposito separare se debet, nec se ad sacrilegi sacerdotis sacrificia miscere, quando ipsa maxime habeat potestatem vel eligendi dignos sacerdotes vel indignos recusandi. Quod & ipsum videmus de divina auctoritate descendere, ut sacerdos plebe præsente sub omnium oculis deligatur & dignus atque idoneus publico judicio ac testimonio comprobetur, sicut in Numeris Dominus Moysi Num. 20. præcepit dicens: [18] *Apprehende Aaron fratrem* E *tuum & Eleazarum filium ejus, & impones eos in montem coram omni synagoga, & exue Aaron stolam ejus, &* [19] *indue Eleazarum filium ejus, & Aaron appositus moriatur illic.* Coram omni synagoga jubet Deus constitui sacerdotem, id est, instruit & ostendit ordinationes sacerdotales non nisi sub populi assistentis conscientia fieri oportere, ut plebe præsente vel detegantur malorum crimina vel bonorum merita prædicentur, & sit ordinatio justa & legitima quæ omnium suffragio & judicio fuerit examinata. F Quod postea secundum divina magisteria observatur in actis apostolorum, quando de ordinando in locum Judæ [20] apostolo Petrus ad Act. 1. plebem loquitur. *Surrexit*, inquit, *Petrus in medio* [21] *discentium, fuit autem turba* [22] *hominum fere centum viginti.* Nec hoc in episcoporum tantum & sacerdotum, sed & in diaconorum ordinationibus observasse apostolos animadvertimus, de quo & ipso in actis eorum scriptum Act. 6. est: *Et convocaverunt*, inquit, *illi duodecim* [23] *totam plebem discipulorum, & dixerunt eis.* Quod

A utique icciro tam diligenter & caute convocata plebe tota gerebatur, ne quis ad altaris ministerium vel ad sacerdotalem locum indignus obreperet. Ordinari enim nonnumquam indignos non secundum Dei voluntatem, sed secundum humanam præsumptionem, & hæc Deo displicere quæ non veniant ex legitima & justa ordinatione, Deus ipse manifestat per Osee prophetam dicens: *Sibimetipsis constituerunt regem, & non per me.* Osee 8. Propter quod diligenter de traditione divina & apostolica observatione servandum est & B tenendum quod apud nos quoque & fere per provincias universas tenetur, ut ad ordinationes rite celebrandas ad eam plebem cui [24] præpositus ordinatur episcopi ejusdem provinciæ proximi quique conveniant, & episcopus deligatur plebe præsente, quæ singulorum vitam plenissime novit & uniuscujusque actum de ejus conversatione perspexit. Quod & apud vos factum videmus in Sabini collegæ nostri ordinatione, ut de universæ fraternitatis suffragio & de episcoporum qui in præsentia convenerant, quique de eo ad vos litteras fecerant, judicio epi- C scopatus ei deferretur & manus ei in locum Basilidis imponeretur. Nec rescindere ordinationem jure perfectam potest quod Basilides post crimina sua detecta [25] & conscientiam etiam propria confessione nudatam Romam pergens Stephanum collegam nostrum longe positum & gestæ rei [26] ac veritatis ignarum fefellit, ut exambiret [27] reponi se injuste in episcopatum de quo fuerat [28] jure depositus. Hoc eo pertinet ut Basilidis non tam abolita sint quam cumulata delicta, ut ad superiora peccata ejus e- D tiam fallaciæ & circumventionis crimen accesserit. Neque enim tam culpandus est ille cui negligenter obreptum est quam hic execrandus qui fraudulenter obrepsit. Obrepere autem si hominibus Basilides potuit, Deo non potest, cum scriptum sit: *Deus non deridetur.* Sed nec Gal. 6. Martiali potest profuisse fallacia quo minus ipse quoque [29] delictis gravibus involutus episcopatum tenere non debeat, quando & apostolus moneat & dicat: *Episcopum oportet esse sine* Tit. 1. *crimine, quasi Dei dispensatorem.* Quapropter cum, sicut scripsistis, fratres dilectissimi, & ut E Felix & Sabinus collegæ nostri asseverant, utque alius [30] Felix de Cæsaraugusta fidei cultor ac defensor veritatis litteris suis significat, Basilides & Martialis nefando idololatriæ libello contaminati sint, Basilides adhuc insuper, præter libelli maculam, cum in infirmitate decumberet, in Deum blasphemaverit & se blasphemasse confessus sit, & episcopatum pro conscientiæ suæ vulnere sponte deponens ad agendam pœnitentiam conversus sit, Deum deprecans, & satis gratulans si sibi vel laico communicare F contingeret, Martialis quoque præter gentilium turpia & lutulenta convivia [31] in collegio diu frequentata & filios in eodem collegio exterarum gentium more apud prophana sepulcra depositos & alienigenis consepultos, actis etiam publice habitis apud procuratorem [32] ducenarium obtemperasse se idololatriæ & Christum negasse contestatus sit, cumque alia multa sint & gravia delicta quibus Basilides & Martialis implicati tenentur, frustra tales episcopatum sibi usurpare conantur, cum manifestum sit ejusmodi homines nec ecclesiæ Christi posse præesse

nec

nec Deo sacrificia offerre debere; maxime cum A jampridem nobiscum & cum omnibus omnino episcopis in toto mundo constitutis etiam Cornelius collega noster, sacerdos pacificus ac justus, & martyrio quoque dignatione Domini honoratus, decreverit ejusmodi homines ad pœnitentiam quidem agendam posse admitti, ab ordinatione autem cleri atque sacerdotali honore prohiberi. Nec vos moveat, fratres dilectissimi, si apud quosdam in novissimis temporibus aut lubrica fides nutat, aut Dei timor irreligiosus vacillat, aut pacifica concordia non B perseverat. Prænuntiata sunt hæc futura in sæculi fine, & Domini voce atque apostolorum contestatione prædictum est deficiente jam mundo, atque appropinquante antichristo, bona quæque deficere, mala vero & adversa proficere. Non sic tamen, quamvis novissimis temporibus, in ecclesia Dei aut evangelicus vigor cecidit, aut Christianæ virtutis aut fidei robur elanguit, ut non supersit portio sacerdotum quæ minime ad has rerum ruinas & fidei naufragia succumbat, sed fortis & stabilis honorem C divinæ majestatis & sacerdotalem dignitatem plena timoris observatione tueatur. Meminimus & tenemus, succumbentibus licet & cedentibus
2. *Mach.* 2. ceteris, Mathatiam legem Dei vindicasse fortiter, Heliam, Judæis deficientibus atque a re-
3. *Reg.* 19 ligione divina recedentibus, stetisse & certasse
Dan. 6. & 14. sublimiter, Danielem nec solitudine regionis alienæ nec persecutionis assiduæ infestatione deterritum frequenter ac fortiter gloriosa dedisse martyria, tres item pueros nec [38] caminis nec minis fractos contra ignes Babylonios fideliter D
Dan. 3. obstitisse & victorem regem in ipsa sua captivitate vicisse. Viderit vel prævaricatorum numerus vel proditorum qui nunc in ecclesia contra ecclesiam surgere & fidem pariter ac veritatem labefactare cœperunt. Permanet apud plurimos sincera mens & religio integra, & non nisi Domino & Deo suo anima devota, nec christianam fidem aliena perfidia deprimit ad ruinam, sed magis excitat & exaltat ad gloriam, secundum quod beatus apostolus Paulus hortatur & dicit: *Quid enim si exciderunt a fide quidam eorum, numquid infidelitas illorum fidem Dei evacuavit? Absit. Est enim Deus verax, omnis autem homo mendax.* *Rom.* 3. Si autem omnis homo mendax est & solus Deus verax, quid aliud servi, & maxime sacerdotes Dei, facere debemus nisi ut humanos errores & mendacia relinquamus, & præcepta dominica custodientes in Dei veritate maneamus? [14] Quare etsi aliqui de collegis nostris exstiterint, fratres dilectissimi, qui deificam disciplinam negligendam putant & cum Basilide & Martiale temere communicant, [15] conturbare fidem nostram res ista non debet, cum spiritus sanctus in psalmis talibus comminetur dicens: *Tu autem odisti disci-* *Psal.* 49. *plinam, &* [16] *abjecisti sermones meos* [17] *retro. Si videbas furem,* [18] *concurrebas ei, & cum* [19] *adulteris portionem tuam ponebas.* Consortes & participes ostendit eos alienorum delictorum fieri qui fuerint delinquentibus copulati. Sed & hoc idem Paulus apostolus scribit & dicit: *Susurratores,* *Rom.* 1. *detractores, abhorrentes Deo, injuriosi, superbi, jactantes sui, adinventores malorum, qui cum justitiam Dei cognovissent,* [40] *non intellexerunt, quoniam qui talia agunt morte sunt digni, non tantum qui faciunt ea, sed & qui consentiunt eis qui hæc agunt: quoniam qui talia,* inquit, *agunt, morte sunt digni.* Manifestat & comprobat morte dignos esse & ad pœnam venire, non tantum illos qui mala faciunt, sed etiam eos qui talia agentibus consentiunt, qui dum malis & peccatoribus & pœnitentiam non agentibus illicita communicatione miscentur, nocentium con- D tactibus polluuntur, & dum junguntur in culpa, sic nec in pœna separantur. Propter quod integritatis & fidei vestræ religiosam sollicitudinem, fratres dilectissimi, & laudamus pariter & probamus; & quantum possumus adhortamur litteris nostris ne vos cum prophanis & maculatis sacerdotibus communicatione sacrilega misceatis, sed integram & sinceram fidei vestræ firmitatem religioso timore servetis. [41] Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere.

NOTÆ AD EPISTOLAM LXVIII.

1 HÆC epistola tot & tantas tamque inter se dissimiles habet variantes lectiones in antiquis exemplaribus & editionibus ut mihi in illis colligendis & recte disponendis magnus labor insumendus fuerit, multum tædii devoratum. Annotandas enim arbitratus sum ut etiam multa & magna exempla darem audaciæ librariorum veterum, qui omnia licita & illicita ausi sunt in describendis sancti martyris operibus. Atque ut inde initium sumam ubi sunt scripta nomina episcoporum, sunt aliqui codices antiqui, sunt etiam aliquot editiones, in quibus ea desunt. In tribus antiquis codicibus in quibus illa prætermissa sunt legitur: *Cyprianus & ceteri episcopi presbyteris & diaconibus & plebibus in Hispania consistentibus.* In uno regio hæc tantum: *Cyprianus Cæcilio & aliis fratribus salutem.* Vetustiores editiones habent nomina episcoporum. Pamelio & Rigaltio placuit ea omittere, quia existimabant haud dubie illa esse superflua. Reinhartus & Angli reposuerunt.

Certum est hanc epistolam esse responsionem ad epistolam quam episcopi Hispani scripserant ad Afros in causa Basilidis & Martialis. Nulla illic mentio epistolæ ab illis scriptæ ad Romanos. Et tamen Baronius, qui vult omnia ecclesiarum negotia vetustis illis temporibus relata fuisse ad Papam, verisimili & vehementi se duci conjectura ait ut existimet Felicem & Sabinum episcopos Hispanos, qui missi fuerant in Africam, ut sic Cypriani quoque suffragio sua ipsorum electione probata, inde tum ipsius tum aliorum ipsius collegarum litteris pariter communiti Romam ad refellenda Basilidis mendacia adnavigarent, sedisque apostolicæ auctoritate compescerent contumaces qui Hispaniæ episcopos contempsissent. At quia levis conjectura, ut Cicero ait, non penditur, ista inter leves numerabitur.

2 *Lucilianus*] Ita undecim libri nostri veteres & tres a Pamelio laudati. Alibi scriptum & editum est *Lucius* vel *Lucianus.*

3 *Coepiscopos*] Ita libri veteres & editiones. In Rigaltiana tamen & in ea quam Reinhartus procuravit scriptum est *episcopos*. Angli emendaverunt. Sic etiam apud Victorem Vitensem lib. 1. cap. 13. scribendum est *coepiscopis* pro eo quod ibi scriptum est *universis episcopis tuis*. Nam & in capite sequenti & alibi scriptum est *coepiscopis*.

4 *Nefand. facinorum*] Codex Eligianus, *ob nefandorum facinorum conscientiam vinctos*. Vide supra pag. 392. & sequenti.

5 *Prædicta & manif.*] Ita duodecim libri nostri veteres & quinque laudati a Pamelio. Alii duo nostri habent *cum prædicta & mandata*. Quatuor alii & veteres editiones, *prædicta vel mandata & manifesta*, nisi quod *& manifesta* deest in uno eorum. Addit Pamelius superflue additum fuisse in excusis *vel mandata*, cum non exstent in libris manuscriptis. Ego cum Pamelio sentio istud superflue additum fuisse. Est enim unum ex synonymis quibus abundant vetera exemplaria operum sancti martyris.

6 *Sancte & digne*] Multum variant in hoc loco libri veteres & editiones. Quidam enim habent *sancte & digne*, alii *digne & sancte*. Duo veteres, *sancta & digna sacrificia*.

7 *Audiri in precibus*] Adnotat Erasmus videri Cyprianum sensisse sacrificio sacerdotis impii nihil effici, immo magis inquinari populum. Ioannes Gerson in sermone de cœna Domini : *Dis consequenter sur Cyprianus & alii doctores plurimi, quorum dicta recitantur in decretis, posuerunt nihil fieri in sacramentis nihilque conferri a schismaticis*. Vide 1. q. 1. in decreto Gratiani. Apud Etherium & Beatum in libro primo adversus Elipandum Toletanum scriptum est sacrificium altaris offerri non posse per quemlibet sacerdotem, sed per sacerdotem sanctum & justum. Albertus Stadensis describens historiam quorumdam hæreticorum qui anno 1248. cœperunt pullulare in ecclesia Dei, ait illos dixisse sacerdotes in peccatis mortalibus constitutos non posse conficere eucharistiam. In articulis VVicleffi damnatis in concilio Constantiensi legitur : *Si episcopus vel sacerdos est in peccato mortali, non ordinat, non conficit, non consecrat, non baptizat*. Joanni de Varennis pastori sancti Læti in diœcesi Remensi objectum est eadem tempestate quod *publice prædicavit quod presbyteri concubinarii non conficiebant corpus Christi*, ut videre est in tomo primo operum Gersonii pag. 915. postremæ editionis. Apud Odoricum Raynaldum an. 1420. §. 17. exstat bulla Martini Papæ V. adversus Nicolaum Serurarium prædicantem quod orationes & preces missales presbyterorum publice concubinariorum erant nullius valoris & presbyteros publice concubinarios esse pejores Juda. Vide Gregorium VII. lib. 4. epist. 10. 11. 20. & notas nostras ad Agobardum pag. 66. Contra apud Gratianum 1. q. 1. cap. *Intra catholicam* refertur locus ex Augustino, in quo scriptum est intra catholicam ecclesiam in mysterio corporis & sanguinis Domini nihil a bono magis, nihil a malo minus perfici sacerdote. Vide Hugonem archiepiscopum Rothomagensem lib. 5. dialogorum cap. 13. & epistolam ejus apologeticam ad Matthæum Albanensem. Vide etiam M. Antonium Marsilium in tractatu de aqua benedicta pag. 266.

8 *Dilig. & explor.*] Ita reponendum esse arbitratus sum, quamvis conjunctio desit in octo libris veteribus & in editione Manutii. Lectionem enim illam præferunt veteres editiones & duodecim libri veteres. Io Sorbonico legitur : *Propter quod & plena indulgentia exploratione sincera*. Ubi nemo non videt transpositam esse conjunctionem & legendum esse *plena indulgentia & exploratione*, eo modo quo posita est conjunctio in libris qui illam habent. Codex Fuxensis : *Propter quod plena indulgentia & exempla & ratione*. Hinc formata est vox *exploratione*, ut in simili loco notavimus supra ad epistolam 52. pag. 442.

9 *Nec sibi plebs*] Hunc locum alicubi mutatum & interpolatum retulit Algerus scholasticus Leodiensis in libro de misericordia & justitia cap. 81. & post *sacrificia contaminari* nonnulla addidit quæ neque in vulgatis editionibus exstant neque in codicibus manuscriptis. Ea sic habent. *Nonne enim quia Jonas, cum inobediens esset in navi, navis periclitabatur conteri, quia Achar cum anathemate lamina aurea erat in Israel, exercitus percussus & fugatus est ab urbe Hai. Si ergo ita punitum est in culpa ignaros, quid fiet in consçios & consentientes?*

10 *Contagio*] Hæc lectio bona est. Admonendus est tamen lector aliam, quæ habet *contagione*, esse etiam optimam, ut agnovit etiam Pamelius. Itaque cum alterutra earum lectionum retinenda esset, alia rejicienda, eam retinuimus quæ recepta est.

11 *Licentiam*] id est jus, auctoritatem, potestatem. Unde in uno codice regio scriptum est, *sacrificandi sibi jus illicite vindicaverunt*. Istic itaque licentia usurpatur optime pro audacia, ut apud Ciceronem in oratione pro Q. Ligario : *Vide quid licentia Cæsar nobis det, vel potius quid audaciæ*. Nazarius in panegyrico quem dixit Constantino Augusto : *quod qui tueri nequeunt, faciunt licentiam de potestate*.

12 *Vindicaverunt*] In codice Fuxensi legitur *usurpaverunt vel vindicaverunt*. Haud dubie utraque lectio exstabat in libro vetustiore ex quo descriptus est Fuxensis, una in contextu, alia supra lineam, ut olim sæpe fieri solebat.

13 *Perstringatur*] Idem codex, *moriatur*.

14 *Horum hominum*] Coegit me auctoritas sedecim veterum exemplarium & vetustissimarum editionum ut mutarem editionem jam inde ab Erasmo receptam. Omnia enim vetera exemplaria habent *horum hominum injustorum durissimorum*. Sane in Fuxensi legitur tantum *hominum durissimorum*, per incuriam videlicet librarii, qui aliquid omisit. In capite 16. Numerorum, ex quo locus iste descriptus est, legitur : *Recedite a tabernaculis hominum impiorum*. In epistola tamen 76. pag. 155. ubi idem locus refertur legitur *hominum istorum durissimorum*.

15 *Tangere ea*] Veteres editiones & undecim libri veteres habent, *nolite tangere ab omnibus quæ sunt eis*. Quod mutatum videtur a posterioribus librariis studio revocandæ lectionis quæ exstat in editione vulgata sacræ scripturæ.

16 *Plebi obsequens*] Sermo de vexatione Donatistarum editus in appendice Optati a viro doctissimo Ludovico Ellies Du-Pin pag. 299. §. 3. *ante plebem nimis sibi semper obsecutam*.

17 *A peccatore præposito*] Magna istic auctoritas datur plebi, ut de vita & moribus episcopi sui judicet, & si constiterit illum errare in fide, ab ejus communione abstineat. *Nam cum ideo episcopus*, ut ait sanctus Hieronymus in dialogo adversus Luciferianos, *in ecclesia constituatur ut populum corrigat ab errore, quantus error erit in populo cum errat ille qui docet*. Item in epistola ad Pammachium contra Joannem Hierosolymitanum : *Sanctiores enim sunt aures populi quam sacerdotis animus*. Vide notas nostras ad Agobardum pag. 61. & viri doctissimi nobisque amicissimi Domni Bernardi de Montefalcone præfationem ad opuscula sancti Athanasii §. 6. Vide etiam itinerarium Adriani Papæ VI. editum in libro tertio miscellaneorum nostrorum pag. 451. Exemplum plebis recedere volentis ab episcopo suo refert sanctus Augustinus in epistola ad Nancilionem, quamvis non ageretur de fide, sed de nova translatione unius vocabuli in capite quarto libri Jonæ. Nos homines Romanæ communionis putamus secedendum esse a Papa si sit hæreticus.

18 *Apprehende*] Hanc lectionem præferunt sex exemplaria nostra vetera & tria a Pamelio citata. Alia quatuor & editiones Spirensis, Veneta vetus, & Morelliana, *Prehende*. Alia octo, *Prende*. Duo alia multum diverse : *Dic Aaron fratri tuo*.

19 *Indue El. fil. ejus*] Codex Fuxensis, *filium ejus indue vestimentis ejus & ungues in sacerdotem, & Aaron appositus ad patres suos moriatur*.

20 *Apostolo*] Antea legebatur *episcopo*. Veram lectionem nobis subministrarunt tria vetera exemplaria.

21 *Discentium*] Tres libri veteres, *discipulorum*, eodem sensu. Paulo post quoque scriptum est *discipulorum*. Apud Tertullianum in libro de pœnitentia, *ad animus quidem discentis gladium*. Vide notas Pamelii.

22 *Hom. f. cent. viginti*] Antea ibi scriptum erat *turba in uno vel in unum*. Nos emendavimus & supplevimus ex fide quatuor veterum exemplarium. Recte sane. Nam in actibus apostolorum, unde acceptus est hic locus, legitur *fere centum viginti*.

23 *Totam plebem*] Duo libri veteres, *totam multitudinem*.

24 *Præpositus ordinatur*] Quinque libri veteres, quorum unus est Veronensis, habent *episcopus ordinatur*. Duo alii habent eamdem lectionem, sed in illis supra lineam scriptum est *vel præpositus*. Hinc factum ut librarii quidam scripserint *præpositus*, alii *episcopus*.

25 *Et conscientiam*] Variant in hoc loco vetera exemplaria. Lectionem vulgatam, quæ *conscientia* præfert, inveni in septem. In aliis quatuor legitur, *conscientia etiam propriæ confessione nudatam*. In aliis octo & in septem Anglicanis, *conscientiæ etiam propria confessione nudata*. Ita etiam editio Morelliana.

26 *Ac veritatis*] In posterioribus editionibus legitur, *ac tacitæ veritatis*. Pamelius adjecit vocem *tacitæ* ex unico codice Anglicano, fassus eam desiderari in ceteris. Sane ego illam nuspiam reperi in libris nostris veteribus. Testantur autem Angli eam non haberi in codice Bodlejano. Certe admodum inutilis est & superflua.

27 *Reponi in episc.*] Recte ex hoc loco collegit Baronius antiquissimum in ecclesia usum esse ut ex remotissimis orbis partibus episcopi qui se injusta perpessos esse a collegis suis crederent provocarent ad Romanum tamquam primarium ecclesiæ universalis antistitem. Vide Marcam lib. 1. de concordia cap. 10. & Pamelium in annotationibus ad hanc Cypriani epistolam. Futilia sunt quæ hic adversus Pamelium scripsit Goulartius.

28 *Jure depositas*] Antea legebatur *juste*. Quæ sane lectio optima est. Verum cum *jure* scriptum sit in codice Veronensi, in quindecim vetustis exemplaribus nostris, & in septem Anglicanis, & Morellius ita quoque posue-

posuerit, non credidi rejicere me debere lectionem quæ tot auctoritatibus nititur. Videtur autem differentiam inter hæc duo vocabula posuisse auctor panegyrici Flavientium Constantino dicti. Ait enim: *Fecisti ut quod poteramus jure petere juste obtinuisse videamur.*

29 *Delictis gravibus*] Ita quatuordecim libri veteres & editiones Erasmi & Morellii. At antiquiores editiones & sex libri veteres habent *gravique involutus crimine.*

30 *Felix de Cæsaraugusta*] Hinc Baronius collegit illum fuisse episcopum Cæsaraugustanum; ejusque sententiam amplexi sunt scriptores rerum Arragonensium. Sed illam graviter exagitat Franciscus Bivarius in commentariis suis ad chronicon Dextri, & contendit hunc Felicem non fuisse episcopum, sed presbyterum Vallatæ Urbicuæ in Vaccæis, argumento sumpto ex eo chronico. Sane certum est Felicem non vocari episcopum a Cypriano. Sed ex modo scribendi Cyprianico facile & proclive est existimare illum ea dignitate decoratum fuisse. Nam episcoporum qui concilium cum Cypriano celebrarunt apud Carthaginem dignitates non recenset notarius qui acta conscripsit, sed tantum nomina eorum & urbium quibus illi præsidebant, hoc modo pag. 330. *Cæcilius a Bilta, Primus a Misgirpa, Polycarpus ab Adrumeto.* & sic de ceteris. Itaque licet Cyprianus scripserit tantum *Felix de Cæsaraugusta*, silentium ejus non probat Felicem non fuisse episcopum. Una res difficultatem mihi videtur habere, quomodo episcopus Cæsaraugustanus potuerit scribere ad Cyprianum de causa Basilidis & Martialis, cum vicinus eorum non esset, quippe longo intervallo ab eis sejunctus, neque probabile sit Sabinum & Felicem, qui brevi compendio poterant trajicere in Africam, profectos esse ad ultimos Hispaniarum fines ut per montes Pyrenæos irent ad Cyprianum. Si verum esset quod in sermone de sancto Laurentio dixit sanctus Vincentius Ferrarii sanctum Xystum Papam vadentem ad celebrandum concilium Tolesanum transisse per Cæsaraugustam, istud confirmare fortassis posset iter Sabini & Felicis per Cæsaraugustam. Sed istud non aliunde constat quam ex sermone sancti Vincentii. Jam quod de Vallata Urbicua istic ex Dextro refert Bivarius, id vero vanum est, uti & illud quod ait apud Cyprianum pro *Cæsaraugusta* legi debere *Vallata Urbicua*, quam locat non longe ab Asturica. Nimia miseria est audacem esse hominem nimis.

31 *In collegio*] Ita omnes libri veteres & editiones omnes Pameliana antiquiores. Pamelius ergo mutavit ex unico codice Anglicano & posuit *& collegia.* Quod miror retentum fuisse in posterioribus editionibus.

32 *Ducenarium*] Plura de ducenariis erudite dicta reperies in observationibus Rigaltii. Vide etiam notam marginalem Beati Rhenani ad epistolam synodi Antiochenæ apud Rufinum lib. 7. cap. 26. & Josephum Scaligerum ad Manilium. Joannes Calvinus in lexico juridico, in verbo *Ducenarii*, citat epistolam quartam libri primi sancti Cypriani, quæ est hæc nostra, in qua ait exstare hæc verba, *neque ut ille superbierit, sublatusque fuerit mundanis dignitatibus, ducenarius potius quam episcopus vocari volens.* At ego ista neque in editionibus inveni neque in libris veteribus.

33 *Caminis*] Duo libri veteres & antiquæ editiones præferunt *armis*. Sed hanc lectionem rejecit Pamelius, quia ipsi constabat regem Nabuchodonosorem nullis armis aggressum esse tres pueros, & posuit *annis* ex fide quinque veterum exemplarium. quam lectionem ego quoque reperi in viginti ex nostris. Unus meus vetus habet *caminis*. Atque ego eam lectionem facile credo esse meliorem, cum dici non possit de pueris aut adolescentibus eos esse senio & annis fractos, & quia vox *caminis* melius congruit cum historia. Quippe certum est Nabuchodonosorem, ut pueros istos commoveret & terreret multiplicis pœnæ comminatione, minas jactasse, pericula intentasse, denique parari jussisse fornacem sive, ut Sulpitii Severi verbo utar, caminum ignis ardentis in quem conjicerentur. Confirmant hanc meam opinionem verba Cypriani ex epistola 56 pag. 92. in qua tres pueri non dicuntur annis fracti, sed ætate territi, & minis regis & flammis fortiores exstitisse. Itaque retinui eam lectionem quam puto esse meliorem; Commodius autem erectiusque de hac mea emendatione existimabit judiciumque faciet qui varias istas lectiones sine ullo præjudicio examinaverit. Ita enim me sincerius exploratiusque vel corrigere poterit vel probare. Recte autem dixit Cyprianus *pueros nec caminis nec minis fractos*. Nam Cicero in libro primo officiorum dixit frangi metu, & Statius 9. Thebaidos minis frangi. Sunt etiam alia exempla.

34 *Quare etsi aliqui*] Decem libri veteres in quibus ea lectio reperitur, quamvis retinuerint vocem *aliqui*, omiserunt tamen *exstiterint*. In aliis quinque & in editione Manutiana legitur: *Quod si aliqui de collegis nostris, fratres dilectissimi, deificam disciplinam negligendam putant.*

35 *Conturbare res ista*] Unus codex regius, *conturbare & contristare non debet*. Eligianus, *conturbare fidem nostram res ista & turbantes fidem nostram resistant.*

36 *Abjecisti*] Ita libri veteres unus & viginti. Quatuor alii & veteres editiones habent *Projecisti.*

37 *Retro*] Ita quatuordecim libri veteres. At antiquiores editiones & alii quinque libri veteres habent *post te*, duo alii *retrorsum.*

38 *Concurrebas ei*] Hanc lectionem confirmant tredecim libri veteres & editiones Manutii & Morellii. Tres alii antiqui, *concurrebas cum ea*. Veteres editiones & septem libri veteres, *simul currebas cum eo.* Vide supra pag. 481.

39 *Adulteris*] Codex Fuxensis, *mœchis*. Supra epist. 63. pag. 110. *& inter mœchos particulam tuam ponebas.*

40 *Non intellexerunt*] Ea quæ istic Pamelius ait non reperiri in veteribus manuscriptis ego reperi in quindecim.

41 *Opto vos*] Duo libri veteres & editio Morellii habent *Optamus*. Utraque lectio bona est propter rationes alibi allatas in simili occasione pag. 393.

EPISTOLA LXIX.

Ad Florentium Pupianum de obtrectatoribus.

CYPRIANUS, qui & Thascius, Florentio cui & [1] Pupiano fratri salutem. Ego te, frater, credideram tandem jam ad pœnitentiam converti quod in præteritum tam infanda, tam turpia, tam etiam gentilibus execranda aut audisses de nobis temere aut credidisses. Porro autem etiam nunc in litteris tuis animadverto eumdem te adhuc esse qui prius fueras, eadem te de nobis credere, & in eo quod credideris perseverare, & ne forte claritatis & martyrii tui dignitas nostra communicatione maculetur, in mores nostros diligenter inquirere, & post Deum judicem, qui sacerdotes facit, te velle, non dicam de me, (quantus enim ego sum?) sed de Dei & Christi ju-

A dicio judicare. Hoc est in Deum non credere, hoc est, rebellem adversus Christum & adversus evangelium ejus exsistere, ut cum ille dicat, *Nonne duo passeres asse veneunt & neuter eorum cadit in terram sine patris voluntate*, & probet majestas ejus & veritas sine conscientia & permissu Dei etiam [2] minora non fieri, tu existimes sacerdotes Dei sine conscientia ejus in ecclesia ordinari. Nam credere quod indi-
B gni & incesti sint qui ordinantur quid aliud est quam credere quod non a Deo nec per Deum sacerdotes ejus in ecclesia constituantur? An putas majus esse de me meum quam Dei testimonium, cum Dominus ipse doceat & dicat testimonium non esse verum si quis ipse de se

Matt. 10.

de se testis exsistat, eo quod unusquisque utique sibi faveat, nec contra se aliquis infesta & adversa depromat, [3] fides vero sincera sit veritatis, si in prædicationibus nostris alius sit prædicator ac testis. (Joan. 5.) *Si testimonium*, inquit, *dixero de me, testimonium meum non est verum. Alius est enim qui* [4] *testis est de me*. Quod si ipse Dominus omnia postmodum judicaturus noluit de testimonio suo sibi credi, sed maluit de judicio ac testimonio Dei patris probari, quanto magis hoc servos ejus observare oportet, qui judicio ac testimonio Dei non probantur tantum, sed etiam gloriantur. Prævaluit autem apud te contra divinam sententiam & contra conscientiam nostram [5] fidei suæ viribus nixam inimicorum & malignorum commentum, quasi apud lapsos & prophanos & extra ecclesiam positos, de quorum pectoribus excesserit spiritus sanctus, esse aliud possit nisi mens prava & fallax lingua & odia venenata & sacrilega mendacia; quibus qui credit, cum illis necesse est inveniatur cum judicii dies venerit. Quod vero dixisti sacerdotes humiles esse debere, [6] quia & Dominus & apostoli ejus humiles fuerunt, humilitatem meam & fratres omnes & gentiles quoque optime norunt & diligunt; & tu quoque noveras & diligebas, cum adhuc in ecclesia esses & mecum communicares. Quis autem nostrum longe est ab humilitate, utrumne ego, qui quotidie fratribus servio, & venientes ad ecclesiam singulos benigne & cum voto & gaudio suscipio, an tu, qui te episcopum episcopi & judicem judicis ad tempus a Deo dati constituis, cum (Deut. 17.) Dominus Deus in Deuteronomio dicat: *Et homo quicumque fecerit in superbia ut non exaudiat sacerdotem aut judicem quicumque fuerit in diebus illis, morietur homo ille, & omnis populus cum audierit timebit, & non agent impie etiam nunc.* (3. Reg. 8.) Et iterum ad Samuelem loquitur & dicit: *Non te spreverunt, sed me spreverunt*. Et adhuc Dominus in evangelio, cum ei dictum esset, *Sic respondes pontifici?* custodiens & docens sacerdotalem honorem servari oportere, contra pontificem nihil dixerit, sed innocentiam suam (Joan. 18.) tantummodo purgans responderit dicens: *Si male locutus sum, exprobra de malo. Si autem bene, quid me cædis?* Item beatus apostolus, cum ei (Act. 23.) dictum esset, *Sic insilis in sacerdotem Dei maledicendo?* nihil contumeliose locutus sit adversus sacerdotem, quando & potuerit se constanter [7] exercere adversus eos qui Dominum crucifixissent & qui jam Deum & Christum & templum & sacerdotium perdidissent, sed quamvis in falsis & spoliatis sacerdotibus umbram tamen ipsam inanem sacerdotalis nominis cogitans dixerit, *Nesciebam, fratres, quia pontifex* (Exod. 22.) *est. Scriptum est enim: Principem* [8] *populi tui non maledices*. Nisi si sacerdos tibi fui ante persecutionem, quando mecum communicabas, post persecutionem sacerdos esse desivi. [9] Persecutio enim veniens te ad summam martyrii sublimitatem provexit. [10] Me autem proscriptionis [11] onere depressit, cum publice legeretur: *Si quis tenet vel possidet de bonis Cæcilii Cypriani* [12] *episcopi Christianorum*; ut etiam qui non credebant Deo episcopum constituenti, vel diabolo crederent episcopum proscribenti. Nec hæc jacto, sed dolens profero, cum te judicem Dei constituas & Christi, qui dicit ad apostolos ac per hoc ad omnes præpositos, qui apostolis [13] vicaria ordinatione succedunt: *Qui audit vos,* (Luc. 11.) *me audit; & qui me audit, audit eum qui me misit. Et qui rejicit vos, me rejicit & eum qui me misit*. [14] Inde enim schismata & hæreses obortæ sunt & oriuntur, dum episcopus, qui unus est & ecclesiæ præest, superba quorumdam præsumptione contemnitur, & homo dignatione Dei honoratus [15] indignus hominibus judicatur. Quis enim hic est superbiæ tumor, quæ arrogantia animi, quæ mentis inflatio, ad cognitionem suam præpositos & sacerdotes vocare, ac nisi apud te purgati fuerimus & sententia tua absoluti, ecce jam sex annis [16] nec fraternitas habuerit episcopum, nec plebs præpositum, nec grex pastorem, nec ecclesia gubernatorem, nec Christus antistitem, nec Deus sacerdotem. Subveniat Pupianus & sententiam dicat & judicium Dei & Christi in acceptum referat, ne tantus fidelium numerus, qui sub nobis arcessitus est, sine spe salutis & pacis exisse videatur, nec novus credentium populus nullam per nos consecutus esse baptismi & spiritus sancti gratiam judicetur, ne tot lapsis & pœnitentibus pax data [17] & communicatio nostra examinatione concessa judicii tui auctoritate solvatur. Annue aliquando & dignare pronuntiare de nobis & episcopatum nostrum [18] cognitionis tuæ auctoritate firmare, ut Deus & Christus ejus agere tibi gratias possint quod per te sit antistes & rector altari eorum pariter & plebi restitutus. Apes habent regem [19] & ducem pecudes, & ei fidem servant. [20] Latrones mancipi obsequio pleno humilitatis obtemperant. [21] Quanto simpliciores & meliores vobis sunt brutæ pecudes & muta animalia, & cruenti licet ac furentes inter gladios atque inter arma prædones? Præpositus illic agnoscitur & timetur, quem non sententia divina constituit, sed in quem factio perdita & nocens caterva consensit. Dixisti sane scrupulum tibi esse tollendum de animo, in quem incidisti. Incidisti, sed tua credulitate inreligiosa. Incidisti, sed tua mente & voluntate sacrilega, dum incesta, dum impia, dum nefanda contra fratrem, contra sacerdotem facile audis, libenter credis, aliena mendacia quasi propria & privata defendis; nec recordaris scriptum esse: *Sepi aures tuas spinis, & noli audire linguam nequam*. (Eccl. 28.) Et iterum: *Malus obaudit linguæ iniquorum, justus autem non intendit labiis mendacibus*. (Prov. 17.) Quare in hunc scrupulum non inciderunt martyres sancto spiritu pleni & ad conspectum Dei & Christi ejus passione jam proximi, qui ad Cyprianum episcopum litteras de carcere direxerunt, sacerdotem Dei agnoscentes & contestantes ei. Quare in hunc scrupulum non inciderunt [22] tot episcopi collegæ mei, qui vel cum de medio recederent proscripti sunt, vel apprehensi in carcerem conjecti & in catenis fuerunt, aut qui in exsilium relegati, illustri itinere ad Dominum profecti sunt, aut qui quibusdam locis animadversi cælestes coronas de Domini clarificatione sumpserunt? Quare in hunc scrupulum non inciderunt de plebe ista nostra quæ apud nos est, & nobis de Dei dignatione commissa est, tot confessores [23] quæstionati & torti & insignium vulnerum & cicatri-

catricum memoria gloriosi, tot virgines integræ, tot laudabiles viduæ, ecclesiæ denique universæ per totum mundum nobiscum unitatis vinculo copulatæ? Nisi si omoes isti communicantes mecum, secundum quod scripsisti, polluto nostro ore polluti sunt & spem vitæ æternæ communicationis nostræ contagione perdiderunt. Pupianus [14] solus integer, inviolatus, sanctus, pudicus, qui nobis miscere se noluit, in paradiso atque in regno cælorum solus habitabit. Scripsisti quoque quod ecclesia nunc propter me portionem sui in disperso habeat, quando omnis ecclesiæ populus & collectus sit & adunatus & individua concordia sibi junctus, soli illi foris remanserint qui etsi intus essent, [15] ejiciendi fuerant, nec patiatur Dominus populi sui protector & tutor triticum de area sua diripi, sed solæ possint paleæ de ecclesia separari, quando & apostolus dicat: *Quid enim si exciderunt a fide quidam illorum? Numquid infidelitas illorum fidem Dei evacuavit? Absit. Est enim Deus verax, omnis autem homo mendax.* Et Dominus quoque in evangelio, cum eum loquentem discipuli derelinquerent, conversus ad duodecim dixit: *Numquid & vos vultis ire? Respondit ei Petrus dicens: Domine, ad quem ibimus? Verbum vitæ æternæ habes, & nos credimus & cognovimus quoniam tu es filius Dei vivi.* Loquitur illic Petrus, super quem [16] ædificanda fuerat ecclesia, [17] ecclesiæ nomine docens & ostendens quia etsi contumax ac superba [18] obaudire nolentium multitudo discedat, ecclesia tamen a Christo non recedit, & illi sunt ecclesia plebs sacerdoti adunata & pastori suo grex adhærens. Unde [19] scire debes [20] episcopum in ecclesia esse & ecclesiam in episcopo, & si quis cum episcopo non sit, in ecclesia non esse, & frustra sibi blandiri eos qui pacem cum sacerdotibus Dei non habentes obrepunt & latenter apud quosdam communicare se credunt, quando ecclesia, quæ catholica & una est, scissa non sit neque divisa, sed sit utique connexa & cohærentium sibi invicem sacerdotum glutino copulata. Quamobrem, frater, si majestatem Dei, qui sacerdotes ordinat, cogitaveris, si Christum, qui arbitrio & nutu ac præsentia sua & præpositos ipsos & ecclesiam cum præpositis gubernat, aliquando respexeris, si de innocentia sacerdotum, non humano odio, sed divino judicio credideris, si temeritatis & superbiæ atque insolentiæ tuæ agere vel sero pœnitentiam cœperis, si Deo & Christo ejus, quibus servio, & quibus puro atque immaculato ore sacrificia & in persecutione pariter & in pace indesinenter offero, plenissime satisfeceris, communicationis tuæ poterimus habere rationem, manente tamen apud nos divinæ censuræ respectu & metu, ut prius Dominum meum consulam an tibi pacem dari & te ad communicationem ecclesiæ suæ admitti sua ostensione & admonitione permittat. Memini enim [21] quid jam mihi sit ostensum, immo quid sit servo obsequenti & timenti de dominica & divina auctoritate præceptum; qui inter cetera quæ ostendere & revelare dignatus est & hoc addidit: Itaque qui Christo non credit sacerdotem facienti & postea credere incipiet sacerdotem vindicanti. Quamquam sciam [22] somnia ridicula & [23] visiones ineptas quibusdam videri, sed utique illis qui malunt contra sacerdotes credere quam sacerdoti. Sed nihil mirum, quando de Joseph fratres sui dixerunt, *Ecce somniator ille venit, nunc ergo venite, occidamus illum*, & somniator postea quod somniaverat consecutus sit, & occisores ac venditores confusi sint; ut qui verbis prius non credidissent, factis postmodum crederent. De iis autem quæ tu egisti vel in persecutione vel in pace stultum est ut velim te judicare, quando tu magis judicem te nostri constitueris. Hæc pro animi mei pura conscientia & pro Domini & Dei mei fiducia rescripsi. Habes tu litteras meas, & ego tuas. In die judicii ante tribunal Christi [24] utrumque recitabitur.

Rom. 3. Joan. 6. Gen. 37.

NOTÆ AD EPISTOLAM LXIX.

1 *Pupiano*] Joannes Tristanus a sancto Amantio in tomo secundo commentariorum suorum pag. 493. suspicatur legi hic posse *Pupienus*, quia in historia augusta invenit plures ita nominatos.

2 *Minora*] Codex Carnotensis, *minima*.

3 *Fides v. sincera*] Codex sancti Arnulphi: *Fides vero incerta sit veritatis nisi alius sit prædicator & testis*.

4 *Testis est de me*] Codex Fuxensis, *testificat de me*.

5 *Fidei suæ viribus*] Ita legi in undecim antiquis exemplaribus & in editionibus Manutii & Morellii. Spirensis, Veneta vetus, Erasmica, & alia quinque exemplaria vetera habent *Dei juribus*, haud dubie per errorem librariorum. Nam sæpe in antiquis codicibus manuscriptis vidi scriptum *juribus* pro *viribus* & e converso.

6 *Quia & Dominus*] Codex sancti Arnulphi, *quia & apostoli humiles fuerant*.

7 *Exerere*] Idem codex *experiri*.

8 *Populi tui*] Retinui hanc lectionem, quia convenit cum pluribus antiquis codicibus, & quia ita legitur in epistola 55. pag. 81. & in epistola 65. pag. 113. Et tamen *plebis tuæ* scriptum est in duodecim vetustis exemplaribus nostris & in septem Anglicanis, in veteribus editionibus, & etiam in Manutiana & Morelliana.

9 *Persecutio enim*] Codex sancti Arnulphi: *Persecutio enim te venientem ad summam*.

10 *Me autem*] Multum variant in hoc loco libri veteres. In Divionensi quippe, in Metensi sancti Arnulphi, & in Lamoniano scriptum est: *Me autem proscriptionis honore depressit, cum magis publice legeretur: Si quis de bonis Cæcilii Cypriani episcopi*. Sic etiam fere unus meus vetus. Unus Remigianus sic: *Me autem cum proscriptio Cæcilii Cypriani legeretur, si quis tenet possidet, honore depressit, cum magis publice legeretur: Si quis tenet de bonis Cæcilii Cypriani episcopi christianorum, proscribatur, ut etiam &c.*

11 *Onere*] Sex libri nostri veteres, duo Anglicani, & Veronensis habent *honore*, ut in locis paulo ante laudatis tria *horrore*. Vide observationes Rigaltii.

12 *Episcopi Christ.*] Erasmi editio addit *proscribatur*. Quod ego nusquam inveni quam in Remigiano quem paulo ante laudavi. Sed illic omnia sunt valde confusa & permixta.

13 *Vicaria ordinatione*] Vide notas nostras ad Lupum Ferrariensem pag. 422. 425. 427.

14 *Inde enim*] Veteres editiones & Morelliana & octo vetera exemplaria habent: *Unde enim schismata & hæreses obortæ sunt & oriuntur nisi dum episcopus*. Nos secuti sumus auctoritatem plurium veterum exemplarium.

15 *Indignus hominibus*] Hanc lectionem confirmant undecim libri veteres & editiones Manutii & Morellii. At antiquæ & duo libri manuscripti præferunt *ab indignis hominibus*. Sic Paulinus episcopus Treverensis indignus ecclesia ab episcopis Arrianis judicatus est, ut monuimus ad Lupum Ferrariensem pag. 486.

16 *Nec fraternitas*] Codex Fuxensis, *nec cleras habueris*

buerit episcopum. Quam lectionem ego lubenter præferrem, si plurium veterum librorum auctoritate niteretur.

17 *Et communicatio*] Quatuor libri veteres, *& lege communicationis tradita*.

18 *Cogn. t. auctoritate*] Tres libri veteres, *cognitionis tuæ judicio reformare*. Duo alii, *cognitionis tua vigore reformare*. Ita etiam Sorbonicus, nisi quod in eo vox *vigore* excidit librario. In Thuano scriptum est *cognitionis tua victore formare*. In Lamonisno *cognitionis tua vigore florem*. Quæ omnia viderentur innuere legendum fortean esse *cognitionis tua vigore*.

19 *Et ducem pecudes*] Quidam libri veteres istic omittunt vocem *pecudes*, & *judicem* scriptum habent pro *ducem*.

20 *Latrones mancipi*] id est principi, duci suo, seu præposito, ut dicet paulo post Cyprianus. Lucifer Calaritanus in apologia secunda pro sancto Athanasio: *Ex fructibus tuis, Imperator Constanti, non esse christianus sed plane manceps latronum esse cognosceris*. Mancipem operarum dixit Svetonius in Vespasiano eum qui ex Umbria in Sabinia ad culturam agrorum quotannis commeare solebat. Prudentius in carmine de sancto Vincentio martyre custodem carceris vocat mancipem: *Tum ipse manceps carceris & vinculorum janitor*. Cicero lib. 1. officiorum: *Etiam leges latronum esse dicuntur quibus pareant, quas observent*. Idem in oratione pro domo sua: *Postremo ne in præda quidem societate mancipem aut prædonem factum reperire potest*. Cælius Caleagninus lib. 1. epist. 21. mancipes interpretatur conductores redemptoresque vectigalium. Vide Jacobi Gothofredi notas ad librum primum Tertulliani ad nationes cap. 9.

21 *Quanto simpliciores*] Quinque libri veteres habent: *Quanto simpliciora & meliora vobis sunt bruta & crudeles ac furentes*. In uno vero in quo eadem lectio reperitur scriptum est *muta* pro *bruta*. Fuxensis: *Quanto simpliciores & meliores bruta animalia*.

22 *Tot episcopi*] Revocavi lectionem veterum editionum, quæ confirmatur auctoritate veterum exemplarium. Manutius & Morellius posuerunt *coepiscopi*. Quæ lectio reperitur in septem antiquis codicibus.

23 *Quæstionati*] id est quæstioni applicitI. Carnifices vocantur quæstionarii in veteri versione concilii Ephesini & apud Marium Mercatorem. Vide supra pag. 4.8.

24 *Solus integer*] Sic Hieronymus in epistola ad Pammachium, alloquens Joannem Hierosolymitanum, ait: *Tu beatissimus Papa & fastidiosus antistes, solus dives, solus sapiens, solus nobilis ac disertus, conservos tuos & redemptos sanguine domini tui rugata fronte & obliquis oculis despicis*. Contrario sensu Socratea apud Apulejum in libro primo metamorphoseon vocatur integer, sanus, incolumis.

25 *Ejiciendi forent*] Rufinus in psal. 24. loquens de hujusmodi hominibus ait: *Non solum enim foris, sed etiam in ipsa intus ecclesiæ communione non desunt inimici*.

26 *Ædificanda*] Sic omnino scribendum est. Nondum enim cum hæc dicta a Petro sunt Christus ei sponsionem fecerat de ædificanda super ipsum ecclesia. Hanc autem lectionem præferunt plures antiqui codices & veteres editiones. Vide annotationes Erasmi in caput 16. Matthæi.

27 *Ecclesiæ nomine*] quia Petrus gerebat totius ecclesiæ figurata generalitate personam, ut ait Augustinus. Inutiliter se torquent qui argumentum hoc alio transferre conantur.

28 *Obaudire nolentium*] Ita veteres editiones & quatuor libri veteres. Ita etiam apud Nicolaum de Cusa lib. 11. cap. 14. de concordantia ecclesiæ catholicæ. Manutius posuit *volentium*. Quod etiam placuit Morellio, Pamelio, & Rigaltio, qui tamen in erratis annotavit legendum esse *nolentium*. Id vero non animadverterunt Angli, qui alioqui fere semper sequuntur editionem Rigaltii. Posuerunt enim in sua *volentium*. Reinhartus amplexus est emendationem Rigaltii. Hæc autem est vera lectio. Alia fieri non potest.

29 *Scire debes*] Apud Ivonem parte 5. cap. 360. & apud Gratianum 7. q. 1. citatur ex epistola Cypriani ad Papianum sive ad Papinianum, ut alii scripsere. Correctores Romani emendaverunt & monuerunt exstare in epistola ad Florentium Pupianum. Ex hoc loco Joannes de Turre cremata sumpsit argumentum invehendi in episcopos titulares, qui neque ecclesiam habent neque plebem, de quibus nos nuper nonnulla satis curiosa diximus lib. 3. cap. 19. historiæ Tutelensis. De iis tollendis actum est anno 1547. die sabbati quinta Februarii in concilio Tridentino, quod ab iis multa damna & incommoda sustineat ecclesia & nullam vel modicam utilitatem recipit, ut ex codice MS. archivi Vaticani docuit Odoricus Raynaldus an. 1547. §. 76. De iis etiam tollendis actum postremo est ad relationem illustrissimi viri Francisci Bosqueti episcopi Lodovensis anno 1656. in conventu ecclesiæ Gallicanæ. Vide acta pag. 300. 344.

30. *Episc. in ecclesia*] Certissimum est episcopum in ecclesia esse & ecclesiam in episcopo. Ecclesia enim est plebs sacerdoti adhærens. Fuit quidam scriptor non incelebris qui desinente Christi seculo XVI. ita explicaret hunc Cypriani locum ac si Cyprianus sensisset summum pontificem esse supra concilium, cum tamen nulla istic mentio fiat episcopi Romani neque concilii. Sic sæpe fit ut zelus abripiat homines in opiniones detortas.

31 *Quid mihi sit ostensum*] Vetustis illis temporibus revelationes accipiebantur in somno, ut patet ex Tertulliano, Cypriano, Rufino, & aliis. Postea, cum religio christiana libertate integra fruebatur, Christus, beata virgo Maria, Petrus apostolus, & ceteri sancti se conspicuos præbuerunt piis & credulis hominibus & cum eis loquebantur facie ad faciem sicut amicus loqui solet ad amicum suum. Harum visionum infinita exstant exempla in historia ecclesiastica. Sanctus Vincentius Ferrarii sermone in octava innocentium: *Multa somnia sunt quæ creduntur divinæ revelationes & sunt illusiones*. Vide supra pag. 452.

32 *Somnia*] Ammianus Marcellinus lib. 15. tradit doctos quosdam doluisse quod apud Atlanteos nati non essent, ubi memorantur somnia non videri. Idem testatur Martianus Capella lib. 6. in descriptione interioris Africæ.

33 *Visiones ineptas*] Ælius Spartianus in Adriano, cum narrasset historiam de muliere quadam quæ dicebat somnio se monitam ut insinuaret Adriano ne se occideret, addit Marium Maximum commemorare hæc per simulationem facta. Nam ethnici multum tribuebant nocturnis illis visionibus, ut patet ex extrema parte metamorphoseon Apuleii, ex libro secundo T. Livii, Valerio Maximo, & aliis. Quintilianus lib. 4. cap. 2. *Somniorum & superstitionum colores ipsa jam facilitate auctoritatem perdiderunt*. Vide etiam Lactantium lib. 2. cap. 8. & præfationem Nicolai Gerbelii ad librum Pastoris.

34 *Utrumque recitabitur*] Ita veteres editiones, duodecim libri nostri veteres, & unus Bodlejanus. Manutius edidit: *Utraque recitabuntur*. Quamvis autem sciam lectionem illam exstare in tribus antiquis exemplaribus & posse esse bonam, non dubito quin ea præferenda sit quam retinui.

EPISTOLA LXX.

Ad Januarium & ceteros episcopos Numidas de baptizandis hæreticis.

CYPRIANUS, Liberalis, Caldonius, Junius, Primus, Cæcilius, Polycarpus, Nicomedes, Felix, Marrutius, Successus, Lucianus, Honoratus, Fortunatus, Victor, Donatus, Lucius, Herculanus, Pomponius, Demetrius, Quintus, Saturninus, Marcus, alius Saturninus, alius Donatus, Rogatianus, Sedatus, Tertullus, Hortensianus, item alius Sa-

A turninus, Sattius [a] Januario, Saturnino, Maximo, Victori, alio Victori, Cassio, Proculo, Modiano, Cittino, Gargilio, Eutyciano, alio Gargilio, alio Saturnino, Nemesiano, Nampulo, Antoniano, Rogatiano, Honorato fratribus salutem. Cum simul in concilio essemus, fratres carissimi, legimus litteras vestras quas [b] ad nos fecistis de iis qui apud hæreticos & schi-

& schismaticos baptizati videntur, an ad ecclesiam catholicam, [3] quæ una & vera est, venientes baptizari debeant. De qua re quamquam & ipsi illic veritatem & firmitatem catholicæ regulæ teneatis, tamen quoniam consulendos nos pro communi dilectione existimastis, sententiam nostram non novam promimus, sed jampridem ab [4] antecessoribus nostris statutam & a nobis observatam vobiscum pari consensione conjungimus, censentes scilicet & pro certo tenentes neminem foris baptizari [5] extra ecclesiam posse, cum sit [6] baptisma unum in sancta ecclesia constitutum, & scri- B ptum sit Domino dicente: *Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ, & effoderunt sibi lacus detritos qui non possunt aquam portare.* (Hier. 2.) Et iterum divina scriptura moneat & dicat: *Ab aqua aliena abstine te, & a fonte aquæ alienæ ne biberis.* Oportet ergo mundari & sanctificari aquam prius a sacerdote, ut possit baptismo suo peccata hominis qui baptizatur abluere; quia per Ezechielem prophetam Dominus dicit: (Ezec. 36.) *Et aspergam super vos aquam mundam, & mundabimini ab omnibus immunditiis vestris, & ab omnibus* C *simulacris vestris emundabo vos, & dabo vobis cor novum, & spiritum novum dabo in vobis.* Quomodo autem mundare & sanctificare aquam potest qui ipse immundus est & apud quem spiritus sanctus non est? cum Dominus dicat in Numeris: (Num. 19.) *Et omnia quæcumque tetigerit immundus immunda erunt.* [7] Aut quomodo baptizans dare alteri remissam peccatorum potest qui ipse sua peccata deponere extra ecclesiam non potest? Sed & ipsa interrogatio quæ fit in baptismo testis est veritatis. Nam cum di- D cimus, *Credis in vitam æternam & remissionem peccatorum* [8] *per sanctam ecclesiam?* intelligimus remissionem peccatorum non nisi in ecclesia dari, apud hæreticos autem, ubi ecclesia non sit, non posse peccata dimitti. Itaque qui hæreticos [9] baptizare posse asserunt, aut interrogationem mutent, aut vindicent veritatem, nisi si eis & ecclesiam tribuunt quos baptisma habere contendunt. Ungi quoque necesse est enm qui baptizatus sit, ut accepto chrismate, id est, unctione, esse unctus Dei & habere in E se gratiam Christi possit. Porro autem [10] eucharistia est unde baptizati unguntur oleo in altari sanctificato. Sanctificare autem non potuit olei creaturam qui nec altare habuit nec ecclesiam. Unde nec unctio spiritalis apud hæreticos potest esse, quando constet oleum sanctificari & eucharistiam fieri apud illos omnino non posse. Scire autem & meminisse debemus scriptum esse: (Psal. 140) *Oleum peccatoris* [11] *non ungat caput meum.* quod ante in psalmis præmo- A nuit spiritus sanctus, ne quis exorbitans & a via veritatis exerrans apud hæreticos & Christi adversarios ungeretur. Sed & pro baptizato quam precem facere potest sacerdos sacrilegus & peccator? cum scriptum sit: (Joan. 9.) *Deus peccatorem non audit; sed qui eum coluerit, & voluntatem ejus fecerit, illum audit.* Quis autem potest dare quod ipse non habeat, aut quomodo potest spiritalia agere qui ipse amiserit spiritum sanctum? Et iccirco baptizandus est & innovandus qui ad ecclesiam rudis venit, ut intus per sanctos sanctificetur, quia scri- B ptum est: *Sancti estote, quia & ego sanctus sum, dicit Dominus:* (Levit. 19. & 20.) ut qui in errorem seductus est & foris tinctus in baptismo vero & ecclesiastico etiam hoc ipsum deponat quod homo ad Deum veniens, dum sacerdotem quærit, in sacrilegum fraude erroris incurrit. Ceterum probare est hæreticorum & schismaticorum baptisma consentire in id quod illi baptizaverint. Neque enim potest pars illic inanis esse & pars prævalere. Si baptizare potuit, potuit & spiritum sanctum dare. Si autem C spiritum sanctum dare non potest, quia foris constitutus cum sancto spiritu non est, nec baptizare venientem potest, quando & baptisma unum sit, & spiritus sanctus unus, & una ecclesia a Christo Domino [12] super Petrum origine unitatis & ratione fundata. Ita fit ut cum omnia apud illos inania & falsa sint, nihil eorum quæ illi gesserint probari a nobis debeat. Quid enim potest [13] ratum & firmum esse apud Deum quod illi faciunt quos Dominus hostes & adversarios suos dicit in evan- D gelio suo ponens: (Luc. 11.) *Qui non est mecum adversum me est; & qui non mecum colligit, spargit?* Et beatus quoque apostolus Joannes mandata Domini & præcepta custodiens in epistola sua posuerit dicens: (1. Joan. 2.) *Audistis quia antichristus venit. Nunc autem antichristi multi facti sunt. Unde cognoscimus quia novissima hora est. Ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis. Si enim fuissent ex nobis, mansissent utique nobiscum.* Unde nos quoque colligere & considerare debemus an qui adversarii sunt Domini, & appellati sunt antichristi, [14] possint dare gratiam Christi. Qua- E te qui cum Domino sumus, & unitatem Domini tenemus & secundum ejus dignationem sacerdotium ejus in ecclesia administramus, quæcumque adversarii ejus & antichristi faciunt repudiare & rejicere & pro prophanis habere debemus, & eis qui de errore & pravitate venientes agnoscunt unius ecclesiæ veram fidem, dare illis per omnia divinæ gratiæ sacramenta & unitatis [15] & fidei veritatem. Optamus vos, fratres carissimi, semper bene valere.

NOTÆ AD EPISTOLAM LXX.

1 *JAnuario*] Multum hic inter se discrepant libri veteres. In quibusdam enim hic homo vocatur Jubajanus, Juvajanus, Jubianus, Juvianus, Jovianus, ut apud Zonaram & Balsamonem, Julianus, Januarius. Ego, cum hæc discrepantia nullius nunc sit momenti, retinui lectionem vulgo receptam. Interim admonendum est inscriptionem hanc esse in codice Thuano: *Incipit ad Jubajanum liber secundus.* In uno vero meo veteri: *Incipit ad Jubajanum epistola tertia de his ipsis*, id est de lapsis.

2 *Ad nos*] Mirum est has voces, quæ propagatæ sunt ex editione Erasmi, desunt enim in aliis editionibus, non reperiri nisi in tribus antiquis exemplaribus, quamvis hanc epistolam contulerim cum viginti sex. Desunt ergo in Turonensi, in uno Remigiano, & in Beccensi.

3 *Quæ una & vera est*] Ita restituimus hunc locum ex fide quatuor veterum librorum.

4 *Antec. nostris*] Agrippino videlicet & aliis, quos septuaginta fuisse scribit sanctus Augustinus, uti monuimus ad epistolam nonam pag. 396. Vide etiam notas ad epistolam 73.

5 *Extra ecclesiam*] Vetus interpretatio in recentiore codice Victorino. *id est extra formam ecclesiæ.*

Tamen

Tamen baptizatur qui a Judæo vel a gentili vel ab hæretica baptizatur, si secundum formam ecclesiæ baptizet. Sumptum est istud ex capite *A quodam Judæo* apud Gratianum dist. 4. de consecratione, ubi Nicolaus Papa I. respondens ad consulta Bulgarorum ait baptismum esse bonum, quamvis sit collatus ab eo quem non constabat esse christianum, si collatus sit in nomine sanctæ Trinitatis vel tantum in Christi nomine. Contra Gregorius III. scribens ad Bonifacium archiepiscopum præcipit ut illi denuo baptizentur quos a paganis baptizatos esse constiterit. Refertur illa constitutio lib. 7. Capitularium cap. 101. & apud Gratianum cap. *Quos a paganis* eadem distinctione. Vide etiam bullam Eugenii IV. apud Odoricum Raynaldum an. 1439. §. 15. Vide Gerochum Reicherspergensem in tractatu adversus simoniacos cap. 22. & Algerum scholasticum Leodiensem cap. 52. de misericordia & justitia.

6 *Baptisma unum*] Certum est magnam ea tempestate fuisse controversiam inter episcopos ecclesiæ Romanæ & Carthaginensis an hæretici venientes ad ecclesiam debeant rebaptizari. Initia hujus controversiæ vulgo referuntur ad pontificatum Papæ Stephani. At Rufinus lib. 7. cap. 2. scribit eam cœpisse sub pontificatu Cornelii. Quod Baronius contendit esse falsum. Sed Baronii sententiam quidam viri docti putarunt non esse veram. Profecto auctoritas Rufini veteris & docti scriptoris non debet rejici absque bonis testimoniis. Potest autem illa confirmari auctoritate epistolæ Cornelii ad Cyprianum, quam descripsi ex duobus antiquis codicibus manuscriptis, quorum unus est in bibliotheca monasterii sancti Remigii Remensis, alius in bibliotheca illustrissimi & doctissimi viri Joannis Bohierii præsidis infulati in parlamento Burgundiæ. Edita est autem supra pag. 167. Ubi vero Raphael Volaterranus invenerit Cornelium cessisse Cypriano nondum invenire potui. Ceterum istic annotari potest Armenos, ut tradit Guido de Perpiniano, dixisse quod verum baptisma solum erat in ecclesia majoris Armeniæ, & non in aliis, propter quod alios ad se venientes rebaptizabant.

7 *Aut quomodo baptizans*] Codex Fuxensis, *aut quomodo baptizandi alteri licentiam dare potest qui ipse immundus est & peccata deponere.*

8 *Per s. ecclesiam*] Sic etiam in epistola 76. ad Magnum pag. 154.

9 *Baptizare posse*] Adjecimus hæc duo vocabula ex fide quatuor veterum exemplarium; quorum unum est Corbejense, in quo epistola ista bis habetur.

10 *Eucharistia est*] In emendando hoc loco secuti sumus in primis scripturam libri Corbejensis. Sex libri manuscripti & veteres editiones habent *oleum in altari sanctificatum*. Manutius posuit: *Porro autem eucharistia est, unde baptizati unguntur, oleum in altari sanctificatum*. Hieronymus in dialogo adversus Luciferianos ait baptismum non esse tradendum sine eucharistia. Quod diu duravit in ecclesia Dei, ut ostensum a nobis est in notis ad Reginonem pag. 551. 657. & in notis ad Capitularia pag. 1236. In concilio Pragensi Hussitarum apud Cochlæum lib. 5. historiæ Hussitarum decretum est ut eucharistiæ communio detur infantibus. Hæc tantum. Et tamen Odoricus Raynaldus an. 1421. §. 12. scribit illud ab illis statutum esse circa infantes baptismo perluendos. Quod verum non est. Hæc enim additio Raynaldi non exstat in decreto synodi. Æneas Sylvius in dialogo contra Bohemos & Taboritas, qui editus est inter illius epistolas, ait: *Vetus hæc Armenorum insania fuit, qui natos ut in lucem veniebant, mox baptizatos, mox altaris sacramenta reficiebant. quod & vos ajunt facere, qui dementes atque infantes ad eucharistiæ libamenta vocatis.* In responsionibus Armenorum ad objecta Latinorum missis ad Papam Benedictum XII. anno 1342. legitur quod illi postquam puerum baptizarunt, *baptizatum communicant sic. Cum corpore Christi sicco tangunt labia pueri, & reponunt, & si sacerdos celebret, & in tempore illo baptizetur puer, bene modicum sacerdos digitum suum tingit in sanguine, & inde tangit labia pueri.*

11 *Non ungat*]. Quatuor libri veteres, *non impinguet*. Pamelius ait sanctum Augustinum, qui sæpe citat hunc locum, aliquando scribere *ungat*, quandoque *impinguet*. Duæ itaque etiam ævo Augustini erant hujus loci lectiones.

12 *Super Petrum*] Ita omnino XXI. libri veteres & duo laudati a Pamelio. Veteres editiones habent *petram*. Ita etiam editio Morelliana & tres libri veteres. Vide quæ in simili causa notata sunt supra ad epistolam 40. pag. 428.

13 *Ratum & firmum*] Ita editio Erasmi & sedecim libri veteres. Superiores editiones & novem libri veteres legunt *gratum & firmum*. Supra epist. 63. scriptum est, *certus quod collegæ tui omnes gratum haberemus*, ubi quidam codices habent *ratum*.

14 *Possint da. grat. Christi*] Hæc desunt in antiquis editionibus & in septem antiquis exemplaribus. Erasmus adjecit.

15 *Et fidei veritatem*] Codex Burgundicus, *& fidei unitatem non denegare.*

---

[1] EPISTOLA LXXI.

Ad Quintum de hæreticis baptizandis.

CYPRIANUS [2] Quinto fratri salutem. Retulit ad me, frater carissime, [3] Lucianus compresbyter noster te desiderasse ut significaremus tibi quid sentiamus de his qui apud hæreticos & schismaticos baptizati videntur. De qua te quid nuper [4] in concilio plurimi coepiscopi cum compresbyteris qui aderant censuerimus ut scires, ejusdem epistolæ exemplum tibi misi. Nescio etenim qua præsumptione ducuntur [5] quidam de collegis nostris ut putent eos qui apud hæreticos tincti sunt, quando ad nos venerint, baptizari non oportere, eo quod dicant unum baptisma esse; [6] quod unum scilicet ideo est, quia ecclesia una est, & esse baptisma extra ecclesiam non potest. Nam cum [7] duo baptismata esse non possint, si hæretici vere baptizant, ipsi habent baptisma. Et qui hoc illis patrocinium de auctoritate sua præstat, cedit illis & consentit ut [8] hostis & adversarius Christi habere videatur abluendi & purificandi & sanctificandi hominis potestatem. Nos autem dicimus eos qui inde veniunt non rebaptizari apud nos, sed baptizari. Neque enim accipiunt illic aliquid ubi

A nihil est; sed veniunt ad nos ut hic accipiant ubi & gratia & veritas omnis est, quia & gratia & veritas una est. Porro autem quidam de collegis nostris malunt hæreticis honorem dare quam nobis consentire; & dum unius baptismi asseveratione baptizare venientes nolunt, sic aut duo baptismata ipsi faciunt, dum & apud hæreticos baptisma esse dicunt, aut certe, quod est gravius, hæreticorum sordidam & prophanam tinctionem vero & unico & legitimo ecclesiæ catholicæ baptismo præponere & præferre contendunt, non considerantes scriptum

B esse: [9] *Qui baptizatur a mortuo, quid proficit lavatio ejus?* Eccl. 34. Manifestum est autem eos qui non sunt in ecclesia Christi inter mortuos computati nec posse ab eo vivificari alterum qui ipse non vivat, quando una sit ecclesia, quæ vitæ æternæ gratiam consecuta & vivit in æternum & vivificat Dei populum. Et dicunt se in hoc veterem consuetudinem sequi, quando apud veteres hæreseos & schismatum prima adhuc fuerint initia, ut hi illic essent qui de ecclesia recedebant, & hic baptizati prius fuerant; quos tunc tamen ad ecclesiam revertentes & pœni-

pœnitentiam agentes necesse non erat baptizare. Quod nos quoque hodie observamus, ut quos constet hic baptizatos esse & a nobis ad hæreticos transisse, si postmodum peccato suo cognito & errore digesto ad veritatem & matricem redeant, satis sit in pœnitentiam manum imponere, ut quia ovis jam fuerat, hanc ovem [10] abalienatam & errabundam in ovile suum pastor recipiat. Si autem qui ab hæreticis venit baptizatus in ecclesia prius non fuit, sed alienus in totum & prophanus venit, baptizandus est ut ovis fiat, quia una est aqua in ecclesia sancta quæ oves faciat. Et idcirco quia nihil potest esse commune mendacio & veritati, tenebris & luci, morti & immortalitati, antichristo & Christo, per omnia debemus ecclesiæ catholicæ unitatem tenere nec in aliquo fidei & veritatis hostibus cedere. Non est autem de consuetudine præscribendum, sed ratione vincendum. [11] Nam nec Petrus, quem primum Dominus elegit, & super quem ædificavit ecclesiam suam, cum secum Paulus de *Gal. 2.* circumcisione postmodum disceptaret, vindicavit sibi aliquid insolenter aut arroganter assumpsit, ut diceret [12] se primatum tenere & obtemperari a novellis & posteris sibi potius oportere. Nec despexit Paulum quod ecclesiæ prius persecutor fuisset, sed consilium veritatis admisit, & rationi legitimæ quam Paulus vindicabat facile consensit, documentum scilicet nobis & concordiæ & patientiæ tribuens, ut non pertinaciter nostra amemus, sed quæ aliquando a fratribus & collegis nostris utiliter

A & salubriter suggeruntur, si sint vera & legitima, ipsa potius nostra ducamus. Cui rei Paulus quoque prospiciens & concordiæ & paci fideliter consulens in epistola sua posuit dicens: *Prophetæ autem duo aut tres loquantur, & ceteri examinent. Si autem alii revelatum fuerit sedenti, ille prior taceat.* *2. Cor. 14.* Qua in parte docuit & ostendit multa singulis in melius revelari & debere unumquemque non pro eo quod semel imbiberat & tenebat pertinaciter congredi, sed si quid melius & utilius exstiterit libenter amB plecti. Non enim vincimur quando offeruntur nobis meliora, sed instruimur, maxime in his quæ ad ecclesiæ unitatem pertinent & spei ac fidei nostræ veritatem; ut nos sacerdotes Dei & ecclesiæ ejus de ipsius dignatione præpositi sciamus remissam peccatorum non nisi in ecclesia dari posse, nec posse adversarios Christi quidquam sibi circa ejus gratiam vindicare. Quod quidem & [13] Agrippinus bonæ memoriæ vir cum ceteris coepiscopis suis qui illo in tempore in provincia Africa & Numidia C ecclesiam Domini gubernabant statuit & [14] librato consilii communis examine firmavit. Quorum sententiam & religiosam & legitimam & salutarem, fidei & ecclesiæ catholicæ congruentem, nos etiam secuti sumus. Et quales super hac re litteras fecerimus ut scires, exemplum earum ad notitiam tam tuam quam coepiscoporum nostrorum qui illic sunt pro communi dilectione transmisimus. Opto te, frater carissime, semper bene valere.

NOTÆ AD EPISTOLAM LXXI.

1 HUjus epistolæ prima editio debetur Erasmo, qui illam edidit anno 1519. Verum quia exstat extra ordinem epistolarum, & posita est post libros testimoniorum, post epistolas ad Jubajanum & ad Pompejum, non animadvertens Eckius illam esse extra numerum epistolarum, cum illius exemplar haberet, ex ea tamquam inedita fragmentum attulit in libro 2. cap. 1. de primatu Papæ, & quædam ejus verba describit ex libro secundo Augustini contra Donatistas cap. 1. Emendavi illam collatione facta cum sedecim codicibus antiquis.

2 *Quinto fratri*] Episcopum fuisse in Mauritania docebit sequens epistola.

3 *Lucianus*] Illum ego esse puto qui scripsit epistolas 16. & 21. cujus etiam mentio habetur in epistola 22.

4 *In concilio*] Vide epistolam 70. ad Numidas.

5 *Quidam de collegis*] ut Florentius cognomento Pupianus, ut patet ex epistola 69. ad eum scripta.

6 *Quod unum scilicet*] Retinui lectionem quinque veterum librorum, quæ mihi videtur esse optima. Erasmus & alii post eum posuerunt, *quod unum scilicet in ecclesia catholica est: Quæ ecclesia si est una, esse extra ecclesiam baptisma non potest.* Quidam libri veteres habent *præter ecclesiam.*

7 *Duo baptismata*] Editiones Erasmi & Morellii addunt *aut multa*. Verum ea desunt in quatuordecim libris veteribus. Habentur tamen in Corbejensi. Arator lib. 2. actuum apostolicorum. *Quid geminum baptisma cupis simulare prophana.* Optatus lib. 1. *Vides ergo, frater Parmeniane, hæreticos a domo veritatis extorres solos habere varia & falsa baptismata, quibus inquinatus non possit abluere, immundus emundare, supplantator erigere.* Ubi nemo non videt legendum esse *supplantatus*.

8 *Hostis & adversarius*] Sic restituimus hunc locum pro eo quod aliæ editiones habent *hostes & adversarii*, quia ita scriptum vidimus in omnibus antiquis codicibus.

9 *Qui baptizatur*] Hunc morem explicat sanctus Joannes Chrysostomus in initio homiliæ 40. in primam Pauli epistolam ad Corinthios. Vide Rigaltii observationes ad librum Tertulliani de resurrectione carnis, Christophorum Justellum in notis ad canonem 12. synodi Antiochenæ, Fridericum Spanhemium & Joannem Harduinum in dissertationibus quas emiserunt de baptismo pro mortuis. Vide etiam præfationem Amboesii ad Abælardum pag. 24.

10 *Abalienatam*] Tres libri veteres habent *abigeatam*, octo alii *abjectam*, alius *abactam*, unus regius *abjectam & tremebundam in ovile*. Rigaltius magis probat *abigeatam*.

11 *Nam nec Petrus*] Refert hunc locum sanctus Augustinus in initio libri secundi de baptismo adversus Donatistas.

12 *Se primatum tenere*] In glossemate libri de unitate ecclesiæ: *Primatus Petro datur ut una Christi ecclesia & una cathedra esse monstretur.* Vide illic observationes Rigaltii.

13 *Agrippinus bo. me. vir*] Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. 2. de baptismo contra Donatistas cap. 9. Sed ego non invenio in hoc loco Cypriani quod Augustinus paulo ante ait Cyprianum dixisse consuetudinem de recipiendis hæreticis absque novo baptismo quasi *cœpisse corrigi* per Agrippinum, & mox de suo ait eam *per Agrippinum corrumpi cœpisse, non corrigi*. Ista explicanda sunt. Ait Augustinus quæstionem de repetitione baptismi nondum ætate Cypriani fuisse pertractatam diligenter, sed tamen saluberrima consuetudine tenuisse ecclesiam, Romanam videlicet, ut planum est ex epistola Firmiliani, in ipsis quoque schismaticis & hæreticis corrigere quod pravum erat, non iterare quod datum esset. Alia erat consuetudo ecclesiæ Africanæ. Et quia Papa Stephanus nihil afferebat ad confirmandam opinionem suam quam consuetudinem, sugillat Cyprianus hanc disputandi methodum, & ait epist. 71. pag. 127. & epist. 74. pag. 141. agendum esse ratione, non consuetudine, quam vocat erroris vetustatem. Nam quamvis consuetudo legem imitetur & non minus quam quod scriptum est usurpetur, tamen non de longa consuetudine præscribendum est, nisi sit rationabilis & per tantum temporis duraverit quod ejus initium non teneatur in hominum memoria. Consuetudinem enim ajunt jurisconsulti esse usum rationabilem competenti tempore firmatum, nullo acto contrario interruptum. Cyprianus contra consuetudinem Romanorum, quam ajebat non dimanare de fonte apostolico, ut agnovit etiam Baronius, oppo-

opponebat consuetudinem veritatis, quam putabat esse in ecclesia Africana. Sane Augustinus ait consuetudinem cedere debere veritati manifestatæ. Et quia illa non erat manifestata ævo Cypriani, ut quæ nondum pertractata fuerat diligenter, propterea illum excusat. & putat illum recepturum fuisse veritatem, si tum ea fuisset manifestata, uti postea fuit in concilio plenario. Ceterum istic adnotandum est diu ante Cyprianum receptam fuisse disciplinam de baptizandis hæreticis ad ecclesiam venientibus, ut dicemus in notis ad concilium Carthaginense, adeoque falsum fuisse Nicephorum Callistum cum scripsit Cyprianum primum fuisse qui baptizandos esse censuerit hæreticos. Addam in hoc loco Gregorium Papam VII. usum esse auctoritate Cypriani adversus consuetudinem cujus usus contrarius est veritati, quia quælibet consuetudo, quantumvis vetusta, quantumvis vulgata, veritati est postponenda. Exstat ea Gregorii epistola apud Gratianum dist. 8. cap. *Si consuetudinem*.

14 *Librato*] Tres libri veteres, *librato consilio communi*. Alii septem & editio Erasmi, *librata consilii communis examinatione*. Qui scribendi modus exstat etiam in initio epistolæ sequentis.

EPISTOLA LXXII.

Ad Stephanum Papam de Concilio.

CYPRIANUS & ceteri Stephano fratri salutem. Ad quædam disponenda & consilii A communis examinatione limanda necesse habuimus, frater carissime, convenientibus in unum pluribus sacerdotibus cogere & [a] celebrare concilium, in quo multa quidem prolata atque [b] transacta sunt. Sed de eo vel maxime tibi scribendum & cum tua gravitate ac sapientia conferendum fuit quod magis pertineat & ad sacerdotalem auctoritatem & ad ecclesiæ catholicæ unitatem pariter ac dignitatem de divinæ dispositionis ordinatione venientem, eos B qui sint foris extra ecclesiam tincti & apud hæreticos & schismaticos prophanæ aquæ labe maculati, quando ad nos atque ad ecclesiam, quæ una est, venerint, baptizari oportere, eo quod parum sit eis manum imponere ad accipiendum spiritum sanctum, nisi accipiant & ecclesiæ baptismum. Tunc enim demum plene sanctificari & esse filii Dei possunt, si [3] sacramento u-

Joan. 3. troque nascantur, cum scriptum sit: *Nisi quis* [4] *renatus fuerit ex aqua & spiritu, non potest introire in regnum Dei*. Invenimus enim etiam in C

Act. 10. actis apostolorum hoc esse ab apostolis custoditum & salutaris fidei veritate servatum, ut cum in domo Cornelii centurionis super ethnicos qui illic aderant fidei calore ferventes & in Dominum toto corde credentes descendisset spiritus sanctus, quo adimpleti variis linguis Deum benedicerent, nihilominus tamen beatum apostolum Petrum divini præcepti atque evangelii memorem præcepisse ut baptizarentur iidem illi qui jam fuerant sancto spiritu pleni, ut nihil prætermissum videretur quo minus per o- D mnia divini præcepti atque evangelii legem apostolica magisteria servarent. Baptismum autem non esse quo hæretici utuntur, nec quemquam apud eos qui Christo adversantur per gratiam Christi posse proficere diligenter nuper expressum est in epistola quæ [5] ad Quintum collegam nostrum in Mauritania constitutum super ea re scripta est, item in litteris quas collegæ nostri [6] ad coepiscopos in Numidia præsidentes ante fecerunt; cujus utriusque epistolæ exempla subdimus hic. Addimus plane & ad- E jungimus, frater carissime, consensu & auctoritate communi, ut etiam si qui presbyteri aut diaconi, qui vel in ecclesia catholica prius ordinati fuerint, & postmodum perfidi ac rebelles contra ecclesiam steterint, vel apud hæreticos a pseudoepiscopis & antichristis contra Christi dispositionem prophana ordinatione promoti sint, & contra altare unum atque [7] divinum sacrificia foris falsa ac sacrilega offerre conati sint, eos quoque hac conditione suscipi cum revertuntur ut communicent laici, & satis habeant quod admittuntur ad pacem qui hostes pacis exstiterint, nec debere eos revertentes ea apud nos ordinationis & honoris arma retinere quibus contra nos rebellaverint. Oportet enim sacerdotes & ministros qui altari & sacrificiis deserviunt integros atque immaculatos esse, cum Dominus Deus in Levitico loquatur & dicat: *Homo in quo fuerit macula & vitium non accedet offerre dona Deo*. Item in Exodo hæc eadem præcipiat & dicat: *Et sacerdotes qui accedunt ad Dominum Deum sanctificentur, ne forte derelinquat illos Dominus*. Et iterum: *Et cum accedunt ministrare ad altare sancti, non adducent in se delictum, ne moriantur*. Quod autem majus potest esse delictum aut quæ macula deformior quam adversus Christum stetisse, quam ecclesiam ejus, quam ille sanguine suo paravit & condidit, dissipasse, quam evangelicæ pacis ac dilectionis oblitum contra unanimem & concordem Dei populum hostilis discordiæ furore pugnasse? Qui etsi ipsi postmodum ad ecclesiam redeunt, restituere tamen eos & secum revocare non possunt qui ab eis seducti & foris morte præventi extra ecclesiam sine communicatione & pace perierunt; quorum animæ in die judicii de ipsorum manibus expetentur qui perditionis auctores & duces exstiterunt. Et icirco satis est talibus revertentibus veniam dari. Non tamen debet in domo fidei perfidia promoveri. Nam quid bonis & innocentibus atque ab ecclesia non recedentibus reservamus, si eos qui a nobis recesserint [8] & contra ecclesiam steterint honoramus? Hæc ad conscientiam tuam, frater carissime, & pro honore communi & pro simplici dilectione pertulimus, credentes etiam tibi pro religionis tuæ & fidei veritate placere quæ & religiosa pariter & vera sunt. Ceterum scimus quosdam [9] quod semel imbiberint nolle deponere nec propositum suum facile mutare, sed salvo inter collegas pacis & concordiæ vinculo quædam propria quæ apud se semel sint usurpata retinere. Qua in re nec nos vim cuiquam facimus aut legem damus, quando habeat in ecclesiæ administratione voluntatis suæ arbitrium liberum unusquisque præpositus, rationem actus sui Domino redditurus. Optamus te, frater carissime, semper bene valere.

Levit. 21.

Exo. 19.

Exo. 28.

EPI-

NOTÆ AD EPISTOLAM LXXII.

CUm proptar illam cui nunc incumbo emendationem & illustrationem operum sancti Cypriani legandam suscepissem prolixam nimis apistolam Joannis Launoii ad Jacobum Bevilaquam de discordia Papæ Stephani cum Cypriano, miratus sum tam multa ab eo dici potuisse ut nihil diceretur. Quæcumque enim affert argumenta & testimonia adversus Stephanum nullius momenti sunt in hac causa & quamdam habent insulsitatem. Quid enim ad causam baptismi facit Cypriani famam esse celebriorem quam famam Stephani, Cyprianum non cedere Stephano, Cyprianum congregasse concilium in causa baptismi. Stephanum non congregasse, ecclesias orientis & occidentis non suscepisse propugnandam sentantiam Stephani, & multa alia hujusmodi quæ ad causam non pertinent, quorum etiam plurima falsa sunt? Nemo autem, ut ait Hieronymus in epistola ad Pammachium contra Joannem Hierosolymitanum, falso verum probat. Itaque ista facile possent rafutari. Sed tanti non sunt. Varissimum igitur est quod ait Optatus in libro quinto, veritatam studiis impediri. Vide Facundum in libro contra Mocianum pag. 577. primæ editionis.

1 *Celebrare concilium*] Celebratum fuisse anno 255. recte, ut opinor, probat Pearsonius in annalibus Cyprianicis.

2 *Transacta*] Ita duodecim libri veteres. Alii quatuor habent *tractata*. Vaterea editiones & tras libri vetares, *translata*.

3 *Sacramento utroque*] baptismo & sancti spiritus infusione, id ast, ut dicet paulo post, aqua & spiritu. Quod sæpe repetit alibi. Tartullianus in libro de virginibus valandis: *Una nobis & illis fides, unus Deus, idem Christus, eadem spes, eadem lavacri sacramenta*. Siricius in apistola ad Himerium: *quibus solis per annum diebus*, id est paschatis & pentecostes, *ad fidem confluentibus generalia baptismatis tradi convenit sacramenta*. Vide Sirmondum capite quinto secundi antirrhetici, ubi explicar hunc Cypriani locum. Vide atiam to. 2. Capitularium pag. 1236. Ceterum pro *utroque* quinque vetera exemplaria habent *utrumque*.

4 *Renatus*] Quatuor antiqui codices habent *denuo natus*. Quæ lectio non displicet, cum vox *denuo* axstet in capite tertio evangelii secundum Joannem, ax quo locus iste petitus est. Sed puto Cyprianum, qui alia versione utebatur quam vulgata nostra, scripsisse *renatus*.

5 *Ad Quintum*] Supra epist.71.

6 *Ad coepisc. in Numidia*] Supra epist.70.

7 *Divinum*] Tres libri veterea habent *individuum*.

8 *Et eo. eccl. steterint*] Ista imitatus est Anselmus episcopus Havelbergensis in tomo XIII. Spicilegii Dacheriani pag. 202.

9 *Quod semel imbiberint*] Cicaro lib. 4. academicarum quæstionum cap. 3. *Sed nescio quomodo plerique errare malunt eamque sententiam quam adamaverint pugnacissime defendere quam sine pertinacia quid constantissime dicatur exquirere*. Lactantius lib. 3. cap. 24. *Quid dicam de iis nescio qui cum semel aberraverint, constanter in stultitia perseverant & vanis vana defendunt, nisi quod eos interdum puto aut joci causa philosophari aut prudentes & scios mendacia defendenda suscipere, quasi ut ingenia sua in malis rebus exerceant vel ostentent*. Cælius Calcagninus in libro da libero arbitrio pag. 396. *nisi tantum esset quibusdam male auspicatis ingeniis impudentia ut non erubescant explosas ac damnatas etiam opiniones revocare atque asserere, non amore quidem veritatis, sed ostentandi ingenii & captandæ auræ popularis gratia*. Congruenter ad hæc Origenes lib. 1. contra Celsum ait molestam rem esse contantionem obstinatamque voluntatem resistendi etiam manifestis, pudore discedendi a consuetis opinionibus quibus jam imbuta est anima, nec ab ullis consuetudinibus hominem difficilius avelli quam ab iis quæ ad opiniones pertinent. Claudianus Mamertus in procemio librorum de statu animæ: *Magnum in genere humano multorum vitium est arrogans imperitia & pervicax in defendendis perpere præsumptis opinionibus pertinacia*. Angelus Politianus cap. 9. miscellaneorum tradit Domitium Calderinum pro sententia cui semel adhæserat etiam contra verum contumacem & refractarium fuisse.

[1] EPISTOLA LXXIII.

Ad Jubajanum de hæreticis baptizandis.

CYPRIANUS Jubajano fratri salutem. [1] Scripsisti mihi, frater carissime, desiderans significari tibi motum animi nostri quid nobis videatur de hæreticorum baptismo, qui [2] foris positi & extra ecclesiam constituti vindicant sibi rem nec juris sui nec potestatis. Quod nos nec ratum possumus nec legitimum [4] computare, quando hoc apud eos esse constet illicitum. Et quoniam jam super hac re quid sentiremus litteris nostris expressimus, ut compendium facerem, exemplum earumdem litterarum tibi misi, quid in concilio, cum complures adessemus, decreverimus, quid item postea [5] Quinto collegæ nostro de eadem re quærenti rescripserim. Et nunc quoque cum in unum convenissemus tam provinciæ Africæ quam Numidiæ [6] episcopi numero septuaginta & unus, hoc idem denuo sententia nostra firmavimus, statuentes unum baptisma esse quod sit in ecclesia catholica constitutum, ac per hoc non rebaptizari sed [7] baptizari a nobis quicumque ab adultera & prophana aqua veniunt abluendi & sanctificandi salutaris aquæ veritate. Nec nos movet, frater carissime, quod in litteris tuis complexus es, Novatianenses rebaptizare eos quos a nobis sollicitant, quando ad nos omnino non pertineat quid hostes ecclesiæ fa-

A ciant, dummodo teneamus ipsi potestatis nostræ honorem & rationis ac veritatis firmitatem. Nam Novatianus simiarum more, quæ cum homines non sint, [8] humana tamen imitantur, vult ecclesiæ catholicæ auctoritatem sibi & veritatem vindicare, quando ipse in ecclesia non sit, immo adhuc insuper contra ecclesiam rebellis & hostis exstiterit. Sciens etenim unum esse baptisma, hoc unum sibi vindicat ut apud se esse ecclesiam dicat & nos hæreticos faciat. Nos autem, qui ecclesiæ unius caput & radicem tenemus, pro certo scimus & fidimus nihil illi extra ecclesiam licere & ba-
B ptisma, quod est unum, apud nos esse, ubi & ipse baptizatus prius fuerat, quando divinæ unitatis & rationem & veritatem tenebat. Quod si in ecclesia baptizatos rebaptizandos foris extra ecclesiam Novatianus existimat, a se incipere debuerat, ut prior [9] extraneo & hæretico baptismo rebaptizaretur, qui post ecclesiam immo & contra ecclesiam baptizandos foris opinatur. Quale est autem ut quia hoc Novatianus facere audet, nos putemus non esse faciendum? Quid ergo? quia & honorem cathedræ sacerdotalis Novatianus usurpat, num iccirco nos cathedræ renuntiare debemus? Aut quia Novatianus altare collocare & sacrificia offerre con-

contra fas nititur, ab altari & facrificiis ceffare A
nos oportet, ne paria & fimilia cum illo ce-
lebrare videamur? Vanum prorfus & ftultum
eft ut quia Novatianus extra ecclefiam vindi-
cat fibi veritatis imaginem, [10] relinquamus ec-
clefiæ veritatem. Apud nos autem non nova
aut repentina res eft ut baptizandos cenfeamus
eos qui ab hæreticis ad ecclefiam veniunt,
quando multi jam anni fint & [11] longa ætas
ex quo fub Agrippino bonæ memoriæ viro con-
venientes in unum epifcopi plurimi hoc fta-
tuerint, atque exinde in hodiernum tot mil- B
lia hæreticorum in provinciis noftris ad eccle-
fiam converfi non afpernati fint neque cuncta-
ti, immo & rationabiliter & libenter amplexi
fint ut lavacri vitalis & falutaris baptifmi gra-
tiam confequerentur. Neque enim difficile eft
doctori vera & legitima infinuare ei qui hære-
tica pravitate damnata, & ecclefiaftica verita-
te comperta, [12] ad hoc venit ut difcat, ad hoc
difcit ut vivat. Nos non [13] debemus ftuporem
hæreticis [14] patrocinio confenfus noftri augere
cum libenter ac prompte obtemperant verita-
ti. Plane quoniam inveni in epiftola cujus e- C
xemplum ad me tranfmififti fcriptum effe
quod [15] quærendum non fit quis baptizaverit,
quando is qui baptizatus fit accipere remiffam
peccatorum potuerit fecundum quod credidit,
prætereundum hunc locum non putavi, ma-
xime cum in eadem epiftola animadverterim
etiam Marcionis fieri mentionem, ut nec ab
ipfo venientes dicat baptizari oportere, quod
jam in nomine Jefu Chrifti baptizati effe vi-
deantur. Confiderare itaque debemus fidem
eorum qui foris credunt, an fecundum eam- D
dem fidem poffint aliquid gratiæ confequi.
Nam fi fides una eft nobis & hæreticis, po-
teft effe & gratia una. Si eumdem patrem,
eumdem filium, eumdem fpiritum fanctum,
eamdem ecclefiam confitentur nobifcum Patri-
paffiani, [16] Anthropiani, Valentiniani, Ap-
pelletiani, Ophitæ, Marcionitæ, & ceteræ
hæreticorum peftes & [17] gladii ac venena fub-
vertendæ veritatis, poteft illic & baptifma
unum effe, fi eft & fides una. Ac ne lon-
gum fit per hærefes univerfas decurrere & fin-
gularum vel ineptias vel infanias recenfere, E
quia nec delectat id dicere quod aut horret
aut pudet noffe, de Marcione interim folo,
cujus mentio in epiftola a te ad nos tranfmif-
fa facta eft, examinemus an poffit baptifmatis
ejus ratio conftare. Dominus enim poft refur-
rectionem difcipulos fuos mittens quemadmo-
dum baptizare deberent inftruxit & docuit di-
Matt.28. cens: *Data eft mihi omnis poteftas in cælo & in
terra. Ite ergo & docete gentes omnes baptizan-
tes eos in nomine patris & filii & fpiritus fancti.*
Infinuat trinitatem, cujus facramento gentes F
[18] baptizarentur. Numquid hanc trinitatem
Marcion tenet? Numquid eumdem afferit quem
& nos patrem creatorem? Numquid eumdem
novit filium Chriftum de Maria virgine na-
tum, qui fermo caro factus fit, qui peccata
noftra portaverit, qui mortem moriendo vice-
rit, qui refurrectionem carnis per femetipfum
primus initiaverit, & difcipulis fuis quod in
eadem carne refurrexiffet oftenderit? Longe
alia eft apud Marcionem fed & apud ceteros
hæreticos fides. Immo nihil eft apud illos nifi

perfidia & blafphemia & [19] contentio fanctita-
tis & veritatis inimica. Quomodo ergo poteft
videri qui apud illos baptizatur confecutus ef-
fe peccatorum remiffam & divinæ indulgentiæ
gratiam per fuam fidem qui ipfius fidei non
habuerit veritatem? Si enim, ficut quibufdam
videtur, fecundum fidem fuam quis accipere
aliquid foris extra ecclefiam potuit, utique id
accepit quod credidit. Falfum autem credens
verum accipere non potuit, fed potius adulte-
ra & prophana, fecundum quod credebat, ac-
cepit. Quem locum prophani & adulteri ba-
ptifmi fubtiliter Hieremias propheta perftrin-
git dicens: *Ut quid qui contriftant me prævalent?* Hier. 15.
*Plaga mea folida eft, unde fanabor? Dum fit,
facta eft mihi quafi aqua mendax non habens fi-
dem.* Mentionem facit per prophetam fpiritus
fanctus aquæ mendacis & fidem non habentis.
Quæ eft hæc aqua mendax & perfida? Utique
ea quæ baptifmi imaginem mentitur & gratiam
fidei adumbrata fimulatione fruftratur. Quod
fi fecundum pravam fidem baptizari aliquis fo-
ris & remiffam peccatorum confequi potuit,
fecundum eamdem fidem confequi & fpiritum
fanctum potuit, & non eft neceffe ei venienti
manum imponi ut fpiritum fanctum confequa-
tur & fignetur. Aut utrumque enim [20] fide fua
foris confequi potuit, aut neutrum eorum qui
foris fuerat accepit. Manifeftum eft autem ubi
& per quos remiffa peccatorum dari poffit,
quæ in baptifmo fcilicet datur. Nam Petro Matt.16.
primum Dominus, fuper quem ædificavit ec-
clefiam, & unde [21] unitatis originem inftituit
& oftendit, poteftatem iftam dedit ut id fol-
veretur in cælis quod ille folviffet in terris. Et
poft refurrectionem quoque ad apoftolos loqui-
tur dicens: *Sicut mifit me pater, & ego mitto* Joan. 10.
*vos. Hoc cum dixiffet, infpiravit, & ait illis:
Accipite fpiritum fanctum. Si cujus remiferitis pec-
cata, remittentur illi; fi cujus tenueritis, tenebun-
tur.* Unde intelligimus non nifi in ecclefia præ-
pofitis & in evangelica lege ac dominica ordi-
natione fundatis licere baptizare & remiffam
peccatorum dare, foris autem nec ligari aliquid
poffe nec folvi, ubi non fit qui aut ligare pof-
fit aliquid aut folvere. Nec hoc, frater cariffi-
me, fine fcripturæ divinæ auctoritate proponi-
mus, ut dicamus certa lege ac propria ordina-
tione divinitus cuncta effe difpofita, nec poffe
quemquam contra epifcopos & facerdotes ufur-
pare fibi aliquid quod non fit fui juris & pote-
ftatis. Nam & Chore & Dathan & Abiron con- Num. 6.
tra Moyfen & Aaron facerdotem facrificandi fi-
bi licentiam [22] ufurpare conati funt; nec ta-
men quod illicite aufi funt impune fecerunt.
Et filii Aaron, qui alienum ignem altari impo- Levit.10.
fuerunt, in confpectu ftatim Domini indignan-
tis exftincti funt. Quod fupplicium manet eos
qui alienam aquam baptifmo inferunt falfo,
ut divina cenfura ulcifcatur & vindicet id hæ-
reticos contra ecclefiam gerere quod non nifi
foli liceat ecclefiæ. Quod autem dicunt qui-
dam de eis qui in Samaria baptizati fuerant, Act. 8.
advenientibus apoftolis Petro & Joanne, tan-
tum fuper eos manum impofitam effe, ut ac-
ciperent fpiritum fanctum, rebaptizatos tamen
non effe, [23] locum iftum, frater cariffime, ad
præfentem caufam videmus omnino non perti-
nere. Illi enim qui in Samaria crediderant fi-
de ve-

A de vera crediderant, & intus in ecclesia, quæ una est, & cui soli gratiam baptismi dare & peccata solvere permissum est, a Philippo diacono, quem iidem apostoli miserant, baptizati erant. Et icciroo quia legitimum & ecclesiasticum baptismum consecuti fuerant, baptizari eos ultra non oportebat, sed tantummodo quod deerat, id a Petro & Joanne factum est, ut oratione pro eis habita, & manu imposita, invocaretur & infunderetur super eos spiritus sanctus. Quod nunc quoque apud nos geritur, ut qui in ecclesia baptizantur, [24] præpositis ecclesiæ offerantur, B & per nostram orationem ac manus impositionem spiritum sanctum consequantur & signaculo dominico consummentur. Non est ergo, frater carissime, quod hæreticis cedendum existimemus ut baptisma, quod non nisi uni & soli ecclesiæ datum sit, prodendum putemus. Boni militis est adversus rebelles & hostes imperatoris sui castra defendere. Gloriosi ducis est commissa sibi signa servare. *Deut. 4.* Scriptum est: *Dominus Deus tuus Deus zelans est*. Qui spiritum Dei accepimus, zelum divinæ fidei habere debemus. C Quo zelo Phinees placuit, *Num. 25.* & Deum promeritus indignantis iram populo pereunte lenivit. [25] Quid adulteram & alienigenam & divinæ unitatis inimicam in acceptum referimus, qui non nisi unum Christum & unam ejus ecclesiam novimus? *Gen. 2.* [26] Ecclesia paradisi instar exprimens arbores fructiferas intra muros suos intus includit, ex quibus quæ non facit fructum bonum *Matth. 3.* [27] exciditur & in ignem mittitur. Has arbores rigat quatuor fluminibus, id est, evangeliis quatuor, quibus baptismi gratiam *Tit. 3.* [28] salutaris D cælesti inundatione largitur. Numquid de ecclesiæ fontibus rigare potest qui intus in ecclesia non est? Numquid paradisi potus salubres & salutares impertire cuiquam potest qui perversus & a semetipso damnatus & extra paradisi fontes relegatus aruit & æternæ sitis siccitate defecit? *Joan. 7.* Clamat Dominus ut qui sitit veniat & bibat de fluminibus aquæ vivæ quæ de ejus ventre fluxerunt. Quo venturus est qui sitit, utrumne ad hæreticos, ubi fons & fluvius aquæ vitalis omnino non est, an ad ecclesiam, *Matt. 16.* quæ una est & [29] super unum, E qui & [30] claves ejus accepit, Domini voce fundata est? [31] Hæc est una quæ tenet & possidet omnem sponsi sui & domini potestatem. In hac præsidemus, pro honore ejus atque unitate pugnamus, hujus & gratiam pariter & gloriam [32] fideli devotione defendimus. Nos de divino permissu rigamus sitientem Dei populum, nos custodimus terminos vitalium fontium. [33] Si possessionis ergo nostræ jus tenemus, si sacramentum unitatis agnoscimus, cur prævaricatores veritatis, cur proditores unitatis [34] existimamur? [35] Aqua ecclesiæ F fidelis & salutaris & sancta corrumpi & [36] adulterari non potest, sicut & ipsa ecclesia incorrupta & casta & pudica est. [37] Si ecclesiæ devoti & in ecclesia constituti sunt hæretici, possunt & baptismo ejus & ceteris salutaribus bonis uti. Si autem in ecclesia non sunt, immo & contra ecclesiam faciunt, quomodo baptizare baptismo ecclesiæ possunt? Neque enim parva res hæreticis & modica conceditur, quando a nobis baptisma eorum in acceptum refertur, cum inde incipiat omnis fidei origo, & ad spem vitæ

A æternæ salutaris ingressio, & purificandis ac vivificandis Dei servis divina dignatio. Nam si baptizari quis apud hæreticos potuit, utique & remissam peccatorum consequi potuit. Si peccatorum remissam consecutus est, & sanctificatus est, & templum Dei factus est, si sanctificatus est, si templum Dei factus est, quæro cujus Dei? Si creatoris, non potuit, quia in eum non credidit. Si Christi, nec hujus fieri potuit templum, qui negat Deum Christum. Si spiritus sancti, cum tres unum sint, quomodo spiritus sanctus placatus esse ei potest qui [38] aut B filii aut patris inimicus est? Proinde frustra quidam qui ratione vincuntur consuetudinem nobis opponunt; [39] quasi consuetudo major sit veritate, aut non id sit in spiritalibus sequendum quod in melius fuerit a sancto spiritu revelatum. Ignosci enim potest simpliciter erranti, sicut de se ipso dicit beatus apostolus Paulus: *Qui primo*, inquit, *fui blasphemus & persecutor & injuriosus; sed misericordiam merui, quia* [40] *ignorans feci*. *1. Tim. 1.* Post inspirationem vero & revelationem factam, qui in C eo quod erraverat perseverat prudens & sciens, sine venia ignorantiæ peccat. Præsumptione enim atque obstinatione quadam nititur, cum ratione superetur. Nec quisquam dicat, quod accepimus ab apostolis hoc sequimur, quando apostoli non nisi unam ecclesiam tradiderunt & baptisma unum, quod non nisi in eadem ecclesia sit constitutum, & neminem inveniamus ab apostolis, cum apud hæreticos baptizatus esset, in eodem baptismo admissum esse & communicasse, ut videantur apostoli baptisma hæreticorum probasse. Quod enim quidam di- D cunt, quasi ad hæreticorum suffragium pertineat quod dixerit apostolus Paulus, *Verumtamen omni modo, sive per occasionem, sive per veritatem Christus annuntietur*, *Philip. 1.* invenimus hoc quoque ad eorum patrocinium qui hæreticis suffragantur & plaudunt nihil posse proficere. Neque enim de hæreticis aut de eorum baptismo loquebatur in epistola sua Paulus, ut aliquid quod ad hanc rem pertineat posuisse ostendatur. Loquebatur de fratribus sive inordinate & contra ecclesiasticam disciplinam ambulantibus, E sive evangelicam veritatem de Dei timore servantibus. Et quosdam ex eis posuit verbum Domini constanter atque intrepide locutos, quosdam vero in invidia & dissensione versatos, quosdam servasse circa se benevolam caritatem, aliquos vero habuisse malevolam dissensionem, se tamen patienter omnia sustinere, dummodo sive in veritate sive per occasionem nomen Christi, quod Paulus prædicabat, ad plurimorum notitiam perveniret, & nova adhuc ac rudis sermonis seminatio loquentium prædicatione crebresceret. F Porro aliud est eos qui intus in ecclesia sunt de nomine Christi loqui, aliud est eos qui foris sunt & contra ecclesiam faciunt in nomine Christi baptizare. Quare qui hæreticis [41] patrocinantur non id proferant quod Paulus de fratribus posuit, sed ostendant si hæretico aliquid concedendum putavit, aut si fidem & baptisma eorum probavit, aut si perfidos & blasphemos remissionem peccatorum accipere extra ecclesiam posse constituit. Si autem quid apostoli de hæreticis senserint consideremus, inveniemus eos in omnibus epistolis suis

suis execrari & detestari hæreticorum sacrilegam pravitatem. Nam cum dicant sermonem eorum ut cancer serpere, quomodo potest is sermo dare remissam peccatorum qui ut cancer serpit ad aures audientium? Et cum dicant nullam participationem esse justitiæ & iniquitati, nullam communionem lumini & tenebris, quomodo possunt aut tenebræ illuminare aut iniquitas justificare? Et cum dicant de Deo eos non esse, sed esse de antichristi spiritu, quomodo gerunt spiritalia [41] & divina qui sunt hostes Dei, & quorum pectora obsederit spiritus antichristi? Quare si [43] rejectis humanæ contentionis erroribus ad evangelicam auctoritatem atque ad apostolicam traditionem [44] sincera & religiosa fide revertamur, intelligemus nihil eis ad gratiam ecclesiasticam & salutarem licere qui spargentes atque impugnantes ecclesiam Christi, a Christo ipso adversarii, ab apostolis vero ejus antichristi nominantur. Non est autem quod aliquis ad circumveniendam christianam veritatem Christi nomen opponat ut dicat, In nomine Jesu Christi [45] ubicumqne & quomodocumque baptizati gratiam baptismi sunt consecuti, quan-
Matth. 7. do ipse Christus loquatur & dicat, *Non omnis qui dicit mihi, Domine, Domine, intrabit in regnum cælorum*, & iterum præmoneat atque instruat ne quis a pseudoprophetis & pseudochri-
Marc. 13. stis in nomine suo facile fallatur. *Multi*, inquit, *venient in nomine meo dicentes, Ego sum Christus, & multos fallent*, & postea addidit dicens: *Vos autem cavete. Ecce prædixi vobis omnia*. Unde apparet non ea statim suscipienda & assumenda quæ jactantur in nomine Christi, sed quæ geruntur in Christi veritate. Quod enim in evangeliis & in apostolorum epistolis Jesu Christi nomen insinuatur ad remissionem peccatorum non ita est quasi aut sine patre aut contra patrem prodesse cuiquam solus filius possit, sed ut Judæis, qui jactitabant se patrem habere, ostenderetur quod nihil eis pater profuturus esset, nisi in filium crederent, quem ille misisset. Nam qui Deum patrem creatorem sciebant, filium quoque Christum scire debebant, ne sibi blandirentur & plauderent de solo patre sine filii ejus agni-
Joan. 14. & 17. tione, qui & dicebat: *Nemo venit ad patrem nisi per me*. Duorum autem cognitionem esse quæ salvet idem ipse manifestat dicens: *Hæc est autem vita æterna ut cognoscant te solum & verum Deum & quem misisti Jesum Christum*. Cum ergo ex ipsius Christi prædicatione & contestatione pater ante cognoscendus sit, qui misit, tunc deinde Christus, qui missus est, nec possit esse spes salutis nisi duobus simul cognitis, quomodo non cognito immo & blasphemato Deo patre, qui apud hæreticos Christi nomine baptizati dicuntur peccatorum remissam consecuti judicantur? Alia enim fuit Judæorum sub apostolis ratio, alia est gentilium conditio. Illi, quia jam legis & Moysi antiquissimum baptisma fuerant adepti, in nomine quoque Jesu Christi erant baptizandi, secundum quod in actis apostolorum Petrus ad
Act. 2. eos loquitur & dicit: *Pœnitemini, & baptizetur unusquisque vestrum in nomine Domini Jesu Christi in remissionem peccatorum, & accipietis donum spiritus sancti. Vobis enim est hæc promissia*

A *& filiis vestris & omnibus deinceps quoscumque advocaverit Dominus Deus noster*. Jesu Christi mentionem facit Petrus, non quasi pater omitteretur, sed ut patri quoque filius adjungeretur. Denique ubi post resurrectionem a Domino apostoli ad gentes mittuntur, in nomine patris & filii & spiritus sancti baptizare gentiles jubentur. Quomodo ergo quidam dicunt foris extra ecclesiam immo & contra ecclesiam, modo in nomine Jesu Christi, ubicumque & quomodocumque gentilem baptizatum remissionem peccatorum consequi posse, quando i-
B pse Christus gentes baptizari jubeat in plena & adunata trinitate. Nisi si qui Christum negat negatur a Christo, qui patrem ejus negat, quem ipse Christus confessus sit, non negatur, & qui in eum blasphemat quem Christus Dominum & Deum suum dixerit, remuneratus a Christo remissionem peccatorum & baptismi sanctificationem consequitur. Qua autem potestate consequi in baptismo remissionem peccatorum potest negans Deum creatorem patrem Christi, quando ipsam po-
C testatem qua baptizamur & sanctificamur ab eodem patre Christus acceperit; quem majo- *I* rem dixerit, a quo clarificari petierit, cujus voluntatem usque ad obsequium bibendi calicis & subeundæ mortis impleverit? Quid est igitur aliud quam participem hæreticis blasphemantibus fieri defendere velle & asserere quod remissam peccatorum accipere in Christi nomine possit blasphemans graviter & peccans in patrem & Dominum & Deum Christi? Quid deinde illud quale est ut qui filium Dei ne- 1. Joa. 2.
D gat, neque patrem habeat, & qui patrem negat, filium habere videatur, cum filius ipse contestetur & dicat, *Nemo potest venire ad me, nisi fuerit illi datum a patre*; ut manifestum sit nullam remissionem peccatorum in baptismo accipi a filio posse quam constet patrem non dedisse, maxime quando adhuc idem repetat & dicat: *Omnis plantatio quam non plantavit pater meus cælestis eradicabitur*. Quod si Christi discipuli discere a Christo nolunt quantum venerationis & honoris paterno nomini debeatur, vel de exemplis terrenis ac sæcularibus
E discant, & sciant Christum non sine maxima exprobratione posuisse: *Filii sæculi hujus prudentiores sunt filiis lucis*. In sæculo isto si cujus patri aliquis convicium fecerit, si contumeliosus ac procax pudorem ejus & honorem maledico ore laceraverit, indignatur filius & irascitur, & læsi patris injuriam quibus potest viribus vindicare conatur. Tu Christum putas impiis & sacrilegis & in patrem suum blasphemis impunitatem dare & eis in baptismo peccata dimittere quos constet baptizatos eadem adhuc in personam patris maledicta congerere
F & incessabili blasphemantis linguæ scelere peccare? Hoc christianus, hoc Dei servus potest aut mente concipere aut fide credere aut sermone proferre? Et ubi erunt legis præcepta divinæ, quæ dicunt, *Honora patrem & matrem*, si vocabulum patris quod in homine honorari præcipitur in Deo impune violatur? Ubi erit quod ipse Christus in evangelio ponit & dicit, *Qui maledixerit patri aut matri, morte moriatur*, si is qui maledicentes parentibus carnalibus puniri & interfici mandat, in cæle-

Joan. 6. — Matt. 15. — Luc. 16. — Exo. 20. — Matth. 5.

A cælestem & spiritalem patrem maledicos atque ecclesiæ matris inimicos ipse vivificat? Execranda ac detestanda res a quibusdam prorsus asseritur, ut is qui blasphemantem in spiritum sanctum reum futurum peccati æterni comminatur, idem in patrem Deum blasphemos salutari baptismo sanctificare dicatur. Et nunc qui talibus ad ecclesiam venientibus [46] sine baptismo communicandum existimant non putant se alienis immo æternis peccatis communicare, admittentes sine baptismo eos qui non nisi in baptismo possint blasphemiarum suarum pecca- B ta deponere. Quam vanum est porro & perversum ut cum ipsi hæretici repudiato & relicto vel errore vel scelere in quo prius fuerant agnoscant ecclesiæ veritatem, nos veritatis ejusdem jura & sacramentum mutilemus & venientibus ac pœnitentibus dicamus eos remissionem peccatorum consecutos esse, quando illi & se peccasse & propter hoc ad ecclesiæ indulgentiam venire fateantur? Quare ecclesiæ catholicæ fidem ac veritatem, frater carissime, & tenere debemus firmiter & docere & per omnia evangelica & apostolica præcepta rationem di- C vinæ [47] dispositionis atque unitatis ostendere. Numquid potest vis baptismi esse major aut potior quam confessio, quam passio, ut quis coram hominibus Christum confiteatur & [48] sanguine suo baptizetur? Et tamen neque hoc baptisma [49] hæretico prodest, quamvis Christum confessus & extra ecclesiam fuerit occisus; nisi si hæreticorum patroni & advocati hæreticos in falsa confessione Christi interfectos martyres prædicant & contra apostoli con- *2.Cor.13.* testationem, qui nihil eos quamvis exustos & D occisos dicit posse proficere, gloriam eis & coronam passionis assignant. Quod si hæretico nec baptisma publicæ confessionis & sanguinis [50] proficere ad salutem potest, quia salus extra ecclesiam non est, quanto magis ei nihil proderit, si in latebra & in latronum spelunca adulteræ aquæ contagione tinctus, non tantum peccata antiqua non exposuerit, sed adhuc potius nova & majora cumulaverit? Quare baptisma nobis & hæreticis commune esse non potest, cum quibus nec pater Deus, nec filius Christus, nec spiritus sanctus, nec fides, E nec ecclesia ipsa communis est. Et ideo baptizari eos oportet qui de hæresi ad ecclesiam veniunt; ut qui legitimo & vero atque unico sanctæ ecclesiæ baptismo ad regnum Dei regeneratione divina præparantur, sacramento u- *Joan. 3.* troque nascantur, quia scriptum est: *Nisi quis renatus fuerit ex aqua & spiritu non potest intrare in regnum Dei*. Quo in loco quidam, quasi evacuare possint humana argumentatione prædicationis evangelicæ veritatem, catecuminos nobis opponunt, si quis ex his antequam in F ecclesia baptizetur in confessione nominis apprehensus fuerit & occisus, an spem salutis & præmium confessionis amittat, eo quod [51] ex aqua prius non sit renatus. Sciant igitur hujusmodi homines suffragatores & fautores hæreticorum catecuminos illos primo integram fidem & [52] ecclesiæ veritatem tenere & ad debellandum diabolum de divinis castris cum plena & sincera Dei patris & Christi & spiritus sancti cognitione procedere, deinde nec privari baptismi sacramento, utpote qui baptizen-

A tur gloriosissimo & maximo sanguinis baptismo, de quo & Dominus dicebat habere se *Luc. 12.* aliud baptisma baptizari. Sanguine autem suo baptizatos & passione sanctificatos consummari & divinæ pollicitationis gratiam consequi declarat in evangelio idem Dominus, [53] quando *Luc. 23.* ad latronem in ipsa passione credentem & confitentem loquitur & quod secum futurus sit in paradiso pollicetur. Quapropter qui [54] fidei & veritati præsumus, eos qui ad fidem & veritatem veniunt, & agentes pœnitentiam remitti sibi peccata deposcunt, decipere non debemus B & fallere, sed correctos a nobis ac reformatos ad regnum cælorum disciplinis cælestibus erudire. Sed dicit aliquis: Quid ergo fiet de his qui in præteritum de hæresi ad ecclesiam venientes sine baptismo admissi sunt? Potens est Dominus misericordia sua indulgentiam dare & eos qui ad ecclesiam simpliciter admissi in ecclesia dormierunt ab ecclesiæ suæ muneribus non separare. Non tamen quia aliquando erratum est, ideo semper errandum est, cum magis sapientibus & Deum timentibus con- C gruat patefactæ & perspectæ veritati libenter atque incunctanter obsequi quam pertinaciter atque obstinate contra fratres & consacerdotes pro hæreticis reluctari. Nec quisquam existimet hæreticos, eo quod illis [55] baptisma opponitur, quasi secundi baptismi vocabulo scandalizatos ut ad ecclesiam veniant retardari. Immo vero hoc ipso magis ad necessitatem veniendi testimonio ostensæ sibi & probatæ veritatis adiguntur. Nam si viderint judicio ac sententia nostra id decerni & statui ut baptisma justum D & legitimum computetur quo illic baptizantur, putabunt se ecclesiam quoque & cetera ecclesiæ munera juste & legitime possidere; nec erit causa veniendi ad nos, quando habentes baptisma habere videantur & cetera. Porro autem cum cognoscunt baptisma nullum foris esse nec remissam peccatorum extra ecclesiam dari posse, [56] avidius ad nos & promptius properant & munera ac dona ecclesiæ matris implorant, certi pervenire se omnino non posse ad veram divinæ gratiæ pollicitationem nisi prius venerint ad ecclesiæ [57] verita- E tem. Nec recusabunt baptizari apud nos hæretici legitimo & vero ecclesiæ baptismo, quando ex nobis didicerint baptizatos quoque a Paulo eos qui jam baptismo Joannis baptizati fuissent, sicut legimus in actibus apostolorum. Et *Act. 19.* nunc apud quosdam de nostris hæreticorum baptisma occupatum asseritur, & invidia quadam quasi rebaptizandi baptizare post hostes Dei nefas ducitur, cum baptizatos inveniamus quos Joannes baptizaverat, ille Joannes major [58] in- *Matt. 11.* ter prophetas habitus, ille divina gratia adhue *Luc. 1.* in utero matris impletus, ille Heliæ spiritu & F virtute subnixus, qui non adversarius Domini, sed præcursor ac prædicator fuit, qui Dominum nostrum non tantum verbis prænuntiavit, sed & oculis ostendit, qui ipsum Christum, per quem baptizantur ceteri, baptizavit. Quod si iccirco hæreticus jus baptismi obtinere potuit, quia prior baptizavit, non possidentis erit jam baptisma, sed occupantis; & cum separari a se & dividi omnino non possint baptisma & ecclesia, qui occupare baptisma prior potuit, & ecclesiam pariter occupavit;

vit; & incipis [59] tu illi hæreticus videri, qui A præventus posterior esse cœpisti, qui cedendo ac manus dando jus quod acceperas reliquisti. Quam periculosum sit autem in divinis rebus ut quis cedat jure suo & potestate scriptura *sancta* declarat, cum in Genesi Esau primatus suos inde perdiderit, nec recipere id postmodum potuerit quod semel cessit. [60] Hæc tibi breviter pro nostra mediocritate rescripsimus, frater* carissime, [61] nemini præscribentes aut præjudicantes quo minus unusquisque episcoporum quod putat faciat, habens arbitrii sui liberam potestatem. Nos, quantum in nobis est, propter hæreticos cum collegis & coepiscopis nostris non contendimus, cum quibus divinam concordiam & dominicam pacem tenemus; maxime cum & apostolus dicat: *Si quis autem* [62] *putatur contentiosus esse, nos talem consuetudinem non habemus, neque ecclesia Dei*. Servatur u nobis patienter & [63] leniter caritas animi, collegii honor, vinculum fidei, & concordia sacerdotii. Propter hoc etiam [64] libellum [65] nunc de bono patientiæ, quantum valuit nostra mediocritas, permittente Domino & inspirante conscripsimus, quem ad te pro mutua dilectione transmisimns. Opto te, frater carissime, semper bene valere.

Gen. 25.

1.Cor.11.

NOTÆ AD EPISTOLAM LXXIII.

1 HAnc epistolam esse Cypriani puto non posse ambigi. Et tamen sanctus Augustinus lib. 2. contra Cresconium cap. 33. videtur dubitasse an esset Cypriani. Quæ autem ratio eum movere potuerit ut ita putaret difficile dictu est, præsertim cum Cyprianus eam agnoscat ut suam in præfatione concilii Carthaginensis & ipse Augustinus illam frequenter alibi citra difficultatem tribuat sanctissimo martyri, ut libro de anima cap. 9. lib. 3. de baptismo contra Donatistas cap. 2. lib. 4. cap. 12. lib. 5. cap. 1. lib. 6. cap. 7. & lib. 6. contra Cresconium cap. 32. Hieronymus quoque in extremo dialogo adversus Luciferianos eam laudat ut Cyprianicam. Simon Goulartius contendit illam esse purum paralogismum, eam videlicet ob rationem quia Cyprianus Novatianenses nominat inter hostes ecclesiæ, quia eos cum Marcionitis, Patripassianis, & aliis hæreticis baptismi institutionem & essentiam evertentibus confundit. Quod tamen verum non est. Sane Cyprianus damnat opinionem Novatiani censentis baptisma Marcionis esse verum baptisma, quia qui sectæ ejus addicti erant baptizati fuerant in nomine Jesu Christi. Itaque propterea disputat adversus baptismum Marcionis & aliorum hæreticorum. Illis autem accenset etiam Novatianum, quia putabat ejus baptismum non valere qui contra ecclesiam, in qua est verus & unicus baptismus, rebellis erat & hostis ecclesiæ. Itaque vere dici posset ea quæ istic edisserit Goulartius esse purum paralogismum.

2 *Scripsisti mihi*] Si vera est inscriptio epistolæ 70. quam exstare monui in codice Thuano, apparet istam fuisse primam earum quæ ad Jubajanum scriptæ sunt. Si vero tertia est, ut in uno veteri libro meo legitur, constat desiderari unam ex tribus epistolis a Cypriano scriptis ad Jubajanum. Ex initio porro istius, si ista sunt vera, facile est colligere primam desiderari & synodicam scriptam ad Numidas esse secundam. Sane synodicam scriptam esse ante istam docet ipse Cyprianus in initio istius epistolæ.

3 *Foris positi*] Hieronymus in apologia adversus Rufinum: *Quid loquar de hæreticis, qui licet foris sint, se nominant christianos?*

4 *Computare*] Antea legebatur *judicare*. Nos mutavimus, quia nobis constat omnia vetera exemplaria nostra, præter unum tantummodo, & quinque Anglicana habere lectionem quam nos constituimus. Quæ lectio confirmari potest ex nonnullis aliis Cypriani locis, in primis vero ex postrema parte istius epistolæ pag. 137. ubi ait, *baptisma justum & legitimum computetur*, & ex epistola Firmiliani pag. 149. *cum istic semper observatum sit ut non nisi unam Dei ecclesiam nossemus & sanctum baptisma non nisi sanctæ ecclesiæ computaremus*. Ea auctoritas major est quam ut obsisti ei possit.

5 *Quinto*] Supra epist. 71. Ex epistola porro 72. in qua ejusdem Quinti mentio habetur apparet illum fuisse episcopum in Mauritania.

6 *Episcopi LXXI.*] Augustinus in libro de unico baptismo contra Petilianum cap. 13. septuaginta tantum ponit. Vide etiam quæ de hoc concilio idem ait lib. 2. de baptismo contra Donatistas cap. 7. 8. 9. & lib. 3. cap. 2. 12.

7 *Baptizari a nobis quic.*] Ita emendavimus ex fide quatuordecim librorum nostrorum veterum & septem Anglicanorum. Antea legebatur *baptizari a nobis. Quicumque ergo ab adultera & prophana aqua veniant abluendi sunt & sanctificandi*. Ita etiam in codice sancti Arnulphi, nisi quod ibi legitur *venientes*.

8 *Humana*] Hanc lectionem habent quatuordecim exemplaria nostra & septem Anglicana. Vox autem *tamen*, quæ sequitur, deest in pluribus eorumdem exemplarium. In Corbejensi pro *humana* legitur *humanitatem*.

9 *Extraneo*] Codex sancti Arnulphi *extrario*.

10 *Relinquamus ecclesiæ*] Idem codex, *relinquat ecclesia*.

11 *Longa ætas*] Vide observationes Rigaltii ad hunc locum. Vide etiam Sirmondi notas ad librum decimum Facundi.

12 *Ad hoc venit ut discat*] Ita XVII. libri nostri veteres & septem Anglicani. Neque dubitari potest quin hæc lectio sit optima.

13 *Debemus stuporem*] Duo libri veteres, *debemus stupore hæreticis patrocinari hæreticos & consensus nostri &c.* Sex Anglicani, *non debemus stuporem hæreticis patrocinio consensus nostri, rum &c.* Ita etiam in uno ex nostris. Stuporem gentilitatis dixit Pontius diaconus in vita Cypriani.

14 *Patrocinio consensus*] Codex sancti Arnulphi, *patrocinii & consensus*.

15 *Quærendum non sit*] Vide librum anonymi de rebaptismate infra pag. 353.

16 *Anthropianos*] Vide doctissimi viri Joannis Baptistæ Cotelerii notas ad librum sextum constitutionum apostolicarum cap. 10.

17 *Gladii ac venena*] Ita reponendum esse censuimus; quia ita scriptum invenimus in tredecim libris nostris veteribus & in septem Anglicanis. Gladii autem illi & venena referuntur ad hæreticos illos tamquam epitheta, ut sæpe apud oratores & historicos.

18 *Baptizarentur*] Codex sancti Arnulphi *tinguerentur*.

19 *Contentio sanctitatis*] Idem codex, *contentio vanitatis amica & veritatis inimica*.

20 *Fide sua foris*] Ita emendavimus & supplevimus ex fide quatuordecim veterum exemplarium nostrorum & sex Anglicanorum, tum etiam ex editione Morellii.

21 *Unitatis originem*] Unitatem ecclesiæ frequenter commendat Cyprianus, præsertim in libro de unitate ecclesiæ.

22 *Usurpare conati*] Ita editio Manutiana & duodecim libri veteres. At Erasmus & Morellius & tres libri veteres habent *vindicare*, eodem sensu. In codice sancti Arnulphi, ubi legitur *usurpati sunt*, additur *ausu sacrilego*.

23 *Locum istum*] De vero sensu hujus loci prolixe disserit Joannes Dallæus lib. 2. de cultibus Latinorom cap. 12. pag. 156.

24 *Præpositis*] Hanc lectionem, quam inveni in omnibus antiquis editionibus & in quatuor libris veteribus, ego præfero ei quæ a Pamelio allata est ex unico codice Anglicano, in quo scriptum erat *per præpositos*. Quam lectionem, ne quid dissimulem, exhibent novem vetera exemplaria.

25 *Quid adulteram*] Novem libri nostri veteres & quatuor Anglicani præferunt: *Quid adultera & aliena & divinæ unitatis inimica in acceptum referimus*. Ita etiam in Anglicano suo legebat Pamelius. Sed quidam libri veteres habent *veritatis*.

26 *Ecclesia paradisi instar*] Sanctus Augustinus lib. 4. de baptismo contra Donatistas cap. 1. exponit paraphrastice hunc locum, & ait: *Ecclesia paradiso comparata indicat nobis posse quidem ejus baptismum homines etiam foris accipere, sed salutis beatitudinem extra eam neminem vel percipere vel tenere*. Et addit: *Ita fit ut cum paradisi aqua sit extra paradisum, beatitudo tamen non sit nisi intra paradisum. Sic ergo baptisma ecclesiæ potest esse extra ecclesiam, munus autem beatæ vitæ non nisi* intra

intra ecclesiam reperitur. Vide infra ad epistolam 75. *Ab aqua aliena*.

27 *Exciditur*] Ita editiones Manutii & Morellii & quindecim libri veteres. Alii tres & Erasmus habent *excidetur & in ignem mittetur*. Fuxensis, *exuritur & in ignem mittitur*.

28 *Salutaris cælesti*] Codex sancti Arnulphi *salutari & cælesti*.

29 *Super unum*] id est super Petrum. Vide librum de unitate ecclesiæ.

30 *Claves accepit*] Sanctus Columbanus in epistola ad Papam Bonifacium eum monet ut qui Petri, qui claves accepit, successor est, ea potestate bene utatur. *Tamdiu enim*, inquit, *potestas apud vos erit quamdiu recta ratio permanserit. Ille enim certus regni cælorum clavicularius est qui dignis per veram scientiam aperit & indignis claudit*. Hæc insinuanda sunt Romanis. Multi enim Romani pontifices ab hac regula discesserunt. Huc referri possunt quæ de Petri privilegio disserit Marca lib. 4. de concordia cap. 6. & quæ nos illic annotavimus.

31 *Hæc est una*] Refert hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. de baptismo adversus Donatistas cap. 1.

32 *Fideli devotione*] Ita posuimus pro eo quod antea legebatur *fidei virtute*. Sane in codice Corbejensi legitur *fidei virtute*, in tribus aliis *fidei devotione*. Sed omnes alii & septem Anglicani præferunt *fideli devotione*.

33 *Si possessionis*] Codex Remensis sancti Dionysii, *si pastionis nostræ terram tenemus*. Quod fortasse melius est propter ea quæ præcedunt.

34 *Existimamur*] Tredecim libri nostri & unus Bodlejanus habent *existimmus*, alii quinque Anglicani *existimamus*, unus meus *timemus*, magno inter has varias lectiones discrimine.

35 *Aqua ecclesiæ*] Codex Gratianopolitanus: *Aqua ecclesiæ & fidelis & vera & salutaris & sancta*. Citat Augustinus in loco paulo ante laudato, sed non habet *& vera*.

36 *Adulterari non potest*] Vide notas nostras ad Agobardum pag. 45. & quæ nos diximus de eo argumento in notis ad librum de unitate ecclesiæ.

37 *Si ecclesia devotis*] Vetus Remigianus: *Nam si ista devotia ecclesiæ est & in ecclesia &c.*

38 *Aut filii aut patris*] Ista in aliis editionibus transposita erant, haud dubie ex emendatione cujusdam critici propter ordinem personarum sanctissimæ Trinitatis. Indecens enim videbatur huic critico filium nominari ante patrem. Omnes libri veteres habent uti nos reposuimus.

39 *Quasi consuetudo*] Multa istic ex Tertulliano, Arnobio, & aliis dici possent de auctoritate consuetudinis. Afferam tantum locum sancti Hieronymi in calce dialogi adversus Luciferianos, ubi sic legitur: *Legat Cypriani epistolas, in quibus apud Stephanum Romanæ urbis episcopum inveteratæ consuetudinis laceras errorem*. Respicit ad epistolam 72. quæ scripta est ad Stephanum. Puto autem respexisse etiam ad epistolam quam Crescens episcopus Cirtensis in concilio Carthaginensi commemorat scriptam ad Stephanum, quæ nunc non exstat, in qua varia exstabant testimonia ex scripturis deificis descendentia adversus sententiam Stephani de baptismo hæreticorum.

40 *Ignorans feci*] In libro Fuxensi additur, *credens nondum*. Sed illud alibi non inveni. Respondet illud ei quod refertur ex epistola prima ad Timotheum, *quod ignorans feci in incredulitate*.

41 *Patrocinantur*] In undecim libris nostris & in sex Anglicanis scriptum est: *Quare qui hæreticis patrocinatur, non id proferat quod Paulus de fratribus posuit, sed ostendat*.

42 *Et divina*] In editione Erasmi, quæ omnium prima est, legitur: *Quomodo spiritualia & divina tractant*. Postea Manutius, quem secuti sunt posteriores editores, posuit: *Quomodo gerunt spiritalia aut divina tractant*. Manifestum est delendam esse vocem *gerunt* aut vocem *tractant*. Itaque cum quatuordecim libri nostri & sex Anglicani non agnoscant vocem *tractant*, eam sustulimus.

43 *Rejectis*] Tres libri nostri & sex Anglicani habent *relictis*.

44 *Sincera & religiosa*] Editio Morelliana & tres libri veteres, *sincera & vera & religiosa*.

45 *Ubic. & quomodoc.*] Hæc est vera lectio, quæ rursum reperitur infra in hac ipsa epistola. Putarunt autem Angli hæc verba esse Stephani, quia infra, ut illi ajunt, traducuntur a Cypriano. Poterant addere ea vere imputari Stephano in epistola Firmiliani.

46 *Sine baptismo communic.*] In codice Lamonii scriptum est *sine pœnitentia baptismo*, in epistola 74. ad Pompejum *baptizari in manum pœnitentiæ in ecclesia voluit*, & in epistola 76. ad Magnum *sanctificari in ecclesia catholica & vero & unico pœnitentiæ baptismo*. Sane Tertullianus in libro de baptismo & in libro de pœnitentia dixit baptismum & intinctionem pœnitentiæ, sed diverso, ut videtur, sensu. Quod examinabunt viri docti & curiosi antiquitatis ecclesiasticæ. Atque ut facilius exercere in hoc possint suam industriam, apponam istic omnia loca in quibus istiusmodi variæ lectiones, quas alibi non inveni, occurrunt in libro Lamonii. Pertinent autem omnes ad concilium Carthaginense. In allocutione igitur Cypriani scriptum est *ecclesiæ baptismo pœnitentia baptizari*. Cæcilius a Bilta ait, *sine pœnitentia baptismo ac venia delictorum communicare compellitur*. Primus a Misgirpa: *Censeo omnem hominem ab hæresi venientem baptismo pœnitentia baptizandum*. Novatus a Thamugade, *debere eos baptismo pœnitentia baptizari*. Et paulo post, *hæreticos qui ad ecclesiam conversi sunt pœnitentia baptizari*. Nemesianus a Thubunis: *Male ergo sibi quidam interpretantur ut dicant per manus impositionem tantum & non cum pœnitentia spiritum sanctum accipiant*. Et infra: *Nisi ergo acceperint baptismum pœnitentiæ in ecclesia catholica*. Januarius a Lambese, *decerno hæreticos omnes baptizandos pœnitentia manu*. Lucius a Castro Galbæ, *eos qui a contrariis baptizari inquinati sunt primo purgari & simul pœnitentia baptizari*. Crescens a Cirta, *censeo omnes hæreticos & schismaticos qui ad catholicam ecclesiam voluerint venire non antea ingredi nisi exorcizati manu pœnitentiæ*. Nicomedes a Segermis: *Mea sententia hæc est, ut hæretici ad ecclesiam venientes baptizentur in pœnitentia & quod nullam foris*. Munnulus a Girba, *renasci & baptizari in manu pœnitentiæ ut career*. Secundinus a Cedias, *eos qui confugiunt ad ecclesiam pœnitentia baptizandos esse*. Pollianus a Mileo: *Justum est hæreticum baptizari pœnitentia in ecclesia sancta*. Darivus a Badis: *Nos quantum in nobis est hæretico non communicamus nisi baptizatus pœnitentia in ecclesia fuerit*. Successus ab Abbir Germaniciana, *censuimus hæreticos pœnitentia baptizandos esse*. Sedatus a Tuburbo, *singulare & verum ecclesiæ baptismum per pœnitentiæ manum retractet accipere*. Cassius a Macomadibus: *Censeo itaque flebiles & tabidos hæreticos baptizandos in pœnitentia esse*. Januarius a Vico Cæsaris, *eos quos ecclesia non baptizavit per pœnitentiam baptizemus*. Felix ab Uthina, *sanctificatione lavacri pœnitentia purgata*. Euchratius a Thenis, *integro & catholico baptismate pœnitentiæ baptizari debere*. Adelphius a Thasvalte, *quando ecclesia hæreticus non rebaptizet, sed per manum baptizet*. Marcus a Mactari, *propterea decrevimus hæreticos baptizandos esse per manus impositionem*. Aurelius ab Utica: *Et ideo censeo baptizandos in manu pœnitentiæ ut accipiant remissionem peccatorum*. Lucianus a Rucuma: *Propterea censeo hæreticos baptizandos per manus impositionem esse*. Jader a Midila: *Et ideo non debemus admittere hæreticum nisi per manus impositionem, ne se putet*. Marcellus a Zama, *hæreticum non pœnitentia baptizet*. Geminus a Furnis: *Et ideo quod semel decrevimus tenemus ut hæreticos venientes in pœnitentia baptizemus*. Felix a Bussacenis: *In hæreticis sine pœnitentia baptismo admittendis*. Donatulus a Capse, *quando ad ecclesiam convertuntur manu pœnitentia baptizentur*. Petrus ab Hippone Diarrhytorum: *Et ideo in hæresi tinctos sive in schismate venientes ad ecclesiam censeo baptizari in pœnitentia oportere*. Lucius ab Ausafa, *& eos qui veniunt in ecclesiam in pœnitentia baptizandos esse*. Felix a Gurgitibus, *gratiam baptismi per manus impositionem ubi licet consequantur*. Victor ab Octavo, *ut quicumque ab hæresi venerint sine dubio pœnitentiæ baptizentur*. Julius a Neapoli, *hæreticos venientes ad ecclesiam pœnitentiæ manu baptizemus*. Cyprianus a Carthagine, *unico ecclesiæ manu pœnitentiæ benedictionis baptismo baptizandos*.

Post ista adnotata, cum videam istic pœnitentiam jungi cum baptismo, in quo certum est dari remissionem peccatorum, quam Cyprianus epist. 55. videtur æquare baptismo, quia abluit peccata commissa post baptismum sicut baptisma abluit peccata ante baptismum illud, etiam addam, fuisse posterioribus temporibus qui ex loco quodam Hieronymi, ubi more rhetorum ludit, collegerunt votum monasticum religionis esse secundum baptisma, quo abluuntur omnia peccata antea commissa. Vide Thomam Valdensem tit. 9. cap. 80. de sacramentalibus & Alvarum Pelagium lib. 2. cap. 53. de planctu ecclesiæ. Vide etiam librum de monachatu Hamelini de Verulamio in tomo quinto Anecdotorum R. P. Edmundi Martène pag. 1458. Huc genus baptismi recte explicat vir clarissimus & doctissi-

mus Eusebius Renaudorius to. 5. lib. 4. cap. 8. de perpetuitate fidei ecclesiæ catholicæ circa eucharistiam. Ego vero hic addo exstare in chartulario prioratus de Paredo in diœcesi Augustodunensi veterem notitiam editam tempore sancti Hugonis abbatis Cloniacensis, in qua legitur virum nobilem ex castro montis sancti Vincentii nomine Heldinum, cum constituisset unum ex filiis suis facere monachum, innotuisset autem id Hugoni comiti, istum ei suasisse ut filium ad baptismum in monasterio ferri faceret. Hæc sunt verba notitiæ. *Quapropter prædictus Comes advocans præfatum Heldinum, quia sciebat se ab eo diligi, suasit ei ut quia audierat suum quemdam filium Deo vovisse, ipsum puerum ad baptismum in monasterio ferri faceret, litteris traderet, & Deo in prædicto loco offerret.* Quamquam si puer recens natus esset, dici posset suasum patri fuisse ut filium baptizari faceret in monasterio, non vero ut baptismum religionis susciperet. Sed non fuisse recenter natum dicere videtur notitia, cum patri suadeatur ut filium litteris traderet.

47 *Dispositionis*] Antea legebatur *dispensationis*. Mutare coacti sumus propter auctoritatem tredecim librorum nostrorum & septem Anglicanorum. Volgatam lectionem non inveni nisi in uno. Remigianus habet *disputationis*, manifesto errore. Infra in epistola 74. legitur *humanam traditionem divinæ dispositioni anteponere*.

48 *Sanguine suo baptizetur*] De baptismo sanguinis insignis est locus in libro Tertulliani de baptismo. Item apud Rufinum in expositione symboli. De hac materia plures disseruerunt.

49 *Hæretico prodest*] Rursum istud mutare habuimus propter consensum veterum exemplarium nostrorum & sex Anglicanorum. Et hanc quoque lectionem probat Pamelius in suis annotationibus. Confirmant autem illam ea quæ mox sequuntur. Vitio non caret hoc argumentum quo sæpe utitur Cyprianus. Hic enim maxime valent adhibita a S. Augustino in libris de baptismo rationum momenta, cum manifestum & perspicuum sit nihil a Cypriano de hæreticis & schismaticis dici, quod non pariter dici possit de iis qui in ipsa Ecclesia occultam hæresim fovent. His enim nec baptismus sanguinis prodesse nisi errorem deponant.

50 *Proficere ad salutem*] Unus Remigianus, *ad salutem prodesse potest quia salus extra ecclesiam esse non potest*. Ita etiam ferme Divionensis.

51 *Ex aqua prius*] Codex Eligianus, *eo quod ex aqua & spiritu prius non sit renatus*.

52 *Ecclesiæ veritatem*] Sic edidit Erasmus. Ita etiam vidi scriptum in tredecim exemplaribus nostris & in sex Anglicanis. Infra in hac ipsa epistola, *nisi prius venerint ad ecclesiæ veritatem*. Hanc lectionem confirmant alia quoque Cypriani loca.

53 *Quando ad latronem*] Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. cap. 22. de unico baptismo adversus Donatistas. Hunc latronem quidam vocant martyrem quia Christum confessus est, qui ei morienti pollicitus est paradisum. Fuit sane martyr, id est testis passionis Christi. Hieronymus in epistola ad Paulinum de institutione monachi: *E contrario latro crucem mutat paradiso & facit homicidii pœnam martyrium*. Avitus episcopus Viennensis epist. 3. *Horum igitur unus latronum longi sceleris vitam brevis compendii fine permutans ex interfectore medicus, martyr ex fure*. & epist. 4. *Latro ille pro subsecuta confessione additur paradiso, per injustum deductus est æquum ut de justa raperet morte martyrium*. Eadem fuit opinio auctoris libri de cardinalibus Christi operibus qui vulgo edi solet cum operibus Cypriani. Ait enim de latrone loquens, *pœnam mutavit in martyrium*. & infra, *factus est particeps regni. per confessionem factus collega martyru*. Humbertus Cardinalis episcopus Silvæ candidæ lib. 2. adversus simoniacos cap. 42. ait latronem illum qui agnovit Christum ex pœna latronis meritum tulisse triumphum martyrii. Cæsarius Heisterbachcensis lib. 8. cap. 64. *Causa, non pœna, facit martyres. Duo enim latrones Christo affixi sunt hinc & inde, unus martyr effectus est propter virtutem confessionis, alteri pœna sua fuit initium æternæ damnationis*. Vide etiam glossam capitis *Importuno* dist. 1. de pœnitentia & Rutilium Benzonium lib. 2. cap. 43. de anno jubilæi. Fuere tamen qui negarent istum honorem ei tribui posse, quia, ut ait Hugo archiepiscopus Rothomagensis lib. 5. cap. 9. dialogorum suorum, neque baptismo regeneratus erat, nec causa Christi in cruce fuerat affixus. Unde sequebatur illum non esse martyrem. Et tamen Rupertus lib. 3. in evangelium Joannis videtur existimasse illum baptizatum fuisse in aqua quæ fluxit de latere Christi. R. P. Edmundus Martene in descriptione itineris sui per Gallias pag. 24. testatur singulis annis celebrari missam de sancto latrone in ecclesia Bituricensi in die sabbati sancti. Reliquias sancti latronis exstitisse olim & fortassis adhuc exstare in ecclesia Carcassonensi docet vetus inventarium reliquiarum quæ in ea servabantur editum a Gerardo de Vic in chronico episcoporum Carcassonensium. Petrus a Valle patricius Romanus in epistola 13. peregrinationum suarum tradit ostensum sibi fuisse haud procul Rama vicum quemdam ex quo ortus erat bonus latro qui crucifixus est cum Christo.

54 *Fidei & ver. præsumus*] Hanc lectionem præferunt editiones Manutii & Morellii & novem libri veteres. Erasmus & alii quinque libri veteres, *qui fide & veritate præsumimus*. Unus meus, *qui de fidei veritate præsumimus*.

55 *Baptisma opponitur*] Ita Erasmus & quatuordecim libri veteres. Manutius posuit BAPTISMATA litteris majusculis. Quo etiam modo scriptum vidi in Fuxensi. Editionem Manutii scio placuisse viris doctis. Et nihilominus ego puto falsam esse. Nuspiam enim apud Cyprianum, qui multis in locis disputat adversus baptisma hæreticorum, nuspiam inquam inveniri in eo sensu vocem *baptismata* certum est. In epistola 71. *Nam cum duo baptismata esse non possint, si hæretici vere baptizant, ipsi habent baptisma*. Et in epistola 74. scribens adversus Papam Stephanum, qui baptisma hæreticorum probabat, ait, *omnium hæreticorum baptismata justa & legitima judicavit*. Hieronymus in caput quartum epistolæ ad Ephesios: *Unum baptisma & contra Valentinum facit, qui duo baptismata esse contendit, & contra omnes hæreticos, ut sciant non habere se baptismata, sed in una Christi ecclesia fontem esse vitalem*.

56 *Avidius*] Ita editiones Manutii & Morellii & decem libri veteres. Erasmus & codex Corbejensis habent *audacius*. Pro eo autem quod editiones & iidem libri veteres præferunt *promptius* unus meus habet *pernicius*.

57 *Veritatem*] Ita quatuordecim libri veteres pro eo quod editiones habent *unitatem*. Vide quæ paulo ante dicta sunt in simili causa. Contra apud Jonam Aurelianensem de cultu imaginum pag. 24. editionis Plantinianæ legendum esse *unitatem* pro *veritatem* probat codex antiquissimus & optimus.

58 *Inter prophetas*] Unus codex regius, *inter natos mulierum & prophetas*. At sanctus Augustinus, qui locum istum describit in libro quarto cap. 22. de baptismo adversus Donatistas, non habet *natos mulierum &*, quæ desunt etiam in omnibus aliis veteribus libris.

59 *Tu illi hæreticus*] Salvianus lib. 5. cap. 2. *Hæretici ergo sunt, sed non scientes. Denique apud nos sunt hæretici, apud se non sunt. Nam in tantum se catholicos esse judicant ut nos ipsos titulo hæreticæ appellationis infament*.

60 *Hæc tibi breviter*] Supra in calce epistolæ ad Donatum: *Hæc interim brevibus, Donate carissime*. Ita Erasmus & Morellius & decem libri veteres. Alii quinque *brevius*. Apud sanctum Augustinum, qui satis frequenter refert hunc locum, scriptum est semper *breviter*. Antiqui dicebant *brevi* pro *breviter*, ut notat Charisius. Cujus modi scribendi plura exstant exempla apud Ciceronem & alibi. Vide Lambini annotationes in orationem Ciceronis pro Plancio.

61 *Nemini præjudicantes*] Hieronymus lib. 1. adversus Rufinum, *nemini præjudicantes sequi quod velit, nec alterius decretum nostra sententia subvertentes*.

62 *Putatur contentiosus*] Quinque libri veteres, *putaveris contentiosus esse*. Alii quatuor, cum aliquo tamen levi discrimine, *putaveris contentiosum se esse*. Unus meus, *putat contentiosum se esse*.

63 *Leniter*] Ita sanctus Augustinus lib. 4. de baptismo contra Donatistas cap. 8. & lib. 5. cap 17. Ita etiam editio Morellii, decem libri nostri, & septem Anglicani. Erasmus, Manutius, & codex Corbejensis *firmiter*.

64 *Lib. de bo. pat.*] Refert hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. de baptismo contra Donatistas cap. 8. & lib. 5. cap. 16.

65 *Nunc*] Hoc vocabulum, quod in posterioribus editionibus exciderat, cum habeatur in editionibus Erasmi & Morellii, nos revocavimus ex fide tredecim exemplarium nostrorum & quatuor Anglicanorum. Idem vocabulum, quod a Lovaniensibus quoque omissum erat, sancto Augustino reddiderunt doctissimi viri quibus debemus novam operum ejus editionem.

EPI-

[1] EPISTOLA LXXIV.

Ad Pompejum contra epistolam Stephani de hæreticis baptizandis.

CYPRIANUS [2] Pompejo fratri salutem. [A] Quamquam plene ea quæ de hæreticis baptizandis dicenda sunt complexi sumus in epistolis quarum ad te exempla transmisimus, frater carissime, tamen quia desiderasti in notitiam tuam perferri quid mihi ad litteras nostras [3] Stephanus frater noster rescripserit, misi tibi rescripti ejus exemplum: quo lecto, magis ac magis ejus errorem denotabis, qui hæreticorum causam contra christianos & contra ecclesiam Dei asserere conatur. Nam inter cetera vel [4] superba, vel ad rem non pertinentia, [B] vel sibi ipsi contraria quæ imperite atque improvide scripsit, etiam illud adjunxit ut diceret: [5] *Si quis ergo a quacumque hæresi venerit* [6] *ad vos,* [7] *nihil innovetur nisi quod traditum est, ut manus illi imponatur in pœnitentiam, cum ipsi hæretici proprie alterutrum ad se venientes* [8] *non baptizent, sed communicent tantum.* A quacumque hæresi venientem baptizari in ecclesia vetuit, id est, [9] omnium hæreticorum baptismata justa esse & legitima judicavit. Et cum singulæ hæreses singula baptismata & diversa pec- [C] cata habeant, hic cum omnium baptismo communicans universorum delicta in sinum suum coacervata congessit. Et præcepit nihil aliud innovari nisi quod traditum est; quasi is innovet qui unitatem tenens, unum baptisma uni ecclesiæ vindicat, & non ille utique qui unitatis oblitus mendacia & contagia prophanæ [10] tinctionis usurpat. *Nihil innovetur,* inquit, *nisi quod traditum est.* Unde est ista traditio? Utrumne de dominica & evangelica auctoritate descendens, an de apostolorum man- [D] datis atque epistolis veniens? Ea enim facienda esse quæ scripta sunt Deus testatur & præmonet ad Jesum Nave dicens: (Josue 1.) *Non recedet liber legis hujus ex ore tuo, sed meditaberis in eo die ac nocte, ut observes facere omnia quæ scripta sunt in eo.* (Matt. 18.) Item Dominus apostolos suos mittens mandat baptizari gentes & doceri ut observent omnia quæcumque ille præcepit. Si ergo aut in evangelio præcipitur aut in apostolorum epistolis vel actibus continetur ut a quacumque hæresi venientes non baptizentur, [E] sed tantum manus illis imponatur in pœnitentiam, observetur divina hæc & sancta traditio. Si vero ubique hæretici nihil aliud quam adversarii & antichristi nominantur, si vitandi & perversi & a semetipsis damnati pronuntiantur, quale est ut videantur damnandi a nobis non esse quos constat apostolica contestatione (Tit. 3.) a semetipsis damnatos esse? Ut nemo infamare apostolos debeat, quasi illi hæreticorum baptismata probaverint, aut eis sine ecclesiæ baptismo communicaverint, quando talia de hæ- [F] reticis apostoli scripserint, & hoc cum nondum hæreticæ pestes acriores prorupissent, necdum quoque Marcion [11] Ponticus de Ponto emersisset, cujus magister [12] Cerdon sub Hygino tunc episcopo, qui in Urbe [13] nonus fuit, Romam venit; quem Marcion secutus, additis ad crimen augmentis, impudentius ceteris & abruptius in Deum patrem creatorem blasphemare instituit, & hæreticum furorem sacrilegis armis contra ecclesiam rebellantem sceleratius & gravius armavit. Quod si hæreses constat postmodum plures ac pejores exstitisse, & si retro nusquam omnino præceptum est neque conscriptum ut hæretico tantum manus in pœnitentiam imponatur & sic ei communicetur, & si baptisma non nisi unum est, quod apud nos est, & intus est, & soli ecclesiæ de divina dignatione concessum est, quæ ista obstinatio est, quæve præsumptio, humanam traditionem divinæ dispositioni anteponere, nec animadvertere indignari & irasci Deum quoties divina præcepta solvit & præterit humana traditio, sicut per Esaiam prophetam clamat & dicit: *Populus iste labiis honorificat me, cor vero eorum longe separatum est a me. Sine causa autem colunt me, mandata & doctrinas hominum docentes.* (Isa. 29.) Item Dominus in evangelio increpans similiter & objurgans ponit & dicit: *Rejicitis mandatum Dei ut traditionem vestram statuatis.* (Marc. 7.) Cujus præcepti memor beatus apostolus commonet ipse quoque & instruit dicens: *Si quis aliter docet, & non acquiescit sanis verbis Domini nostri Jesu Christi & doctrinæ ejus, stupore elatus est, nihil sciens, discede ab hujusmodi.* (1. Tim. 6.) Præclara sane & legitima traditio Stephano fratre nostro docente proponitur, quæ auctoritatem nobis idoneam præbeat. Nam in eodem loco epistolæ suæ addidit & adjecit: *cum ipsi hæretici proprie alterutrum ad se venientes non baptizent, sed communicent tantum.* Ad hoc enim malorum devoluta est ecclesia Dei & sponsa Christi ut hæreticorum exempla sectetur, ut ad celebranda sacramenta cælestia disciplinam lux de tenebris mutuetur, & id faciant christiani quod antichristi faciunt. Quæ vero est animi cæcitas, quæ pravitas, fidei unitatem de Deo patre & de Jesu Christi Domini & Dei nostri traditione venientem nolle cognoscere? Nam si iccirco apud hæreticos ecclesia non est, quia una est & dividi non potest, & si ideo illic spiritus sanctus non est, quia unus est, & esse apud [14] prophanos & extraneos non potest, utique & baptisma, quod in eadem unitate consistit, esse apud hæreticos non potest, quia separari neque ab ecclesia neque a spiritu sancto potest. Aut si effectum baptismi majestati nominis tribuunt, ut qui in nomine Jesu Christi ubicumque & quomodocumque baptizantur, innovati & sanctificati judicentur, cur non in ejusdem Christi nomine illic & manus baptizato imponitur ad accipiendum spiritum sanctum, [15] cur eadem ejusdem majestas nominis non prævalet in manus impositione quam valuisse contendunt in baptismi sanctificatione? Nam si potest quis extra ecclesiam natus templum Dei fieri, cur non possit super templum & spiritus sanctus infundi? Qui enim peccatis in ba-

A ptismo expositis sanctificatus est & in novum hominem spiritaliter reformatus, ad accipiendum spiritum sanctum idoneus [16] factus est, quando apostolus dicat, *Quotquot in Christo baptizati estis, Christum induistis*, *Gal. 3.* qui potest apud hæreticos baptizatus Christum induere, multo magis potest spiritum sanctum, quem Christus misit, accipere. Ceterum major erit mittente qui missus est, ut incipiat foris baptizatus Christum quidem induisse, sed spiritum sanctum non potuisse percipere; quasi possit aut sine spiritu Christus indui, aut a Christo spiritus B separari. Illud quoque quam ineptum est, ut cum nativitas secunda spiritalis sit, qua in Christo per lavacrum regenerationis nascimur, dicant quod possit quis apud hæreticos spiritaliter nasci, ubi spiritum negant esse. Peccata enim purgare & hominem sanctificare aqua sola non potest, nisi habeat & spiritum sanctum. Quare aut spiritum sanctum necesse est concedant esse illic ubi baptisma esse dicunt, aut nec baptisma est ubi spiritus sanctus non est, quia baptisma esse sine spiritu sancto non potest. C Quale est autem asserere & contendere quod esse possint filii Dei qui non sint in ecclesia nati? Baptisma enim esse in quo homo vetus moritur & novus nascitur manifestat & probat beatus apostolus dicens: *Tit. 3.* [17] *Servavit nos per lavacrum regenerationis*. Si autem in lavacro, id est in baptismo, est regeneratio, quomodo generare filios Deo hæresis per Christum potest, quæ Christi sponsa non est? Ecclesia est enim sola quæ Christo conjuncta & adunata spiritaliter filios generat, eodem apostolo rursus dicente: *Ephes. 5.* D *Christus dilexit ecclesiam & se ipsum tradidit pro ea ut eam sanctificaret, purgans eam lavacro aquæ*. Si igitur hæc est dilecta & sponsa quæ sola a Christo sanctificatur & lavacro ejus sola purgatur, manifestum est hæresim, quæ sponsa Christi non sit, nec purgari nec sanctificari lavacro ejus posse, filios Deo generare non posse. Porro autem non per manus impositionem quis nascitur quando accipit spiritum sanctum, sed in ecclesiæ baptismo, ut spiritum sanctum jam natus accipiat, sicut in primo homine Adam factum est. *Gen. 2.* Ante enim Deus eum plasmavit, & tunc [18] insufflavit in E faciem ejus [19] flatum vitæ. Nec enim potest accipi spiritus, nisi prius fuerit qui accipiat. Cum autem nativitas christianorum in baptismo sit, baptismi autem generatio & sanctificatio apud solam sponsam Christi sit, quæ parere spiritaliter & generare filios Deo possit, ubi & ex qua & cui natus est qui filius ecclesiæ non est, ut habere quis possit Deum patrem [20] ante ecclesiam matrem? Cum vero nulla omnino hæresis, sed neque aliquod schisma habere salutaris baptismi sanctificationem foris F possit, cur in tantum [21] Stephani fratris nostri obstinatio dura prorupit ut etiam de Marcionis baptismo, item Valentini & Apelletis, & ceterorum blasphemantium in Deum patrem contendat filios Deo nasci, & illic in nomine Jesu Christi dicat remissionem peccatorum dari ubi blasphematur in patrem & in Dominum Deum Christum? Quo in loco considerandum est, frater carissime, pro fide & religione loci sacerdotalis, quo fungimur, an constare [22] sacerdoti Dei ratio in die judicis possit asse-

A renti & probanti & in acceptum referenti blasphemantium baptismata, cum Dominus comminetur & dicat: *Et nunc præceptum hoc ad vos est, o sacerdotes; si non audieritis, & si non posueritis in corde vestro ut detis honorem nomini meo, dicit Dominus omnipotens, immittam in vos maledictionem, & maledicam benedictionem vestram*. *Malac. 2.* Dat honorem Deo qui Marcionis baptismo communicat? Dat honorem Deo qui apud eos qui in Deum blasphemant remissionem peccatorum dari judicat? Dat honorem B Deo qui foris de adultera & fornicaria nasci Deo filios asseverat? Dat honorem Deo qui unitatem & veritatem de divina lege venientem non tenens hæreses contra ecclesiam vindicat? Dat honorem Deo qui hæreticorum amicus & inimicus christianorum sacerdotes Dei veritatem Christi & ecclesiæ unitatem tuentes abstinendos putat? Si sic honor Deo datur, si sic a cultoribus & sacerdotibus ejus Dei timor & disciplina servatur, abjiciamus arma, manus demus in captivitatem, tradamus diabolo ordinationem evangelii, dispositionem C Christi, majestatem Dei, [23] divinæ militiæ sacramenta solvantur, [24] castrorum cælestium signa prodantur, succumbat & cedat ecclesia hæreticis, lux tenebris, fides perfidiæ, spes desperationi, ratio errori, immortalitas morti, caritas odio, veritas mendacio, Christus antichristo. Merito & sic in dies singulos schismata & hæreses surgunt, crebrius atque [25] uberius excrescunt, & serpentinis [26] crinibus pullulantes adversus ecclesiam Dei majoribus viribus venenorum suorum virus expromunt, dum illis ad- D vocatione quorumdam & auctoritas præstatur & firmitas, dum baptisma eorum defenditur, dum fides, dum veritas proditur, dum id quod contra ecclesiam foris geritur intus in ipsa ecclesia vindicatur. Quod si est apud nos, frater dilectissime, Dei timor, si tenor prævalet fidei, si custodimus Christi præcepta, si incorruptam atque [27] inviolatam sponsæ ejus sanctitatem tuemur, si hærent sensibus & cordibus nostris verba Domini dicentis, *Putas cum venerit filius hominis, inveniet fidem in terra?* *Luc. 18.* quia fideles Dei milites, qui Deo fide & religione E sincera militamus, commissa nobis divinitus castra fideli virtute servemus. Nec consuetudo quæ apud quosdam obrepserat impedire debet quo minus veritas prævaleat & vincat. Nam [28] consuetudo sine veritate vetustas erroris est. Propter quod relicto errore sequamur veritatem, scientes quia & apud Esdram veritas vincit, sicut scriptum est: *Veritas manet & invalescit in æternum & vivit & obtinet in sæcula sæculorum*. *3. Esdr. 4.* *Nec est apud eam accipere personam nec differentias, sed quæ sunt justa facit, nec est in* F *judicio ejus iniquum, sed fortitudo, & regnum, & majestas, & potestas omnium sæculorum. Benedictus Dominus Deus veritatis*. Quam veritatem nobis Christus ostendens in evangelio suo dicit: *Ego sum veritas*. *Joan. 14.* Propter quod si in Christo sumus & Christum in nobis habemus, si manemus in veritate, & veritas in nobis manet, ea quæ sunt vera & recta teneamus. Fit autem studio præsumptionis & contumaciæ ut quis magis sua prava & falsa defendat quam ad alterius recta & vera consentiat. Cui rei prospiciens beatus apostolus Paulus ad Timo- *2. Tim. 2.* theum

theum scribit & monet episcopum non litigiosum, [9] nec contentiosum, sed mitem & docibilem esse debere. Docibilis autem ille est qui est ad discendi patientiam lenis & mitis. Oportet enim episcopum non tantum docere, sed & discere; quia & ille melius docet qui quotidie crescit & proficit discendo meliora. Quod 1. Cor. 14. ipsum quoque idem apostolus Paulus docet praemonens ut si alii sedenti melius revelatum fuerit, prior taceat. In compendio est autem apud religiosas & simplices mentes & [10] errorem deponere & invenire atque eruere veritatem. Nam si ad divinae traditionis caput & originem revertamur, cessat error humanus, & sacramentorum caelestium ratione perspecta, quidquid sub caligine ac nube tenebrarum obscurum latebat in lucem veritatis aperitur. [11] Si canalis aquam ducens, qui copiose prius & largiter profluebat, subito deficiat, nonne ad fontem pergitur, ut illic defectionis ratio noscatur, utrumne arescentibus venis in capite unda siccaverit, an vero integra inde & plena procurrens in medio itinere destiterit; ut si vitio interrupti aut bibuli canalis effectum est quo minus aqua continua perseveranter ac jugiter flueret, refecto & confirmato canali ad usum atque ad potum civitatis aqua collecta eadem ubertate atque integritate repraesentetur qua de fonte proficiscitur. Quod & nunc facere oportet Dei sacerdotes praecepta divina servantes, ut si in aliquo nutaverit & vacillaverit veritas, ad originem dominicam & ad evangelicam atque apostolicam traditionem revertamur, & inde surgat actus nostri ratio unde & ordo & origo surrexit. Traditum est enim nobis quod Ephes. 4. sit unus Deus, & Christus unus, & una spes, & fides una, & una ecclesia, & baptisma u-

A num non nisi in una ecclesia constitutum; a qua unitate quisquis discesserit, cum haereticis necesse est inveniatur; quos dum contra ecclesiam vindicat, sacramentum divinae traditionis impugnat. Cujus unitatis sacramentum expressum videmus etiam in cantico canticorum ex persona Christi dicentis: *Hortus conclusus, soror mea, sponsa, fons signatus, puteus aquae vivae, paradisus cum fructu pomorum*. Cant. 4. Si autem ecclesia ejus hortus conclusus est & fons signatus, quomodo in eumdem hortum introire aut B bibere de fonte ejus potest qui in ecclesia non est? Item Petrus ipse quoque demonstrans & vindicans unitatem mandavit & monuit nisi per unum solum baptisma unius ecclesiae salvari nos non posse. *In arca*, inquit, *Noe pauci, id est*, [12] *octo animae hominum salvae factae sunt per aquam, quod & vos similiter salvos faciet baptisma*. 1. Pet. 3. Quam brevi & spiritali compendio unitatis sacramentum manifestavit? Nam ut in illo mundi baptismo, quo iniquitas antiqua purgata est, qui in arca Noe non fuit C non potuit per aquam salvatus fieri, ita nec nunc potest per baptismum [13] salvatus videri qui baptizatus in ecclesia non est, quae ad arcae unius sacramentum [14] dominica unitate fundata est. Observatur itaque a nobis & tenetur, frater carissime, explorata & perspecta veritate ut omnes qui ex quacumque haeresi ad ecclesiam convertuntur, ecclesiae unico & legitimo baptismo baptizentur, exceptis his qui baptizati in ecclesia prius fuerant, & sic [15] ad haereticos transierant. Illos enim oportet, cum D redeunt, acta poenitentia per manus impositionem solam recipi & in ovile, unde erraverant, a pastore restitui. Opto te, frater carissime, semper bene valere.

NOTAE AD EPISTOLAM LXXIV.

1 HAnc epistolam, quae primo edita est ab Erasmo, citant sanctus Augustinus lib. 5. de baptismo adversus Donatistas cap. 23. & lib. 6. cap. 7. & Facundus lib. 10. cap. 3. & in libro contra Mocianum.

2 *Pompejo*] episcopo Sabratensi in provincia Tripolitana. Interfuit concilio Carthaginensi sub Cypriano. Concilio Cabarsussitano & Bagaiensi interfuit Donatus episcopus Sabratensis. In collatione prima Carthaginensi cap. 133. nominatur Nados episcopus Sabratensis. Vide editionem nostram illius collationis pag. 315.

3 *Stephanus frater*] In uno codice regio scriptum est *pater*. Et infra in libro Compendiensi & in uno meo *Stephano patre nostro*, pari errore quo factum est ut in epistola sancti Gregorii Papae ad Victorem episcopum Panormitanum lib. 7. indict. 1. epist. 26. scriptum est in codice Floriacensi *oportet ut paternitas vestra*, cum vulgo recte legatur *fraternitas vestra*. R. P. Harduinus in tomo secundo editionis suae conciliorum pag. 1203. tradit epistolam concilii Milevitani ad Innocentium Papam habere in codice Justelli *Reverendissimo patre Innocentio*. Si hae scripturae non essent falsae, habuisset Gregorius Papa IV. aliquam justam causam conquerendi de episcopis Gallicanis, qui Romano pontifici scribentes illum vocaverant fratrem, *dum congruentius esset*, inquit, *solam ei reverentiam paternam exhibere*. Inter epistolas Adriani Papae IV. reperitur una in qua Imperatorem Fridericum arguit quod ad eum scribens suum nomen praeposuerit nomini Papae, *in quo insolentiae, ne dicam arrogantiae, notam incurrit*. Illa porro Gregorii IV. epistola exstat apud Agobardum, & putabatur esse Agobardi donec vir illustrissimus Petrus de Marca ostendit illam esse Gregorii, sub cujus nomine edita a nobis est inter opera Agobardi. Tum vero R. P. Labbeus illam in appendice tomi septimi conciliorum posuit, & monuit exstare apud Agobardum. Et tamen R. P. Harduinus in tomo quarto editionis suae pag. 1275. suppresso nomine Agobardi monuit se illam edere ex bibliotheca Floriacensi, ubi non exstat. Vide notas ad epistolam 41.

4 *Superba*] Erasmus, tres libri nostri, & quatuor Anglicani praeferunt *supervacua*. In uno regio legitur *ad superbiam*. Lectionem nostram habent cetera exemplaria.

5 *Si quis ergo*] Verba sunt ex epistola Papae Stephani relata supra in epistola ad Pompejum.

6 *Ad vos*] Antea legebatur *ad nos*. Retinuimus lectionem septem veterum exemplarium. Constat quippe ex initio istius epistolae & ex commonitorio Vincentii Lirinensis epistolam Stephani missam fuisse ad Africam. Vide notas nostras ad Vincentium pag. 445. 447.

7 *Nihil innovetur*] Caelestini Papae epistola ad episcopos Galliarum: *Desinat incessere novitas vetustatem*. Tertullianus in libro de virginibus velandis: *Haereses non tam novitas quam veritas revincit*. Optatus lib. 7. dixit *novitatem quaerere in visceribus vetustatis*.

8 *Nos baptizent*] Codex Lamonii addit *in poenitentia*, & mox *venientem baptizari in manum poenitentiae in ecclesia vetuit*. Sunt multa hujusmodi exempla in codice Lamonii, de quibus disseruimus supra in notis ad epistolam 73.

9 *Omnium haereticorum*] Exstant apud Nicolaum Eymerici in directorio inquisitorum responsiones Benedicti Papae XII. tum Cardinalis adversus errores fratricellorum, in quibus ait Stephanum Papam determinasse quod nullus baptizatus per quoscumque haereticos veniens ad ecclesiam catholicam rebaptizaretur, sanctum autem Cyprianum cum multis episcopis in Africa celebrantem concilium determinasse oppositum, videlicet quod baptizati a quibuscumque haereticis, si ad ecclesiam catholicam veniant, sunt baptizandi, & reprobasse in hoc Stephanum Papam, ut patet in Cypriani epistolis ad Jubajanum, ad Stephanum, & Pompejum, concilium autem Nicaenum utramque opinionem sancti Cy-

cti Cypriani & Stephani Papæ correxisse determinando quod baptizati ab hæreticis non servantibus formam ecclesiæ venientes ad ecclesiam baptizentur, ab aliis vero hæreticis baptizati non rebaptizentur. Hanc Benedicti solutionem esse falsam ait Franciscus Pegna in commentariis ad Nicolaum, eamque refellit. Nescio an recte. Etenim Cyprianus ait Papam Stephanum censuisse hæreticorum baptismata esse justa & legitima. Porro Benedicti responsiones adversus fratricellos refert etiam Abrahamus Bzovius in suis annalibus, sed mutat verba directorii. Nam ubi apud Nicolaum scriptum est *Ad istud respondet Dominus Benedictus*, Bzovius ponit *Ad istud respondet F. Jacobus Fornerius Cardinalis*, quia sciebat ita locutum fuisse antequam esset Papa.

10 *Tinctionis*] Codex Gratianopolitanus, *tinctionis & unctionis*.

11 *Ponticus*] Hanc vocem addidimos ex auctoritate duodecim exemplarium nostrorum & sex Anglicanorum. Ea quæ illam non habent videntur esse decurtata ab imperitis librariis credentibus illam esse supervacaneam, quia statim sequitur Marcionem emersisse *e* Ponto. Irenæus lib. 1. cap. 21. scripsit *Marcion Ponticus*. Ponticum lupum vocat Rufinus lib. 5. cap. 13. post Eusebium. Illud dicere voluit sanctus Cyprianus, Marcionem, qui erat natione Ponticus, e regione ortum longinqua & barbara, videlicet e Ponto Euxino, tandem emersisse e Ponto, ubi latebat, nondum venisse Romam. Erasmus tamen habet vocem *Ponticus*, sed non subjunxit *de Ponto*. Tertullianus lib. 1. adversus Marcionem: *Pontus qui dicitur Euxinus natura negatur, nomine illuditur*. Ennodius lib. 12. epist. 1. *Etsi te immemorem mei Pontica facit inhumanitas*. Famosus locus exsilio Ovidii. De tempore quo Marcion vixit vide Petavii animadversiones ad hæresim 46. apud Epiphanium.

12 *Cerdon sub Hygino*] Vide Massueti dissertationes ad Irenæum pag. 68. §. 155.

13 *Nonus fuit*] Idem testatur sanctus Irenæus lib. 1. cap. 28. ajens Cerdonem venisse Romam sub Hygino.

14 *Proph. & extraneos*] Codex sancti Arnulphi *extrarios*. Sic etiam habebat Veronensis.

15 *Cur ead. majestas*] Lege *cur non eadem majestas*. Istud excidit. Error inductus est a Rigaltio & continuatus in editione Anglicana.

16 *Factus est*] In editionibus Erasmi & Morellii, quæ magis placuerunt Pamelio quam Manutiana, legitur *factus non est*. Verum libri veteres non habent negationem, quæ profecto videtur esse contraria sententiæ sancti Cypriani.

17 *Servavit*] Erasmus posuit *salvavit*. Quæ lectio exstat in duobus exemplaribus nostris, & in Camberonensi, ut testatur Pamelius. At alia tredecim nostra habent *servavit*. Et tamen lectio inducta ab Erasmo prævaluit hactenus in omnibus editionibus. Cælius Calcagninus lib. 2. epist. 9. censet scribendum esse servatorem, non salvatorem.

18 *Insufflavit*] Hic locus ex capite secundo Geneseos desumptus refertur secundum versionem antiquam qua sanctus Cyprianus utebatur, qua etiam usum esse Avitum Viennensem liquet ex secunda ejus epistola ad Gundobadum. Reprehendit autem Avitus illos qui utebantur ea versione qua nos hodie utimur. Et tamen Tertullianus hunc locum refert eo modo quo illi utebantur quos Avitus perstringit. In epistola cujusdam Otberti de obito Hugonis de sancto Victore, quam R. P. Edmondus Martene edidit in tomo quinto suorum anecdotorum, scriptum est Hugonem sub ictu mortis, cum quæsivisset ab Otberto an aliquis præter ipsum hic adesset & an eo die celebrasset missam, illo respondente neminem alium ibi esse & se eo die celebrasse, Hugonem inquam ei dixisse: *Accede & insufflate in faciem meam in modum crucis ut accipiam spiritum sanctum*. Magna fides Hugonis optantis insufflari in faciem suam, ut si minus imitatione posset accipere spiritum sanctum, certe proxime accederet, & ita securior iret ad Christum.

19 *Flatum*] Unus codex regius *spiraculum*, sicut in vulgata editione Geneseos.

20 *Ante eccles. matrem*] Undecim libri veteres, *habeat ante ecclesiam matrem*. Sed vox *habeat* deest in tribus itidem antiquis & in editionibus antiquis. Supra epist. 10. *Ante Domini pacem mater prior fumat*.

21 *Stephani fr. obstinatio*] Vincentius Lirinensis cap. 21. dixit *tanto adamante pertinacia*. Cassiodorus lib. 4. epist. 3. *cruda obstinatione*. Constitutio Gratiani & Valentiniani in titulo codicis Theodosiani de hæreticis, *consuetudo obstinationis pertinax*. Contra pertinacia virtutis apud Valerium Maximum lib. 5. cap. 2. Pertinaciam enim aliquando in bonam partem acceptam esse a Baronio nos monuimus in notis ad Capitularia pag. 1111.

22 *Sacerdoti Dei*] Ita sex libri nostri & quinque Anglicani. Antea legebatur *sacerdotis Dei ratio in die judicii possit asserentis & præsumentis & in acceptum referentis blasphemantium*.

23 *Divina militia sacr.*] Infra in libro de lapsis, *Christi sacramentum temeritate præcipiti solveretur*. Sumpta ista ex disciplina militari. Vide Godeschalcum Stevvechium ad Vegetium, ubi recte formam sacramenti militum explicavit. Vide etiam sanctum Joannem Chrysostomum in initio secundæ parænesis ad Theodorum lapsum.

24 *Castror. cælestium*] Antea legebatur *sacrorum*, nullo sensu. Restituimus veram lectionem ex fide decem veterum exemplarium.

25 *Uberius*] Hanc lectionem invenimus in sex antiquis codicibus nostris & in quinque Anglicanis. Antea scriptum erat *liberius*. Sic in calce istius epistolæ vitio librarii positum erat in uno codice regio *eadem libertate* pro *ubertate*. In Burgundico reperi in libro de habitu virginum *facultatum libertate locupletes* pro *ubertate*. Et in libro de oratione dominica in codice Pithœano & in Thuaneo *bonitatis libertas* pro *ubertas*. In hac ipsa epistola 74. ad Pompejum in codice Lamonii paulo post *aqua collecta eadem libertate repræsentatur*. Pro quo alii codices & editiones recte habent *ubertate*. In libro de laude martyrii in editione Morellii legitur *uberius atque propensius*. Pro quo quidam libri veteres habent *liberius*.

26 *Crinibus*] Quamvis hæc lectio non reperiatur nisi in quinque exemplaribus, non dubito tamen quin præferenda sit ei quæ jamdudum invaluerat. Non video enim quid significent hæc verba, *serpentinis criminibus pullulantes*. Agnovit Rigaltius hoc esse verum. In erratis enim monuit reponendum esse *crinibus*. Horatius lib. 3. ode 3. *intortis capillis Eumenidum recreantur angues*. Idem epodon 5. *Canidia brevibus implicata viperis crines*. Seneca Medea: *Adeste sceleris ultrices deæ crinem solutis squalidæ serpentibus*. Lucanus lib. 6. *Et coma vipereis substringitur horrida sertis*. Ludovicus Cælius Rhodiginus lib. 1. cap. 40. refert ex Avicenna serpentes ex mulierum præcipue capillis concipi. Similem errorem notavimus in tomo secundo Capitularium pag. 987.

27 *Inviolatam*] Codex Fuxensis, *immaculatam*.

28 *Consu. sine veritate*] Citat hunc locum, sed non nominato Cypriano, Angelus Politianus in præfatione miscellaneorum suorum. Ait enim: *Pulcre sic ait quidam: Consuetudo sine veritate vetustas erroris est*. Citat etiam Gratianus dist. 8. cap. *Consuetudo*. Vide notas ad epistolam 71.

29 *Nec contentiosum*] Hæc non comparebant in editione Erasmi. Manutius & Morellius induxerunt. Pamelius expunxit, quia non invenerat in codice Camberonensi. Sane desunt in quatuor libris veteribus. Sed habentur in aliis duodecim & in duobus Bodlejanis.

30 *Errorem deponere*] Sanctus Papa Gregorius in epistola ad sanctum Augustinum: *Bonarum quippe mentium est ibi culpam agnoscere ubi culpa non est*. Innocentius III. apud Bzovium an. 1206. §. 6. *Bonarum mentium est ibi timere culpam ubi culpa minime reperitur*. Contra Quintilianus lib. 6. cap. 4. *Nam culpam, præsertim deprehensam, pertinaciter tueri altera culpa est*. Hieronymus lib. 1. adversus Rufinum: *Melius est te pœnitere facti tui quam & martyrem in calumnia & deceptos in errore persistere. Nec erubescas de commutatione sententia. Non es tantæ auctoritatis & famæ ut errasse te pœniteat*. Item in epistola ad Pammachium de optimo genere interpretandi: *Errasse humanum est & confiteri errorem prudentis*. Et in epistola ad Pammachium & Oceanum adversus errores Origenis: *Secunda post naufragium tabula est humiliter confiteri*. Et in epistola ad Marcellam de quinque quæstionibus novi testamenti: *Non memini me hoc aliquando dixisse; & si dixissem, non essem in errore pertinax*. Rufinus lib. 2. adversus Hieronymum: *Certum est autem errorem præcessisse ubi emendatio subsecuta est*. Augustinus sermone 164. de verbis apostoli: *Humanum fuit errasse. Diabolicum est per animositatem in errore manere*. Idipsum quoque dixit sanctus Joannes Chrysostomus in parænesi prima ad Theodorum lapsum: *Nam peccasse est humanum, perdurasse autem in flagitiis non humanum est, sed potius diabolicum*. Item Augustinus in epistola ad Celerem: *Turpe est mutare sententiam, sed veram & rectam. Nam stultam & noxiam & laudabile & salubre est*.

Sicut

Sicut autem constantia non sinit hominem depravari, sic pertinacia non sinit corrigi.

31 *Si canalis*] Hieronymus in epistola ad Marcum Celedensem: *Si rivus tenuiter fluit, non est alvei culpa, sed fontis.*

32 *Octo animæ hominum*] Sic restituimus hunc locum ex fide octo librorum nostrorum & sex Anglicanorum. Nam & infra in epistola 76. ita etiam legitur ut istic. Sane vox *hominum* non exstat in epistola sancti Petri nec apud Hieronymum in dialogo adversus Luciferianos.

33 *Salvatus videri*] Editiones habent *salvus*. At ego reposui *salvatus*, secutus in hoc auctoritatem tredecim exemplarium nostrorum & quatuor Anglicanorum.

34 *Dom. unitate*] Vetus codex Remigianus & tres Anglicani habent *dominicæ observationis virtute.*

35 *Ad hær. transierant*] Unus codex regius, *ad hæreticos discessisse monstrantur*. Lectionem a nobis retentam confirmare videntur hæc Cypriani verba ex epistola 71. *& a nobis ad hæreticos transisse.*

[1]EPISTOLA LXXV.

Firmiliani episcopi Cæsareæ Cappadociæ ad Cyprianum contra epistolam Stephani.

2 FIRMILIANUS Cypriano fratri in Domino salutem. Accepimus per Rogatianum carissimum nostrum diaconum a vobis missum litteras quas ad nos fecisti, frater dilectissime; & gratias propter hoc Domino maximas egimus quod contigerit ut qui corpore ab invicem separamur sic spiritu adunemur quasi non unam tantum regionem tenentes, sed in ipsa atque in eadem domo simul inhabitantes. Quod & decet dicere, quia & spiritalis do-
Isa. 2. mus Dei una est. *Erit enim in novissimis*, ait propheta, *diebus manifestus mons Domini & domus Dei super vertices montium*. In quam convenientes cum jucunditate adunantur, secun-
Psal. 26. dum quod & in psalmo hoc postulatur a Domino inhabitare in domo Dei per omnes dies vitæ. Unde & in alio loco manifestatum est esse apud sanctos magnam voluntatis caritatem
Ps. 132. in unum convenire. *Ecce*, inquit, *quam bonum & voluptabile est ut habitent fratres in unum.* Adunatio enim & pax & concordia, non solum hominibus fidelibus & cognoscentibus veritatem, sed & angelis ipsis cælestibus voluptatem maximam præstat, quibus dicit sermo di-
Luc. 15. vinus esse gaudium in uno peccatore pœnitentiam agente & ad unitatis vinculum revertente. Quod utique non diceretur de angelis conversationem in cælis habentibus, nisi ipsi quoque essent nobis adunati, qui nostra adunatione lætantur; sicut e contrario utique contristantur, quando vident diversas quorumdam mentes & scissas voluntates, quasi non tantum unum & eumdem Deum simul invocent, sed separatis & divisis ab invicem nec confabulatio jam possit esse aut sermo communis. Nisi quod nos gratiam referre Stephano in isto possumus quod per illius inhumanitatem nunc effectum sit ut fidei & sapientiæ vestræ experimentum caperemus. Sed non enim si nos propter Stephanum hanc beneficii gratiam cepimus, statim Stephanus beneficio & gratia digna commisit. Neque enim & Judas perfidia sua & proditione, qua scelerate circa salvatorem operatus est, dignus videri potest quasi causam bonorum tantorum ipse præstiterit ut per illum mundus & gentium populus [3] passione Domini liberaretur. Sed hæc interim quæ ab Stephano gesta sunt prætereantur; ne dum audaciæ & insolentiæ ejus meminimus, de rebus ab eo improbe gestis longiorem mœstitiam nobis inferamus. De vobis autem cognoscentes

A quod secundum regulam veritatis & sapientiam Christi hoc de quo nunc quæritur disposueritis, cum magna lætitia exsultavimus & Deo gratias egimus, quia invenimus in fratribus tam longe positis tantam nobiscum fidei & veritatis unanimitatem. Potens est enim gratia Dei copulare & conjungere caritatis atque unitatis vinculo etiam ea quæ videntur longiore terrarum spatio esse divisa, secundum quod & olim intervallo temporum separatos ab Job & Noe, qui in primis fuerant, Ezechielem &
B Danielem posteriores ætate ad unanimitatis vinculum virtus divina conjunxit, ut quamvis temporibus longis discreti essent, eadem tamen divina inspiratione sentirent. Quod & nunc in vobis animadvertimus, ut qui longissimis regionibus a nobis separati estis, sensu tamen & spiritu copulatos vos esse nobiscum probaretis. Quod totum hoc fit divina unitate. Nam cum Dominus unus atque idem sit qui habitat in nobis, conjungit ubique & copulat suos vinculo unitatis. Unde in univer- Psal. 18.
C sam terram exivit sonus eorum qui a Domino missi sunt unitatis spiritu velociter currentes; sicut e contrario nihil prodest aliquos proximos & junctos sibi esse corporibus, si animo & mente dissideant, quando adunari animæ omnino non possint quæ se a Dei unitate diviserint. *Ecce enim*, inquit, *qui longinquant se* Baruc 3.
abs te peribunt. Sed tales judicium Domini pro merito suo subibunt recedentes a verbis ejus qui patrem pro unitate deprecatur & dicit: *Pater, da ut quomodo ego & tu unum sumus, sic* Joan. 17.
D *& hi in nobis unum sint*. Nos vero ea quæ a vobis scripta sunt quasi nostra propria suscepimus, nec in transcursu legimus, sed sæpe repetita memoriæ mandavimus. Neque obest utilitati salutari aut eadem retexere ad confirmandam veritatem aut & quædam addere ad cumulandam probationem. Si quid autem a nobis additum fuerit non sic additur quasi a vobis aliquid minus dictum sit, sed quoniam sermo divinus humanam naturam supergreditur, nec potest totum & perfectum anima con-
E cipere; iccirco & tantus est numerus prophetarum ut multiplex & divina sapientia per multos distribuatur. Unde & tacere præcipitur 1. Cor. 14.
primo in prophetia loquenti, si secundo fuerit revelatum. Qua ex causa necessario apud nos fit ut per singulos annos seniores & præpositi in unum conveniamus ad disponenda ea quæ

quæ curæ nostræ commissa sunt, ut si qua graviora sunt, communi consilio dirigantur, lapsis quoque fratribus & post lavacrum salutare a diabolo vulneratis per pœnitentiam medela quæratur; non quasi a nobis remissionem peccatorum consequantur, sed ut per nos ad intelligentiam delictorum suorum convertantur & Domino plenius satisfacere cogantur. Quoniam vero legatus iste a vobis missus regredi ad vos festinabat, & [4] hibernum tempus urgebat, quantum potuimus ad scripta vestra rescripsimus. Et quidem quantum ad id pertineat quod B Stephanus dixit, quasi apostoli eos qui ab hæresi veniunt baptizari prohibuerint & hoc custodiendum posteris tradiderint, plenissime vos respondistis neminem tam stultum esse qui hoc credat apostolos tradidisse, quando etiam ipsas hæreses constet execrabiles ac detestandas postea exstitisse, cum & Marcion Cerdonis discipulus inveniatur sero post apostolos & post longa ab eis tempora sacrilegam adversus Deum traditionem induxisse, Apelles quoque blasphemiæ ejus consentiens multa alia nova & graviora fidei ac veritati inimica addiderit. Sed C & Valentini & [5] Basilidis tempus manifestum est quod & ipsi post apostolos & post longam ætatem adversus ecclesiam Dei sceleratis mendaciis suis rebellaverint. Ceteros quoque hæreticos constat pravas suas sectas & inventiones perversas, prout quisque errore ductus est, postea induxisse; quos omnes manifestum est a semetipsis damnatos esse & ante diem judicii inexcusabilem sententiam adversus semetipsos dixisse: quorum baptisma qui confirmat, (Tit. 3.) quid aliud quam cum ipsis se adjudicat, & se ipse participem talibus faciendo condemnat. D Eos autem qui Romæ sunt non ea in omnibus observare quæ sint ab origine tradita & [6] frustra apostolorum auctoritatem prætendere scire quis etiam inde potest quod circa celebrandos dies Paschæ & circa multa alia divinæ rei sacramenta videat esse apud illos aliquas diversitates, nec observari illic omnia æqualiter quæ Hierosolymis observantur, secundum quod in ceteris quoque plurimis provinciis multa pro locorum & [7] nominum diversitate variantur, nec tamen propter hoc ab ecclesiæ catholicæ E pace atque unitate aliquando discessum est. Quod nunc Stephanus ausus est facere, rumpens adversum vos pacem, quam semper antecessores ejus vobiscum amore & honore mutuo custodierunt, adhuc etiam infamans Petrum & Paulum beatos apostolos, quasi hoc ipsi tradiderint, qui in epistolis suis hæreticos execrati sunt & ut eos evitemus monuerunt. Unde apparet traditionem hanc humanam esse quæ hæreticos asserit & baptisma, quod non nisi solius ecclesiæ est, eos habere defendit. F Sed & ad illam partem bene a vobis responsum est ubi Stephanus in epistola sua dixit hæreticos quoque ipsos in baptismo convenire, & quod alterutrum ad se venientes non baptizent, sed communicent tantum, quasi & nos hoc facere debeamus. Quo in loco, etsi vos jam probastis satis ridiculum esse ut quis sequatur errantes, illud tamen ex abundanti addimus, non esse mirum si sic hæretici agant, qui etsi in quibusdam minoribus discrepant, in eo tamen quod est maximum, unum &

A eumdem consensum tenent ut blasphement creatorem, quædam somnia sibi & phantasmata ignoti Dei confingentes; quos utique consequens est sic consentire in baptismi sui vanitate ut consentiunt in repudianda divinitatis veritate. De quibus quoniam longum est ad singula eorum vel scelesta vel supervacua respondere, satis est breviter illud in compendio dicere, eos qui non teneant verum Dominum patrem tenere non posse nec filii nec spiritus sancti veritatem, secundum quod etiam illi qui Cataphrygas appellantur, & novas pro- B phetias usurpare conantur, nec patrem possunt habere nec filium nec [[8] spiritum sanctum]; a quibus si quæramus quem Christum prædicent, respondebunt eum se prædicare qui miserit spiritum per Montanum & Priscam locutum. In quibus cum animadvertamus non veritatis spiritum sed erroris fuisse, cognoscimus eos qui falsam illorum prophetiam contra Christi fidem vindicant Christum habere non posse. Sed & ceteri quique hæretici, si se ab ecclesia Dei sciderint, nihil habere potestatis aut C gratiæ possunt, quando omnis potestas & gratia in ecclesia constituta sit, ubi præsident majores natu, qui & baptizandi & manum imponendi & ordinandi possident [9] potestatem. Hæretico enim sicut ordinare non licet, nec manum imponere, ita nec baptizare, nec quidquam sancte nec spiritaliter gerere, quando alienus sit a spiritali & deifica sanctitate. Quod totum nos jampridem [10] in Iconio, qui Phrygiæ locus est, collecti in unum convenientibus ex Galatia & Cilicia & ceteris proximis regionibus confirmavimus tenendum contra hæreti- D cos firmiter & vindicandum, cum a quibusdam de ista re dubitaretur. Et quoniam Stephanus & qui illi consentiunt contendunt dimissionem peccatorum & secundam nativitatem in hæreticorum baptisma posse procedere, apud quos etiam ipsi confitentur spiritum sanctum non esse, considerent & intelligant spiritalem nativitatem sine spiritu esse non posse, secundum quod & beatus apostolus Paulus eos qui (Act. 19.) ab Joanne baptizati fuerant priusquam missus esset spiritus sanctus a Domino baptizavit de- E nuo spiritali baptismo, & sic eis manum imposuit ut acciperent spiritum sanctum. Quale est autem ut cum Paulum post Joannis baptisma iterato discipulos suos baptizasse videamus, nos eos qui ab hæresi ad ecclesiam veniunt post inlicitam & prophanam eorum tinctionem baptizare dubitemus? Nisi si his episcopis [11] quibus nunc minor fuit Paulus, ut hi quidem possint per solam manus impositionem venientibus hæreticis dare spiritum sanctum, Paulus autem idoneus non fuerit qui F ab Joanne baptizatis spiritum sanctum per manus impositionem daret, nisi eos prius etiam ecclesiæ baptismo baptizasset. Illud quoque absurdum quod non putant quærendum esse quis sit ille qui baptizaverit, eo quod qui baptizatus sit gratiam consequi poterit invocata trinitate nominum patris & filii & spiritus sancti. Deinde hæc erit sapientia quam scribit Paulus (1. Cor. 2.) esse in his qui perfecti sunt. [12] At quis est in ecclesia perfectus & sapiens qui hoc aut defendat aut credat quod invocatio hæc nominum nuda sufficiat ad remissionem peccatorum & baptismi

baptismi sanctificationem, cum hæc tunc utique proficiant qnando & qui baptizat habet spiritum sanctum & baptisma quoque ipsum non sit sine spiritu constitutum. Sed dicunt eum qui quomodocumque foris baptizatur mente & fide sua baptismi gratiam consequi posse. Quod & ipsum sine dubio ridiculum est, quasi de cælo adducere ad se possit aut mens prava justorum sanctificationem aut fides falsa credentium veritatem. Non omnes autem qui nomen Christi invocant audiri & invocationem suam consequi aliquid gratiæ posse Dominus B
Marc. 13. ipse manifestat dicens: *Multi venient in nomine meo dicentes, Ego sum Christus, & multos fallent.* Nulla quippe differentia est inter pseudoprophetam & hæreticum. Nam ut ille in nomine Dei aut Christi, ita iste in sacramento baptismi fallit. Mendacio uterque nititur ad decipiendas hominum voluntates. Volo autem vobis & de historia quæ apud nos facta est exponere ad hoc ipsitm pertinente. [11] Ante viginti enim & duos fere annos, temporibus post Alexandrum Imperatorem, multæ istic conflictationes & pressuræ acciderunt, vel in com- C mune omnibus hominibus, vel privatim christianis, terræ etiam motus plurimi & frequentes exstiterunt, ut & per Cappadociam & per Pontum multa subruerent, quædam etiam civitates in profundum receptæ dirupti soli hiatu devorarentur, ut ex hoc persecutio quoque gravis adversum nos christiani nominis fieret, quæ post longam tetro ætatis pacem repente oborta de inopinato & insueto malo ad turbandum populum nostrum terribilior effecta est. Serenianus tunc fuit in nostra provincia præ- D ses, [14] acerbus & dirus persecutor. In hac autem perturbatione constitutis fidelibus, & huc atque illuc persecutionis metu fugientibus, & patrias suas relinquentibus, atque in alias partes regionum transeuntibus (Erat enim transeundi facultas, eo quod persecutio illa, non per totum mundum, sed localis fuisset) emersit istic subito [15] quædam mulier, quæ in ecstasin constituta propheten se præferret, & quasi sancto spiritu plena sic ageret. Ita autem principalium dæmoniorum impetu ferebatur ut per longum tempus sollicitaret & deciperet frater- E nitatem, admirabilia quædam & portentosa perficiens, & facere se [16] terram moveri polliceretur. Non quod dæmoni tanta esset potestas ut terram movere aut elementum concutere [17] vi sua valeret, sed quod nonnumquam spiritus nequam præsciens & intelligens terræ motum futurum, id se facturum esse simularet quod futurum videret. Quibus mendaciis & jactationibus subegerat mentes singulorum ut sibi obedirent & quocumque præciperet & ducere sequerentur, faceret quoque mulierem il- F lam cruda hieme nudis pedibus per asperas nives ire, nec vexari in aliquo aut lædi illa discursione, diceret etiam se in Judæam & Hierosolymam festinare, fingens tamquam inde venisset. Hic & unum de presbyteris [18] Rusticum, item & alium diaconum fefellit, ut eidem mulieri commiscerentur. quod paulo post detectum est. Nam subito apparuit illi unus de exorcistis vir probatus & circa religiosam disciplinam bene semper conversatus, qui exhortatione quoque fratrum plurimorum, qui &

A ipsi fortes ac laudabiles in fide aderant, excitatus erexit se contra illum spiritum nequam revincendum; qui subtili fallacia etiam hoc paulo ante prædixerat, venturum quemdam aversum & tentatorem infidelem. Tamen ille exorcista inspiratus Dei gratia fortiter restitit, & esse illum nequissimum spiritum [19] qui prius sanctus putabatur ostendit. Atque illa mulier, quæ prius per præstigias & fallacias dæmonis multa ad deceptionem fidelium moliebatur, inter cetera quibus plurimos deceperat, etiam B hoc frequenter ausa est ut & invocatione nou contemptibili sanctificare se [20] panem & eucharistiam facere simularet, & sacrificium Domino sine sacramento solitæ prædicationis offerret, [21] baptizaret quoque multos usitata & legitima verba interrogationis usurpans, ut nil discrepare ab ecclesiastica regula videretur. Quid igitur de hujus baptismo dicemus, quo nequissimus dæmon per mulierem baptizavit? Numquid & hoc Stephanus & qui illi consentiunt comprobant, maxime cui nec symbolum trinitatis nec interrogatio legitima & ecclesiastica C defuit? Potest credi aut remissio peccatorum data aut lavacri salutaris regeneratio rite perfecta, ubi omnia, quamvis ad imaginem veritatis, tamen per dæmonem gesta sunt? Nisi si & dæmonem in nomine patris & filii & spiritus sancti gratiam baptismi dedisse contrndunt qui hæreticorum baptisma [22] defendunt; apud quos sine dubio idem error est, dæmonum fallacia ipsa est, quando apud illos omnino spiritus sanctus non est. Illud etiam quale est quod vult Stephanus, his qui apud hæreticos baptizantur adesse præsentiam & sanctimoniam D Christi? Nam si non mentitur apostolus dicens, *Quotquot in Christo tincti estis, Christum* Gal. 3.
induistis, utique qui illic in Christo baptizatus est induit Christum. Si autem induit Christum, accipere potuit & spiritum sanctum, qui a Christo missus est, & frustra illi venienti ad accipiendum spiritum manus imponitur; nisi si a Christo spiritum induit ut apud hæreticos sit quidem Christus, non sit autem illic spiritus sanctus. Decurramus vero breviter & cetera quæ a vobis copiose & plenissime di- E cta sunt, festinante vel maxime ad vos Rogatiano diacono carissimo nostro. Sequitur enim illud, [23] quod interrogandi sunt a nobis qui hæreticos defendunt utrum carnale sit eorum baptisma, an spiritale. Si enim carnale est, nihil differunt a Judæorum baptismo, quo sic illi utuntur ut eo tamquam communi & vulgari lavacro tantum sordes laventur. Sin autem spiritale est, quomodo apud illos esse baptisma spiritale potest apud quos spiritus sanctus non est? Ac per hoc aqua qua tinguntur F lavacrum est illis carnale tantum, non baptismi sacramentum. Quod si baptisma hæreticorum habere potest regenerationem secundæ nativitatis, non hæretici sed [24] filii Dei computandi sunt qui apud illos baptizantur. Secunda enim nativitas quæ est in baptismo filios Dei generat. Si autem sponsa Christi una est, quæ est ecclesia catholica, ipsa est quæ sola generat Dei filios. Neque enim multæ sponsæ Christi, cum dicat apostolus, *Despondi vos* 2 Cor. 13.
uni viro [25] virginem castam assignare Christo, &,
Audi filia & vide, & inclina aurem tuam, & Psal. 43.

V *oblivi-*

oblivisceere populi tui, quia desideravit rex speciem
Cant. 4. *tuam*, &, *Veni sponsa de Libano, advenies &*
Cant. 5. *pertransibis a principio fidei*, &, *Ingressus sum*
in hortum meum, soror mea, sponsa, videmus
unam personam ubique proponi, quia & spon-
sa est una. Non est autem una nobiscum hæ-
reticorum synsgoga, quia nec sponsa est adul-
tera & fornicaria. Unde nec potest filios Dei
parere. Nisi si, secundum quod Stephano vi-
detur, hæresis quidem parit & exponit, expo-
sitos autem ecclesia suscipit, & quos non ipsa
pepererit pro suis nutrit, cum filiorum alie-
norum mater esse non possit. Et ideo Chri-
stus Dominus noster unam esse manifestans
sponsam suam & unitatis ejus sacramentum de-
Marc. 12. clarans ait: *Qui non est mecum, adversus me*
est, & qui non mecum colligit, spargit. Si enim
nobiscum est Christus, hæretici autem non sunt
nobiscum, pro eerio adversus Christum sunt
hæretici. Et si nos colligimus cum Christo,
non colligunt autem nobiscum hæretici, sine
dubio spargunt. Sed nec illud prætereundum
est a nobis quod a vobis necessario dictum est,
quod ecclesia secundum canticum canticorum
Cant. 4. hortus sit conclusus & [16] fons signatus, para-
disus cum fructu pomorum. Qui autem num-
quam in hunc hortum introierunt, neque pa-
radisum a Deo creatore plantatum viderunt,
quomodo de fonte qui intus inclusus est & di-
vino sigillo signatus est aquam vivam lavacri
salutaris præbere alicui poterunt? Cum vero &
arca Noe nihil aliud fuerit quam sacramen-
tum ecclesiæ Christi, quæ tunc, omnibus fo-
ris pereuntibus, eos solos servavit qui intra
arcam fuerunt, manifeste instruimur ad eccle-
siæ unitatem perspiciendam, quemadmodum
1. Pet. 3. & apostolus Petrus posuit dicens, *sic & vos*
similiter salvos faciet baptisma, ostendens quo-
niam quomodo qui cum Noe in arca non fue-
runt, non tantum purgati & salvati per a-
quam non sunt, sed statim diluvio illo perie-
runt, sic & nunc quicumque in ecclesia cum
Christo non sunt, foris peribunt, nisi ad uni-
cum & salutare ecclesiæ lavacrum per pœni-
tentiam convertantur. Qualis vero error sit &
quanta sit cæcitas ejus qui remissionem pecca-
torum dicit apud synagogas hæreticorum dari
posse, nec permanet in fundamento unius [17]
ecclesiæ, quæ semel a Christo supra petram
solidata est, hinc intelligi potest quod soli Pe-
Matt. 16. tro Christus dixerit, *Quæcumque ligaveris super*
terram, erunt ligata & in cælis, & quæcumque
solveris super terram, erunt soluta & in cælis, &
iterum in evangelio quando in solos apostolos
Joan. 20. insufflavit Christus dicens: *Accipite spiritum san-*
ctum. Si cujus remiseritis peccata, remittentur il-
li; & si cujus tenueritis, tenebuntur. Potestas er-
go peccatorum remittendorum apostolis data
est & ecclesiis quas illi a Christo missi consti-
tuerunt & episcopis qui eis [18] ordinatione vi-
caria successerunt. Hostes autem unius catho-
licæ ecclesiæ, in qua nos sumus, & adversarii
nostri, qui apostolis successimus, sacerdotia si-
bi illicita contra nos vindicantes & altaria pro-
Num. 16. phana ponentes quid aliud sunt quam Chore
& Dathan & Abiron, pari scelere sacrilegi,
& easdem quas & illi pœnas daturi cum his
qui sibi consentiunt, secundum quod etiam
tunc illorum participes & fautores [19] pari cum

A eis morte perierunt. Atque ego in hac parte
juste indignor ad hanc tam apertam & mani-
festam Stephani stultitiam, quod qui sic de e-
piscopatus sui loco gloriatur & se successionem
Petri tenere contendit, super quem funda-
menta ecclesiæ collocata sunt, multas alias pe-
tras inducat & ecclesiarum multarum nova æ-
dificia constituat, dum esse illic baptisma sua
auctoritate defendit. Nam qui baptizantur com-
plent sine dubio ecclesiæ numerum. Qui au-
tem baptisma eorum probat, de baptizatis &
ecclesiam illic esse confirmat. Nec intelligit
B obfuscari a se & quodam modo aboleri chri-
stianæ petræ veritatem qui sic prodit & deserit
unitatem. Judæos tamen, quamvis ignorantia
cæcos & gravissimo facinore constrictos, zelum
Dei apostolus habere profitetur. Stephanus,
qui per successionem cathedram Petri habere
se prædicat, nullo adversus hæreticos zelo ex-
citatur, concedens illis non modicam sed ma-
ximam gratiæ potestatem, ut dicat eos & asse-
veret per baptismi sacramentum sordes veteris
hominis abluere, antiqua mortis peccata do-
C nare, regeneratione cælesti filios Dei facere,
ad æternam vitam divini lavacri sanctificatione
reparare. Qui sic magna & cælestia ecclesiæ
munera hæreticis concedit & tribuit, [20] quid
aliud agit quam communicat eis quibus tan-
tum gratiæ defendit ac vindicat? Et frustra
jam dubitat in ceteris quoque consentire eis &
particeps esse, ut & simul cum eis conveniat,
& orationes pariter cum eisdem misceat, &
altare ac sacrificium commune constituat. Sed
in multum, inquit, proficit nomen Christi
ad fidem & baptismi sanctificationem, ut qui-
D cumque [21] & ubicumque in nomine Christi ba-
ptizatus fuerit consequatur statim gratiam Chri-
sti, quando huic loco breviter occurri possit
& dici quoniam si in nomine Christi valuit
foris baptisma ad hominem purgandum, in
ejusdem Christi nomine valere illic potuit &
manus impositio ad accipiendum spiritum san-
ctum. Et incipient cetera quoque quæ apud
hæreticos aguntur justa & legitima videri, quan-
do in nomine Christi gerantur, secundum quod
vos in epistola vestra exsecuti estis non nisi in
E ecclesia sola valere posse nomen Christi, cui
uni concesserit Christus cælestis gratiæ potesta-
tem. Quod autem pertinet ad consuetudinem
refutandam, quam videntur opponere verita-
ti, quis tam vanus sit ut veritati consuetudi-
nem præferat, aut qui perspecta luce tenebras
non derelinquat? Nisi si & Judæos Christo
adventante, id est, veritate, adjuvat in ali-
quo antiquissima consuetudo, quod relicta no-
va veritatis via in vetustate permanserint. Quod
quidem adversus Stephanum vos dicere Afri
potestis, cognita veritate errorem vos con-
F suetudinis reliquisse. Ceterum nos veritati &
consuetudinem jungimus, & consuetudini Ro-
manorum consuetudinem, sed veritatis, op-
ponimus, ab initio hoc tenentes quod a Chri-
sto & ab apostolis traditum est. Nec memi-
nimus hoc apud nos aliquando cœpisse, cum
semper istic observatum sit ut non nisi unam
Dei ecclesiam nossemus & sanctum baptisma
non nisi sanctæ ecclesiæ computaremus. Pla-
ne quoniam quidam de eorum baptismo du-
bitabant qui etsi [22] non ut nos prophetas
reci-

A recipiunt, eosdem tamen patrem & filium nosse nobiscum videntur, plurimi simul convenientes in Iconio diligentissime tractavimus & confirmavimus repudiandum esse omne omnino baptisma quod sit extra ecclesiam constitutum. Ad illud autem quod pro hæreticis ponunt, & ajunt apostolum dixisse, *sive per occasionem, sive per veritatem Christus annuntietur*, ut respondeamus Ineptum est, quando manifestum sit apostolum in epistola sua, qua hoc dixit, neque hæreticorum neque baptismi eorum mentionem fecisse, sed locutum esse de

Phil. 1.

B fratribus tantum, sive [33] perfide secum loquentibus, sive in fide sincera perseverantibus, nec oporteat hoc longo tractatu excutere, sed ipsam satis sit epistolam legere & quid apostolus dixerit de ipso apostolo recognoscere. Quid ergo, inquiunt, fiet de his qui ab hæreticis venientes sine ecclesiæ baptismo admissi sunt? Si de sæculo excesserunt, [34] in eorum numero habentur qui apud nos catechisati quidem sunt, sed prius quam baptizarentur obierunt, non modo dicunt emolumentum veritatis & fidei,

C ad quam relicto errore pervenerant, etsi consummationem gratiæ consecuti non fuot morte prævenri. Qui autem adhuc in sæculo permanent, baptizentur ecclesiæ baptismo, ut remissionem peccatorum consequi possint, ne per alienam præsumptionem in pristino errore manentes sine gratiæ consummatione moriantur. Ceterum quale delictum est, vel illorum qui admittunt, vel eorum qui admittuntur, ut non ablutis per ecclesiæ lavacrum sordibus, nec peccatis expositis, usurpata temere communicatione [35] contingant corpus & sanguinem

D Domini, cum scriptum sit: *Quicumque ederit panem aut biberit calicem Domini indigne, reus erit corporis & sanguinis Domini*. Nos etiam illos quos hi qui prius in ecclesia catholica episcopi fuerant, & postmodum sibi potestatem clericæ ordinationis assumentes baptizaverant, pro non baptizatis habendos judicavimus. Et hoc apud nos observatur, ut quicumque ab illis tincti ad nos veniunt, tamquam alieni & nihil consecuti, unico & vero ecclesiæ catholicæ baptismo apud nos baptizentur & lavacri

1. Cor. 11.

E vitalis regenerationem consequantur. Et tamen multum interest inter eum qui invitus & necessitate persecutionis coactus succubuit & illum qui sacrilega voluntate audax contra ecclesiam rebellat, vel in patrem & [36] Deum Christi & totius mundi conditorem impia voce blasphemat. Et non pudet Stephanum hoc asserere, ut per eos qui cum ipsi in omnibus peccatis sint constituti dicat posse remissionem peccatorum dari, quasi possit esse in domo mortis lavacrum salutis. Ubi ergo erit quod scriptum est, [37] *Ab aqua aliena abstine te & a fonte a-*

F *lieno ne biberis*, si relicto ecclesiæ fonte signato, alienam aqusm pro tua suscipis & prophanis fontibus ecclesiam polluis? Quando enim baptismo hæreticorum communicas, quid aliud quam de voragine & cœno illorum bibis, & ipse ecclesiæ sanctificatione purgatus alienarum sordium contactibus inquinaris? Nec metuis judicium Dei hæreticis testimonium contra ecclesiam perhibens, cum scriptum sit: *Falsus testis non erit impunitus*. Quinimmo tu hæreticis omnibus pejor es. Nam cum inde multi

Prov. 19

A cognito errore suo ad te veniant ut ecclesiæ verum lumen accipiant, tu venientium errores adjuvas, & obscurato lumine ecclesiasticæ veritatis, tenebras hæreticæ noctis accumulas. Cumque se illi in peccatis esse & nihil gratiæ habere se ac propterea ad ecclesiam venire fateantur, tu eis remissionem peccatorum subtrahis quæ in baptismo datur, dum dicis eos jam baptizatos & extra ecclesiam ecclesiæ gratiam consecutos. Nec intelligis animas eorum de manu tua exquiri eum judicii dies venerit, qui sitientibus ecclesiæ potum negasti, & volenti-

B bus vivere causa mortis fuisti. Et insuper indignaris. Vide qua imperitia reprehendere audeas eos qui contra mendacium pro veritate nituntur. Quis enim [38] justius indignari contra alterum debuit? Utrumne qui hostes Dei asserit, an vero qui [39] adversus eum qui hostes Dai asserit pro ecclesiæ veritate consentit? Nisi quod [40] imperitos etiam animosos atque iracundos esse manifestum est, dum per inopiam consilii & sermonis ad iracundiam facile vertuntur, ut de nullo alio magis quam de te

C dicat scriptura divina: *Homo animosus* [41] *parat lites, & vir iracundus exaggerrat peccata*. Lites enim & dissensiones quantas parasti per ecclesias totius mundi? Peccatum vero quam magnum tibi exaggerasti, quando te a tot gregibus scidisti? Excidisti enim te ipsum. Noli te fallere. Siquidem ille est vere schismaticus qui se a communione ecclesiasticæ unitatis apostatam fecerit. Dum enim putas omnes a te abstineri posse, solum te ab omnibus abstinuisti. Nec te informare ad regulam veritatis & pacis vel apostoli præcepta potuerunt monentis &

Prov. 29.

D dicentis: *Obsecro ergo vos ego vinctus in Domino digne ambulare vocatione qua vocati estis, cum omni humilitate sensus & lenitate, cum patientia sustinentes invicem in dilectione, satis agentes servare unitatem spiritus in conjunctione pacis, unum corpus, & unus spiritus, sicut vocati estis in una spe vocationis vestræ. Unus Dominus, una fides,* [42] *unum baptisma, unus Deus & pater omnium, qui super omnes, & per omnia, & in omnibus nobis*. Hæc apostoli mandata & monita salutaria quam diligenter Stephanus implevit, hu-

Ephes. 4.

E militatem sensus & lenitatem primo in loco servans. [43] Quid enim humilius aut lenius quam cum tot episcopis per totum mundum dissensisse, pacem cum singulis vario discordiæ genere rumpentem, modo cum orientalibus, quod nec vos latere confidimus, modo vobiscum, qui in meridie estis; a quibus legatos episcopos patienter satis & leniter suscepit ut eos [44] nec ad sermonem saltem colloquii communis admitteret, adhuc insuper dilectionis & caritatis memor præciperet fraternitati universæ ne quis eos in domum suam reciperet, ut venien-

F tibus, non solum pax & communio, sed & tectum & hospitium negaretur. Hoc est servasse unitatem spiritus in conjunctione pacis, abscindere se a caritatis unitate, & alienum se per omnia fratribus facere, & contra sacramentum & fidem contumacis furore discordiæ rebellare. Apud talem potest esse unum corpus & unus spiritus, apud quem [45] fortasse ipsa anima una non est sic lubrica & mobilis & incerta? Sed quantum ad illum pertinet, relinquamus. Excutiamus potius id de quo ma-

ximæ quæstio est. Qui contendunt ab hæreticis baptizatos sic recipi oportere tamquam legitimi baptismi gratiam consecutos, unum nobis atque illis baptisma dicunt esse & in nullo discrepare. Sed quid ait apostolus Paulus? *Unus Dominus, una fides, unum baptisma, unus Deus.* (Ephes. 4.) Si unum atque idem est cum nostro baptisma hæreticorum, sine dubio & fides una est. Si autem fides una est, utique & Dominus unus est. [46] Si Dominus unus est, consequens est dicere quia unus est. Si autem hæc unitas, quæ separari omnino & dividi non potest, etiam apud hæreticos ipsa est, quid ultra contendimus, ut quid illos hæreticos & non christianos vocamus? Porro cum nobis & hæreticis nec Deus unus sit, nec Dominus unus, nec

A una ecclesia, nec fides una, sed nec unus spiritus, aut corpus unum, manifestum est nec baptisma nobis & hæreticis commune esse posse, quibus nihil est omnino commune. Et tamen non pudet Stephanum talibus adversus ecclesiam patrocinium præstare & propter hæreticos asserendos fraternitatem scindere, insuper & Cyprianum [47] pseudochristum & pseudoapostolum & dolosum operarium dicere. Qui omnia B in se esse conscius prævenit ut alteri ea per mendacium objiceret [48] quæ ipse ex merito audire deberet. Bene te valere [49] omnibus nobis cum universis qui in Africa sunt episcopis & cunctis clericis & omni fraternitate universi optamus, ut perpetuo unanimes & unum sentientes habeamus nobiscum etiam de longinquo adunatos.

NOTÆ AD EPISTOLAM LXXV.

1 HAnc epistolam, quam primus protulit Morellius, habebant etiam ii qui Romæ præfuerunt editioni operum sancti Cypriani in officina Pauli Manutii. Illi autem, ut ait Latinus Latinius, non probaverunt uti e tenebris proferretur; hujusque consilii auctorem se & suasorem fuisse ipse testatur ingenue, cum majorum exempla secutum, tum hominis, id est Firmiliani, cujus ea epistola est, petulantiam detestatum. Postea Pamelius, qui illam repererat in sex antiquis codicibus, eam recudit, innuens tamen, quo erat in rempublicam christianam & ecclesiasticam affecto, se illam omissurum fuisse, quod paulo vehementius & acerbius quam episcopum deceat scripta sit, nisi jam a Morellio fuisset edita. Scilicet Romanos & Pamelium commoverunt liber Firmiliani stilus & excandescentia adversus Papam Stephanum diverse ab eo sentientem. At si attente considerassent quanti & quam vehementes soleant esse affectus cum agitur de causa religionis & fidei, considerassent etiam quam vehemens & acerbus fuerat Stephanus scribens adversus Cyprianum, profecto hanc excandescentiam condonassent Firmiliano, neque propterea tenebris damnandum esse putassent illustre hoc antiquitatis ecclesiasticæ monumentum, in quo sane bene multa sunt magni momenti quibus hodie careremus cum grandi rerum nostrarum dispendio, ut in simili argumento censuit Sirmondus edens in lucem libellum precum Marcellini & Faustini adversus Papam Damasum. Neque illa Romanorum aut Pamelii cura impedivisset in hac luce litterarum quin epistola illa prodiret in publicum. Cum enim certum sit illam ex veteri libro editam fuisse a Morellio, exstiterit etiam in sex codicibus Pamelio visis, in iis in quibus inventa est a Latinio, in septem quibus usi sunt Angli in sua editione, in decem cum quibus ego contuli opera sancti Cypriani, manifestum est illam non potuisse semper latere, etiamsi Morellius non edidisset. Codices autem cum quibus illam contuli sunt, unus Remigianus, duo Compendienses, duo Victorini, unus Pithœanus, unus monasterii Beccensis, Lætiensis, Bigotianus, & unus meus. Assentior autem Pamelio & Rigaltio existimantibus illam græce scriptam fuisse a Firmiliano, versam autem latine a sancto Cypriano. Epistola ergo Firmiliani inventa est in viginti sex codicibus manuscriptis.

2 *Firmilianus*] Cæsareæ Cappadociæ episcopus, Origenis auditor & admirator, ut docet Eusebius lib. 6. cap. 2. historiæ ecclesiasticæ, cujus & magnæ illius famæ in ecclesia Dei mentionem facit cap. 46. & lib. 7. cap. 5. & 30. Vide etiam epistolam primam Basilii ad Amphilochium. Præsedit priori synodo Antiochenæ, ut ostendit Henricus Valesius ad Eusebium. Obiit apud Tharsum in Cilicia anno Christi 272.

3 *Passione Domini*] Nescio quomodo factum est ut ista exciderint in editionibus quæ emissæ sunt post Morellianam, in qua exstant. Habentur enim in omnibus antiquis codicibus, uno vetere Victorino excepto, & in codice etiam episcopi Acconensis. Hujus omissionis auctor est Pamelius, qui ait hæc non habere codices manuscriptos & textum indicare illa esse superflua. Magis miror Anglos, qui cum ea haberent in quinque libris suis veteribus, scirent etiam exstare in quibusdam nostris & Rigaltium monuisse in observationibus suis ea non debere rejici, ea tamen in textum recipere noluerunt, satis factum lectori putantes si monerent se ita invenisse in antiquis codicibus.

4 *Hibernum tempus*] Hinc collegit Baronius hanc epistolam fuisse scriptam anno 257. aliquanto tempore ante hiemem. At Pearsonius in annalibus Cyprianicis contendit ista accidisse anno superiore.

5 *Basilidis tempus*] Variæ sunt opiniones virorum doctorum de tempore quo Basilides dogma suum disseminavit. Qua de controversia vide quæ docte & erudite scripsit amicus olim noster Joannes Baptista Cotelerius in epistolam Ignatii ad Trallianos, ubi tempus Basilidis revocat ad imperium Adriani. Vide etiam viri doctissimi Renati Massueti observationes ad Irenæum pag. 59. §. 112. Ineptos Basilidis errores, quos portenta vocat, graviter exagitat Hieronymus in epitaphio Lucinii Bætici & in libro adversus Vigilantium. Illum idem Hieronymus lib. 2. adversus Jovinianum vocat magistrum luxuriæ & turpissimorum complexuum, & in epistola ad Ctesiphontem adversus Pelagianos commemorat impietatem Basilidis.

6 *Frustra apostolor.*] Contra Vincentius Lirinensis de hoc ipso negotio agens ait: *Ut omnes luce clarius videant beatorum apostolorum beata successio quanta vi semper, quanta studio, quanta contentione defenderit susceptæ semel religionis integritatem.* Et mox addit Stephanum Papam dignum existimasse *si reliquos omnes tantum fidei devotione vinceret quantum loci auctoritate superabat.* Per apostolos hic & alibi intelliguntur Petrus & Paulus, quos ecclesia considerat ut fundatores ecclesiæ Romanæ. Magna animorum contentione agitata est ævo nostro quæstio de duplici capite in ecclesia. Nolo referre quæ tunc utrimque dicta & facta sunt. Illud tantum dicam, legendam esse exercitationem de singulari primatu Petri quam ea occasione scripsit vir illustrissimus Petrus de Marca archiepiscopus Parisiensis.

7 *Nominum diversitate*] Quamvis hæc lectio constans sit in omnibus antiquis exemplaribus, puto tamen legendum esse *hominum*.

8 *Spiritum sanctum*] Certum est hæc duo vocabula non exstare in libris nostris nec in quatuor Anglicanis. Ita etiam de uno suo testatur Pamelius, qui tamen illa addidit ex codice edito, in cujus marginibus Joannes Cauchius Ultrajectinus apposuerat castigationes ex variis codicibus manuscriptis. Remanet tamen adhuc dubium an hæc duo vocabula addita fuerint ex libro veteri, an vero ex conjectura Cauchii tantum. Nam quia in veteribus libris post vocem *filium* additur *nec*, ita ut videantur aliqua deesse, conjecerat Pamelius addenda esse duo illa vocabula, & addidit videns conjecturam suam confirmatam auctoritate libri Cauchiani. In codice porro Cauchii annotatas fuisse, non solum varias lectiones veterum librorum, sed etiam conjecturas ejus, monet ipse Pamelius in annotationibus suis. Itaque nos hæc duo vocabula, quæ posita sunt sine auctoritate, ex conjectura tantum, uncis conclusimus.

9 *Potestatem*] Codex Lætiensis, *facultatem*. Sic etiam se legisse in codice Marchianensi testatur Pamelius.

10 *In Iconio*] Vide annales Cyprianicos ad annum 256.

11 *De quibus nunc*] Præpositio deest in omnibus exemplaribus antiquis & in editione Morelliana. Illam Pamelius adjecit ex conjectura, quia existimabat sensum absque ea non posse constare.

12 At

12 *At quis est*] Ita emendavit Pamelius ex libro Cauchii. Nam in editione Morelliana, quæ prima est, legitur, *perfecti sunt, ut qui est in ecclesia perfectus & sapiens. Hoc autem defendat & credat &c.* In tribus antiquis codicibus scriptum est, *perfecti sunt, ut qui est in ecclesia perfectus & sapiens hoc autem defendat.* Sic etiam alii libri veteres, nisi quod pro *& sapiens* habent *aut sapiens*.

13 *Ante viginti annos*] Vide annales Cyprianicos ad annum 256.

14 *Acerbus & dirus*] Sic Lactantius cap. 13. de mortibus persecutorum Flaccillum vocat non pusillum homicidam.

15 *Quædam mulier*] Vide Reginonem lib. 2. cap. 364. & notas nostras pag. 592.

16 *Terram moveri*] Duo libri veteres, *etiam movere se terram polliceretur*. Quatuor Anglicani, *perficiens terram se movere*.

17 *Vi sua*] Ita unus codex regius & Beccensis. Quæ est vera lectio. Quatuor libri veteres habent *visu*. Ita etiam Divionensis, nisi quod supra lineam habet scriptum *vel nisu*. Morellius edidit *nisu*, Pamelius & alii *jussu*.

18 *Rusticum*] Morellius edidit *rusticum*, tamquam non esset nomen hominis, sed vocabulum quo simplex homo significaretur. Pamelius & post eum Rigaltius scripserunt *Rusticum*, putantes nomen esse presbyteri de quo istic loquitur Firmilianus. Angli aliter censuerunt, & reposuerunt lectionem quæ est in editione Morellii, argumento ducto ex epistola Cornelii ad Fabium Antiochenum apud Eusebium, in qua Cornelius ait Novatum accivisse ex Italia tres episcopos simplicissimos & omnium ignaros, ut vertit Rufinus, a quibus fieret episcopus. Ego in ea opinionum diversitate, cum viderem lectionem Pamelii & Rigaltii posse esse bonam & nihil adversus eam confici ex comparatione horum episcoporum Italorum, retinui quod magis placuisse videbam Pamelio & Rigaltio. De Ursicino, qui sedem apostolicam invasit post electionem Damasi, testatur Rufinus lib. 11. cap. 10. illum episcopum factum fuisse a quodam *satis imperito & agresti episcopo*.

19 *Qui prius sanctus*] Frequenter accidit ut hypocritæ imponerent ecclesiæ, id est ut multi post mortem suam crederentur esse sancti quorum mores non respondebant tam bonæ famæ, uti pluribus exemplis ostensum a nobis est in oratione quam Parisiis in collegio regio habuimus die 15. Aprilis 1692. cum illic interpretaremur titulum decretalium de reliquiis & veneratione sanctorum.

20 *Panem*] Quatuor libri nostri & quatuor item Anglicani præferunt *pacem*. In Divionensi quoque scriptum est *pacem*, & supra lineam *vel panem*. Certum est hic agi de pane eucharistiæ. In comœdia Queroli legitur: *Solum hoc est quod sequuntur atque observant unice panem domini*. Ubi quidam vir eruditus, cujus manum non bene novi, sed puto esse Petri Danielis aut Desiderii Heraldi, in suo exemplari edito scripsit in margine *panem Deum id est eucharistiam*. Examinabunt theologi an hæc interpretatio sit bona.

21 *Baptizaret quoque*] Vide concilium Carthaginense 4. can. 99. & 100.

22 *Defendunt*] Multa variant in hoc loco libri veteres. Quidam habent *defendunt*, alii *afferunt*, alii *deferunt* vel *deferunt*. Nos retinuimus lectionem quam putavimus esse meliorem. Nam paulo post legitur, *interrogandi sunt a nobis qui hæreticos defendunt*.

23 *Quod interrogandi*] In quatuor codicibus antiquis scriptum est: *Quid interrogandi*. Ut hinc colligi debeat aut possit ista respicere ad epistolam quæ a Cypriano missa erat ad Firmilianum.

24 *Filii Dei*] Ego non dubito quin hæc lectio bona sit. Et tamen in quinque libris veteribus legitur *fidei*, in meo *sed fideles*.

25 *Virginem castam*] Morellius edidit, *virginem sanctam castam*. Pamelius expunxit vocem *sanctam*, quia eam non inveniebat in manuscriptis, & quia non reperitur apud apostolum. Ego tamen illam inveni in sex manuscriptis. Sed deest in aliis quatuor. Tres vero qui habent vocem *sanctam* non habent *castam*. Alterutram autem oportet auferri. Retinuimus eam quæ est apud apostolum.

26 *Fons signatus*] Ista habentur etiam in epistola 74. & in epistola 76.

27 *Ecclesiæ .... supra petram*] Paulo post dicet fundamenta ecclesiæ super Petrum collocata fuisse. Vide librum de unitate ecclesiæ, ubi ista explicantur.

28 *Ordinatione vicaria*] Vide notas nostras ad epistolam 84. Lupi Ferrariensis.

29 *Pari cum eis morte*] Ita restituimus ex fide unius codicis antiqui bibliothecæ regiæ. Hanc porro restitutionem esse legitimam ostendere videntur etiam alia vetera exemplaria, quæ habent *pari cum eis perierunt*. Quinque & editiones præferunt *pariter*.

30 *Quid aliud agit*] Et istum quoque locum supplevimus ex fide quatuor veterum exemplarium.

31 *Et ubicumque*] Miror ista excidisse in editione Rigaltii, cum extent in Morelliana & in Pameliana & in omnibus antiquis codicibus. Magis miror omissa esse ab Anglis, qui ignorare non poterant illa haberi in duabus editionibus a me commemoratis & in quinque codicibus suis antiquis. Vide quæ notavi supra ad epistolam 73.

32 *Non ut nos*] Hanc lectionem, quam puto esse optimam, inveni in uno libro meo vetere. Morellius posuit *non vos*; eamque lectionem ego reperi in quatuor codicibus antiquis. Pamelius emendavit ex conjectura & scripsit *novos prophetas*, tum quia conjecturam suam confirmatam reperit auctoritate codicis Anglicani quo ipse utebatur, tum quod antea Firmilianus novarum prophetiarum meminerit. Itaque ex editione Pamelii emersit vulgaris. Videtur autem Firmilianus respexisse ad hæresim Marcionitarum, quos Epiphanius ait repudiasse legem ac prophetas. Monet præterea Pamelius in codice suo Anglicano legi *& spiritum sanctum* post *patrem & filium*. Quod ego in nullo eorum veterum exemplarium reperi quibus usus sum in hac epistola recensenda. Rejecit autem Pamelius hoc additamentum, quia Cataphrygæ non eumdem spiritum sanctum cum catholicis agnoscebant, utpote qui non illum sed Montanum esse paracletum a Christo promissum dicerent.

33 *Per fide*] Ita Morellius & quatuor libri veteres. Alii quatuor habent *per fidem*.

34 *In eor. numero habentur*] Sic restituimus hunc locum auctoritate vetusti codicis Compendiensis & Michaelini, in quibus vox *habentur* est transposita, sed tamen cum nota veteri quæ ostendit ubi ponenda sit, nimirum post vocem *numero*. Itaque cadit conjectura Rigaltii hunc locum emendantis.

35 *Contingant*] In editione Pameliana perperam, per errorem videlicet typographi, & dein in Rigaltiana & in Anglicana scriptum est *contingunt*, sed non in editione Goulartii. Sane hanc pravam lectionem Angli scribunt se invenisse in quatuor codicibus antiquis. Sed istud non probat illam esse retinendam, cum prava sit omnino & minime Latina.

36 *Deum Christi*] Ista sic ponuntur tamquam si Deus esset conditor Christi & totius mundi. Videndum igitur an lectio veteris libri Remigiani & duorum Anglicanorum præferenda sit, qui pro *Christi* habent *Dominum nostrum*. At si ea lectio placet, tollenda est conjunctio. In uno meo legitur *Domini Christi*.

37 *Ab aqua aliena*] Adnotat editio Anglicana textum hunc frustra alibi requiri quam in versione Græca, nimirum abesse a codicibus Hebræis & vulgato Latino, haberi tamen in Syriaca, Arabica, & Armenica interpretatione, & hinc confici posse eamdem versionem Græcam, etiam illic ubi ab Hebræo disceditur, ubique terrarum invaluisse. Tertullianus lib. 1. adversus Marcionem: *Non putem impudentiorem quam qui in aliena aqua alii deo tinguitur*. Vide notas ad epistolam 73. *Ecclesia paradisi instar*.

38 *Justus*] Non possum omittere quin admoneam septem vetera exemplaria præferre *injustus*. Sequi tamen placuit editionem Morellii, quam confirmant tria vetera exemplaria.

39 *Adversus eum qui*] Ita Morellius & tres libri veteres. Omnes alii omittunt *eum qui*, etiam unus Anglicanus.

40 *Imperitos esse animosos*] Quintilianus lib. 1. cap. 1. *Nihil enim pejus est iis qui paulum aliquid ultra primas litteras progressi falsam sibi scientiæ persuasionem induerunt. Nam & cedere præcipiendi peritis indignantur, & velut jure quodam potestatis, quo fere hoc hominum genus intumescit, imperiosi atque interim sævientes stultitiam suam perdocent*. Vide etiam lib. 6. cap. 4. & lib. 8. cap. 2. Joannes Saresberiensis lib. 7. de nugis curialium cap. 9. *Ille tamen contradicit citius & pertinacius qui in paucitate rerum addiscenda consumpsit ætatem & tanta angustia premitur ut si verbum unum aut duo subduxeris, elinguis fiat & quavis statua taciturnior*. Vitruvius in præfatione libri tertii: *Animadverto potius indoctos quam doctos gratia superare*. Hieronymus in apologia adversus Rufinum: *Animosus inhonestus est*.

Nonius

Nonius Marcellus: *Animosi dicuntur iracundi.* Augustinus sermone 164. de verbis apostoli: *Humanum fuit errare. Diabolicum est per animositatem in errore manere.* Agobardus in libro de grandine & tonitruis notat imperitos loqui confidenter. Animosus tamen apud Latinos accipiebatur pro magno viro & forti animo prædito, animositas vero pro vehementia & impetu animi.

41 *Parat lites*] Ita scriptum est in sex libris antiquis. Tres alii habent *parit*. Mihi autem prior lectio videtur esse melior, quia in capite 29. proverbiorum, ex quo sumptus est hic locus, legitur: *Vir iracundus provocat rixas*. Apud Cassianum lib. 8. cap. 1. scriptum est: *Vir animosus parat rixas*.

42 *Unum baptisma*] Nescio quo modo factum est ut ista, quæ exstant in epistola Pauli ad Ephesios, omissa sint istic in octo exemplaribus antiquis.

43 *Quid humilius*] Simili ironia Lactantius cap. 23. de mortibus persecutorum usus est loquens de crudelitate Maximiani adversus mendicos, quos congregari omnes jussit & exportatos naviculis in mare mergi. Ait ergo Lactantius: *Adeo hominem misericordem, qui providerit ne quis illo imperante miser esset*.

44 *Nec ad serm.... admitteret*] Id est, ne in conspectum quidem suum venire permitteret. Eodem modo humanitatis & urbanitatis usus est comes Flandriæ erga legatos Clementis Papæ VII. qui *tantum abfuit ut audirentur*, inquit Radulphus de Rivo, *ut ne admissi quidem fuerint, sed rejecti ac facessere jussi, nisi sibi vincula mallent exspectare*. Emendabo autem, data occasione, locum ex panegyrico quem Nazarius dixit ad Constantinum post devictum Maxentium, cum modestia Cæsaris erga illum laudatur. Ibi sic inter alia legitur in omnibus antiquis codicibus & editionibus: *Vocas ad societatem. Appetitum tuum refugit, aversatur, horrescit*. Vox *appetitum* hic loco non suo posita exercuit industriam criticorum; quorum nonnulli censuerunt reponendum esse *affectum*, alii *amicum*. Miror autem veram lectionem, quæ facilis & obvia est, nemini eorum in mentem venisse. Reponendum est itaque *aspectum*, ut sit sensus. Vocabas Maxentium ad societatem imperii. At ille, ut erat natura ferox & superbus, nedum id quod offerebas amplecti voluit, sed etiam aspectum tuum refugit, aversatus est, horruit, sed etiam ultro lacessivit quem ambire debuerat, ut legitur paulo post.

45 *Fort. ipsa anima*] Recentior Remigianus, *apud quem fortasse una anima est sic lubrica*.

46 *Si Dominus unus*] Hoc membrum omissum est in editione Rigaltii, restitutum in Anglicana. Sed nescio quonam modo factum est ut Angli absque ullius libri veteris auctoritate, contra fidem veterum exemplarium & editionis Morellianæ, scripserint *consequens est qua unitas est*; nisi si maluerunt amplecti conjecturam Pamelii, qui monuerat in margine suæ editionis legendum esse *unitas*, vel auctoritatem Goulartii, qui eam vocem posuit in contextu, nulla Pamelii mentione. Reinhartus in sua editione reposuit *unus*.

47 *Pseudochristum*] Imitatum est illud ex capite undecimo epistolæ secundæ Pauli ad Corinthios. Hinc patet, inquit Pamelius, vehementiam epistolæ Stephani papæ in causa fuisse cur tam vehementer etiam contra eum scriberent Cyprianus & Firmilianus. Recte sane. Non enim aliud causæ exstitit, cur Firmilianus, qui in tota epistola summum amorem unitatis declarat, sic tamen in Stephanum invehatur, ut eum disputationis æstu abreptum fuisse pateat. Nihil lenius ac placabilius Cypriano, cujusque animi moderatio cum in omnibus aliis rebus, tum maxime in hac de baptismo controversia enituit; sed tamen eum interdum a summa illa lenitate ad vehementiorem causæ defensionem transiisse perspicitur ex epistola ad Pompejum. Videtur autem Cyprianum & Firmilianum illud in primis offendisse, quod Stephanus putaret abstinendos rebaptizantes. Propter hæc autem verba, quæ putat non esse Stephani, dubitare se ait Christianus Lupus in scholiis suis ad librum Tertulliani de præscriptionibus adversus hæreticos an epistola Firmiliani sit vera. Tamen nemo hactenus ante Lupum id sibi sumsit, ut dicere auderet eam esse falsam aut de ejus auctoritate dubitaret. Et certe ista facilitas accusandi falsitatis scripta veterum valde temeraria est & periculosa. Nam si cuique liceat inanes ejusmodi conjecturas sequi; nullum erit antiquitatis monumentum, quod iniquas suspiciones effugiat.

48 *Qua ipse*] In recentiore codice Remigiano & in Anglicano Pamelii legitur, *quæ ei immerito objici deberent*. Sic etiam in quatuor antiquis in editione Anglicana laudatis.

49 *Omnibus nobis*] Hæc mihi videntur esse luxata; Quid si legatur *carissime frater*, errore irrepente ex ignorantia notarum, ut etiam adnotavit Hieronymus in epistola ad Avitum de erroribus Origenis, ubi ait difficile esse notarum posse servare compendia. Simon Goulartius monuit in codice episcopi Acconensis scriptum fuisse: *Bene te valere cum universis qui in Africa sunt episcopis & cunctis clericis & omni fraternitate optamus*. Quam lectionem, ut meliorem, posuit Reinhartus. Et nihilominus ego præfero conjecturam meam. Nihil tameo ausus sum mutare destitutus auctoritate veterum exemplarium.

EPISTOLA LXXVI.

Ad Magnum de baptizandis Novatianis & de iis qui in lecto gratiam consequuntur.

CYPRIANUS [1] Magno filio salutem. Pro tua religiosa diligentia consuluisti mediocritatem nostram, fili carissime, an inter ceteros hæreticos, eos quoque qui a Novatiano veniunt post prophanum ejus lavacrum baptizari & sanctificari in ecclesia catholica legitimo & vero & [2] unico ecclesiæ baptismo oporteat. De qua re, quantum fidei nostræ capacitas & scripturarum divinarum sanctitas ac veritas suggerit, [3] dicimus omnes omnino hæreticos & schismaticos nihil habere potestatis ac juris. Propter quod Novatianus nec debet nec potest excipi quo minus ipse quoque extra ecclesiam consistens, & contra pacem ac dilectionem Christi faciens, inter adversarios & antichristos computetur. Neque enim Dominus noster Jesus Christus cum in evangelio suo testaretur adversarios suos esse eos qui secum non essent aliquam speciem hæreseos designavit, sed [4] omnes omnino qui secum non essent & secum non colligentes gregem suum

A spargerent adversarios suos esse ostendit dicens: [5] *Qui non est mecum, adversum me est; &* [6] *qui mecum non colligit, spargit*. Item beatus Joannes apostolus nec ipse ullam hæresim aut schisma discrevit, aut aliquos speciatim [7] separes posuit, sed universos qui de ecclesia exissent, quique contra ecclesiam facerent, antichristos appellavit dicens: *Audistis quia antichristus venit, nunc autem antichristi multi facti sunt. Unde* 1. Joan. 2.

B *cognoscimus quia novissima hora est. Ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis. Si enim fuissent ex nobis, mansissent utique nobiscum*. Unde appatet adversarios Domini & antichristos omnes esse quos constet a caritate atque ab unitate ecclesiæ catholicæ recessisse. Adhuc quoque Dominus in evangelio suo ponit & dicit: *Si vero & ecclesiam contempserit, sit tibi tamquam ethnicus & publicanus*. Si autem qui ecclesiam contemnunt ethnici & publicani habentur, multo magis utique rebelles & hostes falsa altaria & illicita sacerdotia & sacrificia sacrilega & nomina

Luc. 11.

Matt. 18.

A mina adulterata fingentes inter ethnicos & pu-
blicanos necesse est computentur, quando mi-
nora peccantes & tantum ecclesiæ contempto-
res ethnici & publicani sententia Domini ju-
dicentur. Quod autem ecclesia una sit [8] decla-
rat in cantico canticorum spiritus sanctus ex
Cant. 6. persona Christi dicens, *Una est columba mea,*
perfecta mea, una est matri suæ, electa genitrici
Cant. 4. *suæ*, de qua item denuo dicit: [9] *Hortus conclu-*
sus, soror mea, sponsa, fons signatus, [10] *puteus*
aquæ vivæ. Si autem hortus conclusus est spon-
B sa Christi, quæ est ecclesia, patere res clausa
alienis & prophanis non potest. Et si fons si-
gnatus est, neque bibere inde neque consigna-
ri potest cui foris posito accessus ad fontem
non est. Puteus quoque aquæ vivæ si unus
est, idemque intus est, [11] vivificari & sanctifi-
cari foris positus ex illa aqua non potest ex
qua solis eis qui intus sunt usus omnis & po-
tus concessus est. Quod & Petrus ostendens
unam ecclesiam esse & solos eos qui in eccle-
1. Pet. 3 sia sint baptizari posse posuit & dixit, *In arca*
Noe pauci, id est, octo animæ hominum salvæ fa-
C *ctæ sunt per aquam, quod & vos similiter salvos*
faciet baptisma, probans & contestans unam ar-
cam Noe typum fuisse unius ecclesiæ. Si po-
tuit tunc in illo expiati & purificati mundi ba-
ptismo salvus per aquam fieri qui in arca Noe
non fuit, potest & nunc vivificari per bapti-
sma qui in ecclesia non est, cui soli baptisma
concessum est. Sed & Paulus apostolus hoc
idem adhuc apertius & clarius manifestans ad
Ephes. 5 Ephesios scribit & dicit: *Christus dilexit eccle-*
siam, & se ipsum tradidit pro ea, ut eam san-
D *ctificaret, purgans eam lavacro aquæ*. Quod si
una est ecclesia, quæ a Christo diligitur & la-
vacro ejus sola purgatur, quomodo qui in ec-
clesia non est aut diligi a Christo aut ablui &
purgari lavacro ejus potest? Propter quod cum
sola ecclesia habeat aquam vitalem & baptizan-
di atque abluendi hominis potestatem, qui di-
cit apud Novatianum baptizari & sanctificari
aliquem posse, prius ostendat & doceat Nova-
tianum in ecclesia esse aut ecclesiæ præsidere.
[12] Ecclesia enim una est, quæ una & intus es-
se & foris non potest. Si enim apud Novatia-
E num est, apud Cornelium non fuit. Si vero
apud Cornelium fuit, qui Fabiano episcopo
legitima ordinatione successit, & quem præter
sacerdotii honorem martyrio quoque Dominus
glorificavit, Novatianus in ecclesia non est,
nec episcopus computari potest, qui evangeli-
ca & apostolica traditione contempta, nemini
succedens, a se ipso ortus est. Habere nam-
que aut tenere ecclesiam nullo modo potest
qui ordinatus in ecclesia non est. Foris enim
non esse ecclesiam nec scindi adversum se aut
F dividi posse, sed inseparabilis atque individuæ
domus unitatem tenere manifestat scripturæ di-
vinæ fides, cum de sacramento paschæ & agni,
qui agnus Christum designabat, scriptum sit:
Exo. 12. *In domo una comedetur, non ejicietis de domo car-*
nem foras. Quod item circa Raab, quæ ipsa
quoque typum portabat ecclesiæ, expressum
Josue 2. videmus; cui mandatur & dicitur: *Patrem tu-*
um & matrem tuam & fratres tuos & totam do-
mum patris tui colliges ad te ipsam in domum
tuam, & omnis qui exierit ostium domus tuæ fo-
ras reus sibi erit. Quo sacramento declaratur

A in unam domum solam, id est, in ecclesiam,
victuros & ab interitu mundi evasuros colligi
oportere, quisquis autem de collectis foras ex-
ierit, id est, si quis, quamvis in ecclesia gra-
tiam consecutus, recesserit & ab ecclesia exie-
rit, reum sibi futurum, id est, ipsum sibi
quod pereat imputaturum. Quod apostolus Tit. 3.
Paulus explanat docens & præcipiens hæreti-
cum vitandum esse ut perversum & peccato-
rem & a semetipso damnatum. Hic enim reus
sibi erit qui non ab episcopo ejectus, sed spon-
B te de ecclesia profugus, hæretica præsumptio-
ne a semetipso damnatus. Et icciroo Domi-
nus insinuans nobis unitatem de divina aucto-
ritate venientem ponit & dicit: *Ego & pater* Joan. 10.
unum sumus. Ad quam unitatem redigens ec-
clesiam suam denuo dicit: *Et erit unus grex &* Ibid.
unus pastor. Si autem grex unus est, quomo-
do potest gregi annumerari qui in numero
gregis non est? aut pastor haberi quomodo
potest qui, manente vero pastore & in eccle-
sia Dei ordinatione [13] succedanea præsidente,
nemini succedens, & a se ipso incipiens, [14]
C alienus fit & prophanus, [15] dominicæ pacis ac
divinæ unitatis inimicus, non habitans in do-
mo Dei, id est, in ecclesia Dei, in qua non
nisi concordes atque unanimes habitant, lo-
quente in psalmis spiritu sancto & dicente:
Deus qui inhabitare facit unanimes in domo. De- Psal. 67.
nique unanimitatem christianam firma sibi at-
que inseparabili caritate connexam etiam ipsa
[16] dominica sacrificia declarant. Nam quando
Dominus corpus suum panem vocat de mul-
torum granorum adunatione congestum, po-
D pulum nostrum quem portabat indicat aduna-
tum; & quando sanguinem suum vinum ap-
pellat de [17] botris atque acinis plurimis expres-
sum atque in unum coactum, gregem item
nostrum significat commixtione adunatæ mul-
titudinis copulatum. Si Novatianus huic pani
dominico adunatus est, si Christi poculo & i-
pse commixtus est, poterit videri & unici ec-
clesiastici baptismi habere gratiam posse, si
eum constiterit ecclesiæ unitatem tenere. De-
nique quam sit inseparabile unitatis sacramen-
tum, & quam sine spe sint & perditionem si-
E bi maximam de indignatione Dei acquirant qui
schisma faciunt, & relicto episcopo, alium si-
bi foris pseudoepiscopum constituunt, declarat
in libris regnorum scriptura divina, ubi a tri-
bu Juda & Beniamin decem tribus scissæ sunt,
& relicto rege suo, alterum sibi foris consti-
tuerunt: *Et indignatus est*, inquit, *Dominus in* 3. Reg. 12.
omni semine Israel, & dimovit eos, & dedit eos & 13.
in direptionem donec [18] *abjiceret eos a facie sua,*
quia dissipatus est Israel a domo David, & con-
stituerunt sibi regem Hieroboam filium Nabath.
F Indignatum esse Dominum dicit & eos in per-
ditionem dedisse quod ab unitate dissipati essent
atque [19] alterum sibi regem constituissent. Et
tanta indignatio Domini exstitit adversus illos
qui schisma fecerant ut etiam cum homo Dei
ad Hieroboam missus esset qui ei peccata sua
exprobraret atque ultionem futuram prædice-
ret, panem quoque apud illos edere & aquam
bibere vetaretur. Quod cum non custodisset &
contra præceptum Dei [20] prandisset, statim di-
vinæ censuræ majestate percussus est, ut inde
regrediens impetu ac morsu leonis in itinere
necare-

necaretur. Et audet quisquam dicere aquam baptismi salutarem & gratiam cælestem communem cum schismaticis esse posse, cum quibus nec terrestris eibus nec sæcularis potus debet esse communis? [11] Satiat adhue in evangelio suo Dominus & [12] majorem intelligentiæ lucem manifestat quod iidem qui se tune a tribu Juda & Beniamin sciderant, & Hierosolymis derelictis Samariam secesserant, inter prophanos & gentiles computarentur. Nam cum primum discipulos suos in ministerium salutis mitteret, mandavit & dixit: *In viam nationum ne abieritis, & in civitatem Samaritanorum ne introieritis.* Ad Judæos prius mittens, gentiles adhuc præteriri jubet. Addendo autem & civitatem Samaritanorum debere omitti, ubi erant schismatici, ostendit schismaticos gentilibus adæquari. Quod si aliquis illud opponit ut dicat eamdem Novatianum legem tenere quam catholica ecelesia teneat, eodem symbolo quo & nos baptizare, eumdem nosse Deum patrem, eumdem filium Christum, eumdem spiritum sanctum, ac propter hoc usurpare eum potestatem baptizandi posse quod videatur in interrogatione baptismi a nobis non discrepare, sciat quisquis hoc opponendum putat primum non esse unam nobis & schismaticis symboli legem, neque eamdem interrogationem. Nam cum dicunt, *Credis* [13] *remissionem peccatorum & vitam æternam per sanctam ecclesiam*, mentiuntur in interrogatione, quando non habeant ecclesiam. Tunc deinde voce sua ipsi confitentur remissionem peccatorum non dari nisi per sanctam ecclesiam posse; quam non habentes, ostendunt remitti illic peccata non posse. Quod vero eumdem quem & nos Deum patrem, eumdem filium Christum, eumdem spiritum sanctum nosse dicuntur, nec hoc adjuvare tales potest. Nam & Chore & Dathan & Abiron cum sacerdote Aaron & Moyse eumdem Deum noverant, pari lege & religione viventes, unum & verum Deum, qui colendus atque invocandus fuerat, invocabant. Tamen quia loci sui ministerium transgressi contra Aaron sacerdotem, qui sacerdotium legitimum dignatione Dei atque ordinatione Domini perceperat, sacrificandi sibi licentiam vindicaverunt, divinitus percussi pœnas statim pro illicitis conatibus [14] pependerunt, [15] nec potuerunt rata esse & proficere sacrificia irreligiose & illicite contra jus divinæ dispositionis oblata. Turibula quoque ipsa, in quibus incensum illicite fuerat oblatum, ne in usu de cetero essent sacerdotibus, sed potius indignationis & ultionis divinæ memoriam corrigendis posteris exhiberent, jussu Domini conflata atque igne purgata in laminas ductiles producuntur & affiguntur altari, secundum quod loquitur scriptura divina. *Memoriale*, inquit, *filiis Israel ut non accedat quisquam alienigena qui non est ex semine Aaron imponere incensum ante Dominum, ut non sit sicut Chore.* Et tamen illi schisma non fecerant, nec foras egressi, contra Dei sacerdotes impudenter atque hostiliter rebellaverant. quod nunc hi ecclesiam scindentes & contra pacem atque unitatem Christi rebelles cathedram sibi constituere & [16] primatum assumere & baptizandi atque offerendi licentiam vindicare conantur. Quomodo perficere quæ agunt aut impetrare aliquid illicitis conatibus de Deo possunt qui contra Deum, quod eis non licet, moliuntur? Quare qui Novatiano sive ceteris ejusmodi schismaticis patrocinantur frustra contendunt baptizari & sanctificari illic aliquem salutari baptismo posse ubi constet baptizantem baptizandi licentiam non habere. Atque ut magis intelligi posset contra [17] ejusmodi audaciam quæ sit censura divina, invenimus in tali facinore non solum duces & auctores sed & participes pœnis destinari, nisi se a communione malorum separaverint, præcipiente per Moysen Domino & dicente: *Separamini a tabernaculis hominum istorum durissimorum, & nolite tangere ab omnibus quæ sunt eis, ne simul pereatis in peccato eorum.* Et quod comminatus per Moysen Dominus fuerat implevit, ut quisquis se a Chore & Dathan & Abiron non separasset, pœnas statim pro impia communione persolveret. Quo exemplo ostenditur & probatur obnoxios omnes & culpæ & pœnæ futuros qui se schismaticis contra præpositos & sacerdotes irreligiosa temeritate miscuerint. Sicut etiam per Osee prophetam spiritus sanctus contestatur & dicit, *Sacrificia eorum tamquam panis luctus, omnes qui manducant ea contaminabuntur*, docens scilicet & ostendens omnes omnino cum auctoribus supplicio conjungi qui fuerint eorum peccato contaminati. Quæ ergo apud eos merita esse circa Deum possunt quibus supplicia divinitus irrogantur? Aut quomodo tales justificare & sanctificare baptizatos possunt qui hostes sacerdotum aliena & illicita & nullo sibi jure concessa usurpare conantur? Quos tamen ipsos non miramur pro sua pravitate contendere. Asserant enim necesse est singuli quique quod faciunt, nec volunt victi facile succumbere, quamvis sciant id quod faciunt non licere. Illud mirandum est, immo indignandum potius & dolendum, christianos antichristis assistere & prævaricatores fidei atque ecclesiæ proditores [18] intus in ipsa ecclesia contra ecclesiam stare. Qui, quamquam pertinaces alias & indociles, vel hoc tamen confitentur quod universi sive hæretici sive schismatici non habeant spiritum sanctum, & ideo baptizare quidem possunt, dare autem spiritum sanctum non possunt, in hoc ipso a nobis tenentur ut ostendamus nec baptizare omnino eos posse qui non habeant spiritum sanctum. Nam cum in baptismo unicuique peccata sua remittantur, probat & declarat in evangelio suo Dominus per eos solos peccata posse dimitti qui habeant spiritum sanctum. Post resurrectionem enim discipulos suos mittens loquitur ad eos & dicit: *Sicut misit me pater, & ego mitto vos. Hoc cum dixisset, insufflavit & ait illis: Accipite spiritum sanctum. Si cujus remiseritis peccata, remittentur illi; si cujus tenueritis, tenebuntur.* Quo in loco ostendit eum solum posse baptizare & remissionem peccatorum dare qui habeat spiritum sanctum. Denique ipsum Christum Dominum nostrum baptizaturus Joannes accepit ante spiritum sanctum cum adhuc esset in utero matris constitutus, ut certum esset atque manifestum baptizare non posse nisi eos qui habeant spiritum sanctum. Itaque qui hæreticis sive schismaticis patrocinantur, respondeant nobis [19] an habeant spiritum sanctum, an non habeant. Si ha-

Matt. 10. — Num. 16. — Num. 16. — Num. 16. — Osee 9. — Joan. 20. — Luc. 1.

Si habent, cur illic baptizatis, quando ad nos veniunt, manus imponitur sd accipiendum spiritum snnctum, cum jam utique illic acceptus sit ubi si fuit dari potuit? Si autem foris [30] tincti hæretici & schismatici non habent spiritum sanctum, & ideo apud nos manus imponitur [31] ut hic accipiatur quod illic nec est nec dari potest, manifestum est nec remissionem peccatorum dari per eos posse quos constet spiritum snnctum non habere. Et iccirco ut secundum divinam dispositionem atque evangelicam veritatem peccatorum remissionem consequi & sanctificari ac templa Dei fieri possint ecclesiæ baptismo baptizandi sunt omnes omnino qui ah adversariis & antichristis ad Christi ecclesism veniunt.

[32] Quæsisti etiam, [33] fili carissime, quid mihi de illis videatur qui in infirmitste & languore gratiam Dei consequuntur, an habendi sint legitimi christiani, eo quod aqua salutari non loti sint, sed persusi. Qua in parte nemini verecundia & modestia nostra præjudicat quo minus nnusquisque qnod putat sentiat & quod senserit faciat. Nos, quantum concipit mediocritas nostra, æstimamus in nullo mutilati & debilitari posse beneficia divina, nec minus aliquid illic posse contingere ubi plena & tota fide & dantis & sumentis accipitur quod de divinis muneribus hanritur. Neque enim sic in sacramento salutari delictorum contagia ut in lavacro carnali & sæculari sordes cutis & corporis abluuntur, ut [34] aphronitris & ceteris quoque [35] adjumentis & solio & piscina opus sit, quibus ablui & mundari corpusculum possit. Aliter pectus credentis abluitur, aliter mens hominis per fidei merita [36] mundatur. In sacramentis salutaribus necessitste cogente, & Deo indulgentiam suam largiente, totum credentibus conferunt divina compendia. Nec quemquam movere debet quod aspergi vel perfundi videntur ægri cum gratiam dominicam consequuntur, quando scriptura sancta per Eze-
Ezec. 36. chielem prophetam loquatur & dicat: *Et aspergam super vos aquam mundam, & mundabimini ab omnibus immunditiis vestris, & ab omnibas simulacris vestris emundabo vos, & dabo vobis cor novum, & spiritum novum dabo in vobis.*
Num. 19. Item in Numeris: *Et homo qui fuerit immundus usque ad vesperam, hic purificabitur die tertio & die septimo, & mundus erit. Si autem non fuerit purificatus die tertio & die septimo, non erit mundus, & exterminabitur anima illa de Israel, quoniam [37] aqua aspersionis non est super eum sparsa.*
Num. 8. Et iterum: *Et locutus est Dominus ad Moysen dicens: Accipe levitas de medio filiorum Israel, & purificabis eos. Et ita facies eis purificationem eorum. Circumsparges eos aqua purificationis.* Et iterum: *Aqua aspersionis purificatio est.* Unde apparet aspersionem qnoque aquæ instar salutaris lavacri obtinere, & quando hæc in ecclesia fiunt, ubi sit [38] & accipientis & dantis fides integra, stare omnia & consummari ac perfici posse majestste Domini & fidei veritate. Porro sutem quod quidsm eos salutari aqua & fide legitims Christi gratiam consecutos non christianos sed [39] clinicos vocant, non invenio unde hoc nomen assumsnt; nisi forte qui plura & secretiora legerunt, apud Hippocratem vel [40] Soranum clinicos istos deprehenderunt. Ego enim, qui clinicum de evangelio novi, scio Joan. 5
paralytico illi & debili per longa ætatis curriculs in lecto jacenti nihil infirmitatem suam obsuisse quo minus [41] ad firmitatem cælestem plenissime perveniret, nec tantum indulgentia dominica excitatum de grabsto esse, sed ipsum grabatum suum reparatis & vegetatis viribus sustulisse. Et iccireo, quantum fide concipere & sentire nobis datur, mea sententia hæc est, ut christianus judicetur legitimus quisquis fuerit in ecclesia lege & jure fidei divinsm gratiam consecutus. Aut si aliquis existimat eos nihil consecutos eo quod aqua salutari tantum persusi sint, sed inanes & vacui sunt, non decipiantur, ut si incommodum languoris evaserint & convaluerint, baptizentur. Si autem baptizari non possunt qui jam baptismo ecclesiastico sanctificati sunt, cur in fide sua & Domini indulgentia [42] scandalizantur? An consecuti sunt quidem gratism dominicam, sed breviore & minore mensura muneris divini ac spiritus sancti, ut habeantur quidem christiani, non sint tamen ceteris adæquandi? Quinimmo spiritus sanctus non ad mensuram datur, sed super credentem totus infunditur. Nam si dies omnibus æqualiter nascitur, & si sol super omnes pari & æquali luce diffunditur, quanto magis Christus sol & dies verus in ecclesia sua lumen vitæ æternæ pari æqualitate largitur? Cujus æqualitatis sacramentum videmus in Exo- Exo. 16.
do esse celebratum, cum de cælo [43] manna deflueret & futurorum præfiguratione alimentum panis cælestis & cibum Christi venientis [44] ostenderet. Illic enim sine discrimine vel sexus vel ætatis gomor a singulis æqualiter colligebstur. Unde apparebat Christi indulgentiam & cælestem gratiam postmodum secuturam æqualiter omnibus dividi sine sexus varietate, sine annorum discrimine, sine acceptione personæ, super omnem Dei populum spiritalis gratiæ munus infundi. Plane eadem gratia spiritalis, quæ æqualiter in baptismo a credentibus sumitur, in conversatione atque actu nostro postmodum vel minuitur vel augetur; ut in evangelio dominicum semen æqua- Matt. 13.
liter seminatur, sed pro varietate terræ aliud absumitur, aliud in multiformem copiam vel tricesimi vel sexagesimi vel centesimi numeri fructu exuberante cumulatur. Adhuc vero cum singuli ad denarium vocentur, quid est Matt. 20.
ut quod a Deo æqualiter distribuitur humana interpretatione minuatur? Quod si aliquis in illo movetur quod quidsm de iis qui ægri baptizantur spiritibus adhuc immundis [45] tentantur, sciat diaboli nequitiam pertinacem usque ad aquam salutarem valere, in baptismo vero omne nequitiæ suæ virus amittere. Quod exemplum cernimus in rege Pharaone, qui Exo. 14.
diu reluctatus & in sua perfidia demoratus tamdiu resistere potuit & prævalere donec ad aquam veniret; quo cum venisset, & victus est & exstinctus. Mare antem illud sacramentum baptismi fuisse declarat beatus apostolus Paulus dicens: *Nolo enim vos ignorare, fratres,* 1. Cor. 10.
quia patres nostri omnes sub nube fuerunt, & omnes per mare transierunt, & omnes in Moyse baptizati sunt [46] in nube & in mari. Et addidit dicens: *Hæc autem omnia figuræ nostræ fuerunt.*

Quod hodie etiam geritur, ut per exorcistas voce humana & potestate divina flagelletur & uratur & torqueatur diabolus, & cum exire se & homines Dei dimittere sæpe dicat, in eo tamen quod dixerit fallat, & id quod per Pharaonem prius gestum est eodem mendacio obstinationis & fraudis exerceat. Cum tamen ad aquam salutarem atque ad baptismi sanctificationem venitur, scire debemus & fidere quia illic diabolus opprimitur, & homo Deo dicatus divina indulgentia liberatur. Nam sicut scorpii & serpentes, qui in sicco prævalent, in aquam præcipitati prævalere non possunt aut sua venena retinere, sic & spiritus nequam, qui scorpii & serpentes appellantur, & tamen per nos data a Domino potestate calcantur, permanere ultra non possunt in hominis corpore, in quo baptizato & sanctificato incipit spiritus sanctus habitare. Hoc denique & rebus ipsis experimur, ut necessitate urgente in ægritudine baptizati & gratiam consecuti careant immundo spiritu quo antea movebantur, & laudabiles ac probabiles in ecclesia vivant, plusque per dies singulos in augmentum cælestis gratiæ per fidei incrementa proficiant. Et contra sæ-

A pe nonnulli de illis qui sani baptizantur, si postmodum peccare cœperint, spiritu immundo redeunte quatiuntur; ut manifestum sit diabolum in baptismo fide credentis excludi, si fides postmodum defecerit, regredi. Nisi si justum quibusdam videtur ut illi qui extra ecclesiam apud adversarios & antichristos prophana aqua polluuntur baptizati judicentur, hi vero qui in ecclesia baptizantur minus indulgentiæ & gratiæ divinæ consecuti esse videantur, & tantus
B honor habeatur hæreticis ut inde venientes non interrogentur utrumne loti sint an perfusi, utrumne [47] clinici sint an peripatetici, apud nos autem de integra fidei veritate detrahatur, & baptismo ecclesiastico majestas sua & sanctitas derogetur. Rescripsi, [48] fili carissime, ad litteras tuas quantum parva nostra mediocritas valuit, & ostendi quid nos quantum in nobis est sentiamus, nemini præscribentes quo minus statuat quod putat unusquisque præpositus actus
C sui rationem Domino redditurus, secundum quod beatus apostolus Paulus in epistola sua ad Romanos scribit & dicit: *Unusquisque nostrum pro* Rom. 14.
se rationem dabit. Non ergo nos invicem judicemus. Opto te, fili carissime, semper bene valere.

NOTÆ AD EPISTOLAM LXXVI.

1 M*Agno filio*] Hæc certo ostendunt, at putavit etiam Baronius, hunc hominem fuisse de plebe, id est laicum. Cui sententiæ, quæ mihi videtur optima, ego lubenter assentior. Nuperus tamen auctor vitæ sancti Cypriani contendit fuisse episcopum, ad eamque suam opinionem probandam affert exemplum ex epistola 61. ad Euchratium episcopum, in cujus calce Cyprianus ait: *Opto te, fili carissime, semper bene valere*. Sane ita scriptum est in editionibus Manutii, Pamelii, Rigaltii, & in Anglicana. At veteres editiones habent *frater carissime*. Quo modo nos seposuimus auctoritatem secuti veterum editionum & veterum librorum. Sensit Reinhartus vitium editionis Rigaltianæ, quam fere sequebatur, & omisit vocem *fili*, scribens simpliciter: *Opto te, carissime, semper bene valere*. Itaque restituta vera lectione, ruit argumentatio auctoris vitæ sancti Cypriani. Quod vero Cyprianus Magnum laicum vocat filium, descendit istud ex disciplina veterum episcoporum & presbyterorum, qui, ut Hieronymus in epistola ad Salvinam de viduitate servanda ait, pro officio sacerdotii omnes christianos filiorum loco diligebant. Vide notas nostras ad epistolam nonam Salviani.

a *Unico ecclesiæ baptismo*] Codex Lamonil, *unico pœnitentia baptismo*. Vide notas ad epistolam 73.

3 *Dicimus omnes*] Apud Gratianum 24. q. 1. scriptum est *didicimus*.

4 *Omnes omn. qui secum*] Ita omnes veteres editiones ante Manutianam, quæ addit *hæreticos*, uti etiam additur apud Gratianum. Sed eam vocem ego non reperi nisi in tribus libris veteribus. Cum vero viderem omnes veteres editiones, XXII. libros nostros, & sex Anglicanos eam non habere, arbitratus sum eam non esse retinendam. Nam & absque illa recte constat sensus.

5 *Qui non est mecum*] Labuntur aliquando ingenia hominum eruditorum. Editores Angli monuerunt locum hunc fere totum ex libro de unitate ecclesiæ desumi, adeoque Cyprianum jure merito usum esse iis verbis tamquam suis. Quod verum non est. Quippe ista non sunt in libro de unitate ecclesiæ, sed in epistola 70. quæ data est ad episcopos Numidas.

6 *Qui mecum non colligit*] Hieronymus in epistola ad Damasum de tribus hypostasibus: *Qui tecum non colligit spargit, hoc est, qui Christi non est, antichristi est.*

7 *Separes*] Ita posui pro eo quod antea legebatur *separatos*, non solum quia ita inveni scriptum in antiquis editionibus, sed etiam quia hanc lectionem præferunt septemdecim exemplaria nostra, inter quæ pono Seguierianum omnium vetustissimum, & tria Anglicana. Statius lib. 4. Thebaidos: *Tu separe cœtu Elysios Persæ pios virgaque potenti nubilus Arcas agat*. Puto Ordericum Vitalis inde accepisse quod ait pag. 907. *Optimates autem qui separes cœtus in expeditione legali ductu dubitare debebant*. Vide glossarium Latinum Cangii.

Mabillonius lib. 9. annalium Benedictinorum §. 37 refert ex quadam veteri narratione Laudosam fluvium Britanniæ nostræ mutato nomine vocatum fuisse Separum, quia se separavit ut viam faceret Vertavensibus cupientibus habere corpus sancti Martini abbatis sui, & eam occluserat Duriensibus contra tendentibus. Illud certum est, Separis fluvii in ea parte Britanniæ mentionem reperiri in veteribus actis editis in tomo secundo nuperæ historiæ Britannicæ pag. 278. 279. Sed Hadrianus Valesius improbat hanc etymologiam, & ait *Separis* esse vocabulum Gallicum.

8 *Declarat in cantico*] Hæc pauca exstant sane in libro de unitate Ecclesiæ. Sed tamen non inde colligi potest sumta esse ex hoc libro.

9 *Hortus conclusus*] Hieronymus in epistola ad Damasum de tribus hypostasibus, *ut inter lacus contritos, qui aquam non habent, difficile ubi fons signatus & hortus ille conclusus sit possit intelligi*. Et infra: *Ego autem nullum primum nisi Christum sequens beatitudini tuæ & cathedræ Petri communione consocior. Super illam petram ædificatam ecclesiam scio. Quicumque extra hanc domum agnum comederit prophanus est. Si quis in arca Noe non fuerit peribit regnante diluvio*. Respicit ad dignitatem & auctoritatem ecclesiæ principalis.

10 *Puteus aquæ vivæ*] Recte monent Angli hæc verba non reperiri in sacro textu. Quippe non exstant consequenter post *fons signatus*, sed paulo infra, *puteus aquarum viventium*. Cyprianus hunc locum eodem modo retulit in epistola 74. ad Pompejum. Sic etiam refertur ab Augustino lib. 11. de Genesi ad litteram cap. 21. lib. 5. de baptismo contra Donatistas cap. 27. & lib. 2. contra Cresconium cap. 15. & epist. 55. Sed aliter apud Ambrosium, qui lib. 1. de virginibus cap. 8. & in libro de virginitate cap. 13. & epist. 55. ad Sabinum referens hunc locum non addit *puteus aquæ vivæ* post *fons signatus*. Quod argumento esse potest illum alia versione usum esse quam ea qua Cyprianus utebatur.

11 *Vivificari & sanct.*] Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. 7. de baptismo contra Donatistas cap. 50.

12 *Ecclesia una est*] Citat hunc locum, sed mutilum, Gerochus Reicherspergensis in tractatu adversus simoniacos cap. 27. Eo vero usus est Joannes Capistranus adversus Felicem V. electum papam a concilio Basileensi. Vide tractatum ejus de Papæ & concilii auctoritate parte 3.

13 *Succedanea*] Antea istic scriptum erat *succidanea*. Quæ lectio est optima. Sed quia ea quam nos reposui-

posuimus optimi etiam est, & in omnibus fere libris veteribus reperitur, eam retinere placuit. Unus meus vetus habet mendose *succidua*, alius *subitanea*.

14 *Alienus fit*] Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. 7. de baptismo contra Donatistas cap. 50.

15 *Dominicæ pacis*] Codex sancti Arnulphi habet *passionis*.

16 *Dom. sacrificia*] Duo libri veteres præferunt *sacramenta*.

17 *Botris atque acinis*] Codex sancti Arnulphi *botruis*. Fuxensis, *botris atque uvis*. Corbejensis, *botris atque racemis*. Vetus Remigianus, *botris unionibus atque acinis*, ubi fortassis legendum esset *botrionibus atque acinis*. Nam Martialis lib. 11. epigram. 28. dixit: *Nec dignum toto te botryone putat*. Palladius etiam lib. 2. de re rustica cap. 31. lib. 10. cap. 17. & lib. 12. cap. 12. dixit botryones. Prudentius in hamartigenia *vallem botryonis opimam*. Ludovicus Cælius Rhodiginus lib. 7. cap. 45. *Quidam dictus philobotryx est, quoniam uvis afficeretur insigniter*.

18 *Abjiceret*] Unus liber meus vetus habet *abigeret*. Sic etiam in Gratianopolitano.

19 *Alterum sibi regem*] Septem libri veteres & antiquæ editiones habent *adulterum*. Erasmus emendavit. Emendationem Erasmi confirmant novem libri veteres, in primis vero Seguierianus. Confirmant etiam illam verba Cypriani paulo ante, *& relicto rege alterum sibi foris constituerunt*. Et tamen Pamelius sequi maluit scripturam veterum editionum. Pamelium secuti sunt Rigaltius & Reinbartus. Angli recte reposuerunt *alterum*. Similis error admissus in canone nono concilii Elibertani emendatus a nobis est ad Reginonem lib. 2. cap. 103. de disciplinis ecclesiasticis. Contra in capite 17. Liberati, pro eo quod editiones recte habent *quem jussit Zenon Imperator expelli tamquam hæreticum & adulterum*, veteres codices ecclesiæ Bellovacensis & monasterii Corbejensis habent *alterum*, certo errore.

20 *Prandisset*] Hanc lectionem præferunt aliquot vetera exemplaria. Alia habent *pransisset*. Vide quæ a nobis observata sunt ad gesta concilii Chalcedonensis pag. 1051.

21 *Satiat*] Necessario revocavimus hanc lectionem, quia exstat in omnibus antiquis editionibus & in XIX. codicibus manuscriptis. Pamelius mutavit & edidit *sonat* ex fide codicis Cameronensis. Ait autem vocem *satiat*, quæ habetur in aliis codicibus, esse corruptam. In uno meo legitur *favet*. Satiat istic significat probare ex abundantia quod antea dictum fuit, sicut Plinius lib. 5. cap. 9. dicit Nilum increscere prout a Mauritania nives imbresve satiaverint, id est abundaverint. Et Tertullianus in scorpiace ait quod si scorpio *plagam satiaverit*, id est omne virus suum in eam effuderit, illarum pristinos sensus retorpescere. In eumdem sensum Cyprianus in libro de opere & eleemosynis ait deprecationes solas parum ad impetrandum valere nisi factorum & operum accessione satientur. Ovidius lib. 1. tristium eleg. 5. dixit, *cum jam satiaverit iram*.

22 *Majorem intellig.*] Codex sancti Arnulphi *majore intelligentiæ luce*.

23 *Remissionem*] Plerique libri veteres habent: *Credis in remissionem*.

24 *Rependerunt*] Ita duodecim libri veteres. Alii quinque & editio Morelliana *rependerunt*.

25 *Nec pot. rata*] Unus codex regius habet, *nec potuit ratum esse & proficere sacrificium irreligiose & illicite contra jus divinæ dispositionis oblatum*.

26 *Primatum assumere*] Quid istic significet primatus non satis assequor. Etenim non possum assentiri Pamelio ista referenti ad primatum summi pontificis. Neque tamen transeo in opinionem Goulartii pronuntiantis hæc verba, quæ constat exstare in antiquis codicibus & editionibus, ex margine irrepsisse in textum. Facilius crederem Cyprianum dicere voluisse Novatianum ducem & antesignanum schismaticorum primatus amore, id est cathedræ episcopalis, quam invaserat, eam retinuisse, sicut Rufinus lib. 5. cap. 28. ait Natalem primatus amore noluisse acquiescere visionibus sive revelationibus quibus admonebatur relinquere ecclesiam in qua ordinatus fuerat episcopus contra regulas ecclesiasticas. Sic Gelasius Papa in tractatu adversus Græcos de Petro invasore ecclesiæ Alexandrinæ ait: *Numquam igitur per XXX. annos capere potuit nisi tunc cum episcopatus amore & ambitionis ardore fervebat*. Itaque pro eo quod Rufinus dixerat *primatus amore* Gelasius posuit *episcopatus amore*.

27 *Ejusmodi audaciam*] Quatuor libri veteres & veteres editiones, *ejusmodi licentiam & audaciam*. Vide notas ad epistolam 68.

28 *Intus in ipsa ecclesia*] Ita XXII. libri veteres. Editio Spirensis, Veneta vetus, & Remboltiana, *intus ipsam ecclesiam*. Sic etiam codex Beccensis. Quod eodem recidit. Quare non possum accedere Pamelio scribenti, *intra ipsa tecta ecclesiæ*. Quamvis enim afferat auctoritatem quatuor veterum exemplarium, quamvis duo a me visa habeant eamdem lectionem, persto tamen in ea quam reposui, non solum quia Manutius & Morellius ita quoque ediderunt, & quia me cogit auctoritas tot veterum exemplarium, sed in primis quia ita loqui amat Cyprianus, ut ostensum est supra in notis ad epistolam 52.

29 *An habeant*] Ita omnes editiones ante Manutianam & quatuordecim libri veteres. Manutius ergo scripsit *habeantur*. Et hanc lectionem ego reperi in septem codicibus antiquis.

30 *Tincti*] Hæc emendatio debetur uni ex libris meis veteribus. Sic etiam in epistola 72. *eos qui sint foris extra ecclesiam tincti*. Apud Gratianum 24. q. 1. cap. *Didicimus* legitur *cuncti*, ut in vulgaris Cypriani editionibus. Sic etiam codex sancti Arnulphi.

31 *Ut hic accipiatur*] Codex Fuxensis, *ut hic accipiant quod illic non acceperunt necesse est nec dari per eos posse quos constat spiritum sanctum non habere*.

32 *Quæsisti etiam*] Hanc postremam partem epistolæ Cypriani ad Magnum disjunxerunt a prima veteres operum sancti martyris editores. Primus illam recto consilio redintegravit Pamelius. Omnes enim veteres libri in quibus illa continetur, exceptis Carnotensi & Eligiano, in quibus deest prima pars integra, & omnes inquam libri veteres habent utramque partem consequenter, quidam absque ullo discrimine, quidam addito in fronte secundæ partis, *Incipit ad eumdem epistola secunda*, vel *Incipit de his qui in lecto gratiam Dei*, vel *baptisma, consequuntur*. Sed hæc discrimina adducta sunt a librariis. Ea ego exemplaria puto esse meliora quæ nullam habent inscriptionem in secunda parte & habent in fronte epistolæ, *Incipit ad Magnum de Novatiano & de his qui in lecto gratiam Dei consequuntur*, ut habet etiam editio Spirensis, & in fine, *Ad Magnum de Novatiano & de his qui in lecto gratiam Dei consequuntur explicit*. Miror autem Latinum Latinium, qui in codicibus suis videbat scriptum in titulo istius epistolæ *Ad Magnum de Novatiano & de his qui in lecto gratiam consequuntur*, partem epistolæ in qua agitur de his qui in ægritudine gratiam Christi consequuntur divisisse a parte superiori & alio transtulisse in editione sua, id est in Manutiana. Nisi si is qui editioni Manutianæ præfuit eum summa potestate, quemadmodum conqueritur Latinius, istud mutavit motu proprio, Latinio inconsulto.

33 *Fili carissime*] Codex Carnotensis habet *frater*. Sic etiam vetustiores editiones.

34 *Aphronitris*] id est spuma nitri, ut apud Ovidium & Martialem. Vide Pamelium ad hunc locum, Casaubonum ad Svetonium, & Salmasium ad scriptores historiæ augustæ, tum etiam thesaurum linguæ Græcæ Henrici Stephani. Octavius Horatianus lib. 1. cap. 7. *Ventositas vero, si interclusa erit, aphronitris in aceto resolutis excluditur*.

35 *Adjumentis*] Salmasius ad scriptores historiæ augustæ existimat legendum esse *lumentis*. Lumentum enim recte conjungitur cum nitro ubi de balneis agitur. Nam & Papias lumentum interpretatur nitrum, si modo emendetur. Quippe apud eum legitur *vitrum* pro *nitrum*. Octavius Horatianus lib. 4. *Lomentum fabacium bene correctum*. Martialis lib. 5. epigr. 89. dixit: *Lomento rugas uteri quod condere tentas*. Vide etiam lib. 6. epigr. 93. Insigne mendum irrepsit in epistolam secundam Sulpitii Severi ad Claudiam sororem in libro primo miscellaneorum nostrorum, ubi pagina 349. editum primo fuit *lamentis spiritalibus*. Quod recte emendavit vir doctissimus Joannes Baptista Cotelerius in tomo secundo monumentorum ecclesiæ Græcæ pag. 548. ubi egregie illustrat hunc locum. Itaque locus iste Severi emendatus est in altera editione. Ego lubenter admitterem emendationem Salmasii, quæ mihi videtur optima. Verum vulgata lectio habet etiam optimum sensum. Et ideo non sum ausus mutare destitutus auctoritate veterum exemplarium.

36 *Mundatur*] Tres libri veteres habent *purgatur*.

37 *Aqua aspersionis*] Ita omnes fere libri veteres. In decem tamen & in antiquis editionibus legitur *aspergini*s.

38 *Et accip. & dantis*] Ita antiquæ editiones & omnes fere libri veteres. Erasmus posuit *& dantis & accipientis*, ex conjectura tantum, ut opinor, quia datio præcedere debet acceptionem, ut apud Valerium Maximum lib.

5. cap. 3. *dandi & accipiendi beneficii commercium*, & quod paulo supra legitur *ubi plana & tota fides & dantis & sumentis accipitur*. Ego putavi rejiciendum non esse consensum tot veterum librorum, quamvis Rigaltius & editio Anglicana retinuerint emendationem Erasmi.

39 *Clinicos*] Ita plerique libri veteres. In quibusdam scriptum est characteribus Græcis majusculis ΚΛΕΝΙΚΩϹ & hic & paulo post. Hieronymus in epitaphio Fabiolæ: *Quem nudum & clinicum non Fabiolæ vestimenta texerunt?* Et paulo post: *Quis clinicorum non ejus facultatibus sustentatus est?* Vide Heriberti Rosvveydi onomasticon ad vitas patrum, Petavii observationes ad Epiphanium, Beveregium ad canonem 12. concilii Neocæsariensis, & glossarium Latinum Cangii. Vide etiam Martialem lib. 1. epigr. 87.

40 *Soranum*] methodicæ medicinæ instructissimum auctorem, ut eum vocat Tertullianus in libro de anima, medicinæ doctorem nobilissimum, ut Augustinus lib. 5. adversus Julianum Pelagianum & lib. 2. retract. cap. 62. Duos istius nominis summos medicos commemorat Suidas, utrumque Ephesium. De utro eorum sit intelligendum quod istic ait sanctus Cyprianus, an vero de Cilice cognomento Mallote, cujus etiam meminit Suidas, difficile dictu est. De Cilice hic agi fortassis hinc colligi posset quod Asclepiodotus, ut idem Suidas ait, neminem antiquiorum medicorum post Hippocratem probabat præter hunc Cilicem. Nam Cyprianus Hippocratem & Soranum conjungit tamquam peritissimos medicorum. Sorani medici opera latinizasse se scribit Cælius Aurelianus Siccensis lib. 2. de morbis acutis cap. 8. & 28. De eodem sic scribit in præfatione librorum de tardis passionibus: *Soranus plenissime cunctarum diligentiam tradidit atque speciale corpus scripturæ formavit, de passione capitis initia sumens.* De Soranis vide bibliothecam Latinam Jo. Alberti Fabricii. Circumferuntur epistolæ M. Antonii & Cleopatræ ad Soranum & istius responsiones. Auctorem illarum, quæ certo falsæ sunt & supposititiæ, oportet fuisse hominem admodum libidinosum & verborum ac rerum obscœnarum amatorem libidinosissimum.

41 *Ad firm. cal.*] Codex Fuxensis, *ad firmitatem cælesti gratia plenissime posset pervenire.*

42 *Scandalizantur*] Ita veteres editiones & quatuor libri veteres. Manutius & post eum alii scripserunt *scandalizarentur*. Quæ lectio nititur auctoritate decem veterum exemplarium. Ego præfero veterem, uti meliorem, meo quidem judicio. Erunt fortassis qui aliter sentient.

43 *Manna deflueret*] Codex sancti Arnulphi *deplueret*. Recte profecto. Psalmo 77. *Et pluit illis manna ad manducandum*. Columella lib. 10. *Inque sinus matris violento depluit imbre*. Tibullus lib. 2. eleg. 5. *Multus ut in terras deplueretque lapis*. Tertullianus in libro de patientia, *post manna escabilem pluviam*.

44 *Ostenderet*] Quatuor libri veteres *exprimeret*.

45 *Tentantur*] Viginti & unus libri veteres habent *tentabantur*. Sed tamen iidem, paucis exceptis, & quinque Anglicani habent paulo ante *baptizantur*. At Beccensis & editio Morelii habent *baptizabantur*.

46 *In nube & in mari*] Hæc non exstant in codice sancti Arnulphi.

47 *Clinici an Perip.*] Nisi constaret hic agi de clinicis id est paralyticis, facile putarem legendum esse *Cynici* propter hæc verba Senecæ ex epistola 29. *Sed idem hoc omnes ex omni domo conclamabant, Peripatetici, Academici, Stoici, Cynici.*

48 *Fili carissime*] Codex sancti Arnulphi habet *frater*.

EPISTOLA LXXVII.

Ad Nemesianum & ceteros martyres in metallo constitutos.

CYPRIANUS Nemesiano, Felici, Lucio, alteri Felici, Litteo, Poliano, Victori, Jaderi, Dativo coepiscopis, item compresbyteris & diaconibus, & ceteris fratribus [1] in metallo constitutis martyribus Dei patris omnipotentis & Jesu Christi Domini & Dei conservatoris nostri æternam salutem. Gloria quidem vestra poscebat, beatissimi ac dilectissimi fratres, ut ad conspectum atque ad complexum vestrum venire ipse deberem, nisi me quoque ob [2] confessionem nominis relegatum præfiniti loci ter- B mini coercerent. Sed quomodo possum repræsento me vobis, & ad vos, etiamsi [3] corpore & gressu venire non datur, dilectione tamen & spiritu venio, exprimens litteris animum meum, quo in istis virtutibus & laudibus vestris lætus exsulto, participem me computans vobis, etsi non passione corporis, consortio caritatis. An ego possim tacere & vocem meam silentio premere cum de carissimis meis tam multa & gloriosa cognoscam quibus vos divina C dignatio honoravit, ut ex vobis pars jam martyrii sui consummatione præcesserit meritorum suorum coronam de Domino receptura, pars adhuc in carcerum claustris sive in metallis & vinculis demoretur, exhibens per ipsas suppliciorum moras corroborandis fratribus & armandis majora documenta, ad meritorum titulos ampliores tormentorum tarditate proficiens, [4] habitura tot mercedes in cælestibus præmiis quot nunc dies [5] numerat in pœnis? Quæ quidem D vobis, fortissimi ac beatissimi fratres, pro merito religionis ac fidei vestræ accidisse non miror, ut vos sic Dominus ad gloriarum sublime

A fastigium clarificationis suæ honore provexerit, qui semper in ecclesia ejus [6] custodito fidei tenore viguistis, conservantes firmiter [7] dominica mandata, in simplicitate innocentiam, in caritate concordiam, modestiam in humilitate, diligentiam in administratione, vigilantiam in adjuvandis laborantibus, misericordiam in fovendis pauperibus, in defendenda veritate constantiam, in disciplinæ severitate censuram. Ac ne aliquid ad exemplum bonorum factorum B deesset in vobis, etiam in confessione nunc vocis & passione corporis fratrum mentes ad divina martyria provocatis, duces vos [8] exhibendo virtutis; ut dum grex pastores suos sequitur, & quod fieri a præpositis cernit imitatur, paribus obsequiorum meritis a Domino coronetur. Quod autem fustibus cæsi prius graviter & afflicti per ejusmodi pœnas initiastis confessionis vestræ [9] gloriosa primordia, execranda nobis ista res non est. Neque enim ad C fustes christianum corpus expavit, cujus est spes omnis in ligno. Sacramentum salutis suæ Christi servus agnovit. Redemptus ligno ad vitam 1.Tim. 2. æternam ligno provectus est ad coronam. Quid vero mirum si vasa aurea & argentea in metallum, id est, auri & argenti domicilium, dati estis, nisi quod nunc [10] metallorum natura conversa est, locaque quæ aurum & argentum dare ante consueverant accipere cœperunt. Imposuerunt quoque compedes pedibus vestris, & D membra felicia ac Dei templa infamibus vinculis ligaverunt, quasi cum corpore ligetur & spiritus, aut aurum vestrum ferri contagione maculetur. [11] Dicatis Deo hominibus & fidem suam reli-

religiosa virtute testantibus ornamenta sunt ista, A non vincula; nec christianorum [12] pedes ad infamiam copulant, sed clarificant ad coronam. O pedes feliciter vincti, qui non a fabro sed a Domino resolvuntur. O pedes feliciter vincti, qui in itinere salutari ad paradisum diriguntur. O pedes in sæculo ad præsens ligati, ut sint semper apud Dominum liberi. O pedes compedibus & [13] traversariis interim cunctabundi, sed celeriter ad Christum glorioso itinere cursuri. Quantum vult hic vel invida crudelitas vel maligna nexibus vos suis & vinculis teneat, cito a terris & pœnis istis ad cælorum B regna venietis. Non fovetur in metallis lecto & culcitris corpus, sed refrigerio & solatio Christi fovetur. Humi jacent fessa laboribus viscera; sed pœna non est cum Christo jacere. Squalent sine balneis membra situ & sorde deformia; sed spiritaliter intus abluitur quod foris carnaliter sordidatur. Panis illic exiguus.
Deut. 8. At non in solo pane vivit homo, sed in ser-
Luc. 4. mone Dei. Vestis algentibus deest. Sed qui Christum induit & vestitus abundanter & cultus est. [14] Semitonsi capitis capillus horrescit. C
1. Cor. 11. Sed cum sit caput viri Christus, qualecumque illud caput deceat necesse est quod ob Domini nomen insigne est. Omnis ista deformitas detestabilis & tetra gentilibus quali splendore pensabitur? Sæcularis hæc & brevis pœna quam clari & æterni honoris mercede mutabitur cum secundum beati apostoli vocem transformaverit
Philip. 3. Dominus corpus humilitatis nostræ conformatum corpori claritatis suæ? Sed nec in illo, fratres dilectissimi, aliqua potest aut religionis aut fidei jactura sentiri quod illic nunc sacerdotibus Dei facultas non datur offerendi & ce- D lebrandi [15] sacrificia divina. Celebratis immo atque offertis sacrificium Deo & pretiosum pariter & gloriosum & plurimum vobis ad retributionem præmiorum cælestium profuturum, cum
Psal. 50. scriptura divina loquatur & dicat: *Sacrificium Deo spiritus contribulatus, cor contritum & humiliatum Deus non despicit*. Hoc vos sacrificium Deo offertis, hoc sacrificium sine intermissione die ac nocte celebratis, hostiæ facti Deo, & vosmetipsos sanctas atque immaculatas victimas exhibentes, sicut apostolus adhortatur & E
Rom. 12. dicit: *Oro ergo vos, fratres, per misericordiam Dei ut constituatis corpora vestra hostiam vivam, sanctam,* [16] *placentem Deo, nec configuremini sæculo huic, sed transformemini in renovatione sensus, ad probandum quæ sit voluntas Dei bona & placens & perfecta*. Hoc est enim quod præcipue Deo placeat, hoc est in quo majoribus meritis ad promerendam voluntatem Dei opera nostra proveniant; hoc est quod solum Domino de beneficiis ejus grandibus & salutaribus fidei ac devotionis nostræ obsequia retribuant, F prædicante in psalmis & contestante spiritu san-
Ps. 119. cto: *Quid retribuam*, inquit, *Domino pro omnibus quæ tribuit mihi? Calicem salutaris accipiam, & nomen Domini invocabo. Pretiosa in conspectu Domini mors justorum ejus*. Quis non libenter & prompte calicem salutis accipiat, quis non appetat [17] gaudebundus & lætus in quo aliquid & ipse Domino suo retribuat, quis non pretiosam in conspectu Domini mortem fortiter & constanter excipiat, placiturus ejus oculis qui

A nos in congressione nominis sui [18] constitutos desuper spectans volentes comprobat, adjuvat dimicantes, vincentes coronat, retributione bonitatis ac pietatis paternæ remunerans in nobis quidquid ipse præstitit, & honorans quod ipse perfecit? Ipsius enim esse quod vincimus & quod ad maximi certaminis palmam subacto adversario pervenimus declarat & docet Dominus in evangelio suo dicens: *Cum autem vos* Matt. 10.
tradiderint, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini. Dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini. Non enim vos estis qui loquimini, sed B *spiritus patris vestri qui loquitur in vobis*. Et iterum: *Ponite in cordibus vestris non præmeditari* Luc. 21.
excusare. Ego enim dabo vobis os & sapientiam, cui non poterunt resistere adversarii vestri. In quo quidem & credentium magna fiducia est & culpa gravissima perfidorum non credere ei qui se opem suam daturum confitentibus pollicetur, nec rursus eumdem timere qui æternam pœnam negantibus comminatur. Quæ vos omnia, fortissimi ac fidelissimi milites Christi, insinuastis fratribus nostris, implentes fa- C ctis quod verbis ante docuistis, futuri maximi in regno cælorum, pollicente Domino & dicente: *Qui fecerit & sic docuerit maximus voca-* Matth. 5.
bitur in regno cælorum. Denique exemplum vestrum secuta multiplex plebis portio confessa est vobiscum pariter & pariter coronata est, connexa vobis vinculo fortissimæ caritatis, & a præpositis suis nec carcere nec metallis separata. Cujus numero nec virgines desunt, quibus ad sexagenarium fructum centenus accessit, Matt. 13.
quasque ad cælestem coronam gloria [19] gemina provexit. [20] In pueris quoque virtus major D ætate annos suos confessionis laude transcendit, ut martyrii vestri beatum gregem & sexus & ætas omnis ornaret. Qui nunc vobis, dilectissimi fratres, conscientiæ victricis vigor, quæ sublimitas animi, quæ in sensu [21] exsultantia, qui triumphus in pectore, unumquemque vestrum stare ad promissum Dei præmium, [22] de judicio Dei esse securum, ambulare [23] in metallo, captivo quidem corpore, sed corde regnante, scire Christum secum esse præsentem gaudentem tolerantia servorum suorum per ve- E stigia & vias suas ad regna æterna gradientium? Exspectatis quotidie læti profectionis vestræ salutarem diem, & jam jamque de sæculo recessuri, ad martyrum munera & domicilia divina properatis, post has mundi tenebras visuri candidissimam lucem, & accepturi majorem passionibus omnibus & conflictationibus claritatem, apostolo contestante & dicente: *Non sunt con-* Rom. 8.
dignæ passiones hujus temporis ad superventuram claritatem quæ revelabitur in nobis. Plane quia nunc vobis in precibus efficacior sermo est, & ad impetrandum quod in pressuris petitur fa- F cilior oratio est, petite impensius & rogate ut confessionem omnium nostrum dignatio divina consummet, ut de istis tenebris & laqueis mundi nos quoque vobiscum integros & gloriosos Deus liberet, ut qui hic caritatis & pacis vinculo copulati contra hæreticorum injurias & pressuras gentilium simul stetimus pariter in regnis cælestibus gaudeamus. Opto vos, beatissimi ac dilectissimi fratres, in Domino bene valere & nostri semper & ubique meminisse.

NOTÆ

NOTÆ AD EPISTOLAM LXXVII.

1 *In metallo*] Siguensi in epistola 30. De christianis damnatis ad metalla vide Baronii notationes ad diem 16. Februarii.

2 *Confess. nominis*] Veteres editiones & tres libri veteres addunt nomen Christi. Manutius expunxit. Recte sane. Non exstat enim in XIX. libris antiquis. Necessarium non esse patet ex multis locis similibus apud Cyprianum. Vide Pamelium.

3 *Corpore & gressu*] Codex Fuxensis & unus Anglicanus, *corporeo gressu*.

4 *Habitura tot mercedes*] Sulpicius Severus in epistola ad Claudiam sororem: *Quantam in cælestibus beatitudinem virginitas sancta possideat, præter scripturarum testimonia, ecclesia etiam consuetudine edocemur, qua discimus peculiare illi subsistere meritum cujus est specialis consecratio*. Hæc epistola edita antea fuerat inter opera Hieronymi. Immo in codice 1188. bibliothecæ Colbertinæ inserta est epistolæ ad Eustochium de virginitate servanda. In concilio vero Aquisgranensi anni 816. lib. 2. cap. 6. dicitur esse sancti Athanasii, itemque in appendice codicis regularum editi ab Holstenio.

5 *Numerat*] Ego præfero eam lectionem pro eo quod antea legebatur *numerantur*. Eam porro restitutionem confirmant quindecim libri veteres; eamque confirmari posse puto etiam auctoritate duorum Anglicanorum, in quibus scriptum est *numerant*. Quo etiam modo legi in quibusdam nostris.

6 *Custodito fidei tenore*] Ita sex libri veteres. Alii quatuor habent *custodita fidei tenore viguistis*. Sic etiam septem Anglicani. Alii tres, *custodita fidei vigorem tenuistis*. Vide Pamelium.

7 *Dominica mandata*] Duo libri veteres habent *divina*, eodem sensu.

8 *Exhib. virtutis*] Codex sancti Arnulphi *virtutibus*.

9 *Gloriosa primordia*] Antea legebatur *religiosa*. Sic etiam habet codex sancti Arnulphi. Lectio quam ego substitui melius mihi convenire videtur cum stilo & cum sententia sancti martyris. Inveni autem illam in quinque antiquis exemplaribus.

10 *Metallor. natura conversa*] Rufinus lib. 11. cap. 6. *Per idem tempus ecclesia, velut persecutionis igne conflante, purior auri metallo refulgebat*.

11 *Dicatis Deo hominib.*] Hunc locum illustrant ea quæ in simili argumento notavit Cotelerius in epistolam sancti Ignatii ad Ephesios.

12 *Pedes copulant*] Seneca cap. 11. de tranquillitate animi, *vinctas ad sodalitium manus copulatas intercidit*.

13 *Traversariis*] Ita editio Morellii & duodecim libri veteres. Alii quinque & editio Manutii habent *transversariis*. Vide glossarium Latinum Cangii.

14 *Semitonsi capitis*] Infra epist. 78. *Semitonsis capitis capillaturam adæquasti*. Annotat vir doctissimus Joannes Morinus in exercitatione 15. de tonsura clericali cap. 1. §. 9. tonderi & radi ignominiosum servitutisque insigne fuisse. id quod probat pluribus exemplis. Honorius & Theodosius AA. l. 4. Codicis Theodosiani *De habitu qua uti oportet intra urbem* ajunt: *Majores crines, indumenta pellium etiam in servis, intra urbem sacratissimam præcipimus inhiberi*. Vide concilium Epaonense can. 39. Romani enim tonsa barba & capite incedere solebant, ut annotavit Baronius in tomo primo annalium ecclesiasticorum.

15 *Sacrificia divina*] In codice Flori, *sacrificia. Vos divina celebratis*. In codice vero Lamonii, *sacrificandi officia divina*.

16 *Placentem Deo*] Codex Veronensis addit, *rationabile ministerium vestrum*.

17 *Gaudebundus*] Ita veteres libri & editiones. Alii habent *gaudibundus*, quod idem est. Apulejus lib. 8. metamorphoseon, *soboles novorum maritorum gaudibundus*. In libro de passione Maximiani & Isaac martyrum Donatistarum, qui editus est a doctissimo viro Ludovico Ellies Du-Pin, legitur: *Hoc illi miraculum gaudebundus cunctis præsentibus demonstravit*. Ex eo fonte orta sunt plurima similia vocabula, ut *nudabundus* in epistola Cypriani ad Donatum, *cruciabundus* in epistola 55. ad Cornelium, *turbinabundus* & *lurchabundus* apud Quintilianum, apud Svetonium *ludibundus*, *gratulabundus*, *osculabundus*, apud Senecam *reptabundus*, apud A. Gellium *amorabundus*, *stomachabundus*, & *errabundus*, Apud Apulejum *bacchabundus*, *murmurabundus*, *imaginabundus*, *munerabundus*. Abundat autem hic auctor similibus vocabulis, quæ necesse non est commemorare. Apud Q. Curtium *bacchabundus*. Apud Nonium Marcellum *vitabundus*.

18 *Constitutos*] Tres libri veteres exegerunt ut adderemus hoc vocabulum. Sed tamen puto non esse necessarium.

19 *Gemina*] Ita veteres editiones, quatuordecim libri nostri, & septem Anglicani. Alia lectio, quæ habet *geminata*, quam Erasmus invexit, Manutius & Morellius retinuerunt, exstat in quinque codicibus antiquis.

20 *In pueris quoque*] Infra epist. 81. *Pueros etiam vobis gloriosa confessione sociavit divina dignatio*. Multa virtutis ac fidei puerorum exempla nobis subministrat antiquitas. Ex multis quæ proferri possent afferam tantum nonnulla illustriora. Apud Eusebium videmus Pontium quindecim annorum puerum martyrio affectum cum Blandina martyre Lugdunensi, & Dioscorum quindecim quoque annorum puerum sub Decio multa passum apud Alexandriam pro nomine Christi. Prudentius in carmine de sancto Romano martyre Antiocheno celebrat incredibilem fere constantiam pueri adhuc lactentis. In actis martyrum Donatistarum editis in libro secundo miscellaneorum nostrorum pag. 70. cap. 15. mentio est Hilariani parvuli fortiter passi pro nomine Christi. Victor Vitensis commemorat filium cujusdam nobilis Carthaginensis annorum circiter septem post multos cruciatus demersum in gurgite. In passione vero beatissimorum martyrum qui VI. Nonas Julii passi sunt apud Carthaginem sub Hunerico rege Vandalorum nominatur Infantulus nomine Maximus cum illis excruciatus & exstinctus. Sufficiunt hæc exempla.

21 *Exsultantia*] Quinque libri veteres præferunt *exsultatio*.

22 *De judicio Dei*] Quamvis hanc lectionem non invenerim nisi in tribus libris veteribus, non dubito tamen quin sit melior quam ea quæ habet *de judicii die*. Et tamen illa exstat in pluribus antiquis codicibus. Quod ideo annoto ut si quis illam prætulerit, sciat se posse facere cum auctoritate.

23 *In metallis*] Ita veteres editiones & XXVI. libri veteres. Rufinus lib. 7. cap. 7. *in metalla destinatos*. & lib. 4 cap. 23. *per metalla fratribus relegatis*. Manutius posuit *in metallo*.

EPISTOLA LXXVIII.

Nemesiani, Dativi, Felicis, & Victoris responsum ad Cyprianum.

CYPRIANO fratri Nemesianus, Dativus, Felix, & Victor in Domino æternam salutem. Semper magnis sensibus pro temporis conditione litteris tuis locutus es, Cypriane dilectissime; quibus assidue lectis & pravi corriguntur & bonæ fidei homines corroborantur. Dum enim non desinis tractatibus tuis sacramenta occulta nudare, sic nos in fide facis crescere & de sæculo homines ad credulitatem ac- A cedere. Nam quæcumque bona in multis libris tuis intulisti, nescius ipsum te nobis designasti. Es enim omnibus hominibus in tractatu major, in sermone facundior, in consilio sapientior, in patientia simplicior, in operibus largior, in abstinentia sanctior, in obsequio humilior, & in actu bono innocentior. Scis & ipse, carissime, nostrum optabile votum esse quod te videamus doctorem [1] & amatorem nostrum

nostrum ad coronam magnæ confessionis pervenisse. Nam quasi bonus & verus doctor quid nos discipuli secuti apud præsidem dicere deberemus prior apud acta proconsulis pronuntiasti, & tuba canens Dei milites cælestibus armis instructos ad congressionis prœlium excitasti, & in acie prima pugnans spiritali gladio diabolum interfecisti, agmina quoque fratrum hinc & inde verbis tuis composuisti, ut insidiæ inimico undique tenderentur, & [2] cadaveris ipsius publici hostis nervi concisi calcarentur. Crede nobis, carissime, quoniam non est a centesimo præmio minor tua innocens anima; quæ nec sæculi primos impetus timuit, nec ire in exsilium recusavit, nec relinquere civitatem dubitavit, nec in deserto loco commorari horruit, & quoniam multis documentum confessionis dedit, ipsa martyrium prior duxit. Alios enim ad martyria facienda exemplo suo provocavit; & non tantum martyrum de sæculo jam excedentium socia esse cœpit, sed & cum futuris cælestem amicitiam copula-

A vit. Agunt ergo tibi nobiscum damnati maximas apud Deum gratias, Cypriane dilectissime, quod litteris tuis laborantia pectora recreasti, fustibus vulnerata membra curasti, compedibus pedes ligatos resolvisti, semitonsis capitis capillaturam adæquasti, tenebras carceris illuminasti, montes metalli in planum deduxisti, naribus etiam fragrantes flores imposuisti, & tetrum odorem fumi exclusisti. Fe-
B cit autem & prosecutum ministerium tuum & Quirini dilectissimi nostri quod [3] per Herennianum hypodiaconum & Lucianum & Maximum & Amantium acolythos distribuendum misisti quæcumque necessitatibus corporum defuerant expediri. Simus ergo orationibus nostris alterutrum adjutores, & rogemus, sicut mandasti, ut Deum & Christum & angelos in omnibus actibus nostris habeamus fautores.
C Optamus te, Domine frater, semper bene valere & nostri meminisse. Saluta omnes qui tecum sunt. Omnes nostri qui nobiscum sunt te amant & salutant & videre desiderant.

NOTÆ AD EPISTOLAM LXXVIII.

1 *ET amatorem*] Ista duo vocabula non habentur in editione Manutii, qui primus hanc epistolam edidit. Desunt etiam in codice Moyssiacensi, in Fuxensi, & in Lamoniano. Exstant autem in pluribus aliis antiquis, etiam in Veronensi, & in editione Morelliana. Emendabo autem, data occasione, locum valde mendosum in epistola 35. Aviti episcopi Viennensis, qui sic habet: *Nam per majorem domus Tullii, qui amorem tuum Dominum meam Sigismundum a patre tuo &c.* Multum torsit hic locus virum præstantissimum Jacobum Sirmondum. Neque id hercle injuria. At si Sirmondus vidisset veterem librum Petri Marnæsii senatoris Gratianopolitani, nullum in explicatione hujus loci laborem habuisset. Sic enim scriptum est in libro illo veteri: *Nam per majorem domus tuæ, qui damnatorem dominum meum Sigismundum a patre tuo &c.* Ubi tamen reponendum est *amatorem* pro *damnatorem*. Similis emendatio fortassis adhibenda est epistolæ 21. Nicolai Papæ I. in qua legitur, *apparet te minus saluti communem quam sorti privatæ intendere*. Nam in veteri codice MS. monasterii Sancti Remigii Remensis scriptum est *quam amori privato*.

2 *Cadaveris*] Duo libri veteres habent *cadavera ipsius publici hostis & nervi concisi calcarentur*. Sic etiam tres Anglicani. Ita quoque habuisse Veronensem omnium antiquissimum mihi compertum est. His auctoritatibus fultus constitui veram lectionem. Nam præterea certum est non esse plura cadavera in uno hoste.

3 *Per Herennianum*] Codex Remensis sancti Dionysii, *per Felicem Herennianum hypodiaconum & Lucianum & Maximum & Augustum & Amandum presbyterum distribuendam &c.* Sic etiam ferme in duobus Anglicanis. Hunc Herennianum Baronius putat illum esse per quem Cyprianus, cum esset exsul, pecuniarum subsidia misit ad confessores ad metalla damnatos.

---

[1] EPISTOLA LXXIX.

Ad eumdem Lucii & ceterorum martyrum responsum.

CYPRIANO fratri & collegæ Lucius & qui mecum sunt fratres omnes in Domino salutem. Exsultantibus nobis & lætantibus in Deo quod nos ad congressionem armaverit & in prœlio victores sua dignatione fecerit, supervenerunt litteræ tuæ, frater carissime, quas per Herennianum hypodiaconum & Lucianum & Maximum & Amantium acolythos misisti nobis; quibus lectis recepimus in vinculis laxamentum, in pressura solatium, & in necessitate præsidium, & excitati sumus & robustius animati ad si quid amplius fuerit pœnarum. Nam ante passionem a te sumus ad gloriam provocati, qui prior nobis ducatum ad confessionem nominis Christi præbuisti. Nos vero secuti vestigia confessionis tuæ [2] parem gratiam tecum speramus. Nam qui prior est in cursu prior est & ad præmium; & qui prior occupasti, de quo cœpisti, inde hoc nobis communicasti, demonstrans scilicet individuam caritatem qua semper nos dilexisti; ut quibus unus fuit spiritus in conjunctione pacis, esset precum tuarum gratia & una corona confes-

D sionis. Accessit autem tibi, frater carissime, ad confessionis coronam retributio operum, abundans mensura quam accipies a Domino in die remunerationis, qui & te nobis litteris tuis repræsentasti, ut pectus illud tuum candidum & beatum, quod semper novimus, manifestares & secundum latitudinem ejus nobiscum laudes Deo diceres, non quantum nos meremur audire, sed quantum tu potes dicere. Tuis enim vocibus & quæ minus in nobis instructa
E erant exornasti & confirmasti ad sustentationem earumdem passionum [3] quas patimur securi de præmio cælesti & de corona martyrii & de regno Dei ex prophetia quam litteris tuis spiritu sancto plenus spopondisti. Hoc totum fiet, dilectissime, si nos orationibus tuis in mente habueris, quod te facere confido, sicut & nos utique facimus. Accepimus itaque, frater desiderantissime, id quod a Quirino &
F a te ipso misisti sacrificium ex omni opere mundo. Sicut & Noe obtulit Deo, & delectatus est Deus in odorem suavitatis, & respexit in sacrificium ejus, ita & in vestrum re- Gen. 8.

spiciat

spiciat & delectetur reddere vobis hujus tam boni operis mercedem. Peto autem ut litteras quas ad Quirinum fecimus transmitti præci- A pias. Opto te, frater cariſſime ac desiderantiſſime, semper bene valere & nostri meminiſſe. Saluta omnes qui tecum sunt. Vale.

NOTÆ AD EPISTOLAM LXXIX.

1 Difficile est certo definire an hæc epistola Cypriani sit, an vero Lucii, quamvis videatur esse Cypriani potius quam Lucii. In tribus enim antiquis codicibus dicitur scripta a Cypriano ad Lucium & qui cum eo sunt, in aliis vero Lucii ad Cyprianum. Duo autem tribuunt Lucio episcopo Romano. Existimat tamen Pamelius hunc Lucium esse diversum ab eo qui fuit episcopus Romanus. Ea vero Pamelii opinio hinc confirmari posse videtur quod si epistola ista est Cypriani, cum missa sit per eosdem qui attulerant eam quæ scripta est ad Nemesianum, missa videtur in Africam ad quemdam Lucium. Certe in epistola 77. Cypriani ad martyres in metallo constitutos Lucius nominatur inter episcopos Afros ad quos ea scripta est.

2 *Parem gratiam*] Duo libri veteres habent *parem gloriam*.

3 *Quas patimur*] Codex Veronensis, octo libri nostri, & duo Anglicani præferunt uti nos edidimus. Antea legebatur *quas patienter ferimus*. Sed eam lectionem ego puto ortam esse ex prurigine corrigendi.

[1] EPISTOLA LXXX.

Felicis, Jaderis, Poliani, & ceterorum martyrum responsum ad Cyprianum.

Cypriano cariſſimo & dilectiſſimo Felix, Jader, Polianus, una cum presbyteris & omnibus nobiscum commorantibus apud metallum [2] Siguense æternam in Domino salutem. Resalutamus te, frater cariſſime, per Herennianum hypodiaconum, Lucianum, & Maximum fratres nostros fortes & incolumes adjuvantibus orationibus tuis; a quibus accepimus oblationis nomine non minimam quantitatem una cum litteris tuis [3] quas scripſisti, in quibus dignatus es de verbis cælestibus nos [4] tamquam B filios confortare. Et Deo patri omnipotenti per Christum ejus gratias egimus & agimus quod sic confortati & corroborati sumus per tuam adlocutionem, petentes de animi tui candore ut nos adsiduis orationibus tuis in mente habere digneris, ut confessionem vestram & nostram, quam Dominus in nobis conferre dignatus est, suppleat. Saluta omnes qui tecum commorantur. Optamus te, frater cariſſime, in Deo semper be- C ne valere. [5] Felix scripsi. Jader subscripsi. Polianus legi. Dominum meum Eutychianum saluto.

NOTÆ AD EPISTOLAM LXXX.

1 Hujus epistolæ prima editio facta est in officina typographica Manutii. Ea autem editio Victorium Hereniiano præponit. Sed nomen Victorii non comparet in ullo veterum codicum cum quibus ego contuli opera sancti Cypriani neque in editionibus quæ postea secutæ sunt, una excepta Rigaltiana & ea quam procuravit Reinhartus.

2 *Siguense*] Ita libri duo veteres. Alii sex habent *Singuense*, Manutius *Sibuense*. Vir clariſſimus Domnus Bernardus a Montefalcone in tomo secundo novæ suæ collectionis patrum Græcorum edidit Cosmæ Indicopleustæ librum de christianorum opinione de mundo, ubi lib. 2. pag. 142. Cosmas loquens de veteri tabula Ptolemæi Evergetæ commemorat illum in Ægyptum profectum subegisse Agamen & Siguen. Unde fortaſſis colligi posset confessores fuiſſe projectos in solitudines Ægypti. At Baronius anno 260. putat intelligendum esse de metallo Sigensi in Mauritania Tingitana. Quod fortaſſe melius est.

3 *Quas scripſisti*] Quinque libri veteres, quinque item Anglicani, & editiones Manutii & Morellii habent *quas misiſti*, eodem sensu.

4 *Tamquam filios*] Tres libri veteres addunt *tuos*.

5 *Felix scripsi*] Istud additum est ex editione Anglicana. Non inveni enim in aliis editionibus neque in libris nostris. Itaque si vera est lectio, uti eam puto veram, epistolam scripsit hic Felix qui priore loco nominatur inter episcopos a quibus epistola scripta est. Jader, qui secundo loco nominatur, subscripsit, Polianus, qui tertio, legit.

EPISTOLA LXXXI.

Cypriani ad Sergium & Rogatianum & ceteros confessores in carcere constitutos.

Cyprianus [1] Sergio & Rogatiano & ceteris confessoribus in Domino perpetuam salutem. Saluto vos, fratres cariſſimi ac beatiſſimi, optans ipse quoque conspectu vestro frui, si me ad vos pervenire loci conditio permitteret. Quid enim mihi optatius & lætius posset accidere quam nunc vobis inhærere, ut [2] complecteremini me manibus illis quæ puræ & innocentes & dominicam fidem servantes sacrilega obsequia respuerunt? Quid jucundius & sublimius quam osculari nunc ora vestra, D quæ gloriosa voce [3] Dominum confessa sunt, conspici etiam præsentem ab oculis vestris, qui, despecto sæculo, conspiciendo Deo digni extiterunt? Sed quoniam huic lætitiæ interesse facultas non datur, has pro me ad aures & ad oculos vestros vicarias litteras mitto, quibus gratulor pariter & exhortor ut in confessione cælestis gloriæ fortes & stabiles perseveretis, & ingressi viam dominicæ dignationis, E ad accipiendam coronam spiritali virtute pergatis, habentes Dominum protectorem & ducem,

Matt. 28. cem, qui dixit: *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem mundi.* [4] O beatum carcerem quem illustravit vestra præsentia. O beatum carcerem qui homines [5] Dei mittit ad cælum. O tenebras lucidiores sole ipso & luce hac mundi clariores, ubi modo constituta sunt Dei templa & sanctificanda divinis confessionibus membra vestra. Nec quidquam nunc versetur in cordibus & mentibus vestris quam divina præcepta & mandata cælestia, quibus vos ad [6] tolerantiam passionis spiritus sanctus semper animavit. Nemo mortem B cogitet, sed immortalitatem, nec temporariam pœnam, sed gloriam sempiternam, cum scriptum sit: Ps. 115. *Pretiosa est in conspectu Domini mors justorum ejus.* Psal. 50. Et iterum: *Sacrificium Deo spiritus contribulatus, cor contritum & humiliatum Deus non despicit.* Et iterum ubi loquitur scriptura divina de tormentis quæ martyres Dei consecrant & in ipsa passionis probatione sanctificant: Sap. 3. *Et si coram hominibus tormenta passi sunt, spes eorum immortalitate plena est. Et in paucis vexati, in multis bene disponentur,* C *quoniam Deus tentavit illos, & invenit illos dignos se. Tamquam aurum in fornace probavit illos, & quasi holocausti hostiam accepit illos, & in tempore erit respectus illorum.* [7] *Fulgebunt justi, & tamquam scintillæ in arundineto discurrent. Judicabunt nationes & dominabuntur populis, & regnabit eorum dominus in perpetuum.* Quando ergo judicaturos vos & regnaturos cum Christo Domino cogitatis, exsultetis necesse est & futurorum gaudio præsentia supplicia calcetis, scientes ab initio mundi sic institutum ut laboret D istic in sæculari conflictatione justitia, quando Gen. 4. in origine statim prima Abel justus occiditur, & exinde justi quique & prophetæ & apostoli missi. Quibus omnibus Dominus quoque in se ipso constituit exemplum, docens ad suum regnum non nisi eos qui se per viam suam secuti sint pervenire dicens: Joan. 12. *Qui amat animam suam in isto sæculo, perdet illam. Et qui odit animam suam in isto sæculo, in vitam æternam conservabit illam.* Matt. 10. Et iterum: *Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam vero non possunt oc-* E *cidere. Magis autem metuite eum qui potest & animam & corpus occidere* [8] *in gehennam.* Paulus etiam nos adhortatur ut qui ad Domini promissa venire cupimus, imitari Dominum in omnibus debeamus. Rom. 8. *Sumus*, inquit, *filii Dei. Si autem filii, & heredes, heredes quidem Dei, coheredes autem Christi, siquidem compatiamur ut & commagnificemur.* Addidit etiam comparationem præsentis temporis & futuræ claritatis dicens: *Non sunt condignæ passiones hujus temporis ad superventuram* [9] *claritatem quæ revelabitur in* F *nobis.* Cujus claritatis gloriam cogitantes, pressuras omnes & persecutiones tolerare nos convenit; quia etsi sunt multæ pressuræ justorum,

A ex omnibus tamen liberantur qui in Deum fidunt. Beatas etiam feminas quæ vobiscum sunt in eadem confessionis gloria constitutæ, quæ dominicam fidem tenentes & [10] sexu suo fortiores non solum ipsæ ad gloriæ coronam proximæ sunt, sed & ceteris quoque feminis exemplum de sua constantia præbuerunt. Ac ne quid deesset ad gloriam numeri vestri, ut omnis vobiscum & sexus & ætas esset in honore, pueros etiam vobis gloriosa confessione sociavit divina dignatio, repræsentans nobis tale B aliquid quale Ananias, Azarias, & Misahel illustres pueri aliquando fecerunt; Dan. 3. quibus inclusis in caminum cesserunt ignes & [11] refrigerium flammæ dederunt, præsente cum illis Domino & probante quod in confessores & martyres ejus nihil posset gehennæ ardor operari, sed quod qui in Deum crederent, incolumes semper & tuti in omnibus perseverarent. Et consideretis diligentius peto pro vestra religione quæ apud pueros fides fuerit, quæ promereri Dominum plenius potuit. Ad omnia enim pa- C rati, sicut omnes esse debemus, ajunt regi: *Nabuchodonosor rex, non opus est nobis* [12] *de hoc verbo respondere tibi. Est enim Deus, cui nos servimus, potens eripere nos de camino ignis ardentis, & de manibus tuis, rex, liberabit nos. Et si non, notum tibi sit quoniam diis tuis non servimus & imaginem auream quam statuisti non adoramus.* Cum se crederent & pro fide sua scirent posse etiam de præsenti supplicio liberari, jactare hoc tamen & vindicare sibi noluerunt dicentes, *Et si non*, ne minor esset D confessionis virtus sine testimonio passionis. Addiderunt posse omnia Deum facere, sed tamen non in hoc fidere ut liberari in præsentia vellent, sed illam libertatis & securitatis æternæ gloriam cogitarent. Quam fidem vos quoque retinentes & die ac nocte meditantes toto corde ad Deum prompti, contemptu præsentium futura tantummodo [13] cogitatis, ut ad fructum regni æterni & ad complexum & osculum Domini & conspectum venire possitis, ut sequamini in omnibus Roga- E tianum presbyterum gloriosum senem viam vobis ad gloriam temporis nostri religiosa virtute & divina dignatione facientem, qui cum Felicissimo fratre nostro quieto semper & sobrio excipiens ferocientis populi impetum, primum hospitium vobis in carcere præparavit, & [14] metator quodam modo vester, nunc quoque vos [15] antecedit. Quod ut consummetur in vobis assiduis orationibus Dominum deprecamur, ut initiis ad summa pergentibus, quos confiteri fecit, faciat & coronari. Opto vos, F fratres carissimi ac beatissimi, in Domino semper bene valere & ad coronam cælestis gloriæ pervenire. [16] Victor diaconus & qui mecum sunt vos salutant.

NOTÆ AD EPISTOLAM LXXXI.

1 *Sergio*] Ita edidit Pamelius & alii post eum; eamque lectionem exhibent tria vetera exemplaria. Alia habent *Seagrio* vel *Seugejo*. In Remigiano vetere: *Cyprianus Sergio & Rogatiano & Victori & Felicissimo & ceteris confessoribus.* Quod autem nonnulli veteres libri & editiones habent *ad Rogatianum juniorem*, id male positum esse recte censuerunt Angli, qui hanc suam sententiam multis rationibus ostenderunt esse veram. Sergii porro nomen non habetur in codice Vaticano 195. neque in Gratianopolitano neque demum in Lamoniano. Non exstitisse etiam in veteri codice optimo liquet ex annotatione Nicolai Fabri posita in exemplari editionis Pamelianæ, ubi vir doctissimus monuit in eo codice legi simpliciter *Rogatiano & ceteris confessoribus*, uti etiam habetur in codice sancti Arnulphi.

2 *Complecteremini me*] Hæc est vera lectio, quam confirmant omnes fere libri veteres & omnes editiones antiquæ. Pamelius tamen, ea auctoritate insuperhabita, muta-

mutavit & edidit, *ut complecterer manus illas*, tantum quia lectionem illam invenerat adjectam ad marginem codicis Affligemensis. Eam quam nos revocamus præferunt octodecim libri nostri & decem Anglicani. Pamelio favent duo tantum.

3 *Dominum confessa*] Codex Burgundicus, *nomen Domini confessa*.

4 *O beatum carcerem*] Tertullianus in libro ad martyras loquens de eorum carcere ait : *Si enim recogitemus ipsum magis mundum carcerem esse, exisse vos e carcere quam in carcerem introisse intelligemus*. Et mox addit de carcere : *Habet tenebras, sed lumen estis ipsi. Habet vincula, sed vos Deo soluti estis*. Arator lib. 2. actuum apostolicorum :

O felix de clade locus, cui clara refulgent
Lumina pro tenebris.

5 *Dei mittit*] Duo libri veteres, *homines dimittit ad cælum*. Vetus Remigianus, *homines Dei dimittit ad cælum*.

6 *Tolerantiam*] Illustrat hunc locum Holstenius in notis ad passionem sanctarum Perpetuæ & Felicitatis, ubi auctor ponit sufferentiam pro eo quod Cyprianus dixit tolerantiam. Vox est Africana; quæ reperitur etiam in actis martyrum Donatistarum in libro secundo miscellaneorum nostrorum pag. 60. & sequentibus. Vide glossarium Latinum Cangii.

7 *Fulgebunt.... discurrens*] Hæc desunt in undecim codicibus manuscriptis & in editione Manutii. Deerant etiam in capite 12. epistolæ ad Fortunatum de exhortatione martyrii. Nos reposuimus.

8 *In gehennam*] Reliqua istius epistolæ desunt in codice sancti Arnulphi, & in eorum quæ desunt loco substituta est consequenter magna pars epistolæ ad Antonianum, incipiendo ab his verbis *exomologesis apud inferos non est &c.* usque ad finem epistolæ ad Antonianum, & in calce scriptum est : *Ad Antonianum de Cornelio & Novatiano explicit*. Sic etiam in Thuano. Porro epistolæ ad Antonianum prima pars desideratur in utroque codice, & incipit uterque ab his verbis *exomologesis apud inferos non est &c.*

9 *Claritatem*] Codex Fuxensis, *gloriæ coronam*.

10 *Sexu suo fortiores*] Infra in libro de habitu virginum, *fortior femina viris torquentibus invenitur*. Lactantius lib. 5. cap. 13. *Ecce sexus infirmus & fragilis ætas dilacerari & toto corpore urique perpetitur*. Hieronymus in epistola ad Eustochium de custodia virginitatis: *Beata martyr Agnes & ætatem vicit & tyrannum & titulum castitatis martyrio consecravit*. Idem in epistola de muliere septies icta: *Mulier sexu infirmior, virtute fortior*. Eusebius lib. 6. cap. 41. refert historiam sanctæ Apolloniæ. Rufinus eam quoque referens lib. 6. cap. 31. cum dixisset illam sponte prosiliisse in ignem quem persecutores minabantur, addit, *ita ut perterrerentur etiam ipsi crudelitatis auctores quod promptior inventa est ad mortem femina quam persecutor ad pœnam*. Vide etiam historiam Blandinæ martyris apud eumdem Eusebium. Florus lib. 2. cap. 15. meminit cujusdam feminæ Carthaginensis quæ in excidio urbis Carthaginensis a culmine se domus in medium misit incendium eo tempore quo se quadraginta millia virorum dediderunt duce Asdrubale. Ait ergo Florus : *quanto fortius femina*. Ælius Spartianus de Zenobia uxore Odenati ait, *quæ multorum sententia fortior marito fuisse perhibetur*. Statius lib. 9. Thebaidos : *Ipsa nihil metuens, sexusque oblita minoris*.

11 *Refrigerium*] Ita veteres editiones & quatuor libri veteres. Manutius edidit *refrigerii locum*. Quo etiam modo legitur in undecim codicibus & in editione Morellii.

12 *De hoc verbo*] Codex Pithoeanus, *de hoc sermone*. Et tamen Cyprianus epist. 55. ad Thibaritanos, in capite undecimo epistolæ ad Fortunatum de exhortatione martyrii, & lib. 3. testimoniorum cap. 10. semper ponit *de hoc verbo*. Itaque mutandum istic non fuit. Vide annotationes Erasmi ad caput primum evangelii secundum Joannem.

13 *Cogitatis*] Hunc locum nos emendavimus ex fide duorum veterum exemplarium.

14 *Metator vester*] Vocabulum hoc, quod diversas habet significationes, ortum est ex agricolarum arte. Sic enim vocantur qui arbores in seminario vel arbusto disponunt & ordine quodam digerunt, origine ducta a meta, id est agrorum termino seu linea a qua incipit mensura ad disponendas arbores. Istic accipitur de eo qui præcedens milites castra locat, hospitia præparat. Vegetius lib. 2. cap. 7. *Metatores, qui præcedentes locum eligunt castris*. Nonius Marcellus : *Metari, parare. Unde & metatores*. Præfatio Celsi in altercationem Jasonis & Papisci : *Frequentatur ubique aut manifestat prophetatio cunctorum qui sancto spiritu præmonente adventus Domini metatores esse soliti sunt*. Victor Vitensis lib. 5. cap. 12. *vel superare posset aqua mendax tanta voluntatis propositum, quod jam homo Dei metantibus lacrimis miseras legatum in cælum*. Iidem vocantur mensores in titulo Codicis Theodosiani de metatis. Lucianus in epistola ad Celerinum vocat Decium metatorem antichristi. Quem locum male Rigaltius transtulit ad artem agricolarum, tamquam si Lucianus ita scribens respexisset ad lineam sive funiculum metatoris arbores suas disponentis.

15 *Antecedit*] Certum est metatores vocatos fuisse antecessores, quia antecedunt milites ut eis hospitia præparent. Itaque castrensi vocabulo usus est sanctus Cyprianus. Vide Vegetium.

16 *Victor diaconus*] Hæc addita sunt ex vetusto codice Remigiano.

---

[1] EPISTOLA LXXXII.

Ad Successum de nuntiis Roma reversis persecutionem nuntiantibus.

CYPRIANUS [2] Successo fratri salutem. Ut non vobis in continenti scriberem, frater carissime, [3] illa res fecit quod universi [4] clerici [5] sub ictu agonis constituti recedere istinc omnino non poterant, [6] parati omnes pro animi sui devotione ad divinam & cælestem gloriam. Sciatis autem eos venisse quos ad Urbem propter hoc miseram, ut quomodocumque de nobis rescriptum fuisset, exploratam sibi veritatem ad nos perferrent. Multa enim varia & incerta opinionibus ventilantur. Quæ autem sunt in vero ita se habent. Rescripsisse [7] Valerianum ad senatum ut episcopi & presbyteri & diacones in continenti animadvertantur, senatores vero & egregii viri & equites Romani, dignitate amissa, etiam bonis spolientur, & si ademptis facultatibus christiani esse perseveraverint, capite quoque [8] multentur, matronæ

A vero ademptis bonis in exsilium relegentur, Cæsariani autem quicumque vel prius confessi fuerant vel nunc confessi fuerint confiscentur & vincti in Cæsarianas possessiones descripti mittantur. Subjecit etiam Valerianus Imperator orationi suæ exemplum litterarum quas ad præsides provinciarum de nobis fecit : quas litteras quotidie speramus venire, stantes secundum fidei firmitatem ad passionis tolerantiam, & exspectantes de ope & indulgentia Domini vitæ æternæ coronam. [9] Xistum autem in cœ-

B miterio animadversum sciatis [10] octavo iduum Augustarum die, & cum eo [11] diacones quatuor. Sed & huic persecutioni quotidie insistunt præfecti in Urbe; ut si qui sibi oblati fuerint animadvertantur, & bona eorum fisco vindicentur. Hæc peto per vos & ceteris collegis nostris innotescant, ut ubique hortatu eorum

rum possit fraternitas corroborari & ad agonem spiritalem præparari, ut singuli ex nostris non magis mortem cogitent quam immortalitatem, & plena fide ac tota virtute Domino dicati A gaudeant magis quam timeant in hac confessione; in qua sciunt Dei & Christi milites non perimi, sed coronari. Opto te, frater carissime, semper in Domino bene valere.

NOTÆ AD EPISTOLAM LXXXII.

1 HUjus epistolæ, cujus prima editio debetur Manutio, habui decem vetera exemplaria. Pamelius habuit duo. Angli nullum habuerunt.

2 *Successo*] episcopo ab Abbir Germaniciana, qui interfuit concilio Carthaginensi sub Cypriano. Martyrio vitam finisse docent acta passionis sanctorum Montani, Lucii, & aliorum edita a sociis Bollandianis & Theoderico Ruinarto.

3 *Illa res fecit*] Sic legendum apud Ruricium lib.2. epist. 14. Apud Cæsarium Arelatensem in exhortatione ad caritatem, *illa vel maxime res facit*.

4 *Clerici*] per quos mitti consueverant epistolæ ecclesiasticæ, ut alii animadverterunt & satis notum est vel ex unico Cypriano. Hieronymus in epitaphio Paulæ: *Misit tibi per clericum suum epistolam*.

5 *Sub ictu agonis*] Acta sanctorum martyrum quæ mox citavimus: *Negavit esse in passionis ictu dolorem*. Vide quæ dicta sunt supra ad epistolam 26. *in ipso interitu*.

6 *Parati omnes*] editio Morelliana & quinque libri veteres, *parati omnes pro animatione divina & cælesti corona*.

7 *Valerianum*] Vide notas nostras ad caput quintum Lactantii de mortibus persecutorum.

8 *Multentur*] Tres libri veteres habent *puniantur*, duo *plectantur*.

9 *Xistum*] Pontius diaconus in vita sancti Cypriani: *Jam de Xisto bono & pacifico sacerdote ac propterea beatissimo martyre ab Urbe nuntius venerat*. Vide annales Cyprianicos & dissertationem undecimam Cyprianicam Dodwelli. Hieronymus in epistola ad Ctesiphontem adversus Pelagianos: *Evagrius Ponticus confudit Xistum Pythagoreum cum Sixto martyre & episcopo Romanæ ecclesiæ*.

10 *Octavo iduum*] Quinque libri veteres præferunt *quinto*. Sed in martyrologiis scriptum est *octavo*, in gestis pontificalibus *sexto*.

11 *Diacones quatuor*] Scio istic legi in quibusdam veteribus libris & in posterioribus editionibus *& cum eodem Quartum*. At ego præfero lectionem Manutii & Morellii, & puto veterum librorum lectionem qui habent *Quartum* ortam esse ex prava lectione hujus loci Cyprianici. Error autem ortus est, ut opinor, ex eo quod in quodam libro veteri scriptum erat in compendio *& cum eo d. IIII.* quemadmodum ego quoque vidi scriptum IIII. in uno veteri libro. Ex quo sequentes librarii fecerunt *& cum eodem quartum*. Nam sunt aliqui libri veteres qui habent tantum *& cum eodem quatuor*, omissa voce *diacones*. Certum est porro nullam Quarti mentionem alibi reperiri quam apud martyrologos, qui citant epistolam Cypriani. Certum quoque est Felicissimum & Agapitum diaconos decollatos fuisse cum Xisto. Quare puto falsam esse animadversionem Pamelii censentis nullo modo defendi posse lectionem Manutii & Morellii. Sane istic commemorantur quatuor diaconi cum Xisto passi. Et tamen duo tantum cum eo decollati dicuntur in actis ejus. In gestis vero pontificalibus, quæ citantur etiam in antiquis martyrologiis, scriptum est sex cum illo passos esse. Sed ista repugnantia nullius est momenti. Felicissimus & Agapitus mortem obierunt cum Xisto, reliqui aliquo ex diebus sequentibus.

EPISTOLA LXXXIII.

Ad clerum & plebem de suo secessu paulo ante passionem.

CYPRIANUS presbyteris & diaconibus & plebi universæ salutem. Cum perlatum ad nos fuisset, fratres carissimi, [1] commentarios esse missos qui me Uticam perducerent, & consilio carissimorum persuasum esset ut [2] de hortis nostris interim secederemus, justa interveniente causa consensi, eo quod congruat episcopum in ea civitate in qua ecclesiæ dominicæ præest illic Dominum confiteri & plebem universam præpositi præsentis confessione clarificari. Quodcumque enim sub illo confessionis momento confessor episcopus loquitur aspirante Deo ore omnium loquitur. Ceterum mutilabitur honor ecclesiæ nostræ tam gloriosæ, si ego episcopus alterius ecclesiæ præpositus, accepta apud Uticam super confessione sententia, exinde martyr ad Dominum proficiscar, quandoquidem ego & pro me & pro vobis apud vos confiteri & ibi pati & exinde ad Dominum proficisci orationibus continuis deprecer & votis omnibus exoptem & debeam. Exspectamus ergo B hic in secessu abdito constituti adventum proconsulis Carthaginem redeuntis, audituri ab eo quid Imperatores super christianorum laicorum & episcoporum nomine mandaverint, & dicturi quod ad horam Dominus dici voluerit. Vos autem, fratres carissimi, pro disciplina quam de mandatis dominicis a me semper accepistis, & secundum quod me tractante sæpissime didicistis, quietem & tranquillitatem tenete, nec quisquam C vestrum aliquem tumultum fratribus moveat, aut ultro se gentilibus offerat. Apprehensus enim & traditus loqui debet. Siquidem in nobis Dominus positus illa hora loquatur, qui nos confiteri magis voluit quam profiteri. Quid autem de cetero nos observare conveniat antequam in me super confessione nominis Dei [3] proconsul sententiam ferat, instruente Domino [4] in commune disponemus. Incolumes vos, fratres carissimi, D Dominus noster in ecclesia sua permanere faciat & conservare dignetur. [5] Ita fiat per suam misericordiam.

NOTÆ AD EPISTOLAM LXXXIII.

1 *COmmentarios*] Manutius, cui prima epistolæ istius editio debetur, & Morellius posuerunt *frumentarios*. quam lectionem præfert etiam codex Remensis sancti Dionysii. Omnes alii & duo laudati a Pamelio habent *commentarios*. Istam lectionem sibi magis probasi dixit Pamelius, & tamen edidit *frumentarios*. Commentarii sive commentarienses, quorum multa mentio in Codice Theodosiano, ubi vocantur nequissimi, ii erant, ut ait Julius Firmicus in libro de institutione matheseos, quibus damnatorum cura committebatur, vel carcerum custodes, quos nos vocamus geolarios, *geoliers*. Sic enim recte explicantur in actis primi ingressus Joannis d'Orleans episcopi Aurelianensis in urbem suam anno 1522. *episcopatus Aurelianensis carcerum commentarienses sive geolarios*. Iisdem, ut ait idem Firmicus, publicarum catenarum cura demandabatur; de

quibus vide etiam Ludovicum Cælium Rhodiginum lib. 9. cap. 34. Recte ergo Cyprianus ait missos esse commentarios qui eum Uticam perducerent. Iidem lictores vocantur in epistola Hieronymi de muliere septies icta: *Turbatur tali nuntio urbs propinqua, & tota lictorum caterva glomeratur, e quibus medius, ad quem damnatorum cura pertinebat, erumpens &c.* De frumentariis vide notas Andreæ Schotti ad Aurelium Victorem, Henricum Valesium ad librum 6. cap. 30. hist. eccles. Eusebii, & glossarium Latinum Cangii. Alio sensu Jacobus Billius in scholiis ad orationem Gregorii Nazianzeni de plaga grandinis frumentarios eos vocat qui secirco frumentum emunt ut fratres suos opprimant.

a *De hortis nostris*] Vide quæ de hortis istis dicta sunt ad epistolam sextam.

3 *Proconf. sen. ferat*] Quinque libri veteres, *proconsulis sententia feriat*.

4 *In commune*] Quamquam ista lectio sit optima, non displicet tamen ea quam codex 1442. bibliothecæ Colbertinæ & Fuxensis exhibent. Exhibent autem *in comminus*, id est cum simul erimus, cum in unum convenerimus. Cum autem frequenter observaverim codices Veronensem & Fuxensem præferre easdem lectiones, hæc mea observatio fulcitur etiam testimonio istius loci. Veronensis enim habebat *comminus*. Quo etiam modo scriptum vidi apud Svetonium in vita Cæsaris. Apollonius apud Rufinum lib. 5. hist. eccles. cap. 18. *aut si confidunt, in comminus veniant*.

5 *Ita fiat*] Istud addidimus ex libro Fuxensi.

Tres epistolæ quæ sequuntur inter epistolas Cypriani reperiuntur in quibusdam libris antiquis.

Epistola Cornelii Papæ ad Cyprianum.

DILECTIONIS tuæ non delectabilia & A contra fidei regulam scripta suscepi, in quibus nauseas recognovi, & venena sermonum adversus catholicam per totum orbem diffusam ecclesiam horribilibus a te superferi zizaniis non laudavi. Quæ peto velociter tollas ac prædamnes. Quod prius quidem te facere oportebat quam in mundo letale virus aspersum simplicium & innocentium interficeret mentes. Non ergo dignum est rebaptizare. Ergo eradica & extrica, ut diximus, florulentis sermonibus atque dignis per posteriorem epistolam priora scripta, quæ contra catholicam fidem servare censuerunt genimina viperarum. Non enim decet tantæ urbis antistitem excellentissimumque doctorem, ut dum putas hæresis baptisma prædamnandum, verum baptisma sermonibus maculare audias quæ doles contra apostolum scilicet repugnare dicentem: *Unus Deus, una fides, unum baptisma*.

Ad plebem Carthaginis.

CYPRIANUS plebi Carthagini consistenti æternam in Domino salutem. Gratias quidem agimus Deo patri & Domino Jesu Christo, qui vos adunatos atque in conventicula restituit. Propter quam rem memoravimus & scriptum beatissimorum martyrum atque confessorum voluimus ad consilium nostrum servare. Jubet desuper majestas atque spiritus sanctus, cujus in nobis gratia testis est salutaris. Nam cum tractaret de traditoribus,
Joan. 5. jubet tam in evangelio quam in apostolo, tam in psalmis quam in prophetis & ceteris scri-
* f. in versum est. pturis: *Scrutamini*. Quo scrutato a nobis, * inventis ab iis qui scripturas sanctas tradiderunt non mereri eos congredi consilium nostrum, id est, consilium habitare. Nemo est enim qui hoc consilium congrediatur non cælestem spectet. Ac propterea memoravimus ut ii qui taliter scripturas tractaverunt ad statum plebis & judicium ab ipsis porrectum, nec aliqua actio ab ipsis promi, sed nec etiam ad statum sacrificii neque plebis esse proximi; qui utique jam dudum derelicta plebe, nudata altaria, prompta sacrificia. Merito hæc memorantes cum mœstitia atque dolore animi profici teste ad Dominum quod debuimus statuere quam omnes disceptationes & dissensiones & hæreses & scandala hauserant ne ulterius provocent se homines seu minus fidei seu scripturis leves sint & lectores id statuimus atque statuto nostro recedi nolumus, ut si qui tra- B didit præpositus huic plebi mereantur antistitem administrantem altari ac corpore integro. Iis vero jussimus a quibus & sacrificium offerri jubemus, merito præceptis iis obtemperari debet, nec aliud fiet quam statim evangelica vox sincera cata Joannem loquitur: *Nolo*, inquit, *de manibus vestris sacrificia, quia non venistis ad me cum hostia munda*. Qui utique hostiam mundam non offert, hostia de manibus ejus non ascendit. Nam iterum legi-
mus: *In principio erat verbum, & verbum erat* Joan. 1.
C *apud Deum, & Deus erat verbum*. Qui per verbum finctionem finxerint dare res inhabitabiles apud illos seu veras scripturas sanctas seu finctas qui dat vocem & qui dat desideria proxima, qui utique finget tradere supplebit traditionem. Merito negantes volumus interim veniam habere confitentes patres. Nam qui dicit se scripturas non habere, utique paratus fuit & torqueri, quorum exempla habemus. Tertio negaverunt, & sacramentum non tradiderunt. Hi autem qui nec interrogati obtulerunt inte- D rim usque ad statum consilii laici communicabunt. Verumtamen in statum consilii quod scriptura sancta promoverit secundum sententiam fixam sanctis & amicis Dei suppleri volumus, cum jam testes & proximi aliquid jam dudum statuerant nostri antecessores. Ob quam rem necesse est nos testibus consentire complecti & supplere. Opto vos in Domino semper bene valere. Amen. Deo gratias.

Ad

Ad Turasium presbyterum.

CYPRIANUS benedicto & dilectissimo parenti Turasio in Domino æternam salutem. Caritatis tuæ scripta percepi, quibus animum tuum dolore commotum de filiæ dormitione cognovi. Non aliud principaliter admiratus sum quam christiani pectoris in te jactatam fuisse virtutem ut animum flecteres ad dolorem. Stupeo murum fidei penetratum vulneribus orbitatis, quem sepire debuerat spes resurrectionis & regni cælestis. Numquam spes cum dolore concordat, nec fides aliquando sentit quamcumque jacturam. Resurgere credimus mortuos, & plangimus. Quid faceremus, si mori tantummodo sine resurrectione præciperet Deus? Voluntas utique ejus sola sufficeret ad solatium, cui nullum præponendum scimus affectum. Quod dederat abstulit qui creaverat. Quid certas plangere quod ad tempus acceperas. Commodaverat ut haberes quantocumque tempore voluisset & cum vellet rursus auferret. Nihil abstulit tuum qui recipere dignatus est proprium. Creditum suum recipere decuerat creditorem, & nihil aliud decet quam creditori suo gratias agere mutuantem. Sic Job legimus quam sequamur devotissimam vocem.
Job 1. *Dominus*, inquit, *dedit*, *Dominus abstulit*. *Sicut Domino placuit*, *ita factum est*. *Sit nomen Domini benedictum*. Parum ergo non erat hæc sola consolatio contra luctum quod nemo lugere debeat cum aliquid reddiderit alienum, quia fas non erat apud alium detineri quod domino suo fuerat necessarium. Additur consolationis alia providentia, quæ jaculis occurrat orbitatis. Gaudere debuimus de sæculo recedentibus, si sæculi contra nos inimicitias sentiremus, & plangimus beneficia Domini, qui nobis quod præstat infirmitati nostræ præstat. Periclitari volebat adhuc qui dolet aliquem dormientem, & inter fluctus vitæ præsentis videre cupiebat miserum laborare. Ad quid christianum & fidelem animam putas intra carcerem mundi remorari debuisse cui totus mundus naufragium est. Tantis & talibus tempestatibus vitæ tot impugnationes diaboli, tot corporis bella, tot clades sæculi, tot calamitates evasit. Et lacrimas fundis, quasi nescias quid in te ipse quotidie patiaris. Propter quod Dominus sic admonet apostolos suos di-
Joan. 14. cens: *Si me diligeretis*, *gauderetis*, *quoniam*
Joan. 11. *vado ad patrem*. Plane mortuum Lazarum flevit, sed non tuis lacrimis. Resurrectionis promissor dolere non poterat, ne fidem perfidiam faceret quam docebat. Doluit Lazarum non dormientem, sed potius resurgentem, & flebat quem cogebatur propter salvandos alios & confundendos incredulos ad sæculum revocare. Hanc vitam dans Dominus ingemiscebat, quam tu doles esse sublatam. Contra lacrimas ejus pugnant lacrimæ tuæ, & amor tuus amori ejus non convenit. Fletus ejus non habet parem. Ille nolebat reddere laboribus quem dilexerat, & tu amare te credis cui laborum volebas adhuc restare tormenta. Ceterum si putas eum mortuum Lazarum doluisse, ante non per-

A misisset exire qui repellere poterat mortem, aut certe non fleret qui mortuum resuscitandi postmodum habuerat potestatem. Unde apparet eum sola ea causa fuisse commotum quod ad hostilem vitam carissimum suum revocare denuo propter credituros aliquos vel confundendos incredulos urgebatur. Denique sic subsecutus est Dominus dicens, *Ergo*, *pater*, *ut credant quia tu me misisti*, ait clara voce: *Lazare prodi foras*. Et factum est. Gaudere ergo debes unde ille coactus est flere, ne
B videaris dormientis felicitatibus invidere. Ab alieno mundo ad proprium transivit, transivit ad Dominum, & de hostili patria ad paternam patriam migravit ad cælum, dicente apostolo: *Scimus*, inquit, *quoniam si terrena do-* 2. Cor. 5.
mus nostra hujus corporis resolvatur, *quod habitationem habemus non manu factam æternam in cælis*. Caruit ergo domo, quam nec nosse debuerat. Caruit malis civibus, quorum odia sustinebat, ne adhuc peregrinaretur in terra contraria, sicut apostolus memorat dicens: *Quam-* 2. Cor. 4.
C *diu sumus in hoc sæculo peregrinamur a Domino*. Non nobis ergo debet luctus incumbere, quisquis a peregrinatione redire meruerit ad propriam regionem, maxime cum non inanis & vacuus redire noscatur qui christianitatis mercatus est lucrum, propter quod venit ad mundi commercium. Negotium explicavit, rediit, & Deo debitum solvit. Comparavit propter quam descenderat emptionem, & ad Dominum regredi properavit, cui offerat mercem, ut comparatæ mercis tam securitatem accipiat quam
D honorem. Et ego, inquies, nulla promissorum cælestium dubitatione conturbor, sed sola separatione morientis æstuans desolatus solatio pii pignoris jactor. Excusatio hæc est sine dubio fragilitatis humanæ, quæ patrocinari non potest diffidentiæ. Si enim desolationem homines ferre non valerent, numquam prorsus a se sua pignora dimisissent. Destitutos se a morientibus conqueruntur, & vivos filios aut propter litteras aut propter honores aut propter negotia peregrinis regionibus credunt; & gaudent tota vi-
E ta sine affectibus commorari, dummodo capiant quod de suis cupiunt pignoribus adipisci; & ut ad palatia pergant peregrinantur. Ad studia dignitatis navigant acquirenda, vel causas patrimonii explicandas per labores & pericula proficiscentes impellunt, nec secum vacare quos diligunt patiuntur. Et ut ad palatium cæli, ad studia Christi, ad honorem vitæ perpetuæ, ad patrimonium possessionis æternæ cum securitate valeant pervenire, nemo filios suos libenter a se gratulatur abscedere. Propter in-
F certa per incerta filium vel fratrem vel parentem peregrinari unusquisque compellit, & propter certa per certa suorum aliquem proficisci nullus admittit. Ad comparanda peccata gaudent tam parentes a filiis quam filii a parentibus separari provocante diabolo, ad indulgentiam percipiendam nolunt ab invicem Deo vocante discerni, ut appareat non pro nostra ratione nos dolere quemcum-

que

que videmur amittere, sed indicium magis ostendere diffidentiæ, qui non sustinemus nostrorum profectiones ad Dominum, quorum peregrinationes in sæculo gratulamur. Quia credimus mundi lucris, toleramus divisa nostri corporis membra. Si crederemus Dei promissis, post abscessionem nostrorum nihil aliud quam gratias debuerant resonare nostri pectoris gaudia. Mihi crede, semper in omnibus incredulitas mœret, & sicut non potest nosse fides quod doleat, sic diffidentia sola doloribus tenetur ancilla. Nam si dormientes dicimus, dormientes utique credere debemus, non mortuos, sed requiescentes interim secundum vocem Domini fideliter loquentis: *Omnis*, inquit, *qui credit in me, licet moriatur, vivet*. (Joan. 11.) Si cui medicus homo promitteret quidquam, sine dubio promissioni ejus negare non poterit omnino lætitiam. Nunc quia Dominus Christus fabricator & resuscitator promittit, non times plangere, ut fideliorem Christo pariter & potentiorem medicum videaris in promissionibus judicare. Sed destitutam, dicis, doleo senectutem, quia debueram meos liberos potius antecedere, ne in laboribus remanerem. Quando de spiritualibus bonis quodcumque tractatur, nihil est omnino de carnalibus ante oculos reponendum. Ego tibi melius profiteor evenisse, quoniam non carnalem sed spiritualem circa te considero fidelitatem. Tu te dicis de alicujus pignoris obitu in senectute confectum. Ego contra comprobo sublevatam senectutem tuam. Amputavit Dominus sollicitudinem quæ te torquebat de viva filia ne periret. Melius utique nunc mortuam sæculo redisse ad Dominum vivam quam vivam sæculo doleres forsitan apud Dominum mortuam. Gaude tibi quod christianam mereberis sequi, quam secutus in cælo gaudeas rursus amplecti. Non te deseruit, sed præcessit; & ne doleret excedentem patrem suscipere festinavit. Non amisisti tua nutrimenta. Si luctum horrueris & senex tuum obtulisse pignus Domino deputare poteris, potes secundum votum habere post Abraham, si non potes primum, ut quod ille non trepidavit offerre, tu saltem videaris de sublato gaudere. Ab illo Dominus postulavit, a te tulit. Ille jussioni paruit, tu voluntati consensisti. Ille per illicitam legem naturæ quem Dominus sibi probavit devotum, te saltem per licitam conditionem religionis annotet religiosum, advocet religiosum. Nam sive voluntate nec necessitate compelleris devotionis Domino aliquid exhibere, in qua parte te christianum poteris approbare. Erubescat incredulitas nostra cum gentilibus, si Domino vult esse subjecta. Communis est nobis cum illis exitus mortis, & dolores illorum superamus doloribus nostris. Quid ageremus si peculiariter aliquid exigeretur a nobis quod ad dedecus nostrum pertineret? Gentiles dolores sæpe contemnunt, cum non ad promissa cælestia sed ad pœnas tartari rapiantur. Et nos plangimus euntes ad cælum. Consideret christianus talis quid deinceps mereatur qui nec imitari contendit exempla sanctorum nec contemtum habere gentilium. Illi luctus desperando despiciunt, & nos sperando despicere conamur. Denique vendere liberos sæpe non dubitant, ut vivos, quod pejus est, spernant. Et nos nec defunctorum obitus sublevant. Et nos sublatos captivitati & libertate donatos volumus servire. Filios suos intrepide mortalibus tradunt, & nos de nostro simul & suos liberos & nostros liberandos dimittere sacrilega mente cunctamur, quasi tutius apud homines judicemus magis quam penes Dominum commendari aliquem filiorum. Pudendum nescio quid christianus est apud gentiles opprobrii; quibus pejores sine dubio judicantur quos pares habere non dicam meliores fuerat putare criminosum. Christiani nolunt vel gratulatione suos deducere ad bona, gentiles tradere non cunctantur ad mala. Postremo vel cum ipsa felicitate nostrorum morientium cogamur animum flectere, & desideriis eorum desideria nostra incipiant repugnare. Lætantur illi qui exeunt venientes ad requiem. Lætemur & nos cum ipsis, saltem computantes nostrorum exeuntium beatitudinem. Si religiosus vel novitius qui evasit, si non potes vel exsulta quia placuisse cognoscis participium tui sanguinis Christo, maxime quod vel de occasione debeas tolerare Domini voluntatem, cui non potes contradicere. Et cum sit omnibus communis hic casus, vanus dolor est, qui nec primus videtur esse nec solus. Sed dicis: Nullus me de mea desolatione mentis angor exulcerat, sed pro delictis parvuli morientis humanitatis affectus impulsat. Nec hoc licet commovere animum christianum, ne contra Christi imperia luctetur. Quid est inter quoscumque & qualescumque filios dimisisse, quos jubeamur a Domino pro causa devotionis odisse. Melius nunc salvat animam suam moriens. Relinquit in pace, ne persecutionem dimittere cum suo interitu non valeret, ipse illi anxiliarur in mundo quorum mater habitat in cælo, & qui matri subvenit, & filiis pro certo succurrit. Postremo vide si habeat aliquis dolore concidi, ubi sine aliquo remedio potest aliquis fatigari. Sapienter debet dolere qui dolet, ne perdat sine causa quod dolet. Nunc autem contra luctum sumenda sunt arma, ut spes nostra possit habere victoriam. Principaliter quod Dominus voluit suscipere gratulemur. Denique quia hoc omnibus in mundo commune additur, privatum particulare nostrum quod ad requiem revocamur. Sequitur consummatio omnium gaudiorum, quæ in resurrectione invicem nobis Domino reformante reddetur, sicut apostolus pollicetur: *Nolumus igitur ignorare vos, fratres, de dormientibus ut non contristemini sicut & ceteri qui spem non habent. Si enim credimus quod Jesus mortuus est & resurrexit, sic & eos qui dormierunt in Jesu adducet cum eo.* (1. Th. 4.) Hæc tibi, benedicte, pro caritate mutua transmisi. Ceterum scio te bene valere altos consolari. Tunc te orbitas non inveniet penetrabilem, si alios contra illam non cessabis armare. Opto te, frater carissime, semper bene valere & nostri meminisse.

Quamvis nolim præstare has tres epistolas esse Cypriani, putavi tamen debere me illas edere in hoc loco, quia referuntur in quibusdam veteribus libris epistolarum sancti Cypriani. Viri docti illas examinabunt. Prima, quæ est Cornelii Papæ, inventa est, ut ad epistolam 70. dictum est, in duobus libris veteribus, secunda in codice Fuxensi bibliothecæ Colbertinæ, tertia in eodem codice Fuxensi & in eo qui servatur Remis in abbatia sancti Dionysii.

OPUSCU-

OPUSCULA
SANCTI
CYPRIANI.

[1]LIBER DE HABITU VIRGINUM.

2 ISCIPLINA custos A
spei, retinaculum fidei, dux itineris salutaris, fomes ac nutrimentum bonæ indolis, magistra virtutis, facit in Christo manere semper ac jugiter Deo vivere & ad promissa cælestia & ad divina præmia pervenire. Hanc &
sectari salubre est, & [3] aversari ae negligere le-
Psal. 2. tale. In psalmis loquitur spiritus sanctus: *Con-* B
tinete disciplinam, ne forte irascatur Dominus, &
pereatis [4] *a via recta, cum exarserit cito ira ejus*
Psal. 49 *super vos*. Et iterum: *Peccatori autem dixit*
Deus. [5] *Ad quid exponis justificationes meas, &*
assumis testamentum meum per os tuum? Tu autem
odisti disciplinam, & abjecisti sermones meos re-
Sap. 3. *tro*. Et denuo legimus: *Disciplinam qui abjicit*
infelix est. Et de Salomone mandata sapientiæ
Prov. 3 monentis accepimus: *Fili, ne neglexeris disci-*
plinam Domini, nec defeceris ab eo correptus.
Quem enim diligit Deus corripit. Si autem Deus C
quem diligit corripit, & ad hoc corripit ut emendet, fratres quoque, & maxime sacerdotes, non oderunt sed diligunt eos quos corripiunt ut emendent, quando & Deus per Hieremiam ante predixerit & tempora nostra si-
Hier. 3. gnificaverit dicens: *Et dabo vobis pastores se-*
cundum cor meum, & pascent vos pascentes cum
disciplina. Quod si in [6] scripturis sanctis frequenter & ubique diseiplina præcipitur, & fundamentum omne religionis ac fidei de observatione ac timore proficiscitur, quid cupidius ap- D
petere, quid magis velle ac tenere nos convenit quam ut radicibus fortius fixis, & domiciliis nostris super petram robusta mole solidatis, inconcussi ad procellas & turbines sæculi stemus, ut ad [7] Dei munera per divina præcepta veniamus, eonsiderantes pariter ae scientes quod templa Dei sint membra nostra, ab omni fæce contagionis antiquæ lavacri vitalis sanctifieatione purgata, nec violari ea aut pollui fas sit, quando qui violat, & ipse violetur.
Eorum nos templorum cultores & antistites E
sumus. Serviamus illi cujus esse jam cœpimus.
Paulus in epistolis suis dicit [8] quibus nos ad curricula vivendi per divina magisteria forma-
1. Cor. 6. vit: *Non estis vestri. Empti enim estis pretio ma-*
gno [9] *Clarificate & portate Deum in corpore ve-*
stro. Clarificemus & portemus Deum puro &
[10] mundo corpore & observatione meliore; & qui per sanguinem Christi redempti sumus, per omnia servitutis obsequia redemptoris imperio pareamus, [11] demusque operam ne quid
immundum & prophanum templo Dei infera- F
tur, ne offensus sedem quam inhabitat dere-
linquat. Sospitantis Domini verba sunt & do-
Joan. 5. centis, curantis pariter & monentis: *Ecce,*
inquit, *sanus factus es, jam noli peccare, ne*
A *quid tibi deterius fiat*. Dat vivendi [12] tenorem, dat innocentiæ legem postquam contulit sanitatem; nec habenis liberis & solutis vagari postmodum patitur, sed ipsis potius quibus sanatus fuerat mancipato gravius comminatur, quod sit scilicet minor eulpa deliquisse ante cum necdum nosses disciplinam Dei, nulla sit venia ultra delinquere postquam Deum nosse cœpisti. Et quidem hoc tam viri quam mulieres, tam pueri quam puellæ, sexus omnis atque omnis ætas observet & curet pro religione &
B fide quam Deo debet ne quod sanctum & purum de Domini dignatione percipitur [13] minus sollicito timore [14] teneatur. [15] Nunc nobis ad virgines sermo est; quarum quo sublimior gloria est, major & cura est. Flos est ille eeclesiastiei germinis, decus atque ornamentum gratiæ spiritalis, læta indoles, laudis & honoris opos integrum atque incorruptum, Dei imago respondens ad [16] sanctimoniam Domini, illustrior portio gregis Christi. Gaudet per illas atque in illis largiter floret ecclesiæ matris glo-
C riosa fecunditas; quantoque plus [17] copiosa virginitas numero suo addit, tanto plus gaudium matris augescit. Ad has loquimur, has adhortamur affectione potius quam potestate; non quod extremi & minimi & humilitatis nostræ admodum conscii aliquid ad censuram licentiæ vindicemus, sed quod ad sollicitudinem magis cauti, plus de diaboli infestatione timeamus. Neque enim inanis hæc cautio est & vana formido quæ ad salutis viam consulit, quæ dominica & vitalia præcepta custodit, ut quæ se
D Christo dicaverint, & a carnali concupiscentia recedentes tam carne quam mente se Deo voverint, consumment opus suum magno præmio destinatum, nec ornari jam aut placere cuiquam nisi domino suo studeant, a quo & mercedem virginitatis exspectant, dicente ipso:
Non omnes capiunt verbum, sed illi quibus datum Matt. 19.
est. Sunt enim [18] *spadones qui ex utero matris sic*
nati sunt, & sunt spadones qui coacti sunt ab ho-
minibus, & sunt spadones qui se ipsos castrave-
runt propter regnum cælorum. Denuo quoque per
E hanc [19] angeli vocem continentiæ munus ostenditur, virginitas prædicatur: *Hi sunt qui cum* Apoc. 14.
mulieribus se non coinquinaverunt. Virgines enim
permanserunt. Hi sunt qui sequuntur agnum quo-
cumque ierit. Neque enim tantum masculis continentiæ gratiam Dominus repromittit, & feminas præterit, sed quoniam femina viri portio est, & ex eo sumpta atque formata est, in scripturis fere omnibus ad protoplastum Deus loquitur quia sunt duo in carne una, & in masculo simul significatur & femina. Quod si
F Christum continentia sequitur, & regno Dei virginitas destinatur, quid est illis cum terreno cultu & cum ornamentis, quibus dum hominibus placere gestiunt, Deum offendunt,
non cogitantes esse prædictum, *Qui hominibus* Psal. 52
placent

placent confusi sunt, quoniam Deus nihil fecit illos, & Paulum quoque gloriose & sublimiter
Gal. 1. prædicasse: *Si hominibus placere vellem, Christi servus non essem.* [10] Continentia vero & pudicitia non in sola carnis integritate consistit, sed etiam in cultus & ornatus honore pariter ac pudore, ut secundum apostolum quæ innupta est sancta sit & corpore & spiritu. Instruit nos
1. Cor. 7. Paulus & docet dicens: [11] *Cælebs cogitat ea quæ sunt Domini quomodo placeat Deo. Qui autem matrimonium contraxit, cogitat ea quæ sunt mundi hujus, quomodo placeat uxori.* [12] *Sic & virgo & mulier innupta cogitat ea quae sunt Domini, ut sit* B *sancta & corpore & spiritu.* Virgo non esse tantum sed & intelligi debet & credi. Nemo cum virginem viderit [13] dubitet an virgo sit. [14] Parem se integritas in omnibus præstet, nec bonum mentis corporis cultus infamet. Quid ornata, quid compta procedit, quasi maritum aut habeat aut quærat? Timeat potius placere, si virgo est, nec periculum sui appetat quæ ad meliora & divina se servat. Quæ virum non habent, cui placere se simulent, integræ & puræ [15] non tantum corpore sed etiam spiritu perseverent. C Neque enim fas est virginem ad speciem formæ suæ [16] comi aut de carne & de ejus pulcritudine gloriari, cum nulla sit illi magis quam adversus carnem colluctatio & vincendi corporis ac domandi obstinata certatio. Pau-
Gal. 6. lus forti ac sublimi voce proclamat: *Mihi autem absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo.* Et virgo in ecclesia de specie carnis ac de corporis pulcritudine gloriatur. Ad-
Gal. 5. dit Paulus & dicit: *Qui enim sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitiis & concupiscentiis.* D Et quæ se concupiscentiis carnis, & vitiis renuntiasse profitetur in iisdem quibus renuntiaverat invenitur. Deprehenderis virgo, detegeris. Aliud esse te jactas, & aliud affectas. Maculis te concupiscentiæ carnalis aspergis, [17] cum integritatis [18] candidata sis & pu-
Isa. 40. doris. *Clama*, inquit Esaiæ Deus, *Omnis caro fœnum, & omnis claritas ejus ut flos fœni. Aruit fœnum, & flos decidit.* [19] *Sermo autem Domini manet in æternum.* Neminem christianum decet, & maxime virginem non decet claritatem ullam E computare carnis & honorem, sed solum appetere sermonem Dei, bona in æternum mansura complecti. Aut si in carne sit gloriandum, tunc plane quando in nominis confessione cruciatur, quando fortior femina viris torquentibus invenitur, quando ignes aut cruces aut ferrum aut bestias patitur ut coronetur. Illa sunt carnis pretiosa monilia, illa corporis ornamenta meliora. Sed sunt aliquæ divites & facultatum ubertate locupletes, quæ opes suas præferant, & se bonis suis uti debere contendant. F Sciant primo illam divitem esse quæ in Deo dives est, illam esse locupletem quæ locuples in Christo est, bona illa esse quæ sunt spiritalia, divina, cælestia, quæ nos ad Deum ducant, quæ nobiscum apud Deum perpetua [20] possessione permaneant. Ceterum quæcumque terrena sunt in sæculo accepta, & hic cum sæculo remansura, tam contemni debent quam mundus ipse contemnitur, cujus pompis & deliciis jam tunc renuntiavimus cum meliore transgressu ad Deum venimus. Joannes nos excitat

A & hortatur spiritali & cælesti voce [21] contestans.
Nolite, ait, *diligere mundum neque ea quæ in* 1. Joan. 2.
mundo sunt. Si quis dilexerit mundum, non est caritas patris in illo: quoniam omne quod in mundo est, concupiscentia carnis est, & concupiscentia oculorum, & ambitio sæculi, quæ non est a patre, sed ex concupiscentia sæculi. Et mundus transibit & concupiscentia ejus. Qui autem fecerit voluntatem Dei manet in æternum, quomodo & Deus manet in æternum. Æterna igitur & divina sectanda sunt, & omnia de Dei voluntate facienda sunt, ut Domini nostri vestigia & ma- B gisteria divina sectemur, qui monuit & dixit:
Non descendi de cælo ut faciam voluntatem meam, Joan. 6.
sed voluntatem ejus qui me misit. Quod si non est major domino suo servus, & liberatori debet obsequium liberatus, qui esse cupimus christiani, debemus quod [22] Christus dixit & fecit imitari. Scriptum est & legitur & auditur & in exemplum nostri ecclesiæ ore celebratur:
Qui dicit se in Christo manere debet quomodo ille 1. Joan. 2.
ambulavit & ipse ambulare. Ambulandum est igitur vestigiis paribus, æmula ingressione ni- C tendum est. Tunc respondet ad fidem nominis sectatio veritatis, & credenti præmium datur, si quod creditur & geratur. Locupletem te dicis & divitem. Sed divitiis tuis Paulus occurrit, & ad cultum atque ornatum tuum [23] justo fine moderandum sua voce præscribit.
Sint, inquit, *mulieres cum verecundia & pudici-* 1. Tim. 2.
tia componentes se, non in tortis crinibus, neque auro, neque margaritis, aut veste pretiosa, sed ut decet mulieres promittentes castitatem per bonam conversationem. Item Petrus ad hæc eadem
præcepta consentit & dicit: *Sit in muliere non* 1. Pet. 3.
D *exterior ornamenti aut auri aut vestis cultus, sed cultus cordis.* Quod si illi mulieres quoque admonent coercendas & ad ecclesiasticam disciplinam religiosa observatione moderandas quæ excusare cultus suos soleant per maritum, quanto id magis observare virginem fas est, cui nulla ornatus sui competat venia, nec derivari in alterum possit mendacium culpæ, sed sola ipsa remaneat in crimine. Locupletem te dicis & divitem. Sed non omne quod potest debet & fieri, nec desideria prolixa & de sæculi ambitione nascentia E ultra honorem ac pudorem virginitatis extendi,
cum scriptum sit: *Omnia licent, sed non omnia ex-* 1. Cor. 6.
pediunt. Omnia licent, sed non omnia ædificant. Ceterum [24] si tu te sumptuosius comas, & per publicum notabiliter incedas, [25] oculos in te juventutis illicias, suspiria adolescentium post te trahas, concupiscendi libidinem nutrias, [26] suspirandi fomenta succendas, ut etsi ipsa non pereas, alios tamen perdas, & [27] velut gladium te & venenum videntibus præbeas, excusari non potes quasi mente casta sis & pudica. Redarguit te cultus improbus & impudicus ornatus, nec F computari jam potes inter puellas & virgines Christi quæ sic vivis ut possis adamari. Locupletem te dicis & divitem. Sed jactare divitias suas virginem non decet, cum dicat scriptura
divina, *Quid nobis profuit superbia, aut quid di-* Sap. 5.
vitiarum jactatio contulit nobis? transierunt omnia illa tamquam umbra, & apostolus rursum mo-
neat & dicat: *Et qui emunt sic sint quasi* [28] *non* 1. Cor. 7.
ementes, & qui possident quasi non possidentes, & qui hoc mundo utuntur quasi non utantur. Præterit enim figura hujus mundi. Petrus etiam, cui oves suas

suas Dominus pascendas tuendasque commendat, super quem posuit & fundavit ecclesiam, *Act. 3.* aurum quidem sibi esse & argentum negat, sed esse se dicit Christi gratia divitem, esse fide ejus & virtute locupletem, quibus multa magnalia cum miraculo faceret, quibus ad gratiam gloriæ bonis spiritalibus abundaret. Has opes, has divitias possidere non potest quæ se divitem sæculo mavult esse quam Christo. Locupletem te dicis & divitem, & utendum putas iis quæ possidere te Deus voluit. Utere, sed ad res salutares; utere, sed ad bonas artes; utere, sed ad illa quæ Deus præcepit, quæ Dominus ostendit. Divitem te sentiant pauperes, locupletem te sentiant indigentes. [39] Patrimonium tuum Deo fenera, Christum ciba. Ut virginitatis perferre gloriam liceat, ut ad Domini præmia venire contingat, multorum precibus exora. Commenda illic thesauros tuos ubi fur nullus effodiat, quo nullus insidians grassator irrumpat. Possessiones tibi sed cælestes magis compara, ubi fructus tuos juges ac perennes & ab omni contactu injuriæ sæcularis immunes nec rubigo atterat, nec grando cædat, nec sol urat, nec pluvia corrumpat. Nam delinquis & hoc ipso in Deum, si ad hoc tibi ab illo divitias datas credis ut illis non salubriter perfruaris. Nam & vocem Deus homini dedit, & tamen non sunt iccirco [40] amatoria cantanda nec turpia; & [41] ferrum esse ad culturam terræ Deus voluit, nec homicidia sunt iccirco facienda; aut quia tura & merum & ignem Deus instituit, sacrificandum est inde idolis; vel quia abundant pecudum greges in agris tuis, victimas & hostias diis immolare debebis. Alioqui tentatio est patrimonium grande, nisi ad usus bonos census operetur, ut patrimonio suo unusquisque locupletior magis redimere debeat quam augere delicta. Ornamentorum ac vestium insignia & lenocinia formarum non nisi prostitutis & impudicis feminis congruunt, & nullarum fere pretiosior cultus est quam quarum pudor vilis est. Sic in scripturis sanctis, quibus nos instrui Dominus voluit & moneri, describitur [42] civitas meretrix, compta pulcrius & ornata, & cum ornamentis suis ac propter ipsa potius ornamenta peritura. *Apoc. 17* *Et venit*, inquit, *unus ex septem angelis habentibus phialas septem, & aggressus est me dicens: Veni, ostendam tibi damnationem meretricis magnæ sedentis super aquas multas, cum qua fornicati sunt reges terræ. Et duxit me in spiritu. Et vidi mulierem sedentem super bestiam; & mulier illa amicta erat pallio purpureo & coccineo, & adornata erat auro & lapidibus pretiosis & margaritis, tenens poculum aureum in manu sua plenum execrationum & immunditiæ & fornicationis totius terræ.* Fugiant castæ virgines & pudicæ incestarum cultus, habitus impudicarum, lupanarium insignia, [43] ornamenta meretricum. Clamat etiam spiritu sancto plenus Esaias, & filias Sion auro & argento ac [44] veste corruptas increpat & objurgat perniciosis opibus affluentes & a Deo per [45] sæculi delicias recedentes. *Isa. 3.* *Exaltatæ sunt*, ait, *filiæ Sion, & ambulaverunt alto collo & nutu oculorum & incessu pedum trahentes tunicas, & pedibus simul ludentes. Et humiliabit Deus principales filias*

A *Sion, & revelabit Dominus habitum earum, & auferet Dominus gloriam vestis illarum & ornamenta earum & crines & cincinnos & [46] lunulas & [47] discriminalia & [48] armillas & [49] botronatum & [50] dextralia & annulos & [51] inaures & serica contexta cum auro & hyacintho. Et erit pro odore suavitatis pulvis, & pro cingulo reste cingeris, & pro ornamento capitis aureo calvitium habebis.* Hoc Deus culpat, hoc denotat. Hinc corruptas esse virgines, hinc a cultu vero atque divino descivisse pronuntiat. Exal-
B tatæ ceciderunt, comptæ turpitudinem fœditatemque meruerunt. Sericum & purpuram indutæ Christum induere non possunt. Auro & margaritis & monilibus adornatæ ornamenta cordis ac pectoris perdiderunt. Quis non id execretur & fugiat quod alii fuerit exitio? Quis id appetat & assumat quod ad necem alterius pro gladio fuerit & telo? Si hausto poculo moreretur ille qui biberat, venenum scires esse quod ille potavit. Si accepto cibo qui acceperat interiret, scires esse letale quod acceptum potuit occidere, nec ederes inde nec
C biberes unde interiisse alios ante conspiceres. Nunc quanta ignorantia veri est, animi quanta dementia, id velle quod & nocuerit semper & noceat & putare quod inde ipsa non pereas unde alios periisse cognoscas? Neque enim Deus coccineas aut purpureas oves fecit, aut herbarum succis & conchyliis tingere & [52] colorare lanas docuit, nec distinctis auro [53] lapillis & margaritis contexta serie & numerosa compage digestis monilia instituit, quibus cervicem quam fecit [54] absconderes, ut
D operiatur illud quod Deus in homine formavit, & conspiciatur id desuper quod diabolus adinvenit. An vulnera inferri auribus Deus voluit, quibus innocens adhuc infantia & mali sæcularis ignara crucietur, ut postea de aurium cicatricibus & cavernis pretiosa grana dependeant, gravia etsi non suo pondere, mercium tamen quantitate? Quæ omnia peccatores & apostatæ angeli *Gen. 6.* suis artibus prodiderunt, quando ad terrena contagia devoluti, a cælesti vigore recesserunt. Illi & oculos [55] circumducto ni-
E grore fucare & [56] genas mendacio ruboris inficere & mutare adulterinis coloribus crinem & expugnare omnem oris & capitis veritatem [57] corruptelæ suæ impugnatione docuerunt. Et quidem isto in loco pro timore quem nobis fides suggerit, pro dilectione quam fraternitas exigit, non virgines tantum aut viduas, sed & nuptas puto & omnes omnino feminas admonendas quod opus Dei & factura ejus & [58] plastica adulterari nullo modo debeat adhibito [59] flavo colore, vel nigro pulve-
F re, vel rubore, aut quolibet denique liniamenta nativa corrumpente medicamine. Dicit Deus: *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram.* *Gen. 1.* Et audet quisquam mutare & convertere quod Deus fecit? [60] Manus Deo inferunt quando id quod ille formavit reformare & transfigurare contendunt, nescientes quia [61] opus Dei est omne quod nascitur, diaboli quodcumque mutatur. [62] Si quis pingendi artifex vultum alicujus & speciem & corporis qualitatem æmulo colore signasset, & signato jam consummatoque simulacro,

manus alius inferret, ut jam formata jam plasta quasi peritior reformaret, gravis prioris artificis injuria & justa indignatio videretur. Tu te existimas impune laturam tam improbæ temeritatis audaciam, Dei artificis offensam? Ut enim impudica circa homines & incesta fucis lenocinantibus non sis, corruptis violatisque quæ Dei sunt, pejor adultera detineris. Quod ornari te putas, quod putas comi, impugnatio est ista divini operis, prævaricatio est veritatis. Monentis apostoli vox est: (1. Cor. 5.) *Expurgate vetus fermentum, ut sitis nova conspersio, sicut estis azymi. Nam & pascha nostrum immolatus est Christus. Itaque festa celebremus, non in fermento vetere, neque in fermento malitiæ & nequitiæ, sed in azymis sinceritatis & veritatis.* Num sinceritas perseverat & veritas quando quæ sincera sunt polluuntur colorum adulteriis, & adulterinis medicaminum fucis in mendacium vera mutantur? Dominus tuus dicit: (Matth. 5.) *Non potes facere capillum unum album aut nigrum.* Et tu ad vincendam Domini tui vocem vis te esse potiorem? Audaci conatu & sacrilego contemtu crines tuos inficis, malo præsagio futurorum [63] capillos jam tibi flammeos auspicaris, & peccas, proh nefas, capite, id est corporis parte meliore. Et cum scriptum sit de Domino, (Apoc. 3.) *Caput autem ejus & [64] capilli erant albi velut lana aut nix*, tu execraris canitiem, detestaris alborem, qui sit ad Domini caput similis. Non metuis oro quæ talis es ne cum resurrectionis dies venerit, artifex tuus [65] te non recognoscat, ad sua præmia & promissa venientem removeat & excludat, increpans vigore censoris & judicis dicat: Opus hoc meum non est, nec imago nostra est. Cutem falso medicamine polluisti, crinem adultero colore mutasti, expugnata est mendacio facies, figura corrupta est, vultus alienus est. Deum videre non poteris, quando oculi tui non sunt quos Deus fecit, sed quos diabolus infecit. Illum tu sectata es, rutilos atque [66] depictos oculos serpentis imitata es, de inimico tuo compta, cum illo pariter & arsura. Hæc oro cogitanda non sunt Dei servis, non die semper ac nocte [67] metuenda? Viderint quid sibi nuptæ per placendi studium de conjugum solatio blandiantur; quos dum in excusationem suam proferunt, ad societatem criminosæ consensionis adsciscunt. Virgines certe, quibus hic sermo nunc consulit, quæ se ejusmodi artibus compserint, inter virgines non putem debere numerari, sed tamquam contactas oves & morbidas pecudes a sancto & puro grege virginitatis arceri, ne contagio suo ceteras polluant dum simul degunt, ne perdant alias quæcumque perierunt. Et quoniam continentiæ bonum quærimus, perniciosa quæque & infesta vitemus. Nec illa prætereo quæ dum negligentia in usum veniunt, contra pudicos & sobrios mores licentiam sibi de usurpatione fecerunt. Quasdam non pudet [68] nubentibus interesse & [69] in illa lascivientium libertate sermonum colloquia incesta miscere, audire quod non decet, quod non licet dicere, observari & esse præsentes inter verba turpia & temulenta convivia quibus libidinum fomes accenditur, sponsa ad patientiam stupri, [70] ad audaciam sponsus animatur. Quis illi in nuptiis locus est

A cui animus ad nuptias non est, aut voluptaria illic & læta esse quæ possunt ubi & studia & vota diversa sunt? Quid illic discitur, quid videtur? Quantum a proposito suo virgo deficit, [71] quando pudica quæ venerat impudica discedit? Corpore licet virgo ac mente permaneat, oculis, auribus, lingua minuit illa quæ habebat. Quid vero quæ [72] promiscuas balneas adeunt, quæ oculis ad libidinem curiosis pudori ac pudicitiæ corpora dicata prostituunt, quæ cum viros atque a viris nudæ vident turpiter ac videntur, B nonne ipsæ illecebram vitiis præstant, nonne ad corruptelam & injuriam suam desideria præsentium sollicitant & invitant? Viderit, inquis, qua illuc mente quis veniat, mihi tantum reficiendi corpusculi cura est & lavandi. Non te purgat ista defensio, nec lasciviæ & petulantiæ crimen excusat. Sordidat lavatio ista, non abluit, nec emundat membra, sed maculat. Impudice tu neminem conspicis, sed ipsa conspiceris impudice. Oculos tuos turpi oblectatione non polluis; sed dum oblectas alios, ipsa pollueris. C Spectaculum de lavacro facis. Theatro sunt fœdiora quo convenis. [73] Verecundia illic omnis exuitur, simul cum amictu vestis honor corporis ac [74] pudor ponitur, [75] denotanda & [76] contrectanda virginitas revelatur. Jam nunc considera an cum vestita es, [77] verecunda sis inter viros talis cui ad inverecundiam proficit audacia nuditatis. Sic ergo frequenter ecclesia virgines suas plangit, sic ad infames earum ac detestabiles fabulas ingemiscit, sic flos virginum exstinguitur, honor continentiæ ac pudor cæditur, gloria omnis D ac dignitas prophanatur. Sic se [78] expugnator inimicus per artes suas inserit. Sic insidiis per occulta fallentibus diabolus obrepit. Sic dum ornari cultius, dum liberius evagari virgines volunt, esse virgines desinunt, furtivo dedecore corruptæ, [79] viduæ antequam nuptæ, non mariti sed Christi adulteræ, quam fuerant præmiis ingentibus virgines destinatæ, tam magna supplicia pro amissa virginitate sensuræ. Audite itaque me virgines ut parentem, audite quæso vos [80] timentem E pariter ac monentem, audite utilitatibus & commodis vestris fideliter consulentem. Estote tales quales vos Deus artifex fecit. Estote tales quales vos manus patris instituit. Maneat in vobis facies incorrupta, cervix pura, forma sincera. Non inserantur auribus vulnera, nec brachia includat aut colla de armillis & monilibus catena pretiosa; sint a compedibus aureis pedes liberi, crines nullo colore fucati, oculi conspiciendo Deo digni. Celebrentur lavacra cum feminis, quarum inter vos pudica lavatio est. F Nuptiarum festa improba & convivia lasciva vitentur, quorum periculosa contagio est. Vince vestem [81] quæ virgo es. Vince aurum quæ carnem vincis & sæculum. Non est ejusdem non posse a majoribus vinci & imparem minoribus inveniri. Arta & angusta est via quæ ducit ad vitam, durus & arduus est limes qui tendit ad gloriam. (Matth. 7.) Per hunc viæ limitem martyres pergunt, eunt virgines, justi quique gradiuntur. Lata & spatiosa itinera vitate. Letales illic illecebræ & mortiferæ voluptates. Illic diabolus blanditur

tur ut fallat, arridet ut noceat, illicit ut oc-
Matt. 13 cidat. Primus [82] cum centeno martyrum fru-
ctus est, secundus [83] sexagenarius vester est. Ut
apud martyres non est carnis & sæculi [84] cogi-
tatio, nec parva & levis & delicata congres-
sio, sic & in vobis, quarum ad [85] gratiam mer-
ces secunda est, sit & virtus ad tolerantiam
proxima. Non est ad magna facilis ascensus.
Quem sudorem perpetimur, quem laborem,
cum conamur ascendere colles & vertices mon-
tium? Quid ut ascendamus ad cælum? Si præ-
mium pollicitationis attendas, minus est quod
laboras. Immortalitas perseveranti datur, per-
petua vita promittitur, regnum Dominus pol-
licetur. Servate virgines, servate quod esse cœ-
pistis, servate quod eritis. Magna vos merces
manet, præmium grande virtutis, munus ma-
ximum castitatis. Vultis scire quo malo careat
Gen. 3. & quid boni teneat continentiæ virtus? *Multi-
plicabo*, inquit mulieri Deus, *tristitias tuas &
gemitus tuos, & in tristitia paries filios, & con-
versio tua ad virum tuum, & ipse tui dominabi-
tur*. Vos ab hac sententia liberæ estis, vos mu-
lierum tristitias & gemitus non timetis. Nul-
lus vobis de partu circa filios metus est, nec
maritus est dominus, sed dominus vester & ca-
put Christus est ad instar & vicem masculi.
Sors vobis & conditio communis est. Domini
Luc. 20. vox est illa dicentis: *Filii sæculi hujus generant
& generantur. Qui autem habuerint dignationem
sæculi illius & resurrectionis a mortuis*, [86] *non nu-
bunt, neque matrimonium faciunt. Neque enim in-
cipient mori. Æquales enim sunt angelis Dei, cum
sint filii resurrectionis*. Quod futuri sumus [87] jam
vos esse cœpistis. Vos resurrectionis gloriam in
isto sæculo jam tenetis, per sæculum sine sæ-
culi contagione transitis. Cum [88] castæ perse-
veratis & virgines, angelis Dei estis æquales.
Tantum maneat & duret solida & illæsa virgi-
nitas, & ut cœpit fortiter, jugiter perseveret,
nec monilium aut vestium quærat ornamenta,
sed morum. Deum spectet & cælum, neque
oculos ad sublime porrectos ad carnis & mun-
di concupiscentiam deprimat aut ad terrena de-
Gen. 3. ponat. Prima sententia crescere & generare
præcepit, secunda continentiam suasit. Cum
adhuc rudis mundus & inanis est, copiam fe-

A cunditate generantes propagamur, & crescimus
ad humani generis augmentum. Cum jam re- Matt. 19.
fertus est orbis & mundus impletus, qui cape-
re continentiam possunt, spadonum more vi-
ventes, castrantur ad regnum. Nec hoc jubet
Dominus, sed hortatur; nec jugum necessita-
tis imponit, quando maneat voluntatis arbi-
trium liberum. Sed cum [89] habitationes mul- Joan. 14.
tas apud patrem suum dicat, melioris habita-
culi hospitia demonstrat. Habitacula ista me-
B liora vos petitis, carnis desideria castrantes ma-
joris gratiæ præmium in cælestibus obtinetis.
Omnes quidem qui [90] ad divinum lavacrum
baptismi sanctificatione perveniunt, hominem
illic veterem gratia lavacri salutaris exponunt,
& innovati spiritu sancto a sordibus contagio-
nis antiquæ iterata nativitate purgantur. Sed
nativitatis iteratæ vobis major sanctitas & veri-
tas competit, quibus desideria jam carnis & cor-
poris nulla sunt. Sola in vobis quæ sunt vir-
C tutis & spiritus ad gloriam remanserunt. Apo-
stoli vox est, quem Dominus vas electionis suæ
dixit, quem ad promenda mandata cælestia
Deus misit. *Primus homo*, inquit, *de terræ li-* 1. Cor. 15.
*mo, secundus homo de cælo. Qualis ille de limo,
tales & qui de limo; & qualis cælestis, tales &
cælestes*. [91] *Quomodo portavimus imaginem ejus qui
de limo est, portemus & imaginem ejus qui de cæ-
lo est*. Hanc imaginem virginitas portat, por-
tat integritas, sanctitas portat & veritas. Por-
D tant disciplinæ Dei memores, justitiam cum
religione retinentes, stabiles in fide, humiles
in timore, ad omnem tolerantiam fortes, ad
sustinendam injuriam mites, ad faciendam mi-
sericordiam faciles, fraterna pace unanimes at-
que concordes. Quæ vos singula, o bonæ vir-
gines, observare, diligere, implere debetis;
quæ Deo & Christo vacantes, ad Dominum,
cui vos dicastis, & majore & meliore parte præ-
cedi[t]is. Provectæ annis, junioribus facite magi-
E sterium. Minores [92] natu præbete comparibus
incitamentum. Hortamentis vos mutuis excita-
te, æmulis de virtute documentis ad gloriam
provocate. Durate fortiter, spiritaliter pergi-
te, pervenite feliciter. Tantum mementote
tunc nostri cum incipiet in vobis [93] virginitas
honorari.

NOTÆ AD LIBRUM DE HABITU VIRGINUM.

1 Antea legebatur *De disciplina & habitu virginum*. Coactus sum mutare propter auctoritatem veterum exemplarium, in primis vero Seguieriani omnium antiquissimi, & quia eo modo librum istum citat sanctus Augustinus lib. 4. de doctrina christiana cap. 21. De illo ita scribit Hieronymus in epistola ad Eustochium de custodia virginitatis: *Legas Tertullianum ad amicum philosophum & de virginitate alios libellos & beati Cypriani volumen egregium*. Idem in epistola ad Demetriadem de virginitate servanda: *Certe & beatus Cyprianus egregium de virginitate volumen edidit*. Quæ etiam reperiuntur in epistola 79. Hildeberti. Hanc nostram mutationem in titulo istius libri confirmari posse puto auctoritate Cassiani, qui libros quos edidit de institutione monachorum vocavit de habitu monachorum. Sic enim legitur in codice Corbejensi: *Incipit liber primus de habitu monachorum*. Et in fine: *De habitu monachorum liber primus explicit*. Sic etiam in codice 782. bibliothecæ Colbertinæ. Immo in editione Antverpiensi Christophori Plantini legitur in initio: *Liber primus de habitu monachi*. Exstat insignis liber sancti Joannis Chrysostomi de virginitate.

2 *Disciplina custos spei*] T. Livius lib. 34. *Disciplina custos infirmitatis*. Cyprianus in epistola ad Donatum, *timor innocentiæ custos*. Cicero in oratione in L. Calpurnium Pisonem: *Vetus illa magistra pudoris & modestiæ severitas censoria*. Apulejus lib. 9. metamorphoseon, *inimica fidei, hostis pudicitiæ*. Pulcra pudicitiæ commendatio exstat apud Ludovicum Cælium Rhodiginum lib. 7. cap. 27.

3 *Aversari*] Codex sancti Arnulphi & Beccensis itemque editio Morellii habent *adversari*. Ita etiam Thuanus & Fossatensis, ut recte annotatum est in editione Anglicana.

4 *A via recta*] In codice sancti Arnulphi scriptum est *justa* & supra lineam *vel recta*.

5 *Ad quid exponis*] Idem codex & Beccensis *Ut quid*. Ita etiam editio Morelliana.

6 *Scripturis sanctis*] In editione Erasmi & in iis quæ postea secutæ sunt additur consequenter *tam veteribus quam novis*. quam additionem Rigaltius ait esse superfluam. Sane non exstat in antiquis editionibus; idque verum esse annotat Pamelius, sed tamen monet codices manuscriptos eam habere. Ego vero testari possum me illam in tanto numero veterum exemplarium cum quibus opera sancti Cypriani contuli non reperisse nisi in uno recentiore sancti Victoris Parisiensis. Certe non exstat in Seguieriano neque in epistola Pelagii II. ad episco-

episcopos Istriæ, ubi hoc fragmentum refertur. Editio profecto quæ dicitur Gravii illam habet, sed minutiore charactere, & in margine notatur ea verba alibi non haberi, id est alibi quam in editione Erasmi, quæ emresit ante illam quæ dicitur Gravii. Lombertus, qui Gallice vertit opera sancti martyris, illam omisit in sua versione. Angli etiam expunxerunt.

7 *Dei munera*] Antea scriptum erat *Christi munera*. Quæ sine lectio bona est. Verum quoniam editio Morelliana & omnes libri veteres quos ego vidi, duobus dumtaxat exceptis, legunt *Dei munera*, arbitratus sum cedendum esse auctoritati tot veterum exemplarium, præsertim cum infra in libro adversus Demetrianum ita etiam scriptum sit. Et licet in libro de unitate ecclesiæ legatur *Christi præmia*, non inde colligi potest in isto loco retinendam esse vocem *Christi*, quamvis ea quoque lectio bona sit.

8 *Quibus nos*] In tribus antiquis codicibus legitur *quibus nos successimus*. Sed verbum *successimus*, quod certe non est hujus loci, deest in omnibus aliis.

9 *Clarificate*] Ita septemdecim libri veteres, & mox *clarificemus*. Non monuissem me ita scripsisse, nisi alia lectio, quæ habet *glorificate & glorificemus*, prævaluisset in omnibus editionibus, excepta Morelliana. Prætuli porro istam propter auctoritatem veterum exemplarium, & quia ita loqui amat sanctus Cyprianus.

10 *Mundo corpore*] In libro Flori scriptum erat *mundo pectore*.

11 *Demusq. operam*] Hæc desunt in codice sancti Arnulphi.

12 *Tenorem*] Ita emendavimus ex fide codicis Burgundici pro eo quod veteres editiones habent *morem*, tredecim libri nostri & quinque Anglicani *timorem*. Quo præjudicio freti Angli *timorem* posuerunt. Sed ego eam lectionem puto esse falsissimam, eam vero quam præfert codex Burgundicus verissimam. Confirmare illam videtur Plinius in panegyrico, ubi loquens de uxore & sorore Trajani ait: *Idem utrique propositum, idem vitæ tenor*. Cyprianus ipse epist. 64. ait *teneant integri salutis suæ perpetuum tenorem*, uti nos emendavimus ope libri Fuxensis. Statius in lacrimis Hetrusci, *atque ævi sine labe tenor*. Tacitus in vita Agricolæ: *Idem præturæ tenor*. Item Cyprianus epist. 25. scripsit *disciplinæ tenor*, epist. 52. *tenorem gloriæ*, epist. 51. & epist. 77. *custodito fidei tenore*. Arnobius lib. 2. *virtutum omnium servamus atque integramus tenorem*. Lactantius lib. 5. cap. 9 *pietas in summo regulam tenens tenorem suum servat*. Dido in epistola ad Æneam apud Ovidium:

Durat in extremum vitaque novissima nostri
Prosequitur fati qui fuit ante tenor.

Sunt alia multa exempla istiusmodi apud eumdem Ovidium, Svetonium, Valerium Flaccum, Lucretium, Virgilium, & alios, a quibus referendis abstineo. Addam tamen locum Pontii diaconi in vita Cypriani prout legitur in codice Bodlejano, *concupiscentiam sanctimoniæ tenore calcaret* pro eo quod editiones habent *vigore*.

13 *Minus sollicito*] Codex Turonensis, *minus caute & sollicito timore*.

14 *Teneatur*] Post ista Pamelius adjecit ex codice Camberonensi, *quia scriptum est: Qui perseveraverit usque in finem hic salvus erit*. At ego additamentum illud delevi, quia illud nuspiam inveni in codicibus antiquis cum quibus contuli opera sancti martyris, & deest etiam in novem Anglicanis.

15 *Nunc nobis ad virgines*] Refert hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. de doctrina christiana cap. 21.

16 *Sanctimoniam*] Codex sancti Arnulphi *sanctimonium*. Vide notas ad epist. 20. pag. 74.

17 *Copiosa*] Apud Augustinum *gloriosa*, in codice Floriacensi illic citato *generosa*. Sic etiam legit Morellius in veteri codice.

18 *Spadones*] Vide annotationes Erasmi in caput 19. Matthæi.

19 *Angeli vocem*] Duo libri veteres habent *archangeli*, novem *evangelii*. Sic etiam vidit Morellius in veteri codice.

20 *Continentia vero*] Vide quæ de continentia diximus supra ad epistolam 52.

21 *Calebs cogitat*] Ita etiam lib. 3. testimoniorum cap. 32. At Hieronymus in epistola ad Eustochium de virginitate servanda aliter refert hunc locum ex quadam veteri versione hoc modo: *Qui sine uxore est sollicitus est ea quæ Domini sunt quomodo placeat Domino. Qui autem cum uxore est sollicitus est ea quæ sunt hujus mundi quomodo placeat uxori. Divisa est mulier & virgo. Quæ non est nupta cogitat quæ sunt Domini, ut sit sancta corpore & spiritu*. Verum idem Hieronymus in libro primo adversus Jovinianum improbat hanc versionem & ait illam non esse apostolicæ veritatis. Et tamen in libro adversus Helvidium referens eumdem locum ait: *Quid oblatras, quid repugnas? Vas electionis loquitur, Divisa est, dicens, mulier & virgo*. Eadem versione usum esse Tertullianum liquet ex libro ejus de virginibus velandis.

22 *Sic & virgo*] In codice sancti Arnulphi, in Beccensi, & in editione Morellii legitur: *Sic & mulier & virgo innupta*.

23 *Dubitet an virgo sit*] In codice Gratianopolitano legitur, *dubitet an nupta aut virgo sit*. Tertullianus in libro de virginibus velandis: *Difficile mulier semel fit quæ non timet fieri quæque jam facta potest virginem mentiri sub Deo*. Apud Dionem Cassium lib. 37. legimus Cæsarem uxorem suam suspectam adulterii repudiasse, non quod crederet quæ de ea ferebantur, sed quod diceret non posse se eam conjugem habere quæ semel adulterii commissi suspecta haberetur, pudicæ enim esse non modo ut ne quid peccet, sed ne suspicionem quidem ullam turpem de se præbeat.

24 *Parem*] Codex Seguierianus, *Talem te integritas*.

25 *Non tan. corpore*] Dissimulare non debeo decem & novem vetera exemplaria, & in his Seguierianum, habere *non solum corporaliter sed spiritaliter*. Lectionem vulgatam non reperi nisi in antiquis editionibus & in duobus libris veteribus. Retinui tamen eam, quia est elegantior, quamvis sciam in libro de oratione dominica pro eo quod illic scriptum est *magis spiritalis*, quosdam veteres libros habere *spiritalior*.

26 *Comi*] Ita plerique libri veteres. Sic etiam apud Aldelmum in libro de laude virginitatis. Non displicet tamen alia lectio, *comam nutrire*. Infra in hoc ipso libro: *Quod ornari te putas, quod putas comi, impugnatio est ista divini operis*.

27 *Cum integritatis*] Duo libri veteres, *cum affectu integritatis*. Alii tres, *cum integritate candida sis & pudore*.

28 *Candidata*] Ita editio Erasmi, cum antea legeretur *candida*: quam lectionem ego deprehendi in undecim libris veteribus. Aliam reperi in editionibus Manutii & Morellii & in aliis octo codicibus. Tertullianus in libro secundo ad uxorem dixit: *Ipse Dei candidatus est timore*. & in libro de baptismo: *Agebatur itaque baptismus pœnitentiæ quasi candidatus remissionis & sanctificationis in Christo subsecuturæ*.

29 *Sermo*] Plerique libri veteres, ut frequenter alibi, habent *verbum*. Vide nota ad epist. 56. pag. 203. & notas ad epist. 81. pag. 340.

30 *Possessione*] Veteres editiones & decem libri veteres *mansione*.

31 *Consectans*] Ita scriptum vidi in plerisque codicibus manuscriptis. Quidam tamen & veteres editiones præferunt *corroborans*. Infra in libro de lapsis, *Dei servos cælesti voce corroborans*.

32 *Christus dixit*] Ita omnes libri veteres, uno Thuano excepto, in quo legitur *fecit*. Ita etiam Erasmus. Melior est autem lectio veterum librorum. Respicit enim istic Cyprianus ad verba Christi paulo ante descripta.

33 *Justa fine*] Codex Thuanus, *justificatione*. Ita etiam codex sancti Arnulphi.

34 *Si se sumptuosius*] Hieronymus in epistola ad Lætam de institutione filiæ: *Cave ne aures ejus perfores, ne cerussa & purpurisso consecrata Christo ora depingas &c.* Idem in epistola ad Furiam de viduitate servanda: *Quid facit in facie christianæ purpurissus & cerussa?* Vide in libro quarto T. Livii histo iam de virgine Vestali accusata propter cultum amœniorem. In noctibus Fesulanis Matthæi Bossi exstat ejus exhortatio ad Bessarionem ne feminea ornamenta Bononiensibus restituantur. Vide etiam epistolam sextam ejusdem Matthæi.

35 *Oculos in te*] Tertullianus in libro de virginibus velandis: *Ejusdem libidinis est videre & videri*. Sulpitius Severus dial. 2. cap. 12. *Mulieris prima virtus est non videri*. Valerius Maximus lib. 4. cap. 5. tradit Spurinam excellentis pulcritudinis adolescentem, cum mira specie complurium feminarum illustrium sollicitaret oculos, oris decorem vulneribus confudisse, quia nolebat formam suam esse irritamentum alienæ libidinis. Idem lib. 6. cap. 3. ait C. Sulpitium Gallum dimisisse uxorem quod eam capite aperto foris versatam cognoverat. *Lex enim, inquit, tibi tantum meos præfinit oculos quibus formam tuam approbes. Ulterior tui conspectus supervacua irritatione accersitus in suspicione & crimine subhæreat necesse est.*

36 *Suspi-*

36 *Saspirandi fomenta*] Mirum est quanta sit in hoc loco discrepantia in codicibus manuscriptis. Duo habent *suspirandi*, octo & editio Manutii *sperandi*, unus *pereundi*, item unus *stipandi*, alius *staprandi*, alius denique *peccandi*. Apud Aldelmum in libro de laude virginitatis *spirandi*, forte pro *saspirandi*. Tertullianus in libro de cultu feminarum, *saspiria adolescentium post se trahat*. Hieronymus in epistola ad Eustochium de virginitate servanda: *Hæ sunt quæ per publicum notabiliter incedant & furtivis oculorum nutibus adolescentium greges post se trahunt*. Idem in epistola ad Geruntiam de monogamia: *Ne propositum viduæ exquisitior cultus infamet. Ne oculorum nutibus & hilaritate vultus juvenum post se greges trahat.*

37 *Velut gladium*] Tertullianus lib. 2. de cultu feminarum: *Perit enim ille simul ut tuam formam concupierit, & facta es ta gladius illi*. Vide homiliam sancti Joannis Chrysostomi quod regulares feminæ visus cohabitare non debeant.

38 *Non ementes*] Quamvis sciam hoc segmentum non exstare in prima epistola Pauli ad Corinthios, ex qua sumptus est hic locus, quamvis sciam illud raro reperiri in antiquis codicibus operum sancti Cypriani, tamen addidi, quia illud inveni in Pithœano, cui consentit Camberonensis a Pamelio laudatus, & quia Cyprianus lib. 3. testimoniorum cap. 11. eumdem locum describens etiam hoc segmentum refert. Ego enim, ut antea dixi, in emendandis sancti martiris operibus non quæro quid reperiatur in codicibus sacrorum bibliorum, sed quid Cyprianus scripserit. Videtur autem ille voluisse sensum facere integrum cum ista addidit.

39 *Patrimonio tuo*] Pamelius & post eum Rigaltius posuerunt *patrimonium tuum Deo fenera*. quam lectionem inveni in quatuor exemplaribus antiquis. Veteres editiones & undecim vetera exemplaria habent: *Patrimonia sua Deo fenera*. Lectionem autem quam ego retinui præferunt duodecim libri veteres & editio Manutiana, itemque Anglicana.

40 *Amatoria cantanda*] Seneca rhetor in præfatione controversiarum: *Cantandi saltandique nunc obscœna studia effeminatos tenent*. Quintilianus lib. 1. cap. 2. *Omne convivium obscœnis cantibus strepit, pudenda dictu spectantur*. Concilium Veneticum can. 11. *Presbyteri, diaconi, atque subdiaconi nuptiarum evitent convivia, nec iis admisceantur ubi amatoria cantantur & turpia*. Sic etiam in canone 37. concilii Agathensis, Burchardus lib. 2. cap. 134. hoc decretum synodi Agathensis refert ex dictis Augustini. Sic etiam Ivo Carnotensis parte 6. cap. 209. At Gratianus recte ex concilio Agathensi. In concilio Troslejano cap. 11. prohibentur turpia cantica. Hieronymus in epistola ad Lætam de institutione filiæ: *Turpia verba non intelligas, cantica mundi ignoret*. Ælius Spartianus tradit Adrianum Imperatorem scripsisse cantica amatoria.

41 *Ferrum ad culturam*] Ovidius lib. 2. tristium:

Et latro & cautus præcingitur ense viator.
Ille sed insidias, hic sibi portat opem.

Quintilianus lib. 2. cap. 16. *Non fabricetur militi gladius. Potest uti eodem ferro latro*. Tertullianus in libro de spectaculis: *Ferrum Dei res est. Numquid tamen id hominis necem auctor ista providit?*

42 *Civitas meretrix*] Nescio quid hic faciat vox *civitas*. Non enim agitur de civitate aliqua in apocalypsi, sed de meretrice magna. Videtur igitur Cyprianus accepisse ex libro secundo Tertulliani de cultu feminarum, ubi legitur: *Illa civitas valida quæ super montes septem & plurimas aquas præsidet*. Idem civitatem etiam prostitutam vocat in libro de resurrectione carnis. In capite primo Isaiæ legitur: *Quomodo facta est meretrix civitas fidelis*. Hieronymus in epistola ad Eustochium de custodia virginitatis: *Ne fiat obsecro civitas meretrix fidelis Sion*. Vide Estium in caput illud apocalypsis.

43 *Ornamenta meretricium*] Vide Nicolai Abrami notas ad orationem Ciceronis pro M. Cælio pag. 491. & commentarium Joannis Bourdelotii ad Petronium pag. 277.

44 *Veste corruptas*] Ita omnes veteres libri & editiones. Et tamen Erasmus putabat vocem *corruptas* esse male positam, & conjecerat legendum esse *comptas*. Paulo post Cyprianus dicet *hinc corruptas esse virgines*, & mox *corruptæ turpitudinem fœditatemque meruerunt*.

45 *Sæculi delicias*] Quatuor libri nostri & unus Anglicanus habent *divitias*.

46 *Lunulas*] Etiam masculi lunulas gestabant, non sane in capite, sed in calceis, ut docet Plutarchus in quæstionibus Romanis. Nos quoque in juventute nostra portavimus lunulas in calceis. Vide Ludovicum Cælium Rhodiginum lib. 11. cap. 28.

47 *Discriminalia*] Hieronymus in apologia adversus Rufinum, *linguam veriloquam discriminali acu confodiebat*. In apologia Apuleii *capilli discriminandi*. Ovidius lib. 3. de arte amandi: *Longa probat facies capitis discrimina puri*. Quærit Plutarchus in libro de quæstionibus Romanis cur Romani nuptarum comam discriminant hastæ cuspide. Vide lexicon Martinii & glossarium Latinum Cangii.

48 *Armillas*] Hieronymus in epistola ad Eustochium de acceptis ab ea munusculis, *armillæ sunt brachiorum*. Sic etiam Diodorus Siculus lib. 5. agens de Gallis. Tertullianus lib. 1. de cultu feminarum, *circulos ex auro, quibus brachia artantur*. Idem Hieronymus in epistola ad Demetriadem de virginitate servanda, *astrictas habent manicas*. Vide Cotelerii notas ad librum primum constitutionum apostolicarum cap. 3.

49 *Botronatum*] Si Cyprianus reddidisset verba Isaiæ secundum ordinem quem tenent in libro Isaiæ, facile hinc esset intelligere quid significet hoc vocabulum. Verum alia versione, ut apparet, usus est, aut verborum ordinem turbavit. Vide Salmasium in exercitationibus Plinianis pag. 763. & in notis ad scriptores historiæ augustæ pag. 319. & lexicon Martinii. Vide etiam etymologicum Vossii in verbo *botrus*.

50 *Dextralia*] Numerorum cap. 31. *annulos & dextralia ac murænulas*. Lucifer Calaritanus in libro de non parcendo delinquentibus in Deum: *Debemus vereri regni tui diadema, inaurem etiam & dextrocherium*. Ubi Joannes Tillus episcopus Meldensis, cui debemus primam editionem operum Luciferi, dixit dextrocherium sibi videri esse dictionem ex Latino & Græco compositam pro ornamento quodam in manu dextra. Vide Salmasium ad scriptores historiæ augustæ pag. 451. & lexicon Martinii & glossarium Latinum Cangii. Vide etiam Ludovicum Cælium Rhodiginum lib. 5. cap. 13.

51 *Inaures*] Infra in hoc ipso libro, *Aut vulnera inferri auribus Deus voluit*. Et iterum infra, *Non inferantur auribus vulnera*. Tertullianus lib. 2. de cultu feminarum: *Scrupulosa Deus auribus vulnera intulit, & tanti habuit vexationem operis sui & cruciatus infantiæ innocentis tunc primum dolentis ut ex illis ad ferrum nati corporis cicatricibus grana nescio quæ penderent*. Hieronymus in epistola ad Lætam de institutione filiæ: *Cave ne aures ejus perfores*. Idem in epitaphio Marcellæ, *auribus perforatis rubri maris pretiosissima grana suspendere*. Plinius lib. 12. cap. 1. *Ad hæc excogitata sunt aurium vulnera, nimirum quoniam parum est collo crinibusque gestari nisi infererentur etiam corpori*. Gregorius Nazianzenus in carmine ad Olympiadem eam monet ne aurium ornatum ponat in margaritis. Vide Diodorum Siculum lib. 5. ubi agit de Panchaia.

52 *Colorare lanas*] Tertullianus in libro primo de cultu feminarum, *medicamenta ex fuco quibus lanæ colorantur*. Virgilius ecloga 4. *Nec varios discet mentiri lana colores*. Horatius lib. 3. od. 5. *neque amissos colores lana refert medicata fuco*. Hieronymus in epistola ad Lætam de institutione filiæ: *Lanarum conchylia quis in pristinum candorem revocet?*

53 *Capillis*] Quamvis codices antiqui & editiones ita habeant, ego puto scribendum esse *capillis*. Solebant antiqui miscere auri ramenta cum capillis ut magis flavi apparerent. Quippe flavus color, ut liquet etiam ex testimonio Virgilii in libro quarto Æneidos, in pretio erat ad pulcritudinem oris & capitis. Docet illud Julius Capitolinus in Vero: *Dicitur sane tantam habuisse curam flaventium capillorum ut capiti auri ramenta respergeret quo magis coma illuminata flavesceret*. Idem in Commodo: *Fuit forma quidem corporis justa, capite semper fucata & auri ramentis illuminato*. Trebellius Pollio in Gallieno: *Crinibus suis auri scobem aspersit*. Auctor epistolæ ad Demetriadem editæ inter opera Hieronymi: *Hæc est illis per dies singulos cura præcipua, implicare auro crinem & ardentes concharum lapides capitis honorem facere*. Martianus Capella lib. 1. *Jano quoque expurgatioris auri splendente vena addiderat crinibus sociale vinculum*. Idem paulo post ait Phœbum vocari auricomum. *Nam solis augustum caput*, inquit, *radiis perfusum circumactumque flammantibus velut auratam cæsariem rutili verticis imitatur*. Hinc apud Tacitum lib. 4. histor. *crinis rutilatus*. Virgilius lib. 12. Æneidos, *pro crinali auro*. Ovidius lib. 3 amorum eleg. 12. *Virginei crines auro gemmaque premuntur*. Ibidem eleg. 14.

Nec tamen ater erat, nec erat color aureus illis.
Sed quamvis neuter, mistus uterque color.

Item in epistola Cydippes ad Acontium: *Ipse dedit gemmas digitis & crinibus aurum*. Virgilius lib. 4. Æneidos

rseidos : *Fraude premit crinem fingens atque implicat auro*. Tibullus lib. 1. eleg. 10. *Auro ne pollue formam*. Plinius lib. 3. cap. 1. *virorum crinibus aurum implexum*. Seneca Medea, *gemmarum nitor ——— distinguit aurum quo solent cingi comae*. Idem Hercule Oeteo : *Qaid nudus auro crinis & gemma jacet*. Prudentius in hamartigenia, *aureolisque riget coma sexta catenis*. Apud Apulejum lib. 5. metamorphoseon Venus irata adversus filium ait : *Tunc injuria mea litatum crediderim cum comas ejus, quas iste manibus meis subinde aureo nitore perstrinxi, deraserim*. Et libro decimo : *Adest luculentus puer nudus, flavis crinibus usquequaque conspicuus, & inter comas ejus aurea pinnalae cognatione simili sociatae prominebant*. Vide Bourdelotii notas ad Petronium pag. 241.

Post edita a nobis opera Cypriani, post emendationem hujus loci a me tentatam, inveni tandem veram lectionem in veteri & optimo codice monasterii Beccensis, in quo diserte scriptum est *capillis*. Itaque emendatio certa est. Illam porro posuissem in contextu hujus operis Cyprianiei, si codicem Beccensem, qui sero venit in manus meas, habuissem eo tempore quo locus iste cudebatur a typographo.

Alia fraude, ut in capite primo libri sui secundi ait Valerius Maximus, utebantur mulieres Romanae, quae, quo formam suam concinniorem efficerent, summa cum diligentia capillos cinere rutilabant. Sosipater Charisius lib. 1. *Muliebre ministerium cinerarius dicitur*. *Nam Cato in originibus, Mulieres, inquit, nostrae capillum cinere ungitabant ut rutilus esset crinis*. Concilium Eliberitanum canone 67. *Prohibendum est ne qua fidelis vel catecumina aut comatos aut viros cinerarios habeant*. Haec synodi verba refero uti scripta sunt in tribus antiquissimis & optimis codicibus manuscriptis & in editione Garsiae Loaisae. Quod ideo admoneo quia Ferdinandus de Mendoza hanc lectionem sibi non probari ait quia ratio & reliqui codices manuscripti congruunt cum editione vulgata, in qua scriptum est *comicos aut viros scenicos*. Vide quae Joannes Ludovicus de la Cerda notavit ad librum secundum Tertulliani ad uxorem pag. 642. Contra in capite secundo threnorum Hieremiae legimus filias Sion squalidas & desolatas conspersisse cinere capita sua, nimirum ut dedecorarent formam suam, & sic ostendederent miserabilem statum suum.

Ex his quae annotavi de capillis auro mixtis puto sumi posse conjecturam ut emendetur locus Juvenalis ex satyra in qua depingit pravos mores Messallinae, quam ait nudam papillis auratis constitisse in lupanari. Pro quo facile crederem legendum esse *capillis*. Non video enim quid dicere voluisset Juvenalis, si scripsisset papillas fuisse auratas. Quid enim facit aurum in papillis ad libidinem? Conjecturam porro illam adjuvari posse puto ex eo quod Juvenalis paulo ante dixit illam nigrum flavo crinem abscondisse galero. Recte enim flavus color convenit cum auro, ut ostendunt loca veterum relata supra. Et Ovidius lib. 15. metamorphoseon dixit capillos auro similes, id est flavos.

54 *Absconderet*] Tres libri veteres habent *abscondere*. Sic etiam Morellius.

55 *Circumducta aegrore*] Codex sancti Albini, *circumducto ægrore pulveris*. Tertullianus in libro primo de cultu feminarum, *illum ipsum nigrum pulverem quo oculorum exordia producuntur*. Apud Commodianum instructione 60. legitur *oculos fuligine relinitis*.

56 *Genas mendacio*] Origenes homilia prima in canticum canticorum : *Pulcritudo quippe mulierum in genis dicitur esse quamplurimum*. Plinius lib. 11. cap. 37. loquens de genis : *Pudoris hæc sedes. Ibi maxime ostenditur rubor*. Ovidius in libro de medicamine faciei : *Nec cerussa tibi nec nitri spuma rubentis desit*. Seneca lib. 5. controv. 6. *Muliebrem vestem sumpsit, capillos in feminae habitum composuit, oculos puellari lenocinio circumdedit, coloravit genas*. Apulejus in apologia sua dixit *purpurissatas genas*. Commodianus instruct. 59. *Nec non & inducis malis medicamina falsa*. & instruct. 60. *Malas medicatis quodam superducto rubore*. Hodie nihil vulgatius. Id vero ab Italis ad nos pervenisse adnotatum est in Thesauro linguae Latinae ; ubi legitur purpurisso olim usas fuisse mulieres ad labra & genas tingendas, *quemadmodum hodie plerumque apud Italos fieri videmus*.

57 *Corruptelae impugnatione*] Erasmus mallet *impigmatione, unde pigmenta dicta videntur*, ut ille ait. Sed ego impigmationem alibi non legi.

58 *Plastica adulterant*] Tertullianus lib. 2. de cultu feminarum : *Displicet nimirum illis plastica Dei*. Et paulo ante dixerat : *Nam etsi accusandus decor non est ut felicitas corporis, at divinae plasticae accessio*. Et in libro de spectaculis, *plasticam Dei supergressa*.

59 *Flavo colore*] Juvenalis satyra sexta : *Et nigrum flavo crinem abscondente galero*. Dio Chrysostomus orat. 21. ait Achillis comam fuisse flavam. Apulejus lib. 2. de asino aureo, *rubor temperatus, flavum & inaffectatum capillitium*. Idem lib. 5. *per istos cinnameos & undique pendulos crines tuos*. Ovidius lib. 3. de arte amandi :

Femina canitiem germanis inficit herbis,
Et melior vero quaeritur arte color.

60 *Manus Deo inferant*] Tertullianus ibidem : *Ille indubitate hujusmodi ingenia concinnavit ut in vobis pareat manus vos quodam modo Deo inferre*.

61 *Opus Dei est*] Imitatus est magistrum suum Cyprianus. Tertullianus enim in libro secundo de cultu feminarum ait : *Quod nascitur opus Dei est. Ergo quod fingitur diaboli negotium est*.

62 *Si quis pingendi*] Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. de doctrina christiana cap. 21.

63 *Capillos flammeos*] Tertullianus ibidem, *male ac pessime sibi auspicantur flammeo capite*. Vide lib. 3. observationum Cuperi cap. 14.

64 *Capilli erant albi*] Passio sanctarum Perpetuae & Felicitatis : *Et vidimus in eodem loco sedentem quasi hominem canum niveos habentem capillos*.

65 *Te non recognoscat*] Julius Firmicus in libro de errore prophanarum religionum : *Cum cohors vestra ad tribunal judicantis Dei accesserit, nihil vobiscum afferetis quod Deus qui vos fecit agnoscat*. Hieronymus in epistola ad Furiam de viduitate servanda : *Qua fiducia eriget ad calum vultus quos conditor non agnoscit*. Apud Victorem Vitensem lib. 5. cap. 9. exstat objurgatio Muritae diaconi Carthaginensis ad Elpidoforum olim christianum, cui fuerat delegatum membra confessorum Christi suppliciis grassantibus laniare. Ad illum ergo ait inter cetera Murita Deum non agniturum illum cum venerit dies extremus & dicturum : *Non conspicio vultum signaculi mei, characterem non video trinitatis*. Imperator Constantinus in titulo Codicis Theodosiani de poenis : *Si quis in ludum fuerit vel in metallum pro criminum deprehensorum qualitate damnatus, minime in ejus facie scribetur, dum & in manibus & in suris possit pœna damnationis una scriptione comprehendi, quo facies, quae ad similitudinem pulcritudinis cælestis est figurata, minime maculetur*.

66 *Depictos oculos*] Plinius lib. 11. cap 37. *Palpebrae in genis homini utrimque. Mulieribus etiam infectae quodam modo. Tanta est decoris affectatio ut tingantur oculi quoque*. Hieronymus in epistola ad Furiam de viduitate servanda ait, *nec orbes*, id est oculos, *stibio fuliginatos*.

67 *Metuenda*] Erasmus monuit alibi legi *meditanda* ; quam lectionem ego reperi in libro Fuxensi.

68 *Nubentibus interesse*] Damnat virgines christianas quae nuptiis intererant, ubi sane multa etiam inconvenientibus honestioribus fiunt quae non videntur congruere professis virginitatem. Nam fescennina quae cantabantur in nuptiis maximam licentiam & lasciviam exhibebant. Ista fortiter in hoc loco exsequitur sanctus martyr. Hieronymus in epistola ad Demetriadem de virginitate servanda : *Stridor Punicae linguae procacia tibi fescennina cantabit*. Sed de fescenninis vide Muretum ad Catullum. Immo sanctus Gregorius Nazianzenus hortatur Olympiadem, quae maritata erat, ne ad nuptiale convivium eat, ubi & perpotatur & denique infacetis facetiis indulgetur. Omne enim convivium, ut lib. 1. cap. 2. ait Quintilianus, obscoenis cantibus strepit, pudenda dictu spectantur. Et Prudentius in hamartigenia dixit *convivale calentis carmen nequitiae*.

69 *In illa lasciv.*] Ita habent undecim libri veteres & editio Manutii. Non displicet tamen lectio veterum editionum, in quibus scriptum est *inter illam lascivientem libertatem*. Habetur autem illa in quinque libris veteribus. Codex Beccensis habet *in illa libertate convivantium*. Lascivam licentiam dixit Horatius lib. 1. od. 19.

70 *Ad audaciam sponsus*] Hildebertus epist. 36. *Nesciunt virgines quid ex maritali licentia muliebris sustineat infirmitas*. Descriptio licentiae maritalis exstat in veteri epigrammate quod exstat inter notas Salmasii ad scriptores historiae augustae pag. 285.

71 *Quando pudica*] Hic locus in exemplaribus manuscriptis & in vulgatis editionibus diverso modo legitur. Etenim nonnulla eorum habent *quomodo pudica quae venerat impudica discedit*. Alia contrario sensu, *quanto impudicior quae venerat impudica discedit*. Ego praefero priorem lectionem, eam etiam ob causam quod Cyprianus in simili

simili argumento scribit ad Donatum, *qua pudica fortasse ad spectaculum matrona processerat de spectaculo revertitur impudica*. Sic Martialis lib. 1. epigr. 30. loquens de Levina casta & ad balneas adultera ait: *Penelope venit, abit Helena*. Alia Rigaltio mens fuit. Nam tametsi in contextu posuerit lectionem quam ego præfero, in observationibus suis eam magis probat quæ habet *impudicior qua venerat pudica discedit*. Hieronymus in epistola ad Salvinam de servanda viduitate: *Tenera res in feminis fama pudicitiæ est*. In epistola Oenonis ad Paridem apud Ovidium:

Nulla reparabilis arte
Læsa pudicitia est. Deperit illa semel.

Quid enim, inquit Lucretia apud T. Livium, *salvi est mulieri amissa pudicitia?* Seneca Hippolyto: *Mens impudicam facere non casus solet*.

72 *Promiscuas balneas*] Olim feminas lavari cum viris signum esse adulteræ putabant, ut videre est apud Quintilianum lib. 5. cap. 9. Hieronymus in epistola ad Lætam de institutione filiæ: *Mihi omnino in adulta virgine lavacra displicent, quæ se ipsam debet erubescere & nudam videre non posse*. Et paulo post ait illam e contrario balnearum fomentis sopitos ignes suscitare. Balnearum enim calor, ut idem scribit in epistola ad Furiam de viduitate servanda, novum adolescentulæ sanguinem incendit. Idem in epistola ad Rusticum monachum: *Balnearum fomenta non quærat qui calorem sanguinis jejuniorum cupit frigore exstinguere*. Ælius Spartianus tradit Adrianum Imperatorem lavacra pro sexibus separavisse. Et Julius Capitolinus scribit M. Antoninum philosophum lavacra mista submovisse. Ælius vero Lampridius docet Alexandrum Severum balnea mista Romæ exhiberi prohibuisse, & eunuchos nihil in palatio curare voluisse nisi balneas feminarum. Concilium Laodicenum canone 30. *Quod non oporteat sacris officiis deditos aut clericos aut continentes vel omnem laicum christianum lavacra cum mulieribus celebrare, quia hæc apud gentes reprehensio prima est*. Recte profecto. Nam, ut ait Ovidius in libro tertio de arte amandi, *celant furtivos balnea multa jocos*. ubi puto legendum *mista*. Vide Petavii animadversiones ad Epiphanium in hæresi 30. quæ est Ebionitarum, Cotelerium in notis ad constitutiones apostolicas pag. 131. editionis Parisiensis, & Beveregium in annotationibus ad canonem 77. Trullanum.

73 *Verecundia exuitur*] Herodotus lib. 1. *Mulier exuta tunica verecundiam exuit*. Hieronymus lib. 1. adversus Jovinianum: *Scribit Herodotus quod mulier cum veste deponit & verecundiam*. Rufinus lib. 1. in Oseam: *a vultu suo verecundiam, quæ solet obscænitati impedimentum esse, depulerat*. Plinius lib. 35. cap. 10. mentionem facit novæ nuptæ verecundia notabilis. Justinus lib. 14. tradit Olympiadem matrem Alexandri M. exspirantem capillis & veste crura contexisse ne quid posset in corpore ejus indecorum videri. Et Q. Curtius lib. 5. ait feminarum Babyloniæ convivia ineuntium in principio fuisse modestum habitum, deinde summaquæque amicula exuisse paulatimque pudorem prophanasse, ad ultimum ima corporum. Qua de re vide Ludovicum Cælium Rhodiginum lib. 5. cap. 17. A. Gellius lib. 15. cap. 10. scribit ex Plutarcho Milesios virgines Milesias quæ sine ulla evidenti causa vitam suspendio amitterent decrevisse ut quæ corporibus suspensis demortuæ forent, eæ omnes nudæ cum eodem laqueo quo essent præcinctæ efferrentur, & post id decretum virgines voluntariam mortem non petisse pudore solo deterritas tam inhonesti funeris. Claudam notas istas insigni loco Valerii Maximi, qui lib. 4. cap. 5. ait verecundiam esse parentem omnis honesti consilii, tutelam solemnium officiorum, magistram innocentiæ, eamque omni tempore favorabilem præ se ferre vultum. Idem lib. 6. cap. 1. pudicitiam ait esse virorum pariter ac feminarum præcipuum firmamentum. At non solum in feminis vituperabatur nuditas, sed etiam in viris. Narrat enim Massurius Sabinus apud A. Gellium lib. 10. cap. 15. flaminem dialem non potuisse tunicam intimam exuere nisi in locis tectis, ne sub cælo tamquam in oculis Jovis nudus esset.

74 *Pudor ponitur*] Quamvis ita scriptum sit in omnibus fere libris manuscriptis & in editionibus, mallem tamen scriptum fuisse *caditur*, uti legitur in uno codice Remigiano & in Beccensi, & uti se legisse in veteribus aliquot libris testantur Morellius & Pamelius. Nam paulo post istic video scriptum, *honor continentiæ ac pudor caditur*. Hanc lectionem confirmare videtur etiam codex Camberonensis apud Pamelium, itemque alius Neapolitanus in margine exemplaris mei Manutianæ editionis notatus, in quibus scriptum erat *læditur*. Et tamen, quamquam ea vera sint, non sum ausus mutare contra tot veterum codicum & editionum auctoritatem. Gregorius Nazianzenus in carmine ad Olympiadem ait pudoris jacturam flagitiosorum omnium certissimam esse parentem.

75 *Denotanda*] id est denudanda. Vide notas ad epistolam 62. pag. 231.

76 *Contrectanda*] Dissimulandum non est *conspectanda* scriptum esse in uno libro vetere laudato in margine editionis Lugdunensis anni 1544. in quo descriptæ sunt variæ lectiones ex pluribus antiquis codicibus manuscriptis.

77 *Verecunda sis*] Codex Burgundicus, *verecunda sit virginitas inter viros*.

78 *Expugnator*] Veteres editiones & quinque libri veteres habent *expugnatur*. Quæ lectio potest esse bona. Ego tamen aliam præfero, tum quia habetur in editionibus Manutii & Morelii & in duodecim antiquis codicibus, tum etiam quia infra in libro de lapsis legitur *hostem nunc & expugnatorem domesticum non haberent*.

79 *Viduæ ant. nuptæ*] Hieronymus in epistola ad Eustochium de servanda virginitate: *Videas plerasque viduas antequam nuptas infelicem conscientiam mentita tantum veste protegere*. In apologia Apuleii, *fortasse adhuc vidua antequam nupta domi sedisset*. Ovidius lib. 2. fastorum, *viduæ cessate puellæ*.

80 *Timentem*] Hanc lectionem præferunt omnes fere veteres libri & editiones. Pamelius posuit *docentem*. quam lectionem ego reperi in sex codicibus antiquis, In quorum uno primo scriptum fuit *timentem*, sed postea id deletum est ut scriberetur *docentem*. Alii numero viginti habent *timentem*. Ait ergo Cyprianus timere se pro virginibus Deo dicatis, si non observaverint vitam proposito suo congruentem; adeoque illas admonet ut in incepto perseverent.

81 *Quæ virgo es*] Postea sequitur in editione Erasmi, ex qua aliæ acceperunt, *quæ Deo servis*. At ego, cum istud non invenerim nisi in uno veteri libro, desit autem in omnibus aliis, id est viginti, in primis vero in Seguieriano, existimavi non esse Cypriani & additum fuisse a quodam studioso, fortassis in margine, per speciem interpretationis. Itaque expunxi.

82 *Cum centeno*] Retinui hanc lectionem, quia exstat in omnibus antiquis codicibus, etiam in Seguieriano, & in editionibus quæ Manutianam antecesserunt. Prudentius in carmine de sancta Agnete ait:

Cingit coronis interea Deus
Frontem duabus martyris innubæ.
Unam decemplex edita septies
Merces perenni lumine conficit.
Centenus exstat fructus in altera.

In codice Pithœano & in Veronensi legitur istic, *primus cum centesimo*. Hieronymus in epistola ad Eustochium de servanda virginitate: *Centesimus & sexagesimus fructus de uno sunt semine castitatis*. Joannes Saresberiensis lib. 8. policratici cap. 11. *non tamen quod conjugali detraham castitati, sed centesimum aut sexagesimum fructum, licet de radice tricesimi oriatur, minime arbitror tricesimo comparandum*.

83 *Sexagenarius*] Prudentius lib. 2. adversus Symmachum: *Sunt & virginibus pulcherrima præmia nostris*. Et mox: *Hic decies seni redeguntur in horrea fructus*.

84 *Cogitatio*] Ita omnes fere libri veteres. Duo tamen habent *colluctatio*. In Veronensi scriptum primo fuit *colluctatio*, sed supra lineam scriptum est *cogitatio*.

85 *Gratiam*] Hanc lectionem præferunt omnes fere libri veteres & veteres editiones. Manutius maluit *gloriam*. Hinc acceperunt posteriores editiones. Ego tot veterum exemplarium & editionum contra scribentium auctoritatem contemnere non audeo. Si quis tamen mavult *gloriam*, judicio suo fruatur.

86 *Non nubunt*] Codex Fuxensis, *non nubent neque nubentur*. Seguierianus & unus alius vetus *non nubuntur* tantum. Nubendi vocabulum sæpe reperitur in obscœnis, ut post Lipsium annotavit vir doctissimus Joannes Seldenus lib. 5. cap. 4. de jure naturali & gentium, & nos quoque alibi monuimus. Et ita videtur etiam sensisse Servius grammaticus in secundum Æneidos: *INNUPTÆ, quæ numquam nubit. Nam virgo potest esse & nubere*. Tertullianus lib. 4. adversus Marcionem: *Manente matrimonio nubere adulterium est*. Idem in apologetico agens de incarnatione Christi ait Dei filium nullam de impudicitia habere matrem, *etiam quam videbatur habere non nupserat*. Ubi manifestum est vocem *nupserat* positam esse pro coitione mulieris cum viro. Alioqui falsum esset quod ait Ter-

tullianus, cum certum sit Mariam matrem Christi ductam fuisse a Josepho, nuptam fuisse Josepho, uxorem ejus fuisse, & propterea Christum existimatum filium fabri, quia filius ejus mulieris erat quæ fabri uxor erat, quia filius est quem nuptiæ demonstrant. Hinc in scholiis sancti Cyrilli de incarnatione Domini cap. 25. legitur : *Natus est enim ex virgine, & solus habet matrem innuptam*, id est virginem, quæ non congressa erat cum marito. Nam & Rufinus lib. 1. cap. 6. hist. eccles. innuptam dixit pro virgine. Pro quo Hieronymus in initio libri adversus Helvidium dixit Mariam fuisse matrem antequam nuptam, quia nimirum conceperat ex spiritu sancto antequam ex sponsa fieret uxor Josephi. Et sanctus Ambrosius in epistola de Bonoso episcopo accusato in synodo Capuensi quod diceret Mariam virginem habuisse plures liberos : *Neque enim elegisset Dominus Jesus nasci per virginem, si eam judicasset tam incontinentem fore ut illud genitale dominici corporis, illam aulam regis æterni concubitus humani semine coinquinasset*. Ceterum, ut id quoque obiter dicam, Rigaltius arbitratus est hunc locum ex apologetico Tertulliani sic scribendum esse ut dicatur Christum nullam *de pudicitia* habere matrem, quia videbat Lacinum Latinium & Pamelium ita legisse in quibusdam vetustis exemplaribus. Ego contra puto retinendam esse lectionem vulgatam, quæ vetustissimorum & optimorum codicum auctoritate nititur, ut sensus sit Christi matrem nullam impudicitiæ labem, non quidem obscœnæ attrectationis injuriam, ut Rufini verbis utar, passam esse, quippe quæ numquam cum marito exercuerit conjugale commercium, sive, ut loquar cum Lactantio, numquam per voluptatis illecebras copulata est cum marito. Vide Erasmi annotationes in hunc locum Matthæi.

87 *Jam vos esse cœpistis*] Hieronymus in expositione psalmi 44. ad Principiam : *Sexus devoratur a virgine. Christum portat in pectore. Jam possidet quod futura est*. Idem in epistola ad Eustochium de custodia virginitatis : *Gaude soror, gaude filia, gaude mi virgo, quia quod aliæ simulant tu vere esse cœpisti*.

88 *Castæ pers & virgines*] Hieronymus in epistola ad Eustochium de custodia virginitatis : *& quia maritorum experta sunt dominatum, castæ vocantur & nonnæ*. Quid sint nonnæ quære in glossario Latino Cangii.

89 *Habitationes*] Codex Fuxensis *mansiones*. Quod fortasse melius est. Nam in capite 14. evangelii secundum Joannem, ad quod istic respicit Cyprianus, legitur in editione vulgata : *In domo patris mei mansiones multæ sunt*. Sed hic meminisse oportet Cyprianum alia versione usum esse quam ea qua nos utimur.

90 *Ad divinum lavacrum*] Ita posui secutus fidem unius libri mei veteris. Atque ea lectio mihi videtur optima. Nam alia est admodum intricata, quæ ita habet : *omnes quidem qui ad divinum munus & patrium baptismi sanctificatione perveniunt*. Quid enim hic facit vox *patrium*? Et tamen illa habetur in codice Seguieriano & in sex aliis. Alii septem & veteres editiones præferunt *patrimonium*, Beccensis *patriam*. Sed nullum horum vocabulorum congruit huic loco, mea quidem sententia. Si quis tamen horum alterutrum retinere voluerit, non repugno.

91 *Quomodo portavimus*] Refert hanc postremam libri istius partem sanctus Augustinus lib. 4. de doctrina christiana cap. 21.

92 *Nata prabete*] Post ista Pamelius, cui præiverat editio quæ dicitur Gravii, adjecit ex codice Affligemensi & ex Coloniensi, *majoribus ministerium*; idque optime quadrare ait. Ego non disputo an optime quadret. Illud tantum ajo, me ideo expunxisse hæc duo vocabula quia illa non inveni in antiquis editionibus neque in ullo eorum veterum exemplarium quibus usus sum, id est viginti septem.

93 *Virginitas honorari*] id est, cum in vobis Dominus martyrium cœperit honorare, ut scriptum est in libro de laude martyrii, quando ignes aut cruces, ut ait in hoc ipso libro de habitu virginum sanctus martyr, aut ferrum vel bestias patiemini ut coronam martyrii accipiatis. Prudentius in carmine de sancto Fructuoso episcopo Tarraconensi : *Carcer christicolis gradus coronæ est*. Hieronymus in quæstione undecima ad Hedibiam : *Triumphus Dei est passio martyrum & pro Christi nomine cruoris effusio & inter tormenta lætitia*. Virginitas igitur incipit honorari cum virgo christiana incipit pati pro nomine Christi. Cyprianus in libro de unitate ecclesiæ : *Confessio exordium gloriæ est, non meritum jam coronæ, nec perficit laudem, sed initiat dignitatem*. & epist. 77. ad martyres : *Fustibus cæsi prius graviter & afflicti per ejusmodi pœnas initiastis confessionis vestræ gloriosa primordia*. Inde illa querela Secundæ virginis & martyris, quæ cum videret Rufinam sororem suam flagellari, clamavit ad judicem : *Cur sororem meam gloria afficis, me vero ejus gloriæ non pateris esse participem?* Celerinus in epistola ad Lucianum : *Sic coronet te cujus nomen confessus es*.

[1] LIBER DE LAPSIS.

[2] PAX ecce, dilectissimi fratres, ecclesiæ reddita est, & quod difficile nuper incredulis ac perfidis impossibile videbatur, ope atque ultione divina securitas nostra reparata est. In lætitiam mentes redeunt, & tempestate pressuræ ac [3] nube discussa tranquillitas ac serenitas refulserunt. Dandæ laudes Deo, & beneficia ejus ac munera cum gratiarum actione celebranda, quamvis agere gratias nostra vox nec in per- B secutione cessaverit. Neque enim tantum inimico licere potest ut non qui Dominum toto corde & anima & virtute diligimus, benedictiones ejus & laudes semper & ubique cum gloria prædicemus. Exoptatus [4] votis omnium dies venit, & post longæ noctis horribilem tetramque caliginem Domini luce radiatus mundus eluxit. Confessores præconio boni nominis claros & virtutis ac fidei laudi- C bus gloriosos lætis conspectibus intuemur, sanctis osculis adhærentes, desideratos diu inexplebili cupiditate complectimur. Adest militum Christi [5] cohors candida, qui persecutionis urgentis ferociam turbulentam stabili congressione fregerunt, parati ad patientiam carceris, armati ad tolerantiam mortis. Repugnastis for-

A titer sæculo, spectaculum gloriosum præbuistis Deo, secuturis fratribus fuistis exemplo. Religiosa vox Christum locuta est, in quem se semel credidisse confessa est. Illustres manus, quæ non nisi divinis operibus assueverant, [6] sacrificiis sacrilegis restiterunt. Sanctificata ora cælestibus cibis post corpus & sanguinem Domini prophana contagia & idolorum reliquias respuerunt. Ab impio sceleratoque velamine, B quo illic velabantur sacrificantium capita captiva, caput vestrum liberum mansit. Frons cum signo Dei pura diaboli coronam ferre non potuit, coronæ se Domini [7] reservavit. Quam vos læte sinu suo excipit mater ecclesia de prœlio revertentes! Quam beata, quam gaudens portas suas aperit, ut adunatis agminibus intretis, de hoste prostrato tropæa referentes! Cum triumphantibus viris & feminæ veniunt, C quæ cum sæculo dimicantes, [8] sexum quoque vicerunt. Veniunt & geminata militiæ suæ gloria virgines, & pueri [9] annos suos virtutibus transeuntes. Necnon & cetera [10] stantium multitudo vestram gloriam sequitur, proximis & pæne conjunctis laudis insignibus vestigia vestra comitatur. Eadem & in illis sinceritas cordis, eadem fidei tenacis integritas. Inconcussis præ-

A præceprorum cælestium radicibus nixos & evangelicis traditionibus roboratos non præscripta exsilia, non destinata tormenta, non rai familiaris [11] damna, non corporis supplicia terruerunt. [12] Explorandæ fidei præfiniebantur dies. Sed qui sæculo renuntiasse se meminit, nullum sæculi diem novit; nec tempora terrena jam computat qui æternitatem de Deo sperat. Nemo, fratres dilectissimi, nemo hanc gloriam mutilet, nemo incorruptam stantium firmitatem maligna obtrectatione debilitet. Cum dies negantibus præstitutus excessit, quisquis pro- B fessus intra diem non est Christianum se esse confessus est. Primus est victoriæ titulus, gentilium manibus apprehensum Dominum confiteri. Secundus ad gloriam gradus est, [13] cauta secessione subtractum Domino reservari. Illa publica, hæc privata confessio est. Ille judicem sæculi vincit, hic contentus Deo suo judice conscientiam puram cordis integritate custodit. Illic fortitudo promptior, hic sollicitudo securior. Ille appropinquante hora sua jam maturus inventus est. Hic fortasse dilatus est C qui, patrimonio derelicto, iccirco secessit, quia non erat negaturus. Confiteretur utique, si fuisset & ipse detentus. Has martyrum cælestes coronas, has confessorum glorias spiritales, has stantium fratrum maximas eximiasque virtutes mœstitia una contristat, quod avulsam nostrorum viscerum partem violentus inimicus populationis suæ strage dejecit. Quid hoc loco faciam, dilectissimi fratres? Fluctnans vario mentis æstu qnid aut quomodo dicam? Lacrimis magis quam verbis opus est ad exprimendum dolorem quo corporis nostri plaga deflen- D da est, quo populi aliquando numerosi multiplex lamentanda jactura est. Quis enim sic [14] durus aut ferreus, quis sic fraternæ caritatis oblitus, qui inter suorum multiformes ruinas & lugubres ac multo squalore deformes reliquias constitutus siccus oculos renere prævaleat, nec erumpente statim fletu, prius gemitus suos lacrimis quam voce depromat? Doleo, fratres, doleo vobiscum, nec mihi ad leniendos dolores meos integritas propria & sanitas privata blanditur, quando plus pastor in gregis sui vul- E nere vulneretur. Cum singulis pectus meum copulo, mœroris & funeris pondera luctuosa participo. Cum plangentibus plango, cum deflentibus defleo, cum jacentibus jacere me credo. Jaculis illis grassantis inimici mea simul membra percussa sunt, sævientes gladii per mea viscera transierunt. Immunis & liber a persecutionis [15] incursu fuisse non potest animus. [16] In prostratis fratribus & me prostravit affectus. Habenda tamen est, fratres dilectissimi, ratio veritatis, nec sic mentem debet & sensum persecutionis infestæ tenebrosa caligo cæcasse ut ni- F hil remanserit lucis & luminis unde divina præcepta perspici possint. Si cladis causa cognoscitur, & medela vulneris invenitur. Dominus probari familiam suam voluit; & quia traditam nobis divinitus disciplinam [17] pax longa corruperat, jacentem fidem & pæne, ut ita dixerim, dormientem censura cælestis erexit; cumque nos peccatis nostris [18] amplius mereremur, clementissimus Dominus sic cuncta moderatus est ut hoc omne quod gestum est exploratio potius quam persecutio videretur. Studebant

A augendo patrimonio singuli; & obliti quid credentes aut sub apostolis ante fecissent aut semper facere deberent, insatiabili cupiditatis ardore ampliandis facultatibus incubabant. Non in sacerdotibus religio devota, non [19] in ministris fides integra, non in operibus misericordia, non in moribus disciplina. Corrupta barba in viris, in feminis forma fucata. Adulterati post Dei manus oculi, [20] capilli mendacio colorati. Ad decipienda corda simplicium callidæ fraudes, circumveniendis fratribus subdolæ voluntates. [21] Jungere cum infidelibus vin- B culum matrimonii, prostituere gentilibus membra Christi. Non jurare tantum temere, sed adhuc etiam pejerare, præpositos superbo tumore contemnere, venenato sibi ore maledicere, odiis pertinacibus invicem dissidere. Episcopi plurimi, quos & [22] hortamento esse oportet ceteris & exemplo, divina procuratione contemta, [23] procuratores rerum sæcularium fieri, [24] derelicta cathedra, plebe deserta, per alienas provincias oberrantes, negotiationis quæstuosæ nundinas aucupari, esurientibus [25] in ecclesia C fratribus, habere argentum largiter velle, [26] fundos insidiosis fraudibus rapere, usuris multiplicantibus fenus augere. Quid non perpeti tales pro peccatis ejusmodi mereremur, cum jam pridem præmonuerit ac dixerit censura divina: *Si dereliquerint legem meam, & in judiciis meis non ambulaverint, si [27] justificationes meas prophanaverint, & præcepta mea non observaverint, visitabo in virga facinora eorum & in flagellis delicta eorum.* Psal. 88. Prænuntiata sunt ista nobis & ante prædicta. Sed nos datæ legis & observatio- D nis immemores id egimus per nostra peccata ut dum Domini mandata contemnimus, ad correctionem delicti & probationem fidei remediis severioribus veniremus. Nec saltem sero conversi ad Domini timorem sumus ut hanc correptionem nostram probationemque divinam patienter & fortiter subiremus. Ad prima statim verba minantis inimici maximus fratrum numerus fidem suam prodidit; nec prostratus est persecutionis impetu, sed voluntario lapsu se ipse prostravit. Quid oro inauditum, quid novum venerat ut velut incognitis atque ino- E pinatis rebus exortis Christi sacramentum temeritate præcipiti solveretur? Nonne hæc & prophetæ ante & apostoli postmodum nuntiaverunt? Nonne justorum pressuras & gentilium semper injurias pleni sancto spiritu prædicaverunt? Nonne fidem nostram semper armans & Dei servos cælesti voce corroborans dicit scriptura divina: *Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli servies?* Deut. 6. Matt. 4. Nonne iram divinæ indignationis ostendens & pœnæ metum præmonens denuo dicit: *Adoraverunt eos quos fecerunt digiti eorum; & curvatus est homo, &* Isa. 2. F *humiliatus est vir, & non laxabo illis?* Et iterum Deus loquitur dicens: *Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino soli.* Exo. 22. In evangelio quoque postmodum Dominus in verbis doctor & consummator in factis, docens quid fieret, & faciens quodcumque docuisset, quidquid nunc geritur & geretur nonne ante præmonuit? Nonne & negantibus æterna supplicia & salutaria confitentibus præmia ante constituit? Exciderunt quibusdam, pro nefas, omnia & de memoria recesserunt. Non exspectaverunt

saltem ut [28] ascenderent apprehensi, ut interrogati [29] negarent. Ante aciem multi victi, sine congressione prostrati, nec hoc sibi reliquerunt ut sacrificare idolis viderentur inviti. Ultro [30] ad forum currere, ad mortem sponte properare, quasi hoc olim cuperent, quasi amplecterentur occasionem datam [31] quam semper optassent. Quot illic a magistratibus vespera urgente dilati sunt, [32] quot ne eorum differretur interitus etiam rogaverunt? Quam vim potest talis obtendere qua crimen suum purget, cum vim magis ipse fecerit ut periret? Nonne quando ad Capitolium sponte ventum est, quando ultro ad obsequium diri facinoris accessum est, labavit gressus, caligavit aspectus, tremuerunt viscera, [33] brachia conciderunt? Nonne sensus obstupuit, lingua hæsit, sermo defecit? Stare illic potuit Dei servus & loqui & renuntiare Christo, qui jam diabolo renuntiaverat & sæculo? Nonne ara illa quo moriturus accessit rogus illi fuit? Nonne diaboli altare, quod fœtore tetro fumare ac redolere conspexerat, velut funus & bustum vitæ suæ horrere ac fugere debebat? Quid hostiam tecum, miser, quid victimam [34] immolaturus imponis? Ipse ad aram hostia, victima ipse venisti. Immolasti illic salutem tuam, spem tuam, fidem tuam funestis illis ignibus concremasti. Ac multis proprius interitus satis non fuit. Hortamentis mutuis in exitium populus impulsus est, mors invicem letali poculo propinata est. Ac ne quid deesset ad criminis cumulum, [35] infantes quoque parentum manibus vel impositi vel attracti [36] amiserunt parvuli quod in primo statim nativitatis exordio fuerant consecuti. Nonne illi cum judicii dies venerit dicent: Nos nihil mali fecimus, nec derelicto cibo & poculo Domini ad prophana contagia sponte properavimus. Perdidit nos aliena perfidia, parentes sensimus parricidas. Illi nobis ecclesiam matrem, illi patrem Deum negaverunt; ut dum parvi & improvidi & tanti facinoris ignari per alios ad consortium criminum jungimur, [37] aliena fraude capiemur. Nec est, pro dolor, justa aliqua & gravis causa quæ tantum facinus excuset. Relinquenda erat patria, & patrimonii facienda jactura. Cui enim nascenti atque morienti non relinquenda quandoque patria & patrimonii sui facienda jactura est? Christus non relinquatur, salutis ac sedis æternæ jactura timeatur. Clamat ecce per prophetam spiritus

Isa. 32. sanctus: *Discedite, discedite, exite inde, & immundum nolite tangere. Exite de medio ejus, separamini qui fertis vasa Domini.* Et qui vasa sunt Domini ac templum Dei, ne immundum tangere & feralibus cibis pollui violarique cogantur, non exeunt de medio, nec recedunt. Alibi quoque vox auditur e cælo præmonens quid Dei servos facere conveniat di-

Apoc. 18 cens: *Exi de ea populus meus, ne particeps sis delictorum ejus, & ne perstringaris plagis ejus.* Qui exit & recedit, delicti particeps non fit. Plagis vero & ipse perstringitur quis socius criminis invenitur. Et ideo Dominus in persecutione secedere & fugere mandavit, atque ut id fieret & docuit & fecit. Nam cum corona de Dei dignatione descendat, nec possit accipi nisi fuerit hora sumendi, quisquis in Chri-

A sto manens interim cedit, non fidem negat, sed tempus exspectat. Qui autem cum non secederet cecidit, negaturus remansit. Dissimulanda, fratres dilectissimi, veritas non est, nec vulneris nostri materia & causa reticenda. Decepit multos patrimonii sui amor cæcus, nec ad recedendum parati aut expediti esse potuerunt quos facultates suæ velut compedes ligaverunt. Illa fuerunt remanentibus vincula, [38] illæ catenæ, quibus & virtus retardata est, & fides pressa, & mens vincta, & anima præ-

B clusa, ut serpenti terram secundum Dei sententiam devoranti præda & cibus fierent [39] qui terrestribus inhærerent. Et icirco Dominus bonorum magister & præmonens in futurum: *Si vis*, inquit, *perfectus esse, vade, vende o-* Matt. 19.

mnia tua, & da pauperibus, & habebis thesaurum in cælis; & veni, sequere me. Si hoc divites facerent, per divitias suas non perirent, thesaurum in cælo reponentes hostem nunc & expugnatorem domesticum non haberent. Esset in cælo cor & animus & sensus, si thesaurus esset in cælo. Nec vinci a sæculo posset

C qui unde vinceretur in sæculo non haberet. Sequeretur Dominum solutus & liber, ut apostoli & sub apostolis multi & nonnulli sæpe fecerunt, qui & rebus suis & parentibus derelictis, individuis Christo nexibus adhæserunt. Sequi autem Christum quomodo possunt qui patrimonii vinculo detinentur? Aut quomodo cælum petunt & ad sublimia & alta conscendunt qui terrenis cupiditatibus degravantur? [40] Possidere se credunt qui potius possidentur, census sui servi, [41] nec ad pecuniam suam domini, sed magis pecuniæ mancipati.

D Hoc tempus, hos homines apostolus denotat dicens: *Qui autem volunt divites fieri, incidunt* 1. Tim. 6.

in tentationem & muscipulam & desideria multa inutilia & nocentia, quæ mergunt hominem in perditionem & in interitum. Radix enim omnium malorum est cupiditas, quam quidam appetentes [42] *erraverunt a fide, & inseruerunt se doloribus multis.* Dominus autem quibus nos præmiis ad contemtum rei familiaris invitat? Parva hæc & exigua hujus temporis damna quibus mercedibus pensat? *Nemo est*, inquit, *qui relinquat do-* Marc. 10.

E *mum aut agrum aut parentes aut fratres aut uxorem aut filios propter regnum Dei & non recipiat* [43] *septies tantum in isto tempore, in sæculo autem venturo vitam æternam.* Quibus cognitis & de Domini pollicentis veritate compertis, non tantum timenda non est ejusmodi sed & optanda jactura, ipso denuo Domino prædicante & monente: *Beati eritis cum persecuti vos fuerint,* Luc. 6.

& separaverint vos, & expulerint, & maledixerint nomini vestro ut nequam propter filium hominis. Gaudete in illa die & exsultate. Ecce enim merces vestra multa est in cælis. Sed tormenta

F postmodum [44] venerant, & cruciatus graves [45] reluctantibus imminebant. Queri de tormentis potest qui per tormenta superatus est. Potest excusationem doloris obtendere qui victus est [46] in dolore. Potest rogare talis & dicere: Certare quidem fortiter volui, & sacramenti mei memor devotionis ac fidei arma suscepi, sed me in [47] congressione pugnantem cruciamenta varia & supplicia longa vicerunt. Stetit mens stabilis & fides fortis, & cum torquentibus pœnis immobilis diu anima luctata est. Sed cum

durissimi

durissimi judicis recrudescente sævitia jam [48] fatigatum nunc flagella scinderent, nunc contunderent fustes, nunc equuleus extenderet, nunc ungula effoderet, nunc flamma torreret, caro me in colluctatione deseruit, infirmitas viscerum cessit, nec animus sed corpus [49] in dolore defecit. Potest cito proficere ad veniam causa talis. Potest ejusmodi excusatio esse miserabilis. Sic hic [50] Casto & Æmilio aliquando Dominus ignovit. Sic in prima congressione devictos [51] victores in secundo prœlio reddidit, ut fortiores ignibus fierent qui ignibus ante cessissent, & unde superati essent, inde superarent. Deprecabantur illi non lacrimarum miseratione, sed vulnerum, nec sola lamentabili voce, sed laceratione corporis & dolore. Manabat pro fletibus sanguis, & pro lacrimis cruor [52] semiustulatis visceribus defluebat. Nunc vero quæ vulnera ostendere victi possunt, [53] quas plagas hiantium viscerum, quæ tormenta membrorum, ubi non fides congressa cecidit, sed congressionem perfidia prævenit? Nec excusat oppressum necessitas criminis ubi crimen est voluntatis. Nec hoc ideo dico ut fratrum causas onerem, sed ut magis fratres ad precem satisfactionis instigem. Nam cum scriptum sit,
Isa. 3. *Qui vos felices dicunt, in errorem vos mittunt, & semitas pedum vestrorum turbant*, qui peccantem blandimentis adulantibus palpat, peccandi fomitem subministrat; nec comprimit delicta
Apoc. 3. ille, sed nutrit. At qui consiliis fortioribus redarguit simul atque instruit fratrem, promovet
Prov. 3. ad salutem. *Quos diligo*, inquit Dominus, *redarguo & castigo*. Sic oportet & Dei sacerdotem non obsequiis decipientibus fallere, sed remediis salutaribus providere. [54] Imperitus est medicus qui tumentes vulnerum sinus manu parcente contrectat, & in altis recessibus viscerum virus inclusum dum servat exaggerat. Aperiendum vulnus est & secandum & putraminibus amputatis medela fortiore curandum. [55] Vociferetur & clamet licet & conqueratur [56] æger impatiens per dolorem, gratias aget postmodum [57] cum senserit sanitatem. Emersit enim, fratres dilectissimi, novum genus cladis; & quasi parum persecutionis procella sævierit, accessit ad cumulum sub misericordiæ titulo malum fallens & blanda pernicies. Contra evangelii vigorem, contra Domini ac Dei legem temeritate quorumdam laxatur incautis communicatio, [58] irrita & falsa pax, periculosa dantibus, & nihil accipientibus profutura. Non quærunt [59] sanitatis patientiam, nec veram de satisfactione medicinam. Pœnitentia de pectoribus [60] excussa est, gravissimi extremique delicti memoria sublata est. Operiuntur morientium vulnera, & plaga letalis altis & profundis visceribus infixa dissimulato dolore contegitur. A diaboli aris revertentes ad sanctum Domini sordidis & infectis nidore manibus accedunt. Mortiferos idolorum cibos adhuc pæne ructantes, exhalantibus etiam nunc scelus suum faucibus & contagia funesta redolentibus, Domini corpus invadunt, quando occurrat scriptura divi-
Levit. 7. na & clamet & dicat: *Omnis mundus manducabit carnem, & anima quæcumque manducaverit ex carne sacrificii salutaris, quod est Domini, &* [61] *immunditia ipsius super ipsum est, peribit anima illa de populo suo*. Apostolus item testetur &

A dicat: *Non potestis calicem Domini bibere & ca-* *1.Cor.10.*
licem dæmoniorum, non potestis mensæ Domini communicare & mensæ dæmoniorum. Idem contumacibus & pervicacibus comminatur & denuntiat dicens: *Quicumque ederit panem aut biberit cali-* *1.Cor.11.*
cem Domini indigne, reus erit corporis & sanguinis Domini. [62] Spretis his omnibus atque contemtis, ante expiata delicta, [63] ante exomologesin factam criminis, ante purgatam conscientiam sacrificio & manu sacerdotis, ante offensam placatam indignantis Domini & minantis, vis infertur corpori ejus & sanguini, &
B plus modo in Dominum manibus atque ore delinquunt quam cum Dominum negaverunt. Pacem putant esse quam quidam [64] verbis fallacibus venditant. Non est pax illa, sed bellum; nec ecclesiæ jungitur qui ab evangelio separatur. Quid injuriam beneficium vocant? Quid impietatem vocabulo pietatis appellant? Quid eis qui flere jugiter & rogare Dominum suum debent intercepta pœnitentiæ lamentatione communicare se simulant? Hoc sunt ejusmodi lapsis quod grando frugibus, quod tur-
C bidum sidus arboribus, quod armentis pestilens vastitas, quod navigiis sæva tempestas. Solatium æternæ spei adimunt, [65] arborem a radice subvertunt, sermone morbido ad letale contagium serpunt, navem scopulis, ne in portum perveniat, illidunt. Non concedit pacem facilitas ista, sed tollit; nec communicationem tribuit, sed impedit ad salutem. Persecutio est hæc alia & alia tentatio, per quam subtilis inimicus impugnandis adhuc lapsis occulta populatione grassatur, ut lamentatio con-
D quiescat, ut dolor sileat, ut delicti memoria evanescat, ut comprimatur pectorum gemitus, statuatur fletus oculorum, nec Dominum graviter offensum longa & plena pœnitentia deprecetur, cum scriptum sit: *Memento unde ce-* *Apoc. 2.*
cideris, & age pœnitentiam. Nemo se fallat, nemo se decipiat. [66] Solus Dominus misereri potest. Veniam peccatis quæ in ipsum commissa sunt solus potest ille largiri qui peccata nostra portavit, qui pro nobis doluit, quem Deus tradidit pro peccatis nostris. Homo Deo esse non potest major; nec remittere aut dona-
E re indulgentia sua servus potest quod in Dominum delicto graviore commissum est; ne adhuc lapso & hoc accedat ad crimen, si nesciat esse prædictum: *Maledictus homo qui spem habet* *Hier. 17.*
in homine. Dominus orandus est, Dominus nostra satisfactione placandus est; qui negantem negare se dixit, qui omne judicium de patre solus accepit. Credimus quidem posse apud judicem [67] plurimum martyrum merita & opera justorum, sed cum judicii dies venerit, cum post occasum sæculi hujus & mundi ante tribunal Christi populus ejus adstiterit. Ceterum si
F quis præpropera festinatione temerarius remissionem peccatorum dare se cunctis putat posse, aut audet Domini præcepta rescindere, non tantum nihil prodest sed & obest lapsis. Provocasse est iram non servasse sententiam, nec misericordiam prius Dei deprecandam putare, sed contemto Domino de sua [68] facultate præsumere. Sub ara Dei animæ occisorum martyrum clamant magna voce dicentes: *Quousque* *Apoc. 6.*
Domine sanctus & verus non judicas & vindicas sanguinem nostrum de his qui in terris inhabitant?
& re-

& requiescere ac patientiam tenere adhuc ju-
bentur. Et quemquam posse aliquis existimat
remittendis passim donandisque peccatis [69] bo-
num fieri contra judicem velle, aut prius quam
[70] vindicetur ipse alios posse defendere? Man-
dant martyres aliquid fieri, sed si justa, si li-
cita, [71] si non contra ipsum Dominum a Dei
sacerdote facienda, si obtemperantis facilis &
prona consensio, si petentis fuerit religiosa
moderatio. Mandant aliquid martyres fieri;
sed si scripta non sint in Domini lege quæ
B mandant, ante est ut sciamus illos de Deo im-
petrasse quod postulant, tunc facere quod man-
dant. Neque enim statim videri potest de di-
vina majestate concessum quod fuerit humana
pollicitatione promissum. Nam & Moyses pro
peccatis populi petiit, nec tamen peccantibus
Exod. 32. veniam cum petisset accepit. *Precor*, ait, *Do-*
mine, deliquit populus hic delictum grande, & [72]
fecerunt sibi deos aureos; & nunc si dimittis eis,
delictum dimitte; sin autem, dele me de libro
quem scripsisti. Et dixit Dominus ad Moysen:
Si quis deliquerit ante me, deleam eum de libro
C *meo*. Ille amicus Dei, ille facie ad faciem lo-
cutus sæpe cum Domino, quod petiit impetra-
re non potuit, nec Dei indignantis offensam
sua deprecatione placavit. Hieremiam Deus
Hier. 1. laudat & prædicat dicens: *Prius quam te for-*
marem in utero novi te, & prius quam exires de
vulva sanctificavi te, & prophetam in gentibus po-
sui te; & eidem pro peccatis populi deprecan-
Hier. 7. ti frequentius & oranti, *Noli*, ait, *orare pro*
populo hoc, & noli postulare pro eis in prece &
oratione, quia non exaudiam in tempore in quo in-
vocabunt me, in tempore afflictionis suæ. Quid
D Gen. 6. vero justius Noe, qui cum repleta esset terra
peccatis, solus inventus est justus in terris?
Dan. 3. & 14. Quid gloriosius Daniele? Quid illo ad facien-
da martyria in fidei firmitate robustius, in Dei
dignatione felicius, qui toties & cum confllige-
ret vicit, & cum vinceret supervixit? Quid
Job 1. Job in operibus promptius, in tentationibus
fortius, in dolore patientius, in timore sub-
missius, in fide verius? Nec his tamen, si ro-
garent, concessurum se Deus dixit. Cum pro-
pheta Ezechiel pro delicto populi deprecare-
E Ezec. 14. tur, *Terra*, inquit, *quæcumque peccaverit mihi*
ut delinquat delictum, extendam manum meam
super eam, & obteram stabilimentum panis, &
immittam in eam famem, & auferam ab ea ho-
minem & pecora. Et si fuerint tres viri hi in me-
dio ejus, Noe, & Daniel, & Job, non libera-
bunt filios neque filias, ipsi soli salvi erunt. Adeo
non omne quod petitur in præjudicio petentis
sed in dantis arbitrio est; nec quidquam sibi
usurpat & vindicat humana sententia, nisi an-
nuat & censura divina. In evangelio Domi-
F Luc. 12. nus loquitur dicens: *Qui confessus me fuerit co-*
ram hominibus, & ego confitebor eum coram patre
meo qui in cælis est. Qui autem me negaverit, &
ego negabo eum. Si negantem non negat, nec
confitentem confitetur. Non potest evangelium
in parte consistere & in parte nutare. Aut u-
trumque oportet valeat, aut utrumque vim ve-
ritatis amittat. Si negantes rei criminis non
erunt, nec confitentes præmium virtutis acci-
pient. Porro si fides quæ vicerit coronatur,
necesse est ut victa perfidia puniatur. Ita mar-
tyres aut nihil possunt, si evangelium solvi

A potest; aut si evangelium non potest solvi,
contra evangelium facere non possunt qui de
evangelio martyres fiunt. Nemo, fratres [73] di-
lectissimi, nemo infamet martyrum dignita-
tem, nemo eorum glorias destruat & coronas.
Manet incorruptæ fidei robur incolume, nec
dicere aliquid aut facere contra Christum po-
test cujus & spes & fides & virtus & gloria o-
mnis in Christo est. Ut ab episcopis contra
mandatum Dei fiat auctores esse non possunt
qui ipsi Dei mandata fecerunt. An quisquam
major Deo aut divina bonitate clementior,
B qui aut infectum velit quod passus est Deus
fieri, aut quasi illi minus potestatis ad prote-
gendam ecclesiam suam fuerit, auxilio nos suo
putet posse servari? Nisi si hæc ignaro Deo
gesta sunt, aut non permittente illo omnia
ista venerunt, cum doceat indociles & admo-
neat immemores scriptura divina, quæ loqui-
tur dicens: *Quis dedit in direptionem Jacob &* Isa. 42.
Israel iis qui prædabantur illum? Nonne Deus,
cui peccaverunt, & noluerunt in viis ejus ambula-
re neque audire legem ejus? Et superduxit super
C *eos iram animationis suæ*. Et alibi testatur ac di-
cit: *Numquid non valet manus Dei ut salvos fa-* Isa. 59.
ciat, aut gravavit aurem ut non exaudiat? Sed
peccata vestra inter vos & Deum separant, &
propter delicta vestra avertit faciem a vobis ne
misereatur. Delicta potius nostra reputemus,
actus nostros & animi secreta revolventes, con-
scientiæ merita ponderemus. Redeat in cor no-
strum non ambulasse nos in viis Domini & ab-
jecisse legem Dei, præcepta ejus & monita sa-
lutaria numquam servare voluisse. Quid de eo
D boni sentias, quem timorem fuisse apud eum,
quam fidem credas quem corrigere nec metus
potuit, quem persecutio ipsa non reformavit?
Alta & erecta cervix nec quia cecidit inflexa
est. Tumens animus & superbus nec quia vi-
ctus est fractus est. Jacens stantibus & integris
vulneratus minatur; & quod non statim Do-
mini corpus inquinatis manibus accipiat, aut
ore polluto Domini sanguinem bibat, sacer-
dotibus sacrilegus irascitur. Atque o tuam ni-
miam, furiose, dementiam. Irasceris ei qui
abs te avertere iram Dei nititur; ei minaris
E qui pro te Domini misericordiam deprecatur,
qui vulnus tuum sentit quod ipse non sentis,
qui pro te lacrimas fundit, quas forsitan ipse
non fundis. Oneras adhuc crimen & cumulas;
& cum sis ipse implacabilis ad antistites & sa-
cerdotes Dei, putas circa te Dominum posse
placari? Accipe potius & admitte quæ loqui-
mur. Quid surdæ aures salutaria præcepta non
audiunt quæ monemus? Quid cæci oculi pœ-
nitentiæ iter non vident quod ostendimus?
Quid perculsa & alienata mens remedia vita-
lia non percipit quæ de scripturis cælestibus &
F discimus & docemus? Aut si incredulis quibus-
dam minor fides est futurorum, vel præsenti-
bus terreantur. Ecce eorum qui negaverunt
quæ supplicia conspicimus, quos eorum tristes
exitus [74] flemus? Nec hic esse sine pœna pos-
sunt, quamvis necdum [75] dies venerit pœnæ.
Plectuntur interim quidam, quo ceteri [76] cor-
rigantur. Exempla sunt omnium tormenta
paucorum. Unus ex his qui sponte Capito-
lium negaturus ascendit, postquam Christum
negavit obmutuit. Pœna inde cœpit unde cœ-
pit &

pit & crimen ; ut nec rogare jam posset qui verba ad [77] precum misericordiam non haberet. Alia in balneis constituta (hoc enim crimini ejus & malis deerat ut & ad balneas statim pergeret quæ lavacri vitalis gratiam perdidisset) illic ab immundo spiritu immunda [78] correpta laniavit dentibus linguam qua fuerat vel pasta impie vel locuta. Postquam sceleratus cibus sumptus est, in perniciem suam rabies oris armata est. Ipsa sui carnifex exstitit, nec diu superesse postmodum potuit. Doloribus ventris & viscerum cruciata defecit. Præ- [B] sente ac teste me ipso accipite quid evenarit. Parentes forte fugientes dum trepidi [79] minus consulunt, sub nutricis alimento parvulam filiam reliquerunt, relictam nutrix detulit ad magistratus. Illi ei apud idolum quo populus confluebat, quod carnem necdum posset edere per ætatem, [80] panem mero mixtum, quod tamen & ipsum de immolatione pereuntium supererat, tradiderunt. Recepit filiam postmodum mater. Sed facinus puella commissum tam loqui & indicare non potuit quam nec intelligere prius potuit nec [81] arcere. Ignora- [C] tione igitur obreptum est ut sacrificantibus nobis eam secum mater inferret. Sed enim puella mixta cum sanctis, precis nostræ & orationis impatiens, nunc ploratu concuti, nunc mentis æstu cœpit fluctuabunda jactari, & velut tortore cogente, quibus poterat indiciis conscientiam facti in simplicibus adhuc annis [82] rudis anima [83] fatebatur. Ubi vero solemnibus adimpletis [84] calicem diaconus offerre præsentibus cœpit, & accipientibus ceteris locus ejus advenit, faciem suam parvula instinctu di- [D] vinæ majestatis avertere, os labiis [85] obturantibus premere, calicem recusare. Perstitit tamen diaconus, & reluctanti licet de sacramento calicis infudit. Tunc sequitur singultus & vomitus. In corpore atque ore violato eucharistia permanere non potuit. Sanctificatus in Domini sanguine potus de pollutis visceribus erupit. Tanta est potestas Domini, tanta majestas. Secreta tenebrarum sub ejus luce detecta sunt, sacerdotem Dei nec occulta crimina fefellerunt. Hoc circa infantem quæ ad eloquendum alienum circa se crimen necdum habuit æ- [E] tatem. At vero ea quæ ætate provecta & in annis adultioribus constituta [86] sacrificantibus nobis latenter obrepsit, non cibum sed gladium sibi sumens, & velut quædam venena letalia [87] intra fauces & [88] pectus admittens, angi & anima exæstuante concludi postmodum cœpit. Et pressuram non jam persecutionis sed delicti sui passa, palpitans & tremens concidit. Impunitum diu non fuit nec occultum dissimulatæ conscientiæ crimen. Quæ fefellerat hominem, Deum sensit ultorem. Et cum quæ- [F] dam [89] arcam suam, in qua [90] Domini sanctum fuit, [91] manibus indignis tentasset aperire, igne inde surgente deterrita est ne auderet attingere. Et quidam alius, quia & ipse maculatus sacrificio a sacerdote celebrato partem cum ceteris ausus est latenter accipere, sanctum Domini edere & contrectare non potuit, cinerem ferre se apertis manibus invenit. Documento unius ostensum est Dominum recedere cum negatur, nec immerentibus ad salutem prodesse quod sumitur, quan-

[A] do gratia salutaris in cinerem [92] sanctitate fugiente mutatur. Quam multi quotidie [93] pœnitentiam non agentes, nec delicti sui conscientiam confitentes, immundis spiritibus adimplentur, quam multi usque ad insaniam mentis excordes dementiæ furore quatiuntur? Nec necesse est ire per exitus singulorum, cum per orbis multiformes ruinas tam delictorum pœna sit varia quam delinquentium multitudo numerosa. Unusquisque consideret, non quid alius passus sit, sed quid pati & ipse merea- [B] tur. Nec evasisse se credat, si eum interim pœna distulerit, cum timere plus debeat [94] quam sibi Dei judicis [95] ira servavit. Nec sibi quo minus agant pœnitentiam blandiantur qui etsi nefandis sacrificiis manus non contaminaverunt, libellis tamen conscientiam polluerunt. Et illa professio denegantis contestatio est christiani quod fuerat abnuentis. Fecisse se dixit quidquid alius faciendo commisit. Cumque scriptum sit, *Non potestis duobus dominis servire*, (Matth. 6.) servivit sæculari domino qui obtemperavit ejus edicto; magis obaudivit humano imperio quam [C] Deo. Viderit an minore vel dedecore vel crimine apud homines publicaverit quod admisit. Deum tamen judicem [96] fugere & vitare non poterit, cum dicat spiritus sanctus in psalmis: *Quod est imperfectum meum viderunt oculi tui, & in libro tuo omnes scribentur*. (Psal. 138.) Et iterum: *Homo videt in facie, Deus autem in corde*. (1. Reg. 16.) Ipse quoque Dominus præmoneat & præstruat dicens: *Et scient omnes ecclesiæ quia ego sum scrutator renis & cordis*. (Apoc. 2.) Perspicit ille abdita, & secreta atque occulta considerat. Nec Dei oculos po- [D] test aliquis evadere dicentis: *Ego Deus approximans, & non Deus de longinquo. Si absconditus fuerit homo in [97] absconditis, ego ergo non videbo eum? [98] Nonne cælum & terram ego impleo?* (Hier. 23.) Videt ille corda & pectora singulorum, & judicaturus est, non tantum de factis, sed & de verbis & de cogitationibus nostris, omnium mentes voluntatesque [99] conceptas in ipsis adhuc clausi pectoris latebris intuetur. Denique quanto & [100] fide majores & timore meliores sunt qui quamvis nullo sacrificii aut libelli facinore constricti, quoniam tamen de hoc vel [E] cogitaverunt, hoc ipsum apud sacerdotes Dei dolenter & simpliciter confitentes, exomologesin conscientiæ faciunt, animi sui pondus exponunt, salutarem medelam parvis licet & modicis vulneribus exquirunt, scientes scriptum esse: *Deus non deridetur*. (Gal. 6.) Derideri & circumveniri Deus non potest nec astutia aliqua fallente deludi. Plus immo delinquit qui secundum hominem Deum cogitans evadere se pœnam criminis credit, si non palam crimen admisit. Christus in præceptis suis dicit: [101] *Qui confusus me fuerit, confundet eum filius ho-* (Marc. 8.) [F] *minis*. Et Christianum se putat qui Christianus esse aut confunditur aut veretur? Quomodo potest esse cum Christo qui ad Christum pertinere aut erubescit aut metuit? Minus plane peccaverit non videndo idola, nec sub oculis circumstantis atque insultantis populi sanctitatem fidei prophanando, non polluendo manus suas funestis sacrificiis, nec sceleratis cibis ora maculando. Hoc eo proficit ut sit minor culpa, non ut innocens conscientia. Facilius potest ad veniam criminis pervenire.

Non

Non est tamen immunis a crimine. Nec cesset in agenda pœnitentia atque in Domini misericordia deprecanda, ne quod minus esse in qualitate delicti videtur in neglecta satisfactione cumuletur. Confiteantur singuli, [102] quæso vos, fratres dilectissimi, delictum suum dum adhuc qui deliquit in sæculo est, [103] dum admitti confessio ejus potest, dum satisfactio & remissio facta per sacerdotes apud Dominum grata est. Convertamur ad Dominum mente tota; & pœnitentiam criminis veris doloribus exprimentes, Dei misericordiam deprecemur. Illi se anima prosternat, illi mœstitia satisfaciat, illi spes omnis incumbat. Rogare qualiter debeamus dicit ipse. *Revertimini*, inquit, *ad me ex* [104] *toto corde vestro, simulque & jejunio & fletu & planctu; & scindite corda vestra, & non vestimenta vestra*. Ad Dominum toto corde redeamus. Iram & offensam ejus jejuniis, fletibus, planctibus, sicut admonet ipse, placemus. Lamentari eum putamus ex toto corde, jejuniis, fletibus, planctibus Dominum deprecari qui ex primo criminis die lavacra quotidie [105] cum feminis celebrat, qui epulis affluentibus pastus & sagina largiore distentus cruditates suas postridie ructat, nec cibos & potus suos cum pauperum necessitate communicat? Qui hilaris ac lætus incedit quomodo mortem suam deflet? Cumque scriptum sit,

Levit. 19. *Non corrumpetis effigiem barbæ vestræ*, [106] barbam vellit & faciem suam comit? Et placere nunc cuiquam studet qui Deo displicet? An illa ingemiscit & plangit cui vacat cultum pretiosæ vestis induere nec indumentum Christi quod perdidit cogitare, accipere pretiosa ornamenta & monilia elaborata, nec divini & cælestis ornatus damna deflere? Tu licet indumenta peregrina & vestes sericas induas, nuda es. Auro te licet & margaritis gemmisque condecores, sine Christi decore deformis es. Et quæ capillos tuos inficis, vel nunc in doloribus desine; & quæ nigri pulveris ductu oculorum liniamenta depingis, vel nunc lacrimis oculos tuos ablue. Si quem de tuis carum mortalitatis exitu perdidisses, ingemisceres dolenter & fleres, facie inculta, veste mutata, neglecto capillo, vultu nubilo, ore dejecto indicia mœroris ostenderes. Animam tuam, misera, perdidisti, spiritaliter mortua supervivere hic tibi & ipsa ambulans funus tuum portare cœpisti; & non acriter plangis, non jugiter ingemiscis, non te vel pudore criminis vel continuatione lamentationis abscondis. Ecce pejora adhuc [107] peccandi vulnera, ecce majora delicta, [108] peccasse nec satisfacere, deliquisse nec delicta deflere. Ananias, Azarias, Misahel illustres ac nobiles pueri quo minus exomologesin Deo facerent nec inter flammas & camini exæstuantis incendia quieverunt. Bene sibi licet conscii, & Dominum fidei ac timoris obsequio sæpe promeriti, humilitatem tamen tenere & Domino satisfacere nec inter ipsa gloriosa virtutum suarum martyria destiterunt.

Dan. 3. Loquitur scriptura divina: *Stans*, inquit, *Azarias precatus est, & aperuit os suum, & exomologesin faciebat Deo simul cum sodalibus suis in medio ignis*. Daniel quoque post fidei atque innocentiæ suæ multiplicem gratiam, post dignationem Domini circa virtutes ac laudes suas sæpe repetitam, jejuniis adhuc promereri Deum nititur, [109] in sacco & in cinere volutatur, exomologesin faciens dolenter & dicens: *Dan. 9* *Domine Deus magnus & fortis & metuendus*, [110] *qui servas testamentum tuum & miserationes eis qui te diligunt & conservant imperia tua, peccavimus, facinus admisimus, impii fuimus, transgressi sumus, ac deseruimus præcepta tua & judicia tua, non audivimus verba puerorum tuorum prophetarum quæ locuti sunt in nomine tuo super reges nostros & omnes gentes & super omnem terram.* [111] *Tibi, Domine, justitia, nobis autem confusio*. Hæc mites, hæc simplices, hæc innocentes in promerenda Dei majestate fecerunt; & nunc satisfacere & Dominum rogare detrectant qui Dominum negaverunt. Quæso vos, fratres, acquiescite salubribus remediis, consiliis obedite melioribus; cum lacrimis nostris vestras lacrimas jungite, cum nostro gemitu vestros gemitus copulate. Rogamus vos ut pro vobis Deum rogare possimus. Preces ipsas ad vos prius vertimus, quibus Deum pro vobis ut misereatur oramus. Agite pœnitentiam plenam, dolentis ac lamentantis animi probate mœstitiam. Nec vos quorumdam moveat aut error improvidus aut stupor vanus, qui cum teneantur in tam [112] gravi crimine, percussi sunt animi cæcitate, ut nec intelligant delicta nec plangant. Indignantis Dei major hæc plaga est, sicut scriptum est: *Et dedit illis Deus spiritum transpunctionis*. *Isa. 29.* Et iterum: *Dilectum veritatis non receperunt ut salvi fierent; ac propterea mittet illis Deus operationem erroris, ut credant mendacio, ut judicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed sibi placuerunt in injustitia*. *1. Thes. 2.* Injuste sibi placentes & transpunctæ mentis alienatione dementes Domini præcepta contemnunt, medelam vulneris negligunt, agere pœnitentiam nolunt. Ante admissum facinus improvidi, post facinus obstinati, nec prius stabiles, nec postmodum supplices. Quando debuerant stare, jacuerunt; quando jacere & prosternere se Deo debent, stare se opinantur. Pacem sibi ultro nemine dante sumpserunt. Falsa pollicitatione seducti, & apostatis ac perfidis juncti, errorem pro veritate suscipiunt. Communicationem non communicantium ratam ducunt; hominibus contra Deum credunt, qui contra homines Deo non crediderunt. Ejusmodi homines quantum potestis effugite, perniciosis contactibus adhærentes salubri cautione vitate. Sermo eorum sicut cancer serpit, *2. Tim. 2.* colloquium velut contagium [113] transilit, noxia & venenata persuasio persecutione ipsa pejus interficit. [114] Illic superest pœnitentia quæ satisfaciat. Qui autem pœnitentiam criminis tollunt, satisfactionis viam claudunt. Ita fit ut dum temeritate quorumdam vel promittitur salus falsa vel creditur, spes veræ salutis adimatur. Vos vero, fratres dilectissimi, quorum timor in Deum pronus est, & in ruina licet animus constitutus, mali sui memor est, pœnitentes ac dolentes peccata vestra perspicite, gravissimum conscientiæ crimen agnoscite, ad intelligentiam delicti vestri oculos cordis aperite, nec desperantes misericordiam Domini, nec tamen jam veniam vindicantes. Deus quantum patris pietate indulgens semper & bonus est, tantum judicis majestate

jestate metuendus est. Quam magna deliquimus, tam granditer defleamus. Alto vulneri diligens & longa medicina non desit. Pœnitentia crimine minor non sit. Putasne tu Dominum cito posse placari, quem verbis perfidis abnuisti, cui patrimonium præponere maluisti, cujus templum sacrilega contagione violasti? Putas facile eum misereri tui, quem tuum non esse dixisti? [115] Orare oportet impensius & rogare, diem luctu transigere, vigiliis noctes ac fletibus ducere, tempus omne lacrimosis lamentationibus occupare, stratos solo adhærere, in cinere & cilicio & sordibus volutari, post indumentum Christi perditum nullum jam velle vestitum, post diaboli cibum malle jejunium, justis operibus incumbere, quibus peccata purgantur, eleemosynis frequenter insistere, quibus a morte animæ liberantur. [116] Quod adversarius auferebat Christus accipiat. Nec teneri jam nec amari patrimonium debet, quo quis & deceptus & victus est. Pro hoste vitanda res, pro latrone fugienda, pro gladio metuenda possidentibus & [117] veneno. Ad hoc tantum profuerit quod remansit ut inde crimen & culpa redimatur. Incunctanter & largiter fiat operatio, census omnis in medelam vulneris erogetur, opibus & facultatibus nostris qui de nobis judicaturus est [118] Domino feneretur. Sic sub apostolis fides viguit. Sic primus credentium populus Christi mandata servavit. Prompti erant, largi erant, distribuendum per apostolos totum dabant, & non

A talia delicta redimebant. Si precem toto corde quis faciat, si veris pœnitentiæ lamentationibus & lacrimis ingemiscat, si ad veniam delicti sui Dominum justis & continuis operibus inflectat, misereri talium potest qui & misericordiam suam protulit dicens: *Cum conversus ingemueris, tunc salvaberis, & scies ubi fueris.* Ezec. 18. & 33. Et iterum: *Nolo mortem morientis, dicit Dominus, quantum ut revertatur & vivat.* Et Johel
B propheta pietatem Domini Domino ipso monente declarat: *Revertimini*, inquit, *ad Dominum Deum vestrum, quoniam misericors & pius est & patiens & multæ miserationis, & qui sententiam flectat adversus malitias irrogatas.* Joel. 2. Potest ille indulgentiam dare, sententiam suam potest ille [119] deflectere. Pœnitenti, operanti, roganti potest clementer ignoscere, potest in acceptum referre quidquid pro talibus & petierint martyres & fe-
C cerint sacerdotes. Vel si quis plus eum suis satisfactionibus moverit, si ejus iram, si indignantis offensam justa deprecatione placaverit, [120] dat ille & arma rursum quibus victus armetur, reparat & corroborat vires quibus fides instaurata vegetetur. Repetet certamen suum miles, iterabit aciem, provocabit hostem, & quidem factus ad prœlium fortior per dolorem. Qui sic Deo satisfecerit, qui pœnitentia facti sui, qui
D pudore delicti, plus & virtutis & fidei de ipso lapsus sui dolore conceperit, exauditus & adjutus a Domino quam contristaverat nuper lætam faciet ecclesiam; nec jam solam [121] Dei veniam merebitur, sed & coronam.

NOTÆ AD LIBRUM DE LAPSIS.

1 Libri istius, ut ab aliis jam observatum est, mentionem facit ipse Cyprianus epist. 51. & Pontius diaconus in vita ejus, tum etiam sanctus Augustinus & sanctus Fulgentius in locis infra notatis. Addunt aliqui Eusebium Cæsariensem, sed falso. Decepit eos indiligentia. Cum enim Rufinus Latine verterit historiam ecclesiasticam Eusebii, credentes illum eam vertisse simpliciter & nihil addidisse de suo, sibi persuaserunt ea quæ in interprete leguntur de hoc Cypriani libro exstare etiam apud Eusebium. Quod verum non est. Hæc sunt verba Rufini: *Cyprianus de his*, id est de lapsis, *librum magnificentissime scriptum edidit, in quo & lapsos ad pœnitentiam cohortandos & contradicentes alienos esse a Christi visceribus statuit.* Hunc porro librum & librum de unitate ecclesiæ frequenter citat Veoericus Vercellensis episcopus.

2 *Pax ecclesiæ reddita*] post obitum Decii, ut ostendit Pearsonus in annalibus Cyprianicis.

3 *Nube*] Rigaltius addidit *& caligine*. Sed hanc additionem, quæ haud dubie est ex glossemate, non agnoscunt aliæ editiones nec libri veteres. Reperta est in duobus tantum, in uno nimirum regio, ex quo puto Rigaltium accepisse, & in Moyssiacensi.

4 *Votis omnium*] Codex Fuxensis, *vocibus & votis omnibus*.

5 *Cohors candida*] Tertullianus in libro primo ad uxorem: *Tota illa ecclesia candida de sanctitate conscribitur.* Ubi vide Rigaltium. Idem Tertullianus in libro de corona, *& de martyrii corona laurea melius coronandus.* Vide notas Joannis Ludovici de la Cerda pag. 649. De massa candida vide Baronium an. 261. & 303.

6 *Sacrificus sacr.*] Septem libri veteres habent *sacrificus ac sacrilegus*.

7 *Reservavit*] Duo libri veteres *mancipavit*.

8 *Sexum vicerunt*] Supra epist. 31. *sexu suo fortiores.* Ubi vide notas.

9 *Annos suos virtut.*] Ita veteres editiones, viginti & tres libri nostri, & quatuor Anglicani. In uno regio & in Moyssiacensi legitur *annos suos continentia virtutibus*. Cum autem vox *continentia* desit in tam multis antiquis codicibus, cum non conveniat huic loco, ut ait Latinius, nobis visum est illam esse delendam. Sane Pamelius illam adjecit ex editione quæ dicitur Gravii & ex quodam veteri libro. Verum idem Latinius jampridem pronuntiavit eam auctoritatem tanti non esse ut persuadere posset vocem hanc esse retinendam.

10 *Stantium*] Veteres editiones, codex Seguierianus, Gratianopolitanus, recentior Victorinus, & unus Vaticanus habent *circumstantium*. Sed hæc lectio bona non est. Lamonianus habet *adstantium*.

11 *Damna*] Hæc vox deest in antiquis editionibus & in tredecim libris veteribus. Erasmus adjecit. Non reperi autem illam nisi in quinque codicibus. Retinui tamen, quia videtur necessaria.

12 *Exploranda*] Hanc lectionem exhibent sexdecim vetera exemplaria. Codex Remensis sancti Dionysii habet: *Expugnandæ fidei præfigebantur dies.* Burgundicus, *prænuntiabantur*. Veteres editiones, *pertimebantur*.

13 *Cauta secessione*] De hac secessione sancti martyris sic scribit inter alia Pontius diaconus: *Sequitur ut probemus secessum illum non hominis pusillanimitate conceptum, sed, sicuti est, vere fuisse divinum.* Sic de Paulo eremita sic Hieronymus: *Cum persecutionis procella denotaret, in villam remotiorem & secretiorem recessit.* Vide librum Tertulliani de fuga in persecutione.

14 *Durus aut ferreus*] Cicero actione secunda in Verrem: *Quis tam fuit illo tempore durus ac ferreus, quis tam inhumanus.* Juvenalis satyra prima:

— Nam quis iniquæ
Tam patiens urbis tam ferreus ut teneat se!

15 *Incursu*] Codex Fuxensis *impetu*. Paulo post in hoc ipso libro, *nec prostratus est persecutionis impetu.* Vide quæ de incursu notavimus ad epistolam 33.

16 *In prostratis*] Optatus lib. 2. *nonnullos funestam prostravit in mortem.*

17 *Pax longa corruperat*] Sanctus Augustinus in epistola ad Bonifacium comitem: *Decuit enim eos sollicitudo quos negligentes securitas fecerat.* Sulpitius Severus lib. 2. sacræ historiæ: *Plerique eorum longa rursum pace corrupti.* Et infra: *Rursum corrupti longa pacis mala idolis libaverunt.* Vellejus Paterculus lib. 2. *Pannonia insolens longæ pacis bonis.* Et Tacitus lib. 4. annalium tradit Pisonem fuisse pace incuriosum. Juvenalis sat. 6. *Nunc patimur longæ pacis mala.* Lucanus lib. 5. *longa-*

que in pace quietos bellorum primus sparsit furor. Modestus in libro de vocabulis rei militaris: *Longa securitas pacis homines partim ad delectationem otii, partim ad civilia traduxit officia.* Cæsar lib. 2. de bello civili: *Multitudo insolens diuturnitate otii.* Cassianus lib. 5. cap. 19. *Scilicet ne pacis otio miles Christi lentescens incipiat oblivisci constitutionum suarum gloriosa certamina, ac securitatis inertia dissolutus præmiorum stipendiis ac triumphorum meritis defraudetur.* Sanctus Leo Papa sermone secundo in solemnitate epiphaniæ: *Vigilanter cavenda sunt illa discrimina quæ de otio ipsius pacis oriuntur.* Vide notas nostras ad librum sextum Salviani.

18 *Amplius mereremur*] Ita antiquæ editiones. Erasmus scripsit *amplius pati mereremur.* quod ego reperi in quatuor antiquis exemplaribus. Gravii quæ dicitur editio id quoque habuit, sed minutiore charactere scriptum, ut intelligi daretur dubium videri an esset Cypriani. Vox autem *pati* non invenitur in octodecim exemplaribus nostris neque in quinque Anglicanis, neque in editionibus Manutii & Morellii. Ego suppositam arbitror a quodam sciolo qui putaret sensum non esse integrum absque illo vocabulo, sicut Freinshemius ad librum secundum historiarum Taciti, ubi legitur *incipi victoriam ratus*, existimat vocem *ratus* adjectam esse ab aliquo extraneo, qui deesse aliquid hic putabat. Erasmi tamen editio posset adjuvari ex eo quod paulo post sequitur, *quid non perpeti tales pro peccatis ejusmodi mereremur.*

19 *In ministris*] Duo libri veteres habent *ministeriis.*

20 *Capilli mend. colorati*] Infra in hoc libro *& quæ capillos tuos inficis.* Ovidius lib. 3. de arte amandi: *Femina canitiem germanis inficit herbis.* Martialis lib. 6. epigr. 57. *Mentiris fictos unguento Phœbe capillos.* Columella in præfatione librorum de re rustica: *Capitum & capillorum concinnatores non solum ipse audivi, sed & ipse vidi.* Vide notas ad librum de habitu virginum in verbo *capillis.*

21 *Jungere cum infidelibus*] Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. 1. de conjugiis adulterinis cap. 21. *Quamvis beatissimus Cyprianus inde non dubitet nec in levibus peccatis constituat jungere cum infidelibus vinculum matrimonii, atque id esse dicat prostituere gentilibus membra Christi.* Item in libro de fide & operibus cap. 19. ubi hinc colligit quædam uno sæculo tolerata esse quæ in alio non licebant. Sane Tertullianus docet unam fidei regulam esse immutabilem, cetera vero correctionis & disciplinæ admittere novitatem correctionis. Vide rursum sanctum Augustinum in epistola ad Bonifacium de variis consuetudinibus ecclesiarum & provinciarum. Hieronymus lib. 1. contra Jovinianum, *junguntur gentilibus & templa Christi idolis prostituunt.* Idem in epistola ad Eustochium de custodia virginitatis: *Si autem & illæ quæ virgines sunt ob alias tamen culpas virginitate corporum non salvantur, quid fiet illis quæ prostituerunt membra Christi?* Concilium Arelatense primum canone 11. *De puellis fidelibus quæ gentilibus junguntur placuit ut aliquanto tempore a communione separentur.* Vide Rigaltii observationes in librum secundum Tertulliani ad uxorem. In titulo Codicis Theodosiani de nuptiis gentilium præcipitur ut nulli provincialium, cujuscumque ordinis aut loci fuerit, cum barbara sit uxore conjugium, nec ulli gentilium provincialis femina copuletur, & si contra factum fuerit, capitaliter expietur. Gentiles istic, ut recte observat Jacobus Gothofredus, non dicuntur respectu fidei seu religionis, verum respectu Romanorum, barbari, & speciatim ii qui ex variis gentibus felicitatem Romanam sequentes se ad imperium contulerant. Itaque provincialibus opponuntur, id est Romanis, non etiam christianis.

22 *Hortamenta*] Hæc est editio Manutii, cum superiores editiones haberent *ornamenta.* Lectionem Manutianam inveni in duodecim vetustis codicibus. Alia exstat in aliis septem, in editione Morelliana, & apud sanctum Augustinum lib. 3. contra Cresconium cap. 36. Vide quæ in simili casu adnotavi ad epistolam 15. pag. 63. In Concilio Toletano III. canone 10. legitur *hortamenta concilii* & alibi *ornamenta.*

23 *Procuratores*] Vetitum istud semper in ecclesia Dei. Insignis est in ea causa locus in canone 16. concilii Carthaginensis habiti P. C. Honorii XII. & Theodosii VIII. exstatque apud Gratianum 21. q. 3. *Placuit ut episcopi.* Vide epitomen juris pontificii Antonii Augustini lib. 4. tit. 73. & notas nostras ad librum Agobardi de modo regiminis ecclesiastici. Vide etiam invectivam Jacobi Cardinalis Papiensis adversus Joannem Cardinalem Attrebatensem. Sulpitius Severus lib. 1. historiæ sacræ, cum dixisset levitis nullam potestatem datam, quo liberius servirent Deo, addit: *Equidem hoc exemplum non tacitus præterierim, legendumque ministris ecclesiarum libenter ingesserim. Etenim præcepti hujus non solum immemores sed etiam ignari mihi videntur. Tanta hoc tempore animos eorum habendi cupido, velut tabes, incessit. Inhiant possessionibus, prædia excolunt, auro incubant, emunt venduntque, quæstui per omnia student.* Vide sanctum Gregorium lib. 8. epist. 11. adversus Basilium episcopum Capuanum. Hieronymus in epistola ad Nepotianum de vita clericorum: *Procuratores & dispensatores domorum alienarum quomodo possunt esse clerici qui proprias jubentur contemnere facultates?* Quo referri etiam possunt ea quæ diximus in notis ad Capitularia pag. 1169.

24 *Derelicta cathedra*] contra regulas ecclesiasticæ disciplinæ. Vide concilia Africana.

25 *In ecclesia frat.*] In editione Pamelii adjectum est *non subvenire.* Sed ego additamentum illud non reperi in veteribus libris a me visis neque in Anglicanis. Sane Pithœanus habet *nihil tribuere.* Quo etiam modo scriptum quoque fuisse in Camberonensi testatus Pamelius. Et tamen minime necessarium mihi videtur hoc additamentum. Reprehendit Cyprianus episcopos qui cum viderent fratres in ecclesia esurientes, aurum & argentum sitiebant. Dixi aurum & argentum, quia in uno libro meo veteri scriptum est *Esurientibus in ecclesia fratribus aurum habere largiter velle,* & in alio *argentum* pro *aurum.* Sed, quod jugulum petit, sanctus Augustinus hunc eumdem locum referens in epistola ad Macrobium, lib. 3. adversus Cresconium cap. 36. & lib. 4. de baptismo contra Donatistas cap. 9. non habet hoc additamentum. Deest etiam apud Venericum episcopum Vercellensem in libro de unitate ecclesiæ & apud Thomam Valdensem in doctrina decima de sacramentalibus. Hieronymus in epistola ad Nepotianum de vita clericorum: *Gloria episcopi est pauperum inopiæ providere. Ignominia omnium sacerdotum est propriis studere divitiis.* Vide Prosperum sive Julianum Pomerium lib. 3. de vita contemplativa cap. 24.

26 *Fundos rapere*] Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. de baptismo contra Donatistas cap. 10. & in epistola ad Macrobium. Julianus Pomerius lib. 1. de vita contemplativa cap. 13. loquens de episcopis: *Fundorum terminos sine termino cupiditatis extendunt, & se passim exquisitis deliciis dedunt quæ animum corpusque debilitant.* De Potamio Odyssiponæ episcopo ita legitur in libello precum Marcellini & Faustini: *Sed & Potamio non fuit inulta sacra fidei prævaricatio. Denique cum ad fundum properat quem pro impia fidei subscriptione ab imperatore meruerat impetrare, dans novas pœnas linguæ per quam blasphemaverat, in via moritur, nullos fructus fundi vel visione percipiens.* Hieronymus in epistola ad Nepotianum de vita clericorum: *Turpe est ante fores sacerdotis Christi crucifixi & pauperis, & qui cibo quoque vescebatur alieno, lictores consulum & milites excubare, judicemque provinciæ melius apud te prandere quam in palatio.* Cui loco recte adjungi possunt ea quæ Ammianus Marcellinus lib. 27. dicit de conviviis episcoporum Romanorum sui temporis, quos ait epulas curasse profusas adeo ut eorum convivia regales superarent mensas. Vide supra pag. 163.

27 *Justificationes*] Novem libri nostri & sex Anglicani & editio Morelliana præferunt *justitias.*

28 *Ascenderent apprehensi*] Hæc est lectio editionis Anglicanæ, quam confirmant vetera exemplaria, quam vero Rigaltius in observationibus suis ait esse verissimam. Ceterum Manutius & Morellius non fuere primi qui eam induxerunt, ut putasse videtur Rigaltius. Habetur enim in antiquis editionibus. Vide quæ notamus ad epistolam sextam pag. 39.

29 *Negarent*] Post hæc Manutius & Pamelius addunt *ut tus accenderent.* Sed hanc lectionem merito reprobat Rigaltius, quamvis eam retinuerit. Quippe nusquam reperitur in antiquis exemplaribus, nisi quod Angli unum citant ex bibliotheca Vaticana.

30 *Ad forum*] & hinc in capitolium. Nam supra pag. 73. adnotatum est forum fuisse juxta capitolium.

31 *Quam semper*] Sexdecim libri veteres & editio Morellii habent *libenter.*

32 *Quos ne cor.*] Codex Seguierianus, *quod ut interrogati negarent, ne eorum differretur interitus & rogaverunt.*

33 *Brachia conciderunt*] Codex Seguierianus, *membra conciderunt.*

34 *Immolaturus*] Quidam libri veteres & veteres editiones habent *immolaturus vel supplicaturus.* Itaque quidam librarius antiquus scripsit *immolaturus.* Alius supra

pra lineam; ut tum solebat, scripsit *vel supplicaturus*. Ex his duabus lectionibus ii qui postea secuti sunt eam elegerunt quæ illis magis placebat. Ego præfero eam quæ habet *immolaturus*, quam non dubito fuisse primam. Nam & mox sequitur: *Immolasti hic salutem tuam*. Aliam lectionem adjuvare possunt hæc verba Tertulliani ex libro de jejuniis: *Saccis voluti & cinere conspersi idolis suis invidiam supplicem objiciunt*.

35 *Infantes quoque*] Citat hunc locum sanctus Augustinus in epistola ad Bonifacium episcopum. Optatus lib. 3. *Omnibus locis templum erat aut ferius. Inquinabantur prope morientes senes, ignorans polluebatur infantia, manibus parvi pueri portabantur ad nefas, parentes incruenta parricidia facere cogebantur*.

36 *Amiserunt parvuli*] Hunc quoque locum refert sanctus Augustinus in epistola ad Bonifscium episcopum ut Cypriani testimonio probet parvulis apud Deum non officere parentum perfidiam.

37 *Ali. fraude cap.*] Ita sex libri veteres & sanctus Augustinus. Plerique tamen libri habent *morerentur*, quinque *aliena morte morerentur*.

38 *Illa catena*] Sanctus Augustinus tractatu decimo in evangelium Joannis: *Erit tibi avaritia catena pedum*.

39 *Qui terrestribus*] Pamelius adjecit *cupiditatibus*, parum firmis testimoniis. Idem paulo post simili auctoritate addidit *& consulens* post vocem *præmonens*. Sed ista non exstant in antiquis codicibus neque in antiquis editionibus. Angli tamen ea retinuerunt, quamvis his carerent eorum libri. Vox *cupiditatibus* addita haud dubie est a quodam studioso qui infra legebat *qui terrenis cupiditatibus prægravantur*.

40 *Possidere se credunt*] Vide supra pag. 23.

41 *Nec ad pecuniam*] Quinque libri veteres habent *nec pecuniæ suæ*. Alii duo, *nec ad pecuniam domini, sed ipsi potius pecuniæ*.

42 *Erraverunt*] Revocavimus necessario hanc lectionem, quam Manutius eliminaverat ponens *naufragaverunt*. Quamquam illius mutationis primus auctor non est Manutius, cum ea lectio jam exstaret in margine editionis quæ dicitur esse Gravii. Ea quam nos reposuimus exstat in antiquis editionibus & in decem & novem vetustis exemplaribus. Manutianam non inveni nisi in quinque. Pamelius, quamvis eam retinuerit in contexto, magis aliam probat in observationibus suis. In uno vero libro ex more veterum librariorum scriptum est *naufragaverunt & erraverunt*. Et tamen Cyprianus in libro de oratione dominica, in libro de opere & eleemosynis, & lib. 3. testimoniorum cap. 61. habet *naufragaverunt a fide*.

43 *Septies*] Quatuor libri veteres & editio Manutiana habent *centies*.

44 *Venerant*] Ita veteres editiones & XXVII. libri veteres, in quibus pono Veronensem & Seguierianum, nisi quod eorum tres habent *venerunt*. Erasmus scripsit *ventura erant*.

45 *Reluctantibus*] Quatuor libri veteres præferunt *in luctationibus*, alius *in luctaminibus*.

46 *In dolore*] Codex Lamonii *per dolorem*. Quod fortasse melius est. Vide epistolam tertiam Basilii ad Amphilochium, ubi tractat de iis qui non ferentes dolores ad negationem Christi tracti sunt.

47 *Congressione*] Codex Fuxensis *colluctatione*.

48 *Fatigatum*] Morellius & Pamelius addunt *jam lassum corpus*. Sed ego delevi, quia non reperi in ullo veteri libro quam in Beccensi. Sed tamen in variis lectionibus positis ab erudito quodam in marginibus editionis Lugdunensis anni 1544. adnotatum vidi contra hunc locum *jam lassum*. Cæsar lib. 1. de bello Gallico dixit *verberibus exanimatum corpus*.

49 *In dolore defecit*] Hieronymus in caput primum epistolæ Pauli apostoli ad Galatas: *In martyrio non eadem pœna plectitur qui absque colluctatione & tormentis statim prosilivit ad negandum & ille qui inter eculeos, fidiculas, ignesque distortus compulsus est quod credebat negare*. Et in caput sextum: *Si quis pro Christi nominis confessione cruciatus alium in tormentis viderit denegasse, compatiatur vulneribus negatoris, & non tam illum victum quam se vicisse miretur*.

50 *Casto & Æmilio*] Kalendarium vetus ecclesiæ Carthaginensis editum a Mabillonio: *XI. Kal. Junias sanctorum Casti & Æmilii*. In martyrologiis Bedæ & aliorum legitur eadem die: *In Africa Casti & Æmilii, qui per ignem passionis martyrium consummaverunt. Scribit Cyprianus in libro de lapsis*. Exstat inter sermones sancti Augustini sermo in natali plurimorum martyrum incipiens *Sanctorum martyrum*, quem nuperi editores operum sancti Augustini collegerunt ex indiculo Possidii dictum esse in natali sanctorum Casti & Æmilii.

51 *Victores in secundo*] Sic sanctus Joannes Chrysostomus in initio secundæ parænesis ad Theodorum lapsum ait multos qui vi tormentorum fracti Christum negaverant redintegrato certamine martyrii coronam reportasse.

52 *Seminustulatis*] Codex Lamonii *seminusti lateris*.

53 *Quas plagas*] Codex Seguierianus, *quam vim, quas plagas*.

54 *Imperitus est medicus*] Tertullianus in libro de pœnitentia: *Miserum est secari & cauterio exuri & pulveris alicujus mordacitate cruciari. Tamen quæ per insuavitatem medentur, ea & emolumento curationis offensam sui excusant & præsentem injuriam superventuræ utilitatis gratia commendant*. Idem in Scorpiace: *Et est plane quasi sævitia medicinæ de scapello deque cauterio, de sinapis incendio; non tamen secari & inuri & extendi idcirco malum, quia dolores utiles affert*. Et infra: *Ululans denique ille & gemens & mugiens inter manus medici postmodum easdem mercede cumulabit, & artifices optimos prædicabit & sævos jam negabit*. Lucifer Calaritanus in libro de moriendo pro Dei filio: *Quid enim licet ferro medicus secet, cauterio urat, sinapis incendio ad omnem dolorem ægrum deducat, tamen nec secari, exuri, exedi, morderique esset inimicum, quippe quod idcirco bonum sit quia dolores inutiles auferat per adhibitos salutis causa dolores*. Cassianus collat. 6. cap. 6. *Etenim sectio vel ustio salutaris quæ illis qui ulcerum contagione putrefacti sunt pie infertur a medico mala a tolerantibus creditur*. Pacianus in parænesi ad pœnitentiam: *Prudentes ægri medicos non verentur ne in occultis quidem corporum partibus etiam secaturos, etiam perusturos. Meminimus quosdam remota etiam & verecunda membrorum non erubescentes in ferro & cauterio & gravissima illa pulveris mordacitate durasse*. Istud Fulgentius Placiades lib. 1. mythol. vocat chirurgicæ lanienam. Hieronymus in epistola ad Marcellam de Onaso: *Medici quos vocant chirurgicos crudeles putantur & miseri sunt. Annon est miseria alienis non dolere vulneribus & mortuas carnes inclementi secare ferro?* Idem in epistola ad Amandum presbyterum: *Putrida carnes ferro indigent & cauterio; nec est medicinæ culpa, sed vulneris, cum crudelitate clementi non parcit medicus ut parcat, sævit ut misereatur*. Idem in epistola ad matrem & filiam: *Putridæ carnes ferro curantur & cauterio*. Siricius Papa in epistola ad Himerium: *Ferro necesse est exscindantur vulnera quæ fomentorum non senserint medicinam*. Ennodius in vita Epiphanii: *Numquam a medico ad plenissima curationum æger adductus est ab illo qui primum putrita ferro membra desecuit & latentem penitus a sinu viscerum produxit illuviem*. Xenophon in libro quinto de pædia Cyri ait medicos eos qui gravius laborant urere & secare ut eos curent. Prudentius in carmine de Romano martyre:

Putate ferrum triste chirurgos meis
Inferre costis quod secat salubriter.
Non est amarum quo reformatur salus.

Ovidius lib. 1. metamorphoseon:

Cuncta prius tentanda, sed immedicabile vulnus
Ense recidendum est, ne pars sincera trahatur.

Idem lib. 1. de remedio amoris: *Ut corpus redimas ferrum patiaris & ignes*.

55 *Vociferetur*] Tertullianus lib. 2. adversus Marcionem: *Quid enim si medicum dicas esse debere, ferramenta vero ejus accuses quod secent & inurant & amputent & constringant, quando sine instrumento artis medicus esse non possit?* Hieronymi nomine epistola scripta ad amicum ægrotum: *Manus medici multa cædendo conferunt sanitatem non sine murmure patientis*.

56 *Æger impatiens*] Supra epist. 26. *Non est nisi patientia morbis necessaria*.

57 *Cum senserit sanitatem*] Julius Firmicus in libro de errore prophanarum religionum: *Sic homo recepta sanitate & salute sibi reddita quidquid ægrotantis corporis vitio invitus passus est, hoc totum pro utilitate sua factum esse stantis animi judicio confitetur*. Innocentius Papa III. lib. 11. epist. 211. *Ideoque si morbum tuum, quod absit, invenerimus induratum, violentiori nos coges insistere medicinæ, juxta quod necessaria cura deposcet; cujus asperitatem etsi forsan in præsenti refugias, sanitate tamen recepta, ipsius collaudabis effectum, ac peritum quoque medicum benedices*. Seneca lib. 5. de beneficiis cap. 20. *Non est spectandum an doleat aliquis beneficio accepto, sed an dolere debeat*.

58 *Irrita & falsa pax*] Cicero lib. 10. epistolarum ad Atticum epist. 1. *De pace idem sentio quod tu, simulationem esse apertam, parari autem bellum acerrimum*. Vide supra pag. 191.

S. Cypriani Opera.

59 Sa-

59 *Sanitatis patientiam*] Liber Flori *pœnitentiam*. Et mox pro *medicina* codex Lamonianus habet *pœnitentiam*.

60 *Excusa*] Ita duodecim libri veteres. Alii undecim & veteres editiones *exclusa*. Utraque lectio bona est. Codex Fossatensis: *Pœnitentia de peccatoribus exclusa est vel excussa*. Utramque lectionem protulit librarius ut lector intelligeret liberum sibi esse eam præferre quæ sibi magis arrideret, ut sæpe accidit in libris veteribus.

61 *Immunditia ipsius*] Ita etiam lib. 3. testimoniorum cap. 94. At Cassianus lib. 6. cap. 8. collat. 12. cap. 2. & collat. 22. cap. 5. legit, *in quo est immunditia, peribit coram Domino*.

62 *Spretis his omnibus*] Restituimus hunc locum uti reperitur in antiquis exemplaribus, in editione Morelliana, & in ea quæ dicitur Gravii. In quo secuti sumus consilium Rigaltii; qui quamvis retinuerit in contextu veterem lectionem, pronuntiat in observationibus suis illam quam nos revocavimus esse verissimam.

63 *Ante exomol. factam*] nimirum apud sacerdotes Dei, ut ait infra Cyprianus in hoc libro. Rufinus in psal. 31. *Licet autem Deus dimittat peccata ex quo homo in voluntate pœnitet, tamen confitendum est ministris ecclesiæ*. Vide Socratem lib. 5. cap. 19. cum annotationibus Henrici Valesii. Vide etiam infra in notis ad paginam 394. *peccasse nec satisfacere*.

64 *Verbis fallacib.*] Codex Seguierianus *fallentibus*.

65 *Arborem*] Hæc vox deest in sexdecim codicibus antiquis & in antiquioribus editionibus. Deerat etiam in alio veteri, sed addita est postea supra lineam. Epistola nomine Hieronymi scripta ad amicum ægrotum: *Non enim est arbor solida nec robusta nisi quæ assidui turbinis incursione flatibus concussis hinc atque illinc inclinata tentatur, in quam sæpe ventorum turbinum flamen incurvat. Ipsis enim vexationibus constringitur, premitur, fixisque radicibus citius roboratur*.

66 *Solus D. misereri potest*] Tertullianus in libro de baptismo: *Sed neque peccatum dimittit neque spiritum indulget nisi solus Deus*. Item in libro de pudicitia: *Quis enim dimittit delicta nisi solus Deus?* Sanctus Joannes Chrysostomus homilia quarta in caput primum Matthæi ait neminem posse peccata dimittere nisi solummodo divinam naturam. Guido de Perpiniano scribens adversus errores Armenorum ait: *Dicunt enim quod homo non remittere potest peccata nisi solus Deus*. Ruricius lib. 2. epist. 41. *Præstabit, ut credimus, misericordia ipsius ut qui pœnitendi vobis animum inspirare dignatus est, qui solus potest & sanare corrupta & reparare collapsa & delere commissa*. Vide Maldonati tractatum de sacramentis pag. 255. secundæ editionis.

67 *Plurimum martyrum*] Veteres editiones & octo libri veteres habent *plurimum valere martyrum*. Sed vox *valere* non exstat in aliis antiquis.

68 *Facultate*] Veteres editiones & novem libri veteres, etiam Seguierianus, præferunt *facilitate*. Alii quatuor *felicitate*, nimirum, ut opinor, pro *facilitate*.

69 *Bonum*] Pamelius posuit *dignum*, nescio qua auctoritate. Ego sane *bonum* vidi scriptum in omnibus antiquis editionibus & in omnibus libris veteribus.

70 *Vindicetur*] Falluntur profecto qui putant hanc vocem istic accipiendam esse eo sensu quo accipitur apud Optatum cum loquitur de ossibus cujusdam martyris nondum vindicati. Istic enim vox illa referri per consequentiam necessariam debet ad ea quæ antecedunt, ex quibus liquet existimasse Cyprianum plurimum posse apud judicem merita martyrum & opera justorum, sed cum judicii dies venerit, cum post occasum sæculi hujus & mundi ante tribunal Christi populus ejus adstiterit. Et mox Cyprianus affert locum ex apocalypsi in quo animæ martyrum occisorum sub ara Dei constitutæ postulant a Deo vindictam de persecutoribus suis. Alia erat causa martyrum nondum occisorum, quos Cyprianus ait non posse remittere neque donare peccata neque ipsos posse alios defendere ante quam ipsi vindicentur, uti postulabant animæ martyrum occisorum. Eodem sensu epist. 56 ait Dominum passiones nostras & vulnera vindicaturum. Vide etiam extremam partem libri de bono patientiæ. Tertullianus in libro de fuga in persecutione: *Potes itaque te martyrem vindicare, sciens esse magnum vindicari ab eo*. Lucifer Calaritanus in apologia prima pro sancto Athanasio: *Talis mos est Dei cultoribus ut totum reservent Deo, scientes esse magnum vindicari ab eo*. Vide Rigaltii observationes ad librum Tertulliani de oratione. Julius Capitolinus in Pertinace dixit: *Aliquos etiam mortuos vindicavit*. Quod tamen referri non potest ad mortuos vindicatos in sensu Optati.

71 *Si non contra*] Rigaltius istic ait ista sic uno tractu perducenda, *si non contra ipsum Dominum a Dei sacerdote facienda sit obtemperantis facilis & prona consensio*, hancque scripturam putat esse verissimam. Laudat autem codicem Veronensem, in quo scriptum erat *sic* pro *sunt*. Sic etiam in editione Morelliana. At in Seguieriano legitur: *Mandant aliquid martyres fieri, si justa, si licita, si non contra ipsum Dominum a Dei sacerdote facienda. Sit obtemperantis facilis & prona consensio, si petentis fuerit religiosa moderatio*. Ita etiam ferme codex sancti Arnulphi.

72 *Fecerunt s. d. aureos*] Hæc desunt in antiquis editionibus & in quatuordecim codicibus manuscriptis. Exstant tamen in aliis septem, & in quibusdam additur *& argenteos*. quod deest in Fuxensi & in editione Morellii. In capite quarto epistolæ ad Fortunatum de exhortatione martyrii legitur, *fecerunt sibi deos aureos*. In libro vero primo testimoniorum cap. 1. *fecerunt sibi deos aureos & argenteos*. In capite 32. Exodi, *feceruntque sibi deos aureos*.

73 *Dilectissimi*] Tres libri veteres: *Nemo, fratres dilectissimi, nemo hanc gloriam mutilet neque infamet*.

74 *Flemus*] Codex Burgundicus addit *& dolemus*. Sic etiam in Vaticano scriptum esse inveni adnotatum in editione Anglicana.

75 *Dies veneris pœna*] Codex Seguierianus, *judicii dies venerit*.

76 *Corrigantur*] Sic Erasmus & alii post eum. Quæ lectio sane bona est. Et tamen antiquæ editiones & tredecim libri nostri itemque tres Anglicani præferunt *dirigantur*.

77 *Precum*] Istud quoque mutare oportuit propter auctoritatem veterum exemplarium & editionis Spirensis. Erasmus primus posuit *precandum*. Sed ego lectionem illam non reperi nisi in codice Turonensi. Ceterum pro *misericordiam* Fuxensis habet *medelam*.

78 *Correpta lanatur*] Erasmus scripsit *correpta cecidit lanatur*. At vocem *cecidit* nullus veterum librorum nostrorum agnoscit, nisi quod duo ex illis habent *concidit*. Non exstare etiam in Veronensi & in Beneventano itemque in Seguieriano mihi compertum est.

79 *Minus*] Pamelius postea vocem *sibi* posuit ex conjectura Cauchii, falsus enim non reperiri in aliis exemplaribus. Ego sane nusquam illam inveni in iis quibus usus sum.

80 *Panem mero*] Ita omnes libri veteres & editiones. Pithœanus tamen habet *panem moradit mixtum*.

81 *Arcere*] Quatuor libri veteres præferunt *cavere*. In uno tamen scriptum est *arcere* & supra lineam *vel cavere*.

82 *Rudis anima*] Infra in libro de bono patientiæ, *ploratu & gemitu rudis anima testatur*. Tertullianus in apologetico: *Fugientem animam novam exspecta, excipe rudem sanguinem*. Hieronymus in epistola ad Ctesiphontem adversus Pelagianos: *Asseris posse hominem esse sine peccato, si velit, & post gravissimum somnum ad decipiendas rudes animas frustra conaris adjungere non absque Dei gratia*.

83 *Fatebatur*] Duo libri veteres *testabatur*.

84 *Calicem diaconus*] Vide Beveregium ad canonem secundum synodi Ancyranæ.

Similem ferme historiam de quadam juvencula Araba natione narrat Prosper in libro inscripto *Dimidium temporis* cap. 6.

85 *Obturantibus*] Ita quindecim libri veteres & editiones Manutii & Morellii. Veteres & octo vetera exemplaria habent *obdurantibus*. Quæ discrepantia orta est ex commutatione litterarum.

86 *Sacrificantibus nobis*] Hanc lectionem exhibent octo codices antiqui & editio Morellii. Sed veteres editiones, etiam Manutiana, & tredecim libri veteres non habent vocem *nobis*, quam ego arbitror non esse necessariam. Non sum tamen ausus expungere, quia non officit sententiæ sancti martyris. Simile quid habetur in libro Lactantii de mortibus persecutorum cap. 10. ubi *quidam ministrorum scientes Dominum, cum adsisterent immolanti, imposuerunt frontibus immortale signum*. Qui locus nullam habet difficultatem. Quippe ministri scientes Dominum non possunt esse alii quam christiani, præsertim cum statim Lactantius dicat illos imposuisse frontibus suis signum crucis. Et tamen fuit nuper qui existimaret hunc loquendi modum esse ambiguum, dubium enim esse an ministri illi fuerint ministri Diocletiani aut christiani. Christianos porro fuisse ostendunt etiam ea quæ sequuntur in hoc loco Lactantii, tum etiam alius locus ejus ex libro quarto divinarum institutionum cap. 27. ubi de hac ipsa re agens

agens scribit, *quidam ministrorum nostrorum sacrificantibus domınis adsisterent*.

87 *Intra*] Non admonerem me mutasse pro eo quod Pamelius posuit *inter*, nisi ita me facere coegisset auctoritas veterum exemplarium. Quippe omnia, si duo tantum excipias, habent *intra*. Ita etiam habet editio Morellii.

88 *Pectus admittens*] Pamelius secutus auctoritatem codicis Camberonensis posuit *pectus sanguinem admittens*. Eam lectionem retinuit Rigaltius, Angli expunxerunt. Recte, Non exstat enim in libris nostris neque in duobus Petavianis ab Albertino citatis.

89 *Arcam suam*] Hospinianus lib. 2. cap. 5. de templis afferens hunc locum sancti Cypriani multum disputat adversum nos propterea quod eucharistiam concludimus in arca sive theca vel armario, & ait nullum de includenda eucharistia mandatum exstare vel Christi vel apostolorum. Inutiliter profecto scripta illa sunt ab Hospiniano. Nam nos id facile concedimus. In illa ecclesiæ novitate, cum illa inter persecutores suos degeret, & in occulto christiani peragerent divina mysteria, locus non erat tutus & certus in quo concludi posset eucharistia. Itaque distribuebatur fidelibus a ministris, & unusquisque partem suam deferebat domum ut communionem acciperet. At postea, cum totus orbis factus fuisset christianus, decens & congruens visum est in loco certo & tuto eam reponere ut ea statim distribueretur sumere volentibus, non in occulto, ut in primis ecclesiæ sæculis, sed palam & publice & statim cum quis cuperet.

90 *Domini sanctum*] id est eucharistia, quam in initiis christianæ religionis unusquisque domum ferebat ut sibi ipse libere communionem corporis Christi impertiretur. Tertullianus in libro secundo ad uxorem: *Non sciet maritus quid secreto ante omnem cibum gustes*. Vide quæ notamus ad librum de bono patientiæ.

91 *Manibus indignis*] Codex Veronensis, unus meus, & duo Anglicani habent *iniquitatis*.

92 *Sanctitate fugiente*] Codex Segoierianus, *sancto inde fugiente*. Paulo ante dixit, *in qua Domini sanctum fuit*. Itaque ista lectio videtur esse melior. Sed non sum ausus mutare, quia reliqui libri præferunt *sanctitate*. Ea quippe lectio bonum quoque sensum constituit. Captabo autem hanc occasionem ut emendem extremam partem epistolæ tertiæ Pelagii II. ad episcopos Istriæ, ubi legitur *sanctitate servante*. Pro quo scribendum esse *servavit* docet vetus codex ex quo illa edita est. Ibidem paulo ante addenda sunt tria vocabula quæ exciderunt veteri librario. Legendum igitur, *qui de iterando baptismate scripserat, in unitate catholica defunctum perhibuit*. Ita Augustinus in libro de unico baptismo cap. 12.

93 *Pænit. n. ag. ... confitentes*] ista primum emersere e typographia Manutii. Invem in tribus antiquis codicibus. Desunt autem in sexdecim & in editione Morellii.

94 *Quam sibi*] Antea in omnibus editionibus & in omnibus fere codicibus manuscriptis legebatur *quem*. Facile erat existimare reponendum esse *quam*. Et tamen eam lectionem, quam puto esse verissimam, nuspiam reperi nisi in codice Remensi sancti Dionysii. Unus Anglicanus præfert *quæ*.

95 *Ira*] Hæc est scriptura viginti veterum exemplarium nostrorum & octo Anglicanorum. Eorum auctoritas mihi persuasit ut ita ponerem pro eo quod editiones habent *censura*, quamvis hæc quoque lectio bona sit & reperiatur in quibusdam libris veteribus.

96 *Fugere*] Antea legebatur *subterfugere*. quam lectionem ego arbitror esse optimam. Verum auctoritas veterum librorum exegit ut mutarem. Sunt autem numero XVI. comprobantes hanc mutationem.

97 *Absconditis*] Duæ sunt hujus loci lectiones in codicibus manuscriptis. Quidam enim habent *absconditis*, alii *abditis*. Utraque lectio bona est.

98 *Nonne cul.... impleo*] Hæc desunt in antiquis editionibus & in quindecim codicibus antiquis.

99 *Conceptas*] Codex Fuxensis, *contemplans*. Quæ lectio non est mala.

100 *Fide majores*] Veteres editiones, decem libri nostri, & sex Anglicani præferunt *fide majore & timore meliore*. Alii sexdecim ita quoque habent, nisi quod in illis scriptum est *meliores*. Quatuor habent *majores*. Epitome Lactantii cap. 43. *ingrata populo ab hereditate summoto, aliam sibi plebem fideliorem de exteris gentibus congregaret*.

101 *Qui confusus*] Ita veteres editiones & tredecim libri veteres. Tres alii habent: *Qui confusus me fuerit, confundam & ego eum coram patre meo qui in cælis est*. Beccensis, *Qui confusus fuerit me coram hominibus, confundet*. Contra in aliis duobus scriptum est: *Qui me confessus fuerit, confitebitur eum filius hominis*. Sic etiam supra epist. 9. At lectio quæ habet *Qui confusus* exstat etiam supra epist. 63. Ego puto hanc discrepantiam esse imputandam temeritati librariorum.

102 *Quæso vos fratres*] Post ista sequebatur in libro Veronensi *confiteatur unusquisque delictum suum*.

103 *Dum admitti confessio*] Post mortem enim non admittitur. Exomologesis apud inferos non est, ut ait Cyprianus. Vide Pamelium.

104 *Corde vestro*] Codex Pithœanus addit *& ex tota anima vestra*.

105 *Cum feminis*] Ita omnes editiones ante Pamelianam. Pamelius itaque expunxit has voces, tum quia illas non reperiebat in suis codicibus manuscriptis, tum quia iis opus non esse credebat. Sane desunt in tredecim nostris. Verum exstant in aliis quindecim & in uno Anglicano. Non video autem cur expungi debeant, cum videam supra in libro de habitu virginum balnea promiscua cum viris & feminis interdici virginibus. Hinc enim colligitur feminas lavari consuevisse cum viris. Vide notas ad librum de habitu virginum pag. 369.

106 *Barbam vellit*] Vide lib. 3. testimoniorum cap. 84. Savaronem & Sirmondum ad Sidonium lib. 4. epist. 24. Vide etiam Franciscum Georgium Venetum in libro de harmonia mundi cantico 2. cap. 6. & notas nostras ad Gratianum dist. 22. cap. *Prohibete* pag. 453.

107 *Peccandi vulnera*] Codex Lamonii habet *genera*.

108 *Peccasse nec satisfacere*] Quintilianus lib. 1 s. cap. 5. *Tutissimum ergo pænitentiæ confessio & satisfactio culpæ*. Tertullianus in libro de pœnitentia: *Confessio enim satisfactionis consilium est*. Vide supra pag. 391. *ante exomol. factam*.

109 *In sacco*] Quinque libri veteres præferunt *in cilicio & sacco*, Seguierianus *in cinere in cilicio*. Infra in fine hujus libri, *strato sacco adhærere in cinere & cilicio & sordibus*. Tertullianus in libro de pœnitentia dixit *sacco & cineri incubare, corpus sordibus obscurare, & in asperitudine sacci & horrore cineris*. Saccus, ut ait Hieronymus in epistola ad Marcellam de muneribus acceptis, est signum orationis atque jejunii.

110 *Qui servas*] Veteres editiones & quatuor libri veteres addunt *& disponis*. Alii tres habent quidem *disponis*, sed non habent *servas*.

111 *Tibi D. justitia*] Erasmus edidit: *Tibi Domine, gloria, tibi justitia*. Sed ego vocem *gloria* nuspiam reperi in codicibus manuscriptis. Non exstat autem in capite tertio prophetiæ Danielis, ex quo ista sumpta sunt.

112 *Gravi crimine*] Quatuordecim libri nostri & octo Anglicani præferunt hanc lectionem pro eo quod alibi scriptum est *grandi*.

113 *Transilit*] Ita vulgo libri veteres & editiones. Quidam tamen aliter habent. In duobus enim legitur *transfigit*, in alio demum *transcingit*.

114 *Illic superest*] Pamelius posuit *illic sola superest* ex manuscriptis & veteri excusu. At vox *sola*, quæ inutilis est, deest in omnibus libris nostris præter unum Gratianopolitanum & in septem Anglicanis.

115 *Orare oportet*] Beatus Rhenanus, cum multa de pœnitentia & confessione dixisset in argumento libri Tertulliani de pœnitentia, demum velut cumplementum observationum suarum describit hunc Cypriani locum. Interim admoneo argumentum illud Beati Rhenani deesse in posterioribus editionibus operum Tertullianicorum.

116 *Quod adv. auferebat*] Infra in libro de opere & eleemosynis: *Patrimonium Deo creditum nec respublica eripit nec fiscus invadit*. Sanctus Augustinus in libro quinquaginta homiliarum homilia 48. *Hoc tollit fiscus quod non accipit Christus*. Vide eumdem enarratione in psal. 146. Lactantius cap. 8. de mortibus persecutorum: *Cruentissimus fiscus male partis opibus affluebat*. Plinius in panegyrico Trajani: *Sæpius vincitur fiscus, cujus mala causa numquam est nisi sub bono principe*. In epitome Victoris legitur Trajanum fiscum vocasse lienem, quod eo crescente artus reliqui tabescant. Symmachus in relatione pro ara Victoriæ: *Fiscus bonorum principum non sacerdotum damnis sed hostium spoliis augetur*. Novella Anthemii A. de bonis vacantibus: *Neque enim aliud imperatoriæ majestati videtur accommodum quam commune jus omnibus reservare subjectis & nihil amplius bonis licere principibus nisi quod liceat privatis*. Ammianus Marcellinus lib. 28. agens de præfectura Olybrii ait: *Calumniarum acerrimus insectator, fisci lucra unde poterat intercidens*.

117 *Ve-*

117 *Veneno*] Quædam editiones habent *vendenda*, eamque lectionem magis probat Pamelius. Nostram probant sexdecim libri nostri & undecim Anglicani. Neque dubium esse potest quin sit verissima. Eamdem præferunt omnes veteres editiones, etiam Manutiana & Morelliana.

118 *Domino feneretur*] Ita scribere placuit ideo quia ita loquitur Cyprianus in libro de habitu virginum. Sic etiam habent quidam libri veteres & editio Spirensis, tom etiam Veneta vetus. Hieronymus in dialogo adversus Luciferianos: *Deo fenerat*. Martialis lib. 1. epig. 44. *Hæc omnis fenerat una deos*.

119 *Deflectere*] Codex Moyssiacensis addit *delicta remittere*.

120 *Dat ille arma*] Codex Lamonii: *Dat ille arma justitia quibus justus armetur*.

121 *Dei veniam merebitur*] Id est consequetur, ut ait Lactantius lib. 4. cap. 17.

[1] LIBER
DE
UNITATE ECCLESIÆ.

Matt. 5. Matt. 10. CUM moneat Dominus & dicat, *Vos estis sal terræ*, cumque esse nos jubeat ad innocentiam simplices, & tamen cum simplicitate prudentes, quid aliud, fratres dilectissimi, quam providere nos convenit & sollicito corde vigilantes subdoli hostis insidias intelligere pariter & cavere, ne qui Christum sapientiam Dei patris [2] induimus minus sapere in tuenda salute videamur? Neque enim persecutio sola metuenda est & ea quæ subruendis ac dejiciendis Dei servis aperta impugnatione grassantur. [3] Facilior cautio est ubi [4] manifesta formido est, & ad certamen animus ante præstruitur quando se adversarius [5] confitetur. Plus metuendus est & cavendus inimicus cum latenter obrepit, cum per pacis imaginem fallens, occultis accessibus serpit, unde & nomen serpentis accepit. Ea est ejus semper astutia, ea est [6] circumveniendi hominis cæca & [7] latebrosa fallacia. Sic ab initio statim mundi fefellit & verbis mendacibus blandiens rudes animas incauta credulitate decepit. Dominum ipsum tentare conatus, quasi obreperet rursus & falleret, latenter accessit. Intellectus tamen est & retusus; & ideo prostratus, quia agnitus atque detectus. Unde nobis exemplum datum est veteris hominis viam fugere, vestigiis Christi vincentis insistere; ne denuo incauti in mortis laqueum revolvamur, sed ad periculum providi accepta immortalitate potiamur. Immortalitate autem potiri quomodo possumus, nisi ea quibus mors expugnatur & vincitur Christi mandata servemus, ipso monente & dicente:
Matt. 19. *Si vis ad vitam venire, serva mandata*. Et ite-
Joan. 15. rum: *Si feceritis quæ mando vobis, jam non* [8] *dico vos servos, sed amicos*. Hos denique fortes dicit & stabiles, hos [9] super petram robusta mole fundatos, hos contra omnes tempestates & turbines sæculi immobili & inconcus-
Matt. 7. sa firmitate solidatos. *Qui audit*, inquit, *verba mea & facit ea, similabo eum viro sapienti qui ædificavit domum suam supra petram. Descendit pluvia, venerunt flumina, flaverunt venti, & impegerunt in domum illam, & non cecidit. Fundata enim fuit super petram*. Verbis igitur ejus insistere, quæcumque & docuit & fecit discere & facere debemus. Ceterum credere se in Christum quomodo dicit qui non facit quod Christus facere præcepit? Aut unde perveniet ad præmium fidei qui fidem non vult servare mandati? Nutet necesse est & vagetur & spi-

A ritu erroris abreptus velut pulvis quem ventus excutit ventiletur; nec ambulando proficiet ad salutem qui salutaris viæ non tenet veritatem. Cavenda sunt autem, fratres dilectissimi, non solum quæ sunt aperta atque manifesta, sed & astutæ fraudis subtilitate fallentia. Quid vero astutius quidve subtilius quam ut Christi adventu detectus ac prostratus inimicus, postquam lux gentibus venit & sospitandis hominibus salutare lumen effulsit, ut surdi auditum gratiæ spiritalis admitterent, aperirent ad Deum
B oculos suos cæci, infirmi æterna sanitate revalescerent, claudi ad ecclesiam currerent, muti claris vocibus & precibus orarent, videns ille idola derelicta & per nimium credentium populum sedes suas ac templa deserta, excogitaverit novam fraudem, ut sub ipso christiani nominis titulo fallat incautos? Hæreses invenit & schismata, quibus subverteret fidem, veritatem corrumperet, scinderet unitatem. Quos detinere non potest in viæ veteris cæcitate circumscribit & decipit novi itineris errore. Ra-
C pit de ipsa ecclesia homines; & dum sibi appropinquasse jam lumini atque evasisse sæculi noctem videntur, alias nescientibus tenebras rursus infundit, ut cum evangelio Christi & cum observatione ejus & lege non stantes christianos se vocent, & ambulantes in tenebris habere se lumen existiment, blandiente adversario atque fallente, qui secundum apostoli vo- 2. Cor. 11.
cem transfigurat se velut angelum lucis, & ministros suos subornat velut ministros justitiæ, asserentes noctem pro die, interitum pro
D salute, desperationem sub obtentu spei, perfidiam sub prætextu fidei, antichristum sub vocabulo Christi, ut dum verisimilia mentiuntur, veritatem subtilitate frustrentur. Hoc eo fit, fratres dilectissimi, dum [10] ad veritatis originem non reditur, nec caput quæritur, nec magistri cælestis doctrina servatur. Quæ si quis consideret & examinet, tractatu longo atque argumentis opus non est. Probatio est ad fidem facilis compendio veritatis. [11] Loquitur Dominus ad Petrum. *Ego tibi dico*, inquit, Matt. 16.
E *quia tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo ecclesiam meam, & portæ inferorum non vincent eam. Et tibi dabo claves regni cælorum; & quæ ligaveris super terram, erunt ligata & in cælis; & quæcumque solveris super terram, erunt soluta & in cælis*. Et iterum eidem post resurrectionem suam dicit: *Pasce oves meas*. Super Joan. 21.
illum

illum unum ædificat ecclesiam suam, & illi pascendas mandat oves suas. Et quamvis apostolis omnibus post resurrectionem suam parem *Joan. 20.* potestatem tribuat & dicat, *sicut misit me pater, & ego mitto vos, accipite Spiritum sanctum, si cujus remiseritis peccata, remittentur illi, si cujus tenueritis, tenebuntur*, tamen ut unitatem manifestaret, unitatis ejusdem originem ab uno incipientem sua auctoritate disposuit. Hoc erant utique & ceteri apostoli quod fuit Petrus, pari consortio præditi & honoris & potestatis, sed exordium ab unitate proficiscitur, & [12] *Epist. 2. Pelagii II. ad Episcopos Istriæ. Vide Notas num. 11.* primatus Petro datur ut una Christi ecclesia & cathedra una monstretur. Et [13] pastores sunt omnes, & grex unus ostenditur, qui ab apostolis omnibus unanimi consensione pascatur, ut ecclesia Christi una monstretur. Quam unam ecclesiam etiam in cantico canticorum Spiritus sanctus ex persona Domini designat & dicit: *Cant. 6.* *Una est columba mea, perfecta mea, una est matri suæ, electa genitrici suæ.* [14] Hanc ecclesiæ unitatem qui non tenet, tenere se fidem credit? Qui ecclesiæ renititur & [15] resistit, qui cathedram Petri, super quem fundata est ecclesia, deserit, in ecclesia se esse confidit? quando & beatus apostolus Paulus hoc idem doceat & sacramentum unitatis ostendat di- *Ephes. 4.* cens: [16] *Unum corpus & unus spiritus, una spes vocationis vestræ, unus Dominus, una fides, unum baptisma, unus Deus.* Quam unitatem firmiter tenere & vindicare debemus, maxime episcopi, qui in ecclesia præsidemus, ut episcopatum quoque ipsum unum atque indivisum probemus. [17] Nemo fraternitatem mendacio fallat, nemo fidei veritatem perfida prævaricatione corrumpat. [18] Episcopatus unus est, cujus a singulis in solidum pars tenetur. Ecclesia quoque una est, quæ in multitudinem latius incremento fecunditatis extenditur. [19] Quomodo solis multi radii, sed lumen unum, & rami arboris multi, sed robur unum tenaci radice fundatum, & cum de fonte uno rivi plurimi defluunt, numerositas licet diffusa videatur exundantis copiæ largitate, unitas tamen servatur in origine. Avelle radium solis a corpore, divisionem lucis unitas non capit. [20] Ab arbore frange ramum, fractus germinare non poterit. A fonte præcide rivum, [21] præcisus arescit. Sic & ecclesia Domini luce perfusa per orbem totum radios suos porrigit. Unum tamen lumen est, quod ubique diffunditur, nec unitas corporis separatur. Ramos suos in universam terram copia ubertatis extendit, profluentes largiter rivos latius expandit. Unum tamen caput est, & origo una, & una mater fecunditatis successibus copiosa. Illius fetu nascimur, illius lacte nutrimur, spiritu ejus animamur. [22] Adulterari non potest sponsa Christi, incorrupta est & pudica. Unam domum novit, unius cubiculi sanctitatem casto pudore custodit. Hæc nos Deo servat, hæc filios regno quos generavit assignat. Quisquis ab ecclesia segregatus adulteræ jungitur, a promissis ecclesiæ separatur. Nec perveniet ad Christi præmia qui relinquit ecclesiam Christi. Alienus est, prophanus est, hostis est. Habere jam non potest Deum patrem qui ecclesiam non habet matrem. [23] Si potuit evadere quisquam qui extra arcam Noe fuit, & qui extra eccle-

A siam foris fuerit evadit. Monet Dominus & dicit: *Qui non est mecum, adversus me est; & Matt. 12.* *qui non mecum colligit, spargit.* Qui pacem Christi & concordiam rumpit adversus Christum facit. Qui alibi præter ecclesiam colligit Christi ecclesiam spargit. Dicit Dominus: *Ego & pa- Joan. 10.* *ter unum sumus.* Et iterum de patre & filio & spiritu sancto scriptum est: [24] *Et hi tres unum 1. Joan. 5.* *sunt.* Et quisquam credit hanc unitatem de divina firmitate venientem, sacramentis cælestibus cohærentem, scindi in ecclesia posse & voluntatum collidentium divortio separari? B Hanc unitatem qui non tenet, Dei legem non tenet, non tenet patris & filii fidem, vitam non tenet & salutem. Hoc unitatis sacramentum, hoc vinculum concordiæ inseparabiliter cohærentis ostenditur quando in evangelio tunica Domini Jesu Christi non dividitur omnino nec scinditur, sed sortientibus de veste Christi [25] quis Christum indueret, integra vestis accipitur & incorrupta atque [26] indivisa tunica possidetur. Loquitur ac dicit Scriptura divina: *De tunica Joan. 19.* *autem, quia de superiore parte non consutilis, sed* C *per totum textilis fuerat, dixerunt ad invicem: Non scindamus illam, sed sortiamur de ea cujus sit.* Unitatem illa portabat de superiore parte venientem, id est de cælo & a patre venientem quæ ab accipiente ac possidente scindi omnino non poterat, sed totam simul & solidam firmitatem inseparabiliter obtinebat. Possidere non potest indumentum Christi qui scindit & dividit ecclesiam Christi. Contra denique cum, Salomone moriente, regnum ejus & populus scinderetur, Achias propheta Jeroboam regi obvius factus in campo, in duodecim scis- D suras vestimentum suum discidit dicens: *Sume 3. Reg. 11.* *tibi decem scissuras, quia hæc dicit Dominus: Ecce scindo regnum de manu Salomonis, & dabo tibi decem sceptra, & duo sceptra erunt ei propter servum meum David & propter Hierusalem civitatem quam elegi ut ponam nomen meum illic.* Cum duodecim tribus Israel scinderentur, vestimentum suum propheta Achias discidit. At vero quia Christi populus non potest scindi, tunica ejus per totum textilis & cohærens divisa a possidentibus non est. Individua, copulata, con- E nexa ostendit populi nostri, qui Christum induimus, concordiam cohærentem. Sacramento vestis & signo declaravit ecclesiæ unitatem. Quis ergo sic est sceleratus & perfidus, quis sic discordiæ furore vesanus ut aut credat scindi posse aut audeat scindere unitatem Dei, vestem Domini, ecclesiam Christi? Monet ipse in evangelio suo & docet dicens: [27] *Et erit unus Joan. 10.* *grex & unus pastor.* Et esse posse uno in loco aliquis existimat aut multos pastores aut plures greges? Apostolus item Paulus hanc eamdem nobis insinuans unitatem obsecrat & hor- F tatur dicens: *Obsecro*, inquit, *vos fratres, per 1. Cor. 11.* *nomen Domini nostri Jesu Christi ut id ipsum dicatis omnes, & non sint in vobis* [28] *schismata. Sitis autem compositi in eodem sensu & in eadem sententia.* Et iterum dicit: *Sustinentes invicem in dilectio- Ephes. 4.* *ne, satis agentes servare unitatem spiritus in conjunctione pacis.* Stare tu & vivere putas posse de ecclesia recedentem, sedes sibi alias & diversa domicilia condentem, cum dictum sit ad Rahab, in qua præformabatur ecclesia: *Patrem tuum & ma- Jos. c. 2.* *trem tuam & fratres tuos &* [29] *totam domum patris*

tui

tui colliges ad te ipsam in domum tuam, & omnis qui exierit ostium domus tuæ foras reus sibi erit. Item sacramentum Paschæ nihil aliud in Exodi lege contineat quam ut agnus, qui in figura Christi occiditur, in domo una edatur.
Exod. 12. Loquitur Deus dicens: *In domo una comedetur, non ejicietis de domo carnem foras.* Caro Christi & [10] sanctum Domini ejici foras non potest, nec alia ulla credentibus præter unam ecclesiam domus est. Hanc domum, hoc unanimitatis hospitium designat & denuntiat Spiritus sanctus
Psal. 67. in psalmis dicens: *Deus qui inhabitare facit unanimes in domo.* In domo Dei, in ecclesia Christi, unanimes habitant, concordes & simplices perseverant. Icciro & in columba venit Spiritus sanctus, [11] simplex animal & lætum, non felle amarum, non morsibus sævum, non unguium laceratione violentum, hospitia humana diligere, unius domus consortium nosse, cum generant, simul filios edere, cum commeant, volatibus invicem cohærere, communi conversatione vitam suam degere, oris osculo concordiam pacis agnoscere, legem circa omnia unanimitatis implere. Hæc est in ecclesia noscenda simplicitas, hæc caritas obtinenda, ut columbas dilectio fraternitatis imitetur, ut mansuetudo & lenitas agnis & ovibus æquetur. Quid facit in pectore christiano luporum feritas & canum rabies & venenum letale serpentum & cruenta sævitia bestiarum? Gratulandum est cum tales de ecclesia separantur, [12] ne columbas, ne oves Christi sæva sua & venenata contagione prædentur. Cohærere & conjungi non potest [13] amaritudo cum dulcedine, caligo cum lumine, pluvia cum serenitate, pugna cum pace, cum fecunditate sterilitas, cum fontibus siccitas, cum tranquillitate tempestas. Nemo existimet bonos de ecclesia posse discedere. Triticum non rapit ventus, nec arborem solida radice fundatam procella subvertit. Inanes paleæ tempestate jactantur, invalidæ arbores turbinis incursione evertuntur. Hos execratur & percutit Joannes apostolus di-
1. Joa. 2. cens: *Ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis. Si enim fuissent ex nobis, mansissent utique nobiscum.* Hinc hæreses & factæ sunt frequenter & fiunt, dum perversa mens non habet pacem, dum perfidia discordans non tenet unitatem. Fieri vero hæc Dominus permittit & patitur, manente propriæ libertatis arbitrio; ut dum corda nostra & mentes nostras veritatis discrimen examinat, probatorum fides integra manifesta luce clarescat. Per apostolum præ-
1. Cor. 11. monet Spiritus sanctus & dicit: *Oportet hæreses esse, ut probati manifesti sint in vobis.* Sic probantur fideles, sic perfidi deteguntur. Sic & ante judicii diem hic quoque jam justorum atque injustorum animæ dividuntur, & a frumento paleæ separantur. Hi sunt qui se ultro apud temerarios convenas [14] sine divina dispositione præficiunt, qui se præpositos sine ulla ordinationis lege constituunt, qui nemine episcopatum dante, episcopi sibi nomen assumunt;
Psal. 1. quos designat in psalmis Spiritus sanctus sedentes in pestilentiæ cathedra, pestes & lues fidei, serpentis ore fallentes, & corrumpendæ veritatis artifices, venena letalia linguis pesti-
2. Tim. 2. feris evomentes: quorum sermo ut cancer serpit, quorum [15] tractatus pectoribus & cordibus

A singulorum mortale virus infundit. Contra ejusmodi clamat Dominus, ab his refrenat & revocat errantem plebem suam dicens: *Nolite* Hier. 23.
audire sermones pseudoprophetarum; quoniam visiones cordis eorum frustrantur eos. Loquuntur, sed non ab ore Domini. Dicunt eis qui abjiciunt verbum Dei: Pax erit vobis & omnibus ambulantibus in voluntatibus suis. Omnis qui ambulat in errore cordis sui, non venient super eum mala. Non locutus sum ad eos, & ipsi prophetaverunt. Si stetissent in substantia mea, & audissent verba mea, & si docuissent populum meum, convertissem eos a
B *malis cogitationibus eorum.* Hos eosdem denuo Dominus designat & denotat dicens: *Me dereli-* Hier. 2.
querunt fontem aquæ vivæ, & effoderunt sibi lacus detritos, qui non possunt aquam portare. Quando aliud baptisma præter unum esse non possit, baptizare se posse opinantur. Vitæ fonte deserto, vitalis & salutaris aquæ gratiam pollicentur. Non abluuntur illic homines, sed potius sordidantur; nec purgantur delicta, sed immo cumulantur. Non Deo nativitas illa sed diabolo filios generat. Per mendacium nati ve-
C ritatis promissa non capiunt. De perfidia procreati fidei gratiam perdunt. Ad pacis præmium venire non possunt qui pacem Domini discordiæ furore ruperunt. Nec se quidam vana interpretatione decipiant quod dixerit Dominus:
Ubicumque fuerint duo aut tres collecti in nomine Matt. 18.
meo, ego cum eis sum. [10] Corruptores evangelii atque interpretes falsi extrema ponunt & superiora prætereunt, partis memores, & partem subdole comprimentes. Ut ipsi ab ecclesia scissi sunt, ita capituli unius sententiam scindunt.
D Dominus enim cum discipulis suis unanimitatem suaderet & pacem, *Dico*, inquit, *vobis quoniam si duobus ex vobis convenerit in terra, de omni re quamcumque petieritis continget vobis a patre meo qui in cælis est. Ubicumque enim fuerint duo aut tres collecti in nomine meo, ego cum eis sum,* ostendens non multitudini sed unanimitati deprecantium plurimum tribui. *Si duobus*, inquit, *ex vobis convenerit in terra*, unanimitatem prius posuit, concordiam pacis ante præmisit, ut conveniat nobis fideliter & firmiter docuit. Quomodo autem potest ei cum aliquo conve-
E nire cui cum corpore ipsius ecclesiæ & cum universa fraternitate non convenit? Quomodo possunt duo aut tres in nomine Christi colligi quos constat a Christo & ab ejus evangelio separari? Non enim nos ab illis, sed illi a nobis recesserunt. Et cum hæreses & schismata postmodum nata sint, dum conventicula sibi diversa constituunt, veritatis caput atque originem reliquerunt. Dominus autem de ecclesia sua loquitur, & ad hos qui sunt in ecclesia loquitur, ut si ipsi concordes fuerint, si secundum quod mandavit & monuit, duo aut tres
F licet, collecti unanimiter oraverint, duo aut tres licet sint, impetrare possint de Dei majestate quod postulant. *Ubicumque fuerint duo aut tres collecti in nomine meo, ego*, inquit, *cum eis sum*, cum simplicibus scilicet atque pacatis, cum Deum timentibus & Dei præcepta servantibus. Cum his duobus vel tribus licet esse se
dixit, quomodo & cum tribus pueris in cami- Dan. 3.
no ignis fuit, & quia in Deum simplices atque inter se unanimes permanebant, flammis ambientibus medios spiritu roris animavit. Quomodo

Act. 5. modo apostolis duobus in custodia clausis, quia A simplices, quia unanimes erant, ipse adsuit, ipse resolutis carceris claustris, ut verbum quod fideliter prædicabant multitudini traderent ad forum rursus imposuit. Quando ergo in præceptis suis ponit & dicit, *Ubi fuerint duo aut tres collecti in nomine meo, ego cum eis sum*, non homines ab ecclesia dividit qui instituit & fecit ecclesiam, sed exprobrans discordiam perfidis, & fidelibus pacem sua voce commendans, ostendit magis esse se cum duobus aut tribus unanimiter orantibus quam cum dissidentibus plu- B rimis, plusque impetrari posse paucorum concordi prece quam discordiosa oratione multorum. Ideo & cum orandi legem daret, addi- *Marc. 11.* dit dicens: *Et cum steteritis ad orationem, remittite si quid habetis adversus aliquem, ut & pater vester qui in cælis est remittat vobis pecca-* *Matth. 5.* *ta*. Et ad sacrificium cum dissensione venientem revocat ab altari, & jubet prius concordare cum fratre, tunc cum pace redeuntem Deo *Gen. 4.* munus offerre, quia nec ad Cain munera respexit Deus. Neque enim [37] pacatum habere Deum poterat qui cum fratre pacem per zeli C discordiam non habebat. Quam sibi igitur pacem promittunt inimici fratrum, quæ sacrificia celebrare se credunt æmuli sacerdotum? An secum esse Christum cum collecti fuerint opinantur qui extra Christi ecclesiam colliguntur? [38] Tales etiamsi occisi in confessione nominis fuerint, macula ista nec sanguine abluitur. Inexpiabilis & gravis culpa discordiæ nec passione purgatur. Esse martyr non potest qui in ecclesia non est. Ad regnum pervenire non poterit qui eam quæ regnatura est derelinquit. Pa- D cem nobis Christus dedit, concordes atque unanimes esse præcepit, dilectionis & caritatis fœdera incorrupta atque inviolata servari mandavit. Exhibere se non potest martyrem qui fraternam non tenuit caritatem. Docet hoc & *1. Cor. 13.* contestatur Paulus apostolus dicens: *Et si habuero fidem ita ut montes transferam, caritatem autem non habeam, nihil sum. Et si in cibos pauperum distribuero omnia mea, & si tradidero corpus meum* [39] *ut ardeam, caritatem autem non habeam, nihil proficio.* [40] *Caritas magnanima est, caritas benigna est, caritas non æmulatur, non a-* E *git perperam, non inflatur, non irritatur, non cogitat malum, omnia diligit, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet. Caritas numquam excidit.* Numquam, inquit, excidit caritas. Hæc enim semper in regno erit, hæc in æternum fraternitatis sibi cohærentis unitate durabit. Ad regnum cælorum non potest pervenire discordia. *Joan. 15.* Ad præmia Christi, qui dixit, *Hoc est mandatum meum ut diligatis invicem, quemadmodum dilexi vos*, [41] pertinere non poterit qui dilectionem Christi perfida dissensione violavit. Qui F caritatem non habet, Deum non habet. Jo- *1. Joa. 4* annis beati apostoli vox est: *Deus*, inquit, *dilectio est, & qui manet in dilectione, in Deo manet, & Deus in illo manet*. Cum Deo manere non possunt qui esse in ecclesia Dei unanimes noluerunt. Ardeant licet flammis & ignibus traditi, vel objecti bestiis animas suas ponant, non erit illa fidei corona, sed pœna perfidiæ, nec religiosæ virtutis exitus gloriosus, sed desperationis interitus. Occidi talis potest, coronari non potest. Sic se christianum esse

profitetur quomodo & Christum diabolus sæpe mentitur, ipso Domino præmonente & dicente: *Multi venient in nomine meo dicentes, Ego* *Marc. 13.* *sum Christus, & multos fallent*. Sicut ille Christus non est, quamvis fallat in nomine, ita nec christianus videri potest qui non permanet in evangelii ejus & fidei veritate. Nam & prophetare & dæmonia excludere & [42] virtutes magnas in terris facere sublimis utique & admirabilis res est, non tamen regnum cæleste consequitur quisquis in his omnibus invenitur, nisi recti & justi itineris observatione gradiatur. Denuntiat Dominus & dicit: *Multi mihi di-* *Matt. 7.* *cent in illo die: Domine, Domine, nonne in tuo nomine prophetavimus, & in tuo nomine dæmonia exclusimus, & in nomine tuo virtutes magnas fecimus? Et tunc dicam illis: Numquam vos cognovi, recedite a me qui operamini iniquitatem*. Justitia opus est ut promereri quis possit Deum judicem. Præceptis ejus & monitis obtemperandum est ut accipiant merita nostra mercedem. Dominus in evangelio suo cum spei & fidei nostræ viam compendio breviante dirigeret, *Dominus Deus tuus*, inquit, *Deus unus* *Marc. 12.* *est*. & : *Diliges Dominum Deum tuum de toto corde tuo, & de tota anima tua, & de tota virtute tua. Hoc est primum mandatum; & secundum simile huic: Diliges proximum tuum tamquam te. In his duobus præceptis tota lex pendet & prophetæ*. Unitatem simul & dilectionem magisterio suo docuit, prophetas omnes & legem præceptis duobus inclusit. Quam vero unitatem servat, quam dilectionem custodit aut cogitat qui discordiæ furore vesanus ecclesiam scindit, fidem destruit, pacem turbat, caritatem dissipat, sacramentum prophanat? Malum hoc, [43] fidelissimi fratres, jam pridem cœperat; sed nunc crevit ejusdem mali infesta clades, & exsurgere ac pullulare plus cœpit hæreticæ perversitatis & schismatum venenata pernicies: quia & sic in occasu mundi fieri oportebat, prænuntiante per apostolum nobis & præmonente spiritu sancto: *In novissimis*, inquit, *diebus aderunt tem-* *2. Tim. 3.* *pora molesta, & erunt homines sibi placentes, superbi, tumidi, cupidi, blasphemi,* [44] *parentibus inobedientes, ingrati, impii, sine affectu, sine fœdere, delatores, incontinentes, immites, bonum non amantes, proditores, procaces, stupore inflati, voluptates magis quam Deum diligentes, habentes deformationem religionis, virtutem autem ejus abnegantes. Ex iis sunt qui repunt in domos, & prædantur mulierculas oneratas peccatis, quæ ducuntur variis desideriis, semper discentes, & numquam ad scientiam veritatis pervenientes. Et quomodo Jannes & Mambres restiterunt Moysi, sic & hi* [45] *resistunt veritati, sed non proficient plurimum. Imperitia enim eorum manifesta erit omnibus, sicut & illorum fuit*. Adimplentur quæcumque prædicta sunt, & appropinquante jam sæculi fine, hominum pariter ac temporum probatione venerunt. Magis ac magis adversario sæviente error fallit, extollit stupor, livor incendit, cupiditas excæcat, depravat impietas, superbia inflat, discordia exasperat, ira præcipitat. Non tamen nos moveat aut turbet multorum nimia & abrupta perfidia, sed potius fidem nostram prænuntiante rei veritate corroboret. Ut quidam tales esse cœperunt, quia hæc ante prædicta sunt, ita ceteri fratres ab

ejusmo-

A ejusmodi caveant, quia & hæc ante prædicta sunt, instruente Domino & dicente: (Marc. 13.) *Vos autem cavete, ecce prædixi vobis omnia*. Vitate, quæso vos, fratres, ejusmodi homines, & a latere atque auribus vestris perniciosa colloquia velut contagium mortis arcete, sicut scriptum est: (Eccl. 28.) *Sepi aures tuas spinis, & noli audire linguam nequam*. Et iterum: (1. Cor. 15.) *Corrumpunt ingenia bona confabulationes pessimæ*. Docet Dominus, & admonet a talibus recedendum. (Matt. 15.) *Cæci sunt*, inquit, *duces cæcorum. Cæcus autem cæcum ducens simul in foveam cadunt*. Aversandus est talis atque fugiendus quisquis fuerit ab ecclesia separatus. B (Tit. 3.) Perversus est hujusmodi & peccat, & est [46] a semetipso damnatus. An esse sibi cum Christn videtur qui adversus sacerdotes Christi facit, qui se [47] a cleri ejus & plebis societate secernit? Arma ille contra ecclesiam portat, contra Dei dispositionem repugnat. Hostis altaris, adversus sacrificium Christi rebellis, pro fide perfidus, pro religione sacrilegus, inobsequens servus, filius impius, frater inimicus, contemtis episcopis, & Dei sacerdotibus derelictis, constiuere audet aliud altare, precem alteram C illicitis vocibus facere, dominicæ hostiæ veritatem per falsa sacrificia prophanare, [48] nec scire quoniam qui contra ordinationem Dei nititur, ob temeritatis audaciam divina animadversione punitur. (Num. 16.) Sic Chore & Dathan & Abiron, qui sibi contra Moysen & Aaron sacerdotem sacrificandi licentiam vindicare conati sunt, pœnas pro suis statim conatibus pependerunt. Terra compagibus ruptis In profundum sinum patuit, stantes atque viventes recedentis soli hiatus absorbuit. Nec tantum eos qui auctores D fuerant Dei indignantis ira percussit, sed & ceteros ducentos quinquaginta participes ejusdem furoris & comites, qui coagulati cum iisdem simul ad audaciam fuerant, exiens a Domino ignis properata ultione consumpsit, admonens scilicet & ostendens contra Deum fieri quidquid improbi fuerint ad destruendam ordinationem Dei humana voluntate conati. Sic (2. Paral. 26.) & Ozias rex, cum turibulum ferens, & contra legem Dei sacrificium sibi violenter assu(4. Reg. 5.)mens, resistente sibi Azaria sacerdote, obtemperare nollet & [49] cedere, divina indignatione E confusus & lepræ varietate in fronte maculatus est, ea parte corporis notatus offenso Domino [50] ubi signantur qui Dominum promerentur. (Levit. 10) Et filii Aaron, qui imposuerunt altari ignem alienum, qnem non præceperat Dominus, in conspectu statim Domini vindicantis exstincti sunt. Quos imitantur scilicet atque sectantur qui Dei traditione contemta alienas doctrinas appetunt & magisteria humanæ institutionis inducunt; quos increpat Dominus & (Marc. 7.) objurgat in evangelio suo dicens: *Rejicitis mandatum Dei, ut traditionem vestram statuatis*. [51] F Pejus hoc crimen est quam quod admisisse lapsi videntur; qui tamen in pœnitentia criminis constituti Deum plenis satisfactionibus deprecantur. Hic ecclesia quæritnr & rogatur, illic ecclesiæ repugnatur. Hic potest necessitas fuisse, illic voluntas tenetur in scelere. Hic qui lapsus est sibi tantum nocuit, illic qui hæresim vel schisma facere conatus est multos secum trahendo decepit. Hic animæ unius est damnum, illic periculum plurimorum. Certe

A peccasse se hic & intelligit & lamentatur & plangit; ille tumens [52] in pectore suo, & in ipsis sibi delictis placens, a matre filios segregat, oves a pastore sollicitat, Dei sacramenta disturbar. Et cum lapsus semel peccaverit, ille quotidie peccat. Postremo lapsus martyrium [53] postmodum consecutus potest regni promissa percipere; ille si extra ecclesiam fuerit occisus, ad ecclesiæ non potest præmia pervenire. Nec quisquam miretur, dilectissimi fratres, etiam de confessoribus quosdam ad ista procedere, inde quoque aliquos tam nefanda quam gravia B peccare. Neque enim confessio immunem facit ab insidiis diaboli, aut contra tentationes & pericula & incursus atque impetus sæculares adhuc in sæculo positum perpetua securitate defendit. Ceterum numquam in confessoribus fraudes & stupra & adulteria postmodum videremus quæ nunc in quibusdam videntes ingemiscimus & dolemus. Quisquis ille confessor est, Salomone major aut melior aut Deo carior non est: qui tamen quamdiu in viis Domini ambulavit tamdiu gratiam quam de Domino fuerat C consecutus obtinuit; postquam dereliquit Domini viam, perdidit & [54] gratiam Domini. Et ideo scriptum est: *Tene quod habes, ne alius accipiat coronam tuam*. (Apoc. 3.) Quod utique Dominus non minaretur auferri posse coronam justitiæ, nisi quia recedente justitia, recedat necesse est & corona. Confessio exordium gloriæ est, non meritum jam coronæ; nec perficit laudem, sed initiat dignitatem. Cumque scriptum sit, *Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit*, (Matt. 10.) quidquid ante finem fuerit gradus est quo ad fastiD gium salutis [55] ascenditur, non terminus quo jam culminis summa teneatur. Confessor est; sed post confessionem periculum majus est, quia plus adversarius provocatus est. [56] Confessor est; hoc magis stare debet cum Domini evangelio per evangelium gloriam consecutus a Domino. Ait enim Dominus: *Cui multum datur, multum quæritur ab eo; & cui plus dignitatis adscribitur, plus de illo exigitur servitutis*. (Luc. 18.) Nemo per confessoris exemplum pereat, nemo injustitiam, nemo insolentiam, nemo perfidiam de confessoris moribus discat. ConfesE sor elt. Sit humilis & quietus, sit in actu suo cum disciplina modestus; ut qui Christi confessor dicitur, Christum quem confitetur imitetur. Nam cum dicat ille, *Qui se extollit humiliabitur, & qui humiliat se exaltabitur*, (Luc. 18.) & ipse a patre exaltatus sit, quia se in terris sermo & virtus & sapientia Dei patris humiliavit, quomodo potest extollentiam diligere qui & nobis humilitatem sua lege mandavit, & ipse a patre amplissimum nomen præmio humilitatis accepit? Confessor est Christi, sed si non postea blasphemetur per ipsum majestas & diF gnitas Christi. Lingua Christum confessa non sit maledica, non sit turbulenta, non conviciis & litibus perstrepens audiatur, non contra fratres & Dei sacerdotes post verba laudis serpentis venena jaculetur. Ceterum si culpabilis & detestabilis postmodum fuerit, si confessionem suam mala conversatione [57] prodegerit, si vitam suam turpi fœditate maculaverit, si ecclesiam denique, ubi confessor factus est, derelinquens & unitatis concordiam scindens fidem primam perfidia posteriore mutaverit, blandi-

blandiri sibi per confessionem non potest, quasi sit electus ad gloriæ præmium, quando ex hoc ipso magis creverint merita pœnarum. Nam & Judam inter apostolos Dominus elegit, & tamen Dominum Judas postmodum prodidit. Non tamen icirco apostolorum fides & firmitas cecidit, quia proditor Judas ab eorum societate defecit. Sic & hic non statim confessorum sanctitas & dignitas comminuta est, quia quorumdam fides fracta est. Beatus
Rom. 3. Paulus apostolus in epistola sua loquitur: *Quid enim si exciderunt a fide quidam illorum, numquid infidelitas illorum fidem Dei evacuavit? Absit. Est enim Deus verax, omnis autem homo mendax.* Stat confessorum pars major & melior in fidei suæ robore & in legis ac disciplinæ dominicæ veritate; nec ab ecclesiæ pace discedunt qui se in ecclesia gratiam consecutos de Dei dignatione meminerunt; atque hoc ipso ampliorem consequuntur fidei suæ laudem quod ab eorum perfidia segregati qui juncti confessionis consortio fuerunt, a contagio criminis recesserunt, vero illuminati evangelii lumine, pura & candida Domini luce radiati, tam sunt in conservanda Christi pace laudabiles quam fuerunt in diaboli congressione victores. Opto equidem, dilectissimi fratres, & consulo pariter & suadeo ut, si fieri potest, nemo de fratribus pereat & consentientis populi corpus unum gremio suo gaudens mater includat. Si tamen quosdam schismatum duces & dissensionis auctores in cæca & obstinata dementia permanentes non potuerit ad salutis viam consilium salubre revocare, ceteri tamen vel simplicitate capti, vel errore inducti, vel aliqua falleatis astutiæ calliditate decepti, a fallaciæ vos laqueis solvite, vagantes gressus ab erroribus liberate, iter rectum viæ cælestis agnoscite. Contestantis apostoli vox
2. Thess. 3. est: *Præcipimus vobis*, inquit, *in nomine Domini nostri Jesu Christi ut recedatis ab omnibus fratribus ambulantibus inordinate & non secundum traditionem quam acceperunt a nobis.* Et iterum di-
Ephes. 5. cit: *Nemo vos decipiat inanibus verbis. Propterea enim venit ira Dei super filios contumaciæ. Nolite ergo esse participes eorum.* Recedendum est a delinquentibus, vel immo fugiendum, ne dum quis male ambulantibus jungitur, & per itinera erroris & criminis graditur, a via veri itineris exerrans, pari crimine & ipse teneatur. Deus unus est, & Christus unus, & una ecclesia ejus, & fides una, & plebs una in solidam corporis unitatem concordiæ glutino copulata. Scindi unitas non potest, nec corpus unum discidio compaginis separari, divulsis laceratione visceribus in frusta discerpi. Quidquid a matrice discesserit, seorsum vivere & spirare non poterit, substantiam salutis amit-
Psal. 33. tit. Monet nos Spiritus sanctus & dicit: *Quis est homo qui vult vitam & amat videre dies optimos? Contine linguam tuam a malo, & labia tua ne loquantur [18] insidiose. Declina a malo & fac bonum, quære pacem & sequere eam.* Pacem quærere debet & sequi filius pacis, a dissensionis malo continere linguam suam debet qui

A novit & diligit vinculum caritatis. Inter sua divina mandata & magisteria salutaria passioni
jam proximus Dominus addidit dicens: *Pacem dimitto vobis, pacem meam do vobis.* Joan. 14.
Hanc nobis [19] hereditatem dedit, dona omnia suæ pollicitationis & præmia in pacis conservatione promisit. Si [20] coheredes Christi sumus, in Christi pace maneamus. Si filii Dei sumus, pacifici esse debemus. *Beati*, inquit, *pacifici,* Matt. 5.
quoniam ipsi filii Dei vocabuntur. Pacificos esse oportet Dei filios, corde mites, sermone sim-
B plices, affectione concordes, fideliter sibi unanimitatis nexibus cohærentes. Hæc unanimitas sub apostolis olim fuit. Sic novus credentium populus Domini mandata custodiens caritatem suam tenuit. Probat scriptura divina quæ di-
cit: *Turba autem eorum qui crediderant anima &* Act. 4.
mente una agebant. Et iterum: *Et erant perse-* Act. 1.
verantes omnes unanimes in oratione cum mulieribus & Maria [21] quæ fuerat mater Jesu & fratribus ejus. Et ideo quia efficacibus precibus orabant, ideo impetrare cum fiducia poterant
C quodcumque de Domini misericordia postulabant. In nobis vero sic unanimitas diminuta est ut & largitas operationis infracta est. Domos tunc & fundos venumdabant, & thesauros sibi in cælo reponentes, distribuenda in usus indigentium pretia apostolis offerebant. At nunc de patrimonio nec decimas damus; & cum vendere jubeat Dominus, emimus potius & augemus. Sic in nobis emarcuit vigor fidei, sic credentium robur elanguit. Et icirco Dominus tempora nostra respiciens in evan-
D gelio suo dicit: *Filius hominis cum venerit, pu-* Luc. 18.
tas inveniet fidem in terra? Videmus fieri quod ille prædixit. In Dei timore, in lege justitiæ, in dilectione, in opere fides nulla est. Nemo futurorum metum cogitat, diem Domini & iram Dei & incredulis ventura supplicia & statuta perfidis æterna tormenta nemo considerat. Quod metueret conscientia nostra, si crederet. Quia non credit omnino, nec metuit. Si autem crederet, & caveret. Si caveret, evaderet. Excitemus nos quantum possu-
E mus, dilectissimi fratres, & somno inertiæ veteris abrupto ad observanda & gerenda Domini præcepta vigilemus. Simus tales quales esse
nos ipse præcepit dicens: *Sint lumbi vestri ac-* Luc. 12.
cincti & lucernæ ardentes in manibus vestris, & vos similes hominibus exspectantibus dominum suum quando veniat a nuptiis, ut cum venerit & pulsaverit aperiant ei. Beati servi quos adveniens Dominus invenerit vigilantes. Accinctos nos esse oportet, ne cum expeditionis dies venerit, [22] impeditos nos & implicitos apprehendat. Lu-
F ceat in bonis operibus nostrum lumen & fulgeat, ut ipsum nos ad lucem claritatis æternæ de hac sæculi nocte perducat. Exspectemus sollicitti semper & cauti adventum Domini repentinum, ut quando ille pulsaverit, evigilet fides nostra, vigilantiæ præmium de Domino receptura. Si hæc mandata serventur, si hæc monita & præcepta teneantur, opprimi dormientes diabolo fallente non possumus, servi vigiles Christo dominante regnabimus.

NOTÆ AD LIBRUM DE UNITATE ECCLESIÆ.

1 CUM in editione Anglicana præclare ostensum sit & probatum verum hujus libri titulum esse *DE UNITATE ECCLESIÆ*, uti citatur ab antiquis, & uti præferunt omnes fere veteres libri, etiam Seguierianus, eam sententiam, quæ mihi videtur esse optima, sequi placuit. Illud tantum addam, Franciscum Balduinum in epistola ad Lucanium sive Calvinum præfixa ejus annotationibus in Optatum testari se, dum Tridenti esset, id ipsum legisse in codice Apolo Antonii Augustini.

2 *Induimus*] Ita duodecim libri nostri & unus Vossianus. Quæ sane lectio melior est quam alia quæ habet *induimur*. Infra in hoc ipso libro, *tunica connexa ostendit populi nostri, qui Christum induimus, concordiam cohærentem*. Sic pro eo quod in veteri interpretatione Irenæi in præfatione libri primi legebatur *& in barbarum sermonem plerumque vacamur*, quæ lectio certe falsa est, ut ostendit vir doctissimus Dominus Renatus Massuetus, ille reposuit *vacamus*, adnotans hunc errorem fuisse facilem propter affinitatem litterarum *s* & *r*, & propterea proclive fuisse festinantibus scribis posteriorem pro priori scribere.

3 *Facilior cautio*] Demosthenes in prima Philippica scribit nihil esse formidabile præcaventibus, Cicero lib. 1. Officiorum leviora esse quæ repentino aliquo modo accidunt quam ea quæ meditata & præparata inferuntur. Et lib. 3. Tusculanarum quæstionum: *Erga id quidem non est dubium quin omnia quæ mala putantur sint imprævisa graviora*. Rufinus in psal. 45. *Gravius feriunt tela quæ prævisa non sunt*. Vide librum de zelo & livore. Vide etiam supra pag. 206.

4 *Manifesta*] Manutius posuit *manifestior*, nescio qua auctoritate. Nam & veteres editiones & XXI. libri nostri, in quibus nomino Seguierianum, & octo Anglicani præferunt *manifesta*. Ego vero arbitror eam lectionem esse meliorem. Paulo post legitur, *Cavenda sunt autem non solum quæ sunt aperte manifesta*.

5 *Confitetur*] Ita omnes editiones Pameliana antiquiores, viginti sex exemplaria nostra, & quinque Anglicana. Pamelius ex fide codicis Camberonensis scripsit *profitetur*. Cui ego non possum assentiri. Notum est illud Petronii: *Habes confitentem reum*. & illud Ciceronis in quadam epistola ad Atticum, *cum homines nefarii de patrio parricidio confiterentur*.

6 *Circumveniendi hom.*] In uno veteri codice Colbertino legitur *circumveniendis hominibus*. Sic etiam in duobus Anglicanis.

7 *Latebrosa*] Unus codex regius & unus Anglicanus habent *tenebrosa*.

8 *Dico*] Pamelius scripsit *dicam*, eamque lectionem ait esse meliorem. Idem tamen supra epist. 63. ad Cæcilium, in qua idem locus est descriptus, edidit *dico*. Quo etiam modo scriptum est in omnibus fere libris antiquis & in editionibus quæ Pamelianam antecesserunt. Fatendum tamen est quinque libros veteres habere *dicam*.

9 *Super petram*] id est super Christum & fidem quæ in eum est. Hieronymus in explanatione psalmi 44. ad Principiam: *Super petram Christum stabili ratione fundata est ecclesia*. Vide sanctum Augustinum sermone 76. de verbis Evangelii secundum Matthæum, sermone 295. in natali apostolorum Petri & Pauli, & lib. 1. retract. cap. 1. tum etiam Hincmarum Remensem in epistola ad Laudunensem cap. 5. pag. 402.

10 *Ad veritatis originem*] Quamvis hæc lectio bona sit, ego tamen mallem *unitatis*, uti scriptum est paulo post *unitatis ejusdem originem*. quam unitatem statim fortissime urget sanctus martyr. Tertullianus in libro de præscriptionibus adversus hæreticos: *Omne genus ad originem suam censeatur necesse est*. Etiam pro eo quod vulgo legitur in initio epistolæ 42. *sanctitas ac veritas pariter exigebat* codex Remensis sancti Dionysii habet *unitas*. Et *vinculo unitatis* legimus in epistola Firmiliani. Arnolphus episcopus Lexoviensis dixit in concilio Turonensi: *Nisi ecclesia habuerit unitatem, non erit una. Si una non fuerit, non erit*. Sed hanc unitatem ita interpretatur Joannes de Turre cremata in summa de ecclesia lib. 3. cap. 30. ut attendenda sit ad unam supremam potestatem regitivam totius ecclesiæ quæ est in Papa. Ego malo loqui cum sancto Cypriano, quam varias illas & detortas theologorum scolasticorum interpretationes sequi quæ antiquitati ignotæ fuere.

11 *Loquitur Dominus*] Quoniam locus iste, ut interpolatus est, fundamentum est maximæ inter nos & adversarios nostros controversiæ, necessarium mihi videtur ut cum illum sic interpolatum non posuerim in contextu ubi esse non debet, referam uti est in editione Manutiana & in Rigaltiana. Sic ergo habet:

Loquitur Dominus ad Petrum. *Ego tibi dico*, inquit, *quia tu es Petrus, & super istam petram ædificabo ecclesiam meam, & portæ inferi non vincent eam. Et tibi dabo claves regni cælorum, & quæ ligaveris super terram erunt ligata & in cælis, & quæcumque solveris super terram erunt soluta & in cælis*. Et eidem post resurrectionem suam dicit: *Pasce oves meas*. Et quamvis apostolis omnibus post resurrectionem parem potestatem tribuat & dicat, *sicut misit me pater & ego mitto vos, accipite spiritum sanctum, si cui remiseritis peccata remittentur illi, si cujus tenueritis tenebuntur*, tamen ut unitatem manifestaret, unam cathedram constituit, & unitatis ejusdem originem ab uno incipientem sua auctoritate disposuit. Hoc erant utique & ceteri apostoli quod fuit Petrus pari consortio præditi & honoris & potestatis. Sed exordium ab unitate proficiscitur, & primatus Petro datur ut una Christi ecclesia & cathedra una monstretur. Et pastores sunt omnes, & grex unus ostenditur, qui ab apostolis omnibus unanimi consensione pascatur, ut ecclesia Christi una monstretur &c. *Et paulo post*: Hanc ecclesiæ unitatem qui non tenet, tenere se fidem credit? Qui ecclesiæ renititur & resistit, qui cathedram Petri, super quem fundata est ecclesia, deserit, in ecclesia se esse confidit?

Fatendum est hunc locum sic extare non solum in antiquo codice Marcelli II. quo usus est Onuphrius Panvinius, sed etiam, quod est majoris auctoritatis, & momenti, in epistola secunda Pelagii papæ II. ad episcopos Istriæ: ut merito hinc colligi debere videatur hæc quæ mihi videntur hodie non esse Cypriani, esse antiqua & ea vere esse Cypriani creditum esse ævo Pelagii, id est, ante mille annos. Sed tamen scriptura quam in contextu sequimur, non solum editionibus Manutiana antiquioribus, sed etiam codicum manuscriptorum auctoritate confirmatur. Duo in primis memorabiles Veronensis & Seguierianus. De Veronensi testati sunt jamdudum Latinius & Aldus Manutius Pauli filius, scriptum fuisse ante mille annos: Seguierianum quoque, quo ego utor, constat omnium qui eum viderunt judicio & consensu scriptum quoque esse ante mille annos. Latinius ait hoc additamentum, quod e textu expunximus, non reperiri in septem codicibus Vaticanis. Ego vidi septem & viginti in quibus pariter deest. Verba Cypriani sine additamento relata & citata fuerunt a Calliato II. scribente ad Humbaldum archiepiscopum Lugdunensem, a Cardinalibus in oppido Liburno congregatis anno 1408. & a correctoribus Romanis, qui in sua editione hunc locum ediderunt eo modo quo relatus est a Gratiano, quamvis scirent illum aliter habere in editione Manutiana. His addendum puto codicem epistolarum Pelagii ad episcopos Istriæ, qui unicus est, non esse scriptum ævo Pelagii, sed post quingentos ad minus annos ab ejus excessu. Ex quo sequitur codices operum sancti Cypriani, qui clausulam illam non habent, ejusdem saltem auctoritatis esse ac codicem epistolarum Pelagii. Addo verisimile videri codices Germanorum illam non habuisse ævo Venerici Vercellensis episcopi.

[*Hæc rationum momenta, de quibus Critici judicabunt, Baluzium adduxerant, ut nonnulla ex hoc testimonio expungeret. Sed reposita fuere in textu, propterea quod servata fuerunt in omnibus editionibus, quæ in Gallia ab annis centum & quinquaginta prodierunt, etiam in Rigaltiana. Quinetiam necesse fuit in Baluzii Notis non pauca mutare, ac plura essent mutata, id si commode fieri potuisset.*]

12 *Primatus Petro datur*] Ait Latinius quæcumque hic sunt addita omnia esse ex marginalibus summulis in contextum non semel, sed diversis temporibus tandem relata, apparere autem ex eo varietatem quod quæ extant vetustissima exemplaria, ea paucissimas vel nullas ejusmodi summulas insertas habent. quod facile videtur ex codice Veronensi, quem Latinius contendebat ævo suo scriptum fuisse ante mille annos, cum in eo nihil istiusmodi appareat, & in septem aliis Vaticanis desint omnia. Addit summulas illas marginales fuisse & ex Cypriani verbis collectas esse cuivis facile esse intelligere, vel ex ea tantum summula quam in manuscripto codice Cardinalis Hosii fuisse docet Pamelius, in quo scriptum erat consequenter in contextu: *Hic Petro pri-*

matus

matus datur. Quod enim ex Cypriano, subdit Latinius, diligens & studiosus lector collegerat ad locum statim faciliusque inveniendum, id in margine pauca verbia adnotarat, ut fortassia etiam indicem eorum tamquam capitum & locorum communium texeret: Ex quibus collegit idem vir doctissimus & emunctæ naria criticus retinendam in contextu fuisse lectionem vetustiorum & plurium codicum, & indicari tamen oportuisse quæ in recentioribus reperta erant, sed non statim in Cypriani contextum referri. Similem observationem reperi in annotationibus Dionysii Lambini in Cluentinam Ciceronia & in secundam Catilinariam.

13 *Pastores sunt omnes*] id est episcopi omnes sunt pastorea gregia Christi. Hinc videmua apud Cyprianum & alibi illos se invicem vocare fratres & collegas. Postea humilitas, quæ præcipua debet esse in episcopo virtus, ut patet ex epistola 69. Cypriani, effecit ut episcopi se vocarent servos servorum Dei, etiam sanctus Papa Gregorius & alii aliquot episcopi Romani posteum, sed non omnes donec ad ultima tempora ventum est. Vide Joannem Sarisberiensem lib. 8. policratici cap. 23.

14 *Hanc eccl. unitatem*] Ivo par. 5. cap. 361. posuit: *Petri unitatem qui non tenet*. Imitatum ex glossemate.

15 *Resistit*] Pamelius addidit, *qui cathedram Petri*, *super quem fundata est ecclesia*, quæ exstant etiam in epistola secunda Pelagii II. ad episcopoa Istriæ & in actia Alexandri III. apud Baronium, tum etiam apud Ivonem in loco paulo ante laudato & apud Gratianum dist. 93. ubi correctores Romani adnotant verba hæc quæ a Gratiano & Ivone referuntur exstare in uno codice Vaticano operum sancti Cypriani itemque in altero monasterii sancti Salvatoris Bononiæ. Verum non habentur in antiquis editionibus neque in libria nostria antiquis. Sane adnotatum est in editione Anglicana exstare in quatuor vetustia codicibus Anglicania. Pamelius testatur se invenisse in Camberonensi. Cyprianus epist. 40. *Cathedra una super petram Domini voce fundata*.

16 *Unum corpus*] Descripsit hunc locum, citans Cyprianum, Paulus Papa II. in epistola scripta ad archiepiscopum Colocensem anno 1460. 14. Kal. Augusti: *quia unum corpus & unus spiritus omnes sumus, qui unum Dominum, unum Deum, unam fidem prædicamus & colimus. Unde & unitatem firmiter tenere & vindicare debemus omnes episcopi, ut episcopatum quoque, ut beatus inquit Cyprianus, unum & individuum comprobemus*. Illud interim hic admoneo, scriptum quoque esse *individuum comprobemur* in codice Burgundico. Ex quo apparet Paulum Papam usum esse quodam simili exemplari.

17 *Nemo fraternitatem*] Istis verbis, sed paululum mutatis & mutilatis, tamquam suis usus est Pius Papa II. in conventu Mantuano, ut videre est in tomo nono spicilegii Dacheriani pag. 312.

18 *Episcopatus unus est*] Hanc pericopen omisit Pius II. in conventu Mantuano. Poterat tamen ea non inutiliter uti secundum eorum sententiam qui episcopum unum interpretantur de episcopo Romano, qui ex illorum opinione est sponsus ecclesiæ catholicæ id est universalis, ut notavimus supra pag. 138. Vide Bellarminum lib. 2. de Romano pontifice cap. 16. & epistolam 73. Stanislai Hosii Cardinalis, qui unum sacerdotem interpretatur eum quem vocare solemus vicarium Christi.

19 *Quomodo solis*] Ista & alia plura loca istius operis Cyprianici Hildebertus episcopus Cenomanensis tamquam sua, nulla Cypriani mentione, posuit in sermone de pace in nova editione pag. 709.

20 *Ab arbore frange*] Citat hunc locum sanctus Augustinus sermone 281. cap. 20. & lib. 3. contra Cresconium cap. 33.

21 *Præcisus arescit*] In tomo nono spicilegii Dacheriani legitur *decrescit*. At in vetustis schedis ex quibus edita est hæc oratio Pii diserte scriptum est *arescit*. Sic etiam in nova editione Hildeberti pag. 710.

22 *Adulterari non potest*] Refert hunc locum sanctus Fulgentius lib. 1. cap. 1. de remissione peccatorum. Ego cum viderem in hoc Cypriani loco & in aliorum veterum scriptorum lucubrationibus ecclesiam vocari sponsam Christi, Christum vero sponsum, & quidem unicum, legerem autem in eodem loco Cypriani sponsam Christi, quam ille non dereliquit, non derelinquit, neque derelinquet, aut a se abjiciet vel alienabit, quam ei desponsavit pater, ut in libro 9. epistola 11. ait Petrus abbas Cellensis, quam Innocentius Papa III. lib. 1. epist. 4. ait a Christo desponsatam fuisse, cum legerem inquam in hoc Cypriani loco sponsam Christi adulterari non posse, ipsosque etiam Romanos pontificea, Bonifacium istius nominis primum, Leonem quoque istius nominis primum in epistola ad Anstolium, Leonem IX. in epistola ad Robertum abbatem Casæ-Dei in Arvernis, Alexandrum III. in epistola ad Bononiensea, æmulum ejus Octavianum in epistola encyclica de electione sua, Innocentium III. in plurimis epistolis suis, Honorium III. in epistola ad regem Portugalensem, Clementem V. in concilio Viennensi, Cardinales ad Imperatorem Fridericum scribentea apud Baronium an. 1159. §. 63. & alios vocare ecclesiam unius viri Christi sponsam, Christum verum & unicum sanctæ ecclesiæ sponsum, putabam hinc colligi non immerito posse ecclesiam esse univiram, uti dictum a me est olim in notis ad Agobardum. Videbam præterea eam, quam Tertullianus in ipso initio libri ad martyras vocat dominam matrem ecclesiam, vocatam fuisse matrem & dominam Romani pontificia a Paschali II. in concilio Lateranensi & a Clemente V. in concilio Viennensi. Unde recte, ut mihi videbatur, colligebam illam non posse esse sponsam ejus cujus mater esset & domina. Et tamen inventi sunt postea, qui dicerent Papam quoque esse sponsum ecclesiæ, non solum Romanæ, quod est extra controversiam, sed etiam totius seu universalia ecclesiæ. Quod sensisse Gregorium Papam X. liquet ex decretis ejus editia in concilio Lugdunensi. Postea Joannea Monachi Cardinalis in cap. *Felicis* de pœnia in Sexto, cum dixisset unam esse ecclesiam, extra quam nullus salvatur, statim addit: *Et istius est sponsus Papa*. Deinde Joannes Andreæ in cap. *Pia consideratione* de excessibus in Sexto ait Papam esse generalem sponsum ecclesiæ. Eugenius Papa IV. scribens ad Carolum VII. regem Francorum apud Odoricum Raynaldum an. 1437. §. 24. ait se esse verum vicarium Jesu Christi atque unicum ecclesiæ suæ sponsum. Ægidius Cardinalis Viterbiensis in oratione ad Julium Papam II. habita in concilio Lateranensi anno 1511. V. Non. Maii: *Appello ergo te, Juli, pontifex maxime. Summus ille te appellat Deus, qui suam te gerere in terris vicem voluit, qui a tanto jampridem senatu te unum delegit, qui nonum usque in annum ecclesiæ suæ te sponsum defendit*. Sic Odoricus Raynaldus in epistola dedicatoria tomi XIII. annalium ecclesiasticorum ad Innocentium X. ait ecclesiam toto orbe diffusam esse illius sponsam. Vidit Alexander a Turre magnam esse in ea re difficultatem, magnum periculum, si diceretur ecclesiam non esse univiram, item si negaretur Papam esse sponsum ecclesiæ universalis. Itaque cum in libro quarto cap. 14. de fulgenti radio ecclesiasticæ hierarchiæ dixisset Christum esse unicum ac singularem ecclesiæ sponsum, quod esse videtur verissimum, vellet tamen Papam quoque, quem vocat œcumenicum ecclesiæ episcopum, esse etiam sponsum ecclesiæ universalis, confugit ad sophistarum argutias & subtilitatea, & ex sensu illorum dixit duos esse sponsos ecclesiæ, unum invisibilem, id est Christum, & alium visibilem, id est Papam. Quo nihil fingi potest ineptius. Quid enim fingi potest ineptius quam dicere mulierem duobus viris esse matrimonio junctam, uni vero, alteri imaginario. Et tamen Bellarminus lib. 2. cap. 31. de Romano pontifice ausus est ita existimare, inquiens illum ita dici sponsum ecclesiæ loco Christi ut Christi vicarium & ministrum. Non bene profecto merentur de Romano pontifice qui vanas illas & futilea opiniones comminiscuntur. Contentus est ille sua suprema dignitate, qua nulla excelsior, excellentior, eminentior, atque sublimior est in orbe terrarum, cui nulla potestas æquari potest, ut ait Pius Papa II. ad Carolum VII. regem Francorum scribens apud Bzovium an. 1461. §. 9. Christus est sponsus, ecclesia sponsa, pontifex Romanus amicus sponsi. Eam Christus ascensurus in cælum, ut ait sanctus Augustinus, commendavit discipulis suis, non ut amet aliquem ipsorum, sed ipsum tamquam sponsum, illos tamquam sponsi amicos. Præclare ergo sanctus Bernardus in epistola 191. in editione Mabillonii scribens nomine episcoporum ad Innocentium Papam ait: *Tibi commissa est sponsa Christi, amice sponsi. Tuum est eamdem uni viro virginem castam exhibere Christo*. Idem Eugenium Papam III. monuit non debere illum, si amicus sponsi esset, vocare ecclesiam principem suam, sed principem, sicut Hieronymus Eustochium, quæ virginitatem suam Christo dicaverat, ideo ait se vocare dominam, quippe sponsam domini sui. Virgines enim quæ se Christo consecrarunt ecclesia vocare solet sponsas Christi, ut etiam olim scribebat sanctus Fulgentius episcopus Ruspensis ad Probam de virginitate: *Unus omnium sacrarum virginum sponsus*. Rectissime Innocentius Papa III. in sermone tertio de consecratione pontificis, cum disseruisset de unione sacramentali Christi & ecclesiæ, Christum autem vocasset sponsum, se vero dixisset amicum sponsi, sub-

junxit

junxit se esse sponsum Romanæ ecclesiæ. Addo etiam Alypium & Augustinum scribentes ad Julianum diserte vocare Christum *universæ ecclesiæ unicum sponsum*.

23 *Si potuit evadere*] Hoc loco usus est Alexander III. adversus Imperatorem Fridericum, ut patet ex ejus actis apud Baronium an. 1164. §. 41.

24 *Et hi tres unum sunt*] Vide Erasmum in caput quintum epistolæ primæ Joannis, notas Anglorum ad hunc locum, & Richardum Simonem in historia critica novi testamenti to. 1. cap. 18. pag. 212. Vide etiam itinerarium R. P. Edmundi Martene parte 2. pag. 79.

25 *Quis Christum*] Scio Manutium & alios post eum, uno Morellio excepto, posuisse *ipsam* pro *Christum*, uti etiam ego vidi scriptum in uno veteri libro, & *eam* in aliis duobus veteribus. At ego, qui video libros nostros veteres xxv. & quatuor Anglicanos itemque omnes veteres editiones habere *Christum*, arbitratus sum eam lectionem, quæ bonum sensum constituere potest, esse retinendam, ut sensus sit voluisse Cyprianum dicere sortitos fuisse milites quis Christum indueret, id est vestem qua Christus fuerat indutus, improprio sane usu, sed tamen vero. Eodem fere modo Paulus apostolus eos qui in Christo baptizati sunt Christum scribit induisse, id est habuisse indumentum Christi, ut interpretatur Hieronymus. Quo etiam loquendi modo utitur Cyprianus in libro de lapsis. Hic error apud Cyprianum haud dubie ortus est ex eo quod in antiquo quodam exemplari, cui ego vidi simile, scriptum erat XPM, & is qui ex illo codice descripsit opera sancti martyris, cum legere nesciret has notas, imperite posuit *ipsam*, respiciens ad tunicam. Alii deinde posuerunt *eam*, putantes haud dubie hanc vocem melius huic loco congruere quam *ipsam*. Nam certum est veteres librarios qui sancti martyris opera descripserunt per licentiam sæpe suam mutasse verba Cypriani & alia similia supposuisse, quemadmodum pluribus exemplis ostendimus in his notis. Hinc orta tot synonyma quæ apud Cyprianum occurrunt in veteribus libris.

26 *Indivisa*] Ita undecim libri nostri & septem Anglicani, melius profecto quam alii, in quibus scriptum est *individua*. Individuum est quod non potest dividi, indivisum quod non est divisum. Certum est autem vestem Christi potuisse dividi & non fuisse divisam. Tamen postea Cyprianus eamdem tunicam appellat individuam, ratione nimirum argumenti quod tractabat, ut ostenderet concordiam populi christiani individuam & perpetuam esse debere. Rufinus in psal. 21. *Quod vero inconsutilem & meliorem non diviserunt, ecclesiæ concordiam figuraverunt*. Tertullianus in extremo libro de patientia: *Cum ergo spiritus Dei descendit, individua patientia comitatur eum*. Dubitare autem licet an vera sit narratio Ruperti, sancti Antonini, & aliorum quorumdam scribentium tunicam inconsutilem factam fuisse a beata virgine Maria.

27 *Et erit unus*] Omnes fere libri veteres habent *& erunt*.

28 *Schismata*] Tres libri veteres, *dissensiones*. Sic etiam in veteri libro legisse se monet Morellius.

29 *Totam domum patris*] Codex Beccensis, *totam familiam tuam colliges*.

30 *Sanctum Domini*] id est eucharistia, ut antea diximus pag. 393.

31 *Simplex animal*] Tertullianus in libro de anima: *Spiritus figura columbæ delapsus in hominem, ut natura spiritus sancti declararetur per animal simplicitatis & innocentiæ, quod etiam corporaliter ipso felle careat columba*. Rufinus in psal. 67. *Sancta ecclesia merito dicitur columba, quia fel amaritudinis non habet, & quia virtute simplicitatis pollet*.

32 *Ne columbas ne oves*] Supra epist. 57. dixit de diabolo: *Unum primo aggressus, ut lupus ovem secernere a grege, ut accipiter columbam ab agmine volantium separare tentaverat*. Crudeliter inimicus fuisse videtur episcopis sui temporis Joannes Rusbrochius in cap. 135. commentarii sui in tabernaculum fœderis, comparans eos accipitri, quia illos populum Domini non ut pastores sed sæcularium more regere ac moderari. Et addit: *Et ut accipiter pullos suos, dum valent, ad captandam prædam volare compellit, & est ferus ac crudelis, ita perversi prælati pullos suos, id est eos qui ipsorum funguntur munere, prædas ubicumque possint agere compellunt. Semper enim ubi rerum temporalium lucra sperant, versuti, rigidi, ac crudeles sunt, cum tamen Deus omnipotens prælatis ecclesiæ haud secus omni interdixerit inclementia ac crudelitate quam Judæis omni accipitrum genere*. Vide etiam Nicolaum de Cusa lib. 3. de concordantia catholica cap. 29.

33 *Amaritudo cum dulcedine*] Cornelius Celsus lib. 4. cap. 9. *Dulcia omnia inimica sunt*. Arnobius lib. 7. *Neque enim in dulcedinem vertere amaritudo se potest*. Hieronymus in præfatione epistolæ ad Algasiam: *Aliis dulcia placent, nonnullos subamara delectant. Horum stomachum acida renovant, illorum salsa sustentant*. Vide notas nostras ad librum quintum Salviani.

34 *Sine divina*] ut Novatianus Romæ adversus Cornelium. Vide quæ de Luciano notamus ad epistolam 16.

35 *Tractatus*] Antea legebatur *tractus* in antiquis editionibus. Remboltus edidit *tactus*. Quæ lectio magis arrisit Erasmo, Manutio, Pamelio, & Rigaltio, sed non Morellio, qui posuit *tractatus*. Quæ est vera lectio, quam confirmant xxvi. libri nostri & decem Anglicani, tum etiam editio Veneta anni 1547. Hanc vero lectionem tametsi Rigaltius non posuerit in contextu ait tamen in observationibus suis ita scribi omnino debere. Hoc judicium secuta est editio Anglicana.

36 *Corruptores evangelii*] Rufinus in psal. 110. explicans adversus hæreticos hæc verba, *quoniam ecce peccatores incenderunt arcam*, ait, *id est sanctam scripturam suis erroribus & suis sensibus applicaverunt*. Idem lib. 5. hist. eccles. cap. 28. *scripturas autem divinas absque ulla timoris Dei reverentia corruperunt*.

37 *Pacatum*] Tres libri veteres habent *placatum*. Alii tres & vetustiores editiones addunt *vel pacem apud Deum*. Sed ea desunt in aliis editionibus & in quindecim antiquis exemplaribus. Recte autem Pamelius existimat irrepsisse in sextum ex margine. Ego facilius crediderim addita fuisse supra lineam in codicibus antiquis, uti sæpe factum fuisse monuimus supra. Codex Turonensis habet: *Neque enim habere pacem apud Deum poterat*. Fuxensis: *Neque enim pacem Domini habere poterat*. In epistola secunda Pelagii II. ad episcopos Istriæ legitur: *Neque enim habere pacatum Dominum poterat*. Aliter hunc Cypriani locum expressit Ludovicus Romanus in sermone quem habuit in concilio Basileensi. Sic enim posuit: *Neque enim Deum habere pacatum poterit qui cum fratre pacem non habet sed zeli discordiam*.

38 *Tales etiamsi*] Ad hunc locum vir doctissimus Joannes Pearsonius episcopus Cestrensis in vindiciis epistolarum sancti Ignatii cap. 9. censet respexisse sanctum Joannem Chrysostomum homilia undecima in epistolam ad Ephesios cum ait virum quemdam sanctum dixisse ne martyrii quidem sanguinem posse peccatum schismatis eluere.

39 *Ut ardeam*] Ita etiam lib. 3. testimoniorum cap. 3. At Hieronymus in caput quintum epistolæ ad Galatas refert in veteri versione pro *ardeam* legi *glorier*. Et videtur Hieronymus preferre eam lectionem, cum paulo post dicat illam quæ habet *ardeam* esse errorem qui apud nostros inolevit.

40 *Caritas magnanima*] Ita etiam in libro de zelo & livore, in libro de bono patientiæ, & lib. 3. testimoniorum cap. 3. Vide annotationes Erasmi in hunc locum epistolæ primæ Pauli ad Corinthios.

41 *Pertinere non poterat*] Plerique libri veteres præferunt, *ad Christum pertinere non poterit qui dilectionem*. Retinuimus eorum lectionem qui plures numero sunt.

42 *Virtutes magnas facere*] Vide notas nostras ad librum Agobardi de privilegio & jure sacerdotii.

43 *Fidelissimi*] Ita omnes veteres editiones, viginti libri nostri, & septem Anglicani. Morellius posuit *dilectissimi*. Sed hanc lectionem ego non inveni nisi in tribus antiquis codicibus. Et tamen Pamelius eam retinuit, tum quia illam invenit in margine editionis quæ dicitur Gravii & in codice Camberonensi, tum etiam quia vocem *fidelissimi* incognitam esse ait Cypriano. Quod verum non est. Quippe in pluribus antiquis exemplaribus scriptum in pluribus locis animadverti *fidelissimi* pro eo quod in aliis legitur *dilectissimi*.

44 *Par. inob.*] Codex Thuanus: *Parentibus in dicto inobedientes*. Ita etiam codex sancti Arnulphi & Carnotensis. At Beccensis habet *parentibus in dicto non audientes*. Sex libri nostri & duo Anglicani præferunt *inaudientes*, quidam *obaudientes*. Apud Tertullianum in libro de exhortatione castitatis lego *obaudientiam*. Vide Gronovium cap. 14. observationum suarum in scriptoribus ecclesiasticis.

45 *Resistunt veritati*] Postea additur in editione quæ dicitur Gravii, *homines corrupti sensu, reprobi circa fidem*. Sed ego illa in nullo eorum veterum exemplarium reperi quibus utor. Desunt etiam in quibusdam Anglicanis & in antiquis editionibus; eaque desiderari in manuscri-

nuscriptis, excepto Coloniensi, & in excusis omnibus testatur Pamelius, qui addit ea omitti potuisse a Cypriano. Scio sane illa haberi in epistola secunda Pauli ad Timotheum. Sed non ideo necesse est ut ponantur in contextu Cypriani, cum non exstent in antiquis exemplaribus lucubrationum ejus. Neque enim ille semper describit integra loca quæ accipit ex epistolis Pauli, & interdum quædam addit quæ in illis non exstant, ut supra observatum est pag. 365.

46 *A sem. damnatus*] In codice Burgundico consequenter additur: *A semetipsis damnati sunt qui se ab ecclesia Christi separant*. Et mox post hæc verba *adversus sacerdotes Christi* subjungitur in eodem veteri codice: *Cum Christo esse uon videbitur qui contra sacerdotem Christi facit*. Verum nemo non videt hæc esse mera glossemata quæ ex ora libri irrepserunt in textum. Ceterum ea in nullo alio libro reperiuntur quam in Burgundico, & nulla editio ea habet. Unde interim colligitur non statim transferenda esse in textum quæ in antiquis codicibus reperiuntur inserta lucubrationibus veterum scriptorum & decocto judicio in iis utendum esse. Vide annotationes Erasmi in caput tertium epistolæ Pauli ad Titum.

47 *A cleri*] Codex Veronensis, *ab ecclesia ejus & plebe*. Lamonianus, *qui se a clericis ejus & plebe*.

48 *Nec scire*] Hæc scriptura habetur in omnibus antiquis codicibus & editionibus, nisi quod in codice Burgundico scriptum est: *Nescit quoniam*. Quidam vero, sed pauci, *ne scire*. Manutius edidit *nec dignatur scire*. Quod ab eo recte factum ait Pamelius ad vitandum hyperbaton, admonens interim vocem *dignatur* non exstare in manuscriptis. Sane ego illam in nullo eorum veterum exemplarium quibus utor reperi. Deest etiam in septem Anglicanis, ut minime dubitandum sit quin expungi debeat.

49 *Cedere*] Editio Manutiana habet *credere*. Quæ lectio potest esse bona. Verum cum illa non inveniatur nisi in quinque codicibus antiquis, alia exstet in antiquis editionibus & in XXI. libris veteribus, placuit sequi exemplum editionis Anglicanæ, in qua scriptum est *cedere*.

50 *Ubi signantur*] id est in fronte, uti dictum est paulo ante. Hieronymus in præfatione in librum Job: *Ego christianus, & de parentibus christianis natus, & vexillum crucis in mea fronte portans*. Vide Hospinianum lib. 2. de templis cap. 10. pag. 164. & notas nostras ad librum Lactantii de mortibus persecutorum.

51 *Pejus hoc crimen est*] Codex Gratianopolitanus: *Pejus hoc crimen est quam quod hi qui sacrificaverunt admisisse lapsi videntur*. Verum istud glossema est quod ex ora libri irrepsit in textum. Auctor epistolæ secundæ Pelagii II. ad episcopos Istriæ, ut ista quadrarent cum suo proposito, scripsit: *Pejus schismatis crimen est*.

52 *In peccata sua*] Codex Fiori, *in pectore suo*. Istic errore typographi scriptum est *peccatore*. Emendandum est.

53 *Postmodum*] Ita omnes libri veteres. Editiones antiquæ habent *primitionem*, etiam Erasmica. Quod ideo adnoto quia valde mirum est hunc hominem, peritissimum videlicet linguæ Latinæ, qui non potuit ignorare hanc vocem non esse Latinam & nihil significare, qui præterea sciebat alibi legi *postmodum*, mirum est inquam illum pravam lectionem retinuisse in contextu, bonam posuisse in margine. Editio quæ dicitur Gravii præfert eam quæ bona est. Inde exortæ sunt aliæ editiones.

54 *Gratiam Domini*] Post hæc verba Manutius addidit, *sicut scriptum est: Et excitavit Dominus satanan ipsi Salomoni; & ideo in apocalypsi Dominus ad Joannem graviter comminatur*. Quæ Rigaltius ait esse in veteri libro Veronensi. Pamelio non placuit hæc additio Manutii, nimirum quia, ut ille ait, Dominus in illo loco sion loquitur ad Joannem, sed ad angelum Philadelphiæ. Itaque Pamelius retinuit quidem eam additionem, sed delevit ea quæ referuntur ex apocalypsi. Ita etiam Rigaltius. Ego vero omnia supprimo, quia illa non inveni in ullo veterum exemplarium nostrorum, quia desunt in undecim Anglicanu & in editionibus Manutiana antiquioribus.

55 *Ascenditur*] Codex sancti Dionysii Remensis *extenditur*. Pro quo fortassis legendum est *escenditur*, ut apud Tacitum lib. 13. annalium *escendere suggestum imperatoris* & lib. 15. *postes escendere*.

56 *Confessor .... per evang.*] Supra epist. 30. *Si non illam de evangelii conservatione inveniantur confecuti unde martyres fiunt*. Ubi vide notas nostras pag. 95.

57 *Prodegerit*] Hanc lectionem habent codex Veronensis & sexdecim libri nostri. Eam primus invexit Pamelius, editionem Gravii, ut ipse ait, secutus. Ego tamen in illa editione legi *prodiderit*. Hæc vero postrema lectio habetur in omnibus editionibus quæ Pamelianam antecesserunt & in decem codicibus antiquis. Puto autem illam esse meliorem. Supra epist. 74. *Proditores fidei & ecclesiæ catholicæ impugnatores*. Retinui ergo lectionem quæ plurium veterum librorum auctoritate nititur. Nam & illa quoque bona est.

58 *Insidiose*] Codex Compendiensis habet *dolose*, quatuor alii *dolum*, Burgundicus *nequitatem*, Eligianus *mendacium*.

59 *Hereditatem dedit*] Manutius, *hereditatem Christus dedit*. Sed vocem *Christus*, quæ sane necessaria non est, non agnoscunt libri veteres, neque veteres editiones.

60 *Coheredes*] Fatendum est majorem veterum librorum partem habere simpliciter *heredes* & lectionem quam ego retineo exstare in septem tantum & in vetustis editionibus, inter quas pono Morellianam. Quamvis vero major veterum librorum pars habeat *heredes*, ego aliam lectionem præfero, quia in capite octavo epistolæ Pauli ad Romanos, ex qua sumptus est hic locus, legitur: *Si autem filii & heredes, heredes quidem Dei, coheredes autem Christi*. Sic etiam refertur hic locus epist. 56. & epist. 81. & in epistola ad Fortunatum de exhortatione martyrii cap. 2. & lib. 3. testimoniorum cap. 16.

61 *Quæ fuerat*] Revocavi hanc lectionem, quam & omnes fere libri veteres & editiones Pameliana antiquiores habent. Pamelius posuit *fuit* ex codice MS. & quia ita legebat in libro de oratione dominica. At ego lectionem illam non reperi nisi in codice Remensi sancti Dionysii. Postea videbimus in notis, Pamelium posuisse *fuit* in libro de oratione dominica.

62 *Impeditos & implicitos*] Pamelius scripsit *impeditos nos & implicitos*. Quam sane lectionem reperi in tribus antiquis exemplaribus. Sed vocem *nos* non agnoscunt reliqui neque veteres editiones. Et alioqui sensus est integer absque illo vocabulo. Itaque delevi.

[1] LIBER

DE ORATIONE DOMINICA.

EVANGELICA præcepta, fratres dilectissimi, nihil aliud sunt quam magisteria divina, fundamenta ædificandæ spei, firmamenta corroborandæ fidei, nutrimenta fovendi cordis, gubernacula dirigendi itineris, præsidia obtinendæ salutis: quæ dum dociles credentium mentes in terris instruunt, ad cælestia regna perducunt. Multa & per prophetas servos suos dici Deus voluit & audiri; sed quanto majora quæ filius loquitur, quæ Dei sermo qui in prophetis fuit propria voce testatur,

A non jam mandans ut pararetur venienti via, sed ipse veniens, & viam nobis aperiens & ostendens; ut qui in tenebris mortis errantes improvidi & cæci prius fuimus, luce gratiæ luminati iter vitæ duce & rectore Domino teneremus, qui inter cetera salutaria sua monita & præcepta divina quibus populo suo consulit ad salutem, etiam orandi ipse formam dedit, ipse quid precaremur monuit & instruxit. Qui fecit vivere, docuit & orare, benignitate ea scilicet qua & cetera dare & conferre dignatus est

A est, ut dum prece & oratione quam filius docuit apud patrem loquimur facilius audiamur. Jam prædixerat horam venire quando veri adoratores adorarent patrem in spiritu & veritate, (Joan. 4.) & implevit quod ante promisit; ut qui spiritum & veritatem de ejus sanctificatione percepimus, de traditione quoque ejus vere & spiritaliter adoremus. Quæ enim potest esse [2] magis spiritalis oratio quam [3] quæ a Christo nobis data est, a quo nobis & spiritus sanctus missus est? Quæ vera magis apud patrem precatio quam quæ a filio, qui est veritas, de ejus ore prolata est? Ut aliter orare quam docuit non ignorantia sola sit, sed & culpa, B quando ipse posuerit & dixerit: (Marc. 7.) *Rejicitis mandatum Dei, ut traditionem vestram statuatis*. Oremus itaque, fratres dilectissimi, sicut magister Deus docuit. Amica & familiaris oratio est [4] Deum de suo rogare, ad aures ejus ascendere [5] Christi oratione. Agnoscat pater filii sui verba cum precem facimus. Qui habitat intus in pectore, ipse sit & in voce. (1. Joan. 2.) Et cum ipsum habeamus apud patrem advocatum pro peccatis nostris, quando peccatores pro delictis no- C stris petimus, advocati nostri verba promamus. Nam cum dicat quia quodcumque petierimus (Joan. 16.) a patre in nomine ejus dabit nobis, quanto efficacius impetramus quod petimus in Christi nomine, si petamus ipsius oratione? Sit autem orantibus sermo & precatio cum disciplina, quietem continens & pudorem. Cogitemus nos sub conspectu Dei stare. Placendum est divinis oculis & habitu corporis & modo vocis. Nam ut impudentis est clamoribus strepere, ita contra congruit verecundo modestis preci- D bus orare. [6] Denique magisterio suo Dominus secreto orare nos præcepit, in [7] abditis & semotis locis, in cubiculis ipsis, quod magis convenit fidei; ut sciamus Deum ubique esse præsentem, audire omnes & videre, & majestatis suæ plenitudine in abdita quoque & occulta penetrare, sicut scriptum est: (Jer. 23.) *Ego Deus approximans, & non Deus de longinquo. Si absconditus fuerit homo in absconditis, ego ergo non videbo eum? Nonne cælum & terram ego impleo?* Et iterum: (Prov. 15.) *In omni loco oculi Dei speculantur bonos & malos*. Et quando in unum cum fratribus con- E venimus, & sacrificia divina cum Dei sacerdote celebramus, verecundiæ & disciplinæ memores esse debemus, non passim ventilare preces nostras inconditis vocibus, nec petitionem commendandam modeste Deo tumultuosa loquacitate jactare, quia Deus non vocis sed cordis auditor est. Nec admonendus est clamoribus qui [8] cogitationes hominum videt, probante Domino & dicente: (Luc. 15.) *Quid cogitatis nequam in cordibus vestris?* Et alio loco: (Apoc. 2.) *Et scient omnes ecclesiæ quia ego sum scrutator renis & cor-* F *dis*. Quod Anna in primo regnorum libro ecclesiæ typum portans custodit & servat; quæ Dominum non clamosa petitione, sed tacite & modeste intra ipsas pectoris latebras precabatur. Loquebatur prece occulta, sed manifesta fide. Loquebatur, non voce, sed corde, quia sic Deum sciebat audire; & impetravit efficaciter quod petiit, quia fideliter postulavit. Declarat scriptura divina quæ dicit: (1. Reg. 1.) *Loquebatur in corde suo, & [9] labia ejus movebantur, & vox ejus non audiebatur, & exaudivit eam Deus*.

A Item legimus in psalmis: [10] *Dicite in cordibus & in stratis vestris, & transpungimini*. (Psal. 4.) Per Hieremiam quoque hæc eadem spiritus sanctus suggerit & docet dicens: *In sensu autem tibi debet adorari Deus*. (Baruch 6.) Adorans autem, fratres dilectissimi, nec illud ignoret quemadmodum in templo cum pharisæo publicanus oraverit, non allevatis in cælum impudenter oculis, nec manibus insolenter erectis, sed pectus suum pulsans, & peccata intus inclusa contestans, divinæ misericordiæ implorabat auxilium. Et cum B sibi pharisæus placeret, [11] sanctificari hic magis meruit qui sic rogavit, qui spem salutis non in fiducia innocentiæ suæ posuit, cum innocens nemo sit, sed peccata confessus humiliter oravit, & exaudivit orantem [12] qui humilibus ignoscit. Quæ Dominus in evangelio suo ponit & dicit: *Homines duo ascenderunt in templum orare, unus pharisæus, & unus publicanus.* (Luc. 18.) *Pharisæus cum stetisset, talia apud se precabatur: Deus, gratias tibi ago quia non sum sicut ceteri homines, injusti, raptores, adulteri, quomodo & publicanus iste. Jejuno bis in sabbato,* C *decimas do omnium quæcumque possideo. Publicanus autem de longinquo stabat, & neque oculos* [13] *volebat ad cælum levare, sed percutiebat pectus suum dicens: Deus, propitius esto mihi peccatori. Dico vobis, descendit hic justificatus in domum suam magis quam ille pharisæus. Quia omnis qui se extollit humiliabitur, & qui se humiliat exaltabitur*. Quæ nos, fratres dilectissimi, de divina lectione discentes, postquam cognovimus qualiter ad orationem accedere debeamus, cognoscamus docente Domino & quid D oremus. *Sic*, inquit, *orate: Pater noster qui es in cælis, sanctificetur nomen tuum, adveniat regnum tuum, fiat voluntas tua sicut in cælo & in terra, panem nostrum quotidianum da nobis hodie, & remitte nobis debita nostra sicut & nos remittimus debitoribus nostris, & ne nos patiaris induci in tentationem, sed libera nos a malo. Amen*. (Matt. 6.) Ante omnia pacis doctor atque [14] unitatis magister [15] singillatim noluit & privatim precem fieri, ut quis cum precatur, non pro se tantum precetur. Non enim dicimus, *Pater meus qui es in cælis*, nec *Panem meum da mibi ho-* E *die*; nec dimitti sibi tantum unusquisque debitum postulat, aut ut in tentationem non inducatur, atque a malo liberetur, [16] pro se solo rogat. Publica est nobis & communis oratio; & quando oramus, non pro uno sed pro toto populo oramus, quia totus populus unum sumus. Deus pacis & concordiæ magister, qui docuit unitatem, sic orare unum pro omnibus voluit quomodo in uno omnes ipse portavit. Hanc orationis legem servaverunt tres pueri in camino ignis inclusi, consonantes in prece, & spiritus consensione concordes. Quod decla- F rat scripturæ divinæ fides, & dum docet quomodo oraverint tales, dat exemplum quod imitari in precibus debeamus, ut tales esse possimus. *Tunc illi tres*, inquit, *quasi ex uno ore hymnum canebant & benedicebant Dominum*. (Dan. 3.) Loquebantur quasi ex uno ore, & nondum illos [17] Christus docuerat orare. Et icirco orantibus fuit impetrabilis & efficax sermo, quia promerebatur Dominum pacifica & simplex & spiritalis oratio. Sic & apostolos cum discipulis post [18] ascensum Domini invenimus orasse.

Erant,

Act. 5. *Erant*, inquit; *perseverantes omnes unanimes in oratione cum mulieribus & Maria* [19] *quæ fuerat mater Jesu & fratribus ejus*. Perseverabant in oratione unanimes, orationis suæ & instantiam simul & concordiam declarantes: quia Psal. 67. Deus, qui inhabitare facit unanimes in domo, non admittit in divinam & æternam domum nisi eos apud quos est unanimis oratio. Qualia autem sunt, fratres dilectissimi, orationis dominicæ sacramenta, quam multa, quam magna, breviter in sermone collecta, sed in virtute spiritaliter copiosa, ut nihil omnino prætermissum sit quod non in precibus atque orationibus nostris cælestis doctrinæ compendio comprehendatur. *Sic*, ait, *orate: Pater noster qui es in cælis*. Homo novus, renatus, & Deo suo per gratiam ejus restitutus *Pater* primo in Joan. 1. loco dicit, quia filius esse jam cœpit. *In sua*, inquit, *propria venit, & sui eum non receperunt. Quotquot autem eum receperunt, dedit illis potestatem ut filii Dei fierent his qui credunt in nomine ejus*. Qui ergo credidit in nomine ejus, & factus est Dei filius, hinc debet incipere ut & gratias agat & profiteatur se Dei filium, dum nominat patrem sibi esse in cælis Deum, contestetur quoque inter prima statim nativitatis suæ verba renuntiasse se terreno & carnali patri, & patrem solum nosse se & habere cœ- Deut. 33. pisse qui sit in cælis, sicut scriptum est: *Qui dicunt patri & matri, non novi te, & filios suos non agnoverunt, hi custodierunt præcepta tua, & testamentum tuum servaverunt*. Item Dominus Matt. 23. in evangelio suo præcepit ne vocemus nobis patrem in terra, quod sit scilicet nobis unus pater qui est in cælis. Et discipulo qui men- Matt. 8. tionem defuncti patris fecerat respondit: *Sine mortui mortuos suos sepeliant*. Dixerat enim patrem suum mortuum, cum sit credentium pater vivus. Nec hoc solum, fratres dilectissimi, animadvertere & intelligere debemus quod appellemus patrem qui sit in cælis, sed conjungimus & dicimus, *Pater noster*, id est eorum qui credunt, eorum qui per eum sanctificati & gratiæ spiritalis nativitate reparati filii Dei esse cœperunt. Quæ vox etiam Judæos perstringit & percutit, qui Christum sibi per prophetas annuntiatum & ad se prius missum non tantum infideliter spreverunt, sed & crudeliter necaverunt: qui jam non possunt patrem Deum vocare, cum Dominus eos confundat & redar- Joan. 8. guat dicens: *Vos de diabolo patre nati estis, & concupiscentias patris vestri facere vultis. Ille enim homicida fuit ab initio, & in veritate non stetit, quia veritas non est in illo*. Et per Esaiam prophetam Deus clamat indignans: [10] *Filios gene-* Isa. 1. *ravi & exaltavi, ipsi autem me spreverunt. Agnovit bos possessorem suum, & asinus præsepe domini sui; Israel autem me non cognovit, & populus meus me non intellexit.* [11] *Væ gens peccatrix, populus plenus peccatis,* [12] *semen nequam, filii scelesti. Dereliquistis Dominum, & in indignationem misistis illum sanctum Israel*. In quorum exprobrationem christiani, quando oramus, *Pater noster* dicimus, quia noster esse cœpit, & Judæorum, qui eum reliquerunt, esse desiit. Nec peccator populus potest esse filius; sed quibus remissa peccatorum datur, eis filiorum nomen adscribitur, & eis æternitas repromittitur, Do- Joan. 8. mino ipso dicente: *Omnis qui facit peccatum ser-*

A *vus est peccati. Servus autem non manet in domo in æternum, filius autem manet in æternum*. Quanta autem Domini indulgentia, quanta circa nos dignationis ejus & bonitatis ubertas; qui sic nos voluerit orationem celebrare in conspectu Dei ut Deum patrem vocemus, & ut est Christus Dei filius, sic & nos Dei filios nuncupemus? Quod nomen nemo nostrum in oratione auderet attingére, nisi ipse nobis sic permisisset orare. Meminisse itaque, fratres dilectissimi, & scire debemus quia quando patrem Deum dicimus, quasi filii Dei agere debemus, B ut quomodo nos nobis placemus de Deo patre, sic sibi placeat & ille de nobis. Conversemur quasi Dei templa, ut Deum in nobis constet habitare. Nec sit degener actus noster a spiritu, ut qui cælestes & spiritales esse cœpimus, non nisi spiritalia & cælestia cogitemus & agamus, quia & ipse Dominus Deus dixit: *Eos qui clarificant me clarificabo; & qui me spernit, spernetur*. 1. Reg. 2. Beatus quoque apostolus in epistola sua posuit: *Non estis vestri, Empti enim estis pretio magno.* 1. Cor. 6. [13] *Clarificate & portate Deum in* C *corpore vestro*. Post hoc dicimus: [14] *Sanctificetur nomen tuum*. Non quod optemus Deo ut sanctificetur orationibus nostris, sed quod petamus ab eo ut nomen ejus sanctificetur in nobis. Ceterum a quo Deus sanctificatur, qui ipse sanctificat? Sed quia ipse dixit, *Sancti estote, quoniam & ego sanctus sum*, Levit. 20. id petimus & rogamus ut qui in baptismo sanctificati sumus, in eo quod esse cœpimus perseveremus. Et hoc quotidie deprecamur. Opus est enim nobis quotidiana sanctificatione, ut qui quotidie delinquimus, delicta nostra sanctificatione assidua D repurgemus. Quæ autem sit sanctificatio quæ nobis de Dei dignatione confertur apostolus prædicat dicens: *Neque fornicarii, neque idolis* 1. Cor. 6. *servientes, neque adulteri, neque molles, neque masculorum* [15] *appetitores, neque fures, neque* [16] *fraudulenti, neque ebriosi, neque maledici, neque raptores regnum Dei consequentur. Et hæc quidem fuistis; sed abluti estis, sed justificati estis, sed sanctificati estis in nomine Domini nostri Jesu Christi & in spiritu Dei nostri*. Sanctificatos nos dicit in nomine Domini Jesu Christi & in spi- E ritu Dei nostri. Hæc sanctificatio ut in nobis permaneat oramus. Et quia Dominus & judex noster sanato a se & [17] vivificato comminatur jam non delinquere, ne quid ei deterius fiat, hanc continuis orationibus precem facimus, hoc diebus ac noctibus postulamus, ut sanctificatio & vivificatio quæ de Dei gratia sumitur ipsius protectione servetur. Sequitur in oratione: *Adveniat regnum tuum*. Regnum etiam Dei repræsentari nobis petimus, sicuti & nomen ejus ut in nobis sanctificetur F postulamus. Nam Deus quando non regnat, aut apud eum quando incipit quod & semper fuit & esse non desinit? Nostrum regnum petimus advenire a Deo nobis repromissum, Christi sanguine & passione quæsitum; ut qui in sæculo ante servivimus, postmodum Christo dominante regnemus, sicut ipse pollicetur & dicit: *Venite benedicti patris mei, percipite regnum* Matt. 25. *quod vobis paratum est ab origine mundi*. Potest vero, fratres dilectissimi, & ipse Christus esse regnum Dei, quem venire quotidie cupimus, cujus adventus ut cito nobis repræsentetur o-

ptamus. Nam eum [18] resurrectio ipse nostra sit, quia in ipso resurgimus, sic & regnum Dei potest ipse intelligi, quia in illo regnaturi sumus. Bene autem regnum Dei petimus, id est, regnum cæleste, quia est & terrestre regnum. Sed qui renuntiavit jam sæculo major est & honoribus ejus & regno. Et ideo qui se Deo & Christo dedicat, non terrena sed cælestia regna desiderat. Continua autem orationo & prece opus est ne excidamus a regno cælesti, sicut Judæi, quibus hoc prius promissum fuerat, exciderunt, Domino manifestante & probante: Matth. 8. *Multi*, inquit, *venient ab oriente & occidente, & recumbent cum Abraham & Isaac & Jacob in regno cælorum. Filii autem regni* [19] *expellentur in tenebras exteriores. Illic erit ploratio & stridor dentium.* Ostendit quia ante filii regni Judæi erant, quando & filii Dei esse perseverabant. Postquam cessavit circa illos nomen paternum, cessavit & regnum. Et ideo christiani, qui in oratione appellare patrem Deum cœpimus, nos & ut regnum Dei nobis veniat oramus. [20] Addimus quoque & dicimus, *Fiat voluntas tua sicut in cælo & in terra*, non ut Deus faciat quod vult, sed ut nos facere possimus quod Deus vult. Nam Deo quis obsistit quo minus quod velit faciat? Sed quia nobis a diabolo obsistitur quo minus per omnia noster animus atque actus Deo obsequatur, oramus & petimus ut fiat in nobis voluntas Dei, quæ ut fiat in nobis opus est Dei voluntate, id est, ope ejus & protectione; quia nemo suis viribus fortis est, sed Dei indulgentia & misericordia tutus est. Denique & Dominus infirmitatem hominis quem portabat o-Matt. 26. stendens ait: *Pater, si fieri potest, transeat a me calix iste*. Et exemplum discipulis suis tribuens ut non voluntatem suam sed Dei faciant addidit dicens: *Verumtamen non quod ego volo,* Joan. 6. *sed quod tu*. Et alio loco dicit: *Non descendi de cælo ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem ejus qui misit me*. Quod si filius obaudivit ut faceret patris voluntatem, quanto magis servus obaudire debet ut faciat domini voluntatem, sicut in epistola sua Joannes quoque ad faciendam Dei voluntatem hortatur & instruit dicens: 1. Joa. 2. *Nolite diligere mundum neque ea quæ in mundo sunt. Si quis dilexerit mundum, non est caritas patris in illo: quia omne quod in mundo est, concupiscentia carnis est, & concupiscentia oculorum, & ambitio sæculi, quæ non est a patre, sed ex concupiscentia mundi, & mundus transibit & concupiscentia ejus: qui autem fecerit voluntatem Dei manet in æternum, quomodo & Deus manet in æternum*. Qui in æternum manere volumus, Dei, qui æternus est, voluntatem facere debemus. Voluntas autem Dei est quam Christus & fecit & docuit. Humilitas in conversatione, stabilitas in fide, verecundia in verbis, in factis justitia, in operibus misericordia, in moribus disciplina, injuriam facere non nosse, & factam posse tolerare, cum fratribus pacem tenere, Deum toto corde diligere, amare in illo quod pater est, timere quod Deus est, Christo nihil omnino præponere, quia nec nobis quidquam ille præposuit, caritati ejus inseparabiliter adhærere, cruci ejus fortiter ac fidenter assistere, quando de ejus nomine & honore certamen est, exhibere in sermone constantiam, qua confitemur, [21] in quæstione fiduciam, qua congredimur, in morte patientiam, qua coronamur. Hoc est coheredem Christi esse velle, hoc est præceptum Dei facere, hoc est voluntatem patris adimplere. [22] Fieri autem petimus voluntatem Dei in cælo & in terra. quod utrumque ad consummationem nostræ incolumitatis pertinet & salutis. Nam cum corpus e terra & spiritum possideamus e cælo, ipsi terra & cælum sumus; & in utroque, id est, & corpore & spiritu, ut Dei voluntas fiat oramus. Est enim inter carnem & spiritum colluctatio, & discordantibus adversus se invicem quotidiana congressio, ut non quæ volumus ipsa faciamus, dum spiritus cælestia & divina quærit, caro terrena & sæcularia concupiscit. Et ideo petimus [23] impense inter duo ista ope & auxilio Dei concordiam fieri; ut dum & in spiritu & in carne voluntas Dei geritur, quæ per eum renata est anima servetur. Quod aperte atque manifeste apostolus Paulus sua voce declarat: *Caro*, inquit, *concupiscit adversus spiritum, & spiritus adversus* Gal. 5. *carnem. Hæc enim invicem adversantur sibi, ut non quæ vultis ipsa faciatis. Manifesta autem sunt opera carnis, quæ sunt adulteria, fornicationes, immunditiæ, spurcitiæ, idololatria, veneficia, homicidia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, animositates, provocationes, simultates, dissensiones, hæreses, invidiæ, ebrietates, comessationes, & his similia, quæ prædico vobis sicut prædixi, quoniam qui talia agunt regnum Dei non possidebunt. Fructus autem spiritus est caritas, gaudium, pax, magnanimitas, bonitas, fides, mansuetudo, continentia, castitas*. Et iccirco quotidianis immo continuis orationibus hoc precamur & in cælo & in terra voluntatem circa nos Dei fieri; quia hæc est voluntas Dei ut terrena cælestibus cedant, spiritalia & divina prævaleant. [24] Potest & sic intelligi, fratres dilectissimi, ut quoniam mandat & monet Dominus etiam inimicos diligere & [25] pro iis quoque qui nos persequuntur orare, petamus & pro illis qui adhuc terra sunt & necdum cælestes esse cœperunt, ut & circa illos voluntas Dei fiat, quam Christus hominem conservando & redintegrando perfecit. Nam cum discipuli ab eo non jam terra appellentur, sed sal Matt. 5. terræ, & apostolus primum hominem vocet de 1. Cor. terræ limo, secundum vero de cælo, merito 15. & nos, qui esse debemus patri Deo similes, qui solem suum oriri facit super bonos & malos & pluit super justos & injustos, sic Chri- Matth. 5. sto monente oramus & petimus ut precem pro omnium salute faciamus; ut quomodo in cælo, id est, in nobis, per fidem nostram voluntas Dei facta est ut essemus e cælo, ita & in terra, hoc est, [26] in illis non credentibus, fiat voluntas Dei, ut qui adhuc sunt prima nativitate terreni, incipiant esse cælestes ex aqua & spiritu nati. Procedente oratione postulamus & dicimus: [27] *Panem nostrum quotidianum da nobis hodie*. Quod potest & spiritaliter & simpliciter intelligi, quia & uterque intellectus utilitate divina proficit ad salutem. Nam panis vitæ Christus est, & panis hic omnium non est, sed noster est. Et quomodo dicimus *Pater noster*, quia intelligentium & credentium pater est, sic & panem nostrum vocamus, quia Chri-

[38] Christus eorum qui corpus ejus contingunt pa- A nis est. [39] Hunc autem panem dari nobis quotidie postulamus, ne qui in Christo sumus, & eucharistiam quotidie ad cibum salutis accipimus, intercedente aliquo graviore delicto, dum [40] abstenti & non communicantes a cælesti pane prohibemur, a Christi corpore separemur, *Joan. 6.* ipso prædicante & monente: *Ego sum panis vitæ qui de cælo descendi. Si quis ederit de meo pane, vivet in æternum.* [41] *Panis autem quem ego dedero caro mea est pro sæculi vita.* Quando ergo dicit in æternum vivere si quis ederit de e- B jus pane, ut manifestum est eos vivere qui corpus ejus attingunt & eucharistiam jure communicationis accipiunt, ita contra timendum est [42] & orandum ne dum quis abstentus separatur a Christi corpore [43] procul remaneat a *Joan. 6.* salute, comminante ipso & dicente: *Nisi ederitis carnem filii hominis & biberitis sanguinem ejus, non habebitis vitam in vobis.* Et ideo [44] panem nostrum, id est, Christum, dari nobis quotidie petimus, ut qui in Christo manemus & vivimus, a sanctificatione ejus & corpore non recedamus. Potest vero & sic intelligi, ut qui C sæculo renuntiavimus, & divitias ejus & pompas fide gratiæ spiritalis abjecimus, cibum nobis tantum petamus & victum, quando instru- *Luc. 14.* at Dominus & dicat: *Qui non renuntiat omnibus quæ sunt ejus, non potest meus discipulus esse.* Qui autem Christi cœpit esse discipulus, secundum magistri sui vocem renuntians omnibus, diurnum debet cibum petere nec in longum desideria petitionis extendere, ipso ite- *Matth. 6.* rum Domino præscribente & dicente: *Nolite in crastinum* [45] *cogitare. Crastinus enim ipse cogi-* D *tabit sibi. Sufficit diei malitia sua.* Merito ergo Christi discipulus victum sibi in diem postulat, qui de crastino cogitare prohibetur; quia & contrarium sibi fit & repugnans ut quæramus in sæculo diu vivere qui petimus regnum Dei velociter advenire. Sic & beatus apostolus monet formans & corroborans spei nostræ ac fi- *1. Tim. 6.* dei firmitatem. *Nihil*, inquit, *intulimus in hunc mundum, verum nec auferre possumus. Habentes itaque* [46] *exhibitionem & tegumentum, his contenti simus. Qui autem volunt divites fieri, incidunt in tentationem & muscipulam & desideria* E *multa & nocentia, quæ mergunt hominem in perditionem & in interitum. Radix enim omnium malorum est cupiditas, quam quidam appetentes naufragaverunt a fide & inseruerunt se doloribus multis.* Docet non tantum contemnendas, sed & periculosas esse divitias, illic esse radicem malorum blandientium, cæcitatem mentis humanæ occulta deceptione fallentium. Unde & divitem stultum sæculares copias cogitantem & se exuberantium fructuum largitate jactantem re- *Luc. 12.* darguit Deus dicens: *Stulte, hac nocte expostu-* F *latur anima tua. Quæ ergo parasti cujus erunt?* Lætabatur stultus in fructibus ipsa nocte moriturus; & cui vita jam deerat, victus abundantiam cogitabat. Contra autem Dominus perfectum & consummatum docet fieri qui, omnibus suis venditis atque in usum pauperum dis- *Matt. 19.* tributis, thesaurum sibi condat in cælo. Eum dicit posse se sequi & gloriam dominicæ passionis imitari qui expeditus & succinctus nullis laqueis rei familiaris involvitur, sed solutus ac liber facultates suas ad Deum ante præ-

A missas ipse quoque comitatur. Ad quod ut possit unusquisque nostrum parare se sic discat orare & de orationis lege qualis esse debeat noscere. Neque enim deesse quotidianus cibus potest justo, cum scriptum sit: *Non occidet Do-* *Prov. 10.* *minus fame animam justam.* Et iterum: *Junior* *Psal. 36.* *fui, & senui; & non vidi justum derelictum, neque semen ejus quærens panem.* Item Dominus promittat & dicat: *Nolite cogitare dicentes:* *Matth. 6.* *Quid edemus, aut quid bibemus, aut quid vestiemur? Hæc enim nationes quærunt. Scit autem pa-* B *ter vester quia horum omnium indigetis. Quærite primum regnum Dei & justitiam ejus, & hæc omnia apponentur vobis.* [47] Quærentibus regnum & justitiam Dei omnia promittit apponi. Nam cum Dei sint omnia, habenti Deum nihil deerit, si Deo ipse non desit. Sic Danieli in *Dan. 14.* leonum lacu jussu regis incluso prandium divinitus procuratur, & inter feras esurientes & parcentes homo Dei pascitur. Sic alitur He- *3. Reg. 17.* lias in fuga; & in solitudine corvis ministrantibus, & volucribus cibum sibi apportantibus, in persecutione nutritur. Atque, o humanæ C malitiæ detestanda crudelitas, feræ parcunt, aves pascunt, & homines insidiantur & sæviunt. Post hæc & pro peccatis nostris deprecamur dicentes: *Et remitte nobis* [48] *debita nostra sicut* [49] *& nos remittimus debitoribus nostris.* Post subsidium cibi petitur & venia delicti; ut qui a Deo pascitur, in Deo vivat, nec tantum præsenti & temporali vitæ sed & æternæ consulatur; ad quam veniri potest, si peccata donentur: quæ debita Dominus appellat, sicut in evangelio suo dicit: *Dimisi tibi omne debitum,* *Matt. 18.* D *quia me rogasti.* [50] Quam necessarie autem, quam providenter & salutariter admonemur quod peccatores sumus, qui pro peccatis rogare compellimur, ut dum indulgentia de Deo petitur, conscientiæ suæ animus recordetur. Ne quis sibi quasi [51] innocens placeat & se extollendo plus pereat, instruitur & docetur peccare se quotidie, dum quotidie pro peccatis jubetur orare. Sic denique & Joannes in epistola sua monet dicens: *Si dixerimus quia peccatum non habemus,* *1. Joa. 8.* [52] *nos ipsos decipimus, & veritas in nobis non est. Si autem confessi fuerimus peccata nostra, fidelis* E *& justus est Dominus qui nobis peccata dimittat.* In epistola sua utrumque complexus est, quod & rogare pro peccatis debeamus, & impetremus indulgentiam cum rogamus. Ideo & fidelem dixit Dominum ad dimittenda peccata, fidem pollicitationis suæ reservantem. Quia qui orare nos pro debitis & peccatis docuit, paternam misericordiam promisit & veniam secuturam. Adjunxit plane & addidit legem certa nos conditione & sponsione constringens ut sic nobis dimitti debita postulemus secundum quod F & ipsi debitoribus nostris dimittimus, scientes impetrari non posse quod pro peccatis petimus, nisi & ipsi [53] circa debitores nostros paria fecerimus. Idcirco & alio in loco dicit: *In* *Matth. 7.* *qua mensura mensi fueritis, in ea remetietur vobis.* Et qui servus post dimissum sibi a domi- *Matt. 18.* no omne debitum conservo suo noluit ipse dimittere, in carcerem [54] religatur. Quia indulgere conservo suo noluit, quod sibi a Domino indultum fuerat amisit. Quæ adhuc fortius Christus in præceptis suis majore censuræ suæ vigore proponit. *Cum steteritis*, inquit, *ad orationem,* *Marc. 11.*

remittite si quid habetis adversus aliquem, ut & pater vester qui in cælis est remittat peccata vestra vobis. Si autem vos non remiseritis, neque pater vester qui in cælis est remittet vobis peccata vestra. Excusatio tibi nulla in die judicii superest, cum secundum tuam sententiam judiceris, & quod feceris hoc & ipse patiaris. Pacificos enim & concordes atque unanimes esse in domo sua Deus præcipit, & quales nos fecit secunda nativitate, tales vult renatos perseverare; ut qui filii Dei esse cœpimus, in Dei pace maneamus, & quibus spiritus unus est, unus sit & animus & sensus. Sic nec sacrifi-
Matt. 5. cium Deus recipit dissidentis, & ab altari revertentem prius fratri reconciliari jubet, ut pacificis precibus & Deus possit esse pacatus. Sacrificium Deo majus est pax nostra & fraterna concordia & de unitate patris & filii & spiritus sancti plebs adunata. Neque enim in sacri-
Gen. 4. ficiis quæ Abel & Cain primi obtulerunt munera eorum Deus sed corda intuebatur, ut ille placeret in munere qui placebat in corde. Abel pacificus & justus, dum Deo sacrificat [15] innocenter, docuit & ceteros quando ad altare munus offerunt sic venire cum Dei timore, cum simplici corde, cum lege justitiæ, cum concordiæ pace. Merito ille dum in sacrificio Dei talis est, ipse postmodum sacrificium Deo factus est, ut martyrium primus ostendens initiaret sanguinis sui gloria dominicam passionem qui & justitiam Domini habuerat & pacem. Tales denique a Domino coronantur, tales in die judicii cum Domino [16] judicabunt. Ceterum discordans & dissidens & pacem cum fratribus non habens, secundum quod beatus apostolus & scriptura sancta testatur, nec si pro nomine Christi occisus fuerit, crimen dissensionis fraternæ poterit evadere,
1 Joa. 3. quia sicut scriptum est, *Qui fratrem suum odit, homicida est, nec ad regnum cælorum pervenit aut cum Deo vivit homicida*, non potest esse cum Christo qui imitator Judæ maluit esse quam Christi. Quale delictum est quod nec baptismo sanguinis potest ablui? Quale crimen est quod martyrio non potest expiari? Illud quoque necessarie admonet Dominus ut in oratione dicamus: *Et ne nos patiaris induci in tentationem.* Qua in parte ostenditur nihil contra nos adversarium posse, nisi Deus ante permiserit; ut omnis timor noster & devotio atque observatio ad Deum convertatur, quando in tentationibus nostris nihil malo liceat, nisi potestas inde tribuatur. Probat scriptura divina quæ di-
4. Reg. 24. cit: *Venit Nabuchodonosor rex Babyloniæ in Hierusalem, & expugnabat eam, & dedit eam Dominus in manu ejus.* Datur autem potestas adversus nos malo secundum nostra peccata, sic-
Isa. 42. ut scriptum est: *Quis dedit in direptionem Jacob & Israel eis qui prædantur illum? Nonne Deus cui peccaverunt, & nolebant in viis ejus ambulare neque audire legem ejus, & superduxit super eos iram animationis suæ?* Et iterum Salomone peccante & a præceptis atque a viis
3. Reg. 11. Domini recedente positum est: *Et excitavit Dominus satanan ipsi Salomoni.* Potestas vero dupliciter adversus nos datur, vel ad pœnam, cum delinquimus, vel ad gloriam, cum probamur; sicuti de Job factum videmus, mani-
Job 1. festante Deo & dicente: *Ecce omnia quæcum-*

A *que habet in manus tuas do; sed ipsum cave* [17] *ne tangas.* Et Dominus in evangelio suo loquitur [18] tempore passionis: *Nullam haberes adversum me potestatem, nisi datum esset tibi desuper.* Joan. 19.
[19] Quando autem rogamus ne in tentationem veniamus, admonemur infirmitatis & imbecillitatis nostræ dum sic rogamus, ne quis se insolenter extollat, ne quis sibi superbe atque arroganter aliquid assumat, ne quis sibi aut confessionis aut passionis gloriam suam ducat, cum Dominus ipse humilitatem docens
B dixerit: *Vigilate, & orate ne veniatis in tentationem. Spiritus quidem promptus est, caro autem infirma;* Marc. 14.
ut dum præcedit humilis & summissa confessio, & datur totum Deo, quidquid suppliciter cum timore & honore Dei petitur ipsius pietate præstetur. Post ista omnia in consummatione orationis [20] venit clausula universas petitiones & preces nostras collecta brevitate concludens. In novissimo enim ponimus, [21] *sed libera nos a malo*, comprehendentes adversa cuncta quæ contra nos in hoc mundo molitur inimicus; a quibus potest esse fida
C & firma tutela, si nos Deus liberet, si deprecantibus atque implorantibus opem suam præstet. Quando autem dicimus, *libera nos a malo*, nihil remanet quod ultra adhuc debeat postulari, quando semel protectionem Dei adversus malum petamus; qua impetrata, contra omnia quæ diabolus & mundus operantur securi stamus & tuti. Quis enim ei de sæculo metus est cui in sæculo Deus tutor est? Quid mirum, fratres dilectissimi, si oratio talis est quam Deus docuit, qui magisterio suo omnem
D precem nostram salutari sermone breviavit? Hoc jam per Esaiam prophetam fuerat ante prædictum, cum plenus spiritu sancto de Dei majestate ac pietate loqueretur. *Verbum consummans*, inquit, *& brevians in justitia, quoniam sermonem breviatum faciet Deus in toto orbe terræ.* Isa. 10.
Nam cum Dei sermo Dominus noster Jesus Christus omnibus venerit, & colligens doctos pariter & indoctos omni sexui atque ætati præcepta salutis ediderit, præceptorum suorum fecit grande compendium, ut in disciplina cælesti discentium memoria non laboraret,
E sed quod esset simplici fidei necessarium velociter disceret. Sic cum doceret quid sit vita æterna, sacramentum vitæ magna & divina brevitate complexus est dicens: *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum & verum Deum & quem misisti Jesum Christum.* Joan. 17.
Item cum de lege & prophetis præcepta prima & majora decerperet: *Audi*, inquit, *Israel. Dominus Deus tuus Deus unus est. Et diliges Dominum Deum tuum de tota corde tuo, & de tota anima tua, & de tota virtute tua. Hoc est primum mandatum.* Deut. 6. Marc. 12.
F *Et secundum simile est huic: Diliges proximum tibi tamquam te ipsum. In his duobus præceptis tota lex pendet & prophetæ.* Et iterum: *Quæcumque volueritis ut faciant vobis homines bona, ita & vos facite illis. Hæc est enim lex & prophetæ.* Matt. 7.
Nec verbis tantum, sed & factis Dominus orare nos docuit, ipse orans frequenter & deprecans, & quid facere nos oporteret exempli sui contestatione demonstrans, sicut scriptum est: *Ipse autem fuit secedens in solitudinem & adorans.* Marc. 1.
Et iterum: *Exivit in montem orare, & fuit pernoctans in oratione Dei.* Luc. 6.

Quod

Quod si ille orabat qui sine peccato erat, quanto magis peccatores oportet orare? Et si ille per totam noctem jugiter vigilans continuis precibus orabat, quanto nos magis in frequentanda oratione debemus nocte vigilare? Orabat autem Dominus & rogabat, non pro se, quid enim pro se innocens precaretur, sed pro delictis nostris, sicut & ipse declarat cum dicit
Luc. 22. ad Petrum: *Ecce satanas* " *postulavit ut vos* " *vexaret quomodo triticum. Ego autem rogavi pro te ne deficiat fides tua.* Et postmodum pro o-
Joa. 17. mnibus patrem deprecatur dicens: *Non pro his autem roga solis, sed & pro illis qui credituri sunt per verbum ipsorum in me, ut omnes unum sint, sicut tu pater in me & ego in te, ut & ipsi in nobis unum sint.* Magna Domini propter salutem nostram benignitas pariter & pietas, ut non contentus quod nos sanguine suo redimeret, adhuc pro nobis amplius & rogaret. Rogantis autem desiderium videte quod fuerit, ut quomodo nnum sunt pater & filius, sic & nos in ipsa unitate maneamus. Ut hinc quoque possit intelligi quantum delinquat qui unitatem scindit & pacem, cum pro hoc & rogaverit Dominus, volens scilicet sic plebem suam salvam fieri & in pace vivere, cum sciret ad regnum Dei discordiam non venire. Quando autem stamus ad orationem, fratres dilectissimi, vigilare & incumbere ad preces toto corde debemus. Cogitatio omnis carnalis & sæcularis abscedat, nec quidquam tunc animus quam id solum cogitet quod precatur. Ideu & sacerdos ante orationem præfatione præmissa parat fratrum mentes dicendo, " *Sursum corda*; ut dum respondet plebs, *habemus ad Dominum*, admoneatur nihil aliud se quam Dominum cogitare debere. Claudatur contra adversarium pectus, & soli Deo pateat, nec ad se hostem Dei tempore orationis adire patiatur. Obrepit enim frequenter & penetrat, & subtiliter fallens preces nostras a Deo avocat, ut aliud habeamus in corde, aliud in voce, quando intentione sincera Dominum debeat non vocis sonus, sed animus & sensus, orare. Quæ autem segnitia est alienari & rapi ineptis cogitationibus & prophanis cum Dominum deprecaris, quasi sit aliud quod magis debeas cogitare quam quod cum Deo loqueris? Quomodo te audiri a Deo postulas, cum te ipse non audias? Vis esse Deum memorem tui cum rogas, quando tu ipse memor tui non sis? Hoc est ab hoste in totum non cavere. Hoc est, quando oras Deum, majestatem Dei negligentia orationis offendere. Hoc est vigilare oculis & corde dormire, cum debeat christianus & cum dormit oculis corde vigilare, sicut scriptum est ex persona ecclesiæ loquentis in
Cant. 5. cantico canticorum: *Ega dormio, & cor meum vigilat.* Quapropter sollicite & caute apostolus
Coloss. 4. admonet dicens, *Instate orationi vigilantes in ea*, docens scilicet & ostendens eos impetrare quod postulant de Deo posse quos Deus videat in oratione vigilare. Orantes autem non infructuosis nec nudis precibus ad Deum veniant. Inefficax petitio est cum precatur Deum sterilis oratio. Nam cum omnis arbor non faciens fructum excidatur & in ignem mittatur, utique & sermo non habens fructum promereri Deum non potest, quia nulla est operatione

A secundus. Et ideo scriptura divina instruit dicens: *Bona est oratio cum jejunio & eleemosyna.* Tob. 12.
Nam qui in die judicii præmium pro operibus & eleemosynis redditurus est, hodie quoque ad orationem cum operatione venienti benignus auditor est. Sic denique Cornelius centurio cum oraret, meruit audiri. Fuit enim faciens multas eleemosynas in plebem & semper orans Deum. Huic circa horam nonam oranti astitit angelus testimonium reddens sui operis & dicens: *Corneli, orationes tuæ & eleemosynæ tuæ a-* Act. 10.
B *scenderunt ad memoriam coram Deo.* Cito orationes ad Deum ascendunt quas ad Deum merita nostri operis imponunt. Sic & Raphael angelus Tobiæ oranti semper & semper operanti testis fuit dicens: *Opera Dei revelare &* Tob. 12.
confiteri honorificum est. Nam quando orabas tu & Sarra, ega obtuli memoriam orationis vestræ in conspectu claritatis Dei. Et cum sepelires tu mortuos simpliciter, & quia non es cunctatus exsurgere & derelinquere prandium tuum, sed abisti & condidisti mortuum, missus sum tentare te; & iterum me misit Deus curare te & Sarram nurum tuam. Ega enim sum Raphael, unus ex septem " *angelis justis qui assistimus & conversamur ante claritatem Dei.* Per Esaiam quoque Dominus admonet & docet similia contestans: *Solve*, in- Isa. 58.
quit, *omnem nodum injustitiæ, resolve suffocationes impotentium commerciorum. Dimitte quassatos in requiem, & omnem consignationem injustam dissipa. Frange esurienti panem tuum, & egenos sine tecto induc in domum tuam. Si videris nudum, vesti; & domesticos seminis tui non despicies. Tunc erumpet temporaneum lumen tuum, & vestimenta tua cito orientur, & præibit ante te justi-*
D *tia, & claritas Dei circumdabit te. Tunc exclamabis, & Deus exaudiet te, & dum adhuc loqueris dicet: Ecce adsum.* Adesse se repromittit & audire ac protegere se eos dicit qui injustitiæ nodos de corde solventes & eleemosynas circa domesticos Dei secundum ejus præcepta facientes, dum audiunt quod Deus præcipit fieri, ipsi quoque a Deo merentur audiri. Beatus apostolus Paulus in necessitate pressuræ adjutus a fratribus opera bona quæ fiunt sacrificia Dei dixit esse. *Saturatus sum*, inquit, *re-* Phil. 4.
E *cipiens ab Epaphrodita ea quæ a vobis missa sunt, odorem suavitatis, sacrificium acceptum & placitum Deo.* Nam quando quis miseretur pauperis, Deum fenerat; & qui dat minimis, Deo donat, spiritaliter Deo suavitatis odorem sacrificat. In orationibus vero celebrandis invenimus observasse cum Daniele tres pueros in fide fortes & in captivitate victores horam tertiam, sextam, nonam, sacramento scilicet trinitatis, quæ in novissimis temporibus manifestari habebat. Nam & prima hora in tertiam veniens consummatum numerum trinitatis o-
F stendit. Itemque ad sextam quarta procedens declarat alteram trinitatem. Et quando a septima nona completur, per ternas horas trinitas perfecta numeratur. Quæ horarum spatia jampridem spiritaliter determinantes adoratores Dei statutis & legitimis ad precem temporibus servabant. Et manifestata postmodum res est sacramenta olim fuisse quod ante sic justi precabantur. Nam super discipulos hora tertia Act. 2.
descendit spiritus sanctus, qui gratiam dominicæ repromissionis implevit. Item " Petrus Act. 10.
hora

hora sexta in tectum superius ascendens sigoo A
pariter & voce Dei monentis instructus est ut
omnes ad gratiam salutis admitteret, cum de
emundandis geotilibus ante dubitaret. Et Do-
minus hora sexta crucifixus ad nonam peccata
nostra sanguine suo abluit, & ut redimere &
vivificare nos posset, tunc victoriam suam pas-
sione perfecit. Sed nobis, fratres dilectissimi,
præter horas antiquitus [67] observatas orandi nunc
& spatia & sacramenta creverunt. Nam & ma-
ne oraodum est, ut resurrectio Domini matu- B
tina oratione celebretur. Quod olim spiritus
Psal. 5. sanctus designabat in psalmis dicens: *Rex meus
& Deus meus, quoniam ad te orabo Domine;
mane exaudies vocem meam, [68] mane assistam ti-
bi, & contemplabor te*. Et iterum per prophe-
Osee 6. tam loquitur Domious: *Diluculo vigilabunt ad
me dicentes: Eamus & revertamur ad Dominum
Deum nostrum*. Recedeote item sole ac die ces-
sante oecessario rursus orandom est. Nam quia
Christus sol verus & dies est verus, sole ac die C
sæculi recedente, quando oramus & petimus
ut super nos lux denuo veniat, Christi preca-
mur adventum lucis æternæ gratiam præbitu-
rum. Christum autem diem dictum declarat in
Psalm. 117. psalmis spiritus sanctus. *Lapis*, inquit, *quem
reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput
anguli. A Domino factus est iste, & est admira-
bilis in oculis nostris. Iste est dies quem fecit Do-
minus, [69] ambulemus & jucundemur in eo*. Item D
quod sol appellatus sit [70] Malachias propheta
Malach. 4. testatur dicens: *Vobis autem, qui timetis nomen
Domini, orietur sol justitiæ, & in alis ejus cura-
tio est*. Quod si io scripturis sanctis sol verus &
dies verus est Christus, hora nulla a christia- A
nis excipitur qno minus frequenter ac semper
Deus debeat adorari; ut qui in Christo hoc est
in sole & io die vero sumus, insistamus per
totum diem precibus & oremus, & quando
mundi lege decurrens vicibus alternis nox re-
voluta succedit, nullum de nocturnis tenebris
esse orantibus damnum potest, quia filiis lucis
& in noctibus dies est. Quando enim sine lu-
mine est cui lumen in corde est? Aut quando
B sol ei & dies noo est cui sol & dies Christus
est? Qui autem in Christo, hoc est in lumi-
ne, semper sumus, nec noctibus ab oratione
cessemus. Sic Anna vidua sine intermissione
rogans semper & vigilans perseverabat in pro-
merendo Deo, sicut in evangelio scriptum est.
Non recedebat, inquit, *de templo, jejuniis &* Luc. 2.
orationibus serviens nocte ac die. Viderint vel gen-
tiles, qui necdum illuminati suot, vel Judæi,
qui [71] deserto lumine in tenebris remanserunt.
C Nos, fratres dilectissimi, qui in Domini luce
semper sumus, qui meminimus & tenemus
quid esse accepta gratia cœperimus, compute-
mus noctem pro die. Ambulare nos credamus
semper io lumine, non impediamur a tene-
bris quas evasimus. Nulla sint horis nocturois
precum damna, nulla orationum pigra & i-
gnava dispeodia. Per Dei indulgentiam recrea-
ti spiritaliter & renati imitemur quod futuri
D sumus. Habituri in regoo sine interveotu no-
ctis solum diem sic nocte quasi in lumine vi-
gilemus. Oraturi semper & acturi gratias Deo
hic quoque orare & gratias agere non desina-
mus.

NOTÆ AD LIBRUM DE ORATIONE DOMINICA.

1 Sanctus Hilarius episcopus Pictaviensis cap. 5. commentarii in Matthæum sic loquitur de libro isto: *De orationis autem sacramento necessitate nos commentandi Cyprianus sanctæ memoriæ liberavit*. Sanctus Augustinus in epistola ad Valerianum: *Legimus en etiam librum beatissimi martyris Cypriani de oratione dominica, & ostendimus quemadmodum docuerit omnia quæ ad mores nostros pertinent, quibus recte vivimus, a patre nostro qui in cælis est exposcenda, ne de libero præsumentes arbitrio a divina gratia decidamus*. Ejusdem argumenti librum habemus apud Tertullianum. In concilio Gerundensi statutum est ut omnibus diebus post matutinas & vesperas oratio dominica proferatur. Et tamen postea nonnulli sacerdotes, ut in canone decimo concilii Toletani quarti legitur, inventi sunt qui dominicam orationem non quotidie sed die tantum dominica dicerent. Vide VVeseli Gansfortii Groningensis tractatum de oratione.

2 *Magis spiritalis*] Pamelius monuit scriptum esse *spiritalior* in quatuor antiquis codicibus. Ego quoque ita reperi in sex. Vide notas ad librum de habitu virginum pag. 364.

3 *Quæ a Christo*] Manutius posuit *quæ vere a Christo*. Sed ego vocem *vere*, quæ non habetur in antiquis editionibus neque in veteribus libris nostris, & inutilis est, abjeci. Nemo quippe dubitare potest quin oratio dominica composita sit a Christo. Editio quoque Anglicana eam vocem rejecit.

4 *Deum de suo rogare*] Seneca epist. 10. *Audacter Deum roga, nihil de alieno rogaturus*.

5 *Christi oratione*] Secuti in hoc loco sumus editionem Rigaltii, quam ipse veram esse probat ratione & exemplo. Nititur autem ea plurium veterum librorum auctoritate.

6 *Denique magisterio*] Citat hunc locum sanctus Fulgentius lib. 2. ad Trasimundum cap. 16.

7 *Abditis & semotis*] Veteres editiones & tres libri veteres præferunt *abditis & secretis vel semotis*, ut lector eam lectionem acciperet quam mallet. Itaque quidam habebant *in abditis & secretis*, alii *in abditis vel semotis*.

8 *Cogitationes hominum*] Vox *hominum* deest in antiquissima editione hujus libri quam habeo, in quibusdam editionibus, & in quibusdam codicibus antiquis. Certo non est necessaria.

9 *Labia ejus movebantur*] Horatius lib. 1. epist. 16. *Labra movet metuens audiri*. Persius sat. 5. *Labra moves tacitus*, id est, *clam bene precando*, ut ait Volscus interpretans hunc locum. Sic Judith commendatur quod oraret eum lacrimis & labiorum motu in silentio. Augustinus in libro quinquaginta homiliarum homilia 23. *Tacita loquebatur, non sermone rogabat, sed devotionem ostendebat*. Alio sensu apud Petronium Quartilla *commovebat vulgiter labra*.

10 *Dicite in cordibus*] Quatuor libri veteres, & in his Seguierianus, habent: *Dicite in cordibus vestris & in cubilibus vestris compungimini*. Quod congruit cum versione vulgata psalmi quarti.

11 *Sanctificari hic*] Pamelius auctoritate codicis Camberonensis posuit *sanctificari publicanus hic*. Verum vox *publicanus*, quæ valde superflua & inutilis est in hoc loco, non reperitur in antiquis exemplaribus nostris neque in Anglicanis, neque demum in editionibus antiquis. Recte ergo fecerunt Angli dum eam expunxerunt. Gronovius cap. 14. suarum observationum in scriptoribus ecclesiasticis jam dixerat additamentum esse ex interpretatione.

12 *Qui humilibus*] Pamelius ex eodem codice Camberonensi scripsit, *qui semper humilibus ignoscit*. Vocem *semper* non habent veteres editiones nec libri veteres. Et tamen Angli eam retinuerunt, quamvis octo eorum libri illam non habeant.

13 *Vel. ad cælum levare*] Codex Seguierianus, *levabat ad cælum*. Sic etiam in alio veteri libro. In evangelio secundum Lucam, *nolebat nec oculos ad cælum levare*. Ubi vide annotationes Erasmi.

14 *Unitatis magister*] Codex Fuxensis, *unitatis amator & magister*.

15 *Singulatim*] Ita septemdecim libri veteres. At antiquæ editiones, etiam Manutiana & Morelliana, & undecim vetera exemplaria præferunt *singulatim*. Sic etiam

etiam in nova nostra conciliorum editione pag. 1097. monuimus veteres concilii Chalcedonensis codices habere *sigillatim* pro eo quod editiones habent *singulatim*.

16 *Pro se solo*] Codex Turonensis, *non pro se solo*. Hanc lectionem confirmare videtur unus vetus meus, in quo scriptum est *ne ut quis eum precatur pro se tantum precetur*.

17 *Christus docuerat*] Pamelius ex codice Camberonensi posuit, *Christus in carne visus docuerat*. Pamelii editionem secuti sunt Rigaltius & Angli. Sed eum eam additionem, quæ maxime superflua est, neque libri veteres habeant neque veteres editiones, delevi.

18 *Ascensum*] Duæ veteres editiones & tres libri manuscripti habent *ascensam*, duo *ascensionem*. Ego præferrem *ascensam*, nisi omnes fere libri veteres repugnarent. Nam Tertullianus & Cyprianus scribere solent remissam pro remissione. Vide glossarium Latinum Cangii.

19 *Qua fuerat*] Ita omnes veteres editiones & omnia vetera exemplaria. Pamelius ex unico codice Camberonensi posuit *qua fuit*. Vide notas ad extremam partem libri de unitate ecclesiæ. Non video autem cur istud mutari debuerit, cum utriusque lectionis idem sit sensus.

20 *Filios generavi*] Hanc lectionem inveni in decem libris veteribus & in editione Manutiana. At in aliis editionibus & in septemdecim vetustis exemplaribus legitur *genui*.

21 *Væ gens peccatrix*] Secutus sum editionem Anglicanam, quia eam vidi confirmatam auctoritate veterum editionum & quatuordecim veterum librorum. Nam & Tertullianus in libro adversus Judæos hoc eodem modo refert hunc locum, ut notavit etiam Pamelius. Aliam lectionem, quæ habet *Væ genti peccatrici populo pleno peccatis*, inveni in tredecim vetustis exemplaribus. In uno meo, *populo gravi iniquitate*. Quo etiam modo scriptum est in capite primo Isaiæ in editione vulgata. Observat autem Arnobius lib. 1. ethnicos nobis exprobrasse quod res nostræ barbarismis & solœcismis obsitæ essent & vitiorum deformitate pollutæ. Vide lib. 3. testimoniorum cap. 3.

22 *Semen nequam*] Septuaginta, ut ait Hieronymus, verterunt *semen pessimum*. Quo etiam modo habent tres libri nostri veteres.

23 *Clarificate*] Codex Monasteriensis, *glorificate vel clarificate*. Hinc factum ut quidam libri veteres habeant *glorificate*, alii *clarificate*. Vide notas ad librum de habitu virginum pag. 363.

24 *Sanct. nomen tuum*] Refert hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. contra duas epistolas Pelagianorum cap 9. Hieronymus in epistola ad Suniam & Fretelam: *Sanctificetur nomen tuum, non quod nobis orantibus sanctificetur quod per se sanctum est, sed quo petamus ut quod per naturam sui sanctum est sanctificetur in nobis*. Rufinus in psal. 75. *Sanctificetur nomen tuum. Quod non sic petitur quasi non sit nomen sanctum Dei, sed ut sanctum habeatur ab hominibus, id est ita illis innotescat Deus ut non existiment aliquid sanctius quod magis offendere timeant*. Vide Tertullianum in libro de oratione.

25 *Appetitores*] Quinque libri veteres habent *concubitores*. Sic etiam se in antiquissimo codice legisse testatur Morelius, in uno codice Bodlejano editio Anglicana. Sic etiam editio vulgata epistolarum sancti Pauli.

26 *Fraudulenti*] Codex Fuxensis *fraudatores vel fraudulenti*, ut arbitrium esset integrum lectori retinendæ lectionis quæ sibi magis arrideret. Ego præfero ultimam, quia eam repperi in xxv. libris veteribus. Aliam raro reperi.

27 *Vivificato*] Ita omnes libri veteres & omnes antiquæ editiones. Manutiana habet *justificato*. Morelius retinuit veterem lectionem. Pamelius & Rigaltius maluerunt *justificato*. Sic etiam Angli, quamvis haberent auctoritatem plurium veterum exemplarium contra sententium. Vide concilium Carthaginense Cypriani in allocutione Felicis a Bagai.

28 *Resurrectio ipse sit*] Omnes editiones, si Morellianam excipias, habent *resurrectio nostra ipse sit*. At vox *nostra* deest in omnibus exemplaribus nostris & in octo Anglicanis. Certe videtur non esse necessaria. Ceterum vocabulo resurrectionis uti nollent Ciceroniani & qui nihil scribere volunt quod non sit puræ Latinitatis. At christiani, homines simplices & rerum magis quam verborum curiosi, crediderunt sibi licere uti vocabulo quo unico significarent reditum Christi ad vitam. Itaque dixerunt resurrectionem. Nihil vulgatius in libris veterum scriptorum ecclesiasticorum.

29 *Expellentur*] Codex Gratianopolitanus, *ejicientur*. Lamonianus, *mittentur*.

30 *Addimus quoque*] Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. contra duas epistolas Pelagianorum cap. 9.

31 *In quæstione*] Vide notas ad epistolam 21. pag. 76.

32 *Fieri autem petimus*] Citat hunc locum sanctus Augustinus in libro mox laudato & lib. 2. contra Julianum Pelagianum cap. 3.

33 *Impense*] Adverbium hoc deest in viginti & uno codicibus antiquis & in excerptis Flori. In editione quæ dicitur Gravii scriptum est minutiori charactere, ut daretur intelligi dubium esse an retineri deberet. Ego retinui quia exstat in codice Seguieriano.

34 *Potest & sic intelligi*] Et hunc quoque locum citat sanctus Augustinus in epistola ad Valentinum.

35 *Pro iis qui nos*] id est *pro inimicis nostris qui nondum in Christum crediderunt*, ut explicat Augustinus in eodem libro quarto contra duas epistolas Pelagianorum cap. 10.

36 *In illis non cred.*] Negatio deest in omnibus fere libris nostris & in Anglicanis, tum etiam in antiquis editionibus. Exstat autem in ea quæ dicitur Gravii & in Morelliana. Eam habuisse codicem quo sanctus Augustinus utebatur clare colligi posse videtur ex libro ejus de prædestinatione sanctorum cap. 8.

37 *Panem n. quotid.*] Vide Hieronymum in caput secundum epistolæ ad Titum & Maldonati commentarium in caput quintum Matthæi in prima editione. Nam posteriores non sunt consentaneæ. Huic malo medicinam attulit is qui anno 1677. nova editione donavit tractatum Maldonati de sacramentis. Posuit enim in præfatione sua verba ejus qualia habentur in prima editione commentariorum in evangelia.

38 *Christus eorum*] Ita emendavimus hunc locum ex fide octodecim librorum nostrorum, in quibus est Seguierianus, & decem Anglicanorum, in quibus etiam legitur *contingunt*. Confirmant hanc emendationem hæc verba quæ paulo post sequuntur, *manifestum est eos vivere qui corpus ejus contingunt*.

39 *Hunc autem panem*] Citatur hic locus a sancto Augustino lib. 4. contra duas epistolas Pelagianorum cap. 9. & in concilio Toletano IV. can. 10. & ab Adrevaldo in libro de corpore & sanguine Domini in tomo XII. spicilegii Dacheriani pag. 36.

40 *Abstenti*] Codex Gratianopolitanus habet *abstinentes*, Lamonianus *absentes*. Et paulo post in Gratianopolitano scriptum est, *qui abstinet separetur*. Ex quo fortassis colligi posset legendum esse apud Augustinum in loco mox citato & lib 2. de dono perseverantiæ cap. 4. *abstinentes* pro eo quod veteres editiones habebant *absentes*. Verum in nova operum sancti Augustini editione annotatum est *abstenti* semper scriptum esse in manuscriptis Gallicanis & Vaticanis.

41 *Panis autem quem*] Vide Gronovium cap. 14. observationum in scriptoribus ecclesiasticis.

42 *Et orandum*] Hæc desunt in duobus antiquis exemplaribus. Et quamvis exstent in multis aliis & in editionibus, puto esse superflua. Non sum tamen ausus delere contra tot veterum librorum scripturam.

43 *Procul remaneat*] Cum vocem *procul* in nullo veterum librorum nostrorum reperierim quam in Thuano, huc valde inclinabam ut delerem. Sensus enim integer est absque illo vocabulo. Codex Seguierianus pro *procul* habet *extraneus*, unus meus & alius vetus *separatus maneat*, octo libri nostri & quatuor Anglicani *alienus*. Quæ variæ lectiones introductæ videntur ab iis qui nesciebant vocem *remaneat* solam constituere optimum sensum, ut in simili argumento dixi olim in capite 37. præfationis meæ in concilium Chalcedonense. Rufinus lib. 8. cap. 9. *sed hoc solum singuli pavescebant ne forte dum properant sol urgens clauderet diem, separatus a consortio martyrum remaneret*. Sanctus Ambrosius lib. 1. officiorum cap. 41. agens de sancto Laurentio: *Cum videret Xistum episcopum suum ad martyrium duci, flere cœpit, non passionem illius, sed suam remansionem*. Sic Pontius diaconus in libro quem scripsit de vita sancti Cypriani ait: *Quid hoc loco faciam inter gaudium passionis & remanendi dolorem?*

44 *Pan. n. id est Christum*] Citatur hic locus in canone decimo concilii Toletani IV.

45 *Cogitare*] Postea sequebatur in duobus libris nostris & in tribus Anglicanis *quid manducatis aut quid bibitis*. Quæ lectio confirmari posse videtur ex his verbis Matthæi 2. *Nolite cogitare dicentes, Quid edemus vel quid bibemus*. Quæ verba referuntur in sequenti pagina. Seneca epist. 12. *Ille beatissimus est & securus qui crastinum sine sollicitudine exspectat*.

46 *Exhibitionem*] Ita etiam infra in libro de opere &

re & eleemosynis. Libri veteres & quædam veteres editiones præferunt *victum*. Tertullianus in libro de idololatria, *si ita necessitas exhibitionis obtenditur*. Et infra: *Male nobis de necessitatibus humanæ exhibitionis applaudimus*. Idem in libro de monogamia; *Quid si inopiam quis causetur, ut carnem suam aperte prostitutam profiteatur, exhibitionis causa habentem, oblitus de victu & vestitu non esse cogitandum?* Cassianus lib. 1. cap. 3. dixit alimenta & operimenta, damnans interpretes qui vestimenta posuerunt pro operimentis.

47 *Quærentibus regnum*] In codice Gratianopolitano sic habetur: *Quæ*[r]*i regnum Dei & justitiam ejus*.

48 *Debita*] quæ postea vocat peccata. Et tamen sunt quidam qui putant esse discrimen inter debita & peccata, inter delicta & peccata. Vide annotationes Erasmi in hunc locum Lucæ. Vide paulo post *circa debitores*.

49 *Et remittimus*] Vide Erasmum ad hunc locum Matthæi & ad caput undecimum Lucæ.

50 *Quam necessarie*] Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. contra duas epistolas Pelagianorum cap. 9.

51 *Innocens placeat*] Post hæc Pamelius adjecit ex codice Camberonensi, *cum innocens nemo sit*. Sed hoc additamentum non habetur in antiquis editionibus, neque in libris nostris veteribus, uno Pithœano excepto, nec in decem Anglicanis. Et tamen Angli illud retinuerunt in editione sua. Repetitio est cujusdam studiosi ex initio istius libri de oratione dominica.

52 *Nos ipsos decipimus*] Codex Gratianopolitanus, *seducimus*.

53 *Circa debitores*] Tres libri veteres habent *peccatores*.

54 *Religatur*] Ita omnes fere libri veteres. Nam quod in Moyssiacensi & in Gratianopolitano scriptum est *relegatur*, istud profectum est ex permutatione litterarum. Qui vero postea retinuerunt hanc lectionem, id est Manutius & alii, putarunt vocem *relegatur* melius conjungi cum accusativo quam *religatur*, non animadvertentes Tertullianum & Cyprianum sæpe scripsisse *in carcerem*, ut legitur in antiquis codicibus, pro *in carcere*.

55 *Innocenter*] Codex Fuxensis habet pro hac voce *muttones*, id est verveces. Quod videtur melius convenire cum historia.

56 *Judicabunt*] Quamvis sciam omnes editiones, præter Morellianam, & quatuordecim antiqua exemplaria habere *vindicabuntur*, ego præfero lectionem editionis Morellianæ, quam adstruunt septem vetera exemplaria, quia in evangelio secundum Matthæum cap. 19. & secundum Lucam cap. 22. Christus ait discipulos suos in regeneratione, cum venerit filius hominis in sede majestatis suæ, cum ipso judicaturos duodecim tribus Israel. *In qua numero judicantium*, inquit sanctus Augustinus in sermone 351. de pœnitentia, *omnes intelliguntur qui propter evangelium omnia sua dimiserunt & secuti sunt Dominum*. Vide Cresollium decade prima anthologiæ sacræ cap. 1. sect. 9. Itaque Cyprianus in epistola 81 ad confessores ait illos judicaturos nationes & regnaturos cum Christo. Lactantius cap. 57. epitomes: *Nos judicium Dei exspectare debemus, ut eos postmodum qui de nobis judicaverint judicemus*. Ita vulgatæ editiones, melius profecto quam in editione Pfaffii, in qua scriptum est *qui de nobis judicant*. Porro in uno ex illis septem codicibus antiquis quos commemoravimus & in Metensi sancti Arnulphi scriptum est *judicabuntur*. Ex quo alii haud dubie fecerunt *vindicabuntur*, ut in Carnotensi. Error enim est constans. Eodem errore scriptum est in apologetico Tertulliani in quibusdam veteribus libris & editionibus *Æsculapius fulmine judicatur*, cum in editione Pamelii recte positum sit *vindicatur*, ut dicemus alibi. Vide annotationes Henrici Valesii ad Eusebium lib. 6. cap. 42.

57 *Ne tangas*] Post ista additum est in libro Fuxensi: *Et alio loco dicit: Ecce trado illum tibi. Tantum animam illius custodi*. Quod sumptum est ex capite secundo libri Job, ut citatur a Tertulliano in libro de fuga in persecutione.

58 *Tempore passionis*] Pamelius adjecit ex codice Camberonensi *ad Pilatum*. Sed ego istud non reperi in libris nostris, & manifestum est deesse in editionibus quæ Pamelianam antecesserunt.

59 *Quando au. rogamus*] Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. contra duas epistolas Pelagianorum cap. 9.

60 *Venit clausula*] Tertullianus in libro de oratione: *Et respondet clausula interpretans quid sit Ne nos inducas in tentationem*.

61 *Sed libera nos a malo*] Vide annotationes Erasmi in caput undecimum Lucæ.

62 *Postulavit*] Vulgatæ editiones, Hilarius in libro decimo de Trinitate cap. 38. & Hieronymus lib. 2. adversus Pelagium habent *expetivit*, uti legitur in capite secundo evangelii secundum Lucam. Gravii tamen quæ dicitur editio præfert *postulavit*. Cum ergo lectionem illam ego invenerim in XXVII. libris nostris & in novem Anglicanis, tum etiam in libro Tertulliani de fuga in persecutione, apud sanctum Augustinum enarratione in psalmum 100. & in editione Morelliana, non dubitavi quin ita reponendum esset, etiam quia ita scriptum est supra in epistola septima.

63 *Vexaret*] In evangelio Lucæ & in uno codice Vaticano, tum etiam in libro secundo sancti Augustini adversus Pelagium legitur *cribraret*. At tres libri nostri habent *ventilaret*. Quo etiam modo scriptum esse in vetustis exemplaribus libri decimi sancti Hilarii de Trinitate adnotatum est in editione viri optimi & doctissimi Petri Coustant, cui debemus egregiam editionem operum illius sancti. Tertullianus in libro de fuga in persecutione & Hilarius in libro mox laudato habent *cerneret*.

64 *Sursum corda*] Commodianus instructione 76. *Sacerdos Domini cum susum corda præcipit*. Antiqui enim sæpe scribebant *susum* pro *sursum*, uti diximus ad caput 19. libri Lactantii de mortibus persecutorum. Addo nunc Vitruvium, apud quem lib. 10. cap. 8. legitur *ab imo susum* in veteri codice MS. Petri Pithœi. Vide onomasticon Rosvveydi ad vitas patrum & notationes ejus ad martyrologium Adonis.

65 *Angelis justis*] Plerique libri veteres habent *sanctis*, ut in libro de mortalitate, ubi idem locus refertur.

66 *Petrus hora sexta*] Vide Tertullianum in initio libri de jejuniis, Hieronymum in epistola ad Eustochium de custodia virginitatis, & Danielis Heinsii annotationes in Clementem Alexandrinum pag. 77.

67 *Observatas*] Quædam vetera exemplaria habent *observandas*, unum meum *constitutas*.

68 *Mane assistam*] Codex Seguierianus, *mane adstabo tibi & videbo te*. Alii tres, *mane adstabo tibi & exaudies me*.

69 *Ambulemus*] Tres libri veteres, *exsultemus & lætemur*. Alii quatuor & editio Morelliana, *exsultemus & jocundemur*. Seguierianus, *lætemur & epulemur in eum*.

70 *Malachias*] Veteres editiones & tredecim libri veteres habent *Malachim*, Fuxensis *Malachil*, Veronensis *Malachiel*.

71 *Deserto lumine*] Ita ferme omnes libri veteres. Quatuor tamen habent *deserti a lumine*. Alii tres, *derelicti a lumine*.

---

[1] LIBER

[2] AD DEMETRIANUM.

OBLATRANTEM te & adversus Deum, A
qui unus & verus est, ore sacrilego &
verbis impiis obstrepentem frequenter, Demetriane,
contemseram, verecundius ac melius
existimans errantis imperitiam silentio sperne-
re quam loquendo dementis insaniam provoca-
re. [3] Nec hoc sine magisterii divini auctorita-
te faciebam, cum scriptum sit; *In aures im-* Prov. 23.
*prudentis noli quidquam dicere; ne quando audie-
rit, irrideat sensatos sermones tuos*. Et iterum:
Noli respondere imprudenti ad imprudentiam ejus, Prov. 26.
ne similis fias illi. Et sanctum quoque jubea-
mur

mur intra conſcientiam noſtram tenere nec inculcandum porcis & canibus exponere, loquente Domino & dicente: (Matt. 7.) *Ne dederitis ſanctum canibus, neque miſeritis margaritas veſtras ante porcos, ne* [4] *inculcent eas pedibus,* [5] *& converſi elidant vos*. Nam cum ad me ſæpe ſtudio magis contradicendi quam votn diſcendi venires, & clamoſis vocibus perſonans malles tua impudenter ingerere quam noſtra patienter audire, ineptum videbatur congredi tecum, quando facilius eſſet & levius turbulenti maris concitos fluctus clamoribus retundere quam tuam rabiem tractatibus coercere. Certe & labor irritus & nullus effectus, offerre lumen cæco, ſermonem ſurdo, ſapientiam bruto; cum nec ſentire brutus poſſit, nec cæcus lumen admittere, nec ſurdus audire. Hæc conſiderans ſæpe conticui, & impatientem [6] patientia vici, cum nec docere indocilem poſſem, nec impium religione comprimere, nec furentem lenitate cohibere. Sed enim cum dicas plurimos conqueri [7] quod bella crebrius ſurgant, quod lues, quod fames ſæviant, quodque [8] imbres & pluvias [9] ſerena longa ſuſpendant nobis imputari, tacere ultra non oportet; ne jam non [10] verecundiæ ſed diffidentiæ eſſe incipiat quod tacemus, & dum criminationes falſas conremnimns refutare, videamur crimen agnoſcere. [11] Reſpondeo igitur & tibi, Demetriane, pariter & ceteris quos ru forſitan concitaſti, & adverſum nos odia tuis maledicis vocibus ſeminando, comites tibi plures radicis atque originis tuæ pullulatione feciſti; quos tamen ſermonis noſtri admittere credo rationem. Nam qui ad malum motus eſt mendacio fallente, multo magis ad bonum movebitur veritate cogenre. Dixiſti per nos fieri & quod nobis debeant imputari nmnia iſta quibus nnne mundus quatitur & nrgetur, [12] quod dii veſtri a nobis non colantur. Qua in parte, quia ignarus divinæ cognitionis & veritatis alienus es, illud primo in loco ſcire debes, ſenuiſſe jam mundum, non illis viribus ſtare quibus prius ſteterat, nec vigore & robore eo valere quo antea prævalebat. Hoc etiam nobis tacentibus & nulla de ſcripturis ſanctis prædicationibuſque divinis documenta promentibus, mundus ipſe jam loquitur & occaſum ſui rerum labentium probatione teſtatur. Non hieme nutriendis ſeminibus tanta imbrium copia eſt, non frugibus æſtate torrendis ſolis tanta flagrantia eſt, nec ſic [13] vernante temperie ſata læta ſunr, nec adeo arboreis fetibus autumna fecunda ſunt. Minus de effoſſis & fatigatis montibus eruuntur marmorum cruſtæ, minus argenti & auri opes ſuggerunt exhauſta jam metalla, & pauperes venæ breviantur in dies ſingulos & decreſcunt, deficit in [14] arvis agricola, in mari nauta, miles in caſtris, innocentia in foro, juſtitia in judicio, in amicitiis concordia, in artibus peritia, in moribus diſciplina. Putaſne tu tantam poſſe ſubſtantiam rei ſeneſcentis exſiſtere quantum prius potnit novella adhuc & vegeta [15] juventa pollere? Minuatur neceſſe eſt quidquid fine jam proximo in occidua & extrema devergit. Sic ſol in occaſu ſuo radios minus claro & igneo ſplendore jaculatur, ſic declinante jam curſu, exoletis cornibus luna tenuatur, & arbor quæ fuerat ante viridis & fertilis, areſcentibus ramis fit poſtmodum ſterili

A ſenectute deformis, & fons qui exundantibus prius venis largiter profluebat, ſenectute deficiens, vix modico ſudore diſtillat. Hæc ſententia mundo data eſt, hæc Dei lex eſt ut omnia orta occidant & aucta ſeneſcant, & infirmentur forria, & magna minuantur, & cum infirmata & diminuta fuerint finiantur. Chriſtianis imputas [16] quod minuantur ſingula mundo ſeneſcente. Quid ſi & ſenes imputent chriſtianis quod minus valeant in ſenectute, quod non perinde ut prius vigeant auditu aurium, B curſu pedum, oculorum acie, virium robore, ſucco viſcerum, mole membrorum, & cum olim ultra octingentos & nongentos annos vita hominum longæva procederet, vix nunc poſſit ad centenarium numerum perveniri? Canos videmus in pueris, capilli deficiunt antequam creſcant; nec [17] ætas in ſenectute deſinit, ſed incipit a ſenectute. Sic in ortu adhuc ſuo ad finem nativitas properat, ſic quodcumque nunc naſcitur mundi ipſius ſenectute degenerat. Ut nemo mirari debeat ſingula in mundo cœpiſſe deficere quando torus ipſe jam C mundus in defectione ſit & in fine. Quod autem crebrius bella continuant, quod ſterilitas & fames ſollicitudinem cumulant, quod ſævientibus morbis valetudn frangitur, quod humanum genus luis populatione vaſtatur, & hoc ſcias eſſe prædictum, in noviſſimis temporibus multiplicari mala & adverſa variari, & appropinquante jam judicii die magis ac magis in plagas generis humani cenſuram Dei indignantis accendi. Non enim, ſicut tua falſa querimonia & imperitia veritatis ignara jactat D & clamitat, iſta accidunt quod dii veſtri a nobis non colantur, ſed quod a vobis non colatur Deus. Nam cum ipſe ſit mundi dominus & rector, & cuncta arbitrio ejus & nutu gerantur, nec quidquam fieri poſſit niſi quod aut fecerit aut fieri ipſe permiſerit, utique quando ea fiunt quæ iram Dei indignantis oſtendunt, non propter nos fiunt, a quibus Deus colitur, ſed delictis & meritis veſtris irrogantur, a quibus [18] Deus omnino nec quæritur nec timetur, nec relictis vanis ſuperſtitionibus religio vera cognoſcitur; ut qui Deus unus eſt omnibus, E unus colatur ab omnibus & rogetur. Ipſum denique audi loquentem, ipſum voce divina inſtruentem nos pariter ac monentem: *Dominum Deum tuum adorabis*, inquit, *& illi ſoli ſervies*. (Luc. 4.) Et iterum: *Non erunt tibi dii alii abſque me*. (Exo. 20.) Et iterum: *Nolite ambulare poſt deos alienos ut ſerviatis eis, & ne adoraveritis eos; & ne incitetis me in operibus manuum veſtrarum ad diſperdendos vos*. (Hier. 25.) Propheta item ſpiritu ſancto plenus conteſtatur & denuntiat iram Dei dicens: *Hæc dicit Dominus omnipotens: Eo quod* (Aggæi 1.) F *domus mea deſerta eſt, vos autem ſectamini unuſquiſque in domum ſuam, propterea abſtinebit cælum a rore, & terra ſubtrahet procreationes ſuas, & inducam gladium ſuper terram & ſuper frumentum & ſuper vinum & ſuper oleum & ſuper homines & ſuper pecora & ſuper omnes labores manuum eorum*. Item propheta alius repetit & dicit: *Et pluam ſuper unam civitatem, & ſuper* (Amos 4.) *aliam non pluam. Pars una compluetur, & pars ſuper quam non pluero areſiet. Et congregabuntur duæ & tres civitates in unam civitatem potandæ aquæ cauſa, nec ſatiabuntur; & non convertimini*

A *ad me, dicit Dominus*. Indignatur ecce Dominus & irascitur, & quod ad eum non convertamini comminatur; & tu miraris aut quereris in hac obstinatione & contemtu vestro si rara desuper pluvia descendat, si terra situ pulveris squaleat, si vix jejunas & pallidas herbas sterilis gleba producat, si vineam debiliter grando cædens, si oleam detruncet turbo subvertens, si fontem siccitas statuat, aerem pestilens aura corrumpat, hominem morbida valetudo consumat, cum omnia ista peccatis provocantibus veniant, & plus exacerbetur Deus quan- B do nihil talia & tanta proficiant. Fieri enim ista vel ad disciplinam contumacium vel ad pœnam malorum declarat in scripturis sanctis idem Deus dicens: (Hier. 2.) *Sine causa percussi filios vestros, disciplinam non exceperunt*. Et propheta devotus ac dicatus Deo ad hæc eadem respondet & dicit: (Hier. 5.) *Verberasti eos, nec doluerunt; flagellasti eos,* [9] *nec voluerunt accipere disciplinam*. Ecce irrogantur divinitus plagæ, & nullus Dei metus est. Ecce verbera desuper & flagella non desunt, & trepidatio nulla, nulla formido est. C Quid si non intercederet rebus humanis vel ista censura, quanto adhuc major in hominibus esset audacia, [10] facinorum impunitate secura? Quereris quod minus nunc tibi uberes fontes & auræ salubres & frequens pluvia & fertilis terra obsequium præbeant, quod non ita utilitatibus tuis & voluptatibus elementa deserviant. [11] Tu enim Deo servis, per quem tibi cuncta deserviunt, [12] famularis illi cujus nutu tibi nniversa famulantur. Ipse de servo tuo exigis servitutem, & homo hominem parere tibi D & obedire compellis. Et cum sit vobis eadem sors nascendi, conditio una moriendi, corporum materia consimilis, [13] animarum ratio communis, æquali jure & pari lege vel veniatur in istum mundum vel de mundo postmodum recedatur, tamen nisi tibi pro arbitrio tuo serviatur, nisi ad voluntatis obsequium pareatur, imperiosus & nimius servitutis exactor, flagellas, verberas, fame, siti, nuditate, ferro etiam frequenter & carcere affligis & crucias; & non agnoscis miser Dominum Deum tuum, cum sic exerceas [14] ipse dominatum? Merito ergo incur- E santibus plagis non desunt Dei flagella nec verbera: quæ cum nihil istic promoveant, nec ad Deum singulos tanto cladium terrore convertant, [15] manet postmodum carcer æternus & jugis flamma & pœna perpetua; nec audietur illic rogantium gemitus, quia nec hic Dei indignantis terror auditus est, qui per prophetam clamat & dicit: (Osee 4.) *Audite sermonem Domini, filii Israel, quia judicium est Domini adversus incolas terræ, eo quod neque misericordia, neque veritas, neque agnitio Dei sit super terram, sed execratio, & mendacium, & cædes, & furtum, & adulte-* F *rium diffusum est super terram, sanguinem sanguini supermiscent. Iccireo terra lugebit cum universis incolis suis, cum bestiis agri, cum serpentibus terræ,* [16] *cum volucribus cæli, & deficient pisces maris, ut nemo judicet, nemo revincat*. Indignari se Deus dicit [17] & irasci quod agnitio Dei non sit in terris, & Deus non agnoscitur nec timetur. Delicta mendaciorum, libidinum, fraudium, crudelitatis, impietatis, furoris Deus increpat & incusat, & ad innocentiam nemo convertitur. Fiunt ecce quæ verbis Dei ante

A prædicta sunt, nec quisquam fide præsentium ut in futurum consulat admonetur. Inter ipsa adversa quibus vix coartata & conclusa anima respirat vacat malos esse & in periculis tantis non de se magis sed de altero judicare. Indignamini indignari Deum, quasi aliquid boni male vivendo mereamini, quasi non omnia ista quæ accidunt minora adhuc sint & leviora peccatis vestris. Qui alios judicas, aliquando & tu esto tui judex, conscientiæ tuæ latebras intuere, immo (quia nullus jam delinquendi B [18] metus vel pudor est, & sic peccatur quasi magis per ipsa peccata placeatur) qui perspicuus & nudus videris a cunctis, & ipse re respice. Aut enim superbia inflatus es, aut avaritia rapax, aut iracundia sævus, aut alea prodigus, aut vinolentia temulentus, aut livore invidus, aut libidine incestus, aut crudelitate violentus; & miraris [19] in pœnas generis humani iram Dei crescere, cum crescat quotidie quod puniatur. Hostem quereris exsurgere, quasi, etsi hostis desit, esse pax inter ipsas togas possit. Hostem quereris exsurgere, quasi non etsi C externa de barbaris arma & pericula comprimantur, ferocius intus & gravius de calumniis & injuriis potentium civium domesticæ impugnationis tela grassentur. De [20] sterilitate & fame quereris, quasi famem majorem siccitas quam rapacitas faciat, quasi non de captatis annonarum incrementis & pretiorum cumulis flagrantior inopiæ ardor excrescat. Quereris claudi imbribus cælum, cum sic horrea claudantur in terris. Quereris nunc minus nasci, quasi quæ nata sunt indigentibus præbeantur. Pe- D stem & luem criminaris, cum peste ipsa & lue vel detecta sint vel aucta crimina singulorum, dum nec infirmis exhibetur misericordia, & defunctis avaritia inhiat ac rapina. Iidem ad pietatis obsequium timidi, ad impia lucra temerarii, fugientes morientium funera, & appetentes spolia mortuorum, ut appareat in ægritudine sua miseros ad hoc forsitan derelictos esse ne possint, dum curantur, evadere. Nam perire ægrum voluit qui censum pereuntis invadit. Tantus cladium terror dare non potest innocentiæ disciplinam, & inter populum fre- E quenti strage morientem nemo considerat se esse mortalem. Passim discurritur, rapitur, occupatur. Prædandi dissimulatio nulla, [21] nulla cunctatio. Quasi liceat, quasi oporteat, quasi ille qui non rapit damnum & dispendium proprium sentiat, sic unusquisque rapere festinat. In latronibus est utcumque aliqua scelerum verecundia, avias fauces & desertas solitudines diligunt, & sic illic delinquitur ut tamen delinquentium facinus tenebris & nocte veletur. Avaritia palam sævit, & ipsa audacia sua tuta F in fori luce abruptæ cupiditatis arma prostituit. Inde falsarii, inde venefici, inde in media civitate sicarii, tam ad peccandum præcipites quam impune peccantes. A nocente crimen admittitur, nec innocens qui vindicet invenitur. De accusatore vel judice metus nullus. Impunitatem consequuntur mali, dum modesti tacent, timent conscii, [22] vencunt judicaturi. Et icciro per prophetam divino spiritu & instinctu rei veritas promitur, certa & manifesta ratione monstratur Deum posse adversa prohibere, sed ne ille subveniat merita peccantium facere:

Num-

Isa. 59. A *Numquid*, ait, *non valet manus Domini ut salvos vos faciat, aut gravavit aurem ut non exaudiat? Sed peccata vestra inter vos & Deum separant, & propter delicta vestra avertit faciem suam a nobis, ne misereatur*. Peccata itaque & delicta reputentur, conscientiæ vulnera cogitentur; & desinet unusquisque de Deo vel de nobis conqueri, si quod patitur intelligat se mereri. Ecce id ipsum quale est [13] unde nobis vobiscum maxime sermo est, quod nos infestatis innoxios, quod in contumeliam Dei impugnatis atque opprimitis Dei servos. B Parum est quod furentium varietate vitiorum, quod iniquitate feralium criminum, quod cruentarum compendio rapinarum vita vestra maculatur, quod superstitionibus falsis religio vera subvertitur, quod Deus omnino nec quæritur nec timetur. Adhuc insuper Dei servos & majestati ac nomini ejus dicatos injustis [14] persecutionibus fatigatis. Satis non est quod ipse tu Deum non colis; adhuc insuper eos qui colunt sacrilega infestatione persequeris. Deum nec colis, nec coli omnino permittis, & cum ceteri, qui non C tantum ista inepta idola & manu hominis facta simulacra, sed & portenta quædam & monstra venerantur, tibi placeant, solus tibi displicet Dei cultor. Fumant ubique in templis vestris hostiarum busta & rogi pecorum, & Dei altaria vel nulla sunt vel occulta. Crocodili & cynocephali & lapides & serpentes a vobis coluntur, & Deus solus in terris aut non colitur, aut non est impune quod colitur. Innoxios, justos, Deo caros domo privas, patrimonio spolias, catenis premis, carcere includis, gladio, bestiis, ignibus punis. D Nec saltem contentus es dolorum nostrorum compendio & simplici ac veloci brevitate pœnarum. Admoves laniandis corporibus longa tormenta, multiplicas lacerandis visceribus numerosa supplicia, nec feritas atque immanitas tua usitatis potest contenta esse tormentis; excogitat novas pœnas ingeniosa crudelitas. Quæ hæc est insatiabilis carnificinæ rabies, quæ inexplebilis libido sævitiæ? Quin potius elige tibi alterum de duobus. Christianum esse aut est crimen, aut non est. Si crimen est, quid non interficis confitentem? E Si crimen non est, quid persequeris innocentem? Torqueri enim debui, si negarem. Si pœnam tuam metuens id quod prius fueram, & quod deos tuos non colueram, mendacio fallente celarem, tunc torquendus fuissem, tunc ad confessionem criminis vi doloris adigendus, sicut in ceteris quæstionibus torquentur rei qui se negant crimine quo accusantur teneri, ut facinoris veritas, quæ indice voce non promitur, [15] dolore corporis exprimatur. Nunc vero [16] cum sponte confitear & clamem F & crebris ac repetitis identidem vocibus christianum me esse contester, quid tormenta admoves confitenti & deos tuos non in abditis & secretis locis, sed palam, sed publice, sed in foro ipso, magistratibus & præsidibus audientibus, destruenti; ut etsi parum fuerat quod in me prius criminabaris, creverit quod & odisse & punire plus debeas, quod dum me christianum celebri loco & populo circumstante pronuntio, & vos & deos vestros clara & publica [17] prædicatione confundo. Quid te ad infirmitatem corporis vertis, quid cum terrenæ

A carnis imbecillitate contendis? Cum animi vigore congredere, virtutem mentis infringe, fidem destrue, disceptatione, si potes, vince, vince ratione. Vel si quid diis tuis numinis & potestatis est, ipsi in ultionem suam surgant, ipsi se sua majestate defendant. Aut quid præstare se colentibus possunt qui se de non colentibus vindicare non possunt. Nam si eo qui vindicatur pluris est ille qui vindicat, tu diis tuis major es. Si autem iis quos colis major es, non tu illos colere, sed ab ipsis potius coli debes & [18] timeri ut dominus. B Sic illos læsos ultio vestra defendit quomodo & clausos, ne pereant, tutela vestra custodit. Pudeat te eos colere quos ipse defendis, pudeat tutelam de iis sperare quos tu ipse tueris. O si audire eos velles & videre quando a nobis adjurantur & torquentur spiritalibus flagris, & [19] verborum tormentis de obsessis corporibus ejiciuntur, quando ejulantes & gementes voce humana, & potestate divina flagella & verbera sentientes venturum judicium confitentur. Veni & cognosce vera esse quæ dicimus. Et quia sic deos colere C te dicis, vel ipsis quos colis crede; aut si volueris & tibi credere, de te ipso loquetur, audiente te, qui nunc tuum pectus obsedit, qui nunc mentem tuam ignorantiæ nocte cæcavit. Videbis nos rogari ab eis quos tu rogas, timeri ab eis [20] quos tu times, quos tu adoras. Videbis sub manu nostra stare vinctos & tremere captivos quos tu suspicis & veneraris ut dominos. Certe vel sic confundi in istis erroribus tuis poteris, quando conspexeris & audieris deos tuos quid sint interrogatione nostra statim pro- D dere &, præsentibus licet vobis, præstigias illas & fallacias suas non posse celare. Quæ ergo mentis ignavia est, immo quæ desipientium cæca & stulta dementia, ad lucem de tenebris nolle venire & mortis æternæ laqueis vinctos spem nolle immortalitatis excipere, non metuere Deum comminantem & dicentem: *Sacrificans diis eradicabitur nisi Domino soli*. Exod. 22. Et iterum: *Adoraverunt eos quos fecerunt digiti eorum, & incurvatus est homo, & humiliatus est vir, & non laxabo illis*. Isa. 2. [21] Quid te ad falsos deos humilias & inclinas? Quid ante inepta simulacra E & figmenta terrena [22] captivum corpus [23] incurvas? Rectum te Deus fecit; & cum cetera [24] animalia prona & ad terram situ vergente depressa sint, tibi sublimis status & ad cælum atque ad Deum sursum vultus erectus est. Illuc intuere, illuc oculos tuos erige, in supernis Deum quære. Ut carere inferis possis, ad alta & cælestia suspensum pectus attolle. Quid te in lapsum mortis cum serpente quem colis sternis? Quid in ruinam diaboli per ipsam & cum ipso cadis? Sublimitatem serva qua natus es. F Persevera talis qualis a Deo factus es. Cum statu oris & corporis animum tuum statue. Ut cognoscere Deum possis, te ante cognosce. Relinque idola quæ humanus error invenit. Ad Deum convertere; quem si imploraveris, subvenit. Christo crede, quem vivificandis ac reparandis nobis [25] pater misit. Lædere servos Dei & Christi persecutionibus tuis desine, quos læsos ultio divina defendit. Inde est quod nemo nostrum, quando apprehenditur, reluctatur, nec se adversus injustam violentiam vestram, quamvis nimius & copiosus noster sit popu-

lus, ulciſcitur. Patientes facit de ſecutura ultione ſecuritas. Innocentes nocentibus cedunt. Inſontes pœnis & cruciatibus acquieſcunt, certi & fidentes quod inultum non remaneat quodcumque perpetimur, quantoque major fuerit perſecutionis injuria, tanto & juſtior fiat & gravior pro perſecutione vindicta, nec umquam impiorum ſcelere in noſtrum nomen exſurgitur ut non ſtatim divinitus vindicta comitetur. Ut memorias taceamus antiquas & ultiones pro cultoribus Dei ſæpe repetitas nullo vocis præconio revolvamus, documentum recentis rei ſatis eſt quod ſic celeriter quodque in tanta celeritate ſic granditer nuper ſecuta defenſio eſt, [46] ruinis rerum, jacturis opum, diſpendio militum, diminutione caſtrorum. Nec hoc caſu accidiſſe aliquis exiſtimet aut fuiſſe fortuitum putet, cum jam pridem ſcriptura divina poſuerit & dixerit: *Mihi vindictam, ego retribuam, dicit Dominus*. [Deut. 32.] & iterum ſpiritus ſanctus præmoneat & dicat: *Ne dixeris, ulciſcar me de inimico meo, ſed exſpecta Dominum, ut tibi auxilio ſit*. [Prov. 20.] Unde clarum eſt atque manifeſtum quia non per nos ſed pro nobis accidunt cuncta iſta quæ de Dei indignatione deſcendunt. Nec ideo quis putet chriſtianos iis quæ accidunt non vindicari quod & ipſi videantur accidentium incurſione perſtringi. Pœnam de adverſis mundi ille ſentit cui & lætitia & gloria omnis in mundo eſt. Ille mœret & deflet, ſi ſibi male ſit in ſæculo, cui bene non poteſt eſſe poſt ſæculum, cujus vivendi fructus omnis hic capitur, cujus hic ſolatium omne finitur, cujus caduca & brevis vita hic aliquam dulcedinem computat & voluptatem, quando iſtinc exceſſerit, pœna jam ſola ſupereſt ad dolorem. Ceterum nullus iis dolor eſt de incurſione malorum præſentium quibus fiducia eſt futurorum bonorum. Denique nec conſternimur adverſis, nec frangimur, nec dolemus, neque in ulla aut rerum clade aut corporum valetudine [47] muſſitamus. Spiritu magis quam carne viventes, firmitate animi infirmitatem corporis vincimus. Per ipſa quæ nos cruciant & fatigant probari & corroborari nos ſcimus & fidimus. Putatis nos adverſa vobiſcum æqualiter perpeti, cum eadem adverſa videatis a nobis & vobis non æqualiter ſuſtineri? Apud vos impatientia clamoſa ſemper & querula eſt; apud nos fortis & religioſa patientia quieta ſemper & ſemper in Deum grata eſt, nec quidquam iſtic lætum aut proſperum ſibi vindicat, ſed mitis & lenis & contra omnes fluctuantis mundi turbines ſtabilis divinæ pollicitationis tempus exſpectat. Quamdiu enim corpus hoc permanet, commune cum ceteris ſit neceſſe eſt & corporalis conditio communis; nec ſeparari generi humano ab invicem datur, niſi ſi iſtinc de ſæculo recedatur. Intra unam domum boni & mali interim continemur. Quidquid intra domum evenerit pari ſorte perpetimur, donec ævi temporalis fine completo, ad æternæ vel mortis vel immortalitatis hoſpitia dividamur. Non ergo iccirco compares vobis & æquales ſumus, quia in iſto adhuc mundo & carne hac conſtituti mundi & carnis incommoda vobiſcum pariter incurrimus. Nam cum in ſenſu doloris ſit omne quod punit, manifeſtum eſt eum non eſſe participem pœnæ tuæ quem tecum [48] videas æqualiter non dolere. Viget apud nos ſpei robur & firmitas fidei, inter ipſas ſæculi labentis ruinas erecta mens eſt & immobilis virtus, & numquam non læta patientia, & de Deo ſuo ſemper anima ſecura, ſicut per prophetam ſpiritus ſanctus loquitur & hortatur ſpei ac fidei noſtræ firmitatem cæleſti voce corroborans. *Ficus*, inquit, [Abacuc 3.] *non afferet fructum, & [49] non erunt naſcentia in vineis. Mentietur opus olivæ, & campi non præſtabunt [50] cibum. Deficient a pabulo oves, & non erunt in præſepibus boves. Ego autem in Domino exſultabo, & gaudebo in Deo ſalutari meo*. Dei hominem & cultorem Dei ſubnixum ſpei veritate & fidei ſtabilitate fundatum negat mundi hujus & ſæculi infeſtationibus commoveri. Vinea licet fallat, & olea decipiat, & herbis ſiccitate morientibus æſtuans campus areſcat, quid hoc ad chriſtianos, quid ad Dei ſervos, quos paradiſus invitat, quos gratia omnis & copia regni cæleſtis exſpectat? Exſultant ſemper in Domino, & lætantur & gaudent in Deo ſuo, & mala atque adverſa mundi fortiter tolerant, dum dona & proſpera futura proſpectant. Nam qui expoſita nativitate terrena, ſpiritu recreati & renati ſumus, nec jam mundo ſed Deo vivimus, non niſi cum ad Deum venerimus Dei munera & promiſſa capiemus. Et tamen pro arcendis hoſtibus & imbribus impetrandis, & vel auferendis vel temperandis adverſis, rogamus ſemper & preces fundimus, & pro pace ac ſalute veſtra propitiantes ac placantes Deum diebus ac noctibus jugiter atque inſtanter oramus. Nemo itaque ſibi blandiatur quod nobis & prophanis Dei cultoribus & Deo adverſantibus ſit interim per æqualitatem carnis & corporis laborum ſæcularium conditio communis, ut ex hoc opinetur non omnia iſta quæ accidunt vobis irrogari, cum Dei ipſius prædicatione & prophetica conteſtatione ante prædictum ſit venturam ſuper injuſtos iram Dei & perſecutiones quæ nos humanitus læderent non defuturas, ſed & ultiones quæ læſos divinitus defenderent ſecuturas. Et quanta ſunt quæ iſtic pro nobis interim fiunt? In exemplum aliquid datur ut Dei vindicis ira noſcatur. Ceterum retro eſt judicii dies, quem ſcriptura ſancta denuntiat dicens: *Ululate. Proximus eſt enim dies Domini, & obtritio a Deo aderit. Ecce ..m dies Domini venit inſanabilis indignationis & iræ, ponere orbem terræ deſertum, & peccatores perdere ex eo*. [Iſa. 13.] Et iterum: *Ecce dies Domini venit ardens velut clibanus, eruntque omnes alienigenæ & omnes iniqui ſtipula; & ſuccendet illos adveniens dies, dicit Dominus*. [Malach. 4.] Succendi & cremari alienigenas præcinit Dominus, id eſt, alienos a divino genere & prophanos, ſpiritaliter non renatos, nec Dei filios factos. Evadere enim eos ſolos poſſe qui renati & ſigno Chriſti ſignati fuerint alio in loco Deus loquitur, quando ad vaſtationem mundi & interitum generis humani angelos ſuos mittens gravius in ultimo comminatur dicens: *Vadite & cædite, & nolite parcere oculis veſtris. Nolite miſereri [51] ſenioris aut juvenis, & virgines & parvulos & mulieres interficite, ut perdeleantur. Omnem autem ſuper quem ſignum ſcriptum eſt ne tetigeritis*. [Ezech. 9.] Quod autem ſit hoc ſignum, & qua in parte corporis poſitum, manifeſtat

Ezech. 9. festat alio in loco Deus dicens : *Transi per mediam Hierusalem, & notabis signum super frontes virorum qui ingemunt & mœrent ob iniquitates quæ fiunt in medio ipsorum*. Et quod ad passionem & sanguinem Christi pertineat hoc signum, & ille salvus atque incolumis reservetur quisquis in hoc signo invenitur, item Dei testimonio Exo. 12. comprobatur dicentis : *Et erit sanguis in signo vobis super domos in quibus vos eritis, & videbo sanguinem, & protegam vos, & non erit in vobis plaga diminutionis cum percutiam terram Ægypti*. Quod ante occiso agno præcedit in imagine impletur in Christo, secuta postmodum veritate. Ut illic percussa Ægypto Judaicus populus evadere non nisi sanguine & signo agni potuit, ita & cum vastari cœperit mundus & percuti, quisquis in sanguine & signo Christi inventus fuerit, solus evadet. Respicite itaque dum tempus est ad veram & æternam salutem; & quia jam mundi finis in proximo est, ad Deum mentes vestras Dei timore convertite. Nec vos delectet in sæculo inter justos & mites impotens ista & vana dominatio, quando & in agro inter cultas & fertiles segetes lolium & avena dominetur. Nec dicatis mala accidere quia dii vestri a nobis non colantur, sed sciatis hanc iræ Dei esse censuram ut qui beneficiis non intelligitur, vel plagis intelligatur. Deum vel sero quærite, quia jam pridem per prophetam Deus præmonens hortatur & dicit: Amos 5. *Quærite Deum, & vivet anima vestra*. Deum vel sero cognoscite, quia Christus adveniens Joa. 17. hoc admonet & docet dicens : *Hæc est autem vita æterna ut cognoscant te solum verum Deum & quem misisti Jesum Christum*. Credite illi qui omnino non fallit. Credite illi qui hæc omnia futura prædixit. Credite illi qui credentibus præmium vitæ æternæ dabit. Credite illi qui incredulis æterna supplicia gehennæ ardoribus irrogabit. Quæ tunc erit fidei gloria, quæ pœna perfidiæ, cum judicii dies venerit, quæ lætitia credentium, quæ mœstitia perfidorum, noluisse istic prius credere, & ut credant jam redire non posse? Cremabit [12] addictos ardens semper gehenna, & vivacibus flammis vorax pœna; nec erit unde habere tormenta vel requiem possint aliquando vel finem. [13] Servabuntur cum corporibus suis animæ infinitis cruciatibus ad dolorem. Spectabitur illic a nobis semper qui hic nos spectavit ad tempus, & in persecutionibus factis oculorum crudelium brevis fructus perpetua visione pensabitur, secun- Marc. 9. dum scripturæ sanctæ fidem dicentis : *Vermis eorum non morietur, & ignis eorum non exstinguetur; & erunt ad visionem universæ carni*. Et ite- Sap. 5. rum : *Tunc stabunt justi in magna constantia adversus eos qui se angustiaverunt & qui abstulerunt labores eorum. Videntes turbabuntur timore horribili, & mirabuntur in [14] subitatione insperatæ salutis, dicentes inter se, [15] pœnitentiam habentes & præ angustia spiritus gementes. Hi sunt quos ha-*

A *buimus aliquando in derisum & in similitudinem improperii. Nos insensati viam illorum æstimabamus insaniam & finem illorum sine honore. Quomodo computati sunt inter filios Dei, & inter sanctos sors eorum est? Ergo erravimus a via veritatis, & justitiæ lumen non luxit nobis, & sol non ortus est nobis. Lassati sumus in iniquitatis via & perditionis, ambulavimus solitudines difficiles, viam autem Domini ignoravimus. Quid nobis profuit superbia, aut quid divitiarum jactatio contulit nobis? Transierunt omnia illa tamquam um-* B *bra*. Erit tunc sine fructu pœnitentiæ dolor pœnæ, inanis ploratio, & inefficax deprecatio. In æternam pœnam sero credent qui in vitam æternam credere noluerunt. Securitati igitur & vitæ, dum licet, providete. Offerimus vobis animi & consilii nostri salutare munus. Et quia odisse non licet nobis, & sic Deo plus placemus dum nullam pro injuria vicem reddimus, hortamur dum facultas adest, dum adhuc aliquid de sæculo superest, Deo satisfacere & ad veræ religionis candidam lucem [16] de pro- C fundo tenebrosæ superstitionis emergere. Non invidemus commodis vestris, nec beneficia divina celamus. [17] Odiis vestris benevolentiam reddimus, & pro tormentis ac suppliciis quæ nobis inferuntur [18] salutis itinera monstramus. Credite & vivite; & qui nos ad tempus persequimini, in æternum gaudete nobiscum. Quando istinc excessum fuerit, nullus jam pœnitentiæ locus est, nullus satisfactionis effectus. Hic vita aut amittitur aut tenetur. Hic saluti æternæ cultu Dei & fructu fidei providetur. Nec quis- D quam aut peccatis retardetur aut annis quo minus veniat ad consequendam salutem. In isto adhuc mundo manenti [19] pœnitentia nulla sera est. Patet ad indulgentiam Dei aditus, & quærentibus atque intelligentibus veritatem facilis accessus est. Tu sub ipso licet exitu & vitæ temporalis occasu pro delictis roges & Deum, qui unus & verus est, confessione & fide agnitionis ejus implores, venia confitenti datur, & credenti indulgentia salutaris de divina pietate conceditur, & ad immortalitatem sub ipsa mor- E te transitur. Hanc gratiam Christus impertit, hoc munus misericordiæ suæ tribuit subigendo mortem tropæo crucis, redimendo credentem pretio sanguinis sui, reconciliando hominem Deo patri, vivificando mortalem regeneratione cælesti. Hunc, si fieri potest, sequamur omnes, hujus sacramento & signo censeamur. Hic nobis viam vitæ aperit, hic ad paradisum reduces facit, hic ad cælorum regna perducit. Cum ipso semper vivemus, facti per ipsum filii Dei. Cum ipso semper exsultabimus, ipsius cruore re- F parati. Erimus christiani cum Christo simul gloriosi, de Deo patre beati, de perpetua voluptate lætantes semper in conspectu Dei, & agentes Deo gratias semper. Neque enim poterit nisi lætus esse semper & gratus qui cum morti fuisset obnoxius, [20] factus est immortalitate securus.

NOTÆ IN LIBRUM AD DEMETRIANUM.

1 Nihil est facilius, nihil magis obvium quam reprehendere studia aliorum, cum ingenia humana, ut lib. 4. epist. 22 ait Symmachus, prompta ad arguendum esse omnibus liqueat. Cujus rei exemplum ex Augustino retulimus in initio notarum nostrarum ad Cyprianum. Lactantius lib. 5. cap. 4. reprehendit seu potius, ut Hieronymi verbo utar, mordet Cyprianum quod in hac oratione, quæ scripta est adversus inimicum christianæ religionis, utatur testimoniis sacræ scripturæ, quam ille utique vanam, fictam, commentitiamque putabat, cum potius argumentis & ratione refellendus fuisset, id est humanis testimoniis, philosophorum videlicet

lieet & historicorum, ut suis potissimum eefutaretur auctoribus. Contra Tertullianus in initio libri de testimonio animæ aie: *Magna curiositate & majore longe memoria opus est ad stadendum, si qui velit ex litteris receptissimis quibusque philosophorum vel poetarum vel quorumlibet doctrinæ ac sapientiæ sæcularis magistrorum testimonia excerpere christianæ veritatis, ut æmuli persecutoresque ejus de suo proprio instrumento & erroris in se & iniquitatis in nos rei revincantur.* Exstitere qui eederent sanctum quoque Hieeonymum in eadem cum Lactantio sententia fuisse, quia is in epistola ad Magnum refeet istud judicium Lactantii de hoc opere sancti Cypriani adversus Demetrianum. Verum illi vehementer, meo quidem judicio, errsverunt. Hieronymus eoim non refert illud Lactantii judieium tamquam approbans, sed ut ostenderet Lactantium putasse melius facturum fuisse Cyprianum, si in refellendo Demetriano usus esset testimoniis philosophorum & poetarum quam cum usus est testimoniis sacræ scripturæ adveesus hominem ethnicum. Id vero Hieronymus ita faciebat ut etiam testimonio Lactantii ostenderet posse sciptores ecclesiasticos uti testimoniis sæcularium litterarum in lucubrationibus suis. Idem in epistola ad Ctesiphontem adversus Pelagianos ait posse cum paucis sententiolis scripturarum hæreticorum & pee eos philosophorum argumenta convinci. Luciferianus apud eumdem Hieronymum ait: *Oro te ut philosophorum argumentatione deposita, christiana mecum simplicitate loquaris.* Ceterum Baronius anno 256. optimis argumentis ostendit censuram Lactantii non esse legitimam.

2 *Ad Demetrianum*] In codice Corbejensi sic inseriptus est hic liber: *Incipit epistola sancti Cypriani ad Demetrium paganum episcopum.* Proconsulem Africæ fuisse censuit Nicolaus Vignierius in sua historia ecclesiastica. Quis autem ille fuerit recte disputatum est in notis editionis Anglicanæ, ubi scriptum est verisimilius esse illum fuisse judicem in civitate Carthaginensi aut aliquem e eoi siliaris qui præsidi solebant in judiciis assistere.

3 *Nec hoc si. mag. divini*] Post hæc Pamelius adjecit *& nominis.* quod additamentum ego reperi in tribus antiquis codicibus. Deest autem in antiquis editionibus, in XXI. libris nostris, & in quatuor Anglicanis. In aliis duobus nostris legitur, *sine magisterio divinæ auctoritatis.* Quo etiam modo scriptum est in maegine editionis quæ dicitur Gravii. Hanc vero lectionem magis peobat Pamelius. Rigaltius & Angli retinuerunt in contextu additionem Pamelii. Ego delevi, quia superflua est, & major pars veterum exemplarium eam non habet.

4 *Inculcent*] Præfero hanc lectionem, quia illam inveni in antiquis editionibus & in septemdecim codicibus manuscriptis. Eam quoque prætulerunt Angli. Eo vocabulo frequenter utuntur Tertullianus & Cyprianus. Concilium Arelatense primum canone 17. *Ut nullus episcopus alium episcopum inculcet.* Vide Jacobi Gothofredi notas ad librum peimum Teetulliani ad nationes cap. 10.

5 *Et esa. elidant vos*] Quamvis ista exstent in omnibus editionibus & in quinque antiquis exemplaribus, facile delerem, cum desint in quindecim libris nostris & quatuor Anglicanis, tum etiam quia nullius momenti sunt ad adstruendum id quod Cyprianus insinuare volebat.

6 *Patientia viei*] Sic Hieronymus in epistola ad Pammachium adversus Joannem Hieeosolymitanum: *Noluimus tibi occasionem dare. Videbamus enim stropham dilectionis tuæ. Injuriam patientia vicimus.*

7 *Quod bella crebrius*] Prudentius lib. 2. adveesus Symmachum:

Et sunt qui nobis bella exprobrare sinistra
Non dubitant postquam templorum sprevimus aras.

8 *Imbres & pluviæ*] Novella Theodosii de Judæis & Samaeitanis: *An diutius perferimus mutari temporum vices, irata eæli temperie, quæ paganorum exacerbata perfidia nescit naturæ libramenta servare? Unde enim ver solitam gratiam abjuravit, unde æstas messe jejuna laboriosum agricolam in spe destituit aristarum, unde hiemis intemperata ferocitas ubertatem terrarum penetrabili frigore sterilitatis læsione damnavit, nisi quia ad impietatis vindictam transit lege sua naturæ decretum?*

9 *Serena longa*] Matthæi 16. *Serenum erit. Rubicundum est enim cælum.* Hieronymus lib. 2. contra Pelagianos, *in sereno patimur tempestatem.* Prudentius lib. 1. adversus Symmachum: *Turbidus aer ponebat liquidum ex ureu serenum.* Idem in hymno matutino: *Hæc lux serenum conferat.*

10 *Verecundiæ*] Hieronymus in epistola ad Theophilum Alexandrinum: *Macte virtute, macte zelo fidei. Ostendisti quod huc usque taciturnitatis dispensatio fuit, non consensus.* Idem lib. 1. adversus Rufinum: *Et ostendam quod huc usque silentium modestiæ fuerit, non malæ conscientiæ.* Sanctus Ambrosius in epistola adversus relationem Symmachi, *dissimulationem pro consensu interpretantes.*

11 *Respondeo*] Codex sancti Arnulphi & editio Morelliana *Respondemus.*

12 *Quod dii vestri*] Lactantius lib. 5. cap. 8. *Discite igitur homines ideo malos esse quia dii coluntur.*

13 *Vernante temperie*] Antea legebatur *verna de temperie sua fata læta sunt.* Veram lectionem invenimus in quatuor antiquis exemplaribus, eamque se in antiquo libro invenisse scribit Morellius. Etiam falsa ostendit istam esse veram. Nam cum habeat *verna de temperie*, manifestum est errorem ortum esse ex voce *vernante*, quam librarius non intelligens posuit *vernade* unico vocabulo pro *vernante*. Supra epist. 15. *Successit hiemi verna temperies.*

14 *Arvis*] Tametsi sciam lectionem vulgatam, quæ habet *agris*, esse optimam, istam præfero, quia illam inveni in quindecim libris nostris, etiam in Segueriano, & in quatuor Bodleianis. Sic etiam habebat Veronensis. Ita etiam editio Morelliana.

15 *Juventa*] Facile est præferre hanc lectionem, cum illam habeant viginti libri nostri & sex Anglicani, tum etiam omnes editiones Pameliana antiquiores. Pamelius posuit *juventute*, professus se ita invenisse in quatuor antiquis codicibus. Memoriæ autem lapsu factum est ut monueeit Morellium ita quoque posuisse.

16 *Quod minuantur singula*] Et tamen eadem mala evenisse in imperio Romano ante quam christiana religio in eo fundata esset eertum est & facile peobari posset. Utar tamen ad eam rem probandam testimonio unius Columellæ, qui vicinus erat nostrorum temporum. Is ergo in præfatione librorum suorum de re rustica ait sæpenumero civitatis Romanæ principes culpasse sua ætate modo agrorum infecunditatem, modo cæli per multa jam tempora noxiam frugibus intemperiem, quosdam etiam prædictas querimonias velut ratione certa mitigasse, quod existimarent ubertate nimia prioris ævi defatigatum & effetum solum nequire pristina benignitate præbere mortalibus alimoniam; idque lib. 2. cap. 1. ait non ex fatigatione terræ, quemadmodum plurimi crediderunt, sed hominum inertia evenisse. Et hæc quidem ante fundatam religionem Christi; quæ cum introducta esset in rempublicam, & gravis odiosaque esset gentilibus, illi eas calamitates imputabant nostris hominibus, ob eam rationem quod ab illis dii eorum non colerentur. Apud Rufinum lib. 4. cap. 13. refertur eescriptum Antonini Pii ad Asianos pro christianis, in quo Imperator ait: *De motibus autem terræ qui vel facti sunt vel etiam nunc fiunt absurdum non erit mærorem vestrum justa commonitione solari, quoniam quidem semper quod in hujusmodi rebus ad illorum invidiam communes casus transfertis.* Postea cum desiisset idololatria, suscepta apud omnes ubique gentes Dei religio, & tota respublica facta esset christiana, eum ea mala eveniebant quæ nobis gentiles imputare solebant, ut est humana natura prompta ad arguendum & accusandum, sequentibus sæculis ea translata sunt alio, ut ævo Theodosii A. imputabantur Judæis, Samaritis, & paganis, ut patet ex novella ejus tertia, & ævo Caroli M. tempestariis, adversus quos exstat liber Agobardi archiepiscopi Lugdunensis. At sequentibus temporibus ea imputabantur culpis sacerdotum in Dania. Hujus rei testis est Gregorius Papa VII. qui lib. 1. epist. 51. scribens ad regem & gentem Danorum ait: *Illud interim non prætereundum, sed magnopere apostolica interdictione prohibendum videtur quod de gente vestra nobis innotuit, scilicet vos intemperiem temporum, corruptiones aeris, quascumque molestias corporum ad sacerdotum culpas transferre.*

17 *Ætas inc. a senectute*] Seneca epist. 13. *Quid est autem turpius quam senex vivere incipiens?* Item epist. 23. *Male vivunt qui semper vivere incipiunt. Quidam vivere incipiunt cum desinendum est.* Item cap. 4. de brevitate vitæ: *Audio plerosque dicentes, a quinquagesimo in otium secedam, sexagesimus annus ab officiis me dimittet. Quam serum est tunc vivere incipere cum desinendum est.* Censorinus cap. 14. ait anno sexagesimo tunc primum senescere corpus incipere. Et Cicero in oratione pro Roscio Amerino ait: *Senes sexagenarii more majorum de ponte in Tyberim dejiciebantur.* Tacitus ait Agricolam, qui anno quinquagesimo sexto ætatis

tis suæ exstinctus est, medio in spatio integræ ætatis ereptum fuisse. Idem alibi ait quindecim annos esse grande mortalis ævi spatium.

18 *Deus o. n. quæritur*] In codice Seguieriano scriptum est *colitur*.

19 *Nec vol. accipere*] Veteres editiones, etiam Manutiana, & quatuor libri veteres addunt *nec voluerunt credere nec accipere disciplinam*. Verum omnes alii libri veteres habent uti nos edidimus.

20 *Facinor. impunitate*] Cicero in oratione pro Milone: *Quid, quod caput audaciæ est, judices, quis ignorat maximam illecebram esse peccandi impunitatis spem*. Vide notas nostras ad Lupum Ferrariensem pag. 472.

21 *Tu e. Deo servis*] Ita tredecim libri veteres. Alii & vetustiores editiones præferunt *Deo non servis*, Gratianopolitanus *Domino non servis*.

22 *Famularis*] Hæc est scriptura novemdecim veterum exemplarium. Eamdem habet editio Morelliana. Vetustiores & quinque vetera exemplaria, *Tu non famularis*.

23 *Anim. ratio communis*] Vide Vettii Prætextati dissertationem de servis apud Macrobium lib. 1. saturnal. cap. 11.

24 *Ipse dominatum*] Hæc tantum veteres editiones, viginti & duo libri nostri, & decem Anglicani. Ita etiam legit Goulartius in libro episcopi Acconensis. Manutius primus omnium invexit lectionem quæ habet *ipse in homine dominatum*. Retinuit illam Pamelius, admonens tamen solum Manutium habere has voces *in homine*, & malle se legi *in hominem*. Joannes Saresberiensis lib. 8. policratici cap. 12. *Domi enim nobis animos induimus tyrannorum, & non quantum decet, sed quantum licet, exercere volumus in servos*. Juvenalis satyra sexta:

Pone crucem servo. Meruit quo crimine servus
Supplicium? Quis testis adest, quis detulit? Audi.
Nulla unquam de morte hominis cunctatio longa est.
O demens, ita servus homo est? Nil fecerit, esto.
Hoc volo, sic jubeo, sit pro ratione voluntas.

25 *Manet postmodum*] Tres libri veteres, *manet ergo necesse est postmodum*. Ita etiam legisse se in duobus libris antiquis tradit Morellius.

26 *Cum volucribus*] Veteres editiones & quinque vetera exemplaria legunt *cum volucribus & volatilibus*. Fuxense, *cum volatilibus*. Sed hæc desiderantur in omnibus aliis veteribus & in iis quos Morellius vidit & in Osee.

27 *Et irasci*] Ista exstabant in antiquis editionibus. Manutiana sustulit. Morelliana reposuit. Rursum Pamelius expunxit. Ego repono, quia quamvis desint in multis libris veteribus, habentur tamen in septemdecim. Nam Cyprianus paulo ante dixit: *Indignatur ecce Dominus & irascitur*.

28 *Metus*] Hanc vocem nos addidimus ex uno codice regio. Fuxensis habet *locus vel pudor*. Morellius ait se in uno antiquo legisse *pavor*. Quamquam vero codex Fuxensis dissentiat a regio, indicat tamen deesse istic aliquid. In uno veteri legitur *metus vel pudor*. In codice sancti Arnulphi *vel pudor* tantum absque *metus*. Sic etiam editio Morelliana. Quod indicat deesse hic aliquid.

29 *In pœnas*] Editio quæ dicitur Gravii & duo libri veteres præferunt *in plagas*. Sic etiam habebat Veronensis. Paulo supra scriptum est *magis & magis in plagas generis humani censuram Dei indignantis accendi*.

30 *Steril. ac fame*] Prudentius lib. 2. adversus Symmachum:

Hinc ait & steriles frugescere rarius agros
Et tristem sævire famem, totumque per orbem
Mortales pallere inopes ac panis egenos.

Dixerat enim Symmachus: *Secuta est fames publica, & spem provinciarum omnium messis ægra decepit*. Contra cum sub imperio Maximini magna fertilitas evenisset in republica, gentiles illam referebant ad deorum benignitatem testantium sibi placere quæ fiebant adversus christianos. Hinc gloriam captans Maximinus constitutionem edidit qua hanc ubertatem *jactanter satis ac superbe*, ut ait Rufinus, extollebat. Et mox sævitum est atrociter in christianos. Sed statim Deus famem & pestem vehementissimas & acerrimas immisit in rempublicam, ut constaret bona quæ in ea eveniebant non ideo tribui a diis velut præmium persecutionum, sed contra Deum christianorum vindicare eos qui pro nomine ejus injusta patiebantur. Vide Eusebium lib. 9. cap. 7. 8.

31 *Nulla cunctatio*] Postea Pamelius adjecit ex codice Camberonensi, *nulla formido est*. At ego delevi, quia additamentum hoc nusquam inveni nisi in codice Beccensi. Qua in re secutus sum exemplum Pamelii; qui cum in editione quæ dicitur Gravii videret scriptum esse *nulla cunctatio* pro eo quod ipse posuit *trepidatio nulla*, id se expunxisse ait quia manuscripti non habent. Sane hæc duo vocabula quæ a me expuncta sunt exstant in editione illa, sed minutiore charactere cusa, ut daretur intelligi dubitari posse an sint Cypriani. Ceterum vetustiores editiones præferunt: *Prædandi simulatio nulla, nulla cunctatio est*. Pro quo in codice Pithœano & in quibusdam aliis, in editione etiam Erasmi & in Manutiana, legitur *dissimulatio*. Vocem *trepidatio*, quam huic lectioni substituit Pamelius, nusquam inveni. Neque ipse annotat ubi invenerit.

32 *Venient judicaturi*] Ita ediderunt Erasmus, Manutius, & Morellius; hancque lectionem inveni in undecim codicibus antiquis. Aliam, quæ habet *veniunt*, inveni in tredecim. Et in tribus istorum tredecim legitur *perversi veniunt judicaturi*. In codice sancti Arnulphi scriptum primo fuit *veneunt*. Sed manus recentior emendavit ut *veniunt* legeretur.

33 *Unde nobis vobiscum*] Veteres editiones ante Pamelianam & tredecim libri veteres habent *unde nobiscum maxime sermo est*. Pamelius posuit *unde nobis vobiscum* ex quatuor manuscriptis suis & uno Morelliano. Gronovius cap. 14. observationum suarum in scriptoribus ecclesiasticis ait ita scribendum esse hunc locum *unde nobis cummaxime sermo est*. Scio *cummaxime* apud veteres auctores qui Latine scripserunt sumi solere pro *valde*. Et tamen ego puto editionem Pamelii, quæ nititur auctoritate plurium veterum librorum, esse præferendam conjecturæ Gronovii.

34 *Persec. fatigatis*] In quatuor antiquis exemplaribus scriptum est *flagitatis* & supra lineam *vel fatigatis*. Sed *fatigatis* tantum est in aliis septem & in quibusdam ex illis quæ Pamelius vidit. Ipse edidit *agitatis* absque ullius libri veteris mentione. In duobus veteribus legitur *flagitatis* tantum. Infra in hoc ipso libro: *Per ipsa quæ nos cruciant & fatigant probari & corroborari nos scimus*.

35 *Dolore corpor. exprimatur*] Minutius Felix, *exercentes in his perversam quæstionem, non quæ verum erueret, sed quæ mendacium cogeret*. Hieronymus in epistola de muliere septies icta, *dum dolor quæreret veritatem*. Cyprianus in extremo libro de vanitate idolorum: *Dolor, qui veritatis testis est, admovetur*. Quintilianus lib. 5. cap. 4. *Sicut in tormentis quoque, qui est locus frequentissimus, cum pars altera quæstionem vera fatendi necessitatem vocet, altera sæpe etiam causam falsa dicendi, quod aliis patientia facile mendacium faciat, aliis infirmitas necessarium*. Item cap. 10. *Mentietur in tormentis qui dolorem pati potest, mentietur qui non potest*. Apuleius lib. 3. metamorphoseon: *Tormentis veritas eruenda, ut per quæstionem sceleris sui participes indicet*. Q. Curtius lib. 7. *Si certiora oraculis credatis esse tormenta, ne hanc quidem exhibendæ veritatis fidem deprecor*. Ceterum tormenta interdum extorquere pro veritate mendacium pluribus exemplis ostensum a nobis est in notis ad vitas Paparum Avenionensium pag. 599. & hujus rei exstat aliud exemplum memorabile in capite decimo Matthæi Bossi de gerendo magistratu, aliud etiam apud Petramellarium continuatorem Onuphrii Panvinii pag. 225. ubi agit de Paulo Aretio. Vide etiam Simonem Goulartium in thesauro historiarum memorabilium to. 1. pag. 293.

36 *Cum sponte confitear*] Cicero in oratione pro Milone: *Id quod tormentis invenire vis id fateor*.

37 *Prædicatione*] Ita editiones Manutii & Morelli & sexdecim libri veteres. Editiones antiquæ & octo alii præferunt *præconatione*, & unus *præconizatione*. Vide glossarium Latinum Cangii.

38 *Timeri ut dominus*] Ista primus in contextum Cypriani intulit Pamelius ex observationibus Morellii, qui ita se invenisse ait in bono codice. Ego quoque idem additamentum inveni in quinque antiquis codicibus. Non exstat tamen in Seguieriano. Hieronymus in epistola ad Nepotianum de vita clericorum: *Amare filiorum, timere servorum est*. Idem in epistola ad Rusticum monachum: *Præpositum monasterii timeas ut dominum, diligas ut parentem*. Rufinus in psal. 27. *Servus est qui servit ex timore, filius est qui obedit ex amore*. Lactantius cap. 26. epitomes in antiquis editionibus: *Quid enim tam justum quam Deum agnoscere ut parentem, eumque metuere ut dominum*. Pro quo Pfaffius edidit *metuere ut deum*, quia ita legebat in codice Taurinensi. Sed præterquam quod necesse est retinere vocem *dominum* ut sensus constet, idem Lactantius in capite 59. ejusdem epitomes scribit: *Primum autem in-*
stitua

filiæ officium est Deum agnoscere ut parentem, metuere ut dominum. Recte pmfecto. Sic enim loqui amat Lactantius, ut patet ex libro 4. cap. 4. & lib. 5. cap. 19. Eucherius episcopus Lugdunensis in epistola ad Valerianum: *Dominum, quia dominum vocas, metue, quia patrem, dilige*. Primasius in epistolam Pauli ad Romanos: *Qui timet servus est, qui autem diligit filius*. Vettius Prætextatus apud Macrobium lib. 1. saturnal. cap. 11. *Colant ego te potias servi quam timeant*. Joannes Saresberiensis lib. 8. policratici cap. 18. *Colant te potius servi tui quam timeant*. Ennodius in panegyrico ad Theodoricum: *Habes hanc Deo inspirante mansuetudinem ut te plus eredas posse diligentia quam timore. Excellentia bona sunt gloria tua inserta monumentis ut cum te reges metuant, ament famuli*. Adnotat Vellejus Paterculus Cæsarem dixisse amari se quam timeri malle. Cicero in libro de senectute ita scribit de Appio: *Metuebant eum servi, verebantur liberi*. Vide supra notas in epistolam ad Donatum pag. 24.

39 *Verbor. tormentis*] Sic apud Petronium lego *fabulosum sementiarum tormentum*.

40 *Quos tu times*] Nescio cur hæc omissa sint in posterioribus editionibus. Nam licet desint in pluribus antiquis exemplaribus, exstant in pluribus aliis optimis, & præterea optimum sensum constituunt. Manutius primus expunxit. Angli reposuerunt.

41 *Quid te ad fal. deos*] Ista Claudius episcopus Taurinensis tamquam sua, alicubi tamen immutata, protulit scribens ad Theodemirum abbatem Casinensem. Nam pro eo quod Cyprianus dixit *falsos deos* Claudius inepte posuit *falsas imagines*, quia contendebat nullum honorem deberi imaginibus sanctorum. Quia vero ille hæc scripserat tamquam sua, nulla Cypriani mentione, Jonas episcopus Aurelianensis illum monuit esse beatissimi Cypriani martyris.

42 *Captivum*] Ita omnes libri veteres, si Moyssiacensem excipias, in quo scriptum est *captiva*, & omnes veteres editiones. Pamelius, cujus editionem secutus est Rigaltius, posuit *captiva*, quia videbat in libro Jonæ episcopi Aurelianensis de cultu imaginum, ubi locus iste refertur a Claudio Taurinensi, legi *captiva*, per errorem videlicet. Nam apud Dungalum, ubi refertur etiam hic locus, recte scriptum est *captivum*.

43 *Incurvas*] Ita etiam in editione fragmentorum epistolæ Claudii. Sed in veteri libro legitur *inclinas*. Habeo enim exemplar horum fragmentorum cum codice MS. collatum manu viri clarissimi Joannis Cordesii, ubi legitur *inclinas*. Quo etiam modo scriptum est in codice Gratianopolitano.

44 *Animalia prona*] Notum est illud Ovidii ex libro primo metamorphoseon:

Pronaque cum spectent animalia cetera terram,
Os homini sublime dedit, calumque tueri
Jussit & erectos ad sidera tollere vultus.

Cicero lib. 2. de legibus: *Nam cum ceteras animantes abiecisset ad pastum, solum hominem erexit, ad cæli que quasi cognationis domiciliique pristini conspectum excitavit*. Prudentius lib. 2. adversus Symmachum:

Condideram perfectum hominem, spectare superna
Mandaram, totis conversum sensibus in me,
Recto habitu, celsoque situ, & sublime tuentem.

Possent plurima loca similia proferri. Sed ista sufficiunt. Vide Maximum Tyrium differt. 38. & notas nostras ad librum Lupi Ferrariensis de tribus quæstionibus.

45 *Pater misit*] Pamelius interserit *filium* ex quinque codicibus & ex uno quem laudat Morellius. Ego quoque ita inveni scriptum in quinque antiquis. Glossema certo est, quod desideratur in viginti & uno libris nostris & in octo Anglicanis.

46 *Ruinis regum*] Ita omnia fere vetera exemplaria, etiam Veronense. Nonnulla tamen habent *regum*, manifesto errore. Itaque supervacanea est eorum cura qui has regum ruinas referunt ad tempora Deciana. Similis error sublatus olim a nobis est apud Agobardum in epistola Gregorii IV. Papæ. Sic in epistola sancti Ambrosii ad Chromatium primo scriptum fuit in vetustissimo codice ecclesiæ Lugdunensis *dat consilium rei dicens*, sed statim emendatum est supra lineam & positum *regi*. Item pro eo quod in tomo quarto conciliorum Labbei pag 920. in epistola episcoporum Phœniciæ maritimæ ad Leonem Imp. legitur *hujus rei gratia*, quæ est vera lectio, vetustissimi codices ecclesiæ Bellovacensis & monasterii Corbejensis habent *hujus regi gratia*. Vide etiam notas ad Capitularia pag. 1060. 1105. Addam quoque alia loca similia, ut ea usui esse possint hominibus eruditis cum in libros inciderint in quibus iidem errores fuerint, & in quibus emendandis defuerit auctoritas librorum veterum. In epistola Cælestini Papæ ad clerum & plebem CP. pro eo quod editiones recte habent *cum a se commissa sibi rei ratio requireretur* codex ecclesiæ Bellovacensis habet *regi*. In eodem codice cum refertur epistola Papæ Vigilii ad Aurelianum episcopum Arelatensem, & illic legitur *Dignum est & catholico rei conveniens*, cum legendum sit *regi*, ut in editionibus. Ex eodem fonte fluxit quod in canone 40. concilii Meldensis, ubi laudatur canon synodi Arvernensis, *regicalam* scriptum est in veteri codice Aorelianensi, cum legendum sit *reiculam*. In capite octavo libri Agobardi contra legem Gundobaudi legebatur olim *regalas* pro *reiculas*, ut illic monui. In tomo secundo Capitularium pag. 1426. in præcepto Ludovici Pii scriptum est rex pro *res*.

47 *Mussitamus*] Veteres quidam libri & veteres editiones habent *musitamus*. Atque ego putabam ita scribi debere, quia legebam apud Juvencum: *Nec inter sese musitanti voce volabant*. Sed postea deprehendi hoc vocabulum descendere ex verbo *mussare*, adeoque scribendum esse credidi *mussitamus*, uti scriptum est in codice Seguleriano. Nam & apud Sidonium lib. 6. epist. 16. reperitur versus iste sapphicus: *Mussitans quamquam chorus invidorum*. Grammatici præterea afferunt multas auctoritates quæ facile probant ita scribendum esse uti ego scripsi.

48 *Videas æqualiter*] Ita veteres editiones. Quo etiam modo legitur in novem codicibus antiquis. Manutius expunxit *æqualiter*. Ita etiam Morellius & editio Anglicana. Non video autem cur expungi debuerit. Sane videtur eam vocem non esse necessariam. Sed non est propterea tollenda. Nam Cyprianus dixit paulo ante: *Putatis nos adversa vobiscum æqualiter perpeti*. Et mox, *carnis incommoda vobiscum pariter incurrimus*. Et tamen vox *æqualiter* deest istic in septemdecim libris veteribus.

49 *Non erunt nascentia*] Veteres editiones & sex libri veteres habent *non erit generatio*. Lectionem sumptam ex editione quæ dicitur Gravii, quam Manutius & alii post eum secuti sunt, quam nos etiam retinuimus, præferunt novemdecim exemplaria manuscripta. Morellius posuit *nascentiæ*, forte per errorem typographi. Nam hic scribendi modus non est Latinus. Et tamen ea scriptura multum placuit Pamelio. In libro Fuxensi & in Lamoniano legitur, *non erit nascentia*. Vide glossarium Latinum Cangii.

50 *Cibum*] Veteres editiones & novem libri veteres præferunt *frumentum*. Alii duo & quinque Anglicani *escam*. Sed major pars codicum manuscriptorum habet lectionem quam ego retinui.

51 *Senioris aut juvenis*] Retinui hanc lectionem, quam inveni in aliquot antiquis exemplaribus, propter variationes allatas a Pamelio, qui vere adnotat mire variare codices. In quibusdam enim legitur ut istic, alibi *seniori aut juveni*, alibi *senioribus atque junioribus*, alibi *seniores & juvenes*, denique alibi *seniorum neque juvenum & virginum*. Vide lib. 2. testimoniorum cap. 22.

52 *Addictos*] id est judicatos, damnatos. Apud Optatum lib. 1. addictus significat subjectum, subditum, sicut addictus glebæ in jure civili. Utar autem hac occasione ut moneam videri mihi optimam emendationem fuisse tentatam a Guillelmo Fornerio lib. 7. epistola ultima Cassiodori, ubi Mariangelus Accursius edidit, *non dici potest proprium quod liberare dominum non videtur additum*; pro quo Fornerius conjecit ponendum esse *addictam*, monens interim se legisse in veteri manuscripto *a debito*. Conjectura Fornerii hinc bona esse censeri potest quod bona debitoris addicta sunt creditori, adeoque etiam ipse debitor.

53 *Servab. e. corporibus*] Vide notas nostras ad librum tertium Salviani de gubernatione Dei.

54 *Subitatione*] Sic etiam in eodem capite epistolæ ad Fortunatum. Pontius diaconus in vita sancti Cypriani: *Proconsulis jussu ad hostes eius cum militibus suis princeps repente subitavit*. A. Gellius lib. 9. cap. 15. dixit subitariam dictionem. Quo verbo usus est etiam T. Livius. Boetius lib. 2. de consolatione philosophiæ: *Verum omnis subita mutatio rerum non sine quodam fluctu contigit animorum*. Vide notas ad epistolam 57. pag. 206.

55 *Pænit. habentes*] Ita reposuimus pro eo quod in vulgatis editionibus habetur *agentes*, quia ita invenimus scriptum in quindecim libris nostris & in quatuor Anglicanis. Vide epistolam ad Fortunatum de exhortatione martyrii cap. 12.

56 *De profundo*] Coactus sum ita scribere propter aucto-

ctori-

ctoritatem veterum editionum. Pamelius posuir *de profunda & tenebrosa nocte superstitionis*, quia videbat Morellium monuisse vetustum librum ita habere. At Morellius non posuit hanc lectionem in editione sua, sed eam quam ego revocavi. Lectionem Pamelii non reperi nisi in tribus libris.

57 *Odiis vestris*] Prosper in calce libri contra collatorem: *Nobis Deo adjuvante sit studium quieta modestaque patientia odiis dilectionem reddere.*

58 *Sal. itinera monstr.*] Hieronymus in epistola ad Pammachium adversus Joannem Hierosolymitanum: *Blasphemantibus Deum clementem porrigimus manum.*

59 *Pœnitentia nulla sera*] Hieronymus in epistola ad Lætam de institutione filiæ: *Numquam est sera conversio.* Joannes Saresberiensis lib. 7. policratici cap. 21. *Pœnitentia quoque numquam sera est, si tamen vera.* Seneca Agamemnone: *Sera numquam est ad bonos mores via.* Q. Curtius lib. 9. *crudelitatem sera pœnitentia secuta est.* Symmachus lib. 10. epist. 54. *Sera & contumeliosa est emendatio senectutis.* Sanctus Ambrosius in responsione ad relationem Symmachi: *Verum certe est quia nulla ætas ad perdiscendum sera est. Erubescat senectus, quæ emendare se non potest.* Cicero lib. 2. epistol. ad familiares epist. 7. ait seram gratulationem reprehendi non solere.

60 *Factus est*] Ita omnes libri veteres præter unum. Editio quæ dicitur Gravii habet, *factus est de immortalitate securus*. Hoc secutus est Pamelius, & deinde Rigaltius.

[1] LIBER
DE IDOLORUM VANITATE.

QUOD idola dii non sint, & quod Deus unus sit, & quod per Christum salus credentibus data sit. Deos non esse quos colit vulgus hinc notum est. [2] Reges olim fuerunt, qui ob regalem memoriam coli apud suos postmodum etiam in morte cœperunt. Inde illis instituta templa, inde ad [3] defunctorum vultus per imaginem detinendos expressa simulacra; [4] & immolabant hostias, & dies festos dando, [5] honore celebrabant. [6] Inde posteris facta sunt sacra quæ primis fuerant assumpta solatia. Et videamus an stet hæc apud singulos veritas. Melicertes & Leucothea præcipitantur in maria, & fiunt postmodum maris numina. [7] Castores alternis moriuntur ut vivant. [8] Æsculapius ut in deum surgat fulminatur. Hercules ut hominem exuat [9] Oereis ignibus concrematur. Apollo [10] Admeti pecus pavit. Laomedonti muros Neptunus instituit, nec mercedem operis infelix structor accepit. [11] Antrum Jovis in Creta [12] visitur, & sepulcrum ejus ostenditur, & ab eo Saturnum fugatum esse manifestum est. Inde [13] Latium de latebra ejus nomen accepit. Hic litteras imprimere, [14] hic signare nummos in Italia primus instituit. Inde ærarium Saturni vocatur. Et rusticitatis hic cultor fuit. Inde falcem ferens senex pingitur. Hunc fugatum hospitio Janus exceperat; de cujus nomine Janiculum dictum est, & mensis Januarius institutus est. Ipse bifrons exprimitur, quod in medio constitutus annum incipientem pariter & recedentem spectare videatur. [15] Mauri vero manifeste reges colunt, nec ullo velamento hoc nomen obtexunt. Inde per gentes & provincias singulas varia deorum religio mutatur, dum non unus ab omnibus Deus colitur, sed propria cuique majorum suorum cultura servatur. Hoc ita Alexander magnus insigni volumine ad matrem suam scribit metu suæ potestatis proditum sibi [16] de diis hominibus a sacerdote secretum, quod majorum & regum memoria servata sit, inde colendi & sacrificandi ritus inoleverit. Si autem [17] aliquando dii nati sunt, cur non hodieque nascuntur? Nisi si forte Juppiter senuit, aut partus in Junone defecit. Cur vero deos putas pro Romanis posse, quos videas nihil [18] pro suis adversus eorum arma valuisse? Romanorum enim [19] vernaculos deos novimus. Est Romulus pejerante Proculo deus factus, & [20] Picus,

A & Tiberinus, & Pilumnus, & Consus, quem deum fraudis, velut [21] consiliorum deum, coli Romulus voluit postquam in raptum Sabinarum perfidia provenit. Deam quoque [22] Cloacinam Tatius & invenit & coluit, [23] Pavorem Hostilius atque Pallorem. Mox a nescio quo [24] Febris dedicata, & Acca & [25] Flora [26] meretrices. Hi dii Romani. Ceterum Mars Thracius, & Juppiter Creticus, & Juno vel Argiva vel Samia vel Pœna, & Diana Taurica, &
B deorum mater Idæa, & Ægyptia portenta, non numina: quæ utique si quid potestatis habuissent, sua ac suorum regna servassent. Plane sunt apud Romanos & victi penates, quos Æneas profugus advexit. Est & [27] Venus calva multo hic turpius calva quam apud Homerum vulnerata. Regna autem non merito accidunt, sed sorte variantur. Ceterum imperium ante tenuerunt & [28] Assyrii & Medi & Persæ, & Græcos & Ægyptios regnasse cognovimus.
C Ita vicibus potestatum variantibus Romanis quoque ut & ceteris imperandi tempus obvenit. Ceterum si ad originem redeas, erubescas. Populus de sceleratis & nocentibus congregatur, & asylo constituto facit numerum impunitas criminum. Nunc ut rex ipse principatum habeat ad crimina fit [29] Romulus parricida. Atque ut matrimonium faciat, rem concordiæ per discordias auspicatur. Rapiunt, ferociunt, fallunt ad copiam civitatis augen-
D dam. Nuptiæ sunt illis rupta hospitii fœdera & cum soceris bella crudelia. Est & gradus summus in Romanis honoribus consulatus. Sic consulatum cœpisse videmus ut regnum. Filios interficit Brutus ut crescat de suffragio sceleris commendatio dignitatis. Non ergo de religionibus sanctis, nec de auspiciis aut auguriis Romana regna creverunt, sed acceptum tempus certo fine custodiunt. Ceterum & [30] Regulus auspicia servavit, & captus est [31] & victus; &
E Mancinus religionem tenuit, & sub jugum missus est. [32] Pullos edaces Paulus habuit, & apud Cannas tamen cæsus est. C. Cæsar ne ante brumam in Africam navigia transmitteret auguriis & auspiciis renitentibus sprevit, eo facilius & navigavit & vicit. Horum autem omnium ratio est illa quæ fallit & decipit, & præstigiis cæcantibus veritatem stultum & [33] credulum vulgus inducit. [34] Spiritus sunt insinceri & [35] vagi, qui postea quam terrenis vi-

riis immersi sunt, & a vigore cælesti terreno contagio recesserunt, non desinunt perditi perdere & depravati errorem pravitatis infundere. Hos & poetæ dæmonas norunt; & Socrates instrui se & regi ad arbitrium dæmonis prædicabat, & magis inde est ad perniciosa vel ludicra potentatus; quorum tamen præcipuus [36] Hostanes & [37] formam veri Dei negat conspici posse, & angelos veros sedi ejus dicit assistere. In quo & Plato pari ratione consentit, & unum Deum servans, ceteros angelos vel dæmonas dicit. Hermes quoque Trismegistus unum Deum loquitur, eumque incomprehensibilem atque inæstimabilem confitetur. Hi ergo spiritus sub statuis atque imaginibus consecrati delitescunt. Hi afflatu suo vatum pectora inspirant, extorum fibras animant, avium volatus gubernant, sortes regunt, oracula efficiunt, [38] falsa veris semper involvunt, nam & falluntur & fallunt, vitam turbant, somnos inquietant, [39] irrepentes etiam spiritus in corporibus occulte mentes terrent, membra distorquent, valetudinem frangunt, morbos lacessunt ut ad cultum sui cogant, ut nidore altarium & rogis pecorum saginati, remissis quæ constrinxerant curasse videantur. Hæc est de illis medela cum [40] illorum cessat injuria; nec aliud illis studium est quam a Deo homines avocare & ad superstitionem sui ab intellectu veræ religionis avertere, & cum sint ipsi pœnales, quærere sibi ad pœnam comites quos ad crimen suum fecerint errore participes. Hi tamen adjurati per Deum verum a nobis statim cedunt & fatentur & de obsessis corporibus exire coguntur. Videas illos [41] nostra voce & operatione majestatis occultæ flagris cædi, igne torreri, incremento pœnæ propagantis extendi, ejulare, gemere, deprecari, unde veniant & quando discedant ipsis etiam qui se colunt audientibus confiteri; & vel exsiliunt statim, vel evanescunt gradatim, prout fides patientis adjuvat aut gratia curantis aspirat. Hinc vulgus in odium nostri nominis cogunt, ut nos odisse incipiant homines antequam nosse, ne cognitos aut [42] imitari possint aut damnare non possint. Unus igitur omnium dominus est Deus. Neque enim illa sublimitas potest habere consortem, cum sola omnem teneat potestatem. Ad divinum imperium etiam de terris mutuemur exemplum. Quando umquam regni societas aut cum fide cœpit aut sine cruore desiit? Sic [43] Thebanorum germanitas rupta, & permanens rogis dissidentibus etiam in morte discordia. Et Romanos geminos unum non capit regnum, quos unum uteri cepit hospitium. Pompejus & Cæsar affines fuerunt, nec tamen necessitudinis fœdus in æmula potestate tenuerunt. Nec hoc tu de homine mireris, cum in hoc omnis natura consentiat. [44] Rex unus est apibus, & dux unus in gregibus, & in armentis rector unus. Multo magis mundi unus est rector, qui universa quæcumque sunt verbo jubet, ratione dispensat, virtute consummat. Hic nec videri potest, visu clarior est, nec comprehendi, tactu purior est, nec æstimari, sensu major est. Et ideo sic eum digne æstimamus, dum inæstimabilem dicimus. Quod vero templum habere possit Deus cujus templum totus est mundus; & cum homo latius maneat, intra unam ædiculam vim tantæ majestatis [45] includam. [46] In nostra dedicandus est mente, in nostro consecrandus est pectore. Nec nomen Deo quæras. [47] Deus nomen est illi. Illic vocabulis opus est ubi propriis appellationum insignibus multitudo dirimenda est. Deo, qui solus est, [48] Dei vocabulum totum est. Ergo unus est, & ubique totus diffusus est. Nam & vulgus in multis Deum naturaliter confitetur, cum mens & anima sui auctoris & principis admonetur. Dici frequenter audimus, *o Deus*, & *Deus videt*, & *Deo commendo*, & *Deus tibi reddat*, & *quod vult Deus*, & *si Deus dederit*. Atque hæc est summa delicti, nolle agnoscere quem ignorare non possis. Quod vero Christus sit, & quomodo per ipsum nobis salus venerit, sic est ordo, sic est ratio. [49] Judæis primum erat apud Deum gratia. Sic olim justi erant, sic majores eorum religionibus obediebant. Inde illis & regni sublimitas floruit, & generis magnitudo provenit. Sed illi [50] negligentes & indisciplinati & superbi postmodum facti, & fiducia patrum inflati, dum divina præcepta contemnunt, datam sibi gratiam perdiderunt. Quam vero fuerit illis prophana vita, quæ contracta sit violatæ religionis offensa, ipsi quoque testantur, qui etsi voce taceant, exitu confitentur. Dispersi & palabundi vagantur, soli & cæli sui profugi per hospitia aliena jactantur. Necnon Deus ante prædixerat fore ut vergente sæculo & mundi fine jam proximo ex omni genere & populo & loco cultores sibi allegeret Deus [51] multo fideliores & melioris obsequii qui indulgentiam de divinis muneribus haurirent, [52] quam acceptam Judæi contemtis religionibus perdidissent. Hujus igitur gratiæ disciplinæque arbiter & magister sermo & filius Dei mittitur, qui per prophetas omnes retro [53] illuminator & doctor humani generis prædicabatur. Hic est virtus Dei, hic ratio, hic sapientia ejus & gloria. Hic in virginem illabitur, [54] carnem spiritus sanctus induitur, Deus cum homine miscetur. Hic Deus noster, hic Christus est, qui mediator duorum, hominem induit, quem perducat ad patrem. Quod homo est esse Christus voluit, ut & homo possit esse quod Christus est. [55] Sciebant & Judæi Christum esse venturum. Nam hic illis semper prophetis admonentibus adnuntiabatur. Sed significato duplici ejus adventu, uno qui exercitio & exemplo hominis fungeretur, altero qui Deum fateretur, non intelligendo primum adventum, qui in passione præcessit occultus, unum tantum credunt qui erit in potestate manifestus. Quod autem hoc Judæorum populus intelligere non potuit, delictorum meritum fuit. Sic erant [56] sapientiæ & intelligentiæ cæcitate multati ut qui vita indigni essent haberent vitam ante oculos nec viderent. Itaque cum Christus Jesus, secundum a prophetis ante prædicta, verbo & vocis imperio dæmonia de hominibus excuteret, paralyticos restringeret, leprosos purgaret, illuminaret cæcos, claudis gressum daret, mortuos rursus animaret, cogeret sibi elementa famulari, servire ventos, maria obedire, inferos cedere, Judæi, qui illum [57] crediderant hominem tantum de humilitate carnis & corporis, existimabant

mabant magum de licentia potestatis. Hunc magistri eorum atque primores, hoc est, quos & doctrina ille & sapientia revincebat, accensi ira & indignatione provocati insecuti sunt, & postremo detentum Pontio Pilato, qui tunc ex parte Romana Syriam procurabat, tradiderunt, crucem ejus & mortem suffragiis violentis ac pertinacibus flagitantes. Hoc eos facturos & ipse prædixerat, & prophetarum omnium testimonium sic ante præcesserat, oportere illum pati, non ut sentiret mortem, sed ut vinceret, & cum passus esset, ad superos denuo regredi, ut vim divinæ majestatis ostenderet. Fidem itaque rerum cursus implevit. Nam & crucifixus prævento carnificis officio spiritum sponte dimisit, & die tertio rursus a mortuis sponte surrexit. Apparuit discipulis suis talis qualis & fuerat, agnoscendum se videntibus præbuit, simul [18] vinctus & substantiæ corporalis firmitate conspicuus, [19] ad dies quadraginta remoratus est, ut de eo ad præcepta vitalia instrui possent, & discerent quæ doce-

A rent. Tunc [60] in cælum circumfusa nube sublatus est; ut hominem quem dilexit, quem induit, quem a morte protexit, ad patrem victor imponeret, jam venturus e cælo ad pœnam diaboli & ad censuram generis humani ultoris vigore & judicis potestate, per orbem vero discipuli magistro & Deo monente diffusi præcepta in salutem darent, ab errore tenebrarum ad viam lucis adducerent, cæcos & i-
B gnaros ad agnitionem veritatis ocularent. Ac ne esset probatio minus solida & de Christo delicata confessio, per tormenta, per cruces, per multa pœnarum genera tentantur. [61] Dolor, qui veritatis testis est, admovetur ut Christus Dei filius, qui hominibus ad vitam datus creditur, non tantum præconio vocis, sed & passionis testimonio [62] prædicaretur. Hunc igitur comitamur, hunc sequimur, hunc habemus iti-
C neris ducem, [63] lucis principem, salutis auctorem, cælum pariter & patrem quærentibus & credentibus pollicentem. Quod est Christus erimus christiani, [64] si Christum fuerimus imitati.

NOTÆ AD LIBRUM DE IDOLORUM VANITATE.

1 Difficile est certo statuere quid in titulo istius libri posuerit Cyprianus, si quid tamen posuit, præsertim si vera sit opinio Erasmi existimantis esse tantum fragmentum majoris operis, quia incipit ex abrupto. Plures sane libri veteres, & ii quidem optimi, initium operis constituunt in his verbis; *Deos non esse quos colit vulgus*. Apud Angelum Politianum cap. 34. miscellaneorum vocatur liber de origine & generibus idolorum. Posterorum diligentia titulum illi fecit DE IDOLORUM VANITATE, atque ita se invenisse in exemplaribus antiqois testatur Rigaltius. Ego, quamquam hunc titulum nuspiam repererim in codicibus manuscriptis, retinui tamen propter commoditatem studiorum. In edendo autem initio ipsius libri secutus sum scripturam veterum librorum & veterum editionum. Quamquam sunt aliqui libri veteres qui incipiunt *Deos non esse*, priora non habent.

Pauca hujus libri mentio reperitur in scriptoribus antiquis, quippe quem nuspiam reperio citatum quam apud Hieronymum & Augustinum. Et Augustinus quidem ita scribit in libro de unico baptismo adversus Petilianum cap. 4. *Hujus regulæ apostolicæ sectator episcopus Cyprianus de uno vero Deo adversus multorum deorum falsorumque cultores disputans multa profert testimonia de libris eorum quos præclaros auctores habent, hoc est ex illa veritate quam in iniquitate detinent*. Citat etiam lib. 6. de baptismo adversus Donatistas cap 44. Hieronymos autem in epistola ad Magnum, ponens in principio sermonis materiam istius libri, tamquam si titulus esset, sic scribit: *Cyprianus quod idola dii non sint qua brevitate, qua historiarum omnium scientia, quorum verborum & sensuum splendore perstrinxit*. Ad eumdem librum respexisse videtur quibusdam Pontius diaconus in vita sancti Cypriani scribens per illum gentiles, repercussis in se iis quæ nobis ingerunt, victos fuisse. Verum cum ista Pontii verba convenire etiam possint libro ad Demetrianum, in quo sanctus martyr adversus gentiles ingerit querelas eorum de christianis, non audeo affirmare verba Pontii intelligenda tantum esse de libro de vanitate idolorum. Potuit enim Pontius respexisse ad utrumque opus. Porro adversus cultum idolorum nihil est elegantius Jove tragœdo Luciani.

2 *Reges olim fuerunt*] Lactantius lib. 6. cap. 8. *Quomodo ergo, inquiet aliquis, dii crediti sunt? Nimirum quia reges maximi aut potentissimi fuerunt, ob merita virtutum suarum aut munerum aut artium repertarum, cum cari fuissent iis quibus imperitaverant, in memoriam sunt consecrati*. Idem in libro de ira Dei cap. 11. *Nimirum ii omnes qui coluntur ut dii homines fuerunt, & iidem primi & maximi reges, sed eos aut ob virtutem, quia profuerant hominum generi, divinis honoribus affectos esse post mortem, aut ob beneficia & inventa quibus humanam vitam excoluerant, immortalem memoriam consecutos quis ignorat?* Ita etiam in libro recognitionum D. Clementis. Cicero lib. 2. de natura deorum: *Perseus Zenonis auditor eos dicit habitos deos a quibus magna utilitas ad vitæ cultum esset inventa, ipsasque res utiles & salutares deorum esse vocabulis nuncupatas*. Et infra: *Suscepit autem vita hominum consuetudoque communis ut beneficiis excellentes viros in cælum fama ac voluntate tollerent. Hinc Hercules, hinc Castor & Pollux*. Horatius lib. 2. epist. 1.

Romulus & Liber pater & cum Castore Pollux
Post ingentia facta deorum in templa recepti.

Q. Curtius lib. 9. scribit Persas non pie solum sed etiam prudenter reges suos inter deos colere, majestatem enim imperii salutis esse tutelam. Julius Firmicus in libro de errore prophanarum religionum: *Amat enim Græcorum levitas eos qui sibi aliquid contulerunt, vel qui consilio aut virtute se juverunt, divinis appellare nominibus. Et sic ab ipsis beneficiorum gratia repensatur ut deos dicant & deos esse credant qui sibi aliquando profuerint*. Cicero in oratione pro Milone: *Græci homines deorum honores tribuunt iis viris qui tyrannos necaverunt*. Lucianus in Toxari scribit Scythas sacrificasse Oresti & Pyladi, non tamquam diis, sed tamquam viris bonis. Et Julius Firmicus ait Ægyptios Josephum, qui consuluerat eorum egestati per septem annos, venerari & adorare ut deum. Epiphanius in prologo librorum adversus hæreses cap. 7. ait tyrannos & præstigiatores, qui inventionibus suis ac fallaciis totum orbem deceperant, divinis honoribus consecratos fuisse. Petrus a Valle in historia peregrinationum suarum testatur etiam nunc Indos gentiles colere ut deos reges suos & viros illustres qui præclaris actionibus suis meruerunt honores divinos.

3 *Defunctor. vultus*] Hic tantum annotabo me hoc loco usi ad reddendam hanc vocem Commodiano, apud quem instructione 2. legitur *defunctos deos orabant*, pro quo Rigaltius posuit *morientes deos*. Sic etiam instructione 30 *Adoratis enim stulti malo leto defunctos*. Affero autem hæc loca Commodiani prout habentur in veteri codice MS. sancti Albini Andegavensis.

4 *Et immolabant*] Veteres editiones & quidam libri veteres habent: *Nam & immolabant*. Alii simpliciter *& immolabant*. quam lectionem reperi in quindecim codicibus antiquis. Ubi duo libri veteres habent *etiam* pro *et*. Non placuerunt Pamelio hæ duæ lectiones. Prætulit autem eam quam invenisse se ait apud Gravium & Costerium, & scripsit *quibus & immolabant*. Verum vocem *quibus* ego non vidi in editione quæ dicitur Gravii neque in codicibus manuscriptis.

5 *Honore*] Ita scriptum vidi in tredecim libris veteribus. Quidam alii habent *honores* vel *honorem*. Ego retinui lectionem quæ plurium veterum librorum auctoritate nititur, cum præsertim hoc segmentum invenerim ita distinctum in codice Tornacensi bibliothecæ regiæ & in Beccensi, tum etiam in Metensi sancti Arnulphi.

6 *Inde post. sacra*] Minucius Felix: *Similiter ac vero*

erga deos quoque majores nostri improvidi, creduli, rudi simplicitate crediderunt, dum reges suos colunt religiose, dum defunctos eos desiderant in imaginibus videre, dum gestiunt eorum memorias in statuis detinere, sacra facta fuerunt quæ fuerant adsumpta solatia. Vide Fulgentium Placiadem lib. 1. mytholog. ubi agit de filio Syrophanis Ægyptii.

7 *Castores*] Angli, qui post Morellium posuerunt in sua editione *Castor & Pollux*, admonent oportuisse hic reponi *Castores*, si tanti esset rem levis momenti mutare. Sed hæc ratio nullius est momenti. Nam & ipsi plures mutationes fecerunt in operibus sancti Cypriani quæ non sunt majoris momenti. Ego vero mutavi, quia oportet reddere Cypriano sua verba, & quia apud Minucium Felicem, ex quo Cyprianus accepisse videtur, scriptum est: *Castores alternis moriuntur ut vivant*. Ita etiam scriptum est in omnibus libris veteribus tam nostris quam Anglicanis, uno excepto Carnotensi, qui habet ut editio Morellii. Et cum ageretur de emendando Cypriano ex auctoritate veterum librorum, necesse erat eam lectionem revocare quam fere omnes libri manuscripti habent. Adnotat Dio Cassius lib. 37. templum Castoris & Pollucis quod Romæ erat solius Castoris dici consuevisse. Vide annotationes Erasmi in caput 28. actorum.

8 *Æsculapius fulminatur*] Lactantius lib. 1. cap. 10. loquens de Æsculapio, *a Deo meruit fulminari*. Plinius lib. 29. cap. 1. scribit illum fulmine ictum, quoniam Tyndaridam revocasset ad vitam. Cornelius Celsus in procemio librorum suorum de re medica ait Æsculapium relatum in deorum numerum quia hanc scientiam rudem & vulgarem paulo subtilius exposuit. Tertullianus in apologetico scribit illum *fulmine vindicatum*, id est deum factum. Hæc enim lectio, quam præferunt editiones Beati Rhenani & Pamelii, mihi videtur esse melior quam ea quæ habet *judicatum*. Eodem sensu Plinius in panegyrico ait Nervam a diis cælo vindicatum. Sic Optatus lib. 1. vocat martyrem vindicatum, id est canonizatum, ut temporum nostrorum verbo utamur, eum quem constabat pro nomine Christi tormenta perpessum & mortem subiisse. Aliud in libro de lapsis significat vox *vindicatur*, ut illic annotavi. Passio sancti Philippi episcopi in tomo quarto analectorum Mabillonii pag. 140. *Scolapium medicum in monte Cynusuridos fulminatum consecrationem mereri a gentibus fecit*. Vide Lilium Gregorium Gyraldum syntagmate septimo historiæ deorum.

9 *Octeis*] Novem libri veteres præferunt *æthneis*. Atque ita fere scriptum est apud Arnobium in codice regio. Quamvis autem non dubitem quin hæc lectio falsa sit, puto tamen mihi licere ea uti ut emendem locum Paciani in libro de pœnitentibus, in quo legitur: *Æstuant indefessis flammarum globulis Æthna & Licaniculus & Vesuvius Campanus*. At in veteri libro Carthusiæ majoris scriptum est: *Ethna Siculus & Vesevus Campanus*. Recte. Quippe Æthna est in Sicilia, & Vesevus in Campania. De Hercule exusto vide Frontonis Ducæi notas in libros Theophili Antiocheni ad Autolycum. Festiva & elegans est historia Herculis Suffectani in epistola Augustini ad cives coloniæ Suffectanæ.

10 *Admeti pecus*] Apud Commodianum, prout editus est a Rigaltio, legitur instruct. 18. *Admeti quoque pecora pavisse fertur*. At in libro sancti Albini scriptum est *a primusia* pro *Admeti*. Ovidius lib. 2. de arte amandi:

> *Cynthius Admeti vaccas pavisse per astus*
> *Fertur & in parva delituisse casa.*

11 *Antrum Jovis*] Minucius Felix: *Adhuc antrum Jovis visitur & sepulcrum ejus ostenditur*. Virgilius lib. 4. georgicon: *Dictæo cæli regem pavere sub antro*. Ovidius lib. 3. amorum eleg. 9. *Cretes nutrito terra superba Jove*. Vide Hieronymum in caput primum epistolæ ad Titum.

12 *Visitur*] Apud Angelum Politianum cap. 34. miscellaneorum scriptum est *mutitur*.

13 *Latium de latebra*] Minucius Felix: *Itaque latebram suam, quod tuto latuisset, vocari maluit Latium*. Virgilius lib. 8. Æneidos: *Latiumque vocari maluit his quoniam latuisset tutus in oris*. Ovidius lib. 1. fastorum: *Dicta fuit Latium terra latente deo*. Vide Lactantium lib. 1. cap. 13. Hinc collis latiaris apud Varronem lib. 5. de lingua Latina.

14 *Hic signare*] Tertullianus in apologetico: *Ab ipso primum tabulæ & imagine signatus nummus, & inde ærario præsidet*. Vide notas Pamelii.

15 *Mauri reges colunt*] Tertullianus in apologetico ait Mauritaniæ regulos a populis coli ut deos. Lactantius lib. 1. cap. 15. *Hac scilicet ratione Romani Cæsares suos consecraverunt & Mauri reges suos*. Minucius Felix: *Juba Mauris volentibus deus est*. Valerius Maximus in præfatione: *Reliquos enim deos accepimus, Cæsares fecimus*. Herodianus lib. 4. ait moris esse Romanis consecrare Imperatores qui superstitibus filiis vel successoribus moriuntur, eosque qui sunt hoc honore affecti dici relatos inter divos.

16 *De diis*] Hic locus multum varie & implicite scriptum est in exemplaribus antiquis. In editione quæ dicitur Gravii legitur *de his omnibus*, in codice sancti Eligii Attrebatensis *ab his omnibus*, in Fuxensi, Turonensi, Corbejensi, Lamoniano, & in editionibus Manutii & Morellii, tum etiam in variis lectionibus positis in margine libri quo Gravius usus erat, *de diis hominibus*, in Sorbonico *ab his hominibus*, in uno regio, in Thuano, etiam in uno meo, *aliis hominibus*, omissa præpositione *de*. In Carnotensi & in Beccensi *a piis hominibus*. Eligat lector ex his variis lectionibus eam quam æstimabit esse meliorem. Ego facile crederem eam esse retinendam, uti retinui, quam editiones Manutii & Morellii præferunt, quam Rigaltius quoque servavit & Angli.

17 *Aliq. dii nati sunt*] Cicero lib. 1. de natura deorum: *Si natum, nulli dii ante quam nati. Et si ortus est deorum, interitus sit necesse est*.

18 *Pro sue*] Quidam libri veteres & editio Morelliana habent *prorsus*. Ista lectio videtur esse bona. Viderint eruditi critici an præferenda sit.

19 *Vernaculos deos*] Ita etiam Minucius Felix.

20 *Picus*] cujus corpus maculosum esse dixit Prudentius in libro primo adversus Symmachum. Plutarchus in quæstionibus Romanis quærit cur Picum Romani venerentur.

21 *Consilior. deum*] Hieronymus in vita Hilarionis: *Hoc siquidem in Romanis urbibus jam exinde servatur a Romulo ut propter felicem Sabinarum raptum ab ipso quoque consiliorum deo quadrigæ septeno currant circuitu*. Varro lib. 5. de lingua Latina: *Consualia dicta a Conso, quod tum feria publica ei deo & in circo ad aram ejus ab sacerdotibus fiunt ludi illi quibus virgines Sabinæ raptæ*. Ovidius lib. 3. fastorum: *Festa para Conso, Consus tibi cetera dicet*. Tertullianus in libro de spectaculis: *Exinde ludi consualia dicti, qui ab initio Neptunum honorabant. Eundem enim & Consum vocant*. Et statim: *Quamquam & consualia Romulo defendunt, quod ea Conso dicaverit deo, ut volunt, consilii, ejus scilicet quo tunc Sabinarum virginum raptum militibus suis in matrimonia excogitavit*. Vide Dionysium Halicarnasseum lib. 1. & Valerium Maximum lib. 2. cap. 4. & Plutarchum in libro de quæstionibus Romanis. Narrat Lilius Gregorius Gyraldus in syntagmate quinto historiæ deorum meminisse se, cum ingratis Romæ ætatem tereret, ad palatii radices pone Anastasiæ templum sacellum effossum fuisse quod tum plerique Consi putarunt, id est Neptuni, propter frequentes conchas marinas ibi repertas, ubi & effigies albæ aquilæ cum crista rubra in sacelli fornice seu testudine, quod tum plerique consilii symbolum interpretabantur, & ædem Consi subterraneam fuisse in ea regione probari ex P. Victore.

22 *Cloacinam*] Lactantius lib. 1. cap. 20. *Cloacinæ simulacrum in cloaca maxima repertum Tatius consecravit, & quia cujus esset effigies ignorabat, ex loco illi nomen imposuit*. De Cloacina & de deabus quæ sequuntur vide epistolam Augustini ad Maximum Madaurensem.

23 *Pavorem a. pallorem*] Lactantius ibidem: *Pavorem palloremque Tullus Hostilius figuravit & coluit*. Sanctus Augustinus lib. 20. contra Faustum cap. 9. *Nam & corporalium vitiorum simulacra Romani consecraverunt, sicut palloris & febris*.

24 *Febris*] Octavianus Horatianus lib. 4. cap. 1. *Hinc est & quod Romani febri ædem statuerunt*. Prudentius in hamartigenia:

> *Par furor illorum quos tradit fama dicatis*
> *Consecrasse deas febrem scabiemque sacellis.*

Cicero lib. 2. de legibus: *Araque vetus stat in palatio febris*. Vide Valerium Maximum lib. 2. cap. 5. & Lilium Gregorium Gyraldum syntagmate primo historiæ deorum.

25 *Flora*] In ejus honorem instituti sunt ludi florales. Cicero actione quinta in Verrem dixit *Floram matrem populo plebique R. ludorum celebritate placandam*. Lactantius lib. 1. cap. 20. *Flora, cum magnas opes ex arte meretricia quæsivisset, populum scripsit heredem, certamque pecuniam reliquit cujus ex annua fenore suus natalis dies celebraretur editione ludorum quos appellant flora-*

floralia. Ubi vide notas Iosephi Isæl. Arnobius lib. 7. *Existimatur tractari honorifice Flora, si quis in ludis flagitiosas conspexerit res agi & migrari ab lupanaribus in theatra*. Sanctus Augustinus in una epistolarum quas de negotio Calamensi scripsit ad Nectarium, quæ est 91. in nova editione: *Horum plane florum non terra fertilis, non aliqua opulens virtus, sed illa dea Flora digna mater inventa est, cujus ludi scenici tam effusiore & licentiore turpitudine celebrantur ut quivis intelligat quale dæmonium sit quod placari aliter non potest nisi illic non aves, non quadrupedes, non denique sanguis humanus, sed multo scelestius pudor humanus tamquam immolatus intereat*. Plinius lib. 18. cap. 29. tradit Numam instituisse floralia IV. Kal. Maii. Ovidius lib. 4. fastorum: *Exit & in Majas festum florale Kalendas*. Svetonius in Galba: *Prætor commissione ludorum floralium novum spectaculi genus elephantas funambulos edidit*. Ubi vide commentarium Philippi Beroaldi. Tacitus lib. 2. annalium tradit ædem Floræ ab Lucio & Marco Publiciis ædilibus constitutam juxta circum maximum. Vide Justinum lib. 43. Vellejum Paterculum lib. 1. Martialem lib. 1. epigr. 92. & Lilium Gregorium Gyraldum syntagmate primo historiæ deorum. Fulgentius Placiades lib. 1. mytholog. dixit virgunculam lascivientem florali petulantia. Vide quæ de ludis floralibus diximus in notis ad epistolam ad Donatum pag. 28.

26 *Meretrices*] Postea sequitur in editione quæ dicitur Gravii, in Pameliana, Rigaltiana, & Anglicana: *Interdum vero deorum vocabula apud Romanos finguntur ut sit apud illos Viduus deus, qui anima corpus viduet, qui quasi feralis & funebris intra muros non habetur, sed foris collocatur, & nihilominus, quia extorris factus, damnatur potius Romana religione quam colitur. Est & Scansus ab ascensibus dictus, & Forculus a foribus, & a liminibus Limentinus, & Cardea a cardinibus, & ab orbitatibus Orbana*. Ea vero nos sustulimus, quia ea in nullo veterum exemplarium reperimus quibus usi sumus, quia desunt in pluribus Anglicanis, quia non extant in antiquis editionibus, neque in Minucio, & quia sensum, ut Rigaltius ait, abrumpunt.

27 *Venus calva*] Lactantius lib. 1. cap. 20. *Urbe a Gallis occupata, obsessi in capitolio Romani, cum ex mulierum capillis tormenta fecissent, ædem Veneri calvæ consecrarunt*.

28 *Assyrii*] Ita veteres editiones & quidam libri veteres, tum etiam Minucius. Alii veteres præferunt *Syri*. Alii XXVI. omittunt mentionem Medorum. Sed alii quatuor illam habent, itemque Minucius. Præterea codex Veronensis & codex sancti Eligii Attrebatensis addunt Tyrios. Medorum regni mentio deest etiam in editionibus Manutii & Morellii. Assyrii qui primo dicti sunt postea Syrii sunt appellati. Vide Renati Massueti dissertationes ad Irenæum pag. 71. §. 142. Arbactus imperium ab Assyriis ad Medos transtulit, & postea translatum est ad Persas. Ita docet Justinus lib. 1. & 41.

29 *Romulus parricida*] Hieronymus in epistola ad Rusticum monachum: *Roma ut condita est duos fratres simul reges habere non potuit & parricidio dedicatur*. Lucanus lib 1. *Fraterno primi maduerunt sanguine muri*.

30 *Regulus*] Hæc & quæ sequuntur ad verbum ferme sumpta sunt ex Minucio.

31 *Et victus*] Addidi illud ex libro Fuxensi. Audaciam illam mihi fecit Minucius, apud quem ita legitur: *Mancinus religionem tenuit, & sub jugum missus est & deditus*. Pro eo quod Minucius dixit *deditus* liber Fuxensis habet *victus*.

32 *Pullos edaces*] Duo libri veteres habent *vultures*. Sed ea lectio non convenit cum historia. Ea admodum festiva est. Referam autem illam ex Valerio Maximo lib. 1. cap. 4. *P. Claudius bello Punico primo, cum prælium navale committere vellet, auspiciumque more majorum petisset, & pullarius non exire cavea pullos nuntiasset abjici eos in mare jussit dicens: Quia esse nolunt, bibant*. Svetonius in Tiberio: *Claudius Pulcher apud Siciliam non pascentibus in auspicando pullis, ac per contemtum religionis mari demersis ut biberent quando esse nollent, prælium navale iniit; superatusque, cum dictatorem dicere a senatu juberetur, lictorem viatorem suum dedit*. Hinc joci Pauli apud Martialem lib. 1. epigr. 49. Similem ferme historiam de C. Flaminio consule narrat Cicero in libro primo de divinatione. Hæc sunt ejus verba: *Idem cum tripudio auspicaretur, pullarius diem prælii committendi differebat. Tum Flaminius ex eo quæsivit, si ne postea quidem pulli pascerentur, quid faciendum censeres, cum ille quiescendum respondisset, Flaminius, præclara vero auspicia, si esurientibus pullis res geri poterit, saturis nihil geretur. Itaque signa convelli & se sequi jussit. Quo tempore cum signifer primi hastati signum non posset movere loco, nec quidquam proficeret, plures cum accederent, Flaminius renuntiata suo more neglexit. Itaque tribus horis concisus exercitus, atque ipse interfectus est*. Vide Valerium Maximum lib. 1. cap. 6. Iconem caveæ & pullorum ex antiquis monumentis refert Rosinus lib. 3. cap. 10 antiquitatum Romanarum.

33 *Credulum*] Ita scribendum esse arbitratus sum, quia ita scriptum inveni in tribus codicibus & in editione quæ dicitur Gravii pro eo quod editiones & quidam libri veteres habent *prodigum*. Etiam falsa lectio libri Turonensis, quæ habet *crudelem*, ostendit istam esse veram. Vulgatissimum est invenire frequenter in veteribus libris manuscriptis crudelem pro credulo & e converso, crudelitatem etiam pro credulitate & e converso, ut monui jam pag. 232. Vide to. 2. Capitularium pag. 1119.

34 *Spiritus insinceri*] Supra in epistola ad Donatum pag. 3. *immundi & erratici spiritus*. Minucius, *spiritus sunt insinceri, vagi, a cælesti vigore terrenis labibus & cupiditatibus degravati*. Lactantius lib. 2. cap. 14 *spiritus contaminati ac perditi per omnem terram vagantur*.

35 *Vagi*] Commodianus instruct. 4. *Unde modo vagi subvertunt corpora multa*. Item instruct. 22. *dæmones in mundo vagi*. Ita in veteri codice sancti Albini. Pro quo Rigaltius posuit *vagari*. Prudentius in carmine de sancto Vincentio: *Adsunt & illic spiritus vagi, impotentes, sordidi*.

36 *Hostanes*] Veteres editiones & omnes fere libri veteres habent *Sosthenes*. Manutius posuit *Ostanes*, Pamelius *Hostanes*. At ego *Ostanes* vidi scriptum in tribus antiquis codicibus, *Hostanes* in Turonensi. In uno meo veteri scriptum primo fuerat *Ostanes*, sed postea ita emendatum est antiquitus ut ostenderetur scribendum esse *Sostanes*. Quo modo scriptum est etiam in Gratianopolitano. In apologia Apuleii vocatur Hostanes. Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. 6. de baptismo contra Donatistas cap. 44. Vide Seldenum lib. 5. cap. 11. de jure naturali & gentium.

37 *Formam veri Dei*] Plinius lib. 2. cap. 7. *Effigiem Dei formamque credere imbecillitatis humanæ reor*. Apulejus in apologia: *Deus paucis cogitabilis, nemini effabilis*. Attalus martyr apud Rufinum lib. 5 cap. 3. interrogatus quod nomen haberet Deus respondit. *Qui plures sunt nominibus discernuntur. Qui unus est non indiget nomine*. Marius Victorinus initio libri de generatione divina: *De Deo dicere supra hominem audacia est*. Cicero lib. 1. de natura deorum ait speciem Dei perspici cogitatione, non sensu. Lucretius lib. 1. *Deor animi vix mente videtur*. Lactantius in libro de ira Dei cap. 11. *Apud Xenophontem Socrates disputans ait formam Dei non oportere conquiri*. Arnobius lib. 3. *Si veram vultis audire sententiam, aut nullam habet Deus formam, aut si informatus est aliqua, ex qua sit profecto nescimus*. Dio Cassius lib. 37. agens de deo Judæorum ait illos deum suum ineffabilem invisibilemque existimasse. Cassianus collat. 10. cap. 4. disputat adversus eorum simplicitatem qui incomprehensibilem veri numinis majestatem sub circumscriptione alicujus estimant adorandam. Vide eumdem lib. 8. de habitu monachorum cap. 4. Sulpitius Severus lib. 2. sacræ historiæ, *responsum est formam Dei mortalibus oculis perspici non posse*. Apud Juvencum lib. 2. hist. evangel. Christus loquens de patre ait;

> *Hujus enim vocem numquam comprehendere quistis,*
> *Nec speciem propriam concessi visere vobis*.

Rufinus lib. 1. apologiarum: *Nec enim, ut quidam putant, natura Dei aliquibus visibilis est & aliis invisibilis*. Vide Tertulliani apologeticum & librum Novatiani de Trinitate. Vide etiam scholia Jacobi Billii in orationem Gregorii Nazianzeni de plaga grandinis.

38 *Falsa veris involvunt*] Imitatum ex libro sexto Æneidos, *obscuris vera involvens*. Sanctus Ambrosius lib. 1. officior. cap. 16. *obscuris vera involvere*. Comœdia Queroli: *Istud plane est quod sæpe audivi, obscuris vera involvere*. Minucius Felix: *Sortes regunt, oracula efficiunt falsis pluribus involuta*. Tertullianus lib. 2. ad nationes, *ut non falsa veris intexunt*. Sulpitius Severus lib. 2. sacræ historiæ loquens de Bagua spadone ait, *infamem ab ore corrupta & falsis vera miscente*.

39 *Irr. et. spiritus*] Ita veteres editiones ante Manutianam, in qua resecta & omissa est vox *spiritus*. Eam tamen exhibent XXII. vetera exemplaria.

40 *Illor. cessus*] In duodecim libris antiquis legitur, *cum illorum cultorum cessat injuria vel insania*.

41 *Nostra*

41 *Nostra voce*] Codex Veronensis, *non nostra voce sed operatione*.

42 *Imitari possint*] Quamvis hæc lectio constans sit in omnibus veteribus libris & in omnibus editionibus, etiam apud Minucium, puto tamen vocem *possint* non congruere huic loco & reponendam esse aliam quæ significet paganos timuisse ne cogerentur vel impellerentur imitari christianos. Nisi si vox illa tollenda est ab hoc loco, ut legatur simpliciter, *ne cognitos aut imitari aut damnare non possint*, Seneca epist. 7. *Necesse est aut imiteris aut oderis*.

43 *Thebanor. germanitas*] Vide Rigaltii observationes ad Minucium pag. 189.

44 *Rex n. e. apibus*] Hieronymus in epistola ad Rusticum monachum: *Etiam muta animalia & ferarum greges ductores sequuntur suos. In apibus principes sunt.* Varro lib. 3. cap. 16. de re rustica: *Regem suum sequuntur quocumque it, & fessum sublevant, & si nequit volare, succollant.* Vide Lactantium lib. 3. cap. 10. Senecam lib. 1. de clementia cap. 9. Ovidium lib. 3. fastorum, & Dionem Chrysostomum orat. 4. & 48.

45 *Includat*] Ita omnes veteres editiones & omnia vetera exemplaria, Pithœano & Metensi exceptis, in quibus scriptum est *includam*. Hanc lectionem prætulit Manutius, & alii post eum. In Beccensi scriptum est *includatur*. In Fuxensi, *intra unam ædiculam vim tantæ majestatis concludi æstimas*. Sane apud Minucium legitur, *intra unam ædiculam vim tantæ majestatis includam*, Sed illic alia est constructio verborum. Novatianus in libro de Trinitate cap. 6. *nec tamen Deus intra tabernaculum clusus continetur*. Cicero lib. 2. de legibus: *Patrum delubra esse in urbibus nosco; nec sequor magos Persarum, quibus auctoribus Xerxes inflammasse templa Græciæ dicitur, quod parietibus includerent deos, quibus omnia deberent esse patentia & libera, quorumque hic mundus omnis templum esset & domus.* Tacitus ita de Germanis scribit: *Ceterum nec cohibere parietibus deos neque in ullam humani oris speciem assimilare ex magnitudine cælestium arbitrantur.* Ælius Lampridius in Alexandro Severo: *Adrianus templa in omnibus civitatibus sine simulacris jusserat fieri*. Sanctus Augustinus lib. 8. confess. cap. 2. *Ergo parietes faciunt christianos*.

46 *In nostra dedicandus*] Lactantius cap. 23. de ira Dei: *Sit nobis Deus non in templis sed in corde nostro consecratus*. Idem lib. 5. institut. cap. 8. ait Dei templum non esse in lapidibus aut luto, sed hominem ipsum, qui figuram Dei gestat.

47 *Deus nomen est illi*] Infra lib. 2. testimonior. cap. 7. ex Isaia: *Ego Dominus Deus, hoc mihi nomen est.* Et in psalmo 67. *Deus nomen illi*.

48 *Dei vocabulum*] Pamelius posuit *Deus*. Sic etiam Rigaltius & editio Anglicana. At omnes fere libri veteres & editiones Manutii & Morellii habent *Dei*. Quod certe melius esse facile animadvertet qui rem attente consideraverit.

49 *Judæis primum*] Tertullianus in apologetico: *Judæis erat apud Deum gratia ob insignem justitiam & fidem originalium auctorum*.

50 *Negligentes*] Multum variant in hoc loco vetera exemplaria. Eorum nonnulla & veteres editiones habent *negligentes disciplinæ superbi postmodum facti*. Alia omittunt vocem *negligentes* & vocem *superbi*, habent autem tantum *& indisciplinati postmodum*. Fuxense, *sed illi negligentes disciplinam postmodum inobedientes facti*.

51 *Multo fideliores*] Tertullianus in apologetico loquens de Judæis, qui culpa sua amiserant gratiam Dei, cum cæli & soli sui extorres essent, ait sanctas voces illis prænuntiasse *ut sub extremis curriculis sæculi ex omni gente & populo & loco cultores sibi adlegeret Deus multo fideliores*. Lactantius cap. 43. epitomes, *aliam sibi plebem fideliorem de exteris gentibus congregaret*. Plures libri veteres & editiones hic apud Cyprianum præferunt *multo meliores*. In Fuxensi legitur, *multo meliores obsequio & fide fortiores*. In Burgundico, in Tornacensi, & in Gratianopolitano, *multo melioris obsequii & fidei fortioris*. Atque ita se legisse in antiquo exemplari testatur Rigaltius in observationibus suis ad apologeticum Tertulliani. Alii tres antiqui, *multo fidelioris & melioris obsequii*. Turonensis, *multo fides fortiores*. Carnotensis, *multo faciliores*. At *feliciores* pro *faciliores* scriptum est in codice sancti Arnulphi.

52 *Quam acceptam*] Codex Fuxensis, *qua & accepta Judas & contemtu majestate ejus perdiderunt indulgentiam. Igitur ob istius gratiæ disciplinam arbiter &c.* In codice sancti Arnulphi & in Beccensi desunt ista, *quam acceptam Judæs contemtis religionibus perdidissent*.

53 *Illuminator & doctor*] Vide Tertullianum loco mox laudato.

54 *Carnem Spiritus*] Ita Rigaltius in prima sua libri istius editione emissa cum Minucio Felice, atque ita habere ait vetustiora exemplaria. Nonnulli veteres libri & vulgatæ editiones habent, *carnem Spiritu sancto cooperante induitur*. Deest illud *cooperante* in libro Beccensi. Codices Remigianus, Divionensis, recens Victorinus & unus Regius habent, *carne Spiritu sancto induitur*. Sic etiam emendatum est ex libro veteri in margine editionis Lugdunensis anni 1544. Sic etiam scriptum erat in libro Floris. Codex antiquus Sangermanensis optimæ notæ sic habet: *Carne Spiritus sanctus induitur*. Quam scripturam Pamelius reperit in quatuor mss. Erasmus retinuit vulgatam lectionem, sed in margine posuit, *carnem Spiritus sanctus induitur*. Præfesenda hæc lectio, tum quia nititur veteribus libris, tum quia vox illa *cooperante* videtur esse glossema. Est autem antiquis Patribus familiare Christum vocare Spiritum sanctum. Hermas lib. 3. similit. 5. sic loquitur de Christi corpore; *Hoc ergo corpus, in quod inductus est Spiritus sanctus*. Justinus apolog. 2. *Spiritum ergo ac virtutem Dei nefas est aliud intelligi, nisi verbum, &c.* Irenæus lib. 5. cap. 1. postquam dixit, *Spiritus sanctus descendit in Mariam*, statim subjicit: *Verbum Patris & Spiritus Dei adunitus antiquæ substantiæ plasmationis Adæ viventem & perfectum effecit hominem*. Tertullianus lib. de carne Christi n. 18. *Sic denique homo cum Deo, dum caro hominis cum Spiritu Dei*. Plura vide apud doctissimum Petrum Coustant monachum Benedictinum in præfatione ad opera sancti Hilarii episcopi Pictaviensis §. 57. Ceterum hic addo theologos scholasticos disputare an Spiritus sanctus dici possit pater Jesu Christi, Vide Thomam de Argentina lib. 3. dist. 4. art. 4.

55 *Sciebant & Judæi*] Ista & quæ sequuntue ferme sumta sunt omnia ex capite 12. apologetici Tertulliani.

56 *Sapientiæ*] In codice Burgundico scriptum est *insipientiæ excitare multati*.

57 *Cred. ho. tantum*] Rufinus in psal. 2. de Christo adversum Judæos: *Quia hunc in carne humilem viderunt, superbo corde & cæco contemserunt*. Item in psal. 13. *Contemsistis humilem adventum filii Dei*.

58 *Vinctus*] Hanc lectionem, quam puto esse meliorem, exhibent novem libri veteres. Alii quidam habent *junctus*. Unus vetus & quædam veteres editiones habent *victus*. Quod ostendere potest scriptum fuisse *vinctus*; sed postea emendatum est antiquitus ut legi deberet *victus*. Videtur itaque ea lectio melior esse quæ habet *vinctus*, tamquam si Christus discipulis suis apparuisset cum fasciis & institis in quibus corpus ejus positum fuerat in sepulcro, cum sindone in qua Joseph ab Arimathæa corpus illius involverat. Nam & incredulis ostendit manus suas & pedes in quibus impressa erant signa clavorum, quæ ostendit etiam Thomæ incredulo, ut est in capite 20. evangelii secundum Joannem.

59 *Ad dies quadraginta*] Istud est certissimum; & non admonerem, nisi vidissem in capite 47. epitomes Lactantii scriptum esse *quinquagesimo die* in editione Pfaffii. Nam & ipse Lactantius lib. 4. cap. 21. posuit *quadraginta*.

60 *In cælum sublatus*] Nulla istic mentio descensus Christi ad inferos. Sed Cyprianus in libro secundo testimoniorum hoc dogma commemorat, illudque probat ex testimoniis veteris & novi Testamenti. Sic enim habet caput vigesimum quartum: *Quod a morte non vinceretur, nec apud inferos remansurus esset*. Et caput vigesimum quintum: *Quod ab inferis tertio die resurgeret*. Quamvis autem idem dogma scriptores Cypriano antiquiores similiter prædicent, in nonnullis tamen symbolis non videtur conceptis verbis fuisse expressum, quia descensus ad inferos satis videbatur indicari, cum Christus sepultus diceretur. Hinc Rufinus in expositione in symbolum: *Sciendum sane est*, inquit, *quod in ecclesia Romana symbolo non habetur additum*, descendit ad inferna, *sed neque in Orientis ecclesiis habetur hic sermo; vis tamen verbi eadem videtur esse in eo quod sepultus dicitur*. Ex quo facile colligitur non recte reprehensum fuisse Rufinum ab Henrico Vito Oosthovio in libro de descensu Christi ad inferos. Rufinus enim, qui alibi non uno loco scribit Christum descendisse ad inferna, non ait Christum non descendisse ad inferos, sed tantum *descendit ad inferna* non haberi in symbolo ecclesiæ Romanæ neque in Orientis ecclesiis. Etiam ævo Innocentii papæ IV. deerat in symbolo quod Catholicus Jacobitarum ad eum misit ut probaret se tenere fidem eccle-

siæ

ſiæ Romanæ. Editum illud eſt ad annum 1247. ab Odorico Raynaldo. Vide Bellarminum lib. 2. de verbo Dei cap. 6. & Rigaltium ad librum Tertulliani de præſcriptionibus adverſus hæreticos. Vide etiam apologiam Joannis Piei Mirandulæ, ubi fuſe diſputat de deſcenſu Chriſti ad Inferos, & Petrum Fabrum Sanjorianum lib. 3. agoniſticon cap. 10. pag. 285.

61 *Dolor ver. teſtis*] Vide quæ in ſimili argumento diximus ſupra in epiſtolam ad Demetrianum pag. 446. Hieronymus in epiſtola apologetica ad Aſellam *e veritatem magis exprimunt tormenta quam riſum*.

62 *Prædicaretur*] Codex Veronenſis & alii ſeptem veteres habent *probaretur*.

63 *Lucis principem*] Codex Fuxenſis, *ſpei noſtræ principem*. Sanctus Ambroſius lib. 3. de Fide cap. 7. Chriſtum vocat principem humilitatis.

64 *Si Chr. fuer. imitati*] Veteres editiones & plures libri veteres habent *fecnis* Aliam lectionem inveni in editione quæ dicitur Gravii & in aliquot vetuſtis exemplaribus. Libellus precum Marcellini & Fauſtini: *Perdit enim ita ſe chriſtiani nominis appellationem qui Chriſti non ſequitur diſciplinam*.

[1] L I B E R
DE MORTALITATE.

ETSI apud plurimos veſtrum, fratres dilectiſſimi, mens ſolida eſt & fides firma & anima devota, quæ ad [2] præſentis mortalitatis copiam non movetur, ſed tamquam petra fortis & ſtabilis turbidos impetus mundi & violentos ſæculi fluctus frangit potius ipſa nec frangitur, & tentationibus non vincitur, ſed probatur, tamen quia animadverto in plebe quoſdam vel imbecillitate animi, vel fidei parvitate, vel dulcedine ſæcularis vitæ, vel ſexus mollitie, vel, quod majus eſt, veritatis errore minus ſtare fortiter nec pectoris ſui divi- B num atque [3] invictum robur exerere, diſſimulanda res non fuit nec tacenda quo minus, quantum noſtra mediocritas [4] ſufficit, vigore pleno & ſermone de dominica lectione concepto [5] delicatæ mentis ignavia comprimatur, & qui homo Dei & Chriſti eſſe jam cœpit, Deo & Chriſto dignus habeatur. Agnoſcere enim ſe debet, fratres dilectiſſimi, qui Deo militat, qui poſitus in cæleſtibus caſtris divina jam [6] ſperat, ut ad procellas & turbines mundi trepidatio nulla ſit in nobis, nulla [7] turbatio, C quando hæc ventura prædixerit Dominus providæ vocis hortatu inſtruens & docens & præparans atque corroborans eccleſiæ ſuæ populum ad omnem [8] tolerantiam futurorum, bella & fames & terræ motus & peſtilentias per loca ſingula exſurgere prænuntiavit & [9] cecinit. Et ne inopinatus nos & novus rerum infeſtantium metus quateret, magis ac magis in noviſſimis temporibus adverſa crebreſcere ante præmonuit. Fiunt ecce quæ dicta ſunt; & quando fiunt quæ ante prædicta ſunt, ſequen- D tur & quæcumque promiſſa ſunt, Domino ipſo pollicente & dicente: (Luc. 21.) *Cum autem videritis hæc omnia fieri, ſcitote quoniam in proximo eſt regnum Dei*. [10] Regnum Dei, fratres dilectiſſimi, eſſe cœpit in p oximo. Præmium vitæ & gaudium ſalutis æternæ, & perpetua ſecuritas, & poſſeſſio paradiſi nuper amiſſa, mundo tranſeunte jam veniunt; jam terrenis cæleſtia & magna parvis & caducis æterna ſuccedunt. Quis hic anxietatis & ſollicitudinis locus eſt? Quis inter hæc trepidus & mœſtus eſt, niſi cui ſpes E & fides deeſt? Ejus eſt enim mortem timere qui ad Chriſtum nolit ire. Ejus eſt ad Chriſtum nolle ire qui ſe non credat cum Chriſto (Rom. 1.) [11] incipere regnare. Scriptum eſt enim juſtum fide vivere. Si juſtus es, & fide vivis, ſi vere in Chriſtum credis, cur non cum Chriſto futurus & de Domini pollicitatione ſecurus

A quod ad Chriſtum voceris amplecteris, & quod diabolo careas gratularis? Symeon denique ille juſtus, qui vere juſtus fuit, qui fide plena Dei præcepta ſervavit, cum ei divinitus reſponſum fuiſſet quod non ante moreretur quam Chriſtum vidiſſet, & Chriſtus infans in templum cum matre veniſſet, agnovit in ſpiritu natum eſſe jam Chriſtum, de quo ſibi fuerat ante prædictum; quo viſo, ſcivit ſe cito eſſe moriturum. Lætus itaque de morte jam proxima, & de vicina accerſitione ſecutus, accepit in ma- B nus puerum, & benedicens Dominum exclamavit & dixit: *Nunc dimittis ſervum tuum, Domine, ſecundum verbum tuum in pace, quoniam viderunt oculi mei ſalutare tuum*. (Luc. 2.) Probans ſcilicet atque conteſtans tunc eſſe ſervis Dei pacem, tunc liberam, tunc tranquillam quietem, quando de iſtis mundi turbinibus extracti ſedis & ſecuritatis æternæ portum petimus, quando [12] expuncta hac morte ad immortalitatem venimus. Illa eſt enim vera pax, illa fida tranquillitas, illa ſtabilis & firma & perpetua ſecuritas. Ce- C terum quid aliud in mundo quam pugna adverſus diabolum quotidie geritur, quam adverſus jacula ejus & tela conflictationibus aſſiduis dimicatur? [13] Cum avaritia nobis, cum impudicitia, cum ira, cum ambitione congreſſio eſt, cum [14] carnalibus vitiis, cum illecebris ſæcularibus [15] aſſidua & moleſta luctatio eſt. Obſeſſa mens hominis & undique diaboli infeſtatione vallata vix occurrit ſingulis, vix reſiſtit. Si avaritia proſtrata eſt, exſurgit libido. Si libido compreſſa eſt, ſuccedit ambitio. Si am- D bitio contemta eſt, ita exaſperat, inflat ſuperbia, vinolentia invitat, invidia concordiam rumpit, amicitiam zelus abſcindit. Cogeris maledicere, quod divina lex prohibet. Compelleris jurare, quod non licet. Tot perſecutiones animus quotidie patitur, tot periculis pectus urgetur; & delectat hic inter [16] diaboli gladios diu ſtare, cum magis concupiſcendum ſit & optandum ad Chriſtum, ſubveniente velocius morte, properare, ipſo inſtruente nos & dicente: (Joan. 16.) *Amen amen dico vobis, quoniam vos plo-* E *rabitis & plangetis, ſæculum autem gaudebit; vos triſtes eritis, ſed triſtitia veſtra in lætitiam veniet*. Quis non triſtitia carere optet, quis non ad lætitiam venire feſtinet? Quando autem in lætitiam veniat noſtra triſtitia Dominus denuo ipſe declarat dicens: (Ibid.) *Iterum videbo vos, & gaudebit cor veſtrum, & gaudium veſtrum nemo auferet a vobis*. Cum ergo Chriſtum videre gaudere ſit,

re sit, nec possit esse gaudium nostrum nisi [17] cum viderimus Christum, quæ cæcitas animi quæve dementia est amare pressuras & pœnas & lacrimas mundi, & non festinare potius ad gaudium quod nunquam possit auferri? Hoc autem fit, fratres dilectissimi, quia fides deest, quia nemo credit vera esse quæ promittit Deus, qui verax est, cujus sermo credentibus æternus & firmus est. Si tibi vir gravis & laudabilis aliquid polliceretur, haberes utique pollicenti fidem, nec te falli aut decipi ab eo crederes quem stare in sermonibus atque in actibus suis scires. Nunc Deus tecum loquitur; & tu mente incredula perfidus fluctuas. Deus tibi de hoc mundo recedenti immortalitatem atque æternitatem pollicetur; & tu dubitas. Hoc est Deum omnino non nosse, hoc est Christum credentium dominum & magistrum peccato incredulitatis offendere, hoc est in ecclesia constitutum fidem in domo fidei non habere. Quantum prosit exire de sæculo Christus ipse salutis atque [18] utilitatis nostræ magister ostendit; qui cum discipuli ejus contristarentur quod se jam diceret recessurum, locu-
Joan. 14. tus est ad eos dicens, *Si me dilexissetis, gauderetis utique, quoniam vado ad patrem*, docens scilicet & ostendens, cum cari quos diligimus de sæculo exeunt, gaudendum potius quam dolendum. Cujus rei memor [19] beatus aposto-
Philip. 1. lus Paulus in epistola sua ponit & dicit, *Mihi vivere Christus est, & mori lucrum*, lucrum maximum computans jam sæculi laqueis non teneri, jam nullis peccatis & vitiis carnis obnoxium fieri, exemptum pressuris angentibus, & venenatis diaboli faucibus liberatum, ad lætitiam salutis æternæ Christo vocante proficisci. At enim quosdam movet quod æqualiter cum gentilibus nostros morbi istius valitudo corripiat; quasi ad hoc crediderit christianus ut immunis a contactu malorum, mundo & sæculo feliciter perfruatur, & non omnia hic adversa perpessus ad futuram lætitiam reservetur. Movet quosdam quod sit nobis cum ceteris mortalitas ista communis. Quid enim nobis in hoc mundo non commune cum ceteris quamdiu adhuc secundum legem primæ nativitatis manet caro ista communis? Quoadusque istic in mundo sumus, cum genere humano carnis æqualitate conjungimur, spiritu separamur. Itaque donec
1. Cor. 15. corruptivum istud induat incorruptionem, & mortale hoc accipiat immortalitatem, & [20] Christus nos perducat ad Deum patrem, quæcumque sunt carnis incommoda sunt nobis cum humano genere communia. Sic cum fetu sterili terra jejuna est, neminem fames separat. Sic cum irruptione hostili civitas aliqua possessa est, omnes simul captivitas vastat. Et quando imbrem nubila serena suspendunt, omnibus siccitas una est. Et cum navem scopulosa saxa constringunt, navigantibus naufragium sine exceptione commune est. Et oculorum dolor, & impetus febrium, & omnium valitudo membrorum cum ceteris communis est nobis quamdiu portatur in sæculo caro ista communis. Quinimmo si qua conditione, qua lege crediderit christianus noscat & teneat, sciet plus sibi quam ceteris in sæculo laborandum, cui magis sit cum diaboli impugnatione luctandum. Docet & præmonet scriptura divina di-

A cens: *Fili, accedens ad servitutem Dei, sta in justitia & timore, & præpara animam tuam ad tentationem*. Eccles. 2.
Et iterum: *In dolore sustine, & in humilitate tua patientiam habe, quoniam in igne probatur aurum & argentum, homines vero receptibiles in camino humiliationis*. Ibid.
Sic Job post rerum damna, post pignorum funera, vulneribus quoque & vermibus graviter afflictus, non victus est, sed probatus; qui in ipsis conflictationibus & doloribus suis patientiam religiosæ mentis ostendens ait: *Nudus exivi de utero* Job 1.
B *matris, [21] nudus etiam ibo sub terram. Dominus dedit, Dominus abstulit. Sicut Domino visum est ita factum est: Sit nomen Domini benedictum*. Et cum eum uxor quoque compelleret ut vi doloris impatiens aliquid adversus Deum querula & invidiosa voce loqueretur, respondit & dixit: *Tamquam una ex [22] ineptis mulieribus locuta* Job 2.
es. Si bona excepimus de manu Domini, mala cur non tolerabimus? In his omnibus quæ contigerunt ei nihil peccavit Job labiis suis in conspectu Domini. Itaque illi Dominus Deus perhibet testimonium dicens: *Animadvertisti puerum meum*
C *Job. [23] Non enim est similis illi quisquam in terris, homo sine querela, verus Dei cultor*. Et Tobias post opera magnifica, post misericordiæ suæ multa & gloriosa præconia, cæcitatem luminum passus, timens & benedicens in adversis Deum, per ipsam corporis sui cladem crevit ad laudem; quem & ipsum uxor sua depravare tentavit dicens: *Ubi sunt justitiæ tuæ?* Tob. 2.
Ecce quæ pateris. At ille circa timorem Dei stabilis & firmus, & ad omnem tolerantiam passionis fide religionis armatus, tentationi u-
D xoris invalidæ in dolore non cessit, sed magis Deum patientia majore promeruit; quem postmodum Raphael angelus collaudat & dicit: [24] *Opera Dei revelare & confiteri honorificum est*. Tob. 12.
Nam quando orabas tu & Sarra [25] nurus tua, ego obtuli memoriam orationis vestræ in conspectu claritatis Dei. Et cum sepelires tu mortuos simpliciter, & quia non es cunctatus exsurgere & derelinquere prandium tuum, & abisti, & condidisti mortuum, missus sum tentare te, & iterum me misit Deus curare te & Sarram nurum tuam. Ego enim sum Raphael unus ex septem angelis sanctis
E *qui assistimus & conversamur ante claritatem Dei*. Hanc tolerantiam justi semper habuerunt, hanc apostoli disciplinam de Domini lege tenuerunt, non mussitare in adversis, sed quæcumque in sæculo accidunt fortiter & patienter accipere, cum Judæorum populus hinc semper offenderit quod adversus Deum frequentius murmuraret, sicut testatur in Numeris Dominus Deus dicens: *Desinat murmuratio eorum a me, & non morientur*. Num. 20.
[26] Murmurandum non est in adversis, fratres dilectissimi, sed patienter & fortiter
F quidquid acciderit sustinendum, cum scriptum sit: *Sacrificium Deo spiritus contribulatus, cor contritum & humiliatum Deus non despicit*. Psal. 50.
In Deuteronomio quoque moneat per Moysen spiritus sanctus & dicat: *Dominus Deus tuus vexabit te, & famem injiciet tibi, & cognoscetur in corde tuo si bene custodieris præcepta ejus, sive non*. Deut. 8.
Et iterum: [27] *Tentat vos Dominus Deus vester, ut sciat si diligitis Dominum Deum vestrum ex toto corde vestro & ex tota anima vestra*. Deut. 13.
Sic Abraham Deo placuit, qui, ut placeret Deo, nec amittere filium timuit, nec Gen. 22.

gerere

gerere parricidium recusavit. Qui filium non potes lege & forte mortalitatis amittere, quid faceres si filium jubereris occidere? Ad omnia te paratum facere timor Dei & fides debet. [28] Sit licet rei familiaris amissio, sit de infestantibus morbis assidua membrorum & cruenta vexatio, sit de uxore, de liberis, de excedentibus caris funebris & tristis avulsio, non sint tibi scandala ista, sed prœlia; nec debilitent aut frangant christiani fidem, sed potius ostendant in colluctatione virtutem, cum contemnenda sit omnis injuria malorum præsentium fiducia futurorum bonorum. Nisi præcesserit pugna, non potest esse victoria. Cum fuerit in pugnæ congressione victoria, tunc datur vincentibus & corona. [29] Navis gubernator in tempestate dinoscitur, in acie miles probatur. [30] Delicata jactatio est cum periculum non est. Conflictatio in adversis probatio est veritatis. [31] Arbor quæ alta radice fundata est ventis incumbentibus non movetur; & navis quæ forti compage solida est pulsatur fluctibus, nec foratur; & quando area fruges terit, ventos grana fortia & robusta contemnunt, inanes paleæ flatu portante rapiuntur. Sic & apostolus Paulus post naufragia, post flagella, post carnis & corporis multa & gravia tormenta, non vexari sed emendari se dicit adversis, ut dum gravius

2. Cor. 12. affligitur, verius probaretur. *Datus est mihi*, inquit, *stimulus carnis meæ, angelus satanæ qui me colaphizet, ut non extollar. Propter quod ter Dominum rogavi ut discederet a me, & dixit mihi: Sufficit tibi gratia mea. Nam virtus in infirmitate perficitur.* Quando ergo infirmitas & imbecillitas & vastitas aliqua grassatur, tunc virtus nostra perficitur, tunc fides, si tentata perstiterit, coronatur, sicut scriptum est:

Eccli. 27 *Vasa figuli probat fornax, & homines justos tentatio tribulationis.* Hoc denique inter nos & ceteros interest qui Deum nesciunt quod illi in adversis queruntur & murmurant, nos adversa non avocant a virtutis & fidei veritate, sed corroborant in dolore. Hoc quod nunc corporis vires solutus in fluxum venter eviscerat, quod in faucium vulnera conceptus medullitus ignis exæstuat, quod assiduo vomitu intestina quatiuntur, quod oculi vi sanguinis inardescunt, quod quorumdam vel pedes vel aliquæ membrorum partes contagio morbidæ putredinis amputantur, quod per jacturas & damna corporum prorumpente languore vel debilitatur incessus, vel auditus obstruitur, vel cæcatur aspectus, ad documentum proficit fidei. Contra tot impetus [32] vastitatis & mortis [33] inconcussi animi virtutibus congredi quanta pectoris magnitudo est, quanta sublimitas inter ruinas generis humani stare erectum, nec cum eis quibus spes in Deum nulla est jacere prostratum? Gratulari magis [34] oportet & temporis munus amplecti quod dum nostram fidem fortiter promimus, & labore tolerato ad Christum per angustam Christi viam pergimus, præmium vitæ ejus & fidei ipso judicante capiamus. Mori plane timeat, sed qui ex aqua & spiritu non renatus, gehennæ ignibus mancipatur. Mori timeat qui non Christi cruce & passione censetur. Mori timeat qui ad secundam mortem de hac morte transibit. Mori timeat quem de sæculo recedentem perennibus pœnis æterna

A flamma torquebit. Mori timeat cui hoc mora longiore confertur ut cruciatus ejus & gemitus interim differatur. Multi ex nostris in hac mortalitate moriuntur, hoc est, multi ex nostris de sæculo liberantur. Mortalitas ista ut Judæis & gentilibus & Christi hostibus pestis est, ita Dei servis salutaris excessus est. Hoc quod sine ullo discrimine generis humani cum injustis moriuntur & justi, non est quod putetis bonis & malis interitum esse communem. Ad refrigerium justi vocantur, ad supplicium rapiuntur injusti. Datur velocius tutela [35] fi-

B dentibus, perfidis pœna. Improvidi & ingrati sumus, fratres dilectissimi, ad divina beneficia, nec quid nobis conferatur agnoscimus. Excedunt ecce in pace tutæ cum gloria sua virgines, [36] venientis antichristi minas & corruptelas & [37] lupanaria non timentes, pueri periculum lubricæ ætatis evadunt, ad continentiæ atque innocentiæ præmium feliciter perveniunt, tormenta jam non timet [38] delicata matrona metum persecutionis & manus cruciatusque carnificis moriendi celeritate lucrata. Pavore mor-

C talitatis & temporis accenduntur tepidi, constringuntur remissi, excitantur ignavi, desertores compelluntur ut redeant, gentiles coguntur ut credant, vetus fidelium populus ad quietem vocatur, ad aciem recens & [39] copiosus exercitus robore fortiore colligitur, pugnaturus sine metu mortis cum prœlium venerit, qui ad militiam tempore mortalitatis accedit. Quid deinde illud, fratres dilectissimi, quale est, quam pertinens, quam necessarium, quod pestis ista & lues, quæ horribilis & feralis videtur, explorat justitiam singulorum, & mentes

D humani generis examinat, an infirmis serviant sani; an propinqui cognatos pie diligant, an misereantur servorum languentium domini, an deprecantes ægros non deserant medici, an feroces violentiam suam comprimant, an rapaces avaritiæ furentis insatiabilem semper ardorem vel metu mortis exstinguant, an cervicem flectant superbi, an audaciam leniant improbi, an pereuntibus caris, vel sic aliquid divites [40] indigentibus largiantur & donent sine herede morituri. Ut nihil aliud mortalitas ista

E contulerit, hoc christianis & Dei servis plurimum præstitit, quod martyrium cœpimus libenter appetere, dum mortem discimus non timere. Exercitia sunt nobis ista, non funera. Dant animo fortitudinis gloriam, contemtu mortis præparant ad coronam. Sed fortasse aliquis opponat & dicat: Hoc me ergo in præsenti mortalitate contristat quod qui paratus ad confessionem fueram, & ad tolerantiam passionis toto me corde & plena virtute devoveram, martyrio meo privor, dum morte prævenior. Primo in loco non est in tua potestate sed in

F Dei dignatione martyrium, nec potes te dicere perdidisse quod nescis an merearis accipere. Tunc deinde Deus scrutator renis & cordis & occultorum contemplator & cognitor videt te & laudat & comprobat, & qui perspicit apud te paratam fuisse virtutem, reddet pro virtute mercedem. Numquid Cain cum Deo munus offerret jam peremerat fratrem? Et tamen parricidium mente conceptum Deus providus ante damnavit. Ut illic cogitatio mala & [41] perniciosa conceptio Deo providente prospecta est,

A ita & in Dei servis, apud quos confessio cogitatur & martyrium mente concipitur, animus ad bonum deditus Deo judice coronatur. [41] Aliud est martyrio animum deesse, aliud animo defuisse martyrium. Qualem te invenit Dominus cum vocat, talem pariter & judicat, Apoc. 2. quando ipse testetur & dicat: *Et scient omnes ecclesiæ quia ego sum scrutator renis & cordis*. Nec enim Deus sanguinem nostrum [42] desiderat, sed fidem quærit. Nam nec Abraham, nec Isaac, nec Jacob occisi sunt, & tamen fidei ac justitiæ meritis honorati inter patriar- B chas primi esse meruerunt; ad quorum convivium congregatur quisquis fidelis & justus & laudabilis invenitur. Meminisse debemus voluntatem nos, non nostram, sed Dei facere Matt. 6. debere, secundum quod nos Dominus quotidie jussit orare. [44] Quam præposterum est quamque perversum ut cum Dei voluntatem fieri postulemus, quando evocat nos & accersit de hoc mundo Deus, non statim voluntatis ejus imperio pareamus. Obnitimur & reluctamur, & [41] pervicacium more servorum ad conspe- C ctum Domini cum tristitia & mœrore perducimur, exeuntes istinc necessitatis vinculo, non obsequio voluntatis; & volumus ab eo præmiis cælestibus honorari, ad quem venimus inviti. Quid ergo oramus & petimus ut adveniat regnum cælorum, si captivitas terrena delectat? Quid precibus frequenter iteratis rogamus & poscimus ut acceleret dies regni, si majora desideria & vota potiora sunt servire istic diabolo quam regnare cum Christo? Denique ut manifestius divinæ providentiæ indicia clarescerent quod Dominus præscius futurorum suis consu- D lat ad veram salutem, cum quidam de collegis & consacerdotibus nostris infirmitate defessus & de appropinquante jam morte sollicitus commeatum sibi precaretur, adstitit deprecanti & jam pæne morienti juvenis honore & majestate venerabilis, statu celsus, & clarus aspectu, & quem assistentem sibi vix posset humanus aspectus oculis carnalibus intueri, nisi quod talem videre jam poterat de sæculo recessurus. Atque ille non sine quadam animi & vocis indignatione infremuit & dixit: Pati timetis, E exire non vultis, quid faciam vobis? Increpantis vox est & monentis; qui de persecutione sollicitis, de accersitione securis non consentit ad præsens desiderium, sed consulit in futurum. Audivit frater noster & collega moriturus quod ceteris diceret. Nam qui moriturus audivit, ad hoc [46] audivit ut diceret. Audivit non sibi ille, sed nobis. Nam quid sibi disceret jam recessurus? Didicit immo nobis remanentibus; ut dum [47] sacerdotem qui commeatum petebat increpitum esse comperi- F mus, quid cunctis expediat agnosceremus. Nobis quoque ipsis minimis & extremis quoties revelatum est, quam frequenter atque manifeste de Dei dignatione præceptum est ut contestarer assidue & publice prædicarem fratres nostros non esse lugendos accersitione dominica de sæculo liberatos, cum sciamus non eos amitti, sed præmitti, recedentes præcedere, ut proficiscentes, ut navigantes solent, desiderari eos debere, non plangi, nec accipiendas esse hic [48] atras vestes, quando illi ibi indumenta alba jam sumpserint, occasionem dandam non esse gentilibus ut nos merito ac jure reprehendant quod quos vivere apud Deum dicimus, ut exstinctos & perditos lugeamus, & fidem quam sermone & voce depromimus cordis & pectoris testimonio non probemus. Spei nostræ ac fidei prævaricatores sumus; simulata, ficta, fucata videntur esse quæ dicimus. Nihil prodest verbis præferre virtutem & factis destruere veritatem. Increpat denique apostolus Paulus & objurgat & culpat si qui contristentur in excessu suorum. *Nolumus*, inquit, 1. Thess. 4. *ignorare vos, fratres, de dormientibus, ut non contristemini sicut & ceteri qui spem non habent. Si enim credimus quia Jesus mortuus est & resurrexit, sic & Deus eos qui dormierunt in Jesu adducet cum illo*. Eos contristari dicit in excessu suorum qui spem non habent. Qui autem spe vivimus & in Deum credimus & Christum passum esse pro nobis & resurrexisse confidimus, in Christo manentes, & per ipsum atque in ipso resurgentes, quid aut ipsi recedere istinc de sæculo nolumus, aut nostros recedentes quasi perditos [49] plangimus ac dolemus, ipso Christo Domino & Deo nostro monente ac dicente: *Ego sum resurrectio & vita. Qui credit in* Joan. 11. *me, licet moriatur, vivet; & omnis qui vivit & credit in me non morietur in æternum*. [50] Si in Christum credimus, si fidem verbis & promissis ejus habemus, & non morimur in æternum, ad Christum, cum quo & victuri & regnaturi semper sumus, læta securitate veniamus. Quod interim morimur, ad immortalitatem morte transgredimur; nec potest vita æterna succedere, nisi hinc contigerit exire. Non est exitus iste, sed transitus & temporali itinere decurso ad æterna transgressus. Quis non ad meliora venire festinet? Quis non mutari & transformari ad Christi speciem & ad cælestis gloriæ [51] dignitatem venire citius exoptet, Paulo apostolo prædicante & dicente: [52] *Nostra* Philip. 3. *autem conversatio*, inquit, *in cælis est, unde & Dominum exspectamus Jesum Christum, qui transformabit corpus humilitatis nostræ* [53] *conformatum corpori claritatis suæ*. Tales nos futuros & Christus Dominus pollicetur, quando ut cum illo simus, & cum illo in æternis sedibus vivamus, atque in regnis cælestibus gaudeamus, patrem pro nobis precatur dicens: *Pater, quos mihi de-* Joan. 17. *disti volo ut ubi ego fuero & ipsi sint mecum & videant claritatem quam mihi dedisti prius quam mundus fieret*. Venturus ad Christi sedem, ad regnorum cælestium claritatem, lugere non debet nec plangere, sed potius secundum pollicitationem Domini, [54] secundum fidem veri, in profectione hac sua & translatione gaudere. Sic denique invenimus & Enoch translatum esse, qui Deo placuit, sicut in Genesi testatur & loquitur scriptura divina: *Et placuit Enoch Deo,* Gen. 5. *& non est inventus postmodum, quia Deus illum transtulit*. Hoc fuit placuisse in conspectu Dei, [55] de hoc contagio sæculi meruisse transferri. [56] Sed & per Salomonem docet spiritus sanctus eos qui Deo placeant maturius istinc eximi & citius liberari, ne dum in isto mundo diutius immorantur, mundi contactibus polluantur. [57] *Raptus est*, inquit, *ne malitia mutaret* Sap. 4. *intellectum illius. Placita enim erat Deo anima ejus. Propter hoc properavit educere eum de medio iniquitatis*. Sic & in psalmis ad Dominum properat spiritali

spititali fide [58] Deo suo anima devota dicens: Psal. 83. *Quam dilectissimæ habitationes tuæ, Deus virtutum. Desiderat & properat anima mea ad atria Dei.* Ejus est in mundo diu velle remanere quem mundus oblectat, quem sæculum blandiens atque decipiens illecebris terrenæ voluptatis invitat. Porro cum mundus oderit christianum, quid amas eum qui te odit, & non magis sequeris Christum, qui te & redemit & diligit? Joannes in epistola sua clamat & loquitur & ne carnalia desideria sectantes mundum
1 Joan. 2 diligamus hortatur. *Nolite*, inquit, *diligere mundum neque ea quæ in mundo sunt. Si quis dilexerit mundum, non est caritas patris in illo: quia omne quod in mundo est concupiscentia carnis est & concupiscentia oculorum & ambitio sæculi, quæ non est a patre, sed ex concupiscentia mundi, & mundus transibit & concupiscentia ejus. Qui autem fecerit voluntatem Dei manet in æternum, quomodo & Deus manet in æternum.* Potius, [59] fratres dilectissimi, mente integra, fide firma, virtute robusta, parati ad omnem voluntatem Dei simus, pavore mortis excluso immortalitatem quæ sequitur cogitemus. Hoc nos ostendamus esse quod credimus, ut neque carorum lugeamus excessum, & cum accersitionis propriæ dies venerit, incunctanter & libenter ad Dominum ipso vocante veniamus. Quod cum semper faciendum fuerit Dei servis, nunc fieri multo magis debet, corruente jam mundo & malorum infestantium turbinibus obsesso; ut qui cernimus cœpisse jam gravia, & scimus imminere graviora, lucrum maximum computemus, si istinc velocius recedamus. Si in habitaculo tuo parietes vetustate nutarent, tecta desuper tremerent, domus jam fatigata, jam lassa, ædificiis senectute labentibus, ruinam proximam minaretur, nonne omni celeritate migrares? Si navigante te turbida & procellosa tempestas fluctibus violentius excitatis prænuntiaret futura naufragia, nonne portum velociter peteres? Mundus ecce nutat & labitur, & ruinam sui

A non jam senectute rerum sed fine testatur; & tu non Deo gratias agis, non tibi gratularis quod exitu maturiore subtractus, ruinis & naufragiis & plagis imminentibus exuaris? Considerandum est, fratres dilectissimi, & idem idem cogitandum renuntiasse nos mundo, & tamquam hospites & peregrinos istic interim degere. [60] Amplectamur diem qui assignat singulos domicilio suo, qui nos istinc ereptos & laqueis B sæcularibus exsolutos paradiso restituit [61] & regno. Quis non peregre constitutus properaret in patriam regredi? Quis non ad suos navigare festinans ventum prosperum cupidius optaret, ut velociter caros liceret amplecti? Patriam nostram paradisum computamus. Parentes patriarchas habere jam cœpimus. Quid non properamus & currimus ut patriam nostram videre, ut parentes salutare possimus? Magnus illic nos caC rorum numerus exspectat, parentum, fratrum, filiorum frequens nos & copiosa turba desiderat, jam [62] de sua incolumitate secura, & adhuc de nostra salute sollicita. Ad horum conspectum & complexum venire quanta & illis & nobis in commune lætitia est? Qualis illic cælestium regnorum voluptas sine timore moriendi, & cum æternitate vivendi quam summa & perpetua felicitas? Illic apostolorum gloriosus chorus, ilD lic prophetarum exsultantium numerus, illic martyrum innumerabilis populus ob certaminis & [63] passionis victoriam coronatus, triumphantes illic virgines, quæ concupiscentiam carnis & corporis continentiæ robore subegerunt, remunerati misericordes, qui alimentis & largitionibus pauperum justitiæ opera fecerunt, qui dominica præcepta servantes ad cælestes thesauros terrena patrimonia transtulerunt. Ad hos, fratres dileE ctissimi, avida cupiditate properemus, ut cum his cito esse, ut cito ad Christum venire contingat optemus. Hanc cogitationem nostram Deus videat, hoc propositum mentis & fidei Dominus Christus aspiciat, daturus eis [64] gloriæ suæ ampliora præmia quorum circa se fuerint desideria majora.

NOTÆ AD LIBRUM DE MORTALITATE.

1 HUjus libri cum laude mentionem sæpe facit sanctus Augustinus, in primis vero in libro de prædestinatione sanctorum c.14. inquiens illum multis ac pæne omnibus qui ecclesiasticas litteras amant laudabiliter notum. Idem in epistola ad Vitalem ait Cypriani in hoc loco totam intentionem esse ut sciamus bonis fidelibus gratulandum esse morientibus, quando vitæ tentationibus auferuntur, deinceps in beatissima securitate mansuri. Ejusdem libri meminit Eusebius in chronico. *Pestilens morbus*, inquit, *multas totius orbis provincias occupavit, maximeque Alexandriam & Ægyptum, ut scribit Dionysius, & Cypriani de mortalitate testis est liber.* Ubi vide notas Josephi Scaligeri. Eadem habet etiam Jornandes in libro de rebus Geticis, ubi scribit hanc cladem lacrimabiliter expositam a Dionysio, *quam & noster*, inquit, *conscripsit venerabilis martyr Christi episcopus Cyprianus in libro cui titulus est de mortalitate.* Eam pestilentiam Eusebius ponit post mortem papæ Cornelii, Petavius lib. 13. de doctrina temporum anno superiore. Et tamen Christophorus Sandius hunc Cypriani tractatum reponit inter eos qui suppositi sunt sancto martyri. Egregie vero illum refutat clarissimus Pearsonius in annalibus Cyprianicis. Nimia miseria est audacem esse hominem nimis.

2 *Pras. mortalitatis*] Describit eleganter hanc miseram cladem Pontius in vita sancti Cypriani.

3 *Invictum*] Duo libri veteres *incorruptum*.

4 *Sufficit*] Sic scribendum esse arbitratus sum propter auctoritatem codicis Veronensis & Seguieriani, & quia eadem lectio reperitur in aliis viginti libris nostris &
S. Cypriani Opera.

in decem Anglicanis. Veteres editiones & quinque libri veteres habent *potest*.

5 *Delicatæ mentis*] Tertullianus, in libro de spectaculis: *Delicatus es, christiane, si & in sæculo voluptatem concupiscis.*

6 *Sperat*] Angli posuerunt *spirat* auctoritate septem veterum exemplarium. Quæ sane lectio bona est, eamque confirmant duo nostra vetera. Verum quia reliqua & aliæ editiones habent *sperat*, quæ lectio quoque bona est, mutare noluimus.

7 *Turbatio*] Antea legebatur *cunctatio*. Sed ego hanc lectionem non reperi nisi in tribus codicibus antiquis. Eam quam retinui habent xxiv. libri nostri & septem Anglicani, & in primis Veronensis.

8 *Tolerantiam futur.*] Citat hunc locum Hincmarus tom. 1. pag. 72. ex libro de mortalitate, ubi tamen Sirmondus monet in margine sumtum esse ex libro de unitate ecclesiæ sub finem.

9 *Cecinit*] Et istud quoque ponendum fuit propter auctoritatem veterum librorum & editionum. Erasmus scripsit *docuit*, itemque Manutius. Hanc vero lectionem ego non reperi nisi in tribus codicibus antiquis. Aliam, quæ est nostra, præferunt novemdecim libri nostri & undecim Anglicani. Veronensis ita etiam habebat.

10 *Regnum Dei fratres*] Refert hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. contra duas epistolas Pelagianorum c.8.

11 *Incipere*] Codex Sorbonicus *in perpetuo*. Alius vetus, *cum Christo perpetuo regnaturum*. Hanc postremam lectionem accepi ex margine editionis Lugdunensis anni 1544. ubi positæ sunt ab aliquo viro erudito va-

riæ lectiones petitæ ex antiquis codicibus manuscriptis. Cum eas allego, ut id quoque obiter dicam, moneo simpliciter me sumpsisse ex uno veteri libro, ne quis existimare possit me fallere quia non dico unde accepta sit lectio.

12 *Expuncta*] Sex libri nostri, quatuor item quos Pamelius laudat, unus Morellianus, & unus Anglicanus habent *expugnata*, aliiduo *exstincta*, alius *expulsa*. Nos secuti sumus meliores codices, qui habent *expuncta*.

13 *Cum avaritia*] Hunc locum refert sanctus Augustinus lib. 4. contra duas epistolas Pelagianorum cap. 10. & lib. 5. contra Julianum cap. 8.

14 *Carnal. vitiis*] Augustinus lib. 6. operis imperfecti contra Julianum cap. 14. *Hic est ille conflictus quem memoratus martyr in libro quem de mortalitate conscripsit diligenter & eloquenter explicat dicens inter cetera quod nobis sit cum carnalibus vitiis atque illecebris sæcularibus assidua & molesta luctatio.*

15 *Assidua*] Veteres editiones & septem libri veteres habent *assidua & jugis & molesta*. Sic etiam quatuor Anglicani. Sed multo plures non habent *& jugis*. Quæ desunt etiam apud Augustinum in locis mox adducendis. Et tamen in initio libri de opere & eleemosynis legitur *assidua & jugis operatio*.

16 *Diaboli gladios*] In codice Lætiensi legitur *laqueos* & supra lineam *vel gladios*. Hinc orta discrepantia lectionum in libris veteribus. Quidam enim maluerunt *laqueos*, alii *gladios*. Unus meus habet *laqueos & gladios*. Admonet autem Pamelius se vidisse *laqueos* scriptum in quatuor libris veteribus, sed aliam lectionem retinuisse quia exstat apud Augustinum.

17 *Cum viderimus*] Viginti sex antiqui codices habent *quis* vel *qui viderit*. Alii quatuordecim præferunt *credendi* vel *credere*.

18 *Utilitatis*] Dubium est an legi debeat *utilitatis* vel *humilitatis*. Nam quatuor libri præferunt *utilitatis* & supra lineam *vel humilitatis*. Duo alii *utilitatis* tantum. Alii duo *humilitatis* tantum. Itaque liberum fuit librariis ponere lectionem quam mallent. Ego lubenter præferrem *humilitatis*, quia certum est Christum fuisse doctorem & magistrum humilitatis, ut ipse Cyprianus eum vocat in epistola 56. ad Thibaritanos, Hieronymus in epistola ad Antonium, Augustinus cap. 31. 33. libri de virginitate & alibi, sanctus Ambrosius lib. 3. cap. 7. de fide, & Cæsarius Arelatensis in calce undecimæ homiliæ earum quæ a nobis editæ sunt. Petrus Blesensis sermone tertio eum vocat humilem magistrum & doctorem humilitatis. Huc facit quod Tertullianus in libro de virginibus velandis ait nihil esse Deo carius humilitate. Retinui tamen *utilitatis*, quia hæc lectio bona est & repetitur in libris emendatioribus.

19 *Beatus apostolus*] Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. contra duas epistolas Pelagianorum cap. 10.

20 *Christus nos perducat*] Sic scripsi ex fide quatuor veterum exemplarium pro eo quod antea legebatur *spiritus*. In duobus autem ex iis quatuor codicibus scriptum est *Christus* eo modo quo per compendium quandoque solet scribi *spiritus*, & supra lineam scriptum est *vel spiritus*. Porro sæpe in antiquis codicibus manuscriptis operum sancti Cypriani & aliorum veterum scriptorum ecclesiasticorum vidi scriptum *spiritus* pro *Christus* & e converso, in primis vero apud auctorem libri de rebaptismate, qui referens locum ex epistola prima Joannis in quo legitue *Christus est veritas* posuit *spiritus est veritas*. Scio Christum alibi vocari spiritum, etiam apud Cyprianum. Sed cum habeamus aliam lectionem faciliorem, necesse non est eam retinere quæ potest habere difficultatem & inducere obscuritatem.

21 *Nudus ibo*] Vide Frontonis Ducæi notas in homiliam sextam Chrysostomi ad populum Antiochenum. Vide etiam lib. 3. testimoniorum cap. 6.

22 *Ineptis*] Ego mutavi, cum antea legeretur *insipientibus*, quia *ineptis* scriptum vidi in septemdecim libris nostris, in octo Anglicanis, & in editione Morellii.

23 *Non est similis illi*] Ovidius lib. 1. metamorphoseon loquens de Deucalione: *Non illo melior quisquam nec amantior æqui vir fuit.*

24 *Opera Dei*] Ita etiam in libro de oratione dominica. Ante vero hæc verba scriptum est in codice Turonensi & in Foxensi, *secretum regis celare bonum*. Quod videtur esse ex glossemate. Ideo non addidimus in contextu, quamvis in capite 12. Tobiæ scriptum sit: *Secretum regis abscondere bonum est*. Horatius epist. 18. *Arcanum neque tu scrutaberis ullius umquam.*

25 *Narus tua*] Hæ duæ voces desunt in novemdecim libris nostris & in undecim Anglicanis. Certe necessariæ non sunt, cum satis sit eas positas esse paulo post, ubi locus iste sacræ scripturæ refertur.

26 *Murmurand. non est*] Hieronymus in epistola ad Pammachium & Oceanum adversus Rufinum: *Prudentis hominis est, etiamsi doleat, dissimulare conscientiam & cordis nubilum frontis serenitate discutere*. Inter mandata quæ sanctus Ludovicus rex Francorum moriens dedit filio suo istud in primis reperitur: *Præterea si Dominus tibi aliquam tribulationem habere permiserit, benigne & cum gratiarum actione debes suscipere*. Fulgentius Placiades lib. 1. mythologicon: *Sapiens enim dolorem suum aut benignitati commendat aut oblivioni*. Idem supra dixerat oblivionem esse medicinam miseriarum. Horatius lib. 2. od. 3. *Æquam memento rebus in arduis servare mentem*. Epistola Oenonis ad Paridem apud Ovidium:

Leniter ex merito quidquid patiare ferendum est.
Quæ venit indigno pœna, dolenda venit.

Vide A. Gellium lib. 13. cap. 26. & quæ ad erigendum animum Ciceronis exsulis & afflicti disserit Philiscus apud Dionem Cassium lib. 38.

27 *Tentat vos*] Ita etiam in libro de exhortatione martyrii cap. 9. & lib. 3. testimoniorum cap. 15. Vide notas nostras ad Agobardum pag. 9.

28 *Sit l. r. f. amissa*] Rufinus in psal. 95. *Turbetur terra, turbetur mare, turbentur omnia elementa, Dei servus intrepidus maneat.*

29 *Navis gubernator*] Hunc locum, antea mutilum, cum legeretur *Nam* pro *Navis*, nos supplevimus ope duorum veterum exemplarium. In tribus deest vocabulum *Nam*, quod alibi & in editionibus ponitur ante *gubernator*. Error est. Sed tamen error ille ostendit veram esse lectionem quam nos afferimus. Lactantius lib. 3. cap. 13. *Navis sine gubernatore abit pessum*. Leo Papa I. in epistola ad Rusticum: *Quis inter fluctus maris navem diriget, si gubernator abscedat?* Seneca in libro de providentia cap. 4. *Gubernatorem in tempestate, in acie militem intelligas*. Idem epist. 108. *Non magis mihi potest quisquam talis prodesse præceptor quam gubernator in tempestate nauseabundus. Tenendum est rapiente fluctu gubernaculum, luctandum cum ipso mari, eripienda sunt vento vela*. Cicero lib. 2. de divinatione: *Medicus morbum ingravescentem ratione providet, insidias imperator, tempestates gubernator*. Joannes Chrysostomus in epistola 182. ad Veneriumait gubernatorem in tempestate cognosci, medicum optimum graviores corporis morbos indicare. Sidonius lib. 8. epist. 10. *Medicus in desperatione, gubernator in tempestate cognoscitur*. Quintilianus lib. 4. cap. 5. *Pessimus certe gubernator qui navem dum portum egreditur impegit*. Et cap. 10. *Bonus gubernator numquam fecit naufragium*. Vegetius lib. 4. cap. 15. dixit: *Quid enim salutis superest ei qui amiserit clavum?* Cornelius Nepos in vita Attici: *Gubernator præcipua laude fertur qui navem ex hieme marique scopuloso servat*. Seneca epist. 30. *Magnus gubernator & scisso navigat velo, & si exarmavit, tamen reliquias navigii aptat ad cursum*. Theodoretus epist. 79. scribit maris agitationem prodere gubernatoris industriam. Nam, ut ait Hieronymus lib. 1. adversus Rufinum, navem agere ignarus navita timet. Apud Avitum epist. 31. legitur: *Alias autem quæ ultio est si navis in magistrum ventis furentibus non sine illorum pericula cedatur isto discrimine*. Melius fortassis in codice Mainæsii, in quo scriptum est, *si nautæ sine magistro fuerint. Non sine illorum pericula ceditur isto discrimini*. Hanc porro Aviti epistolam R. P. Harduinus to. 2. conciliorum pag. 981. edidit tamquam novam ex codice manuscripto bibliothecæ regiæ. Et tamen edita fuerat a Sirmondo anno 1643.

30 *Delicata jactatio*] Tertullianus in libro de corona: *Novi pastores eorum in pace leones, in prælio cervos*. Sidonius lib. 5. epist. 7. *cum sint in prætoriis leones, in castris lepores*. Martinus Magistri in libro de fortitudine fol. 8. *Multi sunt qui in absentia periculorum multa proponunt, etiam sine ulla animi fictione, qui oblatis periculis a recto & sancto proposito discedunt, quemadmodum in evangelio legimus de Petro, qui in absentia periculi de prope tamen instantis dicebat Christo, Etiamsi oportuerit me mori tecum, non te negabo, cum autem vidisset Christum vinctum, ad vocem ancillulæ dixit se non novisse eum*. Apud T. Livium lib. 4. Vectius Messius Volscos increpans ait illos in otio tumultuosos esse, in bello segnes. Tacitus in libro primo historiarum: *Ignavissimus quisque &, ut res docuit, in periculo non ausurus, nimii verbis, linguæ feroces*. Et infra: *Illi ante discrimen feroces, in periculo pavidi*. Dio Cassius lib. 46.

adnotat

adnotat solere plerosque antequam in conspectum atque experientiam periculi pervenerint audaces esse. Seneca Troade:

O tumide, rerum dum secundarum status
Extollit animos, timide cum increpuit metus:

Huc quoque referri possunt ista ex capite primo threnorum Hieremiæ: *Facti sunt principes ejus velut arietes non invenientes pascua, & abierunt absque fortitudine ante faciem subsequentis.*

31 *Arbor*] Supra in libro de unitate ecclesiæ: *Triticum non rapit ventus, nec arborem solida radice fundatam procella subvertit.* Seneca in libro de providentia cap. 4. *Non est arbor solida nec fortis nisi in quam frequens ventus incursat. Ipsa etiam vexatione constringitur & radices altius figit. Fragiles sunt quæ in aprica valle creverunt.*

32 *Vastitatis*] Ita sexdecim libri veteres & editiones Manutii & Morellii. Aliam tamen lectionem, quæ habet *vastationis*, habent etiam septem libri veteres. Ego eam præfero quam major librorum manuscriptorum pars ostendit esse magis receptam, præsertim cum vocabulo vastitatis uti soleat sanctus martyr.

33 *Inconcussi*] Multum variant in hoc loco vetera exemplaria. Quædam habent *inconcussi*, alia *inconcussis*. Ego malo referre ad animum.

34 *Oportet*] Retinui hanc vocem, quamvis eam non repererim nisi in paucis veteribus libris, quia aut illa aut alia similis necessaria est in hoc loco.

35 *Fidentibus*] Tres libri veteres *fidelibus*. Vide quæ notata sunt supra ad epistolam quintam pag. 35.

36 *Venientis*] In duobus libris veteribus scriptum est *venientis* & supra lineam *vel sævientis*. Sic etiam in uno suo veteri legisse se testatur Morellius.

37 *Lupanaria non timentes*] Adversarii christianæ religionis, qui sæviebant in nostros, virgines martyrio destinatas mittebant ad lupanaria, sequentes videlicet instituta veterum Romanorum, qui nefas putabant si puellæ integræ exirent e vita. Tertullianus in calce apologetici: *Nam & proxime ad lenonem damnantes christianam potius quam ad leonem confessi estis labem pudicitiæ apud nos atrociorem omni pœna & omni morte reputari.* Prudentius in carmine de sancta Agnete: *Hanc in lupanar tradere certum est ad aram ni caput applicet.* Apud Rufinum lib. 8. cap. 12. legitur historia cujusdam nobilis feminæ Antiochenæ, quæ cum videret se & filias suas cogi ad sacrificandum idolis, & nisi facerent, tormenta & mortem intentari, timeret porro ne pudicitiæ suæ & filiarum vis inferretur, se cum illis projecit in fluvium in itinere positum. Inter cetera vero quæ dixit filiabus suis ut eis suaderet hunc exitum, ait: *Prostituentur ergo in publicis lupanaribus membra quæ aer pene ipse publicus habuit incognita.* Hinc factum ut quia virgines christianæ projiciebantur in lupanaria creditum sit illas, quamvis vim passæ pudicitiam vere perdidissent, fuisse tamen virgines secundum evangelium, ut ex Hieronymo & Augustino probat Algerus scholasticus Leodiensis in capite 76. libri de misericordia & justitia. Ego vero ex eodem Augustino addo illum in epistola ad Victorianum scribere violentiam factam in virgine, si illa non consenserit, non pro corruptionis turpitudine sed pro passionis vulnere deputandam, & in epistola ad Honoratum scribere pudicitiam non violari violentia, si mente servatur, quoniam nec in carne violatur quando voluntas patientis sua turpiter carne non utitur, sed sine consensione tolerat quod alius operatur. Vide etiam Carolum Guyetum lib. 2. cap. 7. pag. 173. heortologiæ. Svetonius in Tiberio: *Immaturæ puellæ, quia more tradito nefas esset virgines strangulari, vitiatæ prius a carnifice, dein strangulatæ.* De filia Sejani ita etiam testatur Dio Cassius lib. 58. Vide Baronium ad diem 21. Januarii.

38 *Delicata matrona*] Victor Vitensis lib. 5. cap. 8. *matrona nobilis ac delicata.* Hieronymus in epistola ad Pammachium adversus errores Joannis Hierosolymitani: *Dei filius unam morbidam ovem suis humeris portavit ad cælos bajulans & patiens delicatam peccatricem.*

39 *Capiosus*] Tres libri nostri & unus a Morellio citatus exhibent *torosus*, id est qui pulpam carnis musculosam habet, in quo est robur & fortitudo. Unde cervix torosa apud Catullum in carmine de Berecynthia, colla torosa boum apud Ovidium in libro secundo metamorphoseon, & torosa juventus in satyra tertia Persii. Minucius Felix in ipso ferme initio, *crispis torosisque ibidem erroribus delectat.* In libro monasterii Beccensis scriptum est *torrosus* pro *torosus*.

40 *Indigentibus*] Istud adjecimus ex fide duorum veterum librorum nostrorum & duorum item Anglicanorum.

41 *Perniciosa conceptio*] Codex Seguierianus *periculosa*.

42 *Aliud est enim*] Joannes Picus Mirandula aliter legebat in suo codice. Scripsit enim: *Aliud est enim martyrium deesse animo, aliud animum deesse martyrio.* Ita in apologia.

43 *Desiderat*] Et istud quoque adjecimus ex quibusdam codicibus nostris & ex quibusdam Anglicanis. Potest tamen esse glossema.

44 *Quam præposterum*] Ista exstant apud Gratianum 13. q. 2. & apud Guillelmum Durandi in tractatu de modo celebrandi concilii generalis par. 3. rubr. 6.

45 *Pervic. more servor.*] Tacitus lib. 1. historiarum: *Pervicax etiam adversus tormenta servorum fides.* Vide Macrobium lib. 1. saturnal. cap. 11. Idem Tacitus lib. 4. annalium tradit Octaviam Neronis accusatam de servili amore, & actas ob id de ancillis quæstiones, ac vi tormentorum victis quibusdam ut falsa annuerent, plures perstitisse sanctitatem dominæ tueri. Svetonius in Caligula: *Mulieri libertinæ octoginta donavit, quod excruciata gravissimis tormentis de scelere patroni reticuisset.* Alterius libertinæ, cui Epicharis nomen erat, quæ tormentis dilacerata numquam fateri voluit ea quæ illi objiciebantur, quamvis vera essent, mentionem facit Tacitus in libro 15. annalium. Ammianus Marcellinus lib. 28. mentionem facit ancillæ, a qua contigua morti tormenta voces expresserunt obliquas in caput domini. Vide Plinium lib. 7. cap. 23. Justinum lib. 44. Senecam lib. 4. de beneficiis cap. 19. & epist. 6. ad illum locum, *in equuleo teneat*, id est, ut Muretus interpretatur, non indicet conscios, nihil eorum prodat propter quæ torquetur. Vide etiam Valerium Maximum lib. 6. cap. 8. & lib. 8. cap. 4. Quintilianum lib. 2. cap. 20. Dionem Cassium lib. 47. Victorem Vitensem lib. 5. cap. 2. & Patricium Junium in notis ad epistolam Clementis ad Corinthios pag. 9.

46 *Audivit ut diceret*] Interpres præfationis in altercationem Jasonis & Papisci: *Ad hoc enim viderat ut referret.* Tertullianus in extremo libro de virginibus velandis: *Nobis Dominus etiam revelationibus velaminis spatia metatus est. Nam cuidam sorori nostræ angelus in somnis cervices quasi applauderet verberans, Elegantes, inquit, cervices & merito nudæ. Bonum est usque ad lumbos a capite veleris, ne & tibi cervicum libertas non prosit. Et utique quod uni dixeris omnibus dixeris.* Audivit ergo ut diceret. Idem in libro de idololatria: *Hoc in loco ex auctoritate Dei contestor quia nec tutum est subtrahere quodcumque mihi fuerit ostensum, utique omnium causa.* Augustinus lib. 8. confess. cap. 5. *Sed ubi mihi homo tuus Simplicianus de Victorino ista narravit, exarsi ad imitandum. Ad hoc enim & ille narraverat.*

47 *Sacerdotem*] Hæc tantum veteres editiones & omnes fere libri nostri veteres & Anglicani. Pamelius ex editione quæ dicitur Gravii & ex veteri codice scripsit *sacerdotem Dei*. Sed ego vocem *Dei* non inveni nisi in sex codicibus antiquis. Seguierianus illam non habet.

48 *Atras vestes*] Veteres enim eo colore utebantur in luctu. Vincentius Lirinensis conqueritur viduas sub Arrianorum persecutione fuisse depulsatas, quia nimirum ferebant vestes pullas id est nigras. Apud Paulum lib. 1. sententiar. tit. 23. & hinc in lib. 7. Capitularium cap. 743. legitur: *Qui luget abstinere debet a conviviis ac ornamentis & veste alba.* Et tamen Herodianus lib. 3. notat mulieres Romanas in luctu indutas fuisse vestibus albis exilibus, ut mœrentium speciem præberent, cum contra viri vestibus atris essent amicti. Vide etiam quæstiones Romanas Plutarchi.

49 *Plangimus ac dolemus*] Ait Cyprianus nobis, qui spem resurrectionis habemus, licitum non esse flere mortuos. Quod intelligendum est de immodico fletu. Alioqui enim Christus lacrimandi usum in mortibus amicorum suo exemplo comprobavit apud Bethaniam; ubi cum vidisset Mariam & Judæos flentes ob mortem Lazari, flevit & ipse. Unde collegerunt Judæi illum valde amatum fuisse a Christo. Nam supremæ illæ lacrimæ, ut diximus ad librum sextum Salviani, amantium magis sunt quam mœrentium, quamvis etiam mœrentium sint & amicos desiderantium. Eleganter itaque Seneca dixit in epistola 63. *Nobis autem ignosci potest prolapsis ad lacrimas, si non nimiæ decurrerunt, si ipsi illas repressimus. Nec sicci sint oculi amisso amico nec fluant. Lacrimandum est, non plorandum.* Vide sancti Joannis Chrysostomi homiliam de mortuis non immoderate lugendis & Ruricium lib. 2. epist. 4. Vide etiam supra epistolam ad Tyrasium. Adde Dionem Chrysostomum, qui in oratione 29. docet defunctos memoria honorandos

doa esse, non lacrimia. *Luctus* tempus olim definitum erat apud Romanos. Seneca sie alicubi annum datum esse mulieribur ad luctum, non ut tamdio lugerent, sed ne diutius. Apud T. Livium lib. 2. funus Bruti consulis magno apparatu legimus fuisse celebratum. *Sed mults magis morts decus*, inquit Livius, *publica fuit mæstitia, eo ante omnia insignis quod matronæ annum ut parentem eum luxerunt quod tam acer ultor violatæ pudicitiæ fuisset*. Sic P. Valetium poplicolam annum onum matronæ luxerunt, teste Plutarcho. Sic Coriolanum, ut testatur idem auctor, matronæ quoque luxerunt. Dio lib. 55. memoriæ prodidit decretum esse ut mulieres anno integro lugerent post mortem Augusti. Apud Spartanos, ut in Lycurgo tradit Plutarchus, luctus finiebatur duodecimo die.

50 *Si in Chr. credimus*] Ita scribendum & distinguendum esse censuimus, secuti auctoritatem sex veterum exemplarium. Hæc enim lectio mihi videtur esse præferenda vulgatæ, quam hic subjicio in gratiam illorum qui illam fortasse putabunt fuisse retinendam. *Si in Christum credimus, fidem verbis & promissis ejus habeamus, & non morituri in æternum, ad Christum, cum quo victuri & regnaturi semper sumus, læta securitate veniamus*. Ubi interim admonendum est vocem *morituri* non exstare in illis sex antiquis exemplaribus, *morimur* vero *vel moriemur* haberi in pluribus antiquis codicibus & editionibus.

51 *Dignitatem*] Duæ fuere antiquitus loci istius lectiones. Quidam enim codices præferunt *firmitatem* & supra lineam *vel dignitatem*. Alii *dignitatem* tantum. Et sic legebat Florus. Hinc orta discrepantia quæ invenitur in antiquis exemplaribus. Ego legi *firmitatem* in tribus absque ullo additamento.

52 *Nostra conversatio*] Vide Frontonis Ducæi notas ad panegyricum sancti Joannis Chrysostomi in sanctum martyrem Lucianum.

53 *Conformatum*] Duæ quoque antiquitus fuere lectiones hujus loci. Duo quippe libri veteres habent *configuratum* & supra lineam *vel conformatum*. Veteres librarii posuerunt eam lectionem quæ magis illis placuit. Pamelius maluit *configuratum*. Ego scribo *conformatum*, quia ita inveni scriptum in viginti & duobus exemplaribur nostris, quorum unum est Seguleriamum, & in quinque Anglicanis, tum etiam in excerptis Flori, & quia sic etiam scriptum est lib. 3. testimoniorum cap. 11. Contra apud Reginonem lib. 2. cap. 108. de disciplinis ecclesiasticis legendum est *sed hac sententia canonicis atque apostolicis informatur documentis*, pro eo quod nos edidimus *informatur*. Apud sanctum Gregorium lib. 1. epist. 71. vel 73. ad Petrum subdiaconum legitur *ut de æquitate servata præfati episcopi relationibus ipse lauderis*. Pro quo tres optimi & antiquissimi libri habent *relationibus informemur*. Quod ego melius esse puto. Et fortasse legendum est *relationibus informemur & tu ipse lauderis*.

54 *Secundum fidem veri*] Hæc lectio, quam exhibent undecim exemplaria, in quibus pono Seguierianum, est optima. In duobus aliis sceiptum est *verbi*. Morellius adnotat se vidisse scriptum in antiquis *veri alias verbi*. Quod confirmat nostram lectionem. In codice Beccensi & in editione Morellii legitur *veritatis*.

55 *De hoc contagio*] Quamvis hanc lectionem præferat major pars veterum exemplarium, in aliis tamen pluribus & in antiquis editionibus legitur *de hac contagione*. Primus Manutius invexit eam quam nos retinuimus. Utraque bona est.

56 *Sed & per Salomonem*] Vide annotationem Pamelii ad hunc locum.

57 *Raptus est*] Vide sanctum Augustinum cap. 14. de prædestinatione sanctorum.

58 *Deo suo anima devota*] Hieronymus in dialogo adversus Luciferianos, *simplicitas cordis & devota Deo suo anima*. Auctor epistolæ ad Oceanum de ferendis opprobriis edita sub nomine Hieronymi: *Videat ergo anima Deo devota ne insipientium risus eam vel stultorum hominum vanissimus sermo confundat*.

59 *Fratres dil.*] In codice Seguieriano & istic & alibi hæ duæ voces sic scriptæ sunt, FF. DD. Quod icciceo admoneo ut ostendam exactam diligentiam viri doctissimi Joannis Tilii, qui cum ederet opera Paciani episcopi Barcinonensis, & in parænesi ad pœnitentiam legeret in libro veteri, *scripta sunt hac FF. DD. & perpetuis cæsa monumentis*, noluit extendere, quamvis posset, sed in margine posuit arbitrari se his notis significari *dilectissimi fratres*. Quo modo scriptum est in veteri codice Carthusiæ majoris. Galesinius, quamvis non haberet hanc auctoritatem, sic in sua editione posuit uti Tilius conjecerat esse scribendum.

60 *Amplectamur diem*] Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. contra duas epistolas Pelagianorum cap. 8.

61 *Et regno*] Antea legebatur *& regno cælesti*. Verum vox *cælesti* glossema est hominis qui nesciebat Cyprianum uti simpliciter verbo regni ad significandum regnum Christi, id est cæleste. Ego sane vocem *cælesti* reperi in duobus codicibus antiquis. At deest in aliis quatuordecim nostris & in octo Anglicanis.

62 *De sua incolum.*] Hæc est lectio omnium veterum editionum, omnium librorum nostrorum & decem Anglicanorum, atque ita referunt sanctus Augustinus in libro de prædestinatione sanctorum cap. 19. & auctor sermonis in festo sanctorum omnium editus in appendice tomi quinti operum ejusdem sancti pag. 350. qui exstat etiam in codice homiliarum qui tribuitur Alcuino. Ruricius episcopus Lemovicensis lib. 2. epist. 4. *Credite mihi, fratres carissimi, quia illa jam de sua quiete secura, de nostra est salute sollicita*. Vide dissertationem 27. Maximi Tyrii. Primus Erasmus posuit *immortalitate*. Eam lectionem retinuit editio Manutii. Morellius rejecit & posuit *incolumitate*. Pamelius, Rigaltius, & alii maluerunt *immortalitate*. Duo aut tria vetera exemplaria, *jam de sua securi, adhuc de nostra incolumitate solliciti*. VVeselus Groningensis in epistola ad Bernardum Meppensem: *Orant pro nobis defuncti ut in illorum felicem societatem traducamur*. Vide supra pag. 208.

63 *Passionis victoriam*] Duo libri veteres *gloriam*.

64 *Gloriæ suæ*] Tredecim libri veteres habent *claritatis*, vocabulo frequentissimo apud Cyprianum. Alii quinque *caritatis*, errore videlicet librariorum pro *claritatis*. In tribus aliis sceiptum est *daturus eis amplissima munera & claritatis suæ præmia*.

[1] LIBER

DE OPERE ET ELEEMOSYNIS.

[2] MULTA & magna sunt, fratres carissimi, beneficia divina quibus in salutem nostram Dei patris & Christi larga & copiosa clementia & operata sit & semper operetur, quod conservandis ac vivificandis nobis pater [3] filium misit, ut reparare nos posset, quodque filius missus esse & hominis filius fieri voluit ut nos Dei filios faceret. Humiliavit se, ut populum qui prius jacebat erigeret. Vulneratus est, ut vulnera nostra [4] curaret. Servivit, ut ad libertatem servientes extraheret. Mori sustinuit, ut immortalitatem mortalibus exhiberet. Multa hæc sunt & magna divinæ misericordiæ munera. Sed adhuc qualis providentia illa & quanta clementia est quod nobis salutari ratione prospicitur, ut homini qui redemptus est reservando plenius consulatur. [5] Nam cum Dominus adveniens sanasset illa quæ Adam portaverat vulnera, & venena serpentis [6] antiqua curasset, legem dedit sano, & præcepit ne ultra jam peccaret, ne quid peccanti gravius eveniret. Coartati eramus & in angustum innocentiæ præscriptione conclusi. Nec haberet quid fragilitatis humanæ infirmitas atque

A

B

Joan. 5.

que imbecillitas faceret, nisi iterum pietas divina subveniens, justitiæ & misericordiæ operibus ostensis, viam quamdam tuendæ salutis aperiret, ut sordes postmodum quascumque contrahimus eleemosynis abluamus. Loqnitur in scripenris divinis spiritus sanctus & dicit:
Tob. 4. *Eleemosynis & fide delicta purgantur*. Non uti-
Prov. 15. que illa delicta quæ fuerant ante contracta. Nam illa Christi sanguine & sanctificatione pur-
Eccles. 3. gantur. Item denuo dicit: *Sicut aqua exstinguit ignem, sic eleemosyna exstinguit peccatum*.. Hic quoque ostenditur & probatur quia sicut lavaero aquæ salutaris gehennæ ignis exstinguitur, ita & eleemosynis atque operationibus justis delictorum flamma sopitur. Et quia semel in baptismo remissa peccatorum datur, assidua & jugis operatio baptismi instar imitata Dei rursus indulgentiam largitur. Hoc & in evangelio Dominus docet. Nam cum denotarentur discipuli ejus quod ederent, nec prius manus ab-
Luc. 11. luissent, respondit & dixit: *Qui fecit quod intus est fecit & quod foris est. Verum date eleemosynam, & ecce vobis munda omnia*. Docens scilicet & ostendens non manus lavandas esse, sed pectus, & sordes intrinsecus potius qusm extrinsecus detrahendas, verum qui purgaverit quod est intus, eum quoque id quod foris est repurgasse, & emundata mente, cute quoque & corpore mundum esse cœpisse. Porro autem monens & ostendens unde mundi & purgati esse possimus, addidit eleemosynas esse faciendas. Misericors docet & monet misericordiam fieri; & quia servare quærit quos magno pretio redemit, post baptismi gratiam sordidatos docet denuo posse purgari. [7] Agnoscamus itaque, fratres carissimi, divinæ indulgentiæ munus salubre, & emundandis purgandisque peccatis nostris, qui sine aliquo conscientiæ vulnere esse non possumus, medelia spiritalibus vulnera nostra curemus. [8] Nec quisquam sic sibi de puro atque immaculato [9] pectore blandiatur ut innocentia sua fretus medicinam non putet adhibendam esse vulneribus, cum scri-
Prov. 20. ptum sit: *Quis gloriabitur castum se habere cor, aut quis gloriabitur mundum se esse a peccatis?* Et iterum in epistola sua Joannes ponat & di-
1. Joa. 1. cat: *Si dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus, & [10] veritas in nobis non est*. Si autem nemo esse sine peccato potest, & quisquis inculpatum se esse dixerit aut superbus aut stultus est, quam necessaria, quam benigns est divina clementia, quæ cum sciat non deesse sanatis quædam postmodum vulnera, dedit curandis denuo sanandisqne vulneribus remedia salutaria. Numquam denique, fratres dilectissimi, admonitio divina cessavit & tacuit quo minus in scripturis sanctis tam veteribus quam novis semper & ubique ad misericordiæ opera Dei populus provocaretur; & canente atqne exhortante spiritu sancto quisquis ad spem regni cælestis instruitur, facere eleemosynas ju-
Isa. 58. betur. Mandat & præcipit Esaiæ Deus: *Exclama, inquit, in fortitudine, & noli parcere. Sicut tuba exalta vocem tuam, & annuntia plebi meæ peccata ipsorum & domui Jacob facinora eorum*. Et cum peccata eis sua exprobrari præcepisset, cumque eorum facinora pleno indignationis impetu protulisset, dixissetque eos nec si orationibus & precibus & jejuniis uterentur

A satisfacere pro delictis posse, nec si in cilicio & cinere volverentur, iram Dei posse lenire, in novissima tamen parte demonstrans solis eleemosynis Deum posse placari, addidit dicens: *Frange esurienti panem tuum, & egenos sine tecta* Isa. 58. *indue in domum tuam. Si videris nudum, vesti eum, & domesticos seminis tui non despicies. Tunc erumpet temporaneum lumen tuum, & [11] vestimenta tua cita orientur, & præibit ante te justitia, & claritas Dei circumdabit te. Tunc exclamabis, & Deus exaudiet te. Dum adhuc loqueris dicet: Ecce adsum*. Remedia propitiando Deo ipsius
B Dei verbis data sunt, quid deberent facere peccantes magisteria divina docuerunt, operationibus justis Deo satisfieri, misericordiæ meritis peccata purgari. Et apud Salomonem legimus: *Conclude eleemosynam [12] in corde pauperis, & hæc* Prov. 21. *pro te exorabit ab omni mala*. Et iterum: *Qui obturat aures ne audiat imbecillum, & ipse invocabit Deum, & non erit qui exaudiat eum*. Neque enim promereri [13] misericordiam Domini poterit qui misericors ipse non fuerit, aut impetrabit de divina pietate aliquid in precibus
C qui ad precem pauperis non fuerit humanus. Quod item in psalmis spiritus sanctus declarat & probat dicens: *Beatus qui intelligit super ege-* Psal. 40. *num & pauperem, in die mala liberabit eum Dominus*. Quorum præceptorum memor Daniel, cum rex Nabuchodonosor adverso somnio territus æstuaret, pro avertendis malis ad divinam opem impetrandam remedium dedit dicens; *Propterea, rex, consilium meum placeat tibi, &* Dan. 4. *peccata tua eleemosynis redime & injustitias tuas miserationibus pauperum, & erit Deus [14] parcens*
D *peccatis tuis*. Cui rex non obtemperans adversa quæ viderat & infesta perpessus est: quæ evadere & vitare potuisset, si peccata sua eleemosynis redemisset. Raphael quoque angelus paria testatur, & ut eleemosyna libenter ac largiter fiat hortatur dicens: *Bona est oratio cum* Tob. 12. *jejunio & eleemosyna: quia eleemosyna a morte liberat, & ipsa purgat peccata*. Ostendit orationes nostras ac jejunia minus posse nisi eleemosynis adjuventnr, deprecationes solas parum ad impetrandum valere, nisi factorum & operum accessione [15] satientur. Revelat angelus & ma-
E nifestat & firmat eleemosynis petitiones nostras efficaces fieri, eleemosynis vitam de periculis redimi, eleemosynia animaa a morte liberari. Nec sic, fratres earissimi, ista proferimus ut non quod Raphael angelus dixit veritatis testimonio comprobemus. In actibus apostolorum facti fides posita est, & quod eleemosynis, non tantum a secunda, sed a prima morte animæ liberentur gestæ & impletæ rei probatione compertum est. Tabitha operationibus justis & eleemosynis præstandis plurimum dedita, cum in-
F firmata esset & mortua, ad cadaver exanime Petrus accitus est: qui cum impigre pro apostolica humanitate venisset, circumsteterunt eum viduæ flentes & rogantes, pallia & tunicas & omnia illa quæ prius sumpserant iodumenta monstrantes, nec pro defuncta suis vocibus, sed ipsius operibus deprecantes. Sensit Petrus impetrari posse quod sic petebatur, nec defuturum Christi auxilium viduis deprecantibus, quando esset in viduis ipse vestitus. Cum itaque genibus nixus orasset, viduarum ac pauperum idoneus advocatus legatas sibi preces ad Domi-

Dominum pertulisset, conversus ad corpus, A
Act. 9. quod in tabula jam lotum jacebat, *Tabitha*,
inquit, *exsurge in nomine Jesu Christi*. Nec de-
fuit Petro quo minus statim ferret auxilium
qui in evangelio dari dixerat quidquid fuisset
ejus nomine postulatum. Mors itaque suspen-
ditur, & spiritus redditur, & mirantibus ac
stupentibus cunctis ad hanc mundi denuo lu-
cem redivivum corpus animatur. Tantum po-
tuerunt misericordiæ merita, tantum opera ju-
sta valuerunt. Quæ laborantibus viduis largita
fuerat subsidia vivendi, meruit ad vitam vidua- B
rum petitione revocari. Itaque in evangelio
Dominus, doctor vitæ nostræ, & magister sa-
lutis æternæ, vivificans credentium populum,
& vivificatis consulens in æternum, inter sua
mandata divina & præcepta cælestia nihil cre-
brius mandat & præcipit quam ut insistamus
eleemosynis dandis, nec terrenis possessionibus
incubemus, sed cælestes thesauros potius recon-
Luc. 12. damus. *Vendite*, inquit, *res vestras*, *& date*
Matt. 6. *eleemosynam*. Et iterum: *Nolite vobis condere*
thesauros super terram, ubi [16] *tinea & comestura*
exterminat, & ubi fures effodiunt & furantur. C
Thesaurizate autem vobis thesauros in cælo, ubi
neque tinea neque comestura exterminat, & ubi fu-
res non effodiunt nec furantur. Ubi enim fuerit the-
saurus tuus, ibi erit & cor tuum. Et cum ob-
servata lege perfectum & consummatum vellet
Matt. 19. ostendere, *Si vis*, inquit, *perfectus esse, vade*
& [17] *vende omnia tua, & da egenis, & habebis*
thesaurum in cælo, & veni, sequere me. Item
alio loco negotiatorem cælestis gratiæ & com-
paratorem salutis æternæ, distractis omnibus re-
bus suis, pretiosam margaritam, hoc est, vi- D
tam æternam Christi cruore pretiosam, de quan-
Matt. 13. titate patrimonii sui dicit debere mercari. *Si-*
mile est, inquit, *regnum cælorum homini negotia-*
tori quærenti bonas margaritas. [18] *Ubi autem in-*
venit pretiosam margaritam, abiit, & vendidit o-
mnia quæ habuit, & emit illam. Eos denique
& Abrahæ filios dicit quos in juvandis alendis-
que pauperibus operarios cernit. Nam cum Za-
Luc. 19. chæus dixisset, *Ecce dimidium ex substantia mea*
do egenis, & si cui quid fraudavi, quadruplum
reddo, respondit Jesus & dixit *quia salus hodie*
huic domui facta est, quoniam & hic filius est E
Gen. 25. *Abrahæ*. Nam si Abraham credidit Deo, &
deputatum est ei ad justitiam, utique qui se-
cundum præceptum Dei eleemosynas facit,
Deo credit, & qui habet fidei veritatem, ser-
vat Dei timorem; qui autem Dei timorem
servat, in miserationibus pauperum [19] Deum
Matth. 3. cogitat. Operatur enim ideo quia credit, quia
scit vera esse quæ prædicta sunt verbis Dei,
nec scripturam sanctam posse mentiri, arbores
infructuosas, id est, steriles homines, excidi
& in ignem mitti, misericordes autem ad re- F
gnum vocari. Qui & alio in loco operarios &
fructuosos fideles appellat, infructuosis vero &
Luc. 16. sterilibus fidem derogat dicens: *Si in injusto* [20]
mammona fideles non fuistis, quod est verum quis
credet vobis? Et si in alieno fideles non fuistis,
quod est vestrum quis dabit vobis? Si vereris &
metuis ne si operari plurimum cœperis, patri-
monio tuo larga operatione finito ad penuriam
forte redigaris, esto in hac parte intrepidus,
esto securus; finiri non potest unde in usus
Christi impenditur, unde opus cæleste celebra-

A tur. Nec hoc tibi de meo spondeo, sed de
sanctarum scripturarum fide & divinæ pollicita-
tionis auctoritate promitto. Loquitur per Sa-
lomonem spiritus sanctus & dicit, *Qui dat pau-* *Prov. 28.*
peribus, numquam egebit, qui autem avertit ocu-
lum suum, in magna penuria erit, ostendens mi-
sericordes atque operantes egere non posse,
magis parcos & steriles ad inopiam postmodum
devenire. Item beatus apostolus Paulus domi-
nicæ inspirationis gratia plenus: *Qui admini-* *2. Cor. 9.*
strat, inquit, *semen seminanti, & panem ad*
B *edendum præstabit, & multiplicabit seminationem*
vestram, & augebit incrementa frugum justitiæ ve-
stræ, ut in omnibus locupletemini. Et iterum:
Administratio hujus officii non tantum supplebit ea *2. Cor. 9.*
quæ sanctis desunt, sed & abundabit per multam
gratiarum actionem in Deum. Quoniam dum gra-
tiarum actio ad Deum pro eleemosynis atque
operationibus nostris pauperum oratione dirigi-
tur, census operantis Dei retributione cumu-
latur. Et Dominus in evangelio jam tunc ejus-
modi hominum corda considerans, & perfidis
atque incredulis præscia voce denuntians, con-
C testatur & dicit: *Nolite cogitare dicentes: Quid* *Matt. 6.*
edemus, aut quid bibemus, aut quid vestiemur?
Hæc enim nationes quærunt. Scit autem pater ve-
ster quia omnium horum indigetis. Quærite primum
regnum Dei & justitiam ejus, & omnia ista appo-
nentur vobis. Eis omnia apponi dicit & tradi
qui regnum & justitiam Dei quærunt. Eos
enim Dominus, cum judicii dies venerit, ad
percipiendum regnum dicit admitti qui fuerint
in ecclesia ejus operati. Metuis ne patrimo-
nium tuum forte deficiat, si operari ex eo lar-
D giter cœperis; & nescis, miser, quia dum ti-
mes ne res familiaris deficiat, vita ipsa & salus
deficit, & dum ne quid de rebus tuis minua-
tur attendis, non respicis quod ipse minuaris,
amator magis mammonæ quam animæ tuæ;
ut dum times ne pro te patrimonium tuum
perdas, ipse pro patrimonio tuo pereas. Et
ideo bene apostolus clamat & dicit: *Nihil intu-* *1. Tim. 6.*
limus in hunc mundum, verum nec auferre quid
possumus. Habentes itaque exhibitionem & tegu-
mentum, his contenti simus. Qui autem volunt di-
vites fieri, incidunt in tentationem & in [21] *musci-*
E *pulam & desideria multa & nocentia, quæ mer-*
gunt hominem in perditionem & in interitum. Ra-
dix enim omnium malorum est cupiditas, quam
quidam appetentes naufragaverunt a fide, & in-
seruerunt se doloribus multis. Metuis ne patrimo-
nium tuum forte deficiat, si operari ex eo lar-
giter cœperis. Quando enim factum est ut ju-
sto possent [22] deesse subsidia vitæ, cum scriptum
sit: *Non occidet fame Dominus animam justam*. *Prov. 10.*
Helias in solitudine corvis ministrantibus pasci- *3. Reg. 17.*
tur, & Danieli in lacu ad leonum prædam *Dan. 14.*
F jussu regis incluso prandium divinitus appara-
tur; & tu metuis ne operanti tibi & Domi-
num promerenti desit alimentum, quando ipse
in evangelio ad exprobrationem eorum quibus
mens dubia est & fides parva contestetur & di-
cat: *Aspicite volatilia cæli, quoniam non seminant,* *Matt. 6.*
neque metunt, neque colligunt in horrea, & pater
vester cælestis alit illa. Nonne vos pluris illis
estis? Volucres Deus pascit, & passeribus ali-
menta diurna præstantur; & quibus nullus di-
vinæ rei sensus est, eis nec potus nec cibus
deest. Tu christiano, tu Dei servo, tu ope-
ribus

ribus bonis dedito, tu domino suo caro aliquid A existimas defuturum? Nisi si putas quia qui Christum pascit, a Christo ipse non pascitur, aut eis terrena deerunt quibus cælestia & divina tribuuntur. Unde hæc incredula cogitatio, unde impia & sacrilega ista meditatio? Quid facit in domo fidei perfidum pectus? Quid qui Christo omnino non credit appellatur & dicitur christianus? Pharisæi tibi magis congruit nomen. Nam cum Dominus in evangelio de eleemosynis disputaret, & ut nobis amicos [13] de terrestribus lucris provida operatione faceremus, B qui nos postmodum in tabernacula æterna susciperent, fideliter ac salubriter præmoneret, addidit post hæc scriptura dicens:

Luc. 16. *Audiebant autem hæc omnia Pharisæi, qui erant cupidissimi, & irridebant eum.* Quales nunc quosdam in ecclesia videmus, quorum præclusæ aures & corda cæcata nullum de spiritalibus ac salutaribus monitis lumen admittunt; de quibus mirari non oportet quod contemnant in tractatibus servum, quando a talibus ipsum Dominum videamus esse contemptum. Quid tibi in istis ineptis & stultis cogitationibus plaudis, C quasi metu & sollicitudine futurorum ab operibus retarderis? Quid umbras & præstigias quasdam vanæ excusationis obtendis? Confitere immo quæ vera sunt; & quia scientes non potes fallere, secreta & abdita mentis expróme. Obsederunt animum tuum sterilitatis tenebræ, & recedente inde lumine veritatis, carnale pectus alta & profunda avaritiæ caligo cæcavit. Pecuniæ tuæ captivus & servus es, catenis cupiditatis & vinculis alligatus es, & quem jam solverat Christus, denuo vinctus es. D Servas pecuniam, quæ te servata non servat. Patrimonium cumulas, quod te [14] pondere suo onerat; nec meministi quid Deus responderit diviti exuberantium fructuum copiam stulta exsultatione jactanti:

Luc. 12. *Stulte*, inquit, *hac nocte expostulatur anima tua a te. Quæ ergo parasti cujus erunt?* Quid divitiis tuis solus incubas, quid in pœnam tuam patrimonii tui pondus exaggeras, ut quo locupletior sæculo fueris, pauperior Deo fias? [15] Redditus tuos divide cum Domino Deo tuo, fructus tuos partire cum Christo, fac tibi [16] possessionum terrestrium Christum participem, E ut & ille te sibi faciat regnorum cælestium coheredem. Erras & falleris quisquis te in sæculo divitem credis. Audi in apocalypsi Domini tui vocem ejusmodi homines justis objurgationibus increpantem.

Apoc. 3. *Dicis*, inquit, *dives sum, & ditatus sum, & nullius rei egeo; & nescis quoniam tu es miser*, [17] *& miserabilis, & pauper, & cæcus, & nudus. Suadeo tibi emere a me aurum ignitum de igni, ut sis dives, & vestem albam, ut vestiaris, & non appareat in te fœditas nuditatis tuæ, & collyrio inunge oculos tuos ut videas.* F Qui ergo locuples & dives es, eme tibi a Christo aurum ignitum, ut sordibus tuis tamquam igne decoctis, esse aurum mundum possis, si eleemosynis & justa operatione purgeris. Eme tibi albam vestem, ut qui secundum Adam nudus fueras, & horrebas ante deformis, indumento Christi candido vestiaris. Et quæ matrona [18] in ecclesia Christi locuples & dives es, inunge oculos tuos, non stibio diaboli, sed collyrio Christi; ut pervenire ad videndum

A Deum possis, dum Deum & operibus & moribus promereris. Ceterum quæ talis es, nec operari in ecclesia potes. Egentem enim & pauperem non vident oculi tui superfusi nigroris tenebris & nocte contecti. Locuples & dives es, & dominicum celebrare te credis, quæ [19] corban omnino non respicis, quæ [20] in dominicum sine sacrificio venis, quæ [21] partem de sacrificio quod pauper obtulit sumis. Intuere in evangelio viduam præceptorum cælestium memorem inter ipsas pressuras & angustias egestatis operantem, B in gazophylacium duo quæ sola sibi fuerant minuta mittentem: quam cum animadverteret Dominus & videret, non de patrimonio sed de animo opus ejus examinans, & considerans non quantum sed ex quanto dedisset, respondit & dixit: *Amen dico vobis*, Luc. 21. *quoniam vidua ista plus omnibus misit in dona Dei. Omnes enim isti ex eo quod abundavit illis miserunt in dona Dei. Hæc autem de inopia sua omnem quemcumque habuit victum misit.* Multum beata mulier & gloriosa, quæ etiam ante diem judicii [22] meruit judicis voce laudari. Pudeat C divites sterilitatis atque [23] infidelitatis suæ. Vidua, [24] & vidua inops, rebus dives in opere invenitur. Cumque universa quæ dantur pupillis & viduis conferantur, dat illa quam oportebat accipere; ut sciamus quæ pœna sterilem divitem maneat, quando hoc ipso documento operari etiam pauperes debeant. Atque ut intelligamus hæc opera Deo dari & eum quisquis hæc faciat Dominum promereri, Christus illud Dei dona appellat, & in dona Dei viduam duos quadrantes misisse significat, ut D magis ac magis possit esse manifestum quia qui miseretur pauperis Deum fenerat. Sed nec illa res, fratres carissimi, a bonis operibus & justis refrenet & revocet christianum quod excusari se posse aliquis existimet beneficio filiorum, quando in impensis spiritalibus Christum cogitare qui accipere se professus est debeamus, [25] nec conservos liberis nostris sed Dominum præferamus, ipso instruente & monente. *Qui diligit*, inquit, *patrem aut matrem super me*, Matt. 10. *non est me dignus; & qui diligit filium aut filiam super me, non est me dignus.* Item in Deutero- E nomio ad corroborationem fidei & dilectionem Dei paria conscripta sunt. *Qui dicunt*, inquit, Deut. 33. *patri aut matri, non novi te, & filios suos non agnoverunt, hi custodierunt præcepta tua, & testamentum tuum servaverunt.* Nam si Deum toto corde diligimus, nec parentes nec filios Deo præferre debemus. Quod & Joannes in epistola sua ponit, caritatem Dei apud eos non esse quos videamus operari in pauperes nolle. *Qui habuerit*, inquit, *substantiam mundi, &* 1. Joa. 3. *viderit fratrem suum desiderantem, & clauserit viscera sua, quomodo caritas Dei manet in illo?* F Si enim Deus eleemosynis pauperum feneratur, & cum datur minimis, Christo datur, non est quod quis terrena cælestibus præferat nec divinis humana præponat. Sic vidua illa 3. Reg. 17. in tertio regnorum libro, cum in siccitate & fame consumptis omnibus de modico farre & oleo quod superfuerat fecisset subcinericium panem, quo absumpto moritura cum liberis esset, supervenit Helias, & petiit sibi prius ad edendum dari, tunc quod superfuisset inde illam cum filiis suis vesci. Nec obtemperare il-

la dubitavit , aut Heliæ filios mater in fame & egestate præposuit . Fit immo in conspectu Dei quod Deo placeat ; prompte ac libenter quod petebatur offertur ; nec de abundaotia portio , sed de modico totum datur , & esurientibus liberis alter prius pascitur , neque in penuria & fame cibus ante quam misericordia cogitatur ; nt dum in opere salutari carnaliter vita contemnitur , spiritaliter anima servetur . Helias itaque typum Christi gerens , & quod ille pro misericordia vicem singulis reddat ostendens , respondit & dixit : *Hæc dicit Dominus : [36] Fidelia farris non deficiet , & [37] capsaces olei non minuetur usque in diem quo dabit Dominus imbrem super terram* . Secundum divinæ pollicitationis fidem multiplicara sunt viduæ & cumulata quæ præstitit , & operibus justis ac misericordiæ meritis augmenta & incrementa sumentibus , farris & olei vasa completa sunt . Nec filiis abstulit mater quod Heliæ dedit , sed magis contulit filiis quod benigne & pie fecit . Et illa nondum Christum sciebat , nondum præcepta ejus audierat , non cruce & passione ejus redempta cibum & potum pro sanguine rependebat ; ut ex hoc appareat quantum in ecclesia peccet qui se & filios Christo anteponens divitias suas servat , nec patrimonium copiosum cum indigentinm paupertate communicat . Sed enim multi sunt in domo liberi , & retardat te numerositas filiorum quo minus largiter bonis operibus insistas . Atqui hoc ipso operari amplius debes quo multorum pignorum pater es . Plures sunt pro quibus Dominum depreceris , multorum delicta redimenda sunt , multorum purgandæ conscientiæ , multorum [38] animæ liberandæ . Ut in hac vita sæculari alendis sustinendisqne pignoribus quo major est numerus , hoc major & sumptus est , ita & in vita spiritali atque cælesti , quo amplior fuerit pignorum copia , esse & operum debet major impensa . Sic & Job sacrificia numerosa pro liberis offerebat ; quantusque erat in domo pignorum numerus , tantus dabatur Deo & numerus hostiarum . Et quoniam quotidie deesse non potest quod peccetur in conspectu Dei , sacrificia quotidiana non deerant , quibus possent peccata [39] tergeri . Probat scriptura divina dicens :

Job 1. *Job homo verus & justus habuit filios septem & filias tres , & emundabat illos offerens pro eis hostias Deo secundum numerum illorum , & pro peccatis eorum vitulum unum* . Si ergo vere filios tuos diligis , si eis exhibes plenam & paternam dulcedinem caritatis , operari magis debes ut filios tuos Deo justa operatione commendes . Nec eum liberis tuis cogites patrem qui & temporarius & infirmus est , sed illum pares qui æternus & firmus filiorum spiritalium pater est . Illi assigna facultates tuas qnas heredibus servas . Ille sit liberis tuis tutor , ille curator , ille contra omnes injurias sæculares divina majestate protector . Patrimonium Deo creditum nec respublica eripit , nec fiscus invadit , nec calumnia aliqua forensis evertit . In tuto hereditas pouitur quæ Deo custode servatur . Hoc est caris pignoribus in posterum providere , hoc est futuris heredibus paterna pietate consulere secundum fidem scripturæ sanctæ dicentis :

Psal. 36. *Junior fui , & senui , & non vidi justum derelictum , neque semen ejus [40] egens pane . Tota die miseretur*

A *& [41] fenerat , & semen ejus in benedictione est* . Et iterum : *Qui conversatur sine vituperatione in justitia , beatos post se filios relinquet* . Prævaricator itaque & proditor pater es , nisi filiis tnis fideliter consulas , nisi conservandis eis religiosa & vera pietate prospicias . Qui studes terreno magis quam cælesti patrimonio , filios tuos diabolo magis commendare quam Christo , bis delinquis , & geminum ac duplex crimen admittis , & quod non præparas filiis tuis Dei patris auxilium , & qnod doces filios patrimonium plus amare quam Christum . Esto potius Prov. 20.

B liberis tuis pater talis qualis Tobias exstitit . Da utilia & salutaria præcepta pignoribus qualia ille filio dedit ; manda filiis tuis quod & ille filio mandavit dicens : *Et nunc , fili , mando tibi , servi Deo in veritate , & fac coram illo quod illi placet , & filiis tuis manda ut faciant justitiam & eleemosynas , & sint memores Dei , & benedicant nomen ejus omni tempore* . Et iterum : *Omnibus diebus vitæ tuæ , fili dilectissime , Deum in mente habe , & noli præterire præcepta ejus . Justitiam fac omnibus diebus vitæ tuæ , & noli* Tob. 4.

C *ambulare viam iniquitatis ; quoniam agente te ex veritate , erit respectus operum tuorum . Ex substantia tua fac eleemosynam , & noli avertere faciem tuam ab ullo paupere . Ita fiet ut nec a te avertatur facies Dei . Prout habueris , fili , sic fac . Si tibi fuerit copiosa substantia , plus ex illa fac eleemosynam . Si exiguum habueris , ex hoc ipso exiguo communica . Et ne timueris cum facis eleemosynam . Præmium enim bonum reponis tibi in diem necessitatis , quia eleemosyna a morte liberat , & non patitur ire in gehennam . Munus bonum est eleemosyna omnibus qui faciunt eam coram summo*

D *Deo* . Quale munus est , fratres carissimi , cujus editio Deo spectante celebratur ? Si in gentilium munere grande & gloriosum videtur proconsules vel [42] imperatores habere præsentes , & apparatus ac sumptus apud munerarios major est ut possint placere majoribus , quanto illustrior muneris & major est gloria Deum & Christum spectatores habere ? Quanto istic & apparatus uberior & sumptus largior exhibendus est ubi ad spectaculum conveniunt cælorum virtutes , conveniunt angeli omnes , ubi mune-

E rario non quadriga vel consulatus petitur , sed vita æterna præstatur , nec captatur ioanis & temporarius favor vulgi , sed perpetuum præmium regni cælestia accipitur ? Atque ut pigros & steriles & cupiditate nummaria nihil circa fructum salutis operantes magis pudeat , ut plus conscientiam sordidam dedecoris ac turpitudinis suæ rubor cædat , [43] ponat unusquisque ante oculos suos diabolum cum servis suis , id est , cum populo perditionis ac mortis , in medium prosilire , plebem Christi , præsente & judicante ipso , comparationis examine provocare di-

F centem : Ego pro istis quos mecum vides nec alapas accepi , nec flagella sustinui , nec crucem pertuli , nec sanguinem sudi , nec familiam meam pretio passionis & cruoris redemi ; sed nec regnum illis cæleste promitto , nec ad paradisum restituta immortalitate denuo revoco ; & munera mihi quam pretiosa , quam grandia , qnam nimio & longo labore quæsita sumptuosissimis apparatibus comparant , rebus suis vel obligatis in muneris comparatione vel venditis ; ac nisi editio honesta successerit , convi-

ciis ac

cis ac sibilis ejiciuntur, & furore populari nonnumquam pæne lapidantur? Tuos tales [44] munerarios, Christe, [45] demonstra, illos divites, illos copiosis opibus affluentes, an in ecclesia præsidente & spectante te ejusmodi munus edant, oppignoratis vel distractis rebus suis, immo ad cælestes thesauros mutata in melius possessione translatis. In istis muneribus meis caducis atque terrenis nemo pascitur, nemo vestitur, nemo cibi alicujus aut potus solatio sustinetur. Cuncta inter furorem edentis & spectantis errorem prodiga & stulta voluptatum frustrantium vanitate depereunt. Illic in pauperibus tuis tu vestiris & pasceris, tu æternam vitam operantibus polliceris; & vix tui meis pereuntibus adæquantur, qui a te divinis mercedibus & præmiis cælestibus honorantur. Quid ad hæc respondemus, fratres carissimi? Sacrilega sterilitate & quadam tenebrarum nocte coopertas divitum mentes qua ratione defendimus, qua excusatione purgamus, qui diaboli servis minores sumus, ut Christo pro pretio passionis & sanguinis vicem nec in modicis rependamus? Præcepta ille nobis dedit, quid facere servos suos oporteret instruxit, operantibus præmium pollicitus, & supplicium sterilibus comminatus, sententiam suam protulit, quid judicaturus sit ante prædixit. Quæ potest excusatio esse cessanti, quæ defensio sterili, nisi quod non faciente servo quod præcipitur, Dominus faciet quod minatur, qui & dicit:

Matt. 25. *Cum venerit filius hominis in claritate sua, & omnes angeli cum eo, tunc sedebit in throno claritatis suæ, & colligentur ante eum omnes gentes, & segregabit eos ab invicem, quemadmodum pastor segregat oves ab hædis, & statuet oves ad dexteram suam, hædos autem ad sinistram. Tunc dicet rex iis qui ad dexteram suam erunt: Venite benedicti patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi. Esurivi enim, & dedistis mihi manducare. Sitivi, & potastis me; hospes fui, & adduxistis me; nudus, & vestistis me; infirmatus sum, & visitastis me; in carcere fui, & venistis ad me. Tunc respondebunt ei justi dicentes: Domine, quando te vidimus esurientem & pavimus, sitientem & potavimus? Quando te vidimus hospitem, & adduximus, nudum, & vestivimus, quando autem te vidimus infirmari & in carcere, & venimus ad te? Tunc respondens rex dicet eis: Amen dico vobis, quamdiu fecistis uni horum ex fratribus meis minimis, mihi fecistis. Tunc dicet & illis qui ad sinistram ejus erunt: Discedite a me maledicti in ignem æternum quem paravit pater meus diabolo & angelis ejus. Esurivi enim, & non dedistis mihi manducare; sitivi, & non potastis me; hospes fui, & non adduxistis me; nudus, & non vestistis me; infirmus & in carcere, & non visitastis me. Tunc respondebunt & ipsi dicentes: Domine, quando te vidimus esurientem aut sitientem aut hospitem aut nudum aut infirmum aut in carcere, & non ministravimus tibi? Et respondebit illis: Amen dico vobis, quamdiu non fecistis uni ex minimis his, neque mihi fecistis. Et abibunt isti in ambustionem æternam, justi autem in vitam æternam.* Quid potuit nobis majus Christus edicere? Quomodo magis potuit justitiæ ac misericordiæ nostræ opera provocare quam quod præstari dixit sibi quidquid egenti præstatur & pauperi, & se dixit offendi nisi egenti præstetur & pauperi; ut qui respectu fratris in ecclesia non movetur, vel Christi contemplatione moveatur, & qui non cogitat in labore atque in egestate conservum, vel Dominum cogitet in ipso illo quem despicit constitutum. Et iccirco, fratres carissimi, quibus metus in Deum pronus est, & spreto calcatoque jam mundo ad superna & divina animus erectus est, fide plena, mente devota, operatione continua promerendo Domino obsequium præbeamus. Demus Christo vestimenta terrena, indumenta cælestia recepturi. Demus cibum & potum sæcularem, cum Abraham & Isaac & Jacob ad convivium cæleste venturi. Ne parum metamus, plurimum seminemus. Securitati ac saluti æternæ dum tempus est consulamus, Paulo apostolo admonente & dicente: *Ergo dum tempus habemus operemur quod bonum est ad omnes, maxime autem ad domesticos fidei. Bonum autem facientes non deficiamus. Tempore enim suo metemus.* Gal. 6. Cogitemus, fratres dilectissimi, quid sub apostolis fecerit credentium populus, quando inter ipsa primordia majoribus virtutibus mens vigebat, quando credentium fides novo adhuc fidei calore fervebat. Domicilia tunc & prædia venumdabant, & dispensandam pauperibus quantitatem libenter ac largiter apostolis offerebant, terreno patrimonio vendito atque distracto fundos illuc transferentes ubi fructus caperent possessionis æternæ, illic comparantes domos ubi inciperent semper habitare. Talis tunc fuit in operationibus cumulus qualis in dilectione consensus, sicut legimus in actis apostolorum: *Turba autem eorum qui crediderant anima ac mente una agebant; nec fuit inter illos discrimen ullum, nec quidquam suum judicabant ex bonis quæ eis erant, sed fuerunt illis omnia communia.* Act. 4. Hoc est nativitate spiritali vere Dei filios fieri, hoc est lege cælesti æquitatem Dei patris imitari. Quodcumque enim Dei est, in nostra usurpatione commune est, nec quisquam a beneficiis ejus & muneribus arcetur quo minus omne humanum genus bonitate ac largitate divina æqualiter perfruatur. Sic æqualiter dies illuminat, sol radiat, imber rigat, ventus aspirat; & dormientibus somnus unus est, & stellarum splendor ac lunæ communis est. Quo [46] æqualitatis exemplo qui possessor in terris redditus ac fructus suos cum fraternitate partitur, dum largitionibus gratuitis [47] communis ac justus est, Dei patris imitator est. Quæ illa erit, fratres carissimi, operantium gloria, quam grandis & summa lætitia, cum populum suum Dominus cœperit recensere, & meritis atque operibus nostris præmia promissa contribuens, pro terrenis cælestia, pro temporalibus sempiterna, pro modicis magna præstare, offerre nos patri, cui nos sua sanctificatione restituit, æternitatem nobis immortalitatemque largiri, ad quam nos sanguinis sui vivificatione reparavit, reduces ad paradisum denuo facere, regna cælorum fide & veritate suæ pollicitationis aperire. Hæc hæreant firmiter sensibus nostris, hæc intelligantur plena fide, hæc corde toto diligantur, hæc indesinentium operum magnanimitate redimantur. Præclara & divina res, fratres carissimi, saluta-

salutaris operatio, solatium grande credentium, securitatis nostræ salubre præsidium, munimentum spei, tutela fidei, medela peccati, res posita in potestate facientis, res & grandis & facilis, sine periculo persecutionis, corona pacis, verum Dei munus & maximum, infirmis necessarium, fortibus gloriosum, quo christianus adjutus perfert gratiam spiritalem, promeretur Christum judicem, Deum computat debitorem. Ad hanc operum salutarium palmam libenter ac prompte certemus, omnes in agone justitiæ Deo & Christo spectante curramus, & qui sæculo & mundo majores esse jam cœpimus, cursum nostrum nulla sæculi & mundi cupiditate tardemus. Si expeditos, si celeres, si in hoc operis agone currentes dies nos vel redditionis vel persecutionis invenerit, nusquam Dominus meritis nostris ad præmium deerit. In pace vincentibus [48] coronam candidam pro operibus dabit, in persecutione purpuream pro passione geminabit.

NOTÆ AD LIBRUM DE OPERE ET ELEEMOSYNIS.

1 De hoc libro sic loquitur sanctus Hieronymus in epistola ad Pammachium de dormitione Paulinæ: *Quantas vires habeat misericordia, & quibus donanda sit præmiis, & beatus Cyprianus grandi volumine prosequitur, & Danielis consilium probat, qui regem impiissimum, si audire voluisset, dicit pauperum sustentatione salvandum.*

2 *Multa & magna*] Hic locus in Græcam linguam versus prolatus est in concilio Ephesino inter testimonia patrum & martyrum adversus hæresim Nestorii. Itaque in antiqua versione istius concilii non describuntus Cypriani verba, sed alia translata ex Græco sermone. Exstat ea versio inter opera Marii Mercatoris pag. 180. editionis nostræ. Hunc porro locum lectum fuisse in concilio testatur etiam Vincentius Lirinensis.

3 *Filium misit*] In editionibus posterioribus & in tribus antiquis codicibus legitur *filium suum*. Sane vox *suum* exstat in epistola Pauli ad Galatas, ex qua sumptus est hic locus. Exstat etiam lib. 2. testimoniorum cap. 8. Delevi tamen, quia deest in viginti libris veteribus, apud Marium Mercatorem, in editione Spirensi, in antiqua Veneta, in Erasmica. Addita primo fuit in editione Manutii. Morellius expunxit.

4 *Curaret*] Antea legebatur *sanaret*. Mutare coactus sum, quia omnes fere libri veteres habent lectionem quam profero.

5 *Nam cum Dominus*] Refert hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. contra duas epistolas Pelagianorum c. 8.

6 *Antiqua*] Ita veteres libri fere omnes & veteres editiones. Pamelius posuit *antiqui*. Quam lectionem inveni etiam in quibusdam libris antiquis.

7 *Agnoscamus itaque*] Hunc quoque locum refert sanctus Augustinus ibidem cap. 10.

8 *Nec quisquam*] Citat Augustinus ibidem & in libro secundo contra Julianum Pelagianum cap. 8.

9 *Pectore*] Antea legebatur *corde*. Neque dubitandum est quin hæc lectio sit optima. Verum cum *pectore* scriptum sit in viginti & duobus libris nostris & in sex Anglicanis, putavi debere me cedere eorum auctoritati, præsertim cum ita quoque scriptum sit apud sanctum Augustinum lib. 2. contra Julianum Pelagianum cap. 8.

10 *Veritas in nobis non est*] Postea additur in vulgatis editionibus: *Si autem confessi fuerimus peccata nostra, fidelis & justus est Dominus qui nobis peccata dimittat*. Verum tametsi ea exstent in quibusdam codicibus antiquis, cum desiderentur in sexdecim nostris, in primis in Seguieriano, in sex Anglicanis, & apud sanctum Augustinum in locis supra laudatis, putavi ea non esse Cypriani, sed a quodam studioso huc translata ex epistola sancti Joannis. Certe absque iis non minus constat sensus.

11 *Vestimenta tua*] Nescio unde orta sit scriptura libri Fuxensis, in quo legitur *& preces tuæ cito exaudientur*. In editione vulgata, *& sanitas tua citius orietur*. Vide Hieronymum in caput 58. Isaiæ.

12 *In corde*] In duobus libris antiquis legitur *sinu* & supra lineam *vel corde*. Hinc orta est discrepantia lectionum in antiquis codicibus, quorum nonnulli habent *corde*, alii *sinu*. Veteres editiones habent *sinu*. Manutius posuit *corde*, Morellius *sinu*.

13 *Miseric. Domini*] Jonas Aurelianensis, qui refert hunc locum ex libro de oratione dominica in libro tertio cap. 10. de institutione laicali, legit *Dei misericordiam*. Codex Lamonii *Dei veniam*. Seguierianus *Deum* tantum.

14 *Parcens*] In codice Fuxensi *vel parcens vel patiens*. Hinc orta est lectio diversa quorumdam librorum in quibus scriptum est *patiens*. Ceterum legendum esse puto *parcens* eo in primis argumento quod, præter auctoritatem veterum librorum & editionum, scriptum est in libro Danielis, *forsitan ignoscet delictis tuis*.

15 *Satientur*] Ita veteres editiones ante eam quæ dicitur esse Gravii. Sic etiam habet Morelliana. Consentiunt autem viginti libri nostri, etiam Seguierianus & Veronensis omnium antiquissimi. Sunt tamen duo qui habent *facientur vel socientur*, alii sex *socientur* tantum. Eam postremam lectionem præferunt septem Anglicani, sed non in hoc loco. Quippe vocem *socientur* ponunt in phrasi superiore, *eleemosynis socientur*. Pamelius contra tot auctoritates, absque ullius libri veteris suffragio, tantum quia in editione illa quæ dicitur Gravii legitur *farciantur*, & quia in quodam libro Coloniensi, qui certe mutilus est in hoc loco, legitur *farcientur*, eo modo quo per errorem quoque scriptum est in Fuxensi *facrentur*, Pamelius inquam ex lectione illius editionis & codicis Coloniensis fecit *farciantur*, minime dubitans quin hæc lectio esset optima. Quod certe non licet. Nam si conjecturis ita facile indulgere licitum esset, ego mallem ponere cum Goulartio *fulciantur*, quam lectionem scio probatam fuisse Nicolao Fabro. Eadem audacia Pamelius in epistola 76. posuit *sanat* pro *satiat*, ut illic monuimus. Apuleius lib. 2. metamorphoseon; *Hac autem novissima, quam fonte satiante postremus partas effudit*. Vide supra pag. 385.

16 *Tinea*] Vide Frontonis Ducæi notas in homilias sancti Basilii de jejunio pag. 29.

17 *Vende o. tua*] Codex Lamonii, *vende omnia quæ possides, & da egenis*. Alibi quoque scriptum vidi *egenis* pro *pauperibus*.

18 *Ubi aut. invenit*] Codex Lamonii: *Inventa autem pretiosa margarita*.

19 *Deum cogitat*] Codex sancti Albini, *Deum fenerat*. Burgundicus & Lamonianus, *Deo fenerat*.

20 *Mammona*] Vide Cælium Calcagninum lib. 1. epist. 39.

21 *Muscipulam*] Duo libri veteres addunt *diaboli*.

22 *Deesse subsidia*] Codex sancti Albini, *possit deesse substantia*. Sic etiam scriptum erat in Veronensi.

23 *De terr. lucris*] Vetus codex monasterii Compendiensis, *& ut nobis de terrestribus copiis lucra magna provida operatione faceremus*.

24 *Pondere suo oneras*] Ita omnes veteres editiones, omnes libri nostri, & octo Anglicani. Pamelius ex editione Gravii, ut ipse ait, adjecit *gravius*, cum tamen vox illa non exstet in editione quæ dicitur Gravii.

25 *Redditus*] Ita scribendum est, non autem *reditus*. Vox enim *redditus* descendit a verbo *reddo*, non a *redeo*. Varro lib. 3. de re rustica cap. 3. *ut sexaginta eo anno reddiderit ea pars villæ bis tantum quantum tuus fundus reddit*. Hieronymus lib. 2. adversus Jovinianum, *pro magnis redditibus paterfamilias exigit*. Sanctus Leo Papa sermone tertio de collectis: *Quanto enim major speretur redditus de majore semine, potest tamen de exigua satione fructus provenire justitiæ*. Et tamen Cujacius lib. 9. observat. cap. 15. scribit *reditus*, & ita scribendum esse contendit Salmasius ad scriptores historiæ augustæ pag. 3. Istic apud Cyprianum codex Compendiensis habet *divitias*.

26 *Possess. terrestrium*] Non improbo lectionem veterum editionum, *fac tibi ex possessionum terrestrium proventu Christum participem*. Primus Manutius mutavit. Manutianam editionem confirmant vetera exemplaria.

27 *Et miserabilis*] Hæc desunt in septemdecim libris nostris & in tribus Anglicanis.

28 *In ecclesia Christi*] Valde puto ista, quæ desunt in antiquis editionibus, in decem codicibus nostris, & in quinque Anglicanis, addita vero sunt a Manutio, non debere esse in hoc loco. Non tamen ausus sum expungere, quia ea reperi in undecim vetustis exemplaribus.

29 *Corban*] Ita scriptum vidi in novem codicibus manuscriptis, etiam in Seguieriano. Alii habent *Corbonam* vel *Corbanam*. Fuxensis, *Corban & Corbanam*. In capite septimo evangelii secundum Marcum & in epistola Hieronymi ad Geruntiam de monogamia: *Corban, quod est donum*. Bona quoque potest esse lectio codicis Pithœani, in quo scriptum est, *qua ut orba omnino non respicis*. Nam paulo ante Cyprianus dixit matris illius oculos superfusos esse nigroris tenebris & nocte contectos. Vide notas Cotelerii ad librum secundum constitutionum apostolicarum cap. 36. & Samuelis Basnagii exercitationes in Baronium pag. 597.

30 *In dominicum*] id est in domum in quam christiani conveniunt ad celebranda mysteria. Constitutio Galerii Maximini pro christianis apud Rufinum lib. 9. cap. 9. *Sed & orationum domos id est dominica sua ut instaurent pro voluntate sua permittimus*. Et lib. 10. cap. 3. quidam confessor qui vicerat philosophum ait: *Surge & sequere me ad dominicum & hujus fidei signaculum suscipe*. Hieronymus in chronico: *In Antiochia dominicum quod vocatur aureum ædificari cœptum*. Sanctus Hilarius in extremo libro ad Constantium qui incipit *Benignifico* ait de Arrianis: *Verentur igitur populi judicium, a dominico ad palatium transeunt*. Vide Beveregii annotationes in canonem 15. concilii Ancyrani & Joannem Stephanum Durantum lib. 1. cap. 5. de ritibus ecclesiæ catholicæ.

Quoniam vero mentio incidit viri clarissimi & amantissimi patriæ civis, qui fuit persona insignis, ut verbis utar sancti Cypriani, arripienda est ista occasio ad destruendam fabulam quæ de eo & Petro Danesio episcopo Vaurensi nuper emersit in republica litteraria. Novus quidam scriptor, testis non satis idoneus, scribit Durantum non esse auctorem operis de ritibus ecclesiæ catholicæ, sed Petrum Danesium episcopum Vaurensem, Durantum porro, qui illud invenerat in bibliotheca Danesii, quam pretio comparaverat, suum fecisse eo jure quo emptores ea sua faciunt quæ emunt. Istud vero se accepisse ait hic auctor a Petro Berterio episcopo Montalbanensi, qui ita fando, ut ille ait, audiverat a Joanne Berterio episcopo Rivensi patruo suo intima familiaritate conjuncto cum Danesio & Duranto. Mirum est quam avide hæc nova historia excepta est a nonnullis; quia, ut Cicero ait, vulgus ex veritate pauca, ex opinione multa æstimat. Primum illud æquum & rationi prorsus consentaneum esse videtur ut virum magnæ bonæque famæ nemo plagiarium audeat dicere absque certis testimoniis. Istæ vero tantum abest ut certa sint testimonia quæ opus illud Duranto abjudicant ut contra omnia concurrant ad illud ei asserendum. Narrationem enim de episcopo Montalbanensi, quæ nunc primum post tot annos se exerit, non posse esse veram certum est. Patruus enim ejus Joannes Berterius excessit e vivis anno MDCXX. mense Julio. Tum vero episcopus Montalbanensis erat puer duodecim tantum annorum. Quis vero facile in animum inducere queat puerum illius ætatis colloquia cum patruo miscuisse de tam grandibus materiis & de rebus ita remotis ab usu & ingenio puerorum? Præterea certum est Danesium, ætate gravem, duobus ante obitum annis secessisse in monasterium sancti Germani de pratis, ubi obiit & sepultus est. Probabile porro non est voluisse virum doctum divelli se & separari a bibliotheca sua; adeoque existimandum est illam transtulisse in eas ædes in quibus habitare decreverat & ubi re vera habitavit. Hæc mea opinio confirmatur testimonio Genebrardi, qui in oratione habita in funere Danesii paucis diebus post illius abitionem in cælum ait libros ejus apud heredes tum fuisse & neque distractos neque venditos fuisse, tum etiam auctoritate Theveti, qui Danesium familiarissime noverat & ei supervixit. Is autem in elogio ejus sic de lucubrationibus ejus loquitur ut dicat se sperare eas reperiri inter libros ejus exstantes apud propinquos ejus. Ego certe habeo in mea bibliotheca duos codices manuscriptos quos certum est fuisse olim in bibliotheca Danesii. Denique Jo. Ang. Papius, qui primus opus de ritibus ecclesiæ catholicæ edidit Romæ anno 1591. & Gregorio XIV. obtulit, testatur Durantum hoc opus appellasse *nocturnas lucubrationes suas*, illudque Romam misisse ad Cardinalem Pelleveum ut illic excuderetur. Circumfertur præterea ejusdem Duranti epistola ad amicum suum Joannem Barresiam abbatem Fuliensem e carcere in quem vir optimus a perditis & factiosis hominibus conjectos fuerat scripta triduo ante miserabilem ejus mortem, in qua eum, qui tum Romæ erat, rogat ut quandocumque ipse rebus humanis excesserit, librum suum curet Romæ approbari ac deinde typis mandari. An fas est opinari virum gravem, bonum, sapientem, tum morti destinatum & proximum, ita impudentem esse potuisse ut sibi per summam audaciam & injustitiam tribueret opus quod sciret a se non fuisse compositum. Absit ut hæc cogitatio intrare possit in caput hominis cui mens sana est. Opinionis hujus seu potius fabulæ commenta delebit dies, eamque libentibus animis remittent studiosi veritatis & bonarum litterarum. Gloria Danesii non indiget mendaciis hominum. Vivet in æternitate temporum, fama rerum. Fuit enim, ut ait illustrissimus præses Thuanus, *homo doctissimus, & qui, quamquam nullis editis scriptis, meruit ut inter doctrina & litteris politioribus præstantes hujus ævi viros numeretur*. Cui accedens Scævola Sammarthanus in elogiis Gallorum doctrina illustrium dolet *nulla jam superesse tanti ingenii tamque diuturni laboris monumenta*.

31 *Partem de sacrificio*] Vide Petavii diatribam de pœnitentia & reconciliatione veteris ecclesiæ moribus recepta cap. 3.

32 *Meruit voce laudari*] Hieronymus in epistola ad Demetriadem de virginitate servanda loquens de sancto Joanne Baptista ait, *ante diem judicii judicis voce laudatus*.

33 *Infidelitatis*] Parum abfuit quin ponerem *infelicitatis* juxta lectionem veterum editionum, quam confirmant viginti & duo exemplaria nostra & undecim Anglicana. Manutius posuit *infidelitatis*. Aliter Pamelio visum est.

34 *Et vidua inops*] Ita restitui hunc locum ex fide codicis Burgundici & sancti Arnulphi. Ceterum mala non est lectio Gratianopolitani & unius mei, in quibus scriptum est: *Vidua & inops non vidua in opere invenitur*. Porro vox *larga*, quam Manutiana editio inseruit, nuspiam repetitur in antiquis exemplaribus nostris neque in Anglicanis.

35 *Nec conservos*] Codex Compendiensis, *nec servos aut liberos nostros Domino præferamus*.

36 *Fidelia farris*] Codex Lamonii *fiala*. Pithœanus, *hydria farinæ non deficiet & vas olei non minuetur*. Ita etiam ferme in capite 17. libri tertii regnorum. Vide sanctum Ambrosium lib. 2. officiorum cap. 4. & lib. 3. cap. 1.

37 *Capsaces olei*] Prosper seu quis alius lib. 2. de promissionibus & prædictionibus Dei cap. 29. *Capsaces olei non minuetur*. Hieronymus in epistola ad Furiam de viduitate servanda. *Farina fertur, & olei capsaces invenitur*. Item in epistola ad Eustochium de virginitate servanda, *mirum in modum capsace completo*. Sulpitius Severus lib. 1. sacræ historiæ loquens de historia Heliæ: *Inde admonitus a Domino Sarapta oppidum petiit, ad mulierem viduam divertit. Cumque ab ea esuriens cibum peteret, illa causari non esse sibi nisi pusillum farris & pusillum olei, quo absumpto una cum filiis mortem exspectaret &c.*

38 *Animæ liberandæ*] Quidam libri veteres & quædam editiones habent *redimendæ*.

39 *Tergeri*] Sic habent antiquæ editiones, etiam Manutiana, & omnes fere libri veteres. Et ita omnino legendum esse monuit Erasmus. Recte. Nam supra epist. 8. *Vos vestra lætitia tergeat s.* Varro lib. 3. de re rusticæs cap. 5. *& eum potius per canales angustos serpere quo facile extergeri possint*. Cato cap. 2. de re rustica: *fossas veteres tergeri*. Columella lib. 6. cap. 9. *Tum etiam convenit spongia labra detergeri*. Lucretius lib. 4. *Certe jaci & tergeri multa videmus*. Item lib. 6. *Aridus unde aures terget sonus ille*. Horatius lib. 2. serm. sat. 2. *Hoc potius quam gallina tergere palatum*. Idem lib. 1. carm. od. 7. *Albus ut obscuro deterget nubila cælo sæpe notus*. Juvenalis sat. 5. *sed & mox pocula torques saucius & rubra deterget vulnera mappa*. Et sat. 14. *vasa aspera tergeat alter*. Silius Italicus lib. 2. *quoniam data copia longum detergere situm ferro*. Q. Curtius lib. 10. *abstergerique invicem vinum*. Apuleius in apologia, *continuatio etiam iterati laboris omnem gratiam corpore deterget, habitudinem tenuat*. Symmachus lib. 6. epist. 73. *Lætitia tergeat nubem præsentis iracundiæ*. & alibi sæpe apud hunc auctorem.

40 *Egens pane*] Plures libri veteres habent *quærens panem*. Ita etiam editio vulgata.

41 *Fenerat*] Ita posteriores editiones & plerique libri veteres. Aliæ editiones & liber psalmorum vulgatus *commodat*. Sic etiam editio Anglicana.

42 *Imp.*

42 *Imp. habere præsentes*] Supra epist. 8. Christus dicitur adfuisse certamini martyrum. Cassianus lib. 6. cap. 9. *Dominus pugnam certaminis nostri jugiter spectat*. Auctor epistolæ ad Demetriadem inter opera sancti Hieronymi: *Huic tanto spectaculo vide quem animum quam debeas afferre virtutem, & certaminis magnitudinem de spectantium dignitate metire.*

43 *Ponat unusquisque*] Hic locus refertur apud sanctum Augustinum lib. 4. contra duas epistolas Pelagianorum cap. 8.

44 *Munerarios*] Hieronymus in epistola ad Pammachium de dormitione Paulinæ: *Munerarius pauperum & egentium candidatus*. Vide Senecam lib. 2. de beneficiis cap. 21. & Maximi Taurinensis homiliam in vigiliis natalis Domini. Quintilianus lib. 8. cap. 3. tradit Augustum primum fuisse qui dixit munerarium.

45 *Demonstra*] Postea sequitur in editione Manutiana, *præceptis tuis munitos & pro terrenis cælestia recepturos*. At ego cum Morellio expungo; quia illa non inveni in antiquis editionibus neque in ullo eorum veterum exemplarium quibus usus sum, & desunt etiam in novem Anglicanis.

46 *Æqualitatis*] Ita Erasmus & alii post eum. Nolui autem mutare, quamvis in omnibus fere codicibus antiquis & in vetustioribus editionibus legatur *æquitatis*.

47 *Communis ac justus*] Commodianus Instruct. 30. *Estote communes minimis dum tempus habetis*. Item instruct. 63.

48 *Coronam candidam*] Supra epist. 8. *Erat certe in operibus fratrum candida, nunc facta est in martyrum cruore purpurea*. Hieronymus in epitaphio Paulæ ad Eustochium: *Non solum enim effusio sanguinis in confessione reputatur, sed devota quoque mentis servitus immaculata quotidianum martyrium est. Illa corona de rosis & violis plectitur, ista de liliis.*

---

[1] LIBER

DE BONO PATIENTIÆ.

A DE patientia locuturus, fratres dilectissimi, & utilitates ejus & commoda prædicaturus, unde potius incipiam quam quod nunc quoque ad audientiam vestram patientiam video esse necessariam, ut nec hoc ipsum quod auditis & discitis sine patientia facere possitis. Tunc enim demum sermo & ratio salutaris efficaciter discitur, si patienter quod dicitur audiatur. Nec invenio, fratres dilectissimi, inter ceteras cælestis disciplinæ vias quibus ad consequenda divinitus præmia spei ac [2]

B fidei nostræ secta dirigitur quid magis sit vel utilius ad vitam vel majus ad gloriam quam ut qui præceptis dominicis obsequio timoris ac devotionis innitimur, patientiam maxime tota observatione tueamur. Hanc se sectari philosophi quoque profitentur. Sed tam illic patientia falsa est quam & falsa sapientia est. Unde enim vel sapiens esse vel patiens possit qui nec sapientiam nec patientiam Dei novit, quando

C ipse de his qui sibi sapere in mundo videntur

Isa. 29. moneat & dicat: *Perdam sapientiam sapientium & prudentiam prudentium reprobabo*. Item beatus apostolus Paulus plenus spiritu sancto & vocandis formandisque gentibus missus contestetur

Coloss. 2. & instruat dicens: *Videte ne quis vos deprædetur per philosophiam & inanem fallaciam, secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, & non secundum Christum, quia in ipso habitat omnis plenitudo divinitatis*. Et alio

D 1. Cor. 3. loco: *Nemo se*, inquit, *decipiat. Si quis se putat sapientem esse in vobis, mundo huic stultus fiat, ut fiat sapiens.* [3] *Sapientia enim mundi hujus stultitia est apud Deum. Scriptum est enim:*

Job 5. *Reprehendam sapientes in astutia ipsorum*. Et iterum:

Psal. 93. *Cognovit Dominus cogitationes sapientium quia sunt stultæ*. Quare si sapientia illic vera non est, esse non potest & vera patientia. Nam si sapiens ille est qui est humilis & mitis, philosophos autem nec humiles videmus esse nec

E mites, sed sibi multum placentes, & hoc ipso quod sibi placeant Deo displicentes, apparet illic veram non esse patientiam ubi sit insolens affectatæ libertatis audacia & exerti ac feminudi pectoris inverecunda jactantia. Nos autem, fratres dilectissimi, qui philosophi non verbis

A sed factis sumus, nec vestitu sapientiam sed veritate præferimus, qui virtutum conscientiam magis quam jactantiam novimus, qui [4] non loquimur magna, sed vivimus, quasi servi & cultores Dei, patientiam quam magisteriis cælestibus discimus obsequiis spiritalibus præbeamus. Est enim nobis cum Deo virtus ista communis. Inde patientia incipit, inde claritas ejus & dignitas caput sumit. Origo & magnitudo patientiæ Deo auctore procedit. Dili-

B genda res homini quæ Deo cara est. Bonum quod amat majestas divina commendat. Si dominus nobis & pater Deus est, sectemur patientiam domini pariter & patris: quia & servos oportet esse obsequentes, & filios non decet esse degeneres. Qualis vero in Deo & quanta patientia quod in contumeliam suæ majestatis & honoris instituta ab hominibus prophana templa & terrena figmenta & sacra sacrilega patientissime sustinens, super bonos & malos

C æqualiter facit diem nasci & lumen solis oboriri, & cum imbribus terras rigat, nemo a beneficiis ejus excluditur quo minus justis similiter & injustis indiscretas pluvias largiatur. Videmus inseparabili æqualitate patientiæ nocentibus & innoxiis, religiosis & impiis, gratias agentibus & ingratis, Dei nutu tempora obsequi, elementa famulari, spirare ventos, fontes fluere, grandescere copias messium, fructus [5] maturescere vinearum, exuberare pomis

D arbusta, nemora frondescere, prata florere. Et cum crebris immo continuis exacerbetur offensis Deus, indignationem suam temperat, & præstitutum semel retributionis diem patienter exspectat. Cumque habeat in potestate vindictam, [6] mavult diu tenere patientiam, sustinens scilicet clementer & differens, ut, si fieri potest, multum malitia protracta aliquando mutetur, & homo in errorum & scelerum contagione volutatus vel sero ad Deum converta-

E tur, ipso monente & dicente: *Nolo mortem morientis, quantum ut revertatur & vivat*. Et iterum: [7] *Revertimini ad me, dicit Dominus*. Et iterum: *Revertimini ad Dominum Deum vestrum, quoniam misericors & pius & patiens & multæ miserationis & qui sententiam flectat adver-* Ezech. 18. Malach. 3. Johel. 2.

sus

sus malitias irrogatas. Quod item beatus apostolus Paullus commemorans & peccatorem ad A pœnitentiam revocans proponit & dicit: *An* Rom. 8. *numquid opulentiam bonitatis ejus &* [8] *sustinentiam & patientiam contemnis, ignorans quoniam patientia & bonitas Dei ad pœnitentiam te adducit? Tu autem secundum duritiam tuam & cor impœnitens thesaurizas tibi iram in die iræ & revelationis justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundum opera sua*. Justum judicium Dei dixit esse, quia serum est, quia diu multumque differtur, ut homini ad vitam longa Dei patientia consulatur. B Tunc repræsentatur pœna impio & peccatori, quando jam non potest pœnitentia prodesse peccati. Atque ut plenius intelligere possimus, fratres dilectissimi, quia patientia Dei res est, & quisquis lenis & patiens & mitis est, Dei patris imitator est, cum in evangelio suo Dominus præcepta in salutem daret, & divina monita depromens ad perfectum discipulos erudiret, posuit & dixit: *Audistis quia dictum est:* Matt. 5. Levit. 19. *Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum. Ego autem dico vobis: Diligite inimicos vestros, & orate pro eis qui vos persequuntur, ut* C *sitis filii patris vestri qui in cælis est, qui solem suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super justos & injustos. Si enim dilexeritis eos qui vos diligunt, quam mercedem habebitis? Nonne sic &* [9] *publicani faciunt? Et si salutaveritis fratres vestros tantum, quid amplius facitis? Nonne & ethnici idipsum faciunt? Estote itaque vos perfecti, sicut pater vester cælestis perfectus est*. Sic perfectos dixit fieri Dei filios, sic consummari ostendit & docuit cælesti nativitate reparatos, si patientia Dei patris maneat in nobis, si D similitudo divina, quam peccato Adam perdiderat, manifestetur & luceat in actibus nostris. Quæ gloria est similem Deo fieri, qualia & quanta felicitas habere in virtutibus quod divinis laudibus possit æquari. Nec hoc, fratres dilectissimi, Jesus Christus Deus & Dominus noster tantum verbis docuit, sed implevit & factis. Et quia ad hoc descendisse se dixerat ut voluntatem patris faceret, inter cetera mirabilia virtutum suarum, quibus indicia divinæ majestatis expressit, paternam quoque patientiam tolerantiæ tenore servavit. E Omnes denique actus ejus ab ipso statim adventu patientia comite signantur, quod primum de illa sublimitate cælesti ad terrena descendens non aspernatur Dei filius carnem hominis induere, & cum peccator ipse non esset, aliena peccata portare. Immortalitate interim posita, fieri se & mortalem patitur, ut innocens pro nocentium salute perimatur. Dominus baptizatur a servo; & remissam peccatorum daturus, ipse non dedignatur lavacro regenerationis corpus abluere. Diebus quadraginta jejunat per quem ceteri saginantur. F Esurit & famem sentit, ut qui in fame sermonis & gratiæ fuerant cælesti pane saturentur. Cum diabolo tentante congreditur, & inimicum tantum vicisse contentus, nihil ultra verba conatur. Discipulis non ut servis dominica potestate præfuit, sed benignus & mitis fraterna eos caritate dilexit. Dignatus est etiam Joa. 13. pedes apostolorum lavare; ut dum circa servos talis est dominus, exemplo suo doceret qualis circa compares & æquales debeat esse conservus. Nec mirandum quod circa compares obaudien-

A tes talis exstiterit qui Judam potuit usque ad Matth. 26. extremum longa patientia sustinere, cibum cum inimico [10] capere, hostem domesticum scire nec palam [11] ostendere, traditoris osculum non recusare. In Judæis vero tolerandis æquanimitas quanta & quanta patientia, incredulos ad fidem suadendo flectere, obsequio ingratos fovere, contradicentibus respondere leniter, superbos sustinere clementer, humiliter persequentibus cedere, prophetarum interfectores & adversum Deum semper rebelles usque ad crucis & passionis horam velle colligere. B Sub ipsa autem passione & cruce, priusquam ad crudelitatem necis & effusionem sanguinis veniretur, quæ conviciorum probra patienter audita, quæ contumeliarum tolerata ludibria, ut insultantium [12] sputamina exciperet, qui sputo suo cæci oculos paulo ante formasset, Joan 9. & in cujus nomine a servis nunc ejus diabolus cum angelis suis flagellatur, flagella ipse pateretur, coronaretur Matth. 27. spinis qui martyres floribus coronat æternis, palmis in faciem verberaretur qui palmas veras vincentibus tribuit, spoliaretur veste terrena qui C indumento immortalitatis ceteros vestit, cibaretur felle qui cibum cælestem dedit, aceto potaretur qui salutare poculum propinavit. Ille innocens, ille justus, immo innocentia [13] ipsa & ipsa justitia, inter facinorosos deputatur, & testimoniis falsis veritas premitur, judicatur judicaturus, & Dei sermo ad victimam tacens ducitur. Et cum ad crucem Domini confundantur sidera, elementa turbentur, contremiscat terra, nox diem claudat, sol, ne Judæorum facinus aspicere cogatur, & radios & oculos D suos subtrahat, ille non loquitur, nec movetur, nec majestatem suam sub ipsa saltem passione profitetur. Usque ad finem perseveranter ac jugiter tolerantur omnia, ut consummetur in Christo plena & perfecta patientia. Et post ista omnia, adhuc interfectores suos, si conversi ad eum venerint, suscipit; & patientia salutari ad conservandum benignus & patiens, ecclesiam suam nemini claudit. Illos adversarios, illos blasphemos, illos nominis sui semper inimicos, si pœnitentiam delicti agant, si admissum facinus agnoscant, non solum ad E indulgentiam criminis, sed & ad præmium regni cælestis admittit. Quid potest patientius, quid benignius dici? Vivificatur Christi sanguine etiam qui fudit sanguinem Christi. Talis est Christi ac tanta patientia; quæ nisi talis ac tanta exsisteret, Paulum quoque apostolum ecclesia non haberet. Quod si & nos, fratres dilectissimi, in Christo sumus, si ipsum induimus, si ipse est salutis nostræ via, qui Christum vestigiis salutaribus sequimur, per Christi exempla gradiamur, sicut Joannes apostolus instruit dicens: *Qui dicit se in Christo mane-* F *re debet quomodo ille ambulavit & ipse ambulare*. 1. Joa. 2. Item Petrus, super quem ecclesia Domini dignatione fundata est, in epistola sua ponit & dicit: *Christus passus est pro nobis, relinquens vo-* 1. Pet 2. *bis exemplum ut sequamini vestigia ejus, qui peccatum non fecit, nec dolus inventus est in ore ejus, qui cum malediceretur non remaledicebat, cum pateretur non comminabatur, tradebat autem se judicanti se injuste*. Invenimus denique & patriarchas & prophetas & justos omnes, qui figuram Christi imagine præeunte portabant, nihil

hil magis custodisse in laude virtutum suarum quam quod patientiam forti & stabili æquani- Gen. 4. mitate tenuerunt. Sic Abel originem martyrii & passionem justi hominis initians primus & dedicans adversus fratrem [14] fratricidam non resistit nec reluctatur, sed humilis & mitis pa- Gen. 22. tienter occiditur. Sic Abraham Deo credens, & radicem ac fundamentum fidei primus instituens, tentatus in filio, non dubitat neque cunctatur, sed præceptis Dei tota patientia de- Gen. 28. & 32. votionis obsequitur. Et Isaac ad hostiæ dominicæ similitudinem præfiguratus, quando a patre immolandus offertur, patiens invenitur. Et Jacob fugatus a fratre de terra sua patienter excedit, & majore patientia postmodum supplex adhuc magis impium & persecutorem muneribus pacificis ad concordiam redigit. Jo- Gen. 37. Gen. 45. seph venumdatus a fratribus & relegatus non tantum patienter ignoscit, sed & gratuita frumenta venientibus largiter & clementer imper- Exo. 32. tit. Moyses ab ingrato & perfido populo contemnitur frequenter & pæne lapidatur, & tamen lenis & patiens pro eisdem Dominum deprecatur. In David vero, ex quo secundum carnem Christi nativitas oritur, quam magna & mira & christiana patientia, habuisse in ma- 1. Reg. 20. & 24. nu sæpe ut Saul regem persequentem se & interficere concupiscentem posset occidere, & tamen subditum sibi & traditum maluisse servare, nec rependisse inimico vicem, sed occisum adhuc insuper & vindicasse. Tot denique prophetæ interfecti, tot martyres gloriosis mortibus honorati, qui omnes ad cælestes coronas patientiæ laude venerunt. Neque enim potest accipi dolorum & passionum corona, nisi præcedat in dolore & passione patientia. Quam sit autem patientia utilis & necessaria, fratres dilectissimi, ut manifestius possit & plenius nosci, [15] Dei sententia cogitetur, quam in origine statim mundi & generis humani Adam præcepti immemor & datæ legis transgressor accepit. Tunc sciemus quam patientes esse in isto sæculo debeamus, qui sic nascimur ut pressu- Gen. 3. ris istic & conflictationibus laboremus. *Quia audisti*, inquit, *vocem mulieris tuæ, & manducasti ex illa arbore de qua sola præceperam tibi ne manducares, maledicta terra erit in omnibus operibus tuis, in tristitia & gemitu edes ex ea omnibus diebus vitæ tuæ, spinas & tribulos ejiciet tibi, & edes pabulum agri, in sudore vultus tui edes panem tuum donec revertaris in terram de qua sumptus es; quia terra es, & in terram ibis.* Hujus sententiæ vinculo colligati omnes & constricti sumus, donec expuncta morte de isto sæculo recedamus. In tristitia & gemitu simus necesse est omnibus diebus vitæ nostræ, edamus panem necesse est cum sudore & labore. Unde unusquisque nostrum cum nascitur & hospitio mundi hujus excipitur initium sumit a lacrimis, & quamvis adhuc omnium nescius & ignarus, nihil aliud novit in illa ipsa prima nativitate quam flere. Providentia naturali lamentatur, vitæ mortalis anxietates & labores & procellas mundi quas ingreditur in exordio statim suo ploratu & gemitu rudis anima testatur. Sudatur enim quamdiu istic vivitur & laboratur. Nec sudantibus & laborantibus possunt alia magis quam patientiæ subvenire solatia: quæ cum apta sint & necessaria

A in isto mundo universis, tum magis nobis, qui diabolo impugnante plus quatimur, qui in acie quotidie stantes, inveterati & exercitati hostis colluctationibus fatigamur, quibus, præter varias & assiduas tentationum pugnas, in persecutionum quoque certamine patrimonia relinquenda sunt, subeundus carcer, portandæ catenæ, animæ impendendæ, gladius, bestiæ, ignes, cruces, omnia denique tormentorum ac pœnarum genera fide & virtute patientiæ perferenda, Domino ipso instruente & B dicente: *Hæc locutus sum vobis ut in me pacem habeatis, [16] in mundo autem pressuram habebitis, sed fidite, quoniam ego vici mundum.* Joa. 16. Si autem qui diabolo & mundo renuntiavimus, pressuras & infestationes diaboli & mundi crebrius ac violentius patimur, quanto magis patientiam tenere debemus, qua adjutrice & comite omnia infesta toleremus? Domini & magistri nostri salutare præceptum est: *Qui toleraverit*, inquit, *usque ad finem, hic salvus erit*. Matt. 10. Et iterum: *Si permanseritis*, inquit, *in verbo meo, vere discipuli mei eritis, & cognoscetis veritatem,* Joan. 8. C *& veritas liberabit vos*. Tolerandum & perseverandum est, fratres dilectissimi, ut ad spem veritatis & libertatis admissi, ad veritatem & libertatem ipsam pervenire possimus: quia hoc ipsum quod christiani sumus, fidei & spei res est. Ut autem spes & fides ad fructum sui possint pervenire, patientia opus est. Non enim præsentem gloriam sequimur, sed futuram, secundum quod & Paulus apostolus monet dicens: *Spe salvati sumus. Spes autem quæ videtur non est spes. Quod enim videt quis quid sperat? Si* Rom. 8. D *autem quod non videmus speramus, per patientiam exspectamus*. Propterea exspectatio & patientia necessaria est ut id quod cœpimus impleamus, & quod credimus & speramus Deo [17] repræsentante capiamus. Denique alio in loco idem apostolus justos & operantes & divini fenoris incremento cælestes thesauros sibi recondentes ut patientes quoque sint instruit & docet dicens: *Ergo dum tempus habemus operemur quod bonum est ad omnes, maxime vero ad domesticos fidei.* Gal. 6. *Bonum autem facientes non deficiamus. Tempore enim suo metemus.* Admonet ne quis impatiens E in operatione deficiat, ne quis tentationibus aut avocatus aut victus in medio laudis & gloriæ itinere desistat, & pereant præterita, dum quæ cœperant desinunt esse perfecta, sicut scriptum est: *Justitia justi non liberabit eum in quacumque die exerraverit*. Ezech. 33. Et iterum: *Tene quod habes, ne alius accipiat coronam tuam*. Apoc. 3. Quæ vox adhortatur patienter & fortiter perseverare; ut qui [18] ad coronam laude jam proxima nititur, durante patientia coronetur. Patientia autem, fratres dilectissimi, non tantum bona custodit, sed & repellit adversa. Spiritui sancto favens F & cælestibus ac divinis cohærens contra facta carnis & corporis, quibus anima expugnatur & capitur, virtutum suarum propugnaculo reluctatur. Inspiciamus denique pauca de multis, ut de paucis intelligantur & cetera. Adulterium, fraus, homicidium, mortale crimen est. Sit fortis & stabilis in corde patientia; & nec adulterio sanctificatum corpus & Dei templum polluitur, nec justitiæ dicata innocentia contagione fraudis inficitur, nec post [19] gestatam eucharistiam manus gladio & cruore maculatur.

culatur. Caritas fraternitatis vinculum est, fundamentum pacis, tenacitas ac firmitas unitatis, quæ & spe & fide major est, quæ & opera & martyria præcedit, quæ nobiscum semper æterna apud Deum in regnis cælestibus permanebit. Tolle illi patientiam, & desolata non durat. Tolle illi sustinendi tolerandique substantiam, & nullis radicibus ac viribus perseverat. Apostolus denique cum de caritate loqueretur, 1. Cor. 13. tolerantiam illi & patientiam junxit. *Caritas*, inquit, *magnanima est, caritas benigna est, caritas non æmulatur, non inflatur, non irritatur, non cogitat malum, omnia diligit, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet*. Ostendit inde illam perseverare tenaciter posse quod noverit omnia sustinere. Ephes. 4. Et alia in loco: *Sustinentes*, inquit, *invicem in dilectione, satis agentes servare unitatem spiritus in conjunctione pacis*. Probavit nec unitatem servari posse nec pacem, nisi se invicem fratres mutua tolerantia foveant & concordiæ vinculum patientia intercedente custodiant. Matt. 7. Quid deinde, ut non jures, neque maledicas, ut tua ablata non repetas, ut accepta alapa & alteram maxillam verberanti præbeas, ut fratri in te peccanti [10] non tantum septies sed septuagies septies, sed & omnia omnino Matt. 18. peccata dimittas, ut diligas inimicos tuos, ut pro adversariis & persecutoribus precem facias. Poteritne ista perficere nisi patientiæ & tolerantiæ teneas firmitatem? Quod factum videmus in Stephano; qui cum a Judæis vi & lapidibus necaretur, non sibi vindictam, sed in- Act. 7. terfectoribus veniam postulabat dicens: *Domine, ne statuas illis hoc peccatum*. Sic esse oportuit primum martyrem Christi, qui martyres secuturos gloriosa morte præcurrens, non tantum dominicæ passionis prædicator esset, sed & patientissimæ lenitatis imitator. Quid dicam de ira, de discordia, de simultate, quæ in christiano esse non debent? Sit patientia in pectore, & hæc illic locum habere non possunt; aut si adire tentaverint, cito exclusa discedunt, ut domicilium pacificum perseveret in corde ubi Deum pacis delectet habitare. Admonet denique apostolus & docet dicens: Ephes. 4. *Nolite contristare spiritum sanctum Dei, in quo signati estis in diem redemptionis. Omnis amaritudo & ira & indignatio & clamor & blasphemia auferatur a vobis*. Si enim christianus a furore & contentione carnali tamquam de maris turbinibus excessit, & tranquillus ac lenis in portu Christi esse jam cœpit, nec iram nec discordiam debet intra pectus admittere, cui nec malum pro malo reddere liceat nec odisse. Necnon ad varia quoque carnis incommoda & crebros corporis durosque cruciatus, quibus humanum genus quotidie fatigatur & quatitur, patientia necessaria est. Nam cum in illa prima transgressione præcepti firmitas corporis cum immortalitate discesserit, & cum morte infirmitas venerit, nec possit firmitas recipi nisi cum recepta & immortalitas fuerit, oportet in hac fragilitate atque infirmitate corporea luctari semper & congredi. Quæ luctatio & congressio non nisi patientiæ viribus potest sustineri. Examinandis autem nobis atque explorandis diversi importantur dolores, & multiplex tentationum qualitas irrogatur, de jacturis facultatum, de ardoribus febrium, de cruciatibus vulnerum, de amissione carorum. Nec aliud magis inter injustos discernit & justos quam quod in adversis per impatientiam queritur & blasphemat injustus, patientia justus probatur, sicut scriptum est: *In dolore sustine*, Eccl. 2. *& in humilitate tua patientiam habe, quoniam in igne probatur aurum & argentum*. Sic Job exa- Job 1. minatus est & probatus & ad summum fastigium laudis patientiæ virtute provectus. Quanta adversus eum diaboli jacula emissa, quanta admota tormenta. Jactura rei familiaris infligitur, numerosæ sobolis orbitas irrogatur. Dives in censu dominus, & in liberis pater ditior, nec dominus repente nec pater est. Accedit vulnerum vastitas, & tabescentes ac fluentes artus edax quoque vermium pœna consumit. Ac ne quid omnino remaneret quod non Job in suis tentationibus experiretur, armat Job 2. diabolus & uxorem, illo antiquo nequitiæ suæ usus ingenio, quasi omnes per mulierem decipere posset & fallere, quod fecit in mundi origine; nec tamen Job gravibus ac densis conflictationibus frangitur quo minus inter illas angustias & pressuras suas [11] Dei benedictio victrice patientia prædicetur. Tobias quo- Tob. 2. que post justitiæ & misericordiæ suæ opera magnifica luminum amissione tentatus, in quantum patienter cæcitatem pertulit, in tantum granditer Deum patientiæ laude promeruit. Atque ut magis, fratres dilectissimi, patientiæ bonum luceat, quid mali e contrario impatientia importet consideremus. Nam ut patientia bonum Christi est, sic e contra [12] impatientia diaboli malum; & sicut in quo habitat & manet Christus, patiens invenitur, ita impatiens semper existit cujus mentem diaboli nequitia possidet. Exordia denique ipsa videamus. Diabolus hominem ad imaginem Dei factum impatienter tulit. Inde & [13] periit primus & perdidit. Adam Gen. 3. contra cæleste præceptum cibi letalis impatiens in mortem cecidit, nec acceptam divinitus gratiam patientia custode servavit; & ut fratrem Cain perimeret, sacrificii ejus & muneris im- Gen. 4. patiens fuit; & quod Esau de majoribus ad Gen. 25. minora descendit, primatus suos per impatientiam lentis amisit. Quid Judaicus populus circa beneficia divina perfidus & ingratus, nonne quod a Deo primum recessit, impatientiæ crimen fuit, dum Moysi cum Deo Exo. 32. conloquentis moras non potest ferre, prophanos deos ausus est postulare, ut itineris sui duces nuncuparet caput bubulum & terrestre figmentum; nec umquam ab eadem impatientia destitit quo minus semper docilitatis & divinæ admonitionis impatiens prophetas suos & justos quosque perimendo, ad crucem quoque & ad sanguinem Domini prosiliret. Impatientia etiam in ecclesia hæreticos facit, & ad Judæorum similitudinem contra Christi pacem & caritatem rebelles ad hostilia & furiosa odia compellit. Et ne longum sit singula recensere, omnia omnino quæ patientia operibus suis ædificat ad gloriam impatientia destruit ad ruinam. Quare, fratres dilectissimi, & bonis patientiæ & impatientiæ malis diligenter expensis, patientiam, per quam in Christo manemus, ut venire cum Christo ad Deum possimus, plena observatione teneamus;

quæ copiosa & multiplex non angusto fine concluditur, nec brevibus terminis coercetur. Late patet patientiæ virtus; & ubertas ejus & largitas de unius quidem nominis fonte proficiscitur, sed exundantibus venis per multa gloriarum itinera diffunditur; nec proficere aliquid in actibus nostris potest ad consummandam laudem, nisi inde consummationis accipiat firmitatem. Patientia est quæ nos Deo & commendat & servat. Ipsa est quæ iram temperat, quæ linguam frenat, mentem gubernat, pacem custodit, disciplinam regit, libidinis impetum frangit, tumoris violentiam B comprimit, incendium simultatis exstinguit, coercet potentiam divitum, inopiam pauperum refovet, tuetur in virginibus beatam integritatem, in viduis laboriosam castitatem, in conjunctis & maritatis individuam caritatem. Facit humiles in prosperis, in adversis fortes, contra injurias & contumelias mites. Docet delinquentibus cito ignoscere; si ipse delinquas, diu & multum rogare. Tentationes expugnat, persecutiones tolerat, passiones & martyria consummat. C Ipsa est quæ fidei nostræ fundamenta firmiter munit. Ipsa est quæ incrementa spei sublimiter provehit. Ipsa actum dirigit, ut tenere possimus viam Christi, dum per ejus tolerantiam gradimur. Ipsa efficit ut perseveremus filii Dei, dum patientiam patris imitamur. Sed quoniam plurimos scio, fratres dilectissimi, vel pondere injuriarum angentium vel dolore de iis qui adversum se grassantur & sæviunt vindicari velociter cupere, [14] nec illud in extrema parte reticendum est, ut in istis fluctuantis mundi turbinibus & Judæorum sive gentilium & hæreticorum quoque persecutionibus D constituti patienter exspectemus ultionis diem, nec ad vindictam doloris nostri [15] querula festinatione properemus, cum scriptum sit: *Exspecta me, dicit Dominus, in die resurrectionis meæ in testimonium, quoniam judicium meum ad congregationes gentium, ut excipiam reges & effundam super eos iram meam.* (Soph. 3.) Exspectare nos jubet Dominus & futuræ ultionis diem forti patientia sustinere. Qui & in apocalypsi loquitur dicens: *Ne signaveris verba prophetiæ libri hujus, quia jam tempus in proximo est ut & ii qui perseverant nocere noceant, & qui in sordibus est sordescat adhuc, justus autem adhuc justiora faciat, similiter & qui sanctus est sanctiora. Ecce venio cito, & merces mea mecum est, reddere unicuique secundum facta sua.* (Apoc. 22.) E Unde etiam clamantes martyres & ad vindictam suam dolore erumpente properantes exspectare adhuc jubentur & temporibus consummandis implendisque martyribus præbere patientiam. *Et cum aperuisset,* inquit, *quintum sigillum, vidi sub ara Dei animas occisorum propter verbum Dei & martyrium suum, & clamaverunt voce magna dicentes: Quousque, Domine sanctus & verus, non judicas & vindicas sanguinem nostrum de iis qui in terris inhabitant? Et datæ sunt eis singulæ* [16] *stolæ albæ, & dictum est eis ut requiescerent brevi adhuc tempore, donec impleatur numerus conservorum & fratrum eorum qui postea occidentur exemplo ipsorum.* (Apoc. 6.) F Quando autem veniat sanguinis justi divina vindicta declarat per Malachiam prophetam spiritus sanctus dicens: *Ecce dies Domini venit ardens velut clibanus; eruntque omnes alienigenæ & omnes iniqui stipula, & succendet illos adveniens dies, dicit Dominus.* (Malach. 4.)

A Quod item legimus in psalmis, ubi Dei judicis prædicatur adventus censuræ suæ majestate venerandus. *Deus manifestus veniet, Deus noster, & non silebit. Ignis ante eum ardebit, & in circuitu ejus procella nimia. Advocabit cælum sursum & terram deorsum, ut separet populum suum. Colligite illi justos ejus, eos qui disponunt testamentum ejus in sacrificiis; & annuntiabunt cæli justitiam ejus, quoniam Deus judex est.* (Psal. 49.) B Et Esaias eadem prænuntiat dicens: *Ecce enim Dominus sicut ignis veniet, & sicut procella currus ejus, retribuere in ira vindictam. In igne enim Domini judicabuntur, & in gladio ejus vulnerabuntur.* (Isa. 66.) Et iterum: *Dominus Deus virtutum prodibit & comminuet bellum, excitabit certamen, & clamabit super inimicos suos cum fortitudine. Tacui, numquid semper tacebo?* (Isa. 42.) Quis autem est hic qui tacuisse se prius dicit & non semper tacebit? Utique ille qui sicut ovis ad victimam ductus est, & sicut agnus coram tondente se sine voce non aperuit os suum (Isa. 53.). C Utique ille qui non clamavit, neque in plateis vox ejus audita est (Isa. 42.). Utique ille qui non fuit contumax, neque contradixit, cum dorsum suum poneret ad flagella & maxillas ad palmas, faciem autem suam non avertit a fœditate sputorum (Isa. 50.). Utique ille qui cum accusaretur a sacerdotibus & senioribus, nihil respondit, & admirante Pilato patientissimum silentium tenuit (Matt. 27.). Hic est qui cum in passione tacuerit, in ultione postmodum non tacebit. Hic est Deus noster, id est, non omnium, sed fidelium & D credentium Deus, qui cum in secundo adventu manifestus venerit non silebit. Nam cum in humilitate prius fuerit occultus, veniet in potestate manifestus. Hunc exspectemus, fratres dilectissimi, judicem & vindicem nostrum, ecclesiæ suæ populum & ab initio mundi [17] justorum omnium numerum secum pariter vindicaturum. Qui ad vindictam suam nimium festinat & properat, consideret quia necdum vindicatus est ipse qui vindicat. [18] Pater Deus præcepit filium suum adorari, & apostolus Paulus E divini præcepti memor ponit & dicit: *Deus exaltavit illum, & donavit illi nomen quod est super omne nomen, ut in nomine Jesu* [19] *omne genu flectatur cælestium, terrestrium, & infernorum.* (Philip. 2.) Et in apocalypsi angelus Joanni volenti adorare se resistit & dicit: *Vide ne feceris, quia conservus tuus sum & fratrum tuorum. Jesum Dominum adora.* (Apoc. 19.) Qualis Dominus Jesus & quanta patientia ejus, ut qui in cælis adoratur, necdum vindicetur in terris. Hujus patientiam, fratres dilectissimi, in persecutionibus & passionibus nostris cogitemus. Hujus adventui plenum exF spectationis obsequium præbeamus. Nec defendi ante Dominum servi irreligiosa & inverecunda festinatione properemus. Insistamus potius & elaboremus & toto corde vigilantes atque ad omnem tolerantiam stabiles dominica præcepta servemus; ut cum ille iræ & vindictæ dies venerit, non cum impiis & peccatoribus puniamur, sed cum justis & Deum timentibus honoremus.

NOTÆ

NOTÆ AD LIBRUM DE BONO PATIENTIÆ.

1 HUjus sui operis mentionem facit Cyprianus in calce epistolæ ad Jubajanum. Ejusdem argumenti librum scripsit Tertullianus. Item Augustinus. Etiam quidam Paulus episcopus olim scripsit, ut testatur Gennadius, librum de patientia.

2 *Fidei nostræ secta*] Supra epist. 22. *humilitate ac timore sectæ nostræ verecundus*. Item in epistola ad Quirinum præfixa libris testimoniorum, *quædam capitula ad religiosam sectæ nostræ disciplinam pertinentia*.

3 *Sap. h. mundi*] Hanc Pauli apostoli sententiam Celsus malevolo adversum christianos animo vertebat in contrarium sensum, dicendo illos vulgo jactare malam rem esse in vita sapientiam, bonam vero stultitiam. Quod Origenes adversus eum scribens ait esse meram sycophantiam, uti re vera est, cum sit expresse contra verba apostoli.

4 *Non loquimur magna*] Minucius Felix: *Nos non habitu sapientiam sed mente præferimus. Non loquimur magna, sed vivimus*.

5 *Maturescere*] Ita veteres editiones & sex libri veteres. Quæ lectio sane optima est. Alia, quæ habet *mitescere*, quam Erasmus invexit, bona etiam est, & habet plures libros veteres consentaneos.

6 *Mavult diu tenere*] Supra epist. 9. *Diu patientiam meam tenui*. Roricius lib. 2. epist. 4. *Tenenda est in tentatione patientia*.

7 *Revertimini ad me*] Hoc segmentum, quod habetur in editionibus antiquis, Manutiana sustulit. Morellius reposuit. Recte sane. Exstat enim in octo libris veteribus.

8 *Sustin. & patientiam*] Dubitari non potest quin hæc emendatio certa sit, cum ita legatur in capite 35. libri tertii testimoniorum, in octodecim codicibus nostris, in septem Anglicanis, & in excerptis Flori. Sic etiam in Affligemensi scriptum fuisse testatur Pamelius, & in Veronensi & Beneventano Rigaltius. Infra in hoc ipso libro: *Tolle sustinendi tolerandique substantiam, & nullis radicibus ac viribus perseverat*.

9 *Publicani*] *id est qui vectigalia redimentes*, inquit Erasmus in hunc locum Matthæi, *unde & redemptores dicantur. Genus hominum olim infame apud Judæos, nunc apud christianos cum primis honestum. Nec id sane mirum, cum institores ac mensarii omnibus pene anteponantur apud utriusque reipublicæ summates, quos nec Aristoteles nec Tullius inter honestos cives haberi vult*.

Publicani — ethnici] Vide Cotelerii notas ad librum quartum constitutionum apostolicarum cap. 6.

10 *Capere*] Antea legebatur *sumere*. Nos maluimus lectionem quam præferunt viginti libri nostri & quinque Anglicani.

11 *Ostendere*] Tertullianus in libro de patientia: *Deum ipsum ostendens patientiæ exemplum*.

12 *Sputamina exciperet*] Erasmus scripsit *sputamina patienter exciperet*. Mirum est quanto favore acceptum sit hoc adverbium. Omnes editiones quæ prodiere post Erasmicam illud retinuerunt. Et tamen ego illud nusquam reperi in tanto numero veterum exemplarium quibus usus sum quam in Lamoniano. Deest etiam in septem Anglicanis. Itaque non arbitror quemquam me temeritatis insimulare posse quod sustulerim, præsertim cum certum sit illud istic minime necessarium esse. Infra, *faciem suam non avertit a fœditate sputorum*. Tertullianus in libro de fuga in persecutione, *faciem non avertit a sputaminibus*.

13 *Ipsa & ipsa*] Ita plerique libri veteres. Alii molti habent *ipse & ipse*. Utraque lectio bona est.

14 *Fratricidam*] Ego hanc lectionem præfero, tum quia vox est admodum Latina, & quia eam habent veteres editiones, etiam Morelliana, & aliquot libri veteres, tum etiam quia cum remota sit ab usu vulgari, puto eos qui posuerunt *parricidam* existimasse aliam lectionem non esse bonam. Cyprianus de hac ipsa re agens in libro de bono patientiæ Cain vocat fratricidam. Cicero in oratione pro domo sua ad pontifices: *Extra ordinem ferri nihil placuit Clodio. Quid de iis quod tulisse te dicis, parricida, fratricida, sororicida, nonne ista extra ordinem tulisti?* Priscianus lib. 1. *Pro parenticida per syncopen factum patricida, frater fratris fratricida, soror sororis sororicida*. Tertullianus in libro de patientia: *Cain ille primus homicida & primus fratricida*. & in libro de spectaculis, *a fratricida institutore*. Lucifer Calaritanus lib. 2. pro sancto Athanasio: *Cain quoque fratricida comparetur, in morte manere designetur. Cur me hoc opus implere compellebas quod me ut Cain fecisset fratricidam & filium diaboli?* Philastrius cap. 118. *Est hæresis quæ non recte intelligit de Cain quod post fratricidium quod commiserat rogat Dominum mori potius quam dimitti*. Salvianus lib. 1. de gubernatione Dei cap. 6. de hac ipsa re agens scripsit *fratricidium Deo teste facturus*. Cassianus lib. 9. cap. 9. *post fratricidium pœnitere*. & collat. 8. cap. 21. *a fratricida & impio*. Primasius in epistolam Pauli ad Romanos: *Signum Christi portavit homicida, sicut Cain fratricida portavit*. Germanus episcopus Parisiensis in epistola ad Brunechildem reginam: *Unus ex ipsis Cain fratricidium perpetravit*. Gregorius Turonensis lib. 1. hist. cap. 2. *in fratrem sanguinis effusione novus fratricida consurgens*. Concilium VVormaciense cap. 30. *Statuimus ut parricidæ & fratricidæ*. Concilium Troslejanum cap. 13. loquens de crimine Cain, *& ipse usque ad septimam generationem fratricidii & invidiæ suæ vagus profugusque pœnas lueret*. Alcuinus sive quis alius in libro de divinis officiis cap. 13. *Fratricida qui fratrem occidit*. Honorius Papa III. apud Odoricum Raynaldum an. 1225. §. 29. *Crudelior Cain fratricida*. Georgius Pogiebracius rex Bohemiæ in epistola apologetica ad regem Hungariæ Matthiam generum suum in tomo quarto spicilegii Dacheriani pag. 411. vocat *Cain fratricidam*. Parricidam tamen posse dici matris aut fratris interfectorem tradit Quintilianus lib. 8. cap. 6.

15 *Dei sent. cogitetur*] Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. 4. contra duas epistolas Pelagianorum cap. 8.

16 *In mundo*] Duo libri veteres habent *in mundo* & supra lineam *vel sæculo*. Hinc factum ut cum nonnulli mallent *mundo*, alii *sæculo*, alterutra earum lectionum posita sit in exemplaribus antiquis pro arbitrio librariorum.

17 *Repræsentante*] Ego non inficior quin vulgata lectio, quæ *præstante* habet, sit optima. At cum nostra nitatur auctoritate novemdecim exemplarium nostrorum & sex Anglicanorum, tum etiam testimonio Flori, arbitratus sum eam reddendam esse Cypriano.

18 *Ad coronam*] Multum variant in hoc loco vetera exemplaria. Quædam enim exhibent lectionem quam nos retinuimus. alia *ad coronam laudis*, alia & veteres editiones *ad coronam & laudem jam proximam*. Ex illis lector eam eliget quæ sibi magis arriserit.

19 *Gestatam*] Omnes veteres editiones & sexdecim libri veteres, etiam Seguierianus, habent *gustatam*, octo, & in his Veronensis, *gestatam*. Istam vero lectionem Pamelius retulit in contextum, eam videlicet ob causam quod manu non gustetur eucharistia, sed olim gestari solita sit in manu. Quod Rigaltius probavit. Itaque visum est hanc lectionem, quæ præterea nititur auctoritate octo veterum exemplarium, esse retinendam. Nam Cyprianus in libro de lapsis ait *& quod non statim Domini corpus inquinatis manibus accipiat*. Vide Joannem Stephanum Durantum lib. 1. cap. 16. de ritibus ecclesiæ catholicæ, Henrici Valesii annotationes ad Eusebium lib. 6. cap. 43. & lib. 7. cap. 9. Cardinalem Bonam lib. 2. rerum liturgicarum cap. 17. & Hospinianum lib. 1. de templis cap. 5.

20 *Non tantum septies*] Ita veteres editiones, etiam Morelliana, & duo libri veteres. quod sumptum est ex capite 28. Matthæi. Itaque hic locus videtur esse mutilus in antiquis codicibus qui non habent hanc particulam. Eam Manutius sustulit. Morellius reposuit. Pamelius rursum sustulit. Codex sancti Arnulphi, *non tantum septuagesies septies*. Ea argumentatione & auctoritate usus est Catholicus Armenorum anno 1247. ad Innocentium Papam IV. scribens ut ei suaderet parcendum esse Friderico Imperatori, adversus quem vehementer exarserat iracundia Papæ. Vide Odoricum Raynaldum an. 1247. §. 34. Vide supra pag. 201.

21 *Dei benedictio*] Quidam libri veteres præferunt *Dei benedictionem victrice patientia consequetur*. Seguierianus, *Dei benedictio victrice patientia prædicetur*. Sic etiam codex sancti Arnulphi.

22 *Impat. dia. malum*] Vide librum Tertulliani de pœnitentia, qui totus in hoc argumento versatur.

23 *Perit primus*] Siricii Papæ epistola ad universos episcopos: *Non patitur quietos nos ab incursatione sua vacare hostis antiquus, ab initio mendax, inimicus veritatis, æmulus hominis, quem ut deciperet se ante decepit*.

24 *Nec illud in extrema*] Restituimus lectionem veterum editionum, quam confirmant XXIII. libri nostri & XI. Anglicani. Coacti sumus delere ea quæ mutata & addita fuerant in editione Morellii, quamvis ea quoque reperissemus in tribus antiquis codicibus, quamvis sciremus Pamelium ea quoque invenisse in quatuor antiquis. Hæc autem sunt quæ ita delevimus, si qui tanti æstiment scire quæ illa sint, *nec in illum extremi judicii diem malorum retributionem differre, nobiscum hortamur interim amplectimini patientia bonum, ut in istis &c.*

25 *Querula*] Pamelius ex codice Camberonensi addit *& invidiosa*. At ego hoc additamentum nuspiam reperi in libris antiquis neque in editionibus quæ Pamelianam antecesserunt.

26 *Stola alba*] In undecim libris manuscriptis legitur, *data est singulis stola alba*.

27 *Justor. omnium*] Codex Lætiensis, *justos omnes secum pariter vindicaturum*.

28 *Pater Deus ... infernos.*] Hæc desunt in libro sancti Arnulphi, per oscitantiam nimirum, ut puto, librarii. Exstant enim in aliis libris veteribus & in editionibus.

29 *Omne genu flectatur*] Septem libri veteres habent *curvetur*, septem vero *omnes genu curvent*.

[1] LIBER
DE ZELO ET LIVORE.

ZELARE quod bonum videas & invidere A melioribus leve apud quosdam & modicum crimen videtur, fratres dilectissimi; dumque existimatur leve esse & modicum, non timetur; dum non timetur, contemnitur; dum contemnitur, [2] non facile vitatur, & fit cæca & occulta pernicies: quæ dum minus perspicitur ut caveri a providentibus possit, improvidas mentes latenter affligit. Porro autem Dominus prudentes esse nos jussit, & cauta sollicitudine vigilare præcepit ne adversarius vigilans semper & semper insidians, [3] ubi in pectus obrepserit, de scin- B tillis conflet incendia, de parvis maxima exaggeret, & dum remissis & incautis leniore aura & flatu molliore blanditur, procellis ac turbinibus excitatis, ruinas fidei & salutis ac vitæ naufragia moliatur. Excubandum est itaque, fratres dilectissimi, atque omnibus viribus elaborandum ut inimico sævienti & jacula sua in omnes corporis partes quibus percuti & vulnerari possumus dirigenti sollicita & plena vigilantia repugnemus, secundum quod Petrus apostolus in epistola sua præmonet & docet di- C cens: *Sobrii estote & vigilate, quia adversarius vester diabolus tamquam leo rugiens circuit aliquem devorare quærens.* (1. Pet. 5.) [4] Circuit ille nos singulos, & tamquam hostis clausos obsidens, muros explorat, & tentat an sit pars aliqua [5] murorum minus stabilis & minus fida, cujus aditu ad interiora penetretur. Offert oculis formas illices & faciles voluptates, ut visu destruat castitatem. Aures per [6] canora musica tentat, ut soni dulcioris auditu solvat & molliat christianum vigorem. Linguam convicio provocat, manum in- D juriis lacessentibus ad petulantiam cædis instigat; ut fraudatorem faciat, lucra opponit injusta; ut animam pecunia capiat, ingerit perniciosa compendia; honores terrenos promittit ut cælestes adimat; [7] ostentat falsa ut vera subripiat; & cum latenter non potest fallere, exerte atque aperte minatur, terrorem turbidæ persecutionis intentans, ad debellandos Dei servos inquietus semper & semper infestus, in pace subdolus, in persecutione violentus. Quamobrem, fratres dilectissimi, contra omnes dia- E boli fallaces insidias vel apertas minas stare debet instructus animus & armatus, tam paratus semper ad repugnandum quam est ad impugnandum semper paratus inimicus. Et quoniam frequentiora sunt [8] tela ejus quæ latenter obrepunt, magisque occulta & clandestina jaculatio quo minus perspicitur, hoc & gravius & crebrius in vulnera nostra grassatur, ad hæc quoque intelligenda & depellenda vigilemus ex quibus est zeli & livoris malum. Quod si quis penitus inspiciat, inveniet nihil magis christiano cavendum, nihil cautius providendum quam ne quis invidia & livore capiatur, ne quis fallentis inimici cæcis laqueis implicatus, dum zelo frater in fratris odia convertitur, gladio suo nescius ipse perimatur. Quod ut colligere plenius & manifestius perspicere possimus, ad caput ejus atque originem recurramus. Videamus unde zelus, & quando, & quomodo cœperit. Facilius enim a nobis malum tam perniciosum vitabitur, si ejusdem mali & origo & magnitudo noscatur. [9] Hinc diabolus inter initia statim mundi & periit primus & perdidit. Ille angelica majestate subnixus, ille Deo acceptus & carus, postquam hominem ad imaginem Dei factum conspexit, in zelum malivolo livore prorupit, non prius alterum dejiciens instinctu zeli quam ipse zelo ante dejectus, captivus antequam capiens, perditus antequam perdens, dum stimulante livore homini gratiam datæ immortalitatis eripit, ipse quoque id quod prius fuerat amisit. Quale malum est, fratres dilectissimi, quo angelus cecidit, quo circumveniri & subverti alta illa & præclara sublimitas potuit, quo deceptus est ipse qui decepit? Exinde invidia grassatur in terris, dum livore periturus magistro perditionis obsequitur, dum diabolum qui zelat imitatur, sicut scriptum est: *Invidia autem diaboli mors introivit in orbem terrarum.* (Sap. 2.) Imitantur ergo illum qui sunt [10] ex parte ejus. Hinc denique [11] novæ fraternitatis prima odia, hinc parricidia nefanda cœperunt, dum [12] Abel justum Cain zelat injustus, (Gen. 4.) dum bonum malus invidia & [13] livore persequitur. Tantum valuit ad consummationem facinoris æmulationis furor ut nec caritas fratris, nec sceleris immanitas, nec timor Dei, nec pœna delicti cogitaretur. Injuste oppressus est qui justitiam primus ostenderat, odia perpessus est qui odisse non noverat, occisus est impie qui moriens non repugnabat. Et quod Esau fratri suo Jacob inimicus exstitit, (Gen. 27.) zelus fuit. Nam quia ille benedictionem patris acceperat, hic in odium persecutionis facibus livoris exarsit. Et quod Joseph fratres (Gen. 37.) sui vendiderunt, causa vendendi de æmulatione descendit. Postquam id quod sibi in visionibus

nibus prosperum fuerat ostensum simpliciter ut fratribus frater exposuit, in invidiam malivolus animus erupit. 1. Reg. 18. Saul quoque rex ut David odisset, ut persecutionibus sæpe repetitis innocentem, misericordem, mitem, lenitate patientem necare cuperet, quid aliud quam zeli 3. Reg. 17. stimulus provocavit? Quia Goliath interfecto, & ope ac dignatione divina tanto hoste deleto, populus admirans in laudes David prædicationis suffragio prosiliit, Saul simultatis atque infestationis furias de livore concepit. Et ne longum faciam singulos recensendo, pereuntis [14] semel populi attendamus interitum. Judæi nonne inde perierunt dum Christo malunt invidere quam credere? Obtrectantes magnalibus quæ ille faciebat, zelo excæcante decepti sunt, nec ad divina noscenda cordis oculos aperire potuerunt. Quæ nos considerantes, fratres dilectissimi, contra tantam mali perniciem vigilanter & fortiter dicata Deo pectora muniamus. Aliorum mors proficiat ad nostram salutem, imprudentium pœna providentibus conferat sanitatem. Non est autem quod aliquis existimet malum istud una specie contineri aut brevibus terminis & angusto fine concludi. Late patet zeli multiplex & fecunda pernicies. Radix est malorum omnium, fons cladium, seminarium delictorum, materia culparum. [15] Inde odium surgit, animositas inde procedit. Avaritiam zelus inflammat, dum quis suo non potest esse contentus, videns alterum ditiorem. Ambitionem zelus excitat, dum cernit quis alium in honoribus [16] altiorem. Zelo excæcante sensus nostros atque in ditionem suam mentis arcana redigente, Dei timor spernitur, magisterium Christi negligitur, judicii dies non providetur. Inflat superbia, exacerbat sævitia, perfidia prævaricatur, impatientia concutit, furit discordia, [17] ira fervescit; nec se jam potest cohibere vel regere qui factus est potestatis alienæ. Hinc dominicæ pacis vinculum rumpitur, hinc caritas fraterna violatur, hinc adulteratur veritas, unitas scinditur, ad hæreses atque ad schismata prosilitur, dum obtrectatur sacerdotibus, dum episcopis invidetur, dum quis aut queritur non se potius ordinatum, aut dedignatur alterum ferre præpositum. Hinc recalcitrat, hinc rebellat de zelo superbus, de æmulatione perversus, animositate & livore non hominis, sed honoris, inimicus. Qualis vero est animæ tinea, quæ cogitationum tabes, pectoris quanta rubigo, zelare in altero vel virtutem ejus vel felicitatem, id est, odisse in eo vel merita propria vel beneficia divina, in malum proprium bona aliena convertere, illustrium prosperitate torqueri, aliorum gloriam facere suam pœnam, & velut quosdam pectori suo [18] admovere carnifices, cogitationibus & sensibus suis adhibere tortores, qui se intestinis cruciatibus lacerent, qui cordis secreta malivolentiæ ungulis pulsent. Non cibus talibus lætus, non potus potest esse jucundus. Suspiratur semper & ingemiscitur & doletur; dumque ab invidis numquam livor exponitur, diebus ac noctibus pectus obsessum sine intermissione [19] laniatur. Mala cetera habent terminum; & quodcumque delinquitur, delicti consummatione finitur. In adultero cessat facinus perpetrato stupro, in latrone conquiescit scelus homicidio

A admisso, & prædoni rapacitatem statuit præda possessa, & falsario modum ponit impleta fallacia. Zelus terminum non habet, permanens jugiter malum & sine fine peccatum; quantoque ille cui invidetur successit meliore profecerit, tanto invidus in majus incendium livoris ignibus inardescit. [20] Hinc vultus minax, torvus aspectus, pallor in facie, [21] in labiis tremor, stridor in dentibus, verba rabida, effrenata convicia, manus ad cædis violentiam prompta, etiamsi a gladio interim vacua, odio tamen furiatæ mentis armata. Et iccirco spiritus B sanctus dicit in psalmis: *Noli zelare bene ambulantem in via sua*. Psal. 36. Et iterum: *Observabit peccator justum, & stridebit ad eum dentibus suis. Deus autem irridebit eum, quoniam providet quia veniet dies ejus*. Hos beatus apostolus Paulus designat & denotat dicens: *Venenum aspidum sub labiis eorum, & os eorum maledictione & amaritudine plenum est. Veloces ad effundendum sanguinem pedes eorum, contritio & calamitas in viis eorum qui viam pacis non agnoverunt, nec est timor Dei ante oculos eorum*. Rom. 3. Multo malum levius C & periculum minus est cum membra gladio vulnerantur. Facilis cura est ubi plaga perspicua est, & cito ad sanitatem medela subveniente [22] perducitur quod videtur. Zeli vulnera abstrusa sunt & occulta; nec remedium curæ medentis admittunt quæ se intra conscientiæ latebras cæco dolore clauserunt. Quicumque es invidus & malignus, videris quam sis eis quos odisti insidiosus, perniciosus, infestus. Nullius magis quam tuæ salutis inimicus es. Quisquis ille est quem zelo persequeris, subterfugere & D vitare te poterit. Tu te non potes fugere. Ubicumque fueris, [23] adversarius tuus tecum est, hostis semper in pectore tuo est, pernicies intus inclusa est, ineluctabili catenarum nexu ligatus & vinctus es, zelo dominante captivus es, nec solatia tibi ulla subveniunt. Perseverans malum est hominem persequi ad Dei gratiam pertinentem. Calamitas sine remedio est odisse felicem. Et iccirco, fratres dilectissimi, huic periculo consulens Dominus, ne quis zelo fratris in laqueum mortis incurreret, cum eum discipuli interrogarent quis inter illos maE jor esset, *Qui fuerit*, inquit, *minimus in omnibus vobis, hic erit magnus*. Luc. 9. Amputavit omnem æmulationem responso suo, omnem causam & materiam mordacis invidiæ eruit & abscidit. Discipulo Christi zelare non licet, non licet invidere. Exaltationis apud nos non potest esse contentio. De humilitate ad summa crescimus, didicimus unde placeamus. Denique & apostolus Paulus instruens & monens ut qui illuminati Christi lumine tenebras nocturnæ conversationis evasimus, in factis atque in operiF bus luminis ambulemus, scribit & dicit: [24] *Nox transivit, dies autem appropinquavit. Abjiciamus ergo opera tenebrarum, & induamus arma lucis. Tamquam in die decenter ambulemus, non in comessationibus & ebrietatibus, non in concupiscentiis & impudicitiis, non in certaminibus & zelo*. Rom. 13. Si recesserunt de pectore tuo tenebræ, si nox inde discussa est, si caligo detersa est, si illuminavit sensus tuos splendor diei, si homo lucis esse cœpisti, quæ sunt Christi gere; quia lux & dies Christus est. Quid in zeli tenebras ruis, quid te nubilo livoris involvis, quid invidiæ

invidiæ cæcitate omne pacis & caritatis lumen A
exstinguis, quid ad diabolum cui renuntiaveras redis, quid Cain similis exsistis? Homicidii namque facinore constringi eum qui zelaverit & odio habuerit fratrem suum declarat Joannes apostolus in epistola sua dicens:
1. Joan. 3 *Qui* [15] *fratrem suum odit, homicida est; & scitis quia omnis homicida non habet in se vitam*
1. Joan. 2. *manentem*. Et iterum: *Qui dicit se in luce esse, & fratrem suum odit, in tenebris est usque adhuc, & in tenebris ambulat, & non scit quo eat; quoniam tenebræ excæcaverunt oculos ejus*.
Qui odit, inquit, fratrem suum, in tenebris B
ambulat, & non scit quo eat. It enim nescius in gehennam, ignarus & cæcus præcipitatur in pœnam, recedens scilicet a Chri-
Joan. 8. sti lumine monentis & dicentis: *Ego sum lumen mundi. Qui me secutus fuerit, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ*. Sequitur autem Christum qui præceptis ejus insistit, qui per magisterii ejus viam graditur, qui vestigia ejus atque itinera sectatur, qui id quod Christus & docuit & fecit imitatur, secundum quod Petrus quoque hortatur & monet dicens: C
1. Pet. 2. *Christus passus est pro nobis, relinquens vobis exemplum ut sequamini vestigia ejus*. Meminisse debemus quo vocabulo plebem suam Christus appellet, quo titulo gregem suum nuncupet. O-
Joan. 10. ves nominat, ut innocentia christiana ovibus
Matth. 7 æquetur. Agnos vocat, ut agnorum naturam simplicem simplicitas mentis imitetur. Quid sub vestitu ovium lupus latitat, quid gregem Christi qui se christianum mentitur infamat? Christi nomen induere & non per Christi viam pergere quid aliud quam prævaricatio est divini nominis, quam desertio itineris salutaris, D
quando ipse doceat & dicat eum ad vitam ve-
Matt. 19. nire qui mandata servaverit & eum esse sapientem qui verba ejus audierit & fecerit, doctorem quoque eum maximum in regno cælorum vocari qui fecerit & sic docuerit, tunc prædicanti profuturum quod bene atque utiliter præ-
Matth. 5 dicatum fuerit, si id quod ore promitur factis sequentibus impleatur. Quid vero insinuavit crebrius discipulis suis Dominus, quid inter salutaria monita & præcepta cælestia custodiendum magis servandumque mandavit quam ut E
Joan. 13. 15. eadem dilectione qua discipulos ipse dilexit nos quoque invicem diligamus? Quomodo autem vel pacem Domini vel caritatem tenet qui intercedente zelo nec pacificus potest esse nec carus? Ideo & apostolus Paulus cum pacis & caritatis merita depromeret, cumque assereret firmiter & doceret nec fidem sibi nec eleemosynas nec passionem quoque ipsam [16] confessoris & martyris profuturam, nisi caritatis fœdera integra atque inviolata servasset, adje-
1. Cor. 13 cit & dixit: *Caritas magnanima est, caritas benigna est, caritas non zelat*. Docens scilicet & F
ostendens eum posse caritatem tenere quisquis magnanimus fuerit & benignus & zeli ac livoris alienus. Item alio loco cum moneret ut homo jam functo spiritu plenus & nativitate cælesti Dei filius factus non nisi spiritalia & di-
1. Cor. 3. vina sectetur, ponit & dicit: *Et ego quidem, fratres, non potui vobis loqui quasi spiritalibus, sed quasi* [17] *infantibus in Christo*. [18] *Lacte vos potavi, non cibo. Nondum enim poteratis, sed neque nunc potestis. Adhuc enim estis carnales*.

Ubi enim in vobis zelus & contentio & dissensiones sunt, nonne carnales estis & secundum hominem ambulatis? Obterenda sunt, fratres dilectissimi, vitia & peccata carnalia, & terreni corporis infesta labes spiritali vigore calcanda; ne dum iterum ad veteris hominis conversationem revolvimur, letalibus laqueis implicemur, apostolo hoc idem providenter & salubriter præmonente. *Itaque*, inquit, *fratres, non se-* Rom. 8.
cundum carnem vivamus. Si enim secundum carnem vixeritis, incipietis mori. Si autem spiritu opera carnis mortificaveritis, vivetis. Quotquot enim spiritu Dei aguntur, hi filii Dei sunt. Si filii Dei sumus, si templa ejus esse jam cœpimus, si accepto spiritu sancto sancte & spiritaliter vivimus, si de terris oculos ad cælum sustulimus, si ad superna & divina plenum Deo & Christo pectus ereximus, non nisi quæ sunt Deo & Christo digna faciamus, sicut & apostolus excitat & hortatur: *Si consurrexistis*, in- Coloss. 3.
quit, *cum Christo, quæ sursum sunt quærite, ubi Christus est in dextera Dei sedens; quæ sursum sunt sapite, non quæ super terram. Mortui enim estis, & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. Cum autem Christus apparuerit vita vestra, tunc & vos apparebitis cum ipso in gloria*. Qui ergo in baptismo secundum hominis antiqui peccata carnalia & mortui & sepulti sumus, qui regeneratione cælesti Christo consurreximus, quæ sunt Christi & cogitemus pariter & geramus, sicut idem apostolus docet rursus & monet dicens: *Primus homo de terra limo, secundus* 1. Cor. 15.
homo de cælo. Qualis ille de limo, tales & qui de limo; & qualis cælestis, tales & cælestes. Quomodo portavimus imaginem ejus qui de limo est, portemus & imaginem ejus qui de cælo est. Imaginem autem cælestem portare non possumus, nisi in eo quod esse jam cœpimus Christi similitudinem præbeamus. Hoc est enim mutasse quod fueras & cœpisse esse quod non eras ut in te divina nativitas luceat, ut ad patrem Deum deifica disciplina respondeat, ut honore & laude vivendi Deus in homine clarescat, ipso exhortante & monente & eis qui se clarificant vicem mutuam pollicente. *Eos, inquit, qui* 1. Reg. 2.
clarificant me clarificabo; & qui spernit me spernetur. Ad quam clarificationem formans nos ac præparans Dominus & filius Dei similitudinem Dei patris insinuans in evangelio suo dicit: *Audistis quia dictum est: Diliges proxi-* Levit. 19.
mum tibi, & odio habebis inimicum tibi. Ego au- Matth. 5.
tem dico vobis, diligite inimicos vestros, & orate pro his qui vos persequuntur, ut sitis filii patris vestri qui in cælis est, qui solem suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super justos & injustos. Si hominibus lætum est & gloriosum filios habere consimiles, & tunc magis generasse delectat, si ad patrem lineamentis paribus soboles [19] subsiciva respondeat, quanto major in Deo patre lætitia est cum quis [20] sic spiritaliter nascitur ut in actibus ejus & laudibus divina generositas prædicetur? Quæ justitiæ palma est, quæ corona, esse se talem de quo Deus non dicat: *Filios* [21] *generavi & exaltavi, ipsi* Isa. 1.
autem spreverunt me. Collaudet te potius Christus & invitet ad præmium dicens: *Venite be-* Matt. 25.
nedicti patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi. His meditationibus corroborandus est animus, fratres dilectissimi,
ejusmo-

ejusmodi exercitationibus contra omnia diaboli jacula firmandus. [32] Sit in manibus divina lectio, In sensibus dominica cogitatio. Oratio jugis omnino non cesset. Salutaris operatio perseveret. Spiritalibus semper actibus occupemur, nt quotiescumque inimicus accesserit, quoties adire tentaverit, & clausum adversum se pectus inveniat & armatum. Non enim christiani hominis corona una est quæ tempore persecutionis accipitur. [33] Habet & pax coronas suas, quibus de varia & multiplici congressione [34] victores prostrato & subacto adversario coronantur. [35] Libidinem subegisse continentiæ palma est. Contra iram, contra injuriam repugnasse corona patientiæ est. De avaritia triumphus est pecuniam spernere. Laus est fidei fiducia futurorum mundi adversa tolerare. Et qui superbus in prosperis non est, gloriam de humilitate consequitur. Et qui ad pauperum fovendorum misericordiam pronus est, retributionem thesauri cælestis adipiscitur. Et qui zelare non novit, quique unanimis & mitis fratres suos diligit, dilectionis & pacis præmio honoratur. In hoc virtutum stadio quotidie currimus, ad has justitiæ palmas & coronas sine intermissione temporis pervenimus; ad quas ut pervenire tu etiam possis, qui fueras zelo & livore possessus, omnem illam malitiam qua prius tenebaris abjice, ad viam vitæ æternæ vestigiis salutaribus reformare. Evelle de pectore tuo spinas & tribulos, ut te dominicum semen fertili fruge locupletet, nt divina & spiritalis seges in copiam fecundæ messis exuberet. Venena fellis evome, discordiarum virus exclude, purgetur mens quam serpentinus livor infecerat, amaritudo omnia quæ intus insederat Christi dulcedine leniatur. Si de sacramento crucis & cibum sumis & potum, lignum quod apud [36] merrham profecit in imagine ad saporis dulcedinem tibi in veritate proficiat ad mulcendi pectoris lenitatem, nec ad medelam prosperandæ valitudinis laborabis. Unde vulneratus fueras, inde curare. Ama eos quos ante oderas, dilige illos quibus injustis obtrectationibus invidebas. [37] Bonos imitare, si sectari potes. Si autem eos sectari non potes, collætare certe & congratulare melioribus. Fac te illis adunata dilectione participem, fac te consortio caritatis & fraternitatis vinculo [38] cohærentem. Dimittentur tibi debita, quando & ipse dimiseris; accipientur sacrificia tua, cum pacificus ad Deum veneris. Sensus atque actus tui divinitus dirigentur, quando ea quæ divina & justa sunt cogitaveris, sicut scriptum est: *Cor viri cogitet justa, ut a Domino dirigantur gressus ejus*. (Prov. 16.) Habes autem multa quæ cogites. Paradisum cogita, quo [39] Cain non ingreditur, qui zelo fratrem peremit. Cogita cæleste regnum, ad quod non nisi concordes atque unanimes Dominus admittit. Cogita quod filii Dei hi soli possint vocari qui sint pacifici, (Gen. 4.) qui nativitate cælesti & lege divina ad similitudinem Dei patris & Christi respondeant adunati. Cogita sub oculis Dei nos stare, spectante ac judicante ipso conversationis ac vitæ nostræ curricula decurrere, pervenire nos tunc demum posse ut eum videre contingat, si ipsum nunc videntem delectemus actibus nostris, si nos dignos [40] gratia ejus & indulgentia præbeamus, si placituri semper in regno, in hoc mundo ante placeamus.

NOTÆ AD LIBRUM DE ZELO ET LIVORE.

1 CUM *sanctus* Augustinus Initium & quædam alia hujus libri loca retulisset in libro quarto de baptismo contra Donatistas cap. 8. postea ait: *Hæc verba Cypriani in epistola populis nota quam vera quam fortia sint recognoscimus. Vere decuit Cyprianum de zelo & livore & arguere graviter & monere, a quo tam mortifero malo cor ejus penitus alienum tanta caritatis abundantia comprobavit.* Idem in caput quintum epistolæ ad Galatas: *Scripsit & beatus Cyprianus librum de zelo & livore optimum, quem qui legerit, non dubitaverit annumerare operibus caraus invidiam.* Vide Hincmarum in libro 55. capitulorum cap. 47. pag. 586.

2 *Non facile vitatur*] Consultationes Zachæi & Apollonii cap. 29. in tomo decimo spicilegii Dacheriani pag. 36. *& quod est sævius, sub specie innocentiæ malum non cavetur, dum vitari posse non creditur.*

3 *Ubi in pectus obrepit*] Decem libri veteres *obrepserit*. Ita etiam veteres editiones. Editio Morellii, *quando in pectus obrepat*.

4 *Circuit ille*] Auctor epistolæ ad Demetriadem inter opera Hieronymi: *Invidere non cessat auctor invidiæ, & qui semel a Deo ipse projectus est, tanto majori livore torquetur quanto aliquem apud eum viderit clariorem.* Et mox: *More dolosi hostis universa perlustrans explorat omnes aditus animæ suæ, an sit aliquid infirmum & minus tutum per quod possit irrepere.*

5 *Murorum*] Antea legebatur *membrorum*. Veram lectionem invenimus in duobus vetustis exemplaribus, in Victorino nimirum vetere, & in Tornacensi. In Victorino scriptum est *membrorum* & supra lineam *vel murorum*, in Tornacensi vero *murorum* & supra lineam *vel membrorum*.

6 *Canora musica*] Hanc lectionem, quam præferunt antiquæ editiones, etiam Morelliana, retinere placuit, quia illam exhibent septemdecim libri veteres, nisi quod in eorum uno scriptum est *sonora* pro *canora*, & quia musicam dici posse dubitabatur ævo Quintiliani, ut ipse ait lib. 8. cap. 3. Et tamen quidam alii libri veteres & editio Anglicana præferunt *canoram musicam*, codex Moyssiacensis & Rigaltius *canorem musicam*. Sed hic error est. Canor enim est masculini generis. Ovidius lib. 5. metamorphoseon: *Non tamen ille canor mulcendas natus ad aures*. Sunt etiam alia exempla.

7 *Ostentat falsa*] Citat hunc locum auctor Prædestinati editus a Sirmondo in prologo libri tertii: *Finitus est liber inimicus hominum, contra fidem catholicam confictus, circumdatus fallaciis, adulter integræ diffinitionis, quique, ut sanctus Cyprianus ait, falsa ostentat ut vera surripiat.*

8 *Tela quæ latenter*] Supra in initio libri de unitate ecclesiæ: *Facilior cautio est ubi manifesta formido est*. Hieronymus in dialogo adversus Luciferianos: *Sagitta quæ contento nervo dirigitur difficile vitatur. Antea enim ad eum ad quem jacta est perveniet quam obice clipei frustretur.*

9 *Hinc diabolus*] Refert & illustrat hunc locum S. August. lib. 4. de baptismo contra *Donatistas* cap. 9. Vide Sirmondum in librum Rufini Palæstini de fide pag. 91.

10 *Ex parte ejus*] Postea sequitur in codice Pithœano: *Justorum animæ in manu Dei sunt*. Sed istud additamentum non reperi alibi.

11 *Nova fraternitatis*] Vox *nova* deest in duobus libris veteribus. Certe videtur superflua. Non delevi tamen, quia exstat in multis exemplaribus manuscriptis.

12 *Abel justum Cain zelat*] quem ideo Prosper lib. 2. de promissionibus & prædictionibus Dei cap. 6. vocat auctorem invidiæ. Irenæus lib. 1. loquens de generatione Cain ait, *ita ut & dum fratrem suum Abel occideret, primus zelum & mortem ostenderit.*

13 *Livore persequitur*] Postea sequitur in tribus antiquis codicibus, *dum diabolum qui zelat imitatur*. Sed hæc videntur repetita a quodam studioso ex his quæ paulo ante dicta sunt. Novatianus in libro de Trinitate, *non de maligno invidiæ livore descendit*.

14 *Semel*] In uno libro meo vetere scriptum est *semel* & supra lineam *vel simul*. Hinc ergo, uti jam non semel diximus, orta est discrepantia quæ istic reperitur in codicibus manuscriptis, quorum nonnulli habent *semel*, alii *simul*.

15 *Inde odium surgit*] Prudentius in Hamartigenia : *Arsit enim scintilla odii de fomite zeli.*

16 *Altiorem*] Ita veteres editiones & sexdecim libri veteres. Manutius posuit *auctiorem*. Postea Morellius revocavit veterem lectionem. Pamelius seposuit Manutianam, quam ego inveni in decem libris antiquis. Sed major numerus vincit. Et certe vetus editio multo melior est.

17 *Ira fervescit*] quam Cassianus lib. 8. cap. 1. vocat mortiferum virus.

18 *Admovere carnifices*] Tacitus lib. 6. annalium : *Neque frustra præstantissimus sapientiæ firmare solitus est, si recludantur tyrannorum mentes, posse aspici laniatus & ictus.* Seneca Hercule Oetæo:

O si pateant pectora divitum,
Quantos intus sublimis agit
Fortuna metus.

Latinus Pacatus in panegyrico Theodosii : *Habet nescio quos internos mens scelerata carnifices.* Boetius lib. 4. de consolatione philosophiæ :

Quos vides sedere celso
Solii culmine reges,
Detrahit si quis superbis
Vani tegmina cultus,
Jam videbit intus arctas
Dominos ferre catenas.
Hinc enim libido versat
Avidis corda venenis.
Hinc flagellat ira mentem
Fluctus turbida tollens,
Mœror aut captos fatigat,
Aut spes lubrica torquet.

Contra apud Senecam epist. 115. *Si nobis animum boni viri liceret inspicere, o quam pulcram faciem, quam sanctam, quam ex magnifico placitoque fulgentem videremus, illinc fortitudine, hinc temperantia prudentiaque lucentibus.*

19 *Laniatur*] Codex sancti Arnulphi & Gratianopolitanus, *laceratur*.

20 *Hinc vultus minax*] In uno veteri libro scriptum est : *Hinc vultus est contumax.*

21 *In labiis tremor*] His verbis tamquam suis usus est Robertus Gervasii episcopus Senecensis, describens vitia Bartholomæi archiepiscopi Barensis, qui se nominabat Urbanum VI. in initio miserabilis illius schismatis, quod ecclesiam distraxit post Gregorii Papæ XI. excessum, uti videre est in pagina 1271. notarum nostrarum ad vitas Paparum Avenionensium. Labiorum tremorem antiqui posuerunt inter indicia malæ mentis. Lactantius enim in libro de ira Dei cap. 5. enumerans vitia animi perturbati, inter ea ponit oris id est labiorum tremorem. Hieronymus in caput primum epistolæ Pauli ad Titum: *Ille e diverso torvo vultu, trementibus labiis, rugata fronte, effrenatis convitiis, facie inter pallorem ruboremque variata, clamore perstrepat.* Item in epistola de vitando suspecto contubernio : *Quid vultum infamia rubore suffundis & trementibus labiis impatientiam pectoris confiteris?* Item in epistola ad Pammachium contra Joannem Hierosolymitanum, *resupina cervice ac trementibus labiis sonticulosi.* Item in epistola ad Oceanum de unius uxoris viro : *Sudare tumens frons, pallere genæ, tremere labia, lingua faltria siccari, & plus ætate quam timore contrahi.* Sulpitius Severus dial. 3. cap. 20. loquens de Briccio nondum sanæ mentis, *trementibus labiis incertoque vultu.* Fragmentum Petronii apud Diomedem lib. 3. *Anus recocta vino, trementibus labellis.* Seneca in initio libri de ira inter signa iræ ponit quod labia quatiuntur. Alibi est indicium timoris, ut apud Hieronymum in epistola ad Nepotianum de vita clericorum : *Pavent ad introitum medici, trementibusque labiis an commodius habeant sciscitantur.* Silius Italicus lib. 8.

——— *Volvens vix murmur anhelum*
Inter singultus labrisque trementibus Anna.

Seneca epist. 97. *Proprium autem est nocentium trepidare.* Vide supra pag. 144.

22 *Perduc. q. videtur*] Ita vetustiores editiones & XXVI. vetera exemplaria. Erasmus addidit vocem *vulnus* hoc modo, *perducitur vulnus quod videtur*, quam lectionem ego quoque inveni in quinque manuscriptis codicibus. Sustuli tamen eam propter auctoritatem tot veterum exemplarium, & quia sine ea optime constat sensus.

23 *Adv. t. s. est*] Hieronymus in epistola ad Eustochium de custodia virginitatis : *Facile aliis caremus vitiis. Hic hostis nobis inclusus est. Quocumque pergimus, nobiscum portamus inimicum.*

24 *Nox transivit*] Vide Erasmi annotationes in hunc locum Pauli.

25 *Fratrem s. odit*] Vide sanctum Augustinum tractatu quinto in epistolam sancti Joannis. & Cassianum lib. 8. cap. 20. Vide etiam Hincmarum to. 1. pag. 72.

26 *Conf. & martyris*] Ita scribendum esse existimavi, pro eo quod antea legebatur, *confessionis & martyrii*, quia ita scriptum vidi in septemdecim libris nostris & in quatuor Anglicanis. Sic etiam legisse se in Camberonensi testatur Pamelius. In editione quæ dicitur Gravii legitur *confessori & martyri*. Quæ lectio valde accedit ad eam quam ego substitui. Octo veteres exemplaria habent eam quam rejeci.

27 *Infantibus*] Tria vetera exemplaria habent *parvulis*. In libro tertio testimoniorum scriptum est *infantibus*.

28 *Lacte vos potavi*] Antea legebatur : *Lac vobis potum dedi, non cibum*. Quamvis ea lectio bona sit, eam tamen præferri debere arbitratus sum quam exhibent viginti libri nostri & octo Anglicani, tum etiam Camberonensis a Pamelio laudatus, & excerpta Flori. Aliam habent aliquot libri veteres & editiones. In libro tertio testimoniorum cap. 3. legitur : *Lac vobis potum dedi, non escam*.

29 *Subsiciva*] Rigaltius malebat *succissiva*. Quam lectionem ego deprehendi in aliquot vetustis exemplaribus. In codice Beccensi scriptum est *succidua*.

30 *Sic spiritaliter nascitur*] Reliqua hujus libri desunt in codice sancti Arnulphi.

31 *Generavi*] Quamvis lectio quæ habet *genui* bona sit, istam tamen reducere placuit, quia exstat in omnibus editionibus quæ Pamelianam antecesserunt, in XXIII. libris nostris, & in tribus Anglicanis. Aliam non inveni nisi in tribus.

32 *Sit in manibus*] Miror hanc lectionem, quam præferunt omnes veteres editiones & omnes libri veteres, rejectam fuisse a Pamelio, qui cum putaret hunc locum esse mutilum, eum supplevit ex quatuor manuscriptis & posuit : *Sit ante oculos divina lectio, in manibus bona operatio, in sensibus dominica cogitatio*. Ego reposui veterem lectionem.

33 *Habet & pax*] Supra epist. 8. *In cælestibus castris pax & acies habent flores suos*. Hilarius episcopus Arelatensis in sermone de sancto Honorato : *Habet & pax martyres suos*. Hieronymus in epistola ad Demetriadem de virginitate servanda : *Habet & pudicitia servata martyrium suum*. Vide homiliam sancti Joannis Chrysostomi in laudationem sancti protomartyris & apostolæ Theclæ. Commodianus instruct. 62. *Bellum abest, in pace martyres ibant*.

34 *Victores prostrato*] Codex Gratianopolitanus, *congressione prostrato & subacto adversario victores coronantur*.

35 *Libidinem*] quam Fulgentius Placiades lib. 2. mythol. vocat honestatis novercam.

36 *Merrham*] Ita habent quatuor libri veteres optimi, etiam Veronensis. Sic etiam scriptum est in versione LXX. interpretum, apud Origenem homilia septima in Exodum; apud sanctum Cyrillum Alexandrinum lib. 5. de adoratione in spiritu & veritate; apud sanctum Ambrosium cap. 5. de institutione virginis, & apud sanctum Augustinum lib. 2. quæst. 55. in Exodum. Et sic omnino scribendum recte ostendit Cotelerius ad librum 6. cap. 19. constitutionum apostolicarum. Vide etiam notas Frontonis Ducæi ad poema 17. sancti Paulini. Rufinus in psal. 44. *Myrrha est species valde amara, de qua ungitur corpus mortui ut non putrescat, & pellit vermes.*

37 *Bonos imitare*] Notum illud : *Tu vivendo bonos, scribendo sequare peritos*. Ambrosius lib. 2. officior. cap. 20. *Plurimum itaque prodest unicuique bonis jungi. Adolescentibus quoque utile ut claros & sapientes viros sequantur*. Gregorius Nazianzenus in carmine ad Nicobulum ait prudentis & cordati viri esse magna mensura vitam suam metiri, atque ad excellentium virorum imitationem sese componere. Quintilianus lib. 1. cap. 6. *Ergo consuetudinem sermonis vocabo consensum eruditorum, sicut vivendi consensum bonorum*. Lactantius lib. 3. cap. 1. *quoniam bene dicere ad paucos pertinet, bene autem vivere ad omnes*. Ruricius lib. 2. epist. 4. *Sicut vivere commune est omnium, bene vero vivere & bene desinere de hac vita paucorum est*. Seneca epist. 7. *Cum his versare qui te meliorem facturi sunt*. Symmachus lib. 5. epist. 44. *Maximum lucrum est quærere familiaritatem bonorum*. Hieronymus in epistola ad Rusticum : *Inter clericos sectare meliores*. Fecit Cyprianus quod suadebat. Bonos semper imitabatur. Sic enim scribit Pontius diaconus in vita ejus : *Et sic per bonorum omnium documenta decurrens, dum meliores semper imita-*

imitatur, etiam ipse se fecit imitandum. Ennodius lib. 5. epist. 20. *Totum te studia honesta suscipiant. Festina ut ad messem patriam venias, linguam lectionis sarculo, mores bonorum imitatione purgando.* Horatius lib. 1. epist. 18.

Inter multa leges & percunctabere doctos
Qua ratione queas traducere leniter avum.

Tacitus laudat Agricolam quod studeret *discere a peritis, sequi optimos.*

38 Coherentem] Hæc emendatio, quam inveni in tribus antiquis codicibus & in antiquis editionibus, mihi videtur certa. Et tamen omnes fere libri veteres præferunt *coheredem*. Hæc discrepantia orta hinc est quod in quodam veteri libro, ut in Victorino, scriptum erat *coharentem* & supra lineam *vel coheredem*. Id sæpe evenisse in exemplaribus antiquis operum sancti Cypriani jam observatum a nobis est.

39 Cain non ingreditur] Hanc lectionem, quam habent tres libri veteres, puto esse optimam; aliam vero, quæ habet *redit*, falsam. Cain enim, qui natus est postquam parentes ejus ejecti fuerant e paradiso, non potest dici non rediisse in paradisum, cum in illo numquam fuerit. Itaque non dubitavi quin lectio horum trium librorum præferenda sit.

40 Gratia ejus] Ita multi libri veteres. Alii habent *gratia ejus & indulgentia.*

---

[1] EPISTOLA AD FORTUNATUM
DE EXHORTATIONE MARTYRII.

DESIDERASTI, Fortunate carissime, ut quoniam persecutionum & pressurarum pondus incumbit, & in fine atque in consummatione mundi antichristi tempus infestum appropinquare [2] jam cœpit, ad præparandas & corroborandas fratrum mentes de divinis scripturis hortamenta componerem, quibus milites Christi ad cæleste & spiritale certamen animarem. Obtemperandum fuit desiderio tuo tam necessario, ut quantum sufficit mediocritas nostra auxilio divinæ inspirationis instructa quasi arma ac munimenta quædam pugnaturis fratribus de præceptis dominicis promerentur. Parum est enim quod Dei plebem classico nostræ vocis erigimus, nisi credentium fidem & dicatam Deo devotamque virtutem divina lectione firmemus. Quid autem potius aut majus curæ nostræ ac sollicitudini congruit quam ut commissum nobis divinitus populum & exercitum in castris cælestibus constitutum adversus diaboli tela & jacula exhortationibus assiduis præparemus? Neque enim idoneus potest esse miles ad bellum qui non exercitatus prius in campo fuerit, aut qui agonisticam coronam quærit adipisci in stadio coronabitur, nisi usum & peritiam virium ante meditetur. Adversarius vetus est & hostis antiquus cum quo prœlium gerimus. Sex millia annorum jam pæne complentur ex quo hominem diabolus impugnat. Omnia genera tentandi & artes atque insidias dejiciendi usu ipso vetustatis edidicit. Si [3] imparatum invenerit militem Christi, si rudem, si non sollicitum ac toto corde vigilantem, circumvenit nescium, fallit incautum, decipit imperitum. Si vero quis dominica præcepta custodiens & fortiter [4] Christo adhærens contra eum steterit, vincatur necesse est: quia Christus, quem confitetur, invictus est. Ac ne in longum sermonem meum extenderem, frater carissime, & audientem vel legentem stili latioris copia fatigarem, compendium feci; ut propositis titulis, quos quis & nosse debeat & tenere, capitula dominica subnecterem & id quod proposueram divinæ lectionis auctoritate solidarem, ut non tam tractatum meum videar tibi misisse quam materiam tractantibus præbuisse. Quæ res in usum

A singulis proficit utilitate majore. Nam si confectam & paratam jam vestem darem, vestis esset mea, qua alius uteretur, & forsitan non pro habitudine staturæ & corporis res alteri facta minus congruens haberetur. Nunc vero de agno, per quem redempti ac vivificati sumus, lanam ipsam & purpuram misi; quam cum acceperis, tunicam tibi pro voluntate conficies, & plus ut in domestica tua atque in propria veste lætaberis, & ceteris quoque
B ut conficere & ipsi pro arbitrio suo possint quod misimus exhibebis, ut vetere illa nuditate contecta, perferant omnes indumenta Christi, cælestis gratiæ sanctificatione vestiti. Necnon & illud consilium, frater carissime, utile & salubre prospexi, in exhortatione tam necessaria quæ martyres faciat amputandas esse verborum nostrorum moras & tarditates, atque ambages sermonis humani subtrahendas, ponenda sola illa quæ Deus loquitur, quibus
C servos suos ad martyrium Christus hortatur. Præcepta ipsa divina velut arma pugnantibus suggerenda sunt. Illa sint militaris tubæ hortamenta, illa pugnantibus classica. Inde aures erigantur, inde instruantur mentes, inde & animi & corporis vires ad omnem passionis tolerantiam roborentur. Nos tantum qui Domino permittente primum baptisma credentibus dedimus, ad aliud quoque singulos præparemus, insinuantes & docentes hoc esse [5] bapti-
D sma in gratia majus, in potestate sublimius, in honore pretiosius, baptisma in quo angeli baptizant, baptisma in quo Deus & Christus ejus exsultant, baptisma post quod nemo jam peccat, baptisma quod fidei nostræ incrementa consummat, baptisma quod nos de mundo recedentes statim Deo copulat. In aquæ baptismo accipitur peccatorum remissa, in sanguinis baptismo corona virtutum. Amplectenda res est & optanda & omnibus postulationum nostra-
E rum precibus expetenda; ut qui servi Dei sumus, simus & amici.

In exhortandis itaque ac præparandis fratribus nostris & virtutis ac fidei firmitate ad præconium dominicæ confessionis atque ad prœlium persecutionis & passionis armandis primo in loco dicendum est idola deos non esse quæ homo

homo sibi facit. Neque enim quæ fiunt factore suo & fabricatore majora sunt, aut protegere & servare quemquam possunt quæ ipsa de templis suis pereunt, nisi ab homine serventur. Sed nec [6] elementa colenda esse, quæ homini secundum dispositionem & præceptum Dei serviunt. Destructis idolis, & elementorum ratione monstrata, ostendendum Deum solum colendum esse. Tunc addendum quæ comminatio Dei sit adversus eos qui idolis sacrificant. Præterea docendum non facile ignoscere Deum idololatris, & quod sic idololatriæ indignetur Deus ut præceperit etiam eos interfici qui sacrificare & servire idolis suaserint. Subjungendum post hæc quod redempti ac vivificati Christi sanguine nihil Christo præponere debeamus, quia nec ille quidquam nobis præposuerit, & ille propter nos mala bonis prætulerit, paupertatem divitiis, servitutem dominationi, mortem immortalitati, nos contra in passionibus nostris paupertati sæculari paradisi divitias & delitias præferamus, dominatum & regnum æternum temporariæ servituti, immortalitatem morti, Deum & Christum diabolo & antichristo. Insinuandum quoque ne erepti de faucibus diaboli & de laqueis sæculi liberati, si in angustiis & pressuris esse cœperint, regredi demuo ad sæculum velint & perdant quod evaserint. Insistendum potius esse & perseverandum in fide & virtute & cælestis ac spiritalis gratiæ consummatione, ut ad palmam & coronam possit perveniri. Ad hoc enim pressuras & persecutiones fieri ut probemur. Nec timendas esse [7] injurias & pœnas persecutionum, quia major est Dominus ad protegendum quam diabolus ad impugnandum. Ac ne expavescat quis & conturbetur ad pressuras & persecutiones quas patimur in isto mundo probandum aute prædictum esse quod nos mundus odio habiturus esset, & quod persecutiones adversum nos excitaret, ut ex hoc ipso quod hæc fiant manifesta sit fides divinæ pollicitationis in mercedibus & præmiis postmodum secuturis, nec novum quid accidat christianis, quando ab initio mundi boni laboraverint, & oppressi atque occisi sint ab injustis. In novissima parte ponendum est quæ spes & quæ merces maneat justos & martyres post conflictationes hujus temporis & passiones, & quod plus accepturi simus in passionis remuneratione quam quod hic sustinemus in ipsa passione.

CAP. I.

[8] Quod idola dii non sint & quod nec elementa vice deorum colenda sint ostenditur in psalmo CXIII. *Idola gentium argentum & aurum, opera manuum hominum. Os habent & non loquuntur, oculos habent & non vident, aures habent & non audiunt. Neque enim est spiritus in ore ipsorum. Similes illis fiant qui faciunt ea.* Item in sapientia Salomonis (*Sap. 15.*): *Omnia idola nationum æstimaverunt deos; quibus neque oculorum usus est ad videndum, neque nares ad percipiendum spiritum, neque aures ad audiendum, neque digiti in manibus ad tractandum, sed & pedes eorum pigri ad ambulandum. Homo enim fecit illos, & qui spiritum mutuatus est finxit illos. Nemo autem sibi similem homo poterit deum fingere. Cum sit enim mortalis, mortuum fingit manibus iniquis. Melior est autem ipse iis quos colit, quoniam ipse quidem vixit, illi autem numquam.* Item in Exodo (*Exo. 20.*): *Non facies tibi idolum nec cujusquam similitudinem.* Item apud Salomonem de elementis (*Sap. 13.*): *Neque opera attendentes agnoverunt quis esset artifex, sed aut ignem, aut spiritum, aut citatum aerem, aut gyrum stellarum, aut nimium aquam, aut solem [9] aut lunam deos putaverunt. Quorum si propter speciem hoc æstimaverunt, sciant quanto iis Dominus sit speciosior. Aut si virtutes & opera eorum mirati sunt, intelligant ab ipsis quoniam qui hæc constituit fortia fortior est illis.*

CAP. II.

[10] Quod Deus solus colendus sit, sicut scriptum est (*Deut. 6.*): *Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli servies.* Item in Exodo (*Exo. 20.*): *Non erunt tibi dii alii absque me.* Item illic: *Videte, videte quia ego sum, & non est Deus præter me. Ego interimam & vivere faciam, percutiam & ego sanabo, & non est qui eripiat de manibus meis.* Item in apocalypsi (*Apoc. 14.*): *Et vidi alium angelum volantem in medio cælo, habentem evangelium æternum, ut annuntiaret super terram & super omnes nationes & tribus & linguas & populos, dicentem voce magna: [11] Metuite potius Deum, & date illi claritatem, quoniam venit hora judicii ejus; & adorate eum qui fecit cælum & terram & mare & omnia quæ in eis sunt.* Sic & Dominus in evangelio commemorationem facit primi & secundi præcepti dicens (*Matt. 22.*): *Audi Israel. Dominus Deus tuus Deus unus est. Et diliges Dominum tuum de toto corde tuo & de tota anima tua & de tota virtute tua. Hoc primum, & secundum simile huic: Diliges proximum tuum tamquam te. In his duobus præceptis tota lex pendet & prophetæ.* Et iterum (*Joa. 17.*): *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum & verum Deum & quem misisti Jesum Christum.*

CAP. III.

Quæ comminatio Dei sit adversus eos qui idolis sacrificant. In Exodo (*Exo. 22.*): *Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino soli.* Item in Deuteronomio (*Deut. 32.*): *Sacrificaverunt dæmoniis, & non Deo.* Item apud Esaiam (*Isa. 2.*): *Adoraverunt eos quos fecerunt digiti eorum, & curvatus est homo, & humiliatus est vir, & non laxabo illis.* Et iterum (*Isa. 57.*): *Illis fudistis libamina, & illis imposuistis sacrificia. Super hæc ergo non indignabor, dicit Dominus?* Item apud Hieremiam (*Hier. 25.*): *Nolite ambulare post deos alienos ut serviatis eis, & ne adoraveritis eos, & ne incitetis me in operibus manuum vestrarum ad disperdendos vos.* Item in apocalypsi (*Apoc. 14.*): *Si quis adorat bestiam & imaginem ejus, & accipit notam in fronte sua aut in manu, bibet & ipse de vino iræ Dei mixto in poculo iræ ejus, & punietur igne & sulphure sub oculis sanctorum angelorum & sub oculis agni, & fumus de tormentis eorum in sæcula sæculorum ascendet; nec habebunt requiem die ac nocte quicumque adorant bestiam & imaginem ejus.*

CAP. IV.

Non facile ignoscere Deum idololatris. Moyses in Exodo pro populo rogat, nec impetrat (*Exo. 32.*). *Precor*, ait, *Domine, deliquit populus hic delictum grande. Fecerunt sibi [12] deos aureos. Et nunc si dimittis illis delictum, dimitte. Sin autem, dele me de libro quem scripsisti. Et dixit Dominus ad Moysen: Si quis deliquit ante me, deleam eum de libro meo.* Item cum Hieremias pro populo deprecaretur, Dominus ad eum loquitur dicens (*Hier. 7.*): *Et tu noli orare pro populo hoc, & noli postulare pro ipsis in prece & oratione; quia*

non

non exaudiam in tempore quo invocabunt me, in tempore afflictionis suæ. Ezech. 14. Ezechiel quoque hanc eamdem denuntiat indignationem Dei his qui in Deum delinquunt. *Et fuit*, inquit, *verbum Domini ad me dicens: Fili hominis, terra quæcumque peccaverit mihi ut delinquat delictum, extendam manum meam super eam, & obteram stabilimentum panis, & immittam in eam famem, & auferam de ea hominem & pecora. Et si fuerint tres viri hi in medio ejus, Noe, Daniel, & Job, non liberabunt filios neque filias, ipsi soli salvi erunt.* 1. Reg. 2. Item in libro regnorum primo: *Si delinquendo peccet vir adversus virum, orabunt pro eo Dominum. Si autem in Deum peccet homo, quis orabit pro eo?*

CAP. V.

Quod sic idololatriæ indignetur Deus ut præceperit etiam eos interfici qui sacrificare & servire idolis suaserint. Deut. 13. In Deuteronomio: *Quod si rogaverit te frater tuus, aut filius tuus, aut filia tua, aut uxor tua, quæ est in sinu tuo, aut amicus tuus, qui æqualis est animæ tuæ, latenter dicens, Eamus & serviamus diis alienis, diis gentium, non consenties ei, & non exaudies eum, & non parcet oculus tuus super eum, & non celabis eum, annuntians annuntiabis de illa. Manus tua erit super eum, in primis interficere eum, & manus omnis populi postremo; & lapidabunt eum & morietur, quoniam quæsivit avertere te a Domino Deo tuo.* Et iterum loquitur Dominus & dicit nec civitati parcendum, etiamsi universa consenserit ad idololatriam: Deut. 13. *Aut si audieris in una ex civitatibus quas Dominus Deus tuus dabit tibi inhabitare te illic dicentes, Eamus & serviamus diis aliis quos non nosti, interficiens necabis omnes qui sunt in civitate cæde gladii, & incendes civitatem igni, & erit sine habitacula in æternum. Non reædificabitur etiam nunc, ut avertatur Dominus ab indignatione iræ suæ. Et dabit tibi misericordiam, & miserebitur tui, & multiplicabit te, si exaudieris vocem Domini Dei tui, & observaveris præcepta ejus.* Cujus præcepti & 1. Mach. 2. vigoris memor Mathathias interfecit eum qui ad aram sacrificaturus accesserat. Quod si ante adventum Christi circa Deum colendum & idola spernenda hæc præcepta servata sunt, quanto magis post adventum Christi circa Deum colendum servanda sunt, quando ille veniens non verbis tantum nos hortatus sit, sed & factis, post omnes injurias & contumelias passus quoque & crucifixus, ut nos pati & mori exemplo suo doceret, ut nulla sit homini excusatio pro se non pati, cum passus sit ille pro nobis, & cum ille passus sit pro alienis peccatis, multo magis pro peccatis suis pati unumquemque debere. Et ideo in evangelio Matt. 10. comminatur & dicit: *Quicumque confessus fuerit me coram hominibus, & ego confitebor eum coram patre meo qui in cælis est. Qui autem negaverit me coram hominibus, & ego negabo eum coram patre meo qui in cælis est.* Item apostolus Paulus: 2. Tim. 2. *Si enim commorimur*, inquit, *& convivemus; si toleramus, & conregnabimus; si negaverimus, & ipse negabit nos.* Item Joannes: 1. Joan. 2. *Qui negat filium, neque patrem habet. Qui confitetur filium, & filium & patrem habet.* Unde nos ad contemtum mortis hortatur Dominus & corroborat dicens: Matt. 10. *Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere. Magis autem metuite eum qui potest animam & corpus occidere in gehennam.* Et iterum: Joan. 12. *Qui amat animam suam, perdet eam; & qui odit animam suam in isto seculo, in vitam æternam conservabit illam.*

CAP. VI.

Quod redempti & vivificati Christi sanguine nihil Christo præponere debeamus. In evangelio Dominus loquitur & dicit: Matt. 10. *Qui diligit patrem aut matrem super me non est me dignus, & qui diligit filium aut filiam super me non est me dignus.* Sic & in Deuteronomio scriptum est: Deut. 33. *Qui dicunt patri & matri, non novi te, & filios suos non agnoverunt, hi custodierunt præcepta tua & testamentum tuum servaverunt.* Item apostolus Paulus: Rom. 8. *Quis nos*, inquit, *separabit a caritate Christi, pressura, an angustia, an persecutio, an fames, an nuditas, an periculum, an gladius, sicut scriptum est: Quia propter te* Psal. 43. *occidimur tota die, æstimati sumus ut oves victimæ, sed in his omnibus superamus propter eum qui dilexit nos.* Et iterum: 1. Cor. 6. *Non estis vestri. Empti enim estis pretio magno. Clarificate & portate Deum in corpore vestro.* Et iterum: 2. Cor. 5. *Pro omnibus mortuus est Christus, ut & qui vivunt, jam non sibi vivant, sed ei qui pro ipsis mortuus est & resurrexit.*

CAP. VII.

Ereptos de faucibus diaboli & de laqueis sæculi liberatos non debere denuo ad sæculum reverti, ne perdant quod evaserint. In Exodo Judaicus populus ad umbram nostri & imaginem præfiguratus, cum Deo tutore & vindice evasisset Pharaonis atque Ægypti, id est diaboli & sæculi, durissimam servitutem, circa Deum perfidus & ingratus, adversus Moysen mussitat, respiciens solitudinis ac laboris incommoda, & non intelligens libertatis ac salutis beneficia divina, & reverti quærit ad Ægypti hoc est ad sæculi servitutem unde fuerat exutus, cum magis fidere deberet in Deum & credere quoniam qui a diabolo & sæculo liberat populum suum protegit liberatum. Exo. 14. *Quid hoc nobis*, inquiunt, *fecisti in ejicienda nos de Ægypto? Melius est nobis servire Ægyptiis quam mori in solitudine hac. Et dixit Moyses ad populum: Fidite & state & cernite salutem quæ a Domino est, quam vobis faciet hodie. Dominus ipse pugnabit pro vobis, & vos tacebitis.* Quod nos admonens in evangelio suo Dominus, & docens ne ad diabolum rursus & ad sæculum quibus renuntiavimus & unde evasimus revertamur, dicit: Luc. 9. & 17. *Nemo retro attendens & superponens manum suam super aratrum aptus est regno Dei.* Et iterum: *Et qui in agro est non convertatur retro. Memores estote uxoris Loth.* Ac ne quis aliqua vel cupiditate rerum vel suorum dulcedine retardetur quo minus Christum sequatur, addit & dicit: Luc. 14. *Qui non renuntiat omnibus quæ sunt ejus non potest meus esse discipulus.*

CAP. VIII.

Insistendum esse & perseverandum in fide & virtute & cælestis ac spiritalis gratiæ consummatione, ut ad palmam & coronam possit perveniri. In Paralipomenon: 2. Paral. 15. *Dominus vobiscum est quamdiu & vos estis cum ipso. Si autem dereliqueritis eum, derelinquet vos.* Item apud Ezechielem: Ezech. 33. *Justitia justi non liberabit eum in quacumque die exerraverit.* Item in evangelio Dominus loquitur & dicit: Matt. 10. *Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit.* Et iterum: Joa. 8. *Si permanseritis in verbo meo, vere discipuli mei eritis,*

eritis, & cognoscetis veritatem, & veritas libera-
bit vos. Præmonens quoque nos paratos sem-
per esse debere & expeditos in procinctu firmi-
Luc. 12. ter stare, addit & dicit: *Sint lumbi vestri præ-*
cincti, & lucernæ ardentes, & vos similes homi-
nibus exspectantibus dominum suum quando rever-
tatur a nuptiis, ut cum venerit & pulsaverit ape-
riant ei. [19] *Felices servi illi quos adveniens domi-*
nus invenerit vigilantes. Item beatus apostolus
Paulus ut fides nostra proficiat & crescat & ad
1. Cor. 9. summa perveniat hortatur dicens: *Nescitis quo-*
niam qui in stadio currunt, omnes quidem currunt,
unus tamen accipit palmam. Sic currite [20] *ut oc-*
cupetis. Et illi quidem ut corruptibilem coronam
accipiant, vos autem incorruptam. Et iterum:
2. Tim. 2. *Nemo militans Deo obligat se molestiis sæculari-*
bus, ut possit placere cui se probavit. Sed & si
certaverit quis, non coronabitur, nisi legitime pu-
Rom. 12. *gnaverit*. Et iterum: *Oro autem vos, fratres,*
per misericordiam Dei ut constituatis corpora ve-
stra hostiam viventem, sanctam, placentem Deo;
nec configuremini sæculo huic, sed transformamini
in renovatione spiritus, ad probandum quæ sit vo-
luntas Dei bona & placens & perfecta. Et ite-
Rom. 8. rum: *Sumus filii Dei. Si autem filii, & here-*
des Dei, coheredes autem Christi, siquidem com-
patiamur, ut & commagnificemur. Et in apoca-
lypsi eadem loquitur divinæ prædicationis hor-
Apoc. 3. tatio dicens: *Tene quod habes, ne alius accipiat*
coronam tuam. Quod exemplum perseverandi &
permanendi designatur in Exodo, ubi Moyses
ad superandum Amalech, qui figuram porta-
bat diaboli, in signo & sacramento crucis ad-
levabat supinas manus, nec vincere adversa-
rium potuit nisi postquam stabilis in signo ad-
Exo. 17. levatis jugiter manibus perseveravit. *Et factum*
est, inquit, *cum levabat Moyses manus, præva-*
lebat Israel; ubi autem submiserat manus, inva-
lescebat Amalech. Et accepto lapide supposuerunt
sub eo, & sedebat super eum. Et Aaron & Ur
sustentabant manus ejus hinc & inde; & factæ
sunt manus Moysi stabiles usque in occasum solis.
Et [21] *fugavit Jesus Amalech & omnem populum*
ejus. Et dixit Dominus ad Moysen: Scribe hoc
ut sit memoria in libro, & da in aures Jesu,
quoniam deletione delebo memoriam Amalech de
sub cælo.

CAP. IX. Ad hoc pressuras & persecutiones fieri ut
probemur. In Deuteronomio: *Tentat vos Do-*
Deut. 13. *minus Deus vester, ut sciat si diligitis Dominum*
Deum vestrum ex toto corde vestro & ex tota ani-
ma vestra & ex tota virtute vestra. Et iterum
Eccli. 27. apud Salomonem: *Vasa figuli probat fornax, &*
homines justos tentatio tribulationis. Paulus quo-
Rom. 5. que paria testatur ac loquitur dicens: *Gloria-*
mur in spe claritatis Dei. Non solum autem, sed
& gloriamur in pressuris, scientes quoniam pressura
tolerantiam operatur, tolerantia autem probatio-
nem, probatio autem spem, spes autem non confun-
dit, quia dilectio Dei infusa est in cordibus nostris
per spiritum sanctum qui datus est nobis. Et Pe-
1. Pet. 4. trus in epistola sua ponit & dicit: *Carissimi,*
nolite mirari ardorem accidentem vobis, qui ad
tentationem vestram fit, nec excidatis tamquam
novum aliquid vobis contingat. Sed quotiescumque
communicatis Christi passionibus, per omnia gaude-
te, ut & in revelatione facta claritatis ejus gau-
dentes exsultetis. Si improperatur vobis in nomine
A *Christi, beati estis, quia majestatis & virtutis*
Domini nomen in vobis requiescit: quod quidem se-
cundum illos blasphematur, secundum nos autem
honoratur.

[22] Timendas non esse injurias & pœnas per- CAP. X.
secutionum, [23] quia major est Dominus ad pro-
tegendum quam diabolus ad impugnandum.
Joannes in epistola sua probat dicens: *Major* 1. Joa. 4.
est qui in vobis est quam qui in isto mundo. Item
in psalmo CXVII. *Non metuam quid mihi faciat*
homo, Dominus mihi auxiliator est. Et iterum:
B *Isti in curribus & isti in equis, nos autem in no-* Psal. 19.
mine Domini Dei nostri magnificabimur. [24] *Ipsi*
obligati sunt & ceciderunt, nos autem surreximus
& erecti sumus. Et adhuc fortius docens & osten-
dens spiritus sanctus castra diaboli non timen-
da, & si bellum nobis hostis indixerit, in ipso
magis bello spem nostram consistere, & [25] con-
gressione illa justos ad divinæ sedis & salutis æ-
ternæ præmium pervenire, in psalmo XXVI.
ponit & dicit: *Si directa fuerint in me castra,*
non timebit cor meum; si exsurrexerit super me
bellum, in illud ego sperabo. Unam petii a Do-
C *mino, hanc requiram, ut inhabitem in domo Do-*
mini per omnes dies vitæ meæ. Item in Exodo
declarat scriptura divina pressuris multiplicari
nos potius & augeri dicens: *Quantoque eos de-* Exo. 1.
primebant, tanto plures fiebant, & invalescebant
magis. Et in apocalypsi protectio divina pro-
mittitur passionibus nostris. *Nihil*, inquit, *eo-* Apoc. 2.
rum timeas quæ passurus es. Nec alius securita-
tem nobis & protectionem pollicetur quam qui
& per Esaiam prophetam loquitur dicens: *No-* Isa. 43.
li timere, quia te redemi, & vocavi te nomine
D *tuo, meus es tu. Et si transieris per aquam, te-*
cum sum, & flumina te non inundabunt. Et si
transieris per ignem, flamma te non comburet, quo-
niam ego Dominus Deus tuus sanctus Israel, qui
te salvum facio. Qui & in evangelio promittit
auxilium divinum Dei servis in persecutioni-
bus non defuturum dicens: *Cum autem vos tra-* Matt. 10.
diderint, nolite cogitare quomodo aut quid loqua-
mini. Dabitur enim vobis in illa hora quid loqua-
mini. Non enim vos estis qui loquimini, sed spiri- Marc. 13.
tus patris vestri qui loquitur in vobis. Et iterum:
Ponite in cordibus vestris non præmeditari excusa- Luc. 21.
E *re. Ego enim dabo vobis os & sapientiam, cui*
non poterunt resistere adversarii vestri. Sicut in
Exodo ad Moysen cunctantem & ad populum
ire trepidantem Deus loquitur dicens: *Quis* Exo. 4.
dedit os homini, & quis fecit [26] *mogilalum, &*
quis surdum, & quis videntem & cæcum? Non-
ne ego Dominus Deus? Et nunc perge, & ego
aperiam os tuum, & instruam te quid loquaris.
Nec difficile est Deo aperire os hominis devo-
ti sibi & confessori suo inspirare constantiam &
fiduciam loquendi, qui in Numeris adversus Num.
F Balaam prophetam etiam asinam fecerit loqui. 22.
Quare in persecutionibus nemo cogitet quod
periculum diabolus importet, sed immo consi-
deret quod auxilium Deus præstet; nec men-
tem labefactet humana infestatio, sed corrobo-
ret fidem divina protectio; quando unusquisque
secundum dominica promissa & fidei suæ meri-
ta tantum accipiat de Dei ope quantum se cre-
dat accipere nec sit quod omnipotens præstare
non possit, nisi si accipientis fides caduca de-
fecerit.

Ante

CAP. XI. Ante prædictum esse quod nos mundus odio habiturus esset, & quod persecutiones adversum nos excitaret, & quod nihil novum christianis accidat, quando ab initio mundi boni laboraverint, & oppressi atque occisi sint justi ab injustis. Dominus in evangelio præmonet

Joan. 15. & prænuntiat dicens: *Si mundus vos odit, scitote quoniam me primo odiit. Si de mundo essetis, mundus quod suum esset amaret; sed quia de mundo non estis, & ego elegi vos de mundo, propterea odit vos mundus. Mementote sermonis quem dixi vobis: Non est servus major domino suo. Si me persecuti sunt, & vos persequentur.* Et iterum:

Joan. 16. *Veniet hora ut omnis qui vos occiderit putet se officium Deo facere; sed hoc facient, quoniam non cognoverunt patrem neque me. Hæc autem locutus sum vobis ut cum venerit hora eorum* [17] *memores*

Joan. 16. *sitis quia ego dixi vobis.* Et iterum: *Amen amen dico vobis, quoniam vos plorabitis & plangetis, sæculum autem gaudebit; vos tristes eritis, sed tristitia vestra in lætitiam veniet.* Et iterum:

Joan. 16. *Hæc locutus sum vobis ut in me pacem habeatis,* [18] *in sæculo autem pressuram; sed fidite, quoniam ego vici sæculum.* Et cum a discipulis suis interrogaretur de signo adventus sui & consumma-

Matt. 24. tionis mundi, respondit & dixit: *Cavete ne quis vos fallat. Multi enim venient in nomine meo*

Marc. 13. *dicentes, Ego sum Christus, & multos fallent. Incipietis autem audire* [19] *bella & auditus bellorum. Videte, nolite tumultuari. Oportet enim hæc*

Luc. 21. *fieri. Sed nondum est finis. Exsurget enim gens super gentem & regnum super regnum, & erunt fames & terræ motus & pestilentiæ per singula loca. Omnia autem ista initia parturitionum sunt. Tunc tradent vos in pressuram, & interficient vos, & eritis odibiles omnibus gentibus propter nomen meum. Et tunc scandalizabuntur multi, & invicem tradent, & odient invicem. Et multi pseudoprophetæ exsurgent & seducent multos; & eo quod facinus abundet, refrigescet caritas multorum. Qui autem toleraverit usque in finem, hic salvus erit. Et prædicabitur evangelium istud regni per totum orbem terræ in testimonium omnibus gentibus, & tunc veniet finis. Cum ergo videritis abominatio-*

Dan. 9. *nem* [20] *vastationis quæ dicta est per Danielem prophetam stantem in loco sancto, (qui legit intelligat) tunc qui in Judæa sunt fugiant in montes, & qui in tecto est non descendat tollere quidquam de domo, & qui in agro est non convertatur retro auferre vestimentum suum. Væ autem prægnantibus &* [21] *nutrientibus in illis diebus. Orate autem ne fiat fuga vestra hieme neque sabbato. Erit enim tunc pressura magna, qualis non est facta ab initio mundi usque nunc, sed neque fiet; & nisi breviati essent dies illi, non esset* [22] *salva omnis caro. Propter electos autem breviabuntur illi dies. Tunc si quis dixerit vobis, Ecce* [23] *hic est Christus, aut Ecce illic, nolite credere. Surgent enim pseudochristi & pseudoprophetæ, & dabunt signa magna &* [24] *prodigia ad errorem faciendum, si fieri potest, etiam electis. Vos autem cavete. Ecce prædixi vobis omnia. Si ergo dixerint vobis, Ecce in solitudine est, nolite exire; Ecce in cubiculis, nolite credere. Sicut enim coruscatio exit ab oriente, & apparet usque ad occidentem, ita erit & adventus filii hominis. Ubi fuerit* [25] *cadaver, illuc colligentur aquilæ. Continuo autem post pressuram dierum illorum sol* [26] *tenebrescet, & luna non dabit lumen suum, & stellæ cadent de cælo, & virtutes*

A *cælorum movebuntur. Et tunc apparebit signum filii hominis in cælo, & lamentabuntur omnes tribus terræ, & videbunt filium hominis venientem in nubibus cæli cum virtute magna & claritate. Et mittet angelos suos* [27] *cum tuba magna. Et colligent electos ejus a quatuor ventis, a summis cælorum usque ad summitates eorum.* Nec nova aut repentina hæc sunt quæ nunc accidunt christianis, cum boni semper & justi & Deo innocentiæ lege ac veræ religionis timore devoti per pressuras & injurias & graves ac multiformes infe-

B stationum pœnas angusti itineris difficultate gradiantur. Sic in origine statim mundi Abel ju- Gen. 4.

stus a fratre primus occiditur, & Jacob fugatur, & Joseph venumdatur, & David miseri- 1. Reg. 21.

cordem Saul rex persequitur, & Heliam ma- 3. Reg. 19

jestatem Dei constanter ac fortiter asserentem rex Achab opprimere conatur. Zacharias sacerdos interficitur in medio templi & altaris, ut illic hostia ipse fiat ubi Deo hostias immolabat. Tot denique martyria justorum sæpe celebrata, tot edita in posterum fidei & virtutis exempla. Tres pueri, Ananias, Azarias, Mi-

C sahel, ætate compares, dilectione concordes, fide stabiles, virtute constantes, flammis ac pœnis urgentibus fortiores, soli se Deo servire, solum nosse, solum colere proclamant di-

centes: *Nabuchodonosor rex, non opus est nobis* Dan. 3.

de hoc verbo respondere tibi. Est enim Deus, cui nos servimus, potens nos eripere de camino ignis ardentis; & de manibus tuis, rex, liberabit nos. Et si non, notum sit tibi quia diis tuis non servimus & [28] *imaginem auream quam statuisti non adoramus.* Et Daniel Deo devotus & sancto spi-

D ritu plenus exclamat & dicit: *Nihil colo ego* Dan. 14.

nisi Dominum Deum meum, qui condidit cælum & terram. Tobias quoque sub regali licet ac tyrannica servitute, sensu tamen ac spiritu liber, confessionem suam Deo servat, & virtutem majestatemque divinam sublimiter prædicat di-

cens: *Ego in terra captivitatis meæ confiteor illi,* Tob. 13.

& ostendo virtutem ejus in natione peccatrice. Quid

vero in Machabæis septem fratres & natalium 1. Mach.

pariter & virtutum sorte consimiles septena- 7.

rium numerum sacramento perfectæ consummationis implentes? Sic septem fratres in mar-

E tyrio cohærentes ut primi in dispositione divina septem dies annorum septem millia continentes, ut septem spiritus & angeli septem qui assistunt & conversantur ante faciem Dei, & lucerna septiformis in tabernaculo martyrii, &

in apocalypsi septem candelabra aurea, & apud Apoc. 1.

Salomonem columnæ septem, super quas ædi- Prov. 9.

ficavit domum sapientia, ita & istic septenarius fratrum numerus ecclesias septem numeri sui quantitate complexus, secundum quod in

primo regnorum libro legimus sterilem septem 1. Reg. 2.

F peperisse. Et apud Esaiam septem mulieres Isa. 4.

unum hominem apprehendunt, cujus invocari super se nomen exposcunt. Et apostolus Paulus, qui hujus numeri legitimi & certi memi-

nit, ad septem ecclesias scribit. Et in apoca- Apoc. 1.

lypsi Dominus mandata sua divina & præcepta cælestia ad septem ecclesias & earum angelos dirigit. Qui nunc istic numerus in septem fratribus invenitur, ut consummatio legitima compleatur. Cum septem liberis plane copulatur & mater origo & radix; quæ ecclesias septem postmodum peperit, ipsa prima & una [29] super

Petrum

Petrum Domini voce fundata. Nec vacat quod
in passionibus sola cum liberis mater est. Mar-
tyres enim qui se Dei filios in passione testan-
tur, jam non nisi Deo patre censentur, sicut
Matt. 23. in evangelio Dominus docet dicens: *Ne voca-
veritis vobis patrem super terram. Unus est enim
pater vester qui in cælis est.* Quæ vero ediderunt
confessionum præconia, quam præclara, quam
2. Mach. 7. magna documenta fidei præbuerunt? Rex An-
tiochus infestus, immo in Antiocho antichri-
stus expressus, ora martyrum gloriosa & spiri-
tu confessionis invicta contagio suillæ carnis ma-
culare quærebat, & cum flagellis graviter ver-
berasset, ac nihil promovere potuisset, sarta-
gines jussit igniri: quibus ignitis & accensis,
eum qui primus locutus fuerat & magis regem
virtutis & fidei constantia provocaverat admo-
veri præcepit & frigi, producta & exsecta
prius lingua quæ confessa Deum fuerat. Quod
martyri gloriosius contigit. Lingua enim quæ
confessa nomen Dei fuerat prior ad Deum de-
buit ipsa proficisci. Post in secundo excogita-
tis acrioribus pœnis, antequam cetera membra
torqueret, cutem capitis cum capillis detraxit,
odio scilicet certo. Nam cum caput viri Chri-
stus sit, & caput Christi Deus, qui caput la-
niabat in martyre, Deum & Christum perse-
quebatur in capite. At ille in martyrio suo fi-
dens & resurrectionis sibi præmium de Dei re-
muneratione promittens exclamavit & dixit:
Tu quidem [40] *impotens ex hac præsenti vita nos
perdis; sed mundi rex defunctos nos pro suis le-
gibus in æternam vitæ resurrectionem suscitabit.*
Tertius linguam postulatus cito protulit. Nam
pœnam linguæ exsecandæ jam didicerat a fra-
tre contemnere. Manus quoque amputandas
constanter extendit, multum beatus genere i-
sto supplicii, cui contigit extensis ad pœnam
manibus passionis dominicæ instar imitari. Nec-
non & quartus pari virtute tormenta conte-
mnens & ad retundendum regem cælesti voce
respondens exclamavit & dixit: *Potius est ab
hominibus morti datos exspectare spem a Deo ite-
rum ab eo suscitandos in vitam æternam. Tibi e-
nim resurrectio ad vitam non erit.* Quintus, præ-
ter quod carnificinam regis & duros variosque
cruciatus fidei vigore calcabat, ad præscientiam
quoque & notitiam futurorum spiritu divinita-
tis animatus prophetavit regi indignationem
Dei & ultionem velociter secuturam. *Potesta-
tem*, inquit, *inter homines habens, cum sis cor-
ruptibilis, facis quod vis. Noli autem putare ge-
nus nostrum a Deo derelictum esse. Sustine &
vide magnam potestatem ejus, qualiter te & se-
men tuum torquebit.* Quale illud levamentum
fuit martyri, [41] quam magnum, quam grande
solatium, in cruciatibus suis non tormenta pro-
pria cogitare, sed tortoris sui supplicia prædi-
care? In sexto vero non virtus sola, sed &
humilitas prædicanda est, nihil sibi martyrem
vindicasse, nec confessionis suæ honorem su-
perbis vocibus ventilasse, peccatis potius suis
adscripsisse quod persecutionem a rege patere-
tur, Deo vero dedisse quod postmodum vindi-
caretur. Docuit esse martyres verecundos, de
ultione fidere, & nihil in passione jactare.
Noli, inquit, *frustra errare. Nos enim propter
nosmetipsos hæc patimur, peccantes in Deum no-
strum. Tu autem ne te existimes* [42] *impunitum fu-
turum, aggressus pugnare cum Deo.* Admirabilis

A quoque mater, quæ nec sexus infirmitate fra-
cta, nec multiplici orbitate commota, morien-
tes liberos spectavit libenter, nec pœnas illas
pignorum, sed glorias computavit, tam gran-
de martyrium Deo præbens virtute oculorum
suorum quam præbuerant filii ejus tormentis
& passione membrorum. Cum sex punitis &
occisis superesset unus ex fratribus, cui rex di-
vitias & potentatus & multa pollicebatur ut
crudelitas ejus ac feritas vel unius subacti sola-
tio foveretur, & peteret ut ad filium dejicien-
dum secum deprecaretur & mater, deprecata
B est illa, sed ut decebat martyrum matrem, ut
decebat legis & Dei memorem, ut decebat fi-
lios suos non delicate sed fortiter diligentem.
Deprecata est enim, sed ut Deum confitere-
tur. Deprecata est ne a fratribus suis frater in
consortio laudis & gloriæ separaretur, tunc se
septem filiorum computans matrem, si sibi con-
tingeret filios septem Deo potius peperisse,
non sæculo. Armans itaque eum & corrobo-
rans, & feliciore tunc partu filium generans,
Fili, inquit, *miserere mei, quæ te in utero* [43]
C *mensibus decem portavi, & lac triennio dedi &
alui, & in ætatem istam perduxi. Oro, fili, a-
spicias in cælum & terram, & omnibus quæ in eis
sunt aspectis, intelligas quia ex nihilo fecit illa
Deus & hominum genus. Itaque, fili, ne timeas
carnificem istum, sed dignus fratribus effectus ex-
cipias mortem, ut in illa miseratione cum fratri-
bus tuis te recipiam.* Magna laus matris in ex-
hortatione virtutis, sed major in Dei timore
& in fidei veritate, quod nihil sibi aut filio
de sex martyrum honore promisit, nec fratrum
D precem profuturam credidit [44] ad negantis sa-
lutem; [41] persuasit potius participem passionis
fieri, ut in judicii die posset cum fratribus in-
veniri. Post hæc liberis suis commoritur &
mater. Neque enim aliud jam decebat quam
ut quæ martyres pepererat & fecerat in con-
sortio illis gloriæ jungeretur, & quos ad Deum
præmiserat ipsa quoque sequeretur. Ac ne quis
vel libelli vel alicujus rei oblata sibi occasione
qua fallat amplectatur decipientium malum mu-
nus, nec Eleazarus tacendus est; qui cum sibi
a ministris regis offerretur facultas ut accepta
E carne qua liceret sibi vesci, ad circumvenien-
dum regem simularet se illa edere quæ de sa-
crificiis atque illicitis cibis ingerebantur, con-
sentire ad hanc fallaciam noluit dicens nec æ-
tati suæ nec nobilitati convenire id fingere quo
ceteri scandalizarentur & in errorem induce-
rentur, existimantes Eleazarum nonaginta an- 2. Mach.
nos natum ad alienigenarum morem, relicta 6.
& prodita Dei lege, transisse, nec tanti esse
lucrari brevia vitæ momenta ut offenso Deo in-
curreret æterna supplicia. Atque ille excrucia-
F tus diu, & in extremo jam constitutus, cum
inter verbera & tormenta moreretur, ingemi-
scens ait: *Domine, qui sanctam habes scientiam,
manifestum est quia cum possim a morte liberari,
durissimos dolores corporis tolero flagellis vapulans,
animo autem propter tui ipsius metum libenter hæc
patior.* Sincera prorsus fides & virtus integra
ac satis pura, non regem Antiochum cogitas-
se, sed Deum judicem, & scisse proficere sibi
ad salutem non posse si hominem derideret ac
falleret, quando Deus, qui conscientiæ nostræ
judex est, & solus timendus est, nec derideri
possit omnino nec falli. Si igitur & nos dicati
Deo

Deo ac devoti vivimus, si supra justorum antiqua & sancta vestigia iter facimus, per eadem documenta pœnarum, [46] per eadem passionum martyria pergamus, hoc ampliorem gloriam computantes temporis nostri quod cum vetera exempla numerentur, exuberante postmodum copia virtutis ac fidei, numerari non possunt martyres christiani, testante apocalypsi & dicente: *Apoc. 7.* *Post hæc vidi turbam magnam, quam dinumerare nemo poterat, ex omni gente, & ex omni tribu & populo & lingua, stantes in conspectu throni & agni; & erant amicti stolas albas, & palmæ fuerunt in manibus eorum, & magno clamore dicebant: Salus Deo nostro sedenti super thronum & agno. Et respondit unus ex senioribus dicens mihi: Hi qui amicti sunt stolas albas, qui sunt, & unde venerunt? Et dixi ei: Domine mi, tu scis. Et ait mihi: Hi sunt qui venerunt ex magna tribulatione, & laverunt stolas suas, & candidas eas fecerunt in sanguine agni. Propter hoc sunt in conspectu throni Dei, & serviunt ei die ac nocte in templo ejus.* Quod si tantus ostenditur & probatur christianorum martyrum populus, nemo difficile vel arduum putet esse martyrem fieri, quando videat martyrum populum non posse numerari.

CAP. XII. Quæ spes & merces maneat justos & martyres post conflictationes hujus temporis & passiones per Salomonem spiritus sanctus ostendit & præcinit dicens: *Sap. 3.* *Etsi coram hominibus tormenta passi sunt, spes eorum immortalitate plena est, & in paucis vexati, in multis bene disponentur; quoniam Deus tentavit illos, & invenit illos dignos se. Tamquam aurum in fornace probavit illos, & quasi holocausta hostiæ accepit illos, & in tempore erit respectus illorum.* [47] *Fulgebunt, & tamquam scintillæ in arundineto discurrent. Judicabunt nationes, & dominabuntur populis, & regnabit dominus eorum in perpetuum.* Item apud eumdem vindicta nostra describitur, & persequentium nos atque infestantium pœnitentia prædicatur. *Sap. 5.* *Tunc stabunt*, inquit, *justi in magna constantia adversus eos qui se angustiaverunt, & qui abstulerunt labores eorum, videntes turbabuntur timore horribili, & mirabuntur in subitatione insperatæ salutis, dicentes inter se,* [48] *pœnitentiam habentes, & præ angustia spiritus gementes: Hi sunt quos aliquando habuimus in derisum & in similitudinem improperii. Nos insensati vitam illorum æstimabamus insaniam & finem illorum sine honore. Quomodo ergo computati sunt inter filios Dei, & inter sanctos sors illorum est? Ergo erravimus a via veritatis, & justitiæ lumen non luxit nobis, & sol non est ortus nobis. Lassati sumus in iniquitatis via & perditionis, & ambulavimus solitudines difficiles, viam autem Domini ignoravimus. Quid nobis profuit superbia, aut quid divitiarum jactatio contulit nobis? Transierunt omnia illa tamquam umbra.* Item in psalmo CXV. pretium & merces passionis ostenditur. *Pretiosa est*, inquit, *in conspectu Domini mors sanctorum ejus.* Item in psalmo CXXV. tristitia conflictationis & lætitia retributionis exprimitur. *Qui seminant*, inquit, *in lacrimis, in gaudio metent. Ambulantes ambulabant & flebant, mittentes semina sua; venientes autem venient in exsultatione portantes* [49] *gremia sua.* Et iterum in psalmo CXVIII. *Beati qui immaculati sunt in via, qui ambulant*

A *in lege Domini. Beati qui perscrutantur martyria ejus, in toto corde exquirunt eum.* Item Dominus in evangelio, ultor ipse persecutionis nostræ & remunerator passionis, *Beati*, inquit, *Matt. 5.* *qui persecutionem passi fuerint propter justitiam, quia ipsorum est regnum cælorum.* Et iterum: *Beati eritis cum odio vos habuerint homines & separaverint vos, & expulerint, & maledixerint nomini vestro quasi nequam propter filium hominis. Gaudete in illa die, & exsultate. Ecce enim merces vestra multa est in cælis.* Et iterum: *Qui* B *perdiderit animam suam propter me, hic salvabit illam.* Nec solos animadversos & interfectos divinæ pollicitationis manent præmia, sed etiam si ipsa passio fidelibus desit, fides tamen integra atque invicta perstiterit, & contemtis ac relictis suis omnibus Christum se sequi christianus ostenderit, ipse quoque a Christo inter martyres honoratur, pollicente ipso & dicente: *Luc. 18.* *Nemo est qui relinquat domum, aut agrum, aut parentes, aut fratres, aut uxorem, aut filios propter regnum Dei, & non recipiat septies tantum in isto tempore, in sæculo autem venturo vitam æter-* C *nam.* Item in apocalypsi hoc idem loquitur: *Apoc. 20.* *Et vidi*, inquit, *animas occisorum propter nomen Jesu & sermonem Dei.* Et cum primo in loco posuisset occisos, addidit dicens: *Et quicumque imaginem bestiæ non adoraverunt, nec acceperunt inscriptionem in fronte aut in manu sua;* quos universos a se in eodem loco simul visos conjungit & dicit: *& vixerunt & regnaverunt cum Christo.* Vivere omnes dicit & regnare cum Christo, non tantum qui occisi fuerint, sed & quique in fidei suæ firmitate & Dei timore per- D stantes imaginem bestiæ non adoraverint, neque ad funesta ejus & sacrilega edicta consenserint. Plus nos accipere in passionis mercede quam quod hic sustinemus in ipsa passione probat beatus apostolus Paulus, qui dignatione divina usque in tertium cælum atque in paradisum raptus audisse se inenarrabilia testatur, qui oculata fide Jesum Christum vidisse se gloriatur, qui id quod & didicit & vidit majori conscientiæ veritate profitetur. *2. Cor. 12.* *Non sunt*, inquit, *condignæ passiones hujus temporis ad superventuram claritatem quæ revelabitur in nobis.* Quis E ergo non omnibus viribus elaboret ad tantam claritatem pervenire, ut amicus Dei fiat, ut cum Christo statim gaudeat, ut post tormenta & supplicia terrena præmia divina percipiat? Si militibus sæcularibus gloriosum est ut hoste devicto redeant in patriam triumphantes, quanto potior & major est gloria victo diabolo ad paradisum triumphantem redire & unde Adam peccator ejectus est illuc prostrato eo qui ante dejecerat tropæa victricia reportare, offerre Deo acceptissimum munus, incorruptam fidem, F & virtutem mentis incolumem, laudem devotionis illustrem, comitari eum cum venire cœperit vindictam de inimicis recepturus, lateri ejus assistere cum sederit judicaturus, coheredem Christi fieri, angelis adæquari, cum patriarchis, cum apostolis, cum prophetis cælestis regni possessione lætari? Has cogitationes quæ persecutio potest vincere, quæ possunt tormenta superare? Durat fortis & stabilis religiosis meditationibus fundata mens, & adversus omnes diaboli terrores & minas mundi animus immo-

immobilis perstat quem futurorum fides certa A & solida corroborat. Clauduntur oculi in persecutionibus terræ, sed patet cælum; minatur antichristus, sed Christus tuetur; mors infertur, sed immortalitas sequitur; occiso mundus eripitur, sed restituto paradisus exhibetur; vita temporalis exstinguitur, sed [30] æterna reparatur. Quanta est dignitas & quanta securitas exire hinc lætum, exire inter pressuras & angustias gloriosum, claudere in momento oculos quibus homines videbantur & mundus, & aperire eosdem statim ut Deus videatur & Christus? Tam feliciter migrandi quanta velocitas! Terris repente subtraheris, ut in regnis cælestibus reponaris. Hæc oportet mente & cogitatione complecti, hæc die ac nocte meditari. [31] Si talem persecutionis dies invenerit Dei militem, vinci non poterit virtus ad prœlium prompta. Vel si accersitio ante prævenerit, sine præmio non erit fides quæ erat ad martyrium præparata. Sine damno temporis merces judice Deo redditur. In persecutione militia, in pace conscientia coronatur.

NOTÆ AD LIBRUM DE EXHORTATIONE MARTYRII.

1 Quamvis dubitari non possit quin hic liber sit sancti Cypriani, cui adscribitur in omnibus antiquis codicibus & editionibus, vetus tamen error qui irrepsit in antiquas editiones epistolarum sancti Hieronymi persuasit Mariano Victorio, ut observavit etiam Baronius, illum esse sancti Hilarii episcopi Pictaviensis, argumento etiam sumpto ex stilo; cum tamen alii contendant stilum auctoris istius libri congruere cum stilo Cypriani, non congruere cum stilo Hilarii. Pravam lectionem quæ irrepserat in epistolas Hieronymi sustulit diligentia virorum clarissimorum Domni Petri Coustant & Domni Joannis Martianay monachorum ordinis sancti Benedicti, qui testantur veram ac genuinam lectionem quæ in nova operum sancti Hieronymi editione habetur exstare in omnibus codicibus manuscriptis, nullo excepto. Unde autem ortus sit hic error divinare conatus est Latinus Latinius, & puto divinasse. Conjecit enim vir doctissimus scriptum fuisse in margine cujusdam libri *ad Fortunatum*, ut hæc nota responderet nomini Cypriani, idque postea in contextum temere relatum & non suo loco positum. Esse autem Cypriani hinc etiam, præter alia argumenta, probatur quod Hincmarus archiepiscopus Remensis, ut in margine observavit Sirmondus, in libro de prædestinatione pag. 73. refert ex Cypriano locum quemdam ex libro secundo Paralipomenon qui exstat in capite octavo hujus operis Cyprianici. Quod autem Pearsonius in annalibus Cyprianicis contendit illud non esse Cypriani, sed auctoris Cypriano junioris, ei non possum assentiri, cum nullas bonas rationes afferat pro asserenda illa sua opinione. Falsus est autem Pamelius scribens primam libri istius editionem deberi Rembolto. Habetur enim in editione Spirensi, ut recte monuerunt Angli, & in veteri Veneta.

2 *Jam cœpit*] Quamvis non constituerim reddere rationem omnium mutationum a me factarum in operibus sancti Cypriani, putavi tamen reddere me debere in hoc loco, licet res sit exigui momenti, ne quis putare possit me vocem *jam* studio contradicendi posuisse pro *nunc*. Feci ergo quia omnes libri veteres & omnes veteres editiones exhibent hanc lectionem.

3 *Imparatum militem*] Petronius: *Parata miles arma non habui*.

4 *Christo adhærens*] Hæc lectio constans est in omnibus antiquis editionibus & in omnibus antiquis libris tam nostris quam Anglicanis. Quare miror Anglos editionem Pamelii, quæ bona non est, retinuisse contra veterum librorum & editionum fidem.

5 *Baptisma majus*] id est baptisma sanguinis, quod explicatur paulo post.

6 *Elementa*] Quinque libri veteres & editio Anglicana addunt *vice deorum*. quod etiam mox habetur in initio primi capituli.

7 *Injurias & pœnas*] Codex Gratianopolitanus *injurias & pugnas*. sic etiam codex sancti Arnulphi.

8 *Quod idola*] Multum peccaverunt Angli in hoc loco & in initiis omnium capitulorum hujus libri & eorum quæ sunt ad Quirinum. Posuerunt enim in margine capitula quorum postea probationes ex scriptura affert Cyprianus. Ea vero quis divinare posset esse Cypriani, cum illi semper apponere soleant in margine summaria earum rerum quæ sunt in contextu? summaria vero ipsorum sint, non Cypriani nec veterum librariorum. Adde quod ineptum, ut mihi videtur, initium istius libri posuerunt, incipientes a verbo *Ostenditur*. Proclive esset interrogare quid hoc loco significet vox *Ostenditur*, quæ debet referri ad aliquid antecedens. Nos reposuimus summaria capitum in contextu, uti par erat, existimantes explodendam esse hanc novitatem, retinendam esse antiquitatem. Hæc enim summaria sunt potius theses, ad quarum probationem Cyprianus adducit testimonia sequentia ex sacra scriptura. Ideoque in quibusdam libris antiquis hæc summaria scripta sunt majusculis characteribus.

9 *Aut lunam*] Pamelius adjecit *rectores orbis terrarum* ex fide duorum veterum librorum, & quia sic legitur in capite 13. libri Sapientiæ & apud ipsum Cyprianum lib. 3. testimoniorum cap. 59. ubi idem locus refertur. At ego cum illa non invenerim in nullo eorum veterum exemplarium quibus utor, desint autem in omnibus editionibus Pameliana antiquioribus, ea sustuli ab hoc loco.

10 *Quod Deus solus*] Tria sunt initia istius capitis in antiquis exemplaribus. quædam enim habent: *Quod Deus solus sit. In Exodo. Non erunt*. Alia vero: *Quod Deus solus colendus sit. In Exodo. Dominum Deum tuum*. Alia denique: *Quod Deus colendus est, sicut scriptum est: Deum tuum adorabis*. Atque ego hanc postremam lectionem amplexus sum, quia nititur auctoritate quindecim veterum exemplarium. Sane si locorum sacræ scripturæ quæ illic referuntur habenda esset ratio, dubium non esset quin retinenda fuerit emendatio posteriorum editorum. Interdum quippe veteres scriptores per lapsum memoriæ loca sacræ scripturæ laudant ex aliis locis, quam iis ubi vere habentur, nec ea licet emendare absque auctoritate veterum librorum, ut exemplis ostendemus in notis ad librum anonymum de rebaptismate. Itaque securius visum est retinere lectionem manuscriptorum.

11 *Metuite potius*] Ita editio Spirensis. Plerique codices habent *timete*. In quatuor scriptum est: *Audite potius Dominum*. In Beccensi *Videte*.

12 *Deos aureos*] Quinque libri veteres addunt *& argenteos*. Vide notas ad librum de lapsis.

13 *Si audieris in una*] Hic locus refertur a Gratiano 23. q. 5. *Si audieris*. Ubi glossa ait Cyprianum fuisse interrogatum an mali post adventum Domini in hunc mundum morte sint puniendi, & illum respondisse quod sic, quia si ante adventum Christi hoc fiat, ut probatur auctoritate Deuteronomii & exemplo Malachiæ, multo potius post adventum Christi hoc fieri debet. Joannes vero de Turre cremata hinc collegit non esse parcendum malis qui multitudinem corrumpunt. Auctor glossæ non recurrit ad Cyprianum, & ideo erravit in facto.

14 *Conservabit illam*] Duo libri veteres habent *salvabit*, alius *servabit*, alius denique *inveniat*.

15 *Non est me dignus*] Codex Seguierianus, *non est meus discipulus*.

16 *Occidimur*] Editio Morelliana & quidam libri veteres *mortificamur*, & mox *accisionis*.

17 *Superamus*] Codex Veronensis, *supervincimus*. Vide notas ad epistolam 26. pag. 87. ubi vox eadem reperitur.

18 *In ejiciendo*] Codex Fuxensis *educenda*, & mox *eremo* pro *solitudine*. Hanc ultimam lectionem præferunt tres alii libri veteres.

19 *Felices servi*] Ita omnes veteres editiones ante Pamelianam. Eodem quoque modo scriptum est in libris nostris & in Anglicanis.

20 *Ut occupetis*] Postea istic sequitur in editione Manutiana & in Pameliana segmentum istud: *Omnis enim qui agonizat, continens est*. Verum cum illud desit in codice Seguieriano, in antiquis editionibus, & in omnibus libris veteribus, duobus exceptis, additum a Manutio, omissum a Morellio, deinde repositum a Pamelio, nos delevimus. Vide notas ad epistolam octavam pag. 48.

21 *Fugavit Jesus*] Codex Seguierianus, *fugavit Moyses*.

22 *Ti-*

22 *Timendas non esse*] Restituimus in hoc loco duo membra istius periodi quæ Manutiana editio omiserat, sed Morellius reposuerat. Cum autem exstent in omnibus antiquis editionibus, putavimus esse reponenda, nam veteres libri non repugnant.

23 *Quia major est Dominus*] Rufinus lib. 1. hist. eccles. cap. 34. *Longe major est qui nos defendit, quam qui persequitur*. Idem in psal. 67. *Fortis armatus diabolus est, qui hunc mundum possidebat. Sed Christus eo fortior veniens ipsum devicit.*

24 *Ipsi obligati sunt*] Hæc est scriptura veterum editionum. Quo etiam modo legebat auctor libri de promissionibus & prædictionibus Dei inter opera Prosperi. Angli prætermissa lectione illa, posuerunt: *Illis copulati sunt pedes*. quam lectionem habent octodecim exemplaria nostra, etiam Seguierianum, & editio Morellii, tum etiam ea quæ dicitur Gravii. Nonius Marcellus: *Copulantur* pro *copulant*. Et paulo infra: *Copulantur* pro *conjungunt*.

25 *Congressione illa*] Codex Seguerianus *congressionem illam justorum*.

26 *Mogilalum*] Ita legendum esse indicant omnes fere libri veteres quibus usus sum, in primis vero Seguierianus. Editio Manutii & codex Fuxensis præferunt *mollogium*. At *mogilalum* in suis exemplaribus legit Latinus Latinius, qui putat eam esse veram lectionem; aliam vero, quæ habet *mutum*, suppositam esse per temeritatem librariorum, qui multa mutarunt apud Cyprianum, præsertim in sacræ scripturæ locis citatis, in quibus audax & imperitus quisque librarius putavit sibi impune licere omnia ad vulgatam editionem redigere. Quod etiam animadversum est alicubi a Francisco Turriano. In evangelio Marci c. 9. legitur μογιλάλον. Vide glossarium Græcum Cangii pag. 941. in voce Μόγος.

27 *Memores sitis*] Codex Fuxensis *reminiscamini*.

28 *In fac. au. pressuram*] Hæc tantum in codicibus manuscriptis, etiam in Seguieriano. Pamelius adjecit *habebitis* ex codice Affligeniensi, & quia ita etiam legitur in libro de Patientia, & tam Græce quam Latine apud Joannem. Verum vox *habebitis* deest in libro de Patientia in quibusdam libris veteribus, etiam in Seguieriano. Eam tamen habent veteres editiones. Quod miror animadversum non esse a Pamelio.

29 *Bella & auditus*] Duo libri veteres, *bella & opiniones bellorum*. Ita etiam in uno Bodlejano. Vide Erasmi annotationes in hunc locum Matthæi.

30 *Vastationis*] Quatuor libri nostri & unus Bodlejanus habent *desolationis*. Sic etiam in capite nono Danielis & in capite 13. evangelii secundum Joannem.

31 *Nutrientibus*] Codex Pithœanus *nutricantibus*.

32 *Salva om. caro*] Duodecim libri nostri & sex Anglicani habent *liberaretur omnis caro*.

33 *Hic est Christus*] Vide Erasmi annotationes in hunc locum Matthæi.

34 *prodigia*] Nescio an ea lectio præferenda sit ei quam præferunt quindecim exemplaria vetera, in quibus scriptum est *portenta*, 2. Esdræ cap. 9. *& dedisti signa atque portenta in Pharaone*. Anonymi liber de rebaptismate, *dabunt signa magna & portenta*.

35 *Cadaver*] Quamvis vocabulum *corpus*, quod habent veteres editiones & quidam libri veteres, optime congruat huic loco, cedere tamen cogor auctoritati octodecim librorum nostrorum, & quinque Anglicanorum, in quibus scriptum est *cadaver*. Et statim plures libri veteres habent *congregabuntur* pro *colligentur*. Vide Erasmum in hunc locum Matthæi.

36 *Tenebrescet*] Decem libri veteres habent *tenebricabit* vel *tenebricabitur*. Vide notas Frontonis Ducæi in homiliam secundam Chrysostomi ad populum Antiochenum.

37 *Cum tuba magna*] Sedecim libri veteres & antiquæ editiones habent *cum virtute magna & claritate*. Erasmus, ut sæpe fieri solet, in unum compegit duas lectiones veterum librorum, & posuit *cum virtute magna & claritate, & cum tuba magna*. Sic etiam Morellius. Angli posuerunt veram lectionem, sed nihil attulerunt ex manuscriptis.

38 *Imaginem*] Antea legebatur *statuam*. Anglicana editio posuit *imaginem*. Ea lectio nobis propterea magis placuit, quia illam invenimus in viginti libris nostris & in septem Anglicanis, tum etiam quia habetur lib. 3. testimoniorum cap. 10. Similem historiam refert Philostratus lib. 1. cap. 19. de vita Apollonii Tyanæi.

39 *Super Petrum*] Rigaltius admonet in codice Fuxiensi scriptum fuisse *super petram*, idque semet inspexisse, sed manum recentiorem, antiquam tamen, duobus obeliscis perstrinxisse *a* & superposuisse *u*. At cum ego istud non invenerim in codice Fuxiensi, putare cogor Rigaltium alio intentum posuisse Foxiense pro quodam alio manuscripto in quo id invenerat. In Segoveriano scriptum primo fuit *super petram*, sed postea posita est antiquitus littera *u* super litteram *a*, ut ostenderetur legendum esse *Petrum*. Contra in codice Fossatensi scriptum primo fuit *super Petrum*, sed postea emendatum est antiquitus *super petram*. Codex Thuaneus & alii octo habent *super Petrum*. Ego non dubito quin legendum sit *Petrum*, quamvis decem libri veteres & veteres editiones habeant *petram*.

40 *Impotens*] Hanc lectionem intulit Erasmus. Confirmant autem eam plures libri veteres & usus Latinæ linguæ. Impotentia significat nimis vehementem potentiam, & velut tyrannicum illius usum. Quidam libri veteres & antiquæ editiones, etiam Morelliana, quod mirum est, præferunt *quia potens es*. Vide Lambinum ad Horatium lib. 1. od. 37.

41 *Quam magnum*] Revocavimus hæc duo vocabula, quæ exciderant in editione Rigaltii, & omissa sunt in Anglicana. Illa enim exhibent omnes libri veteres & antiquæ editiones.

42 *Impunitum*] Ita veteres editiones & omnes fere libri veteres. Erasmus mutavit & edidit *impune*. Quæ sane lectio exstat in quibusdam libris veteribus.

43 *Mensibus decem*] Antea legebatur *novem*, quia antiquiores operum sancti Cypriani editores putarunt fortasse ea quæ in illis citata reperiuntur ex scriptura sacra debere emendari juxta editionem vulgatam. Quæ res mihi magnam semper visa est habere difficultatem, cum certum sit, ut ante me observatum est a viris doctissimis, Cyprianum alia versione usum esse. Cum itaque viderem eam discrepantiam, scirem autem Josephum de eadem re tractasse in libro de imperio rationis, putabam me finem huic difficultati facile impositurum auctoritate ejus. Sed mea me fefellit opinio. Etenim ille postquam retulit hunc sermonem matris ad filium, se illum novem mensibus in utero gestasse, mox ait in pagina sequenti sanctissimos martyres dixisse matris uterum eos tulisse decem mensibus. Itaque semper remanet eadem difficultas. Recurrendum igitur est ad auctoritatem veterum exemplarium. Omnia fere quæ ego vidi, sunt autem multa, habent *decem*. Sic etiam illa quibus usi sunt Angli. Pamelius, tametsi putaverit eam lectionem esse meliorem, in eaque sententia fuerit etiam Rigaltius, maluerunt aliam retinere in contextu. Affert autem Pamelius plures auctoritates ut probet illam esse meliorem quæ habet *decem*. Ego multo plures afferre possem. Sed nolo eas afferre, ne earum lectio fastidium creet lecturibus. Itaque annotabo tantum loca veterum qui infantes decimo mense nasci ajunt. Lector ea poterit requirere, si libuerit. Videat Tertullianum in libro de anima, Arnobium lib. 1. adversus gentes, Lactantium in libro de opificio Dei, Luciferum Calaritanum in libro de non parcendo delinquentibus in Deum, Hieronymum in epistola ad Rufinum de judicio Salomonis, & in epistola de vitando suspecto contubernio, Augustinum lib. 4. cap. 5. de Trinitate, Prudentium in carmine de sancto Romano martyre, Fulgentium Ferrandum in epistola ad Anatolium, sanctum Vincentium Ferrarii sermone in vigilia nativitatis Christi, Plautum in Amphitryone & in Cistellaria, Virgilium ecloga quarta, Ovidium lib. 1. & 5. fastorum, & in epistola Oenones ad Macareum, Senecam in Thebaide, Quintilianum lib. 8. cap. 3. institutionum, Apulejum in apologia, A. Gellium lib. 3. cap. 16. & lib. 7. cap. 1. Julium Paulum lib. 1. tit. 9. Octavium Horatianum, Ulpianum in l. *Intestato* D. de suis & legitimis heredibus, Petrarcham lib. 13. rer. famil. epist. 1. ad Guidonem episcopum Pertaensem, quæ a me edita est inter probationes historiæ gentis Arvernicæ, ubi etiam editum est testamentum Bernardi III. de Turre, in quo testatur de utero gravido per decem menses. Vide etiam Victorem Vitensem lib. 5. cap. 9. historiæ persecutionis Vandalicæ. Fatendum tamen est lectionem quam ego repudio exstare in quatuor antiquis exemplaribus, haberi etiam apud Hieronymum in epistola ad Eustochium de virginitate servanda, & in epistola ad Helvidium. At ea quam retinui exstat in novemdecim libris nostris & in quatuor Anglicanis. Vide Pentecontarchum Laurentii Ramirez de Parado cap. 3.

44 *Ad negantis*] Codex Gratianopolitanus *abnegantis*.

45 *Persuasit potius*] Epistola de honorandis parentibus edita inter opera Hieronymi: *Imitamini filium Machabæum, qui matri mortem suadenti servivit, & durum imperium granter aggressus est, ne offenderet genitricem. Maluit fratrum sociari funeribus, quam voluntatis matris absistere*. Potest huic matris constantiæ comparari

parari aliquo modo alia mater, quæ numquam voluit declarare ubi filium, qui quærebatur, occuluisset, *nec ullis deinde terroribus aut morte constantiam vocis egregiæ mutavit*, apud Tacitum in libro secundo historiarum.

46 *Per ead. pass. mart. pergamus*] Codex Thuanus *ad martyrii gloriam pergamus*. Gratianopolitanus *ad martyrii passionem pergamus*.

47 *Fulgebunt*] Hoc segmentum addidimus ex quatuor libris veteribus. Non exstat tamen in Seguieriano. Vide notas ad epistolam 81.

48 *Panis. habentes*] Ita veteres editiones, quatuordecim libri nostri, & quinque Anglicani. Vide notas ad extremam partem epistolæ ad Demetrianum.

49 *Gremia sua*] Sex libri veteres *manipulos suos*.

50 *Æterna reparatur*] Codex Seguierianus *æternitas repræsentatur*.

51 *Si ta. persecutio*] Codex Thuanus & Gratianopolitanus & editiones Spirensis & Morellii habent *si talem persecutionis dies Christi invenerit militem*. Ita etiam ferme codex sancti Arnulphi.

[1] TESTIMONIORUM
LIBRI TRES
ADVERSUS JUDÆOS.

CYPRIANUS Quirino filio salutem. Obtemperandum fuit, fili carissime, desiderio tuo spiritali impensissima petitione divina magisteria poscenti quibus nos Dominus per scripturas sanctas erudire & instruere dignatus est, ut a tenebris erroris abducti, & luce ejus pura & candida luminati, viam vitæ per salutaria sacramenta teneamus. Et quidem sicut petisti, ita a nobis sermo compositus & libellus compendio breviante digestus est ut quæ scribebantur non copia latiore diffunderem, sed, quantum mediocris memoria suggerebat, excerptis capitulis & annexis necessaria quæque colligerem quibus non tam tractasse quam tractantibus materiam præbuisse videamur. Sed & legentibus brevitas ejusmodi plurimum prodest, dum non intellectum legentis & sensum liber longior spargit, sed [2] subtiliore compendio id quod legitur tenax memoria custodit. Complexus sum vero libellos duos pari æqualitate moderatos. Unum, quo ostendere enisi simus Judæos secundum A quæ fuerant ante prædicta a Deo recessisse & indulgentiam Domini, quæ sibi jam pridem data & in posterum promissa fuerat, perdidisse, successisse vero in eorum locum christianos fide Dominum promerentes & de omnibus gentibus ac de toto orbe venientes. Item libellus alius continet Christi sacramentum, quod idem venerit qui secundum scripturas annuntiatus est & gesserit ac perfecerit universa quibus intelligi & [3] cognosci posse prædictus est, quæ [4] legentibus interim B prosint ad prima fidei liniamenta formanda. Plus roboris dabitur & magis ac magis intellectus cordis operabitur scrutanti scripturas veteres ac novas plenius & universa librorum spiritalium volumina perlegenti. Nam nos nunc de divinis fontibus implevimus modicum quod tibi interim mitteremus. Bibere uberius & saturari copiosius poteris, si tu quoque ad eosdem divinæ plenitudinis fontes nobiscum pariter potaturus accesseris. Opto te, fili carissime, semper bene valere.

NOTÆ.

1 SI qua sunt loca in operibus sancti Cypriani de quibus pronuntiari non possit ea certe illius esse, id vero in primis asseri potest de libris testimoniorum ad Quirinum. Plures enim codices plus habent quam vulgaræ editiones, alii minus. Itaque, quoniam impossibile est discernere ea quæ vere Cypriani sunt ab iis quæ post illum a studiosis addita sunt, nos retinuimus ea quæ vulgo leguntur in editionibus & ea addidimus quæ reperta a nobis sunt in antiquis exemplaribus manuscriptis, nihil de nostro addentes. Porro duo tantum priores libri exstant in editione Spirensi, in veteri Veneta, & in ea quam Remboltus procuravit. Erasmus tertium emisit ex codice scripto monasterii Gemblacensis. Sed quod probabilius sibi videri ait hoc opus non esse Cypriani, quia in illo præter præfationem numquam auctor suum stilum exerat, quamvis id verum esset, quod certe non est, argumentum istud levissimum est, uti & illud quod de tertio libro opinatur Prioris. Nam sanctus Augustinus libros istos tamquam Cypriani citat lib. 4. contra duas epistolas Pelagianorum cap. 8. & 9. ut adnotavit Pamelius, qui alias quoque probationes affert optimas, ut ostendat vere esse Cypriani. Quod etiam adstruit observatio editionis Anglicanæ ad librum primum, & in præfatione ad librum tertium. Quibus ego addo Fulgentium episcopum in fragmentis, & Lupum abbatem Ferrariensem in epistola 128. ad regem Carolum, & in libro de tribus quæstionibus citare hoc opus tamquam Cypriani. Habui autem unum & viginti exemplaria vetera horum librorum, quorum tamen quinque habent tantum libros duos priores. Ejusdem porro fere argumenti cum isto Cypriani opere est liber de promissionibus & prædictionibus Dei, qui vulgo tribuitur Prospero. Ceterum admoneo Erasmum, qui professus est se putare hoc opus non esse Cypriani, in initio tamen annotationum suarum in evangelium Joannis citare caput tertium & quintum libri secundi tamquam Cypriani.

2 *Subtiliore*] Codex Veronensis & Corbejensis *utiliore*.

3 *Cognosci posse*] Editio quæ dicitur Gravii & Pameliana habent *potest quod ipse sit qui prædictus est*. Sed ego hanc lectionem in nullo veterum exemplarium reperi quibus usus sum, neque exstat in Anglicanis, neque in editionibus antiquioribus. Angli tamen eam retinuerunt.

4 *Legentibus*] Antea scriptum erat *legenti tibi*. Emendavimus ex codice Veronensi, & ex Fuxensi & Beccensi; legitimam autem esse hanc emendationem ostendit etiam præfatio libri tertii.

CAPITULA.

C A P I T U L A.

- I. *Judaos in offensam Dei graviter deliquisse quod Dominum dereliquerint & idola secuti sint.*
- II. *Item quod prophetis non crediderint & eos interfecerint.*
- III. *Ante prædictum quod Dominum neque cognituri neque intellecturi neque recepturi essent.*
- IV. *Quod scripturas sanctas intellecturi Judæi non essent, intelligi autem haberent in novissimis temporibus postea quam Christus venisset.*
- V. *Nihil posse Judaos intelligere de scripturis, nisi prius crediderint in Christum.*
- VI. *Quod Hierusalem perdituri essent, & terram quam acceperant relicturi.*
- VII. *Item quod essent amissuri lumen Domini.*
- VIII. *Quod circumcisio prima carnalis evacuata sit, & secunda spiritalis repromissa sit.*
- IX. *Quod lex prior, quæ per Moysen data est, cessatura esset.*
- X. *Quod lex nova dari haberet.*
- XI. *Quod dispositio alia & testamentum novum dari haberet.*
- XII. *Quod baptisma vetus cessaret & novum inciperet.*
- XIII. *Quod jugum vetus evacuaretur, & jugum novum daretur.*
- XIV. *Quod pastores veteres cessaturi essent, & novi inciperent.*
- XV. *Quod domus & templum Dei Christus futurus esset, & cessaret templum vetus, & novum inciperet.*
- XVI. *Quod sacrificium vetus evacuaretur & novum celebraretur.*
- XVII. *Quod sacerdotium vetus cessaret, & novus sacerdos veniret, qui in æternum futurus esset.*
- XVIII. *Quod propheta alius sicut Moyses promissus sit, scilicet qui testamentum novum daret, & qui magis audiri deberet.*
- XIX. *Quod duo populi prædicti sint, major & minor, id est, vetus Judæorum, & novus, qui esset ex nobis, futurus.*
- XX. *Quod ecclesia, quæ prius sterilis fuerat, plures filios habitura esset ex gentibus quam quot synagoga ante habuisset.*
- XXI. *Quod gentes magis in Christum credituræ essent.*
- XXII. *Quod panem & calicem Christi & omnem gratiam ejus amissuri essent Judæi, nos vero accepturi, & quod christianorum novum nomen benediceretur in terris.*
- XXIII. *Quod ad regnum cælorum magis gentes quam Judæi perveniant.*
- XXIV. *Quod solo hoc Judæi accipere veniam possint delictorum suorum, si sanguinem Christi occisi baptismo ejus abluerint, & in ecclesiam transeuntes præceptis ejus obtemperaverint.*

I N C I P I T
L I B E R P R I M U S.

CAP. I. JUDÆOS in offensam Dei graviter deliquisse quod Dominum dereliquerint & idola secuti sint. In Exodo populus ad Aaron:
Exo. 32. *Exsurge, & fac nobis deos qui nos præcedant, quia Moyses vir hic qui nos ejecit de Ægypto, quid ei acciderit non scimus.* Item illic Moyses ad Dominum: *Precor ait, Domine, deliquit populus hic delictum grande. Fecerunt sibi deos aureos & argenteos; & nunc si dimittis ei delictum, dimitte; sin autem, dele me de libro quem scripsisti. Et* B *dixit Dominus ad Moysen: Si quis deliquit ante me, delebo illum de libro meo.* Item in Deuteronomio: *Sacrificaverunt dæmoniis, & non Deo.*
Deut. 32. Item in libro judicum: *Et fecerunt filii Israel*
Jud. 2. *quod malignum erat coram Domino Deo patrum suorum, qui ejecit eos de terra Ægypti, & secuti sunt deos gentium quæ circa illos sunt, & offenderunt Dominum, & reliquerunt Deum, & servierunt Baal.* Item illic: *Et adjecerunt filii Israel* C *iterum facere malignum coram Domino, & servierunt Baal & diis alienigenarum, & reliquerunt Dominum, & non servierunt illi.* [a] *Derelictus est*
Malach. 2. *Juda, & abominatio facta est in Israel & in* A *Hierusalem, quoniam prophanavit Judas sancta Domini, in quibus dilexit & affectavit deos alienos. Exterminabit Dominus hominem qui facit hæc, & humilis efficietur in tabernaculis Jacob.* [a] Apud Malachiam.

CAP. II. Item quod prophetis non crediderint & eos interfecerint. [b] Apud Hieremiam Dominus dicit:
Hier. 6. *Misi ad vos servos meos prophetas. Ante lucem mittebam, & non audiebatis me, neque in-* B *tendebatis auribus vestris, dicens: Convertatur unusquisque a via sua mala & a nequissimis affectationibus vestris; & habitabitis in terra ista quam dedi vobis & patribus vestris a sæculo & usque in sæcula.* Et iterum: *Nolite ambulare post deos alienos ut serviatis eis, & ne adoraveritis eos, & ne incitetis me in operibus manuum vestrarum ad dispendendos vos, & non audistis me.* Item in [c] basilion libro tertio Helias ad Dominum:
C *Æmulando æmulatus sum Domino Deo omnipotenti; quia dereliquerunt te filii Israel, altaria tua* 3. Reg. 19.
demolierunt, & prophetas tuos interfecerunt gladio, & remansi ego solitarius, & quærunt animam meam auferre a me. Item in Esdra:

2. Esdr. Desciverunt a te, & abjecerunt legem tuam post A
9. dorsum suum, & prophetas tuos interfecerunt,
qui obtestabantur eos ut reverterentur ad te.

CAP. Ante prædictum quod Dominum neque co-
III. gnituri neque intellecturi neque recepturi es-
Isa. 1. sent. Apud Esaiam: Audi cælum, & praebe
aurem terra, quoniam Dominus locutus est. Fi-
lios generavi & exaltavi, ipsi autem me reproba-
verunt. Agnovit bos possessorem suum & asinus
præsepium domini sui. Israel autem me non cogno-
vit, & populus me non intellexit. Væ gens pec-
catrix, populus plenus peccatis, semen nequam, B
filii scelesti, reliquistis Dominum, & in indigna-
tionem misistis illum sanctum Israel. Item apud
eumdem Dominus dicit: Vade, & dic populo
isti: Aure audietis, & non intelligetis, & viden-
Matt. 13. tes videbitis & non videbitis. Incrassavit enim cor
populi hujus; & auribus graviter audierunt, &
oculos suos concluserunt, ne forte videant oculis &
auribus audiant & corde intelligant & revertantur
& curem illos. Item apud Hieremiam Dominus
Hier. 2. dicit: Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ, & ef-
foderunt sibi lacus detritos, qui non poterunt a-
Hier. 20. quam portare. Item apud eumdem: Ecce sermo C
Domini factus est eis in maledictum, & non vo-
lunt illum. Item apud eumdem Dominus dicit:
Hier. 8. Cognovit milvus tempus suum, turtur & hirundo,
rustici passeres custodierunt tempora introitus sui, po-
pulus autem meus non cognovit judicium Domini.
Quomodo dicitis, sapientes sumus, & lex Domi-
ni nobiscum est? In cassum facta est metatura
falsa, scribæ confusi sunt, sapientes trepidaverunt
& capti sunt, quia verbum Domini reprobaverunt.
Item apud Salomonem: Quærent me mali, &
non invenient. Odio enim habuerunt sapientiam, D
sermonem autem Domini non receperunt. Item in
psalmo XXVII. Redde eis retributionem eorum,
quoniam non intellexerunt in operibus Domini. Item
in psalmo LXXXI. Non cognoverunt neque intelle-
xerunt, in umbra deambulabunt. Item in evan-
Joan. 1. gelio cata Joannem: In sua propria venit, &
sui eum non receperunt. Quotquot eum receperunt,
dedit illis potestatem ut filii Dei fierent, qui cre-
dunt in nomine ejus.

CAP. Quod scripturas sanctas intellecturi Judæi non
IV. essent, intelligi autem haberent in novissimis
temporibus postea quam Christus venisset. A- E
Isa. 29. pud Esaiam: Et erunt vobis hi omnes sermones
sicut sermones libri qui signatus est: quem si dede-
ris homini scienti litteras ad legendum, dicet:
Non possum legere. Signatus est enim. Sed in il-
la die audient surdi sermones libri; & qui in te-
nebris & qui in nebula sunt oculi cæcorum videbunt.
Hier. 23. Item apud Hieremiam: In novissimo dierum co-
Dan. 12. gnoscetis ea. Item apud Danielem: Muni sermo-
nes & signa librum usque ad tempus consummatio-
nis, quoad discant multi, & impleatur agnitio;
quoniam cum fiet dispersio, cognoscent omnia hæc. F
Item in epistola Pauli ad Corinthios prima:
1. Cor. Nolo enim vos ignorare, fratres, quia patres no-
10. stri omnes sub nube fuerunt. Item in epistola ad
2. Cor. 3. Corinthios secunda: Obtusi sunt sensus eorum us-
que in hunc diem, hoc eodem velamento in lectione
veteris testamenti manente quod non revelatur, quia
in Christo evacuatur; & usque in hodiernum, si
quando legitur Moyses, velamentum est super cor
eorum. Mox autem ut conversi fuerint ad Domi-
num, auferetur velamentum. In evangelio Do-
Luc. 24. minus post resurrectionem dicit: Isti sunt ser-

A mones quos locutus sum ad vos, cum adhuc essem
vobiscum, quia oportet adimpleri omnia quæ scripta
sunt in lege Moysi & prophetis & psalmis de me.
Tunc adaperuit illis sensum ut intelligerent scriptu-
ras, & dixit illis: Quia sic scriptum est, &
sic oportebat Christum pati & resurgere a mortuis
tertia die, & prædicari in nomine ejus pœniten-
tiam & remissam peccatorum usque in omnes gen-
tes.

Nihil posse Judæos intelligere de scripturis, CAP.
nisi prius crediderint in Christum. Apud Esa- V.
iam: Et si non credideritis, neque intelligetis. Isa. 7.
B Item Dominus in evangelio: Si enim non cre- Joa. 8.
dideritis quia ego sum, moriemini in peccatis ve-
stris. Fide autem stare justitiam & illic esse
vitam prædictum est apud Abacuc: Justus au- Abac. 2.
tem ex fide mea vivet. Inde Abraham pater
gentium credidit. In Genesi: Credidit Abra- Gen. 15.
ham Deo, & deputatum est ei ad justitiam. Item
Paulus ad Galatas: Abraham credidit Deo, & Gal. 3.
deputatum est ei ad justitiam. Cognoscitis ergo
quia qui ex fide sunt, hi sunt filii Abrahæ. Pro-
videns autem scriptura divina quia ex fide justifi-
C cat gentes Deus, prænuntiavit Abrahæ quia bene-
dicentur in illo omnes gentes. Igitur qui ex fide
sunt, benedicti sunt cum fideli Abraham.

Quod Hierusalem perdituri essent & terram CAP.
quam acceperant relicturi. Apud Esaiam: Ter- VI.
ra vestra deserta, civitates vestræ igni exustæ; re- Isa. 1.
gionem vestram in conspectu vestro, alieni comedent
eam; & deserta & subversa a populis alienis de-
relinquetur filia Sion, sicut casa in vinea, & sic-
ut custodiarium in cucumerario, quasi civitas quæ
expugnatur. Et nisi Dominus sabaoth reliquisset
D nobis semen, quasi Sodoma fuissemus, & quasi
Gomorra similaremur. Item in evangelio Domi-
nus dicit: Hierusalem, Hierusalem, quæ occidis Matt. 23.
prophetas, & lapidas missos ad te, quoties vo-
lui congregare filios tuos sicut gallina pullos sub alas
suas, & noluisti? Ecce relinquetur vobis domus
vestra deserta.

Item quod essent amissuri lumen Domini. CAP.
Apud Esaiam: Venite, ambulemus in lumine Do- VII.
mini. Dimisit enim populum suum domum Israel. Isa. 2.
Item in evangelio suo cata Joannem: Fuit lu- Joan. 1.
men verum quod illuminat omnem hominem venien-
E tem in hunc mundum. In hoc mundo fuit, & mun-
dus per ipsum factus est, & mundus eum non co-
gnovit. Item illic: Qui non crediderit, jam ju- Joan. 3.
dicatus est, quia non credidit in nomine unici filii
Dei. Hoc autem est judicium, quoniam lux ve-
nit in sæculum, & dilexerunt homines magis tene-
bras quam lucem.

Quod circumcisio prima carnalis evacuata sit, CAP.
& secunda spiritalis repromissa sit. Apud Hie- VIII.
remiam: Hæc dicit Dominus viris Juda & qui Hier. 4.
inhabitant Hierusalem: Renovate inter vos novi-
F tatem, & ne seminaveritis in spinis, circumcidite
vos Deo vestro, & circumcidite præputium cordis
vestri, ne exeat sicut ignis ira mea & exurat,
& non sit qui exstinguat. Item Moyses dicit: In Deut. 30.
novissimis diebus circumcidet Deus cor tuum & cor
seminis tui ad Dominum Deum amandum. Item
apud Jesum Nave: Et dixit Dominus ad Je- Josue 5.
sum: Fac tibi cultellos petrinos nimis acutos, &
assidens circumcide secundo filios Israel. Item
Paulus ad Colossenses: Circumcisi estis circumci- Coloss. 2.
sione non manufacta in expoliatione carnis, sed in
circumcisione Christi. Item quod Adam primus
a Deo

a Deo factus incircumcisus, & Abel justus, & Enoch, qui Deo placuit & translatus est, & Noe, qui terris hominibusque ob delicta pereuntibus solus in quo humanum genus servaretur electus est, & Melchisedech sacerdos, secundum cujus ordinem Christus repromissus est, tum quod illud signaculum feminis non proficit, signo autem Domini omnes signantur.

CAP. IX. Quod lex prior quæ per Moysen data est cessatura esset. Apud Esaiam: (Isa. 8.) *Tunc manifesti erunt qui signant legem, ne discant. Et dicet: Exspecto Deum, qui avertit faciem suam a domo Jacob, & fidens ero in illum.* Item in evangelio: (Matt. 11.) *Omnes prophetæ & lex usque ad Joannem prophetaverunt.*

CAP. X. Quod lex nova dari haberet. Apud Micheam: (Mich. 4.) *Quoniam lex de Sion proficiscetur, & sermo Domini de Hierusalem. Et judicabit inter plurimos populos, & revincet & deteget validas nationes.* Item apud Esaiam: (Isa. 2.) *" De Sion enim procedet lex, & verbum Domini de Hierusalem, & judicabit inter gentes.* Item in evangelio cata Matthæum: (Matt. 3.) *Et ecce vox de nube dicens: Hic est filius meus dilectissimus, in quo bene sensi, ipsum audite.*

CAP. XI. Quod dispositio alia & testamentum novum dari haberet. Apud Hieremiam: (Hier. 31.) *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, & consummabo domui Israel & domui Juda testamentum novum, non secundum testamentum quod disposui patribus eorum in die qua apprehendi manus eorum ut educerem eos de terra Ægypti, " quia non permanserunt in testamento meo, & ego neglexi eos, dicit Dominus. Quia hoc testamentum quod disponam domui Israel post dies illos; dicit Dominus. Dans leges meas, in sensum illorum scribam illas, & ero illis in Deum, & ipsi erunt mihi in plebem, & non docebunt unusquisque fratrem suum dicentes: Dinosce Dominum, quia omnes scient me a minimo usque ad maximum eorum, quia propitius ero iniquitatibus eorum, & peccatorum eorum non ero memor amplius.*

CAP. XII. Quod baptisma vetus cessaret & novum inciperet. Apud Esaiam: (Isa. 43.) *Nolite ergo priora meminisse, & antiqua nolite reputare. Ecce facio nova quæ nunc orientur, & cognoscetis, & faciam in deserto viam & flumina in loco inaquoso adaquare genus meum electum, plebem meam, quam acquisivi, ut virtutes meas exponeret.* Item apud eumdem: (Isa. 48.) *Si sitierint, per deserta adducet illos, aquam de petra producet illis, findetur petra, & fluet aqua, & bibet plebs mea.* Item in evangelio cata Matthæum Joannes dicit: (Matt. 3.) *Ego quidem vos baptizo in aqua in pœnitentiam. Qui venit autem post me fortior me est, cujus non sum idoneus calciamenta portare. Ipse vos baptizabit in spiritu sancto & igni.* Item cata Joannem: (Joan. 3.) *Nisi quis natus fuerit ex aqua & spiritu non potest introire in regnum Dei. Quod enim natum est de carne caro est, & quod natum est de spiritu spiritus est.*

CAP. XIII. Quod jugum vetus evacuaretur & jugum novum daretur. In psalmo secundo: *Ad quid tumultuatæ sunt gentes, & populi meditati sunt inania? Astiterunt reges terræ, & principes collecti sunt in unum adversus Dominum & adversus Christum ejus. Disrumpamus vincula eorum, & abjiciamus a nobis jugum eorum.* Item in evangelio cata Matthæum Dominus dicit: (Matt. 11.) *Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & ego vos requiescere faciam. Tollite jugum meum super vos, & discite a me quia mitis sum & humilis corde, & invenietis requiem animabus vestris. " Jugum enim meum bonum est & sarcina levis.* " Apud Hieremiam: (Hier. 30.) *In illa die contribulabo jugum a cervice illorum, & vincula illorum disrumpam; & non operabuntur aliis, sed operabuntur Domino Deo, & David regem suscitabo ipsis.*

CAP. XIV. Quod pastores veteres cessaturi essent, & novi inciperent. Apud Ezechielem: (Ezech. 34.) *Propterea hæc dicit Dominus: Ecce ego super pastores, & inquiram oves meas de manibus eorum, & avertam eos ut non pascant oves meas, & jam non pascent eas, & extraham oves meas de ore eorum, & pascam eas cum judicio.* Apud Hieremiam Dominus dicit: (Hier. 3.) *Et dabo vobis pastores secundum cor meum, & pascent vos pascentes cum disciplina.* " Item apud Hieremiam: (Hier. 31.) *Audite verbum Domini, gentes, & nuntiate insulis quæ longe sunt. Dicite: Qui disperdit Israel congregabit illum, & custodiet sicut pastor gregem suum, qui eruit Dominus Jacob, & eruit de manu fortioris illius.*

CAP. XV. Quod domus & templum Dei Christus futurus esset, & cessaret templum vetus, & novum inciperet. In basilion secundo: (7. Reg. 7.) *Et fuit verbum Domini ad Nathan dicens: Vade, & dic servo meo David: Hæc dicit Dominus: Non tu ædificabis mihi domum ad inhabitandum; sed erit, cum impleti fuerint dies tui & dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, qui erit de utero tuo, & parabo regnum ejus. Hic ædificabit mihi domum in nomine meo, & erigam thronum ejus in sæcula, & ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium, & fidem consequetur domus ejus & regnum ejus usque in sæcula in conspectu meo.* Item in evangelio Dominus dicit: (Marc. 13.) *Non relinquetur in templo lapis super lapidem qui non dissolvatur, & post triduum aliud excitabitur sine manibus.*

CAP. XVI. Quod sacrificium vetus evacuaretur, & novum celebraretur. Apud Esaiam: (Isa. 1.) *Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum, dicit Dominus. Plenus sum, holocaustomata arietum & pinguamina agnorum & sanguinem taurorum & hircorum nolo. Quis enim exquisivit ista de manibus vestris?* Item in psalmo XLIX. *Non edam carnes taurorum, aut sanguinem hircorum bibam. Sacrifica Deo sacrificium laudis, & redde altissimo vota mea. Invoca me in die pressuræ, & eruam te, & clarificabis me.* Item in psalmo eodem: *Sacrificium laudis clarificabit me, illic via est in qua ostendam illi salutare Dei.* Item in psalmo quarto: *Sacrificate sacrificium justitiæ, & sperate in Dominum.* Item apud Malachiam: (Malac. 1.) *Non est mihi voluntas circa vos, dicit Dominus, & sacrificium acceptum non habebo ex manibus vestris. Quoniam a solis ortu & usque in occasum clarificatum est nomen meum apud gentes, & in omni loco odores incensi offeruntur nomini meo, & sacrificium mundum, quoniam magnum est nomen meum apud gentes, dicit Dominus.*

CAP. XVII. Quod sacerdotium vetus cessaret, & novus sacerdos veniret, qui in æternum futurus esset. In psalmo CIX. *Ante luciferum genui te. Juravit Dominus, & non pœnitebit eum, tu es*

sacerdos

A *sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech*. Item in basilion primo Deus ad Heli sa- 1. Reg. 1. cerdotem : *Et suscitabo mihi sacerdotem fidum, qui omnia quæ sunt in corde meo faciet, & ædificabo ei domum fidelem, & transibit in conspectu Christorum meorum omnibus diebus; & erit, qui remanserit in domo tua, veniet adorare in obolo pecuniæ & in pane uno*.

CAP. XVIII. Quod propheta alius, sicut Moyses, promissus sit, scilicet qui testamentum novum daret, & qui magis audiri deberet. In Deuteronomio Deut. 18. Deus ad Moysen : *Et dixit Dominus ad me :* B *Prophetam excitaba eis de fratribus eorum sicut te, & dabo verbum meum in ore ejus, & loquetur ad eos ea quæ præcepero ei. Et quisquis non audierit quæcumque locutus fuerit propheta ille in nomine meo, ego vindicabo*. De quo & Christus Joan. 5. in evangelio cata Joannem : *Scrutamini scripturas, in quibus putatis vos vitam æternam habere. Hæ sunt quæ testimonium perhibent de me; & non vultis venire ad me ut vitam habeatis. Nolite putare quia ego vos accuso apud patrem. Est qui vos accuset Moyses, in quem vos speratis. Si enim credidissetis Moysi, crederetis & mi-* C *hi. De me enim ille scripsit. Si autem illius scripturis non creditis, quomodo verbis meis credetis?*

CAP. XIX. Quod duo populi prædicti sint, major & minor, id est, vetus Judæorum, & novus, qui Gen. 25. esset ex nobis, futurus. In Genesi : *Et dixit Dominus Rebeccæ : Duæ gentes in utero tuo sunt, & duo populi de ventre tuo dividentur, & populus populum superabit, & major serviet minori*. Osee 2. Item apud Osee : *Vocabo non populum meum populum meum, & non dilectam dilectam. Erit e-* D *nim quo loco dicetur non populus meus, illo loco vocabuntur filii Dei vivi*.

CAP. XX. Quod ecclesia, quæ prius sterilis fuerat, plures filios habitura esset ex gentibus quam quot synagoga ante habuisset. Apud Esaiam : Isa. 54. *Jucundare sterilis quæ non paris, erumpe & exclama quæ non parturis, quia multi filii desertæ magis quam ejus quæ habet virum. Dixit enim Dominus : Dilata locum tabernaculi tui & aulæorum tuorum & fige. Noli parcere, longas fac mensuras tuas, & palos tuos confirma. Adhuc in dexteram tuam & in sinistram extende, & semen tu-* E *um gentes possidebit, & civitates desertas inhabitabit. Noli timere, quia revinces. Neque reverearis, quia maledicta es, quoniam confusionem* Gen. 21. *æternam oblivisceris*. Sic & Abrahæ cum de ancilla natus esset prior filius, Sarra sterilis diu mansit, & sero in senecta de pollicitatione peperit filium Isaac, qui fuit typus Christi. Sic Gen. 29. & 30. & Jacob accepit uxores duas, majorem Liam oculis infirmioribus typum synagogæ, minorem speciosam Rachel typum ecclesiæ, quæ & sterilis diu mansit, & postea peperit Joseph, F qui & ipse fuit typus Christi. Et in basilion 1. Reg. 1. primo legitur Helcana habuisse uxores duas, Fenennam cum filiis, & Annam sterilem, ex qua nascitur Samuel, non secundum ordinem generandi, sed secundum Dei miserationem & promissionem, cum illa orasset in templo; & natus Samuel typus fuit Christi. Item in basi- 1. Reg. 2. lion primo : *Sterilis septem peperit, & quæ plurimos habebat infirmata est*. Filii autem septem sunt ecclesiæ septem. Unde & Paulus septem Apoc. 1. ecclesiis scripsit, & apocalypsis ecclesias septem

A ponit ut servetur septenarius numerus, ut dies septem quibus Deus mundum fecit, ut angeli Gen. 1. septem qui assistunt & conversantur ante faciem Dei, sicut Raphael angelus in Tobia di- Tob. 12. cit, & lucerna septiformis in tabernaculo martyrii, & oculi Domini septem qui mundum Exo. 25. speculantur, & lapis eum oculis septem, ut Zacharias dicit, & spiritus septem, & cande- Zach. 4. & 3. labra in apocalypsi septem, & columnæ septem super quas ædificavit domum sapientia. Apud Prov. 9. Salomonem.

CAP. XXI. Quod gentes magis in Christum crediture B essent. In Genesi : *Et dixit Dominus Deus ad Abraham : Exi de terra tua & de cognatione tua* Gen. 12. *& de domo patris tui, & vade in illam terram quam tibi ostendero; & faciam te in gentem magnam, & benedicam te, & magnificabo nomen tuum, & eris benedictus; & benedicam qui te benedixerit, & maledicam qui te maledixerit, & benedicentur in te omnes tribus terræ*. De hoc ipso in Genesi : *Et benedixit Isaac Jacob. Ecce odor* Gen. 27. *filii mei sicut odor agri pleni quem benedixit Dominus. Et det tibi Deus de rore cæli, & a fer-* C *tilitate terræ multitudinem frumenti & vini & olei; & servient tibi gentes, & adorabunt te principes, & eris dominus fratris tui, & adorabunt te filii patris tui; & qui te maledixerit erit maledictus, & qui te benedixerit benedictus*. De hoc ipso in Genesi : *[17] Ubi autem vidit Joseph quoniam* Gen. 48. *superposuit pater suus manum dexteram super caput Effraim, grave illi visum est; & apprehendit Joseph manum patris sui auferre eam a capite Effraim ad caput Manasse. Dixit autem Joseph ad patrem suum : Non sic, pater, hic est primitivus meus, superpone dexteram tuam super caput ejus.* D *Ille autem noluit, & dixit : Scio, fili, scio; & hic erit in populum, & hic exaltabitur, sed frater ejus junior major illo erit, & semen ejus erit in multitudinem gentium*. Item in Genesi : *Ju-* Gen. 49. *da, te laudabunt fratres tui, manus super dorsum inimicorum tuorum. Adorabunt te filii patris tui, catulus leonis Juda. De frutice, fili mi, ascendisti, recubans obdormisti velut leo & velut catulus leonis. Quis excitabit illum? Non deficiet princeps de Juda & dux de femoribus ejus quoadusque veniant deposita illi, & ipse est spes gentium. De-* E *ligans ad vitem pullum suum, & ad [18] cilicium pullum asinæ suæ. Lavabit in vino stolam suam & in sanguine uvæ amictum suum. [19] Formidolosi oculi ejus a vino, & candidi dentes ejus magis quam lac*. Inde in Numeris de populo nostro scriptum est : *Ecce populus quasi* Num. 23. *populus leoninus exsurget*. In Deuteronomio : *Eritis gentes in caput, incredulus autem populus* Deut. 28. *in caudam*. Item apud Hieremiam : *Audite vo-* Hier. 6. *cem tubæ, & dixerunt : Non audiemus. Propter hoc audient gentes & qui pascent pecora in eis*. In psalmo XVII. *Constitues me in caput gentium. Po-* F *pulus quem non cognovi servivit mihi, in auditu auris obedivit mihi*. De hoc ipso apud Hieremiam Hier. 1. Dominus dicit : *Prius quam te formarem in utero novi te, & prius quam exires de vulva sanctificavi te & prophetam in gentibus posui te*. Item apud Esaiam : *Ecce testem illum nationibus mani-* Isa. 55. *festavi, principem & imperantem gentibus*. Item apud eumdem : *Gentes quæ non noverunt te invocabunt te, & populi qui ignorabant te ad te confugient*. Item apud eumdem : *Et erit in illa die radix Jesse qui surget imperare omnibus gentibus; in il-*

in illum gentes sperabunt, & erit requies ejus bo-
Isa. 9. *nor*. Item apud eumdem: *Terra Zabulon &*
terra Neptalim via maris, & ceteri qui mariti-
ma inhabitatis, & trans Jordanem gentium po-
pulus ambulans in tenebris, videte lumen ma-
gnum qui habitatis in regione umbræ mortis; lu-
Isa. 43. *men lucebit super vos*. Item apud eumdem: *Sic*
dicit Dominus Deus Christo meo Domino, cujus
teneo dexteram, ut exaudiant eum gentes. Et
fortitudinem regum disrumpam. Aperiam ante i-
psum portas, & civitates non claudentur. Item
Isa. 66. apud eumdem: *Venio colligere omnes gentes &*
linguas, & venient & videbunt claritatem meam,
& dimittam super eos signum, & mittam ex eis
conservatos in gentes quæ longe sunt, quæ non au-
dierunt nomen meum, neque viderunt gloriam
meam, & nuntiabunt claritatem meam in gentes.
Isa. 5. Item apud eumdem: *Et in omnibus his non*
sunt conversi. Igitur extollet signum in gentes quæ
sunt longe, & attrahet illos a summo terræ.
Isa. 52. Item apud eumdem: *Quibus non est annuntiatum*
de eo videbunt, & qui non audierunt intelligent.
Isa. 65. Item apud eumdem: *Manifestus factus sum eis*
qui me non quærunt, inventus sum ab eis qui me
non interrogabant. Dixi Ecce sum genti quæ non
invocavit nomen meum. De hoc ipso in actibus
Act. 13. apostolorum Paulus: *Vobis primum oportuerat*
indicari verbum Dei. Sed quia expulistis illud,
nec vos dignos vitæ æternæ judicastis, ecce con-
vertimus nos ad gentes. Sic enim dixit per scri-
Isa. 49. *pturas Dominus: Ecce lucem posui te inter gentes,*
ita ut sis in salvationem usque ad fines terræ.

CAP. XXII. Quod panem & calicem Christi & omnem gratiam ejus amissuri essent Judæi, nos vero accepturi, & quod christianorum novum nomen benediceretur in terris. [10] Apud Esaiam
Isa. 65. sic dicit Dominus: *Ecce qui serviunt mihi mandu-*
cabunt, vos autem esurietis. Ecce qui mihi serviunt
bibent, vos autem sitietis. Ecce qui mihi serviunt
jucundabuntur, vos autem confundemini; vos in-
terficiet Dominus. Eis autem qui serviunt mihi,
nomen nominabitur novum, quod benedicetur in
terra. Item illic: *Igitur extollet signum in gen-*
Isa. 5. *tes quæ sunt longe, & attrahet illos a summo*
terræ. Et ecce cito leviter venient, non esurient,
neque sitient. Item illic: *Ecce itaque dominator* Isa. 3.
Dominus sabaoth auferet a Juda & ab Hierusa-
lem valentem & validum; valentiam panis, &
valentiam aquæ. Item in psalmo XXXIII. *Gu-*
state & videte quoniam dulcis est Dominus. Fe-
lix est vir qui sperat in eum. Timete Dominum
Deum omnes sancti ejus, quoniam non est inopia
eis qui eum metuunt. Divites eguerunt & esurie-
runt. Qui autem inquirunt Dominum non indige-
bunt omni bono. Item in evangelio cata Joan-
nem Dominus dicit: *Ego sum panis vitæ. Qui* Joan. 6.
venit ad me non esuriet, & qui in me credide-
rit non sitiet unquam. Item illic ipse: *Si quis* Joan. 7.
sitit, veniat & bibat. Qui credit in me, sicut
dicit scriptura, flumina de ventre ejus fluent aquæ
vivæ. Item illic ipse: *Nisi ederitis carnem fi-* Joan. 6.
lii hominis, & biberitis ejus sanguinem, non ha-
bebitis vitam in vobis.

CAP. XXIII. Quod ad regnum cælorum magis gentes quam Judæi perveniant. In evangelio Do-
minus dicit: *Multi venient ab oriente & occi-* Matt. 8.
dente, & recumbent cum Abraham & Isaac &
Jacob in regno cælorum, filii autem regni exibunt
in tenebras exteriores. Illic erit ploratio & stri-
dor dentium.

CAP. XXIV. Quod solo hoc Judæi accipere veniam possint delictorum suorum, si sanguinem Christi occisi baptismo ejus abluerint & in ecclesiam ejus transeuntes præceptis ejus obtempe-
raverint. Apud Esaiam Dominus dicit: *Jam* Isa. 1.
non laxabo peccata vestra. Cum extenderitis ma-
nus, avertam faciem a vobis; & si multiplica-
veritis preces, non exaudiam vos. Manus enim
vestræ sanguine plenæ sunt. Lavamini, mundi
estote, auferte nequitias ab animis vestris a con-
spectu oculorum meorum, cessate a nequitiis ve-
stris. Discite bonum facere, exquirite judicium,
conservate eum qui injuriam patitur, judicate pu-
pillo, & justificate viduam, & venite dispute-
mus, dicit Dominus; & si fuerint peccata ve-
stra ut [11] *phœniceum, ut nivem exalbabo; & si*
fuerint quasi coccinum, ut lanam inalbabo. Et si
volueritis & audieritis me, bona terræ edetis.
Si autem nolueritis & non audieritis me, gladius
vos consumet. Os enim Domini locutum est ista.

NOTÆ AD LIBRUM PRIMUM TESTIMONIORUM.

1 *Derelictus est*] Segmentum hoc deest in sexdecim libris veteribus. Desiderari etiam in plerisque monuerunt Angli.

2 *Apud Malachiam*] Ita omnes libri veteres & omnes editiones. Angli ista deleverunt in hoc loco, & transtulerunt post verba, *& non serviemus illi*, & posuerunt: *item apud Malachiam: Derelictus est*; nullam tamen hujus mutationis rationem dederunt.

3 *Apud Hieremiam*] Angli admonent totam hanc periodum deesse in undecim codicibus manuscriptis, deest etiam in libro sancti Martini Turonensis usque ad *apud Esaiam*.

4 *Basilion*] Lactantius lib. 4. cap. 11. *Item Helias in libro Basilion tertio*. Alibi Cyprianus ponit *regnorum* pro *Basilion*. Sic plerique veteres posuerunt *regum*, alii *regnorum*. Vide Eucherium in initio commentariorum in libros regum & scholia Joannis Tilii ad Luciferum Calaritanum. Vide etiam Biblia sacra ex editione Roberti Stephani.

5 *Dorsum*] In editione Spirensi, in veteri Veneta, in ea quam Remboltus emisit, ut in octo libris antiquis legitur *corpus*.

6 *Prabe aurem*] Hæc est lectio omnium veterum editionum. Pamelius mutavit ex fide unius libri veteris, & quia apud Tertullianum lib. 3. adversus Marcionem legitur *in aures percipe*. Sane editio vulgata Isaiæ habet lectionem quam Pamelius protulit. At cum versio qua Cyprianus utebatur, diversa fuerit a nostra vulgata, valde probabile est veterum editionum scripturam esse meliorem. Ceterum eam confirmant tredecim libri nostri & sex Anglicani.

7 *Præsepium*] Revocavi lectionem editionis Spirensis, quam inveni etiam in decem libris nostris & in quatuor Anglicanis. Sane in editione nostra vulgata sacræ Scripturæ legitur *præsepe*. Verum auctoritas illa non probat ita quoque legendum esse apud Cyprianum: nam & Latini scriptores dicebant olim præsepe & præsepium.

8 *Væ gens peccatrix*] Ita restituimus ex fide veterum librorum, uti etiam fecimus in libro de oratione Dominica, pag. 417. ubi rationem reddidimus hujus mutationis.

9 *Metatura falsa*] Sex libri veteres habent *metatura vestra*.

10 *Cata Joannem*] Ita semper libri veterer. Sic etiam scripsit Sirmondus, quamvis Græcæ linguæ peritus, in præcepto Stephani papæ II. de hospitali Romano, *cata Galla Patricia*, tom. 2. conciliorum Galliæ pag. 38.

11 *Benedicti sunt*] Codex Burgundicus *justificantur*.

12 *De Sion proc. lex*] Vide Avitum epist. 19. & 20.

13 *Quia n. permans.*] Ista & quæ sequuntur usque ad finem desunt in quatuordecim codicibus nostris & in no-

vem

vem Anglicanis. Deerant etiam in uno meo vetere, sed addita postea sunt antiquitus in margine, cum codex ille recognitus est & emendatus.

14 *Jugum m. bonum*] Vide annotationes Erasmi ad hunc locum Matthæi.

15 *Apud Hieremiam*] Et hæc quoque usque ad finem capituli desunt in tredecim codicibus nostris, & in decem Anglicanis; deerant etiam in illo meo vetere in quo addita sunt in margine.

16 *Item a. Hieremiam*] Desunt etiam ista in vetustis exemplaribus paulo ante commemoratis, in meo addita sunt in margine.

17 *Ubi autem vidit*] Hæc & cetera usque ad *multitudinem Gentium* desunt in codice Burgundico & in Lamoniano.

18 *Cilicium*] Hanc lectionem præferunt antiquiores editiones & omnia vetera exemplaria, nisi quod in Thuano, ut in Fossatensi scriptum est *Cilium*, per inscitiam videlicet librariorum ignorantium quod scribebant. Quo etiam modo, si quis hoc quoque scite desiderat, legitur in duobus antiquis codicibus, uno regio & altero meo. Pari errore in codice meo 162. scriptum est *Cilius* pro *Cæcilio*, in libro de passione sancti Cypriani hoc modo: *Temporibus Valeriani iniquissimi imperatoris fuit in Carthagine, quæ est in Africa, gloriosissimus vir nomine Cyprianus, qui primo quidem rhetoricam docuit, deinde a quodam presbytero nomine Cilio, conversus ad fidem Christi, nomen quoque sortitus est Cilius*. Erasmus, qui videbat hunc Cypriani locum cubare in mendo, posuit *ilicem*, ex conjectura videlicet. Postea emersit editio quæ dicitur Gravii, quam qui procuravit, admonet lectores se *helicem* in hoc loco scriptum vidisse inter varias lectiones positas in exemplari editionis Cyprianicæ, quod erat Gravii, innuens illum castigationes ex manuscripto Cypriani codice observatas in suum sibi codicem brevissime tantum notasse, quamvis constet omnes illas lectiones non esse sumptas ex libro veteri, & nonnullas earum esse tantum conjecturas Gravii; ac quamvis, ille qui hujus editionis auctor est, moneat sibi in ea usui fuisse exemplaria complura, ut inter cetera unum insignius ac vetustius manuscriptum ex bibliotheca Carthusiæ Coloniensis, nullum tamen eorum laudavit ad confirmandam lectionem inventam in libro Gravii, immo retinuit editionem Erasmi; quod non fecisset, si habuisset auctoritatem alicujus libri veteris. Atque ego sane lubenter amplecterer & præferrem conjecturam Gravii, nisi obstaret veterum editionum & codicum auctoritas, & nisi vetusti quidam magnorum nominum scriptores repugnarent. Lectionem enim quam ego retinui, quamvis mendosa sit, esse veterem constat ex capite quarto libri sancti Ambrosii de *Benedictionibus Patriarcharum*, ex libro duodecimo sancti Augustini adversus Faustum Manichæum cap. 42. & ex libro decimo sexto cap. 41. de Civitate Dei, tum etiam ex epistola 47. sancti Paulini episcopi Nolani ad Rufinum, cui respondet idem Rufinus in epistola præfixa libris de *Benedictionibus Patriarcharum*. Arbitratur autem Rufinus hanc pravam lectionem positam esse in exemplaribus latinis a scriptoribus latinis non intelligentibus quid significaret Græca vox ἕλιξ, ac propterea cilicium putatum esse; ἕλικα enim virem dicunt Græci non tam palmitem, quomodo habent nostra exemplaria, quam illos quasi racemulos & cinniculos palmitis quibus succrescens palmes innectere & suspendere solet vel ramis arboris vel pali, vel quibuscumque illis innititur adminiculis, quos capreolos appellant agricolæ, quibus nexibus tutus, & sine lapsus periculo, vel gravior fructibus palmes, vel vaga proceritate distenditur. Unde corrigas Isidorum lib. 17. Etymolog. c. 5. ubi de hac ipsa re agens scripsit *sine lapsu periculorum*, cum scribendum sit *sine lapsus periculo*. Cælius Aurelianus lib. 5. chronicon cap. 1. *anulorum vitis quos Helecos vocant*. Ceterum ex his quæ dicta sunt, satis liquet errare illos qui ajunt *Helicem* istic legi apud Cyprianum in correctis exemplaribus, cum certum sit eam vocem desiderari in omnibus antiquis operum sancti martyris exemplaribus. Vide Cælium Calcagninum lib. 1. epist. 28.

19 *Formidolosi*] Ita libri veteres & veteres editiones. Antiquæ igitur istius versionis auctor usus est codice in quo φοβεροὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ scriptum erat, uti in veteri codice Græco bibliothecæ Regiæ vidisse se mihi retulit vir istarum multarumque aliarum bonarum litterarum peritissimus, ac mei amantissimus dominus Bernardus de Montefalcone monachus Benedictinus. φοβερὸς enim in veteribus glossis interpretatur formidolosus. Hanc lectionem confirmant aliorum versiones, quæ eumdem sensum habent, si quis eas paulo accuratius expendere velit. Quidam enim verterunt *pulcriores*, alii *ignei*, *des yeux pleins de feu*, ut nos Galli loquimur, & in capite 19. Apocalypsis, *Oculi autem ejus erant tamquam flamma ignis*, sive *ardentes*, ut apud Tit. Livium, Ciceronem, Virgilium, & alibi: alii *rubicundi*, alii denique *gratifici*, ut Rufinus in libro de benedictione Judæ ut alii. Hæc omnia facile conveniunt inter se. Nam & oculi ignei & ardentes, qui et rubicundi dici possunt, habent præclaram & eximiam pulcritudinem; iidem sunt formidolosi, id est, timorem movent & formidinem, non tamen eam formidinem quæ terreat, sed eam quæ proficiscitur ex reverentia qua prosequimur eos quos veremur & honoramus, ut est in capite 37. libri Job *ad Deum formidolosa laudatio*, apud Lucretium *formido Deum*, & *amoris mixta formido* apud Hieronymum. Natura enim reveremur homines pulcros. Quippe pulcritudo corporis, ut ait Cicero, apta compositione membrorum movet oculos & delectat hoc ipso, quod inter se omnes partes quodam lepore consentiunt. Sed ut ad rem nostram redeamus, miror Manutium & ceteros qui istic posuerunt *formosi* contra veterum codicum & editionum fidem, tantum quia Erasmus in margine suæ editionis conjecerat ita scribendum esse, nihil tamen in contextu mutaverat, miror inquam, Manutium & ceteros prætulisse hanc conjecturam tot auctoritatibus: nam præter vetera exemplaria quæ illi viderunt, præter ea quæ ego vidi, testatur Latinus Latinius vetustiores codices retinere lectionem quam ego revocavi. Sane, ne quid dissimulem, vox *formosi* exstat in duobus antiquis codicibus, sed quid istud adversus tam multos qui *formidolosi* habent? Profectus est ergo hic error ex eorum judicio qui non intelligebant vocem *formidolosi* posse habere bonum sensum in hoc loco. Lectionem nostram approbat editio Anglicana, quamvis *formosi* posuerit in contextu.

20 *Apud Esaiam*] Ista usque ad *Igitur extolle* desunt in libro Lamonii.

21 *Phœniceum*] Dubius sum an lectionem istam præferre debeam ei quæ exstat in quibusdam manuscriptis in quibus scriptum est *quasi roseum* vel *roseum*, quam lectionem esse meliorem videtur colligi posse ex Tertulliano, apud quem lib. 4. adversus Marcionem legitur *quasi roseum*.

INCIPIT
LIBER SECUNDUS.

CAPITULA.

I. *Christum primogenitum esse, & ipsum esse sapientiam Dei, per quem omnia facta sunt.*

II. *Quod sapientia Dei Christus est, & de sacramento incarnationis ejus & passionis & calicis & altaris & apostolorum qui missi prædicaverunt.*

III. *Quod Christus idem sit & sermo Dei.*

IV. *Quod idem Christus idem sit manus & brachium Dei.*

V. *Quod*

V. *Quod idem angelus & Deus.*

VI. *Quod Deus Christus.*

VII. *Quod Christus Deus venturus esset illuminator & salvator generis humani.*

VIII. *Quod cum a principio filius Dei fuisset, generari denuo haberet secundum carnem.*

IX. *Quod hoc futurum esset signum nativitatis ejus, ut de virgine nasceretur homo & Deus, hominis & Dei filius.*

X. *Quod homo & Deus Christus ex utroque genere concretus, ut mediator esse inter nos & patrem posset.*

XI. *Quod de semine David secundum carnem nasci haberet.*

XII. *Quod in Bethleem nasceretur.*

XIII. *Quod humilis in primo adventu suo veniret.*

XIV. *Quod ipse sit justus quem Judai occisuri essent.*

XV. *Quod ipse dictus sit ovis & agnus, qui occidi haberet. Et de sacramento passionis.*

XVI. *Quod idem & lapis dictus sit.*

XVII. *Quod deinde idem lapis mons fieret & impleret totam terram.*

XVIII. *Quod in novissimis temporibus idem mons manifestaretur, super quem gentes venirent, & in quem justi ascenderent.*

XIX. *Quod ipse sit sponsus ecclesiam habens sponsam, de qua filii spiritaliter nascerentur.*

XX. *Quod cruci illum fixuri essent Judai.*

XXI. *Quod in passione crucis & signo virtus omnis sit & potestas.*

XXII. *Quod in hoc signo crucis salus sit omnibus qui in frontibus notentur.*

XXIII. *Quod medio die in passione ejus tenebra futura essent.*

XXIV. *Quod a morte non vinceretur, nec apud inferos remansurus esset.*

XXV. *Quod ab inferis tertio die resurgeret.*

XXVI. *Quod cum resurrexisset, acciperet a patre omnem potestatem, & potestas ejus aterna sit.*

XXVII. *Quod perveniri non possit ad Deum patrem nisi per filium ejus Jesum Christum.*

XXVIII. *Quod ipse judex venturus sit.*

XXIX. *Quod ipse sit rex in aternum regnaturus.*

XXX. *Quod ipse sit & judex & rex.*

CAP. I. CHRISTUM primogenitum esse sapientiam Dei, per quem omnia facta sunt. Apud Salomonem [a] in proverbiis (Prov. 8.): *Dominus condidit me in initio viarum suarum, in opera sua ante sæculum fundavit me. In principio antequam terram faceret & antequam abyssos constitueret, prius quam procederent fontes aquarum, antequam montes collocarentur, ante omnes colles genuit me Dominus. [b] Fecit regiones & inhabitabilia & fines inhabitabiles sub cælo. Cum pararet cælum, aderam illi, & cum secerneret suam sedem. Cum super ventos validas faceret desuper nubes, & cum confirmatos ponebat fontes sub cælo, quando fortia faciebat fundamenta terræ, eram penes illum disponens. Ego eram cui adgaudebat. Quotidie autem jucundabar ante faciem ejus in omni tempore cum lætaretur orbe perfecto.* Item apud eumdem in Ecclesiastico (Eccli. 24.): *Ego ex ore altissimi prodivi [1] primogenita ante omnem creaturam. Ego in cælis feci ut oriretur lumen indeficiens, & nebula texi omnem terram. Ego in altis habitavi, & thronus meus in columna nubis. Gyrum cæli circuivi, & in profundum abyssi penetravi, & in fluctibus maris ambulavi, & in omni terra steti, & in omni populo & in omni gente primatum habui, & omnium excellentium & humilium corda propria virtute calcavi. In me omnis spes vitæ & virtutis. Transite ad me omnes qui concupiscitis me.* Item in psalmo LXXXVIII. *Et ego primogenitum ponam eum altissimum apud reges terræ. In æternum servabo illi misericordiam meam & testamentum meum fidele illi, & ponam in sæculum sæculi semen ejus. Si dereliquerint filii ejus legem meam, & in judiciis meis non ambulaverint, si justificationes meas prophanaverint, & præcepta mea non observaverint, visitabo in virga facinora eorum & in flagellis delicta eorum. Misericordiam autem meam non dispergam ab eis.* Item in evangelio cata Joannem Dominus dicit (Joa. 17.): *Hæc autem est vita æterna, ut cognoscant te solum & verum Deum & quem misisti Jesum Christum. Ego te clarificavi in terra, opus perfeci quod dedisti mihi ut faciam. Et nunc tu clarifica me apud te ipsum claritate quam habui apud te prius quam mundus fieret.* Item Paulus ad Colossenses (Coloss. 1.): *Qui est imago Dei invisibilis & primogenitus totius creaturæ.* Item illic: *Primogenitus a mortuis, ut fieret in omnibus ipse primatum tenens.* Item in apocalypsi (Apoc. 21.): *Ego sum α & ω, initium & finis. Ego sitienti dabo de fonte aquæ vitæ gratis.* Quod idem sit & sapientia & virtus Dei. Paulus ad Corinthios prima (1. Cor. 1.): *Quoniam Judæi signa desiderant, & Græci prudentiam quærunt. Nos autem prædicamus Christum crucifixum, Judæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam, ipsis autem vocatis Judæis & Græcis Christum Dei virtutem & Dei sapientiam.*

CAP. II. Quod sapientia Dei Christus; & de sacramento incarnationis ejus & passionis & calicis & altaris & apostolorum qui missi prædicaverunt. Apud Salomonem in proverbiis (Prov. 9.): *Sapientia ædificavit sibi domum, & subdidit columnas septem. Mactavit suas hostias, miscuit in cratera vinum suum, & paravit suam mensam, & misit servos suos convocans cum excelsa prædicatione ad craterem dicens: Qui est insipiens declinet ad me. Et egentibus sensu dixit: Venite, edite de meis panibus, & bibite vinum quod miscui vobis. Derelinquite stultitiam, & quærite prudentiam, & corrigite scientiam in intellectu.*

CAP. III. Quod Christus idem sit sermo Dei. In psalmo XLVI. *Eructavit cor meum sermonem bonum, dico ego opera mea regi.* Item in psalmo XXXII. *Sermone Dei cæli solidati sunt, & spiritu oris ejus omnis virtus eorum.* Item apud Esaiam (Isa. 10.): *Verbum consummans & brevians in justitia; quoniam sermonem breviatum faciet Deus in toto orbe terræ.* Item in psalmo CVI. *Misit sermonem suum, & curavit illos.* Item in evangelio cata Joannem (Joan. 1.): *In principio erat sermo, & sermo erat apud Deum, & Deus erat sermo. Hic erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil quod factum est. In illo vita erat, & vita erat lux hominum;*

& lux lucet in tenebris, & tenebræ illam non comprehenderunt. Item in apocalypsi: (Apoc. 6.) *Et vidi cælum apertum, & ecce equus albus; & qui sedebat super eum vocabatur fidelis & verus, æquum justumque judicans, & præliabatur; eratque coopertus veste conspersa sanguine; & dicitur nomen ejus sermo Dei.*

CAP. IV. Quod Christus idem manus & brachium Dei sit. Apud Esaiam: (Isa. 59.) *Numquid non valet manus Dei ut salvos faciat, aut gravavit aurem ut non exaudiat? Sed peccata vestra inter vos & Deum separant, & propter peccata vestra avertit faciem suam a vobis ne misereatur.* B *Manus enim vestræ inquinatæ sunt sanguine, & digiti vestri in peccatis. Labia autem vestra locuta sunt facinus, & lingua vestra injustitiam meditatur. Nemo loquitur vera, neque est judicium verum. Fidunt in vanis & loquuntur inania qui parturiunt dolorem & pariunt facinus.* Item illic: *Domine, quis credidit auditui nostro, & brachium Dei cui revelatum est?* Item apud eumdem: *Sic dicit Dominus: Cælum mihi thronus, & terra suppedaneum pedum meorum. Quam mihi sedem ædificabitis, aut quis locus ad requiem mihi? Omnia enim ista* C *fecit manus mea.* Item apud eumdem: *Domine Deus, altum est brachium tuum, & non sciebant; cum cognoverint autem, confundentur.* Item apud (Isa. 53.) eumdem: *Revelavit Dominus brachium suum illum sanctum in conspectu omnium gentium. Videbunt omnes gentes ipsa suprema terræ salutem a Deo.* (Isa. 41.) [1] Item illic: *Ecce feci te sicut rotas vehiculi triturantis novas in se retornatas; & triturabis montes, & extenuabis colles, & sicut lanuginem pones & ventilabis, & ventus occupabit illos, & procella disperget. Tu autem jocundaberis in sanctis Israel, & exsultabunt inopes & egeni.* D *Quærent enim aquam, & non erit. Lingua enim eorum a siti siccabit. Ego Dominus Deus, ego exaudiam Deus Israel, & non derelinquam eos; sed aperiam inter montes flumina & in mediis campis fontes. Faciam deserta in nemora aquosa, & sitientem terram in aquæductus. Ponam in inaquosam terram cedrum & buxum & myrtum & cypressum & ulmum & populum, ut videant & cognoscant & sciant & credant simul quia manus Domini fecit ista & sanctus Israel ostendit.*

CAP. V. Quod idem angelus & Deus Christus. In Genesi ad Abraham: (Gen. 22.) *Et vocavit eum angelus Domini de cælo, & dixit illi: Abraham, Abraham. Ille autem dixit: Ecce ego. Et dixit: Noli imponere manum tuam super puerum, neque feceris illi quidquam. Nunc enim cognovi quoniam times Deum tuum, & non pepercisti filio tuo dilectissimo propter me.* (Gen. 31.) Item illic ad Jacob: *Et dixit mihi angelus Domini in somnis: Ego sum Deus quem vidisti in loco Dei, ubi unxisti mihi titulum lapideum, & vovisti mihi votum.* Item in Exodo: (Exo. 15.) F *Deus autem præibat eos, die quidem per columnam nubis ostendere illis iter, noctu autem in columna ignis.* Et postea illic: *Promovit autem angelus Dei qui præcedebat exercitum filiorum Israel.* Item illic: *Ecce ego præmitto angelum meum ante faciem tuam ad custodiendum te in itinere, ut te inducat in terram quam tibi præparavi. Observa eum, & obaudi eum, & ne fueris inobaudiens ei, & non deerit tibi. Nomen enim meum in illo* (Joa. 15.) *est.* Unde ipse in evangelio dicit: *Ego veni in nomine patris mei, & non recepistis me. Cum* A *alius venerit in nomine suo, illum accipietis.* Et iterum in psalmo CXVII. *Benedictus est qui venit in nomine Domini.* [a] Item in Malachia: (Malac. 2.) *Testamentum meum fuit cum vita & pace, & dedi illi timorem ut timeret me, a facie nominis mei proficisci illum. Lex veritatis fuit in ore ejus, & injustitia non est inventa in labiis ejus. In pace linguæ corrigens ambulavit nobiscum, & multos avertit ab injustitia. Quoniam labia sacerdotis servabant scientiam, & legem exquirent ab ore ejus, quoniam angelus omnipotentis est.*

CAP. VI. Quod Deus Christus. In Genesi: (Gen. 35.) *Dixit autem* B *Deus ad Jacob: Exsurge, & ascende in locum Bethel, & habita illic, & fac illic altare illi Deo qui tibi apparuit cum fugeres a facie Esau fratris tui.* Item apud Esaiam: (Isa. 45.) *Sic dicit Dominus Deus sabaoth: Fatigata est Ægyptus, & negotiatio Æthiopum, & Sabaim viri alti ad te transgredicatur, & tui erunt servi, & post te ambulabunt vincti compedibus, & adorabunt te, & in te precabuntur; quoniam in te Deus est, & non est Deus alius præter te. Tu enim es Deus, & non sciebamus, Deus Israel salvator. Confun-* C *dentur & reverebuntur omnes qui adversantur tibi, &* [a] *cadent in confusionem.* Item apud eumdem: (Isa. 40.) *Vox clamantis in deserto: Parate viam Domini, rectas facite semitas Dei nostri. Omnis rivus implebitur, & omnis mons & collis humiliabitur, & erunt omnia tortuosa in directum & aspera in campum, & videbitur claritas Domini, & videbit omnis caro salutare Dei, quoniam Dominus locutus est.* Item apud Hieremiam: (Baruch 3.) *Hic Deus noster, & non deputabitur alius absque illo, qui invenit omnem viam prudentiæ, & dedit eam Jacob puero suo & Israel dilecto sibi. Post hæc in terris visus* D *est, & cum hominibus conversatus est.* Item apud Zachariam Deus dicit: (Zach. 10.) *Et transibunt per mare angustum, & percutient in mari fluctus, & arefacient omnes altitudines fluminum, & confundetur omnis injuria Assyriorum, & sceptrum Ægypti auferetur, & confortabo eos in Domino Deo ipsorum, & in nomine ejus gloriabuntur, dicit Dominus.* Item apud Osee dicit Dominus: (Osee 11.) *Non faciam juxta iram indignationis meæ, non sinam deleri Effraim: quoniam Deus ego sum, & non homo in te sanctus, & non introibo in civitatem,* E *post Deum ibo.* Item in psalmo XLIV. *Thronus suus, Deus, in sæcula sæculorum, virga æquitatis, virga regni tui. Dilexisti justitiam, & odisti iniquitatem. Propterea unxit te Deus Deus suus oleo exsultationis super participes tuos.* Item in psalmo XLV. *Vacate & cognoscite quoniam ego sum Deus. Exaltabor in gentibus, & exaltabor in terra.* Item in psalmo LXXXI. *Non cognoverunt neque intellexerunt, in umbra deambulabant.* Item in psalmo LXVII. *Cantate Deo, psallite nomini ejus, viam facite ei qui ascendit in occasum, Deus nomen illi.* Item F in evangelio cata Joannem: (Joan. 1.) *In principio erat sermo, & sermo erat apud Deum, & Deus erat sermo.* Item in eodem Dominus ad Thomam: (Joan. 20.) [b] *Injice huc digitum tuum, & vide manus meas, & noli esse incredulus, sed fidelis. Respondit Thomas, & dixit illi: Dominus meus & Deus meus. Dicit illi Jesus: Quia vidisti me, credidisti. Felices qui non viderunt & crediderunt.* Item Paulus ad Romanos: (Rom. 9.) *Optabam ego ipse anathema esse a Christo pro fratribus cognatisque meis secundum carnem, qui sunt Israelitæ, quorum*

adoptio

adoptio & claritas & testamentum & legis constitutio & famulatus & promissiones, quorum patres, ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnia ? Deus benedictus in sæcula. Item in Apoc. 21. apocalypsi: *Ego sum α & ω, initium & finis. Ego sitienti dabo de fonte aquæ vitæ gratis. Qui vicerit possidebit ea & eorum hereditatem; & ero ejus Deus, & ille erit mihi filius.* Item in psalmo LXXXI. *Deus stetit in synagoga deorum, in medio autem deos discernens.* Et iterum illic: *Ego dixi dii estis & filii altissimi omnes, vos autem sicut homines moriemini.* Quod si justi qui fuerint & præceptis divinis obtemperaverint dii dici possunt, quanto magis Christus Deus Dei filius? Sic ipse in evangelio cata Joannem di- Jon. 10. cit: *Nonne scriptum est in lege quoniam ego dixi dii estis? Si illos dixit deos ad quos sermo Dei factus est, & non potest solvi scriptura, quem pater sanctificavit & misit in sæculum vos dicitis quoniam blasphemas, quia dixi filius Dei sum. Quod si non facio facta patris, nolite mihi credere; quod si facio, & mihi non vultis credere, factis credite, & cognoscite quoniam in me est pater, & ego* Matth. 1. *in illo.* Item in evangelio cata Matthæum: *Et vocabitis nomen ejus Emmanuel, quod est interpretatum nobiscum Deus.*

CAP. VII. Quod Christus Deus venturus esset illuminator & salvator generis humani. Apud Esaiam: Isa. 35. *Confortamini manus resolutæ & genua debilia, exhortamini. Qui estis pusillanimes, nolite metuere. Deus noster judicium retribuet, ipse veniet & salvos faciet nos. Tunc aperientur oculi cæcorum, & aures surdorum audient. Tunc saliet claudus sicut cervus, & plana erit lingua mutorum: quia rupta est in deserto aqua, & rivus in terra si-* Isa. 63. *tienti.* Item illic: *Non senior, neque angelus, sed ipse Dominus liberabit illos; quia diliget eos & parcet eis, & ipse redimet eos.* Item illic: Isa. 42. *Ego Dominus Deus vocavi te in justitia, ut teneam manum tuam, & confortabo te; & dedi te in testamentum generis mei, in lumen gentium, aperire oculos cæcorum, producere a vinculis vinctos, & de domo carceris sedentes in tenebris. Ego Dominus Deus, hoc mihi nomen est. Claritatem meam alii non dabo, neque virtutes meas sculptilibus.* Item in psalmo XXIV. *Vias tuas, Domine, ostende mihi, & semitas tuas edoce me, & deduc me ad veritatem tuam, & doce me, quoniam tu es Deus salvator meus.* Unde in e- Joan. 8. vangelio cata Joannem Dominus dicit: *Ego sum lumen mundi. Qui me secutus fuerit, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ.* Item cata Matthæum Gabriel angelus ad Jo- Matth. 1. seph: *Joseph fili David, ne metueris assumere Mariam uxorem tuam. Quod enim ex illa natum fuerit de spiritu sancto est. Pariet autem filium, & vocabis nomen ejus Jesum. Hic enim salvum faciet populum suum a peccatis eorum.* Item cata Luc. 1. Lucam: *Et Zacharias impletus est spiritu sancto, & prophetavit dicens: Benedictus Dominus Deus Israel, qui prospexit redemptionem populo suo, & excitavit nobis cornu salutis in domo David pueri sui.* Item illic angelus ad pastores: *Ne timueritis. Ecce enim adnuntio vobis quoniam natus est vobis hodie salvator, qui est Christus Jesus, in civitate David.*

CAP. VIII. Quod cum a principio filius Dei fuisset, generari denuo haberet secundum carnem. In psalmo secundo: *Dominus dixit ad me, filius* A *meus es tu, ego hodie genui te. Postula a me, & dabo tibi gentes hereditatem tuam & possessionem tuam terminos terræ.* Item in evangelio cata Lucam: Luc. 1. *Et factum est ut audivit salutationem Mariæ Elisabeth, exsultavit infans in utero ejus, & impleta est spiritu sancto, & exclamavit voce magna & dixit: Benedicta tu inter mulieres, & benedictus fructus ventris tui. Et unde hoc mihi contingit ut veniat mater Domini mei ad me?* Item Paulus ad Galatas: Gal. 4. *At ubi advenit impletio temporis, misit Deus filium suum natum de muliere.* B Item in epistola Joannis: 1. Joa. 4. *Omnis spiritus qui confitetur Jesum Christum in carne venisse, de Deo est. Qui autem negat in carne venisse, de Deo non est, sed est de antichristi spiritu.*

CAP. IX. Quod hoc futurum esset signum nativitatis ejus ut de virgine nasceretur homo & Deus, hominis & Dei filius. Apud Esaiam: Isa. 7. *Et adjecit Dominus loqui ad Achaz dicens: Pete tibi signum a Domino Deo tuo in altitudinem sursum & in altitudinem deorsum. Et dixit Achaz: Non petam, & non tentabo Dominum Deum meum. Et dixit: Audite itaque domus David. Non* C *pusillum vobis certamen cum hominibus, quoniam Deus præstat agonem. Propter hoc dabit Deus ipse vobis signum. Ecce virgo in uterum accipiet, & pariet filium, & vocabitis nomen ejus Emmanuel. Butyrum & mel manducabit prius quam sciat reprobare malum & eligere bonum.* Hoc semen prædixerat Deus de muliere procedere, quod calcaret caput diaboli. In Genesi: Gen. 3. *Tunc dixit Deus ad serpentem: Quia tu hoc fecisti, maledictus tu ab omni genere bestiarum terræ. Pectore tuo & ventre repes, & erit tibi terra cibus* D *in omnibus diebus vitæ tuæ. Et ponam inimicitiam inter te & mulierem & inter semen ejus. Ipse tuum observabit caput, & tu observabis calcaneum ejus.*

CAP. X. Quod & homo & Deus Christus, ex utroque genere concretus, ut mediator esse inter nos & patrem posset. Apud Hieremiam: Hier. 17. *Et homo est, & quis cognoscet eum?* Item in Numeris: Num. 24. *Orietur stella ex Jacob, & exsurget homo ex Israel.* Item illic: *Procedet homo de semine ejus, & dominabitur multarum gentium, & exaltabitur tamquam Gog regnum ipsius, & auge-* E *bitur regnum ejus, & Deus eduxit eum ex Ægypto; quasi claritas unicornis ei, & edet gentes inimicorum suorum, & crassitudines illorum emedullabit, & balistis suis configet inimicum. Recubans requievit quasi leo & quasi catulus leonis. Quis suscitabit eum? Qui benedicunt te benedicti sunt, & qui maledicunt te maledicti sunt.* Item apud Esaiam: Isa 61. *Spiritus Domini super me. Propter quod unxit me, bene nuntiare pauperibus misit me, curare contribulatos corde, prædicare captivis remissionem & cæcis visum, vocare annum Domini ac-* F *ceptabilem & diem retributionis.* Unde in evangelio cata Lucam Gabriel ad Mariam: Luc. 1. *Et respondens angelus dixit ad illam: Spiritus sanctus superveniet in te, & virtus altissimi obumbrabit te. Quapropter quod nascetur ex te sanctum vocabitur filius Dei.* Item in epistola Pauli ad Corinthios priore: 1. Cor. 15. *Primus homo de terræ limo, secundus homo de cælo. Qualis ille de limo, tales & qui de limo; & qualis cælestis, tales & cælestes. Quomodo portavimus imaginem ejus qui de limo est, portemus & imaginem ejus qui de cælo est.*

CAP. XI. Quod de semine David secundum carnem nasci haberet.

2. Reg. 7. haberet. In basilion secundo: *Et fuit verbum Domini ad Nathan dicens: Vade, & dic servo meo David: Hæc dicit Dominus: Non tu ædificabis mihi domum ad inhabitandum; sed erit, cum impleti fuerint dies tui, & dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, qui erit de utero tuo, & parabo regnum ejus. Hic ædificabit mihi domum in nomine meo, & erigam thronum ejus usque in sæculum. Et ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium; & fidem consequetur domus ejus, & regnum ejus usque in sæcu-* Isa. 11. *lum in conspectu meo*. Item apud Esaiam: *Et exibit virga de radice Jesse, & flos de radice ejus ascendet; & requiescet super eum spiritus Domini, spiritus sapientiæ & intellectus, spiritus consilii & fortitudinis, spiritus scientiæ & pietatis, & implebit eum spiritus timoris Domini*. Item in psalmo CXXXI. *Juravit Deus ipsi David veritatem, & non reprobavit eam: De fructu ventris tui ponam super thronum meum*. Item Luc. 1. in evangelio cata Lucam: *Et dixit angelus ad illam: Ne timeas Maria. Invenisti enim gratiam ante Deum. Ecce concipies in utero, & paries filium, & vocabis nomen ejus Jesum. Hic erit magnus, & filius altissimi vocabitur, & dabit illi Dominus Deus thronum David patris sui, & regnabit super domum Jacob in sæcula, & regni ejus* Apoc. 5. *non erit finis*. Item in apocalypsi: *Et vidi librum in dextera Dei sedentis super thronum scriptum intus & retro, signatum signis septem; & vidi angelum fortem prædicantem voce magna: Quis dignus est accipere librum & aperire signa ejus? Nec quisquam poterat neque in cælo, neque super terram, neque sub terra aperire librum, sed neque perspicere eum. Et ego flebam multum quod nemo dignus repertus esset qui aperires librum aut videret illum. Et unus ex senioribus dixit mihi: Ne fleveris, ecce vicit leo de tribu Juda, radix David, aperire librum & solvere septem signa ejus*.

CAP. XII. Quod in Bethleem nasceretur. Apud Micheam: Mich. 5. *Et tu Bethleem domus Effrata non exigua es, ut constituaris in millibus Juda. Ex te mihi procedet ut sit princeps apud Israel, & processiones ejus a principio a diebus sæculi*. Item in Matt. 2. evangelio: *Et cum Jesus natus esset in Bethleem Judæ in diebus Herodis regis, ecce magi ab oriente venerunt Hierosolymam dicentes: Ubi est qui natus est rex Judæorum? Vidimus enim stellam ejus in oriente, & venimus [u] cum muneribus adorare illum*.

CAP. XIII. Quod humilis in primo adventu suo veniret. Apud Esaiam: Isa. 53. *Domine, quis credidit auditui nostro, & brachium Domini cui revelatum est? Annuntiavimus coram ipso sicut pueri, sicut radix in terra sitienti. Non est figura ejus neque claritas; & vidimus illum, & non habuit figuram neque speciem, sed figura ejus sine honore & deficiens præter ceteros homines. Homo in plaga positus & sciens ferre imbecillitatem; quia aversa est facies ejus, inhonoratus est, & non est computatus. Hic peccata nostra portat, & pro nobis dolet, & nos putavimus illum esse in dolore & in plaga & in vexatione; ipse autem vulneratus est propter facinora nostra, & infirmatus est propter peccata nostra. Doctrina pacis nostræ super illum, & livore ejus sanati sumus. Omnes sicut oves erravimus, homo a via sua erravit. Et Deus tradidit illum pro peccatis nostris, & ipse propterea quod vexatus est non aperuit os suum*. Item apud eumdem: *Non sum contumax, neque contradico; dorsum meum posui ad flagella, & maxillas meas ad palmas, faciem autem meam non averti a fœditate sputorum, & fuit Deus auxiliator meus*. Isa. 50. Item apud eumdem: *Non clamabit neque audiet quis in plateis vocem ejus. Arundinem quassatam non confringet, & linum fumigans non exstinguet, sed in veritate proferet judicium. Fulgebit & non quassabitur quoadusque ponat in terra judicium, & in nomine ejus gentes credent*. Isa. 42. Item in psalmo XXI. *Ego autem sum vermis, & non homo, maledictum hominis, & abjectio populi. Omnes qui me videbant despiciebant me, & locuti sunt in labiis, & moverunt caput. Speravit in Domino, eripiat eum; salvum faciat eum, quoniam vult eum*. Item illic: *Aruit velut testa virtus mea, & lingua mea adglutinata est faucibus meis*. Item apud Zachariam: *Et ostendit mihi Dominus Jesum sacerdotem illum magnum stantem ante faciem angeli Domini, & diabolus stabat ad dexteram ejus adversari ei. Et Jesus erat indutus vestimenta sordida, & stabant ante faciem ipsius angeli, & respondit & ait ad eos qui stabant ante faciem ejus dicens: Auferte vestimenta sordida ab eo. Et dixit ad eum: Ecce abstuli iniquitates tuas. Et induite eum poderem, & imponite cidarim mundam super caput ejus*. Zach. 3. Item Paulus ad Philippenses: *Qui in figura Dei constitutus non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit, formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus, & habitu inventus ut homo. Humiliavit se, factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod & Deus exaltavit illum, & donavit illi nomen quod est super omne nomen, ut in nomine Jesu omne genu flectatur cælestium, terrestrium, & infernorum, & omnis lingua confiteatur quia Dominus Jesus Christus in gloria est Dei patris*. Philip. 2.

Quod ipse sit justus quem Judæi occisuri essent. CAP. XIV. In sapientia Salomonis: Sap. 2. *Circumveniamus justum, quoniam insuavis est nobis, & contrarius est operibus nostris, & exprobrat nobis peccata legis. Promittit scientiam Dei se habere, & filium Dei se nominat. Factus est nobis in traductione cogitationum nostrarum, gravis est nobis etiam ad videndum; quoniam dissimilis est aliis vita illius, & mutatæ sunt viæ illius. Tamquam nugaces æstimati sumus ab illo, & continet se a viis nostris quasi ab immunditiis, & præfert novissima justorum, & gloriatur patrem se habere Deum. Videamus ergo si sermones illius veri sunt, & tentemus quæ ventura sunt illi. Contumelia & tormento interrogemus eum, ut sciamus reverentiam illius, & probemus patientiam illius. Morte turpissima condemnemus eum. Hæc cogitaverunt, & erraverunt. Excæcavit enim illos malitia ipsorum, & nescierunt sacramenta Dei*. Item apud Esaiam: *Videte quomodo justus perit, & nemo intelligit, & viri justi tolluntur, & nemo recognoscit. A facie enim injustitiæ sublatus est justus, & erit in pace sepultura ejus*. Isa. 57. De hoc ipso in Exodo ante prædictum: *Innocentem & justum non occides*. Exo. 23. Item in evangelio: *Judas pœnitentia ductus sacerdotibus & senioribus dixit: Peccavi tradens sanguinem justum*. Matt. 27.

Quod ipse dictus sit ovis & agnus qui occidi haberet, & de sacramento passionis. CAP. XV. Apud Esaiam: *Sicut ovis ad victimam ductus est, &* Isa. 53.

sicut

sicut agnus coram tondente se sine voce sic non aperuit os suum. In humilitate judicium ejus sublatum est. Nativitatem ejus quis enarrabit? Quoniam auferetur a terra vita ejus, a facinoribus populi mei adductus est ad mortem, & dabo malos pro sepultura ejus & ipsos divites pro morte ejus, quia facinus non fecit, neque insidias ore suo. Propterea ipse consequetur multos, & fortium dividet spolia, propterea quod tradita est ad mortem anima ejus, & inter facinorosos deputatus est. Et ipse peccata multorum pertulit, & propter facinora illorum traditus est. Item apud

Hier. 11. Hieremiam: Domine, significa mihi, & cognoscam, tunc vidi meditationes eorum. Ego sicut agnus sine malitia perductus sum ad victimam; in me cogitaverunt cogitatum dicentes: Venite, mittamus lignum in panem ejus, & eradamus a terra vitam ejus, & nomen ejus non erit in memoria amplius. Item in Exodo Deus ad Moy-

Exo. 12. sen: Accipiant sibi singuli ovem per domos tribuum, ovem sine vitio, perfectum, masculum, anniculum erit vobis. Ab agnis & ab hædis accipietis, & occident illum omne vulgus synagogæ filiorum Israel ad vesperam; & accipient de sanguine ejus, & ponent super duos postes & super limen in domibus, in quibus eum edent in ipsis; & edent carnes ipsa nocte assatas igni, & azyma cum "picridibus edent. Non edetis de eis crudam, neque coctum in aqua, nisi assatam igni, caput cum pedibus & interaneis; nihil derelinquetis ex eis in mane, & os non confringetis ex eo. Quæ autem relicta fuerint de eo usque in mane, igni crementur. Sic autem comedetis eum. Lumbi vestri præcincti, & caligæ vestræ in pedibus vestris, & bacula vestra in manibus vestris; & edetis cum festinanter. Pascha est enim Do-

Apoc. 5. mini. Item in apocalypsi: Et vidi in medio throni & quatuor animalium & in medio seniorum agnum stantem quasi occisum, habentem cornua septem & oculos septem, qui sunt septem spiritus Dei missi per orbem terræ. Et venit, & accepit librum de dextera Dei sedentis in throno. Et cum accepisset librum, quatuor animalia & viginti quatuor seniores prostraverunt se ante agnum, habentes singuli citharas & pateras aureas plenas odoramentis supplicationum, quæ sunt orationes sanctorum, & cantaverunt canticum novum dicentes: Dignus es, Domine, accipere librum & aperire signa ejus, quoniam occisus es & redemisti nos sanguine tuo ex omni tribu & lingua & populo & natione, & fecisti nos regnum Deo nostro, sacerdotesque fecisti, & regnabunt super terram.

Joan. 1. Item in evangelio: Altera die vidit Joannes Jesum venientem ad se, & ait: Ecce agnus Dei, & ecce qui aufert peccata mundi.

CAP. XVI. Quod idem & lapis dictus sit. Apud Esaiam sic dicit Dominus: Ecce ego immitto in

Isa. 28. fundamenta Sion lapidem pretiosum, electum, summum, angularem, honoratum; & qui crediderit in eum, non confundetur. Item in psalmo CXVII. Lapis quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. A Domino factus est iste, & est admirabilis in oculis nostris. Iste dies quem fecit Dominus, exsultemus & jucundemur in eo. O Domine salva igitur, a Domine dirige igitur. Benedictus est qui venit in nomine Domi-

Zach. 3. ni. Item apud Zachariam: Ecce ego adduco puerum meum. Oriens nomen est ei: quoniam lapis quem dedi ante faciem Jesu, super lapidem ipsum unum septem oculi sunt. Item in Deuteronomio: Et scribes super lapidem omnem legem hanc manifeste nimis. (Deut. 27.) Item apud Jesum Nave: Et accepit lapidem magnum, & statuit (Josue 24.) eum illic contra Dominum, & ait Jesus ad populum: Ecce lapis iste erit vobis in testimonium quia iste audivit omnia quæ dicta sunt a Domino, quanta locutus est ad vos hodie; & erit ipse vobis in testimonium in novissimo dierum, quando recesseritis a Deo vestro. Item in actibus apostolorum Petrus: Principes populi & seniores (Act. 4.) Israel audite: Ecce nos hodie interrogamur a vobis super benefacto hominis infirmi in quo iste salvatus est. Sit vobis omnibus notum & omni populo Israel quia in nomine Jesu Christi Nazareni, quem vos crucifixistis, quem Deus suscitavit a mortuis, in illo iste in conspectu vestro sanus adstat, in alio autem nullo. Hic est lapis qui contemtus est a vobis ædificantibus, qui factus est in caput anguli. Non est enim nomen aliud sub cælo datum hominibus in quo oportet salvari nos. Hic est lapis in Genesi quem ponit Ja- (Gen. 28.) cob ad caput suum, quia caput viri Christus; & dormiens videt scalam ad cælum pertingentem, in qua constitutus erat Dominus, & angeli ascendebant & descendebant; quem lapidem consecravit & unxit sacramento unctionis Christum significans. Hic est lapis in Exodo (Exo. 17.) super quem sedit Moyses in cacumine collis quando Jesus Nave contra Amalech dimicavit, & sacramento lapidis & stabilitata sessionis Amalech superatus est ab Jesu, id est, diabolus a Christo victus est. Hic est lapis magnus in basilion primo super quem posita est arca te- (1. Reg. 4.) stamenti, quando eam ab allophylis remissam & redditam in plaustro boves reportaverunt. Item hic est lapis in basilion quo David fron- (1. Reg. 17.) tem Goliæ percussit & occidit, significans diabolum & servos ejus inde prosterni, victa scilicet ea capitis parte quam signatam non habent. Quo signo nos & tuti semper sumus & vivimus. Hic est lapis quem cum alienigenas Israel vicisset statuit Samuel, & appellavit nomen ejus Abennezer, id est, lapis auxiliator.

CAP. XVII. Quod deinde idem lapis mons fieret & impleret totam terram. Apud Danielem: Et (Dan. 2.) ecce imago nimis magna, & contemplatio ejus imaginis metuenda & elata stabat contra te; cujus caput fuit ex auro bono, pectus & brachia ejus argentea, venter & femora ærea, pedes autem ex parte quidem ferrei, ex parte autem fictiles, quoadusque abscisus est lapis de monte sine manibus concidentium, & percussit imaginem super pedes ferreos & fictiles, & comminuit eos minutatim, & factum est simul ferreum & testa & æramentum & argentum & aurum; & facta sunt minuta quasi palea aut pulvis in area æstate, & ventilavit illa ventus, ita ut nihil remanserit ex illis; & lapis qui percussit imaginem factus est mons magnus, & implevit totam terram.

CAP. XVIII. Quod in novissimis temporibus idem mons manifestaretur, super quem gentes venirent, & in quem justi quique ascenderent. Apud Esaiam: Erit in novissimis temporibus manifestus (Isa. 2.) mons Domini & domus Dei super vertices montium, & exaltabitur super colles, & venient super illum omnes gentes, & ambulabunt multi, & dicent: Venite, ascendamus in montem Domini & in do-

in domum Dei Jacob, & nuntiabit nobis viam ejus, & ambulabimus in illa. De Sion enim procedet lex & verbum Domini ab Hierusalem; & judicabit inter gentes, & redarguet populum multum, & concident gladios suos in aratra & lanceas suas in falces, & jam non discent pugnare. Item in psalmo XXIII. *Quis ascendet in montem Domini, aut quis stabit in loco sancto ejus? Innocens manibus & mundo corde. Qui non accepit in vano animam suam, & non juravit subdole proximo sibi, iste accipiet benedictionem a Domino & misericordiam a Deo salutari suo. Ista nativitas eorum qui cum quærunt, qui quærunt faciem Dei Jacob.*

CAP. XIX. Quod ipse sit sponsus ecclesiam habens sponsam, de qua filii spiritales nascerentur. Apud
Johel 3. Johel. *Canite tuba in Sion, sanctificate jejunium, & indicite curationem, aggregate populum, sanctificate ecclesiam, excipite majores natu, colligite parvulos lactentes, procedat sponsus de cubili suo, & sponsa de thalamo suo.* Item apud Hiere-
Hier. 16. miam: *Et auferam de civitatibus Juda & de quadriviis Hierusalem vocem lætantium & vocem gaudentium, vocem sponsi & vocem sponsæ.* Item in psalmo XVIII. *Et ipse velut sponsus egrediens de thalamo suo. Exsultavit ut gigas viam currere. A summo cæli egressio ejus, & decursio ejus usque ad summum ejus, & non est qui lateat a calore*
Apoc. 21. *ejus.* Item in apocalypsi: *Veni, ostendam tibi novam nuptam uxorem agni; & duxit me in spiritu in montem magnum, & ostendit mihi civitatem sanctam Hierusalem descendentem de cælo, a Deo habentem claritatem Dei.* Item in evan-
Joan. 3. gelio cata Joannem: *Vos mihi testes estis quoniam dixi eis qui missi sunt ab Hierosolymis ad me quia non sum Christus, sed quoniam missus sum ante illum. Qui enim habet sponsam sponsus est. Amicus autem sponsi est qui stat & audit eum & gaudio gaudet propter vocem sponsi.* Hujus rei mysterium ostensum est apud Jesum Nave, quando jussus est excalciare se, quod scilicet sponsus non ipse esset. Erat enim in lege ut quisquis nuptias recusaret, calciamentum deponeret, calciaretur vero ille qui sponsus fu-
Josue 5. turus esset. *Et factum est cum esset Jesus in Jerico, circumspexit oculis, & vidit hominem stantem ante faciem suam & frameam tenentem in manu ejus, & dixit: Noster es, an adversariorum? Ille autem dixit: Ego sum dux virtutis Domini, nunc adveni. Et Jesus cecidit in faciem ad terram, & ait illi: Domine, quid imperas famulo tuo? Et ait dux virtutis Domini: Solve calciamentum de pedibus tuis. Locus enim in quo stas terra sancta est.* Item in Exodo Moyses jubetur calciamentum deponere, quod nec ipse
Exo. 3. sponsus esset: *Et apparuit ei angelus Domini in flamma ignis de rubo, & vidit quoniam rubus arderet igni, rubus autem non cremabatur. Et dixit Moyses: Transiens videbo hoc grande visum, cur utique non crematur rubus. Ut vidit autem quoniam accedit videre, vocavit eum Dominus Deus de rubo dicens: Moyses, Moyses. Qui dixit: Quid est? Et dixit: Ne accesseris huc nisi solveris calciamentum de pedibus tuis. Locus enim in quo stas terra sancta est. Et dixit ei: Ego sum Deus patris tui, Deus Abraham, & Deus Isaac, Deus Jacob.* Hoc autem manifestatum
Joan. 1. est in evangelio cata Joannem: *Et respondit illis Joannes: Ego quidem baptizo in aqua. In medio autem vestrum stat quem vos nescitis. Ipse est enim de quo dixi: Post me veniens homo ante me factus est, cujus non sum dignus corrigiam calciamenti solvere.* Item cata Lucam: *Sint* Luc. 12.
lumbi vestri præcincti, & lucernæ ardentes, & vos similes hominibus exspectantibus dominum suum quando veniat a nuptiis, ut cum venerit & pulsaverit aperiant ei. Beati servi illi quos adveniens dominus invenerit vigilantes. Item in apocalypsi:
Regnavit Dominus Deus omnipotens, gaudeamus Apoc.
& exsultemus, & demus ei gloriæ claritatem, quo- 19.
niam venerunt nuptiæ agni, & uxor ejus se præparavit.

Quod cruci illum fixuri essent Judæi. Apud CAP. XX.
Esaiam: *Expandi manus meas tota die ad ple-* Isa. 65.
bem contumacem & contradicentem mihi, qui ambulant vias non bonas, sed post peccata sua. Item
apud Hieremiam: *Venite, mittamus lignum in pa-* Hier. 11.
nem ejus, & eradamus a terra vitam ejus. Item
in Deuteronomio: *Et erit pendens vita tua an-* Deut. 28.
te oculos tuos, & timebis die & nocte, & non credes vitæ tuæ. Item in psalmo XXI. *Effoderunt manus meas & pedes meos, dinumeraverunt omnia ossa mea. Ipsi autem contemplati sunt, & viderunt me, & diviserunt vestimenta mea sibi, & super vestem meam sortem miserunt. Tu autem, Domine, ne elongaveris auxilium tuum a me, in auxilium meum attende. Libera a gladio animam meam & de manu canis unicam meam. Salva me ex ore leonis & a cornibus unicornium humilitatem meam. Enarrabo nomen tuum fratribus meis, in medio ecclesiæ laudabo te.* Item in psalmo CXVIII. *Confige clavis de metu tuo carnes meas.* Item in psalmo CXL. *Allevatio manuum mearum sacrificium vespertinum.* De quo
sacrificio Sophonias dixit: *Metuite a facie Do-* Soph. 1.
mini Dei, quoniam prope est dies ejus: quia apparavit Dominus sacrificium suum, sanctificavit
electos suos. Item apud Zachariam: *Et intue-* Zach. 12.
buntur in me, in quem transfixerunt. Item in psalmo LXXXVII. *Exclamavi ad te, Domine, tota die, extendi ad te manus meas.* Item in
Numeris: *Non quasi homo Deus suspenditur,* Num.
neque quasi filius hominis minas patitur. Unde 13.
in evangelio Dominus dicit: *Sicut Moyses exal-* Joan. 3.
tavit serpentem in eremo, ita exaltari oportet filium hominis, ut omnis qui crediderit in filium habeat vitam æternam.

Quod in passione crucis & signo virtus o- CAP.
mnis sit & potestas. Apud Abacuc: *Texit cæ-* XXI.
los virtus ejus, & laudis ejus plena est terra; & Abacuc 3.
splendor ejus ut lux erit, cornua in manibus ejus erunt. Et illic constabilita est virtus gloriæ ejus, & constituit dilectionem validam. Ante faciem suam ibit verbum, & procedet in campos secun-
dum gressus suos. Item apud Esaiam: *Ecce na-* Isa. 9.
tus est nobis puer, & datus est nobis filius, cujus imperium super humeros ejus; & vocatum est nomen ejus magnæ cogitationis nuntius. Hoc signo crucis & Amalech victus est ab Jesu per Moy-
sen. In Exodo dixit Moyses ad Jesum: *Elige* Exo. 17.
tibi viros, & exi, & constitue cum Amalech in crastinum. Ecce ego stabo in cacumine collis, & virga Dei in manu mea. Et factum est cum levabat manus Moyses, prævalebat Israel. Ubi autem submiserat manus Moyses, invalescebat Amalech. Sed manus Moysi erant graves, & accepto lapide supposuerunt sub eo, & sedebat super eum; & Aaron & Ur sustentabant manus
ejus

ejus hinc & inde, & factæ sunt manus Moysi stabiles usque in occasum solis, & fugavit Jesus Amalech & omnem populum ejus. Et dixit Dominus ad Moysen: Scribe hoc ut sit memoria in libro, & da in aures Jesu quoniam deletione deleam memoriam Amalech de sub cælo.

CAP. XXII. Quod in hoc signo crucis salus sit omnibus qui in frontibus notentur. Apud Ezechielem (Ezech. 9.) dicit Dominus: *Transi mediam Hierusalem, & notabis signum super frontes virorum qui ingemunt & mærent ob iniquitates quæ fiunt in medio ipsorum.* Item illic: *Vadite & cædite, & nolite parcere oculis vestris. Nolite misereri senioris & juvenis & virginis, & parvulos & mulieres interficite, ut perdeleantur. Omnem autem super quem signum scriptum est ne tetigeritis, & ab ipsis sanctis meis incipite.* Item in Exodo Deus (Exo. 12.) ad Moysen: *Et erit sanguis in signo vobis super domos in quibus ibi eritis; & videbo sanguinem, & protegam vos, & non erit in vobis plaga diminutionis cum percutiam terram Ægypti.* Item (Apoc. 21.) in apocalypsi: *Et vidi agnum stantem in monte Sion, & cum eo centum quadraginta quatuor millia, & habebunt nomen ejus & nomen patris ejus scriptum in frontibus suis.* Item illic: *Ego sum α & ω, primus & novissimus, initium & finis. Felices eos qui faciunt præcepta ejus, ut sit potestas eorum super lignum vitæ.*

CAP. XXIII. Quod medio die in passione ejus tenebræ futuræ essent. Apud Amos (Amos 8.): *Et erit in illo die, dicit Dominus, occidet sol meridie, & obtenebrabitur dies lucis; & convertam dies festos vestros in luctum & omnia cantica vestra in lamentationem.* (Hier. 15.) Item apud Hieremiam: *Exterrita est quæ parit, & tæduit anima ejus. Subiit sol ei cum adhuc medius dies esset, confusa est & maledicta. Reliquos eorum in gladio dabo in conspectu inimicorum eorum.* Item in evangelio: (Matt. 27.) *A sexta autem hora tenebræ factæ sunt super totam terram usque ad horam nonam.*

CAP. XXIV. Quod a morte non vinceretur, nec apud inferos remansurus esset. In psalmo XXIX. *Domine, reduxisti ab inferno animam meam.* Item in psalmo XV. *Non derelinques animam meam apud inferos, neque dabis sanctum tuum videre corruptionem.* Item in psalmo III. *Ego dormivi, & somnum cepi, & resurrexi, quoniam Dominus auxiliatus est mihi.* Item cata Joannem (Joa. 10.): *Nemo aufert animam meam a me, sed ego a me pono eam; potestatem habeo ponendi eam, & potestatem habeo iterum sumendi eam. Hoc enim mandatum accepi a patre meo.*

CAP. XXV. Quod ab inferis tertio die resurgeret. Apud Osee (Osee 6.): *Vivificabit nos post biduum, die tertio resurgemus.* Item in Exodo (Exo. 19.): *Et dixit Dominus ad Moysen: Descende & testificare populo, & sanctifica illos hodie & cras, & lavent vestem suam, & sint parati in perendinum diem. Die enim tertio descendet Dominus in montem Sina.* (Matt. 12.) Item in evangelio: *Progenies nequam & adultera signum quærit, & signum non dabitur illi nisi signum Jonæ prophetæ. Quomodo enim fuit Jonas in ventre ceti tribus diebus & tribus noctibus, ita erit filius hominis in corde terræ tribus diebus & tribus noctibus.*

CAP. XXVI. Quod cum resurrexisset, acciperet a patre omnem potestatem & potestas ejus æterna sit. (Dan. 7.) Apud Danielem: *Videbam in visu nocte; & ecce in nubibus cæli quasi filius hominis veniens* A *venit usque ad veterem dierum, & stetit in conspectu ejus, & qui assistebant ei obtulerunt eum; & data est ei potestas regia, & omnes reges terræ per genus, & omnis claritas serviens ei; & potestas ejus æterna, quæ non auferetur, & regnum ejus non corrumpetur.* Item apud Esaiam (Esa. 33.): *Nunc exsurgam, dicit Dominus, nunc clarificabor, nunc exaltabor; nunc videbitis, nunc intelligetis, nunc confundemini. Vana erit fortitudo spiritus vestri, ignis vos consumet.* Item in psalmo CIX. *Dixit Dominus Domino meo, sede ad* B *dexteram meam quoadusque ponam inimicos tuos suppedaneum pedum tuorum. Virgam virtutis tuæ mittet Deus a Sion, & dominaberis in medio inimicorum tuorum.* Item in apocalypsi (Apoc. 1.): *Et conversus respexi, ut viderem vocem quæ mecum loquebatur. Et vidi septem candelabra aurea, & in medio candelabrorum similem filio hominis vestitum podere, & erat præcinctus supra mamillas zonam auream. Caput autem ejus & capilli erant albi velut lana aut nix, & oculi ejus ut flamma ignis, & pedes ejus similes auricalco, sicut de fornace ignis, & vox ejus ut sonus aquarum mul-* C *tarum; & habebat in dextera sua septem stellas, & ex ore ejus gladius utraque parte acutus exibat, & facies ejus splendebat ut sol in virtute sua. Et cum vidissem eum, cecidi ad pedes ejus tamquam mortuus, & imposuit super me dexteram suam dicens: Noli timere, ego sum primus & novissimus, & vivus qui fueram mortuus; & ecce sum " vivens in sæcula sæculorum, & habeo claves mortis & inferorum.* Item in evangelio Dominus post resurrectionem discipulis dicit: *Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra.* (Matt. 28.) D *Ite ergo, & docete omnes gentes, tingentes eos in nomine patris & filii & spiritus sancti, docentes eos observare omnia quæcumque præcepi vobis.* "

CAP. XXVII. Quod perveniri non possit ad Deum patrem nisi per filium ejus Jesum Christum. In evangelio (Joa. 14.): *Ego sum via & veritas & vita. Nemo venit ad patrem nisi per me.* Item illic: *Ego* (Matt. 13.) *sum ostium. Per me si quis introierit, salvabitur.* Item illic: *Multi prophetæ & justi cupierunt videre quæ videtis, & non viderunt, & audire quæ auditis, & non audierunt.* Item illic (Joan. 3.): *Qui cre-* E *dit in filium habet vitam æternam. Qui dicto non audiens est in filium non habet vitam, sed ira Dei manebit super eum.* Item Paulus apud Ephesios (Ephes. 2.): *Et cum venisset, annuntiavit vobis pacem his qui longe & pacem iis qui prope, quia per ipsum habemus accessum ambo in uno spiritu ad patrem.* Item ad Romanos (Rom. 3.): *Omnes enim peccaverunt & egent claritate Dei, justificantur autem dono ipsius & gratia per redemptionem quæ est in Christo Jesu.* Item in epistola Petri apostoli (1. Pet. 3.): *Christus semel pro peccatis nostris mortuus est, justus pro* F *injustis, ut nos offerret Deo.* Item illic: *In hoc enim & mortuis prædicatum est ut suscitentur.* Item in epistola Joannis (2. Joa. 2.): *Qui negat filium, neque patrem habet. Qui confitetur filium, & filium & patrem habet.*

CAP. XVIII. Quod ipse judex venturus sit. Apud Malachiam (Malach. 4.): *Ecce dies Domini venit ardens velut clibanus; eruntque omnes alienigenæ & omnes iniqui stipula, & succendet illos adveniens dies, dicit Dominus.* Item in psalmo XLIX. *Deus deorum Dominus locutus est, & vocavit terram. A solis ortu usque ad occasum ex Sion species decoris ejus.*

Deus

Deus manifeste veniet, Deus noster, & non silebit. Ignis ante eum ardebit, & in circuitu ejus procella nimia. Vocavit cælum sursum & terram ut separet populum suum. Colligite illi justos ejus, eos qui disponunt testamentum ejus in sacrificiis, & annuntiabunt cæli justitiam ejus, quoniam Deus judex est. Item apud Esaiam: Isa. 42. *Dominus Deus virtutum prodibit, & comminuet bellum. Excitabit certamen, & clamabit super inimicos suos cum fortitudine. Tacui, numquid semper tacebo?* Item in psalmo LXVII. *Exsurgat Deus, & dissipentur inimici ejus, & fugiant a facie ejus qui oderunt eum. Sicut deficit fumus, deficiant. Sicut tabescit cera a facie ignis, sic pereant peccatores a facie Dei, & justi jucundentur & exsultent in conspectu Dei & lætentur in jucunditate. Cantate Deo, psallite nomini ejus, iter facite ei qui ascendit in occasum, Deus nomen illi. Turbabuntur a facie ejus patris orphanorum & judicis viduarum. Deus in loco sancto suo, Deus qui inhabitare facit unanimes in domo, [14] producens vinctos in virtute, similiter eos qui in iram provocant, qui inhabitant in monumentis. Deus, dum prodires in conspectu populi tui, in transeundo in eremum.* Item in psalmo LXXXI. *Exsurge, Deus, judica terram, quoniam tu exterminabis in omnibus gentibus.* Item in evangelio cata Matthæum: Matth. 8. *Quid nobis & tibi, fili David? Quid huc venisti ante tempus punire nos?* Joan. 5. Item cata Joannem: *Nihil pater judicat, sed judicium omne filio dedit, ut omnes honorificent filium sicut honorificant patrem. Qui non honorificat filium, non honorificat patrem qui eum misit.* Item in epistola Pauli 2. Cor. 5. ad Corinthios secunda: *Omnes nos manifestari oportet ante tribunal Christi, ut reportet unusquisque sui corporis propria secundum quæ egit, sive bona, sive mala.*

CAP. XXIX. Quod ipse sit rex in æternum regnaturus. Apud Zachariam: Zach. 9. *Dicite filiæ Sion: Ecce rex tuus venit tibi justus & salvans, mitis, sedens super asinum indomitum.* Item apud Esaiam: Isa. 33. *Quis nuntiabit vobis locum illum æternum? Ambulans in justitia, & manus abstinens a muneribus, gravans aures ut non audiat judicium sanguinis, & comprimens oculos suos ne videat injustitiam, hic inhabitabit in alta spelunca petræ fortis. Panis illi dabitur, & aqua ejus fidelis. Regem cum claritate videbitis.* Item apud Malachiam: Malach. 1. *Rex magnus sum ego, dicit Dominus, & nomen meum illustre est apud gentes.* Item in psalmo secundo: *Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum ejus, adnuntians imperium ipsius.* Item in psalmo XX. *Commemorabuntur & convertentur ad Dominum omnes termini terræ, & adorabunt in conspectu tuo omnes patriæ gentium; quoniam Domini est regnum, & ipse dominabitur omnium gentium.* Item in psalmo XXIII. *Auferte portas principes vestras, & extollimini portæ æternales, & introibit rex claritatis. Quis est iste rex claritatis? Dominus fortis & potens, Dominus fortis in prælio. Auferte portas principes vestras, & extollimini portæ æternales, & introibit rex claritatis. Quis est iste rex claritatis? Dominus virtutum ipse est rex claritatis.* Item in psalmo XLIV. *Eructavit cor meum sermonem bonum, dico ego opera mea regi. Lingua mea calamus scriptoris acute scribentis, decorus specie super filios hominum. Effusa est gratia in labiis tuis, propterea benedixit te Deus in sæcula. Accingere ense tuo ad femur, potentissime. Decori & speciei tuæ & intende & dirige & regna propter veritatem & mansuetudinem & justitiam.* Item in psalmo quinto: *Rex meus & Deus meus, quoniam ad te orabo, Domine, mane exaudies vocem meam; mane assistam tibi, & contemplabor te.* Item in psalmo XCVI. *Dominus regnavit, exsultet terra, jucundentur insulæ multæ.* Item in psalmo XLIV. *Astitit regina ad dexteram tuam in veste inaurata, amicta est varietate. Audi filia, & vide, & inclina aurem tuam, & obliviscere populi tui & domus patris tui, quoniam desideravit rex speciem tuam, quia ipse est Dominus Deus tuus.* Item in psalmo LXXIII. *Deus autem rex noster ante sæculum, operatus est salutem in medio terræ.* Item in evangelio cata Matthæum: Matth. 2. *Et cum Jesus natus esset in Bethleem Judæ in diebus Herodis regis, ecce magi ab oriente venerunt Hierosolymam dicentes: Ubi est qui natus est rex Judæorum? Vidimus enim stellam ejus in oriente, & venimus adorare eum.* Item cata Joannem dixit Jesus: Joan. 18. *Regnum meum non est de isto sæculo. Si de isto sæculo esset regnum meum, ministri mei turbarentur ne traderer Judæis. Nunc autem regnum meum non est hinc. Dixit Pilatus: Ergo rex es tu? Respondit Jesus: Tu dicis quoniam rex sum. Ego in hoc natus sum & in hoc veni in sæculum ut testimonium perhibeam veritati. Omnis qui est de veritate audit vocem meam.*

CAP. XXX. Quod ipse sit judex & rex. In psalmo LXXIV. *Deus, judicium tuum regi da, & justitiam tuam filio regis, judicare populum tuum in justitia.* Item in apocalypsi: Apoc. 19. *Et vidi cælum apertum; & ecce equus albus, & qui sedebat super eum vocabatur fidelis & verus, æquum justumque judicat, & præliatur. Oculi autem ejus erant tamquam flamma ignis, & super caput ejus diademata multa, & portabat nomen scriptum nemini alii nisi sibi notum. Et erat coopertus vestem aspersam sanguine, & dicitur nomen ejus verbum Dei; & exercitus qui sunt in cælo sequebantur eum in equis albis, induti byssinum album mundum; & de ore ejus exibat gladius utrimque acutus, ut ex eo percuteret nationes [15] quas ipse pasciturus est in virga ferrea, & ipse calcabit torcular vini iræ Dei omnipotentis. Habet etiam in veste & in femore suo nomen scriptum: Rex regum & dominus dominantium.* Item in evangelio: Matth. 25. *Cum venerit filius hominis in claritate sua, & omnes angeli cum eo, tunc sedebit in throno claritatis suæ, & colligentur ante eum omnes gentes, & segregabit illos ab invicem, quemadmodum pastor segregat oves ab hædis; & statuet oves ad dexteram suam, hædos autem ad sinistram. Tunc dicet rex eis qui ad dexteram ejus erunt: Venite benedicti patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi. Esurivi enim, & dedistis mihi manducare; sitivi, & potastis me; hospes fui, & adduxistis me; nudus, & texistis me; infirmus, & visitastis me; in carcere fui, & venistis ad me. Tunc respondebunt ei justi dicentes: Domine, quando te vidimus esurientem & pavimus, sitientem & potavimus; quando autem te vidimus hospitem & adduximus, nudum & vestivimus? quando autem te vidimus infirmum & in carcere, & venimus ad te? Et respondens rex dicet eis: Amen dico vobis, quamdiu fecistis uni horum ex fratribus meis minimis, mihi fecistis. Tunc dicet illis qui ad sinistram ejus erunt: Discedite a me*

maledicti

maledicti in ignem æternum quem paravit pater meus diabolo & angelis ejus. Esurivi enim, & non dedistis mihi manducare; sitivi, & non potastis me; hospes fui, & non adduxistis me; nudus, & non vestistis me; infirmus & in carcere, & non visitastis me. Tunc respondebunt & ipsi dicentes: Domine, A *quando te vidimus esurientem, aut sitientem, aut hospitem, aut nudum, aut infirmum, aut in carcere, & non ministravimus tibi? Et respondebit illis: Amen dico vobis, quamdia non fecistis uni ex minimis his, neque mihi fecistis. Et abibunt isti in ambustionem æternam, justi autem in vitam æternam,*

NOTÆ AD LIBRUM SECUNDUM TESTIMONIORUM.

1 IN *proverbiis*] Ita emendavi, quia ita scriptum vidi in quibusdam libris veteribus, in veteri editione Veneta, in ea quam Remboltus emisit, & in Erasmica; & quia apud Tertullianum in libro de Pudicitia lego: *Nam ut Salomon in proverbiis, quæ παροιμίας dicimus* quidam codices habent *paramus*. Hanc lectionem prætulit Pamelius, fassus tamen *proverbus* scriptum esse in vulgatis editionibus; aliqui codices non faciunt mentionem hujus libri Salomonis, sicut nec editiones Manutii & Morellii. Rigaltius & Angli scripserunt *in paræmiis*.

2 *Fecit regiones*] Ita etiam apud Lactantium lib. 4. cap. 6.

3 *Primogenita*] Vocabulum istud additum a nobis est ex codice Burgundico & ex Fuxensi. Habetur autem in versione vulgata libri Ecclesiastici, sed non exstat in versione lxx. interpretum.

4 *Quod Christus*] Vide Erasmi annotationes in caput primum evangelii secundum Joannem.

5 *Item illic: Ecce feci te*] Hoc segmentum primus huic capiti attexuit Morellius. Pro eo autem quod in ejus editione legitur *in se reformatas*, quia quidam libri veteres quos Pamelius viderat, præferebant *in se res formatas*, ut etiam scriptum esse in quibusdam libris veteribus monet editio Anglicana, existimabat Pamelius scribendum esse *in ferram formatas*. Ego non disputo an hæc emendatio bona sit.

6 *Item in Malachia*] Ista & quæ sequuntur usque ad finem capituli, desiderantur in antiquis editionibus & in quibusdam codicibus manuscriptis, uti etiam adnotatum est in editione Anglicana. Morellius adjecit.

7 *Cadent in confusionem*] In capite 44. epitomes Lactantii editum est *in confessionem*, Pfaffius monuit legendum forsitan esse *confusionem*. Recte. Nam Lactantius lib. 4. cap. 13. hunc eumdem locum referens, scripsit *confusionem*.

8 *Injice huc digitum*] Hunc locum ex alia versione refert Avitus epist. 3.

9 *Deus benedictus*] Certum est vocem *Deus* non exstare in codice Fossatensi, ut jampridem monuit illustrissimus episcopus Oxoniensis. Sed exstat in pluribus aliis, saltem in quindecim a me visis, & in editionibus Manutii & Morellii. In margine vero editionis quæ dicitur Gravii ita ad hunc locum adnotatum est: *Mirum est in exemplaribus etiam vetustissimis non addi Deus, quum sit apud Græcos*: eadem vox exstat etiam apud Tertullianum in libro adversus Praxeam ubi refert hunc locum Pauli.

10 *De antichr. spiritu*] Vide Erasmi annotationes in hunc locum Petri.

11 *Cum muneribus*] Addidi hæc duo vocabula juxta veteres editiones, in quibus etiam pono Manutianam & Morellianam. Pamelius expunxit ut superflua; sic etiam Rigaltius & Angli. Exstant tamen in libro Fossatensi, in Beccensi & in vetustissimo codice 87. Majoris monasterii Turonensis. Sic etiam legebat vetus auctor libri de rebaptismate. Immo in missalibus antiquis & novis legitur sequens antiphona in die Epiphaniæ: *Vidimus stellam ejus in Oriente, & venimus cum muneribus adorare Dominum.*

12 *Picridibus*] Ita veteres editiones & octo libri veteres. Erasmus scripsit *lactucis agrestibus*, quomodo vertisse sanctum Hieronymum monet Pamelius; quod verum est; sed idem Hieronymus in epistola ad Marcellam de munusculis acceptis ait: *Pascha Christi cum amaritudinibus manducatur*: & in epistola ad Gaudentium de infantulæ educatione: *Pascha quoque cum amaritudinibus comedi jubetur*. Sic etiam lib. 2. adversus Jovinianum. Codex Moyssiacensis & Gratianopolitanus habent *amaritudine* tantum; Compendiensis *amaritudine cum picridibus*; Turonensis, Corbejensis, & tres Anglicani *amaritudinibus*; Eliglanus *pinguetudinibus amaritudinis*, lxx. interpretes posuerunt μετὰ πικρίδων. Hieronymus in prologo epistolæ ad Algasiam: *Vidi ego nauseam & capitis vertiginem antidoto quæ appellatur πικρά sæpe sanari*. Plinius lib. 22. cap. 22. *Picris ab insigni amaritudine cognominatur*. Vide illustrissimum virum Petrum Danielem Huetium in observationibus in commentaria Origenis pag. 15. Addam istic ex antiquo ordinario ecclesiæ sancti Aniani Aurelianensis manuscripto, locum qui visus est difficilis quibusdam, cum in ea urbe essem. Post descriptas cæremonias quæ fiunt in tertia feria Rogationum, post descriptam processionem ad ecclesiam sancti Germani, legitur illic: *Tunc recedit processio ab ecclesia cantando letaniam usque ad ecclesiam suam, eo ordine quo venerant, illo præcedente qui portas lactucas*; non poterant capere quid in hoc loco significare possint lactucæ. Error est librarii, qui *lactucas* posuit pro *lectiones*: nam supra legitur: *Quartus portat librum in quo lectæ fuerunt conciones ad matutinam*, & paulo post *dicto responsorio, puer unus legit lectionem in libro quem secum portaverat*.

13 *Ante me factus*] Vide annotationes Erasmi in caput primum Evangelii secundum Joannem.

14 *Obtenebrabitur*] Vide Frontonis Ducæi notas in homiliam sextam Chrysostomi ad populum Antiochenum.

15 *Vivens i. s. sæcula*] Codex Gratianopolitanus, *vivens in ecclesia Sanctorum*.

16 *Producens vinctos*] Paulo aliter habet hic locus in codice Burgundico, ubi sic legitur: *Qui educit vinctos in fortitudine, similiter eos qui in iram provocant, qui habitant in sepulcris. Deus cum egredereris coram populo tuo, dum transgredereris in deserto. Item in psalmo LXXXI. Exsurge Deus, judica terram, quoniam tu disperdes in omnibus Gentibus. Item in Evangelio secundum Matthæum: Quid nobis & tibi fili Dei? Quid huc venisti ante tempus perdere nos?* Duo libri veteres in editione Anglicana laudati habent *qui educit vinctos in fortitudine*. Sic etiam in uno meo.

17 *Quas ipse pasciturus est*] Hæc non habentur in Apocalypsi, & desunt in quibusdam libris veteribus; desunt etiam in Græco.

INCIPIT LIBER TERTIUS.

CYPRIANUS Quirino filio salutem. Pro fide ac devotione tua quam Domino Deo exhibes, fili carissime, petisti ut ad instruendum te excerperem de scripturis sanctis quædam capitula ad religiosam sectæ nostræ disciplinam pertinentia, lectionis divinæ succinctam diligentiam quærens, ut animus Deo deditus B non longis aut multis librorum voluminibus fatigetur, sed eruditus breviario præceptorum cælestium habeat ad fovendam memoriam suam salubre & grande compendium. Et quia tibi plenum dilectionis obsequium debeo, feci quod petisti, ut laborarem semel, ne tu semper laborares. Quantum potuit itaque mediocritas

nostra complecti, collecta sunt a me quædam præcepta dominica & magisteria divina; quæ esse facilia & utilia legentibus possint, dum A in breviarium pauca digesta & velociter perleguntur & frequenter iterantur. Opto te, fili carissime, semper bene valere.

CAPITULA.

I. De bono operis & misericordia.
II. In opere & eleemosynis, etiamsi per mediocritatem minus fiat, ipsam voluntatem satis esse.
III. Agapen & dilectionem fraternam religiose & firmiter exercendam.
IV. In nullo gloriandum, quando nostrum nihil sit.
V. Humilitatem & quietem in omnibus tenendam.
VI. Bonos quosque & justos plus laborare, sed tolerare debere, quia probantur.
VII. Non contristandum spiritum sanctum quem accepimus.
VIII. Iracundiam vincendam esse, ne cogat delinquere.
IX. Invicem se fratres sustinere debere.
X. In Deum solum fidendum, & in ipso gloriandum.
XI. Eum qui fidem consecutus est, exposito priore homine, cælestia tantum & spiritalia cogitare debere nec attendere ad sæculum, cui jam renuntiavit.
XII. Non jurandum.
XIII. Non maledicendum.
XIV. Numquam mussitandum, sed circa omnia quæ accidunt benedicendum Deum.
XV. Ad hoc tentari homines a Deo ut probentur.
XVI. De bono martyrii.
XVII. Minora esse quæ in sæculo patimur quam sit præmium quod promissum est.
XVIII. Dilectioni Dei ac Christi nihil præponendum.
XIX. Voluntati non nostræ, sed Dei, obtemperandum.
XX. Fundamentum & firmamentum spei & fidei esse timorem.
XXI. Non temere de altero judicandum.
XXII. Accepta injuria remittendum & ignoscendum.
XXIII. Vicem malis non reddendam.
XXIV. Non posse ad patrem perveniri nisi per Christum.
XXV. Ad regnum Dei nisi baptizatus & renatus quis fuerit pervenire non posse.
XXVI. Parum esse baptizari & eucharistiam accipere, nisi quis factis & opere proficiat.
XXVII. Baptizatum quoque gratiam perdere quam consecutus sit, nisi innocentiam servet.
XXVIII. Non posse in ecclesia remitti ei qui in Deum deliquerit.
XXIX. De odio nominis ante prædictum.
XXX. Quod quis Deo voverit cito reddendum.
XXXI. Eum qui non crediderit jam judicatum esse.
XXXII. De bono virginitatis & continentiæ.
XXXIII. Nihil patrem judicare, sed filium, & patrem ab eo non honorificari a quo non honorificetur filius.
XXXIV. Fidelem gentiliter vivere non oportere.
XXXV. Deum ad hoc patientem esse ut nos pœniteat peccati nostri & reformemur.
B XXXVI. Mulierem ornari sæculariter non debere.
XXXVII. Fidelem non oportere ob alia delicta nisi ob nomen solum puniri.
XXXVIII. Servum Dei innocentem esse debere, ne incidat in pœnam sæcularem.
XXXIX. Datum nobis esse exemplum vivendi in Christo.
XL. Non jactanter nec tumultuose operandum.
XLI. Inepte & scurriliter non loquendum.
XLII. Fidem in totum prodesse, & tantum nos posse quantum credimus.
C XLIII. Posse eum statim consequi qui vere crediderit.
XLIV. Fideles inter se disceptantes non debere gentilem judicem experiri.
XLV. Spem futurorum esse, & ideo fidem circa ea quæ promissa sunt patientem esse debere.
XLVI. Mulierem in ecclesia tacere debere.
XLVII. Delicto & merito nostro fieri ut laboremus, nec Dei opem in omnibus sentiamus.
XLVIII. Non fenerandum.
XLIX. Inimicos quoque diligendos.
D L. Sacramentum fidei non esse prophanandum.
LI. Quod nemo in opere suo extolli debeat.
LII. Credendi vel non credendi libertatem in arbitrio positam.
LIII. Dei arcana perspici non posse, & idcirco fidem nostram simplicem esse debere.
LIV. Neminem sine sorde & sine peccato esse.
LV. Non hominibus, sed Deo, placendum.
LVI. Deum nihil latere ex his quæ geruntur.
LVII. Fidelem emendari & reservari.
LVIII. Neminem contristari morte debere, cum sit in vivendo labor & periculum, in moriendo pax & resurgendi securitas.
E
LIX. De idolis quæ gentiles deos putant.
LX. Ciborum nimiam concupiscentiam non appetendam.
LXI. Possidendi concupiscentiam & pecuniam non appetendam.
LXII. Matrimonium cum gentilibus non jungendum.
LXIII. Grave delictum esse fornicationis.
LXIV. Quæ sint carnalia quæ mortem pariant, & quæ spiritalia quæ ad vitam ducant.
F LXV. Omnia delicta in baptismo deponi.
LXVI. Disciplinam Dei in ecclesiasticis præceptis observandam.
LXVII. Prædictum quod disciplinam sanam aspernaturi essent.
LXVIII. Recedendum ab eo qui inordinate & contra disciplinam vivat.
LXIX. Non in sapientia mundi nec in eloquentia esse regnum Dei, sed in fide crucis & virtute conversationis.
LXX. Parentibus obsequendum.
LXXI. Patres quoque asperos circa filios esse non oportet.

LXXII. Ser-

LXXII. *Servos, cum crediderint, plus dominis carnalibus servire debere.* A

LXXIII. *Item dominos mitiores esse debere.*

LXXIV. *Viduas probatas quasque honorandas.*

LXXV. *Suorum, & maxime fidelium, curam plus unumquemque habere debere.*

LXXVI. *Majorem natu non temere accusandum.*

LXXVII. *Peccantem publice objurgandum.*

LXXVIII. *Cum hæreticis non loquendum.*

LXXIX. *Innocentiam fidenter petere & impetrare.*

LXXX. *Nihil licere diabolo in hominem, nisi Deus permiserit.* B

LXXXI. *Mercedem mercenario cito reddendam.*

LXXXII. *Non augurandum.*

LXXXIII. *Cirrum in capite non habendum.*

LXXXIV. *Non vellendum.*

LXXXV. *Surgendum cum episcopus aut presbyter veniat.*

LXXXVI. *Schisma non faciendum, etiamsi in una fide & in eadem traditione permaneat qui recedit.*

LXXXVII. *Fideles simplices cum prudentia esse debere.*

LXXXVIII. *Fratrem non circumveniendum.* C

LXXXIX. *Subito venire finem mundi.*

XC. *Uxorem a viro non recedere, aut si recesserit, innuptam manere.*

XCI. *Tantum unumquemque tentari quantum potest sustinere.*

XCII. *Non quidquid licet esse faciendum.*

XCIII. *Prædictum quod hæreses futuræ essent.*

XCIV. *Cum timore & honore eucharistiam accipiendam.*

XCV. *Bonis convivendum, malos autem vitandos.* D

XCVI. *Factis, non verbis, operandum.*

XCVII. *Ad fidem & ad consecutionem properandum esse.*

XCVIII. *Catecuminum peccare jam non debere.*

XCIX. *Judicium secundum tempora futurum, æquitatis ante legem, vel legis post Moysen.*

C. *Gratiam Dei gratuitam esse debere.*

CI. *Spiritum sanctum in igne frequenter apparuisse.*

CII. *Correptionem bonos quosque libenter audire debere.* E

CIII. *A multiloquentia temperandum.*

CIV. *Non mentiendum.*

CV. *Frequenter emendandos qui delinquunt in domestico ministerio.*

CVI. *Injuria accepta patientiam tenendam, & ultionem Deo relinquendam.*

CVII. *Non detrahendum.*

CVIII. *Non esse proximo insidiandum.*

CIX. *Infirmos visitandos.*

CX. *Susurrones maledictos esse.*

CXI. *Sacrificia malorum acceptabilia non esse.* F

CXII. *Gravius judicari de his qui in sæculo plus habuerint potestatis.*

CXIII. *Viduas & pupillos protegi oportere.*

CXIV. *Dum in carne est quis exomologesin facere debere.*

CXV. *Adulationem perniciosam esse.*

CXVI. *Plus ab eo diligi Deum cui in baptismo plura peccata dimittuntur.*

CXVII. *Fortem congressionem esse adversus diabolum, & ideo fortiter nos stare debere, ut possimus vincere.*

A CXVIII. *De antichristo, quod in homine veniat.*

CXIX. *Grave fuisse jugum legis quod a nobis abjectum est, & leve esse jugum Domini quod a nobis susceptum est.*

CXX. *Orationibus insistendum.*

DE bono operis & misericordiæ. Apud CAP. I.
Esaiam: *Exclama*, inquit, *in fortitu-* Isa. 58.
dine, & noli parcere, sicut tuba exalta vocem
tuam, adnuntia plebi meæ peccata ipsorum & do-
mui Jacob facinora eorum. Me de die in diem
B *quærunt, & cognoscere vias meas concupiscunt,*
quasi plebs quæ justitiam fecerit & judicium Dei
non deseruerit. Postulant me nunc judicium justum,
& appropinquare Deo concupiscunt dicentes: Quid,
quia jejunavimus & non vidisti, humiliavimus ani-
mas nostras & non cognovisti? In diebus enim je-
junii inveniuntur voluntates vestræ. Aut enim sub-
jectos vobis subpungitis, aut ad judicia & lites je-
junatis, aut proximos cæditis pugnis. ' Ut quid
mihi jejunatis, ut hodie audiatur vox vestra in
clamore? Non hoc jejunium ego elegi, ' nisi humi-
liet homo animam suam. Et si contorseris quasi
C *circulum collum tuum, & saccum & cinerem sub-*
straveris, nec sic vocabitur jejunium acceptum. Non
tale jejunium elegi, dicit Dominus; sed solve omnem
nodum injustitiæ, resolve suffocationes impotentium
commerciorum. Dimitte quassatus in requiem, &
omnem consignationem injustam dissipa. Frange esu-
rienti panem tuum, & egenos sine tecto induc in do-
mum tuam. Si videris nudum, vesti; & domesti-
cos seminis tui non despicies. Tunc erumpet tempo-
raneum lumen tuum, & vestimenta tua cito orien-
tur. Et præibit ante te justitia, & claritas Dei
D *circumdabit te. Tunc exclamabis, & Deus exau-*
diet te. Dum adhuc loqueris dicet: Ecce adsum.
De hoc ipso apud Job: *Conservavi egenum de* Job 29.
manu potentis, & pupillo cui non erat adjutor au-
xiliatus sum. Os viduæ benedixit me, cum essem
oculus cæcorum, pes quoque claudorum ego essem,
& invalidorum pater. De hoc ipso apud To-
biam: *Et dixi Tobiæ filio meo: Vade, & adduc* Tob. 2.
quemcumque pauperem inveneris ex fratribus nostris,
qui tamen in mente habeat Deum ex toto corde suo.
Hunc adduc, & manducabit pariter meum pran-
dium hoc: Ecce sustineo te, fili, donec venias. I-
E tem illic: *Omnibus diebus vitæ tuæ, fili, Deum* Tob. 4.
in mente habe, & noli præterire præcepta ejus. Ju-
stitiam fac omnibus diebus vitæ tuæ, & noli ambu-
lare viam iniquitatis: quoniam agente te ex verita-
te, erit respectus operum tuorum. Ex substantia tua
fac eleemosynam, & noli avertere faciem ab ullo pau-
pere. Ita fiet ut nec a te avertatur facies Dei. Quo-
modo habueris, fili, sic fac. Si tibi fuerit copiosa sub-
stantia, plus ex illa fac eleemosynam. Si exiguum ha-
bueris, ex hoc ipso exiguo communica. Et ne timueris
cum facis eleemosynam, præmium bonum reponis tibi
F *in diem necessitatis: quoniam eleemosyna a morte libe-*
rat & non patitur ire in tenebras. Munus bonum est ele-
emosyna omnibus qui faciunt eam coram summo Deo.
De hoc ipso apud Salomonem in proverbiis: *Qui* Prov. 19.
pauperi miseretur, Deo fenerat. Item illic: *Qui*
dat pauperibus, numquam indigebit. Qui autem Prov. 15.
avertit oculum suum, in multa penuria erit. Item
illic: *Eleemosynis & fide peccata purgantur.* I- Prov. 21.
tem illic: *Si esurierit inimicus tuus, ciba eum; &*
si sitierit, potabis eum. Hoc enim faciens carbones Eccli. 3.
vivos superfundes in caput ejus. Item illic: *Sic-* Prov. 3.
ut aqua exstinguit ignem, sic eleemosyna exstinguit

peccatum. Apud eumdem in proverbiis: *Ne dixeris, abi & revertere, cras ego dabo, cum possis continuo bene facere. Non enim scis quid contingat sequenti die*. Item illic: *Qui obturat aures suas ne audiat imbecillum, & ipse invocabit Deum, & non erit qui exaudiat eum*. Item illic: *Qui conversatur sine vituperatione in justitia, beatos filios*
[Eccli. 14.] *relinquit*. Apud eumdem in ecclesiastico: *Fili, si habes, bene fac tecum, & Deo dignas oblationes offer, memorare quoniam mors non tardat*. Item illic: *Conclude eleemosynam in corde pauperis, & haec pro te orabit ab omni mala*. De hoc ipso in psalmo XXXVI. misericordiam & postetis prodesse: [a] *Junior fui, etenim senui, & non vidi justum derelictum nec semen ejus quaerens panem. Tota die miseretur & fenerat, & semen ejus in benedictione est*. De hoc ipso in psalmo XL. *Beatus qui intelligit super egenum & pauperem, in die malo liberabit illum Deus*. Item in psalmo CXI. *Distribuit, dedit pauperibus, justitia ejus manebit in saeculum saeculi*. De hoc ipso a-
[Osee 6.] pud Osee: *Misericordiam volo magis quam sacrificium, & agnitionem Dei plusquam holocaustomata*. De hoc ipso in evangelio cata Matthaeum:
[Matt. 5.] *Beati qui esuriunt & sitiunt justitiam, quia ipsi saturabuntur*. Item illic: *Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur*. Item illic: *Thesaurizate vobis thesauros in caelo, ubi neque tinea neque comestura exterminat, & ubi fures non effodiunt & furantur. Ubi enim fuerit thesaurus*
[Matt. 13.] *tuus, illic erit & cor tuum*. Item illic: *Simile est regnum caelorum homini negotianti quaerenti bonas margaritas; ubi autem invenit pretiosam margaritam, abiit & vendidit omnia quae habuit, & emit illam*. Etiam modicum opus prodesse. Item il-
[Matt. 10.] lic: *Et qui potaverit unum ex minimis istis calicem aquae frigidae in nomine discipuli, amen dico vobis, non peribit merces ejus*. Nemini negan-
[Luc. 6.] dam eleemosynam. Item illic: *Omni poscenti te da, & ab eo qui voluerit mutuari ne aversatus*
[Matt. 19.] *fueris*. Item illic: *Si vis ad vitam venire, serva mandata. Dicit ille, quae? Dicit illi Jesus: Non occides, non moechaberis, non falsum testimonium dices, honora patrem & matrem, & diliges proximum tibi tamquam te. Dicit illi juvenis: Omnia ista observavi. Quid adhuc mihi deest? Dicit illi Jesus: Si vis perfectus esse, vade & vende omnia tua, & da pauperibus, & habebis thesaurum in caelo, & veni sequere me*. [a] Item illic:
[Matt. 25.] *Cum venerit filius hominis in majestate sua & omnes angeli cum eo, tunc sedebit in throno claritatis suae, & colligentur ante eum omnes gentes. Et segregabit illos ab invicem, quemadmodum pastor segregat oves ab haedis. Et statuet oves ad dexteram, haedos autem ad sinistram. Tunc dicet rex eis qui ad dexteram suam sunt: Venite benedicti patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi. Esurivi enim, & dedistis mihi manducare; sitivi, & potastis me; hospes fui, & adduxistis me; nudus, & texistis me; infirmatus sum, & visitastis; in carcere fui, & venistis ad me. Tunc respondebunt ei justi dicentes: Domine, quando te vidimus hospitem & adduximus, nudum & vestivimus? Quando autem te vidimus infirmum & in carcere & venimus ad te? Et respondens rex dicet eis: Amen dico vobis, quamdiu fecistis uni horum ex fratribus meis minimis, & mihi fecistis. Tunc dicet illis qui a sinistris ejus sunt: Discedite a me maledicti*

A *in ignem aeternum quem praeparavit pater meus diabolo & angelis ejus. Esurivi enim, & non dedistis mihi manducare; sitivi, & non potastis me; hospes fui, & non adduxistis me; nudus fui, & non vestistis me; infirmus & in carcere, & non visitastis me. Tunc respondebunt & ipsi dicentes: Domine, quando te vidimus esurientem aut sitientem aut hospitem aut nudum aut infirmum aut in carcere, & non ministravimus tibi? Et respondebit illis: Amen dico vobis, quamdiu non fecistis uni ex minimis his, neque mihi fecistis. Et abibunt isti in ambustionem aeternam, justi autem in*
B *vitam aeternam*. De hoc ipso in evangelio cata
Lucam: *Res vestras vendite, & date eleemosy-* [Luc. 11.]
nam. Item illic: *Qui fecit quod est intus, fecit* [& 12.]
& quod foris est. Verumtamen date eleemosynam, & ecce vobis omnia sunt munda. Item illic: *Ec-* [Luc. 19.]
ce dimidium ex substantia mea do egenis; & si cui quid fraudavi, quadruplum reddo. Dixit autem Jesus quia salus hodie domui huic facta est, quoniam & ipse filius est Abrahae. De hoc ipso
ad Corinthios secunda: *Vestra abundantia illo-* [2. Cor. 8.]
rum inopiam suppleat, ut & illorum abundantia
C *vestrae inopiae sit supplementum, ut sit aequalitas, sicut scriptum est: Qui multum habuit non abundavit, & qui modicum non indiguit*. Item illic;
Qui parce seminat, parce & metet, & qui semi- [Exo. 16.]
nat in benedictione de benedictione & metet. Unusquisque autem sicut corde proposuit, non quasi ex tristitia vel ex necessitate. Hilarem enim datorem
diligit Deus. Item illic, *sicut scriptum est: Dis-* [2. Cor. 9.]
tribuit, dedit pauperibus, justitia ejus manet in aeternum. Item illic: *Qui autem administrat semen seminanti, & panem ad edendum praestabit,*
D *& multiplicabit semen vestrum, & augebit incrementa frugum justitiae vestrae, ut in omnibus locupletemini*. Item illic: *Administratio hujus officii non tantum supplevit ea quae sanctis desunt, sed abundavit per multam gratiarum actionem in Deum*.
De hoc ipso in epistola Joannis: *Qui habuerit* [1. Joa. 3.]
substantiam mundi, & viderit fratrem suum desiderantem, & clauserit viscera sua ab eo, quomodo caritas Dei manet in illa? De hoc ipso in
evangelio cata Lucam: *Cum facis prandium aut* [Luc. 14.]
coenam, noli vocare amicos tuos, neque fratres, neque vicinos, neque divites, ne forte & illi rein-
E *vitent te, & fiat tibi retributio. Sed cum facis epulum, voca pauperes, debiles, caecos, & claudos, & beatus eris, quoniam non habent retribuere tibi, retribuetur autem tibi in resurrectione justorum*.

In opere & eleemosynis, etiamsi per medio- CAP.
critatem minus fiat, ipsam voluntatem satis es- II.
se. In epistola Pauli ad Corinthios secunda:
Si voluntas prompta est, secundum quodcumque ha- [2. Cor. 8.]
buerit, acceptabile est, non secundum quod non habuerit; neque sit aliis refrigerium, vobis autem pressura.

Agapen & dilectionem fraternam religiose CAP.
F & firmiter exercendam. Apud Malachiam; III.
Nonne Deus unus condidit nos? Nonne pater u- [Malach.
nus est omnium nostrum? Quid utique dereliqui- 2.]
stis unusquisque fratrem suum? De hoc ipso
cata Joannem: *Pacem vobis remitto, pacem* [Joa. 14.
meam do vobis. Item illic: *Hoc est manda-* & 15.]
tum meum, ut diligatis invicem, quemadmodum dilexi vos. Majorem hac caritatem nemo habet quam ut animam suam quis ponat pro amicis suis.
Item illic: *Beati pacifici, quoniam ipsi filii Dei* [Matt. 5.]
vocabuntur. Item illic: *Amen dico vobis, quo-* [Matt. 18.]

niam

niam si duobus ex vobis convenerit in terra, de omni re quamcumque petieritis continget vobis a patre meo qui in cælis est. Ubicumque enim fuerint duo aut tres collecti in nomine meo, ego cum eis sum. De hoc ipso ad Corinthios prima:
1.Cor.3. *Et ego quidem, fratres, non potui vobis loqui quasi spiritalibus, sed quasi carnalibus; quasi infantibus in Christo lac vobis potum dedi, non escam. Dum enim adhuc pusilli eratis, non poteratis, sed neque nunc potestis. adhuc enim estis carnales. Ubi enim in vobis æmulatio & contentio & dissensiones, nonne carnales estis, & secun-*
1.Cor.13. *dum hominem ambulatis?* Item illic: *Et si habuero omnem fidem, ita ut montes transferam, caritatem autem non habeam, nihil sum. Et si in cibos distribuero omnia mea, & si tradidero corpus meum ut ardeam, caritatem autem non habeam, nihil proficio. Caritas magnanima est, caritas benigna est, caritas non æmulatur, caritas non agit perperam, non inflatur, non irritatur, non cogitat malum, non gaudet super injustitiam, conlætatur autem in veritate. Omnia diligit, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet. Caritas numquam excidet.* De hoc ipso ad Gala-
Gal.5. tas: *Diliges proximum tibi tamquam te. Si autem mordetis & incusatis invicem, videte ne consumamini ab invicem.* De hoc ipso in epistola
1.Joa.3. Joannis: *In hoc apparent filii Dei & filii diaboli. Omnis qui non est justus, non est de Deo, & qui non diligit fratrem suum. Qui enim fratrem suum odit, homicida est. Et scitis quia omnis homicida non habet in se vitam æternam in se manentem.* Item illic: *Si quis dixerit quoniam diligit Deum, & fratrem suum odit, mendax est. Qui enim non diligit fratrem suum quem videt, Deum quem non videt quomodo potest diligere?* De hoc ipso in actibus apostolorum:
Act.4. *Turba autem eorum qui crediderant anima ac mente una agebant, nec fuit inter illos discrimen ullum, nec quidquam suum judicabant ex bonis quæ eis erant, sed fuerunt illis omnia communia.* De
Matt.5. hoc ipso in evangelio cata Matthæum: *Si obtuleris munus tuum ad altare, & illic recordatus fueris quia frater tuus habet aliquid adversum te, relinque illic munus tuum ante altare, & vade prius reconciliari fratri tuo, & tunc veni & offer munus tuum ad altare.* Item in epistola
1.Joa.4. Joannis: *Deus caritas est, & qui manet in caritate, in Deo manet, & Deus in eo.* Item illic:
1.Joa.2. *Qui dicit se in luce esse & fratrem suum odit, mendax est, & in tenebris ambulat usque adhuc.*

CAP. IV. In nullo gloriandum, quando nostrum ni-
Joan.3. hil sit. In evangelio cata Joannem: *Nemo potest quidquam accipere, nisi datum fuerit illi de cælo.* Item in epistola Pauli ad Corinthios
1.Cor.1. prima: *Quid enim habes quod non acceperis? Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non accepe-*
1.Reg.2. *ris?* Item in basilion primo: *Nolite gloriari, neque loquamini elata, & non procedat magniloquentia ex ore vestro, quia Deus scientiarum dominus.* Item illic: *Invalidus factus est arcus potentium, & infirmi accincti sunt virtute.* De
2.Macha.9. hoc ipso in Machabæis: *Justum est subditum Deo esse & mortalem non paria Deo sentire.* I-
1.Macha.2. tem illic: *Et verba viri peccatoris ne timueritis, quia gloria ejus in stercora erit & in vermes. Hodie extolletur, & cras non invenietur: quoniam conversus est in terram suam, & cogitatio ejus periit.*

Humilitatem & quietem in omnibus tenen- CAP. V.
dam. Apud Esaiam sic dicit Dominus Deus:
Cælum mihi thronus, & terra scabellum pedum Isa.66.
meorum. Quam mihi sedem ædificabitis, aut quis locus ad requiem mihi? Omnia enim ista fecit manus mea, & sunt mea omnia ista. Et super quem aspiciam alium nisi super humilem & quietum & trementem sermones meos? De hoc ipso in evangelio cata Matthæum: *Beati mites, quoniam i-* Matt.5.
psi hereditabunt terram. De hoc ipso cata Lucam: *Qui minimus erit in omnibus vobis, hic erit* Luc.9.
magnus. Item illic: *Qui se extollit, humiliabi-* Luc.18.
tur; & qui se humiliaverit, exaltabitur. De hoc ipso ad Romanos: *Noli altum sapere, sed ti-* Rom.11.
me. Si enim Deus naturalibus ramis non pepercit, ne forte nec tibi parcat. De hoc ipso in psalmo XXXIII. *Et humiles spiritu salvabit.* Item ad Romanos: *Reddite omnibus quæ deben-* Rom.13.
tur, cui tributum tributum, cui vectigal vectigal, cui timorem timorem, cui honorem honorem. Nemini quidquam debeatis, nisi ut invicem diligatis. Item in evangelio cata Matthæum: *Di-* Matt.23.
ligunt primum recumbendi locum in cœnis & primam sessionem in synagogis & salutationes in foro & vocari ab hominibus Rabbi. Vos autem ne vocaveritis Rabbi. Unus est enim vobis magister. Item in evangelio cata Joannem: *Non est ser-* Joa.13.
vus major domino suo, neque apostolus major eo qui se misit. Hæc scientes beati eritis, si ea feceritis. Item in psalmo LXXXI. *Humilem & pauperem justificate.*

Bonos quosque & justos plus laborare, sed CAP. VI.
tolerare debere, quia probantur. Apud Salomonem: *Vasa figuli probat fornax, & homines* Eccles.27.
justos tentatio tribulationis. Item in psalmo quinquagesimo: *Sacrificium Deo spiritus contribulatus, cor contritum & humiliatum Deus non despiciet.* Item in psalmo XXXIII. *Proximus est Dominus contritis corde, & humiles spiritu salvabit.* Item illic: *Multæ pressuræ justorum, sed ex omnibus illis liberabit eos Dominus.* De hoc ipso
apud Job: *Nudus exivi de utero matris meæ,* Job 1.
nudus etiam ibo sub terram. Dominus dedit, Dominus abstulit. Sicut Domino placuit ita factum est. Sit nomen Domini benedictum. In his omnibus quæ contigerunt ei nihil peccavit Job labiis suis in conspectu Domini. De hoc ipso in
evangelio cata Matthæum: *Beati plangentes,* Matt.5.
quoniam ipsi consolabuntur. Item cata Joannem:
Hæc locutus sum vobis, ut in me pacem habea- Joa.16.
tis, in sæculo autem pressuram habebitis; sed fidite, quoniam ego vici mundum. De hoc ipso
ad Corinthios secunda: *Datus est mihi stimu-* 2.Cor.12.
lus carnis meæ angelus satanæ, qui me colaphizet, ut non extollar. Propter quod ter Dominum rogavi ut discederet a me, & dixit mihi: Sufficit tibi gratia mea. Nam virtus in infirmitate perficitur. De hoc ipso ad Romanos: *Gloria-* Rom.5.
mur in spe claritatis Dei, non solum autem, sed & gloriamur in pressuris, scientes quoniam pressura tolerantiam operatur, tolerantia autem probationem, probatio autem spem. Spes autem non confundit, quia dilectio Dei infusa est in cordibus nostris per spiritum sanctum qui datus est nobis. De
hoc ipso cata Matthæum: *Quam lata & spatio-* Matt.7.
sa via est quæ ducit ad interitum, & multi sunt qui intrant per eam. Quam arta & angusta via est quæ ducit ad vitam, & pauci sunt qui eam inveniunt. De hoc ipso in Tobia: *Ubi sunt ju-* Tob.2.
stitiæ

stitiæ tuæ? Ecce qua pateris. Item in sapientia A
Eccles. 3. Salomonis: *In locis impiorum gemunt justi. In illorum autem perditionem abundabunt justi.*

CAP. VII. Non contristandum spiritum sanctum, quem accepimus. Paulus apostolus ad Ephesios:
Ephes. 4. *Nolite contristare spiritum sanctum Dei, in quo signati estis in dia redemptionis. Omnis amaritudo & ira & indignatio & clamor & blasphemia auferantur a vobis.*

CAP. VIII. Iracundiam vincendam esse, ne cogat delinquere. Apud Salomonem in proverbiis:
Prov. 6. *Melior est vir patiens forti. Qui enim iracundiam continet*
Prov. 12. *melior est quam qui urbem capit.* Item illic: *Im-* B *prudens eadem die enuntiat iram suam, abscondit autem inhonorationem suam astutus.* De hoc ipso
Ephes. 4. ad Ephesios: *Irascimini, & nolite peccare. Sol non occidat super iracundiam vestram.* Item in
Matt. 5. evangelio cata Matthæum: *Audistis quia dictum est antiquis, non occides; qui autem occiderit, reus erit judicio. Ego autem dica vobis quia omnis qui irascitur fratri suo* ' *sine causa reus erit judicio.*

CAP. IX. Invicem se fratres sustinere debere. Ad Galatas:
Gal. 6. *In contemplatione habentes unusquisque, ut* C *& vos tentemini. Alterutrum onera sustinete, & sic adimplebitis legem Christi.*

CAP. X. In Deum solum fidendum & in ipso gloriandum esse. Apud Hieremiam:
Hier. 9. *Non glorietur sapiens in sapientia sua, neque glorietur fortis in fortitudine sua, neque glorietur dives in divitiis suis, sed in hoc glorietur qui gloriatur intelligere & nosse quoniam ego sum Dominus, qui facio misericordiam & judicium & justitiam super terram, quoniam in his est voluntas mea, dicit Dominus.* De hoc ipso in psalmo LIV. *In Domino speravi, non timebo quid faciat mihi homo.* Item illic: *Non* D *nisi soli Deo subjecta est anima mea.* Item in psalmo CXVII. *Non metuam quid faciat mihi homo, Dominus mihi auxiliator est.* Item illic: *Bonum est confidere in Domino quam fidere in homine. Bonum est sperare in Dominum quam sperare in principibus.* De hoc ipso apud Danie-
Dan. 3. lem: *Responderunt autem Sidrac, Misac, & Abdenago, & dixerunt regi Nabuchodonosor: Rex, non opus est nobis de hoc verbo respondere tibi. Est enim Deus, cui nos servimus, potens eripere nos de camino ignis ardentis; & de ma-* E *nibus tuis, rex, liberabit nos. Et si non, notum sit tibi quia diis tuis non servimus, & imaginem auream quam statuisti non adoramus.* Item apud
Hier. 17. Hieremiam: *Maledictus homo qui spem habet in homine; & benedictus homo qui fidit in Domino, & erit in Deo spes ejus.* De hoc ipso in Deu-
Deut. 6. teronomio: *Dominum Deum tuum adorabis, &*
Rom. 1. *illi soli servies.* De hoc ipso ad Romanos: *Et coluerunt & servierunt creaturæ, relicto creatore. Propter quod & tradidit illos Deus in passiones ignominiæ.* De hoc ipso apud Joannem:
1. Joan. 4. *Major est qui in vobis est quam qui in hoc mun-* F *do.*

CAP. XI. Eum qui fidem consecutus est exposito priore homine cælestia tantum & spiritalia cogitare debere, nec attendere ad sæculum, cui jam
Isa. 55. renuntiavit. Apud Esaiam: *Quærite Dominum; & cum inveneritis, invocate eum. Cum autem appropinquaverit vobis, relinquat impius vias suas, & vir facinorosus cogitationes suas, & convertatur ad Dominum, & misericordiam consequetur, quia in multum remittet peccata vestra.* De hoc
A ipso apud Salomonem: *Vidi universa opera quæ* Eccli. 1.
facta sunt sub sole, & ecce omnia vanitas. De hoc ipso in Exodo: *Sic autem comedetis eum.* Exo. 12.
Lumbi vestri præcincti, & calciamenta vestra in pedibus vestris, & bacula vestra in manibus vestris, & edetis eum festinanter. Pascha est enim Domini. De hoc ipso in evangelio cata Matthæum: *Nolite cogitare dicentes, Quid edemus,* Matt. 6.
aut quid bibemus, aut quid vestiemur? Hæc enim nationes inquirunt. Scit autem pater vester quia horum omnium indigetis. Quærite primum regnum Dei & justitiam ejus, & omnia ista apponentur B *vobis.* Item illic: *Nolite cogitare in crastinum. Crastinus enim dies ipse cogitabit sibi. Sufficit diei malitia sua.* Item illic: *Nemo retro attendens & superponens manum suam super aratrum aptus est regno Dei.* Item illic: *Aspicite volatilia cæli, quoniam non seminant, neque metunt, neque colligunt in horrea, & pater vester cælestis pascit illa. Nonne vos pluris estis illis?* De hoc ipso cata Lucam: *Sint lumbi vestri accincti, &* Luc. 12.
lucernæ ardentes, & vos similes hominibus exspectantibus dominum suum quando veniat a nuptiis, C *ut cum venerit & pulsaverit aperiant illi. Beati servi illi quos adveniens dominus invenerit vigilantes.* De hoc ipso apud Matthæum: *Vulpes fo-* Matt. 12.
veas habent, & volucres cæli diversoria, filius autem hominis non habet ubi caput suum inclinet. Item illic: *Qui non renuntiat omnibus quæ sunt ejus non potest meus discipulus esse.* De hoc ipso ad Corinthios prima: *Non estis vestri. Empti* 1. Cor. 6.
enim estis pretio magno. Clarificate & portate Deum in corpore vestro. Item illic: *Tempus col-* 1. Cor. 7.
lectum. Superest ergo ut & qui habent uxores, quasi non habentes sint, & qui plangunt, quasi D *non plangentes, & qui gaudent, quasi non gaudentes, & qui emunt, quasi non ementes, & qui possident, quasi non possidentes, & qui hoc mundo utuntur, quasi non utantur. Præterit enim figura hujus mundi.* Item illic: *Primus homo de* 1. Cor. 15.
terræ limo, secundus homo de cælo. Qualis ille e limo, tales & qui de limo; & qualis cælestis, tales & cælestes. Quomodo portavimus imaginem ejus qui de limo est, portemus & imaginem ejus qui de cælo est. De hoc ipso ad Philippenses:
Omnes sua quærunt, & non quæ sunt Christi; Philip. 2.
E *quorum finis est interitus, quorum Deus venter est, & gloria in confusionem eorum qui terrena sapiunt.* ' *Nostra autem conversatio in cælis est; unde & salvatorem exspectamus Dominum nostrum Jesum Christum, qui transformabit corpus humilitatis nostræ conformatum corpori claritatis suæ.*
De hoc ipso ad Galatas: *Mihi autem absit glo-* Gal. 6.
riari nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo.
De hoc ipso ad Timotheum: *Nemo militans* 2. Tim. 2.
Deo obligat se molestiis sæcularibus, ut possit placere ei cui se probavit. Sed & si certaverit quis, F *non coronabitur, nisi legitime pugnaverit.* De hoc ipso ad Colossenses: *Si mortui estis cum Christo* Coloss. 2.
ab elementis mundi, quid tamquam viventes in mundo vana sectamini? Item de hoc ipso: *Si* Coloss. 3.
consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt quærite, ubi Christus est in dextera Dei sedens; quæ sursum sunt sapite, non quæ terrena sunt. Mortui enim estis, & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. Cum autem Christus apparuerit vita vestra, tunc & vos cum eo apparebitis in gloria. De hoc ipso ad Ephesios: *Exponite prioris* Ephes. 4.
conver-

*conversationis veterem hominem, qui corrumpitur
secundum concupiscentias deceptionis. Innovamini
autem spiritu sensus vestri, & induite novum bo-
minem, cum qui secundum Deum constitutus est
in justitia & sanctitate & veritate.* De hoc i-
1. Pet. 2. pso in epistola Petri: *Quasi hospites & peregri-
ni, abstinete vos a carnalibus desideriis, quæ mi-
litant adversus animam, conversationem autem ha-
bentes inter gentes bonam, ut dum detrectant de
vobis quasi de malignis, bona opera vestra aspi-
cientes magnificent Deum.* De hoc ipso in epi-
1. Joa. 2. stola Joannis: *Qui dicit se in Christo manere
debet quomodo ille ambulavit & ipse ambulare.*
Item illic: *Nolite diligere mundum neque ea quæ
in mundo sunt. Si quis dilexerit mundum, non
est caritas patris in illo: quoniam omne quod in
mundo est concupiscentia carnis est, & concupiscen-
tia oculorum, & ambitio sæculi, quæ non est a
patre, sed ex concupiscentia sæculi; & mundus
transibit, & concupiscentia ejus. Qui autem fe-
cerit voluntatem Dei manet in æternum, quomodo
Deus manet in æternum.* Item in epistola Pau-
1. Cor. 5. li ad Corinthios prima: *Expurgate vetus fer-
mentum, ut sitis nova conspersio, sicut estis azy-
mi. Nam & pascha nostrum immolatus est Chri-
stus. Itaque festa celebremus, non in fermento ve-
teri, neque in fermento malitiæ & nequitiæ, sed
in azymis sinceritatis & veritatis.*

CAP. XII. Non jurendum. Apud Salomonem: *Vir
multum jurans replebitur iniquitate, & non disce-*
Eccles. 23. *det a domo ejus plaga; & si vane juraverit,*
non justificabitur. De hoc ipso cata Matthæum:
Matth. 5. *Iterum audistis quia dictum est antiquis, Non
perjurabis. Reddes autem Domino juramenta tua.
Ego autem dico vobis non jurare omnino, neque
per cælum, quia thronus Domini est, neque per
terram, quia scabellum est pedum ejus, neque per
Jerosolymam, quia civitas est magni regis. Ne-
que per caput tuum juraveris, quia non potes u-
num capillum album facere aut nigrum. Sit ser-
mo vester est est non non. Quod autem his abun-
dantius est a malo est.* De hoc ipso in Exo-
Exo. 20. do: *Non accipies nomen Domini Dei tui in va-
num.*

CAP. XIII. Non maledicendum. In Exodo: *Non male-
dices, neque principi populi tui detraxeris.* Item
Exo. 22. in psalmo XXXIII. *Quis est homo qui vult vitam
& amat videre dies bonos? Contine linguam tuam
a malo, & labia tua ne loquantur dolum.* De
Levit. 24. hoc ipso in Levitico: *Et locutus est Dominus
ad Moysen dicens: Produc eum qui maledixerit
foras extra castra, & imponent omnes qui audie-
runt manus suas super caput ejus, & lapidabit
eum omnis synagoga filiorum Israel.* De hoc ipso
Ephes. 4. in epistola Pauli od Ephesios: *Omnis sermo
malus de ore vestro non procedat, sed bonus ad
ædificationem fidei, ut det gratiam audientibus.*
Rom. 12. De hoc ipso ad Romanos: *Benedicentes, &
non maledicentes.* De hoc ipso in evangelio ca-
Matt. 5. to Matthæum: *Qui dixerit fratri suo fatue reus
erit in gehennam ignis.* De hoc ipso cata eum-
Matt. 12. dem Matthæum: *Dico autem vobis quia omne
verbum otiosum quod locuti fuerint homines red-
dent pro eo rationem in die judicii. De sermoni-
bus enim tuis justificaberis, & de sermonibus tuis
condemnaberis.*

CAP. XIV. Numquam mussitondum, sed circa omnia
quæ accidunt benedicendum Deum. Apud
Job 2. Job: *Dic verbum aliquod in Dominum, & mo-*
A *rere. At ille intuitus eam dixit: Tamquam una
ex ineptis mulieribus locuta es. Si bona excepi-
mus de manu Domini, mala cur non tolerabimus?
In his omnibus quæ acciderunt ei nihil peccavit
Job labiis suis in conspectu Domini.* Item illic:
*Animadvertisti ad puerum meum Job? Non enim
est similis illi quisquam in terris, homo sine que-
rela, verus Dei cultor, abstinens se ab omni ma-
lo.* De hoc ipso in psalmo XXXIII. *Benedicam
Dominum in omni tempore, semper laus ejus in
ore meo.* De hoc ipso in Numeris: *Desinat* Num. 11.
B *murmuratio eorum a me, & non morientur.* De
hoc ipso in actibus opostolorum: *Circa mediam* Act. 16.
*autem noctem Paulus & Silas orantes gratias a-
gebant Deo. Audiebant autem eos vincti.* Item
in epistola Pouli od Philippenses: *Omnia au-* Philip. 2.
*tem pro dilectione facientes sine murmurationibus
& reputationibus, ut sitis sine querela & imma-
culati filii Dei.*

Ad hoc tentari homines a Deo ut proben- CAP. XV.
tur. In Genesi: *Et tentavit Deus Abraham,* Gen. 22.
*& dixit ad illum: Accipe filium tuum unicum
quem diligis Isaac, & vade in terram altam,*
C *imponens illum ibi in holocaustum hostiam in unum
ex montibus de quo tibi dixero.* De hoe ipso in
Deuteronomio: *Tentat Dominus Deus vester* Deut. 13.
*vos, ut sciat si diligitis Dominum Deum vestrum
ex toto corde vestro & ex tota anima vestra.* De
hoc ipso in sapientia Salomonis: *Etsi coram* Sap. 3.
*hominibus tormenta passi sunt, spes eorum immor-
talitate plena est; & in paucis vexati, in mul-
tis bene disponentur, quoniam Deus tentavit illos
& invenit illos dignos se. Tamquam aurum in
fornace probavit illos, & quasi holocausta hostiæ
accepit illos, & in tempore erit respectus illorum.*
D *Judicabunt nationes, & dominabuntur populis, &
regnabit dominus eorum in perpetuum.* De hoc
ipso in Machabæis: *Abraham nonne in tenta-* 1. Macha. 2.
*tione inventus est fidelis, & deputatum est ei ad
justitiam?*

De bono martyrii. In proverbiis Salomonis: CAP. XVI.
Liberat de malis animam martyr fidelis. Item Prov. 14.
illic: *Tunc stabunt justi in magna constantia ad-*
versus eos qui se angustiaverunt & qui abstulerunt Sap. 5.
*labores eorum. Videntes turbabuntur timore horri-
bili, & mirabuntur in subitatione insperatæ salu-*
E *tis, dicentes inter se, pœnitentiam habentes, &
per angustiam spiritus gementes: Hi sunt quos ali-
quando habuimus in derisum & in similitudinem
improperii. Nos insensati vitam illorum æstimaba-
mus insaniam & finem illorum sine honore. Quo-
modo computati sunt inter filios Dei & inter san-
ctos sors illorum est? Ergo erravimus a via ve-
ritatis, & justitiæ lumen non luxit nobis, & sol
non est ortus nobis. Lassati sumus in iniquitatis
via & perditionis, & ambulavimus solitudines
difficiles, viam autem Domini ignoravimus. Quid
nobis profuit superbia, aut quid divitiarum jacta-*
F *tio contulit nobis? Transierunt omnia illa tamquam
umbra.* De hoc ipso in psalmo CXV. *Pretiosa
in conspectu Domini mors sanctorum ejus.* Item
in psalmo CXXV. *Qui seminant in lacrimis in
exsultatione metent. Ambulantes ambulabant &
plorabant mittentes semina sua, venientes autem
venient in exsultatione tollentes gremia sua.* De
hoc ipso in evangelio cata Joannem: *Qui a-* Joa. 12.
*mat animam suam perdet illam; & qui odit ani-
mam suam in isto sæculo, in vitam æternam in-
veniet illam.* Item illic: *Cum autem tradiderint* Matt. 10.
vos,

vos, nolite cogitare quid loquamini. Non enim A
vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri
Joa. 16. *qui loquitur in vobis*. Item illic: *Veniet hora ut*
omnis qui interficit vos arbitretur officium se Deo
facere. Sed & hoc facient quoniam non cognove-
runt patrem neque me. De hoc ipso cata Mat-
Matt. 5. thæum: *Beati qui persecutionem passi fuerint pro-*
pter justitiam, quoniam ipsorum est regnum cælo-
rum. Item illic: *Ne timueritis eos qui occidunt*
corpus, animam autem non possunt occidere. Ma-
gis autem metuite eum qui potest animam & corpus
occidere in gehennam. Item illic: *Quicumque me*
confessus fuerit coram hominibus, & ego confitebor B
illum coram patre meo qui in cælis est. Qui au-
tem me negaverit coram hominibus, & ego negabo
eum coram patre meo qui in cælis est. Qui autem
sustinuerit usque in finem, hic salvus erit. De
Luc. 6. hoc ipso cata Lucam: *Beati eritis cum vos ode-*
rint homines, & separaverint vos & expulerint,
& maledixerint nomini vestro quasi nequam propter
filium hominis. Gaudete in illa die & exsultate.
Ecce enim merces vestra multa est in cælis. Item
Luc. 18. illic: *Amen dico vobis, nemo est qui relinquat do-*
mum, aut parentes, aut fratres, aut uxorem, C
aut filios propter regnum Dei, & non recipiat se-
pties tantum in isto tempore, in sæculo autem fu-
turo vitam æternam. De hoc ipso in apocaly-
Apoc. 6. psi: *Et cum aperuisset quintum signum, vidi sub*
ara Dei animas occisorum propter verbum Dei &
martyrium suum, & clamaverunt magna voce di-
centes: Quousque, Domine sanctus & verus, non
judicas & vindicas sanguinem nostrum de his qui
in terris inhabitant? Et datæ sunt eis singulis
stolæ albæ, & dictum est eis ut requiescerent bre-
vi adhuc tempore donec impleatur numerus conser-
vorum & fratrum eorum, quique postea occidentur D
Apoc. 7. *exemplo ipsorum*. Item illic: *Post hæc vidi tur-*
bam multam, quam dinumerare ex his nemo pote-
rat, ex omni gente, & ex omni tribu, & ex o-
mni populo & lingua, stantes in conspectu throni &
in conspectu agni, & erant amicti stolas albas, &
palmæ fuerunt in manibus eorum, & magno clamo-
re dicebant: Salus Deo nostro sedenti super thro-
num & agno. Et respondit unus ex senioribus di-
cens mihi: Qui amicti sunt stolis albis qui sunt &
unde venerunt? Et dixi ei: Domine mi, tu scis.
Et ait mihi: Hi sunt qui venerunt ex magna tri- E
bulatione, & laverunt stolas suas, & candidas
eas fecerunt in sanguine agni. Ideo sunt in conspe-
ctu throni Dei, & serviunt ei diebus & noctibus
in templo ejus, & is qui sedet in throno inhabita-
bit super eos. Neque esurient neque sitient um-
quam, sed neque sol super eos cadet, neque ullum
æstum patientur: quoniam agnus qui in medio thro-
ni est teget eos, & deducet eos ad fontes vitæ a-
quarum, & absterget Deus omnem lacrimam ex
Apoc. 2. *oculis eorum*. Item illic: *Qui vincet, dabo illi*
edere de ligno vitæ quod est in paradiso Dei mei.
Item illic: *Esto fidelis usque ad mortem, & da-* F
bo tibi coronam vitæ. Beati erunt qui vigilabunt &
servabunt vestimenta sua ne nudi ambulent & vi-
deant turpitudinem suam. De hoc ipso Paulus
2. Tim. 4. ad Timotheum in secunda: *Ego jam delibor, &*
tempus instat meæ assumptionis. Bonum agonem
certavi, cursum perfeci, fidem servavi. Jam su-
perest mihi corona justitiæ, quam mihi reddet Do-
minus in illa die justus judex, non solum autem mi-
hi, sed & omnibus qui dilexerint adventum ejus.
Rom. 8. De hoc ipso ad Romanos: *Sumus filii Dei. Si*
autem filii, & heredes Dei, coheredes autem
Christi; siquidem compatiamur, ut & commagnifi-
cemur. De hoc ipso in psalmo CXVIII. *Beati*
qui immaculati sunt in via & qui ambulant in le-
ge Domini. Beati qui perscrutantur martyria ejus.

Minora esse quæ in sæculo patimur quam sit CAP.
præmium quod promissum est. In epistola Pau- XVII.
li ad Romanos: *Non sunt condignæ passiones hu-* Rom. 8.
jus temporis ad superventuram claritatem quæ re-
velabitur in nobis. De hoc ipso in Macha-
bæis: *Domine, qui sanctam habes scientiam, ma-* 2. Macha. 6.
nifestum est quia cum possem a morte liberari, du-
rissimos dolores corporis tolero, flagellis vapulans,
animo autem propter tui ipsius metum libenter hæc
patior. Item illic: *Tu quidem impotens ex hac* 2. Macha. 7.
præsenti vita nos perdis. Sed mundi rex defunctos
nos pro suis legibus in æternam vitæ resurrectionem
suscitabit. Item illic: *Potius est ab hominibus mor-*
ti datos exspectare spem a Deo iterum ab ipso su-
scitandos. Tibi enim resurrectio in vitam non erit.
Item illic: *Potestatem inter homines habeas, cum*
sis corruptibilis, facis quod vis. Noli autem pu-
tare genus nostrum a Deo esse derelictum. Sustine
& vide magna potestas ejus qualiter te & semen
tuum torquebit. Item illic: *Noli frustra errare.*
Nos enim propter nosmetipsos hæc patimur peccan-
tes in Deum nostrum. Tu autem ne te existimes
impunitum futurum, aggressus pugnare cum Deo.

Dilectioni Dei & Christi nihil præponen- CAP.
dum. In Deuteronomio: *Diliges Dominum* XVIII.
Deum tuum de toto corde tuo & de tota anima Deut. 6.
tua & de tota virtute tua. Item in evangelio ca-
ta Matthæum: *Qui amat patrem aut matrem su-* Matt. 10.
per me non est me dignus; & qui amat filium aut
filiam super me non est me dignus; & qui non ac-
cipit crucem suam & sequitur me non est meus di-
scipulus. Item in epistola Pauli ad Romanos:
Quis nos separabit a caritate Christi, pressura, Rom. 8.
an angustia, an persecutio, an fames, an nudi-
tas, an periculum, an gladius, sicut scriptum
est: Quoniam causa tui occidimur tota die, de-
putati sumus ut oves victimæ; sed in his omnibus
supervincimus pro eo qui dilexit nos.

Voluntati non nostræ, sed Dei, obtempe- CAP.
randum. In evangelio cata Joannem: *Non de-* XIX.
scendi de cælo ut faciam voluntatem meam, sed Joa. 6.
voluntatem ejus qui me misit. De hoc ipso cata
Matthæum: *Pater, si fieri potest, transeat a* Matt. 26.
me calix iste; verumtamen non quod ego volo, sed
quod tu. Item in prece quotidiana: *Fiat volun-*
tas tua sicut in cælo & in terra. Item cata Mat-
thæum: *Non omnis qui mihi dicit, Domine, Do-* Matt. 7.
mine, introibit in regnum cælorum, sed is qui fa-
cit voluntatem patris mei qui in cælis est, ipse in-
troibit in regnum cælorum. Item cata Lucam: *Il-* Luc. 12.
le autem servus qui cognoscit voluntatem domini
sui, & non paruerit voluntati ejus, vapulabit mul-
tis. In epistola Joannis: *Qui autem fecerit vo-* 1. Joa. 2.
luntatem Dei manet in æternum, quomodo & ipse
manet in æternum.

Fundamentum & firmamentum spei & fidei CAP.
esse timorem. In psalmo CX. *Initium sapientiæ* XX.
timor Domini. De hoc ipso in sapientia Salo-
monis: *Initium sapientiæ metuere Deum*. Item Eccli. 1.
in proverbiis ejusdem: *Beatus homo est qui vere-* Prov. 28.
tur omnia per metum. De hoc ipso apud Esa-
iam: *Et super quem alium respiciam nisi super* Isa. 66.
humilem & quietum & trementem sermones meos?
De hoc ipso in Genesi: *Et vocavit eum angelus* Gen. 22.

Domini

Domini de cælo, & dixit illi: Abraham, Abraham. Ille autem dixit: Ecce ego. Et dixit: Noli imponere manum tuam super puerum, neque feceris illi quidquam. Nunc enim cognovi quoniam times Deum tuum & non pepercisti filio tuo dilectissimo propter me. Item in psalmo secundo: *Servite Domino in timore & exsultate ei in tremore.* [10] Item in Deuteronomio Dei vox ad

Deut. 4. Moysen: *Convoca ad me populum, & audiant verba mea, ut discant timere me omnibus diebus quos ipsi vivent super terram.* Item apud Hieremiam:

Hier. 31. *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, & consummabo super domum Israel & in domo Juda testamentum novum, non secundum testamentum quod disposueram patribus eorum in die cum apprehendi manum illorum educere eos de terra Ægypti, quia non permanserunt in testamento meo, & ego neglexi eos, dicit Dominus, quia hoc testamentum quod disponam domui Israel. Post dies illos, dicit Dominus, dans legem meam in sensu eorum scribam illam, & ero illis in Deum, & ipsi erunt mihi in plebem, & non docebunt unusquisque fratrem suum dicentes, Cognosce Dominum, quia omnes scient me a minore usque ad maximum eorum, quia propitius ero iniquitatibus eorum, & peccatorum eorum non ero memor amplius. Si exaltatum fuerit cælum in sublime, dicit Dominus, & si humiliata fuerit terra deorsum, at ego non reprobabo genus Israel, dicit Dominus, pro omnibus quæ fecerunt. Ecce ego congregabo eos ex omni terra qua dispersi illos in ira & in furore meo & in exacerbatione magna, & conteram illos in locum istum, & relinquam illos in pavore, & erunt mihi in plebem, & ero illis in Deum, & dabo illis viam alteram & cor aliud, ut timeant me omnibus diebus in bono cum filiis suis, & consummabo eis testamentum æternum quod non avertam post illos, & timorem dabo in cor eorum ut non discedant a me, & visitabo super illos benefacere illis & plantare illos in terra sua in fide & in omni corde & in omni animo.* Item in apocalypsi:

Apoc. 11. *Et viginti quatuor seniores in conspectu sedentes in thronis suis ceciderunt supra facies suas & adoraverunt Deum dicentes: Gratias agimus tibi, Domine Deus omnipotens, qui es & qui fuisti, quod accepisti potestatem tuam magnam & regnasti, & gentes iratæ sunt, & venit ira tua & tempus quo de mortuis judicetur & detur merces servis tuis prophetis & sanctis timentibus nomen tuum pusillis & magnis, & disperdere eos qui corruperunt terram.* Item illic:

Apoc. 14. *Et vidi alium angelum volantem per medium cælum habentem evangelium perenne evangelizare sedentibus super terram & in omnes nationes & tribus & linguas & populos dicentem voce magna: Timete Deum, & date ei honorem, quoniam venit hora judicii ejus, & adorate eum qui fecit cælum & terram &*

Apoc. 4. *mare & fontes aquarum.* Item illic: *Et vidi quasi mare vitreum mixtum igni, & pascentes bestiæ cum agnis ejus, & numerus nominis ejus* CXLIIII. *stantes supra mare vitreum habentes citharas Dei, & cantant canticum Moysi servi Dei & canticum agni dicentes: Magna & mirabilia opera tua, Domine Deus omnipotens, justæ & veræ viæ tuæ sunt, rex gentium. Quis non timeat & det honorem nomini tuo, quia solus pius, & quoniam omnes nationes venient & adorabunt in conspectu tuo, quoniam justitiæ tuæ manifestatæ sunt.*

Dan. 13. Item in Daniele: *Fuit vir habitans in Babylonia, cui nomen erat Joachim, & accepit uxorem nomine Susannam filiam Helchiæ formosam valde & timentem Deum; & erant parentes ejus justi, & docuerunt filiam suam secundum legem Moysi.*

Dan. 3. Item in Daniele: *Et sumus humiles in omni terra hodie propter peccata nostra, & non est hoc tempore princeps, neque prophetes, neque dux, neque holocausta, neque oblatio, neque hostia, neque tus, neque locus sacrificare coram te & invenire misericordiam a te, & in anima & spiritu humilitatis acceptos nos habe ut holocausti victimas arietum & taurorum & quasi multa millia agnorum qui sunt pinguissimi. Sic fiat hostia nostra coram te hodie, & consumetur potestas illorum, quoniam non erubescent qui confidunt in te. Et nunc sequimur toto corde nostro, & timemus & quærimus faciem tuam. Ne nos in opprobrium tradas, sed fac nobiscum secundum tranquillitatem tuam, & secundum multitudinem misericordiæ tuæ libera nos.*

Dan. 6. Item illic: *Et rex vehementer gavisus est, & jussit Danielem de lacu leonum ejici; & nihil ei nocuerunt leones, quia confidebat & crediderat in Deo suo. Et jussit rex; & perduxerunt illos homines qui accusaverant Danielem, & miserunt illos in lacu leonum & uxores eorum & natos eorum. Et antequam pervenirent in pavimentum lacus, apprehensi sunt a leonibus, & omnia ossa eorum comminuerunt. Tunc Darius rex scripsit omnibus gentibus, tribubus, & linguis quæ sunt in regno meo: Pax sit vobiscum a facie mea. Censeo & ago ut hi omnes qui sunt in regno meo sint timentes & trementes summum Deum cui servit Daniel, quia ipse est Dominus vivus & permanens in sæcula, & regnum ejus non transibit, & dominatio ejus in perpetuum ambulat, & solus facit signa & prodigia & mirabilia in cælo & in terra, qui eripuit Danielem de lacu leonum.* Item

Mich. 7. in Michæa: *In quo adsequar Dominum & adprehendam illum in sacrificiis, in holocaustomatis, in vitulis anniculis, si accepto favet Dominus in millibus caprarum pinguium, aut dabo primitiva mea impietatis fructum ventris mei, peccatum animæ meæ. Renuntiatum tibi est, homo, quod bonum aut quod Dominus exquirit aliud nisi ut facias judicium & justitiam & diligas misericordiam & paratus sis ut eas cum Domino Deo tuo. Vox Domini in civitate invocabitur, & timentes nomen ejus salvabit.*

Mich. 7. Item in Michæa: *Pasce populum tuum in virga tua, oves hereditatis tuæ, & habitantes separatim convelle in medio Carmelo. Parabunt Basanim & Galadim secundum dies sæculi, & secundum dies profectionis eorum a terra Ægypti ostendam illis mirabilia. Videbunt gentes & confundentur ex omni fortitudine sua, & superponent manus in os suum. Aures illorum exsurdabuntur, & lingent pulverem quomodo serpentes. Trahentes terram conturbabuntur, & lingent pulverem. In conclusione sua ad Dominum Deum suum expavescent, & timebunt abs te. Quis Deus quomodo tu elevans injustitiam & transgrediens impietates?*

Nah. 1. Et in Nahum: *Montes commoti sunt ab eo, & colles contremuerunt, & denudata est terra ante faciem ejus & omnes qui inhabitant illam. A facie iræ ejus quis sustinebit, & quis resistit in ira animi ipsius? Animatio ipsius fluere facit principatus, & petræ dissolutæ sunt ab illo. Bonus Dominus illis qui eum sustinent in die pressuræ, & cognoscens illos qui eum timent.*

Agg. 1. Item in Aggæo: *Et audivit Zorobabel filius Salathiel de tribu Juda & Jesus filius Josedech sacer-*

dos magnus & omnes qui superfuerunt de populo A
voces Domini Dei sui , quoniam misit illum Domi-
nus ad illos , & timuit plebs a facie Dei . Item
Malach. 2. in Malachia : *Testamentum fuit cum vita & pa-*
ce , & dedi illis timorem timere me a facie nomi-
nis mei . Item in psalmo XXXIII. *Timete Domi-*
num omnes sancti ejus , quoniam non est inopia eis
qui eum metuunt . Item in psalmo XVIII. *Timor*
Domini castus perseverans in secula seculorum .

CAP. XXI. Non temere de altero judicandum . In evan-
gelio cata Lucam : *Nolite judicare , ne judicemi-*
Luc. 6. *ni ; nolite condemnare , ne condemnemini* . De hoc B
Rom. 14. ipso ad Romanos : *Tu quis es qui judicas alienum*
servum ? Domino suo stat aut cadit . Stabit au-
tem . Potens est enim Deus statuere eum . Et ite-
Rom. 2. rum : *Quare sine excusatione es , o homo omnis*
qui judicas . In quo enim judicas alium , te ipsum
condemnas . Eadem enim agis quæ judicas . Spe-
ras autem tu qui judicas eos qui mala agunt &
eadem facis quia ipse effugies judicium Dei ? I-
tem in epistola Pauli ad Corinthios prima :
Et qui se putat stare , videat ne cadat . Et ite-
rum : *Si quis se putat scire aliquid , nondum*
scit quemadmodum oporteat eum scire . C

CAP. XXII. Accepta injuria remittendum & ignoscen-
dum . In evangelio in prece quotidiana : "
Matt. 6. *Remitte nobis debita nostra , sicut & nos remit-*
timus debitoribus nostris . Item cata Marcum :
Marc. 11. *Et cum steteritis ad orationem , remittite si quid*
habetis adversus aliquem , ut & pater vester qui
in cælis est remittat vestra peccata vobis . Si au-
tem vos non dimiseritis , neque pater vester qui in
cælis est dimittet vobis peccata vestra . Item il-
Marc. 4. lie : *In qua mensura mensi fueritis , in ea reme-*
tietur vobis .

CAP. XXIII. Vicem malis non reddendam . In epistola D
Pauli ad Romanos : *Nemini malum pro malo*
Rom. 12. *reddentes* . Item illic : *Noli vinci a malo , sed*
vince in bono malum . De hoc ipso in apocaly-
Apoc. 22. psi : *Et dixit mihi , ne signaveris verba prophetiæ*
libri hujus , quia jam tempus in proximo est , &
hi qui perseverant nocere noceant , & qui in sor-
dibus est sordescat adhuc , justus autem adhuc ju-
stiora faciat , similiter & sanctus sanctiora : Ecce
venio cito , & merces mea mecum est reddere uni-
cuique secundum facta sua .

CAP. XXIV. Non posse ad patrem perveniri nisi per fi- E
lium ejus Jesum Christum . In evangelio cata
Joan. 14. Joannem : *Ego sum via , veritas , & vita . Ne-*
Joan. 10. *mo venit ad patrem nisi per me* . Item illic : *Ego*
sum ostium . Per me si quis introierit salvabi-
tur .

CAP. XXV. Ad regnum Dei nisi baptizatus & renatus
quis fuerit pervenire non posse . In evangelio
Joan. 3. cata Joannem : *Nisi quis renatus fuerit ex a-*
qua & spiritu non potest introire in regnum Dei .
Quod enim natum est de carne caro est , & quod
Joan. 6. *natum est de spiritu spiritus est* . Item illic : *Ni-* F
si ederitis carnem filii hominis & biberitis sangui-
nem ejus , non habebitis vitam in vobis .

CAP. XXVI. Parum esse baptizari & eucharistiam accipe-
re , nisi quis factis & opere proficiat . In epi-
1. Cor. 9. stola Pauli ad Corinthios prima : *Nescitis quia*
qui in stadio currunt , omnes quidem currunt , u-
nus tamen accipit palmam ? Sic currite ut occu-
petis . Et illi quidem ut corruptibilem coronam ac-
cipiant , nos vero incorruptam . In evangelio ca-
Matt. 3. ta Matthæum : *Omnis arbor non faciens fru-*
ctum bonum excidetur & in ignem mittetur . Item

A illic : *Multi mihi dicent in illa die , Domine ,* Matt. 7.
Domine , nonne in nomine tuo prophetavimus , &
in nomine tuo dæmonia exclusimus , & in tuo no-
mine virtutes magnas fecimus ? Et tunc dicam il-
lis : Numquam vos novi , recedite a me qui ope-
ramini iniquitatem . Item illic : *Luceat lumen ve-* Matt. 5.
strum coram hominibus , ut videant bona opera ve-
stra & clarificent patrem vestrum qui in cælis est .
Item Paulus ad Philippenses : *Lucete sicut lu-* Philip. 2.
minaria in mundo .

Baptizatum quoque gratiam perdere quam CAP. XXVII.
B consecutus sit , nisi innocentiam servet . In e-
vangelio cata Joannem : *Ecce sanus factus es ,* Joan. 5.
jam noli peccare , ne quid tibi deterius fiat . I-
tem in epistola Pauli ad Corinthios prima : 1. Cor. 3.
Nescitis quia templum Dei estis , & spiritus
Dei habitat in vobis ? Si quis templum Dei
violaverit , disperdet illum Deus . De hoc i-
pso in Paralipomenon : *Deus vobiscum est ,* 2. Paral. 15.
dum estis vos cum ipso . Si dereliqueritis eum ,
derelinquet vos .

Non posse in ecclesia remitti ei qui in Deum CAP. XXVIII.
deliquerit . In evangelio cata Matthæum : *Qui*
C *dixerit verbum adversus filium hominis , remitte-* Matt. 12.
tur illi . Qui autem dixerit adversus spiritum
sanctum , non remittetur illi neque in isto secu-
lo neque in futuro . Item cata Marcum : *Omnia* Marc. 3.
peccata remittentur filiis hominum & blasphemiæ .
Qui autem blasphemaverit in spiritum sanctum ,
non remittetur illi , sed reus erit æterni peccati .
De hoc ipso in basilion primo : *Si delinquen-* 1. Reg. 2.
do peccet vir adversus virum , orabunt pro eo
Dominum . Si autem in Deum peccet homo , quis
orabit pro eo ?

D De odio nominis ante prædictum . In evan- CAP. XXIX.
gelio cata Lucam : *Et eritis odibiles omnibus*
hominibus propter nomen meum . Item cata Joan- Luc. 21.
nem : *Si seculum vos odit , scitote quoniam me* Joa. 15.
primo odiit . Si de seculo essetis , seculum quod
suum esset amaret ; sed quia de seculo non estis ,
& ego elegi vos de seculo , propterea odit vos se-
culum . Mementote sermonis quem dixi vobis :
Non est major servus domino suo . Si me perse-
cuti sunt , & vos persequentur . " Item in Ba-
ruch : *Veniet enim tempus & quæretis me &*
vos & qui post vos fuerint audire verbum sapien-
E *tiæ & intellectus , & non invenietis . Nationes*
autem cupient videre sapientem , & non contin-
get eis ; non quia deerit aut deficiet sapientia
hujus seculi terræ , sed neque deerit sermo legis
seculo . Erit enim sapientia in paucis vigilanti-
bus & taciturnis & quietis sibi confabulantibus , quo-
niam quidam eos horrebunt & timebunt ut malos .
Alii autem nec credent verbo legis altissimi . Alii
autem ore stupentes non credent , & credent , &
contradicentes erunt contrarii & impedientes spiri-
tum veritatis . Alii autem erunt sapientes ad spi-
ritum erroris & pronuntiantes sicut altissimi &
F *fortis edicta . Alii autem personales fidei . Alii*
capaces & fortes in fide altissimi , & odibiles
alieno .

Quod quis Deo voverit cito reddendum . CAP. XXX.
Apud Salomonem : *Prout voveris votum Deo ,*
ne moram feceris reddere illud . Item in Deute- Eccles. 5.
ronomio : *Si autem voveris votum Domino Deo* Deut. 23.
tuo , non tardabis reddere illud ; quia inquirens
quæret illud Dominus Deus tuus a te , & erit in
peccatum . Ea quæ egredientur per labia sua ob-
servabis , & facies donum quod locutus es ore
tuo .

tuo. De hoc ipso in psalmo XLIX. *Sacrifica* A
Deo sacrificium laudis, & redde altissimo vota
tua. Invoca me in die pressuræ, & eximam te,
& clarificabis me. De hoc ipso in actibus apo-
Act. 3. stolorum: *Cur implevit satanas cor tuum mentiri*
te spiritui sancto, cum esset fundus in tua potesta-
te. Non hominibus mentitus es, sed Deo. Item
Hier. 48. apud Hieremiam: *Maledictus qui facit opera*
Dei negligenter.

CAP. Eum qui non crediderit jam judicatum esse.
XXXI. In evangelio cata Joannem: *Qui non crediderit*
Joan. 3. *jam judicatus est, quia non credidit in nomine uni-*
ci filii Dei. Hoc autem est judicium, quoniam B
lux venit in sæculum, & magis dilexerunt homi-
nes tenebras quam lucem. De hoc ipso in psal-
mo primo: *Propterea non resurgent impii in judi-*
cio, neque peccatores in consilio justorum.

CAP. De bono virginitatis & continentiæ. in Ge-
XXXII. nesi: *Multiplicans multiplicabo tristitias tuas &*
Gen. 3. *gemitus tuos; & in tristitia paries filios, & erit*
conversio tua ad virum tuum, & ipse tui domina-
bitur. De hoc ipso in evangelio cata Matthæ-
Matt. 19. um: *Non omnes capiunt verbum, sed illi quibus*
datum est. Sunt enim spadones qui ex utero ma- C
tris nati sunt, & sunt spadones qui coacti sunt ab
hominibus, & sunt spadones qui se ipsos castrave-
runt propter regnum cælorum. Qui potest capere ca-
Luc. 10. *piat*. Item cata Lucam: *Filii sæculi hujus gene-*
rant & generantur. Qui autem habuerunt digna-
tionem sæculi illius & resurrectionis a mortuis non
nubent neque nubuntur. Neque enim incipient mori.
Æquales enim sunt angelis Dei, cum sint filii re-
surrectionis. Resurgere autem mortuos Moyses
Luc. 20. significat cum dicit in rubo: *Dominus Deus*
Abraham, & Deus Isaac, & Deus Jacob,
non est Deus mortuorum, sed vivorum. Omnes e- D
nim illi vivunt. Item in epistola Pauli ad Co-
1. Cor. 7. rinthios prima: *Bonum est homini mulierem non*
contingere. Propter fornicationem autem unusquisque
uxorem suam habeat, & unaquæque virum suum
habeat. Uxori vir debitum reddat, similiter &
uxor viro. Uxor corporis sui potestatem non habet,
sed vir. Similiter & vir corporis sui potestatem
non habet, sed uxor. Nolite fraudare invicem ni-
si ex conventione ad tempus ut vacetis orationi; &
iterum revertimini ad id ipsum, ne temtet vos sa-
tanas propter incontinentiam vestrum. Hoc dicu se- E
cundum veniam, non secundum imperium. Volo au-
tem omnes homines esse sicut & me. Sed unusquis-
que proprium habet donum a Deo, alius sic, alius
autem sic. Item illic: *Cælebs cogitat ea quæ sunt*
Domini, quomodo placeat Deo. Qui autem ma-
trimonium contraxit, cogitat ea quæ sunt mundi
hujus, quomodo placeat uxori. Sic & mulier & vir-
go innupta cogitat ea quæ sunt Domini, ut sit san-
cta & corpore & spiritu. Quæ autem nupsit, co-
gitat de iis quæ sunt mundi hujus, quomodo pla-
ceat viro. Item in Exodo, cum præcepisset
Dominus Moysi ut sanctificaret populum in F
diem tertium, sanctificavit ille, & adjecit:
Exo. 19. *Estote parati: tribus diebus non accedetis ad mu-*
1. Reg. 21. *lieres*. Item in basilion primo: *Et respondit*
sacerdos ad David & dixit: Non sunt panes
prophani in manu mea, nisi panis sanctus unus.
Si observati sunt pueri a muliere, manducabunt.
Apoc. 14. Item in apocalypsi: *Hi sunt qui cum mulieri-*
bus se non coinquinaverunt. Virgines enim per-
manserunt. Hi sunt qui sequuntur agnum quocum-
que ierit.

Nihil patrem judicare, sed filium, & pa- CAP.
trem ab eo non honorificari a quo non hono- XXXIII.
rificatur filius. In evangelio cata Joannem:
Nihil pater judicat, sed judicium omne filio de- Joan. 9.
dit, ut omnes honorificent filium sicut honorificant
patrem. Qui non honorificat filium, non honorifi-
cat patrem qui eum misit. Item in psalmo LXXI.
Deus judicium tuum regi da, & justitiam tuam
filio regis, judicare populum tuum in justitia. Item
in Genesi: *Et pluit Dominus super Sodomam* Gen. 19.
& Gomorram sulphur & ignem de cælo a Do-
mino.

Fidelem gentiliter vivere non oportere. A- CAP.
pud Hieremiam: *Hæc dicit Dominus: Secun-* XXXIV.
dum viam gentilium ne ambulaveritis. De hoc i- Hier. 7.
pso quod segregare se quis debeat a gentili-
bus, ne sit socius culpæ & fiat particeps pla-
gæ eorum. In apocalypsi: *Et audivi aliam* Apoc. 8.
vocem de cælo dicentem: Exi de ea populus
meus, ne particeps sis delictorum ejus, & ne per-
stringaris plagis ejus: quoniam delicta ejus usque
ad cælum pervenerunt, & meminit Dominus Deus
iniquitatum ejus. Ideo reddidit ei dupla, & in
quo poculo miscuit, duplum remixtum est ei; & in
quantum se clarificavit & deliciarum habuit, in
tantum datus est ei & cruciatus & luctus, quo-
niam in corde suo dicit, Regina sum, & vidua
esse non possum, nec luctum visura sum, propterea
una hora plagæ ejus advenient, mors, luctus, &
fames, & igni cremabitur, quoniam fortis est Do-
minus Deus qui eam judicabit. Et flebunt & plan-
gent se in ea reges terræ qui cum ea fornicati sunt
& in delictis conversati sunt. Item apud Esaiam: Isa. 3.
Exite de medio eorum qui fertis vasa Domini.

Deum ad hoc patientem esse ut nos pœni- CAP.
teat peccati nostri & reformemur. Apud Salo- XXXV.
monem in ecclesiastico: *Ne dixeris, peccavi,* Eccli. 5.
& quid accidit mihi triste? Est enim altissimus
patiens redditor. Item Paulus ad Romanos:
An numquid opulentiam bonitatis ejus & sustinen- Rom. 2.
tiam & patientiam contemnis, ignorans quia boni-
tas Dei in pœnitentiam te adducit? Tu autem se-
cundum duritiam tuam & cor impœnitens thesauri-
zas tibi irum in die iræ & revelationis justi ju-
dicii Dei, qui reddet unicuique secundum opera
sua.

Mulierem ornari sæculariter non debere. In CAP.
apocalypsi: *Et venit unus ex septem angelis ha-* XXXVI.
bentibus phialas, & aggressus est me dicens: Ve- Apoc.
ni, ostendam tibi damnationem meretricis magnæ 17.
sedentis super aquas multas, cum qua fornicati
sunt reges terræ. Et vidi mulierem sedentem su-
per bestiam. Et mulier illa amicta erat pallium
purpureum & coccineum, & adornata erat auro
& lapidibus pretiosis & margaritis, tenens pocu-
lum aureum in manu sua plenum execrationum &
immunditiæ & fornicationis totius terræ. Item ad
Timotheum: *Sint mulieres vestræ cum verecun-* 1. Tim. 2.
dia & pudicitia, componentes se, non in tortis cri-
nibus, neque auro, neque margaritis, aut veste
pretiosa, sed ut decet mulieres promittentes casti-
tatem per bonam conversationem. De hoc ipso in
epistola Petri ad Ponticos: *Sit in muliere non* 1. Pet. 3.
exterior ornamenti aut auri aut vestis cultus, sed
cultus cordis. Item in Genesi: *Thamar coope-* Gen. 38.
ruit se pallio, & adornavit; & cum aspexisset
eam Judas, visum est ei meretricem esse.

Fidelem non oportere ob alia delicta nisi CAP.
ob nomen solum puniri. In epistola Petri XXXVII.

1. Pet. 4. ad Ponticos : *Nec quisquam vestrum tamquam fur aut homicida patiatur , aut tamquam maleficus , aut* [u] *curas alienas agens , sed tamquam christianus .*

CAP. XXXVIII. Servum Dei innocentem esse debere , ne incidat in pœnam sæcularem . In epistola Pauli ad Romanos : **Rom. 13.** *Vis non timere potestatem ? Bonum fac , & habebis laudem ex illa .*

CAP. XXXIX. **1. Pet. 2.** Datum nobis esse exemplum vivendi in Christo . In epistola Petri ad Ponticos : *Christus enim passus est pro nobis , relinquens vobis exemplum ut sequamini vestigia ejus , qui peccatum non fecit , nec dolus inventus est in ore ejus : qui cum malediceretur , non remaledixit , cum pateretur , non minabatur ; tradebat autem se judicanti injuste* . **Philip. 2.** Item Paulus ad Philippenses : *Qui in figura Dei constitutus non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo , sed se exinanivit , formam servi accipiens , in similitudinem hominis factus , & habitu inventus ut homo . Humiliavit se , factus obediens usque ad mortem , mortem autem crucis . Propter quod & Deus exaltavit illum , & donavit illi nomen ut sit super omne nomen , ut in nomine Jesu omne genu curvetur , cælestium , terrestrium , & infernorum , & omnis lingua confiteatur quia Dominus Jesus Christus in gloria est Dei patris .* De hoc ipso in evangelio cata Joannem : **Joa. 13.** *Si ego lavi pedes vestros magister & dominus , & vos debetis aliorum pedes lavare . Exemplum enim dedi vobis ut sicut ego feci , & vos aliis faciatis .*

CAP. XL. Non jactanter nec tumultuose operandum . In evangelio cata Matthæum : **Matt. 6.** *Nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua , ut sit eleemosyna tua in abscondito ; & pater tuus , qui videt in abscondito , reddet tibi .* Item illic : *Cum facis eleemosynam , noli buccinare ante te quomodo hypocritæ faciunt in vicis & synagogis ut clarificentur ab hominibus . Amen dico vobis , compleverunt mercedem suam .*

CAP. XLI. Inepte & scurriliter non loquendum . In epistola Pauli ad Ephesios: **Ephes. 5.** *Stultiloquium & scurrilitas , quæ ad rem non pertinent , nec nominentur quidem in vobis .*

CAP. XLII. Fidem in totum prodesse , & tantum nos posse quantum credimus . In Genesi : **Gen. 15.** *Et credidit Abraham Deo , & deputatum est ei ad justitiam .* **Isa. 7.** Item apud Esaiam : *Et si non credideritis , neque intelligetis .* Item in evangelio cata **Matt. 14.** Matthæum : *Modicæ fidei , quare dubitasti ?* Item illic : *Si habueritis fidem quasi granum sinapis , dicetis monti huic , transi hinc illo , & transibit , & nihil impossibile erit vobis .* Item cata **Marc. 11.** Marcum : *Omnia quæcumque oratis & petitis credite quia accipietis & erunt vobis .* Item illic : *Omnia possibilia credenti .* **Abacuc 2.** Apud Abacuc : *Justus autem ex fide mea vivit .* **Dan. 2.** Item in Daniele Ananias , Azarias , Misahel credentes Deo liberati sunt de flamma ignis .

CAP. XLIII. Posse eum statim consequi qui vere crediderit . In actibus apostolorum : **Act. 8.** *Ecce aqua , quid est quod me impedit baptizari ? Tunc dixit Philippus : Si credis ex toto corde tuo , licet .*

CAP. XLIV. Fideles inter se disceptantes non debere gentilem judicem experiri . In epistola Pauli ad **1. Cor. 6.** Corinthios prima : *Audet quisquam vestrum adversus alterum negotium habens disceptare apud injustos , & non apud sanctos ? An nescitis quia sancti hunc mundum judicabunt ?* Et iterum : *Jam quidem in totum delictum in vobis est , quia judicia habetis cum invicem . Quare non magis injuriam patimini , aut quare non magis fraudamini ? Sed vos injuriam facitis & fraudatis , & hoc fratribus . An nescitis quoniam injusti regnum Dei non consequentur ?*

CAP. XLV. Spem futurorum esse , & ideo fidem nostram circa quæ promissa sunt patientem esse debere . In epistola Pauli ad Romanos : **Rom. 8.** *Spe salvati sumus . Spes autem quæ videtur non est spes . Quod enim videt quis quid sperat ? Si autem quod non videmus speramus , per patientiam speramus .*

CAP. XLVI. Mulierem in ecclesia tacere debere . In epistola Pauli ad Corinthios prima : **1. Cor. 14.** *Mulieres in ecclesia taceant . Si quæ autem quid dicere volunt , domi viros suos interrogent .* Item ad Timotheum : **1. Tim. 2.** *Mulier cum silentio discat in omni subjectione . Docere autem mulierem non permitto , neque præpositam esse viro , sed esse in silentio . Adam enim primus formatus est , deinde Eva ; & Adam seductus non est , mulier autem seducta est .*

CAP. XLVII. Delicto & merito nostro fieri ut laboremus , nec Dei opem in omnibus sentiamus . Apud Osee : **Osee 4.** *Audite sermonem Domini , filii Israel ; quia judicium est Domino adversus incolas terræ , quod neque misericordia , neque veritas , neque agnitio Dei sit super terram , sed exceratio , & mendacium , & cædes , & furtum , & adulterium diffusum est super terram . Sanguinem sanguini supermiscent . Iccirco terra lugebit cum universis incolis suis , cum bestiis agri , cum serpentibus terræ , cum volucribus cæli , & deficient pisces maris , ut nemo judicet , nemo revincat .* De hoc ipso apud Esaiam : **Isa. 59.** *Numquid non valet manus Domini ut salvos faciat , aut gravavit aurem ut non exaudiat ? Sed peccata vestra inter vos & Deum separant , & propter delicta vestra avertit faciem a vobis ne misereatur . Manus enim vestræ inquinatæ sunt sanguine , & digiti vestri in peccatis . Labia autem vestra locuta sunt facinus , & lingua vestra injustitiam meditatur . Nemo loquitur vera , neque est judicium verum . Fidunt in vanis & loquuntur inania qui parturiunt dolorem & pariunt facinus .* Item apud Sophoniam: **Soph. 1.** *Defectione deficiat a facie terræ , dicit Dominus . Deficiat homo , & pecudes deficiant , volucres cæli & pisces maris , & auferam iniquos a facie terræ .*

CAP. XLVIII. Non fenerandum . In psalmo XIII. *Qui pecuniam suam non dedit in fenore , & munera super innocentes non accepit . Qui ista fecerit , non commovebitur in æternum .* Item apud Ezechielem: **Ezech. 18.** *Homo autem qui erit justus hominem non opprimet , & pignus debitoris reddet , & rapinam non faciet , & panem suum esurienti dabit , & nudum operiet , & pecuniam suam in usuram non dabit .* Item in Deuteronomio : **Deut. 23.** *Non fenerabis fratri tuo usura pecuniæ & usura ciborum .*

CAP. XLIX. Inimicos quoque diligendos . In evangelio cata Lucam : **Luc. 6.** *Si diligitis qui vos diligunt , quæ est vobis gratia ? Et peccatores enim diligunt eos qui se diligunt .* Item cata Matthæum : **Matt. 5.** *Diligite inimicos vestros , & orate pro his qui vos persequuntur , ut sitis filii patris vestri qui in cælis est , qui solem suum oriri facit super bonos & malos , & pluit super justos & injustos .*

CAP. L. Sacramentum fidei non esse prophanandum . Apud Salomonem in proverbiis : **Prov. 13.** *In aures imprudentis*

prudentis noli quidquam dicere; ne quando audie-
rit, irrideat sensatos sermones tuos. Item in e-
Matt. 7. vangelio cata Matthæum: *Ne dederitis sanctum*
canibus, neque miseritis margaritas vestras ante
porcos, ne forte inculcent ea pedibus suis & con-
versi elidant vos.

CAP. Quod nemo in opere suo extolli debeat.
LI. Apud Salomonem in ecclesiastico: *Noli te ex-*
Eccli. 10. *tollere in facienda opere tuo*. Item in evangelio
Luc. 17. cata Lucam: *Quis vestrum habens servum aran-*
tem aut pastorem, & venienti de agro dicit con-
tinuo, transi, recumbe? Sed dicit illi, para ali-
quid quod cœnem, & accingere, & ministra mi-
bi donec manducem & bibam; & postea tu man-
ducabis & bibes. Numquid habet gratiam servo
illi quia fecit quæ ei imperata sunt? Sic itaque
& vos, cum perfeceritis quæ vobis imperata sunt,
dicite: Servi supervacui sumus, quod habuimus
facere fecimus.

CAP. Credendi vel non credendi libertatem in ar-
LII. bitrio positam. In Deuteronomio: *Ecce dedi*
Deut. 30. *ante faciem tuam vitam & mortem, bonum &*
malum. Elige vitam tibi, ut vivas. Item apud
Isa. 1. Esaiam: *Et si volueritis & audieritis me, bona*
terræ edetis. Si autem nolueritis, & non audie-
ritis me, gladius vos consumet. Os enim Domi-
ni locutum est ista. Item in evangelio cata Lu-
Luc. 17. cam: *Regnum Dei intra vos est*.

CAP. Dei arcana perspici non posse, & ideo fi-
LIII. dem nostram simplicem esse debere. In epi-
1. Cor. 13. stola Pauli ad Corinthios prima: *Videmus nunc*
per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad
faciem. Nunc scio ex parte, tunc autem cogno-
scam sicut & ego cognitus sum. Item apud Salo-
Sap. 1. monem in sapientia: *Et in simplicitate cordis*
quærite illum. Item apud eumdem: *Qui ambu-*
lat simpliciter, ambulat fidenter. Item apud
Eccli. 3. eumdem: *Altiora te ne quæsieris, & fortiora te*
Eccli. 7. *ne scrutatus fueris*. Item in Salomone: *Noli*
esse multum justus, & noli argumentari plus quam
Isa. 3. *oportet*. Item apud Esaiam: *Væ qui argui sunt*
1. Macha. 2. *in semetipsis*. Item in Machabæis: *Daniel in*
sua simplicitate liberatus est de ore leonum. Item
Rom. 11. in epistola Pauli ad Romanos: *O altitudo di-*
vitiarum sapientiæ & scientiæ Dei, quam incom-
prehensibilia sunt judicia ejus, & quam investiga-
biles viæ ejus. Quis enim cognovit sensum Domi-
ni, aut quis consiliarius ejus fuit, vel quis prior
dedit ei, & retribuetur illi? Quoniam ex ipso,
& per ipsum, & in ipsa sunt omnia; ipsi clari-
tas in sæcula sæculorum. Item ad Timotheum:
2. Tim. 2. *Stultas autem & ineruditas quæstiones devita,*
sciens quia lites generant. Servum autem Dei
non oportet litigare, sed mitem esse ad omnes.

CAP. [24] Neminem sine sorde & sine peccato esse.
LIV. Apud Job: *Quis enim mundus a sordibus? Nec*
Job 23. *unus, etiam si unius diei sit vita ejus in terra*.
Item in psalmo quinquagesimo: *Ecce in ini-*
quitatibus conceptus sum, & in delictis concepit
1. Joa. 1. *me mater mea*. Item in epistola Joannis: *Si*
dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos
decipimus, & veritas in nobis non est.

CAP. Non hominibus, sed Deo, placendum. In
LV. psalmo LII. *Qui hominibus placent confusi sunt,*
quia Deus nihil fecit illos. Item in epistola
Gal. 1. Pauli ad Galatas: *Si hominibus placere vellem,*
Christi servus non essem.

CAP. Deum nihil latere ex his quæ geruntur. In
LVI. sapientia Salomonis: *In omni loco speculantur*
A *oculi Dei bonos & malos*. Item apud Hiere- Prov. 15.
miam: *Ego Deus approximans, & non Deus*
de longinqua. Si absconditus fuerit homo in abs- Hier. 23.
conditis, ergo ego non videbo eum? Nonne cæ-
lum & terram ego impleo, dicit Dominus? Item
in basilion primo: *Homo videt in facie, Deus* 1. Reg. 16.
autem in corde. Item in apocalypsi: *Et scient*
omnes ecclesiæ quia ego sum scrutator renis & cor- Apoc. 2.
dis, & dabo unicuique vestrum secundum opera
sua. Item in psalmo XVIII. *Delicta quis intel-*
ligit? Ab occultis meis munda me Domine. Item
B in epistola Pauli ad Corinthios secunda: *O-* 2. Cor. 5.
mnes nos manifestari oportet ante tribunal Chri-
sti, ut reportet unusquisque sui corporis propria
secundum quæ egit, sive bona, sive mala.

Fidelem emendari & reservari. In psalmo CAP.
CXVI. *Emendans emendavit me Dominus, &* LVII.
morti non tradidit me. Item in psalmo LXXXVIII.
Visitabo in virga facinora eorum & in flagellis de-
licta eorum. Misericordiam autem meam non di-
spergam ab eis. Item apud Malachiam: *Et se-* Malach. 3.
debit conflans & expurgans sicut aurum & argen-
tum, & emundabit filias Levi. Item in evan-
C gelio: *Non exibis inde donec exsolvas novissimum* Matt. 5.
quadrantem.

Neminem contristari morte debere, cum sit CAP.
in vivendo labor & periculum, in moriendo LVIII.
pax & resurgendi securitas. In Genesi: *Tunc* Gen. 3.
dixit Dominus ad Adam: Quia exaudisti vocem
uxoris tuæ, & manducasti ex illa arbore de qua
sola præceperam tibi ne manducares, maledicta
terra erit in omnibus operibus tuis. In tristitia &
gemitu edes ex ea omnibus diebus vitæ tuæ. Spi-
nas & tribulos ejiciet tibi, & edes pabulum agri
D *in sudore vultus tui. Edes panem tuum donec re-*
vertaris in terram, de qua & sumptus es: quia
terra es, & in terram ibis. Item illic: *Et* Gen. 5.
complacuit Enoch Deo; & non est inventus post-
modum, quia Deus illum transtulit. Et apud E-
saiam: *Omnis caro fœnum, & omnis claritas* Isa. 40.
ejus ut flos fœni. Aruit fœnum, & flos decidit.
Sermo autem Domini manet in æternum. Apud
Ezechielem: *Ipsi dicunt, arida facta sunt ossa* Ezech. 37.
nostra, periit spes nostra, exspiravimus, propter-
ea propbetiza, & dic: Hæc dicit Dominus:
Ecce ego aperio monumenta vestra, & educam
E *vos de monumentis vestris, & inducam vos in*
terram Israel. Et dabo spiritum meum in vos,
& vivetis. Et ponam vos in terram vestram, &
cognoscetis quoniam ego Dominus locutus sum, &
faciam, dicit Dominus. Item in sapientia Sa-
lomonis: *Raptus est ne malitia mutaret intelle-* Sap. 4.
ctum illius. Placita enim erat Deo anima illius.
Item in psalmo LXXXIII. *Quam dilectissimæ ha-*
bitationes tuæ, Deus virtutum. Desiderat & pro-
perat anima mea ad atria Dei. Et in epistola
Pauli ad Thessalonicenses: *Nolumus autem vos* 1. Thess. 4.
F *ignorare, fratres, de dormientibus, ne contriste-*
mini sicut & ceteri qui spem non habent. Si enim
credimus quia Jesus mortuus est & resurrexit,
sic & Deus eos qui dormierunt in Jesu adducet
cum eo. Item ad Corinthios prima: *Stulte, tu* 1. Cor. 15.
quod seminas non vivificatur nisi prius mortuum
fuerit. Et iterum: *Stella a stella differt in cla-*
ritate, sic & resurrectio. Seminatur corpus in cor-
ruptione, resurgit sine corruptela. Seminatur in i-
gnominia, resurgit in gloria. Seminatur in infirmi-
tate, resurgit in virtute. Seminatur corpus anima-
le, resurgit spiritale. Et iterum: *Oportet enim*
corrupti-

corruptivum istud induere incorruptionem & mortale A
hoc induere immortalitatem. Cum autem corruptivum
hoc induerit incorruptionem, & mortale hoc indue-
rit incorruptionem, tunc fiet verbum quod scriptum
est: Absorpta est mors in contentionem. Ubi est
mors aculeus tuus, ubi est mors contentio tua? I-
Joa. 17. tem in evangelio cata Joannem: Pater, quos
dedisti mihi, volo ut ubi ego fuero & ipsi sint me-
cum, & videant claritatem meam quam mihi de-
disti ante constitutionem mundi. Item cata Lu-
Luc. 2. cam: Nunc dimittis servum tuum, Domine, se-
cundum verbum tuum in pace, quia viderunt oculi B
Joa. 14. mei salutare tuum. Item cata Joannem: Si me
dilexissetis, gauderetis, quoniam vado ad pa-
trem, quia pater major me est.

CAP. LIX. De idolis quæ gentiles deos putant. In sa-
pientia Salomonis: Omnia idola nationum æsti-
Sap. 15. maverunt deos, quibus neque oculorum usus est ad
videndum, neque nares ad percipiendum spiritum,
neque aures ad audiendum, neque digiti in mani-
bus ad contrectandum, sed & pedes eorum pigri
ad ambulandum. Homo enim fecit illos, & qui
spiritum mutuatus est, is finxit illos. Nemo autem
sibi similem homo poterit deum fingere. Cum sit e- C
nim mortalis, mortuum fingit manibus iniquis. Me-
lior est autem ipse iis quos colit; quoniam ipse qui-
Sap. 13. dem vixit, illi numquam. De hoc ipso: Neque
opera attendentes cognoverunt quis esset artifex,
sed aut ignem, aut spiritum, aut citatum aerem,
aut gyrum stellarum, aut nimiam aquam, aut so-
lem, & lunam, rectores orbis terræ deos putave-
runt: quorum si propter speciem hoc æstimaverunt,
sciant quanto his Dominus sit speciosior: aut si vir-
tutes & opera eorum mirati sunt, intelligant ab i-
psis quoniam qui hæc constituit fortiu fortior est il- D
lis. Item in psalmo CXXXIV. Idola gentium ar-
gentum & aurum, opus manuum hominum. Os ha-
bent, & non loquuntur, oculos habent, & non vi-
dent, aures habent, & non audiunt. Neque e-
nim est spiritus in ore eorum. Similes fiant illis
qui faciunt ea & omnes qui confidunt in illis. I-
tem in psalmo XCV. Omnes dii gentium dæmo-
nia. Dominus autem cælos fecit. Item in Exo-
Exo. 20. do: Non facietis vobis deos argenteos neque au-
Deut. 5. reos. Et iterum: Non facies tibi idolum nec cu-
Hier. 10. jusquam similitudinem. Item in Hieremia: Hæc
dicit Dominus: Secundum vias gentium nolite in- E
cedere, quia timent illa in personis suis, quia le-
gitima gentium vacua sunt. Lignum de saltu ex-
cisum opus fabri, & conflatum aurum & argen-
tum speciose composita sunt, in martulis & in cla-
vis confirmaverunt illa, & non movebuntur, quia
confixibilia sunt. Argentum appositum est a Thar-
sis. Venit aurum Moab. Opera artificum omnia.
Hyacinthum & purpuram vestient ea. Tollentes
tollent ea, quia non prodient. Nolite timere ea,
quia malum non faciunt, & bonum non est in il-
lis. Sic dicite. Dii qui cælum & terram non fe-
cerunt intereunt a terra & de sub cælo isto. Ex- F
horruit cælum in hoc & abhorruit multum magis
vehementer, dicit Dominus. Hæc maligna fecit
Hier. 2. plebs mea. Dereliquerunt fontem aquæ vivæ, &
effoderunt sibi lacus detritos qui non poterant a-
quam continere. Verberavit te dilectio tua, &
nequitia tua accusabit te. Et scito & vide quia
amarum tibi erit quod dereliqueris me, dicit Do-
minus Deus tuus, & non speraveris in me, dicit
Dominus Deus tuus, quia in sæculum contribulasti
jugum meum & dirupisti vincula tua, & dixisti:

A Non serviam, sed ibo super omnem montem excel-
sum & super omnem collem altum & super omne
lignum umbrosum. Ibi confundar in fornicatione.
Ligno & lapidi dixerunt quia pater meus es tu,
& lapidi, tu genuisti me. Et converterunt ad me
dorsum, & non faciem suam. In Esaia: Cecidit
vel dissolutus est draco. Facta sunt sculptilia eo-
rum ut bestiæ & pecora. Auferetis illa collo liga-
ta quasi sarcinam laborantes & esurientes & non
valentes. Et iterum: Collecti simul non poterunt
salvari de bello. Ipsi autem captivi ducti sunt Hier. 50.
B tecum. Et iterum: Cui me assimilastis? Videte Isa. 46.
& intelligite quia erratis corde qui committitis au-
rum de sacculo & argentum in statera ponderatis
in pondera conducentes. Artifices fecerunt manu
facta, & inclinantes se adoraverunt illud & le-
vaverunt in humeris, & sic ambulabant. Si au-
tem posuerint illa, loco manebunt, & non move-
buntur; & qui clamaverint ad illa non audient,
a malis non salvabunt eos. Item in Hieremia:
Dominus qui fecit cælum & terram in virtute cor- Hier. 51.
rexit orbem terræ, in sua prudentia extendit cæ-
lum, & multitudinem aquarum in cælo, perdu-
C xit nubes ab extremo terræ, fulgura in nubibus.
Et ejecit ventos de thesauris suis. Infatuatus est
omnis homo ab scientia sua, confusus est omnis
artifex in sculptilibus suis, quia falsum confla-
vit. Non est spiritus in illis. Vacuata sunt ope-
ra inclusa, in tempore conspectionis illorum peri-
bunt. Et in apocalypsi: Et sextus angelus tuba Apoc. 9.
cecinit. Et audivi unum ex quatuor angulis aræ
aureæ quæ est in conspectu Dei dicentem sexto an-
gelo qui habebat tubam: Solve quatuor angelos li-
gatos super flumen magnum Euphratem. Et soluti
D sunt quatuor angeli qui erant parati in horam &
diem & mensem & annum ut occiderent tertiam
partem hominum & numerus exercituum equestrium
dismiriades myriadon. Audivi numerum eorum.
Et sic vidi equos in visu & sedentes super eos
habentes loricas igneas & hyacinthinas & sulphu-
reas, & capita equorum, & ex ore eorum exiit i-
gnis & fumus & sulphur. A tribus plagis istis oc-
cisa est tertia pars hominum ex igne & fumo &
sulphure quod exiit de ore eorum, est & in caudis
eorum. Caudæ enim eorum similes anguillis, ha-
bentes enim capita, & in eis nocent. Et reliqui
E hominum qui non sunt occisi in istis plagis, nec pœ-
nitentiam egerunt opera factorum manuum suarum,
ut non adorent dæmonia & idola, id est, simulacra
aurea & argentea & ærea & lapidea & lignea,
quæ neque videre possunt neque ambulare, & non
egerunt pœnitentiam homicidiorum suorum. Item il-
lic: Et tertius angelus secutus est eos dicens in vo- Apoc.
ce magna: Si quis adorat bestiam & simulacrum 14.
ejus, & accepit inscriptionem in fronte sua aut su-
per manum suam, hic bibet de vino iræ ejus, &
punietur igne & sulphure sub oculis angelorum san-
F ctorum & sub oculis agni, & fumus tormentorum
eorum in sæcula sæculorum ascendet.

Ciborum nimiam concupiscentiam non ap- CAP.
petendam. Apud Esaiam: Edamus & bibamus. LX.
Cras enim moriemur. Non remittetur vobis pecca- Isa. 22.
tum istud quoadusque moriamini. Item in Exo-
do: Et consedit populus manducare & bibere, & Exo. 32.
surrexerunt ludere. Paulus ad Corinthios prima:
Cibus nos non commendat Deo; neque si mandu- 1. Cor. 8.
caverimus, abundabimus; neque si non manduca-
verimus, egebimus. Et iterum: Cum convenitis 1. Cor. 11.
ad manducandum, invicem exspectate. Si quis
esurit,

esurit, domi manducet, ut non ad judicium conveniatis. Item ad Romanos: Rom. 14. *Non est regnum Dei esca & potus, sed justitia & pax & gaudium in spiritu sancto*. In evangelio cata Joannem: Joan. 4. *Ego cibum habeo quem vos non nostis. Meus cibus est ut faciam voluntatem ejus qui me misit & perficiam opus ejus.*

CAP. LXI. Possidendi concupiscentiam & pecuniam non appetendam. Apud Salomonem in ecclesiastico: Eccles. 4. *Qui diligit argentum, non satiabitur argento*. Item in proverbiis: Prov. 11. *Captans annonam maledictus in plebe est. Benedictio autem in ejus capite* B *est qui communicat*. Item apud Esaiam: Isa. 5. *Væ qui conjungunt domum ad domum, & agrum ad agrum continuant, ut auferant proximo suo aliquid. Numquid habitabitis soli super terram?* Item apud Sophoniam: Soph. 1. *Ædificabunt domos, & non inhabitabunt, & instituent vineas, & non bibent vinum earum, quia prope est dies Domini*. Item in evangelio cata Lucam: Luc. 9. *Quid enim prodest homini lucrifacere totum mundum, se ipsum autem perdere?* Et iterum: Luc. 12. *Dixit autem illi Dominus: Stulte, hac nocte expostulatur anima tua. Quæ ergo parasti cujus erunt?* Et iterum: Luc. 16. C *Commemorare quoniam [4] percepisti bona in vita tua, & Lazarus similiter mala. Nunc vero hic rogatur, tu autem doles*. Et in actibus apostolorum: Act. 3. *Dixit autem Petrus ad eum: Argentum quidem & aurum non est mihi. Quod autem habeo, hoc tibi do. In nomine Jesu Christi Nazareni surge & ambula. Et apprehensa manu ejus dextera, excitavit eum*. Item ad Timotheum prima: 1. Tim. 6. *Nihil intulimus in hunc mundum, verum nec auferre quid possumus. Habentes itaque exhibitionem & tegumentum, his contenti simus. Qui autem* D *volunt divites fieri, incidunt in tentationem & muscipulam & desideria multa & nocentia quæ mergunt hominem in perditionem & in interitum. Radix enim omnium malorum est cupiditas, quam quidam appetentes naufragaverunt a fide & inseruerunt se doloribus multis.*

CAP. LXII. Matrimonium cum gentilibus non jungendum. Apud Tobiam: Tob. 4. *Uxorem accipe ex semine parentum tuorum, & noli sumere alienam mulierem quæ non est ex tribu parentum tuorum*. Item in Genesi: Gen. 24. *Mittit puerum suum Abraham, ut de semine suo accipiat Rebeccam filio ejus Isaac*. E Item in Esdra satis non fuit Deo, 1. Esdr. 10. cum vastarentur Judæi, nisi alienigenas uxores cum filiis quoque quos ex illis procreaverant reliquissent. Item in epistola Pauli ad Corinthios prima: 1. Cor. 7. *Mulier vincta est quamdiu vivit vir ejus. Si autem dormierit, liberata est, ut cui vult nubat, tantum in Domino. Felicior autem erit, si sic permanserit*. Et iterum: 1. Cor. 6. *Nescitis quoniam corpora vestra membra Christi sunt? Auferens membra Christi, faciam membra fornicariæ? Absit. Aut nescitis quia qui conglutinatur fornicariæ unum* F *corpus sunt? Erunt enim duo in una carne. Qui autem se conjunxerit Domino, unus spiritus est*. Item ad Corinthios secunda: 2. Cor. 6. *Nolite conjungi cum infidelibus. Quæ autem participatio est justitiæ & iniquitati? Aut quæ est communicatio luci ad tenebras?* Item de Salomone in basilion tertio: 3. Reg. 11. *Et averterant uxores alienigenæ cor ejus post deos suos.*

CAP. LXIII. Grave delictum esse [16] fornicationis. In epistola Pauli ad Corinthios prima: 1. Cor. 6. *Omne delictum quodcumque fecerit homo extra corpus est.* A *Qui autem fornicatur, in corpus suum peccat. Non estis vestri. Empti enim estis pretio magno. Clarificate & portate Dominum in corpore vestro.*

CAP. LXIV. Quæ sunt carnalia quæ mortem pariant, & quæ spiritalia quæ ad vitam ducant. Paulus ad Galatas: Gal. 5. *Caro concupiscit adversus spiritum, & spiritus adversus carnem. Hæc enim invicem adversantur sibi, ut non quæ vultis ipsa faciatis. Manifesta sunt autem facta carnis; quæ sunt, adulteria, fornicationes, immunditiæ, spurcitiæ, idololatriæ, veneficia, homicidia, inimicitiæ, contentiones,* B *æmulationes, animositates, provocationes, simultates, dissensiones, hæreses, invidiæ, ebrietates, comessationes, & his similia. Quæ prædico: quia qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt. Fructus autem spiritus est caritas, gaudium, pax, magnanimitas, bonitas, fides, mansuetudo, continentia, castitas. Qui enim sunt Christi carnem suam crucifixerunt cum vitiis & concupiscentiis.*

CAP. LXV. Omnia delicta in baptismo deponi. In epistola Pauli ad Corinthios prima: 1. Cor. 6. *Neque fornicarii, neque idolis servientes, neque adulteri, ne-* C *que molles, neque masculorum appetitores, neque fures, neque fraudatores, neque ebriosi, neque maledici, neque raptores regnum Dei consequentur. Et hæc quidem fuistis; sed abluti estis, sed sanctificati estis in nomine Domini Jesu nostri Christi & in spiritu Dei nostri.*

CAP. LXVI. Disciplinam Dei in ecclesiasticis præceptis observandam. Apud Hieremiam: Hier. 3. *Et dabo vobis pastores secundum cor meum, & pascent oves pascentes eum disciplina*. Item apud Salomonem in proverbiis: Prov. 3. *Fili, ne neglexeris disciplinam Dei, neque defeceris ab eo correptus.* D *Quem enim Deus diligit corripit*. Item in psalmo secundo: *Continete disciplinam, ne forte irascatur Dominus, & pereatis a via recta. Cum exarserit cito ira ejus super vos, beati omnes qui confidunt in eo*. Item in psalmo XLIX. *Peccatori autem dicit Deus: Ad quid exponis justificationes meas, & assumis testamentum meum per os tuum? Tu autem odisti disciplinam, & abjecisti sermones meos retro?* Item in sapientia Salomonis: Sap. 3. *Disciplinam qui abjicit infelix est.*

CAP. LXVII. Prædictum quod disciplinam sanam aspernaturi essent. E Paulus ad Timotheum secunda: 2. Tim. 4. *Erit tempus quando sanam doctrinam non sustinebunt, sed secundum sua desideria coacervabunt sibi magistros prurientes in audiendo, scalpentes aures. Et a veritate quidem auditum avertent, ad fabulas autem convertentur.*

CAP. LXVIII. Recedendum ab eo qui inordinate & contra disciplinam vivit. Paulus ad Thessalonicenses: 2. Thess. 4. *Præcipimus autem vobis in nomine Jesu Christi ut discedatis ab omnibus fratribus ambulantibus inordinate & non secundum traditionem quam acceperunt a nobis*. F Item in psalmo XLIX. *Si videbas furem, simul currebas cum eo, & cum adulteris portionem tuam ponebas.*

CAP. LXIX. Non in sapientia mundi nec in eloquentia esse regnum Dei, sed in fide crucis & in virtute conversationis. In epistola Pauli ad Corinthios prima: 1. Cor. 1. *Misit me Christus annuntiare, non in sermonis sapientia, ne inanis fiat crux Christi. [17] Verbum enim crucis stultitia est iis qui pereunt, iis autem qui salvantur virtus Dei est. Scriptum est enim: Perdam sapientiam sapientium, & prudentiam prudentium reprobabo. Ubi sapiens,*

abi

ubi scriba, ubi conquisitor hujus sæculi? Nonne infatuavit Deus sapientiam hujus mundi? Quoniam quidem in sapientia Dei non cognovit mundus per sapientiam Deum, complacuit Deo per stultitiam prædicationis salvare credentes. Quoniam Judæi signa desiderant, & Græci prudentiam quærunt. Nos autem prædicamus Christum crucifixum, Judæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam, ipsis autem vocatis Judæis & Græcis Christum Dei virtutem & Dei sapientiam. Et iterum: *Nemo* (1. Cor. 3.) *se decipiat. Si quis putat sapientem se esse in vobis, mundo huic stultus fiat, ut sit sapiens. Sapientia enim hujus mundi stultitia est apud Deum. Scriptum est enim: Reprehendes sapientes in astutia ipsorum.* (Job 5.) Et iterum: *Dominus cognovit cogitationes sapientium quia sunt stultæ.*

CAP. LXX. Parentibus obsequendum. In epistola Pauli ad Ephesios: *Filii, obsequentes estote parentibus* (Ephes. 6.) *vestris. Hoc enim est justum. Honora patrem tuum & matrem tuam, quod est mandatum primum in promissione, ut bene sit tibi & sis longævus super terram.*

CAP. LXXI. Patres quoque asperos esse circa filios non oportere. Item illic: *Et vos, patres, nolite in iracundiam mittere filios vestros, sed nutrite eos in disciplina & correptione Domini.*

CAP. LXXII. Servos, cum crediderint, plus dominis carnalibus servire debere. In epistola Pauli ad Ephesios: (Ephes. 6.) *Servi, obedite dominis carnalibus cum metu & tremore & in simplicitate cordis vestri sicut Christo, non ad oculum servientes, quasi hominibus placentes, sed quasi servi Dei.*

CAP. LXXIII. Item dominos mitiores esse debere. Item illic: *Et vos, domini, eadem facite ad eos, la-* (Ephes. 3.) *xantes iracundiam, scientes quia & vester & ipsorum dominus est in cælis, & exceptio personarum non est in illo.*

CAP. LXXIV. Viduas probatas quasque honorandas. In epistola Pauli ad Timotheum prima: *Viduas* (1. Tim. 5.) *honora quæ vere sunt viduæ. Quæ autem delicata est vidua, vivens mortua est.* Et iterum: *Juniores autem viduas præteri. Cum enim delicatæ fuerint, in Christo nubere volunt, habentes judicium, quoniam primam fidem reprobaverunt.*

CAP. LXXV. Suorum, & maxime fidelium, curam plus unumquemque habere debere. Apostolus ad Timotheum prima: *Si quis autem suorum, & maxime domesticorum, non agit curam, fidem denegat, & est deterior infideli.* De hoc ipso apud (Isa. 58.) Esaiam: *Si videris nudum, vesti, & domesticos seminis tui non despicias.* De quibus domesticis (Matt. 10.) in evangelio dictum est: *Si patremfamilias dixerunt Beelzebub, quanto magis domesticos ejus?*

CAP. LXXVI. Majorem natu non temere accusandum. Ad Timotheum prima: (1. Tim. 1.) *Adversus majorem natu accusationem ne receperis.*

CAP. LXXVII. Peccantem publice objurgandum. In epistola Pauli ad Timotheum prima: (1 Tim. 5.) *Peccantes coram omnibus corripe, ut & ceteri metum habeant.*

CAP. LXXVIII. Cum hæreticis non loquendum. Ad Titum: (Tit. 3.) *Hæreticum hominem post unam correptionem devita, sciens quoniam perversus est hujusmodi & peccat, & est a semetipso damnatus.* De hoc ipso in epistola Joannis: (1. Joa. 2.) *Ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis. Si enim fuissent ex nobis, mansissent utique nobiscum.* Item ad Timotheum secunda: (2 Tim. 2.) *Sermo eorum ut cancer serpit.*

CAP. LXXIX. Innocentiam fidenter petere & impetrare. A In epistola Joannis: *Si cor nostrum nos non reprehendat, fiduciam habemus ad Deum, & quodcumque petierimus accipiemus ab eo.* (1. Joa. 3.) Item in evangelio cata Matthæum: *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt.* (Matt. 5.) Item in psalmo XXIII. *Quis ascendet in montem Domini, aut quis stabit in loco sancto ejus? Innocens manibus & mundo corde.*

CAP. LXXX. Nihil licere diabolo in hominem, nisi Deus permiserit. In evangelio cata Joannem dixit Jesus: *Nullam haberes potestatem adversus me, nisi data tibi esset desuper.* (Joan. 19.) Item in basilion tertio: B *Et excitavit Dominus satanan ipsi Salomoni.* (3. Reg. 5.) Item in Job prius Deus permisit, & tunc diabolo licuit. (Job. 2.) Et in evangelio Dominus ante permisit, dicendo Judæ: *Quod facis fac celerius.* (Joan. 3.) Item apud Salomonem in proverbiis: *Cor regis in manu Dei.* (Prov. 10.)

CAP. LXXXI. Mercedem mercenario cito reddendam. In Levitico: *Non dormiet merces mercenarii tui apud te usque in mane.* (Lev. 19.)

CAP. LXXXII. Non augurandum. In Deuteronomio: *Non ominemini, neque auguremini.* (Deut. 18.)

CAP. LXXXIII. C [18] Cirrum in capite non habendum. In Levitico: *Non facietis cirrum ex coma capitis vestri.* (Lev. 19.)

CAP. LXXXIV. Non vellendum: *Non corrumpetis effigiem barbæ vestræ.* (Isa. 15.)

CAP. LXXXV. Surgendum cum episcopus & presbyter veniat. In Levitico: *A facie senioris exsurges, & honorabis personam presbyteri.* (Lev. 16.)

CAP. LXXXVI. Schisma non faciendum, etiamsi in una fide & in eadem traditione permaneat qui recedit. In ecclesiastico apud Salomonem: *Scindens ligna periclitabitur in eis, si exciderit ferrum.* (Eccli. 10.) Item in Exodo: *In domo una comedetur,* (Exo. 12.) D *non ejicietis de domo carnem foras.* Item in psalmo CXXXII. *Ecce quam bonum & quam jucundum habitare fratres in unum.* Item in evangelio cata Matthæum: *Qui non est mecum, adversus me est, & qui mecum non colligit spargit.* (Matt. 12.) Item in epistola Pauli ad Corinthios prima: *Obsecro autem vos, fratres, per nomen Domini nostri Jesu Christi ut id ipsum dicatis omnes, & non sint in vobis schismata, sitis autem compositi in eodem sensu & in eadem sententia.* (1. Cor. 1.) Item in psalmo LXVII. *Deus, qui inhabitare facit unanimes in* E *domo.*

CAP. LXXXVII. Fideles simplices cum prudentia esse debere. In evangelio cata Matthæum: *Estote prudentes sicut serpentes, & simplices sicut columbæ.* (Matt. 10.) Et iterum: *Vos estis sal terræ. Si autem sal infatuatum fuerit, in quo salietur? Ad nihil valet nisi ut projiciatur foras & conculcetur ab hominibus.* (Matt. 5.)

CAP. LXXXVIII. Fratrem non circumveniendum. In epistola Pauli ad Thessalonicenses prima: *Non circumvenire in negotio fratrem suum; quia ultor est Deus de his omnibus.* (1. Thess. 4.)

CAP. LXXXIX. F Subito venire finem mundi. Inquit apostolus: *Dies Domini, sicut fur in nocte, ita veniet. Cum dixerint pax & firmitas, tunc illis repentinus adveniet interitus.* (1. Thess. 5.) Item in actibus apostolorum: *Nemo potest cognoscere tempus aut tempora quæ pater posuit in sua potestate.* (Act. 1.)

CAP. XC. Uxorem a viro non recedere, aut si recesserit, innuptam manere. In epistola Pauli ad Corinthios prima: *His autem qui nupserunt præcipio, non ego, sed Dominus, uxorem a viro non separari, si autem recesserit, manere innuptam,*

ptam, aut reconciliari viro, & virum uxorem non A *dimittere.*

CAP. XCI. Tantum unumqnemqne tentari quantum potest sustinere. In epistola Pauli ad Corinthios prima: (1. Cor. 10.) *Tentatio vos non occupabit, nisi humana. Fidelis autem Deus, qui non patietur vos tentari super quod potestis, sed faciet cum tentatione etiam evadendi facultatem, ut possitis tolerare.*

CAP. XCII. Non quidquid licet esse faciendum. Paulus in epistola ad Corinthios prima: (1. Cor. 6.) *Omnia licent, sed non omnia expediunt. Omnia licent, sed non omnia ædificant.*

CAP. XCIII. Prædictum quod hæreses futuræ essent. In epistola Pauli ad Corinthios prima: (1. Cor. 11.) *Oportet & hæreses esse, ut probati manifesti sint in vobis.*

CAP. XCIV. Cum timore & honore eucharistiam accipiendam. In Levitico: (Levit. 7.) *Anima autem quæcumque manducaverit ex carne sacrificii salutaris, quod est Domini, & immunditia ipsius super ipsum est, peribit anima illa de populo suo.* Item ad Corinthios prima: (1. Cor. 11.) *Quicumque ederit panem aut biberit calicem Domini indigne, reus erit corporis & sanguinis Domini.*

CAP. XCV. Bonis convivendum, malos antem vitandos. Apud Salomonem in proverbiis: (Prov. 3.) *Ne adduxeris impium in habitaculum justorum.* Item apud eumdem in ecclesiastico: (Eccli. 9. 6. 25. 28.) *Viri justi sint tibi convivæ.* Et iterum: *Amicus fidelis medicamentum vitæ & immortalitatis.* Item illic: *Longe abesto ab homine potestatem habente occidendi, & non suspicaberis timorem.* Item illic: *Beatus qui invenit amicum verum, & qui enarrat justitiam auri audienti.* Item illic: *Sepi aures tuas spinis, & noli audire linguam nequam.* Item in psalmo XVII. D *Cum justo justificaberis, & cum viro innocente innocens eris, & cum perverso perversus eris.* Item in epistola Pauli ad Corinthios prima: (1. Cor. 15.) *Corrumpunt ingenia bona confabulationes pessimæ.*

CAP. XCVI. Factis, non verbis, operandum. Apud Salomonem in ecclesiastico: (Eccli. 4) *Noli citatus esse in lingua tua, & inutilis & remissus in operibus tuis.* Et Paulus ad Corinthios prima: (1. Cor. 4.) *Non in sermone est regnum Dei, sed in virtute.* Item ad Romanos: (Rom. 2.) *Non auditores legis justi sunt apud Deum, sed factores legis justificabuntur.* Item in evangelio cata Matthæum: (Matth. 5.) E *Qui fecerit & sic docuerit, maximus vocabitur in regno cælorum.* Item illic: (Matth. 7.) *Omnis qui audit verba mea & facit ea, similabo eum viro sapienti qui ædificavit domum suam super petram. Descendit pluvia, venerunt flumina, flaverunt venti, & impegerunt in domum illam, & non cecidit. Fundata enim fuit super petram. Et omnis qui audit verba mea, & non facit ea, similabo eum viro stulto, qui ædificavit domum suam super arenam. Descendit pluvia, venerunt flumina, flaverunt venti, & impegerunt in domum illam, & cecidit, & facta est ruina ejus magna.* F

CAP. XCVII. Et ad fidem & ad consecutionem properandum. Apud Salomonem in ecclesiastico: (Eccles. 10.) *Ne tardes converti ad Deum, & ne differas de die in diem. Subito enim venit ira illius.*

CAP. XCVIII. Catecuminum peccare jam non debere. In epistola Pauli ad Romanos: (Rom. 3.) *Faciamus mala dum veniunt bona, quorum condemnatio justa est.*

CAP. XCIX. Jodicium secundum tempora futurum, vel æquitatis ante legem, vel legis post Moysen. Paulus ad Romanos: (Rom. 2.) *Quotquot sine lege peccaverunt, sine lege peribunt. Et quotquot in lege peccaverunt, per legem & judicabuntur.*

CAP. C. Gratiam Dei gratuitam esse debere. In actibus apostolorum: (Act. 8.) *Pecunia tua tecum sit in perditione, quia existimasti gratiam Dei per pecuniam possideri.* Item in evangelio: (Matt. 10.) *Gratis accepistis, gratis date.* Item illic: (Joan. 2.) *Domum patris mei domum fecistis negotiationis, & domum orationis vos fecistis speluncam latronum.* Item apud Esaiam: (Isa. 55.) *Qui sititis, vadite ad aquam; & quotquot non habetis pecuniam, euntes emite, & bibite sine pecunia.* B Item in apocalypsi: (Apoc. 21.) *Ego α & ω, initium & finis. Ego sitienti dabo de fonte aquæ vitæ gratis. Qui vicerit, possidebit ea & eorum hereditatem; & ero ejus Deus, & ille erit mihi filius.*

CAP. CI. Spiritum sanctum in igne frequenter apparuisse. In Exodo: (Exo. 19.) *Et mons Sina fumabat totus, quoniam descenderat Deus in eum in igne.* Item in actibus apostolorum: (Act. 2.) *Et factus est subito de cælo sonus quasi ferretur flatus vehemens, & implevit totum illum locum in quo erant sedentes. Et visæ sunt illis linguæ divisæ quasi ignis, qui* C *& insedit in unumquemque illorum; & impleti sunt omnes spiritu sancto.* Item in sacrificiis quæcumque accepta habebat Deus, descendebat ignis de cælo, qui sacrificata consumeret. In Exodo: (Exo. 3.) *In flamma ignis apparuit angelus Domini de rubo.*

CAP. CII. Correptionem bonos quosque libenter audire debere. Apud Salomonem in proverbiis: (Prov. 9.) *Qui corripit impium, odietur ab eo. Corripe sapientem, & diliget te.*

CAP. CIII. A multiloquentia temperandum. Apud Salomonem: (Prov. 10.) D *Ex multiloquentia non effugies peccatum, parcens autem labiis sensatus eris.*

CAP. CIV. Non mentiendum: (Prov. 12.) *Abominatio est Domino labia mendacia.*

CAP. CV. Frequenter emendandos qui delinquunt in domestico ministerio. In Salomone: (Prov. 13. & 19.) *Qui parcit baculo, odit filium.* Et iterum: *Ne desistieris parvulum emendando.*

CAP. CVI. Injuria accepta patientiam tenendam, & ultionem Deo relinquendam. (Deut. 32.) *Ne dixeris, ulciscar me de inimico meo, sed sustine Dominum ut tibi auxilio sit.* Item alibi: (Rom. 12.) *Mihi vindictam,* E *ego retribuam, dicit Dominus.* Item apud Sophoniam: (Soph. 3.) *Exspecta me, dicit Dominus, in die resurrectionis meæ in testimonium: quoniam judicium meum ad congregationes gentium, ut excipiam reges & effundam super eos iram meam.*

CAP. CVII. Non detrahendum. Apud Salomonem in proverbiis: *Noli diligere detrahere, ne extollaris.* Item in psalmo XLIX. (Prov. 12.) *Sedens adversus fratrem tuum detrahebas, & adversus filium matris tuæ ponebas scandalum.* Item in epistola Pauli ad Colossenses: (Coloss. 4.) *De nullo male loqui, nec litigiosos esse.* F

CAP. CVIII. Non esse proximo insidiandum. Apud Salomonem in proverbiis: (Prov. 26.) *Qui fodit foveam proximo suo, ipse incidet in eam.*

CAP. CIX. Infirmos visitandos. Apud Salomonem in ecclesiastico: (Eccli. 7.) *Ne pigriteris visitare infirmum. Ex his enim in dilectione firmaberis.* Item in evangelio: (Matth. 25.) *Infirmus fui, & visitastis me; in carcere fui, & venistis ad me.*

CAP. CX. Susurrones maledictos esse. In ecclesiastico apud Salomonem: (Eccli. 28.) *Susurro & bilinguis maledictus. Multos enim turbabit pacem habentes.*

CAP. CXI. Sacrificia malorum acceptabilia non esse. Apud eumdem: *Dona iniquorum non probat altissimus.* Eccli. 34.

CAP. CXII. Gravius judicari de his qui in sæculo plus habuerunt potestatis. Apud Salomonem: *Judicium durissimum in his qui præsunt fiet. Exiguo enim conceditur misericordia, potentes autem potenter tormenta patientur.* Sap. 2. Item in psalmo secundo: *Et nunc, reges, intelligite, emendamini qui judicatis terram.*

CAP. CXIII. Viduam & pupillos protegi oportere. Apud Salomonem: *Esto pupillis misericors ut pater, & pro viro matri illorum; & eris velut filius altissimi, si obedieris.* Eccli. 4. Item in Exodo: *Omnem viduam & orphanum non vexabitis. Si autem vexaveritis eos, & vociferantes exclamaverint ad me, exaudiam exclamationes eorum, & irascar animo in vobis, & perimam vos gladio; & erunt conjuges vestræ viduæ, & filii vestri orphani.* Exo. 22. Item apud Esaiam: *Judicate pupillo, & justificate viduam, & venite disputemus, dicit Dominus.* Isa. 1. Item apud Job: *Conservavi egenum de manu potentis, & pupillo cui non erat adjutor auxiliatus sum. Os viduæ benedixit me.* Job 29. Item in psalmo LXVII. *Patris orphanorum & judicis viduarum.*

CAP. CXIV. Dum in carne est quis exomologesin facere debere. In psalmo quinto: *Apud inferos autem quis confitebitur tibi?* Item in psalmo XXIX. *Numquid exomologesin faciet tibi pulvis?* Item alibi exomologesin faciendam: *Malo pœnitentiam peccatoris quam mortem.* Ezech. 33. Item apud Hieremiam: *Hæc dicit Dominus: Numquid qui cadit non surget, aut qui avertitur non convertetur?* Hier. 8.

CAP. CXV. Adulationem perniciosam esse. Apud Esaiam: *Qui vos felices dicunt, in errorem vos mittunt, & semitas pedum vestrorum turbant.* Isa. 3.

CAP. CXVI. Plus ab eo diligi Deum cui in baptismo plura peccata dimittuntur. In evangelio cata Lucam: *Cui plus dimittitur, plus diligit; & cui minus dimittitur, modicum diligit.* Luc. 6.

CAP. CXVII. Fortem congressionem esse adversus diabolum, & ideo fortiter nos stare debere, ut possimus vincere. In epistola Pauli ad Ephesios: *Non est nobis colluctatio adversus carnem & sanguinem, sed adversus potestates & principes hujus mundi & harum tenebrarum, adversus spiritalia nequitiæ in cælestibus. Propter hoc induite arma Dei, ut possitis resistere in die nequissimo, ut cum omnia perfeceritis, stetis accincti lumbos vestros in veritate evangelii, induentes loricam justitiæ, & calciati pedes in præparatione evangelii pacis, in omnibus assumentes scutum fidei, in quo possitis omnia ignea jacula nequissimi exstinguere & galeam salutis assumere & gladium spiritus, qui est verbum Dei.* Ephes. 6.

CAP. CXVIII. Item, de antichristo, quod in hominem veniat. Apud Esaiam: *Hic homo qui concitat terram, commovet reges, qui ponit orbem terræ totum desertum.* Isa. 14.

CAP. CXIX. Grave fuisse jugum legis, quod a nobis abjectum est, & leve esse jugum Domini, quod a nobis susceptum est. In psalmo secundo: *Ad quid tumultuatæ sunt gentes, & populi meditati sunt inania? Astiterunt reges terræ, & principes congregati sunt in unum adversus Dominum & adversus Christum ejus. Dirumpamus vincula eorum, & projiciamus a nobis jugum eorum.* Item in evangelio cata Matthæum: *Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & ego vos requiescere faciam. Tollite jugum meum super vos, & discite a me quia mitis sum & humilis corde, [19] & invenietis requiem animabus vestris. Jugum enim meum bonum est, & onus meum leve est.* Matth. 11. Item in actibus apostolorum: *Visum est sancto spiritui & nobis nullam vobis imponere sarcinam quam ista quæ ex necessitate sunt, abstinere vos ab idololatriis & sanguinis effusione & fornicatione. Et quæcumque vobis fieri non vultis, aliis ne feceritis.* Act. 15.

CAP. CXX. Orationibus insistendum. In epistola Pauli ad Colossenses: *Instate orationi, vigilantes in ea.* Coloss. 4. Item in psalmo primo: *Sed in lege Domini voluntas ejus, & in lege ejus meditabitur die ac nocte.*

NOTÆ AD LIBRUM TERTIUM TESTIMONIORUM.

1 *Ut quid mihi jejunatis*] Vide Frontonis Ducæi notas in homiliam sextam Chrysostomi ad populum Antiochenum.

2 *Nisi humilies*] Vide Cotelerii notas in caput tertium epistolæ Barnabæ.

3 *Junior fui*] Plerique libri veteres habent *juvenior*, Apulejus lib. 8. Metamorphoseon: *Sed unus præ ceteris & animo fortior & ætate juvenior*. Sosipater Charisius lib. 2. *Aliquando primus & secundus, ut senex senior, juvenis juvenior*. Sic etiam apud Fulgentium Planciadem, lib. 1. etymologicon.

4 *Item illic: Cum venerit*] Ista usque ad *Justi autem in vitam æternam*, desunt in codice Burgundico & in Lamoniano.

5 *Sine causa*] Cassianus lib. 8. cap. 20. scribit ita legi in quibusdam exemplaribus, & addit superflua esse *sine causa*, & adjecta ab his qui imputandam iram pro justis causis minime putaverunt, cum utique nullus quamlibet absque ratione commotus, sine causa se dicat irasci. Hieronymus quoque in caput quartum epistolæ ad Ephesios, & ad caput quintum Matthæi, unde sumptus est hic locus, ait a quibusdam codicibus addi *sine causa*, & istud radendum esse, quia ira viri justi justitiam Dei non operatur. Vide Erasmi annotationes in hunc Matthæi locum, & Renatum Massuetum in lib. 4. Irenæi, cap. 13.

6 *Nostra conversatio*] Vide Frontonis Ducæi notas ad homiliam 46. Chrysostomi in sanctum Julianum martyrem.

7 *Non justificabitur*] Editio Anglicana addit ex quodam veteri libro, *ut si frustra juraverit, dupliciter punietur*. Illic autem adnotatum est ea deesse in impressis, exstant vero in capite 23. libri Ecclesiastici, sed aliis verbis.

8 *Iterum audistis*] Ista usque ad *De hoc ipso* addita sunt ex codice Lamonii & ex Gratianopolitano.

9 *De hoc ipso in Machabæis*] Ista & quæ sequuntur usque ad finem capituli addita sunt ex editione Anglicana & ex codice Fuxensi, tum etiam ex Turonensi.

10 *Item in Deuter.*] Ista & quæ sequuntur usque ad *Item in psalmo XXXIII. Timete Dominum*, addita sunt ex codice sancti Albini, & ex codice Attrebatensi S. Eligii.

11 *Remitte nobis debita*] Vide Erasmi annotationes in caput sextum Matthæi.

12 *Item in Baruch*] Ista & quæ sequuntur usque ad finem capituli, addita sunt ex iis duobus codicibus paulo ante commemoratis.

13 *Curas alienas agens*] Sic etiam legit sanctus Augustinus in expositione inchoata epistolæ Pauli ad Romanos, cap. 10.

14 *Neminem sine sorde*] Citat hunc locum Hieronymus in libro primo Dialogorum adversus Pelagianos.

15 *Percepisti bona*] Vide notas Frontonis Ducæi in homiliam sextam Chrysostomi ad populum Antiochenum.

16 *Fornicationis*] Aliquando fornicatio abusive sumitur, ut apud Gratianum, 31. quæst. 1. cap. *Hac ratione*, ubi secundæ nuptiæ dicuntur esse vere *fornicatio*, &

tio, & mox additur eam fornicationem esse honestam. Quod verum est. Et tamen Michael Sircius hæc verba, ut solent adversarii cælibatus clericorum, ut telum adversus mores nostros avide arripuit in præfatione libri quem scripsit de uxore una tantum habenda, ut ostenderet aliquam inter nos esse honestam scortationem, adeoque scortationem ex sententia nostra peccatum non esse, sed virtutem. Quæ dicta esse magna vi intemperantiæ palam est; locus enim ille id non evincit, sed tantum eam vivendi consuetudinem esse honestam; quam auctor studio pudicitiæ vocare voluit fornicationem, tametsi vere fornicatio non sit, sed legitima maris & feminæ conjunctio. Nam & in canonibus sancti Patricii episcopi Hibernorum, & in pœnitentiali Fulberti episcopi Carnotensis, vocabulum fornicationis sumitur pro actu ipso coeundi generaliter. Et sanctus Augustinus in capite sexto libri de bono conjugali, ait in ipsa immoderatiore exactione debiti carnalis, etsi eos pravi mores ad talem concubitum impellunt, nuptias tamen ab adulterio seu fornicatione defendere.

17 *Verbum enim crucis*], Vide Massuetum ad librum primum Irenæi, pag. 17.

18 *Citrum*] Isaacus Casaubonus in animadversionibus ad librum secundum Svetonii, ait hanc vocem Græcam non esse, sed Alexandrinorum, ut alia multa in interpretatione Bibliorum Græca, vel Cilicum Phaselitanum.

19 *Et invenietis*] Ista & quæ deinceps sequuntur usque ad finem libri, desunt in codice Gratianopolitano.

[1]SENTENTIÆ EPISCOPORUM LXXXVII.

DE HÆRETICIS BAPTIZANDIS.

CUM in unum Carthagini convenissent Kalendis Septembris episcopi plurimi ex provincia [2] Africa, Numidia, Mauritania, cum presbyteris & diaconibus, præsente etiam plebis maxima parte, & lectæ essent litteræ Jubajani ad Cyprianum factæ, item Cypriani ad Jubajanum rescriptæ, de hæreticis baptizandis, quidque postmodum Cypriano Jubajanus idem rescripserit, Cyprianus dixit: Audistis, collegæ dilectissimi, quid mihi Jubajanus coepiscopus noster scripserit consulens mediocritatem nostram de illicito & prophano hæreticorum baptismo, & quid ego ei rescripserim, censens scilicet, quod semel atque iterum & sæpe censuimus, hæreticos ad ecclesiam venientes ecclesiæ baptismo baptizari & sanctificari oportere. Item lectæ sunt vobis & aliæ Jubajani litteræ, quibus pro sua sincera & religiosa devotione ad epistolam nostram rescribens, non tantum consensit, sed etiam instructum se esse confessus gratias egit. Superest ut de hac ipsa re singuli quid sentiamus proferamus, neminem judicantes, aut a jure communicationis aliquem, si diversum senserit, amoventes. Neque enim quisquam nostrum [3] episcopum se esse episcoporum constituit, aut tyrannico terrore ad obsequendi necessitatem collegas suos adigit, quando habeat omnis episcopus pro licentia libertatis & potestatis suæ arbitrium proprium, tamque judicari ab alio non possit quam nec ipse potest alterum judicare. Sed exspectemus universi [4] judicium Domini nostri Jesu Christi, qui [5] unus & solus habet potestatem & præponendi nos in ecclesiæ suæ gubernatione & de actu nostro judicandi.

Cæcilius a Bilta dixit. Ego unum baptisma in ecclesia solum scio, & extra ecclesiam nullum. Hic erit unum ubi spes vera est & fides

Ephes. 4. certa. Sic enim scriptum est: *Una fides, una spes, unum baptisma*, non apud hæreticos, ubi spes nulla est & fides falsa, ubi omnia per mendacium geruntur, ubi exorcizat dæmoniacus, sacramentum interrogat sacrilegus, cujus os & verba cancer emittunt, fidem dat infi-

A delis, veniam delictorum tribuit sceleratus, & in nomine Christi tingit antichristus, benedicit a Deo maledictus, vitam pollicetur mortuus, pacem dat impacificus, Deum invocat blasphemus, sacerdotium administrat prophanus, ponit altare sacrilegus. Ad hæc omnia accedit & illud malum, ut antistites diaboli audeant eucharistiam facere, aut qui illis assistunt dicant hæc omnia falsa esse de hæreticis.

B Ecce ad qualia cogitur ecclesia consentire & sine baptismo ac venia delictorum communicare compellitur. Quam rem, fratres, fugere ac vitare debemus & a tanto scelere nos separare, & unum baptisma tenere, quod soli ecclesiæ a Domino concessum est.

Primus a Misgirpa dixit. Censeo omnem hominem ab hæresi venientem baptizandum. Frustra enim illic putat se esse baptizatum,

C cum non sit baptisma nisi in ecclesia unum & verum: quia & Deus unus, & fides una, & ecclesia una est, in qua stat unum baptisma & sanctitas [6] & cetera. Nam quæ foris exercentur nullum habent salutis effectum.

Polycarpus ab Adrumeto dixit. Qui hæreticorum baptisma probant nostrum evacuant.

Novatus a Thamugade dixit. Licet sciamus omnes scripturas sibi testimonium reddere de

D salutari baptismo, debemus tamen fidem nostram exprimere, hæreticos & schismaticos ad ecclesiam venientes, qui pseudobaptizati videntur, debere eos in fonte perenni baptizari, & ideo secundum testimonium scripturarum & secundum decretum collegarum nostrorum sanctissimæ memoriæ virorum omnes schismaticos & hæreticos qui ad ecclesiam conversi sunt baptizari, sed & eos qui ordinati videbantur, inter laicos recipi.

E Nemesianus a Thubunis dixit. Baptisma quod dant hæretici & schismatici non esse verum ubique in scripturis sanctis declaratum est: quoniam ipsi præpositi eorum [7] falsi christiani sunt & falsi prophetæ, dicente Domino per Salomonem: *Qui fidens est in falsis, hic* Prov. 10.
pascit ventos, idem autem ipse sequitur aves volantes. Deserit enim vias vineæ suæ, a semitis

vero agelli sui erravit . Ingreditur autem per avia
loca utque arida & terram destinatam in sitim ,
contrahit autem manibus infructuosa . Et ite-
rum : *Ab aqua aliena abstine te , & de fonte*
[8] *extraneo ne biberis , ut longum vivas tempus ,*
adjiciantur etiam tibi anni vitæ . Et in evange-
lio divina sua voce Dominus noster Jesus
Joan. 3. Christus locutus est dicens : *Nisi quis renatus*
fuerit ex aqua & spiritu non potest introire in re-
gnum Dei . Hic est spiritus qui ab initio fere-
batur super aquas . Neque enim spiritus sine
aqua operari potest , neque aqua sine spiritu .
Male ergo sibi quidam interpretantur ut di-
cant quod per manus impositionem spiritum
sanctum accipiant & sic recipiantur , cum ma-
nifestum sit utroque sacramento debere eos re-
nasci in ecclesia catholica . Tunc quippe po-
Ephes. 4. terunt filii Dei esse , dicente apostolo : *Cu-*
rantes servare [9] *unitatem spiritus in conjunctione*
pacis , unum corpus , & unus spiritus , sicut vo-
cati estis in una spe vocationis vestræ , unus Do-
minus , una fides , unum baptisma , unus Deus .
Hæc omnia ecclesia catholica loquitur . Et ite-
Joan. 3. rum in evangelio dicit Dominus : *Quod natum*
est de carne caro est , & quod natum est de spi-
ritu spiritus est ; quia [10] *Deus spiritus est , &*
de Deo natus est . Ergo omnes hæretici &
schismatici omnia quæcumque faciunt carnalia
Gal. 5. sunt , dicente apostolo : *Manifesta enim sunt*
opera carnis , quæ sunt , fornicationes , immun-
ditiæ , incestum , idololatriæ servitus , veneficia ,
inimicitiæ , certamina , zelus , ira , divisiones ,
hæreses , & his similia ; de quibus prædixi vo-
bis , sicut prædico , quoniam quicumque hæc fa-
ciunt regnum Dei non hereditabunt . Condemnat
itaque apostolus cum omnibus malis & eos qui
divisionem faciunt , hoc est schismaticos & hæ-
reticos . Nisi ergo acceperint baptisma saluta-
re in ecclesia catholica , quæ una est , salvi
esse non possunt , sed cum carnalibus in judi-
cio Domini Christi damnabuntur .

Januarius a Lambese dixit . Secundum scri-
pturarum sanctarum auctoritatem decerno hæ-
reticos omnes baptizandos , & sic in ecclesiam
sanctam admittendos .

Lucius a Castra Galbæ dixit . Cum Domi-
Matth. 5. nus in evangelio suo dixerit , *Vos estis sal ter-*
ræ , si autem sal infatuatum fuerit , in quo sa-
lietur , ex eo ad nihilum valebit nisi ut projiciatur
foras & conculcetur ab hominibus , & iterum post
resurrectionem suam mittens apostolos suos
Matth. 28. mandaverit dicens , *Data est mihi omnis potestas*
in cælo & in terra . Ite , & docete omnes gen-
tes , baptizantes eos in nomine patris & filii &
spiritus sancti . Cum ergo manifestum sit hæ-
reticos , id est hostes Christi , non integram
sacramenti confessionem habere , item schisma-
ticos non posse condire sapientia spiritali , cum
ipsi ab ecclesia , quæ una est , recedendo in-
fatuati contrarii facti sint , fiat sicut scriptum
est , *Domus contrariorum legis debet emundatio-*
nem , & consequens est eos qui a contrariis
baptizati inquinati sunt primo purgari & tunc
demum baptizari .

Crescens a Cirta dixit . In tanto cœtu san-
ctissimorum consacerdotum lectis litteris Cy-
priani dilectissimi nostri ad Jubajanum , [11]
itemque ad Stephanum , quæ tantum in se
[12] sanctorum testimoniorum descendentium ex
A scripturis deificis continent ut merito omnes
per Dei gratiam adunati consentire debeamus ,
censeo omnes hæreticos & schismaticos qui ad
catholicam ecclesiam voluerint venire non an-
te ingredi nisi exorcizati & baptizati prius fue-
rint , exceptis his sane qui in ecclesia catho-
lica fuerint ante baptizati , ita tamen ut per
manus impositionem in pœnitentiam ecclesiæ
reconcilientur .

Nicomedes a Segermis dixit . Mea senten-
tia hæc est , ut hæretici ad ecclesiam venien-
B tes baptizentur , eo quod nullam foris apud
peccatores remissionem peccatorum consequan-
tur .

Munnulus a Girba dixit . Ecclesiæ catholi-
cæ matris nostræ veritas semper apud nos ,
fratres , & mansit & manet , & vel maxime
in baptismatis trinitate , Domino nostro di-
cente : *Ite & baptizate gentes in nomine patris* Matth.
& filii & spiritus sancti . Cum ergo manifeste 28.
sciamus hæreticos non habere nec patrem nec
filium nec spiritum sanctum , debent venien-
tes ad ecclesiam matrem nostram [13] vere re-
C nasci & baptizari , ut cancer quod habebant
& damnationis ira & erroris [14] offectura per
sanctum & cæleste lavacrum sanctificetur .

Secundinus a Cedias dixit . Cum Dominus
noster Christus dicat , *Qui non est mecum ad-* Matth.
versus me est , & Joannes apostolus eos qui 12.
ab ecclesia exeunt antichristos dicat , indubi- Joan. 2.
tanter hostes Christi , quique antichristi no-
minati sunt , gratiam baptismi salutaris mi-
nistrare non possunt . Et ideo censeo eos qui
de insidiis hæreticorum confugiunt ad eccle-
D siam baptizandos esse a nobis , qui amici ap-
pellati sumus Dei de ejus dignatione .

Felix a Bagai dixit . Sicut cæcus cæcum du- Matth.
cens simul in foveam cadunt , ita hæreticus hæ- 15.
reticum baptizans simul in mortem cadunt . Et
ideo hæreticus baptizandus est & [15] vivifican-
dus , ne nos vivi mortuis communicemus .

Polianus a Mileo dixit . Justum est hære-
ticum baptizari in ecclesia sancta .

Theogenes ab Hippone regio dixit . Secun-
dum sacramentum Dei gratiæ cælestis , quod
accepimus , unum baptisma quod est in ec-
E clesia sancta credimus .

Dativus a Badis dixit . Nos quantum in
nobis est hæreticis non communicamus , nisi
baptizati in ecclesia fuerint , & remissionem
peccatorum acceperint .

Successus ab Abbir Germaniciana dixit .
Hæreticis aut nihil licet aut totum licet . Si
possunt baptizare , possunt dare & spiritum
sanctum . Si autem spiritum sanctum dare non
possunt , quia non habent spiritum sanctum ,
nec baptizare spiritaliter possunt . Propterea
F censemus hæreticos baptizandos esse .

Fortunatus a Tuchabori dixit . Jesus Chri- Matth.
stus Dominus & Deus noster Dei patris & 16.
creatoris filius [16] super petram ædificavit ec-
clesiam suam , non super hæresim , & pote-
statem baptizandi episcopis dedit , non hære-
ticis . Quare qui extra ecclesiam sunt , &
contra Christum stantes oves ejus & gregem
spargunt , baptizare foris non possunt .

Sedatus a Tuburbo dixit . In quantum aqua
sacerdotis prece in ecclesia sanctificata abluit
delicta , in tantum hæretico sermone velut
can-

cancere infecta cumulat peccata. Quare omnibus pacificis quidem viribus nitendum est ne quis hæretico errore infectus & tinctus singulare & verum ecclesiæ baptismum detrectet accipere; quo quisquis non fuerit baptizatus regno cælorum [9] fiet alienus.

Privatianus a Sufetula dixit. Qui hæreticos potestatem baptizandi habere dicit dicat prius quis hæresim condiderit. Si enim hæresis a Deo est, habere & indulgentiam divinam potest. Si vero a Deo non est, quomodo gratiam Dei aut habere aut conferre alicui potest?

Privatus a Sufibus dixit. Qui hæreticorum baptismum probat, quid aliud quam hæreticis communicat?

Hortensianus a Laribus dixit. Quot sint baptismi viderint aut præsumptores aut fautores hæreticorum. Nos unum baptisma, quod non nisi in ecclesia novimus, ecclesiæ vindicamus. Aut quomodo possunt in nomine Christi aliquem baptizare quos ipse Christus dicit adversarios suos esse?

Cassius a Macomadibus dixit. Cum baptismata duo esse non possint, qui hæreticis baptisma concedit sibi tollit. Censeo itaque flebiles & tabidos hæreticos baptizandos esse cum ad ecclesiam venire cœperint, & sacra & divina lavatione lotos, & lumine vitæ illuminatos, non hostes, sed pacificos, non alienos, sed fidei Domini domesticos, non adulteros, sed Dei filios, non erroris sed salutis effectos, in ecclesiam recipi, absque his qui de ecclesia fideles supplantati ad hæresis tenebras transierant, sed eos per manus impositionem restituendos.

Alius Januarius a Vico Cæsaris dixit. Si non obtemperat error veritati, multo magis veritas non consentit errori. Et ideo nos ecclesiæ assistimus, in qua præsidemus, ut baptismum ejus ipsi soli vindicantes, eos quos ecclesia non baptizavit baptizemus.

Alius Secundinus a Carpis dixit. Hæretici christiani sunt, an non? Si christiani sunt, cur in ecclesia Dei non sunt? Si christiani non sunt, [18] quomodo christianos faciunt? Aut
Matt.12. quo pertinebit sermo Domini dicentis: *Qui non est mecum, adversus me est, & qui non mecum colligit spargit*. Unde constat super filios alienos & soboles antichristi spiritum sanctum per manus impositionem tantummodo non posse descendere, cum manifestum sit hæreticos baptisma non habere.

Victoricus a Thabraca dixit. Si licet hæreticis baptizare & remissam peccatorum dare, quid illos infamamus & hæreticos appellamus?

Alius Felix ab Uthina dixit. Nemini dubium est, sanctissimi consacerdotes, non tantum posse humanam præsumptionem quantum Domini nostri Jesu Christi adorandam & venerabilem majestatem. Memores ergo periculi, hoc quoque non tantum observare debemus, verum etiam ab omnibus nobis confirmari oportet ut omnes hæretici qui ad sinum matris ecclesiæ accurrunt baptizentur, ut mens hæretica, quæ diuturna tabe polluta est, sanctificatione lavacri purgata in melius reformetur.

Quietus a Buruch dixit. Qui fide vivimus, obsequi iis quæ instruendis nobis ante prædi-

A cta sunt credula observatione debemus. Nam scriptum est apud Salomonem: *Qui baptizatur a mortuo, quid proficit lavatio ejus?* Eccli.43. Quod utique de his qui ab hæreticis tinguntur & de tingentibus loquitur. Si enim qui apud illos baptizantur per remissionem peccatorum vitam æternam consequuntur, cur ad ecclesiam veniunt? Si vero a mortuo salutis nihil accipitur, ac propterea agnito errore pristino ad veritatem cum pœnitentia revertuntur, uno vitali baptismate, quod in ecclesia catholica est, sanctificari debebunt.

B Castus a Sicca dixit. Qui contempta veritate præsumit consuetudinem sequi, aut circa fratres invidus est & malignus, quibus veritas revelatur, aut circa Deum ingratus est, cujus inspiratione ecclesia ejus instruitur.

Euchratius a Thenis dixit. Fidem nostram & baptismatis gratiam & legis ecclesiasticæ regulam Deus & Dominus noster Jesus Christus suo ore apostolos docens perimplevit dicens: *Ite, & docete omnes gentes, baptizantes eos in* Joan.14. *nomine patris & filii & spiritus sancti*. Falsum
C ergo hæreticorum baptisma & iniquum a nobis pellendum est & omni [9] detestatione refutandum, de quorum ore virus, non vita, nec gratia cælestis, sed blasphemia trinitatis exprimitur. Et ideo venientes ad ecclesiam hæreticos integro & catholico baptismate baptizari debere manifestum est, ut [10] a blasphemia suæ præsumptionis purificati possint spiritus sancti gratia reformari.

Libosus a Vaga dixit. In evangelio Dominus, *Ego sum*, inquit, *veritas*. Non dixit, Joan. 10.
D *Ego sum consuetudo*. Itaque veritate manifestata cedat consuetudo veritati, ut etsi in præteritum quis in ecclesia hæreticos non baptizabat nunc baptizare incipiat.

Lucius a Thebeste dixit. Hæreticos blasphemos atque iniquos verbis variis decerpentes sancta & adorabilia scripturarum verba execrandos censeo, & ideo exorcizandos & baptizandos esse.

Eugenius ab Ammedera dixit. Et ego hoc idem censeo, hæreticos baptizandos esse.

Item alius Felix [11] ab Amaccora dixit. Et
E ego ipse secutus divinarum scripturarum auctoritatem baptizandos hæreticos esse censeo, sed & eos qui apud schismaticos baptizatos se esse contendunt. Si enim secundum cautum Christi privatus fons noster est, intelligant cuncti ecclesiæ nostræ adversarii quia alienus esse non potest, nec duobus populis salutarem aquam tribuere potest ille qui unius gregis pastor est. Et ideo manifestum est nec hæreticos nec schismaticos aliquid cæleste posse suscipere, qui a peccatoribus hominibus & ab ecclesia extraneis
F audeant accipere. Quando danti locus non est, utique nec accipienti prodest.

Item alius Januarius Muzulensis dixit. Miror quod cum omnes confiteantur unum esse baptisma, non omnes intelligant ejusdem [12] baptismatis unitatem. Ecclesia enim & hæresis duæ & diversæ res sunt. Si hæretici habent baptisma, nos non habemus. Si autem nos habemus, hæretici habere non possunt. Dubium autem non est ecclesiam solam baptismum Christi possidere, quæ sola possideat & gratiam Christi & veritatem.

Adel-

Adelphius a [13] Thasvalte dixit. Sine causa quidam falso & invidioso verbo impugnant veritatem ut rebaptizare nos dicant, quando ecclesia hæreticos non rebaptizet, sed baptizet.

Demetrius Aleptiminus dixit. Unum baptisma nos custodimus, quia ecclesiæ catholicæ soli sem suam vindicamus. Qui autem dicunt quia hæretici vere & legitima baptizant, ipsi sunt qui non unum sed multa baptismata faciunt. Nam cum hæreses multæ sint, pro earum numero & baptismata computabuntur.

Vincentins a Thibari dixit. Hæreticos scimus esse pejores quam ethnicos. Si ergo conversi ad Dominum venire voluerint, habemus utique regulam veritatis, quam Dominus præcepto divino mandavit apostolis dicens: *Ite, in nomine meo manum imponite, dæmonia expellite*. (Matt. 16.) Et alio loco: *Ite, & docete gentes, baptizantes eos in nomine patris & filii & spiritus sancti*. (Matt. 28) Ergo primo per manus impositionem in exorcismo, secundo per baptismi regenerationem, tunc possunt ad Christi pollicitationem venire. Alias autem fieri censeo non debere.

Marcus a Mactari dixit. Mirandum non est si hæretici hostes atque impugnatores veritatis rem sibi vindicant potestatis & dignationis alienæ. Sed illud mirandum est quod quidam nostri prævaricatores veritatis hæreticis suffragantur & christianis adversantur. Propterea decernimus hæreticos baptizandos essa.

Sattius a Sicilibba dixit. Si hæreticis in baptismo sua peccata donantur, sine causa ad ecclesiam veniunt. Nam cum in die judicii peccata sint quæ puniuntur, nihil est quod timere possint hæretici de judicio Christi, si sunt remissionem peccatorum consecuti.

Victor a Gor dixit. Cum peccata non nisi in ecclesiæ baptismo remittantur, qui hæreticum ad communicationem sine baptismo admittit, utrumque contra rationem facit, nec hæreticos purgat, & christianos inquinat.

Aurelius ab Utica dixit. Cum dicat apostolus non communicandum peccatis alienis, (1 Tim. 5.) quid aliud quam peccatis alienis communicat qui hæreticis sine ecclesiæ baptismo communicat? Et ideo censeo baptizandos esse hæreticos ut accipiant remissam peccatorum, & sic illis communicetur.

Jambus a Germaniciana dixit. Qui hæreticorum baptisma probant, nostrum improbant, ut extra ecclesiam, non dicam lotos, sed sordidatos, negent in ecclesia baptizari oportere.

Lucianus a Rucuma dixit. Scriptum est: *Et vidit Deus lucem quia bona est, & divisit inter lucem & tenebras*. (Gen. 1.) Si potest luci & tenebris convenire, potest nobis & hæreticis aliquid esse commune. Propterea censeo hæreticos baptizandos esse.

Pelagianus a Luperciana dixit. Scriptum est: *Aut enim Dominus tuus Deus est, aut Baal Deus est*. (3. Reg. 18.) Ita & nunc, aut ecclesia ecclesia est, aut hæresis ecclesia est. Porro si hæresis ecclesia non est, quomodo esse apud hæreticos baptisma ecclesiæ potest?

Jader a Midila dixit. Scimus non esse nisi unum baptisma in ecclesia catholica. Et ideo non debemus admittere hæreticum nisi baptizatus apud nos fuerit, ne se putet extra ecclesiam catholicam baptizatum esse.

Item alius Felix a Marazana dixit. Una fides, unum baptisma, sed ecclesiæ catholicæ, cui soli licet baptizare.

Paulus ab Obba dixit. Me non movet si aliquis ecclesiæ fidem & veritatem non vindicat, quando apostolus dicat: *Quid enim si exciderunt a fide quidam illorum? Numquid infidelitas eorum fidem Dei evacuavit? Absit. Est enim Deus verax, omnis autem homo mendax*. (Rom. 3.) Si autem Deus verax est, quomodo esse apud hæreticos baptismi veritas potest, apud quos Deus non est?

Pomponius a Dionysiana dixit. Manifestum est hæreticos non posse baptizare & remissionem peccatorum dare, qui potestatem non habent ut aut solvere aut ligare aliquid in terris possint.

Venantius a Timisa dixit. Si maritus peregre proficiscens amico suo commendasset uxorem suam custodiendam, commendatam sibi ille quanta posset diligentia conservaret, ne ab aliquo castitas ejus & sanctitas adulteraretur. Christus Dominus & Deus noster ad patrem proficiscens sponsam suam nobis commendavit. Utrumne eam incorruptam & inviolatam custodiemus, an integritatem ejus & castitatem mœchis & corruptoribus prodemus? Qui anim baptisma ecclesiæ commune cum hæreticis facit, sponsam Christi adulteris prodit.

Ahymnus ab Ausvaga dixit. Nos unum baptisma accepimus, & ipsum [14] exercemus. Qui autem dicit quia & hæreticis licet baptizare, ipse duo baptismata facit.

Saturninus a Victoriana dixit. Si licet hæreticis baptizare, excusati sunt & defensi illicita facientes. Nec video quare eos aut Christus adversarios suos aut apostolus antichristos appellaverit.

Saturninus a Thucca dixit. Gentiles quamvis idola colant, tamen summum Deum patrem creatorem cognoscunt & confitentur. [15] In hunc Marcion blasphemat, & quidam non erubescunt Marcionis baptismum probare. Quomodo tales sacerdotes sacerdutium Dei aut servant aut vindicant qui hostes Dei non baptizant, & sic illis communicant?

Marcellus a Zama dixit. Cum peccata non nisi ecclesiæ baptismo remittantur, qui hæreticum non baptizat peccatori communicat.

Irenæus ab Ululis dixit. Si ideo ecclesia hæreticum non baptizat quod dicatur jam baptizatus esse, hæresis major est.

Donatus a Cibaliana dixit. Ego unam ecclesiam & unum baptisma ejus novi. Si est qui dicat esse apud hæreticos baptismi gratiam, ante est ut ostendat & probet esse illic ecclesiam.

Zosimus a Tharassa dixit. Revelatione facta veritatis, cedat error veritati; quia & Petrus, (Gal. 2.) qui prius circumcidebat, cessit Paulo veritatem prædicanti.

Julianus a Telepte dixit. Scriptum est: *Nemo potest aliquid accipere, nisi datum fuerit illi de cælo*. (Joan. 3.) Si hæresis de cælo est, potest & baptisma dare.

Faustus a Timida regia dixit. Non sibi blandiantur qui hæreticis patrocinantur. Qui pro hæreticis ecclesiastico baptismati intercedit, illos christianos & nos hæreticos facit.

Geminius a Furnis dixit. Quidam de collegis hæreticos præponere sibi possunt, nobis non pos-

possiint. Et ideo quod semel decrevimus teneamus, ut ab hæreticis venientes baptizemus.

Rogatianus a Nova dixit. Ecclesiam Christus instituit, hæresim diabolus. Quomodo potest habere baptismum Christi synagoga satanæ?

Therapius a Bulla dixit. Qui hæreticis ecclesiæ baptisma concedit & prodit, quid aliud quam Judas sponsæ Christi exsistit?

Item alius Lucius a Membresa dixit. Scriptum est: *Deus peccatorem non audit*. (*Joan. 9.*) Hæreticus, qui peccator est, quomodo audiri in baptismo potest?

Item alius Felix a Buslacenis dixit. In hæreticis sine ecclesiæ baptismo admittendis nemo consuetudinem rationi & veritati præponat, quia consuetudinem ratio & veritas semper excludit.

Alius Saturninus ab Avitinis dixit. Si potest antichristus dare alicui gratiam Christi, possunt & hæretici baptizare, qui appellati sunt antichristi.

Quintus ab Aggya dixit. Ille potest dare aliquid qui aliquid habuerit. Hæretici autem quid possunt dare, quos constat nihil habere?

Alius Julianus a Marcelliana dixit. Si potest homo duobus dominis servire, Deo & mammonæ, (*Matth. 6.*) potest & baptisma duobus servire, christiano & hæretico.

Tenex ab Horreis Cæliæ dixit. Baptisma unum est, sed ecclesiæ. Ubi ecclesia non est, baptisma illic esse non potest.

Alius Victor ab Assuras dixit. Scriptum est quia Deus unus est, & Christus unus, & ecclesia una, & baptisma unum. (*Ephes. 4.*) Quomodo ergo illic baptizari aliquis potest ubi Deus & Christus & ecclesia una non est?

Donatulus a Capse dixit. Et ego semper hoc sensi, ut hæretici, qui nihil foris consequi possunt, quando ad ecclesiam convertuntur baptizentur.

Verulus a Rusiccade dixit. Homo hæreticus dare non potest quod non habet; multo magis schismaticus, qui quod habuit amisit.

Pudentianus a Cuiculi dixit. Novitas episcopatus effecit, fratres dilectissimi, ut sustinerem quid majores judicarent. Nam hæreses nihil habere nec posse manifestum est. Atque ita si qui ex eis venerint baptizari æquissime statutum est.

Petrus ab [16] Hippone Diarrhytorum dixit. Cum baptisma unum sit in catholica ecclesia, manifestum est non posse extra ecclesiam baptizari. Et ideo in hæresi tinctos sive in schismate venientes ad ecclesiam censeo baptizari oportere.

Item alius Lucius ab Ausafa dixit. Secundum motum animi mei & spiritus sancti, cum sit unus Deus pater Domini nostri Jesu Christi, & unus Christus, & una spes, & unus spiritus, & una ecclesia, unum debet esse & baptisma. Et ideo dico, si quid ab hæreticis motum aut factum fuerit, rescindi debere, & eos qui inde veniunt in ecclesia baptizandos esse.

Item alius Felix a Gurgitibus dixit. Ego censeo ut secundum sanctarum scripturarum præcepta baptizatus ab hæreticis illicite extra ecclesiam, cum ad ecclesiam confugere voluerit, gratiam baptismi ubi licite datur consequatur.

Pusillus a Lamasba dixit. Ego credo baptisma salutare non esse nisi in ecclesia catholica. Quidquid absque catholica fuerit simulatio est.

Salvianus a Gazausala dixit. Hæreticos nihil habere constat; & ideo ad nos veniunt ut possint accipere quod non habent.

Honoratus a Thucca dixit. Cum Christus veritas sit, magis veritatem quam consuetudinem sequi debemus, ut hæreticos, qui ideo ad nos veniunt quia foris nihil accipere potuerunt, ecclesiæ baptismo sanctificemus.

Victor ab Octavo dixit. Quod & ipsi scitis, non olim sum episcopus constitutus, & ideo exspectabam præcessorum consilium. Hoc itaque existimo, ut quicumque ex hæresi venerint sine dubio baptizentur.

Clarus a Mascula dixit. Manifesta est sententia Domini nostri Jesu Christi apostolos suos mittentis & ipsis solis potestatem a patre sibi datam permittentis, [17] quibus nos successimus eadem potestate ecclesiam Domini gubernantes & credentium fidem baptizantes. Et ideo hæretici, qui nec potestatem foris nec ecclesiam Christi habent, neminem baptizare baptismo ejus possunt.

Secundianus a Thambeis dixit. Non debemus hæreticos nostra præsumptione decipere ut in ecclesia Domini nostri Jesu Christi non baptizati, ac per hoc remissionem peccatorum non consecuti, cum judicii dies venerit nobis imputent quod per nos non sint baptizati & indulgentiam divinæ gratiæ non sint consecuti. Propter quod, cum sit una ecclesia & unum baptisma, quando ad nos convertuntur, simul cum ecclesia & ecclesiæ baptismum consequantur.

Item alius Aurelius a Chullabi dixit. Joannes apostolus in epistola sua posuit dicens: *Si quis ad vos venit, & doctrinam Christi non habet, nolite eum admittere in domum vestram, & ave illi ne dixeritis. Qui enim dixerit illi ave communicat factis ejus malis.* (*1. Joan. 1.*) Quomodo admitti tales temere in domum Dei possunt qui in domum nostram privatam admitti prohibentur? Aut quomodo cum eis sine ecclesiæ baptismo communicare possumus quibus si ave tantum dixerimus, factis eorum malis communicamus?

Litteus a Gemellis dixit. Cæcus si cæcum ducat, ambo in foveam cadunt. (*Matt. 15.*) Cum ergo hæreticos constet non posse illuminare quemquam, utpote cæcos, baptisma eorum non valet.

[18] Natalis ab Oea dixit. Tam ego præsens quam Pompejus Sabratensis, quam etiam Dioga Leptimagnensis, qui mihi mandaverunt, corpore quidem absentes, spiritu præsentes, [19] censemus quod & collegæ nostri, quod hæretici communicationem habere nobiscum non possunt, nisi ecclesiastico baptismo baptizati fuerint.

[20] Junius a Neapoli dixit. Ab eo quod semel censuimus non recedo, ut hæreticos venientes ad ecclesiam baptizemus.

Cyprianus a Carthagine dixit. Meam sententiam plenissime exprimit epistola quæ ad Jubajanum collegam nostrum scripta est, hæreti-

reticos secundum evangelicam & apostolicam A contestationem & adversarios Christi & antichristos appellatos, quando ad ecclesiam venerint, unico ecclesiæ baptismo baptizandos esse, ut possint fieri de adversariis amici & de antichristis christiani.

Expliciunt sententiæ episcoporum LXXXVII. de hæreticis baptizandis.

NOTÆ AD CONCILIUM CARTHAGINENSE.

1 Gesta hujus concilii primus omnium edidit Erasmus cum titulis gloriæ, id est, cum vocabulis confessorum & martyrum, quæ præfixa sunt nominibus quorumdam episcoporum. Hos titulos Græca versio non habet, neque editio Morelliana: eos vero satis constat non scriptos fuisse in gestis, sed additos postea a quodam studioso. Quare valde mirum est illos fuisse retentos in editione R. P. Harduini. Respondit autem sanctus Augustinus in libro sexto de Baptismo adversus Donatistas ad ea quæ episcopi in eo concilio congregati attulerunt pro confirmanda opinione sua de baptismo hæreticorum. Viderat hoc concilium Humbertus episcopus Silvæ Candidæ, qui lib. 1. adversus simoniacos cap. 9. ait: *sed & gloriosus martyr & pontifex Cyprianus quid de hæreticorum baptismate sanxerit, ex concilio ipsius evidenter cognosci poterit. Idem enim contra illud cum suis coepiscopis sanxit quod & præfati canones Apostolici.* Canones enim Apostolici, quos refert Humbertus, damnant hæreticorum baptisma. Vide notitiam Ecclesiasticam Cabassutii, pag. 7. ubi agit de canonibus Apostolorum.

2 *Afr. Num. Mauritania*] Mirum est Tripolim, quæ una erat provinciarum Africanarum, non fuisse nominatam in hoc concilio, cum constet in eo tamquam præsentes nominari Minnulum Girbitanum, Natalem Oeensem, Pompejum Sabratensem, & Diogam Leptimagnensem, qui certe erant episcopi provinciæ Tripolitanæ, præsertim cum constet Tripolim fuisse numeratam inter provincias Africæ in concilio Cabarsussitano.

3 *Episc. episcoporum*] Eo titulo olim ornati quoque sunt plures episcopi qui non erant papæ Romani. Sidonius lib. 6. epist. 1. Lupum episcopum Tricassinum vocat patrem patrum & episcopum episcoporum. Ennodius lib. 2. carm. 15. sanctum Ambrosium vocat episcopum episcoporum. Matthæus Parisius in anno 1254. loquens de morte Hugonis episcopi Eliensis, ait; *Qui sicut abbas abbatum in Anglia, ita & episcopus episcoporum coruscavit*; etiam principibus aliquando is honos habitus est, ut vocarentur episcopi episcoporum. Arriani, ut testatur Lucifer Calaritanus in libro de moriendo pro Dei Filio, Constantium imperatorem vocabant episcopum episcoporum. Monachus Sangallensis in libro de Ecclesiastica cura Caroli M. cap. 27. eum vocat episcopum episcoporum. Adgarus rex Angliæ, ut legitur in epistola Isaaci Casauboni ad Jacobum regem, & apud Joannem Seldenum in notis ad Eadmerum, vocatur pastor pastorum in synodo Anglicana sub Dunstano celebrata. Notum est Constantinum M. vocari communem episcopum apud Eusebium. Vide Cotelerii notas in epistolam Clementis ad Jacobum, & Franciscum Bernardinum Ferrarium lib. 3. cap. 2, de antiquo Ecclesiasticarum epistolarum genere.

4 *Judicium Domini*] Quinque vetera exemplaria habent *Judicem Dominum nostrum Jesum-Christum*; sed lectionem vulgatam præferunt multo plura exemplaria, ut sanctus Augustinus lib. 6. de Baptismo contra Donatistas, cap. 6.

5 *Unus & solus*] Si hæc verba simpliciter & crude acciperentur, valde periclitaretur hodie institutio episcoporum, qui non ab uno & solo Christo instituti sunt, sed etiam a pontifice Romano. Scio theologos ea de causa invenisse distinctionem ut isti objectioni eatur obviam. Ajunt enim episcopos institui quidem a Christo, sed non immediate; ea distinctio sæpe excitavit magnas lites. Nostrum non est eas discingere. Vide notas nostras ad epistolam 84. Lupi Ferrariensis.

6 *Et cetera. Nam*] Codex Gratianopolitanus: *Cetera namque quæ*.

7 *Falsi christiani*] Ita restituimus ex fide veterum librorum. Confirmant autem hanc restitutionem verba Secundini a Carpis, pag. 601. actorum concilii: *Si christiani non sunt, quomodo christianos faciunt?* Non displicet tamen lectio quæ habet *falsi-christi*.

8 *Extraneo*] Quamvis alia lectio, quæ habet *alieno*; bona sit, coactus sum mutare propter auctoritatem veterum exemplarium; etenim *extraneo* scriptum inveni in septemdecim libris nostris & in duobus Anglicanis; immo Monasteriensis, in quo legitur *externo*, probat hanc mutationem esse legitimam; infra in allocutione Sedati a Tuburbo, pag. 600. pro *alienus* codex Gratianopolitanus habet *extraneus*.

9 *Unitatem spiritus*] Codex Fuxensis *unitatem* SPS *vel* CHI *in vinculo vel communione pacis*. Vide Lucium Cælium Calcagninum, lib. 4. epist. 9.

10 *Deus spiritus est*] Vide librum domni Petri Constant, in quo confirmantur vindiciæ veterum codicum, pag. 57.

11 *Itemq. ad Stephanum*] Ita scriptum est in editionibus, & in omnibus fere libris veteribus. Quæ verba desunt in Fuxensi, recte autem omissa in illo fuisse & deleri debere hinc colligitur quod certum sit nullam antea litterarum Cypriani ad Stephanum mentionem fieri in hac synodo, uti recte observavit sanctus Augustinus, lib. 6. de Baptismo contra Donatistas, cap. 15. ubi etiam scribit se epistolam illam Cypriani ad Stephanum non vidisse. Verum id probat istud additamentum esse vetus. Vide supra pag. 289.

12 *Sanct. testimonior.*] Octo libri veteres, & in his Seguierianus habent *sanctimoniorum*. Alii sex *sanctissimorum*, omissa voce *testimoniorum*, quæ deest etiam apud Augustinum; pro quo Lætiensis habet *decretorum*. Vide notas Benedictinorum nostrorum ad librum sextum Augustini de Baptismo contra Donatistas, cap. 15. Vide supra pag. 74.

13 *Vere renasci*] Mala non est lectio quorumdam veterum librorum in quibus scriptum est *venire, nasci & baptizari*. Unus meus multum confirmat hanc lectionem; habet enim *venire & nasci & baptizari*: eam quoque confirmare videntur verba Cassii a Macomadibus, pag. 601. *cum ad ecclesiam venire cœperint*. Vide quæ dicta sunt a nobis ad epistolam ad Donatum, pag. 13

14 *Offectura*] Hanc lectionem inveni in eodem libro meo veteri & in pluribus aliis, tum etiam apud Augustinum, lib. 6. de Baptismo contra Donatistas, cap. 17. Codex Seguierianus & quidam alii præferunt *damnationis iram & erroris effecturam*.

15 *Vivificandus*] Ita restituimus ex fide veterum manuscriptorum. Vide notas ad librum de oratione Dominica.

16 *Super petram*] Ita sanctus Augustinus in loco paulo ante laudato. Ita etiam scripsit Erasmus, ita quoque ego reperi in quinque codicibus antiquis. Aliam lectionem quæ habet *super Petrum*, legi in codice Seguieriano & in aliis tredecim: & sic quoque scriptum esse in codicibus manuscriptis operum sancti Augustini monent eruditissimi monachi Benedictini qui postremam operum ejus editionem curarunt. Atque ego sane, qui scio sanctum Cyprianum frequenter scribere Ecclesiam esse fundatam super Petrum, facile eam lectionem prætulissem, quæ nititur auctoritate plurimorum veterum librorum, nisi animadvertissem comparationem hic institui inter Ecclesiam & hæresim, adeoque retinendam esse vocem *petram*, in qua ædificatur Ecclesia, ut ait Augustinus; infra in allocutione Januarii Muzulensis, pag. 602. legitur: *Ecclesia & hæresis duæ diversæ res sunt*.

17 *Fiet alienus*] Codex Gratianopolitanus *fiet extraneus*.

18 *Quom. chr. faciunt*] Ista desunt in quinque antiquis codicibus & apud Augustinum, & pro iis legitur simpliciter *fiunt*, ut scribendum videatur, *si christiani non sunt, fiunt*, quomodo post hæc edita scriptum vidimus in codice sancti Arnulphi, Fiunt enim, non nascuntur

ſcuntur chriſtiani, uti obſervatum eſt ſupra pag. 13.

19 *Deteſtatione*] Septemdecim libri veteres habent *conteſtatione*, Bigotianus *omni conſtantia vel conteſtatione*.

20 *A blaſphemia*] Ut ita ſcriberem me compulit auctoritas quindecim veterum exemplarium. Antea legebatur *a blaſphemia ſuæ præſumptione*. Quæ ſane lectio habetur in quibuſdam codicibus antiquis.

21 *Ab Amaccora*] Neſcio quomodo accidit ut ita ſcriberem. Nam certum eſt ſcribi debere *a Bamaccura*, ut patet ex iis quæ a me annotata ſunt in notis ad collationem Carthaginenſem inter Catholicos & Donatiſtas, pag. 236. Cum autem propterea editionem meam iſtius collationis conſulerem, forte evenit ut inciderem in paginam 122. ubi monui virum ſumme doctum & mihi numquam ſine laude nominandum Jacobum Sirmondum erraviſſe, cum ſcripſit illam factam eſſe altero anno poſt conſulatum Varonis, eo in primis argumento quod ex Auguſtino colligatur peractum eſſe jejunium Pentecoſtes paulo ante collationem. Cum hæc mea obſervatio certa ſit, & nihil ad eam deſtruendam afferri poſſit, miror R. P. Joannem Harduinum virum multæ lectionis & eruditionis, inſinuare voluiſſe in tomo primo editionis ſuæ Conciliorum, pag. 1043. ſtandum eſſe opinioni Sirmondi. Quod ideo iſtic annoto, ne quis deinceps in hoc fallatur. Utinam Harduinus voluiſſet ſequi editionem meam geſtorum, quæ certe, abſit verbo invidia, multo melior eſt ea quam ille dedit.

22 *Baptiſmatis unitatem*] Codex Gratianopolitanus *baptiſmi veritatem*.

23 *Thaſvalte*] Codex Seguierianus *Thaſvalva a Libie*.

24 *Exercemus*] Antea legebatur *tenemus & exercemus*. Sed *tenemus &* non exſtat in codice Seguieriano neque in aliis veteribus. Anonymus in libro de rebaptiſmate, *baptiſmate quod interim exercebat*.

25 *In hunc Marcion*] Codex Seguierianus; *In hunc Marcionis baptiſmum ejus novo ſic erit qui dicat eſſe apud hæreticos baptiſmi gratiam, ante eſt ut oſtendat probare quomodo tales ſacerdotes ſacerdotium*.

26 *Hippone Diarr.*] Plinius lib. 5. cap. 4. *ab oppido quod Hipponem dilutum vocant; Diarrhytum a Græcis dictum propter aquarum irrigua*; ſitum fuiſſe in litore Africæ docent Plinius & Mela. Vide notas noſtras ad collationem Carthaginenſem, pag. 222.

27 *Quib. nos ſucceſſimus*] Vide ſupra in notis ad librum de habitu Virginum, pag. 363.

28 *Nat. ab Oea*] In provincia Tripolitana, uti diximus; ſitam illam fuiſſe inter duas Syrtes docet Plinius, lib. 5. cap. 4. Et tamen Ptolomæus Sabratam, Oeam & Leptim magnam, quæ certe ſunt civitates provinciæ Tripolitanæ, locat in parva Syrte, nimirum, ut opinor, quod viciniores ſint minori quam majori. Neſcio autem an non Virgilius, qui libro quinto Æneidos poſt inhoſpitam Syrtim locat deſertam ſiti regionem, per deſertam ſiti regionem intellexerit Tripolitanos vicinos inhoſpitæ Syrti. Civitas *Oeenſis* legendum eſt apud Martianum Capellam lib. 6. non *Oceſis*. Ex Oea porro uxorem accepiſſe Apulejum docet ſanctus Auguſtinus in epiſtola ad Marcellinum; & Apulejus ipſe ſcribit ſe fuiſſe factum civem Oeenſem. Vide Cujacium lib. 8. obſervat. cap. 27.

29 *Cenſemus quod & collegæ*] Codex Gratianopolitanus *cenſemus quam hæretici qui in domum noſtram privatam admiſſi prohibentur nobiſcum, & collegæ noſtri cum eis communem habere non poſſunt*. Codex Seguierianus habet uti nos edidimus, niſi quod vox *nobiſcum* ibi deeſt, haud dubie per oſcitantiam librarii.

30 *Junius*] In codice Corbejenſi & in Fuxenſi: *Januarius a Neapoli*.

---

[1] LIBER
DE SPECTACULIS.

A CYPRIANUS [2] plebi in evangelio ſtanti ſalutem. Ut me ſatis contriſtat & animum meum graviter affligit cum nulla mihi [3] ſcribendi ad vos porrigitur occaſio, detrimentum eſt enim meum vobiſcum non colloqui, ita nihil mihi tantam lætitiam hilaritatemque reſtituit quam cum adeſt rurſus occaſio. Vobiſcum me eſſe arbitror cum vobis per litteras loquor. Quamquam igitur ita ſe hæc
B habere quæ dico certos vos eſſe ſciam nec quidquam de verborum meorum veritate dubitare, tamen etiam argumentum ſinceritatem rei aſſerit. Nam cum nulla prorſus præteritur occaſio, probatur affectio. Quamvis ergo certus ſim vos non minus eſſe in [4] vitæ actu graves quam in ſacramento fideles, tamen, quoniam non deſunt vitiorum aſſertores blandi & indulgentes patroni qui præſtant [5] vitiis auctorita-
C tem &, quod eſt deterius, cenſuram ſcripturarum cæleſtium in advocationem criminum convertunt, quaſi [6] ſicut innocens ſpectaculorum ad remiſſionem animi appetatur voluptas, nam & eo uſque enervatus eſt eccleſiaſticæ diſciplinæ vigor & ita omni languore vitiorum præcipitatur in pejus ut jam non vitiis excuſatio ſed auctoritas detur, placuit paucis vos nunc non inſtruere, ſed inſtructos admonere,
D ne quia male ſunt vincta vulnera, ſanitatis obductæ perrumpant cicatricem. Nullum enim malum difficilius exſtinguitur quam quod faciles reditus habet, dum & multitudinis conſenſu aſſeritur, & excuſatione blanditur. Non

A pudet, non pudet inquam fideles homines & chriſtiani ſibi nominis auctoritatem vindicantes ſuperſtitiones vanas gentilium cum ſpectaculis mixtas [7] de ſcripturis cæleſtibus vindicare & divinam auctoritatem idololatriæ conferre. Nam quomodo id quod in honore alicujus idoli ab ethnicis agitur a fidelibus chriſtianis ſpectaculo frequentatur, & idololatria gentilis aſſeritur, & in contumeliam Dei religio vera & divina
B calcatur. Pudor me tenet præſcriptiones eorum in hac cauſa & patrocinia referre. Ubi, inquiunt, ſcripta ſunt iſta, ubi prohibita? Alioquin & auriga eſt Iſrael Helias, & ante 4. Reg. 2.
arcam David ipſe ſaltavit. [8] Nabla, cynares, 2. Paral.
æra, tympana, tibias, citharas, choros le- 15.
gimus. Apoſtolus quoque dimicans ceſtus & Epheſ.
colluctationis noſtræ adverſus ſpiritalia nequi- 6.
tiæ proponit certamen. Rurſus cum de ſta-
C dio ſumit exempla, coronæ quoque collocat præmia. Cur ergo homini chriſtiano fideli non liceat ſpectare quod licuit divinis litteris ſcribere? Hoc in loco non immerito dixerim longe melius fuiſſe iſtis nullas litteras noſſe quam ſic litteras legere. Verba enim & exempla quæ ad exhortationem evangelicæ virtutis poſita ſunt ad vitiorum patrocinia transferuntur; quoniam non ut ſpectarentur iſta ſcripta
D ſunt, ſed ut animis noſtris inſtantia major excitaretur in rebus profuturis, dum tanta eſt apud ethnicos in rebus non profuturis. Argumentum eſt ergo excitandæ virtutis, non permiſſio ſive libertas ſpectandi gentilis erroris,

ut per

ut per hoc animus plus accendatur ad evangelicam [A] virtutem propter divina præmia cum per omnium laborum & dolorum calamitatem concedatur pervenire ad æterna compendia. Nam quod Helias auriga est Israelis non patrocinatur spectandis circensibus. In nullo enim is circo cucurrit. Et quod David in conspectu Dei choros egit nihil adjuvat in theatro sedentes christianos fideles. Nulla enim obscœnis motibus membra distorquens desaltavit Grææ libidinis fabulam. Nabulæ, cynaræ, tibiæ, tympana, citharæ Domino servierunt, non [B] idolis. Non igitur præscribatur ut spectentur illicita, a diabolo artifice ex sanctis in illicita mutata sunt. Præscribat igitur istis pudor, etiamsi non possunt sanctæ litteræ. Quædam enim scriptura magis providet in præcipiendo. Verecundiam passa plus interdixit quia tacuit. Veritas, si ad hæc usque descenderet, pessime de fidelibus suis sensisset. Nam & plerumque in præceptis quædam utilius tacentur. Admonent sæpe dum interdicuntur. Ita etiam tacentur dum in litteris scripta sunt, & præceptorum loco severitas loquitur, & ratio do- [C] cet quæ scriptura conticuit. Secum tantummodo unusquisque deliberet, & cum persona professionis suæ loquatur, & nihil umquam indecorum geret. Plus enim ponderis habebit conscientia quæ nulli se alteri debebit nisi sibi. Quid scriptura interdixit? Prohibuit enim spectari quod prohibet geri. Omnia inquam ista spectaculorum genera damnavit quando idololatriam sustulit [9] ludorum omnium matrem, unde hæc vanitatis & levitatis monstra venerunt. Quod enim spectaculum sine idolo, [D] quis ludus sine sacrificio, quod certamen non consecratum mortuo? Quid inter hæc christianus fidelis facit? Si idololatriam fugit, quid qui jam sanctus sit de rebus criminosis voluptatem capit? Quid contra Deum superstitiones probat, quas amat dum spectat? Ceterum sciat omnia hæc inventa dæmoniorum esse, non Dei. Impudenter in ecclesia dæmonia exorcizat quorum voluptates in spectaculis laudat; & cum semel illi renuntians, rescissa sit res omnis in baptismate, dum post Christum ad diaboli spectaculum vadit, Christo [E] tamquam diabolo renuntiat. Idololatria, ut jam dixi, ludorum omnium mater est; quæ ut ad se christiani fideles veniant, blanditur illis per oculorum & aurium voluptatem. [10] Romulus Conso quasi consilii deo ob rapiendas Sabinas circenses primus consecravit. Ceterum reliqui, dum urbem fames occupasset, ad avocationem populi acquisiti sunt ludi scenici, Cereri & Libero dicati postmodum reliquisque idolis & mortuis. Græca illa certamina vel in [11] cantibus, vel in fidibus, vel [F] in vocibus, vel in viribus præsides suos habent varia dæmonia & quidquid est aliud quod spectantium aut oculos movet aut delinit aures. Si cum origine sua & institutione quæratur, causam præfert aut idolum aut dæmonium aut mortuum. Ita diabolus artifex, quia idololatriam per se nudam sciebat horreri, spectaculis miscuit, ut per voluptatem posset amari. Plura prosequi quid est necesse vel sacrificiorum in ludis genera monstruosa describere, inter quæ nonnumquam & homo fit hostia latrocinio sacerdotis, dum cruor etiam de jugulo calidus exceptus spumanti patera, dum adhuc fervet, & quasi sitienti idolo in faciem jactatus crudeliter propinatur, & inter voluptates spectantium quorumdam mors erogatur, ut per cruentum spectaculum sævire discatur, quasi parum sit homini privata sua rabies, nisi illam & publice discat. In pœnam hominis fera rabida nutritur in deliciis, ut sub spectantium oculis crudelius insaniat. Erudit artifex belluam; quæ clementior fortasse fuisset, si non illam magister crudelior sævire docuisset. Ergo, ut taceam quidquid latius idololatria probat, quam vana sunt ipsa certamina, lites in coloribus, contentiones in cursibus, favores in honoribus, gaudere quod equus velocior fuerit, mœrere quod pigrior, annos pecoris computare, consules nosse; ætates discere, prosapiam designare, avos ipsos atavosque commemorare. Quam hoc totum otiosum negotium, immo quam turpe & ignominiosum, hunc inquam memoriter totam equini generis sobolem computantem & sine offensa spectaculi cum magna velocitate referentem? [12] Parentes Christi si præroges, nescit, ut infelicius sit & scire. Quod si rursus prærogem quo ad aliquod spectaculum nescit, aut infelicior, si scit. Quod si rursum prærogem quo ad illud spectaculum itinere pervenerit, confitebitur per luparum, per prostitutarum nuda corpora, per publicam libidinem, per dedecus publicum, per vulgarem lasciviam, per communem omnium contumeliam. Cui ut non objiciam quod fortasse commisit, vidit tamen quod committendum non fuit, & oculos ad idololatriæ spectaculum per libidinem duxit, ausus [13] secum sanctum in lupanar ducere, si potuisset; qui festinans ad spectaculum, [14] dimissus e dominico & adhuc [15] gerens secum, ut assolet, eucharistiam inter corpora obscœna meretricum [16] Christi sanctum corpus infidelis iste circumtulit, plus damnationis meritus de itinere quam de spectaculi voluptate. Sed ut de hoc scenæ inquinamento inverecundo jam transitum faciam, pudet referre quæ dicuntur, pudet etiam accusare quæ fiunt, [17] argumentorum strophas, adulterorum fallacias, mulierum impudicitias, scurriles jocos, parasitos sordidos, ipsos quoque patresfamilias togatos modo stupidos, modo obscœnos, in omnibus stolidos, in omnibus inverecundos. Et cum nulli hominum aut generi aut professioni ab improborum istorum sermone parcatur, ab omnibus tamen ad spectaculum convenitur. Commune dedecus delectat, videre vel recognoscere otia vel discere. Concurritur illic ad pudorem publicum lupanaris, ad obscœnitatis magisterium, ne quid secreto minus agatur quam quod in publico discitur; & [18] inter ipsas leges docetur, quidquid legibus interdicitur. Quid inter hæc christianus fidelis facit cui vitia non licet nec cogitare, quid oblectatur simulacris libidinis, ut in ipsis deposita verecundia audacior fiat ad crimina? Discit & facere dum consuescit videre. Illæ tamen quas infelicitas sua ad servitutem inseruit & prostravit, libidines publicas occultant, & dedecus suum de latebris consolantur. Erubescunt videri etiam quæ pudorem vendi-

vendiderunt. At istud publicum monstrum omnibus videntibus geritur, & prostitutarum transitur obscœnitas. Quæsitum est quomodo [19] adulterium oculis admitteretur. Huic dedecori condignum dedecus superducitur. Homo [20] fractus omnibus membris, & vir ultra [21] muliebrem mollitiem dissolutus, cui ars sit verba manibus expedire; & propter unum nescio quem nec virum nec feminsm commovetur eivitas tota ut desaltentur fabulosæ antiquitatum libidines. Ita amatur quidquid non licet ut quæ etiam ætas absconderat, sub oculorum memoriam reducsntur. Non est libidini satis malis suis uti præsentibus, nisi suum de spectaculo facist in quo etiam superior ætas erraverat. Non licet inqusm adesse christianis fidelibus, non licet omnino, nec illis quos ad delinimenta aurium sd omnes ubique Græcia instructos suis vanis artibus mittit. Clangores tubæ bellicos alter imitatur rancos, alter lugubres sonos spiritu tibiam inflante moderatur, alter cum choris & cum hominis canora voce contendens spiritu suo, quem de visceribus suis in superiora corporis nitens hauserat, tibiarum foraminibus modulatur; nunc effuso, & nunc intus occluso atque in aerem pro certis forsminum meatibus emisso, nunc in articulos sonum frangens, loqui digitis elsborat, ingratus artifici qui linguam dedit. Quid loquar comicas & inutiles curas, quid illas magnas tragicæ vocis insanias, quid nervos cum clamure commissos? Hæc etiam si non essent simulaeris dicata, adeunda tamen & spectanda non essent christianis fidelibus; quoniam etsi non haberent erimen, habent in se maximam & parum congruentem fidelibus vsnitatem. Nam illa altera reliquorum dementia est manifesta otiosis hominibus negotiatio; & prima victoria est ut ultra modum humanum venter esurire potuisset super titulo coronatæ edacitatis flagitiosæ nundinæ; ictibus vulnerum infelix facies locatur ut infelicior venter saginetur. Quam fœda prætereа ista luctamina, vir infra virum jacens amplexibus inhonestis & nexibus implicstur. In tali certamine viderit vel vincat, pudor tamen victus est. Ecce tibi alter nudus salit, alter orbem æreum contentis in aerem viribus jactat. Hæc gloria non est, sed dementia. Denique remove spectatorem, reddideris vanitatem. Fugienda sunt ista a chtistianis fidelibus, ut jam frequenter diximus, tam vana, tam perniciosa, tam sacrilega spectacula, a quibus & oculi nostri & aures essent custodiendæ. Citn in hoc assuescimus quod audimus, quod videmus. Nsm cum mens hominis ad vitia ipsa ducatur, quid faciet, si habuerit exempls naturæ corporis lubrica quæ sponte corruit, quid faciet, si fuerit impulsa? Avocandus est igitur animus ab istis. Habet christianus spectacula meliora, si velit, habet veras & profuturas volupta-

A tes, si se recognoverit. Et ut omittam illa quæ nondum contemplari possunt, habet istam mundi pulcritudinem, quam videat atque miretur, solis ortum aspiciat, rursus occasum mutuis vicibus dies noctesque revocantem, globum lunæ temporum cursus incrementis suis decrementisque signantem, astrorum micantium choros & assidue de summa mobilitste fulgentes, anni totius per vices summs de summo membra divisa, & dies ipsos cum noctibus per horarum spatia digestos, terræ mo-

B lem libratam cum montibus, & proflua fluminа cum snis fontibus, extensa msria cum suis fluctibus atque litoribus, interim constantem pariter summa conspiratione nexibusque concordiæ extensum aerem medium tenuitate sua cuncta vegetsntem, nunc imbres contractis nubibus profundentem, nunc serenitatem refecta raritate revocantem, & in omnibus istis incolas proprios, in aere aves, in aquis pisces, in terra hominem. Hæc inquam & alia opera divina sint christisnis fide-

C libus spectacula. Quod theatrum humanis manibus exstructum istis operibus poterit comparari? Magnis licet lapidum molibus exstruatur, cristæ sunt montium altiores, & auro licet tecta lsquearia resplendeant, astrorum fulgore vincentur. Numquam humana opera mirabitur quisquis se recognoverit filium Dei. Dejicit se de culmine generositatis suæ qui admirari aliquid præter Dominum potest. Scripturis inquam sacris incumbat christianus fidelis; & ibi inveniet condigna fidei spectacula.

D Videbit instituentem Deum mundum suum, & cum ceteris snimalibus hominis illam admirabilem fabricam melioremque facientem. Spectabit mundum in delictis suis, justa naufragia, piorum præmia, impiorumque supplicia, maria populo siccata, & de petra rursus populo maria porrecta. Spectabit de cælo descendentes messes, non ex aratro impressas, flumina transitus siccos refrenatis aquarum agminibus exhibentia. Videbit in quibusdam fidem cum igne luctantem, feras religione su-

E peratas & in mansuetudinem conversas. Intuebitur & animas ab ipsa etiam morte revocatas. Considerabit etiam de sepulcris admirabiles ipsorum consumtorum jam ad vitam corporum reductas, & in his omnibus majus jam videbit spectaculum, diabolum illum, qui totum [22] detriumphaverst mundum, sub pedibus Christi jacentem. Quam hoc decorum spectaculum, fratres, quam jucundum, quam necessarium? intueri semper spem suam, & oculos aperire ad salutem suam. Hoc est spe-

F ctaculum quod videtur etiam luminibus amissis. Hoc est spectsculum quod non exhibet prætor aut consul, sed qui est solus & ante omnia & super omnia, immo ex quo omnia, pater Domini nostri Jesu Christi, cui laus & honor in sæcula sæculorum. Opto vos, fratres, semper bene valere. Amen.

NOTÆ AD LIBRUM DE SPECTACULIS.

1 PRima libri istius editio prodiit ex officina Pauli Manutii. Rarissima sunt vetera illius exemplaria, Morellius, Goulartius & Rigaltius nullum habuerunt, neque Angli: ego habui duo, unum ex bibliotheca monasterii sancti Dionysii Remensis, aliud quod fuit olim collegii Fuxensis, ex Colbertina. Horum librorum auctoritate emendavi hunc librum, nihil addens de meo neque mutans. Variæ autem sunt virorum eruditorum opiniones de ejus auctore. Quidam illum decretorio judicio abjudicant Cypriano; contra plures viri

docti & eruditi, nimirum illustrissimus cardinalis Baronius, Jacobus Pamelius, Petrus Faber Sanjorianus, Jacobus Sirmondus, Desiderius Heraldus, ac fortasse alii, illum citant tamquam genuinum Cypriani factum, etiam illustrissimus cardinalis Bellarminus videtur existimasse esse Cypriani. Ego in ea opinionum diversitate, nemini præjudicans, arbitratus sum non esse temere sejungendum a legitimis sancti martyris operibus, præsertim cum observatum a nonnullis sit non ita discrepare a stilo ejus, ut quidam existimarunt.

2 *Plebi in ev. stanti*] Sic liber Novatiani de cibis Judaicis, si vera est inscriptio, inscriptus est *plebi in evangelio perstanti*.

3 *Scribendi occasio*] Plures sunt sancti martyris epistolæ eodem sensu scriptæ.

4 *Vita actu*] Codex Fuxensis, *justis actibus*.

5 *Vitiis*] Idem codex, *flagitiis*.

6 *Sicut innocens*] Veteres libri, *sine culpa innocens*.

7 *De scripturis cal.*] Eodem modo tractat hoc argumentum magister Cypriani Tertullianus in libro suo de Spectaculis.

8 *Nabla*] Vide Hospinianum lib. 2. de templis cap. 33. pag. 309.

9 *Ludor. o. matrem*] Vide Ovidium lib. 5. Fastorum, & Petrum Fabium Sanjorianum lib. 4. Agonisticon cap. 3. ubi fuse ista explicat. Vide etiam librum Tertulliani de Spectaculis.

10 *Romulus Conso*] Vide supra pag. 456.

11 *Cantibus*] Codex Fuxensis, *fletibus*. Quæ postea sequuntur, Faber cap. 4. fere putat esse ex glossemate.

12 *Parentes Christi*] Ita codex Fuxensis. Alius & editio Manutii *partes* errore manifesto: comparatio est inter genealogiam equi & genealogiam Christi; scit iste Christianus genealogiam equi, nescit genealogiam Christi. Turpe & miserabile.

13 *Secum sanctum*] Codex Fuxensis, *secum corpus quod est sanctum*. Codex Remensis & editiones, *secum Spiritum sanctum*.

14 *Dimissus e dominico*] Codex ex quo liber iste editus est a Manutio non habebat *e dominico*, & propterea appositus est in illa editione astericus, ut intelligi daretur aliquid hic deesse. Pamelius laudat manuscriptum in quo scriptum erat *dimissus e dominico*, ut in codice Remensi; Fuxensis habet *amisso dominico* per errorem librarii.

15 *Gerens eucharistiam*] Vide supra pag. 203. & quæ notata sunt ad librum de Bono patientiæ.

16 *Christi sanctum*] Emendatum ex libro Fuxensi.

17 *Argument. strophas*] Ita veteres libri. Antea legebatur *agentium strophas* nullo sensu. Vide Lexicon Martinii & Etymologicon linguæ Latinæ Gerardi Joannis Vossii.

18 *Inter ipsas leges*] Vide supra pag. 20.

19 *Adulterium oculis*] Vide supra pag. 18.

20 *Fractus o. membris*] Vide supra pag. 20.

21 *Mul. mollitiem*] Vide supra pag. 20.

22 *Detriumphaverat*] Tertullianus in Apologetico, *illos numquam magis detriumphamus quam cum pro fidei obstinatione damnamur*. Minucius Felix, *quos populaverant detriumphatos colere cœperunt*. Sic etiam dicebant depompare pro contumelia afficere, uti pluribus exempla ostendimus in nova nostra collectione conciliorum pag. 716. 724. In antiqua versione concilii sexti, actione 12. in epistola Sergii CP. ad Honorium papam legitur, *dum redarguisset atque depompasset pravam ejus impietatem*.

---

[1] LIBER DE LAUDE MARTYRII.

ETSI incongruens est, fratres carissimi, in hoc favore dicendi aliquid trepidationis adferre, minimeque deceat gloriam tantæ devotionis infringere ex eo quod fatear me cœpisse dubitare, tamen identidem dico ipsa [2] animum deliberatione confringi, cum exsequendæ laudis cupiditate succenditur, & a loquendo magnitudine virtutis inhibetur, cum aut non deceat tacere, aut periculosum sit parum dicere, nisi quod æstuanti hæc res sola subvenit quod videatur ignosci ei facile posse qui non timuit audere. Quamobrem, carissimi fratres, etsi potentia rei oneratur facultas ingenii, ut quantum se in exprimenda martyrii dignitate protulerit, tantum ipso pondere laudis oppressa atque æstimatione rerum omnium de quibus cum maxime loquitur debilitata ac fracta, intra se ipsam illaqueata oratione deficiat, nec habenis liberis ac solutis in apertum sermonis eloquium vim tantæ laudis expromat, tamen erit aliqua, nisi fallor, [3] in eloquendo facultas, quæ ipsius operis [4] oratione munita vage fundat quod a dicendo impar ingenii conscientia submovebat. Cum igitur, fratres carissimi, tot tantisque rebus impliciti, ad comprobandos salutis eximios pulcherrimosque proventus omni studio ac labore nitamur, non vereor ne quo ignaviæ metu territus vel revocer vel exstinguar, cum si quis ad id voluerit de quo agimus intueri, spe devotionis expensa, atque ipsa ejus magnitudine ponderata, magis miretur audere potuisse in quo me po-
A situm & amplitudo rei premeret & confusam gaudio mentem in angustias animi voti sui fervor urgeret. Nam quis est quem non ista res terreat, quis quem non admirationis suæ pavore subvertat? Est enim profecto, nisi fallor, etiam in ipso conscientiæ robore admiranda [5] formido quæ nos exagitet pariter & inflammet; cujus quanto penitius inspexeris potestatem, tanto ex ipso venerandæ claritatis aspectu religionis suæ præmittat horrorem. Considerare enim utique debetis quantæ sit gloriæ vitæ quam-
B libet maculam & sordes polluti corporis & longa vitiorum tabe concreta contagia tantoque temporis tractu mundi crimen exceptum unius ictus remediis expiare, quo & augeri merces & crimen possit excludi. Unde omnis consummatio & status vitæ in martyrio est collocatus. Hoc fundamentum [6] vitæ & fidei, hoc præsidium salutis, hoc vinculum libertatis & honoris; & quamvis sint & alia per quæ adipisci lux possit, tamen ad proximitatem muneris repromissi pœnis patrocinantibus melius
C pervenitur. Quantæ enim sit gloriæ ponderate hujus vitæ cupiditatibus [7] relegatis atque ab omni animum naturæ mundique commercio segregatum contra adversantis discrimen opponere, nec sævitiam torquentis horrere, animari hominem dolore quo credatur exstingui, & id sibi in augmentum virtutis assumere quod cruciatui putat prodesse qui punit. Nam prædurantibus licet costis resultans ungula recurrat in vulnus, & euntibus flagris cum avulsa cor-

poris

poris parte rediens avena ducatur, stat immobilis tamen pœnis suis fortior, hoc solum secum ipse convolvens quod in illa crudelitate carnificum plus pro quo patitur Christus ipse patiatur. Nam quando, si negaverit Dominum, pro eo crimen subeat pro quo vicisse debebat, necesse est eum videri cuncta tolerare cui victoria debetur & pœna. Igitur quoniam res summa martyrium est, tria sunt quæ ex eo nobis proposuimus esse dicenda, quid sit, quantum sit, cui rei prosit. Quid est ergo martyrium? Delictorum finis, periculi terminus, dux salutis, patientiæ magister, domus vitæ, quo profecto etiam ea occidunt quæ in futuro discrimine potuissent tormenta reputari. Per hoc & testimonium nomini redditur, & majestas nominis [8] redampliatur; non quod per se ipsa minui possit vel de scelere retractantis magnitudo ejus infringi, sed quod redundet ad gloriæ cumulum, dum [9] circumstrepentis populi terror impavidos animos dat dolori, & minis frendentis invidiæ addit ad titulum quod tantum sibi mens erescat in pugna quantum se ille putaverit vincere per quem Christus hominem voluerit coronare. Tunc ergo omne fidei robur expenditur, tunc credulitas comprobatur, cum in sermones vulgi atque in opprobrium veneris, cumque te contra illas populares insanias religiosa mente firmaveris, convincens scilicet ac repugnans quidquid sub persona tua in injuriam Christi prophanus sermo jactaverit; ut cum adverso mari moles opposita reluctatur, feriant licet fluctus, & revolutum æquor identidem pulset, tamen hæret [10] immobilis virtus, nec undis circumspumantibus adoperta succumbit, donec per scopulos vis digesta se supprimat, & superjacens saxis in aperta litoris spatia [11] victum æquor evadat. Quid enim est in illis aliud quam sermo vacuus & inane colloquium & [12] inanium voluptas prava verborum, sicut scriptum est: *Oculos habent & non vident, aures habent & non audiunt. Gravatum est cor insipiens eorum, ne quando convertantur & sanem illos.* Non enim dubium est quin hoc de omnibus dixerit quorum dura mens semper & obstinata pectoris feritas a devotione vitali fugata dissentit, ducente dementia, furore rapiente, omni denique illos immanitate vexante, qua instigantur pariter ac feruntur; ut cum illis ad pœnam sua facta sufficerent, pœnam ipsam persecutionis agitatæ crimen oneraret. Totum hoc in laudem martyrii spectat, totum gloriam passionis illuminat; in qua spes futuri temporis cernitur, in qua Christus ipse operatur, cujus aguntur exempla quæ petimus, cujus & virtus est qua repugnamus. Et quia in hoc loco aliquid proferre suppetit, summa nimirum est ista atque admiranda dignatio, & quam nec mente concipere nec verbis valeamus implere. Quid enim nobis amplius potuisset larga pietate largiri quam ut in se primus ostenderet quod in aliis coronaret? Mortalia factus est ut immortales esse possemus, & humanæ sortis exitum pertulit per quem reguntur humana; atque ut nobis videretur præstitisse quod passus est, confessionem tribuit, martyria subjecit, omnia denique quibus lux opprimi posset in remedium salutare nativitatis suæ meritis relegavit, humilitate præcipua, virtute divina. Cujus rei quique digni esse meruerunt morte caruerunt, omnem hanc mundi [13] teterrimam labem subacta mortis conditione vicerunt. Non enim dubium est quantum a Domino consequantur qui saluti suæ nomen Dei prætulerunt, ut in illa judicii die meliores cruor faceret sanguisque susus immaculatos esse monstraret. Mors quippe integriorem facit vitam, mors magis deducit ad gloriam. Sic quotiescumque lætantibus stipulis distenta imbribus frumenta turgescunt, secundæ [14] messes coguntur æstate, sic quoties ferro vitis abscinditur, erumpentibus pampinis melius uva vestitur. Nam & in augmentum proventuri temporis cedit quidquid injuria sua proficit. Flammas quippe plerumque agris juvit immittere quo calore vagantis incendii cæca terræ spiramenta laxentur. Juvit leves stipulas crepitanti igne torrere ut se altius gravida seges tolleret & parturientibus culmis densior arista floreret. Igitur talis & martyrii primo casus, postmodum fructus est, qui mortem tam contemnat ut vitam morte custodiat. Quid enim tam eximium atque sublime est quam inter tot [15] instrumenta carnificum devotione robusta cunctam fidei reservare virtutem? Quid tam magnum atque pulcherrimum quam inter tot circumstantium gladios libertatis suæ dominum ac salutis auctorem repetita sæpius voce profiteri? & maxime si ante oculos tuos ponas nihil detestabilius esse dedecore, nihil fœdius servitute, nihil aliud te debere jam petere, aliud optare quam eripiendum esse cladibus sæculi, exuendum malis mundi, & inter ruinas orbis jam jamque perituri alienum a terrena contagione versari? Quid enim tibi cum hac luce cui lux æterna promissa est? Quid cum hoc vitæ naturæque commercio quem cæli amplitudo deposcit? Sane teneat cupiditas ista vivendi, sed quos inexpiabili malo sæviens ignis æterna scelerum ultione torquebit. Teneat cupiditas ista vivendi, sed quibus & mori pœna est & durare tormentum. Tibi jam & mundus ipse succumbit & terra cedit, qui morientibus cunctis ad hoc reservatus es ut martyr esse potuisses. An non quotidiana cernimus funera, cernimus [16] novos exitus corporis diu tracti, sævientibus morbis inexpertæ cujusdam cladis exitia, ac stragem populatarum urbium intuemur unde possimus agnoscere quanta martyrii habenda sit dignitas, ad cujus gloriam nos cogere etiam [17] lues cœpit. Etenim, carissimi fratres, respicite ad hoc quæso vos plenius in quo & salus vertitur & sublimitas computatur, licet non sim nescius etiam vos plenissime nosse [18] stantium omnium nos judiciis contineri neque ignorare hanc esse nobis traditam disciplinam ut sine ullo terrore militiæ vim tanti nominis tueamur; quippe quos pridem a desiderio lucis istius cupiditas æternæ memoriæ deduxerit quos futurorum vota divellerint, quosque ab omnibus vitiis optanda Christi societas segregarit, nisi si exitio succumbere, morti animam dubitamus offerre, nec jam retinenda sunt nobis & amplectenda beneficia divina quorum ultra rerum ardorem tanta sit merces quantum in dicendo humana mediocritas vix possit implere. Sanguini nostro

Ps. 113. Isa. 6.

ſtro patet cælum, ſanguini noſtro gehennæ cedit habitaculum, & [9] inter omnia gloriæ pulcrior ſanguinis titulus & integrior corona ſignatur. Sic quoties de hoſte triumphalibus ſpoliis onuſtus miles ingreditur, vulneribus ſuis gaudet. Sic quoties tempeſtatibus diu nauta fatigatus litora tuta contigerit, felicitatem ſuam de perpeſſo periculo ducit. Eſt enim profecto, niſi fallor, labor lætus per quem ſecuritas invenitur. Igitur tolcranda ſunt omnia, patienda cuncta, nec appetendum quomodo brevi gaudeas tempore & perpetuo puniaris ardore. Meminiſſe enim debes velut quadam te fœderis pactione conſtrictum, ex qua aut capeſſendæ ſalutis ſit juſta conditio, aut pœnæ merita formidoloſitas, inter adverſa pariter ac proſpera, arma inter & tela; hincque te ſæcularis ambitio, inde cæleſtis admonet magnitudo. Si ſalutem times perdere, ſcito te mori poſſe. Porro autem contemnenda tibi mors eſt, cui Chriſtus occiſus eſt. Ante oculos tibi quæſo concurrant [10] dominicæ paſſionis exempla, concurrant oblata & præmia & parata diſcrimina, & quantam inter ſe habeant difficultatem res utraſque conſpicito. Nec enim poteris confiteri niſi ſcias quantum noceas, ſi negaveris. Cælo martyres gaudent, veritatis inimicos ignis abſumet. Paradiſus Dei teſtibus floret, negatores gehenna complexa æternus ignis inardeſcet. Et ut de ceteris taceam, hoc nos utique magis debet hortari quod confeſſio vocis unius Chriſti perpetua confeſſione ſerve-

Matt. 10. tur, ſicut ſcriptum eſt: *Qui me confeſſus fuerit in terris coram hominibus, & ego confitebor eum coram patre meo & coram angelis ejus.* Adhuc accedunt ad gloriæ cumulum ornamenta virtu-

Luc. 12. tum. Ait enim: *Fulgebunt juſti tamquam ſcintillæ in arundineta diſcurrentes, judicabunt nationes, & dominabuntur populis.* Magna eſt enim, fratres cariſſimi, claritas vitam ſalutis æternæ honeſtate paſſionis ornare, magna ſublimitas ante ora Domini aſpectumque Chriſti poteſtatis humanæ tormenta contemnere nec horrere. Sic

Dan. 14. Daniel minas regis & leonum frementium rabiem per conſtantiam fidei ſuæ vicit, dum adorandum nullum alium eſſe quam Deum credi-

Dan. 3. dit. Sic in camino pueris conſtitutis in ſe arſ. incendium, dum ignes juſti tolerant quos de gehenna Domino credendo metuebant. Unde & retulere condigna, non in poſterum tracti, non ſalutis æternæ præmio reſervati. Fidem illorum Deus vidit, ut quod ſibi poſt exitum promiſerant videre mererentur in corpore. Nec enim poterit æſtimari quanta in præſenti tribulatione ſit merces, ſi ſævitia lugit, ſi ceſſit flamma. Erat enim una mens omnibus, quam nec violentia frangeret, nec ira ſubverteret, nec a devotionis obſequio timor mortis inhiberet. Unde per gratiam Domini factum eſt ut ſic in illis rex potius videretur punitus eſſe dum evadunt quos ſe crediderat [11] occidere. Nunc jam ad eam rem, fratres cariſſimi, veniam ex qua oſtendere ſatis poſſim quanta martyrii virtus habeatur; quæ tametſi omnibus eſt nota proque ingenitæ claritatis inſignibus expetenda, tamen plus addidit neceſſitas temporis deſiderio voluntatis. Etenim eſt in muneribus magnis, ſi eo tempore quis coronetur quo coronatum ſe putat, ſi forte moriatur. Igitur cum ſit ſublime excelſumque martyrium, [12] nunc magis eſt neceſſarium quando mundus ipſe ſubvertitur, partimque orbe concuſſo natura deficiens ultimi exitus momenta teſtatur. Nam & cum cælo imber incumbit, pluviam triſtem aer prætendit, & quoties atra tempeſtas horrenti imminet pelago, per inter aperta nubium nocte coruſcantium fulmina relucеſcunt; ſed & cum mare magnis fluctibus volvitur, paulatim unda ſe tollit, paulatimque æquor albeſcit donec cernas ita poſtmodum ruere ut in illis quibus retunditur ſaxis ſpumam altius jaciat quam undam tumidum pelagus exſpuebat. Legis ſcriptum eſſe uſque quadrantem nos ultimum red- Matt. 5.
dere. Sed ſolis hæc pars eſt ablata martyribus. Etenim qui ſalutis æternæ cupiditatibus freti vitæ hujuſce deſideria vicerunt, hos expertes doloris univerſi [13] Domini præcepta fecerunt. Igitur hinc primum, cariſſimi fratres, poterimus [14] exponere quanta martyrii virtus poſſit implere. Atque ut tranſeam cuncta, meminiſſe debemus quanta ſit gloria ad Chriſtum immaculatum venire, conſortem paſſionis exſiſtere, perpetuaque cum Domino æternitate regnare, carere exitiis imminentibus ſæculi, nec inter cruentam morborum [15] populantium ſtragem communi cum ceteris ſorte miſceri. Atque ut ſileam de corona, ſi tibi in his naturæ lubricis malis poſito vitæ promitteretur exceſſus, nonne omni mente gauderes? Si inquam te in hujus mundi turbinibus fluctuantem vicina arceſſeret requies, nonne mortem pro remedio computares? Poſitus inter arma carnificum ac tela probantium quæſtionum, ſtans ſublimis ac fortis, conſiderans quanta ſit pœna negare eo tempore quo frui ſæculo nequeas, cujus cauſa negares: quoniam quidem gravia tormenta ac puniendi noxias artes in perniciem noſtram Dominus ſciebat armari, quo fortes ad omnem tolerantiam faceret. *Fili,* Eccleſ. 2.
inquit, *accedens ad ſervitutem Dei, ſta in juſtitia & timore, & præpara animam tuam ad tentationem.* Sed & beatiſſimus Paulus apoſtolus exclamavit & dixit: *Mihi vivere Chriſtus eſt & mori lucrum.* Philip. 1.
Quamobrem, cariſſimi fratres, fide firma, devotione robuſta, contra minas ſæculi atroces & aſperos inſequentium fremitus adverſa virtute reſiſtendum eſt nec timendum, quorum ſpes æternitatis & vita cæleſtis eſt, quorumque ardor in cupidinem lucis accenditur, & ſalus de promiſſa immortalitate lætatur. Hoc vero quod catenis artantibus manus ſtrictæ & circumacti graves cervicibus nexus ſolido deprimunt pondere, vel quod eculeo corpus extenſum candentes ſtridet ad laminas, non expetendi ſanguinis ſed tentationis eſt cauſa. Nam & ipſam martyrii dignitatem quemadmodum poſſemus agnoſcere niſi illam etiam cum damno corporis noſtri cogeremur optare? Senſi equidem, nec me veritas fallit, cum ſævæ incumbentium manus membra divellerent, artuſque laniatos tortor ſæviens exararet, nec tamen vinceret, circumſtantium verbis, magnum iſtud eſt profecto neſcio quod, non doloribus ſubigi, non pœnis angentibus frangi. Sed erant aliæ dicentium voces; & puto liberos habet. Nam eſt illi [16] ſocia in penatibus conjux; & tamen nec vinculo pignorum cedit, nec obſequio pietatis abductus a propoſito ſuo deficit.

A deficit. Noscenda res est & virtus penitus scrutanda visceribus. Nec enim levis est ista quæcumque confessio propter quam homo patitur, & mori posse. Etenim, carissimi fratres, virtus est tanra martyrii nt per illam credete etiam ille cogatur qui te voluit occidere. Scriptum est & legimus: (Eccli. 3.) *In dolore sustine, & in humilitate tua habe patientiam, quoniam per ignem probatur aurum & argentum*. Quoniam etgo nos terrenis tentationibus probat Dominus, & his sæculi malis scrutator Christus expendit, gratulandum nobis est atque lætandum quod non B illis nos perennibus teservet exitiis, sed gaudeat ab omni contagione purgatos. Ceterum ab his quos hereditatis participes adsciscit & in regna cælorum libenter adsumit quid ntique aliud quam integritatis ambitum quærit? Sua ipse dixit universa, & quæ jacentibus se explicant campis, & quæ in obliquos se erigunt colles, sed & quod cæli magnitudo circumvenit, & qnod pelago circumfluente lubricum æquor includit. Quod si illi adjacent omnia, nec a nobis exposcit nisi facta sincera, auro, ut ipse dixit, similes esse debemus. Aurum quippe C cum relucentibus terris tremulo videris splendere sub lumine & in liquidum flammis torrentibus resolvi, nam & artificis gratia fere sic est, caminis quoties anhelantibus æstuans ignis evomitur, aditu terræ canali angusto dives flamma elicitur; & refluentibus glebis arena retinetur. Unde necesse est universa sufferre, quo possimus omni scelete carere, sicut per (Sap. 3.) prophetam suum dixit: *Etsi coram hominibus tormenta passi sunt, tamen spes illorum immortalitate plena est, & vexati in paucis, in multis bene D disponentur, quoniam Deus tentavit illos, & invenit illos dignos se, & quasi holocausti hostiam accepit illos*. Quod si te dignitas ambitiosa deterret, & congesta in thesauris pecuniæ magnitudo admonet, quæ semper propositum bonæ mentis avertit, & devotam Domino suo animam furiali agit horrore, quæso repetas verba cælestia. Nam & ipsa vox dicentis est (Matt. 10. & 16.) Christi: *Qui perdiderit animam suam pro nomine meo, recipiet in hoc sæculo centuplum, & in futuro vitam æternam possidebit*. qna utique nihil majus, nihil utilius computare debemus. Nam E licet pretiosarum vestinm more [17] purpura in imagines currat, & lentescentibus filis aurum erret ad speciem, nec de effossis gravia quibus incumbis desint metalla thesauris, vacua tamen, nisi fallor, ista atque inania computabuntur, si adjacentibus tibi cunctis, sola salus deesse videatur, sicut spiritus sanctus loquitur nihil nos in vicem animæ nostræ posse dare. (Matt. 16.) Ait enim: *Si totum orbem lucrifeceris, & animam tuam perdideris, quid proderit tibi, aut quam homo commutationem dabis pro anima sua?* F Vacua sunt enim universa quæ cernimus, & quæ infirmis radicibus posita soliditatis suæ vim nequeant sustinere. Nam qnod de sæculo capitur, vetustate temporis frustratur. Unde ne quid esset dulce vel carum quod salutis æternæ præferri cupiditatibus possit, dominicis amputata præceptis, jure proprio ac lege privata sunt, ne in tormentis scilicet patrem positum filius rangeret, neve obstrictum durati roboris pectus in aliam voluntatem affectus mutaret. Solam veritatem salutemque solam intet ma-

A gnos complectendam esse cruciatus suo Christus jure constituit, in quo conjux & liberi & nepotes, in quo omnis viscerum soboles felici usurpanda victoria est. Nam & Abraham sic Deo placuit; qui tentatus a Deo, & filio suo non pepercit; pro qno ignosci forsitan posset, si illum dubitasset occidere. Armavit manus religiosa devotio, & omnes pietatis affectus Domini jubentis imperio pietas paterna neglexit. Nec horruit qnod nati funderet sanguinem, nec intremuit ad vocem; & adhne pro eo Christus non fuerat occisus. B Quid enim carius eo qui ne quid invitus hodie sustineres, prius passus est quod doceret? Quid eo dulcius, qui cum ipse sit Deus noster & Dominus, tamen patientem pro se hominem regni cælestis efficit coheredem? O grande nescio quid, sive quia illud conscientiæ ratio vix sustinet capere, quamvis magna semper miretur ad munera, sive quia tam larga est majestas Dei ut insperantibus cunctis etiam ea offerat quæ nobis contemplatione factorum nefas fuerat optare. Etenim si tantum salus daretur æterna, pro ipsa perpetuita- C te vivendi haberemus in gratia. At nunc cum cælum & judicandi de ceteris facultatem perenni sæculo largiatur, quid est in quo non se parem his omnibus possit humana mediocritas experiri? Si injuriis ageris, prior actus est ille. Si contumeliis premeris, Dei munus imitaris. Unde & parum est quidquid pertuleris pro eo, qui nihil amplius potes facere, nisi quod in hoc salus universa consistit, quia martyrio totum ille promisit. Denique apostolus, cui cordi fuere semper universa, cum instar D munerum promissorum penitus miraretur, *Æstimo*, inquit, *non esse condignas passiones hujus temporis ad superventuram claritatem quæ revelabitur in nobis*. (Rom. 8.) Etenim secum ipse volvebat quantæ mercedis exsisteret ut ei cui sufficeret morte carere non tantum salutis daretur præmium, sed & conscendere cælnm, cælum quod nec fugata lux cogit in noctem, nec alternis vicibus dies aperit in lucem, sed aeris liquidi serena temperies per sudum igneo fulgore rutilantem puram explicat claritatem. Jam superest, carissimi fratres, ut debeamus ostendere cui rei E martyrium prosit, atque ut illud profecto doceamus quod nos ad hunc gloriæ titulum metus excitet futurorum. Etenim quibus magna promissa sunt, magis magna sunt quæ metuenda illis esse videantur. Nam nec se in arma miles accendit priusquam inimica hostes tela commoverint. Nec navem aliquis statione subducit nisi animum pelagi pavor strinxerit. Sed & intentans suis opibus scrutator agricola non ante felici terram suscitat vomere quam in pulverem imbre concepto putris gleba solvatur. F Ita est omnis naruralis hic usus, nescire quid prosit nisi agnoveris quod occidit. Unde & datur sanctis omnibus præmium dum infliguntur injustis tormenta factorum. Igitur quæ suis promiserit Dominus nemini qui nesciat dubium, sed nec dubium quantos minetut ignes suppliciorum. Et quoniam ita se attulit sermo ut de utrisque habeatur ratio, paucis, ut de utrisque dixi, breviter exponam. Sæviens locus, [18] cui gehenna nomen est, magno plangentium murmure & gemitu & [19] eructantibus flammis per hottendam spissæ noctis caliginem sæva semper incen-

incendia camini fumantis exspirat, globus i- A
gnium artatus obstruitur & in varios pœnæ e-
xitus relaxatus. Tunc sæviendi plurima gene-
ra dum in se ipse convolvit quidquid ardoris
emissi edax flamma cruciarit. Hos quibus re-
cusata vox Domini & imperia fuere contemta
disparibus coercet exitiis; proque merito salu-
tis exactæ vires suas suggerit, dum par sceleri
discrimen imponit. [10] Et alios quidem moles
intolerabilis curvat, alios per abruptum clivosi
tramitis collem vis sæva præcipitat, & catena-
rum stridentium nexum grave pondus inclinat. B
Sunt & quos agens strictim rota & indefessa
vertigo, & quos tenaci inter se densitate con-
strictos adhærens corpori corpus includit, ut &
absumat incendium, & gravet ferrum, & sic
cruciet turba multorum. Quibus autem inqui-
situs semper fuit Deus aut notus, numquam
excidit Christi locus; ubi jacet gratia, ubi vi-
rentibus campis terra luxurians alumno se in-
duit gramine, & redolente pascitur flore; ubi
altum nemora tolluntur in verticem, & ubi
densior arborem coma vestit quidquid curvan-
tibus ramis scena dejiciens inumbrarit. Omnia C
illic non frigoris, nec ardoris, nec ut in au-
tumno arva requiescant, aut iterum vere no-
vo tellus secunda parturiat. Unius cuncta sunt
temporis, unius poma feruntur æstatis; quip-
pe cum nec mensibus suis tunc luna deserviat,
nec per horarum sol momenta decurrat, aut
in noctem lux fugata concedat. Habet popu-
los quies læta, sedes tenet placida, ubi fons
scaturiens medius sinu alvei prorumpentis emer-
git, & rauco per intervalla circuitu sinuosis
flexibus labitur, ut in ora nascentium sibi flu-
minum dividatur. Hinc ergo magna laus mar- D
tyrum, hinc nobilis corona victorum, quibus
majora his repromissa sunt, quibus auctiora sunt
præmia. Quod vero vel feris corpus objicitur,
vel imminens gladius non timetur, dignatio-
nis ostenditur ratio, manifestatur electio. Et-
enim incongruens fuerat ut quem æquum tan-
ti muneris judicasset, inter terrena vitia for-
desque retineret. Merito enim [11] nihil vobis,
o boni martyres, denegatum, quos spes æter-
nitatis alit & lucis, quorumque devotio uni-
versa & mens cælesti dedita cernitur servituti. E
Merito inquam, merito nihil vobis velle non
licitum, quorum animo despectus hic mundus
& alienata sæculi facies velut confusa tenebra-
rum inhorruit cæcitas, cui est semper hic mun-
dus loco carceris, tecta pro claustris, in vita
semper habita commeatus. Sic quippe trium-
phante victoria de his malis rapitur quem non
pompatico gressu vana subjecit ambitio, aut
popularis extulit magnitudo, sed quem cæle-
sti cupiditate flagrantem suo Christus addidit
regno. Nihil itaque tam magnum atque vene- F
randum quam quod liberat a morte & facit
vivere & dat perpetuo regnare. Sanctis Dei
hoc aptum, miseris necessarium, omnibus gra-
tum, quo lætantur boni, relevantur abjecti,
coronantur electi. Etenim Deus omnium cul-
tor velut quoddam martyrio remedium vitæ de-
dit quando aliis illud pro merito eorum tribuit,
aliis pro misericordia sua tradidit. Vidimus
quippe ad hunc nominis titulum fide nobiles
venisse plerosque ut devotionis obsequium mors
honestaret. Sed & alios frequenter aspeximus

A interritos stetisse; ut admissa peccata redimen-
tes, cruore suo loti haberentur in sanguine,
& reviviscerent interempti qui viventes com-
putabantur occisi. Mors quippe integriorem fa-
cit vitam, mors amissam invenit gloriam. Nam
hoc spes jam amissa percipitur, hoc salus cun-
cta reparatur. Sic cum arentibus campis semen-
ta defecerint, & herbis terra morientibus æstua-
rit, supinis e collibus fluvium juvit elicere &
scaturientibus rivis arva sitientia temperare,
quo se in uberes culmos victa agri jejunitas fun-
deret, & pluviali imbre mentito seges densior
B inhorreret. Quid igitur, fratres carissimi, po-
tissimum referam, quidve dicam? Sic in unum
convenientibus titulis dignitatis, turbatur ani-
mus, deducitur sensus, & in ipso conatu ni-
tentis eloquii impar sermo vanescit. Quid enim
est dici quod satis esse possit, cum si vim æ-
ternæ salutis expresseris, occurrat ambitio, si
ambitum dixeris, præveniat magnitudo? Res
simulque congruunt simulque concurrunt; nec
est quod dignum proferendum esse videatur.
Ita impetus orationis audentis velut implicitos
C irretitosque obviam ex adverso martyrii exem-
pla tenuerunt. Quæ vox, quæ latera, quæ
vires instar muneris tanti capiant sustinere?
Confessione vocis unius adversa succumbunt,
læta proveniunt, patent regna, parantur im-
peria, devincitur pœna, mors subigitur, vita
profertur, & infestantis inimici repugnantia
arma solvuntur. *Si delictum est, occidit; si
crimen, absistit.* Unde, quæso vos, vestris hoc
mentibus ponderate, tantumque de nostra ora-
tione percipite quantum sciatis vos posse senti-
re. Veniat ante oculos vestros qui dies ille sit
D cum spectante populo, atque intuentibus cun-
ctis, contra terrenas cruces & minas sæculi in-
concussa devotio reluctetur, quam suspensi ani-
mi mentesque sollicitæ de ancipiti trepidatio-
ne, gratulantium formidinis pavidæ quatian-
tur horrore, quæ illic anxietas, quæ exopta-
tio precum, quæ vota memorentur, cum ad-
huc nutante victoria, atque in incertos exitus
casu victrix capiti corona dependeat, cumque
illa pestilens ac furibunda confessio accendatur
ira, inflammetur insania, omni denique pecto-
E ris rabie ac minis frendentibus torreatus. Et-
enim quantum hoc sit quis ignorat, ut non
doloribus vulnerum, non ictibus quæstionum,
velut despecta nostra fragilitas & humanæ vir-
tutis inopinata cedat audacia, stare hominem
nec moveri, torqueri nec tamen vinci, sed pœ-
na ipsa potius qua cruciatur armari. Conside-
rate quid sit, carissimi fratres, omnem mar-
tyrii firmitatem sensibus vestris animisque pro-
ponite. Ecce enim in passione cujuslibet voca-
ti gaudent jampridem acciti e sæculo martyres,
F gaudent bonorum omnium nuntii, gaudent
pariter electi. Ibi lætatur milite suo Dominus,
lætatur teste nominis sui Christus. Parum est
quod dico, fratres carissimi, parum est. Ita
magna mihi ratio in hoc genere dicendi ac mo-
les admiranda suscepta est; sed arbitrii, quæso
vos, gravitas ab intentione propria non desit,
sciens tantum de martyrio posse dici quantum
potuerit æstimari. Unde & hæc sola exsequen-
dæ laudis fuit causa, non quo parem me glo-
riæ ejus atque idoneum judicarem, sed quod
tantam in illo cernerem esse virtutem ut etsi
parum

parum de eo dicerem, plurimum me dixisse
profiterer. Nam præferatur licet bono fidei cu-
stodita justitia, melioremque se inter omnium
laudes virginitas immaculata cognoscat, cedat
tamen necesse est sanguini summittaturque cruo-
ri. Illi elegerunt bonum, hi imitati sunt Chri-
stum. Nunc vero, carissimi fratres, ne quis
me arbitretur omnem salutem non alio statu
quam in martyrio collocasse, hoc primo pro-
fecto respiciat, neque me tantum esse qui lo-
qui videor, neque ita se habere ordinem re-
rum ut immortalitatis spes repromissa unius
partis latere nitatur. Sed quoniam ita Domi-
Joa. 14. nus suo ore testatus est, esse habitacula penes
patrem multa, nihil majus credidi ea gloria
qua probantur hic homines qui sæculari indi-
gni sunt vita. Igitur, carissimi fratres, æmula
religione certantes, velut incentivo quodam
mercedis agitati, omnem virium copiam tole-
rantiamque subeamus. Non enim movere nos
debent caduca, quæ semper in eversionem
suam, non modo lege proposita, sed etiam
ipso fine temporis urgentur. Exclamat Joan-
Joa. 12. nes & dicit, *Jam securis ad radicem arboris po-*
sita est, monstrans scilicet & ostendens ulti-
mam esse rerum omnium senectutem. Sed &
Matt. 3. ipse Dominus: *Ambulate*, inquit, *dum lucem*
habetis, ne vos tenebræ comprehendant. Quod si
illo tempore ambulandum nobis esse prædixit,
utique ut nos magis ambularemus ostendit. At-
que ut ad laudem martyrii redeam, vox est
1. Cor. 9. beatissimi Pauli dicentis: *Nescitis quoniam qui*
in agone currunt, multi certant, unus autem acci-
pit palmam? Vos autem sic currite ut omnes com-
prehendatis. Sed & alibi, quod ad martyrium
possit hortari, coheredes nos Christi vocavit.
Coloss. 2. Quin etiam ne quid omitteret, *Si cum Christo*,
inquit, *commortui estis, quid tamquam viventes*
in hoc sæculo decernitis? Etenim, carissimi fra-
tres, qui resurrectionis præmia sustinemus, qui
judicii diem quærimus, qui denique regnatu-
ros nos esse cum Christo confidimus, sæculo
mortui esse debemus. Nam nec poteris optare
martyrium, nisi ante oderis sæculum, nec per-
venire ad Dei præmium, nisi amaveris Chri-
stum. Qui autem amat Christum, non amat
sæculum. Christus enim abjectus est sæculo,
sicut & sæculum Christo, ut scriptum est:
Gal. 6. *Mundus mihi crucifixus est, & ego mundo*. Ne-
mini amabilis fuit mundus quem non ante da-
mnaverit Dominus, nec salute potuit frui æter-
na qui mundi gloriatus est vita. Vox est ista
Matt. 10. Christi dicentis: *Qui in hoc sæculo amaverit ani-*
mam suam, in futuro perdet illam; qui autem in
hoc sæculo oderit illam, in futuro inveniet eam.
1. Cor. 4. Sed & apostolus Paulus: *Imitatores*, inquit,
mei estote, sicut & ego Christi. Et alibi ipse:
Volo vos omnes, ait, *si fieri potest, imitatores*
meos esse. Dixit hoc ille qui passus est, & qui

A ad hoc passus est ut imitaretur Dominum, u-
tique & nos ad hoc voluit pati ut per ipsum
imitaremur Christum. Si justus es & Deo cre-
dis, quid pro eo sanguinem fundere metuis
quem pro te toties passum esse cognoscis? In
Esaia sectus, in Abel occisus, in Isaac immo-
latus, in Joseph venumdatus, in homine cru-
cifixus est. Et de ceteris quidem taceo, quæ
nec oratio potest dicere nec animus sustinere.
Vincitur conscientia humilitatis exemplo; &
quanta considerat quæ dum pateretur accide-
rint, miratur passum propter quem cuncta tre-
B pidarint. Dies fugit in noctem, in tenebras
lux cuncta concessit, atque inclinato per alter-
nas vices pondere, omnis terra commota dis-
siluit, turbati manes, monumenta nudata sunt,
& sepulcris in hiatum dehiscentibus terræ,
reddita luci corpora restiterunt, fluxu sangui-
nis mundus intremuit, scissa quæ foribus de-
pendebant vela, templum omne mugiit. Un-
de magnum est imitari eum qui moriendo ar-
guit sæculum. Igitur cum ad exemplum do-
minicæ passionis atque ad omne testimonium
C Christi animam tuam ponas nec fundere san-
guinem metuas, martyrio totum necesse est
cedat. Martyris inæstimabilis gloria, infinita
mensura, immaculata victoria, inæstimabilis ti-
tulus, triumphus immensus; quippe qui &
propria confitentis laude præfertur, velut so-
cio Christi cruore decoratur. Itaque, carissi-
mi fratres, licet sit hoc totum dominicæ pro-
missionis & muneris, licetque tribuatur ex al-
to, nec capiatur nisi ejus imperio, sed nec aut
mente concipi aut exprimi verbis aut oratione
D percurri aut quibuslibet eloquentiæ viribus pos-
sit impleri, tamen erit hoc benivolentiæ ve-
stræ, erit caritatis & amoris, si volueritis no-
stri memores esse cum in vobis Dominus mar-
tyrium cœperit honorare. Vos intra se sanctum
illud altare, vos intra se magna illa venerandi
nominis sedes, veluti sinu quodam gremii am-
plectentis includit, vos imperia perennis tem-
poris sustinent, & illud quo regnaturi semper
estis semperque victuri. O beati & quibus vere
dimissa sunt peccata; si tamen qui Christi com-
pares estis, aliquando peccastis. O beati quos a
E primordio mundi Domini sanguis infecit, &
quos merito splendor iste nivei amictus induerit,
& candor stolæ ambientis ornarit. Videor deni-
que ipse mihi jam cernere proque arbitrio men-
tis humanæ ante oculos & aspectum divinum il-
lud mihi & insigne concurrit, videor inquam mi-
hi jam cernere ut ille vere nobilis numerus Christi
sui gloriam iterque comitetur. Ibit ante ora ejus
felix caterva victorum, & se densantibus turmis,
velut solis exortu totum illuminatum agmen in-
feret potestatem. Et utinam perabjecto mihi istud
videre contingat. Sed hoc Dominus poterit effi-
cere quod vobis petentibus creditur non negare.

NOTÆ AD LIBRUM DE LAUDE MARTYRII.

1 Hic liber editus fuit ab Erasmo ex codice Gembla-
censi admodum mendoso. Ait autem Erasmus in
annotationibus suis neminem fore tam obesæ naris quin
illico sensurus sit stilum hujus operis longe lateque di-
screpare a dictione Cypriani. Contra Baronius censet
esse Cypriani, & opinionem Erasmi de diversitate stili
convellit argumento suscepto ex libro quarto sancti
Augustini de doctrina Christiana, ex quo collegit Cy-
prianum non semper servare idem dicendi genus, sem-
pe interdum sublime sectari & verborum exuberantia
copiosum esse, aliquando vero humili atque submisso
dicendi genere. Quod verum est. Bellarminus quoque
existimat esse Cypriani. Aliqui colligunt hoc opus non
esse Cypriani, quod directum sit ad Moysem & Maxi-
mum, & quod constet Moysem mortuum esse ante ele-
ctionem papæ Cornelii, adeoque ante luem & pe-
stem quæ universum orbem depasta est anno 252. cu-
jus occasione Cyprianus scripsit librum de Mortalita-
te. Ve-

te. Verum ista argumentatio nullius est momenti. Habemus enim plurimos codices optimos & vetustissimos in quibus nulla mentio Moysis & Maximi, & in titulo libri scriptum est simpliciter *Incipit de laude martyrii*, vel aliquid simile. Moysis ergo & Maximi nomina adjecta sunt ab aliquo studioso, qui intelligens ex verbis istius libri opus esse directum ad confessores, sibi persuasit eos non esse alios quam Moysem & Maximum & ceteros confessores ad quos epistolæ xv. & xxiv. sunt directæ. Adde in favorem hujus operis, illud ubique in omnibus codicibus antiquis reperiri constanter inter ea opera sancti Cypriani, quæ nullam habent difficultatem quin sint Cypriani. Ejus præterea varia loca descripsit Florus diaconus ecclesiæ Lugdunensis in excerptis suis ex operibus sancti Cypriani, in quibus nulla loca refert quæ non sint vere Cypriani. Nam quod ad stilum spectat, possum ego eodem argumentandi genere uti quo usus est vir doctissimus Jacobus Billius, ut assereret Gregorio Thaumaturgo metaphrasim in Ecclesiastem, quamquam reclamante stilo, quia inter germana ipsius opera reperiebatur in codice reginæ litteris capitalibus scripto ac Gregorii antiquitatem propemodum æquante, id quod magni apud se momenti esse ait. Ita quoque ego dicere possum de libro de Laude martyrii, qui exstat in codice Seguleriano scripto litteris majusculis ante mille annos. Habui autem sexdecim vetera illius exemplaria ad quæ illum emendavi. Non afferam autem varias illorum lectiones. Quasdam tantum annotabo quæ mihi videntur esse alicujus momenti. Illud autem in primis monebo, nescire me quo fato evenerit ut magna pars istius operis omissa sit in codice Thuano & in Metensi sancti Arnulphi, in quibus post illa verba in pagina 615. *oneratur facultas* multa desunt omissa a librariis usque ad hæc in pag. 617. *summa nimirum*. Rursum eodem errore in pagina 623. post *coronantur electi*, cetera desunt omissa similiter a librariis, & illic, ut id quoque dicam, legitur in codicibus illis *curantur* pro *coronantur*.

2 *Animum*] Codex sancti Arnulphi & Thuanus habent *animi mei deliberatione*. Sic etiam codex S. Dionysii Rem. nisi quod librario excedit vox *mei*. Nicolaus Faber ita etiam emendavit in libro suo impresso, in quo annotavit varias lectiones ex codicibus mss.

3 *In elo. facultas*] Ita editio Manutii, Nam antea legebatur *fides*, quam lectionem habent etiam quidam libri veteres.

4 *Oratione munita*] Ita veteres editiones & plures libri veteres. Remensis habet *orationem muniat ac vage*.

5 *Formido*] Non quæ terreat, sed quæ proficiscitur ex reverentia qua prosequimur eos quos veremur & honoramus, ut dixi ad librum primum testimoniorum cap. 31 in voce *formidolosi*.

6 *Vita & fides*] Quidam libri veteres non habent *vita &*.

7 *Relegatis*] Quidam libri veteres habent *debellatis*, alii *revelatis*.

8 *Redamoliatur*] Id est augetur.

9 *Circumst. populi*] Vide supra pag. 189.

10 *Immob. virtus*] Vox *virtus*, quæ non est necessaria, deest in quibusdam libris veteribus. Et pronum est existimare vocem *immobilis* referri ad molem.

11 *Victum æquor*] Quidam libri *ictum*, unus meus *ipsum*.

12 *Inanium*] Quinque libri veteres *alienati animi*.

13 *Teter. labem*] Codex sancti Arnulphi & Thuanus *deterrimam*. Nicolaus Faber posuit in suo libro *deterrimam*, quo etiam modo scriptum est in codice sancti Dionysii Remensis.

14 *Messes coguntur*] Quatuor libri veteres *coquuntur*.

15 *Instrumenta*] Codex sancti Arnulphi *strumenta*. Vide supra pag. 203.

16 *Novos exitus*] Duo libri veteres & editio Morellii, *exitus diversos factis & sævientibus*.

17 *Lues cæpit*] In quibusdam libris veteribus scriptum est *cæperit*. Respicit autem auctor ad luem & pestem quæ tunc depasta est orbem, cujus occasione Cyprianus scripsit librum de Mortalitate.

18 *Stantium*] Codex sancti Arnulphi & Thuanus *statu*.

19 *Inter o. gloriæ*] Codex sancti Arnulphi, *inter omnia gloriarum*. Sic etiam Thuanus, nisi quod habet *omnium*.

20 *Dom. passionis*] Iidem codices *promissionis*.

21 *Occidere*] Iidem codices & quidam alii *occidisse*.

22 *Nunc magis*] Codices sancti Arnulphi & Thuanus, *nonne magis*.

23 *Domini praecepta*] Tres libri veteres *promissa*.

24 *Exponere*] Codex sancti Arnulphi *expendere*.

25 *Populantium*] Male *vapulantium* in codice sancti Arnulphi.

26 *Socia in penatib.*] Editio Erasmi & quidam libri veteres præferunt *societas*.

27 *Purpura in imag.*] Ista explicare videtur Tertullianus in libro de Pudicitia, ubi agit de vestibus purpura oculandis,

28 *Cui gehennæ nomen*] Gehennæ descriptio exstat in libro ad Demetrianum.

29 *Eruct. flammis*] Supra epist. 15. *in Domini area constituti, exuri paleas inexstinguibili igne conspicitis*. Epist. 55. *cum in tormentis cruciabundus flammæ cremantis ardoribus aduretur*. Epist. 56. *persecutores nostri flamma pœnalis perpetuo ardore flammare*. Ad Demetrianum pag. 441. *Cremabit addictos ardens semper gehenna & vivacibus flammis vorax pœna*. Vide Arnobium lib. 2. & Lactantium lib. 7. cap. 26.

30 *Et alios quidem*] Istic instituit enumerationem tormentorum quibus in tartaro cruciantur damnati; idque facit eo ferme modo quo Gentiles pœnas sui tartari exprimebant. Nam & in epistola 31. tartarum dixit pro inferno. Erunt fortassis qui ex ea descriptione tartari quam istic instituit auctor istius libri, colligent ista non esse Cypriani, quod illa nimis accedere videatur ad opiniones Gentilium de tartaro. Ad istam objectionem nihil reponi potest nisi quod Cyprianus, cum vellet inculcare Christianis horrendas pœnas damnatorum, ut etiam ea enumeratione tormentorum eis persuaderet omni ope ostendum esse ut pie viverent & secundum regulas Evangelii, ne in illas pœnas inciderent, excurrisse more rhetorum per ea pœnarum genera quæ Gentiles putabant esse apud inferos, quia, ut ait Cicero in libro secundo de Legibus, multos divini supplicii metus a scelere revocat. Vide Prosperum lib. 3. cap. 12. de Vita contemplativa, & sanctum Gregorium lib. 9. Moralium in Job cap. 39. sive penultimo. Vide etiam notas nostras ad illum locum libri tertii Salviani, *æterni ignis tormenta*.

31 *Nihil vobis denegatum*] Supra epist. 15. *Quid enim petitis de indulgentia Domini quod non impetrare mereamini*.

ANO.

ANONYMI
[1] LIBER
[2] DE REBAPTISMATE.

Non debere denuo baptizari qui semel in nomine Domini Jesu Christi sint tincti.

ANIMADVERTO quæsitum apud fratres A quid potius observari oporteret in personam eorum qui in hæresi quidem, sed in nomine Dei nostri Jesu Christi sint tincti, postmodum inde digressi, & suppliciter ad ecclesiam Dei advolantes, totis præcordiis pœnitentiam agerent, & erroris sui damnationem nunc demum intelligentes, auxilium salutis ab ea implorarent, utrum vetustissima consuetudine ac traditione ecclesiastica, post illud quod foris quidem sed [3] in nomine Jesu Christi Domini nostri acceperunt baptisma, tantummodo B imponi eis manum ab episcopo ad accipiendum spiritum sanctum sufficeret, & hæc manus impositio signum fidei iteratum atque consummatum eis præstaret, an vero etiam iteratum baptisma his necessarium esset, tamquam nihil habituris si hoc quoque adepti ex integro non fuissent, perinde ac si numquam baptizati in nomine Jesu Christi forent. Ideoque nonnulla super hac nova quæstione scripta aut rescripta esse jactabantur, quibus utraque pars ad destruenda aliena summo studio nitebatur. C In quo genere quæstionis, ut mihi videtur, nulla omnino potuisset controversia aut disceptatio emergere, si unusquisque nostrum contentus venerabili ecclesiarum omnium auctoritate & necessaria humilitate nihil innovare gestiret, cum locum contradictioni non quemlibet animadverteret. Namque omne quod anceps & ambiguum & in diversis sententiis prudentium ac fidelium virorum constitutum est, si contra priscam & memorabilem cunctorum emeritorum sanctorum & fidelium solennissimam D observationem judicatur, damnari utique debet, cum in re olim composita & ordinata quodcumque est illud quod contra ecclesiarum quietem atque pacem in medium producatur nihil [præter] discordias & simultates & schismata allaturum; ubi nullus alius fructus reperiatur nisi hic solus, ut unus homo, quicumque ille est, magnæ prudentiæ & constantiæ esse apud quosdam leves homines inani gloria prædicetur & hæreticorum [4] stupore præditus, quibus hoc unicum perditionis solatium E est si non soli peccare videantur, errores & vitia universarum ecclesiarum correxisse apud simillimos sui & compares celebretur. Hæreticorum enim omnium hoc studium atque propositum est, sanctissimæ matri nostræ ecclesiæ ejusmodi & plurimas quantas calumnias nectere & invenisse aliquid quod ei crimini vel etiam leviter dari posset summam gloriam ducere. Quod cum nullum sanæ mentis fidelium tenere, vel maxime nullum omnino [5] in quocumque clero constitutum, ac multo magis episcoporum, audere deceat, monstri simile est ipsos episcopos talia scandala cogitare & turpitudinem matris ecclesiæ, si quam putant in hoc negotio esse, contra præceptum legis & omnium scripturarum nimis irreverenter cum ipsa ipsorum turpitudine & periculo non vereri detegere, quamquam nulla sit in hoc nisi in errore ipsorum illorum turpitudo ecclesiæ. Itaque deterius delinquitur ab hominibus ejusmodi si id quod in observatione antiquissima [6] ab iis tamquam non recte fiat reprehenditur, & ab his qui ante nos fuerunt, tum etiam a nobis recte observatum esse & observari manifeste ac fortiter ostendatur, ita ut etsi paribus argumentis ex utraque parte congrederemur, tamen quia non poterat id quod innovabatur sine dissensione fratrum & damno ecclesiastico consistere, utique non debeat contra fas, quod ajunt, & nefas, id est contra bonum & æquum, ecclesiæ matri quasi macula temere infligi, eisque qui hoc attentarent audaciæ hujus atque impietatis ignominia merito deberet adscribi. Sed quoniam non est in nostra potestate ut secundum præceptum apostoli idipsum dicamus omnes, neve sint in nobis schismata, tamen in quantum possumus connitimur hujus tractatus statum demonstrare & turbulentis hominibus ut vel nunc suum negotium agere incipiant persuadere, consecuturis plurimum etiam nobis, si hoc quoque consilio sano tandem voluerint adquiescere. Et ideo quæcumque sanctarum scripturarum ad hanc partem pertinentia sunt capitula necessario in unum congeremus, & quæ videntur esse diversa aut varia, quantum poterit, manifeste inter se conglutinabimus, & utilitatem ac commodum singulorum pro mediocritate nostra examinabimus, ut [7] accendi in ecclesia formam & consuetudinem saluberrimam atque pacificam universis fratribus insinuemus. Igitur adgredientibus tractatum salutaris & novi hoc est spiritalis & evangelici baptismatis, in primis occurrit notissima omnibus prædicatio celebrata atque cœpta ab Joanne Baptista, qui aliquantum desciscens a lege, id est [8] Moysis antiquissimo baptismate, & viam novæ & veræ gratiæ præsternens, & baptismate quod interim exercebat aquæ & pœnitentiæ sensim aures Judæorum præveniebat & occupabat spiritalis baptismatis futuri annuntiatione, adhortans eos & dicens: *Qui* Marc. 1. *post me venit, fortior me est, cujus ego non sum dignus corrigiam calciamenti solvere. Ipse vos ba-* Luc. 3.

Joan. 1. *ptizabit in spiritu sancto & igni*. Propter quod A nobis quoque hujus sermonis orsus hinc incipere debebit. Nam & Dominus hanc camdem vocem Joannis post suam resurrectionem in actis apostolorum confirmans Act. 1. *præcepit eis ab Hierosolymis non discedere, sed exspectare illam promissionem patris qaam audistis a me, quia Joannes quidem baptizavit aqua, vos autem baptizabimini spiritu sancto non post multas hos dies*. Itemque Petrus eadem verba Domini percensuit, rationem pro se apud apostolos reddens Act. 11. dicendo: *Cum autem inciperem loqui ego, irrait spiritus sanctus super eos, sicut & super nos in* B *principio, & recordatus sum sermonem Domini sicut dicebat: Joannes qaidem baptizavit aqua, vos autem baptizabimini spiritu sancto. Si erga æquale donum dedit eis sicut & nobis credentibus Dominum Jesum Christum, ego quis eram qui* Act. 15. *possem prohibere Domino?* Et iterum: *Viri fratres, scitis quia a diebas antiquis in nobis Deus elegit per os meum audire gentes verbum evangelii & credere, & qai corda novit Deus testimonium perhibuit daus eis spiritum sanctum sicut & nobis*. Ac propterea hujus sententiæ quæ sit vis & po- C testas considerare debemus. Ait enim Dominus eis qui postmodum baptizari haberent, quia crederent, baptizandos esse, non quemadmodum a se in aqua in pœnitentiam, sed in spiritu sancto. De qua prædicatione cum utique nemo nostrum possit ambigere, manifestum est qua ratione homines in spiritu sancto baptizati sint. Nam & proprie in ipso solo sancto spiritu baptizati sunt qui crediderunt, quia Joannes discrevit & dixit dicens se quidem in aqua baptizare, venturum autem qui in spiri- D tu sancto baptizet. Gratia & virtute Dei sunt & hoc & occulta largiente & operante, nihilominus autem etiam in baptismate spiritus & aquæ, præterea etiam in baptismate spiritus in sanguine proprio uniuscujusque, sicut declarant nobis sanctæ scripturæ, quarum per singula quæque eorum quæ enarrabimus adferemus perspicuas probationes. Ad quæ forte tu, qui novum quid inducis, continuo impatienter respondeas, ut soles, dixisse in evangelio Domi- Joan. 3. num: *Nisi quis denuo natus fuerit ex aqua & spiritu, non potest introire in regnum cælorum*. Ex E quo manifeste apparet illi baptisma solum prodesse cui possit etiam spiritus sanctus inesse, super ipsum enim Dominum, cum baptizaretur, spiritum sanctum descendisse, factumque ejus atque dictum pariter congruere, nec alia ulla ratione mysterium istud posse consistere. Cui responso nemo nostrum adeo ita insanus reperitur aut contumax ut audeat contra fas aut contra verum contradicere, scilicet rebus integris & omni modo ita in ecclesia gerundis & secundum disciplinæ ordinem perpetuo F a nobis observandis. Sed si in eodem novo testamento hæc quæ in isto negotio deprehendimus adunata nonnumquam reperiantur quodam modo divisa ac separata & proinde disposita atque si sint singula, videamus utrum possint esse aliquando etiam singulariter solitaria, quasi non sint mutila, sed tamquam integra atque perfecta. Nam cum per manus impositionem episcopi datur unicuique credenti spiritus sanctus, sicut apostoli circa Samaritanos post Philippi baptisma manum eis imponendo fecerunt, & hac ratione spiritum sanctum in eos contu-

A lerunt (quod ut fieri posset ipsi pro eis oraverunt, nondum enim super quemquam eorum deciderat spiritus, tantum autem baptizati erant in nomine Domini Jesu) Dominus quoque noster post resurrectionem, cum insufflasset & dixisset apostolis suis, *Accipite spiritum sanctum*, Joan. 20. ita demum largitus eis spiritum sanctum cum ita invenitur, quid tibi, frater, videtur, si quis non ab episcopo baptizatus, ita ut si in continenti etiam manus ei imponatur, priusquam tamen accipiat spiritum sanctum fuerit defunctus, utrum censeas salutem percepisse eum B necne: quoniam quidem & ipsi apostoli & discipuli, qui etiam alios baptizabant, qui etiam a Domino sint baptizati, non statim spiritum sanctum acceperint, qui nondum erat, quia Jesus nondum fuerat clarificatus, sed post resurrectionem ejus nec modicum intervallum temporis quo id gestum est intercesserit. Sicuti & cum baptizati sunt a Philippo Samaritani, donec Samariam rogati ab Hierusalem apostoli descenderent ad illos ut eis manum imponerent & spiritum sanctum per manus impositionem C in eos conferrent, vel quoniam illo intervallo temporis aliquis eorum non adeptus spiritum sanctum morte potuit intercipi & defraudatus gratia spiritus sancti defungi. Quod hodierna quoque die non potest dubitari esse usitatum & evenire solitum ut plerique post baptisma sine impositione manus episcopi de sæculo exeant, & tamen pro perfectis fidelibus habentur, sicuti *Æthiops* eunuchus cum rediret ab Act. 8. Hierusalem & legeret prophetam Esaiam & hæsitaret, suggerente spiritu, audita veritate a D Philippo diacono credidit & baptizatus est, & cum ascendisset de aqua, spiritus Domini rapuit Philippum, & non vidit eum jam nunc amplius eunuchus. Abibat enim viam suam gaudens: [9] quoniam, ut animadvertis, imposita ei manus non est ab episcopo ut spiritum sanctum acciperet. Quod si hoc admittis & salutare esse credis, nec opinioni omnium fidelium refragaris, necesse est confitearis, proinde autem atque hoc latius tractatu procedit, etiam illud aliud latius posse consistere, id est, ut per solam manus impositionem episcopi, quia E baptisma in nomine Jesu Christi Domini nostri præcessit, possit alio homini pœnitenti atque credenti etiam spiritus sanctus tribui, quoniam eos qui in Christum credituri essent scriptura sancta prædixit oportere in spiritu baptizari, ita ut & hi quoque non videantur minus aliquid habere quam illi qui perfecti sunt christiani, nec necesse sit quæri quale illud baptisma fuerit quod in nomine Jesu Christi sunt consecuti. Nisi forte in illo quoque superiore tractatu circa eos qui tantummodo in F nomine Christi Jesu baptizati fuerint statuas etiam sine spiritu sancto posse salvos fieri, aut non hac sola ratione, sed si per manus impositionem episcopi spiritum sanctum consuesse præstari, aut etiam non episcopum dicas spiritum sanctum solitum esse largiri. Quod si ita est, & potest aliquid horum eveniens salutem homini credenti non præripere, tu quoque ipse annuis quoniam [10] modo dimidiatum & non, ut contendis, consummatum mysterium fidei, qua necessitas intervenit, salutem adimere non posse credenti & pœnitenti homini. Aut si dicis hujusmodi hominem salvum non posse fieri,

ri, omnibus episcopis salutem adimimus, quos A ita periculis quam certissimis adstringis ut omnibus hominibus qui sub cura eorum agunt & hac atque illac dispersis regionibus ipsorum infirmantur per semetipsos subvenire debeant, quia ceteri homines minores clericis qui periclitantur hoc idem præstare non possint, ne sanguis eorum qui vacui de sæculo exisse videbuntur de manu episcoporum necesse habeat requiri. Porro autem, ut non ignoratis, credentibus hominibus invenitur spiritus sanctus a Domino datus sine baptismate aquæ, sicut actis apostolo- B

Act. 10. rum continetur in hunc modum: *Adhuc loquente Petro verba hæc, irruit spiritus sanctus super omnes qui audiebant verbum, & obstupefacti sunt qui erant ex circumcisione fideles quotquot simul venerant cum Petro, quia & super gentes donum spiritus sancti effusum est. Audiebant enim eos loquentes linguis suis, & magnificabant Deum. Tunc respondit Petrus: Numquid aliquis aquam prohibere potest ut non baptizentur isti qui spiritum sanctum acceperunt sicut & nos? Et præcepit eos baptizari in nomine Jesu Christi.* Sicut etiam idem Petrus postmodum de eisdem gentibus plenissi- C

Act. 15. me docuit nos dicens: *Et nihil discrevit inter nos & ipsos, fide emundatis cordibus eorum.* Atque hoc non erit dubium in spiritu sancto homines posse sine aqua baptizari, sicut animadvertis baptizatos hos prius quam aqua baptizarentur ut satisfieret & Joannis & ipsius Domini prædicationibus, quandoquidem & hi sine manus impositione apostolorum & sine lavacro quod postea adepti sunt gratiam repromissionis acceperint, & sic paulo ante emundatis cordibus eorum Deus per fidem ipsorum etiam re- D missionem peccatorum simul eis largitus sit, ut hoc solum eis baptisma subsequens præstiterit ut invocationem quoque nominis Jesu Christi acciperent, ne quid eis deesse videretur ad integritatem ministerii & fidei. Quod etiam e contrario latere tractatus hujus sunt consecuti ipsi illi discipuli Domini nostri, super quos jampridem baptizatos postremò die pentecostes supervenit spiritus sanctus, voluntate Dei quidem non sua sponte cælo lapsus, sed ad hoc ipsum " munus effusum sedet super unumquemque eorum, cum justi jampridem, ut diximus, E baptismate Domini fuissent baptizati, sicut & ipsi apostoli, qui tamen omnes Dominum nocte qua apprehensus est deseruisse inveniuntur, & ille ipse qui gloriatus est perseveraturum se in sua fide Petrus & adversus ipsius Domini prædictum obstinatissime repugnavit, postremo tamen eum etiam negavit, ut hac ratione ostenderetur nobis quæ medio tempore quoquo modo contraxerant delicta, eadem hæc in eis fide postmodum sincera per baptisma spiritus sancti non dubie esse dimissa. Nec ulla, ut pu- F to, alia ex causa apostoli his quos in spiritu sancto adloquebantur præceperant ut in nomine Christi Jesu baptizarentur, nisi quia virtus nominis Jesu super quemcumque hominum baptismate invocata ad salutem adsequendam non modicam prærogativam ei qui baptizaretur præstare posset, sicuti Petrus in actis apostolorum

Act. 4. enarrat dicens: *Nec enim aliud est nomen sub cælo quod datum est hominibus, in quo oportet salvos*

Philip. 2. *fieri nos*. Sicut etiam apostolus Paulus aperit ostendens quia Deus exaltavit Jesum Domi-

A num nostrum, & donavit illi nomen ad hoc ut sit super omne nomen, ut in nomine Jesu omnes genua curvent cælestium & terrestrium & infernorum, & omnis lingua confiteatur quia Dominus est Jesus in gloria patris, & iste in quo cum baptizaretur invocatum esset in nomine Jesu, licet in aliquo errore consequeretur, tamen quandoque non prohiberetur rectum sapere & errorem suum corrigere & ad ecclesiam & ad episcupum venire & sinceriter confiteri Jesum nostrum coram hominibus, ut

B tunc cum ab episcopo ei manus imponeretur, etiam spiritum sanctum acciperet, nec invocationem illam pristinam nominis Jesu amitteret, quam nemini nostrum licet damnare, quum hæc nuda & singularis si in errore sit constituta non posset ad salutem præstandam sufficere, ne hac ratione etiam ethnicos & hæreticos abutentes nomen Jesu eredamus ad salutem sine vera re atque integra posse pervenire. Quam tamen invocationem nominis Jesu correctione erroris & agnitione fidei veritatis, & abscisa omni labe præteritæ conversationis, my-

C sterio Dei circa ejusmodi homines rite perpetratam locum quem habitura non erat obtinere, & postremo in fide recta & ad integritatem signi præstandam non obesse, supplemento ejus quod deerat accedente perquam utile est credere, & tot annorum totque ecclesiarum itemque apostolorum & episcoporum auctoritati cum bona ratione adquiescere, cum sit maximum incommodum ac dispendium sanctissimæ matris ecclesiæ adversus prisca consulta post tot sæculorum tantam seriem nunc pri-

D mum repente ac sine ratione insurgere. Neo enim propter aliud Petrus, qui jam fuerat baptizatus, & quid sentiret de Domino ab ipso Domino erat interrogatus, & veritate revelationis patris cælestis in eum collocata, quod Dominus noster non solum Christus, verum etiam filius Dei vivi esset confessus, postmo- Matt. 16. dum eidem Christo prædicanti de sua passione refragatus esse monstratus est, & propterea satanas dici ostensus est, nisi quia futurum erat ut quidam, tametsi variantes in sententia propria & claudicantes aliquando in fide atque do-

E ctrina, cum in nomine Jesu baptizarentur, tamen si intervallo quodam temporis recorrigere id potuissent, non propterea a salute exciderent, sed quandoque resipuissent, integram spem salutis pœnitendo obtinerent, præsertim cum spiritum sanctum, quo baptizari unusquisque hominum debet, acciperent, aliquid tale designassent, sicuti non solum Petrum hoc passum esse in evangelio deprehendimus, verum universos quoque discipulos, quibus jam baptizatis postea Dominus ait, *quia vos omnes scan-* Marc. 14.

F *dalizabimini in me*: qui omnes, ut animadvertimus, correcta fide sua post resurrectionem Domini in spiritu sancto sunt baptizati. ut non immerito hodie quoque credamus homines correctos a pristino errore in spiritu sancto posse baptizari, qui cum aqua baptizarentur in nomine Domini aliquando scabram habuissent fidem: quoniam multum interest utrum in totum quis non sit baptizatus in nomine Domini nostri Jesu Christi, an vero in aliquo claudicet cum baptizatur baptismate aquæ, quod minus est, dummodo postea constet in

veri-

veritate sincera fides in baptismate spiritus, A quod non dubie majus est. Nec æstimes huic tractatui cootrarium esse qnod dixit Dominns: Matt. 28. *Ite, docete gentes, tinguite eos in nomine patris & filii & spiritus sancti*. Quia cum hoc verum & rectum & omnibus modis io ecclesia observandum sit, & observari quoque solitum sit, tamen considerare oportet quod iovocatio oominis Jesu non debet a nobis futilis videri propter venerationem & virtutem ipsius nominis; in quo nomine virtutes omnes solent fieri, & noooumquam aliquæ etiam ab hominibus extraneis. Ceterum quo pertinent illa verba Chri- B sti, qui negaturum se esse dixit oec oosse eos qui sibi in die judicii dicturi essent, *Domine*, Matt. 7. *Domine, nonne in tuo nomine prophetavimus, & in nomine tuo dæmonia ejecimus, & in nomine tuo virtutes magnas fecimus*, respondendo eis etiam cum jurejurando *quia numquam cognovi vos, discedite a me qui operamini iniquitatem*, nisi ostenderetur nobis noonumqoam etiam ab his qui operarentur iniqnitatem posse per nimiam virtutem nominis Jesu etiam hæc fieri. Iccircoque debet invocatio hæc nominis Jesu quasi ini- C tium quoddam mysterii dominici commuoe nobis & ceteris omnibus accipi, quod possit postmodum residuis rebus impleri, alias non profutura talis invocatio cum sola permanserit, quia post mortem ejusmodi hominis non potest ei quidqnam omnino adici vel suppleri aut in aliquo prodesse in die judicii, cum illi a Domino nostro quæ supra memoravimus cœperiot exprobrari; qui tamen universi hodie ut sibi his modis subveniant quibus sopra ostendimus non possunt ab ullo hominum tam dure tamqua crudeliter prohiberi. Sed ad hæc, D ut soles, contradices, opponendo nobis tunc eum baptizarentur integre ac recte discipulos ac non ut hos hæreticos esse baptizatos. Quod ex persona ipsorum & ejus qui baptizavit illos sumas oecessa est. Et ideo nos ad propositionem haoc tuam non ut accusatores discipulorum Domini respondemus, sed sicuti compellimur, quia necesse est ubi & quando & quemadmodum nnicuique nostrum salus sit præstita rationibus iovestigemus. Namqoe natum esse Dominum nostrum & Christum E esse eum multis rationibus a discipulis ejus non immerito eredi videbatur, quod ex tribu Juda, quod ex genere David, quodque in civitate Bethleem fuisset natus, & quod pastoribus ab aogelis quoniam salvator illis natus esset eodem momento fuisset aoountiatus, quod in oriente visa ejus stella sollicitissime fuisset a magis requisitus & adoratus, & illustribus donis & insignibus monetibus honoratus, quod puer admodum io templo sedens cum legis doctoribus prudenter & cum admi- F ratione omnium disputasset, quod cum baptizaretur, ita ut oolli alii contigerat, cælis apertis descensione spiritus sancti & super eum mansiooe, testimonio etiam patris sui itemque Joannis Baptistæ fuisset clarificatus, quod supra homanam mediocritatem corda & cogitationes universorum intelligeret, quod languores & vitia & valetudines cum potestate maxima curaret atque sanaret, quod remissiones peccatorum cum evidenti probatione præstaret, quod dæmonia jussu expelleret, quod leprosos verbo mnodaret, quod aquam in vinum coovertendo coovivium nuptiale admirabili lætitia amplificaret, quod cæcis visionem rastitueret aut indulgeret, quod doctrinam patris cum omni fiducia assereret, quod in loco deserto de quinque panibus quinque millia hominum saturaret, quod reliquiæ atque buccellæ plusquam duodecim cophinos implerent, quod mortuos pro sua pietate passim suscitaret, quod ventis & mari ut quiescerent imperaret, quod super mare pedibus ambularet, quod virtutes omoes omnino perficeret. Quibus rebus & hujuscemodi compluribus factis ad claritatem ejus perinenribus consequens esse videbatur ut quemadmodum Judæi de Christo sentiunt, quod tamen de Jesu Christo Domino nostro non creduot, ut etiam ipsi existimareot, ut talis & tantus nulla obita morte in æternum perseveret, & regnum Israel & totius orbis in perpetuum quod non " corriperetur possideret. Unde etiam Judæi ausi fuerunt eum rapere & in regoum unguere. quod quidem necesse habuit ille supersugere. ac propterea discipuli ejus arbitrabantur quod nulla alia ratione vitam æternam his præstaturus esset, nisi primum ipse vitam hanc temporalem cum illa eterna in se ipso continuasset. Denique cum conversarentur in Galilæa dixit eis Jesus: *Incipit filius hominis tradi in manus hominum, & interficient eum, & post triduum resurget*. Marc. 9. Et contristati sunt nimis, quia, sicuti diximus, looge diversum prius aoimis ac mente conceperant. Denique hic fuit etiam Judæorum sermo contradictionis adversus eum, cum se ipse quidem doceret eos & futura aonuntiaret, illi autem dicerent: *Nos audivimus* Joan. 12. *a lege quia Christus manet in æternum; & quomodo tu dicis quia exaltari oportet filium hominis?* Itaqoe fuit discipulorum eadem hæc præsumptio de Christo, prorumpeote in istum sermonem incredulitatis suæ Petro ipso duce ac principe apostolorum. Cum enim a Domino simul cum ceteris fuisset interrogatus quidnam sentiret de ipso, id est quem esse eum existimaret, & primo veritatem confessus fuisset dicens esse eum Christum filium Dei vivi, & propterea beatus ab illo judicatus esset quod hoc noo carnaliter sed per patris cælestis revelationem adsecutus esset, idem tamen, ubi cœpit Jesus ostendere discipulis suis quia oporteret eum Hierosolymam ire & multa pati a senioribus & sacerdotibus & scribis & ioterfici & post diem tertium resurgere, nihilominus ille verus Christi confessor post pauculos dies assumpto eo cœpit illum corripere dicens, *Propitius sit tibi, non erit istud*, Matth. 16. ita nt propterea audire a Domino commeruerit, *Vade post me satanas, scandalum mihi es*, ob hoc quod non saperet ea quæ sunt Dei, sed ea quæ sunt hominum. Quæ increpario adversus Petrum magis magisqoe eluxit adprehenso Domino, cum a muliercula conterritus diceret, *Nescio* Matth. 26. *quid dicas, neque novi te*, & iterum cum hoc idem diceret adhibito jurejurando & tertio devotans & jurans adfirmaret quoniam oon nosset hominem, & non semel sed sæpius eum negasset, quod consilium ei quoniam usque ad passiooem Domini perseveraturum erat multo prius a Domino palam factum est, ut nos quoque id

que id non ignoremus. Denique post resurrectionem Domini unus e discipulis ejus Cleopas *Luc. 24.* cum esset mœstus secundum errorem omnium condiscipulorum suorum, ipsi Domino tamquam alicui ignoto referens quod contigerat, sic locutus est dicens de Jesu Nazareno, qui fuit propheta potens in factis & dictis in conspectu Dei & universi populi, quomodo hunc tradiderunt sacerdotes & principes nostri in damnationem mortis & cruci eum fixerunt. Nos autem sperabamus quod ipse erat redempturus Israel. Juxta quæ omnes quoque discipuli adseverationem quoque mulierum, quæ post resurrectionem viderant Dominum, judicaverunt deliramenta, & quidam ipsorum viso eo non crediderunt, sed dubitaverunt, quique tunc non interfuerunt omnino non crediderunt, nisi postmodum ab ipso Domino omnibus modis fuissent objurgati atque increpati; quoniam mors eos ita offenderat ut putarent eum non resurrexisse, quem crediderant mori non debuisse, quia contra opinionem ipsorum semel mortuus fuisset. Itaque quod ad ipsos discipulos pertinet, neque integram neque perfectam fidem habuisse his modis quibus retulimus inveniuntur, & quod multo gravius est, sicut in evangelio cata Joannem scriptum est, etiam alios baptizabant. Præterea quid dicturus es de his qui plerumque ab episcopis pessimæ conversationis baptizantur: qui tamen tandem, cum Deus voluerit, in sceleribus suis convicti, etiam ipso aut prorsus etiam communicatione privantur? Aut quid statues de eis qui ab episcopis prave sentientibus aut imperitioribus fuerint baptizati, quando non ad liquidum & integre vel etiam aliter quam oportet in traditione sacramenti fuerint locuti, certe aut interrogaverint quid aut interrogantes a respondentibus audierint quod minime ita interrogari aut responderi debet, quod tamen non valde illam nostram rectam fidem lædat, sed non tam ornate ut tu & composite, isti quoque simpliciores homines mysterium fidei tradant. Dicturus es enim utique pro tua singulari diligentia hos quoque denuo baptizandos esse, cum maxime eis res desit aut obstet quo minus inviolabile illud divinum mysterium fidei intemeratum possint accipere. Sed enim [**] virorum optime, reddamus & permittamus virtutibus cælestibus vires suas, & dignationi divinæ majestatis concedamus operationes proprias, & intelligentes quantum in ea sit emolumentum, libenter ei adquiescamus. Et ideo cum salus nostra in baptismate spiritus, quod plerumque cum baptismate aquæ conjunctum est, sit constituta, siquidem per nos baptisma tradetur, integre & solenniter & per omnia quæ scripta sunt adsignetur atque sine ulla ullius rei separatione tradatur; aut si a minore clero per necessitatem traditum fuerit, eventum exspectemus ut aut suppleatur a nobis aut a Domino supplendum reservetur; si vero ab alienis traditum fuerit, ut potest hoc negotium & ut admittit corrigatur, quia spiritus sanctus extra ecclesiam non sit, fides quoque non solum apud hæreticos, verum etiam apud eos qui in schismate constituti sunt sana esse non possit. Ideircoque pœnitentiam agentibus correctisque per do-

A ctrinam veritatis & per fidem ipsorum, quæ postea emendata est purificato corde eorum, tantummodo baptismate spiritali, id est manus impositione episcopi & spiritus sancti subministratione, subveniri debeat, signum quoque fidei integrum hoc modo & hac ratione tradi in ecclesia merito consuevit, ne invocatio nominis Jesu, quæ aboleri non potest, contemtui a nobis videatur habita. quod utique non oportet, quamquam talis invocatio, si nihil eorum quæ memoravimus secutum fuerit, ab operatione salutis cesset ac vacet. Dicente B enim apostolo unum esse baptisma, necesse est invocatione nominis Jesu perseverante, quia non potest a quoquam hominum quæ semel invocata est auferri, si eam contra decretum apostolorum geminare ausi fuerimus nimietate præstandi immo superaddendi baptismatis studio, si ille qui ad ecclesiam revertitur nolit denuo baptizari, futurum est ut defraudemus baptismate spiritali eum quem putamus defraudandum non esse baptismate aquæ. Quid autem statues in personam ejus verbum C audientis qui forte adprehensus in nomine Christi statim confessus, ac priusquam baptizari aqua permitteretur ei fuerit punitus, utrum perisse eum pronuntiabis quia non est aqua baptizatus, an vero aliquid extrinsecus patrocinari ei ad salutem existimabis, licet non sit aqua baptizatus. Quod perisse eum existimabis obviam tibi veniet sententia Domini dicentis: *Quicumque me confessus fuerit coram hominibus, confitebor illum & ego coram patre meo qui in cælis est:* *Matth. 10.* quia nihil interest utrum hic verbum audiens an fidelis sit qui confitetur D Domino, dummodo ipsum Christum, quem confiteri oportet, confiteatur, quia Dominus pari vice confitendo & ipse confessorem suum apud patrem honore eum martyrii sui, ut pollicitus est, exornet. Quod utique non debet latius accipi, quasi possit usquequaque porrigi, quia potest Christi nomen etiam hæreticus aliquis, qui tamen ipsum Christum negat, confiteri, quia in alium Christum credit, cum Christus confiteatur quod ei prodesse minime possit, siquidem Dominus non se E ipsum in confessionem a nobis coram hominibus deduci oportere dixit. quod sine ipsu & sine venerando nomine ejus non potest fieri. Et ideo integrum ac sincerum & incontaminatum & inviolatum utrumque debet consistere confitenti, nullo delectu habito ipsius confessoris, sive ille justus, sive peccator, perfectusque christianus, an vero etiam nunc imperfectus, qui summo discrimine suo Dominum confiteri non timuit. Nec est hoc contrarium superiori tractatui: quia illic quidem tempus supererat ad corrigenda quæ [**] multa F vel prava sunt, & quoniam quædam concessa sunt ipsi tantummodo nomini Domini nostri, martyrium autem non nisi in ipso & per ipsum Dominum possit consummari, & iccirco neque Christum sine ipsius nomine quis possit confiteri, neque nomen Christi sine ipso Christo ad confessionem cuiquam possit patrocinari. Quapropter totus discernendus est tractatus hic, ut possit manifestior fieri. Namque invocatio nominis Jesu ideo tantum patrocinari potest, si rite suppleta postea fuerit, quia

quia & prophetæ & apostoli ita prædicaverunt. Ait enim Jacobus in actis apostolorum: Act. 15. *Viri fratres, audite, Simon exposuit quemadmodum primum Deus visitaverit accipere ex gentibus populum nomini suo; & huic consonant sermones prophetarum, sicut scriptum est, post hæc revertar, & reædificabo tabernaculum illud David quod cecidit, & quæ demolita sunt ejus reædificabo, & denuo erigam illud, uti exquirant residui hominum Deum & omnes gentes super quas invocatum est nomen meum super eas, dicit Dominus faciens hæc*. Itaque & residui hominum, B id est quidam Judæorum, & omnes gentes super quas invocatum est nomen Domini, possunt & necesse habent requirere Dominum, quia ipsa invocatio nominis præbet eis occasionem vel etiam imponit necessitatem requirendi Dominum; cum quibus præcipiunt scripturas sanctas, sive universas, sive quasdam, tamen audentius de veritate tractare quam cum gentibus, super quos non est invocatum nomen Domini, id est Christi Jesu filii Dei vivi, sicuti nec super Judæos, qui veteres tantum scripturas recipiunt. C Et ideo utrinsque hujus generis homines, id est Judæi & gentiles, plene ut oportet credentes pari modo baptizantur. Hæretici veru jam baptizati aqua in nomine Jesu Christi, tantum in spiritu sancto baptizandi sunt, & in Jesu, quod nomen solum datum est sub cælo in quo oporteat salvos fieri nos, merito mors contemnitur; quoniam si sic perseverent, salvi esse non possunt, quia non requisiverunt Dominum post invocationem nominis ejus super eos sicut & illi " qui in eos Christus qui forte credere noluerunt, D de quibus Dominus ait: Matth. 24. *Cavete ne quis vos in errorem inducat. Multi enim venient in nomine meo dicentes, Ego sum Christus, & multos in errorem inducent*. Et iterum ait: *Tunc si quis dixerit vobis, Ecce hic Christus, aut hic, nolite credere. Surgent enim pseudochristi & pseudoprophetæ, & dabunt signa magna & portenta, ita ut errent, si fieri potest, etiam electi*. Quas virtutes non dubie tunc illi sub nomine Christi facient. In quo nomine videntur quidam etiam modo quasdam virtutes facere & falso prophetare. E Sed certum est eos, quod ipsi non sint Christi, propterea ad Christum non pertinere; quemadmodum etiam si quis desciscat a Christo, inhærens solo nomini ejus, qui non multum adjuvatur, immo magis hoc nomine etiam oneratur, licet fuerit antea fidelissimus aut justissimus, aut clero aliquo honoratus, aut confessionis dignitate præditus. Hi enim omnes negando verum Christum, introducendo aut sequendo alium, cum sit nullus omnino alius, nihil spei aut salutis sibi relinquunt, F non aliter quam illi qui coram hominibus negaverunt Christum, quos negari necesse est a Christo, non habita ulla ratione ipsorum ex præcedenti conversatione eorum aut sensu aut dignitate, proinde atque ipsi ausi sunt Christum id est salutem suam abrogare, damnati per hujusmodi clausulam, quia manifestissime Matth. 10. a Domino dictum est: *Quicumque me negaverit coram hominibus, negabo eum & ego coram patre meo qui in cælis est*. Ut verbum hoc, *Quicumque*, etiam in clausula confessionis ple-

A nissime nobis ostendat quod nulla conditio ipsius confitentis obesse possit, licet negator ille antea vel hæreticus fuerit vel audiens aut audire incipiens, qui nondum baptizatus sit, vel de hæresi ad veritatem fidei conversus, vel ab ecclesia digressus & postea reversus sit, & tunc cum rediret, prius quam ei manus ab episcopo imponeretur adprehensus confiteri Christum coram hominibus necesse habuerit, sicut iterum neganti Christum nulla propria vetus dignitas potest ad salutem patrocinari. B Quodcumque enim in homine ultimum in hac specie deprehensum fuerit, in illo quis nostrum judicari necesse habebit, abolitis & obliteratis omnibus quæ prius gessit. Et ideo cum in martyrio tanta sit mutatio rerum in momento temporis ut in re perquam veloci possint mutari universa, nemo sibi blandiatur qui occasionem amiserit gloriosæ salutis, si forte se ab ea excluserit propria sua culpa, sicuti & illa uxor Loth, quæ similiter in angustiis rerum contra præceptum angelorum tantummodo post se respexit & tumulus C salis facta est. Qua ratione etiam ille hæreticus qui confitendo Christi nomen trucidatur, nihil postea potest corrigere, si quid de Deo aut de Christo male senserit, cum in alium Deum vel in alium Christum credendo semetipsum fefellit, confessor non Christi, sed solitario Christi nomine; quando & apostolus consequenter dicat: *Etsi corpus meum tradidero ita ut exurar igni, dilectionem autem non habeam, nihil proficio*. 1. Cor. 13. Quia hoc facto nihil proficit qui non habet dilectiunem ejus Dei & Christi qui per legem & prophetas & in evangelio in hoc D modo prædicatur: *Diliges Dominum Deum tuum in tota corde tuo & in tota anima tua & in tota cogitatione tua*, Deut. 6. & *diliges proximum tibi tamquam te. In his enim duobus præceptis tota lex pendet & prophetæ*, Matth. 22. sicut & Joannes evangelista dicit: *Et omnis qui diligit ex Deo natus est, & cognoscit Deum*, quia Deus dilectio est. Sicuti & Deus ait: *Ita enim dilexit Deus mundum ut filium suum unicum daret, ut omnis qui in eum crederet non periret, sed haberet vitam æternam*. Joan. 3. Ut manifeste appareret eum qui hanc diligendi nos E & diligendi a nobis dilectionem in se non habeat inani confessione & passione nihil proficere. " quam ut ipsa apparet & constat hæreticum esse qui in alium Deum credat sive Christum alium accipiat quam quem scripturæ novi & veteris testamenti manifeste prædicant, quæ patrem omnipotentem creatorem omnium & filium ejus sine obscuritate annuntiant. Eveniet enim eis ut alii ab alio Deo salutem expectanti tunc demum contra opinionem suam a Christo Dei patris omnipotentis creatoris filio, F quem blasphemaverunt, in pœnam æternam damnentur, cum judicare Deus cœperit absconsa hominum secundum evangelium per Christum Jesum, eo quod in ipsum non crediderint, licet ipsius nomine abluti sint. Et usque adeo omne illud hæreticorum baptisma intercedente aliquo intervallo temporis corrigi potest, si quis supervixerit & fidem correxerit, ut " Deus noster in evangelio secundum Lucam ad discipulos suos locutus est dicens: *Habeo autem aliud baptisma baptizari*. Luc. 12. Item secundum Marcum ad filios Zebedæi eadem ratione dixerit:

Marc. 10. dixerit: *Potestis bibere calicem quem ego bibo aut baptismate quo ego baptizor baptizari?* quod sciret homines non solum aqua verum etiam sanguine suo proprio habere baptizari, ita ut & solo hoc baptismate baptizati fidem integram & dignationem sinceram lavacri possint adipisci & utroque modo baptizari, æque tamen unum baptisma salutis & honoris pariter & æqualiter consequi. Quod enim dictum est a Domino, *Habeo aliud baptisma baptizari*, hoc in loco non ut secundum baptisma ac si sint duo baptismata significat, sed alterius quoque speciei B baptisma ad eamdem salutem concurrens donatum nobis esse demonstrat. Quas utrasque species ab ipso Domino nostro primum initiari & sanctificari oportebat ut nobis quoque alterutra sive utraque species unum hoc duplex salutiferum atque honorificum baptisma præstaret, & viæ quædam unius baptismatis sic nobis patefierent ut aliquando impune aliqua illarum deesset, sicut in verbum audientibus martyribus impune aquæ baptisma deest, quos tamen certi sumus, si quid laxamenti habeant, etiam aqua solitos baptizari, itemque illis qui legiti- C mi sunt fideles effecti impune deest baptisma sanguinis proprii, quia baptizati in nomine Christi redempti sunt pretiosissimo sanguine Domini, cum utraque hæc ex uno atque eodem fonte procedant flumina baptismatis dominici, ut omnis qui sitit veniat & bibat, sicut Joan. 7. scriptura dicit: *Flumina de ventre ejus currebant aquæ vivæ*. Quæ flumina primum apparuerunt in Domini passione, cujus de latere perforato lancea militari sanguis & aqua manavit, ut emitteret duo flumina diversæ speciei, sed ta- D men ejusdem ac singulare latus, ita ut impleatur spiritu sancto quicumque credens biberit ex utroque flumine. Hæc enim de fluminibus his loquens ostendebat Dominus significans spiritum sanctum quem accepturi essent qui credi- Joan. 7. turi erant in illum. [18] *Nondum autem erat spiritus, quia Jesus nondum erat clarificatus*. Igitur dicens quemadmodum generari potest baptisma quod apostolus unum esse prædicat, utique manifestum est illa ratione quia diversæ sunt species unius atque ejusdem baptismatis ex uno vulnere profluentis in aquam & sangui- E nem, cum illic duo sint de quibus locuti sumus baptismata aquæ, id est unius atque ejusdem speciei, cum unum esse debeat baptisma uniuscujusque species, sicut plenius sumus locuti. Et quoniam videmur omne baptisma spiritale trifariam divisisse, veniamus etiam ad probationem narrationis propositæ, ne videamur proprio sensu & temere hoc fecisse. Ait enim Joannes de Domino nostro in epistola 1. Joa. 5. sua nos docens: *Hic est qui venit per aquam & sanguinem Jesus Christus, non in aqua tantum,* F *sed in aqua & sanguine. Et spiritus est qui testimonium perhibet, quia spiritus est veritas; quia tres testimonium perhibent, spiritus & aqua & sanguis. Et isti tres unum sunt*. Ut ex illis colligamus & aquam præstare [[19] spiritum] solitum, & sanguinem proprium hominibus præstare spiritum solitum, & ipsum quoque spiritum præstare spiritum solitum. Nam cum effundatur aqua sicuti & sanguis, spiritus etiam effusus sit a Domino super omnes qui crediderunt, utique & aqua & nihilominus proprio

A sanguine, tunc deinde & spiritu sancto possunt homines baptizari. Ait enim Petrus: *Sed* Act. 2. *hoc est quod dictum est per prophetam: Erit in novissimis diebus, dicit Dominus, effundam spiritum meum super omnem carnem, & prophetabunt filii eorum & filiæ eorum, & juvenes visiones videbunt, & seniores somnia somniabunt. Et quidem super servos & super ancillas effundam de spiritu meo*. Quem spiritum in veteri testamento, non quidem passim nec effuse, sed communicatum cum aliis, aut etiam sponte insiluisse in quosdam homines, vel induisse eos vel B fuisse super eos deprehendimus, sicuti Moysi de septuaginta presbyteris a Domino dictum esse animadvertimus: *Et auferam spiritum qui* Num. 11. *super te est, & imponam super eos*. Propter quod etiam secundum pollicitationem suam Deus ab alio ex spiritu qui super Moysen fuerat imposuit super illos, & prophetaverunt in castris; quod Moyses, ut homo spiritalis, ita contigisse gaudebat, licet ab Jesu filio Nave ut huic rei intercederet invito suadebatur, & iccirco non fuisse permotus. Porro autem in C libro judicum, item in regnorum libris animadvertimus super plerosque aut fuisse spiritum Domini aut insiluisse in eos, tamquam super Gothoniel, Gedeon, Jephthe, Samson, Saul, David, & ceteros alios. Quod usque adeo ita se habet ut spiritus sancti sponte accedendi ab eis libertatem ac facultatem manifestissime nos Dominus docuerit dicens: *Spiritus* Joan. 3. *ubi vult spirat, & vocem ejus audis, & nescis unde veniat aut quo vadat*. ita ut idem spiritus etiam super indignos quoque sui nonnumquam D invenietur esse, non utique otiose nec sine ratione, sed necessariæ alicujus operationis gratia, sicuti super Saul fuit, super quem factus est spiritus Dei, & prophetavit. Quamquam posteriore tempore postquam recessit ab eo spiritus Domini, & postquam angebat eum spiritus malignus a Domino, quoniam tunc ad hoc postremus venerat post nuntios quos ante assidue præmiserat ut interficeret David: qui iccirco inciderunt in chorum prophetarum & prophetaverunt, ne id quod jussi fuerant perficere possent aut vellent. Quod admirabili ra- E tione per voluntatem Dei spiritum qui super illos omnes fuit credimus operatum esse. Qui spiritus implevit etiam Joannem Baptistam adhue ab utero matris suæ, & incubit super eos qui cum Cornelio centurione erant prius quam baptizarentur aqua. Ita dum cohæret baptismati hominum spiritus sanctus aut antecedit aut sequitur, vel cessante baptismate aquæ incumbit super eos qui credunt, dat nobis consilium quod aut ex integro rite baptisma observare aut sorte dato a quocumque in nomi- F ne Jesu Christi baptismate supplere id debeamus, custodita nominis Jesu Christi, sicuti plenissime exposuimus, sanctissima invocatione, custodita præterea tanti temporis, tot virorum veneranda nobis consuetudine & auctoritate. Quoniam autem prima pars disputationis hujus videtur explicata, etiam sequentem ejus propter hæreticos debemus attingere: quia perquam necessarium est eum tractatum qui semel in manus incidit non præterire, ne forte eos qui sunt simpliciores ex fratribus aliquis hæreticorum versutia sua audeat attentare. Nam

A quia Joannes dixit nos baptizandos esse in spiritu sancto & igni, eo quod addiderit dicens *& igni*, iccirco quidam desperati homines ausi sunt usquequaque pravitatem suam porrigere, & propterea homines versutissimi quærunt quomodo sanctitatis baptisma ita corrumpant ac violent ut etiam evacuent; qui originem jam exinde trahunt a Simone mago multiformi perversitate per varios errores eam exercentes. Cui Act. 8. Simoni Petrus in actis apostolorum dixit: *Pecunia tua tecum sit in perditionem, quia gratiam Dei existimasti per pecunias posse possideri. Non* B *est tibi portio neque sors in sermone hoc. Cor enim tuum non est rectum coram Deo*. Et agunt isti hæc omnia dum fallere cupiunt eos qui sunt simpliciores aut curiosiores, & tentant nonnulli illorum tractare se solos integrum atque perfectum, non sicuti nos mutilatum & decurtatum baptisma tradere, quod taliter dicuntur adsignare ut quam mox in aquam descenderunt, statim super aquam ignis appareat. Quod si aliquo lusu perpetrari potest, sicut adfirmantur plerique hujusmodi lusus Anaxilai esse, sive naturale quid est, quo pa- C cto possit hoc contingere, sive illi putant hoc se conspicere, sive maligni opus & magicum virus ignem potest in aqua exprimere, illi tamen talem fallaciam & stropham prædicant perfectum baptisma esse; quod fideles homines si coacti fuerunt accipere, utique non dubitabitur eos id quod habuerant amisisse, perinde ac si quis sacramento miles dicto desertis suis castris in hostium diversissimis castris longe aliud sacramentum velit dicere, hac ratione constat eum vetere sacramento exauctora- D tum esse. Item si hujusmodi homo rursus ad te redeat, utique hæsitabis utrum habeat baptisma necne; & tamen oportebit te huic quoque pœnitentiam agenti quibuscumque modis potueris subvenire. Est autem adulterini hujus immo internecini baptismatis si quis alius auctor, tum etiam quidam ab eisdem ipsis hæreticis propter hunc eumdem errorem confictus liber qui inscribitur [10] PETRI PRÆDICATIO. In quo libro contra omnes scripturas & de peccato proprio confitentem invenies Christum, qui solus omnino nihil deliquit, E & ad accipiendum Joannis baptisma pæne invitum a matre sua Maria esse compulsum, item cum baptizaretur ignem super aquam esse visum, quod in evangelio nullo est scriptum, & post tanta tempora Petrum & Paulum post conlationem evangelii in Hierusalem & mutuam cogitationem & altercationem & rerum agendarum dispositionem, postremo in Urbe quasi tunc primum invicem sibi esse cognitos, & quædam alia hujuscemodi absurde ac turpiter conficta: quæ omnia in illum librum in- F venies congesta. Qui autem non ignorant spiritus sancti qualitatem intelligunt quod dictum est de igni de ipso spiritu dictum esse. Nam Act. 2. in actis apostolorum secundum hanc eamdem promissionem Domini nostri ipso die Pentecostes cum descendisset spiritus sanctus super

A discipulos ut in illo baptizarentur, visæ sunt insidentes super singulos linguæ quasi ignis, ut constaret eos spiritu sancto & in igne baptizatos, hoc est eo spiritu qui esset sive ignis sive quasi ignis, qualis ignis fuit qui in rubo ardebat & rubum non comburebat, qualisque est ille ignis qui est angelorum spiritus, sicut scriptura dicit: *Qui facit angelos suos spiritus & ministros suos ignem ardentem*. Psal. 103. Cui cum similis aut socius aut particeps fueris, poteris nullum ignem timere, nec illum quidem qui antece- B dens Domino in die judicii conflagrabit totum orbem terræ, absque eis qui baptizati sunt in spiritu sancto & igni. Et hominibus quidem spiritus perseverat hodie invisibilis, sicut Dominus dicit: *Spiritus ubi vult spirat, & nescis unde veniat vel quo vadat*. Joan. 3. Sed in principio mysterii fidei & spiritalis baptismatis hic idem spiritus manifeste visus est & super discipulos insedisse quasi ignis, item cælis apertis descendisse super Dominum columbæ similem, quoniam pleraque immo pæne omnia quæ essent futura manifesta sunt; quæ tamen modo es- C sent invisibilia nihiluminus, nunc quoque oculis & incredulitati hominum vel ex parte, vel aliquando, vel in figura sunt monstrata ad corroborandam & confirmandam fidem nostram. Sed nec aliud omiserim quod evangelium merito prædicat. Ait enim paralytico Dominus noster, *Bono animo esto, fili, dimittuntur tibi peccata*, Matt. 9. ut ostenderet fide mundari corda ad remissionem peccatorum consequendam. Quam remissionem peccatorum consecuta est etiam illa quæ erat mulier peccatrix in civitate; cui D Dominus ait: *Dimittuntur tibi peccata*. Luc. 7. Et cum cœpissent qui simul discumbebant apud semetipsos dicere, *Quis est hic qui peccata dimittit*, quod & circa paralyticum acerbius Scribæ & Pharisæi obmurmuraverant, ait ad mulierem Dominus: *Fides tua te salvam fecit, vade in pace*. Ex quibus universis ostenditur fide emundari corda, spiritu autem ablui animas. Porro autem per aquam lavari corpora, sanguine quoque festinantius perveniri per compendium ad salutis præmia puto nos plene exsecutos prædicationem Baptistæ Joannis, unde sermonem su- E mus exorsi, qui dixit ad Judæos: *Ego quidem vos baptizo aqua in pœnitentiam. Qui autem post me venit fortior me est, cujus ego non sum dignus solvere corrigiam calciamenti. Ipse vos baptizabit in spiritu sancto & igni*. Luc. 3. Arbitror autem & apostoli Joannis doctrinam nos non inepte disposuisse, qui ait *quia tres testimonium perhibent, spiritus & aqua & sanguis, & isti tres unum sunt*. 1. Joa. 5. Nisi fallor autem etiam illud explanavimus quod Dominus noster ait: *Joannes quidem baptizavit aqua, vos autem baptizabimini in spiritu sancto*. Act. 1. & 11. F Præterea existimo nos non infirmam rationem reddidisse consuetudinis causam. Tueamur tamen, etsi posteriore loco id facimus, ne qui putet nos unico articulo præsentem altercationem suscitare. Quamquam hæc consuetudo etiam sola deberet apud homines timorem Dei habentes & humiles præcipuum locum obtinere.

NOTÆ AD LIBRUM DE REBAPTISMATE.

1 HUnc tractatum primus in lucem protulit Nicolaus Rigaltius ex apographo Sirmondi. Sirmondus autem descripserat ex veteri codice MS. monasterii sancti Remigii Remensis, ubi positus est consequenter post epistolam Cypriani ad Pompejum. Nos illum contulimus cum eodem libro veteri, & ex ejus fide emendavimus & supplevimus quæ aut male posita erant, aut omissa in editione Rigaltii. Auctorem illius esse Ursinum monachum Afrum, cujus meminit Gennadius in libro de Scriptoribus ecclesiasticis, monuit Philippus Labbeus in indice rerum quæ exstant in tomo primo Conciliorum. At istud repulit Gulielmus Cave, eo in primis argumento quod constet, ut ipse arbitrabatur, illum scriptum esse invalescente adhuc persecutione adversum Christianos, Ursinus autem ille qui de ea materia scripsit, reponatur a Gennadio inter scriptores ævi quarti jam desinentis; & quia Gennadius de Ursino agens tradit illum scripsisse adversus eos qui rebaptizandos hæreticos decernunt, & docuisse rebaptizandos non esse eos qui in nomine vel simpliciter Christi, vel in nomine Patris & Filii & Spiritus Sancti, quamvis pravo sensu, baptizantur, iis autem post simplicem Trinitatis confessionem sufficere ad salutem manuum impositionem. Quod in Anonymo diserte non reperiri, ait Gulielmus Cave. Sane fatendum est nonnulla in eo opere legi, quæ innuere videntur illud fuisse scriptum invalescente persecutione. Sed præterquam quod mentionem persecutionis factam fuisse antiquitus ab iis qui diu post exstinctam persecutionem vixere, nos olim ostendimus in observatione nostra de tempore concilii Eliberitani, illa res, ut verum fatear, me facile impellit ut credam hunc tractatum vere esse Ursini quod illius auctor testatur se diu post apostolos scripsisse, *post tot sæculorum tantam seriem*. Quod arbitror dici non potuisse ab eo qui scripsisset ævo Cypriani. Ab excessu enim apostolorum usque ad tempora sancti Cypriani vix invenias sesquisæculum, multo minus *tot sæculorum tantam seriem*. At usque ad tempora Ursini præterierant plura sæcula.

2 *De rebaptismate*] Retinuimus inscriptionem quam præfert vetus codex. Et in calce vetus codex habet: *Cæcili Cypriani finivit de rebaptismate*.

3 *In no. J. C. Domini nostri*] In veteri libro scriptum est *Domini non*. Quod ita corrigendum esse censuit Sirmondus ut *Dominicum* poneretur; & ita edidit Rigaltius. Nos scripsimus *Domini nostri*, tum quia paulo ante scriptum est in *nomine Dei nostri Jesu-Christi*, tum quia infra diserte scriptum est *in nomine Domini nostri Jesu-Christi*. Sic in allocutione Crescentis a Cirta in concilio Carthaginensi pag. 599. scriptum est in vetustissimo codice MS. sancti Remigii Remensis *dilectissimi non* pro *nostri*, & in allocutione Munnuli a Girba ibidem *Domino n dicente*, cum legendum sit *Domino nostro*. Sic pro eo quod apud Marium Mercatorem in editione nostra pag. 348. scriptum est *nondum verbum dicit*, nos monuimus pag. 470. legendum esse *non Deum*.

4 *Stupore*] Arrogantia, superbia, ut recte monuit Rigaltius. Vox illa in eo sensu usurpata est a Cypriano & a Pontio ejus diacono. Apud Marium Mercatorem pag. 75. in editione nostra legitur: *In stupore remaneat dentium Paulus Samosatenus*.

5 *In quocumque clero*] Id est, in quolibet ordine eorum qui in clero connumerantur.

6 *Ab iis*] Ita putavi scribendum esse, cum antea legeretur *aliis*.

7 *Accendi*] Rigaltius conjecit legendum esse *tacendi*. Angli pro *accendi* posuerunt *accedentes*. Ego puto ponendum esse *attendi*.

8 *Moysis antiquissimo*] Antea editum erat *Moyse*, *antiquissimo*. Certam esse hanc nostram emendationem ostendit locus ex epistola 73. Cypriani: *Illi quia jam legis & Moysi antiquissimum baptisma fuerant assecuti*.

9 *Quoniam, ut animadvertis*] Assentior erudito viro, qui monuit legendum esse *quamquam*.

10 *Modo dimidiatum*] Idem vir eruditus censet legendum esse *non modo dimidiatum, ut contendis, sed consummatur mysterium fidei*.

11 *Munus effusum*] Facile assentior eidem viro doctissimo, qui putat reponi debere *effusum*.

12 *Corrumperetur*] Puto legendum esse *corrumperetur*.

13 *Virorum optime*] Antea legebatur *virorum*: emendatio facilis & obvia. Sic in epistola Paulini episcopi Aquilejensis ad Carolum M. in libro primo miscellaneorum nostrorum pag. 365. *His & similibus virorum optime*. Inter epistolas ineditas Trasmundi monachi Claravallensis reperitur una quæ sic incipit: *Recipere a te, virorum optime, non catenulas ferreas, sed murenulas aureas solebamus*. Matthæus Bossus lib. 1. epist. 77. ad Polycletum: *Polyclete virorum optime*. Joannes Vatellus in epistola ad Guillelmum Riviere, quæ edita est cum epistolis Guillelmi de Mara: *Non possum nobis non plurimum gratulari virorum optime*. Apud Marium Mercatorem pag. 55. 157. in editione nostra *vir optime*. Interpres epistolæ Palladii ad Lausum præfixæ libris de Vitis patrum: *Est autem hujus desiderii spiritualis exactor virorum optimus Lausus*.

14 *Multa vel prava*] Reponendum est *mutila*.

15 *Qui in eos Christus*] Angli legendum esse monuerunt *qui ob pseudochristos forte credere noluerunt*.

16 *Quam ut ipsa*] Rigaltius censuit ita emendandum esse hunc locum ut legatur *nihil proficere quam ut ipsum appareat & constet hæreticum esse*. Ego conjicerem legendum esse, *quoniam re ipsa apparet & constat*.

17 *Deus noster*] Antea legebatur *Deum nostrum*. Sensus autem postulat ut legatur eo modo quo nos emendavimus.

18 *Non. a. erat spiritus*] In evangelio Joannis in editione vulgata legitur *spiritus datus*. Sed hanc ultimam vocem non exstare in Græco & subintelligendam esse jam monuerunt viri docti. Quamquam sunt aliqui qui putant illam esse non necessariam.

19 *Spiritum solutum*] Assentior viro erudito quem supra laudavi, & admonitione ejus usus sum ut emendarem & supplerem hunc locum. Certa autem est emendatio.

20 *Pauli prædicatio*] Ita vetus codex. Rigaltius posuit *Petri*, quia hujusce scripti meminerunt Eusebius & Hieronymus in libro de Scriptoribus ecclesiasticis. Angli reposuerunt nomen Pauli, & id quidem recte. Etenim quamvis observatio Rigaltii bona sit, nihil mutare oportuit, ut recognovit ipse Rigaltius in indice erratorum. Nullus Catholicus inventus est, ut etiam observatum est a Paschasio Radberto, qui Zachariæ nomen poneret pro Hieremia apud Matthæum cap. 27. Contra Petrus Blesensis, ut recte monuit Busæus, in epistola 141. Zachariam citat pro Hieremia; & tamen Busæus noluit emendare. Aliter ei visum est qui adornavit editionem Romanam operum Joannis Cassiani. Cum enim apud illum collat. 7. cap. 12. legeret *Job quoque*, sciret autem locum illic relatum non esse Jobi, sed Salomonis, scripsit: *Salomon quoque*. Sana emendatio, sed non ex mente Cassiani, qui memoriæ lapsu erraverat in nomine. Pari memoriæ lapsu Gregorius Nazianzenus in oratione ad Julianum citavit Salomonem pro Jobo. Agnovit errorem Billius, & tamen non emendavit, sed tantum monuit esse memoriæ lapsum. Idem Gregorius in oratione de pauperum amore citavit Michæam pro Amos, & Amos pro Michæa. Sic etiam apud Marium Mercatorem in editione nostra pag. 28. Joannes Evangelista citatur pro Paulo, ut illic monuimus. In canone 13. concilii secundi Hispalensis legitur in antiquissimis & optimis codicibus manuscriptis *In Hieremia quoque corpus solum obtulisse Christum*. Pro quo in vulgatis editionibus legitur *Esaias quoque*, quia constat locum illum vere esse Isaiæ, non vero Hieremiæ. De actibus Pauli vide quæ notantur in historia Ecclesiastica Joannis Clerici ad annum Christi 69. §. 3.

OPUSCULA

VULGO ADSCRIPTA

SANCTO CYPRIANO.

DE
DISCIPLINA ET BONO PUDICITIÆ.

Epistola Ignoti Auctoris.

ALIQUAS officiorum meorum partes non æstimo præteriisse, dum semper enitor, vel maxime quotidianis Evangeliorum tractatibus, aliquando vobis fidei & scientiæ per Dominum incrementa præstare. Quid enim aliud in Ecclesia Domini utilius geri, quid accommodatius officio Episcopi potest inveniri, quam ut doctrina divinorum, per ipsum insinuata collataque, verborum, possint credentes ad repromissum regnum pervenire cælorum? Hoc certe mei & operis & muneris, quotidianum votivum negotium, absens licet obtinere connitor; & per litteras præsentiam meam vobis reddere conor. Dum vos solito more allocutionibus missis in fide interpello, ideo convenio, ut Evangelicæ radicis firmitate solidati, adversus omnia diaboli prœlia stetis semper armati. Absentem me non credam, si fuero securus. Verumtamen omnia quæ utiliter proferuntur, & æternæ vitæ statum tractantibus vel definiunt, vel promittunt; ita demum fructuosa sunt, si ad emolumentum operis, divinæ indulgentiæ viribus, adjuventur. Non solum proferimus verba quæ de scripturarum sacris fontibus veniunt, sed cum ipsis verbis preces ad Dominum & vota sociamus, ut tam nobis quam vobis, & sacramentorum suorum thesauros aperiat, & vires ad implenda quæ cognoscimus, tribuat. Periculum enim majus est voluntatem Domini cognovisse, & in Dei voluntatis opere cessasse.

Quamvis ergo ad multa vos negotia & ad divinæ monitionis præcepta, semper ut scitis exhorter, (quid enim mihi aliud votivum aut majus potest esse, quam ut per omnia perfecti stetis in Domino) tamen ut præcipue pudicitiæ claustra teneatis (quod & facitis) admoneo: scientes templum esse vos Domini, membra Christi, habitationem Spiritus sancti, electos ad spem, consecratos ad fidem, destinatos ad salutem; filios Dei, fratres Christi, consortes Spiritus sancti, nihil jam carni debentes, quasi renatos ex aqua & pudicitia, præter voluntatem quam velle debemus ut nostra sit: præstetur etiam propter redemptionem, ut corrumpi non possit, quæ a Christo consecrata sit. Nam si Apostolus Ecclesiam sponsam Christi pronunciat: oro vos quanta pudicitia exigitur, ubi Ecclesia inter matrimonia sponsa virgo præstetur? Et ego quidem, nisi quod breviter vos admonere proposui, latissimas satis puto, & locupletes pudicitiæ laudes proferre potui: sed supervacuum duxi laudare eam dintius apud colentes. Vos enim illam ornatis dum geritis, & plures ejus laudes exercendo profertis; facti ejus ornamentum, dum & illa vestrum est, mutuo decore invicem fenerando. Illa vobis disciplinam bonorum suggerit morum, vos illi ministerium præstatis operum sanctorum. Nam & illa quantum & quid possit, per vos apparuit, & quid vos velitis, ipsa demonstravit & docuit; copulatis in unum duobus bonis mandatorum & rerum, ne quid mutilum videretur, si aut præcepta ministeriis, aut præceptis ministeria defuissent.

Pudicitia est honor corporum, ornamentum morum, sanctitas sexuum, vinculum pudoris, fons castitatis, pax domus, concordiæ caput. Pudicitia sollicita non est cui placeat nisi sibi: Pudicitia semper verecunda, dum innocentiæ mater est: Pudicitia semper ornatur solo pudore, bene sibi tunc conscia de pulchritudine, si improbis displicet: Pudicitia nihil ornamentorum quærit, decus suum ipsa est. Hæc nos commendat Domino, connectit Christo: hæc expugnat omnia de membris illicita desideriorum prœlia, pacem nostris corporibus inducit: beata ipsa, & beatos efficiens apud quoscumque habitare dignatur; quam numquam accusare possunt, nec qui eam non habent: venerabilis etiam hostibus suis, dum illam multo magis mirantur, qui eam expugnare non possunt. Sed ut matura & in viris probata semper, & a feminis appetenda; sic inimica ejus impudicitia semper est detestanda: obscœnum ludibrium reddens ministris suis, nec corporibus parcens nec animis. Debellatis enim propriis moribus, totum hominem suum sub triumphum libidinis mittit: blanda prius, ut plus noceat dum placet: exhauriens rem cum pudore; hostis continentiæ, frequenter perveniens ad sanguinem, cupiditatum infesta rabies, incendium conscientiæ bonæ, mater impœnitentiæ, ruina melioris ætatis, contumelia generis, expugnans sanguinis & familiæ fidem, alienis affectibus suos inferens filios, in aliena testamenta sobolem ignoti & corrupti generis inducens. Quæ plerumque extra sexum ardens, dum se non continet intra concessa, parum sibi putat satisfactum, nisi in virorum quoque corporibus non voluptatem novam quærat, sed extraordinaria & portentosa contra ipsam naturam ex viris per viros monstra conquirat.

Sed enim pudicitia locum primum in Virginibus tenet, secundum in Continentibus, tertium in Matrimoniis. Verum in omnibus gloriosa est cum gradibus suis. Nam & Matrimoniorum fidem tenere laus est, inter tot corporis bella; & Matrimonio de continentia modum statuisse, majoris virtutis est, dum etiam licita rejiciuntur. Certe ex utero sanctitatem custodisse, & infantem se usque in senectutem in sua ætate tota tenuisse admirandæ utique potentiæ est: nisi quod blandas corporis leges non nosse, magis felicitatis est, notas jam vicisse, virtutis est; sic tamen ut & virtus ista de dono Dei veniat, licet se in membris hominibus ostendat.

Pudicitiæ, fratres, antiqua præcepta sunt. Quare antiqua dico? quia cum ipsis homini-

bus instituta sunt. Nam & ideo vir suus feminæ est, ut præter eumdem alterum nesciat, & ideo viro reddita est mnlier, ut subjecto quod fuerat ei proprium, nihil requirat alienum. Sic & duo, inquit, erunt in carne una, ut in unam redeat quod unum fuerat, ne separatio sine reditu occasionem præstet alterius. Inde & Apostolus: Caput mulieris pronunciavit virum, ut conjunctione duorum pudicitiam probaret. Nam ut alterius caput membris aptum non potest esse, ita & alieno capiti membra non sua: caput enim suis convenit membris, & membra capiti suo; utraque naturali fibula in concordia mutua cohærent, ne qua oriente discordia de divisione membrorum pactum divini fœderis rumperetur. Addit tamen & dicit: Quoniam qui uxorem suam diligit, seipsum diligit. Nemo enim carnem suam odio habet, sed nutrit & fovet eam, sicut & Christus Ecclesiam. Caritatis cum pudicitia ex hoc magna præscriptio, si uxores diligendæ sunt a viris suis sicut & Christus dilexit Ecclesiam; & ita uxores maritos debent diligere, ut Ecclesia diligit Christnm.

Hanc sententiam Christus quandn uxorem dimitti non nisi ob adulterium dixit; interrogatus, tantum honorem pudicitiæ dedit. Hinc nata est illa sententia: Adulteras non sinetis vivere. Hinc Apostolus ditit: Hæc est voluntas Dei, ut abstineatis vos a fornicatione. Hinc & illud dicit: Membra Christi, membris meretricis non esse jungenda. Hinc traditur satanæ in interitum carnis, qui proculcato jure pudicitiæ, vitia carnis exercet. Hinc merito regnum cælorum non tenent adulteri; hinc est omne peccatum extra corpus esse, solum adulterum peccare in sunm corpus: hinc ceteræ præceptoris auctoritates, quas nunc recolere omnes non est necesse, apud vos præsertim qui illas nostis frequenter & facitis, quæ licet descripta non sint, queruli tamen de his non potestis esse. Adulter enim non habet excusationem, aut habere potuit, quia ducere licebat uxorem.

Sed sicut matronis jura præscripta sunt, quæ ita sunt nexæ, ut divelli inde non possint: virginitas vero & continentia extra jus omne snnt; nihil ad virginitatem de matrimoniorum legibus pertinet, altitudine sua transcendit omnes, si ulla prava hominum ausa leges supergredi conantur. Virginitas æquat se Angelis: si vero exquiramus, etiam excedit; dum in carne luctata victoriam etiam contra naturam refert, quam non habent Angeli. Virginitas quid aliud est quam fumræ vitæ gloriosa meditatio? Virginitas neutri sexus est: virginitas est perseverans infantia: virginitas est voluptatum triumphus: virginitas filios non habet, sed quod plus est, filiorum contemptum habet: non habet secunditatem, sed non habet orbitatem: felix quod est extra partus dolorem, felicior autem quod est extra funerum filiorum calamitatem. Virginitas quid est alind quam solnta libertas? maritum non habet dominum. Virginitas affectationibus omnibus soluta est: non matrimoniis est dicata, nnn sæculo, non liberis. Persecutionem non potest timere, dum illam de securitate potest provocare.

Sed quia pudicitiæ nobis breviter sunt exposita præcepta, jam pudicitiæ ponamus exemplum. Plus enim proficitur, cum in rem præsentem venitur: nec de virtute dubitabitur, quandn quod præcipitur, exemplis etiam signatur. Exemplum pudicitiæ a Joseph cœpit. Adolescens Hebræus generosus de patre, generosior de innocentia, ob invidiam revelationum distractus a fratribus Ismaelitis, in domum devenerat hominis Ægyptii; obsequio & innocentia & tota servitutis fide facilem & benevolum in se animum sui provocaverat domini, cujus faciem tam sermo liberalis, quam ætas omnibus commendaverat. Sed ista generositas ab uxnre domini aliter quam decebat accepta est: in domus parte secreta, & sine arbitris, alta & facinoribus accommoda; putavit se pudicitiam adolescentis incontinens mulieris impudicitia, nunc promissis, nunc minis posse superare. Et cum retentus est vestibus, eo quod moliretur fugam, propter tanti facinoris audaciam ipsas vestes relinquens, & corporis nudi sinceritatem habiturus innocentiæ testem; ad crimen impudicitiæ suæ imprudens mulier adjicere non dubitavit calumniam: & ceteris & marito, squalida & fervens, spreto desiderio suo, conquesta est dolore simulato, quod Hebræus adolescens vim sibi molitus fuisset inferre, quam ipsa conata fuerat irrogare. Maritalis ardor rerum inscius, & uxoris accusatione graviter inflammatus incenditur. Pudicus vero juvenis, quia delictn conscientiam non miscuit, in imum carceris truditur. Sed sola non est in carcere puditia: nam est cum Joseph Deus, & nocentes dantur in manu ejus, quia innocens fuerat. Snmniorum præterea obscura dissnlvit, quia spiritus in tentatione vigilabat; & per dominum liberatur a vinculis. Qui iu domo minor cum periculo fuerat, regiæ domus sine periculo dominus effectus est: generositati suæ redditus, fructum pudicitiæ & innocentiæ, Deo judice, a quo meruerat, accepit.

Sed non minus ex parte diversa, aliud nobis pudicitiæ simile de continentia feminarum exoritur exemplum. Fuit, ut legimus, Susanna filia Helciæ, uxor Joachim pulcherrima, pulerior moribus. Hanc nullum ad decorem commendabat species; simplex enim erat. Excoluerat pudicitia, & cum pudicitia sola natura. Hanc e seninribus dun cœperant deperire, nihil memnres nec divini timoris, sed nec suæ annis jam marcescentis ætatis; ita illos in flagrantia transactæ juventutis incendia, redivivæ libidinis flamma revocabat: Pudicitiæ latrones amorem profitentur, sed oderant. Resistenti minantur calumnias, adulterii se dicunt accusatores votn adulteri. Inter quos libidinis scopulos auxilium de Domino petebat, quia viribus corporis repugnare non valebat. Et exaudivit de cælo clamantem ad se pudicitiam Dominus; & cum iniquitate oppressa duceretur ad pœnam, vidit inimicorum liberata vindictam. Bis victrix, & in periculo suo tam funeste toties conspecta, & libidinem evasit, & mortem. Infinitum erit si exempla prosequar plnra: his duobus contentus sum, præsertim cum omnibus sit viribus per istos pudicitia defensa.

Non illos emollire potuit in vita generosi sanguinis memoria, quæ in quosdam licentia lasciviæ est ministra: non decor corporis, & apte positorum figura membrorum, quæ suggerit

gerit plerumque ut, quasi flos quidam, propetans velociter transiturae aetatis, porrecta voluptatis occasione pascatur: non anni primi virentis, sed majoris aetatis; cum rudis adhuc sanguis aestuans, naturae flammas accendat, & in medullis versata caeca incendia ad remedium, verum etiam per periculum pudoris itura: non ulla latebratum & sine ullo conscio, quae tuta quibusdam putatur, occasio; quae maxima vis est admittendi sceleris, cum deliberationibus occurrit impunitas. Non posita necessitas de auctoritate jubentium, & in temeritate participum atque sociorum; quo genere franguntur etiam saepe recta consilia. Non praemia ipsa & bonitas, non accusationes, non minae, non poenae, non mortes; nihil tam saevum, tam durum, tam triste, quam cecidisse de alto pudicitiae gradu. Digni tanto judicis divini praemio, quorum alter regio paene throno illustraretur, altera concordia mariti dotata inimicorum mortibus redimeretur. Haec sunt & his similia semper nobis ante oculos exempla ponenda, his paria diebus noctibusque meditanda.

Nihil animum fidelem sic delectat, quam integra immaculati pudoris conscientia. Voluptatem vicisse, voluptas est maxima: nec ulla major est victoria, quam ea quae de cupiditatibus refertur. Qui hostem vicit, fortior fuit, sed altero; qui libidinem repressit, seipso fortior fuit; qui inimicum prostravit, externum hostem percussit; qui cupiditatem depressit, hostem domesticum superavit. Malum omne facilius vincitur quam voluptas: quia illud quidquid est, horridum est; hoc blandum est. Nihil tam difficile opprimitur, quam quod per illud armatur. Qui cupiditates tollit, & metus sustulit; nam ex cupiditatibus metus veniunt. Qui cupiditates vincit, de peccato triumphat: qui cupiditates vincit, malum generis humani sub pedibus suis jacere ostendit; qui cupiditates vicit, pacem sibi perpetuam dedit; qui cupiditates vicit, libertatem sibi, quod etiam est ingenuis difficillimum, reddit. Meditanda ergo nobis, fratres, ut res docent, semper pudicitia: quo facilior sit, nullis artibus constat. Quae enim illa consummata voluntas, quae nisi impediretur, longe est, sed nostra est: ita non est acquirenda, sed fovenda quae nostra est.

Quid enim est aliud pudicitia, quam mens honesta ad custodiam corporis data; ut sexibus redditus pudor, severitate signatus, fidem honoris de incorrupta sobole servatet? Pudicitiae autem, fratres, competunt & cogniti sunt in primis divinus pudor, & praeceptorum sancta meditatio, & animus propensus ad fidem, & mens attonita ad sacram religionem: deinde videre, ne quid in se ultra modum sculptum, ultra honestatem productum, ne quid proditum, ne quid arte fucatum, ne quid ad irritandos, aut redintegrandos dolos lenocinatum. Non est pudica quae affectat animum alterius movere, etiam salva corporis castitate. Longe absint quibus pulcritudo non ornatur, sed prostituitur. Nam sollicitudo de pulcritudine, & malae mentis indicium & deformitatis est. Sit natura corporis libera, nec divinis operibus inferatur vis. Semper est misera, quae sibi non placet qualis est. Quid capillorum mutatur color? quid oculorum extremitates suffuscantur? quid facies artibus in diversam formam convertitur? quid postremo speculum consulitur, nisi quia ne ipsa sit timetur? Cultus etiam mulieris pudicae pudicus sit: adulterium fidelis nec in coloribus novetit. Vestibus aurum intexere, quasi pretio est vestes corrumpere. Quid inter fila staminum delicata, rigida faciunt metalla? nisi ut fluentes humeros premant, & luxuriam infeliciter animi jactantis ostendant? quid cum cervices peregrinis lapidibus urgentur, & absconduntur; quorum pretia etiam sine artibus Kalendarium cujusvis excedunt? Non ornatur mulier, sed vitia mulieris ostenduntur. Quid cum digiti tali auro onerati, nec intrare possunt, nec egredi? utrum usus exposcitur, an patrimoniorum inanis pompa monstratur? Mirum negotium, mulieres ad omnia delicatae, ad vitiorum sarcinas fortiores sunt viris.

Sed ut repetam quae coeperam, colenda semper pudicitia viris & feminis, omni custodia servanda est intra limites suos. Cito natura corporis periclitatur in corpore, dum rapit illam secum caro, quae semper in lapsu est. Sub praetextu quippe naturae quae homines semper urget ad affectus, quibus ruinae collapsi generis resarciuntur; blandimento voluptatis fallens, non ducit ad continentiam legitimae conjunctionis sobolem, sed jactat in crimen. Ergo contra has carnis insidias, quibus se diabolus & socium ingerit & ducem facit, obluctandum est omni genere virtutis. Assumatur secundum Apostolum Christi opera, & a consortio carnis quantum potest animus colligatur: separetur consensus a corpore, vitia semper castigentur ut odiantur; ante oculos obversetur deformis iste atque dejectus peccati pudor. Poenitentia ipsa cum luctibus suis commissorum criminum inhonesta contestatio est. Nihil considerretur curiose in alienis vultibus. Sermo & brevis sit, & sobrius risus, signum est enim animi facilis & remissi; nam contactus tecedat etiam honestus. Nihil corpori liceat, ubi vitandum est corporis vitium. Cogitetur quam honestum sit vicisse dedecus, quam inhonestum victum esse dedecore.

Dicendum etiam, quod adulterium voluptas non est, sed mutua contumelia: nec delectare potest, quod & animam interficiat & pudorem. Coerceat animus stimulos carnis, refrenet impetum corporis. Accepit enim hanc potestatem, ut illi ad imperium ejus membra servirent; & quasi legitimus ac perfectus auriga, ultra concessas corporis metas excollentes se carnis impetus, caelestium praeceptorum habenis reflectat; ne ultra terminos suos currus iste corporis raptus, in periculum suum secum & ipsum rapiat aurigam. Sed inter haec, immo & ante haec, contra turbas & vitia omnia de divinis castris auxilium petendum est: solus enim potens est Deus qui homines dignatus est facere, & plena hominibus auxilia praestare. Ego pauca dictavi, quoniam non est propositum volumen scribere, sed allocutionem transmittere. Vos scripturas aspicite, exempla vobis de ipsis praeceptis hujus rei majora conquirite. Fratres carissimi, bene valete.

AD NOVATIANUM HÆRETICUM;

Quod Lapsis spes veniæ non est deneganda.

Tractatus ignoti AUCTORIS.

COGITANTI mihi, & intolerabiliter animo æstuanti, quidnam agere deberem de miserandis fratribus qui vulnerati non propria voluntate, sed diaboli sævientis irruptione, adhucusque, hoc est, per longam temporum seriem agentes, pœnas darent; ecce ex adverso obortus est alius hostis, & ipsius paternæ pietatis adversarius hæreticus Novatianus; qui non tantum, ut in Evangelio significatum est, sicut sacerdos vel Levites jacentem vulneratum præteriret, sed ingeniosa ac nova crudelitate sauciatum potius occideret, adimendo spem salutis, denegando misericordiam patris, respuendo pœnitentiam fratris. Mirum quot acerba, quot aspera, quot perversa sunt. Sed facilius quis in alieno oculo festucam perspicit, quam in suo trabem. Nos autem, fratres dilectissimi, non moveat, aut turbet hæretici istius perfidi abrupta dementia: qui cum in tam ingenti dissensionis & schismatis crimine constitutus, & ab Ecclesia separatus sit, sacrilega temeritate non dubitet in nos sua crimina retorquere. Cum sit enim a semetipso nunc factus immundus, sordibus sacrilegis inquinatus; hoc nunc nos esse contendit. Et cum scriptum sit, canes foris remansuros; & Apostolus hos eosdem canes docuerit esse vitandos, sicut legimus, ait enim: Videte canes, videte malos operarios: rabiem suam non cessat latratibus excitare, luporum more tenebrosam caliginem optare, qua facile possit ferina sua crudelitate, oves a pastore direptas, spelunca tenebrosa laniare. Aurum certe se suosque quos colligit, esse pronunciat. Nec nos dubitamus desertores Ecclesiæ apostatas factos, in aurum nunc facile potuisse converti, sed illud aurum in quo prima delicta populi Israel denotata sunt. Ceterum vasa aurea & argentea, quæ ab Ægyptiis excusa sunt, in Dominica potestate, id est, Christi Ecclesia, perseverant: in qua domo si perseverasses, Novatiane, vas forsitan & pretiosum fuisses, sed nunc te in paleas & in stipulam conversum nec intelligis, nec plangis.

Quid igitur vanis rebus extolleris? damna potius quam lucra consequeris. Quid te ex quo pauperior factus es, divitem credis? Audi in Apocalypsi Dominicam vocem justis te objurgationibus increpantem: Dicis, inquit, dives sum, & ditatus sum, & nullius rei egeo: & nescis quoniam tu es miser, & miserabilis, & cæcus, & pauper, & nudus. Has opes, has divitias paupertatis pro certo possidere se credat, quisquis Christi Ecclesia derelicta ratione cæca, apud temerarios illos schismatum duces & dissensionis auctores converti non trepidat; quos Joannes antichristos appellat; quos Evangelista paleis similat; quos Dominus Christus fures & latrones designat, sicut ipse in Evangelio declarat dicens: Quia qui non introït per ostium in ovile ovium, sed descendit per alteram partem, ille fur & latro est. Item in eodem quoque ait: Omnes qui venerunt, fures sunt & latrones. Qui isti sunt, nisi desertores fidei, & transgressores Ecclesiæ Dei, qui contra ordinationem Dei nituntur? quos merito Spiritus sanctus per Prophetam increpat, dicens: Fecistis consilium non per me, & conventionem non per spiritum meum, adjicere peccata super peccata. Quid ad ista respondeant perversissimi isti Novatiani, vel nunc infelicissimi pauci; qui ad tantam furoris dementiam proruperunt, ut nec Deo, nec homini reverentiam habuerint? Illic impudenter & sine ulla ordinationis lege Episcopatus appetitur; hic autem propriis sedibus & cathedræ sibi traditæ a Deo renunciatur. Illic veritas: Aspernantur me, ut sacrificent mihi, nec offerunt oblationes sanctas filiorum Israel, nec accedunt offerre sancta sanctorum, sed accipient ignominiam suam in errore, quo erraverunt. Satis sit paucis probasse quidnam sint. Audite igitur Novatiani, apud quos scripturæ cælestes leguntur potius quam intelliguntur, parum si non interpolentur. Sunt enim vestræ præclusæ aures & corda cæcata, qui nullum de spiritalibus ac salutaribus monitis lumen admittitis. Sicut Esaias ait, Excæcati sunt servi Dei; & merito excæcati, quia voluntas schismaticorum non est in lege, quæ lex unam nobis & singularem designat Ecclesiam; in illa scilicet quæ sub Noe ante diluvium Dei providentia fabricata est arca, in qua non tantum munda animalia, sed & immunda, ut tibi cito respondeatur Novatiane, invenimus esse reclusa. Quæ arca sola cum his quæ secum fuerant liberata est: in qua & cetera quæ in ea inventa non sunt, diluvio perierunt. Ex illa igitur arca remittuntur duæ aves, corax & columba. Qui corax vere hominum immundorum, & in tenebris perpetuis futurorum per sæculi latam viam, & immunda vescentium apostatarum futurorum, & ad Ecclesiam se ultra non vertentium, figuram portabat, quem legentes invenimus emissum, & non amplius reversum. Huic ergo avi, id est, immundo spiritui, quique fuerint similes inventi, ad Ecclesiam amplius reverti non poterunt; qui & si voluerint, Dominus prohibebit, qui Moysi præcepit, dicens: Omne varium & immundum ejice foras extra castra. Columba autem emissa incontinenti significatur reversa, eo quod requiem non haberet pedibus suis: quam Noe recepit in arcam, & post septimum diem iterato emissam, recepit eam portantem suo ore olivæ folium.

Et

Et ego quidem, fratres dilectissimi, non temere ista cogitans, nec humana sapientia conspirans, sed ut cælestis Domini dignatione necessarie & pertinenter mentibus nostris concipere permittitur; dico illam, id est, columbam, duplicem nobis per semetipsam significare figuram. Primam quidem & principalem, suam, hoc est spiritalem, olim, id est, ab initio divinæ administrationis instituit, & sacramentum baptismatis, quod in salutem generis humani provisum, & soli Ecclesiæ cælesti ratione celebrare, per os suum præostendit. Ter enim emissa ex arca, volitans per aerem super aquam, significabat jam tunc Ecclesiæ nostræ sacramenta. Unde & Dominus Christus Petro, sed & ceteris discipulis suis mandat, dicens: Euntes evangelizate gentibus, baptizantes eos in nomine Patris, & Filii, & Spiritus sancti: hoc est, ut Trinitas illa quæ sub Noe per columbam figraliter operata est, hæc nunc in Ecclesia per hos spiritaliter operetur.

Sumamus jam nunc & secundam personam columbæ ex arca emissæ, diluvii scilicet tempore, quando omnes abyssi proruperunt, quando cataractæ cæli patefactæ sunt super terram, propter facinora hominum quæ quotidie exercebant coram Domino, sicut Moyses dixit: Et vidit Dominus Deus redundare nequitias hominum super terram, & quod omnes in malum recordarentur a principio dierum suorum, & dixit: Perdam hominem quem feci a facie terræ, ab homine usque ad pecus, & a reptili usque ad volatilia cæli. Emittitur ergo tempore tataclysmi columba ex arca, aquis violenter toto orbe terram infestantibus.

Illa arca figuram Ecclesiæ, sicut superius diximus, portabat, quæ verberabatur hinc atque inde aquis insurgentibus tantum. Cataclysmus ergo ille qui sub Noe factus est, figuram persecutionis quæ per totum orbem nunc nuper superessusa, ostendit. Aquis autem, diruptis cataractis, undique convenientibus & excrescentibus significabantur gentes, quæ ad vastandam Ecclesiam excreverunt. Sicut Apocalypsis docet, dicens: Aquæ quas vidisti, populi sunt, & gentes, & regna. Columba autem quæ pedibus suis requiem habere non poterat, lapsorum imaginem portabat; qui immemores divinarum prædictionum, vel simpliciter ignorantes, vel audacter dissimulantes ceciderunt: quorum Dominus ruinam in Evangelio futuram his verbis significaverat, dicens: Qui audit verba mea & non facit ea, similabo eum viro stulto qui ædificavit domum suam super arenam: venerunt tempestates, & impegerunt in domum illam, & cecidit, & facta est ruina ejus magna. Et ne temere comparasse videamur, columbam illam lapsorum imaginem portare; propheta civitatem ut columbam, hoc est, lapsorum personam increpat, dicens: Columba non exaudit vocem, id est, præclara & redempta civitas non recipit doctrinam, & in Dominum fidens non fuit.

Quod autem requiem pedibus columba illa, sicut superius diximus, invenire non poterat; hoc significabat vestigia negantium, hoc est, sacrificatorum, lubrici veneno serpentis sauciata, in lapsum conversa; quæ ulterius non possent super aspidem & basiliscum conscendere, & draconem & leonem calcare. Quam potestatem tradidit Dominus discipulis suis, sicut in Evangelio ait: Ecce do vobis potestatem calcandi super omnem potestatem inimici, & super serpentes & scorpiones, & non nocebunt vobis. Istis ergo tot & tantis malignis spiritibus infestantibus, & in lapsorum necem insurgentibus, provisa est vulneratis salutis via: ut quibuscumque viribus possent toto se corpore protrahere, castris suis recipere; quibus recepti possent medelis spiritalibus vulnera sua curare. Recepta igitur columba, paucis etiam diebus interjectis, iterato emittitur ex arca; quæ reversa, non tantum firma vestigia, sed & insignia suæ pacis atque victoriæ, per illa olivæ folia quæ suo ore portabat, ostendir. Duplex ergo illa emissio, duplicem nobis persecutionis tentationem ostendit: prima in qua qui lapsi sunt, victi ceciderunt; secunda in qua hi qui ceciderunt, victores exstiterunt. Nulli enim nostrum dubium vel incertum est, fratres dilectissimi, illos qui prima acie, id est, Deciana persecutione vulnerati fuerunt; hos postea, id est, secundo prælio ita fortiter perseverasse, ut contemnentes edicta sæcularium principum, hoc invictum haberent, quod & non metuerunt exemplo boni pastoris animam suam tradere, & sanguinem fundere, nec ullam insanientis tyranni sævitiam recusare.

Ecce, quam gloriosos, quam Domino caros, schismatici isti ligna, fœnum, stipulam appellare non dubitant: quorum pares, hoc est, in eodem crimine lapsus sui adhucusque constitutos, nec ad pœnitentiam admittendos esse præsumunt; ex illa Domini pronuntiatione qua ait: Qui me negaverit coram hominibus, negabo eum coram patre meo qui in cælis est. Proh dolor: quid contra dominica præcepta contendunt, ut ea quæ Christus judicii sui tempore sit acturus, hæc nunc stirps Novatiani, patris sui exemplum diaboli secuta, exercere conetur? dicente scriptura: Mihi vindictam, & ego retribuam, dicit Dominus.

Respondebimus eis ad istam pronuntiationem Domini, quam male intelliganr & male sibi interpretentur. Quod enim ait: Qui me negaverit coram hominibus, & ego negabo eum coram patre meo qui in cælis est, utique futuri temporis significatio est; quo tempore incipiet Dominus secreta hominum judicare; quo tempore tribunali Christi omnes nos oportet astare; quo tempore multi incipient dicere: Domine Domine, nonne in tuo nomine prophetavimus, & in nomine tuo dæmonia excludimus, & in tuo nomine virtutes multas fecimus? & tamen audient vocem Domini dicentis: Discedite a me omnes qui operati estis iniquitatem; non novi vos. Ibi adimplebitur quod ait: Negabo & ego illos. Quos autem maxime negabit Dominus Christus, nisi vos omnes hæreticos, & schismaticos, & nominis sui alienos? Qui enim aliquando Christiani, nunc Novatiani, jam non Christiani, primam fidem vestram perfidia posteriore per nominis appellationem mutastis; velim propositioni vestræ respondeatis. Legite & docete, quem Dominus de his qui se dereliquerant vel negave-

gaverant, cum adhuc ipse esset, negavit; atqui & ceteris qui secum remanserant de Discipulis air: Numquid & vos vulris abire? Petrum etiam quem negaturum ante prædixerar, cum negasset, ipse non negavit, sed sustinuit; & amare illam suam negationem flentem ipse postmodum lenit.

Quænam est tua, Novatiane, dementia, ut illa quæ ad exitium salutis pertineant, tantum legas: & quæ ad misericordiam, prætereas? clamante Scriptura & dicente: Pœnitentiam agite qui erratis, convertimini corde. Et eodem quoque Propheta similiter exhortaute & dicente; Convertimini ad me in toto corde vestro, in jejunio, & ploratione, & planctu: & scindite corda vestra, & non vestimenta, & convertimini ad Dominum Deum vestrum: quoniam misericors est, & miserator multæ miserationis.

Adeo quia multæ miserationis est Dominus, audivimus; audiamus quid per David contestatur Spiritus sanctus: Si dereliquerint filii ejus legem meam, & in mandatis meis non ambulaverint, & si justificationes meas prosanaverint, & præcepta mea non custodierint; visitabo in virga facinora eorum, & in flagellis delicta eorum: misericordiam autem meam non dispergam ab eis. His similia & per Ezechielem legimus dixisse Dominum: Fili hominis, domus Israel habitavir super terram suam, & coinquinaverunt eam facinoribus sois. Sicut mulieris menstruatæ facta est immunditia eorum ante faciem meam, effudi iram meam super eos, & disseminavi eos inter gentes, & secundum peccata eorum judicavi eos: quia coinquinaverunt sanctum nomen meum. Et quia dictum est de his: Hic est populus Domini; peperci eis propter nomen sanctum meum, quod sprevit domus Israel inter gentes. Et conjungens ait: Propterea dic populo Israel: Hæc dicit Dominus: Non vobis parco domus Israel: sed propter nomen sanctum meum parcam, quod coinquinastis inter gentes; & scietis quia ego Dominus, cum sanctificatus fuero in vobis. Item Dominus ad eumdem: Fili hominis, dic populo Israel: Quare locuti estis dicentes: Erroribus nostris contabescimus, & quomodo salvi esse poterimus? dic eis: Vivo ego, dicit Dominus: quia non desidero mortem peccatoris: sed desidero ut avertatur peccator a via sua pessima, & vivat. Redite ergo a via vestra pessima. Quid morti vos traditis domus Israel? Sic per Esaiam Prophetam: Non in æternum indignabor vobis, neque semper non defendam vos. Et quoniam Hieremias Propheta in persona populi peccatoris deprecatur Dominum, dicens: Emenda nos Domine, sed in judicio & non in ira, ne paucos facias nos; adjecir & dixit Esaias: Propter peccatum modice contristavi eum, & percussi eum, & averti faciem meam ab eo, & contristatus est, & abiit tristis in viis suis; & quia operatur, adjecit & dixit: Vias ejus vidi, & curavi eum, & dedi ei exhortationem veram, pacem super pacem; pœnitentibus, deprecantibus, & operantibus restitui posse, quod male perierint, quodque a Christo declinaverinr.

Denique hoc in Evangelio comprobatur, ubi illa mulier peccatrix describitur, quæ venit ad domum cujusdam Pharisæi, ubi erar Dominus vocatus cum Discipulis, portans vas unguenti; quæ stetit ad pedes Domini, & lacrimis suis lavir pedes ejus, & capillis extersit, & oscula infixit, ut excitaretur ille Pharisæus & diceret: Hic si esset Propheta, sciret quæ & qualis esset ista mulier quæ eum tangit, quia peccatrix est. Unde incontinenti Dominus peccatorum remissor & pœnitentium receptor, ait: Simon, habeo tibi aliquid dicere. At ille respondit dicens: Magister, dic. Et Dominus: Duo debirores erant cuidam feneratori, unus qui habebat denarios quingentos, & alius quinquaginta: cum non haberent unde solverent, ambobus donavit. Et interrogavit: Quis illorum plus diligit? Et respondit Simon: Utique ille cui plus donavit. Et adjecit dicens: Vides istam mulierem? Intravi in domum tuam, osculum mihi non dedisti; hæc autem non cessavit osculando pedes meos: pedes meos non lavasti; hæc autem lacrimis suis lavit, & capillis extersit: oleo pedes meos non unxisti; hæc autem unxit. Propter quod dico tibi, Simon, quia remittuntur illi peccata ejus. Ecce Dominus utrisque debitoribus larga sua pietate debitum concedit. Ecce delicta donantem. Ecce mulierem peccatricem pœnitentem, flentem, deprecantem; & remissam peccatorum accipientem.

Erubesce jam nunc, si fieri potest, Novatiane: desine argumentis tuis impiis incautos decipere: desine unius capituli præscriptione terrere. Legimus & adoramus, nec prætermittimus cælestem Domini sententiam, qua ait negaturum se negantem; numquid & pœnitentem? Et quid ego tamdiu de miserationibus probare singula gestiam? quandoquidem Ninivitis Allophylis, & longe a lege Domini constitutis, propter civitatis suæ annunciatam eversionem deprecantibus, misericordia Dei non denegatur? Ipsi illi Pharaoni sacrilega remeritate repugnanti, cum quondam cælestibus plagis verberaretur, & conversus Moysi & fratri ejus dixisset: Orate pro me ad Dominum, quia peccavi; incontinenti ab eo suspendebatur ira Dei. Et tu jam Novatiane, judicas, & nullam spem pacis ac misericordiæ habere lapsos prædicas; nec increpanti Apostolo aurem accommodas dicenti: Tu qui es, qui judicas servum alienum? Domino suo star aut cadit. Stabit autem, potens est Deus stabilire eum. Unde pertinenter & necessarie ex persona eorumdem lapsorum increpat vos Spiritus sanctus, dum dicit: Noli gratulari inimica mea mihi, quoniam si cecidi, & exsurgam: & si in tenebris ambulavero, Dominus lomen est mihi. Iram Domini tolerabo, quoniam peccavi illi, usque dum justificet causam meam, & faciat judicium & justitiam, & producat me ad lucem. Videbo justiriam illius, & videbit me inimica mea, & cooperiet se confusione.

Oro, non legisti: Nolite gloriari, & nolite loqui excelsa, & ne exeat magniloquentia ex ore vestro; quoniam erigit a terra pauperem, a sterquilino erigit inopem, & sedere eum facit cum potentibus populi? Non legisti:

ſti : Quia Dominus ſuperbis reſiſtit , humilibus autem dat gratiam ? Non legiſti : Qui ſe exaltat , humiliabitur ? Non legiſti : Quia Deus perdit memoriam ſuperborum , & non relinquit memoriam humilium ? Non legiſti : Quia quo judicio quis judicaverit , eum judicari neceſſe eſt ? Non legiſti : Quia qui odit fratrem ſuum , in tenebris eſt , & in tenebris ambulat ; & non ſcit quo eat , quia tenebræ excæcaverunt oculos ejus ? Unde igitur & tam ſceleratus , & tam perditus , tam diſcordiæ furore veſanus exſtiterit iſte Novatianus , invenire non poſſum ; qui ſemper in domo una , id eſt , Chriſti Eccleſia , proximorum delicta ut propria fleverit ; onera fratrum , ſicut Apoſtolus hortatur , ſuſtinuerit ; lubricos in fide cæleſti allocutione corroboraverit . At nunc ex quo Cainam illam hæreſim , quæ non niſi tantum occidere geſtit , exercere cœpit ; nec ſibi noviſſime parcit . Ceterum ſi legiſſet , quia juſtitia juſti non liberabit eum in die qua erraverit , & iniquitas impii non nocebit ei ex qua die converſus fuerit , jam olim in cinere pœniteret , ille qui ſemper pœnitentibus adverſatur ; qui in ruina facilius ædificatorum ſtantium operatur , quam in ſtructione jacentium ruinarum ; qui multos ex fratribus noſtris miſerrimos falſis ſuis adverſationibus perterritos , iterum fecit ethnicos , dicendo quod pœnitentia lapſorum ſit vana , nec poſſit eis proficere ad ſalutem ; clamante Scriptura & dicente : Memento unde excideris , & age pœnitentiam ; ſi quo minus , veniam tibi , niſi pœnitentiam egeris . Et quidem ad ſeptem Eccleſias ſcribens ſingulis ſua quoque facinora , & delicta ingerens , pœnitemini dicebat . Quibus ? niſi illis , ſcilicet , quos pretio magno ſui ſanguinis redemerat .

O te impium ſceleſtumque hæretice Novatiane , qui poſt tot & tanta in Eccleſia , a quibuſdam retro voluntarie commiſſa crimina , quæ & tu ipſe in domo Dei priuſquam apoſtata eſſe cognoveras ; & hæc poſſe aboleri de memoria ſuccedente bono utique docueras , ſecundum fidem Scripturæ dicentis : Quia ſi converſus fuerit facinoroſus ab omnibus facinoribus ſuis quæ commiſit , & juſtitiam fecerit , vita æterna vivet , & non morietur in facinore ſuo (Delicta enim quæ commiſit , abolebuntur de memoria ſuccedentibus bonis factis .) Tu hodie retractas , an debeant lapſorum curari vulnera , qui nudati a diabolo ceciderunt , violentia aquæ , quam ſuo ore ſerpens emiſit poſt mulierem . Sed quid dicam ? ait Apoſtolus : Laudo vos ? in hoc non laudo : quia non in melius , ſed in pejus veniſtis . Ubi enim ſunt æmulationes & diſſenſiones in vobis ; nonne carnales eſtis , & ſecundum hominem ambulatis ? Nec nos quidem mirari oportet , cur iſte Novatianus tam nefanda , tam gravia in perſonam lapſorum exercere nunc audeat : quandoquidem habemus exempla prævaricationis hujus præcedentia . Saul ille bonus , præter cetera , poſtea livore evertitur , & contra David omnia adverſa & inimica agere molitur . Judas ille inter Apoſtolos electus , qui ſemper in domo Dei unanimis & fidelis , ipſe poſtmodum Deum tradidit .

Prædixerat quidem & Dominus multos eſſe venturos ſub pellibus ovium , rapaces lupos . Qui ſunt iſti rapaces lupi , niſi ſenſu ſubdolo conſpirantes ad infeſtandum gregem Chriſti ? ſicut legimus apud Zachariam poſitum : Ecce ego ſuſcito paſtorem in terra , qui quod averſum eſt , non viſitabit , & carnes electorum manducabit , & talos illorum torquebit . Similiter & per Eaechielem increpat hujuſmodi paſtores , ſcilicet prædones & laniones (dicam ue æſtimaverat) dicens : O paſtores , quare lac ebibitis , & coagulatum comeditis , & forte ad nihilum perduxiſtis , & infirmum non viſitaſtis , claudicantem non curaſtis , & errantem non revocaſtis , & permiſiſtis populum meum errare inter ſpinas & tribulos ? Propterea hæc dicit Dominus : Ecce ego veniam adverſus paſtores , & exquiram oves meas de manibus illorum , & repellam eos ut non paſcant oves meas , & non erunt eis amplius oves meæ in devorationem , & exquiram eas ſicut paſtor gregem ſuum in die qua ſuerit caligo & nebula : ſic exquiram oves meas , & exquiram eas in omni loco quocumque diſperſæ ſunt : & quod perierat , requiram : & quod erraverat , revocabo : & quod claudicaverat , curabo : & quod infirmum eſt , cuſtodiam , & paſcam oves meas cum judicio.

Quis iſta loquitur ? Utique ille qui relictis nonaginta novem ovibus , quæſivit illam quæ de ſuo erraverat grege , ſicut David dicit : Erravi velut ovis quæ periit ; quam inventam Chriſtus redit humero ſuo portans peccatricem delicatam ; qui gaudens & exſultans vocatis amicis & domeſticis , ait : Congratulamini mihi , quoniam inventa eſt ovis mea quæ perierat . Dico , inquit , vobis , quia tale gaudium erit in cælo ſuper uno peccatore pœnitentiam agente . Et ſubjungens ait : Aut quæ mulier habens denarios decem , & cum perdiderit ex denariis unum , nonne accendet lucernam , & tota die domum ſuam emundat , quærens donec inveniat ? Et cum invenerit , convocat amicas & vicinas , dicens : Congratulamini mihi , quoniam inveni denarium quem perdideram . Dico vobis , quia tale gaudium erit in conſpectu angelorum Dei ſuper uno peccatore pœnitentiam agente . E contrario autem non agentes facinorum ſuorum pœnitentiam ; quæ eos maneant ex ipſius Domini reſponſo cognoſcant . Legimus enim in Evangelio : quod quidam venerunt de Galilæis ad Dominum , annunciantes ei de eis quorum ſanguinem miſcuit Pilatus cum ſacrificiis ipſorum : quibus reſpondit Dominus dicens : Putatis quia illi Galilæi ſuper ceteros Galilæos peccatores fuerant , quia paſſi ſunt talia ? Non . Dico enim vobis , niſi pœnitentiam egeritis , omnes ſimiliter perietis . Aut illi decem & octo , ſuper quos cecidit turris in Siloa , putatis quia debitores fuerunt morti ſuper omnes homines qui habitabant in Hieruſalem ? Non . Dico vobis , inquit , quia niſi pœnitentiam egeritis , omnes ſimiliter perietis .

Excitemus itaque nos quantum poſſumus , fratres dilectiſſimi , & abrupto inertiæ & ſecuritatis ſomno , ad obſervanda Domini præcepta vigilemus . Quæramus tota mente quod perdidimus , ut invenire poſſimus : Quia quærenti , ait Scriprura , dabitur , & pulſanti aperietur . Mundemus domum noſtram munditia ſpiritali , ut ſecreta quæque & abdita pectoris noſtri , vero

Evangelii lumine radiata, dicant: Tibi soli deliqui, & nequissimum in conspectu tuo feci; Quia mors peccatorum mala, & apud inferos pœnitentia nulla: habentes in contemplatione maxime diem judicii & retributionis; & quod ab omnibus nobis credendum, & firmiter est tenendum, quia acceptio personarum non est apud Deum; cum præceperit in Deuteronomio, non accipiendam personam in judicio: Non accipies, ait, personam, nec secundum minimum, nec secundum maximum judicabis. His similia & per Ezechielem dixit; Omnes, inquit, animæ meæ sunt, sicut anima patris & anima filii. Anima quæ peccaverit, ipsa morietur. Hic erit igitur a nobis venerandus, hic tenendus, hic per plenam & dignam nostram confessionem propitiandus, qui habet potestatem animam & corpus mittendi in gehennam ignis; sicut scriptum est: Ecce venit cum multis millibus nunciorum suorum facere judicium de omnibus, & perdere omnes impios, & arguere omnem carnem de omnibus factis impiorum quæ fecerunt impie, & de omnibus verbis impiis, quæ de Deo locuti sunt peccatores.

His similia & Daniel: Vidi, inquit, thronum positum, & vetustus dierum sedebat super eum, & vestitus ejus erat tamquam nix, & capilli capitis ejus tamquam lana alba: thronus illius flamma ignis, rotæ illius ignis ardens. Flumen ignis prodibat ante eum, millia millium serviebant ei, & millia millium assistebant ei. Ad judicium sedit, & libri aperti sunt. Joannes autem manifestius & de die judicii & consummatione sæculi declarat, dicens: Et cum aperuisset, inquit, sigillum sextum, ecce terræmotus factus est magnus, & factus est sol niger, ut saccus cilicinus, & luna tota sanguinea facta est, & stellæ ceciderunt in terram, quomodo ficus a vento magno agitata mittit grossos suos, & cælum recessit ut liber cum involvitur, & omnis mons & insulæ de locis suis motæ sunt; & reges terræ, & maximi quique, & tribuni, & divites, & fortes, & omnis servus & liber absconderunt se in speluncis & in cavernis montium, dicentes montibus & petris; Cadite super nos, & abscondite nos a conspectu Patris sedentis super thronum, & ab ira Agni: quoniam venit dies interitionis, & quis poterit stare? Item in eadem Apocalypsi hoc quoque Joannes dicit sibi revelatum: Vidi, inquit, thronum magnum; & candidum sedentem super eum, a cujus facie fugit cælum & terra, & locus eorum inventus non est: & vidi mortuos magnos, & pusillos stantes ante conspectum throni Domini, & libri aperti sunt. Et alius liber apertus est qui est vitæ: & judicati sunt singuli secundum ea quæ scripta erant in libro secundum opera ipsorum. Sed & Apostolus bonum consulens, sic hortatur nos, dicens: Nemo vos decipiat inanibus verbis: propterea enim venit ira Dei super filios contumaciæ, nolite esse participes eorum.

Demus igitur totis viribus fidei nostræ Deo laudem, demus plenam confessionem: quandoquidem super pœnitentia nostra gaudeant virtutes cælorum, gaudeant angeli omnes, gaudeat & Christus; qui nos denuo peccatis oneratos, delictis obrutos, plena & clementi moderatione cessare a facinore hortatur, dicens: Convertite vos, & redite ab impietatibus vestris, & non erunt vobis iniquitates vestræ ad pœnam. Projicite a vobis omnes impietates vestras quas fecistis adversum me: & facite vobis cor novum & spiritum novum. Et ut quid vos morti traditis domus Israel? Non enim desidero mortem peccatoris. Ego sum, ego sum, qui deleo facinora tua, & non commemorabor te: tu autem in mente habe, & judicemus. Dic tu facinora tua prius, ut justificeris. Dum patet, fratres, indulgentiæ aditus, Deum plenis satisfactionibus deprecemur. Humiliemus nos, ut exaltari possimus. Acquiescamus divinæ exhortationi, qua evadere liceat diem Domini & iram. Dicit enim sic: Respice, fili, nationes hominum, & scito. Quis speravit in Domino, & confusus est; permansit in mandatis illius, & derelictus est; aut invocavit eum, & despexit illum? quoniam pius & misericors Dominus, & remittens in tempore tribulationis peccata, omnibus inquirentibus se in veritate. Ait ergo: Dic tu facinora tua prius, ut justificeris. Præ manu sit vobis oratio illa exomologeseos plena.

DE ALEATORIBUS.

Tractatus perperam Cypriano adscriptus.

MAGNA nobis ab universa fraternitate cura successit: maxime ex rea perditorum omnium audacia, id est, aleatorum quæ animos ad nequitiam in se illicit, ut in lacum mortis mergat. Et quoniam nobis divina & paterna pietas Apostolatus ducatum contulit, & vicariam Domini sedem cælesti dignatione ornavit, & originem authentici Apostolatus, super quem Christus fundavit Ecclesiam, in superiore nostro portamus, accepta simul potestate solvendi ac ligandi & curatione peccata dimittendi: salutari doctrina admonemur, ne cum delinquentibus assidue ignoscimus, ipsi cum eis pariter torqueamur.

Ideo sal terræ dicimur, ut ex nobis omnis fraternitas cælesti sapientia saliatur. Nam cum dicat: Sal autem si fatuatum fuerit, nihil valebit, nisi ut projiciatur foras & conculcetur ab hominibus; hoc veremur & timemus, ne in Ecclesia securi, quod nobis sacerdotalis dignitas tradita est negligentes, juxta quosdam fratres incrtes reperiamur: aut dum falsam communicationem damus, id quod cum honore de Dei dignatione percepimus, indignante Domino

mino & exprobrante amittamus; dicit enim Scriptura divina: Væ erit Pastoribus. Quod si ipsi pastores negligentes reperti fuerint; quid respondebunt Domino pro pecoribus? Quid de Domino pecora dicent? a pecoribus se esse vexatos? non creditur illis: incredibilis res est, pastores pati posse aliquid a pecore; magis punientur propter mendacium suum. Et alia scriptura dicit: Rectorem te petierunt, noli extolli. Esto in illis quasi unus ex ipsis: curam illorum habe & considera. Et iterum: Existimate sacerdotem esse cultorem, & omnes esse apud eum delicias, granaria plena, & de quocumque desideraverint pabulo oves, eas saturare. Nam ut constaret nos, id est, Episcopos, pastores esse ovium spiritalium, hoc est, hominum fidelium qui sub cura nostra constituti, ne ullum in eis scabiei vitium reperiatur; quo magis a nobis quotidie perscrutentur, ut medicamine cælesti adhibito, vellera eis florida erescant, quæ ad naturam vestis salutaris proficiant.

In Evangelio Dominus ad Petrum dixit: Petre, inquit, amas me? Et Petrus respondit: Etiam Domine, tu scis quoniam amo te. Dixit: Pasce oves meas; & sollicite mandans tertio confirmavit dicendo, Pasce oves meas.

Et quoniam Episcopium, id est, Spiritum sanctum per impositionem manus, cordis excepimus hospitio; cohabitatori nostro ne ullam molestiam proponamus, Apostulus monet & dicit: Nolite contristare Spiritum sanctum qui in vobis est; & nolite exstinguere lumen, quod effulsit in vobis. Quanta autem Episcopum bene agentem & salubriter admonentem, sine tribulatione corporis, condigna maneant Martyria: tanta & in Episcopum negligentem nulla de Scripturis sanctis documenta promentem, cumulentur tormenta; Apostolus nos excitat Paulus, & condigno statu Episcopos & procuratores Evangelicæ doctrinæ ponit, & dicit: Quamdiu erit infans, procuratores & actores habet; at cum creverit, hereditatem suam expetit. Nos etiam dispensatores & procuratores Evangelii sumus; hoc quoque inter dispensatores & procuratores quæritur, ut quis fidelis & justus inveniatur; si ergo apud dispensatores & procuratores quæritur, ut quis fidelis & justus inveniatur; quid si oves delinquant, & delinquentibus dispensatores ignoscant? Non ipsi delinquentium se pondere onerant? Apostolus Paulus commemorat, quando ad Timotheum docendum & corroborandum in fidei firmitate, ne quid Deum fallat, & ne malignum orationibus justorum intercedat, providus & sollicitus dicit: O Timothee fili commendatum serva: noli spernere donum quod in te est per impositionem manuum seniorum: accingere fortiter, & viriliter age ministerium tuum, & cum integritate supple: esto ceteris bonum exemplum; nemo tibi contradicat, nemo juventutem tuam contemnat: peccantem coram multis castiga, ut & ceteri metum habeant, & ne communicaveris peccatis alienis. Et iterum: Si quis frater fornicarius, aut idolorum cultor, aut avarus, aut raptor sive injustus nominatus fuerit; cum ejusmodi quidem nec cibum capere. Et alio loco: Quicumque frater more alienigenarum vivit, & admittit res similes factis eorum, desine in convictu ejus esse; quod nisi tu feceris, & tu particeps eris ejus. Et in doctrinis Apostolorum: Si quis frater delinquit in Ecclesia, & non paret legi; hic nec colligatur, donec pœnitentiam agat, & non recipiatur, ne inquinetur & impediatur oratio vestra. Et Apostolus etiam iterum dicit: Eximite malos e medio vestri.

Quod si multorum testium varia & consonanti monitione docemur, cum delinquentibus fratribus cibo ne quidem vesci; quanto magis debeat & ab sacrificio Christi arceri? Quam magna & larga pietas Dei filii, quod in futurum præscius nobis consulat: ne quis inter fratres incautus denuo laqueis diaboli capiatur? Sollicitos esse jussit & providos atque eruditos; quoniam hostis ille antiquus circuit, pulsans Dei servos, non uno genere tentans. Multæ enim sunt tentationes ejus quarum primordia sunt; idololatria, mœchiæ, furta, rapinæ, avaritia, fraus, ebrietas, impatientia, adulterium, homicidium, zelus, perfidia, falsa testimonia, eloquium falsum, invidia, extollentia, maledictum, error, & si qua sunt similia quæ his congruunt; ex quibus est aleæ tabula.

Præest diaboli laqueus manifestus, venenum portans letale serpentis, & inductio corrumpens; quæ cum videtur nihil esse, magna amplexu operitur deletio. Quid illud est quæso fideles, ut manus quæ jam ab injuriis humanis expiata est, & ad sacrificium Dominicum admissa, & quod ad salutem totius hominis pertinet, dignatione suscipit; quæ ad laudem Domini in oraculo exsurgit; quæ signum crucis, per quod tuemur, frontibus imprimit: ipsa quæ divina sacramenta consummat: quid est, inquam, ut iterum laqueis diaboli, unde exuta est, implicetur, & per ipsa damnetur? Aleatrices manus, libidinoso studio consueverunt, id est, aleæ tabulæ; quod est diaboli venabulum, & delicti vulnus insanabile. Aleæ tabulam dico, ubi diabolus præsto est, ad capiendum summissus, & cum ceperit de captivo triumphum, perfidia, falsa testimonia. Tabulam aleæ dico, ubi dementia, & furia, & venale perjurium, imperium & colloquium serpentinum. Illic rabiosa amicitia, illic atrocissimi sceleris fraternitas discordans, illic convicia & audacia sæva, & mens insana, & fera impatientia. Aleæ tabulam dico, ubi possessionum amissio, & pecuniarum ingentium perditio, monstrum, & demonstrans litigiosum, furax dementia.

O aleatorum noxia, sedentaria, & pigra nequitia! O manus crudeles, & ad periculum sui armatæ, quæ bona paterna & opes avorum sudore quæsitas ignominioso studio dilapidant: manus trux, noxia & insomnis, nocte dieque continuis instrumentorum suorum armigera: quæ peccando seipsam damnavit, & post peccata non desinit ire. O nequam manus, in perniciem Domini sui armata, quæ sordidissimi æris totam substantiam perdit; & cum tot essent augendæ rei familiaris & multarum abundantiæ opum, modo inops & pauper est. Alea est, quam lex odit: alea est, quam sequitur crimen ignobile; ubi manifesta tentatio, & pœna occulta. Alea est alveus mali, & supplantatio amici, quæ nec lucrum confert, sed totum consumit. Hinc deinde pauperes fiunt, hinc opes

suas perdunt, hinc jam consumtis omnibus rebus suis, mutuis pecuniis se obruunt: hinc patrimonium, sine ulla fori calumnia amittunt. Qualis est lis, ut quos nemo persequitur, seipsos per invidiam persequantur? ut paternas suas hereditates sub ossorum multiformi numero dispergant?

Est & quando ipsi aleatores cum prostitutis mulieribus penes auctorem suum nocturnas vigilias clausis foribus celebrant: armantur adversus se miseri, spiritu diaboli repleti: & illic duplex aut geminum crimen admittunt. Hic concrepat aleæ sonus, illic silentio operatur incestus: hic sine ullo dignitatis suæ respectu, sine ulla excusatione, pestifero studio cedere bonis suis cogitur; illic secreto mortale venenum bibitur. Unde hæc sacrilega meditatio, unde hoc crimen, auctorum testimonio comprobamus? Cum enim quidam studio litterarum bene eruditus, multum meditando hoc malum & tam perniciosum studium adinvenit, instinctu solius Zabuli, qui eum artibus suis repleverat; hanc ergo artem ostendit, quam & colendam sculpturis cum sua imagine fabricavit. Statuit itaque imaginem suam cum nominis sui subscriptione, suggerente sibi amico, qui ut hanc artem excogitaret in pectore subjecit. Sic ergo se in imagine speciosa demonstrans, alto quodam loco condidit; & in sinus suos hanc aleæ tabulam gestans, ut quasi ipse lusor & adinventor hujus malitiæ appareret, cujus nomen a Dei servis nominari non deberet (sic enim in nomine turpis est, quomodo in factis iniquus) & quisque Dei servus aleæ tabulam amplectitur, auctoris nomine vocaretur. Ille enim cum se in statunculis & simulacris formaret, aliud crimen adinvenit, quo se ab imitatoribus suis colendum, & sibi sacrificandum instituit; ita ut qui vellet studio ejus adhærere, non ante manum in tabulam porrigeret, nisi auctori hujus prius sacrificasset. Inde factum est, ut olim qui homo fuerat, & facinoris admissionis adulter, post mortem, a profanis & errantibus sub fictitio nomine Dei, talis coli meruerit.

Aleæ tabula qui ludit, & maleficia nosse debet, quod a Dei servis longe sit, sciens quoniam sotis maleficus & venenarius, & iterum in judicii diem in igne rotante torquebitur. Aleæ tabula qui ludit, prius auctori ejus sacrificare debet; quod Christianis non licet dicente Domino: Sacrificans diis eradicabitur, nisi Deo soli; & iterum: Nolite sacrificare diis alienis, ne incitetis me in operibus manuum vestrarum ad disperdendum vos. Christianus qui es, & aleæ tabula ludis; licet non sacrifices, lege hujus facinoris particeps es. Et utique Dominus occurrit & dicit: Exi de ea populus meus, ne sis particeps delictorum ejus. Et iterum: Discedite, discedite inde, exite de medio ejus qui portatis vasa Domini, & immundum ne tetigeritis. Christianus quicumque es & alea ludis, hoc primo in loco credere debes, quia non Christianum, sed Ethnicum tibi nomen est; & illud quod ad sacrificium Dominicum pertinet, in vacuum sumis. Sic enim dicit: Omnis immundus non tanget sacrificium sancti. Dicit enim scriptura: Omnis vir manducans carnem sacrificii, & immunditia ejus super ipsum; pereat anima illa de populo meo.

Aleator quicumque es, Christianum te dicis; quod non es, eo quod sæculo particeps es: nec amicus Christi potes esse, qui cum inimico Christi tenes amicitiam. Certe qualis dementia aleatorum fidelium, ubi insaniunt, & furacissimis vocibus pejerant; & deorbati Zabuli caligine, invicem sibi manus inferunt, maledicunt, se devovent, parentum originem turbis præsentibus dehonorant. Sonat publice aleæ strepitus, festinant ad necem hereditatis suæ manus: nec intelligit miser, quid sibi noceat, quando se aleæ auctorat. Et qui jam sæpius vincitur, rursus ad nocentius studium, Zabulo suadente animatur. O ars infesta studentibus, & stuprum libidinosum; quod non divitias, sed nuditatem & inopiam præstat; manus carnifex, manus noxia, quæ nec post lucra desinit; sed adhuc post damna ludit. Christianus qui alea ludit, ad sacrificium Zabuli, immolantibus penes auctorem, manus polluit. Et iccirco Dominus ad hoc indignari dicit: Nolite, inquit, extendere manus vestras injuste, ne exacerbetis me, & non sinam vos diu permanere super terram; & iterum: Abstinete manus vestras ab injusto, & ne feceritis quidquam mali. Et Apostolus beatissimus Paulus similiter dicit: Videte fratres, ne obfiguremini huic sæculo, & pompis & deliciis & voluptatibus ejus; sed continete vos ab omni injustitia. Nam qui delinquit in Deum, nulla fit excusatio, nec indulgentia ulla, & nemini venia datur. In Evangelio Dominus dicit: Si quis, inquit, dixerit blasphemias in filium hominis, dimittetur illi: at is qui peccaverit in Spiritum sanctum, non dimittetur illi, nec hic, nec in futuro sæculo. Et iterum propheta dicit: Si delinquendo peccet vir adversus virum, orabitur pro eo ad Dominum: si autem in Deum peccaverit, quis orabit pro eo? Et beatus Apostolus Paulus procurator vicarius Christi, Ecclesiasticam curam agens, ponit & dicit: Vos estis templum Dei, & in vobis Christus habitat; si quis templum Dei violaverit, perdet illum Deus. Iterum Dominus in Evangelio suo negat peccatores, & exprobrat dicens: Recedite a me omnes qui operamini injustitiam; numquam vos cognitos habui. Et Joannes Apostolus dicit: Omnis qui peccat, non est de Deo, sed de diabolo est; & scitis, quoniam ideo venturus est filius Dei, ut perdat filios diaboli.

Si quis aleator Christianus es, tuus & hereditatis tuæ inimicus es. Quicumque es, desine ab illa dementia miser. Quid te in laqueum mortis cum diabolo ultra præcipitas? quid opes & divitias tuas sordidissimo ære admittis? quid te laqueis sæcularibus involvis, ut de sæculo judiceris? quid inimicum tuum favoribus laudando, delinquis; cum quo necesse est puniaris? Esto potius, non aleator, sed Christianus: pecuniam tuam adsidente Christo, spectantibus angelis, & martyribus præsentibus, super mensam Dominicam sparge: patrimonium tuum, quod forsitan sævo studio perditurus eras, pauperibus divide: divitias tuas Christo vincenti committe: servus cum Domino tuo vocare, studio deifico obsequere,

quere, artem Domini imitare, quæ non perdit sed potius acquirit. Desine ab illis tuis furacissimis moribus, cohibe præcipitem nequitiam tuam; sit tibi cum pauperibus quotidianus lusus, sit tibi cum viduis frequens operatio; censum & adparatus tuos omnes ad studium Ecclesiæ distrahe: aurum tuum, & argentum, & pecunias tuas in thesauris cælestibus repone; fundos & villas tuas, justa operatione ad paradisum remove: ut peccata donentur tibi, eleemosynis & orationibus continuis incumbe. Alea ne luseris; ubi lusus nocivus est & crimen mortale; ubi dementia sine consideratione; ubi nulla veritas, sed mendaciorum mandra. Abscide inde manum tuam, & averte inde cor tuum: extrahe caliginem inimici ab oculis tuis, & purifica manum tuam a sacrificiis Zabuli: abige abs te furaces mores, esto patiens & Christianus, esto tibi & vitæ tuæ in operationibus justus & providus. Fuge diabolum persequentem, & fuge aleam inimicam rerum tuarum: studium sit tibi sapientiæ, Evangelii monitis erudire, puras manus ad Christum extende, ut promereri Dominum possis, Aleam noli respicere; Amen.

DE MONTIBUS SINA ET SION.

Tractatus ignoti Auctoris, adversus Judæos.

PROBATIO Capitulorum quæ in Scripturis deificis continentur, quæ in veteri Testamento figuraliter scripta sunt, per novum Testamentum spiritaliter intelligenda sunt, quæ per Christum in veritate adimpleta sunt. Nobis enim per Jesum Christum spiritalis intellectus datus est, ipso Jesu dicente: Vobis quidem datum est intelligere sacramenta Dei, aliis autem in similitudinibus. Invenimus in Evangelio κατὰ Joannem scriptum: Lex per Moysen data est, gratia & veritas per Jesum Christum facta est. Quæ lex Moysi in monte Sina data est. Verum iterum invenimus scriptum: De Sion enim exiet lex, & verbum Domini ab Hierusalem. Quatenus hoc intelligere debemus? utrum Sina mons, ubi a Deo Moysi lex data est, & Sion mons unde lex exivit, unum sint; an vero alter sit Sina mons, & alter sit Sion mons. Invenimus enim hæc nomina duorum montium esse Hebraica; verum Latina interpretatio nominum differentium ab invicem, ostendit aliud esse Sina montem, & aliud montem Sion.

Hæc est interpretatio de Hebraica lingua in Latinam. Sina mons interpretatur, tentatio æterna & odium: æque & Sion interpretatur, tentatio exacerbationis & speculatio. Vides ergo in Hebraica interpretatione non sibi similare, sed neque esse unum montem, sed potius duos invicem a se differentes gratia & honore. Præterea cum dicat David propheta in Psalmo: Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum ejus, annuncians imperium ejus: ecce quatenus montem Sion sanctum designat. Unde manifestum est montem Sion cælestem esse & spiritalem, & montem Sina esse terrenum. Nihil enim potest, quod in terra est, esse sanctum; cum totus mundus mala facta habeat, & a diabolo sit maculatus, dicente Jesu: Odit me sæculum, & ego odi illud: quia facta illius sunt mala. Ex qua re quidquid est in hoc sæculo terreno, sanctum esse non potest.

Sion autem montem ex prophetico dicto constat esse sanctum & spiritalem; in quo monte a Spiritu sancto filius Dei rex constitutus est, annuncians voluntatem & imperium Dei patris sui: & Sina montem terrenum esse in arida terra constitutum, qui est in Syria Palæstina, ubi est terra Judæa, ubi est & civitas illa interfectrix prophetarum: ante cujus portam Christus Judæis crucifixus est in horto: quæ civitas dicitur Hierusalem per Esaiam prophetam, spiritaliter vero execrata & derelicta. Nec immerito. Quia & Deus ex eodem monte Sina terreno, per Moysen adhuc in carne terrena primi hominis positum, populo Judæorum terreno & carnali legem a Deo accepit illis tradendam, digitis sacris scriptam in duabus tabulis lapideis, (licet digitis sacris, tamen digitis in figura carnis) quasi populo carnali & durissimo: sicut fuerunt tabulæ lapideæ durissimæ, in quibus tabulis legem acceperunt. Ideo in duabus, quia significaret unitatem populi dividi in duas partes, partem quæ salvatur, & partem incredulam quæ perit; dicente Angelo ad Rebeccam uxorem Isaac: Duæ gentes in utero tuo sunt, & duo populi de ventre tuo dividentur, & populus populum superabit, & major serviet minori. Rebecca vero figuram portabat Ecclesiæ, sicut Isaac vir ejus typum in se portabat Christi. Ergo cum dicit, duæ gentes in utero tuo sunt: quia & de gentibus duas partes futuras designabat, partem idololatram perditam, & partem credulam viventem per fidem; hanc unam partem gentium designat in utero Ecclesiæ permanere in generationem æternam in figura Rebeccæ; & partem populi infidelium Judæorum a ventre tunc Rebeccæ dividi, & separari a nativitate Ecclesiæ. Hæc fuit præfiguratio in Genesi per Angelum spiritaliter annunciata. Hæc vero nomina montium talem habent interpretationem in lingua Latina, ut demonstret veritatem; qui sint hi duo montes Sina vel Sion: quod quidem post paululum dicturi sumus. Ita enim hanc veritatis interpretationem probavimus, de principio generis humani venientem. Ita ab initio mundi & deinceps omnes homines nascentes, de tempore & facto nomina a parentibus suis accipiebant (non quidem ex se, sed a Deo mente impellebantur;

qui

qui antequam fiant, præscius est futurorum) ut quales post crementum ætatis suæ futuri essent, posteriori tempore verbis & nominibus Hebraicis designaretur; & quid singulis futurum esset, interpretatio nominum designaret veritatem; sicuti nunc temporis in Patriarchis completum est, secundum primi hominis carnem de terræ limo esse. Ex ipso protoplasto probamus veritatem.

Nomen accepit a Deo Adam. Hebraicum Adam in Latino interpretatur terra caro facta, eo quod ex quatuor cardinibus orbis terrarum pugno comprehendit, sicut scriptum est: Palmo mensus sum cælum, & pugno comprehendi terram, & finxi hominem ex omni limo terræ; Ad imaginem Dei feci illum. Oportuit illum ex his quatuor cardinibus orbis terræ nomen in se portare Adam. Invenimus in Scripturis, per singulos cardines orbis terræ esse a conditore mundi quatuor stellas constitutas in singulis cardinibus. Prima stella orientalis dicitur ἀνατολὴ, secunda occidentalis δύσις, tertia stella aquilonis ἄρκτος, quarta stella meridiana dicitur μεσημβρία. Ex nominibus stellarum numero quatuor, de singulis stellarum nominibus tolle singulas litteras principales, de stella Anatole, a, de stella Dysis, d, de stella Arctos, a, de stella Mesembria, m; in his quatuor litteris cardinalibus habes nomen Adam. Nam & in numero certo per quatuor litteras Græcas nomen designatur ἀδὰμ, ita α μία, id est, unum, δ τέσσαρα, id est, quatuor, α μία, id est, unum, μ τεσσαράκοντα, id est, quadraginta. Fac & invenies numerum quadragenarium senarium. Hic numerus XLVI. passionem carnis Adæ designat, quam carnem in se figuralem Christus portavit, & eam in ligno suspendit. Quæ caro a Deo patre Jesu vocitata est Spiritus sanctus, qui de cælo descendit; Christus, id est, unctus Dei vivi a Deo vocatus est; spiritus carni mixtus, Jesus Christus. Hic ergo numerus 46. passionem declarat, eo quod sexto millesimo anno hora sexta passus, a mortuis resurgens quadragesima die in cælos ascendit: vel quia Salomon quadraginta sex annis templum Deo fabricaverit. In cujus templi similitudinem Jesus carnem suam esse dixit, dicens Pharisæis: Destruite fanum istud, & ego in tribus diebus excitabo illud. Et Pharisæi dicebant: Quadraginta sex annis ædificatum est fanum istud, & hic in tribus diebus excitabit illud? Dicebat autem Jesus fanum de corpore suo.

Deinde Abel filius Adæ nomen accepit Hebraicum, designans fratris interfectionem & parentum luctum. Item Enoch, qui ante diluvium Deo justus complacuit, & ideo de isto mundo in carnis suæ nativitate vivus translatus est in loco, ubi Deus scit; ex quo loco in consummatione mundi innovari habet in hoc mundo; unde etiam translatus est ad confundeadum & revincendum antichristum. A quo interfecti martyria sua complebunt, viventes in æternum in secula seculorum. Et ideo Enoch interpretatur, innovatus. Deinde Job justus, qui ante diem judicii meruit voce judicis laudari, & ideo diabolo devicto & superato, Job interpretatur, carissimus Dei. Æque & Abraham in sua nativitate a parentibus suis Abram vocatus est; tentatus vero a Deo fidelis inventus est, & a Deo benedictus pater multarum gentium constitutus est; & ideo immutato a Deo nomine Abraham vocatus est, interpretatur, pater multorum populorum.

Ecce interim de multis probationibus pauca diximus, ut ad duorum montium nominum pervenientes interpretationes, eorum montium nomina probemus, qualiter designata sunt ad nostram instructionem; ut ex hac interpretatione nominum, intelligamus montem Sina esse terrenum, & montem Sion esse cælestem. Spiritaliter interpretatur Sina, tentatio æterna & odium; & mons Sion, tentatio exacerbationis & speculatio. Ita intelligitur cum dicitur mons Sina, tentatio æterna & odium, eo quod ex eo monte Moyses legem acceperit populo durissimo & contumaci. Per quam legem tentati a Deo æterno, inventi sunt non posse eamdem legem sustinere in perpetuum, exinde Deo in odium conversi sunt. Ideo in nomine montis Sina, unde legem acceperant, interpretatio nominis designavit populum tentatum a Deo, & in odium æternum esse conversos: ideo dicitur Sina, tentatio æterna & odium. Invenimus enim in Scripturis eos esse a Deo tentatos. Ita positum dicente Domino ad Moysen: Exeat populus iste, & colligat sibi diurnum in diem, & tentabo eos an possint legem meam sustinere an non; & tentati a Deo per legem, inventi sunt ab ea lege alieni. Exinde Deo in odium æternum conversi sunt, & completa est interpretatio Sina. Manifesta vero & Moysen, per quem eos Deus per legem tentavit, in Latino interpretatur similiter, Moyses tentatio Dei, & inventio, per quem tentati a Deo inventi sunt alieni a legis observatione, ideo in æternum Deo in odium conversi sunt. Hoc odium in ipso genere Judæorum scriptum invenimus, dicente Isaac de duobus suis filiis Esau majore, & Jacob minore: Jacob dilexi, Esau autem odio habui. Esau vero major pilosus fuit totus, inquit, quasi corium pilosum, in figura populi majoris, in impietate delictorum suorum constituti. Et Jacob fuit lenis & minor, in figura populi novellioris, qui ex dicti audientia per credulitatis fidem ex aspredine sæculi in lenitatem conversus est ad Christum Deum, & Dei filium.

Ecce probavimus per Scripturarum fidem populum majorem & vetustiorem esse Deo in odium conversum secundum interpretationem montis Sina dicentis, tentatio æterna & odium. Æque Sion mons ita interpretatur, tentatio exacerbationis & speculatio. Hæc vero interpretatio Latina, ligni sacri passionem designat, dicente Salomone de ipsa passione Dominica: Contumelia & tormento interrogemus illum, ut sciamus reverentiam illius & probemus patientiam ipsius, & tentemus quæ eventura sunt illi. Si enim vere filius Dei est, suscipiet illum, & liberabit eum de manibus contrariorum; morte turpissima condemnemus illum. Hæc cogitaverunt & erraverunt; excæcavit illos malitia ipsorum, & non intellexerunt sacramenta Dei. Ecce tentatores Judæos. Item scriptum est: Et tentaverunt Deum in

loco

loco inaquoso. Speculum vero altitudinem ligni declarat, dicente Salomone: Posuerunt me velut custodiam pomarii, eo quod in horto in ligno confixus inter duos latrones pependit: & de altitudine ligni ambos speculatur, in figura duorum populorum malefactorum; Gentes in sæculi mala facta jacentes, & Judæos interfectores prophetarum. Hi sunt duo populi malefactores, quorum figuram in se portabant duo latrones, inter quos pependit innocens. Unus blasphemabat; alius vero confessus est, quia innocens injuriam patiebatur. Jesus autem ambos speculabatur de ligno speculatorio, blasphemum & confessorem: confessorem salvavit, & blasphemum perdidit, sicuti de duobus populis fecit.

Persecutores derelicti, qui in æternæ mortis sententia sibi non crediderint, si sic de sæculo exierint, peribunt. Gentes vero ad se conversæ fidem sibi habentes, quia filius Dei est; salvatæ videbunt in æterna sæcula sæculorum imperatorem & regem suum. Verum in ipsa passione pendens in ligno, duas partes populi prospiciens speculabatur, de alto ligno. Pars populi, qui viderant virtutes ejus mirabiles & deificas, patientem illum injurias dolentes plorabant: alii vero Judæi irridentes, de arundine caput ejus quassabant, blasphemantes & dicentes: Ave rax Judæorum, ubi est pater tuus? veniat & liberet te de cruce. Exinde exacerbatus pater fecit cælum patefieri, & tonitrua facta sunt, & tenebræ insustinibiles; terra commota, patefacta sunt sepulcra, & corpora sua ejecerunt, & foras a se miserunt; velum templi scissum est; & a tanto fragore cæli & terræmotu, omnes qui stabant ante lignum, alii dolentes, alii vero blasphemantes, & illudentes, prostrati in faciem jacuerunt, trementes tamquam mortui. Tunc Judæi intellexerunt se offendisse Deum, & in luctum conversi sunt; & fuit exacerbatio. Eo enim tempora quo in ligno confixus pependit, dies fuerunt azymorum, qui sunt dies festi Judæorum. Eo die metuentes factum esse terræmotum, & cæli fragoram, prostrati in faciem, in terra plangentes, in luctum conversi sunt; & in ipsa sua passione complevit propheticum dictum: Et convertam dies festos eorum in luctum, & cantica eorum in lamentationem. Ante enim cum captivi detenti essent in Babylone, dicebant illis Babylonii: Cantate nobis cantica de canticis Sion, & Judæi lamentantes captivitatem suam, dicebant Babyloniis, ut diximus, lamentantes se: Quomodo cantabimus canticum Domini in terra aliena?

Ecce quatenus completa est interpretatio montis Sion, tentatio exacerbationis & speculatio. Unde manifestum est montem Sion ligni sacri regnum esse in sanctitata justificatum, dicente David: Annunciate regnum Dei in gentibus, quia Dominus regnavit a ligno, & transivit in gentibus. De quo regno ligni regalis idem propheta dicit: Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum ejus, annuncians imperium ejus. Quod dictum propheticum per Pontium Pilatum in sua passione pendens in ligno complevit. Pontius Pilatus impulsa mente a Deo accepit tabulam, & titulum scripsit tribus linguis, Hebraice, Græce, & Latine: Jesus Nazarenus rex Judæorum; & in capite ligni clavis tabulam cum nomine regis Judæorum confixit: & tunc manifestavit propheticum dictum, eo quod spiritaliter mons Sion crux est, quæ est virtus Dei, Apostolo dicente: Crux Christi non credentibus stultitia est, credentibus autem crux virtus est Dei; & iterum dicit: Nos autem annunciamus vobis Christum, & hunc crucifixum: Judæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam; ipsis autem vocatis Judæis & Græcis, Dei virtutem & Dei sapientiam. Sic vero & alius propheta declarat lignum passionis Dominicæ esse montem Sion sanctum, in spiritu ita dicens: Quis ascendet in montem Domini, aut quis stabit in loco sancto ejus? Innocens manibus; dextera lævaque extensis, clavis fixis, innocentiam demonstrans. Ideo dicit innocens manibus, & mundo corde, qui non accepit in vano animam suam, & non juravit subdole proximo suo, hic accipiet benedictionem a Domino, & misericordiam a Deo salutari suo. Omnis passio hominum in terram cadet, hæc sola passio crucis stantem demonstrat: unde verum dicimus, montem sanctum lignum esse passionis. Inde innocens manibus & mundo corde: hoc dicto prophetico Judæos redarguebat, qui Moysen præponunt Christo domino illius; eo quod Moyses cum in montem Sina ascendisset, ut legem Judæis acciperat, innocens manibus & mundo corde non fuit. Noc enim mundus corde, eo quod Ægyptium calce percusserit in Ægypto, & mortificaverit eum, & manibus suis eum in arena obruerit; Christus autem in montem sanctum ascendit lignum regni sui, ut moreretur a Judæis, quamquam ipse aliquem hominum non mortificaverit, nisi solum diabolum inimicum generis humani. Exinde in montem ascendit innocens & mundus corde; & ideo propheta dicit: Quis ascendet in montem Domini, & quis stabit in loco sancto ejus? Innocens manibus & mundo corde. Et declaravit montem Sion sanctum esse sanctam crucem, dicente æque propheta: De Sion exiet lex, & verbum Domini ab Hierusalem. Lex Christianorum crux est sancta Christo filio Dei vivi, dicente æque propheta: Lex tua in medio ventris mei. Percussus in lateris ventre de lancea, sanguis & aqua mixtus profusus fluebat, unde sibi Ecclesiam sanctam fabricavit, in qua legem passionis suæ consecrabat, dicente ipso: Qui sitis, veniat & bibat: Qui credit in me, sicut scriptum est, flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ. Item in Psalmis: Et erit velut lignum quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo. Ecce verbum propheticum, fructum resurrectionis die tertia spiritaliter intelligendum, dicentis: De Sion exiet lex, hoc est, de ligno regali, & verbum Domini ab Hierusalem quæ est Ecclesia.

Caro ligno confixa emisit verbum Dominicum dicens: Heli, heli. Et adimpletum est propheticum spiritale ante dictum: De Sion exiet lex, & verbum Domini ab Hierusalem. Hierusalem dicit de cælo descendentem, novam civitatem, quadratam per quatuor Evangelia, habentem duodecim fundamenta duodecim

cim prophetarum, duodecim portas duodecim Apostolorum; per quorum annunciationem Christiani in hanc civitatem sanctam & novam introierunt, quæ spiritalis est Ecclesia.

Ecce probavimus per omnium Scripturarum deificarum fidem duos montes, Sina in terra, & Sion in cælo, duorum Testamentorum portare figuram; veteris Sina, & novi Sion. Ex quibus duobus montibus, videlicet duobus Testamentis, posteriori tempore demonstratos & declaratos habemus duos populos; veterem & priorem Judæorum, & novum & posteriorem populum Christianorum: Judæos terrenos, qui terram promissam a Deo acceperunt carnales; & Christianos cælestes, qui regna cælorum a Deo promissa accepturi sunt in futuro sæculo. Caro enim Christianorum spiritalis & immortalis erit.

Alia probatione veritatis in Scripturis posita, ex ea veritate cælesti spiritalem facimus figurarum comparationem, de hujus mundi conversatione. Diximus enim, montis sancti Sion, quod lignum regale & sacrum haberet interpretationem de Hebraico, in Græcum vel Latinum, tentatio exacerbationis vel speculatio, eo quod de ligno speculabatur ante se stantes bonos & malos.

Ita invenimus ipsum Salvatorem per Salomonem speculum immaculatum patris esse dictum, eo quod Spiritus sanctus Dei filius geminatum se videat; pater in filio, & filius in patre, utrique se in se vident, ideo speculum immaculatum. Nam & nos qui illi credimus, Christum in nobis tamquam in speculo videmus, ipso nos instruente & monente in Epistola Joannis discipuli sui ad populum: Ita me in vobis videte, quomodo quis vestrum se videt in aqua aut in speculo: & confirmat Salomonicum dictum de se dicens: Qui est speculum immaculatum patris.

Verum etiam & vitem æternam & veram se esse dixit; patrem suum agricolam. Si ergo Christus vitis vera: utique constat quia & nos qui in illo credimus & ipsum induimus, sumus vitis vera, quæ est vinea Dominica, & Christus custos vineæ suæ, dicente Salomone: Posuerunt me custodem in vinea. Invenimus vero in conversatione hujus mundi in similitudinem spiritalem figuraliter esse vineam, habentem dominum & possessorem suum. Tempore vero maturo prope dies vindemiarum positum in vineam custodem puerum in alto ligno media vinea confixo; & in eo ligno faciunt speculam quadratam de arundinibus quassatis, & per singula latera quadraturæ speculæ faciunt cavernas ternas, quæ faciunt cavernas duodecim: per quam quadraturam cavernarum custos puer omnem vineam perspiciens custodiat, cantans; ne viator ingrediens vineam dominicam sibi assignatam vexet, vel fures uvam vineæ conculcent. Quod si importunus fur egens in vineam voluerit introire & uvam demere, illic puer sollicitus de vinea sua deintus de specula dat vocem malam maledicens & comminans, ne in vineam viator fur audeat accedere, dicens, rectum ambula. Fur autem timens vocem pueri sibi comminantis refugit de vinea, speculam videt, vocem audit, puerum intus in specula sibi comminantem non videt, & timens post viam suam vadit.

Hæc conversatio sæcularis similatur gratiæ spiritali. Ita est enim & in populo deifico, sicut in vinea terrena. Vinea Dominica & spiritalis plebs est Christianorum, quæ custoditur jussu Dei patris a puero Christo in ligni specula exaltato. Quod si viator diabolus, perambulans viam sæcularem, ausus fuerit de vinea spiritali hominem de plebe Dominica separare & vexare; statim a puero cælesti voce correptus, & spiritalibus flagris emendatus, exsulans ad centesimum, effugit in locis aridis & desertis. Hic est custos puer filius Dominicus; qui vineam suam sibi a patre commendatam salvandam & reservandam accepit: de quo Esaias propheta canit, dicens: Ecce puer meus dilectissimus, ponam super eum spiritum meum, & judicium gentibus nunciabit: non clamabit, neque contendet. Arundinem quassatam non confringet, & linum fumigans non exstinguet, quoadusque expellat in contentione judicium; & in nomine ejus gentes credent & sperabunt.

ORATIO
CYPRIANI ANTIOCHENI.
Pro Martyribus.

HAGIOS, Hagios, hagios, sancte sanctorum, Pater patrum nostrorum, Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob, Deus Apostolorum, Deus Prophetarum, Deus Virginum, Deus bene viventium, Deus credentium, Deus & Pater Domini nostri Jesu Christi filii tui; te invocamus supplices, pariter & deprecamur Filii unigeniti, qui ex ore Altissimi procreatus es ante mundi dispositionem, & ex Mariæ sanctæ virginis utero per mysterium editus; orantibus nobis, sancti desiderii spiritale incrementum, & integritatem cordis præstare digneris, ut lavacro salutari recreatum pectus a delictis carnalibus incolume persistat. Petimus fide illibata, mente incorrupta, devotione robusta, operatione seu dilectione continua; ut in Ecclesia sancta tua nos florere permittas: quoniam tibi flectimus genua, & curvamus cervices, cui Angeli & Archangeli, millia millium Martyrum, chorus Apostolorum, & Prophetarum gloria exsultant, cui omnes aves canunt laudes, linguæ confitentur cælestium, terrestrium & infernorum: tibi omnes aquæ in cælo, & sub cælo confitentur; te insensibilia sentiunt: tu es solus, & præter te & extra te nemo. Te quæsumus,

ſumus, Domine Pater omnipotens, qui ſoli Filio conſpicabilis es, cujus Angeli & Archangeli obtemperant tibi Domine Pater: te oramus, ut tribuas nobis mentem integram, innocentiam puram, ſinceritatem devotam, conſcientiam ſanctam, puram, ſobriam, caſtam, contra omnes inſidias ſæculi glorioſa fide degentem: contra diaboli minas, & carnales illecebras munitum pectus concedas; ne violenti & cruenti hoſtis letalibus laqueis implicemur, ut ſignum ſalutis æternæ incolume perferamus. Pelle a nobis omnem ſæculi illuviem, omnemque diaboli perſuaſionem. Laqueetur, concidat, & ſuperetur a nobis, & amoveatur, ſicut a Sara famula tua Aſmodæus dæmon nequiſſimus, exſtinctus per Angelum tuum ſanctum Raphael. Et ſicut Tobiæ affuiſti, ita mihi adeſſe digneris. Et ut tribus pueris in camino, & Danieli miſericordiam præſtitiſti: ſic circa nos famulos tuos facere digneris. Qui mortuos ſuſcitaſti; cæcos illuminaſti; ſurdis auditum, mutis eloquia, claudis greſſum, leproſis ſanitatem dediſti: ita & da famulis tuis, qui te tota virtute mentis credimus natum, paſſum, venturum judicare vivos & mortuos. Aſſiſte nobis, ſicut Apoſtolis in vinculis, Teclæ in ignibus, Paulo in perſecutionibus, Petro in fluctibus. Qui ſedes ſuper ſeptem thronos ad dexteram Patris, reſpice nos & libera nos de æternæ mortis interitu: unus in uno, Pater in Filio, Filius in Patre, Spiritus ſanctus, per quem, & cum quo eſt tibi in ſancta Eccleſia honor, virtus, claritas, majeſtas, poteſtas, benedictio, immortalitas, & nunc & in æternum, ſemper & in omnia ſæcula ſæculorum, Amen.

ORATIO
CYPRIANI ANTIOCHENI
quam ſub die Paſſionis ſuæ dixit.

DOMINE Sancte Pater hagios, Deus hagie, & hagie Deus meus, quis enim major te? tibi gratias & laudem refero Deus Abrahæ & Deus Iſaac & Deus Jacob, Deus Patrum noſtrorum, Deus Apoſtolorum, & Deus Prophetarum, & Deus Martyrum, qui fuiſti ante mundi diſpoſitionem, Deus vivorum, venturus judicare vivos & mortuos: qui es Deus verax, qui ſedes ſuper Cherubim & Seraphim ſedem honoris tui, & proſpicis abyſſos: qui vides cuncta priuſquam naſcantur; qui habes poteſtatem occidere & rurſus reſtituere; qui habes poteſtatem de arido viride facere. Tu omnium Dominus dominator, libera me ab hoc ſæculo, & exaudi me orantem, ſicut exaudiſti filios Iſrael de terra Ægypti, & non tibi crediderunt, nec famulo tuo Moyſi.

Væ peccatis meis. Cum elevaveris confringere terram, ſub qua fiſſura petrarum me abſconſurus ſum ab ante virtutem tuam? Cui monti dicturus ſum, cade ſuper me; & cui colli, tege me ab ante metum Domini, cum te levaveris confringere terram? Rogo, Domine, ſubveni mihi: noli ſecundum actum meum me judicare: nihil enim in præceptis tuis parui. Exaudi me orantem, ſicut exaudiſti Jonam de ventre ceti; ſic exaudias me, & ejicias me de morte ad vitam. Sicut Ninivitæ induerunt cinerem & cilicium, & pœnitentiam egerunt ante Dominum. Exomologeſin facienti ante conſpectum tuum pro univerſis peccatis meis, qui es amator pœnitentiæ, miſerere mei. Sed & David dicit: Domine propter nomen tuum dele peccatum meum. Et ego deprecans majeſtatem tuam; dele univerſa peccata mea, & exaudi me orantem, ſicut audiſti tres pueros de camino ignis, Ananiam, Azariam, Miſaelem: & miſiſti Angelum tuum cum nimbo roris, & confuſus eſt Nabuchodonoſor præpoſitus regni: quoniam tu es Rex regnantium, & Dominus dominantium, qui ſolus habes immortalitatem, & lucem habitas inacceſſibilem, quam nemo hominum videt, nec videre poteſt. Exaudi me orantem, ſicut exaudiſti Danielem de lacu leonum: & miſiſti Abacuc Prophetam, & attulit ei praudium & dixit: Prande prandium, quod tibi miſit Deus. Et dixit Daniel: Non relinquet Dominus quærentes ſe. Exaudi me orantem, ſicut exaudiſti Tobiam & Saram dum orarent in atrio domus ſuæ: tunc obtulit pro eis Raphael Angelus orationes eorum: ſic & tu exaudias preces meas, & admittas ad aulam ſanctam tuam orationes meas, & continenter mittas Angelum tuum, qui deleat univerſa delicta mea, ſicut deleſti ſpiritum immundum a Sara filia Raguel: & illumines cor meum, ſicut illuminaſti oculos Tobiæ. Exaudi me orantem, ſicut exaudiſti Suſannam inter manus ſeniorum, ſic me liberes ab hoc ſæculo, quia tu es amator puræ conſcientiæ. Exaudi me orantem, ſicut exaudiſti Ezechiam regem Judæ & deleſti ab eo infirmitatem: ſic & a me auferas infirmitatem carnis, & augeas mihi ad fidem, ſicut illi auxiſti annos quindecim ad vitam. Libera me de medio ſæculi hujus, ſicut liberaſti Teclam de medio amphitheatro, libera me ab omni infirmitate carnis meæ.

Te deprecor Pater majeſtatis, qui in fine temporum miſertus es noſtri, mittens nobis Jeſum Chriſtum filium tuum Dominum Deum Salvatorem noſtrum, natum ex Maria virgine de Spiritu ſancto, annunciante Gabriele Angelo, per quem nos liberaſti de periculo mortis imminentis.

Et te deprecor Filium Dei vivi, qui feciſti tanta mirabilia, qui in Cana Galilææ de aqua vinum feciſti, propter Iſrael: qui cæcis oculos aperuiſti; qui ſurdos audire feciſti; qui paralyticos ad ſua membra revocaſti; qui ſolviſti linguas blæſorum; dæmonio vexatos ſanaſti; claudos, currentes feciſti velut cervos: mulierem de profluvio ſanguinis liberaſti; mortuos ſuſci-

fuscitasti; super aquam pedibus ambulasti; qui Petro labenti manum tradidisti; qui mare fundasti, & terminum ei posuisti, & dixisti: Hucusque venies, & hic te confringes in virtute tua. Te deprecor Filium Dei vivi propter universa commissa mea, qui es in cælis Filius in Patre & Pater in te in sempiternum, qui sedes super Cherubim & Seraphim sedem honoris tui.

Tibi assistunt Angeli, Archangeli, numerus innumerabilis, timentes & paventes honorem & virtutem tuam, clamantes voce magna & dicentes: Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus Deus Sabaoth. Tu ipse nobis testamentum fecisti: Petite, & accipietis; pulsate, & aperietur vobis. Quodcumque a Patre meo petieritis in nomine meo, ego a Patre peto ut accipiatis. Ego peto, ut accipiam; quæro, ut inveniam; ego pulso, ut aperiatur mihi; ego in tuo nomine peto, ut tu a Patre petas, & detur mihi. Paratus sum propter nomen tuum victimam sanguinis fundere, & quodcumque tormentum sustinere. Tu es, Domine, auditor meus & defensor: defende me ab adversario meo. Angelus tuus lucis protegat me, quoniam tu dixisti; quod credentes petieritis per orationem, dabitur vobis.

Omnis homo mendax, tu es verax. Sicut tu repromisisti, potestatem habes, Domine, dare mihi omne sacramentum tuum cæleste, ut dignus sim faciem sanctorum tuorum videre. Spiritus in me operetur, voluntas tua in me fiat: quoniam tibi spopondi omnibus diebus vitæ meæ, qui passus es sub Pontio Pilato bonam confessionem, qui crucifixus descendisti, & conculcasti aculeum mortis. Devicta est mors, devictus est inimicus diabolus. Tu resurrexisti a mortuis, & apparuisti Apostolis tuis: sedes ad dexteram Patris, qui venturus es judicare vivos & mortuos. Tu dominaberis, libera me de manu quærentis animam meam. Per nomen tuum libera me ab adversaria potestate, ut opem des vincendi inimicum meum: quoniam tu es potens assertor & advocatus precum & petitionum nostrarum animarum. Die ac nocte interpelles pro peccatis meis, orationem meam perferas ad Patrem tuum. Et tu Domine sancte Pater, digneris respicere super preces meas, sicut respexisti super munera Abel. Digneris me liberare ab igne & pœna perenni, & ab omni tormento quod parasti iniquis: per bonum & benedictum Jesum Christum Salvatorem nostrum, per quem tibi laus, honor, virtus, gloria, in sæcula sæculorum, Amen.

ARNOLDI

ARNOLDI ABBATIS BONÆ-VALLIS
OPERA.

Tractatus de novissimis verbis Domini in Cruce.

PRÆFATIO.

ULTIMA *Christi verba quæ cruci affixus, novi Testamenti heredibus tractanda proposuit, licet sparsim a nonnullis Commentariis Evangeliorum videantur exposita, movit me tamen verborum sanctorum reverentiæ, amplius eorum penetralia scrutari, & quod illa hora qua consummata videbantur quæ de eo fuerant prophetata prolata sint, cum jam non doctrinæ sed passionis agebatur negotium, & quod in eis sua omnia Christus recapitulat dogmata, & tam diffuse prius prædicata brevibus coarctat capitulis, ita ut in illo verborum compendio Christianæ fidei ratio splendeat, & de semine exiguo seges immensa universitati credentium profutura consurgat. Quæ verba quanto brevius dicta sunt, & in articulo quo seria & necessaria agi rerum circumstantia postulabat, tanto diligentius inquirenda sunt, & tanto penitius intuenda, quanto secundior & causalis & seminalis ratio in eis delitescit. Evolutis igitur causis, quasi ex quibusdam latebris, & ex quodam reclinatorio aureo, honorabilem internorum intellectuum majestatem produces in medium; & egredietur palam in decore suo cognoscibilis veritas, quam antea oppositis velaminibus ignorabas, & cum propius accesseris & infuderit se tibi illuminans sensum tuum divinæ radius veritatis, intelliges & videbis in scintilla incendium, & in stilla reperies pelagus; & in lecytho olei, unde creditori tuo reddas debitum, & tibi affatim supersit in inconsumtibilem cibum. Ante tamen exordium, attendamus quisnam ille sit qui se clamat derelictum. Nonne ipse qui Latroni promittit & donat Paradisum? Utrobique, verbi virtutem intellige. Audi quid hæc ultima schola subtilitatis edoceat. Hic idem qui se derelictum causatur, non pro Latrone Patrem rogat, sed potestative (immerito donatis reatibus) repente flagitiosum sanctificat, & cælestibus invehit sedibus, & secum in gloria locat. Hoc fundamentum fidei est, hoc argumentum probabile & necessarium, omni evidentia constat, quod regni Christi etiam in Cruce perfecta sit efficientia: nec minuitur humilitate carnis, imperii dignitas: immo hoc ad gloriam crucifixi pertinet, quod in illa contumelia crucis, sapientiam & fortitudinem mundi hujus vincat & superet, quod stultum & infirmum æstimabatur incarnati Verbi venerabile sacramentum. Quod enim Filius in persona derelictorum conqueritur, non est impossibilitatis judicium; sed hoc potius intimat, quod diminutio illa excellentiæ superioris, humilitati corporis tribuat incrementum: vicissim humilitas & sublimitas quibusdam revolutionibus inter se partiantur negotium; forma Dei se exinaniens, & forma servi nomen quod est super omne nomen accipiens. Non derelinquitur usquequaque, sed dispensatorie singularum exprimitur ratio naturarum, quia & relinqui & pati & mori, quidam arcti & difficiles sunt transitus, per quos ad solidum & immobilem statum, quasi pelle peccati deposita & omni scabie vitiorum detersa, renovatus homo perveniat. Unde etiam quod sitit in Cruce fons vitæ; quod supplicante Christo, etiam crucifigentibus locus est veniæ: quod inter convicia & supplicia, pietate matris afficitur: quod omnibus consummatis victor migrat ad Patrem, indiscussum relinquere, ingratitudinis esset & torporis: & cum hæc singula capitula proprium syntagma requirant, & meditatores Legis Dei totius hic religionis reperiant semina, de quibus exercitatus animus Divinorum intellectuum fructus uberes metat; ad quarum rerum indaginem licet insufficientem me judicem, nec oculis impuris puram lucem intueri sustineam: interim tamen sub umbra Divinorum secretorum sedens, a prohibitis & inaccessibilibus abstinens, ad reliquas Paradisi arbores præsumsi manus extendere, & experiri gustu quid saporis intra se dulcedinum multitudo proposita contineat.*

Primum de verbo illo:

Deus meus, Deus meus, quare me dereliquisti.

POST regulas fidei, Evangelico dogmate promulgatas; post signa & miracula & documenta justitiæ; quia iter longum fuit per præcepta, ventum est & ad compendiosum & efficax, per exempla; ne aliquid doctrinæ deesset, secuta est forma; quæ ideo ad ultimum dilata est, ut quasi piæ hereditatis Testamentum filii superstites eo devotius amplecterentur, quo Christi sanguine conscripta privilegia sua viderent, & impressam obedientiæ ejus imaginem Bulla imputribilis exhiberet. Ideoque ex illa cathedra Crucis quoddam Deuteronomium dictatum est, in qua recapitulatis breviter quæ multa prolixitate diffusa erant; satagit simul Magister bonus facere ac docere & exemplo consummare doctrinam, nec iam veritatis præceptor esse quam testis.

Deus meus, &c. Modo ultro eloquitur qui paulo ante ad Herodis & Pilati inquisitiones conticuit, curiositatem & fastum tumentium hominum aspernatus, pauperes spiritu de patibulo edocet: ibique scholam religionis iterum instituens, pauca proponit capitula in qui-

bus & affectum caritatis intimat, & zeli sancti imitationem commendet. Non possunt impedire tormenta doctrinam, sed quasi hebes contemnitur ferrum; & providit sollicita pietas ut ad regulam fidei, discipulorum mores æquentur; & conquadrato fundamento ædificatio firma stabiliter innitatur. Se igitur ipsum modo hominem exhibet, modo Deum; modo omnipotentem, & modo infirmum: ut inter se sublimitas & humilitas, vices negotio congruas partiantur. Modo supplicat, modo imperat; modo se dicit derelictum, modo Latroni promittit Paradisum. Agit secundum utramque naturam quod exigit causa. In hac contemnitur, in illa gloriam regnumque largitur. Perstrepebant ante crucem clamores irrisorii; & ad dolorem vulnerum, cruenta plebs addebat convicia: ringebat, & torvis aspectibus in faciem quam conspuerat intendebat, & unanimi classico acclamabat; *Vah qui destruis Templum Dei, & in triduo illud reædificas.*

Vide quantum mali, error & perfidia Principum adliniverat plebi; quantum rubiginis suæ affricuerat populo imprudenti auctoritas sacerdotum, quantum convaluerat conjuratio facta in Christum, eum occiderent eum, & nomen ejus delerent e medio. Non verebantur omnes, homicidii titulo in perpetuum esse notabiles, una in se & in parvulos suos tanti sceleris reliquias congerebant, & ultro damnationis suæ chirographo subscribebant. Nondum exspiraverat Christus, sed fossis manibus pedibusque & scisso vepribus capite vivebat in cruce; & parricidalium mentium intuens vota, non tam clavorum acumine quam illorum crimine pungebatur. Pro his igitur ad Patrem convertitur, & caritatis argumento prolato in medium, inauditum dicendi genus novus orator assumit: & inimicorum in causa allegans, ipsis invitis atque negligentibus parti contrariæ suffragatur: & utrum plus possit peccatum quam justitia, Deo Patri quæstionem proponit, & edisserit esse inconveniens ut amplioris sit virtutis delictum quam donum; & prævaleat malitia bonitati, & perditio saluti. Cum enim ipse ad hoc nitatur ut salventur; & Judæi, ad hoc ut damnentur; plus debet apud Deum posse Filii caritas, quam populi cæcitas: quia & hoc non minimum habet pondus quod causæ huic non patrocinatur alienus, sed Filius; neque Reipublicæ commodum ex hac indulgentia minuitur, sed augetur: ideoque nec Legibus nec Judici derogat, si temperatur sententia; quia cum communibus utilitatibus tribunalia deserviant, non est sibi contraria institutio quæ quocumque tramite ad propositum redit; quæ quod a statu integritatis suæ elapsum erat, restituit. Alioqui subtracta sibi agonum suorum stipendia Christus queritur: protestans non esse quæstuosos tanti discriminis sudores, si hi quibus tanti laboris opera impensa est sic relinquantur, & ad salutem eorum inefficax sit hæc humilitas, & ita sanguis Filii in conspectu Patris vilescat, ut non omnia postulata obtineat.

Clamat igitur; *Heloi, Heloi, quare me dereliquisti?* Non improperat Patri, nec derelictum se dicit quasi contumelia Crucis contra propositum videatur apposita; ultro enim & ulnas patibulo & palmas ferro exposuit: sed quantum sit obedientiæ fundamentum & culmen, interrogans innuit, cum se & minorem & æqualem ostendit. Deseritur humilitas, adest majestas; fortius est & sapientius omni virtute & sensu hominum, quod in Christo Judæus & Græcus stultum æstimat & infirmum. Secundum formam servi, legationis suæ ministerium non erubescit, non diffitetur carnis naturam passibilem & mortalem. In hac forma Patri blanditur mediator attentus, nec abnegat quod videtur, nec rapinam arbitratur si aliquid pro potestate loquitur, & Patrem aliquando ex æquali affatur. Deum igitur suum vocat, ne quis quod proprium est alterius ad alterum, existimet alienum; & quod commune videtur, secare præsumat quasi divisum. Naturæ divinæ communio inter Patrem & Filium, non admittit scissuram: & licet sit ibi discretio Personalis, una tamen est divinitas & essentia naturalis. Suum dicit, ut manifestum fiat quod ille qui suus est, in nullo, ei contradicere possit. Deum suum dicit, ut nobis minime formidandum Judicem intimet, quem sicut suum flectere possit; & ad eum tutum esse accessum, quem non ut alienum appellat, sed suum. Nec parvam confidentiam hujus familiaritatis germanitas exigit, quæ in conspectu Patris tantam derelictorum sollicitudinem gerit, ut se quoque in eo quod constat voluntarium esse & spontaneum, dicere non dubitet derelictum. Impossibile sane est, ut in Patrem bonum, bonæ voluntatis cadat ingratitudo; & non magis in tam benigno dilecti sibi Filii affectu complaceat. Quod autem derelictum se Filius commemorat, mercedem obedientiæ postulare videtur; nec diu beneficium differri toletat, quod deberi sibi obedientia morti obviam procedens, confidenter proclamat.

Quare (inquit) *me dereliquisti?* Hujus mysterii rationem nondum intellexerat mundus, necdum tanti sacramenti effectus palam advenerat; & necesse erat, ut tam opus quam virtus hujus Holocausti innotesceret, & auditoribus Evangelii imprimeretur hæc forma, & discerent ex præsenti regula, unumquemque oportere deinceps introire in Sancta in sanguine proprio; & finem advenisse earum expiationum, quæ factæ erant eatenus in sanguine alieno. Periret enim & prorsus dilueretur religionis auctoritas, si iterum circa imagines & umbras veritatis occuparetur; & non magis ipsam veritatem apprehendens, mores in se Taurinos, vel Hircinos mactaret, & in altari intrinseco puræ devotionis, adoleret fragrantiam: pro turture & columba pietatis & sanctimoniæ intendens affectum.

Deseritur Christus, & ad modum Jonæ Prophetæ, projectum in mare, venter belluæ suscipit: sed prope erat susceptio matutina, de qua Pater prædixerat dicens ad Filium; *Exsurge gloria mea;* & Filius ad Patrem; *Exsurgam diluculo.* Exarmata erat navis, fractumque remigium: sed recollectis reliquis, iterum navigii supellectilem gubernator magnus aptat ad cursum: & cujus res deploratæ esse videbantur, dum clauderetur intra sepulcrum, devicta morte victor egrediens, imperavit ventis & mari: Et infernus obstupuit Judicem, quem

quasi

quaſi prædam peculiarem uuguibus carni infixis pro conſuetudine indifferenti attraxerat.

Sane ille Pſalmus cui titulus eſt; *In finem, pro ſuſceptione matutina*; ex perſona Chriſti ſic incipit: *Deus Deus meus, reſpice in me, quare me dereliquiſti?* Sed hæc erant verba derelictorum, id eſt, in perſona eorum quibus ipſe ſe unierat, quibus per omnia abſque peccato ſimilis erat. Suos dicit peccatores propter quos venerat, quorum caput erat; neque membra ſua a ſe abſcindi, conveniens judicabat: Alioquin abſque nota & labe peccari ſi corpus inquiras, caput ſine corpore conſtituas, nec erit cui proficiat bonitas, ſi non ſit infra quæ regatur infirmitas. Agit igitur caput cauſam corporis ſui; & pro infirmis ſuis ſollicitus medicus, in tantum compatitur, ut etiam ex parte ſe infirmari non dedignetur; & (ut amplius dicam) ſit peccatum, qui abradebat peccatum. In qua parte patitur, derelinquitur; quia naturæ impaſſibili, in nullo congruit injuriari vel pati.

Abſentat ſe paſſioni divinitas: hoc ſolius carnis eſt, in hoc ſolo ſe deſeri Filius innuit, ut undique ſanæ Fidei veritas eluceſcat, & palam ſit quia ſecundum quod Deus eſt, omnino non moritur; ſecundum quod homo, diſpenſaroria ratione ad tempus moriturus deſeritur. Deſeritur itaque cum derelictis; & pro natura quam aſſumſerat, tributum ſolvit; & evecturus ſecum genus ſuum ultra hujus ſæculi pelagus, Piratis rapacibus naulum carnis ſuæ protulit; inviſcatiſque dentibus, eorum illuſit voracibus, & tam ſe quam prædam ſuam abſtraxit & evexit. Pro debitoribus debitorem ſe objecit, & quod ex ſe non debebat, ultro debere non abnuit; ideoque totius debiti ſummam ab eo qui pro omnibus ſe tradebat, exactor exegit. Relictum vidit ad tempus, & penitus poſſe exſtingui arbitratus eſt: ſed abjectio voluntaria non expers erat omnipotentiæ; & calix ille amaritudinis concupiſcentiæ venena infuſa antiquitus, ab imo avulſit, & vomitu repentino tota veteris fermenti conſperſio ejecta eſt. Extenſis igitur brachiis Chriſtus in cruce, totum corpus ſuum infra ſe poſitum complexus eſt: & ſub alis crucis aggregato genere noſtro, ibi & protexit & fovit ubi nihil poſſe putabatur; & in quo victus æſtimatus eſt, maximæ victoriæ vexilla erexit: quia neque mors in eum uſquequaque prævaluit, neque Pater ullo modo negare Filio indulgentiæ privilegium potuit, quod ad pedes ejus proſtrata caritas poſtulavit. Obtinuit itaque dejectio capitis veniam corpori; & percuſſo vertice, ſolidata ſunt membra: ut non ſegnis ſit recompenſatio; & ſemper quid debeat homo Chriſto pro quo ille mortuus eſt, in hac forma mediretur & relegat; fixumque præ oculis ſit hoc caritatis argumentum, maneatque hoc vivum documentum & continuæ perſuaſionis exemplum.

Sed & nobis qui toties derelinquimur, quoties nos tentamina colaphizant, non negligenda quæſtio eſt, inquirere cur derelinquimur, & intellectis cauſis, indagare remedia; quia non poterit in illa mente diu labes obrepere, quæ ſe provida ſtuduerit circumſpectione munire. Deſerimur nonnumquam cum hanc curam negligimus, & commonent nos contumeliæ propulſantes ut ſolliciti ſimus, & medetur quandoque negligentiæ confuſio; compelluntque ad remedia confeſſionum nonnullos (cum ſe erubuerint aberraſſe) ipſa tentationum ludibria. Caſtigatur ſæpe ex caſu ſuperbia, & præſumptio ex ruina. Pulſatur ſanctitas, ne extollatur; & ut exerceatur, vexatur ad tempus; in modico derelinquitur, & in magnis miſerationibus denuo congregatur. Labitur, & erigitur; deficit, nec ſufficit ex ſe, ut ad medicum recurrat. Ad hanc inquiſitionis formam propoſita a Chriſto in cruce quæſtio nos invitat, quotidie nos pungit ſtimulus carnis, vel rapit in mirabilibus ſupra nos elatio mentis. Nec tamen peremtorius æſtimandus eſt recrudeſcentis peccari pruritus, cui obviam pergit ratio, & ſerpenti ſcabiei opponit cauterium. Licet enim ſubfumigent afflata incendia, & flamma vorax jam tectorum elambat faſtigia; una gratiæ ſtilla ſubituſque reſpectus clementiæ, uno flatu ea in cineres rediget: ſedataque procella divinitus, quod putabatur detrimentum, invenitur ſolatium; & quod relictum & oblitum, aſſumtum & reſtitutum.

I I.

Amen dico tibi, hodie mecum eris in Paradiſo.

D*Omine Dominus noſter, quam admirabile eſt nomen tuum in univerſa terra*, qui & ex impiorum *ore perficis laudem!* Ecce unus de derelictis aſſumitur; Latro ille collateralis tuus, damnatus ob ſcelera: illum victoriæ tuæ præcurſorem conſtituis, & juſtificatum ex gratia, in Paradiſum præmittis; in quo confuſus eſt inimicus & ultor, hæreticus & proditor, perverſus diſcipulus & detractor Judæus. Opponebatur a Phariſæis, Chriſto pro crimine; quod cum peccatoribus quos Lex abdicabat, ad Legis injuriam non tantum verbo, ſed etiam communicaret convivio. Cum enim leproſos & immundos, ex ritu & decreto extra caſtra depellerent, abraſiſque parietibus earum domorum in quibus fuerant converſati, ipſis quoque in quibus conſediſſent ſubſelliis, propria mandaretur purgatio: hoc arguebant in Chriſto quod hujuſmodi perſonarum nec menſam vitaret nec domum, ſed ſuſciperet & ſanaret. Inoleverat ſuperſtitio; & occaſione Legis intellectæ carnaliter, perſequebantur quidem Miniſtri Legis peccatum, cum tamen nec ipſi eſſent a peccato immunes: ſubſcribebantque damnationibus propriis, nullum locum miſericordiæ reſervantes. Nefas putabant, quod Chriſtus curabat in ſabbato, quod miſericordiam præponendam docebat judicio. Ita & quidam hæretici (in quibus ſunt Novatiani) qui volunt videri defenſores Eccleſiæ: eos qui in quocumque crimine poſt baptiſmum lapſi ſunt, pœnitentia cenſent indignos; & omnino non poſſe reſtitui dogmatizat illa impietas, quem in aliquod crimen humana impegit infirmitas. Verum Chriſtus & falſos defenſores fidei hæreticos, & inimicos gratiæ Judæos præſente judicio deſtruit & convincit; mutans Legem in gratiam, terrorem in manſuetu-

ſuetudinem, aſperitatem In lenitatem, umbram in veritatem, judicium in miſericordiam. Novus rex, nova lex; novus dux, nova lux. Fractis prioribus Tabulis, & ſilice ad ſilicem comminuto, novis ſubſcriptionibus figir titulum: & dictat pietas, & diſcernit omnia caritas.

Scribitus tribus Linguis inſignibus, Hebraica, Latina, & Græca regnum Chriſti; & dominatio ejus emanatura io Gentes, cruci inſculpitur, nec corrumpere Pilatus quod ſcripſerat voluir. Et licet tam inſignem tirulum deleri perfidia Judæorum clamoſe expeteret, obtinere nullo modo prævaluit. Jam ad hanc ſculpturam Latro concrucifixus perinebat, & eum intra ſe illæ litteræ colligebant: jam ſpes ſubintrabat converſo, quia crucifixo ſibi mundo, inhiabat cæleſtibus; dilaratuſque caritate, quaſi conſputis repudiatiſque quæ infra ſunt, cum Chriſto rractabat de regno, affectabat ſuperiora: & cum jam anima egreſſum accelerans io primis labris eſſet, & hora ultima adventaret, æquo animo ibat; nec urgebar formido pœnarum conſcientiam, quæ ſe ſanguine Chriſti præterfluente ſenticbar ablutam. Exacuebant linguas venenatas, blaſphemanres Chriſtum Judæi, & conclamabant & evomebant convicia, & quaſi victores inſultabanr pendenti: ſugerant Apoſtoli; ſola plebs maledica, firmatis nequam ſermonibus, celebrabat ludibrium; Romanis militibus, ſeditionibus tumultuoſis, cedentibus; pro poteſtate miniſterium potius exhibentibus, quam conſenſum.

Sed & alter Latro oblatranti plebi aſſentiens, quod nec ſe nec alios ſalvos poſſet ſacere, teſtabatur; irridebatque conparticipem ſuum qui in eum quem in eadem ſecum damnatione videret, ſpem poneret; & nugatorium omnino videbatur, illum credere regem vel Deum, quem ſecum oppreſſerat idem opprobrium & ſimile tormentum. Erat iraque unus irriſor, alter confeſſor; unus exprobrator, alter venerator; hic ſperans, ille deſperans: hic diligens, ille negligens: aderatque illi controverſiæ judex, qui data ſententia, blaſphemum ad tartara, confitentem præmiſit ad regna. Saue hic de quo agimus Latro, manſueti animi; & ſicut teſtem Chriſti decebat, in Auditorio publico, fidei protulerat argumenta; & novo philoſophandi genere, ſupplicii tanti immemor, cum blaſphemo illo de timore Dei & juſtitia diſputabat. *Neque* (inquit) *tu times Deum, qui in eadem damnatione es; & nos quidem juſte, nam digna factis recipimus; hic vero nihil mali geſſit*. Credit & confitetur, teſtis eſt innocentiæ Chriſti; increpat maledicum, nec ſibi parcit; ſed tantum accuſator ſui, ſeipſum (adverſum ſe ſententiæ veritate prolata) perſequitur. Damnatio (inquit) ſimilis quidem eſt, ſed cauſa differens: cum hic ad hoc deſtinatus ſit ex obedientia, nos ob flagitia. Cauſam accuſat, non arguit pœnam, execratur ſcelus ſuum, non detrectar judicium. *Neque* (inquir) *tu times Deum*: Deum ſareri non erubeſcit, quem ex invidia, non ex merito, nove.et crucifigi. Intelligere enim, revelante non carne & ſanguine, ſed ipſo cui atteſtabarur, jam poterat; quia quod fiebat voluntarium erat, non neceſſarium; niſi ideo neceſſarium quia ut ſic fieret, voluntarie ſuerat definitum. Ibi igitur philoſophatur & prædicat & fatetur, ubi non tantum diffugiunr & tremunt Apoſtoli, ſed & ipſi maligni Spiritus jamjam impoſiti ſibi freni ſalivaria maſticantes, per antiquum organum ſuum (linguam ſemineam) nitebanrur colligationes illas impietatis diſſolvere; ſcientes quia fortis armatus hoc ancipiti gladio erat, eos de diu poſſeſſo hujus mundi atrio ejecturus.

Itaque concionator illuſtris, oblaro confeſſionis & fidei auctoramento, impoſitoque latroni blaſphemanti ſilentio; victoriæ ſuæ palmam & auctoramentum a Judice exigens, ad Chriſtum convertitur, & dicit: *Memento mei Domine, dum veneris in regnum tuum*. Conſiderare neceſſe eſt, quem locum, quem modum, quod tempus hæc cauſa habuerit, & quam celerem auditum confeſſio meruerit; quid poſſit pœnitentia, quando bonus Dominus, rribulato corde clamantem ad ſe ſervum ſuum, etiam in ultimo peccati puncto non negligat. Hora mortis erat, jamque confitentis anima faucibus hærebat, jamque linguam ejus alligabat anguſtia, illoque articulo temporis, fere ab ipſis Apoſtolis ſalus deſperabatur. Modus paſſionis, Crux inter omnia ſupplicia turpiſſimum & atrociſſimum. Quibus poſtpoſitis, quaſi plagarum & ſanguinis immemor, dictator Evangelii Latro efficitur; & (quod perſuaderi illa hora difficile erat) Chriſtum Deum in cruce fatetur: ibi orat, ibi adorat; multa ſimul pietatis officia complectitur. Credit & timet, compungitur & pœnitet, confitetur & prædicat, amar, confidit, & orat. Fide illuminatur, timore ſubditur, compunctione mollitur, pœnitentia concutitur, confeſſione purgatur, prædicatione zelatur, dilectione dilatatur; confidentia ſperar, oratione impetrar.

Ne iraſcaris, princeps Apoſtolorum; tibi dico Petre, cui *claves regni cælorum* commiſſæ ſunt: Et re amare flentem Chriſtus reſpexerat, & donaverat negationis reatum; quia non ex ſententia, ſed ex iofirmitate deſciveras: Te tamen juxta crucem non video; territus lares, nec ſaltem marrem Chriſti feminaſque ſanctas proſequeris, quæ ſpectaculo lugubri aſtabant immobiles. Nec ibi Apoſtolica auctoritate uteris, ubi ad invicem fixis juxta crucibus privata miſcent colloquia Salvator & Peccator. Abſens eras, & miniſterii tui claves (quod pace tua dixerim) modo non proſers. Supplet vicem tuam ſummus Sacerdos, apertiſque ſeris antiquis, Latro primitiæ derelictorum introducitur (aperiente Chriſto) in regnum cælorum. Amovetur ab introitu Paradiſi cuſtodia ab initio pervigil, & verſatilis gladius ille minax, quem Cherubin ab antiquo vibraverat. Ibi Latro locatur, unde Luciſer corruit; & cui ru forſitan ultra ſepties ignoſcere nolles; ultra ſeptuagies ſepties reus ſed abſolutus a bono Jeſu, modo cum Angelis converſatur. Reſurge, & diſce ignoſcere; neque annumeres peccata, vel multiplices tempora. Non arctatur numero, non clauditur fine, nullas omnino habet metas divina clementia. Sit qui invocet, erit qui exaudiat; ſir qui pœniteat, non deerit qui indulgeat. Non huic pœnitenti multorum annorum jejunia imponuntur; non nudipedalibus, vel ſacco afficitur; ſimul & confitetur, & juſtificatur, & glorificatur.

Vide

Vide horam, nota personam. Ultima hora, peccatrix persona. Multa antiquaque peccata illico abolet gratia, nec processu moraque temporis indulgentia limat corroditque culpæ rubiginem: sed ubi repente, facto cælitus sono, Spiritus sanctus illabitur; quidquid immaduerat peccati tabe, siccatur: nec superest ullum fœditatis vestigium vulneri, quod misericordiæ abluit lavacrum. Fœtebat jam quatriduanus in monumento Lazarus, suscitatus non tabescit langnore; erigitur, solvitur, & statim convescitur. Nulla lepræ crepido, nullus sinus in facie Simonis superest. Hospes incolumis curatori suo hilarem exhibet famulatum: nullum signum horroris comitantibus magistrum; idem conviva & minister prætendit. Maria Magdalene ad pedes Christi plorat & orat, tergit & ungit; nec improperat Christus vitam infamem & inverecundam, nec opponit quod diluit, nec exprobrat quod ignoscit. Quidquid agit in hujusmodi, celeri nutu Spiritus sanctus consummat, nec emendicat aliunde suffragia; qui quod dicit, facit; & quod illuminat, format; qui statim piscatores facit doctores, & idiotas prædicatores. In hac gratia non affligitur exspectatio dilatione, nec intervallum est inter optatum & datum. David dicit, *Peccavi*; & Propheta, *Translatum est peccatum tuum*. Ad Cain dicitur, *Peccasti, quiesce*: & ad mulierem in adulterio deprehensam; *Non te condemnabo: noli ultra peccare*. Quid commemorem Ninivitas, quorum pœnitentia subito Judicem amovet a sententia? Quid Achab & Manassem reges impios; quorum contritionem in angustiis non est aspernata divina clementia? Inter cetera pietatis exempla, Latro noster nobis occurrit, pœnitentiæ regula, confessionis forma, indulgentiæ præco, spei exemplum; qui dum ingemit, subito quod quærit invenit, quod petit accipit, & illico audit: *Hodie mecum eris in Paradiso*. Non ad loca purgatoria, flammasque peccatorum ultrices, confitens destinatur; non ad loca tenebrosa & tormenta deducitur; nullam pars adversa gratiæ Dei præsumit inferre calumniam: una Crucis pœna, omnia abolet crimina: immo non pœna, sed gratia. Præmittitur igitur in Paradisum hic nostræ nuncius absolutionis, & primitias libertatis nostræ (testis libertate donatus) Paradisi civibus id exspectantibus & desiderantibus, primus invexit.

III.

Mulier, ecce filius tuus.

UBI *sunt misericordiæ tuæ antiquæ, Domine?*

Quid differs? Jam venit hora; Mater tua coram te est, & Joannes quem diligis. Latroni loqueris, & Matri non loqueris? Intuetur te illa in mulieribus benedicta; & fixis in te oculis, vulnera tua, materna pietate considerat: & licet non ignoret quid boni conferat mundo Passio tua, tamen Parentis affectu commoritur, & pectus maternum immanitate doloris arctatur. Suspirat intrinsecus, & erumpentes revocat lacrimas; & eo amplius anxietas intumescit, quo prohibetur egredi, & per luctus lamentaque dissolvi. Emergebant quidem aliquando gemitus, sed increpati reprimebantur; revertebanturque in sinum mentis de quo prodibant, & collidebant se ad invicem introrsum, eratque in anima illa, tempestas valida, occurrentibus sibi procellis; & quasi in sartagine frixis medullis, ebulliebant amaritudines quas excoquebat & coagulabat exacerbatio perseverans. Imperabat quippe dolori silentium, formido, & ringentium Judæorum torvi in eam oculi, illos turbines suffocabant. Verum illa tantarum procellarum salsuginem ebibebat: & (quod difficillimum erat) moriebatur & mori non poterat; & clauso tanti doloris tormento intrinsecus, alium vultum palam exhibebat: nec poterat ex facie colligi Crux illa animæ & patibulum spiritus in quo erat hostia viva, beneplacens Deo, & medullatum holocaustum; quod cum ipsa incenderet, tantum conscientiæ ministerio utebatur; ipsaque sine strepitu seipsam mactans, in altario interiori & ligna & flammas & latices congerebat. Nimirum in Tabernaculo illo, duo videres Altaria: aliud in pectore Mariæ, aliud in corpore Christi.

Christus carnem, Maria immolabat animam. Optabat quidem ipsa, ad sanguinem animæ & carnis suæ addere sanguinem; & elevatis in Cruce manibus celebrare cum Filio sacrificium vespertinum, & cum Domino Jesu (corporali morte) redemtionis nostræ consummare mysterium; sed hoc solius summi Sacerdotis privilegium erat, ut de sanguine munus intra Sancta inferret: nec poterat ei consors hæc esse cum aliquo dignitas; & in reparatione hominis, nulli Angelo, nulli homini cum eo fuit aut esse potuit communis auctoritas. Cooperabatur tamen plurimum secundum modum suum, ad propitiandum Deum, ille Matris affectus, cum, tam propria quam Matris vota, caritas Christi perferret ad Patrem; cum, quod Mater peteret, Filius approbaret, Pater donaret. Diligebat Pater Filium, & Filius Patrem; Mater vero post utrumque ardebat; unumque erat, quod diversa exhibebant officia, quod Pater bonus, quod Filius pius, quod Mater sancta intendebat, quod in commune elaborabat dilectio, simulque se complectebantur pietas & caritas & bonitas; Matre supplicante, Filio interpellante, Patre propitiante. Filius ad pectus Matris & ubera, Pater ad Filii crucem & vulnera respiciebat: & inter hæc, quid tanta pignora non moverent? quid illa sanctitatis schola nisi pietatem doceret? quid nisi misericordiam informaret? Dilectio & sanctitas & bonitas nihil sibi contrarium sapere poterant, nec reluctari sibi nec adversari concordiæ congruebat: & omnino decebat, ut supplicatio & satisfactio & exauditio, in negotio rectitudinis convenirent.

Jesus ergo ut per omnia, pietatis fœdera commendaret antiquum decretum quod de honorandis parentibus dictaverat, observavit; & Matrem adhuc volens sic esse, ad consolationem Apostolorum reservavit superstitem, ut ex his quæ ipsa ab initio audierat & viderat & contulerat in corde suo, senatus Apostolicus doceretur, & Evangelica firmaretur doctrina. Honoratur etiam affatu familiarissimo; & li-

cet

cet brevis fuerir sermo, intimatus tamen est debitus affectus, & expressa singularis dilectio. *Mulier* (inquit) *Ecce filius tuus*. Præsens erat Joannes, cui & dicitur; *Ecce mater tua*. Non est passus Christus ut Judaica rabies in sanctuarium suum profanam mitteret manum, vel aliqua infestatione violaretur illud templum Spiritus Sancti: Positus est fidelis æditaus ad tanti thesauri custodiam. Discipulns qui in cœna Domini cervical sibi in pectore Magistri aptaverat, ecce iterum alio privilegio honoratur; & post illud reclinatorium in quo viderat, *In principio erat Verbum, & Verbum erat apud Deum*, officioa illa in qua Verbum caro factum est, diligenter a Filio ei commendatur: probato dilectoque Discipulo pudor virgineus, Matris thalamus, & sanctimoniæ integritas assignatur, ut restis esset idoneus, virgo virgini; fidelis cubicularius Matri Domini sui, minister devotus pro reverentia Magistri. Vices Filii naturalis, filius accepit adoptivus, & transfunditur in ministerium filialis affectus; formaturque & firmatur in ambobus pietatis unicæ gratus concorsque complexus, non ex traduce naturæ, sed ex munere gratiæ. Unum igitur contubernium Joannis & Mariæ virginitas accipit; & unius moris in domo, unum integritatis propositum, unam habitationem meretur communemque convictum. Ecce Joannes, piæ hereditatis suscipis testamentum; eligeris, & in hoc præponeris omnibus. Joseph qui eatenus ministraverar, te subrogato, cedit, nec maritalia jura opponit; ut obstruatur os loquentium iniqua in posterum, quia matrimonium illud dispensationi divinæ, non copulæ carnali servierat. Ideoque nec Joseph, cum Joannes eum suscipir in parentem, queritur de disjuncto connubio quod dispensatorium fuerar sine ullo carnalis copulæ commercio.

Hoc restimonium integritati Matris Christus in fine perhibuit, ut haberet Ecclesia sancta ex Evangelio lapidem quem Bonosi Helvidiique hæreticorum impudenti fronti infigeret, qui in Matris illibatæ virginitatem ausi sinr impia blasphemaque garrire. Tu igitur Joannes sancte, ad hoc eligeris ut ministres & obsequaris ea dilectione qua filius, ea obedientia qua discipulus, ea subjectione qua minister & famulus. Petro commendatur Ecclesia, ribi Maria: illi tumultuosa negotia, tibi pacifica & quieta: illi atria & vestibulum, & altaria sanguinum; tibi commendatur Altare incensi, & Sancta Sanctorum. Ad culmeo ministerii tui nullus tecum admittitur; solus illi assistis propitiatorio, solus illud Vas aureum continens Manna, illud divinæ Legis scrinium Pontifex destinatus observas. Loco filii positus es, & ut vicem in Matre suppleas ordinaris; nec abnuit te Mater sancta vicarium, licet longe imparem & inferioris tituli; tamen quia sic visum est Filio, amplectitur successorem. Certe piscator fueras, & in hac arte a parentibus institutus; nullum te stemma inclitum facit: sed qui infirma mundi elegit ut fortia confundat, in assumtione tua, paupertatis & humilitatis & castitatis gloriam commendavit, fundatamque caritatem, & illustris animæ puritatem, hoc singulari titulo honoravit.

Intueor igitur quadrigam qua currendum est ad Patrem, sic debere distingui ur per re ad Matrem, per Matrem ad Filium, per Filium vero attingere possit pœnitentis affectus ad Patrem. Et in hoc ferculo quod nos ab hoc sæculo evehit, tu sis columna argentea; Mater, ascensus purpureus; Filius, media caritas, reclinatorium aureum, visio Patris in decore suo, & æternæ pacis jocunda tranquillitas. Hanc interim gloriam proprie virginitas promeretur. Per hanc, in hunc gradum Discipulus sublimatur, per hanc ipsa Mater & Virgo placuerat Deo, & obumbrante virtute Altissimi, in illo beatifico utero, Verbum caro factum est: per hanc fuerar Gabriel Archangelus Mariæ domesticus, immo tota militiæ cælestis multitudo & naturæ Angelicæ gloria (admirans quod sic integram in rerris reperisset) circumfusa undique cognato cœlibatui exhibebat reverentiam, & divino incolatui clientelam. Proprie tamen Gabriel & Joannes huic assignati officio, communibus studiis ministrabant, simulque ab ambobus tam in cælo, quam in terra, divina & humana consolatio procurabatur; Joanne, juxta quod res postulabat, providente subsidium, Archangelo pia vota perserente ad Filium.

Factum est igitur ut Dominus imperaverat; & cohabitabant simul in bono jocundoque conventu, virginitas & humiltas, dilectio & puritas, subjectio & caritas; & erat unanimitatis participatio in id ipsum, inter Dominum & ministrum, sicut Magistri ordinarat auctoritas. Bonus itaque Dominus, bono fine consummans pietatis mysterium, in Cruce justificat impium, & debitum Matri reddit affectum. Addit quoque & tradit exemplum quod ad conservanda quæ sancta sunt, debeat eligi sanctitudo. Nec Sacramentorum arcana impuris sint exponenda conspectibus, nec possit digne sacris ministrare mysteriis, nisi qui in schola studuerit continentiæ conversari. Decet enim, ut qui mundandis, vel mundis officium exhibeat, omnimoda splendeat sanctitate; quia omnino huic formæ contrarium est, ut contrectet incorrupta corruptus, & purificatoriis muneribus manum apponat impurus. Quod non ideo dicimus quod in his qui jam abluti sunt & sanctificati, de quantiscumque naufragiis evaserint, aliqua post indulgentiam nota permaneat; quia nisi ad antiqua revertatur contagia, nulli prior præjudicat vita.

I V.

Sitio.

ECce iterum mysteria; & ad invicem sibi Sacramenta divina occurrunt. Responsum erat de Cruce Latroni, & Matri; & ad confirmationem spei, pietatisque exemplum, Latro in regnum præmittitur, Mater interim ob rerum mysterium reservatur. His pie provideque dispositis, Christus inter supplicia sitit. Exaustum erat sacrum pectus sudore sanguineo; & lignum illud cui affixus erat, sanctis bajulaverat humeris; & ut solet ex mœstitia somnus nonnullis obrepere, sic poterat sitis illa ex tormento accendi. Forsitan sic erar; Ego vero sacramentalem haoc sitim intellige

ligo, in qua non tam desideratur potus, quam hominum salus. Neque enim ab irrisoribus & interfectoribus poterat beneficium exspectari, quia omnes ad impietatem proni, paratiores erant augere injurias, quam misereri vel compati. Perseverabant adhuc; nec flagellis, nec sputis, nec colaphis poterant saturari. Unde nec consequens videtur, ut audita sitis, eorum cor emolliret, quibus parum erat quod in Cruce pendebat; nec satisfactum esse ipsa morte, malignantibus videbatur. Christus tamen, sicut per David prædixerat, irruentibus in se universis, *tamquam parieti inclinato & materiæ depulsæ*, currit & sitit. Sitit conversionem, currit ad remissionem, exsolvit quæ non rapuit. Et licet illi pretium illud magnum cogitarent repellere; jam absorpto serpente festinat ad lavacrum inimicorum, & moritur pro impiis, & rebelles adoptat, & tanti affectus beneficia largitur ingratis.

Hoc etiam in titulo Psalmi 33. continetur; ubi affectare David in persona Christi prædicitur, cum coram Abimelech vultum suum mutasse perhibetur. Affectabat David, & tympanirabat ad ostia civitatis, & ferebatur manibus suis, & in barbam ejus difluebant salivæ: Affectante quippe Christo, & hoc sitiente, ut mansuesceret domus exasperans, & duræ cervicis populus molliretur: exhaustoque pœnitentiæ antidoto, felleas viscosasque peccati fæces evomerent; visa sunt eis hujus doctrinæ verba omni ratione carentia, & dementiæ adscribebant quod eos ad carnis suæ edulium invitabat. Horrebant potum sanguinis, & carnem humanam cibum insolitum mensis suis inferre, impium & nefarium judicabant. *Durus* erat *sermo hujusmodi*; quia sensu carnis oppressi, spiritum & vitam in verbis veracibus contemnebant. Hoc intimabant illæ per barbam David fluentes salivæ, quod infantilia hæc verba & frivola æstimarent Judæi, & contemnenda essent a profanis sacramenta Dominica, & quasi arreptitii & furibundi reputandi essent horum dogmarum discipuli, & intellectualium mysteriorum ministri. Sed Christus definitiones patientiæ edocens, nec irascitur, nec ulciscitur: sed sustinet & præstolatur, & affectat ut illuminetur populi cæcitas, ut convalescat & exsurgat infidelitatis mole suffocata illa tyrannica & effrenis obstinatio, tandemque pateat veritas, & redeat ab errore conversa impietas. *Tympanizat* ergo *ad ostia clausa*, ad aures oppilatas, & incredulis cordibus intonat, & extensa in Cruce pelle corporis sui; in *psalterio decachordo*, veteris & novi Instrumenti concutit consonantiam: & quasi incantatis serpentibus, ad insolitam harmoniam reddit edomitos; & detractores facit cantores, & impios modulatores. Mutatur omnino facies Christi in specie sacramentorum, *coram Abimelech*, id est, coram Judæis qui ad regnum Christi, ex promissionibus factis ad patres, pertinere videbantur. Hic Achis, id est, ignorans, hoc est ex parte, populus ille qui non credit nec intelligit. Porrigit quidem discipulis suis, immo toti Ecclesiæ, propriis manibus Eucharistiam, quasi seipsum ferens: quam qui digne accipit, vivit; nec immerito proscribitur, qui contemnit: & aliis quidem tantæ rei mysterium *odor est vitæ in vitam, aliis odor mortis in mortem*. Unde & Achis David dimittit, quia quibusdam ex Judæis repellentibus verbum hoc, & *indignos* se *vitæ æternæ* judicantibus, doctrinam hujusmodi Christus ad gentes convertit.

S. Cypriani Opera.

Abimelech & Achis, non sunt unius personæ nomina, sed quia unius mysterii continent rationem, non incongrue diversis respectibus uni personæ aptantur. Ex parte Achis, id est, ignorantia & error, adhuc in eodem populo perseverat: & qui filii regni videbantur, contemto affectu caritatis Christi, & tympano Crucis; quasi David a se dimittunt ut eat, cum dicunt Christo, *Recede a nobis, scientiam viarum tuarum nolumus*.

Maledicunt adhuc Judæi Christo, & veri Helisæi derident calvarium: necdum tamen Ursis, id est, dæmonibus, derisores exponit: sed in multa patientia exspectat pœnitentiam, & differt, nec infert pro meritis iram.

Sed perversa & aversa mens carnalium, sitis hujus non intelligens sacramentum, sancto ori amaritudinem applicat in calamo, & fonti misericordiæ venena propinat. Non tangit, Judæe, Christus poculum tuum, non gustat acetum *de suburbanis Gomorrhæ & vinea Sodomorum*. Fons ille de quo aquæ vivæ emanant, cujus rivi in æternitatem prosiliunt, non exaruit; neque, ut a te impleatur, affectat. Hoc potius sitit fons ille irriguus, ut ex eo affatim haurias, illaque replearis dulcedine, ut puri te refrigerent latices, & ardentium in te libidinum exstinguant carbones. Hoc sitit, ut virens in te caritas perseveret, ut sicut palma in sublime comam spei attollas, & sicut cedrus Libani imputribilis vivas. Pincernas veneficos sitis ista discernit, & propinatores amaritudinis horret & abjicit. Nullis passionum ardoribus fons iste siccatur, nullis pressuris caritas exhauritur. Etiam ubi percutis & irrides, ubi fel porrigis, non commutat se dulcedo in amaritudinem, nec exigit caritas ultionem. Sanguis & aqua de latere exeunt vulnerato, aqua in lavacrum, & sanguis in mortis exemplum.

Caritati igitur Christi quæ esurit & sitit justitiam nostram, testimonium perhibet in cælo Trinitas, ipse Filius qui justificat, Spiritus qui sanctificat, Pater qui glorificat, quia & justitia, & sanctitas, & claritas nostra desursum est, & testimonium Dei *(quod majus est hominis)* hæc in nobis dona sua commendat, & informat, & confirmat. Nihilominus in terra, per visibilia & corporalia sacramenta, quod intus invisibiliter agitur, commendatur extrinsecus; & attestantur fidei Christianæ, *spiritus, aqua & sanguis*: quæ tria unum sunt & individua manent, nihilque eorum a sui connexione sejungitur, quia Catholica Ecclesia hac fide vivit ac proficit, ut jam nec sine vera divinitate humanitas, nec sine vera humanitate credatur divinitas. Nec sufficere nobis posset ad intellectum veritatis, testimonium quod de cælo est, quod sibiipsi perhibet Trinitas; nisi & nobis innotesceret aliquibus signis, & aliquibus argumentis, fidei veritas. Sunt itaque hæc tria, spiritus sanctificationis, sanguis redemtionis, aqua purificationis. Non redimit sanguis nisi quos gratia vocat & lavat, nec nisi ablutos & mortuos peccato, Spiritus sanctificat. In commune participant, redemtio & ablutio & san-

ñificatio. Alterum fine altero esse non potest, quodque agitur unum est, non multiplex. Spiritus namque sanctus superfertur mysteriis, interest sacramentis, quorum rationem aqua mundans significat, quæ illius rei continet signum, cui & sanguis Christi & spiritus Dei præbet effectum. In aqua mundamur, in sanguine informamur.

Mirum dictu, tremendum relatu. Profluentibus de sacro latere aquis viventibus, & emanantibus de fonte uberi largis liquoribus, Christus sitire se perhibet, & ipse mundum irrigans & fecundans, de ariditate causatur. Omnino sine sitis illa exprimit, raros tunc extitisse qui crederent, cum ipsi & laterent & dubitarent illa hora Apostoli, & adhuc non illabebatur sanguis & aqua in corda discipulorum radicitus, nec immaduerant ebrietate Spiritus, quorum animas timor & dubietas siccaverant.

Te sitit Christus, o Petre: revertere, & dic libere, *Obedire oportet Deo magis quam hominibus*. Revertere & confide, & cum frater tuus in aliquo delicto præoccupatus fuerit; tu qui spiritualis es, judica in spiritu lenitatis. Et tu tentatus es aliquando, & ad unius ancillæ vocem a proposito excidisti. Verum sanguis Magistri hunc reatum asperfit, manet tibi eadem gratia, non privaris Apostolatu, manent tibi claves tuæ, & eadem excellentiæ tuæ dignitas perseverat. Exsurge, & bibe de fonte misericordiæ, *& tu aliquando conversus, confirma fratres tuos*, & in eadem mensura qua propinatum est tibi, remetire eis, & ad formam tuam, *qui stat, videat ne cadat; & qui cecidit, adjiciat ut resurgat*.

Etiam te Judæe parricida, Christi caritas sitit. Muta intentionem, replica orationem. Dixisti, *Sanguis ejus super nos & super filios nostros*. Bonum est quod dicis, si recte intenderis. Sit super te sanguis ejus, & consepelire ei per baptismum in mortem. Opta salvari, non damnari: bibe & tu nobiscum de calice passionis illius. Non est hoc horroris, sed poculum pietatis. Liminare frontis tuæ lini hoc sanguine, & præteriet te Angelus percutiens; nec tanget primogenita tua, sed attrita Ægypto evades illæsus.

V.

Pater ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt.

OCULUM *pro oculo*, *dentem pro dente* evelli Lex præcipit. Nemini parcit Moyses, omnes injurias suas persequitur & ulciscitur, & absque ulla miseratione, Decretorum ejus contemtor occiditur. Tempore gratiæ temperantur edicta, & Evangelica mansuetudo a populo acquisitionis, iram & convicium & contemtum excludit: nec *racha* fratri dici aut *fatue*, vel etiam irasci, Magistri nostri disciplina permittit. Ipse quoque qui Judex est omnium, & cujus est vindicta, nequaquam per singulos dies irascitur, & gladium in vaginam revocari præcipiens, percutientes in gladio, gladio perituros denunciat. Ipse scisso dorso verberibus, vellicatis genis, facie sputis illita, puncto capite vepribus, latere saucio, terebratis palmis, pedibus confossis, tamquam agnus jugulatori suo alludens, carnem suam non reluctans explicuit, & nudum corpus, quasi incudem, malleatorum ictibus patienter supposuit. Poterat utique accitis multis millibus Angelorum agere pro se, & de tantis ludibriis erui: sed qui præceperat, percussori sinistræ maxillæ porrigi dexteram, & auferenti pallium præberi & tunicam; se ipsum intra regulas suas concludens voluit ut a capite, patientiæ forma prodiret in membra: & in hoc, æmulatio filiorum probaretur, si non se degeneres exhiberent.

Igitur quid prius sitierit, manifestat; & iterum conversus ad Patrem, orat ut hæc ignorantia populo dimittatur: *Pater* (inquit) *dimitte illis, quia nesciunt quid faciunt*. Quid est, Domine, quod dicis? Non accusas, non quæris vindictam; potius excusas, & conjurationis illius spissamentum attenuas: & hereditarium onus ab impiis transferens, crimen malitiæ non opponis, qui ideo dimittendum censes, quia admissum ignoranter ipse testaris. Ubi est illud quod dixeras prius: *Si non venissem & locutus fuissem eis, peccatum non haberent: Nunc autem & viderunt & oderunt, & me & Patrem meum?* Viderunt quidem, & oderunt; & quod de te scripserat Moyses, & antiqua conclamabant volumina, omni sabbato decantabant. Intrasti Synagogam, & sicut palam erat, nequaquam ex Commentario litteratus, librum Esaiæ explicas, & in auribus omnium legis: *Spiritus Domini super me, eo quod unxerit me, ad evangelizandum pauperibus misit me*: & in Auditorio publico, in te impletum hujus Scripturæ vaticinium, protestaris. Quis ignorantiæ locus erat, cum ipsis inquirentibus *quomodo litteras nosses quas non didiceras*; hoc ipsum divinæ sapientiæ documentum esset, quod te quem in Scholis suis numquam elementarium viderant, eruditum in Lege probarent? Certe latere non poterat, sed hoc in te universitas mirabatur. Ex te sapis, ex te intelligis, disputas publice de Lege cum Scribis; & ex Lege brutos hebetesque Doctores convincis. Quis dubietatis locus, quæ ignorantiæ ratio esse potest, ubi *cæci vident*, *claudi ambulant*, *leprosi mundantur*, *resurgunt mortui*, *pauperes evangelizantur?* Sed obstinatis animis & nolentibus intelligere, ut bene agerent; nec signa ipsa persuasoria erant, nec virtutes operariæ.

In tantum in eorum pectore Christi induruerat odium, ut & bona quæ negare non poterant, non virtute Dei, sed præstigiis dæmonum fieri dicerent: opera Christi, Beelzebub ascribebant; & Spiritus sancti unctionem, dæmoniis. Et tamen Christus nescire eos quid agant affirmat; ideoque pro errore eorum & cæcitate obnixe supplicat Patri. Sed habebat hæc ipsa postulatio ordinem; & necesse erat, in terra sterili & palustri & purgamenta creante, pro frugibus, usque ad imum fidei fundamenta infigi, & ex profundis Adytis primum submoveri sensus erroneos, ut firmam stabilemque domum sibi veritas aptaret & illustraret, fideique fundatum templum spes gloriæ pangeret. Nec tamen licet tanti criminis molem Media-

Mediatoris auctoritas elimaret, obstinatio illius infidelitatis ex se excusabilis erat; nec habebat quid opponeret destituta ratione mens, & animus ad vera prospicienda caligans, cui rectissima species veritatis (ad instar remi qui in aqua demissus, curvi præfractique similitudinem reddit) aliter intelligebatur quam erat: & cum esset præ oculis res ipsa, nullaque interjectio impediret; ex se in transversum intuens, strabus ludificabatur aspectus.

Ideoque nec ratio, nec doctrina in culpa erant, quæ utique non deerant; sed dum multo impendio temporis supervacua quæruntur; malum inolitum in ipsis visceribus sedens, medicantem non admittebat manum: ideoque quia se ægrotare nesciebant, sanitatis contemnebant subsidia, neque aliquid ipsa luce oculis malignis erat infestius; demissisque palpebris & complosis in arctum, violenter sibi cæcitatem imprimebant; usque adeo in hoc malum voluntarii; ut voluntas consuetudinem, & consuetudo faceret necessitatem; necessitas vero usque ad illam vecordiam erumperet, ut nescirent quid facerent.

Hæc erat illa animi crassitudo quam Esaias populo Judæorum improperat; per quam in hanc hebetudinem venerant, ut *videntes non viderent, & audientes non audirent*: quia exasperantes animos dignum erat in propriis sensibus confundi; & qui abutebantur justitiæ documentis & veritatis radios abhorrebant, abdicati a naturæ & gratiæ luce, in cæcitate sua tabescerent, & haberent intra se fumosas exhalationes quæ totum candorem intellectuum & sensuum denigrarent. Legis quippe saliva quam ab antiquo imbiberant, ita eorum faucibus inviscata hærebat, & ceremoniarum veterum sapor, palatum mentis perfidæ ita infecerat, ut esset eis in Sathan, quisquis a Moyse doceret discessum, & de occidente littera vivificantem spiritum hauriret. Unde & Moysen Christo præponentes; quasi in blasphemum, linguas zelantes armabant: præferentes servum Domino, & discipulum Magistro. Nec negare poterant miracula: sed tanti ponderis odium erat, tantæque immanitatis invidia, ut Christi bene gesta vel dicta eis non saperent. Ad vesanas mentes nullus omnino veritati patebat accessus; & quæ palam erant & nulla tergiversatione abscondi poterant, perverse prout poterant interpretabantur, & in defensione Legis, jam non tam rationibus quam conviciis utebantur. Ex ipsa quippe Lege convincebantur, & propriis concludebantur dogmatibus; nec supererat aliquod prævaricatoribus effugium, nisi quod detrahebant & persequebantur violentia veritatem: unaque communis intentio omnium ad hoc conspiraverat, ut contumelia gloriam suffocarent; & mortis opprobrio, pariter & nomen ejus delerent & famam. In hoc, omne consilium eorum volvebatur; & ad hanc definitionem, omnia perfidiæ argumenta convenerant, ut sanctum & justum (quia *contrarius* erat eorum *operibus*) de medio tollerent, ac per hoc probarent, nullum ei esse cum divina natura consortium; cum sicut ceteri homines, mortalis & passibilis videretur.

Hæc erat cæcitas, hæc ignorantia plebis er-

S. Cypriani Opera.

roneæ, quam dimitti Christi caritas postulat, beneficium præstans ingratis, quod utique & ibi ex parte completum est, & in fine perfecte complendum, quando intra hujus indulgentiæ sinum tota Israelitici populi massa concurret, cum *gentium intraverit plenitudo*. Hoc *sciens Jesus quod omnia dederat ei Pater in manus*; cum dare posset quod petebat, & potestative hæc propria contineret auctoritas; supplicantis tamen pro tempore personam exhibuit, ut ex affectu caritas, & ex subjectione humilitas, & ex effectu innotesceret veritas. Quod in tanti absolutione criminis, nulla esset inter Advocatum & Judicem repugnantia voluntatum, sed una & concors esset in hoc negotio allegatio utriusque: quia nullus omnino severitati locus ibi esse poterat, ubi vulneratus Christus proprii mercedem sanguinis exigebat.

Exauditur ergo *pro sua reverentia*; nec tunc gratis accipit, sed ingens erogat pretium ut commendetur his pro quibus res tanti ponderis agitur, qua desperata esset humani generis causa quæ aliter componi non poterat nisi exsolveretur pro pace ejus, tanti pretii quantitas, quod singulariter habebat apud se humilitas Christi & assumta humanitas. Convenerunt itaque *justitia & pax*, & osculum datum est; & pro captivo suo vadem fidelem liberator se posuit: tantaque auctoritate firmatum est hujus indulgentiæ privilegium, ut in ipsius Christi crucifixi membrana, proprio sanguine conscriptæ sint illius absolutionis litteræ: maneatque infixum usque hodie sigillum, plaga lateris, quam semper oculis Patris exhibet præsentia Salvatoris.

Perennem igitur hujus gratiæ hereditatem Testator noster transmisit ad posteros, & originalis mali præcisa radice, licet recrudescat peccatum in multis, generalitas tamen in illa ita abrasa est, ut ad expiationem eorum quæ quotidie admittuntur, non iterum Christum crucifigi oporteat, sed unum confessionis ad omnia crimina sufficiat lavacrum, & ad omnia flagitia, una pœnitentiæ sufficiat hostia. Unde illud Crucis sacrificium factum nobis est sanitas & exemplum, quia & proprie sanguis ille nos purgavit, Christo aspergente populum, semel in sancta illatus; & nos, similis introitus formam, in proprio sanguine (crucifixis membris nostris, & abdicatis voluptatibus) retinemus.

Nec nos latitudinis Crucis, & altitudinis & longitudinis & profunditatis usquequaque mysteria intacta præterire convenit. Nam sua profunditate usque ad intima nostra penetrat hoc vexillum, & cuspide præacuto rimatur interiora; *& pertingens usque ad divisionem animæ & spiritus*, ipsis infigitur affectibus, secretosque & abditos comprimit motus, & totius petulantiæ perforat appetitus. Hoc in profundo cordis Crux agit abscondita. Intus compungit animam; subterque, Leviathan vetme venenato, hoc vecte transfixo; intrinseca nostra pacificat & conscientiam munit, & meditationes sanctificat. Et sicut illud lignum quod Moysi a Domino ostensum est, aquis Marath immersum, omnem illarum amaritudinem in dulcedinem vertit; ita sanctæ Crucis virtus animo recondita, omnem tentationum salsuginem sua immersio-

mersione contactuque indulcorat. Jam vero longitudo quæ a pedibus usque ad ligni transversi incastraturam se erigit, continuæ mortificationis Christianæ indicium est; & oportere crucifigi simul cogitationes suas & opera, efficax documentum. Necesse quippe est, quantumcumque looga sint hujus sæculi spatia, ut omni vita, insatigabilis ad ea quæ ante sunt semper teodat, semper se evehat patientia constans & longanimitas perseveraos. Latitudo autem caritatem, zeli amplitudine complectitur; cum ægris infirmatur, & cum his quibus est scandalum, uritur. Extendit se & superfertur afflictis, affectu nutritio; expansisque alis, pullos implumes aggregat & fovet & protegit: & se ipsam in tutelam parvulorum exponens, negligit; neque alios ut defendat, propria damna formidat. *Cum his* etiam *qui oderunt pacem*, in tantum est pacifica, ut nec læsa exigat ultionem, nec exacerbata referat contumeliam: & si corrigat, omnino sollicite agit, ut plus agat benevolentia quam severitas, cohortatio quam commotio, humilitas quam potestas. Justum & impium simul complectitur: alterum, ut stet: alterum, ut resurgat. Non est ei adveoa bonitas, nec emendicata aliunde clementia, non stimulis, non legibus, non loris ad portanda aliena onera urgetur: ultro demisso poplite curvat scapulas, nec grave judicat eos pati qui seipsos ferre non possunt, sed de alterius miseria beneficium ordinat, & liberalitatem exornat. Si qua sunt apud infirmos inhonesta, his abundantius hooorem circumdat, non improperat, non diffamat; sanat, non vulnerat; curat, non lacerat; exonerat, non gravat; *operit peccata*, non divulgat.

Hujus latitudinis mysteria Christus etiam inter supplicia commendans, in eo quod expansis manibus elevataque læva & dextera inter Latrones se medium exhibebat, volebat intelligi commune esse illud beneficium; & non solum bonis, sed & impiis quod agebatur proficere; & se potius medicamina illa ægris proposuisse quam sanis; & gratia illa, pari libertate donasse eos qui de libera, & eos qui nati fuerant de ancilla.

Restat altitudo, quam usqne ad summum intimat pars porrecta. Hæc est bonæ spei confidentia quæ crucifixos mundo, cælestibus invehit; & ex bonæ coofcientiæ testimonio securos certosqne illi gloriæ consociat, jamjamque bonis illis maoum intentat, jam gustat, jam os aperit, jam delibat, jam conversatur cum Angelis, jam illa prosequitur agmina, jam agnoscit, jam liqnescit, jam amat, jam lætatur & delectatur, hilarescit & quiescit, intelligit & diligit, & tamen quantalibet perfectiooe quisque quæ sursum sunt sapiat, interest tameo plurimum inter fidem & spem, nec sine cruce est electis dilatio plenitudinis, quos jam probatos consummatosque nulla quidem tentatio concutit, sed (ut diximus) hoc solum deest ad cumulum pacis, quod nondum ex toto se integram exhibet contemplatio veritatis.

V.I.

POst myrrhatum calicem & reliqua Crucis ludibria, quod a Matthæo & Marco & Luca fuerat præmissum, Joaones non tacuit: hoc videlicet, quod bene dispositis omoibus & assignato in novissimis testamento gratiæ, & certæ spei regulis commeodatis; ad iotimandum quod nihil omnino deesset ad doctrinam formamque justitiæ, Christus intulerit: *Consummatum est:* ac deinde in manus Patris spiritu commendato, inclinans caput, quasi gratias agens, potestative emiserit animam, consummans omnem legalium rationem hostiarum, & ultimam ænigmatibus antiquis manum imponens.

Sese itaque totum obtulit Patri, & consommata est illius holocausti plenitudo, expensis in illud ministerium carne simul & spiritu; quia & pro carne & pro spiritu hominis angebatur, & totus homo totum Christum habuit sanatorem, dum & caro in medelam carnis oblata est in ligno, & ad sanctificationem animæ obtinendam, spiritus ille descendit ad inferos & ascendit ad superos; ibi confringens *ferreos vectes*, & hic portas aperiens *æternales*. Et a corpore quidem Anima Christi per illud triduum se abseotans, non ita divinitatem quemadmodum carnem deseruit; sed erat Deus in ea iodivisibiliter, *mundum reconcilians sibi*, tollens a nobis mortis formidinem, per maturam Resurrectionem: purgans illa amaritudioe, quidquid voluptatum venena infecerant, victoriæ suæ gloriam cælo exhibens & inferno. Abstractisque his qui in illa exspectatione diu languerant, etiam Angelorum desideria complevit, quibus hæc hominum restitutio grata fuit.

Nec fuit mora inter oblatum & impetratum; sed sub omni celeritate se complexa sunt passio & absolutio. Itaque alterum ex altero constitit, ut eadem hora & repleret superos, & inferos captivaret: Acta sunt tamen in cælestibus gaudia illa prolixiori spatio, neque statim reversa est ad corpus suum Anima Christi; sed interim his quos de tam antiquis tenebris liberaverat, splendoris divini gratulabundam exhibebat præsentiam: & his qui in Mundo erant, consolationem dispensatorie aliquantulum differebat, ut & dilatio augeret desiderium, & resurrectionis repentioæ lætitia impleret affectum. Quia igitur hoc *in capite Libri scriptum* erat, ut hanc Patris voluntatem Filius faceret, & res diu exspectata & multis præfigurata modis, occultam a sæculo faciem in lucem protulerat: exoneratum peccatis populum non ultra passus est Christus supervacuis gravari culturis, quia deinceps non esset religio sed superstitio, si ceremoniarum veterum fæces cum vino mero in Evangelico calice miscerentur. Nec tantum passiooum suarum finem, sed illarum etiam observantiarum intelligi voluit; ut postquam advenerat veritas, figuræ cessarent; nec ultra superflue vexarentur fideles spinosis circuitionibus per devia aberrando, cum indicaret eis ipsa veritas viam, & loqueretur publice *quia ego ipse qui loquebar ecce adsum*. Unctus erat Christus *oleo lætitiæ præ* cunctis humanæ naturæ *participibus*, qui etiam *præ Angelis nomen hereditabat differentius*: & exsiccata jam

jam erat *a facie* hujus *olei* Judaica unctio; & necesse erat, ut complicaretur *Ephod*, & *Teraphin* non apparerent; & quidquid Beseleel, vel contexuerat, vel cælaverat, locum daret vivis & rationalibus documentis; & abessent umbræ & imagines & typica integumenta, ubi ipsa veritas nudam formam & puram speciem intuentibus exhiberet. Itaque finem Legis advenisse, in fine Passionum Christi monstratum est: & quidquid ab antiquo in sanguine Hircorum & Vitulorum, sive in aliis quibuscumque, vel odoramentis, vel libamentis, lex multipliciter ad expiationem peccatorum agendum decreverat, gratia reduxit ad compendium; & abbreviato tantæ fatigationis itinere unum sanguinem, unam incensionem proposnit, & unum holocaustum omnia continens, ea moderatione aptavit, ut ad id comparandum, quantæcumque mendicitatis esset homo, haberet sufficiens pretium, nec quemquam persona, vel locus impediret a tantæ dignationis accessu. Unum igitur Agnum habet Ecclesia: neque quoties Pascha revolvitur, quæri alterum necesse est: & cum una sit tribus & familia populi Christiani, uni populo nna sufficit hostia; & in una domo, una ponitur mensa. Unum habet Panem & Calicem universitas fidei; & multitudini Credentium unus cibus apponitur, idemque sumitur nec consumitur; & cum omnes impleverit, superest & abundat. Mutabantur Panes propositionis per singula sabbata, appositisque calidis, frigidi tollebantur, quia veteres oblationes, quasi frigidas & calorem spiritus non habentes, repudiandas tempore gratiæ, ipsa panum mutatio intimabat. Agnus noster idem est, nec diversi per diversas familias immolantur, quia sicut unitas Ecclesiæ nec scindi potest nec dividi; ita necesse est, ut unum agatur ab omnibus, & uniforme obsequium devotio communis exhibeat, totiusque universitatis consensum, sacrificii singnlaritas ipsa commendat.

Quod vero ad esum Agni, si forte qnid superesset, vicinus conjunctus domui ejus cui superat, vocari præcipitur; introductionem Gentium ad communionem sacramentorum Ecclesiæ exprimit: quas utique per Evangelium vocatas, convivii hujus sapor illexit, & eatenus jejunos ad ea quæ Judaicus populus edere non potuit, gratia mater admisit. Mirum omnino est dictu, & res ipsa spiritualem exigit intellectum; qnod cum Agnus non nisi ab una familia posset immolari, quæ esse posset tantæ paucitatis familia ita carens filiis, vel nepotibus aliisque propinquis, ut unnm non posset per se agniculum edere; maxime cum tam numerosa illius gentis esset fecunditas, multaque conjugia multiplicem sobolem cumularent? Sed (ut diximus) intimata est prophetice vocatio Gentinm, & admissæ snnt per fidem ad participationem sacramentorum, Judæis secundum carnalem sensum litteraturæ hærentibus, nec pervenire valentibus ad spiritualis plenitudinem intellectus. Assatus est ergo Agnus noster in veru Crucis, subter incensis tormentorum carbonibus; nihil crudnm aut carnale in eo jam sapimus, nihil elixum aut molle: sed ita illa boni odoris assatio in patibuli flamma induruit, ita solidata est ut nihil in ea ultra supersit vel passibile vel mortale, sed omnino mortis pyra ab antiquo accensa, sanguinis illius conspersione exstincta est. Ideoque & sibi & nobis constat inconsumtibilis illius integritas, quia nec corrumpi potest quod omnino est solidum, nec minui quod æternum. Caput ejus cum pedibus edimus, nec abhorremus intrinseca; quia fides nostra in hoc vivit & proficit, hoc fatetur, hoc credit quod *Verbum* quod *erat in principio apud Deum*, *factum* sit *caro* in fine sæculorum, & majestas divina usqne ad infirmitatis nostræ descenderit intestina, nec nostræ fragilitatis abhorruit officinam: & qui erat nostrum principinm, ad finem quoque nostrum accessit, constiruens nobis in se metam & terminum, per finem temporalem revocans ad finem infinitum; & consocians corporis & capitis gloriam, individna connexione astrinxit in unum. Sic caput, sic pedes, sic intestina comedimus, cum ita altitudinem Christi prædicamus, nt non erubescamus humilitatem; ita infirmum, ut fortitudinem quoqne non negemus: ita stultum, ut sapientiam admiremur; quia hoc amplius stupendum est in illo nostræ Redemtionis negotio, quod exinaniri sic se passa est divinitatis sublimitas, qnam quod in se incommutabilis virtus & incomprehensibilis magnitudo, stat in beatitudine sempiterna immobiliter perseverans. Atque ita & apud Ezechielem faciem & pedes Dei quasi prima & novissima Cherubin contegunt, media tantum videnda expouunt; quia quæ ante Mundi constitutionem apud Ipsum erant, vel quis status rerum futurus sit post judicium ultimum, cibus est fidei & spei: Interim dum intelligere satagit quæ secundum carnem gesta sunt, & humanitatis indagare affectus; quasi ex caritatis ejus visceribus, religionis mansuetudo pascitur. Carnem igirur hoc modo comedimus: ossa vero igne comburimus, quia sacramenta quidem (quæ quasi divinæ virrutis caro sunt, & veritatis integumenta) visibiliter secundum suam speciem percipimus & sumimus; ipsam vero substantiam secundum inintelligibilem & invisibilem statum firmam omnino & solidam, nec frangimus nec minuimus; sed flammis injicimus, id est, spiritualibus intelligentiis commendamus; quod *spiritus & vita* sint in divinis mysteriis, nec fas sit intellectu humano tantæ rei consringi notitiam, quam interim intra se Spiritus Sanctus colligit, *donec evacuato quod ex parte est*, *perfectum* prodeat palam: & cognoscentes sicut & cogniti sumus; jam hoc non sacramento agamus, sed specie.

Ideo nocte Agnum mactare præcipimur; quia nondum ad liquidum elucet hujus operis ratio, cujus fides ministra est, qnam in splendoribus Sanctorum deteget veritas, cum novum vinum in regno Dei propinabitur, accensisqne lampadibus, Virgines Animæ ad æternas nuptias admittentur; positaque inexstingnibili lucerna super candelabrum, omnibus qui in domo erunt lucebit, tam sacramentorum veritas, quam Ipsius ratio Trinitatis. Interim sane immensi quæstus res agitur, & virtutem invisibilem manifestus effectus eloqnitur, fideique certitudinem beneficia indnlta corroborant; & ex collatione præsentium, firma fixaque est exspectatio futurorum. Datur nobis Agnus iste ad epulum, datur sanguis ejus ad poculum.

Man-

Mandatur extrinsecus liminaribus & postibus domorum nostrarum sanguis ipse apponi in signum, ut munitum sit quod patet & quod latet; habeantque caro & spiritus secura præsidia, cum cibus potusque divinus animam introrsus alat & vegetet, abigatque extra virtutes contrarias signum Crucis & sanguinis nota. Nec dubium quin omnino formident dæmones Passionis formam, terroremque eis characteris hujus inspectio ipsa incutiat. Etiam ipsos sacramenta sancta & fidei muniunt signa, quos constat non quantum expedit Christiano dogmati & castis moribus conformari, sed solius fundamenti obtuitu cui quoquomodo inhærent: nec statim propter *ligna & fœnum* quæ superponi a negligentibus vident, irruunt dæmones in quoscumque carnales, sed reverentur fundamentum, & disparent ad vivificum signum, nec temere accedunt ad consecratam sanguinis balsamo domum. Alioquin, si ad singulos excessus vim suam penitus sacramentorum subtraheret virtus; & inaniter frontibus errantium Crucis titulus pingeretur, nulla spes superesset ruentibus. A quibus, licet lapsus articulo Spiritus Sanctus abscedat, manent tamen etiam in reis nec sunt inania sacramenta; ad quæ, ut compungitur qui deliquit, idem Spiritus redit; tantaque est sacramentorum dignitas, ut ipso Spiritu absente, non audeat vis inimica ingredi, nisi desperatione & consuetudine deliberatoque consensu, signum sanctum victa captivaque mens, apostasiæ scalpello eraserit. Hinc est, quod exterminator Angelus, primogenita quæque Ægyptiorum percutiens, viso hoc signo, a liminibus sanguine illitis, quasi increpatus se cohibet; enecatisque Ægyptiis, illæsi incolumesque manent quorum latera frontemque cruoris hujus conspersio rubricaverat. Sic Raab cum esset meretrix, appensa ad fenestram reste coccinea, salvatur, & sola ex Hiericho libera evadit; nec patuit domus ejus vastationi & prædæ, quam tam celebris signi reverentia muniebat.

Jubetur etiam, ut festinanter & avide hoc agatur convivium: vestesque itinerarios baculos habentes in manibus, lumbis præcinctis, panes azymos edant cum lactucis agrestibus: quia tanti operis ministros, nec desides decet esse nec molles; neque viaticum accipientibus exiturisque de Ægypto, quærenda sunt diversoria voluptatum: sed *in exitu de populo barbaro*, simul se debent componere amaritudo pœnitentiæ & sinceritas vitæ. Hæc carnaliter aliquando sicut & cetera Legis ænigmata, profuerunt, dum fides & pietas ad id quod promiserat veritas, concurrebant: sed *ubi venit plenitudo temporis, finisque Legis Christus*, quidquid de agno, vel hœdo, vel juvenca russa mandatum est; omnia factus secundum congruos status, & in se omnia referens juxta proprios intellectus: cessatum est a multis, ubi unam sufficientiam posuit: nec oportuit adhiberi signantia, ubi significatum advenit.

Sacrificia de craticula vel sartagine, zelum fervoremque Sanctorum prælocuta sunt: suffumigationes aromatum, incensiones orationum, & pia vota affectusque Sanctorum: incensi adipes, emortuas voluptates: indumenta Sacerdotum, multiplicium gratiarum ornatum continebant. Feminalia quæ ad operienda pudenda primo loco posita sunt, tantam edocent oportere esse continentiæ verecundiam, ut na suspicioni quidem locum relinquat; & ita abscondi quidquid est inhonestatis notabile, ut nullo casu ad ea intuenda, zelotes admittatur aspectus. Sed talem se exhibeat conversatio Sacerdotum, quasi sine sexu sit; & omnino abominetur hujusmodi labem, quinetiam confundatur & erubescat ad membra communia, ipsamque operiat naturam conscia sui, detesteturque quod potest, non quod agit; & quasi emortuas & fœtidas partes illas sepeliat & abscondat.

Secunda vestis, quæ Poderis; id est talaris; dicitur, linea est: quæ munditiæ perseverantiam intimabat, & vitæ immaculatæ candorem; quæ stricta erat & adhærens corpori, quia singularitatem hoc propositum diligit, & expeditos esse oportet qui sanctis ministrant altaribus, carnemque & vestem & totam conversationem solitariam exhibere.

Tertio loco aderat Balteus, lineam tunicam inter umbilicum & pectus astringens; ut in eamdem Legem sub ejusdem propositionis vinculo, mens & actio convenirent; & utrumque quadam necessitudine ageretur, carnalisque & spiritualis affectus hanc regulam sibi pari voto conscriberent, & in idipsum communi studio perenniter consentirent.

Quartus ornatus erat Tiara vel Cidaris: qui capitis cultus (eo quod domestica est ibi camera sensuum, & propria sapientiæ domus) indicat, quo philosophica contemplatio tendat, & quantæ sit sapientiæ, eligere cœlibatum. Hæc omnia fieri jussa sunt de lino, unde & byssus aptatur, ut non lateat hujus studii & propositi animos, quia multis ablutionibus opus est ut ad hunc candorem exercitatus quisque perveniat; diu torqueri, & longa consuetudine carnales solidari affectus ne tentationum mole facile disrumpantur.

Et quidem ad caput nostrum (quod est Christus) hac Cidari significante, tota puritatis nostræ referenda est gloria; & tunc demum tuta poterit esse perseverantia, si in eo fixa sit spes, & fiducia radicata. Hæc quatuor indumenta minoribus & summis Sacerdotibus, ex Lege & decreto erant communia.

Quatuor reliqua, sunt proprie summi Sacerdotis. In primis, post indumenta prædicta, Tunica hyacinthina summus Pontifex induebatur, dependebantque in inferiori ejus parte per circuitum LXXXII. tintinnabula; & inter duo tintinnabula unum malum punicum. Omnia erant ex auro purissimo, ut totus vocalis ingrederetur in Sancta, si aliter ageret, continuo moriturus. Vestis sane illa hyacinthina, animam in sanctimonia enutritam, ad illum profectum indicat pervenire, ut spiritu vivat, spiritu ambulet, & a nemine judicetur & omnia judicet. Hoc enim est summum Sacerdotium, ad hunc apicem sanctitatis attingere ut totum se vir justus cælestem exhibeat, moresque supernos & divinam exprimat formam; solique Creatori mente infixa, individua conversatione inhæreat; hoc totum complectens, tunica hyacinthini coloris insinuat.

Tintinnabula vero aurea erant: Mala autem ex hyacintho & purpura, cocco & bysso, in

modum

modum sphærulæ facta; hoc significante Spiritu Sancto, quod viri contemplativi quorum *conversatio in cælis est*, & qui *quæ sursum sunt* sapiunt, *non quæ super terram*; fidei Christianæ doctrinam, & maxime novissimum debent populis denunciare terribile Judicium: totusque eorum incessus & sermo resonare debent divina mysteria; nec gratiam divinam quæ data est illis, premere vel suffocare debent silentio: Quia non satis est, acceptum in sudario reposuisse talentum, nisi a negotiatione servus revertatur cum lucro; nec prodest hyacinthina tunica, nec castitatis continentiæque insignia Doctori sufficiunt, nec pacificus est ad Altaria sancta ingressus, si negligit annunciare impio viam suam, peccatique stipendium; cum & ille non habens correctorem, in peccato suo pereat; nec prosit Doctori sua justitia, cum sanguinem errantis Judex de manu speculatoris requirat: nec magnum est sibi vivere, nisi satagat & alios secum vivere. Ut ait Seneca; qui res & homines fugit, qui alios videre non potest, sed velut timidum atque iners animal metu oblituit; nequaquam dicendus est vivere sibi, sed somno & ventri. Ideo ingrediens in Sancta Sanctorum, totum vocalem se debet summus Pontifex exhibere & virtute verbi quasi floribus odoriferis allicere auditores; ut prædicatio quasi tintinnabulum ex auro purissimo, puritatem perfectionemque singularis intelligentiæ indicet; & ex omni parte per circuitum sermo ejus, lucis divinæ intonet claritatem: & ipsi florum colores in hyacintho (ut dictum est) cæleste desiderium; in purpura magnanimitatem regiam adversus peccatum; in cocco bis tincto, inflammatum in dilectione Dei & Proximi, piæ mentis ostendat affectum.

Oportet sane, ut sacerdotalis actio semper sit & auro sapientiæ fulgida, & hyacintho spei in sublime erecta, & purpura regni (ut debellatrix peccati & in captivitatem redigens dæmoniorum monstra) circumdata; & cocco bis tincto, dilectione gemina, flammea & bysso retorta, semper in oppressione & castigatione carnis sollicita. In malis punicis quæ intra corticem unum contegunt multa grana, virtutum multifaria operatio exprimitur, quæ undique uno caritatis integumento ambitur. Et recte tintinnabulis mala miscentur, cum simul prædicatio & actio cohærent; & Doctor ipse, quæ dicit, hæc facit.

Sextum deinde additur indumentum, quod Superhumerale dicitur; hoc apud Hebræos etiam Ephod appellatur. Hoc Samuel cum puer esset, habuisse legitur; & David ante Arcam hoc tulit. Sed Ephod, id est, Superhumerale quod summorum erat Pontificum; erat ex hyacintho & purpura & cocco byssoque contextum. Aliud vero Ephod quod & pro tunica linea accipitur; simplex erat & lineum. In hoc Superhumerali, duo lapides onychini auro inclusi inserti erant; unus in ora una, & unus in altera: & sculpta erant nomina filiorum Israel; sex in lapide uno, & sex in altero. Itaque in Superhumerali Pontificis hoc debet intelligi, quomodo in portandis fratrum oneribus officium illud se habere debeat, quantaque eis, ex debito regiminis, sollicitudo incumbat, ut propriis humeris ovem perditam ad ovile reportent. In hoc bonorum operum patientia, in laboribus perseverantia indicatur. In coloribus vero Superhumeralis, quæ sit ratio, dictum est supra.

Quod autem nomina Patriarcharum gestat in humeris, ob recordationem eorum utique fit; ut videns populus Patrum nomina conscripta in veste Pontificis, eorum imitetur justitiam, veniatque in memoriam fides Abrahæ, mansuetudo Isaac, patientia Israel, castitas Joseph, disciplina Moysis, zelus Phinees, victoria Josue, Samuelis sinceritas, David humilitas, eorumque qui de illis XII. Patriarchis egressi sunt Principibus vel Sacerdotibus, recte facta vel dicta: qui *per fidem vicerunt regna, operati sunt justitiam, adepti sunt repromissiones*. Duplex autem ratio est, quare hæc in humeris Pontifex nomina portet: ut & ipse auditoribus sequenda Patrum exempla proponat; & ipse, eos quos verbo instruit & exemplo, si præoccupati fuerint *in* aliquo *delicto*, *in spiritu lenitatis* ferat, & amplius exonerare quam gravare infirmos intendat. Eorum enim onera, ipsum Lege officii sui ferre necesse est; & per singulos, sicut diversi morbi exigunt, cum his qui ignorant vel errant, & infirmari & uri.

Quod autem sex nomina in sinistra parte erant, & sex in dextera, in lapidibus onychinis sculpta; illud est, quod ad conscriptionem hereditatis supernæ pertinent, non tantum qui probati perfectique videntur, sed etiam qui minoris æstimationis habentur: quia imperfectum nostrum non abjicit divina perfectio, & *calamum quassatam non conterit, & linum fumigans non extinguit*. Amplexatur quidem dextera ejus, eos qui digni sunt promoveri ad oscula; sed & læva ejus supponitur eorum capitibus, quos imbecillitatis vertigo inclinat, nec patitur lapsos omnino collidi quos corruentes excipit, & piam manum inclinatis supponit. Onyx vero, lapis est habens unguis similitudinem, albisque cingentibus zonis igniculos emittit: unde per hunc lapidem, in quo dextrorsum & sinistrorsum nomina XII. filiorum Israel sculpi jubentur; recte intelligimus hanc Scripturam pertinere ad Christum qui in carne assumta, quasi unguem se nobis exhibuit & operuit multitudinem peccatorum: zonis candidis (id est continentiæ doctrinis) cingens electos, & miraculorum igniculis accendens ad fidem, ardebat intus & lucebat exterius. Ipse est autem lapis ille in quo & Lex est conscripta divinitus; & in quo scribuntur nomina eorum omnium qui nomen ipsius non assumunt in vanum, quos nulla tribulatio vel adversitas, cum semel insculpti fuerint, eradere poterit vel delere. Ideo a dextris & a sinistris locantur, quia fundatos vel scriptos in petra, nec altum concutit nec profundum: quia per arma justitiæ, in prosperis & in adversis gradiuntur invicti.

Sequitur indumentum septimum, quod Hebraice Hosen; Græce λόγιον; Latine vero, Rationale vocatur. Hoc ex eisdem speciebus & coloribus quibus est Superhumerale, & propter easdem rationales aptari jubetur. Duplex vero fit propter lapidum pondus, ne forte rumpatur. Quadrangulum quoque erat, & palmi mensuram tam in latitudine quam in longitudine continens. In quaternario, doctrinæ Evangelicæ jugem memoriam accipe: In palmi mensura, plenam

nam juris mensuram, quantum possibile est operatione humana attingere. Qui enim palmo aliquid metitur, expansis digitis manum extendit ut possit attingere in locum quo tendit. Eadem igitur mensura erit piæ intentioni in longitudine boni operis, & in latitudine caritatis. Inserti quoque erant in eo XII. lapides per quatuor ordines; terni & terni in latere uno, & terni & terni in latere altero. Et sculpta erant nomina filiorum Israel in singulis singula, per tribuum differentias & ætatum. Per quatuor vero Rationalis angulos, quatuor annuli aurei erant, habentes contra se in Superhumerali alios quatuor annulos; ut annulus contra annulum veniens, catenulis aureis utrimque ad hoc insertis, Superhumerale & Rationale invicem jungeret, & mutuo copularet. Sed & uncini erant in Superhumerali infixi, in quibus catenæ inserebantur, quæ annulos utrimque sibi occurrentes nectebant. Erant etiam & in lateribus & in superiori parte Rationalis & Superhumeralis, annuli duo in summitate, & duo in lateribus; & per singulos discurrentes catenæ, sub & supra: ut in quatuor angulis & in ambobus lateribus juncturæ adessent, & ad scapulas & ad extremitates & ad media utrumque indumentum firmæ stringerent ligaturæ. Hoc autem indumentum non tantum Rationale, sed etiam Rationale Judicii, a Domino dictum est: In quo doctrina & veritas poni jubentur, & hoc, summi Pontificis pectus cum ingreditur in Sancta Sanctorum, ornatur.

In primis diligenter attendendum est, quod qui hac veste induitur; in qua, litteris, doctrina & veritas impressa est; consecratum doctrinæ & veritati pectus suum intelligat: neque debere sæcularibus negotiis & actionibus & lucris occupari; sed doctrinam fidei exemplo & moribus indicare: quia omnino infame est, abuti ratione, & corrumpere doctrinam, & circumventionibus vel technis opprimere veritatem. Oportet quippe ut omnia quæ agit, moderatrix ratio sic disponat, & sic suis locis aptet misericordiam & judicium; ut cum judicat, severitas non excludat clementiam, & cum miseretur justitiam pietas non relinquat; & sive percutiat sive parcat, a veritatis tramite non recedat. Considerans igitur loca & tempora & modos actionum, & ætates & gradus; in numero & pondere & mensura, singula suis aptet rationibus discretio Sacerdotis; in cujus pectore horum debet esse scientia, cujus etiam necesse est vitam esse doctrinam: nec ullum locum in anima illa habeat falsitas, quæ ad judicii divini regulam quadrare debet quæcumque vel docet, vel agit, vel statuit, vel corrigit.

Superhumerale etiam & Rationale, sibi junctis annulis catenarum complexu ad invicem copulantur; ut puri cogitatus in mente sancta & rationabiles conveniant actiones, & omnia vinculo pacis cohæreant, universamque Pontificis dispositionem caritatis complexus astringat. Aderat præter has ligaturas quæ cælestibus desideriis piisque affectionibus aptantur, præter Ephod quod posterius & anterius Logion conjungebat; Baltheus tam Tunicam hyacinthinam quam ipsum Superhumerale & Rationale superne constringens tanta firmitate, ut trium indumentorum una species esse videretur, & omnia sibi strictim cohærerent: ut daretur intelligi, quanta sit diligentia, sanctitas observanda; cui etiam post tantæ excellentiæ gloriam, post dona virtutum, post agones & colluctationes & victorias innumerabiles, restant plerumque circa novissima etiam, carnis pericula: & necesse est ut semper hujusmodi sollicitudo & intus & extra invigilet, ut actionum & meditationum, in finem, illibata gloria perseveret. Etiam summos fulmina feriunt montes. Et nisi hoc Baltheo, etiam cum omnia eatenus bene disposita fuerint, & ratio & opera jugi nexu stringantur; per motus & impulsus diversarum tentationum disjungi potest & dissilire, quod nullo turbine propellente firmum videbatur & competenter dispositum. Baltheus iste ex purpura erat & bysso retorta, & hyacintho & cocco bis tincto; in similitudinem pellis colubri in rotundo contextus. Gestat autem sic ornatus Pontifex, nomina filiorum Israel; pro diversis rationibus, in pectore & in humeris. In humeris quidem, a dextra & læva; propter causas prædictas.

Vel ideo in duobus tantum ordinibus, quia noster summus Pontifex, *cujus Imperium super humerum ejus*, Judæis & Gentibus scripturam Crucis reliquit, & eorum nomina Redemtioni intimavit inscripta, quorum linguas Crucis titulus continebat. In Rationali vero, quatuor lapidum ordines distincte sunt positi (ut dictum est) in quatuor ejus extremitatibus; supra terni, & infra terni. In nominibus Patriarcharum quæ hærent pectori summi Pontificis, hoc intimatur quod qui in regimine sunt, semper affici debeant pro his qui ad eorum sollicitudinem pertinent; & quantum possibile est, recordari eorum debent ex nomine, & orationis exhibere suffragia: neque aliud illud pectus occupare debet, quam animarum zelus, quia officii illius est, revocare devios, reconciliare erroneos, confirmare eos qui proficiunt in justitia; & qui deficiunt, cohortari ne desperent de venia. Sed & seipsum etiam ad præcedentium Patrum quorum gestat nomina, conformare debet exempla; ut quorum recolit gloriam, imitetur & vitam; neque ab eorum fide & operibus se alienum exhibeat, quorum actus & titulos circumfert & probat. Quod autem duodenarius numerus in quatuor ordines divisus, per singulas partes, ternarium reddit; accipi non incongrue potest, quod Evangelii quadratura præ omnibus Scripturis insinuat Trinitatem. Et hæc est Apostolica doctrina quæ decem Legis præcepta in duobus consummat; & totum illud antiquarum traditionum dispendium, in dilectione Dei & Proximi abbreviat & coarctat.

Sequitur octavus ornatus Pontificis, Tiara videlicet, quam etiam nonnulli vocant Galerum, vel Cidarim. Hac etiam minores Sacerdotes utebantur; eratque byssina, circumdata coronula aurea; opere textili facta, sicut hodie Phrygium Mitris nostrorum Pontificum plerumque consuitur: eratque in modum cassidis porrecta aliquantulum, verticis cacumen in sublime excedens; astringebaturque capiti vitta hyacinthina, ne casu aliquo, immolante Pontifice laberetur. At vero summi Tiara Pontificis, excellentior erat; & præter hæc, laminam auream (quam Petalum vocant) fronti habebat insertam: in qua nomen Dei quod apud Hebræos

bræos ineffabile dicitur, scriptum erat. Hæc Tiara quæ tegit & ornat caput Pontificis, totamque ejus pulcritudinem coronat & protegit (ut dictum est supra) omnes sensus capitis Deo indicat consecratos; & totam corporis gloriam debere ad caput referri. Totus enim bonæ mentis candor, & sapientiæ splendor, prædicationis gratia munditiæque gloria, benignitas caritatis, & quæcumque sanctitatis insignia, ab illo universali capite veniunt eo quod totum corpus per connexiones & subministrationes crescit ac proficit, solidatur ac perficitur. Ideoque ad totius candoris indicium, & complanatæ mentis compositum statum, omniumque sensuum concordiam intimandam; Cidaris byssina in capite Pontificis ponitur. In vitta vero hyacinthina quæ Cidarim capiti astringit, hoc intelligitur, quod amor & regni cælestis desiderium, hujus perfectionis apicem cumulat; & ille respectus totas gratiarum connexiones unit & sociat.

Auri vero lamina, cui nomen illud Dei quod definiri non potest ab homine, erat inscriptum; subjectam & suppositam divinæ essentiæ omnem indicat creaturam. In superioribus quidem hoc nomen ponitur, ut quidquid undique est, quantumcumque sit, se cognoscat inferius, se fateatur indignius: & si quid habet candidum, si quid conspicuum, ad illud nomen referat unde accepit, illique excellentiæ devotus ascribat. Hoc nomen tetragrammaton, id est, quatuor litterarum erat; scilicet יהוה: cujus interpretatio lingua Hebraica, ineffabile sonat; non quia dici non possit; sed quia (ut dictum est supra) sicut est, nec capi humano sensu possit, nec definiri: In fronte vero hoc nomen Pontifex gerit, *quod* utique *est super omne nomen, cui omne genu flectitur*; de quo & in Apocalypsi Joannis legitur, quod cum agno stabant supra montem Sion, centum quadraginta quatuor millia, habentes nomen ejus & nomen Patris ejus, scriptum in frontibus suis. Ibi enim verecundiæ sedes est, & significat professionis nostræ fiduciam; per quam non tantum in nomine gloriæ vel omnipotentiæ Dei, sed etiam in Cruce Christi gloriamur. Unde & ipsæ quatuor litteræ, quatuor Crucis intimant cornua, de quibus Abacuc ait: *Cornua in manibus ejus, ibi abscondita est fortitudo ejus*. Sic ornatus Pontifex, creaturarum omnium typum portabat in vestibus sanctis, in quarum coloribus, totius Mundi similitudinem praferebat. Byssus enim Terræ deputatur de qua gignitur; purpura, Mari, quia ex ejus cochleis tingitur; hyacinthus, Aeri cujus speciem habet; coccus, propter ruborem, Igni vel Ætheri: Justum enim erat, ut Pontifex Creatorem non solum pro Israel, sed etiam pro universo Mundo (qui ex his quatuor constat) rogaret, & indicaret cuncta indigere misericordia Dei; & cum sacrificaret, universalis conditio expiaretur. Nec tantum pro liberis & parentibus, sed pro omni creatura & voce & habitu precaretur.

Hæc quæ dicta sunt de invisibili Pontifice, ad invisibilia justitiæ ornamenta nos mittunt, de quibus dicitur: *Sacerdotes tui induantur justitia*. Et alibi: *Erit justitia cingulum lumborum ejus, & fides cinctorium renum ejus*. Hæc omnia, summus noster Pontifex indutus *decore & fortitudine*, in spiritu & veritate consummavit; & ingressus sacratiore cultu quam Aaron, virtutum significatarum, ipsam rem amplius nos voluit moribus implere quam vestibus; & lumbos spirituali zona succingi præcipiens, ad lucem sui intellectus cognitionem divinam, sine carnis mentisque munditia neminem posse pervenire, in illa præcinctione nos docuit. Denique ipse tunica inconsutili quasi Podere Pontificali indutus, integritatem caritatis & unitatem spiritus in vinculo pacis, in eo nos observare docuit. Crucem autem quasi Superhumerale, Sacrificium oblaturus pro populo, humeris imposuit: & plaga & sanguis, loco Rationalis; non solum intra se duodecim filiorum Israel nomina concluserunt, sed & totius generis humani opus illud complexum est naturam; sicut & infixus capiti titulus continebat, scriptus Græce, Hebraice & Latine. Nihil ad sanguinem Christi coccus Legis bis tinctus apparet; ultra septuagies septies nostra tinctura procedit: totum pallidum est quidquid Lex typice coloravit, & ad comparationem veritatis totum marcidum est quidquid contextum fuerat in figuris. Nulla hyacinthi comparatio ad carnem Christi; quia cum *Verbum caro factum sit*, totum cæleste erat quod nulla peccati infecerat macula, nec quidquam ei de suo Princeps hujus mundi adliniverat. Nec byssus nec purpura hujus munditiæ vel gloriæ aliqua ratione aptantur; omnia superat ejus potestas & sanctitas, sanctitudo naturæ, & principatus justitiæ; & amplioris gloriæ sunt, quam fila quælibet torquentibus digitis elaborata, vel conchyliorum sanguine delibuta. Imposita est capiti Christi corona pro Cidari, & intextæ illi serto erant pro bracteis spinæ; & pro lamina aurea in qua nomen Dei sculptum erat, lignum cervici supereminens; in quo Pilatus pro Beseleel, conscripserat nomen quo nihil in cælo vel in terra sanctius, nihil potentius, nihil mirabilius; JESUS NAZARENUS REX JUDÆORUM. Hæc scripsit Gentilis homo nesciens quia ipse esset Rex etiam Gentium. Ideo autem scripsit, utique non intelligens quia ad hunc titulum perventurus erat & jungendus aliquando populus Gentium. Unxit etiam manus Sacerdotis nostri, immo & caput & pedes & latus, sanguis balsamo pretiosior; quem utique puncturæ veprium & clavorum & lanceæ exprimebant, & fundebant extrinsecus: eratque omni oleo liquor ille celebrior; sanctificationem & emundationem nostram non significans, sed consummans. Hæc & alia multa quæ Lex velamine posito super faciem Moysi absconderat, Christo transfigurato in Monte, paucis patuere Discipulis: & consummato in Cruce, facta sunt evidentia universis. Ruptum quippe est illud velum integumentorum carnalium, & patuit Candelabrum, & propositionis Panes, & Altare incensi, & Cherubim, & Propitiatorium, & Sancta Sanctorum. Petræ quoque scissæ sunt, & sepulcra reserata; quia hæc consummatio, & lapideis cordibus aperit spiritualem intellectum; & ad eos qui mortui erant in peccato, vitalem revocat spiritum: ita ut qui desperati erant, & malæ consuetudinis institis alligati, in civitate Dei nostri (quæ est sancta Ecclesia) deinceps viventes appareant; & qui diu fuerant cineres, fiant doctores; & qui sepulti, magistri.

AD CORNELIUM PAPAM,

DE CARDINALIBUS OPERIBUS CHRISTI

USQUE AD ASCENSUM EJUS AD PATREM.

PRÆFATIO.

SOLENT matres infantulis nuper editis, in ipso vitæ introitu aptare vocabula, & ex aliquibus præcedentibus vel circumstantibus causis, vel ex genere, vel ex eventibus imponere nomina: ut in ipsis primordialibus initiis, quædam præfigerentur commonitoria ingredientibus vitam, ne nomen eis esset ad ignominiam, si originalis naturæ traductio a consueta limite deviaret, & a virtute patrum degenerans, indigna successio monstri non hominis faciem exhiberet. Respicerent potius ad nomina vel officia sua, quorum inspectio honestæ conversationis formam eis infunderet & doctrinam, ut honorificarent naturales causas & rationales disciplinas, nec in aliquo elementarias amaricarent dulcedines, vel primarias offenderent dignitates. Nam olim tumultuarie vel inconsiderate nomina rebus imponebantur: sed ex quo ad Adam adducta sunt singula, ut vocaret ea & propria imponeret nomina, provisum est in populo antiquo & institutum, ut aliqua esset in vocabulis ratio, & interpretarentur nomina vitam, & exprimerent aliquam personæ proprietatem, secundum quam vel differret a ceteris, vel etiam communicaret. Sic in nominibus Patriarcharum Abraham, Isaac & Jacob magnarum rerum exstitere indicia, & præloquebantur ventura, nec deerat impositorum nominum secundum sensum suorum effectuum certitudo. Apud gentiles etiam non in nominibus, sed in agnominibus postea a viris illustribus observatum, (ut nobilitas generis vel virtutis gloria posteros illustraret) Augusti vel Cæsaris titulo succedentem honorare progeniem, & Imperatoriæ dignitatis heredes primæ originis irradiare fulgoribus. Sic & philosophi & doctores antiqui tractatibus suis nomina prætexere, brevi titulo grandis materiæ latitudinem prælibantes, & propriæ gloriæ, proposito nomine suo, providentes; ut integritatem operis & laborem auctoris, tam stili quam personæ in posterum auctoritas conservaret; & facile scripturæ subtilitas indicaret, si aliqua manus invida elegantiæ tractatuum elimatorum pannum rudem insueret, vel nugis suis quasi sua essent quæ alius laudabiliter dictasset, furtiva translatione insereret. Sic in capite libri sui quisque auctorem se posuit, ut & stilus auctori, & stilo auctor famularetur, & auctoritate altrinseca communis gloria muniretur. Hoc virorum illustrium præclara meruerunt ingenia, & per hæc vivax eorum fama & gloria indelebilis perseverat. Nos vero qui vix intelligimus quæ ab eis dicta sunt, sensu & eloquentia omnino eis impares, si quid aliquando scribimus, indignum titulo judicamus; ne forte nobilis materia, cujus explanationi studium adhibemus, decoloratam se potius quam ornatam, nostra præsumtione queratur. Verum quia solent aliquando patres nugis infantilibus arridere, & linguis balbutientibus delectari; indulgentiam meretur humilitas, quæ quo potest accessu sublimitatis vestræ manibus se porrigit attrectandam, non gloriam mendicans, sed gratiam. Ego quidem nec a me ipso, neque ab alio quæro nomen, neque enim aliquid me existimo esse, cum nihil sim; qui hoc a vobis maxima supplicatione quæsivi, ut non essem quod sum, & humiliter supplicavi ut ab hac flamma in qua crucior, me vestra clementia liberaret. Tentavi si possem manu vestra me sustinente, honeste descendere: quod quia non potui urgentibus flammis, non attendi quo prosilirem, dum me vorax incendium non cremaret.

PROLOGUS.

SUBLIMES materiæ subtilium ingeniorum exigunt tractatores: nec facile de artibus recte judicat, qui artes ignorat. Exercitati in liberalibus disciplinis simul ingenio conveniente & studio philosophari possunt, & secure aggredi res abditas: eorumque conatibus se perviam penetrata exhibet difficultas, & ænigmatibus enodatis, rerum secretarum facies patet, cujus serenitatem velabat nubes opposita, & veritati superfusa caligo. Ideoque tam in divinis, quam in philosophorum doctrinis, nec tutum est nec honestum, ineruditos & ignaros sensuum ad litteras illas pertinentium, prosilire ad discussionem eorum quæ nesciunt: & de his sibi usurpare magisterium quæ ignorant.

Hujus rei forma seraphim faciem Dei, & pedes velant; & patentibus quæ in medio sunt, principium finemque majestatis divinæ alarum extensio infra supraque operiens, aditum ad se temerariis tractatoribus vel scriptoribus interdicit: nec patitur ad liquidum se videri divinitas, quam utique investigatio fidelis aliquo modo odoratur vel sentit; sed puram ejus essentiam nec conspicit nec comprehendit. Affirmatio quippe de Dei essentia in promtu haberi non potest; neque enim definibilis est divinitas: sed verius sincerriusque remotio indicat negando quid non sit, quam afferendo quid sit. Quoniam quidquid sensui subjacet, illud esse non potest, quod omnem superat intellectum. Quidquid audiri vel videri vel sciri potest, non convenit

maje-

majeſtati : hebes eſt in hac conſideratione omnis acies ſenſuum, & caligat aſpectus. Hanc inviſibilem lucem & inacceſſibilem naturam ſex alis hinc & inde ſeraphim ſtatu & volatu circumeunt & abſcondunt ; ſtatu æternitatis immobilitatem monſtrantes, volatu vero altitudinem ejus ſic in ſuperioribus elevatam, ut quantumlibet ad cor altum homo aſcendat, exaltetur Deus, & comprehenſionis importunitatem evadat. Nec tamen alæ illæ, quæ Dei velant ſubſtantiam, noſtros conſpectus diffugiunt, ſed illæ puris mentibus ſe viſibiles exhibent, & operum Dei ratio, ſive eorum quæ ex nihilo ſunt, ſive eorum quæ ex materia vel facta ſunt vel fiunt, ſe intelligibilem exponit : & quæ circa Deum & quæ ſub Deo ſunt mundi poteſt cordis quoquo modo ſinceritas contemplari.

Prima rerum conditio ſex inſtituta diebus fatetur artificem, & profitetur opus auctorem. Neque enim ſui ipſius artifex eſſe, aut potuit quis novam creare materiam ; nec potuerunt multa & diverſa rerum eſſe principia : quia niſi ad unum cuncta reſpicerent, diſcordia & infinitate cuncta turbata volverentur in chaos, & repugnarent & colliderentur in ſe diſcordes materiæ, niſi omnibus factoris auctoritas imperaret : & unius monarchia poteſtatia, univerſitatis cauſas & efficientias ordinaret. Homo itaque præpoſituram in inferiora accepit, ſciens quis hunc honorem contulerit : nec tamen ea ſcientiæ perfectione illuſtratus eſt, ut eo modo cognoſceret conditorem, quo ejus cognitioni reſiquæ creaturæ ſubjectæ ſunt ; ſed diſtantiam maximam experiretur inter ſumma & infima, & ex hoc ipſo eſſet Deo acclivis & humilis, quo auctori ſuo ſe in nullo poſſet conferre, cujus nec effugere dominium, nec penetrare conſilium, nec poterat vitare judicium.

Itaque qui circa ipſum ſunt angelici ſpiritus, licet inviſibilis naturæ ſint ; in legationibus tamen ſuis ſe auditu manifeſtant & viſu : & ſalutis noſtræ miniſteriales eos ſæpiſſime experimur, quorum officia & nomina in ſcripturis ſanctis habentur. Illa quidem ſuperiora agmina nobis prædicant, non indicant Deum : & nunciant quæ jubentur, ſpecialitatem injuncti negotii peragentes, non univerſitatis explicantes ſcientiam : quia ad nos numerus & menſura & pondus refertur. Deus vero his omnibus non arctatur, ſed excedens omnia & æternaliter antecedens poteſtas & virtus nil habet coævum, nec immenſitatis ejus profundum ulla creatura vel cæleſtis vel terrena metitur. Quæ vero ſub ipſo ſunt, implent templum ; & præſens Eccleſia cognitionem earum rerum aſſequitur, quæ ad cultum juſtitiæ, quæ ad ordinem vitæ, quæ ad gradus aſcenſionum, quæ ad convenientiam morum, quæ ad honeſtatem hujus converſationis & gratiam pertinent contemplationis : hæc aguntur & excercentur in templo præſenti, & per hæc Deus quæritur, nec tamen quæſitus illico invenitur. Guſtamus, delibamus, odoramus, & prope eſt : cumque acceſſeris, longius abit. Et quomodo fulgur nubes diſrumpit, & repentina coruſcatio non tam illuminat quam hebetat oculum : ita aliquando neſcio quo modo tu tangeris, & tangi te ſentis, eum tamen qui te tangit non intueris.

Dicuntur tibi quædam verba arcana intrinſecus quæ efferri non ſufficis, ut dubitare non poſſis, quia juxta te eſt, immo intra te qui te ſollicitat : nec tamen ſicuti eſt, ſe tibi videndum concedat. Rachel ad odorem, non ad eſum, Liæ mandragoras concupiſcit ; tu ſponſo fide, non complexu conjungeris ; tu ſpe concipis, donec Chriſtus in te formetur ; & depoſito pondere hujus cadaveris, ejuſdem ſint puritatis caro & ſpiritus, & renovatâ natura ſobolem immaculatam parturiat. Rachel quippe viſum principium ſonat. Quod verbum in principio apud Deum in ſuo proprio eſſe, mihi non patet, ſed quibuſdam nominibus Deum invoco & dico : juſtitia, veritas, ſanctificatio, caritas ; & quæro aliquas ſpecies vel formas, per quas quid ſentio quoquo modo intimem. Nam quod verbum caro factum eſt, facilius video ſi hoc ſenſui meo quaſi eſu incorporo ; principium autem illud vix remotiſſimo odoratu quaſi pertranſiens ſentio. Illa quidem intellectualia per viſibiles creaturas, quantum fas eſt animæ videre vel prævidere, divina mente a longe proſpicimus ; in multis per opinionum & conjecturatum pelagus circumducti, in multis veritati hærentes, in multis magnitudine rerum oppreſſi, exclamamus cum Apoſtolo : O altitudo divitiarum ſapientiæ & ſcientiæ Dei ! Cordi igitur noſtro ſe offert Deus, & aliquid ſui luminis infundit invitans & provocans. Niſi enim aliquo modo ſentiretur, nec appetendi, nec inquirendi ſpes eſſet aliqua vel facultas. Sed quia ex parte ſentitur, admirationi eſt odor ille & ſapor, nullam habens cum carnalibus dulcedinibus ſimilitudinem, & per omnia ſuavitate differens ; eoque deſideratur copioſius, quo cetera delectamenta excedit. Deſiderium autem inquirentes purificat, & purificatio excluſis enormitatibus ad formam Dei provehit aſcendentes : atque ita in opere ſuo imago & ſimilitudo Dei multis laborioſiſque provectibus propriam ſibi demum vendicat dignitatem.

Ad hanc rerum adeo profundarum indaginem niſi incarnati Verbi magiſterium acceſſiſſet, humana defeciſſent ingenia ; & neſcio ſi & aliqui auderent ad hæc tentanda conatus aſſurgere : ſed aſſociata carni divinitas, aſſumtam naturam ex parte voluit eſſe ſuæ claritatis conſortem, & apertis cælis ſuper doctorem & Dominum noſtrum ad ſuperiora noſtrum introduxit aſpectum : & vidimus gloriam ejus quaſi unigeniti a Patre : & de plenitudine gratiæ & veritatis quæ in ipſo eſt, inſtillata eſt nobis aliqua portio. Et cum Philippo audivimus : Qui videt me, videt & Patrem. Nec tamen in hac viſione plena poteſt eſſe ſufficientia, donec in ſplendoribus ſanctorum in die virtutis ſuæ agnoſcatur ratio gignentis & geniti & procedentis ; quam oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis adliquidum hucuſque aſcendit.

In his omnibus quæ dicta ſunt omnino ſenſum noſtrum materiæ excedit ſublimitas, & ſtilum repellit moles nimii ponderis, & aſcenſionis arduæ difficultas : ſed præcepti veſtri, Pater excellentiſſime, me coegit neceſſitas, ut tentarem, ſi forte importunitate ſtudii aliqua poſſem de ſanctuarii ſupellectile vellicare, & reducto in partem velamine, arto ſubtilique aditu propitiatorium intueri. Præſumſit meditatio aſpicere a longe, & annos æternos inquirere, & quid ante tempora ſæcularia eſſet indagare ; ſi tamen ſæculum vel tempus dici poteſt ante lucem & diem & ſo-

& solem; & quomodo ante causas elementarias & materiales origines illa æternitatis infinitas se haberet; si illa omnipotentia apud se solitaria esset, & ministeriales ei deessent spiritus, & maneret apud se illocaliter sempiterna divinitas, & in quo esset sapientiæ regnum, cum non esset quod regeretur, & usu specieque careret illa ioanis antiquitas. Ab his omnibus repulsus, ad sæcularia visibilia compulsus sum redire, & utinam me ipsum cognoscam & sciam.

Quod si animæ meæ, quæ corporia mei obtinet principatum, nec originem scio, nec metior quantitatem, nec qualis sit intueri sufficio; si ignota est mihi ratio quare ipsa delectetur in corpore persecutore suo; si nescio quis hanc legem membris insculpserit, ut tam violenta dominatione spiritum opprimat, & melior digniorque natura deteriori succumbat; patienter me ferre oportet, si operatorem universitatis non intelligo, qui in minimis operationum suarum particulis meam profiteor cæcitatem.

Insolubilis videtur hæc quæstio, quare homo rationabilis in negata nitatur & vetita, & semper illicitis delectetur. Omnino rarum est & difficile, fieri bonum: facile & pronum est, esse malum; & hac sine magistro, sine exemplo doctrina, statim a pubescentibus annis imbuimur & docemur. Vide in ipsis qui sanctimoniam profitentur, quæ religio manum claudat porrectis muneribus, quæ solitudo aures obserat oblatis favoribus, quæ gula communibus est contenta saporibus. Quis non se habeat vilem, si videat humilem? Quis non putet opprobrium, si se sentit inglorium? Quis enumeret voluptatum potius monstra quam species, quæ per concupiscentias carnis invitam animam trahunt, clam palamque de conclavi ad forum, de lupanari ad theatrum? In primis abrasa verecundia, pudoreque convulso, non absconditur scelus, nec nutat ratio, nec discretio reluctatur carnis affectibus; captivus spiritus consentaneam exhibet clientelam. Hoc ipsum quod dico, carnis affectus, improprie dico; quia hæc vitia proprie animæ sunt, quæ sentit & movet & vivit: cui imputatur peccatum, quia ipsi datum est arbitrium, & judicium, & scientia, & potentia, per quæ possit improbare malum, & eligere bonum. Corpore autem sic utitur anima, sicut faber malleo vel incude, in qua format omnium turpitudinum idola, & fabricatur quælibet quarumcumque voluptatum simulacra. Non est caro dictatrix peccati, nec inventrix malitiæ, nec cogitatus format, nec disponie agenda; sed officina est spiritus, qui in ea, & per eam, quæcumque affectaverit, peragit & consummat. Quod autem ipsa insensibilis sit, spiritu recedente dignoscitur: post cujus discessum, nulli apta usui superest putredinis massa & paludis acervus. Quidquid enim sentit, a natura corporis alienum probatur.

Quod vero caro adversus spiritum, & spiritus adversus carnem contendere dicitur & repugnare, improprie arbitror dictum: quia solius animæ lis ista est, quæ secum rixatur, & cum proprio arbitrio litigat, certior in hujusmodi quæstionibus quid bonum sit, quid malum, quam in aliarum rerum inquisitionibus quid verum sit, quid falsum. Nam in abditarum causarum inspectionibus & secretis naturæ, potest homo errare vel decipi; quia non per omnia a fine usque ad finem intellectus humanus attingit; sed in his quæ oculis & manibus subjacent, nulla subtilitas judicium impedit: quia fœtentia a non fœtentibus, decora a turpibus, amara a dulcibus, dura a suavibus, & a dissonis consonantia facile discernuntur. Sed desiderii sui veneno mens ebria, corpus contumeliis applicat, & junctis complexibus ambo in mortiferas suavitates elapsi, obdormiunt. Cumque evigilaverunt, sero pœnitentiam adducit confusio, & inquinamentorum horror fœdatæ menti occurrit.

Et in ceteris omnibus quæ maligne patrata sunt, hujusmodi ultio peccatorem persequitur, & ipse libidinum labe crapulatus se convomit. Sed avaritiæ solius & quæstus ardor nec satiat cupidum, nec pœnitet eum cumulasse quod crescere optat, non minui: & discola obstinatus semper quid idolo suo immolet, sedulus coacervat. Unde hæc sitis divitiarum miseris peccatoribus assidet, & ambitionis salsugo bibulam animam occupat; ut per fas & nefas ad loca superiora etiam de latebris eremi nonnulli se ingerant: & de omni gradu ubi aliquis aditus patet anheli prodeant, discurrant ad judices, blandiantur mediatoribus, conducant auxiliarios, & modis omnibus elaborent, ut sedeant cum principibus; eo quæstu, ut maledicat Deus quod ipsi benedixerint, & benedicat quod maledixerint. Hæc lex peccati, quare in his & similibus legem justitiæ opprimat, & quare enervata ratio cum stare possit, tam miserabiliter ruat, difficile est assequi; maxime cum defectus iste a damnationis sententia pendeat, & hanc inevitabilem pœnam antiqua transgressio sit sortita.

Ergo si me ipsum nescio, si animæ meæ substantiam & naturam ignoro, si eorum quæ intra me sunt rationem non intelligo; qua audacia supra me erigam oculos, ut videam principium sine principio, & finem sine fine attingam? A talibus ausibus desistendum excellentia majestatis imperat, etiam ipsa impossibilitas omnes ingenii nostri conatus repellit. Quia in paradiso positi sumus, & in esu reliquorum fructuum data est nobis licentia, a ligno æternitatis illius & investigatione divinitatis sempiternæ interim continentes, scientiam boni & mali intelligamus non nobis prohibitam quasi veneno infecta sit ligni hujus natura, sed quia ea debet scientiæ boni & mali reverentia exhiberi ut nemo malum experimento contingat, quæ utique experientia ideo justissime damnabilis est, quia quantum in se est omnem plantationem divinam destruit & eradicat, nam malum nihil aliud est quam remotio boni, & quisquis bonum avellere nititur, evacuare quod bonitas superna plantavit molitur; lignum quippe vitæ post peccatum est interdictum, lignum scientiæ boni & mali, ante peccatum prohibitum, scientia quippe boni numquam vetita est, sed ubi peccatum transgressor expertus est, abusus libertate arbitrii & a paradiso expulsus, voluptatis possessor esse non potuit, nec facilis ad lignum vitæ reditus fuit, nam mora secuta est peccatum, & hæc inevitabilis lex usque hodie ab Adam in ejus sobolem perseverat; verum in Chri-

Christi sanguine amoto flammeo gladio, & aditu ad virtutum coloniam patefacto, jam propior accessus conceditur, & exheredatus homo tam libertate quam hereditate donatur.

Deambulemus igitur in paradiso voluptatis. Ea igitur quæ licita sunt & concessa taogamus, & circa cunabula Salvatoris prima infantiæ ejus fercula degustemus; & circumcisi & loti victo diabolo, sanctificatisque affectibus in cœna cum Domino recumbamus; ubi pane angelorum refecti, post illius cibi delicias surgamus ad transitum, ut de hoc mundo vehiculo crucis evehamur ad cælum; Spiritu sancto nos replente, qui deinceps nos doceat, & patefaciat quidquid in exsilii hujus peragrinatione moles corporis & imperfectionis lippitudo fecit obscurum. Librum igitur quem de cardinalibus Christi domini nostri operibus scripsi, paternitati vestræ (suppresso nomine nostro) misi; in quo fons sacramentorum est & disciplinæ hujus io qua stamus origo; formam & exemplar recte vivendi oobis proponens, ab humili Christi adventu usque ad gloriosum ejus reditum ad Patrem gradatim coolcendit: quem potius in meote nostra quam in pagina scribi desidero; & utinam in sanctitatis vestræ coospectu, memoriam & recordationem nostri supplex mereatur affectus.

DE NATIVITATE CHRISTI.

ADEST Christi multum desiderata & diu exspectata Nativitas, adest solennitas inclita; & in præsentia Salvatoris grates & laudes visitatori suo per orbem terrarum sancta reddit Ecclesia. Gaudia nobis cælitus nunciantur, lætitia imperatur. Nox ista sacri partus conscia, novis fulgoribus illustratur. Gloriantur in cælestibus superi, pax in terra bonæ voluntatis hominibus confirmatur. Adsunt angeli, loquuntur pastoribus; non dedignantur loqui personis humilibus, & cum ipsi sublimes sint, infirmos noo aspernantur. Nec luce insolita, nec angelorum terrentur pastores præsentia; sanæ & puræ fidei homines delectantur in eo quod audiunt consonas laudantium voces cælestes, gloriæ & gratiæ divinæ præconia modulantes. Nec satis fuit superis arcana referare cælestia, etiam hominibus pax reddita nunciatur, & bonæ voluntatis novi muneris largitate consecratur affectus. Oportuit bonum Dominum certificare & lætificare in adventu suo bonas exspectantium voluntates; & solutis antiquis inimicitiis quæ inter semen serpentis & semen mulieris ab initio fuerant, & contrito capite venenato, hostiles insidias calcaneo hujus sobolis assisteotes prærogativa novæ sobolis dissipari.

Unus Gabriel virgini obumbrationem virtutis altissimi nunciat; & multitudo cælestis exercitus gratulabunda Salvatorem mundi prædicat advenisse, & reconciliata terrestria superis canit; & consilium antiquum prodiit palam, nec jam secretum est; sed innotuit publice in conspectu gentium revelata Christi benignitas, & oblata mundo in nullo a nobis differens, excepto quod peccati expers fuit, Salvatoris humanitas. A supernis legationibus incipit Evangelium, cujus primi dictatores Angeli exstiterunt. Nec jam in manibus prophetarum similitudines & ænigmata iovolvuntur; sed angelorum jubilo, & hominum stilo, & evidenti rerum indicio constant & consonant simul promissa & data, umbrisque remotis, Lex & Evangelia sunt unita. Multiplicantur testes, & militia cælestis conclamat, credit pastorum cuneus & exsultat.

A sapientibus & prudentibus non quærit testimonium, qui parvulis se revelat. In hujus doctrinæ initio statim fastus & ambitio condemnatur. Non colores rhetorum, noo inductiones persuasoriæ adducuntur; ratio & miracula harum rerum ordinem complectuntur. In primis signa se fidei miscuerunt; & maxima in hoc efficacia dogmatum fuit, cum simul verbis & rebus actum est, ut nullum infidelium repugnantia inveniret diffugium. Nox illa omni luce clarior; sermones angelici pacem hominibus nunciantes, designato loco Bethleem, ad quærendum puerum cohortantur pastores. Illi amplius mente quam oculis carnalibus illuminati, ad conspiciendum Emmanuel festinant: & edocti intus invisibili magisterio Spiritus sancti, quem parvulum vident, confitentur immensum; & piæ ei devotionis affectum præsentant. Electa adest humilium personarum simplicitas; ut ponatur regula, & indissolubilis daretur forma, quod non nisi pauperibus spiritu, Christi pateret humilitas: nec superbos ad intuitum sui posset admittere veritas.

Veniunt io Bethleem; quem prædixit Gabriel, invenitur Emmanuel: civitas parvula, domus paupercula, supellex exigua. Nulla domus ambitio, ubi reclinatorium in stabulo; mater in fœno, filius in præsepio. Tale elegit fabricator mundi hospitium, hujusmodi habuit delicias sacræ virginis puerperium. Panniculi pro purpura, pro bysso in ornatu regio, laciniæ congeruntur; genitrix est & obstetrix, & devotam dilectæ soboli ipsa exhibet clientelam, attrectat, amplectitur, jungit oscula, porrigit mammam. Totum negotium plenum gaudio; nullus dolor, nulla naturæ contumelia in puerperio. Pedissequas substantia familiaris non patitur; mancipiorum obsequia fumtus tenuis & inops mensa excludit. Nullum domus arta diversorium occultabat, nec secreti recessus erant illius casulæ; incrustaturam & tectum, soli parietes per circuitum vestiebant. Nec locus ibi erat lavacris, quæ solent puerperis præparari, quippe nec aliqua naturæ injuria matrem Domini læserat; quoniam sine tormento peperit, quæ in conceptione caruit voluptate: & tamen consuetudinem sequens, ut legi satisfaceret, quasi cum aliis mulieribus esset ei in hoc opere ratio similis, diebus designatis recubuit, & depositi oneris lassitudinem professa, oblatæ quieti paruit; & in diebus separationis non se a thoro Joseph, qui eam numquam tetigit, sed ab ingressu templi & ceteris quæ lex prohibebat, continuit. Ultro maturus ab arbore bajula fructus elapsus est: nec oportuit vellicari, quod spon-

sponte prodibat. Nihil in hac re petiit ultio, nec præcedens delectatio aliquam experiit pœnarum usuram. Spiritu sancto obumbrante incendium originale exstinctum est; ideoque innoxiam affligi non decuit, nec sustinebat justitia, ut illud vas electionis communibus lassaretur injuriis; quoniam plurimum a ceteris differens, natura communicabat, non culpa. Eratque ei proprium privilegium, quod nulla mulierum nec ante, nec deinceps meruit obtinere, quod erat simul mater & virgo singulis titulis insignita. Unde & matri plenitudo gratiæ debebatur, & virgini abundantior gloria; quæ carnis & mentis integritate insignis, spiritali & corporali intus & extra Christi præsentia fruebatur.

Ornamenta quæ deerant, etiam si adessent, non haberent oculos inspectores: quia præsentia parvuli, sic eorum qui aderant, Joseph, & si quis forte alius ibi erat, oculos occuparat, sic illuminaverat animos, sic corda illexerat; ut in hoc summo bono omnium bonorum unita collectio videretur: nec opus esset evagari & mendicari per partes, quod simul in se uno fidelibus omnipotens infantia præsentabat. Angelica sane non est credendum ibi ministeria defuisse; nec recesserat a venerabili pectore matris Spiritus sanctus ad verbum Gabrielis elapsus. Possidebat domum suam, & templum quod sibi consecraverat adornabat: servabat sacrarium suum, & sanctimoniæ thalamum honorabat. Lætificabant consolationes hujusmodi animam benedictam, & tanti habitatoris reverentia concupiscentiarum ludibria abigebat; legem mentis lex carnis non infestabat, rebellio nulla quietem spiritus affligebat. Parvulus sugens ubera pura alimonia utebatur, & fons sacri pectoris defæcatum edulium ori mundissimo infundebat. Sed & cor matris quædam dulcedines, quæ humanum superant intellectum, imbuebant: eratque utrimqua mira jucunditas, cum pia sanctæ matris & devota humilitas, & sancti sanctorum immensa benignitas confœderatis affectibus mergerentur.

Extrinsecus nuda erant & egena quæ videbantur; nihil in illa paupertate videbatur divinum, nisi his quibus revelatum est desuper; quorum primi fuere supra memorati pastores, quorum innocentia & simplicitas electa est, ut laus Christi perficeretur: cum piscatores & pastores sequentibus temporibus confunderent oratores, & a pauperibus & humilibus prædicatio paupertatis haberet initium.

Execrari solent Ægyptii hoc hominum genus, & abominabiles eis sunt oves & pecora. Sed hujusmodi officium ab initio auctoritatem obtinuit: & Abel pastor munera de gregibus ovium obtulit; quæ in eo quod cælitus inflammari visa sunt, quod grata essent Deo, cunctis innotuit. Pastores Abraham, Isaac & Jacob vici Deo familiares: pastores Patriarchæ duodecim: pastor ipse Moyses, qui in eremi recessu dum sequitur pecudes, in rubo conspicit Deum, & potestate signorum collata, populi recipit principatum. Helisæus de aratro propheta constituitur: David de post fetantes accipitur, & in regni solio collocatur. Agnum quem abominatur Ægyptius, sacrificari sibi præcipit Deus, ejusque sanguis Israelitarum postibus illitus, exterminatorem angelum repellit & abigit; nec timetur mortis periculum, ubi tantæ reverentiæ conspicitur signum.

Ad umbram Petri languentes consurgunt; Apostolis subjiciuntur dæmonia; cedit idiotis reproborum eloquentia: prædicante Paulo captivas complicant manus gentes & regna. Pauperes electi, superbi neglecti; nec fastus, nec assus circa Christi discipulatum aliquem obtinent locum: Christus pauper discipulos divites aspernatur. Pauper mater, pauper filius, inops hospitium, his qui in forma hujus scholæ in Ecclesia militant, præbent efficax documentum. Hunc in cunabulis adoravere pastores; & parvulum confitentes Deum, simpliciter argumentosi in spiritu & veritate, quem adoraverunt, noverunt. Fuerat quidem miraculum, quod apertis cælis, lux fulgoris insoliti nocte super eos fulserat, quod auditi angeli & conspecti, quod ab ipsis fuerant edocti & instructi pastores. Sed licet hæc præcessissent, tamen circa infantiam pueri divinitatis intimatæ nulla humana ratio præbebat experimentum: nec circa illius præsepii angustias, vagiente inter alligaturas infantulo, aliquod majestatis erat indicium, sed auditui fides obtemperans, nullum apud Deum impossibile verbum credidit; & per Spiritum sanctum ad sacramentum hoc intelligendum subtilissimis est intelligentiarum accessibus introducta: idemque spiritus qui longe ante prophetas docuerat, etiam nunc humilium mentibus se infundens, dilatabat humani intellectus angustias, & aperiebat interiores oculos; ut viderentur invisibilia, intelligerentur ea quæ humanus non attingit sensus, nec rationis penetrat intellectus.

Hinc est quod prædixerat Esaias: Parvulus natus est nobis, & filius datus est nobis. Hoc potuit videri, hic nullum fides meritum quærit. Quod autem sequitur, vocabitur nomen ejus Emmanuel, admirabilis, consiliarius, Deus fortis, pater futuri sæculi, princeps pacis, si clausi sint oculi mentis, exterioribus oculis nescio quid mireris. Qui necdum loquitur, quomodo consiliarius erit? parvulus, quomodo creditur omnipotens Deus? omnino infirmus, in quo videbitur fortis? nihil omnino possidens, ad apicem regni & principatus fastigium quibus ascensionibus attinget? Sed si fide mysterium prosequaris, in his omnibus subtilissimas & purissimas rationes invenies, & quod omnino necesse fuit immensum fieri parvulum, & filium Dei hominis filium evidenter agnosces. Mirabitur etiam & dilatabitur cor tuum, quando intelliges profundissimum sacramentum in eo quod contemtibilis factus est admirabilis, & qui litteras non didicit, nec legibus instructus est, sufficiens sit divinarum humanarumque rerum consiliarius: quomodo divinitas & humanitas in unam personam convenerunt, & ubi æstimata est infirmitas, fortitudo inventa est; ut corpus humilitatis nostræ divinæ claritati configuratum, non in hoc mundo, sed in cælesti gloria perpetuum habeat principatum.

Ad parvulos venit Christus, & cum parvulis conversatur; pauperes instruit, & creat, & facit. Ipse in synagoga Judæorum in Esaiæ volumine cum legisset in sabbato, complicato libro prophetiam hanc in se completam edocuit,

quod

quod a Spiritu sancto unctus sit, & ad evangelizandum pauperibus Pater eum miserit. Idem in Evangelio gloriatur, & confitetur Domino cæli & terræ, gratias agens quod revelata sunt divina mysteria parvulis, a quorum intellectu sublimitas hujus mundi repulsa est; quæ Deo subjici non potest, dum secundum carnem & sanguinem invisibile ipsius suis regulis investigat. Hic est primus religionis introitus, sicut in mundum primus Christi ingressus; ut quicumque pie vult vivere, humiliter de se sentiat, neque supra se in mirabilibus ambulare præsumat. Fundamentum sanctitatis semper fuit humilitas, nec in cælo stare potuit superba sublimitas. Hanc primam gratiam ingrediens mundum noster parvulus attulit: & a cunabulis nos sibi conformes fieri volens, teneri voluit in vita, quod exhibuit in persona.

Quia vero filii Dei sumus, humanitatis participatione frater noster fieri voluit, ut essemus secum beatitudinis coheredes, & haberet tota compositio hominis perfectam plenamque lætitiam, cum spiritus divinam repræsentaret imaginem, & caro nostra Christi corporis similitudinem; consummatæ societatis beneficium obtineremus cum nominis Christi & hereditatis consortes, & divinæ naturæ communicamus per spiritum, & humanæ per corpus. Juravit Dominus, & non pœnitebit eum; & promissionum suarum non immemor, sicut se daturum nobis juraverat, sic complevit. Filius datus est nobis: qui cum in forma Dei esset, splendor gloriæ & figura substantiæ ejus, non est confusus se ad formam servi exinanire, ut qui de fraternitate ejus gloriantur & volunt ascendere, non erubescant descendere; sed eidem scalæ cum Jacob innitantur, & cantantes canticum graduum, ab imis ad superiora conscendant. O Domine, quam admirabile est nomen tuum, vere tu es Deus qui facis mirabilia.

Non modo mundi hujus structuram admiror, non stabilitatem terræ, cum eam complectatur volubile firmamentum; non singulos dies, non lunæ defectum & incrementum, non solem semper integrum & laborem ejus perpetuum; non temporum vicissitudines, in quibus quædam arent, quædam virent, & quæ mortua modo videntur, deinceps revivifcunt. Miror Deum in utero virginis; miror omnipotentem in cunabulis; miror quomodo verbo Dei caro adhæserit, quomodo incorporeus Deus corporis nostri tegumentum induerit. Miror in hac dispensatione tanti dispendia temporis, & tam lentos processus ad obedientiam Salvatoris. In brevi poterat patrari negotium, & poterat tantus labor abbreviari ad solum Christi verbum; sicut factus est mundus, & disposita cuncta ad ejus imperium. Sed elementario mundo dignior est rationabilis homo, quod ex eo quod in ejus servitium facta sunt omnia, facile creditur. In ceteris quocumque modo aliquæ satisfaciunt rationes, hic solus me complectitur stupor; & cum Abacuc cano: Consideravi opera tua, & expavi. Miror jejunium, miror tentationes, miror omnipotentem in sepulcro jacentem, miror occisum & resurgentem. Hæc sunt nova mira quæ prædixerat Hieremias: Novum faciet Dominus super terram; mulier circumdabit virum. Opus suum faciet, & peregrinum opus ejus ab eo. Jesus Christus heri & hodie ante luciferum genitus, initium carnis sumsit ex virgine; quem cæli cælorum non capiunt; qui implens omnia cum sit in omnibus, ab his tamen non capitur nec tenetur.

Novum est & inauditum, quod in materni angustia uteri circumdedit intra se fragilis caro virtutem Altissimi, & ordinem rerum cursumque naturæ mutavit sapientia Dei: & ubique divinitas dilatata, plenitudinem sui vasi infundens exiguo, sic est circumdata muliebri utero, ut cum universa ambiret implens omnia, excedens cuncta, intra se omnia continens, extra universa complectens. Quem nos parvulum, propheta nuncupat virum; insinuans ei numquam defuisse virtutem, sed semper virilis ætatis affuisse fortitudinem, quem infantilis infirmitas occultabat. Opus suum igitur fecit recreans quod creaverat, salvans quod perierat, ad vitam revocans quod mortuum erat. Sed peregrinum opus fuit in Deo, quod verbum factum est caro, quod factus est visibilis & comprehensibilis, passibilis & mortalis: & peregrinum a majestate, puer sugens ubera, panniculis involutus & sustinens convicia, filius Dei in patibulo constitutus. Consiliarius quoque dictus est parvulus iste, qui & alibi dictus est magni consilii angelus, eo quod secreta Dei quæ ab hominibus erant abscondita, publice revelavit: & cum nemo nosset Patrem nisi Filius, ipse arcana Dei reserans, indaginem Trinitatis explicuit; loquens Patri, & a Patre responsum accipiens, & Spiritum sanctum infundens discipulis, generationis & processionis intimans rationes, subtiliter astruens personarum proprietates, & indissolubilis essentiæ unitatem. Alia quoque inferiora, sed tamen necessaria consilia edocens; ut beneficia collata homo intelligat, ut in eo quod stat, gratias agat, & quod possibile est ex Dei gratia, cum ceciderit resurgat.

De virginibus, ait Apostolus, præceptum Domini non habeo, consilium autem do, tamquam misericordiam consecutus. Vult & laudat ex imperio Domini, ut quæ nupserint, sic permaneant; quæ vero virgines sunt Dei æmulatione castitatis integritatem exhibeant Christo. Et in hunc modum quæcumque auctoritate divina immobilia constant, sic maneant; quæ vero in alterutrum potest libertas arbitrii flectere, locum eligant priorem: quia etsi bona sunt & a Deo instituta conjugia; melior tamen est continentia, & virginitas excellentior; quam non cogit necessitas aut mandatum, sed perfectionis suadet consilium. Quod si divinis consiliis obviaverint tentamenta, & liberas mentes ad carnales revocaverint appetitus; adest Deus fortis, nec spem ponat homo in homine, nec in brachio carnis suæ confidat, quia qui mundum vicit, victoriam suis promittit militibus; & qui victores sunt sui, cælo vim inferunt, quoniam sicut scriptum est: Regnum cælorum vim patitur, & violenti rapiunt illud.

In parvuli hujus nomine cum hoste antiquo congredimur, & fortis armatus superveniente fortiore de atrio antiquitus possesso potenter expellitur, & præsumtæ infestationis audaciæ silentium imperatur. Defectui carnis nostræ quæ a primitivis fæcibus originalis mali infecta langue-

languerat, ex Christi carne redditur fortitudo: & sacramentorum communicatio, per quam illius corporis sinceritati unimur, nos in tantum corroborat; ut de mundo, & de diabolo, & de nobis ipsis victoria potiamur, & sacramentali gustu vivificis mysteriis inhærentes, una caro & unus spiritus simus, dicente Apostolo: Qui adhæret Domino, unus spiritus est. Sic hi ad quos sermo fit, dicuntur Dii & filii excelsi, nominis & hereditatis & æternitatis participes, fortitudine societatis Christi subigentes tentamina: & cum homines sint ex indigniori materia, in captivitatem redigunt, & conspuunt ligantque dæmonia.

Et quidem in hoc tempore in stadio vitæ hujus se exercet militia Christiana, & præeunte Christi vexillo, quem & parvulum vidimus & cognovimus Deum: & quos spiritus consilii & fortitudinis munit, nec vinci, nec decipi possumus; quos eruditio, divina scientia & potestate fecit insignes. Videtur autem in præsenti disciplina hujuscemodi non esse gaudii, sed mœroris; eo quod non sine periculo certamina peraguntur. Bonum vero certamen certantibus pacatissimum fructum in futuro exercitatis in justitia dabit princeps pacis æternæ, consignans sibi in beatitudine, quorum communicavit naturæ. Ipsi gloria & imperium, amodo & usque in sempiternum. AMEN.

DE RATIONE CIRCUMCISIONIS.

INTER omnia testamenti veteris sacramenta nihil Circumcisione solennius antiqua celebravit religio, nec tantum in Hebræos, sed etiam in Phœnices & Arabes hæc traditio insevit. Reliquæ gentes tam mandatum quam factum irrident; & Deo minime afferunt convenire, ut Salvatoris benignitas plagis infantium delectetur, & immeritos eos in ipso vitæ initio periculo mortis addicat. Hoc de bono Domino sentire, qui neminem vult perire, absurdum & irrationabile judicant. Nec tamen eis omnia reliqua sacrificia sunt horrori; sed in multis naturalem legem sequentes, expiationum retinent instrumenta, & immolant victimas, & incendunt adipes, & cum odoramentis & libaminibus fundunt coram Deo vota & preces. Legimus Job Dei testimonio approbatum, jugibus sacrificiis occupatum; nec legimus circumcisum. Et poterant esse eo tempora diversis in locis multi viri insignes, qui justitiæ Dei subjecti, hoc signo carebant; licet filios Esau & Ismael putandum sit hujus traditionis non fuisse expertes. Verum cum opus istud & antiquitas commendet & jubentis auctoritas, inquirenda est tanti mysterii ratio, quæ Abrahæ specialiter & semini ejus tanto pondera mandata est, ut quisquis in illa gente hujus signi careret differentia, Ethnicus non Judæus reputaretur, & a titulo filiorum Israel abraderetur proscriptus. Hoc cum octava die jussum sit celebrari, & nomen circumcisto aptari; intimatum est his qui digni sanctorum consortio censebantur quod eorum nomina scriberentur in cælis, & æternæ beatitudinis quam post vitæ hujus septimanam octava consequitur, heredes fierent & consortes, quicumque vitæ innocentia & cœlibatus sanctimonia sese Domino consecrassent.

Tenera itaque Infantia hujusmodi erat imbuenda doctrina; & ante concupiscibiles motus, quos peccatum meruerat, miserabili pœnæ, & inevitabili vindictæ etiam in parvulis adhibenda erat severitas; & antequam ebulliret sartago libidinum, provisum est ventilabrum, quo refrigerari posset, & exstingui depopulatricis flammæ vagus ardor, & universa perlustrans incendium. Ideoque dolor voluptati, & sanguini delectationis sanguis tormenti opponebatur; ut in primis elementis discerent parvuli semper propriæ memores sectionis contraria curare contrariis, & ad cohibendos refrenandosque turpitudinum appetitus, necessarium esse sale corrosorio carnis perfricare pruritus, & semper recrudescentes desiccare putredines. Ad hoc corpus suum mortificabat Apostolus, non tantum circumcidens illud seminarium membrum, sed totum se crucifigens, & omnibus extraordinariis motibus opponens cauterium, usque adeo corpus suum redigens in servitutem ut diceret: Vivo autem jam non ego, vivit vero in me Christus. Cujus facti æmulatores erubescimus in pudendis: & detecto sectoque confusionis operculo, quamvis conscientia testis semper nobis exponat scaturientes intus peccati insidias, nec internum vitare possimus judicium; viriliter tamen standum est, & rationis auctoritate increpandi sunt titillatorii sensus, & summopere vigilandum est ne sequatur assensus. Intra nos pudor iste aboleri omnino non potest; quia nec totum hoc membrum, sed anterior ejus portio jussa est circumcidi. Res sane maxima est, si non egrediatur foras hujus contagio corruptelæ, & insaniens bestia corrupti anhelitus, catenis ferreis in ultimis animæ recessibus alligetur, intusque fractis dentibus seipsam concupiscentia captiva mastiget & corrodat. Manet itaque erubescentia propter sensum; ut qui in agone contendit, sciens circumcisionis mysterium, ab omnibus se abstineat quæ possunt huic flammæ ministrare fomentum. Nec tamen peremtoria est contendentibus, sed probatoria hujus sensualitatis colluctatio tam veterna: sed institutum est certamen inter spiritum & carnem, ut victor homo peccati & pœnæ, post triumphos solennes coronetur in gloria, sine infestationibus deinceps, liber a peccato & pœna.

Hanc verecundiam post prævaricationem, vanitati subjecta, non volens anima pertulit, & vim sustinet inquietudine perurgente, & involuntariis motibus fatigata, infelicitatis suæ deplorat miseriam, liberari de corpore mortis hujus desiderans, & pacifici tranquillique status a Deo postulat libertatem. Quotidiano sane conflictu spiritus & caro luctantur, & causatur ratio adversus domesticum malum; quod ita intra se exerceat regnum, quasi natura sit vitium, & secum traxerit creatio prima peccatum. Hoc utique prima non sentit conditio, sed secutum est transgressorem supplicium, & adhæ-

adhæsit individua pœnæ peccato; de quo erubescent quicumque mundo corde regem in decore suo videre desiderant. Quis in tam assiduis illusionibus non confundatur? Quis non in tantis contumeliis erubescat? Fomes quippe hujus mali intus in tenebrosis recessibus latitans, ut viderit animam alias occupatam, & minus ad sui circumspectionem sollicitam; irruptionibus vehementibus erumpit, blanditiis venena supponens, pudicitiæ puritatem inopinatis invadit assultibus. Ideoque pudibundus homo nuditatem suam operit, & fœditatem confusus occultat. His redivivis vulneribus semper hac sanie illitis necessaria est per omnem hujus vitæ septimanam jugis resecatio putredinum, & continua circumcisio cicatricum. Et in ceteris quidem membra omnia imperio rationis obediunt, & arbitrii retinent libertatem: hic vero ubi Babyloniæ fornax exarserit, & quasi pice & naphtha conspersi libidinum ebullierint appetitus, inflammata caro libertatis privatur honore; in tantum ut rebellia membra velit nolit in motus nefarios audacter exsurgant.

Præcedebant olim integumenta rerum significantia abolitionem peccati, & ad perfectionem inchoata tendebant. Nec hoc sacramentum consuetudini antiquæ subtrahere voluit Christus, & licet non esset in hoc tempore necessarium, tamen ne antiqua religio prorsus reproba videretur, in se voluit circumcisionis aptare signaculum. Sane originale peccatum quod a primis patribus in totam generis hujus successionem defluxit, omni tempore aliquibus remediis oportuit expiari; licet vim plenam significantia non habuerint, donec ad rem ipsam ventum est, quæ figurarum operiebatur velamine. Et licet sacramentorum arcana omnibus non paterent, virtus tamen & effectus eorum ignorari non poterat; quia ab Adam usque ad Noe sacrificia Deo constat fuisse accepta, quæ usque ad illud tempus sine legis distinctione divinitus inspirata institutione primi hominis celebrarent. Illa vero sacrificia aut in animalium sanguine, aut aliarum oblationum incensionibus agebantur; non quod fumo aut mortibus pecudum delectaretur Deus, sed ut intelligeretur immutabile judicium & prolata ab initio sententia in peccatum.

Immutabile decretum ab æterna lege exierat, concupiscentia affligi, & morte peccatorem puniri: nec poterat plagis exterioribus remedium aliquod subvenire, quin stimulus carnis sine ulla exceptione colaphizaret infirmum, & usque ad dissolutionem mors importuna persequeretur captivum. Et mors quidem carnis concupiscentiarum intersecabat ludibria, nec poterat ultra peccare illud quod erat putredini ac dissolutioni prædestinatum & datum; sed supererat post mortem carnis animæ labor, & afflictio spiritus: nec poterat ulla ratione illa absolvi damnatio, nisi morti omnium vita omnium subveniret, & pro generali morbo gratia Dei singulare propinaret antidotum. Hoc antiquum redemtionis nostræ consilium sanctis patribus revelavit Deus, voluitque ut paulatim assuescerent homines passioni; & morti necessariæ, voluntariæ mortis opponerent libamentum, & pœnam in medelam, & supplicium in remedium commutarent.

Hujus oblationis doctrinam sacrificia continebant antiqua: & incensiones & mortes hujus consummationis gratiam præsignabant. Propter hoc cum jam fidei tempora propinquarent, imperata est circumcisio; & pars illa corporis in qua est voluptatum seminarium & libidinis officina jussa in parvulis amputari, ut proprii primitias sanguinis, ei qui totum sanguinem suum oblaturus erat, offerrent, & communia singulorum sacrificia singulare præcederent holocaustum. Ubi vero Christus Dominus venit, de quo in capite libri scriptum erat, ut in morte sua Patris voluntatem impleret, cessarunt sacrificia; nec jam truncationem præputii evangelium imperavit, sed circumcisionem cordis, & omnem tam membrorum quam affectionum petulantiam gladio spiritus resecari immutabili decreto mandavit. Et tantæ dignitatis illa una redemtoris nostri fuit oblatio, ut una ad tollenda mundi peccata sufficeret; qui tanta auctoritate in sancta introivit in sanguine proprio, ut deinceps nulla supplicantium postulatio sanguine indigeret alieno. A diebus igitur visitationis nostræ regnum cælorum vim patitur, nec jam in exspoliatione carnis circumcisio agitur, sed Spiritus sancti virtute vetustatis antiquæ sanies expurgatur.

DE STELLA ET MAGIS, ET INNOCENTIUM MORTE.

NATO in Bethleem Salvatore, audita est in Effrata ejus in terris præsentia, & usque ad silvas campos que gentium novæ hujus nativitatis est fama porrecta: in Judæa a pastoribus & angelis primo sunt hæc gaudia celebrata, nec multo post Arabum fines hujus rei notitia penetravit, & incolis Sabba præclari stella luminis cælestis ortum numinis novis splendoribus indicavit. Erant in illis regionibus viri siderum inspectionibus assueti, qui arte mathematica vim discursumque noverant planetarum; quia ex elementorum natura rationem temporum metientes, astrorum ministeria certis experimentis propriis didicerant effectibus assignata. Hi ex vaticiniis Balaam olim audierant, stellam oriri in Jacob, & hominem in Israel, cujus fortitudo quasi rhinocerotis, ad quem in trieribus de Italia venirent, qui superarent Assyrios, & vastarent Hebræos, quo tempore nec in Jacob idolum, nec in Israel simulacrum esset.

Diu homines illi hujus prophetiæ proventum exspectaverant, & ubi venit plenitudo temporis, orto repente novo sidere, ad antiqua recurrentes volumina, tam testimonio muniti quam signo, dromadis invecti in Judæam stella duce perveniunt. Nec potuere Palæstinæ incolas latere

latere tanti nominis personæ; sed ubi auditum est quod stellam indicem nati in Bethleem parvuli sequerentur, Herodi novi regis inquisitio nunciatur. Evocatis itaque Magis, rei hujus ordinem cum omni diligentia sciscitatur. Audit natum in Bethleem esse parvulum, quem profitentes regem & Deum, qui de Sabba venerant, adorare & venerari festinant: intimatum est ei quod ab antiquis temporibus Moabites propheta, licet gentilis, prædixerat: & contulit cum litteris gentium, sanctorum vaticinia prophetarum quorum scripta per omne sabbatum legebantur; de quibus nulla in populo Judæorum ambiguitas erat, quin rata essent, quæ illi vel asseruissent præterita, vel prædixissent futura: a fortitudine ejus qui quasi unicornis obvios penetraret, in cujus obsequium ultrices de Italia trieres in Judææ terminos adventarent, & usque ad finem mundi dilatarent imperium, anxius expavit & timuit.

Conturbabat quoque aliud quod in Michæa scriptum est testimonium: Quoniam de Bethleem quæ est Effrata, egrederetur parvulus, qui Dominator esset in Israel, cujus egressus esset ab initio a diebus æternitatis. Cumque ea quæ domestici codices continebant, cum his quæ ab alienigenis dicebantur, intelligeret convenire; divinis tentans reluctari consiliis, simulat perfidus religionis assensum, promittens Magis sese ad adorandum parvulum cum omni devotione illico adfuturum, cum per revertentes certitudinem de puero accepisset. Turbatur cum Rege maligno Hierosolyma, non lætatur: expavescit & tabescit, & negare erubescit quod scriptura testatur. Nec minus horrendum scribarum sacrilegium, quam Herodis impietas: quia proprio Judæi abutentes privilegio, cum visitatioin divinæ invenirentur ingrati, causam sibi cum Herode fecere communem; cum hinc & inde impietas & infidelitas adversus Dominum & Christum ejus fremerent, & pariter in ejus odio consentirent. Ecce alienigenæ a fluminibus Æthiopiæ ad parvulum Christum supplices veniunt, & filii dispersorum deferunt munera; accedunt qui longe erant, & qui prope recedunt; in loco humili & supellectile vili Rex regum & Dominus dominantium invenitur, cognoscitur, & ab aliis adoratur.

Quia vero neminem in conspectu Dei apparere vacuum antiqua lex edocet; prævaricatoribus legis abeuntibus vacuis, primitiæ gentium sacramentalia munera proferunt de thesauris, & Domino aurum & odoramenta præsentant; profitentes ex ratione munerum de eo quem adorabant quid crederent, quid sentirent. In auro regem, in ture sacerdotem, in myrrha incorruptibilem, quamvis passibilem profitentur. Oblatio ista incarnati Verbi & exponit mysteria, & brevi subtilique indicio utriusque naturæ humanæ divinæque exprimit unitatem, quod proprium est unicuique singulatim distinguens. Nam Deo patri cujus regnum & imperium suis mundum replet splendoribus, in odorem suavitatis summus sacerdos & pontifex Christus se obtulit; cujus caro passionis cremata carbonibus, incensionis suæ fragrantiam transmisit ad cælos, & usque hodie odor ille suavissimus in terrestri cælestique Ecclesia indeficiens perseverat. Quod autem passibilitas quam obediens Deo voluntarie suscepit, incorruptione firmata sit; virtus myrrhæ obvians corruptelæ suo probat effectu, & visibilium ratione munerum immortalitatis solidæ constat evidens argumentum.

Adorato Domino Magi hilares alio tramite in suam patriam revertuntur: quia necesse est, ut qui corde credunt ad justitiam, ore etiam confessi sint ad salutem, deinde vias eligant arctiores, & se districtioribus mandatis obligent: quoniam per vias latas, descensusque præcipites itur ad inferos, per artas vero & difficiles reditur ad superos. Propter verba labiorum Dei religiosus quisque vias duras ingreditur, & jugulator voluptatum, stantem ex diverso hostem securus aggreditur. Arta via est castitas, trames strictus humilitas; jejunio affligi, & carnem in servitutem redigere, scopulosæ sunt semitæ: sed ad patriam superiorem non nisi per meatus difficiles armati milites revertuntur. Non est tutus ad Herodem regressus, nec expedit cum his qui oderunt Deum fœdera jungere: nec de religione eum malignantibus inire consilia, quorum familiaritas infantiam Christi studiose persequitur; & antequam formetur Christus in nobis, in ipso piæ conversationis initio, ut exstinguatur spiritus, & suffocetur vita justitiæ, penitus elaborat.

Delusum se Herodes conqueritur, cum Magos alias comperit divertisse: quia molestissimum est principi tenebrarum cum excogitatis laqueis tentatos quoslibet noverit evasisse; & acriori inflammatus rabie, in neces innocentium debacchatur. Sic sanctorum persecutionibus tyrannus crudelis illuditur, qui dum putat perdere quos occidit, melioris vitæ statum eis procurat: & quod ille in perditionem molitur, hi utuntur pro beneficio, quibus lucra vitæ perpetuæ per hæc momentanea damna celeri compendio acquiruntur. Ecce parvuli isti, quos hostis naturæ, pietatis inimicus; bestialis sævitiæ, inauditæ crudelitatis monstrum Herodes occidit, subito fiunt martyres, & dum vice Christi, & pro Christo avulsi, a matrum uberibus detruncantur, testimonium quod nondum poterant sermone, perhibent passione; & sufficit causa testimonio, licet nondum eloquio distinguatur. Illico spiritus infantilis vasculi receptaculum deserens, jam non tenelli corporis ætatisque novitiæ tempore tenetur: sed ab illis infantilibus coagulis anima expedita, adepta rationis & intellectus plenitudinem in occursum Christi festinat, a quo militiæ suæ quærens stipendium, ad lucis & pacis æternæ præmittitur gaudia; & Epiphaniæ solennia in cælestibus celebrat, nec in stellæ alicujus lumine, sed in ipsa claritate divinæ præsentiæ gloriatur.

Acta est nativitatis solennitas sursum jubilantibus angelis, deorsum ex ore infantium & lactentium laus est perfecta, resonantibus usque ad cælos victoriæ tubis; & versus est parvulorum vagitus in gaudium, & luctus in jubilum, sequente non stellam, sed agnum exercitu innocentium, & bajulante gloriosissimi triumphi solenne vexillum. Nec potuit mundus interficere nuper agonem ingressum infantilem exercitum; & pedes qui nondum lutum calcaverant, urgens citatusque transitus non est passus ullis sordibus inquinari; sed in ipso vitæ initio tota illa innocua

nocua phalanx, fine ullo integritatis detrimento, ad folidioris vitæ translata eſt gloriam. Et quæ exſpectari poterat annorum elapſu rationis diſcretio; repente nullis jam ætate illa temporibus ſubjecta, omnis conſummationis reperit finem, & caſuum accidentium mutabilitates evaſit. Evigilaverunt ſenſus quos ſopor infantiæ opprimebat; diſploſiſque palpebris intuiti lucem, in momento aſſecuti ſunt, quæ pacificis & mundo corde debetur, beatitudinem: & aſcendentes per omnium virtutum gradus fine doctrinæ humanæ exercitio cumulatam invenere menſuram; ita ut in ordine ſanctorum protomartyres primum habeant locum, & ſecretorum conſcii divinorum, propinquitate familiariſſima clementiam Dei pro noſtris exorent laboribus; quos uſque hodie funeſtus Herodes perſequitur, quorum ſanguine & morte diabolus delectatur. Hi itaque a cunabulis in cælum tranſlati, facti ſunt ſuperni capitolii ſenatores & judices, nonnullis veniam obtinentes immeritis; aſſiſtuntque miſerationibus & ultionibus divinis, ſed ſæpius agni, quem quocumque ierit, proſequuntur, manſuetudine, quam ira vel furore utuntur. Hi nuper cruore lacteo loti, primitias baptiſmi martyrio conſecrarunt, tradentes poſteris formam, ubi neceſſitatis articulus excluſerit moram; non minus ad lavacrum animæ ſanguinem efficacem, quam ſanctificatas verbis ſolemnibus aquas; maxime cum nec ſanguis hoc elemento careat, ſed aquarum motu per totum corporis alveum fluat. Spiritus vero ſanctus & aquis & ſanguini ſuperfertur, qui ſubjectos ſibi fovet & abluit; quo baptizante idem occiſio quod merſio operatur, qua exſtinctam peccati vitam virtutemque emortuam utriuſque rei continet ſacramentum. Ipſe enim eſt qui vel hoc vel alio modo quicumque eſt ille modus baptizat, & ad idem refertur quod pura fide agitur per Chriſtum Dominum noſtrum.

DE BAPTISMO CHRISTI,
ET MANIFESTATIONE TRINITATIS.

NON ſatis eſt quod Angeli locuti ſunt paſtoribus, quod apparuit ſtella regibus, quod nativitati, & perſonæ, & loco conſona Prophetarum oracula, perfidæ gentis indicio, Chriſto perhibentia teſtimonium, in unam convenere ſententiam: ſublimius & perfectius teſtimonium profertur divinitus, & ipſe Pater inviſibilis auditur, & aures humanas omnipotentis Dei præclara vox penetrat, & inaudita a ſæculo fidei ſpecies declaratur. Veniebat Chriſtus ad baptiſmum Joannis, non egens lavacro, in quo peccatum non erat, ſed ut ſacramento perennis daretur auctoritas, & tanti virtutem operis nulla perſonarum acceptio commendaret: quoniam remiſſio peccatorum, ſive per baptiſmum, ſive per alia ſacramenta donetur, proprie Spiritus ſancti eſt, & ipſi ſoli hujus efficientiæ privilegium manet. Verborum ſolennitas, & ſacri invocatio nominis, & ſigna inſtitutionibus Apoſtolicis ſacerdotum miniſteriis attributa, viſibile celebrant ſacramentum: rem vero ipſam Spiritus ſanctus format & efficit, & conſecrationibus viſibilibus inviſibiliter manum totius bonitatis auctor apponit, & plenitudinem gratiæ unctionis divinæ pinguedo, ſanctificationibus officialibus infundit, & rem ſacramenti conſummat & perficit.

Si in Petri vel Pauli nomine baptiſmi gratia donaretur, poſſet alius alio videri ſublimior: & ſecundum miniſtrorum merita hæc ſingularis gratia æſtimari, ut melior eſſet baptiſmus ejus quis ſanctior videretur, & indignior eſſet qui ab eo acciperetur, quem non amplior æſtimatio commendaret. Hæc & in alia ſacramenta transferretur injuria, ut non in eis unitas, ſed diverſitas haberetur; ſi cenſerentur a melioribus fieri meliora, & minus haberent utilitatis & ponderis quæ fierent ab indignis. Sic euchariſtia una, alia melior; & baptiſmus, pro miniſterio vel melior vel deterior crederetur. Abſit hoc a fide catholica, abſit a religione Chriſtiana tantæ corruptionis fermentum. Una nobis fides, unus Dominus, unum baptiſma: quod ſi ab indigno forte fuerit conſecratum, non audet juſtus iterare vel corrigere quod ſemel eſt factum: quia per quemcumque fiat, idem eſt; nec hoc privilegium meritis eſt datum, ſed gratiæ; & proprie ſibi omnipotentia Dei retinet hunc effectum. Neque enim Paulus pro nobis crucifixus eſt, aut nos gloriamur in Paulo, ſed in Cruce Domini gloriamur; cujus virtus omnia peragit ſacramenta, ſine quo ſigno nihil eſt ſanctum, neque aliqua conſecratio meretur effectum. Hinc omnium ſanctificationum exſurgit ſublimitas & profundum, & longe lateque plenitudo diffunditur gratiarum.

Quod ne ulla præſumtio ſibi doni hujus in poſterum gloriam vendicaret, in hoc ſicut & in aliis, Domini noſtri Eccleſiæ ſuæ providit benignitas, ut ipſe baptizaretur a ſervo: ne conſervi conſervorum miniſterium detrectarent, vel aliquis cuiquam in hoc opere præferatur; quoniam ſive Judas ſive Paulus baptizet; Chriſtus peccatum lavat, abſolvit, & delet. Sic Rachel & Lia, Balam & Zelpham maritis accommodant, & liberos accipiunt ex uteris ancillarum. Scribæ & Phariſæi in cathedra Moyſi ſedentes, dum agunt quæ ad cathedram pertinent, per omnia plenitudine poteſtatis utuntur; & officium, non vita tantis effectibus honoratur. Obediunt dæmones exorciſtis: Chriſtum, inquiunt, ſcimus, & Paulum novimus, & in nomine Chriſti quem Paulus prædicat, adjurati, egredimur: vos autem penitus ignoramus. Ecce in nomine ſuo nihil quæſtuarii peragunt exorciſtæ, nec ſe eis deferre ipſi dæmones profitentur, ſed nomen Chriſti etiam per lucrorum ſectatores ſuæ gloriæ retinet poteſtatem, & fiunt in talibus cauſis miniſtri mercenarii, ſicut naves onerariæ, quæ per pelagus evehunt inſtitores, quarum rectores potius eorum quos ducunt, pecuniis

cuniis inhiant quam saluti. Et tamen mare sæculi hujus necessarios habet hujusmodi transvectores: alioqui cessabunt commercia, nec ex transmarinorum copia aliorum inopia habebit subsidium, nec occurrent sibi solatia regionum, si vehicula tollantur de invio, & pelagus immeabile relinquatur. Bonis quippe sæpe malorum ministeria suffragantur. Supponit itaque cervicem sanctam manibus hominis humilitas redemptoris, & licet plenam non habeat virtutem, suscipit tamen Christus baptisma Joannis. Præparabat viam Domino Joannes lavando exterius corpora; ut præcederet exterius lavacrum secuturum baptisma, in quo conferretur animarum ablutio, & peccatorum remissio. Præcessit quod erat ex parte, ut consummatio sequeretur.

Horret tamen Joannes, & acellve sibi esse sacrum Christi caput non patitur: quia majorem a minore benedici antiquis regulis refragatur, & criminalis ei visa est usurpatio potestatis. De plenitudine Christi omnes accepisse, & seipsum cum ceteris prædicarat Baptista; ideoque Deo hominem manus imponere judicabat temerarium, & lavare eum in quo non erat peccatum, æstimabat superfluum. Se ad solvendam calceamenti hujus corrigiam confessus indignum, formidabat exhibere prælarum, si ipse in magistro sine causa tentaret hoc agere, quod ab ipso suscipere necessarium dignoscebat. Ideoque tremebundus, humili excusatione postulanti ministerium negat assensum; non quod obedientiam detrahat imperanti, sed quod judicio suo servo subdi, non competat majestati. Tu, inquit, venis ad me, & a te debeo baptizari? Cui Dominus: Sine modo: sic enim decet nos omnem complere justitiam. Joannis humilitas non arguitur; nec vituperabile visum est Christo simplicitatis diffugium, quod reverentia, non importunitas suggerebat. In hoc igitur omnem impleri justitiam asseverat, si doctrinam præcedat exemplum, & honore se invicem præveniant, qui majorem & qui minorem obtinent locum; & qui major est, fiat minor, & præcessor sicut ministrator: si in unitate sacramentorum omnes simul conveniant, si pacis ecclesiasticæ fœdera non disrumpant.

Baptizatur Christus, nec ultra Jordanis retrorsum convertitur; aruerunt unctiones, Judaicæ ceremoniæ putruerunt; perpetuo lapsu baptismi gratia emanat ad posteros, nec ulla vetustate siccatur. Adesse se tantis mysteriis & præsentiam suam dignosci, dignata est sempiterna divinitas; cælisque apertis in specie columbæ Spiritus sanctus ibi seipsum ostendens, & intelligi voluit & videri; & quietissimo elapsu adveniens, super Christum quievit & mansit. Acceperat quippe familiare super hoc ab eodem Spiritu Joannes responsum: quia super quem Spiritum sanctum sub hac specie videret, ipse esset apud quem baptismi maneret auctoritas, qui mundi peccata tolleret, qui solus a nullo sanctificatus & cuncta sanctificans, non tam interesset sanctificationibus & sacramentis omnibus, quam patraret. Sed & vox Patris audita est cælitus: Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui, ipsum audite.

Hucusque Domine sancte Pater non audivimus te loquentem, qui multifarie olim patribus locutus es in Prophetis, & per Angelos sanctos quibus ad diversa sæpe mysteria a te legatio est injuncta. Teipsum non ita ante hoc tempus locutum audivimus, ut personaliter tibi assignetur locutio quam proferres. Hanc vocem a paternitate tua delatam nemo est qui ambigat; non est qui sibi hoc verbum audeat arrogare, non est in cælestibus agminibus qui Dominum Jesum, suum audeat filium nominare. Certe tibi soli nota est Trinitas; & solus Pater scit Filium, Patremque novit Filius, nec a quoquam nisi eo revelante est cognitus. In hac divini magisterii schola Pater est qui docet & instruit, Filius qui arcana Dei nobis revelat & aperit, Spiritus sanctus qui nos replet & imbuit. A Patre potentiam, a Filio sapientiam, a Spiritu sancto accipimus innocentiam. Pater eligit, Filius diligit, Spiritus sanctus conjungit & unit. A Patre nobis datur æternitas, a Filio imaginis ejus conformitas, & a Spiritu sancto integritas & libertas. In Patre sumus, in Filio vivimus, in Spiritu sancto movemur & proficimus. Convenerunt simul sempiterna divinitas & temporalis humanitas; & eo tenore utriusque naturæ facta est unitas, ut impossibile sit quod junctum est ab invicem separari, sed verbum & caro sic sunt una essentia, ut perfectam & integram sincera conjunctio faciat unitatem. Nec injuria est, sed gratia Dei, si quod minus videtur, digniori jungatur; cum inferior natura contumeliam probrumque peccati non contrahat; nec est minoratio majestatis, provectio paupertatis; nec altitudinem Dei in aliquo humilitas dispensatoria dehonestat.

Hoc testimonium auditum est, quia Filius Dei est quem Joannes tenet in manibus, verus homo, verus Deus, unicus Patris, in sua natura invisibilis, in nostra visibilis; ut fide & experimento fulciatur doctrina, dum & visu & intellectu incarnati Verbi notitiam assequatur. Dilectus a Patre immeritos nos dilexit, ultro visitationis suæ nobis beneficium largitus est, ultro sanavit, ultro curavit, ultro libertate donavit. Etiam ingratos prosequitur hic amor & revocat: neque tunc odit, cum corripit & flagellat; usque ad mortem Christum duxit dilectio, & resurgens a mortuis caros habet, quibus tantæ caritatis affectum ostendit. Duo grata vocabula, filius & dilectus, ipso Deo dictante nostris sensibus imprimuntur; ut communio nominum nos associet collegio munerum, & tantæ dulcedinis nomina nostrum emolliant animum, accendantque devotionis affectum. Per omnia sibi Pater in Filio complacuit, nec ulla in eo serpentis sunt reperta vestigia, nec sacerdotii ejus pœnituit Deum: quoniam sacrificium quod in Cruce obtulit, sic in beneplacito Dei constat acceptabile, & perpetua virtute consistit, ut non minus hodie in conspectu Patris oblatio illa sit efficax, quam ea die qua de saucio latere sanguis & aqua exivit, & semper reservatæ in corpore plagæ salutis humanæ exigant pretium, & obedientiæ donativum requirant.

Huic dilecto Filio tuo tu Domine nos præcipis obedire. Loquere igitur Domine, quia audit servus tuus. Auditui meo dabis gaudium & lætitiam,

titiam, doctrinam tuam amplector : ſuave eſt mihi eloquium tuum, vivus & efficax ſermo tuus, ancipiti gladio penetrabilior uſque ad diviſionem ſpiritus & animæ meæ attingens, carnales & ſpiritales intra me ſeparat & ſequeſtrat affectus; & a vilibus pretioſa diſtinguens, quaſi flagello de funiculis contexto, de meo interiori templo quod tu inhabitas, omnem nundinationem expellit, nec patitur in atriis tuis mercimonia columbarum, ſed a ſanctuario gratiæ tuæ omnem venalitatem excludit. Audio te cum iraſceris, audio cum miſereris; ſive parcis, ſive flagellas, juſtum & bonum te prædico; In ira te ſupplico, in clementia gratias ago, nec ſanctis ſermonibus contradico. Loquere, magiſter bone, libenter te audio, & cum adverſaris mihi, etiam in plagis & doloribus intelligo diſciplinam : nec latet me te docente, ad ſiccandas corruptionum mearum putredines prodeſſe cauterium, & mundare cicatrices veteres ſal diſciplinæ tuæ Evangelio tuo medente infuſum. Præcipis ut infundam corrupto pulmoni hyſſopum, & ſpiritus tui ſuavitate epota, totius malignitatis inflatio detumeſcat. A te, Deus bone, humilitatem diſcentes, quaſi manſueta animalia quieto greſſu te bajulamus ſeſſorem; nequaquam ſub hoc onere laſſitudinem, ſed quietem inventuri : quia jugum tuum non eſt grave, ſed leve : & lex tua, & teſtimonia juſtitiæ præcepta, & timor & judicia delectabilium in ſe rerum continent ſacramenta. Lex tua docet vitare peccatum, & corripit tranſgreſſores : & ut lotis mundiſque pedibus in via immaculata incedant, omnia præmonſtrat offendicula, & inſinuat diverticula, quibus periculoſi tranſitus evitentur; nihil impoſſibile, nihil jubet auſterum. In quibuſdam per legem tuam promiſſa præmia nos invitant; in multis pœnæ propoſitæ, & ſupplicia vel damna territos animos a ſcelerum retrahunt appetitu : neque lex tua ſcripta a lege naturali in aliquo diſſonat, ſed reprobatio mali, & electio boni ſic animæ rationali infixa ſunt divinitus, ut de hoc nemo recte cauſetur : quia nulli ad harum rerum perſecutionem deeſt ſcientia ſive potentia; quia & quod agendum eſt, ſcimus : & quod ſcimus, facere poſſumus.

Quod ſi impoſſibilia eſſent præcepta tua, vel tantis difficultatibus onerata, vel voluntas tua ſic abdita, ut non poſſet intelligi, quid a nobis tua expeteret altitudo, licet invitus nemo peccet; poſſet tamen ex multis excuſare delictum, niſi nobis & moderatio mandati, & veritatis cognitio, & agendorum diſtinctio auctoritate cognoſcibili providiſſent : & ſimul ſe complecterentur poſſibilitas & facilitas, ſcientia & poteſtas. Præcipis mihi Domine Deus, ut diligam te; hoc & poſſum & debeo : & totum me & interius tibi eſſe jubes obnoxium; de proximo jubes, ut ad meam eum menſuram complectar. Gratias ago tibi clementiſſime Deus, quia quod quæris a me prius ipſe donaſti : & quomodo tu me dilexeris, ſi linguis hominum & angelorum loquar, nec digne poſſum eloqui, nec univerſa complecti, quæ mihi gratiæ tuæ contulit amplitudo. Juſtum eſt Domine ut diligamus te; quia & ipſe nos diligis : & iniquum omnino eſt, ut te in aliquo dilecti tui offendant. Vere hoc mandatum legem complectitur & prophetas, & in hoc verbo omnium ſcripturarum volumina coartantur. Hoc natura, hoc ratio, hoc Domine verbi tui clamat auctoritas; hoc ex ore tuo audivimus; hic invenit conſummationem omnis religio; primum eſt hoc mandatum & ultimum; hoc in libro vitæ conſcriptum, indeficientem & hominibus & angelis exhibet lectionem.

Legat hic unum verbum, & in hoc mandato meditetur Chriſtiana religio, & inveniet ex hac ſcriptura omnium doctrinarum regulas emanaſſe : & hinc naſci, & huc reverti, quidquid eccleſiaſtica continet diſciplina, & in omnibus irritum eſſe & frivolum quidquid dilectio non confirmat. Non pertinet Domine ad te, nec de tuis eſt qui te non diligit : nec diligit te, qui ſcienter offendit. Dilectioni tuæ detrahit, qui terminos a te poſitos tranſit, & Evangelii tui decreta tranſgreditur & contemnit. Non amat te qui pecuniam diligit, tibi & mammonæ nemo ſimul deſervit. Non pertinent ad te ſpeciem pietatis habentes & negantes virtutem, nec militant tibi negotiorum hujus ſæculi trajectores; non audiunt te, ſed ſicut aſpis aures ſuas obturant, ne eorum corda verbum tuum penetret, quotquot peccato ſerviunt & voluptati, carnalium amatores. Lex tua Deus, Apoſtolorum & Martyrum teſtimonio confirmata; parvulis tuis pauperibus ſpiritu, quibus tibi regnum tuum dare complacuit, ſapientiam præſtitit; & lætificaverunt animas eorum juſtitiæ tuæ, in quibus per eamdem legem edocti vixerunt : & hoc dilectionis præceptum ita fidelium mentes illuminavit, ut in pace & ſanctimonia viventes, pacificis & mundis cordibus te viderent, & ſimul amor ſanctus & timor caſtus perſeverantibus tibi ſtudiis obedirent; uſque adeo tibi aſcenſionibus hujuſmodi propinquantes, ut fierent judiciorum tuorum conſcii, & per ipſos tua & nunc poſtmodum judicia exerceres. Præcepiſti Domine ut audiamus dilectum Filium tuum : gratias tibi agimus, quia nos ejus magiſterio commendaſti. Nos vero ex præcepto tuo ejus doctrinæ nos tradimus informandos; & inhærentes ei, libenter eum, duce Spiritu ſancto, omni tempore audiemus.

DE JEJUNIO
ET TENTATIONIBUS CHRISTI.

ANNO triceſimo carnis aſſumtæ, baptizato Domino in Jordane, poſtquam revelante Patre, quod filius Dei eſſet, innotuit; non jam conveniebat eum putari filium Joſeph, vel eſſe ſubditum illi. Nec tamen repente ad ſigna & miracula & doctrinam uſus eſt po-

eſt poteſtate , ſed interim auctoritatem continuit ; & antequam notum ſe faceret mundo , expoſuit ſe tentandum diabolo : non ut divinitatis integritas probaretur , ſed ut tentatoris confunderetur præſumtio ; dum fame & laſſitudine per jejunium veritas humanitatis pateret , quæ divinitati aſſociata , omnino peccati ſenſu & conſenſu careret . Hac ætate tempus doctrinæ inſinuatum eſt rationabile , & ante has metas perperam invadendi magiſterium data eſt forma : quia non competit annis impubibus ſedere in cathedra , & in primogenitis boum lege aratio eſt interdicta . Jam vero cum ætatis & temporis ratio conveniret , & ad obediendum verbo Chriſti mandatum cælitus advenisset : voluit tamen ſapientia Dei primo erudiendos informare exemplo , & contra tentamenta proponere documenta ; ut audiret & videret & ſentiret humana rationabilitas , quam inſuperabilis ſit victrixque peccati , ſi libertas arbitrii libero moderamine dirigatur .

Igitur deſertum Chriſtus ingreditur : ibi ſuo , id eſt , Spiritu ſancto duce & comite converſatur . Locus ſecretus eligitur ; quia ſolius Dei judicio jejunia ſunt agenda , & ſingulariter inſpectorem adjutoremque Deum volunt hæc habere certamina , neque in agonibus aliquibus periculoſius militatur . Nulli religionis exercitio fraudulentius inanis gloria adulatur , nulli virtuti favor ita blanditur . Jejuniorum ſudoribus laus importuna ſe ingerit : & ſubtiliſſimis aculeis penetrans animam , dum extollit , emollit ; & pungit , cum ungit . Virtutem in hypocriſin vertit , & ſimpliciter inchoata pervertit . Quaſi tinea quod integrum erat , rodit & occupat , & ſanctitatis fundamenta evellit & diſſipat . Subtiliſſimum malum , proprio laqueo hypocritam jugulat , & propriis armis ſanctitatem impugnat . Caſtigatio carnis ſpiritum inflat , & macies corporis extenuatum arrogantem impinguat . Contemtus venerationem venatur , fames & calamitas laudibus ſaturatur . Mens hoc veneno imbuta , in miſeriis deliciatur , & occupata hac ſcabie , in ulceribus gloriatur . Religio fit ſuperſtitio , & ſuccedit ei ambitio ſubornata . Exſtincto ſpiritu quatriduano cadaveri ſolæ ſuperſunt exuviæ , virtutis ſpecies exanimis & ſimulacrum ſanctitatis . Tanta eſt hypocritarum dementia , ut fœtoribus pro odoribus abutantur , & pretioſa vilia , & aſpera ſuavia arbitrentur ; & favorum ſapor omnium dulcedinum ſuperet condimenta , omniſque delira ſenſualitas contrariis delectetur . Propter hoc ſolitudo carens arbitris , & eremus aſſentatorum ſatellitio vacua a jejunante Chriſto eligitur , ne non cum carne & ſanguine , ſed cum ſpiritalibus nequitiis dimicetur , & amotis ruinarum occaſionibus homo cum diabolo colluctetur , & ſoli ſint in palæſtra Chriſtus & antichriſtus , Spiritus & antiſpiritus .

Neque putet homo ſe evaſiſſe pericula , cum in eremum venerit : quia quanto ſubtilius , tanto difficilius a tentatore invaditur , qui cogitationum foribus aſſidens , omnia virtutum germina in ipſo ortu ſtrangulare molitur . Imaginem Chriſti delere cupiens ; adulterinos colores naturali pulcritudini ſuperducit , claritatem ſpiritus interpolat & obnubit . Verum liberius anima expedita obviat impugnanti , ubi compedes impedimentorum defuerint , & aſpectus irritamenta non moverint : ſecuriorque eſt congreſſus , ubi ſingula non vellicant dimicantem , nec inebriant animum lenocinia voluptatum . Honeſtius cum ſpiritu quam cum carne luctamur : quia carnis complexus fœdas exhalans nebulas , eum qui ſibi adhæſerit aliqua ex parte contaminat : nec libidinum morſus quiſquam evaſit illæſus . Flatus ille peſtilens etiam longe poſitos inficit , & hoc certaminis genus fugam potius quam aſſultum requirit . Et quia ſolent oratione & jejunio dæmones edomari , munitio eremi cum hujuſmodi armatura exemplo magiſtri recipit Chriſtianos : quos etſi omnes diverſorium non excipiat loci ; animi tamen omnino neceſſaria eſt ſolitudo , ubi erecta ſpecula , mens ſibi inſopita provideat , & deterſa rubigine coruſcantibus armis importunum hoſtem terreat & repellat .

Jejuniis vitiorum ſentina ſiccatur , petulantia marcet , concupiſcentiæ languent , fugitivæ abeunt voluptates . Exſtinguitur ardentis Ætnæ incendium & flammivomi fornax Vulcani exſtincta intrinſecus , montes conterminos non adurit . Jejunium ſi diſcretione regatur ; omnem carnis rebellionem edomat , & tyrannidem gulæ ſpoliat & exarmat . Jejunium extraordinarios motus in cippo claudit & artat , & appetitus vagos diſtringit & ligat . Jejunium ſi humilitate ornetur ; ſervos Dei , mundi efficit contemtores . Jejunium carnes azymas mundat & ſolidat : & putredines quæ ex adipe prodeunt , conſumit & ſiccat . Jejunium ſcripturarum deliciis paſcitur , contemplatione reficitur , gratia ſtabilitur , cæleſti pane nutritur . Danieli interpretatio ſomniorum revelatur jejunio , & tres pueri de Babylonio illæſi egrediuntur incendio . Moyſes in monte quadraginta diebus cum Domino perſeverans ; & Dei familiare colloquium , & legis miniſterium jejunio promeretur . Helias quoque eodem dierum numero abſtinens in eremo converſatur .

Utilitas jejuniorum temporibus Chriſtianis clarius patuit , & a multis frequentata in plurimos ſe effudit . Quotquot viros virtutum vidimus , non ſine jejunio legimus aſcendiſſe : nec aliquid magnum moliti ſunt , niſi prius abſtinentia præceſſiſſet . Quotiens aliquid a Deo obtinere conati ſunt , jejuniis incubuere & lacrimis , & pernoctantes in orationibus , ciliciis carni hærentibus ſupplices beneficia poſtularunt . Nec defuit proventus , ubi ad pedes Dei ſacrificium contriti cordis offerens , ſe proſtravit humilitas ; ſed prope fuit invocantibus ſe Deus , & porrexit manum naufragis , & ſubvenit afflictis . Si Moyſen , & Aaron , & Samuelem hodie haberet Eccleſia , cum invocarent , exaudirentur : & orantibus Job , & Noe , & Daniele , populo parceretur . Rarus hodie Phinees , qui perfodiat impudicos : rarus Moyſes , qui occidat ſacrilegos : rarus Samuel , qui inobedientes lugeat : rarus Job , qui pro filiorum negligentia ſacrificium offerat : rarus Aaron , qui coram Pharaone comminationes divinas edicat : rarus Noe , qui his , quibus ſubmerſio imminet , arcam bitumine litam provideat . Flens cum Apoſtolo dico , inimicos Crucis qui terrena ſapiunt magiſtratus , quorum Deus venter eſt ; qui in his

quæ

quæ dicere nefas est, impudentes lætantur & gloriantur. Venerunt periculosa tempora quæ prædixit Apostolus; in quibus voluptatum amatores magis quam Dei, speciem pietatis habentes, virtutem vero abnegantes.

Inveniuntur præpositi innumerabiles, qui jejunia & orationes nec digito movent, in quorum manibus iniquitates sunt, & muneribus eorum dextra oneratur: frustra ab his quærantur miracula, frustra auxilia implorentur: non sunt idonei intercessores, Domini contemtores: nec convenienter ad placandum eum accedunt, nec conciliant quem offendunt. Efficax est oratio præcedente jejunio, & sacris studiis antecedentibus non patitur postulatio devota repulsam. Eligitur solitudo; ut soli Deo vacans anima cum in se per continentiam mactaverit voluptates, purgatis affectibus ad cælestia evolet; & videns Deum oret & adoret, & dulcedinis supernæ suavitatem prægustet.

Forma igitur jejuniorum proposita, fixoque exemplo, postquam quadraginta dierum abstinentiam Dominus consummavit, Satan cum esurientem videret, accessit. Retroactum tempus obtinuerat quies, & secum sub silentii fera opus illud eximium Salvator exegerat; modo oblata famis occasione tumultuator de latebris prodiens, foras egreditur, & subdola professione quasi compatiens ei, subvenire periclitanti naturæ hortatur: Si filius Dei es, dic ut lapides isti panes fiant. Nec vult fateri, nec præsumit diabolus diffiteri Christum filium Dei; sed dubie suspenseque consulens, tendiculas blandis innectit sermonibus, ut obaudientem sibi reddat obnoxium, & se de compassionis specie reddat acceptum.

Caro & lassitudo, & cetera hujusmodi hominem testabantur; virtutis integritas & vita carens omni peccato, perfectius et privilegium adscribebant, & divinitas potentissima ex ipsis effectibus negari non poterat. Fuerant & ante Christum viri insignes, prophetæ & sacerdotes: sed in peccatis concepti & nati, nec originali nec personali caruere delicto: & inventa est in omnibus vel ignorantia, vel insufficientia; in quibus erronei peccaverunt, & eguerunt misericordia Dei, per quam edocti & restituti gratias egerunt Deo, & ad plenitudinem justitiæ multum sibi deesse confessi sunt, & sperantes in Deo nullam sibi soliditatem attribuere præsumserunt. Non ita Christus in quo verbi carnisque sic convenit natura, ut nulla alteri ex altero injuria deveniret: quia in carne socia nullam divinitus maculam reperit, net secuta est, nec præcessit.

Hæc naturarum conjunctio diabolum excæcabat: quia impossibile ei videbatur vel quod esurire posset divinitas, vel quod tantæ tolerantiæ posset esse, tantæque potestatis corporalis humilitas. Duplicem itaque inquisitionem sinuosa calliditate orditur, ut de Christo utrum naturalis filius Dei sit, ipso respondente certitudinem habeat: ut cum Deum confessus se fuerit, absurdum videatur quod Deus esuriat, & in quamcumque partem se responsio verterit, necessitas conclusionis occurrat: Si filius Dei es, tibi non competit esurire. Quod si esuris, manifestum est te filium Dei non esse, quem violentia necessitatis communibus indigentiis intercludit. Succurre, inquit, necessitati si potes, alioqui deficies: & præsentes lapides in panis muta substantiam. Sic enim fiet ut evadas periculum; & si hoc potueris, probes te Deum. Non erat digna responsione quæstio malignantis; neque enim techinas diaboli Dominus ignorabat, sed divino cavillatori satisfecit eloquio, subtilissimo dogmate edocens corporis & animæ vitæ propriis alimoniis deberi subsidia, & cibum animæ, id est, verbum Dei eduliis corporalibus præponendum, & citius attentiusque menti providendum quam ventri.

Nec opus erat ut hoc facto insidiatori innotesceret Christus: quia nullo signo ejus poterat invidia commutari, cujus incorrigibilem iniquitatem desperatio sugillavit. Superfluum igitur erat ad suggestionem ejus ibi nulla profutura miracula operari; cum satis esset diligenter consideranti, quod esurientem cibi non superabat appetitus, & desiderii motus defectio non esset, sed virtus. In nullo Christum aliqua coegit aut dominata est ei necessitas; qui propriæ moderamine voluntatis disposuit & persolvit quod exegit humanitas. Sicut in ipsius voluntate fuit consecrare jejunium; ita & in potestate fuit tempore opportuno sumere cibum. Quod utique nec ministerio, nec consilio diaboli fuerat ordinandum; quia & abstinentiæ & refectionis penes ipsum erat & arbitrium & facultas. Itaque nihil certitudinis seductor extorsit, sed dubius incertusque dimissus est; nec obtinuit ut se proderet Christus miraculo, vel intemperanter ad cibum properans, obediret seductoris consilio: quasi tunc primum quid fieri oporteret data doctrina, acceptaque sententia.

Repulsus igitur auctoritate scripturæ, & propositi firmitate, defecit scrutinio: nec tamen alia aggredi via destitit, & falsatis argumentis prioribus alia subjiciens, quibus ab eo consentaneas sibi responsiones aliquas extorqueret, adjecit. Eo igitur supra templi pinnaculum constituto, quem gula non potuit, vana gloria subvertere nititur. A multis ambigitur utrum fuerit hæc translatio corporalis: & si de loco ad locum se Christus transferri permiserit, eo modo quo Abacuc de Judæa in Chaldæam delatus est; & Philippus de Azoto in occursum eunuchi, qui reversus de Hierusalem non intelligens Esaiam, codicem revolvebat. Sed quod corporaliter eum diabolus tulerit, videtur inconveniens: quod humeris ejus Salvator insederit, & pro vehiculo usus sit quem præcipitatorem sciebat; vel ei ferendum se commiserit, cujus insidias agnoscebat. Suo itaque spiritu eum credendum est ductum & in desertum, & super templum, ut utrobique eum diabolus assumeret ad tentandum.

Et localiter quidem in deserto prima fuit tentatio; sed ceteras eo modo circumduxit tentatoris astutia, vel circumduci passa est patientia Salvatoris, quo modo Ezechiel cum super fluvium Chobar sederet, Hierosolymam raptus in spiritu civitatem ædificat & metitur, & muros & templum instaurat. Hoc modo super culmen templi Christus erat in spiritu; sciens quid Antispiritus affectaret, & hosti se de vana gloria

gloria pulsaturo opportunitatem parabat. Hac igitur occasione loci hortatur & consulit, ut in urbe sancta & frequentia populorum quasi novus funambulus in excelso pendulus, se deorsum ad spectaculum vulgi jactet intrepidus; addens ex testimonio scripturæ angelorum affutura suffragia, quæ ruentem exciperent, & conservarent illæsum.

O execrabilis diaboli malitia, o stulta nequitia; o insensata versutia, o præsumtio excæcata. Putabat malignus quem gula non vicerat, vana gloria superari. Experientia quippe rerum didicerat, & in multis probaverat; vitiorum victores sæpe nugis laudationum corruptos, & cognatum propinquumque esse virtutibus malum adulationem: nec facile quemquam posse evadere, quin libenter assentatorum canticis porrigat aures, & laudatorum modulationibus delectetur. Et sicut rarus est, aut nullus qui de se mala dici æquanimiter ferat: ita rarus est, qui non bene de se velit sentiri, & se si recte vivit stantem in vitæ rectitudine non diligat æstimari. Quod si opera virtutum foras exierint, rarus est qui hominum judicia conspuat, & laudes humanas contemnat. Hoc generale malum in humano genere Satan putabat ex præcedentis occasione victoriæ suggerere Salvatori: ut popularibus laudibus vellet attolli, & facere sibi nomen juxta nomen magnorum qui sunt in terra, si geminato miraculo jejuniorum constantia innotesceret populo, & vectoribus angelis sine offendiculo sustentatus, se filium Dei tam potenti abstinentia, quam angelorum obedientia comprobaret.

Hujusmodi consiliis filios hominum Satan corrumpere consueverat, & robustis virilibusque animis etiam hujusmodi cogitatus immittit: & si ab ingressu mentis arceatur renitente consensu, aliquid tamen de spurcitia sua ibi evomens, abominationum horrore nauscare compellit. Sic, ut aliquid poeticum inseram, temulentus Cyclops illiciti conjugii appetitor, licet a Pallade repellatur, in gremio tamen ejus Erichthonium fundit; & incorrupta Minerva, superest tamen deforme monstrum, nec omnino affectata scelera in memoria moriuntur.

Non tentabis, inquit, Dominum Deum tuum. Hoc in Deuteronomio scriptum est: Ecce lex legi objicitur, & Satan auctoritate scripturæ abutens, malus legis interpres præcipitium quasi ex ratione mandati hortatur: sed intellectus fallax & falsus veritate sincera confunditur; & generali edicto interdictum ostenditur, ne dum patet in quibuslibet angustiis quilibet exitus, Deus ulla præsumtione tentetur. Alia explorator maligous argumenta conatur adducere; & ad summam cumulumque nequitiæ suæ, continentem & humilem oblata aggreditur potestate; & ostensa mundi hujus sublimitate & gloria (quasi indignum sit tantæ auctoritatis doctorem, & insignium operum patratorem, ignobili & contemtibili schemate obumbrari) & dominatione universorum usuque animum dignum honore sollicitat; & daturum se omnia pollicetur, si ei pro tanto munere gratias agat, & procidens adoret tanti culminis largitorem.

Solent viris virtutum hujusmodi præstigia se offerre, & testimonium religionis conscientia perhibente, cum ab aliis digni honoribus judicentur, facile acquiescunt: & tam proprio quam alieno fascinati judicio, a rectitudine corruunt, eversaque cathedra mentis, humo fractis cervicibus colliduntur: repenteque & subito quod multis erat partum sudoribus, ambitione irruente obliteratum est, & turbinis hujus impetu avulsum est, quidquid antiquæ religionis labor meruerat.

Malum hoc Adam in paradiso pulsavit & stravit; cum subjectionem quam Deo debebat fastidiens, appetiit dominatum; & cum vellet esse sicut Deus, sine Deo se vidit & novit: & conspectam carnis Evæ abhorruit fœditatem, quam licet operiret, manens tamen perpes ibi contumelia, stetit & adhæsit. Ad suasionem diaboli animam vanitati subjectam dejecit ambitio; poteratque exterminio ejus posteritas didicisse, quam misera mutatio fuit de deliciis ad spinas & tribulos emigrasse, & rastris ligonibusque avaritiam condemnatam. Huic malo restitit, & resistere nos salvator edocuit, ut soli Deo subjectus sit homo quantumcumque profecerit, ut in ipso, immo ipse sit substantia nostra; & pateat nobis, quod sicut peremtoria est altitudo quæsita, ita & periculosissima est oblata. Non quod potestas quæ ex Deo est sit damnabilis, aut ordinatio divina peccatorum sit obstetrix; sed quod excellentiam, *cujus* Spiritus sanctus auctor est, ita debet complecti humilitas, ut qui vocatus est superius, nesciat se sublimem, & per omnia agnoscat conditio conditorem, & gratia largitorem.

Gloriabantur aliquando discipuli, & complacebant sibi in miraculis, gratulabundi quod eis etiam dæmonia obedirent: sed repressa est, increpante Domino, simplicitatis eorum præsumtio: Videbam, inquit, Satanam tamquam fulgur descendentem de cælo. His *verbis* eorum animis intimans; quia ante hoc temporale initium ipse in principio, immo ipse principium exsistens apud Deum, ante hominis conditionem superbientis diaboli ruinam vidit, & affectatæ dominationis ambitionem, dejectionis ejus fuisse causam: nec in hoc gaudendum esse si quis prærogativa celsitudinis donaretur, sed hanc esse certam stabilemque veri gaudii metam, si vocatio nostra justificatione muniretur: & tunc demum ratum constare beatificationis proventum, si hujus ordinis scriptura in conspectu Dei indelebilis servaretur.

Hoc igitur attendentes, quod non in nobis quasi ex nobis sufficientes sumus, sed ex Domino sufficientia nostra est; & contentos solo Deo necesse est ei esse omnes acclives, cui totum debemus quod vivimus, quod movemur, quod sumus. Qui de plenitudine sua nobis interim prout cuique opus est, donationes partitur donec ad cumulum perveniat copia consummata; usque adeo conferta coagitataque mensura, ut nihil vel accedat amplius, vel recedat; sed in cognitione Dei certum finem stabilemque metam omnes & animæ & corporis obtineant appetitus. Frustra itaque regna hujus mundi transitoria & mutabilia, immutabili & æterno regi ostendit vel promittit diabolus; cum ipse dicat regnum suum de hoc mundo non esse: non quod creationem suam removens,

vens, dæmonum ſubjecerit poteſtati; ſed quia in his qui amorem mundi Dei amori præponunt, non dignetur divinitas ſibi facere manſionem : & impoſſibile ſit eos a Deo regi, qui ſe diabolo tradiderunt : quia Chriſti & Belial nulla eſt participatio, nec aliqua juſtitiæ cum iniquitate poteſt eſſe communio.

Regnat ſane malignus ſpiritus in filiis diffidentiæ, ſed eo modo quo ſatellitiis perditorum hominum præeſt, quia in malitia potentiſſimus invenitur, & quia crudeliori tyrannide depopulare poteſt & conterere, quidquid ſibi invenerit obvium, & perſequi quod videt in fugam converſum. Regnum hoc non eſt naturæ, ſed malitiæ; perſecutio eſt, non defenſio : & tota hujus poteſtatis virtus in mortem damnationemque eorum qui ſub hoc principe militant, elaborat. Regnum hoc munitur vitiis, ambitur flagitiis : turres ejus ſunt crimina, arma quarumcumque turpitudinum molimina. Hujus regis telonarii ſunt pauperum oppreſſores; tribuni, ſeductores; præfecti, judiciorum perverſores. Cubicularii ejus ſunt quæſtuum aduncatores, mercimonii trajectores, ærarii ſacerdotes, nummularii doctores, conductitii defenſores, linguæ ſubdolæ vel conſilii locatores, venales auxiliarii, bilingues cauſidici, concinnatores mendacii, fabricatores peccati, veſtiti mollibus, amicti diſcoloribus. In domo hujus regis ſunt, qui paludamentis talaribus pavimenta verrentes, capillis muliebribus ſe in feminas transfigurant, & dignitatem virilem non ſine naturæ injuria dehoneſtant. In hoc regno ſunt quicumque veritatem Dei commutant in mendacium; quicumque quaſi in taberna vitiorum præcones, venales animas imputiſſimis dæmonibus corrumpendas exponunt. Hic avaras manus cupidi muneribus complicant; hic genu flexo concupiſcentiæ ſuæ quiſque idolum colit, & propriæ libidinis adorat ſimulacrum.

Non hæc te Domine Jeſu gloria movet; non hujus mundi tu tenes imperium; non horum cupidine tu cadis aut proſterneris; non adoras malitiam, non peccato ſubjiceris : qui ſervis tuis dæmonia ſubdis, & omnem hujus mundi gloriationem deſtruis & confundis. Inſaniſſime ſatan, qua fronte, qua lingua auſus es dicere Salvatori; ut ante te, qui ſtat inflexibilis & immobilis, caderet ? ut te damnatum, ipſe qui te damnaverat, adoraret ? Quis auſus, quam impudens hæc fuit præſumptio ? Quid deſperate ſperaſti ? An filium Dei putabas poſſe tecum apoſtatam fieri ? Si de mundo viſibili, id eſt, cælo & terra, & de his quæ in eo aguntur, te jactas habere dominium; nec cæli, nec terræ tu conditor; nec ſolem moves, nec curſum das ſideribus, nec per te volvitur firmamentum : nec vides aut intelligis Deum, nec ullum tibi eſt cum cæleſti militia conſortium, vel aliquam habes ad ſuperioris mundi claritatem acceſſum. Hujus inferioris mundi tua eſt ſcabies, tua languentis ſunt ulcera, hæc ſcalpis, hæc impurus ablingis. Si quid vitii eſt, ſi quid corruptelæ; tu cadaveribus aſſides, tu contrectas putredines, tu diſtemperas fæces, tu verſas fœtores : tu ſpiritus nequam, tu in piſtrino ſæculi hujus fermentator immundus, tu ſanctitatis corruptor, & ſimplicium perturbator, tu incendiator libidinum, & omnium turpitudinum adinventor : in his regnas, quos inquinas; & in his quos polluis, dominaris. Fornicatores & adulteri te habent ſuggeſtorem, te habebunt tortorem; te quoque cum illis ultricia incendia concremabunt.

Stultis vaniſque promiſſionibus nullus a corde Chriſtiano dari debet acceſſus, ſed primis titillationibus obviare debet abigens manu : nec foveri debet coluber, donec in draconem formetur. Mendax eſt diabolus, & his qui ſibi obtemperant, multa ſe daturum promittit. Malum hoc in univerſa Eccleſia vagatur, & communis peſtilentia innumerabiles occupat; ut pro gloria hujus mundi qui liberi erant, ſe vendant in ſervos, & per vitia ad ſervitia deputentur, & obligati pacto, chirographum ſubjectionis conſcribant diabolo. Per omne nefas voluptates emuntur; & per omne ſcelus copioſæ libidines exquiruntur. Judas ille proditor venditurus magiſtrum, prætaxatum pretium a principibus exegit ſacerdotum. Quid mihi, inquit, vultis dare, & ego eum vobis tradam ? Uſque ad mortem Domini amor lucri ſe ingerit; nec vitæ Salvatoris, quæſtus deſiderium parcit.

Etiam in ſinu ſacerdotum ambitio dormit, ibi ſub umbra recubat, in ſecreto thalami ſe fraudulenter occultat. Simon Apoſtolorum temporibus venalem putans Spiritum ſanctum, Petrum donis aggreditur, & tentat emere poteſtatem, per quam plura lucretur. Hæc ſacrilegii forma per omnia officia graduſque diſcurrit, & nihil intentatum ambitio prætermittit. Nec dubitet quiſquam diaboli hæc eſſe negotia, & nundinatores ejus quicumque hæc exercent commercia; nec quidquam hujuſmodi ab eo, niſi præmiſſa apoſtaſia, donari. Nihil funeſtius comparatur quam execranda dulcedo libidinum & abominabilis gloriæ luxuum, per quæ immundus ſpiritus ab immundis & dyſcolis adoratur. Inverecunde tentator ambitioſos aggreditur, & conditione pernicioſa præmiſſa præmia talia pollicetur, ultra quæ extendi non poſſit cupiditas; regnorum ſcilicet omnium monarchiam & univerſitatis dominatum, ut in omnibus mundanis unus homo quaſi Deus habeat poteſtatem, & uni omnia ſubjecta ſint, & generale vectigal excellentiæ Principali cuncta perſolvant.

Quid ultra cupide quæris ? quid amplius avare deſideras ? numquid & ſic poteſt impleri ambitio tua, aut ſatiari poteſt fames tua, offa hujus mundi injecta dentibus tuis, & faucibus tuis univerſa rerum maſſa intruſa ? Mundum habes, Deum non habes : quid enim facies ? Mundus tranſibit; Deus autem idem ipſe eſt : tu vero qui cum Deo non ſtas, neceſſe eſt ut cum mundo pereunte diſſolvaris & cadas. Peremtoria ſunt hæc conſilia, quæ tibi talia pollicentur, in quibus te neceſſe eſt aut vomitu, aut ruptis interire viſceribus.

Sed & pretium quod petitur, ut diabolum adores proſtratus, & eum tibi Deum conſtituas, quem non dubitas ſeductorem, quid ſequetur præmonſtrat; quia ſi conſenſeris ut concedas, caſus tui te non potes excuſare improvidum; cum ipſe tibi caſum & ruinam prænominet, & præcipitium exigat, qui tanti ſe facit nundinatorem culminis, & tantæ tibi promittit faſtigia poteſtatis. Regnum igitur Chriſti non eſt de hoc mundo : regnum cælorum tibi Deus promittit, ipſum ſolum adora, ipſi ſoli memen-

to ut fervias, qui repulso tentatore, te quoque gloria & honore post victoriam coronabit, si in justitiæ rectitudine steteris, nec falsis promissionibus obtemperans, ad venerationem diaboli damnationis ejus factus particeps incurveris.

DE CŒNA DOMINI·
ET PRIMA INSTITUTIONE
CONSUMMANTIS OMNIA SACRAMENTI.

Suscitati Lazari Hierosolymis increbuerat rumor, & tam solenne miraculum ad venerationem Christi excitaverat populum; unde & ei civitatem ingredienti, cum ramis palmarum obviam processerunt; sedentemque super asinum resonantibus laudibus introduxerunt in urbem, regem Israel confitentes, & acclamantes filium David in nomine Domini advenisse, cujus æternum imperium prophetarum vaticinia antiquitus conclamarant. Nec latebat Dominum, qui sciebat omnia, quod in viæ illius confinio de torrente passionis erat bibiturus, & ex ea veneratione quæ impendebatur ei a plebe, inflammandam amplius invidiam magistratuum, & animos exacerbatos vehementiori insania perturbandos, & conspirationis malignæ non ultra posse occultari consilia, nec differri amplius quæ de ejus interitu cogitarant. Sed volebat pius magister cum jam damnationis suæ dictaretur sententia, & prope esset ut figeretur in cruce, suæ dare indicia potestatis, ut qui animam Lazari revocaverat ab inferis, & quatriduano mortuo reddiderat vitam, dignosceretur virtute divina, non humana tantum opus patrasse: & impossibile esse suam animam ab inferno teneri, qui alienam potestative extraxerat: nec se necessitate, sed obedientia urgeri ad mortem; & vitam quam aliis reddebat, ad se quoque ubi juberet, illico rediturum.

Finem igitur legalibus ceremoniis impositurus, parari sibi voluit Pascha, & ex consuetudine legis ea quæri quæ solennitas exigebat, agnum assum, panes azymos, & lactucas agrestes. Non oportet esse fermentarios novi Testamenti ministros: puras sincerasque mentes sanctum quærit convivium. In vero crucis boni odoris afflatio omnem excoquat carnalium sensuum cruditatem, & induret solidetque mentis affectus: nec in Ecclesiæ sanctæ sacrificio ulla sit macula, sed pura simplicitas & innocentia vitæ, in una Ecclesiæ catholicæ domo a fidelibus de Ægypto egredientibus, transito mari rubro, lotis Christi sanguine affectibus offeratur.

Cœna itaque disposita inter sacramentales epulas obviarunt sibi instituta antiqua & nova: & consumto agno, quem antiqua traditio proponebat, inconsumtibilem cibum magister apponit discipulis. Nec jam ad elaborata impensis & arte convivia populi invitantur; sed immortalitatis alimonia datur, a communibus cibis differens, corporalis substantiæ retinens speciem, sed virtutis divinæ invisibili efficientia probans adesse præsentiam. Significata olim a tempore Melchisedech prodeunt sacramenta, & filiis Abrahæ facientibus opera ejus summus Sacerdos panem profert & vinum: Hoc est, inquit, corpus meum. Manducaverant & biberant de eodem pane secundum formam visibilem, sed ante verba illa cibus ille communis, tantum nutriendo corpori commodus erat, & vitæ corporali subsidium ministrabat. Sed ex quo a Domino dictum est: Hoc facite in meam commemorationem, hæc est caro mea, & hic est sanguis meus; quotiescumque his verbis & hac fide actum est, panis iste supersubstantialis & calix benedictione solenni sacratur, ad totius hominis vitam salutemque proficit, simul medicamentum & holocaustum ad sanandas infirmitates & purgandas iniquitates existens.

Manifestata est etiam spiritalis & corporalis cibi substantia, aliud fuisse quod prius est appositum & consumtum, aliud quod a magistro datum est & distributum. Quamdiu cibi illi qui ad diem festum erant parati a convescentibus Apostolis sumebantur, veteris paschæ agebatur memoria: necdum Judas ad veterem vitam pertinens, diabolo invadente & occupante animum ejus egredi cogebatur, sed ubi sacrum cibum mens perfida tetigit, & sceleratum os panis sanctificatus intravit, parricidialis animus vim tanti sacramenti non sustinens, quasi palea de area exsufflatus est, & præceps cucurrit ad proditionem & pretium, ad desperationem & laqueum.

Orta fuerat aliquando, sicut in Evangelio Joannis legitur, de novitate verbi hujus quæstio: & ad doctrinam mysterii hujus obstupuerant auditores, cum diceret Dominus: Nisi manducaveritis carnem filii hominis, & biberitis ejus sanguinem, non habebitis vitam in vobis. Quod quidam quia non credebant, nec poterant intelligere, abierunt retro: quia horrendum eis & nefarium videbatur vesci carne humana; existimantes hoc eo modo dici, ut carnem ejus vel elixam, vel assam, sectamque membratim edere docerentur, cum illius personæ caro si in frusta partiretur, non omni humano generi posset sufficere, qua semel consumta, videretur interisse religio, cui nequaquam ulterius victima superesset.

Sed in cogitationibus hujusmodi caro & sanguis non prodest quidquam: quia sicut ipse magister exposuit, verba hæc spiritus & vita sunt: nec carnalis sensus ad intellectum tantæ profunditatis penetrat, nisi fides accedat. Panis est esca, sanguis vita, caro substantia, corpus Ecclesia. Corpus, propter membrorum in unum convenientiam; panis, propter nutrimenti congruentiam; sanguis, propter vivificationis efficientiam; caro, propter assumtæ humanitatis proprietatem. Hoc

Hoc sacramentum aliquando corpus suum, aliquando carnem & sanguinem; aliquando panem Christus appellat, portionem vitæ æternæ; cujus secundum hæc visibilia corporali communicavit naturæ. Panis iste communis in carnem & sanguinem mutatus, procurat vitam & incrementum corporibus: ideoque ex consueto rerum effectu fidei nostræ adjuta infirmitas, sensibili argumento edocta est visibilibus sacramentis inesse vitæ æternæ effectum, & non tam corporali, quam spiritali transitione Christo nos uniri. Ipse enim & panis, & caro, & sanguis, idem cibus & substantia, & vita factus est Ecclesiæ suæ; quam corpus suum appellat, dans ei participationem spiritus.

Accedit; hoc sacramentum aliquando carnem & sanguinem, aliquando panem, aliquando corpus suum Christus appellat; panis dicitur propter nutrimentum vitæ, caro & sanguis propter veritatem naturæ, corpus propter unitatem substantiæ. Corpus suum, se & Ecclesiam suam, cujus caput ipse est, intelligi voluit, quam carnis & sanguinis sui communione univit. Et nos quidem cum caro essemus & sanguis, corrupta & infirma corporis animæque natura, reformari non poteramus, neque ad similitudinem Dei reverti, nisi morbo inveterato imponeretur malagma conveniens, & in curatione desperatæ infirmitatis contraria removerentur contrariis, & similia similibus convenirent.

Panis iste quem Dominus discipulis porrigebat, non effigie, sed natura mutatus, omnipotentia verbi factus est caro: & sicut in persona Christi humanitas videbatur, & latebat divinitas; ita sacramento visibili ineffabiliter divina se infudit essentia, ut esset religioni circa sacramenta devotio, & ad veritatem cujus corpus & sanguis sacramenta sunt, sincerior pateret accessus, usque ad participationem spiritus; non quod usque ad consubstantialitatem Christi, sed usque ad societatem germanissimam ejus hæc unitas pervenisset. Solus quippe filius patri consubstantialis est, nec divisibilis est, nec partibilis substantia Trinitatis: nostra vero & ipsius conjunctio nec miscet personas, nec unit substantias; sed affectus consociat, & confœderat voluntates. Ita Ecclesia corpus Christi effecta obsequitur capiti suo; & superius lumen in inferiora diffusum, claritatis suæ plenitudine a fine usque ad finem attingens, totum apud se manens, totum se omnibus commodat, & caloris illius identitas ita corpori assidet, ut a capite non recedat.

Panis itaque hic azymus, cibus verus & sincerus, per speciem & sacramentum nos tactu sanctificat, fide illuminat, veritate Christo conformat. Et sicut panis communis quem quotidie edimus, vita est corporis: ita panis iste supersubstantialis, vita est animæ & sanitas mentis. Omnino nos a tantarum rerum intellectu carnalis sensus repellit, & sicut ipse Dominus dicit, in tantorum mysteriorum intuitu caro & sanguis non prodest quidquam; quia verba hæc spiritus & vita sunt, & a solis spiritualibus virtus hæc magnifica judicatur.

Ille qui a nemine judicatur, cujus vita vel conscientia Deo cognita, humana judicia non formidat, de tantorum potest secretorum profunditatibus judicare; & cum seipsum corpus Christi cognoverit, vivifico cibo libenter se reficit, sciens corpori & animæ suæ, ex sacramento & re sacramenti indissolubilem æternitatem donari: quia & ad hoc verbum caro factum est, ut nos qui secundum carnem Deo placere non poteramus, societate verbi detersa saliva infantiæ, & carnalis petulantiæ sputamentis, audiremus per verbum, & revelaretur nobis per spiritum cognitio veritatis, & hujus cibi munere erogato, gauderemus nos ad cælestem mensam admissos, superno interesse convivio. Panem angelorum sub sacramento manducamus in terris, eumdem sine sacramento manifestius edemus in cælis; non ministerio corporali, sæpe repetitis actionibus ad eumdem revertentes, sed consummato sacerdotio nostro, erit & permanebit perpetua & stabilis, implens & reficiens nos sufficientia, qua proferet se palam absque ullis integumentis, omnibus conspicabilis, summi præsentia sacerdotis.

Nunc interim corporalia beneficia sic ad corporis sufficiunt nutrimentum, ut alimentum animæ non excludant: immo sacramentorum institutio nullum secum veheret commodum, si spiritualia non adessent. Cumque utrumque necessarium sit, res tamen sacramenti differentiorem obtinet locum, & perfectiorem habet effectum. Sacramenta quidem, quantum in se est, sine propria esse virtute non possunt; nec ullo modo divina se absentat majestas mysteriis: sed quamvis ab indignis se sumi vel contingi sacramenta permittant; non possunt tamen spiritus esse participes, quorum infidelitas vel indignitas tantæ sanctitudini contradicit. Ideoque aliis sunt hæc munera odor vitæ in vitam, aliis odor mortis in mortem: quia omnino justum est, ut tanto priventur beneficio gratiæ contemtores, nec in indignis tantæ gratiæ puritas sibi faciat mansionem.

Nova est hujus sacramenti doctrina, & scholæ Evangelicæ hoc primum magisterium protulerunt, & doctore Christo primum hæc mundo innotuit disciplina, ut biberent sanguinem Christiani, cujus esum legis antiquæ auctoritas districtissime interdicit. Lex quippe esum sanguinis prohibet, Evangelium præcipit ut bibatur: in quibus mandatis hoc maxime discernere debet Christiana religio, quod sanguis animalium a sanguine Christi per omnia differens, temporalis tantum habeat vivificationis effectum, & vita eorum finem habeat, & sine ulla revocatione terminum constitutum. Ideoque ad obtinendam æternitatem non potest proficere, quod semel obrutum non surgit ulterius, nec aliqua ei superest virtus, quod sine ulla spe præcisis radicibus mors penitus exsiccavit. Vita vero hominis licet aliquam habeat affinitatem cum sanguine, non tamen solo sanguine regitur: sed anima sanguini dat caloris & nutrimenti effectum, sicut & ceteris quæ in corpore sunt, propria distribuit officia, & dividit motus, & quasi talenta partitur. Nec oportuit ut sanguini humano sanguis pecudum misceretur; quia vita rationalis hominis, vitæ bestiali consociari non habet: sed omnino a fidelium animis, quasi sanguis impurus, detergenda est hæc carnalis opinio, ne putetur vita hominis eo modo transitoria, quo vita pecudum inanescit; vel quod sanguis consub-

stantialis sit animæ, & necesse sit utrumque superveniente suffocatione dissolvi.

Carne quidem animalibus similes sumus, sed vita dissimilea; ideoque quod commune cum eis habemus, nobis incorporare licenter possumus: quod vero dignitati nostræ non convenit, & ab æternitate alienum videtur, a nobis subtilissimu legis indicio separamus. Bibimus autem de sanguine Christo ipso jubente, vitæ æternæ cum ipso & per ipsum participes; animalis vitæ peccata, quasi sanguinem impurum horrentes, & fatentes nos per peccati gustum a beatitudine privatos & damnatos, nisi nos Christi clementia ad societatem vitæ æternæ sun sanguine reduxisset. Nobis itaque pro quibus sanguis Christi oblatus est in cruce, & quos reconciliavit Deo, omnes excedens victimas hoc sacrificium singulare, ipse Christus pincerna porrexit hoc poculum, & docuit; ut non tantum exterius hoc sanguine liniremur, sed & interius aspersione omnipotenti anima muniremur, & penetrans omnia tanti medicamenti virtus, quidquid esset intus ibi durum effugaret, & renovaret, sanaretque quidquid morbi carni vel spiritus veteris vitæ adliniverat corruptela. Dixerat sane hujus traditionis magister, quod nisi manducaremus ejus carnem, & biberemus ejus sanguinem, non haberemus vitam in nobis: spiritali nos instruens documento, & aperiens ad rem adeo abditam intellectum, ut sciremus quod mansio nostra in ipsu sit manducatio, & potus quasi quædam incorporatio, subjectis obsequiis, volnntatibus junctis, affectibus unitis.

Esus igitur carnis hujus quædam aviditas est, & quoddam desiderium manendi in ipso, per quod sic imprimimus & eliquamus in nobis dulcedinem caritatis, nt hæreat palato nostro & visceribus sapor dilectionis infusus, penetrans & imbuens omnes animæ corporisque recessus. Potus & esus ad eamdem pertinenr rationem; quibus sicut corporea nutritur substantia & vivit, & incolumis perseverat, ita vita spiritus hoc proprio alimento nutritur: & quod est esca carni, hoc animæ est fides: quod cibus corpori, hoc verbum spiritui; excellentiori virtute peragens æternaliter, quod agunt alimenta carnalia temporaliter & finaliter.

Celebrantes sacramenta commonemur, quasi ungulam findens & ruminans pecus, revocare ad fauces, & minutatim commolere Dominicæ institutionis exemplum, nt semper passio Christi sit in memoria; nec terreant crucifixi heredes mortis supplicia, sed pascant & reficiant maturatæ resurrectionis lætabunda solennia. Quam præclarus est calix iste, quam religiosa est hujus potus ebrietas, per quam excedimus Deo, & quæ retro sunt obliti ad anteriora extendimur, non habentes sensum hujns mundi, sed divitis purpurati deliciaa contemnentes, cruci hæremus, sanguinem sugimus, & intra ipsa redemptoris nostri vulnera figimus linguam: quo interius exteriusque rubricati, a sapientibus hujus sæculi judicamur amentes, qui religionis hujus abhorrentes mandatum, usque hodie retro abeunt; & a secretis divinis omnium intra se mysteriorum continentibus summam diffugiunt, & recedunt.

Qui manducat ex hoc pane, ultra non esuriet; qui bibit, ultra non sitit: quoniam mysterii hujus sic sufficit gratia, sic reficit intelligentia, ut cuicumque tantæ rei innotuerit plenitudo, omnis consummationis fine invento Christi bajulus ipsum ferat in pectore, ipsum gerat in mente, & omni tempore habitatori suo dicta & facta jubilatione consona laudes resonent & gratiarum actiones decantent. Hæc ebrietas non accendit, sed exstinguit peccatum: in hoc vino non est luxuria, nec movetur ad ludum post hunc potum lascivia. Cum sopivie oblivio cuncta carnis ludibria: mira sunt quæ sentit, magna quæ videt, inandita quæ loquitur; quem agnus iste Paschalis inhabitat, cujus animam meri hujus fortitudo hilaritate inexplicabili lætificat & delectat. Inter Dominicæ mensæ convivas animalis homo non admittitur; quidquid caro & sanguis dictat, ab hoc cœtu excluditur. Nihil sapit, nihil prodest quidquid humani sensus molitur subtilitas. Omne quidquid a suis rationibus devium videtur, sapientes hujus sæculi ad dementiam referunt, & a veritate reputant alienum. Sed veritas ab erroneis hominibus comprehendi non potuit; & cum in sole vellet figere oculos, vim luminis non ferens, cæcata est, non illuminata humana præsumtio, & aspectui ejus lippitudo inhæsit.

Vident hæc sacramenta pauperes spiritu, & hoc uno contenti ferculo, omnes mundi hujus delicias aspernantur: & possidentes Christum, aliquam hujus mundi possidere supellectilem dedignantur. Esurientes & sitientes justitiam cum saturati fuerint, vide quid agant, intellige quæ loquantur, quam sancti odoris sit quidquid illa eructat plenitudo; verbum bonum, mores compositos, affectua pudicos, sensus pacificos, illa interior sinceritas ubique diffundit; ita ut post odoramenta ista gratiæ hujus comparticipes discurrant, & mutuis se ad invicem affectibus complectantur, & quibus unus est panis, unum est corpus, & omnium unum cor, & anima una, uni Christo adhærens, cetera omnia qnasi fermentata respuens, in unius azymi sinceritate lætatur.

Perpes est hoc sacrificium & semper permanens holocaustum: nulla panem hunc multitudo consumit, nulla antiquitate veterascit. Una est domus Ecclesiæ, in qua agnus editur, nullus ei communicat, quem Israelitici nominis generositas non commendat. Hujus panis figura fuit manna quod in deserto pluit, sic ubi ad verum panem in terra promissionis ventum est, cibus ille defecit. Per singula sabbata panes propositionis jam frigidi & duri mutari consuevetant, & calidi panes ejusdem numeri in mensa proponi. Jam nulla fit panis mutatio, unus est panis caloris continui, status integri, qui semel oblatus Deo in sapore dulcissimo, & candore purissimo perseverat. Nec solos sacerdotes ad panis hujus dignitatis Leviticæ prærogativa admittit: universa Ecclesia ad has epulas invitatur. Æqua omnibus portio datur, integer erogatur, distributus non demembratur: incorporatur, non injurlatur; recipitur, non includitur; cum infirmis habitans non infirmatur, nec pauperum ministerio indignatur: fides pura, mens sincera hunc habitatorem delectat, neque immensi & omnipotentis Dei magnitudinem pauperculæ domus nostræ angustia offen-

offendit vel artat. Panis iste angelorum omne delectamentum habens virtute mirifica, omnibus qui digne & devote sumunt, secundum suum desiderium sapit; & amplius quam manna illud eremi implet & satiat edentium appetitus, & omnia carnalium saporum irritamenta, & omnium exsuperat dulcedinum voluptates.

Vide quomodo his qui Christi commemorant passionem intra sacra officia, quasi per quosdam canales de interioribus fontibus egrediantur torrentes, & super omnes delicias lacrimis nectareis anima delectetur; quantam suavitatem animæ inquirenti ubi sit Deus suus, suspiria contemplationis eliciant. Non illos imbres procellosæ tempestatis deponunt, ros matutinus est de cælestibus stillans, & quasi unctio Spiritus mentem deliniens. Gemitus illos pietas excitat, & inter diem & noctem retro & ante se affectio intuens, & inter data & condonata se dividens, gratias agit tam uberis beneficii largitori; & se sanatam & sanctificatam agnoscens, fletibus se abluit, & lacrimis se baptizat.

Verum hi qui verbo tenus corde sicci & mente aridi sacris intersunt, vel etism participant donis; lambunt quidem petram, sed inde nec mel sugunt, nec oleum; qui nec aliqua caritatis dulcedine, nec Spiritus sancti pinguedine vegetantur, nec se judicant, nec sacramenta dijudicant: sed sicut cibis communibus irreverenter sacris utuntur muneribus, & Dominicæ mensæ in veste lutulenta se ingerunt impudenter, quibus melius erat mola asinaria collo alligata mergi in pelagus, qusm illota conscientia de manu Domini buccellam accipere; qui usque hodie hoc veracissimum & sanctissimum corpus suum creat, & sanctificat, & benedicit, & pie sumentibus dividit. In hujus præsentia non supervacuæ mendicant lacrimæ veniam, nec umquam patitur contriti cordis holocaustum repulsam.

Quotiens te in conspectu Domini viden suspirantem, Spiritum sanctum non dubito aspirantem: cum intueor flentem, sentio ignoscentem. Tu si templum Spiritus sancti violas, si intra te sacrarium Dei deturpas & sœdas, si cum calice Christi de calice dæmoniorum communicas, contumelia est, non religio; injuria, non devotio. Idolorum servitus & horrenda abominatio, velle simul Baal famulari & Christo. Abi retro cum saccellis tuis qui lucris inhias, & mercedes sectaris; qui opulentus in Sion quotidie crapularis, qui in lectis eburneis recubas, & in stratis segmentatis lascivis, qui vestiris mollibus, & in terra suaviter viventium conversaris, cujus manus plenæ sunt sanguine; cujus lumbi discincti sunt, & sine baltei discurris ligamine. Non est tibi pars in sermone isto: quia quod Dei est, aufers Deo, & imaginem Dei consecras idolo.

Pauperes quidem spiritu ad hoc mysterium eligit & diligit Spiritus sanctus, & eorum qui pompatice & gloriose sacris se altaribus ingerunt, obsequia detestatur. Ozias licet rex ob præsumtionem lepra percussus, a sanctuarii ingressu repellitur, & ejus oblatio quasi sordida refutatur. Incensi odor de immundorum manibus reputatus est pro fœtore, & iram non gratiam præsumtio meruit: quia contra fas rem usurpans illicitam, temerarie in sancta conscendit. Sed & propter malignantium insolentiam altare suum Deus repellit, & sanctificationibus maledicit, odit sabbata, abominatur solennia, odoramenta fœtent, displicent holocausta. In his omnibus laborare se dicit Deus, nec esse voluntatem suam in ministris impuris, indignatione districta testatur. Sed hierarrha pius quem Spiritus sanctus compungit, excitat, inhabitat, & sanctificat, elevatione manuum crucis mysterium repræsentans, confidenter orat pro sua & populi ignorantia; recolens pudibundi & contriti animi confessione, quod aliquando prævalente adversum se peccato fuerit derelictus, juxta illud quod David plorans ait: Avertisti faciem tuam a me, & factus sum conturbatus. Et Dominus per Isaiam: Ad tempus in modico derelinquam te. Verecundatur fateri, & tamen fatetur juventutis delicta.

Sed accusatrici conscientiæ necesse est coram judice respondere; nec potest ibi esse ullum diffugium, ubi ipsa testis est quæ accusat, & nihil ei potest esse occultum qui judicat. Sed ubi cum judice agit qui judicatur, & ipse in partem accusatoris transiens, etiam in sua proscriptione sententiam approbat condemnantis, experitur clementiam Salvatoris, & lætabundus canit: Domine in voluntate tua præstitisti decori meo virtutem. Et iterum per Isaiam audit: In miserationibus magnis congregabo te. Sed & in eodem articulo temporis cum jam anima festinet ad exitum, & egrediens ad labia exspirantis emerserit, pœnitentiam clementissimi Dei benignitas non aspernatur, nec serum est quod verum, nec irremissibile quod voluntarium: & quæcumque necessitas cogat ad pœnitudinem; nec quantitas criminis, nec brevitas temporis, nec horæ extremitas, nec vitæ enormitas (si vera contritio, si pura fuerit voluptatum mutatio) excludit a venia: sed in amplitudine sinus sui mater caritatis prodigos suscipit revertentes, & velit nolit Novatus hæreticus, omni tempore Dei gratia recipit pœnitentes.

Ipse Dominus noster derelictorum personam gerens in cruce, se queritur derelictum: & ne desperarent etiam in ultimis constituti, festinans in adjutorium illico adest, & re in arto posita non differt beneficium, sed repente indulgentiæ celeris documentum ejusdem statuit & exemplum, latroni inquiens: Hodie mecum eris in paradiso. Latrocinium damnationem meruerat & supplicium, sed cor contritum pœnam mutavit in martyrium, & sanguinem in baptismum. In momento impietas religionem, crudelitas induit pietatem; & statim consummatus civis sanctorum & domesticus Dei, præmissus est in regnum: reconciliationis humanæ privilegium secum ferens ad superos; quod Deo patri tantæ legationis fungens honore, in seipso scripturæ hujus experimentum continens, libero & securo aditu penetrans, præsentavit.

Quid tu Domine amplius Stephano contulisti? quid amplius ille obtinuit dilectus tuus, qui supra pectus tuum in cœna recubuit? quid amplius Pauli meruere sudores? quid labores sanctorum? quid tot annorum tormenta? quid martyrum plagæ? Una hora huic collatum est præmium, ad quod illi per tot discrimina perve-

venerunt. Sic tu Domine armentarios ſtatim ſacis prophetas, opiliones reges, teloniarios apoſtolos, piſcatores doctores. Neque ab his quos ſanas, lente languor abſcedit, ſed illico quem reſtituis, ex integro convaleſcit: quia conſummatum eſt quod facis, & perfectum quod largiris. Hanc Dei gratiam recolens, qui de ſacro calice bibit, amplius ſitit: & ad Deum vivum erigens deſiderium, ita ſingulari fame illo uno appetitu tenetur, ut deinceps fellea peccatorum horreat pocula, & omnis ſapor delectamentorum carnalium ſit ei quaſi rancidum, radenſque palatum acutæ mordacitatis acetum. Ad hæc inter ſacra myſteria ad gratiarum actiones convertitur, & inclinato capite, munditia cordis adepta, ſe intelligens conſummatum, reſtitutus peccator ſanctificatam Deo animam quaſi depoſitum cuſtoditum fideliter reddit, & deinceps cum Paulo gloriatur & lætatur dicens: Vivo jam non ego, vivit vero in me Chriſtus. Hæc in Chriſti commemoratione retractantur a fidelibus, & deſæcatis animis carnis ejus edulium non eſt horrori, ſed honori; potuque ſancti & ſanctificantis ſanguinis ſpiritus delectatur.

Hæc quoties agimus, non dentes ad mordendum acuimus, ſed fide ſincera panem ſanctum frangimus & partimur; dum quod divinum, & quod humanum eſt, diſtinguimus & ſeparamus; itemque ſimul ſeparata jungentes, unum Deum & hominem fatemur. Sed & nos ipſi corpus ejus effecti, ſacramento & re ſacramenti capiti noſtro connectimur & unimur ſinguli alter alterius membra, miniſterium dilectionis pro invicem exhibentes, communicamus caritate, participamus ſollicitudine, eumdem cibum manducantes & eumdem potum bibentes qui de petra ſpiritali profluit & emanat, qui cibus & potus eſt Dominus noſter Jeſus-Chriſtus.

DE ABLUTIONE PEDUM.

JAM Sacramenta corporis ſui Apoſtolis Dominus diſtribuerat, jam exierat Judas; cum repente de menſa ſurgens, linteo ſe præcinxit, & ad genua Petri, lavaturus pedes ejus, ipſe genibus flexis Dominus ſervo conſummatæ humilitatis obtulit ſamulatum. Et ne quid conſummationi doctrinæ deeſſet, inter fixa & immobilia præcepta, & ea quæ moveri poſſunt & repeti, diſtinctionem poſuit; ut ceteris immutabiliter ſemel ſtatutis, ultima lavacri ſpecies quotidianis expiationibus commodata, commendaretur fidelibus: & ſicut lex per ſingulas offenſiones propria ſacrificia requirebat, unum figeretur fidei Chriſtianæ remedium; ad quod curreret, quoties ſe cognoſceret offendiſſe. Quod quidem Petro nondum fuerat revelatum; quippe qui hujus traditionis nondum audierat diſciplinam.

Docetur ergo quæ ſit baptiſmi & aliorum ſacramentorum ſtabilitas, & quantum ad expiationem proficiat humilis pietas & pia humilitas; & quomodo omni tempore proſequenda & repetenda ſit ablutio pedum, per quam recte cognitam & intellectam, adhærentes animæ ſordes quotidiana ſatisfactione lavantur. Nam baptiſmum repeti, Eccleſiaſticæ prohibent regulæ: & ſemel ſanctificatis nulla deinceps manus iterum conſecrans præſumit accedere. Nemo ſacros ordines ſemel datos iterum renovat; nemo ſacro oleo lita iterum linit aut conſecrat, nemo impoſitioni manuum vel miniſterio derogat ſacerdotum: quia contumelia eſſet Spiritus ſancti, ſi evacuari poſſet quod ille ſanctificat, vel aliena ſanctificatio emendaret, quod ille ſemel ſtatuit & confirmat. Ipſe ſummus ſacerdos ſui eſt ſacramenti inſtitutor & auctor, in ceteris homines Spiritum ſanctum habuere doctorem; & ſicut par eſt Spiritui ſancto & Chriſto divinitas, ita in ſuis inſtitutis æqua eſt auctoritas & poteſtas: nec minus ratum eſt quod dictante Spiritu ſancto Apoſtoli tradiderunt, quam quod ipſe tradidit, & in ſui commemorationem fieri præcepit. Manet ſingulis propria dignitas, & uniformis in ſuo genere ſtat actio omnium; nihil addi, nihil ſubtrahi, nihil poteſt corrigi vel mutari.

Ornata & honorata eſt Eccleſia quaſi paradiſus, in amplitudinis ſuæ umbilico fontem continens gratiæ ſingularis, flumina creans in vitam æternam ſalientia, vivam habens originem & decurſum perennem. Hinc egredientia quatuor Evangelii flumina per univerſum mundum ſecum regenerationis evehunt lavacrum; & de abdito & ſecretiſſimo Spiritus ſancti munere hujus gratiæ liquor emanat, ſic lavans quos parentalis labes infecerat, ut nec actualis, nec originalis macula aliqua ſui poſt ablutionem illam veſtigia derelinquat. Præteritis lotis, vita deinceps arbitrio eſt proprio deducenda; ita tamen ut actualibus aliquando recrudeſcentibus jam non imputentur originalia, nec propter illa damnationi obnoxius ſit, cui ſemel illa ſunt in baptiſmo indulta. In originalibus enim corruptio naturæ abjici & exterminari meruerat; ſed quia non erat voluntas in culpa, providit Deus generali damnationi remedium, & ſuæ ſententiam juſtitiæ temperavit, hereditarium onus a ſobole removens, & misericorditer ablutione & unctione medicinali corruptionis primitivæ fermentum expurgans. Sed in eos qui poſt indulgentiæ hujus gratiam voluntarii per peccata evagati ſunt; qui proprio abutuntur arbitrio, & voluntate non neceſſitate ducuntur; indignatio & ira non immerito redit: nec in morte Chriſti aliquis eis supereſt quæſtus, ſed juſtiſſime eos beneficia contemta condemnant.

Nunc contemtum ſuum non ſtatim ulciſcitur Deus, nec per ſingulas offenſas judicantis ira diſcurrit, nec obſtruxit fonti miſericordiæ ſuæ oſtia meatuſque multiplices; ſed obviat fugientibus, & cogit regredi deſperatos, oſtendens eis pœnitentiæ viam, qua nulla latior invenitur: & reverſis dat ut iterum eis poſſint ſacramenta injuriata prodeſſe, quorum ſi pœnitentia non ſubeſſet, nullo modo deinceps experiri

periri possent effectum. Propter hoc, benignissime Domine, pedes lavas discipulis : quia post baptismum quem sui reverentia non patitur iterari, aliud lavacrum procurasti, quod numquam debeat intermitti : tamen ipse quod doces facis, ut quanti quæstus hoc opus sit, ex tua bonitate discamus, & inclinata ad pedes nostros altitudine tua, stans adversus proximum, & erigens se contra Deum confundatur superbia hominum, & ad humilitatem Dei noverit de se humilia sapere lutum.

Pavent discipuli, nec audent obloqui, & quasi ecstasis teneat eos, vel mens alias rapta peregrinetur, nec magistro resistere; neque quid hoc sit, vel cur fiat inquirunt. Solus Petrus sciens quia perhibuerat ei testimonium quod filius Dei vivi esset, & quia verba vitæ æternæ haberet, judicans apud se indignum & inconveniens, sanctum sanctorum flectere genua ad pedes peccatorum : Neutiquam, inquit, tu mihi pedes abloes, & hujus humilitatis sustinere obsequium, non est nostrum, qui adorare debemus in loco ubi stant pedes tui, & satis est nobis quod sicut catuli de mensæ tuæ reliquiis manducamus. Hoc in muliere peccatrice aliquando passus es, nec dedignatus es in mensa solemni multis convescentibus infamis personæ suscipere famulatum; cujus devotio usa est ibi capillis pro linteo, oculis pro catino, lacrimis pro baptismo, tetigit, lavit, & unxit unguento. Mactata intrinsecus anima proprium in sancta sanguinem intulit; singula suum præbuere ministerium, cor contritum erupit in lacrimas, fides lavit, caritas unxit. Hæc multa in conspectu tuo congerens holocausta, de fonte cordis fletus hausit quos protulit : de pœnitentiæ pyxide unguenta quæ obtulit, caputque pro suppedaneo stravit, crinibus circumfusis pedes sacros involvit & tersit. Nihil sibi de se retinens, totam se tibi devovit : & tu affectum potius quam factum attendens, ungebas ungentem, abluebas lavantem, tergebas intrinsecus pœnitentem. Superbo oculo Simon leprosus hanc clementiæ tuæ diligentiam non poterat intueri, sed moleste ferebat quod tangi se ab hujusmodi persona Dominus sustinebat. Qui si lepræ suæ te attenderet mundatorem, non dedignaretur si de plenitudine gratiæ tuæ alii accipiunt, si lavas immundos, si justificas impios, si revocas exsules & abjectos.

Honor tuus Deus judicium diligit, & æquum est ut omnis terra adoret te, & in nomine tuo omne genu flectatur : verum quod tu ante figmentum tuum curvaris, quod servis pedes abluis; non competit majestati. Habebat in excusatione sua zelum Dei Petrus, sed non secundum scientiam : & tolerabile aliquo modo videretur quod humilitas suggerebat, si non obstinatio resistere præceptori niteretur. Non lavabis, inquit, mihi pedes in æternum. Ego, si oportuerit me mori tecum, paratus sum. Hoc enim debeo, hoc amplector. Pro te libenter cervicem porrigo percussori, sed Deum meum & Dominum meum ad pedes meos prostratum non patior, non audeo sustinere.

Simili modo & Joannes venienti Domino ad baptismum tentavit resistere, sed mansuetius increpatus, illico obedivit : & quia super hoc etiam responsum acceperat, licet territus acquievit. Sed differentiam causæ hujus Petrus intelligens, lavare magistrum & obsequi ei tolerabile judicabat. Lavari autem ab eo, & tantam humilitatis ejus pati dejectionem, ita videbatur indignum, ut omnino cogi non posset, nisi interminatio periculosissima coartaret. Ait ei Dominus : Nisi lavero te, non habebis partem mecum. Paulatim mysterii hujus declaratur necessitas, quam conditio proposita inevitabilem reddit : & si cum Christo aliter partem habere non possumus, nisi ipse pedes nostros abluat, quandoquidem sic artatur consensus, lavet & tergat, & sacramenti hujus nobis virtutem exponat.

Supra diximus semel lotos baptismate, eodem lavacro ulterius non egere : sed hoc lavacrum quotidianis est excessibus institutum, & jugis retractatio usque ad novissima veniens, omnia debet opera & cogitatus singulos perscrutari; & affectus per vitia discurrentes, vagam instabilemque animam per inania evehentes corrigere & lavare; nec quidquam in vita prætermittere indiscussum, quod gemitibus & suspitiis non fuerit expiatum. Hoc cum Dominus suos usque in finem discipulos dilexisset; in fine statuit & dixit neminem posse habere perfectam ablutionem, nisi hac sollicitudine muniatur. Mandatum igitur simul & exemplum complexus est, ut hoc exemplo instructi, non dedignarentur in alterutrum agere, quod actum est a magistro, & mandato posteris religionis auctoritas firmaretur. Unde & subjungit : Si ego Dominus & magister lavi vestros pedes, & vos debetis alter alterius lavare pedes. Non erubescat servus, si facere jubetur quod prius fecit Dominus : nec difficile nobis esse debet, si sicut ille nobis donavit, & nos invicem condonemus : quia alter alterius onera comportantes sic legem Christi implemus.

Quoties igitur cohortamur pusillanimes, & his qui Pharaoni in luto & latere famulati sunt persuademus, ut exeant de Ægypto; quoties cum infirmis infirmamur, & cum his qui scandalum ferunt urimur; quoties cum afflictis gemimus : toties inhærens lutum peccatorum qua possumus sollicitudine lavamus; non quod nostra ablutio ex nobis sufficiat, nisi ad lavandum omni tempore nos pius magister accedat. In hoc se periculo fluctuantem laborans anima in Canticis canticorum conqueritur : Lavi, inquit, pedes meos, quomodo inquinabo illos? Quod ablutum est, timet iterum inquinare : sed in via lutulenta vix aliquid solidum ubi pedem figat invenit : & in quibus sæpe provoluta est, paludum inquinamenta formidat.

Clementissime magister, quoties ego doctrinæ tuæ trangressus sum regulas, quoties edicta tua Domine sancte contemsi : & cum diceres mihi, revertere, non sum reversus; cum minareris, non timui; com bonus esses & lenis, exasperans fui; ultra septuagies septies in cælum & coram te peccavi; quis tot sordes abluet? quis abradet stercora conglobata? Quidqnid dicat Petrus, necesse est ut ipse nos abluas : neque enim lavare nos possumus, sed in omnibus quæ agimus indulgentiæ tuæ lavacro indigemus. Ad mensæ tuæ participationem Judas proditor est admissus;

sed

sed ab hoc lavacro salutari exclusus, lavari in fine non potuit, quia Apostolatus sui honorem detestabili cupiditate fœdavit. Quia vero apud re fons vitæ est, & miserationum quæ a sæculo sunt profunditas infinita: quos abluisti baptismo, quos lavisti sanguine tuo, quos semper lavas quotidiana peccata donando, transfer a paludibus sæculi hujus, & luto vitæ præsentis ad purgatissimum gloriæ tuæ regnum, ubi nec scabies ulla, nec lippitudo, nbi nemo fluxum sanguinis patiens, nemo immundus, ubi nullo amplius opus est lavacro, configurato corpori claritatis tuæ corpore nostro; secundum promissa tua, necesse est ut impleas, & qui incœpisti in nobis opus bonum, perficias solidesque per te Christum Dominum nostrum.

DE UNCTIONE CHRISMATIS
ET ALIIS SACRAMENTIS.

DIES ista multiplicibus mysteriis honoratur. Hac die primum commendata est nobis fractio panis, & mensa Ecclesiæ panem Angelorum hominibus proposuit ad manducandum. Hodie Christus pedes lavit Apostolis, & hoc solemni devotione omni tempore agendum instituit. Hodie in Ecclesia cum ceteris unctionibus ad populum acquisitionis sanctificandum, in participationem dignitatis & nominis, sacrum chrisma conficitur, in quo mixtum oleo balsamum, regiæ & sacerdotalis gloriæ exprimit unitatem, quibus dignitatibus initiandis divinitus est unctio instituta. Hodie reconciliantur Ecclesiæ peccatores; & ejecti foras ad matris ubera reducuntur, & exclusi a cœtu sanctorum, ad communionem qua caruerant revertuntur. Hodie patent carceres, & damnati libertate donantur. Severitate deposita hodie judices mansuescunt, & undique conjugata pietatis negotia, quasi abortivas traditiones antiquas sepeliunt, & Christianæ religionis parturiunt novitatem. Mortuus quippe est Moyses, & veteris litteræ putruerunt ænigmata: a facie novi olei desiccatæ sunt unctiones antiquæ, tota veteris instrumenti incompacta est strues, tabernaculum demolitum, arca ab allophylis capta, totus templi decor ad Assyrios est translatus. Neque enim decebat ut Christiana religio ornamentis visibilibus occupata, in manufactis delectaretur: sed ipsa tabernaculi consumtio, & templi ruina, & sancta in rapinam exposita, excellentioris gloriæ intimarent stabilitatem; & manentia in perpetuum sacramenta cultores suos ad intuitum invisibilium informarent, & abstractum a corporalibus desiderium nostrum, cælestis templi concupisceret & ambiret decorem; cujus nec antiquatur, nec senescit religio, in quo lucerna inexstinguibilis sine fine coruscat: ubi sanguis animalium non infertur in sancta, nec sunt hereditariæ successiones Pontificum, vel uni Leviticæ tribui ministeria assignata: sed de omni tribu, & gente & lingua, quos dignos & idoneos divina probat electio, secundum vitæ, non generis meritum statuit sacerdotes, quibus calicem sanguinis sui inexhaustæ plenitudinis abundantia semper refertum, conservandum tradidit & erogandum, cujus aspersione & communione intus & extra corda & corpora mundarentur. Hodie, ut diximus, unguentum ad sanctificationem paratur, cujus fragrantia adolescentulæ & novellæ animæ accedentes ad fidem illectæ delectantur, & exinanitionis ejus suavitate delibatæ, diligunt & sequuntur aromatum largitorem, & usque ad regis accubitum spiramine illo trahuntur, & post odorem illum ubique desiderio sancto perurgente sitibundæ discurrunt.

Nihil hoc oleum commune habet cum liquoribus qui ex quorumdam fructuum pinguedine exprimuntur, nec vis ejus est ex crassitudine penetrativa, quæ secundum quasdam naturales rationes emollit & temperat spissamenta humorum, quos solet intrinsecus astringere siccitas aliqua, vel corruptio conglobare. Non hæc medendis corporibus est unctio instituta: quia sanctificatis elementis jam non propria natura præbet effectum, sed virtus divina potentius operatur, sed adest veritas signo, & spiritus sacramento; ut & ipsis rerum efficientiis gratiæ dignitas pateat, & interiori homini quanta ex his detur auctoritas deiformi conversatione & cælestibus moribus innotescat. Hoc oleo antiquitus sacerdotes sacrabantur & reges, & ipsi altarium lapides deliburi, spiritualem intelligi volebant sacris mysteriis inesse pinguedinem. Et sicut oleum fluitat & humidis quibuslibet supersertur; ita excellentia & sacerdotalis & regiæ dignitatis secundum formam Dei & Christi sub se omnia continens, regimen & munimen tam activæ, quam contemplativæ vitæ obtinet: & ex hoc humore constat descendere omnes gratiarum divisiones, quas Spiritus sanctus, prout vult, singulis distribuit & largitur.

Ex hujus unctionis beneficio & sapientia nobis & intellectus divinitus datur; consilium & fortitudo cælitus illabitur; scientia, pietas & timor inspirationibus supernis infunditur. Hoc oleo uncti cum spiritualibus nequitiis colluctamur, nec fœtoribus spuriis imbui possumus, qui balsami spiritalis odore fragramus. Hoc oleum a creditorum usuris sub Helisæo Propheta mulierem pauperculam liberavit. Hoc Heliæ tempore Sareptanam pavit, nec lecythus trina effusione defecit. Hoc oleo Jacob lapidem quem supposuerat capiti unxit, & familiari mandato eruditus, inter sacramenta ascensionum & descensionum, & discursus angelicos, innixum scalæ sublimi videns Deum, quid virtutis hæc haberet unctio, intellexit. Moyses hoc oleo tabernaculum & sacra vasa perunxit, & super caput Aaron tanta abundantia fudit, ut usque in barbam ejus descenderet, & super oram vestimenti manaret. Samuel quoque ad reges initiandos sine oleo non accedit,

accedit, & usque ad defectum & reprobationem carnalium cæremoniarum in populo illo hujusmodi perseveravit traditio, sed vasis Judaicis deficientibus defecit gratia, & stetit oleum. Impletis vasis propheticis & sanctis regibus ad patres appositis, in apostasiam & discolatum versum instabile vulgus, in se non retinuit locum quem posset Spiritus sanctus inhabitare, & vasa amurca plena non suscepere liquorem, steteruntque in summo fæces, quæ longo situ induruere; & ubi domicilium religionis fuerat, sterquilinium peccati computruit.

Nec tamen cessantibus his quæ ritu antiquo inoleverant, cum jam in populo Christiano circumcisio videretur damnabilis, & sacrificia idololatriæ imputarentur, unctionis mysterium religio Christiana contemsit, sed ceteris generali sanctorum consensu damnatis, non solum in regibus & sacerdotibus unctionis honor permansit, sed in omnem populum catholicum effusa est hujus gratiæ plenitudo. Ut sicut Christus a chrismate dictus est, eo quod singularis excellentiæ oleo unxerit eum Deus; ita & participes ejus quotquot sunt, consortes sint tam unctionis quam nominis, & dicantur a Christo Christiani, ut sint sui Christo duce rectores & duces, & offerant Deo quotidianum sacrificium, ordinati a Deo sanctimoniæ sacerdotes.

Nec immerito huic diei assignata est tanti operis causa; & ex hoc sacramenta hæc obtinuere initium quo hodie in sacramento calicis Christi Ecclesiæ unitas, in lavacro pedum concors societas, & donans invicem caritas, & subjecta humilitas; in unctione Christiani nominis dignitas excellentiæ spiritalis proprie data est, & confirmata filiis adoptionis perpes auctoritas & dignitas perseverans. Dedit itaque Dominus noster in mensa in qua ultimum cum Apostolis participavit convivium, propriis manibus panem & vinum: in cruce vero manibus militum corpus tradidit vulnerandum; ut in Apostolis secretius impressa sincera veritas, & vera sinceritas, exponeret gentibus, quomodo vinum & panis caro esset & sanguis, & quibus rationibus causæ effectibus convenirent, & diversa nomina vel species ad unam reducerentur essentiam, & significantia & significata eisdem vocabulis censerentur, ut sacramentum & res sacramenti, veritas & figura usque adeo indivulsam haberent efficientiam, ut dicatur de Gentibus & Judæis quia eamdem escam spiritalem manducaverunt consequenti eos petra quæ erat Christus: His gratiæ supernæ privilegiis esu sanctificati panis, refecti, loti & uncti, non eam quam amiserant, sed ampliorem & digniorem recuperant libertatem: & ejecti de paradiso nudi, ad lignum vitæ hodie revertuntur vestiti, reddita stola & annulo prolato in medium: & reconciliantur matri Ecclesiæ, quos inobedientiæ malum foras expulerat; & Cherubim flammeum gladium ab introitu tranquilli status & innocuæ conversationis amovit.

Hodie in terra maledicta relictis rastris & gravi vomerum pondere, & stimulis fatigatorum boum cruore persusis, deterso sudore vultus exusti caloribus, attriti laboribus, hilari facie, stellaribus oculis in facie micantibus corpore candido, ornatu composito, ad paternam domum exsules reducuntur: & egressus obviam revertenti filio lætabundus Pater clementiam improperio non corrumpit, nec indulgentiam fœdat conviciis, sed bonitatis suæ honorat magnificentiam, & hilaritate magnificat largitatem. Resonant in susceptione hujus solemni musica instrumenta, & communis jubilatio pari consonantia Patri misericordiarum gratias agit; cujus imperio antiquam prædam evomunt inferi, ligantur dæmones, & diruptis ferreis nexibus diu quassati liberi revertuntur. Hæc dies nocti illi contigua est, qua absolutionis nostræ negotium Dominus inchoavit: qua a principibus sacerdotum ad Romanum præsidem ductus judex omnium sustinuit judicari: passus est Rex illudi, & vita occidi; descendensque ad inferos captivam ab antiquo captivitatem reduxit: hoc Ecclesiæ suæ hodierna traditione exemplum relinquens, ut fieret in Ecclesia absolutio peccatorum, & hereditati redderentur ejecti, & præcedentibus beneficiis quæ supra enumeravimus, libertate donarentur pœnitentes, qui secundum merita, nisi gratia subveniret, fuerant condemnati. Et omnino convenit, ut eo tempore quo Christus captivos eduxit ab inferis, reconciliati peccatores ad Ecclesiam reducantur: & quo confracta sunt infernalis repagula carceris, judiciaria severitas mansuescat: & quo ab infernalibus tormentis cessatum est, humana supplicia crudelitatis horrorem deponant.

DE PASSIONE CHRISTI.

DOMINE audivi auditum tuum & timui. Terruit me cum appropinquaret traditor Judas, & immineret passionis hora, quod dixisti ad Patrem: Pater, si fieri potest, transeat a me calix iste: & tristem te usque ad mortem, præ nimia anxietate sanguineo sudore perfusus, coram Apostolis es professus. Audiens hæc ego expavi. Quis enim non timeat, si timet ille, quem omnia timent; si pavet ille, cui omne genu curvatur; si ille, qui mors est mortis & morsus inferni, morte propinquante pertimescit? Nonne ad hoc veneras, & ita futurum ipse prædixeras? Nonne hoc & signa, & oracula, & vaticinia prophetarum a mundi initio conclamarunt? *Si* voluntarie obedisti Patri, & non te ut patereris coegit necessitas; quid quereris, quid causaris? Nonne tu docueras & instruxeras fideles tuos, ut non timerent eos qui corpus occidunt, quia usque ad animam tyrannica violentia non attingit? Sed metus ille infirmitatis humanæ communem exprimebat effectum, & generalitatem omnium in carne viventium hoc dolore urgeri, & dissolutionem corporeæ spiritalisque naturæ hac molestia non posse carere; & hanc pœnam universæ successioni Adam sine exceptione impositam, ut difficultas extremi transitus timere-

tur. Et hæc quidem molestia in eos, qui Dei judicio rationem reddituri occurrunt, non immerito cadit: qui de eo quod beneficio vitæ & rationis, & reliquorum largitate munerum abusi sunt, accusante conscientia redargui, examen illud in quo nullum est subterfugium timent: & ipsa avulsio spiritus carnis teneritudinem dirumpit & lædit; hanc nemo anxietatem evasit, & nemo egrediente anima sine amaritudine exspiravit.

Sed tu Domine, qui judex es omnium, qui potestative ponis animam tuam, & potestative resumis; nec pœna te ex necessitate persequitur, nec formidabilis Patris tibi potest esse conspectus; quid anxiaris? quid tremebundus ad orationem discurris? Dormitantibus Apostolis pervigil proditorem exspectas, nec tamen te abscondis; sed obvius in adventum eorum procedis, qui te ligare veniunt, & trahere ad Pilati tribunal, quos Judas signifer instructa malignitate præcedit.

Audivi, Domine, auditum tuum & expavi, dum quæris a quærentibus quid quærant, cum noveris quod te quærant, & dixisti eis te esse Jesum Nazarenum. Invasit illico timor tuus eos quos tu timueras, & prostrati solo jacuere exanimes, & armatam cohortem vox unius hominis terruit; & latens in humanitate omnipotentia te discipulis pavidum, coram persecutoribus terribilem exhibebat. Sed ut fieret voluntas Patris, & sacrificium carnis a timore & tristitia inchoaret; suberant victimæ desolatorii carbones, quos obedientiæ liquefactus adeps exstinxit: & cum traheretur vinctus ad præsidem, non supplicavit apparitoribus, sed Petri compescuit zelum: nec gladiorum passus est adhiberi suffragia, immo & Herodis & Pilati contemsit fastigia: nec potuit altitudo potestatum extorquere ad interrogata responsum. Jam postposito timore quasi utens potentiori auctoritate, inter sputamenta & colaphos, & reliqua ludibria patientia & mansuetudine vesanas persecutorum mentes conturbat, & in eo quod intee injurias & convicia se malitia Judaica sentit contemtam, vehementius exacerbatur, & de impietate & malitia suavitas pietasque Christi triumphat.

Frustra funestas judex manus in prætorio abluis, a sanguine Domini te profitens innocentem. Tu ipse causam mortis cum diligenter inquisieris, te non invenisse in eo fateris; ipsa conjux tua nihil tibi & justo huic esse mandaverat, quod utique per os ejus dæmonia imminere sibi judicium sententia testabantur: non excusas, sed accusas, causam tibi facis cum Judæis communem. Illi se proditione, tu parricidio te condemnas. Illi lingua, tu ferro occidis: tam te quam illos inauditæ crudelitatis scelus involvit. Veniet anima tua in manus judicis quem condemnas, fractisque tribunalibus tuis judicaberis, & demergeris in profundum inferni: eruntque tibi & Judæ scelerato in tenebris & gehennalibus flammis pœnæ irremediales, inconsumtibiles ignes, dolores perpetui, & tormenta æterna. Et quidem Filius hominis, sicut scriptum est de illo, vadit: qui damnatus est, ut liberaret damnatos; doluit, ut sanaret infirmos; timuit, ut faceret securos; opprobria pertulit, ut improperia detrahentium non moverent electos. Deputatus inter impios, quorum alter assumtus, alter reprobatus est: ut daretur exemplum & forma indissolubilis manens in posteros; quia nec in ultimis Dei clementia pœnitentes excludit; nec ulla hora sera est, cui compunctio districta occurrit; nec eos qui vitæ suæ quocumque articulo temporis veri sunt judices, iterum judicari. Quia, cum judicis & tortoris vices non parcens peccator assumit, semetipsum persequens, dum confessionem confusione onerat; holocausti hujus incensio in conspectu Dei veniam impetrat. Neque enim bis in idipsum judicat Deus; sed impœnitentes ipse judicat & damnat, pœnitentes vero quia a seipsis suscipit judicatos, absolvit: neque judicio quod pœnitentiæ humanæ severitas protulit, aliquid justitia cælestis apponit.

Judicati sunt Ægyptii, cum in redeuntibus super se maris fluctibus involverentur; judicati Sodomitæ, cum subversis eorum urbibus flammis sulphureis cremarentur: sed in eisdem subversionibus gemerent pœnitentes, temporali pœnæ æternalis non succederet, sed esset eis pro remedio supplicium, & pro absolutione tormentum; nec contritos corde æternum contereret & aggravaret judicium. Sic in cruce latro confitens non tantum indulgentiam meruit, sed Christi familiaris effectus, præmissus est in paradisum; & factus est particeps regni, pee confessionem factus collega martyrii. Illi vero blasphemo, quia de Domini desperavit potentia, nulla potuit subvenire clementia: nec potuit illi crucis prodesse consortium, cujus malitiam non expiabat pœnitentiæ lavacrum. Ascendisti Domine palmam: quia illud crucis tuæ lignum portendebat triumphum de diabolo, vel de principatibus, & potestatibus, & nequitiis spiritalibus victoriam: erantque in manibus tuis duo cornua, in quibus erant fortitudo tua abscondita, & imperium tuum super humerum tuum: tu ipse patibuli tui bajulus, hærebas ligno quod tuleras, evectionis & passionis anxietates sustinens & labores.

Consideravi opera tua & expavi. Clavis sacros pedes terebrantibus, fossisque manibus, de vulnerum anxietate non loqueris; de spinis sacrum caput pungentibus non quereris; sed satagis ut innotescat posteris, quare derelictus a Deo videaris, expositus contumeliis & Judæorum ludibriis. Causam mortis in te non esse Pilatus ipse prædixerat, & Caiphas mortem tuam pro inimico populo satisfacturam, cum esset anni illius pontifex, prophetaverat. Tu de morte non agis, de opprobriis non contendis: sed hoc vis intelligi, quæ sit causa mortis, quia quæstus; ut utraque re cognita, peccatum appareat & gratia; & quanti ponderis sit utrumque, rerum probet effectus: cum originali morti nullum nisi in Christi morte potuerit esse remedium; nec reconciliare Deo potuerit exsules & damnatos quælibet oblatio, nisi sanguinis hujus singulare sacrificium. Et sine hoc holocausto poterat Deus tantum condonasse peccatum; sed facilitas veniæ laxaret habenas peccatis effrenibus, quæ etiam Christi vix cohibent passiones, quæ vix sceleratos animos a voluptatum fæce avellunt.

Vulneri sane tam putrido & antiquarum cicatricum fœtori non inveniebatur medicamentum con-

conveniens, nisi unguento sanguinis hujus plaga vetus liniretur, & malagmate carnis in cruce extensæ siccarentur venena, quæ calcaneo primi hominis & omni posteritati ejus serpens ille seductor antiquus infuderat. Hæc una medela corrosit illas quæ in immensum excreverant cicatrices: & vim suam concupiscentiarum perdidit corruptela, & deleta damnationis conscriptione, novis litteris assignata est & restituta libertas; privilegio dato, charta indulgentiæ, sigillo plagæ lateralis firmata.

Considero opera tua: & admiror te cruci inter damnatos affixum, jam nec tristem nec pavidum: sed suppliciorum victorem elevatis manibus triumphantem de Amalech; & quasi sanctificantem de excelso plebem, & elevatum in sublime, & quasi cælo proximum superioribus inferentem consummati agonis vexillum; & inferioribus erexisse scalam in Patris occursum. Ibi dolorum & conviciorum immemor, subtiliter investigas & ipse exponis quare derelictus fueris, indicans anxietates illius querimoniæ verba esse delictorum tuorum, quorum personam & causam assumseras; in tantum ut per Moysen & per Apostolum sustineres vocari peccatum, & maledictum pro similitudine pœnæ, non culpæ: quod pro eis voluisti intelligi, qui deseri a Deo propter peccata meruerant, quorum reconciliationis agebas causam. In qua allegator subtilis pro servis servilem non dedignaris accipere personam: & in tantum infirmis compateris, ut nec crucifigi, nec mori dum illi vivant, & te patrocinante non pereant, nec erubescas, nec formides; altitudinem tuam derelinquens ad tempus, gloriæ tuæ majestatem evacuans, ut redeant dispersi, & respirent derelicti.

Hæc est causa quare derelictus sis, ut colligeret & revocaret inanitio tua eos qui fuerant derelicti; & qui sine Deo fuerant dum dominaretur eis peccatum, reducti ad justitiam, conformes Christi, & christi efficerentur & dii. Unde scriptum est: Ego dixi, dii estis.

Considero, Domine, te in illo patibulo ubi videbaris sine adjutorio, quomodo imperatoria potestate latronem præmittis ad regnum: & in cujus assumptione jam manifeste constat quantum apud derelictos profeceris, quorum primus iste gloria & honore coronatus, ipsa die paradisi civis & domesticus curiæ cælestis efficitur. Impossibile quippe erat illam sanctam animam tuam teneri ab inferis, de qua ipse ad Patrem dicis: Quia non derelinques animam meam in inferno, nec permittes corrumpi carnem meam in sepulcro: quia ubi in præsentia illius effractis inferis est captivata captivitas, præsentata victrice anima in conspectu Patris, ad corpus suum sine dilatione reversa est: & appropinquaverunt saluti, qui longe erant a salute, & inter mortuos liber, morti obnoxios perpetua libertate donavit.

Considero te in cruce de matre sollicitum, cui volenti loqui tecum cum evangelizares, negaveras retroactis diebus colloquium, & prætuleras matri auditores verbi, pauperes spiritu; dicens eos tibi esse pro matre & fratribus, qui voluntati Patris obtemperant. Nunc materno moveris affectu, & thalamum humanitatis tuæ cubiculario dilecto commendas, & provides sedulo benedictæ inter mulieres apostolicam clientelam, & obsequium virginis virgini discipulo tradis: ut jam non Joseph tanti mysterii honoretur præpositura, sed Joannes; quia jam exigebat ratio ut conjugii removeretur opinio: nec ultra pater Christi æstimaretur, qui eatenus vicem patris & conjugis tenuerat. Habebat Joseph in hac Christi dispositione rationabilem contradictionem, cum alteri commendaretur Maria, si se cognovisset carnalem maritum: sed quia in spiritu actum erat conjunctionis illius mysterium, passus est Joseph æquanimiter sibi eum in hoc servitio præponi, quem digniorem se judicabat; & ideo maxime, quia magistri electio sic negotium ordinabat.

Ad hæc sacerdotalis auctoritatis privilegium in medio proferens, mediator inter nos & Patrem oras pro his qui ad dolorem vulnerum tuorum opprobria addiderunt, & pro inimicis impetras veniam, supplicas & obsecras, ut hæc eis iniquitas dimittatur, & a morte tua habeantur innoxii ipsi, qui sanguinem tuum super se & super filios suos manere precantur, usque adeo excæcati, ut scelus suum non intelligant, nec odium Christi ipsa mors crucifixi exstinguat. Sed caritas tua interim suspendit judicium, & reis ingratisque patientia tua pœnitentiæ providet locum, tempusque reservat, & differt punire dignos exitio; hæc orans ut aperiantur oculi eorum, & agnoscant quæ sit virtus crucis, quæ efficientia sanguinis, quæ magnitudo delicti & doni, gratiæ & peccati. Tanta erat spissitudo velaminis, & crassitudo doctrinæ, qua erant Moyseos scriptura imbuti: ita erant eorum sensus hebetes, & ingenia tenebrosa, ut in verbis legis nihil divinum saperent, nihil aliud quam exterioris umbraculi integumenta viderent, neque ad sacramentorum secreta aliqua intellectus indagine penetrarent. Immo si quis eos vellet in sancta inducere, & introducere in arcana profundaque mysteria, impium judicabant & stultum mel de petra sugere, & de saxo durissimo oleum eliquare. Dimissum est ergo Christo orante peccatum, & ex parte maxima cæcitas illuminata est, & malignantium perfidia demum credidit & intellexit: & de torculari crucis mustum expressit, accepit, & bibit; & in calice quod propinarat Moyses vinum merum a fæcibus segregavit. Ecce plus potuit donum quam delictum, & gratia quam peccatum: quoniam ex debito damnationi obnoxios, gratis sine ullo merito gratia beneficio pietatis absolvit: & judicium imperante Christo misericordiæ dedit locum, & districtionis suæ temperamentum justitia Domino disponente modeste sustinuit.

Jam videt Hebræus, & quicumque de servitute Ægyptia ad repromissæ patriæ libertatem anhelat, quod sanguis Christi efficacius quam sanguis agni illius, quem in Ægypto Israel immolavit, contrarias abigat potestates. Cujus hodie tanta est auctoritas & potestas, ut non solum Israelitica limina muniat, sed etiam ab his qui Israelitice non vivunt, solum sacramenti signum repellat dæmonia: & ubicumque conspecta fuerit, terribilis sit eis sacri nominis virtus & sanguinis nota. Denique quicumque sint sacramentorum ministri; qualescumque sint manus quæ vel mergunt accedentes ad baptismum, vel ungunt; qualecumque pectus, de quo sacra exeunt verba:

operationis auctoritas in figura crucis omnibus sacramentis largitur effectum, & cuncta peragis nomen, quod omnibus nominibus eminet, a sacramentorum vicariis invocatum. Et licet indigni sint qui accipiunt, sacramentorum tamen reverentia & propinquiorem ad Deum parat accessum, & ubi redierint ad cor, constat ablutionis donum, & redit effectus munerum: nec alias quæri aut repeti necesse est salutiferum sacramentum.

Jam sanguis tuus, Domine, non quærit ultionem, sanguis tuus lavat crimina, peccata condonat. Clamat sanguis Abel, clamant Sodomorum peccata, & parricidium & libido digna suoi ultione. Tu olim ultionum Deus, modo miseris & parcis his qui offenderunt; sanas contritos corde, & alligas vulneratos; filio prodigo revertenti non improperas luxum; mulieri adulteræ non opponis prostibulum; peccatricis publicæ non recusas servitium; debenti pecuniam dimittis depositum. Judæis perfidis & dedisti gratiam, & dimisisti scelus scelerum & peccatorum peccatum. De latere tuo fons egreditur in vitam æternam prosiliens; & de eadem consubstantiali origine, divisis limitibus, aqua & sanguis emanant, ad complementum perfectionemque totius justitiæ, sacramenta in perpetuum duratura; & fontis illius ubertas perenni lapsu universam Ecclesiam irrigat & fecundat. Ex hoc fonte non tantum ablutionis primæ, qua initiantur accedentes ad Christum, undas haurimus: sed & compunctionum & lacrimarum perennes effluunt rivi, & misericordiarum suavitas, & totius pietatis effectus emanat.

Tu, Domine sacerdos sancte, qui in tempore iracundiæ factus es reconciliatio, sancti hujus sanguinis permanentem plenitudinem reliquisti, & beneficium hujus sancti liquoris in perpetuum tradidisti, & constituisti nobis inconsumtibiliter potum vivificum, crucis signum, & mortificationis exemplum. Tu consummatis omnibus vade ad Patrem, & trahe nos post te; da nobis in vita præsenti, ut simus sine angaria bajuli crucis tuæ, & comprehendamus cum omnibus sanctis quid latitudo, quid longitudo, quid sublimitas, quid profundum hujus ligni significet; quo conspecto non noceat nobis, neque mordeat coluber solitudinis, sed incolumes per omnia sequamur te, tecum parvuli simus, tecum circumcidamur, tecum baptizemur, tecum jejunemus, tecum lotis pedibus panem angelorum edamus, tecum crucifixi mundo vivamus, tecum Spiritu sancto repleti, & corpore & spiritu in æternum maneamus. Qui vivis, & ultra non morieris in sæcula sæculorum. AMEN.

DE RESURRECTIONE CHRISTI.

QUæsitis aromatibus ad ungendum Dominum Jesum in monumento positum, sacræ mulieres communicato consilio convenerunt, & repertis ibi sine corpore sudariis, quem non invenere, putavere sublatum. Nam & lapis revolutus & vacuum monumentum, simplicibus animis conjecturas hujusmodi opponebant; quod corpus strictum linteis, nisi translatum esset, moveri loco non posset; nec lapis magni ponderis nisi vi humana, ullatenus revolvi potuisset: unde & mane venientes quomodo posset ab ostio monumenti lapis gyrari, anxie causabantur. Sed Dominus qui inspiraverat ut venirent, prævenerat venientes; & egressus de sepulcro vacuum locum reliquerat, apertoque ostio ingredi volentibus liberum dederat aditum, & quasi monebat se alias quæri, qui illis angustiis non poterat occultari. Flebant igitur sacræ feminæ, quæ eum cui obsequi volebant, se perdidisse putabant; & obriguerant mœstitudine, eo quod devotio sua desiderato frustraretur effectu. Habuerant siquidem eum sicut prophetam, non inferiores fide illis discipulis, qui dicebant, quod Jesus Nazarenus vir propheta fuerat, potens in opere & sermone. Et licet de resurrectione sua ipse tam Apostolos quam reliquos discipulos, in quorum societate istæ esse meruerant, magister providus instruxisset; incusserat tamen omnibus dubietatem & terrorem supplicium crucis & mortis atrocitas; nec tamen ab eorum cordibus avelli poterat dilectio qua adhæserant, & recordatio signorum quæ viderant, & admiratio doctrinæ quam audierant, & conversationis piæ admirabilis sanctitudo qua fuerant informati. Necdum firmo gressu ibant, sed lababat pes dubitantium, sed quærebant quem amabant, nec maligne desperabant: unde factum est, ut quæstum inventionis dilectionis perseverantia mererentur. Illæ itaque primæ viderunt & cognoverunt quæ ardentius dilexerunt, quæ devotius quæsierunt: illæ sermocinatæ cum Christo, certificatæ quod ipse esset qui a mortuis resurrexisset, nunciant Petro & ceteris, quod Christus resurgens a mortuis jam non moritur. Evangelizarunt viventem, qui mortuus putabatur; nec jam sepulturæ ejus odoramentis corporalibus deserviunt, sed aromatibus firmæ fidei, & certæ spei, & caritatis sinceræ regnanti Domino famulantur, & virtutum fragrantiam non judicato præsentant, sed judici.

Lætantur Apostoli, quos mundus quasi dehiscens terruerat, & quasi dissolutione elementorum quassaretur, omnia præcipiti ruina sterneret, minas horribiles intentarat; solidatisque & compactis cælestibus & terrenis, æterna redemtione inventa, gratulabundi adorant quem reliquerant; credunt, nec in aliquo hæsitant; assistunt quantum possunt ei, a quo diffugerant. Quem non fragor ille mundi terreret, quando terra tremuit, sol expalluit, & radios lucis suæ sol contenebratus abscondit? Ipsa monumenta lapides sibi superpositos projecerunt; & indignata superior & inferior plaga, tenebris & motibus & scissuris, compassionis suæ & vehementis angustiæ indicaverunt affectum: nec sustinuit intueri mundus perfidiæ Judaicæ scelus; & visa sunt insensata elementa sensu uti abundantiore quam homines, quibus secundum naturam ratio inerat; & crudeliores exstitere feris abutentes intellectu; in tantum Christi sanguinem sitientes, ut se-

ut ſeipſos maledictione æterna damnarent, & in parvulos ſuos anathematis illius reliquias immobili ſtabilimento firmarent.

Sed ne in eorum ſcelere diutius immoremur, qui repulſi ſunt & deſtructi in finem, quorum parricidalia vota ſervitium & exterminium meruerant, quos cum Dathan & Abiron (quos ob diſſenſionis flagitium terra dehiſcens vivos abſorbuit) conſtat in tenebris inferi ſigillatos, ne tantarum abominationum recordatio paſchalem ſerenitatem interpolet, circa ſolemnitatis inclitæ gaudia devotis & alacribus animis inſiſtamus. Neque enim fas eſt, ut a nobis aliqua his diebus triſtia recitentur: ſed ſicut filiis Chore datum eſt ut ſemper læta canerent & prophetarent, & omnes pſalmi eorum attitulati nominibus gaudia prædicant, nec aliqua minantur adverſa; ita nos ad Chriſtum pertinentes, cujus ſanguine conſperſa creditur Adam calvaria, qui ſub loco quo crux Domini fixa eſt humatus traditur ab antiquis; ejuſdem ſanguinis ſanctificati elapſu, lætemur & delectemur in Domino; nec jam amatoribus crucis mors magiſtri ſit horrori, neque pœna ſit dolori, nec paſſio ſit pudori; cum hæc omnia vitæ noſtræ ſint inſtrumenta: quia mors ejus pro peccatis noſtris ſacrificium fuit, & pœna crucis exceſſibus pœna dignis occurrit; labor ejus onera noſtra depoſuit, dolor ejus nos ſanavit, & damnatio indebita nos a damnatione æterna abſolvit. Et ſi quid confuſionis viſa eſt in tempore illo pati ſancta ejus humilitas, rerum hodie manifeſtatur effectu quod Apoſtolus ait; ſtultum hujuſcemodi ſapientius eſſe hominibus, & infirmum fortius omni fortitudine, per quod reprobata ſapientia hujus mundi, & de ſapientibus & potentibus in nomine crucifixi pauperes ſpiritu potentiſſime triumpharunt.

Cantemus igitur Domino, glorioſe enim honorificatus eſt. Liber populus egreditur de Ægypto, Moyſe duce: mare fit pervium; columna flammea nocte coruſcans Iſraeliticum antecedit exercitum; ſtat a dextera & læva mare ſuſpenſum, deſiccato luto profundi, inoffenſum abyſſus dat tranſitum: & egreſſo populo Dei, Pharaonem cum populo ſuo repentina mole illapſum pelagus intercludit. Jam præceſſerat agnus quem Iſrael in Ægypto immolarat, cujus ſanguine limina rubricata percuſſor angelus non eſt auſus attingere: nec exterminatoris gladium populus formidabat, cui & de ſpiritalibus nequitiis parabat victoriam, illud ſine macula ſacrificium, & mare diviſum, & totum Ægypti robur exſtinctum.

Primum illud antiquum paſcha his miraculis coruſcavit, & excluſo fermento, præceptum eſt ut horum dierum celebritas ageretur in azymis: nec ſolemnitatis hujus gaudia ſervilibus operibus fuſcarentur, nec omnino aliqua tantæ ſinceritatis gloriam malignitas inquinaret. Certa data eſt ex lege diſtinctio, quæ eſſet paſchalis oblatio, & tempus, & locus, & modus; & quando, vel ubi, vel quomodo ſacra deberet hoſtia immolari. Victima, agnus, locus, una per ſingulas familias domus; caro non elixa, ſed aſſa, hora veſpertina. Hæc cum eo tempore fierent in figura, quod nos in veritate agimus, typice loquebantur: & dirupto in Chriſti morte templi velamine, verus agnus ſolus inter filios hominum ſine macula Chriſtus ætate ultima in qua mundi veſperaſcit conditio, ab una populi Chriſtiani familia in unitate Eccleſiæ aſſus in cruce, projectis foras hæreticorum fermentis, ſinceræ fidei ſolidata compagine, inconſumtibiliter editur, creditur, & tenetur.

Nova & vetera ſub hoc nomine convenerunt: egreditur Iſrael de ſervitute Ægypti; exit populus Dei de regno diaboli; baptizantur in nube & mari Hebræi, & jam Spiritu ſancto & ſanguine Chriſti mundatur a peccatis populus Dei; ex diverſis familiis, una fit domus, una fit tribus, unus eſt cibus, ſignificantia & ſignificata, res & ſigna, virtus inviſibilis & viſibilia ſacramenta ſic faciunt unum corpus, ſicut caro & ſpiritus, & quod videtur, in nomine & virtute Chriſti corpus cenſetur. In hac rerum convenientia honorificatus eſt Chriſtus, & glorioſæ laudis triumphos lætabunda hodie canit Eccleſia, in lapide angulari conſocians disjunctos olim parietes, quos in unum mirabilis artifex fuſo ſanguine glutinavit, & reprobato diu a malignis fidei fundamento, caritatis ſuæ nexibus diviſas copulavit macerias, & redegit partes in totum, & multa in unum; & facti ſunt una domus confœderati parietes, & ſtabile fundamentum. Honorificatus eſt Chriſtus reſurgens a mortuis, victor mortis, ſpolians inferos, & captivos præmittens ad ſuperos. Hucuſque per humilitatis gradus aſcendens, modo gloria & honore coronatus, nil mortale, nil paſſibile retinens, impaſſibilitatis & immortalitatis donavit nos gloria, & reſurgentes in beatitudine conſtituit ſempiterna.

Reſurrexerunt quidem ante Chriſtum, ſed in nomine & fide ejus, ſub Helia vivente in corpore, unus: & Heliſæo vivo & mortuo, duo qui obierant: ſed ad mortem quam guſtaverant, iterum redierunt. Reſurrexit & Lazarus, & alii nonnulli ad imperium Chriſti: & aliquo tempore beneficio vitæ uſi, iterum ad funera rediere. Res quidem honorabilis & dominatio poteſtativa fuit, ad corpus exanime ſpiritum revocare: ſed reſurrectionis hujus, cujus ſunt in Chriſto primitiæ, incomparabilis eſt dignitas, quam nec ſequitur corruptela, nec diſſolvit antiquitas, nec aliqua mutabilitas labefactat. Mirati ſumus in transfiguratione quæ facta eſt in monte præſentibus apoſtolis Petro, & Jacobo, & Joanne, quando ſicut ſol reſplenduit facies Salvatoris, & veſtimenta ejus candorem omnem exſuperantia apoſtolorum hebetavere conſpectum: ſed momentaneus ille decor imaginem, non ſpeciem; ſimilitudinem, non ſubſtantiam; partem, non plenitudinem transformationis mirifice explicavit: ſed neque eamdem gloriam quam ante oſtendit; ſed quod videre conſueverant, hoc viderunt; & dilata eſt claritatis illius quam nobis pollicitus eſt plenitudo, quæ in ſe erat perfecta, & a nobis exſpectatur perficienda, lucidior & ſincerior quam æſtimari poſſit ab aliquo, vel quam illa etiam claritas intimaverit, cujus primitias in Chriſto transformato accepimus.

Opus inclitum & nobile plaſma primi hominis conditio fuit, ſed quaſi ſeminarium reformationis hujus. Illa prima formatio imaginem & ſimilitudinem artificis ad veritatis eſſentiam pertrahebat, paulatimque conſummata prodiit ſpecies,

eies, & apparuit candor qnem occultabat immortalitas, qua absorpta est eadem quidem & non alia humanitatis natura; sed sanato morbo quo periculis tenebatur obnoxia, sana & incolumis stabili felicitate, corpore & anima idem sapientibus, in nullo dissentientibus; præceptis duplicibus stolis, conspectibus divinis assistit.

Agunt in cælestibus hæc paschalia gaudia ipsi angelici spiritus, & resurgentis Domini gloriam admirantur; lætantur & delectantur in eo, qnod forma servi reversa sit in formam Dei, & exinanitio humilitatis ad depositæ altitudinis redierit majestatem. Sed & in hoc multiplicata sunt gaudia, quod ab his pro quibus se humiliaverat, tantæ excellentiæ beneficium dignatur esse commune, & partiri nobis suæ abundantiam voluit claritatis: ut post resurrectionem corpus non aggravet animam, sed sit caro sine mole & pondere, agilis & mobilis, nullis clausa obstaculis, visu & auditu penetrans omnia & attingens quocumque voluerit sine impedimento discurrens. Inerit resuscitatis corporibus nulli vanitati subjecta libertas, & quæ cogi non possit ad aliquid, in nullo laborans, jam a spe edncta, re ipsa perfruens, nulla exspectatione suspensa; & in pace quietissima confirmata, omnisque expers formidinis, in spiritalibus deliciis jugis illa mansio reflorebit.

Quam mirabilis est scientia tua Deus, confirmata est super nos, nec possumus ad eam attingere. Hæc sapientiæ tuæ altitudo, qua mundum non ex præcedente materia, sed solo verbi tui condidisti imperio: creaturis vero corporalibus ex mundi essentia dedisti initium, suis incolis singula elementa adornans, hominem qnem de mundo fecisti, cunctis in terra & aquis & aere viventibus præficiens, ita ut suo præposito singula in suo genere ministrarent. Tu aliis vitam temporalem, aliis procurasti perpetuam; admirabili ordine quædam mutans & renovans: & præfinito tempore metam irrationabilibus omnibus præfixisti & terminum, quem transire non possit dissolutioni conditio destinata. Homo quia ex cælesti & terrena materia compactus est, vestitus extrinsecus pelle & carnibus, tempus accepit, quo te jubente, redderet terræ quod de terra assumserat, & ad immaterialem originem reverteretur spiritus, cujus natura dissolutionis non admittit injuriam. Corpus putredine, & caro vermibus consumenda, secundum naturæ suæ rationem æternitatis non poterat privilegio perfrui, & quod sibi jure non competebat, a conditore nequibat exigere; neque ulla eorum interrogatio super hoc merebatur responsum. Sed tu, optime Deus, ultro gratiam volens dare spiritui, decrevisti clementius, ut ex societate & clientela quam reddiderat animæ caro, aliquid ei commodi proveniret; & quæ ei vehiculum fuerat & particeps studiorum, in recompensatione ministerii, iterum dilecto accolæ consociata, pudica & pacifica rediret, nullas secum revehens contumelias, quibus deinceps quietis internæ concuteret puritatem. Sed & hoc, Domine, ad cumulum beneficii addidisti, ut inter legem carnis & spiritus nulla postmodum esset diversitas, sed una utriusque ex lege tua sancta firmetur, nec post initum fœdus ulla iterum inter eos recrudescat rebellio; sed per manum tuam reconciliatio ordinata stabilis in perpetuum perseveret. Te igitur jubente, terra fit caro, & expulsa de domo iterum conjugatur viro, non jam ancilla, sed libera: & habitant unius moris in domo murmurationibus consopitis, quas olim compugnantes inter se concupiscentiæ concitabant.

Quis, Domine Deus, considerare hæc opera tua sufficit? & quis lutum coagulare potest in carnem? quis formare potest in hominem, quis infundere animam, quis reddere vitam, quis dare æternitatem, quis addere felicitatem? Ad hunc proventum humana laborat creatio, hæc semper fidelium exspectatio fuit. Hoc optabat rex ille humilis qui se noverat imperfectum, ut adderes conditioni tuæ quod deerat, & perficeres & solidares opus tuum, quod corruptibilitas & mortalitas assidue conviciis multis solebant affligere, & variis opprobriis consueverant infestare. Tu morti imperas, & absorpta eliditur: inanescit corruptio, ubi æger te medente sanatur. Gustavisti mortem pro filiis hominum, ut qui tecum mortui erant, tecum viverent, & participes tribulationum, etiam consolatione gauderent. Resurrectio quidem communis est, & ante tribunal Christi necesse est in corpore justos stare & impios, Dei hoc dictante justitia, ut pietas & impietas in operatoribus debitis stipendiis donarentur; & qui finem habere contemserunt in malis, infinita clauderentur ultione in pœnis; & qui gloriati sunt in cruce, cum crucifixo regnantes beatæ fierent perennitatis participes. Non sunt participes hujus gaudii, quos damnat ambitio: non potest furtivos habens loculos, paschalibus solemniis interesse. Nihil proditor & venditor magistri, fermentator profanus commune habet cum azymis: omnis immundus in anima ad esum hujus agni prohibetur accedere. Nulla ad hanc lætitiam perfidia recipitur; omnis malignitas excluditur: calceatus pedibus ad evangelizandum paratus, accinctus renibus & sanctimoniæ destinatus, habens baculum in manibus, & festinans ut Ægypti deserat idola, sequens Moysen, nec formidans viæ discrimina, quisque purus & sincerus, sine fraude homo verus, accedat & edat: & securus quod resurgat, mortem optet, ut attingat ad æterna gaudia, in quibus est vita nostra sursum manens, & nos trahens ad bona cælestia. Qui vivit, & regnat Deus per omnia sæcula sæculorum.

DE

DE ASCENSIONE CHRISTI.

CELEBRATA in cruce solemni victoria, cum jam templum corporis sui, quod persecutio Judæorum effoderat, Dominus reparasset; noluit statim ad Patrem ascendere, & glorificati corporis præsentiam inferre cælestibus: sed necessaria dispensatione discipulorum infirmitati consulens, utiliter distulit; & quadraginta diebus in terra conversatus, & visus est sæpe, & locutus cum Apostolis, & manducavit & bibit; & vulnera quæ ad dubietatem eorum tollendam, in corpore reservarat, & videnda & palpanda exposuit, & impleta in se quæ in scripturis erant prædicta, evidentia rerum Dominus noster edocuit. Ad hoc necessaria fuit hujus temporis mora, ut recollectis quos in fugam timor impegerat, quos supplicium crucis terruerat, in multis argumentis apparens, mentes quæ diffidentia titubaverant, solidaret: nec esse phantasticum, sed verum corpus quod surrexerat, tam comessationibus quam contrectationibus probaret. Ad hoc dilata est ascensionis gloria, ut sub hoc dierum interstitio præcedens doctrina effectibus firmaretur, immo ut discipulorum desideria recessionem ejus corporalem ambirent; quia spiritalis præsentiæ plenitudo quamdiu conspectu carnis præsens aderat, adventare non poterat: & paulatim in hoc conducti sunt, ut libenter consuetudine convictus assueti carerent, cum inhabitator Spiritus sanctus eorum animas possidens, invisibili accessu sinceriores eis affectus infunderet, & aperiret interiores oculos ad intuendum intellectu puro Patrem luminum, & substantia rerum sperandarum proposita apparentia sepeliret: nec incertitudinis scrupulus superesset, cum Dominus & magister, quem verum hominem probaverant, eis videntibus cælum ascenderet; sed jam securi se crederent securitos, nec esse impossibile quin & ipsi in carne & spiritu ad superos transferrentur.

Omnibus itaque ad tam delectabile spectaculum aggregatis, Ascendo, inquit, ad Patrem meum & Patrem vestrum, Deum meum, & Deum vestrum. Horum verborum auctoritas, cum jam eorum virtutem Spiritus sanctus intimasset, omnem poterat excludere diffidentiam, & hilarescebant animi eorum paternitatis divinæ illustrati honore, & fraternitatis Christi honorati consortio, cum audirent & crederent se filios Dei & fratres Christi, in quo omnis excellentiæ plenitudo & sufficientia inerat. Nec jam quasi idiotæ & hebetes huic verbo applaudebant carnaliter: sed subtilissime generationem & dignitatem creaturæ a voluntate & nutu creatoris habuisse initium, & imaginem & similitudinem Dei in interiori homine videbant; & dinoscebant intellectu potius quam visu, quam affinitatem habeant inter se pater & filius; & quia substantivo & naturali filio filii adoptivi conformes, a prima origine multa habeant ex natura, & multa ex gratia.

Sane hujus generositatis consortium, secundum quam simul cum Christo filii Dei sumus, nobilitatem exsistentiæ nostræ exponit & intimat: in quo honore si manserimus non degeneres, constat omnino non posse patrem diffidere a filiis, sed deiformibus tutum esse ad paternitatem accessum; nec posse pati, ad hereditatem possidendam dispositos, in petitionibus divinis repulsam. Sed in quibuscumque filius filialiter genitorem appellaverit, necesse est bonitatem largitoris juste supplicantis prosequi voluntatem; maxime cum ipse pater qui largitur, ista suggerat peti quæ non differt benigne largiri. Et quidem paterna caritas bonis filiis & heredibus maxime delectatur: & hoc gloriæ Christi unigeniti dilectio accumulat, quod beatitudinis suæ non patitur esse solitariam magnitudinem, sed addit fratres; non qui minuant quasi divisam in plures excellentiam, sed qui altitudinem divitiarum ejus exornent participes & consortes. Quod cum ipsum qui pater est, constet esse Deum, & eum Deum nostrum, sicut & suum filius attestetur, in eo quod filii sumus, ipse nos possidet: in eo quod noster est Deus, quod nostrum est, ipsum cujus proprii sumus, proprie possidemus.

Dico igitur Domino meo: Deus meus es tu, & dicit mihi Dominus meus: Ego Dominus Deus tuus. Homo, cujus Deus est, quid amplius quærit? Si sufficis tu Deo, sufficiat tibi Deus. Bonorum tuorum Deus non indiget, nec conferre potes ei quidpiam, nec auferre. Si esurierit, non dicet tibi. Ejus est orbis & plenitudo ejus, & magnitudinem ejus cæli cælorum non capiunt. Non infirmatur, non eget indumento vel cibo; omnia scit, omnia potest, omnia continet: in ipso omnes vivimus, movemur & sumus. Quid tu ei quasi indigo conferes? Te solum bonitate, non necessitate desiderat. Scriptum est, & ipso jubente tabulis insculptum lapideis, ut diligas eum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota mente tua. Dilige, & diligeris: prope est merces tua, in manibus porrigitur præmium. Esto tu Dei, & erit Deus tuus. Impar sane commercium, pretium inæquale: sed qui pro nobis triginta argenteis appretiatus est, hoc in pretio hujusmodi intelligi voluit, ut adimpletio legis quæ in proximi dilectione consistit, ternario & denario figurata, fide & opere mereretur conditori suo uniri & jungi, ut haberet homo Deum proprium suum, cui se proprie & singulariter obrulisset: intelligi voluit, quanta fuerit in pretio quod pro eo datum est, & in eo quod ipse dedit pro mundo dissimilitudo, cum ipse exiguo argento emtus & venditus, tanto pretio damnatos redimeret, ut dubium esse non possit, quin pretii magnitudo superaret negotium; nec æquari posset damnum, quod omnino damnatio justa meruerat, obedientiæ Christi, quæ gratis usque ad mortem progressa est, & ultro solvit quod non debebat.

His

His intellectis Apostoli sicut filii prophetarum olim verum Heliam ascensurum sciebant, & horam illam præstolabantur gaudentes: nec jam anxiebantur parturientes, sed exorta lætitia parati erant prosequi recedentem; minime dubitantes, quin & ipsi post modicum conversationis hujus, postquam de torrente passionis in via hac bibissent, exaltato capite & erecto, se ad cælestia Dominum secuturos. Elevatis igitur manibus hereditariam eis benedictionem relinquens, non manufacto vehiculo, nec auxiliaribus carpentis evectus est Christus: sed naturæ divinæ propria usus virtute, carnem cælo intulit, & corpus glorificatum Patris conspectibus præsentavit. Non indiguit vectoribus angelis, qui offendicula tollentes e medio, ferrent eum in manibus; sed præcedentes & subsequentes applaudebant victori, & concinentes in jubilatione, modulabautur canticum novum, & implebat cælos consonantiæ illius harmonia: thronis & dominationibus parantibus Filio juxta Patrem consessum; cherubim & seraphim pacificos pedes ambientibus, radiantibus undique divinis claritatibus, & splendoribus supercælestibus, quos nec ardor perseverans consumit, nec turbinis alicujus afflatus exstinguit, nec interpolatio caliginis ullius abscondit.

Celebrat tanti triumphi magnificentiam lætabundus cælestis exercitus; & qui descendenti eoram pastoribus Bethleemitis decantaverunt in sublimi præconia, modo expressioribus conatibus, & intensioribus jubilis revertenti ad Patrem solemniora obsequia impendebant, & festivis affectibus venerabantur hominem supra se sublimatum, quem gloria & honore coronaverat Pater, ad dexteram suam collocatum: hoc dato ei privilegio singulari, ut in nomine ejus omne genu flecteretur, & super omne nomen ejus nomen excellentius coleretur. Quanta in ejus susceptione in cælis jucunditas fuerit, nemo sufficit enarrare. Rei hujus magnificentia omnem superat intellectum. Si linguis hominum vel angelorum quis eloquatur, vel ad hoc cujuslibet elaboret acumen ingenii, ut definire velit quæ Patris in reditu Filii hilaritas fuerit: aut si forte illud sempiternum gaudium aliquod tunc admiserit incrementum, si stabilitatis æternæ se aliquo modo mutare possit immobilis magnitudo; scrutator ille majestatis opprimetur a gloria: & verendum est ne dum vehementius exprimit ubera quam oportet, sanguinem pro lacte emungat.

Attamen invisibilem Deum visibilem Filium recepisse ad dexteram suam, manifestum est; & humilitatem carnis nostræ throno judiciario honoratam, paternæ complacuisse altitudini; duo genera gentium civitati supernæ, de qua gloriosa dicta sunt, deinceps assignari, & esse supra mansionarios homines & angelos, & beatitudinis illius gloriam his duobus ordinibus in perpetuum frequentari. Hæc merces obedientiæ Christi, hæc crucis & mortis stipendia, hic passionis labor promeruit, ut corpus humilitatis nostræ fieret corpori claritatis Christi conforme, & mortale hoc indueret immortalitatem, & corruptibile incorruptionem; & fierent homines cum Christo in cælestibus judices, qui cum eo judicia pertulerant malignorum, & exstiterant usque ad mortem tribulationum consortes. Hac die primum invecta est in cælis hæc novitas inaudita; & gavisus est Pater hereditate amplificata, sobole multiplicata, promissionibus quas locutus fuerat in prophetis, redditis & completis.

Solum ad hæc quæ prædicta sunt, restat judicium, & examinationi ultimæ adhuc reservant antiqua oracula locum. De judicio quippe & angustia, Christo sublato, superest post misericordiæ tempora quæ ad finem festinant, ut justitiam comitetur judicium: & habeant singuli quod merentur, & honoretur honore dignus, & contemtor confundatur inglorius. Hoc & duo angeli Christo ascendente testati sunt, quia qui judicatus abibat, judex esset terribilis rediturus; & videret collecta in unum generalitas hominum, quas foderat manus, quod terebraverat latus, faciem quam conspuerat, & prolata in medium inflexibili sententia, occurrentibus Salvatori electis, remaneant impii infinitis deputati tormentis. Quanta illud edictum sequentur lamenta, illius ultimæ tubæ clangor quam horribilis erit; continuus erit & superfluus illarum lacrimarum decursus. Stridorem illum dentium flammæ inexstinguibiles agitabunt. Immortales miserà vivent inter incendia, & inconsumtibiles flammæ nudum corpus allambent. Ardebit purpuratus dives, nec erit qui æstuanti linguæ stillam aquæ infundat. In proprio adipe frixæ libidines bullient, & inter sartagines flammeas miserabilia corpora cremabuntur: & omni tormento atrocius desperatio condemnatos affliget.

Non miserebitur ultra Deus, neque tunc audiet pœnitentes, sera erit illa confessio: & cum clausa fuerit janua, frustra carentes oleo, acclamabunt exclusi. Nullum ibi refrigerium, nullum remedium: semel Christus descendit ad inferos, ulterius non descendet. Non ultra videbunt Deum in tenebris sigillati: irregressibilis erit illa sententia, & immutabile judicium, & stabit damnationis hujus immobile constitutum. Exsultabunt sane sancti in gloria, videbunt Deum & gaudebunt; lætabuntur & delectabuntur & fruentur gloria, & in felicitate jucundabuntur æterna. Ibi non gustabunt quam suavis sit Deus, sed implebuntur & satiabuntur dulcedine mirifica: nihil eis deerit, nihil oberit, omne desiderium eorum Christus præsens implebit. Non senescent, non tabescent, non putrescent amplius: perpetua sanitas, & felix æternitas beatitudinis illis sufficientiam confirmabunt. Non erit concupiscentia in membris, non ultra ulla exsurget rebellio carnis, sed totus hominis status pudicus & pacificus, sana ex integro natura, sine omni macula & ruga deinceps permanebit. Erit denique Deus omnia in omnibus, & illius præsentia omnes animæ & corporis implebit appetitus; cessabuntque de cetero consummatis omnibus ministratorii angelicarum virtutum discursus: & impleta ordinataque omnino civitate Dei, nec innovabitur, nec mutabitur ultra fixæ & consummatæ beatitudinis status. Ei igitur, ante cujus tribunal stabimus, qui nunc vultui Dei apparet pro nobis, cui de nobis tanta cura fuit, ut pro nobis vellet nasci & mori, in præsenti quæ-

quæsumus, ut cura sit curandi nos, & nobis auctoritatem & potestatem judicandi nosmetipsos & corrigendi concedat; ut in illo terribili judicio suo inter electos asciti & congregati, liberi a servitute & captivitate peccati, cælestibus civibus conjungamur, & fruamur bonis, quæ ipse diligentibus se repromisit, quæ nec oculus vidit, nec auris audivit.

DE SANCTO SPIRITU.

ADESTO sancte Spiritus, & paraclesin tuam exspectantibus illabere cælitus. Sanctifica templum corporis nostri, & consecra in habitaculum tuum; desiderantes te animas tua præsentia lætifica; dignam te habitatore domum compone, adorna thalamum tuum, & quietis tuæ reclinatorium circumda varietatibus virtutum: sterne pavimenta pigmentis, niteat mansio tua carbunculis flammeis & gemmarum splendoribus; & omnium charismatum intrinsecus spirent odoramenta: affatim balsami liquor fragrantia sua cubiculum tuum imbuat: & abigens inde quidquid tabidum est, quidquid corruptelæ seminarium, stabile & perpetuum hoc facias gaudium nostrum, & creationis tuæ renovationem in decore immarcescibili solides in æternum. Interfuimus sacræ Varbi infantiæ, & puerperio virginis obsecuti sumus. Cum cælesti militia gloriam decantavimus parvulo; confessi sumus omnipotentem, quem in cunabulis vidimus vagientem. Circumcisionis celebravimus sacramenta, & truncato præputio voluptatum, sanctimoniæ didicimus mancipari. Interfuimus baptismati Salvatoris, & audita Patris voce de cælis, ad obediendum Christo traditi sumus, & instructi cælitus quomodo Patrem & Filinm dilectio jungat & uniat; ita ut in ipsis nominibus intimetur distinctio personarum, & naturæ unitas evidentissime innotescat. Sed & Spiritum sanctum in specie columbæ inter illa mysteria vidimus, & intelleximus ex illa specie, gemitus pœnitentiæ & desideria contemplationis divinæ, ex simplicitate cordis & innocentia vitæ immaculatæ incessanter prodire; & neminem nisi suspiriis hujusmodi præcedentibus, & inspiratione divina monente, posse ad cælestia aspirare; ut suspiratio, & inspiratio, & aspiratio a sancto Spiritu & causam habeant, & effectum, & materiam, & proventum. Secuti quoque sumus in eremum Dominum jejunantem, & repulsa potenter diaboli vidimus tentamenta. Interfuimus cœnæ, & de calice Domini bibimus; pedes lavimus; mortui sumus cum Christo, & ecce vivimus: prosequimur ascendentem; & præstolamur promissum nobis Spiritum sanctum; cujus unctio nos de omnibus doceat, qui invisibili magisterio nos doceat, & cælestibus instruat disciplinis: qui carnales hebetet sensus, & conterat appetitus.

Hic Spiritus sanctus ab ipso mundi initio aquis legitur superfusus; non materialibus aquis quasi vehiculo egens, quas potius ipse ferebat, & complectentibus firmamentum dabat congruum motum, & limitem præfinitum. Hujus sempiterna virtus & divinitas, cum in propria natura ab inquisitoribus mundi antiquis philosophis proprie investigari non posset; subtilissimis tamen intuiti sunt conjecturis compositionem mundi; compositis & distinctis elementorum affectibus præsentem omnibus animam affuisse, quæ secundum genus & ordinem singulorum vitam præberet & motum, & intransgressibiles figeret metas, & stabilitatem assignaret & usum.

Hanc vitam, hunc motum, hanc rerum essentiam animam mundi philosophi vocaverunt; putantes cælestia corpora, solem dico & lunam & stellas, ipsumque firmamentum, hujus animæ virtute moveri & regi, & aquas, & terram, & aerem hujus semine imprægnari. Qui si Spiritum, & Dominum, & creatorem, & vivificatorem, & nutritorem crederent omnium quæ sub ipso sunt, convenientem haberent ad fidem accessum. Sed abscondita est a sapientibus & prudentibus tantæ rei majestas: nec potuit humani fastus ingenii secretis interesse cælestibus, & penetrare ad superessentialis naturæ altitudinem; & licet intelligerent quod vere esset creatrix & gubernatrix rerum divinitas; distinguere tamen nullo modo potuerunt quæ esset deitatis trinitas, vel quæ unitas, vel quæ personarum proprietas. Superferebatur quidem elemento purificatorio Spiritus sanctificator, jam tunc baptismi virtutem enuncians. Jam tunc illa præfigurabantur tempora quibus arca Noe aquis invecta diluvii, viri justi familiam conservavit illæsam; abolita generatione adultera, qui in filiabus hominum bestiali petulantia effrenes, imprudenter se illis commiscuerant, nec divinos, nec humanos in flagitiis publicis verebantur aspectus. Arcam illam quæ typum gerebat Ecclesiæ, Spiritus sanctus & tunc regebat, & adhuc regit, extra quam quisquis perfidus evagatur, involutus fluctibus mergitur in profundum; & impossibile est eum vivere, cui non superfertur Spiritus vitæ, cujus vivificus calor animat omnia, & fovet, & provehit, & fecundat. Hic Spiritus sanctus omnium viventium anima, ita largitate sua se omnibus abundanter infundit, ut habeant omnia rationabilia & irrationabilia secundum genus suum ex eo quod sunt, & quod in suo ordine suæ naturæ competentia agunt. Non quod ipse sit substantialis anima singulis, sed in se singulariter manens, de plenitudine sua distributor magnificus, proprias efficientias singulis dividit & largitur; & quasi sol omnia calefaciens, subjecta omnia nutrit, & absque ulla sui diminutione integritatem suam de inexhausta abundantia, quod satis est & sufficit omnibus, commodat & impartit.

Hic Spiritus rubri maris aquas siccavit, & suspensis hinc inde vehementibus fluctibus, ab ollis carnium & Ægypti pulmentariis populum ad spiritalem eremi libertatem eduxit incolumem; & alimoniis cælestibus pavit, manna quasi rorem matutinum infundens graminibus, quod colligi jussum est ad mensuram. Aderat plena mensura per totam hebdomadam vacante sabbati die; cui sexta præcedens dies consueti victus duplicans quantitatem, octavæ præfigurabat quietem, in qua absque labore & sollicitudine in deliciis epulabuntur electi, & saturabuntur in terra sua duplicia possidentes, corporis & ani-

mæ felici perennitate, & perenni ſelicitate dirati,

Hic eſt Spiritus ſanctus, quem Magi in Ægypto rertii ſigni oſtenſione convicti, cum ſua defeciſſe præſtigia faterentur, Dei digitum appellatunt, & antiquis philoſophis ejus intimatunt præſentiam deſuiſſe. Et licet de Patre & Filio aliqua ſenſiſſent Platonici: ſpiritus tamen tumidus & humani appetitor ſavoris ſanctificationem intellectus divini mereri non potuit: & ubi ad proſunditatem ſacramentorum ventum eſt, omnis eorum caligavit ſubtilitas, nec potuit infidelitas ſanctitudini propinquare. Hic digitus Dei, mundanæ judex & vindex perfidiæ, novi tempore teſtamenti potenter expellit dæmonia: nec laborat agendo, ſed ſolo nutu perficit omnia: quod dicit, facit; quod jubet, implet; ſecreta indicat, pandit occulta, revelat ignota: hebetat acutos, & perſpicaces confutat. Hoc digito in lapideis tabulis lex primum conſcripta, quinquageſimo die poſt egreſſum Iſrael de Ægypto in monte Sina Moyſi eſt commendata: ſed populus nequam & gens duræ cervicis, a quorum animis terror ille receſſerat, quem mons ardens, & flammea juga, & clangor buccinæ, & lampades coruſcæ, & horrenda tonitrua nuper incuſſerant, in apoſtaſiam converſi, & de Moyſis reditu deſperantes, lege divinitus miſſa indigni judicati ſunt, quia in oculis eorum Moyſes frangens tabulas, tam verba quam inſtrumenta comminuit & delevit. Quinetiam ſceleris ultione patrata, reverſus in montem ad Dominum, quadraginta diebus jejunans & colloquens, tandem obtinuit, ut ipſe alias ex ſaxo ad inſtar priorum exciderit rabulas, in quibus eamdem quæ in primis fuerat, ſcripturam inſculperet & formaret. Factumque eſt mirabili diſpenſatione ſuperni judicii, ut lex quam ſanctus ſcripſerat Spiritus, deleretur: & quam manus humana reſtituit, in poſterum teneretur. Quod ea ratione credi poteſt ſic actum, ut populus prior ſecundum carnem ambulans & vivens, divinis colloquiis & ſpiritalibus mandatis oſtenderetur indignus; nec poſſe mentes perfidas ſancta percipere, nec intelligere ſacramenta, quæ exemplarium tegmine velabantur. Porro teſtamenti novi quæ Chriſto evangelizante patuit veritas verbo Chriſti prolata, indiſſolubilis permanſit, & ſolida deinde ſtabilitatis perpetuæ auctoritate ſulcita eſt, eo quod oblatam gratiam humiles ſuſceperunt, & quod filius inter pauperes ſpiritu invenit ſibi domum in qua caput reclinaret: & merito reprobatos viſibiles tabulæ inviſibilis Dei indicant contemtores, & ampliori dignos honore incarnati Verbi credulos auditores, & devotos veneratores.

Lex igitur a paſchalis agni immolatione die quinquageſimo datur: & Pentecoſtes nomen tantæ rei ſolemnitas ex lege accepit, in ipſo dierum numero ſacramenti magni complicans rationem. Septenarius quippe numerus ſepties revolutus, quinquageſimum efficit, addito monade; qui præſentis ſæculi metam & futuri initium, perpetuitatem ſub octavæ nomine continens, ſic præſentia terminat, ut nos ad perpetua introducat. Sacratus hic ſeptenarius numerus a conditione mundi auctoritatem obtinuit: quoniam in ſex diebus prima Dei opera patrata ſunt, & ſeptima conſecrata quieti, quaſi ſancta & ſanctificans ſolemnitate vacationis honorata, & Spiritui ſanctificatori attitulata. Unde & ceſſanti a ſervilibus operibus populo jubetur ut diem ſabbati ſanctificet; & Spiritui rectitudinis, & ſanctitudinis, & fortitudinis adſcribat, quod directe, quod honeſte, quod viriliter incedit: quia totum ex ejus conſtat ducatu, quod devii diriguntur, quod impii convertuntur, quod debiles confirmantur. Spiritus rectus, Spiritus ſanctus, Spiritus principalis regit, componit, conſummat, & perficit quas inhabitat mentes, & corda quæ poſſidet: nec errare patitur, nec corrumpi, nec vinci, quos docuerit, quos poſſederit, quos gladio potentiſſimæ virtutis accinxerit.

Septenarius iſte ex quaternario & ternario conſtans, cum in ſe propter prædictas cauſas honorabilis habeatur, habet ex partibus ſuis excellentiam maximam: quia artificis & materiæ videtur exprimere & diſtinguere primarias ſubſtantias; ut ternarius creatorem propter trinitatem enuntiet, & quaternarius creaturam propter quatuor elementa, quæ rerum omnium cauſæ ſunt & ſemina, ſub hujus numeri brevitate concludat. Spiritus ſanctus a Patre procedens, a Patre & Filio quaternario ſuperfertur, & conditor benignus opus ſuum amplectitur, & diligit quod plaſmavit, & creaturam ſuam ſanctus ipſe ſanctificat & conſociat ſibi, & caritatis nexu ſtatuit & conquadrat. His aliiſque ſecretioribus rationibus quas illuſtrium virorum ſubtiliora ingenia indagarunt, ſeptenarius numerus in Scripturis ſanctis ſæpe ſacramentales cauſas complectitur; & ſimplex & multiplicatus, neceſſarios ad intelligentiam divinorum operum parturit intellectus.

In hebdomadibus apud Hebræos, dies ſeptimus Sabbatum, id eſt, requies appellatur: qui numerus non tam in ſeptimanis, ſed etiam obſervatur in annis, & annorum hebdomada conſummata ſeptimus annus requierionis eſt: & ipſi terræ ſabbatum imperatur, nec fas eſt cuiquam eo anno ſerere vel metere quidpiam, ſed quæ ſponte ſive in terra, ſive in vineis, vel in arboribus naſcuntur, alimoniæ pauperum deputantur. Annorum quoque ſeptimanæ apud Hebræos, quinquageſimum annum faciunt, quem jubilæum appellant; in quo decreto legis (ut ſupra dictum eſt) fit terræ remiſſio, & ſervorum libertas, & reſtitutio poſſeſſionum, quas eatenus diſtractio alienaverat, & cetera hujuſmodi gratis ad hereditatis ordinem revertuntur. De numero ſeptenario cum multa dicta ſint, plura ſuperſunt quæ in lege & Evangelio præcipue commendantur. Quinquageſimus itaque annus perficit jubilæum; quinquageſimus dies a paſchato pentecoſten facit, in quo vere Spiritu ſancto infuſo Apoſtolis, ad hereditatem cæleſtem a quo venumdati ſub peccato exſulabant, quos diabolo domino mendicitas & egeſtas ſubjecerat, revertuntur.

Septem ſacerdotalibus clangentibus tubis, Hiericho corruit: ſeptem petitionibus orandum Patrem Filius docuit. Remiſſio peccatorum duplicato ſepties ſeptenario, Petro mandatur. Leproſus ſeptimi diei inſpectione a ſacerdote judicatur; ſummi ſacerdotis in ſeptem diebus conſecratio conſummatur. Dominus Jeſus Chriſtus de ſeptem panibus quinque millia hominum reficit: & juſtus quiſque Deo laudes per diem ſepties dicit.

dicit. Ipſe Dominus Jeſus ab Adam ſecundum generationes, quas Lucas commemorat, ſeptuageſimus ſeptimus invenitur; ut ultionem in Lamech ſeptuagies ſepties promulgatam veniens terminaret. Septem diebus in paſchate editur azyma; ſeptem diebus menſe ſeptimo tabernaculorum ſolemnitas celebratur. In ſeptem annis templum a Salomone conſtruitur; ſeptem brachiis & totidem luminibus candelabrum adornatur.

Celebramus tam nos quam Judæi quinquageſimum diem, ſed illi in typo: nos autem in veritate, non tam ſignificamus quam agimus. Pentecoſten igitur celebrantes, commemoramus quæ olim ſub Moyſe in veteri Teſtamento ſunt acta, & quæ ſub Chriſto facta ſunt. Poſt cujus aſcenſionem in cælos Spiritus ſanctus viſibiliter ſuper Apoſtolos in linguis igneis apparuit, & ad inſtar prioris ſæculi univerſitatem fidelium unius labii eſſe voluit: ut quorum erat cor unum & anima una, una eſſet & lingua, nec poſſet impedire intellectum eredentium aliqua diverſitas verborum: ſed Evangelica doctrina propria lingua prolata ad omnium auditum eamdem efficientiam obtineret, ut Græcis & Barbaris omnibuſque gentibus verbum Evangelii ſic eſſet intelligibile, ac ſi in eorum auribus linguæ in qua nati erant idiomata reſonarent. Aderant Medi & Elamitæ, Meſopotameni & Arabes. Hi omnes, dum Hebræa lingua Apoſtoli prædicarent, locutio Judaica enunciationis ſuæ articulos curſu conſueto evolvens, nullo exponebatur interprete, ſed verbo eorum per Spiritum ſanctum inerat virtus & gratia, ut habitantes Pontum & Aſiam, ſuam eſſe dicerent linguam, quam audiebant; quaſi primitivæ linguæ libertas ad antiquitatis reverſa originem, confuſionis contumeliam evaſiſſet. Non tantum Apoſtolis collata eſt hæc gratia, ſed multitudini eredentium idem Spiritus ſuperſuſus eſt, intus ardentibus, extra loquentibus; & complectebantur ſe dilectio & verbum, & de calore Spiritus ſermo fervebat ignitus. Jam omni timore excluſo, obedire ſe Deo magis quam hominibus, publice profitebantur; & videbatur eis gloria, ſi pro Chriſto injuriam paterentur.

Ad hunc modum olim Moyſi juſſum eſt, ut in viros ſeptuaginta quos ipſe presbyteros judicaret, de Spiritu ſuo partiretur, ut in negotiis partem gererent ſollicitudinis; quibus cum impoſuiſſet Moyſes manus, requievit in eis Spiritus ſanctus; qui non Moyſi ablatus eſt, quaſi ipſe ſine Spiritu remaneret, vel idem Spiritus ſecaretur in partes; ſed ſecundum menſuram donationis divinæ quæ erat in Moyſe, gratia ſingularis facta eſt multiplex & communis, & data eſt multis in eo poteſtas, quod prius ſolius Moyſis diſponebat auctoritas. Sic Heliæ Spiritum duplicem recepit Heliſæus: non quod in duas ſubſtantias idem Spiritus ſit diviſus, & duos Propheta ſanctus habuerit Spiritus; ſed quod populo chriſtiano, cujus typum Heliſæus gerebat, accepto Spiritu ſancto data ſit poteſtas in opere & ſermone; & aſcendentem Heliam, id eſt, Chriſtum, pio deſiderio proſecutus, fide claruerit & intellectu, & vita & ſignis & miraculis fulſerit & exemplis.

Hic ſacrorum ordinum diſtributor, reges creat & principes, ſacrat pontifices, eligit ſacerdotes. Hic ſapientia Salomonem, intellectu Danielem, Joſeph conſilio, Samſonem fortitudine, Moyſen ſcientia, David pietate, Job timore proſequitur: & ſanctorum animas omnimodis fecundat virtutibus, in tantum affectus pacificos provehens, ut jam in cælis noſtra ſit converſatio, diffuſa in nobis caritate per Spiritum ſanctum, qui datus eſt nobis. Hic in pudicis mentibus ſibi ſtatuit manſionem. Hic humiles & cælibes habet domeſticos, abominatur ærarios, falſarios deteſtatur. Hie Giezi mercenarium lepra condemnat, & Jeroboam vendentem ſacerdotia cum apoſtatis locat. Hic Simonem gratiæ Dei nundinatorem a ſanctorum conſortio exheredat, cujus deteſtabiles auſus ultrix ruina confundit & quaſſat. Hic Balaam ad maledicendum conducto ſilentium imponit; & per aſinam redargutum, colliſo ad parietem pede, vacuum pecunia, contumelia oneratum, claudicantem ad propria remiſit confuſum. Hic omnibus Eccleſiæ ſacramentis intereſt, quæ ipſe efficit & conſummat. Hic peccata diluit, hic juſtificat impios, & ad vitam revocat mortuos. Hic diſcordes pacificat, & vinculo dilectionis adſtringit & ligat. Hie nos cælo invehit, & a mundi hujus vanitatibus avulſos ſuperni regni conſtituit heredes, cujus ſumma eſt felicitas, quod corpus iſtud ſpiritali effectu cum angelis converſabitur, nec ultra erit carnis & ſanguinis aliquis appetitus, ſed erit omnium plena ſufficientia, cognoſcibilis Deus, & inhabitator Spiritus ſanctus.

GENESIS.

CARMEN IGNOTI AUCTORIS PERPERAM TERTULLIANO ET CYPRIANO ETIAM ATTRIBUTUM.

a PRINCIPIO Dominus cælum terramque [a] creavit :
Namque erat informis fluctuque abscondita tellus ;
Immensusque Deus super æquora vasta meabat,
Dum chaos & nigræ fuscabant cuncta tenebræ.
Has dum disjungi jussit de cardine, fatur :
b Lux fiat, [b] claro & nituerunt omnia mundo.
Cum Dominus primi complesset facta diei,
Condidit albentem nebulis nascentibus axem ;
c Accipit immensus [c] errantia littora Pontus,
Multiplices rapiens validis cum tractibus amnes.
Tertia lux faciem terrarum fulva retexit,
Arida mox posito narratur nomine terra ;
Florea ventosis consurgunt germina campis,
Pomiferique simul procurvant brachia rami.
Quarta dies generat solis cum lampade lunam,
Et stellas tremulo radiantes lumine fingit ;
Hæc elementa dedit subjecto insignia mundo,
Tempora quæ doceant varios mutanda per ortus.
At quinta accipiunt liquentia flumina pisces,
d Et volucres varias [d] suspendunt aere pennas.
Sexta at prægelidos in spiras lubricat angues,
Quadrupedumque greges totos diffundit in agros ;
Cunctaque multiplici mandavit crescere passim
Germine, & immensis errare & pascere terris.
Hæc ubi constituit divina potentia jussu ;
Rectorem inspiciens mundanis desore rebus,
e Hæc memorat : Nostris hominem [e] faciamus ad unguem
Vultibus assimilem, toto qui regnet in orbe ;
Et licet hunc uno posset componere verbo ;
Ipse tamen sancta dignatus ducere dextra,
Inspirat brutum divino a pectore pectus.
f [f] Quem postquam artificis formatum in imagine vidit,
g [g] Metitur solum mordaces volvere curas.
Ilicet irriguo perfundit lumina somno,
Mollibus ut vulsa formetur femina costa,
Atque artus mixtu gemino substantia firmet.
Inditur & nomen vitæ, quod dicitur Eva.
Quapropter nati linquunt de more parentes,
Conjugibusque suis positis cum sedibus hærent.
Septima, quando Deus factorum fine quievit,
[h] Sacratam statuens venturi ad gaudia sæcli, h
Ilicet exhibitis animantum ex ordine turbis,
[i] Viritim cunctis nomen quod permanet, indit i
Adami a Domino donata [k] scientia solers. k
Quem Deus alloquio, junctam dignatur & Evam :
Crescite multimodo ventura in tempora partu,
Ut polus & plenæ vestro sint germine terræ :
Heredesque mei, varios decerpite fructus,
Quos nemora & pingui [l] reddunt de cespite campi. l
Hæc ubi disseruit, læta paradisus in aula
Instruitur, primique aspectat lumina solis.
Gignitur hæc inter pomis letalibus arbos,
Conjunctum generans vitæ mortisque saporem.
Ædibus in mediis puro fluit agmine flumen,
Quod rigat insignes liquidis de fluctibus ortus,
Quadrifidosque secat undante ex fonte meatus.
Phison auriferis prædives fluctuat undis,
Conspicuasque terit rauco de gurgite gemmas ;
Prasinus huic nomen, illi est carbunculus ardens ;
Perspicuusque vadis terram prælambit Hevilath.
Post hunc Æthiopas Gihon allapsus opimat.
Tertius est Tigris, Euphrati adjunctus amœno,
Assyriam celeri discretim flumine sulcans.
Hic positus custos Adamus cum conjuge fida,
Atque opifex tali formatur voce tonantis :
Ne trepidate simul licitos præcerpere fructus,
Quos nemus intonsum ramo frondente creavit ;
Solliciti ne forte malum noxale legatis,
Quod viret ex gemino discreta ad munia succo.
Nec minus interea cæcos nox alta tenebat,
Ac modo formatos vestis nec texerat artus,
Has inter sedes, & baccis mitibus ortus ;
Spumeus astuto vincens animalia sensu,
Serpebat tacite spiris frigentibus anguis,
Livida mordaci volvens mendacia sensu,
Femineo tentat sub pectore mollia corda :
Dic mihi cur metuas felicia germina mali ?
Numquid poma Deus non omnia nota sacravit ?
E queis si studeas mellitos carpere victus,

Aureus

---

a *Creavit*] *Locavit*, cod. Victorinus.
b *Claro*] Sic Pamelius post Fabricium. *Clare* Morel, & cod. Vict.
c *Errantia*] Sic emendavi ex cod. Vict. Editi *verrentia*.
d *Suspendunt aere pennas*] Sic Pamelius pro eo quod est apud Morel. & cod. Vict. *suspendunt corpore pennas*.
e *Faciamus ad unguem*] *In unguem* Morel. & Vict.
f *Quem postquam*] Hunc versum emendavit editor Oxoniensis ; sed aliter editi & Vict. *Quem postquam effigie formatum ceu sua vidit*. Quæ postrema lectio haud scio an verior sit ; neque enim mirum est metricam legem ab ejusmodi poeta non servari.
g *Metitur*] Legendum videtur *non patitur*.
h *Sacratam*] Hunc versum emendavimus ex cod. Vict. Aliter in edit. *Sacrata statuens venturi gaudia sæcli*.
i *Viritim*] *Distinctim* edit. Ox.
k *Scientia*] Sic edit. Ox. *Prudentia* apud Morel. & Pamel. Aliter in cod. Vict. *Adamus donata sibi prudentia solers*.
l *Reddunt*] *Reddent* Vict.

Aureus astrigero remeabit cardine mundus.
Illa negat, vetitosque timet contingere ramos;
Sed tameo infirmo vincuntur pectora sensu.
Ilicet ut niveo jam mitia dente momordit,
Affulsit nulla maculatum nube serenum:
Tum sapor illecebram mellitis faucibus indens,
Compulit insueto munus deferre marito.
Quod simul ac sumsit, detersa nocte nitentes
Emicuere oculi, mundo splendente, sereni.
Ergo ubi nudatum prospexit corpus uterque,
Cumque pudenda vident, ficulnis frondibus umbrant.

Forte sub occiduo Domini jam lumine solis
Agnoscunt sonitum, trepidique ad devia tendunt.
Tum Dominus cæli mœstum compellat Adamum:
Die nbi nunc degas? Respondit talia supplex;
O Domine affatus pavido sub corde tremisco
Magne tuos, nudusque motu frigente fatigor.
Tunc Dominus: Quis poma dedit noxalia vobis?
Tradidit hæc mulier, dum dicit lumina promtim
Candenti perfusa die, liquidumque serenum
Affulsisse sibi, solemque & sidera cæli.
Protinus ira Dei turbatam territat Evam;
Auctorem vetiti dum quærit Maximus acti.
Illa sub hæc pandit: Serpentis suasa loquentis
Accepi, fallente dolo blandoque rogatu:
Nam sua vipereis intexens verba veneois,
Hæc mihi præ cunctis narravit dulcia pomis.

Ilicet Omnipotens condemoat gesta draconis,
Præcipiens cunctis invisum visere moostrum;
Pectore mox fuso prorepere, tum sola morsu
Mandere: mansuro quæcumque io tempora bello,
Humanos inter sensus, ipsumque labaotem;
Vertice ut abjecto pronus post crura virorum
Serperet, ut calcet dum labens cominus instat.

Femina fraudigeris misere decepta loquelis,
Præcipitur duro discrimine ponere partum,
Servitiumque sui studio perferre mariti.

Tu vero cui visa fuit sententia verax
Conjugis, immiti cessit quæ victa draconi;
Deflebis miserum per tempora longa laborem.
Nam tibi triticeæ surget pro germine messis
Carduus, & spinis multum paliurus acutis,
Ut cum visceribus lassis & pectore mœsto,
Plurima sollicitos præstet suspiria victus;
Donec in occiduo venientis tempore mortis,
Unde geris corpus, terræ reddare jacenti.
His actis Dominus trepidis dat tædia vitæ,
Dejectosque procul sacratis dimovet hortis,
Obversosque locat, medioque eliminat igni;
In quo perceleri Cherubim evolvitur æstu,
Dum calidus defervet apex, flammasque volutat.
Queis Dominus, pigro ne frigore membra rigerent,
Consuit evulsas pecudum de viscere pelles,
Operiens nudos calidis de vestibus artus.

Ergo ubi conjugio sese jam fidus Adamus
Esse virum sensit, nomen geoitricis amatæ
Exhibet uxori; [a] bino qui germine factus a
Contiouo genitor diversis nuncupat orsis.
Atque Cain hic nomen habet, cui junctus Abelus:
Innocuas hujus servabat cura bidentes;
Ast alius curvo terram vertebat aratro.
Hi cum perpetuo ferrent sua dooa tonanti,
Dissimiles fructus sensu suadente dedere.
Nam prior uberibus fuerant quæ prosata glebis
Obtulit: ast alius miti se devovet agno,
Exta manu sincera gerens adipemque nivalem;
Confestimque placet Domioo pia vota tuenti.
Quod propter gelida Cain incanduit ira.
Quem Deus alloquio digoatus, talibus iosit:
Dic mihi, si rectum vivas, & noxia cernas,
Degere non possis contracto a crimioe purus?
Desine mordaci fratrem disperdere seosu,
Qui tibi ceu Domino subjectus colla daturus.
Nec tamen his fractus, fratrem deducit ad arva;
Atque ubi depreosum deserto in gramine vidit,
Elidit geminis [b] frangens pia guttura palmis. b
Quod factum Dominus cælo speculatus ab alto,
Disquirit, quonam terrarum degat Abelus?
Ille negat positum custodem se fore fratris.
Cui Deus effatur: [c] Numnam vox saoguinis ejus c
Ad me missa sonat, celsumque ascendit ad axem?
Nosce igitur mansura tibi pro crimine tanto.
Nam modo quæ maduit germani sanguine terra,
Iovisо maledicta tibi commissa negabit
Semina, & assumtis fructum non proferet herbis.

[d] Torpidus ut multo collidens membra tremore. d

SODO-

---

a *Bino qui germine factus*] Aliter in cod. Vict. *binos qui germine factos*.

b *Frangens*] Sic Pamelius conjecit pro eo quod erat apud Morel. *fraudans*.

c *Numnam*] *Nonne* apud Morel. quod forte melius.

d *Torpidus*] Cum prorsus mutilus sit finis hujus carminis, suspicatus est Pamelius cetera quoque Geneseos capita, ad eversionem usque Sodomæ, metro a Cypriano conversa.

S O D O M A.

CARMEN IGNOTI AUCTORIS PERPERAM TERTULLIANO

ET CYPRIANO ETIAM ATTRIBUTUM.

JAM Deus omnipotens, primævi tempora fæcli
Vindice diluvio cunctis aboleverat undis,
Quas cælum sparsit terræ, maris expuit æquor:
Hactenus haud liquido pœnas decernere pactus
Excidio; quoties hiemes induceret aer,
Frenandis varium pluviis mandaverat arcum,
Purpureo & viridi signantem nubila limbo;
Iridis huic nomen; propria est quæ fibula nimbis.
Sed recidiva hominum pariter cum gente fecunda
Impietas, iterumque mali nova pullulat ætas;
Excidio jam non imbres sortita, sed ignes,
Sic Sodomum meruit tellus ardentibus uri
a [a] Roribus, & finis portendere signa futuri.
Effera luxuries illic inimica pudoris
Instar legis erat, fugeret quam præscius hospes,
Ante vel ad Scythicas, vel apud Busiridis aras,
Exoptans per sacra necem, cæsusque cruorem
Fundere Bebrycium, & Libycas satiare palæstras;
Anteque vel Circæa novas per pocula formas
Sumere, quam læsum Sodomis amittere sexum.
Pulsabant cælum invidia connubia mixta,
Incestu parili generis natura rebellis
In sese, læsumque viri cum corpore nomen.
Tempore sed certo Deus omnia prospeculatus,
Judicat injustos; patiens, ubi criminis ætas,
b [b] Cessandi spatium vis nulla coegerit iræ.
Jamque dies ultrix aderat: duo de grege missi
c [c] Angelico, forma juvenes, qui spiritus ambo
Diva ministerio Domini mandata ferebant,
Succedunt Sodomis. Illic de stirpe piorum
Transvena Loth aderat, sapiens justique colonus
Unus erat meminisse Deum; solet utilis arbor
d In silvis latitare [d] feris velut hospita fructu.
Is tunc pro porta residens (vix mœnia adibant
Cælicolæ) quamquam divinos nescius, ultro
Advocat, appellat, patrio veneratur honore,
Hospitioque vocat, longe stabulare parantes;
Enisus longis precibus, pia pignora mensa
Officiisque probis studio dispungit amicos.
Nox requiem dederat, lux solverat altera noctem,
Et Sodoma in foribus strepitat [e] cum lege pudenda. e
Loth contra supplex: Ne vos nunc [f] pacta libido f
Incendat juvenes istam fœdare juventam;
Quo luxus genitura vocat? Quo femina frustra?
Quo nullæ nuptant animæ; non lustra colentes,
Non stabulis reduces, non undis subter hiantes,
Nec quæ pennarum modulis prope nubila pendent,
Nec quæ per terram protracto corpore reptant.
Omne genus [g] luxu genus est, sed femina conjux g
Omnibus, & numquam cuiquam nisi femina mater.
Nunc si fas juvenilis habet vastare pudorem,
Sunt intus natæ bijuges mihi, nubilis ætas,
Virginitas in flore tumet, jam dedita messi;
Digna cupido viris tulerit quam vestra voluptas;
Dedo pater, proque hospitibus pensabo dolorem.
Vulgus ad hæc demens: quisnam tu, quantus, & unde,
Qui nobis domineris, ait, legesque recondas?
[h] Transvena num rector Sodomorum ut ingerat iras. h
Nunc igitur tute ipse lues, quod nostra cupido est,
Pro natis, proque hospitibus; satis unus in omnes.
Dicta & facta simul: vulgi mora nulla furentis.
Turbidus hiberno ut dum volvitur impete torrens,
[i] Rivorum innumeros uno pede fertur in amnes; i
Siqua illic arbor rapidis offenditur undis,
Haud mansura diu; quantum radice licebit
Crinitas durare moras, ubi subter adesam
Perdit humum circumfosso jam caudice pendens,
Huc illuc certam differt incerta ruinam:
Haud aliter Loth in media vertigine vulgi
Nutabat vinci prope jam; sed diva potestas
Subvenit, Angelici juvenes de limine raptum
Restituunt tectis; demens sed vulgus ibidem
Pœnarum auspiciis [k] interdum lumine multant. k

Tunc

---

a *Roribus*] Sic emendavimus ex cod. Colb. *fontibus* cod. Vict. *facibus* Morel. *flammis* post Fabricium Pamelius, quamvis cum Cauchio *fascibus* legi non improbet.

b *Cessandi spatium*] Locus obscurus & corruptus.

c *Angelico*] *Angelica* duo mss. codices.

d *Feris*] Sic cod. Colb. *feras* edit.

e *Cum lege pudenda*] Sic cod. Colb. *cum lege rudendam* Vict. *corquesta rudendum* Morel. & Pam. *congesta rudentum* Ox.

f *Pacta*] *Pasta* ed. Ox.

g *Luxu*] Videtur ea vox eodem sensu usurpata ab Auctore libri de Singularitate clericorum, qui feminas ab ecclesiis excludendas negat, quia ibi femina *perdit sua voluptatis usum, perdit & luxum dum tractantur calestia*.

h *Transvena num rector*] *Transvena corrector* cod. Vict. *non rector* Colbert. Ibidem codex Vict. cum Morellio; *ut ingerat iras*. Fabricius sic emendat: *Transvena corrector Sodomorum duplicat iras*. Male in edit. Oxon. *atque ingerit iras*.

i *Rivorum innumeros*] Sic cod. Colbert. *numeros* in edit. In eodem versu lego *amnes* ex cod. Vict. pro *omnes* quod in editis legitur. Uterque codex habet *vehitur* pro eo quod Pamelius posuit post Fabricium *fertur*.

k *Interdum lumine multant*] Sic Morel. & duo codices mss. nisi quod Victorinus habet *lumina*. *Interdiu* legendum videtur. Fabricius & Pamelius emendant: *Multatur lumine diro*.

a Tunc [a] decreta Dei referant, dignam adfore pœnam
De cælo Sodomis; ipsum meruisse salutem
Justitiæ titulo: Quin ergo accingeris istinc
Festinare fugam, pariterque educere si quid
Gentis habes; nos exitium jam inducimus urbi.
Loth generos citus alloquitur: sed dura hominum mens
Credere despexit monitum, risitque timorem.
Tempore mox quo lux tenebras conscendere tentat,
Et bicolor cæli facies de nocte dieque est,
Instabant juvenes Chaldæam educere gentem
Ex Sodomis, justamque domum donare saluti:
Eja age Loth exsurge, tuamque assume jugalem,
Et natas duplices, atque hinc exterminus ito;
Præveniens Sodomum pœnas. Manibus quoque amicis
Producunt trepidos, atque hæc ibi cætera mandant:
Serva Loth animam; ne visum in terga retrorsum
Vertere forte velis, cœptum vel sistere gressum;
In montem propera. Timuit Loth ardua tardo
Ereptare gradu, cælestes ne prius iræ
Opprimerent: alios igitur deposcere portus
Aggreditur, parvam quam contra aspexerat, urbem.
b [b] Huc, inquit, contendo fugas; vix mœnibus exstat,
Nec longe, nec magna. Illi favere precanti,
Urbis & ipsius pariter gessere salutem;
Segor inde loco nomen vox barbara novit.
Tunc Loth ingreditur Segor, simul exoritur sol,
Ultimus ille quidem; in Sodomamque incendia fervens
Infert, nam totos radios armaverat igni:
Æmula subseritur caligo, includere lucem
Cœptans, atque globos confuso intexere cælo:
Fumantes coeunt nubes, novus irruit imber;
Sulphura cum flammis flagrantibus æstuat æther,
Exustis crepitat liquidis ardoribus aer.
Hinc habet in falso de vero fabula famam,
Solis progeniem currus optasse paternos,
Nec valuisse levem puerum frenare superbos
Solis equos, arsisse orbem; tunc fulmine raptum
Aurigam illicitum, planctum mutasse sorores.
Viderit Eridanus, si qua illic populus albet,
Aut si quis plumat senio modulatior ales:
Hic aliter versæ mœrent miracula formæ.
Namque comes conjux heu me, male tum quoque legis
Femina non patiens, divina ad murmura cæli
Audaces oculos nequidquam sola retorsit,
Non habitura loqui quod viderit; & simul illic
In fragilem mutata salem, stetit ipsa sepulcrum;
Ipsaque imago, sibi [c] formam sine corpore servans; e
Durat adhuc etenim nuda statione sub æthram,
Nec pluviis dilapsa situ, nec diruta ventis.
Quinetiam si quis mutilaverit advena formam,
Protinus ex sese suggestu vulnera complet;
Dicitur & vivens alio jam corpore, sexus,
Munificos solito dispungere sanguine menses.
Nusquam sunt Sodomi, nusquam illorum impia lucent
Mœnia, cum Dominis domus omnis, inops ita nusquam:
Tota rogus regio est; hinc atro horrore favillæ,
Hincque situ cano cineres incendia signant.
Occidit illa prior [d] feritas, quam prospiciens Loth d
Nullus arat frustra piceas fuligine glebas.
Semipercmta etiam si qua illic jugera lætas
Autumni conantur opes; facile optima sese
Promittunt oculis, pira, persica, & omnia mala,
Donec carpantur: nam protinus indice tactu,
Solvitur in cinerem, [e] fit vana favillaque pomum. e
Sic igitur cælo pariter terraque sepultis
Nec mare vivit ibi, mors est maris illa quieti;
[f] Quod nullus animat per anhela volumina fluctus, f
Quodque etiam patrio nusquam suspirat ab austro;
Quodque nequit proferre aliquam de gurgite gentem
Squamigeram, lævive cuti vel cortice septam,
Vel crispam concham, aut duplici compagine clausam.
Solum illic propria mentitur fruge bitumen,
Exusti fuligo maris; quod vividus ardor
Subter stagna coquens de sulphuris & salis æstu,
Temperat, inque picem dat terræ hærere marinam;
Invehitur proprio cum tempore pingue crematæ
Virus aquæ, spumisque cutis super æquora nigra
Texitur. Appellunt queis est ea captio mercis;
Acclinant laterum læves libramine lembos,
Ut semel impositam doceant conscendere venam:
Nam se sponte levans annabit inertis ad ora
Navigii, pressumque dabit præ munere largo,
Ni plaga contigerit quam mensis femina vestit.
Ecce aliud monstrum pelagi de clade notatur:
Cuncta illic [g] immissa natant; natura recessit g
Mergendis data corporibus. Si denique tædæ
Luciferam accendas sistes qua spiritus igni est,
Velificavit apex flammæ, si flamma peremta est,
Ibit subter aquas destructio naufraga lucis.
Hæ So-

a *Decreta*] *Secreta* Colbert.
b *Huc inquit*] Aliter hi duo versus in cod. Colb. *Huc, inquit, fuga, si certe manibus exstat, Nec longe nec magna mihi est: favere precanti*. Secundus versus eodem modo habetur in cod. Vict. & apud Morel. nisi quod iste legit, *favete*.
c *Formam sine corpore servans*] *Formam sine carne reservans*, cod. Colb. *Forma*, Morel.
d *Feritas quam prospiciens Loth*] Corruptum locum sic emendari & expleri posse putat editor Oxon. *Occidit illa prior species, quam prospiciens Loth deseruisse pu fertur commercia fratris*.
e *Fit vana favillaque pomum*] Aliter duo codices mss. *solvitur in cinerem, vacui favillaque pomi*.
f *Quod nullus animat*] *Quod nullos* Morel. & Colb. *Idque animat nullus*, Fabricius & Oxon.
g *Immissa*] Duo codices mss. *invita*.

Hæ Sodomum & Gomorum signatæ in sæcula pœnæ
a Gentibus injustis, queis [a] corda obdura timorem
Deseruere Dei, cælestia jura tueri,
Inque unum rerum Dominum sperare docebunt.

Carmen ignoti Auctoris, ad Senatorem ex Christiana Religione ad Idola conversum.

QUum te diversis iterum variisque viderem
Inservire sacris, priscoque errore teneri;
b Obstipui [b] monitus: quia carmina semper amasti,
Carmine respondens, properavi scribere versus;
Ut te corriperem, tenebras præponere luci.
Quis patiatur enim, te Matrem credere magnam
Posse deam dici, rursusque putare colendam,
Cujus cultores infamia turpis inurit?
Namque sacerdotes tunicis muliebribus idem
c Interius vitium cultu [c] exteriore fatentur;
Idque licere putant, quod non licet: unde per orbem
Leniter incedunt, mollita voce loquentes,
Lapsatosque tenent extenso pollice lumbos,
Et proprium mutant vulgato crimine sexum.
Cumque suos celebrant ritus, his esse diebus
Se castos memorant: at si tantummodo tunc sunt
Ut perhibent, casti, reliquo jam tempore quid sunt?
Sed quia coguntur saltem semel esse pudici,
Mente fremunt, lacerant corpus, funduntque cruorem.
Quale sacrum est vero quod fertur nomine sanguis?
Nunc etiam dicis, quod te non fecerit ætas,
Sed tua relligio calvum: caligaque remota,
Gallica sit pedibus molli redimita papyro.
Res miranda satis dejectaque culmine summo:
Si quis ab Isiacis consul procedat in orbem,
Risus oris erit: quis te non rideat autem,
Qui fueris consul, nunc Isidis esse ministrum?
Quodque pudet primo, te non pudet esse secundo;
Ingeniumque tuum turpes damnare per hymnos
Respondente tibi vulgo & lacerante senatu.
Teque domo propria pictum cum fascibus ante,
Nunc quoque cum sistro faciem portare caninam.
d [d] Hæc tua humilitas, sed humilitatis imago.
Ædibus illa tuis semper monumenta manebunt.
Rumor & ad nostras pervenit publicus aures,
Te dixisse: Dea erravi, ignosce, redivi.
Dic mihi si valeas, cum talia sæpe rogares,
Et veniam peteres; quæ tecum verba locuta est?
Vere mente cares, sequeris qui mente carentes.
Hæc iterum repetis, nec te delinquere sentis.
Quid mereare vide: minus esses forte notandus,
Si tantum hoc scires, & in hoc errore maneres:
At cum vericolæ penetraveris ostia legis,
Et tibi nosse Deum paucis accesserit annis;
Cur linquenda tenes, aut cur retinenda relinquis?
Nilque colis, dum cuncta colis; nec corde retractas
Vera quid a falsis, quid ab umbris lumina distent.
Philosophum fingis, cum te sententia mutet:
Nam tibi si stomachum popularis moverit aura;
Et Judæus eris, totusque incertus haberis.
Indulge dictis, sapientia non placet alta.
Omne quod est nimium contra cadit: unum operantur
Et calor & frigus: sic hoc, sic illud adurit;
Sic tenebræ visum, sic sol contrarius aufert,
Et pariter lædunt gelidum ferven sque lavacrum:
Esca alitur corpus, corpus corrumpitur esca;
Vimque suam minuit, si quid protenditur ultra.
Denique si sedeas, requies est magna laboris;
Si multum sedeas, labor est. Maro namque poeta
Pro pœna posuit: sedet, æternumque sedebit
Infelix Theseus. Semper nocet utile longum;
Prandia longa nocent, jejunia longa fatigant:
Sic nimium sapere stultum facit: improba secta,
Me dea sic docuit, moderamen amabile dixit.
Sed tu nec sectam modo, nec moderamina curas.
Mens autem stabilis nullo pervertitur æstu,
Ipsaque simplicitas numquam mala cogitat ulla.
Hinc sincera fides æterna sede fruetur:
Et dolus e contra longo cruciabitur igni.
Elige quid velles, ut digna piacula vites.
Sic tamen hanc veniam mereatur creditor iniquam.
Ut leve crimen erit, si nolis noscere vera;
Non leve crimen erit, si cognita vera relinquas.
Sed te correctum forsan matura senectus
In melius revocat fatiatum erroribus istis;
Tempus enim mutat mala, digerit omnia tempus.
Tunc igitur cum te consulta reduxerit ætas,
Disce Deo servare fidem, ne forte bis unum
Incurras lapsum; quia vere dicitur illud:
Qui pedis offensi lapidem vitare secundo
Nescit, & incautus iterum vexaverit artus,
Imputet ipse sibi, nec casibus imputet ullis.
Corrige delictum fidamine, corrige mentem.
Sufficit peccare semel, desiste vereri:
Non erit in culpa quem pœnitet ante fuisse.

HY-

a *Corda obdura*] Sic cod. Colb. *corpora dura* Morel. & Vict. Posuit Pamelius *pectora dura* ex conjectura Cauchii. Paulo post, *jura vereri* Colb.

b *Monitus*] *Motus* Morel.

c *Exteriore*] Male Pamel. & Oxon. *interiore*.

d *Hæc tua humilitas, sed humilitatis imago*] Observat Pamelius hunc scriptorem littera *h* more veterum uti pro consonante. Conjicit legendum *humilitas non est*. Emendat editor Oxon. *Hæc tua non pietas est, sed pietatis imago*.

HYMNUS VICTORINI PICTAVIENSIS
[a] DE CRUCE DOMINI.
PERPERAM CYPRIANO ATTRIBUTUS.

EST locus ex omni medium quem credimus orbe,
Golgotha Judæi patrio cognomine dicunt:
Hic ego, de sterili succiso robore lignum
Plantatum, memini fructus genuisse salubres;
b Non tamen hoc illis qui se posuere [b] colonis
Præbuit; externi fructus habuere beatos.
Arboris hæc species uno de stipite surgit,
Et mox in geminos extendit brachia ramos;
Sicut plena graves antennæ carbasa tendunt,
Vel cum disjunctis juga stant ad aratra juvencis.
Quod tulit hoc primo, maturo semine lapsum
Concepit tellus: mox hinc mirabile dictu,
Tertia lux iterum terræ superisque tremendum
Extulerat ramum vitali fruge beatum.
Sed bis vicenis conformiter ille diebus,
Crevit in immensum, cælumque cacumine summo
Contigit, & tandem sanctum caput abdidit alte.
Dum tamen ingenti bissenos pondere ramos
Edidit, & totum spargens porrexit in orbem;
Gentibus ut cunctis victum vitamque perennem
Præberent, mortemque mori qui posse docerent.
Explicitis etiam mox quinquaginta diebus
Vertice de summo divini nectaris haustum
Detulit in ramos cælestis spiritus aura:
Dulci rore graves manabant undique frondes.
Ecce sub ingenti ramorum tegminis umbra
Fons erat: hic nullo casu turbante serenum,
Perspicuis illimis aquis, & gramina lætos
Fundebant circum vario de flore colores.
Hunc circum innumeræ gentes populique coibant;
Quam varii generis, sexus, ætatis, honoris,
Innuptæ nuptæque simul, viduæque nurusque,
Infantes, puerique, viri, juvenesque, senesque,
Hic ubi multigenis flexos incumbere pomis
Cernebant ramos, avidis attingere dextris
Gaudebant madidos cælesti nectare fructus.
Nec prius hos poterant cupidis decerpere palmis,
Quam lutulenta viæ vestigia fœda prioris
Detererent, corpusque pio de fonte lavarent.
Ergo diu circumspatiantes gramine molli,
Suspiciunt alta pendentes arbore fructus:
Tunc si quæ ex illis delapsa putamina ramis,
Et dulces multo rorantes nectare fructus,
Vescuntur, veros optantes sumere fructus;
Ergo ubi cælestem ceperunt ora saporem,
Permutant animos, & mentes perdere avaras
[c] Incipiunt; dulcique hominem cognoscere sensu. c
Insolitm multis stomachum movisse saporem
Vidimus; & fellis commotum molle venenum,
Rejecisse bonos turbata mente sapores:
Aut avide sumtum non dilexisse, diuque
Et male potatum tandem evomuisse saporem.
Sæpe quidem multi revocatis mentibus ægros
Restituere animos, & quæ se posse negabant,
Pertulerant, fructumque sui cepere laboris.
Multi etiam sanctos ausi contingere fontes,
Discessere iterum subito, retroque relapsi,
Sordibus & cœno mixti volvuntur eodem.
Multi vera bono portantes pectore, tutis
Accipiunt animis, penitusque in viscera condunt.
Ergo quique sacros possunt accedere fontes,
[d] Et quos septima lux optatas sistit ad undas, d
Tingunt in liquidis jejunos fontibus artus;
Sic demum illuviem mentis, vitæque prioris
Deponunt labem, purasque a morte [e] reducunt e
Illustres animas, cælique ad [f] lumen ituras. f
Hinc iter ad ramos, & dulcia poma salutis:
Inde iter ad cælum per ramos arboris altæ.
Hoc lignum vitæ cunctis credentibus. Amen.

a *De Cruce Domini*] In multis codicibus antiquis legitur, *De Pascha Domini*.
b *Colonis*] Sic Regius codex & Vict. Male in editis legitur *colonos*.
c *Incipiunt*] Hunc versum ex Fabricio addidit Pamelius cum quinque sequentibus. Desunt in antiquis codicibus & apud Morellium.
d *Et quos septima lux*] Sic Morel. & codices mss. Reg. & Vict. Minus recte Pamelius: *Septima lux reparans optatas sistit ad undas*.
e *Reducunt*] Male apud Pamel. & Oxon. *recudunt*.
f *Lumen*] *Limen* Morel.

DE SINGULARITATE CLERICORUM.

Tractatus Cypriano perperam adscriptus, necnon Augustino & Origeni.

a 1. [a] EMISERAM quidem vobis ante tempus epistolam, filii carissimi, quæ omnium morum instituta de lege commendans, summatim omnia contineret, quæcumque universis clericis generaliter ad dirigendam regulam competunt disciplinæ. Sed quia nunc de feminarum commoratione vulgariter inter
b vos quidam [b] ignominiæ devoluti sunt, etiam de hac re specialiter vobis, Domini correptione scribere compulsus sum : qui miserum me pro vestra negligentia cum severitate conveniens, mandare præcepit, ne clerici cum feminis commorentur. Et licet hæc admonitio sola litterarum mearum auctoritate sufficeret; tamen ne me somniatorem irrideat quisquam, sicut Joseph fratres irriserunt, scripturarum addimus firmitatem : ut omnes sciant hoc etiam modo per revelationem Dominum jubere, quod litteris cognoscitur ante jussisse ; nec nos esse adulterantes verbum Domini, aut volentes jactanter de revelationibus gloriari, sed sic ante conspectum Domini referendo non mentiri quod loquimur ; sicut a Domino con-
c fidimus nos non audisse mendacium, [c] præ-
2. Cor. 4. 2. sumentes vocem apostoli Pauli protestantis: *Non enim sumus*, inquit, *sicut plurimi adulterantes verbum Dei, sed ex sinceritate sicut ex Deo coram ipso in Christo loquimur*. In dolore itaque maximo constituti de quibusdam tabefactis membris corporis nostri ; & in gemitu jacturam lamentantis Ecclesiæ, quæ per segnitiem nostram redigitur per dies singulos ad nimiam paucitatem ; credimus nos ex parte aliqua sublevari, quod diligentiæ nostræ negligentia quorumdam obesse non possit, quibus numquam nostræ litteræ defuerunt, quæ per absentiam nostram frequentiam omnibus pensa-
d verunt, [d] dissimulationis suæ ut unusquisque contemtor reum semetipse conscribat, nos autem libera fronte contemtoribus exclamemus,
Prov. 1. 24. quod Salomon confidenter exprobrat : *Quoniam quidem vocabam, inquit, & non obaudiebatis : & extendebam verba mea, & non intendebatis, sed irrita faciebatis mea consilia, meis autem increpationibus non intendebatis : itaque & ego vestræ perditioni superridebo. Gratulabor ergo adversum vos, cum advenerit vobis interitus, cum advenerit vobis subito tumultus, eversio autem* [e] e
similis procellæ, & cum advenerit vobis pressura & expugnatio. Erit enim cum me invocaveritis, ego autem non exaudiam vos. Quærent me mali, & non invenient : oderunt enim sapientiam. Verbum autem Domini non assumserunt, neque voluerunt meis consiliis intendere. Spreverunt enim meas correptiones : ideoque edent viæ suæ fructus, & sua impietate satiabuntur.

2. Ad vos nunc mea exhortatio convertitur, quos nolumus experiri talia præcipitia ruinarum. Metuite quantum potestis ejusmodi casus exitia : & in ista subversione, labentium vos experimenta perterreant. Nimium præceps est qui transire contendit, ubi alium conspexerit cecidisse : & vehementer infrenis est, cui non incutitur timor alio pereunte. Amator vero est salutis suæ, qui evitat alienæ mortis incursum. Et ipse est providus, qui sollicitus fit cladibus ceterorum : sicut Salomon approbat, dicens : *Astutus videns malum puniri, vehementer erudietur*. Et iterum : *Cadentibus impiis justi vehementer terrebuntur*. Adversaria est confidentia, quæ periculis vitam suam pro certo commendat. Et lubrica spes est, quæ inter fomenta peccati salvari se sperat. Incerta victoria est, inter hostilia arma pugnare. Et impossibilis liberatio est, flammis circumdari, nec ardere. Quod Salomon [f] abnegat, dicens : *Quis alliga-* f
bit in sinu suo ignem, vestimenta autem sua non Prov. 6. 27.
comburet? aut quis ambulabit super carbones ignis, pedes vero non comburet? Sic qui introierit ad uxorem proximi sui, non erit immunis, neque omnis qui tangit eam. Credite quæso vos, credite divinæ fidei, quinimmo [g] quam vestræ : quia g
omne

---

a *Emiseram*] Sic vetus codex Sangermanensis ; quæ legendi ratio confirmatur ex his quæ addit auctor hujus libri *se etiam de hac re specialiter scribere compulsum esse*. Habent alii codices & editi, *promiseram*. Ex eodem codice & alio vetusto legimus paulo post, *omnia contineret*, non ut in editis, *omnia etiam contineret*.

b *Ignominiæ*] Sic quatuor mss. codices & edit. Spirensis ac Remboldi. Legit Erasmus ex conjectura *ignominiose*. Pamelius posuit *ad ignominiam*, sicque se legisse ait apud Antoninum & vetustam editionem. Paulo post ex eorumdem codicum mss. & edit. auctoritate expunxi lectiones a Pamelio invectas & restitui, *conveniens* pro *corripiens*, & *tabefactis membris* pro *putrefactis*, & *lamentantis ecclesiæ* pro *lamentantes*, & *semetipse conscribat* pro *semetipsum*. Exstat tamen *tabefactis* in duobus tantum codicibus, sed quorum alter est antiquissimus.

c *Præsumentes vocem*] *Voce* in duobus mss. Sangermanensibus.

d *Dissimulationis suæ*] In codice pervetusto Sangerm. sic incipit periodus : *Dissimulationis suæ unusquisque contemtor reum semetipse conscribat ; nos autem &c.* Alia tamen manu addita est particula, *ut*.

e *Similis procellæ*] Sic emendavi ex cod. Sangerm. pervetusto. *Simul & procellæ* in edit.

f *Abnegat*] Sic quatuor mss. codices & editiones antiquæ. Pamelius habet, *non negat*.

g *Quam vestræ*] Sic vetustissimus codex Sangerm. editi *nostræ*. Frustra Erasmus addidit *plus* ante has voces. Paulo post habent similiter mss. & edit. Spir. & Remb. *expedit bene timere*. Erasmus & alii eum secuti, *expedit plus bene timere*.

omne quidquid pollicetur , non poteſt ſalle-
Luc. 16. re , dicente Domino : *Facilius eſt* , inquit ,
17. *cælum & terram præterire , quam de lege unum*
Matt. 24. *apicem cadere* . Et iterum : *Cælum & terra*
35. *tranſibunt , verba autem mea non præteribunt* . I-
pſi ergo nos ſallimus , quoties inordinaliter
eredimus , æſtimantes per fidem noſtram legis
a præcepta [a] poſſe mutari : ut inter maſculos
& ſeminas ſperemus paſſim caſtiıatem immo-
bilem cuſtodiri .

3. Difficile quis venenum bibet & vivet .
Verendum eſt dormienti in ripa , ne cadat ,
1. Cor. 10. cum dicat Apoſtolus : *Qui ſe putat ſtare , vi-*
12. *deat ne cadas* . In hae parte expedit bene ti-
mere , quam male fidere . Et utilius eſt infir-
mum ſe homo cognoſcat , ut fortis exſiſtat ,
quam fortis videri velit , & infirmus emergat .
De qua re præſumtores objurgat Apoſtolus ,
Gal. 6. dicens : *Si quis putat ſe aliquid eſſe , cum nihil*
3. *ſit , ſeipſum implanat* . Pro certo implanator
proprius ſuam animam decipit , qui non ca-
vendo contraria , noxiis rebus ſemetipſe com-
miſerit . Ille autem tutius ſibi conſulit , qui
circa malos ſemper infidus ſpecies quaſcum-
que noxias extimeſcit . Quorum diſtantiam Sa-
Prov. 14. lomon diſſeruit , dicens : *Sapiens timendo de-*
16. *elinabit ab omni malo : inſipiens autem confidens*
ſui , miſeetur iniquo . Magnum ſapientiæ divi-
næ conſilium inventum eſt , ubi timoris au-
xilio liberemur . Magna compendia providen-
tiæ , ut aliquando fiat virtus & victoria per
timorem . Magna remedia Dominus contulit
ad ſalutem , ut habeat & timidus laudem , ſic-
Eccli. 28. ut Salomon repetit , dicens : *Beatus vir qui*
15. *veretur omnia per metum* . Inæſtimabilis Domi-
b ni miſericordia , quæ [b] undique homini ſuo
contulit gloriam : & incomprehenſibilis pie-
tas , quæ ſecundum pugnas dedit & palmas :
c ut [c] confidendo maſculorum ſævitiam ſupere-
mus , & timendo ſeminarum blandimenta vin-
camus ; dummodo & de virtute & de infirmi-
tate ſuper nos Dominus glorias operetur : ut
in omnibus & per omnia omnipotentem ſe-
metipſe teſtetur , dividens differentias trium-
phorum ; ut tam conſiliis quam viribus a no-
d bis bella vincantur , ne ſi [d] vinceremus ſolius
fidei fortitudine , contra Salomonem vacua eſ-
ſent opera ſapientiæ . Nunc igitur ſapientiæ
arma geſtanda , ubi feminei & virilis ſexus
certamen indicitur . Unde Salomon ſic inſtruit ,
Prov. 2. dicens : *Prudentiam* , inquit , *fac notam tibi* , *ut*
16. *te ſervet a muliere aliena & peſſima* . Videte
nunc prudentiam in iſto bello , non fidem no-
bis datam eſſe victricem , quæ nos timiditatis
remedio liberaſſet : & contemplamini quæ
ſunt modo arma ſumenda , ſi vultis habere
legis auxilia . Eſtote timidi , ut ſitis intrepi-
di : & licet timor in certamine infirmitas eſ-
ſe videatur ; tamen ſecundum verbum Apo-
ſtoli , *Virtus in infirmitate perficitur* . Separa- 2. Cor. 12.
mini deprecor , ſeparamini a contagione pe- 9.
ſtifera .

4. Quantumcumque fuerit unuſquiſque lon-
gius ab adverſis , tantum non ſentit adverſa .
Minus voluptatibus ſtimulatur , qui non eſt
ubi frequentia eſt voluptatum . Et minus ava-
ritiæ moleſtias patitur , qui divitias non vi-
det ; ſi admittimus Apoſtolum pollicentem :
Qui volunt , inquit , *divites fieri* , *incidunt in* 1. Tim.
tentationem & in [e] *muſcipulam* , *& deſideria mul-* 6. 9. e
ta & inutilia & noxia , *quæ mergunt hominem*
in perditionem & in interitum . Non aliter ten-
tationibus ſubjacet , qui junctus eſt feminæ ,
in qua nihil eſt aliud niſi quod feriat proxi-
mantem . Aculeus peccati facta eſt forma fe-
minea ; & mortis conditio non aliunde ſur-
rexit , niſi de muliebri ſubſtantia . Quod Sa-
lomon ad noſtram ſollicitudinem memorat ,
dicens : *A muliere factum eſt initium peccati* , *&* Eccli. 25.
propter hanc omnes morimur . Inde mortales te- 33.
nemur , nec timemus . Quid ſi jam immor-
tales eſſemus ? Per mulierem liberavit nos
equidem Chriſtus , ſed unde adhuc morimur
formidare debemus . Tunc liberatio ipſa con-
ſtabit in femina , ſi a nobis mors revincatur ,
quæ per feminam venerat . Ceterum ſi ad-
hue per mulierem circa nos ſcandala domi-
nantur ; liberationis Chriſti fecimus pro cer-
to diſpendium . Siquidem in futurum ſpes
iſta libertatis manet , quam fidei noſtræ Chri-
ſtum credimus contuliſſe : ut tunc nobis o-
mnino mulier non noceat , cum & ipſa mors
fuerit evacuata . Nam ſi modo putamus nos
intentabiles eſſe muliebribus jaculis ; [f] quid f
ergo reſtat cæleſtibus regnis ? Non immerito
tales ſenſus Apoſtolus increpat , dicens : *Jam* 1. Cor. 4.
ſatiati eſtis , *jam divites facti eſtis : ſine nobis* 8.
regnatis , *& utinam regnetis* . Tempus ergo lu-
ctaminis adhuc geritur , & mors per femi-
nam adhuc uſque graſſatur . Mentior , ſi non
videmus exinde interitus plurimorum . Quan-
ti & quales epiſcopi & clerici ſimul & laici ,
poſt confeſſionum victoriarumque calcata cer-
tamina , poſt magnalia & ſigna vel mirabi-
lia uſquequaque monſtrata , noſcuntur cum
his omnibus naufragaſſe , cum volunt in na-
vi fragili navigare ? Quantos leones domuit
[g] una infirmitas delicata , quæ cum ſit vilis & g
miſera ,

a *Poſſe*] Hanc vocem addidimus ex duobus mſſ. Sangerm. Paulo poſt legitur in tribus codicibus mſſ. & Remb. *cum dicit Apoſtolus* ; quæ loquendi ratio familiaris huic ſcriptori.

b *Undique*] Lectionem Eraſmi & Morel. revocavimus quæ & in quatuor vetuſtis exſtat codicibus & ſententiæ ſcriptoris congruit. Probat enim *& de virtute & de infirmitate ſuper nos gloriam Dominum operari*. Rembolius & editio Spirenſis habent *unicuique homini ſuo* : Pamelius *unicuique hominum ſuam*. Paulo ante legitur in vetuſtiſſimo cod. Sangerm. *tutius conſulit*. Duo alii & Remb. ac Spir. *tutius ſe conſulit*.

c *Confidendo*] Sic emendavimus ex duobus codicibus mſſ. Editi *confitendo*.

d *Vinceremus*] Sic Morel. & tres vetuſti codices : alii *vicerimus*. Paulo poſt legimus, *ſeparamini a contagione*. Deeſt præpoſitio apud Pamel. exſtat in vetuſtis codicibus & editis.

e *Muſcipulam*] Sic tres vetuſti codices & editi. *Muſcipulas* Pamel. Addunt *diaboli* Eraſmus & Morel.

f *Quid ergo*] *Nihil ergo* in tribus mſſ. Remb. Morel.

g *Una infirmitas*] Legit Pamelius, *una muliebris infirmitas* ex uno cod. ſed repugnant alii omnes. Paulo poſt ex quatuor mſſ. legimus , *quantum eſt unius panis* : ſic etiam editio Spir. & Remboltus , alii *tantum*.

misera, de magnis efficit prædam? Quod Salomon loquitur, dicens: *Pretium meretricis quantum est unius panis, mulier autem pretiosas animas capit.* Prov. 6. 26.

5. Ante nos ista tractantur, & nullis terroribus coercemur; quid faceremus, si opinionibus tantummodo gestas historias audiremus? Sed hæc est semper incredulitas humanæ duritiæ, ut non solum audiendo, sed etiam videndo non credat alteros interisse, nisi & seipsam viderit interire; nec sociorum mortibus quatitur, dum illos promeritos aut invalidos opinatur. Se autem multum mereri, aut multum valere fiducialiter putat, nesciens præberi cunctis exempla, cum fuerint quibusdam irrogata supplicia, sicut Dominus in Evangelio proponit & dicit: *Putatis quod hi Galilæi præ omnibus Galilæis fuerint peccatores, qui talia passi sunt? Non. Dico vobis: nisi pœnitentiam habueritis, similiter peribitis, sicut illi supra quos cecidit turris in Siloa, & occidit eos. Putatis quoniam & ipsi debitores fuerunt præ omnibus hominibus habitantibus in* [a] *Hierusalem? Non. Dico vobis: si non pœnitueritis, similiter peribitis.* Luc. 13. 2.

6 Miramur si Adam per Evam seductus est, quem nulla morientium exempla præcesserant, & nisi jussio una constrinxerat, cum modo nos nec innumerabiles mortes, nec infinita jussa [b] compescunt. Quibus convenienter dicitur secundum increpationem Domini: Si Adam vidisset mortes, quæ factæ in vobis; olim in cilicio & cinere pœnitentiam egisset. Dico autem vobis, quoniam Adæ tolerabilius erit in die judicii, quam vobis. [c] Longe satis longe sit pestis illa, & lues, & clandestina pernicies. O quam [d] inordinalis feminæ propinquitas. Jaculatur cujus vicina est delictorum latrocinium. Non est in hac societate sinceritas approbabilis, quæ collisiones habet velut quibusdam fluctibus turbulentas. In hac familiaritate non habitat amica concordia: quoniam non nisi discordantes inimicitias creat. Fecit equidem viro Dominus mulierem adjutricem, sed serpentis invidia personam sumsit hostilem. Quod si illa de viro suo nata, usque hodie ipsum cui jungitur, tentat: quanto magis illa quæ copulatur nulla lege conjuncta? Et si illi qui duo sunt in carne una concreti, tentationibus mutuis invicem pungunt; quid facient hi qui in una carne nec nati nec juncti sunt? Præsertim quia nec Deum jam invocare permittitur, qui caritate alterius avocatur; nec sinitur cogitare divina, qui sibi quæsivit cui exhiberet domesticam curam. Propter quod sic Apostolus consulit, dicens: *Volo vos sine sollicitudine esse. Qui sine uxore est, sollicitus est quomodo placeat Deo: qui autem habet uxorem, cogitat quæ sunt hujus mundi, quomodo placeat uxori.* 1. Cor. 7. 32. Quid est nunc quod in hac conjunctione delectet, in qua sunt solæ pugnæ? aut quæ utilitas favet, ubi non sunt officia conjugalia, quando nec ipsa possunt esse secura? [e] Causale est omne quod feminæ est; & copulatio ejus semper infesta est. Fœdere suo magnas molestias præstat; & cui adhæserit contra fas, insanabilem ingerit plagam. De carbonibus scintillæ dissiliunt, de ferro rubigo nutritur, morbos aspides sibilant, & mulier fundit concupiscentiæ pestilentiam, quam Salomon sic comparat, dicens: *De vestimentis procedit tinea, & a muliere iniquitas viri.* Eccli. 42. 13.

7 Volo scire quæ sit affectio ista communis, quæ morbi dissensio semper ambigua, quæ propositum suum nutantibus consiliis impugnando conturbat. Ut quid sibi adhibuit mulierem qui ducere contemsit uxorem? Omnis qui non manducaverit carnem; ut quid habitationem suam carnis apparatibus replet? Et qui non biberit vinum, quid vini [f] oblectatione perfruitur? quasi non aliquoties habendo, nec gustando copia esculentorum animus pascitur, & vini odoriferi sola fragrantia suscitatur sæpius animus. Quid per hypocrisin vult ab hominibus abstinens dici, & in secreto carnibus & ebrietate distendi? Habent multi divitias quas suis usibus negant, sed pro cupiditate conservant; quibus si nulla cupiditas inhæsisset, nec cupiditatis insignia possiderent. At vero quia cupiditate possessi sunt, perfruuntur animo quod usu non tangunt. Ita is qui despexit vinculum nuptiarum, & aliter vinculis femineis obligatur, quamvis nullo concubitu misceatur, desiderio tamen, visu, colloquio, conjunctione semper oblectatur. Nam si desiderium feminæ non haberet, numquam feminam suis oblectamentis assumeret. Immo vero insuper mihi suspectum placitum dedit qui non legitimam duxit, & legitimam recusavit; nisi fallor, in publico argumentatus est hominibus promittere sanctitatem, & in occulto sine uxore non esse. Duo argumenta sanctitatis & libidinis hinc & inde miranda sunt, quæ utraque invicem tegunt, & utraque invicem produnt. Ingeniosus eunuchus & mœchus invidet sibi dum consulit, & dum quærit utrumque, [g] neutrum facit; ut sanctus minime deputetur, qui non vera conjunctione perfruatur, cum Paulus Apostolus dicat; *Alligatus es uxo-* 1. Cor. 7. 27

---

a *Hierusalem*] Post hanc vocem in multis editionibus additur *non*, quæ conjunctio deest in edit. Spir. & Remb. & quatuor vetustis codicibus.

b *Compescunt*] Sic editio Spir. & Remb. & tres mss. alii *compescant*. Paulo post Regius cod. *factæ sunt in nobis*.

c *Longe satis*] Sic Morel. & quatuor mss. Editi: *longe sit pestis*.

d *Inordinalis cujus vicina est*] Sic veteres editiones & mss. Aliter Erasmus & alii eum secuti: *O quam inordinabilis feminæ propinquitas jaculatur, cujus vicinia est delictorum latrocinium*. Gravius legendum conjicit *lenocinium*.

e *Causale*] *Casuale* Erasmus.

f *Quid vini*] Hanc lectionem & proximam, *habendo*, sumpsimus ex Erasm. & Morel. & tribus mss. Habet Pamel. *Quid videndi oblectatione*, & postea, *videndo nec gustando*. Remboltus: *Quid oblectatione perfruitur*, & *bibendo nec gustando*. Sic cod. Vict. in quo tamen ut in aliis legitur, *habendo nec gustando*.

g *Neutrum facit*] Duo vetusti codices, *neutrum fecit*.

es uxori? ne quæsieris solutionem. Solutus es ab uxore? ne quæsieris uxorem. Sed consentio non esse castitatis hujus pudicitiam violatam: suspiciosis tamen malam porrigit famam; & pudicitiæ bonum frustra intrinsecus laborioso
a agone custodit, [a] quod forinsecus efficit infamari, destruens magisterium Pauli Aposto-
1.Cor.10. 29. li providentis pariter & monentis: *Ut quid,* inquit, *libertas mea judicatur ab infideli conscientia? Si ergo gratiæ participo: ut quid blasphemor pro eo quod gratias ago?* Pejus est quam mœchia, continentiam ducere criminosam, & infamem facere sanctimoniam. Bla-
b sphemiam ingerit religioni [b] quam colit, qui quod confitetur, non ante omnes impleverit; ne Christianitas credatur esse fallacia, & mœchatio videatur esse sanctitatis velamento vestita. Propter quod Dominus in Evangelio
Matth.5. 16. sic præmonet, dicens: *Sic luceat lumen vestrum coram hominibus, ut videntes opera vestra bona, magnificent patrem vestrum qui in cælis est.* Hoc sequitur & Paulus Apostolus, dicens:
Rom.14. 16. *Non ergo blasphemetur bonum vestrum.* Et iterum: *Providentes bona non tantum coram Deo,*
Rom.12. 17. *sed etiam coram hominibus.* Et alio loco: *Sive*
1.Cor.10. 31. *ergo manducatis, sive bibitis, sive aliud quid facitis, omnia in gloriam Dei facite. Et estote sine scandalo Judæis, & Græcis, & Ecclesiæ Dei, sicut & ego per omnia omnibus placeo.*

8. Sed opponitur forsan, quid est quod i-
Gal.1. 10. pse iterum dixerit? *Si hominibus placere vellem, Christi servus non essem.* Numquam se quæcumque dicta legis excludunt, sed certis locis responsa universa defixa sunt. Illic placere hominibus non licet, ubi voluntas hominum non capit Domini voluntatem. Ubi vero acceptant homines, quod ad gloriam proficit Dei; innotescere omnibus ipse Paulus
Rom.15. 2. Apostolus præcepit. *Unusquisque,* inquit, *vestrum, proximo suo placeat ad bonam ædificationem.* Quale ergo præmium sanctitatis exspectat, qui non solum blasphemiam sanctitatis ab infidelibus provocat, sed etiam fidelibus perniciosum præbet exemplar; ut infirmi sub prætextu dilectionis subtiliter fornicentur, & pudicus impudicissimæ castitatis præbeat magisterium, destruens quod Paulus Apostolus
1.Cor.8. 10. comminatur: *Periit,* inquit, *frater infirmus in tua conscientia, propter quem Christus passus est? Sic autem peccantes in fratres, & percutientes conscientiam eorum infirmam, in Christum peccatis.* Et quidem non hoc juvenibus tantum, sed & senibus congruit, fratrum imbecillitati consulere; ne senectus perire provocet juventutem, ex qua debent omnia salutaria documenta procedere: sicut Eleazarus in libro Machabæorum profitetur & dicit: *Præ-* 2.Mach. 6.23.
mitti malo in infernum [c], *quam patrias leges de-* c
serere. Non enim ætatem nostram dignum est fingere; ut multi adolescentium arbitrati Eleazarum nonaginta annorum, transisse ad vitam alienigenarum, & ipsi propter meam simulationem, & propter modicum & corruptibile tempus vitæ, per me seducantur, & odium ac maculam senectuti meæ acquiram. Ille maluit vitam suam tormentis objicere, quam cuiquam magister perditionis exsistere: & nos ubi nulla tormenta sunt, fluxibus solis nolumus salvandos fratres anteponere: nec contenti sumus sine ullis cruciatibus tam nobis prodesse quam ceteris, cum ille noluit vivere moriturus, sicut inferius prosecutus est, dicens: *Quamobrem fortiter vita*
excedens, [d] *senectute quidem dignus apparebo,* d
adolescentibus autem exemplum forte relinquam, ut promto animo ac fortiter pro gravibus & san-
ctis legibus [e] *honesta morte secedant.* Cum hoc e
etiam laicos deceat, ne aut extraneis [f] occa- f
sionem blasphemandi, aut fraternitati opportunitatem fornicationis opponant; tum maxime clericos vehementer necessitas ista constringit, quibus aut religio blasphemata, aut fraternitas perdita pœnas duplices irrogabit. Nec invenient in judicio Domini ullum omnino solatium, qui alienigenis & fratribus peccandi fomitem ministrarunt. Propter quod sic Paulus Apostolus Titum instruit, dicens:
Teipsum bonorum factorum præbens exemplum in Tit.2.7
doctrina, in integritate, in gravitate, in verbo sano atque irreprehensibili, ut adversarius revereatur, nihil habens de nobis dicere mali. Et i-
terum: *Omnibus,* inquit, *fidem bonam ostende,* Ibid.
ut bonam doctrinam Salvatoris Domini nostri præferant in omnibus. Sic & ad Timotheum scri-
bit, dicens: *Forma esto fidelibus in sermone, in* 1.Tim.4.
conversatione, in caritate, in fide, in castitate. 12.
Quod & Petrus Apostolus hortatur, dicens:
Conversatio, inquit, *vestra in gentibus bona sit,* 1.Petr.2.
ut in eo quod detrahunt de vobis tamquam de 12.
malefactoribus, de bonis operibus vestris glo-
rificent Deum. Et iterum: *Quoniam sic* Ibid.
est, inquit, *voluntas Dei, ut benefacientes obmutescere faciatis stultorum hominum ignorantiam.*

9. Nec quisquam sibi proponat & dicat, habere volo quod vincam: hoc est enim dicere, vivere desidero sub ruina. Quis tam stultus qui arctari cupiat ad laborem, cui offertur [g] delicatus tri-
umphus? Neque enim duplex triumphus est sub g
feminæ præsentia probari victorem, quam est in singularitate servare integram sponsionem sanctimoniæ.

a *Quod*] Sic tres codices mss. & veteres editiones. Pam. *qui illud*, ex uno codice quem citat Morellius. Paulo post vocem *Apostoli* restituimus ex duobus Sangermanensibus mss. & editis nonnullis.
b *Quam colit*] Sic Pamelius ex uno codice Morellii. Editi & quatuor mss. *quam contulit*.
c *Quam patrias &c.*] Hæc desunt in quatuor mss. Paulo post restituimus *ætatem nostram*, ut habetur in antiquis codicibus & editis, excepta editione Oxon.
d *Senectute quidem*] Sic quatuor mss. codices: & paulo post iidem habent *adolescentibus autem*, Pamelius *adolescentibus quidem*.
e *Honesta morte secedant*] Sic emendavi ex antiquissimo cod. Sangerm. Editi *honesta morti succedant*.
f *Occasionem*] *Occasiones* duo codices mss.
g *Delicatus triumphus*] *Delicatus triumphare* quatuor mss. codices & Morel.

moniæ. Et cum sit unus titulus gloriarum, hoc loco [a] *vanus fortis est*, qui satis laborat, & cum illo qui parum laborando vicerit, pariter muneratur. Quid quod ille quinimmo consummatus adscribitur, qui se omni parte femineis affectibus ostentat abscissum? [Matth. 19.] Quia eum Dominus in Evangelio perfectum vocat, qui totum suis usibus amputaverit patrimonium. Certe etiam soli cuicumque quotidiani triumphi pro castitate non desunt; quia numquam desideriis carnalibus spiritum cessat infestare corpus humanum, quod Apo- [Gal. 5. 17.] stolus affirmat, dicens: *Caro*, inquit, *concupiscit adversus spiritum, spiritus autem adversus carnem: hæc enim invicem adversantur sibi, ut non quæcumque vultis, illa faciatis*. Habes nunc carnem tuam, quam superes semper: quid tibi vis alteram vel conducere? Nemo super unam febrem cupit adhibere pejorem; ne incipiat hemitritæo insanabili laborare, cui nullus valeat medicus subvenire. Neque aliquis super onus proprium tollit insuper alienum; ne oneribus duobus oppressus usque ad inferos demergatur. Unde sic Hieremias propheta docet sanctitatis pondus singulariter [Thren. 3. 27.] sustinendum. *Bonum est*, inquit, *viro cum portaverit jugum grave in juventute sua; sedebit singulariter & silebit, quoniam tulit super se jugum grave*.

10 Sed quisquam malignus obsecutor ad dictum Apostoli Pauli confugiet dicentis: [Gal. 6. 2.] *Onera vestra sustinete invicem, & sic implebitis legem Christi:* Non hæc sunt onera, quæ Paulus Apostolus imperat subvehenda; sed ut tolerantes nosmetipsos discordia nulla discernat, & in tentationibus constitutis fratribus præbeamus auxilia: non ut ipsi nobis tentamenta per feminas procuremus, sed ut tentamentorum magis pondera sublevemus; cum sciat quale sit sanctitatis jugum, quod vix singulare portetur. De quo non solum ipse, sed & Dominus noluit certum definire [Matth. 19. 11.] præceptum, dicens: *Non omnes capiunt verbum istud, sed quibus datum est*. Et iterum; *qui potest capere, capiat*. Si ergo difficile singulariter magnitudo istius ponderis toleratur; quomodo tolerabitur, si geminatis ponderibus prægravetur? Et si singulares pæne omnes vix durant carnales insidias sustinere; quid faciunt illi, qui ex utroque latere gladiis [b] impendentibus non cunctantur incumbere? Plus dico. Si mariti & uxores desideria conjugalia quotidie gerentes, sibi non sufficiunt; quid agunt illi qui ad [c] augendas impugnationes feminis sociantur? Ex improviso vel transeunter ad horam femineus aspectus occurrens, velut sagittas alienis oculis jactat. Quando libera non est simplex reverentia; quid illic geritur, ubi libertatis sumit mulier in contubernalitate constantiam? quando in domesticis negotiis nunc lacertos ac femora lanificis operibus nudat, nunc æstuans detegit membra, nunc fatigata jactatur, aut [d] in risu aliquando dissolvitur; nunc blanditias exhibet, & quod est venenosius super cuncta psallere delectatur, aut canere? Cujus cantu tolerabilius est audire basiliscum sibilantem. Contra quam Salomon sic nos cautos efficit, dicens: [Eccli. 9. 4.] *Cum cantatrice noli assiduus esse, nec audias illam, ne forte dispereas in efficacia ejus*. Taceo reliqua, quæ magis pudenda sunt quam dicenda: solum hoc dico, in dolore vel in ira mulierem frangi conspicere, jam non est sine mulcedine. Quid dicimus si videas jucundantem, aut quod est deterius blandientem? Semel dixerim, omnis inconveniens sodalitas mulierum, gluten est delictorum, & viscum toxicatum, quo diabolus aucupatur. Incongrua est sodalitas feminarum: quarum sodalitatem ita nos rursum Salomon docet in omnibus præcavere: [Ibid. 12.] *Cum aliena*, inquit, *muliere ne sedeas omnino, & ne altercaris cum illa in vino, ne forte declinet cor tuum in illam, & sanguine tuo labaris in perditionem*.

11 Postremo si animum nostrum confidimus in hac communitate durare semper; vel illud apud nos debet esse suspectum, ne ipsæ quæ nobiscum conveniunt, in nos ipsos forsitan moveantur, aut in alteros amores præ rapida ætate incitamentis furialibus stimulentur, & erit nobis causa, aut quod pejus est, sine causa ut fornicatio nos maculet aliena, apud quos suggeritur ceteris occasio lupanaris; & crimine alieni reatus absorbebimur, cui nos ipsi subornamus immunditiæ lenocinium. Propter quod Apostolus Paulus de similibus ita nos instruit, dicens: [Rom. 14. 15.] *Si propter escam frater tuus scandalizatur, jam non in caritate ambulas: Noli esca tua illum perdere, propter quem Christus mortuus est*. Et iterum: [Ibid.] *Bonum est non manducare carnem, neque bibere vinum*, [e] *neque in quo frater tuus offendit, aut scandalizatur, aut infirmatur*. Et alio loco: [Ibid.] *Hoc*, inquit, *judicate magis, ne ponatis offendiculum aut scandalum fratri*. Et de semetipso sic ait: [1. Cor. 8. 13.] *Propter quod si cibus scandalizat fratrem meum, jam non manducabo carnem in æternum, ne fratrem scandalizem*. Cum ergo nos pulsat conjunctionis hujus molestia detestabilis; & si adulteros non potest facere, facit tamen [f] lenones adulteris & incestis. Quis enim cordis alterius scrutator qualitatem uniuscujusque perpendat; & pro altera persona contra satanan repugnator, circa Deum vero idoneus fidejussor esse præsumat?

---

a *Vanus fortis est*] Sic omnes codices mss. & editio Spir. Remb. ac Morel. Aliter Erasmus & Pamel. *unus fortis est*. Iisdem auctoribus paulo post posuimus *omni parte* pro eo quod legitur *omni tempore* apud Erasm. & Pamel.

b *Impendentibus*] Deest ista vox in quatuor mss. & in edit. Spir. ac Remb.

c *Ad augendas*] *Ad jungendas* cod. Sangerm.

d *In risu*] Sic quatuor cod. mss. & Remb. Erasmus posuit *in risum*. Pamelius *in usu* ex vetusta editione.

e *Neque in quo frater tuus offendit*] Sic tres vetusti codices. Editi *neque ostendere in quo frater tuus offenditur*.

f *Lenones*] Sic cum editione Spir. & Remb. vetustissimus cod. Sangerm. & Vict. Habet *leones* cod. Reg. & alius Sangerm. *pejores* Erasmus & Pamelius. Manifesta est scriptoris sententia. Probat enim eos qui cum mulieribus habitant, etiamsi ipsi evadant, *crimine alieni reatus* absorberi, cui subornant *immunditiæ lenocinium*.

ſumat ? De ſemetipſo demens eſt , qui ali-
quid pollicetur , ne dicam ſi etiam pro fe-
mina ſponſionem ponere videatur ; cum Pau-
lus Apoſtolus ſic de ſe pronuntiet , dicens :
a *Non quia jam accepi , aut* [a] *jam juſtificatus*
Philip. 3. 12. *ſum , aut jam perfectus ſum : ſequor autem ſi*
comprehendam , in quo & comprehenſus ſum a
Chriſto. Fratres , ego me non arbitror comprehen-
diſſe adhuc : unum tamen , poſteriora quidem o-
bliviſcens , ad ea quæ ſunt ante petens , ad re-
gulam ſequor , ad palmam ſupernæ vocationis
Domini noſtri Jeſu Chriſti . Quicumque ergo
b perfecti ſumus , hoc ſentiamus . Et [b] iterum :
1. Cor. 4. 3. *Mihi* , inquit , *pro minimo eſt , ut a vobis ju-*
dicer , aut ab humano die ; ſed neque meipſum
judico , qui autem judicat me , Dominus eſt .
Rom. 14. 22. Et alio loco : *Beatus* , inquit , *qui non judi-*
cat ſemetipſum , in quo probat alium . Quamvis
ergo nos nec de noſtra ſtabilitate certum ali-
quid habeamus , qui ſine ceſſatione concuti-
mur , inter fluctus ſæculi ſuſtinentes procel-
loſos incurſus : tamen ſi alicui tanta fiducia
eſt de immobilitate propriæ firmitatis ; ſaltem
ſollicitus reformidet , ne ipſe ſit ſcandalum
viſibus alienis , ſed terreatur voce Domini
Matth. 18. 7. comminantis : *Væ* , inquit , *huic mundo ab*
ſcandalis : veruntamen væ homini illi per quem
ſcandalum venit . Si has Domini comminatio-
c nes religioſo corde metuimus & [c] reveremur ,
plus de aliis quam de nobis extimeſcamus pe-
riculum noſtrum , qui mutuis (ab Apoſtolo
Philip. 2. 4. Paulo) utilitatibus obligamur : *Non quæ ſua*
ſunt , inquit , *ſinguli cogitantes , ſed quæ alio-*
1. Cor. 10. 24. *rum* . Et iterum : *Nemo quod ſuum eſt quærat ,*
ſed quod alterius ..

12 Sed aliquis arripiens de ipſo Paulo
Rom. 14. 12. quod opponat : *Unuſquiſque* , inquit , *veſtrum*
pro ſe rationem reddet Deo : & unuſquiſque ſuam
ſarcinam portabit . Qui non vult ergo pro al-
tero reddere rationem , nec cauſis ejus , nec
negotiis debet particeps illicitus intereſſe : &
qui liber vel immunis circa ſarcinas alienas
conatur exſiſtere , nihil alienum contraria con-
ditione teneat infra ſe . Nam neceſſe eſt ut
rationi alterius ſubjiciatur , qui negotium tra-
ctaverit alienum . Oportet eum damno per-
ſtringi vel diſpendio ſarcinarum , apud quem
ſub intuta cuſtodia fratris ſarcinæ perierunt ;
quia quidquid in domo noſtra ſub minus ido-
d nea tutela [d] perditum fuerit , aut latrones
effregerint , noſtrum eſt , & a nobis exigetur
quidquid per inertiam noſtram male com-
miſſum cuſtoditur . Tunc vero ab invicem
liberi ſumus , ſi nihil apud nos de re alte-
rius reſervetur.

13 Forſitan aliquis dicat : Ergo nec ad do-
mum orationis debemus pariter convenire ,
ne aliquis aliquem ſcandalizet . Hæreticæ pro-
feſſionis eſt iſta contradictio calumnioſa , quæ
de bonis præſcribit , ut aſſerat mala ; & de
ſanctitate præjudicat , ut immunditiam ſubti-
liter introducat ; de licito calumnias facit ,
ut obtinere illicitum poſſit . Propter quod
Apoſtolus Paulus hæreſi huic ante præſcribit ,
dicens : *Veruntamen neque mulier ſine viro , ne-* 1. Cor.
que vir ſine muliere in Domino . Abſit , abſit , 11. 11.
ut ubique feminæ præſcribantur , aut ubique
permiſſio tribuatur . Habent loca ſua circa
maritum , circa filios , circa fratres , circa pa-
rentes , circa ſervos ; & in domo orationis
tantummodo juxta cunctos clericos . In man-
ſione autem una , ſine cognatione compe-
tenter non habent ſocios . Hæc eſt [e] libra e
quæ ſtat . Stare vero non poteſt quidquid in-
clinaverit libram , dicente Scriptura : *Non de-* Prov. 4.
clinabis in dexteram , neque in ſiniſtram . Et 27.
Dominus in Evangelio : *Quod amplius eſt* , Matth. 5.
a malo eſt . Diſce nunc temperantiæ modum , 37.
qui per licentiam quæris exceſſum . Ama fe-
minas inter ſacra ſolemnia , & odio habe in
communione privata ; ſi vis Salomonis tenere
doctrinam : *Tempus* , inquit , *amandi , & tem-* Eccl. 3.
pus odiendi . 8.

14 Tunc ergo cavenda ſunt feminæ parti-
cipia , quando geritur carnalium curarum
continua [f] unanimiter frequentia : quoniam f
inter curas ſuas caro ſemper incitamenta cu-
pidinis provocat ; & illic parit fomenta pec-
candi , ubi pertractans commoda ſua tempo-
ralis vitæ cogitationibus ſenſerit paululum re-
laxari ; ſicut Salomon aſſerit , dicens : *Depri-* Sap. 9.
mit terrena cogitatio ſenſum multa cogitantem . In 15.
conventu vero ſacrorum , ubi ſpiritus domi-
natur , [g] ancillam ſemetipſam cognoſcens , g
perdit ſuæ voluptatis uſum ; perdit & luxum
dum tractantur cæleſtia , dum celebrantur
ſancta myſteria ; tota humanitas occupatur ,
ubi non humana , ſed divina ſunt omnia :
ubi veneratio vel tremor & terror incutitur
[h] profecto animis univerſis , ſepulta eſt ſub- h
ſtantia carnalis . Inter ipſa fere carnis mer-
cimonia multi voluptatem corporis negligunt ,
ſcilicet quando a legionibus exercitia medi-
tantur armorum , aut crepat litibus forum ,
aut reſonant litteris auditoria , aut negotia-
tores commerciis inſtanter incumbunt , aut
artifices in artificia ipſa propenſi ſunt : quan-
to magis ubi non carnale opus hominum ,
ſed ſpiritale geritur angelorum ? Nihil illic
impugnationes poſſunt , ubi & ipſi dæmones
cedunt ; & nulla ſexus alicujus permittitur
conſiderari diſtantia , ubi nec ætas , nec di-
gnitas , ſed ſola æqualitas regnat : atque ut
plenius dicam , omnes illic tales ſenſus acci-
piunt ;

---

a *Si comprehendam*] Sic quatuor codices vetuſti , & paulo poſt *ante petens* . Editi *ante pedes* . Habet *ſi comprehendam* editio Spir. Deeſt etiam in editis *adhuc* quod addidimus ex duobus vetuſtis codicibus.

b *Et iterum*] Has voces addidimus ex duobus cod. mſſ.

c *Reveremur*] Sic antiqui codices mſſ. & vetuſtæ editiones , *veremur* Pamel.

d *Perditum*] Hæc vox deeſt in edition. Spir. & Remb. & in tribus mſſ. Sic etiam paulo poſt in iiſdem legitur *male commiſſum eſt* pro eo quod Eraſmus & alii deinceps habent , *male commiſſum cuſtoditur* .

e *Libra*] Sic codices antiqui & Eraſm. & Morel. At Remb. & Pamel. *libera* , & paulo poſt *quidquid inclinaverit libera* ; pro quo repoſuimus *libram* ex tribus mſſ. quamvis Eraſmus & Morellius legant iterum *libra* .

f *Unanimiter*] Cod. vetuſtiſſimus Sangerm. *unanimitate* .

g *Ancillam*] Sic quatuor codices mſſ. & Remb. *Ancilla* Morel. Eraſm. & Pamel.

h *Profecto*] Sic quatuor codices mſſ. & Morel. *Perfecte* Remb. Eraſm. Pamel. *Perfecta* Oxon.

piunt; ut & ipsa conjugalitas ignoretur, ubi Christus loquitur, auditur, attenditur, & per omnia & in omnibus solus est totum, testante Apostolo & dicente: *Ubi non est*, inquit, *Judæus & Græcus, circumcisio & præputium, Barbarus & Scytha, masculus & femina, servus & liber, sed omnia & in omnibus Christus*. Coloss. 3. 11. Hunc plane conventum gloria est celebrare cum feminis, in quo nulla est discretio qualitatis, ubi tantum licet omnes æquare sine aliqua differentia, ut nec in ipso baptismate cujusquam nuditas erubescat; ubi Adæ & Evæ renovatur infantia, nec exponit, sed potius accipit tunicam.

15 Quod si & illic sit aliquis diabolo pejor, qui feminarum aspectibus feriatur; de nullo tamen congregatio [a] vestra culpatur, quæ propter cælestia, non propter terrena colligitur. [b] Viderit si quis illic luxuriosis obtutibus fuerit: nullo modo alterum lædit, qui non ad hominem, sed ad Christum pro salute processit. Quinetiam de suis contradictionibus contradictores excludam, ut non meis, sed suis propositionibus cedant. Si inter festa sancta potest communis conventio scandalizari, ubi tentator ipse diabolus tremit; quis illic stabilem se esse promittit, ubi tentator audenter occurrit? & si illic periclitamur, ubi Dei præcepta nos congregant, quid agimus ubi Dei jussa nos separant? & si turbamur illic, ubi Dei voluntate munimur; quanto magis ubi non solum diabolum, sed etiam Dominum habemus adversum? Cum sacrosanctis enim [c] & justis nobis divina protectio [d] ministratur, sicut Esaias ait: *Legem*, inquit, *in adjutorium dedit*; sine jussionibus vero divinis nullum potest esse præsidium.

16 Aliud est quod Deus imperat facere, & aliud voluntati ejus obsistere: cujus ita sunt mandata servanda, ut si aliquid jusserit quod secundum homines injustum esse videatur, justum credatur & fiat; & si justum jusserit, justum reputetur & fiat: cum [e] sine victoria non potest esse quod mandat, qui potens est injustitiam justificando vocare justitiam, & justitiam reprobando injustitiam probare transversam, cujus voluntas est sola & vera justitia. Si enim totum quod gerimus, ad hoc tantummodo gerimus, ut Domino placeamus; profecto hoc solum erit justum quidquid voluerit, & jusserit, & probaverit Deus cui placere gestimus. Nam cum servi non possint a semetipsis scire quid suis dominis placeat, nisi dominorum sequantur imperia; & utique [f] homines hominum similium sibi non valeant [g] voluntates agnoscere, nisi acceperint quod observent: multo magis mortales nesciunt immortalis Dei justitiam comprehendere, nisi ipse justitiarum suarum dignetur indicia demonstrare, sicut Salomon approbat, dicens: *Quis enim hominum poterit scire consilium Dei? aut quis poterit cogitare quid velit Deus? Cogitationes enim mortalium timidæ, & incertæ providentiæ nostræ. Corpus enim quod corrumpitur, aggravat animam: & deprimit terrena [h] inhabitatio sensum multa cogitantem. Difficile æstimamus quæ in terra sunt, & quæ in prospectu sunt invenimus cum labore: quæ in cælis autem sunt, quis investigabit? Sensum autem tuum quis scit, nisi tu dederis ei sapientiam, & miseris Spiritum sanctum de altissimis? Et si correctæ sunt semitæ eorum qui in terra sunt, & quæ tibi placent, didicerint homines, & per sapientiam sanati sunt*: Sap. 9. 13. ambulantes in tenebris sibimetipsis lumen non possunt ostendere, nisi ultroneum seipsum non videntibus offerat lumen. Ita humana cæcitas ad Deum non dirigit viam, nisi ipse lucernam legis ostendat. Unde David sic loquitur, dicens: *Lucerna est*, inquit, *pedibus meis verbum tuum, & lux semitis meis*. Psalm. 118. 105. Et iterum: *Præceptum Domini lucidum illuminans oculos*. Psalm. 18. 9. Hoc est ergo luciferum quodcumque fuerit a Deo intimatum: & hoc Deo dignum, quod ipse Deus voluntati suæ fatetur acceptum, ut exerceat per omnia dominatum. Alioqui nec nos servi adscriberemur, nec ipse Dominus haberetur; si secundum voluntatem nostram permitteremur impendere servitutem, & arbitrio nostro, non Dei, eligeremus exercitamenta justitiæ. Tales Paulus Apostolus vanificat, dicens: *Ignorantes*, inquit, *Dei justitiam, & suam volentes statuere, justitiæ Dei non sunt subjecti*. Rom. 10. 3. Tollantur nunc e medio ambages istæ tam vanæ, & querimoniæ inaniter calumniosæ. Ad spiritales actus cum feminis, Deo juvante, non metuimus adunari, qui per Dei jussionem justitiam nos credimus operari, ex qua nobis scimus munimenta supponi. Privatim vero, continentibus quamplurimum clericis & virginibus hospitia separanda sunt: quia quod Deus iniquum judicat, justum esse non potest. Contubernium tamen etsi nulla in ipso contubernio turpis consuetudo [i] noscatur, accendit; quia impossibile est integritatem ad victoriam pervenire, quæ contendit contra Dei jussa pugnare. Quantum enim lex obedientibus suggerit adjutorium, tantum inobedientibus incitat peccatum, dicente Apostolo: *Virtus*, inquit, *peccati, lex*. 1. Cor. 15. 56. Qui nos ergo

a *Vestra*] *Nostra* cod. vetustissimus Sangerm.
b *Viderit*] Sic quatuor codices mss. & Morel. *veruntamen* Pamel. *quod si* Remb. Erasm. Paulo post *festa sacrata* apud Remb. & Morel. & in codice vetustissimo Sangerm.
c *Et justis*] Sic quatuor codices mss. & Spir. Remb. Erasm. Morel. *sacrosanctis jussis* Pamel.
d *Ministratur*] *Monstratur* unus cod. antiquus.
e *Sine victoria*] Sic quatuor mss. vetus editio a Pamelio citata, & edit. Spir. Remb. ac Morel. *sine justitia* Erasm. & Pamel. Paulo post legitur in edit. Spir. & Remb. & in quatuor codicibus mss. *injustitiam reprobare transversam*.
f *Homines*] Addunt, *& ipsi homines*, tres codices mss. & edit. Spir. ac Remb.
g *Voluntates*] Sic Pamel. ex veteri edit. *utilitates* tres codices mss. edit. Spir. Remb. Erasm. Morel.
h *Inhabitatio*] *Cogitatio* codex vetustissimus Sangerm.
i *Noscatur, accendit*] *Nascatur* Erasm. & Morel. *accedat* tres codices mss. & edit. Spir. ac vetus a Pamelio citata cum Remb. & Morel. *accendit* Erasm. & Pamel.

ergo jussit ut in sacris suis cum feminis triumphemus, ipse jubet ut privatim pugnas femineas caveamus.

17 Sunt equidem necessitates aliæ, quæ nos quoque privatim feminas videre compellant, sed etiam ipsæ divini operis vel præcepti imperant efficaciam, ut visitemus, ut solatia præbeamus, ut hortamenta vitalia salubriter intimemus: nec tamen & in his officiis minor cura [a] agenda est pro moribus nostris, ut clarescant in nostra operatione indicia puritatis. Severitas non desit, quæ sub clerico feminam possit astringere, ut ipsam consolationem nostram suscipiat cum tremore, & ita sentiat visitationis affectum, ut clericum veneretur. Ac ne tardius sit evagari per singula, totum quidquid agimus, honestum esse potest, si semper in nobis signa honestatis eluceant: sicut Paulus Apostolus universa complexus est, dicens: *Omnia vestra honeste fiant*. [1. Cor. 14. 40.] Et iterum: *Sicut præcepimus*, inquit, *vobis, ut honeste ambuletis*. [1. Thess. 4. 11.] Non bene succedit quidquid agitur passim: & sanctum non est quod geritur sanctum, nisi sancte quod sanctum est peragatur, sicut Salomon asserit, dicens: *Qui enim custodierint juste justa, justificabuntur*. [Sap. 6. 11.] Sinceriter ergo sinceritas ipsa servanda est; & omne quod voti est, etiam in actu signandum, ne aliud vota commendent, & aliud actus insinuent. Undique probanda est institutio voluntatis, & undique consummandus est cursus uniuscujusque certaminis; ne minus sit aliquid ad triumphum, si non plenius dimicetur. Hinc Paulus Apostolus introducit documenta certaminum: *Sed & qui in agone*, inquit, *certat, non coronabitur, nisi qui legitime certaverit*. [2. Tim. 2. 5.] Et iterum: *Nescitis*, inquit, *quoniam qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed unus accipit bravium. Sic currite, ut comprehendatis*. [1. Cor. 9. 24.] [b] *Omnis enim qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet: & illi quidem ut corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam*. Plenitudo est ergo sanctitatis, & palma perfecta, ut ex omni parte secum non habeat quod recuset; ne quod profitetur odisse, tenendo videatur amare.

18 Quod si aliquis dicit: Captivum teneo adversarium meum, cui semper insultem; videat ne forte adversus eum captivus incipiat prævalere. Numqnam securus cum thesauro latro tenetur inclusus: nec intra unam caveam habitans cum lupo tutus est agnus. Ipse se voluit [c] penetrari, qui hostem proprium in suas portas induxit; & intestinum gladium sibi ipse supposuit, qui locum habitationis suæ adversarii ingressibus reseravit: & qui fretus est conversari cum scandalo, sine causa [d] non dicit: Pacatus esse volo cum diabolo; contra Apostolum dicentem: *Nolite locum dare diabolo*. [Ephes. 4. 27.] Omni ergo modo muniendus est locus, ubi fuerit thesaurus absconditus, ne per unam cavernam totum parietem latro suffodiat. Nam si deforis expugnans vix muris expellitur; quantum valebit si intra muros acceperit habitaculum? Et si illi qui contra eum claudunt, aliquoties ab eodem capiuntur; quanto magis ille, qui ultroneus illi patefecerit [e] ingressum, cum dicat Salomon: *Si justus vix salvus sit, [f] injustus ubi parebit?* [Provi. 11. 31.] Omnes ergo rimæ, ne dicam portæ, claudendæ sunt, ne per unum foramen castra omnia penetrentur: & universa componenda sunt munimenta, ne per modicum non munitum tota civitas ruat, sicut Salomon repetit, dicens: *Qui spernit modica, paulatim cadet*. [Eccli. 19. 1.]

19 [g] Stupeo autem hujus perversitatis arbitrio, ut a clericis ad communitatem femina magis quam masculus eligatur. Numquid tantum mulier utilior est commodis clerici, quantum prodest masculus continens, vel puer masculo continenti? Aut ipsa erit decens utilitas, quam indecens communitas facit? Et ubi erit quod Salomon ait: *Omne animal diligit simile sibi?* Et iterum: *Volatilia [h] ad similia conveniunt*. [Eccli. 13. 19. & 27. 10.] Sed & si femina utilior existimaretur, non oportebat carnalia emolumenta præponere utilitatibus spiritalium commodorum: & expediebat qualemcumque virum inutilem sustinere pro existimatione munienda, quam bonos effectus mulieris cum existimatione turpissima. Quod Salomon comparat, dicens: *Melior est*, inquit, *iniquitas viri, quam benefaciens mulier*. [Eccli. 42. 14.] Artificialia sunt itaque semper diaboli beneficia, quibus ingenium suæ calliditatis exercens, sanctimoniæ deditos dolosis commoditatibus juvat ut perdat: & inter continentes quasi necessaria emolumenta mutuis adjuvaminibus subministrans, agit prius masculum & feminam pariter [i] conversari; ut postquam inseparabiles fecerit per alterutra solatia, possit occidere dantes simplices animos ad castitatis vota servanda: & impugnationis suæ arma subducens interim, quasi placidus fautor suggerit sanctitatis argumenta, donec diutius inter ambos inimicam nutriat [k] concordiam. Facit affabiles sibi invicem & deservire, & assentator

S. Cypriani Opera. I infestus

---

a *Agenda*] Codices antiqui duo *gerenda*.

b *Omnis enim &c.*] *Omnis autem qui* ...... *continens est* cod. vetustissimus Sangerm. Paulo post *vos autem* Pamel.

c *Penetrari*] Sic quatuor mss. cum Spir. & Remb. *superari* Erasm. Morel. & Pamel.

d *Non dicit*] Sic quatuor codices antiqui & vetus editio ac Spir. male in aliis *sine causa dicit*. Paulo post legitur *infra muros*, & antea *infra unam caveam* in antiquis codicibus mss. & editis.

e *Ingressum*] Post hanc vocem addit Erasm. *decipitur*, quem Morellius & Pamelius secuti sunt. Deest in codicibus mss. & vetustis edit.

f *Injustus*] *Peccator & impius* tres mss. cod. & Morel.

g *Stupeo autem hujus perversitatis arbitrio*] Sic duo antiqui codices Sangerm. *sic stupeo* Reg. & Vict. Pro *arbitrio* quod erat in editis posuit Erasmus *arbitrium*, eumque Morellius & Pamelius secuti. Editio Oxoniensis habet ex conjectura minime necessaria: *Fit studio autem perversitatis arbitror*.

h *Ad similia*] Sic edit. Spir. & Remb. cum tribus vetustis codicibus, & paulo post ex iisdem mss. & Remb. posuimus *existimaretur*. Erasmus & alii eum secuti, *sibi similia* & *existimatur*.

i *Conversari*] Sic Pamelius ex veteri editione, deest in Spir. edit. & Remb. & antiquis cod. qui habent *adigit*.

k *Concordiam*] *Amicitiam* vetustissimus codex Sangerm.

infestus impedimenta removens universa, commodis eorum gaudet efficaciam commodare; ut tota eos sibimetipsis necessitate commendans, exhibere eos possit in alterutrum solita consolatione pendere. Non vult eos in aliquo impedire, ne separet tam spiritaliter quam carnaliter. Inconcussos efficit vivere, ne ipsa societatis initia immaturo tempore fœdera cœpta conturbent. Usque adeo illos videntibus cunctis ad perfectum sanctitatis invitat, fovet, sublevat; ut Dei esse computent beneficia ipsa contraria, quibus inducuntur ut pereant; nescientes numquam Deum juvare quod vetat. Quibus in tantum diabolus blandiens securitatem præparat sanctimoniæ, ut conjunctos se magis æstiment quam disjunctos, immobiles circa libidinem perdurare: quos cum omni tranquillitate deducens, nullis procellis aut fluctibus inquietat; & velut in medio mari minus cautos inducit relaxare vela, nec quærere gubernacula, ut subita tempestate concitatos, naufragos ex insperata commotione submergat. Hanc primo exhibet lenitatem, ut duas naves oblectet ad invicem convenire; quas cum fecerit junctas, repentinis turbinibus in semetipsas elidere possit &

a frangere; & his utitur blandimentis, [a] ut subtractis omnibus jaculis compescens adversa, suggerens prospera tamdiu sopitum ignem sine ullis flammis occultet, donec duas faculas jungens, simul ambas accendat; & tamdiu cessat sævitiæ suæ tela supponere, donec sicut peritus venator quos occisurus est, laquei sui vinculis alliget. At ubi indissolubili catena devinctos adstrinxerit; velut lanista protinus duos gladiatores adversus invicem compellit armari; & subinde stimulans membra, statim gla-

b dios aptat, statim succendit insaniam, & [b] in vulnificos amplexus impingens, utrumque simul uno ictu mortificat. Sic explicat quod ante præstare videtur, sic de simplici caritate amorem conflat illicitum, sic per sanctitatem

c [c] subinducit interitum; dum contentus est cedere, sic valet fortius occupare; & dum summissus patitur semetipsum præbere devictum, sic plenius devincere gloriatur. Cujus versutias Paulus Apostolus sic intelligit, dicens:

1. Cor. 2. 11. *Nos enim ignoramus*, inquit, *astutias ejus*. Male itaque in hac participatione pacati sunt, qui ad bella pacificante diabolo perducuntur, & non bene in sanctitate proficiunt, quibus ad detrimentum profectus ipse inimici artificio subornatur; nec recto cursu moliuntur continentiæ scalas ascendere, quos ut de alto præcipitet, elaborat ad culmen adversarius protelare. Sed necesse est caducis lapsibus elidantur, qui viam lubricam tenuerunt, de qua

Prov. 14. 12. Salomon sic prædicat, dicens: *Est via quæ videtur apud homines recta esse; novissima autem ejus veniunt in profundum infernorum.*

20. Sed ajunt: Si de hac conjunctione clerici denotantur, notandi sunt etiam sancti plerique nobiscum. [d] Sive Helias, qui mansit apud viduam: sive Apostoli, qui mulie- d (3. Reg. 17.) res secum comites circumducebant: ut Joannes, qui matrem Domini assumsit, eodem Domino delegante; aut ipse Dominus, cui de suis facultatibus alimenta præstabant aliquæ mulieres religiosæ, cui etiam Martha ministrabat ad mensam, & qui singulariter locutus est ad puteum sedens cum alienigena muliere Samaritana, vel cui recumbenti femina lacrimis pedes lavit, & capillis extersit. Callidi argumentatores & jurisperiti fallaces; qui dum cupiunt prævaricari, controversias actionesque causarum, etiam ipsa jura transvertunt; & cum nolunt competentibus coerceri jussionibus legum, ad illudendos judices inconvenientibus exemplis velut similes conjecturas juris objiciunt; qui per Salomonem ipsius legis sagacitate produntur: *Peccator*, inquit, *homo evitat correptionem, & ad voluntatem suam invenit comparationem*. (Eccli. 32. 21.) Tales ergo non per orationem, sed per correctionem potius revincendi sunt, ut non ante interpretatis orationibus instruantur, quam [e] amiserint quod ad defensionis solatium repe- e rerunt; sicut nos adversus hujusmodi homines Salomon edocet, dicens: *Noli*, inquit, *respondere insipienti ad ipsius insipientiam, ne similis fias illi; sed responde insipienti contra ipsius insipientiam, ut non videatur sibi sapiens esse.* (Prov. 26. 5.)

21. Revera magni homines qui se comparant sanctis, & eximia conversatio nostra, quæ Prophetis vel Apostolis videatur æqualis. Ad occasionem luxuriæ nostræ in perversum sanctos volumus imitari; & in ceteros actus vestigia justorum nolumus sequi. In quibusdam infirmos nos excusamus ad imitanda facta majorum; & in aliis nos æquales majoribus protestamur: cum Helias ipse in angustia constitutus, imparem se patribus suis ante Deum fateatur. *Numquid*, (3. Reg. 19. 4.) inquit, *melior sum patribus meis?* Hoc Helias de antecessoribus suis in infirmitate sua cogitur exclamare: & nos Heliæ vel Prophetis, & Apostolis, & Domino virtutem nostram non dubitamus æquare? Video plane sic apud vos calcari avaritiam, sicut Apostoli propria cuncta dimiserunt. Video crapulam & ebrietatem sic vestris conviviis abesse, sicut Apostoli nihil habentes frequenter coacti sunt esurire. Cognosco taliter in nobis jejunia, sitim, famem, nuditatem propter instantiam doctrinæ solius ubique pollere, sicut

---

a *Ut subtractis*] Aliter in nonnullis antiquis codicibus mss. & editis: *his utitur blandimentis, subtractis omnibus . . & . . . . occultat.*

b *In vulnificos*] Præpositionem adjeci ex duobus mss. & Morel. deest in aliis. Paulo post *provectus* in tribus mss. & edit. Spir. Remb. & Morel.

c *Subinducit*] Sic cod. vetustissimus Sangerm. editi *sibi inducit.*

d *Sive*] Sic edit. Spir. Morel. & Remb. & tres vetusti codices, alii *sicut.*

e *Amiserint*] Sic emendatur auctoritate antiquissimi cod. Sangerm. editi *admiserint.*

a sicut in Apostolis legimus triumphasse; & [a]
approbatur apud nos eadem exercitia fervere
virtutum, quibus Apostolos omnia vitia tre-
muerunt. Plane quadraginta dierum jejunium
Domini meditamur, & orationes excubiasque
quibus ille per solitudines etiam nocturna si-
lentia rumpebat. Numquid similes agones fre-
quentamus contra luctamina vitiorum, & sic
agimus rigore, austeritate, vigiliis, passioni-
b bus, labore, necessitate, [b] afflictione, absti-
nentia, quibus peccata calcantur, ut nemo de
nobis mali aliquid suspicetur? Per quæ Pau-
lus Apostolus conscientiam suam innotuisse o-
2 Cor. 6. 4. mnibus gloriatur: *In omnibus*, inquit, *com-
mendantes nosmetipsos quasi Dei ministros, in su-
stentatione multa, in pressuris, in tentationibus,
in tribulationibus, in angustiis, in plagis, in cu-
stodiis, in carceribus, in seditionibus, in invoca-
tionibus, in laboribus, in vigiliis, in jejuniis, in
castitate, in scientia, in longanimitate, in boni-
tate, in Spiritu sancto, in caritate non ficta, in
verba veritatis, in virtute Dei, per arma justi-
tiæ a dextris & a sinistris*. Ad has imitationes
infirmi sumus; & ad mulieres circumducen-
das possibilitatem nobis comparandæ imitatio-
nis adsciscimus. Quod si etiam cuncta illorum
quisquam se implere jactasset; me tamen nul-
lius suadela poterat inclinare, ut alios nunc
Apostolos crederem, contra Apostoli Pauli
1. Cor. 12. 29. professionem: *Numquid*, inquit, *omnes Apo-
stoli? Numquid omnes Prophetæ?* Si Christus
Joan. 14 28. seipsum comparare ausus est Deo, qui ait:
Pater major me est: aut si Apostoli coæquare
c semetipsos ausi sunt Christo: [c] & nos hodie
Apostolis æquales faciat consimilis fortitudo.
Misera humanitas in hac æqualitate non times
fulminari, quæ de filio Dei, aut de filiis to-
nitrui, non cunctaris peccatis tuis exempla vel-
ut similia mutuare? Cum superbiæ sit elata
jactantia, etiam minimis Ecclesiæ quemquam
comparabilem velle conscribi, cum Paulus mo-
Philip. 2. 3. neat & dicat: *Alter alterum superiorem sibi exi-
stimantes*. Et inferius addidit, dicens: *Hoc sen-
Ibid. 5. tite de vobis quod & in Christo Jesu, qui cum
in forma Dei esset constitutus, non rapinam arbi-
tratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum
exinanivit, formam servi accipiens*.

d 22. Minus [d] itaque de nostris viribus sentien-
dum est, nec fortitudini sanctorum nostra in-
firmitas comparanda est, sicut nobis Aposto-
lus Paulus de semetipso magisterium proponit,
2. Cor. 10. 12. & dicit: *Non enim audemus*, inquit, *compa-
rare nos aut conferre quibusdam qui seipsos com-
mendant, sed ipsi in nobis ipsis nosmetipsos nobis
commendantes: non supra mensuram gloriantes,
sed ad mensuram gratiæ, quam nobis mensus est
Deus*. Etenim contemplamur quod [e] ipse ite- e
rum dixit: *Plus ab illis omnibus laboravi*. Ni- 1. Cor. 15.
hil melius, nihil aptius mihi proponitur, un- 10.
de vincam, nisi ut de ipso de quo mihi præ-
scribitur, ego ipse præscribam. Certe plus o-
mnibus ipse laboravit, & tamen ad mulieres
circumducendas collegas suos imitari contre-
muit, ne se [f] ad incertum subjiceret tentatio- f
ni carnali. Unde ipse rationem sic reddidit,
dicens: *Ego*, inquit, *sic curro, non quasi in in-* 1. Cor. 9.
certum: sic pugno, non quasi aerem cædens, sed 26.
*afflico corpus meum & in servitutem redigo, ne
forte aliis prædicans, ipse reprobus inveniar*. Huic
ergo te compara, qui Apostolum jactas; & ex
ipso disce quid metuas, qui clamat & dicit:
Oro vos, imitatores mei estote. Noluit itaque de 1. Cor. 4.
mulieribus circumducendis habere fiduciam; 16.
qui non ignorabat quantum aliæ virtutes ab
aliis virtutibus differant, & aliam claritatem
solis, & aliam lunæ, aliam vero stellarum,
qui de charismatibus ecclesiasticis similitudinem
comparans intimaverat. Sed nos contra de A-
postolica nobis coæquatione blandimur, non
intendentes penitus quid Apostoli & sancti o-
mnes invicta virtute gesserunt, & difficilem
rumpere quærimus viam, cum per facilia pla-
nior sit nobis apposita; contra Salomonem di-
centem: *Non te credas*, inquit, *viæ laboriosæ*, Eccli. 32.
ne ponas animæ tuæ scandalum. Nec ullus con- 25.
siderat, quoniam unus securus in lubrico gra-
ditur, & alius qui impar est, labitur: unus
per [g] rupes cursu montes ascendit, alius si se g
coartaverit, cadit. Uni contingit per tempesta-
tes navigia feliciter explicare, & alteri talis feli-
citas non potest evenire; quod Paulus Apostolus
decernit, dicens: *Unusquisque*, inquit, *proprium* 1. Cor. 7.
donum habet ex Deo, unus quidem sic, alius vero sic. 7.

23. Sed qui mihi de sanctorum exemplo
præjudicant, quid aliud exemplum nolunt
contemplari, quod metuant: & qui Aposto-
lis coæquari contendit, quare non magis pre-
sbiteros adulteros apud Danielem ad formi- Dan. 13.
dinem sibimetipse proponit? Hæc autem non
ideo propono, ut quasi Apostolorum imita-
toribus contradicam, sed ut illos confundam,
qui se sanctis [h] exæquant. Nec nego ipsos h
esse sectandos, quos doctores accepimus cun-
cti, sed adversus eos contendo, qui cupien-
tes ad mala sua bonorum historias depravare,
legem Dei sibi æstimant suffragari; sicut o-
mnes qui perire festinant, & sub obtentu san-
ctorum dedecora sua volunt esse celata, ut sub
imitatione majorum contraria quæque commit-
tant; quos Apostolus Paulus prodit & publicat,
dicens:

a *Approbatur*] Sic Remb. Morel. & tres mss. *approbantur* Erasm. & Pamel. Corrupte apud eosdem legebatur, *quibus Apostoli omnia vitia tremuerunt*. Emendavimus ex auctoritate vetustarum edit. & trium mss. Legitur in altero Sangermanensium: *quibus omnia vitia tremuerunt*.

b *Afflictione*] *Afflictatione* tres cod. mss. & Remb. Paulo post sic legitur in altero cod. Sangerm. *In pressuris. in tribulationibus. in necessitatibus, in angustiis*.

c *Et nos . . . . faciat*] Sic duo antiqui codices, Erasm. & Morel. *faciet*, alii *facit*. Male interposita nullo ante negatio ab Erasm. & Morel. qui legunt, *ausus non est, non ausi sunt*.

d *Itaque*] Tres codices mss. *utique*.

e *Ipse iterum*] Deest *ipse* apud Pamel.

f *Ad incertum*] Sic quatuor codices mss. & Spir. Remb. ac Morel. *ad interitum* Erasm. & Pam.

g *Rupes*] Tres codices mss. & veteres editi *ripas*. Ex iisdem reposuimus *coartaverit* pro eo quod est apud Pam. *coartavit*. Paulo post in vetustissimo codice Sangerm. & in Vict. legitur, *quare aliud exemplum*.

h *Exæquant*] Sic tres codices antiqui. Editi *exæquent*.

2. Cor. 11. 12. dicens : *Quod autem facio, & facturus sum, ut ampuicm occasionem eorum qui volunt occasionem; ut in eo in quo gloriantur, tales inveniantur quales & nos sumus. Nam & hujusmodi pseudoapostoli sunt operarii dolosi, transfigurantes se in Apostolos Christi*. Hoc addunt ad cumulum perditionis cumulandum, ut bonos infament, quorum exemplo utuntur ad malum; qnibus utile esset satis & salnbre, si cujuscumque historiæ seipsos magis crederent non intellexisse rationem, quam aliquid inhonestum arbitrarentur in lege: quos Apostolus Paulus 1. Tim. 1. 7. corripit & confundit, dicens : *Non intelligentes neque de quibus dicunt, neque de quibus affirmant*. 1. Cor. 8. 2. Et iterum : *Si quis putat se scire aliquid, necdum cognovit quemadmodum eum oporteat scire*. Vacant itaque præjudicia petulantium, quos ingenia suæ perversitatis errabunda transducunt; & quærunt competentes suis sensibus historias quas exponant, qui male agentes mutuant legalia patrocinia. Bene agentibus bona sunt omnia, quæcumque scripta sunt, qui bene dicta bene suscipiunt; sic- 1. Tim. 1. 8. ut Paulus Apostolus pollicetur : *Scimus quoniam bona est lex, si quis ea legitime utatur*.

24 Obtinuimus confundendo contradictores. Convertamus subinde eosdem quos vicimus insuper erudire, ne aut ut sanctos re- a manere patiamur in crimine, aut ignari [a] deputentur in reddendo rationem, ut publice victi pœnitentiam gerant : aut si noluerint, nos expunximus quod ad nostram pertinet diligentiam; ut quomodo satisfecimus supradictæ sententiæ Salomonis, ita satisfa- 2. Tim. 2. 24. ciamus Paulo Apostolo concionanti : *Servum*, inquit, *Domini non oportet litigare, sed mitem esse ad omnes, docibilem, patientem, cum omni modestia corripientem eos qui resistunt veritati; ne forte det illis Deus pœnitentiam ad cognoscendam veritatem, & resipiscant a diaboli laqueis, a quo captivi tenentur secundum ejus voluntatem*.

25 Omne quidquid ab auctoribus nostris gestum est, rationabiliter gerebatur : nt posteris nobis adversus prævaricarores munita undique auctoritas traderetur. Propter hæ- b resim [b] amputandam quam superius taxavi- c mus, de assumendis feminis [c] sive per semetipsum, sive per servos snos Dominus paululnm relaxavit, ne nimio rigore in totum Domini fabrica damnaretur. Prævidebantur a Domino hæretici, qui nuptias auferunt; d & [d] quod Dominus junxit, contra naturæ principium, & contra Evangelium separare contendunt. Quibus interdicens jam tunc auctoritas parabatur, ne maritatæ mulieres accedere vetarentus ad Christum, cui in præsentia servierunt. Sed non sine moderamine fuit etiam ipsa permissio procurata, quæ non sibi operabatur quod gerebat, sed ceteris. Nam si allocutus est Dominus Samaritanam, ad horam docuit & recessit, nec defensionem continusndis excessibus fecit. Ad horam quoque Martham passus est ministrantem. Sed quid erat aliud Domino, nisi regni cælestis prandia ministrare? Numquid sub Domino non fuere convivia? Aut sub majestate ejus erat alius cibus aut potus, quam disciplina tanrummodo quæ pascebat? Testante ipso Domino ac dicente : *Meus cibus est, ut faciam voluntatem ejus qui misit* Joan. 4. 34. *me*. Sic Apostolos mulierum comitatus decebat non ut perderent, sed ut discerent reverentiam, & propter humanitatis exhibendum ministerium sequebantur, sicut in Evangelio de Domino & de ipsis pariter memoratur : *Et factum est*, inquit, *post hæc & ipse iter faciebat per civitates & castella evan-* Luc. 8. 1. *gelizans regnum Dei, & duodecim cum illo, & mulieres quæ erant curatæ a spiritibus immundis & infirmitatibus, Maria quæ vocatur Magdalene, de qua dæmonia septem exierant, & Joanna uxor [e] Chuzæ procuratoris Herodis, &* e *Susanna, & aliæ multæ quæ & ministrabant ei de facultatibus suis*.

26 Numquid adhærebant singularibus singulæ, aut indisciplinatæ [f] commorationes f perseverabant illecebroso consortio conversantes; ubi tota Ecclesia propemodum [g] vide- g batur, ut non ad convivationes improbas, sed ad discenda bonæ conversationis studia seqnerenrur? [h] Ideo non inde scribitur, quod h nostris convivationibus coæquetur, non risus, non jocus dicitur affuisse. Nec sicut apud quosdam nunc usque assolet fieri; chorus psallentium virginum aures venenosis cantibus asseritur demulsisse. Et nt de Apostolis breviter probem, quantum illis fluxa familiaritas potuit displicere, qui compulsi sunt & de ipso Domino loquente cum femina dubitare, nisi eos majestatis notitia probata compesceret, sicut Evangelista refert, dicens : *Inter hæc*, inquit, *venerunt discipuli* Joan. 4. 27. *ejus, & mirabantur quod cum muliere loquebatur. Nemo tamen dixit illi : quid quæris, aut quid loqueris cum ea?* Quid autem loquar accessum feminæ ad pedes Domini provolutæ, cujus luctus & planctus ad defensionem lasciviæ suæ non erubescunt improbi flagitare? Usque adeo illos propria cæcitas rapie, ut nec de similibus causis audeant reluctari, de quibus Salomon; *Excæcavit*, inquit, *eos* Sap. 2. 21. *malitia eorum, ut nescirent sacramenta Dei*. Joannes autem matrem Domini suscepisse videtur,

---

a *Deputentur*] Sic emendavimus auctoritate cod. Vict. & Remb. alii *deputemur*.

b *Amputandam*] Tres codices mss. & Remb. *anticipandam*.

c *Sive per semetipsum*] Editi *quam sive*. Emendavimus auctoritate vetustissimi cod. Sangerm.

d *Quod Dominus*] Sic tres codices mss. & veteres editiones. Pamelius *quos Dominus junxit*. Paulo post ex duobus codicibus legimus *si allocutus est Dominus*, pro eo quod est in editis, *sic allocutus Dominus*.

e *Chuzæ*] *Ozi* edit. Spir. Remb. & cod. Sangerm. vetustissimus; sic etiam Reg. & Vict.

f *Commorationes*] Sic quatuor codices mss. & edit. Spir. *commorantes* in aliis.

g *Videbatur*] Sic legitur in duobus mss. & apud Morel. alii *videbitur*. Habent etiam *improbrosas* pro *improbas* tres codices mss. & editio vetus ac Spir. & Remb.

h *Ideo*] Sic Pamelius ex vet. edit. *adeo* duo codd. mss. Remb. & Morel.

decur, sed matrem cujus mores maternum indicat nomen. Tamen non possum & alias Christi matres admittere, nec æquanda est mulieribus cunctis, quæ genuit majestatem.
3. Reg. 17. Helias quoque jussus est a Domino relinquere solitudinem & ingredi tabernaculum viduæ. Pro imperio Domini laboravit ut in
a domo mansisset, cui solitudo [a] solatium præstabat & requiem: occasionem illi Dominus obtulit ad magnalia facienda, ut magis famis tempore tam ipsi viduæ quam pupillis ejus sufficientia tribueret alimenta, qui jejuniis usquequaque afflictus toleraverat indigentiam; & qui missus venerat pasci, pastus quinimmo conferens miseris, miserias egestatis fecit excludi. Et hoc non potest cujusquam favere luxuriæ, cum nulla fuerit opportunitas scandali, ubi transeunter quod pejus est egestosam habuerit mansionem, quam quicumque hospes effugeret. At hic apud quos hospitatus est, implevit & redit; qui etiamsi moraretur, suspectus esse non potuit. Qua-
b lis illic fuit communitatis [b] affectus, ubi non erat victus? Et qualem ad viduam habuit Helias introitum, cui fames dedit hospitium? Quisquis es qui te vis Heliæ de commoratione viduæ vocari discipulum, prius solitudinis
c afflictiones, & quadraginta dierum tolera [c] jejunus exitum, & aut non quæres feminam, aut non erit qui cum femina commoretur, & tamen si valueris tibi serva. Nobis autem in spiritu & virtute Heliæ non alium quam Joannem solum Angelus & Dominus Christus insinuat.

d 27 [d] Pro dolor! dolere cogimur quod docemus; qui usque ad hoc venimus, ut in comparatione fluxorum, de sanctorum tremendis virtutibus disputemus. Parce jam parce, protervitas. Numquam tibi sancti consentiunt, qui religiosa, modesta, veneranda, pudica, pudorata cum feminis negotia peregerunt. Aut si adhuc per sanctos cavillationis anfractus contendis exquirere; nos tamen amicos Dei non novimus, nisi ad venerationem tantummodo memorari,
Psalm. 138. 17. quod David docuit, dicens: *Mihi autem vehementer honorificati sunt amici tui, Deus*. Erant nunc prædones pudoris, & plagiarii castitatis, mulierculis suis exponere molestias querelarum. Apud sanctos nostros non habent
e omnino suffugium, quibus misceri [e] Ecclesia
2. Tim. 3. 5. auctoritate Pauli Apostoli prohibetur: *Et hos*, inquit, *devita; ex his enim sunt qui repunt in do-*
f *mos*, *&* [f] *captivas ducunt mulierculas oneratas peccatis, quæ ducuntur variis desideriis*.

28 Post hoc edictum utinam confidant sibi Angelorum exempla conducere. Nos jam non valent flectere, qui novimus & Angelos cum feminis cecidisse. Ab ipsis equidem bene patrocinia mutuantur, sed nos nullum Angelum audimus contra Paulum Apostolum: [g] *Etsi*, inquit, *ego aut Angelus Dei* g
aliter evangelizaverit vobis, præterquam quod Gal. 1. 8.
evangelizavimus vobis, anathema sit. Insaniunt prorsus & ardent [h] incendio feminarum, h
quotquot huic interdictioni non cedunt, & obscœnitatibus inhiantes, malunt mori, quam contenti sint a lateribus mulierum aliqua disjunctione divelli: ut ad explendam suæ aviditatis [i] illuviem etiam puncto tempo- i
ris non sint sine feminæ voluptate: & hunc habent in mulieribus fructum, ut in illis semper defixa intentione, desideria satiente oculorum, ne vel momentum aliquod transeat, quando indigeant quod affectant. Sic inter eos integritas emoritur; ubi omnis commoratio, sive convivendo, sive commanendo corruptis affectionibus inquinatur. Quos sanctus Petrus Apostolus designavit, dicens:
In conviviis suis luxuriantes, oculos habentes ple- 2. Petr.
nos mœchationibus, & incessabilibus delictis, ca- 2. 13.
pientes animas infirmas. Hos etiam ita Salomon denotat: *Abominatio est*, inquit, *coram Domino defigens oculum*. Plane contra, purum
oculum testatur se habere Job, qui ait: *Et*, Job 31.
si oculis consensit cor meum. Verum enimvero 7.
ille potest suis oculis obnoxius non teneri, cui nolenti repentinus occursus mulieris scandalum moverit, quod protinus mens quod nolebat expellit. Ille autem commotionem sui visus non meretur evadere, qui apud se scandali materiam tenet, qui vult intentionis suæ affectibus frui, qui affectat habere quod oculis offensionem ingerat, quorum aviditas inexplebilis inter offendicula continua nullo modo potest omnino compesci, quod
Salomon approbat, dicens: *Infernus & inter-* Prov.
itus non satiantur, similiter oculi hominum insa- 27. 20.
tiabiles sunt. Et in alio loco: *Non satiatur* Eccles.
oculus videndo. Et iterum: *Nequius oculo quid* 8.
creatum est? Eccli. 31. 15.

29 Hac castigatione non compuncti, divina interdicta nefandæ familiaritatis obstinatione contemnunt, & adhuc insuper de castitate causantur, qui secundum verbum Esaiæ Esa. 5.
amaritudinem pro dulcedine devorantes, nudam fœditatem velamento boni nominis tegunt; dum apud eos sub falsa dilectione, vera dilectio violatur. Sed exclamat caritas &
appellat, tales ego non junxi, [k] altera k
est quæ me simulando confingit. Numquam Dei præceptis obsisto, numquam fluxis faveo;

---

a *Solatium*] *Palatium præstabat ad requiem* unus cod. ms. Remb. & Morel. *Palatium præstabat & requiem* alius ms.
b *Affectus*] Sic vetustissimus cod. ms. & Vict. cum Remb. & Morel. *effectus* Erasm. & Pamel.
c *Jejunus*] Sic duo codices mss. *jejunii* edit. Paulo post legitur *si volueris* in uno ms.
d *Pro dolor*] *Proh nefas* codex vetustissimus Sangerm.
e *Ecclesia*] Sic quatuor codices mss. Spir. Remb. Erasm. & Morel. *Ecclesiæ* Pam.
f *Captivas ducunt*] *Captivant* cod. vetustissimus Sangerm.
g *Etsi ego*] Duo codices mss. *Etsi nos*, inquit, *aut angelus de cælo evangelizaverit*. Alius: *Etsi*, inquit, *ego aut angelus de latere evangelizaverit*. Remboltus: *Etsi*, inquit, *aut angelus de latere evangelizaverit*. Spir. *Etsi*, inquit, *aut angelus Dei de latere evangelizaverit*.
h *Incendio*] Sic quatuor codices mss. cum Remb. & Morel. *desideria* Erasm. & Pam. *calent incendia* cod. Sangerm. vetustissimus.
i *Illuviem*] Sic quatuor codices mss. cum Spir. & Remb. alii *ingluviem*.
k *Altera est*] Sic quatuor codices mss. Spir. & Remb. alii *falsa altera est quæ me confinxit*. Paulo post, *aversa germanitas* non sine mendo apud Pamel. editi & mss. codices *adversa*.

veo ; per me sanctitatem non opto culpari. Calumnias mihi adversa germanitas facit, pericula & ego inter falsos fratres incurri. Succurre meus præco, succurre Paule Apostole, dic testimonium meum, ne quod de me an-
1. Tim. 1. 5. nuntias pervertatur. *Finis autem præcepti est caritas de corde puro, & conscientia bona, & fide non ficta*. Dilectio deputabitur, per quam sanctitatis injuria criminationibus appetitur? Aut illorum erit sincera fraternitas æstimanda, de quibus filiæ matris Ecclesiæ perducuntur in culpam? Si talis christiana caritas adnotatur; indubitanter odia meliora sunt, quæ dum separant, neminem maculant. Hæc autem parricidalis dilectio fratres persecutores adunare consuevit, qui libenter patiuntur de suo consortio filias Ecclesiæ fornicarias diffamari, contra caritatem quam Paulus Aposto-
Rom. 13. 10. lus docuit, dicens: *Dilectio proximi malum non operatur*. Egregia probatio caritatis, quæ non
a tantum noxia germanitate [a] officit proximo, sed etiam subjecta non vult esse præscriptionibus Apostolicæ jussionis. Confundantur assertores dilectionis hujuscemodi, quos judicant illi, qui pro communibus commodis etiam consanguineam deserunt caritatem.

30. In omni mundo pæne totum junctum est genus humanum, & ubique cognatio naturalis alterna peregrinatione discernitur. Possunt parentes, possunt filii, possunt fratres, possunt & ipsi quod plus est conjuges a Deo concessa sibi naturæ vincula disrumpere; & clerici Deo non concedente, insuper prohi-
b bente, mulierum nexibus [b] ancillatam non valent recusare caritatem? Optanda semper cognatis absentatur affinitas proximorum; & peregrinari ab extraneis feminis clerici reluctantur? quibus faciendum fuerat, etiam si peculiare aliquid vel inconsuetum Dominus imperasset; qui ad explicanda impossibilia habent Spiritum sanctum, quem mundani homines non habent. Unde Joannes Apostolus
1. Joan. 4. 4. sic admonet, dicens: *Filioli vincite illos, quoniam major est qui in vobis est, quam qui in hoc mundo*. Nunc vero possibile etiam gentibus (non dicam Christianis) & leve prospicitur, & apud clericos sine ullis effectibus evacuatur; ut parum sit eis Dei mandata despicere, nisi aliud dedecus habeant quod nec sectantur, non dicam vincunt omnium gentium consuetudinem: quibus Dominus per Ezechielem
Ezech. 11. 12. exprobrat & dicit: *In legalibus meis non ambulastis, & justificationes meas non fecistis. Sed neque secundum justificationes gentium, quæ sunt in circuitu vestro, fecistis*. Pudendum nescio quid dilectio ista significat, [c] cui extorqueri c
contra naturam putatur.

31. Adhuc habeo quid mirari: cum videam de Christianis plerosque maritos pariter & uxores continentiam destinantes, domicilia singularia magis eligere, ut [d] consen- d
sus communium votorum sine irritatione præsentiæ concordante secessu valeant obtinere: & eunuchi nostri non durant sine feminæ sodalitate dormire? Apud illos amor conjugalis continentiæ amore pensatur; & apud spadones cohabitatio feminæ numquam potest habere fastidium. Dicat nunc eunuchorum caritas, dicat, ne forte in hac secessione magis conjugalis caritas peccet; ut Apostoli Pauli consilium videatur conjugibus insinuasse divor-
tium: *Tempus*, inquit, *quod restat, breve est*. 1. Cor. 7. 29.
Reliquum est ut & qui habent uxores, sic sint
quasi non habentes. [e] Quanta perversitas dile- e
ctionis intenditur, ut & qui habent quasi non habentes esse nitantur, & qui non habent, quasi habentes esse glorientur. De his ipse
Apostolus ait: *Gloria in turpitudine ipsorum*. Philip. 3. 19.

32. Dilectio est, inquiunt. O dilectio quæ invidet sibi! O caritas quæ cupit se in vituperatione laudari! Grande miraculum, ut virginum caritas virgines faciat velut conjuges credi: & conjugum caritas conjuges faciat velut virgines æstimari. Ecce vera dilectio, quæ in conjugalitate dividit, ut in castitate conjungat. Ecce sancta dilectio, quæ conjugalibus ad communem laudem inducit absentiam. Hi pro certo sese inseparabiliter diligunt, qui ut triumphos sibi inferant, a seipsis discedunt; quibus nec crimen, nec natura, nec lex, nec
Dominus, nec Apostolus potestatem unius [f] f
conversationis interdixit aut tulit, sed pro tuendis paribus votis, semota unanimitate absentari caritas persuasit. Illi vero viderint quid sit caritas quam noverunt, qui nec crimini, nec naturæ, nec legi, nec Domino, nec Apostolo, nec ipsi conjugalitati succumbunt; quos tantum virginitas probrosa condemnat, quantum illos conjugalitas castrata glorificat, quibus sufficiat ad supplicium dedecorosum, quod spadones a conjugibus judicantur. Ad quorum increpationem non tacendi sunt etiam
filii Israel; qui apud Esdram uxores & filios 1. Esdr. 10.
contra divina jura susceptos non cunctati depellere, nec contra Domini caritatem conati sunt excusare. Verum fatear, si permittor. Qui nunc pro dimittendis feminis, alienis adhærent, quid facerent si liberos & uxores proji-
cere [g] juberentur? Aut quando valebunt pro g
Christo renuntiare cognatis, qui mulierculas non suas præponunt Christi præceptis? Dico eos faci-

a *Officit proximo*] *Proximos* cod. vetustissimus Sangermanensis. Paulo post in quatuor mss. legitur *evangelica vel apostolica*.
b *Ancillatam*] Addunt tres codices mss. & Remb. *vel compeditam*.
c *Cui extorqueri*] Sic quatuor codices mss. edit. Spir. & Remb. alii *quæ*.
d *Consensus*] Sic Spir. Remb. & duo mss. codices, alii *consensu*. Conjunctionem *&* ante *concordante* sustuli ex auctoritate codicis vetustissimi Sangerm. Ex codem paulo post addidi *nunc* ante *eunuchorum*.
e *Quanta perversitas*] Hunc locum in editionibus Remb. Erasm. & Pam. mutilum & corruptum explevimus pluribus vocibus desumptis ex quatuor codicibus mss. & Morel. Deest *intenditur* in vetustissimo cod. Sangerm.
f *Conversationis*] Frustra Pamelius hanc vocem expunxit, quæ & in duobus codd. mss. exstat & apud Erasm. & Morel.
g *Juberentur*] Sic quatuor mss. & Morel. alii *jubeantur*.

a [a] facile pro iisdem mulierculis parentes proprios abnegare, quam propter Christum ipsas mulierculas relinquere posse; despicientes b quod in Evangelio ipse Dominus [b] dixit: *Si* Luc. 14. 26. *quis venit ad me, & non odit patrem suum, aut matrem, aut uxorem, aut filios, aut fratres, & sorores, & animam suam, non potest meus esse discipulus.*

33. Si de abjiciendis parentibus dubitantes, indigni sunt Christo; quid sibi promittunt, quos contemtores exhibet Christo non parentalis affectio? Ac per hoc illorum meritis evacuantur, quos vident contemplatione Christi nullas personas excipere cognatorum. Nec minus eos, sed pejus etiam illi confundunt, qui metuentes non tantum cum aliena, sed etiam cum sua carne luctari, amputatis geni- c talibus [c] semetipsos abscidunt. De quibus modo examinationis suspendo sententiam, relinquens alia disputatione promendam. Secundum confusionem spadonum, non dubito meliores asserere, qui nec sibi parcunt quidem, non dicam feminis audent tentamenta porrigere. Respondeant spiritales eunuchi, quis furor in dilectione mulierum, vel quod sit d in contubernalitate feminæ [d] mysterium, ut in perniciem suam alienis membris indulgeant, cum illi sua quoque incunctanter abscindant? Hi confirmatos in se artus abjiciunt; & illi adversariis artubus glutinantur. Hi pro integritate spiritali cum tormento non integri corporis dimicare non dubitant; & illi sine tormento, integri esse sine feminarum dimidietate detrectant. Sed adversus illos comparatio nulla est facienda de nostris; ne consolentur addicti quibuscumque judiciis Christianis. Pejores sunt & aliqui memorandi, ut major pœna sit a detruncato damnari. Judæos considerent usque hodie pro legis imperio carnis suæ partem circumcisione truncare; & sciant quid mereantur, qui Evangelio jubente, dissimulant circumcisi mulierum præsentia peragere Domini voluntatem, non intelligen- Matth. 5. 20. tes quod ipse Dominus dixerit: *Nisi abundaverit justitia vestra plus quam Scribarum & Pharisæorum, non intrabitis in regnum cælorum.* Puto etiam de Gallis suis nobis idololatræ exprobranter insultent, qui abscidentes semetipsos libenter excruciant, dummodo cum damno status sui, simulacrorum dissimulationibus pareant. Clerici autem nostri, ad lucrum magis corporis proprii, damnum volunt mulierum secum commorantium sustinere; quas etiam de substantia propria evellere oportebat, si cum illis nasci contingeret, ne comparati idololatris & sacrilegis, erubescerent. De quibus & Dominus contemtores arguit, dicens: *Prudentiores sunt filii sæculi hujus, filiis lucis.* Ergo nostris clericis talium profana devotio est Luc. 16. 8. præponenda, quibus cum tantis exitiis amabilia sunt turpia sacerdotia. Clerici vero pro dignitate sacerdotii cælestis non sanguinem fundunt, non tolerant ferrum, non est aliquod vulnus, non est aliquis cruciatus; sed solus contra Dominum feminæ [e] terret aspe- e ctus. Sic in feminas ruunt, sic feminas amant; ut non sperent manifestari dilectionis suæ quandoque posse pura mysteria; sicut per consimiles eorum turpiter publicata sunt & detecta; quos Paulus Apostolus præviderat, jam tunc, dicens: *Quorumdam hominum pec-* 1. Tim. 5. 24. *cata manifesta sunt præcedentia ad judicium, quosdam autem & subsequuntur. Similiter autem & facta bona manifesta sunt, & quæcumque aliter se habent abscondi non possunt.*

34. At contra & ipsi dicunt: Nonnulli de contemtoribus nostris similiter feminas habentes in domibus, martyrium consecuti sunt, ut [f] illorum innocens conscientia pro- f baretur. Nolo mihi de martyrio quisquam moveat actionem; quia sæpius & mœchi, & sanguinarii, & ebriosi, & omnium scelerum rei, reperta pugnæ occasione conversi, meruerunt ad martyrii [g] veniam pervenire. I- g deo enim martyrium appellatur tam corona, quam baptismus, quia baptizat pariter & coronat. Age nunc, [h] si licuerit quibusdam in- h violata feminarum societate martyrium promereri; sine indulgentia quoque illis martyrium ipsum non fuit, quos reatus prohibitæ contubernalitatis non absolvit. Nec innocentes in ipsa innocentia potuit approbare, quibus contemtum legis & conversationis illicitæ fœditatem, & quod est gravius super omnia crimen Ecclesiæ cernitur ignovisse. Etenim noxia est innocentia, quæ sponsæ Christi officit famæ. Et cum Christus agnus innocens, immo ipse cælestis innocentia, quod est verius, totum se contemserit pro Ecclesia, ut eam sine macula ulla vel ruga redderet illibatam; qualis est clericus cui ad hoc sponsa Christi committitur, ut pro unius feminæ amore culpari totam Ecclesiam patiatur? [i] Ausim dice- i re, a Deo patre missus est filius de sinu patris, & regno absens esse duravit, ut Ecclesiam faceret innocentem, & clericus mulieris latus deserere non potest, ne Christi Ecclesiam reddat infamem?

35. Sed ajunt: In martyrio ignoscitur nobis, sicut indultum est parentibus. Hoc ergo & nos omnes de peccatis [k] omnibus confidamus; k ut qui bene agere laboramus, inter luxurias evagemur,

a *Facile*] Sic quatuor codices mss. & antiquiores Pamelio editiones, qui familiarem huic scriptori loquendi rationem non belle emendavit, habet enim *facilius*.

b *Dixit*] Quidam codices mss. & editi *testatus est dicens*.

c *Semetipsos abscidunt*] Sic emendavimus auctoritate quatuor codd. mss. & Morel. alii *amputatis genitalibus abscedunt*, deest *amputatis* in vetustissimo cod. Sangerm.

d *Mysterium*] *Ministerium* cod. Sangerm. vetustissimus.

e *Terret*] Sic quatuor codices mss. & editiones antiquæ. Pamelius legendum putavit *tenet*, & paulo post *impura* pro *pura*, ac *sua* addidit ante *subsequuntur*: sed sine causa probabili.

f *Illorum innocens*] *Innocens inter illos* cod. vetustissimus Sangerm.

g *Veniam*] Unus codex antiquus habet *palmam* cum Erasm. & Morel.

h *Si licuerit*] Tres codd. mss. cum Morellio habent *si licuit*.

i *Ausim*] Sic duo codices mss. cum Erasmo & Morel. alii *audemus*.

k *Omnibus*] Sic quatuor codices mss. & Remb. alii *peccatis nostris*.

gemur, & discurramus per semitas peccatorum, retinacula dimittamus, & frena laxemus. Eamus quacumque nos mundus abstulerit, & ubicumque diabolus invitaverit, libere fornicemur, invideamus, rapiamus, fraudemus, omnia mala securi committamus; martyrium subveniet & evademus. Sic enim Paulus Apostolus pollicetur: *Faciamus mala ut veniant bona: quorum damnatio justa est*. (Rom. 3. 8.) Huic martyrio spem tradant, quos mathematici docuerunt habere de crastino præscientiam; has coronas exspectent, qui super angelos & Christum per astrologos didicerunt scire tempora, quæ Pater in sua posuit potestate, ut vel tunc recordentur, ante martyrii tempus bene agere debuisse, cum diem Domini senserint sicut furem. Sed credamus super illos martyrium jam jamque pendere. Interim priusquam martyres fiant, legibus subjaceant; ne judicio subjiciantur. Nisi armis exarmentur audaciæ, nefas est illis adversus auctoritatem Domini parentum personas objicere; quibus ipse Dominus contradictionis hujus abstulit vocem. *In legalibus*, inquit, *patrum vestrorum nolite ambulare, & justificationes eorum nolite custodire; & studiis eorum nolite commisceri, & nolite inquinari. Ego Dominus Deus vester. In præceptis meis ambulate, & justificationes meas custodite.* (Ezech. 20. 18.)

36. Sciant nunc ademta sibi esse parentalia patrocinia, qui huc atque illuc recurrentes contradictionum latebras quærunt, ne umquam feminis careant: & quia undique defensionis suffragio deferuntur, [a] in novissimo cunctis argumentis exhausti, sententiam Pauli Apostoli opitulari sibi opinantur, & dicunt: *Tu quis es*, [b] *ut de servo alieno judices?* (Rom. 14. 4.) Agnoscit equidem Paulus Apostolus constitutionis suæ verba prolata; sed constitutionarios & prolatores ipsos ignorat. Illis enim contulit defensionem, qui nullam partem legis impugnant; & ipsis tribuit patrocinium, qui ex voto suo aliquid faciunt, nec quidquam ecclesiastici juris impediunt. Jus tractat vivendi, & non edendi; arbitrium uniuscujusque confirmans. De similibus neminem jussit judicari, quæ voluntati singulorum auctoritas divina concedens, in utraque parte faciendi & non faciendi clementer indulsit. Illos autem [c] ecclesiasticis tribunalibus subdidit, quos transgressores ordinariæ transgressionis nulla impunitas excusavit; ut qui passim (*Tu quis es, ut de servo alieno judices?*) (Ibid.) adversus nos veluti libellum contradictorium proferunt, rationabile simul & certum recognoscant quod accipimus ab eodem Paulo Apostolo repulsorium: *Præcipimus*, inquit, *vobis fratres in nomine Domini nostri Jesu Christi, ut separetis vos a fratribus ambulantibus inordinate, & non secundum traditionem quam accepistis a nobis.* (2. Thess. 3. 6.)

37. Evasimus opinor tanta ligamina quæstionum, quibus amatores eunuchos amplexus feminei ligaverunt: qui perversis interpretationibus decreta legalia demutare coguntur; & malunt audiri proponentes vana & fabulosa commenta, quam ipsi quæ vera sunt audiant: quos Paulus Apostolus annuntiat, dicens: *A veritate quidem auditum avertent, ad fabulas autem convertentur*. (2. Tim. 4. 4.) Quidquid volunt adhuc exquirant, ut obsistant pro mulieribus veritati. Victoriam non habent, apud quos contra Esdram mulier potius quam veritas vicit. (3. Esd. 4.) Vos autem, filii carissimi, non tantum persuasione, [d] sed etiam potestate convenio. Tale deliramentum despicite, quorum quæstiones Paulum Apostolum scitis ubique damnasse, sicut ad Romanos scripsit, dicens: *Rogo vos, fratres diligenter observare eos qui dissensiones & offendicula præter doctrinam quam vos didicistis, aut dicunt, aut faciunt, & declinate ab ipsis*. (Rom. 16. 17.) Sic & Timotheo delegat: *Noli*, inquit, *verbis contendere; nihil enim utile est, nisi in subversionem audientium. Sollicite cura teipsum probabilem exhibere Deo, operarium irreprehensibilem, recte tractantem verbum veritatis. Stulta autem & inania eloquia devita: multum enim proficiunt ad impietatem, & sermo eorum sicut cancer serpit.* (2. Tim. 2. 14.) Atque ut ostenderet, clericis disponendis ad evacuandas quæstiones quæ sit doctrina conveniens, etiam Tito sic insinuat, dicens: *Tu autem loquere quæ conveniunt sanæ doctrinæ, majores natu sobrios esse, prudentes, sanos in fide, in caritate, in patientia sincera.* (Tit. 2. 1.) Ergo auditiones simplices obedientia vestra [e] suscipiat, & versipellem contradictionum vitate fallaciam. Purum iter vestris gressibus mundate, & super spinas & tribulos [f] nolite calcare, ne bonum semen non possit vobis propter spinarum frutices sanctitatis fructus afferre. Unde Propheta Hieremias sic hortatur & docet, dicens: *Nolite*, inquit, *serere in spinis. Circumcidite vos Deo vestro, circumcidite præputium cordis vestri.* (Hier. 4. 3.) Abscindenda sunt ergo de agro nostro cuncta quæ pungere & lacerare consueverunt, ne animus agricultoris in possessione sua malignis sentibus inseratur. Et amputanda sunt omnia [g] nobis, quæcumque igniferi fomitis sulphurantibus flammis scatens fornax ebullientis carnis exæstuat, ne vel tenuis quidem scintilla servata majora conflet incendia. Quod Salomon manifestat, dicens: *Ab scintilla una augetur ignis.* (Eccli. 11. 34.) Avertite occasiones impuras, quibus interiora pectoris penetrantur, ut liquida in vobis perspicuitas honoretur. Contenti estote singularitatem laboriosam pro pudore servando potius sustinere,

---

a *In novissimo . . . . exhausti*] Sic codex vetustissimus Sangerm. *in novissimis & exhaustis* Remb. & Morel. omittunt præpositionem Erasmus & Pamel.

b *Ut de servo*] Quidam codices mss. & editi *ut qui de*, alii *tu quis es qui de*.

c *Ecclesiasticis*] *Ecclesiasticos*, tres codices mss. & edit. Spir. ac Remb.

d *Sed etiam*] Sic codices mss. & quidam editi.

e *Suscipiat*] Sic quatuor codices mss. Remb. Erasm. alii *suscipiet*.

f *Nolite calcare*] Sic antiqui codices mss. & editi, alii *nolite seminare & calcare*. Paulo post *spinæ frutices* in nonnullis edit.

g *Nobis*] *Vobis* nonnulli codices mss. & editi.

nere, quam sine labore ad dedecus pervenire.

38 Contemplamini quid sit populo sancto præesse, & considerate quale sit divinis sacramentis insistere. Alteris placere debent, qui alteris vivunt: & talis covenit [a] cura sinceritatis sacratis, qualia sunt sacra ipsa quibus exhibent officia servitutis; ne circa Dominum offendant ipsi quod tractant, aut circa populum incipiant impedire quod prædicant. Propter quod Paulus Apostolus sic testificatur: *Et omnia*, inquit, *sustinemus, ne quod impedimentum demus Evangelio Christi*. Et iterum: *Nemini dantes ullam offensionem, ut non vituperetur ministerium nostrum*. Hac igitur institutione vobis quamplurimum laborandum est de iis, quibus ad manifestandam gravitatem singularitas magis quam [b] parilitas testis vera est. Respicite quanta mala conversatio parilitatis hujus acquirat; quæ non nisi corruptionem seminat, pullulat vitia, cupiditatem concipit, ignominiam parit, rabiem concitat, porrigit furiam, lasciviam pascit, petulantiam nutrit, casus exaltat, ruinas ædificat, ripas [c] erigit, præcipitia instruit, periculis navigat, naufragiis velificat, perditione gaudet, interitum fovet, confusionem mercatur, thesaurizat opprobrium, criminationes exaggerat, accusationes inflammat, & catervatim semel in fascem glomerans numerosas indagines captionum, per infinita dedecorum, multiplices mortes invehit in perniciem perditorum.

(Cor. 9. 2. — Cor. 6.)

39 Tot itaque & tantas [d] strages calamitatis & pessimæ conversationis nemo prosternit, nemo calcat, nemo funestat, nisi singularis castitas sola: quæ munimen invictum est sanctimoniæ, & expugnatio fortis infamiæ; fortitudinis firmitas, & lasciviæ petulantis infirmitas; probitatis præsidium, & improbitatis excidium; animæ victoria, & corporis præda; ubertas gloriarum, & [e] sterilitas criminum; pronuba sanctitatis, & repudium turpitudinis; sinceritatis indicium, & abolitio scandalorum; exercitium continentiæ, & [f] evacuatio tota luxuriæ; pax secura virtutum, & debellatio quieta bellorum; puritatis culmen, & [g] libidinis carcer; honestatis portus, & ignominiæ naufragalis locus; virginitatis mater, & hostia immunditiæ; lorica pudoris, & spolium probrositatis; corruptionis exitium, murus rigoris, & destructio vulgaritatis; severitatis gladius, triumphator & occisor dissolutionis; armatura virium, & [h] exarmatura fluxorum; integritatis dignitas, & fornicationis addictio; claritatis fastigium, & dedecoris præcipitium; voluntas bonorum operum, & afflictio vitiorum; refrigerium pudicitiæ, pœna petulantiæ; acquisitio triumphorum, & facinorum detrimentum; requies salutis, & perditionis exsilium; vita spiritus, & carnis interitus; status qualitatis angelicæ, funus humanæ substantiæ. Hujus retinaculis omnis obscœnitas frenatur, & compedibus ejus calces [i] furentis libidinis statuuntur. In hanc velut in scopulos franguntur impetus qualescumque sanguinis inundantis; & in illa sedatur spumans [k] humoris insania corporalis. Quæ dum sibi subtrahit adminicula concupiscentiæ, mortua membra sua cognoscitur bajulare: de quibus Apostolus Paulus præmonet, dicens: *Mortificate ergo membra, quæ sunt super terram; fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam & avaritiam, quæ est idolorum servitus, propter quæ venit ira Dei*.

(Coloss. 3. 5.)

40 Ab his omnibus nonnisi splendido singularitatis cultro castratur humana natura, ut illibatos spadones ad convivium sanctitatis [l] desponsante circumcisione introducat. Cui sanctitas ita promisit annuli sui nuptiale signaculum, ut sine ipsa virginitas resignetur, quæ se sola contenta cupidinem domat, mentemque [m] rectificat, concupiscentiam subigit, desideria ardoris exstinguit, artus debilitat, corpus ancillat: & ita carnalia crucifigit, ut tam masculus quam femina videatur in conversatione mentiri, dum illos utriusque sexus operatione abscidit: aut neutrum faciens de duobus, tertiam formam conferre gloriatur ambobus, ut ante resurrectionem resurrectionis imaginem, ad instar Angelorum meditari noscatur. Quod promittens Dominus [n] futurum: *Qui digni*, inquit, *habentur sæculi illius & resurrectionis a mortuis, non nubent, neque nubentur, neque enim morientur. Nam sunt similes Angelis Dei: quia resurrectionis filii sunt*. Hoc exigit sancta singularitas [o] meritorum, ut antequam transfiguretur, jam transfigurata cernatur in angelicæ claritatis aspectum, quæ omnia sibi amputans concupiscentiæ certamina deprædatur: cujus laudes Salomon exsequi-

(Luc. 20. 35.)

a *Cura sinceritatis*] *Sinceritatis cura* in vetustissimo cod. Sangerm. Paulo ante Erasmus sic emendat: *Altaribus placere debent, qui de altaribus vivunt*.

b *Parilitas*] Sic edit. Spir. Remb. Erasm. Morel. & quatuor codd. mss. nisi quod in vetustissimo Sangerm. recentior manus emendavit *pluralitas*. Habent etiam *pluralitas* vetus editio a Pamelio citata, & ad marginem Erasmus. Illa vox arrisit Pamelio, sed immerito, carpitur enim hoc loco clerici cum muliere, veluti paris cum pari, suscepta conjunctio.

c *Erigit*] Sic emendo auctoritate cod. Reg. *eripit* Remb. & Pam. *rapinas exigit* Erasm. & Morel.

d *Strages calamitatis*] *Calamitatis strages pessimæ conversationis* cod. vetustissimus Sangerm. *strages calamitatis & strages pessimæ conversationis* Reg. Remb. Erasm. & Morel.

e *Sterilitas criminum*] Sic Pamel. ex vetusta editione: *caperuitas criminum* quatuor mss. & Erasm. *cupiditas criminum* Spir. & Remb.

f *Evacuatio*] *Vacatio* tres codd. mss. & edit. Spir. ac Morel.

g *Libidinis carcer*] *Cancer* tres codices mss. Spir. Remb. Morel. Paulo ante in pluribus mss. & editis *debellatio inquieta*.

h *Exarmatura fluxorum*] *Exarmatio fluxurarum* duo codices mss. & Morel. *exarmatura fluxurarum* duo alii mss. cum edit. Spir. *fluxarum* Remb. Erasm.

i *Furentis*] *Furentes* in pluribus mss. & edit. Paulo post plures mss. & editi habent *in hac velut in scopulo*.

k *Humoris*] *Tumoris* duo codd. mss. Remb. Erasm. & Morel.

l *Desponsante*] Sic emendavimus auctoritate codicis vetustissimi Sangerm. in aliis & editis *dispensante*.

m *Rectificat*] *Castificat* in quatuor mss. & nonnullis edit.

n *Futurum*] *In futurum* duo mss. & nonnulli editi.

o *Meritorum*] Pro hac voce Erasm. ad marginem & Pamelius in contextu posuerunt *clericorum* contra antiquarum editionum & mss. fidem. Singularitas meritorum hoc loco nihil aliud est quam merita in singularitate comparata.

exsequitur, dicens: *Melius est esse sine filiis cum claritate. Immortalitas est enim in memoria illius;* [a] *quia & apud Deum nota est, & apud homines. Cum præsens est, imitantur illam, & desiderant eam, cum se abduxerit; & in perpetuum coronata triumphat, incoinquinatorum certaminum prœlium vincens.*

41. Non est sine filiis cum claritate, nisi singularitas sola, quam non solum conscientia sua nullis sordibus maculat, sed etiam nullæ opiuiones suspectæ [b] parilitatis infamaot. Nam si castitas, quod est difficile, masculum & feminam [c] pariter in virginitate conservet, non habet claritatem; quam communitas ipsa non potest nisi quibusdam probrositatum tenebris obscurare. Singularitas vero ita clara est omnibus & exerta, ut cunctis splendore sui candoris pura manifestetur & lucida. Unde sic nos Apostolus edocet, dicens: (Ephes. 5. 8.) *Sicut filii lucis ambulate: fructus enim luminis est in omni bonitate, & justitia, & veritate, probantes quod beneplacitum sit Deo.* Et iterum: (Philip. 2. 14.) *Omnia*, inquit, *facite sine murmuratione & hæsitatione, ut sitis irreprehensibiles & simplices sicut filii Dei immaculati in medio nationis pravæ & perversæ, inter quos lucetis sicut luminaria in mundo.* Sic ubique singularitas splendet, ut omnes pro illa [d] spoodere non dubitent: & ita sanctitatem in semetipsa clarificat, ut laudem sibi ab ipsis quoque inimicis extorqueat. Quod maxime de præposito quocumque Paulus Apostolus mandat, dicens: (1. Tim. 3. 7.) *Oportet autem eum & testimonium habere bonum ab his qui foris sunt, ut non in opprobrium incidat & laqueum diaboli.* Hanc igitur amate, [e] hanc tenete, quæ sola potest feminas debellare: cum adhuc concupiscentia nulla pectus impulsat, & dum adhuc simplicitas incorrupta permanet vel quieta, ad secretæ singularitatis tutelam cito concurrite, ne postmodum non valeatis effugere.

42. Præoccupandus est aditus cunctis insidiis, ne hostilitas prior obrepens occurrat improvidis. Salutare remedium est prævenire potius quam præveniri: & aoticipare potius quam anticipari, viribus fortibus congruit. Ubicumque fuerit providentia, frustrantur universa contraria; ubi autem providentia negligitur, omnia contraria dominantur. Aote famem certamus, ante ioopiam laborando satagimus. Sic per omnia calamitatibus cunctis tollimus locum, dum gerimus providentiam temporum futurorum. Quanto magis ante prævenienda est omni provisione calamitas feminarum; cujus cupido si admittitur incipere, numqusm prorsus accipit finem? Cujus comparationem Salomon explicat, dicens: (Prov. 30. 16.) *Infernus, & amor mulieris, & terra quæ non satiatur aqua, & ignis non dicit: sufficit.* Unusquisque itaque qui securus est quia necdum tentatur, timeat; quia nihil de eo dicitur, prospiciat ne dicatur: homines sumus, fragilitatem nostram carne portamus. Sic jam undique nos circumspecta vivacitate circumdare debemus & cingere, ut non sit pars aliqua quæ vacillet. Accipimus quidem fortitudinem spiritalem, per quam substantiæ nostræ fragilitas roboretur. Sed ita nobis spiritalis fortitudo collata est, ut providos non ut præcipites tueatur: ut illos muniat qui renuntiant importunitatibus delictorum, non eos qui se magis importoois delictis immergunt. Custos nobis datus est spiritus, sed ut contraria declinantibus assistendo subveniat, non ut contraria eligentibus faveat; nec ut voluntarios & pronos in adversa confortet, sed ut ab adversis nitentes separari confirmet. Nam quicumque perniciosis conatibus audet exercere virtutem, juvamen non habet Spiritus sancti, qui neminem vult ultroneum virum fortem ad fraudulentas victorias coartari: nec protegit illum, quinimmo sed deserit, quem periculis irruentem per illicitos eventus exquirere triumphos agooverit; sicut ipse jam tunc per Salomonem locutus est, dicens: (Eccli. 3. 27.) *Amans periculum, in ipso peribit.*

43. Ordioe suo igitur, non nostro arbitrio virtus sancti Spiritus mioistratur, & secundum institutum ejus prœlia prosperaotur. Numquam nisi præcipitatus exercitus cecidit, qui avidus fortiter facere ducis vel imperatoris sui dispositiones irrupit; multo magis [f] perperituram erogat fortitudinem, qui sine armis doctrinæ magistri Spiritus præsumserit triumphare: cum dicat: *Væ qui per præsumtionem suam aliquid faciunt, non per Deum.*

44. Si qua igitur in vobis est fiducia virium spiritalium, quid spiritales deceat [g] recordetur: & si creditis vos spiritaliter militare, agnoscite quod docemus non esse carnale, sicut Paulus Apostolus loquitur, dicens: (1. Cor. 14. 37.) *Si quis putat se Prophetam esse, aut spiritalem, cognoscat quæ scribo vobis.* Non est quod vobis in hac persuasione deceptoria blandiamini, ut quia spiritales estis, velitis inter flagitiosorum armamenta versari; nec vos inhabiles esse pro clericatus dignitate, quia majores majoribus consueverunt conflictiones occurrere. Acrius divitibus quam pauperibus invidetur, & non inopes, sed locupletes in-

a *Quia &*] *Qua &* duo mss. Paulo post duo mss. *se d..xerit.* Alius cum Remboldo & Erasmo *cum se subduxerit.*
b *Parilitatis*] Sic emendavimus ut antea pro *pluralitatis*.
c *Pariter*] Id est, simul; unde Pamelius immerito negationem tollendam censet ex his quæ sequuntur, *non habet claritatem*.
d *Spondere*] Sic Erasmus & vetustissimus cod. Sangerm. melius quam alii *splendere*.
e *Hanc tenete*] Nonnulli codices mss. & editi *hanc timete*. Paulo post duo mss. habent *ad secretam singularitatis tutelam*.
f *Perperituram*] Sic cod. vetustissimus Sangerm. Habent tres alii & edit. Spir. Remb. Erasm. & Morel. *per perituram*. Pamelius *perperam*, qui etsi veterem editionem, qua uti solet, hoc loco non citat, videtur tamen ex ea haoc hausisse lectionem, quia Remboldum alterius lectionis auctorem facit; in quo sane fallitur.
g *Recordetur*] Id est, fiducia recordetur. Sic habent quatuor mss. cum edit. Spir. & Rembol. Maluit Erasmus *recordemur*, Pamelius *recordemini*.

tes inquietat infestatio sæva latronum. Plus duces & principes quam milites ab hostibus appetuntur in pugna: & violentius propulsantur ventis & turbinibus culmina, quæcumque sunt altiora. Ideo magis magisque, quo plus ceteris unusquisque potest, sciat esse sibi metuendum ne in aliquo minoretur, propter quod Salomon sic admonet, dicens:
Eccli. 10. 34. *Qui gloriatur*, inquit, *in divitiis*, *paupertatem vereatur*. Rogo vos quantum valeo, & ultra
a quam valeo, [a] hæc sint studia omnium clericorum, ut singularitatis inaccusabilis secessione fungantur: ne aut ipsi per feminas, aut feminæ per illos ad ignominiosa ludibria provocentur. Si quis habet matrem, vel filiam, vel sororem, vel conjugem, vel cognatam, sic habeat, ut nulla ancilla intersit, neque aliqua ingrediatur extranea; ne ad hoc videatur tenere proximas suas, ut ipsarum causa libere sibi adhibeat alienas. Quod si non possint ipsæ quæ sunt proximæ sine famularum ministerio, vel sine amicarum esse solatio; expedit ut migrent ad aliud domicilium, quam propter illas personæ contrariæ teneantur. Humanum est enim, ut nec clericus illas necessariis feminis fraudet, nec ipsæ clericum per importunas feminas sordident. Assignari possunt sanctis mulieribus, cum quibus vivant, dummodo cum clerico femina nulla commaneat. Non despecta, non vetula, sine affinitate, peculiariter suscipienda ad domesti-
b cum obsequium: quia magis [b] illic cito delinquitur, ubi sine suspicione securum potest esse delictum; maxime quia cupidini nulla deformitas, nulla despectio fastidii, vel vilis exsistit,

cui diabolus pingens speciosum efficit, quidquid fœdum vel horridum fuerit.

45. Si quis autem modo profectione cogente apud fratres, vel apud extraneos hospitatur, ubi mulieres intersunt; omnino se artet, ne passibilitate aliqua vitietur. Semotus ac secretus Deo vacet & sibi, ne intus capiatur a diabolo; & qui foris capi non potuit, apud suos cadat. Qui hostes effugit, ad tempus pro salutaribus causis procedat ad faciem, & iterum cito discedere de conspectu festinet. Ubique gustanda est cum mulieribus, non continuanda præsentia, sed quasi transeunter feminis exhibenda est accessio quodammodo fugitiva. Protervitatis enim jam cœpta sunt repræsentari semper in medium; & perditionis meditatio est, [c] frequentativum inter mulieres c
celebrare processum. De qua re nobis Salomon moderamen imposuit, dicens: *In medio* Eccli. 42. 12.
mulierum noli assiduus esse. Sic igitur ambulate, sic agite, ut semper in clericis Ecclesiæ senatus candidus constet: Severitas in vobis circa feminas vigeat, auctoritas polleat, vigor teneatur, gravitas veneretur.

46. Ut semel omnia colligamus ad clausulam, breviarium relegimus vobis, quod ad compendiosam plenitudinem redigens Paulus Apostolus insinuat: *De cetero, fratres*, Philip. 4. 8.
quæcumque sunt vera, quæcumque pudica, quæcumque justa, quæcumque sancta, quæcumque amabilia, quæcumque bonæ famæ, si qua virtus, si qua laus disciplinæ, hæc cogitate, quæ accepistis, & didicistis, & audistis, & vidistis in me. Hæc agite; & Deus pacis & dilectionis erit vobiscum. Amen.

a *Hæc sint studia*] *Hæc sunt* cod. vetustissimus Sangerm. & plures editi. Sic etiam infra legitur, *expedit ut migret* in tribus mss. & pluribus editis.

b *Illic cito*] Sic emendamus auctoritate codicum mss. & veterum edit. Male apud Pamelium *illicito*. Paulo post ex duobus mss. posuimus *cui diabolus*, Remboltus *vel diabolus*, Morel. *quia diabolus*, alii *sed diabolus*.

c *Frequentativum*] *Frequentantium* cod. vetustissimus Sangerm. & Morel.

EXPOSITIO
IN SYMBOLUM APOSTOLORUM.

[a] *Ruffino Torano, Aquilejensis Ecclesiæ Presbytero Auctore.*

1 MIHI quidem, fidelissime Papa Laurenti, ad scribendum animus tam non est cupidus, quam nec idoneus; scienti non esse absque periculo, multorum judiciis ingenium tenue & exile committere. Sed quoniam, ut [b] cum venia tua dixerim, temere in epistola tua per Christi me sacramenta, quæ a nobis maxima cum reverentia suscipiuntur, astringis, ut aliquid tibi de fide, secundum symboli traditionem rationemque componam; quamvis supra vires nostras sit pondus præcepti (non enim me latet sententia illa sapientum, quæ probe admodum dicit, quia de Deo etiam vera dicere, periculosum est) tamen si expositionis a te impositæ necessitatem orationibus juves, dicere aliqua obedientiæ magis reverentia, quam ingenii præsumtione tentabimus. Quæ quidem non tam perfectorum exercitiis digna videantur, [c] quam ad parvulorum in Christo & incipientium librentur audirum.

[d] Et quidem comperi nonnullos illustrium tractatorum aliqua de his pie & breviter edidisse: Photinum vero hæreticum scio eatenus conscripsisse; non ut rationem dictorum audientibus explanaret, sed ut simpliciter & fideliter dicta ad argumentum sui dogmatis traheret; cum in his verbis sanctus Spiritus providerit, nihil ambiguum, nihil obscurum, nihil a reliquis dissonans poni: quia in his vere completur prophetia qua dicitur: *Verbum enim consummans & brevians in æquitate: quia verbum breviatum faciet Dominus super terram.* (*Isa.* 10. 23.) Nos ergo vel simplicitatem suam verbis Apostolicis reddere & assignare tentabimus, vel quæ omissa videntur a prioribus adimplere. Sed ut manifestius fiat argumentum verbi hujus, ut diximus, breviati, causam qua hæc traditio ecclesiis data est, ab origine repetemus.

2 Tradunt majores nostri quod post ascensionem Domini, cum per adventum sancti Spiritus super singulos quosque Apostolos igneæ linguæ sedissent; ut loquelis diversis variisque loquerentur, per quod eis nulla gens extera, [e] nulla linguæ barbaries inaccessa videretur & invia; præceptum eis a Domino datum, ob prædicandum Dei verbum ad singulas [f] quasque proficisci nationes. Discessuri itaque ab invicem normam prius futuræ sibi prædicationis in commune constituunt: ne forte alius ab alio abducti, diversum aliquid his qui ad fidem Christi invitabantur, exponerent. Omnes ergo in uno positi, & Spiritu sancto repleti, breve istud futuræ sibi, ut diximus, prædicationis indicium, conferendo in unum quod sentiebat unusquisque, componunt; atque hanc credentibus dandam esse regulam statuunt. Symbolum autem hoc multis & justissimis ex causis [g] appellari voluerunt. Symbolum enim Græce & indicium dici potest & collatio, hoc est, quod plures in unum conferunt. Id enim fecerunt Apostoli in his sermonibus, in unum conferendo unusquisque quod sensit. Indicium autem vel signum iccirco dicitur: quia illo tempore sicut & Paulus Apostolus dicit, & [h] in Actis Apostolorum refertur, multi ex circumcisis Judæis simulabant se esse Apostolos Christi, & lucri alicujus vel ventris gratia ad prædicandum proficiscebantur; nominantes quidem Christum, sed non integris traditionum lineis nuntiantes. Iccirco ergo istud indicium posuere, per quod agnosceretur is, qui Christum vere secundum Apostolicas regulas prædicaret. Denique & in bellis civilibus hoc observari ferunt: quoniam & armorum habitus par, & sonus vocis idem, & mos unus est, atque eadem instituta bellandi, ne qua dolo subreptio fiat, symbola discreta unusquisque dux suis militibus tradit; quæ Latine vel signa, vel indicia nominantur: ut si forte occurrerit quis de quo dubitetur, interrogatus symbolum, prodat si sit hostis, an socius. Iccirco denique hæc non scribi chartulis atque membranis, sed retineri cordibus tradiderunt, ut certum esset, neminem hæc ex lectione quæ interdum pervenire etiam ad infideles solet, sed ex Apostolorum traditione didicisse sufficeret. Discessuri ergo, ut diximus, ad prædicandum, istud unanimitatis & fidei suæ indicium Apostoli posuere: non sicut filii Noe discessuri ab (*Gen.* 11.) alte-

a *Ruffino*] Sic inscribitur hoc opus in vetusto cod. Sangermanensi. *Incipit expositio symboli sancti Ruffini.*

b *Cum venia tua*] Sic vetus & nova editio Oxon. aliæ & mss. habent *tui*. Paulo post deest *tua* in duobus mss.

c *Quam ad parvulorum*] *Quam ut ad parvulorum* cod. Reg.

d *Et quidem*] *Equidem* in pluribus mss. & editis codd.

e *Nulla linguæ barbaries*] Al. in duobus mss. olim Baluzii, nunc Regiæ bibliothecæ, & apud Remb. Erasm. Morel. *Nullæ linguæ barbaræ inaccessæ viderentur & inviæ*. Paulo post in iisdem legitur *prophetia quæ dicit*.

f *Quasque*] Sic tres codices mss. quibuscum hunc librum contulimus & vetus editio Oxoniensis anno 1468. & aliæ editiones operum Cypriani usque ad Pamelium, qui posuit *quemque* ex veteri editione operum Hieronymi & Frobeniana.

g *Appellari*] Sic vetustus codex Sangerm. & vetus editio Oxon. Alii *appellare*.

h *In Actis*] *In Actibus* tres mss. & veteres editiones.

alterutrum turrem ex latere costo & bitumi-
ne construentes, cujus cacumen pertingeret
usque ad cælum; sed munimenta fidei quæ
starent adversum faciem inimici e lapidibus
vivis, & margaritis Dominicis ædificantes:
quæ neque venti impellerent, nec flumina
subverterent, neque tempestatum ac procel-
larum turbines permoverent. Merito ergo
illi ab invicem separandi turrem superbiæ ædi-
ficantes, linguarum confusione damnati sunt,
uti ne unusquisque posset advertere proximi
sui loquelam; isti vero qui turrem fidei con-
struebant, omnium linguarum scientia & agni-
tione donati sunt; ut illud peccati, hoc fi-
dei probaretur indicium.

3 Sed jam nobis etiam de ipsis aliquid con-
trectandum est margaritis; in quibus primo
in loco fons & origo omnium bonorum po-
a nitur, cum dicitur [a] *Omnipotente*. Verum
priusquam incipiam de ipsis sermonum virtu-
tibus disputare, illud non importune com-
monendum puto; quod in diversis ecclesiis
aliqua in his verbis inveniuntur adjecta. In
ecclesia tamen urbis Romæ hoc non depre-
b henditur factum, quod ego [b] pro eo esse ar-
bitror, quod neque hæresis ulla illic sumsit
c exordium: & mos ibi servatur antiquus, [c]
eos qui gratiam baptismi suscepturi sunt,
publice, id est fidelium populo audiente,
symbolum reddere, & utique adjectionem
unius saltem sermonis, eorum qui præcesse-
runt in fide non admittit auditus. In ceteris
autem locis quantum intelligi datur, propter
nonnullos hæreticos addita quædam videntur,
per quæ novellæ doctrinæ sensus crederetur
excludi. Nos tamen illum ordinem sequimur,
quem in Aquilejensi ecclesia per lavacri gra-
tiam suscepimus. *Credo*, ergo primum o-
mnium ponitur, sicut & Paulus Apostolus
d ad Hebræos scribens, dicit: *Credere enim* [d]
Hebr. 11. 6. *primo accedentem ad Dominum oportet, quia est,*
& credentibus in se remunerator sit. Sed & Pro-
Isa. 7. 9. pheta dicit: *Nisi credideritis, non intelligetis*.
Ut ergo intelligentiæ tibi aditus patescat, re-
cte primo omnium te credere profiteris; quia
nec navem quis ingreditur, & liquido ac
profundo vitam committit elemento, nisi se
prius credat posse salvari: nec agricola semi-
na sulcis obruit, & fruges spargit in terram;
nisi crediderit venturos imbres, affuturum
quoque solis teporem, quibus terra confota,
[e] segete multiplicata frugem producat, ac e
ventis spirantibus nutriat. Nihil denique est
quod in vita geri possit, si non credulitas an-
te præcesserit. Quid ergo mirum si acceden-
tes ad Deum, credere nos primo omnium
profitemur, cum sine hoc nec ipsa exigi pos-
sit vita communis? Hoc autem iccirco in
principiis præmisimus, quia pagani nobis obji-
cere solent, quod religio nostra, quia quasi
rationibus deficit, in sola credendi persuasio-
ne consistat. Et ideo ostendimus nec agi,
nec stare aliquid posse, nisi præcesserit vis
credendi. Denique ideo & matrimonia con-
trahuntur, quia creditur successura posteritas;
& pueri discendis artibus traduntur, quia ma-
gistrorum in discipulos transfundenda credi-
tur disciplina: imperii quoque insignia unus
suscipit, dum credit sibi urbes & populos,
armatum etiam exercitum parituros. Quod si
hæc singula nisi prius crediderit futura, nul-
lus aggreditur; quomodo non multo magis
ad agnitionem Dei credendo veniatur? Sed
videamus quid jam [f] brevialis hic symboli ser- f
mo proponat.

4 [g] *Credo*, inquit, *in Deo patre omnipo-* g
tente. Orientis ecclesiæ fere omnes ita tra-
dunt: Credo in uno Deo patre omnipoten-
te. Et rursum in sequenti sermone, ubi nos
dicimus: Et in Jesu Christo unico filio ejus
Domino nostro, ita illi tradunt: Et in uno
Domino nostro Jesu Christo unico filio ejus.
Unum scilicet Deum & unum Dominum se-
cundum auctoritatem Pauli Apostoli profiten-
tes. Sed de hoc [h] in sequentibus locis repe- h
temus. Nunc interim quod ait: In Deo pa-
tre omnipotente, videamus. Deus secundum
quod opinari potest humana mens, naturæ
ipsius vel substantiæ, quæ est super omnia,
est appellatio. Pater vero arcani & ineffabi-
lis sacramenti vocabulum est. Deum cum au-
dis, substantiam intellige sine initio, sine fi-
ne, simplicem, sine ulla admixtione, invi-
sibilem, incorpoream, ineffabilem, inæsti-
mabilem, in qua nihil adjunctum, nihil crea-
tum sit. Sine auctore enim est ille, qui au-
ctor est omnium. Patrem cum audis, filii
intellige patrem, qui filius supradictæ [i] sit i
imago

---

a *Omnipotente*] Morellius & Pamelius habent: *Credo in Deum Patrem omnipotentem*. Apud Remb. & Erasm. cum dicitur *Omnipotentem*, sic etiam duo codices mss. Habet Regiorum codicum alter *Omnipotente*; quam lectionem veram esse patebit ex nota paulo post subjicienda.

b *Pro eo*] Sic tres mss. Remb. Erasm. & vetus editio Oxoniensis, *propterea* Morel. & Pam.

c *Eos qui gratiam*] Sic Pamel. *apud eos qui* Remb. Erasm. Morel. & duo codices mss.

d *Primo*] Pamelius & Morellius addunt *omnium*.

e *Segete multiplicata frugem*] Sic tres mss. Remb. Erasm. Morel. Aliter Pamel. ex Froben. *segetem multiplicata fruge*.

f *Brevialis*] Sic iidem codices mss. & edit. Pamelius ex Froben. *breviatus*.

g *Credo in Deo patre omnipotente*] Sic tres mss. codices cum Remb. Erasm. & Morel. & sic in sequentibus articulis, *& in Jesu Christo* &c. Pamelius his in locis accusativum posuit, tum quia sic invenit in Frobeniana & in aliis duabus vetustis editionibus, tum quia sic habent tria apud Hieronymum symbola, & sic ipse Hieronymus in dialogo adversus Luciferianos, uno loco excepto; sic etiam ubique Augustinus. Verum Pamelii rationes probant illud quidem in plerisque symbolis dici solere, *Credo in Deum*: at minime probant sic etiam exstitisse in symbolo ecclesiæ Aquilejensis. Quinetiam quo usitatior erat accusativus in symbolis; eo minus probabile est librarios vel incuria vel de industria ablativum in hoc symbolo posuisse. At minime mirum si, cum reperirent ablativum, novitate offensi accusativum inseruerint. Quamobrem codices in quibus legitur: *Credo in Deo* &c. *& in Christo* &c. *& in Spiritu sancto* videntur mihi accuratius consuetudinem ecclesiæ Aquilejensis retinere, quam qui accusativum usurpant. Hæc autem symboli pronuntiandi ratio non videtur ab hac ecclesia adscita sine consilio fuisse; sed ut trium personarum divinarum clarior esset distinctio ab articulis sequentibus, *sanctam Ecclesiam*, &c.

h *In sequentibus locis*] Sic codices mss. & editi excepto Pamelio qui ex Froben. posuit *in competentibus*.

i *Sit imago*] *Est imago* in cod. Sangerm.

imago substantiæ. Sicut enim nemo dicitur dominus, nisi habeat vel possessionem, vel servum cui dominetur, & sicut nemo magister dicitur, nisi discipulum habeat: ita & pater nullo pacto quis dici potest nisi filium habens. Hoc ergo ipso nomine quo Deus ipse pater appellatur, cum patre pariter subsistere etiam filius demonstratur. [a] Quomodo autem Deus pater genuerit filium, nolo discutias, nec te curiosius inferas in profundi hujus arcanum: ne forte dum inaccessæ lucis fulgorem pertinacius perscrutaris, exiguum ipsum qui mortalibus divino munere concessus est, perdas aspectum. Aut si putas in hoc omni indagationis genere nitendum, prius tibi propone quæ nostra sunt: quæ si consequenter valueris expedire, tuoe a terrestribus ad cælestia, & a visibilibus ad invisibilia properato. Expedi primo si potes, & explana, quomodo mens quæ intra te est, generet verbum, & quis sit in ea memoriæ spiritus: quomodo hæc cum diversa sint rebus & actibus, unum tamen sint substantia vel natura; & cum e mente procedant, numquam tamen ab ipsa separentur. Sed hæc quamvis in nobis & in animæ nostræ substantia habeantur, tamen tanto nobis occulta videntur, quanto & aspectui corporeo invisibilia. De apertioribus requiramus. Fons quomodo ex se generat fluvium? Quo autem spiritu rapidum fertur fluentum? [b] Quid est quod cum unum & inseparabile sit, & fluvius & fons; tamen nec fons fluvius, nec fluvius fons intelligi aut appellari potest, & tamen qui viderit fluvium, videt & fontem? Exerce te prius in horum explanatione, & discute si potes quæ habentur in manibus; & tuoc ad horum sublimiora veniemus. Nec putes, quia te statim de terra suadeam ascendere super cælos; sed prius te si placet ad istud firmamentum quod oculis patet, educam, & ibi si potes naturam hujus visibilis luminis discute. Quomodo ignis iste cælestis generat ex semetipso splendorem lucis? quomodo etiam producit vaporem? & eum sint tria in rebus, unum tamen sunt in substantia. Quod & si hæc singula investigare potueris; scito adhuc divinæ generationis mysterium tanto esse differentius & eminentius, quanto creator creaturis potentior, quanto artifex opere suo præstantior, quanto ille qui semper est, eo qui ex nihilo cœpit esse nobilior. Credendus est ergo Deus, pater esse unici filii sui Domini nostri, non discutiendus: neque enim fas est servo de natalibus domini disputare: Contestatus est pater de cælis, dicens: *Hic est filius meus dilectus*, [c] *in quo mihi bene complacui*, *ipsum audite*. Pater ipsum dicit esse filium suum, & ipsum audiri jubet. Filius dicit: [d] *Qui me vidit, vidit & patrem*. Et: *Ego & pater unum sumus*. Et: *Ego a Deo exivi, & veni in hunc mundum*. Quis est qui inter has Patris & Filii voces medium se discussorem interserat, & Deitatem dividat, affectum separet, & substantiam rumpat, spiritum secet, neget esse verum quod veritas dicit. Est ergo Deus pater verus [e] veritatis pater, non extrinsecus creans, sed ex eo quod ipse est filium generans, id est, [f] quasi sapiens sapientiam, quasi justus justitiam, quasi sempiternus sempiternum, quasi immortalis immortalem, quasi invisibilis invisibilem, quasi lux splendorem, quasi mens verbum.

5 Quod autem diximus, Orientis ecclesias tradere unum Deum patrem omnipotentem & unum Dominum, hoc modo intelligendum est, unum non numero dici, sed universitate. Verbi gratia: Si quis dicit unum hominem, aut unum equum; hic unum pro numero posuit. Potest enim & alius homo esse & tertius, vel equus. Ubi autem secundus vel tertius non potest jungi, unus si dicatur, non numeri, sed universitatis est nomen. Ut si exempli causa dicamus unum solem, hic unus ita dicitur, ut alius vel tertius addi non possit; unus est enim sol. Multo magis ergo Deus cum unus dicitur, unus non numeri, sed universitatis vocabulo nuncupatur, id est, qui propterea unus dicatur quod alius non sit. Similiter & de Domino accipiendum est, quod unus sit Dominus [g] Jesus Christus per quem Deus pater dominatum omnium tenet, unde & sequens sermo omnipotentem pronuntiat Dominum. Omnipotens autem ab eo esse dicitur quod omnium ille teneat potentatum. Tenet autem omnia pater per filium, sicut & Apostolus dicit: *Quia per ipsum creata sunt omnia, visibilia & invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates*. Et iterum ad Hebræos scribens dicit: *Quia per ipsum sæcula instituit, & ipsum constituit universorum heredem*. Constituit autem quod ait, genuit, intelligitur. Quod si per ipsum sæcula instituit pater, & per ipsum creata sunt omnia, & ipse est heres omnium; per ipsum ergo & potentatum omnium tenet. Quia sicut

c *Matth.* 17. 5.
d *Joan.* 14. 9.
Colos. 1. 16.
Heb. 1. 2.

a *Quomodo autem*] Vetusti codices mss. & editi *quomodo sane*. Habent iidem paulo post *inferas* pro *ingeras*, quod Pamelius induxit.

b *Quid est quod cum unum*] Sic restitui ex cod. Sangerm. & alio ex biblioth. Reg. & Morel. Male in aliis *quod quidem cum unum* referendo videlicet ad *fluentum* quod præcessit.

c *In quo mihi bene complacui*] Cod. Sangerm. & Remb. *in quo bene complacui*. Paulo post ex iisdem & Erasm. ac Morel. restitui *audiri* pro *audire*.

d *Qui me vidit, vidit & patrem*] Sic cod. Sangerm.

e *Veritatis pater.*] Sic codex Sangerm. cum Remb. & Erasm. in aliis edit. *tamquam veritatis pater*.

f *Quasi sapiens sapientiam*] Id est, ut sapiens sapientiam. Idem enim valet illud *quasi* ac ὡς apud Græcos. Habent Morel. & Pamel. *quia sapiens, quia justus*, &c. Lectio quam restituimus, cum auctoritate trium codicum mss. & Remb. ac Erasm. nititur; tum ad Theologiæ rationem multo accuratior. Nemo enim nescit quam solemne sit sanctis patribus Filium a Patre, ut splendorem ex luce, genitum dicere. Sic non multo post ipse Ruffinus.

g *Jesus Christus*] Addit editio Oxoniensis *Filius Dei omnipotens*, sed has voces nullo prorsus in codice mss. aut edito reperi.

ficut lux de luce, & veritas de veritate : ita & de omnipotente omnipotens natus eft. Ut in Apocalypfi Joannis de Seraphim fcriptum
Apoc. 4. 8. eft : *Et requiem non habebant die ac nocte, dicentes : Sanctus, fanctus, fanctus Dominus* [a] *Deus, qui erat, & qui eft, & qui venturus eft omnipotens*. Omnipotens ergo dicitur qui venturus eft. Et quis eft alius qui venturus eft, nifi Jefus Chriftus filius Dei? His additur, *invifibili & impaffibili*. Sciendum quod duo ifti fermones in ecclefiæ Romanæ fymbolo non habentur : conftat autem apud nos additos, hærefeos caufa Sabellii, illius profecto quæ a noftris Patripaffiana appellatur; id eft, quæ patrem ipfum vel ex virgine natum dicit, & vifibilem factum, vel paffum affirmat in carne. Ut ergo excluderetur talis impietas de patre, videntur hæc addidiffe majores, & invifibilem patrem atque impaffibilem dixiffe. Conftat enim filium, non patrem, [b] in carne natum, & ex nativitate carnis filium vifibilem & paffibilem factum. Quantum autem fpectat ad illam Deitatis immortalem fubftantiam, quæ una ei eademque cum patre eft; ibi neque Pater, neque Filius, neque Spiritus fanctus vifibilis aut paffibilis creditur. Secundum vero dignationem carnis affumtæ, filius & vifus & paffus in carne eft. Quod & propheta prædixerat, ubi
Baruch. 3. 36. ait : *Hic Deus nofter, & non reputabitur alter ad eum. Invenit omnem viam difciplinæ, & dedit eam Jacob puero fuo & Ifrael dilecto fuo. Poft hæc in terris vifus eft, & cum hominibus converfatus eft*. Sequitur poft hæc.

6 *Et in Chrifto Jefu unico filio ejus Domino noftro*. Jefus Hebræi vocabuli nomen eft, quod apud nos Salvator dicitur. Chriftus a chrifmate, id eft, ab unctione appellatur. Legimus enim in libris Moyfis, quod Aufes Nave filius cum electus effet dux populi, commutato nomine, de Aufe Jefus cognominatus fit. Quo fcilicet oftenderetur hoc effe nomen quod principibus & ducibus conveniret, iis dumtaxat qui falutem fequentibus fe populis darent. Itaque & ille Jefus appellatus eft, qui eductum de terra Ægypti populum, & de erroribus eremi liberatum in terram repromiffionis induxit. Et hic Jefus dicitur, qui populum de ignorantiæ tenebris eductum, & de mundi erroribus evocatum introducit ad regna cælorum. Chriftus quoque vel pontificale, vel regium nomen eft. Nam prius & pontifices unguento chrifmatis confecrabantur & reges : fed illi velut mortales & corruptibiles unguento materiæ corruptibilis ungebantur; hic vero fancto Spiritu perunctus, Chriftus efficitur, ficut Scriptura
Act. 10. 38. de eo dicit : *Quem unxit Pater Spiritu fancto miffo de cælis*. Et Efaias præfignaverat, dicens ex perfona filii : *Spiritus Domini fuper me, propter quod unxit me, evangelizare pauperibus mifit me*. Isa. 61. 1. Quia ergo oftendimus quid fit Jefus qui populum falvet, & quid fit Chriftus qui pontifex factus fit in æternum; nunc ex confequentibus de quo dicantur ifta, videamus. *Et in unico filio ejus*, inquit, *Domino noftro*. Per hoc docet nos, quia Jefus ifte de quo diximus, & Chriftus de quo expofuimus, unicus filius fit Dei, & nofter Dominus. Ne forte putes quod humana ifta vocabula terrenum te aliquid doceant, ideo fubjungit unicum hunc effe filium Dei Dominum noftrum. Unus enim de uno nafcitur : quia & fplendor unus eft lucis, & unum eft verbum cordis. Nec in numerum pluralem defluit incorporea generatio, nec in divifionem cadit; ubi qui nafcitur, nequaquam a generante feparatur. Unicus eft, ut menti fenfus, ut fapientia fapienti, ut cordi verbum, ut forti virtus. Nam ficut folus fapiens pater ab Apoftolo dicitur, ita & folus filius fapientia nominatur. Unicus ergo filius eft : & cum fit gloria, fempiternitate, virtute, regno, poteftate, hoc quod pater eft; omnia tamen hæc non fine auctore ficut pater, fed ex patre tamquam filius, fine initio, & æqualis habet; & cum ipfe fit omnium caput, [e] ipfius tamen auctor eft pater generando fine initio; quia nec pater præcedit filium, nec filius fequitur patrem in faciendo quafi adoptivum, ficut nos.

7 Filium fane cum audis, nolo cogitationem carnalis nativitatis affumas, fed memento hæc de incorporea dici fubftantia & natura fimplici. Si enim, ut fupra jam diximus, vel in eo quod cor generat verbum, vel mens fenfum, vel lux ex fe parit fplendorem, nihil horum requiritur, nec ulla in tali generatione fragilitas cogitatur; quanto purius & facratius de horum omnium creatore cenfendum eft? Sed fortaffe dicas, ifta quam memoras, infubftantiva eft generatio. Neque enim lux fubftantivum profert fplendorem, aut cor fubftantivum generat verbum. Filius autem Dei fubftantialiter afferitur generatus. Ad hoc primo omnium illud dicimus quod etiam in ceteris rebus, cum proferuntur exempla, non per omnia fimilitudinem fervare poffunt rei illius, cui præbere putantur exemplum; fed unius alicujus partis, pro qua videntur affumta, fimilitudinem tenent. Verbi gratia, ut cum in Evangelio dicitur : *Simile eft regnum cælorum fermento, quod abfcondit mulier in farinæ menfuris tribus*. Matth. 13. 33. Numquid putabimus regnum cælorum fic per omnia fimile effe fermento, ut & fubftantia illa

---

a *Deus qui erat*] Sic duo codices mff. alius habet *Dominus qui erat*, Pamel. *Deus Sabaoth*. Remb. & Erafm. *Dominus Deus & qui eft & qui venturus eft*.

b *In carne natum*] Sic cod. Sangerm. & Reg. cum Remb. & Erafm. *incarnatum* Morel. *in carne & ex carne natum* Pamel. *in carne natum & ex carne natum* Oxon.

e *Ipfius tamen auctor eft pater*] Sic codices mff. & editi quos fequi maluimus quam Pamelium, qui ex editionibus Hieronymi mancam & imperfectam, ut ipfe fatetur, hanc fententiam appofuit : *Et cum ipfe fit omnium caput, ipfius tamen caput eft pater. Sic enim fcriptum eft, Quia caput Chrifti Deus, ipfius tamen auctor eft pater generando fine initio.*

illa [a] ita palpabilis fit ac fragilis, ut acida fieri possit & corrupta? An ad hoc solum exemplum istud videtur assumtum, ut ostenderetur, ex parva prædicatione verbi Dei, humanas mentes fidei fermento posse [b] coalescere? Similiter & cum dicitur: *Simile est regnum cælorum reti misso in mare, quod ex omni genere piscium attrahit* (Ibid.): & in hoc numquid putandum est, quod naturæ lini quo rete aptatur, ac nodis quibus nassulæ nectuntur, regni cælorum substantia per omnia conferatur? An ad hoc solum videtur assumta comparatio, ut ostenderetur, quia sicut rete de profundo maris pisces [c] educit ad litus, ita de profundo hujus sæculi errore humanæ animæ regni cælorum prædicatione liberantur? Ex quibus constat, exempla non in omnibus, his quorum exempla sunt esse similia. Alioquin si eadem essent omnia, jam non exempla dicerentur: sed ipsæ potius res, de quibus agitur, viderentur.

8 Deinde etiam illud dicendum est, quod nulla creatura talis esse potest qualis creator ejus. Et ideo sicut sine exemplo est divina substantia, ita & sine exemplo est divina [d] nativitas. Tunc etiam illud addimus, quia omnis creatura ex nihilo est. Si ergo insubstantiva scintilla quæ ignis est, gignit ex se creaturam quæ ex nihilo facta est, & conditionem in hoc servat originis suæ: illius æternæ lucis substantia, quæ semper fuit, quia insubstantivum in se nihil habuit, [e] insubstantivum ex se splendorem proferre non potuit. Et ideo recte unicus dicitur filius. [f] Unicus enim & solus est, quia natus fit. Nec comparationem aliquam potest habere quod unicum est. Nec similitudinem substantiæ cum factis suis habere potest ille, qui factor est omnium. Hic ergo Jesus Christus filius est unicus Dei, qui est & Dominus noster. Unicus & ad filium referri & ad Dominum potest. Unus est filius, vere filius, & unus vere Dominus Jesus Christus. Ceteri quippe, licet dicantur filii, [g] adoptionis tantum gratia dicuntur; non veritate naturæ. Et si dicuntur alii Domini; concessa, non ingenita potestate dicuntur: hic vero solus est unicus filius, & solus unicus Dominus, sicut & Apostolus dicit: *Unus pater Deus, & unus Dominus Jesus-Christus, per quem omnia* (Ephes. 4. 6.). Igitur postea quam propositus ordo fidei, ineffabile sacramentum filii de patre nativitatis exposuit; nunc ad humanæ salutis dignationem dispensationemque descendit. Et hunc quem supra dixit unicum filium Dei, & Dominum nostrum nunc dicit.

9 *Qui natus est de Spiritu sancto ex Maria Virgine*. Hæc jam inter homines dispensationis nativitas est, illa divinæ substantiæ; hæc dignationis est, illa naturæ. De Spiritu sancto ex virgine nascitur. Et jam [h] hoc loco mundior auditus requiritur, & purior sensus. Huic enim quem dudum de patre natum ineffabiliter didicisti, nunc a sancto Spiritu templum fabricatum intra secreta uteri virginalis intellige. Et sicut in sancti Spiritus sanctificatione nulla sentienda est fragilitas: ita & in partu virginis nulla est intelligenda corruptio. Novus enim huic sæculo datus est partus, nec immerito: qui enim in cælis unicus filius est, consequenter & in terra unicus filius est, quia & unice nascitur. Nota sunt omnibus & in Evangeliis decantata de hoc scripta Prophetarum [i] quæ dicunt, quod *Virgo concipiet & pariet filium* (Isa. 7. 14.). Sed & partus ipsius mirabilem modum Ezechiel Propheta ante formaverat, Mariam figuraliter portam Domini nominans, per quam scilicet, Dominus ingressus est in mundum. Dicit ergo hoc modo: *Porta autem quæ respicit ad Orientem, clausa erit: non aperietur, & nemo transibit per eam, quoniam Dominus Deus Israel ipse transibit per eam, & clausa erit* (Ezech. 44. 1.). Quid tam evidens dici de [k] consecratione virginis potuit? Clausa fuit in ea virginitatis porta, per ipsam introivit Dominus Deus Israel, & per ipsam in hunc mundum de utero virginis processit: & in æternum porta virginis clausa, servata virginitate, permansit. Igitur Spiritus sanctus refertur Dominicæ carnis & templi ejus creator.

10 Incipe hinc jam intelligere etiam sancti Spiritus majestatem. Contestatur enim & Evangelicus sermo de ipso, quod cum loquenti Angelo ad virginem & dicenti: *Quia paries filium, & vocabis nomen ejus Jesum; hic enim salvum faciet populum suum a peccatis suis* (Luc. 1. 31.): illa respondisset: *Quomodo fiet istud, quoniam virum non cognosco?* dixerit ei Angelus Dei: *Spiritus sanctus veniet super te, & virtus altissimi obumbrabit tibi. Et ideo quod nascetur ex te sanctum vocabitur filius Dei*. Vide ergo

---

a *Ita palpabilis*] Sic cod. Sangerm. & Morel. *ita* deest in edit. Ex eodem & Rembolio ac Erasm. legimus paulo post in duobus locis *an ad hoc solum*, pro eo quod est in aliis *sed ad hoc solum*.

b *Coalescere*] Edit. Oxon. *coacescere*. Paulo post in cod. Sangerm. *retia missa*.

c *Educit*] Sic cod. Sangerm. editi *adducit*.

d *Nativitas*] Sic cod. Sangerm. & vetus edit. Oxon. *majestas* in aliis.

e *Insubstantivum*] In hoc loco nonnulla emendant Morelius & Pamelius; sed quod legunt, *cur illius æternæ lucis substantia, insubstantivum ex se splendorem proferre non potuit?* id & fidei & Ruffini sententiæ contrarium est. Hoc enim in loco refellitur *insubstantiva generatio*, nec quidquam aliud disputat Ruffinus, nisi Filium esse *substantivum splendorem*, *substantivum Verbum*, *substantialiter generatum*, longe aliter ac in exemplis quæ ex rebus creatis petuntur. Quamobrem tollenda interrogatio, quæ non exstat in ms. Sangerm. nec apud Remb. ac Erasm. vel legendum: *cur substantivum ex se splendorem proferre non potuit?*

f *Unicus enim & solus est*] Sic cum Morel. & vet. Ox. legere malui quam cum aliis, *Unicus enim eo solus est*.

g *Adoptionis tantum*] *Adoptionis tamen* cod. Sangerm. & Morel.

h *Hoc loco*] Cod. Sangerm. *hoc in loco*; alii *in hoc loco*.

i *Quæ dicunt*] Pamel. *qui dicunt*.

k *Consecratione*] Hic quoque prætulimus Sangermanensem codicem & editos omnes Frobenio, ex quo Pamelius sumpsit *conservatione*. Paulo post ex iisdem legimus *de utero* pro *utero*.

de ergo cooperantem sibi invicem Trinitatem. Spiritus sanctus venire dicitur super virginem, & virtus altissimi obumbrare ei. Quæ est autem virtus altissimi, nisi ipse Christus, qui est [a] Dei virtus & Dei sapientia? Cujus autem hæc virtus? Altissimi, inquit. Adest ergo altissimus, adest virtus altissimi, adest Spiritus sanctus. Hæc est Trinitas ubique latens, ubique apparens, vocabulis personisque discreta, inseparabilis vero substantia Deitatis. Quamvis solus filius nascatur ex virgine, adest & altissimus, adest & Spiritus sanctus, ut & conceptus virginis sanctificetur & partus.

11 Verum hæc quia ex Scripturis Propheticis asseruntur, possunt forte Judæos quamvis sint infideles & increduli consutare. Sed pagani solent ridere nos cum audiunt prædicari a nobis virginis partum: propter quod paucis & eorum obtrectationibus respondendum est. Omnis partus, ut opinor, ex tribus constat. Si adultæ ætatis sit femina, si virum adeat, si non sit [b] illius vulva vitio sterilitatis obclusa. Ex his tribus in hoc partu quem prædicamus, unum defuit, vir scilicet; & hanc partem, quia qui nascebatur non erat terrenus homo sed cælestis, per cælestem Spiritum dicimus, salva virginis incorruptione, completam. Et tamen quid mirum videtur si virgo conceperit; cum Orientis avem quam Phœnicem vocant, in tantum sine conjuge nasci vel renasci constet, ut semper & una sit, & semper sibi ipsa nascendo vel renascendo succedat? Apes certe nescire conjugia, nec fetus nixibus edere, omnibus palam est. Sed & alia nonnulla deprehenduntur uti hujuscemodi sorte nascendi. Hoc ergo incredibile videbitur, divina virtute ad totius mundi redintegrationem factum; cujus exempla etiam in animalium nativitate cernuntur? Et tamen mirandum cur hoc gentilibus impossibile videatur, qui credunt Minervam suam de cerebro Jovis natam: quid ad credendum difficilius? aut quid magis contra naturam? Hic femina est, hic naturæ ordo servatur, hic conceptus & partus temporibus suis editu. Ibi nusquam femineus sexus, sed vir solus & partus. Qui illa credit, cur ista miretur? Sed & Liberum de femore ejus asserunt natum. Ecce aliud portenti genus, & tamen creditur. Veneram quoque, quam Aphroditem vocant, de spuma maris, sicut etiam nominis ipsius compositio ostendit, credunt esse progenitam; de ovo natos Castorem Pullucemque confirmant; ex formicis Myrmidones: & alia mille sunt, quæ contra rerum naturam venientia, ipsis tamen visa sunt credibilia: ut Deucalionis & Pyrrhæ lapides jactos, & hominum ex his segetem natam. Et cum hæc tot & talia figmenta crediderint, unum eis verbum impossibile videtur quod adolescens femina divinum germen, non hominis vitio, sed Deo inspirante conceperit. Qui utique si ad credendum difficiles sunt, illis tot & tam turpibus monstris fidem nequaquam commodare debuerant: si vero faciles sunt ad credendum, multo promtius hæc nostra tam honesta & tam sancta recipere, quam illa tam indigna & tam fœda credere debuissent.

12 Sed dicent fortassis, quia possibile quidem fuerit Deo ut virgo conciperet, possibile etiam fuerit Deo ut pareret; sed indignum videri ut tanta illa majestas per genitales feminæ transiret [c] excessus: ubi quamvis nulla fuerit ex virili admixtione commixtio, fuit tamen ipsius puerperii obscenæ attrectationis injuria: pro quo paulisper eis secundum sensum suum respondeamus. Si quis videat parvulum in profundo cœni necari, & ipse cum sit vir magnus & potens, extremis, ut ita dixerim, plantis ingrediatur cœnum, ut parvulum morientem liberet; pollutusne a te accusabitur hic vir, quod paululum luti calcaverit? an ut misericors laudabitur, quod vitam contulerit morituro? Sed hæc etiam de communi homine dicta sint. Redeamus nunc ad naturam ejus qui natus est. Quantum putas natura solis eo inferior est? quantum creatura sine dubio creatore. Intuere nunc solis radios; si in cœni alicujus voraginem demittantur, [d] numquidnam aliquid inde pollutionis acquirunt? aut obscenorum illustratio solis [e] ducitur in injuriam? Ignis quoque natura quanto est inferior his de quibus sermo est? Et nulla materia vel obscena, vel turpis adhibita ei, ignem polluisse creditur. Cum ergo hæc ita esse in rebus materialibus constet; tu in illa supereminenti & incorporea natura, quæ super omnem ignem & supra omne lumen est, pollutionis aliquid putas aut obscenitatis incidere? Tum deinde etiam illud adverte: Nos hominem a Deo creatum de terræ limo dicimus; quod si obscenitas Deo reputatur opus suum requirenti, multo magis ei reputabitur opus illud ab initio fabricanti; & superfluum est dicere cur per obscena transierit, cum non possis dicere, cur obscena condiderit. Et ideo obscena hæc esse, non natura sed observantia docuit. Ceterum quæ omnia sunt in corpore ex uno eodemque luto formata, usibus tantum & officiis naturalibus distinguuntur.

13 Sed nec illud quidem [f] ab absolutione vacare hujus quæstionis omittam; quod substantia Dei quæ per omnia incorporea est, inseri corporibus, vel capi ab eis principaliter non potest,

a *Dei virtus & Dei sapientia*] Pamel. *Domini*.
b *Illius vulva*] Desunt in cod. Sangerm. Remb. Erasm.
c *Excessus*] Sic cod. Sangerm. Remb. Erasm. *egressus* Morel. & Pamel.
d *Numquidnam aliquid inde*] Sic codex Sangerm. & Remb. ac Morel. *numquid inde jam aliquid* Pamel. qui ex Froben. legit *demittantur*, alii *dimittantur*.
e *Ducitur in injuriam*] Sic Pamel. ex Froben. *solis ducetur injuriis* cod. Sangerm. Remb. Erasm. Morel.
f *Ab absolutione vacare*] *Ad solutionem vocare* vet. edit. Oxon.

teſt, niſi aliqua media ſie ſubſtantia ſpiritalis, quæ capax eſſe divini ſpiritus poſſit. Verbi gratia, ut ſi dicamus: Lux omnia quidem membra corporis illuſtrare poteſt, a nullo tamen eorum niſi a ſolo oculo capi poteſt; ſolus enim oculus eſt qui capax ſit lucis. Et filius ergo Dei naſcitur ex virgine, non principaliter ſoli carni ſociatus, ſed anima inter a carnem Deumque media generatus. [a] Anima ergo media, & in ſecreta rationabilis ſpiritus arce, verbum Dei capiente, abſque ulla quam ſuſpicaris injuria Deus natus eſt ex virgine. Et ideo nihil ibi turpe putandum eſt, ubi ſanctificatio ſpiritus inerat, & anima quæ erat Dei capax, particeps fiebat etiam carnis. b Nihil [b] ibi dicas impoſſibile, ubi aderat virtus altiſſimi. Nihil de humana fragilitate cogites, ubi plenitudo inerat Deitatis.

14 *Crucifixus ſub Pontio Pilato, & ſepultus, deſcendit in inferna.* Docet Apoſtolus Paulus, illuminatos debere eſſe oculos cordis noſtri ad intelligendum quæ ſit altitudo, latitudo & profundum. Altitudo ergo & latitudo & profundum, deſcriptio crucis eſt. Cujus eam partem quæ in terram defixa eſt, profundum appellavit; altitudinem vero, illam quæ in aerem porrecta ſublimis erigitur; latitudinem quoque, illam quæ diſtenta in dexteram lævamque protenditur. Cum ergo tot ſpecies mortis ſint, quibus de hac vita exitus dari hominibus ſolet; vult nos Apoſtolus illuminatos corde ſcire rationem, cur ex his omnibus crucis potius ſpecies ad mortem delecta ſit Salvatoris. Unde ſciendum eſt, quod crux iſta triumphus erat; triumphi enim inſigne eſt tropæum, tropæum autem devicti hoſtis indicium eſt. Quia ergo adveniens Chriſtus, ſicut Apoſtolus dicit, tria pariter ſibi regna ſub- Philip. 2. 10. jecit; hoc enim indicat, ubi ait: *Quia & in nomine Jeſu omne genu flectatur, cæleſtium, terreſtrium, & infernorum*, & hæc omnia ſua morte vincebat: conveniens myſterio mors quæſita eſt; ut in aerem ſublimatus, & aereas ſubjugans poteſtates, victoriam de his ſuperc nis & cæleſtibus traderet; [c] expanſas autem Iſa. 65. manus tota die, ſicut ſanctus Propheta dicit, tenderet ad populum incredibilem, qui eſt in terra, ut & incredulos conteſtaretur & invitaret credentes; ea vero parte quæ ſub terram demergitur, inferna ſibi regna ſubjiceret.

15 Etenim ut breviter aliqua etiam de ſecretioribus perſtringamus, ab initio Deus cum feciſſet mundum, præfecit ei & propoſuit quaſdam virtutum cæleſtium poteſtates, quibus regeretur & diſpenſaretur mortalium genus. Quod ita factum Moyſes indicat in Deuteronomii cantico, ubi dicit; *Cum divideret* Deut. 32. 8. *excelſus gentes, ſtatuit terminos gentium ſecundum numerum Angelorum Dei*; ſed & horum nonnulli, ſicut & ipſe qui princeps appellatus eſt mundi, datam ſibi a Deo poteſtatem non his quibus acceperant legibus temperarunt, nec humanum genus divinis obedire præceptis, ſed ſuis parere prævaricationibus docuerunt. Et hinc adverſum nos peccatorum chirographa ſcripta ſunt, quia, ut Propheta dicit, peccatis noſtris venumdati ſumus. Pretium namque animæ ſuæ unuſquiſque conſequitur, cum concupiſcentiæ ſatisfecerit. Iſtud ergo uniuſcujuſque chirographum ab illis rectoribus peſſimis tenebatur, quod Chriſtus detraxit adveniens, & hac eos poteſtate nudavit; idque ſub ingenti myſterio Paulus indicat, cum dicit de eo: *Delens quod adverſum* Coloſſ. 2. 14. *nos erat chirographum, & affigens illud cruci ſuæ, traduxit principatus & poteſtates, triumphans eos in ſemetipſo.* Rectores ergo illi quos humano generi præfecerat Deus, in tyrannidis contumaciam verſi, impugnare commiſſos ſibi homines aggreſſi ſunt, & peccati prœliis debellare. Sicut Ezechiel Propheta myſticis deſignat eloquiis, cum dicit: *In illa die procedent* Ezech. 30. 9. *angeli feſtinantes exterminare Æthiopiam, eritque inter eos perturbatio in die Ægypti*, d [d] *quoniam ecce venit.* Recte ergo eos omnipotentia nudatos Chriſtus dicitur triumphaſſe, ablatamque ab eis poteſtatem hominibus tradidiſſe. Sicut ad diſcipulos ſuos dicit ipſe in Evangelio: *Ecce dedi vobis poteſtatem calcandi* Luc. 10. 19. *ſuper ſerpentes & ſcorpiones, & ſuper omnem virtutem inimici.* Illos itaque qui accepta poteſtate male abuſi ſunt, ſubjectis quondam ſuis ſubjicit crux Chriſti. Nos vero, hoc eſt, humanum genus edocet primo omnium uſque ad mortem reſiſtere adverſus peccatum, & libenter interitum pro pietate ſuſcipere. Tum deinde & obedientiæ nobis in hac eadem cruce proponit exemplum, ſicut illis qui aliquando rectores noſtri fuerant, poſuit [e] contumaciæ e pœnas. Audi ergo quomodo Apoſtolus vult per crucem Chriſti obedientiam nos [f] docere: f *Hoc, inquit, ſentite in vobis quod & in Jeſu Chri-* Philip. 2. 5. *ſto, qui cum in forma Dei eſſet, non rapinam arbitratus eſt ſe eſſe æqualem Deo, ſed ſemetipſum exinanivit, formam ſervi accipiens,* [g] *in ſimilitudi-* g *nem*

a *Anima ergo media*] Sic multi alii ſcriptores locuti, quos recenſet Petavius lib. 4. de Incarn. cap. 13. Videtur autem illos ut ita loquerentur hæc potiſſimum cautio adduxiſſe, ne dolores quos Chriſtus ſenſit, & alii motus in ejus anima ad occaſionem corporis motuum excitati, in divinitatem ipſam referrentur; quod impium prorſus foret, ac ſoli hæreſi congrueret Arianæ. Ruffino ſane hoc in loco nihil aliud propoſitum, niſi ut divinam majeſtatem, nec in Chriſti nativitate contaminatam, nec in morte doluiſſe demonſtret.

b *Ibi dicas*] *Ducas* cod. Sangerm. Remb. Eraſm.

c *Expanſas*] Sic cod. Sangerm. Remb. *expenſas* alii. Corrrexit hunc locum Pamelius ex Cauchio. Nam in vetuſtis codicibus & editis legitur *tendit manus*, & paulo poſt: *eam vero partem quæ ſub terram demergitur, quod inferna ſibi regna ſubjiceret*. Sic totum hunc locum Morellius legit: *expenſas autem manus tota die ſanctus Propheta dicit*, Tetendi manus tota die ad populum incredibilem, *qui eſt in terra, ut incredulos conteſtaretur, & invitaret credentes: eam vero partem*, &c.

d *Quoniam ecce venit*] *Quoniam venit* duo codices mſſ. Remb. & Eraſm.

e *Contumaciæ*] *Contumeliæ* duo codices mſſ. Remb. Eraſm.

f *Docere*] *Doceri* duo codices mſſ.

g *In ſimilitudinem*] *In ſimilitudine* duo codices mſſ. & vetus Oxon.

nem hominum factus & habitu repertus ut homo, factus est obediens usque ad mortem, mortem autem crucis. Quia ergo ille magnus magister est quì fecerit & docuerit, ideo obedientiam quæ piis morte etiam suscepta servanda est, docuit ipse prius pro hac moriendo servari.

16 Sed fortasse terreatur aliquis in hujuscemodi doctrina, quod quem paulo ante cum Deo patre diximus sempiteroum, ac de ejus substantia esse progenitum, quemque regno, æternitate & majestate unum cum patre esse docuimus, ounc de ejus morte tractemus. Sed nolo terrearis, O fidelis auditor, paulo post istum quem audis mortuum, rursum videbis immortalem; mors enim ab eo mortem spoliatura suscipitur. Nam sacramentum illud susceptæ carnis, quod supra exposuimus, hanc habet causam, ut divina filii Dei virtus, velut hamus quidam habitu humaoæ carnis obtectus, & sicut anto Apostolus dixit, *Ibid.* *Habitu repertus ut homo*, principem mundi [a] invitare posset ad agonem: cui ipse carnem suam velut escam tradidit; ut hamo eum divinitatis intrinsecus teneret insertum, & effusione immaculati sanguinis, qui peccati maculam nescit, omnium peccata deleret, eorum dumtaxat qui cruore ejus postes fidei suæ signassent. Sicuti ergo hamum esca [b] conseptum si piscis rapiat, non solum escam cum hamo non removet, sed & ipse de profundo esca aliis futurus educitur: ita & is qui habebat mortis imperium, rapuit quidem in mortem corpus Jesu, non sentiens in eo hamum divinitatis inclusum; sed ubi devoravit, hæsit ipse continuo, & disruptis inferni claustris, velut de profundo extractus traditur, ut esca ceteris fiat. Quod ita futurum sub hac eadem figura & Ezechiel dudum signaverat, *Ezech. 32. 3.* dicens: *Et extrabum te in bamo meo, & extendam te super terram: campi implebuntur de te, & constituum super te omnes volucres cæli, & saturabo ex te omnes bestias terræ*. *Psalm. 73. 14.* Sed & Propheta David dicit: *Tu confregisti capitu draconis magni, dedisti eum in escam* [c] *populi Æthiopum*. Et Job de eodem mysterio similiter protestatur; ait enim ex persona *Job 40. 20.* Dei loquentis ad se: *Aut adduces draconem in bamo, & pones capistrum circa nares ejus?*

17 Non ergo damno aliquo aut injuria divinitatis Christus io carne passus est, sed ut per infirmitatem carnis operaretur salutem in medio terræ, divina natura in mortem per carnem descendit; non ut lege mortalium detineretur a morte, sed ut per se resurrecturus januas mortis aperiret; velut si quis rex pergat ad gentem in qua proprios habeat captivitatis vinculo alligatos, devictaque ea carcerem iotret, in quo vincti detinebantur; & ingressus aperiat januas, resolvat catenas, vincula, seras, & claustra comminuat, & vinctos in remissionem educat, & eos qui sedent in tenebris, & in umbra mortis luci ac vitæ restituat. Ergo dicitur rex fuisse quidem in carcere, noo tamen ea conditione qua ceteri qui tenebantur ioclusi: sed illi quidem ut pœnas solverent, hic vero ut absolveret pœnas.

18 Cautissime autem qui symbolnm tradiderunt, etiam tempus quo hæc sub Pontio Pilato gesta sunt, designaverunt: ne ex aliqua parte velut vaga & incerta gestorum traditio vacillaret. Scieodum sane est quod in ecclesiæ Romanæ symbolo non habetur additum: *Descendit ad inferna*, sed neque in Orientis ecclesiis habetur hic sermo: vis tamen verbi eadem videtur esse in eo quod sepultus dicitur. Sed quoniam tibi erga Scripturas divinas amor & studium subjacet, sine dubio dicis mihi oportere hæc magis evidentibus Scripturæ divinæ testimoniis approbari. Quaoto enim [d] majora sunt quæ credenda sunt; tanto idoneis magis & iodubitatis testibus indigere, vera est & consequens propositio. Sed nos tamquam scientibus legem loquentes, testimoniorum silvam brevitatis causa [e] reliquimus; pauca tamen ex multis, si etiam hoc requiritur, adhibemus, scientes studiosis quibusque in Scripturis divinis latissimum testimoniorum pelagus patere.

19 Primo ergo omninm sciendum est, quod ipsa ratio crucis non omnibus una eademque est, sed aliud gentibus, aliud Judæis, aliud credentibus sapit, sicut & Apostolus dicit: *Nos autem prædicamus Christum crucifixum, Judæis quidem scandalum, gentibus autem stultitiam; ipsis vero vocatis Judæis & Græcis Christum Dei virtutem & Dei sapientiam*. *1. Cor. 1. 23.* Et alibi: *Verbum enim crucis, pereuntibus quidem stultitia est, his vero qui salvi fiunt, virtus Dei est*. *Ibid.* Judæi ergo quibus ex lege traditum fuerat, Christum in æternum mansurum, scandalum patiebantur de cruce ejus; quia resurrectionem ejus recipere noluerunt. Gentibus autem stultitia videbatur, Deum mortem suscepisse, quia ignorabant mysterium carnis assumtæ. Fideles vero qui & natum & passum io carne receperant, & a mortuis resurrexisse; merito virtutem Dei credebant esse, quæ vicerat mortem. Primo ergo hoc ipsum, quod Judæi quibus Prophetæ hæc prædixerant, non essent credituri, sed illi qui numquam hæc a Prophetis audierant: audi quomodo prophetico sermone signatur. *Quibus non est*, inquit, *annuntiatum de eo, videbunt: & qui non audierunt, intelligent*. *Isa. 52. 15.* Quod autem his quì meditabantur legem Dei a pueritia usque ad se-

a *Invitare posset*] Pamelius commode hunc locum restituit, sed minus accurate videtur posuisse *possit*, cum in cod. Sangerm. & vetustis editionibus legatur *posset*.
b *Conseptum*] Cod. Sangerm. *contentum*, quidam editi *contectum*. Paulo post legitur in eodem cod. ms. & Remb. *cum hamo removet*.

c *Populi Æthiopum*] *Populo* cod. Sangerm.
d *Majora*] Sic Pamel. ex Froben. vet. edit. & Morel. *magna* cod. Sangerm. Remb. Erasm. vet. Ox. & paulo post *tanto idoneis & indubitatis*.
e *Reliquimus*] *Relinquimus* Morel. *derelinquimus* cod. Sangerm. vet. Ox. Remb. Erasm.

ad senectutem non credentibus, ad gentes es-
se omne mysterium transferendum, Esaias
Isa. 25. hoc modo prædicit : *Et faciet*, inquit, *Do-*
6. *minus Deus Sabaoth omnibus gentibus in monte*
isto invenri lætitiam, bibent vinum, ungentur un-
guenta : trade hæc omnia gentibus. Hoc enim
consilium Dei omnipotentis super omnes gen-
tes. Sed dicent fortasse nobis illi qui se ja-
ctant in scientia legis : Blasphematis, qui sic
dicitis Dominum corruptioni mortis subjectum
& passioni crucis fuisse. Legite ergo quod
scriptum habetis in Lamentationibus Hiere-
Thren. miæ, ubi dicit : *Spiritus vultus nostri Christus*
4. 20. *Dominus, comprehensus est in corruptionibus no-*
stris : in quo diximus, sub umbra ejus vivemus
in gentibus. Audis quomodo Propheta dicit
Christum Dominum comprehensum esse, &
pro nobis, id est, pro peccatis nostris cor-
ruptioni traditum. In cujus umbra quoniam
populus ille qui permansit incredulus, abje-
ctus est, dicit quia vivemus non in Israel,
sed in gentibus.

20 Quod si operosum non videtur, quam
possumus breviter, singula quæ in Evange-
liis referuntur, qualiter in Prophetis prædi-
cta sunt designemus; ut hi qui prima fidei
elementa suscipiunt, testimonia hæc habeant
in corde descripta, ut nulla eis umquam de
his quæ credunt ambiguitas inimica surripiat.
Edocemur per Evangelium quod Judas unus
de amicis & convivis Christi tradiderit eum.
Audi quomodo hoc prænuntietur in Psalmis:
Psalm. *Qui manducat*, inquit, *panes meos*, [a] *am-*
40. 10. *pliabit adversum me supplantationem*. Et alibi :
Amici mei & proximi mei adversum me appro-
Psalm. *pinquaverunt & steterunt*. Et iterum : *Molliti*
37. 12. *sunt sermones ejus super oleum, & ipsi sunt ja-*
Psalm. *cula*. Vis videre quomodo molliti sunt ? *Ve-*
54. 22. *nit*, inquit, *Judas ad Jesum, & dixit ei :*
Matth. *Ave Rabbi, & osculatus est eum*. Per mol-
26. 49. le ergo osculi blandimentum, execrabile ja-
culum proditionis infixit. Unde & Dominus
Luc. 22. ad eum dixit : *Juda, osculo filium hominis tra-*
48. *dis ?* Triginta argenteis audis eum appretia-
tum esse cupiditate proditoris. Audi & de
Zach. 11. hoc propheticam vocem : *Et dixi*, inquit,
12. *ad eos : Si bonum est in conspectu vestro, date*
mercedem meam [b] *aut abnuite*. Et post hæc :
Et accepi, inquit, *triginta argenteos, & misi*
eos in domum Domini in conflatorium. Nonne
hoc est quod in Evangeliis scribitur, quia
Judas pœnitentia ductus reportavit pecuniam,
& projecit eam in templo, & discessit ? Be-
ne autem mercedem suam dicit, velut impu-
tantis & exprobrantis affectu. Etenim tam
multa opera bona apud eos egerat : cæcos eo-
rum illuminaverat; claudis pedes, paralyticis
gressum, mortuis quoque reddiderat vitam.
Pro iis ergo omnibus bonis mercedem resti-
tuunt ei, mortem triginta argenteorum æsti-
matione pensatam. Refertur item in Evange-
liis, quod vinctus sit. Prædixit hoc sermo
Isa. 3. 9. propheticus per Esaiam, dicens : *Væ animæ*
ipsorum quia cogitaverunt cogitationem pessimam
adversum seipsos, dicentes : Alligemus justum,
quia inutilis est nobis.

21 Sed dicet aliquis : Numquid hæc de
Domino intelligenda sunt ? Numquid Domi-
nus ab hominibus teneri poterat, & in ju-
dicium protrahi ? Et de hoc te idem Prophe-
ta convincet; dicit enim his verbis : *Ipse Do-* Ibid. 14.
minus in judicium veniet cum senioribus & princi-
pibus populi. Judicatur ipse Dominus secun-
dum Prophetæ testimonium, & non solum
judicatur, sed & flagellis cæditur, & palmis
in faciem verberatur, & conspuitur, & o-
mnem pro nobis perfert indignitatis injuriam.
Et quia hæc stupenda erant omnibus cum
prædicarentur ab Apostolis, idcirco etiam ex
persona ipsorum Propheta exclamat & dicit :
Domine, quis credidit auditui nostro? Incredi- Isa. 53.
bile enim est ut Deus Dei filius ista pertulis- 1.
se dicatur & prædicetur. Et ideo prædicun-
tur per Prophetas, ne qua credituris dubita-
tio nasceretur. Ipse ergo ex sua persona
Christus Dominus dicit : *Dorsum meum dedi* Isa. 50.
flagellis, & maxillas meas ad palmas, & fa- 6.
ciem meam non averti a confusione sputorum.
Scribitur etiam illud inter ceteras passiones
ejus, quod alligantes eum duxerunt ad Pila-
tum : præsignavit etiam hoc Propheta ubi di-
cit : *Et alligantes adduxerunt eum xenium regi*
Jarim : nisi si objiciat aliquis & dicat, sed
Pilatus non erat rex. Audi ergo quid in se-
quentibus Evangelium refert : *Audiens*, in- Luc. 23.
quit, *Pilatus eum esse de Galilæa, misit eum* 6.
ad Herodem, qui tunc erat rex in Israel. Et
bene addidit nomen Jarim, quod est silve-
ster. Non enim erat Herodes de domo Israel,
nec de illa vinea Israelitica, quam eduxerat
Dominus de Ægypto, & plantaverat in cor-
nu in loco uberi : sed erat silvester, id est,
ex silva alienigenarum. Et ideo silvester ap-
pellatur, quasi qui de Israeliticæ vitis nequa-
quam palmitibus pullulasset. Sed & quod ait
Propheta, *xenium*, convenienter aptavit.
Tunc enim Herodes & Pilatus, ut Evange-
lium testatur, ex inimicis in concordiam re-
vocati sunt; & velut reconciliationis suæ xe-
nium, vinctum sibi invicem mittebant Je-
sum. Quid interest dummodo Jesus ubique
ut salvator dissidentes reconciliet, pacem re-
paret, concordiam reddat ? Unde etiam de
hoc scriptum est in Job : *Dominus reconciliat* Job 12.
corda principum terræ. 24.

22 Refertur item quod cum Pilatus vellet
eum dimittere, omnis populus clamaverit :
Crucifige, crucifige eum. Prænuntiat hoc Hie- Luc. 23.
remias Propheta, dicens ex persona Domini 21.
ipsius : *Facta est*, inquit, *hereditas mea mi-* Hier. 12.
hi, sicut leo in silva. Dedit super me vocem 8.
suam, propterea exosus sum eam. Et propter
hoc, inquit, *dereliqui domum meam*. Et ite-
rum alibi dicit : *Super quem aperuistis os ve-* Isa. 57.
strum, & adversus quem relaxastis linguas ve- 4.
stras. Cum judicaretur, scribitur tacuisse.
Multæ de hoc scripturæ testantur; in Psal-
mis dicitur : *Factus sum sicut homo non au-* Psalm.
diens, 17. 15.

---

a *Ampliabit*] *Ampliavit* cod. Sangerm. vet. Ox. Remb.

b *Aut abnuite*] Habent duo codices mss. Remb. Erasm. *& abite*, Morel. *aut abite*. Paulo post legitur *accepit*, *misit* in cod. Sangerm. Remb. Erasm.

dicens , & non habens in ore suo increpationes .
Et iterum : *Ego autem sicut surdus non audie-*
a *bam , & sicut mutus* [a] *non aperiens os suum .*
Isa. 53. 7. Et iterum alius Propheta : *Sicut agnus coram*
tondente se , sic non aperuit os suum . In humilitate
judicium ejus sublatum est . Imposita ei scribi-
tur corona spinea . Audi de hoc in Canticis
Canticorum , super iniquitates Hierusalem
mirantis de injuria filii patris vocem , & di-
Cant. 3. 11. centis : *Exite & videte filiæ Hierusalem coro-*
nam qua coronavit eum mater sua . Sed & de
Isa. 5. 2. spinis ita alius Propheta commemorat : *Et*
exspectavi ut faceret uvam , fecit autem spinas ,
& non justitiam , sed clamorem . Verumtamen
ut mysterii secreta cognoscas : oportebat
eum , inquam , qui peccata mundi venit au-
ferre , etiam terræ maledicta purgare ; quæ
protoplasto peccante sententiam prævaricatio-
Gen. 3. 17. nis acceperat , dicente Dominn : *Maledicta*
terra in operibus tuis , spinas & tribulos pro-
ducet tibi . Propterea ergo spinis coronatur
Jesus , ut prima illa condemnationis senten-
tia solveretur . Ad crucem ducitur , & in
ligno totius mundi vita suspenditur . Vis &
de hoc propheticis testimoniis confirmari ?
Hier. 11. 19. Audi Hieremiam dicentem : *Venite , & inji-*
ciamus lignum in panem ejus , & conteramus eum
de terra viventium . Et iterum : Moyses velut
Deut. 28. 66. deflens eos dicit : *Et erit vita tua suspensa an-*
te oculos tuos , & timebis per diem & noctem ,
& non credes vitæ tuæ . Sed transcurrendum
nobis est , jam enim propositæ brevitatis ex-
cedimus modum , & breviatum sermonem
longa dissertatione distendimus ; pauca tamen
addemns , ne penitus quod cœpimus præte-
risse videamur .

23 Scribitur Jesus in latere percussus ,
aquam simul & sanguinem profudisse . Hoc
quidem mysticum est ; ipse enim dixerat ,
Joan. 7. 38. quia *Flumina de ventre ejus procedent aquæ vi-*
væ , sed produxie & sanguinem , quem pe-
tierant Judæi venire super se & super fi-
lios suos . Produxie ergo aquam , quæ cre-
dentes diluat : produxit sanguinem , qui con-
demnet incredulos . Potest tamen etiam in-
telligi , quod duplicem gratiam baptismi fi-
guraverit , unam quæ datur per aquæ bapti-
smum : aliam quæ per martyrium profusione
sanguinis quæritur ; utrumque enim bapti-
smum nominatur . Quod si & hoc quæris cur
non ex alio membro , sed ex latere potius
produxisse dicatur aquam & sanguinem ; vi-
detur mihi in latere per costam mulier indi-
b cari . [b] Quia ergo fons peccati & mortis de
muliere prima , quæ fuit primi Adam co-
sta , processit ; iccirco & fons redemtionis ac
vitæ de secundi Adam costa producitur .

24 Scriptum est quod in passione ejus ab
hora sexta usque ad horam nonam tenebræ
factæ sunt . Accipe & de hoc Prophetæ testi-
monium dicentis : *Occidet tibi sol meridie .* Et Amos 8. 9.
iterum Zacharias Propheta : *In illa* , inquit , Zach. 14. 6.
die non erit lux , sed frigus & pruina erit in
una die ; & dies ille notus Deo , & neque dies
neque nox , & ad vesperam erit lux . Quid tam
evidens a Propheta dici potuit ? Ut jam tum
hæc , non tam futura prædici quam narrari
præterita videantur , etiam pruinam & frigus
prædixit . Propterea enim Petrus calefaciebat
se ad ignem , quia frigus erat , & frigus pa-
tiebatur , non solum temporis , sed & fidei .
Addidit etiam : *Et dies illa nota Domino , ne-* Zach. 14. 7.
que dies , neque nox . Quid est , neque dies ne-
que nox ? Nonne aperte de insertis diei te-
nebris & revocata rursum luce disseruit ? Non
fuit illa dies , neque enim cœpit ab ortu so-
lis , neque integra nox fuit ; non enim per-
acto diei cursu , spatia sibi debita vel ab ini-
tio suscepit , vel ad ultimum terminata per-
duxit , sed fugata per impiorum facinus lux
reparatur ad vesperam . Post horam enim no-
nam depulsis tenebris sol redditur mundo . Et
iterum [c] alius de hoc ipso testimonium di- c
cit : *Obscurabitur super terram in die lux .* Matth. 24. 29.

25 Docet Evangelii prædicatio quod etiam
milites diviserunt sibi vestimenta Jesu , & su-
pra tunicam ejus miserunt sortem : [d] hoc e- d
tiam curæ fuit Spiritui sancto Prophetarum
vocibus protestari , cum dieit : *Diviserunt sibi* Psalm. 21. 19.
vestimenta mea & supra vestem meam miserunt
sortem . Sed nec de illa quidem veste , quam
dicuntur milites illudentes induisse eum , id
est , de veste coccinea Prophetæ siluerunt .
Audi enim quid dicit Esaias : *Quis est iste qui* Isa. 63. 1.
venit de Edom , rubor vestimentorum ejus ex Bo-
sor ? Quare rubicunda sunt vestimenta tua , &
indumentum tuum tamquam a torculari calcato ?
Unde & ipse respondit : *Torcular calcavi solus ,*
filia Sion ; solus est enim qui peccatum non
fecit , & abstulit [e] peccata mundi . Si enim e
potuit per unum hominem mors introire ,
quanto magis per unum hominem qui &
Deus erat , potuit vita restitui ?

26 Refertur etiam quod aceto potatus sit
vel vino myrrhato , quod est amarius fel-
le . Audi quid de hoc Propheta prædixerit .
Et dederunt , inquit , *in esca mea fel , & in* Psalm. 68. 22.
siti mea potaverunt me aceto . Atque respon-
dens jam tunc Moyses dicebat de populo il-
lo : *Ex vineis Sodomorum vitis eorum , & pal-* Deut. 32. 32.
mes eorum de Gomorrha . Uva eorum uva fel-
lis , botrus amaritudinis ipsis . Et iterum
exprobrans eos , dicit : *Populus stultus & non* Ibid. 6.
sapiens , hæc Domino retribuisti ? Sed & in
Canticis

---

a *Non aperiens*] *Qui non aperit* mss. & veteres editiones . Paulo post cod. Sangerm. *Sicut ovis ad occisionem ductus est & sicut agnus* , &c.

b *Quia ergo*] Postremam vocem , quæ deerat in editis , restituimus ex cod. Sangerm. sicque locum corruptum emendavimus , mutata interpunctione , ex eodem addidimus *iccirco &*

c *Alius*] *Aliud* codices mss. & vet. Oxon. Remb. Erasm.

d *Hoc etiam*] Totus hic locus cum sequenti testimonio nescio quo pacto excidit ex Pamelii editione atque ex Oxoniensi , quæ Pamelianam ducem sequitur. Paulo post in eadem editione Oxon. legitur *filius Sion* .

e *Peccata*] *Peccatum* duo codices mss. vet. Oxon.

Propter miseriam inopum & gemitum pauperum
nunc exsurgam, dicit Dominus. Et alibi sicut
Psal.29. jam superius diximus: *Domine, eduxisti de in-*
4. *ferno animam meam: salvasti me a descendenti-*
Psal.70. *bus in lacum*. Et in alio: *Quoniam conversus*
20. *vivificasti me, & de abysso terræ iterum redu-*
xisti me. Evidentissime autem in octogesimo
Psal.87. & septimo Psalmo de eo dicitur: *Et factus*
5. *sum sicut homo sine adjutorio, inter mortuos li-*
ber. Non dixit homo, sed sicut homo. Sic-
ut homo enim erat, quia etiam descenderat
in infernum: sed inter mortuos liber erat,
quia a morte teneri non poterat. Et ideo in
a uno natura humanæ fragilitatis, in alio [a] di-
vinæ majestatis ostenditur. Osee autem Pro-
pheta etiam de tertia die manifestissime præ-
Osee 6. nuntiat hoc modo: *Sanabit nos*, inquit, *post*
2. *biduum: in die autem tertia resurgemus & vive-*
mus in conspectu ejus. Hæc autem ex persona
eorum dicit, qui cum ipso die tertia resur-
gentes, de morte revocantur ad vitam: & i-
Heb.13. psi sunt qui dicunt: *Die tertia resurgemus, &*
20. *vivemus in conspectu ejus*. Esaias vero aperte
dicit: *Qui educit de terra pastorem magnum o-*
vium. Sed & quod mulieres visuræ essent re-
surrectionem ejus, Scribis & Pharisæis & po-
pulo non credentibus, etiam hoc prædixit E-
Isa. 32. saias his verbis: *Mulieres quæ venitis ab spe-*
9. *ctacula, venite: non enim est populus habens in-*
tellectum. Sed & de illis quæ post resurrectio-
nem perrexisse ad sepulcrum dicuntur & quæ-
b sisse eum, & non invenisse, sicut [b] Maria
Magdalena refertur venisse ad monumentum
ante lucem, & non invento eo, flens dixis-
Joan.20. se ad angelos qui aderant: *Quia tulerunt Do-*
13. *minum, & nescio ubi posuerunt eum*: Etiam de
Cant. 3. hoc ita prædicitur in Canticis Canticorum:
1. *In cubili mea quæsivi quem dilexit anima mea,*
in noctibus quæsivi eum, & non inveni eum. De
illis quoque quæ invenerunt eum, & te-
nuerunt pedes ejus, prædicitur in Canticis
Ibid. Canticorum: *Tenebo eum, & non dimittam*
c *eum* [c] *quem dilexerit anima mea*. Hæc interim
d pauca de multis; [d] brevitati enim studentes
plura coacervare non possumus.

31 *Ascendit in cælos, sedet ad dexteram Pa-*
tris: inde venturus est judicare vivos & mor-
e *tuos*. [e] Consequenti brevitate in fine sermonis
hæc continentur; in quibus quod dicitur qui-
dem palam est, sed requiritur quo sensu in-
telligi debeant quæ dicuntur. Nam ascendis-
f se & sedere & venturum esse, si [f] secundum
dignitatem divinitatis intelligas, aliquid per
hæc humanæ fragilitatis videbitur indicari.
Consummatis etenim his quæ in terra gere-
bantur, & animabus de inferni captivitate re-
vocatis, ascendere memoratur ad cælos, sicut
Propheta prædixerat: *Ascendens in altum, ca-* Ephes.4.
ptivam duxit captivitatem, dedit dona homini- 8.
bus. Illa scilicet dona, quæ Petrus in [g] Actis g
Apostolorum de Spiritu sancto dicebat: *Exal-* Act.2.
tatus ergo dextera Dei, effudit hoc donum quod 33.
vos auditis & videtis. Donum ergo Spiri-
tus sancti hominibus dedit: quia captivita-
tem, quam prius diabolus per peccatum de-
duxerat in infernum, Christus per mortis
suæ resurrectionem revocavit ad cælum. A-
scendit ergo ad cælos, non ubi Verbum
Deus ante non fuerat: quippe qui erat sem-
per in cælis, & manebat in patre; sed ubi
Verbum caro factum ante non sederat. De-
nique quia novus iste ingressus portarum cæ-
li æditúis & principibus videbatur, videntes
naturam carnis cælorum secreta penetran-
tem, dicunt ad invicem, sicut David [h] h
plenus Spiritu enuntiat: *Tollite portas prin-* Psal.23.
cipes vestras, & elevamini portæ æternales, 7.
& introibit Rex gloriæ. Quis est iste Rex glo-
riæ? Dominus fortis & potens, Dominus po-
tens in prælio. Quæ vox utique, non pro-
pter divinitatis potentiam, sed propter no-
vitatem carnis ascendentis ad dexteram Dei
ferebatur. Dicit & alibi idem David: *A-* Psal.46.
scendit Deus in jubilatione, Dominus in voce 6.
tubæ. In voce enim tubæ, moris victorum
est redire de prælio. De ipso quoque &
alias dicitur: *Qui ædificat in cælo ascensum* Psalm.
suum. Etiam alibi: *Qui ascendit super Che-* 103. 3.
rubim & volavit, volavit super pennas vento- Psal.17.
rum. 11.

32 Sedere quoque ad dexteram patris, car-
nis assumtæ mysterium est: neque enim in-
corporeæ illi naturæ convenienter ista absque
assumtione carnis [i] aptantur: neque sedis cæ- i
lestis profectum divina natura, sed humana
conquirit. Unde & dicitur de eo: *Parata* Psalm.
sedes tua Domine ex tunc, a sæculo tu es. 92. 2.
Parata ergo a sæculo sedes est, in qua ses-
surus erat is in cujus *nomine omne* [k] *genu flecti-* k
tur, cælestium, terrestrium, & infernorum. Et Philip.
omnis lingua confitebitur ei, quia Dominus Jesus 2. 10.
Christus in gloria Dei patris est. De quo &
David ita refert: *Dixit Dominus Domino meo,* Psalm.
sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos, 109. 1.
scabellum pedum tuorum. Quæ tamen dicta
Dominus in Evangelio differens, dicebat ad
Pharisæos: *Si ergo David in spiritu Dominum* Matt.22.
eum vocat, quomodo filius ejus est? Per quod se 45.
ostendit secundum spiritum Dominum, secun-
dum carnem filium esse David. Unde & ipse
Dominus iterum dicit: *Verumtamen dico vo-* Matt.26.
bis a modo videbitis filium hominis sedentem a 64.
dextris

a *Divinæ majestatis*] Pamel. ex Froben. & vet. edit. legit *Divinæ potestas majestatis*; sed deest *potestas* in codice Sangerm. vet. Ox. Remb. Erasm. Morel. Male in Oxon. editione *in una natura*.

b *Maria Magdalena*] Deest *Magdalena* in cod. Sangerm. Remb. Erasm. Morel.

c *Quem dilexerit*] Cod. Sangerm. *quem dilexit*.

d *Brevitati enim*] Aliter in cod. Sangerm. Remb. Erasm. Morel. *brevitati studentes possumus, plura & relinquentes*. *Et* deest in codice Sangerm.

e *Consequenti brevitate*] *Consequentia brevitatis* codices mss. Remb. Erasm. & Morel. *hæc continent* cod. Sangerm. Remb. Erasm. *hæc continet* Morel.

f *Si secundum*] Sic Remb. Erasm. Morel. *nisi* Pamel.

g *Actis*] *Actibus* mss. & veteres editiones.

h *Plenus Spiritu*] *Spiritu sancto* Pam.

i *Aptantur*] *Adduntur* cod. Reg. Remb. Erasm. Morel. *addantur* cod. Sangerm.

k *Genu flectitur*] *Genu flectetur* cod. Sangerm.

dextris virtutis Dei. Et Petrus Apostolus dicit de Christo : *Qui est in dextera Dei, sedens in cælis*. Sed & Paulus ad Ephesios scribens : *Secundum operationem*, inquit, *potentiæ virtutis ejus, quam operatus est in Christo, suscitans eum a mortuis, & sedere faciens in dextera sua*.

1. Petr. 3. 22. Ephes. 1. 19.

33 Quod autem veniat judicaturus vivos & mortuos, multis quidem divinarum Scripturarum testimoniis edocetur : sed priusquam propheticis hæc eloquiis prædicta doceamus, illud necessario arbitror admonendum, quod ista fidei traditio quotidie nos vult de adventu judicis esse sollicitos; ut actus nostros ita præparemus velut reddituri imminenti judici rationem. Hoc enim erat quod & Propheta dicebat de viro beato : *Quia disponet sermones suos in judicio*. [a] Quod autem dicitur judicare vivos & mortuos non quod alii vivi, alii mortui ad judicium veniant; sed quod animæ simul judicabuntur & corpora, in quibus vivos animas, corpora mortuos nominavit. Sicut & Ipse Dominus in Evangelio dicit : *Nolite timere eos qui corpus possunt occidere, animæ autem nihil facere possunt : sed timete potius eum qui potest animam & corpus perdere in gehennam*.

Psalm. 111. 5. Matth. 10. 28.

34 Nunc jam paucis, si videtur, etiam per Prophetas hæc prædicta esse doceamus. Plura autem testimonia cum volueris, ipse tibi de Scripturarum latitudine congregabis. Dicit ergo Malachias Propheta : *Ecce venit Dominus omnipotens, & quis sustinebit diem adventus ejus, aut quis sustinebit aspectum ejus? quia ipse* [b] *ingreditur sicut ignis conflatorii, & sicut spuma lavantium : & sedebit conflans eos, & purgans sicut argentum & sicut aurum*. Ut autem evidentius agnoscas quis sit iste Dominus, de quo hæc dicuntur; audi quid & Daniel Propheta prænunciat. *Videbam*, inquit, [c] *in visu noctis, & ecce in nubibus cæli quasi filius hominis veniens, & usque ad vetustum dierum pervenict, & in conspectu ejus oblatus est : & ipsi datus est principatus, & honor, & regnum, & omnes populi, tribus & linguæ ipsi servient, & potestas ejus potestas æterna, quæ* [d] *non peribit : & regnum ejus non corrumpetur*. Ex his ergo edocemur, non solum de adventu & judicio, sed & de potestate ejus & regno, quia potestas ejus æterna sit, & sine corruptionis fine sit regnum, sicut in Evangelio dicitur : *Regni ejus non erit finis*. Unde valde alienus a fide est, qui regnum Christi dicit aliquando finiendum. Scire tamen debemus, quod salutarem hunc Christi adventum conabitur inimicus ad decipiendum fideles quosque callida fraude simulare, & pro filio hominis qui exspectatur venturus in majestate patris sui, filium perditionis in prodigiis & signis mendacibus præparare, ut pro Christo mundo huic introducat antichristum. De quo & ipse Dominus in Evangeliis prædixit Judæis : *Quia ego veni in nomine patris mei, & non recepistis me : alius veniet in nomine suo, & ipsum recipietis*. Et iterum dicit : *Cum videritis abominationem desolationis stantem in loco sancto, sicut dicit Daniel Propheta : Qui legit, intelligat*. Daniel ergo de adventu erroris istius plenius & latius in suis visionibus edocet : ex quibus valde operosum est exempla nunc ponere, quia satis amplis narrationibus dilatantur. Et ideo scire de his plenius [e] delectantem, ad ipsas magis recensendas remittimus visiones. Sed & Apostolus de eo dicit : *Ne quis vos seducat ulla modo : quoniam nisi discessio venerit primum, & revelatus fuerit homo peccati, filius perditionis, qui adversatur & extollit se super omne quod dicitur Deus, aut quod colitur, ita ut in templo Dei sedeat, ostendens se tamquam sit Deus*. Et paulo post : *Et tunc revelabitur*, inquir, *inimicus, quem Dominus Jesus interficiet spiritu oris sui : & evacuabit illuminatione adventus sui cum, cujus est adventus secundum opera satanæ, in omni virtute, signis & prodigiis mendacibus*. Et iterum paulo post : *Et ideo mittet illis Deus operationem erroris, ut credant mendacio, ut judicentur omnes qui non crediderunt veritati*. Propterea ergo propheticis & evangelicis atque apostolicis vocibus nobis prænuntiatur hic error, ne quis pro adventu Christi adventum credat antichristi. Sed & ipse Dominus dixit : *Cum dixerint vobis, ecce hic Christus, aut ecce illic, nolite credere : venient enim multi pseudochristi & pseudoprophetæ, & seducent multos*. Sed quomodo demonstrabitur judicium veri Christi, videamus : *Sicut fulgur*, inquit, *de Oriente resplendet usque ad Occidentem : ita erit adventus filii hominis*. Cum enim advenerit verus Dominus Jesus Christus, sedebit, & judicium statuet : sicut Evangelium dicit : *Et segregabit oves ab hædis*, [f] id est, justos separabit ab injustis. Sicut & Apostolus scribit : *Quia omnes nos stare oportet ante tribunal Christi, ut recipiat unusquisque propria operis sui, prout gessit sive bona sive mala*: judicabimur autem non solum pro gestis, sed & pro cogitatis, secundum quod & ipse Apostolus dicit : *Inter se invicem cogitationibus accusantibus, aut etiam defendentibus in die quo judicabit Deus occulta hominum* : sed de his ista sufficiant. Post hoc ponitur in ordine fidei.

Malach. 3. 2. Dan. 7. 13. Luc. 1. 33. Joan. 5. 43. Matth. 24. 15. 2. Thess. 2. 3. Ibid. Matth. 24. 23. Matth. 24. 27. Matth. 25. 32. 2. Cor. 5. 10. Rom. 2. 15.

35 *Et in Spiritu sancto*. Ea quæ in superioribus paulo latius de Christo sunt tradita, ad incarnationis vel passionis ejus mysterium perti-

a *Quod autem &c.*] Sic cod. Sangerm. & Froben. ac vetustissima hujus operis editio, ut testatur Pamelius, qui tamen sequi maluit corruptam hanc Rembolti, Erasmi, & Morellii lectionem : *Quid autem dicitur judicare vivos & mortuos, nisi quod alii vivi, alii mortui ad judicium veniant?* Liquet ex his quæ sequuntur existimasse Ruffinum omnes morituros, & iccirco verba symboli subtilius interpretari voluisse, ne quis ex illis concluderet alios vivos, alios mortuos ad judicium venturos.

b *Ingreditur*] *Ingredietur* cod. Sangerm. & Remb. & postea iidem & Reg. *conflatores*.

c *In visu noctis*] *Noctis* deest in codicibus mss. Remb. Erasm. iidem habent : *Et omnis populus, tribus & linguæ ipsi servient*.

d *Non peribit*] *Non præteribit* cod. Sangerm. vet. Ox.

e *Delectantem*] *Volentem* Sangerm. Morel. vet. Ox.

f *Id est, justos separabit ab injustis*] Sic cod. Sangerm. editi *& justos ab injustis*, Morel. *id est, justos ab injustis*.

pertinent. Quæ dum media intercedunt personæ ipsius [a] coaptata, sancti Spiritus commemorationem paulo longius reddiderunt. Ceterum si solius divinitatis ratio habeatur, eo modo quo in principio dicitur, Credo in Deo Patre omnipotente, & post hæc: In Jesu Christo Filio ejus unico Domino nostro; ita jungitur: Et in Spiritu sancto: illa vero omnia quæ de Christo memorantur ad dispensationem carnis, ut diximus, spectant; igitur sancti Spiritus memoratione adimpletur mysterium Trinitatis. Sicut enim unus dicitur Pater, & alius non est Pater: unus dicitur & unigenitus Filius, & alius unigenitus non est: ita & Spiritus sanctus unus est, & alius non potest esse Spiritus sanctus. Ut ergo fiat distinctio personarum, affectionis vocabula secernuntur; quibus ille Pater intelligatur, ex quo omnia, & quod ipse non habeat Patrem; Filius vero tamquam qui ex Patre natus sit; & Spiritus sanctus tamquam de Dei ore procedens & cuncta sanctificans. Ut autem una eademque in Trinitate divinitas doceatur; sicut dictum est, in Deo Patre credi, adjecta præpositione *in*: ita & in Christo Filio ejus, ita & in Spiritu sancto memoratur. Sed ut manifestius fiat quod dicimus, ex consequentibus approbabitur. Sequitur namque post hunc sermonem.

36 [b] *Sanctam Ecclesiam, remissionem peccatorum, hujus carnis resurrectionem*. Non dixit: in sanctam Ecclesiam, nec in remissionem peccatorum, nec in carnis resurrectionem. Si enim addidisset *in* præpositionem, una eademque vis fuisset cum superioribus. Nunc autem in illis quidem vocabulis, ubi de divinitate fides ordinatur; in Deo Patre dicitur, & in Jesu Christo Filio ejus, & in Spiritu sancto; in ceteris vero ubi non de divinitate, sed de creaturis ac mysteriis sermo est, *in* præpositio non additur, ut dicatur in sanctam Ecclesiam, sed sanctam Ecclesiam credendam esse, non ut in Deum, sed ut Ecclesiam [c] Deo congregatam: & remissionem peccatorum credendam esse, non in remissionem peccatorum; & resurrectionem carnis, non in resurrectionem carnis. Hac itaque præpositionis syllaba creator a creaturis secernitur, & divina separantur ab humanis. Is ergo Spiritus sanctus est, qui in veteri Testamento legem & Prophetas; in novo vero Evangelia & Apostolos inspiravit. Unde & Apostolus dicit: *Omnis Scriptura divinitus inspirata, utilis est ad docendum*. Et ideo quæ 2. Tim. 3. 16.
sunt novi ac veteris instrumenti volumina, quæ secundum majorum traditionem per ipsum Spiritum sanctum inspirata creduntur, & Ecclesiis Christi tradita, competens videtur in hoc loco evidenti numero, sicut ex Patrum monumentis accepimus, designare.

37 Itaque veteris instrumenti primo omnium Moysi quinque libri sunt traditi, Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri, Deuteronomium. [d] Post hos Jesu Nave, & Judicum simul cum Ruth: quatuor post hæc Regnorum libri, quos Hebræi duos numerant; Paralipomenon, qui dierum dicitur liber; & Esdræ libri duo, qui apud illos singuli computantur, & Esther: Prophetarum vero Esaias, Hieremias, Ezechiel & Daniel: præterea duodecim Prophetarum liber unus: Job quoque & Psalmi David singuli sunt libri: Salomonis vero tres Ecclesiis traditi, Proverbia, Ecclesiastes, Cantica Canticorum. In his concluserunt librorum numerum veteris Testamenti. Novi vero quatuor Evangelia, Matthæi, Marci, Lucæ, Joannis: Actus Apostolorum, quos descripsit Lucas, Pauli Apostoli [e] Epistolas quatuordecim, Petri Apostoli Epistolas duas, Jacobi fratris Domini & Apostoli unam, Judæ unam, Joannis tres, Apocalypsim Joannis. Hæc sunt quæ Patres intra Canonem concluserunt; ex quibus fidei nostræ assertiones constare voluerunt.

38 Sciendum tamen est, quod & alii libri sunt [f] qui non Canonici, sed Ecclesiastici a majoribus appellati sunt: ut est Sapientia Salomonis, & alia Sapientia quæ dicitur filii Syrach, qui liber apud Latinos hoc ipso generali vocabulo Ecclesiasticus appellatur; quo vocabulo non auctor libelli, sed scripturæ qualitas cognominata est. Ejusdem ordinis est libellus Tobiæ & Judith, & Machabæorum libri. In novo vero Testamento libellus qui dicitur Pastoris sive [g] Hermetis, qui appellatur duæ viæ, vel [h] judicium Petri; quæ omnia legi quidem in Ecclesiis voluerunt, non tamen proferri ad auctoritatem ex his fidei confirmandam. Ceteras vero scripturas apocryphas nominarunt, quas in Ecclesiis legi noluerunt. Hæc nobis a Patribus, ut dixi, tradita oportunum visum est hoc in loco designare, ad instructionem eorum qui [i] prima fidei elementa susci-

a *Coaptata*] Sic cod. Sangerm. Remb. Erasm. alii *cooptata*.

b *Sanctam Ecclesiam*] Pamelius addit *catholicam* ex Froben. & vet. edit. Hieron. sed deest illa vox in aliis codicibus editis & mss. nec a Ruffino explicatur, ut ipse fatetur Pam.

c *Deo congregatam*] *Dei* cod. Sangerm.

d *Post hos*] *Post hoc* cod. Sangerm. Remb. Erasm. Morel. In eadem voce idem paulo post discrimen occurrit, iidem præter Morellium habent *Regum libri*.

e *Epistolas*] Hanc vocem & quæ sequuntur in plurali numero apposuimus ex codd. mss. & vetustis editionibus. Pamelius legit *epistolæ* & sic quæ sequuntur.

f *Qui non Canonici*] Mirifice placet editori Oxoniensi hæc Ruffini de his veteris Testamenti libris sententia. Sed unum est quod observatum velim, Ruffinus hos libros in canonem non admittebat, sed nec eos vituperabat, nec ecclesias a quibus recipiebantur. Cum enim nondum inter omnes ecclesias ea de re convenisset, merito admittendi aut non admittendi venia dabatur & petebatur vicissim. At longe alia Protestantium agendi ratio, qui his libris omnium consensu receptis notam erroris inusserunt, ac ecclesias quæ receperant, improbare ausi sunt & damnare.

g *Hermetis*] Sic duo mss. *Hermatis* edit. *Hermes* Morel.

h *Judicium Petri*] *Judicium secundum Petrum* cod. Sangerm. & veteres edit. *secundum Petri* Reg.

i *Prima fidei*] Sic codices mss. & vetustæ Cypriani editiones; male Pamelius ex Hieronymi edit. *prima sibi ecclesiæ ac fidei*.

ſuſcipiunt, ut ſciant ex quibus ſibi fontibus verbi Dei haurienda ſint pocula.

39 Tenet deinde traditio fidei ſanctam Eccleſiam. Cauſam jam ſuperius diximus, cur non dixerit etiam hic in ſanctam Eccleſiam, ſed ſanctam Eccleſiam. Hi ergo qui ſupra in unum Deum credere docti ſunt ſub myſterio Trinitatis, credere etiam hoc debent, unam eſſe Eccleſiam ſanctam, in qua una eſt fides, & unum baptiſma, in qua unus Deus creditur Pater, & unus Dominus Jeſus Chriſtus Filius ejus, & unus Spiritus ſanctus. Iſta eſt ergo ſancta Eccleſia, non habens maculam aut rugam. Multi enim & alii eccleſias congregarunt, ut Marcion, ut Valentinus, ut Hebion, ut Manichæus, ut Arius & ceteri omnes hæretici. Sed illæ eccleſiæ non ſunt ſine macula aut ruga perfidiæ. Et ideo dicebat de illis Propheta: *Odivi eccleſiam malignantium, & cum impiis non ſedebo.* (Pſalm. 25. 5.) De hac autem Eccleſia quæ fidem Chriſti integram ſervat, audi quid dicit Spiritus ſanctus in Canticis Canticorum: *Una eſt columba mea; una eſt perfecta [a] genetricis ſuæ.* (Cant. 6. 8.) Qui ergo hanc fidem in Eccleſia ſuſceperit, non declinet in concilio vanitatis, & cum iniqua gerentibus non introeat. Concilium namque vanitatis eſt, quod ait Marcion, qui negat patrem Chriſti Deum eſſe creatorem, qui per filium ſuum fecerit mundum. Concilium vanitatis quod Hebion docet, ita Chriſto credi debere, ut & circumciſio carnis, & obſervatio ſabbati, & ſacrificiorum ſolemnitas, ceteræque omnes obſervationes ſecundum litteram legis teneantur. Concilium eſt vanitatis quod Manichæus docet; primum quod ſe paracletum nominavit, tum deinde quod mundum a malo factum dicit, Deum creatorem negat, Teſtamentum vetus repudiat, unam bonam, aliam malam naturam ſibi invicem adverſantes aſſerit, coæternas Deo animas hominum ſecundum Pythagoricos in pecudes & animalia & beſtias redire per diverſos naſcendi circulos adſtruit, reſurrectionem carnis noſtræ negat, paſſionem Domini & nativitatem non in veritate carnis, ſed in phantaſiis fuiſſe confirmat. Concilium vanitatis eſt, quod Paulus Samoſatenus & poſt ejus ſucceſſor Photinus aſſeruit Chriſtum non fuiſſe ante ſæcula natum ex Patre, ſed ex Maria cœpiſſe: & non eum Deum hominem natum, ſed ex homine Deum exiſtimat factum. Concilium vanitatis eſt, quod Arius atque Eunomius docuit, qui Filium Dei non ex ipſa Patris ſubſtantia natum, ſed ex nihilo creatum volunt, & Filium Dei habere initium, & minorem eſſe Patre, ſed & Spiritum ſanctum non ſolum minorem eſſe [b] Filio, ſed & mittendarium aſſerunt. Concilium vanitatis eſt & quod illi ajunt, qui Filium quidem de ſubſtantia Patris fatentur, ſanctum vero Spiritum ſeparant & ſecernunt; cum utique unam eamdemque virtutem & divinitatem oſtenderit Trinitatis Salvator in Evangelio, cum dicit: *Baptizate omnes gentes in nomine Patris, & Filii, & Spiritus ſancti.* (Matth. 28. 19.) Et eſt aperte impium ſeparari ab homine quod divinitus jungitur. Concilium vanitatis eſt & hoc, quod olim congregavit pertinax & prava contentio, aſſerens quidem Chriſtum carnem humanam ſuſcepiſſe, non tamen & animam rationalem: cum utique & carni, & animæ, & ſenſui, & menti una eademque ſalus a Chriſto collata ſit. Sed & illud concilium vanitatis eſt, quod Donatus per Africam traditionis Eccleſiam criminando contraxit; & quod Novatus ſollicitavit, lapſis pœnitentiam denegando, & ſecundas nuptias [c] cum forte iniri eas neceſſitas exegerit, condemnando. Has omnes ergo velut congregationes malignantium fuge, ſed & eos ſi qui illi ſunt qui dicuntur aſſerere, quod Filius Dei non ita videat vel noverit patrem, ſicut ipſe noſcitur & videtur a patre: vel regnum Chriſti eſſe finiendum, vel carnis reſurrectionem non integra naturæ ſuæ ſubſtantia reparandam: futurum Dei juſtum erga omnes negare judicium: diabolum debita abſolvere damnatione pœnarum. Ab his, inquam, omnibus fidelis declinet auditus, ſanctam vero Eccleſiam teneat; quæ Deum Patrem omnipotentem, & unigenitum Filium ejus Jeſum Chriſtum Dominum noſtrum, & Spiritum ſanctum concordi & conſona ſubſtantiæ ratione profitetur, Filiumque Dei natum ex virgine, & paſſum pro ſalute humana, & reſurrexiſſe a mortuis in eadem carne qua natus eſt credit, eumdemque venturum judicem omnium ſperat, in qua & remiſſio peccatorum & carnis reſurrectio prædicatur.

40 Verum de remiſſione peccatorum ſufficere deberet ſola credulitas. Quis enim cauſas aut rationem requirat, ubi indulgentia principalis eſt? Et tamen cum terreni regis liberalitas diſcuſſioni non ſit obnoxia, ab humana temeritate diſcutitur divina largitio? Solent enim cum irriſione dicere adverſum nos pagani, quod ipſi nos decipiamus, qui putamus crimina, quæ opere commiſſa ſunt, verbis poſſe purgari; & ajunt: Numquid poteſt qui homicidium commiſit, homicida non eſſe; aut adulter non videri, qui adulterium perpetravit? Quomodo hujuſcemodi criminum reus, ſanctus vobis effici ſubito videtur & purus? Sed ad hæc, ut dixi, melius fide quam ratione reſpondeo. Rex enim eſt omnium qui promiſit, terræ cælique Dominus eſt qui hæc pollicetur. Vis ut ei qui me hominem ex terra fecit non credam, quod ex criminoſo me faciat innocentem: & qui me cum eſſem cæcus, fecit videre; cum eſſem ſurdus, audire me fecit; qui mihi claudo reddidit greſſum; qui me infirmum, ſanum fecit; innocentiam mihi perditam non poterit reparare? Et tamen veniamus ad ipſius

---

a *Genitricis*] *Genitrici* cod. Sangerm.
b *Filio*] Hanc vocem addidi ex cod. Sangerm.
c *Cum forte*] Sic Pamelius, aliter in codice Sangerm. Remb. Eraſm. Morel. *Et ſecundas nuptias non iniri, eas, etiamſi neceſſitas exigit, condemnando.* Sic etiam cod. Reg. niſi quod *eas* deeſt.

ipsius naturæ testimonium. Occidere hominem non semper criminosum est, sed malitia non legibus occidere criminosum est. Non ergo factum me in talibus, quia interdum & recte fit, sed animus male consulens damnat. Si ergo animus in me, qui criminosus effectus est & in quo origo fuit vitii, corrigatur; cur tibi non videar posse innocens effici, qui prius fueram criminosus? Si enim, ut supra ostendimus, constat quod non in facto, sed in voluntate sit crimen, sicut mala voluntas, auctore malo dæmone,
a peccato me & morti fecit obnoxium; ita [a] in bonum voluntas mutata auctore bono Deo, innocentiæ me reddit & vitæ. Similis causa & in ceteris criminibus. Et hoc modo fides nostra non invenitur naturalibus rationibus adversari; dum remissio peccatorum non gestis quæ mutari non possunt, sed animo quem de malo in bonum verti posse certum est, deputatur.

b 41 Sed & [b] ultimus iste sermo, qui resurrectionem carnis prænuntiat, summam totius perfectionis succincta brevitate concludit; quamvis etiam de hoc non solum a gentilibus, sed etiam ab hæreticis fides impugnetur Ecclesiæ. Nam Valentinus resurrectionem carnis omnimodo negat, & Manes, sicut superius ostendimus. Sed & isti, qui Esaiam
Isa. 26. 19. Prophetam dicentem quidem: *Resurgent mortui, & suscitabuntur qui in monumentis sunt,* audire noluerunt; nec Danielem sapientissi-
Dan. 12. 2. mum omnium prophetantem: *Quia tunc resurgent qui sunt in terræ pulvere; hi quidem in vitam æternam, hi autem in opprobrium & confusionem æternam;* inde vel in Evangeliis quæ recipere videntur, discere debuerunt a Domino Salvatore nostro Saducæos docente di-
Marc. 12. 26. ctum: *Quod autem resurgant mortui, non legistis quomodo dicit Moyses in rubo: Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Jacob? Deus au-*
c *tem non est mortuorum, [c] sed viventium.* In quo etiam quæ sit & quanta resurrectionis gloria, in superioribus memoravit, cum
Matth. 22. 30. dixit: *In resurrectione autem mortuorum neque nubent, neque nubentur, sed erunt sicut angeli Dei.* Resurrectionis ergo virtus angelicum hominibus confert statum, ut qui de terra resurrexerint, non iterum in terra cum pecudibus, sed in cælo cum angelis vivant;
d quos tamen ad hoc ratio [d] vitæ purioris admiserit: illos scilicet, qui jam non carni serviunt, sed animæ suæ carnem castis pudi-

citiæ frenis in obedientia sancti Spiritus subjugaverunt, & omni eam vitiorum labe tenuatam, & ad spiritalem gloriam sanctificationis virtute mutatam, angelorum quoque meruerunt [e] consortiis inserre. e

42 Sed infideles reclamant & dicunt: Quomodo potest caro quæ putrefacta dissolvitur, aut in pulverem vertitur, maris etiam interdum profundo sorbetur, fluctibusque dispergitur, recolligi rursum & redintegrari in unum, & corpus ex ea hominis reparari? Ad quos primam interim responsionem sermonibus Pauli faciamus, dicentes eis: *Insipiens* 1. Cor.
tu; quod seminas [f] non vivificabitur nisi prius 15. 36.
moriatur. Et quod seminas, non corpus quod futurum est seminas, sed nudum granum tritici, aut alicujus ceterorum seminum: Deus autem dat illi corpus prout vult. Quod ergo in seminibus quæ tu in terram jacis, per annos singulos fieri vides; hoc in tua carne, quæ Dei lege seminatur in terra, futurum esse non credis? Cur, quæso te, tam angustus & invalidus divinæ potentiæ æstimator es, ut dispersum uniuscujusque carnis pulverem in suam rationem colligi & reparari posse non censeas; cum videas quod etiam mortale ingenium demersas in profundum terræ metallorum venas rimatur, & artificis oculus aurum videt, in quo imperitus terram putet? Nec tantum quidem concedimus ei qui fecit hominem, quantum homo qui ab ipso factus est, assequi potest? Et cum auri esse propriam venam, & argenti aliam, æris quoque longe disparem, ferrique & plumbi diversas in terra species terræ latere, mortale deprehendat ingenium: divina virtus invenire posse ac discernere non putabitur uniuscujusque carnis proprium [g] censum, etiam g
si videatur esse dispersus?

43 Sed adhuc tentemus animas, quæ deficiunt in fide, naturalibus rationibus adjuvare. Si quis diversa semina in unum permisceat, & hæc indiscreta seminet vel passim spargat in terram; nonne uniuscujusque seminis, quocumque loci [h] fuerit ratio, com- h
petenti tempore secundum naturæ suæ speciem germen producit, & culmum suæ formæ suique corporis reparat? Ita ergo uniuscujusque carnis substantia quamvis varie & diverse dispersa sit, ratio tamen ipsa quæ inest unicuique carni immortalis est, quia immortalis animæ caro est. [i] Tempore quo semina- i
tis in terram corporibus primum verbum Dei

volun-

a *In bonum voluntas*] *Bona voluntas* mss. & vet. edit.

b *Ultimus*] Sic mss. & vet. edit. *ulterius* Pamel. Paulo post legitur in cod. Sangerm. *pronuntiat & gentibus.*

c *Sed viventium*] Hæc desunt in Reg. & pluribus edit. *sed vivorum* cod. Sangerm.

d *Vitæ purioris*] Sic vet. edit. Oxon. & cod. Sangerm. alii *prioris*. Ex eodem cod. paulo ante posuimus *resurrexerint*, pro eo quod habetur in editis *resurrexerunt*.

e *Consortiis inserre*] Sic Pamel. ex vet. edit. Hieron. *consortiis inserere* duo mss. *misceri* Remb. Erasm. Morel.

f *Non vivificabitur*] *Non vivificatur* mss. vet. edit. Oxon. & Morel. Paulo post *existimator* legitur in cod. Sangerm. Remb. Erasm. Habet idem cod. Sangerm. *terram putat.*

g *Censum*] Ita hoc in loco & infra emendamus auctoritate cod. Sangerm. editi *sensum*. Paulo post posuimus *dispersus* ex vet. edit. Oxon. & Morel. editi *dispersum*.

h *Fuerit ratio*] Sic etiam idem cod. editi *fuerat satio*.

i *Tempore quo*] Corruptus videtur hic locus, quem partim ex Pamelio & aliis nonnullis apud quos vox *immortalis* semel legitur, partim ex Morellio & vetusta editione a Pamelio citata sic libenter emendaverim: *Ratio tamen ipsa, quæ inest unicuique carni, quia immortalis animæ caro est, ex eo tempore, quo seminatis in terram corporibus veri Dei voluntati arrisit, collectum &c.* Confirmat hanc legendi rationem vet. edit. Oxon. quæ habet, *vere Dei voluntas.*

voluntate cum arriserit, collectum de terra, & attractum substantiæ suæ censum reddit ac reparat in illa specie, quam mors aliquando dissolverat. Et ita fit ut unicuique animæ non confusum, aut extraneum corpus, sed suum quod habuerat reparetur: ut consequenter possit pro agonibus præsentis vitæ cum anima sua casto vel pudica coronari, vel impudica puniri. Et ideo satis cauta & provida adjectione fidem symboli Ecclesia nostra docet, quæ in eo quod a ceteris traditur, carnis resurrectionem, uno addito pronomine tradit hujus carnis resurrectionem. *Hujus* sine dubio, quam is qui profitetur, signaculo crucis fronti imposito [a] contingit; quo sciat unusquisque fidelium, carnem suam si mundam servaverit a peccato, futuram vas esse honoris, utile Domino ad omne opus bonum paratum; si vero contaminata fuerit in peccatis, futuram esse vas iræ ad interitum. Jam vero de ipsa resurrectionis gloria, & de promissionum magnitudine si quis plenius scire desiderat, omnibus pæne divinis voluminibus inveniet indicari; ex quibus nos commonitionis tantummodo gratia, pauca in præsenti loco memorantes, finem injuncti a te opusculi faciemus. Igitur Apostolus Paulus quod resurgant mortui, talibus asserit argumentis, dicens: *Quod si resurrectio mortuorum non est, ergo nec Christus resurrexit. Si autem Christus non resurrexit, inanis est prædicatio nostra, vacua est & fides nostra.* [1. Cor. 15. 13.] Et paulo post: *Nunc autem Christus resurrexit a mortuis, primitiæ dormientium. Quoniam quidem per hominem mors, & per hominem resurrectio mortuorum. Sicut enim in Adam omnes moriuntur, ita & in Christo omnes* [b] *vivificantur: unusquisque autem in suo ordine; initium Christus, deinde hi qui sunt Christi in adventu ejus, deinde finis.* Et in consequentibus addit etiam hæc: [Ibid.] *Ecce mysterium vobis dico: Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur.* Sive ut in aliis exemplaribus invenimus, *Omnes quidem dormiemus, omnes autem non immutabimur, in momento, in ictu oculi, in novissima tuba. Canet enim tuba, & mortui resurgent incorrupti, & nos immutabimur.* Sed & ad Thessalonicenses nihilominus scribens, dicit: [1. Thessal. 4. 12.] *Nolo autem vos ignorare, fratres, de dormientibus, ut non contristemini, sicut & ceteri qui spem non habent. Nam si credimus quia Jesus mortuus est, & resurrexit: ita & Deus eos qui dormierunt per Jesum adducet cum illo. Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini: quia nos qui vivimus, qui relicti sumus in adventu Domini non præveniemus eos qui dormierunt. Quoniam ipse Dominus in jussu, in voce Archangeli, in tuba Dei descendet de cælo, & mortui qui in Christo sunt, resurgent primi; deinde nos qui vivimus, qui relicti sumus, simul cum illis rapiemur in nubibus obviam Christo in aera, & ita semper cum Domino erimus.*

44 Verum ne existimes hæc Pauli solius [c] prædicatione quasi novella signari: audi quid etiam Ezechiel Propheta olim per Spiritum prælocutus sit: *Ecce*, inquit, *ego aperiam sepulcra vestra, & educam vos de sepulcris vestris.* [Ezech. 37. 21.] Job quoque mysticis redundans totus eloquiis, audi quam evidenter resurrectionem prædicet mortuorum: *Est*, inquit, [Job 14. 7.] *arbori spes; si enim abscissa fuerit, iterum pullulabit, & virgultum ejus numquam deficit: quod si senuerit, in terra erit radix ejus. Si autem in petra mortuus fuerit, truncus ejus ab odore aquæ reflorebit, & faciet fruticem quasi novella. Vir vero si mortuus fuerit, abiit: & mortalis si ceciderit, ultra jam non erit?* Non tibi videtur in his cum quodam pudore arguere homines & dicere: Itane est stultum hominum genus, ut cum videant excisæ arboris truncum iterum pullulare de terra, & lignum emortuum iterum vitam recipere; ipsi nec lignis simile aliquid de semetipsis, nec arboribus opinentur? Ut autem scias quod velut interrogantis modo legendum sit [d] quod dixit: *Mortalis autem cum ceciderit, non resurget?* de consequentibus probat, subjungit namque statim: *Si autem mortuus fuerit homo, vivet.* Et paulo post dicit: *Exspectabo usquequo iterum fiam.* Et iterum idem dicit: *Qui resuscitaturus est* [e] *super terram pellem meam, quæ hæc nunc haurit.*

45 Hæc quidem dicta sunt ad comprobationem professionis nostræ, qua confitemur in symbolo hujus carnis resurrectionem. Quod enim adjunctum est, *hujus*, vide quam consonum sit omnibus his quæ de exemplis divinorum voluminum [f] memorabamus. Quid enim aliud indicatur in dictis Job, quæ superius exposuimus, cum dicit; *Qui resuscitabit pellem meam quæ hæc nunc haurit*, id est, quæ ista tormenta perpetitur, nonne aperte hujus carnis dicit resurrectionem futuram, *hujus*, inquam, quæ tribulationum & tentationum cruciamenta nunc sustinet? Sed & Apostolus cum dicit: *Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptionem, & mortale hoc induere immortalitatem;* [1. Cor. 15. 53.] numquid non corpus suum quodammodo contingentis, & digito palpantis est vox? Hoc ergo quod nunc corruptibile corpus est, resurrectionis gratia incorruptibile erit, & hoc quod nunc mortale est, immortalitatis virtutibus induetur; ut sicut *Christus resurgens a mortuis, jam non moritur, neque mors ei ultra dominabitur:* [Rom. 6. 9.] ita qui & in Christo resurgunt, nec corruptionem sentient ultra, nec mortem, non natura carnis abjecta,

---

a *Contingit*] *Contegit* cod. Sangerm. Remb. & Morel. *contegit* Erasm. Paulo ante in edit. Oxon. mendose *profertur* pro *profitetur*.

b *Vivificantur*] Sic mss. & vetustæ editiones, *vivificabuntur* Pamel.

c *Prædicatione quasi novella*] *Prædicatione novella* Sangerm. & plures editi; sic etiam infra, *est radix ejus*, *ad odorem aquæ* in mss. & edit. pluribus.

d *Quod dixit*] *Quod ut dixit patientissimus Job* edit. Oxon.

e *Super terram*] *De terra* Sangerm.

f *Memorabamus*] *Memoravimus* Sangerm. & vet. Ox.

jecta, sed conditione ejus & qualitate mutata. Erit ergo corpus quod resurget a mortuis incorruptibile & immortale, non solum justorum, sed etiam peccatorum. Justorum quidem, ut semper possint permanere cum Christo: peccatorum vero, ut absque internecione sui debitas luant pœnas.

46 Quod autem justi semper cum Domino Christo permaneant jam & in superioribus edocuimus, ubi ostendimus quia Apostolus dicit: (1. Thessal. 4. 16.) *Deinde nos qui vivimus, qui relicti sumus, simul rapiemur cum illis in nubibus obviam Christo in aera, & ita semper cum Domino erimus.* [a] Nec mireris si sacrosancta sanctorum corpora in tantam gloriam resurrectionis mutabuntur, ut in occursum Domini suspensa nubibus & aere vectata rapiantur; cum ipse Apostolus exponens quantum conferat Deus his qui diligunt eum, dicat: (Philip. 3. 21.) *Qui transformabit corpus humilitatis nostræ,* [b] *conforme corpori fieri claritatis suæ.* Nihil ergo absurdum est, si sanctorum corpora dicantur nubibus in aera sustolli, cum ad formam corporis Christi quod in dextera Dei sedet, dicantur esse reformanda. Sed & hoc sanctus Apostolus, vel de se, vel de ceteris sui loci vel meriti, addit & dicit: (Ephes. 2. 6.) *Quia coexcitavit nos cum Christo, simulque fecit sedere in cælestibus.* Unde cum hæc & horum similia quamplurima in repromissionibus habeat resurrectio justorum; non erit jam difficile credere etiam illa quæ Prophetæ prædixerunt: (Sap. 3. 7. Matth. 13. 43.) quod *justi fulgebunt sicut sol & sicut splendor firmamenti in regno Dei.* Cui enim difficile videbitur, eos fulgorem solis habituros, & siderum ac firmamenti hujus splendore decorandos, quibus vel vita & conversatio angelorum Dei paratur in cælis, vel conformandi dicuntur ad gloriam corporis Christi? Ad quam gloriam Salvatoris ore promissam respiciens sanctus Apostolus, dicit: (1. Cor. 15. 44.) *Quia seminatur corpus animale, surget corpus spiritale.* Si enim verum est, sicut certe verum est, quod justos quosque & sanctos angelorum consortiis sociabit divina dignatio; certum est quod & corpora eorum in spiritalis corporis gloriam vertat.

47 Nec hoc tibi contra naturalem corporis rationem videatur esse promissum. Si enim secundum ea quæ scripta sunt, (Gen. 2.) quod accipiens Deus limum terræ plasmavit hominem, credimus, & hæc est natura corporis nostri, ut voluntate Dei terra verteretur in carnem; quid tibi aut absurdum aut contrarium videtur, si eisdem rationibus, quibus lutum profecisse dicitur in corpus animale, [c] rursum corpus animale, in corpus proficere spiritale credatur? Hæc quidem atque his similia multa invenies in Scripturis divinis de resurrectione justorum. Dabitur autem & peccatoribus, ut supra diximus, incorruptionis & immortalitatis ex resurrectione conditio, ut [d] sicut justis ministrat ad perpetuitatem gloriæ, ita peccatoribus ad prolixitatem confusionis ministret & pœnæ. Sic enim propheticum definit eloquium, cujus & paulo ante meminimus, ubi dicit: *Et multi resurgent de terræ pulvere; hi quidem in vitam æternam, hi autem in confusionem & opprobrium æternum.* (Daniel. 12. 2.)

48 Si ergo intelleximus qua veneratione Deus omnipotens Pater dicatur, quove sacramento Dominus noster Jesus Christus unicus Filius ejus habeatur, & qua perfectione sanctus Spiritus ejus nominetur; utque sancta Trinitas unum sit per substantiam, sed affectu personisque discreta: quid etiam partus virginis, quid verbi in carne nativitas: quid sacramentum crucis, quæ utilitas divini ad inferna descensus; quæ resurrectionis gloria, & animarum de infernis revocata captivitas; quid etiam ascensus ad cælum; & venturi judicis exspectatio: sed & sanctæ Ecclesiæ adversum congregationes vanitatis, qualis haberi debeat agnitio, qui sacrorum voluminum numerus; quæve hæreticorum vitanda conventicula: utque in peccatorum remissione divinæ libertati nequaquam ratio naturalis obsistat, & ut carnis nostræ resurrectionem non solum divinæ vocis, sed & ipsius Domini & Salvatoris exemplum & consequentia naturalis rationis assignet: si, inquam, hæc secundum traditionis supra expositæ regulam consequenter advertimus; deprecemur ut nobis & omnibus qui hæc audiunt, concedat Dominus, fide quam suscepimus custodita, cursu consummato, exspectare repositam coronam justitiæ; & inveniri inter eos qui resurgunt ad vitam æternam, liberari vero a confusione & opprobrio sempiterno: per Christum Dominum nostrum per quem est Deo Patri omnipotenti cum sancto Spiritu gloria & imperium in sæcula sæculorum.

A D

---

a *Nec mireris*] Reg. & edit. plures sic habent: *Nec moveat sacrosancta* &c. Infra duo mss. *qui transformavit*.
b *Conforme corpori fieri*] *Conforme corpori filii* duo mss. Remb. Erasm. *conforme fieri corpori filii* Morel.

c *Rursum corpus animale*] Hæc desunt in mss. & Remb. Erasm. Morel.
d *Sicut justis*] Male Morel. & Pamel. *sicut Deus justis*. Emendavi auctoritate Sangerm. Remb. Erasm.

AD VIGILIUM EPISCOPUM, DE JUDAICA INCREDULITATE,

Celsi cujusdam in altercationem Jasonis & Papisci, Præfatio.

a [a] ETSI plurimos gentilium scio, Vigili
1 sanctissime, ab ordine atque ratione
veritatis aversos, quominus Dominum no-
b scant, cæcitate mentis errare; [b] tamen ma-
gis Judaicæ plebis insaniam novi adversus no-
men Domini, pertinaci etiam nunc duritia
cordis, ingenita & patrum iniquitate persta-
c re, [c] aversantes veram salutem, nec inqui-
rentes vitæ æternæ datorem, ut qui delictis
stirpis antiquæ sunt pari merito nequitiæ ge-
nitalis obnoxii, saltem vel sero credentes
d possint conversi ad Domini timorem [d] satis-
factione omni pœnitentiæ ab iniquitatibus li-
berari: sed perstat & durat adhuc & sem-
e per, [e] puto, durabit ad usque progeniem
succidaneam innata patrum irreligiosa perfi-
dia; quæ adversus odium nominis Domini
f incredulitatis [f] insania roborata, nec ad agno-
scendam veritatem potest corrigi, nec ad ti-
morem Dei ipsius monitis doceri atque sua-
deri. Cum autem doceat Dominus & osten-
Joan. 8. dat, dicens: *Ego sum lumen sæculi, qui me*
12. *secutus fuerit, non ambulabit in tenebris, sed*
g *habebit lumen vitæ:* [g] quæ, malum, ratio
est, ostensum divinitus vitæ lumen omitte-
re, & mentis cæcitate malle tenebras mor-
tis eligere, ut ostendat damnationis suæ pro-
h priæ voluntatis [h] libera & illicita perditione,
i contra Deum etiam illa nolle [i] quæ prosunt?
Secundum quod & per Domini vocem in-
crepatam Hierusalem, quod colligi noluerit,
k [k] Deo illam volente colligere, loquitur Spi-
ritus sanctus, & bonitatem Dei manifestat
Matth. peccatoribus subvenire jugiter velle: *Hierusa-*
23. 37. *lem Hierusalem, quæ interficis Prophetas & la-*
pidas eos qui ad te missi sunt, quoties volui col-
ligere filios tuos, sicut gallina colligit filios suos
l *sub axillas, & noluisti?* Adeo Dei voce [l] ma-
nifeste perfidi populi contumacia denotatur,
ut etiam salutem propriam suam semper ad-
versus clementem misericordiam Domini spre-
visse doceatur. [m] Inde Propheta benevolen- m
tiam Dei, exhortatione prædicationis offe-
rens & insinuans proclamat & suadet, di-
cens: *Revertimini ad me, & ego revertar ad* Malach.
vos, dicit Dominus. [n] Alius quoque similiter 3. 7.
misericordiam Domini sempiternam manere n
demonstrans, addidit, dicens: *Nolo mortem* Ezech.
morientis, quantum ut revertatur & vivat, di- 33. 11.
cit Dominus.

2 Quid est ergo reverti [o] ad Dominum, o
quam in Christum credendo, per eum qui
est via veniendi ad patrem, Deo reconcilia-
tum posse salvari? Quomodo autem reverti
ad Deum possunt, qui ei per quem est agni-
tio & reversio ad Deum, voluntatem Dei
prædicanti credere noluerunt? Aut quomodo
Deum satisfactione aliqua placare [p] potue- p
rint, qui eum qui est satisfactio & placatio
pro nobis apud patrem, sacrilega impugna-
tione persequi maluerunt? *Si enim advoca-* 1. Joan.
tum Christum habemus apud Deum patrem, 2. 1.
servare ea quæ nos docuit & monuit, quæ-
que [q] apud patrem locuturus est, sollicito ti- q
more facere debemus. Igitur nos qui mente
in Domini metum prona, mandatorum ejus
monitis insistimus, & religiosi ac venerabilis
cordis [r] fidem & credulitatem de ejus timore r
concepimus; quid aliud sequi, quid cupe-
re, quid magis velle ac tenere debemus,
quam ut omni a nobis mentis antiquæ nocte
discussa, & caligine vitæ prioris abstersa,
mandatorum Domini salutarium memores,
ac vitæ æternæ promissa retinentes, ad ejus
monita revertamur, & in ipsius lumine quod
ostendit, firmata credulitate gradiamur; ut
qui ignari aliquando salutis futuræ, in erro-
ribus implicati vitæ prioris, ac tenebris aberra-
vimus, illuminati nunc ejus veri luminis cla-
ritate, & ostenso nobis atque patefacto me-
lioris vitæ limite, Domini mandata sequen-
da & gerenda teneamus.

3 Hoc

---

a *Etsi plurimos*] Ante hæc verba legitur in cod. Colbertino 1451. *Cyprianus Vigilio fratri salutem.*

b *Tamen*] *Tunc* in omnibus codd. mss. Paulo ante editi habent *adversos*.

c *Aversantes*] Sic omnes codices mss. & paulo post *inquirentes*, editi *aversantis* & *inquirentis*. Paulo ante conjunctionem & addidi ante *patrum* ex cod. Remigiano.

d *Satisfactione*] *Omnimoda satisfactione pœnitentiæ* Remig.

e *Puto, durabit*] Has voces addidimus ex cod. Remig.

f *Insania*] Sic duo codices mss. editi *infamia*, sic etiam *ad agnoscendam* in duobus codicibus mss. *noscendam* editi.

g *Quæ, malum, ratio est*] Aliter in duobus antiquis codicibus: *Hæc* (id est, Judæa) *maluit ratione ostensum divinitus lumen omittere, & mentis cæcitatem alere & tenebras mortis eligere*, &c.

h *Libera & illicita perditione*] Sic quatuor codices mss. editi *liberam* &c.

i *Quæ prosunt*] Aliter unus cod. ms. *quæ possunt*.

k *Deo illam*] Sic quatuor codices mss. editi *Domino*.

l *Manifeste*] Sic codd. tres melioris notæ, editi *manifesta*.

m *Inde Propheta*] Emendavimus auctoritate trium codd. mss. quod mendose antea legebatur: *Propheta item alius benevolentiam Dei exhortatione offerens, prædicatione insinuans.*

n *Alius quoque*] Sic tres codices mss. editi *alias quoque similiter misericordiam suam Deus*, unus codex ms. *per alium*.

o *Ad Dominum*] Has voces addidi ex cod. Remig. & paulo post *aliqua* ante *placare*.

p *Potuerint*] Sic codex Remig. editi *potuerunt*, unus cod. ms. *poterunt*.

q *Apud patrem*] Sic codex Remigianus cum alio, editi *ad patrem*; quidam codices mss. *locutus est*.

r *Fidem & credulitatem*] Sic emendavi auctoritate cod. Remig. editi *fide credulitatem*. Paulo post *concepimus* & *revertamur* ex eodem cod. & nonnullis aliis, pro eo quod est in editis *concipimus* & *vertamur*.

3 Hoc lumen nobis vitæ salutaris exortum,
hoc in reparationem hominis natum de Dei
patris procuratione ac miseratione præsidium
Magi primi ab Orientali parte venientes, &
stella duce Judæorum regem palam præscia
prædicatione quærentes, afferentes etiam mu-
nera, testificata omnibus inquisitione mon-
strarunt. Et ne aliquibus quis ille esset, abs-
a consum [a] foret, inventum puerum prociden-
tes genibus adorarunt; sicut testificatur Evan-
Matth. 2. gelium, dicens: *Cum autem natus esset Jesus*
1. *in Bethleem Judæ in diebus Herodis regis, ec-*
ce Magi ab Oriente venerunt in Hierosolymam di-
centes: Ubi est qui natus est Rex Judæorum?
Vidimus enim stellam ejus in Oriente, & veni-
mus adorare eum, testificantes scilicet verita-
tem de eo, etiam stellam sibi signum atque
indicium nativitatis ipsius esse monstratam,
b qua indice natum [b] esse illum Magis prædi-
cantibus & affirmantibus, Hierosolymis cre-
deretur. Simeon quoque justus qui in cæcita-
c te constitutus, [c] divino monitus oraculo au-
dierat se non ante moriturum quam vidisset
Christum; cum in templum omni populo præ-
d sente infantem secum [d] inferret mater, & in
spiritu natum esse Christum sensisset, acce-
ptum in manus puerum vidit; & benedicens
Deum, in conspectu & auditu omnium di-
Luc. 2. xit: *Nunc dimittis servum tuum Domine, se-*
29. *cundum verbum tuum in pace, quoniam vide-*
runt oculi mei salutare tuum. Simeon quod
e cæcus audierat, evidenti veritate [e] perfe-
ctum esse annuntiabat; & veritatem quam
accepto lumine viderat, benedicendo palam
Deum populo prædicabat. Ad hoc enim vi-
derat, ut referret, & revelatione sua quod
Christus natus fuisset, ostenderet; & perfi-
di populi initia prima incredulitatis instrue-
ret.

4 Nec hoc solum testimoninm de eo Scri-
pturarum cælestium veritas perhibet, verum
& per Prophetas ante Spiritus sanctus adven-
tum ejus in hunc mundum futurum, palam
mente omnium consciente prædicavit. Nec
est obtentus excusationis incredulis, vel igno-
rasse Dei filium Christum, vel nescisse futu-
rum Salvatoris adventum; sicut David ma-
Psal. 18. nifestat, dicens: *Dies diei eructat verbum,*
3. *& nox nocti indicat scientiam; non sunt sermo-*
nes nec verba, quorum non audiantur voces eo-
rum. In omnem terram exivit sonus eorum, &
trans fines terræ fines eorum. In sole posuit taber-
naculum suum, id est, [f] in manifesta luce, pa- f
lam seipsum venisse monstravit; & [g] per præ- g
dicationem Prophetarum quodammodo omni-
bus suæ præsentiæ ostensionem comprobavit.
Hoc etiam Esaias, per quem Dominus præ-
sentiam suam clara annuntiationis manifesta-
tione monstravit, prophetat & dicit: *Ego i-*
pse qui loquebar, veni, id est, qui per Prophe-
tas ante adventum meum futurum prælocutus
fueram, ipse nunc veni, ut omnibus præsen-
tiam meam ipse ego testis mei manifestem.
Quid evidentius? Quid hac luce præclarius?
Quid verius potest dici? ut ergo oculis quo-
dammodo perspectus esset; se venisse, ipse
qui fuerat jam venturus, antequam veniret
ostendit, & incredulitate [h] mentes populi per- h
fidi obstruente, venientem nemo cognovit.
Sicut idem Esaias in prima increpatione po-
puli proclamat, dicens: *Cognovit bos possesso-* Isa. 1. 3.
rem suum, & asinus præsepium domini sui, Isra-
el autem me nescit, & plebs me non intellexit. Pa-
lam cunctis sicut ipse prædixit apparuit, & se-
dentibus in tenebris manifestum vitæ lumen
effulsit, & [i] injustitia perfidorum pectus ob- i
sessum, postposita propria ac rejecta salute,
tenebras potius cæcitatemque cordis elegit.

5 [k] Frequentat ubique atque manifestat pro- k
phetatio cunctorum, qui [l] sancto Spiritu l
præmonente adventus Domini metatores es-
se sortiti sunt. Hoc lumen sæculo datum,
& diem nobis salutis exortum, vivificandis
quoque in eum credentibus destinatum docet
in Psalmis Spiritus sanctus & ostendit, di-
cens: *Lapis quem reprobaverunt ædificantes,* Ps. 117.
hic factus est in caput anguli: a Domino [m] fa- 22.
ctus est iste, & est admirabilis in oculis nostris: m
iste dies est quem fecit Dominus, ambulemus &
jucundemur in eo. In hoc die nos ambulare
Paulus quoque Apostolus præcipiens & do-
cens ac præmonens, dicit: *Nunc enim propius* Rom. 13.
est nobis salus quam cum credimus; nox præces- 11.
sit, dies autem appropinquavit. Abjiciamus er-
go opera tenebrarum, & induamur arma lucis,
sicut in die honeste ambulemus, id est, in Chri-
sto & mandatis ejus, cujus lumine ac moni-
tis luminati, & in claritate diei ejus inven-
ti, proximam nobis salutem [n] credula in eum n
mente conspicimus.

6 Solem quoque esse Christum cunctis ti-
mentibus eum, Malachias Propheta testatur &
promittit, dicens: *Vobis autem timentibus nomen* Malach.
meum orietur sol justitiæ, & sanitas in alis ejus; 4. 2.
osten-

---

a *Foret*] Hanc vocem addidi ex Remig. alius *esset*.

b *Esse illum*] Has voces addidi ex Remig. Paulo post *crederetur* in quatuor codicibus mss. *crederent* in edit.

c *Divino monitus oraculo*] Sic Remig. alius *divino responso monitus*; editi *divino monitu*.

d *Inferret*] Sic Remig. cum alio; editi *ferret*.

e *Perfectum esse annuntiabat*] Sic Remig. editi *perfectum est*.

f *In manifesta luce*] Sic Remig. *in manifesto in luce* edit.

g *Per prædicationem*] Editi *& prædicatione per Prophetas sui ostensione quodammodo omnibus suam præsentiam probavit*. Hæc & quæ sequuntur usque ad has voces *& incredulitate* emendavi auctoritate codicis Remig. cui alii magna ex parte consentiunt.

h *Mentes*] Sic Pamelius, plerique codices mss. *mentis*, deest in accuratissimo codice Remig. unde conjicio hanc vocem, quæ per se inutilis est, expungendam esse. Paulo post *populi* ex eodem cod. & aliis quatuor; editi *populo*.

i *Injustitia*] Sic Remig. cum duobus aliis; editi *justitia*. Paulo post *cæcitatemque cordis* ex eodem codice posuimus pro *cæcitate cordis*.

k *Frequentat ubique atque*] Sic Remig. cum plerisque aliis; editi *frequentatur*.

l *Sancto Spiritu*] Desunt hæc verba in Remig. & duobus aliis, *præmonente* in eodem codice, ex quo etiam sequentem periodum in editis corruptam emendavimus.

m *Factus est iste*] Sic Remig. & alii duo, *factum est istud* editi.

n *Credula*] Sic Remig. editi *credulitatis*.

ostendens ex nullo nobis salutem posse conferri, nisi in passione crucis ejus, qua extendens manus [a] cuncta sæculi salvaturus amplexus est, ut converso ad eum timore credamus æternitatem vitæ, & spe futuri regni ejus animemur. Quis enim tam stolidus ac demens, quis sic ab intellectu suæ salutis alienus, qui tot & tantis veritatis testimoniis incredulus, non [b] adversus meram fidem obduratum pectus intellectu veritatis emolliat, & tenebris vitæ quondam mortalis exutus, in lumine præceptorum cælestium gradiens, ad divina monita & Domini salutaria gerenda mandata, illuminato corde, [c] tota mentis ac fidei credulitate convertat: ut quem Prophetæ prædicaverunt, Deum noscat; ut Christum qui se palam mundo venisse monstravit, intelligat; ut Scripturis divinitus testificantibus, Dei Filium & Deum credat. Sicut ipse, quæ

Joan. 17. 3. sit vita æterna, manifestat, dicens: *Hæc est autem*, ait, *vita æterna, ut cognoscant te solum & verum Deum, & quem misisti Jesum Christum:* docens atque ostendens, nihil aliud esse Deum nosse, quam credere, & oculos cordis in Dominum prona, immo tota pectoris fide [d] & devotione mentis aperire. Inde jam fit ut credendo intelligas, intelligendo quod credis, illuminato corde conspicias; sicut idem ipse Dominus & per Esaiam ante monet,

Isa. 7. 9. dicens: *Si non credideritis, nec intelligetis*. Tam facilis & præstans & larga est atque abundans de Domini pietate clementia, ut si quis semel sese ad eum toto timore converterit, ad cæleste munus admissus, statim mens ejus non jam nisi ad divina pateat, & ad cælum ac superna oculos cordis attollens, Christi lumen ac patriam salutis aspiciat.

7 Exemplum ac documentum nostri timoris & fidei, ex ipsius Abrahæ patriarchæ fideli credulitate monstratur, qui repromissioni Dei mente simplici statim credidit, & ideo ad justitiam deputari ei condigna remuneratione commeruit. Hoc Deus diligit, hoc appetit, hoc in servis suis benignus remunerat & honorat, simplicitatem [e] videlicet mundi cordis, quo eum cernimus, timorem dilectionis Domini, quo probamur, credulam fidem mentis, qua justitiæ deputamur. Hanc fidem sequi, hunc Dei timorem servare nos convenit; qui custodientes verba cælestia, & sperantes promissa divina, filii Abrahæ meruimus nuncupari. Quod Apostoli Pauli, qui Dei voce vas electionis est dictus, contestatione firmatur dicentis: *Sic Abraham credidit* Gal. 3. 6.
Deo, & [f] *accepto latum est ei ad justitiam. Cognoscite ergo, quoniam qui ex fide sunt, hi sunt filii Abrahæ*. Hoc Judaicus populus, cui a primordio legis monita loquebantur, incredulæ mentis duritia & perfidi cordis insania servare noluit; & ideo pro diffidentiæ merito, filiorum nomen amisit. Non tamen omnium perfidæ gentis, adversus nomen Domini, quominus intelligerent veritatem, odio [g] obdurata mens est. Etiamque [h] Spiritus sanctus, id est, Christus Dominus noster profectus ex Deo Patre venit ut salvum faceret quod perierat Israelis; qui major ac fortior ad subigenda contumacium colla in timorem sui nominis & potestatem, eos qui adversus luminis sui claritatem, obstinata etiam tunc mentis cæcitate durabant, ad notitiam claritatis & gloriæ suæ tam facile convertit; quam ut omnes salvos faceret providentia suæ divinæ misericordiæ [i] dignatus advenit.

8 Nam ut duri cordis tunc & impiæ plebis ad Domini metum ipso Domino evangelizante conversas mentes sileam; ut Apostolorum ejus prædicatione multiplicatum in toto orbe & reversum credentium populum conticescam; illud præclarum atque memorabile gloriosumque Jasonis Hebræi Christiani, & Papisci Alexandrini Judæi disceptationis occurrit; Judaici cordis obstinatam duritiam, [k] brevi admonitione ac leni increpatione mollitam; & victricem in Papisci corde Jasonis de Spiritus sancti infusione doctrinam: qua Papiscus ad intellectum veritatis admissus, & ad timorem Domini ipso Domino miserante formatus, & Jesum Christum Filium Dei credidit, & ut signaculum sumeret deprecatus, Jasonem postulavit. Probat hoc Scriptura concertationis ipsorum, quæ collidentium inter se, Papisci adversantis veritati, & Jasonis asserentis & vindicantis, dispositionem & plenitudinem Christi, Græci sermonis opere signata est: ad cujus translationem ad intellectum Latinum, animante Dei ope, & juvantis [l] fidei firmitate, servata verborum proprietate, intrepidus accessi; & his qui ab intellectu Græcæ docilitatis alieni sunt, interpretata integra significatione verborum, & intellectus omnis ac veritatis manifestatione patefacta, Romani sermonis ratione discussa, disserui. Cujus laboris probationem

---

a *Cuncta sæculi*] Aliter in quodam codice Baluzii, nunc bibliothecæ Regiæ, *cuncta sæcula complexus est*. Quæ sequuntur emendata auctoritate cod. Remig. cui alius ex parte consentit. Sic legebatur apud Morel. *converso* (Pamel. *ergo*) *ad eum timore credamus & ad æternitatem vitæ spei futuri* &c.

b *Adversus meram*] Sic Remig. cum duobus aliis, quorum alter habet *adversus veram fidem*: editi *adversus in meram* vel *in veram*.

c *Tota*] Remig. & alius *toto*, videlicet corde toto; paulo post *quæ sit vita*, Remig. *qui sit*, alius *quid sit*.

d *Et devotione*] In hac verborum complexione & in sequentibus codicem Remig. accurate sequimur, ac multa emendamus, velut quod vitiose in editis legebatur, *tota pectoris fide devotæ mentis*, & non multo post *Christi lumen parta jam salutis aspiciat*.

e *Videlicet*] Addidimus ex Remig. Paulo post ex eodem *quo eum cernimus*, pro eo quod erat in editis, *quo quidem ejus cernimus*.

f *Accepto latum est*] *Mandato reputatum est* Remig.

g *Obdurata*] Sic Remig. editi *durata*.

h *Spiritus sanctus*] Aliter in Remig. *Dominus enim Christus Dei filius Dominus noster, qui profectus*.

i *Dignatus*] *Ac dignatione* Remig.

k *Brevi admonitione*] Sic Remig. editi *Hebræa admonitione*.

l *Fidei juvantis*] Sic Remig. & alius, editi *viventis*.

tionem tibi, cariſſime, qui utriuſque linguæ inſtructione fundatus es, impenſa petitione committo: ut qui ſancti Spiritus veneratione verecundus es, collata utriuſque operis lectione, audaciam verecundæ temeritatis explores; & examine judicii tui, quæ minus a nobis vel improprie forte digeſta ſunt, auctoritate Spiritus ſancti, qui in pectus tuum inundatione gratiæ cæleſtis influxit, comprobes & emendes: ſitque ad te de iſta lectione ab humilitate noſtra mandata legatio, & inſinuanda tibi in nos prima dilectionis petitio; ut parvitatem fidei meæ, cum diſcipulorum tuorum inſtructione atque eruditione conjungas; & me quem in alia parte hujus provinciæ conſtitutum propter viſendos vultus tuos non itineris longinquitas terruit, nec ſenium ac difficultas fatigati ac feſſi jam corporis retardavit, ſed animante [a] famulatu Domini, & urgente feſtinata cupiditate properandi, contemta quoque omni tribulatione inopiæ atque penuriæ, quantacumque virium facultate veniendi, ſanctimoniæ tuæ celebris huc ſama perduxit, [b] ad proximam dilectionis tuæ caritatem, cum unanimitate fraternitatis admittas; & amori tuo quem diſcipulis ſuis Dominus hereditatis titulo reliquit, conjungas pariter & adſciſcas; ut exſpectem pariter cum fratribus in apertione oris tui ſplendorem gratiæ luminis Chriſti. Tu enim ſequeris in tractatibus tuis lumen vitæ, quod Dominus oſtendit, quod Chriſtus adveniens æternam ſe eſſe vitam monſtravit.

9 Certe quam mihi læta illa, quam exoptabilis dies eſt, cum [c] miſericordia Domini ac favore accerſitione dilata, ſenectam iſtam meam proferre contigerit; ut & orationibus ſanctorum impenſe & jugiter deprecantium Dominum [d] conjungi merear, ut Chriſti martyrem videam, ut coronam juſtitiæ, quæ tibi penes Dominum depoſita eſt, portare conſpiciam. Non autem putaveris martyrii tibi, ſecundum præſens votum [e] fidei, gloriam tribui. Tunc inde felicitatis hujus collata dignatio eſt; tunc judicio juſto Dominus elegit deſtinatum martyrem, cum te exemtum de juſtorum grege atque aſſumtum ſibi de inopinato conſtituit [f] altari ſuo ſacerdotem. Præclara prorſus & glorioſa vocationis electio, & de Domini dignatione nova atque inaudita & mira felicitas; tranſmarinæ peregrinationis neceſſitatibus occupatum, ad deſtinatum tibi munus, ignarum ac neſcium repente veniſſe: atque ita regreſſus tui tempus ad hoc eſſe libratum, ut [g] inſpirata celeritate veniendi, intelligeres atque dignoſceres honorem ſacerdotii cæleſtis inter ceteros tibi potiſſimum deſtinatum, &, quod juſſione Domini exſpectatus venires atque occurreres, [h] reſervatum. Ut enim Eccleſiæ ſuæ Dominus tota miſerationis pietate conſuleret, [i] dimicantis plebis mora, quem potius eligeret epiſcopum, te quærenti populo ſuo Chriſtus inopinatum repente obtulit, & complacitum ſibi cæleſtis providentia, manifeſte adventus tui improviſa occurſione monſtravit: & documentum repentini ac [k] pernicis occurſus, procurationem Dei voluntatis oſtendit; ut quod difficili expeditione potuiſſet occurrere, facili celeritate perfectum ſit, [l] urgentis Domini juſſione; & ut prius te in Eccleſia Dei epiſcopum ſtare conſpiceres & ſtuperes, quam veniſſe [m] dignoſcereris.

10 Inde dilectionem jam tecum ſuam Dominus initiata caritate firmavit; inde amicitiam tecum, quam diſcipulis ſuis [n] ſub triumpho crucis ſuæ tradidit dedicavitque, dicens: *Si feceritis quæ mando vobis, jam non di-* Joan. 15.
co vos ſervos, ſed amicos; inde martyrium, 14.
inde ſacerdotii electionem ſignavit. [o] Magna amicitia eſt, per quam ad Chriſti vultus admitteris, extraordinaria hoſtia pervenire. Sic eliguntur juſti, ſic probantur religioſi, ac ſimplices [p] in Chriſti timore electi; ut ante remunerationi fidei deſtineris, ante præmio devotæ mentis in Domino dignus habearis, quam venerit hora decreti, quam exceperis ſententiam Chriſti, probatam te & paratam hoſtiam electio cæleſtis inveniat. Etenim ille te, qui non mendax eſt Deus, qui epiſcopum plebi ſuæ de improviſo conſtituit, ille plena dilectione ſuæ voluntatis te coronabit. Tunc tantum ut noſtri memineris petimus, & oramus, cum [q] pudice allectionis Domini probata atque immaculata hoſtia, ante Chriſti tribunal adſtiteris; cum gloria gratiæ Dei, præmium devotæ mentis ac remunerationem acceperis; memoriæ hæreat & tenaciter in ſenſibus tuis maneat, quam nobis impertire dignaris, dilectio caritatis; ut orationibus tuis peccata noſtra veniam conſequantur, ut meritis juſtitiæ tuæ, vitæ noſtræ delicta purgentur. Etenim martyrii inſtar eſſe confido, peccatorem ju-

a *Famulatu*] Sic Remig. editi *ſtimulatu*.
b *Ad proximam*] Sic idem; editi *ad permixtam*. Paulo poſt ex eodem legimus *ut exſpectem*, pro eo quod eſt in editis *expertum*, & *tu enim ſequeris* pro *ſequar*, & *vitam ſe eſſe* pro *vitam eſſe*.
c *Miſericordia Domini ac favore*] Sic Remig. editi *miſericordiæ Domini favore*.
d *Conjungi merear, ut*] Hæc addita ex eodem codice.
e *Fidei*] Editi addunt *noſtræ*, quidam codices mſſ. *veſtræ*, neutrum in Remig. Paulo poſt *de inopinato* in Remig. & aliis duobus.
f *Altari ſuo*] Sic Remig. deeſt *ſuo* in editis.
g *Inſpirata*] Sic Remig. & Sorbon. editi *inſperata*.
h *Reſervatum. Ut enim*] Sic Remig. & alii tres; *reſervatum ut* in editis.
i *Dimicantis plebis*] Remig. *dimicationis* editi.
k *Pernicis*] Remig. cum tribus aliis, *perennis* editi.
l *Urgentis*] Remig. cum quatuor aliis, *urgente* editi.
m *Dignoſcereris*] Sic Remig. editi *dignoſceris*.
n *Sub triumpho*] Sic codices mſſ. & Morel. *cum triumpho* Pamel.
o *Magna*] Hanc vocem addimus ex cod. Remig. idem cum alio habet *pervenire*, editi *pervenis*.
p *In Chriſti timore*] Sic codices mſſ. *in Chriſtum* editi.
q *Pudice*] Sic Remig. non male in aliis *pudica*: editi *pudicitia*. Auctoritate ejuſdem cod. Remig. & aliorum nonnullorum legimus *tenaciter* pro *teneas ut*, & *promereri* pro *promovere*, & alia nonnulla emendamus.

[a] justi petitione meruisse salvari: ut &, cum ipse promereri quid precibus tuis minus possis, martyris meritis libereris. Sic Job justus pro amicorum trium peccatis a Deo rogaturus & impetraturus ostenditur, & probatio timoris ejus & fidei Domini voce teste signatur. Cum ergo in die liberationis tuæ, carissime, repræsentare te Christi vultibus cœperis; cum in æternitatem perpetuitatemque vivendi regnare cum Christo felici sorte successeris; pro Domini misericordia, in mente jam habe puerum tuum [b] Celsum, sanctissime.

a *Justi petitione*] Sic Remig. *justi martyris* edit. & paulo post *martyris precibus* in cod. Remig.

b *Celsum*] *Cæcilium* cod. Remig.

TRACTATUS
ADVERSUS JUDÆOS
QUI INSECUTI SUNT
DOMINUM NOSTRUM JESUM CHRISTUM.
INCERTO AUCTORE.

1 ATTENDITE sensum & intelligentiam vestram [c] in Spiritu sancto, ut non tantum auribus audiatis, sed etiam oculis cernatis divinum Christi sacramentum. Cernitis autem per fidem vestram: audire enim necessitatis est, credere sollicitudinis. Aurium officium est, indifferenter pariter vana atque utilia perspicere; fidei autem, nonnisi quæ probaverit, credere. Neque enim quidquam prodest libenter audire, nisi credulitas auditum confirmet. Fidei oculi sunt spiritus, per quem videntur spiritalia. Si ergo vos estis spiritales, intelligite cælestia. [d] Similes enim sui similia recognoscunt: etiam muta animalia de vocis sono invicem se intelligunt, leones fremitum, tauri mugitum, & miles tubæ voces. Quanto ergo verius spirituales spiritalia intelligunt, cælestes & heredes patris sui præcepta & ea quæ testamento patris [e] sui cauta sunt? Vos ergo cum sitis Christi heredes, intelligite testamentum ejus. Quod si quis per ætatem minus docibilis est ad intelligendum, habet Spiritum sanctum interpretem, illum sequatur; illo duce & magistro facillime poterit novi testamenti jura virtutemque cognoscere, quod hereditas gentibus contributa est, hoc modo.

2 Deus & Pater in principio fecit hominem sua manu, eumque posuit in paradiso, data certa conditione præceptorum vitæ, legis & testamenti. Ille autem contemtis patris præceptis, expulsus est paradiso in suam terrigenam nativitatem, in qua etiam defunctus est: sed Deus suscitavit genus justum de semine Adæ, quod semen conservavit in populum, super filium Noe & heredes ejus. Ex illo genere invenit hominem justum, cui imperavit ut faceret fabricam in modum machinæ, capacitatis [f] certæ mensurarum compagibus; ut illa conditus cum [g] fratribus suis Noe, servaretur per illud genus: sed jusserat Deus, propter injustitiam hominum, orbem terræ aquis inundantibus deperire. Igitur postea salvus factus est cum suis Noe, cui constituit & Deus præcepti sui testificationem dicens: *Omnis res cibus vobis, quasi pabulum olerum, excepta carne in sanguine vitæ*; (Gen. 9. 3.) & posuit hujus testificationis signum [h] in arcu. Post hæc rursus Dominus Deus testificatus est Abrahæ in Isaac, hoc modo dicens: *Tibi dabo hanc terram & semini tuo, & faciam te patrem multarum gentium*. (Gen. 17. 8.) Et exinde increvit semen in multitudinem populi, & divisum est in duodecim Patriarchas. Sed etiam illis quoque Dominus testificationem posuit in monte Choreb per Moysen, de quo loco expulsis gentibus constituit illic populum quem accepit & possedit promissa sibi hereditate: quibus etiam pleraque signa & miracula ostendit Deus, quasi carissimo filio. Sed idem populus perceptis tot tantisque beneficiis, adversatus est patri, & dereliquit Deum vivum. Dereliquit enim Israel Dominum, ostendens ei terga, & non faciem: nam faciem suam convertit ad idola; & interficiendo missos ad se Prophetas, qui de Christo prædicabant, exinde consuevit Israel persequi Christum, non tantum in corpore advenientem, sed etiam cum a Prophetis annuntiaretur. Universos etenim vates persecuti sunt, ex quibus quosdam lapidibus insectati, alios indigne excruciando peremerunt, non tantum ipsos,

c *In Spiritu*] Male Pamelius *& in Spiritu*.
d *Similes*] Sic codices mss. *similia* editi. Paulo post *tubæ voces* ex cod. Colb. editi *tubam*, duo alii codices mss. *tubæ*.
e *Sui*] Hanc vocem addimus ex tribus codicibus mss. & Morel.

f *Certæ*] *Certa mensurarum compage* duo codices mss.
g *Fratribus*] Legendum putat *filiis* Pamelius, sicque in Oxoniensi editione legitur; sed omnes codices vetusti cum Morellio habent *fratribus*.
h *In arcu*] Sic Pamelius, quamvis Morellius & codices mss. habeant *in arca*.

sos, sed & per eos Dominum Christum. Quæ enim hujus probatio? scilicet eo quod insimulatos, & infidos, & perfidos, mendaces, & contrarios Christi susceperint; veros autem & fidei plenos impugnaverint. Moysen maledicebant, quoniam Christum prædicabat: Dathan amabant, quoniam Christum non prædicabat. Aaron repudiabant in sacerdotio, quoniam Christi similitudinem præferebat: Abiron constituebant, quoniam Christum contradicebat. David oderant, quoniam Christum canebat: Saul extollebant, quoniam Christum non loquebatur. Samuelem respuebant, qnoniam Christum loquebatur: [a] Agag servabant, nihil enim de Christo loquebatur. Hieremiam lapidabant Christum vaticinantem: Ananiam diligebant Christo adversantem: Isaiam secabant Christum vociferantem: Manasse magnificabant Christum persequentem. Joannem interimebant Christum demonstrantem, Zachariam trucidabant Christum diligentem: Judam diligebant Christum tradentem.

3 Videtia quemadmodum Christum qui diligunt, odiuntur: qui odiunt, amore flagrant apud indignam plebem. O pertinaciam persecutionis [b] indignam usque ad mortis exterminationem: non enim tantummodo testes Domini impugnaverunt, sed & ipsi Domino perfidi coloni contumeliam fecerunt Patri in Filio. Quid igitur digni fuerunt pati ob hoc admissum? scilicet fugari de regno, abdicari hereditate: & ita factum est, & ita evenit, digna dignis obtigerunt. Pater enim contumeliam passus in Filio, Filius perpessus in Prophetis tempore quo [c] moriebantur; in suo tempore coactus est [d] indignatione scribere novum Testamentum, adhibitis testibus cælo & terra, & Angelo de templo, assistentibus Moyse & Helia. Hos enim testes adhibuit, cum pateretur in Israel; hæc ita [Isa. 1. 2.] facta prædixit per Prophetas, his verbis: *Audi cælum & præbe aurem terra, quoniam Dominus locutus est: Filios genui & exaltavi; ipsi autem me spreverunt.*

4 Has voces [e] effudit Dominus in Israel, vociferans & dicens: Vos me noluistis, alii me recipient, qui nondum nec mentionem mei audierunt. Vos nuptias meas sprevistis, alii ibunt qui non sunt vocati. Vos meum rus, & vineam meam colere recusastis, unde fructus justitiæ proveniunt; alii colent & fructus capient in Deo. Quæ ista tam dira mens & execranda cogitatio? Interficere ergo potuistis regem & sponsum? propter hoc testes sunt cælum & terra, & quæ in illis sunt elementa: Insuper omnis creatura testis est in mortem Christi. O novam crudelitatem! commota est omnis nativitas in Domini passione; populus mansit immobilis sine trepidatione: Angelus in pœnitentiam conciso velamine refugit; plebs autem sine pavore, integra veste permansit: conversa sunt elementa & confusa; Israel securus duravit. O duritia nova, o audacia singularis, o perfidia cruenta! Pilatus exteræ gentis judex sæcularis, potestate temporalis, purificavit manus & abluit scelus necessitatis, dicens: *Innocens & immunis sum ab ejus sanguine*; [Matt. 27. 24.] plebs autem nec alienum nec externum imitata est, & insuper acclamabat; *Affige in cruce, tolle: sanguis hujus super nos & super filios nostros.* [Ibid.] Violenta crudelitas, & plebs inhumana: & corda obtusa & oculi reclusi, interfecerunt bene merentem suum, nec lacrimas profuderunt. Lugebant Apostoli, & populus gloriabatur: tremebat terra, & plebs lætabatur; judicabatur Dominus, & Israel exsultabat: patiebatur Christus, & impii exclamabant: cruciabatur Dominus, & plebs lætabatur: suspendebatur Dominus, & plebs epulabatur: hac ignominiosa sua solemnitate iniqua consilia consignaverunt, delicto crudelitateque sua.

5 Dic mihi & loquere, impie Israel, talem hostiam obtulisti, patri immolando suum filium? Talia profudisti libamina, sanguinem pignoris [f] acceptissimi Deo? Ducebas choreas Hierusalem, cum interficeretur Christus; faustis vocibus cantus dabas, cum diceres; *Affige, suspende.* Propter hoc in fame & in [Isa. 1. 13.] ægritudine: Popule Israel, queritur de te Dominus, *Neomenias*, ait, *sabbatum, & diem magnum non patior; ferias & jejunium execratur anima mea.* Nec immerito Deus odivit cæremoniaa vestras, in quibus nnicum & primarinm filium ejus peremistis. O diem durum & horam flebilem, & solemnitatem lugubrem, & terram infaustam, & civitatem profanam, & populnm Domini nece cruentum. Interfecerunt enim Dominum, & latronem liberaverunt. Ob hanc ergo causam coactus est Dominus novum facere Testamentum, consignatum septem signaculis, teste Moyse & Helia in monte; ubi præcepit ne patefieret Scripturæ sacramentum, nisi filius hominis resurrexisset a mortuis: sed mox ut surrexit Dominus die tertia, aperuit testamentum novum, testamentum vitale, atque ita dixit: Venite exteræ gentes, heredes mei; Israel enim non obaudivit: quapropter ite discipuli in ultimam usque terram, & prædicate per orbem his verbis. Venite undique patriæ gentium, introite in æternam hereditatem; Israel enim noluit. Ne dubitetis; nulla hic exceptio est, nec ingenuitatis, nec dignitatis, nec conditionis, nec positionis, nec formæ, nec ætatis; licet dignitate magnifici, licet nobiles, licet senes, licet juvenes, licet pauperes, divi-

a *Agag*] Sic Pamel. ex conjectura, quia nusquam servasse *Acham* leguntur Judæi, sed 1. Reg. 15. refertur pepercisse Saul & populus Agag regi Amalech. Morelius & tres mss. *Acham*.

b *Indignam*] Sic emendavimus auctoritate trium codicum mss. *dignam* editi.

c *Moriebantur*] Tres codices mss. *moriebatur*.

d *Indignatione*] Sic Morel. & duo codices mss. *in indignatione* Pamel.

e *Effudit*] *Effundit* cod. Colbert.

f *Acceptissimi*] Unus codex ms. *acceptissimum*.

divites, boni maliqne, domini atque servi, æqualiter introite in hereditatem: & si pedibus captus esset, corpore deformis; etsi maculis turpis, & capite defectus videatur; etsi oculis defectus, universis libere licet discum-
a bere in convivio, & [a] epulari in nuptias sponsi.

6 Ne hominem pudeat nec ætatis, nec humilitatis, nec valetudinis, nec conditionis; consuevit enim Dominus hujusmodi hominem sustinere. Nam & cæcis oculos restituit, & claudos ambulare fecit, & mutis sermonem reddidit, & maculosos emundavit, & mortuos suscitavit. Ne timeatis qui peccastis: priores ad vitam venite, nec qui homicidium fe-
b cerit, paveat, quia fecerat; nec [b] füratus aliena desperet quia involaverat; nec publicanus timeat, quia concusserat. Omnibus enim remissio peccatorum statuta est, & tales Dominus desiderat humilitate abjectos, & specie indecoros, & valetudine fractos, & servitute depressos. Beati enim & gloriosi & magnifici, & potentes & divites & fortes, noluerunt acquiescere Domino, neque introire in nuptias sponsi; insuper indignissime peremerunt. Propterea factus est altissimus quisque eorum, humillimus; & fortissimus, invalidus; & prudens, stultus; & nobilis & dives, pauperrimus; & heres, abdicatus: quoniam quidem ipsi abdicaverunt Regem modestissi-
Joan. 19. 15. mum & benignissimum, dicentes: Ignoramus quis sit hic; non enim est Rex noster: habemus alium regem Cæsarem, propterea habent quem petiverunt. Tunc completa est
Isa. 8. 6. prophetiæ vox, quæ prædixit illis: *Vos noluistis aquam Siloam quæ vadit silentio, sed magis voluistis aquam Rassin. Quapropter inducet vobis regem Assyriorum, qui montes vestros in planum dabit, & introibit terras vestras.* Atque ita factum est. Repudiatus enim Christus a populo, misit tyrannum quem voluerunt, qui civitates eorum diruit, & plebem captivitate damnavit, & spolia accepit, & ad solitudinem Sodomæ patriam eorum redegit.
Isa. 3. 1. *Nam Dominus ex indignatione abstulit ab Hierusalem virtutem panis & aquæ; fortem, gigantem hominem & bellatorem, judicem, prophetam, destinatorem & senem laudabilem, conciliatorem & peritum architectum, & prudentem*
c *adjutorem.* Hæc omnia autem auxilia [c] munitiones & propugnacula transtulit ad gentes, & omne regnum suum infixo signo; inhabitavit in illis, & castra metatus est liminis, & ibi constituit virtutis exercitum, ibique regnavit.

7 Non est jam regnum Hierusalem, sed in nobis: Hic castra, hic exercitus, hic dux, hic virtus, hic sponsus, hic nuptiæ, hic Rex, hic Christus, hic vita, hic suscitatio, hic æternitas. Hic est qui ab initio figuratus est, & a Prophetis honoratus, & in visceribus corporatus, & in Jordane tinctus, & a populo contemtus, & in ligno suspensus, & in terra sepultus. Hic est qui rupit vetus suum testamentum, & scripsit novum, quo gentes ad possessionem bonorum suorum vocavit: ideoque nos gentes humeris nostris crucem Domini nostri gestamus, crucem quam confessus est Israel Dominus; qui eos placide alloquebatur his verbis: *Venite ad me omnes* Matt. 11. 28. 30.
qui sub onere laboratis, & ego vos reficiam. Est enim jugum meum placidum, & onus levissimum; & responderunt: non audiemus; sed gentes nostræ exaudierunt, & crediderunt verbo salutari, quo patefactæ sunt aures eorum, & oculi illuminati cæcorum, & elocutæ linguæ impeditorum, claudi prosilierunt velut fera lasciviens. Christus enim cum suo regno sedem posuit illis; plebs autem derelicta, nuda, deserta, viduata regno cælesti atque terrestri: nam a cælesti abjecti sunt, [d] consecuti omnia d
instrumenta quæ possederunt, lychnum septem luminum, & machinam Testamenti, & vasa ærea, & tubas, & panem de cælo, & terram sanctam lacte & melle profluentem; hac hereditate privatus est Israel, & nunc derelictus in omni sua terra sine alimento, sine luminis auxilio. Auxilium enim & præsidium interemisti, & lumen persecutus es, & protectorem repulisti, & sponsum affixisti, & regem suspendisti: propterea exsul es de patria tua, oberrans circa gentium flumina, voce supplicum [e] prece flevisti, dicens: Expulsus sum miser de propriis sedibus meis, hospes & advena factus sum alienæ possessionis, sine domo, sine tecto; miserere deserti & impii & indigne victi.

8 Hæc pœna in Israel est, hæc conditio in Hierusalem; & nisi converterint mentes, & dixerint, Vivit Dominus in sæcula; non poterunt intrare in Domini requiem. Vivit etenim, & vivunt hereditates ejus; & vivit quem interfecistis impie in Hierusalem: & tamen non tibi totam spem denegavit Dominus; dedit enim veniam pœnitentiæ, si quo modo possis pœnitere. Quis tam bonus, quis tam pius, tam misericors? Accipe, inquit, salutem, licet me occideris: heres esto cum libera licet non merearis. Ignosco, si te pœnitet. Ergo si fas est, sic capite mentem bonam, vel sero vel tarde intelligite Testamentum novum. Eja vos gentes, absolvite illis Scripturas suas, & dicite: Adorate Dominum pro meritis suis: *Quum manus extende-* Isa. 1. 15.
ris, licet exaggeres orationem tuam non exaudit; manus enim tuæ plenæ sunt sanguine. Lavamini, mundi estote, & venite colloquamur, dicit Dominus Deus; eluite sanguinem ex vobis, & emundabit corda vestra super nivem, animas vestras super lac.

9 Acce-

a *Epulari in nuptias*] Sic cod. Colbert. *epulari ad nuptias* alius cod. ms. *epulari nuptias* edit.
b *Furatus aliena*] Sic duo codices mss. *qui furatur aliena* edit.
c *Munitiones*] Sic Colb. *munitionis* edit.
d *Consecuti*] Mutatus hic locus, lectore non admonito ac sine ulla auctoritate in editione Oxon. ubi sic habetur: *Nam a calestis abjecti sunt, destituti omni instrumento quod possederunt, lychno septem luminum, & machina &c.*
e *Prece*] Sic duo codices mss. *precem* edit.

9 Accedite huc, Scripturis credite, hic
Isa. 2. 3. est salus. [a] *De Sion exiet verbum & lex de*
a *Hierusalem*, judicabit in medio gentium, & corripiet plebem multam: concidant gladios suos in aratra, & frameas suas in falcibus commutent: non sumet gens contra gentem gladium, desinent enim belligerare. Et tu domus Jacob, venite eamus in lumine Domini; remisit enim plebem suam: completa est regio tua præsagiis alienis, & filii alienati sunt. Tua enim ipsa terra est, & exterum factum est genus Domini. Venite ergo intrate, & esto quasi una gens: miserere errantium: æquum est honorificari sententiam Dei, qualiter magnifici prostrati sunt, & humiles allevati, fortes debilitati, infirmi confirmati; divites ad paupertatem redacti,
b [b] pauperes hereditati, dominis servi dominati, regnantes subjecti, videntes orbati, orbi illuminati; prudentes ad stultitiam, stulti ad prudentiam conversi.

10 Etenim qui quondam vecordes, & indocti spiritu, nunc Scripturas docent, & sciunt, & intelligunt: qui autem ab initio docti & periti & legis disciplinam scientes, nesciunt legem, nesciunt legere, nec intelligunt spiritalia: & qui ex illis prudentibus cupiens videre, venit, intelligit, rogat puerum, aut parvulum, aut anum, aut viduam, aut rusticum, dicens: Vivere cupio, dux esto mihi in Sion: enarra mihi novum Testamentum, reconcilia me Domino: ecce trado me tibi discipulum, interpretare mihi legem, [c] quæ acta sunt in Choreb, differe e
præcepta quæ in Sion, & [d] in lege. Sine d
litteris disserit Scripturas eis, & puer docet senem, & anus persuadet diserto. Correptus ergo Israel sequitur injecta manu ad lavacrum, & ibi testificatur quod credidit, & accepto signo purificatus per Spiritum, rogat accipere vitam per cibum gratiæ panis qui est in benedictione & fit mirum spectaculum: & qui Levitæ offerebant, & sacerdotes immolantes, & summi antistites libantes assistunt puero offerenti; [e] discunt qui olim doce- e
bant, & jubetur eis qui præcipiebant, & intinguntur qui baptizabant, & circumciduntur qui circumcidebant: sic Dominus florere voluit gentes. Videtis, quemadmodum vos Christus dilexit.

---

a *De Sion exiet*] Hunc locum emendavimus auctoritate cod. Colb. qui tamen habet *exiit*. Alius, *de Sion exibit lex & verbum Domini de Hierusalem*. Editi: *de Sion Dei exiet verbum de Hierusalem*.

b *Pauperes*] Hanc vocem quæ deerat in editis restitui ex tribus codicibus mss. qui usui etiam fuerunt ad cetera emendanda: sic enim habebant editi, *Divites ad paupertatem redacti, hereditati dominantes servi, dominatui subjecti ad regnum vocati*.

c *Quæ acta sunt*] Cod. Reg. *quæ acta est*; alius *quæ acta in Choreb*.

d *In lege*] Sic cod. Colbert. editi *intellige*.

e *Discunt*] Sic Colbert. *discum* edit. unde Pamelius ut sententiam expleret, addiderat *docentur* ante hæc verba, *qui olim docebant*.

DE REVELATIONE CAPITIS
BEATI JOANNIS BAPTISTÆ,
TRACTATUS, INCERTO AUCTORE.

1 NARRAT Josephus vinctum fuisse abductum Joannem Baptistam in castellum Macheronta, ibique caput ejus truncatum fuisse: narrat historia Ecclesiastica sepultum in Sebaste civitate regionis Palæstinæ, quæ quondam Samaria erit appellata. Post longum vero tempus monumentum ejus pagani invaserunt, & ossa per campi planitiem dissipaverunt, rursumque collecta igne concremaverunt, & postea per agros cremata projecerunt. Postea vero advenerunt quidam monachi religiosi viri de Hierosolymis ad locum ejusdem monumenti, audientes ea quæ Joanni acciderant, & quidquid potuerunt ex ossibus illius colligentes, ad patrem suum Philippum detulerunt Hierosolymam, & ille transmisit ea cum aliis viris religiosis Athanasio Alexandriæ pontifici fidelissimo. Ibique miro modo fuerunt servata usque ad tempus Theophili ejusdem urbis episcopi. Qui Theophilus jubente Theodosio principe, omnia idolorum fana in illa regione Christo favente destruxit, & ecclesiam miræ magnitudinis construxit, & in honorem ejusdem sancti Joannis Baptistæ consecravit, & illius ossa quæ sibi direxerat suprascriptus Athanasius, in eadem ecclesia congregatis ibi vicinis pontificibus ex omni parte catervatim, omnibusque ordinibus clericorum & populorum, honorifice constituit. Igitur accedente paschali festivitate, decollatus est Joannes Baptista imperante nequissimo Herode, qui dari saltanti puellæ caput ejus jussit; & multo post decollationem ejus, accedente illo anno quo constructa est ecclesia in nomine ejus, & ossa ejus ibidem collocata a Theophilo pontifice, jubente Theodosio principe, in honore ejus consecrata est quarto calendas Septembris. Solemnitas namque ejus mirifice est consecrata in dedicando. Caput autem illius tunc temporis repositum erat in loco, quo illud in absconso uxor Herodis deposuerat, nemine sciente postquam a filia in disco suscepit.

a 2 Si quis omnia plenius voluerit scire, [a] chronicam Marcellini principis legat; & ibi reperiet, duos monachos ab Oriente in Hierusalem venisse causa orationis in tempore Marciani imperatoris. Quibus monachis in visione angelica dictum est: Ite ad palatium Herodis, qui quondam hic fuit perfidus princeps, introeuntes perspicite diligenter, & ubi fumum e terra ascendentem videritis, fodientes ibi caput Joannis Baptistæ incunctanter invenietis. Et ita fecerunt, & cum magno honore clanculum secum Hierosolymam deportaverunt. Et non multo post a latronibus raptum est: qui mittentes in quemdam specum, ibidem dimiserunt, donec idem Joannes Christo auxiliante cuidam viro religioso nomine Marcello sacerdoti, qui in eodem specu morabatur ut eremita, revelavit, dicens: Accipe caput meum, quod in hoc
b specu depositum est a latronibus, & defer illud [b] Juranno episcopo qui nunc præest Alexandriæ civitati post Theophilum Deo carum, ubi reliquiæ corporis mei requiescunt. Et sic fecit Marcellus Christo annuente. In eadem igitur solemnitate collectionis reliquiarum illius & translationis & ecclesiæ consecrationis, allatum est caput Joannis Baptistæ ad civitatem Alexandriæ a Marcello presbytero, & datum Juranno episcopo, quarto calendas Septembris. Et Jurannus suscepit illud collocans mirabiliter in eodem loco perpetim custodiendum. Et ideo hodierna festivitas, collectio reliquiarum beati Joannis Baptistæ, non decollatio nominanda Christo annuente; & inventio ac revelatio capitis ejus. Jamque idem vir Domini Jurannus episcopus, & Marcellus sacerdos feliciter ad Dominum ex hoc mundo in pace migraverant.

3 Annis evolventibus non plurimis, cuidam viro religioso sacerdoti ac monacho, Felici nomine, qui orationis gratia ab Occidentali parte in illis diebus Hierosolymam adierat, angelica visione dictum est: Felix surge concitus & pergens ad civitatem Alexandriæ invenies ibi ecclesiam in honorem sancti Joannis Baptistæ consecratam, ubi caput ejus cum tribus parvulis Innocentibus reconditum est. Quod accipiens transfer in partibus Galliarum in regione Aquitaniæ in locum quem tibi ostendero. De qua visione certus & expergefactus reverendus senex, gaudio amplissimo repletus, pergens illico ubi jussus fuerat, sicut ei dictum fuerat, cuncta reperiens, rectori sui itineris grates innumeras rependit, properansque ad locum, thesaurum sibi a Deo destinatum in unius sportellæ conclusit sinu: statimque retro iter atripiens, junctis sibi sociis septem fratribus suis, qui cum eo abierant, vallansque clam omnem regionem illam, perveniens ad litora maris invenit navem cum remigiis ac gubernaculis a Deo paratam; quam ingressus est cum thesauro & magni pretii margaritis. Igitur fratres & socii ejus descendentes cum eo in navi gratias agentes, in hymnis & laudibus Deum benedicentes, alta petunt æquora.

4 Cumque in mare iret agere cœpisset, Felix elevatis oculis ad cælum palmas tetendit, dicens: Domine Jesu Christe, qui fecisti cælum & terram, mare & omnia quæ in eis sunt, & profundum abyssi intuetis, qui super undas maris siccis pedibus ambulasti, & Petrum mergentem manu erexisti, & Paulum ter de naufragio liberasti; libera nos de magnis fluctibus hujus pelagi, ut viventes benedicamus nomen tuum in sæcula sæculorum. Mittere etiam Domine dignare sanctum Angelum tuum de cælis, ut sit dux itineris nostri, sicut fuit quondam patribus nostris, quando eduxisti eos de terra Ægypti in fortitudine magna, & in manu tua valida; & perduc nos recto itinere ad locum optatum, ad sanctas & pretiosas margaritas collocandas.

5 Hæc & his similia orante beato Felice, ecce nubes lucida descendit supra navem, & de medio nubis egressa est columba ad instar nivis candida, & super puppim navis immobilis perstitit, tam in die quam in nocte, usque dum in partibus Aquitaniæ ad litus maris Oceani pertingerent. Cumque non longe a terra se esse cognovissent, diverterunt ad portum qui appellatur Angolismensis, qui est situs in pago Alniensi. Ibique euntes de navi ad terram, paulisper requieverunt. Moventes autem ex eodem loco, duobus milliaribus peractis, invenerunt eminus corpora mortuorum, regem videlicet Wandalorum cum omni exercitu suo jacentem super faciem terræ, ut opinor, quasi viginti millia virorum. Quoniam egressus fuerat idem populus crassa cervice de vagatione sua per mare cum classe magna, & ventus vehemens irruit in eos, & transvexit in partes Occidentis in supradictum portum Angolismensem. Nuntiatumque est Pipino regi Aquitanorum, quod gens Wandala regnum ejus invaderet: misitque in omnes terminos Aquitanorum ac Xanctonicæ, necnon Angolismæ, sive omnes terminos eorum, ut contra eos pergerent ac dimicarent: quia idem rex Pipinus tunc morabatur in territorio Alniensi super fluvium Vultronæ, in palatio quod vocatur Engeriacum, inter medios fines Pictavorum ac Xanctonicæ. Denique cum iisdem rex Pipinus cum omni multitudine armatorum occurreret hostibus suis, fecit Dominus salutem magnam omni exercitui suo, ita ut nullus evaderet ex hac multitudine, qui non cæde vastaretur. Supradictus autem rex videns sibi a Domino auxilium de cælo fuisse præstitum, & ultionem de inimicis, ita ut non minuerentur de exercitu suo, nisi

---

a *Chronicam*] *Chronica* cod. ms. qui olim fuit Baluzii.
b *Juranno Episcopo*] Observat Pamelius non Alexandrinum, sed Emisenum episcopum fuisse, ac Bedam legere *Julioramo*, Petrum Trecensem *Juliarano*, Metaphrastem cum ms. codice *Uranio*, Marcellinum comitem *Juliuranio*.

nisi viginti viri quos præ ceteris valde diligebat. Quos accipiens, singulis deposuit feretris. Lætus pro victoria, mœstus pro amissorum funeribus exercitum revocat, pergere cupiens ad propria.

6 Cumque ab hac cæde quasi quatuor milliaribus disjuncti essent, figere tentoria imperat; pressusque somno, stratum suum parari in papilionibus jubet. Tunc pro lassitudine somno ingruente vox divina oblata est; dicens ad eum: Cur te piger somnus ita pressit? Noveris magni viri Joannis Baptistæ caput ex transmarinis partibus ab Oriente cum tribus parvulis Innocentibus ad hunc pagum deferri, & propter ejus meritum in hoc prœlio divinitus victoriam tibi a Deo esse collatam. Respondit ei rex Pipinus in visione, dicens: Si tanta beneficia propter ejus meritum in me vigent, indica mihi quid agam: aut quemadmodum investigare vel invenire potero eum. Respondit ei vox divina, dicens: Ecce post tergum tuum sequuntur te septem fratres in habitu peregrinorum, & unus qui ceteris præesse videtur, Felix vocatur. Vade in occursum eorum cum paucis, & in humilitate cordis benigne suscipe, adornatasque pretiosissimas margaritas pacifice tecum ducere coneris, & videbis magnalia Dei. Vir autem Domini Felix, visa tanta multitudine cæsorum corporum, pavore perterritus, tamen de adjutorio Dei confisus, confortat socios, & ut paulisper iter agerent, admonet: Divertentesque ex adverso, parvulum sibi statuerunt habitaculum, ut eadem nocte usque mane in eodem permanere potuissent.

7 Prædictus autem rex Pipinus a somno evigilans, intra semetipsum cogitare tacitus cœpit ex visione quam viderat, quid agere deberet; recogitans quia in antiquis est sapientia, & multorum peritorum prudentia. Mittensque conestus accersiri jubet virum prudentem ac bonis operibus pollentem, nomine Felicem, ut de tanta manifesta visione Dominum pulsaret, ut ei salubre consilium suggerere dignaretur. Igitur consilio inventum est, ut exutis vestibus & calceamentis suis in cinere & cilicio nudis plantis incedentes, sicuti oraculo divino admonitus fuerat, obviam famulis Dei procederent: cumque se mutuo conspexissent, jacentes, tam ipse quam omnes qui aderant, proni in terram tamdiu adoraverunt, quoadusque famuli Dei ad locum ubi jacebant, pertingerent. Cumque Dominum benedixissent, & se invicem salutassent, osculum pacis sibimet dederunt. Levantesque se a terra, lacrimabiliter interrogabant se invicem, qua causa hæc quæ viderant & audierant, accidissent. Vir autem Domini Felix cuncta intelligens a Deo esse manifestata, retexit historias quemadmodum Hierosolymam adierat orationis gratia, & thesaurum absconditum divina misericordia ei revelaverat. Et facta oratione, cum omnes respondissent: Amen; elevatis Felix pretiosissimis margaritis, capite scilicet Joannis Baptistæ & reliquiis sociorum ejus beatorum martyrum Innocentium; cum hymnis & laudibus psallentium dirigit chorum.

8 Quo audito cunctus exercitus qui in castris erat, quasi unus vir ei obviam processit numero triginta millia virorum. Exsequias vero mortuorum qui in prœlio corruerant, secum deferentes, petebant auxilium de cælo a Domino per præcursorem suum Joannem, ut cujus reliquiæ deportarentur divina gratia manifestare dignaretur; promittentes se tantam fidem habere, ut quidquid peteretur, sanctus Joannes Domino annuente tribuere posset: apprehendentesque sportellam, in qua beati Joannis Baptistæ caput continebatur, singulis feretris imposuerunt, mortuos tangentes. Miro atque inæstimabili modo mox ut tetigit ossa jacentium, vita per mortuum mortuis reddita est. Surrexerunt autem eadem hora ab officio funeris viginti viri tam celeriter, ac si a somno essent excitati; & qui a flentibus amicis portabantur ad tumulandum, iisdem gaudentibus ad vitam redeunt. Videns autem rex Pipinus & cunctus exercitus magnalia quæ circa eos Dominus gesserat per præcursorem suum Joannem Baptistam; plaudentes manibus benedicebant Dominum, qui fecit mirabilia in cælo & in terra. Vir autem Domini Felix & socii ejus gaudio repleti, una cum rege Pipino & exercitu ejus, levantes caput beati ac præcellentissimi præcursoris Christi Joannis Baptistæ & beatorum Innocentium, cum gaudio & lætitia iter agere cœperunt. Cumque nulla mora fieret in eundo, pervenerunt ad quamdam villam, quæ appellatur Vultronia. Cumque ibidem paulisper quievissent, obvius eis quidam cæcus factus est, qui statim sanus effectus est per beatissimi præcursoris merita. Cumque de eodem loco eis moveri placuisset, arripiunt iter per viam quæ ducit ad paludem, cognomine Mathevallis. Cumque eis aliquantulum ibi requiescere placuisset, ecce quidam debilis pedibus qui se erigere omnino nequibat, rependo se trahens obviam eis processit. Qui invocans meritum beati Joannis, ita redditus est sanitati, ut firmus & stabilis sine dolore incederet cum turbis.

9 Jamque propinquantes ad locum quo tendebant, super fluvium Vultronæ ad palatium nomine Engeriacum pervenerunt. Audiens autem omnis populus a maximo usque ad minimum, a viro usque ad mulierem, omnes simul in unum conglobati obviam eis processerunt. Cumque ibidem ante palatium regis Pipini pervenissent in basilica beatissimæ & gloriosissimæ semper virginis Mariæ, cum magno fervore & studio, illico ad custodiendum deposuerunt. Lætatusque est universus populus lætitia magna, & celebraverunt solemnitatem hujus diei quarto calendas [a] Septembris, & reversi sunt unusquisque ad habitacula sua. Igitur beatus Felix & socii ejus cum vene-

a Septembris] Augusti codex ms.

venerando rege inter cetera Dominum deprecabantur, ut eis salubre consilium suggereret, qnonam in loco sancta membra locarent. Ædificantesque basilicam, & in ea concavum eiborium cum sex columnis marmoreis mirifici operis bene compositis non longe a Vultroniæ litore, sed ut arbitror centum stadiis. In quo cum aromatibus & plurimis bonis odoribus condientes caput beati Joannis Baptistæ almi præcursoris Christi, & beatorum trium Innocentium corpora simul in hoc eiborio concluserunt, bitumineque sigillato munierunt. Domino autem auxiliante hoc ædificium completum est feliciter. Fecit etiam idem rex fontem ductorium, qui a duobus fere milliaribus per profundissimos terræ meatus ad palatium ejus ductus decurreret, & iu ipsam basilicam per ferrum & æs introduceretur, ac subtus eiborium per concavam marmoream columnam ebulliret; ibique sacri baptismatis ablutio fieret: sicque iterum ad primos aditus reflecteretur. Convocans igitur rex Pipinus & beatus Felix, pontifices & sacerdotes, omnesque patriæ nobiles; benedicentes ecclesiam, atque in honore ejusdem Joannis Baptistæ dedicando mirifice consecrantes, prædiis ac possessionibus suis a progenitotibus sibi dimissis eam nobiliter dotaverunt. Ordinatisque omnibus necessariis, monachos ibidem Deo in perpetuum servituros statuerunt, postmodum multa Domino mirabilia operante per famulum suum Joannem Baptistam. Tandem vero metam narratiooi ponentes, oremus immensitatem bonitatis Christi, ut sua potenti dextra suffultos nos ad æternæ quietis stationem perducat: qui vivit & regnat cum Patre & Spiritu sancto per omnia sæcula.

DE DUPLICI MARTYRIO

AD FORTUNATUM,

INCERTO AUCTORE.

1. MULTIFARIAM multisque modis ago gratias, Fortunate mihi in Domino carissime, divinæ benignitati, quod & tuam pietatem excitavit ad exstimulandum officinm meum, ut unico libello commilitonibus nostris materiam subministrarem; nnde sibi gratia Spiritus opitulante, munimenta telaque fabricarentur adversus persecutionum incursus: & mihi quod petebas conanti, non dedignata est adesse: & quod utriusque nostrum operam non passa est esse sterilem, hoc est quod mei Fortunati pium desiderium bene fortunavit, & ministri sui officium voluit esse gregis sui beneficium. Scribis enim ex eo libro multum roboris & alacritatis accessisse strenuis, timidioribus autem & infirmis tantum animorum esse additum, ut ex his quoque per Dei gratiam, certam victoriam nobis promittere debeamus: eoque libentius obtemperavi posterioribus tuis litteris, quibus orat tua caritas, ut quoniam hoc auspiciis Domini nostri Jesu Christi bene successit, addam volumen alterum de duplici martyrii genere: quorum unum exhibetur, cum sævit tortorum immanitas: alterum occultius quidem est, sed nihilominus fortem animum postulat, multaque divinitua armatura communitum. Utinam & hoc munus Christi spiritus per me fratribus & commilitonibus nostris largiri dignetur, & quod dederit bene prosperare. Quemadmodum enim nihil sanctum nisi illo sanctificante, nihil potens nisi illo corroborante: ita nihil felix, nihil auspicatum, nisi illo prosperante. Sane & vestris precibus, & Domini bonitate fretus aggrediar.

2 Martyr, ut iis quoque notum est, [illegible] Græce nesciunt, testem sonat. Quamquam autem post exortam evangelicæ veritatis lucem, ecclesiastica consuetudo cognominis hujus honorem proprie tribueret iis, qui in tormentis usque ad mortem perdurarunt in professione nominis Jesu Christi, & evangelicum instrumentum sanguine suo velut obsignarunt apud incredulos: omnis tamen piorum vita testimonium reddit Deo. Non quod ille cujusquam egeat testimonio, qui ex se fons est æternæ gloriæ, ut nec ullis hominum honoribus fieri possit honoratior, nec ullis mortalium ignominiis obscurior. Sed tamen ita visum est æterno illius divinoque consilio, ut suam bonitatem, sapieotiam ac potentiam apud homines per homines velit illustrari; sicut mundum gubernari voluit per Angelos, cum Angelorum ministerio non egeat, multaque homioibus per homines largiatur, quæ per se dare poterat, qui quidquid vult, nutu potest, & cui voluisse, fecisse est. Et quamquam, ut dixi, ad illam ineffabilem majestatem nulla pertingit ignominia; tamen in Scripturis ita loqnitur, quasi per nos honoretur, vel ignominia afficiatur. Nam in Deuteronomio cum Moyse expostulat, qnod apud populum ob laticis penuriam murmurantem in Cades deserti Sin, ad aquas contradictionis non sanctificarit ipsum inter filios Israel, & ob hanc offensam non est illi nec Aaroni datum ingredi terram promissam, ac tot annis exspectatam, sed tantum e montis vertice procul aspicere licuit.

3 Porro

3 Porro quod dictum est sanctificare pro glorificare, qui litteras Hebræorum callent, affirmant esse sermonis illius proprietatem. Quod ipsum tamen ex aliis Scripturarum locis liquere potest, si minus illorum testimonio fidimus, quandoquidem
Matth. 6. 9. & in oratione Dominica: *Sanctificetur nomen tuum*, dictum est pro glorificetur sive clarificetur nomen tuum. Sic &
1. Cor. 6. Corinthios exhortatur, ut glorificent ac bajulent Deum in corpore suo. Sicut enim nomen Dei glorificatur vita piorum hominum, in quibus ipse per spiritum suum operatur quidquid faciunt boni: ita e diverso polluitur & infamatur malefactis eorum qui se Dei cultores profitentur. Quemadmodum & militis virtus, aut servi probitas redundat in gloriam ducis, aut heri: ita militis ignavia, aut servi nequitia, dedecori est duci aut hero: propterea, quod horum mores magna ex parte pendent ab illorum moribus, in quorum potestate sunt. Qui etiamsi prorsus absunt ab omni culpa, tamen popularis existimatio solet dominorum mores ex servorum moribus æstimare. Unde etiam hic videmus divinam Scripturam frequenter juxta mortalium affectus loquentem, velut in Levitico de eo qui de semine suo dedisset
Levit. 20. 3. idolo Moloch, dicit: *Quia polluit nomen sanctum meum*. At quod ab hominibus sanctificatum est, pollui potest: Dei vero nomen in se semper est gloriosum, apud homines tantum contaminatur, quemadmodum mendax infamia non polluit virum integrum.
Ezech. 36. Sic & apud Ezechielem clamat nomen suum fuisse pollutum inter gentes impiis moribus Israelitarum. Quin & beatissimus Paulus scribens Romanis, ex auctoritate Prophetæ dicit, appellans Judæos, legem profiteotes,
Rom. 2. 24. sed ea quæ lex vetat facientes: *Nomen Dei blasphematur inter gentes*. Et in oratione Dominica, sicut attigi modo, ex auctoritate Redemtoris, oramus ut sanctificetur nomen Dei Patris, hoc est, ut inclarescat & illustretur apud homines, utique per homines, vel potius in hominibus. Illustratur autem, si spiritus illius regnet in nobis, & si illius voluntati obtemperetur in terris, quemadmodum in cælis nulla est rebellio. Quoniam autem homines ex sese nihil habent virtutis, quidquid per nos recte geritur, cedit in gloriam Dei, & ideo thesaurum divinæ potentiæ promit interdum ex vasis fictilibus; ut sublimitas sit virtutis Dei, & non ex nobis.

4 Ergo quamquam omnis piorum vita martyrio suo glorificat Deum & Christum Filium ejus; nullum tamen est illustrius testimonium apud homines, quam sanguinis, hoc est vitæ propter Deum contemtæ, & mortis fortiter toleratæ. Reddiderunt & miracula testimonium divinæ potentiæ, præsertim apud incredulos, nam his proprie data sunt signa, quemadmodum scribit beatus Apostolus: sed semper efficacius fuit sanguinis profusi testimonium. Quot morbos insanabiles verbo sanarat Dominus? quot cæcos illustrarat? quot mancos, paralyticos ac debiles restituerat? quot exanimes ad vitam revocarat? Et tamen pauci credebant in eum, & audiebat: *In Beelzebub ejicit dæmonia*. Ceterum ubi ventum est Luc. 11 15.
ad sanguinem, ibi dejectum est satanæ regnum, ibi subactus est mundus. Commemorat & Joannes Evangelista triplex in terra testimonium, spiritus, aqua & sanguis: quod efficacissimum est, postremo recenset loco. Spiritum in columbæ specie descendentem super Jesum videre meruit Joannes Baptista, an alii viderint incertum. Certe hoc testimonium Joanni datum est, quo desineret dubitare de Domino Jesu, an ille esset qui baptizaret spiritu & igni. Aquæ testimonium vidit Joannes Evangelista, nec satis constat, solusne viderit, an cum multis. Erat quidem hoc ingens mysterium sacri lavacri quo delentur peccata: sed vidit aquam simul effluere cum sanguine, qui nisi adfuisset, inefficax erat aqua. Quid enim prodest aboleri peccata, nisi succedat vita justitiæ quam confert sanguis? Quamquam hi tres unum sunt: unus enim Deus est, qui per spiritum, aquam, & sanguinem declarat hominum generi virtutem ac bonitatem suam: aut ideo dicuntur unum esse, quoniam undique sibi constat testimonium, nec ulla ex parte dissonat: quemadmodum quos artissima jungit amicitia, propter summum animorum consensum, unus animus esse dicuntur.

5 Ac juxta sensum crassiorem, hæc tria præcipua sunt in homine vitæ argumenta atque etiam instrumenta. Quamdiu enim pulmonis officio attrahitur vicissim ac redditur halitus, certum vitæ indicium est: unde loquendi consuetudine, spirare dicuntur qui vivunt, & exspirasse qui vitam finierunt. Quin & anima Latinis flatus dicitur, ad Græcæ vocis imitationem, qui ventum ἄνεμον vocant. Super hæc, sunt in ipso homine subtilissimi spiritus, a corde ubi fontem habent sparsi per universum corpus, sed præcipue per arterias commeantes, licet & aliis partibus omnibus mixti: hi si subito evolent, mortem præsentem afferunt: sin includantur, lenta ægrotatione consumunt hominem. Adest & humor quidam naturalis, quem, ut arbitror, medici phlegma vocant; sparsus & ipse per universum corpus. Hujus usum numquam sentimus evidentius quam in sensu gustus: nisi enim hic admixtus sit inter linguam & palatum, nullum erit palati judicium. Et tamen hæc sic mixta sunt in homine, ut non sit sanguis absque spiritu & phlegmate, & pariter ad tuendam vitam conferunt omnia. Videmus quodvis animal mori simulatque sanguis effluxerit; & consumto humore, quem medici radicalem vocant, non aliter moritur homo, quam exstinguitur lucerna consumto oleo. Sed nimium diu moramur in contemplatione naturæ; quod tamen non inutiliter factum opinor a nobis, ut dilucidius fiat caritati vestræ mysterium, in cujus contemplatione ideo versamur lubentius, quia salubrius. Nam juxta naturæ considerationem

tunc ista magnam vim habent, cum in vivo corpore sua munia peragunt: ac juxta mysticam philosophiam, tunc demum plurimum valent, cum corpus relinquunt.

6 Nemo miratus est Dominum humano more spirantem ac respirantem; sed cum in cruce clamore valido emisisset spiritum, simul intellectum est, illum & verum fuisse hominem, & verum Deum: hominem, quod juxta naturæ ordinem, & ubi vitalem flatum emisisset, desiit vivere; Deum, quod simul cum ingenti clamore mortuus est, declarans se volentem ac spontaneum deponere vitam, quod humanarum virium nemo nescit non esse. Sensit efficax testimonium spiritus vicinus Centurio; sic enim
Marc. 15. 39. narrat beatus Marcus: *Videns autem Centurio qui ex adversa stabat, quia sic exspirasser, ait: Vere hic homo filius Dei erat.* Quid morte abjectius juxta carnem? sed nihil morte potentius juxta spiritum. Erat & illud præter naturæ cursum quod e latere exanimati corporis, sanguis & aqua profluit, ut absolveretur triplex testimonium. Totum effudit spiritum ut nos respiraremus: quidquid erat humoris aquei reliquum, expressit ut nos ablueremur: quidquid resederat in corde sanguinis, emisit ut nos confirmaremur. Atque haud scio an perperam faciam hæc tria inter se conferens; cum sint unum, non natura, sed in mysterio. Si qua tamen est discretio, sanguis in testimonium ratione potissimum celebratur, quod in hoc Scriptura testatur esse vitam animantis, & ob id a cibis submovebatur edicto legis; præterea magis est expositus hominum oculis sanguis quam spiritus aut aqua.

7 Vita Domini qui summus fuit martyr, quique & hodie pugnat & vincit in martyribus, plurimis fuit offendiculo. Non jam loquor de Pharisæis & Scribis, ipsis etiam cognatis ac fratribus fuit detestabilis, cum dicerent illum in furorem versum; sed mors illius non solum piis, sed impiis etiam fuit admirabilis, nec alibi magis verum fuit,
2. Cor. 12. 9. quod Dei *virtus in infirmitate perficitur*. Ibi fracta est satanæ tyrannis, ibi devicti sunt inferi, ibi triumphatum est de diabolo, ibi dejectus orcus, cælum apertum. Nimirum hoc erat quod instante mortis tempore deprecabatur Dominus: *Pater, clarifica*
Joan 17. 1. *filium tuum, ut filius tuus clarificet te.* Quid homine mortuo contemtius? Quis enim vel Cæsarem mortuum metuat? Sed Christi morte quid efficacius? Velum templi
Matth. 27. scissum est a summo usque ad imum, terra concussa est, saxa discissa sunt, aperta sunt monumenta, revixerunt sepultorum corpora, sol medio die obtexit faciem suam. Numquam per omnem vitam magis declaravit potentiam suam: mox refractis omnibus mortis repagulis, vivum se discipulis exhibuit. Nimirum hoc est efficax illud sacrosancti sanguinis testimonium, qui solus potuit dirimere maceriam, quæ Deum ab hominum genere separabat: solus potuit unica litura delere totum illud chirographum quod erat contra nos, & satanæ in nos jus vindicabat. Neque enim sanguis hircorum aut vitulorum potuit abolere peccatum; umbræ erant illa & typi futurorum. Nec ullius hominis sanguis poterat tollere peccatum mundi, præter unici illius agni sanguinem cui Baptista tribuit testimonium, dicens: *Ecce agnus Dei, ecce* Joan. 1. 29.
qui tollit peccata mundi.

8 Plus est tollere peccatum quam peccata: & peccatum non hujus aut illius, sed mundi. Corpus enim peccati mundum universum occuparat; hoc per Christum esse sublatum, sanguis ipsius pro nobis effusus reddit evidens testimonium, melius pro nobis loquens, ut inquit Apostolus, quam sanguis Abel. Siquidem ille clamans de terra loquebatur vindictam: at Christi sanguis de cruce clamans, pacem loquitur & reconciliationem. Quin idem sanguis quoniam a nobis bibitur, si modo digne bibitur, clamat in cordibus nostris verba pacifica & solatii plena. Et illic triplex est testimonium, licet spiritali quodam modo. Clamat spiritus, qui nobis arrhabonis loco datus est, *Abba pater, testificans quod su-* Rom. 8. 16.
mus filii Dei. Clamat aqua per quam renati sumus, quod condonata sunt nobis omnia peccata; & si quis adhuc dubitat, accedit sanguinis testimonium clamantis: quid adhuc hæsitas, quid adhuc pavitas tyrannum satanan? ecce pretium quo te redemit Dei filius. Nisi te salvum voluisset Deus, non tradidisset unigenitum suum in mortem.

9 *Nemo majorem caritatem habet, quam* Joan. 15. 13.
ut animam suam ponat pro amicis suis. Si non est majus eximiæ benevolentiæ testimonium, quam si quis vitam impertiat amico; gravius est Dominici sanguinis testimonium, qui pro inimicis effusus est. Effusus pro inimicis, fecit amicos ac filios Dei: atque ut consideremus hanc fore perpetuam amicitiam, reliquit nobis edendam carnem suam, reliquit bibendum sanguinem, ut per eadem aleremur, per quæ sumus redemti. Sanguinis aspersione confirmatum est vetus Testamentum, quemadmodum ad Hebræos scribens præclare docet beatissimus Paulus: Christi sanguine consi- Hebr. 9.
gnatum & corroboratum est novum Testamentum, hoc est testamentum & pactum gratiæ & remissionis peccatorum, per sanguinem agni immaculati, qui in se recipere dignatus est totius mundi peccatum, quod omnes ex Adam contrahunt qui prodeunt in hanc vitam, & cujus contagio peccant quicumque peccant. Tanta autem est Christi sublimitas, ut fortasse non oporteat quemquam ceterorum hominum cum illo conferre, nisi ipse nobis tantam fiduciam præbuisset; qui non dedignatus sit di- Joan. 15.
scipulos suos vocare amicos, servulos suos vocare fratres & coheredes. Quemadmodum igitur ille suo mirabili testimonio clarificavit Patrem in hoc mundo, atque etiam in cælis: ita testimonium illius quodammodo consummatur testimonio sanctorum, quasi sit una

una passio Domini & servorum. Id ne quis existimet parum religiose dictum, beatus Paulus nobis patrocinatur; ita scribens ad Colossenses: *Qui nunc gaudeo in passionibus, pro vobis, & adimpleo ea quæ desunt passionum Christi in carne mea pro corpore ejus, quod est Ecclesia.* [Colofs.1. 24.] Quis enim nescit, fratres, quam uberem proventum effudit Ecclesiæ seges, Apostolorum ac ceterorum martyrum sanguine irrigata? Quo plus sanguinis effusum est, hoc magis effloruit multitudo fidelium: hoc latius sparsit suas propagines illa beata vitis a Christo stirpe surgens, & occupans orbem universum, quacumque patet ab Oriente ad Occidentem, ab Aquilone usqua ad Austrum.

10 Ecce, fratres dilectissimi, a Domini redemtoris temporibus anni fluxerunt plus minus ducenti quadraginta; jamque hujus vitis palmites pæne latius se sparserunt quam Romanum imperium, efferas etiam nationes musto spiritus inebriantes, & quos nulla ferri vis domare potuit, emollit sanguis illius agni candidi. Qui naturæ causas scrutantur, narrant adamantem nullæ chalybis duritiei cedentem, hircino sanguine maceratum, ictu malleorum dissilire: nullus autem adamas corde saxeo peccatorum durior. Hoc igitur cor ferreum, cor saxeum, cor plusquam adamantinum, emollit sanguis Christi, & hujus martyrum, qui supplerunt quod illius passionibus deerat. Hoc argumento summus ille pastor, & ut Petrus ait, Princeps pastorum [1. Petr. 5.] testificatus est se esse pastorem bonum, [Joan.10.] quia animam suam posuit pro ovibus, nobis exemplum præbens, ut qui pro nostra qualicumque portiona vices illius gerimus, parati simus & ipsi pro grege Dominico sanguinem fundere, nisi malumus videri mercenarii quam pastores. Domini verbis congruunt verba discipuli. Cum enim dixisset se gaudere in passionibus, quibus consummaret passiones Christi, perpetiens & ipse pro corpore Christi, quod est Ecclesia, qualia passus erat Dominus; causam adjecit cur ea libenter pateretur. *Cujus*, inquit, *factus ego sum minister secundum dispensationem Dei, quæ data est mihi in vobis, ut impleam verbum Dei.* [Coloss.1. 25.] Et alio quodam in loco scribit se replevisse Evangelium. Sicut ergo mortibus martyrum consummantur passiones Christi, ita sanguine pastorum confirmantur promissa Christi. Nullum enim instrumentum indubitabilius, quam quod tot martyrum sanguine signatum est. Hoc nimirum est implere verbum Dei, hoc est replere Evangelium.

11 Sed interim gravissimus dolor oboritur animo meo, dilecti, dum mecum reputo, cum adhuc recens ille Christi sanguis fervere debeat in cordibus fidelium, tam multos esse in quibus refrixit caritas: atque hoc gravius discrucior, quod tales non paucos pastores habeat Ecclesia, qui non solum non opponunt corpora sua adversus luporum incursus, verumetiam ipsi lupos agunt, dum mactant ac perdunt animas simplicium, ipsi ventri suo, quæstui & ambitioni servientes, adeoque non implent verbum Dei, ut illud cauponentur potius & impiis dogmatibus adulterent; nec cogitant quod ille pastorum Princeps severissimo judicio reposcet singulas oves, pro quibus redimendis sanguinem suum fuderat, de manibus eorum. Sed illos suum manet supplicium: nunc melius est ut omissis querelis, nos invicem ad officium quod Christo debemus exhortemur.

12 Triplex a Christo testimonium accepimus, triplex illi testimonium reddamus oportet. Rudimenta fideliter tradamus baptizandis, perfectiora baptizatis. Confirmemus illos fructibus spiritus ad cælestem vitam provocantes, & si res postulet, libenter etiam vitam commisso nobis gregi impendamus, nostraque morte vicissim Deum clarificemus. Et ne cui videatur mirum morte hominum glorificari Deum; audi beatum Joannem in Evangelio de Petro, cui Dominus prædixerat fore, ut ubi senuisset, ab alio cingeretur & duceretur quo nollet, ita loquentem: *Significans qua morte esset glorificaturus Deum.* [Joan.21. 19.] Quotquot igitur ab orbe condito propter Deum, propter justitiam ac pietatem mortui sunt, morte sua glorificaverunt Deum. Nam eleemosynas, jejunia, precationes, aliaque pietatis exercitamenta simulant etiam hypocritæ: mortem nemo suscepit alacriter, nisi qui certo persuasum haberet, nihil adversi posse accidere iis qui persistunt in caritate Dei.

13 Neque tamen statim martyr est, qui occiditur; occiduntur & sicarii & piratæ: non supplicium facit martyrem, sed causa. Quod si qui leguntur sibi fortiter conscivisse necem; aut infirmitas erat morte quærens dolorum finem, aut ambitio, aut dementia. Nec hoc est, testimonium præbere Deo, id facere quod & Deo displicet, & gentium etiam legibus prohibetur. Plurimum interest inter barbaricam immanitatem, & martyrum modestissimam constantiam in se imbecillem, in Christo fortem. Sunt qui certis artibus corpus stupefaciunt, ne sentiant cruciatus: hoc modo se quidem malefici muniunt adversus carnificum manus. Sunt & affectus impotentes, qui sensum adimunt animo, ita ut vel mortem impavidi perferant. Sed placidum illud ac mansuetum, illud humiliter sublime & sublimiter humile non videmus nisi in Christi martyribus. Non obtuentur trucibus oculis carnificem, non minitantur tyranno: magis dolent de illorum cæcitate, quam de suis afflictionibus. Scilicet clamat & in illis Christus: *Pater ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt.* [Luc. 23. 34.] Non aliud spectant quam in cælum, ubi spem omnem habent repositam. Sic ipse Dominus velut agnus sine voce ad mactationem ductus est: & si quam edidit vocem, ea magis declaravit animum mitem ac placidum, quam ullum potuisset silentium. Quam blanda oratione compellat Judam proditorem?

torem? Quam placide respondit cæsus alapa? Quam nihil ferocius loquitur Annæ & Caiphæ? Quam tranquille respondit Pilato? Denique cum Pharisæi veluti victores moverent capita sua, amarissimis conviciis in illum debacchantes; ille mitissimus clamat: *Pater ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt*.

14 Non igitur mori, per se testimonium est; sed sic mori, est testimonium præbere Deo. Stephanus juvenis inter homicidas, agnus inter lupos, stabat placido angelicoque vultu, & ad Domini exemplum orat pro lapidantibus, nec alibi habet oculos quam in cælum. Illic videre meruit, cujus præsidio superior erat persequentibus. Qui vero timet Deum, non metuit hominum sævitias. Qui ex animo diligit vitam cælestem, facile vilem habet animam; atque illi, cum beato Paulo, *Vivere Christus est, mori lucrum*. Annon ingens lucrum est, hanc & brevem & innumeris malis contaminatam vitam cum sempiterna felicitate commutare? Hic Dominus quemadmodum & in ceteris omnibus sese formam nobis exhibuit. Quum enim instaret extremus actus martyrii, quem ajunt in fabulis oportere esse optimum, secessit, abjecit sese in terram, prolixe atque etiam frequenter, ac sanguineo sudore madescens, nostræ naturæ in se expressit imbecillitatem, ante testatus animi tædium ac tristitiam usque ad mortem, ne nos in desperationem caderemus, si cum omnia mortem præsentem intentant, horrorem naturæ senserimus. Nisi enim adesset sensus dolorum, nihil haberet admirabile martyrium: sed superare dolorem, corona dignum est. Horrere mortem, naturæ est: vincere naturam animi fortitudine, gratiæ est. Omnia potest Paulus, sed in eo qui ipsum corroborat. Sed quibus præsidiis vincitur naturæ infirmitas? Si nos totos humi prosternamus, hoe est, si nihil omnino tribuamus viribus nostris; si vigilemus & oremus instanter; si nostram voluntatem divinæ voluntati submittamus, dicamusque illa ex animo, ex toto corde: *Transeat hic calix si fieri potest, sed fiat non sicut ego volo, sed sicut tu vis*.

Philip. 1. 21.

Matt. 26. 36.

15 Novi ego ac flevi quosdam magna animi fortitudine præditos; qui jam coronæ proximi defecerunt, & quem diu professi fuerant, abnegarunt. Quid fuit in causa? Dimoverant oculos suos ab eo qui solus robur dat infirmis: intermiserant orationem, ac cœperant ad humana præsidia respicere. Contemplabantur suæ naturæ viriculas, considerabant aculeos, ungulas, candentes laminas, ferrum & ignem, reliquumque carnificinæ apparatum, etiam aspectu horrendum, & cruciatuum atrocitatem cum suis viribus conferebant, & ideo victoriam amiserunt e manibus. Ubi quis ita cogitat; hoc possum; illud perpeti non possum; numquam feliciter peraget martyrium. Sed qui se totum tradit divinæ voluntati, non alio spectans quam ad illius opem; is demum firmus est & invictus.

Hoc autem fieri non potest, nisi adsit vera ac vivida fides, nihil hæsitans, nihil disquirens: ne cogitaveris quanta sit tyranni sævitia, quanta hominis imbecillitas, sed quanta sit Domini virtus, qui certat ac vincit in membris suis.

16 Ergo ut a digressione reflectamus ad id quod erat constitutum: quemadmodum Domini mors potentior erat quam vita, ita voluit martyrum suorum mortem esse potentem. Quid enim infirmius quam vinciri, damnari, cædi, cruciari, occidi, & ad carnificis arbitrium præbere corpus? Hæc species interdum misericordiam movet etiam sævissimis tyrannis. Verum ubi jam ad monumenta martyrum, pelluntur morbi, rugiunt dæmones, terrentur monarchæ, coruscant miracula, concidunt idola: tum apparet quam sit efficax ac potens martyrum sanguis. *Præsentia infirma, epistolæ graves*, audivit beatissimus gentium doctor; hoc & ad martyres recte accommodabitur; vita infirma & contemta, mors gravis ac potens. Jam non est par omnium martyrum in tormentis alacritas, quemadmodum nec omnes eodem genere mortis defunguntur. Tres illi beati pueri in mediis flammis invenere refrigerium, & sepii innocuo elemento, velut in conclavi canebant hymnum Domino. Daniel item citra noxam, leonum sodalitio est usus. Beatus Andreas, ut habet humana quidem historia, sed satis probatæ fidei, gaudens sibique gratulans ibat ad crucem. Alii diutinis ac variis cruciatibus subinde moriuntur, nec tamen morte datur finire dolorem. Est igitur & illud veri martyris, hoc quoque totum arbitrio Dei committere. Novit ille quid expediat nobis, & quid ad ipsius gloriam maxime conducibile sit. Tantum illud assidue cogitandum est: *Sive vivimus sive morimur, Domini sumus*. Nec sibi quisquam displiceat, si corpore pariter & animo sentiat gravem ac diutinam molestiam; tantum fidat ei cui certat. *Is non patietur quemquam tentari supra id quod potest, sed faciet etiam cum tentatione proventum*. Quosdam electos interdum patitur in tormentis deficere, ut agnoscant imbecillitatem suam, atque eosdem post fortissimos reddit in certamine. Hac dispensatione Petrus ter abnegavit Dominum, ut edoctus quam nihil posset suis viribus, confirmaret fratres suos. Quomodo autem confirmaret? Ut sibi diffisi, fiduciam omnem collocarent in Domino.

2. Cor. 10. 10.

Rom. 14. 8.

1. Cor. 10. 13.

17 Sed jam tempus est, ut de altero martyrii genere disseramus caritati tuæ, de quo etiam accuratius est disputandum, quod occultum sit & omnium temporum commune; neque enim semper sæviunt Nerones, Diocletiani, Decii, ac Maximini; numquam tamen cessat diabolus exercere Christi militiam professos. Et fortassis erunt posthac donante Christo tempora, quibus nullæ tyrannorum persecutiones affligent Ecclesiam; numquam tamen defutura sunt certamina; numquam martyria quibus homines pii glorificent Deum. Ecclesia quidem adhuc in hoc

hoc exsilio militans, peculiaribus gaudiis applaudit iis, qui in professione nominis Jesu animas suas fideliter deposuerunt, & ad horum memorias magna cum alacritate concurritur: sed cæleste theatrum, Angelorum myriades & justorum cum Christo regnantium innumerabilis populus applaudunt omnibus, qui sinceram fidem, & caritatem invictam, quam habent erga Dominum Jesum, integritate & innocentia vitæ testificantur.

18 Nec solum professione fidei, quæ juxta Paulum, ore fit ad salutem, glorificatur Deus: verumetiam confessione commissorum. Hæc ne temere ex nobis ipsis loqui videamur, adducenda sunt Scripturarum testimonia. Ergo nisi piorum vita cederet in gloriam Dei, Christus non diceret in E-
Matth. 5. 16. vangelio: *Ut videant opera vestra bona, & glorificent patrem vestrum qui in cælis est*. Nec
Gal. 1. 24. Paulus Apostolus scriberet Galatis: *Et in me glorificabant Deum*. Confirmatur hoc & per repugnantiam ex his quæ diximus. Etenim si nomen Dei polluitur ac dehonestatur impia vita sui populi; utique bona illius vita cohonestatur. Damnatur apud Apostolum & philosophorum impia sapien-
Rom. 1. 21. tia, *Qui cum Deum cognovissent, non tamen eum ut Deum glorificaverunt*. Sapientiam profitebantur, & summam exhibebant stultitiam. Itaque cum Deum esse profiterentur, tamen turpiter viventes & idolis sacrificantes, falso testimonio quodammodo obscurabant Dei gloriam, quasi nec justus esset nec verax: aut quasi non unus esset, sed multi; aut quasi saxis esset assimilis. Id autem evidentius etiam testatur beatissimus
1. Cor. 6. 20. Paulus, scribens ad Corinthios: *Emti*, inquit, *estis pretio magno, glorificate & portate Deum in corpore vestro*. Ideo Deus redemit nos pretio sanguinis sui, ut semel a peccatis expurgati, deinceps vitam ipso dignam ageremus.

19 Ac symbolum imperatoris gestamus impressum frontibus nostris. Quid si gerens signum Christi, præstet opera Belial; nonne dedecoratur ille cujus insignia gerimus? Contra sicut imperator sibi placet de milite præstrenuo, sic existimans illius virtutem ipsi decori & ornamento esse: sic Deus gloriatur in his quos redemit, quos lavit, quos sanctificavit, quos Spiritus donativo dignatus est, si vitæ sanctimonia declararint, Domini gratiam in ipsis non fuisse vacuam. Si Paulus gloriatur in discipulorum pietate, gaudium & coronam suam illos appellans, qui nihil erat nisi dispensator alieni muneris: annon Dominus magis gloriatur super his pro quibus mortuus est? Jam quod in libro Job ad hunc modum satanæ
Job 1. 8. loquitur Dominus: *Num animadvertisti servum meum Job, quomodo non sit ei similis super terram, homo simplex & rectus ac timens Deum, & recedens a malitia?* nonne sermonem profert de suo cultore gloriantis? Beatus autem Paulus splendidiore etiam verbo usus est, scribens secundam ad Corin-
2. Cor. 2. 14. thios epistolam: *Deo autem gratia, qui semper triumphat nos in Christo Jesu, & odorem notitiæ suæ manifestat per nos in omni loco: quia Christi bonus odor sumus Deo. Melius* Eccl. 7. 2.
est nomen bonum super unguenta pretiosa. Scriptura gloriosam famam appellare solet odoramenta. Non tamen Deus gloriatur hominum more, sibi placens ac gestiens, sed nostram salutem suam ducit gloriam, & ideo subjecit Apostolus: In his qui salvi fiunt, & in his qui pereunt. Quomodo glorificatur Deus in his qui salvi fiunt? quoniam in illis illustratur illius misericordia. Quomodo in his qui pereunt? quoniam in his declaratur illius justitia.

20 Nunc ipse sermonis cursus nos eo deduxit, ut doceamus & peccatorum confessione glorificari Deum. Hic occurrit protinus ex libro Jesu Nave Achan, qui quoniam contra divinum edictum sustulerat ex anathemate pallium coccineum insigne, ac ducentos siclos argenti, ac linguam auream siclorum quinquaginta; populus Israel terga vertit hostibus. Itaque Josue dixit Achan:
Fili mi, da gloriam Domino Deo Israel, & Josue 7. 19.
confitere, atque indica mihi quid feceris, ne abscondas. Confessus, dedit pœnas, & aversus est furor Domini. Ea confessio clarificavit Dei justitiam ac sapientiam. Sapientiam, quod illius oculis nihil esset abstrusum: justitiam, quod non sine causa passus esset hostes adversus Israelem invalescere, quodque leges ipsius nullus hominum impune violat. Nihil erat magni quod suffuratus erat Achan: magnum tamen erat documentum universo populo, quantum periculum sit Dei jussa negligere, eique velle imponere quasi quidquam illum fugeret, aut quasi faveret prævaricatoribus. Atque ille quidem cum esset Judæus, ob unicum peccatum, quod ipsi leve videbatur, severissimas pœnas dedit, lapidatus ab universo populo, corporis interitu salutem animæ redimens. Non enim judicat Deus bis in idipsum.

21 Sed quæ pœna manet illos, qui post tantam Evangelii lucem & gratiam, postea quam semel illuminati sunt, gustaverunt etiam donum cæleste, & participes facti sunt Spiritus sancti, gustaverunt æque bonum Dei verbum virtutesque sæculi venturi, in multa atque immania crimina relabuntur, crucifigentes sibimetipsis filium Dei, & ostentui habentes? Qui hoc sunt etiam miserabiliores, quod cum tales sint, aspernantur tamen pœnitentiæ salutaris remedium, contemnunt Ecclesiam maternum gremium offerentem, & ad sanitatis instaurationem invitantem. Ejusmodi defectio quantam putas ignominiam inurit Ecclesiæ? Nec ea ignominia non potest pertinere ad Christum qui est caput Ecclesiæ, & per omnia suum esse ducit, quod est corporis ac membrorum ipsius. E diverso, quanta totius Ecclesiæ exsultatio, cum qui lapsus est, per pœnitentiam Ecclesiæ reconciliatur? Ac ne putemus hoc gaudium apud nos tantum esse, Dominum audiamus in Evangelio κατὰ Lucam loquentem: *Ita dico vobis, quod gau-* Luc. 15. 7.
dium

dium erit in cælo super uno peccatore pœnitentiam agente, quam super nonaginta novem justis, qui non indigent pœnitentia. Nam hæc clausula finit parabolam de pastore, qui relictis nonaginta novem ovibus, unam quæ a grege aberraverat multo labore quæsitam ac tandem inventam, imposuit humeris suis, & caulæ restituit. Simili sententia claudit parabolam de muliere, quæ drach- Ibid. mam perditam invenerat. *Ita dico vobis gaudium erit coram Angelis Dei super uno peccatore pœnitentiam agente*. Nec tamen hoc sic accipiendum est, quasi Deo & ejus Angelis gratius sit post lapsum redire ad pietatem, quam citra lapsum perseverare in innocentia: sed Scriptura suo more loquitur secundum affectus humanos, illud testatum esse volens, Deo gratissimam esse pec- Ezech 18. 32. catorum conversionem. *Non enim quærit mortem peccatoris, sed magis ut convertatur & vivat*.

22 Atque interdum piorum hominum lapsus quamvis enormes, divina dispensatione vertuntur in summum Ecclesiæ profectum. Sic lapsus est Apostolorum princeps: sic Paulus gentium doctor: sic Maria Magdalene, quibus nunc Ecclesia præcipue gloriatur, quorum lapsus cesserunt in stabilimentum ac solatium domus Dei. Prætetea non hic loquitur de vere justis, sed de justitia Math 9. 12. Pharisaica, quemadmodum alibi dicit: *Non est opus sanis medico, sed male habentibus*. At non erant sani quibus hoc dicebat Dominus; sed legis qualicumque observatione tumidi, sibi videbantur sani, & ideo non desiderabant medicum.

23 Hæc cum ad hunc habeant modum, desiderate frater, conemur assiduis exhortationibus excitare fidelium animos, ut tota etiam vita martyrium, hoc est, testimonium reddat Deo; quod adeo negligendum non est, ut nisi ea præcesserit, martyrium quod sanguine perhibetur, non sit martyrium. Frustra enim cervicem præbueris carnifici, nisi prius occideris membra quæ sunt super terram, hoc est, affectus qui militant adversus spiritum, odium, invidiam, avaritiam, libidinem: quibus quicumque servit, Deum quodammodo abnegavit; & Christum ore profitens, vita satanam Deum confitetur. Nec hic sermo debet cuiquam videri durior, cum sit verax ac salutaris; quidquid homo quivis Deo anteponit, sibi Deum facit, nec possumus duobus servire dominis: Math.6. unus enim est Deus ex toto corde, ex tota anima, ex totis viribus diligendus.

24 Quisquis igitur ore dicit: Credo in unum Deum, & servit avaritiæ, aut libidini, aut luxui, sibi mentitur, sibique repugnat, aliud lingua sonans, aliud animo celans, voce tantum testimonium perhibens Deo, cum vita satanam colat. Efficacius autem est vitæ, quam linguæ testimonium. Math.7. 21. *Non omnis qui dicit: Domine, Domine, intrabit in regnum, sed qui facit voluntatem patris cælestis*. Habent & opera suam linguam, habent suam facundiam, etiam tacente lingua. Ideo Dominus in Evangelio *κατὰ* Joannem ita loquitur: *Opera quæ dedit mihi Pater ut perficiam ea, ipsa opera quæ ego facio testimonium perhibent de me*. Joan. 5 36. Quemadmodum igitur bona opera profitentur Deum: ita mala quodammodo loquuntur: *Non est Deus, nec scientia in excelso*. Quis non contremiscat, quis non inhorrescat, quis non laceret vestimenta sua, quis non obturet aures suas, si tales voces audiat ex Christiano? Quantus horror, quantus dolor occupat animos nostros; cum quis victus tormentis, jussus abnegare Christum, abnegat, & ad Jovis statuam tus adolet? Quam trepidamus metuentes ne Deus iratus fulmen in nos vibret iræ suæ, ne terra dehiscens nos absorbeat? ut interdum unius impietas, supplicii consortio multos involvat; & sunt scelera tam immania, ut vidisse quoque aut audisse sit detestabile. Sed cur alias in simili crimine tam sumus conniventes? Cur & nobis adeo blandimur & aliis? At vide quid de talibus loquitur Apostolus scribens Tito: *Profitentur se nosse Deum, factis autem negant*. Tit.1.16. Idem in priore ad Timotheum de vidua quæ negligit familiam: *Si qua autem suorum, maxime domesticorum, curam non habet; fidem negavit, & est infideli deterior*. 1.Tim.5. 8. Si fidem negavit, quæ negligentius habet suam familiam; quid dicturum putas de his qui se totos dediderunt mammonæ & ventri? De Christianis utique loquitur Paulus scribens Philippensibus, cum ait: *Quorum finis interitus, quorum Deus venter est*. Philip.3. 19. Quos eosdem taxat, scribens Romanis: *Hujusmodi Christo Domino non serviunt, sed suo ventri*. Rom. 16. 18. Servire, juxta Scripturarum consuetudinem dixit, pro colere. Ventrem colunt, eum quem habent pro Deo. Jam de avaritia manifestius etiam pronuntiat, scribens ad Colossenses: *Mortificate*, inquit, *membra vestra quæ sunt super terram, fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam, & avaritiam, quæ est simulacrorum servitus*. Coloss. 3. 5.

25 Execramur eos qui procumbunt ad Dianæ simulacrum: quanto justius eos execramur, qui toto pectore serviunt mammonæ, qui illi quotidie sacrificant? Et si avarus est idololatra, qui pecuniæ studio tenetur, qui quod hereditate obvenit, aut industria partum est recondit, nec erogat in egenos; quid censendum est de his qui lenocinio, qui fenore, qui rapto, qui fraude, qui calumniis, qui opprimendis pauperibus rem accumulant? Atque hæc idolorum servitus non solum invenitur inter Christianos, verum etiam, quod gemendum est, inter episcopos. Porro temulentia adeo communis est Africæ nostræ, ut propemodum non habeant pro crimine. Annon videmus ad martyrum memorias Christianum a Christiano cogi ad ebrietatem? An hoc levius crimen esse ducimus, quam hircum immolare Baccho? Mihi videtur multo gravius, si rem recta ratione velimus expendere. Cum tyrannus dicit: Abnega Christum, & immola Jovi, & esto amicus noster, aut morere: sæpe lingua negat, corde reclamante;

& ma-

& manus adolet tus, cum animus intus adoret Christum: quamquam hoc quoque graviſſimum eſt crimen, tamen aliquam impietatis culpam elevat humanæ naturæ imbecillitas. Ibi ſatanas tibi loquitur voce tyranni: at quid tibi dicit idem per tuam concupiſcentiam? Abnega Christum, & eſto dives: Sacrifica Mammonæ, & Chriſto nuntium remitte. Quid eſt quod pollicetur? aurum & argentum, inutilem materiam niſi exerceas. Nec dicit morere, ſed oblecta oculos; immo potius hoc dicit: Lucrare pecuniam ad breve tempus habiturus, & perde in æternum animam tuam. Et tamen hic ſponte ſubmittis genua ſatanæ, & abnegato Chriſto, te totum illi mancipas. Quid autem Chriſtus? Meus eſto, & vive in æternum: contemne divitias iſtas temporarias, & ego tibi centuplum reponam in hoc ſæculo, & vitam æternam in futuro. Relinque terram, & accipe cælum. Ac Deus iſta pollicens deſeritur; & diabolus tam nihili res eaſque falſo promittens, adoratur. O fœdam defectionem? O turpem idololatriam! O iniquam permutationem! Quo præmio ſollicitavit humani generis primos auctores? Oſtendit pomum, & dedit mortem. Mendacio feſel-
Gen. 3. 4. & 5. lit: *Non moriemini, ſed eritis ſicut Dii, ſcientes bonum & malum*. Atque illi deluſi, qualem Dominum deſeruerunt, & ad quem defecerunt? A qua felicitate exciderunt, & in quas ærumnas ſemet conjecerunt? Sed idem ille tenebrarum princeps qui Evæ locutus eſt per ſerpentem, nobis loquitur per ſatellites ſuos ac miniſtros, per lenas & lenones, per eos qui pelliciunt ad amorem pecuniæ, ad ambitionem, ad voluptatem, avocantes a ſinceritate quæ eſt in Chriſto Jeſu. Idem ille loquitur nobis per concupiſcentias noſtras, quæ vivunt in membris noſtris. Nec dicit quod homo tyrannus: aut mihi obtempera aut morere; nec oſtentat carceres, catenas, uncinos, ſartagines, aut caminos incenſos, non cruces, laqueos aut gladios; ſed tantum: contemne Deum, renuntia vitæ cæleſtis hereditati, & committe adulterium, & capies voluptatem. Sed qualem? Momentaneam & corporis tantum, quot autem amaritudinibus conditam? infamia, periculo, ſuper omnia vero ſecreto conſcientiæ cruciatu. Hæc eſt eſca diaboli, hoc auctoramentum. Stipendium porro quale eſt? Dicat majore cum fide beatus Apo-
Rom. 6. 23. ſtolus: *Stipendium peccati mors eſt*. Quæ mors? Corporis, quam ſolam minitatur & inferre poteſt tyrannus homo? Non, ſed mors gehennæ, quæ finem neſcit. Plus poteſt homo tyrannus, quam diabolus. Ille quodammodo cogit hominis naturam, hic nihil aliud poteſt quam ſollicitare: dejicere non poteſt, niſi aſſentiaris, contemſiſſe viciſſe eſt.

26 Major itaque venia debetur, Chriſtum in tormentis abneganti, quam ſponte aſſentienti diabolo; cui credidiſſe, eſt Chriſtum abnegaſſe. Ille mendax eſt, & omnis mendacii pater, & illius promiſſa, quantumcumque fronte blandiantur, nihil aliud ſunt quam præſtigiæ pellicientes in exitium. Ne quis itaque ſie ſibi blandiatur: Sum peccator, amo pecuniam, ſervio libidini, ſtudeo honoribus, indulgeo vindictæ, deditus ſum voluptatibus: ſed Chriſtum non abnegavi. At reclamat tibi Dominus ipſe: *Non potes duos dominos colere*. Et interim hortes abominandum turificati aut libellati cognomen, ipſe fortaſſe turificatis aut libellatis deterior. Illos humanus metus violentior, quam ut hominis natura poſſit vincere, eo compulit, ut impias voces promant lingua, reclamante conſcientia; tu tam vili mercedula ſollicitatus, ſponte deficis ad eum, a cujus tyrannide te Chriſtus ſuo ſanguine redemit: cujus jam totus es factus, quemadmodum ait Apoſtolus: *Emti eſtis pretio magno, & jam non eſtis veſtri*. Hujus militiam profeſſus es ad ſalutare lavacrum, huic dediſti nomen, hujus ſacramentis Initiatus es, accepiſti donativum & pignus Spiritus ne quid dubitares de promiſſo ſtipendio, ſimulque diabolo denuntiaſti perpetuas inimicitias, renunciaſti omnibus illius pompis ac voluptatibus; exſufflaſti, exſibilaſti, juraſti in verba Redemtoris: cumque tot vitiis ſervias, tibi places quod nondum ſis turificatus aut libellatus. Matth. 6. 24. 1. Cor. 6. 20.

27 Si quis miles juratus in verba Cæſaris, profugeret ad Turcam, & ex illius arbitrio faceret ea quæ ſciret ingratiſſima Cæſari; nonne comprehenſus ad ſupplicium raperetur ut deſertor, ut perjurus, ut perfuga? Quis autem audiret eum ita ſe defendentem: non ſum deſertor, non abnegavi Cæſarem? Annon mox audiret, quid refert ſi lingua tacuit? Reipſa abnegaſti, & pluſquam abnegaſti; qui non ſolum deſerueris militiam, verum etiam ad tyrannum & hoſtem imperatoris tui irreconciliabilem transfugeris. Merito fidelium aures abominantur apoſtatæ vocabulum: verum hoc non ibi tantum execrandum eſt, cum incenſo turſculo, aut ſcripto libello renuntiatur profeſſioni nominis Chriſti; ſed ubicumque contemtis Chriſti legibus, obtemperatur ſatanæ. Nec enim refert quid ſonet lingua; quæ ſi ſonet Chriſtum, cum animus ſit deditus criminibus, non eſt profeſſio, ſed hypocriſis; abnegatura Chriſtum ſi metus urgeat, qui premit turificatos aut libellatos. Atque in his rebus quæ ſic inter ſe pugnant, ut neutra ferat alterius conſortium; quoties hanc amplectimur, illam abdicavimus; quoties unam rejecimus, alteram agnoſcimus. Cujuſmodi ſunt lux & tenebræ, bellum & pax, mors & vita, Deus & Belial; quemadmodum teſtatur & beatus Paulus in ſecunda ad Corinthios: *Quæ enim participatio juſtitiæ cum iniquitate, aut quæ ſocietas luci ad tenebras? Quæ autem conventio Chriſti ad Belial?* Adhæſiſſe Belial, eſt abnegaſſe Chriſtum, utcumque lingua aut habitu Chriſtum profitearis. 2. Cor. 6. 14.

28 De hoc ſi quis ſimpliciorum dubitarit, dabo argumentum craſſum & evidens. Fingamus tyrannum ita loqui Chriſtiano: Incende tus Jovi; nihil addentem nec exigentem ut Chriſtum abneget: ſi adoleverit, non-

ei qui pro ipsis est mortuus, martyres sunt, nec martyrum corona fraudabuntur: in primis autem monachi, qui vere monachi sunt, ac virgines quæ vere virgines sunt. Neque enim locus desertus, saccus pro veste, legumen pro cibo, neque jejunia, neque chameuniæ monachum absolvunt; sub his involucris interdum latet animus valde mundanus. Quod ita deprehenditur, si ad munus aliquod ecclesiasticum vocentur: ibi videas quosdam ex illis facillime vinci deliciis, impatientiores injuriarum, appetentiores vindictæ quam quivis alius sit ex media plebe. Quid causæ est? Quoniam corpus exercuerunt magis quam animum:
1.Tim.4. 8. cum beatus Paulus doceat, quod *exercitatio corporalis ad modicum utilis sit, pietas ad omnia valeat.*

32 Non hæc dixerim, quod improbandi sint qui talibus modis castigant corpus suum, & in servitutem redigunt: sed quod satanas mille instructus artibus, nonnumquam
2.Cor.11. illudit incautis, transfigurans se in angelum lucis, & ex hujusmodi corporum exercitamentis inducit illis falsam sanctimoniæ persuasionem; cumque intus madeant spiritalibus vitiis, & sibi & aliis habentur pii. Talis erat justitia Pharisæorum, cui prælata est judice Christo Publicani injustitia. Ita sunt & virgines fatuæ, quæ solidam existimant pietatem corpus habere viro intactum, cum animus avaritia, superbia, invidia &
1.Tim.5 obtrectatione sit corruptissimus. Sunt & falso viduæ, quæ dum vivunt in deliciis, Christo mortuæ sunt. In summa tamen, quisquis vere Christianus, cujusque status aut ordinis, habet certamina sua, habet crucem suam; quam si patienter tollit, si constanter sustinet, testimonio suo glorificat Dominum, tantum ne sibi vindicet laudem bonorum operum: hoc enim non est glorificare Deum, sed clarificare seipsum.

33 Habet unusquisque fidelium agones suos, habet adversarium diabolum, habet agonothetam Deum, habet theatrum non solum Ecclesiæ & Angelorum, sed & infidelium; quemadmodum dicit Paulus ad Co-
1.Cor.4. 9. rinthios: *Spectaculum facti sumus mundo & Angelis & hominibus.* Si vincimus; gloriantur Angeli, gloriantur & fidelium Ecclesiæ, gloriatur & ipse Christus in membris suis. Sin vincimur ignavia nostra; triumphat satanas cum angelis suis, insultant nobis increduli, ac Deum contumeliis afficiunt, dicentes: Ecce qui jactant se redemtos a tyrannide satanæ, qui prædicant se mortuos mundo, nihilominus vincuntur a cupiditatibus suis quam nos, quos dicunt adhuc teneri sub regno satanæ. Quid prodest illis baptismus, quo dicunt exui veterem hominem cum actibus suis, & indui novum qui secundum Deum creatus est? Quid prodest illis Spiritus sanctus, cujus arbitrio dicunt se temperari? Cur semper in ore habent, Evangelium, Evangelium; cum tota vita discrepet ab Evangelii præceptis? Quanto creditis pudore suffunditur Ecclesia, cum hæc ingeruntur ab hostibus, nec habet quo refellat opprobria? Nonne videmus totum Ecclesiæ cœtum demittere vultus atque erubescere, quoties aliqua virgo quæ Christo nupserat, dilapsa ex angelico contubernio, defecit ad stuprum aut conjugium? Quantus mœror occupat omnium nostrum animos, sed præcipue pastorum, si quando Christi miles tormentis inferior, renuntiavit imperatori suo? Quantus autem ex adverso satanæ triumphus?

34 Itaque, fratres dilectissimi, si vere diligimus Deum, si quotidie petimus ex animo: Sanctificetur nomen tuum; summo studio advigilemus, necubi polluamus nomen illius, sed & morte & vita glorificemus illum, juxta beati Pauli monita: *Vivientes sine querela ut simplices filii Dei, sine reprehensione in medio nationis pravæ & perversæ, inter quos luceamus sicut luminaria in mundo, verbum vitæ continentes, ad gloriam Christi Jesu Regis & agonothetæ nostri,* Philip. 2.15. qui suum esse ducit quidquid in membris ipsius geritur. Patiamur cum illo, ut cum illo glorificemur in die Domini. Nos hic illum clarificemus apud homines, ut ille nos clarificet claritate sua coram Angelis suis, *cum*, ut inquit beatus Paulus, *venerit glorificari in sanctis suis.* 2.Thess. 1.10. *Nemo coronatur nisi legitime certaverit. Et hi qui corruptibilem coronam ambiant, ab omnibus se abstinent,* 2.Tim.2. 5. 1.Cor.9. nihil non facientes quod ad victoriam conducit: quid nos facere convenit, ut assequamur illam immortalis vitæ coronam incorruptibilem & immarcescibilem in cælis?

35 Hic si quis roget, quo pacto quis possit esse martyr sine sanguinis effusione: quisquis hoc animo sequitur justitiam, ut mortem citius admissurus sit, quam velit a justitia deflectere; huic prompta voluntas pro martyrio deputabitur. Deus enim non æstimat quemquam ex eventu rerum, sed ex affectu. Cur enim ille fraudetur martyrii gloria, per quem non stetit quominus martyrium peregerit? Ut contra, mercedem apostatæ feret, quisquis hoc animo vivit, ut Christum negaturus sit, si jactura bonorum, aut corporis cruciatus, aut mors sit accipienda. Qui ob paululum pecuniæ pejerat; an is verebitur abnegare Christum, si tota res periclitetur, si intentetur infamia, carcer & mors? Qui ob febriculam ad incantatricum remedia confugit; an is malit cruciatus morte tristiores perferre, quam Christo renuntiare? Immo qui toties ob brevem carnis delectatiunculam, ob momentaneam gloriam deficit a Christo, vitam habebit vilem pro Christo? Nec hunc tyrannus fecit apostatam, sed ad tyrannum accessit apostata. Ut autem est similis certandi ratio, ita iisdem armis fratrum animi communiendi sunt ad has pugnas quibus ostendimus confirmandos ad martyrium. Fides est, quæ pugnat & superat in martyribus: nec quisquam defecit in tormentis, nisi fidei defectu.

36 Orandus igitur assidue Deus, ut fidem in nobis augeat: est enim Dei donum, & illi debetur omnis victoriæ gloria. Ingeramus illorum animis & infigamus, quam horrendum crimen sit

ſit omnis idolnlatria, quam ſevere punita ſit a Deo ſub lege vetere : quot millia trucidarit Moyſes ob vitulum aureum. Deinde proponatur comparatio manifeſtæ idololatriæ, cum immolatur ſimulacris : & occultæ, cum contemto Deo obeditur per concupiſcentiam ſatanæ. Deinde conferantur inter ſe Deus fons omnis boni, & diabolus omnis malitiæ princeps. Oſtendatur & inæqualitas contubernii : in altera parte ſunt filii Dei, concives Angelorum, & heredes beatæ immortalitatis; in altera filii Belial, ſocietas omnium dæmonum, & heredes gehennæ. Conferatur & impar militiæ genus, comparentur diverſa ſtipendia. Hæc ſi prius fuerint perſuaſa, & intimis infixa viſceribus, facilis erit victoria. Nunc fides multis natat in labiis, cum in corde aut nulla ſit, aut vehementer langueat. Quis enim non profitetur, quod in Deuteronomio legimus :
Deut. 6. 4. 10. & 20. *Audi, Dominus Deus tuus, Dominus unus eſt?* Et; *Dominum Deum tuum adorabis, & illi ſoli ſervies?* Quis non quotidie recitat ore : Credo in Deum Patrem omnipotentem? At non eredit in Deum, qui non in eo ſolo collocat totius felicitatis ſuæ fiduciam : nec unum habet Deum ac Dominum, qui per ſcortationem, per luxum & avaritiam ſatanæ facit imperata, nec illi ſoli ſervit, qui ſervit ventri, qui deditus eſt huic mundo, qui in pravo poſitus eſt.

37 Ethnici putant plures eſſe deos, & hoc tibi videris perfectus Chriſtianus, quod perſuaſum habes unum eſſe Deum? quid magni facis? Idem credunt Judæi qui quotidie blaſphemant in ſynagogis ſuis : idem credunt dæmones & contremiſcunt. Si vere credis in Deum, crede juſtum & veracem : juſtum in remunerandis piis, & puniendis impiis : veracem in promiſſis. Crede non eſſe ſpem ſalutis, niſi per filium ejus quem pro nobis omnibus tradidit in mortem : crede nihil accidere mali poſſe iis, qui ſe totos illius voluntati tradiderunt & in illo perſeverant. Hoc eſt credere in Deum Patrem, hoc eſt credere in Filium ejus, hoc eſt credere in Spiritum ſanctum, unum Deum, & Eccleſiam ſanctam myſticum Chriſti corpus; extra quam, non eſt ſalus, & in qua non eſt pernicies.

38 Quiſquis in tali petra pedes animi fixerit, adverſus omnes tentationum incurſus ſtabit immobilis. Exempli gratia : Laceſſitus es convicio, ſuggerit tibi caro vindictæ cupiditatem; priuſquam reſpondeas, ſic cogita tecum : Hunc maledicum hominem ſubornavit diabolus, ut me dejiciat, ac dejectum perdat; ſed auſculta quid ſuadeat imperator tuus cui militas : Matt. 5. 4. *Beati*, inquit, *mites, quoniam ipſi poſſidebunt terram.* Et; *Mea eſt vindicta, & ego retribuam.* Quid ſuadeat fortiſſimus ille Chriſti dux Paulus : Rom. 12. 20. & 10. *Non noſmetipſos vindicantes, cariſſimi, ſed date locum iræ.* Diabolus dicit : Fruere vindicta, & perde vitam æternam. Deus dicit : *Vince in bono malum*, & noli reſiſtere malo : & accipe cum filio meo poſſeſſionem regni cæleſtis. Mox diſpice, utri potius expediat obtemperare. Dicit tibi per concupiſcentiam tuam diabolus : Mœchare, & fruere temporaria corporis voluptate, & eſto meus ſervus, & coheres gehennæ. Audi potius quid dicat tibi Deus : Sperne temporariam voluptatem, & accipe centuplum bonæ conſcientiæ gaudium in hoc ſæculo, & vitam æternam in futuro : & expende utri potius ſit auſcultandum. Suggerit tibi per carnis affectum veluti per Evam ſatanas : Vive genialiter. Ex adverſo dicit Chriſtus : *Beati qui lugent, quoniam ipſi conſolationem accipient.* Matth. 5. 5. Ad eumdem modum de ceteris tentationibus, objice tentatori clipeum Scripturarum; in quibus tibi loquitur Deus non minore fide, quam ſi tibi coram ore ad os loqueretur. Ex his torrentibus ſume tibi lapides, quibus dejicias ſuperbum Goliath. Habes exemplum a Domino tuo, ſic ille proſtravit diabolum : nec dejicias animum ſi ſæpius invadat, ac ſubinde majoribus machinis aggrediatur : nihil poteſt adverſus eum qui tecum eſt. Dic illud Joannis : Major eſt qui in nobis eſt, quam qui in iſto mundo. Succurrat illud Domini dictum : *Confidite quoniam ego vici mundum.* Joan. 16. 33. His orationibus ſi Chriſti miles fuerit exercitatus ad conflictum; in dies comperiet ſuum antagoniſtam debiliorem.

39 Nec tamen remittendæ ſunt excubiæ, ſi quando hoſtis ſimulabit tranquillitatem; ſed obſervans illius inſidias, dicar cum beato Abacuc : *Super cuſtodiam meam ſtabo & gradum figam ſuper petram,* Abac. 2. omni cuſtodia ſervans cor meum, ne qua pateat aditus obambulanti quærentique quem devoret. Tutiſſimum autem cordis munimentum eſt ſobrietas cum inſtanti oratione, jugique Scripturarum meditatione. *Omnis enim Scriptura divinitus inſpirata, utilis eſt ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in juſtitia, ut perfectus ſit homo Dei, ad omne opus bonum inſtructus.* 2. Tim. 3. 16. Ex hac igitur colligendæ ſunt ſententiæ, quas ad manum & velut in procinctu habeas, ut his protinus ſerpentem caput erigentem dejicias. Nullus eſt enim animorum morbus, cui non præſens remedium divina Scriptura ſuppeditaret. Hinc comparanda ſunt exempla piorum, ſed præcipue Chriſti, quibus ſe quiſque vel animet vel conſoletur.

40 Venio nunc ad illa mala quæ vel ipſam naturam hominis comitantur, vel fortuito videntur inferri. Hæc quoque pius animus, & ad pugnandum inſtructus, ſibi vertet in materiam coronæ. Exemplo faciam, quod dico, clarius. Excutitur aliquis facultatibus ſuis, ſive bello, ſive naufragio, ſive rapina. Ne protinus hic cogitet laqueum, aut rationem malis artibus ſarciendi quod periit; ſed ita ſecum loquatur : Dominus eſt qui tentat me, an diligam ipſum ex toto corde. Job 1. 21. *Ipſe dedit, ipſe abſtulit, ſit nomen Domini benedictum.* Gratias agat quod acceperit ex Domini benignitate : agat gratias quod amiſerit ad probationem fidei. Si hæc dixerit eo animo, quo dixit

dixit sanctus Job; cum illo mercedem accipiet. Dominus æstimat, non quantum quis perdat, sed quam patienter: quemadmodum non respicit, quantum aliquis largiatur egentibus, sed quo animo. Habet aliquis filium unice carum, eo te mors orbat præmatura, pestilentia spoliat te carissimis, sponsa, liberis, amicis; ferto patienter, & dic: Domino ita visum, & sic fortassis & nobis expediebat, & nostris; *Sit nomen Domini benedictum*. Sunt & morbi qui non minus atroces habent cruciatus, quam ulla potest inferre tortorum sævitia, veluti pleuritis, ischiasis, podagra, paralysis, calculus, renum & vesicæ exulceratio. Tale si quid acciderit, ne mens exasperetur ad impatientiam, ne lingua erumpat in voces blasphemas, sed cum beato David & Heli sacerdote dicat: *Dominus est, faciat quod bonum est in oculis ipsius*. Ita mala quæ non inseruntur ob Christi professionem, vertemus nobis in coronam, & Christo in gloriam. Ac fiet fortasse, ut Dominus nostra tolerantia propitiatus, aut auferat afflictiones, aut mitiget; quod si non fit, tamen hac ratione faciemus, ut quod animo impatienti fuisset intolerabile, fiat patientia mitius. His atque hujusmodi argumentis non desinemus nos invicem exhortari, ad illustrandam Domini gloriam, cujus titulum & insignia gerimus. Præstemus illi martyrium in suo quisque statu & ordine, non solum in adversis, verum etiam in prosperis. In adversis agnoscamus amorem patris flagellantis nos ad correctionem, & gratias agamus caritati qua diligit nos, ut filios, quos abdicare non vult, sed emendatos recipere. In prosperis æque gratias agamus illius bonitati, qua consolatur nos ut tentationum pondus possimus sustinere: ita fiet ut tota vita nostra nihil aliud sit quam testimonium, declarans apud credentes & incredulos sapientiam, bonitatem, misericordiam ac veritatem Dei Patris, & Filii illius Jesu, & Spiritus sancti. Amen.

D E
DUODECIM ABUSIONIBUS
SÆCULI TRACTATUS,
PERPERAM CYPRIANO, ET AUGUSTINO ADSCRIPTUS.

I. PRIMUS abusionis gradus est, si sine bonis operibus sapiens & prædicator fuerit, qui quod sermone docet, actibus explere negligit. Auditores enim doctrinæ, dicta facere contemnunt, cum prædicatoris opera a prædicationis verbis discrepare conspiciunt. Numquam enim fit efficax
a [a] constituentis auctoritas, nisi eam effectu operis cordi affixerit audientis, præsertim cum & ipse doctor, si in vitiorum amorem delapsus fuerit, alterius doctoris medicamentum suis vulneribus adhibere parvipendit. Unde & ipse Dominus in Evangelio de doctrina pariter & bono opere instruere volens discipulos, qualem in his cautelam haberent
Matth. 5. 13. admonebat, dicens: *Quod si sal evanuerit, in quo salietur?* Hoc est, si doctor erraverit,
Matth. 6. 23. a quo iterum doctore emendabitur? *Et si lumen, quod in te est, tenebræ sunt; ipsæ tenebræ quantæ erunt?* Si namque oculus a videndi officio desierit; quis a manu, vel a pede, vel a reliquo corpore illud ministerium exiget? Quapropter doctores cogitent, ne ampliori vindictæ subjaceant, si plurimis perditionis occasionem abundantius præstent. Nam & ipse Salomon dum multæ sapientiæ transgressionem incurrit, tertius Israeliticæ plebis regni dispersionem solius sui merito præstitit. Quibus ergo committuntur multa, majora perdunt; si non recte dispensaverint [b] rectoris sui munera, quæ perceperunt. b Cui enim plus committitur, ab eo plus exigitur. *Et servus qui domini sui voluntatem intelligens non facit, acrioribus* [c] *& gravioribus flagellis vindictæ vapulabit*. Luc. 12. 47. c

II. Secundus abusionis gradus est, si sine religione senex esse inveniatur. Cui cum membra exterioris hominis veterascunt; vires animi, id est, interioris hominis membra, incrementa roboris non capiunt. Plus enim omnibus religioni operam dare senibus [d] competit, quos præsentis sæculi florida ætas transacta [e] deseruit. d e Sicut namque in lignis ipsa reproba arbor comparet, quæ post

a *Constituentis*] *Prædicantis* apud Augustinum tom. 6. Paulo ante apud eumdem *complere*.
b *Rectoris*] *Largitoris* cod. Corbejensis.
c *Et gravioribus*] Sic duo cod. mss. Reg. & Colb. Aliter in edit. *acrioribus flagellis gravioribusque vindictis vapulabit*. Paulo ante apud Aug. *solo suo merito*.
d *Competit*] *Convenit* apud Aug.
e *Deseruit*] *Deserit* in duobus mss. & Morel. In sequenti periodo similiter legimus ut apud Aug. *deseruit*, quamvis legatur *deserit* in codicibus mss. & editis operum Cypriani,

post flores fructus optimos cultori suo non exhibet : sic & in hominibus ipse reprobus est, quem flos juventutis deseruit, & tamen in sui corporis senectute, bonorum operum maturos fructus proferre parvipendit. Quid enim stolidius fieri potest; si mens ad perfectionem festinare non contendat, quando totius corporis habitus senectute confectus ad interitum properat ? Dum oculi caligant, aures graviter audiunt, capilli fluunt, facies in pallorem mutatur, dentes lapsi numero minnuuntur, cutis arescit, flatus non suaviter olet, pectus suffocatur, tussis cachinnat, genua trepidant, talos & pedes tumor inflat; etiam homo interior qui non senescit, his omnibus aggravatur. Et hæc omnia ruituram jamjamque domum corporis cito prænuntiant. Quid ergo superest, nisi ut dum hujus vitæ defectus appropinqnat, nihil aliud cogitare [a] quam quomodo futura habitatio prospere comprehendatur, quisque senex appetat ? Juvenibus enim incertus hujus vitæ terminus instat, senibus vero cunctis maturior ex hac luce exitus breviter concordat. Cavendæ sunt ergo homini duæ particulæ, quæ in illius carne non veterascunt, & totum hominem [b] secum ad peccatum pertrahunt; cor videlicet & lingua : quia cor novas semper cogitationes machinari non desinit; lingua impigre loquitur, quodcumque machinati cor senserit. Caveat ergo senilis ætas, ne istæ juvenescentes particulæ totam sui harmoniam decipiant, & per res ineptas reliqui corporis gravitatem illudant. Unicuique enim considerandum est, quid ætate eminenti dignum sit; ut hoc agat, quod nec vitam, nec ætatem, nec ministerium [c] vile reddat.

III. Tertius abusionis gradus est, adolescens sine obedientia; quo mundus a recto rationis ordine depravatur. Qualiter namque in senectute aliis [d] ministerium imperabit, qui in adolescentia se senioribus obedientem exhibere contemnit? Unde & in proverbio apud veteres habetur, quod dominari nequeat, qui prius alicui servitutem præbere denegat. Propter quod & Dominus Jesus in temporibus suæ carnis, dum adhuc ad legitimam ætatem doctoris non pervenerat, obedienter ministrationem parentibus suis præstitit. Sicut ergo in senibus sobrietas, & morum perfectio requiritur : ita etiam in adolescentibus, obsequium, & subjectio, & obedientia rite debetur. Quapropter & in mandatis legis primum in his quæ ad homines pertinent, patris & matris honor imperatur, quia quamvis carnalis pater non supervixerit, aut indignus fuerit; alicui tamen patri digno & viventi, paternus honor [e] usque ad dignam ætatem a filiis præbendus esse ostenditur. Quatuor etenim modis per Scripturas divinas patres vocantur; hoc est, natura, gente, admonitione, & ætate. De patre namque naturali Jacob ad Laban loquitur : *Nisi timor patris mei Isaac adfuisset, tulisses omnia quæ mea sunt.* Gen. 31. 42. Gente vero pater dicitur, quando Dominus de rubo ad Moysen loquebatur : *Ego sum*, inquiens, *Deus patrum tuorum, Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob.* Exod. 3. 6. Ætate autem & admonitione pariter pater dicitur, cum Moyses in cantico Deuteronomii loquitur : *Interroga patrem tuum, & annuntiabit tibi; majores tuos, & dicent tibi.* Deut. 32. 7. Quod si ergo naturalis pater superstes non fuerit, aut indignus fuerit; admonenti tamen [f] aut seniori adolescentis obedientia præbenda erit. Quomodo ergo honoratus in senectute apparebit, qui disciplinæ laborem in adolescentia non sustinuerit? Quodcumque etenim homo laboraverit, hoc & metet. *Omnis namque disciplina in præsenti non videtur esse gaudii, sed mœroris; postea vero fructum pacatissimum exercitatis per eam reddet justitiæ.* Heb. 12. 11. Sicut ergo fructus non invenitur in arbore, in qua pampinus aut flos prius non apparuerit : sic & in senectute honorem legitimum assequi non poterit, qui in adolescentia disciplinæ alicujus exercitatione non laboraverit. Disciplina igitur absque obedientia, qualiter fieri potest? [g] Adolescens ergo sine disciplina, adolescens sine obedientia est : quoniam & ipsa obedientia, quæ omnium disciplinarum mater est, magna exercitatione indiget; quæ sui normam studii in Christo Domino sumsit, qui obediens patri usque ad mortem, crucis ignominiam libenter sustinuit. Philip. 2.

IV. Quartus abusionis gradus est, dives sine eleemosyna; qui superflua [h] usus sui quæ custodienda in posterum recondit, indigentibus & nihil habentibus non distribuit : per quod efficitur, ut dum in terra quæsita diligenti cura custodit, cælestis patriæ perennem thesaurum amittat. Ad quem thesaurum Dominus Jesus adolescentem divitem, qui eum de perfectione interrogaverat, ita respondens invitavit : *Si vis perfectus esse, vade & vende omnia quæ habes, & da pauperibus, & veni sequere me, & habebis thesaurum in cælo.* Matt. 19. 21. Quem thesaurum nullus umquam hominum habere potest, nisi qui pauperibus solatia præstat, aut per seipsum pauper est. Non ergo dormiat in [i] thesauris tuis, quod pauperes dormire non sinit. Dives namque etsi multa congregaverit, his frui

---

a *Quam*] Hanc vocem addidi ex edit. Aug. ubi sic legitur : *Quam quomodo futuræ aditus propere comprehendatur.* In cod. Colb. *futuræ aditus prosperitatis.* Eamdem editionem sequimur in aliis nonnullis locis, de quibus necesse non est admonere.

b *Secum*] Deest ea vox in duobus mss.

c *Vile reddat*] Duo codices mss. *vilescat.*

d *Ministerium aliis imperabit*] Apud Aug. *ministrari sibi sperabit.*

e *Usque ad dignam*] *Usque ad perfectam & dignam* Aug.

f *Aut seniori*] Sic cod. Reg. *admonenti seniori* edit. Paulo post delevimus ante *crucis ignominiam* hæc verba *mortem autem* quæ desunt in duobus mss. & apud Aug.

g *Adolescem ergo sine disciplina*] Contra apud Augustinum *Adolescens ergo sine obedientia, adolescens sine disciplina est.*

h *Usus sui*] *Conversationis suæ* cod. Colb.

i *In thesauris tuis quod*] Sic cod. Reg. *in thesauris suis qui* edit. *in thesauris tuis quod pauperi prodesse potest* Aug.

frui solus nequaquam poterit; quia unius hominis natura multis rebus non succurrit. Quid ergo stultius est quam propter unius hominis victum & vestitum, totam regni cælestis perdere [a] perennem jocunditatem, & æternos inferni cruciatus, absque consolationis præstolatione subire? Quod igitur aliquando per necessitatem amittendum est, pro æterna remuneratione sponte distribuendum est. (2. Cor. 4. 18.) *Omnia enim quæ videntur, temporalia sunt, quæ non videntur æterna sunt.* Quamdiu namque temporales sumus, temporalibus temporalia deserviunt, & cum hinc transierimus, æternis æterna solatia præstabuntur. Icciro non debemus diligere, ea quæ non semper habebimus; præsertim cum expertem rationis avarum divitem, thesauri sui & agri, & omnia quæ habet, ostendant; quia toto cordis intuitu illas res amat quæ numquam se diligunt. Si enim aurum & argentum, & agros, & vestimenta, & cibos, & metalla, & bruta animalia quis dilexerit, hæc omnia vicem sibi amoris rependere non posse, ipsa rerum natura ostendit. Quid ergo a ratione longius est, quam diligere, quod te amare non valet; & negligere illum, qui [b] tuæ dilectioni cum dilectione omnia præbet? Propter hoc igitur non diligi mundus, sed diligi proximus a Deo præcipitur; quia proximus vicem sui amoris potest rependere, [c] quod mundus minime posse non dubitatur. Sic enim inimicum esse diligendum Dominus præcepit, ut illa dilectio amicum illum ex inimico efficiat. Quisquis ergo dives cupidus vult æternas habere divitias, distribuendo egenis præstet interim non mansuras. Si enim quod diligit, non vendit, nemo potest emere quod cupit. Avari namque ideo in judicio a rectissimo judice nuncupantur maledicti, quia qui prætenbant eorum habitacula non dicebant: (Psalm. 128. 8.) *Benedictio Domini super vos, benediximus vobis in nomine Domini.* Infelices ergo sunt avari divites, qui propter res transitorias, in æternam damnationem dilabuntur; & e contrario: (Matth. 5. 7.) *Beati sunt misericordes, quia misericordiam consequentur.* Felix est ergo misericors, dum in hac virtute non substantiam, sed affectum Deus requirit.

V. Quintus abusionis gradus est, femina sine pudicitia. Sicut enim omnes bonos mores procurat & custodit in viris prudentia; sic & in feminis cunctos honoris actus nutrit & fovet & custodit pudicitia. Pudicitia namque castitatem custodit, avaritiam refrenat, lites devitat, iram mitigat, libidinem occupat, cupiditatem temperat, lasciviam castigat, ebrietatem cavet, verba non multiplicat, gulæ concupiscentias [d] purgat, furtum omnino damnat. Quid plura? Omnia vitia restringit; & omnes virtutes, & quidquid coram Deo & bonis hominibus laudabile est nutrit. Impudica namque vita nec laudem ab hominibus in præsenti sæculo, nec remunerationem a Deo exspectat in futuro. Pudica vero vita, famam bonam inter homines habet, & de spe futuræ beatitudinis gaudet. Præsentibus semetipsam imitabilem facit, posteris memoriam amabilem relinquit. Bonis semper moribus delectatur & consentit, & assiduis Scripturarum meditationibus & eloquiis [e] animam vegetat. Bonorum præcedentium exempla custodit, & inseparabilia perfectis contubernia nectit. Duobus ergo modis constat veræ pudicitiæ exercitatio, id est, corporis habitu & superficie, & animi affectu interno. Per exteriorem modum, juxta Apostolum, coram hominibus exempla; per interiorem modum coram Deo, providemus opera bona. Pudicitia namque corporis est, alienas res non appetere, & omnem immunditiam devitare; ante horam congruam non gustare velle, risum non excitare, verba vana & falsa non loqui; habitum per omnia ordinatum, compositionemque convenientem tam capillorum quam vestium, sicut decet, habere; cum indignis contubernia non inire; superciliosо intuitu neminem adspicere, vagari oculos non permittere; pompatico & illecebroso gressu non incedere; [f] nulli inferior in incœpto bono opere apparero, nulli contumeliam aut ruborem incutere, neminem blasphemare; senes non irridere, bonis non invidere, meliori non controversari; de his quæ ignoras non tractare, & ea quæ scis non omnia proferre: Hæc enim proximis amabilem hominem reddunt, & Deo acceptabilem faciunt. Pudicitia enim animæ est, plus propter Dei oculos, quam hominum, omnia bona facere; appetitiones turpium cogitationum compescere; omnes meliores se esse æstimare, nemini invidere; de semetipso nihil confidere, Dei semper auxilio res omnes committere, ante Dei oculos semetipsum constituere; hæretica pravitate sensum non maculare, catholicis per omnia consentire; Deo soli adhærere, castitatem æternæ mentis Deo Christo offerre; omnia cœpta opera bona mortis tantum termino finire, præsentes tribulationes animi fortitudine negligere, parvipendere; in terra præter proximos nihil amare, cuncti amoris thesaurum in cælo constituere, & pro omni bono actu mercedem a Deo in cælestibus sperare. Pudicitia ornamentum nobilium est, exaltatio humilium, nobilitas ignobilium, pulcritudo [g] debilium, prosperitas laborantium, solamen mœrentium, augmentum omnis pulcritudinis, decus religionis, defensio criminum, multiplicatio meritorum, creatoris omnium Dei [h] amicitia.

Sextus

---

a *Perennem*] Deest apud Aug.
b *Tuæ dilectioni*] Sic cod. Reg. *suæ ditioni* edit. *tuæ ditioni* Aug.
c *Quod mundus minime posse*] Sic Aug. & cod. Colbert. *Quod mundus non potest, vel minime non posse dubitatur* edit. Paulo post legimus ex cod. Colbert. *cupidus vult* pro *cupidus qui vult*.
d *Purgat*] *Oppugnat* Aug.
e *Animam vegetat*] *Animum figit* Morel. & duo codices mss.
f *Nulli inferior*] Duo codices mss. *nullo inferior incœpto*.
g *Debilium*] Aug. *vilium*.
h *Amicitia*] Duo codices mss. *amica*.

VI. Sextus abusionis gradus est, dominus sine virtute. Quia nihil proficit dominandi habere potestatem, si dominus ipse non habeat virtutis rigorem. Sed hic virtutis rigor, non tam exteriori fortitudine, quæ & ipsa sæcularibus dominis necessaria est, [a] quam animi interiori fortitudine, exerceri debet. Sæpe enim dominandi per animi negligentiam perditur [b] fortitudo, sicut in Heli sacerdote factum fuisse comprobatur. Qui dum severitate [c] judicis peccantes filios non coercuit, in eorum vindictam, Dominus velut consentienti [d] ferociter non pepercit. Tria ergo necessaria hos qui dominantur habere oportet: terrorem scilicet, & ordinationem, & amorem. Nisi enim ametur dominus pariter & metuatur, ordinatio illius constare minime potest. Per beneficia ergo & affabilitatem, procuret ut diligatur: & per justas vindictas, non propriæ injuriæ, sed legis Dei, studeat ut metuatur. Propterea quoque dum multi pendent in eo, ipse Deo adhærere debet, qui illum in ducatum constituit: qui ad portanda multorum onera, ipsum veluti fortiorem solidavit. Paxillus enim nisi bene fortiter firmetur, & alicui fortiori adhæreat, omne quod in eo pendet cito labitur; & ipse solutus a rigore suæ firmitatis, cum oneribus ad terram delabitur. Sic & princeps nisi suo conditori pertinaciter adhæserit, & ipse, & omne quod continet, cito deperit. Quidam namque per dominandi officium plus Deo appropinquant, quidam imposito sibi dignitatis honore deteriores fiunt. Moyses namque accepto populi ducatu, familiarius Dei locutionibus utebatur: Saul vero filius Cis, postquam sceptra regni suscepit, per inobedientiæ superbiam Deum offendit. Rex Salomon postquam patris sui David sedem obtinuit, Deus illum ultra omnes mortales velut ad innumerosi populi gubernationem sapientiæ munere ditavit. E contrario vero Hieroboam servus Salomonis, postquam regni domus David occupavit partem; ad idolorum cultum, decem tribus Israel, quæ erant in parte Samariæ, diverterat. Per quæ exempla evidenter ostenditur, quosdam in sublimiori statu ad majorem perfectionem crescere, quosdam vero per supercilium dominationis ad deteriora defluere. Per quod utrumque intelligitur: eos qui ad meliora [e] transcendunt, per virtutem animi & Dei auxilium posse id facere: & eos qui ad deteriora devertuntur, per mentis imbecillitatem pariter & negligentiam errare. Unde & dominum absque virtute fieri non decet, qui virtutem sine Dei auxilio nullatenus habet. Qui etenim multa tuetur, si non habet fortitudinem animi, non valet id agere, quoniam magna magnis infestationibus, vel adversitatibus solent laborare. Omnis ergo qui præest, hoc primitus animi tota intentione procuret, ut per omnia de Dei adjutorio omnino non dubitet. Si namque cœperit in actibus suis auxiliatorem habere Dominum dominorum, nullus hominum contemtui poterit habere ejus dominatum: *Non enim est potestas nisi a Deo*. Ipse enim elevat de stercore egenum, & sedere facit cum principibus populi sui, & deponit potentes de sede, & exaltat humiles: ut subditus fiat omnis mundus Deo, & [f] egeat gloria Dei.

1. Reg. 2. — Exod. 33. — 1. Reg. 15. — 3. Reg. 3. — 3. Reg. 12. — Rom. 13. — Ps. 112. — Luc. 1.

VII. Septimus abusionis gradus est, Christianus contentiosus; qui cum participationem nominis Christi per fidem & baptismum susceperit, contra Christi dicta & propositum, mundi caduca delectamenta diligit. Omne enim de quo contenditur; aut propter propriam ejus rei dilectionem de qua agitur; aut propter alterius amorem, quæ sub odiosa specie latet, appetitur. Quemadmodum, verbi gratia, bellum animoso compugnantium conflictu cum odiosa res sit, propter amorem victoriæ & libertatis peragitur; & multæ aliæ dilectæ species, sub odioso labore vel formidine, satis contentiose expetuntur. Unde patenter intelligitur, nihil contendi posse, nisi propter dilectionem, speratam scilicet & subsequentem amabilem remunerationem. Qui igitur de mundo præsente ex quacumque causa contendit, perspicue ostendit quod illum diligit. Quomodo ergo mundum diligi per Joannem Spiritus sancti sermones interdicunt, qui ait: *Nolite diligere mundum, neque ea quæ in mundo sunt?* Mundi enim amor & Dei, pariter in uno corde cohabitare non possunt, quemadmodum iidem oculi cælum pariter & terram nequsquam conspiciunt. Sed requirendum est, si vere in mundo aliquid sit quod amari debeat, & quis sit ille mundus, quem diligi divina eloquia vetant. Terra ergo cum nascentibus ex ea, & metallis, & animantibus, & pulcritudine vestium, & oblectationibus ciborum, & iis quæ ad hæc pertinent, non diligi præcipitur: sed proximus, propter quem hæc omnia facta sunt, amari jubetur. Hæc enim omnia prædicta, velut, non mansura, ad cælestem patriam pergentes concomitari nequeunt. Proximi vero velut mansuri regis coheredes, semetipsos licenter [g] invicem diligunt. Quod ergo semper in mundo non manet, & cum mundo pariter deficiet, & ipse mundus non amari præcipitur; proximus autem qui est pars regni cælestis, in terra & inter ima elementa, a regni cælorum appetitoribus non incongrue amatur: dum in suprema illa patria in æternum coheres habebitur. Propterea vero mundus

1. Joa. 2. 15.

a *Quam animi*] Addunt editi *indiget* ante has voces, & *bonis moribus* ante *exerceri*. Secutus sum duos codices mss.

b *Fortitudo*] Aug *dominandi virtus*.

c *Judicis*] Sic duo codices mss. pro *judicii* quod erat in editis.

d *Ferociter*] Deest apud Aug.

e *Transcendunt*] Sic cod. Colb. *condescendunt* edit.

f *Egeat gloria*] Sic Morel. & duo mss. *egeat omnis gloria* in aliis.

g *Invicem*] Hanc vocem addidi ex duobus mss. Morel. & Aug.

dus præsens non diligi imperatur, ne a Dei dilectione alienus, sæculi dilector quisque efficiatur. Non ergo debet contendi, quod non licet amari. Igitur Christianus qui nominis Christi similitudinem tenet, morum quoque ejus similitudinem habere debet. Christianus enim nemo recte dicitur, nisi qui Christo moribus coæquatur. De Christo vero
Isa. 42. 1. Matth. 12. 18. per Prophetam ita scribitur: *Ecce filius meus quem elegi, electus meus, complacuit in illo sibi anima mea: ponam Spiritum meum super eum. Non contendet, neque clamabit, neque audiet aliquis in platea vocem ejus.* Ecce Christus non contendit, neque clamavit: & tu si morum Christi similitudinem tenere cupis, ne contendas, ne abusivus in Ecclesia Christianus exsistas. Suis enim sectatoribus Christus præcepit:
Matth. 23. 8. *Nolite vocari Rabbi; unus est enim magister vester*, qui est Christus: *& patrem nolite vocare super terram; unus est enim pater vester, qui in cælis est. Omnes enim vos fratres estis*, quibus ad supplicandum imperavit, cum di-
Matth. 6. 9. cit: *Sic autem orabitis: Pater noster qui es in cælis, sanctificetur nomen tuum.* Frustra ergo contendit patrem se habere in terra, qui patrem & patriam profitetur se habere in cælo. Cujus patriæ nemo possessor efficitur, nisi qui de terrenæ patriæ contentione securus habetur.

VIII. Octavus abusionis gradus est, Pauper superbus; qui nihil habens in superbiam extollitur: cum e contrario divitibus sæculi non superbe sapere per Apostolum Paulum imperetur. Quid ergo stolidius potest fieri, quam illum, qui per infimam miseriam velut in terram abjectus, extremus & humilis incedere & contristari debuerat, supercilioso superbiæ tumore inflatam mentem contra Deum erigere? Per quod vitium lapsi corruerunt, qui in summo cæli conditi erant culmine. Quid ergo vult quasi potens in terra superbire; qui præ omnibus hominibus debuerat humilis apparere? Sed ne de paupertate sua tristitiam habeant, quid a Deo recepturi sint, pauperes
Matth. 5. 3. attendant; ipse enim inquit: *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cælorum.* Recta namque dispensatione misericors judex cæli regnum illis committit, quibus regni terrarum participationem inter mortales abstulit: ut ipse dives in cæli sede appareat, qui in terra penitus nihil procurat. Cavendum ergo pauperibus est, ne dum per egestatem & ne-
a cessitatem terrenum regnum [a] prætereunt, per mentis etiam impudentiam cælorum regna amittant. Cum enim Dei dispensatione paupertatem necessariam acceperint, in ipsorum arbitrio pendet, utrum pauperes spiritu sint. Non quibuscumque namque pauperibus cæli regna promittuntur, sed his tantummodo in quibus divitiarum inopiam animorum humilitas comitatur. Pauper enim humilis, pauper spiritu appellatur; qui cum egenus foris cernitur, numquam in superbiam elevatur: quoniam ad appetenda regna cælorum plus valet mentis humilitas, quam præsentium divitiarum temporalis paupertas. Etenim humiles qui bene divitias possessas habent, possunt pauperes spiritu appellari: superbos autem, nihil habentes, haud dubium est beatitudine paupertatis privari. De quibus utrisque sancta Scriptura ita loquitur: *Est quasi dives nihil* Prov.
habens, & est quasi pauper, cum in multis divi- 13. 7.
tiis sit. Quasi pauper ergo in multis divitiis, est dives humilis spiritu; & nihil habens quasi dives, est pauper superbus mentis affectu. Nobilis ergo inopia est mentis humilitas, & ineptæ divitiæ sunt animorum enormitas. Providendum est ergo pauperibus, ut semetipsos, quales sint, intelligant: & quia rebus consequi quod cupiunt non valent, mentis tumore superbire desinant.

Nonus abusionis gradus est, Rex iniquus. IX.
Etenim regem non iniquum, sed correctorem iniquorum esse oportet. Inde in semetipso nominis sui dignitatem custodire debet: nomen enim regis intellectualiter hoc retinet, ut subjectis omnibus rectoris officium procuret. Sed qualiter alios corrigere pote-
rit; qui proprios mores, [b] ne iniqui sint, b
non corrigit? Quoniam in justitia regis exaltatur solium, & in veritate regis solidantur gubernacula populorum. Justitia vero regis est neminem injuste per potentiam opprimere, sine personarum acceptione inter virum & proximum suum juste judicare, advenis & pupillis & viduis defensorem esse, furta cohibere, adulteria punire, iniquos non exaltare, impudicos & histriones non nutrire, impios de terra perdere, parricidas & pejerantes vivere non sinere, ecclesias defendere, pauperes eleemosynis alere, justos super regni negotia constituere, senes & sapientes & sobrios consiliarios habere, magorum, ariolorum, pythonissarumque superstitionibus non intendere, iracundiam differre, patriam fortiter & juste contra adversarios defendere, per omnia in Deo confidere, prosperitatibus
[c] animum non elevare, cuncta adversa patien- c
ter tolerare, fidem catholicam in Deum habere, filios suos non sinere impie agere, certis horis orationibus insistere, ante horas
congruas cibum non gustare. *Væ enim terræ,* Eccl. 10.
cujus rex puer est, & cujus principes mane co- 16.
medunt. Hæc regni prosperitatem in præsenti faciunt, & regem ad cælestia regna meliora perducunt. Qui vero regnum non secundum hanc legem dispensat, multas nimirum adversitates imperii tolerabit. Iccirco enim pax sæpe populorum rumpitur, & offendicula etiam de regno suscitantur; terrarum quoque fructus diminuuntur, & servitia populorum præpediuntur; multi & varii dolores prosperitatem regni inficiunt, carorum & liberorum mortes tristitiam conferunt, hostium incursus provincias undique vastant, bestiæ armentorum & pecorum greges dilacerant;
tempestates aeris & hiemis [d] terrarum fecun- d
ditatem

---

a *Prætereunt*] Aug. *perdunt*.
b *Ne iniqui*] Aug. *si iniqui*.
c *Animum non elevare*] *Non elevari animo* Aug.
d *Terrarum fecunditatem &*] Sic emendavimus auctoritate cod. Colbert. & Aug. Male in aliis *turbata terrum fecunditate maris* &c. Habet idem ms *serenitate turbata ante terrarum*. Paulo post, lego ex duobus mss. *pampinos exurunt*, pro eo quod est in edit. *pampinos quosque exurant*.

ditatem & maris miniſteria prohibent ; & aliquando fulminum ictus , ſegetes & arborum flores , & pampinos exurunt . Super omnia vero regis injuſtitia , non ſolum præſentis imperii faciem obſuſcat , ſed etiam filios ſuos & nepotes , ne poſt ſe regni hereditatem teneant , obſcurat . Propter piaculum enim Salomonis , regnum domus Iſrael Dominus de manibus filiorum ejus diſperſit . (3. Reg. 11. 31. & 15.) Et propter juſtitiam David regis , lucernam de ſemine ejus ſemper in Hieruſalem reliquit . Ecce quantum juſtitia regis ſæculo valeat , intuentibus perſpicue patet . Eſt enim pax populorum , tutamen patriæ , immunitas plebis , munimentum gentis , cura languorum , gaudium hominum , temperies aeris , ſerenitas maris , terræ fecunditas , ſolatium pauperum , hereditas filiorum , & ſibimetipſi ſpes futuræ beatitudinis . Attamen ſciat rex , quod ſicut in throno hominum primus conſtitutus eſt , ſic & in pœnis , ſi juſtitiam non fecerit , primatum habiturus eſt . Omnes namque quoſcumque peccatores ſub ſe in præſenti habuit , ſupra ſe modo implacabili , in illa pœna futura habebit .

X. Decimus gradus abuſionis eſt , Epiſcopus negligens ; qui gradus ſui honorem inter homines requirit , ſed miniſterii ſui dignitatem coram Deo , pro quo legatione fungitur , non cuſtodit . Primum namque ab epiſcopo , quid ſui nominis dignitas teneat , inquiratur : quoniam cum epiſcopus nomen Græcum ſit , ſpeculator interpretatur . Quare vero ſpeculator ponitur , & quid a ſpeculatore requiritur , Dominus ipſe denudat , cum ſub Ezechielis prophetæ perſona , epiſcopo officii ſui rationem denuntiat , ita inquiens : (Ezech. 3. 17.) *Speculatorem dedi te domui Iſrael . Audiens erga ex ore meo ſermonem , nuntiabis eis ex me . Si autem videris gladium venientem , & tu non annuntiaveris ut revertatur impius a via ſua , ipſe quidem impius in iniquitate ſua morietur , ſanguinem autem ejus de manu tua requiram . Si autem tu annuntiaveris , & ille non fuerit reverſus , ipſe quidem in iniquitate ſua morietur , ſed tu animam tuam liberaſti .* Decet ergo epiſcopum , qui omnium ſpeculator poſitus eſt , peccata diligenter attendere , & poſtquam attenderit , ſermone , ſi potuerit , & actu corrigere ; ſi non potuerit , juxta Evangelii regulam ſcelerum operarios declinare . (Matth. 18. 15.) *Si enim ,* inquit in Evangelio Dominus , *peccaverit in te frater tuus , corripe illum inter te & ipſum ſolum . Si te audierit , lucratus eris fratrem tuum : ſi te non audierit , adhibe tecum adhuc unum vel duos teſtes , ut in ore duorum vel trium teſtium ſtet omne verbum : ſi illos non audierit , dic Eccleſiæ : ſi Eccleſiam non audierit , ſit tibi ſicut ethnicus & publicanus .* Tali ordine expellendus eſt , quicumque doctori vel epiſcopo adhærere noluerit . Et qui tali ordine expulſus fuerit , ab alio aliquo doctore vel epiſcopo non debet recipi . De ſacerdote namque ſcriptum eſt in lege : (Levit. 21. 7.) *Viduam aut repudiatam non accipiat uxorem* . Qui ergo illum excommunicatum a catholico , illo non permittente , ſibi jungit , jura ſacerdotii ſancti , [a] in quo Chriſtianorum genus electum eſt , excedit . Hac ratione epiſcopum , ad eos quibus in ſpeculationem poſitus eſt , eſſe oportet . Ceterum vero , qualis in ſemetipſo eſſe debeat , Paulus Apoſtolus exponit : (1. Tim. 3. 2.) ut ad gradum epiſcopi veniens ſit ſobrius , prudens , caſtus , ſapiens , modeſtus , hoſpitalis , filios habens ſubditos cum omni caſtitate , teſtimonium habens bonum ab his qui foris ſunt , proferens doctrinæ fidelem ſermonem , antequam epiſcopus ſit , non plures habens uxores quam unam . Non percuſſor , non bilinguis , non ebrioſus , non neophytus , ut per hæc ipſe oſtendat in opere , quod alios docet in ſermone doctrinæ . Caveant ergo negligentes epiſcopi , quod in tempore vindictæ Dominus per Prophetam conqueritur , dicens : *Paſtores [b] muti demoliti ſunt populum meum , & non paſcebant gregem meum paſtores , ſed paſcebant ſemetipſos ;* (Ezech. 34. 8.) ſed potius procurent hi , quos conſtituit Dominus ſuper familiam ſuam , dare illis cibum in tempore ſuo menſuram tritici , puram ſcilicet & probatam doctrinam , quatenus veniente Domino mereantur audire : (Matth. 25. 21.) *Euge ſerve bone & fidelis , quia ſupra pauca fuiſti fidelis , ſupra multa te conſtituam : intra in gaudium Domini tui .*

XI. Undecimus abuſionis gradus eſt , Plebs ſine diſciplina ; quæ , cum diſciplinæ exercitationibus non ſervit , communi ſe perditionis laqueo conſtringit : iram etenim domini abſque diſciplinæ rigore non evadit . Atque idcirco Pſalmiſtæ vocibus indiſciplinatæ plebi prædicatur : (Pſalm. 2. 12.) *Apprehendite diſciplinam nequando iraſcatur Dominus* . Diſciplina vero morum eſt ordinata correctio , & majorum præcedentium regularum obſervatio . De qua diſciplina Paulus Apoſtolus ita loquitur dicens : (Hebr. 12. 7. & 8.) *In diſciplina perſeverate ; tamquam filiis vobis offert ſe Deus . Quod ſi extra diſciplinam eſtis , cujus participes facti eſtis ? Omnes enim adulteri , & non filii eſtis* . Qui ergo adulteri , ſine diſciplina ſunt , & cæleſtis regni hereditatem non capiunt : ſi filii autem paternæ diſciplinæ correctiones ferunt , & hereditatem quandoque recipere poſſe non deſperent . De qua etiam diſciplina Eſaias quidem indiſciplinatæ plebi prædicat , dicens : (Iſa. 1. 16.) *Quieſcite agere perverſe , diſcite bene facere* . Et ad eamdem Pſalmiſta conſona voce compſallit , dicens : (Pſalm. 33. 15.) *Declina a malo , & fac bonum* . Infelix ergo eſt qui abjicit diſciplinam . Audet enim extra milites aliquid , qui Dominum crucifigentes , non ejus ſciderunt tunicam , qui Eccleſiæ Chriſti ſcindit diſciplinam . Sicut enim tunica totum corpus præter caput tegitur ; ita diſciplina , omnis Eccleſia , præter Chriſtum , qui caput eſt Eccleſiæ & ſub diſciplina non eſt , protegitur & ornatur . [c] Ipſa vero tunica contexta deſuper fuerat per totum ; quia

---

a *In quo*] Sic cod. Reg. edit. *quod*.
b *Muti*] Sic cod. Corbejenſis apud Aug. citatus . Habent *multi* Morel. & Pamel. *mei* Aug.
c *Ipſa vero*] Sic duo mſs. *ipſa enim* edit.

quia eadem disciplina Ecclesiæ a Domino de cælo tribuitur & integratur. De qua Dominus cum ad patrem ascendisset, postquam resurrexit a mortuis, ad Apostolos suos loquebatur, Luc. 24. 49. dicens: *Vos autem sedete hic in civitate, quoadusque induamini virtute ex alto.* Tunica ergo corporis Christi disciplina Ecclesiæ est: qui autem extra disciplinam est, Joan. 19. 24. alienus est a corpore Christi. *Non scindamus igitur illam, sed sortiamur de illa cujus sit*, id est, non solvamus quidquam de mandatis Domini, sed unusquisque in quo vocatus est, in eo permaneat apud Dominum.

XII. Duodecimus abusionis gradus est, Populus sine lege; qui dum Dei dicta & legum scita contemnit, per diversas errorum vias eumdem perditionis laqueum incurrit. De quibus viis sub persona prævaricatoris populi, humanum genus Propheta ita deplangit: Isa. 53. 6. *Nos autem sicut oves erravimus, unusquisque in viam suam declinavit*; de quibus viis etiam Prov. 14. 12. sapientia loquitur per Salomonem: *Multæ viæ videntur hominibus rectæ, & novissima earum deducunt ad mortem.* Quæ utique multæ perditionis viæ tunc incedunutur, cum una regalis via, lex Dei videlicet, quæ neque ad dexteram neque ad sinistram declinat, per negligentiam deseritur. De qua scilicet via Dominus Jesus Christus, qui est finis legis ad justitiam omni credenti, denuntiat: *Ego sum via, veritas, & vita; nemo venit ad patrem nisi per me.* Joan. 14. 6. Ad quam viam omnes homines communiter invitat, dicens: *Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & ego reficiam vos.* Matth. 11. 28. *Quia non est personarum acceptio apud Deum*; Rom. 2. 11. ubi non est Judæus, nec Græcus, masculus & femina, servus & liber, barbarus & Scytha, sed omnia in omnibus Christus; omnes enim unum sunt in Christo Jesu. Dum ergo Christus finis legis est, qui sine lege sunt, sine Christo fiunt. Igitur populus sine lege, populus sine Christo est. Abusivum ergo in temporibus Evangelii populum [a] sine lege fieri, quando Apostolis in cunctas gentes licentia prædicationis data est, quando tonitruum Evangelii per cunctas sæculi partes intonuit, quando gentes quæ non sectabantur justitiam, apprehenderunt justitiam; quando qui de longe fuerant, facti sunt prope in sanguine Christi: qui aliquando non populus, nunc autem populus Dei in Christo; quando est tempus acceptabile, & dies salutis, & tempora refrigerii in conspectu altissimi; quando unaquæque gens habet testem resurrectionis; quando ipso Dominus protestatur, dicens: *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi.* Matth. 28. 20. Non itaque simus sine Christo in hoc tempore transitorio, ne sine nobis Christus esse incipiat in futuro.

a *Sine lege*] Cod. Colbert. *sine Christo*.

C OE N A,

CYPRIANO FALSO INSCRIPTA

QUIDAM Rex nomine Johel, nuptias faciebat in regione Orientis, in Cana Galileæ. [b] His nuptiis invitati sunt plures. Igitur qui temperius loti in Jordane, adfuerunt in convivio. Tunc [c] commendavit Naaman, aquam sparsit Amos, Jacobus & Andreas attulerunt fœnum, Matthæus & Petrus straverunt, mensam posuit Salomon, atque omnes discubuerunt turbæ. Sed cum jam locus [d] recumbentium plenus esset, qui superveniebant, quisque prout poterat, locum sibi inveniebat. Primus itaque omnium sedit Adam in medio, Eva super folia, Cain super aratrum, Abel super mulgarium, Noe super arcam, Japheth super [e] lateres, Abraham sub arbore, Isaac super aram, Loth juxta ostium, Jacob super petram, Moyses super lapidem, Helias super pellem, [f] Daniel super tribunal, Tobias super lectum, Joseph super modium, Beniamin super saccum, David super monticulum, [g] Joannes in terra, Pharao in atena, Lazarus supes tabulam, Jesus super puteum, Zachæus super asborem, Matthæus in scamno, Rebecca super hydriam, Raab super stuppam, [h] Ruth super stipulam, Thecla super fenestram, Susanna in horto, [i] Absalon in frondibus, Judas super loculum, Petrus super cathedram, Jacobus super rete, Samson super columnam, Heli super sellam, Rachel super sarcinam. Patiens stabat Paulus, & murmurabat Esau, & [k] dolebat Job quod solus sedebat in stercore. Tunc porrexit Rebecca pallium,

b *His nuptiis &c.*] Sic codices octo mss. editi: *Is invitavit plures ut cœnam ejus frequentarent.*

c *Commendavit*] Sic Pamelius & codices omnes mss. Non tamen male Morellius *commundavit*.

d *Recumbentium*] Multi codices habent *discumbentium*, & paulo post *prout poterant locum sibi inveniebant*.

e *Lateres*] *Lapides* in plerisque codicibus mss. Quæ sequuntur *Abraham sub arbore* desunt in multis.

f *Daniel super tribunal*] In tribus codicibus *David super tribunal*, & paulo post *Daniel super monticulum*.

g *Joannes*] Sic codices omnes, unus Colbertinus *Jonas super lectum*; editi *Jonas super terram*.

h *Ruth super stipulam*] Addidit has voces Pamelius, quæ deerant apud Morel. & in omnibus exstant codicibus mss. Quæ præcedunt *Raab super stuppam* in uno tantum vidi codice Sorbonico.

i *Absalon*] Legitur in multis codicibus *Abessalon*; & sic habet Pamelius.

k *Dolebat Job*] Sic emendsvimus auctoritate septem vetustorum codicum: editi *& dolebat Jacob, Job solus sedebat in stercore*; *quod* in nullo inveni codice.

Judith coopertorium, [a] Agar ſtragulum, Sem & Japheth cooperuerunt. Recumbentibus illatus eſt guſtus cœnæ, & accepit cucurbitas Jonas, olus Eſaias, betas Iſrael, morum Ezechiel, ſycomorum Zachæus, citrium Adam, lupinos Daniel, pepones Pharao, carduum Cain, ficus Eva, malum Rachel, prunum Ananias, bulbos Lia, [b] olivas Aaron, ovum Joſeph, uvas Noe, nucleos Simeon, [c] acetum Jonas: accepit [d] oxygarum Jeſus Chriſtus. Deinde ſupervenit Jacob cum filiis, & Laban cum filiabus ſuis, & ſederunt ſuper lapides. Venit & Abraham cum domeſticis ſuis & Moyſes cum cetera turba, & ſederunt foris. Tunc reſpiciens Rex invitatos ſuos, ſic ait: [e] Unuſquiſque veſtrum veniat in veſtiarium meum, & dabo ſingulis cœnatorias veſtes; tunc aliqui ierunt, & acceperunt. Primus itaque omnium accepit Zacharias albam, Abraham paſſerinam, [f] Loth ſulphurinam, Lazarus lineam, Jonas cæruleam, Thecla flammeam, Daniel leoninam, [g] Joannes triclinam, Adam pelliceam, [h] Judas argyrinam, Raab coccineam, [i] Herodias cardinam, Pharao marinam, Enoch cælinam, Agar variam, David nervinam, [k] Helias aeriam, Eva arborinam, [l] Job biplagiam, [m] Iſaias meſotropam, Maria ſtolam, [n] Suſanna caſtaninam, Moyſes conchylinam, Abel purpuream, [o] Levi ſpartacinam, [p] Thamar coloriam, Azarias carbaſinam, [q] Aaron murrinam, [r] Judith hyacinthinam, Cain ferrugineam, Abiron nigram, [s] Anna Perſicinam, Iſaac nativam, [t] Paulus Tharſicam, Petrus operariam, [u] Jacob pſeudoalethinam, Jeſus columbinam. At ubi diviſit veſtes, Rex reſpiciens eos, ſic ait: Non ante cœnabitis, niſi ſinguli ſingulas vices feceritis: atque ita ſibi [x] præceptas diaconias conſummaverunt. Primus itaque omnium ignem petiit Helias, ſuccendit Azarias, lignum porrexit Sara, [y] collegit Jephte, attulit Iſaac, conſcidit Joſeph, puteum aperuit Jacob, hyſſopum porrexit Sepphora, ad lacum ſtabat Daniel, aquam attulerunt miniſtri, hydriam portabat Rebecca, vinum protulit Noe, utrem portabat Agar, attulit argentum Judas, vitulum adduxit Abraham, alligavit Raab, teſticulam porrexit Jeſus, pedes copulavit Helias, ferrum tradidit Petrus, eliſit Daniel, occidit Cain, ſupportavit Abacuc, ſuſpendit Abſalon, pellem detraxit Helias, ventrem aperuit [z] Hermocrates, mediana ſuſpendit Tobias, ſanguinem effudit Herodes, ſtercus projecit Sem, aquam adjecit Japheth, elavit Heliſæus, partes fecit Phalech, numeravit Anſes, ſalem miſit Moleſſadon, oleum adjecit Jacob, in focum impoſuit [aa] Antiochus, coxit Rebecca, prior guſtavit Eva. Explicitiſque omnibus, omnes locis ſuis reſederunt. Tunc intulit panes Saul, fregit Jeſus, tradidit omnibus Petrus, intulit lentem Jacob, ſolus manducavit Eſau, intulit intritam Abacuc, totum comedit Daniel, fabam intulit [bb] Amelſad, prior guſtavit Miſael. Sed quoniam hædum coctum comederat Iſaac, & piſcem aſſum Tobias; cœpit tumultuari Æglom. Valde eſuriebat Daniel, panem petebat Hermocrates, non manducabat Joannes, nihil guſtaverat Moyſes, jejunus fuit Jeſus, micas colligebat Lazarus. Ceteri autem partes ſuas tenebant, quas ex variis venationibus acceperant. Abraham vitulinam, [cc] Eſau cervinam, Abel agninam, Noe arietinam, Samſon leoninam, Eliſæus urſinam: majorem tamen partem tenebat Beniamin. Poſtmodum dedit panes Pharao, omnibus

---

a *Agar ſtragulum*] Hæc deſunt in pleriſque codicibus mſſ. Non pauci habent *cooperuerunt recumbentes*, unus Colbertinus *cooperuerunt ſe*.

b *Olivas Aaron*] Plerique codices mſſ. & Morellius habent *uvas Aaron*, & paulo poſt *olivas Noe*.

c *Acetum Jonas*] Sic octo codices mſſ. editi *Dedit acetum Jonas*.

d *Oxygarum*] Aliter in ſex codicibus mſſ. *accepit & hoc J. C.*

e *Unuſquiſque .... veniat .... & dabo*] Sic emendavimus codicibus pleriſque conſentientibus, niſi quod nonnulli habent *in veſtiario meo*: editi, *Quiſque voluerit veſtrum venire .... dabo*. Pamelius addidit *ſingulas* quam vocem in uno tantum vidi codice mſ.

f *Loth ſulphurinam*] Sic codices mſſ. & editi præter Oxonienſem, ubi legitur *Job*.

g *Joannes triclinam*] *Trichinam* legendum eſſe obſervat Salmaſius junior. in Trebel. Pol. p. 342. in uno ex regiis codicibus legitur *triginam*.

h *Judas argyrinam*] Quidam codices mſſ. *argurinam*, alii *argurinam*.

i *Herodias*] Cod. Sorb. *Herodes*.

k *Helias aeriam*] Quidam codices *aeream*, alii *aerinam*.

l *Job biplagiam*] Edit. Oxon. *biblagiam*; repugnant alii codices mſſ. & editi.

m *Iſaias meſotropam*] Colbertinorum codicum alter *meſotratam*, quæ vox aptior videtur ad indicandum Iſaiam medium fuiſſe ſciſſum. Forte melius legeretur *meſotretam*.

n *Suſanna caſtaninam*] Sic pro *caſtalinam* legendum monet Salmaſius not. in Vopiſc. p. 410. Hanc obſervationem confirmat auctoritate Azelini monachi Remenſis, qui cœnam hanc verſibus rithmicis ante aliquot ſecula reddidit. In hoc opere, quod manu exaratum habebat penes ſe Salmaſius, ſic legebatur:

Helciæ pulcra filia,
Secura per pomaria.
Suſanna fert caſtaneam.

o *Levi ſpartacinam*] Cod. Colb. *partacinam*, unus ex regiis *ſpartaginam*.

p *Thamar coloriam*] Sic alter codicum Colbert. atque ita legendum obſervat Caſaubonus not. in Vopiſc. p. 396. editi *colorinam*.

q *Aaron murrinam*] Multi codices mſſ. *myrrinam*.

r *Judith hyacinthinam*] *Judas* in pleriſque mſſ. Colbertinorum, alter *Judas Zaarinam*.

s *Anna Perſicinam*] *Perſinam* Sorbon. & unus ex regiis.

t *Paulus Tharſicam*] *Candidam* octo codices mſſ.

u *Jacob pſeudoalethinam*] Sic unus ex regiis codicibus. Sic etiam legiſſe ſe teſtatur Salmaſius in vetuſto codice not. in Treb. Pol. p. 342. ceteri codices hanc lectionem confirmant, quorum multi habent *pſeudoallethinam* vel *pſeudoalletinam*. editi *alethinam*. *Joannes* legitur pro *Jacob* in ſex codicibus mſſ.

x *Præceptas diaconias*] Sic plerique codices mſſ. editi *præcepta diaconia*. Paulo ante *ſinguli* deeſt in pleriſque codicibus mſſ.

y *Collegit Jephte*] Deſunt hæc in pleriſque mſſ.

z *Hermocrates*] In quibuſdam codicibus *Hermogrates*. Sic etiam paulo poſt in quibuſdam legitur *Malaſſadon*.

aa *Antiochus*] *Ariochus* in multis codicibus mſſ.

bb *Amelſad*] *Melſad* in pluribus codicibus mſſ.

cc *Eſau cervinam*] Sic Morel. & codices mſſ. Pamelius *Iſaac*.

nibus divisit Joseph, discum attulit Herodes,
a partes composuit Rebecca, ᵃ intulit Jacob,
distribuit omnibus Noe. Primus ergo sustu-
lit Joannes caput, cerebellum Abessalon,
linguam Aaron, maxillam Samson, auricu-
lam Petrus, oculos Lia, cervicem Holofer-
nes, arterias Zacharias, collum Saul, armo-
b ra Agar, interanea Jonas, ᵇ fel piscis To-
bias, cor Pharao, renalia Esaias, latus
Adam, costam Eva, ilia Maria, ventrem
Sara, vulvam Elizabeth, adipem Abel, fe-
mora Abraham, caudam Moyses, crura Loth,
pedes Jacob, ossa collegit Ezechiel. Item Ja-
cobus & Andreas intulerunt pisces: sustulit
itaque asellum Jesus, labeonem Moyses, lu-
pum Beniamin, mugilem Abel, murænam
Eva, pellamidem Adam, locustam Joannes,
c gladium Cain, capitonem Abessalon, ᶜ po-
lypum Pharao, turpitudinem Lia, auratam
d Thamar, scarum Agar, ᵈ cantharidem Da-
vid, halecem Joseph, saxatilem Hieremias,
e umbras Lazarus, soleam Juda, ᵉ hirundi-
nem Tobias, argentillum Judas, sepiam
f Herodes, carnutam Esau, ᶠ glauculum Jo-
g nas, ᵍ alopidam Jacob, salpam Molessadon,
denticem Esaias, araneum Thecla, coraci-
num Noe, rubellionem Rebecca, lacertum
Golias, mænam Maria, & leonem Samson.
Posuit & Jonas acetum, Molessadon salem
misit, prior intinxit Cain. Explicitisque o-
h mnibus, dedit adipem Abel, ʰ mel Jona-
i thas, lac Abraham, ⁱ conspersit Sara, dulcia
k fecit Jesus, ᵏ perministravit Paulus. Sed
quoniam aliquot genera vini habebant, pas-
sum bibebat Jesus, Marsicum Jonas, Sur-
rentinum Pharao, pellinum Adam, Gadi-
tanum Moyses, Creticum Isaac, Adria-
num Aaron, arbustinum Zachæus, arsi-
num Thecla, Albense Joannes, Campanum
Abel, Signinum Maria, Florentinum Ra-
chel. Saturatione vini sopitus jacebat Adam,
ebrius obdormivit Noe, satis biberat Loth,
stertebat Holofernes, somnus tenebat Jo-
l nam, vigilavit prope gallum Petrus, ˡ su-
scitabatur Jesus, surgere quærebat Jacob,
m prior surrexit ᵐ Laban. Tunc miscuit scy-
n phum Beniamin, ⁿ intulit Martha, prior
bibit Petrus. Sed quoniam vinum subduxe-
rat Amelsad, & male miscuerat Jonas, mur-

murabat Hermippus, ᵒ aquam bibebat Joan- o
nes, vinum petebat Maria, ᵖ non consen- p
tiebat Susanna, plenam ampullam ferebat ᑫ q
Martha, sitiebat Ismael, ire volebat Tubias,
alienum calicem bibere volebat Jacobus. Sub-
latisque omnibus, aquam ad manus petebat
Pilatus, tradidit Judas, monstrabat Martha,
effudit Hermocrates, linteum porrexit ʳ Pe- r
trus, intulit lucernam Esaias, gratias egit
Simeon, benedixit Anna, intulit coronas
Rachel, ˢ David hyssopum porrexit, dedit ſ
unguentum Maria, perunxit Martha, poma
intulit Adam, favum porrexit Samson, cy-
tharam ᵗ percussit David, tympanum Ma- t
ria, psalterium duxit Jubal, ᵘ choros du- u
xit Judith, ˣ cantavit Asael, saltavit Hero- x
dias, laudes dedit Azarias, magia lusit Mam-
bres, risum fecit Isaac, osculum porrexit Ju-
das, valefecit Loth. Et cum vellent discede-
re, respiciens eos Rex, sic ait: Nunc per
omnia diem nuptiarum celebrate, & fre-
quentate, & demutate habitus, velut pom-
pas facientes; sic ʸ ite in domos vestras. y
Placuit vero omnibus voluntas Regis: atque
ita primus omnium procedit in magistro Je-
sus, ᶻ in custode Joannes, in retiario Pe- z
trus, in secutore Pharao, in venatore ᵃᵃ a a
Nemroth, in delatore Judas, in hortula-
no Adam, in ᵇᵇ exordiario Eva, in la- b b
trone Cain, in pastore Abel, in cursore
Jacob, in sacerdote Zacharias, in rege
David, in cytharœdo Jubal, in piscatore
Jacobus, in ᶜᶜ coquo Antiochus, in aqua- c c
rio Rebecca, ᵈᵈ in furnitore Ananias, in d d
bestiario Thecla, in stupido Molessadon,
in religioso Salomon, in ᵉᵉ ministra Mar- e e
tha, in milite Urias, in insano Herodes,
in famulo Cham, in medico Tobias, in
ebrio Noe, in risiculo Isaac, in tristi Job,
in judice Daniel, in fabro Joseph, in
prostituta Thamar, in formosa Rachel,
in odibili Lia, in domina Maria, in im-
pio Loth, in adversario Amalech, in stru-
ctore Sem, in ᶠᶠ rusticulo Esau, in forti f f
Golias, in pistore Hieroboam. Sed quoniam
contendebat Dina, aquam effundebat Aa-
ron, & nudus erat Jonas; tunc solem
petebat Auses ut siccaretur Bersabee. ᵍᵍ g g
Quo facto jussit eos Rex ad se venire,

qui

a *Intulit Jacob*] Hæc non invenies in mss.
b *Fel piscis*] *Sicotum* in sex mss. *Syrcotam* Remig.
c *Polypum*] *Polytum* in mss.
d *Cantharidem*] *Cantoridem* mss. Sic etiam *balegem*, *saxitanum*, *umbras*, *soleam* in plerisque.
e *Hirundinem*] *Arundinem* in pluribus mss.
f *Glauculum Jonas*] Quidam mss. *conculam*, alii *glaucum*.
g *Alopidam Jacob*] Plerique codices *Job*. Paulo post *ereneam*. *caracinam*, *belionem* in multis codicibus, *denticem* in uno ms.
h *Mel Jonathas*] Sic codex Sorb. alii *Jonas*, editi *Joannes*.
i *Conspersit*] *Consparsit* in mss.
k *Perministravit*] Sic codices mss. editi *omnia perministravit*.
l *Suscitabatur*] *Suscitabat* mss.
m *Laban*] *Lazarus* Morel. & quidam mss.
n *Intulit Martha*] *Maria* in sex mss. *Thamar* Sorbon.
o *Aquam*] plerique mss. *aquatum*.
p *Non consentiebat Susanna*] Non inveni in mss.
q *Martha*] *Thamar* in codice Sorbonico.
r *Petrus*] Sic novem codices mss. *Martialis* in editis.
ſ *David hyssopum porrexit*] Hæc desunt in octo codicibus mss. in quibus etiam legitur [illegible] *Aaron*. Postea *perunxit Maria* in uno ex regiis codicibus.
t *Percussit*] *Porrexit* in plerisque codicibus mss.
u *Choros*] Multi codices habent *choreas*.
x *Cantavit Asael*] *Cantavit David* in plerisque mss. codicibus.
y *Ite in domos vestras*] *Ite domibus vestris* in plerisque mss. sic etiam paulo post in iisdem *prodit in magistro Jesus*.
z *In custode*] Omnes codices mss. *in custodia*.
a a *Nemroth*] *Mambres* in omnibus mss.
b b *In exordiario*] Morel. & codices mss. *in exodiario*.
c c *In coquo Antiochus*] *Ariochus* in codicibus mss. in *coca iarita* Sorb.
d d *In furnitore Ananias*] Mss. *in fornatorio*.
e e *In ministra*] Mss. *in munistra*.
f f *In rusticulo*] Plerique mss. *in rustico*. Iidem paulo post *nudus erat Joannes*, *stolam petebat Auses*.
g g *Quo facto*] Morel. & quidam codd. mss. *pro quo facto*, alii *sub qua facta*. Paulo post desunt hæ voces *altera die*. In iisdem legitur *stropilos Levi* vel *stropilos*, *capsas Moyses*. *Ante diem quadam de convivio*.

qui venerunt altera die & munera ei obtulerunt. Primus itaque omnium obtulit arietem Abraham, taurum Thecla, oviculam Noe, camelum Rebecca, leonem Samson, cervum Esau, vitulum Jesus, jumentum Jacob, currum Helias, vestem Judith, crines Bersabee, ligna Isaac, frumentum Joseph, resinam Ruben, pecuniam Abimelech, strobilos Levi, capsam Moyses, favum Petrus, copias Abigal. Sed quoniam ante diem convivii, quædam de convivio subducta fuerant, jussu Regis inquirebantur ab eis. Involverat enim stragulum multicolorium Agar, sigillum aureum Rachel, speculum argenteum Thecla, scyphum bibitorium Beniamin, annulum signatorium Thamar, coopertorium subsericum Judith, lanceam regiam David, alienam uxorem abduxerat Abimelech. Tunc jussit Rex, ut omnes qui fuerant in convivio ducerentur ad tormenta. Quo facto, primus innocens decollatur Joannes, occiditur Abel, foras projicitur Adam, timens obmutescit Zacharias, fugit Jacob, queritur Enoch, turbatur Abimelech, immutatur Nabuchodonosor, deprecatur Abraham, transfertur Helias, supprimitur Dina, includitur Noe, impingitur Loth, suffigitur Jesus, damnatur Daniel, accusatur Susanna, alligatur Joseph, occiditur Martha, tollitur Abacuc, bestiis datur Thecla, in fornacem mittitur Ananias, vinculis constringitur Samson, punitur Urias, flagellatur Paulus, tenditur Esaias, exspoliatur Jonas, lapidatur Hieremias, excæcatur Tobias, non credebant Moysi, subducitur Abiron, suspenditur Abessalon, confunditur Rebecca, transducitur Agar, arguitur Pharao, relinquitur Dathan, deprimitur Chore, copulatur Isaac, mittitur Nathan, convincitur Amalech, maledicitur Judas, dehonestatur Mambres, [a] cognoscitur Loth, interficitur Phinees, dimittitur Ophni, timens moritur Heli, comprimitur Dina, decipitur Esau, substringitur Saul, dolet de facto Job, interrogatur Eva, nescio clamat Cain, tenetur & negat Petrus. Sed quoniam multorum conscientia erat, in furto quod erat suscipiens Raab, [b] quærebat Laban, infamabatur Susanna, arguebat Joannes, negabat Rachel, docebat Moyses, plorabat Triphæna, observabat Maria, attendebat Onesiphorus, tristis erat Paulus, jurabat Jacob, non credebat Pharao, mentiebatur Hieroboam, pavebat Susanna, erubescebat Rebecca, plangebat Hieremias. Postmodum scrutatis omnibus, inventum est furtum apud Beniamin, quod erat in conscientia Joseph. Sed posteaquam probatum est Regi, quod Achar filius Charmi solus esset reus furti, jussit eum mori, donavitque eum omnibus. Tunc occasione accepta, primus omnium calce eum percussit Moyses, abiit in complexum Jacob, vestem detraxit Thecla, ad terram elisit Daniel, lapide percussit David, virga Aaron, flagello Jesus, medium aperuit Judas, lancea transfixit Eleazar. Tunc jussit, uti qui mortuus esset sepeliretur; & vendidit agrum Laban, emit Abraham, Joseph monumentum fecit, & ædificavit Nachor; aromata imposuit Maria, clusit Noe, superscripsit Pilatus, pretium accepit Judas: quo facto gaudens clamat Zacharias, confunditur Elizabeth, stupet Maria, ridebat de facto Sara. Explicitisque omnibus domos suas repetierunt.

CON-

a *Cognoscitur*] Sic pro eo quod erat in editis *cogitur*, emendavi codicis Colbert. auctoritate.

b *Quærebat*] Editi *quærebatur*. Emendavimus auctoritate quatuor mss.

CONFESSIO SANCTI CYPRIANI.

1 QUICUMQUE Christi mysteriis infensi estis, lacrimas meas aspicite, & quam vim habeant quæcumque his mysteriis continentur, cognoscite. Quicumque dæmonum delectamini institutis, discite a me ludibriorum, quæ in illis deprehenduntur, vanitatem. Neque enim vestrum quisquam superstitiosior me umquam esse poterit, aut accuratius eos qui dicuntur deos investigare, eorumque efficientiam assequi. Ego sum Cyprianus, qui a teneris unguibus donum Apollini consecratus sum, & adhuc infans draconis artibus initiatus. Nondum annos septem natus eram, cum & ad Mithræ accessi mysteria; & cum Athenas venissem, & parentum meorum cura & sollicitudine civis factus fuissem, annos natus decem in Cereris mysteriis facem prætuli, & clarum puellæ luctum sustinui, ac Palladis in arce draconi ministravi ad munus æditui evectus. Veni etiam in Olympium montem, deorum, ut dicitur, sedem; & initiatus sum sonis sermonum, ac strepituum narrationibus. Vidi illic in phantasia arbores & herbas, quæ deorum præsentia operari videntur. Vidi illic horarum successiones, spiritibus vices exercentibus, & dierum discrimen a contrariis quibusdam efficientiis constitutum. Vidi illic choros dæmonum canentium, & aliorum bellum gerentium, & aliorum insidiantium, decipientium, permiscentium; ac dei & deæ cujusque conspexi illic phalangem, dies quadraginta ibi commoratus; unde velut ex regia quadam mittantur spiritus, ut unusquisque in terra & in omnibus gentibus operetur: fructibus tantum vescebar post solis occasum, &

ΜΕΤΑΝΟΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΚΥΠΡΙΑΝΟΥ.

ΟΣΟΙ τοῖς τοῦ Χριστοῦ μυστηρίοις [a] προσ- a
κόπτετε, τοῖς ἐμοῖς δάκρυσιν ἐπιβλέ-
ψατε, καὶ γνῶτε πάντων τῶν ἐμφερομένων ἐν
αὐτοῖς τὴν δύναμιν. ὅσοι τοῖς δαιμονικοῖς ἐπι-
τέρπεσθε τρόποις, παρ' ἐμοῦ μάθετε τὴν μα-
ταιότητα τῶν ἐν αὐτοῖς [b] χλευασμάτων. οὔτε b
γὰρ [c] ὑμῶν ἐμοῦ δεισιδαιμονέστερός ποτε γενέ- c
σθαι δυνήσεται, οὔτε διερευνήσασθαι τὰ περὶ
θεῶν τῶν λεγομένων, οὔτε ἐφικέσθαι τῆς παρ'
αὐτῶν ἐνεργείας. ἐγώ εἰμι Κυπριανὸς, ὁ ἐξ
ἁπαλῶν ὀνύχων ἀνατεθεὶς τῷ Ἀπόλλωνι κει-
μήλιον, μυηθεὶς ἔτι νήπιος τὴν τοῦ δράκοντος
δραματουργίαν. Επτὰ οὔπω ἤμην ἐτῶν ἔτι καὶ
τοῖς τοῦ Μίθρου προσῆλθον μυστηρίοις, καὶ ὡς
[d] Ἀθηναῖος ἐπήλυτος ὢν, ὑπὸ δὲ τῶν γεννη- d
σάντων με διὰ σπουδῆς πολίτης γενόμενος, ἔτι
ὢν δέκα ἐτῶν, ἐδᾳδούχησα τῇ Δημήτρᾳ, καὶ
[e] τῆς κόρης τὸ λευκὸν πένθος ὑπέμεινα, καὶ e
τῆς ἐν τῇ ἀκροπόλει Παλλάδος [f] τῷ δράκον- f
τι ἐλειτούργησα, εἰς προκοπὴν [g] νεωκόρου κα- g
ταστάς. ἐγενόμην καὶ ἐν τῷ Ὀλυμπίῳ ὄρει, τῶν
θεῶν, ὡς λέγουσιν, [h] οἰκετήριον, καὶ ἐμυήθην h
ἤχους ὁμιλιῶν καὶ ψόφων διηγήσει. εἶδον ἐκεῖ
φαντάζοντα πρέμνα, καὶ πόας ἐνεργεῖν δοκού-
σας θεῶν ἐπισκοπαῖς, εἶδον ἐκεῖ ὡρῶν διαδο-
χὰς, πνευμάτων ὑπαλλασσόντων, καὶ ἡμερῶν
διαφορότητα ὑπό τινων ἐνεργειῶν ἐναντίων [i] i
συνισταμένων. εἶδον ἐκεῖ χοροὺς δαιμόνων ὑμ-
νούντων, καὶ ἄλλων πολεμούντων, καὶ ἑτέρων
[k] ἐνεδρευόντων, ἀπατώντων, συγχεόντων, καὶ k
ἑκάστου θεοῦ καὶ θεᾶς ἐθεασάμην ἐκεῖ τὴν
φάλαγγα, μείνας αὐτόθι ἡμέρας τεσσαράκον-
τα. ὁπόθεν ὡς ἐκ βασιλείων ἀποστέλλονται
τὰ πνεύματα, ἐνεργεῖν ἕκαστον αὐτῶν ἐν τῇ
γῇ καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι. καὶ ἐσιτούμην
[l] ἀκρόδρυα μόνον μετὰ δύσιν ἡλίου. καὶ δὴ l
ὢν

---

a Προσκόπτετε] Vetus interpres legit προκόπτετε: sic enim habet Latina hujus operis interpretatio in editione Oxoniensi & in tom. 3. Thesauri Anecdotorum: *Quicumque in Christi mysteriis proficitis*. Tot aliis nævis scatet hæc interpretatio, ut necesse visum fuerit totum hoc opus, quod a Gregorio Nazianzeno citatum, & ab Eudocia in versus deductum fuit, Græce & Latine edere. Græca suppeditavit bibliotheca Colbertina. Titulum retinuimus, prout habetur in Latina veteri interpretatione; quamvis accuratius reddi potuisset, *Pœnitentia sancti Cypriani*.

b Χλευασμάτων] *Discite vanitatem eorum quæ perimunt animas*, Oxon. *discite vanitatem earum quæ in eis pereunt animarum*, Thes. & cod. Colbert.

c Ὑμῶν] Deest apud interpretem; addendum videtur τις: quæ vox ob interprete retenta; sic enim reddit: *numquam enim nequior me aliquis factus est*.

d Ἀθηναῖος] Apud interpretem Cyprianus nec Athenas advenisse, nec civitate ibi donatus memoratur, sed hæc leguntur: *Et cum adhuc tenerrimus essem, cœpi iniquitates agere. A parentibus autem dæmonibus traditus sum, & velut votum erat eis vita mea turpis*.

e Τῆς κόρης] Id est, Proserpinæ. At interpres mirum in modum aberrat, cum sic reddit: *Idolo pupillæ ubi luctum exspectavi*.

f Τῷ δράκοντι] Non belle Oxoniensis editor dæmonem hoc in loco, ut in pluribus aliis ejusdem libri, generatim draconis nomine designari existimet. Liquet hic indicari draconem illum, qui Athenis in templo Minervæ colebatur. Narrat Plutarchus in Themistoclis vita pag. 282. Themistoclem, cum Atheniensibus persuadere vellet, ut relicta urbe in naves secederent, inito cum sacerdotibus consilio perfecisse, ut dracone his diebus in adytis non apparente, & libaminibus, quæ ei quotidie apponebantur, integris repertis, Minerva dereliquisse urbem, & ducem se civibus ad mare præbere videretur.

g Νεωκόρου] Vetus interpres hæc conjungit cum iis quæ sequuntur: *Et post promotionem sacerdos constitutus sum in Olympio monte*. Hæc autem *promotio* non ætatis, ut editori Oxon. videtur, sed dignitatis accessionem designet.

h Οἰκετήριον] Lege οἰκητήριον.

i Συνισταμένων] Legendum videtur συνισταμένων. Dierum autem varietatem nequaquam hic scriptor dæmonibus attribuit, sed ait eos sibi illam attribuisse in visionibus quas ei objiciebant.

k Ἐνεδρευόντων] *Obsessa facientium*, Oxon. *obscena facientium*. Thes.

l Ἀκρόδρυα] Sic redditur in edit. Oxon. *summa tenera de arboribus*. *Summa tenera de roboribus* Thes.

ὧν ἔτι ἐτῶν πεντεκαίδεκα ἐμανθάνομεν τὴν ἑκά-
στου αὐτῶν ἐνέργειαν ὑπὸ τῶν ἑπτὰ ἱεροφαν-
τῶν. λίαν γὰρ οἱ ἐμοὶ γονεῖς ἐσπούδαζόν με
ἐπιγνῶναι τὰ γῆς, ἀέρος καὶ θαλάσσης, οὐ μό-
νον τὰ κατὰ φύσιν φθορᾶς καὶ γενέσεως ποῶν
a καὶ πρέμνων καὶ [a] σομάτων, ἀλλὰ καὶ τὰς ἐν πᾶσιν
αὐτοῖς ἐνεργείας, ἃς ὁ ἄρχων τοῦ αἰῶνος τούτου
ἐνετύπωσεν, ἐναντιούμενος πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ
διατύπωσιν.

Ἦλθον καὶ ἐν Ἄργει ἐν τῇ τῆς Ἥρας τελε-
τῇ, ἐμυήθην ἐκεῖ βουλὰς ἑνότητος, ἀέρος πρὸς
αἰθέρα, καὶ αἰθέρος πρὸς ἀέρα. ἅμα δὲ καὶ
γῆς πρὸς ὕδωρ, καὶ ὕδατος πρὸς ἀέρα. ἔφ-
b θασα καὶ ἐν τῇ Ἰλιάδι, καὶ τὴν [b] ταυρόπολιν
Ἄρτεμιν κατέλαβον ἐν Λακεδαίμονι, ἵνα μάθω
ὕλης σύγχυσιν καὶ διαίρεσιν, καὶ μετεωρισ-
μοὺς λοξῶν καὶ ἀγρίων διηγήσεων, καὶ τὰ κα-
τὰ μαντικὴν κατείληφα παρὰ Φρυγῶν, καὶ
ἡπατοσκοπίαν ἔμαθον. καὶ ἐν βαρβάροις οἰωνισ-
c μὸν, καὶ τετραπόδων [c] καμπτὰς, καὶ γνωστι-
κῶν κληδονισμούς. καὶ φωνὴν τρισμοῦ παντὸς
ξύλου καὶ λίθου, καὶ νεκρῶν ἐν τάφοις, καὶ
θυρῶν ψόφους, καὶ παλμοὺς μελῶν ἔγνων,
καὶ αἱμάτων φορὰς ἐν τοῖς σώμασι κατ' ἐνέρ-
γειαν, καὶ μυρμηκισμῶν συστάσεις καὶ ἀνατά-
σεις, καὶ βολὰς λόγων καὶ ἀριθμῶν εἰς λό-
γους, καὶ λόγων εἰς ἀριθμούς. καὶ ἐπιπολαίους
κακώσεις σωμάτων, ὡς φυσικὰς, καὶ τὰς φυσι-
κὰς ὡς ἐπιπλάστους, καὶ ὅρκους ἀκουομένους καὶ
μὴ ἀκουομένους, καὶ συμφωνίας εἰς ἐναντίωσιν.
καὶ οὐδὲν ἐν γῇ καὶ ἐν θαλάττῃ, καὶ ἐν ἀέρι
με ἔλαθεν, οὔτε φασματικὸν, οὔτε γνωστικὸν,
οὔτε πολύτροπον, οὐ μηχανικὸν, οὐκ ἔντεχνον,
ἄχρι τῆς τῶν γραφῶν μεταφορᾶς μαγγανικῆς,
καὶ τῶν τοιούτων ἁπάντων.

Μετὰ τὰ τοιαῦτα εἴκοσι γενόμενος ἐτῶν, παρ' Αἰγυπτίοις εἰς Μέμφιν ἦλθον, κἀκεῖ τῶν ἀδύτων λαμβάνω πεῖραν, ἐν οἷς πρὸς τὰ ἐπίγεια ἑνοῦται, καὶ κατὰ ποῖον ἀποτρόπαιοί εἰσι τόπον, καὶ τίσιν ἐπιτέρπονται ἄστροις καὶ θεσμοῖς καὶ πράγμασι, καὶ ἐν τίσι φυγαδεύονται. πῶς σκότος τηροῦσι, καὶ ἐν τίσι πράγμασιν ἄλλοις τὴν ἀντίστασιν ἔχουσιν. ἔγνων ἐκεῖ πόσοι ἄρχοντες σκότους εἰσὶ, καὶ πῶς ἐν ψυχαῖς κατορθοῦσι καὶ σώμασιν ἑαυτῶν κοινωνίαν ἔχουσι, καὶ ποία ἐνέργεια δι' αὐτῶν κατορθοῦται, δρόμος, γνῶσις, μνήμη, φόβος, τέχνη ἔνδολος, ἀθρύλλητος ὁρμὴ, λήθη καὶ ὄχλου παίγματα, καὶ τὰ τοιουτότροπα. ἐκεῖ ἔγνων σεισμῶν καὶ ὑετῶν ὁμοιότητα, καὶ γῆς καὶ θαλάσσης ἐπιτετηδευμένην ὁρμὴν, ὡς ἂν εἰς ἐναντίωσιν τῆς ἐποπτικῆς κινήσεως τοῦ Θεοῦ. ἐκεῖ εἶδον γιγάντων ψυχὰς ὑπὸ σκότους τηρουμένας, καὶ φασματικῶς ἐρθούσας γῆν, ὡς ἄν τις ἐπ' ὤμων φέρῃ φορτίον βαρύτατον. ἐκεῖ εἶδον δρακόντων κοινωνίας μετὰ δαιμόνων, καὶ τὴν ἐξ αὐ-

uniuſcujuſque illorum efficaciam edocebar a ſeptem ſacrorum antiſtitibus, cum annos nondum quindecim impleviſſem. Id enim parentes mei valde ſtudebant, ut cognoſcerem quæ in terra & in aere & in mari; nec naturales tantum herbarum & arborum & corporum generationes & corruptiones, ſed etiam inſitas his omnibus virtutes, quas princeps hujus ſæculi impreſſit, ut Dei conſtitutioni adverſetur.

2 Veni etiam Argos in Junonis ſacris. Vidi ibi aeris cum æthere, & ætheris cum aere, ſimul etiam terræ cum aqua & aquæ cum aere unitatis conſilia. Penetravi etiam in Iliadem, & ad Tauropolon Artemidem, quæ eſt Lacedæmone, acceſſi, ut materiæ confuſionem & diviſionem diſcerem & obliquarum & atrocium enarrationum ſublimitates; divinationem a Phrygibus & haruſpicinam accepi, auſpicia apud Barbaros, & quadrupedum flexiones, & peritorum ominationes, & ſtridoris vocem ligni omnis ac lapidis, & mortuorum in ſepulcris, ac oſtiorum ſtrepitus & membrorum palpitationes cognovi, & ſanguinis in corporibus motus ſecundum efficientiam, & pulſationum contractiones & extenſiones, & ſubductiones rationum & numerorum in rationes & rationum in numeros, & ſimulatos corporum morbos quaſi naturales, & naturales quaſi ſimulatos, & juramenta quæ audiuntur nec tamen audiuntur, & conſenſiones ad diſcordiam: nec quidquam in terra aut in mari aut in aere me latuit, ſive phantaſia, ſive ſcientia, ſive variis modis, ſive machinatione aut artificio contineatur, uſque ad ſcripturarum per præſtigias translationem, & alia ejuſmodi omnia.

3 Poſtea annos natus viginti Memphim in Ægyptum veni, ac ibi in adyta admiſſus, cognovi quæ ſit eorum (dæmonum) cum terrenis rebus communicatio, quibus in locis averrunci ſint, quibus delectentur aſtris & legibus & rebus, quibus fugentur; quomodo tenebras ſervent, & quibus aliis in rebus reſiſtant. Cognovi illic quot ſint tenebrarum principes, & quomodo illis ſuccedat in animabus & corporibus quæ cum illis communicationem habent, & qualis per eos ad exitum perducatur efficientia, curſus, ſcientia, memoria, metus, ars doloſa, tacitus impetus, oblivio & turbæ ludibria, & alia ejuſmodi. Vidi illic terræ motuum & pluviarum ſimilitudinem, & terræ ac maris motum de induſtria excitatum, ut inſpectrix Dei motio interpelletur. Vidi illic gigantum animas ſub tenebris detentas, & in phantaſia ſuſtinentes terram, velut ſi quis graviſſimum onus humeris ferat. Vidi illic draconum cum dæmonibus communicationes, & emiſſam ex illis

a Στομάτων] Legendum eſſe σωμάτων patet ex Photio, qui Cyprianum ait inveſtigaſſe naturam herbarum & plantarum & omnis generis animalium.

b Ταυρόπολιν] Legendum ταυροπόλον. Artemis dicta eſt Tauropolos, vel quod ceu taurus omnia circumeat & luſtret, vel quod taurum in Hippolytum a Neptuno immiſſum per omnes terras œſtro percitum agitaverit, vel eum, ut alii volunt, confoderit: unde & ταυροβόλος dicta eſt. Suidas.

c Καμπτὰς] Lege καμπὰς. Paulo poſt nonnullæ in cod. mſ. litteræ vetuſtate exciderunt, quas tamen non difficile fuit explere. Sic enim legitur ἐπιπολαίους . . . ώσεις σωμάτων ὡς φυσικὰς, καὶ τὰς φυ. κὰς ὡς ἐπιπλάσους. (forte ſupra legendum pariter ἐπιπλάστους) καὶ ὅρκους . . ομένους. Sic etiam infra, ἐποπτικῆς κινή . . . τοῦ Θεοῦ, ἐκεῖ εἶδον γιγάντων ψυχὰς ὑπὸ σκότο . . , ουμένας.

lis amaritudinem ad rerum terrenarum perniciem; unde participes aerei spiritus pessime homines afficiunt, utpote materiæ auxilio adjuti. Vidi & terram a vento gravatam, nec in aqua demersam propter erectionem naturalium ejus fulcrorum, quam draco, qui divinæ constitutioni adversatur, ad fraudem instruendam elaboravit. Veni etiam in locum ubi ideas transfigurationum habent dæmones, per quas nefarii spiritus hominibus in impietate secum fœdere conjunctis ministrant. Vidi illic quomodo consistat impia pietas & rationis expers scientia, & iniqua justitia, & confusus status. Vidi illic speciem mendacii formam habentis omni genere variatam, & speciem fornicationis triformem, sanguineam, spumosam, pinguem: speciem iræ petrosam, desertam, & asperam & efferatam: speciem doli coagmentatam & concretam, pluribus linguis comantem: speciem odii, cæcam, habentem quatuor oculos in occipite semper lucifugos, ac multos pedes protinus ex ipso capite suspensos; sine ventre ob viscerum expertem animi affectum: speciem invidiæ similem æmulationi, in eo tamen discrepantem quod linguam instar falcis proferat. Vidi illic speciem improbitatis tenuem, multos oculos habentem & pro pupillis sagittas, impetu ad insidias instructam. Speciem avaritiæ angustum & longum caput habentem, atque os a tergo & ad pectus terram & lapides exhauriens; sed tamen eo tenuior fiebat, nihil adsciscens. Speciem tristitiæ totum corpus acutum habentem instar falcis, & pupillas oculorum succumbentes, ita ut deficere videantur. Speciem mercaturæ invenustam, velocem, sordidam, ferentem dorso fasciculum, qui totam ipsius substantiam complectitur. Speciem vanitatis nitidam & pinguem, sed ossibus omnino carentem. Speciem idololatriæ altius volantem, ac pennas habentem in capite, seque omnia obtecturam promittentem, sed ne unum quidem membrum habentem, quod his alis obumbretur. Speciem hypocrisis totam improbe agentem, magnumque pectus habentem, sed quod sensim diffluit, & velut ea quæ vento moventur in partes propemodum infinitas circumfertur. Speciem amentiæ, juvenem, masculofeminam, nudam, impudentem, fatuam. Speciem temeritatis, linguam habentem procul a reliquo corpore: speciem stultitiæ caput obliquum habentem, cor laxum & diffluens, quodque nihil ferre valeat. Vidi illic singulorum vitiorum formam, qua quisque dæmon indutus in mundum prodit. Vidi illic trecentas sexaginta quinque vitiorum species, & inanis gloriæ, & inanis virtutis, & inanis sapientiæ, & inanis justitiæ, quibus Græcorum philosophos decipiunt. Omnino enim ornata sunt, sed substantiam

τῶν προϊεμένην πυρίαν εἰς ὄλεθρον τῶν ἐπιγείων. ὅθεν μετέχοντα τὰ ἀέρια πνεύματα τοὺς ἀνθρώπους τὰ πάνδεινα διατίθενται, ὡς βοηθείας ὑλικῆς ἀπολαύοντα. εἶδον καὶ γῆν βαρουμένην ὑπὸ πνεύματος, καὶ μὴ χαλωμένην ἐπὶ τοῦ ὕδατος, διὰ τὴν ἐπαναφορὰν τῶν στηριγμάτων αὐτῆς τῶν φυσικῶν. ἦλθον ἐν χώρῳ ὅπου αἱ ἰδέαι τῶν μεταμορφώσεων τοῖς δαίμοσι γίνονται. [a] ἣν ὁ δράκων ἀντιδιαστασσόμενος τῇ θείᾳ διατυπώσει πρὸς τὴν τῆς πλάνης παράταξιν ἐπετήδευσε. δι' ὧν τὰ πονηρὰ πνεύματα λειτουργοῦσι τοῖς συμπόδαις αὐτῶν ἐν ἀσεβείᾳ ἀνθρώποις. ἐκεῖ εἶδον πῶς συνίσταται ἀσεβὴς εὐσέβεια καὶ ἄλογος γνῶσις, καὶ ἄδικος δικαιοσύνη, καὶ συγκεχυμένη κατάστασις. ἐκεῖ εἶδον εἶδος τοῦ ψεύδους, μορφὴν ἔχον παμποίκιλον, καὶ τὸ εἶδος τῆς πορνείας τρίμορφον, αἱματῶδες, ἀφρῶδες, [b] σιπῶδες. εἶδος ὀργῆς, πετρῶδες, ἔρημον, καὶ τραχὺ καὶ θηριωδέστατον. εἶδος δόλου, πυκνὸν, σύμφυτον, πολλαῖς γλώσσαις κατάκομον. εἶδος μίσους τυφλὸν, ἔχον τέσσαρας ἐν τῷ ὀπισθοκρανίῳ ὀφθαλμοὺς, φεύγοντας ἀεὶ τὸ φῶς, καὶ πόδας ἔχον πολλοὺς εὐθὺς ἠρτημένους ἀπὸ τῆς κεφαλῆς, καὶ μὴ ἔχον κοιλίαν διὰ τὴν ἄσπλαγχνον ὁρμήν. εἶδος φθόνου ὅμοιον τῷ ζήλῳ, [c] διαφερόμενον δὲ ὅτι τὴν γλῶσσαν προσφέρει ὡς δρέπανον. εἶδος πονηρίας εἶδον ἐκεῖ, λεπτῶδες, τὸ πολυόφθαλμον, ἀντὶ τῶν κόρων βέλη ἔχον, πρὸς ἐπιβουλὴν τὴν ὁρμὴν κεκτημένον. εἶδος ἀπληστείας, κεφαλὴν ἔχον στενὴν καὶ μακράν. στόμα δὲ εἶχε καὶ ὄπισθεν καὶ πρὸς τῷ θώρακι τὴν γῆν ἀνιμώμενον, καὶ τοὺς λίθους, καὶ λεπτότερον ἐγίνετο, μηδὲν προσιέμενον εἶδος. [d] γριπότητος, ὀξὺ ὅλον τὸ σῶμα ἔχον κατὰ τὴν ἅρπην, καὶ τὰς κόρας τῶν ὀφθαλμῶν ἔχον συνδυνούσας εἰς ἔκλειψιν. εἶδος ἐμπορίας, [e] κορδὸν, γοργὸν, ῥυπῶν, ἔχον ἐπὶ τοῦ νώτου δεσμὸν συνέχοντα πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ὑπόστασιν. εἶδος ματαιότητος, εὔτροφον, εὔσαρκον, μὴ ἔχον δὲ ὀστᾶ τὸ σύνολον. εἶδος εἰδωλολατρείας, ὑψιπετὲς, τὰ πτερὰ ἔχον ἐν τῇ κεφαλῇ, καὶ πάντα σκέπειν ἐπαγγελλόμενον, μηδὲ ἓν μέλος ἔχον ὑπ' αὐτῶν σκιαζόμενον. εἶδος ὑποκρίσεως, ὅλον πεπονηρευμένον, καὶ ἔχον στέρνα μεγάλα, ἀλλὰ λεληθότως διαῤῥέοντα, καὶ ὡς ἐπὶ τῶν ἀνέμων εἰς μυρία περιστρεφόμενον. εἶδος ἀνοίας, νέον, ἀῤῥενόθηλυ, γυμνὸν, ἀναιδὲς, ἀπερίσκεπτον. εἶδος προπετείας, γλῶσσαν ἔχον μακρὰν τοῦ ἄλλου σώματος. εἶδος μωρίας, κεφαλὴν ἔχον καρσίον, καρδίαν χαύνην διακεχυμένην, καὶ μηδὲν βαστάσαι ἰσχύουσαν. καὶ ἑκάστου ἐλαττώματος εἶδον ἐκεῖ μορφὴν, ἣν ἕκαστος δαίμων ἐνδυόμενος ἐπὶ τὸν κόσμον πρόεισι. τριακόσια ἑξηκονταπέντε παθῶν εἴδη εἶδον ἐκεῖ, καὶ τῆς κενοδοξίας καὶ κενῆς ἀρετῆς, καὶ κενῆς σοφίας, καὶ κενῆς δικαιοσύνης, ἐν οἷς πλανῶσι τοὺς Ἑλλήνων φιλοσόφους. ὅλως γὰρ ἐστολισμένα εἰσὶν, ἀλλ' ὑπόστασιν οὐκ

a Ἣν ὁ δράκων] Hæc ex loco suo exciderunt & ponenda sunt post τῶν φυσικῶν. Non multo post legendum μορφὴν ἔχοντας vel ἔχον.
b Σιπῶδες] Legendum videtur λιπῶδες.
c Διαφερόμενον] Leg. διαφερόμενον.
d Γριπότητος] Legendum conjicio γρυπότητος vel γρυποτητος.
e Κορδὸν] Forte ἄκορδον, id est, invenustum. κορδὰς enim idem sonat ac gratia.

a οὐκ ἔχουσι. νῦν μὲν [a] ὡς κονιορτὸς, τὰ δὲ ὡς
σκιὰ θᾶττον διαῤῥέοντα. ἐν γὰρ ταῖς τριακο-
σίοις ἑξηκονταπέντε πάθεσι τὰ δαιμόνια ἐνερ-
γεῖν παρασκευάζουσιν εἰς ἀποπλάνησιν. καὶ ἵνα
μὴ τὰ πολλὰ λέγων πολλὰς βίβλους κατα-
γράψωμαι, βραχέα εἰπὼν ἐκ τῶν πολλῶν, τὴν
σπουδὴν τῆς ἀσεβείας μου ὑμῖν παραπέττο-
μαι.

Τριάκοντα ἐτῶν ἤδη γεγονὼς, παρ' Αἰγύπτου
στέλλομαι πρὸς τοὺς Χαλδαίους, ἵνα μάθω τοῦ
αἰθέρος τὴν ὁρμὴν, ἣν αὐτοὶ οὗτοι ἐπὶ πυρὸς
λέγουσιν, οἱ δὲ ἀκριβεῖς αὐτῶν ἐπὶ φωτός.
παρ' αὐτῶν ἔγνων ἀστέρων ὡς ἐπὶ βοτανῶν δια-
b φορὰς, καὶ χοροὺς ἄστρων, [b] ὡς ἐπὶ πολέμων
διαταγαῖς. οὗτοί μοι κατέλεξαν οἴκους ἑνὸς
c ἑκάστου, καὶ κοινωνίας, [c] καὶ τροφὰς καὶ πόμα-
τα, καὶ συνουσίας νοερὰς ἐπὶ φωτὸς ἀνθρώποις
τελουμένας. οὗτοί μοι διείλαντο αἰθέρα τρό-
ποις τριακοσίοις ἑξηκονταπέντε, καὶ φύσιν ἕκα-
στον ἔχοντα κοινωνὸν ἐνεργείας ὑλικῆς. καὶ συμ-
βουλίᾳ χρωμένους τῇ τοῦ ἄρχοντος διαταγῇ,
καὶ παραμηνύοντα τὴν βουλὴν τοῖς κινήμασι,
καὶ κρύπτοντα μυστικὴν ἐντολὴν, καὶ πειθόμενα
λόγοις πραγματικοῖς τοῖς ἐκ θυσιῶν καὶ σπον-
δῶν. τινὰ δὲ μὴ πειθόμενα, ἀλλὰ διάθεσιν
τηροῦντα πρὸς τὴν βουλὴν τοῦ φωτός. ἔδει-
d ξαν δέ μοι πῶς ἐπείσθησαν [d] μετέχειν σκοτει-
νῆς βουλῆς, καὶ ἀντιπαραχεῖν βουλὴν φωτὸς
e εἰς ἐπικράτησιν. εἶδον τοὺς [e] μεσίτας, καὶ ἐθαύ-
μασα, ὅτι καὶ ἐν τοῖς ἀερίοις τοῦ σκότους πνεύ-
f μασιν ὁ βίος [f] κατακερματίζεται. ἔγνων τὰς πρὸς
g h ἀλλήλους [g] διαθήκας, καὶ ἐξεπλάγην ὅτι [h]
ὅρκοις ἰδίοις κεκράτηνται. ἐκεῖ διαθέσεις, ἐκεῖ
ἐντολαὶ, ἐκεῖ σπουδὴ καὶ ἔννοια, ἵνα τῆς μετου-
σίας αὐτῶν ἀπολαύσωσιν, ἣν ὁ ἄρχων σοφίᾳ
i δεινῇ ἐξεῦρεν. [i] ἐκ γὰρ ἀέρος τὸν νοῦν ἐπλή-
ρωσε συνέσεως, ἐκ δὲ γῆς τὴν γλῶσσαν δο-
λιότητος, ἐκ δὲ τῶν καταχθονίων τὴν προαί-
ρεσιν κακούργου πράξεως. καὶ οὕτως ἀπηγχό-
k λησε τὸν πάντα χρόνον, [k] ἀποστῆναι πίστεως
καὶ θεοῦ καὶ τῆς εὐσεβείας αὐτοῦ. πάντα ἐν τῇ
πλάνῃ ἐνεπορεύσατο. πάντα συνέχει, καὶ αὐ-
l τὸς ἐν πηγῇ ματαιότητος βασιλεύει [l] τῆς ἀνο-
μίας.

Ἐμοὶ πιστεύετε, ὅτι αὐτὸν τὸν διάβολον ἐθεασά-
m μην, ἐμοὶ πείθεσθε, καὶ [m] ἠσπασάμην αὐτὸν, καὶ συνε-

non habent, nunc instar pulveris, nunc instar umbræ cito diffluentia; nam in trecentis sexaginta quinque vitiis dæmones operationes ad decipiendum instruunt. Sed ne pluribus dicendis multos libros conscribam, pauca de multis referens, meum vobis impietatis studium subindico.

4 Annos jam triginta natus ex Ægypto proficiscor in Chaldæam, ut discam vim aeris, quam ipsi quidem in igne, qui autem inter eos accuratiores sunt, in luce positam dicunt. Ab his cognovi astrorum, veluti herbarum, discrimina, & choros velut instructas acies. Hi enarraverunt mihi domum uniuscujusque & communicationes, & cibos & potus, & spiritales cum hominibus in luce congressus. Hi diviserunt mihi ætherem in partes trecentas sexaginta quinque, & unumquemque (dæmonem) natura præditum materialis virtutis participe, & principis mandato obsequentem, & motibus consilium indicantem, & secretum mandatum occultantem, & efficacibus per sacrificia & libationes verbis obtemperantem; quidam tamen non obediunt, sed affectum servant ad lucis consilium; demonstraverunt mihi quomodo adducti fuerint, ut participes essent consilii tenebrarum, aut consilium lucis ad imperandum opponerent. Vidi mediatores, & miratus sum in ipsis etiam aereis tenebrarum spiritibus vitam in minutissimas partes distrahi; cognovi eorum inter se pacta, & obstupui quod peculiaribus juramentis teneantur. Illic affectiones, illic mandata, illic studium & cogitatio, ut illius communicationis participes fiant, quam princeps astuta sapientia invenit; nam ex aere mentem implevit prudentia, ex terra linguam dolo, ex infernis voluntatem pravis actionibus; sicque tempus omne in eo insumit, ut a fide & a Deo ejusque cultu abducat. Omnia per fraudem molitus est, omnia confudit, ac ipse in vanitatis fonte regnum iniquitatis tenet.

5 Credite mihi, diabolum ipsum vidi, credite mihi, amplexus sum illum & collocutus,

a Ως κονιορτὸς] Prætermittit interpres Cypriani peregrinationes apud Argivos, Lacedæmonios, Phrygeo, Barbaros & Ægyptios; loquitur tantum de illius ex Ægypto ad Chaldæos profectione. Quæ autem Cyprianus in Ægypto vidisse se narrat; ea ipsi apud Chaldæos commoranti attribuit interpres, ac pluribus recisis, ut parum utilibus, sic breviter enarrantem inducit: *Ibi vidi formas quas singuli dæmones induebantur, & ad mundum egrediebantur. Omnium autem horum & cæterorum dæmonum & visiones & species, & omnes actus eorum habebam depictos in magicis libris. Et quem volebam vocabam, ut suam annunciationem exerceret. Et trecentorum sexaginta quinque spirituum immundorum naturas sive species didici, ordinesque singulorum dæmoniorum & operationes, & in malis quibus gaudent, errorem perditionis, dissensiones, luxuriam, fornicationes, nequitiam, avaritiam, turpe lucrum, vanam laudem, vanam vitam, vanam gloriam, vanam justitiam, vanam veritatem, vanam sapientiam. Sunt autem quidam sicut pulvis, quidam sicut pictura quæ exterminatur, quidam velut umbra quæ dissolvitur in semetipsa, & cætera de quibus non est tempus narrare.*

b Ως ἐπὶ πολέμων] Interpres *choros stellarum super bella constitutos.*

c Καὶ τροφὰς] Interpres sic reddit hunc locum: *Hi mihi ostenderunt singulorum spirituum aeris virtutes, facientes me abstinere ab esca animalium, & a vino & a concubitu.*

d Μετέχειν] Sic etiam supra didicisse se ait, *quomodo tenebras servent & quibus aliis in rebus resistant*, & interpres sic habet: *docuerunt autem me quomodo obaudierunt, ut particeps essem tenebrarum consilio, & quis orastat lucidam speciem ad obtinendum.*

e Μεσίτας] *Meditatores* Thes. Anecdot.

f Κατακερματίζεται] Interpr. *Et admiratus sum quia & in cælestioni mundo per pecuniam imperant.*

g Διαθήκας] *Contestationes* Oxon. *contentiones* Thes.

h Ορκοις ἰδίοις] Interpr. *juramentis nefandis.*

i Ἐκ γὰρ ἀέρος] Interpr. *impetus terrenos constituens, in aere autem & in terra suum sensum complevit, in inferis autem numquam suam voluntatem complevit.*

k Ἀποστῆναι] Forte ἀποστῆσαι.

l Τῆς ἀνομίας] Addit interpres: *sic se promittit obtinere immunditiam usque in finem.*

m Ἠσπασάμην] Videtur interpres legisse ἐσπεισάμην; sic enim reddit: *in multis sacrificiis placans meum ingressum.*

tis, & unus ex illis, qui primas apud eum habebant, existimatus sum. Ingenuum me adolescentem salutavit, novum Jambrem, firmum & habilem ad ministerium, ipsiusque communicatione dignum. Promisit factum me principem post vitæ finem, ac in omnibus viventi adjuturum. Quapropter cum in honore essem apud illum, phalangem dæmonum mihi commisit. Macte animo, exclamavit abeunti, optime Cypriane, meque assurgens deduxit, quod quidem omnes admirati sunt. Hinc omnes illius principes mihi obtemperabant, cum scirent quanti apud illum fierem. Erat autem species ejus quasi flos auri, lapidibus pretiosis ornata, & in capite ex gemmis nexis corona, quarum splendor locum illum illustrabat; nec dissimilis stola, & conversus septum tremefaciebat. Plurimus autem circa illius sedem astabat variorum ordinum comitatus, ideas suas & efficientias illius imperio submittentium. Illud etiam mihi monstratum est, quomodo locum illuminet, ac species exhibeat, non mediocriter omnes percellens; nam in omnibus stellis & in plantis & in Domini operibus illigavit sibi similitudines ad bellum cum Deo & angelis ejus gerendum paratus. Unde videtur homines quasi Deus decipere; quamvis nihil solidum habeat, sed velut umbratili quadam pictura hæc omnia constituere & producere videatur; hinc cum videntur in formis suis dæmones, dissolvuntur; id enim studio habent, ut saltem per imagines potentiam suam demonstrent.

6 Quomodo autem materiam habeat ejusmodi umbrarum edisseram. Non aliunde profecto quam ex sacrificiis. Ipsi enim fiunt vapores ex illis nidoribus, quemadmodum & lana & linum & textilia & tincturæ, ac ars templi & instrumenta. His enim seipsos induunt & eorum umbris pro formis utuntur: propterea postulat sacrificium, usque ad formicam, & aquas exposcit & lanas & fructus & quæcumque in terra sunt, ut in his habeat umbrarum ad phantasiam pertinentium usum. Quemadmodum ergo mortuorum formas memoriæ & animo impressas habemus, eosque videmus quamvis non videantur, & cum illis non loquentibus colloquimur; sic & diabolus eorum, quæ ipsi consecrata sunt, formas exprimens, sibi & suis circumponit; pluviam dans sed non aquam; ignem efficiens, sed qui non comburat; piscem dans sed non cibum; aurum donans sed minime solidum. Nam & aliis ex materiis formas colligens, urbem monstrat & domos & agros & montes & patrias, & herbam & flores & lanas & florida stragula, & somniorum materiam ostendit. Nam & ipse nocte species exhibet animabus. Atque hæc quidem in phantasia ludificatur; sed impii homines, dum illum colunt, ad hæc facienda incitant &

λάλησα, καὶ τῶν [a] παρ' αὐτοῦ τὰ πρῶτα ἐχόντων ἐνομίσθην. [b] Εὐφυὲς με μειράκιον προσεῖπε, νέον Ἰαμβρὴν, εὔτονον εἰς λειτουργίαν, ἄξιον τῆς κοινωνίας ἐκείνου. ἐπηγγείλατό με ἄρχοντα ποιήσειν μετὰ τὴν τοῦ βίου τελευτὴν, ἐν πᾶσι τοῖς κατὰ τὸν βίον συνεργεῖν. Διὸ ὡς τιμὴν ἔχοντί μοι παρ' αὐτοῦ, καὶ φάλαγγα δαιμόνων ἐνεπίστευσεν. Ἀνδρίζου, μοι ἐξιόντι ἀνέκραξε, σπουδαιότατε Κυπριανὲ, καὶ προέπεμψέ με ἀναστὰς, ὅπερ καὶ πάντες ἐθαύμασαν. διὸ καὶ πάντες οἱ ἄρχοντες αὐτοῦ ὑπήκουόν μοι, εἰδότες τὴν τιμήν μου τὴν παρ' αὐτοῦ. ἦν δὲ τὸ εἶδος αὐτοῦ ὡς ἄνθος χρυσίου τιμίοις λίθοις κεκοσμημένον, καὶ τὴν κεφαλὴν ἐστεφάνωτο λίθοις συμπλεκομένοις, ὧν αἱ [c] ἐνέργειαι τὸν τόπον ἐκεῖνον κατηύγαζον. καὶ ἡ στολὴ οὐκ ἀνόμοιος. καὶ ἔσειε τὸν χόρτον περιστρεφόμενος. πολλὴ δὲ ἡ περὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ παράστασις διαφόρων ταγμάτων κεκλικότων πρὸς ὑποταγὴν αὐτοῦ τὰς [d] εἰδέας καὶ ἐνεργείας, ἀλλὰ καὶ ἐνεδείκνυτο ὡς τὸν τόπον φωτίζει καὶ ἐφάνταζεν, οὐ μετρίως καταπλήττων ἅπαντας. καὶ γὰρ ἐν πᾶσιν ἄστροις καὶ ἐν φυτοῖς, καὶ ἐν τοῖς τοῦ Κυρίου κτίσμασιν ὁμοιότητας ἑαυτῷ παρέπλεξε πρὸς πόλεμον Θεοῦ καὶ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ παρατατόμενος. δι' ὧν ἐδόκει τοὺς ἀνθρώπους πλανᾷν ὡς Θεὸς, μηδὲν ἔχων ἐν ὑποστάσει. τὰ δὲ πάντα ζωγραφίᾳ σκιώδει οἰόμενος ὑφιστᾷν καὶ προβάλλεσθαι. ὅθεν ὅταν φαίνωνται ἐν μορφαῖς οἱ δαίμονες, διαλύονται. σπουδάζουσι γὰρ κἂν διὰ τῶν εἰκόνων δεικνύναι αὐτῶν τὴν ἐξουσίαν.

Πῶς δὲ ἔχει τῶν σκιῶν τούτων ὕλην ἐρῶ. ὅτι οὐκ ἄλλοθεν, ἀλλ' ἢ ἐκ τῶν θυσιῶν. αἱ γὰρ ἀναθυμιάσεις ἐκ τῶν κνισσῶν ἐκείνων γίνονται αὐτῷ, ὡς ἔριον καὶ λίνον καὶ ἱστῶνες καὶ βάμματα, τέχνη τε ναοῦ καὶ ὄργανα. καὶ ἐν αὐτοῖς ἑαυτοὺς ἀμφιέννυσι ταῖς σκιαῖς αὐτῶν ἀντὶ μορφῶν χρώμενοι. διὰ τοῦτο αἰτεῖ θυσίαν, ἄχρι καὶ μύρμηκος, καὶ ὕδατα ἀπαιτεῖ καὶ ἔρια καὶ καρπούς. καὶ πάντα τὰ ἐπὶ γῆς, ἵνα ἔχῃ ἐν αὐτοῖς τῶν φαντασιωδῶν σκιῶν τὴν ἀπόληψιν ὥσπερ οὖν τῶν θανόντων τὰς μνήμας ἐμμόρφους ἔχομεν ἐν διανοίᾳ, καὶ ὁρῶμεν αὐτοὺς μὴ φαινομένους, καὶ μὴ ὁμιλοῦσι συνομιλοῦμεν, οὕτω καὶ ὁ διάβολος τῶν ἀφιερωμένων αὐτοῦ τὰς μορφὰς ἀνατυπούμενος, ἑαυτῷ τε καὶ τοῖς ἑαυτοῦ περιτίθησιν, ὑετὸν διδοὺς, ἀλλ' οὐχ ὕδωρ. ποιῶν πῦρ, ἀλλὰ μὴ καῖον. διδοὺς ἰχθὺν, ἀλλ' οὐ τροφήν. καὶ χρυσὸν δωρούμενος ἀλλ' οὐκ ἐνύπαρκτον. καὶ γὰρ ἐκ τῶν ἄλλων ὑλῶν συμμορφαζόμενος, πόλιν δείκνυσι, καὶ οἴκους καὶ χώρας, ὄρη τε καὶ πατρίδας. ὡσαύτως καὶ πόαν καὶ ἄνθη καὶ ἔρια, καὶ ἄνθινα ἁπλώματα, καὶ ὀνείρων ὑπόστασιν δείκνυσι. καὶ γὰρ αὐτὸς ἐν νυκτὶ φαντάζει τὰς ψυχάς. καὶ ταῦτα μὲν ἐκεῖνος φαντάζει, οἱ δὲ ἀσεβεῖς ἄνθρωποι θεραπεύοντες παρασκευάζουσιν αὐτὸν, καὶ

a Παρ' αὐτῷ] Interpr. *qui ab ipso primatas habent*; legit παρ' αὐτοῦ.
b Εὐφυὶς] Interpr. *astutum puerum*.

c Ενεργειαι] Leg. ἐναργειαι: sicque legit vetus interpres.
d Εἰδέας] Interpr. *inclinatos vultus habentes ad obedientiam, & cum timore opera sua exercentes*.

a ταῦτα ποιεῖν. ª τί δὲ πρὸς ἐμὲ βουλόμενος θεῷ προσελθεῖν, καὶ γνῶναι τὴν ἀτονίαν τοῦ δράκοντος, καὶ πᾶσαν αὐτοῦ τὴν δύναμιν καὶ ἀλαζονείαν, ὅτι κατώρυγμαι ἐν σκότει τῆς ἀσεβείας. ἐπείρασα γὰρ αὐτοῦ τὸ ψεῦδος, εἰδὼς, ὅτι φαντάζει μόνον, οὐδὲν δὲ ποιεῖ ἀληθές. ἔγνων ἐκ τῆς παρθένου Ἰουστίνης τοὺς δαίμονας ὅτι καπνός εἰσι, καὶ οὐδὲν ἰσχύουσιν. εἶδον ἐν τῇ κόρῃ τῇ Χριστιανῇ τὸν το-
b σαῦτα ᵇ φυσῶντα δράκοντα, μήτε κώνωπος ἰσχὺν ἔχοντα. ἐπείσθην ἐκ τῆς εὐσεβοῦς παρθένου τὸν τηλικαῦτα ἐπαγγελλόμενον βασιλέα τοῦ σκότους, ὅτι ἐψεύδετο. ὁ γὰρ δράκων ὡς σκώληξ κατεπατήθη ὑπὸ Ἰουστίνης τῆς κόρης. ὁ βασιλεὺς τῶν δαιμόνων παρέμενε τῇ θύρᾳ τῆς παιδὸς, εἰσελθεῖν μὴ δυνάμενος. ὁ μυρίαις φάλαγξι δορυφορούμενος σανίδιον τῆς θύρας αὐτῆς διαρρῆξαι οὐκ ἠδύνατο. ὁ νομίζων πάντων κρατεῖν, ὑπὸ κόρης ἐπαίζετο. ὁ τὴν ὑπ' οὐρανὸν σείειν βρενθυόμενος, γυναικὸς τὴν φύσιν πάρεργον ἐγίνετο. οὐ γὰρ ἠδύνατο τοὺς λογισμοὺς αὐτῆς ἀλλοιῶσαι, ὁ τὸν οὐρανὸν λέγων περιτρέπειν. ὁ ὡς λέων κατὰ πάντων ὠρυόμενος, ὡς κώνωψ ἐν τῷ προαυλίῳ αὐτῆς παρεκαθέζετο, μηδὲν ἐπιχειρῆσαι τολμῶν. καὶ ὁ δοκῶν πάντας ἐκφοβεῖν, εἰς δειλίαν οὐκ ἐνέβαλε τὴν κόρην.

c ᶜ Ὡς γὰρ παρῆν ἀπὸ τῆς Χαλδαίων γῆς, τὴν Ἀντιόχειαν κατέλαβον, καὶ θαυματουργῶν ἤμην ὡς εἷς τῶν ἀρχαίων, καὶ πεῖραν ἐδίδουν τῆς γοητείας, καὶ ὀνομαστὸς ἤμην μάγος φιλόσοφος, πολλὴν τῶν ἀοράτων ἔχων κατάληψιν. πολλούς τε εὐεργετεῖν ἐδόκουν, καὶ μυρίοι ἦσαν οἱ ταῖς φαντασίαις μου προσεδρεύοντες. οἱ μὲν διὰ λογιότητα, οἱ δὲ διὰ τέχνης ἀσεβοῦς ἀπόπειραν, οἱ δὲ διὰ πάθη φιληδονίας, φθόνῳ, ζήλῳ, κακίᾳ λεηλατούμενοι. καὶ πᾶσι συνηρχόμην, τοῖς μὲν ἡδονὴν ῥᾷστα ποιῶν, τοῖς δὲ τὸν ζῆλον τρέπων εἰς τοὺς ἐναντίους, ἢ τοὺς ἐναντιουμένους ὑποτάσσων, ἢ φιλονεικοῦντας ἀναιρῶν. καὶ γὰρ ὑπὲρ θυγατέρων πατέρες ἐπρέσβευον συμβιωταῖς κακοῖς λεηλατουμένας ὁρῶντες. καὶ ὑπὲρ δουλίδων ἕτεροι, καὶ ἄλλοι ὑπὲρ μητέρων καὶ ἀδελφῶν. καὶ οὐδεὶς ἀπετύγχανε διὰ τῶν προσόντων μοι δαιμόνων. ὅθεν ἐπειθόμην μὴ εἶναι θεὸν ἄλλον, ἢ τὸν διάβολον, διότι πάντων κρατεῖ καὶ περιγίνεται. οὐκ ᾔδειν δὲ, ὦ
d ἄνδρες, ὅτι ἐπὶ τοῖς ᵈ ἐμοὶ ὁμοίοις ἰσχύει. οὐκ ἐνενόουν ὅτι ἀδυνατεῖ πρός τινας, ἐπειδὴ ἠγνόουν εἶναι ἑτέραν δύναμιν μείζονα. οἷς καὶ τὰ μάλιστα ὑπὸ τοῦ συνειδότος ἐνυττόμην, ὅτι ἀδίκως παρέχει πολλὰ, λοιμοὺς, φθορὰς, ἀγχόνας, καὶ ὅτι ἀσεβέσι καὶ ἀδίκοις συντρέχει, καὶ ἀνηλεήμοσι, καὶ φονεῦσι, καὶ ἅρπαξι. πλὴν διὰ τὸ πάντα αὐτὸν δύνασθαι, ἢ πλανῶντα, ἢ βιαζόμενον, ἔπαυον μου τὴν συνείδησιν πρὸς τὴν θεραπείαν αὐτοῦ. ἐλθόντος
e δὲ σὺν τοῖς πολλοῖς Ἀγλαΐδου τινὸς ᵉ κομψοῦ μειρακίου, καὶ περὶ ἔρωτος ἀναθεμένου

acunt. Sed me ad Deum accedere volentem quid juvat imbecillitatem draconis, omnemque ejus virtutem & stultam arrogantiam cognoscere, cum demersus sim in tenebris impietatis? Nam deprehendi illius mendacium, ac vidi illum species tantum inanes objicere, veri autem nihil facere. Cognovi ex virgine Justina dæmones fumum esse nec quidquam posse. Vidi in virgine Christiana draconem illum adeo inflatum ne culicis quidem vim habere. Persuasit mihi pia virgo regem tenebrarum, dum tot ac tanta pollicetur, mentitum esse: conculcatus est enim draco instar vermis a Justina virgine: rex dæmonum mansit ad ostium puellæ, intrare non valens: & quem stipant innumeræ phalanges, axiculam januæ perfringere non poterat: qui videtur sibi omnium dominari, a virgine ludebatur; qui terram sese concutere gloriatur, nullo negotio vincebatur a muliere: non enim potuit illius sententiam immutare, qui cælum a se circumagi dicit: qui leonis instar adversus omnes rugit, sedebat instar culicis in illius aulæ vestibulo, nihil audens tentare: & qui terrere omnes videtur, metum injicere virgini non potuit.

7 Cum enim ex Chaldæorum gente redirem, Antiochiam veni; ac mira faciebam tamquam unus ex antiquis, & experiendæ rei magicæ copiam faciebam, ac celebris eram magus philosophus, multa rerum invisibilium cognitione præditus. Bene multis facere videbar, ac innumeri propemodum ad meas præstigias assidebant, alii ob eruditionem, ut artis impiæ periculum facerent; alii ob libidinis morbum, invidia, æmulatione & nequitia agitati. Ac omnibus quidem subveniebam, aliis facilem reddens voluptatem, aliis æmulationem in adversarios vertens, aut illis adversarios summittens, aut rivales occidens. Nam & pro filiabus patres deprecabantur, quas ab improbis maritis vexari videbant, alii pro ancillis, alii pro matribus & sororibus. Nec quisquam spe excidebat; quia aderant mihi dæmones. Unde persuasum mihi erat non alium Deum esse nisi diabolum, ut qui omnibus dominaretur, & omnia sibi subjiceret; sed non noveram illum in mei similes aliquid posse; non cogitabam aliquos esse in quos nihil possit; quippe cum ignorarem aliam esse majorem virtutem. Pungebat autem me maxime conscientia, eo quod multa ab eo injuste proficiscantur, pestes, corruptiones & suspendia, & quod injustis & impiis opem ferat & crudelibus & homicidis & raptoribus: sed tamen quia omnia potest aut fraude aut vi, sedabam conscientiam meam ut eum colerem. Sed cum venisset cum multis Aglaidas lautus adolescens, & ad me retulisset de

a *Τί δὲ πρὸς ἐμέ*] Hic incipit Cyprianus desperationem suam indicare, quam postea pluribus narrabit: declarat sibi parum prodesse quod draconis imbecillitatem noverit, cum ad Deum velit accedere, nec tamen audeat in impietatis tenebras demersus.

b *Φυσῶντα*] Interpr. *eum qui magna sufflat diabolum*.

c *Ὡς γάρ*] Totus hic locus usque ad hæc verba, *unde persuasum mihi erat*, desideratur apud Interpretem.

d *Ἐμοὶ ὁμοίοις*] Aliter interpres: *super similes sibi*.

e *Κομψοῦ*] Interpr. *laicus puer*; sed librariorum vitio, nam in codice Colbertino legitur *lautus puer*.

de amore Justinæ cujusdam virginis, deprehendi draconis imbecillitatem: nam universa illa phalanx, quæ mihi auxilio data fuerat, irruit in virginem, sed re infecta redierunt, nec sivit virginis oratio ut missi in auxilium Aglaidæ dæmones qui eum adjuvare videbantur, quidquam omnino promoverent. Ac post multas adolescentis vigilias ac curiosas operationes & diaboli contentiones, quæ septuaginta dies consumpserunt, ipse diabolus cum primis principibus suis congreditur; jam enim non solus Aglaidas puellæ amore tenebatur, sed idem ipse ego patiebar. Ac videre erat tot ac tantas virtutes cum dracone ab una virgine compressas & perculsas. Sed nec cupiditatem nostram immutare potuit diabolus, quamvis sæpe id perficere tentaverit. Dixi enim illi: si tibi omnino subjecta naturæ moles, saltem cupiditatem nostram obtunde, ne rideamur perseverantes nec quidquam promoventes. Quapropter cum vocasset coram me dæmonem fornicationis, pluribus comminatus est, atque ut faceret quod jam dixi sic imperavit: Nisi Aglaidas relaxetur, gravissimas pœnas dabitis. Sed cum multa fecisset, ne in hoc quidem operari in nobis potuit; demonstrante Deo nihil posse adversus naturam diabolum, sed eum natura adjutum magna sibi sumere; velut si quis incurvus aut claudus equo belli perito utens præclaros successus ad propriam personam referre videatur. Nam exercitatio corporis juvenilis cupiditatem accendit, ac naturam magis excitat ad appetitum. Erat ergo multa mihi adversus dæmones & dæmonibus inter ipsos concertatio. Minabantur invicem ac ægre rem ferebant. Ego vero discessionem draconi minitabar in eum irruens. At ille ne infremuit quidem, cum sibi conscius esset suæ imbecillitatis, conviciabar illi & ferebat, ne ab eo discederem metuens.

8 Quinquagesimo igitur die Aglaidam decipere voluit in quadam adolescentula; sed ne umbram quidem Justinæ assequi potuit; & quamvis puella in aliam formam induta esset, nihil Justinæ simile videri potuit. Cognovi igitur illorum fraudem eosque condemnabam. Tandem perfecit diabolus ut fornicationis dæmon Justinæ formam adolescenti ostenderet. Ac formam quidem ostendere videbatur; sed postquam prope accessit ad Aglaidam lætitia exsultantem & clamantem, præclare advenit pulcherrima Justina; ad virginis appellationem statim forma evanuit, & diabolus instar fumi dissolutus ac in fugam conversus, quia vel ipsum virginis nomen grave erat dæmonibus. Ego aderam, o viri, cum hæc fierent, ego fidem illius expertus sum, & draconis vilitatem. Pudore suffundebar, vi-

μαι Ἰουστίνης τινὸς παρθένου, ἐν καθέξει γίνομαι τῆς τοῦ δράκοντος ἀσθενείας. καὶ γὰρ πᾶσα ἡ φάλαγξ ἡ δεδομένη μοι πρὸς βοήθειαν εἰσήλασεν ἐν τῇ παρθένῳ, καὶ ἀνέκαμπτον ἄπρακτοι. ἀλλ' οὐδὲ [a] τὸν ἀποςαλέντα εἰς βοήθειαν (a) τοῦ Ἀγλαΐδου συνεργεῖν δοκοῦν τὰ δαιμόνια ἡ τῆς κόρης ἀφῆκεν εὐχὴ, κἂν ποσῶς ἐνεργῆσαι. καὶ δὴ μετὰ πολλὰς τοῦ νεανίσκου ἀγρυπνίας, καὶ πολλὰς περιεργίας, καὶ τοῦ διαβόλου φιλονεικίας, ἐν ἑβδομήκοντα ἡμέραις συμβεβλημένας, αὐτὸς ὁ διάβολος σὺν τοῖς πρώτοις ἄρχουσιν αὐτῇ παρατάσσεται. οὐκέτι γὰρ ὁ Ἀγλαΐδης εἴχετο μόνος ἐρωτικῶς τῆς κόρης, ἀλλὰ κἀγώ. καὶ ἦν ἰδεῖν τὰς τοσαύτας δυνάμεις σὺν τῷ δράκοντι, ὑπὸ μιᾶς κόρης καταργουμένας, καὶ ἐκπλαγῆναι. ἀλλ' οὐδὲ τὴν ἐπιθυμίαν ἡμῶν τρέψαι ἠδυνήθη ὁ διάβολος, καίπερ πολλὰ πειραθεὶς ἐπιτηδεῦσαι. εἶπον γὰρ αὐτῷ. εἰ ὅλως σοι τὸ τῆς φύσεως σύγκριμα ὑποτάσσεται, κἂν τὴν ἐπιθυμίαν ἡμῶν ἄμβλυνον, ἵνα μὴ γελασθῶμεν ἐπιμένοντες καὶ μηδὲν ἐξανύοντες. διὸ ἐπ' ἐμοῦ καλέσας τὸν τῆς πορνείας δαίμονα, πάμπολλα αὐτὸν ἐπετίμησεν, κελεύσας ποιεῖν ὃ προεῖπον, λέγων. εἰ μὴ χαυνωθῇ ὁ Ἀγλαΐδης, τὰ πάνδεινα [b] (b) ὑποςήσεται. ἀλλὰ πολλὰ δράσας, οὐκ ἠδυνήθη, οὔτε ἐν τούτῳ ἐνεργῆσαι ἐν ἡμῖν, δεικνύντος τοῦ Θεοῦ, ὅτι οὐ δύναται πρὸς τὴν φύσιν ὁ διάβολος, ἀλλὰ μετὰ τῆς φύσεως μεγάλα φρονεῖ, ὡς ὅτε τις κυλλὸς, ἢ χωλὸς ἵππῳ πολεμεῖν εἰδότι χρησάμενος, δοκοίη τὰ κατορθώματα εἰς οἰκεῖον πρόσωπον ἀναφέρεσθαι. ἡ γὰρ μελέτη τοῦ νέου σώματος ἐξάπτει τὸν πόθον, καὶ τὴν φύσιν πλέον ἐγείρει εἰς ὄρεξιν. ἦν οὖν πολλὴ ζυγομαχία ἐμοῦ πρὸς τοὺς δαίμονας, καὶ τῶν δαιμόνων πρὸς ἑαυτοὺς, καὶ ἀλλήλοις ἠπείλουν, ἀπεδυσπέτουν. ἐγὼ δὲ τὴν ἀναχώρησιν τῷ δράκοντι [c] ἐπαρυόμενος. (c) ὁ δὲ οὔτε ἔβρυξε συνορῶν ἑαυτοῦ τὴν ἀσθένειαν. κατεβόων τε αὐτοῦ, καὶ ἔφερε δεδιώς μου τὴν ἀναχώρησιν.

Ἐν τῇ πεντηκοστῇ οὖν ἡμέρᾳ ἐβουλήθη πλανῆσαι τὸν Ἀγλαΐδαν εἰς νεανίδα τινὰ, καὶ οὐκ ἴσχυσεν, οὔτε τῆς σκιᾶς τῆς Ἰουστίνης ἀπεικονίσθαι, καίπερ μεταμορφωθεῖσαν τὴν κόρην, οὐκ ἦν εἰδέναι αὐτῆς ὅμοιόν τι. ἐπέγνων οὖν αὐτῶν τὴν πλάνην, καὶ προσετίθουν τὴν κατάγνωσιν. τέλος οὖν, τὸν τῆς πορνείας δαίμονα κατασκευάζει ὁ διάβολος μορφὴν Ἰουστίνης δεῖξαι τῷ νεανίσκῳ, καὶ τὴν μὲν μορφὴν ἐδόκει δεικνύναι. ὡς δὲ ἐπλησίασε [d] τῷ Ἀγλαΐδᾳ (d) περιχαρεῖ γενομένῳ καὶ προσφωνήσαντι, καλῶς ἦλθεν Ἰουστῖνα ἡ ὁλόκαλος. πρὸς τὴν ὀνομασίαν τῆς παρθένου εὐθὺς ἡ μορφὴ ἀφαιρεῖτο, καὶ ὁ διάβολος ὡς καπνὸς διελύθη, καὶ πρὸς φυγὴν ἐτράπη. οὕτως ὅτι καὶ τὸ ὄνομα τῆς παρθένου βαρὺ ἦν τοῖς δαίμοσι. Ἐγὼ παρήμην, ὦ ἄνδρες, τούτων σκευαζομένων. ἐγὼ τὴν πεῖραν ἔχων τῆς πίστεως αὐτῆς, καὶ τῆς τοῦ δράκοντος εὐτελείας, συνεχυνόμην, ἠγρύπ-

a Τὸν ἀποςαλέντα] Delendus articulus, ut locus corruptus enitescat & paulo post legendum δοκοῦντα.
b Ὑποςήσεται] Leg. ὑποςήσεται.
c Επαρυόμενος] Videtur ex hoc loco excidisse vox ἐπῆλθον quæ paulo ante occurrit. Hinc paulo post draco discessionem Cypriani timuisse dicitur; hunc locum sic reddit Interpres: *Blasphemavi diabolum stans contra eum, a desiderio detentus & impetum feci adversus eum manus levans: & puto quia & alapa eum percussi & verbis improperii conviciatus sum ei.*
d Τῷ Ἀγλαΐδᾳ] Hæc de se ipse Cyprianus narrat apud interpretem.

tem tuam; neque enim quidquam habes quod consistat, sed inani & cito evanescenti momento perfrueris. Nec modi ac leges quas opposuisti pietati, quidquam habent veri, sed error & phantasia sunt. Corrupisti mentem meam, perdidisti animam meam, spes meas infregisti, omnem rationis meae statum in chaos pertraxisti: pessumdedisti vitam meam & nequitia consumpsisti, ac omnem naturae meae statum perdidisti. Vehementer erravi dum tibi credo, majorem in modum impius fui, stulte abreptus sum dum tibi me dedo: evanui in litteris, & doctrinae institutione ad meam perniciem abusus sum, dum tibi obsequor; perdidi res meas dum tuas fraudes sequor: nam & cum re patria animam meam damno affecisti. Quod si quae in te perierunt egentibus distribuissem, saltem brevem aliquam salutis spem haberem. Vae mihi quid passus sum? omnino perii, insanabiliter vulneratus sum, vivere mihi videbar cum essem mortuus, nec videbam me multa pecunia sepulcrum emere, dum tibi assidens periculose vivo. Oportet me precari Christianos & piorum pedibus accidere, ut eos misereat mei; & Justinae pedes amplecti, ut salutis meae cura tangatur. Aufuge a me improbe, profane, transfuga, discede veritatis & pietatis inimice. Haec ille audiens & in me incurrens impetum fecit, ut me occideret; ac irruens suffocare conabatur. Cum autem viribus deficerem illius violentia oppressus, ac vivendi spes omnis ablata esset; memini illius signi quo virgo utebatur, ac dico: Deus Justinae auxiliare mihi; & cum voce statim vires accesserunt, & manum movens consignor. Ille autem instar teli projectus abscessit a me, ac stans coepit gladium intentare, volens occidere. Sed cum Christi signum expertus essem, confidentior factus sum magis ac magis invocans Christum. Tunc igitur a me discessit minabundus ac dicens: Non te salvabit ex meis manibus Christus; nam detestatur impios. Et nunc per dolum tibi auxiliatur, ut te morti tradat. Cum te ergo projecerit, ego tibi ostendam quid sit meum imperium contemnere: quippe cum meos non admittat Christus. Cares igitur mea gratia, nec quidquam te ille juverit. His verbis vehementer exterritus sum: astute enim mihi responderat. Quapropter vobis qui adestis dico: misereminі calamitatis meae. Dicite de Christo, an eum placare possim, an poenitentem me recipiat, an auxilietur ut pristina impietate liberer.

10 Cum tacerent plerique, unus os aperiens dixit: confide Cypriane, suscipiet te Christus; ignorans enim fecisti. Tum ego ad eum: an non forte, ut dixit mihi diabolus, ita mihi Christus faciat, postremo

σου τὴν αὐθεντίαν. οὐδὲ γὰρ ἔχεις τι ἐνυπόστατον, ἀλλὰ ματαίας καὶ προσκαίρου ῥοπῆς ἀπολαύσεις. οὔτε οἱ τύποι σου, οὔτε οἱ θεσμοί σου, οὓς [a] ἀνατέθεικας τῇ εὐσεβείᾳ ἀληθεῖς εἰσιν, ἀλλὰ πλάνη καὶ φαντασία. Διέφθειράς μου τὴν διάνοιαν, ἀπώλεσάς μου τὴν ψυχὴν, τὰς ἐλπίδας μου διέῤῥηξας, πᾶσάν μου τὴν λογικὴν κατάστασιν εἰς χάος κατέσπασας, ἀπώλεσας τὴν ζωήν μου, καὶ τῇ κακίᾳ κατεδαπάνησας, καὶ πᾶσάν μου τὴν κατάστασιν τῆς φύσεως διώλεσας. μεγάλως ἐπλανήθην πιστεύσας σοι, ὑπερβαλλόντως ἠσέβησα, ἀφρόνως ἠνέχθην, ἐπιδούς σοι ἐμαυτόν. ἐματαιώθην ἐπὶ γράμμασι, τῇ παιδείᾳ μου ἐπιβλαβῶς ἐχρησάμην ὑπακούσας σου. ἀπώλεσά μου χρήματα καὶ πράγματα ἐξακολουθήσας σου τῇ ἀπάτῃ. Μετὰ γὰρ τῆς πατρικῆς οὐσίας, καὶ τὴν ψυχήν μου προσεζημίωσας. Εἰ δ' ἔνιμα χρήζουσι τὰ ἐν σοὶ ἀπολλύμενα, εἶχον κἂν γοῦν βραχεῖαν σωτηρίας ἐλπίδα. οὐαί μοι, τί πέπονθα; δεινῶς κατεφθάρην, ἀνιάτως ἐτραυματίσθην, νεκρὸς ὢν ζῆν ἐνόμιζον, καὶ ἐλάνθανον πολλῷ χρήματι [b] τάφον ὠνησάμενος, ζῶν ἐπικινδύνως σοι προσεδρεύσας. Δεῖ με παρακαλέσαι Χριστιανοὺς, ἵνα με ἐλεήσωσι. χρή με ὑποπεσεῖν τοῖς εὐσεβέσιν, ἵνα με οἰκτειρήσωσι. δεῖ με καὶ τῆς Ἰουστίνης τῶν ποδῶν ἐφάψασθαι, ἵνα μου προνοήσῃ τῆς σωτηρίας. Ἄπελθε ἀπ' ἐμοῦ ἄνομε, βέβηλε, ἀποστάτα. ἀποχώρει μου ἐχθρὲ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς εὐσεβείας ἐναντίε. Ὁ δὲ ἀκούσας καὶ ἐπιδραμών μοι, ὥρμησε τοῦ ἀνελεῖν με, καὶ συμπεσὼν πνίγειν με ἐπειρᾶτο. ὡς δὲ οὐκ εἶχον ἰσχὺν λειπόμενος αὐτοῦ τῇ βίᾳ, καὶ πᾶσα ἐλπίς μοι ἀφῄρετο τοῦ ζῆν. ὑπεμνήσθην τοῦ σημείου οὗ ἡ παρθένος ἐχρᾶτο, καὶ λέγω, ὁ θεὸς Ἰουστίνης βοήθησόν μοι, καὶ μετὰ τῆς φωνῆς εὐθέως ἐνισχύθην, καὶ τὴν χεῖρα κινήσας κατασφραγίζομαι. ὁ δὲ ὡς βέλος ἀποῤῥιφεὶς ἀπέστη μου, καὶ στὰς ἐπειρᾶτο ἀπειλεῖν, ξίφος κατ' ἐμοῦ [c] χρησάμενος. καὶ διὰ πεῖραν λαβὼν διὰ τῆς σφραγῖδος Χριστοῦ, θαρσαλεώτερος γέγονα πλέον ἔτι καὶ συχνὸν Χριστὸν ἐπιβοώμενος. τότε οὖν ἀπῄει ἀπειλῶν μοι καὶ λέγων. Οὐ μή σε σώσῃ ἐκ τῶν χειρῶν μου ὁ Χριστός. καὶ γὰρ βδελύσσεται ἀσεβεῖς. καὶ δόλῳ νῦν σοι βοηθεῖ, ἵνα τῷ ὀλέθρῳ σε παραδῷ. ὅτε οὖν σε ἀπώσηται, ἐγώ σοι δείξω τί ποιεῖ τὸ καταφρονεῖν τοῦ κράτους μου. ὅτι καὶ ὁ Χριστὸς οὐ προσίεται τοὺς ἐμούς. ἐστερήθης γοῦν καὶ τῆς ἐμῆς διαθέσεως, κἀκεῖνος οὐδέν σε ὠφελήσειεν. ἐπὶ τούτοις τοῖς λόγοις ἐφοβήθην σφοδρῶς. δεινῶς γάρ μοι ἀπεκρίνατο. Διὸ ὑμῖν τοῖς παροῦσι λέγω. ἐλεήσατέ μου τὴν ἀθλιότητα, εἴπατέ μοι περὶ Χριστοῦ, εἰ δύναμαι αὐτὸν ἐξιλεώσασθαι, εἰ μετανοοῦντά με δέχεται, εἰ ἐπιδίδωσί μοι βοήθειαν εἰς τῆς ἔμπροσθεν ἀσεβείας ἀπαλλαγήν;

Ὡς δὲ οἱ πλείονες ἡσύχασαν, εἷς τις διάρας τὸ στόμα λέγει. Θάρσει Κυπριανὲ, ὅτι δέξεταί σε ὁ Χριστὸς, ἀγνοῶν γὰρ ἐποίησας. κἀγὼ πρὸς αὐτὸν, μὴ ἄρα, ὡς εἶπέ μοι ὁ διάβολος, οὕτω μοι ὁ Χριστὸς ποιήσειεν, ἔσχατόν μου ἀπωθού-

a Ἀνατέθεικας] Lego ἀντιτέθεικας, nec aliter interpres qui sic habet: *Neque tu, neque leges tuae, atque dispositiones tuae, neque figurae tuae, quibus te putas per phantasias resistere dispositioni Dei, aliquid sunt nisi error & mendacium.*

b Τάφον] Interpres: *Velut sepulcrum fui in mundo, & forte post mortem decantatio ero.*

c Χρησάμενος] Forte χρησόμενος.

πωθούμενος; ὁ δὲ εἶπε πρός με· ἔγνως, ὅτι ψεύστης ἐστὶν ὁ διάβολος, καὶ τοῖς ἐκείνου λόγοις πιστεύεις; οὐκ ἔστι δόλος παρὰ Χριστῷ, Κυπριανὲ, ὅτι αὐτός ἐστιν ἀλήθεια. οὐκ ἔστι ψεῦδος παρ' αὐτῷ, ὅτι ἐξ αὐτοῦ πηγάζει ἡ δικαιοσύνη. Ἵνα δὲ μάθῃς ὅτι πηγή ἐστι χρηστότητος, ὁ Θεὸς πάντων ὢν καὶ δημιουργὸς, ἄνθρωπος γέγονε δι' ἡμᾶς, καὶ ὑπὲρ ἡμῶν κατεδέξατο θανεῖν, ἵνα ἡμεῖς θανάτου ἁμαρτιῶν ὑπεράνω γενώμεθα δι' αὐτοῦ. καὶ ὁ παντοκράτωρ Θεὸς κατηλλάγη ἡμῖν, καὶ ἐλπίδα ζωῆς αἰωνίου ἔχειν ἡμᾶς παρεσκεύασε, τὸν ὑπογραμμὸν ἡμῖν διὰ Χριστοῦ παρεχόμενος, ὅπως βιώσωμεν εἰς ἐπίγνωσιν ἀναστάσεως. Εἰ οὖν ὁ Χριστὸς διὰ τοὺς ἀσεβεῖς καὶ ἁμαρτωλοὺς ἀπέθανε, θάρσει Κυπριανὲ, ὅτι σὲ οὐ μὴ ἀποβάλληται. εἷς εἶ τῶν ἀσεβῶν καὶ πάντως ἐξιλάσεταί σε. σύνες γοῦν ἐκ τῆς εὐσπλαγχνίας τὸν Χριστὸν, καὶ μὴ φρόντιζε περὶ ὧν ἔπραξας. καὶ εἰ περὶ τῶν σταυρωσάντων προσηύξατο, πῶς σὲ ὑπερόψεται; λέγει γὰρ τῷ πατρὶ περὶ αὐτῶν, πάτερ ἄφες αὐτοῖς, οὐ γὰρ οἴδασι τί ποιοῦσι. καὶ πῶς σοὶ οὐκ ἀφήσει τὰς ἀσεβείας σου, ἃς μετὰ ἀγνοίας ἐποίησας; μὴ φοβοῦ μηδὲ δειλία, ἀλλ' ἀναστὰς, ἄπελθε πρὸς τὸν ἐπίσκοπον ἡμῶν, καὶ ὑποδείξει σοι τὴν προσέλευσιν τὴν πρὸς τὸν Χριστόν. Ταῦτα οὖν αὐτοῦ εἰπόντος, ἦλθον εἰς ἐμαυτὸν, καὶ ψυχὴν ἔλαβον. ἠρξάμην οὖν ὁμιλεῖν μετὰ θάρσους καὶ λέγειν. ἆρα ἑταῖρε Τιμόθεε, οὕτως ἔχει ὡς λέγεις μοι; ὁ δὲ πολλοῖς λόγοις με ἑτέροις ἐπιστώσατο.

Τότε ἠρξάμην ἔμπροσθεν πάντων ἐξαγγέλλειν μου τὰς ἀσεβείας, καὶ λέγειν. ἆρα ἀφήσει μοι ὅσα διεπραξάμην, ἄνδρες Ἀντιοχεῖς; πολλὰ γὰρ ἠσέβησα, καὶ οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς, οὐδὲ λόγος εἰς ἐξήγησιν τῶν κακῶν μου. ἐν γαστρὶ ἐχούσας τοῖς δαίμοσιν ἀνέτεμον, καὶ εὐγενίδας μεταμορφῶν, τῶν οἰκείων πόλεων ᾐχμαλώτιζον καὶ συλλαμβανούσας ἐκ πορνείας ἀνῄρουν. νήπια γαλουχοῦντα ἐσφαγίασα ὑποκάτω τῆς γῆς. ἄλλα ἔπνιξα, ἕτερα ἀπεστραγγάλωσα [a] ἐπαγγελίᾳ βοηθείας τοῦ δράκοντος. ἡβῶντας ἤδη ἐσφαγίαζον, ἄλλους προϊόντας τῇ ἡλικίᾳ συνέχωσα τῷ Πλούτωνι, καὶ διὰ τὴν Ἑκάτην ξένων ἀνδρῶν τὰς κεφαλὰς ἀπέτεμον. γυναικῶν ἔτι παρθένων τὸ αἷμα τῇ Παλλάδι κατέσπεισα, τῷ δὲ Ἄρῃ καὶ Κρόνῳ ἄνδρας ἤδη τελείους. καὶ συχνοὺς ἄλλους δαίμονας διὰ τοιούτων θυσιῶν ἐπληροφόρησα, ἵνα οὕτως αὐτῷ προσέλθω τῷ διαβόλῳ. καὶ ὅτε ἤμελλον αὐτῷ προσιέναι, αἷμα παντὸς ζώου ἐν σκεύω αὐτῷ χρυσῷ προσήνεγκα, καὶ δεξάμενος ἐρράντισε πρῶτον αὐτοῦ τὸν στέφανον, καὶ τὰς δυνάμεις αὐτοῦ, εἶτα καὶ ἐμὲ, εἰπών. λάβε καὶ σὺ ἐξουσίαν ἐπὶ πᾶσαν ψυχὴν ἀλόγων καὶ λογικῶν [b] φίλοις παρεχόμενος. Ἀπείρους ἄλλους ἐφόνευσα, πένητας πολλοὺς κατέστησα. αἱ μὲν οὖν εὐεργεσίαι μου οὐκ εἶχον ὄνησιν, ὅτι οὐκ εἶχον ὑπόστασιν, ὡς φαντασίαι. αἱ δὲ ἀδικίαι μου ἀληθεῖς ἐγίνοντο, ἐπειδὴ ἐνήργουν οἱ δαίμονες ἐπιβλαβῆ εἰς τὰς ὑπάρξεις, παρασχεῖν δὲ ὕπαρξιν οὐκ ἠδύναντο. εἴ τινι χρυσὸν ἐδίδουν, πρὸς ἡμέρας τρεῖς ἴσχυεν, ὅθεν οἷς ἔλεγον τὸν δόλον, θᾶττον αὐτὸν συναλλάττοντες ἐζημίουν τοὺς συναλλάττοντας. οὐκ ἔχω εἰπεῖν ὅσας μοιχείας καὶ παιδεραστείας

me repellens? Ille autem mihi dixit: nosti mendacem esse diabolum, & ejus sermonibus credis? Non est dolus apud Christum, Cypriane, siquidem ipse est veritas: non est mendacium apud eum, quia ex ipso scaturit justitia. Atque ut discas eum esse bonitatis fontem; cum Deus sit omnium & creator, factus est homo propter nos, ac mortem pro nobis oppetiit, ut a morte peccatorum per eum liberemur; ac omnipotens Deus nobis reconciliatus est & spem vitæ æternæ nobis dedit, formam per Christum exhibens, ut in agnitione resurrectionis vivamus. Si ergo Christus propter impios & peccatores mortuus est, confide Cypriane, non te abjiciet; unus es ex impiis ac omnino placabitur tibi. Cognosce ergo Christum ex misericordia, & nec de iis quæ egisti sollicitus sis. Si pro iis qui eum crucifixerunt precatus est, quomodo te despiciet? dicit enim pro iis Patri: *Pater dimitte illis, nesciunt enim quid faciant*. Quomodo tibi non dimittet impietates tuas, quas imprudens commisisti? Ne timeas, neque paveas, sed surge & adi episcopum nostrum, & ostendet tibi quemadmodum ad Christum accedas. Hæc igitur cum dixisset, me ipse collegi & animum recepi, ac fidenter colloqui cœpi ac dicere: an hæc ita se habent, ut *dicis*, *carissime* Timothee? Ille autem pluribus me aliis sermonibus confirmavit.

Luc. 23. 34

11 Tunc cœpi coram omnibus narrare impietates meas ac dicere: An dimittet mihi quæcumque commisi, Antiochenses? Multa enim impie feci, nec malorum meorum numerus est aut ratio ad enarrandum. Prægnantes dæmonibus secui, nobiles in alias formas induens, ex propriis civitatibus captivas abduxi, & gravidas ex stupro interfeci: lactentes pueros sub terra mactavi, alios suffocavi, alios strangulavi ob promissum draconis auxilium. Adolescentes trucidavi, alios ætate provectiores defodi Plutoni, & propter Hecaten peregrinorum hominum capita amputavi: virginum sanguinem Palladi libavi, Marti & Saturno maturos ætate immolavi, atque his sacrificiis multos alios dæmones mihi devinxi, ut sic ad ipsum diabolum pervenirem. Cum ad eum venturus essem, obtuli ei sanguinem omnis animalis in vase aureo; quo ille accepto aspersit primum suam ipsius coronam ac potestates suas, deinde etiam me dicens: Accipe & tu potestatem in omnem animam rationis expertium & ratione utentium, ut amicos juves. Innumeros alios occidi, multos ad inopiam redegi. Ac mea quidem beneficia nihil proderant, quia substantiam non habebant, utpote phantasiæ. Sed vera erant maleficia; nam dæmones veris opibus damnum inferebant, at eas dare non poterant. Si cui aurum dedissem, valebat ad tres dies; hinc quibus fraudem narrabam, ii cito illud permutantes secum contrahentibus nocebant. Non possum dicere quot adulteria & puerorum stupra com-

a Ἐπαγγελίᾳ] Legendum videtur ἐπ' ἀγγελίᾳ.
b Φίλοις παρεχόμενος] Hæc conjungi possent cum iis quæ sequuntur. Sic enim interpres: *Væ mihi qua multos occidi inique volens amicis prodesse.*

commiserim, multorum animas simul cum mea etiam invitas pervertens. Quot & quanta machinatus sum ad improbitatem, ad bellum, ad perditionem & perniciem quis scribere valeat? Quomodo igitur hæc omnia, amici, condonabit Deus? Quomodo miserebitur mei, qui ipse mei non sum misertus? Si mihi unius aut duarum animarum esset reddenda ratio, spem haberem excusationis. Sed multa sunt quæ nefarie feci. Quænam prætermittam, aut quænam enarrabo? generis perniciem, perfida de amicis consilia, hospitum necem & aliorum hominum, piorum vexationes, structas Christianis insidias, virginum stupra: ecclesiarum eversiones, oratoriorum vastationem, pudicarum feminarum abductionem, ac præterea excogitatas artes adversus mysteria, quæ multos enuntiare verberibus cogebam, & cum audiissem enarrabam & enarrando irridebam, ac scripturas sanctas ludibrio habebam, projiciebam, floccifaciebam, dilacerabam: discerptos qui in ecclesia assidue occupati erant, odium & irrisionem baptismatis, inimicitias cum clericis, suspiciones, & structas illis insidias, precum irrisionem, jocos & cachinnos in liturgiam, in ipsum etiam Deum & Christum Jesum blasphemias & manus in evangelia illius injectas. Quid igitur primum mihi dimittet Christus, aut quid condonabit? Omnia enim improba & impietatis plena: nec sufficit mihi ad expiationem totius vitæ meæ tempus. Nescio an victurus sim viginti alios annos; unius meæ actionis pœnitentiam vix explerent. Quod tempus mihi superesse possit ad innumeras meas impietates?

12 Dicite mihi, amici, quid faciam, quid exsequar? Novi deitatem Christi, sed eum placare non valeo, novi illius sacerdotum pietatem, sed os meum illis offerre non audeo; novi Evangeliorum gratiam, sed ea tangere non audeo, conscientiæ stimulis agitatus; novi mysterium immortale esse fidem Christi, sed severam illius virtutem demulcere non possum; novi ecclesiæ ordinem & statum, sed vereor vel ad ipsa vestibula accedere: Deum cognosco, nec suppetit causæ apud eum dicendæ ratio. Pie vivere cupio, & ab impietate vincor. Christi servus audire cupio, nec scio an me sibi velit emere. Me ipse vendo, ac illi in servitutem addico, non peto pretium, tantummodo me recipiat. Si non vult ignoscere, causam mihi adscribo, tantum me ut impium saltem respiciat. Unum novi, dignum me esse æterna morte; non deprecor pœnam,

ἔδρασα, ἅμα ἐμοὶ καὶ ἑτέρων πολλῶν παρα-
τρέπων τὰς ψυχὰς καὶ μὴ θελούσας. ὅσα ἐ-
τεχνασάμην εἰς μοχθηρίαν, εἰς πόλεμον, εἰς
ἀπώλειαν καὶ ὄλεθρον τίς ἂν εἴη ἱκανὸς ἐγγρά-
ψασθαι; πῶς οὖν πάντα συγχωρήσει ὁ Θεὸς,
ὦ φίλοι; πῶς με ἐλεήσει, ἑαυτὸν μὴ ἐλεή-
σαντα; εἰ ἂν μοι ὁ λόγος ὑπὲρ μιᾶς, ἢ δύο ψυ-
χῶν, εἶχον ἐλπίδα πρὸς ἀπολογίαν μου.
πολλά εἰσιν ἃ ἔδρασα φαῦλα. τίνα παρήσο-
μαι, ἢ τίνα ἐξαγορεύσω; γένους ὄλεθρον, φί-
λων ἔνδολον διάθεσιν, ξένων ἀναίρεσιν, τῶν
ἄλλων ἀνθρώπων τὴν κατασφαγὴν, τῶν εὐσε-
βῶν τοὺς διωγμοὺς, τῶν χριστιανῶν [a] τὰς ἐπι- a
βουλὰς, τὰς φθορὰς τῶν παρθένων, τῶν ἐκ-
κλησιῶν τὰς καθαιρέσεις, τῶν εὐκτηρίων οἴκων
ἐρήμωσιν, τῶν σεμνῶν γυναικῶν τὴν δημαγω-
γίαν, τὰς ἐπὶ πᾶσιν ἐπινοίας κατὰ τῶν μυστη-
ρίων, ὅτι πολλοὺς ἤκιζον [b] ἐξαγγεῖλαι, καὶ b
ἀκούων ἔλεγον, καὶ διηγούμενος ἐχλεύαζον,
καὶ τὰς ἁγίας γραφὰς ἐφενάκιζον, ἔῤῥιπτον,
ἐξουδένουν, [c] ἔκλαιον. τοὺς διασπαραγμοὺς τῶν c
προσεδρευόντων τῇ ἐκκλησίᾳ, τὸ μῖσος, τὸν
γέλωτα τοῦ βαπτίσματος, τὴν ἔχθραν τὴν
πρὸς τοὺς κληρικοὺς, τὴν ὑπόνοιαν, τὰς κατ'
αὐτῶν ἐπιβουλὰς, τὴν χλεύην τῶν προσευ-
χῶν, τὸν μυκτηρισμὸν τῆς λειτουργίας, αὐτοῦ
τοῦ Θεοῦ καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τὰς δυσφημίας,
τῶν εὐαγγελίων αὐτοῦ τὴν ἐπίληψιν. Τί μοι
οὖν ἄρα ἀφήσει πρῶτον ὁ Χριστός; ἢ τί μοι
συγχωρήσειεν; τὰ πάντα γὰρ φαῦλα καὶ ἀσε-
βείας μεστά. οὐκ ἐπαρκεῖ μοι πρὸς ἀπολογίαν
ὁ χρόνος τῆς ζωῆς τῆς ἐμῆς. οὐκ οἶδα εἰ ζή-
σομαι ἄλλα εἴκοσι ἔτη. μιᾶς μου πράξεως
μόλις ἔχει μετάνοιαν. τίς μοι χρόνος ὑπάρξει
πρὸς τὰς ἀπείρους ἀσεβείας μου.

Εἴπατέ μοι, φίλοι, τί ποιήσω, τί διαπρά-
ξωμαι; ἐπέγνων Χριστοῦ [d] τὴν θειότητα, ἀλλ' d
οὐκ ἔχω δύναμιν ὅπως αὐτὸν ἐξιλεώσωμαι.
ἐπέγνων τῶν ἱερέων αὐτοῦ τὴν εὐσέβειαν, ἀλλ'
οὐκ ἔχω πρόσωπον ἐν αὐτοῖς παῤῥησιάσασθαι.
ἐπέγνων τῶν εὐαγγελίων τὴν χάριν, ἀλλ' οὐ
τολμῶ ἅψασθαι, ὑπὸ τοῦ συνειδότος ἐλεγ-
χόμενος. ἐπέγνων ὅτι μυστήριον ἀθάνατον ἡ πί-
στις Χριστοῦ, ἀλλ' οὐκ ἔχω ἰσχὺν ἐκμειλίξασθαι
αὐτῆς τὸ ἐνάρετον. ἐπέγνων τῆς ἐκκλησίας τὴν
κατάστασιν, ἀλλ' αἰδοῦμαι κἂν τοῖς προσαυ-
λίοις [e] ἐγγίσαι. συνῆκα Θεὸν, καὶ πῶς αὐτῷ e
ἀπολογήσασθαι ἀπορῶ. [f] εὐσεβῆσαι ποθῶ, f
καὶ ἡ ἀσέβειά μου ἐπιγίνεται. ἐπιθυμῶ δοῦ-
λος ἀκοῦσαι Χριστοῦ, καὶ ἀγνοῶ εἰ θέλει ἐμὲ
πριάσθαι εἰς αὐτόν. πωλῶ ἐμαυτὸν, καταγρά-
φω δοῦλον αὐτῷ. οὐ θέλω ἀντιτίμησιν, μό-
νον με [g] προσδέξεται. εἰ μὴ θέλει μου συγ- g
γνῶναι, ἐμαυτῷ ἐπιγράφω τὴν αἰτίαν, μόνον κἂν
ὡς ἀσεβῆ με ἐπιβλέψῃ. ἓν οἶδα ὅτι αἰωνίου
ὀλέθρου ἄξιός εἰμι. οὐ παραιτοῦμαι τὴν τιμωρίαν,

μόνον

---

a Τὰς ἐπιβουλὰς] Interpres: *Quantas persecutiones illis suscitavi, dicens adversus eos falsa mendacia? Per maleficia enim non potui mihi subjicere unum de viris christianis, sicut nec sanctam Justinam. Omnia mala adversus eos mentiebar, & hoc faciens nihil proficiebam, sed plus magis lucebat in eis Justina* (leg. *justitia* ex cod. Colbert.) *& ego eram obscuratus.*

b Ἐξαγγεῖλαι] Interpres: *sanctorum Evangeliorum illuminationem negare cogebam.*

c Ἔκλαιον] Forte ἔκαιον.

d Τὴν θειότητα] Interpres *virtutem*, & paulo post *Scripturarum divinitatem.*

e Ἐγγίσαι] Addit interpres: *Cognovi virginis virtutem, & confundor intendere in gloriosam faciem ejus. Cognovi immaculatam gratiam, & non audeo venire ad salvationem.*

f Εὐσεβῆσαι] Interpres: *Venerabilis volo esse*, & paulo post *amo servus audire Christi.*

g Προσδέξεται] Leg. προσδέξηται, & paulo post θέλῃ.

Feci ut a maritis mulieres ad mœchos abirent. Faciles ad abortum vias aperui, ut gratum morti facerem; totas domos in perniciem conjeci, amicos per dolum occidi patiebar, multos ex fidelibus famulis damno affeci. In his nonnulli, cum me admirarentur, imitari avebant, ac dæmones mecum gaudebant quod me hortati fuissent.

13 Dicite igitur mihi, amici, utrum inveniri aliquid possit, quo his malis liberer, an potius vita laqueo finienda sit? Vivere enim in ejusmodi memoria nefandorum facinorum, etiamsi non jam amplius fiant, res est morte crudelissima digna; vellem igitur de Christi potentia erudiri, sicque destinatam mortem obire. Hæc me cupiditas retinet adhuc in vita; scio enim spem salutis omnem mihi esse præcisam. Non possum cetera enarrare, ne memoria mea instar gladii sit; non possum eloqui graviora, ne surgentes aufugiatis; non debeo ad majora progredi, ne ipsa domus ruinas trahat & solo æquetur. Quædam tantum vobis demonstro ex quibus impietatem meam perspiciatis. Nam anima mea seorsum a corpore in inferis versabatur, calumnians, bellum gerens multo quam dixi nequius. Dæmones aeris ad invidiam & æmulationem hortabar, & inferiores cum superioribus committebam, meque utrisque instar prodigii exhibebam. Non possum quæ supersunt percurrere, neque enim audientibus prosint. Quomodo ergo dicitis, Christus te suscipiet, ignari & inscii rerum mearum? Judæos mihi in medium affertis, qui misericordiam consecuti sunt. Ego & ipsos illos, qui Christum occiderunt & cum Deo bellum gesserunt, superavi, ac forte ipsos etiam dæmones a quibus impulsi sunt. Ac vobis quidem maximam habeo gratiam; sed salutem me adepturum non spero, qui tantam in Deum & homines impietatem præ me tuli. Scio me dixisse majorem me esse Deo; quinetiam illum irridebam agrestem appellans. Ostendebam enim mortuos quasi viventes & claudos veluti currentes; ac multos deterrui quominus illum Deum esse crederent. Sed & differendo impediebam ne Christiani fierent, persuadens Christum non esse Deum, ut qui a Judæis, operante diabolo, in crucem actus fuerit. Imperitum illum vocabam & planum, ac nulla prorsus cognitione præditum, non modo invisibilium, sed ne visibilium quidem. Et quomodo mihi dicitis, suscipiet te Christus, qui tot ac tanta in eum peccavi? Quodnam autem peccatum pœnitentia expiare potero? avocatos a salute, an conjectos in perniciem? cæ-

S. Cypriani Opera.

γύναια [a] διώκεσθαι ἀπὸ τῶν συμβίων πρὸς a
τοὺς μοιχοὺς ἐποίησα. [b] τεκνοφθορίαν ἐδείκνυον b
εὔχερῆ χάριν θανάτῳ παρέχων, οἴκους ὅλους παρεδίδουν εἰς ὄλεθρον, φίλους δολοφονηθῆναι ἠνεχόμην, οἰκετῶν γνησίων συχνοὺς ἐζημίωσα. ἐν τούτοις ἔνιοι ἠξίουν ὁμοιωθῆναι θαυμάζοντες, καὶ οἱ δαίμονες συγχαίροντες, ὅτι με προετρέποντο.

Εἴπατε γοῦν μοι, ὦ φίλοι, εἰ ἔστιν ἐπίνοιά τις πρὸς τὴν τούτων ἀπαλλαγήν, ἢ μᾶλλον χρὴ ἑλέσθαι τὸν δι' ἀγχόνης θάνατον; τὸ γὰρ ζῆν ἐν τοιαύτῃ μνήμῃ πονηρῶν πράξεων, κἂν μηκέτι γίνωνται, ἐσχάτου θανάτου [c] ἐστὶν c
ἄξιον. ἤθελον οὖν κἀγὼ ἀκοῦσαι περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ δυνάμεως, καὶ οὕτω θανεῖν τὸν ὡρισμένον μοι θάνατον. ταύτην τὴν ἐπιθυμίαν ἔχων ἀνέχομαι ἔτι τοῦ ζῆν. οἶδα γὰρ ὅτι πᾶσά μοι σωτηρίας ἐλπὶς ἀφῄρηται. οὐ φέρω εἰπεῖν τὰ λοιπά, ἵνα μὴ τὴν μνήμην μου ξίφος γενέσθαι παρασκευάσω. οὐχ ὑπομένω φράσαι τὰ πόρρωτερα, ἵνα μὴ ἀναστάντες ἀποδράσητε. οὐκ ὀφείλω ἐπιδοῦναι ἐπὶ τὰ μείζονα, ἵνα μὴ ὁ οἶκος αὐτὸς εἰς τέλειον ἔδαφος καταπέσῃ. ὀλίγα ὑμῖν μόνον δείκνυμι ὁποῖός εἰμι ἐγὼ ἀσεβής, ὅτι τὴν ψυχὴν [d] διὰ τοῦ σώματος d
ἐν ταρτάροις εἶχον, συκοφαντοῦσαν, πολεμοῦσαν πολὺ τῶν εἰρημένων ἀνοσιώτερον. τοῖς ἐν ἀέρι βουλὰς ἐδίδουν ζηλοῦν, καὶ τοὺς κάτω πρὸς τὰ ἄνω συνέβαλλον, καὶ ἐμαυτὸν παρεῖχον ἑκατέροις τεκμήριον. οὐ χωρῶ διελθεῖν τὰ κατάλοιπον, οὐ γὰρ συμφέρει τοῖς ἀκούουσι. Πῶς οὖν λέγετε, ὅτι Χριστός σε παραδέξεται, ἀγνοοῦντες τὰ κατ' ἐμέ; Ἰουδαίους μοι εἰς μέσον ἠγάγετε, ἐπειδὴ ἔτυχον ἱλασμοῦ. ἐγὼ καὶ αὐτοὺς τοὺς χριστοκτόνους, θεομαχήσαντας ὑπερέβαλλον, τάχα δὲ καὶ τοὺς ἐνεργήσαντας εἰς αὐτοὺς δαίμονας. καὶ ὑμῖν πλείστη χάρις, ἐγὼ δὲ οὐκ ἐλπίζω ἔτι σώζεσθαι, τοσαύτην ἐπιδεδειγμένος εἰς θεὸν καὶ ἀνθρώπους ἀσέβειαν. οἶδα ὅτι εἶπον ἐμαυτὸν [e] e
μείζονα θεοῦ. ἀλλὰ καὶ ἐγέλων αὐτὸν ἄγροικον ἀποκαλῶν. ἐδείκνυον γὰρ καὶ νεκροὺς ὡς ζῶντας, καὶ χωλοὺς ὡς τρέχοντας. καὶ πολλοὺς ἐνεπόδισα αὐτῷ πιστεῦσαι, ὅτι θεός ἐστιν. ἀλλὰ καὶ λόγῳ ἐκώλυον μὴ γίνεσθαι χριστιανούς, πείθων ὅτι οὐκ ἔστι θεὸς ὁ Χριστός, ὅθεν καὶ σταυρώθη ὑπὸ Ἰουδαίων, τοῦ διαβόλου ἐνεργήσαντος. ἰδιώτην ἔλεγον αὐτὸν καὶ μάγγανον, καὶ μηδ' ὅλως ἔχοντα ἐπίγνωσιν, οὐ λέγω τῶν ἀοράτων, ἀλλ' οὐδὲ τῶν ὁρατῶν. καὶ πῶς μοι λέγετε, δέξεταί σε ὁ Χριστός, τοσαῦτα εἰς αὐτὸν ἁμαρτήσαντα; περὶ τίνος δὲ δυνήσομαι μετανοῆσαι; ὧν ἐκώλυσα σωθῆναι, ὧν ἔπεισα ἀπολέσθαι; ὧν ἔδρασα φόνων, ὧν ἔπεισα σφαγιάσαι; ὧν ἠσέλγησα, ἢ ἔπεισα ἀσελγεῖν; ὧν ἐπεβούλευσα, ἢ ὧν

ἐχλεύα-

a Διώκεσθαι] Sic legit interpres: *Mulieres feci expelli a viris suis in domibus mœchorum*, sed tamen legendum videtur διοιχεσθαι
b Τεκνοφορίαν] Leg. τεκνοφθορίαν.
c Ἐστιν ἄξιον] Hanc sententiam paulo post confirmat, cum ait se vereri ne ob scelerum commotionem domus corruat & solo æquetur.
d Διὰ τοῦ σώματος] Leg. ἐκτὸς. sic etiam legit interpres, reddit *extra corpus*.
e Μείζονα Θεοῦ] Interpres *scio quia ipse dixi meipsum Christo majorem*.

ἐχλεύασα, ἥρπασα, ἠδίκησα, ψυχὰς καθελὼν ἀπὸ φωτὸς εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον; ὅτι γὰρ ἠδυνήθην γνῶναι θεότητα ἀληθινὴν, οὐκ ἀρκεῖ μοι. διὰ τοῦτο σιωπῶν κρεῖττον εἶναι, τῆς αἰτήσεως χάριν Χριστὸν παύομαι, μήποτε χείρονι περιπέσω ἀσεβείᾳ, οἰόμενός με δυνατὸν εἶναι Θεῷ προσελθεῖν. σιωπῶ ἵνα μή μου ὑπόμνησιν ποιήσηται οὐκ εἰς ἄφεσιν, ἀλλ' εἰς ὑπερβάλλουσαν κόλασιν. καὶ δὴ τοῖς δάκρυσι συσχεθεὶς, ἐπὶ τούτοις ἐσιώπησα. ἔκλαιον δὲ καὶ πάντες οἱ συμπαρακαθήμενοι σφοδρῶς, ὅτι δίκαια λέγω. καὶ ἦν μέγας κοπετὸς δοκιμαζόντων, ὅτι εἰκότως ἐφρόνησα ἀπαγορεύσας Χριστοῦ πρόσοδον, ἀνάξιος ὢν τῆς θείας αὐτοῦ παραστάσεως. καὶ περιρρηξάμενος τὴν ἐσθῆτα καὶ κόμην πασάμενος ἐκείμην ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, πένθος μέγα ἀράμενος, καὶ ἀλαλήτοις δάκρυσι τὸ οὐαί μοι ἀναφωνῶν, ὅτι ἀπωλόμην ὁ ἄθλιος.

Τότε δὴ πάντων συγχυθέντων, ὁ ἑταῖρος Εὐσέβιος ἀποκριθεὶς λέγει. Κυπριανὲ, μὴ ἀπελπίσῃς, τούτων γὰρ πάντων ἡ λύσις ἐστὶν, ὅτι ἀγνοῶν ἐποίησας. ἐνόμισας γὰρ ἐνθέοις ἑαυτὸν ἔργοις ἐπιδεδωκέναι, ἀναπαύσας τὸν διάβολον. ἡ ἄγνοια τόπον σοι δίδωσιν ἀπολογίας. ἵνα τί σπαράττεις σεαυτὸν διωλύγιον; ἵνα τί συνέπεσας, τοῖς διαλογισμοῖς πρὸς ὄλεθρον τῆς ψυχῆς; ἐμοῦ ἄκουσον τοῦ φιλοῦντός σε, παράσχου μοι ἡσυχίαν, ἵνα σε πληροφορήσω. οἶδα πολλοὺς, ὦ Κυπριανὲ, εἰ καὶ μὴ ταῖς πράξεσιν, ἀλλά γε ταῖς προθέσεσι προσελθόντας Χριστῷ καὶ δεχθέντας. ἀπὸ τοῦ μέρους ἐπίγνωθι τὸ ὅλον. ἐκεῖνοι γόητες καὶ ἐδέχθησαν, καὶ σὺ γόης πάντως ὅτι κατ' ἐκείνους δεχθήσῃ. ἕως πότε οὖν κόπτεις σεαυτὸν καὶ τιμωρεῖς, καίπερ ὢν διὰ ἀσθενείας πολλῆς; ἄπιδε μὴ καὶ ταύτην σοι τὴν ἀνελπιστίαν ὁ διάβολος δῶν παραδείξασθαι. δεινός ἐστιν ὡς καὶ σὺ κάλλιον γινώσκεις. ἢ ἀγνοεῖς ὃ πρὸ τοῦ φωνῆσαι ἀλέκτορα ἐν νυκτὶ, μετὰ δόλου σοι ἀπεκρίνατο, καὶ πῶς ἀπεσείσθη ἀπειλῶν; οὐκ εἶπέ σοι ὅτι ὁ Χριστὸς μισεῖ τοὺς ἐμοὺς, καὶ μετὰ δόλου, φησὶ, συνῆλθέ σοι, ἵνα σε χωρίσας ἀπ' ἐμοῦ πάλιν ἀπώσηται, καὶ ποιήσῃ εἰς σὲ ὃ βούλεται; τέως οὖν ὀφείλεις εἰδέναι ὅτι παρόντος Χριστοῦ, οὐδὲν ἰσχύει ὁ διάβολος. κατασφράγισαί σου τὴν καρδίαν, ἵνα ἀφαιρεθῇ ἀπὸ αὐτῆς ἡ τῆς ἀνελπιστίας ἔννοια. ἐπικάλεσαι Χριστὸν, ἵνα πεῖραν αὐτοῦ λάβῃς τῆς χρηστότητος. οὐκ αἰτεῖ σε δῶρα, οὐδὲ χρόνου δέεται πρὸς τὸ ἔλεος. οὐ διὰ μεσιτειῶν φαντασίας σοι ποιεῖ τὴν βοήθειαν αὐτοῦ. λέγει γὰρ ὁ μαθητὴς Χριστοῦ Παῦλος ὁ ἀπόστολος. ἐγγύς σου ἐστὶ τὸ ῥῆμα ἐν τῷ στόματί σου, καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ σου. [a] ποῖον τοῦτο ῥῆμα; τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως καὶ ἐπικλήσεως δηλαδή. στόματι γὰρ, φησὶν, ὁμολογεῖται εἰς σωτηρίαν, καρδίᾳ δὲ πιστεύεται εἰς δικαιοσύνην. ἀποδέχομαί σου τὴν ἐξομολόγησιν, ὅτι ἐξήγγειλάς μοι τὰς ἀσεβείας τὰς οὔσας [b] καὶ τὰς μὴ οὔσας. διὸ καὶ ἡσύχασα, καὶ τοὺς φίλους τοῦτο ποιῆσαι ἔπεισα, ἵνα ἐμέσαντός σου τοῦ ἐχθροῦ τὸ φρό-

des a me perpetratas, an quæ meo consilio patratæ? flagitia a me admissa, an quæ admittenda persuasi? structas a me insidias, an ludibria & rapinas & injurias animabus factas, quas e lumine in tenebras exteriores avertebam? Quod enim ad veræ divinitatis cognitionem pervenire potuerim, id mihi non sufficit; quapropter gratiæ a Christo petendæ finem facio, id satius esse perspiciens, ne forte in majorem impietatem incidam, idoneum me esse putans qui ad Deum accedam. Taceo ne meminerit mei non ad veniam, sed ad gravissimum supplicium. His dictis conticui lacrimis prohibentibus; vehementer etiam omnes plorabant qui una assidebant, ac magnus erat planctus, iisque videbar æqua dicere ac recte sapere, quod ad Christum, utpote indignus qui prodirem coram illius divinitate, accedere non auderem. Ac discissa veste & coma cinere conspersa humi jacebam, non sine maximo luctu & lacrimarum vi clamans, væ mihi quia perii miser.

14 Tunc autem omnibus verecundia & pudore suffusis, amicus meus Eusebius dixit: Cypriane, ne desperes, horum enim omnium remedium est, quia ignorans fecisti. Videbaris enim tibi operibus divinis esse deditus, cum diabolo gratum faceres, dat tibi ignoratio excusationis locum. Cur te ipse supra modum dilaceras? Cur in has cogitationes incidisti ad animæ perniciem? Audi me amantem tui, & patientem mihi aurem accommoda, ut tibi persuadeam. Multos novi, Cypriane, qui cum ad Christum non præclare factis, sed tamen animi affectibus accederent, suscepti fuere. Totum ex parte cognosce. Magi erant illi & suscepti sunt, tu quoque magus eodem prorsus modo ac illi recipieris. Quousque igitur te ipse cædis ac ulcisceris, quamvis admodum infirma valetudine? Vide ne te in hanc quoque desperationem diabolus conjecerit. Versutus enim est, id quod tibi apertius est quam mihi. An ignoras quid tibi antequam gallus nocte cantaret, non sine dolo responderit, & quomodo sese proruperit minabundus? Nonne dixit tibi: Christus meos odit, ac per dolum tibi subvenit, ut cum te a me abstraxerit, iterum abjiciat; seque tunc de te pœnas arbitrio suo sumpturum adjecit? scire igitur debes, præsente Christo nihil posse diabolum: signa cor tuum ut auferatur a te desperationis cogitatio. Invoca Christum ut illius benignitatem experiaris. Non postulat a te dona, nec tempore indiget ad misericordiam, nec tibi per mediatorum phantasiam subvenit: dicit enim discipulus Christi Paulus apostolus: *Prope est verbum in ore tuo & in corde tuo*. Quale il- Rom. 10. 8.
lud verbum? Fidei in illum & invocationis videlicet. *Ore enim*, inquit, *confessio fit ad salutem*, Ibid.
corde autem creditur ad justitiam. Probo confessionem tuam, qua mihi impietates a te admissas & non admissas enarrasti. Quapropter filui & amicis ut idem facerent persuasi, ut postquam evomuisses inspiratam ab inimico sententiam,

---

a Ποῖον τοῦτο ῥῆμα] Corrupte admodum in editione: *Qiou dutiu verbum fidei: Et dicit vacue in eum est & invocationes.*

b Καὶ τὰς μὴ οὔσας] Hæc desunt in edit. At cod. Colbertinus sic habet: *Et promuntiasti impietates tuas quas fecisti, & quas non fecisti.*

tentiam, animus tuus allevaretur ad aspiciendam pietatem erectus. Deinceps igitur stes animo, Cypriane; cogita hominem te esse, intellige errorem & ignorationem. Nam si cognita Christi virtute in impietate permaneres, non immerito tua desperatio probaretur. Sed si nunc cognoscis ac inimicum aversaris; perspicuum est te jampridem, si quis de Christo nuntiasset, sine mora impietatem abjecturum fuisse. Nunc igitur lacrimis tempera ob Christum tibi placatum, & fortem animum assumens sequere quo ille vult. Sic enim ad Christum plures quam perdidisti perducere poteris, omnibus utilia suggerens.

15 At ego dixi: lacrimandi finem non facio, conscientia perculsus. Et ne pluribus morer, (unum est enim quod me sollicitudine distringat, structæ insidiæ sanctæ Justinæ; an Christus illius laborem parvi facturus sit mihique condonaturus, propter quam puerorum cædem & jecoris in mulieribus inspectionem, & alia nefariæ artis facinora commisi,) oro te, pater Eusebi, exple quod scire aveo ex scripturis Christi, an ex iis, qui similem impietatem professi sunt, conversum aliquem crimine liberaverit.

16 Tum Eusebius dixit: Apostolus Christi Paulus nomine, etsi magnus non fuit, certe primus exstitit illius servorum persecutor: consensit neci Stephani; sed & publicis litteris eos qui Christum Damasci colebant, ea hac regione ac omni civitate expellebat. Sed conversus vas electionis illius factus est, quemadmodum & ipse confitetur:
1. Tim. 1. 13. *Misericordiam*, inquit, *a Christo consecutus sum, quia ignorans feci*. In actibus autem A-
Act. 19. 19. postolorum illius legitur multos ex illis qui curiose egerant, cum libros magicos combussissent, a Christo susceptos esse, & baptizatos remissionem peccatorum accepisse, impietate & meritis ob eam pœnis liberatos. Quod si tibi & Babylonius Nabuchodonosor proferendus; is cum impie se gessisset post spectatam Dei potentiam in camino ignis, ex quo tres Dei pueri flamma repressa eruti sunt, ejectus ex hominum societate & bestia factus est; sed pœnitens receptus, ita ut rursus imperium recuperaret. Præterea Manasses rex Israel & multi alii reges & privati, cum post Dei cognitionem scelera omnia perpetrassent, pœnitentes recepti fuere, & gravissimis ob idololatriam suppliciis exsoluti; quamvis secum totos populos abstraxissent, & occidissent prophetas, ac sacra contaminassent. Sed & omnem Israelem usque ad Christi adventum sæpe in impietatem delapsum ac sæpe pœnitentem quodam veluti patientiæ ac misericordiæ pelago excepit. In Ecclesia autem hactenus tonsos habens capillos pœnitentia plurimum valet; ita ut qui maxime debilitati sunt peccatis, conversi suscipiantur. Illius autem virtus est Evangelium, quod est manna gratiæ Christi, ut impii misericordiam in eo consecuti non

τημα, ἐπικουφισθῇ σου ἡ διάνοια, ἀνανεύσασα πρὸς τὴν εὐσέβειαν. λοιπὸν οὖν κατάςα Κυπριανὲ, συνὲς ὅτι ἄνθρωπος εἶ, νόησον τὴν πλάνην, τὴν ἄγνοιαν. εἰ γὰρ ἐπιγνοὺς Χριστοῦ τὴν δύναμιν τῇ ἀσεβείᾳ ἐπέμεινας, τάχα ἄν τις τὴν ἀνελπιστίαν σου ἀπεδέξατο. εἰ δὲ νῦν ἔγνως, καὶ ἀποστρέφῃ τὸν ἐχθρὸν, δῆλον ὅτι καὶ πάλαι, εἴ τις ἄν σοι περὶ Χριστοῦ ἐξηγήσατο, προτροπάδην τὴν ἀσέβειαν ἀπεκήρυττες. νῦν οὖν τὸ μὲν δακρύειν σοι παρείσθω διὰ τὴν Χριστοῦ σοι καταλλαγὴν, τὸ δὲ φρόνημα ῥωμαλέον ἀναστάμενος ἴθι πρὸς τὴν αὐτοῦ βούλησιν. οὕτω γὰρ ἂν πλείστας ὧν ἀπώλεσας προσενέγκαι δυνήσῃ Χριστῷ, πᾶσιν ὑποτιθέμενος τὰ συνοίσοντα.

Κἀγὼ ἔφην. δακρύειν οὐ παύομαι τῷ συνειδότι πλαττόμενος. τὸ δὲ τὰ πολλὰ λέγειν παρεὶς, (μίαν γὰρ πάλιν φροντίδα ἔχω τῆς ἁγίας Ἰουστίνης ἐπιβουλῆς, εἰ περιόψεται Χριστὸς τὴν αὐτῆς καταπόνησιν, καὶ ἐμοὶ συγγνώσεται, δι' ἣν καὶ παιδοκτονίαν καὶ ἡπατοσκοπίαν ἐν γυναιξὶ, καὶ τὴν λοιπὴν ἄθεσμον τέχνην πεποίημαι,) παρακαλῶ σοῦ, πάτερ Εὐσέβιε, παῦσόν μοι ποθοῦντι ἐκ τῶν γραφῶν τοῦ Χριστοῦ, εἴ τινα τῶν κατ' ἐμὲ ἀσεβῶν ἐπιστρέψαντα ἐγκλημάτων ἀπήλλαξε.

Καὶ ὁ Εὐσέβιος ἔφη. καὶ ὁ ἀπόστολος Χριστοῦ Παῦλος τοὔνομα, εἰ καὶ μὴ μάγος ἦν, ἀλλὰ διώκτης γέγονε τῶν δούλων αὐτοῦ ἀκροθίνιος ἀμέλει, συνευδόκησε τῇ ἀναιρέσει Στεφάνου. ἀλλὰ καὶ δημοσίοις γράμμασι τοὺς κατὰ Δαμασκὸν Χριστῷ λατρεύοντας ἐξεδίωκε τῆς χώρας καὶ πάσης πόλεως. ἀλλ' ἐπιστρέψας σκεῦος ἐκλογῆς αὐτοῦ ἐγένετο, ὡς καὶ ὡμολόγησεν εἰπών. ἠλεήθην ὑπὸ Χριστοῦ, ὅτι ἀγνοῶν ἐποίησα. ἐν δὲ ταῖς πράξεσι τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ περιέχει, ὅτι ἱκανοὶ τῶν [a] τὰ περίεργα πραξάντων ἐμπρήσαντες τὰς μαγικὰς βίβλους αὐτῶν προσεδέχθησαν Χριστῷ, καὶ βαπτισθέντες ἀφέσεως ἁμαρτιῶν ἔτυχον, τῆς δὲ ἀσεβείας καὶ τῆς δι' αὐτὴν κολάσεως ὑπεράνω γενόμενοι. εἰ δέ σοι χρὴ καὶ τὸν Βαβυλώνιον Ναβουχοδονόσορ εἰς μέσον ἐνεγκεῖν, οὗτος μετὰ πεῖραν Θεοῦ, ἣν εἶδεν ἐν καμίνῳ πυρὸς [b] κατηργημένης, ῥυσθέντων τριῶν παίδων Θεοῦ, ἀσεβήσας, καὶ ἐκδιωχθεὶς ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων, κτῆνος γεγονὼς, μετανοήσας ἐδέχθη, ὥστε τὸ ἐξ ἀρχῆς κράτος ἀπολαβεῖν. καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις Μανασσῆς δὲ ὁ βασιλεὺς Ἰσραὴλ, καὶ πολλοὶ ἄλλοι βασιλεῖς καὶ ἰδιῶται, καὶ μετὰ θεογνωσίαν τὰ πάντα δεινὰ δράσαντες, καὶ μεταμεληθέντες ἐδέχθησαν, ἀνεθέντες τῆς διὰ τὰ εἴδωλα βαρυτάτης κολάσεως. καίπερ ὁμοῦ σὺν αὐτοῖς δήμους ὁλοκλήρους συγκαταστάσαντες, καὶ προφήτας ἀνελόντες, καὶ τὰ ἱερὰ μιάναντες. ἀλλὰ καὶ πάντα τὸν Ἰσραὴλ ἄχρι τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας συχνῶς ἀσεβοῦντα, καὶ συχνῶς μετανοοῦντα πελάγει ἀνεξικακίας καὶ ἐλέους προσεδέξατο. καὶ ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας ἡ κουροκόμος μετάνοια ἰσχύει πολλὰ ἕως νῦν. ὥστε καὶ τοὺς λίαν ἐξασθενήσαντας ἁμαρτίαις προσίεσθαι ἐπιστρέφοντας. ἡ δὲ δύναμις αὐτῆς ἐστὶ τὸ εὐαγγέλιον. αὐτὸ γάρ ἐστι τὸ μάννα τῆς τοῦ Χριστοῦ χάριτος, ὅπως οἱ ἀσεβοῦντες ἐν αὐτῷ ἐλεούμενοι μὴ

---

a Τὰ περίεργα] Notum & pervulgatum est hac voce magicam artem designari solere.

b Κατηργημένης] Legendum κατηργημένου vel addendum φλογός.

κατακρίνωνται. διὸ λέγει τῷ Πέτρῳ· ὅτι οὐ μόνον ἑπτάκις ἑπτὰ ἀφήσεις τῷ ἀδελφῷ σου, ἀλλὰ ἑβδομηκοντάκις ἑπτά. πῶς οὖν σοι οὐκ ἀφήσει ὁ ἀνθρώποις ἐπιτρέπων ἔχειν τοσαύτην χρηστότητα; ἵνα δὲ μάθῃς τὴν σύγκρισιν τοῦ ἐλέους Θεοῦ πρὸς ἀνθρώπους, μαρτυρεῖ τις βοῶν. ἔλεος ἀνθρώπου ἐπὶ τὸν πλησίον αὐτοῦ, ἔλεος δὲ Θεοῦ ἐπὶ πᾶσαν σάρκα. τί οὖν εἶ σὺ πρὸς πᾶσαν σάρκα, ὅτι νομίζεις ἐκκενοῦσθαι αὐτόν, ἐὰν εἰς σὲ χρηστεύσηται; ἐπὶ Νινευίτας ὥρισε θάνατον, ἀσεβήσαντας ὑπὲρ σέ, οὐ λέγω καθ' ἕνα, ἀλλὰ τοὺς πάντας ὁμοῦ. καὶ ἐπιστρέψαντας οὐκ ἀπώλεσε. καὶ σὺ ἀτόνως αὐτὸν παρακάλεσαι, ὅτι οὐ μή σε ἀπώσηται. τῷ λῃστῇ ῥοπῇ τὸν παράδεισον δωρεῖται διὰ τὴν ὑπερβολὴν τῆς πίστεως, καὶ σοὶ οὐ συγχωρεῖ κἂν εἰς πελάγη κακίας κατωρυγμένος ᾖς, ἐὰν γνησίως αὐτὸν ἐπικαλέσῃ; ἀνάγνωθι τοὺς προφήτας, καὶ ὄψῃ αὐτοῦ τὴν χρηστότητα. λέγει Ὡσηὲ τῷ Ἰσραήλ. ὡς Σόδομα θήσομαί σε, καὶ ὡς Σεβωείμ. καὶ εὐθὺς ἐπάγει. καὶ ἐστράφη ἡ καρδία μου καὶ ἐν τῷ αὐτῷ συνεταράχθη ἡ μεταμέλειά μου. σημαίνων ὅτι ἕτοιμός ἐστι τοὺς μετανοοῦντας προσδέχεσθαι. λέγει τῷ Ἠλίᾳ. ἴδες πῶς κατενύγη ὁ Ἀχαὰβ ἀπὸ προσώπου μου; οὐ μὴ ἐπάξω ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ τὰ κακά. καίπερ διὰ αὐτοῦ τοῦ Ἠλία ὁρίσας αὐτῷ θάνατον διά τινος Ναβουθαί, ὃν δόλῳ ἐφόνευσεν Ἰεζάβελ ἡ γυνὴ αὐτοῦ δι' αὐτόν. καὶ πῶς σεαυτὸν ἀπελπίζεις σωθῆναι τοσούτῳ πελάγει οἰκτιρμῶν περιβληθησόμενος; οὐ μόνον λιτῶς σοι δείκνυμι Θεὸν χρηστευόμενον. ἵνα γὰρ μηδεὶς ἑαυτὸν σωτηρίας ἀπαγορεύσῃ, ὄμνυσι λέγων. ζῶ ἐγὼ λέγει κύριος, εἰ θελήσει θέλω τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ὡς τὸ ἐπιστρέψαι, καὶ εἰς ζωὴν ἐλθεῖν. ἐξ ὅλης καρδίας μετανόησον, καὶ ἐρεῖ σοι. ἐὰν ζῇς ἔτη ἑκατὸν ἐν ἀσεβείᾳ, καὶ ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ μετανοήσῃς, οὐ μὴ ἀποθάνῃς, λέγει κύριος, ἀλλὰ ζωὴν ζήσεις ἐνώπιόν μου. οὐ δύναται Θεὸς ψεύσασθαι, αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ ἀλήθεια. μὴ διὰ σὲ ἔχῃ [a] ἀλληλογῆσαι, Κυπριανέ, ὅς γε τοῦ ἰδίου υἱοῦ οὐκ ἐφείσατο διὰ τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, καὶ ἐπὶ σοὶ ἔχει νικηθῆναι ἡ ἀγαθότης αὐτοῦ; τὰ ἐννενηκονταεννέα πρόβατα ἐν οὐρανοῖς κατέλειπε, δηλαδὴ τὰ ἐπουράνια τάγματα, καὶ πρὸς ἓν κατελήλυθε τὸ ἀπολωλός, καὶ ἐπὶ σοῦ ἔχει συστεῖλαι αὐτοῦ τὴν χρηστότητα; διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐσταυρώθη, καὶ ὀκνεῖ ἀσεβεῖ ἐπιστρέφοντι ἑαυτὸν ἐπιδοῦναι; λοιδορούμενος τοὺς ἀσεβεῖς προσκαλεῖται, καὶ δοξαζόμενος ἀπώσεταί σε; ἀπιστούμενος τοὺς ἁμαρτωλοὺς προσεκαλέσατο, καὶ πιστευόμενος οὐ χρηστεύσεταί σοι; πάσχων οὐκ ἀπεστράφη τὸν λῃστήν, καὶ προσκυνούμενος πρός σε οὐκ ἐπιστραφήσεται εἰς ἱλασμόν; εἰ μείζων τῶν ἀγγέλων ὁ Θεός, πάντως ἔτι μειζόνως χρηστεύεται. πάντα τὰ ἐπουράνια χαίρουσιν ἐπὶ ἁμαρτωλῷ ἑνὶ μετανοοῦντι, καὶ πῶς ὁ Θεός σε ἀποστραφήσεται; θάρσει Κυπριανέ, οὐκ ἦλθεν ὁ Χριστὸς καλέσαι δικαίους, ἀλλ' ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν. μόνον σὺ μετανόησον ὡς χρή, καὶ ὄψει αὐτὸν περιπτυσσόμενόν σε. ὅτι εὗρε τὸ ἀπολωλὸς πρόβατον οὐ μόνον ἐχάρη, ἀλλὰ καὶ ὡς τέκνον αὐτὸ ἐπὶ τῶν

condemnentur. Quapropter dicit Petro: *Non solum septies septies dimittes fratri tuo, sed septuagies septies.* (Matt. 18. 22.) Quomodo igitur tibi non dimittat qui talem hominibus commendat benignitatem? Atque ut discas comparationem divinæ misericordiæ cum humana, quidam testatur clamans: *Misericordia hominis in proximum ejus; Dei autem misericordia super omnem carnem.* (Eccli. 18. 12.) Quis es tu ad omnem carnem, ut eum exhaustum esse existimes, si benignus in te sit? Ninivitis, quorum impietas tuam superabat, mortem constituit, non dico singulis, sed omnibus simul: conversos non perdidit. Tu quoque illum etiam atque etiam invoca ut te non repellat. Latroni temporis momento paradisum donat ob fidei præstantiam, & tibi non parcet, etiamsi in pelagus nequitiæ demersus fueris, modo eum vere & ex animo invoces? Lege prophetas & videbis illius benignitatem. Dicit Osee Israeli: *Ut Sodoma ponam te & ut Seboim;* (Osee 11. 8.) & statim addit: *Conversum est cor meum & simul conturbata est pœnitentia mea:* (Ibid.) significans se ad recipiendos pœnitentes paratum esse. Dicit Eliæ: *Vides quomodo compunctus sit Achab a facie mea? non inducam in diebus illius mala;* (3. Reg. 21. 29.) quamvis per ipsum Eliam mortem ei constituisset propter quemdam Naboth, quem Jezabel ipsius uxor per dolum occiderat, ut ipsi gratum faceret. Quomodo desperas salutem, tanto miserationum pelago circumdatus? Nec simpliciter tibi Deum misericordem demonstro, sed ne quis salutem suam desperet, jurat dicens: *Vivo ego, dicit Dominus, sic voluntate volo mortem peccatoris, quemadmodum eum converti & ad vitam pervenire.* (Ezech. 33. 11.) Ex toto corde pœnitentiam age, & dicet tibi: Etiamsi annis centum in impietate vivas, & postremo die pœnitentiam agas, non morieris, dicit Dominus, sed vivens vives coram me. Mentiri Deus non potest, ipse enim est veritas. Num propter te committet, Cypriane, ut sermonem suum immutet, ejusque benignitas inta superetur, qui proprio filio non pepercit propter humanum genus? Oves nonaginta novem reliquit in cælis, cælestes videlicet ordines, & ad unam quæ perierat descendit, & suam in te benignitatem claudet? Propter hominem crucifixus est, & pigrabitur impio converso sese dare? Conviciis appetitus impios ad se vocat, & glorificatus te repellet? Non creditus peccatores ad se vocavit, & creditus in te benignus non erit? Patiens non aversatus est latronem, & adoratus ad te non convertetur misericordiæ causa? Si major angelis Deus, major profecto illius benignitas. At gaudent cælestia omnia in uno peccatore pœnitentiam agente. Quomodo ergo te Deus aversabitur? Confide Cypriane; non venit Christus vocare justos, sed peccatores ad pœnitentiam. Tantum age pœnitentiam, ut par est, & videbis eum te complectentem. Quod perditam ovem reperisset, non modo lætatus est, sed etiam illam,

a ἀλληλογῆσαι] Legendum esse παλιλλογῆσαι admonuit me doctissimus Capperonnerius, cujus ingenii & eruditionis luce usus sum pluribus in locis hujus interpretationis.

illam, quasi filium humeris portavit, ut ex ipsa rediscas quantum Deus angelos superet; & tu dicis, contemnet me? Tantum fac dignum fructum pœnitentiæ, ac mei tunc memineris, cum regni heres eris ut filius. Pluit super peccatores & justos, ac oriri facit solem suum super bonos & malos; & te ab eo repelli dicis? Bene facit non credentibus, & te ingemiscentem non suscipiet? Apud Isaiam dicit: *Quando conversus gemueris, tunc salvaberis*; & tibi pœnitentiam non infructuosam agenti gratiam non dabit ad æterna gaudia? Dicit enim & apud Paulum se omnes homines velle salvos fieri & ad cognitionem veritatis pervenire. Atque hæc quidem tibi a me pauca de multis, Cypriane. Cum autem ad magistros veneris, audies dilucide quæ ad pœnitentiam spectant; neque in auditorum numero habebis, dogmatis magnitudine perculsus. Agunt enim prolixe & liberaliter, ac opem libenter porrigunt. Non est apud eos fastus, non vestis conspicua ad ostentationem, non sophistarum more inflatio, non spe mercedis procrastinatio illiberalis. Incipiunt enim ab his quæ caput & summam continent, omnem munerum suspicionem repellentes; nec, ut sophistæ, a minoribus rebus animi informandi initium ducunt; sed hortantur ut quisque ad sapientiæ, ut ita dicam, basim & fundamentum accedat; probe scientes primo fundamentum ponendum esse quam optimum; deinde sine damno quæ sequuntur superstruenda. Videbis illic venerandam liturgiam, non cymbalis & organis circumsonantem, non strepitus auditum effeminantes, non tibias dissolutis modis indulgentes, non tympana modestam indolem frangentia, non chorum ad musicam ut plurimum, non ad rectas leges attentum, non vocem expertes rationis animos agitantem, non victimas & stercora expurgata, non ligna & ignem corporum rationis expertium propugnacula, non sacerdotem veluti ad bellum rationis expers armatum, non æedituos taurorum robur infringentes, non impudicum sermonem, non risum turpissimum, non superbum oculorum supercilium, non convivium legibus solutum, non indecoram agendi rationem; sed tranquillum omnino animum, & fastus expertem disciplinam; ex quibus videns quis admodum infantes eamdem ac senes ordinis disciplinam servantes, facile perspiciat eorum juventutem divino quodam signo gubernari. Omnibus igitur in orbem stantibus, videas sacram urbem uni parentem duci, ac ceteros æedituos ordinis serie circa sacram mensam stantes: deinde psaltes sermone simplex & hymno compungens ad exhortandum, expurget ora & auditum a cantilenis sæcularibus ad futuras lectiones. Ne verearis igitur adire, sed libere accede, & surgens cibum sume jam triduo jejunus; ac simul eamus ad precem vespertinam;

ὤμων ἐβάστασεν, ἵνα ἔργῳ μάθῃς τὸ ὑπερβάλλον Θεοῦ πρὸς ἀγγέλους, καὶ σὺ λέγεις ὅτι ἐμὲ περιόψεται; σὺ μόνον ποίησον καρπὸν ἄξιον τῆς μετανοίας, καὶ τότε μου μνησθήσῃ, ὅτε κληρονόμος ἔσῃ τῆς βασιλείας ὡς υἱός. ὃς βρέχει ἐπὶ ἁμαρτωλοὺς καὶ δικαίους, καὶ ἀνατέλλει τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἐπὶ ἀγαθοὺς καὶ πονηρούς, καὶ λέγεις ὅτι σε ἀποβάλλεται; τοὺς μὴ πιστεύοντας εὐεργετεῖ, καὶ σὲ τὸν στενάζοντα οὐ προσδέξεται; ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ λέγει. ὅταν ἀποστραφεὶς στενάξεις, τότε σωθήσῃ, καὶ σοὶ ἐγκάρπως μετανοήσαντι οὐκ ἐπιδώσειν χάριν εἰς τὴν αἰώνιον ἀπόλαυσιν; λέγει γὰρ καὶ ἐν τῷ Παύλῳ, ὅτι πάντας ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν. καὶ ταῦτα μέν σοι παρ᾽ ἐμοῦ ἐκ πολλῶν ὀλίγα, Κυπριανέ. ὅταν δὲ πρὸς τοὺς διδασκάλους ἴῃς, ἀκούσῃ τὰ περὶ μετανοίας σαφῶς, καὶ μὴ ἐν φοιτητῶν τάξει σχῇς, τὸ πλάτος τοῦ δόγματος καταπλαγείς. καὶ γὰρ ἄφθονοί εἰσι, καὶ χαίροντες χεῖρα ὀρέγουσιν. οὐκ ἔστι παρ᾽ αὐτοῖς τῦφος, οὐ στολὴ περίβλεπτος ἐπίδειξιν σημαίνουσα, οὐ σοφιστικὴ οἴησις, οὐκ ἐλπίδι μισθῶν ὑπέρθεσις ἀνελεύθερος. καὶ γὰρ ἀπὸ τῶν κεφαλαιωδῶν ἄρχονται, πᾶσαν λήψεως ὑπόνοιαν ἐξορίζοντες. οὐχ ὡς οἱ σοφισταὶ ἀπ᾽ ἐλαττόνων ἀνάγονται τὸν νοῦν, ἀλλὰ χωρίς, ὡς ἔπος εἰπεῖν, τῇ κρηπῖδι πλησιάσαι τῆς σοφίας παρακαλοῦσιν. εἰδότες δεῖν πρῶτον τὸν θεμέλιον ὀρύζειν ὅτι κράτιστον, εἶθ᾽ οὕτως ἀζημίως ἐποικοδομεῖν τὰ ἀκόλουθα. ὄψει ἐκεῖ σεμνὴν λειτουργίαν, οὐ κυμβάλοις καὶ ὀργάνοις περιηχουμένην, οὐ κρότον ἀκοὴν ἐκθηλύνοντα, οὐκ αὐλοὺς ἠχοῦντας λελυμένας ᾠδάς, οὐ τύμπανα ὁρμὴν κλῶντα [a] ἐπὶ οἰκίας, οὐ χορὸν μουσικῇ τὸ πλέον προσέχοντα, καὶ οὐκ [b] εὐνομίαν, οὐ φωνὴν ἀλόγων δονοῦσαν διάνοιαν. οὐ θύματα καὶ κόπρους καθαιρομένους, οὐ ξύλα καὶ πῦρ ἀλόγων σωμάτων ἀμυντήρια. οὐχ ἱερέα οἱονεὶ ἀλόγῳ πολέμῳ καθωπλισμένον, οὐ νεωκόρους ταύρων [c] τροποῦσθαι ἰσχύν. οὐ λόγον ἀκόλαστον, οὐ γέλωτα αἰσχρότατον, οὐ βλέμμα μετέωρον, [d] οὐ θοίνην ἄτακτον, οὐ τρόπον ἀσχήμονα. ἀλλὰ τὸ πᾶν ἡσυχίας γνώμην, καὶ κατάστασιν ἄτυφον. δι᾽ ὧν παιδευθείη τις ἂν ὁρῶν κομιδῇ νηπίους τὴν αὐτὴν πρεσβύταις ἔχοντας εὐταξίαν, ὡς ἐκ τινὸς θειώδους συνθήματος εὐθύνεσθαι τὸ νέον αὐτῶν καταβραβεύεσθαι. πάντων οὖν ἐν κύκλῳ ἑστώτων, ἴδοις ἂν πόλιν ἱερὰν ἑνὶ πειθαρχοῦσαν ἡγεμόνι, ἑτέρους δὲ νεωκόρους [e] ἀκολουθίαν τάξεως τὴν ἱερὰν τράπεζαν περιβάλλοντας. εἶθ᾽ οὕτως ὁ ψαλμῳδὸς ἀφελὴς τῷ λόγῳ καὶ ὕμνῳ κατανυκτικὸς εἰς παράκλησιν, οἱονεὶ προκαθαίρων τὰ στόματα καὶ τὰς ἀκοὰς ᾠδῶν κοσμικῶν πρὸς τὰ μέλλοντα ἀναγνώσματα. μὴ αἰδεσθῇς οὖν τὴν πρόσοδον, ἀλλ᾽ ἐν παῤῥησίᾳ προσπέλαζε, καὶ ἀναστὰς ἀπονήστισαι, τρίτην ταύτην τὴν ἡμέραν ἄσιτος ὤν. καὶ κοινωτέρως ἴωμεν τέως πρὸς τὴν τῆς ἑσπέρας εὐχήν. ἑξῆς δὲ τῇ παννύ-

a Ἐπὶ οἰκίας] Leg. ἐπ᾽ ἀκακίας.
b Εὐνομίαν] Legendum videtur εὐνομίᾳ, id est musicæ magis quam vitæ legibus ac regulis attendentem.

c Τροποῦσθαι] Leg. τροποῦντας.
d Οὐ θοίνην] Leg. θοίνην
e Ἀκολουθίαν] Forte ἀκολουθίᾳ.

INDEX

LOCORUM SCRIPTURÆ SACRÆ

OCCURRENTIUM IN OPERIBUS SANCTI CYPRIANI, quæ numeris Arabicis defignabuntur, & in aliis nonnullis S. Martyri adfcriptis, quæ numeri Romani indicabunt.

24. 11.

MAT.

MATTHÆI.

MARCI.

LUCÆ.

JOANNIS.

5. 13 Quo-

INDEX
RERUM ET VERBORUM.

Numerus Arabicus designat opera genuina SANCTI CYPRIANI, Romanus vero quæ in appendice continentur.

A

B

Conditio

κατακρίνωνται. διὸ λέγει τῷ Πέτρῳ· ὅτι οὐ μόνον ἑπτάκις ἑπτὰ ἀφήσεις τῷ ἀδελφῷ σου, ἀλλὰ ἑβδομηκοντάκις ἑπτά. πῶς οὖν σοι οὐκ ἀφήσει ὁ ἀνθρώποις ἐπιτρέπων ἔχειν τοσαύτην χρηστότητα; ἵνα δὲ μάθῃς τὴν σύγκρισιν τοῦ ἐλέους Θεοῦ πρὸς ἀνθρώπους, μαρτυρεῖ τις βοῶν. ἔλεος ἀνθρώπου ἐπὶ τὸν πλησίον αὐτοῦ, ἔλεος δὲ Θεοῦ ἐπὶ πᾶσαν σάρκα. τί οὖν εἶ σὺ πρὸς πᾶσαν σάρκα, ὅτι νομίζεις ἐκκενοῦσθαι αὐτόν, ἐὰν εἰς σὲ χρηστεύσηται; ἐπὶ Νινευίτας ὥρισε θάνατον, ἀσεβήσαντας ὑπὲρ σέ, οὐ λέγω καθ' ἕνα, ἀλλὰ τοὺς πάντας ὁμοῦ. καὶ ἐπιστρέψαντας οὐκ ἀπώλεσε. καὶ σὺ ἐκτενῶς αὐτὸν παρακάλεσον, ὅτι οὐ μή σε ἀπώσηται. τῷ λῃστῇ ῥοπῇ τὸν παράδεισον δωρεῖται διὰ τὴν ὑπερβολὴν τῆς πίστεως, καὶ σοὶ οὐ συγχωρεῖ κἂν εἰς πελάγη κακίας κατωρυγμένος ᾖς, ἐὰν γνησίως αὐτὸν ἐπικαλέσῃ; ἀνάγνωθι τοὺς προφήτας, καὶ εὑρήσῃ αὐτοῦ τὴν χρηστότητα. λέγει Ὠσηὲ τῷ Ἰσραήλ. ὡς Σόδομα θήσομαί σε, καὶ ὡς Σεβωείμ. καὶ εὐθὺς ἐπάγει. καὶ ἐστράφη ἡ καρδία μου καὶ ἐν τῷ αὐτῷ συνεταράχθη ἡ μεταμέλειά μου. σημαίνων ὅτι ἕτοιμός ἐστι τοὺς μετανοοῦντας προσδέχεσθαι. λέγει τῷ Ἠλίᾳ. ἴδες πῶς κατενύγη ὁ Ἀχαὰβ ἀπὸ προσώπου μου; οὐ μὴ ἐπάξω ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ τὰ κακά. καίπερ δι' αὐτοῦ τοῦ Ἠλία ὁρίσας αὐτῷ θάνατον περί τινος Ναβουθαί, ὃν δόλῳ ἐφόνευσεν Ἰεζάβελ ἡ γυνὴ αὐτοῦ δι' αὐτόν. καὶ πῶς σεαυτὸν ἀπελπίζεις σωθῆναι τοσούτῳ πελάγει οἰκτιρμῶν περιβληθησόμενος; οὐ μόνον λιτῶς σοι δείκνυμι Θεὸν χρηστευόμενον. ἵνα γὰρ μηδεὶς ἑαυτὸν σωτηρίας ἀπαγορεύσῃ, ὄμνυσι λέγων. ζῶ ἐγὼ λέγει κύριος, εἰ θελήσει θέλω τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ὡς τὸ ἐπιστρέψαι, καὶ εἰς ζωὴν ἐλθεῖν. ἐξ ὅλης καρδίας μετανόησον, καὶ ἐρεῖ σοι. ἐὰν ζῇς ἔτη ἑκατὸν ἐν ἀσεβείᾳ, καὶ ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ μετανοήσῃς, οὐ μὴ ἀποθάνῃς, λέγει κύριος, ἀλλὰ ζῶν ζήσεις ἐνώπιόν μου. οὐ δύναται Θεὸς ψεύσασθαι, αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ ἀλήθεια. μὴ διὰ σὲ ἔχει [a] ἀλληλογῆσαι, Κυπριανέ, ὅς γε τοῦ ἰδίου υἱοῦ οὐκ ἐφείσατο διὰ τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, καὶ ἐπὶ σοὶ ἔχει νικηθῆναι ἡ ἀγαθότης αὐτοῦ; τὰ ἐνενηκονταεννέα πρόβατα ἐν οὐρανοῖς κατέλειπε, δηλαδὴ τὰ ἐπουράνια τάγματα, καὶ πρὸς ἓν κατελήλυθε τὸ ἀπολωλός, καὶ ἐπὶ σοῦ ἔχει συστεῖλαι αὐτοῦ τὴν χρηστότητα; διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐσταυρώθη, καὶ ὀκνεῖ ἀσεβεῖ ἐπιστρέφοντι ἑαυτὸν ἐπιδοῦναι; λοιδορούμενος τοὺς ἀσεβεῖς προσκαλεῖται, καὶ δοξαζόμενος ἀπώσεταί σε; ἀπιστούμενος τοὺς ἁμαρτωλοὺς προσεκαλέσατο, καὶ πιστευόμενος οὐ χρηστεύσεταί σε; πάσχων οὐκ ἀπεστράφη τὸν λῃστήν, καὶ προσκυνούμενος πρὸς σὲ οὐκ ἐπιστραφήσεται εἰς ἱλασμόν; εἰ μείζων τῶν ἀγγέλων ὁ Θεός, πάντως ἔτι μειζόνως χρηστεύεται. πάντα τὰ ἐπουράνια χαίρουσιν ἐπὶ ἁμαρτωλῷ ἑνὶ μετανοοῦντι, καὶ πῶς ὁ Θεός σε ἀποστραφήσεται; θάρσει Κυπριανέ, οὐκ ἦλθεν ὁ Χριστὸς καλέσαι δικαίους, ἀλλ' ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν. μόνον σὺ μετανόησον ὡς χρή, καὶ ὄψει αὐτὸν περιπτυσσόμενόν σε. ὅτι εὗρε τὸ ἀπολωλὸς πρόβατον οὐ μόνον ἐχάρη, ἀλλὰ καὶ ὡς τέκνον αὐτὸ ἐπὶ τῶν

condemnentur. Quapropter dicit Petro: *Non solum septies septies dimittes fratri tuo, sed septuagies septies*. Matt. 18. 22. Quomodo igitur tibi non dimittat qui talem hominibus commendat benignitatem? Atque ut discas comparationem divinæ misericordiæ cum humana, quidam testatur clamans: *Misericordia hominis in proximum ejus; Dei autem misericordia super omnem carnem*. Eccli. 18. 12. Quis es tu ad omnem carnem, ut eum exhaustum esse existimes, si benignus in te sit? Ninivitis, quorum impietas tuam superabat, mortem constituit, non dico singulis, sed omnibus simul: conversos non perdidit. Tu quoque illum etiam atque etiam invoca ut te non repellat. Latroni temporis momento paradisum donat ob fidei præstantiam, & tibi non parcet, etiamsi in pelagus nequitiæ demersus fueris, modo eum vere & ex animo invoces? Lege prophetas & videbis illius benignitatem. Dicit Osee Israeli: *Ut Sodoma ponam te & ut Seboim*; & Osee 11. 8. statim addit: *Conversum est cor meum & simul conturbata est pœnitentia mea*: Ibid. significans se ad recipiendos pœnitentes paratum esse. Dicit Eliæ: *Vides quomodo compunctus sit Achab a facie mea? non inducam in diebus illius mala*; 3. Reg. 21. 29. quamvis per ipsum Eliam mortem ei constituisset propter quemdam Naboth, quem Jezabel ipsius uxor per dolum occiderat, ut ipsi gratum faceret. Quomodo desperas salutem, tanto miserationum pelago circumdatus? Nec simpliciter tibi Deum misericordem demonstro, sed ne quis salutem suam desperet, jurat dicens: *Vivo ego, dicit Dominus, si voluntate volo mortem peccatoris, quemadmodum eum converti & ad vitam pervenire*. Ezech. 33. 11. Ex toto corde pœnitentiam age, & dicet tibi: Etiamsi annis centum in impietate vivas, & postremo die pœnitentiam agas, non morieris, dicit Dominus, sed vivens vives coram me. Mentiri Deus non potest, ipse enim est veritas. Num propter te committet, Cypriane, ut sermonem suum immutet, ejusque benignitas in te superetur, qui proprio filio non pepercit propter humanum genus? Oves nonaginta novem reliquit in cælis, cælestes videlicet ordines, & ad unam quæ perierat descendit, & suam in te benignitatem claudet? Propter hominem crucifixus est, & pigrabitur impio converso sese dare? Conviciis appetitus impios ad se vocat, & glorificatus te repellet? Non creditus peccatores ad se vocavit, & creditus in te benignus non erit? Patiens non aversatus est latronem, & adoratus ad te non convertetur misericordiæ causa? Si major angelis Deus, major profecto illius benignitas. At gaudent cælestia omnia in uno peccatore pœnitentiam agente. Quomodo ergo te Deus aversabitur? Confide Cypriane; non venit Christus vocare justos, sed peccatores ad pœnitentiam. Tantum age pœnitentiam, ut par est, & videbis eum te complectentem. Quod perditam ovem reperisset, non modo lætatus est, sed etiam illam,

[a] Ἀλληλογῆσαι] Legendum esse παλιλλογῆσαι admonuit me doctissimus Capperonnerius, cujus ingenii & eruditionis luce usus sum pluribus in locis hujus interpretationis.

illam, quasi filium humeris portavit, ut ex ipsa rediscas quantum Deus angelos superet; & tu dicis, contemnet me? Tantum fac dignum fructum pœnitentiæ, ac mei tunc memineris, cum regni heres eris ut filius. Pluit super peccatores & justos, ac oriri facit solem suum super bonos & malos; & te ab eo repelli dicis? Bene facit non credentibus, & te ingemiscentem non suscipiet? Apud Isaiam dicit: *Quando conversus gemueris, tunc salvaberis*; & tibi pœnitentiam non infructuosam agenti gratiam non dabit ad æterna gaudia? Dicit enim & apud Paulum se omnes homines velle salvos fieri & ad cognitionem veritatis pervenire. Atque hæc quidem tibi a me pauca de multis, Cypriane. Cum autem ad magistros veneris, audies dilucide quæ ad pœnitentiam spectant; meque in auditorum numero habebis, dogmatis magnitudine perculsus. Agunt enim prolixe & liberaliter, ac opem libenter porrigunt. Non est apud eos fastus, non vestis conspicua ad ostentationem, non sophistarum more inflatio, non spe mercedis procrastinatio illiberalis. Incipiunt enim ab his quæ caput & summam continent, omnem munerum suspicionem repellentes; nec, ut sophistæ, a minoribus rebus animi informandi initium ducunt; sed hortantur ut quisque ad sapientiæ, ut ita dicam, basim & fundamentum accedat; probe scientes primo fundamentum ponendum esse quam optimum; deinde sine damno quæ sequuntur superstruenda. Videbis illic venerandam liturgiam, non cymbalis & organis circumsonantem, non strepitus auditum effeminantes, non tibias dissolutis modis indulgentes, non tympana modestam indolem frangentia, non chorum ad musicam ut plurimum, non ad rectas leges attentum, non vocem expertes rationis animos agitantem, non victimas & stercora expurgatæ, non ligna & ignem corporum rationis expertium propugnacula, non sacerdotem veluti ad bellum rationis expers armatum, non æedituos taurorum robur infringentes, non impudicum sermonem, non risum turpissimum, non superbum oculorum supercilium, non convivium legibus solutum, non indecoram agendi rationem; sed tranquillum omnino animum, & fastus expertem disciplinam; ex quibus videns quis admodum infantes eamdem ac senes ordinis disciplinam servantes, facile perspiciat eorum juventutem divino quodam signo gubernari. Omnibus igitur in orbem stantibus, videas sacram urbem uni parentem duci, ac ceteros æedituos ordinis serie circa sacram mensam stantes: deinde psaltes sermone simplex & hymno compungens ad exhortandum, expurgat ora & auditum a cantilenis sæcularibus ad futuras lectiones. Ne verearis igitur adire, sed libere accede, & surgens cibum sume jam triduo jejunus; ac simul eamus ad precem vespertinam;

ὤμων ἐβάστασεν, ἵνα ἔργῳ μάθῃς τὸ ὑπερβάλλον Θεοῦ πρὸς ἀγγέλους, καὶ σὺ λέγεις ὅτι ἐμὲ περιόψεται; σὺ μόνον ποίησον καρπὸν ἄξιον τῆς μετανοίας, καὶ τότε μου μνησθήσῃ, ὅτε κληρονόμος ἔσῃ τῆς βασιλείας ὡς υἱός. ὃς βρέχει ἐπὶ ἁμαρτωλοὺς καὶ δικαίους, καὶ ἀνατέλλει τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἐπὶ ἀγαθοὺς καὶ πονηρούς, καὶ λέγεις ὅτι σε ἀποβάλλεται; τοὺς μὴ πιστεύοντας εὐεργετεῖ, καὶ σὲ τὸν στενάζοντα οὐ προσδέξεται; ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ λέγει. ὅτε ἀποστραφεὶς στενάξεις, τότε σωθήσῃ, καὶ σοὶ ἐγκάρπως μετανοήσαντι οὐκ ἐπιδώσει χάριν εἰς τὴν αἰώνιον ἀπόλαυσιν; λέγει γὰρ καὶ ἐν τῷ Παύλῳ, ὅτι πάντας ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν. καὶ ταῦτα μέν σοι παρ᾽ ἐμοῦ ἐκ πολλῶν ὀλίγα, Κυπριανέ. ὅταν δὲ πρὸς τοὺς διδασκάλους ἴῃς, ἀκούσῃ τὰ περὶ μετανοίας σαφῶς, καὶ ἐν φοιτητῶν τάξει σχῇς, τὸ πλάτος τοῦ δόγματος καταπλαγείς. καὶ γὰρ ἄφθονοί εἰσιν, καὶ χαίροντες χεῖρα ὀρέγουσιν. οὐκ ἔστι παρ᾽ αὐτοῖς τῦφος, οὐ στολὴ περίβλεπτος ἐπίδειξιν σημαίνουσα, οὐ σοφιστικὴ οἴησις, οὐκ ἐλπίδι μισθῶν ὑπέρθεσις ἀνελεύθερος. καὶ γὰρ ἀπὸ τῶν κεφαλαιωδῶν ἄρχονται, πᾶσαν λήψεως ὑπόνοιαν ἐξορίζοντες. οὐχ ὡς οἱ σοφισταὶ ἀπ᾽ ἐλαττόνων ἀνάγονται τὸν νοῦν, ἀλλὰ χωρίς, ὡς ἔπος εἰπεῖν, τῇ κρηπῖδι πλησιάσαι τῆς σοφίας παρακαλοῦσιν. εἰδότες δεῖν πρῶτον τὸν θεμέλιον ἐρίζειν ὅτι κράτιστον, εἶθ᾽ οὕτως ἀζημίως ἐποικοδομεῖν τὰ ἀκόλουθα. ὄψει ἐκεῖ σεμνὴν λειτουργίαν, οὐ κυμβάλοις καὶ ὀργάνοις περιηχουμένην, οὐ κρότον ἀκοὴν ἐκθηλύνοντα, οὐκ αὐλοὺς ἠχοῦντας λελυμένας ᾠδάς, οὐ τύμπανα ὁρμὴν κλῶντα [a] ἐπὶ οἰκίας, οὐ χορὸν μουσικῇ τὸ πλέον προσέχοντας, καὶ οὐκ [b] εὐνομίαν. οὐ φωνὴν ἀλόγων δονοῦσαν διάνοιαν. οὐ θύματα καὶ κόπρους καθαιρομένους, οὐ ξύλα καὶ πῦρ ἀλόγων σωμάτων ἀμυντήρια. οὐχ ἱερέα οἱονεὶ ἀλόγῳ πολέμῳ καθωπλισμένον, οὐ νεωκόρους ταύρων [c] τροποῦσθαι ἰσχύν. οὐ λόγον ἀκόλαστον, οὐ γέλωτα αἴσχιστον, οὐ βλέμμα μετέωρον, [d] οὐ θύνιν ἄτακτον, οὐ τρόπον ἀσχήμονα. ἀλλὰ τὸ πᾶν ἡσυχίας γνώμην, καὶ κατάστασιν ἄτυφον. δι᾽ ὧν παιδευθείη τις ἂν ὁρῶν κομιδῇ νηπίους τὴν αὐτὴν πρεσβύταις ἔχοντας εὐταξίαν, ὡς ἔκ τινος θειώδους συνθήματος οἴεσθαι τὸ νέον αὐτῶν καταβραβεύεσθαι. πάντων οὖν ἐν κύκλῳ ἑστώτων, ἴδοις ἂν πόλιν ἱερὰν ἑνὶ πειθαρχοῦσαν ἡγεμόνι, ἑτέρους δὲ νεωκόρους [e] ἀκολουθίαν τάξεως τὴν ἱερὰν τράπεζαν περιστέλλοντας. εἶθ᾽ οὕτως ὁ ψαλμῳδὸς ἀφελὴς τῷ λόγῳ καὶ ὕμνῳ κατανυκτικὸς εἰς παράκλησιν, οἱονεὶ προκαθαίρων τὰ στόματα καὶ τὰς ἀκοὰς ᾠδῶν κοσμικῶν πρὸς τὰ μέλλοντα ἀναγνώσματα. μὴ αἰδεσθῇς οὖν τὴν πρόσοδον, ἀλλ᾽ ἐν παῤῥησίᾳ προσπέλαζε, καὶ ἀναστὰς ἀποσίτησαι, τρίτην ταύτην τὴν ἡμέραν ἄσιτος ὤν. καὶ κοινωτέρως ἴωμεν τέως πρὸς τὴν τῆς ἑσπέρας εὐχήν. ἑξῆς δὲ τῇ πανόρ-

a Ἐπὶ οἰκίας] Leg. ἐπιπαικίας.
b Εὐνομίαν] Legendum videtur εὐνομίᾳ, id est musicæ magis quam vitæ legibus ac regulis attendentes.

c Τροποῦσθαι] Leg. τροποῦντας.
d Οὐ θύνιν] Leg. θοίνην.
e Ἀκολουθίαν] Forte ἀκολουθίᾳ.

πανόρτῳ συνάξει διαμένοντες. ἔθος γὰρ τῶν
ἑπτὰ ἡμερῶν τῇ πρώτῃ ποιεῖν ἀναςάσεως Χρι-
ςοῦ μνείαν, μεθ' ἣν τῷ πάπᾳ προσελθόντες
τὰ εἰκότα δρῶμεν καὶ λέγομεν. σαυτοῦ γενοῦ
Κυπριανέ. τάχα γὰρ πλείονας σώσεις, παρ' οὓς
ἀπώλεσας, καὶ μου μνήσθητι ὅταν εὖ σοι γένη-
ται, μεθημερινὰ σοι ἐνύπνια διακρίνοντι πρὸς
πολλῶν ὠφέλειαν.

Εγὼ οὖν ἀναςὰς ἀπρὶξ εἰχόμην αὐτοῦ τῆς κε-
φαλῆς, καὶ ςέρνα αὐτοῦ τοῖς ἐμοῖς προθέμενος,
πατέρα καὶ ἄγγελον ἀπεκάλουν. ἀμφὶ μέσον ἔ-
χοντες ἑαυτῶν αὐτός καὶ ὁ τούτου υἱὸς συνηλι-
a κιώτης μου ὤν, καὶ τῆς αὐτῆς μοι τῶν [a] πραγ-
μάτων διατριβῆς γεγονὼς, εὐσεβείᾳ δὲ προὔ-
χων, εἰ καί τις ἄλλος, οἴκαδε ἀγαγόντες,
b παρετίθουν τὰ πρέποντα. [b] εἶθ' οὕτως ἀπήει-
c μεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, [c] καὶ ἰδεῖν τὸν χορὸν
οὐρανίων ἐοικότα θεοῦ ἀνθρώπων, ἢ χορῷ ἀγ-
d γέλων θεῷ ἀναμέλποντι. [d] Εβραϊκήν τε λέξιν
ἑκάςῳ ςίχῳ ἐπαγαγόντες μιᾷ φωνῇ, ὡς πεί-
θεσθαι αὐτοὺς μὴ εἶναι ἀνθρώπους, ἀλλὰ φύ-
σιν λογικὴν σύγκλυδον ἀπηχοῦσαν θαυμάσιον
ἦχον, ὃν οἱ προφῆται θανόντες διὰ τῶν ζώντων
πάλιν προεφήτευον. καὶ οἱ ἀπόςολοι οὐδὲν ἧτ-
τον ὡς παρόντες ἐφθέγγοντο, οὐ χρήζοντες ἑρ-
μηνείας. ἁπλούςατοι γάρ εἰσιν οἱ λόγοι ἐν δια-
νοίαις συγκείμενοι. καὶ δὴ τὸ πλῆθος θαυμά-
σαν ἡμῶν τὴν εἴσοδον, γέγονε ξενισθῆναι. καὶ
πάλιν οἴκοι καταχθέντες ἡσυχάσαμεν. καὶ τῇ
ἑξῆς εἶπον. πάτερ Ευσέβιε, διατί μὴ καίω-
μεν τὰς βίβλους τοῦ διαβόλου; δημοσίᾳ οὖν
τοῦτο δράσαντες εἴδωμεν καὶ τὸν ἐπίσκοπον.
καὶ πάντα καθὼς μοι ἐπηγγείλατο, ἐν ἀν-
θρώπῳ ἄγγελός μοι γενόμενος Ευσέβιος, ἀκη-
κόαμεν.

e Ὡς δὲ ἤκουσε καὶ ἡ ἁγία [e] Ιουςίνα τὰς τρί-
χας ἀποκειραμένη, καὶ τὸν θάλαμον σὺν τῇ
προικὶ διαπιπράσκουσα πένησι διένειμεν, διπλῆν
ἡγησαμένη σωτηρίαν τὴν ἐμὴν μετάνοιαν. καὶ
γὰρ ὁ Αγλαΐδας ἀποταξάμενος τὸν διάβολον
ἐνέπρησεν, ὅτι τὸ ξίφος τοῦ ὀλέθρου ἑαυτοῦ
περιέπειρεν, τοῦ Χριςοῦ πλέξαντος ἡμῖν διὰ
Ιουςίνης σωτηρίαν δίδυμον. ἐπεὶ δὲ κἀγὼ
διένειμα τὰ πράγματα καὶ ἤμην σὺν τῷ πα-
τρὶ Ευσεβίῳ γενομένῳ πρεσβυτέρῳ τῆς ἐκκλη-
f σίας, [f] τυχὼν τῆς σφραγῖδος τοῦ Χριςοῦ,
ἐξηγονιζόμην κηρύττων πᾶσι, καὶ πολλοὺς πεί-
θων ἐπιςρέψαι πρὸς τὸν κύριον. ἀλλὰ καὶ ἐπεί-
σθησαν ἐν κυρίῳ Ιησοῦ Χριςῷ, δι' οὗ καὶ μεθ'
οὗ τῷ πατρὶ δόξα, κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν
αἰώνων, Αμήν.

cras autem celebratæ ab omoibus ſyoaxi immanebimus; mos enim eſt primo ex ſeptem die memoriam reſurrectionis Chriſti celebrare, quo die ad epiſcopum accedentes convenientia facimus & dicimus. Tibi atteode, Cypriane, ſortaſſe eoim plures ſalvabis quam perdidiſti; fac autem memineris mei cum præclare in te agetur, diurna ſomnia ad multorum utilitatem interpretante.

17 Tum ego conſurgens amplexus ſum illius caput & pectus, patrem illum & angelum vocans. Tum medium me habentes ipſe & ejus filius æqualis meus, & in eodem litterarum ludn inſtitutus, ſed pietate, ſi quis alius, excellens, domum deduxerunt, & decentem cibum appoſuerunt. Deinde in eccleſiam ivimus, ac vidi chorum cæleſtium Dei homioum, vel aogelorum Deo caoentium chnro ſimilem, Hebraicam dictinnem ſingulis verſibus adjicientes una vnce; ita ut noo homines eſſe viderentur, ſed natura rationalis congregata admirabilem edens ſonum, quo Prnphetæ mortui iterum per vivos nracula dabaot. Apoſtoli non ſecus ac præſentes prædicabaot; nec npus erat interpretatione, ſunt enim ſimpliciſſimi ſermones, in ſeotentiis poſiti. Evenit autem ut multitudo introitum noſtrum admitans obſtupeſceret, ac domum reverſi quievimus. Poſtern autem die dixi, Pater Euſebi, cur nnn combutimus libros diaboli? Id ergo cum publice feciſſemus, epiſcopum etiam adivimus, ac omnia audivimus, quemadmodum mihi promiſerat Euſebius, quem in homine angelum habebam.

18 Hæc autem poſtquam audiit saocta Juſtina, crines totondit, & thalamum cum dote venditum pauperibus diſtribuit, duplicem ſalutem exiſtimans pœnitentiam meam. Nam & Aglaidas, qui ipſe ſibi gladium mnrtis circumintulerat, diabolum ab eo diſcedens incendit, nectente oobis Chriſto per Juſtinam duplicem ſalutem. Pnſtquam autem mea quoque diſtribui, eram una cum patre Euſebio, qui presbyter erar eccleſiæ, ac Chriſti ſigillum adeptus, conabar prædicare omnibus, & multis perſuadere ot ad Dominum converterentur. Sed & perſuaſi ſunt in Domino Jeſu Chriſto, per quem & cum quo Patri glnria & imperium in ſæcula ſæculorum, Ameo.

INDEX

---

a Πραγμάτων] Leg. γραμμάτων. Neque enim hic Euſebii filius magicis artibus deditus fuit, neque id ſuſpicari patitur ſumma illius pietas. Sic etiam legit Interpres.

b Εἶθ' οὕτως] Interpr. *alia autem die cum adhuc nox eſſet.*

c Καὶ ἰδεῖν] Leg. καὶ ἴδον.

d Εβραϊκήν τε λέξιν] Etiamnum Græci in exſequiis defunctorum addunt alleluja ſingulis verſibus.

e Ιουςίνα] Interp. *cum ergo audiſſet Dei famula Juſtina meam converſionem, lucernam* (Colbert. *lucernas*) *accendit & Deo capillos totondit.*

f Τυχὼν τῆς σφραγῖδος] Legitur in converſione Cypriani, quæ latine exſtat tom. 3. Theſauri Anecdotorum, eum in magno die ſabbati baptizatum fuiſſe. Sed Metaphraſtes de ſuo addit Cyprianum, quo die artem magicam repudiavit, ad epiſcopum Anthymum ſeſe contuliſſe, & cum ab eo dimiſſus noctem in lacrimis traduxiſſet, poſtridie in magno die ſabbati veniſſe in eccleſiam & baptizatum fuiſſe.

INDEX

LOCORUM SCRIPTURÆ SACRÆ

OCCURRENTIUM IN OPERIBUS SANCTI CYPRIANI, quæ numeris Arabicis designabuntur, & in aliis nonnullis S. Martyri adscriptis, quæ numeri Romani indicabunt.

22. 23.

M A T-

MATTHÆI.

MARCI.

LUCÆ.

JOANNIS.

5. 14 Quo-

II. AD TIMOTHEUM.

AD TITUM.

AD HEBRÆOS.

JACOBI.

I. PETRI.

I. JOANNIS.

APOCALYPSIS.

INDEX
RERUM ET VERBORUM.

Numerus Arabicus designat opera genuina SANCTI CYPRIANI, *Romanus vero quæ in appendice continentur.*

A

B

Condilio

D

E

Deus

Plasma

Q

R

SS.

I N D E X
IN NOTAS ET VITAM
S. MARTYRIS. NUMERI ROMANI VITAM DESIGNANT, arabici notas, quarum primus paginam, secundus numerum notæ ostendit.

A

B

C

D

E

F

G

H

I

L

M

N

O

P

Q

R

S

T

V

F I N I S.